

First Edition }
Copies 500 }

Price
Rs. ~~20/-~~ 30/-

{ A. D. 1966

/// ● ● ● ///

AVAILABLE FROM :

/// ● ● ///

- 1 BHARATIYA PRACHYATATTVA PRAKASHANA SAMITI,
C/o Shah Ramanlal Lalchand,
135/37 Zaveri Bazzar,
Bombay-2

- 2 BHARATIYA PRACHYATATTVA PRAKASHANA SAMITI,
C/o Shah Samarathmal Rayachandji,
PINDWARA, [St Sirohi Road]
(Rajasthan)

3. Shah Manarupji Achaldas,
2, Maskati Market,
Ahmedabad-2.

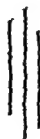

- 4 Shah Ramanlal Vajechand,
C/o Dilipkumar Ramanlal,
Maskati Market,
Ahmedabad-2

Printed by

Formes-2 to 7 & 9 to 19
Ajanta Printers, Jaipur, [Raj.]

Remaining :
Gyanodaya Printing Press
PINDWARA,
(St. Sirohi Road) Raj

BANDHA VIHANA M
MULA PAYADI
TUJEBANJUU

[Along with “**PREMA PRABHA**” commentary]
By
GROUP OF DISCIPLES

Inspired and Guided by
His Holiness Acharya Shrimad Vijaya
PREMASURISWARJI MAHARAJA
the leading authority of the day
on Karma philosophy.

સમ્પાદકીય -

અનન્તઉપકારી મહોદધિતારક દીર્ઘસંયમી સિદ્ધાન્તમહોદધિ પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય-પ્રેમસૂરિશ્વરજી મહારાજાની કૃપામયી આજ્ઞાથી મૂલપ્રકૃતિસ્થિતિબન્ધગ્રથની પ્રેમપ્રભાટીકાનું આલેખન દેવ-ગુરુ કૃપાએ મારા હાથે થયાથી ધન્યતા અનુભવું છું, તે સાથે પૂજ્યશ્રીની કૃપાએ પ્રાપ્ત થયેલી તે શ્રુતમાહિત્યના સમ્પાદનની આ પ્રયત્ન તક પણ મારા જીવનને કૃતાર્થ કરી રહી છે.

મારા પૂજ્ય પરમગુરુદેવ તપોનિધિ પંન્યાસપ્રવર શ્રી ભાનુવિજયજી ગણિવર્યના મહત્વના સૂચનો તેમજ વીજા અનેક મુનિમગવંતોની સહાયથી સમ્પાદન સતોપત્રદ થઈ શક્યું છે. મારા પરમઉપકારી સ્વં ગુરુદેવ પૂં પંન્યાસપ્રવરશ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવર્ય આ ટીકામંથના આલેખન વચ્ચે વિદ્યમાન હતાં. અને તેઓશ્રીની પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહનનું પણ અપૂર્વ બલ એમાં હતું.

ગ્રંથનું આલેખનકાર્ય ચાલું હતું ત્યારેજ પરમપૂજ્યતારક સિદ્ધાન્તમહોદધિ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ વાંચી શકે તેવા મોટા અક્ષરોમા પ્રેસકૉપી કરાવવામાં આવી, તેનું પૂજ્યપાદ આચાર્યમગવતે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિએ અવ-લોકન કરી યોગ્ય સુધારા વધારા સૂચવી મહાન ઉપકાર કર્યો

પૂજ્ય આગમપ્રજ્ઞ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયજલ્સૂરોશ્વરજી મહારાજે તથા કર્મસાહિત્યના પ્રચર-વિદ્વાન પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી જયધોષવિજયજી મહારાજ, પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી ધર્માનન્દવિજયજી મહારાજ તથા મુનિશ્રી વીરશેલરવિજયજીએ પણ ગ્રંથનું વાચન કરી અશુદ્ધિઓનું સમાર્જન કરી આપી ઉપકૃત કર્યો છે.

મહેસાણા જૈનશ્રેયસ્કરમઢઢના પ્રાધ્યાપક પદ્મિતવર્ય સુશ્રાવક પુલરાજજી, તથા વઢવાળશહેરની પાઠશાળાના પ્રાધ્યાપક સુશ્રાવક પદ્મિત અમુલભાઈ અને અમદાવાદ શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રાચાર્ય જૈનપાઠશાળાના પ્રધાનાધ્યાપક સુશ્રાવક પદ્મિત ઘોરમાઈએ પણ કર્મશીલ વાંચી દૃષ્ટિદોષ વગેરે કારણે રહી ગયેલી ભૂલો સૂચવ કાઢીથી સુધારી છે એ પણ ધન્યવાદાર્હ છે.

આ ગ્રંથસર્જનમાં પૂજ્ય સયમત્યાગતપોમૂર્તિ આચાર્યદેવેશની પુણ્યપ્રેરણા, હાર્દિકલાગણી પરમકૃપા અને ઉત્સાહદાનની હૂફ છે પદાર્થસપ્રદ્યકાર મુનિમગવતોનો અવર્ણનીય સહયોગ છે સર્જન સમ્પાદનમાં આશરે ચારવર્ષના સમયનો ભોગ છે

ગાથા, ગાથાના પ્રતિકો, અવિકારો અને દ્વારોના શિર્ષકો અને ગાસ્ત્રપાઠોની અલગતા માટે તેમજ વાચકોની અનુકૂળતા માટે મોટા નાના ટાઈપોની પસંદગી કરવામાં આવી છે વિષયનો રહસ્થાર્ય, પદના કે વિસ્તાર-ર્યના સવોધક 'ઇદં તુ ચોધ્યમ્' 'ઇદમત્ર હૃદયમ્' 'એતદુક્તં ભવતિ' 'ભાવાર્થઃ પુનરયમ્' 'તથાહિ' 'તથથા' 'અયમત્ર

વિશેષ:’ વગેરે ગાંડો તથા ગંકા-સમાધાનના સૂચક ‘નતુ’ ‘इति चेद्’ વગેરે પદો વાચકોને ગીઘ્ર નજરે પડે તેમાટે તે બ્લેકટાઈપમાં રાખ્યા છે.

૨૭ થી ૬૭ આસપાસના ૪૦ કર્માં પિંડવાડા જ્ઞાનોદય પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં ત્રણેક માસના ટુંકસમયમાં છપાયા હતા તેના છેલ્લા પ્રૂફનું વાંચન તથા મૂલકોપી સાથે મેલવવાના કાર્યમાં પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી અશોક-વિજયજી મહારાજે સારી સહાય કરી હતી તે સિવાયના કર્માંઓનાં પ્રૂફોમાં પદાર્થસંગ્રહકાર મુનિવર્યોની મને શુદ્ધિપત્રકાદિના કર્માંઓમાં મારા ગુરુવધુ પૂજ્ય મિત્રાનંદવિજય મહારાજની પણ સહાય ધણી ઉપકારક નિવડી છે.

ગ્રંથના સમ્પાદનકાર્યથી સતત સ્વાધ્યાયયોગ, ચિત્તની એકાગ્રતા, દીર્ઘકાળ સુધી એકજ આસને વેસી કાર્ય કરવાની સ્થિરતા, વારંવાર પ્રૂફવાંચનથી ગ્રંથના, સમગ્રવિષયનુ વધુનેવધુ વિશદ દર્શન આવા અનેક લાભો થયા. ઉપરાંત આગમપ્રમાકર ઉદારમનસ્ક મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ તરફથી જેસલમેરના મંડારની કર્મપ્રકૃતિચૂર્ણી અને તેના ટીપ્પણની ફોટોગ્રાફી હસ્તપ્રતિઓનના વાંચનની તક મળી

હવે જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુજનો જૈનશાસનના નિધાનરૂપ આ અમૂલ્યશાસ્ત્રનો સ્વાધ્યાયાદિથી અધિકાધિક લાભ ઉઠાવે અને શ્રેય સાધે એજ એક મંગલકામના.

અન્તે પ્રૂફ સંશોધન અને શુદ્ધિપત્રક ઘણી ચોકસાઈથી કરવા છતાં દૃષ્ટિદોષ, પ્રેસદોષ, છદ્મસ્થ-દોષથી તથા પહેલ પહેલો સંપાદનનો પ્રસંગ હોઈ તે કારણે રહી જવા પામેલ ભૂલો વાચકવર્ગ સુધારીને વાંચે અને મને જણાવે એવી આશા રાખું છું.

પ્રાન્તે પૂજ્યપાદ કરુણાસિંધુ આચાર્યદેવો, મારા પૂજ્યગુરુદેવો, પદાર્થસંગ્રહકાર પૂજ્ય મુનિવરો, પૂજ્ય અશોકવિજય મહારાજ વડિલગુરુવંધુ પૂજ્ય મિત્રાનંદવિજય મહારાજ, પઢિતવર્યો તથા અન્યસહાયક મુનિવરોના કર્મઋણના વદલામા આગ્રંથની પ્રશસ્તતાનો યશ તેમને અર્પું છું.

૧૨, શ્રીપાલનગર આશ્રમરોડ
વિં સં ૨૦૨૨ પોષ વદ ૧૩
અમદાવાદ-૧૩.

લિં
સિદ્ધાન્તમહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયપ્રેમસૂરીશ્વર-
અન્તેવાસી પન્યાસપ્રવર ભાનુવિજયગણિવર્યનો પ્રશિષ્ય,
સ્વર્ગતપન્યાસપદ્મવિજયગણિવરપાદપદ્મશ્રમર
મુનિ જગન્નંદ્રવિજય.

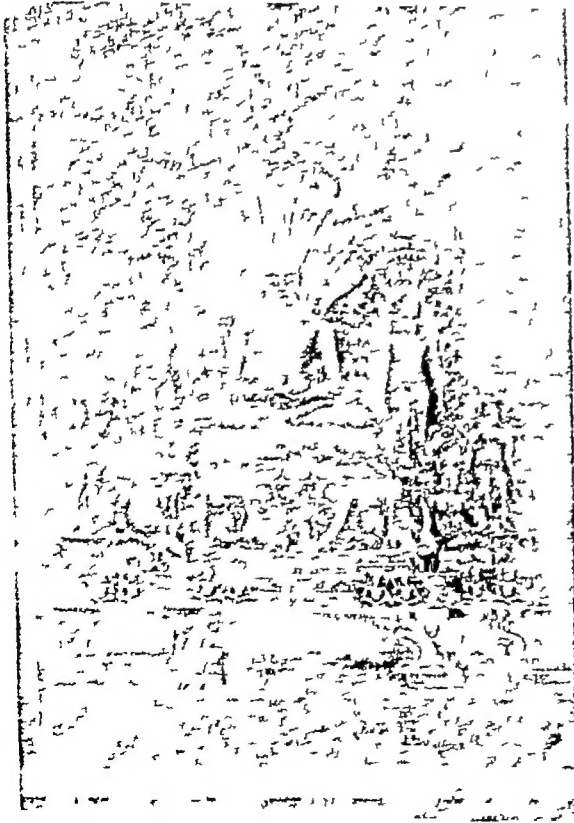
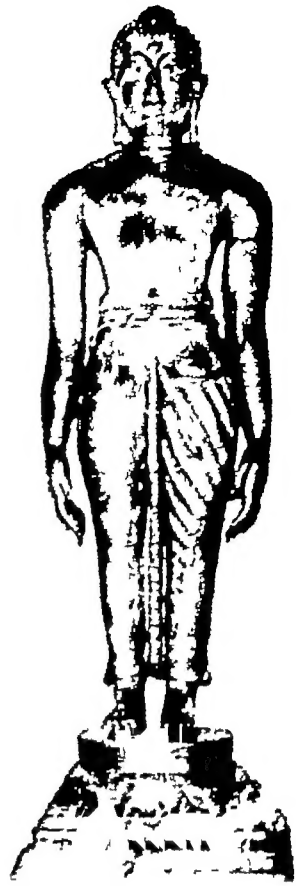
ॐ अष्टाध्यायम् ॥

१ संपादकीय	...	...	...	६७
२ प्रकाशक की ओर से	...	...	...	८-१०
३ प्रस्तावना	...	...	...	१२-२४
४ विषय-परिचय	...	...	...	२५-४६
५ मुक्तस्तुतिः	...	...	...	४७
६ अर्घ्याञ्जलि	...	...	...	४८
७ त्रिव्यानुक्रमः...	...	...	...	४९-५८
८ यन्त्र-चित्राद्यनुक्रमः	...	...	...	५९-६१
९ ग्रन्थपठनान्पूर्वमेव संशोधनीया अशुद्धयः				६१-६३
१० ग्रन्थः सटीकः	...	...	...	१-६७२
११ परिशिष्टानि	...	...	...	१-५
१२ अशुद्धिप्रमार्जनम्	...	...	...	१-११

पिण्डवाडा (राजस्थान) ना वीरविक्रमप्रासादना मूळनायक आसन्नउपकारी चरमतीर्थपति
श्री महावीरस्वामी

यत्पादभक्त्या भुवि भव्यलोकाः, सत्कीर्तिकान्त्यादियुता भवन्ति ।
पुष्पातु शं वो जिनवर्धमानः, श्रीपिण्डवाडापुरमण्डनः सः ॥१॥

पिन्डवाडा (राजस्थान) ना वीरक्रिमभासादमां रहेलां केटलांक अतिप्राचीन
अनुपम गिल्पयुक्त प्रभावशाली पञ्चधातुमय जिनविम्बो

એ પિંડવાડા પ્રદે મુ જૈન મઘ તરફથી મલેલ જ્ઞાનજ્ઞાતાની ઉદ્ધાર સહાયથી આ 'સ્થિતિવંધ' ગ્રંથરત્નનુ પ્રકાશન થયું છે તે પિંડવાડા [રાત્રસ્થાન] નો વાવનજિનાલયયુક્ત ગગનચુધી શ્રી ધીરવિક્રમપ્રાસાદ

તાજેતરમાં જેનો કીર્ણોદ્ધાર પિંડવાડા શ્રીસઘે કરાવ્યો છે. યાત્રિકો માટે આ પક દર્શનીય અને આરાધ્ય યાત્રાધામ છે.

A

तपोगच्छगगनदिनमणि आवालवृद्ध तपस्वी विद्वान् शासनप्रभावक करीबन २५० मुनि-
गणके माननीय नेता दीर्घसंयमी सिद्धान्तमहोदधि पूज्यपाद आचार्यदेव श्रीमद् विजयप्रभसूरो-
श्वरजी म० सा० ने वि० सं० २०१५ का चातुर्मास ५४ मुनिवरों के साथ सुरेन्द्रनगर में
किया। वहाँ आपके शिष्यप्रशिष्यों के आगमादिशास्त्रों के पठनपाठन का अवलोकन कर कोई भी
अत्यन्त प्रसन्न हुए बिना व चारवार त्रिनेश्वरदेव व जिनशासन के ज्ञान व चारित्रमार्ग का मन ही
मन अनुमोदन किए बिना नहीं रह सकता था।

इसी अर्से में 'जैन साहित्य विकास मण्डल' अंधेरो-चम्यई के मेनेजिंग ट्रस्टी माननीय महाशय अमृतलाल कालीदास दोशी B A जो कि पूज्यश्री के मुनिओं द्वारा कुछ साहित्य का संशोधन करवाने के लिये आये थे, प्रासंगिक बातचीत से कर्मसाहित्य के विस्तृत-सर्जनको जानकर आपकी निश्चा में लिखे गये व भविष्य में लिखे जाने वाले 'खगसेटी' आदि कर्मसाहित्य को प्रकाशित करने का सहर्ष स्वीकार किया। पूज्य आचार्यदेवश्री का वि० सं० २०१६ का चातुर्मास शिवरात्रि में और वि० सं० २०१७ का चातुर्मास पिण्डवाडा में हुआ। उन दिनों में भी श्रीयुत अमृतलाल कालीदास भाई पिण्डवाडा आए और कर्मसाहित्य के प्रकाशन की पूज्यश्री से अनुमति प्राप्त कर चम्यई गए व अपनी 'जैन साहित्य विकास मण्डल' संस्था की मीटिंग बुलाकर प्रस्तुत साहित्य अपनी संस्था की ओर से प्रकाशित करवाने का निर्णय किया।

बड़े सौभाग्य की बात है कि पूज्यश्री से कर्मसाहित्यविषयक परामर्श करते ही पिण्डवाडा के धर्मप्रेमी भाईयों को पूर्वकालीन परनारीसहोदर परमाहत् श्रीकुमारपाल महाराजा, श्रीवस्तुपाल, तेजपाल और ३६००० सोनामहोरके न्योछावर से श्रीमगवतीमित्र का श्रवण करने वाले मांडवगढ के महामात्य श्रीपेथडशाह आदि श्रुतभक्त महाश्रावकों का कारण हो आया और श्रुतभक्ति से प्रेरित हो पूज्यश्री से प्रस्तुतकार्य जिसे कि श्रीयुत अमृतलाल काजीदाम दोशी ने करवाने का स्वीकार किया था, पिण्डवाडा के भाईयों ने करवाने की नम्र प्रार्थना की । प्रथम तो पूज्यश्री ने पिण्डवाडा के भाईयों की मांग का स्वीकार न किया क्योंकि अमृतलालभाई से साहित्य के प्रकाशनादि संबंधी बातचीत पहले हो चुकी थी मगर जब पिण्डवाडा के साधर्मिक बंधुओं का अत्यन्त आग्रह व उत्साह देखा तो आपने श्रुतभक्ति का अपूर्व लाभ प्रदान कर उन बन्धुओं को अनुगृहीत किया । इस भंगल कार्य में पिण्डवाडा श्रीसंघ का पूर्ण सहयोग रहा ।

प्रस्तुत कर्मसाहित्य के प्रचार-प्रकाशनादि विराट् कार्य की जिम्मेवारी को समझकर पिण्डवाडा के उत्साही भाईयों ने-

(१) शेठ रमणलाल दलसुखभाई खंभात	(५) शा भूरमलजी सरेमलजी पिण्डवाडा
(२) शा समरथमल रायचंदजी पिण्डवाडा	(६) ,, मन्नालाल रिखवाजी लुणावा
(३) शा लालचंद छगनलालजी ,,	(७) ,, हिम्मतमल रुवनाथमलजी वेडा
(४) शा खूबचंद अचलदासजी ,,	

इन ७ सदस्यों की वि० सं० २०१८ में 'भारतीय-प्राच्य-तत्त्व-प्रकाशन-समिति' की स्थापना की। समिति के सदस्यों ने कर्मसाहित्य को जयपुर और व्यावर में छपवाना शुरू किया। कभी तीन साल काम चलता रहा, काम सुन्दर होने पर भी जिस गति से हो रहा था सम्भव है उस गति से आज तक एक ग्रन्थ भी पुरा नहीं छप पाता अतः छपाई शीघ्र व सुन्दर हो इस वास्ते समिति के सदस्यों ने समिति का निजी प्रेस पिण्डवाडा में लगवाया। साहित्य व छपाई आदि का कार्य समिति के सदस्यों के शुभ प्रयत्न से ठीक तरह से चलता था व सदस्यों की उदारता व प्रयत्न से आर्थिक समस्या भी हल हो रही थी। मगर कर्मसाहित्य का प्रकाशन व प्रचार आदि का प्रस्तुत कार्य अति विशाल होने से सदस्यों की संख्या बढ़ाना आवश्यक समझकर सं० २०२१ की साल में शेठ जीवतलाल प्रतापशी आदि महानुभावों को समिति के सदस्य बनाए आज हमारी समिति का ट्रस्टीमण्डल इस प्रकार है -

१ शेठ रमणलाल दलसुखभाई (प्रमुख)	खंभात
२ शेठ भाणोकलाल चुनीलाल	बम्बई
३ शेठ जीवतलाल प्रतापशी	बम्बई
४ शा० खूबचंद अचलदासजी	पिण्डवाडा
५ शा० समरथमल रायचंदजी (मंत्री)	पिण्डवाडा
६ शा० शान्तिलाल सोमचन्द (भाणामाई) (मंत्री)	खंभात
७ शा० लालचन्द छगनलालजी (मंत्री)	पिण्डवाडा
८ शेठ रमणलाल वजेचन्द	अहमदाबाद
९ शा० हिम्मतमल रुवनाथमलजी	वेडा
१० शेठ जेठामाई चुनीलाल धीवाले	बम्बई
११ शा० इन्द्रमल हीराचंदजी	पिण्डवाडा
१२ शा० मन्नालालजी रिखवाजी	लुणावा

ज्ञानपिपासु जनता को जानकर हर्ष होगा कि स्वल्पकाल में 'स्ववर्गसेवी' व 'ठिक्कंधो' ये दो ग्रन्थरत्न हम पाठकों के करकमल में अर्पित कर रहे हैं 'रसबंधो' तथा 'पएसबंधो' जो दो ग्रन्थ छप रहे हैं वे भी स्वल्पसमय में पाठकों के करकमलों में अर्पित किए जायेंगे।

आत्मकेल्याण में हेतुभूतस्वाध्याय के लिये प्रस्तुत ग्रन्थराशि अत्यन्त उपयोगी है इसका विशेष खयाल ग्रन्थों की प्रस्तावना व विषयपरिचय पढ़ने पर पाठक पा सकेंगे ।

आत्मिक शान्ति देने वाले तान्त्रिक आध्यात्मिक ग्रन्थों का आलेखन करके मुनिभगवन्तों ने अपना कर्तव्य बजाया है । आलेखित ग्रन्थों को ताडपत्र व ताम्रपत्र आदि पर प्रतिलेखित करवाकर ज्ञानभंडारों में सुरक्षित रखना व यन्त्रालय आदि द्वारा मुद्रित करवाकर मुमुक्षुजनसमाज में उसका प्रचार करना यह हमारा गृहस्थों का फर्ज है । शास्त्रों में सुनते हैं कि सम्यग् ज्ञानको पढ़ने पढ़ाने व लिखने लिखाने वालों की भौति उसका रक्षण व प्रचार करने वाले भी केवलज्ञानादि आत्मरिद्धि के भोक्ता बनते हैं । इभी शास्त्रवचन को स्मरण में रखकर हमने इन शास्त्रग्रन्थों के प्रकाशन का प्रस्तुत कार्य हाथ में लिया है । ग्रन्थों का प्रकाशन व प्रचारादि सुचारु रूप से हो यह हमारी समिति का उद्देश है । हम गच्छाधिपति सिद्धान्तमहोदधि परमपूज्य आचार्य भगवन्त ओमद् विजय प्रेमसूरीश्वरजी महाराज से अत्यन्त उपकृत हैं जिन्होंने जैनशासन के निधानरूप इस भव्यातिमव्य कर्मसाहित्य का सर्जन करवाया व जिनकी असीम कृपा से हमने श्रुतभक्ति का अपूर्व अलभ्य लाभ पाया, उन पुण्यपुरुष के पुनीतचरणों में वन्दन कर हम अपनी आत्मा को धन्य मानते हैं ।

पदार्थसंग्रहकार विद्वान्मुनिवरों, गाथाकार मुनिराज, टीका-विवेचनकार मुनिराज इन सब महात्माओं को वन्दना करते हैं । जिन्होंने अथाग परिश्रम लेकर कर्मसिद्धान्त को विशद रूप दिया है । तथा अपने अमूल्यसमय का व्यय करके इस 'स्थितिवन्ध' ग्रन्थ की सुन्दर-विशद प्रस्तावना लिखकर पू० मुनिराज श्री मित्रानन्दविजयजी महाराज ने बड़ा अनुग्रह किया है इन सब पूज्य पुरुषों के प्रति सवन्दन कृतज्ञता प्रदर्शित करते हैं इस 'स्थितिवन्ध' ग्रन्थ के प्रकाशन में रु० १००००) जैसे प्रचुर ज्ञानद्रव्य का विनियोग कर श्री पिण्डवाडा श्वे० मू० जैन संघ ने हमारी समिति को बड़ा सहयोग दिया है । हम इस पूजनीय श्रीसंघ के आभारी हैं । इस प्रकाशन कार्य में जिन्होंने अपने तनमन धन का स्वल्प भी व्यय किया है उन सबको भी बारबार धन्यवाद ।

इस अवसर पर ज्ञानोदय प्रेस के मैनेजर श्रीयुत फतेहचन्दजी जैन व प्रेसकॉपी करने वाले श्री पन्नालालजी सी० जैन वाफना व प्रेस के अन्य कर्मचारी भी स्मृति पथ में आ रहे हैं जिन्होंने इस कार्य में आत्मीयता प्रकट की है ।

हस्ताक्षर

पिण्डवाडा
म्टे० सिरौहीरोड (राजस्थान)
वाच १३५/३७ जीहरीवजार
वर्गई २

- १ शा० लालचन्द छगनलालजी (मन्त्री)
- २ शा० शान्तिलाल सोमचन्द (भाणाभाई) चोकसी (मन्त्री)
- ३ शा० समर्थमल रायचन्दजी (मन्त्री)

भारतीय-प्राच्य-तत्त्व प्रकाशन समिति.

લેખક:-પૂજ્ય વિદ્વાન મુનિરાજશ્રી મિત્રાનંદ વિજયજી મહારાજ

★

ભારતીય પ્રાચ્યતત્ત્વ પ્રકાશન સમિતિ, પિંડવાડા [રાજસ્થાન] દ્વારા સંચાલિત આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજયપ્રેમસૂરેશ્વર કર્મસાહિત્ય જૈનગ્રંથમાળાના દ્વિતીય પુષ્પ તરીકે પ્રગટ થયેલો 'મૂલપચડિઠિદ્વંધો' [મૂલપ્રકૃતિ-સ્થિતિવન્ધ] ગ્રંથ વાચકોના-દર્શકોના કરકમલમાં આવી રહ્યો છે.

મા૦ પ્રા૦ પ્ર૦ સમિતિ, ગ્રંથમાળા તરફથી હાલ મુખ્ય ત્રણ ગ્રંથો પ્રકાશિત કરવાની તૈયારી કરી રહી છે. ૧ સ્વવગસેદો [ક્ષપકથ્રેણિ], ૨ ઉપશમનાકરણ, ૩ વંધવિહાણ [વન્ધ-વિધાન], આ ત્રણમાં વંધવિહાણ એક મહાકાવ્ય ગ્રંથ છે. એનાલગભગ ૧૪ ભાગ પડે છે એટલે ૧૪ મોટા પુસ્તક [વોલ્યુમ] પ્રમાણ આ ગ્રંથ થશે.

વંધવિધાનમહાશાસ્ત્ર :

પ્રથમસ્વપડ

પ્રકૃતિવન્ધ

મા૦ ૧ મૂલપ્રકૃતિવન્ધ

મા૦ ૨ ઉત્તરપ્રકૃતિવન્ધ

મા૦ ૩ ,, ,, સ્થાનપ્રરૂપણા ૧

મા૦ ૪ ,, ,, ,, ૨

મા૦ ૫ ,, ,, મૂયસ્કારાદિવન્ધ

દ્વિતીયસ્વપડ

સ્થિતિવન્ધ

મા૦ ૧ મૂલપ્રકૃતિ સ્થિતિવન્ધ

મા૦ ૨ ઉત્તરપ્રકૃતિ સ્થિતિવન્ધ

મા૦ ૩ ,, ,, મૂયસ્કારાદિસ્થિતિવન્ધ

તૃતીયસ્વપડ

રસવન્ધ

મા૦ ૧ મૂલપ્રકૃતિ રસવન્ધ

મા૦ ૨ ઉત્તરપ્રકૃતિ રસવન્ધ

મા૦ ૩ ,, ,, મૂયસ્કારાદિરસવન્ધ

ચતુર્થસ્વપડ

પ્રદેશવન્ધ

મા૦ ૧ મૂલપ્રકૃતિ પ્રદેશવન્ધ

મા૦ ૨ ઉત્તરપ્રકૃતિ પ્રદેશવન્ધ

મા૦ ૩ ,, ,, મૂયસ્કારાદિપ્રદેશવન્ધ

આમ આગ્રન્થમાલાનો પ્રથમ સેટ આશરે ૧૬ ગ્રંથપુખોનો થશે. પ્રસ્તુત મૂલપચ્ચિઠિદ્વંધો [મૂલપ્રકૃતિસ્થિતિવંધ] ગ્રન્થ વંધવિધાનમહાશાસ્ત્રના વીજા સંકલના પ્રથમભાગરૂપ છે. એની વિદ્વાન મુનિરાજશ્રી ચોરશેખરવિજયજીએ રચેલી ૮૭૬ શાથાઓ પ્રાકૃતમાપામાં છે અને તેના ઉપર પ્રેમપ્રમા નામનું મુનિરાજ શ્રી જગચન્દ્રવિજયજીએ કરેલું ૨૦ હજાર શ્લોકપ્રમાણ વિસ્તૃત વિવેચન-ટીકા સંસ્કૃતમાં છે. વંધવિધાનના પ્રથમલ્ખણનો પ્રથમભાગ ‘મૂલપ્રકૃતિવંધ’ લખાઈને તૈયાર થઈ ગયો છે પણ તેના લેખક મુનિરાજ શ્રી ગુણરત્નવિજયજી ‘સ્વવગસેઠી’ ના સમ્પાદનકાર્યમાં રોકાયેલા હોવાથી તે ગ્રંથ હવે પછી પ્રગટ થશે.

વિશ્વવ્યવસ્થાનો વિચાર જૈનદર્શને સૂચક યથાર્થદૃષ્ટિથી કર્યો છે તેથી જ જૈનદર્શનની તાત્ત્વિકતા પ્રત્યે વિશ્વના તત્ત્વચિંતકોનું મસ્તક નમી પડે છે.

જૈનદર્શને સમજાવ્યું છે કે જગત ૧ જીવ-આત્મા ૨. પુદ્ગલ ૩. ધર્માસ્તિકાય ૪. અધર્માસ્તિકાય ૫. આકાશાસ્તિકાય અને ૬. કાલ-આ છ દ્રવ્યમય છે.

જીવદ્રવ્ય-આત્મદ્રવ્ય વીજાદ્રવ્યોથી, યાવત્ શરીરથી પણ સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ધરાવે છે અને એ પ્રમાણોથી સાધીત છે. આ આત્માની વાતમાં અનેક દૃષ્ટિબિંદુથી પ્રકાશ પાથરતો યથાર્થ આત્મવાદ-જૈનદર્શનમાં મળે છે.

આત્મદ્રવ્યના પણ બે ભેદ છે.-૧. મુક્તાત્માઓ ૨. સંસારી આત્માઓ. મુક્ત આત્માઓ કર્મ-મલરહિત રાગ, દ્વેષ, મોહ, અજ્ઞાન, દેહ, મન, વચન તેમજ પુદ્ગલદ્રવ્યના સંગમાત્રથી રહિત, અનન્ત-જ્ઞાનાદિમય અને સ્ફટિકરત્નવત્ નિર્મલ આત્મસ્વરૂપને વરેલા છે અને તેઓ લોકના મસ્તકસ્થાને સિદ્ધશિલા ઉપર લોકાન્તને સ્પર્શીને રહેલા છે, સંસારી આત્માઓનું મૂલમૂત-અસલસ્વરૂપ મુક્તાત્માઓ જેવું હોવા છતાં અનાદિકાળથી કર્મમલથી મલિન, રાગ, દ્વેષ, મોહ, અજ્ઞાન તેમજ સુખદુઃખાદિ લાગણી-ઓને પરાધીન, શરીરાદિ પુદ્ગલદ્રવ્યના સંગવાળું છે. એકેન્દ્રિયથી માંડી પંચેન્દ્રિયપણાસુધીની ભિન્ન-ભિન્ન અવસ્થાઓમાં અને સંસારની ચારગતિઓમાં તેઓ પરિભ્રમણ કરી રહ્યા છે. સંસારી જીવોની આ વિકૃત અવસ્થા કર્માણુઓના સંવંધને આભારી છે. અનંતશક્તિને વરેલો, અનંતગુણથી ભરેલો આત્મા પણ કર્મની પરાધીનતાને કારણે અજ્ઞાન, રાગદ્વેષાદિ અનંતદોષમય એવી મારે દયાપાત્ર દશાનુભવી રહ્યો છે, આત્માના સહજસ્વરૂપને દગાવી દેનાર કર્મસત્તાની અનંત જટિલતાને વિવેચતાં કર્મવાદ-કર્મવિજ્ઞાનનો એક અનોખી દેણ જગતને એકમાત્ર જૈનદર્શને જ કરી છે.

જીવમાત્રના સુખદુઃખમાં અને સંસારપરિભ્રમણમાં મુખ્યભાગ ભજવનાર કર્મ અને તેના જ્ઞાનવિજ્ઞાનની અર્થરૂપે પ્રથમપ્રરૂપણા અનંત ઉપકારી શ્રી તોર્યઙ્કર ભગવંતોએ કરી અને ઓગળાવર-ભગવંતોએ એને સૂત્રરૂપે ગુંથી. ચૌદપૂર્વમાં અનેક સ્થલે કર્મવાદનું વિજ્ઞાન સંગૃહીત કર્યું. તેમાંના વીજા આગ્રાયણીપૂર્વના ક્ષણલઙ્ઘિ (વચનલઙ્ઘિ) નામની પાંચમી વસ્તુના કર્મપ્રકૃતિ નામના ચોથા પ્રામૃતમાં થયેલા કર્મવાદના ઉદ્ધાર અંગે જુઓ પ્રાચીનશતકચૂર્ણિનો શાસ્ત્રપાઠ:-

‘કિં, પરિકમ્મ-સુત્ત-પદમાણુઓગ-પુન્નગયચુલિયામહયાતો સન્વાઓ દિદ્ધિ-વાયાઓ કહેસિ ? ન હત્યુચ્ચતે-પુન્નગયાઓ । કિં ઉપ્પાથપુન્ન અગ્ગેણિય જાવ લોગધિદુસારાઓ સ્તિ યયાઓ ચોદસ વિહાઓ સન્વાઓ પુન્નગયાઓ કહેસિ ? ન હત્યુચ્ચતે-અગ્ગેણિયાતો વીયાઓ પુન્વાતો ।..... સ્વળલહોણામપંચમં વત્થુ તાતો.....પંચમસ્સ વત્થુસ્સ ચઉત્થં પાહુહં કમ્મપગહોનામધેજ્જં તતો કહેમિ ।

કાલકલે પૂર્વશાસ્ત્રોનો વિચ્છેદ થતો ગયો તેમ વહુશ્રુતપૂર્વાચાર્યમગવંતોએ અનેક વિષયોપર ‘પૂર્વ’શાસ્ત્રના ક્ષરણારૂપ ગ્રંથો રચ્યા એના વિસ્તૃત વિવેચનો લખ્યા અને એ રીતે અગાધસાગરસમ પૂર્વજ્ઞાનના અંશરૂપ રહસ્યોને જીવંત રાખ્યા. પરંતુ કાલની વિકારકાળ કાલ જગતઉપર પડી રહી છે તેમ તેતે કાલના સંવોએ વળું રક્ષણ કરવા છતાં આ જ્ઞાનનો સજાનો કાલનો ભોગ વનતો જ રહ્યો અને વળા મૌલિક શાસ્ત્રગ્રંથોનો હાસ અને નાશ થતો રહ્યો. છતાં આપણા કઈક સદ્માર્ગ્યે કર્મ-પ્રકૃતિ, પંચસંગ્રહ, પ્રાચીનકર્મગ્રંથો, નવ્યકર્મગ્રંથો, શતક, શતકમાખ્ય, શતકચૂર્ણી, કર્મપ્રકૃતિચૂર્ણીનું ટીપ્પણ, સિત્તરિચૂર્ણો, સક્ષતિકામાખ્ય, કષાયપ્રાશ્રુત, કષાય-પ્રાશ્રુતચૂર્ણી, ષડ્વંડાગમ વગેરે કર્મસાહિત્ય તેમજ એને અંગે સહાયક શ્રોતમગ-વતોસૂત્ર, પ્રજાપનાસૂત્ર, જોવાજોવાભિગમસૂત્ર, વગેરે આગમગ્રંથો તેમજ લોકપ્રકાશ, જીવસમાસ આદિ પ્રકરણગ્રંથો ઉપલબ્ધ થાય છે.

કર્મવિષયક આ વાહ્મ્ય આપણને કદાચ ધણું લાગશે અને કર્મવિજ્ઞાનને સંગીનરીતે સમ-ક્ષવા પુરતું લાગશે પણ એમ નથી, કાલના પ્રભાવે મતિમાન્ધ પણ ગતિ કરી રહ્યું છે, બુદ્ધિનિધાન પૂર્વાચાર્યમગવંતોના પ્રૌઢ સંસ્કૃત-પ્રાકૃતમાપામાં રચાયેલા ગ્રંથો શબ્દસંક્ષિપ્ત અને અર્થગંભીર હોય છે. એમહાપુરુષોએ શાસ્ત્રગ્રંથોમાં જરૂરી લાગતું વિવેચન કર્યા પછી દરિયા જેગ કર્મવિજ્ઞાનની એક એક વાતને સૂક્ષ્મતાથી તેમજ ઊંડાણથી વિચારવામાટે ગત્યાદિમાર્ગનાદારોનું સૂચન કયું છે.

૧વીજા આપ્રાયણી પૂર્વની પાંચમી ક્ષણ(વચન-ચયન)લઘ્વિ નામની વસ્તુનાં કર્મપ્રકૃતિનામના ચોથા-પ્રાશ્રુતના ચોવીસ અનુયોગદ્વારોમાના છઠ્ઠા વન્ધનદ્વારના ૪ વિભાગ પડે છે-૧ વન્ધ ૨ વન્ધક ૩ વન્ધનીય ૪ વન્ધવિધાન તેમાના ૪ થા વન્ધવિધાનમા પ્રકૃતિવન્ધાદિ ચારે પ્રકારના વન્ધનું નિરૂપણ છે તે જેમાં ઉદ્ધૃત થયું છે તે શતકચૂર્ણના પાઠનો ભાવાર્થ

‘શુ પરિકર્મ, સૂત્ર, પ્રયમાનુયોગ, પૂર્વગત [ચોદપૂર્વ] અને ચુલિકામય સમગ્ર દષ્ટિવાદમાંથી ઉદ્ધૃત-કરીને શતકપ્રકરણનું નિરૂપણ કરશો ? ના, માત્ર ચોથા પૂર્વગતમાંથી.શુ ઉત્પાદ આપ્રાયણી થી માહી વિન્દુસાર સુધીના ચૌદપૂર્વમાંથી ઉદ્ધૃત .. કરશો ? ના, ચૌદમાના વીજા આપ્રાયણીપૂર્વમાથી. શુ આઠ વસ્તુપ્રમાણ સમગ્ર આપ્રાયણી પૂર્વમાથી કરશો ? ના, આપ્રાયણી પૂર્વની પાંચમી ક્ષણલઘ્વિવસ્તુમાથી કરીશુ શુ પાંચમીવસ્તુના વીસેવીસપ્રાશ્રુતમાથી કરશો ? ના, ચોથા કર્મપ્રકૃતિ નામના પ્રાશ્રુતમાથી કરીશુ. શુ કર્મપ્રકૃતિપ્રાશ્રુતનાં ચોવીસ અનુયોગદ્વારો છે તે સર્વમાથી ઉદ્ધૃત કરશો ? ના, ચોવીસમાથી છઠ્ઠા વન્ધદ્વારના ચોથા વન્ધવિધાન અનુયોગદ્વારમાંથી ઉદ્ધૃત કરીને નિરૂપણ કરીશુ’.

આમ કર્મવિજ્ઞાન પૂર્વશાસ્ત્રોમાંથી ઉદ્ધૃત થયું છે. એ સ્પષ્ટરીતે સાબીત થાય છે

જુઓ-કર્મપ્રકૃતિનો શાસ્ત્રપાઠ

“કરણોદયસંતાપં સામિત્તોદેહિં સેસગં ણેયં ।

ગદ્આદ્મગ્ગણાસુ સંભવઓ સુદ્દુ આગમિય ॥૬૩॥”

અર્થ—આઠકરણ તેમજ ઉદય અને સત્તાનું સ્વામિત્વ ઓધથી કહ્યું. વાકીનું વધું ગત્યાદિ-માર્ગનાઓમાં જ્યાં જે રીતે થટે તે રીતે પૂર્વાપર વિચાર કરી જાણી લેવું.

ગત્યાદિમાર્ગનાદ્વારોમાં વિચારવામાટે આજનું ઉપલબ્ધ કર્મસાહિત્ય આપણને ભરપૂરસામગ્રી પૂરી પાડે છે. એ રીતે કર્મવિજ્ઞાન-વિષયનો વિચાર થાય તો સામાન્યરીતે મર્યાદિત લાગતો એ વિષય અતિશય વિસ્તૃત પ્રતીત થાય છે.

એ કર્મસાહિત્યોદ્ધારક મહાવિભૂતિ:

પરમપૂજ્ય સંધકૌશલ્યાધાર સિદ્ધાંતમહોદયે સુવિશાલગચ્છાધિપતિ આચાર્યમગવંત શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજો મહારાજા જેમ એક વિશુદ્ધસંયમના પાલક મહાસંયમી છે, વહુશ્રુત મહાન-જ્ઞાની પુણ્યપુરુષ છે. અનેક આચાર્યવૃદ્ધ, શાસનપ્રભાવક, વિદ્વાન, સંયમી અને ઉગ્રતપસ્વી શિષ્ય-રત્નોને તૈયાર કરનાર તેમજ વર્તમાનકાલે શાસનની એક પ્રૌઢવિભૂતિ છે, તેમ સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ અને ગહન એવા કર્મસાહિત્યના મર્મજ્ઞ અદ્વિતીય મહાપુરુષ છે. તેઓએ વર્ણોસુધી સત્વતત્યાગ સાથે કર્મ-શાસ્ત્રોના વાચન-મનન-પરિશીલન પછી એના અંતસ્થ મહારસને ચાલ્યો છે.

શ્રીઠાણાંગસૂત્રાદિ શાસ્ત્રગ્રંથોમાં ધર્મધ્યાનના ચારપાયા (પ્રકાર)માં વિપાકવિચયને એક પાયો (પ્રકાર) કહ્યો છે. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કારુ-માત્ર અને ભવનું નિમિત્તપામી કર્મો કેવી રીતે વંધાય છે. એ કર્મોના ગુણાંશુમ કેગ વિચિત્ર ફલો મળે છે તેનો ઉંડો વિચાર આ ધ્યાનમાં સમાય છે.

પૂજનીય આચાર્યમગવંતે વર્ણોસુધી દિવસ રાતો આવા ધ્યાન-ચિંતન પાછલ પસાર કરી છે અને એક નોંધપાત્ર આત્મરમણતા અને કષાયોની મંદતા અનુભવી છે.

ગહનાતિગહન કર્મશાસ્ત્રોની મર્મજ્ઞતાનું જૈનશાસનની પરંપરામાં એક વિશિષ્ટ ગૌરવ મનાયું છે. સકલસંવમાં માન્ય કર્મ સાહિત્યના મહાન નિષ્ણાત તરીકેનો સુપ્રસિદ્ધિ તેઓશ્રીને વરો છે. તેઓશ્રીએ કર્મશાસ્ત્રોના ચિંતન-મનનના પરિપાકરૂપે કર્મસિદ્ધિ, સંક્રમકરણ ભા.૧-૨, માર્ગનાદ્વારવિવરણ વગરે મૌલિકગ્રંથોની અનેક શાસ્ત્રોના નવનીતરૂપે સુવોધશૈલીમાં રચના કરી. તેમ છતાં તેઓશ્રીને સંતોષ ન હતો. તેઓશ્રીનું અંતર ઇંછતું હતું કે ‘વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ કર્મસાહિત્ય, આગમગ્રંથો અને પ્રકરણગ્રંથોના આચારે સત્પદાદિદ્વારોમાં તેમજ ગત્યાદિમાર્ગનાદ્વારોમાં વિસ્તૃત સરઠ અને સુબોધ શૈલીમાં કર્મશાસ્ત્રોનું નવસર્જન થાય, કેટલાક વિષમ લગતા પદાર્થો ચિંતન મનનને અંતે સુગમ અને નિર્ણીત થાય તો જૈનશાસનના કર્મવિજ્ઞાનનો મૌલિકતા, વિસ્તાર જગતને જોવા, જાણવા મળે. સંકડો વર્ણોસુધો ગ્રંથારૂઢ નહિ થયેલો પરંપરાગત આ વારસો

મન્યજીવોને ચિંતન-મનનાદિ દ્વારા કર્મનિર્જરામાટે લાભદાયી નિવડે અને આત્મકલ્યાણનું એક અંગ બને' આ શુભમનોરથને સક્રિયરૂપે આપવા વિં સં ૨૦૦૪ ના સંમાતના ચાતુર્માસમાં તેઓશ્રીએ 'વંચનકરણ' ઉપર લેખવાનું શરૂ કર્યું પણ વિશાલ સાયુ-સમુદાય, સંઘ અને શાસનની અનેક શુભપ્રવૃત્તિઓમાં એ લેખનકાર્યને વેગ આપી શકાયો નહિ.

આ શુભકાર્યમાં શિષ્યોનો સાથ :

પોતાના સમગ્ર જીવનને સુવિશુદ્ધ સંયમના રંગે રંગી નાખનાર આ ચારિત્રનિષ્ઠ મહાપુરુષને મોગ-વિલાસના આશ્વેરીયુગમાં પણ મન્યાત્માઓને કઠોરસંયમના માર્ગે, અધ્યાત્મજ્ઞાનના રાહે સફળ પ્રયાગ કરાવવાની જાણે લઘિ ન થરી હોય ! તેઓશ્રીની શાંત-પ્રશાન્ત વિરાગમુદ્રાના દર્શન, ચારિત્રપ્રભાવ અને સત્પ્રેરણાથી સેકડો મન્યાત્માઓ સંયમના પંથે પ્રયાણ કરી ચૂક્યા હતા. સં ૨૦૦૫-૨૦૦૬ માં મુંબઈ અને પાલીતળાણાલાલે તેમજ સં ૨૦૦૭-૨૦૦૮-૨૦૦૯-૨૦૧૦-૨૦૧૧-૨૦૧૨ ની સાલમાં મુંબઈ વગેરે ક્ષેત્રોમાં સંખ્યાબંધ યુવકો તેમજ કુડુંગોના, કુડુંગો પૂજ્ય આચાર્યભગવંતની જ્વલંત વૈરાગ્યપ્રેરણાથી અને પૂજ્ય પ્રભાવકપ્રવચનકાર ગુરુદેવ પં ૦ શ્રી માનુવિજયજી ગણિવર્યનો વૈરાગ્યસત્સંગોળ ધર્મદેશનાના શ્રવણથી મુક્તિમાર્ગના પથિક બન્યા. તે સર્વને દીક્ષાદાન પછી ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષા આપવાનું મહત્ત્વનું કાર્ય પૂજ્ય આચાર્યભગવંતે તથા તેઓશ્રીના શિષ્યપ્રશિષ્યરત્નો પૂં ૦ પં ૦ શ્રી હેમંતવિજયજી ગણિવર્ય, પૂં ૦ પં ૦ શ્રી માનુવિજયજી ગણિવર્ય તથા પૂં ૦ પં ૦ શ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવરે ઉપાડી લીધું. આદર્શસાયુઓ તૈયાર કરવાની પૂજ્ય આચાર્ય-ભગવંતની ઇચ્છાના તેઓ રજે રજ પારખનારા હતા. પૂજ્યશ્રીની છત્રછાયામાં ત્રણે પંથ્યાસપ્રવરોએ સાયુ-ઓને ગ્રહણ-આસેવનશિક્ષા આપવાનું કાર્ય સૂચ સંતથી કર્યું. તેઓએ આપેલી ઉપદેશમાઠા-પુષ્પમાઠા, યતિદિનચર્યા, યતિશિક્ષા, ધર્મરત્નપ્રકરણ, શ્રી મહાનિશીથસૂત્ર પ્રથમ વે અધ્યયન, આચારાંગસૂત્ર, નંદી-સૂત્ર, આવશ્યકસૂત્ર, પાલિકસૂત્રટીકા વગેરેની વાચનાઓએ અપૂર્વ ચેતના જગાવી, તેનો જ સુંદર પ્રભાવ છે કે આજે આ મુનિવરો સંયમ, ત્યાગ, તેજ, સમિતિગુણિના પાલનની ચીવટ, આદર્શ ગુરુમક્તિ, સ્વાધ્યાયરતતા આંતરમુખતા, આજ્ઞાપાલકતાદિગુણોથી શોભી રહ્યા છે.

સંસારથી પરાડ્મુખ થનેલા આ વિરાગી મુનિઓ સંયમસાધના અને શ્રુતોપાસનામાં સુલીન બની ગયા. થોડો અમ્યાસક્રમ આગળ વધ્યા પછી પૂં આચાર્યભગવંતની ઇચ્છા મુનિઓને ન્યાયદર્શન નું અધ્યયન કરાવવાની થઈ ત્યારે પૂં ગુરુદેવ પંથ્યાસપ્રવરશ્રી માનુવિજયજી મહારાજે પૂજ્ય આચાર્યભગવંતને વિનંતિ કરી કે ન્યાયના અધ્યયનમાટે તો હું બેઠો છું. આપ કૃપાલુ કહેશો ત્યારે કરાવીશ, હમણાં આપ કર્મસાહિત્યનો અમ્યાસ કરાવો તો મુનિઓને આપનો આ સ્વાસ વિષય સંગીત રીતે મઠી જાય. પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવને તે ઠીક લાગ્યું તેથી પૂજ્ય ગુરુદેવે મુનિઓને એક અઢનાડીયું જૈનશાસનના આત્મા, કર્મ, કર્મવંધના હેતુઓ, મુળસ્થાનક, વંધ, ઉદયાદિ ઉપર પ્રકાશ

પાઠરતી સનજુતી આપી, આ સાત દિવસની વાચનાએ કર્મવાદનો સારો પરિચય મુનિઓને આપ્યો. આ રીતે સાગર સમા કર્મસાહિત્યમાં પ્રવેશમાટે ઉત્સાહિત કર્યા ત્યારવાદ પૂજ્ય આચાર્યભગવંતે કર્મ-સાહિત્યનું અધ્યયન કરાવ્યું. વારમાસ જેટલા સમયમાં તો છ કર્મગ્રંથ, કમ્મપયહી, પંચસંગ્રહના નિષ્ણાત બનાવી દીધા.

પૂજ્યશ્રી પાસે તે વિષયનું તલસ્પર્શી સંગીન જ્ઞાન હતું. મુનિઓની બુદ્ધિ કુશાગ્ર હતી. વિનયની પાત્રતા હતી. અધ્યયનની અપૂર્વ સ્ખંત હતી. ટુંક સમયમાં મુનિઓ વિષયના અગાધ ડુંડા-ગમાં ઉતરી ગયા વિષયની સૂક્ષ્મતા અને મહનતાને કારણે ઘણાઓને નિરસ અને કંટાળા રૂપ લાગતા આ કર્મસાહિત્યમાં તેઓએ ભારે રસ ચાખ્યો. ચિંતન-મનન-પરસ્પર પર્યાલોચન જટિલ-પૂર્વપક્ષ અને શાસ્ત્રસિદ્ધ યુક્તિઓ મર્યા અકાલ્ય ઉત્તરપક્ષ દ્વારા મુનિઓએ પૂજ્ય આચાર્યભગવંતશ્રીને આનંદ વિમોર, આશ્ચર્યમુગ્ધ અને પરમ સંતુષ્ટ કર્યા. પુનામાં ૨૦૧૧ના ચોમાસામાં પૂ. ગુરુદેવ પંચાસજી મહારાજે ૧૮-૨૦ સાગુઓને ન્યાયદર્શનના પ્રાથમિક ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરાવ્યો. પૂજ્યપાદ આચાર્યભગવંતે અનેક મુનિવરોને આ રીતે તૈયાર થયેલા જોયા અને પોતાના શુભમનો-રથને સક્રિય રૂપ આપવાની સુશક્ત્યતા દેખાઈ. તેઓશ્રીએ ૨૦૧૪માં અમદાવાદમાં પોતાનો મનો-ગત મંગલમનોરથ શિલ્પમંડલ આગઠ જાહેર કર્યો, આ મનોરથ જાહેર થતાં જ પરમગુરુભક્ત શિષ્યોએ એને અંતરથી વધાવી લીધો.

એ મંગલ પ્રયાણ હજો :-

સુરેન્દ્રનગરના શ્રીસકલસંવની અત્યાગ્રહમરી વિનંતિથી પૂ. આચાર્યદેવાદિ ઠાણા ૫૪ નું વિ. સં. ૨૦૧૫ નું ચાતુર્માસ સુરેન્દ્રનગરમાં થયું, વારમા તીર્થપતિ શ્રીવાસુપૂજ્યસ્વામીની શીતલ-મંગલ છાયામાં પ્રાચીનસાહિત્યના આધારે શ્રીકર્મસાહિત્યના વિસ્તૃતસર્જન નો મંગલ પ્રારંભ થયો. શરુઆતમાં મુનિરાજ શ્રી જયચોષવિજયજી, મુનિરાજશ્રી ધર્માનંદવિજયજી તથા મુનિ-રાજશ્રી હેમચંદ્રવિજયજી આ ત્રણ મુનિવરોએ કાર્યનો આરંભ કર્યો, પાછળથી વિદ્વાન મુનિ-રાજશ્રી ગુણરત્નવિજયજી પણ આ કાર્યમાં જોડાયા તેમાં સર્વપ્રથમ ક્ષપકશ્રેણિ અને ઉપ-શમનાકરણના પદાર્યો-વિષયો નું વ્યવસ્થિત સંકલન કર્યું, અનેક શાસ્ત્રગ્રંથોના આધારે અને ગુરુભગવંતોના મહાનવિનયથી પરિકર્મિત બુદ્ધિના સહારે કરેલું આ વિષયોનું પર્યાલોચન એટલું તો ડુંડુ અને વિસ્તૃત હતું કે એના મોટા બે ગ્રંથો તૈયાર થયા.

ઉપશમનાકરણ અને ક્ષપકશ્રેણિના વિષયની નોંધ મારા લઘુ ગુરુવાંધવ વિદ્વાન મુનિરાજ શ્રી હેમચંદ્રવિજયજીએ કરી હતી જે ગણિતની પ્રક્રિયાથી ભરપૂર હતી પાછળથી મુનિરાજ શ્રી ગુણરત્ન વિજ-યજી એ ક્ષપકશ્રેણિના સમગ્રવિષયને પ્રાકૃતગાથાઓ રચી ગ્રંથરૂપે ગુંથ્યો તેમજ લગભગ ૧૮થી ૨૦ હજાર શ્લોકપ્રમાણ સંસ્કૃતમાં ટીકા રચી. તે સ્વચ્છગસેદી ગ્રંથરત્ન પણ આ સાથેજ પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે.

વંધવિધાન મહાશાસ્ત્રનું સર્જન :

સ્વવગસેઠો અને ઉપશમનાકરણ આ વે ગ્રંથોના પદાર્થોનું સંકલન તૈયાર થયા વાદ 'વંધ-વિધાન' ગ્રંથનું કાર્ય મુનિઓએ પ્રારંભ્યું, પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવના શુભાશીર્વાદ મેળવી ગ્રંથનું મંગલ કર્યું, આ ગ્રંથમાં વંધનકરણ અને શતકાદિ ગ્રંથોના વિષયનો સંગ્રહ અને વિસ્તાર કરવાનો હતો. પ્રકૃતિ-વંધ, સ્થિતિવંધ, રસવંધ, પ્રદેશવંધ આ ચારે પ્રકારના વંધના મૂલ-ઉત્તરભેદ, મૂલસ્કાર, તેના પદ-નિક્ષેપ, વૃદ્ધિઆદિ તથા સ્થાનાદિ પ્રરૂપણાનો સત્પદાદિદ્વારોમાં તથા ગત્યાદિમાર્ગના-ઓમાં વિસ્તૃત વિચાર કરતા આ ગ્રંથનું સર્જન ઢોઢથી વે લાલ શ્લોકપ્રમાણ થાય એવું લાગ્યું. અને એના લગભગ ૧૪-૧૫ ચોપડા (વોલ્યુમ) તૈયાર થાય એટલું વિરાટ કાર્ય હતું, આ કાર્ય વે ચાર વ્યક્તિઓથી થવું શક્ય ન હતું તેથી કર્મપ્રકૃત્યાદિનો અભ્યાસ કરી તૈયાર થયેલા વીજા ૮-૧૦ મુનિવરોને પૂઠ આચાર્યભગવંતે આ કાર્યભારના સહયોગી બનાવ્યા.

પદાર્થ સંગ્રાહક મુનિવરો :

પૂજ્યપાદ કરુણાસિંધુ આચાર્યમગવતની પરમકૃપાનાપાત્ર મુનિરાજશ્રી જયધોષવિજયજી તથા મુનિરાજશ્રી ધર્મનિંદવિજયજી આ વે મુનિવરો કર્મસાહિત્યના નવનિર્માણના કાર્યમાં સ્થંભભૂત છે, તેમાંના પ્રથમ મુનિ, પૂજ્ય પંન્યાસપ્રવરશ્રી માનુવિજયજી ગણિવર્યના શિષ્યરત્ન મુનિરાજશ્રી ધર્મધોષ વિજયજીના શિષ્યરત્ન છે. આગામી શાસ્ત્રો, પ્રકરણ-ગ્રંથો અને લાસકરીને છેદગ્રંથોના તેઓ વિદ્વાન છે, વીજા મુનિ, પૂજ્ય પંન્યાસપ્રવરશ્રી માનુ-વિજયજી ગણિવર્યના શિષ્યરત્ન છે, તેઓ પગ આગમો, પ્રકરણોના સારા અભ્યાસી છે, કર્મ-સાહિત્યમાં ગણિતાનુયોગનો વિષય સારા પ્રમાણમાં આવે છે તે ગહન હોય છે; તેને આ મુનિ સુંદર-રીતે સ્પષ્ટ કરે છે.

કર્મસાહિત્યના સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ વિષયની ગહનતાને ભેદવાનું સૌભાગ્ય આ વે મુનિઓએ પ્રાપ્ત કર્યું છે. તેમનું ગંભીર શાસ્ત્રવાંચન, અગાધ ચિંતન અને રાતદિવસ એનું પરિશીલન છે. વિષય ના એકએક મુદ્દાને અનેક ગ્રંથો વાંચી એનો પરસ્પર સમન્વય કરે છે, જ્યાં શંકાસ્પદ લાગે ત્યાં વીજા આગમગ્રંથો, પ્રકરણગ્રંથોની સહાય લઈ પૂઠ આચાર્યભગવંત સાથે એની વિચારણા થયા વાદ શાંત-સ્વસ્થચિત્તે અનુપ્રેક્ષા કરી સમાવાન ચોક્કસ કરે છે. અને યથાર્થ ઉકેલ લાવે છે. તે પછી મુનિઓને એનું વિવરણ સમજાવે છે ત્યારવાદ ગાયના આધારે મુનિઓ ટીકાનું આલેખન કરે છે.

પદાર્થસંગ્રાહક તથા ગાથાકાર મુનિરાજશ્રી વીરશેખરવિજયજી :

આ મુનિરાજશ્રી મુંઝવેદાદર લાતે પૂજ્યગોતાર્થ ગચ્છ હિતચિંતક પંન્યાસ પ્રવર શ્રી હેમંત વિજયજી ગણિવર્યના સં. ૨૦૦૭-૨૦૦૮ ના ચાતુર્માસમાં ૧૩ વર્ષની વયે અઢાઈ તથા

ઉપધાનતપ કર્યો ત્યારથી વૈરાગ્યવાસિત થયા . ત્યારવાદ પૂજ્યપાદ આચાર્યભગવંતની પ્રેરણાથી સં. ૨૦૧૧ માં ૧૬વર્ષની વયે ચારિત્ર અંગીકારી પૂ. પંન્યાસજી મહારાજના શિષ્યરત્ન મુનિરાજશ્રીલલિતશેખરવિજયજીના શિષ્યરત્ન મુનિરાજશ્રીરાજશેખરવિજયજીના શિષ્યરત્ન થયા . આ મુનિશ્રવનો શાસ્ત્રવ્યામંગ આદર્શ છે નાનીવયમાં સંસ્કૃત પ્રાકૃતવ્યાકરણ પ્રકરણગ્રંથો, ન્યાય વગેરેના અધ્યયનમાં સારો વિકાસ સાધ્યો છે . બન્ધવિધાન ગ્રંથના પદાર્થ-સંકલનમાં તથા ગણિતવિવાગને સરલ બનાવવામાં તેમનો મહત્ત્વનો ફાલો છે. ગાથારૂપે ગુંથવાના પદાર્થોની ચિંતનપૂર્વક નોંધકરી ઉપયુક્ત અને પદાર્થસંગ્રહકાર મુનિશ્રી સાથે વિચારણા કરી તેમની પાસેથી વિશેષપદાર્થો મેળવી પદાર્થ-વિષયનો નિર્ણય કરીને આર્યાછંદ અને તેના પેટાભેદોમાં ગાથાઓ વનાવે છે . બન્ધવિધાન ગ્રંથની આશરે ૧૫૦૦૦ પ્રાકૃત ગાથાઓરચવાનું મહાનકાર્ય પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંતની આજ્ઞાથી તેઓએ કર્યું છે ગ્રંથનો અતિવિસ્તાર ન થાય તેની ચીવટ રાખી શક્ય તેટલા સંક્ષેપમાં વિષયને સમાવવાની સારી કુશલતા એમણે દાખવી છે .

વિવેચનગ્રંથનું ગુહનામ ‘પ્રેમપ્રભા’ :

‘બન્ધવિધાન’ ગ્રંથ ઉપર જુદા જુદા મુનિશ્રીએ સંસ્કૃતમાં રચેલા વિવેચનનું સાન્ન્યર્થનામ ‘પ્રેમપ્રભા’ ટીકા રાખવામાં આવ્યું છે. આ વિરાટ કર્મસાહિત્યના સર્જનમાં પ્રેરણાદાતા, પ્રકાશદાતા અને ચેતના જગાવનાર હોય તો તે પુણ્યનામવેય આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરોશ્વરજી મહારાજા છે.

આજના વાણીસ્વાતંત્ર્ય અને વિચારસ્વાતંત્ર્યના યુગમાં યૌવનના થનગનાટ વણતે સહજસુરુષ લોકપ્રસિદ્ધિ, આદિ બાહ્યમાત્રમાં ન સંચાતાં વર્ષો સુધી શ્રમસાધ્યકાર્યમાં લીન બની વહુ ટુંક-સમયમાં મુનિશ્રી આ મહાનકાર્ય કરી શક્યા છે તે કોઈ માત્ર એમની પોતાની શક્તિથી નહિ પણ સદૈવ રાગશીય પૂ. આચાર્ય ભગવંતની પરમકૃપાથી અને દિવ્યઆશીર્વાદથી કરી શક્યા છે. તેથીજ તે પરમગુરુદેવના અનંતઉપકારોની ચિરસ્મૃતિમાટે તેઓશ્રીના પ્રેમની-સમ્યગ્જ્ઞાનદાનાદિવાત્સલ્યની પ્રમાણ્ય સાર્થક નામની પસંદગી કરવામાં આવી છે.

અનેક શાસ્ત્રગ્રંથોના દોહનરૂપે આગ્રંથ તૈયાર થયો છે. તે તે વિષયને સ્પર્શતો વાતો, વિચારો-હેતુઓ અનેક શાસ્ત્રગ્રંથોના આધારે ચર્ચવામાં આવ્યા છે. વિષમસ્થલો વિસ્તૃત અને સ્પષ્ટ વિવેચન પૂર્વક સરલ સુજ્ઞેય બનાવ્યા છે. અનેક ગ્રંથોના સંકલ્પ સાક્ષીપાઠોથી સમૃદ્ધ, ગ્રંથો અને ચિત્રોથી ભરપૂર આ ગ્રંથ જ કહો આપણે કે કેટલા શ્રમ અને સમયના બલિદાનપૂર્વક એને તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે,

રચના સંસ્કૃત-પ્રાકૃતભાષામાંજ કેમ કરો ?

અનેક મુનિશ્રીઓની વર્ષોની મહેનતને અંતે તૈયાર થયેલ આ જીવનોપયોગી મનનીય સાહિત્યના

સર્જનમાટે ગુજરાતી, હિન્દી, અંગ્રેજી ભાષા પસંદ ન કરતાં સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષાની પસંદગી શામાટે કરી ? આ પ્રશ્નનું સમાધાન એ છે કે (૧) સંસ્કૃત પ્રાકૃતભાષા સર્વદેશીય અને સર્વકાલિક છે. એમાં પરિવર્તનો ભાગ્યેજ આવે છે, આ ભાષાઓની હજારો વર્ષોથી પ્રાયઃ એક સરસી પદ્ધતિ ચાલી આવે છે. (૨) આ ભાષાઓની સ્ત્રી એ છે કે વિષયના ગમે તેવા વિસ્તાર કે અતિવિસ્તારને જે રીતે વધુમાં વધુ સંક્ષેપમાં આ ભાષાઓમાં રજૂ કરી શકાય છે તે રીતે પ્રાયઃ વીજી ભાષાઓમાં રજૂ કરવો અશક્ય છે. પ્રસ્તુત વિષયના અગાધ વિસ્તારને સાંકેતિક શબ્દોને કે યંત્રોને ધારી રીતે વીજી ભાષાઓમાં કોઈ રીતે ન સમાવી કે સમજાવી શકાય. (૩) ગુજરાતી વગેરે ભાષાઓ પ્રત્યેક યુગમાં પલટાતી રહે છે. દરેક પ્રાન્તોમાં પણ તે અગે ઘણી ભિન્નતા પ્રવર્તે છે તેથી યુગપરિવર્તન સાથે આ ગ્રંથો પણ અનુપાદેય બની જાય. આવા અનેક કાળગોચી સંસ્કૃત-પ્રાકૃતભાષાનો આશ્રય લેવાયો છે છતાં ગ્રંથમાં વિષયપરિચય સારરૂપે ગુજરાતીભાષામાં આપ્યો છે.

‘સ્થિતિબંધ’ ના ટીકાકાર મુનિવર્ય શ્રી જગચ્ચંદ્રવિજયજી:-

આ પ્રસ્તુતમાં પ્રકાશિત થઈ રહેલો મૂલપયહો ટિહંધો [મૂલપ્રકૃતિ સ્થિતિબંધ] ગ્રંથની ‘પ્રેમપ્રભા’ નામની ૨૦ હજાર શ્લોક પ્રમાણ ટીકા [વિવેચન] ના રચયિતા મારા લઘુ ગુરુવાંધવ મુનિરાજશ્રી જગચ્ચંદ્રવિજયજી છે. પૂજ્ય પરમગુરુદેવ પંન્યાસપ્રવરશ્રી માનુ-વિજયજી ગણિવરના શિષ્યરત્ન મારા પૂજ્ય ગુરુદેવ પંન્યાસપ્રવરશ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવરના-તેઓ શિષ્યરત્ન છે. પ્રયમથીજ આ મુનિવરની બુદ્ધિ કુશાગ્ર અને તર્કપ્રધાન હતી. અદ્યપ્યુત્સાહથી ગુરુસેવા અને જ્ઞાનોપાસના માથે તેમણે આજે ૧૪ વર્ષને અંતે પણ લગભગ નિત્ય એકાસણાનો તપ અજોડ ત્યાગ સાથે ચાલુજ ગાળ્યો છે. આ ટીકાગ્રંથની રચનામાં તેમણે અપૂર્વ બુદ્ધિકૌશલ વાપર્યું છે. ન્યાય, વ્યાકરણ, આગમ, પ્રકાશ અને કર્મસાહિત્યવિષયક એમની વિદ્વત્તા આ ટીકાગ્રંથમાં દેખાઈ આવે છે.

આ ‘પ્રેમપ્રભા’ ટીકાગ્રંથનો મૌલિકતા :-

(૧) મૂલગાથાના પ્રતીકો પદ્ધતિસર જરૂર પડે ત્યાં ટીકામાં ઉતાર્યા છે. (૨) તે પ્રતીકોનો સ્પષ્ટશબ્દાર્થ કરવામાં આવ્યો છે. (૩) જરૂર પડે ત્યાં એ પ્રતીકોનો તથા સમગ્રગાથાનો રહ-સ્યાર્થ સ્ખોલવામાં આવ્યો છે. (૪) પદાર્થને સચોટ સિદ્ધ કરતી પ્રવલ યુક્તિઓ આપી છે. (૫) પ્રસંગોપાત ૬૦ ઉપરાંત શાસ્ત્રગ્રંથોના ૩૦૦ લગભગ સાક્ષી પાઠો આપ્યા છે. (૬) શંકા અને તેના સમાધાનો દ્વારા વિષયને રમમય અને સુવોધ બનાવ્યો છે. (૭) કોઈક સ્થલે મૂલગાથામાં ન કહેલા તે તે વિષયના મતાંતરો ટીકાકાર વિદ્વાનમુનિવરે અન્ય શાસ્ત્રગ્રંથોનું અવલોકન કરી પદાર્થસંગ્રહ-કાર મુનિવરો સાથે વિચારણા કરી સંગૃહીત કર્યા છે. (૮) સૂક્ષ્મ વાતોને સમજવાની સરલતા માટે ઘણે ઠેકાણે દૃષ્ટાન્તો આપી વિષયનું વિશદોકરણ કયુ છે જુઓ-

પૃ૦ ૧૩, ૧૪, ૧૭, ૨૬, ૨૮, ૬૩૫. (૯) સૂક્ષ્મ વિષયોને દૃષ્ટાન્તોથી સ્થાપના કરી યંત્ર રૂપે પળ ગોઠવ્યા છે. જુઓ-પૃ૦ ૧૪, ૨૦, ૩૪૧, ૫૧૩, ૬૩૬, ૬૪૬, ૬૫૪, ૬૬૩. (૧૦) આ ગ્રંથના છ એ અધિકારોના પ્રત્યેક દ્વારોના મમગ્રવિનયને ૧ કે ૨ પૃષ્ઠમાં સંક્ષેપમાં વતાવી દેતાં આરિસા જેવા યંત્રો(કોઠાઓ) આ ગ્રંથનું મહત્વનું અંગ છે, આ મુનિવરે સર્વપ્રયમ આવા યંત્રોની કલાત્મકશૈલીનો ચીલો પાડી પછીના વધાજ ગ્રંથો માટે એક સુંદર માર્ગ ચીંધ્યો છે. પૃ૦ નં ૧૯૪ ઉપર કાયસ્થિતિપ્રદર્શકયંત્રમાં તો જવર ટૂંચી વાપરી છે, એકજ પેજમાં ૧૭૦ માર્ગાઓને જુદી જુદી સંજ્ઞાઓ-સંકેતો આપી નીચે ફૂટનોટમાં તેની જઘન્યકાયસ્થિતિ, ઉત્કૃષ્ટ-કાયસ્થિતિ, મતાંતરે મનાતી કાયસ્થિતિ દર્શાવી છે અને તે તે કાયસ્થિતિનો માથાંકપણ આપ્યો છે.

યંત્રોમાં વ્યવસ્થિત કોઠાઓ પાડી તે તે દ્વારોના સંપૂર્ણ વિષયને સંક્ષેપમાં એ રીતે રજુ કર્યો છે કે વિષયના જાણકારને યંત્ર ઉપરથીજ અધ્યયન કરાવવું હોય તો કરાવી શકે. અધ્યયન-કરનાર એકવાર વિસ્તારથી વાંચી ગયા પછી આ યંત્રો ઉપરથી વિષયનું પુનરાવર્તન કરી શકે, માયાઓમાં માર્ગાઓ કદાચ આગલ પાછલ ગોઠવાયેલી હોય તો યંત્રની સહાયથી પદાર્થ શોધી શકે. યંત્રોમાં આપેલ માયાનંવરથી પદાર્થનો વિસ્તાર જોવાની ટૂંક સારી અનુકૂળતા થઈ છે, વિષયને દીઠા જેવો સ્પષ્ટકરી આપનાર આવા ૭૮ યંત્રોથી મુનિશ્રીએ આ સ્થિતિવંધ ગ્રંથને અલંકૃત કર્યો છે. યંત્રોની કઠા એટલે શાસ્ત્રમાગરન માગરમાં સમાવવાની કલા. યંત્રોમાં વિષયોની ગોઠવણ કેવી ટૂંચીમરી છે તે નીચે વતાવેલી યંત્રજોવાની ૨-૩ રીતો પરથી સ્વાલમાં આવશે.

યંત્રમા મુથેલા પદાર્થોને સમજવાનો કેટલોક રીતો :

A કાર્મણકાયયોગમાર્ગામા આયુષ્ય સિવાયના સાતકર્મની જઘન્યસ્થિતિવંધનુ પ્રમાણ કેટલું ? અને કેમ ? એ જાણવું છે તો ૧. યંત્રોની અનુક્રમણિકા જોઈ સાતકર્મના જઘન્યસ્થિતિવંધનું યંત્ર કાઢવું, ૨. એ યંત્રની ઉમ્મી કોલમમાં યોગમાર્ગાના નીચેના ધાનામાં કાર્મણકાયયોગમાર્ગા જોવી, ૩. તેની સામે આડી કોલમમાં પહેલા ધાનામાંજ કાર્મણકાયયોગમાર્ગામાં થતાં સાત કર્મના જઘન્યસ્થિતિવંધનું લેખેલું પ્રમાણ મલી આવશે. ૪. એટલું પ્રમાણ શામાટે ? એ જાણવા યંત્રની આડી કોલમમાં છેલ્લા ધાનામાં માથા નંવર જોઈ તે માથાની ટીકામાં કરેલા પદાર્થના સ્પષ્ટીકરણમાં એનો હેતુ મલી શકશે.

B પર્યાપ્તપંચેન્દ્રિયમાર્ગામાં આયુષ્યકર્મના અજઘન્યસ્થિતિવંધકોની સ્પર્શના કેટલી ? તે જાણવા માટે ૧. તે કર્મની તે સ્થિતિના વંધકોની સ્પર્શનાનું યંત્ર અનુક્રમણિકાના આધારે કાઢવું, ૨. તેમાં પહેલી ઉમ્મી કોલમમાં ઇન્દ્રિયમાર્ગાભેદ જોવો, ૩. તેના ત્રીજા ધાનામાં પ્રસ્તુત માર્ગાભેદ દેખાશે. તે ધાનાની ઉપરના ધાનામાં સ્પર્શનાનું ૮ રાજ પ્રમાણ દેખાશે નીચે છેલ્લા ધાનામાં માથાનો અંક મલશે. તે માથાની ટીકાના આધારે એનો હેતુ પણ જાણી શકાય છે.

○ મોહનીયકર્મની અસંખ્ય-સંખ્યમાગવગેરે સ્થિતિવ્રત્ય વૃદ્ધિઠાનીઓ અને સ્થિતિવ્રત્ય અવસ્થિત-
અવસ્થાવ્યના વંધકોથી ઉત્પન્ન થતાં માંગા કેટલાં યાવ તે જાણવું છે તો તે માટે ૧. યન્ત્રાનુક્રમમાંથી
સાતકર્મના સ્થિતિવંધવૃદ્ધિઆદિના વંધકોના મંગલવિષયનું યંત્ર કાઢવું, ૨. પૂર્વની જેમ લોભકપાપ-
માર્ગનાનાં સ્થાનામાં જોતાં ૨૧૮૭ માંગા જાણવા મલશે. એનો હેતુ જાણવા માટે ગાથાના આવરે
ટીકા જોવી.

આમ યંત્રોની જોવાની રીત જાણ્યા પછી સાગર જેવા વિશાલ ગ્રંથમાંથી જોઈએ તે પદાર્થનું
અન્વેષણ સહેલાઈથી કરી શકાય છે.

(૧૧) ટ્રીજા મૂલ્યસ્કારાધિકારના અને પાંચમાં વૃદ્ધિવંધઅધિકારના મંગલવિષયકારમાં
તેમજ છઠ્ઠા અધ્યવસાયસમુદાહારઅધિકારના સ્થિતિસમુદાહાર કારમાં આવતી વિલટ
ગણિતપ્રક્રિયાને મુનિશ્રીએ સુયોગ્ય શબ્દદેહ આપી સુગમ બનાવી છે.

(૧૨) કોઈક સ્થળે અનેક મતો પ્રવર્તતા હોઈ તે સર્વમતોનો નિર્દેશરૂપે સૂચનાધામાં મંબ્રહ
કાવામાં આવ્યો છે. ટીકાકારે તે સર્વમતો તે તે આસ્ત્રપાઠો સાથે ટીકામાં રજૂ કર્યા છે. જુઓ-
પૃ૦ ૯૪, ગાથા ૭૨ નો ટીકા.

(૧૩) આ ગ્રંથમાં આવતા બહુરી વિચારોને તર્ક-ન્યાયશૈલીની પ્રણામર ચઢાવવાનું પણ
મુનિશ્રી વૃક્ષના નથી, એ રીતે વિષયની વિષમતાને અને વિષયની માત્રે સંબંધિત ઢલીલોને મેદીને
સત્યાર્થ સાચીત કરાવ્યો છે. દા. ત. જુઓ ૬ મો વૃદ્ધિઅધિકાર પૃ૦ ૬૬૬ ૬૬૬ ગાથા
૭૪૭ ૭૪૮ નો ટીકા. જુઓ. ૪ થા પદનિદેશપાધિકાર પૃ૦ ૫૩૦-૬૩૧ ગાથા ૭૦૬
નો ટીકા. આ રીતે અનેકસ્યલો તર્કસિદ્ધ લેણીનીયી આલેખ્યા છે.

(૧૪) કેટલેક સ્થળે કોઈ એક ચોક્કસ અને દ્વિવિવિશ્વા-અભિપ્રાયથી આપ્યા વાં વિષયનું
નિરૂપણકરી તે પદાર્થનું વીજી વિવિધાથી પણ નિરૂપણ થઈ શકે અને કોઈ તેમ કરે તો
એ અવિરુદ્ધ છે એ જણાવવા પૂર્વક વીજી વિવિધાનું રહસ્ય પણ વિદ્વાન મુનિરાજે વ્યક્ત કર્યું છે.
જુઓ પૃ૦ ૪૫૩.૪૬૬ માં ૬૭૬.

(૧૫.) ટીકાકાર વિદ્વાન મુનિરાજે પદાર્થોનું-વિષયોનું ક્યારેક ક્ષીણપટમનું વિવેચન સ્વચ્છ
પ્રતિમાથી કર્યું છે એવા ચારેક મુદ્દાઓ નમુનારૂપે અહિં રજૂ કરું છું.

(i) મૂળ આઠપ્રકૃતિમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવંધનાછેલ્લા નિપેક્ષસુધી કર્મદલિકોની નિપેક્ષરચના વિશેષહીન
ક્રમે થાય છે. આ પદાર્થને યુક્તિપૂર્વક વટાવતાં લગભગ ૧૦૦ શ્લોકપ્રમાણ પૂર્વપક્ષકર્મો છે, તેમાં
અનેક વિતર્કો કર્યા છે અને પછી તેના સચોટ સમાવાનો આપ્યા છે. જુઓ પૃ૦ ૩૩-૩૭.
પૃષ્ઠ ૩૬ ડાવર પૂર્વપક્ષને અનુસારે દલિકારચનાનો ચાલુ આગળ સ્થાપના ચિત્ર પણ
આપ્યું છે.

(ii) એકેન્દ્રિયાદિમાર્ગણામાં સાતકર્મના અનુત્કૃષ્ટસ્થિતિવંધનો કાઢ અંતર્મુહૂર્તજ આવે એ પદાર્થના સમર્થનમાં તે એકેન્દ્રિયાદિમાર્ગણામાં ભવચરમાન્તર્મુહૂર્તમાં(જીવનના છેલ્લા અન્તર્મુહૂર્તમાં)ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને વાંધતો જીવ ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને પાછો એકેન્દ્રિયમાં જ ઉત્પન્ન થાય, એજ રીતે ત્રીજી માર્ગણાઓમાં પળતેવી અવસ્થામાં મરતો જીવ ચોક્કસ સ્થાનોમાં જ ઉત્પન્ન થાય. આ હકીકતના સમર્થનમાં 'ભવચરમઅન્તર્મુહૂર્તમાં સર્વાધિક સંકલેશવાળા જીવોનું' મરીને પોતાને યોગ્ય સર્વકાનિષ્ઠસ્થાનમાં જ જવાનું થાય છે' इत्यादि नियम बतावीने એ નિયમની અનેકરીતે વટના કરી છે, અહીં વાચકોને પદાર્થવિવેચનની માર્મિક સૂક્ષ્મતા દેખાયા વિના નહિ રહે.

(iii) છઠ્ઠા અધિકારમાં સ્થિતિવંધના અધ્યવસાયોના દ્વિગુણવૃદ્ધિસ્થાનો અને તેવા બે દ્વિગુણ-વૃદ્ધિનાં સ્થાનો વચ્ચેના એક અંતરમાં રહેલા સ્થિતિવંધસ્થાનોના અલ્પવહુત્વમાં દ્વિગુણ-વૃદ્ધિનાં સ્થાનો અંગુલના વર્ગમૂલના છેદનકોના અસંખ્યાતમાં ભાગ જેટલા હોય છતાં એક આંતરનાં સ્થાનો કરતાં ઓછાં કહ્યાં એ વાતમાં પૂર્વપક્ષથી વિરોધ ઊઠાવી એનું સમાધાન કઈક અધિક અર્ધરાજ-લોક જેટલી લાંબી સૂચિશ્રેણિના છેદનકો પણ અઢી ઉદ્ધારસાગરોપમના સમયોચી થોડાંક જ અધિક થાય છે એવાત દર્શાવે અને ત્રીજા હેતુઓથી સિદ્ધકરવાદ્વારા કયું છે અને તે પ્રસંગે જરૂરી પલ્લોપમ સાગરોપમભેદોના સ્વરૂપ અને પ્રયોજન વગેરે પણ વતાવ્યા છે. જુઓ પૃ. ૪૨૮-૪૩૪.

(1૪) 'કર્મપ્રકૃતિસંગ્રહણી'ની અનુભાગવંધની ચૂર્ણિમાં અનુકૃષ્ટિનું વિધાન કરવા દ્વારા ઉપરની અધિક અધિક સ્થિતિના વંધ વાલે પ્રાપ્ત થતાં રસવંધના અધ્યવસાયોને નીચેની ન્યૂન ન્યૂન સ્થિતિના વંધ વાલે વતાવ્યા હોઈ કેટલાંક નીચેનાં સ્થિતિવંધસ્થાનોમાં ચાર ઠાળીયાની જેમ ત્રણ ઠાળીયા અને બે ઠાળીયા રસવંધના અધ્યવસાયો પણ પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે અહીં સ્થિતિવંધગ્રન્થમાં તે તે સ્થિતિવંધસ્થાનો માત્ર ચાર ઠાળીયા કે ત્રણ ઠાળીયા વિગેરે એક એક પ્રકારના રસવંધના અધ્યવસાયવાળા જીવોને જ વતાવ્યા છે, એમ વંને ગ્રન્થની વાતોમાં પૂર્વપક્ષથી વિરોધ વતાવી સમાધાનમાં યુક્તિપૂર્વક વંને ગ્રન્થની વાતનો સમન્વય કરી વતાવ્યો છે. જુઓ- પૃ. ૬૪૪-૬૪૯.

મહત્વના પરિશિષ્ટો :

(૧) પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં 'સ્થિતિવંધ' ની ટીકામાં જે જે શાસ્ત્રગ્રન્થોની સાક્ષીઓ મૂકવામાં આવી છે તે ગ્રંથોનું તથા સાક્ષીપાઠોની સંખ્યાનું લીસ્ટ છે.

(૨) ત્રીજા પરિશિષ્ટમાં જે સલભેરના જ્ઞાનમંડારનો સમર્થશાસ્ત્રકાર આચાર્ય ભગવાન સુનિચંદ્રસૂરોશ્વરજી મહારાજ વિરચિત કર્મપ્રકૃતિચૂર્ણિના ટીપ્પણનો એક ઉપયોગી અંશ આપવામાં આવ્યો છે, તેમાં સાકાર અનાકાર ઉપયોગનો વિચારણા એક જુદીજ શૈલીથી કરવામાં આવી છે તેથી અધ્યયનકર્તાઓને તે ઉપયોગી થશે. આ ટીપ્પણ ગ્રંથ હજી મુદ્રિત થયો નથી.

(૩) માર્ગશાસ્ત્રોમાં જીવદ્રવ્યોના પ્રમાણ (સંખ્યા)નું નિરૂપણ સ્થૂળથી તો આવે છે પણ ઘણા અધિકારોમાં પ્રત્યેક માર્ગશાસ્ત્રમાં ચોક્કસ જીવદ્રવ્યોની સંખ્યાનું પ્રમાણ જાણવું અગત્યનું છે તેથી મુનિરાજશ્રીએ ૧૧ ગાથાઓમાં દ્રવ્યપ્રમાણપ્રકરણનો રચના કરી જીવદ્રવ્યોનું પ્રમાણ સંકલિત કર્યું છે અને તેના ઉપર સામાન્યવિવેચનરૂપ સંસ્કૃતમાં પોતેજ અવતૂરે રચી છે, આમ આ પરિશિષ્ટ નાનકડી ગ્રંથરચનારૂપ અને અગત્યનું છે.

આ ગ્રંથનું વિષયોના સ્પષ્ટીકરણનો પ્રયત્ન જોતાં લાગે છે કે ટીકાકાર જાણે પત્યારને પલ્લવિત ન કરી રહ્યા હોય. પૂર્વકાલના શ્રુતમત્ત શ્રમણોપસકોના પગલે પિંડવાડાની ભારતીય પ્રાચ્યતત્ત્વપ્રકાશન સમિતિએ પરમતારક અને પ્રકાશક શ્રુતને માવિજીવો સુધી પહોંચાડવા એનું રક્ષણ-પ્રકાશન અને પ્રચાર-દ્વારા શ્રુતની પરંપરા અવિચ્છિન્ન રાખવાનું સુકૃત હાથ ધર્યું છે.

અંતે, સુખના અમથી પાપના અને દુઃખના ગહે દોડી રહેલા જગતને આ તાત્ત્વિક-આધ્યાત્મિક ગ્રંથો દીવાદાંડીરૂપ નહો. મોક્ષાભિલાષી મન્યાત્માઓ આ ગ્રંથારત્નના ધાંચનથી કર્મની કુટીલતાને સમજી અપ્રમત્ત-જાગૃતિમય જીવન જીવે, આત્મા અને કર્મના અનાદિ સંયોગને ભેદનારી સમતા-સામાયિકભાવ પ્રાપ્ત કરે એજ એક મંગલકામના.

શુભસ્થલ :

શા સ્ત્રકરચંદ્ર છોડાલાલ

વં નં ૧૩ આશ્રમરોડ, અમદાવાદ ૧૩.

ધો. સં. ૨૪૧૨ મહા સુદ ૨૨ રવિવાર

સ્વર્ગીય પરમશુરુદેવ દાનસૂરીશ્વર

સ્વર્ગારોહણ શુભદિન

લિ.

મયોદધિતારક સચ્ચમત્યાગતપોમૂર્તિ પૂજનીય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્

વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજાના વિદ્વાન-ચિનીત-શિષ્યરત્ન

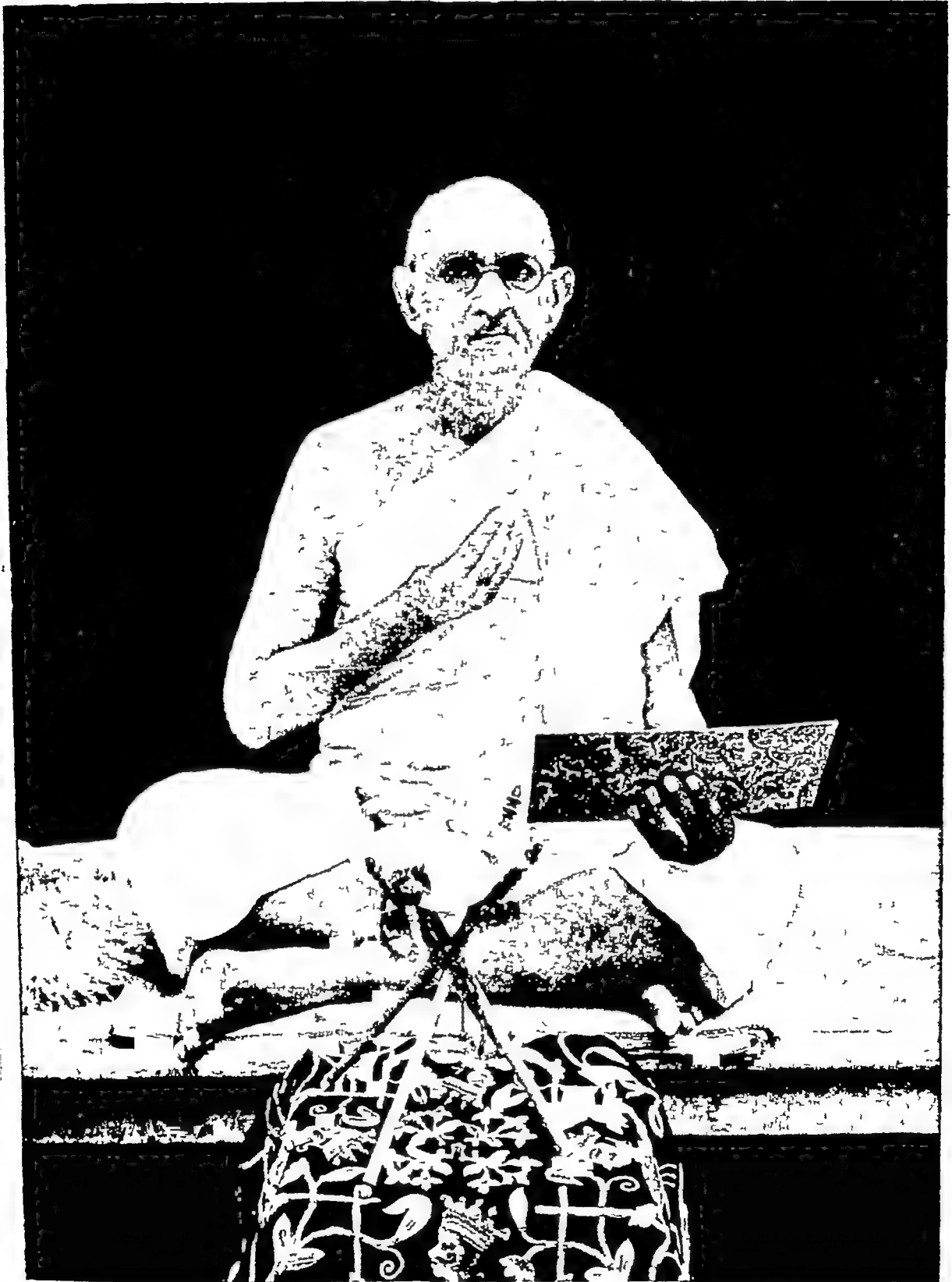
પૂ. ૫૦ ભાનુવિજયજી ગણિવર્યનાં શિષ્યરત્નસ્વ. પૂ.

૫૦ શ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવર્ય શિષ્યાણુ મુનિ

મિત્રાનન્દવિજય

सकलागमरहस्यवेदि-सूरिपुरन्दर-बहुश्रुतगीतार्थ-परमज्योतिर्वित्-परमपूज्य-परमगुरुदेव-

श्रीमद्-विजयदानसूरीश्वराः

વિષય-પરિચય

૮

સચરાચર વિશ્વમાં વિદ્યમાન વસ્તુમાત્રનું પૃથક્કરણ ત્રણ વિભાગમાં થઈ શકે,

(૧) પ્રથમ વિભાગમાં માત્ર જડ વસ્તુઓ, જેવી કે-સૂક્ષ્મ પરમાણુ, દ્રવ્યણુક વગેરે Δ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલવર્ગનાઓ, અચેતન કાષ્ઠ વગેરે તથા ધર્માસ્તિકાયાદિ આવે,

(૨) દ્વિતીય વિભાગમાં કેવળ ચૈતન્યમય અનન્તા સિદ્ધપરમાત્માઓ આવે, અને

(૩) તૃતીય વિભાગ કે જેમાં જડ (પુદ્ગલો) અને ચેતન (આત્મા) એ બંનેના દૂધ-પાણી જેવા યા લોહઅગ્નિ જેવા બન્ધથી (સંબંધથી) ઉત્પન્ન થયેલાં સચેતન પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, પવન, વનસ્પતિ યાવત્ ભ્રેષ્ઠયા ગમનાગમનાદિ ચેષ્ટા કરતા દૃષ્ટિગોચર થતા મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, કીડા આદિ આવે.

અનાદિ કાલથી જીવનું મિશ્ર-મિશ્ર અનિષ્ટ સ્થિતિઓમાં (અવસ્થાઓમાં) ગમન અને મન-ગમતી અવસ્થાઓમાં અસ્થૈર્ય (નહિ ટકવાપણું) એ રૂપ સંસારપરિભ્રમણ જડ-ચેતનના દૂધપાણી જેવા બંધથી ઉત્પન્ન થયેલા ત્રીજા વિભાગમાં લાગુ પડે છે. અને તેથી જ સંસાર પરિભ્રમણ અટકાવી શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ મોક્ષ મેલવવામાં કારણભૂત સર્વજ્ઞશાસ્ત્રનાં કહેલ તત્ત્વોનાં શ્રવણ-ચિન્તન-મનન અને વિધિ-નિપેદનાં અનુષ્ઠાન વગેરે આ ત્રીજા વિભાગને ઉદ્દેશીને છે.

બન્ધના અનેક પ્રકાર:

જડનો ચેતન સાથેનો તે બંધ=સંબંધ જડ-પુદ્ગલોની તેથી તેથી વિશેષતાઓને કારણે અનેક પ્રકારનો માન્યો છે. જેમકે—

(૧) ઔદારિકબન્ધ,

(૪) તૈજસ્વન્ધ અને

(૨) વૈક્રિયબન્ધ,

(૫) કાર્મણબન્ધ કે કર્મબન્ધ.

(૩) આહારકબન્ધ,

ઔદારિકબન્ધ એટલે જડ એવા પુદ્ગલસમૂહમાં રહેલા ચોક્કસપ્રકારના વીજા જડપુદ્ગલસ્કન્ધો કરતાં ત્રિલક્ષણ ઔદારિકવર્ગના નામના પુદ્ગલો સાથેનો આત્માનો સંબંધ. આ પુદ્ગલોમાંથી

Δ વિશ્વમાં રહેલા અચેતન દ્રવ્યોમાં રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શવાલા પ્રત્યેક દ્રવ્યોને પુદ્ગલ દ્રવ્યો કહેવાય છે આ પુદ્ગલદ્રવ્યો એક પરમાણુ, બે પરમાણુ, ત્રણ પરમાણુ, ચાર પરમાણુ એમ ઉત્તરોત્તર એકેક પરમાણુ વધતા યાવત્ કેટલાક અસંખ્યાતપરમાણુ ઓના બનેલા અને કેટલાક અનન્તપરમાણુ ઓના બનેલા હોય છે આમાં પરમાણુ ઓ એટલે જેના બે વિભાગ પણ ન થઈ શકે તેવા અવિભાજ્ય પુદ્ગલદ્રવ્યો છે, જ્યારે બે ત્રણ વગેરે પરમાણુ ઓથી બનેલા દ્રવ્યણુક ત્રણણુક વગેરે પુદ્ગલદ્રવ્યો વિભાજ્ય પુદ્ગલદ્રવ્યો છે આ પરમાણુ સિવાયના દ્રવ્યણુક ત્રણણુક વગેરે અનન્તાણુક સુઘીના દરેક દ્રવ્યોને સ્કન્ધ કહેવાય છે આ સ્કન્ધોમાંથી અમુક ચોક્કસ સંખ્યાના પરમાણુ ઓ વાલા સ્કન્ધોને ઔદારિકવર્ગના વગેરે વર્ગનાઓ કહેવાય છે, આ વર્ગનાઓ શાસ્ત્રોમાં ૨૬ પ્રકારની કહી છે તે ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક પરમાણુઓવાલા

પૃથ્વી પાણી વગેરેનાં અને મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, કીડા વગેરેનાં નજરે પડતાં ભૌતિક શરીરો અને છે. ઔદારિકવર્ગનાં પુદ્ગલો કરતાં વિલક્ષણકોટીનાં પુદ્ગલસ્કન્ધોનો સમૂહ કે જેમાંથી દેવ નારકોનાં શરીરો વગેરે અને છે તે વૈક્રિયવર્ગના પુદ્ગલો કહેવાય છે. વૈક્રિયવર્ગનાં પુદ્ગલોનો

સ્કન્ધોની હોય છે તેમાથી અહીં ઉપયોગી ઔદારિકથી કાર્મણવર્ગના સુવીની વર્ગનાઓ, અને તેમાં, આવતા સ્કન્ધો જવન્ધ્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા પરમાણુઓના અનેલા હોય છે તે નીચેના કોષ્ટકથી જાણી શકાશે

ક્રમ	વર્ગનાનું નામ	જવન્ધ્યથી કેટલા પરમાણુ હોય	ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા પરમાણુ હોય ?
૧	ઔદારિક અગ્રાહ્ય વર્ગના	૧ પરમાણુ	અમવ્યયી અનતગુણ એવી સિદ્ધતા અનંતમા ભાગ વાલી સત્યા જેટલા
૨	ઔદારિક વર્ગના (ગ્રાહ્ય)	ઉપરનીવર્ગનાનોઉત્કૃષ્ટ+૧પરમાણુ	સ્વજવન્ધ્ય+સ્વજવન્ધ્યનો અનન્તમો ભાગ
૩	વૈક્રિય અગ્રાહ્ય વર્ગના	, , + ,	, , × અનન્ત.
૪	વૈક્રિય વર્ગના (ગ્રાહ્ય)	, , + ,	, , + સ્વજવન્ધ્યનો અનન્તમો ભાગ
૫	આહારક અગ્રાહ્ય વર્ગના	, , + ,	, , × અનન્ત
૬	આહારક વર્ગના (ગ્રાહ્ય)	, , + ,	, , + સ્વજવન્ધ્યનો અનન્તમો ભાગ.
૭	તૈજસ અગ્રાહ્ય વર્ગના	, , + ,	, , × અનન્ત
૮	તૈજસ વર્ગના (ગ્રાહ્ય)	, , + ,	, , + સ્વજવન્ધ્યનો અનન્તમો ભાગ
૯	માયા અગ્રાહ્ય વર્ગના	, , + ,	, , × અનન્ત
૧૦	માયા વર્ગના (ગ્રાહ્ય)	, , + ,	, , + સ્વજવન્ધ્યનો અનન્તમો ભાગ.
૧૧	ઉચ્છ્વાસ અગ્રાહ્ય વર્ગના	, , + ,	, , × અનન્ત
૧૨	ઉચ્છ્વાસ વર્ગના (ગ્રાહ્ય)	, , + ,	, , + સ્વજવન્ધ્યનો અનન્તમો ભાગ
૧૩	મન અગ્રાહ્ય વર્ગના	, , + ,	, , × અનન્ત
૧૪	મન વર્ગના (ગ્રાહ્ય)	, , + ,	, , + સ્વજવન્ધ્યનો અનન્તમો ભાગ
૧૫	કાર્મણ અગ્રાહ્ય વર્ગના	, , + ,	, , × અનન્ત
૧૬	કાર્મણ વર્ગના (ગ્રાહ્ય)	, , + ,	, , + સ્વજવન્ધ્યનો અનન્તમો ભાગ

૧૭ મી વગેરે વર્ગનાના નામ આ પ્રમાણે છે - (૧૭)દ્રુવાચિત્તવર્ગના, (૧૮)અદ્રુવાચિત્તવર્ગના, (૧૯) પ્રયમધૂન્યવર્ગના, (૨૦) પ્રત્યેકનરીરવર્ગના, (૨૧) દ્વિતીય ધૂન્ય વર્ગના, (૨૨) વાદરનિગોદ વર્ગના, (૨૩) તૃતીય ધૂન્યવર્ગના, (૨૪)સૂક્ષ્મ-નિગોદવર્ગના, (૨૫) ચતુર્થ ધૂન્ય વર્ગના, (૨૬) અચિત્તમહાસ્કન્ધ । આ વર્ગનાઓનું સ્વરૂપ વિશેષથી કર્મપ્રકૃતિ વગેરે શ્વન્ધોથી જાણી મેલુ અહીં 'વિષય પરિચય' મા ઔદારિક વગેરે વર્ગનાને સમજવા આટલું પર્યાપ્ત છે

• આ ૧૬ વર્ગનાઓમા વીજી, ચોથી, છઠ્ઠી વગેરે વર્ગનાઓ કે જે વર્ગનાઓના સ્કન્ધોમાથી મનુષ્ય વગેરેના ઔદારિક-શરીરો, દેવ વગેરેના વૈક્રિયશરીરો, પૂર્વવરમુનિઓના પ્રસંગવશાત્ વનાવાના આહારકશરીરો વગેરે વનતા હોઈ તે વર્ગનાઓ ઔદારિકાદિવર્ગનાઓ (ઔદારિકાદિ ગ્રાહ્ય વર્ગનાઓ) કહેવાય છે . જ્યારે ઔદારિકાદિ તે તે વર્ગનાના પૂર્વ પૂર્વની પહેલી, ત્રીજી, પાંચમી વગેરે વર્ગનાઓમા રહેલા સ્કન્ધોમાથી ઔદારિકાદિ શરીર નહિ વની શકતા હોવાથી તે પહેલી ત્રીજી વગેરે ઔદારિકાદિગ્રાહ્ય, વૈક્રિયઅગ્રાહ્ય વગેરે નામવાલી વર્ગનાઓ કહેવાય છે

■ અહીંયા ગુણક અમવ્યયી અનન્તગુણ એવી સિદ્ધતા અનન્તમા ભાગ જેવડો છે એ પ્રમાણે નીચે પણ જ્યાં-અનન્ત' નું છે ત્યાં ગુણક તેટલો અમવ્યયી અનન્તગુણ અને સિદ્ધતા અનન્તમા ભાગ જેવડો સમજવો ।

આત્મા સાથે સંવંધ તે વૈક્રિયવંધ કહેવાય છે. એજ રીતે આહારકવગેરે વંધો તેનાં તેનાં આહારક-વર્ગનાદિ પુદ્ગલોની વિશેષતાઓને કારણે ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપવાળા જાણવા, એમાં કાર્મણવર્ગનાનાં પુદ્ગલોનો આત્મા સાથે સંવંધ એને કાર્મણવંધ કહેવાય છે તેમ કર્મવંધ પણ કહેવાય છે.

અનેકવિધ વંધમાં કર્મવંધ મુખ્ય :

ઔદારિકાદિ અનેકવિધ વંધો કર્મવંધને આભારી છે. કેમકે આત્માના મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, યોગ અને સમ્યક્ત્વાદિ રૂપ શુભાશુભ ભાવોથી ઉત્પન્નથયેલ કર્મવંધની વિલક્ષણતાઓ શેષ ઔદારિકાદિ વંધોના નિર્માણમાં હેતુ છે. એટલું જ માત્ર નહિ, અનન્તજ્ઞાનદર્શનમય અનન્તસુખમય એવા આપણા પ્યારા આત્મામાં જડતા, અલ્પજ્ઞતા, મોહમૂઢતા વગેરે કર્મવંધને કારણે છે. અને તેથી જ જ્ઞાની મહાપુરુષોએ ઔદારિકાદિવંધોને સંસારનું કારણ ન કહેતાં કર્મવંધને સંસારનું કારણ કહ્યું છે. આ કર્મવંધને શાસ્ત્રકારોએ ‘વંધ’ શબ્દથી પણ સંવોવ્યો છે.

કર્મવંધના જ્ઞાનનો આવશ્યકતા :

યદ્યપિ કર્મવંધનાં કારણો મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અસંયમ, કષાય, દુર્ધ્યાન વગેરે છે, અને તેથી વિપરીત એવાં સમ્યક્ત્વ, સમ્યગ્જ્ઞાન, સંયમ, શુભધ્યાન વગેરે કર્મવંધની અલ્પતા અને કર્મવંધના સર્વથા ઉચ્છેદનાં કારણો છે તો પણ કર્મવંધની પ્રક્રિયાનું જ્ઞાન કર્મવંધરૂપ મહારોગની જડને અને ભયંકરતાને વ્રતાવ્રત દ્વારા કર્મવંધના કારણોથી આત્માને દૂરને દૂર રાખવા, તથા કર્મવંધનાં ઉચ્છેદક સમ્યક્ત્વ સંયમાદિમાં આદર કરાવનારું છે. એટલું જ નહિ, કર્મવંધની પ્રક્રિયાને જાણવા માટેનો પ્રયાસ (પ્રવૃત્તિ) એ દ્રવ્યાનુયોગનું ચિન્તન છે. કેજે દ્રવ્યાનુયોગના ચિન્તનમાં તક્લીન થયેલા અનેક સંયમી આત્માઓ શુક્લધ્યાન અને ક્ષપકથ્રેણિ માંડી અનાદિપરંપરાવાળા કર્મોના પુરવા ઉઠાડી અનન્ત અવ્યાગ્રાથ આત્મિક સુખસંપત્તિને પ્રાપ્તકરનારા વન્યા છે. આ રીતે કર્મવંધના સ્વરૂપનું જ્ઞાન આત્મહિતસાધનાનું એક મહાન અંગ હોઈ મુમુક્ષુજનોને અતિ આવશ્યક છે.

કર્મવંધના જ્ઞાનનો પ્રાપ્તિનું સાધન કર્મસાહિત્ય અને તેમાં વંધવિધાન :

પૂર્વકાલના જ્ઞાની મહર્ષિઓએ ભાગી પ્રજાના હિતને અનુલક્ષીને જ્ઞાનના અલ્પટ સ્વજાના દૃષ્ટિવાદ મહાશાસ્ત્રમાંથી ઉદ્ધરી શતક, કર્મપ્રકૃતિ, કષાયપ્રાપ્તિ વગેરે કર્મવિષયક અનેક પ્રકરણ-શાસ્ત્રોનું નિર્માણ કર્યું હતું. જેમાંનાં શતક કર્મપ્રકૃતિ વગેરે અતિપ્રાચીન શાસ્ત્રો તથા ત્યાર-બાદ રચાયેલા તે તે ગ્રંથોનાં મહત્વપૂર્ણ વિવરણો અને તે ગ્રંથોને આધારે રચાયેલા કર્મવિપાકાદિ કર્મગ્રંથો વગેરે કર્મવિષયક સાહિત્ય આપણા પુણ્ય યોગે આજે પણ મોજૂદ છે. આ વધા શાસ્ત્રોમાં કર્મવંધના પ્રતિપાદક વંધનકરણ વગેરે શબ્દસંક્ષિપ્ત અને અર્થગંભીર ગ્રંથાંશો આવેલા છે કે જે ગ્રંથાંશોને અવલમ્બીને ‘વંધવિધાન’ ગ્રંથ ઉદ્ભવ પામ્યો છે. આ વંધવિધાનગ્રંથમાં અનેક અધિ-

કારોમાં સત્પદાદિ વિવિધ દ્વારોને આશ્રયી સામાન્યથી અને વિશેષથી એમ બે રીતે પ્રકૃતિવન્ધ સ્થિતિ-વન્ધ વગેરે ભેદપૂર્વક કર્મવન્ધની વિચારણા વિસ્તારથી કરવામાં આવી છે.

‘વન્ધવિધાન’ એવું ગ્રન્થનામ સાર્થક છે :

ઉક્તા કર્મવન્ધની પ્રક્રિયાને વન્ધપ્રક્રિયા, વન્ધવિધાન, વન્ધવિધિ, વન્ધનકરણ એમ સમાનઅર્થક ભિન્નભિન્નશબ્દોથી પણ ઉલ્લેખી શકાય છે. અને એ રીતે આ મહાગ્રન્થનું ‘વન્ધવિધાન’ એવું નામ સાર્થક (અર્થાનુસારી) છે. અથવા વન્ધવિધાનનો અર્થ વન્ધના ભેદો એવો પણ થઈ શકે. અને આ ગ્રન્થમાં પ્રકૃતિવન્ધ, સ્થિતિવન્ધ, રસવન્ધ, પ્રદેશવન્ધ એમ વન્ધના અનેક ભેદોનું પ્રરૂપણ આવતું હોઈ આ વીજો અર્થ પણ ધટી શકવાથી પ્રસ્તુત ગ્રન્થનું ‘વન્ધવિધાન’ એવું નામ સાર્થક કહેવામાં કોઈ જ વાંધો નથી.

વન્ધના મુખ્ય ચાર ભેદો :

ઉક્ત કર્મવન્ધ કહો, વન્ધાતાં કર્મ કહો કે વન્ધ કહો પણ તે વચ્ચે આત્મા સાથે જોડાઈ રહેલાં કાર્મણર્ગગાનાં પુદ્ગલોમાં તે વચ્ચેની આત્માની કપાયાદિપરિણતિને અનુસારે અનેકવિધ વિશેષતાઓ ઉત્પન્ન થાય છે જેમાંની ચાર મુખ્યવિશેષતાઓને આશ્રયીને એકજ કાઠે થયેલો તે વન્ધ તે તે વિશેષતાને મુખ્ય કરીને ૪ પ્રકારનો કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે

(૧) પ્રકૃતિવન્ધ, (૨) સ્થિતિવન્ધ, (૩) રસવન્ધ, (૪) પ્રદેશવન્ધ.

પ્રકૃતિવન્ધ અને તેના ભેદ-પ્રભેદ :-

પ્રકૃતિ એટલે સ્વભાવ, તે સ્વભાવનું ઉત્પન્ન થવું તે પ્રકૃતિવન્ધ; જેમ છૂંઠનો સ્વભાવ પિત્ત કરવાનો, ગોઠનો સ્વભાવ કફકરવાનો, તેમ અમુક ચોક્કસ સમયે યોગને અનુસારે આત્મા સાથે સંબંધમાં આવતાં કાર્મણર્ગગાનાં દલિકોમાંથી (પુદ્ગલપ્રદેશોમાંથી) કેટલાંક દલિકોમાં આત્માના જ્ઞાનગુણને આવરવાનો સ્વભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. તે વચ્ચે તે સિવાયનાં વીજાં કેટલાંક દલિકોમાં આત્માનાં દર્શનગુણને આવરવાનો સ્વભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, તે સિવાયના વીજાં કેટલાંક દલિકોમાં સુખ દુઃખ આવવાનો સ્વભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. એમ ભિન્ન ભિન્ન જે સ્વભાવો ઉત્પન્ન થાય છે તે અનુસારે પ્રકૃતિવન્ધના પણ અનેક ભેદ પડે છે; જે મુખ્યપણે આઠ છે. તે આ પ્રમાણે

(૧) જ્ઞાનાવરણીય પ્રકૃતિ,

(૫) આયુ પ્રકૃતિ,

(૨) દર્શનાવરણીય પ્રકૃતિ,

(૬) નામ પ્રકૃતિ,

(૩) વેદનીય પ્રકૃતિ,

(૭) ગોત્ર પ્રકૃતિ,

(૪) મોહનીય પ્રકૃતિ,

(૮) અન્તરાય પ્રકૃતિ.

આ ૮ પ્રકારની પ્રકૃતિ-સ્વભાવમાંથી જ્ઞાનાવરણાદિ તે તે સ્વભાવને પામેલાં એક એક જાતનાં

કર્મદલિયાંમાં મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન આદિ ભિન્ન ભિન્ન જ્ઞાનને, તેમ ચક્ષુદર્શન અચક્ષુદર્શન વગેરે ભિન્ન ભિન્ન દર્શન વગેરેને આવરવા વગેરેનો સ્વભાવ ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે. તે સ્વભાવભેદ પ્રમાણે તે તે દલિકોને પુનઃ જુદા જુદા વિભાગમાં ગણવામાં આવે ત્યારે જ્ઞાનાવરણપ્રકૃતિના દલિકોનાં (૧) મતિજ્ઞાનાવરણ, (૨) શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, (૩) અવધિજ્ઞાનાવરણ, (૪) મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણ અને (૫) કેવલજ્ઞાનાવરણ એમ પાંચ ભેદ પડે છે. એમ એક જ્ઞાનાવરણમૂલપ્રકૃતીના પાંચ ઉત્તરપ્રકૃતિ-ભેદ થયા. એજ રીતે દર્શનાવરણાદિ દરેક મૂલપ્રકૃતિના ક્રમશઃ ૧, ૨, ૨૬, ૪, ૬૭, ૨ અને ૫ ઉત્તરપ્રકૃતિભેદો થાય છે, જો કે અતિસૂક્ષ્મદૃષ્ટિ એના વિભાગ કરતાં અસંખ્યાતા ભેદ થઈ શકે, પણ મુખ્યરૂપે કર્મપ્રકૃતિ, જાતકચૂર્ણિ વગેરે શાસ્ત્રોમાં વંધથી પ્રાપ્ત થતા ઉત્તરપ્રકૃતિભેદો ઉપરોક્ત ૫, ૧, ૨ વગેરે વતાવ્યા છે. અને આ ગ્રન્થમાં પણ તેટલા ભેદો ઉપર વિચારણા કરવામાં આવી છે. આ ઉત્તરપ્રકૃતિભેદોનાં નામ 'કર્મવિપાક' ગ્રન્થ(કર્મગ્રન્થ ૧ લા) માંથી જાણી લેવાં.

પ્રશ્ન:—ઉપરોક્ત જ્ઞાનાવરણાદિ પ્રકૃતિઓનો તે તે સ્વભાવ તે તે કર્મદલિયાં આત્માસાથે જોડાય તે જ વચ્ચે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે તેમ કહ્યું, તો શું તે તે જ્ઞાનાવરણાદિ પ્રકૃતિ વન્ધ-સમયથી પોતપોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે જ્ઞાનાદિગુણને આવરવા વગેરે રૂપ ફલને આપનાર વને છે ?

ઉત્તર:—ના, કેમકે જેમ છૂંઠનો સ્વભાવ પિત્ત કરવાનો હોવા છતાં અને તે લાઘા છતાં જ્યાં સુધી પરિણામ પામતી નથી(પચતી નથી)ત્યાં સુધી પિત્તકરવારૂપ ફલને ઉત્પન્ન કરતી નથી, અથવા ઝેરનો સ્વભાવ પ્રાણનાશકતાનો હોવા છતાં કોઠામાં ગયેલું એવું પણ તે જ્યાં સુધી પરિણામ પામ્યું નથી હોતું ત્યાં સુધી પોતાનો સ્વભાવ છતાં પ્રાણનાશ રૂપ ફલને આપતું નથી, પણ તેને પરિણામ પામવાને જેટલો સમય જરૂરી હોય તેટલો સમય પસાર થયે જ્યારે પરિપાક (પરિ-ણામ) પામે છે ત્યારે મૃત્યુરૂપ ફલને નિપજાવનારું વને છે, તેમ જ્ઞાનાવરણાદિસ્વભાવને પામેલાં તે તે કર્મદલિયાં જરૂરી કાલ (અવાધાકાલ) પસાર થયા પછી કે અન્યરીતે પરિપાક પામે છે (ઉદયમાં આવે છે) ત્યારે પોતાના સ્વભાવઅનુસારે ફલ આપનારાં વને છે.

સ્થિતિવન્ધ:—

ઉપર કહી ગયા તે પ્રમાણે સમયે સમયે આત્મા સાથે સંવંધમાં આવતાં કર્મણવર્ગાનાં દલિકોમાં તે વચ્ચે જેમ આત્માના જ્ઞાનાદિગુણોને આવરવાનો તથા સુખ દુઃખાદિ આપવા વગેરેનો સ્વભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તેજ રીતે તેજ વચ્ચે તે કર્મદલિકોમાં આત્મા ઉપર (આત્મા સાથે) તે સ્વભાવે કેટલો કાલ સુધી ટકશે તે પણ ચોક્કસ થાય છે, અર્થાત્ અમુકકાલસુધી આત્મા સાથે જોડાઈ રહેવાની યોગ્યતા પણ તેજ વચ્ચે તે કર્મપુદ્ગલોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને એ યોગ્યતાને અનુસારે (જો ઉદીરણાકરણાદિનો વ્યાધાત ન આવે તો) તેટલો કાલ તે સ્વરૂપે આત્મા સાથે જોડાઈ રહે છે. અહીંયાં પ્રકૃતિવન્ધવચ્ચે જ તે કર્મપુદ્ગલોમાં આત્મા સાથે અમુકકાલ સુધી જોડાઈ રહેવા માટેનું

જે નક્કી થયું તે જ સ્થિતિવંધ, અને તે કર્મદલિયાં આત્મા સાથે જોડાઈ રહેવા માટે જેટલો કાલ નક્કી થયો તે કાલનું પ્રમાણ તે સ્થિતિવંધનું પ્રમાણ કહેવાય છે.

દા० ત૦ અમુક સમયે આત્મા સાથે જોડાતાં કર્મદલિકોમાં જે કેટલાંક દલિકોમાં જ્ઞાનાવરણાભવાવ ઉત્પન્ન થયો તે દલિકોમાંથી અસંખ્યાતમા માગ જેટલાં અમુક દલિકોમાં એકહજાર વર્ષ સુધી આત્મા સાથે જોડાઈ રહેવાનું નક્કી થયું છે. તો તે દલિકોના હિમાવે એક હજાર વર્ષનો સ્થિતિવંધ થયો ગણાય. તે સિવાયનાં વીજાં અસંખ્યાતમા માગ જેટલાં દલિકો કે જેમાં એક હજાર વર્ષને એક સમય સુધી આત્મા સાથે જોડાઈ રહેવાનું નક્કી થયું છે તે દલિકોના હિસાબે એકહજાર વર્ષ અને એક-સમયપ્રમાણ સ્થિતિવંધ ગણાય. એમ વળી વીજાં કેટલાંક દલિકો કે જેમાં એક હજાર વર્ષ અને બે સમય સુધી આત્મા સાથે જોડાઈ રહેવાનું નક્કી થયું છે. તે દલિકોના હિમાવે એક હજાર વર્ષ અને બે સમયપ્રમાણ સ્થિતિવંધ ગણાય. એજ રીતે જ્ઞાનાવરણાદિ એક એક પ્રકૃતિ તરીકે વનતાં દલિકોમાં જે સમય સમય હીનાધિક કાલ સુધી આત્મા સાથે જોડાઈ રહેવાનું નક્કી થાય છે, તે કાલ પ્રમાણે તે તે દલિકોનું સ્થિતિવંધપ્રમાણ ગણાય છે.

અહીં આટલું ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે કે તે સમયે જ્ઞાનાવરણાદિ એક એક પ્રકૃતિ-રૂપે વતી રહેલાં અનંતાનંત કર્મદલિકોમાંથી અસંખ્યાતમાગ જેટલાં જેટલાં મિત્ર મિત્ર દલિકોમાં પરસ્પર સમય વેગમયાદિ નહે હીનાધિક કાલ સુધી આત્મા સાથે તે રૂપે રહેવાનું નક્કી થયાના હિસાબે સ્થિતિવંધપ્રમાણના અસંખ્યાતા ભેદ પડતાં હોવા છતાં એક સમયે વંચાતા જ્ઞાનાવરણાદિ પ્રકૃતિના સ્થિતિવંધનું પ્રમાણ તો જે દલિકોમાં એપ જ્ઞાનાવરણાદિ દલિકો કરતાં વધારે કાલ સુધી તે રૂપે રહેવાને નક્કી થયેલું હોય છે તે દલિકોના સ્થિતિકાલને અનુસારે જ ગણાય છે. નહિ કે એપ સમય વેગમયાદિ હીનકાલ રહેવાને નક્કી થયેલાં દલિકોના હિમાવે. એજ રીતે દર્શનાવરણાદિ એક એક પ્રકૃતિ-ના સ્થિતિવંધપ્રમાણ માટે પણ સમજવું. આ સ્થિતિવંધપ્રમાણની હીનાધિકતા તે વચ્ચે પ્રવર્તમાન કાયાબોધના પરિણામની તીવ્રતામન્દતાને આધીન છે.

રસચન્દ્ર:-

જ્ઞાન વગેરેને આવરવું અને સુખ-દુઃખને આપવું વગેરે તે તે સ્વભાવને પામેલાં તે તે કર્મ-દલિકો જ્ઞાન વગેરે સ્વઆવર્યગુણને એક સરસી રીતે આવરવાને શક્તિમાન નથી હોતાં, તેમ વેદની-યાદિ પ્રકૃતિનાં દલિકો પણ એક સરસી રીતે સુખ-દુઃખાદિને ઉત્પન્ન કરવાને શક્તિમાન નથી હોતાં કિન્તુ મિત્ર મિત્ર દલિકસમૂહોમાં ઓછીવત્તી શક્તિ હોય છે. અને તેથી તે તે રૂપે ઉદય પામે ત્યારે તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલાં કાર્યમાં પણ ભેદ પડે છે. દા० ત૦ જ્ઞાનાવરણનો ઉદય દરેક જીવને હોવા છતાં એક જીવ અત્યન્ત જડ જેવો હોય છે, જ્યારે વીજો જીવ એનાથી ઓછો જડ હોય છે. વીજાની જડતા વળી તે કરતાં પણ ઓછી હોઈ તેને વોથ શીવ અને ઝંડો થાય છે. આ ભેદ જ્ઞાનાવરણ-

કર્મની શક્તિભેદને કારણે છે. જ્ઞાનાદિના આવરણ રૂપે એક સ્વભાવને ધારણ કરતાં એવાં કર્મ-
દલિકોમાં ભિન્ન ભિન્ન વિષાકને (ફળને) ઉત્પન્ન કરતી તે તે દલિકાસમૂહમાં રહેલી શક્તિ તેજ રસ
અથવા અનુભાગ કહેવાય છે. અને પૂર્વે કહી ગયા તેમ પ્રકૃતિવન્ધ વાળાં જે તે તે દલિકોમાં
આત્માના તે વાળતાના કષાયાદિપરિણામને અનુસારે તેવાં રસનું નિર્માણ થવું તે રસવન્ધ કહેવાય છે.
આ રસવન્ધના પાંચ સ્થિતિવન્ધપ્રમાણની જેમ અનેક ભેદ પડે છે. જેમાંના અતીન્દ્રિય એવા પાંચ એક-
ઠાળીયા બેઠાળીયા વગેરે સ્થૂળભેદોને વાળીજીવોને સમજાવવા શાસ્ત્રોમાં લીંબડા વગેરેના તથા
શેરડી વગેરેના રસોનાં દૃષ્ટાન્તો દ્વારા સારો પ્રયત્ન પૂર્વના મહાપુરુષોએ કર્યો છે.

પ્રદેશવન્ધ:-

પૂર્વે કહી ગયા તેવા સ્વરૂપવાળી વિશ્વના રંચે રંચમાં પથરાઈને પડેલી, ગમે તેટલા સમૂહમાં
પણ દૃષ્ટિનો વિષય નહિ વનતી એવી સૂક્ષ્મ કાર્મણવર્ગના નામની વર્ગનામાંથી જીવ પ્રત્યેક સમયે
પોતાના મન-વચન-કાયાના યોગને અનુસારે અનન્તાનન્ત છતાં ઓછીવત્તી સંખ્યામાં પ્રદેશોને ગ્રહણ
કરે છે (જીવ સાથે પ્રત્યેક સમયે ભિન્ન ભિન્ન સંખ્યામાં પુદ્ગલદ્રવ્યો જોડાય છે), તે ભિન્ન ભિન્ન
સંખ્યામાં પ્રદેશોનું જીવ સાથે ક્ષીર-નીરની જેમ એકમેક થવું તે છે પ્રદેશવન્ધ.

ગ્રહણ થતાં પુદ્ગલોની સંખ્યાને અનુસારે પ્રદેશવન્ધના અનેક ભેદો પડે છે. અર્થાત્ મન-વચન-
કાયાનો યોગ=પ્રવૃત્તિ મંદ હોય છે તો આત્મા સાથે જોડાતા તે કર્મપ્રદેશો ઓછી સંખ્યામાં હોય છે.
અને યોગ વધારે પ્રમાણમાં હોય છે તો તે પ્રદેશોની સંખ્યા પણ વધારે હોય છે.
તે પ્રત્યેક સમયે આત્મા સાથે જોડાતા અનન્તા દલિકો (પ્રદેશો) માંથી અમુક ચોક્કસ ભાગે પ્રાપ્ત થતાં
દલિકોમાં જ જ્ઞાનાવરણસ્વભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, તે જ રીતે દર્શનાવરણ વગેરે સ્વભાવ પણ તેટલાં
તેટલાં ચોક્કસ ભાગે આવતાં દલિકોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. इत्यादि ઘણી વિચારણાઓ પ્રદેશવન્ધના
વિષયમાં પણ છે.

પ્રકૃતિવન્ધ, સ્થિતિવન્ધ, રસવન્ધ અને પ્રદેશવન્ધના સ્વરૂપના સામૂહિક દૃષ્ટાંત તરીકે શાસ્ત્રોમાં
મોદકનું દૃષ્ટાન્ત ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. જેમ કે મોદકમાં સુંઠ-ગોળ વગેરે હોય તે પિત્ત-કફ વગેરે
ચોક્કસ પ્રકારના ફળોને ઉત્પન્ન કરનાર હોઈ પ્રકૃતિવન્ધસ્થાનીય ગણાય. મોદકનું અમુકકાળ
સુધી તે સ્વરૂપે રહેવું તે સ્થિતિવન્ધસ્થાનીય ગણાય. તેમાં રહેલી તીલાશ મીઠાશ વગેરેની તરત-
મતાને અનુસારે પિત્તાદિની મન્દતા તીવ્રતા આધાર રાખે છે તેથી તીલાશ મીઠાશ વગેરે રસ-
વન્ધસ્થાનીય ગણાય. જ્યારે મોદક નાનો મોટો હોઈ તેમાં આવેલું ઓછું વતું દળ તે પ્રદેશવન્ધ-
સ્થાનીય ગણાય.

અનુયોગદ્વારો અને માર્ગાણાઓ:

અતીન્દ્રિય પદાર્થોનું પણ ચિંતન મનન તથા સૂક્ષ્મ અવગ્રોધ કરવા માટે શાસ્ત્રોમાં અનેક-

વિષય દ્વારો (અનુયોગદ્વારો) અને અનેકવિધ માર્ગાઓ વતાવવામાં આવી છે કે જે દ્વારો અને માર્ગાઓનો આશ્રય કરી તે તે પદાર્થોનું ચિન્તન વગેરે કરતાં અતીન્દ્રિય પદાર્થો પણ ઇન્દ્રિયગોચર પદાર્થોની જેમ માનસપટ ઉપર માસમાન થાય છે. આ વન્ધવિધાનગ્રન્થના પ્રકૃતિવન્ધ સ્થિતિવન્ધ વગેરે દરેક વિભાગમાં આવતા પ્રકૃતિવન્ધ સ્થિતિવન્ધ વગેરે ભિન્ન ભિન્ન વન્ધોને પણ સ્પષ્ટ, સ્વામિત્વ, સાધાદિ, કાલ, અન્તર, સંનિકર્ષ, મજ્જવિષય, માગ, પરિમાણ, ક્ષેત્ર, સ્પર્શના વગેરે તે તે અનુયોગદ્વારોને અવલંબી ‘ગદ્ હિંદિયે ચ કાયે’ ઇત્યાદિ મૂલમાર્ગાસ્યાનોમાં તથા નરકમતિશ્રાદિ માર્ગાઓના મેદ-પ્રમેદરૂપ પ્રથમપૃથ્વીનરકમેદ વગેરે ઉત્તરમાર્ગાઓમાં એમ A ૧૭૪ જેટલી માર્ગાઓમાં તેમજ ‘અગિંદિય-સુહૃમિચરા’ ઇત્યાદિ ૧૪ જીવમેદ વગેરે આશ્રયી યથાસંમત વિચારણા કરવામાં આવી છે.

પ્રસ્તુતગ્રન્થ ‘મૂલપ્રકૃતિસ્થિતિવન્ધ’ અને એના ૬ અધિકારો

કર્મવન્ધના પ્રકૃતિવન્ધ, સ્થિતિવન્ધ, રસવન્ધ અને પ્રદેશવન્ધ એમ ચાર મેદ આગળ કહી ગયા, અને ત્યાં જ સાથે સાથે પ્રકૃતિના ૮ મૂલમેદ અને ૧૨૦ ઉત્તરમેદ પણ વતાવી ગયા. હવે તે તે પ્રકૃતિને આશ્રયી સ્થિતિવન્ધ રસવન્ધ, અને પ્રદેશવન્ધની વિચારણા થતી હોવાથી સ્થિતિવન્ધાદિની વિચારણા પણ મૂલ ઉત્તર મેદથી થાય છે. તેમાં પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં મૂલસ્થિતિવન્ધનો (મૂલપ્રકૃતિસ્થિતિવન્ધની) વિચારણા ૬ અધિકારોને આશ્રયી કરવામાં આવી છે, કે જે અધિકારોમાં અનુક્રમે ૪, ૧૫, ૧૩, ૩, ૧૩ અને ૩ દ્વારો છે.

પ્રથમ અધિકાર અને એનાં ૪ દ્વારો :

પૂર્વે સ્થિતિવન્ધનો અર્થ કહી ગયા અને સાથે સાથે એક એક સમયે થતા સ્થિતિવન્ધનું પ્રમાણ તે વખતે જ્ઞાનાવરણ વગેરે તે તે પ્રકૃતિ તરીકે વનતાં દલિકોમાં વધારેમાં વધારે સ્થિતિકાલવાળાં દલિકોને હિસાબે ગણાય છે તે પણ કહી ગયા. હવે તેમાં જે દલિકોને હિસાબે સ્થિતિવન્ધનું પ્રમાણ નક્કી થાય છે તે દલિકોનો સ્થિતિકાલ કે રીતે ગણી શકાય છે, એક તો—વન્ધસમયથી માંડીને અને વીજો તે વખતે જ્ઞાનાવરણાદિ તે તે પ્રકૃતિ તરીકે થયેલાં દલિકોમાંથી કોઈ પણ દલિકો ઉદીરણાકરણઆદિની સહાય વગર સ્વાભાવિક રીતે ઉદયમાં ન આવી શકે તેવો કાલ (અવાધાકાલ) વાદ કરીને. આ વેમાં પહેલી રીતે ગણાતા કાલને ‘કર્મરૂપતાઅવસ્થાનલક્ષણ સ્થિતિકાલ’ કહેવાય છે, બીજી રીતે ગણાતા કાલને ‘અનુભવયોગ્ય સ્થિતિકાલ’ કહેવાય છે. અને તે હિસાબે સ્થિતિવન્ધપ્રમાણ કે જે સૌથી વધારે સ્થિતિવાળાં દલિકોને આધીન છે તે પણ બે પ્રકારનું કહેવાય છે.

દા. ત. ૦ અમુકસમયે આત્મા સાથે જોડાતાં અસત્કલ્પના ૧ કરોડ કર્મદલિકોમાંથી ૧ લાખ જેટલાં કર્મદલિકોમાં જ્ઞાનને આવરવાનો સ્વભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. તે વખતે તે લાખ જેટલાં દલિકો-

માંથી ૧૦૦૦ જેટલાં દલિકોમાં વીજાં દલિકો કરતાં ઓછો કાલ- ૪ સમય સુધી તે રૂપે રહેવાનું નકી થયું છે જ્યારે વીજાં કેટલાંક કેટલાંક દલિકોમાં ૫ સમય, ૬ સમય, ૭ સમય, ૮ સમય, એમ એક એક સમય વધારતાં કેટલાંક દલિકોમાં સૌથી વધારે ૩૦૦ સમય સુધી રહેવાનું નકી થયું છે. હવે જોઈયે તો તે વલ્લતે જ્ઞાનાવરણતરીકે વનતાં દલિકોમાંથી જેમાં સૌથી વધારે કાલ સુધી તે રૂપે રહેવાનું નકી થયું છે, અર્થાત્ જે દલિકોના હિસાબે તે વલ્લતે વંધાતી જ્ઞાનાવરણીય પ્રકૃતિનું સ્થિતિવંધપ્રમાણ ગણાય છે તે દલિકોનો સ્થિતિકાલ વંધસમયથી ૩૦૦ સમયનો છે. એટલે તે સમયે વંધાતાં દલિકો સ્વભાવથી (અપવર્તનાદિ કરણ ન લાગે તો) ૩૦૦ સમય સુધી જ્ઞાનાવરણરૂપે મઢી શકતાં હોવાથી તે ૩૦૦ સમય સ્થિતિવંધપ્રમાણ કર્મરૂપતાવસ્થાનલક્ષણસ્થિતિકાલને હિસાબે થયું. આ ૩૦૦ સમય સ્થિતિવંધપ્રમાણને કર્મરૂપતાવસ્થાનલક્ષણ સ્થિતિવંધનું પ્રમાણ કહેવાય. હવે ઉપર કહ્યું તે જ સમયે વંધાયેલાં તે જ દલિકોનો, તે દલિકો સ્વાભાવિકરીતે ઉદયમાં આવીને અનુભવકરાવી શકે તેવો કાલ વિચારીએ તો તે વંધસમયથી જે ચોથો સમય ત્યારથી માંડીને વંધસમયથી જે ૩૦૦ મો સમય ત્યાં સુધીનો મળે છે, કેમકે ઓછામાં ઓછી સ્થિતિવાઢાં દલિકો પણ ૪ સમયની સ્થિતિવાઢાં કહ્યાં છે. અને તેથી વંધસમયથી * ૩ સમય પસાર ન થાય ત્યાં સુધી (તે સમયે વંધાયેલ જ્ઞાનાવરણ દલિકોમાંનું) કોઈપણ દલિક સ્વાભાવિકરીતે ઉદયમાં આવી શકે નહિ, અર્થાત્ વંધસમયથી ચોથો સમય તે અનુભવનો પ્રથમ સમય, અને વંધસમયથી ૩૦૦ મો સમય, તે અનુભવનો છેલ્લો સમય; એમ અનુભવયોગ્ય સ્થિતિની અપેક્ષા સ્થિતિવંધનું પ્રમાણ કર્મરૂપતાવસ્થાનલક્ષણ કરતાં (ત્રણ સમય) ઓછુ થાય. આ રીતે અનુભવયોગ્ય સ્થિતિવંધપ્રમાણ અને કર્મરૂપતાવસ્થાનલક્ષણ સ્થિતિવંધપ્રમાણ વચ્ચે તફાવત છે. પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાં મુખ્યરૂપે કર્મરૂપતાવસ્થાનલક્ષણ સ્થિતિવંધપ્રમાણને આશ્રયી સર્વ પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે.

ઉપરોક્તા સ્થિતિવંધપ્રમાણ કોઈ વલ્લતે ઓછામાં ઓછું અન્તર્મુહર્તાદિ હોય છે. જ્યારે કોઈ વલ્લતે તેનાથી કંઈક વધારે, યાવત્ કોઈ વલ્લતે સૌથી વધારે ૩૦ કોટીકોટી સાગરોપમાદિ હોય છે પણ તેથી વધારે નહિ જ. તે મૂલ પ્રકૃતિને આશ્રયી આ પ્રમાણે છે:

પ્રકૃતિ→	જ્ઞાનાવરણ	દર્શનાવરણ	વેદનીય	મોહનીય	નામ	ગોત્ર	અન્તરાય	આયુષ
જયન્મથી	અન્તર્મુહર્ત	અન્તર્મુહર્ત	૧૨ મુહર્ત	અન્તર્મુહર્ત	૮ મુહર્ત	૮ મુહર્ત	અન્તર્મુહર્ત	અન્તર્મુહર્ત
૪૮૫૮૫થી	૩૦ કોટીકોટી	૩૦ કોટીકોટી	૩૦ કોટીકોટી	૩૦ કોટીકોટી	૨૦ કોટીકોટી	૨૦ કોટીકોટી	૩૦ કોટીકોટી	૩૩ સાગરોપમા
સ્થિતિવંધપ્રમાણ	સાગરોપમા	સાગરોપમા	સાગરોપમા	સાગરોપમા	સાગરોપમા	સાગરોપમા	સાગરોપમા	૫૫૦ Δ

* આ ત્રણ સમય કાલને અવાધાકાલ કહેવાય છે, કેમકે તેટલો કાલ તે ચોક્કસ વલ્લતે વંધાયેલા કોઈ દલિકની સ્થિતિ પૂર્ણ નહિ થતી હોવાથી તેનો ઉદય પણ ન હોઈ તે નિમિત્તક કોઈ વાવા પણ જીવને નથી
 Δ અહીંયાં કર્મરૂપતાવસ્થાનલક્ષણ સ્થિતિવંધપ્રમાણ કહેવાનું છે. તે પ્રમાણ અવાધા સહિત હોવાથી કોટી-પૂર્વના ત્રીજા ભાગવડે અધિક ૩૩ સાગરોપમા જાણવું

આ રીતે અન્તર્મુહૂર્તાદિથી 'માંડીને યાવત્ વધારેમાં વધારે ૩૦ કોટીકોટી સાગરોપમ' વગરે મિત્ર મિત્ર સ્થિતિઓ વન્ધાઈ શકતી હોઈ તે એક એક સ્થિતિદીઠ એક એક સ્થિતિવન્ધસ્થાન ગણાય. આમાં સ્થિતિવન્ધસ્થાનો એકેન્દ્રિયાદિ જીવભેદે જવન્યોત્કૃષ્ટસ્થિતિવન્ધપ્રમાણની તરતમતાને કારણે ઓછાંવત્તાં હોય છે. તે એકેન્દ્રિયાદિ ૧૪ જીવભેદોમાં પ્રાપ્ત થતાં સ્થિતિવન્ધસ્થાનોના ઓછાવત્તાપણાનું, તથા તે તે એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને વન્ધપ્રાયોગ્ય સ્થિતિવન્ધસ્થાનોના કાળમૃત અવ્યવસાયોનું તથા સ્થિતિવન્ધસ્થાનોનું અને અવ્યવસાયસ્થાનોનું પ્રમાણ જેને આધીન છે તેવા તેઓના જવન્ય-ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવન્ધપ્રમાણનું જ્યાં અલ્પવહુત્વ યતોવયામાં આવ્યું છે. તે સ્થિતિવન્ધસ્થાન (પ્રરૂપણા) નામનું પહેલા અધિકારનું પહેલું ધાર છે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વંધ સમયે જ્ઞાનાવરણાદિ એક એક પ્રકૃતિરૂપે વધારતાં દલિકોમાંથી કેટલાંક દલિકો અન્તર્મુહૂર્તાદિ જવન્યસ્થિતિકાલવાળાં હોય છે અને કેટલાંક દલિકો વધારેમાં વધારે ૩૦ કોટીકોટી સાગરોપમાદિ સ્થિતિકાલવાળાં હોય છે. જ્યારે વાસીનાં દલિકોમાંથી કેટલાંક કેટલાંક દલિકો વચલી પ્રત્યેકસ્થિતિવાળાં હોય છે. અહીંયાં તે તે સ્થિતિકાલવાળાં દલિકો પરસ્પર સરલાં નથી હોતાં પણ કઈક નિયમાનુસાર હીનાધિક (વત્તાં ઓછાં) હોય છે. આ નિયત હીનાધિકતાની પ્રરૂપણા જે રીતે કરવામાં આવે છે. એક તો પાસે પાસેનાં નિરન્તર જે સ્થાનની અપેક્ષા અને વીજી પલ્લોપમના અસંખ્યભાગને અંતરે અંતરે રહેલાં જે જે સ્થાનોની અપેક્ષા; તેમાં પહેલા પ્રકારને અનન્તરોપનિધા અને વીજા પ્રકારને પરંપરોપનિધા કહેવાય છે. અહીં તેટલાં તેટલાં ઓછાં વત્તાં દલિકોમાં તેટલા તેટલા સ્થિતિકાલની વ્યવસ્થા થવી તેને નિષેક કહેવાય છે. પહેલા અધિકારના વીજા નિષેકધારમાં ઉક્ત વંને રીતે દલિકનિષેકનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

આગળ કહી ગયા તે પ્રમાણે વંધસમયે જ્ઞાનાવરણાદિ તે તે પ્રકૃતિરૂપે યતાં એક એક પ્રકારનાં દલિકોમાંથી કેટલાંક દલિકોનો જે ઓછામાં ઓછો સ્થિતિકાલ હોય છે તે કાલ પસાર ન થાય ત્યાં સુધી માત્ર તેટલા સ્થિતિકાલવાળાં કોઈ દલિકો ન હોવાથી કોઈ જ દલિક સ્વાભાવિક રીતે ઉદયમાં ન આવી શકે, અર્થાત્ તેટલો કાલ તે દલિકોના જ્ઞાનાવરણાદિ સ્વભાવ નિમિત્તકે લીધે કોઈ વાધા પણ ન થતી હોવાથી તેટલો કાલ તે તે પ્રકૃતિના હિસાબે અવાધાકાલ કહેવાય છે. આ કાલ જવન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી હજારો વર્ષ, ઇટેલે કે જ્ઞાનાવરણાદિનો જેટલા કોટીકોટી સાગરોપમપ્રમાણ સ્થિતિવન્ધ થાય તેટલા સો વર્ષ પ્રમાણ હોય છે. ૬૧૦ ત ૦ જ્ઞાનાવરણનો ઉત્કૃષ્ટ-સ્થિતિવન્ધ ૩૦ કોટીકોટીસાગરોપમપ્રમાણ થતો હોવાથી તેનો અવાધાકાલ ૩૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણ હોય છે, અર્થાત્ તે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવન્ધ વલ્લતે ઓછામાં ઓછા સ્થિતિકાલવાળાં દલિકોના સ્થિતિકાલનું પ્રમાણ ૩૦૦૦ વર્ષ+૧ સમય હોય છે. આ અવાધાકાલ પણ સ્થિતિવન્ધપ્રમાણની હીના-

ધિકતાને અનુસારે ઓછોવતો-કોઈ વચ્ચે સમયન્યૂનઉત્કૃષ્ટ, તો કોઈ વચ્ચે વેસમયન્યૂનઉત્કૃષ્ટ, એમ, યાવત્ કોઈ વચ્ચે સમયાધિક જથ્થા પળ હોય છે

અવાધાકાલ સ્થિતિવન્ધપ્રમાણના આધારે વધવટ થતો હોવા છતાં તે અનિયમિત રીતે વધવટ નથી થતો પણ કડક નિયમસર વધવટને પામે છે. અર્થાત્ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ વંધાતી હોય ત્યારે જેટલો અવાધાકાલ હોય તેટલોજ અવાધાકાલ સમયન્યૂન ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ વંધાતી હોય ત્યારે પણ હોય છે. તે જ રીતે વેસમયન્યૂનઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવંધ વચ્ચે પળ તેટલોજ અવાધાકાલ હોય છે, એમ સ્થિતિવંધ ઓછો ઓછો થતો યાવત્ પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલો વટે (પલ્લોપમના એક અસંખ્યાતમા ભાગ વડે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવંધ જેટલો થાય) ત્યાં સુધી અવાધાકાલ તેટલો જ (ઉત્કૃષ્ટ જ) હોય છે; એકસમય પળ ન્યૂન નહિ. પણ જ્યારે સ્થિતિવન્ધ તેથી પણ વધારે વટે છે ત્યારે અવાધાકાલ એક સમય વટે છે. તે પળ જ્યાં સુધી વીજો પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ જેટલો સ્થિતિવન્ધ વટે ત્યાં સુધી તેટલો જ (એકસમયન્યૂનઉત્કૃષ્ટ જ) રહે છે. એમ. આગલ વધતાં પલ્લોપમના વે અસંખ્યાતમા ભાગ વડે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવંધ થતો હોય ત્યારે અવાધાકાલ-માંથી વીજો એક સમય વટે છે. અર્થાત્ અવાધાકાલ વેસમયન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. એમ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ-વન્ધપ્રમાણમાંથી પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા જેટલા નિરન્તર સ્થિતિવન્ધપ્રમાણના વટાડે વટાડે એક એક સમય અવાધાવટે છે. તે પળ આયુષ સિવાયના સાત કર્મમાં જ. હત્યાદિ પ્રરૂપણા ત્રીજો અવાધાકાલ દ્વારમાં આવો છે.

પહેલા અધિકારના પહેલા ત્રણ દ્વારોમાં સ્થિતિવન્ધસ્થાન, અવાધાસ્થાન વગેરે એક એક વિષયને લઈ તેનું સ્વરૂપ, ૧૪ જીવમેદોમાં તેનું અલ્પવહુત્વ વગેરે પ્રાસંગિક ઉપયોગી વિષય સાથે વિવેચ્યા પછી પહેલા અધિકારના છેલ્લા અલ્પવહુત્વદ્વારમાં-એક એક જીવમેદમાં સ્થિતિવન્ધસ્થાન, અવાધાસ્થાન અવાધાકાલ, જથ્થા ઉત્કૃષ્ટ અવાધા, જથ્થા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવન્ધ વગેરે પહેલા ત્રણ દ્વારમાં વતાવેલા પદાર્થોનાં પરસ્પર=પરસ્થાન અલ્પવહુત્વો વતાવવામાં આવ્યાં છે.

આ સ્થલે ટીકાગ્રન્થમાં વિશેષમાં એક એક જીવમેદમાં આઠે કર્મના સ્થિતિવન્ધસ્થાન, અવાધા-સ્થાન વગેરે પદોનું સામૂહિક અલ્પવહુત્વ તથા ચૌદે જીવમેદ અને આઠે કર્મથી ઉત્પન્ન થતાં સ્થિતિવન્ધ-સ્થાનાદિનાં ૩૦૦ કરતાં વધારે પદોનું એક મોડું અલ્પવહુત્વ વતાવાયું છે. જો કે આ અલ્પ-વહુત્વો માત્ર મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે રહેલા જીવોને આશ્રયી વતાવાયાં છે છતાં તેમાં વતાવાયેલ પ્રાસંગિક ઘટનાઓથી અન્યગુણસ્થાનકે રહેલા જીવોની અપેક્ષા પણ અલ્પવહુત્વોને કાઢવાનું માર્ગ-દર્શન તેમાંથી મળી શકે તેમ છે.

વીજો અધિકાર અને એનાં ૧૫ દ્વારો

વીજા અધિકારમાં ઉપરોક્તસ્વરૂપવાળા (કર્મરૂપતાવસ્થાનલક્ષણ) સ્થિતિવન્ધનું પ્રમાણ ઓધથી= સામાન્યથી (જીવસામાન્યની અપેક્ષા) અને આદેશથી=વિશેષથી અમુક ચોક્કસ જીવોની (નરકગતિ-

ઓવ, પ્રથમનરક વગેરે, તેમ તિર્યચઓવ વગેરે તે તે માર્ગના ઓવર્તી જીવોની) અપેક્ષાએ જઘન્ય=ઓછામાં ઓછું અને ઉત્કૃષ્ટ=વધારેમાં વધારે કેટલું તે, તથા તે જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવન્ધના સ્વામી=વન્ધક, તે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ તથા તેના પ્રતિપક્ષી અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ એમ ચાર પ્રકારમાંથી એક એક પ્રકારનો સ્થિતિવન્ધ ^૧સાદિ છે, ^૨અનાદિ છે, ^૩સાન્ત છે કે ^૪અનન્ત છે તે રૂપ સાધ્યાદિની, તથા કાઠ, અન્તર અને સંનિકર્ષની એક જીવાશ્રયી સ્થિતિવન્ધપ્રમાણાદિ તે તે દ્વારોથી તથા ઉત્કૃષ્ટાદિ સ્થિતિવન્ધના નાનાજીવાશ્રય મંગલવિચય વગેરેની મંગલવિચયાદિ તે તે દ્વારોથી વિચારણા કરવામાં આવી છે. તે દ્વારોના નામ આ પ્રમાણે છે:-

(૧) સ્થિતિવન્ધપ્રમાણ, (૨) સ્વામિત્વ, (૩) સાધ્યાદિ, (૪) કાઠ, (૫) અન્તર, (૬) સંનિકર્ષ, (૭) મજ્જવિચય, (૮) માગ, (૯) પરિમાણ, (૧૦) ક્ષેત્ર, (૧૧) સ્પર્શના (૧૨) કોઠ, (૧૩) અન્તર, (૧૪) માત્ર અને (૧૫) અણ્પવહુત્વ.

સ્થિતિવન્ધપ્રમાણ દ્વારમાં ઉપર કહી ગયા તેમ કર્મરૂપતાવસ્થાનલક્ષણ સ્થિતિવન્ધને આશ્રયી ઓવથી અને Δ ૧૭૦ માર્ગનાસ્થાનોમાં ગુણસ્થાનકો, લેશ્યાઓ, એકેન્દ્રિયાદિ જાતિઓ, પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્તવાદિ અવસ્થાઓ, ઉપશમશ્રેણિ, ક્ષપકશ્રેણિ વગેરેમાં વર્તમાન જીવોના સમાવેશ અમમાવેશના આધારે પ્રાપ્ત્યતા ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય સ્થિતિવન્ધનું પ્રમાણ વતાવી ટીકાગ્રન્થમાં શાસ્ત્રાન્તરની સાક્ષીઓ અને યુક્તિઓ પૂર્વક વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. અને દ્વારને અન્તે માર્ગનાસ્થાનોનું યન્ત્ર વતાવી ઉત્કૃષ્ટાદિ સ્થિતિવન્ધપ્રમાણનાં પળ યન્ત્રો વતાવવામાં આવ્યાં છે. આ રીતે આગલ પળ તે તે દ્વારોને અન્તે દ્વારમાં આવેલા પદાર્થો યન્ત્રોમાં સંકલિત કરવામાં આવ્યા છે.

ધીજા સ્વામિત્વ દ્વારમાં-ઓવથી અને આદેશથી પહેલા સ્થિતિવન્ધપ્રમાણદ્વારમાં કહેલા જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવન્ધને કરનારા જીવો કયા અને કેવા હોય એરૂપ સ્વામિઓનું (વન્ધકોનું) પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. ૬૦ તં ૦ ઓવથી સાકારઉપયોગમાં રહેલા નિદ્રા વગરના જે કોઈ પર્યાપ્તસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિય જીવો કપાયોદયજન્ય ઉત્કૃષ્ટસંકલેશમાં કે તેથી કઈક મન્દસંકલેશમાં વર્તતા હોય તે આયુષ સિવાય સાત કર્મની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિના વન્ધક છે.

ત્રીજા સાધ્યાદિ દ્વારમાં-ઓવથી અને આદેશથી ૧૭૦ માર્ગનાસ્થાનોમાં એક એક મૂળપ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ, * અનુત્કૃષ્ટ, જઘન્ય અને $\square$ અજઘન્ય એમ ચાર પ્રકારના સ્થિતિવન્ધમાંથી એક એક પ્રકારનો સ્થિતિવન્ધ એકજીવને આશ્રયી સાદિ છે ? અનાદિ છે ? સાન્ત છે ? કે અનન્ત છે, ? એ વિચારવામાં આવ્યું છે અને તે તે સ્થિતિવન્ધ સાદિ અનાદિ વગેરે માંગે છે તો કેવી રીતે છે ? નથી તો કેમ નથી ? વગેરે વતાવવા સાથે કુલ માંગા વતાવી અન્તે એનું યંત્ર આલેખ્યું છે.

Δ કુલ ૧૭૪ માર્ગનાઓ અધિકૃત હોવા છતાં અકપાય, કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન અને યથાસ્વાતસયસ માર્ગનામાં સ્થિતિવન્ધ જ ન થતો હોવાથી તે ૪ માર્ગના સિવાયની ૧૭૦ માર્ગનાઓ સમજવી

* અનુત્કૃષ્ટ એટલે ઉત્કૃષ્ટ સિવાયનો સ્થિતિવન્ધ $\square$ અજઘન્ય એટલે જઘન્ય સિવાયનો સ્થિતિવન્ધ.

પ્રથમો એકજીવાશ્રય કાલદ્વારમાં-ઓઘથી અને આદેશથી તે તે માર્ગાસ્થાનોમાં રહેલો કોઈ એક જીવ જ્ઞાનાવરણાદિ તે તે મૂલકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ વગેરેમાંથી એક એક પ્રકારનો સ્થિતિ-વન્ધ નિરંતરપણે ઓછામાં ઓછો કેટલો કાલ સુધી કરે, અને વધારેમાં વધારે કેટલો કાલ સુધી કરે તે રૂપ વન્ધકાલનું જથ્થું ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ વતાવીને તે કાલ વ્યાંક જથ્થાથી સમયમાત્ર જ અથવા અન્તર્મુહૂર્તમાત્ર જ હોય કે તેથી વધારે જ હોય, જેમકે-નરકગતિઓધમાર્ગામાં જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો અજથ્થાસ્થિતિવન્ધનો જથ્થાકાલ બેસમયન્યૂન દશહજારવર્ષ હોય, તો તે તેટલો શા માટે ? તેથી ઓછો કેમ નહિ ? इत्यादि વિવેચનદ્વારા સ્પષ્ટકરી વતાવ્યું છે. એમ ઉત્કૃષ્ટકાલને પણ હેતુઓ દ્વારા સિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે.

આ દ્વારમાં ૧૪૭ મી ગાથામાં એકેન્દ્રિયઓવ વગરે કેટલીક માર્ગાઓમાં જ્ઞાનાવરણાદિના અનુત્કૃષ્ટસ્થિતિવન્ધનો જથ્થાકાલ એકસમય નહિ વતાવતાં અન્તર્મુહૂર્ત વતાવ્યો છે, જે સિદ્ધ કરતાં ટીકાગ્રંથમાં ભવનાં છેલ્લા અન્તર્મુહૂર્તમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવન્ધને કરનારા જીવો, પોતાને પ્રાયોગ્ય હલકામાં હલકી ગતિ જાતિ વગેરેમાં જનારા હોય છે इत्यादि વિસ્તૃત વિવેચન દ્વારા સમજાવવામાં આવ્યું છે કે જે વિવેચનમાં વર્ણવાયેલા પદાર્થો આગળનાં ગ્રંથને સમજવામાં વધુ ઉપયોગી છે, તે ઉપરાંત ગ્રંથ-લાઘવ માટે આગળ અને પાછળ (ઉત્તરસ્થિતિવન્ધરસવન્ધ પ્રદેશવન્ધ)ના ગ્રંથમાં તે તે માર્ગાઓની એકજીવાશ્રય કાયસ્થિતિની મલામણ કરી હોવાથી અહીં (૧૫૦થી ૧૮૪ સુધીની ગાથાઓ વડે) ૧૭૦ માર્ગાઓની એકજીવાશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ અને જથ્થા કાયસ્થિતિ કેટલાક મતાન્તર પૂર્વક વતાવી છે જે શ્રીપ્રજ્ઞાપનાઆગમ વગેરે ગ્રંથાન્તરની સાક્ષીઓ વગેરે વડે વિવેચાઈ છે, એટલું જ માત્ર નહિ પણ કાલદ્વારનાં યંત્રો દર્શાવતાં પહેલાં લગભગ એકજ પત્ર ઉપર ક્રમશઃ ૧૭૦ માર્ગાની જથ્થા અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિનો ગાથાનંબર સાથેનો યંત્ર અને તે કાયસ્થિતિમાં કેટલીક માર્ગાઓમાં ભવસ્થિતિની મલામણ કરી હોવાથી જથ્થા અને ઉત્કૃષ્ટ ભવ-સ્થિતિનો યંત્ર પણ સાથે સાથે આવ્યો છે.

પાંચમા એકજીવાશ્રયો અન્તરદ્વારમાં પૂર્વની જેમ ઓઘથી અને આદેશથી ૧૭૦ માર્ગાસ્થાનોમાં કોઈ એક જીવ મૂળપ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટાદિ વિવક્ષિત એકપ્રકારનો સ્થિતિવન્ધ ન કરે તો ઓછામાં ઓછો કેટલો કાલ ન કરે, એ રૂપ જથ્થા અન્તર, અને વધારેમાં વધારે કેટલો કાલ ન કરે તે રૂપ ઉત્કૃષ્ટ અન્તરનું પ્રમાણ વતાવવામાં આવ્યું છે (આ કાલની આદિમાં અને અન્તમાં તે વિવક્ષિત સ્થિતિવન્ધ હોય તો જ તે અન્તર તરીકે ગણ્યો છે,) અને ટીકામાં તે અન્તરને સિદ્ધ કરી ઘટનાઓ કરવામાં આવી છે, એમાં કેટલીક માર્ગાઓમાં જ્યાં તે તે અન્તરનું પ્રમાણ દેશોન-કાયસ્થિતિ વતાવ્યું છે ત્યાં 'દેશોન' થી અન્તર્મુહૂર્ત, બે અન્તર્મુહૂર્ત વગરે કેટલો કાલ કાયસ્થિતિ-માંથી વર્જનીય છે એની એકાદમાર્ગામાં ભાવના કરી વાકીની માર્ગાઓ માટે દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે.

તે તે જીવોને ચાલુભવનો વ્રીજો, નવમો, સત્તાવીસમો વગેરે ભાગ જેટલું આયુષ વાકી હોય

ત્યારે ત્યારે અમુક ચોક્કસ સમયથી જ પ્રાપ્ત થતા આયુષ્યવન્ધમાટે યોગ્ય કાળે શ્રીપ્રજ્ઞાપના આગમમાં કહેલા આયુષ્યવન્ધના આકર્ષોની અપેક્ષા આયુષ્યના ઉત્કૃષ્ટાદિ સ્થિતિવન્ધનું અન્તર અધિકૃત હોવાથી મુખ્યરૂપે તે રીતે ઘટના કરી હોવા છતાં એકમયમાં એક જ વસ્તુ આયુષ્યવન્ધ થવાનાં વચનોને હિસાબે આયુષ્યના તે તે સ્થિતિવન્ધનું અન્તર કેટલું અને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તેનું પણ માર્ગદર્શન કરાવ્યું છે.

છઠ્ઠા એકજીવાશ્રયી સંનિકર્ષ દ્વારમાં પૂર્વવત્ ઓધ અને આદેશથી કોઈ એક જીવ જ્ઞાનાવરણીયાદિ તે તે મૂલકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવંધ કરતો હોય ત્યારે તે જીવને વાકીની સાત પ્રકૃતિઓમાંથી કેટલી પ્રકૃતિઓ વંધાય? અને તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ વંધાય કે અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વધાય? જો અનુત્કૃષ્ટસ્થિતિ વંધાય તો તે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કરતાં કેટલી ઓછી વંધાય, શું અસંખ્યાતમાગહીન વંધાય, સંખ્યાતમાગહીન વંધાય કે પછી તે કરતાં પણ વધારે સંખ્યાતગુણહીન કે અસંખ્યાતગુણહીન વંધાય? વગેરે વર્ણવવામાં આવ્યું છે. એવીજ રીતે એક પ્રકૃતિની જયન્મસ્થિતિને વાંધતા જીવને તે સિવાયની પ્રકૃતિઓ અને તેના સ્થિતિવંધનું પ્રમાણ કેટલું કેટલું હોય છે તે વતાવ્યું છે. અને તે સર્વે પદાર્થોનું વિવેચન કરી પૂર્વની જેમ તે પદાર્થો યન્ત્રોમાં ગુંથી લેવાયા છે.

સાતમા નાનાજીવાશ્રય મજ્જવિચયદ્વારમાં જ્ઞાનાવરણાદિ તે તે મૂલકર્મની ઉત્કૃષ્ટાદિ તે તે સ્થિતિના વંધકોની અને (ઉત્કૃષ્ટાદિ વિવક્ષિત સ્થિતિની પ્રતિપક્ષભૂત જે અનુત્કૃષ્ટાદિ-સ્થિતિ તેના વન્ધકરૂપ) અવન્ધકોની તે તે કાળે થતી પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિને અનુસારે ઉપલબ્ધ થતા માંગા વતાવવામાં આવ્યા છે. જેમકે મજ્જ પહેલો-‘એક વંધક’. મંગ વીજો-‘એક અવન્ધક’. મંગ ત્રીજો-‘સર્વે વન્ધકો’. મંગ ચોથો-‘સર્વે અવન્ધકો’. મંગ પાંચમો-‘એક વન્ધક, એક અવન્ધક’. મંગ છઠો-‘એક વન્ધક, અનેક અવન્ધકો’. મંગ સાતમો-‘અનેક વન્ધકો, એક અવન્ધક’. મજ્જ આઠમો-‘અનેક વન્ધકો, અનેક અવન્ધકો’. આ આઠ માંગામાંથી ક્યાં કોના કેટલા મંગ પ્રાપ્ત થાય તે વતાવ્યા છે અને ટીકાગ્રન્થમાં ઓધથી કે વિવક્ષિતમાર્ગામાં વિવક્ષિત ઉત્કૃષ્ટાદિ સ્થિતિના વન્ધકજીવોની સંખ્યા અતિશય (અસંખ્યલોકપ્રદેશપ્રમાણ કે તેથી અધિક) હોવાથી અને તેની પ્રતિપક્ષભૂતસ્થિતિના વન્ધકોની સંખ્યા તે કરતાં પણ વધારે હોવાથી હંમેશાં (કોઈ પણ સમયે) તે વિવક્ષિતસ્થિતિનો ઉપરોક્ત આઠ મજ્જમાંથી માત્ર આઠમો મંગ જ મળે છે પણ વાકીના સાત મંગ મળતા નથી. એજ રીતે ક્યાંક વિવક્ષિત સ્થિતિના વન્ધકોની સંખ્યા ઓછી હોવાથી માત્ર ત્રણમાંમાં, તો ક્યાંક માર્ગાણી જ અનુવ્રતા (માર્ગાણામાં જીવો ક્યારેક વીલકુલ ન હોવારૂપ માર્ગાણાની અનિયમિતતા) વગેરે કારણે આઠ આઠ માંગા મળે છે ઇત્યાદિ નિયમો વતાવવા સાથે સિદ્ધ કરી વતાવ્યું છે.

આઠમા નાનાજીવાશ્રય માગદ્વારમાં-ઓધથી અને તે તે માર્ગાણામાં તે તે કર્મની ઉત્કૃષ્ટાદિ સ્થિતિના વન્ધકો ત્યાં રહેલા સર્વ સ્થિતિવન્ધકોના કેટલામા માગે છે? શું સંખ્યાતમે માગે છે કે અસંખ્યાતમે માગે છે કે પછી અનંતમે માગે છે તે વતાવવામાં આવ્યું છે.

નવમાં નાનાજીવાશ્રય પરિમાણ દ્વારમાં—પૂર્વવત્ વન્ને રીતે તે તે કર્મની તે તે સ્થિતિ-
વન્ધકોનું પરિમાણ (સંખ્યાતા છે, અસંખ્યાતા છે કે પછી અનંતા છે તે રૂપ) વતાવ્યું
અર્થાત્ તે તે વન્ધકોની વધારેમાં વધારે સંખ્યા કેટલી હોઈ શકે તે જણાવવામાં આવ્યું છે.
મૂળગ્રન્થમાં કે ટીકાગ્રન્થમાં તે પરિમાણ સંખ્યાત વગેરે ત્રણભેદે જ વતાવ્યું હોઈ તેને
પરૂપે જાણવા માટે, તથા કોઈ કોઈ સ્થળે તે પરિમાણ માર્ગાગત સર્વજીવસંખ્યાને અધીન હોવાથી,
આગળ ત્રીજા વગેરે અધિકારમાં તો કોઈ કોઈ સ્થળે તે પરિમાણને માર્ગાગત જીવસંખ્યાને મહા-
હોવાથી કે માર્ગાગત જીવસંખ્યા દ્વારા સાધવાનું કહ્યું હોવાથી માર્ગાગત જીવપરિમાણ
નું આવશ્યક વને છે; અને તેથી પરિશિષ્ટ ત્રીજામાં ૧૭૦ માર્ગામાં પ્રાપ્ત થતા જીવોનું પરિ-
માણ પ્રદર્શિત કરતું ૧૧ ગાયાનું દ્રવ્યપ્રમાણપ્રકરણ સૂક્ષ્મામાં આવ્યું છે કે જે આગળ
કાળના ગ્રન્થમાં વિશેષરૂપે વન્ધક પરિમાણાદિ જાણવામાં આધારભૂત છે.

૫૨માં નાનાજીવાશ્રય ક્ષેત્રદ્વારમાં ટીકાગ્રન્થમાં સર્વપ્રથમ સમસ્ત વન્ધવિધાન ગ્રન્થમાં
દ્વારમાં કહેવાતું ક્ષેત્ર અને સ્પર્શના દ્વારમાં કહેવાતી સ્પર્શના એ વન્ને વચ્ચે શું તફાવત છે તે જીવ-
સાગ્રન્થાનુસારે વર્તમાન અને અતીત એમ બે પ્રકારના કાળભેદથી વતાવ્યો છે અર્થાત્ ક્ષેત્ર
સમયવર્તી વન્ધકો સંબંધી, અને સ્પર્શના નાના-અનેક સમયવર્તી વન્ધકો સંબંધી અહીં અધિ-
ષ્ટેતેમ સ્પષ્ટ કરાવ્યું છે અને ત્યાર બાદ મૂળગ્રન્થમાં કહેલું તે તે સ્થિતિના વન્ધકોનું સર્વલોકે,
અસંખ્યમાત્ર વગેરે ક્ષેત્ર માર્ગાગત સર્વજીવોનું ક્ષેત્ર વતાવવા પૂર્વક સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે.

અગિયારમાં નાનાજીવાશ્રય સ્પર્શના દ્વારમાં—ઉપરોક્ત સ્વરૂપવાળી સ્પર્શનાનું
જોય આદેશ વગેરે રીતે પૂર્વવત્ તે તે સ્થિતિને આશ્રયી વતાવ્યું છે અને તેને ટીકાગ્રન્થમાં
કે વગેરેથી સિદ્ધ કર્યું છે અહીંયાં મૂળગ્રન્થમાં કહેલ તે તે વન્ધકોની ૧૩ માગ ૧૨ માગ
રે સ્પર્શનાના વિષય તરીકે ધનીકૃત લોકના ૧૩ માગાદિ યાને તેટલા ઘન રાજલોક ન લેતાં ત્રસ-
ડી અન્તર્ગત ક્ષેત્રના જ ૧૩ માગાદિ લેવા એજ યુક્તિયુક્ત છે તે પણ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે.

બારમાં નાનાજીવાશ્રય કાલદ્વારમાં—પૂર્વવત્ જોય આદેશ વને રીતે તે તે સ્થિતિના
વન્ધકો નિરન્તરપણે જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલો કાલ મળે તે રૂપે બે પ્રકારનો કાલ
જણાવવામાં આવ્યો છે.

નાનાજીવાશ્રયકાલ એટલે ‘ઓધમાં કે માર્ગાગાઓમાં જે કાલના પ્રત્યેક સમયે નાના=અનેક
ક કરતાં વધારે) જીવો વિવક્ષિતસ્થિતિના વન્ધક તરીકે મળતા હોય તે કાલ’, એવો અર્થ ન કરવો-
‘ઓધથી કે માર્ગાગાગત નાના=સમસ્ત જીવોમાંથી નિરન્તરપણે એક-યા અનેક જીવો તે વિવક્ષિત-
સ્થિતિના વન્ધક તરીકે જે કાલે મળતા હોય તે કાલ નાનાજીવાશ્રયકાલ કહેવાય’, એવો કરવો
વિષયક છે અન્યથા દોષ છે. એમ ટીકાગ્રન્થમાં આક્ષેપ-પરિહાર સાથે સિદ્ધ કરી મૂલોક્ત કાલ ને
સિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે.

તેરમા નાનાજીવાશ્રય અન્તરદારમાં-ઓધ આદેશ વંને પ્રકારે વિવક્ષિત મૂલકર્મની ઉત્કૃષ્ટાદિ વિવક્ષિતસ્થિતિના વન્ધક તરીકે નાના=સર્વે જીવો ન હોય, અર્થાત્ કોઈ પણ જીવો ન હોય, તેવો કાઠ જથ્થા ઉત્કૃષ્ટ મેદથી વતાવ્યો છે.

ચૌદમા આવહારમાં-ઓધ-આદેશ વંને પ્રકારે આઠે કર્મના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચારે પ્રકારના સ્થિતિવન્ધને ઔદયિકમાત્રે વતાવ્યો છે, ત્યાં તે પદાર્થને સિદ્ધ કરતાં ઔદયિકાદિ માત્રોનું સ્વરૂપ કે જે ગ્રન્થાન્તરોમાં પૂર્વના મહાપુરુષોએ વિસ્તારથી વતાવેલું છે તે ન વતાવતાં માત્ર પ્રસ્તુત વન્ધ ઔદયિક માત્રે જ કેમ? એ યથામતિ શંકા-સમાધાનપૂર્વક વતાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

બીજા અધિકારના છેલ્લા અલ્પવહુત્વ દ્વારમાં ઓધ આદેશ વંને રીતે તે તે મૂલકર્મ સંબંધી ઉત્કૃષ્ટાદિ તે તે સ્થિતિવન્ધ પ્રમાણ અને સ્થિતિવન્ધકપ્રમાણ એમ મૂલ વે પ્રકારને આશ્રયી સાત અલ્પવહુત્વ વતાવવામાં આવ્યાં છે. તે આ પ્રમાણે

અલ્પવહુત્વ

સ્થિતિવન્ધકપ્રમાણ	સ્થિતિવન્ધપ્રમાણ
(૧) ઉત્કૃષ્ટ, અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિના વન્ધકરૂપ વે પડોનું (૨) જથ્થા, અજથ્થા સ્થિતિના વન્ધકરૂપ વે પડોનું (૩) ઉત્કૃષ્ટ, જથ્થા અને અજથ્થાનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિના વન્ધકરૂપ ત્રણ પડોનું	સ્વસ્થાને પરસ્થાનેકે (૪) ઉત્કૃષ્ટ અને જથ્થા (૫) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવન્ધપ્રમાણ સ્થિતિવન્ધપ્રમાણ (૬) જથ્થા સ્થિતિવન્ધપ્રમાણ. રૂપ વે પડોનું (૭) જથ્થા અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવન્ધપ્રમાણને આશ્રયી

ત્રીજો 'મૂલસ્કાર' નામક અધિકાર અને એનાં દ્વારો

સ્થિતિવન્ધના જથ્થા ઉત્કૃષ્ટ વગેરે મેદોની જેમ મૂલસ્કાર, અલ્પતર, અવસ્થિત અને અવસ્થા એ રીતે પણ ચાર મેદ પડી શકે છે, તેનાં લક્ષણ પાંચમા કર્મગ્રન્થમાં 'એગાદિગે મૂલો' इत्यादि માથા વડે વતાયેલ પ્રકૃતિવન્ધના મૂલસ્કાર અલ્પતરગાદિના લક્ષણ જેવાં છે. તે આ પ્રમાણે

(૧) જ્ઞાનાવરણાદિ તે તે પ્રકૃતિના અન્તર્મુહર્તાદિ (સમયાદિવડે હીનાધિક નહિ તેવા) ચોક્કસ પ્રમાણવાળા સ્થિતિવન્ધને કરતા જીવને તે વન્ધના નિરન્તર ઉત્તરસમયે પ્રવર્તતો સમયાદિવડે અધિક સ્થિતિવન્ધ પ્રથમસમયે મૂલસ્કાર સ્થિતિવન્ધ કહેવાય.

(૨) મૂલસ્કાર સ્થિતિવન્ધ કરતાં વિપરીત એટલે કે પૂર્વસમયે થતા કોઈ એક ચોક્કસ પ્રમાણવાળા સ્થિતિવન્ધ કરતાં નિરન્તર ઉત્તરસમયે થતા તે કરતાં ઓછા સ્થિતિપ્રમાણવાળા વન્ધના પહેલા સમયે અલ્પતર સ્થિતિવન્ધ કહેવાય.

(૩) પૂર્વસમયે થયેલા કોઈ એક નિયત સ્થિતિપ્રમાણવાળા વન્ધના નિરન્તર ઉત્તરસમયમાં થતા તેટલા જ સ્થિતિપ્રમાણવાળા વન્ધને અવસ્થિત સ્થિતિવન્ધ કહેવાય, ઉપારે-

ૐ પરસ્થાને એટલે આઠ મૂલ પ્રકૃતિનું મેગુ

(૪) જ્ઞાનાવરણાદિ તે તે પ્રકૃતિનો સ્થિતિવન્ધ સર્વથા ન થતો હોય એવા જીવને તે સ્થિતિ-
વન્ધ શરૂ થતાં પહેલાં સમયે તે તે પ્રકૃતિનો અવક્તવ્ય સ્થિતિવન્ધ કહેવાય.

આ ચાર પ્રકારના સ્થિતિવન્ધમાં ભૂયસ્કારવન્ધના પ્રાથમ્યના હિસાબે ટૂંકામાં અધિ-
કારનું નામ 'ભૂયસ્કાર' એવું છે. આ અધિકારમાં ^૧સત્પદ, ^૨સ્વામિત્વ, ^૩કાલ, ^૪અન્તર, ^૫મજ્જવિચય,
^૬ભાગ, ^૭પરિમાણ, ^૮ક્ષેત્ર, ^૯સ્પર્શના, ^{૧૦}કાલ, ^{૧૧}અન્તર, ^{૧૨}ભાવ અને ^{૧૩}અલ્પબહુત્વ એમ પૂર્વ-
વત્ તેર દ્વારોથી ભૂયસ્કારાદિ સ્થિતિવન્ધોની સત્પદ, સ્વામિત્વઆદિ પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે.

પહેલા સત્પદ દ્વારમાં—પૂર્વવત્ ઓઘથી અને આદેશથી (૧૭૦) માર્ગાસ્થાનોમાં કયા
મૂલકર્મનાં ભૂયસ્કારાદિ કયાં સ્થિતિવન્ધપદો સત્ (સદ્ગત) છે. તે વતાવી તેને ટીકાગ્રન્થમાં સિદ્ધ
કરવામાં આવ્યાં છે. જેમકે—ઓઘથી આયુષ સિવાય સાત મૂલકર્મનાં ભૂયસ્કારાદિ ચારે પ્રકારનાં
સ્થિતિવન્ધપદો સત્ છે, જ્યારે આયુષ કર્મનાં અવક્તવ્ય અને અલ્પતર નામનાં બે જ સ્થિતિવન્ધપદો
સત્ છે, વાંકીનાં બે પદો અસત્ છે, જેમકે કોઈ પણ જીવને પોતાના જીવિત દરમિયાન આયુષ કર્મ
ક્યારેક જ વન્ધાય છે, તથા સ્થિતિવન્ધનું પ્રમાણ કર્મરૂપતાઅવસ્થાનલક્ષણ સ્થિતિવન્ધના હિસાબે
અધિકૃત હોવાથી આયુષકર્મની વંધાતી સ્થિતિના પ્રમાણમાં અવાધા અન્તર્ગત ગણેલી છે અને તેમ
હોવાથી આયુષવન્ધકાલના વીજા વીજા વગેરે સમયોમાં અનુમવયોગ્યસ્થિતિવન્ધનું પ્રમાણ પહેલાં સમય
જેટલું જ રહેવા છતાં મોગવાતા આયુષની શેષસ્થિતિને અધીન એવી અવાધા સમયે સમયે ઘટે છે
તેથી આયુષવન્ધ શરૂ થતાં વીજા સમયથી પૂર્વ પૂર્વ સમય કરતાં ઉત્તર ઉત્તર સમયોમાં કર્મરૂપતા-
અવસ્થાનલક્ષણસ્થિતિવન્ધપ્રમાણ સમય સમય ઓછું પ્રાપ્ત થતું હોઈ પહેલો સમય છોડી દરેક
સમયોમાં અલ્પતર સ્થિતિવન્ધો જ મળે છે, અને પહેલાં સમયે અવક્તવ્ય સ્થિતિવન્ધ જ મળે છે,
પણ આયુષ્યનાં ભૂયસ્કાર કે અવસ્થિત સ્થિતિવન્ધ એ બે પદો નહિ મળતાં હોવાથી અસત્ છે.

મનુષ્યગતિઓઘ વગેરે કેટલીક માર્ગાઓ છોડીને નરકગતિઓઘ, તેના ઉત્તરમેદ, તિર્યચ-
ગતિઓઘ, તેના ઉત્તરમેદ, દેવગતિઓઘ, તેના ઉત્તરમેદ એકેન્દ્રિયાદિ અને પૃથ્વીકાયાદિ ઓઘ-
માર્ગાઓ તથા તેના ઉત્તરમેદો વગેરે વગેરે ઘણી માર્ગાઓમાં સાત કર્મનો અવક્તવ્ય સ્થિતિ-
વન્ધ પણ અસત્ છે (મલતો નથી). જો કે દેવગતિઓઘ વગેરે કેટલીક માર્ગાઓમાં ઉપશાન્તમોહ
વગેરે ગુણસ્થાનકે મરણ પામીને દેવપણે ઉત્પન્ન થતા જીવને પૂર્વસમયે જ્ઞાનાવરણાદિની સ્થિતિનો
અવન્ધ અને તે પછીના દેવમત્તના પ્રથમ સમયે તે તે સ્થિતિનો વન્ધ મલતો હોઈ અવક્તવ્યવન્ધ
સત્ કહી શકાય, પણ અહીંયાં તે તે માર્ગાને અનુરૂપ દેવત્વાદિ (દેવપણું વગેરે) ચોક્કસ પર્યાયમાં
વર્તતા જીવને પૂર્વોત્તરસમયે થતા અધિક-હીનાદિ સ્થિતિવન્ધને લઈને ભૂયસ્કારાદિ સ્થિતિવન્ધની
અને તેવાજ ચોક્કસપર્યાયવર્તી જીવને પ્રાપ્ત થતા તે તે કર્મની સ્થિતિના અવન્ધ-વન્ધને લઈને

અવક્તવ્યવન્ધની વિવક્ષા કરવામાં આવી હોઈ દેવગતિઓવાદિ માર્ગળાઓમાં જ્ઞાનાવરણાદિકર્મનો અવક્તવ્યસ્થિતિવન્ધ મત્ નથી ગણ્યો. આ વ્રાતને સત્પદાદિ પહેલાં ત્રણ દ્વારોની ટીકામાં અવગમે અવસરે સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે અને ત્રીજા એકર્જીવાશ્રય કાલદ્વારમાં ૫૭૫ મી ગાથાની ટીકામાં તો તે ગાથામાં કહેલા અર્થની વટના જ ચાલુ વિવક્ષા કરતાં શુદ્ધાપ્રકારની વિવક્ષાથી કરીને તે તે વિવક્ષાથી થતા લામાલામને દર્શાવ્યો છે.

સત્પદદ્વાર પછી સ્વામિત્વાદિ શોષદ્વારોમાં ત્રીજા અધિકારની જેમ પહેલા દ્વારમાં વતાવેલા જ્ઞાનાવરણાદિ તે તે કર્મના ભૂયસ્કારાદિ તે તે સ્થિતિવન્ધસત્પદોના સ્વામીઓ, તે પદોનો એકર્જીવાશ્રય જવન્ધ ઉત્કૃષ્ટ કાલ, અન્તર, નાનાર્જીવાશ્રય માંગા, વન્ધકમાગ, વન્ધકપરિમાણ વગેરે વતાવ્યું છે. જેનું ટીકાગ્રન્થમાં પૂર્વની જેમ સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે. અને તે તે દ્વારોને અન્તે દ્વારોમાં આવેલા પદાર્થોને ટૂંકમાં સંગ્રહકરતાં વન્ધોનું આલેખન કરવામાં આવ્યું છે.

ચોથો 'પદનિષ્લેષ' નામનો અધિકાર અને એનાં ૩ દ્વારો

ભૂયસ્કાર અધિકાર પછી ચોથા 'પદનિષ્લેષ' અધિકારમાં સત્પદ, સ્વામિત્વ અને અલ્પવદ્વૃત્ત નામનાં ત્રણ દ્વારો છે, જેમાં ^૧ઉત્કૃષ્ટવૃદ્ધિ, ^૨ઉત્કૃષ્ટહાનિ, ^૩ઉત્કૃષ્ટઅવસ્થાન, ^૪જવન્ધવૃદ્ધિ, ^૫જવન્ધહાનિ, ^૬જવન્ધઅવસ્થાન રૂપ ૬ પ્રકારના સ્થિતિવન્ધનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, આ ૬ પ્રકારના સ્થિતિવન્ધો ભૂયસ્કારાદિ સ્થિતિવન્ધોના વિશેષરૂપ જ છે. તે આ પ્રમાણે

(૧) ઉત્કૃષ્ટ વૃદ્ધિ પદ:—જ્ઞાનાવરણાદિ તે તે કર્મનો ચોક્કસ પ્રકારનો ભૂયસ્કારસ્થિતિવન્ધ કે જે ભૂયસ્કારસ્થિતિવન્ધ શેષ ભૂયસ્કારસ્થિતિવન્ધ કરતાં અધિકતમ (વધારેમાં વધારે) સ્થિતિવન્ધના વધવાથી થતો હોય તે ઉત્કૃષ્ટવૃદ્ધિપદ કહેવાય.

(૨) ઉત્કૃષ્ટ હાનિ પદ:—જ્ઞાનાવરણાદિ તે તે કર્મનો ચોક્કસ પ્રકારનો અલ્પતરસ્થિતિવન્ધ કે જે અલ્પતરસ્થિતિવન્ધ શેષ અલ્પતરસ્થિતિવન્ધ કરતાં અધિકતમ સ્થિતિવન્ધના વટવાથી થતો હોય તે ઉત્કૃષ્ટહાનિપદ કહેવાય.

(૩) ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાન પદ:—અવસ્થિતસ્થિતિવન્ધના પૂર્વમાં થયેલા તે તે ભૂયસ્કાર કે અલ્પતર સ્થિતિવન્ધોમાં અધિકતમસ્થિતિવન્ધતારતમ્યથી થયેલા ભૂયસ્કાર કે અલ્પતર સ્થિતિવન્ધની ઉત્તરમાં થયેલો અવસ્થિતસ્થિતિવન્ધ તે ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાનપદ કહેવાય, આ ઉત્કૃષ્ટઅવસ્થાન સ્થિતિવન્ધ કોઈ માર્ગળાઓમાં ઉત્કૃષ્ટવૃદ્ધિપદના અનન્તરસમયોમાં હોય છે. તો વ્હી કોઈ માર્ગળાઓમાં ઉત્કૃષ્ટહાનિપદના અનન્તરસમયોમાં હોય છે, કેમકે તેવી માર્ગળાઓમાં ઉત્કૃષ્ટવૃદ્ધિ પછી અવસ્થાન જ નથી હોતું, અથવા ઉત્કૃષ્ટવૃદ્ધિપદ કરતાં ઉત્કૃષ્ટહાનિપદ વધારે સ્થિતિવન્ધતારતમ્યથી મળતું હોય છે. કોઈ કોઈ માર્ગળાઓમાં તો ઉત્કૃષ્ટવૃદ્ધિ કે ઉત્કૃષ્ટહાનિના અનન્તર સમયોમાં ઉત્કૃષ્ટઅવસ્થાન ન મળતાં અન્ય કોઈ ભૂયસ્કાર કે અલ્પતરના અનન્તરસમયોમાં ઉત્કૃષ્ટઅવસ્થાન મળે છે.

(૪) જવન્ધ વૃદ્ધિ પદ, (૫) જવન્ધ હાનિ પદ અને (૬) જવન્ધ અવસ્થાન પદ:—ઉત્કૃષ્ટ-

વૃદ્ધિ વગેરે ઉપર કહેલાં ત્રણ પદો કરતાં વિપરીત લક્ષણવાળાં એટલે કે સર્વસ્તોક-સમયમાત્ર સ્થિતિ-વન્ધના તારતમ્યથી પ્રાપ્ત થતાં સ્થિતિવન્ધભૂયસ્કારાદિ તે જથ્થાવૃદ્ધિ આદિ ત્રણ પદ તરીકે છે.

સત્પદ દ્વારમાં ઓધથી અને તે તે (૧૭૦) માર્ગણાઓમાં ઉપરોક્ત સ્વરૂપવાળાં ૬ પદોમાંથી કેટલાં અને કયાં પદો મળે છે તે વતાવાયું છે, જ્યારે પૂર્વવત્ સ્વામિત્વ દ્વારમાં—તે તે સત્પદોના સ્વામી=વન્ધકો કોવી અવસ્થામાં તે તે વૃદ્ધિયાદિપદના વન્ધક બને છે તે દર્શાવાયું છે. ત્રીજા અલ્પવહુત્વ દ્વારમાં—ત્રણ ઉત્કૃષ્ટપદોનું એક અલ્પવહુત્વ વતાવ્યું છે કે જેમાં ઉત્કૃષ્ટપદો જે સ્થિતિવન્ધતારતમ્યથી ઉત્પન્ન થાય છે તે સ્થિતિવન્ધતારતમ્યોની પરસ્પરના હીનાધિકતા દર્શાવાઈ છે, અને તે જ રીતે જથ્થાવન્ધપદોનું એક અલ્પવહુત્વ વતાવ્યું છે. ટીકાગ્રન્થમાં ઉક્ત ત્રણે દ્વારમાં કહેલા પદાર્થોને સ્પષ્ટ કરી અવિહારના અન્તે ત્રણે દ્વારના પદાર્થોનું સંગ્રાહક યન્ત્ર પણ આલેખ્યું છે.

પાંચમો વૃદ્ધિ અધિકાર અને એનાં ૧૩ દ્વારો

પદનિષ્લેષ અધિકાર પછી પાંચમો વૃદ્ધિઅધિકાર આવે છે. વૃદ્ધિઅધિકારમાં મૂળઆઠકર્મના સ્થિતિવન્ધની વૃદ્ધિ, હાનિ, અવસ્થાન અને અવક્તવ્ય એમ ચાર વિષયો ઉપર સત્પદ, સ્વામિત્વ આદિ દ્વારોમાં પૂર્વેની જેમ જીવસામાન્યને આશ્રયીને અને (૧૭૦) માર્ગણાસ્થાનવર્તિ જીવ વિશેષને આશ્રયીને વિચારણા કરવામાં આવી છે. એમ છતાં ભૂયસ્કારઅધિકારની જેમ અધિકારનું નામ વૃદ્ધિઅધિકાર એવું રાખ્યું છે.

જેમ પદનિષ્લેષ અધિકારમાં કહી ગયા તેમ જો કે અહીંયાં પણ વૃદ્ધિ ભૂયસ્કારસ્થિતિવન્ધ-વિશેષરૂપ જ છે તેમજ હાનિ અલ્પતરસ્થિતિવન્ધવિશેષરૂપ જ છે, છતાં પદનિષ્લેષ અધિકારમાં વૃદ્ધિ અને હાનિ ઉત્કૃષ્ટપદમાં અને જથ્થાવન્ધપદમાં રહેલી જ, અર્થાત્ વધારેમાંવધારે સ્થિતિવન્ધતારતમ્યથી પ્રાપ્ત થતી અને ઓછામાં ઓછા સ્થિતિવન્ધતારતમ્યથી પ્રાપ્ત થતી લઈને તે ઉપર વિચારણા કરાઈ છે. જ્યારે અહીંયાં વૃદ્ધિઅધિકારમાં વૃદ્ધિ ચાર પ્રકારની—(૧) અસંખ્યાતમાગસ્થિતિવન્ધવૃદ્ધિ, (૨) સંખ્યાત-માગસ્થિતિવન્ધવૃદ્ધિ, (૩) સંખ્યાતગુણસ્થિતિવન્ધવૃદ્ધિ, અને (૪) અસંખ્યાતગુણસ્થિતિવન્ધવૃદ્ધિ. તેવી જ રીતે હાનિ પણ ચાર પ્રકારની—(૫) અસંખ્યાતમાગસ્થિતિવન્ધહાનિ, (૬) સંખ્યાતમાગસ્થિતિવન્ધ-હાનિ, (૭) સંખ્યાતગુણસ્થિતિવન્ધહાનિ અને (૮) અસંખ્યાતગુણસ્થિતિવન્ધહાનિ એમ આઠ પ્રકારના સ્થિતિવન્ધવિશેષો પર વિચારણા કરાઈ છે.

જેમકે—જ્ઞાનાવરણાદિ તે તે મૂળકર્મની અસંખ્યાતમાગસ્થિતિવન્ધવૃદ્ધિ વગરે તે તે વૃદ્ધિમાંથી અને અસંખ્યાતમાગસ્થિતિવન્ધહાનિ વગરે તે તે હાનિમાંથી જીવસામાન્યમાં અને નરકગતિઓ વગરે માર્ગણા ઓમાં કઈ કઈ વૃદ્ધિઓ અને કઈ કઈ હાનિઓ સત્ છે (મલી શકે છે). તે તે વૃદ્ધિના અને હાનિના સ્વામી-(વન્ધક) કોણ છે. તે તે વૃદ્ધિ કે હાનિનો એકજીવાશ્રય કાલ જથ્થાવન્ધથી અને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલો છે. એ જ રીતે એકજીવાશ્રય અંતર જથ્થાવન્ધથી અને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલું છે. ઓધથી અને તે તે

માર્ગણાસ્થાનોમાં કહેલાં સમસ્ત સત્પદોના એક-અનેક વન્ધકોથી તે તે કાલવિશેષમાં પ્રાપ્ત થતા નાનાજીવાશ્રય માંગા કેટલા છે વગેરેની વિચારણા ત્રીજા અધિકારની જેમ સત્પદાદિ તે તે ઢારોમાં કરાઈ છે.

અહીંયાં આઠે મૂલકર્મનો અવસ્થાનસ્થિતિવન્ધ અને અવક્તવ્યસ્થિતિવન્ધ પણ અધિકૃત છે પણ તે સર્વથા ત્રીજા મૂલસ્કાર(અધિકારમાં કહેવાઈ ગયેલા અવસ્થાનસ્થિતિવન્ધ અને અવક્તવ્ય સ્થિતિવન્ધ જેવો છે, અને તેથી તે સંબંધી પ્રરૂપણા અને આયુઃકર્મનો અલ્પતરસ્થિતિવન્ધ કે જે મૂલસ્કાર(અધિકારમાં કહેવાઈ ગયો છે તે માત્ર અમંરૂપમાગ્ધાનિલક્ષણ એકજ હાનિરૂપ હોવાથી તે વિષયક પ્રરૂપણા મૂલ-સ્કાર(અધિકારમાં કહેવાઈ ગયેલા અવસ્થાનસ્થિતિવન્ધ વગેરે તે તે સ્થિતિવન્ધને મઠાવી દેઈને પ્રત્યલાધન કરવામાં આવ્યું છે. માત્ર છેલ્લા અલ્પગ્રહત્વદ્વારમાં વિશેષતા હોવાથી એ ન મઠાવતાં ત્યાં અલ્પગ્રહત્વોને કહેવામાં આવ્યા છે. ટીકાગ્રન્થમાં તે તે પદાર્થોને વ્યાપ્તિઓ વગેરે દ્વારા મિશ્ર કર્યા છે અને અધિકારના અન્તે સમગ્રવૃદ્ધિઅધિકારમાં આવેલા પદાર્થોનો સંગ્રહ કરતાં યન્ત્રો દ્વાર-વાર આલેખ્યાં છે.

છઠ્ઠો ‘અધ્યવસાયસમુદાહાર’ અધિકાર અને એનાં ૩ દ્વારો

પાંચમા અધિકાર પછી છઠ્ઠા અધ્યવસાયસમુદાહાર નામના અધિકારમાં પૂર્વના પાંચ અધિકારમાં વર્તાવાયેલા કાર્યરૂપ સ્થિતિવન્ધના કારણભૂત એવા કપાયઉદયથી ઉત્પન્ન થતા આત્માના અવ્યવસાયોને આશ્રયીને ‘સ્થિતિસમુદાહાર’, ‘પ્રકૃતિસમુદાહાર’, અને ‘જીવસમુદાહાર’ નામનાં ત્રણ મૂલદ્વારો અને ‘પ્રગણના’ ‘અનુકૃષ્ટિ’ વગેરે અવાન્તરદ્વારોથી નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં—

સ્થિતિસમુદાહાર નામના પહેલાં દ્વારમાં-પ્રગણના, અનુકૃષ્ટિ, અને તીવ્રતામન્દતા નામના ત્રણ અવાન્તરદ્વારો છે. તેમાં પ્રગણનાદ્વારમાં-જ્ઞાનાવરણાદિ મૂલકર્મનો એક એક સ્થિતિવિશેષ (સ્થિતિ-વન્ધસ્થાન) કેટલા મિત્ર મિત્ર અધ્યવસાયોથી વન્વાઈ શકે તે, તથા સ્થિતિવન્ધના કારણભૂત તે અધ્ય-વસાયો દરેક સ્થિતિવિશેષે સરખા (સમાન સંખ્યામાં) નથી હોતા પણ અધિક અધિક સ્થિતિ-વન્ધમાં વધારે વધારે હોય છે તે વતાવ્યું છે. અને તે અધિક અધિક સ્થિતિવન્ધ માટે સમર્થ એવા અધ્યવસાયોની પૂર્વે કહી ગયા તેમ અનન્તરોપનિધા અને પરમ્પરોપનિધા એમ બે રીતે પ્રરૂપણા ફરી છે. ત્યાર વાદ અધ્યવસાયોની દ્વિગુણવૃદ્ધિનાં સ્થાનો, અને નિરન્તર એવાં બે દ્વિગુણવૃદ્ધિ-સ્થાનો વળેના ‘સ્થિતિવન્ધસ્થાનોનું’ અલ્પગ્રહત્વ વતાવ્યું છે કે જેને ટીકાગ્રન્થમાં યુક્તિપ્રયુક્તિ અને અસત્કલ્પનાઓપૂર્વક અને પલ્લોપમ-સાગરોપમના ભેદો, એનું સ્વરૂપ, એનો ઉપયોગ વગેરે પ્રાસંગિક વિષયો સહિત સત્તિસ્તર વટાવવામાં આવ્યું છે.

અનુકૃષ્ટિદ્વારમાં—જેમ કોઈ ચોક્કસ સ્થિતિવન્ધવસ્તુ સંભવતા રસવન્ધના અધ્યવસાયો-

★ મિત્ર મિત્ર કપાયના ઉદયથી આત્મામા ઉત્પન્ન થતા મિત્ર મિત્ર પરિણામો

માંના કેટલાક અધ્યવસાયો અથવા તે વધાજ અધ્યવસાયો તે ચોક્કસ સ્થિતિવન્ધકરતાં સમયા-
વિક સ્થિતિવન્ધ કરતી વચ્ચે અથવા સમયહીન સ્થિતિવન્ધ કરતી વચ્ચે પળ હોઈ શકે છે,
અર્થાત્ એકસ્થિતિવન્ધવચ્ચે સમ્ભવતા રસવન્ધના અધ્યવસાયો વીજા સ્થિતિવન્ધવચ્ચે પળ હોઈ
શકે તેરૂપ રસવન્ધઅધ્યવસાયની અનુકૃષ્ટિ (એક સ્થિતિવન્ધસ્થાનગત રસવન્ધઅધ્યવસાયોનું
વીજા સ્થિતિવન્ધસ્થાનોમાં અનુકર્ષણ=વેંચાણું) એરૂપ) હોય છે તેમ સ્થિતિવન્ધના અધ્યવસાયોની
અનુકૃષ્ટિ નથી હોતી, અર્થાત્ એક સ્થિતિવન્ધને યોગ્ય અધ્યવસાયોથી વીજી સ્થિતિ વન્ધાઈ શકતી
જ નથી, એમ સ્થિતિવન્ધના અધ્યવસાયોની અનુકૃષ્ટિનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે અને ટીકા
ગ્રન્થમાં તેને વધારે સ્પષ્ટ કરવા અસત્કલ્પનાઓનો અને અસત્કલ્પનાનુસારી યન્ત્રોનો આશ્રય
લેવામાં આવ્યો છે.

ત્યાર વાદ તીવ્રતામન્દતાનામક વીજા અવાન્તરદ્વારમાં—એક એક સ્થિતિવન્ધને અનુરૂપ
મિત્ર મિત્ર અધ્યવસાયોમાં પરસ્પર, અને તે અધ્યવસાયોની તે સિવાયના વીજા સ્થિતિવન્ધને માટે
યોગ્ય અધ્યવસાયોની સાથે ઉદિતકવાયોગ્ય રસની અપેક્ષા તીવ્રતામન્દતા કેવી અનન્તગુણ
હોય છે તે વ્યક્ત કરાવું છે.

વીજા મૂલદ્વાર પ્રકૃતિસમુદાહારમાં—દરેક મૂલપ્રકૃતિને આશ્રયી સ્થિતિવન્ધના અધ્ય-
વસાયો કેટલા હોય છે તે તથા મૂલપ્રકૃતિઓને આશ્રયી સ્થિતિવન્ધના અધ્યવસાયસ્થાનોનું અલ્પ-
વહુત્વ પ્રદર્શિત કરાવું છે.

વીજા મૂલદ્વાર જીવસમુદાહારમાં—જેનું પ્રરૂપણ મુખ્યપણે રસવન્ધગ્રન્થમાં કરવામાં આવે
છે તેવા વે, ત્રણ અને ચાર ઠાળીઆરસને વાંધતા મિત્ર મિત્ર અધ્યવસાયવાળા જીવોનું તે તે રસ-
વન્ધક તરીકે વિમાનન કરીને તે તે વિભાગગત જીવોને વન્ધપ્રાયોગ્ય સ્થિતિઓ અને સ્થિતિવન્ધસ્થા-
નોનું પ્રમાણવતાવતા પૂર્વક તે તે સ્થિતિવન્ધસ્થાનોને વાંધનાર જીવો અધિક અધિક સ્થિતિએ કયા
ક્રમથી અને ક્યાં સુધી વધતી સંખ્યામાં અને ઘટતી સંખ્યામાં હોય છે અને તે જીવસમૂહને તે તે
સ્થિતિવન્ધસ્થાન ઉપર સ્થાપતાં કેવી યવની જેમ ચડ-ઉતર આકારવાળી આકૃતિઓ વને છે, તથા
એ યવાકૃતિઓના મધ્યમાગથી (સૌથી વધારે જીવો હોય તેવા પહોળા ભાગથી) વે વાણુ ઉત્ત-
રતા જતા ભાગો ઉપર આવેલાં સ્થિતિવન્ધસ્થાનોમાંથી કેટલાં કેટલાં અને કયાં કયાં સ્થિતિ-
વન્ધસ્થાનો માત્ર સાકારઉપયોગમાં વર્તતા જીવોને જ વન્ધપ્રાયોગ્ય હોય છે, તે જ રીતે કેટલાં અને
કયાં સ્થાનો સાકાર અને અનાકારમાંથી કોઈપણ ઉપયોગમાં વર્તતા જીવોને વન્ધપ્રાયોગ્ય હોય છે.
એ વતાવવામાં આવ્યું છે, અને ત્યારવાદ શુભ અશુભ પ્રકૃતિઓના વે ત્રણ અને ચાર ઠાળીઆરસના
વન્ધકોને વન્ધપ્રાયોગ્યતરીકે છ ભાગમાં વહેંચાયેલાં સ્થિતિવન્ધસ્થાનો, વળી પાછાં તે સ્થિતિવન્ધ-
સ્થાનો તે તે યવાકૃતિના ઉપર—નીચેના તે તે ભાગમાં રહેલાં હોવારૂપે વે વે ભાગમાં વહેંચાઈને

૧૨ ભાગમાં થયેલા સ્થિતિવન્ધસ્થાનો, અને તે ૧૨ ભાગમાંથી કોઈ કોઈ ભાગમાં કેટલાંક માત્ર સામગોપયોગમાં વન્ધપ્રાયોગ્ય, તો ચઢી કેટલાંક વન્ધેમાંથી કોઈંય ઉપયોગમાં વન્ધપ્રાયોગ્ય એમ પ્રુનઃ વે વે વિભાગમાં વહેંચાયેલાં સ્થિતિવન્ધસ્થાનો, આ રીતે અનેક વિભાગમાં વહેંચાયેલાં સ્થિતિવન્ધસ્થાનો પરસ્પર કેટલા પ્રમાણમાં ઓછા વત્તાં છે અને એજ સ્થિતિવન્ધસ્થાનો શાતા અશાતા વેદનીયકર્મના જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ વગેરે સ્થિતિવન્ધપ્રમાણના સમયો કરતાં, તેમજ અન્તઃકોટી-કોટીસામગોપમ તરીકે વન્ધાતા વધારેમાંવધારે(ઉત્કૃષ્ટ)સ્થિતિવન્ધના સમયો કરતાં કેટલાં વત્તાં ઓછાં છે વગરેનું પ્રતિપાદન કરતું એક મોટું અલ્પવહુત્વ વતાવવા દ્વારા સ્થિતિવન્ધમાં કારણભૂત કોવાદિકપાયથી આત્મામાં ઉત્પન્ન થતા અવ્યવસાયો કયા જીવોને કેવા અને કેટલા પ્રમાણમાં હોઈ શકે એ વધુ સ્પષ્ટ કર્યું છે. ત્યાર વાદ જીવસમુદાહારનો ઉપસંહાર કરતાં અન્તે પૂર્વે કહી ગયા તેવા વે ઠાળીઆવગેરે તે તેરસના વન્ધકજીવોનું પરસ્પર અલ્પવહુત્વ આપ્યું છે. આ પદાર્થોને ટીકાગ્રન્થમાં ગ્રન્થાન્તરની સાક્ષીઓ, અમત્કલ્પનાઓ, સ્થાપનાચિત્રો અને યન્ત્રોના આલેખન તથા શંકા સમાવાન અને મરલ વિવેચન વડે સુગમ અને સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે અને એ રીતે મૂલ-પ્રકૃતિ સ્થિતિવન્ધગ્રન્થ સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે, એ જિજ્ઞાસુ વાચકવર્ગ સ્વયં જોઈ શકશે.

સંસ્કૃત પ્રાકૃત નિવદ્ધ ૨૦,૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ મહાકાવ્યગ્રન્થનો આ ટૂંકો વિષય-પરિચય કોઈ મહાસમુદ્રના રેલા-ચિત્ર સમો જ છે. સમુદ્રની ઝાંઝાઈ પહોઠાઈ વગેરે રેલાચિત્રથી કેટલી સમ-જાવાય ? એના તલ માગોમાં રહેલાં ગ્તન-મૌલિકવગેરેની રંગીલી પ્રમા એ ચિત્રમાં કેટલી પૂરાય ? છતાં ય સંસ્કૃત પ્રાકૃતના અનભિજ જીવોને ગુજરાતીભાષા-નિવદ્ધ આ 'વિષય-પરિચય' કર્મ-વન્ધવિષયક યત્તિકશ્ચિત્ ઘોષ સાથે ગ્રન્થની મહાતાને હૃદયસ્થ કરાદવા દ્વારા જૈનશાસનના કર્મ-સાહિત્યઉપર અને જૈન શાસન ઉપર અથાગ શ્રદ્ધા-નિહુમાન કરાવનારો વનશે, તેમજ સ્થિતિવન્ધવિષયક સૂક્ષ્મ અવગોચના અમિલાવી કર્મગ્રન્થાદિના અસ્પાસીઓને પ્રસ્તુત મૂલપ્રકૃતિસ્થિતિવન્ધ ગ્રન્થના અધ્યયન માટે અવશ્ય પ્રેરશે.

૧૩, શ્રીપાલનગર, આશ્રમરોડ
ત્રિ0 સં0 ૨૦૨૨ પોપ વદ ૧૩
તા ૧૯-૧-૧૯૬૬
અહમવાવાવ-૧૩.

સિદ્ધાન્તમહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયપ્રેમસૂરીશ્વર
અન્તેવાસી પન્થાસપ્રવર માનુવિજયગણિવર્ય શિષ્ય
સ્વર્ગત પન્થાસ પદ્મવિજયગણિવર શિષ્યાણુ
મુનિ જગન્નન્દ્રવિજય

गुरु स्तुतयः

卐

आज्ञातीतं कुमतमसकृत् खण्डखण्डं विधाय,
मुर्तेरर्चा समयवचसा येन सिद्धान्तिता हि ।
आत्मारामेति मधुरगिरा संस्तुतो यस्तु लोके,
स न्यायाम्भोनिधिरिति बुधैर्बोधितः पातु भव्यान् ॥१॥ (मन्दाक्रान्ता)

卐

सद्दीर्घमण्डित-सुधी-सुनिवृन्दसेव्य-
आरित्रार्धि-शमकृद्-धृतनिस्पृहत्वः ।
सूरीन्द्र इन्द्रवदनः कमलामिधानः,
श्रेयः सदैव वितनोतु स देहभाजाम् ॥१॥ (वसंततिलका)

卐

कर्मेन्धनौघदहने दहनाः प्रचण्डा,
धर्मद्रुमौघभरणे जलदा अमन्दाः ।
जैनेन्द्रशसननभोमणयो जयन्तु,
श्री चीरपूर्वविजयोत्तरपाठका हि ॥१॥ (वसंत०)

卐

मोक्षार्थिनामसुमतां समजायतोच्चैः,
सच्चूर्णि-भाष्य-विवृतिमुखं प्रमथ्य ।
यदत्तसूतारसमूहनिबद्धमाला,
तत्त्वं बुभुत्सुकृतिनां वरपाठमाला ॥१॥ (वसंत०)
स श्रेयसेऽस्तु सकलश्रुतहार्दवेदी,
ज्योतिर्विदार्यजनपूजितपादपद्मः ।
सद्धर्मदानकुशलः कुशलौघकारी,
सूरीन्द्रदानविजयः सुदृशां सदैव ॥२॥ (वसंत०)

卐

कर्मग्रन्थविदारणैकसुभटो भव्याब्जभानुप्रभः,
कर्मग्रन्थविचारणेऽतिचतुरः सिद्धान्तपारङ्गतः ।
सेव्यः सार्धशतद्वयाधिकमुनिव्रातेन वात्सल्यभूः,
त्रैलोक्ये जयतात् प्रशस्तचरणः स प्रेमसूरिप्रभुः ॥१॥ (शाङ्गुलवि०)

અધ્યાજલિ

જે મહાપુરુષે અનેક જન્મોથી સિદ્ધજ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યથી
યૌવનના પ્રારંભમાં જ સંસારના બંધનોને ફગાવી અપૂર્વગુરુમક્તિ,
વિનય, વહુમાન આદિ દ્વારા રત્નત્રયીની ઉજ્જ્વલ આરાધના કરી
અજે જૈનશાસનમાં અજોડ ગચ્છાધિપતિત્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે,

જે શાસનજ્યોતિર્ધરની પરમપાવની નિશ્રાને તથા કરુણા-
નિમૃતદૃષ્ટિને પામીને મારા જેવા અનેક આત્માનો સંયમની ઉત્તરો-
ત્તર વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ ગન્યા છે,

તે સેકડો મુમુક્ષુજનોના મુક્તિમાર્ગમાં મોમીયા, વિષય-
વ્યાધિથી પીડાતા જીવાત્માઓના ધન્વંતરી, મન્ન-જંગલ વટાવી
રહેલા મૈવ્યોના સાર્યવાદ, અજ્ઞાન-અંધકારમાં અટવાતાઓના પ્રકાશ-
દાતા, દર્શનમાત્રથી કુષ્ટિઓના પ્રશામક, પરમનિસ્પૃહ, કરુણામૃત-
હૃદય, વાત્સલ્યવારિવિ, સર્વચારિત્રચૂડામણિ, સિદ્ધાન્તમહોદધિ,
કર્મશાસ્ત્રનિષ્ણાત, પ્રાતઃસ્મરણીય, પરમારાધ્યપાદ, ગચ્છાધિપતિ,
પ્રગુરુમહ, આચાર્યમગવંત શ્રીમદ્ વિજયપ્રેમસૂરીશ્વર મહારાજા
ના પાવન કરકમલમાં તેઓશ્રીના જ પરમ પ્રમાવથી રચાયેલ આ
ગ્રંથરત્ન અર્પણ કરીને યત્કિંચિત્ કૃતજ્ઞતાનો આનંદ અનુભવું છું.

સિદ્ધાન્તમહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વર
અન્તેવાસી પંન્યાસપ્રવર ભાનુવિજયગણિવર્યે શિષ્ય
સ્વર્ગત પંન્યાસ પદ્મવિજયગણિવર શિષ્યાણુ
મુનિ જગચન્દ્રવિજય

આ ગ્રન્થસર્જનના પ્રેરક, માર્ગદર્શક અને સંશોધક

સિદ્ધાન્તમહોદયિ સુવિશાલગચ્છાધિપતિ સંયકૌશલ્યાધાર કર્મશાસ્ત્રરહસ્યવેદી શાસનશિરતાજ
પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજા

विषय-सूचिका-

A

विषय	पृष्ठाङ्कः	विषय	पृष्ठाङ्कः
टीकाकार-भङ्गलवचनानि	१-२	मूलप्रकृतिस्थितिवन्धगताऽधिकाराणां नामनिर्देशः,	
ग्रन्थानुयोगमाहृत्यवर्णनं मूलग्रन्थप्रारम्भश्च ३		तत्तदधिकारेषु प्ररूपणीयविषयाः, तत्र भूयस्कारादीनां	
स्थितिवन्धपत्रार्थनिरूपणं ग्रन्थप्रतिज्ञाविषये		पदनिक्षेपस्य चतुर्दश्यादीनां च कथञ्चिद् भूयस्कारादि-	
पुनरुक्तिभाषाङ्क्य तत्परिहरणं ग्रन्थकृन्मङ्गलञ्च ४-५		रूपत्वेऽपि कथञ्चित्पार्थक्यप्रदर्शनं भूयस्कारा-	
ग्रन्थस्य तीर्थकृन्मूलकतादिलक्षणसम्बन्धस्य प्रयो-		दीना स्वरूपलेशश्च	६-७
जनादेश्चाभिधानम्	५-६	तत्तदधिकारगतद्वाराणां नामनिर्देशः	८

❀ प्रथमोऽधिकारः ❀

(पृष्ठ १ तः ६४)

स्थितिवन्धस्थानादिद्वारनामनिर्देशः स्थितिवन्ध-
स्थान निपेका-ऽवाधाकण्डकस्वरूपञ्च .. ९

❀ स्थितिवन्धस्थानद्वारम् ❀

जीवभेदेषु स्थितिवन्धस्थानाल्पबहुत्वम् . . .	१०
तदुपपत्तिः . . .	११
जीवभेदेषु स्थितिवन्धस्थानानि प्रमाणतः ..	१२
स्थितिवन्धस्थानाल्पबहुत्वेऽसत्कल्पना ..	१३
असत्कल्पनया स्थापना . . .	१४
जीवभेदेषु सक्लेगत्रिशुद्विस्थानाल्पबहुत्वम् १५	
सक्लेगविशुद्विनिर्वचनम्	१५
सक्लेगत्रिशुद्विस्थानाल्पबहुत्वोपपत्तिः ...	१६
तत्र तन्त्रान्तराभिप्रायेणाऽसत्कल्पना १७	
तथाऽसत्कल्पनया स्थापना . . .	२०
चतुर्दशजीवभेदेषु स्थितिवन्धस्थान-संक्लेश-	
विशुद्विस्थानानां प्रमाणा-ऽल्पबहुत्वयोर्यन्त्रम् १९	
जीवभेदेषु जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धाल्पबहुत्वम् २१	
अल्पबहुत्वोपपत्तिः . . .	२३
जीवभेदेष्वायु-कर्मणः स्थितिवन्धस्थान-संक्लेश-	
विशुद्विस्थान-जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धाल्पबहुत्व-	
त्रयम्	२६
सविशेषचतुर्दशजीवभेदेषु जघन्योत्कृष्टस्थिति-	
वन्धाल्पबहुत्वयन्त्रम्	२७

❀ निपेकद्वारम् ❀

अनन्तरोपनिधया स्थितिस्थानेषु कर्मदलनिपेक २८	
परस्पररोपनिधया " " " ३२	
उभयया कर्मदलनिपेकानुपपत्तौ कर्मप्रकृतिप्रदेश-	
वन्धचूर्णिग्रन्थमवलम्ब्य पूर्वपक्षः ... ३३-३५	
तत्र समाधानम् . . .	३९
तत्र पूर्वपक्षे स्थापनाचित्रम् . . .	३६
निपेकद्विगुणहानिस्थान-तदेकान्तरयोरल्पबहु-	
त्वम्	३७

❀ अवधिकाण्डकद्वारम् ❀

आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां समय-समयाऽवाधाहानौ	
हीयमानस्थितिवन्धस्थानसमूहलक्षणस्याऽवाधा-	
कण्डकस्य निरूपणम्	३८
आयु कर्मणस्तदप्ररूपणे शङ्का-परिहारौ ...	३८

❀ अल्पबहुत्वद्वारम् ❀

पर्याप्ता-ऽपर्याप्तसंज्ञिजीवभेदयोः प्रत्येकमायुर्वर्जसप्त-	
मूलकर्मणामेकैकस्य स्थितिवन्धस्थान-जघन्याऽवाधा-	
ऽवाधास्थान-सर्वावाधाकण्डको-त्कृष्टावाधा-निपेक-	
द्विगुणहानिस्थान-द्विगुणहानिस्थानैकान्तरैः कावाधा-	

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
कण्डकप्रमाण-जघन्यस्थितिवन्धो लक्षणाणां दशपदानामल्पबहुत्वम्	३९	एतदेवाऽपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवभेदे	५२
एतदेवाल्पबहुत्वं शेषद्वादशजीवभेदेषु	४२	तदेवापर्याप्ताऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवभेदे ...	५३
तदेवाऽऽयुःकर्माश्रित्य पर्याप्ता-ऽसंज्ञि-संज्ञिजीव-भेदद्वये	४६	तदेवाऽपर्याप्ताऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवभेदे	५३
तदेवाऽऽयुःकर्माश्रित्य शेषद्वादशजीवभेदेषु	४८	तदेवपर्याप्तचतुरिन्द्रियजीवभेदे	५४
असंज्ञेभ्याऽद्धाविषये कर्मप्रकृतिचूर्णिकारप्रज्ञापना-वृत्तिकारयोर्वचनभेदेऽपि न मतान्तरं, किन्तु विव-क्षाभेद एवेति प्रसङ्गात्प्रदर्शनम्	४८	तदेवपर्याप्तत्रिन्द्रिय द्वीन्द्रिया-ऽपर्याप्तचतुरिन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-द्वीन्द्रियलक्षणजीवभेदपञ्चकेऽतिदेशेन	५४
पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवभेदेऽष्टकर्मणां परस्परं स्थितिवन्धस्थानादीना त्रिशत्यदानामल्पबहुत्वम् ५०		तदेव पर्याप्तत्रादरैकेन्द्रियजीवभेदे	५५
		तदेवाऽपर्याप्तत्रादरैकेन्द्रियजीवभेदे	५५
		तदेव शेषैकेन्द्रियजीवभेदयोरतिदेशेन ...	५६
		चतुर्दशजीवभेदा-ऽष्टकर्मभेद-निष्पन्नविशत्यभ्य-धिकत्रिशत(३२०)पदानामल्पबहुत्वम् ...	५६

❀ द्वितीयोऽधिकारः ❀

(पृष्ठ ६५ त ४३२)

स्थितिवन्धप्रमाणादिपञ्चदशद्वाराणां नामनिर्देशो
लेशतस्तत्स्वरूपञ्च ६५

❀ स्थितिवन्धप्रमाणद्वारम् ❀

उत्कृष्टादिस्थितिवन्धस्वरूपनिर्धारणम् अनुभव-योग्य-कर्मरूपतावस्थानभेदास्थितिवन्धद्वैविध्यं तत्स्वरूपञ्च	६७
अवाधान्कर्मदलनिपेकनियमप्रदर्शनम्	६८
भोधतो ज्ञानावरणाद्यष्टमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थिति-धन्धमानम्	७१
मार्गणास्वायुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामुत्कृष्ट-स्थितिवन्धमानम्	७३
मार्गणास्वायुप उत्कृष्टस्थितिवन्धमानम्	७९
भोधतोऽष्टमूलप्रकृतीना जघन्यस्थितिवन्धमानम् ८५	
मार्गणास्वायुर्वर्जानां	८५
मार्गणास्वायुषो	८३
अत्र धन्येऽधिकृतमार्गणास्थानयन्त्रम्	९७
भोधा-ऽऽदेशतः स्थितिवन्धप्रमाणप्रदर्शकयन्त्राणि ९८	

❀ स्वामित्वद्वारम् ❀

ओधत आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिवन्ध-स्वामिन	१०५
ओधत आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनः	१०८
मार्गणास्वायुर्वर्जसप्तानाम्	११०
मार्गणास्वायुषः	१२१
ओधतोऽष्टप्रकृतीना जघन्यस्थितिवन्धस्वामिन. १२५	
मार्गणास्वायुर्वर्जानां	१२७
मार्गणास्वायुष	१३४
स्वामित्वप्रदर्शकयन्त्रकाणि	१३६

❀ साद्यादिद्वारम् ❀

(एकजीवमाश्रित्य)

ओधतोऽष्टमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्ट-जघ-न्या-ऽजघन्यस्थितिवन्धानामेकजीवमाश्रित्य साद्य-नादि-ध्रुवाऽध्रुवत्वप्रदर्शनम्	१४५
मार्गणास्वष्टानां मूलप्रकृतीनां तत्	१४७
साद्यादिप्रदर्शकयन्त्रकम्	१४८

विषयः

पृष्ठाङ्कः

* कालद्वारम् *

(एकजीवमाश्रित्य)

ओषधौ आयुर्वर्जसममूलप्रकृतीनामुत्कृष्टानुत्कृष्ट- स्थितिवन्धयोर्जघन्योत्कृष्टकालः ..	१४९
ओषधौ मार्गणासु चायुष उत्कृष्टानुत्कृष्टस्थिति- बन्धयो स० . . .	१५१
मार्गणास्वायुर्वर्जानां सः	१५३
मार्गणानामेकजीवाश्रया उत्कृष्टकायस्थितिः	१६४
" " जघन्यकायस्थिति .	१७८
ओषधौऽऽप्तमूलप्रकृतीनां जघन्या-ऽजघन्य- स्थितिवन्धयोर्जघन्योत्कृष्टकाल	१८४
मार्गणास्वायुषस्तयो " "	१८५
मार्गणास्वायुर्वर्जानां " "	१८६
मार्गणानामेकजीवाश्रयायस्थितियन्त्रम् .	१९४
मार्गणासु जघन्योत्कृष्टमवस्थितेर्यन्त्रम्	१९५
कालप्रदर्शकयन्त्राणि ...	१९६

* अन्तरद्वारम् *

(एकजीवमाश्रित्य)

ओषधौऽष्टमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थिति- बन्धयोर्जघन्योत्कृष्टान्तरम्	२०१
मार्गणास्वायुर्वर्जानाम् " "	२०४
मार्गणास्वायुष. " "	२११
ओषधौऽष्टकर्मणां जघन्या-ऽजघन्यस्थिति- बन्धयोस्तत्	२२१
मार्गणास्वायुर्वर्जानां " " "	२२३
मार्गणास्वायुषो " " "	२३०
अन्तरप्रदर्शकयन्त्राणि ..	२३५

* संनिकर्षद्वारम् *

ओषधौऽष्टानामुत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थितिवन्ध- संनिकर्षः	२४३
मार्गणास्वष्टानाम् " " "	२४५
ओषधौऽष्टानां जघन्या-ऽजघन्यस्थिति- " "	२५०
मार्गणास्वष्टानां " " " "	२५१
संनिकर्षप्रदर्शकयन्त्राणि	२५२

विषयः

पृष्ठाङ्कः

* भङ्गविचयद्वारम् *

एका-ऽनेकादिबन्धका-ऽबन्धकनिष्पन्ना-ऽष्टविध- भङ्गस्वरूपं तत्रोपयोग्यबन्धकस्वरूपञ्च .	२५१
ओषधौऽष्टानामुत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थित्योर्भङ्ग विचय	२६०
मार्गणास्वायुर्वर्जानाम् " "	२६१
तत्तद्भङ्गोत्पत्तिमार्गाः . . .	२६१
मार्गणास्वायुष उत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्भङ्ग विचयः	२६७
ओषधौऽष्टानां जघन्या-जघन्यस्थित्योर्भङ्ग विचयः	२६८
मार्गणास्वायुर्वर्जानां " " "	२६९
भङ्ग विचययन्त्रकम्	२७०
मार्गणास्वायुषो जघन्या-जघन्यस्थित्योर्भङ्ग विचयः	२७९

* भागद्वारम् *

ओषधौऽष्टमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थित्यो- र्बन्धकभागाः	२७३
मार्गणास्वायुर्वर्जानाम् " " "	२७४
मार्गणास्वायुष " " "	२७५
ओषधौऽष्टप्रकृतीनां जघन्या-ऽजघन्यस्थित्योस्ते	२७७
मार्गणास्वायुर्वर्जानां " " "	२७८
मार्गणास्वायुषो " " "	२८१
भागप्रदर्शकयन्त्रम् ...	२७९

* परिमाणद्वारम् *

ओषधौऽष्टमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टेतरस्थित्योर्बन्धक- परिमाणम्	२८२
मार्गणासु आयुर्वर्जानाम् " " "	२८२
" आयुष " " "	२८५
ओषधौऽष्टानां जघन्या-ऽजघन्यस्थित्योस्तत्	२८८
मार्गणासु आयुर्वर्जानां " " "	२८८
" आयुषो " " "	२९१
परिमाणप्रदर्शकयन्त्रं ..	२९२

* क्षेत्रद्वारम् *

ओषधौऽष्टमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थित्यो- र्बन्धकक्षेत्रं क्षेत्रस्पर्शनयोर्विशेषश्च	२९५

विषयः	पृष्ठाङ्कः
मार्गणास्वायुर्वर्जानामुत्कृष्टस्थितेर्बन्धकक्षेत्रम्	२९६
मार्गणासु आयुर्वर्जानामनुत्कृष्टस्थितेर्बन्धकक्षेत्रम्	२९९
“ आयुष उत्कृष्टस्थितेः बन्धकक्षेत्रम्	३०१
“ “ अनुत्कृष्टस्थिते “	३०२
ओघतोऽष्टानां जघन्या-ऽजघन्यस्थित्यो “	३०३
मार्गणास्वायुर्वर्जानां “ “ “ “	३०४
मार्गणास्वायुषो “ “ “ “	३०७
क्षेत्रप्रदर्शकयन्त्रं . .	३०८

* स्पर्शनाद्वारम् *

ओघत आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्ट- स्थित्योर्बन्धकानां स्पर्शना, स्पर्शनोपपत्तिमार्गाः स्पर्शनाया विषयनिर्धारण च	३१०
ओघत आयुष उत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थित्यो बन्धकस्पर्शना	३१५
मार्गणासु आयुर्वर्जानामुत्कृष्टस्थिते “	३१६
“ “ अनुत्कृष्टस्थितेः “	३२२
“ आयुष उत्कृष्टस्थिते “	३२४
“ “ अनुत्कृष्टस्थिते “	३२६
ओघतोऽष्टानां जघन्या-ऽजघन्यस्थित्योः “	३२९
मार्गणासु आयुर्वर्जानां जघन्यस्थितेः “	३२९
“ “ अजघन्यस्थिते “	३३२
“ आयुषो जघन्यस्थिते “	३३३
स्पर्शनाप्रदर्शकयन्त्राणि . .	३३४
मार्गणास्वायुषो जघन्यस्थितेर्बन्धकस्पर्शना	३३९

* कालद्वारम् *

(नानाजीवानाश्रित्य)

ओघत आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्ट- स्थितिवन्धयोर्जघन्योत्कृष्टकालः	३३९
अनधिकृतविवक्षाविशेषेणैकजीवाश्रयकालस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तत्वेऽपि नानाजीवाश्रयजघन्य- कालस्य समयमात्रत्वोपपादनं तत्र स्थापना च	३४०
ओघत आयुष उत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थित्योः जघन्योत्कृष्टकालः	३४३
मार्गणासु आयुर्वर्जानामुत्कृष्टस्थितेः “ “	३४३

विषयः	पृष्ठाङ्कः
मार्गणास्वायुर्वर्जानामनुत्कृष्टस्थितेः “ “	३४६
“ आयुष उत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थित्यो “	३५०
ओघतोऽष्टानां जघन्या-ऽजघन्यस्थित्यो “	३५३
मार्गणासु आयुर्वर्जानाम् जघन्याया स्थितेः “	३५४
“ “ अजघन्यस्थिते “	३५८
“ आयुषो जघन्या-ऽजघन्यस्थित्यो “	३५९
नानाजीवाश्रयकालप्रदर्शकयन्त्राणि “	३६१

* अन्तरद्वारम् *

(नानाजीवानाश्रित्य)

ओघतोऽष्टमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्यो जघन्योत्कृष्टान्तरम्	३६६
मार्गणासु आयुर्वर्जसप्तानामुत्कृष्टस्थिते “	३६६
“ “ अनुत्कृष्टस्थितेः “	३६८
“ आयुष उत्कृष्टस्थितेः “	३७०
“ “ अनुत्कृष्टस्थिते “	३७१
ओघतोऽष्टानां जघन्या-ऽजघन्यस्थित्यो “	३७४
मार्गणासु आयुर्वर्जानां जघन्यस्थिते “	३७५
“ “ अजघन्यस्थिते “	३७८
“ आयुषो जघन्या-ऽजघन्यस्थित्यो “	३७८
नानाजीवाश्रयाऽन्तरप्रदर्शकयन्त्राणि ..	३८०

* भावद्वारम् *

ओघाऽऽदेशतोऽष्टानां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टादि- चतुर्विधस्थितिवन्धे भाव ...	३८३
भावप्रदर्शकयन्त्रम्	३८४

* अल्पहृत्वद्वारम् *

ओघतोऽष्टमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टाऽनुत्कृष्टस्थिति- बन्धपदद्वये बन्धकाल्पवहुत्वम्	३८५
मार्गणास्वायुर्वर्जानां “ “ “ “	३८५
मार्गणास्वायुषः “ “ “ “	३८७
ओघतोऽष्टानां जघन्या-ऽजघन्यस्थितिवन्ध- पदद्वये बन्धकाल्पवहुत्वम्	३८९
मार्गणासु आयुर्वर्जानां “ “ “ “	३८९
“ आयुषः “ “ “ “	३९०
ओघतोऽष्टानां जघन्योत्कृष्टाऽजघन्यानुत्कृष्टा-	

विषयः	पृष्ठाङ्कः
स्थितिवन्धलक्षणे पदत्रये बन्धकालपबहुत्वम्	३९१
मार्गणासु आयुर्वर्जानां	३९२
आयुषः	३९६
ओधतोऽष्टानां मूलप्रकृतीनां स्वस्थाने जघन्योत्कृष्ट- स्थितिबन्धप्रमाणाल्पबहुत्वम्	३९९
आयुषः	४०२
ओधतोऽष्टानां मूलप्रकृतीनां परस्थाने उत्कृष्टस्थितिबन्धप्रमाणाल्पबहुत्वम्	४०३

विषयः	पृष्ठाङ्कः
मार्गणास्वस्थानां परस्थाने	४०४
ओधतोऽष्टानां परस्थाने	४०७
जघन्यस्थितिबन्धप्रमाणाल्पबहुत्वम्	४०८
मार्गणास्वस्थानां परस्थाने	४१२
ओधतोऽष्टानां परस्थाने	४१३
जघन्योत्कृष्टस्थितिबन्धप्रमाणाल्पबहुत्वम्	४१४
मार्गणास्वस्थानां परस्थाने	४२४
अल्पबहुत्वयन्त्रकाणि	४२४

ॐ तृतीयो भूयस्काराधिकारः ॐ

(पृष्ठ ४३३ त ५१८)

सत्पदादित्रयोदशद्वाराणां नामनिर्देशः	४३३
ॐ सत्पदद्वारम् ॐ	
ओधतोऽष्टमूलप्रकृतीनां स्थितिबन्धभूयस्कारादि- सत्पदानि स्थितिबन्धभूयस्कारादयः स्वरूपतश्च	४३४
मार्गणास्वायुर्वर्जानां स्थितिबन्ध- भूयस्कारादिसत्पदानि	४३६
मार्गणास्वायुषः	४३७
स्थितिबन्धभूयस्कारादिसत्पदयन्त्रम्	४३९

ॐ स्वामित्वद्वारम् ॐ

ओधतोऽष्टमूलप्रकृतीनां स्थितिबन्धभूयस्कारादिस्वामिनः	४४१
मार्गणास्वस्थानां	४४२
स्वामित्वयन्त्रम्	४४२

ॐ कालद्वारम् ॐ

(एकजीवाश्रितम्)

ओधतो मार्गणासु चाऽऽयुषोऽल्पतराऽवक्तव्य- स्थितिबन्धयोर्जघन्योत्कृष्टकालः	४४३
ओधत आयुर्वर्जानां भूयस्कारादिचतुर्विधस्थिति- बन्धानां जघन्योत्कृष्टकालः	४४५
मार्गणास्वायुर्वर्जानां भूयस्कारादिचतुर्विधस्थिति- बन्धस्य जघन्यकालः	४४८
मार्गणासु आयुर्वर्जानां भूयस्कारस्थितिबन्धोत्कृष्ट- कालः	४४८

मार्गणासु अल्पतरस्थितिबन्धोत्कृष्टकालः	४५१
अवक्तव्यस्थितिबन्धोत्कृष्टकालः	४५३
अवक्तव्यस्थितिबन्धोत्कृष्टकालः	४५३
त्रिविधान्तरेण भूयस्कारादिप्ररूपणे दिक्	४५३
आयुर्वर्जसप्तप्रकृतीनां भूयस्कारादिचतुर्विधस्थिति- बन्धस्य कालप्रदर्शकं यन्त्रम्	४५५
आयुषोऽल्पतराऽवक्तव्यस्थितिबन्धयोः काल- प्रदर्शकं यन्त्रम्	४५६

ॐ अन्तरद्वारम् ॐ

(एकजीवमाश्रितम्)

ओधतोऽष्टमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थिति- बन्धानां जघन्योत्कृष्टान्तरम्	४५७
तत्तदन्तरोपपत्तिमार्गाः	४५७
मार्गणास्वायुर्वर्जानां भूयस्काराऽल्पतरस्थितिबन्ध- जघन्योत्कृष्टान्तरम्	४६०
मार्गणासु आयुर्वर्जानामवस्थितस्थितिबन्धस्य	४६१
अवक्तव्यस्थितिबन्धस्य	४६३
आयुषो द्विविधस्थितिबन्धस्य	४६५
अन्तरप्रदर्शकं यन्त्रम्	४६९

ॐ भङ्गविचयद्वारम् ॐ

ओधतोऽष्टमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थिति- बन्धपदानां भङ्गविचयोपयोगिनो ध्रुवत्वादिकस्य प्रतिपादनम्	४७१

विषयः	पृष्ठाङ्कः
मार्गणास्तु आयुर्वर्जसप्तानां तत्प्रतिपादनम्,	४७१
,, आयुपस्तत्प्रतिपादनम्	४७४
अधुवपदैर्मज्ञोत्पादनाय करणम् ..	४७५
करणयोजनया भज्ञोत्पत्तिः .	४७६
एकसयोगादिभज्ञानां पृथक्पृथगुत्पत्तौ करणा- न्तरम् ..	४७८
तदनुसारेणौपगमिकसस्यक्त्वमार्गणायां सप्तकर्मणां भूयस्कारादिवन्धकानां भज्ञोत्पादनम् ..	४७८
तदनुसारेण भजनीयपदत्रये भज्ञोत्पत्तौ स्थापनविदो भज्ञविचयप्रदर्शकं यन्त्रम् .	४८०

❀ भागद्वारम् ❀

ओधतोऽष्टानां भूयस्कारादिस्थितिवन्धकभागः	४८१
मार्गणास्वायुर्वर्जानां " " " "	४८२
मार्गणास्वायुपो " " " "	४८३
भागप्रदर्शकं यन्त्रम्	४८४

❀ परिमाणद्वारम् ❀

ओधतोऽष्टानां भूयस्कारादिस्थितिवन्धकानां परिमाणम्	४८५
मार्गणास्वायुर्वर्जसप्तानां " " परिमाणम्	४८५
मार्गणास्वायुप. " " " "	४८६
परिमाणप्रदर्शकं यन्त्रम् ..	४८७

❀ क्षेत्रद्वारम् ❀

ओधतोऽष्टमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थिति- वन्धकानां क्षेत्रम्	४८८
मार्गणास्वायुर्वर्जसप्तानां " " " "	४८९
मार्गणास्वायुपोऽल्पतरादिस्थितिवन्धकक्षेत्रम्	४९०
क्षेत्रप्रदर्शकं यन्त्रम् ..	४९१

❀ स्पर्शनाद्वारम् ❀

ओधतोऽष्टप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थिति- वन्धकस्पर्शना	४९२
मार्गणास्वायुर्वर्जसप्तानाम् " " " "	४९३

विषयः	पृष्ठाङ्कः
मार्गणास्वायुपोऽल्पतरादिस्थितिवन्धकस्पर्शना	४९६
स्पर्शनाप्रदर्शकं यन्त्रकम्	४९८

❀ कालद्वारम् ❀

(नानाजीवानामित्थं)

ओधतोऽष्टानां भूयस्कारादिस्थितिवन्धकाल	४९९
मार्गणास्वायुर्वर्जानामवक्तव्यस्थितिवन्धकाल.	४९९
भूयस्कारादिस्थितिवन्धनानाजीवाश्रयकालोपपत्तिः	५००
मार्गणास्वायुर्वर्जानां शेषभूयस्कारादित्रिविध- स्थितिवन्धजघन्योत्कृष्टकालः ..	५०१
मार्गणास्वायुपोऽवक्तव्या-ऽल्पतरद्विविधस्थिति- वन्धजघन्योत्कृष्टकालः	५०३
कालप्रदर्शकं यन्त्रम् ..	५०५

❀ अन्तरद्वारम् ❀

(नानाजीवानामित्थं)

ओधतोऽष्टानां भूयस्कारादिस्थितिवन्धान्तरम्	५०६
मार्गणास्वायुर्वर्जानामवक्तव्यस्थितिवन्धान्तरम्	५०६
,, ,, शेषत्रिविधस्थितिवन्धान्तरम्...	५०७
मार्गणास्वायुपो द्विविधस्थितिवन्धान्तरम्	५०७
अन्तरप्रदर्शकं यन्त्रम् .	५१०

❀ भावद्वारम् ❀

ओवा-ऽऽदेशतोऽष्टमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादि- स्थितिवन्धे भावः . . .	५१०
तत्राऽऽक्षेप-परिहारा . . .	५११

❀ अल्पबहुत्वद्वारम् ❀

ओधतोऽष्टमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थिति- वन्धकानामल्पबहुत्वम्	५१२
मार्गणास्वायुर्वर्जप्रकृतीनां " " " "	५१३
मार्गणास्वायुपः " " " "	५१७
अल्पबहुत्वयन्त्रकम् ..	५१८

ॐ चतुर्थः पञ्चनिक्षेपाधिनारः ॐ

(पृष्ठ ५१९ तः ५४२)

विषयः

पृष्ठाङ्कः

विषयः

पृष्ठाङ्कः

सत्यदादद्वारनामनिर्देशः ... ५१९

ॐ सत्यदद्वारम् ॐ

ओधतो मार्गणासु चोत्कृष्टपदे स्थितिवन्धवृद्धि-
हान्यऽवस्थानसत्यदप्रदर्शनम् ... ५१९

ओधतो मार्गणासु च जघन्यपदे स्थितिवन्धवृद्धि-
हान्यन्वस्थानसत्यदप्रदर्शनम् ... ५२१

ॐ स्वामित्वद्वारम् ॐ

ओधत उत्कृष्टस्थितिवन्धवृद्धिस्वामिनः ... ५२२

चतु स्थानिकरसत्रन्धकस्थापनापेक्षया यवचित्रम् ५२३

ओधत उत्कृष्टस्थितिवन्धहानिस्वामिनः ५२४

, उत्कृष्टस्थितिवन्धाऽवस्थानस्वामिनः ... ५२५

मार्गणासु उत्कृष्टस्थितिवन्धवृद्ध्यादित्रिविध-
स्वामिनः ५२६

ओधाऽऽदेशतो जघन्यवृद्ध्यादित्रिविधस्थिति-

बन्धस्वामिनः ५३२

ॐ अल्पबहुत्वद्वारम् ॐ

ओधत उत्कृष्टस्थितिवन्धवृद्ध्यादिपदे ष्वल्प-

बहुत्वम् ५३५

मार्गणासु " " " ५३५

ओधतो मार्गणास्थानेषु च जघन्यस्थितिवन्ध-

वृद्ध्यादिपदे ष्वल्पबहुत्वम् ५४०

उत्कृष्टस्थितिवन्धवृद्ध्यादिपदेषु सत्यद रयामित्वा-

-ऽल्पबहुत्वप्रदर्शकं यन्त्रकम् ५४१

जघन्यस्थितिवन्धवृद्ध्यादिपदेषु सत्यद-रयामि-

त्वा-ऽल्पबहुत्वप्रदर्शकं यन्त्रकम् " ५४२

ॐ पञ्चमो धृष्ट्याधिकारः ॐ

(पृष्ठ ५४३ तः ६२४)

सत्यदादित्रयोदशद्वारनामनिर्देशः ५४३

* सत्यदद्वारम् *

आयुषोऽसंख्यभागस्थितिवन्धहान्यवक्तव्ययोः

सत्यद रयामित्वादिति त्रयोदशद्वारविषयकवक्तव्य-

ताया अतिदेशद्वारेण कथनम् . . . ५४४

आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां स्थितिवन्धाऽवक्तव्या-

ऽवस्थानयोः सत्यद रयामित्वादित्वा दशद्वारविष-

याया. सर्ववक्तव्यताया अतिदेशेनैव निष्ठापनम् ५४५

ओधत. सप्तकर्मणां संख्येया-ऽसंख्येयभाग-गुणवृद्धि-

हानिसत्यदप्रदर्शनं, तुल्यवक्तव्यत्वान्मनुष्यगत्यो-

घादिक्रतिपथमार्गणास्त्रतिदेशेन तत्कथनं च .. ५४६

संख्येयभागप्रभृतिवृद्ध्यादिसत्यदोपपत्तिः ५४७

रेन्द्रियादमार्गणाभेदे ष्वेकविधवृद्धिहानि-

सत्यद० विकलेन्द्रियमार्गणाभेदेषु द्विविधवृद्धि-

हानिसत्यद० प्रदर्शनम् ५४९

अपगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणयोस्तत् ५५०

शेषमार्गणासु सत्यदप्रदर्शनम् ५५१

ॐ स्वामित्वद्वारम् ॐ

ओधतोऽसंख्यभागस्थितिवन्धवृद्धिहानिस्वामि-

संख्येयगुणभागस्थितिवन्धवृद्धिहानिस्वामि० ५५२

ओधतोऽसंख्यगुण- " " " ५५३

मार्गणास्वसंख्यगुणवृद्ध्यादितत्त्वामि० ५५४

ॐ कालद्वारम् ॐ

(एकजीवमाश्रित्य)

ओधतश्चतुर्विधवृद्धिहानीनां द्विविधकालः ५५६

चतुर्विधवृद्धिहानिद्विविधकालोपपत्तयः ५५९

मार्गणासु चतुर्विधवृद्धिहानिद्विविधकालः ५६०

विषयः

पृष्ठाङ्कः

* अन्तरद्वारम् *

(एकजीवमाश्रित्य)

ओषतस्तत्तद्वृद्धिद्वानिनां जघन्यान्तरम्	५६१
“ “ “ उत्कृष्टान्तरम्	५६२
मार्गणासु “ “ जघन्यान्तरम्	५६४
“ “ असख्यगुणवृद्धिद्वान्युत्कृष्टान्तरम्	५६५
“ सख्येयगुणभागवृद्धिद्वान्युत्कृष्टान्तरम्	५६८
“ असख्यभाग- “ “ “	५७०

* भङ्गविषयद्वारम् *

ओषतस्तत्तद्वृद्धिद्वानिनां भङ्गविषयोपयोगिनो-	
ध्रुवाऽध्रुवत्वस्य प्रदर्शनम् ...	५७२
तस्यैव मार्गणास्थानेषु प्रदर्शनम्	५७२
ध्रुवाऽध्रुवपदैर्भङ्गोत्पादने करणम्	५७३
करणयोजनया लब्धभङ्गविषयः	५७५

* भागद्वारम् *

ओषतस्तत्तद्वृद्धिद्वानिन्नवकभागाः	५७८
मार्गणासु “ “ “ “	५७९

* परिमाणद्वारम् *

ओषतस्तत्तद्वृद्धिद्वानिन्नधकपरिमाणम्	५८१
मार्गणासु “ “ “ “	५८१

* क्षेत्रद्वारम् *

ओषतस्तत्तद्वृद्धिद्वानिन्नधकक्षेत्रम्	५८४
मार्गणासु “ “ “ “	५८५

* स्पर्शनाद्वारम् *

ओषतस्तत्तद्वृद्धिद्वानिन्नवकस्पर्शना	५८७
मार्गणासु “ “ “ “	५८७

* कालद्वारम् *

(नानाजीवानाश्रित्य)

ओषतस्तत्तद्वृद्धिद्वानिजघन्योत्कृष्टकालः	५८९
तत्तद्वृद्धिद्वानिकालोपपत्तयः	५९०

विषयः

पृष्ठाङ्कः

मार्गणास्वसंख्यभागवृद्धिद्वानिद्विविधकालः	५९१
“ सख्येयगुणभाग- “ “ “	५९२
“ असख्यगुण- “ “ “	५९३

* अन्तरद्वारम् *

(नानाजीवानाश्रित्य)

ओषतस्तत्तद्वृद्धिद्वानिजघन्योत्कृष्टान्तरम्	५९४
तत्र जघन्यान्तरोपपत्तिः	५९५
उत्कृष्टान्तरोपपत्तिः	५९६

मार्गणास्वसंख्यभागवृद्धिद्वानिजघन्यान्तरम्	५९७
“ “ “ वृद्धिद्वान्युत्कृष्टान्तरम्	५९८
मार्गणासु सख्येयगुणभागवृद्धिद्वानि- जघन्योत्कृष्टान्तरम्	५९९
“ असख्यगुणवृद्धिद्वानि- “	६०१

* भावद्वारम् *

ओषाऽऽदेगतस्सर्वविधस्थितिवन्धवृद्धिद्वानिषु भावः	६०३

* अल्पबहुत्वद्वारम् *

ओषत आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामसंख्यभाग- सख्येयभागसंख्येयगुणाऽसख्यगुणाऽतिवन्ध- वृद्धिद्वानिस्थितिवन्धावस्थानाऽवक्तव्यलक्षण-	
दशविधपदान्यधिकृत्य वन्धकाल्पबहुत्वम्	६०४
एतदेव मार्गणास्थानेषु	६०६
तत्र नरकगत्योवादिमार्गणास्थानेषु	६०६
तिर्यग्गत्योवादि “ “ ...	६१०
पञ्चेन्द्रियतिर्यगोधादि “ “	६१०
मनुष्यगत्योवादिमार्गणास्थानेषु	६११
इन्द्रियकायसत्कमार्गणास्थानेषु	६११
वेद-संयममार्गणास्थानेषु	६१३
औपशमिकसम्यक्त्वे शेषमार्गणासु च	६१४
वृद्धयधिकारयन्त्रकाणि	६१७-६२४

❀ पञ्चोऽध्यवसायसमुदाहारः ❀

(पृष्ठ ६२५ त ६६३)

विषयः	पृष्ठाङ्कः
स्थितिसमुदाहारादिद्वारनामनिर्देशस्तत्त्वरूपञ्च ६२५	
❀ स्थितिमुदाहारः ❀	
स्थितिवन्धस्थानेष्वध्यवसायप्रमाणानां ... ६२५	
अनन्तरोपनिवापरम्परोरुपनिवाभ्यां तत्प्ररूपणा ६२६	
समस्ताऽध्यवसायद्विगुणहानिस्थान-तदेकान्तर- प्रमाणे तयोरल्पबहुत्व च .. ६२८	
अल्पबहुत्वे आक्षेप परिहारौ . ६२९	
तत्रोत्तरपक्षे सूचिश्रणेः छेदनकोपपादनम् ६३०	
प्रसङ्गविविधपल्योपमसागरोपमस्वरूप-प्रयो- जननिरूपणम् . ६३१	
अनुकृष्टिद्वारमाश्रित्य स्थितिवन्धाध्यवसाया- ऽनुकृष्टे. प्रतिपेधनम् . ६३४	
तत्राऽन्यत्कल्पना ६३५	
अमत्कल्पनया स्थितिवन्धस्थानेष्वध्यवसायानां स्थापना ६३६	
स्थितिवन्धाऽध्यवसायाऽनुकृष्टिप्रतिपेधे कर्म- प्रकृतिचूर्णि-महान्धयोरेकत्राक्यताप्रदर्शनम् ६३६	
पद्वलपङ्कारवचनस्य अनुकृष्टिप्रतिपेधार्थकतया एव युज्यमानत्वेऽपि तत्र केपाच्चिदन्यथाव्याख्या- नेऽरुचिप्रदर्शनम् ६३८	
स्थितिवन्धाध्यवसायानां तीव्रमन्दताप्रदर्शनम् ६३८	
❀ प्रकृतिसमुदाहारः ❀	
ज्ञानावरणादिप्रकृतीरधिकृत्य स्थितिवन्धाध्यव- सायप्रमाणाऽल्पबहुत्वे . .. ६३९	
❀ जीवसमुदाहारः ❀	
साता-ऽसातवेदनीयद्वित्रिचतु स्थानिकरसभेदान् स्थितिवन्धकजीवविभाजनम् . ६४१	

विषयः	पृष्ठाङ्कः
तेषां षोढा विभक्तजीवानां बन्धप्रायोग्यस्थिति- स्थानानां प्रदर्शनम् ... ६४२	
कर्मप्रकृतिसंग्रहण्यनुमानान्वचूर्णिग्रन्थेन विरो- धाऽऽगच्छा .. ६४४	
चूर्णिग्रन्थानुसारेण साता-ऽसातवेदनीया-ऽऽक्रान्त- स्थितिषु द्विस्थानिकादिरसदन्वाध्यवसायानां- स्थानानां ६४६	
चूर्णिविरोधाऽऽगच्छायां परिहार ६४७	
साता-ऽसातवेदनीयद्वित्रि-चतुःस्थानिकरसाना- मेकैकविधरसबन्धप्रायोग्यस्थितिस्थानेषु बन्धक- परिमाणमनन्तरोपनिधया . .. ६४८	
एतदेव परम्परोरुपनिधया ६५०	
तत्र चन्धकद्विगुणवृद्धिहानयः प्रमाणतः, द्विगुण- वृद्धिहानिस्थानान्तदेकान्तरयोरल्पबहुत्वञ्च ६५२	
साता-ऽसात-द्विस्थानिकादिरसबन्धप्रायोग्यभेदात् षोढा विभक्तस्थितिवन्धस्थानानां साकाराद्युपयोग- प्रायोग्यत्वभेदात्पुनर्विभाजनम् . ६५३	
साकाराद्युपयोग-तत्तद्रसबन्धादिपदार्थान्तरयोगेन विभक्तानि षोडशविधस्थितिवन्धस्थानानि, साता- ऽसातवेदनीयजन्योत्कृष्ट-तद्यस्थितिभेदादष्टविध- स्थितिवन्धा, यत उत्कृष्टाद्य लभ्यते सा स्थितिः, उत्कृष्टाद्येनोत्कृष्टस्थिति, उत्कृष्टपदगताऽन्त- कोटीकोटीस्थितिरित्येवं सप्तविंशतिपदानामल्प- बहुत्वम् . .. ६५३	
तस्यैव सप्तविंशतिपदाल्पबहुत्वस्य यन्त्रम् ६६१	
” ” चित्रम् . ६६१	
सप्तविंशतिपदाल्पबहुत्वं मतान्तरेण . ६६२	
उक्तसाता-ऽसातद्विस्थानिकादिरसबन्धभेदात् षोढाविभक्तानां जीवानामल्पबहुत्वम् ६६३	

❀ टीकाकृतप्रशस्तिः ❀

(पृष्ठ ६६५ तः ६७२)

चरमतीर्थपतिश्रीवर्धमानस्वामि-गौतमादि- गणवर-सुधमार्त्त्वामि जन्मस्थानायादिपट्टपरम्परया टीकाकारगुरुपर्यन्तानां प्रशस्तयः ... ६६५ ६६८	
टीकानिष्ठापनकाल-स्थलादि ... ६६८	

टीकासशोधकप्रशस्तिः ... ६६८	
आद्यमुद्रणसहायकप्रशस्तिः ६६९	
तत्र मरुधरधरामण्डनश्रीपिण्डवाडाऽऽर्हत- सङ्घशुभकार्यवर्णनम् .. ६६९-६७२	

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
ग्रन्थगतजिनवचनानीतरत्नलितान्यविकृत्य मिथ्या- दुष्कृतप्रदानम्, आशिर्चनम्, टीकाविरचनोपचित-		कुग्रन्थकर्मणा भग्यजगतः स्थिति- बन्धोच्छेदसमिच्छनम्, ग्रन्थाप्र च ..	६७२

* परिशिष्टानि *

प्रथमे परिशिष्टे टीकागतानां ग्रन्थान्तरावतर-
णानां स्थानानि ... १-२
द्वितीये परिशिष्टे—'उद्योगोऽणागारे' इत्यादि-
(५८५)गाथोक्तसाकारा-ऽनाकारोपयोगपर्याय-
विषयकशङ्कासमाधानप्रतिपादनम्. श्रीमन्मुनि-
चन्द्रसूरिपादप्रणीतकर्मप्रकृतितूर्णिटीप्पनस्य-
'अणागारप्रायोगे' त्यादिकर्मप्रकृतिवन्धनकरण-

गाथाऽवलम्ब्येकदेश ... २
तृतीये परिशिष्टे परिमाणादितत्तद्द्वारेषु
तद्वृत्त्यादौ नरकगत्योवादिभक्त्युत्तरगतमार्गणा-
स्वविशेषेणाऽभिहितस्य संख्येयाऽसंख्येयादि-
लक्षणस्य बन्धकपरिमाणस्य विशेषेणाऽवबोधार्थं
सावत्त्विक द्रव्यप्रमाणप्रकरणम् ३५

卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐
 卐卐卐   卐卐卐
 卐卐卐 ★ यन्त्र-पित्राद्यनुप्रगाः ★ 卐卐卐
 卐卐卐   卐卐卐
 卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐

[पन्धविधानमूलप्रकृतिस्थितिवन्धप्रेमप्रभाटोकान्तर्गतयन्त्र-चित्रादीनामनुक्रमः]

क्रमाङ्कः	यन्त्रादिगतविषयः	पृष्ठाङ्कः
१.	जीवभेदेष्वसत्कल्पनया कल्पितानां स्थितिवन्धस्थानानां स्थापना	१४
२.	चतुर्दशजीवस्यानेषु स्थितिवन्धस्थाना-ऽप्यवसायस्थानाऽल्पबहुत्वादीनां यन्त्रम्	१९
३.	चतुष्पञ्चाशत्स्थितिस्थानान्याश्रित्याऽप्यवसायानामसत्कल्पनया स्थापना	२०
४.	सविशेषचतुर्दशजीवभेदेषु जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धाल्पबहुत्वयन्त्रम्	२७
५.	मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धसमये बध्यमानं सर्वमोहनीयदलिकमपेक्ष्य निषेकस्य स्थापना	३६
६.	पर्याप्ताऽपर्याप्तसंज्ञिजीवभेदयोः प्रत्येकमायुर्वर्जसप्तमूलकर्मणामेकैकस्य स्थितिवन्धस्थान-जघन्याबाधा- सर्वाऽबाधास्थानाऽबाधाकण्डको-त्कृष्टाबाधानिषेकद्विगुणहानिस्थान-द्विगुणहान्येकान्तरै-काबाधाकण्डक- जघन्यस्थितिवन्धोत्कृष्टस्थितिवन्धलक्षणानां दशपदानां सप्रमाणाऽल्पबहुत्वयन्त्रम्	४१
७.	सूक्ष्म-वाद्-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तैकेन्द्रिय-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तद्विन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिया-ऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रिय- लक्षणशेषद्वादशजीवभेदेषु प्रत्येकमायुर्वर्जानामेकैकस्यान्तरोक्तदशपदानां सप्रमाणाऽल्पबहुत्वयन्त्रम्	४५
८.	पर्याप्तसंज्ञ्यसंज्ञिजीवभेदयोः प्रत्येकमायुषः स्थितिवन्धस्थानाद्यष्टपदानामल्पबहुत्वयन्त्रम्	४७
९.	शेषद्वादशजीवभेदेषु प्रत्येकमायुःकर्मणः स्थितिवन्धस्थानादीनां पट्पदानामल्पबहुत्वयन्त्रम्	४९
१०.	प्रस्तुतग्रन्थेऽधिकृतानां मार्गणास्थानानां यन्त्रम्	९७
११.	आयुर्वर्जानां सप्तमूलप्रकृतीनामोच्चादेशत उत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणप्रदर्शकं यन्त्रम्	९८
१२.	" " " " " " जघन्य " " " " " "	१००
१३.	आयुःकर्मण ओघत आदेशतश्च जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणप्रदर्शकं यन्त्रम्	१०२
१४.	आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनाम् उत्कृष्टस्थितिवन्धस्य स्वामित्वप्रदर्शकं यन्त्रम्	१३६
१५.	" " " " " " जघन्यस्थितिवन्धस्य " " " " " "	१३८
१६.	आयुषो उत्कृष्टस्थितिवन्धस्य " " " " " "	१४०
१७.	आयुषो जघन्यस्थितिवन्धस्य " " " " " "	१४२
१८.	ओघत आदेशतश्चाष्टानामपि मूलप्रकृतीनामेकजीवमाश्रित्योत्कृष्ट-जघन्य-तदितरस्थितिवन्धानां साध-नादि-ध्रुवा-ऽध्रुवत्वप्रदर्शकं यन्त्रम्	१४८
१९.	अत्र ग्रन्थेऽधिकृतानां (१७०)मार्गणास्थानानामेकजीवाश्रयजघन्योत्कृष्टकायस्थितियन्त्रम्	१९४
२०.	नरकगत्योवादिमार्गणास्थानेषु जघन्योत्कृष्टभवस्थितिप्रदर्शकं यन्त्रम्	१९५
२१.	अष्टमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितेरेकजीवाश्रय-जघन्योत्कृष्टद्विविधवन्धकालप्रदर्शकं यन्त्रम्	१९६
२२.	आयुषोऽनुत्कृष्टस्थितेरेकजीवाश्रय- " " " " " "	१९६
२३.	आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितेरेकजीवाश्रयजघन्योत्कृष्टद्विविधकालप्रदर्शकं यन्त्रम्	१९७
२४.	अष्टमूलप्रकृतीनां जघन्यस्थितेरेकजीवाश्रय-जघन्योत्कृष्टद्विविधकालदर्शकं यन्त्रम्	१९८
२५.	आयुषोऽजघन्यस्थितेरेकजीवाश्रय- " " " " " "	१९८

२६ आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामजघन्यस्थितेरेकजीवाश्रयजघन्योत्कृष्टद्विविधकालप्रदर्शकं यन्त्रम्	१९९
२७ आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थितिवन्धयोरेकजीवाश्रयह्रस्व-दीर्घान्तरप्रदर्शकं यन्त्रकम्	२३५
२८ आयु-कर्मणो उत्कृष्टस्थितिवन्धस्यैकजीवाश्रयह्रस्व-दीर्घान्तरप्रदर्शकं यन्त्रम्	२३६
२९ आयु-कर्मणोऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य " " " " " " " "	२३७
३० आयुषो जघन्या-ऽजघन्यस्थितिवन्धयोरेकजीवाश्रयह्रस्व-दीर्घान्तरप्रदर्शकं यन्त्रम्	२३८
३१ आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां जघन्यस्थितेरेकजीवाश्रयह्रस्व-दीर्घान्तरप्रदर्शकं यन्त्रम्	२३९
३२ " " अजघन्यस्थितेरेकजीवाश्रयह्रस्व-दीर्घान्तरप्रदर्शकं यन्त्रम्	२४०
३३ आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां प्रत्येक जघन्यस्थितिवन्धे सनिकर्षप्रदर्शकं यन्त्रकम्	२४२
३४ आयु-कर्मणो " " " " " " " "	२४३
३५ अष्टमूलप्रकृतीनां प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धे " " " " " "	२४४
३६ अष्टमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टादिस्थितिवन्धकानां भङ्गविचयप्रदर्शकं यन्त्रकम्	२७०
३७ अष्टमूलप्रकृतीनाम् उत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकानां भागप्रदर्शकं यन्त्रकम्	२७२
३८ " " जघन्या-ऽजघन्यस्थित्योः " " " " " "	२८०
३९ अष्टमूलप्रकृत्युत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्ट-जघन्या-ऽजघन्यस्थितिवन्धकानां परिमाणप्रदर्शकं यन्त्रम्	२९२
४० " " " " " " " क्षेत्रप्रदर्शकं यन्त्रम्	३०८
४१ आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां स्वर्गनाप्रदर्शकं यन्त्रम्	३३५
४२ " " " " जघन्या-ऽजघन्या-ऽनुत्कृष्टत्रिविधस्थितिवन्धकानां स्वर्गनायन्त्रम्	३३६
४३ आयुषो उत्कृष्ट-जघन्यस्थित्योः प्रत्येक वन्धकानां स्वर्गनाप्रदर्शकं यन्त्रम्	३३७
४४ आयुषोऽजघन्या-ऽनुत्कृष्टस्थित्योः प्रत्येक वन्धकानां स्वर्गनाप्रदर्शकं यन्त्रम्	३३८
४५ एकजीवाश्रयस्य कालस्य जघन्यतोऽन्तमुद्भूतत्वेऽपि नानाजीवाश्रयस्य तस्य समयमात्रत्वसम्भवे स्थापना .	३४१
४६ आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य नानाजीवाश्रयह्रस्व-दीर्घकालप्रदर्शकं यन्त्रम्	३६१
४७ " " " " प्रत्येकमुत्कृष्टा-ऽजघन्यस्थितिवन्धयोः " " " " " "	३६२
४८ " " " " प्रत्येक जघन्यस्थितिवन्धस्य " " " " " "	३६३
४९ आयुषो उत्कृष्ट-जघन्यस्थितिवन्धयोर्नानाजीवाश्रयह्रस्व-दीर्घकालप्रदर्शकं यन्त्रम्	३६४
५० आयुषोऽनुत्कृष्टा-ऽजघन्यस्थितिवन्धयोर्नानाजीवाश्रयह्रस्व-दीर्घकालप्रदर्शकं यन्त्रम्	३६५
५१ आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां प्रत्येकमुत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धयोर्नानाजीवाश्रयह्रस्व-दीर्घान्तरप्रदर्शकं यन्त्रम्	३८०
५२ आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां प्रत्येक जघन्यस्थितिवन्धस्य नानाजीवाश्रयह्रस्व-दीर्घान्तरप्रदर्शकं यन्त्रम्	३८१
५३ आयुषो उत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्ट-जघन्या-ऽजघन्यचतुर्विधस्थितिवन्धस्य " " " " " "	३८२
५४ अष्टमूलप्रकृतीनां प्रत्येकमुत्कृष्टादिचतुर्विधस्थितिवन्धे भावप्रदर्शकं यन्त्रकम्	३८४
५५ अष्टमूलप्रकृतीनां प्रत्येकमुत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकानामल्पवहुत्वप्रदर्शकं यन्त्रम्	४२४
५६ अष्टमूलप्रकृतीनां प्रत्येक जघन्या-ऽजघन्यस्थित्योर्वन्धकानामल्पवहुत्वप्रदर्शकं यन्त्रम्	४२५
५७ " " " " प्रत्येकमुत्कृष्ट-जघन्यतदितरस्थितौनां वन्धकाल्पवहुत्वयन्त्रम्	४२६-४२७
५८ " " " " परस्थाने जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धपदानामल्पवहुत्वप्रदर्शकं यन्त्रकम्	४२८-४२९
५९ " " " " जघन्यपदे उत्कृष्टपदे च स्थितिवन्धप्रमाणा-ऽल्पवहुत्वम्	४३०-४३१
६० " " " " प्रत्येक जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणा-ऽल्पवहुत्वयन्त्रम्	४३२

पृ०	प०	अशुद्ध०	शुद्ध०	पृ०	पं०	अशुद्ध०	शुद्ध०
२	६	ससर्जु०	प्रणिन्यु०	४५	१३	पल्योपमसं०	पल्योपमाऽसं०
११	२६	पल्योपमसं०	पल्योपमा-ऽसं०	"	१४	पल्योपमाऽस०	पल्योपमस०
३६	९	विशेषाविक०	संख्येयगुण०	४७	७	वर्गमिललक्षण०	वर्गमूलाऽसंख्य-
३७	८	संख्येयगुण०	संख्येयभाग०				भागलक्षण०
४०	१४	०स्तुत्यत्वे	०स्तुत्यप्रायत्वे				
४१	१०	असंख्येयगुणानि	संख्येयगुणानि	४७	१६	अवाहा ।	जहपिण्या अवाहा ।

पृ० पं० अशुद्ध०	शुद्ध०
४८ ३ पु०पु०तं ।	पु०पु०तं । तत्रो एग-
	गुणहाणिष्ठाणातरं
	असखिजगुणं,
	कारण पु०पु०त
५२ १० ०लक्षणा	०सागरोपमलक्षणा०
५४ २४ पर्याप्तमजि०	०पर्याप्ताऽसज्जि०
८३ २५ देवनरकप्रायोग्य०	देवनरप्रायोग्य०
८५ १८ हीनकर्म०	हीनजन्यकर्म०
८६ २४ यद्यमजिना गति०	यद्यसज्जिनामागति०
१०४ ३ तावान् दशवर्षसद-	तावान्
	न्त्राणि,
१०५ १५ अनुदितनिद्रोदय	अनुदितनिद्र
१३४ १९ तथा मंख्ये०	तथाऽमख्ये०
१६८ ३ पणवय-	पणमण-वय-
१६६ ५ ०यादधिका,	०यादधिका न लभ्यते
	तदीयोत्कृष्टकाय-
	स्थिति ,
१७२ २४ ५चत्रवृण	चक्रवृण
२१६ १४ समयोना०	समयाधिका०
२३५ १ सागरोपम०	१८ सागरोपम०
२४१ २३ यावत्सप्त-	यावदष्ट-
२४२ २० ५नुत्कृष्ट०	५जन्य०
२४९ २४ ०यन्तीति मंख्ये०	०यन्तीत्यसख्येय०
२८१ ४ स्थानात्मानसख्येय-	स्थानासख्येयभाग-
	भागरूपदे-
२९० १९ ०पुस्तकृष्ट०	०पुरस्तकृष्ट०
२९१ १२/१३ (इदं पक्षिद्वयमत्र नैव चक्षुःश्रवणं)	
३०३ २९ पञ्च-अजन्या.	अजन्याया
३१२ १६ मन्वद्यते	सम्पद्यत इति सम-
	स्ता नव रजजव
	स्वर्गना ।
३३२ ८ गणानामुत्कृष्ट०	गणानामनुत्कृष्ट०
३३६ ७ ०मत्कोत्कृष्ट०	०मत्कानुत्कृष्ट०
३७१ १२ -पर्याप्त०	सर्वैकेन्द्रियभेद-
	पर्याप्त०
॥ १३ ०योपा-ऽपर्याप्त०	०योत्र पर्याप्त०
३७९ १ कुनोऽजन्य०	कुतो जन्य०
॥ २२ द्विपष्ट्यु-	त्रिपष्ट्यु-
३९१ ४ पञ्चननो	सर्वैकायभेदा., पञ्च-
	ननो

पृ० पं० अशुद्ध०	शुद्ध०
३९२ २३ सप्त-	षण्-
३९३ ॥ रूपजन्य०	रूपोत्कृष्ट०
४०० १५ आयुषो	मोहनीयस्य जन्य-
	स्थितिवन्ध स्तोकः,
	स चान्तमुर्हूतमान ,
	ततस्तस्योत्कृष्टोऽ-
	सख्येयगुणः, सप्तति-
	कोटाकोटीसागरोपम-
	प्रमाणत्वात् । आयुषो
४०१ १४ संख्येय०	असख्येय०
४०६ ११ ०मार्गणाद्वये	०मार्गणासु
४१२ ४ ०द्येकोनवति-	०द्येकनवति-
४१८ २ वैक्रियकाय०	वैक्रियमिश्रकाय०
४५७ १७ ०वस्थायां प्रत्या०	०वस्थायामप्रत्या०
४६२ २७ ०योगादिचतुःपञ्चा	०योगाद्येकपञ्चा-
४६२ २८ ०दिपोडशोत्तर०	०द्येकोनविंशत्युत्तर०
४६३ ४ ०कोनत्रिंशत्०	०कोनचत्वारिंशत्०
॥ ७ पोडशाभ्य०	एकोनविंशत्यभ्य०
४६५ १२ ०दर्शन	०दर्शना-वधिदर्शन-
४७३ १८ ०ऽवस्थित०	०ऽवक्तव्य०
४७२ २ ०मनुष्य-काययोगौघ-	०मनुष्य-
४८५ १० ०सर्व	०त्रिविधस्थिति-
४८६ २६ -दारिक०	-दारिकौ-दारिक०
४९७ १४ ०त्येवमेक०	०त्येव द्वि०
५०० २८ ०माण संख्येय	०माणमसख्येय
५०३ २६ ५वस्थिता०	५रूपतरा०
५०४ २१ प्रतिपिद्ध ,	प्रतिपादित ,
५०५ ४ ५वस्थित०	५रूपतर०
॥ ११ ०स्तथाऽपर्याप्त०	०स्तथा पर्याप्त०
५०९ ६ निरयगति-	निरयदेवगति-
५१० यन्त्रे २ मुहूर्ता	१२ मुहूर्ताः
५१० यन्त्रे सर्वाद्धा	नास्ति
५१६ १८ अवक्तव्यवन्धकाः	संख्येयगुणाः, तेभ्यो.
	सख्येयगुणा ,
	तेभ्योऽल्पतरस्य
५३१ २४ "पणिदिया"	"एगिदिया"
५३६ २३ तिचाईणं	तिलवाईणं
५३७ १४ ०सम्यक्त्वोचो	०सम्यक्त्वोच-वेदको ०

पृ० पं०	अशुद्ध०
५४१ } ८ तुल्य०	
यन्त्रे } ९ संख्यातगुण०	
" } चतु- ०प्रथम०	
" } श्रमा ०द्वितीय०	
५४२ } पञ्च ०द्विचर०	
यन्त्रे } चरम, ०चचरम०	
५४९ ४ ०लेख्या-मन्त्र०	
५५० १८ ०मात्राधिक०	
५५७ २८ पदस्यम०	
५६२ २१ जैवन्त्य काल	
" , निकालवत्	
" २६ वृद्धिहान्योराह	
५६८ २४ तदेव शत्राह-	
५६९ ९/१० संख्येयगुण०	
५७१ ४ भागादि०	
" ४ नीनामु०	
" ५ दिनवति०	

शुद्ध०
संख्यातगुण०
तुल्य०
०द्विचरम०
०चरम०
०प्रथम०
०द्वितीय०
०लेख्या-मन्त्र०
०मात्रहीन०
पञ्चसयम०
जैवन्त्यमन्तरं
न्यन्तरवत्
गुणवृद्धिहानीनामाह-
तदेव भणित सप्ता-
नामसंख्यगुणस्थिति-
बन्धवृद्धिहान्युत्कृष्टा-
न्तरमादेशतः, अधुना
संख्येयभाग-संख्येय-
गुणस्थितिबन्धवृद्धि-
हान्योस्तदर्थयत्राह-
संख्येयभागगुण०
भाग०
निपदद्वयस्यो०
एकनवति०

पृ० पं०	अशुद्ध०	शुद्ध०
५७५ १५ ०भेदेपु, अपर्याप्त०	८ भेदेपु, सवेदेवभेदेपु	
	सर्वपञ्चेन्द्रियतिर्य-	
	ग्भेदेपु, अपर्याप्त०	
५७५ २८ द्वयो ,	द्वयोर्मानुजगतिभेदयो-	
	द्वयोः,	
५८० १७ अपर्याप्त०	मनुष्यौघ , अपर्याप्त०	
५८० २२ संख्येयभागा-५	संख्येयभाग-	
५८३ २३ ०योगेपु,	०योगेपु, नपु सकवेद-	
	कपायचतुष्कयोः,	
५८४ २ त्रिशदुत्तर०	विशत्युत्तर०	
५८५ १२ काययोग०	प्रत्येकवनस्पतिकायौघ-	
	तदपर्याप्तयो , काययोग०	
५८६ २ वादरा-	वादर-	
५९६ ७ मेकजीवा०	मनेकजीवा०	
६१२ २० गतपदे०	गतवेद०	
६१६ ५ तेभ्यो संख्येय०	तेभ्योऽसंख्येय०	
६१९ त्रिचरमा ६०	९१	
६४१ १८ ०वृत्त सन्न०	०वृत्तयो सतोर०	
६४६ ८ स्थिति०	मिश्रोपयोगे बन्धप्रायो-	
	ग्याणि स्थिति०	
६७२ ११ याद्भू०	यावद्भू०	

॥ ॐ ह्रीं अहं नमः ॥

॥ श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ॥

॥ सकलगमरहस्यवेदिपरमज्योतिर्विष्णुमद्विजयदानसूरीश्वरसद्गुरुभ्यो नमः ॥

प्रवचनकौशल्याधार-सुविहिताग्रणी-गच्छाधिपति-परमशासनप्रभावक-सिद्धान्तमहोदधि-
कर्मशास्त्रनिष्पाता-ऽऽचार्यदेवश्रीमद्विजयप्रेमसूरीश्वरपादोनां पुण्यतमनिश्चायां
तदन्तेवासिवृन्दविनिर्मितं मुनिश्रीजयधोषविजय-धर्मानन्दविजय-
चौरशेखरविजयसंगृहीतपदार्थकं मुनिश्रीचौरशेखरविजय-
विरचितमूलगाथाकं प्रेमप्रभाटीकाविभूषितम्

बन्धविहाराणं

तत्र

मुनिश्रीजगन्मन्दविजयविरचित-

प्रेमप्रभाटीकासमलङ्कृतः

(मूलपयडि-)

विहाराणं

(स्थितिबन्धः)

॥

(प्रेमप्रभाटीका)

^२मथितमोहमहारिपुमीश्वरं , विशदवस्तुविभासविभावसुम् ।

नतसुनाकिनुनाथनिपेवितं , चरमतीर्थपतिं प्रणमाम्यहम् ॥१॥

^३ध्येया मोक्षार्थिभिर्ये सकलगुणधरा यात्रतो मन्यवर्गो,

यैः सृष्टं तीर्थमुच्चैर्नम उदयकृते येभ्यः आसीत् नान्ये ।

येषां पादे प्रणेमुः सुरनरपतयो येषु भक्तिः सतां ते ,

पान्तूतीर्णा जिनेन्द्राः परमकरुणया पद्मपदाश्रितं माम् ॥२॥

^१श्रीमद्विजयप्रेमसूरीश्वरगुरुणां प्रभया सम्पन्ना इति सान्त्वर्थनामा । ^२द्रुतविलम्बितम् । ^३सगंधरा ।

१भन्येभ्यः सुखदां जिनेन्द्रसुखजां वाचं निशम्योन्नतां,
प्रव्रज्यां प्रतिपद्य वीरविभवे यैरर्पितं जीवनम् ।
यन्नामाऽपि निहन्ति पापतिमिरं मार्तण्डरश्म्योद्यद्,
वन्देऽहं शिवकाङ्क्षया गणभृतां वृन्दं हि तेषां मुदा ॥३॥

२शतक-कपायप्राप्त-कर्मप्रकृतीः ससर्जुराप्ता ये । तासां चूर्णिं वृत्तिं प्रवितेनुश्चूर्णिटीप्पनकम् ॥४॥

३कर्मग्रन्थाश्चान्यान् कर्मविपाकादिभेदतो भिन्नान् । कृतवन्तो ये Δ कर्मस्वरूपवेद्युडुविसरचन्द्राः ॥५॥

४विजयन्तां भुवि ते शिवशर्माचार्या-ऽऽर्यमङ्गुगुर्वाद्याः ।

श्रीनागहस्तिपादा- नन्दावभिनन्दिताश्च यतिवृषभाः ॥६॥

५श्रीमन्सुनिचन्द्राश्च श्रीदेवेन्द्रविजयाश्च सूरिवराः । मलयगिरिजसमसमरसमाजो मलयगिरिद्वरीन्द्राः ॥७॥

६मलधारीया हेमाचार्या न्याये विशारदा नव्ये । बुधवर्यचशोविजया यावच्छ्रीप्रेमसूरयो गुरवः ॥८॥

(पञ्चभिः कुलकम्)

७दोषद्रुमौवदाहाय, येन दावानलापितम् । गुणगुल्मप्ररोहाय, मेघधारायितं तथा ॥९॥

८ज्ञातागमरहस्याय, + ज्योतिर्विद्वच्छपायिने । सूरये दानपूर्वाय, तस्मायस्तु नमो नमः ॥१०॥

(युग्मम्)

९यस्य प्रसादवशतो व्रतमध्यगच्छम्, यस्यान्तिके च वसता स्थिरताऽप्यवाप्ता ।

यस्य ध्रुवं समयशिक्षणतो विबुद्धः, स प्रेमसूरिगुरुराड् जयतात्सदैव ॥११॥

१०कृत्वा तीव्रं तपोऽपि ब्रुवत उपसृतान् मुक्तिमार्गं जनान् ये,
शास्त्राण्यध्यापयन्ति - प्रणतमुनिगणं सारयन्ति प्रयासैः ।

पूज्यास्ते मे गुरुणां गुरव उपगता देशनायां पटुत्वम्,

पंन्यामा भानुगंजा ददतु वरमति तर्कशास्त्रे ॐ नदीप्णाः ॥१२॥

११दुस्सह्यमामं★सुसमाधिना ये, सोढ्वा विनाश्याऽशुभकर्मचक्रम् ।

स्वर्गं गतास्तान् हितदान् हितार्थं, पंन्यासपद्मारूपगुरुन् नमामि ॥१३॥

१२भवति खलु जडोऽपि प्राज्ञसेव्यः कवीन्द्रः, कलकवनविधायी संततं यत्प्रसादात् ।

भरससरलटीकां कर्तुं कामस्य मे सा, ज्ञातिमिव देवी भारती भव्यस्फूर्त्यै ॥१४॥

१३ग्रन्थेऽस्मिन्नतिगूढार्थे, साहाय्यकं प्रतिव्रजम् । नत्वा स्वपरमद्राय, स्थितिग्रन्थः प्रतन्यते ॥१५॥

१४शार्दूलविक्रीडितम् । १५आर्या । १६गीति । १७अनुष्ठुप् । १८वसततिलका । १९स्रग्धरा । २०इन्द्रवज्रा । २१मालिनी ।

Δ कर्मस्वरूपस्य वेदिन एव उद्गमि=तारका, तेषां विसर=समूह, तत्र चन्द्रा इव चन्द्रा, शेषाऽतिशायिभास्वत्त्वादिति ।

+ ज्योतिर्विष्वासो गच्छपायीति कर्मधारयस्तत्तत्श्रुत्यो । ॐ प्रवीण इत्यर्थ, तदुक्त शेषनाममालाया कलिकालसर्वज्ञ-

श्रीहेमचन्द्रसूरिपाद - 'अथ प्रवीणे क्षेत्रज्ञो नदीप्णो निष्ण इत्यपि' इति । ★अर्बुदाभिवम्, केत्सर इति लोके ।

इह खल्वनवरतं सम्परायोदिसंतापसमूहसंतप्तासुमत्सम्पूरिते संसारकान्तारे कथमपि सुदुर्लभं मानुष्यं सुकुलोत्पत्त्यादिमोक्षसामग्रीं च समुपलभ्य स्वाहितेभ्युभिर्मन्यैः केवलालोकलोकितलोकालोकेन सकलसंस्मृतिसम्भवरोगद्वेषादियुग्मवियुक्तेन प्रणताखिलाखण्डलोष्णीपरत्नरोचिर्विलिप्तपादपीठेन श्रीमता भगवता तीर्थकृता समुपदिष्टः श्रेयोमार्गः समाराधनीयः, स च सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्र्यलक्षणः ।

उक्तं च वाचकमुख्यैः

“सम्यग्दर्शनं ज्ञान-चारित्र्याणि मोक्षमार्गः” इति ॥ (तत्त्वार्थसूत्रम् ॥१॥१॥)

सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्र्यत्रयं प्रति द्रव्यानुयोगः परमोपकारी भवति । तथाहि—द्रव्यानुयोगे उत्पत्त्याद्येकान्तवादिदुर्नयैः स्वीकृतं प्रथितं च सकलमावानामपारमार्थिकस्वरूपं निराकृत्य सुनयप्रमाण-बलेन स्याद्वादाधीनं जीवाजीवादिसर्वभावानामुत्पाद-व्यय-ध्रौव्यात्मकं तात्त्विकं सत्त्वं संस्थाप्यते, ईदृग्द्रव्यानुयोगेन तत्त्वविषयकविप्रतिपत्तेष्वुदासात् तत्त्वश्रद्धानलक्षणस्य सम्यग्दर्शनस्य दाढ्यमुपजायते । तथैव द्रव्यानुयोगे स्याद्वादमिद्धानां जीवाजीवादिसाधानां तत्त्व-भेद-पर्यायैः सत्पद-स्वामित्व-द्रव्यप्रमाण-क्षेत्र-स्पर्शन-काग-ऽन्तर-भावादिभिरनुयोगद्वारैश्च चिन्तनस्यापि प्रस्तुतत्वात् सम्यक् तत्त्वावबोधो भवति । किञ्च तत्त्वभेदादिभिर्जीवाजीवादिसाधान् विभावयतः शास्त्रविहित-प्रहरणञ्चकीयस्वाध्यायं निर्वहतः संयतवर्गस्य चेतोवृत्तौ बाह्यनिमित्ततरसम्भाव्यमानोत्पत्तिकानां वैषयिक-काषायिकवृत्तीनां निरेवकाशीकरणद्वारेण चारित्रं प्रत्यपि द्रव्यानुयोगस्यानुपमोपकारित्वं सुसिद्धमस्ति । इत्थं हि द्रव्यानुयोगस्य रत्नत्रयमुपकारकत्वात् पूर्वाचार्यैर्यथा चरणकरणाद्यन्यानुयोगविषयाणि प्रकरणानि विरचितानि तथा द्रव्यानुयोगमहोदधिदृष्टिवादैकदेशतः शतक-कर्मप्रकृत्यादयोऽनेके ग्रन्था विनिर्मिताः, ते चातिगभीरार्थाः संक्षिप्ताश्चेति कृत्वा पश्चादन्यैराचार्यैर्विवृताः । एतेषु शतक-कर्मप्रकृत्यादिग्रन्थेषु तत्त्वपूर्णवृत्ति-टीप्पन्नकादौ च कर्मणो बन्धविषयाः साक्षादर्थतश्च पृथक् पृथग्गमिहिता ये पदार्थास्तान् प्रज्ञापनाद्यागमप्रसिद्धसत्पदोद्यनुयोगद्वार-गत्यादिमार्गस्थानेषु सविस्तरं विचिन्त्य संकलय्य च निर्मिते बन्धविधानाख्ये प्रकृतग्रन्थे प्रवेष्टुकामानां स्वाध्यायपरायणचेतसां साध्यादीनां सुखप्रवेशार्थं तस्य प्रकृति-स्थित्य-नुभाग-प्रदेशबन्धप्रयुक्तार्थत्वारः खण्डग्रन्थाः प्रकल्पिताः तत्कृता । तत्राद्ये नानाविधैर्मिन्नभिन्नाधिकारद्वारादिभिः प्रकृतिबन्धं निरूप्य क्रमप्राप्तं स्थितिबन्धं निरूपयितुमना मङ्गलादिपूर्वकं प्रारभते

अह जीराउलणाहं वंदिअ गिरसीमसत्तिसंजुरां ।

सिरिपासपहुं भासिमु ठिइबंघं गुरुपसायाओ ॥ १ ॥

(प्रे०) “अह जीराउलणाहं” इत्यादि, अत्र अथशब्द आनन्तर्ये, ततश्च प्रकृतिबन्धनिरूपणा-ऽनन्तरम्, न तु सर्वप्रथममित्यर्थः, अस्य च “भासिमु ठिइबंघं” इत्यनेन योगः । तत्र स्थानं स्थितिः ‘स्त्रिया क्ति’ (५।३.९१) इत्यनेन भावे क्तिप्रत्ययः; स्थीयतेऽनया स्थितिः करणे क्तिप्रत्ययो वा । प्रथमतो बध्यमानत्वेनोपस्थितानां कर्मपुद्गलानामात्मप्रदेशेषु क्षीरनीरवदत्यन्तसंयोगेनावस्थानमित्यर्थः । तस्याः स्थितेरित्यतानिर्माणं स्थितिबन्धः ।

इदमुक्तं भवति—यदा हि मिथ्यात्वादिपरिणत्या परिणत आत्माऽञ्जनचूर्णपूर्णसमुद्गकवन्नि-
रन्तरं पुद्गलनिचिते लोके कर्मयोग्यवर्गणापुद्गलेभ्यः स्वाऽवगाढक्षेत्रगताननन्तान् पुद्गलस्कन्वान्
लोहाऽग्निसंयोगवदत्यन्तमभ्यन्धकरणद्वारेण कर्मतया परिणमयति तदा तेषु पुद्गलस्कन्धेषु यथा
ज्ञानाद्यात्मगुणावरोधस्वभावः समुत्पद्यते, तथा तेष्वेव पुद्गलेषु तदानीमेव तात्कालिककापायिकपरि-
णत्यनुरूपो यांऽन्तर्मुहूर्तादित्रिंशत्सागरेयमकोटीकोट्यादिकालं यावत्तेनैव रूपेणात्मप्रदेशेष्ववस्थान-
स्वभावोऽपि शक्तिविशेषरूपः संजायते, येन पश्चादुदीरणादिकरणजन्यवाधाया अभावे तानि कर्मपुद्ग-
लानि तेन रूपेण तावन्तमन्तर्मुहूर्तादिकालं यावदात्मप्रदेशेषु तिष्ठन्ति, स स्थितिवन्ध उच्यते ।

उक्तं च शतकधृतौ—

“स्थिति कर्मणोऽवस्थानशक्ति, तस्या चन्व स्थितिवन्ध” इति ।

अन्यत्राप्युक्तम् “इति कर्मण प्रकृतयो मूलाश्च तथोत्तराश्च निर्दिष्टा ।

तासां च स्थितिकालनिबन्ध स्थितिवन्ध उक्त सः ॥” इति ।

एवंस्वरूपं स्थितिवन्धं “भासिसु” ति भाषामहे, “सन्तामीप्ये सद्द् वा” (सिद्धहेम० ५।४।१) इत्य-
नेन वर्तमानकालस्य सामीप्ये भविष्यत्यर्थे वर्तमानप्रत्ययः, ततश्चाविलम्बेन भाषिष्यामहे, प्रकृतिवन्ध-
वन्नानाऽधिकारद्वाराद्युपन्यासेन वर्णयिष्याम इति भावः । अनेन वक्ष्यमाणग्रन्थविषयप्रतिज्ञां कृतवान् ।

ननु पूर्वमेव—“भणिसु सपरसेयत्थ वधविहाण जहासुत्तं” इति वदता ग्रन्थकृता वन्धविधाने
भणनीयतया प्रतिज्ञाते तदेकदेशरूपः स्थितिवन्धोऽपि भणनीयतया प्रतिज्ञात एव, किं पुनरपि प्रति-
ज्ञाकरणेन ? इति चेद्, न, “चिरतः प्रकृतिवन्धं शृण्वन्तोऽवधारयन्तश्च विनेयाः ‘साम्प्रतमपि प्रकारा-
न्तरेण प्रस्तुतं प्रकृतिवन्धमेव प्रतिपादयन्ति गुरवः’ इत्येवं प्रकृतिवन्धश्रवणोद्देशेन तत्रैव दत्तचित्ताः
स्थितिवन्धं सम्यग् नैवावधारयेयुरन्यमनस्कतया वा विपरीतं मा गृह्णीयु” रिति परहितपरायणचेतसां
ग्रन्थकृता शिष्यमनसि वक्ष्यमाणस्थितिवन्धविषयकशुश्रूपाप्ररोहणाय प्रकरणप्रारम्भे यथोक्तप्रतिज्ञा कृता,
अथवा वक्ष्यमाणस्थितिवन्धग्रन्थो वन्धविधानैकदेशरूपः सन्नपि स्वस्थान एव नानाऽधिकारादीन्
संगृह्णन्तिमहत्कायतया ग्रन्थान्तररूप एव, अत एवात्र ‘जीराउलणाहं’ इत्यादिनाऽऽदिम-मध्यमा-
दीनि मङ्गलान्याचरिष्यति ग्रन्थकारः । इत्थं हि ग्रन्थान्तरवत्प्रकृतग्रन्थप्रारम्भेऽपि मङ्गलाद्यनुबन्ध-
चतुष्टयमभिधातव्यम्, तत्र स्थितिवन्धभणनप्रतिज्ञाकरणद्वारेणानुबन्धचतुष्टयान्तर्गतमभिधेयमेव ग्रन्थ-
कृता ग्रन्थप्रारम्भे कथितमिति न किञ्चित्पुनर्वचनमिति ।

अथ प्रारम्भितग्रन्थस्य निर्विघ्नपरिसमाप्तये कृतमिष्टदेवतानमस्कृत्यात्मकं मङ्गलं शिष्टजना-
नुवृत्त्या शिष्यजनानुशारत्यै च ग्रन्थे निबन्धनाह—“जीराउलणाहं” इत्यादि, जीराउलनाथं निस्सीम-
शक्तिसंयुक्त श्रीपार्श्वप्रभुं वन्दित्वेति क्रियान्वयः, तत्र वन्दित्वेति निर्मलमानसप्रणिधानोपेतेन वचोयो-
गेन संस्तुत्य कावयोगेन प्रणम्य चेत्यर्थः; “वदुङ् स्तुत्यभित्रादनयो” रिति वचनात्, कं वन्दित्वेत्युक्तं
‘श्रीपार्श्वप्रभु’ पार्श्वभिधस्य वैषावृत्यकरयक्षविशेषस्य प्रभुः-अर्थ इति पार्श्वप्रभुः; अर्थः, प्रभुः,

स्वामी, पतिर्नाथ इत्यादीनामनर्थान्तरत्वात् । यदाहुर्हेमचन्द्रसूरिपादा अभिधानचिन्तामणौ-
 “पतीन्द्राभिनाथार्था प्रभुर्भर्तेश्वरो विभु” इत्यादि । अथवा स्पृशति ज्ञानेन सर्वभावाति पार्श्वः,
 यदा गर्भस्थे भगवति जनन्या निशि शयनीयस्थयाऽन्धकारे सरो दृष्ट इति गर्भानुभावोऽयमिति मत्वा पश्य-
 तीति निरुक्तात् पार्श्वः । ‘प्र’ इति प्रकर्षार्थोऽव्ययः, ततश्च प्रकर्षेण—प्राक् तृतीयमवनिर्काचिततीर्थकरनाम-
 कर्मोदयाद्भव्यजनगणोद्धरणैककरणशासनस्थापनाय भवति इति प्रभुः “शंसंस्वयविप्राद्भुवोऽह” इति
 दुप्रत्ययः (५।२।८४। सिद्धहेम०) । पार्श्वश्चासौ प्रभुश्चेति पार्श्वप्रभुः । श्रियान्त्रैकालिकनिखिलभावामा-
 सिन्या केवलज्ञानलक्ष्म्याऽष्टप्रातिहार्यलक्षणया शोभया वा समन्वितः पार्श्वप्रभुरिति श्रीपार्श्वप्रभुः तम् ।

किं विशिष्टं श्रीपार्श्वप्रभुमित्याह— ‘निस्सीमशक्तिसंयुक्तम्’ निरसीमा—निर्गतमर्यादा या
 शक्तिः—वीर्यान्तरायकर्मणः सर्वथा क्षयात्प्रादुर्भूता आत्मगुणरूपा वीर्यापरपर्याया, तया संयुक्तः—भेदा-
 भेदसम्बन्धेन सम्यद्धस्तम् निरसीमशक्तिसंयुक्तम् ; अपरिमितबलवैभवसंपन्नमिति यावत् । उक्तं च—
 “ज केसवत्स उ बलं त दुगुण होइ चक्रवर्त्तिस्स । ततो बला बलवगा अपरिमियबला जिणवरिदा ॥” इति ।

पुनः किं विशिष्टमित्याह—“जीराउलणाहं” इति पूरा जीरापल्ल्याख्यया वर्तमाने तु जीराउला
 इति नामधेयेन विख्यातं यत्प्रथावरं तीर्थं तस्य नाथम्, पार्श्वप्रभोस्तत्र प्रतिष्ठितत्वेन तत्तीर्थस्य सेवकानां
 योगक्षेमभावात् । ननु अश्वसेननृपनन्दनस्य पार्श्वप्रभोर्जीरापल्ल्यां प्रतिष्ठानं न कुत्रचित् श्रूयते, तत्कथं
 पार्श्वप्रभोस्तत्रावस्थानमूलकं जीरापल्लीतीर्थबलम्बिनां योगक्षेमत्वप्रतिपादनं संजायतीति ? इति
 चेत्, उच्यते, भावतीर्थकरस्य श्रीपार्श्वप्रभोस्तत्रावस्थानाभावेऽपि स्थापनाद्वारेण तु पार्श्वप्रभोरवस्थानं
 तत्र विद्यत एव । न च तेन प्रभोः किमायातं येन पार्श्वप्रभोस्तत्र प्रतिष्ठानं कथ्यत इति वाच्यम्,
 स्याद्वादिभिर्नाम-स्थापनादीनां कथञ्चिद्भेदस्येव कथञ्चिदभेदस्याप्यभिमतत्वेन तत्स्थापनावस्थानेऽपि
 तदवस्थानकथनस्याविरोधात् । अत्र पार्श्वप्रभोर्जीराउलानाथत्वं तु जीरापल्लीतीर्थोत्पत्तिव्यतिकरादेवा-
 ऽवसेयम् । स च व्यतिकरः पण्डितप्रवरश्रीमत्सोमधर्मगणिविरचितायामुपदेशसप्ततिकायाम्

“श्रीजीरिकापल्लिपुरीनितम्बिनी,—कण्ठस्थले हारतुला दधाति य ।

प्रणम्य त पार्श्वजिन प्रकाश्यते, तत्तीर्थसम्बन्धकथा यथाश्रुतम् ॥ १ ॥

पूरा नन्दाश्रेश (११०९) सख्ये, वर्षे ब्रह्माणनामनि । महास्थाने मूरिजैन, शैवप्रासादसुन्दरे ॥१॥”
 इत्यादीनां ग्रन्थेन विस्तरतः प्रदर्शितः, स च जिज्ञासुनां तत एव विज्ञेयः ।

तदेवं ‘जिराउलणाहं वंदिअ णिरसीमसत्तिसंयुतं सिरिपासपहुं’ इत्यनेन मङ्गलं निबद्धम्,
 ‘भासिमु ठिइयं’ इत्यनेनाभिधेयं च कथितम् । साम्प्रतं सम्बन्धमभिधित्सयाऽऽह—“गुरूपसायाओ”
 चि गृणाति तत्त्वर्मात गुरुः सम्यक् तत्त्वोपदेष्टा, स चार्थमधिकृत्य श्रीमत्तीर्थकरमगवान्, सूत्रापेक्षया
 तु श्रीमद्गौतमगणधराद्याः सूरयः । यतः सूत्रलक्षणमिदम्

“सुत्त गणहररइयं, तहेव पत्तेयवुद्धरइयं च । सुयकेवलिणा रइय अमिन्नदसपुव्विणा रइयं ॥” इति ।

यदा सूत्रार्थतो वाचनादिदातृणामपि तत्त्वोपदेशकत्वमविरुद्धम्, ततश्चास्मदादीनां गुरुर्यन्ता

आचार्योऽपि गुण्यदामिधेयाः, तेषां 'प्रसादात्'—अनुग्रहात् । विशेषतस्तु—यस्यान्तिके निवसन्
 मन्त्र-शक्तिशिशुर्गुणैर्व्याप्यमानसं तत्त्वानिगित्कृपादुद्धृत्य मंगमसुवर्णगिरावारोहकस्य प्रकृतग्रन्थ-
 न्मन्त्रे प्रकृतप्रणामप्रदातुर्गोत्राधिपतेराचार्यदेवश्रीमद्विजयप्रेमसूरीश्वरगुरोः प्रसादादिति । अनेन च
 मन्त्रोद्भव्य परिणतम्, तथा गुण्यदामिधेये निवसतामयाऽयं ग्रन्थो गुम्फित इत्येवं दर्शयता शास्त्रमन्त्रन्ध-
 र्नामिदितः । तथाहि—यदा भवाऽयं ग्रन्थो गुम्फितश्च तदाजापुरस्सरं विनिर्मितस्तथा मद्गुरुणा
 स्वीयगुणैर्निश्चयाऽप्ययनादिके कृतम्, एवं पूर्व पूर्व चरणेन यावत् श्रीमताऽऽर्यजसूस्वामिना स्वीय-
 गुरुपदमार्गं त्वंस्य आगम-इत्येतं सम्पादितम्, तैश्च स्वीयगुरुश्रीमत्तीर्थकारमगवतः सकाशाद्वर्यतः
 समुपलभ्यमिति । इत्थं च प्रकृतग्रन्थस्य स्वेच्छापरिकल्पितत्वाऽऽगच्छाऽनवकाशीकृता, शिष्यैः सर्व-
 कार्याणि गुम्फितश्चयाऽऽचरितव्यानीन्धुपदिष्टं चेति । अयं हि सम्बन्धः श्रद्धालुसारिणं प्रति बोद्धव्यः,
 गुरुनानाभिधिं प्रति त्वयो मान्य-पावनभावलक्षणः भासादनुक्तोऽपि विज्ञेयः ; तथैव प्रयोजनमपि ।
 यतः प्रयोजनमनन्तरपरम्परामेवाह द्विविधम्, तदपि शास्त्रकृच्छ्रोत्प्रेदाह द्विधा भवति । तत्र
 शास्त्रकृच्छ्रोत्प्रेदाह प्रयोजनं मन्त्रजननोद्धानुग्रहः, श्रोतृणां त्वनन्तरप्रयोजनं शास्त्रतत्त्वावबोधः, उभयोरपि
 परम्परप्रयोजनमपराधोदाहिलक्षणम्, तथैव पुराणार्थप्राधान्यात् सम्यग्दशमभिप्रेतत्वाच्च । न चैतद-
 नेन आश्रयेण जयं सेन्म्यतीति ग्राह्यम्, प्रकृतशास्त्रस्य सम्यग्ज्ञानहेतुत्वेन श्रेयोभूतत्वात् पारम्पर्येण
 श्रेयोजननान्न तन्मिद्रेन्यलं भिन्नरेणेति ॥ १ ॥

तदेवं विनियोगात् कृतमन्त्राचरेणादिरधिकृताऽभिवेद्याभिधानविषयप्रतिज्ञां निर्वाहयितुमना
 मन्त्रवृद्धीनां निर्गोहनहेतवे मूलकृन्धुनप्रकृतिभेदमिच्छायां स्थितिवन्धप्ररूपणायामार्द्रा तावन्मूलप्रकृति-
 स्थितिरन्याधिकारनामानि तद्वत्तामद्वयम् सह दर्शयन्नाह

मूलपयडिडिड्वंधे अहिगारा पदम-वीज-भूगारा ।

पथणिकस्त्रेवो धड्डी अञ्जवमाणममुदाहारो ॥२॥

तेषु पदमार्दसु अहिगारेषु चउरा य पंचदस ।

नेरस तिणिण य तेरस तिणिण कमा हुन्ति दाराणि ॥३॥

(प्र०) 'मूलपयडिडिड्वंधे' इत्यादि, मौलानां अत्रकृष्यादिपूक्तनिरुक्तादीनां ज्ञानावर-
 त्तार्थनाम्नप्रतीनां "डिड्वंधे" चि गणिगुमात्रे स्थितिवन्धग्रन्थे "अहिगारा" चि 'पदविकाराः'-
 स्थितिवन्धग्रन्थमन्त्रोत्प्रेदाह तन्मिद्विद्वन्धस्यानाप्रधिकृतविशेषप्रतिपादनपरः, सन्तीति शेषः ।
 तस्मैरनामन उक्तम्—'पदमवीज-भूगारा' इत्यादि, तत्र 'पदम' चि द्वितीयाप्रधिकारप्रत्ययमाणाणां
 निर्वाह-भाषातन्त्रवृद्धादीनां ज्ञानाऽर्थाणां प्रतिपादनपरः स्थितिवन्धस्यानाप्रविकारः प्रत्ययमाधिकार-
 यता बोद्धव्य इत्यर्थः । "वीज" चि द्वितीयाऽर्थाणां, अयमपि उक्त्यादिस्थितिवन्धप्रमाणतन्मिद्विद्वन्ध-
 मन्त्रोत्प्रेदाह इत्यादिना ज्ञानमात्राविकारो द्वितीयाविकारतया विज्ञेयः । "भूगारा" चि भूय-

स्कारः, “पूर्वसमयाऽसमये अणंतरे बंधए” इत्यादिना वक्ष्यमाणस्थितिवन्धविशेषप्रतिपादनपरत्वेतीयाधिकारो भवति, अत्र ह्यधिकारेऽल्पतरादयः स्थितिवन्धविशेषा अपि प्ररूपणीयास्तथाऽप्यधिकारनामप्रस्तावे लाघवार्थं भूयस्कारस्यैव ग्रहणं कृतम्, तेनैवोपलक्षणादन्येऽपि बोद्धव्या इति । “पथणिकस्वेवो” ति “यस्मा वड्ढो परमा हाणी परम तद्वा अवट्ठाण” (गा० ६९०) इत्यादिना वक्ष्यमाणः पदनिक्षेपाख्यश्चतुर्थाधिकारो भवति, तत्र पदनिक्षेपो भूयस्कारादिविशेषरूप एव, भूयस्कारादीनां स्थितिवन्धविशेषाणां जघन्योत्कृष्टपदद्वये निक्षेपणात्, जघन्योत्कृष्टवृद्ध्यादिरूपेण चिन्तनादिति भावः । “वड्ढो” ति “अस्थि अवत्तवत्त बंधस्स असखमागहाणी य” (गा० ७३२) इत्यादिना वक्ष्यमाणो वृद्धयधिकारः पञ्चमाधिकारतयाऽवसातव्यो भवति; अयमपि भूयस्कारादिविशेषरूप एव, केवलं पदनिक्षेपाधिकारे भूयस्कारादितया जायमानस्थितिवन्धवृद्ध्यादयो जघन्योत्कृष्टपदद्वयगता एव चिन्तयिष्यन्ते, अत्र तु ते संख्येयभागाऽसंख्येयभागप्रभृतिवृद्ध्यादिरूपेण वर्णयिष्यन्ते ।

इदमुक्तं भवति मुख्यवृत्त्याधिकृतो कर्मरूपतावस्थानलक्षणस्थितिवन्धोऽपि यदा पूर्वसमयादुत्तरसमयेऽधिको भवति तदा भूयस्कार इत्युच्यते, यदा तु पूर्वसमयादुत्तरसमये हीनो भवति तदाऽल्पतरोऽभिधीयते, एवं तावन्मात्रस्थितिवन्धभावेऽवस्थितोऽअवन्धात्प्रथमत एव भावे त्ववक्तव्यश्च संगीर्यते, वक्ष्यते च

“पूर्वसमयाऽसमये अणंतरे वधए पहुत्तयरं । वधो स भूअगारोऽप्पयर वधइ स अप्पयर ॥५५॥
‘ताइय चिअ वधइ सो णायवो अवट्ठओ वधो । होअ अवधगो ण वधइ स हवइ अवत्तवो” इति ।

एते भूयस्कारादयः सत्पदादिद्वारैरोधत आदेशतश्च यत्र चिन्तयिष्यन्ते स भूयस्काराधिकारः । भूयस्काराधिकारविषयभूतोऽनियतेन ममयादिना यथासम्भवं हीनाधिकोऽपि यो भूयस्कारादितत्तत्स्थितिवन्धो तेन तेन नियतेन सर्वाधिकवृद्धिहानिरूपेण यत्र चिन्तयिष्यते स पदनिक्षेपाधिकारः । अयम्भावः—भूयस्कारचिन्तायां विवक्षितसमयादुत्तरसमये जायमानं समयद्विसमयादिना वृद्धं कमपि स्थितिवन्धमधिकृत्य सामान्येनैव यथा सत्पद-स्वामित्वादिकं प्ररूप्यते, एवं हान्यादिकं च समाश्रित्य सत्पदादयः प्ररूप्यन्ते, न तथा पदनिक्षेपाधिकारेऽपि; किन्तु विवक्षितसमयादुत्तरसमये जायमानमधिकतमवृद्धस्थितिवन्धलक्षणं भूयस्कारविशेषरूपमुत्कृष्टवृद्धेः पदम्, एवमधिकतमहीनस्थितिवन्धलक्षणमल्पतरविशेषरूपमुत्कृष्टहानेः पदम्, तथा उत्कृष्टवृद्धिहान्यन्यतरस्योत्तरसमये प्राप्यमाणमुत्कृष्टावस्थानपदमधिकृत्य, इत्यमेव वैपरीत्येन विवक्षितसमयादनन्तरोत्तरसमये जायमानं स्तोकमवृद्धस्थितिवन्धलक्षणं भूयस्कारविशेषात्मकं जघन्यवृद्धेः पदम्, तथैव वैपरीत्येन जघन्यहानेः पदम्, जघन्यावस्थानपदं चाधिकृत्य सत्पदादयश्चिन्तयिष्यन्ते; इत्येवं भूयस्काराधिकारापेक्षयाऽस्य पार्थक्यम् । वृद्धयधिकार इत्यत्र वृद्धिपदमपि हान्यादेरुपलक्षकं, तत्र वृद्धिहानिश्च प्रत्येकं संख्येयगुणा-ऽसंख्येयगुण-संख्येयभागा-ऽसंख्येयभागभेदाच्चतुर्धैव, न पुनरनन्तभागा-ऽनन्तगुणभेदादन्यविधाऽपि, सर्वोत्कृष्टस्याऽपि स्थितिवन्धस्या-ऽसंख्येयसमयप्रमाणत्वेनाऽन्तगुणवृद्धिहान्योरमम्भवात् । तत्र भूयस्कारोऽधिकवन्धरूपतया वृद्धिरूपः, अल्पतरवन्धस्तु हीनवन्धरूपतया हानिरूपः, अवस्थानावक्तव्यौ तु भूयस्काराधिकारे वक्ष्यमाणाऽवस्थिता-

ऽवत्तव्यवन्धापेक्षयाऽविशेषावेव । इत्थं हि भूयस्काराल्पतरविशेषरूपाणां संख्येयगुणादिस्थितिवन्धवृद्धि-
हानीनां पदनिक्षेपाधिकारविषयभूतजघन्योत्कृष्टपदद्वयापेक्षया विलक्षणत्वाद् वृद्ध्यादेर्भूयस्कारादिरूपत्वे-
ऽपि प्ररूपणीयविषयभेदात्पार्यक्ष्यं वेदितव्यमिति ।

“अञ्जवसाणसमुदाहारो” ति समुदाहरणं नमुदाहारः, प्ररूपणेत्यर्थः । स्थितिवन्ध-
हेतुभूतान् कषायोदयजन्यान् जीवपरिणामविशेषानधिकृत्य यत्र प्ररूपणा क्रियतेऽसावध्यवसानसमुदा-
हारोऽध्यवसायसमुदाहारो वा “पडिठिइवधमसखा लोणा अट्टपड अञ्जवसाणं” (गा० ८४५) इत्यादिना
वक्ष्यमाणः पष्ठाधिकारतयाऽवसातव्य इति ।

प्रत्येकमधिकारास्तु नानाऽनुयोगद्वारनिष्पन्नाः । तद्यथा—प्रथमाधिकारे चत्वार्यनुयोगद्वाराणि,
(१) स्थितिवन्धस्थानानि, (२) निषेकः, (३) अत्राघाकण्डकम् (४) अल्पबहुत्वं च; एतेषु प्रत्येकं
चतुर्दशजीवभेदानधिकृत्य स्थितिवन्धस्थानादीनामल्पबहुत्वादिकं प्ररूपयिष्यते । द्वितीयाधिकारे तु
पञ्चदशानुयोगद्वाराणि; तत्र प्रथमं (१) स्थितिवन्धप्रमाणद्वारम्, ततः (२) स्वामित्वद्वारम्, ततः
(३) साधादिद्वारम्, तदनन्तरं (४) कारुद्वारम्, ततो (५) अन्तरद्वारम्, ततः (६) संनिकर्ष-
द्वारम्, एतेषु पङ्क्त्येकजीवं ममाश्रित्य प्ररूपणं करिष्यते, ततः प्रभृति भङ्गविचयादिष्वल्पबहुत्वान्तेषु
नवद्वारेषु पुनर्नानाजीवान् प्रतीत्य वन्धकभङ्गादयो वक्ष्यन्ते; भङ्गविचयादीनि पुनरिमानि—(७) भङ्गविचय-
द्वारम्, (८) भागद्वारम्, (९) परिमाणद्वारम्, (१०) क्षेत्रद्वारम्, (११) स्पर्शनाद्वारम्, (१२) कालद्वारम्,
(१३) अन्तरद्वारम्, (१४) मात्रद्वारम्, (१५) अल्पबहुत्वद्वारं चेति । एतेषु प्रत्येकमोघतः स्थितिवन्धकभूत-
समस्तजीवराशिभेक्ष्य, तथाऽऽदेशतो गत्यादिभेदप्रभेदनिष्पन्नाः सप्तत्युत्तरशतमार्गणा अधिकृत्य जघ-
न्योत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणं तत्रात्रामि-जघन्योत्कृष्टतदितरस्थितिवन्धसाधादि-कालप्रभृतयश्च चिन्तयि-
ष्यन्ते, तत्राप्यल्पबहुत्वद्वारे तु जघन्यादिस्थितिवन्धप्रमाणमधिकृत्य स्वस्थानपरस्थानाल्पबहुत्वे तथा
जघन्यादिस्थितेर्वन्धकानामल्पबहुत्वमित्येवं नानाविधान्यल्पबहुत्वानि प्ररूपयिष्यन्ते । भूयस्काराल्पे
तृतीयाधिकारे तु त्रयोदश द्वाराणि, तत्राद्यं (१) सत्पदद्वारम्, ततः (२) स्वामित्वद्वारम्, तदुत्तरं
(३) कालद्वारम्, ततो (४) अन्तरद्वारम्, तदनन्तरं तु पूर्वोक्तक्रमेण नानाजीवानधिकृत्य भङ्गविचया-
दीन्यल्पबहुत्वान्तानि नवानुयोगद्वाराणि सन्ति । एतेष्वपि प्रत्येकं भूयस्कारादिचतुर्विधस्थितिवन्धम-
धिकृत्य सत्पदादीनि चिन्तयिष्यन्ते । चतुर्थे पदनिक्षेपाधिकारे तु सत्पद-स्वामित्वा-ऽल्पबहुत्वलक्षणानि
त्रीण्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति । अत्रापि जघन्योत्कृष्टपदद्वयगतानां भूयस्कारादिविशेषाणां सत्पदादीनि
प्ररूपयिष्यन्ते । पञ्चमे वृद्ध्याधिकारेऽप्युक्तलक्षणा भूयस्कारादिविशेषरूपाः संख्येयगुणप्रभृतिवृद्ध्यादयः
सत्पदाद्यल्पबहुत्वान्तत्रयोदशद्वारेषु भूयस्काराधिकारवदेव प्ररूपयिष्यन्ते । चरमेऽध्यवसानसमुदाहारे
तु त्रीण्यनुयोगद्वाराणि, तानि च स्थिति-प्रकृति-जीवानधिकृत्य स्थितिवन्धकारणीभूताध्यवसाय-
चिन्तनरूपाणीति । एतान्येव पडधिकारसत्कानुयोगद्वाराणि संख्यामात्रेण निर्दिशन्नाह—“तेसु” इत्यादि,
गतार्थम् । नामपूर्वकं विशेषव्याख्यानं तु प्रत्याधिकारप्रारम्भे दर्शयिष्याम इति ॥२-३॥

॥ प्रथमाधिकार ॥

साम्प्रतं “यथोद्देशं निर्देश” इति न्यायेन प्रथमाधिकारं प्रतिपिपादयिषुः प्रथमाधिकार-
द्वाराणि नामग्राहं गृह्णाति-

तह आइमअहिगारे चउरो दाराणि हुन्ति जहकमसो ।

ठिइठाणाणि णिसेगो अब्राहकंडं य अप्पवहू ॥४॥

(प्रे०) “तह आइमअहिगारे” इत्यादि, तत्र-अनन्तरोद्दिष्टपदधिकारेषु “आइमअहिगारे”
त्ति आदिमे-प्रथमेऽधिकारे चत्वारि दाराणि भवन्ति, तान्येव नामतः क्रमतश्च दर्शयन्नाह-“जहकमसो”
इत्यादि, तत्र “ठिइठाणाणि” त्ति बन्धस्य प्रकृतत्वात् स्थितिवन्धस्य स्थानानि स्थितिस्थानानि,
मध्यमपदस्य लुप्तत्वात् । बन्धप्रायोग्याः स्थितिविशेषा इत्यर्थः । अयम्भावः-केनचिज्जीवेन या
जघन्या स्थितिर्वध्यते तद् एकं स्थितिवन्धस्थानम्, तेनैव जीवेनाऽन्येन वा जीवेन यो समयाधिक-
जघन्यस्थितिवन्धः क्रियते तमपेक्ष्य द्वितीयं स्थितिवन्धस्थानम्, इत्यमेव केनाऽपि द्विसमयाधिक-
जघन्यस्थितिवन्धः क्रियते तमपेक्ष्य तृतीयं स्थितिवन्धस्थानम्, एवं यावदुत्कृष्टस्थितिवन्धस्तावद्
वाच्यम्; ततश्च जघन्यस्थितिवन्धमादौ कृत्वोत्कृष्टस्थितिवन्धं यावद् यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणानि
स्थितिवन्धस्थानानि भवन्ति । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ

‘जहण्णागठितं आदि काऊण जाव उक्कसिता ठिति एसि मज्जे जत्तिया ठितिविगप्पा ते उक्कसियाए
ठितिए समं ठितिवन्वठ्ठाणा वुच्चंति’ इति । -

अत्र हि चतुर्दशजीवभेदानधिकृत्य स्थितिवन्धस्थानानां तत्कारणीभूताध्यवसायस्थानाना-
भेदयोः स्थितिवन्धस्थानाध्यवसायस्थानयोः प्रमाणनियामकस्य जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धस्य चाऽल्प-
बहुत्वत्रयं प्रतिपादयिष्यते ।

“णिसेगो” त्ति निषेचनं निषेकः “भावाऽकर्त्रोः” (सि. हे. ५-३-१८) इत्यनेन “घञ्”
प्रत्ययः; निषेचनम्-व्यवस्थापनम्, प्रकृतत्वाद् वध्यमानस्थितिषु कर्मदलस्य रचनेत्यर्थः । इदमुक्तं
भवति-वेदनार्थं वध्यमानकर्मदलानामवाधावर्जस्थितिस्थानेषु हीन-हीनतर-हीनतमादिक्रमेण रचनं-
व्यवस्थापनं निषेक उच्यते । उक्तं च शतकवृत्तौ

“निषेको नाम प्रथमसमये बहु द्वितीयसमये हीन तृतीयसमये हीनतरं ततो हीनतम कर्मदलिकं
रच्यते यत्र स एवभूत कर्मदलिकरचनाविशेषो निषेक उच्यते, अवाधां विहाय तत ऊर्ध्वं वेदनार्थं कर्मनिषेको
भवतीति भावः ।” इति

“अब्राहकंडं” त्ति अवाधाकण्डकद्वारम्, यत्रावाधाकण्डकानि प्ररूप्यन्ते । तत्रावाधा तु
बन्धकाले निषिञ्च्यमानदलिकानां निषेकायाऽयोग्यः कालः, यस्मिन् काले यथानिषिक्तं कर्मदल-

मुदीरणादिकरणान्तरस्य साहाय्यमन्तरेण स्वभावत एवोदयं नैवाऽऽयाति, जीवस्य बाधां नोत्पादयति स इति भावः । उक्तं च शतकभाष्ये—

“होइ अवाहाकालो जो किर कम्मस्स अणुउदयकालो” इति ।

कण्डकमिति समूहः, तच्च कण्डकं स्थितिवन्धस्थानानां बोद्धव्यम्, न त्ववाधास्थानानाम् । ततश्चैकसमयावाधाहानावुत्कृष्टतो यावती स्थितिर्हीयते तावत्याः स्थितेः समयप्रमाणानां स्थिति-
बन्धस्थानानां समूह एकमवाधाकण्डकमुच्यते, एवम्भूतान्यवाधाकण्डकान्यत्र द्वारे चिन्तयिष्यन्त इति ।
चकारस्तु समुच्यते ।

“अल्पबहु” ति भावप्रधानोऽयं निर्देशस्ततोऽल्पबहुत्वद्वारम्, यत्र गतद्वारत्रयेऽभिहितार्थानां स्थितिवन्धस्थानादीनां परस्परमल्पबहुत्वं हीनाधिक्यलक्षणं प्रदर्शयिष्यत इति ।

तदेवमुद्दिष्टानि प्रथमार्धिकारगतद्वाराणि । साम्प्रतं ‘यथोद्देशं निर्देश’ इति न्यायेन प्रथमद्वारे स्थितिवन्धस्थानान्यधिकृत्य ग्रहणं कर्तव्या; तत्रादौ चतुर्दशजीवभेदेषु प्रत्येकं ज्ञानावरणादीनां सप्तानामपि मूलप्रकृतीनां स्थितिवन्धस्थानाल्पबहुत्वं तुल्यमिति कृत्वा तत्, तथा तद्वदेव स्थितिवन्ध-
स्थानकारणीभूतानां संक्लेशविशुद्धिस्थानानामल्पबहुत्वस्यापि तुल्यत्वात् तदपि सममेव प्रतिषिपाद-
यिषुर्गार्थाद्वयमाह

ठिइबंधठाणाइं सुहुमियराण असमत्तियरगाणं ।

असमत्तियराण कमा वितिचउइंदियअसणिणसरणीणं ॥५॥ (गीतिः)

संखेज्जगुणाणि परं अपज्जवेइंदियस्स ठाणाणि ।

हुन्ति असंखगुणाइं संवत्थे विशुद्धिइयराणं ॥६॥

(प्रे०) “ठिइबंधठाणाइ”मित्यादि, स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि भवन्तीत्युत्तर-
गाथायामन्वयः, ययोत्तरमिति शेषः । केषां स्थितिवन्धस्थानानि ययोत्तरं संख्येयगुणानि भवन्तीत्यत्राह-
‘सुहुमियराणे’त्यादि, तत्र “सुहुमियराण असमत्तियरगाणे”त्यत्र बहुवचनं प्राकृतत्वात्, यतः
प्राकृते द्विवचनस्याने बहुवचनं भवति । यदाहुः श्रीहेमचन्द्रसूरिपादाः स्वप्राकृतलक्षणे “द्विवचनस्य
बहुवचनम्” (सि० है० ८-३-१३०) इति । ततश्च सूक्ष्मस्य तदितरस्य वादरस्य चेत्यर्थः । एते
सूक्ष्मवादराः पर्याप्तापर्याप्तभेदाद् द्विवा भवन्ति, अतस्तत्रापि क्रमनियमार्थमुक्तम् “असमत्तियरगाणं”
ति अममाप्तस्य,—अपर्याप्तस्येत्यर्थः, अपर्याप्तानामेवासमाप्तपर्याप्तिकत्वेनासमाप्तपदवाच्यत्वादिति भावः ।
ततश्च तदितरस्य पर्याप्तस्येत्यर्थः । अमू द्वे विशेषणे गाथान्यस्तक्रमात् प्रत्येकं योज्येते ।
आदावपर्याप्तविशेषणं प्रत्येकं योज्यं, ततः पर्याप्तविशेषणं प्रत्येकं योज्यमिति भावः । इत्थं चायं क्रमः
प्राप्तः प्रथममपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियस्य, ततोऽपर्याप्तवादरैकेन्द्रियस्य, ततः पर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियस्य,
ततः पर्याप्तवादरैकेन्द्रियस्येति । अग्रेऽपि क्रमव्यवस्थापनार्थमाह “असमत्तियराणे”त्यादि, प्राग्बत्

“बितिचउ” इत्यादिपदानि पर्याप्त तदितरापर्याप्तयोः प्रत्येकं क्रमेण योज्यन्ते, ततः पर्याप्तवादरै-
केन्द्रियानन्तरमपर्याप्तद्वीन्द्रियस्य, ततः पर्याप्तद्वीन्द्रियस्य, ततोऽपर्याप्तत्रीन्द्रियस्य, ततः पर्याप्त-
त्रीन्द्रियस्य, ततोऽपर्याप्तचतुरिन्द्रियस्य, ततः पर्याप्तचतुरिन्द्रियस्य, ततोऽपर्याप्तस्याऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रि-
यस्य, ततः पर्याप्तस्याऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य, ततोऽपर्याप्तस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य, ततः पर्याप्तस्य संज्ञि-
पञ्चेन्द्रियस्येति । सूत्रलाघवार्थं ‘संख्येयगुणाणी’ति पदस्यानुवृत्तौ प्रयुक्तायां सत्यां याऽतिप्रसक्ति-
र्जाता तां निराकुर्वन्नाह “परं अपञ्जबेइंदियस्स ठाणाणि” इत्यादि, परम्नवरम् अपर्याप्तद्वीन्द्रिय-
स्य स्थितिवन्धस्थानानि असंख्येयगुणानि भवन्तीति क्रमप्राप्तवादरैकेन्द्रियस्थितिवन्धस्थानेभ्यस्तान्य-
संख्येयगुणानि वक्तव्यानि, न पुनर्द्वितीयादिपदेष्विव संख्येयगुणानीति भावः । उक्तोऽक्षरार्थः ।

घटना पुनरित्थम् स्थितिवन्धस्थानानि जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धयोरन्तरालावीनानि,
तच्चान्तरालं सूक्ष्मापर्याप्तजीवानां शेषजीवभेदापेक्षयाऽल्पम्, अतोऽपर्याप्तसूक्ष्मजीवस्य स्थितिवन्धस्था-
नानि सर्वस्तोकानि, तानि च पल्योपमस्यासंख्येयतममागतसमयतुल्यानि भवन्ति । तेभ्योऽपर्याप्त-
वादरैकेन्द्रियस्य स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि, यतः सूक्ष्मापर्याप्तस्योत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षयाऽ-
स्योत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः, सूक्ष्मापर्याप्तस्य जघन्यस्थितिवन्धापेक्षया चास्य जघन्यस्थितिवन्धो
विशेषहीनः, तथा च सत्यस्यापर्याप्तवादरस्य जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धयोरन्तरालं पूर्वोक्तान्तरालापेक्षया
वृहत्, तच्च पूर्वपेक्षया संख्येयगुणमित्यतोऽपर्याप्तवादरस्य स्थितिस्थानान्यपि संख्येयगुणानि । ननु
वादरापर्याप्तस्य जघन्यस्थितिवन्धः सूक्ष्मापर्याप्तस्थितिवन्धापेक्षया विशेषहीनः, उत्कृष्टस्थितिवन्धश्च
विशेषाधिकश्चैतदा तयोरन्तरालं कथं संख्येयगुणमिति चेद् ? उच्यते, योऽत्र स्थितिवन्धो विशेषहीनो
विशेषाधिकश्चोक्तः स सूक्ष्मापर्याप्तस्य जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया, न तु सूक्ष्मापर्याप्तस्य
स्थितिवन्धस्थानान्यपेक्ष्य, सूक्ष्मापर्याप्तस्य जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धौ तु ज्ञानावरणादीनामग्रे वक्ष्यमाणौ
पल्योपमासंख्येयमागन्तूनसागरोपमत्रिसप्तमागादिप्रमाणौ, तदपेक्षया निरुक्तायां वृद्धौ हानौ च
प्राप्यमाणानि स्थितिवन्धस्थानानि प्रत्येकं पल्योपमस्यासंख्येयमागतसमयप्रमाणानि जायन्ते, न
चात्र कश्चिद् विरोधः, सागरोपमादिस्थितिवन्धमपेक्ष्य विशेषाविकांशे पल्योपमसंख्येयमागस्यापि
प्रवेणात्, एवं विशेषहान्यंशेऽपि बोद्धव्यम् । नवरमत्र हानिसत्को यः पल्योपमस्यासंख्यांशः स
सूक्ष्मापर्याप्तस्थितिवन्धस्थानापेक्षया संख्येयगुणोऽस्ति यश्चोत्कृष्टस्थितिवन्धामिमुखं चरणेन पल्योपम-
स्यासंख्यांशो वर्धतेऽसौ पुनर्हानिसत्कांशापेक्षयाऽपि संख्येयगुणोऽस्ति, तथा च सति वादरापर्याप्त-
केन्द्रियाणां जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धयोरन्तरालमपि संख्येयगुणं भवतीति । अपर्याप्तवादरस्य स्थिति-
वन्धस्थानापेक्षया पर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियस्य स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानीत्येतदपि वादरापर्याप्त-
स्थितिवन्धस्थानवज्जघन्योत्कृष्टस्थित्योरन्तरालस्य संख्येयगुणत्वापेक्षया भावनीयम्, नवरं सूक्ष्मा-
पर्याप्तस्थाने वादरापर्याप्तजीवं गृहीत्वा वादरापर्याप्तस्थाने सूक्ष्मपर्याप्तजीवं च गृहीत्वेति । इत्थ-
मेवानन्तरवर्तिषु वादरपर्याप्तादिजीवभेदेष्वपि भावना द्रष्टव्या, नवरं द्वीन्द्रियापर्याप्तस्य स्थितिवन्ध-

स्थानानि यान्यसंख्येयगुणानि कथितानि तानि तस्य जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धयोरन्तरस्य पल्योपमा-
संख्येयभागतुल्यत्वात् । इदमुक्तं भवति एकेन्द्रियाणां जघन्यस्थितिवन्धापेक्षयोत्कृष्टः स्थितिवन्धः
पल्योपमासंख्येयभागेनाभ्यधिको जायते, द्वीन्द्रियाद्यसंज्ञिपर्यन्तानां तु प्रत्येकं स्वस्वजघन्यस्थितिवन्धा-
पेक्षया पल्योपमासंख्येयभागेनाभ्यधिको जायते, तथा च सति पर्याप्तवादरैकेन्द्रियस्य स्थितिवन्ध-
स्थानानि पल्योपमास्यासंख्येयभागगतसमयतुल्यानि, द्वीन्द्रियापर्याप्तस्य स्थितिवन्धस्थानानि तु
पल्योपमासंख्येयभागगतसमयतुल्यानि, अतो भवन्त्यमूनि पूर्वापेक्षयाऽसंख्येयगुणानि । अत्र
गुणकराशिरावलिकाया असंख्येयभागगतसमयतुल्योऽवगन्तव्यः कुतः ! समनियतपल्योपमासंख्य-
भागप्रमाणस्थितिस्थानैर्निष्पद्यमानानामवाचाकण्डकानामेकेन्द्रियेष्ववलिकाया असंख्येयभागगतसमय-
तुल्यानां भावात्, द्वीन्द्रियेषु त्वावलिकायाः संख्येयभागप्रमाणानां लाभाच्च । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णो-

“वेइदियाण पज्जत्तापज्जत्तागाणं आउगवज्जाणं सत्तएह कम्माण अवाहाहाणाणि अवहाकण्डगाणि
य दोवि तुल्लाणि सव्वत्थोवाणि । ताणि य आवलियाए सखेज्जत्तिभागमेत्ताणि” इति । तथा

“एगिदियाण सुहुमाण वादराण पज्जत्तापज्जत्तागाणं आउगवज्जाणं सत्तएह कम्माण अवाहा-
हाणाणि अवहाकण्डगाणि दोवि तुल्लाणि सव्वत्थोवाणि । ताणि आवलियाए ँअसखेज्जत्तिभागमेत्ताणि”
इति ।

प्रकृताल्पवहुत्वं कर्मप्रकृतिचूर्णवित्थमेव । तथा च तद्ग्रन्थः

“सव्वत्थोवाणि सुहुमस्स अपज्जत्तागरस्स ठितिवधट्टाणातिं । वायरअपज्जत्तागरस्स ठितिवधट्टाणाणि
सखेज्जगुणाणि । सुहुमस्स पज्जत्तागरस्स ठितिवन्धट्टाणाणि सखेज्जगुणाणि । वायरस्स पज्जत्तागरस्स ठितिवध-
ट्टाणाणि संखेज्जगुणाणि । एव एतेसि पलिओवमस्स असखेज्जइ भागमेत्ताणि ठितिवन्धट्टाणाणि । ततो
विइदियस्स अपज्जत्तागरस्स ठितिवन्धट्टाणाणि असखेज्जगुणाइ । कह ? वेतिंदियादिण ठितिवन्धट्टाणाति
पलिओवमस्स सखेज्जइभागमेत्ताणि त्ति काउ । तस्सेव पज्जत्तागरस्स ठितिवन्धट्टाणाति संखेज्जगुणाति
तेइदियस्स अपज्जत्तागरस्स ठितिवन्धट्टाणाइ संखेज्जगुणाइ । तस्सेव पज्जत्तागरस्स ठितिवधट्टाणाइ सखेज्जगुणाइ ।
चउरिदियस्स अपज्जत्तागरस्स ठितिवन्धट्टाणातिं सखेज्जगुणाइ । तस्सेव पज्जत्तागरस्स ठितिवन्धट्टातिं सखेज्ज-
गुणाइ । असण्णपचेदियस्स अपज्जत्तागरस्स ठितिवन्धट्टातिं सखेज्जगुणाणि । तस्सेव पज्जत्तागरस्स ठितिवन्ध-
ट्टाणातिं सखेज्जगुणाणि । सण्णपचिंदियअपज्जत्तागरस्स ठितिवन्धट्टाणातिं सखेज्जगुणाणि । तस्सेव पज्जत्तागरस्स
ठितिवन्धट्टाणातिं सखेज्जगुणाइ ।” इति ।

अत्र प्रमाणमविकृत्य स्थितिवन्धस्थानान्येकेन्द्रियसत्केषु चतुर्षु जीवभेदेषु प्रत्येकं पल्योपमा-
संख्येयभागगतसमयतुल्यानि, अपर्याप्तद्वीन्द्रियादिष्वष्टजीवभेदेषु प्रत्येकं पल्योपमास्य संख्येयभागगत-
समयतुल्यानि, अपर्याप्तसंज्ञिजीवभेदे तु तान्यन्तःकोटीकोटीसागरोपमाणां समयतुल्यानि, पर्याप्तसंज्ञि-
जीवभेदे तु पुनस्तानि देशोनत्रिंशत्कोटिकोटीसागरोपमादिसमयतुल्यानि, शोनावरणादीन् समाश्रित्या-
वसेयानीति । न चाशङ्क्यं यदपर्याप्तद्वीन्द्रियादिष्वष्टषु जीवभेदेषु प्रत्येकं स्थितिवन्धस्थानानां
पल्योपमास्य संख्येयभागप्रमाणत्वेऽपि तेषु यथोत्तरं संख्येयगुणत्वं विरुध्यते ? यतो यथैकेन्द्रियसत्क-

क्लृप्तेष्वलमेरशास्त्रागारस्थकर्मप्रकृतिचूर्णिप्रतिसत्कोऽय पाठ, मुद्रितप्रतौ तु ‘अ’कारो न दृश्यते ।

चतुर्भेदेषु प्रत्येकं स्थितिवन्धस्थानानां पल्योपमासंख्येयमागप्रमाणत्वेऽप्यसंख्येयस्यासंख्येयभेदमिन्नतया न कश्चिद्विरोधस्तथात्रापि विरोधामात्र एवेति ।

अत्र भेदबुद्धिबुत्पादनार्थमसत्कल्पनया त्रिगुणप्रमृतेर्यावत्पञ्चदशगुणानि तावत्संख्येय-
गुणानीति कल्प्यन्ते, विशातिगुणादीनि त्वसंख्यगुणानीति कल्प्यन्ते, तथाऽसत्कल्पनयाऽपर्याप्तसूक्ष्मै-
केन्द्रियस्य जवन्यस्थितिवन्धो एकाधिकलक्षसमयप्रमाणो (१००००१) जायते, तस्यैवोत्कृष्टस्थिति-
वन्धः पल्योपमासंख्येयमागेनाभ्यधिक इति पञ्चाविकलक्षसमयप्रमाणो (१००००५) जायते,
अतस्तस्य स्थितिवन्धस्थानानि पञ्च लभ्यन्ते । अपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियस्य जवन्यस्थितिवन्धापेक्षयाऽ-
पर्याप्तवादरैकेन्द्रियस्य जवन्यस्थितिवन्धो विशेषहीनो भवति, स चात्र पडशीत्यभ्यधिकनवशतयुतनव-
नवतिसहस्रसमयप्रमाणः (६६६८६) कल्प्यते, तस्यैवोत्कृष्टस्थितिवन्धो योऽपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियो-
त्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया विशेषाधिको जायते सः पञ्चाशदधिकलक्षसमयप्रमाणः (१०००५०) कल्प्यते, तथा च सत्यपर्याप्तवादरैकेन्द्रियस्य स्थितिवन्धस्थानानि पञ्चषष्टिः (६५) प्राप्यन्ते, तानि चापर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियस्य स्थितिवन्धस्थानापेक्षया त्रयोदशगुणानीति संख्येयगुणान्यभवन्, त्रिगुणा-
दारभ्य पञ्चदशगुणपर्यन्तानामनन्तरमेव संख्येयगुणतया परिकल्पितत्वात् । वादरापर्याप्तस्य जवन्य-
स्थितिवन्धापेक्षया पर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियस्य जवन्यस्थितिवन्धो विशेषहीन इत्येकनवत्यभ्यधिकसप्तशता-
न्वितनवनवतिसहस्रसमयप्रमाणो (६६७६१) जायते, तस्यैवोत्कृष्टस्थितिवन्धः पुनरपर्याप्तवादरापेक्षया
विशेषाधिक इति पञ्चविंशदभ्यविकपटशतयुतलक्षसमयप्रमाणो (१००६३५) भवति, तथा च सति पर्याप्त-
सूक्ष्मैकेन्द्रियस्य स्थितिवन्धस्थानानि (८४५) पञ्चचत्वारिंशदभ्यधिकाष्टशतान्यभवन्, तानि चापर्याप्त-
वादरस्य स्थितिवन्धस्थानापेक्षया त्रयोदशगुणानीति संख्येयगुणान्येव । पर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियजवन्यस्थिति-
वन्धापेक्षया पर्याप्तवादरैकेन्द्रियस्य जवन्यस्थितिवन्धो विशेषहीन इति पट्पञ्चाशदभ्यधिकशतद्वय-
समन्वितसप्तनवतिसहस्रसमयप्रमाणो (६७२५६) जायते, तस्यैवोत्कृष्टस्थितिवन्धः पर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रिय-
स्थितिवन्धापेक्षया विशेषाधिक इति चत्वारिंशदभ्यधिकशतद्वययुताष्टसहस्रान्वितलक्षसमयप्रमाणो
(१०८२४०) भवति, तथा च सत्यस्य पर्याप्तवादरस्य स्थितिवन्धस्थानानि (१०६८५) पञ्चाशीत्य-
भ्यविकनवशतयुतदशसहस्राण्यलभ्यन्त, तानि तूपर्युक्तेभ्यः पर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियस्थितिवन्धस्थाने-
भ्यस्त्रयोदशगुणानीति संख्येयगुणान्यभवन् । द्वीन्द्रियस्य जवन्यस्थितिवन्धो उत्कृष्टस्थितिवन्धश्चोभावपि
पर्याप्तवादरैकेन्द्रियस्योत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया संख्यातगुणो भवतः, तत्र यो द्वीन्द्रियस्य जवन्यस्थिति-
वन्धः सोऽत्रासत्कल्पनया पष्ट्यभ्यविकपञ्चशतान्वितद्विसप्ततिसहस्रयुतनवलक्षसमयप्रमाणो
(६७२५६०) गृह्यते, स चैकेन्द्रियस्योत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षयाऽऽसन्नदशगुण इति संख्येयगुणोऽभवत्,
द्वीन्द्रियस्योत्कृष्टस्थितिवन्धस्तु पष्ट्यभ्यविकशतद्वययुतद्विनवतिसहस्रान्वितैकादशलक्षसमयप्रमाणो
(११६२२६०) जायते, तथा च सति द्वीन्द्रियस्य स्थितिवन्धस्थानानि सप्तशताभ्यधिकैकोनविंशति-
सहस्रयुतलक्षद्वयं (२१६७००) प्राप्यन्ते, तानि च पर्याप्तवादरैकेन्द्रियस्य स्थितिवन्धस्थानापेक्षया
विंशतिगुणानीत्यसंख्येयगुणान्यभवन्, इत्येवोत्तरवर्तिस्थानेष्वपि यथासम्भवं द्रष्टव्यमिति ॥

अत्राऽसत्कल्पनया कल्पितानां स्थितिवन्धस्थानादीनां स्थापना

जीवभेदा	जव०स्थितिवन्धोऽसत्कल्पनया		उत्कृष्टस्थितिवन्धोऽसत्कल्पनया		स्थितिवन्धस्थानानि
	समया ।	अल्पबहु०	समया ।	अल्पबहु०	
सूक्ष्माऽपर्या०	१००००१	सर्वाधिक	१००००५	स्तोक	५ स्तोकानि
वाद्राऽपर्या०	६६६८६	विशेषहीन	१०००५०	विशेषाधि०	६५ संख्येयगुण०
सूक्ष्मपर्याप्ति०	६६७६१	"	१००६३५	"	८४५ "
वाद्रपर्याप्ति०	६७२५६	"	१०८२४०	"	१०६८५ "
द्विन्द्रियाऽपर्या०	६७२५६०	संख्येयगुण	११६२२६०	संख्येयगुण	२१६७०० असंख्येयगुण०

अन्यच्च यदुक्तं प्राग् “नवरमत्र हानिसत्को यः पण्योपमस्यासंख्यांशः सः सूक्ष्मापर्याप्ति-
स्थितिवन्धस्थानापेक्षया संख्येयगुणोऽस्ति, यश्चोत्कृष्टस्थितिवन्धामिमुखं चरणेन पण्योपमस्यासंख्यांशो
वर्धतेऽसौ पुनर्हानिसत्कांशापेक्षयाऽपि संख्येयगुणोऽस्ति” इत्येतदप्यत्र स्थापनायां द्रव्यते तथापि
तदेव भाव्यते, अपर्याप्तसूक्ष्मस्य जवन्यस्थितिवन्धो य एकाविकलक्षसमयप्रमाणः (१००००१)
कल्पितस्ततोऽधस्तनमपर्याप्तिवाद्रस्य जवन्यस्थितिवन्धः पञ्चीत्यभ्यधिकनवशतसुतनवनवतिसहस्र-
समयप्रमाण—(६६६८६) स्तावच्चरणे (१५) पञ्चदशस्थितिवन्धस्थानानि प्राप्यन्ते, तानि च सूक्ष्मा-
पर्याप्तस्य स्थितिवन्धस्थानापेक्षया त्रिगुणानीति संख्येयगुणान्यमवन्, त्रिगुणस्याप्यत्रासत्कल्पनायां
संख्येयगुणतया परिकल्पितत्वात् । अपर्याप्तसूक्ष्मस्य (१००००५) पञ्चाम्यधिकलक्षसमयप्रमाणो-
त्कृष्टस्थितिवन्धादुपरितनमपर्याप्तिवाद्रस्योत्कृष्टस्थितिवन्धं यावच्चरणेन पुनः पञ्चचत्वारिंश—(४५)
त्स्थितिवन्धस्थानानि प्राप्यन्ते, कुतः ? अपर्याप्तवाद्रस्योत्कृष्टस्थितिवन्धः पञ्चाशदभ्यधिकलक्ष-
समयप्रमाणः (१०००५०), ततश्चापर्याप्तसूक्ष्मस्योत्कृष्टस्थितिवन्धे पञ्चाम्यधिकलक्षसमयप्रमाणे
(१००००५) विशोधिते सति (४५) पञ्चचत्वारिंशत्स्थितिवन्धस्थानानां प्राप्यमाणात्वात् । तानि च
अपर्याप्तवाद्रस्य पञ्चचत्वारिंशत्स्थितिवन्धस्थानानि सूक्ष्मापर्याप्तजवन्यस्थितिवन्धादधस्तनचरणेन
लब्धपञ्चदशसंख्याकेभ्यः स्वकीयस्थितिवन्धस्थानेभ्यस्त्रिगुणानीति संख्येयगुणान्यमवन्, इत्थं च
वाद्रापर्याप्तस्य सर्वस्थितिवन्धस्थानानि (६५) पञ्चपष्टिरभवन् । कुतः ? वाद्रापर्याप्तस्याधस्तन-
स्थितिवन्धस्थानानां पञ्चदशसंख्याकानामुपरितनस्थानानां पञ्चचत्वारिंशत्संख्याकानां, मध्यमानां
च पञ्चसंख्याकानां स्थितिवन्धस्थानानामेकत्रसंकलने पञ्चपष्टिस्थितिवन्धस्थानलामात् । अपर्याप्त-
वाद्रस्य जवन्यस्थितिवन्धादधस्तनसूक्ष्मपर्याप्तजवन्यस्थितिवन्धं यावच्चरणे सूक्ष्मपर्याप्तस्य पञ्चनव-
त्यभ्यधिकशतस्थितिवन्धस्थानानि (१६५) लभ्यन्ते, तानि चापर्याप्तवाद्रस्य सर्वस्थितिवन्धस्थानेभ्य-
स्त्रिगुणानीति संख्येयगुणान्यजायन्त, तेभ्यो वाद्रापर्याप्तोत्कृष्टस्थितिवन्धादुपरितनचरणेन लभ्य-
मानान्यस्यैव सूक्ष्मपर्याप्तस्य स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि सन्ति, कुतः ? उपरि चरणेन
(५८५) पञ्चाशित्यभ्यधिकपञ्चशतस्थितिवन्धस्थानानां लामात्, तेषां च पूर्वोक्तपञ्चनवत्यधिकश-

तस्थितिवन्धस्थानेभ्यस्त्रिगुणत्वात् । इत्थमेवानन्तरवर्तिजीवस्थानेष्वप्यसत्कल्पनया विभावनीयम् । न चात्र परम्परोपनिधया चिन्त्यमाने कल्पितानि सूक्ष्मापर्याप्तस्य पञ्च स्थितिवन्धस्थानान्यपेक्ष्य सूक्ष्मपर्याप्तस्याष्टशतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि स्थितिवन्धस्थानानि विंशतिगुणादप्यधिकानीति कृत्वाऽसंख्येयगुणानि भवन्ति, तच्चासङ्गतम्, सूक्ष्माऽपर्याप्तस्य सर्वस्थितिवन्धस्थानेभ्यः सूक्ष्मपर्याप्तस्य सर्वस्थितिवन्धस्थानानामपि संख्येयगुणत्वादिति वाच्यम् । प्रकृतासत्कल्पनायाः परम्परोपनिधौ मनपेक्ष्यानन्तरोपनिधापेक्षया दर्शितत्वात्, तदपेक्षया सुसङ्गतैश्चेति । तदेवमभिहितं स्थितिवन्धस्थानाल्पबहुत्वम् ।

अथ संदलेशविशुद्धिस्थानाल्पबहुत्वं दर्शयन्नाह “सर्ववत्थ विशुद्धिद्वयराण” मिति “ठाणाणि हुन्ति असंख्यगुणाई” इत्येतद् देहलीदीपकन्यायेनात्रापि सम्बध्यते, ततो विशुद्धेरितरस्य संक्लेशस्य वा स्थानानि-भेदाः सर्वत्र-सर्वेषु जीवस्थानेष्वसंख्येयगुणानि भवन्ति, क्रमादिति शेषः । तद्यथा सूक्ष्मस्यापर्याप्तस्य संक्लेशस्थानानि सर्वस्तोकानि, तेभ्योऽपर्याप्तवादरस्याऽसंख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि पर्याप्तसूक्ष्मस्याऽसंख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि पर्याप्तवादरस्याऽसंख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि द्वीन्द्रियस्याऽपर्याप्तस्याऽसंख्येयगुणानि, एवं पर्याप्तद्वीन्द्रियाऽपर्याप्तपरीन्द्रियचतुरिन्द्रियाऽसंज्ञि-संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां यथोत्तरमसंख्येयगुणानि वाच्यानि । एवमेव विशुद्धिस्थानान्यपि यथोत्तरजीवभेदेऽसंख्येयगुणानीत्यपि द्रष्टव्यमिति । अत्र वर्धमानकषायोदयजन्या आत्मपरिणामाः संक्लेशा उच्यन्ते, हीयमानकषायोदयजन्यास्तु त एव विशुद्धयः । तथाहि कर्मणां स्थितिवन्धे कारणीभूता आत्मनः क्रोधादिकषायजन्या आत्मपरिणामाः सामान्यतोऽध्यवसाया अध्यवसानानि वोच्यन्ते, ते एव मन्द-कषायोदयात्तीव्रतीव्रतरादिकषायोदयामिमुखाश्चरन्तः पूर्वपूर्वपेक्षया संविलस्यमानाः सन्तः संक्लेशा अभिधीयन्ते, यदा तु तीव्रकषायोदयान्मन्दमन्दतरकषायोदयामिमुखं चरन्ति, तदा विशुध्यमानाः सन्तो विशुद्धय इति व्यपदिरयन्ते इति ।

ननु चतुर्दशजीवभेदेष्वपि स्थितिवन्धकारणीभूतानि संक्लेशस्थानानि यथोत्तरमसंख्येयगुणान्येव कस्माद्भवन्ति ? उच्यते, यथोत्तरजीवभेदेषु स्थितिवन्धस्थानानामुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणस्य चाधिक्यात्, अधिकाधिकतरादिस्थितिवन्धेऽधिकाविकतरादिसंक्लेशस्थानानां हेतुत्वाच्च । तथाहि-प्रत्येकं स्थितिवन्धस्थानं नानाजीवान् समाश्रित्यासंख्यातलोकाकाशप्रदेशप्रमितैः संक्लेशस्थानैर्वध्यते, वच्यते च

“पङ्क्तिवन्धमसंख्यं लोका अदृष्टं अन्धवसणाणं ।” इति ।

तत्रापि सूक्ष्मापर्याप्तस्य यत्सर्वजवन्यस्थितिवन्धात्मकं स्थितिस्थानं तस्य वन्धे हेतुभूतानि संक्लेशस्थानानि स्तोकानि, तेभ्यः समयाधिकस्थितिवन्धस्थाने संक्लेशस्थानानि विशेषाधिकानि, त्रिसमयाधिकजवन्यस्थितिवन्धस्थाने तु ततोऽपि विशेषाधिकानि संक्लेशस्थानानि, तेभ्यस्त्रिसमयाधिकजवन्यस्थितिवन्धस्थाने संक्लेशस्थानानि विशेषाधिकानि भवन्ति, एवं तावद्वाच्यं यावदुत्कृष्टस्थिति-

बन्धः । अत्र चाऽपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियस्य स्थितिवन्धस्थानेषु जघन्यस्थितिवन्धादारम्य पण्योपमस्याऽ-
संख्येयभागप्रमाणानि स्थितिवन्धस्थानान्यतिक्रम्य यत्स्थितिवन्धस्थानं तत्कारणीभूतसंक्लेशस्थानानि
जघन्यस्थितिवन्धस्थानकारणीभूतसंक्लेशस्थानापेक्षया द्विगुणानि भवन्ति, इदं हि संक्लेशस्थानानां
द्विगुणवृद्धेराद्यं स्थानमुच्यते, पुनरपि ततः प्रमृति तावन्ति पण्योपमसंख्येयभागप्रमाणानि स्थितिवन्ध-
स्थानान्यतिक्रम्य यत्स्थितिवन्धस्थानं तत्कारणीभूतसंक्लेशस्थानानि प्रथमद्विगुणवृद्धिस्थानापेक्षया
द्विगुणानि भवन्ति, जघन्यस्थितिवन्धस्थानापेक्षया तत्र चतुर्गुणानि संक्लेशस्थानानि सन्ति, इदं हि
स्थितिवन्धस्थानं संक्लेशस्थानान्यविकृत्य द्वितीयं द्विगुणवृद्धिस्थानमुच्यते, इतो द्वितीयद्विगुणवृद्धि-
स्थानादारम्य पूर्ववद् यदा पण्योपमस्याऽसंख्येयभागप्रमाणानि स्थितिवन्धस्थानान्यतिक्रम्यन्ते तदा
तृतीयं द्विगुणवृद्धिस्थानं प्राप्यते, अत्र तृतीये द्विगुणवृद्धिस्थाने संक्लेशस्थानानि द्वितीयद्विगुणवृद्धि-
स्थानापेक्षया द्विगुणानि सन्ति, जघन्यस्थितिवन्धाऽऽत्मकस्थितिवन्धस्थानापेक्षया त्वष्टगुणानि सन्ति,
एवं पुनरपि पण्योपमासंख्येयभागप्रमाणस्थितिवन्धस्थानान्यतिक्रम्यातिक्रम्य यद्योत्तरं द्विगुणवृद्धिस्थानानि
भवन्ति; वक्ष्यते च

“सत्तएह जहण्णाओ कमा विसेसाहियाणि आ चरमा ।

पलियाऽसखियभाग गतु गतु दुगुणवड्डी ॥” इति ॥

एवंभूतानि द्विगुणवृद्धिस्थानानि सूक्ष्मापर्याप्तस्य जघन्यस्थितिवन्धादारम्य तस्यैवोत्कृष्ट-
स्थितिवन्धं यावद्गमनेनाऽसंख्येयानि प्राप्यन्ते, कुतः ? द्विगुणवृद्धिनिष्पादकपण्योपमासंख्येयभागस्य
सूक्ष्मापर्याप्तसत्कसमग्रस्थितिवन्धस्थानापेक्षयाऽप्यसंख्येयगुणहीनत्वात् । अत एव वादरापर्याप्तादि-
जीवस्थानेषु यद्योत्तरं संक्लेशस्थानान्यसंख्येयगुणानि प्राप्यन्ते, तथाहि सूक्ष्मापर्याप्तस्योत्कृष्ट-
स्थितिवन्धापेक्षया वादरापर्याप्तस्योत्कृष्टस्थितिवन्धो योऽधिको जायते स सूक्ष्मापर्याप्तस्य स्थितिवन्ध-
स्थानापेक्षया संख्येयगुणेन पण्योपमासंख्येयभागेनाधिको जायते इति प्रागेवोक्तमसत्कल्पनया भावितं
च, सूक्ष्मापर्याप्तस्य जघन्यस्थितिवन्धे यानि संक्लेशस्थानानि तेभ्यस्तस्यैवोत्कृष्टस्थितिवन्धस्थाने
तान्यसंख्येयगुणानि सन्ति; कुतः ? सूक्ष्मापर्याप्तस्य जघन्यस्थितिवन्धादुत्कृष्टस्थितिवन्धं यावद्
गमनेनासंख्येयानां संक्लेशसत्कद्विगुणवृद्धिस्थानानां लाभात् । यदि च सूक्ष्मापर्याप्तोत्कृष्टस्थिति-
वन्धादूर्ध्वं चरणेन प्राप्तेभ्यो वादरापर्याप्तस्थितिवन्धस्थानेभ्यः संख्येयभागप्रमाणेषु स्थितिवन्धस्थाने-
ष्वतिक्रान्तेषु संक्लेशस्थानान्यसंख्येयगुणानि लभ्यन्ते, तदा तेभ्यः सूक्ष्मापर्याप्तस्थितिवन्धस्थानेभ्यः
संख्येयगुणेषु वादरापर्याप्तस्योर्व्यचारप्राप्तेषु स्थितिवन्धस्थानेष्वतिक्रान्तेषु तानि संक्लेशस्थानानि
नियमेनासंख्येयगुणानि लभ्येरन्, इत्थमेव शेषजीवभेदेऽपि भावनीयम्, यद्योत्तरजीवभेदे स्थितेर्दीर्घ-
त्वात् । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णं

“कहं असखेज्जगुणाणि ? मण्णह् दुहुमअपज्जत्तस्स जहण्णाओ ठितिवन्धे जाणि सक्लेशहाणाणि
ततो वितियाण ठितिए विसेसाहियाणि, एव जाव तस्सेवुक्कियाण् ठितीए ठितिवधक्कयसाण्ठाणाणि असखेज्ज-

गुणाणि लब्धमिति तिकाऽ । ततो चाद्वयस्स अपञ्जतगस्स ठितिवन्धट्ठाणाणि सखेज्जगुणाणि, ठितिदीहताग
सु सकिसेसट्ठाणा अमखेज्जगुणा लब्धमिति एव खेयव्व ।” इति ।

अत्र तन्त्रातन्त्रे कैश्चित्कृता भावना इत्थं बोद्धव्या पञ्चधन्यस्थितिवन्धादारभ्य यावदाद्यं
द्विगुणवृद्धिस्थानं तावत् प्रतिसमयं संक्लेशस्थानानि विशेषाधिकानि भवन्तीत्युक्तम्, तत्र संक्लेश-
स्थानानां विशेषवृद्धयंशः सत्रे समानो बोद्धव्यः, तत आद्यद्विगुणवृद्धिस्थानानन्तरस्थानात्
पुनर्द्वितीयद्विगुणवृद्धिस्थानं तावद् विशेषवृद्धयंशः सर्वत्र समान एव बोद्धव्यः, नवरं पूर्वापेक्षया द्विगुणः,
ततोऽपि द्वितीयद्विगुणवृद्धिस्थानानन्तरस्थानादारभ्य यावत्तृतीयं द्विगुणवृद्धिस्थानं तावत्प्रतिस्थिति-
वन्धस्थानं वृद्धयंशोऽनन्तरगतवृद्धयंशापेक्षया द्विगुणो भवति, प्रथमगृहीतविशेषवृद्धयंशापेक्षया तु
चतुर्गुणो भवति, एवं यावदन्त्यं द्विगुणवृद्धिस्थानं तावत्संक्लेशस्थानानां विशेषवृद्धयंशो द्विगुणवृद्धि-
स्थानाऽनन्तरस्थानान्प्राप्त्य द्विगुणो द्विगुणो बोद्धव्यः, अन्यथा द्विगुणवृद्धिस्थानान्तरालवर्तिपल्यो-
पनामसंख्येयभागान्यन्यमङ्गः स्यात् । न च भवतु नैयत्यमङ्गः, को दोष इति वाच्यम् । तथा च
मति कुतश्चिदपि स्थितिवन्धस्थानान्प्रतिनियतपल्योपमासंख्येयभागातिक्रमणेन संक्लेशस्थानानि
द्विगुणानि नैव लभ्येरन्निति । अत्रासत्कल्पनया जवन्यस्थितिवन्धरूपप्रथमस्थितिस्थानस्य वन्धे
कारणीभूताः संक्लेशान्मका अध्यवसाया ये समयाधिकस्थितिवन्धव्यायोग्याध्यवसायेभ्यः स्तोका
उक्तास्तेऽष्टादश गृह्यन्ते, समयाधिकजवन्यस्थितिवन्धरूपे द्वितीयस्थितिवन्धस्थाने पूर्वापेक्षया
तद्वन्धहेतुभूताध्यवसाया विशेषाधिकाः सन्ति, अत्रासत्कल्पनायामसावधिकांशो द्विरूपो गृह्यते, तथा
च सत्यस्मिन् द्वितीयस्थितिवन्धस्थाने तद्वन्धहेतुभूताध्यवसाया त्रिंशतिः संजाताः, द्विसमयाधि-
कजवन्यस्थितिवन्धरूपे तृतीयस्थितिवन्धस्थानेऽध्यवसाया विशेषाधिका इति द्विरूपेणाधिकाः सन्ती
द्वाविंशतिर्भवन्ति, एवं यथोत्तरं द्विरूपेण विशेषेणाधिका अधिका भवन्तोऽध्यवसायाः पल्योपमासंख्येय-
भागेऽतिक्रान्ते प्रथमस्थानापेक्षया द्विगुणा भवन्ति, अत्रासत्कल्पनायामसौ पल्योपमासंख्येयभागो
नवसमयप्रमाणः परिकल्प्यते, तथा च मति जवन्यस्थितिवन्धरूपप्रथमस्थितिवन्धस्थानादारभ्य
नवस्थितिवन्धस्थानेषु गतेषु सत्सु दशमे स्थितिवन्धस्थाने तद्वन्धहेतुभूताध्यवसायाः प्रथमस्थिति-
वन्धस्थानापेक्षया द्विगुणा इति षट्त्रिंशत् सम्पद्येरन्, तथाहि चतुर्थे स्थितिवन्धस्थाने तद्वन्धहेतु-
भूताध्यवसायास्तृतीयस्थितिवन्धस्थानापेक्षया विशेषाधिका इति पूर्वापेक्षया द्विरूपेणाधिकाश्चतुर्विंशतिः
सन्ति, तेनैव प्रकारेण पञ्चमे स्थितिवन्धस्थाने षट्त्रिंशतिरध्यवसाया लभ्यन्ते, षष्ठे स्थितिवन्धस्थाने
तु तेऽष्टाविंशतिः, सप्तमे तु त्रिंशत्, अष्टमे पुनर्द्वाविंशदध्यवसायाः, नवमे चतुस्त्रिंशत्, दशमे
स्थितिवन्धस्थाने तु तद्वन्धहेतुभूताध्यवसायाः षट्त्रिंशदभवन्, अत्र हि नवसमयात्मकः कल्पितपल्यो-
पमासंख्येयभागोऽतिलङ्घितः, अत्र चाध्यवसायाः प्रथमस्थानापेक्षया द्विगुणा अभवन् । इत्
आरभ्यानन्तरपल्योपमासंख्येयभागतया परिकल्पितेषु नवस्थानेषु विशेषवृद्धौ गृह्यमाणांशः प्रथमनव-
स्थानानि यावद् गृहीतांशापेक्षया द्विगुणो ग्राह्यः, स च चतुरूपो भवति, अतश्चतुरूपस्य विशेषस्य

वर्धने सत्येकोदशे स्थितिवन्धस्थाने तद्वन्धहेतुभृताध्यवसायाश्चत्वारिंशद्भवन्, द्वादशे स्थितिवन्धस्थाने तु ते चतुश्चत्वारिंशद् भवन्ति, इत्यमेव नवममयात्मके द्वितीये पल्योपमामंख्येयमार्गेऽतिक्रान्ते एकोनविंशतितमे चस्थाने प्राप्ते तत्र तद्वन्धहेतुभृताध्यवसाया द्वाभ्यन्तिलेभ्यन्ते, इदं हि द्विगुण-
 वृद्धेर्द्वितीयं स्थानम्, अत्र द्वौ पल्योपमाऽमंख्येयमार्गावतिक्रान्ता, अत्र पूर्ववर्तिद्विगुणवृद्धिस्थानापेक्षया द्विगुणा अध्यवसायाः, जघन्यस्थितिवन्धस्थानापेक्षया तु चतुर्गुणाः, यतः प्रथमे स्थितिवन्धस्था-
 नेऽष्टादशाध्यवसाया आसन्, अत्र तु द्विसप्ततिः, ते च पूर्वापेक्षया चतुर्गुणाः सन्ति. इतस्तु तृतीय-
 पल्योपमामंख्यांश आरब्धः, तस्माद् यथोत्तरं नवस्थानेषु विशेषवृद्धिरनन्तरगतविशेषवृद्ध्यपेक्षया द्विगुणा भवति, तथा च सति विंशतितमे स्थितिवन्धस्थाने तद्वन्धहेतुभृताध्यवसाया अशीतिरभवन्,
 एवमेव यथोत्तरं द्रष्टव्यम् । अनेन प्रकारेण मंख्यावृद्धिं प्राप्तुवन्तोऽध्यवसायाः कुतश्चिदपि स्थानाद्
 पल्योपमामंख्येयमार्गेऽतिक्रान्ते द्विगुणा लभ्यन्ते इत्येतदध्यवसायमत्केल्पनायां दृश्यते, तद्यथा-
 समयाविकजघन्यस्थितिवन्धात्मके द्वितीयस्थितिवन्धस्थाने तद्वन्धहेतुभृताध्यवसाया विंशतिः सन्ति,
 ततो नवस्थितिवन्धस्थानेष्वतिक्रान्तेष्वेकोदशे स्थितिवन्धस्थाने तद्वन्धहेतुभृताध्यवसायाश्चत्वारि-
 ंशद्भवन्ति, तृतीयस्थितिवन्धस्थानात्प्राप्त्य नवस्थितिवन्धस्थानेष्वतिक्रान्तेष्वध्यवसायास्तृतीयस्थिति-
 वन्धस्थानापेक्षया द्विगुणा लभ्यन्ते, यतस्तृतीये स्थाने द्वाविंशतिरध्यवसायाः, द्वादशे तु
 चतुश्चत्वारिंशद्, द्वादशस्थानात् पुनरपि नवस्थानात्मके पल्योपमामंख्यांशेऽतिक्रान्ते एकविंशतितमे
 स्थाने त्र्यध्यवसाया द्विगुणा इति अष्टाशीतिर्लभ्यन्ते, ते तु तृतीयस्थानापेक्षया चतुर्गुणाः, अनेनैव
 प्रकारेणानुक्तेस्थानेष्वपिद्रष्टव्यं यावदुत्कृष्टस्थितिवन्धः । अत्र चतुःपञ्चाशत्स्थितिवन्धस्थानान्याश्रित्य
 स्थापना ॥

इदस्तु बोध्यम् यदत्र प्रतिस्थितिवन्धस्थानं तद्वन्धहेतुभृताध्यवसाया असंख्यलोकप्रमाणा
 उक्तास्ते नैकं जीवमाश्रित्य न वा एकं समयमाश्रित्य किन्तु नानाजीवान् सर्वकालं चाश्रित्य बोद्धव्याः ।
 तथाहि एका स्थितिः कैश्चिज्जीवैस्तत्प्रायोग्यविवक्षितेनैकेनाध्यवसायेन व्यत्यते, सैव स्थितिरन्यैः
 कैश्चिज्जीवैस्तैरेव पूर्वोक्तजीवैर्वा कालान्तरेऽध्यवसायान्तरेण निर्वर्त्यते, एवं सैव स्थितिरपरैर्जीवै-
 र्भिन्नाध्यवसायविशेषेण जन्यते, इत्येवं जीवानां कालस्य चानन्त्यात् प्रतिस्थितिवन्धस्थाने तद्वन्ध-
 हेतुभृताध्यवसाया असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमिता अवाप्यन्ते । न च जीवानां कालस्य चानन्त्याद्
 भिन्निभिन्नाध्यवसायैरेकस्य विवक्षितस्थितिवन्धस्य समवाच्चैकस्थितिवन्धे तद्वन्धहेतुभृताध्यवसाया
 अनन्ता अपि लभ्येरनिति वाच्यम् । यत एका स्थितिः स्वभावतोऽसंख्यलोकाकाशप्रदेशप्रमितैर्नियता-
 ध्यवसायैरेव वक्ष्यते, जीवानामानन्त्येऽपि समानाध्यवसायेन स्थिति वप्नेतां जीवानामध्यवसायो
 जात्यपेक्षयैक एव गण्यते, इत्यमेव कालान्तरेण आसदष्टाध्यवसायविषयेऽपि बोद्धव्यम् । ततश्च
 जीवानां कालस्य चानन्त्येऽपि नास्त्यनन्तानामध्यवसायानामेकस्थितिवन्धहेतुत्वावकाशः, किंच

॥ अत्रालोका स्थापना पर्यप्तावकाशमात्राद् विंशतितमे पृष्ठे आलोखिता, सा तत्र द्रष्टव्या ।

सर्वेऽपि स्थितिबन्धाध्यवसाया असंख्यलोकाकाशप्रदेशराशितुल्या एव, तत्कुत एकस्थितिबन्धे तद्वेन्ध-
हेतुभूता अध्यवसाया अनन्ता लभ्येरन् ? न कुतश्चिदपीत्यलं विस्तरेणेति ॥५६॥

चतुर्दशजीवस्थानेषु स्थितिबन्धस्थानाऽध्यवसायस्थानाल्पबहुत्वादीनां यन्त्रम्

क्रमः	चतुर्दशजीवस्थानानि	स्थितिबन्धस्थानानाम्		अध्यवसायस्थानानां मल्पबहुत्वम्
		अल्पबहुत्वम्	प्रमाणम्	
१	अपर्या० सू० एकेन्द्रिय०	स्तोक०	पल्योपमस्य अस० भाग०	असंख्येयगुण०
२	अप० वादरैकेन्द्रिय०	संख्येयगुण०	" "	"
३	पर्या० सू० द्वैकेन्द्रिय०	"	" "	"
४	पर्या० वादरैकेन्द्रिय०	"	" "	"
५	अप० द्वीन्द्रिय०	असंख्येयगुण०	" संख्येयभाग०	"
६	पर्या० द्वीन्द्रिय०	संख्येयगुण०	" "	"
७	अप० त्रीन्द्रिय०	"	" "	"
८	पर्या० त्रीन्द्रिय०	"	" "	"
९	अप० चतुरिन्द्रिय०	"	" "	"
१०	पर्या० चतुरिन्द्रिय०	"	" "	"
११	अप० असंज्ञिपञ्चे०	"	" "	"
१२	पर्याप्त० असंज्ञिपञ्चे०	"	" "	"
१३	अपर्याप्त-संज्ञिपञ्चे०	"	अन्त कोटाकोटी- सागरोपम०	"
१४	पर्याप्त संज्ञिपञ्चे०	"	देशोन ३० कोटाकोटि- सागरोपमादि०	"

(अष्टादशे पृष्ठे प्रदर्शनीया पञ्चाशत्स्थितिवन्वस्थानान्वारिथ्याभ्यवनायस्थानानामन्यत्वनया
स्थापना)

जयन्त्यस्थितिवन्वाशास्य
नयस्थानान्मेका यथोन्यपञ्चयोगभाज्यं येयभागाः

	प्राथम्य	द्वितीय	तृतीय	चतुर्थ	पञ्चम	षष्ठ
जयन्त्यस्थितिवन्वाशास्य प्रथम स्थानम् -----→	१०	२६	३०	१११	१००	१०६
समयोत्तर द्वितीय स्थानम्→	२०	१०	२०	१६०	१००	६१०
द्विसमयोत्तरे तृतीय स्थानम्→	३०	११	२०	१६६	१००	६११
पञ्चम उत्तरत्रापि,	३१	१२	२०	१६६	१००	६११
	३२	१३	२०	१६६	१००	६१२
	३३	१४	२०	१६६	१००	६१३
कुत्राप्यष्टादश-विंशत्याया प्रथमा- दिस्थितिवन्वस्थानहेतुभूता-य- वनायमन्या ।	३४	१५	२०	१६६	१००	६१४
	३५	१६	२०	१६६	१००	६१५
	३६	१७	२०	१६६	१००	६१६
	३७	१८	२०	१६६	१००	६१७
	३८	१९	२०	१६६	१००	६१८
प्रतिपत्त्योसमाप्तयेयभाग यावद् जायमानविशेषश्च शुद्धि -----→	३९	२०	२०	१६६	१००	६१९
	४०	२१	२०	१६६	१००	६२०
	४१	२२	२०	१६६	१००	६२१
	४२	२३	२०	१६६	१००	६२२
	४३	२४	२०	१६६	१००	६२३
	४४	२५	२०	१६६	१००	६२४
	४५	२६	२०	१६६	१००	६२५
	४६	२७	२०	१६६	१००	६२६
	४७	२८	२०	१६६	१००	६२७
	४८	२९	२०	१६६	१००	६२८
	४९	३०	२०	१६६	१००	६२९
	५०	३१	२०	१६६	१००	६३०
	५१	३२	२०	१६६	१००	६३१
	५२	३३	२०	१६६	१००	६३२
	५३	३४	२०	१६६	१००	६३३
	५४	३५	२०	१६६	१००	६३४
	५५	३६	२०	१६६	१००	६३५
	५६	३७	२०	१६६	१००	६३६
	५७	३८	२०	१६६	१००	६३७
	५८	३९	२०	१६६	१००	६३८
	५९	४०	२०	१६६	१००	६३९
	६०	४१	२०	१६६	१००	६४०
	६१	४२	२०	१६६	१००	६४१
	६२	४३	२०	१६६	१००	६४२
	६३	४४	२०	१६६	१००	६४३
	६४	४५	२०	१६६	१००	६४४
	६५	४६	२०	१६६	१००	६४५
	६६	४७	२०	१६६	१००	६४६
	६७	४८	२०	१६६	१००	६४७
	६८	४९	२०	१६६	१००	६४८
	६९	५०	२०	१६६	१००	६४९
	७०	५१	२०	१६६	१००	६५०
	७१	५२	२०	१६६	१००	६५१
	७२	५३	२०	१६६	१००	६५२
	७३	५४	२०	१६६	१००	६५३
	७४	५५	२०	१६६	१००	६५४
	७५	५६	२०	१६६	१००	६५५
	७६	५७	२०	१६६	१००	६५६
	७७	५८	२०	१६६	१००	६५७
	७८	५९	२०	१६६	१००	६५८
	७९	६०	२०	१६६	१००	६५९
	८०	६१	२०	१६६	१००	६६०
	८१	६२	२०	१६६	१००	६६१
	८२	६३	२०	१६६	१००	६६२
	८३	६४	२०	१६६	१००	६६३
	८४	६५	२०	१६६	१००	६६४
	८५	६६	२०	१६६	१००	६६५
	८६	६७	२०	१६६	१००	६६६
	८७	६८	२०	१६६	१००	६६७
	८८	६९	२०	१६६	१००	६६८
	८९	७०	२०	१६६	१००	६६९
	९०	७१	२०	१६६	१००	६७०
	९१	७२	२०	१६६	१००	६७१
	९२	७३	२०	१६६	१००	६७२
	९३	७४	२०	१६६	१००	६७३
	९४	७५	२०	१६६	१००	६७४
	९५	७६	२०	१६६	१००	६७५
	९६	७७	२०	१६६	१००	६७६
	९७	७८	२०	१६६	१००	६७७
	९८	७९	२०	१६६	१००	६७८
	९९	८०	२०	१६६	१००	६७९
	१००	८१	२०	१६६	१००	६८०

तदेवं दर्शितं चतुर्दशजीवभेदेषु नंक्रेशविशुद्धिस्थानानामन्यत्वनयम् । सम्प्रति चतुर्दशजीव
भेदेष्वेव सविशेषभेदभेदानधिकृत्य जयन्त्योत्कृष्टस्थितिवन्वाल्पवहुत्वं गीया पञ्चकेनाह

संवत्सरो ठिड्वंधो जडणो डहरो तओ असंखगुणो ।

वायरपज्जस्म तओ समत्तसुहुमस्स अम्महियो ॥७॥

एआउ विसेत्तसुहुमस्स कमा अपज्जत्तवायरियराणं ।

सुहमियरायज्जाणं परमो पज्जसुहमियराणं ॥८॥

पज्जत्तस्स कणिट्ठो तओ अपज्जत्तस्सणू तओ परमो ।

तो पज्जत्तस्स परो कमसो वेइदियस्स भवे ॥९॥

तेइंदियचउइंदियअमणीण कमा तहेव णायव्वो ।

एवरि लहू संखगुणो समत्तविदिय-असरणीणं ॥१०॥

संखगुणोऽतो जइणो परमो देसस्स हस्सियरो ।

पज्जाईणुत्तकमसो चउरो सम्पत्तिमिच्छाणं ॥११॥ उपगीतिः

(प्रे०) “सद्वऽपो” इत्यादि, सर्वाल्पः—अनन्तरवच्यमाणशेषसर्वस्थानेभ्यः स्तोक इत्यर्थः ।

क इत्याह—“ठिइवधो जइणो डहरो” ति यतेः ‘डहरो’—जघन्यः स्थितिबन्धः । यतोऽयं सूक्ष्म-
सम्परायक्षपकस्य जायते, तस्य सूक्ष्मसम्परायक्षपकस्य लोभिसूक्ष्मकिङ्कीवेदकस्य कषायोदयवशेषसर्व-
जीवापेक्षया विशुद्धेराधिक्याज्जघन्योऽन्तर्मुहूर्तादिमात्रः स्थितिबन्धो भवति । इत उपरिष्ठाद् यद्यपि
सातवेदनीयस्य सामयिको बन्धो भवति, तथापि तस्य समयादविकावस्थानामावात्स्थितिबन्धे गणनैव
न क्रियते । वस्तुतः कापायिकः स्थितिबन्ध एव प्रकृतोऽविकृतः, स तूपशान्तमोहादिगुणस्थानेषु नैव
भवति, उपशान्तमोहादिषु सूक्ष्मस्याऽपि कषायोदयस्याभावात् । “तत्रो” ति ततः—यतिनो जघन्य-
स्थितिबन्धात् “असंखगुणो बायरपज्जरस” ति वादरपर्याप्तैकेन्द्रियस्य जघन्यस्थितिबन्धोऽसंख्येय-
गुण इत्यर्थः, डहरोशब्दस्यात्रापि योजनात् । कुतोऽसंख्येयगुणः ? उच्यते, वादरपर्याप्तजघन्यस्थिति-
बन्धस्यापि देशोनसागरोपमत्रिसप्तमागादिप्रमाणत्वात्, एतच्चाग्रे स्थितिबन्धप्रमाणद्वारे ग्रन्थकारः
स्वयमेव दर्शयिष्यति । “तत्रो” ति ततो—वादरपर्याप्तजघन्यस्थितिबन्धापेक्षया “समत्तसुहुमस्स
अब्भहियो” ति समाप्तस्य स्वप्रायोग्यपर्याप्तीरपेक्ष्य पर्याप्तस्य, अर्थात् करणपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियस्य
विशेषाधिकः, जघन्यस्थितिबन्ध इति पूर्ववद्द्रष्टव्यम्, प्रथमोपात्तस्य ‘डहरो’ इति शब्दस्याधिस्तनस्थानेऽपि
योजनात् । “एआउ” ति एतस्मात्—पर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियजघन्यस्थितिबन्धात् “विसेसऽहियो कमा”
इत्यादि, विशेषाधिकः क्रमात् “अपज्जत्तवायरियराण” ति अपर्याप्तवादरैकेन्द्रियस्येतरपदेन चापर्याप्त-
सूक्ष्मैकेन्द्रियस्य, जघन्यस्थितिबन्ध इति तु पूर्ववदिति । ‘सुहमियरापज्जाण परमो’ ति, सूक्ष्मै-
केन्द्रियापर्याप्तस्य परमः—उत्कृष्टस्थितिबन्धः, इतरपदेन वादरैकेन्द्रियापर्याप्तस्योत्कृष्टस्थितिबन्धश्चेत्यर्थः ।
“पज्जसुहमियराण” मिति, परमशब्दस्य देहलोदीपकन्यायेनाऽत्रापि योजनात्, पर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियस्यो-
त्कृष्टस्थितिबन्धः, इतरस्य पर्याप्तवादरैकेन्द्रियस्योत्कृष्टस्थितिबन्धश्च । अन्यानपि क्रमगतान् द्वीन्द्रियादीनां
जघन्यादिस्थितिबन्धानाह “पज्जत्तस्स कणिट्ठो” इत्यादिना, अत्र “पज्जत्तस्से” त्यादिषट्चन्तानां
गाथायाः पर्यन्ते “वेइंदियस्स भवे” इत्यनेनान्वयः, तथा च सति ‘पज्जत्तस्स कणिट्ठो तत्रो’
ति ततः पर्याप्तवादरैकेन्द्रियस्योत्कृष्टस्थितिबन्धात् पर्याप्तस्य द्वीन्द्रियस्य कनिष्ठः—जघन्यस्थितिबन्धः ।
“अपज्जत्तणु” ति ततोऽपर्याप्तस्य द्वीन्द्रियस्याणुः जघन्यस्थितिबन्धः, “तत्रो परमो” ति
ततस्तस्यैवापर्याप्तद्वीन्द्रियस्य परमः—उत्कृष्टः स्थितिबन्धः । “तो पज्जत्तस्स परो” ति ततः पर्याप्तस्य
द्वीन्द्रियस्य परः—उत्कृष्टः स्थितिबन्धः “कमसो वेइंदियस्स भवे” इति योजितम् । “तेइंदिये” इत्यादि,

पर्याप्तिद्वीन्द्रियस्योत्कृष्टस्थितिवन्धानन्तरं त्रीन्द्रियस्य चतुरिन्द्रियस्य तथा “अमण” चि अमनाऽसंज्ञी तस्य, असंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्येत्यर्थः “कमा” चि अमीपां त्रयाणां क्रमात् ‘तहेव णायव्वो’ चि तथैव-
यथा द्वीन्द्रियस्य प्रथमतः पर्याप्तस्य जवन्यस्ततोऽपर्याप्तस्य जवन्यस्ततोऽपर्याप्तस्योत्कृष्टस्ततः पर्याप्त-
स्योत्कृष्टः स्थितिवन्ध इत्येतेन क्रमेणोक्तस्तेनैव क्रमेण ज्ञातव्यः, अयम्भाव पर्याप्तिद्वीन्द्रियस्यो-
त्कृष्टस्थितिवन्धात् त्रीन्द्रियस्य पर्याप्तस्य जवन्यस्थितिवन्धः, ततस्तस्यैव त्रीन्द्रियस्यापर्याप्तस्य जवन्यः
स्थितिवन्धः, ततस्तस्यैवापर्याप्तस्योत्कृष्टस्थितिवन्धः, ततस्तस्यैव त्रीन्द्रियस्य पर्याप्तस्योत्कृष्टस्थितिवन्धः,
ततः पुनश्चतुरिन्द्रियस्य पर्याप्तस्य जवन्यः, ततस्तस्यैव चतुरिन्द्रियस्यापर्याप्तस्य जवन्यः, ततस्तस्यैवा-
पर्याप्तस्योत्कृष्टः, ततस्तस्यैव चतुरिन्द्रियस्य पर्याप्तस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धः, ततः पुनरनेनैव क्रमेणा-
संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तस्य जवन्यः, ततोऽपर्याप्तस्य जवन्यः, ततोऽपर्याप्तस्योत्कृष्टः, ततः पर्याप्तस्यो-
त्कृष्टश्च; एते एकेन्द्रिय-द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिया-ऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामुक्तक्रमेण दर्शिता जवन्यादि-
स्थितिवन्धाः वच्यमाणापवादं विवर्ज्य यथोत्तरं विशेषाविका द्रष्टव्याः । कुत एवं गम्यते ? “एआउ
विसेसऽहियो” इति प्रागुक्तस्य “विशेषाधिक” इति पदस्यासंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्योत्कृष्टस्थितिवन्धं
यावदनुकर्षणात् । एवं सामान्यतः सर्वत्र यथोत्तरं विशेषाधिकेऽभिहिते याऽतिप्रसक्तिस्तां निराकर्तु-
मभवति “णवरि लहू” इत्यादि, नवरं लघुः—जवन्यः स्थितिवन्धः संख्यगुणः । कस्य कस्ये-
त्याह “समत्ताविदियअसण्णीण” चि अत्र “समत्त” इति शब्दस्य प्रत्येकं योजनात् पर्याप्तस्य
द्वीन्द्रियस्य, पर्याप्तस्यासंज्ञिनरचेत्यर्थः । वक्तव्य इति शेषः । इदमुक्तं भवति पर्याप्तवादरैकेन्द्रिय-
स्योत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाविक इति कथनानन्तरं पर्याप्तद्वीन्द्रियस्य जवन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिको
न वक्तव्यः, किन्तु संख्येयगुणो वक्तव्यः, तथैव चतुरिन्द्रियस्य पर्याप्तस्योत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाविक
इत्यभिधानानन्तरमसंज्ञिनः पर्याप्तस्य जवन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिको न वक्तव्यः, किन्तु संख्येयगुणो
वक्तव्यः, तदन्येषु स्थानेषु पुनर्विशेषाविक एव वक्तव्य इति । पर्याप्तासंज्ञिन उत्कृष्टस्थितिवन्धादूर्ध्व-
मप्याह—“सखगुणोऽतो जइणो” इत्यादि, अत्र लुप्ताकारस्य योजनात् ‘सखगुणो अतो’ चि इत्
आरम्भानन्तरवच्यमाणस्थानेषु यथोत्तरं जवन्य उत्कृष्टो वा स्थितिवन्धः सर्वत्र संख्यगुणः, द्रष्टव्य
इति शेषः, तमेवाह—“जइणो परमो” इत्यादिना, तत्र “जइणो परमो” चि यतोः—संयतस्य परमः—
उत्कृष्टस्थितिवन्धः, जवन्यस्थितिवन्धस्तु तस्य प्रागेव सर्वाल्पास्थितिवन्धतयोक्तः, अयं तूत्कृष्टः ।
“देसरत्त हस्सियरो” चि ततो देशविरतस्य ह्रस्वः स्थितिवन्धस्ततस्तु तस्यैवेतरः—उत्कृष्टः स्थितिवन्धः,
“पज्जाईणुत्तकमसो” चि ततः पुनः पर्याप्तादीनामुक्तक्रमात्, यो द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तादिसत्कजवन्यादि-
स्थितिवन्धेषु क्रमोक्तस्तेन क्रमेणेत्यर्थः । तेन क्रमेण किमित्याह—“चउरो” चि चत्वारः स्थितिवन्धाः,
केषां पुनः पर्याप्तादिसत्काश्चत्वारः स्थितिवन्धा इत्याह “सग्गात्तिभिच्छाणं” चि आदावविरत-
मभ्यगदशः पर्याप्तादिसत्काश्चत्वारः स्थितिवन्धास्ततो संज्ञिपञ्चेन्द्रियमित्यादशः पर्याप्तादिसत्काश्चत्वारः
स्थितिवन्धाः प्रागुक्तद्वीन्द्रियसत्कचतुर्विधस्थितिवन्धानां क्रमेण वक्तव्या इत्यर्थः । तद्वक्तव्यता त्वेवं

भवति देशविरतस्योत्कृष्टस्थितिवन्धात् पर्याप्तस्याविरतसम्यग्दृष्टेर्जघन्यस्थितिवन्धः, ततोऽपर्याप्तस्याविरतसम्यग्दृष्टेर्जघन्यस्थितिवन्धः, ततस्तस्यैवापर्याप्तस्याविरतसम्यग्दृष्टेरुत्कृष्टस्थितिवन्धः, ततस्तु पर्याप्तस्याविरतसम्यग्दृष्टेरुत्कृष्टस्थितिवन्धः, ततः पुनः पर्याप्तस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियमिथ्यादृष्टेर्जघन्यस्थितिवन्धः, ततोऽपर्याप्तस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियमिथ्यादृष्टेरुत्कृष्टस्थितिवन्धः, ततः पर्याप्तस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियमिथ्यादृष्टेरुत्कृष्टस्थितिवन्धः, इत्यनेन क्रमेण यथोत्तरं संख्येयगुणा भवन्ति "संख्यगुणोऽतो" इति वचनात् । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णं ।

"संयत्योवो सजयस्स जहण्णगो ठितिवधो । एगिन्दियवाअरपज्जत्तगस्स जहण्णो ऽ ठितिवधो अस्सखेज्जगुणो । सुहुमस्स पज्जत्तगस्स जहण्णगो ठितिवधो विसेसाहिओ । अपज्जत्तगस्स वाअरस्स जहण्णगो विसेसाहिओ । सुहुमस्स अपज्जत्तगस्स जहण्णगो विसेसाहिओ । तस्सेवुक्कस्सगो ठितिवधो विसेसाहिओ । वाअरस्स अज्जत्तगस्स उक्कोसो विसेसाहिओ । सुहुमस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसो विसेसाहिओ । वाअरस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसो विसेसाहिओ । ततो वेअदियस्स पज्जत्तगस्स जहण्णओ सखेज्जगुणो । तस्सेव अपज्जत्तगस्स जहण्णओ विसेसाहिओ । तस्सेवुक्कस्सगो विसेसाहिओ । वेअदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसो विसेसाहिओ । तओ तेअदियस्स पज्जत्तगस्स जहण्णो विसेसाहिओ । तस्सेव अपज्जत्तगस्स जहण्णओ विसेसाहितो । तस्सेवुक्कोसो विसेसाहितो । तेअदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसो विसेसाहितो । चउरिदियपज्जत्तस्स जहण्णओ विसेसाहितो । तस्सेव अपज्जत्तगस्स जहण्णओ विसेसाहितो । तस्सेव पज्जत्तगस्स उक्कोसो विसेसाहितो । असण्णपचिदियस्स पज्जत्तगस्स जहण्णओ सखेज्जगुणो । तस्सेव अपज्जत्तगस्स जहण्णओ विसेसाहितो । तस्सेवुक्कस्सगो विसेसाहितो । असण्णपचिदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसो ठितिवधो विसेसाहितो । ततो सजयस्स उक्कोमगो ठितिवधो सखेज्जगुणो । "विरते देसजडुगे सम्मचउत्के य सखेज्जगुणो" त्ति ततो देशविरतस्य जहण्णओ ठितिवधो सखेज्जगुणो । तस्सेव उक्कस्सगो ठितिवधो सखेज्जगुणो । सम्मचउत्के यत्ति असंजयसम्मदिट्ठीपज्जत्तापज्जत्ताण जहण्णुक्कोसगति भणित होति । देसविरयस्स उक्कोसा ठितिवधातो असजयसम्मदिट्ठीयस्स पज्जत्तगस्स जहण्णओ ठितिवधो सखेज्जगुणो । तस्सेव अपज्जत्तगस्स जहण्णओ ठितिवधो सखेज्जगुणो । तस्सेवुक्कस्सओ दिठितिवधो सखेज्जगुणो । असंजयस्स सम्मदिट्ठस्स पज्जत्तगस्स उक्कस्सगो ठितिवधो सखेज्जगुणो । असजयसम्मदिट्ठस्स पज्जत्तगस्स उक्कस्सगातो ठितिवधातो सण्णपचिदियपज्जत्तगस्स जहण्णओ ठितिवधो सखेज्जगुणो । तस्सेव अपज्जत्तगस्स जहण्णओ ठितिवधो सखेज्जगुणो । तस्सेवुक्कस्सगो ठितिवधो सखेज्जगुणो" इत्यादि ।

अत्र संयतस्य जघन्यस्थितिवन्धः क्षपकत्रेणमत्क इति कृत्वा सर्वाल्प इति तु प्रागेवाभिहितम्, ततश्च पर्याप्तवादरैकेन्द्रियस्य जघन्यस्थितिवन्धोऽसंख्येयगुण इत्यत्रापि पर्याप्तवादरैकेन्द्रियस्य स्थितिवन्धो जघन्यतोऽपि देशानसामारोपमत्रिसप्तभागादिमानो जायते इति हेतुर्दर्शितः, तत आरम्य क्रमेणोक्तेष्वेकेन्द्रियसत्केषु सप्तस्वपि स्थानेषु यथोत्तरं विशेषाधिकः स्थितिवन्ध उक्तः, यत एकेन्द्रियभेदेषु जघन्यस्थितिवन्धापेक्षयोत्कृष्टोऽपि स्थितिवन्धः पल्योपमासंख्येयभागेनैवाधिको जायते । ननु भवतूक्तानीत्या विशेषाधिकस्तथापि यथोक्तक्रमे कः प्रयोजकः ? उच्यते, उत्कृष्टादिस्थितिवन्धहेतुभूतायां

कपायोदयस्य तीव्रतायां मन्दतायां च पर्याप्तत्वाद्यवस्थाविशेषाः सहकारिणो भवन्ति, तथा च सति यादृश्यौ कपायोदयस्य तीव्रतामन्दते वादरस्य सम्भवतस्तादृश्यौ तीव्रतामन्दते सूक्ष्मस्य न सम्भवतः । कुतः ? तथाविवतीव्रमन्दकपायोदयसहकारिणो विरहात्, एवं यादृश्यौ कपायोदयस्य तीव्रतामन्दते पर्याप्तस्य सम्पद्येते तादृश्यौ तीव्रतामन्दतेऽपर्याप्तस्य न सम्पद्येते. एवमेव यादृश्यौ तीव्रतामन्दते द्वीन्द्रियादीनां सम्भवतस्तादृश्यौ नैकेन्द्रियस्य, इत्यमेवासंख्यादिष्वपि प्रतिपक्षभेदमादाय द्रष्टव्यम् । एतेन कारणेन पर्याप्तवादराद्येकेन्द्रियाणां जवन्यादिरिथितिवन्ध उत्तक्रमेणाविकाधिकतरो लभ्यते, स चोत्तरस्थानेषु पल्योपसामंख्येयभागेनाभ्यविकोऽभ्यधिक इति कृत्वा तथैवोक्त इति । एकेन्द्रियस्योत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया द्वीन्द्रियस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धः पञ्चविंशतिगुणो जायते । वक्ष्यते च

“मोहगुरुद्विभक्तो सत्तएह ओहजेदुठिडवधो ।

सो जेहो सन्वेसु णमिदियपचकायमेणसु ॥४२॥

स ह्यो पणवीसाण पण्णासाण मयेण सहसेण ।

सत्तएह गुरु कमसो समत्थविगलेसु अमणम्मि ॥४३” ॥ इत्यादि ॥

स च द्वीन्द्रियस्योत्कृष्टस्थितिवन्धः पल्योपमस्य मंख्येयभागेन न्यूनः सन् द्वीन्द्रियस्य जवन्यस्थितिवन्धो भवति, तस्य च बन्धकाः प्रागुक्तनीत्या पर्याप्तद्वीन्द्रियाः, न पुनरपर्याप्तद्वीन्द्रियाः, अपर्याप्तद्वीन्द्रियाणां तथाविवसामग्र्यभावेन पर्याप्तद्वीन्द्रियाणामिव स्तोकास्थितिवन्धहेतुभूतविशुद्धेरसम्भवात्, अत एव पर्याप्तवादरैकेन्द्रियोत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया पर्याप्तद्वीन्द्रियस्य जवन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणो उक्तः ।

ननु मा भवत्त्वपर्याप्तद्वीन्द्रियाणां पर्याप्तद्वीन्द्रियापेक्षया स्तोकाः स्थितिवन्धः, तथाविवसामग्र्यभावात्, किन्त्वपर्याप्तैकेन्द्रियापेक्षया त्वमीपामपर्याप्तद्वीन्द्रियाणां विशिष्टा सामग्री विद्यते, ततश्च तेयामेकेन्द्रियापेक्षया मन्दकपायोदयोऽपि सम्भवति, इत्थं चापर्याप्तद्वीन्द्रियाणामपर्याप्तैकेन्द्रियापेक्षया स्थितिवन्धः स्तोको भवेत्, ततोऽपि त्रीन्द्रियादीनां मन्द-मन्दतरकपायोदयप्रयोजकसामग्रीसङ्गत्वात् स्तोकेस्तोकादिरस्थितिवन्धो लभ्येत, तत् कुत एकेन्द्रियापेक्षया द्वीन्द्रियाणां ततोऽपि त्रीन्द्रियाणामित्येवं वैपरीत्येनाल्पवहुत्वमुच्यते ? इति चेद्, न, एकेन्द्रियादिषु जातिभेदेन स्वस्थाने पर्याप्तत्वादिसामग्रीप्रयुक्तं यथोक्तं जवन्योत्कृष्टस्थितिवन्धाल्पवहुत्वं प्राप्यते, न पुनः परेस्थानापेक्षयाऽपि, यत एकेन्द्रियापेक्षया द्वीन्द्रियाणां, तदपेक्षया त्रीन्द्रियाणामेवं यथोत्तरमुक्तसामग्रीप्रयुक्तस्य विशुद्धाधिक्यस्य सम्भवेऽपि बालमध्यमादिपुरुषाहारवत् तथात्रमानाद् द्वीन्द्रियादीनां यथोत्तरं जवन्यतोऽपि महान् महत्तरः स्थितिवन्धो जायते । उक्तं च रातकवृत्तो

“विकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियेण तु शुद्धिरविकाऽपि लक्ष्यते । केवलं तेऽपि स्वभावादेव प्रस्तुतकर्मणां महतीस्थितिमुपरचयन्तीति ।”

ततः पुनर्द्वीन्द्रियसत्केषु त्रयविस्थानेषु यथोत्तरं विशेषाधिक्य उक्तस्तत्रापि तादृशकमे पूर्ववत् पर्याप्तत्वस्य कापायिकतीव्रतामन्दताविषये उपपन्नकत्वेन पल्योपमसंख्येयभागेन स्थितिवन्धाधिक्यादिति

हेतुर्बोद्धव्यः । इत्थमेव त्रीन्द्रियाद्यसंज्ञिपर्यन्तानां पर्याप्तादिसत्कजवन्यादिस्थितिवन्धानां निरुक्तक्रमेण विशेषाधिक्ये विभावनीयम् । नन्वेकेन्द्रियोत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया यथा द्वीन्द्रियपर्याप्तस्य जवन्यस्थिति-
 वन्धः संख्येयगुण उक्तस्तथा द्वीन्द्रियोत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया पर्याप्तत्रीन्द्रियस्य जवन्यः स्थितिवन्धः,
 एवं त्रीन्द्रियोत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया चतुरिन्द्रियापर्याप्तस्य जवन्यस्थितिवन्धश्च संख्येयगुणो कथं
 नोक्तः ? उच्यते, यथैकेन्द्रियाणां स्थितिवन्धापेक्षया द्वीन्द्रियाणां स्थितिवन्धः सामान्यतः पञ्च-
 विंशतिगुणो भवति, तथा त्रीन्द्रियाणां पञ्चाशद्गुणो भवति, चतुरिन्द्रियाणां तु शतगुणः, तथा च
 सत्यसावेकेन्द्रियस्थितिवन्धापेक्षया पञ्चाशद्गुणोऽपि त्रीन्द्रियाणां स्थितिवन्धो द्वीन्द्रियस्थितिवन्धा-
 पेक्षया द्विगुण एव भवति, तत्रापि द्वीन्द्रियोत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया त्वसौ पर्याप्तत्रीन्द्रियाणां जवन्य-
 स्थितिवन्धो द्विगुणोऽपि न भवति, तरणाद्विशेषाधिक उक्तः । इत्थमेवैकेन्द्रियस्थितिवन्धापेक्षया
 शतगुणोऽपि चतुरिन्द्रियाणां स्थितिवन्धस्त्रीन्द्रियस्थितिवन्धापेक्षया द्विगुण एव, तत्रापि त्रीन्द्रियोत्कृष्ट-
 स्थितिवन्धापेक्षया चतुरिन्द्रियपर्याप्तस्य जवन्यस्थितिवन्धस्तु द्विगुणादपि हीनः, अतोऽसौ विशेषाधिक
 उक्तः । यः पुनरसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां स्थितिवन्धः स त्वेकेन्द्रियस्थितिवन्धापेक्षया सहस्रगुणः, तथा च
 सत्यसौ चतुरिन्द्रियस्य स्थितिवन्धापेक्षया दशगुणः, अतोऽसौ जवन्यतः पल्योपमसंख्येयभागेन
 न्यूनोऽपि सन् चतुरिन्द्रियस्योत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया संख्येयगुण एव जायते, अत एव पर्याप्तस्या-
 संज्ञिनो जवन्यः स्थितिवन्धश्चतुरिन्द्रियस्योत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया विशेषाधिको न उक्तः, किंतु
 संख्येयगुण उक्तः । शेषेऽसंज्ञिसत्कत्रिस्थानेषु पूर्वोक्तहेतुना विशेषाधिक इति प्रागेवामिहितम् ।
 असंख्यपेक्षया संज्ञिनां श्रेणिगतवन्धवर्जशेषस्थितिवन्धः संख्येयगुण एव भवति, तत्रापि संयतस्योत्कृष्ट-
 स्थितिवन्धोऽसंज्ञिपर्याप्तस्योत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया संख्येयगुणोऽपि सन् शेषसंख्यपेक्षया संख्यातभाग-
 प्रमाण एव जायते, तस्मादसौ प्रागुपात्तः । ननु शेषसंख्यपेक्षया करणादसौ संयतस्याल्पो
 भवति ? उच्यते, संयतस्यानन्तानुबन्धनामिवाप्रत्याख्यानावरण-प्रत्याख्यानावरणकपायाणामप्यनुदयात्
 शेषदेशविरताद्यपेक्षया मन्दः संक्लेशः, तथा च सति स्थितिवन्धोऽप्यल्प इति । सर्वविरत्यभिमुखानामपि
 देशविरतानां प्रत्याख्यानावरणकपायाणामप्युदयात् मिथ्यात्वाभिमुखमवविरत्यपेक्षया विशुद्धिरल्पा,
 तथा च सति तेषां स्थितिवन्धः संयतोत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया संख्येयगुणो भवति, मिथ्यात्वाभिमुखानां
 देशविरतानां तु संक्लिष्टत्वात् स्वीयजवन्यस्थितिवन्धापेक्षयाऽपि संख्येयगुणः स्थितिवन्धो जायते,
 तस्मात् तेषु त्रिषु स्थानेष्वपि यथोत्तरं संख्येयगुण उक्तः । ननु सर्वविरत्यभिमुखो विशुद्धयमानः,
 मिथ्यात्वाभिमुखस्तु संक्लितयमानः, यद्येवं तर्हि कथमनयोर्विशुद्धिसंक्लेशयोस्तारतम्यं हेतुतया चिन्त्यते,
 यतः स्वस्थानेष्वेव संक्लेशेन सह संक्लेशस्य, विशुद्ध्या समं विशुद्धेर्वा हीनाधिक्यचिन्तासंगवः; न तु
 परस्परविरुद्धयोः संक्लेश-विशुद्धयोरिति । अत्र प्रतिविधीयते-अभिप्रायापरिज्ञानात्, यदस्माभिः
 प्रागुक्तमेव यानि संक्लेशस्थानानि तान्येव विशुद्धिस्थानानि इत्यादि; व्यपदेशभेदस्त्वनन्तरप्राप्या-
 वस्थ्याविशेषमधिकृत्य, यतस्तान्यारोहत्परिणामस्य विशुद्धय इति व्यपदेशमाज्ञि, यतत्परिणामस्य तु

संक्लेशा इति, सिद्धाचलाधारुह्यमानावरुह्यमानयोरेकरिगन्नेव सोपानवर्तिनोर्व्यपदेशमेदवत् , उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ

“जाणि चेव सकिलेसमाणस्स सकिलेसट्ठाणाणि ताणि चेव विमुज्जमाणस्स विसोहिट्ठाणाणि । सोवाणारोद्धणञ्चोत्तरणदिट्ठतेण णायव्वाणी” त्ति ।

अविरतसम्यग्दशामप्रत्याख्यानावरणकपायाणामप्युदयो विद्यते, तथा च सति स्थितिवन्धो देशविरतापेक्षयाऽप्यधिकः, शेषं तु पूर्ववत् । इत्थमेव संज्ञिपञ्चेन्द्रियमिथ्यादष्टिविषयकस्थितिवन्धेऽपि विभावनीयम्, मिथ्यादशामनन्तानुबन्विकपायाणामप्युदयात्, तत्रापि पर्याप्तापर्याप्तस्थितिवन्धविषयकयथोक्तक्रमे हेतुर्द्वीन्द्रियादिवद्द्रष्टव्य इति । अत्रेदं बोध्यम्—असंज्ञिपर्यन्तेषु पदेषु यत्र यावान् स्थितिवन्धो भवति तावान् दर्शितः, संयतोत्कृष्टस्थितिवन्धपदादारम्यापर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियमिथ्यादष्टयुत्कृष्टस्थितिवन्धपर्यन्तेषु दशपदेषु यथोत्तरं संख्येयगुणोऽपि स्थितिवन्धः सर्वत्रान्तःकोटीकोटीसागरोपममात्रः, अन्तिमपदे त्वसौ ज्ञानावरणादिमूलप्रकृतीः समाश्रित्य त्रिशत्कोटीकोटीसागरोपमादिवच्यमाणप्रमाणो बोद्धव्य इति ।

इदन्त्ववधारणीयम् प्रकृतद्वारे प्ररूपितानि त्रीण्यल्पवहुत्वानि मूलकारेणाऽनिर्दिष्टेऽप्यायुर्वर्जानां सप्तानां प्रकृतीनां स्थितिवन्वस्थानादिविषयाणि बोद्धव्यानि । आयुषः स्थितिवन्धस्थानादिविषयकाल्पवहुत्वानि तु सुगमत्वात्स्वयमेवोक्तानि । तद्यथा—संज्ञिसंज्ञिपर्याप्तजीवमेदव्यवर्जानां शेषाणामेकेन्द्रियादीनां प्रत्येकमायुषः स्थितिवन्धस्थानानि स्तोकानि परस्परं च तुल्यानि; यतोऽमीपामेकेन्द्रियादीनां प्रत्येकमुत्कृष्टतोऽपि पूर्वकोटीवर्षप्रमाणः पारमविकायुषः स्थितिवन्धो जायते । तेभ्यश्चासंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तस्यायुषः स्थितिवन्धस्यानान्यसंख्येयगुणानि, कुतः ? अस्योत्कृष्टतः पल्योपमासंख्येयमागप्रमाणायुर्वन्धभावात् । असंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्याऽऽयुःसत्कस्थितिवन्वस्थानेभ्यः संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तस्यायुषः स्थितिवन्वस्थानान्यसंख्येयगुणानि, यतः संज्ञिपञ्चेन्द्रियैरुत्कृष्टमायुस्त्रयस्त्रिशत्सागरोपमप्रमाणं वक्ष्यत इति ।

आयुषः स्थितिवन्धहेतुभूतानां संक्लेशविशुद्धिस्थानानामल्पवहुत्वमपीत्यमेव बोद्धव्यम् । यत आयुषः स्थितिवृद्धौ नियमेनासंख्येयगुणसंक्लेशविशुद्धिस्थानानां वृद्धिर्भवति । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ

“आउगस्स जह्खिण्णाए ठितिए ठितिवन्वज्जवसाणट्ठाणाणि थोवाणि । वितियाए असखेज्जगुणाणि । ततियाए असखेज्जगुणाणि । एव जाव उकसिता ठितित्ति ॥ ८७ ॥ इति”

आयुषो जवन्पोत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणाल्पवहुत्वं पुनरित्यम् चतुर्दशविधानामपि जीवानां जवन्पस्थितिवन्धः सर्वस्तोकः परस्परं च तुल्यः । कुतः ? प्रत्येकं जीवमेदेषु कुल्लकमवप्रमाणजवन्पस्थितिवन्धभावात् । ततः सूक्ष्मवादरैकेन्द्रिय-द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियाणां पर्याप्तानामपर्याप्तानां तथा संज्ञिसंज्ञिपञ्चेन्द्रिययोरपर्याप्तयोरित्येतेषामन्यतमस्याप्यायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुणः

सविशेषचतुर्दशजीवभेदेषु जवन्योत्कृष्टस्थितिवन्धाल्पबहुत्वयन्त्रम्

क्रमः	जीवभेदाः	बन्धः	अल्पबहु०	क्रमः	जीवभेदाः	बन्धः	अल्पबहु०
१	सयमित	जघ०	स्तोक	१६	अपर्याप्तस्य-चतुरिन्द्रियस्य	जघ०	विशेषाधिक.
२	पर्याप्त-त्रादरैकेन्द्रियस्य	"	असंख्येयगु०	२०	अपर्याप्तस्य-चतुरिन्द्रियस्य	उत्कृ०	"
३	पर्याप्त-सूक्ष्मैकेन्द्रियस्य	"	विशेषाधिक.	२१	पर्याप्तस्य-चतुरिन्द्रियस्य	"	"
४	अपर्याप्त-त्रादरैकेन्द्रियस्य	"	"	२२	पर्याप्तस्य-असंख्येयगु०	जघ०	संख्येयगु०
५	अपर्याप्त-सूक्ष्मैकेन्द्रियस्य	"	"	२३	अपर्याप्तस्य	"	विशेषाधिक.
६	अपर्याप्त-सूक्ष्मैकेन्द्रियस्य	उत्कृ०	"	२४	अपर्याप्तस्य	उत्कृ०	"
७	अपर्याप्त-त्रादरैकेन्द्रियस्य	"	"	२५	पर्याप्तस्य	"	"
८	पर्याप्त-सूक्ष्मैकेन्द्रियस्य	"	"	२६	संयतस्य	"	संख्येयगु०.
९	पर्याप्त-त्रादरैकेन्द्रियस्य	"	"	२७	देशसयतस्य	जघ०	"
१०	पर्याप्त-द्वीन्द्रियस्य	जघ०	संख्येयगु०	२८	देशसयतस्य	उत्कृ०	"
११	अपर्याप्त-द्वीन्द्रियस्य	"	विशेषाधिक०	२९	पर्याप्तस्याविरत- संयतगु०	जघ०	"
१२	अपर्याप्त-द्वीन्द्रियस्य	उत्कृ०	"	३०	अपर्याप्त	"	"
१३	पर्याप्त-द्वीन्द्रियस्य	"	"	३१	अपर्याप्त	उत्कृ०	"
१४	पर्याप्त-त्रीन्द्रियस्य	जघ०	"	३२	पर्याप्त	"	"
१५	अपर्याप्त-त्रीन्द्रियस्य	"	"	३३	पर्याप्त-संख्येयगु०	जघ०	"
१६	अपर्याप्त-त्रीन्द्रियस्य	उत्कृ०	"	३४	अपर्याप्त	"	"
१७	पर्याप्त-त्रीन्द्रियस्य	"	"	३५	अपर्याप्त	उत्कृ०	"
१८	पर्याप्त-चतुरिन्द्रियस्य	जघ०	"	३६	पर्याप्त	"	"

परस्परं त्वमीषामसौ तुल्य एव । यतोऽमिभिः प्रत्येकमायुष उक्कृष्टा स्थितिः पूर्वकोटीप्रमाणा निर्वर्त्यते,
सा च पट्पञ्चाशदभ्यविक्रद्विशतावलिकाप्रमाणजुल्लकमवापेक्षया संख्येयगुणा भवति । ततः
पुनरसंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तस्योत्कृष्टस्थितिवन्वोऽसंख्येयगुणाः, पल्योपमासंख्येयमागप्रमाणात्वात्तस्य ।
ततोऽपि संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तस्योत्कृष्टोऽसंख्येयगुणाः, त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणात्वादिति ॥७॥
६।१०।११॥ तदेवमभिहितं जीवभेदेषु मूलप्रकृतिस्तत्कजवन्योत्कृष्टस्थितिवन्वाल्पवहुत्वमपि; इत्थं च
गतं “ठिठ्ठाणाणि” इत्यनेनोद्दिष्टं प्रथमं द्वारम् ।

अयं क्रमप्राप्ते द्वितीयद्वारे निपेकस्य प्ररूपणा कर्तव्या, तत्र निपेकपदार्थस्तु कर्मदलरचना-
विशेष इति प्रागभिहितम्, तस्य च प्ररूपणाऽनन्तरोपनिवा-परम्परोपनिधामेदेन द्विधा क्रियते,
तत्रादावनन्तरोपनिधयाऽऽह

चउदसविहजीवेसुं अट्ठण्ह भवे दलं सगमवाहं ।

मोत्तूण पढमसमये वहुं कमित्तो विसेसूणं ॥१२॥

(प्रे०) “चउदसविहजीवेसुं” मित्यादि, चतुर्दशविधेषु जीवेषु-जीवस्थानेषु ज्ञानावरणीयादी-
नामष्टानां मूलकर्मणां प्रत्येकं स्वकामवाचां मुक्त्वा प्रथमसमये यदलं-कर्मप्रदेशाग्रं तद् बहु भवेत्,
इतो द्वितीयादिसमयेषु क्रमाद्विशेषोपनि, दलं भवेदिति पूर्वतो योज्यमिति संक्षेपः । विस्तरतस्तु सूत्रमै-
केन्द्रियवादरैकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासंज्ञिपञ्चेन्द्रियसंज्ञिपञ्चेन्द्रिया इत्येते सप्ताऽपि प्रत्येकं
पर्याप्ताऽपर्याप्तभेदाद्द्विधेति कृत्वा चतुर्दशजीवस्थानानि, उक्तं च

“एगिदियमुहुमियरा, सन्नियरपणिदिया य सवित्तिचउ ।

अपजत्ता पिजत्ता, कमेण चउदस जियट्ठाणा ॥” १ ॥ इति ॥

एतेषु प्रत्येकं ज्ञानावरणीयादेर्वन्वप्रायोग्यामुत्कृष्टां स्थितिमपेक्ष्य याऽऽवावा दलिकनिपेका-
योत्यकालरूपा प्राप्यते तां मुक्त्वा प्रथमसमये-अत्राधाकालानन्तरवर्तिसमये यदलिकं निपिञ्च्यते
तद् द्वितीयादिसमयेषु प्रत्येकं निपिञ्च्यमानदलिकापेक्षयाऽधिकं भवति, इतः प्रथमसमयादूर्ध्वं
द्वितीयादिसमयेषु प्रत्येकं यथोत्तरं विशेषहीनं विशेषहीनं दलिकं भवति, प्रथमसमयापेक्षया द्वितीय-
समये विशेषहीनम्, द्वितीयसमयापेक्षया तु तृतीयसमये विशेषहीनम्, ततोऽपि चतुर्थसमये विशेषहीनं
दलिकम्, एवं यथोत्तरसमयेषु वाच्यमिति । उक्तं च श्रीमन्मलयगिरिपूज्यैः कर्मप्रकृतिटीकायाम्-

“तत्र प्रथमाया स्थितौ समयलक्षणायां प्रभूततर द्रव्य-कर्मदलिक निपिञ्चति । एतो विसेसहीण”
ति इतः प्रथमस्थितेरूर्ध्वं द्वितीयादिषु समयसमयप्रमाणासु विशेषहीनं विशेषहीनं कर्मदलं निपिञ्चति ।
तथाहि प्रथमस्थिते मकारान्न द्वितीयस्थितौ विशेषहीनम्, ततोऽपि तृतीयस्थितौ विशेषहीनं ततोऽपि
चतुर्थस्थितौ विशेषहीनमित्यादि ।”

ननु चतुर्दशजीवभेदेषु प्रत्येकं ज्ञानावरणीयादीनां क्रियतीमवाधां विवर्ज्य कर्मदलं निपिञ्चति ?
उच्यते, अत्राधानियमानुसारेण यावन्वयाया लभ्यते तावतीमवाधां विवर्ज्य । वच्यते चात्राधानियमः

“सागरकोडाकोडी बन्धो सत्तएह जत्तिआऽऽवाहा ।

तावडआ च्च सयसमा तदूणिओ कम्मणणिसेगो ॥३४॥

सत्तएह अवाहा खलु ठिइवंधा अतकोडिकोडीए ।

सगलहुठिइवंध जा सव्वह हवए मुहुत्तंतो ॥”३५॥ इति ।

तथा च सति पर्याप्तमंज्ञिपञ्चेन्द्रियमिध्याद्यष्टिजीवभेदे सर्वकर्मणामोद्योत्कृष्टस्थितिवन्धस्य भावाद्वाधाऽप्युत्कृष्टा लभ्यते । तथाहि ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-अन्तरायाणां चतुःकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यो भवति, वच्यते च

“ठिइववो उकोसो पढमदुअतइअअडमाण भवे ।

सागरकोडाकोडी तीसा तुरिअस्य खलु सयरी ॥३६॥

आउस्स गुरु णेयो ठिइवधो सागराणि तेत्तीसा ।

वीसा कोडाकोडी जलहीण णामगोआण ॥”३७॥ इति ।

इत्थं च तथाविधनियमात् तेषां ज्ञानावरणीयादीनां चतुर्णां प्रत्येकं त्रीणि वर्षसहस्राण्यवाधां लभ्यते, अतस्त्रीणि वर्षसहस्राण्यवाधां विवर्ज्य यत्प्रथमसमये कर्मदलं निपिक्तं तत्प्रभूततरम्, यद् द्वितीयसमये कर्मदलं निपिक्तं तत् पूर्वापेक्षया विशेषहीनम्, यत् तृतीयसमये कर्मदलं निपिक्तं तद् द्वितीयसमयनिपिक्तदलिकापेक्षया विशेषहीनम्, एवं विशेषहीनं विशेषहीनं तावद्वाच्यं यावत् ज्ञानावरणीयादीनां चतुर्णामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्त्रिंशत्कोटीकोटीसागरोपमाणि । प्रस्तुते पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवभेदे मोहनीयस्य सप्ततिकोटिकोटीसागरोपमायुत्कृष्टः स्थितिवन्धो भवति, अवाधानियमलब्धां तस्य सप्तसहस्रवर्षाण्यवाधां मुक्त्वा यत्प्रथमसमये कर्मदलं निपिक्तं तद् बहुकं भवति, यद् द्वितीयसमये कर्मदलं निपिक्तं तत्ततो विशेषहीनम्, यत् तृतीयसमये कर्मदलं निपिक्तं तत्ततोऽपि विशेषहीनम्, एवं विशेषहीनं विशेषहीनं यावन्मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धः सप्ततिकोटीकोटीसागरोपमाणि । नामगोत्रयोस्तु प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धो त्रिंशतिकोटीकोटीसागरोपमाणि जायते, उक्तनियमलब्धां तयोर्द्विवर्षसहस्रप्रमाणावाधां मुक्त्वा यत् प्रथमसमये कर्मदलं निपिक्तं तद् बहुकम्, यद् द्वितीयसमये निपिक्तं तद् विशेषहीनम्, तृतीयसमये निपिक्तं विशेषहीनम्, एवं विशेषहीनं विशेषहीनं यावत् नामगोत्रयोर्द्वितीयसमये निपिक्तं तद् विशेषहीनम्, इत्थमेवायुप उत्कृष्टावाधा पूर्वकोटीप्रमाणप्रमाणा, तां विवर्ज्य यत्प्रथमसमये निपिक्तं दलं तद् बहुकम्, यद् द्वितीयसमये निपिक्तं दलं तद्विशेषहीनम्, यत्तृतीयसमये निपिक्तं दलं तद्विशेषहीनम्, एवं विशेषहीनं विशेषहीनं यावदायुप उत्कृष्टस्थितिवन्धस्त्रिंशत्सागरोपमाणीति । उक्तं कर्मप्रकृतिचूर्णं

“पचेदियाणं सएणीणं मिच्छदिट्ठिणं पज्जत्तगाणं णाणावरणीय-दंसाणावरणीय-वेयणीय-तराडयाणं तिन्नि वाससहस्साणि अवाहं मोत्तूणं जं पढमसमए पदेसगां णिसित्तं तं बहुगं, त्रितीयसमए सेसहीणं, तृतीयसमये त्रिसेसहीणं, एव त्रिसेसहीणं त्रिसेसहीणं जावें उकोसेण तीस सागरोपमकोडाकोडीउ । पचेदियाणं सएणीणं मिच्छदिट्ठिणं पज्जत्तगाणं मोहणिज्जस्स सत्तवाससहस्साणि अवाहं, मोत्तूणं जं

पढमसमए पदेसग्ग णिसित्त त बहुगं, वितियसमये विसेसहीण, ततीयसमये विसेसहीणं एव विसेसहीणं
विसेसहीणं जाव उक्कोसेण सत्तरिसागरोवमकोडाकोडीउत्ति । पच्चिदियाण सएणीण मिच्छादिद्विण पज्जत्तगाण
आउगस्स पूव्वकोडित्तिभाग अवाह मोत्तूण ज पढमसमए पदेसग्ग णिसित्त तं बहुगं, वितिए विसेसहीण,
ततिए विसेसहीण, एव विसेसहीण विसेसहीण जाव उक्कोसेण तेत्तीससागरोवमाणीत्ति । पच्चिदियाण
सएणीण मिच्छादिद्विण पज्जत्तगाण णामगोयाण वे वाससहस्साणि अवाह मोत्तूण जं पढमसमए पदेसग्ग
णिसित्त त बहुगं, वितियसमए विसेसहीण, ततिए विसेसहीण, एव जाव उक्कोसेण वीससागरोवम-
कोडाकोडीउत्ति ।”

इत्थमेव शेषत्रयोदशजीवस्थानेष्वपि वक्तव्यम्, नवरं तत्तज्जीवस्थानेषु ज्ञानावरणादीनां या
उत्कृष्टावाद्या भवेत्, तां मुक्त्वा प्रथमसमयाद्यथोत्तरं विशेषहीनं विशेषहीनं कर्मदलं यावत्तेषां ज्ञाना-
वरणादीनामुत्कृष्टः स्थितिवन्धः । तथाहि संज्ञिपञ्चेन्द्रियापर्याप्तस्यायुर्वर्जसप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थिति-
वन्धोऽन्तःकोटीकोटीसागरोपमाणि, तेषां सप्तानामप्यन्तर्मुहूर्तमवाद्या । असंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य
पर्याप्तस्य ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धः सागरोपमसहस्रस्य त्रयः
सप्तमागाः प्रतिपूर्णाः, मोहनीयकर्मण उत्कृष्टस्थितिवन्धः सागरोपमसहस्रस्य सप्त सप्तमागाः
प्रतिपूर्णाः, नामगोत्रकर्मणोत्कृष्टस्थितिवन्धः सागरोपमसहस्रस्य द्वौ सप्तभागौ प्रतिपूर्णाः, एतेषां
सप्तानामप्यन्तर्मुहूर्तमवाद्या । असंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तस्यापि सप्तकर्मणामित्यमेव, नवरं
ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टस्थितिवन्धो यः सागरोपमसहस्रस्य त्रिसप्तमागादयः प्रतिपूर्णा इत्युक्तः
सोऽत्र पल्योपमस्य संख्येयभागेनोऽवगन्तव्यः । चतुरिन्द्रियस्य पर्याप्तस्य ज्ञानावरण-दर्शनावरण-
वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धः सागरोपमशतस्य त्रयः सप्तमागाः प्रतिपूर्णाः, मोहनीय-
कर्मण उत्कृष्टस्थितिवन्धः सागरोपमशतस्य सप्त सप्तमागाः प्रतिपूर्णाः, नामगोत्रकर्मणोत्कृष्ट-
स्थितिवन्धः सागरोपशतस्य द्वौ सप्तभागौ प्रतिपूर्णाः, अवाद्या तु सप्तानामप्यन्तर्मुहूर्तम् । इत्थमेव
चतुरिन्द्रियस्याऽपर्याप्तस्य, नवरं ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टस्थितिवन्धो यः सागरोपमशतस्य त्रिसप्त-
मागादयः प्रतिपूर्णा इत्युक्तः, सोऽत्र पल्योपमसंख्येयभागेन न्यूनो वक्तव्यः । चतुरिन्द्रिय-
पर्याप्तस्येव त्रीन्द्रियपर्याप्तस्यापि, नवरं त्र्यादिसप्तमागाः पञ्चाशत्सागरोपमसत्का वक्तव्याः ।
त्रीन्द्रियपर्याप्तवत् त्रीन्द्रियस्याऽपर्याप्तस्यापि, नवरं ते पञ्चाशत्सागरोपमसत्कास्यादिसप्तमागा अत्र
पल्योपमसंख्येयभागेनोना ज्ञानावरणादिसप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्ध इति विशेषः । द्वीन्द्रियपर्याप्ता-
पर्याप्तजीवस्थानयोरपि चतुरिन्द्रियादिवत् ज्ञानावरणीयादिसप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धाऽवाधे,
नवरं ज्ञानावरणीयादीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणे ये त्र्यादिसप्तमागास्तथा पल्योपमसंख्येयभागेनोना-
स्यादिसप्तमागा उक्तास्तेऽत्र पञ्चविंशतिसागरोपमसत्का अभिधातव्याः । चादरैकेन्द्रियपर्याप्तस्य
ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धः सागरोपमस्य त्रयः सप्तमागाः
प्रतिपूर्णाः, मोहनीयस्य कर्मण उत्कृष्टस्थितिवन्धः सागरोपमस्य सप्त सप्तमागाः प्रतिपूर्णाः,
महर्ष्यमेकं सागरोपममिति भावः । नामगोत्रकर्मणोत्कृष्टस्थितिवन्धः सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ

प्रतिपूर्णां, ज्ञानावणादिसप्तानामप्यन्तर्मुहूर्तमवाधा च । पर्याप्तवादरैकेन्द्रियवद् वादरैकेन्द्रियस्याऽ-
पर्याप्तस्य सूक्ष्मैकेन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तयोश्च जीवभेदयोः प्रत्येकं वक्तव्यम्, नवरं सागरोपमस्य
व्यादिसप्तमाणा न प्रतिपूर्णाः, किन्तु पल्योपमस्याऽसंख्येयतममागेन न्यूना द्रष्टव्या इति । आयुष
उत्कृष्टस्थितिवन्वावाधे त्वित्यम् संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्याऽपर्याप्तस्याऽऽयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धः पूर्वकोटी-
वर्षाणि, आयुष उत्कृष्टावाधा त्वन्तर्मुहूर्तम् । इत्थमेवासंज्ञि पञ्चेन्द्रियापर्याप्तचतुरिन्द्रियापर्याप्त-
त्रीन्द्रियापर्याप्तद्वीन्द्रियापर्याप्तवादरैकेन्द्रियापर्याप्तानां सूक्ष्मैकेन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तयोश्च वक्तव्यम् ।
असंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तस्यायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धः पल्योपमस्याऽसंख्येयतममागप्रमाणः, पूर्वकोटी-
त्रिमागस्त्ववाधा । चतुरिन्द्रियस्य पर्याप्तस्यायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धः पूर्वकोटीवर्षाणि, अवाधा तु द्वौ
मासौ । त्रीन्द्रियस्य पर्याप्तस्यायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धः पूर्वकोटीवर्षाणि, साधिकपोडपाहोरात्रमवाधा ।
द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तस्यायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धः पूर्वकोटीवर्षाणि, चत्वारि वर्षाण्यवाधा । वादरैकेन्द्रियस्य
पर्याप्तस्यायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धः पूर्वकोटीवर्षाणि, सप्तवर्षसहस्राणि सातिरेकाण्यवाधेति । एतेषु
सर्वजीवस्थानेषूक्तावाधां मुक्त्वा यत्प्रथमसमये निपित्तं कर्मदलं तद्बहुकम्, द्वितीयसमये निपित्तं
कर्मदलं तु प्रथमसमयनिपित्तकर्मदलापेक्षया विशेषहीनम्, तृतीयसमये निपित्तं कर्मदलं पुनर्द्वितीय-
समयनिपित्तदलापेक्षया विशेषहीनम्, एवं विशेषहीनं विशेषहीनं तावद्वाच्यं यावत् तत्तज्जीवस्थानेषु
निरुक्तस्तत्तत्कर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धः । उक्तं च कर्मप्रकृति चूर्णौ

“पंचिदियाणां सत्त्वणीण अपञ्जत्तयाण आउअवज्जाण सत्त्वह कम्माण अतोमुहुत्त अवाह मोत्तूण
जपढमसमए पदेसगां निसित्तं त बहुय वितियसमये विसेसहीण, ततिय विसेसहीण, एव विसेसहीण
विसेसहीणं जाव उकोसेणं अंतोकोडाकोडित्ति । पचदियाण सत्त्वणीण* असत्त्वणीण चतुरिन्द्रियतिइन्दिय-
विइन्दियवाउरएगिन्दियअपञ्जत्तगाण सुहुसएगिन्दियपञ्जत्तअपञ्जत्तगाण च आउरस्स अतोमुहुत्तं अवाह
मोत्तूण ज पढमसमए पदेसगा णिसित्तं त बहुग, वितियसमए विसेसहीण, ततिय समये विसेसहीण, एवं
विसेसहीणं विसेसहीणं जाव उकोसेण पुव्वकोडित्ति ।

पंचिदियाण असत्त्वणीण पञ्जत्तगाण आउअवज्जाण सत्त्वह कम्माण अतोमुहुत्त अवाह मोत्तूण ज
पढमसमए पदेसगा णिसित्तं त बहुत वितियसमये विसेसहीण, ततियसमये विसेसहीण, एव विसेसहीणं
विसेसहीणं जाव सागरोवमसहस्सरस्स तियिण सत्त्वमागा, सत्त्व सत्त्वमागा, विसत्त्वमागा पडिपुएणत्ति ।
पंचिदियाण असत्त्वणीण पञ्जत्तयाण आउअरस्स पुव्वकोडित्तिमाग अवाह मोत्तूण जं पढमसमए पदेसगां
णिसित्तं तं बहुगं, वितियसमये विसेसहीण, ततियसमए विसेसहीण, एव विसेसहीण विसेसहीण जाव
उकोसेण पलिओवज्जस्स असत्त्वज्जतिमागो ।

पंचिदियाण असत्त्वणीणं चउरिदियाणं तेइन्दियाण वेइन्दियाण अपञ्जत्तगाण आउअवज्जाण
सत्त्वह कम्माण अतोमुहुत्त अवाह मोत्तूण ज पढमसमए पदेसगा णिसित्तं त बहुग, वितियसमए विसेसहीण,
ततियसमए विसेसहीण, एव विसेसहीण विसेसहीण, जाव उकोसेण सागरोवमसहस्सरस्स सागरोवमसत्त्वस्स,

*अथ पाठो जेसलभेरशास्त्रसग्रहस्थतालपत्रीयकर्मप्रकृतिचूर्णिसत्त्व, मुद्रितप्रतौ तु “सत्त्वणीण”
इतिपद न दृश्यते ।

सागरोपमपण्यासाण, सागरोवमपणुविसाण, तिरिण सत्तमागा, मत्त सत्तमागा, त्रिमत्तमागा, पलिओवमस्स
 क्खसखेज्जत्तिमागेण उणयत्ति । चउरिंदियाण तेइंदियाण वेइंदियाण वाइरण्णिंदियाण पज्जत्तगाण
 आउगवज्जाण सत्तएहं कम्माण अवाह मोत्तूण ज पढमसमण पदेसग्ग णिमित्त त वहुण वित्तिण विसेसहीण,
 ततिए विसेसहीण, एव विसेसहीण विसेसहीण जावुकोसेण सागरोवममत्तस्स, सागरोवमपण्याभाण
 सागरोवमपणुवीसाण, सागरोवममत्त य तिरिण सत्तमागा मत्त सत्तमागा त्रिमत्तमागा पडिपुण्णत्ति ।

चउरिंदियतेइंदियवेइंदियवावरण्णिंदियपज्जत्तगाण आउगमस्स वे मान्ता मोलम राट्टिगाणि
 साइरेगाणि, चतारि वासाणि, सत्तवासमहंसाणि नातिरेगाणि अवाह मोत्तूण ज पढमसमण णिमित्त त
 वहुण, वित्तियसमण विसेसहीण, तत्तियसमण विसेसहीण, एव विसेसहीण विसेसहीण जाव उकोसेण
 पुण्वकोडित्ति ।

वाइरण्णिंदियाण अपज्जत्तगाण सुहुमण्णिंदियपज्जत्तगापज्जत्तगाण आउगवज्जाण मत्तएहं कम्माण
 अतोमुहुत्त अवाह मोत्तूण ज पढमसमण णिमित्त त वहुण, वित्तिण विसेसहीण, ततीण विसेसहीण, एव
 विसेसहीण विसेसहीण जाव उकोसेण सागरोवममत्त तिरिण सत्तमागा मत्त सत्तमागा वे सत्तमागा
 लितोवमस्स असखेज्जत्तिमागेण उणयत्ति ।” ॥ इति ॥१२॥

तदेवं गताऽनन्तरोपनिधया निपेकप्ररूपणा । माम्प्रतं परम्परोपनिधया चिकीर्षुराह

पल्लाऽसंखियमागं गच्छा गच्छा भवे दुगुणहीणं ।

एवं उक्कोसठिइं जा अप्पप्पस्स णायवं ॥१३॥

(प्रे०) “पल्लासंखियभागमि”त्यादि, अनन्तरोक्तामत्राद्यां मुक्त्वा यत्प्रथमसमये कर्मदलं
 निषिक्तं तस्मात् समयममयात्मिकायां स्थितौ प्रोक्तान्त्या यथोत्तरं विशेषहीनं विशेषहीनमारच्यमानं
 दलिकम् “पल्लाऽसंखियमागं” ति भीमो भीमसेन इति न्यायत एकदेजेन समुदायस्यापि गम्यमान-
 त्वात् पण्योपमासंख्येयमागं गत्वा गत्वा द्विगुणहीनं द्विगुणहीनं भवेत् । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ

“परंपरोपनिधिया अवाह मोत्तूण ज पढमसमण पदेसग्ग णिमित्तं ततो पढमममयाओ पलिओव-
 मस्स असखेज्जत्तिमागमेत्तीओ ठित्ती गतूण जा ठित्ती तीण पदेसग्ग दुगुणहीण भवत्ति । ततो पुणो तत्तिये
 वेव गतूण दुगुणहीणं भवत्ति” इत्यादि ।

एवं पण्योपमासंख्येयमागं गत्वा गत्वा द्विगुणहीनं द्विगुणहीनमपि तावज्ज्ञातव्यं यावद्
 आत्मन आत्मन उत्कृष्टस्थितिर्मवेत् । इदमुक्तं भवति-अनन्तरोपनिवायामनन्तरममये विशेषहीनं
 दलिकं निषिक्तं भवतीत्येतद् दर्शितम्, अत्र परंपरोपनिधायां तु पारम्पर्येण पण्योपमासंख्येयमागे-
 ऽतिक्रान्तेऽन्तराऽन्तरा क्रियद्वा निषिक्तं भवतीत्येतद् द्रष्टव्यम्, तत्र चतुर्दशजीवस्थानेष्वपि
 ज्ञानावरणीयादीनां या प्रागवावा उक्ता, तां मुक्त्वा दलिकनिपेको भवति, तत्राद्यसमये बहुकं दलिकं
 तत आरभ्य पण्योपमासंख्येयमागातिक्रमणेन यत्स्थितिस्थानं तत्र यद्दलिकं तत् प्रथमसमयापेक्षया
 द्विगुणहीनं-अयं भवति, इदं ह्ययं द्विगुणहानिस्थानम्, ततोऽपि पण्योपमासंख्येयमागं गत्वा

क्वअयमपि पाठो जेसलमेरशास्त्रसंग्रहस्थतालपत्रीयकर्मप्रकृतिचूर्णिसत्क, मुद्रितप्रतौ त्वकारस्याधिकत्वाद्
 ‘असखेज्जत्तिमागेण’ इति पाठ ।

यत्स्थितिस्थानं तत्र निषिक्तं दलिकं तु प्रथमद्विगुणहानिस्थानापेक्षया पुनरप्यर्थं भवति, इदं हि द्वितीयं द्विगुणहानिस्थानम्, अत आरभ्य पुनरपि पल्योपमासंख्येयभागोऽतिक्रम्यते, तदाऽनन्तर-वर्तिसमये तृतीयं द्विगुणहानिस्थानं भवति, अत्र निषिक्तं दलिकं पूर्ववर्तिद्विगुणहानिस्थाने निषिक्त-दलिकापेक्षयाऽर्थमस्ति, एवं तावद्वाच्यं यावत्तत्तज्जीवमेदंप्रकृतस्तत्तत्कर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धः; केवलं पर्याप्तसंज्ञसंज्ञिजीवमेदद्वयं विवर्ज्य शेषेषु जीवमेदेष्वायुषः स्थितिवन्धे न वक्तव्यम्, तेषूत्कृष्टतोऽपि पूर्वकोटीस्थितिकायुर्वन्धस्य भावात् । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णं

“परंपरोवणिहिताण पचिदियाण सएणीणं असएणीण पज्जत्तगाण अट्ठएह कम्माण पचिदियाण सएणीण असएणीण अपज्जत्तगाण चउरिदियतेइदियवेइदियवायरेगिदियाणं सुहुमएगिदियाणं पज्जत्तगा-पज्जत्तगाणं आउगावज्जाण सत्तएह कम्माणं अवाह मोत्तूण पढमसमा पएसग्गाओ ततो पलिओवमस्स असखेज्जइमागं गंतूण दुगुणहीण पदेसग्गं । ततो पुणो तत्तिय चेव गतूण दुगुणहीण पदेसग्गं । ततो पुणो तत्तिय चेव गतूण दुगुणहीण पदेसग्गं । एवं दुगुणहीण दुगुणहीण जाव अप्पप्पणोक्कस्सिगा ठिती । इति”

अत्र हि उत्कृष्टस्थितेश्वरमनिषेकं यावदनन्तरोपनिधायां विशेषहीन-विशेषहीनक्रमेण दल-निषेको दर्शितस्तत्र यथोत्तरस्थितिषु प्रतिनिषेकं दलिकहानिः स्वपूर्वसमयनिषिक्तदलापेक्षयाऽसंख्येय-भागमात्राऽवगन्तव्या, न पुनः संख्येयभागमात्रा, संख्येयेषु स्थितिस्थानेष्वतिक्रान्तेषु निषेकस्य द्विगुणहानिस्थानापत्तेः । न च सेध्यते, पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणेष्वसंख्येयेषु स्थितिस्थानेष्वति-क्रान्तेष्वेव द्विगुणहीनदलनिषेकस्याभिमतत्वात्, अत एवाऽनन्तरोत्तरस्थितिस्थाने जायमानाऽनन्तरोप-निवाविपयीभूता दलिकहानिर्नाऽनन्तभागमात्रेत्यपि विज्ञेयम् ।

ननु प्रतिसमयं ज्ञानावरणादितत्तत्प्रकृतितया वध्यमानदलिकेभ्योऽनन्ततमैकभागः सर्वधाति-प्रकृतितया परिणमति, शेषानन्तबहुभागदलिकं च सर्वधातिवर्जवध्यमानप्रकृतितया परिणमति, उक्तं च प्रदेशवन्धं विवृण्वद्भिश्चिरन्तनाचार्यैः कर्मप्रकृतिचूर्णं

“ज सव्वधातिपत्त” ति जं सव्वधातिजोग्ग ‘सगक्कम्मपएसणतिमो भागो’ त्ति अप्पप्पणो कम्मपएसणतिमो भागो सव्वधाती भवति । कह ? भएणइ सव्वक्कम्मपएसण जे णिद्धयरा पोग्गला ते थोवा सव्वक्कम्मदव्वाण अणतिमो भागो, ते च सव्वधातिजोग्गा । अणतिमे भागो फिट्ठे सेसस्स कम्मदलियस्स सेसक्कमेहिं भागो । ‘आवरणाण चउद्धा तिहा य’ त्ति णाणावरणदसणावरणाण जहक्कमेण चत्तारि तिन्नि य भागा । णाणावरणस्स ज दलित ततो केवलणाणावरणीयस्स अणतिमो भागो फेड्डिज्जति, सेस चत्तारिभागा कीरति, आभिणिवोहियणाणावरणादीण चउएह” इत्यादि ।

किञ्च ज्ञानावरणस्योत्कृष्टायां स्थितौ वध्यमानायां सर्वासां ज्ञानावरणोत्तरप्रकृतीनामुत्कृष्टा स्थितिरेव वध्यत इति न नियमः, किन्तु कासाञ्चित्समय-द्विसमयप्रमृतेर्यावत्पल्योपमासंख्येयभागेन न्यूनोत्कृष्टस्थितिरपि वध्यते । इत्थं च यदा मूलप्रकृतेर्ज्ञानावरणस्योत्कृष्टस्थितिवन्धस्तदा यदि केवलज्ञानावरणस्यैव त्रिशत्सागरोपमकोटिकोटीलक्षोत्कृष्टस्थितिवन्धः, शेषाणां मतिज्ञानावरणादि-प्रकृतीनां तु समयोनोत्कृष्टस्थितिवन्धस्तदा पञ्चानामपि ज्ञानावरणोत्तरप्रकृतीनामुत्कृष्टावाधा

वर्षसहस्रत्रयम्, अतो वर्षसहस्रत्रयं मुक्त्वा यत्प्रथमसमयः, प्रथमो ज्ञानावरणसत्कदलनिपेक्ष इत्यर्थः । तत्र निपेक्षं दलं बहुकम्, तदनन्तरवर्तिनि द्वितीयसमये निपेक्षं दलं तु ततोऽसंख्येयमागेन हीनम्, तृतीयसमये ततोऽप्यसंख्येयमागहीनम्, एवं तावद्व्यभ्यते यावज्ज्ञानावरणस्य द्विचरमसमयः, मतिज्ञानावरणस्य तदानीं वध्यमानस्थितेश्चरमसमय इत्यर्थः । न पुनरेवं ज्ञानावरणस्य चरमसमयेऽपि तत्र देशवातिकानां मतिज्ञानावरणादीनां दलिकनिक्षेपामावात्, निक्षिप्तस्य सर्वधातिनः केवलज्ञानावरणस्य दलिकानां तु पूर्वसमये निपेक्षदेशवातिदलापेक्षयाऽनन्ततमैकमागमात्रत्वेनाऽनन्तगुणहीनत्वात् । इत्थं हि स्थितेऽवावां विहायोत्कृष्टस्थितेश्चरमदलनिपेक्षं यावद्योत्तरसमयेऽसंख्येयमागहीनमसंख्येयमागहीनं दलिकम्, तथा पक्षोपमसंख्येयमागप्रमाणस्थितीरुल्लङ्घ्योऽल्लङ्घ्य निपेक्षस्य द्विगुणहानिस्थानानि चेत्येवमुभयविधप्ररूपणा कथमुपपद्येत । न च यदा सर्वासामपि ज्ञानावरणोत्तरप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिबन्धस्तदानीं यो दलिकनिपेक्षस्तस्य चरमसमयं यावत्पञ्चानामपि ज्ञानावरणोत्तरप्रकृतीनां निपेक्षस्य प्राप्त्या चरमसमयं यावदुक्ताऽसंख्यमागहीनक्रमेण दलिकनिपेक्षस्य लभ्यमानत्वात् तदपेक्षया मूलोक्तानन्तरोपनिवा-परम्परोपनिधालक्षणा द्विविवप्ररूपणोपपद्येत इति वाच्यम् । एवंरीत्या ज्ञानावरणस्य दर्शनावरणादीनां वा तदुपपत्तेरपि मोहनीयाख्यमूलप्रकृतिमाश्रित्य तदनुपपत्तेर्दुर्वारत्वात्, कथम् ? इति चेत्, मोहनीयोत्तरप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितेरतुल्यत्वात् । तथाहि यदा हि मोहनीयस्य सप्ततिसागरोपमकोटिकोटीलक्षणा उत्कृष्टा स्थितिर्निर्वर्त्यते तदा न सा सर्वासां वध्यमानानां मोहनीयोत्तरप्रकृतीनां तावत्येव, किन्तु वध्यमानानामनन्तानुबन्ध्यादिषोडशकपायाणां चत्वारिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यः, शेषाणां तु शोकाऽरति-भय-जुगुप्सा-नपुंसकवेदलक्षणां पञ्चानां नोकपायप्रकृतीनां विंशतिसागरोपमकोटीकोट्यः, अत्र हि मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिबन्धकाले वध्यमानासु मिथ्यात्वमोहनीयादिषु द्वाविंशतिप्रकृतिषु मिथ्यात्वमोहनीयं संज्वलनवर्जा द्वादशकपायाश्चेत्येव त्रयोदशप्रकृतयः सर्वधातिन्यः, किञ्च यथोक्तप्रदेशविभाजननियमाद् वध्यमानमोहनीयदलिकेषु मिथ्यात्वादित्रयोदशप्रकृतितयाऽनन्ततममागमात्रं दलिकं परिणमति, शेषसंज्वलनचतुष्क-शोकाऽरत्यादिनोकपायपञ्चकतया त्वनन्तबहुभागं दलिकं परिणमति; इत्थं च स्थिते “सागरकोडाकोडी बन्धो सत्तत्त्वं जरात्राऽवाहा । तावद्व्या च च सयसमा तदूणित्रो कम्मण्णिसेगो ।” इत्यवाधानियमाद् वध्यमानानां पञ्चानां नोकपायाणां वर्षसहस्रद्वयमवाधां त्यक्त्वा प्रथमसमये प्रभूतदलनिपेक्षः, ततस्तु समयोत्तरासु द्वितीयादिस्थितिष्वसंख्येयमागहीनक्रमेण दलिकनिपेक्षो भवति, स च तावद्व्यवति यावत्संज्वलनचतुष्कस्योत्कृष्टावाधा चत्वारि वर्षसहस्राणि, तदनन्तरसमये तु षोडशकपायसत्कप्रथमदलनिपेक्षस्याऽपि प्राप्तेः समुदितो मोहनीयदलनिपेक्षः पूर्वसमयापेक्षया संख्येयगुणः प्राप्यते, न पुनर्विशेषहीनः । तदुत्तरसमयात् विंशतिसागरोपमकोटीकाटीलक्षणा नोकपायोत्कृष्टस्थितिं यावत्पुनरप्यसंख्येयमागहीनक्रमेणैव, तावत्पर्यन्तेषु सर्वेषु स्थितिस्थानेष्वनन्तरपूर्वसमयवत् चतुष्कपाय-पञ्चनोकपायात्मकानां नवानामपि देशवातिप्रकृतीनां दलनिपेक्षस्य प्राप्यमाणात्वात्, एतावत्स्थितिस्थानेष्वेकस्या

अपि देशधातिमोहनीयप्रकृतेर्वन्वस्याऽवर्धनादविच्छेदाच्चेत्यर्थः । न च यथोक्तावाधानियमागिग्या-
त्वस्य सप्तवर्षसहस्रप्रमाणोत्कृष्टावावोत्तरसमये मिथ्यात्वदलिकस्य वर्धनात्तरिगन् समये तत्पूर्वसमया-
पेक्षया विशेषाधिको दलनिपेकः स्यादिति वाच्यम् । यतस्तत्र मिथ्यात्वमोहनीयदलनिपेकसम्बन्धि-
प्रथमस्थितौ मिथ्यात्वदलिकस्य वर्धनेऽपि तन्मिथ्यात्वदलिकं पूर्वसमयनिपिक्तदलिकापेक्षयाऽनन्ततम-
भागमात्रमस्ति, सर्वधातिप्रकृतेः सर्वदलिकस्य देशधात्यादिदलिकापेक्षयाऽनन्ततमभागमात्रत्वात्,
इत्थं च पूर्वसमयापेक्षया मिथ्यात्वमोहनीयप्रथमनिपेके दलवृद्धिरनन्तभागमात्रा, हानिः पुनरसंख्येय-
भागमात्रा, पूर्वसमयनिपिक्तदेशधातिदलिकापेक्षयाऽत्रनिक्षिप्तदेशधातिदलिकस्याऽसंख्येयमागहीनत्वात्;
एवं हि पूर्वसमयनिपिक्तदलापेक्षयाऽनन्तरोत्तरे मिथ्यात्वमोहनीयप्रथमनिपेकसमये मोहनीयदल-
निपेकोऽसंख्येयमागहीन एव, न पुनर्विशेषाधिकः । इत्थं कषायमोहनीयद्वितीयस्थितिनिपेकप्रभृतेर्नोकषाय-
मोहनीयचरमनिपेकयावन्निर्व्याधातेन यथोत्तरसमयेऽसंख्येयमागहीनक्रमेणैव दलनिपेकः प्राप्यते ।
नोकषायमोहनीयचरमनिपेके गते तदुत्तरसमये यन्निपेकस्तत्र तु यद् देशधातिदलिकं तत्कषायमोहनीय-
सत्क्रमेण, तच्च पूर्वसमयनिपिक्तकषाय-नोकषायमोहनीयसत्कद्विविधदेशधातिदलिकरास्यपेक्षया
संख्येयमागहीनं विद्यते, न पुनरसंख्येयमागहीनम् । कुतः ? नोकषायमोहनीयसर्वदलिकापेक्षया
संज्वलनचतुष्कसर्वदलिकस्यापि विशेषाधिकतया नोकषायमोहनीय-कषायमोहनीयसमुदितदलिकापेक्षया
कषायमोहनीयसर्वदलिकस्य किञ्चिदविकार्वतया संख्येयमागहीनत्वात् । तदुत्तरसमयात् कषाय-
मोहनीयस्य चत्वारिंशत्सागरोपमप्रमाणोत्कृष्टस्थितिं यावत् पुनरपि यथोत्तरसमये प्राग्वदसंख्येय-
भागहीनक्रमेणैव दलनिपेकः प्राप्यते । कषायमोहनीयचरमनिपेके गते तु तदुत्तरसमयात्केवलस्य
मिथ्यात्वमोहनीयसत्कदलिकस्य निपेकोऽवशिष्यते, मिथ्यात्वस्य तु सर्वधातिप्रकृतितया तदीयभागाऽ-
वाप्तदलिकं संज्वलनकषायप्रवानकषायमोहनीयदलिकरास्यपेक्षयाऽनन्ततमभागमात्रम्, अतः कषाय-
मोहनीयचरमस्थितौ निपिक्तमोहनीयदलिकापेक्षयाऽनन्तरोत्तरसमये निपिक्तं दलिकमनन्तगुणहीनं
प्राप्यते, न त्वसंख्येयमागहीनम्, इत्थं च मोहनीयकर्मणः सर्वासामुत्तरप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितौ वक्ष्यमानाया-
मपि तासामुत्कृष्टस्थितेरेवाऽतुल्यत्वादवाधां विहाय कुत्रचित्स्थितिविशेषे संख्येयगुणाधिकदलनिपेकः,
यथा त्र्यसमयाच्चत्वारिवर्षसहस्राण्यतिक्रम्य कषायमोहनीयप्रथमस्थितौ । कुत्रचित्तु संख्यातमागहीन-
दलनिपेकः, यथा नोकषायमोहनीयचरमनिपेकादनन्तरोत्तरसमये । कुत्रचित्पुनरनन्तगुणहीनदलनिपेकः,
यथा कषायमोहनीयचरमस्थितिनिपेकादनन्तरोत्तरसमये । अत्र स्थापना (३६ तमे पृष्ठे)

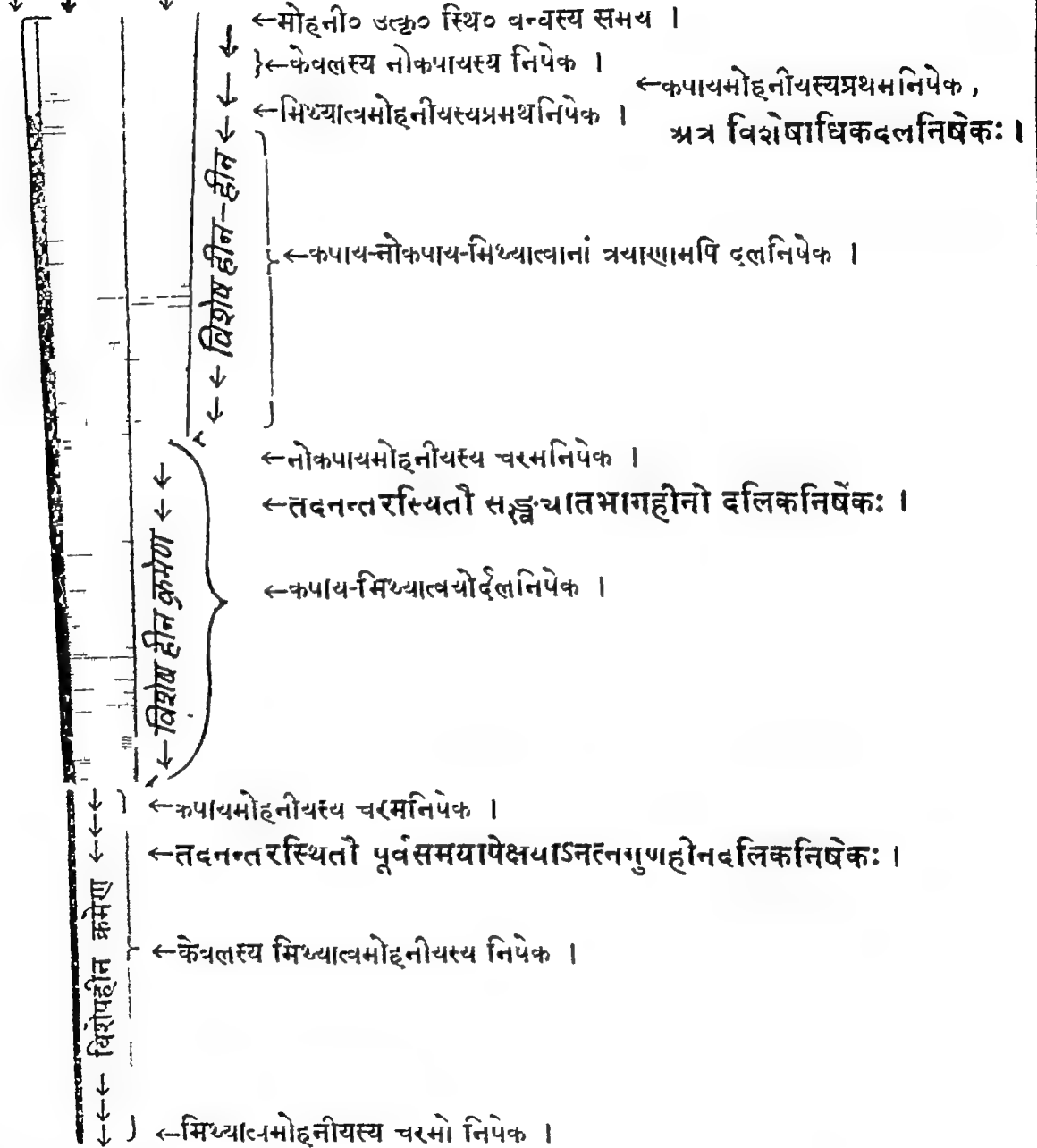
एवं हि मौलस्य मोहनीयकर्मणो दलनिपेकेऽनन्तरोपनिधायां समयसमयोत्तरासु सर्वासु स्थिति-
स्वसंख्येयमागहीनक्रमेण दलिकस्यानुपपत्तिरेव, ततश्च परम्परोपनिवायामपि नियतपल्योपमाऽसंख्येय-
भागातिक्रमणेन दलिकानां द्विगुणहानयोऽप्यनुपपन्ना एव ? इति चेत्, समाधीयते, यद्भवताऽभिहितं
तदेतत्सर्वमेवाविकृतविवक्षाया अपरिज्ञानात्, यतो नात्र वक्ष्यमानसर्वोत्तरप्रकृतिसत्कदलिकसमुदाय-
मादायानन्तरोपनिधया परम्परोपनिधया वा प्ररूपणा कृता, किन्तु यस्या ज्ञानावरणादिसत्कोत्तरप्रकृते-

मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिर्वन्वसमये वध्यमानसर्वदलिकापेक्षया निपेकस्य स्थापना

मिथ्यात्वस्यावाधा

कपायस्यावाधा

नोकपायस्यावाधाकाल ।

रुक्मिण्युत्कृष्टस्थितिर्वन्वः शेषोत्तरप्रकृत्यपेक्षयाऽधिको जायते तामुत्तरप्रकृति प्रधानीकृत्य तदपेक्षया मौलस्य जानावरणादेर्निपेकप्ररूपणा कृता विद्यते, अत एव “पचिदियाण सखीण मिच्छदिट्ठीण पञ्जत्तगाण मोहणीज्जस्स सत्तवाससद्धस्साणि अवाहं मोत्तूण ज पढमसमए पएसग्गं णिसित्त त वहुग” इत्यादिना

कर्मप्रकृतिचूर्णौ मोहनीयस्य सप्तवर्षसहस्राण्यवाधा वर्जनीयतयाऽभिहिता, अन्यथा—भवदुक्तविवक्षायां सा वर्षसहस्रद्वयमेव वक्तव्या स्यात्, तदुत्तरसमयप्रभृतेरेव नोक्तपायतया परिणतस्य मोहनीयदल-
निपेक्षस्य प्राप्तेः । इत्थं मोहनीयस्य मिथ्यात्वमोहनीयलक्षणोत्तरप्रकृतेः शेषकपायाद्युत्तरप्रकृत्यपेक्षया-
ऽधिकस्थितित्वेन तदीयदलनिपेक्षप्राधान्यात् मोहनीयकर्मण्यप्यनन्तरोपनिधया परम्परोपनिधया च
कृता मूलोक्तप्ररूपणां ह्यपपन्नैव, सप्तवर्षसहस्राण्यवाधां विहाय प्रथमसमये बहुदलिकस्य ततश्च
समयसमयोत्तरासु सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीपर्यन्तासु सर्वस्थितिषु मिथ्यात्वमोहनीयदलिकानाम-
संख्येयगुणहीनक्रमेणैव प्राप्तेरित्यलं विस्तरेण ॥१३॥ तदेवमुत्कृष्टस्थितिं यावत्पल्योपमासंख्येयभागं
गत्वा गत्वा निपेक्षस्य द्विगुणहानिस्थानानि प्राप्यन्ते इत्युक्ते किं खल्वेतानि द्विगुणहान्योरे-
कान्तरालवर्तीनि पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणानि निपेक्षस्थानान्युत्कृष्टस्थितौ निष्पद्यमानेभ्यो निपेक्षस्य
द्विगुणहानिस्थानेभ्यस्तोक्तान्युताविकानीत्याशङ्कायां सपरिमाणमल्पबहुत्वमाह

णाणंतरठाणाइं असंखिययमोऽस्थि पल्लमूलंसो ।

ततो असंखियगुणं इगंतरमसंखमूलं हि ॥१४॥

(प्रे०) “णाणंतरठाणाइमि”त्यादि, नानाप्रकाराणि यान्यन्तराणि अन्तरालजातानि स्थानानि
नानाऽन्तरस्थानानि, निपेक्षस्य द्विगुणहानिस्थानानीत्यर्थः । तानि “असंखिययमोऽस्थि पल्लमूलंसो”
ति प्राग्वत् पल्यस्यन्यल्योपमस्य मूलस्यप्रथमवर्गमूलस्यांशः पल्यमूलांशोऽसंख्येयतमोऽस्ति,
पल्योपमप्रथमवर्गमूलाऽसंख्येयभागगतसमयतुल्यानि भवन्तीत्यर्थः । उक्तं च कर्मप्रकृतिवृत्तौ
“नानाप्रकाराणि यान्यन्तराणि अन्तरा जातानि द्विगुणहानिस्थानानि तान्युत्कृष्टस्थितिबन्धे पल्योपमस्य
सम्बन्धेन प्रथमवर्गमूलस्यासंख्येयतमे भागे यावन्त समयास्तावत्प्रमाणानि भवन्ति ।” इति । “ततो”
ति तेभ्यो द्विगुणहानिस्थानेभ्यः “असंखियगुणं इगंतर” ति द्विगुणहान्योरेकमन्तरम्, —द्विगुणहान्यो-
रेकस्मिन्नन्तरे यानि निपेक्षस्थानानि तान्यसंख्येयगुणानि भवन्तीत्यर्थः । उक्तं च “एकस्मिन्
द्विगुणहान्योरन्तरे निपेक्षस्थानान्यसंख्येयगुणानि ।” इति ।

ननु कस्मादेतद् द्विगुणहान्योरेकमन्तरमसंख्येयगुणमित्याह “असंखमूलं हि”ति हि-
यस्मात् कारणात् तद् द्विगुणहान्योरेकमन्तरम् असंख्येयमूलं—पल्योपमस्यासंख्येयवर्गमूलप्रमाणम्,
असंख्येयपल्योपमानां प्रथमवर्गमूलप्रमाणमिति भावः । इति ॥१४॥

तदेवं कृतं परम्परोपनिधयाऽपि निपेक्षप्ररूपणम्, तथा च कृते गतम् “शिसेगो” इत्यने-
नोद्दिष्टं द्वितीयं द्वारम् । साम्प्रतं क्रमप्राप्तावाधाकण्डकद्वारेऽवाधाकण्डकप्ररूपणां कुर्वन्नाह

पल्लासंखियभागं गंतूण खणे खणे अब्राहखण ।

सत्तरह पराअ हवइ अब्राहकडं जहरणा जा ॥१५॥

(प्रे०) “पल्लासंखियभागमि”त्यादि, अवाधायाः क्षणे क्षणे क्षणे समये समये, समय-समयप्रमाणावाधाक्षये सतीत्यर्थः । आयुर्वर्जसप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितेः प्रारभ्य पल्योपमासंख्येयभागम् “गंतूण” इति शब्दो द्विरावर्तते, ततो गत्वा गत्वाऽवाधाकण्डकमेकमेकं भवति यावज्जघन्या स्थिति-रित्यर्थः । इदमुक्तं भवति आयुर्विवर्ज्य कस्यचिदपि कर्मण उत्कृष्टस्थितौ वध्यमानायामवाधाऽ-प्युत्कृष्टा भवति, समयमात्रावाधानौ पुनरुत्कृष्टा स्थितिर्नियमेन पल्योपमासंख्येयभागेनोना वध्यते, एवं द्विसमयावाधानौ तूत्कृष्टा स्थितिरपि द्वयेन पल्योपमासंख्येयभागेनोना वध्यते, एवमवाधाहानौ प्रतिसमयं स्थितिवन्धोऽपि पल्योपमासंख्येयभागेन न्यूनो न्यूनो जायते इति द्रष्टव्यं यावदेकत्र जघन्यावाधाऽन्यत्र च जघन्यस्थितिवन्धः । अयम्भावः—उत्कृष्टस्थितिवन्धे यथोत्कृष्टाऽवाधा भवति, तथा समयोनोत्कृष्टस्थितिवन्धेऽप्युत्कृष्टावाधैव भवति, एवं द्विसमयोनोत्कृष्टस्थितिवन्धेऽप्यवाधा उत्कृष्टैव भवति, त्रिसमयोनोत्कृष्टस्थितिवन्धेऽपि तावत्येवोत्कृष्टावाधा भवति, न तु समयमात्रेणापि न्यूना, एवं यावत्समयोनपल्योपमासंख्येयभागेन न्यूनोत्कृष्टस्थितिवन्धस्तावदवाधा तूत्कृष्टैव । इतस्तु समयद्विसमयादिना हीने स्थितिवन्धेऽवाधा न उत्कृष्टा, किन्तु समयोनोत्कृष्टा भवति, एवं तावद्द्रष्टव्यं यावत्समयोनद्वितीयपल्योपमासंख्येयभागन्यूनोत्कृष्टस्थितिवन्धः, तावदवाधा तावत्येव समयोनोत्कृष्टा भवति । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ

“आउगाणि मोत्तूणं सेसाण सण्वकम्माण उक्कस्सिगाए अवाहाए वट्टमाणो उक्कस्सट्ठिंति वा समयूण वा विसमयूण वा जाव पलिओवमस्स असखेज्जभागूण वा ठिइ वन्धइ । जइ अवाहा एगेण समएण ऊणा तो णियमादेव पलिओवमस्स असखेज्जत्तिभागमेत्तेण कडगेण उणिय उकोसिय ठिंति वन्धइ ।” इत्यादि ।

अत्रैकसमयावाधानौ पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणस्थितीनां हानिर्भवति, तेन पल्योपमा-संख्येयभागप्रमाणस्थितीनां समूह एकसमयावाधोपलक्षितः सन्नेकमवाधाकण्डकमुच्यते, एवम्भूतान्य-वाधाकण्डकान्युत्कृष्टस्थिताववाधास्थानतुल्यानि भवन्ति, अत्र “जहएणा जा” इत्यत्र या जघन्य-स्थितिरुक्ता सा श्रेणिसमारूढजीववर्जशेषजीवापेक्षया बोद्धव्या । इदं हि सामान्यतोऽभिहितमपि पर्याप्ताऽपर्याप्तसूक्ष्म-त्रादरैकेन्द्रियादिचतुर्दशजीवभेदेषु प्रत्येकं विशेषत इत्यमेव बोद्धव्यम्, सर्वत्र तुल्यवक्तव्यत्वात् । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ “एव एगिंदियाण सण्वेसि समाण ।” इति ।

ननु कथमत्रायुषोऽवाधा कण्डकानि नोच्यन्ते ? भण्यते आयुषोऽवाधा नाऽऽयुषः स्थितिवन्धप्रमाणास्पावीना, एवमायुरपि नाऽवाधाप्रमाणावीनम्, ततश्च तत्रावाधाकण्डकान्यपि न भवन्ति । इदमुक्तं भवति ज्ञानावरणादीनामिवाऽऽयुषीऽवाधाविषये न कश्चित्थाविधो नियमः, यद् “इयदायुष्येतावत्याऽवाधया भवितव्यम्” इति, न चावाधया सममनियते आयुःकर्मण्यवाधा-कण्डकसम्भवः, यतः कदाचिदुत्कृष्टायामेवावाधायां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टतश्च समयादिवृद्ध्या यावत् त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यायुर्वच्यते, कदाचित्तु तदेव जघन्यमुत्कृष्टं तदन्तस्थं वाऽऽयुः समयोनो-

त्कृष्टावावायां वध्यते, कदाचिच्च द्विसम्योनोत्कृष्टावावायां वध्यते, एवं यथोसम्भवं समयादिहोन्या
यावदन्तर्मुहूर्तात्मिकायां जघन्याऽत्रावायामपि वध्यते, इत्येवं तथाविधनियमाभावादोयुष्यनेके भङ्गा
भवन्ति । तद्यथा जघन्यायुर्जघन्यावाधा, जघन्यायुरजघन्यावाधा, जघन्यायुरुत्कृष्टावाधा, जघन्यायु-
रनुत्कृष्टावाधा, उत्कृष्टायुर्जघन्यावाधा, उत्कृष्टायुरजघन्यावाधा, उत्कृष्टायुरुत्कृष्टावाधेत्यादि । अत
एवायुःकर्मण्यवाधाकण्डकानि नोक्तानीत्यलं विस्तरेण ॥१५॥

तदेवं गतं “अवाहाकंडं” इत्यनेनोद्दिष्टं तृतीयं द्वारम् । इत्थं च स्वस्थानाल्पबहुत्वादिभेदान-
द्वारेण कृता स्थितिवन्धस्थानादिद्वारत्रयविषया प्ररूपणा । साम्प्रतं क्रमप्राप्ताऽल्पबहुत्वद्वारे तेषामेव
स्थितिवन्धाऽत्राधास्थानादीनां परस्थानाल्पबहुत्वमभिधित्सुरादौ तावत्संज्ञिष्येन्द्रियपर्याप्ताऽपर्याप्त-
योर्द्वयोर्जीवस्थानयोरायुर्वर्जशेषसप्तकर्मण्यधिकृत्य तदाह

पञ्जेयरसणीसुं सत्तण्हऽप्पा जहणणऽवाहा तो ।
संखगुणाणि अवाहाअ ठाणकंडाणि तुल्लाणि ॥१६॥
तत्तो विसेसअहिया जेह्वाऽवाहा हवेज्ज ताहिन्तो ।
णाणागुणहाणीणं ठाणाणि असंखियगुणाणि ॥१७॥
ताउ असंखगुणाइं हवन्ति एगंतरस्स ठाणाणि ।
ताउ असंखेज्जगुणं अवाहकंडं भवे एगं ॥१८॥
ताउ असंखगुणोऽणू ठिइबंधो ताउ संखियगुणाइं ।
ठिइबंधट्ठाणाइं तोऽमहियो परमठिइबंधो ॥१९॥

(प्रे०) ‘पञ्जेयरसणीसुं’ इत्यादि, “द्वन्द्वान्ते श्रूयमाणं पदं प्रत्येकमभिसम्बध्यते” इति
न्यायेन संज्ञिशब्दस्य पर्याप्तेतरयोः प्रत्येकं योजनात् पर्याप्तसंज्ञिजीवभेदे, इतरे-अपर्याप्तसंज्ञिजीवभेदे
चेत्यर्थः । “सणीसुं” इत्यत्र बहुवचनं प्राकृतत्वात् । एतरिगान् जीवभेदद्वये किमित्याह “सत्तण्ह”
इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां प्रत्येकं “प्पा” ति प्राकृतलक्षणेनाऽकारस्य लुप्तत्वात्
“अप्पा” ति अल्पा-सर्वस्तोकेत्यर्थः, का इत्याह “जहणणऽवाहा” जघन्याऽवाधा । अस्याः
संख्येयावलिकारूपत्वेन लब्धन्तर्मुहूर्तप्रमाणत्वात् “तो” ति ततः,—जघन्यावाधापेक्षयेत्यर्थः
“संखगुणाणि अवाहाअ ठाणकंडाणि” ति संख्येयगुणान्यवावायाः स्थानकण्डकानि, अवाधास्थाना-
न्यवाधाकण्डकानि च, एते द्वे पदेऽपि प्रत्येकं संख्येयगुण इत्यर्थः । अवावास्थानान्यवावाकण्डकानि
परस्परं तु “तुल्लाणि” ति तुल्यानि-समसङ्ख्याकानि, यतः प्रत्यवावास्थानमवाधाकण्डकं निष्पद्यते,
पूर्वापेक्षया संख्येयगुणत्वं तु जघन्यावाधान्यूनोत्कृष्टावाधाया ये समयास्तरेकरूपविकैस्तुल्यत्वादवाधा-
स्थानानामवाधाकण्डकानां चेति । “तत्तो विसेसअहिया जेह्वाऽवाहा हवेज्ज” ति तेभ्योऽवावा-

स्थानाऽत्रावाकण्डकैकतरेभ्यो विशेषाधिका ज्येष्ठा-उत्कृष्टावाधा भवेद्, अत्रावास्यानसंख्येयभागमात्राया जघन्यावाधाया अत्र प्रवेशात् । “ताहिन्तो” ति तस्या ज्येष्ठावाधायाः “णाणागुणहाणीणं ठाणाणि असखियगुणाणि” ति नानाऽन्तरनिष्पन्नानि निपेक्षसत्कद्विगुणहानिस्थानान्यसंख्येयगुणानीत्यर्थः । कुतः ? पर्याप्तसंज्ञिजीवभेदे प्रकृतसप्तानामुत्कृष्टावाधा संख्येयशतवर्षमात्रा, अपर्याप्तसंज्ञिजीवभेदे च साऽन्तर्मुहूर्तमात्रा भवति, निपेक्षमत्कद्विगुणहानिस्थानानि पुनः पल्योपमप्रथमवर्गमूलस्यासंख्येयभाग-तुल्यानि सन्त्यपि असंख्येयवर्षसमयतुल्यानि, ततश्चैमान्यसंख्येयगुणानि जायन्त इति । “ताउ असखगुणाइ हवन्ति” ति तेभ्यो नानागुणहानिस्थानेभ्योऽसंख्येयगुणानि भवन्ति, कानीत्याह एगतरररा ठाणाणि” ति निपेक्षसत्कद्विगुणहान्योरेकान्तरस्य स्थानानि, यत इमानि पल्योपमस्या-संख्येयप्रथमवर्गमूलतुल्यानि । उक्तं च प्राग् “ङ्गतरमसखमूल हि” इति । ‘ताउ असखेज्जगुण अवाहाकड भवे एग’ ति तेभ्य एकमवावाकण्डकमसंख्येयगुणं भवेत् । कुतः ? उच्यते, एकस्या-न्तरस्य स्थानान्यानयनायाऽत्रावाहीनोत्कृष्टस्थितिः पल्योपमप्रथमवर्गमूलाऽसंख्यांशगतसमयैर्विमज्यते, अत्रावाकण्डकमानयनाय तु जघन्यस्थित्या न्यूनोत्कृष्टस्थितिर्देशोनत्रिसहस्रादिवर्षसमयतुल्यैरवावास्थानै-र्विमज्यते, एवं च भाज्यसंख्यायास्तुल्यत्वे सति भागहारसंख्याया अन्तर्मुहूर्तन्यूनत्रिसहस्रवर्षादिसमय-तुल्यायाः पल्योपमप्रथमवर्गमूलाऽसंख्यांशगतसमयापेक्षयाऽसंख्येयगुणाहीनत्वेन भागफलस्यासंख्येय-गुणाविकलाभात् । भागफलप्रमाणस्थानानां ह्येकं कण्डकमिति तु सुगममिति । “ताउ असखगुणोऽण् ठिइवधो” ति तस्मादेककण्डकस्थानात्, एककण्डकगतस्थितिस्थानेभ्य इत्यर्थः । असंख्येयगुणोऽणुः—जघन्यः स्थितिवन्धः, सप्तप्रकृतीनामिति सर्वत्राऽनुवर्तते । सुगमं चैतत्, यतः संज्ञिनां जघन्योऽपि स्थितिवन्धोऽन्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमाणो जायते । ननु संयतस्य जघन्यस्थितिवन्धः प्रागन्त-र्मुहूर्ततया सर्वस्तोको दर्शितः, संयतानां संज्ञित्वेन स एव संज्ञिनां जघन्यस्थितिवन्धो भवति, तत्कथमत्र संज्ञिनां जघन्योऽपि स्थितिवन्धोऽन्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमाणो जायते इत्युच्यते ? मण्यते अत्र श्रेणिमनारूढानां संज्ञिनां यः सर्वस्तोकः स्थितिवन्धः स जघन्यस्थितिवन्धतया ग्राह्यः, न पुनः श्रेणि समारूढानाम्, कर्मप्रकृतिवृत्तौ मलयगिरिपादैः प्रकृताल्पबहुत्ववृत्तौ तथैव व्याख्यातत्वात्, सङ्गतेष्व । यदुक्तं तैः “ . . . । तस्माज्जघन्य स्थितिवन्धोऽसंख्येयगुण, अन्त सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, सञ्चिपञ्चेन्द्रिया हि श्रेणिमनारूढा जघन्यतोऽपि स्थितिवन्धमन्त-सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणमेव कुर्वन्तीति ।” इति ।

“ताउ सखियगुणाइ ठिइवधुणाइ” ति तस्माज्जघन्यस्थितिवन्धात् स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । यतो जघन्यस्थितिवन्धोऽन्तःकोटीकोटीसागरोपममात्रो गृहीतः, स्थितिवन्धस्थानानि तु जघन्यस्थितिवन्धादारभ्योत्कृष्टस्थितिमभिव्याप्य यावन्तः समयास्तावन्ति भवन्तीति । “तोऽब्भहियो परमठिइवधो” ति ततोऽभ्यविकः—विशेषाधिक उत्कृष्टस्थितिवन्धः, सप्तानामित्यनुवर्तत एव । सुगमं चेदमपि, जघन्यस्थित्या अत्र प्रक्षेपादिति । कर्मप्रकृतिचूर्णा प्रकृताल्पबहुत्वमित्यमेव । तथा च

त्रायुर्वर्जसप्तकर्मणाम्]

प्रथमाधिकारेऽल्पबहुत्वद्वारम्

तदग्रन्थः पंचिदियाण सत्रीण पञ्जत्तापञ्जत्तगाणं आउगवज्जाणं सत्तएहं कम्माण सव्वत्थोवा जहन्निगा अवाहा सा य अंतोमुहुत्तमेत्ता । ततो अवाहाठाणाणि अवाहाकंडगाणि य दोवि तुल्लाणि क्संखेज्जगुणाणि । किं कारणं ? भन्नइ-तिएहं वाससहस्साणं जहन्नावाहूणाणं जत्तिया समया तत्तियाणि अवाहाठाणाणि कडगाणि य त्ति काउ । ततो उकोसिया अवाहा विसेसाहिया । जहन्नावाहासहिअत्तिकाउ ।

पर्याप्ताऽपर्याप्तसंज्ञिजीवभेदयोरायुर्वर्जसप्तकर्मणां प्रत्येक
स्थितिवन्वस्थानादिदशपदानामल्पबहुत्वयन्त्रम्

क्रम	पदानि	अल्पबहुत्वम्	परिमाणम्
१	जघन्यावाधा	सर्वस्तोका	अन्तर्मुहूर्तमात्रा
२	अवाधास्थानानि	असंख्येयगुणानि परस्परतुल्यानि	अन्तर्मुहूर्तन्यूनवर्षसहस्रत्रयादि- समयप्रमाणानि
३	अवाधाकण्डकानि		
४	उत्कृष्टावाधा	विशेषाधिका	जघन्यावाधयाधिका
५	निषेकस्य द्विगुणहानय	असंख्येयगुणानि	पल्योपमप्रथमवर्गमूलस्याऽसंख्येयभागमाना
६	द्विगुणहान्योरन्तरम्	"	असंख्येयपल्योपमप्रथमवर्गमूलम्
७	अवाधाकण्डकम्	"	पल्योपमस्याऽसंख्येयभागप्रमाणम्
८	जघन्यस्थितिवन्ध	"	अन्त कोटिकोटिसागरोपमम्
९	स्थितिवन्वस्थानानि	संख्येयगुणानि	पर्याप्तस्य देशेन ३० कोटिकोटीसागरो- पमादीनाम्, अपर्याप्तस्या-ऽन्त कोटिकोटी- सागरोपमादीनां च समयप्रमाणानि,
१०	उत्कृष्टस्थितिवन्ध	विशेषाधिका	पर्याप्तस्य-३०कोटिकोटिसागरोपमादि, अपर्याप्तस्या-ऽन्त कोटिकोटिसागरोपम०

ततो नानापएसगुणदाणिठाणंतराणि असंखेज्जगुणाणि । पलिओवमवग्गमूलस्स असंखेज्जतिभागोत्ति काउ । ततो एगपएसगुणदाणिठाणतर असंखेज्जगुण, असंखेज्जाणि पलिओवमवग्गमूलाणि त्ति काउ । ततो एग अवाहाकंडग असंखेज्जगुण । किं कारणं ? तिएह वाससहस्साणं जहन्नावाहूणाणं जत्तिया समया तत्तिमो भागो जहन्नगठित्तिऊणाए उवरिल्लीए ठितिए एग अवाहाकंडग त्ति काउ । जहन्नगो ठितिवंधो असंखेज्जगुणो, अंतो

क्षेत्रय पाठो जेसलमेरशास्त्रसमग्रहस्यतालपत्रीयकर्मप्रकृतिचूर्णिसत्क, मुद्रितप्रतौ तु "असंखेज्जगुणाणि"
इति पाठः ।

सागरोवसकोडाकोडीति काउ । ततो ठितिवंधटाणाणि सखेज्जगुणाणि, जहन्नगठितिरूणा सव्वठितित्तिर्काडं । ततो उकोसिया ठिती विसेसहिया, जहन्नगठितिए अवाहाए य सहियत्ति काउ ॥” इति ॥१६॥१७॥१८॥१९॥

तदेवमुक्तं संज्ञिपर्याप्ताऽपर्याप्तजीवभेदद्वये आयुर्वर्जसप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धः, जधन्य-
स्थितिवन्धः, उत्कृष्टावाधा, जवन्यावाधा, अवाधाकण्डकानि, अवाधास्थानानि, स्थितिवन्धस्थानानि,
निपेक्षसत्कद्विगुणहान्योरन्तरम्, निपेक्षसत्कद्विगुणहानिस्थानानि, अवाधाकण्डकपरिमाणमित्येतेषां
दशपदानामल्पबहुत्वम् । साम्प्रतमेतदेव शेषद्वादशजीवभेदेषु दिदर्शयिषुराह

वारहसुं सेसेसुं जीवसमासेसु हुन्ति सत्तण्हं ।

थोवाणि अवाहाए तुल्लाईं ठाणकंडाईं ॥२०॥

तो संखगुणाऽवाहा हरसा ततो परा विसेसहिया ।

ताउ असंखगुणाईं ठाणाईं दुगुणहाणीणं ॥२१॥

ताउ असंखगुणाईं हवन्ति एगंतरस्स ठाणाईं ।

ताउ असंखेज्जगुणां अवाहकंडं भवे एगं ॥२२॥

ताउ असंखगुणाईं णायव्वाणि ठिइवंधठाणाणि ।

तो संखगुणो हस्सो ठिइवंधो तो परोऽम्भहियो ॥२३॥

एवरि असंखेज्जगुणा चउसुं एगिंदिसक्कमेएसुं ।

हरसाऽवाहाऽस्थि तहा लहुठिइवंधो जहाठाणं ॥२४॥

(प्रे०) “वारहसुं सेसेसुं” इत्यादि अनन्तरोक्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्ताऽपर्याप्तजीवभेदद्वयवर्जा ये सूक्ष्मवादरैकेन्द्रिय-द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियाऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां पर्याप्ताऽपर्याप्तभेदनिष्पन्ना द्वादश तेषां जीवसमासाः—जीवभेदास्तेषु प्रत्येकम् “हुन्ति” ति भवन्ति, किमित्याह “सत्तण्हे”-
त्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां “थोवाणि अवाहाए तुल्लाईं ठाणकंडाईं” ति स्तोकानि,
वच्यमाणपदापेक्षयाऽप्यन्यवाधायाः “ठाणकंडाईं” ति स्थानानि कण्डकानि च स्थानकण्डकानीति
ममामः, अवाधायाः स्थानान्यवाधायाः कण्डकानीत्येते द्वेऽपि पदे प्रत्येकमित्यर्थः । “तुल्लाणि”
ति परस्परं तु तानि तुल्यानीत्यर्थः । सुगमम् । “तो” ति तेभ्योऽवाधास्थानाऽवाधाकण्डकैकतरेभ्यः
“संखगुणाऽवाहा हस्सा” ति ह्रस्वाजवन्याऽवाधा संख्येयगुणा । ननु संज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तापर्याप्त-
जीवभेदयोरनन्तरं जवन्यावाधापेक्षयाऽवाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि संख्येयगुणान्यभिहितानि,
तत्प्रकृते पुनः कथं वैपरित्येनावाधास्थानाऽवाधाकण्डकेभ्यो जवन्यावाधा संख्येयगुणाऽभिवीर्यते ?
उच्यते, प्रकृते द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियसंज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्ताऽपर्याप्तलक्षणेष्वष्टजीवभेदेषु प्रस्तुतानां
ज्ञानीवरणादीनां सप्तप्रकृतीनां प्रत्येकमवाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि चावलिकायाः संख्येयमागगत-

समयतुल्यानि भवन्ति । कुतः ? प्रत्येकं स्थितिस्थानानां पल्योपमसंख्येयभागमात्रत्वेन तावन्मात्राणां
 स्तोकानामेवावास्थाानानां निष्पत्तेः । इदमुक्तं भवति अधिकृतजीवभेदेषु न संज्ञिष्येन्द्रिय-
 पर्याप्तापर्याप्तिजीवभेदयोरिव सप्तानां जवन्योत्कृष्टस्थितिवन्धयोरन्तरालं संख्येयसागरोपमादिप्रमाणम्,
 किन्तु पल्योपमसंख्येयभागमात्रमेव । वक्ष्यते चात्रैव ग्रन्थे स्थितिवन्धप्रमाणं निरूपयता ग्रन्थकृता
 “सन्धविगलेषु सगगुरुठिड्वघो पलियसखभागूलो । सत्तएह लहू णेयो” इत्यनेन, इत्थं हि जवन्योत्कृष्ट-
 स्थितिवन्धान्तरालावीनानि स्थितिवन्धस्थानान्यपि प्रकृते स्तोकानि पल्योपमसंख्येयभागमात्राणि
 प्राप्यन्ते, तानि चैकावाधास्थाननिष्पादकपल्योपमाऽसंख्येयभागप्रमाणैर्नियतसंख्याकैः स्थितिवन्ध-
 स्थानैर्यदा विभज्यन्ते तदाऽऽवलिंकायाः संख्येयभागगतसमयप्रमाणं भागफलं लभ्यते, भागफल-
 तुल्यान्येवावाधास्थानानीति तु सुगमः । यावन्त्यवाधास्थानानि तावन्त्यवाधाकण्डकानीति तु प्राग्
 दर्शितमेव, अन्तर्मुहूर्तमात्राऽपि जवन्यावाधा तु संख्येयावलिकाप्रमाणा, अत एव प्रकृतेऽवाधास्थाना-
 ऽवाधाकण्डकेभ्यो जवन्यावाधा संख्येयगुणाऽमिहितेति । इदं हि संख्येयगुणत्वं सूक्ष्मवादरपर्याप्ता-
 ऽपर्याप्तात्मकैकेन्द्रियसत्कजीवभेदचतुष्कसम्बधिष्वल्पबहुत्वेषु न सङ्गच्छते, यत एकेन्द्रियाणां जधन्य-
 स्थितिवन्धापेक्ष्योत्कृष्टोऽपि स्थितिवन्धः पल्योपमस्याऽसंख्येयभागेनैवाधिको जायते, तथा च सति
 तेषां स्थितिवन्धस्थानान्यप्यतीवस्तोकानि पल्योपमासंख्येयभागमात्राणि, तानि च पूर्ववदेकावाधास्थान-
 निष्पादकपल्योपमाऽसंख्येयभागप्रमाणैर्नियतसंख्याकैः स्थितिवन्धस्थानैर्यदा विभज्यन्ते तदाऽऽवलिं-
 काया असंख्येयभागगतसमयप्रमाणं भागफलं प्राप्यते । जधन्यावाधाऽपि प्रकृतसूक्ष्मवादरपर्याप्ता-
 ऽपर्याप्तैकेन्द्रियजीवभेदेषु यद्यपि द्वीन्द्रियाद्यपेक्षया स्तोका, तथाऽपि संख्येयावलिकाप्रमाणैव, कुतः ?
 द्वीन्द्रियाणां जधन्यस्थितिवन्धापेक्ष्यैकेन्द्रियाणां जधन्यस्थितिवन्धस्य संख्येयभागगतत्वेनावाधाया
 अपि संख्येयभागगतत्वात् । इत्थं हेकेन्द्रियसत्कचतुर्जीवभेदसम्बन्धल्पबहुत्वेष्ववावलिकाया असंख्येय-
 भागगतसमयप्रमाणेभ्योऽवावास्थानेभ्यः संख्येयावलिकाप्रमाणा जधन्यावाधाऽसंख्येयगुणा भवति ।
 न चैतावन्मात्रम्, किं तर्हि ? उत्तरत्र “तो सखगुणो ठिड्वघो” इत्यनेनाधिकृतशेषद्वादशजीवभेदेषु
 वक्ष्यमाणं स्थितिवन्धस्थानापेक्षया जधन्यस्थितिवन्धस्य संख्येयगुणत्वमपि चतुर्ष्वेकेन्द्रियसत्कजीव-
 भेदेषु न सङ्गच्छते, कुतः ? उक्तहेतोरिव, एकेन्द्रियसत्कचतुर्जीवभेदेषु स्थितिवन्धस्थानानां
 पल्योपमाऽसंख्येयभागमात्रत्वात्, तत एव पल्योपमासंख्येयभागेनोपसागरोपमत्रिसप्तमागादिप्रमाणस्य
 ज्ञानावरणादिसत्कजधन्यस्थितिवन्धस्याऽसंख्येयगुणत्वादिति भावः । ननु यद्येवं तर्हि कथमे-
 केन्द्रियसत्काश्चत्वारो जीवभेदाः शेषद्वादशजीवभेदेषु संगृह्याल्पबहुत्वममिहितम् ? लाघवार्थम्,
 पदद्वयं विवर्ज्य शेषपदेषु तुल्यवक्तव्यत्वाच्च, न चैवं सत्यतिप्रसक्तिः स्यादिति वाच्यम् । यत एकेन्द्रिय-
 सत्कचतुर्जीवभेदापेक्षयाऽवटमानपदद्वये “स्रवरि असखेज्जगुणा” इत्यादिना ग्रन्थकारः स्वयमेवा-
 पवदिष्यतीत्यलं प्रसङ्गेन । अथ प्रकृतम् “तत्तो परा” चि उक्तसप्तकर्मसत्का परा-उत्कृष्टा, अवावा
 इत्यनुवर्तते, कियतीत्याह “विसेसाहिया” चि विशेषाविकाः, संख्येयभागमात्रेणाविकेत्यर्थः ।

कुतः ? रूपोनावाधास्थानैरधिकत्वादिति । “ताउ असंखणागुइ” ति तस्या अनन्तरोक्तोत्कृष्टावावाया असंख्येयगुणानि, कानीत्याह “ठाणाइं डुगुणहाणीण” ति असंज्ञिपञ्चेन्द्रियादिप्रायोग्योत्कृष्ट-स्थितौ निपेक्षस्य द्विगुणहानीनां स्थानानि, पल्योपमप्रथमवर्गमूलासंख्येयभागप्रमाणत्वात्तेषामिति । उक्तं चानन्तरमेव “णाणतरठाणाइ असखिययमोऽस्थि पल्लमूलसो” इति । “ताउ असखगुणाइ हवति” ति तेभ्यो निपेक्षस्य द्विगुणहानिस्थानेभ्योऽसंख्यगुणानि भवन्ति, कानीत्याह “एगतरस्स ठाणाइ” ति निपेक्षस्य द्विगुणहान्योरेकान्तरस्य स्थानानि, एकान्तरगतनिपेक्ष-स्थानानीत्यर्थः । कथम् ? पूर्ववत् पल्योपमस्यासंख्येयानां प्रथमवर्गमूलानां समयप्रमाणत्वादिति । “ताउ असंखेज्जगुणं” ति तेभ्योऽसंख्येयगुणं भवेदिति परेणान्वयः, किं तदित्याह “अवाहाकंडं भवे एगं” ति एकमवाधाकंडकमेकसमयावाधाहानौ हीयमानस्थितिबन्धस्थानसमूहभूतं प्रागुक्तस्वरूप-मित्यर्थः, संज्ञिजीवभेदसत्काल्पवहुत्वानुसारेण भावनीयमिदमसंख्येयगुणत्वमिति । “ताउ असखगुणाइं णायव्वाणि” ति तस्मादेकस्मादवाधाकण्डकाद् असंख्यगुणानि ज्ञातव्यानि, कानीत्याह “ठिइबधुणाणि” ति निरुक्तलक्षणाणि स्थितिवन्धस्थानानि । सुगमम् । “तो संखगुणो हस्सो ठिइबधो” ति तेभ्योऽनन्तरोक्तासंख्यादीनां प्रत्येकं स्थितिवन्धस्थानेभ्यस्तेषामेव प्रत्येकं संख्येयगुणो हस्यः स्थितिवन्धः । असंज्ञि-विकलेन्द्रियाणां प्रत्येकं जवन्योत्कृष्टस्थितिवन्धान्तरस्य पल्योपमसंख्येयभागप्रमाणत्वेन तेषां जधन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणो जायते, न पुनरेकेन्द्रियाणाम्, तेषां जधन्योत्कृष्टस्थितिवन्धान्तरस्य पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणत्वात्, अत इदं विकलेन्द्रिया-संज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवभेदप्राधान्येन सामान्यतोऽभिहितम्, एकेन्द्रियजीवभेदापेक्षया त्वनन्तरं विशेषतो वक्ष्यतीति । “तो परोऽब्भहियो” ति ततः परः—उत्कृष्टः स्थितिवन्ध इत्यनुवर्तते, कियानित्याह— “ब्भहियो” ति अम्यधिकः—विशेषाधिकः, असंज्ञि-विकलेन्द्रियसत्काष्टजीवभेदेषु पल्योपमसंख्येय-भागेन, शेषेषु चतुर्वेकेन्द्रियसत्कजीवभेदेषु तु पल्योपमासंख्येयभागेनेत्यर्थः । सूक्ष्मवादरपर्याप्ताऽपर्याप्त-भेदमिन्नेष्वेकेन्द्रियसत्कचतुर्षु जीवभेदेषु सामान्येनाभिहितमतिप्रसक्तमर्थं निराचिकीर्तुराह “णवरि” इत्यादि, नवरं-परमयं विशेषः, कोऽयमित्याह “असखेज्जगुणा” इत्यादि, व्याख्यात-प्रायम्, नवरं तथाशब्दः सादृत्ये, यथाऽवावा तथा लघुस्थितिवन्धोऽसंख्यगुण इत्यर्थः, “जहाठाण” ति यद्योक्तस्थान इत्यर्थः । अयम्भावः अनन्तरमवाधास्थानेभ्यो हस्वावाधा संख्येयगुणा उक्ता तथा स्थितिवन्धस्थानेभ्यो जवन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुण उक्तः, एतद्वयमप्येकेन्द्रियसत्केषु चतुर्ष्वपि जीवस्थानेषु न सङ्गच्छते, अतस्तेषु चतुर्ष्वपि जीवभेदेष्ववाधास्थानेभ्यो हस्वावाधा-ऽसंख्येयगुणा वक्तव्या, तथा स्थितिवन्धस्थानेभ्यो लघुस्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणोऽभिधातव्य इति । इदमप्यल्पवहुत्वं कर्मप्रकृतिचूर्णावित्यभेदाभिहितम्, केवलमसंज्ञिपञ्चेन्द्रियविकलेन्द्रियसत्कजीवभेदेषु त्रयेकेन्द्रियसत्कचतुर्जीवभेदेषु तुल्यमिति कृत्वा निरपवादं पृथक्पृथगाभिहितम् । तथा च तद्ग्रन्थः,

આયુર્વર્જસપ્તકર્મસત્કસ્થિતિબંધસ્થાનાદીનાં દશાનાં પદાનામલ્પબહુત્વયન્ત્રમ્

પર્યાપ્તા-ડપર્યાપ્તદ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિયા-ડસંક્ષિપચ્ચેન્દ્રિય-લક્ષણેષ્વપ્તુ જીવભેદેષુ				સૂક્ષ્મ-વાદર-પર્યાપ્તા-ડપર્યાપ્તૈ-કેન્દ્રિયલક્ષણેષુ ચતુષ્તુ જીવભેદેષુ	
૧	અવાધાસ્થાનાનિ	સ્તોકાનિ	આવલિકાયા સંખ્યેય-ભાગપ્રમાણાનિ	સ્તોકાનિ	આવલિકાયા
૨	અવાધાકણ્ડકાનિ	તુલ્યાનિ		તુલ્યાનિ	અસંખ્યેયભાગમાત્રાણિ
૩	જયન્યાવાધા	સંખ્યેયગુણા	સંખ્યેયાવલિકામાત્રા	અસંખ્યેયગુણા	સંખ્યેયાવલિકામાત્રા
૪	ઉત્કૃષ્ટાવાધા	વિરોપાધિકા	"	વિશેષાધિકા	"
૫	નિપેકદ્વિગુણ-હાનય	અસંખ્યેયગુણા	અસંખ્યેયપલ્યોપમપ્રથમવર્ગમૂલસ્યાડસંખ્યેયભાગમાત્રા	અસંખ્યેયગુણા	અસંખ્યેયપલ્યોપમપ્રથમવર્ગમૂલસ્યાડસંખ્યેયભાગમાત્રા
૬	દ્વિગુણહાન્યોરે-કમન્તરમ્	"	અસંખ્યેયપલ્યોપમપ્રથમવર્ગમૂલમ્	"	અસંખ્યેયપલ્યોપમપ્રથમવર્ગમૂલમ્
૭	અવાધાકણ્ડકમ્	"	પલ્યોપમસંખ્યેયભાગ	"	પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગ
૮	સ્થિતિવંધ-સ્થાનાનિ	"	પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગસ્ય સમયપ્રમાણાનિ,	"	પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગસ્ય સમયપ્રમાણાનિ
૯	જયન્યસ્થિતિ-વંધ	સંખ્યેયગુણા	પલ્યોપમસંખ્યેયભાગોના -૨૫-૫૦-૧૦૦-૧૦૦૦-સાગરોપમત્રિસપ્તાદિમાગા	અસંખ્યેયગુણા	પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગોના સાગરોપમત્રિસપ્તાદિમાગા
૧૦	ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવંધ	વિશેષાધિકા	પર્યાપ્તેષુ-૨૫-૫૦-૧૦૦-૧૦૦૦-સાગરોપમાણાં સમ્પૂર્ણાસ્ત્રિસપ્તાદિમાગા અપર્યાપ્તેષુ તે દેશોના ઈ	વિશેષાધિકા	વાદરપર્યાપ્તે-સમ્પૂર્ણા સાગરોપમત્રિસપ્તાદિમાગા । શેષત્રયે તે દેશોના X,

“પંચિદિયાણ અસત્રીણ ચચરિદિયાણ તેજદિયાણ વેદદિયાણ પજ્જત્તગઅપજ્જત્તગાણ આગવજ્જાણ સત્તણ્હ કમ્માણાં અવાહાદ્વાણાણિ અવાહાકણ્ડગાણિ ચ દો વિ તુલ્લાણિ સંવત્થોવાણિ તાણિ ચ આહલિયાપ્પ સંસેવ્વજ્જમાગમેતાણિ । તત્તો જહ્નતિયા અવાહા સંસેવ્વજ્જગુણા । અતોમુહુત્તમિતિ કાઉં । ઉક્કસ્સિયા અવાહા વિસેસાહિયા, ઈં અવાહાદ્વાણસહિયત્તિ કાઉં । તત્તો નાણાપપ્પસગુણહાણિદ્વાણતરાણિ અસંસેવ્વજ્જગુણાણિ । તત્તો એગં પપ્પસગુણહાણિદ્વાણંતર અસંસેવ્વજ્જગુણા । એગ અવાહાકણ્ડગ અસંસેવ્વજ્જગુણાં । તત્તો ઠિતિવંધદ્વાણાણિ અસંસેવ્વજ્જગુણાણિ, પલિઓવમસ્સ સંસેવ્વજ્જમાગમિતિકાઉ । જહ્નત્તગો ઠિતિવંધો સંસેવ્વજ્જગુણો । ઉક્કસ્સિયાઠિતિ વિસેસાહિયા ॥”

+અથ પાઠો જેસલમેરઅન્યાગારસ્થતાલપત્રીયકર્મપ્રકૃતિચૂર્ણિપ્રતીસત્ક, સુદ્રિતપ્રતૌ તુ “અસંસેવ્વજ્જમાગમેતાણિ” ઇતિ પાઠ. । ઈંપલ્યોપમસંખ્યેયમાગેન ન્યૂના. । Xપલ્યોપમાસંખ્યેયમાગેન ન્યૂના. ।

“एगिदियाण सुहुमाण वादराण पज्जत्तअपज्जत्तगाण आऊवज्जाण अवाहाठाणाणि अवाहाकंडगाणि य दो वि तुल्लाणि संखेज्जगुणा, ताणि य आवलियाए असखेज्जत्तिभागमेत्ताणि । जहन्निया अवाहा असंखेज्जगुणा । अतोमुहुत्तमिति काउ । उक्खिसिया अवाहा विसेसाहिया । क्खिअवाहाठाणसहियत्तिकाउ । नाणतराणि असखेज्जगुणाणि । एग अतरे असखेज्जगुणं । एग अवाहाकंडगं असंखेज्जगुणं । ठितिवधट्टाणाणि असखेज्जगुणाणि । जहन्नगो ठितिवधो असखेज्जगुणो । उक्खिसगो ठितिवन्वो विसेसाहियो ॥ २०/२१/२२/२३/२४ ॥

तदेवमभिहितं चतुर्दशत्रयि जीवभेदेष्वयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां स्थितिवन्धस्थानावावास्थानादीनां दशवस्तुनां परस्थानाल्पबहुत्वम् । साम्प्रतमवशेषस्यायुःकर्मणः स्थितिवन्वावावास्थानादीनां परस्थानाल्पबहुत्वं प्रचिकटयिपुरादौ तावत्पर्याप्तसंज्ञिसंज्ञिरूपयोर्द्वयोर्जीवभेदयोस्तदाह

पज्जामणसण्णीणं आउस्सप्पा जहण्णगाऽवाहा ।

ततो संखेज्जगुणो जहण्णगो होइ ठिइबन्धो ॥ २५ ॥

ताओ संखगुणाइं अवाहाठाणाणि हुन्ति ताहिन्तो ।

उक्कोसिया अवाहा होएइ विसेसओऽम्भहिया ॥ २६ ॥

ताउ असंखगुणाइं हवन्ति ठाणाणि दुगुणहाणीणं ।

ताउ असंखगुणाइं ठाणाइं अंतरे एगे ॥ २७ ॥

ताउ असंखगुणाइं णायव्वाणि ठिइबन्धठाणाणि ।

ताहिन्तो अम्भहियो ठिइबन्धो होइ उक्कोसो ॥ २८ ॥

(प्रे०) ‘पज्जामणसण्णीणं आउस्सप्पा’ इत्यादि, पर्याप्तशब्दस्य प्रत्येकं योजनात्, पर्याप्तामनस्कपर्याप्तसंज्ञिनोः, पर्याप्तासंज्ञिजीवभेदे पर्याप्तसंज्ञिजीवभेदे च प्रत्येकमित्यर्थः । बहुवचनं तु प्राकृतवशात् । तयोः किमित्याह “आउस्से” इत्यादि, उक्तशेषस्यायुःकर्मणः “प्पा जहण्णगाऽवाहा” इति लुप्ताकारस्य दर्शनादल्पा-अनन्तरवक्ष्यमाणजघन्यस्थितिवन्धादिपदापेक्षया स्तोका जघन्यकाऽवाधा, “ततो संखेज्जगुणो जहण्णगो होइ ठिइबन्धो” इति तत आयुषो जघन्य एव जघन्यकः स्थितिवन्धः संखेयगुणो भवति, कुतः ? इति चेत्, जुल्लकमवप्रमाणजघन्यस्थितिकाऽऽयुष्मतामपि जीवानां वेद्यमानायुषस्त्रिमात्रिमात्रिमात्रिमात्राधवशेषप्रकारेण चरमान्तमुद्धूर्तेऽवशेषेऽपि पारमत्रिकायुर्वन्धसम्भवादिति । “ताओ” इति तेभ्यो संख्यगुणान्यवाधास्थानानि भवन्ति, आयुष इत्यनुवर्तते, एवमुत्तरत्रापि “आउस्स” इत्यस्य पदस्यानुवृत्तिर्वोद्धव्या, कुतोऽवाधास्थानानि संखेयगुणानि ? इति चेत्, आयुषो जघन्यस्थितिवन्धः जुल्लकमवप्रमाणः, अवाधास्थानानि त्वन्तमुद्धूर्त-

क्खिअय पाठोऽपि जेसलमेरअन्थागारस्थतालपत्रीयकर्मप्रकृतिचूर्णिअतीसत्क, सुद्धितप्रतौ तु स्थानद्वयेऽपि क्रमेण ‘जहन्नियाअवाहासहियत्ति काउ ।’ जहन्निआवाहासहियत्ति काउ ।’ इति पाठः ।

जघन्यावाधयो न्यूनपूर्वकोटीत्रिमागप्रमाणानि, अर्थात्पट्पञ्चाशदभ्यविकद्विशतावलिकाप्रमाणजघन्यायु-
र्वन्धापेक्षया संख्येयवर्षप्रमाणान्यत्राधास्थानानि सुतरां संख्येयगुणानि भवन्तीति । “ताहिन्तो”
ति तेभ्योऽत्राधास्थानेभ्यः “उक्कोसिया अवाहा होएइ विसेसश्रोऽब्भहिया” ति उत्कृष्टाऽत्राधा
विशेषतोऽभ्यधिका, विशेषाधिका भवतीत्यर्थः । कुतः ? पूर्वकोटीत्रिमागप्रमाणात्वादिति । “ताउ
असखगुणाइं हवन्ति” ति ततोऽसंख्यगुणानि भवन्ति, कानीत्याह “ठाणाणि दुगुणहाणीण”
ति निपेक्षस्य द्विगुणहानीनां स्थानानीत्यर्थः, कुतः ? पल्योपमप्रथमवर्गमूललक्षणयथोक्तप्रमाणात्वात् ।
ततोऽसंख्यगुणानि “ठाणाइ अतरे एगे” ति आयुषो निपेक्षस्य द्विगुणहान्योरेकस्मिन्नन्तरे यानि
निपेक्षस्थानानि तानीत्यर्थः, कुतः ? असंख्येयपल्योपमप्रथमवर्गमूललक्षणयथोक्तप्रमाणात्वात् । “ताउ-
असंखगुणाइं णायव्वाणि” ति तेभ्योऽसंख्यगुणानि ज्ञातव्यानि भवन्ति, कानीत्याह “ठिइबंध-
ठाणाणि” ति आयुषः स्थितिवन्धस्थानानि, यत इमानि पर्याप्तसंज्ञिसंज्ञिजीवभेदयोः क्रमेण
समयोनपट्पञ्चाशदधिकशतद्वयावलिकान्यूनत्रयस्त्रिंशत्सागरोपम — पल्योपमासंख्येयमागसमयतुल्या —
नीति । “ताहिन्तो” ति तेभ्यः—आयुषः स्थितिवन्धस्थानेभ्यः “अब्भहियो ठिइबंधो होइ
उक्कोसो” ति आयुष उत्कृष्टः स्थितिवन्धोऽभ्यधिकः—विशेषाधिको भवति, समयोनलुल्लक-
भवग्रहणस्य तत्र प्रक्षेपादिति । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ

“पचिदियाण सत्रीणं असत्रीण पज्जत्तगाण आउगस्स सवत्थोवा अवाहा । सा य असखिज्जद्धा ।
ततो जहन्नगो ठितिवधो सखेज्जगुणो । सो य खुड्डगभवो त्ति काउ । ततो अवाहाद्धाणाणि सखेज्जगुणाणि ।

**पर्याप्तसंज्ञि-पर्याप्तासंज्ञिजीवभेदयोरायुःकर्मणः स्थितिवन्धस्थानादी-
नामष्टपदानामल्पबहुत्वयन्त्रम्**

१	जघन्यावाधा	सर्वस्तोका	असंक्षेप्याद्वा
२	जघन्यस्थितिवन्ध	संख्येयगुण	लुल्लकभव
३	अवावास्थानानि	संख्येयगुणानि	देशोनपूर्वकोटितृतीयमागसमयतुल्यानि
४	उत्कृष्टावाधा	विशेषाधिका	पूर्वकोटितृतीयमाग०
५	निपेक्षद्विगुणहानय	असंख्येयगुणा	पल्योपमप्रथमवर्गमूलस्याऽसंख्येयमागप्रमाणा
६	द्विगुणहान्योरन्तरम्	असंख्येयगुणम्	असंख्येयपल्योपमप्रथमवर्गमूलम्
७	स्थितिवन्धस्थानानि	असंख्येयगुणानि	लुल्लकभवन्यूनोत्कृष्टस्थितिवन्धसमयतुल्यानि
८	उत्कृष्टस्थितिवन्ध	विशेषाधिक	३३ सागरोपमाणि तथा पल्यासंख्यमाग क्रमेण

पूर्वकोडितिभागो जहन्नावाहूणो त्ति काउ । उक्कोस्सिआ अवाहा विसेसाहिया । जहन्नावाहासहिय त्ति काउं । ततो नाणापप्पसगुणहाणिठाणंतराणि असखिज्जगुणाणि । कारणं पुब्बुत्त । तत्रो ठितिवंधाणाणि असंखे-
ज्जगुणाणि, जहन्नागठितिहीणा संधठितित्ति काउ । तत्रो उक्कोसगो ठितिवंधो विसेसाहियो जहन्नागठिति-
सहियोत्ति काउं ॥ इति ॥ २५/२६/२७/२८ ॥

अयोक्तरोपद्वाद्दशजीवभेदेषु प्रकृतमायुषः स्थितिवन्धस्थानादीनामल्पवहुत्वं दर्शयन्नाह

वारहसुं सेसेसुं जीवसमासेसु आउगस्सप्पा ।

हरसावाहा ततो संखगुणो हरसठिबंधो ॥२६॥

ताओ संखगुणाइं अवाहठाणाणि हुन्ति ताहितो ।

उक्कोसिया अवाहा होएइ विसेसओऽव्महिया ॥३०॥

ततो संखगुणाइं णायव्वाणि ठिबंधठाणाइं ।

ताहितो अव्महियो ठिबंधो होइ उक्कोसो ॥३१॥

(प्रे०) “वारहसुं सेसेसुं”मित्यादि, अनन्तरोक्तपर्याप्तसंज्ञ्यसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवभेदद्वयं विहाय

सूक्ष्म—वाद्—पर्याप्ता—ऽपर्याप्तैकेन्द्रिय—पर्याप्ता—ऽपर्याप्तादीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिया—ऽपर्याप्तसंज्ञ्यसंज्ञि-
पञ्चेन्द्रियलक्षणेष्ु द्वादशषु श्रेषु जीवसमासेषु—जीवभेदेषु प्रत्येकमित्यर्थः, एतेषु प्रत्येकं किमित्याह
“आउगस्सप्पा” इत्यादि, आयुष्कस्य ह्रस्वा-जघन्याऽवावाऽप्पा, वच्यमाणपदेभ्योः स्तोकेत्यर्थः ।
इयं ह्यायुषो बन्धकालेन न्यूनासंज्ञेप्याद्धाप्रमाणा सती संख्येयावलिकातुल्या भवति ।

ननु कर्मप्रकृतिचूर्णौ तु साऽसंज्ञेप्याद्धाप्रमाणा दर्शिता, अत्र तु ततोऽपि न्यूनामिधाने कथं
न विरोधः ? इति चेद्, न, विवक्ष्यभेदेनेत्यममिधानेऽपि न कश्चिद्विरोधः, “जीवाऽजीवाऽऽश्रव-बन्ध-
सवरनिर्जरा-मोक्षा-स्तत्त्वम्” इत्यनेन सप्तविवतत्त्वप्रतिपादने “जीवाजीवा पुण्णं, पावा-सव-सवरो
य निज्जरणा । वधो मुखो य तहा, नव तत्ता हुति नायव्वा” इत्यनेन नवविवतत्त्वामिधानेऽप्य-
विरोध इव । इदमुक्तं भवति, कुत्रचिद्ग्रन्थे जघन्यावावाऽसंज्ञेप्यद्धामानाऽभिहिता । यथा
कर्मप्रकृतिचूर्णौ “आउगस्स सव्वत्योवा जहणिया अवाहा, सा य असखिप्पद्धा” इत्यनेन ।
ततश्च कर्मप्रकृत्यभिप्रायेण यस्या अर्वाक् पूर्वमवद्धपारमविकायुष्कजीवेन नियमेनायुर्वन्धो समाप्यते
ना वेद्यमानायुरवशेषरूपाऽसंज्ञेप्याद्धेति ज्ञायते, तस्या एवायुषो जघन्यावावात्वेन संबट्नात् ।
प्रज्ञापनावृत्त्यादौ तु “त्रिभागादिना प्रकारेण या सक्षेप्तुं न शक्यते सा असक्षेप्या सा चासौ
अद्धा च असक्षेप्याद्धा” इत्येवंव्याख्यानाद् यस्या अर्वाक् पूर्वमवद्धपारमविकायुर्जीवो नियमेना-
युर्वन्धं प्रारभते सा असंज्ञेप्याद्धा, इत्येवमसंज्ञेप्याद्धाऽऽयुर्वन्धकालेनाविकजघन्यावधिप्रमाणा लक्ष्यते,
आयुषोऽवावा तु यावति वेद्यमानायुष्यवशेषे परमवायुर्वन्धः समाप्यते तावन्माना सर्वेषामभिप्रेता,
प्रकृते च जघन्यावावा प्रज्ञापनावृत्त्याद्यभिप्रेताऽसंज्ञेप्याद्धाव्याख्यानानुसारेण भाविता, कर्मप्रकृत्यभि-

प्रायेण त्वन्यथाऽपि भावनीया । इत्थं ह्युभयापेक्षयाऽपि जघन्यावाधायाः समानत्वात् न कश्चिद्विरोधः, पदार्थान्तरं वेति ।

अथ प्रकृतम् “ततो सखगुणो हरति ठिबन्धो” ति ततः संख्येयगुणो ह्रस्वः—जघन्यः स्थितिवन्धः, आयुष इत्यनुवृत्त्या बोद्धव्यम् । एवमुत्तरत्रापि “आउगरस” इत्यस्यानुवृत्तिर्द्रष्टव्या । “ताओ सखगुणाइ अवाहठाणाणि हुन्ति” ति तरगादायुषो जघन्यस्थितिवन्धादायुषोऽवाधा-स्थानानि संख्येयगुणानि भवन्ति । जघन्यावाधोनस्वोत्कृष्टायुस्त्रिभागसमयप्रमाणत्वादिति । “ताहितो” ति तेभ्योऽवाधास्थानेभ्यः “उक्कोसिया अवाहा होएइ विसेसओऽब्भहिया” ति सुगमम्, जघन्यावाधाया अत्र प्रक्षेपादिति । “तो संखगुणाइं णायव्वाणि ठिबन्धठाणाइं” ति सुगमम्, स्थितिवन्धस्थानानामन्तर्मुहूर्तोनपूर्वकोटीसमयप्रमाणत्वात् । “ताहितो अब्भहियो ठिबन्धो होइ उक्कोसो” ति सुगमम्, समयोनलुल्लकभवलक्षणस्यान्तर्मुहूर्तकालस्यात्र प्रक्षेपादिति । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ

“पचिदियाण सत्रीण असत्रीण अपजत्तगाण चउरिदियाण तेइदियाण वेइदियाण वायरएगिदियाण सुहुमएगिदियाण पजत्तगअपजत्तगाण आउगरस सवत्थोवा जहएणया अवाहा, सा य असखेप्पद्धा । जहएणगो ठितिवंघो सखेज्जगुणो, खुड्ढागभवग्गहएत्ति काउ । अवाहाद्धाणाणि सखेज्जगुणाणि । उक्कोसिया अवाहा विसेसाहिया । ठितिवघट्ठाणाणि संखेज्जगुणाणि, पुव्वकोडीजहन्नगट्ठिति (ऊ) एत्ति काउ । उक्कोसगो ठितिवंघो विसेसाहिओ” । इति ।

पर्याप्तसंज्ञसंज्ञिर्वर्जद्वादशजीवभेदेभ्योऽयुषः स्थितिवन्धस्थानादीनामल्पवहुत्वयन्त्रम्

क्रम	पदानि	अल्पवहुत्वम्	प्रमाणम्
१	जघन्यावाधा	सर्वस्तोका	असक्षेप्याद्धाप्रमाणा
२	जघन्यस्थितिवन्ध	संख्येयगुण	लुल्लकभवप्रमाण
३	अवाधास्थानानि	संख्येयगुणानि	देशोनस्वोत्कृष्टायुस्त्रिभागसमयतुल्यानि
४	उत्कृष्टावाधा	विशेषाधिका	स्वोत्कृष्टायुस्त्रिभागप्रमाणा
५	स्थितिवन्धस्थानानि	संख्येयगुणानि	देशोनपूर्वकोटिसमयप्रमाणानि
६	उत्कृष्टस्थितिवन्ध	विशेषाधिक	एका पूर्वकोटि

तदेवं व्याख्यातानि चतुर्विधारे प्रत्येकं मूलकर्मणां पृथक् पृथक् स्थितिवन्धस्थानादेः परस्थानाल्पवहुत्वानि । अथैतान्येव मूलोक्ताल्लवहुत्वानि वीजपदीकृत्याष्टकर्मणां परस्थानतस्तानि सामस्त्येनोपपादयितुं युज्यन्ते, एवं गुणस्थानेषु जीवस्थानान्यधिकृत्य पृथक् पृथक् सामस्त्येन च चिन्ता-

विषयीकतेष्वपि भवन्ति विदुषां विविदिषाविच्छेदायेति मन्यामहे, तथाऽपि न तानि सर्वाणि ग्रन्थ-
विस्तरमयादितन्मः, किन्तु प्रथमगुणस्थाने भव्यामव्यसाधारणवन्धप्रायोग्यस्थितिवन्वस्थानादीन्यधि-
कृत्याऽष्टानामपि मूलकर्मणां परस्थानत एकैकजीवभेदेषु पार्थक्येन, चतुर्दशजीवभेदेषु सामरत्येन
चोच्यन्ते । तत्र पृथक्प्रत्येक्ये आदौ तावत्पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवभेदे- (१) आयुषो जघन्यावाधा
सर्वस्तोका, जुल्लकमवप्रमाणादपि सुबहुन्यूनत्वात्तस्याः । (२) तत आयुषो जघन्यस्थितिवन्वः
संख्येयगुणः, जुल्लकमवप्रमाणात्वात् । (३) ततो नामगोत्रयोर्जघन्यावाधा संख्येयगुणा, अन्तर्मुहूर्त-
मात्रवेऽपि जुल्लकमवापेक्षया संख्येयगुणवृहदन्तर्मुहूर्तप्रमाणात्वात् । (४) ततो ज्ञानावरणान्दर्शनावरण-
वेदनीयाऽन्तरायलक्षणस्य ज्ञानावरणादिचतुष्कस्य जघन्यावाधाऽन्तर्मुहूर्तमात्रा सत्यपि विशेषाधिका,
कुतः ? नामगोत्रयोर्जघन्यस्थितिवन्वापेक्षयाऽस्य चतुष्कस्य जघन्यस्थितिवन्वस्य विशेषाधिकत्वात्,
जघन्यावाधाया जघन्यस्थितिवन्वाधीनत्वाच्च । ननु नामगोत्रयोर्जघन्यस्थितिवन्वापेक्षयाऽस्य ज्ञाना-
वरणादेर्जघन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिक इति कथं ज्ञायते ? भण्यते-आयुर्वर्जसप्तमूलकर्मणामेकेन्द्रिया-
दिस्त्रामिकानां जघन्यस्थितिवन्वानामुत्कृष्टस्थितिवन्वानां च प्रमाणस्यौचोत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणानु-
सारेण भावात् । इदमुक्तं भवति-ओवतो नामगोत्रयोः प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य विशातिसागरोपम-
कोटीकोटीलक्षस्यापेक्षया ज्ञानावरणादेः प्रत्येकमुत्कृष्टोऽपि स्थितिवन्धो विशेषाधिकः, त्रिंशत्काटाकोटी-
सागरोपमप्रमाणात्वात्, एवमेवोवतो ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धः
संख्येयगुणः, यतो मोहनीयस्योत्कृष्टा स्थितिरधिगतः सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा वध्यते, यस्य
च नामादेः कर्मण ओवोत्कृष्टस्थितिवन्धो ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया स्तोकास्तस्य जघन्य-
स्थितिवन्धोऽप्येकेन्द्रियादिजीवैरुत्कृष्टस्थितिवन्धवत् स्तोकाः क्रियते, यस्य च ज्ञानावरणादेरुत्कृष्ट-
स्थितिवन्ध ओवतो नामादेः कर्मण उत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया विशेषाधिको मोहनीयस्य संख्येयगुणो
वा तस्योत्कृष्टो वा जघन्यो वा स्थितिवन्धोऽप्येकेन्द्रियादिजीवैस्तथाविध ओवोत्कृष्टस्थितिवन्धानुसारी
विशेषाधिकः संख्येयगुणो वा क्रियते । यतो यस्या यस्या मतिज्ञानावरणाद्युत्तरप्रकृतेरोवोत्कृष्टस्थिति-
वन्धो ज्ञानावरणादिमूलप्रकृत्युत्कृष्टस्थितिवन्धोऽप्युच्यते, ताः प्रकृतयः प्रथमगुणस्थानके ओवतो
व्यवन्ते, तीर्थकरनामाऽऽहारकद्विकवर्जानां सप्तदशान्यधिकशतसंख्याकानामुत्तरप्रकृतीनां बन्धस्य
मिथ्यात्वगुणस्थानेऽस्मिन्नात् । न चैवं सासादननादिगुणस्थानेष्वपि, मोहनीयाख्यमूलप्रकृतेरुत्कृष्ट-
स्थितिवन्धोऽप्युच्यते, अद्वितीयाया मिथ्यात्वमोहनीयप्रकृतेः सासादनगुणे केषामपि
जीवानामवन्वात्, एवमेवोत्तरत्रापि तथाविधप्रकृतीनां विच्छेदात्, इत्थं हि मिथ्यात्वमोहनीयादि-
प्रकृतीनां बन्धकः पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवो वाऽपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवो वैकेन्द्रियादीनामन्यतमो
वा जीवो नामगोत्रयोर्वितीमुत्कृष्टां स्थितिं वध्नाति तदपेक्षया ज्ञानावरणादीनां चतुर्णां तां विशेषाधिकां
वध्नाति, ज्ञानावरणाद्यपेक्षया मोहनीयस्य तु तां संख्येयगुणां वध्नाति, यथा उत्कृष्टां तथा जघन्यामपि
नामगोत्रयोर्पेक्षया ज्ञानावरणादेर्विशेषाधिकां, तदपेक्षया मोहनीयस्य संख्येयगुणां च वध्नाति, अत

एव नामगोत्रयोर्जघन्यस्थितिवन्धापेक्षया ज्ञानावरणादिचतुर्णां जघन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिक उच्यते । इत्यमेव ज्ञानावरणादीनां स्थितिवन्धस्थानाऽवावास्थानजघन्योत्कृष्टावाधादीनां निपेकद्विगुणहान्यवावाकण्डकवर्जानां पदानां जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धतदन्तरालाधीनतया तेषां वच्यमाणसंख्येयगुणत्वादिकस्य जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धानुसारेण भावना कर्तव्येति । अथ प्रस्तुतम् (५) ज्ञानावरणादिचतुष्कस्य जघन्यावाधापेक्षया मोहनीयस्य जघन्यावाधान्तर्मुहूर्तमात्रा सत्यपि संख्येयगुणा, अस्य जघन्यस्थितिवन्धस्य संख्येयगुणत्वात् (६) ततो नामगोत्रयोरवाधास्थानानि संख्येयगुणानि, कुतः ? अन्तर्मुहूर्तोनवर्षसहस्रद्वयप्रमाणत्वात् । (७) ततोऽनयोरेवोत्कृष्टावाधा विशेषाधिका, समयोनजघन्यावावायास्तत्र प्रवेशात् । (८) ततो ज्ञानावरणादिचतुष्कस्यावावास्थानानि विशेषाधिकानि, नामगोत्रयोरपेक्षया ज्ञानावरणादेर्जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धान्तरालस्य विशेषाधिकत्वात्, अत्रावाधास्थानानां तदधीनत्वाच्च । (९) ततोऽस्यैव चतुष्कस्योत्कृष्टावाधा विशेषाधिका, समयोनजघन्यावावायाः प्रक्षेपात् । (१०) ततो मोहनीयस्यावाधास्थानानि संख्येयगुणानि, अस्यौघोत्कृष्टस्थितिवन्धस्य संख्येयगुणत्वेन जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धान्तरस्यापि संख्येयगुणत्वात्, । (११) ततोऽस्यैव मोहनीयस्योत्कृष्टावाधा विशेषाधिका, समयोनजघन्यावाधायुतत्वेन सप्तवर्षसहस्रमितत्वात् । (१२) तत आयुषोऽवाधास्थानानि संख्येयगुणानि, अन्तर्मुहूर्तोनपूर्वकोटीत्रिमागतुल्यत्वात् । (१३) तत आयुष उत्कृष्टावाधाविशेषाधिका, समयोनजघन्यावावायास्तत्र प्रवेशेन पूर्वकोटीत्रिमागतुल्यत्वात् । (१४) ततोऽस्यैवायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धे निषेकस्य द्विगुणहानिस्थानान्यसंख्येयगुणानि, पल्योपमासंख्येयमागप्रमाणत्वात् । (१५) ततो नामगोत्रयोस्तानि संख्येयगुणानि, अनयोत्कृष्टस्थितिवन्धस्य संख्येयगुणत्वात् । (१६) ततो ज्ञानावरणादिचतुष्कस्य तानि विशेषाधिकानि, अस्योत्कृष्टस्थितिवन्धस्य विशेषाधिकत्वात् । (१७) ततो मोहनीयस्य तानि निपेकद्विगुणहानिस्थानानि संख्येयगुणानि, अस्योत्कृष्टस्थितिवन्धस्य संख्येयगुणत्वात् निपेकद्विगुणहानिस्थानानां तदधीनत्वाच्च । (१८) ततोऽष्टानामपि ज्ञानावरणादीनां निपेकद्विगुणहानिस्थानयोरेकमन्तरमसंख्येयगुणम्, द्विगुणहानिस्थानान्तरस्याऽसंख्यपल्योपमप्रथमवर्गमूलतुल्यनियतपरिमाणतया सर्वत्र द्विगुणहानिस्थानापेक्षयाऽसंख्येयगुणत्वादत्रापि तथैव बोद्धव्यम् । एवमेवोत्तरत्रापि द्रष्टव्यम् । विशेषमात्रना तु मूलोक्ताल्पवहुत्ववृत्त्यनुसारेण स्वमेव कर्तव्या । (१९) अनन्तरोक्तनिपेकद्विगुणहानिस्थानयोरेकान्तरापेक्षयाऽऽयुर्वर्जसप्तकर्मणामेकमवावाकण्डकमसंख्येयगुणम्, अस्यापि पल्योपमासंख्येयमागतुल्यत्वेऽपि सर्वत्र निषेकद्विगुणहानिस्थानान्तरापेक्षयाऽसंख्येयगुणत्वेन नियतत्वादेवासंख्येयगुणत्वमवसातव्यम् । इत्यमेवोत्तरत्रापि द्रष्टव्यम् । अत्रापि विशेषभावना प्रागिव कर्तव्या । (२०) अनन्तरोक्तैकावाधाकण्डकापेक्षयाऽऽयुषः स्थितिवन्धस्थानान्यसंख्येयगुणानि, देशोनत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणत्वात् । (२१) तत आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिका, शुष्लकमवग्रहणलक्षणोऽन्तर्मुहूर्तेनाधिकत्वात् । (२२) ततो नामगोत्रयोर्जघन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः, अन्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमितत्वात् । (२३) ततो ज्ञानावरणादिचतुर्णां जघन्यस्थितिवन्धो

विशेषाधिकः, तेषामोचोत्कृष्टस्थितिवन्धस्य नामगोत्रयोरोचोत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया विशेषाधिकत्वात्, मन्यामन्यसाधारणजघन्यस्थितिवन्धस्य तदवीनत्वाच्च । (२४) ततो मोहनीयस्य जघन्यस्थितिवन्धोऽन्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमाणः सन्नपि संख्येयगुणः, ओचोत्कृष्टस्थितिवन्धस्य संख्येयगुणत्वात् । (२५) ततो नामगोत्रयोः स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि, अन्तःकोटीकोटीसागरोपमन्यूनत्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीनां समयतुल्यत्वात् । (२६) ततो नामगोत्रयोर्लुक्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः, सम्पूर्णत्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् । (२७) ततो ज्ञानावरणादिचतुर्णां स्थितिवन्धस्थानानि विशेषाधिकानि, देशोनत्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणादपि हीनत्वात् । (२८) ततस्तेषामेव चतुर्णामुत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः, समयोनजघन्यस्थित्या अन्तःकोटीकोटीलक्षणायास्तत्र प्रवेशेन परिपूर्णत्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् । (२९) ततो मोहनीयस्य स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि, अन्तःकोटीकोटीसागरोपमन्यूनसप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् । (३०) ततस्तस्यैव मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः, अन्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमाणजघन्यायाः स्थितेस्तत्र प्रवेशादिति ।

अयाऽपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवभेद आयुष उत्कृष्टस्यापि स्थितिवन्धस्य पूर्वकोटीवर्षप्रमाणत्वेन निपेक्षद्विगुणहानिस्थानतदेन्तरयोरसामवात् पदद्वयवर्जानां शेषाणां ज्ञानावरणादेः स्थितिवन्धस्थानादीनामल्पबहुत्वम् । तत्र (१) आयुषो जघन्यावाधा सर्वस्तोको, (२) तत आयुषो जघन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः, (३) तत आयुषोऽवावास्थानानि संख्येयगुणानि, (४) तत आयुष उत्कृष्टावाधा विशेषाधिका, (५) ततो नामगोत्रयोर्जघन्यावाधा संख्येयगुणा, (६) ततो ज्ञानावरणादिचतुष्कस्य जघन्यावाधा विशेषाधिका, (७) ततो मोहनीयस्य जघन्यावाधा संख्येयगुणा, (८) ततो नामगोत्रयोरवावास्थानानि संख्येयगुणानि, (९) ततो नामगोत्रयोर्लुक्कृष्टावाधा विशेषाधिका, (१०) ततो ज्ञानावरणादेरवाधास्थानानि विशेषाधिकानि, (११) ततो ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टावाधा विशेषाधिका, (१२) ततो मोहनीयस्यावाधास्थानानि संख्येयगुणानि, (१३) ततो मोहनीयस्योत्कृष्टावाधा विशेषाधिका, (१४) तत आयुषः स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि, (१५) तत आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः, पूर्वकोटीवर्षप्रमाणत्वात् । (१६) ततो नामगोत्रयोर्निपेक्षस्य द्विगुणहानिस्थानान्यसंख्येयगुणानि, (१७) ततो ज्ञानावरणादेर्द्विगुणहानिस्थानानि विशेषाधिकानि, (१८) ततो मोहनीयस्य द्विगुणहानिस्थानानि संख्येयगुणानि, (१९) तत आयुर्वर्जसप्तकर्मणां निपेक्षस्य द्विगुणहानिस्थानयोरन्तरमसंख्येयगुणम्, अत्र हेतुः पूर्वोक्तसंज्ञिपर्याप्तजीवभेदवज्ज्ञेयः । (२०) ततस्तेषामेवैकमवावाकखण्डकमसंख्येयगुणम्, अत्रापि हेतुः पूर्वोक्तसंज्ञिपर्याप्तजीवभेदवज्ज्ञेयः । (२१) ततो नामगोत्रयोर्जघन्यस्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणः । (२२) ततो ज्ञानावरणादिचतुष्कस्य जघन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिका । (२३) ततो मोहनीयस्य जघन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । (२४) ततो नामगोत्रयोः स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । (२५) ततो नामगोत्रयोर्लुक्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः ।

(२६) ततो ज्ञानावरणादिचतुष्कस्य स्थितिवन्धस्थानानि विशेषाधिकानि । (२७) ततो ज्ञानावरणादि-
चतुर्णामुत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२८) ततो मोहनीयस्य स्थितिवन्धस्थानानि संख्येय-
गुणानि । (२९) ततो मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । इति ।

अथ पर्याप्तासंज्ञियञ्चेन्द्रियजीवभेदे प्रकृताल्पबहुत्वम् तत्र (१) नामगोत्रयोरवाधा-
स्थानानि अवाधाकण्डकानि स्तोकानि परस्परं तुल्यानि च, स्थितेरल्पत्वेनावलिकाया लघुसंख्यभाग-
गतसमयतुल्यत्वात् (२) ततो ज्ञानावरणादिचतुष्कस्यावाधास्थानानि विशेषाधिकानि, । (३) ततो
मोहनीयस्यावाधास्थानानि संख्येयगुणानि । (४) तत आयुषो जघन्यावाधा संख्येयगुणा ।
(५) तत आयुषो जघन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । (६) ततो नामगोत्रयोर्जघन्यावाधा संख्येयगुणा ।
(७) ततो नामगोत्रयोर्लुक्कृष्टावाधा विशेषाधिका । (८) ततो ज्ञानावरणादेर्जघन्यावाधा विशेषाधिका ।
(९) ततो ज्ञानावरणादेर्लुक्कृष्टावाधा विशेषाधिका । (१०) ततो मोहनीयस्य जघन्यावाधा संख्येयगुणा ।
(११) ततो मोहनीयस्योत्कृष्टावाधा विशेषाधिका । (१२) तत आयुषोऽवाधास्थानानि संख्येय-
गुणानि । (१३) तत आयुष उत्कृष्टावाधा विशेषाधिका । (१४) तत आयुषो द्विगुणहानिस्थानान्य-
संख्येयगुणानि । (१५) ततो नामगोत्रयोर्द्विगुणहानिस्थानान्यसंख्येयगुणानि । (१६) ततो ज्ञाना-
वरणादेर्द्विगुणहानिस्थानानि विशेषाधिकानि । (१७) ततो मोहनीयस्य द्विगुणहानिस्थानानि संख्येय-
गुणानि । (१८) ततोऽष्टकर्मणां द्विगुणहान्योरन्तरमसंख्येयगुणम् । (१९) तत आयुर्वर्जसप्तकर्मणा-
मेकमवाधाकण्डकमसंख्येयगुणम् । (२०) तत आयुषः स्थितिवन्धस्थानान्यसंख्येयगुणानि । (२१) तत
आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२२) ततो नामगोत्रयोः स्थितिवन्धस्थानान्यसंख्येय-
गुणानि । (२३) ततो ज्ञानावरणादिचतुष्कस्य स्थितिवन्धस्थानानि विशेषाधिकानि । (२४) ततो
मोहनीयस्य स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । (२५) ततो नामगोत्रयोर्जघन्यस्थितिवन्धः
संख्येयगुणः । (२६) ततो नामगोत्रयोर्लुक्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२७) ततो ज्ञानावरणादे-
र्जघन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२८) ततो ज्ञानावरणादेर्लुक्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः ।
(२९) ततो मोहनीयस्य जघन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । (३०) ततो मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धो
विशेषाधिकः । इति ।

अथाऽपर्याप्तासंज्ञियञ्चेन्द्रियजीवभेदे (१) नामगोत्रयोरवाधास्थानानि स्तोकानि, (२) ततो
ज्ञानावरणादेरवाधास्थानानि विशेषाधिकानि, । (३) ततो मोहनीयस्यावाधास्थानानि संख्येयगुणानि ।
(४) तत आयुषो जघन्यावाधा संख्येयगुणा, संख्येयावलिकाप्रमाणत्वात् । (५) तत आयुषो जघन्य-
स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । (६) तत आयुषोऽवाधास्थानानि संख्येयगुणानि । (७) तत आयुष
उत्कृष्टावाधा विशेषाधिका । (८) ततो नामगोत्रयोर्जघन्यावाधा संख्येयगुणा । (९) ततो नामगोत्रयो-
र्लुक्कृष्टावाधा विशेषाधिका । (१०) ततो ज्ञानावरणादेर्जघन्यावाधा विशेषाधिका । (११) ततो ज्ञाना-
वरणादेर्लुक्कृष्टावाधा विशेषाधिका । (१२) ततो मोहनीयस्य जघन्यावाधा संख्येयगुणा । (१३) ततो

रन्तरमसंख्येयगुणम् । (२०) तत आयुर्वर्जसप्तकर्मणामेकमत्राधाकण्डकमसंख्येयगुणम् । (२१) ततो नामगोत्रयोः स्थितिवन्धस्थानान्यसंख्येयगुणानि । (२२) ततो ज्ञानावरणादेः स्थितिवन्धस्थानानि विशेषाधिकानि । (२३) ततो मोहनीयस्य स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । (२४) ततो नामगोत्रयोर्जन्यस्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणः । (२५) ततो नामगोत्रयोरुत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२६) ततो ज्ञानावरणादेर्जन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२७) ततो ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२८) ततो मोहनीयस्य जन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । (२९) ततो मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । इति ।

अथ पर्याप्ताऽपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियलक्षणयोर्द्वयोः शेषजीवभेदयोस्तु प्रस्तुताल्पबहुत्वमपर्याप्तबादरैकेन्द्रियजीवभेदवदेव द्रष्टव्यम्, तुल्यवक्तव्यत्वात् । इति । गता चतुर्दशजीवभेदेषु पृथक् पृथक् प्रकृताल्पबहुत्ववक्तव्यता ।

साम्प्रतं चतुर्दशजीवभेदानां समुदितं स्थितिवन्धस्थानाद्यल्पबहुत्वं दर्शयते—(१) सूक्ष्मैकेन्द्रियापर्याप्तस्य नामगोत्रयोर्वाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि च स्तोकानि परस्परं तुल्यानि च । (२) ततस्तस्यैव ज्ञानावरणादीनां चतुर्णामत्रावास्थानान्यवाधाकण्डकानि च विशेषाधिकानि, परस्परं तु तानि तुल्यानि । (३) ततस्तस्यैव मोहनीयस्यावाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि च संख्येयगुणानि, परस्परं तु प्राग्वत्तुल्यान्येव । (४) ततो बादरैकेन्द्रियापर्याप्तस्य नामगोत्रयोर्वाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि च संख्येयगुणानि, परस्परं तु प्राग्वत्तुल्यान्येव । (५) ततस्तस्यैव ज्ञानावरणादेरवाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि च विशेषाधिकानि, परस्परं तु प्राग्वत्तुल्यान्येव । एवमेवोत्तरत्रापि तुल्यानीति स्वयमेव द्रष्टव्यम् । (६) ततस्तस्यैव मोहनीयस्यावाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि च संख्येयगुणानि । (७) ततः सूक्ष्मैकेन्द्रियस्य पर्याप्तस्य नामगोत्रयोर्वाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि च संख्येयगुणानि । (८) ततस्तस्यैव ज्ञानावरणादेरवाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि च विशेषाधिकानि । (९) ततस्तस्यैव मोहनीयस्यावाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि च संख्येयगुणानि । (१०) ततो बादरैकेन्द्रियपर्याप्तस्य नामगोत्रयोर्वाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि च संख्येयगुणानि । (११) ततस्तस्यैव ज्ञानावरणादेरवाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि च विशेषाधिकानि । (१२) ततस्तस्यैव मोहनीयस्यावाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि च संख्येयगुणानि । (१३) ततो द्वीन्द्रियापर्याप्तस्य नामगोत्रयोर्वाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि चाऽसंख्येयगुणानि । (१४) ततस्तस्यैव ज्ञानावरणादेरवाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि च विशेषाधिकानि । (१५) ततस्तस्यैव मोहनीयस्यावाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि च संख्येयगुणानि । (१६) ततो द्वीन्द्रियपर्याप्तस्य नामगोत्रयोर्वाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि च संख्येयगुणानि । (१७) ततस्तस्यैव ज्ञानावरणादेरवाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि च विशेषाधिकानि । (१८) ततस्तस्यैव मोहनीयस्यावाधास्थानान्यवाधाकण्डकानि च संख्येयगुणानि । (१९) ततस्त्रीन्द्रियापर्याप्तस्य

[illegible]

मोहनीयस्योत्कृष्टावाधा विशेषाधिका । (१४) तत आयुषः स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । (१५) तत आयुष उन्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (१६) ततो नामगोत्रयोर्द्विगुणहानिस्थानान्यसंख्येयगुणानि । (१७) ततो ज्ञानावरणादेर्द्विगुणहानिस्थानानि विशेषाधिकानि । (१८) ततो मोहनीयस्य द्विगुणहानिस्थानानि संख्येयगुणानि । (१९) तत आयुर्वर्जसप्तकर्मणां द्विगुणहानिस्थानयोर्गन्तरमसंख्येयगुणम्, उक्तनियमात् । (२०) ततस्तेषामेवैकमवायाकण्डकमसंख्येयगुणम्, अत्रापि पूर्ववत् । (२१) ततो नामगोत्रयोः स्थितिवन्धस्थानान्यसंख्येयगुणानि, पत्योपमसंख्येयमागतुल्यत्वात् । (२२) ततो ज्ञानावरणादिचतुष्कस्य स्थितिवन्धस्थानानि विशेषाधिकानि । (२३) ततो मोहनीयस्य स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । (२४) ततो नामगोत्रयोर्जवन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः, संख्येयमागोपमतुल्यत्वात् । (२५) ततो नामगोत्रयोर्लृकृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२६) ततो ज्ञानावरणादेर्जवन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२७) ततो ज्ञानावरणादेर्लृकृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२८) ततो मोहनीयस्य जवन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । (२९) ततो मोहनीयस्योन्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । इति ।

अथ पर्याप्तचतुरिन्द्रियजीवभेदे प्रकृताल्पबहुत्वम्, तत्र (१) नामगोत्रयोरवाधास्थानानि भोक्तानि, पूर्ववदावलिकामसंख्येयमागतुल्यत्वात् । (२) ततो ज्ञानावरणादेरवाधास्थानानि विशेषाधिकानि । (३) ततो मोहनीयस्यावाधास्थानानि संख्येयगुणानि । (४) तत आयुषो जवन्यावाधा संख्येयगुणा । (५) तत आयुषो जवन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । (६) ततो नामगोत्रयोर्जवन्यावाधा संख्येयगुणा । (७) ततो नामगोत्रयोर्लृकृष्टावाधा विशेषाधिका । (८) ततो ज्ञानावरणादेर्जवन्यावाधा विशेषाधिका । (९) ततो ज्ञानावरणादेर्लृकृष्टावाधा विशेषाधिका । (१०) ततो मोहनीयस्य जवन्यावाधा संख्येयगुणा । (११) ततो मोहनीयस्योत्कृष्टावाधा विशेषाधिका । (१२) तत आयुषोऽवाधास्थानानि संख्येयगुणानि । (१३) तत आयुष उन्कृष्टावाधा विशेषाधिका । (१४) तत आयुषः स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि, देशानपूर्वकोटीवर्षसमयमित्वात् । (१५) तत आयुष उन्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (१६) ततो नामगोत्रयोर्द्विगुणहानिस्थानान्यसंख्येयगुणानि ।

इतस्तु नभस्रप्रमृतीन्धेकोनत्रिशतमपर्यन्तानि शेषपदान्यपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवभेदवदेव द्रष्टव्यानि, तुल्यवक्तव्यत्वादिनि । पर्याप्तत्रोन्द्रियजीवभेदे पर्याप्तद्वोन्द्रियजीवभेदे च प्रकृताल्पबहुत्वमविशेषो चतुरिन्द्रियजीवभेदेदेव द्रष्टव्यम्, स्थितिवन्धस्थानादीनां प्रमाणस्य नानात्वेऽपि तदीयान्यनद्वन्द्वव्यतीयास्तुल्यत्वात् । इन्धेमेवाऽपर्याप्तद्वोन्द्रियत्रोन्द्रियचतुरिन्द्रियनक्षणेऽपि त्रिषु जीवभेदेषु प्रकृताल्पबहुत्वान्यपर्याप्तानां त्रिपञ्चेन्द्रियजीवभेदवदभिधातव्यानि, प्रत्येकं पूर्ववत्प्रमाणानामन्वेऽप्यन्यद्वन्द्वव्यतीयाः नदृशन्तीति । तदेवं च तानि पर्याप्ताऽपर्याप्तमन्धमन्त्रिपञ्चेन्द्रियचतुरिन्द्रियत्रोन्द्रियत्रोन्द्रियनक्षणेऽपि दृशन्तीति तेषु प्रत्येकमष्टकर्मणां पर्याप्तं स्थितिवन्धस्थानादीनामल्पबहुत्वम् ।

साम्प्रतं पर्याप्तवादरैकेन्द्रियजीवभेदे प्रकृताल्पबहुत्वं प्रदर्श्यते (१) नामगोत्रयोर-
वाधास्थानानि सर्वस्तोकानि, स्थितिस्थानानामल्पत्वेनावलिकाया असंख्यभागतुल्यत्वात् । (२) ततो
ज्ञानावरणादेरवाधास्थानानि विशेषाधिकानि । (३) ततो मोहनीयस्यावाधास्थानानि संख्येयगुणानि ।
(४) तत आयुषो जवन्यावाधाऽसंख्येयगुणा । (५) तत आयुषो जघन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः ।
(६) ततो नामगोत्रयोर्जवन्यावाधा संख्येयगुणा । (७) ततो नामगोत्रयोर्लृकृष्टावाधा विशेषाधिका ।
(८) ततो ज्ञानावरणादेर्जवन्यावाधा विशेषाधिका । (९) ततो ज्ञानावरणादेर्लृकृष्टावाधा विशेषाधिका ।
(१०) ततो मोहनीयस्य जवन्यावाधा संख्येयगुणा । (११) ततो मोहनीयस्योत्कृष्टावाधा विशेषाधिका ।
(१२) तत आयुषोऽवाधास्थानानि संख्येयगुणानि, साधिकसप्तवर्षसहस्रतुल्यत्वात् । (१२) तत आयुष
उत्कृष्टावाधा विशेषाधिका । (१४) तत आयुषः स्थितिवन्वस्थानानि संख्येयगुणानि, देशोनपूर्व-
कोटीवर्षसमयतुल्यत्वात् । (१५) तत आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (१६) ततो नाम-
गोत्रयोर्द्विगुणहानिस्थानान्यसंख्येयगुणानि । (१७) ततो ज्ञानावरणादेर्द्विगुणहानिस्थानानि विशेषा-
धिकानि । (१८) ततो मोहनीयस्य द्विगुणहानिस्थानानि संख्येयगुणानि । (१९) तत आयुर्वर्ज-
सप्तकर्मणां द्विगुणहान्योरन्तरमसंख्येयगुणम् । (२०) तत आयुर्वर्जसप्तकर्मणामेकमवाधाकण्डकम-
संख्येयगुणम् । (२१) ततो नामगोत्रयोः स्थितिवन्धस्थानान्यसंख्येयगुणानि । (२२) ततो ज्ञाना-
वरणादेः स्थितिवन्धस्थानानि विशेषाधिकानि । (२३) ततो मोहनीयस्य स्थितिवन्धस्थानानि संख्येय-
गुणानि । (२४) ततो नामगोत्रयोर्जघन्यस्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणः । (२५) ततो नामगोत्रयो-
र्लृकृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२६) ततो ज्ञानावरणादेर्जघन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२७)
ततो ज्ञानावरणादेर्लृकृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२८) ततो मोहनीयस्य जघन्यस्थितिवन्धः
संख्येयगुणः । (२९) ततो मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । इति ।

अथाऽपर्याप्तवादरैकेन्द्रियजीवभेदे प्रकृताल्पबहुत्वम् तत्र (१) नामगोत्रयोरवाधास्थानानि
स्तोकानि । (२) ततो ज्ञानावरणादेरवाधास्थानानि विशेषाधिकानि । (३) ततो मोहनीयस्यावाधा-
स्थानानि संख्येयगुणानि । (४) तत आयुषो जवन्यावाधाऽसंख्येयगुणा । (५) तत आयुषो जघन्य-
स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । (६) तत आयुषोऽवाधास्थानानि संख्येयगुणानि । (७) तत आयुष
उत्कृष्टावाधा विशेषाधिका । (८) ततो नामगोत्रयोर्जघन्यावाधा संख्येयगुणा । (९) ततो नामगोत्रयो-
र्लृकृष्टावाधा विशेषाधिका । (१०) ततो ज्ञानावरणादेर्जघन्यवाधा विशेषाधिका । (११) ततो ज्ञाना-
वरणादेर्लृकृष्टावाधा विशेषाधिका । (१२) ततो मोहनीयस्य जवन्यावाधा संख्येयगुणा । (१३) ततो
मोहनीयस्योत्कृष्टावाधा विशेषाधिका । (१४) तत आयुषः स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि ।
(१५) तत आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (१६) ततो नामगोत्रयोर्द्विगुणहानिस्थानान्य-
संख्येयगुणानि । (१७) ततो ज्ञानावरणादेर्द्विगुणहानिस्थानानि विशेषाधिकानि । (१८) ततो
मोहनीयस्य द्विगुणहानिस्थानानि संख्येयगुणानि । (१९) तत आयुर्वर्जसप्तकर्मणां द्विगुणहान्यो-

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ऽपर्याप्तस्य नामगोत्रयोर्जवन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२९३) ततस्तस्यैव नामगोत्रयोर्लृप्तस्य स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२९४) ततोऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तस्य नामगोत्रयोर्लृप्तस्य स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२९५) ततस्तस्यैव ज्ञानावरणादेर्जवन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२९६) ततोऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियापर्याप्तस्य ज्ञानावरणादेर्जवन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२९७) ततस्तस्यैव ज्ञानावरणाद्युत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२९८) ततोऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तस्य ज्ञानावरणादेर्लृप्तस्य स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (२९९) ततस्तस्यैव मोहनीयजवन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । (३००) ततोऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियापर्याप्तस्य मोहनीयस्य जवन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (३०१) ततस्तस्यैव मोहनीयोत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (३०२) ततोऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तस्य मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (३०३) ततः संज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तस्य नामगोत्रयोर्जवन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । (३०४) ततस्तस्यैव ज्ञानावरणादेर्जवन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (३०५) ततस्तस्यैव मोहनीयस्य जवन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । (३०६) ततः संज्ञिपञ्चेन्द्रियाऽपर्याप्तस्य नामगोत्रयोर्जवन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । (३०७) ततस्तस्यैव ज्ञानावरणादेर्जवन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (३०८) ततस्तस्यैव मोहनीयस्य जवन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । (३०९) ततस्तस्यैव नामगोत्रयोः स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । (३१०) ततस्तस्यैव नामगोत्रयोर्लृप्तस्य स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (३११) ततस्तस्यैव ज्ञानावरणादेः स्थितिवन्धस्थानानि विशेषाधिकानि । (३१२) ततस्तस्यैव ज्ञानावरणादेर्लृप्तस्य स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (३१३) ततस्तस्यैव मोहनीयस्य स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । (३१४) ततस्तस्यैव मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (३१५) ततः संज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तस्य नामगोत्रयोः स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । (३१६) ततस्तस्यैव नामगोत्रयोर्लृप्तस्य स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (३१७) ततस्तस्यैव ज्ञानावरणादेः स्थितिवन्धस्थानानि विशेषाधिकानि । (३१८) ततस्तस्यैव ज्ञानावरणादेर्लृप्तस्य स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । (३१९) ततस्तस्यैव मोहनीयस्य स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । (३२०) ततस्तस्यैव मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिक इति ॥२९-३०-३१॥

बेदेवमभिहितं प्रसङ्गान्प्रथमगुणस्थाने प्रतिजीवमेदं समुदितजीवमेदेषु च मूलप्रकृतिसत्क-
स्थितिवन्धस्थानादिपदानामल्पवहुत्वम् । तस्मिन्वाभिहिते समाप्तं प्रथमाविकारचरमद्वारम् । तत्समाप्तौ
च समाप्तः प्रथमोऽविज्ञाः ॥

इत्यमधिकारमाद्यं विवृत्य मयकाप्तसुकृतगुरुदण्डैः ।

निहताः कुकर्मचौरा न विशन्तु कदाऽपि भव्यजोवगृहे ॥ (गीतिः)

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्य स्थितिवन्धे प्रथमेऽधिकारे चतुर्थमल्पवहुत्वद्वारं समाप्तम् ॥

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्य स्थितिवन्धे प्रथमोऽधिकारः ॥

॥ द्वितीयाधिकारः ॥

अथ द्वितीयोऽधिकारः, तत्र पञ्चदशानुयोगद्वाराणीति प्राक् संख्यामात्रेणामिहितम् । साम्प्रतम-
धिकारप्रारम्भे तानि नामत आविचिकीर्णह

दुइए अहिगारे अह पंचदसदुआरगाणि ठिइमाणं ।

सामित्त-साइआई कालंतरसणियासा य ॥३२॥

भंगविचयो उ भागो परिमाणं खेत्तफोसणा कालो ।

अंतरभावऽप्यवहू इइ एयाइं जहाकमसो ॥ ३॥

(प्रे०) “दुइए अहिगारे अह” इत्यादि, अत्र अथशब्दो व्युत्क्रमेणादौ योज्यः, ततः

प्रथमाधिकारनिरूपणानन्तरं द्वितीयाधिकारे “पंचदस दुआरगाणि” इति प्राक् संख्यातः कथितानि
पञ्चदशानुयोगद्वाराणि, नामत इमानीति वाक्यशेषः । तान्येवाह “ठिइमाण”मित्यादिना, तत्र
“ठिइमाण” इति बन्धविवानस्य प्रकृतत्वाद् बन्धमधिकृत्य स्थितेः—उक्तस्वरूपाया मानम्—प्रमाणं
जघन्योत्कृष्टमेदमिन्नम् “ठिइवघो उकोसो पढम-दुइअ तइअ-अट्ठमाण भवे । सागरकोडाकोडी तीसा
तुरिअस्स खलु सयरी ॥” इत्यादिना यत्र प्ररूपयिष्यते तत् स्थितिमानम्, स्थितिवन्धप्रमाणद्वारमित्यर्थः ।

“सामित्त” इति स्वामित्वम्—वनवक्तृत्वेनाधिपत्यम् । स्थितिवन्धप्रमाणद्वारोक्तजघन्योत्कृष्ट-
स्थितिवन्धयोः स्वामिनां—वन्धकानाम् “सागारो जागारोसु ओवउत्तो पण्हिदियो सण्णी । पज्जत्तो
मज्जाहिं पज्जत्तीहि चउगइट्ठो ॥” इत्यादिना स्वरूपं यत्र दर्शयिष्यते तत्स्वामित्वद्वारम् ।

“साइआई” इति साधादि, जघन्योत्कृष्टतत्प्रतिपक्षस्थितिवन्धानाम् “सत्तएह कम्माणं भग
साइ अणाइधुवअधुवा । चउरो अजहण्णाए ठिईअ ववे सुणेयन्ना ॥” इत्यादिना तदीयैकस्वाम्यपेक्षया
साधादिभावस्य यत्र चिन्तनं करिष्यते तत्साधादिद्वारम् । अत्रादिपदादनादि—ध्रुवा-ऽध्रुवभावानां परिग्रहो
बोद्धव्यः । “कालंतरसणियासा” इति कालद्वारम्, अन्तरद्वारम्, सानिकर्षद्वारमित्यर्थः ।

तत्र कालद्वारे “सत्तएह गुरुअ लहू कालो समयो गुरु मुहुत्ततो । अगुरुअ मुहुत्ततो लहू
असखपरिअट्ठियरो ॥” इत्यादिना उत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्ट-जघन्या-ऽजघन्यादिचतुर्विकल्पानां स्थितिवन्धानामेक-
जीवाश्रयो निरन्तरप्रवृत्त्यधिकः कालो जघन्योत्कृष्टमेदतश्चिन्तयिष्यते ।

अन्तरद्वारे तु “सत्तएहुक्कोसाए ठिईअ लहुमतर मुहुत्ततो । परमसखपरट्ठा अगुरुअ लहु
भवे समयो ॥” इत्यादिना तेषामेवैकजीवाश्रयोत्कृष्टादिस्थितिवन्धानां स्वनिमित्तापगमेन विरतानां
भाविनि नियमेन प्रवर्तनशीलानां यो विरहकाल उत्कृष्टादिसदृशबन्धव्यान्तराललक्षणः स एवान्तरम्,
तज्जघन्योत्कृष्टमेदतो दर्शयिष्यते ।

संनिकर्षद्वारे पुनः “पदमस्सुक्कोसठिड वधतो वधगो चित्र हवेज्जा । छएह उक्कोसाण वाऽगुक्कोसाअ व ठिईए ॥” इत्यादिगाथाकदम्बकेन समकालप्रवर्तनेन संनिकृष्टानां—परस्परं सम्बन्ध-मुपगतानां ज्ञानावरणाद्यष्टप्रकृतिसत्त्वैकजीवाश्रयस्थितिवन्वानामुत्कृष्टादिस्वरूपं प्रतिपादनीयं भवेत् । किमुक्तं भवति कस्यचिदेकजीवस्य ज्ञानावरणकर्मण उत्कृष्टस्थितिवन्धे प्रवर्तमाने तदन्येषां कर्मणां स्थितिवन्धः प्रवर्तते न वा ? । प्रवर्तते चेद्, उत्कृष्टः प्रवर्तते, अनुत्कृष्टो वा ? । अनुत्कृष्टः प्रवर्तते चेत्, संख्येयभागेन हीनः प्रवर्तते, अमंख्येयभागेन हीनो वा प्रवर्तते ? इत्यादि, इत्थमेव दर्शनावरणादिप्रकृतीरेविकृत्य जवन्यस्थितिवन्धमधिकृत्य चाऽग्रन्पूर्वकमेव प्रदर्शयिष्यते ।

“भंगविचयो” इत्यादिगाथा । तत्र तुकारो पूर्वापेक्षया विशेषद्योतनार्थः, तेन चानन्तराभिहितसंनिकर्षद्वारपर्यन्तानि द्वाराण्येकजीवमाश्रित्याभिधस्यन्ते, भङ्गविचयादीनि तु-पुनर्नानाजीवानाश्रित्येत्यर्थः । “भंगविचयो” ति भङ्गविचयद्वारम् । भङ्गाः-विकल्पाः, ते च मूलप्रकृतिसत्त्वोत्कृष्टादिस्थितेरेकानेकवन्धकाऽवन्धकानिप्यत्राः कालभेदतो नानारूपेण सम्पद्यमानाः, तेषां भङ्गानां विचयः-समुहश्चिन्तनं वा भङ्गविचयः, स एव “अट्ठएहुक्कोसाण सिआ तुरिय-छट्ठ-अट्ठमा भंगा । अट्ठम-सत्तम-त्तडआऽगुक्कोसाण ठिईए य ॥” इत्यादिना यत्र प्रदर्शयिष्यते तद्भङ्गविचयद्वारम् ।

“भागो” ति भागद्वारम् । यत्र “उक्कोसाअ ठिईए अणतभागोऽत्थि वधगाऽट्ठएह । होअति वधगा खलु अणतभागा अजेट्ठाए ॥” इत्यादिना ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टादिस्थितेर्वन्धकाः शेषवन्धकानामियतिये भागे वर्तन्ते, संख्येयतमेऽसंख्येयतमेऽनन्ततमे संख्येयतमादिवहुभागेषु वा वर्तन्ते, इत्यादि प्रदर्शनीयं भवति ।

“परिमाणं” ति परिमाणद्वारम् । यत्र “उक्कोसाअ ठिईए अट्ठएह वधगा असखेज्जा । हुन्ति अगुक्कोसाअ ठिईए उण वधगाऽणता ॥” इत्यादिना ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टादिस्थितेर्वन्धकानां मंख्येया-ऽमंख्येयादिरूपेण परिमाणम्—संख्यामानं प्ररूपयिष्यते ।

“खेत्त” ति क्षेत्रद्वारम् । यत्र “लोगम्म असखयमे भागे होअन्ति वधगाऽट्ठएह । उक्कोसाअ ठिईएऽगुक्कोसाअ पुण सव्वजगे ॥” इत्यादिना ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टादितत्तत्स्थितेर्वन्धकानां नानाजीवाश्रयं क्षेत्रम् कस्मिन्नप्येकसमये वर्तमानानामुत्कृष्टपरिमाणवतामावाभृतं यल्लोकसंख्येया-ऽमंख्येयभागादिरूपं तत्रप्रतिपादयिष्यते ।

“फोसणा” ति स्पर्शनाद्वारम् । यत्र “फुसिआ तेरह भागा मत्तएह वधगेहि जेट्ठाए । परिफासिअ ठिईएऽगुक्कोसाअ जग सव्व ॥” इत्यादिना ग्रन्थेकं मूलप्रकृतेरुत्कृष्टादितत्तत्स्थितेर्वन्धकैरनन्तेऽतीतकाले स्वभ्यानमाणममुद्वातादित इयद् रज्जु-ध्विज्जु-त्रिज्ज्वादिप्रमाणं क्षेत्रं स्पृष्टमित्येतन्प्रकटयिष्यते ।

“कालो” ति कालद्वारम् । यत्र “सत्तएह वधगाण समयो हस्सो ठिईए जेट्ठाए । पल्लाऽमवियभागो परमो अगुन्अ सव्वहा ॥” इत्यादिना पूर्ववत् सर्वासां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टाऽनुत्कृष्टा-

द्वित्तत्स्थितिमधिकृत्य जवन्येतरभेदेन कालः प्ररूपयिष्यते । केवलं पूर्वं कालद्वारे एकजीवाश्रयो-
ऽसावभिधास्यते, अत्र तु नानाजीवाश्रय इति विशेषः ।

“अतर” ति अन्तरद्वारम् । यत्र “अतरमदृष्टं लहुं जेडाअ ठिईअ वधगाण खणो । अगुल-
असखभागो परम अगुलअ खेव भवे ॥” इत्यादिगाथाकदम्बकेन ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टादि-
चतुर्विकल्पानामपि स्थितिवन्धानां प्रत्येकमधिकृत्य नानाजीवाश्रयं स्थितिवन्धद्वयान्तरालक्षणं बन्धक-
विरहकालप्रमाणमन्तरं जवन्येतरभेदतः कथयिष्यते ।

“भाव” ति भावद्वारम् । यत्र “अठ्ठण्ह कम्माण चउव्विहाण वि ठिईण भावेण । ओदह
ण्ण ववो ॥” इत्यादिनाधिकृतोत्कृष्ट-जधन्यादिस्थितिवन्ध औपशमिकादिभावानां मध्ये केन भावेन
निर्वर्त्यत इत्येतत्प्ररूपयिष्यते ।

“प्पवहु” ति प्राकृतवशेनाऽकारस्य लुप्तत्वात् निर्देशस्य भावप्रवीनत्वाच्चाल्पवहुत्वद्वारम् ।
यत्र “उक्कोसाअ ठिईए अठ्ठण्ह वधगा मुण्येव्वा । सव्वत्थोवा ततोऽणुक्कोसाए अणतगुणा ॥”
इत्यादिगाथासमुहेन स्थितेर्वन्धकपरिमाणस्य बन्धप्रमाणस्य चेत्येवं मुख्यतया द्विविधमल्पवहुत्वं प्रति-
पादयिष्यते, अवान्तरभेदतस्तु तत्र नानाविधान्यल्पवहुत्वानि दर्शयिष्यन्ते, तद्यथा (१) उत्कृष्टा-
ऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धरूपपदद्वयापेक्षया, (२) जधन्या-ऽजधन्यस्थितिवन्धरूपपदद्वयापेक्षया, तथा (३) उत्कृष्ट-
जधन्या-ऽजधन्यानुत्कृष्टस्थितिवन्धरूपपदत्रयापेक्षयाऽऽप्तानामपि कर्मणां प्रत्येकमित्येवं त्रिविधानि बन्ध-
काल्यवहुत्वानि । स्थितिवन्धप्रमाणस्य तु मूलोक्तकर्मणां स्वस्थान-परस्थानभेदाद्द्विधाऽल्पवहुत्वचिन्ता,
तत्र स्वस्थाने (४) उत्कृष्ट-जधन्यपदद्वयमपेक्ष्यैकमल्पवहुत्वम्, परस्थाने तु त्रीणि, तद्यथा (५) आद्यं
केवलमुत्कृष्टपदमधिकृत्य, (६) द्वितीयं केवलजधन्यपदमपेक्ष्य, (७) तृतीयं पुनर्जवन्योत्कृष्टपदद्वयं
प्रतीत्येति । “इइ” ति इति, स च द्वितीयाधिकारगतानुयोगद्वारनामप्रदर्शनमभाप्तौ । नन्वेतानि
द्वाराणि केन क्रमेण प्ररूपणाविषयीकरिष्यन्त इत्याशङ्क्याह “जेयाइं जहाकमसो” ति यथाक्रमशः-
ययोक्तक्रमेण, आदौ स्थितिवन्धप्रमाणम्, ततः स्वामित्वमित्येवं मूलोक्तक्रमेण ज्ञातव्यानीत्यर्थः,
मूलोक्तक्रमेणैतेषु द्वारेषु स्थितिवन्धप्रमाणादीनां प्ररूपणं करिष्यत इति भावः । इदन्तु बोध्यम्-
प्रत्येकं द्वारे ओवत आदेशतश्च द्विधा प्ररूपणं करिष्यते, तत्रापि स्थितिवन्धप्रमाण-स्वामित्वादि-
कतिपयद्वारेषूत्कृष्ट-जधन्यस्थितिवन्धरूपपदद्वयमपेक्ष्य, साद्यादि-काला-ऽन्तरादिकतिपयद्वारेषु तूत्कृष्ट-
जधन्य-तदितरस्थितिवन्धात्मकपदचतुष्टयमधिकृत्येति ॥३२॥३३॥

॥ अथ स्थितिवन्धप्रमाणद्वारम् ॥

अथ प्रथमतः स्थितिवन्धप्रमाणद्वारे स्थितिवन्धप्रमाणमभिधातव्यम् । तच्चोत्कृष्टजधन्य-
भेदाद्द्विविधम् । तत्र कालत्रयेऽपि केनापि जीवेन यतोऽधिका स्थितिर्न वध्यते तस्याः स्थितेर्वन्ध
उत्कृष्टस्थितिवन्ध उच्यते । एवं कालत्रयेऽपि केनापि जीवेन यतः स्तोका स्थितिर्न वध्यते तस्याः
स्थितेर्वन्धो जधन्यस्थितिवन्ध उच्यते, केवलमुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य जधन्यस्थितिवन्धस्य वा प्रमाणं तु
तस्या उत्कृष्टाया जधन्याया वा स्थितेर्वन्धकाले येषां वध्यमानकर्मदलिकानां सर्वचरमस्थितौ निषेको

भवति तेषामवस्थानकालेयत्तामपेक्ष्य प्रदर्शयते, न तु तदन्येषां द्विचरम-त्रिचरमादिस्थितिषु निषिक्त-
दलिकानामियत्तामपेक्ष्य । इदमुक्तं भवति ज्ञानावरणस्योन्मूल्यस्थितिवन्धकाले त्रिचरमवस्था-
प्रमाणमवाधां विवर्ज्यन्तरेण समयप्रभृतिषु निरन्तरावस्थानवन्धप्रमाणस्थितिषु प्रत्येकं यथोत्तरं कर्म-
दलिकानां विशेषहीन-विशेषहीनक्रमेण निपेक्षो भवति । उक्तं च प्राग् निपेक्षद्वारं “चञ्चलभाष्यजीवेण
अदृष्टं भवेदल सगमनाह । मोक्षेण पदमसमये बहु कर्मिनो विरमेयम् ॥ १२ ॥” इति ॥

तत्र यश्चरमनिपेक्षस्तस्य यावती स्थितिस्तामपेक्ष्योच्यते ज्ञानावरणस्योन्मूल्यस्थितिवन्धप्रमाण-
मुच्यते । एवं ज्ञानावरणस्य जवन्यस्थितिवन्धकालेऽप्यन्तर्मुहूर्तान्तिकं जवन्यामवाधां विवर्ज्य
तदनन्तरसमयात्प्राग्भ्यान्तर्मुहूर्तप्रमाणस्थितिषु प्रत्येकं यथोत्तरं विशेषहीनक्रमेण कर्मदलिकानां
निपेक्षो भवति, तत्र यश्चरमनिपेक्षस्तदीयस्थित्यपेक्षया जवन्यस्थितिवन्धप्रमाणमुच्यते । एवमेव ज्ञाना-
वरणस्य मध्यमस्थितिवन्धप्रमाणविषये, दर्शनावस्थादीनामुन्मूल्यस्थितिवन्धप्रमाणविषये याव-
सातव्यम् । इदमपि चरमनिपेक्षाधीनायाः स्थितेः प्रमाणं वन्धनमयप्रभृतिर्कर्म कर्मरूपतावस्थान-
लक्षणस्थितिवन्धप्रमाणमुच्यते, यदा तु तदवाधाऽनन्तरप्रथमनिपेक्षप्रभृतिर्कर्म गण्यते तदाऽनुभवयोग्य-
स्थितिवन्धप्रमाणमुच्यते । कुतः ? अवाधाकाले वन्धतः प्राप्तस्थितिकानां दलिकानां क्रमान्तरस्य
साहाय्यमन्तरेणानुभवात् । कर्मरूपतावस्थानलक्षणस्थितिवन्धस्य प्रमाणं वन्धनमयप्रभृतिचरम-
निपेक्षपर्यन्तमितिकृत्वा वच्यमाणं ज्ञानावरणादीनां विशन्मागरोपमकोटीकोट्यादिलक्षणं भवति ।
अनुभवयोग्यस्थितिवन्धस्य तु तदवाधाकालेन हीनं भवति । उक्तं च पञ्चसंग्रहवृत्तौ श्रीमन्मल-
यगिरिसूरिपादैः “अनुभवयोग्या पुनरवाधाकालहीना” इति । प्रकृतं कर्मरूपतावस्थानलक्षणस्थिति-
वन्धोऽधिकृतः, स चोक्तनीत्याऽत्रावानिपेक्षोभयरूपः, वन्धनमयप्रभृतिचरमनिपेक्षपर्यन्तत्वात्तस्य, अतः
उत्कृष्टजघन्यभेदमिन्नं प्रमाणमपि तदुभयापेक्षया दिदर्शयिपुरादौ तावदवाधा-कर्मदलनिपेक्षप्रमाणविषयं
नियममभिदधाति

सागरकोडाकोडी वंधो सत्तण्ह जत्तिआऽवाहा ।

तावइआ च्च सयसमा तदूणियो कम्मण्णिसेगो ॥ ३४ ॥

(प्रे०) “सागरकोडाकोडी” इत्यादि “सत्तण्ह” ति आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां
“वन्धो” ति प्रकृतत्वात् स्थितिवन्धः “जत्तिआ” ति यावत्यः । का इत्याह—“सागरकोडा-
कोडी” ति “भीमो भीमसेन” इति न्यायात् ‘सागरकोटीकोट्यः’ सागरोपमाणां कोटीकोट्य
इत्यर्थः । वच्यत इति शेषः । “वाहा तावइआच्च सयसमा” ति लुप्ताकारस्य दर्शनादवाधा
तावत्यः शतसमा एव, । उक्तं च पञ्चसंग्रहमलयगिरियवृत्तौ “येषां च कर्मणां यावत्य सागरो-
पमकोटीकोट्यस्तेषां तावन्ति वर्षशतान्यवाधाकाल” इति । “तदूणियो कम्मण्णिसेगो” ति तयाऽत्राधया
ऊनः शेषस्थितिवन्धप्रमाणः कर्मनिपेक्षो भवति । कुतः ? अवाधायां कर्मनिपेक्षाभावदिति । उक्तं
च शनकभाष्ये “होइ अवाहाकालो जो किर कम्मस्स अणुदयकालो । कम्मठिइ अवाहूणा कम्मनिसेगो

न्ति कम्माणं” ॥४२॥ इति । अयमत्राभिप्रायः ज्ञानावरणादीनां वच्यमाणस्थितिवन्धप्रमाणे प्रत्येक-
मित्यत्रावाधाऽवाधोनस्थितिषु कर्मदलनिपेकश्चेत्येतदग्रे पार्थक्येन न वच्यते, अतस्तत्र प्रकृतनियमानु-
सारेणैवत्यत्रावाधा, अत्रावाधवर्जस्थितिषु कर्मदलनिपेक इत्येतत् स्वयमेव योजनीयमिति ॥ ३४ ॥

तदेवमुक्तः सागरोपमकोटीकोटीतद्विकस्थितिवन्धेऽप्यत्रावाधकर्मदलनिपेकविषयो नियमः ।
साम्प्रतं ततो न्यूनस्थितिवन्धविषयं तं दर्शयन्नाह

सत्तण्ह अवाहा खलु ठिइबंधा अंतकोडिकोडीए ।

सगलहुठिइबंधं जा सव्वह हवए मुहूतंतो ॥ ३५ ॥

(प्रे०) “सत्तण्ह अवाहा” इत्यादि, अत्र खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वाद् व्युत्क्रमेण “मुहू-
तंतो” इत्यस्योत्तरं योजनाच्चायुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां प्रत्येकमुक्तस्वरूपाऽवाधा मुहूर्तान्तः-
अन्तमुहूर्तमेव भवतीति परेणान्वयः । सप्तानां कियति स्थितिवन्धे सत्यत्रावाधान्तमुहूर्तमेव भवती-
त्याह “ठिइबंधा अंतकोडिकोडीए” इत्यादि, सागरोपमाणामन्तःकोटीकोटीप्रमाणस्थितिवन्धा-
दारम्य यावज्ज्ञानावरणादीनां सप्तानां स्वकीयस्वकीयजवन्यस्थितिवन्धस्तावत्सर्वत्रैत्यर्थः । अन्तः-
कोटीकोटीसागरोपमगतसर्वस्थितिवन्धविकल्पेऽन्तमुहूर्तप्रमाणस्थितिषु कर्मदलनिपेको न भवत्यतो-
ऽन्तमुहूर्तं विना शेषकर्मस्थितिप्रमाणः कर्मदलनिपेको वाच्य इति भावः ॥ ३५ ॥

अथाऽऽयुष उन्कृष्टोऽपि स्थितिवन्धस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाण एव, तर्हि तत्रावाधायाः को
नियमः ? इति जिज्ञासायामाह

आउस्स जाणियव्वो ठिइबंधो चेव कम्मण्णिसेगो ।

जेट्ठाऽवाहा पुव्वा कोडितिभागो लहू मुहुतंतो ॥ ३६ ॥

(प्रे०) “आउस्स जाणियव्वो” इत्यादि, आयुःकर्मणो यावत्स्थितिवन्धो वच्यते तावा-
नन्तमुहूर्तादिप्रमाणः कर्मदलनिपेको ज्ञातव्य इत्यर्थः । कुतः ? यत आयुषोऽवाधाऽऽयुर्दलनिपेक-
स्याऽनवीना, ततः सा पृथगभिधास्यते । अनवीनाऽपि सा उन्कृष्टतो जवन्यतश्च कियती भवतीत्याह
“जेट्ठाऽवाहा पुव्वा कोडितिभागो” इत्यादि, उत्कृष्टावावा एकस्याः कोटिस्त्रिभागः-तृतीयभागः
पूर्वाणि, पूर्वकोटीतृतीयभागप्रमाणा भवतीत्यर्थः । इदमुक्तं भवति पृथक् पृथग्भववद्ध्योर्यद्वा वेध-
मानावेधमानयोरायुषोः परस्परं संक्रमाभावात् सर्वदा तयोः पार्थक्यमेव, किञ्चावावा वेधमानायुरव-
शेषरूपा, वच्यमानायुस्तूतमवसत्कम्, एवं सत्यायुषो निपेकाऽवाधे शेषकर्मनिपेकावावापेक्षया विलक्षणो-
ऽनियते च, अनैयत्यं तु तत्र उत्कृष्टायामुन्कृष्टायां वाऽवाधायामुत्कृष्टस्याऽनुत्कृष्टस्य वाऽऽयुर्वन्ध-
स्यापि भावात् । तद्यथा पारमविकायुर्वन्धो वेधमानायुश्चरमे तृतीयभागे नवमभागे सप्ताविंशति-
तमभागे एवं त्रिभागत्रिभागकरणप्रकारेण चरमैकाशीतितमादिभागे वेदयितुमारब्धे सति कियते ।
किमुक्तं भवति वेधमानायुश्चरमे तृतीयभागे वेदयितुमारब्धे न केनाऽपि जीवेन परमवायुर्वन्धः

प्रारभ्यते, न च भवचरमर्तीयभागे वेदयितुं प्रारब्धे सर्वैरपि जीवैरायुर्वन्धः प्रारभ्यत एव, किन्तु कैश्चिज्जीवैरेव प्रारभ्यते, यैस्तु तदाऽऽयुर्वन्धो न प्रारभ्यते तैर्भवचरमभागे वेद्यमाने आयुर्वन्धः प्रारभ्यते, तदापि पारमविकायुर्वन्धो नारब्धश्चेद् भवसप्तविंशतितमे भागे वेदयितुमारब्धे सति पारमविकायुर्वन्धः प्रारभ्यते, एवमवशिष्टायुस्तृतीयतृतीयभागप्रकारेण तावद्वक्तव्यं यावद्भवचरमान्तमुर्हते आयुर्वन्धे कृते जघन्यावाद्याऽवशिष्टा भवति । अनया नीत्योत्कृष्टाऽप्यवाद्या भवतृतीयभागप्रमाणा प्राप्यते, सा पूर्वकोटीवर्षायुष्कानां भुव्याणां तिरश्चां वा वेद्यमानायुस्तृतीयभागमपेक्ष्य प्रकृते पूर्वकोटीतृतीयभाग-प्रमाणा दर्शितेति । न चानुत्तरविमानवासिनां सप्तमपृथिवीनैरविकानां वा भवस्थितेः सर्वदीर्घत्वात् तदपेक्षयोत्कृष्टाऽवाद्या द्रष्टव्या भवतीति वाच्यम् । असंख्येयवर्षायुषां तिर्यग्मनुष्याणामिव सर्वेषां देवनारकाणामपि निरुपक्रमायुष्कत्वेन पण्मासेऽनवशेषे स्वीयवेद्यमानायुषि पारमविकायुर्वन्धो न जायते, इत्थं चोत्कृष्टस्थितिकदेवनारकापेक्षया उत्कृष्टस्थितिकतिर्यग्मनुष्यापेक्षया चोत्कृष्टाऽवाद्या पण्मा-सात्मिका एव प्राप्यते न पुनरविका । उक्तं च पञ्चसंग्रहवृत्तौ “निरुपक्रमायुषाम् अनपवर्तनीया-युषां देवनारकाणामसंख्येयवर्षायुषां च तिर्यग्मनुष्याणां परमवायुषो बन्धकानां परमवायुषोऽवाद्या पण्मासा-पण्मासप्रमाणा ॥” इति । ननु सा भवत्संख्येयवर्षायुष्कतिर्यग्मनुष्यापेक्षया देवनारकापेक्षया वा उक्ताविकाऽवाद्या, पूर्वकोटिवर्षादविकमवस्थितिकान् संख्येयवर्षायुष्कान् तिर्यग्मनुष्यान् समाश्रित्य तु सा पूर्वकोटित्रिमागादविका भवेत् ? इति चेद्, न, तेषामप्यसंख्येयवर्षायुष्केषु प्रविष्टत्वात् । कथम् ? तथैवागमेषु परिभाषणात् । उक्तं च श्रीमदभयदेवसूरिपादः पञ्चमाङ्गवृत्तौ “इहासख्यातवर्षा-युर्जघन्यस्थितिक प्रकान्त, स च सातिरेकपूर्वकोट्यायुर्भवति, तथैवागमे व्यवहृतत्वात्” इति । इत्थं च पूर्वकोट्यविकसंख्येयवर्षायुषामपि पण्योपमासंख्येयमागाद्यसंख्येयवर्षायुषां जीवानामिव पण्मासेऽनवशेषे स्वायुषि पारमविकायुर्वन्धस्याऽसम्भवः, ततश्च तानपेक्ष्योक्ताविकावाद्या अप्यसम्भव एव । यत्पुनः पञ्चसंग्रहे “पलियासखेजस जुगलवन्मीण वयतन्ने ॥ ४१ ॥” इत्यनेन मतान्तरेण युग्मिनां पण्योपमासंख्येयभागप्रमाणेऽवशेषे स्वायुषि पारमविकायुर्वन्धोऽभिहितः, सत्त्वत्र नाधिकृत इति । “लहू मूहुत्ततो” ति लघुः-जघन्याऽवाद्या तु मुहूर्तान्तः-अन्तमुर्हर्तम्, कुतः ? पूर्वभवद्वायुष्कैर्जीवैर-संक्षेप्याद्वाप्रवेशप्रथमसमयादेवायुर्वन्धस्य नियमेन करणात्, असंक्षेप्याद्वाया भवचरमान्तमुर्हर्तात्मक-त्वाच्च । न चैवं सत्यन्तमुर्हर्तं यावत्प्रवर्तमान आयुषः स्थितिवन्धोऽन्तमुर्हर्तात्मिकया असंक्षेप्याद्वाया समं निष्ठां गच्छेत्, इत्थं चोभयोर्मवचरमसमये समाप्तिभावे वेद्यमानायुषोऽवशेषरूपाऽवाद्या सर्वयैव न लभ्येतेति वाच्यम् । अन्तमुर्हर्तस्यासंख्येयभेदमिन्नत्वेनाऽसंक्षेप्याद्वाप्रमाणान्तमुर्हर्ते आयुर्वन्धा-द्वायास्तदनन्तरमाविजघन्यावाद्यापेक्षेत्येवमन्तमुर्हर्तद्वयस्यापि सुखेन समावेशादन्तमुर्हर्तशेषे वेद्य-मानायुषि पारमविकायुर्वन्धसमाप्त्या वेद्यमानायुषवशेषरूपाऽवाद्याऽपि सुखेन लभ्येतेति न कश्चिदोप-इति । इत्येवं प्रागुक्तनीत्या मिन्न-मिन्नमवसम्बन्धिन्यावायुषो निपेकावाधे पृथक्पृथग्भवतः । भव्य-माने स्थितिवन्धप्रमाणे मार्गाणां स्थानेऽवायुष अवधा तु मिन्नमिन्नप्रमाणा भवति, सा च कर्मरूपता-

वस्थानलक्षणस्थितिवन्धस्य प्रमाणाभिधानेन न गम्येतेतिकृत्वाऽवाधावर्जस्थितेरेव प्रमाणं वक्ष्यते, अवाधा च पृथग् वक्ष्यते, तथापि कर्मरूपतावस्थानलक्षणस्य स्थितिवन्धस्य वक्तुं प्रक्रान्तत्वात् तदपेक्षयैव स्वामित्वादिद्वारेषु स्वाम्यादीनां प्ररूपणीयत्वाच्चायुप उत्कृष्टं स्थितिवन्धप्रमाणमुत्कृष्टावाधां प्रक्षेप्य स्वयमेवानेतव्यम् । एवमेवाऽऽयुपो जघन्यस्थितिवन्धप्रमाणमपि जघन्यावाधा प्रक्षेप्यानेतव्यम् । यावच्च लभ्येत तावत्प्रमाणमपेक्ष्य स्वामित्वादिप्ररूपणमुपपादनीयं चेति ॥३६॥

तदेवमुक्तो ग्रन्थलाघवार्थं पृथगेवाष्टकर्मणामवावानिपेक्षप्रमाणनियमः । साम्प्रतमुत्कृष्टजघन्यमेदग्निं प्रमाणं द्रष्टव्यम्, तदप्योक्तः मामान्येन सर्वं स्थितिवन्धकजीवराशिमाश्रित्य, तथाऽऽदेशतः प्रकृतिवन्धवन्निरयगत्याद्यनाहारिपर्यन्तासु मूलोत्तरमेदमिनासु मार्गाणासु मार्गाणागतस्थितिवन्धकजीवराशिमपेक्ष्य प्रदर्श्यते, तत्रादावुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणमभिधित्सुरोधत आह

ठिड्वंधो उक्कोसो पढम-दुइअ-तइअ-अट्टमाण भवे ।

सागरकोडाकोडी तीसा तुरिअरस खलु सयरी ॥ ३७ ॥

आउस्स गुरू णेयो ठिड्वंधो सागराणि तेत्तीसा ।

वीसा कोडाकोडी जलहीणं नामगोआणं ॥ ३८ ॥

(प्रे०) “ठिड्वंधो उक्कोसो” इत्यादि, उक्तस्वरूपः स्थितिवन्धो भवेदिति परेण योगः । कीदृशः ? “उक्कोसो” त्ति उत्कृष्टः-उत्कृष्टपदपतितः, न पुनर्जघन्यः, तस्याग्रे वक्ष्यमाणत्वादिति । उत्कृष्टस्थितिवन्धः केषां कर्मणां क्रियांश्च भवेदित्याह ‘पढमदुइअ’ इत्यादि, अत्र प्रथमद्वितीयेत्यादिना ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीय-मोहनीया-ऽऽयु-र्नाम-गोत्रा-ऽन्तरायलक्षणानि प्रकृतिवन्धग्रन्थे उक्तनिरुक्तान्यष्टौ मूलकर्माणि क्रमेण गृह्यन्ते । कस्मादेतेन क्रमेण प्रथमादिना ज्ञानावरणादीन्येव गृह्यन्ते ? एतेन क्रमेण तेषां सहेतुकप्रसिद्धेः । उक्तं च चान्यत्रैतेषां दर्शितक्रमोपपत्तिः

“इह ज्ञान दर्शनं च जीवस्य स्वतत्त्वभूतम्, तदभावे जीवत्वस्यैवायोगात्, चेतनालक्षणो हि जीवः, ततः स कथं ज्ञानदर्शनाभावे भवेत् ? , ज्ञानदर्शनयोरपि च मध्ये प्रधानं ज्ञानम्, तद्वशादेव सकलशास्त्रादिविचारसन्ततिप्रवृत्ते । अपि च—सर्वा अपि लब्धयो जीवस्य साकारोपयोगोपयुक्तस्योपजायन्ते, न दर्शनोपयोगोपयुक्तस्य, “सञ्चाओ लद्धीओ सागारोवओगोवउत्तस्स, नो अण्णागारोवओगोवउत्तस्स” इति वचनप्रामाण्यात् । अन्यच्च यस्मिन् समये सकलकर्मविनिर्मुक्तो जीवः सञ्जायते तस्मिन् समये ज्ञानोपयोगोपयुक्त एव, न दर्शनोपयोगोपयुक्तः, दर्शनोपयोगस्य द्वितीयसमये भावान्, ततो ज्ञानम् प्रधानम्, तदावारकं च ज्ञानावरणं कर्म, ततस्तत्तत् प्रथममुक्तम् तदनन्तरं च दर्शनावरणम्, ज्ञानोपयोगाच्चयुतस्य दर्शनोपयोगेऽवस्थानात् । एते च ज्ञानदर्शनावरणे स्वविपाकमुपदर्शयन्ती यथायोगमवश्यं सुखदुःखरूपवेदनीयकर्मविपाकोदयनिमित्ते भवतः । तथाहि—ज्ञानावरणमुपचयोत्कर्षप्राप्तं विपाकतोऽनुभवन् सूक्ष्मसूक्ष्मतरवस्तुविचारासमर्थमात्मानं जानानं लिखते भूरिलोकः, ज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमपाटवोपेतञ्च सूक्ष्मसूक्ष्मतराणि वस्तूनि निजप्रज्ञयाऽभिजानानो बहुजनातिशायिनमात्मानं परयन् सुखं वेदयन्, तथाऽतिनिविडदर्शनावरणविपाकोदये जात्यन्वादिरेनुभवति दुःखसन्दोहं वचनगोचरातिक्रान्तम्, दर्शनावरणक्षयोपशमपटिष्ठतापरिकरितञ्च स्पष्टचक्षुराद्युपेतो

यथावद् वस्तुनिकुरन्त्य सम्यगवलोकमानो वेदयतेऽसन्दमानन्दसन्दोहम्, तत एतदर्थप्रतिपत्त्यर्थं दर्शनावरणानन्तरं वेदनीयग्रहणम् । वेदनीयं च सुखदुःखे जनयति, अमीष्टानमीष्टविषयसम्बन्धे चावश्यं ससारिणां रागद्वेषौ, तौ च मोहनीयहेतुकौ, तत एतदर्थप्रतिपत्त्यर्थं वेदनीयानन्तरं मोहनीयग्रहणम् । मोहनीयमूढाश्च जन्तवो बह्वारम्भ-परिग्रहप्रभृतिकर्मादानासक्ता नरकाद्यायुष्कमारचयन्ति, ततो मोहनीयानन्तरमायुर्ग्रहणम् । नरकाद्यायुष्कोदये चावश्यं नरकगत्यादीनि नामान्युदयमायान्ति, तत आयुरनन्तरं नामग्रहणम् । नामकर्मोदये च नियमादुच्चनीचान्यतरगोत्रकर्मविपाकोदयेन भवितव्यम्, अतो नामग्रहणानन्तरं गोत्रग्रहणम् । गोत्रोदये चोच्चैः कुलोत्पन्नस्य प्रायो दानलाभान्तरायादित्यो भवति, राजप्रभृतीनां प्राचुर्येण दानलाभादिदर्शनान्न, नीचैः कुलोत्पन्नस्य तु दानलाभान्तरायाद्युदयः, नीचजातीनां तथादर्शनान्न, तत एतदर्थप्रतिपत्त्यर्थं गोत्रानन्तरमन्तरायग्रहणम् ॥” इति ।

इत्थं च व्यवस्थिते क्रमे “पदमदुद्भूतद्वयश्रद्धमाण” इति प्रथमस्य ज्ञानावरणस्य, द्वितीयस्य दर्शनावरणस्य, तृतीयस्य वेदनीयकर्मणोऽष्टमस्याऽन्तरायकर्मणश्चेत्येतेषां चतुर्णां प्रत्येकमुत्कृष्टः स्थितिवन्धः “सागरकोडाकोडी तौसा” इति प्रागवत् सागरपदात् सागरोपमेति गम्यमाने त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्य इत्यर्थः । “तुरिअस्स खलु सयरी” इति तुर्यस्य मोहनीयकर्मण उत्कृष्टस्थितिवन्धः सप्ततिः, सागरोपमकोटीकोट्य इत्यनुवर्तते । खलुशब्दस्तु वाक्यालङ्कारे । अथ पञ्चमस्याह “आउस्स” इत्यादिना, आयुःकर्मणो गुरुः-उत्कृष्टः स्थितिवन्धः “सागराणि तेत्तोसा” इति पूर्ववत्पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् सागरोपमाणि त्रयस्त्रिंशत्, ज्ञेय इति पूर्वेषां योगः, अयं ह्यायुषः स्थितिवन्धोऽनुमेययोग्यतामपेक्ष्य बोद्धव्यः, कर्मरूपतावस्थानलक्षणाविकृतस्थितिवन्धप्रमाणमानयनाय तु तत्रोत्कृष्टाऽवाद्याऽधिकतया प्रक्षेप्येति । अथ शेषयोर्द्वयोर्भूलकर्मणोराह ‘वीसा कोडाकोडी’ इति नामगोत्रकर्मणोः प्रत्येकमुत्कृष्टः स्थितिवन्धो विशतिर्जलधीनां-सागरोपमाणां कोटीकोट्य इति । अत्र ह्यनन्तरोक्तनियमानुसारेणाऽवाधानिपेकौ स्वयमेव योज्यौ । तद्यथा ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायाणां प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धस्त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्य उक्तोऽतस्तत्र त्रीणि वर्षसहस्राण्यवाद्या, अवाधोना कर्मस्थितिः कर्मनिपेकः । मोहनीयकर्मणस्तूत्कृष्टस्थितिवन्धः सप्ततिः सागरोपमकोटीकोट्यस्ततस्तत्र सप्तवर्षसहस्राण्यवाद्या, अवाधोना कर्मस्थितिः कर्मदलिकनिपेकः । आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धस्त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि तथाऽपि “आउस्स जाणियव्वो ठिडव्वो चैव कम्मणणिसेगो” इति वचनात् त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि य उत्कृष्टस्थितिवन्धस्तत्प्रमाणः कर्मनिपेकः । अवाद्या तर्हि कियती ? उत्कृष्टा, उत्कृष्टस्थितिवन्धे उत्कृष्टाऽवावाया प्राद्यन्वात्, या तु “जेट्ठावाट्ठा पुट्ठा कोडित्तिमागो” इति वचनात् पूर्वकोटीत्रिमागप्रमाणां बोद्धव्येति । अयमेवायुष उत्कृष्टः स्थितिवन्धः कर्मरूपतावस्थानापेक्षया पूर्वकोटीतृतीयमागाम्यविकानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, तत्र पूर्वकोटीतृतीयमागोऽवाद्या, अवाधोना कर्मस्थितिः कर्मनिपेक इति प्रकारान्तरेणाऽपि वक्तुं युज्यते, नवरमत्रोक्तविषयस्याऽसौ तथा नामिहित इति । नामगोत्रयोर्त्कृष्टस्थितिवन्धो त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यो दक्षितस्ततस्तत्र द्वे वर्षसहस्रेऽवाद्या, अवाधोना कर्मस्थितिः कर्मनिपेको भवति । उक्तं च शतकचूर्णौ

“शाणावरणीयदसणावरणीयवेयणीयअंतराङ्गाणं एएसि चउएह कम्माणं उक्कोसतो ठिइवधो तीस सागरोवमकोडाकोडीओ, तिन्नि वाससहस्साणि अवाहा, अवाहूणिआ कम्मठिई कम्मणिसेगो । मोहूणिज्जस्स कम्मस्सुक्कोसो ठितिवधो सत्तरिसागरोवमकोडाकोडीओ, सत्तवाससहस्साणि अवाघा, अवाहूणिआ कम्मठिती कम्मणिसेगो । णामगोत्ताण उक्कोसओ ठिइवधो वीसं सागरोवमकोडाकोडिओ, वेवाससहस्साणि अवाहा, अवाहूणिआ कम्मठिती कम्मणिसेगो । आउगस्स उक्कोसओ ठितीवधो तेत्तीसं सागरोवमाणि पुव्वकोडीति-भागम्भेहियाणि, पुव्वकोडित्तिभागो अवाहा, अवाहए विणा कम्मट्ठिई कम्मणिसेगो ॥१२॥१३॥” इति ।

इत्थमेवानन्तरवच्यमाणमार्गणास्थानेषूत्कृष्टजन्मस्थितिवन्धविषये सप्तानामवाघावर्जशेष-स्थितिषु तथाऽऽयुषः सर्वस्थितिषु कर्मदलनिषेकः स्वयमेव द्रष्टव्य इति ॥३७॥३८॥

तदेवमुक्तं मौलानामष्टानामपि प्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणमोक्षतः । साम्प्रतमादेशतो व्याजिहीषुरादौ तावदायुर्वर्जानां सप्तानामाह

असमत्तपणिंदितिरियमणुसपणिंदितस-आणताईसुं ।

आहारदुग्गमि विउवमीस उरलमीस-कम्मेसुं ॥ ३६ ॥

चउणाण-संयमेसुं समइअ-छेअ-परिहार-देसेसुं ।

ओहि-सुइल-सग्गेसुं खाइअ-वेअग-उवसमेसुं ॥ ४० ॥

सासायण गीसेसुं तहऽणाहारमि होइ सत्तएहं ।

अंतोकोडाकोडी अयरा उक्कोसठिइवधो ॥ ४१ ॥

(प्रे०) “असमत्तपणिदि” इत्यादि, तत्राऽपर्याप्ताऽपरपर्यायस्यासमाप्तशब्दस्य त्रसान्तेषु प्रत्येकं योजनादपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदे, अपर्याप्तमनुष्यभेदे, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियभेदे, अपर्याप्त-त्रसकायभेदे चेत्यर्थः, तथा “आणताईसुं” ति आनतकल्पादिषु सर्वार्थसिद्धविमानपर्यन्तेषु द्वादशषु देवगतिस्तत्कर्मार्गणभेदेषु, तथा “आहारदुग्गमि” ति आहारकाऽऽहारकमिश्रकाययोगयोर्यद् द्विकं तस्मिन्नाहारकद्विके, आहारककाययोगमार्गणायामाहारकमिश्रकाययोगमार्गणायां चेत्यर्थः । तथा “विउवमीसउरलमीसकम्मेसुं” ति वैक्रियमिश्रकाययोगौन्दारिकमिश्रकाययोग-कर्मणकाययोगरूपासु तिसृषु मार्गणासु, तथा “चउणाणसंयमेसुं” ति केवलज्ञानवर्जेषु चतुर्षु मत्यादिज्ञानमार्गणभेदेषु संयमौघमार्गणायां चेत्यर्थः । “समइअछेअपरिहारदेसेसुं” ति सामायिकसंयम-छेदोपस्थापन-संयम-परिहारविशुद्धिकसंयम-देशसंयममार्गणासु, तथा “ओहिसुइलसग्गेसुं” ति अवधिज्ञानस्य-प्राग् मत्यादिज्ञानचतुष्के गृहितत्वाद् “ओहि” इत्यनेनावधिदर्शनमार्गणा गृह्यते, ततोऽवधिदर्शन-शुक्लेश्या-सम्यक्त्वौघमार्गणासु, तथा “खाइअवेअगउवसमेसुं” ति दायिकसम्यक्त्व-वेदक-सम्यक्त्वौ-नशमिकसम्यक्त्वमार्गणासु “सासायणमीसेसुं” ति सासादन-सम्यग्मिथ्यात्वमार्गणयोः, गायत्र्यायां बहुवचननिर्देशस्तु प्राकृतत्वाद्बोद्धव्यः, यतः प्राकृतलक्षणे द्विवचनेऽपि बहुवचनमेव प्रयुज्यते, यथा “इत्था पाया” इति । “तहऽणाहारमि” ति तथाशब्दः समुच्चये, “णाहारमि” इत्यत्राऽकारस्य

दर्शनादनाहारे, अनाहारकमार्गणायामित्यर्थः । एतासु समुदितास्वपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगादिपञ्च-
चत्वारिंशन्मार्गणासु किमित्याह 'होइ सत्तण्ह'मित्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां कर्मणामुत्कृष्ट-
स्थितिवन्धोऽन्तःकोटीकोट्यः "अयरा" ति अतिमहत्त्वादुदविवत्तरितुमचिरात्पारं नेतुं न शक्यन्त
इत्यतराः, सागरोपमाणीत्यर्थः । ननु करणादेतासु मार्गणासु प्रत्येकं सप्तानामुत्कृष्टोऽपि स्थिति-
वन्धोऽन्तःकोटिकोटीसागरोपमाण्येव भवति, न पुनरोद्योत्कृष्टः ? इति चेद्, उच्यते, संज्ञिपर्याप्त-
जीवान् विवर्ज्य न केपाञ्चिदपि जीवानामौघिकोत्कृष्टस्थितिवन्धो जायते, संज्ञिपर्याप्तानामपि मिथ्या-
त्वोदयादिसामग्रीसङ्गवेऽसौ जायते, नान्यथा । वच्यते चात्रैव ग्रन्थे स्वामित्वद्वारे ओद्योत्कृष्टस्थिति-
वन्धस्वामिनः प्रदर्शयता ग्रन्थकृता यत्

"सागारो जागारो सुओवउत्तो पण्हिदियो सएणी । पज्जत्तो सन्नाहिं पज्जत्तीहिं चउगड्हो ॥ ७७ ॥

मिच्छादिद्वी उ परमसकेसेणीसिमज्जिमेण वा । परिणामेणं वधड सनएह् ठिड उ उकोस ॥ ७८ ॥" इति ।

किञ्च सासादनाद्यपूर्वकरणान्तगुणस्थानगतानां पर्याप्तानामपर्याप्तानां वा जीवानां मूलसप्त-
प्रकृतिसत्क उत्कृष्टो जघन्यो वा स्थितिवन्धोऽन्तःकोटीकोटीसागरोपमेभ्योऽधिको हीनो वा नैव
जायते । उक्तं च नव्यशतके देवेन्द्रसूरिपादैः "साणाडअपुञ्जंते अयरतोकोडिकोडीउ नडहिगो । वन्धो
न हु हीणो" इति । ननु सासादनमार्गणायामेकेन्द्रियादीनामपि प्रवेशात् कथं जघन्योऽपि स्थिति-
वन्धोऽन्तःकोटीकोटीसागरोपमाण्येव ? इति चेत्, सत्यमेतत्, नवरं स्वल्पकालिनोऽसौ इति कयाचि-
द्विवक्षयोपेक्षितः सम्भाव्यते । उक्तं च तट्टीकायामपि "केवलं कादाचित्तोऽसौ न सार्वदिक इति न
तस्य विवक्षा कृतेतिसमावयामि" इति । न चैतावन्मात्रं, किं तर्हि ? शुक्लेश्वर्याकानामपि जीवानां
तथाविधसंक्लेशाभावेन सप्तानामुत्कृष्टोऽपि स्थितिवन्धोऽन्तःकोटीकोटीसागरोपमेभ्योऽधिको नैव जायते ।
इत्थं हि प्रकृते कासुचिदपर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियाऽपर्याप्तमनुष्यादिमार्गणासु मिथ्यादृष्टिसंज्ञिजीवानां
प्रवेशेऽपि तेषामपर्याप्तत्वात्सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धोऽन्तःकोटीकोटीसागरोपमाणि लभ्यते, आनत-
कल्पादिदेवगतिभेदेषु शुक्लेश्वर्यामार्गणायां च पर्याप्तमिथ्यादृष्टिसंज्ञिजीवानां प्रवेशेऽपि तेषां शुक्ल-
लेश्यत्वेनोत्कृष्टस्थितिवन्धोऽपि यथोक्त एव लभ्यते, आहारककाययोगादिशेषमार्गणाभेदेषु तु मिथ्या-
दृष्टिवर्जानां सासादनाद्यप्रमत्तान्तान्यतमगुणस्थानकवर्तिनां जीवानां प्रवेशाद् यथोक्तोऽन्तःकोटीकोटी-
सागरोपमप्रमाण एव स्थितिवन्ध उत्कृष्टतोऽपि प्राप्यत इति ॥ ३६।४०।४१॥

अथैकेन्द्रियादिमार्गणासु सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धमानं दर्शयन्नाह

मोहगुरुट्टिड्भत्तो सत्तण्हं ओहजेट्टिड्धवधो ।

सो जेट्ठो सव्वेसुं एगिंदिय-पंचकायमेएसुं ॥ ४२ ॥ (गीतिः)

स हयो पणवीसाए पण्णासाए सयेण सहसेणं ।

सत्तण्ह गुरु कर्मसो समत्थविगलेसु अमणम्मि ॥ ४३ ॥

(प्रे०) “सोहगुरुद्विभक्तो” इत्यादि, मोहनीयकर्मणो ‘गुण्य’-उत्कृष्टया स्थित्या भक्तः, सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीलक्षणेनौघिकोत्कृष्टस्थितिवन्धेन विभक्त इत्यर्थः । उक्तमोहनीयोत्कृष्टस्थित्या विभक्तः कः ? इत्याह “सत्तण्हं ओहजेठ्ठिइबंधो” ति आयुर्वर्जानां सप्तानां यस्त्रिशत्कोटीकोटी-सागरोपमाद्यौघिकोत्कृष्टस्थितिवन्धः सः इत्यर्थः । सः विभक्तः सन् कः भवेदित्याह “सो जेठ्ठो” इत्यादि, सः विभक्तः सन्नेकेन्द्रियजातिसत्का ये एकेन्द्रियौघ-त्रादरैकेन्द्रियौघ-त्रादरपर्याप्तैकेन्द्रिय-त्रादरपर्याप्तैकेन्द्रिय-सूक्ष्मैकेन्द्रियोघ सूक्ष्मपर्याप्तैकेन्द्रिय-सूक्ष्मापर्याप्तैकेन्द्रियलक्षणाः सप्तमार्गाभावेदाः, एवं पृथिव्यादिवायुकायान्तानां प्रत्येकं सप्त सप्त, तथा पञ्चमस्य वनस्पतिकायस्यौघ-प्रत्येकौघ-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्त-साधारण्यौघ-त्रादरसाधारण्यौघ-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्त-सूक्ष्मसाधारण्यौघ-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्त-लक्षणा ये एकादश भेदा एतेषु सर्वेषु ज्ञानावरणादीनां सप्तानां ‘ज्येष्ठः’-उत्कृष्टः स्थितिवन्धो भवेत् । “स हयो” ति स एव मोहनीयोत्कृष्टस्थित्या विभक्तो ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धो ‘हतः’-ताडितः सन्, “सत्तण्ह गुरु” ति ज्ञानावरणादीनां प्रकृतानां सप्तानां ‘गुरुः’-उत्कृष्टः, स्थितिवन्ध इति परेणान्वयः, भवेदिति पूर्वतो योज्यम् । केन हतः सन् कासु मार्गासु ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्ट-स्थितिवन्धो भवेदित्याह-“पणवीसाए” इत्यादि, “कमसो समत्थविगलेसु” इत्यादि च, उक्त-प्रक्रिययाऽऽनीत एकेन्द्रियपृथिव्यादिमार्गागगतजीवानां यो ज्ञानावरणादिसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धः स पञ्चविंशत्या हतः सन् “कमसो” इति वचनाद् द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-जातिरूपभेदत्रयात्मक-स्य विकलेन्द्रियस्य यः प्रथमभेदो द्वीन्द्रियजातिस्वरूपस्तस्य ‘समस्तेषु’-त्रौघ-पर्याप्ता-ऽपर्याप्त-लक्षणेसु सर्वेषु भेदेषुत्कृष्टस्थितिवन्धो भवेत् । पञ्चाशता हतः ताडितस्तु सः क्रमप्राप्तद्वितीयभेदस्य त्रीन्द्रियजातिलक्षणास्य समस्तेषु भेदेषुत्कृष्टस्थितिवन्धो भवेत् । इत्थमेव शतेन ताडितः स चतुरिन्द्रिय-जातिसत्कसमस्तभेदेषु सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धो भवेत् । सहस्रेण ताडितस्त्वसंज्ञिमार्गाभावेदे प्रकृतोत्कृष्टस्थितिवन्धो भवेदित्यर्थः । इयमत्र भावना-त्रौघतो ज्ञानावरण-दर्शनावण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणां प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धस्त्रिशत्सागरोपमकोटीकोटीप्रमाण उक्तः, तस्य सप्ततिसागरोपम-कोटीकोटीप्रमाणेन मोहनीयोत्कृष्टस्थितिवन्धेन भागे हियमाणे “शून्यं शून्येन पातयेत्” इति नियमाल्लव्वास्त्रयः सागरोपमस्य सप्तमागाः (३ सागरोपम०), एतावानेकेन्द्रियजाति-पृथिव्यादि-पञ्चकायसत्कभेदेषु ज्ञानावरणादीनां चतुर्णामुत्कृष्टः स्थितिवन्धो भवति । मोहनीयस्योत्कृष्टस्थिति-वन्धे त्रौघतः सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणोऽभिहितः, तस्य तावन्मात्रया मोहनीयोत्कृष्टस्थित्या भागे हियमाणे उक्तनियमात् शून्येषु पातितेषु लब्ध एकः सागरोपमः (१ सागरोपम०), एतावानै-केन्द्रियादिप्रकृतमार्गासु मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धो जायते । इत्थमेवौघतो नामगोत्रयोः प्रत्येकं यो विंशतिकोटिकोटिसागरोपमप्रमाण उत्कृष्टस्थितिवन्ध उदितस्तरागन् मोहनीयोत्कृष्टस्थित्या भागे हते, लब्धौ सागरोपमस्य द्वौ सप्तमागौ (३ सागरोपम०), एतावान् प्रकृतमार्गासु नामगोत्रयोः प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धोऽस्तीति ।

इदमेव ज्ञानावरणादीनामेकेन्द्रियादिमार्गणासत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धप्राणं पञ्चविंशत्या ताडितं सद् द्वीन्द्रियजातिमार्गणाभेदेषु ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणं भवति । तद्यथा एकेन्द्रियो-
धादिमार्गणासु ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणां प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धो यः सागरोपम-
स्य पञ्चसप्ततिः ; सप्तमागाः ; एतावान् द्वीन्द्रियजातिमार्गणाभेदेषु ज्ञानावरणादीनां चतुर्णामुत्कृष्ट-
स्थितिवन्धो जायते । इत्थमेवैकेन्द्रियसत्कमोहनीयस्थितिवन्धे पञ्चविंशत्या ताडिते (१×२५=२५)
पञ्चविंशतिः सागरोपमाणि प्राप्तानि, एतावान् द्वीन्द्रियजातिमार्गणाभेदेषु मोहनीयस्योत्कृष्टस्थिति-
वन्धो भवति । एकेन्द्रियसत्कनामगोत्रयोः उत्कृष्टस्थितिवन्धे पञ्चविंशत्या गुणिते प्राप्ताः (३×२५=७५)
सागरोपमस्य पञ्चाशत् सप्तमागाः, एतावद् द्वीन्द्रियजातिमार्गणाभेदेषु नामगोत्रयोः प्रत्येकमुत्कृष्ट-
स्थितिवन्धमानम् ।

इत्थमेवैकेन्द्रियमार्गणासत्के ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धे पञ्चाशता हते त्रीन्द्रियजाति-
सत्कमार्गणाभेदेषु ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणं प्राप्यते । तद्यथा त्रीन्द्रियजातिसत्क-
मार्गणाभेदेषु ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायाणां प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धमानं पञ्चाशत्
शतं च सागरोपमसप्तमागाः (१५० सागरोप०) । मोहनीयस्य पञ्चाशत् सागरोपमाणि (५०
सागरोपम०) । नामगोत्रयोः प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणं तु सागरोपमस्य शतसप्तमागा (१००
सागरोपम०) इति । चतुरिन्द्रियजातिमार्गणाभेदेषु ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणमानयना-
यैकेन्द्रियसत्को ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धः शतेन गुणितव्यस्ततो ज्ञानावरणादीनां चतुर्णा-
मुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणं सागरोपमस्य त्रिशतानि सप्तमागा लभ्यते (३०० सागरोप०) । मोहनीय-
स्योत्कृष्टस्थितिवन्धः शतसागरोपमप्रमाणः प्राप्यते, (१०० सागरोपम०) । नामगोत्रयोः प्रत्येक-
मुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणं तु द्विशतसागरोपमसप्तमागा अवाप्यते (२०० सागरोप०) । असंज्ञिमार्ग-
णायां त्वेकेन्द्रियस्योत्कृष्टस्थितिवन्धे सहस्रेण ताडिते ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धो लभ्यते,
स च ज्ञानावरणादीनां चतुर्णां प्रत्येकं त्रिसहस्राणि सागरोपमसप्तमागाः (३०० सागरोप०) ।
मोहनीयस्य सम्पूर्णानि सहस्रसागरोपमाणि (१००० सागरोपमाणि) । नामगोत्रयोस्तु प्रत्येकं
सहस्रद्वयं सागरोपमसप्तमागा (२०० सागरोप०) इति ॥४२॥४३॥

इत्थं हि लाववार्थमेकेन्द्रियोवादिसमुदितमार्गणाभेदेषु युगपदुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणोऽभिहिते
कतिपयमार्गणासु याऽतिप्रसक्तिस्तामुद्दिधीर्पुरेपवदन्नाह

एवरं एयो वायरअसमत्तेगिंदि-सव्वसुहमेसुं ।

वायरअपज्जपुहवाइचउग-पत्तेअवण-णिगोएसुं ॥४४॥ (गीतिः)

पलिओवमस्स हीणो भागेण असंखियेण उक्कोसो ।

संखंसेणं हीणो पलियरस अपज्जविगलेसुं ॥४५॥

(प्रे०) “णवरं णेयो” इत्यादिगाथाद्वयम्, नवरं-परमेकेन्द्रियाद्युक्तमार्गणाभेदेऽपि “वायर-

असमत्तेगिदि” ति वादरापर्याप्तैकेन्द्रियमार्गणाभेदे, तथा “सव्वसुहुमेसुं” ति ओधपर्याप्ताऽपर्याप्ति-
भेदमिन्नेषु सर्वेष्वेकेन्द्रियपृथिव्यादिसत्केषु सूक्ष्मैकेन्द्रियोधाद्यष्टादशमार्गणाभेदेषु, तथा “वायरअपज्ज-
पुहवाइचउग” ति वादरापर्याप्तपृथिवीकाय-वादरापर्याप्ताकाय-वादरापर्याप्ततेजस्काय-वादरापर्याप्तिवायु-
कायमार्गणालक्षणा ये वादरापर्याप्तपृथिव्यादिचतुर्भेदास्तेष्वित्यर्थः । तथा “पत्तेअवणणिगोएसुं” ति
“वायरअपज्ज” इत्यस्यात्रापि योजनाद् वादरापर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायमार्गणाभेदे वादरापर्याप्त-
निगोदभेदे चेत्यर्थः । अत्र प्रत्येकवनस्पतिकायपक्षे वादरेति विशेषणं स्वरूपदर्शकमेवावसातव्यम्,
निगोदेत्यनेन साधारणवनस्पतिकायभेदश्च ग्राह्यः । एवमुत्तरत्रापि प्रकरणवशादविरोधेन समन्वयो
द्रष्टव्य इति । एतेषु वादरापर्याप्तैकेन्द्रियादिपञ्चविंशतिमार्गणाभेदेषु “पलिओवमरस हीणो भागेण
असंखियेण उक्कोसो” ति मोहनीयोत्कृष्टस्थितिमागहरणप्रक्रिययाऽऽनीतो ज्ञानावरणादीनां सागरो-
पमस्य त्रिसप्तमागादिप्रमाणः स्थितिवन्धोऽपि पल्योपमस्याऽसंख्येयेन भागेन हीनः सन्नुत्कृष्टस्थिति-
वन्धो ज्ञेय इति पूर्वेण योगः । इयमत्र भावना एकेन्द्रियादिभिन्नभिन्नजातीयजीवानां प्रायोग्यो
य उत्कृष्टस्थितिवन्धः स पर्याप्तवादरजीवैरेव क्रियते, न त्वपर्याप्तैः सूक्ष्मैर्वा । इत्थं च वादरापर्याप्तै-
केन्द्रियादिप्रकृतपञ्चविंशतिमार्गणासु प्रत्येकं वादरपर्याप्तजीवानामसमावेशेन तास्वसावपोध पल्योपमा-
ऽसंख्येयभागेन न्यूनोऽभिहितः, तथा च सति प्रकृतपञ्चविंशतिमार्गणासु ज्ञानावरणन्दर्शनावरण-
वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणां प्रत्येकं पल्योपमासंख्येयभागेनोनाः सागरोपमस्य त्रिसप्तमागा उत्कृष्टस्थिति-
वन्धो ज्ञातव्यः । मोहनीयस्य पल्योपमासंख्येयभागेनोनां सागरोपममुत्कृष्टस्थितिवन्धो बोद्धव्यः ।
नामगोत्रयोरप्येवमेव सागरोपमस्य द्वौ सप्तमागौ पल्योपमासंख्येयभागेनोनौ उत्कृष्टतोऽपि द्रष्टव्य इति ।
एकेन्द्रिय-पृथिव्यादिसत्केष्वोध-वादरौव-वादरपर्याप्तभेदेषु तूक्तकरणेन यथा प्राप्तस्तथैव सागरोपमस्य
त्र्यादिसप्तमागाः सम्पूर्णा एव बोद्धव्य इति । अन्यत्र द्वीन्द्रियादिमार्गणाभेदेषु यत्र पर्याप्तजीवानाम-
प्रवेशस्तत्राप्यपवदति—“संखंसेणं हीणो” इत्यादि, “अपज्जविगलेसुं” ति अपर्याप्तद्वीन्द्रिया-ऽपर्याप्त-
त्रीन्द्रिया-ऽपर्याप्तचतुरिन्द्रियलक्षणेसु त्रिषु मार्गणाभेदेषु पञ्चविंशत्यादिगुणानप्रकारेणाऽऽनितः स्थिति-
वन्धः पल्योपमसंख्येयभागेन हीनः सन्नुत्कृष्टो ज्ञेय इति पूर्वतोऽनुवर्तत इति । सुगमम् ॥४४॥४५॥

अथ कयाऽपि मार्गणयाऽसाम्यमितिकृत्वाऽपगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणयोः पृथक् पृथग्
व्याजिहीर्षुरादावपगतवेदमार्गणायामाह

गयवेए धाईणं संखसहस्सवरिसाऽत्थि संखसमा ।

मोहरस अधाईणं असंखिययमो पलियभागो ॥४६॥

(प्रे०) “गयवेए धाईण” मित्यादि, अपगतवेदमार्गणायाम् “घाईणं” ति मोहनीयस्य वर्ज्यमाणत्वात्तद्वर्जानां ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-उन्तरायलक्षणानां त्रयाणां धातिकर्मणां प्रत्येकं “सखसहस्सवरिसाऽत्थि” ति संख्येयानि वर्षसहस्राण्युत्कृष्टस्थितिवन्धोऽस्ति । “संखसमा” ति संख्येयाः समाः वर्षाणि “मोहरस” ति मोहनीयकर्मण उत्कृष्टस्थितिवन्धो भवतीत्यर्थः । एवमुत्तरत्रायि । ततः ‘अघाईणं’ ति सप्तानामेवोत्कृष्टस्थितिवन्धस्य वक्तुं प्रक्रान्तत्वाद् वेदनीय-नाम-गोत्र-लक्षणानां त्रयाणामधातिकर्मणाम् “असंखिययमो पलियभागो” ति असंख्येयतमः पल्योपमभागः, पल्योपमाऽसंख्येयभागप्रमाण उत्कृष्टस्थितिवन्ध इत्यर्थः । इति ॥४६॥ अथ सूक्ष्मसम्परायमार्गणायां प्रकृतोत्कृष्टस्थितिवन्धं प्रदर्शयन् लाघवार्थं शेषमार्गणास्वतिदिशंश्चाह

सुहुमे कमा पुहुतां मुहुत्त-मासाण धाइ-इयराणं ।

अहव दिण-समाण कमा पुहुत्तमोधव्व सेसासु ॥४७॥

(प्रे०) “सुहुमे कमा पुहुत्त” मित्यादि, सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां क्रमात् “पुहुत्तं मुहुत्तमासाण” ति मुहूर्तानां पृथक्त्वं मासानां पृथक्त्वं चेत्यर्थः, उत्कृष्टस्थितिवन्ध इति गम्यते । केपां कर्मणां क्रमात् मुहूर्तपृथक्त्वं मासपृथक्त्वं चोत्कृष्टस्थितिवन्धः ? इत्याह—“घाइइयराणं” मिति सूक्ष्मसम्परायमार्गणायां वन्वप्रायोग्यानां ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-उन्तरायलक्षणानां त्रयाणां धातिकर्मणां तदितरेषां वेदनीय-नाम-गोत्र-लक्षणानां त्रयाणामधातिनां च, त्रयाणां धातिनामुत्कृष्टस्थितिवन्धो मुहूर्तपृथक्त्वम्, त्रयाणामधातिनामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्तु मासपृथक्त्वमित्यर्थः । अत्रैव विकल्पान्तरं दर्शयितुमाह—‘अहव दिणसमाण कमा पुहुत्तं’ ति अथवैतेषां त्रयाणां धातिनां त्रयाणामधातिनां च क्रमाद्दिनानां समानां च पृथक्त्वम्, त्रयाणां धातिनां दिवसपृथक्त्वमुत्कृष्टस्थितिवन्ध-स्त्रयाणामधातिनां तु वर्षपृथक्त्वमुत्कृष्टस्थितिवन्ध इत्यर्थः । “मोघव्व सेसासु” ति अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगादिवर्जावृक्तशेषासु नरकगत्यादिसप्तषष्टिमार्गणासु प्रत्येकमौघिकोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनां पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियमिध्यादष्टिजीवानां प्रवेशात् प्रकृतानामायुर्वर्जानां सप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्ध ओधवद् भवतीत्यर्थः । उक्तशेषमार्गणा नामत इमाः नरकगत्योधमेदः, वर्मादिपृथिवीमेदेन सप्तोत्तरमेदाः, इत्थं नरकगतिसत्का अष्टौ मेदाः, तिर्यगगत्योधमेदसहिताः पञ्चेन्द्रियतिर्यगोध-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यक्-तिरश्चीरूपाश्चत्वारो मेदाः, मनुष्यगत्योध-पर्याप्तमनुष्य-मानुषीरूपास्त्रयो मेदाः, देवगत्योधमेदः, मवनपत्यादिसहस्रारकल्पान्ता अन्ये एकादशेति देवगतिसत्का द्वादशमेदाः, पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियमेदौ, त्रसकायौघ-पर्याप्तत्रसकायमेदौ, मनोयोगसामान्यमेदः, सत्यमनोयोगा-ऽसत्य-मनोयोग-सत्यासत्यमनोयोगा-ऽसत्यामृषामनोयोगरूपाश्चत्वार उत्तरमेदाश्च, एवं वचनयोगसामान्य-सत्यवचनयोगा-ऽसत्यवचनयोग-सत्यासत्यवचनयोग-व्यवहारेवचनयोगमेदात् पञ्च वचनयोगमेदाः, काययोगसामान्यौदारिककाययोग वैक्रियकाययोगरूपास्त्रयः काययोगमेदाः, स्त्री-पुरुष-नपुंसकाख्या-

स्त्रयो वेदमार्गणाभेदाः, तथैव क्रोधादिकषायभेदाच्चत्वारः कषायमार्गणाभेदाः, मत्तज्ञान-श्रुताज्ञान-विमङ्गज्ञानरूपास्त्रयोऽज्ञानभेदाः, असंयममार्गणाभेदः, चक्षुर्दर्शना-चक्षुर्दर्शनभेदौ, शुक्लश्लेख्यावर्जाः कृष्णादिपञ्चश्लेख्यामार्गणाभेदाः, भव्या-ऽभव्यमार्गणौ, मिथ्यात्वमार्गणा, संज्ञिमार्गणा-ऽऽहारिमार्गणा चेति ।

ननु प्रस्तुतवन्धविधानग्रन्थप्रारम्भे ग्रन्थकृताऽऽदेशतो नरकगत्यादिचतुःसप्तत्युत्तरशत-मार्गणासु प्रकृत्यादिवन्धचतुष्टयं प्ररूपणीयत्वेन प्रतिज्ञातं, तथैव प्रकृतिवन्धे प्ररूपितं च, अत्रापि तथैव नीत्या चतुःसप्तत्युत्तरशतमार्गणासु प्ररूपितव्यं, तथा च सत्यनन्तरं पृथक् पृथग्भिहिता अपर्याप्तिरित्यगादिन्युत्तरशतमार्गणाः संत्यज्य शेषा एकसप्ततिमार्गणाः शेषमार्गणात्वेन द्रष्टव्या भवन्ति, तत्कथमकषाय-कैवलज्ञानादिमार्गणा अपि शेषमार्गणासु न सङ्गृहीताः ? इति चेद्, उच्यते— सर्वा प्ररूपणा सत्पदप्ररूपणापूर्विका कर्तव्या भवति, अन्यथा वस्तुनः सत्त्वा-ऽसत्त्वनिर्यायाभावे किमध्वघटादिवत् सतः स्थितिवन्धस्य प्रमाण-स्वामित्वादिकं प्ररूप्यते, उताकशिकेशवदसतः कल्पना-शील्पिविनिमित्तस्येति संदोहदोलादोलायितविद्वज्जनमनसस्तर्पणं न स्यात्, ततः स्थितिवन्धेऽपि प्रकृतिवन्धवदादौ सामान्येन मार्गणास्थानेषु च सा सत्पदप्ररूपणाऽवरयं कर्तव्या, किन्तु सुगमत्वात् सा ग्रन्थकृता पृथग् न दर्शिता, तथाऽपि यदा प्रकृतिवन्धवत् स्थितिवन्धोऽपि सत्पदप्ररूपणाविषयी-क्रियते तदा यथा प्रकृतिवन्धे आयुर्वन्धो वैक्रियमिश्रकाययोगाधेकादशमार्गणावर्जासु शेषमार्गणास्वेव सन् प्राप्ताः, न पुनर्वैक्रियमिश्रकाययोगादिमार्गणस्वपि, ततश्च यथा तत्र स्वामित्वादिद्वारेषु वैक्रिय-मिश्रकाययोगादिमार्गणा अधिकृत्यायुषः स्वाम्यादिचिन्ता न कृता, अर्थात् ता वैक्रियमिश्रकाय-योगाधेकादशमार्गणा आयुर्वन्धविषयचिन्तायां न परिगणितास्तथा कषायोदयप्रत्ययो मूलाष्टकर्मसत्क-स्थितिवन्धोऽपि कषायोदयविरहितास्वकषाय-कैवलज्ञान-यथाख्यातसंमय-कैवलदर्शनरूपासु चतसृषु-मार्गणासु न संलभ्यते, इत्थं हि तत्र मार्गणाचतुष्टके स्थितिवन्धस्यासत्त्वात् स्थितिवन्धप्रमाण-स्वाम्या-दीनामप्यसम्भव एव, तत एव ताश्चतस्रो मार्गणा मूलत एव न परिगणिताः, उक्तनीत्यैवायुषः स्थितिवन्धे वैक्रियमिश्रकाययोगाधेकादशमार्गणा न गणयिष्यन्ते च, प्रकृतिवन्धाविना-भावित्वात्स्थितिवन्धस्य । वैक्रियमिश्रकाययोगाधेकादशमार्गणास्वायुर्वन्धाऽसत्त्वं तु प्राक् प्रकृतिवन्धे आवेदितमेवेत्यलं विस्तरेण ॥४७॥

तदेवं दर्शितं सप्तानां मूलकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणमादेशतोऽपि । साम्प्रतमुक्तशेषस्या-ऽऽयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणं मार्गणास्थानेषु प्ररूपयितुकाम आह

आउरस खलु अवाहा सव्वेसु णिरय सुरेसु विउवे य ।

उक्कोसा छम्मासा उरालमीसे मुहुत्तंतो ॥४८॥

जेट्टमवठिइतिभागो एगिंदिय-विगल-पंचकायेसु ।

सव्वेसुं सेसेसुं असमत्तेसुं मुण्येयव्वा ॥४९॥

(प्रे०) “आउस्स खलु” इत्यादि, आयुषो वेधमानायुरवशेषरूपाऽवाधा खलु ज्ञातव्या इति द्वितीयगाथाप्रान्तेऽन्वयः । केषु मार्गणाभेदेषु कियतीत्याह—“सव्वेसु णिरयसुरेसु” इत्यादि, सर्वेषु निरयगतिमार्गणाभेदेषु, सर्वेषु देवगतिमार्गणाभेदेषु, “विउवे य” ति वैक्रियकाययोगमार्गणाभेदे चेत्येतेष्वेकोनचत्वारिंशन्मार्गणाभेदेषु प्रत्येकम् “उक्कोसा छम्मासा” ति उत्कृष्टा पणमासाः । कुतः? देवनैरयिकैर्वेधमानायुषि पणमासेऽनवशेषे पारमविकायुर्वन्धस्याऽकरणात् । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णा

“देवनेरइयअसखेज्जवासाउयतिरियमणुयाण आउगस्स अवाहा छम्मासा उक्कोसा भवति ॥” इति॥

“उरालमोसे मुहुत्ततो” ति औदारिकमिश्रकाययोगमार्गणाभेदे ‘मुहुत्तान्तः’—अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टावाधा इत्यनुवर्तते । कुतोऽन्तर्मुहूर्तम् ? उच्यते, औदारिकमिश्रकाययोग्यवस्थायां ह्यायुषो बन्धका लब्धपर्याप्ता जीवा एव, ते चान्तर्मुहूर्तस्थितिकाः, तथा च सति प्रागुक्तनीत्या भवतृतीय-भागावशेषे आयुर्वन्धकरणेऽपि तेषामुत्कृष्टाऽवाधाऽन्तर्मुहूर्तमेवावाप्यते, न पुनस्तदधिका । लब्ध-पर्याप्तवर्जानां त्रौदारिकमिश्रकाययोग्यवस्थायामायुर्वन्ध एव न भवति, इत्थं हि प्रकृतमार्गणायामायुष उत्कृष्टाऽप्यवाधाऽन्तर्मुहूर्तमेवोक्तेति । “जेट्ठमवठिइतिभागो” ति मार्गणागतजीवेषु यस्य कस्यापि या ज्येष्ठा-उत्कृष्टा ‘भवस्थितिः’-वेधमानायुर्मानम्, तस्या ज्येष्ठमवस्थितेस्त्रिभागः-तृतीयभागः, उत्कृष्टा-वाधा इति प्राग्बद्ध्योज्यम् । केषु मार्गणाभेदेष्वित्याह “एणिदियविगलपचकायेसु सव्वेसु” इत्यादि, एकेन्द्रिय-विकलेन्द्रिय-पृथिव्यादिवनस्पतिकायान्तपञ्चकायभेदेषु सर्वेषु, एतेषामेकेन्द्रिया-दीनामोद्य-सूक्ष्म-त्रादर-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तादिभेदनिष्पन्ना ये पञ्चपञ्चाशद् भेदास्तेषु मूलोत्तरभेदरूपेषु सर्वेष्वित्यर्थः । उक्तं च पञ्चसंग्रहे उत्कृष्टमवधामानं दर्शयता ग्रन्थकृता “इगविगलाणं भवठिइत्तसो” इति । अन्यमार्गणा भेदान् संग्रहीतुमाह “सेसेसुं असमत्तेसुं” ति अनन्तरगृहीतैकेन्द्रियादिभेदेष्व-प्रविष्टा ये शेषा अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्-पर्याप्तमनुष्या-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रिया-ऽपर्याप्तसकायलक्षणाश्चत्वारो ऽपर्याप्तभेदास्तेष्वित्यर्थः । इदमुक्तं भवति देवनिरयवर्जानां संख्येयवर्षायुषां तिर्यङ्मनुष्याणां वेधमानायुषश्चरमे तृतीये भागे वेदयितुमनारब्धे पारमविकायुर्वन्धो नैव भवतीत्यादि प्रागस्मिन्नेव प्रकरणे प्रसङ्गाद् व्याख्यातम्, ततश्चैयमेकेन्द्रियादीनां ज्येष्ठमवस्थितिर्तृतीयभागप्रमाणोत्कृष्टाऽवाधा सुखेन गम्यते, तथाहि एतास्वेकेन्द्रियोवाधेकोनपष्टिमार्गणासु प्रत्येकमस्ति संख्येयवर्षायुषां तिरश्चां मनुष्याणां वा समावेशः, तत्रापि पृथिवीकायौधभेद-त्रादरपृथिवीकायौध-पर्याप्तवादरपृथिवीकायभेदेषु द्वाविंशतिवर्षसहस्रप्रमाणोत्कृष्टस्थितिकानां पर्याप्तखरवादरपृथिवीकायजीवानां समावेशादुत्कृष्टाऽवाधा द्वाविंशतिवर्षसहस्रतृतीयभागप्रमाणा लभ्यते । अपर्याप्तवादरपृथिवीकायभेदे तु सा तावती न लभ्यते, कुतः ? तस्मिन् तेषामुत्कृष्टस्थितिकानां पर्याप्तखरवादरपृथिवीकायजीवानामप्रवेशात् । तर्हि त्रिगन् कियती लभ्यते ? अन्तर्मुहूर्तमात्रा । कस्माद् ? उच्यते,—अपर्याप्ततयाऽत्र लब्धपर्याप्ता इष्यन्ते, ते चोत्कृष्टतोऽप्यन्तर्मुहूर्तस्थितिका एव भवन्ति, ततोऽवाधाऽपि तदीयभवतृतीयभागप्रमाणाऽन्तर्मुहूर्त-मात्रा भवति । इत्थमेव पृथिव्यादिसत्केषु सर्वाऽपर्याप्तभेदेषु, सर्वसूक्ष्मजीवभेदेषु, सर्वेषु साधारण-

वनस्पतिकायभेदेषु च प्रत्येकमायुष उत्कृष्टाऽप्यवाधाऽन्तर्मुहूर्तमात्रा भावनीया; अन्तर्मुहूर्तस्थितिकत्वात्
तेषां सर्वेषाम् । तदन्यभेदेषु तूत्कृष्टस्थितिकाष्वादिजीवानां प्रवेशात् तदीयोत्कृष्टमवस्थित्यनुसारेण
सा बोद्धव्या । पृथिवीकायाष्वादीनामुत्कृष्टमवस्थितिप्रदर्शिका गाथा त्वियम्

वावीससगतिदसवाससहसगणितिदिण वेइंदियाइसु ।

वारसवासुण्णणदिण्णम्मासतिपलिय ठिई जिट्ठा ॥२५६॥ इति ।

विशेषतस्तु प्रतिमार्गणमुत्कृष्टमवस्थितिः प्राक्प्रकृतिवन्धप्रयमाविकारान्तद्वारेऽभिहिता इति तत्
एव द्रष्टव्या इति ॥४८॥४९॥

तदेवं निरयगत्यादिनवनवतिमार्गणास्वायुष उत्कृष्टामवाधामभिधाय तास्वेवाऽऽयुषोऽनुभव-
योग्यतालक्षणस्थितिवन्धप्रमाणमाह

एआसु पुव्वकोडी ठिइवंधो आउगस्स उक्कोसो ।

(प्रे०) “एआसु पुव्वकोडी” इत्यादि, एतास्वनन्तरोक्तासु निरयगत्योधादिनवनवतिमार्गणासु
प्रत्येकमायुरेवायुष्कस्तस्याऽऽयुष्कस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धः “पुव्वकोडी” ति पुर्वकोटीवर्षप्रमाणः,
भवतीति शेषः । तत्र पूर्वप्रमाणं त्वन्यत्रेत्यमभिहितम् “पुव्वस्स उ परिमाण सयरि खलु वासकोडी
लक्खाओ । छप्पन्न च सहस्सा बोद्धव्या वासकोडीण ॥२६२॥” इति ॥

अयोक्तशेषासु चतुःषष्टिमार्गणासु प्रस्तुतमायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणं दिदर्शयिपुरादौ
तास्ववाधामानं दर्शयति

सेसासुं पुव्वाणं कोडित्तिभागो गुरुअवाहा ॥५०॥

(प्रे०) “सेसासुं पुव्वाणं” मित्यादि, अभिहितशेषासु वक्ष्यमाणस्थितिवन्धप्रमाणासु तिर्यग्ग-
त्योधादिमार्गणासु प्रत्येकं “पुव्वाणं कोडित्तिभागो गुरुअवाहा” ति वक्ष्यमानपारमविकायुषो
वेधमानायुरवशेषरूपा दलनिपेकाऽयोग्यकाललक्षणा गुरुवाधा पूर्वकोटीत्रिभागप्रमाणा भवतीत्यर्थः ।
अयम्भावः एतासु शेषमार्गणासु प्रत्येकं प्रविष्टैः पूर्वकोटीवर्षायुष्मद्भिस्तिर्यग्भिर्मनुष्यैर्वा यदा
वेधमानायुषोर्द्वयोस्त्रिभागयोर्निष्क्रान्तयोस्तृतीयभागप्रारम्भे पारमविकायुर्वन्धः क्रियते तदा प्रकृतोत्कृष्टा-
ऽवावा लभ्यत इति ॥५०॥

एतासु शेषमार्गणासु कर्मदलनिपेकरूपोऽनुभवयोग्यतालक्षणस्थितिवन्धस्तर्धुत्कृष्टतः क्रियान्
भवतीत्यत्राह

परिहारे कालगओ उप्पज्जइ जेठओ सहस्सारे ।

इइ भगवईअ भणियं विति परे जलहितेत्तीसा ॥५१॥

ठिइवंधो उक्कोसो अयरा आउस्स णीलकाऊसुं ।

दस तिणिण कमा अण्णे भणन्ति सत्तरह सत्त पुणो ॥५२॥

तेउ-पउमासु अयरा दो अट्टारह कमा मुणैयन्वा ।

होइ दुवीसा जलही तिरिखजोणिमइ-देसेसुं ॥५३॥

जलहीण एगतीसा सासाणे जेट्ठगो असणिण्णि ।

पलियासंखियभागो सेसासुं जलहितेतीसा ॥५४॥

(प्रे०) “परिहारे” इत्यादिगाथाचतुष्कम्, “परिहारे” ति परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणायाम्

“कालगत्रो”ति कालगतः मृत्युमितः परिहारविशुद्धिकसंयतः ‘उत्पज्जइ जेट्ठो सहसारे’ति ज्येष्ठतः—उत्कृष्टतः सहसाराख्येऽष्टमकल्पे उत्पद्यते, न पुनस्ततः परतः, यतो देवलोके उत्पद्यमानस्य परिहारविशुद्धिकस्योत्कृष्टतः स्थितिर्भगवत्यामष्टादश सागरोपमाण्यमिहिता । तथा च तद्ग्रन्थः “परिहारविशुद्धियस्स पुच्छा, गोयमा । जहन्नेण दो पलित्थोवमाइ, उकोसेण अट्ठारस सागरोवमाइ” इति ।

ततः किम् ? ततो भगवत्यभिप्रायेण परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणायामायुप उत्कृष्टस्थितिवन्धोऽष्टादशसागरोपमाणि सम्भवति, न पुनस्तदधिक इति । अत्र महाबन्धकाराभिप्रायमाह— “वित्ति परे” इत्यादि, परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणायां परे—महाबन्धकारा जलवयः सागरोपमाणि त्रयस्त्रिंशदुत्कृष्टस्थितिवन्धो भवतीति ब्रुवन्ति इति । “अयरा आउस्स”नि ‘ठिइवंधो उक्कोसो’ इत्येतत्पदद्वयमत्रापि सम्वध्यते, ततः प्रकृतस्याऽऽयुपोऽवावायाः पृथगमिहितत्वात्तया हीनोऽनुभवयोग्यतालक्षणाः स्थितिवन्ध उत्कृष्टतोऽतराः—सागरोपमाणि, भवन्तीति शेषः । कस्यां कस्यां मार्गणायां कियन्ति कियन्ति सागरोपमाणीत्याह—“णीलकाऊसु”मित्यादि, नील-कापोतलेरयामार्गणयोः ‘दस तिण्णि कमा’ति क्रमाद् दश सागरोपमाणि त्रीणि सागरोपमाणि चेत्यर्थः । एतानि च मूलेऽनुक्तान्यपि साधिकानि बोद्धव्यानि । कस्मात् ? नीललेरयामार्गणायामायुप उत्कृष्टस्थितिवन्धः साधिकानि दशसागरोपमाणि जायत इतिकृत्वा । अत्र योऽधिकांशः स पल्योपमासंख्येयभागमात्रो ग्रन्थकृता लाघवार्थं नामिहितस्तथाऽप्यसौ व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरिति न्यायेन व्याख्यानाद् बोद्धव्यो भवति । तदुपपत्तिस्त्वेवम् नीललेरयायामुत्कृष्टस्थितिकायुपो बन्धका मनुष्यास्तिर्यञ्चो वा भवन्ति, एतच्चाग्रे स्वामित्वद्वारे वक्ष्यते ग्रन्थकृतैव । ते च नीललेरयाका मनुष्यतिर्यञ्च उत्कृष्टस्थितिकमायुर्निरयसत्कं वृद्धन्ति, तत्प्रायोग्यमायुर्वृद्धन्त एते तिर्यङ्मनुष्याः पल्योपमासंख्येयभागेनाधिक-दशसागरोपमेभ्योऽधिकां स्थितिं न वृद्धन्ति । कुतः ? तदधिकस्थितिकनरकायुर्वन्धस्य कृष्णलेरयायां भावात् । एतदपि कुतः ? तदधिकायुषां नारकाणां कृष्णलेरयत्वात् । उक्तं च द्रव्यलोकप्रकाशे पञ्चम-पृथिवीवर्णनायाम् “केपाचिदाद्यप्रतरे नारकाणा भवेदिह । नीललेरयायदुक्कृष्टाप्यस्या स्थितिराहिता ॥२३॥ पल्योपमासंख्येयभागाधिका दशपयोधय । ततोऽधिकस्थितीनां तु तेषां कृष्णैव केवलम् ॥२४॥” युग्ममिति । इत्यमेव कापोतलेरयामार्गणायामपि मूलोक्तस्थितिवन्धः साधिको द्रष्टव्यः, कुतः ? कापोतलेरयाक-नैरयिकायामुत्कृष्टस्थितेः साधिकत्रिसागरोपमप्रमाणत्वात् । उक्तं चोत्तराध्ययनसूत्रे “दस वाससह-स्साइं काऊप ठिई जहन्निवा होइ । तिण्णुदही पलियोवमासखभागं च उकोसा ॥४१॥” इति लेख्याध्ययने ।

अत्रैव मार्गणाद्वये मतान्तरेण प्रस्तुतस्थितिवन्धप्रमाणमाह “अण्णे भणन्ति” इत्यादि, अन्ये केचनाऽऽचार्याः पुनरधिकृतमार्गणाद्वये क्रमात् सप्तदश सप्त च सागरोपमाण्यायुष उत्कृष्टः स्थितिवन्ध इति भणन्तीत्यर्थः । अयम्भावः—पूर्वमतेनाधःपञ्चमपृथिव्याः प्रथमे प्रतरे केपाञ्चनारकाणां नीललेख्याऽभिमता, न पुनस्ततोऽधस्तनप्रस्तटेऽपि, मतान्तरेण तु पञ्चमपृथिव्याश्चरमे प्रतरेऽपि केपाञ्चनारकाणां नीललेख्याऽङ्गीकृता, तत्र च चरमे प्रतरे नारकाणामुत्कृष्टा स्थितिः सप्तदश सागरोपमाणीतिकृत्वा नीललेख्यामार्गणायामुत्कृष्टस्थितिकनिरयायुषो बन्धकाः सप्तदश सागरोपमप्रमाणां स्थितिं निर्वर्तयन्ति । यथा नीललेख्यायां तथा कापोतलेख्यायामप्यायुष उत्कृष्टः स्थितिवन्धः सप्तसागरोपमाणि तृतीयपृथिव्याश्चरमप्रस्तटेऽपि कापोतलेख्याकनैरयिकाणां सङ्भावमङ्गीकर्तुर्मतेन बोद्धव्यः । तत्त्वं त्वतीन्द्रियार्थवेदिगम्यमिति । “तेऽपऽमास्तु”ति तेजोलेख्यामार्गणायां पद्मलेख्यामार्गणायां च “अयरा दो अद्धारहू कमा” ति प्राग्वद् द्वे सागरोपमे, अष्टादश सागरोपमाणि चाऽऽयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धो ज्ञातव्यः । अत्रापि “दस वाससहस्साहं तेऽप ठिई जहन्त्रिया होह । दुण्णुदुही पलियोवमसंखमागं च उकोत्सा ॥३३॥” इत्यादिवचनात् तेजोलेख्यामार्गणायां मूलोक्तमायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणं पल्योपमासंख्यमाणेनाधिकं द्रष्टव्यम् । पद्मलेख्यामार्गणायां तु पद्मलेख्याकदेवानामुत्कृष्टायुरष्टादशसागरोपमप्रमाणापेक्षया प्राग्वद्भावनीयम् ।

ननु “जोइसकप्पदुगे तेऊ कप्पतिय पन्हलेसा लताइसु सुकलेस हुंति सुरा” इत्यादिवचनात् पञ्चमब्रह्मदेवलोककल्पादूर्ध्वं न सन्ति पद्मलेख्याकदेवाः, ब्रह्मदेवलोके च देवानामुत्कृष्टमप्यायुर्दशसागरोपमप्रमाणमस्ति, तत्कथं पद्मलेख्याकदेवानामुत्कृष्टायुरष्टादश सागरोपमाणीति सङ्गच्छेत् ? इति चेद्, उच्यते, सत्यम्, यदुक्तं भवता “जोइसकप्पदुगे तेऊ कप्पतिय पन्हलेसे”त्यादि, नवरं तस्यैवायमपि मतान्तरो दृश्यते यदष्टमकल्पान्तानां पद्मलेख्याऽस्तीति, कथमन्यथा बन्धस्वामित्वोक्तम् “उज्जो-अचउनिरयवार विण्णु सुक्का विण्णुनिरयवार पन्हे”त्यादि सङ्गच्छेद्, यतस्तत्र शुक्ललेख्यामार्गणाया-मुद्योतादिप्रकृतयो बन्धविषयत्वेन प्रतिसिद्धाः, तासां तिर्यङ्नरकप्रायोग्यत्वात्, पद्मलेख्यामार्गणायां तु निरयद्वादशकं बन्धविषयतया निषिद्धम्, न तूद्योतचतुष्कम्, तस्य तिर्यक्प्रायोग्यत्वात् । उक्तं च तट्टीकायाम् “विशत्युत्तरशतमध्यादुद्योतादिचतुष्कं नरकादिद्वादशकं च सुक्खा शेषं चतुरत्तरशतमोवत शुक्ललेख्यायां वध्यते, उद्योतादिप्रकृतीनां तिर्यङ्नरकप्रयोग्यत्वेन देवनरकप्रयोग्यबन्धकै शुक्ललेख्यावद्भिरव्यमानत्वात्” तथा “विशत्युत्तरशतमध्यान्नरकत्रिकादिप्रकृतिद्वादशकविना शेषमष्टोत्तरशत पद्मलेख्यायामोद्यतो वध्यते, तल्लेख्यावतां सनत्कुमारादिदेवानां तिर्यक्प्रायोग्यवन्ततामुद्योतादिप्रकृतिचतुष्कस्य बन्धसंगवात्रात्र तद्वन्वामाव” इत्यादि । तथा च सत्यर्थान्निषिद्धं शुक्ललेख्याकानां तिर्यग्गतिगमनं नरकगतिगमनं च, पद्मलेख्यावतां तु नरकगतिगमनमेव निषिद्धम्, न तु तिर्यग्गतिगमनमपि । इत्थं हि व्यवस्थितः पद्मलेख्यावतां तिर्यग्गतिप्रायोग्यस्य तिर्यगायुषोऽपि बन्धः, शुक्ललेख्यावतां तु नेति । एवं च स्थिते ब्रह्मदेवलोकपर्यन्तानां देवानामेव पद्मलेख्या, न तु तदुपरितनकल्पवासिनामित्येक एव मतस्तदाऽऽनत-

प्रमृतिविमानवासिनां मनुष्येष्वेवोत्पादः, सनत्कुमारकल्पादिसहस्रारिकल्पान्तानां सुराणां तु तिर्यग्गती-
 वपीति सिद्धान्तः कथं सङ्गच्छेद् ; अभिमतं चैतदपि, यत उक्तमन्यत्र “जति सुरा सखाय-
 गन्धमयपञ्चतमगुणयतिरिण्डु । पञ्चतेसु च वायव-भू-भृग पत्तेयगव्येसु ॥ तत्तत्र वि सखकुमारपभिड गगिदिभ्यु
 नो जति । आणयपमुहा चविड मगुण्डु चैव गच्छति ॥” इति ॥ न च कुत्रचिच्छ्रुक्ललेखावतां
 तिर्यग्गतिप्रायोग्यबन्धनिषेधानुसारेण ब्रह्मकल्पादुपरितनवर्तिविमानवासिनां तिर्यग्गतिगमनप्रतिषेधः
 कृतो दृश्यते, अत एव ज्ञायते यल्लान्तक-शुक्र-सहस्रारिकल्पवासिनां पञ्चलेखा मतान्तरेणाभिमता विद्यते,
 इत्थं च मतविशेषेणायं ग्रन्थः, नातः पञ्चलेखायामायुष उत्कृष्टस्थितिवन्वोऽष्टादशसागरोपमप्रमाण
 इत्यत्र कश्चिद्विरोधः, उत्तरत्रापि “पञ्चात्र तदेव खवरि तद्व्याघ्रगव्यमृतसुरो” इत्यनेन वच्यमाणाः
 पञ्चलेखामार्गाणां सप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनः सहस्रारान्ता मिव्याष्टयो देवा इत्यादिपु
 चेति भाषितं यथामति, तत्त्वं पुनः बहुश्रुतगम्यमिति न केनापि मतिमताऽऽग्रहो विधेय इति । अथ
 प्रकृतमेवोच्यते—“होइ दुवीसा जलही तिरिक्खजोणिमइ-देसेसुं” ति आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्ध-
 स्तिर्यग्येनिमतीमार्गाणां देशमंयममार्गाणां च प्रत्येकं द्वाविंशतिर्जलधयः—सागरोपमाणि भवति ।
 सुगमं चैतत्, यतो “जा अचुओ सङ्का” इत्यादिवचनाद् देशसंयतानामुत्कृष्टतोऽप्यच्युत्कल्पे
 उत्पादोऽभिहितः, तत्र चोत्कृष्टा स्थितिर्द्वाविंशतिः सागरोपमाणि, उत्कृष्टतश्च तामेव देशविरति-
 र्वर्ध्नातीति । तिरश्च्या अप्यवःपष्ठपृथिव्यां नारकतयोत्पादः, न पुनस्ततः परतः सप्तम्यामपि,
 स्त्रीणामुत्कृष्टतोऽपि पष्ठपृथिवीं यावदुत्पादस्य विहितत्वात्, उक्तं च दुःपमानुभावजनितमोहतिमिर-
 तरणिश्रीमदभयदेवसूरिपादैः पञ्चमाङ्गवृत्तौ—“पष्ठयन्तास्वेव पृथिवीषु स्त्रीणामुत्पत्ते” इति ।
 तिरश्ची तु स्त्रीरेव, इत्थं हि सा उत्कर्षतोऽपि पष्ठपृथिवीसत्कं द्वाविंशतिसागरोपमस्येतिकमेवायुर्वर्ध्ना-
 तीति । “जलहीण एगतीसा सासाणे जेट्ठगो” ति प्रकृतस्याऽऽयुषो ज्येष्ठ एव ज्येष्ठकः, उत्कृष्ट-
 स्थितिवन्ध इत्यर्थः । स च ‘जलवीनामेकत्रिशत्’—एकत्रिशत्सागरोपमाणि सासादनमार्गाणां
 भवतीत्यर्थः । “असण्णिणिग” ति असंज्ञिमार्गाणां “पलियासंखियभागो” ति पल्योपमस्या-
 संख्येयभागः, आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्ध इत्यनुवर्तते । सुगमम् ।

अथोक्तशेषमार्गाणामु प्रकृतमाह—‘सैसासुं जलहितेत्तोसा’ ति उक्तशेषासु पञ्चपञ्चाश-
 न्मार्गाणामु प्रकृत आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्वो जलवीनां त्रयस्त्रिशत्, त्रयस्त्रिशत्सागरोपमाणि
 भवतीत्यर्थः । शेषमार्गाणस्तु नामत इमाः—तिर्यग्गत्योव-पञ्चेन्द्रियतिर्यगोव-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्-
 मनुष्योव-पर्याप्तमनुष्य मानुषी-पञ्चेन्द्रियोव-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-त्रसकायोव-पर्याप्तत्रसकाय-पञ्च-
 मनोयोगपञ्चवचोयोग-काययोगसामान्यौ-दारिककाययोगा-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोग-स्त्री-पुं-
 नपुंसकवेदत्रय-क्रोधादिकषायचतुष्क-मत्यादिज्ञानचतुष्क-मत्यज्ञानाद्यज्ञानत्रिक-संयमौव-सामायिकसंयम-
 च्छेदोपस्थापनसंयमा-ऽसंयम-चक्षुरादिदर्शनत्रिक-कृष्णलेखा-शुक्ललेखा-भव्या-ऽभ्यव्य-सम्यक्त्वौव-
 ज्ञायिक-वेदकसम्यक्त्व-मिथ्यात्व-संज्ञा-ऽऽहारिमार्गाणा इति । एतासु शेषमार्गाणामु प्रत्येकं पर्याप्तसंज्ञि-

पञ्चेन्द्रियमित्यादि-सर्वसंयतैकतरजीवानां प्रवेशाद् तेषां चाऽऽयुष ओद्योत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वो-
दुत्कृष्टस्थितिवन्धमानमोवत् त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणमिहितमिति ॥५१॥५२॥५३॥५४॥

तदेवमभिहितमष्टानामपि मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणमोवत् आदेशतश्च । अथ
तामामेव जधन्यस्थितिवन्धप्रमाणं प्रतिपिपादयिषुरादौ तावदोवत् आह

घाईण मुहुत्तंतो हरसो तइअस्स वारहमुहुत्ता ।

आउरस खुडुगभवो सेसाण भवे मुहुत्ताऽट्ठ ॥५५॥

(प्रे०) ‘घाईण मुहुत्तंतो’ इत्यादि, आत्मनो मूलगुणानां ज्ञानादीनां वातनशीलानां
ज्ञानावरण-दर्शनावरण-मोहनीया-ऽन्तरायलक्षणानां चतुर्णां धातिकर्मणां प्रत्येकं ‘मुहुत्तान्तः’-अन्तर्मुहूर्तम् ।
‘किं तदित्याह-“हरसो”’ति ह्रस्वः-जधन्यः, स्थितिवन्ध इति प्रकमाद्गम्यते । “तइअस्स
वारहमुहुत्ता”’ति तृतीयस्य वेदनीयकर्मणो द्वादशमुहूर्ताः, ह्रस्वः स्थितिवन्ध इत्यनुवर्तते । इत्थमेवो-
त्तरत्राऽप्यनुवृत्तिर्वोद्भव्या । “आउरस खुडुगभवो”’ति आयुषो ह्रस्वस्थितिवन्धः क्षुल्लकभवः, क्षुल्लकः-
सर्वजधन्यो यः पट्पञ्चाशदभ्यविकशतद्वयावलिकाप्रमाणोऽपर्याप्तजीवानां जीवनकालस्तत्प्रमाण
इत्यर्थः । उक्तं चान्यत्र “आवलियाणं दोसयळ्ळपत्ता एगखुडुगभवे” इति । ‘सेसाण’’ति प्राकृतत्वाद्
द्विवचनान्ते बहुवचनान्तनिर्देशस्ततः शेषयोर्नामगोत्रकर्मणोः प्रत्येकम् “भवे मुहुत्ताऽट्ठ”’ति ह्रस्वः
स्थितिवन्धोऽट्ठो मुहूर्ता भवेदिति । उक्तं च शतकचूर्णावष्टानामपि मूलप्रकृतीनां जधन्यस्थितिवन्ध-
प्रमाणं दर्शयता चूर्णिकृता “वारस अतमुहुत्ता वेयणिए अट्ठ नामगोवाण । सेसाणतमुहुत्तं खुडुगवं
आउए जाण ॥” इति । अत्र प्रत्येकं जधन्यावाधोऽन्तर्मुहूर्तमानां, तथा हीनकर्मस्थितिप्रमाणः कर्मदल-
निपेक्षश्च प्रागुक्तनीत्या स्वयमेव द्रष्टव्यः, तत्राऽप्यायुःकर्मणो निपेक्षोवाधा न्यूना न द्रष्टव्या, तस्या
वेद्यमानायुरवशेषरूपत्वात् । तद्यथा-ज्ञानावरण-मोहनीया-ऽन्तरायकर्मणां प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तमवाधा,
अवाधाहीनजधन्यकर्मस्थितिः कर्मदलनिपेक्षः । वेदनीयकर्मणोऽन्तर्मुहूर्तमवाधा, अवाधाहीनजधन्य-
कर्मस्थितिप्रमाणः कर्मदलनिपेक्षः । आयुषोऽन्तर्मुहूर्तमवाधा, क्षुल्लकभवप्रमाणः कर्मदलनिपेक्षः ।
नामगोत्रयोरन्तर्मुहूर्तमवाधा, अवाधान्यूनजधन्यकर्मस्थितिप्रमाणः कर्मदलनिपेक्ष इति । इत्यमेव
वक्ष्यमाणमार्गाणास्थानेष्वपि स्वयमेव योज्यमिति ॥५५॥

अभिहितमोवतोऽष्टानां मूलप्रकृतीनां जधन्यस्थितिवन्धमानम् । अथ तदेवाऽऽदर्शतो
दिदर्शयिषुरादायुर्वर्जानां सप्तानामाह

णिरय-पढमणिरयेसुं देव-भवण-वंतरेसु सवेसुं ।

पंचिंदियंतिरियेसुं असमत्तमणुसपणिंदियेसुं य ॥५६॥ (गीतिः)

मोहगुरुठिइविमत्तो सहरसगुणिओ य ओधगुरुवंधो ।

स पलियसंखंसूणो सत्तएह लहू मुण्येयव्वो ॥५७॥

(प्रे०) “निरयपढमनिरयेसु”मित्यादि, निरयगत्योवप्रथमपृथिवीनिरयभेदयोस्तथा “देव-
भवणवतरेसु”ति देवगत्योवभेदे भवनपतिदेवव्यन्तरदेवभेदयोः, ‘सच्चेसु’ पंचिदियतिरियेसु”ति
सर्वेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यगोद्यतत्पर्याप्ताऽपर्याप्त-तिररच्यात्मकेषु चतुर्षु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदेषु, “असमत्त-
मणुसर्पाणदियेसु य”ति असमाप्तशब्दस्य प्रत्येकं योजनात्, अपर्याप्तमनुष्यभेदेऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-
जातिभेदे चेत्यर्थः । बहुवचनान्तनिर्देशस्तु प्राकृतलक्षणाद्बोद्धव्यः । एवमेव पूर्वत्रोत्तरत्र च ज्ञातव्यम् ।
एतासु निरयगत्योवाद्यपर्याप्तपञ्चेन्द्रियपर्यन्तासु परिगणितमार्गणासु प्रत्येकं किमित्याह—“मोहगुरु-
ठिड्विभक्तो” इत्यादि, मोहनीयस्य या औधिकी सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा गुरुः—उत्कृष्टा
स्थितिस्तथा मोहगुरुस्थित्या विभक्तः, ततः सहस्रेण गुणितः—ताडितश्च यः “ओघगुरुबंधो” ति
ज्ञानावरणादीनामायुर्वर्जानामौधिको ‘गुरुः’—उत्कृष्टो ‘बन्धः’—स्थितिवन्धः, स च प्राक् संज्ञिमार्गणाया-
मुत्कृष्टपदे यावान् दर्शितस्तावान् भवति, तद्यथा ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायाणां प्रत्येकं
सागरोपमस्य त्रिसहस्राणि सप्तभागाः (३००० सागरोप०) । मोहनीयस्य सागरोपमसहस्रम् (१०००
सागरोप०) । नामगोत्रयोः प्रत्येकं सागरोपमस्य द्वे सहस्रे सप्तभागाः (३००० सागरोप०) । “स”ति
मोहनीयगुरुस्थितिविभक्तः सहस्रगुणितश्च ज्ञानावरणादीनां य ओघगुरुबन्धः सः “पलियसंखं-
सूणो सत्तण्ह लह् भुण्येव्वो”ति पल्योपमस्य संख्येयेन-संख्येयतमैकमागेनोनः—हीनः सन् सप्तानां
ज्ञानावरणादीनां लघुः—जघन्यस्थितिवन्धो ज्ञातव्यः, न त्वसंज्ञिनामुत्कृष्टस्थितिवन्धतुल्य एवेति ।
इदमत्र हृदयम् एकेन्द्रियजीवाः सप्तानां जघन्यां स्थितीमुत्कृष्टापेक्षया पल्योपमस्याऽसंख्येयमागेन
न्यूनां वध्नन्ति, विकलेन्द्रिया-ऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियास्तु स्वस्वोत्कृष्टापेक्षया पल्योपमस्य संख्येयमागेन
न्यूनां वध्नन्ति, उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ “वेइदियादीण अप्पण्णो उक्कसट्ठिती पलिउवमस्स सखे-
जतिमागेण ऊणा इयरोत्तिजहएणगट्ठिती भवति ॥” इति । किञ्चासंज्ञिनरच्युत्वा संज्ञितयोत्पद्यमाना
विग्रहगतौ वर्तमाना जीवाः संज्ञिप्रायोग्यमन्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमाणं स्थितिवन्धं न कुर्वन्ति,
किन्त्वसंज्ञिपञ्चेन्द्रियप्रायोग्यमेव स्थितिवन्धं निर्वर्तयन्ति, ततश्चोत्पत्तिस्थाने प्रथममोहारं गृह्णन्त
एते संज्ञिप्रायोग्यस्थितिवन्धं कुर्वन्ति । इत्थं हि यासु मार्गणासु संज्ञिन एव जीवाः प्रविष्टाः सन्ति, न
पुनरसंज्ञिनोऽपि, तासु मार्गणासु यद्यसंज्ञिनां गतिर्विद्यते, तदा तैर्विग्रहातिस्यैरसंज्ञित आगतैर्जीवैः
क्रियमाणं स्थितिवन्धमपेक्ष्य जघन्यस्थितिवन्धप्रमाणमसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवानामिव यथोक्तं सागरोपम-
स्य पल्योपमसंख्येयभागन्यूनत्रिसहस्रसप्तमभागादिकं लभ्यते । प्रकृतेऽपि नरकौघ-अयमनरक-
देवौघ-भवनपतिदेवव्यन्तरदेवरूपासु पञ्चमार्गणासु तथा ज्ञातकचूर्यादिमतेनाऽपर्याप्तमनुष्यमार्गणायां
चेत्येतासु परमार्गणास्वसंज्ञिजीवानामप्रवेशेऽपि तदीयोत्पादस्य सत्त्वाज्जघन्यः स्थितिवन्धोऽसंज्ञिपञ्चे-
न्द्रियाणां प्रायोग्यो दर्शितः, शेषमार्गणाद्वये तु जघन्यस्थितेर्वन्धका असंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवा विद्यन्ते एव,
इति तथैवोक्त इति ॥५६॥५७॥ अथ शेषनिरय-देवभेदेषु सप्तानां जघन्यस्थितिवन्धप्रमाणं
दिदर्शयिषुस्तत्साम्याद् वैक्रियकाययोगादिमार्गणास्वपि सममेव दर्शयिष्याह

सेसणिरयदेव-विउवआहारयुगल-विभंग देसेसुं ।
परिहारे तेउ-पउम-वेअग-सासाण गीसेसुं ॥५८॥
अंतोकोडाकोडी णेयो सत्तएह हरसठिइबंधो ।

(प्रे०) “सेसणिरयदेवविउवे”त्यादि, अनन्तरोक्तनरकौघ-प्रथमनरकभेदत्रयवर्जा ये शेपा द्वितीयादिपृथिवीभेदभिन्नाः षड् निरयगतिभेदाः, तथैवानन्तरोक्तदेवगतिसत्कभेदत्रयवर्जा ज्योतिष्कादिसर्वार्थसिद्धविमानान्ताः सप्तविंशतिर्देवगतिभेदास्तेषु “विउवआहारयुगल”ति युगलशब्दस्य प्रत्येकं योजनाद्वैक्रियत्रैक्रियमिश्रकाययोगमार्गाण्योर्यद् युगलम्-द्विकं तद्वैक्रिययुगलं तरिगन्, आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गाण्योर्यदाहारकयुगलं तरिगन्, तथा विभङ्गज्ञानमार्गाणां देशसंयममार्गाणां चेत्यर्थः । मार्गाणान्तरसंग्रहार्थमाह-“परिहारे तेउपउमे”त्यादि, परिहारविशुद्धिकसंयममार्गाणां तेजोलेख्या-पद्मलेख्या-वेदकसम्यक्त्व-सासादन-सम्यग्मिथ्यात्वमार्गाणांस्वित्यर्थः । एतासु द्वितीयपृथिवी-प्रभृतिनिरयभेदादिष्वचत्वारिंशन्मार्गाणामु किमित्याह “अंतोकोडाकोडी णेयो” इत्याद्युत्तर-गत्यापूर्वार्धम् । आयुर्वर्जानां सप्तकर्मणां ह्रस्वस्थितिवन्धः “अंतोकोडाकोडी” ति अन्तःकोटीकोटी-सागरोपमप्रमाणो ज्ञातव्य इत्यर्थः । सुगमं चैतत्, यतोऽपूर्वकरणगुणस्थानकान्तानां मिथ्यादृष्ट्यादि-संज्ञिनां जघन्यतोऽन्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमाणस्थितिवन्ध एव भवति । यद्यपि सास्वादनमार्गा-णां षडशीतिग्रन्थानुसारेण ज्ञानावरणादीनां जघन्यस्थितिवन्ध एकेन्द्रियस्वामिको लभ्यते, कुतः ? षडशीतावेकेन्द्रियाणामपि सास्वादनसम्यक्त्वस्वीकारात् । उक्तं च तत्र जीवस्थानेषु गुणस्थानप्रति-पादनावसरे “वायरअसनिविगले अपज्जि पढमविय” इति । तथा च तट्टीका

“ततो वादराश्च-वादरैकेन्द्रिया पृथिव्यम्बुवनस्पतिलक्षणा, असज्जी च विशिष्टस्मरणादिरूपमनो-विज्ञानविकल, विकलाश्च विकलेन्द्रिया द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिया (द्वन्द्वे) वादरासंज्ञिविकल तस्मिन् वादरासंज्ञिविकले । किं विशिष्टे ? “अपज्जि”ति अपर्याप्ते, कोऽर्थः ? अपर्याप्तवादरैकेन्द्रियेषु पृथिव्य-म्बुवनस्पतिषु तथाऽपर्याप्तेऽसंज्ञिनि तथा विकलेषु द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियेष्वपर्याप्तेषु । किमित्याह पढमविय” ति इह “सव्यगुणा” इति पदाद्गुणशब्दस्याकर्षण, ततः प्रथमं मिथ्यादृष्टिगुणस्थानं द्वितीयं सासादनगुणस्थानं भवति ।” इत्यादि । (गा० ३)

इत्थं हि षडशीत्यभिप्रायेण सासादनमार्गाणामेकेन्द्रियाणामपि प्रवेशेन सासादनमार्गाणां जघन्यस्थितिवन्ध एकेन्द्रियस्वामिकः प्राप्यते । यद्वा सिद्धान्ते द्वीन्द्रियान्तानामेव सासादनसम्यक्त्व-सम्बुपगतम्, एकेन्द्रियाणां तु नासम्बुपगतम्; एकेन्द्रियाणां ज्ञानित्वपृच्छायां निषिद्धत्वात् । उक्तं च-“एगिंदिया णं भते किं नाणी अत्राणी ? गोयमा । नो नाणी नियमा अत्राणी” इति । न चैवं सति षडशीतिकारवचनं सूत्रेण विरुध्येत इति वाच्यम् । यतः षडशीतिकाराः कर्मग्रन्थाप्रायेणैकेन्द्रियाणां सासादनगुणस्थानकं वदन्ति, उक्तं च तैः “नेगिंदिसु सासाणो नेहादिगय सुयमयपि” इति । तथा च तट्टीका

“तथा नैकेन्द्रियेषु “सासाधो” नि भावप्रधानोऽय निर्देशः, सासादनमाय, सूत्रे मत, अन्यथा द्वीन्द्रियादीनामिवैकेन्द्रियाणामपि ज्ञानित्वमुच्येत, न चोच्यते, किन्तु विशेषतः प्रतिपिच्यते । तथाहि “एगिन्दियाणां भन्ते । किं नाणी अत्राणी ? गोयमा । नो नाणी नियमा अत्राणी” इति । स चेत्थ सासादनभावप्रतिषेध सूत्रे मतोऽपि केनचित्कारणेन कार्यग्रन्थिकैर्नाभ्युपगम्यत इतीहापि प्रकरणे नाधिक्रियते, तदभिप्रायस्यैवेह प्रायोऽनुसरणाद् ।’ इति ।

इत्थं हि षडशीत्यभिप्रायेण सासादनमार्गणायां ज्ञानावरणादीनां जवन्यस्थितिवन्व एकेन्द्रियस्वामिकः, सिद्धान्ताभिप्रायेण पुनरेकेन्द्रियेषु सासादनभावस्यानभ्युपगमात् सासादनमार्गणायां ज्ञानावरणादीनां जवन्योऽपि वन्धो द्वीन्द्रियस्वामिकः तथाऽपि प्रकृते नव्यशतकवदभिप्रायविशेषेण संज्ञिसत्कसासादनमावापेक्षयाऽसाधन्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमाणो दर्शितः । उक्तं च नव्यशतके—

“साणाडअपुव्वते अयरतो कोडीकोडीउ नऽहिगो ववो ।

न हु हीणो न य मिच्छे भवियरसज्जिमि ॥४८॥” इति ।

को भावः ? इति चेद्, एकेन्द्रियादीनां सासादनभावस्य कादाचित्कत्वेनाभावत्र न विवेचितः, ततश्च सासादने जवन्योऽपि स्थितिवन्धः संज्ञिस्वामिकः प्राप्तः, स चान्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमाण एव । षडशीत्याद्यभिप्रायेण तु मूलोक्तादन्यथाऽप्येकेन्द्रियादिस्वामिको यथासम्भवं बोद्धव्य इति ॥५८॥

साम्प्रतं यासु मार्गणास्वेकेन्द्रियाणां प्रवेशः, न पुनः श्रेण्यारूढानां महान्मनां तासु लावत्राद्युपगमाद्

तिरियम्मि य सव्वेसुं एगिन्दिय-पंचकायमेएसुं ॥५९॥

ओरालमीस-कम्मण-दुअणाणा-ऽयत-तिअसुहलेसासुं ।

अभवि-मिच्छत्तेसुं अमणा-ऽणाहारगेसुं य ॥६०॥

मोहगुरुठिड्विमतो सत्तरहं ओचजेट्ठिड्वंधो ।

पलियासंखंमूणो सो सत्तरहं लहू णेयो ॥६१॥

(श्रे०) “तिरियम्मि य सव्वेसुं”मित्यादि, तिर्यग्गत्योवमार्गणामेदे, चः समुच्चये । तथा

सर्वेषु षट्चत्वारिंशत्संख्याकेष्वेकेन्द्रियसत्कपृथिव्यादिवनस्पतिकायान्तपञ्चकायसत्कमार्गणामेदेषु । तत्रैकेन्द्रियपृथिव्यभ्युत्तेजोवायुकायानां प्रत्येकं सप्त सप्त मार्गणामेदास्तथा वनस्पतिकायसत्कारत्येकोदश भेदाः प्राग्बद्धोद्व्याः । अन्या मार्गणाः संग्रहीतुमेकां गाथामाह “ओरालमीसे”त्यादि, औदारिकमिश्रकाययोग-कार्मणकाययोग-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयम-कृष्णादिव्यशुभलेस्यामार्गणासु, अभव्य-मिथ्यात्वमार्गणयोरसंख्य-ऽनाहारिमार्गणयोश्चेत्यर्थः । एतासु तिर्यग्गत्योवाधेकोनपष्टिमार्गणासु किमित्याह—“मोहगुरुठिड्वि” इत्यादि, सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीलक्षणा मोहनीयस्य गुरुस्थित्या विमतो यः सप्तानामाधुर्वर्जानां मूलप्रकृतीनाम् “ओचजेट्ठिड्वंधो” ति त्रिंशत्सागरोपमकोटी-

कोट्यादिप्रमाण औधिको ज्येष्ठः—उत्कृष्टः स्थितिवन्धः, स च प्रागुक्तैकेन्द्रियाणामुत्कृष्टस्थितिवन्ध-
प्रमाणो भवति, स पुनः किंविशिष्ट इत्याह—“पलियासंखंसूणो सो” ति पल्योपमस्याऽसंख्येशेना-
ऽसंख्याततमेनैकभागेनोनः न्यूनः सः “सत्तण्हं लहू णेयो”ति यथासंख्यं ज्ञानावरणादीनामाधुर्वर्जानां
सप्तानां लघुः—जधन्यो ज्ञेयः, स्थितिवन्ध इति गम्यते । इदमुक्तं भवति—मोहनीयोत्कृष्टस्थित्या
विभक्तो ज्ञानावरणस्यौधिकोत्कृष्टस्थितिवन्धः पल्योपमासंख्यभागेन न्यूनः सन् ज्ञानावरणस्य
जधन्यस्थितिवन्धतया ज्ञेयः, एवं दर्शनावरणादीनामपि ज्ञातव्यः । तद्यथा—ज्ञानावरण—दर्शनावरण-
वेदनीया-ऽन्तरायाणां प्रत्येकं जधन्यस्थितिवन्धः सागरोपमस्य त्रयः सप्तभागाः पल्योपमस्या-ऽसंख्येय-
भागेन न्यूनाः । मोहनीयस्य जधन्यस्थितिवन्धः पल्योपमाऽसंख्येयभागेन न्यून एकः सागरोपमः ।
नामनोत्रयोस्तु प्रत्येकं सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पल्योपमाऽसंख्यभागेन न्यूनौ जधन्यस्थितिवन्धो
भवतीति । सुगमं चैतत्, यतः प्रकृततिर्यग्गत्यादिमार्गाणां प्रत्येकं विधत्ते एकेन्द्रियजीवानां प्रवेशः,
न पुनः श्रेणिगतानाम्, एकेन्द्रियास्तु जधन्यतोऽपि निरुक्तस्थितिवन्धाद्वीनं स्थितिवन्धं न कुर्वन्ति,
तदन्ये श्रेणिमनारूढा जीवास्त्वधिकमेव स्थितिवन्धं कुर्वन्ति; इत्थं ह्येकेन्द्रियाणां यो जधन्यस्थितिवन्धः
स एव प्रकृतसर्वमार्गाणां जधन्यस्थितिवन्धतया प्राप्यते । इदन्त्ववधेयम्—यदत्र प्रत्येकं मार्गाणां
ज्ञानावरणादीनां जधन्यस्थितिवन्धः पल्योपमाऽसंख्येयभागेन न्यूनाः सागरोपमस्य द्व्यादिसप्तभागा
इत्युक्तः, स तद्वाचकशब्दसाम्यादेव, न पुनस्तिर्यग्गत्योधादिप्रकृतसर्वमार्गाणां स्वसौ तुल्य एव भवति,
किं तर्हि ? स्वामिमेदेन हीनाधिको भवति । इदमुक्तं भवति—यथा प्राग् जधन्योत्कृष्टस्थितिवन्धाल्प-
बहुत्वे पर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियजधन्यस्थितिवन्धापेक्षयाऽपर्याप्तवादरैकेन्द्रियाणां जधन्यस्थितिवन्धो विशेषा-
धिकः, ततोऽपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियाणां जधन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिक इत्येवं तारतम्येन दर्शितस्तथा
प्रकृतेऽप्येकेन्द्रियौघमार्गाणां सूक्ष्मैकेन्द्रियौघमार्गाणां तदपर्याप्तमार्गाणादिभेदेषु स्वामिमेदेन भिन्नो भिन्नो
बोद्धव्यः । अत्र प्रस्तुतसर्वमार्गाणां युगपदभिधानं तु बन्धस्य हीनाधिक्येऽपि पल्योपमासंख्यभागेन
न्यूनाः सागरोपमस्य द्व्यादिसप्तभागा इत्येवंरूपेण समानामिलापेनाभिधेयत्वात् । इत्थमेवान्यत्राऽपि
यथासम्भवं विज्ञेयमिति ॥५६॥६०॥६१॥ अथ विकलेन्द्रियभेदेऽपर्याप्तसकायमार्गाणां चाह

सव्वविगलेसु सगगुरुठिइबंधो पलियसंखमागूणो ।

सत्तण्ह लहू णेयो बिंदियमंगो अपज्जतसे ॥६२॥

(प्रे०) “सव्वविगलेसु” इत्यादि, ओघ-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तभेदभिन्नद्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-
लक्षणेषु ‘सर्वविकलेषु’, विकलेन्द्रियसत्केषु सर्वमार्गाणां भेदेष्वित्यर्थः । एतेषु किमित्याह—‘सगगुरुठिइ-
बंधो’ इत्यादि, स्वकः—स्वकीयः, द्वीन्द्रियौघ-पर्याप्तीन्द्रियादितत्तन्मार्गाणां सम्बन्धीत्यर्थः, एवम्भूतो
यः प्रागभिहितः प्रस्तुतानां ज्ञानावरणादीनां गुरुः—उत्कृष्टः स्थितिवन्धः सः स्वकगुरुस्थितिवन्धः, किं
विशिष्टः ? “पलियसंखमागूणो” ति पल्योपमस्य संख्येयभागेन न्यूनो ज्ञानावरणादीनां सप्तानां

‘लघुः’—जवन्यो ज्ञातव्यः, स्थितिबन्ध इति गम्यते । तद्यथा—द्वीन्द्रियभेदत्रये ज्ञानावरणादिचतुर्णां पल्योपमसंख्येयभागेन हीनाः सागरोपमस्य पञ्चसप्ततिः सप्तमागाः । मोहनीयस्य तु पल्योपमसंख्येयभागेन हीनानि पञ्चविंशतिः सागरोपमाणि । नामगोत्रयोः पुनः पल्योपमसंख्येयभागेन न्यूनाः पञ्चाशत् सागरोपमसप्तमागाः । त्रीन्द्रियमार्गशास्त्रभेदत्रये प्रत्येकं ज्ञानावरणादिचतुर्णां पल्योपमसंख्येयभागेन न्यूनाः पञ्चाशदस्यधिकशतं सागरोपमसप्तमागाः । मोहनीयस्य पुनः पञ्चाशत् सागरोपमाणि पल्योपमसंख्येयभागेन न्यूनानि । नामगोत्रयोस्तु पल्योपमसंख्येयभागेन हीनाः शतं सागरोपमसप्तमागाः । चतुरिन्द्रियमार्गशास्त्रभेदत्रये प्रत्येकं ज्ञानावरणादीनां चतुर्णां पल्योपमसंख्येयभागेन हीनानि शतं सागरोपमाणि । नामगोत्रयोस्तु प्रत्येकं पल्योपमसंख्येयभागेन न्यूना द्विशतसागरोपमसप्तमागा इति । “विदियभंगो अपञ्जतसे”ति अपर्याप्तसत्कायमार्गशास्त्रायां ‘द्वीन्द्रियमङ्गः’—अपर्याप्तद्वीन्द्रियमङ्गः, अपर्याप्तद्वीन्द्रियमार्गशास्त्रज्ञानावरणादीनां जवन्यस्थितिबन्धः पल्योपमसंख्येयभागेन न्यूनाः पञ्चसप्तत्यादिसागरोपमसप्तमागा इत्यर्थः ॥६२॥ साम्प्रतं यासु मार्गशास्त्रे श्रेणिगतजीवापेक्षया सप्तानां जवन्यस्थितिबन्धः प्राप्यते, तासु मार्गशास्त्रे क्रमशो जवन्यस्थितिबन्धं प्रकटयन्नाह

थी—णपुमेसु संखियसहस्रवरिसाणि संखसयवासा ।

पलियाऽसंखियभागो तिधाइ गोह—इयराण कमा ॥६३॥

(प्रे०) “थीणपुमेसु” इत्यादि, स्त्रीवेदमार्गशास्त्रायां नपुंसकवेदमार्गशास्त्रायां च प्रत्येकमित्यर्थः ।

किमित्याह—“संखियसहस्से”त्यादि, संख्येयसहस्रवर्षाणि, ‘संखसयवासा’ति पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् ततः संख्येयशतवर्षाणि, “पलियासंखियभागो”ति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् पल्यः—पल्योपमस्तस्याऽसंख्येयभागः—असंख्येयतमैकभागः, जवन्यस्थितिबन्धो भवतीति प्रक्रमाद्गम्यते । केषां कर्मणामित्याह “तिघाइ” इत्यादि, त्रयाणां ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-उन्तरायलक्षणाणां वातिनां “गोह” ति मोहनीयस्य “इयराण” ति आयुर्वर्जसप्तानां जवन्यस्थितिबन्धस्य वक्तुं प्रक्रान्तत्वादनन्तरमेव वातिकर्मणां गृहीतत्वाच्च वातिस्य इतराणि यानि आयुर्वर्जानि वेदनीय-नामगोत्रलक्षणानि त्रीणि कर्माणि तेषां “कमा”ति क्रमाद्न्यथासंख्यम् । अयम्भावः उपशमकानामिव क्षपकश्रेणिमारोहतामवेधवस्थायाः प्राग् यावान् जवन्यस्थितिबन्धः पुरुषवेदिनां जायते, तदपेक्षया स्त्रीवेदिनां नपुंसकवेदिनां चाधिकतरोऽसौ भवति । कस्माद् ? उच्यते यत्र स्थाने पुंवेदिनां पुंवेदोदयस्य विच्छेदो जायते, ततः स्थानात् संख्येयस्थितिबन्धेऽप्यत्र कृतेषु प्रागेव स्त्री-नपुंसकवेदिनां स्वस्ववेदोदयो विच्छिद्यते, किञ्चोत्तरोत्तरस्थितिबन्धाः श्रेणिमारोहतां हीनहीनतराः प्रवर्तन्ते, तेषु ये स्तोक्तस्तोक्ततरस्थितीनां बन्धाः पुंवेदिनां सवेधवस्थायां प्राप्यन्ते, न ते सर्वे तदन्यवेदिनामपि सवेधवस्थायां प्राप्यन्ते, किन्त्वविकस्थितेर्वन्वा एव जवन्यतोऽपि प्राप्यन्ते, ते च तेषां ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-उन्तरायाणां प्रत्येकं संख्येयानि वर्षसहस्राणि, मोहनीयस्य संख्येयानि वर्षशतानि, वेदनीय-नामगोत्राणां त्रयाणामधिकर्मणां तु पल्योपमस्यासंख्येयतमैकभाग इति ॥६३॥

अथ पुरुषवेदमार्गणायां जघन्यस्थितिवन्धमानमाह--

पुरिसम्मि तिघाईणं संखसयसमा हवेज्ज मोहस्स ।

सोलस वासा संखियसहरसवासा अघाईणं ॥६४॥

(प्रे०) “पुरिसम्मि तिघाईणं” इत्यादि, पुरुषवेदमार्गणायां ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-
ऽन्तरायलक्षणां त्रयाणां धातिकर्मणाम् “संखसयसमा हवेज्ज” ति जघन्यस्थितिवन्धः संख्येय-
शतसमाः-संख्येयशतवर्षाणि भवेदित्यर्थः । “मोहस्स”ति मोहनीयकर्मणः “सोलसवासा”ति पुंस्त्वं
प्राकृतत्वात्ततः प्रकृतो जघन्यस्थितिवन्धः षोडश वर्षाणि भवेदित्यर्थः । “संखियसहस्सवासा
अघाईणं”ति प्राग्वत् संख्येयसहस्रवर्षाणि त्रयाणामाधुर्वर्जानामधातिकर्मणां जघन्यस्थितिवन्धो
भवेदित्यर्थः । इति ॥६४॥ अथ क्रोधमार्गणायामाह

कोहग्गि तिघाईणं संखसयसमा हवेज्ज मोहरस ।

दो मासा संखेज्जा सहरसवासा अघाईणं ॥६५॥

(प्रे०) “कोहग्गि तिघाईणं” मित्यादि, क्रोधकषायमार्गणाभेदे त्रयाणां ज्ञानावरण-
दर्शनावरणा-ऽन्तरायलक्षणां धातिकर्मणां प्रत्येकं जघन्यस्थितिवन्धः संख्येयाः शतसमाः-शतवर्षाणि
भवेत् । मोहनीयस्य त्वसौ “दो मासा”ति द्वौ मासौ भवेत् । वेदनीय-नाम-नोत्रलक्षणां त्रयाणाम-
धातिकर्मणां प्रत्येकम् “सहरसवासा”ति सहस्रवर्षाणि जघन्यः स्थितिवन्धो भवेदित्यर्थः । इति ॥६५॥
अथ मानकषायमार्गणायामाह

माणे वासपुहुत्तं तिण्हं घाईण एगमासोऽत्थि ।

मोहरस होइ संखियवासा तिण्हं अघाईणं ॥६६॥

(प्रे०) “माणे वासपुहुत्तं”मित्यादि, मानकषायमार्गणायां जघन्यस्थितिवन्धो वर्षपृथक्त्व-
मस्तीति परेणान्वयः । केषामित्याह “तिण्हं घाईणं”ति ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-ऽन्तरायलक्षणां
त्रयाणां धातिकर्मणाम् । “एगमासो”ति एकमासः-त्रिंशदहोरात्रप्रमाणो जघन्यस्थितिवन्धः
“मोहस्स”ति मोहनीयलक्षणचतुर्थधातिकर्मणो भवति । तथा संख्येयानि वर्षाणि जघन्यस्थितिवन्धो
वेदनीय-नाम-नोत्रलक्षणां त्रयाणामधातिकर्मणां भवतीत्यर्थः ॥६६॥ अथ मायायां प्रकृतजघन्य-
स्थितिवन्धं दर्शयन् पुंवेदादिचतुर्भार्गणासु मतान्तरेणाऽन्यथाऽपि जघन्यस्थितिवन्धं प्रतिपादयंश्चाह

मायाए णायव्वो मासपुहुत्तं उ तिण्हं घाईणं ।

णोयो पण्णरस अहोरत्ताइं मोहणीयरस ॥ ६७ ॥

हस्सो वासपुहुत्तं तिण्हं अघाईणं अहव णायव्वो ।

पुरिसाईसुं चउसुं अण्हं य संखियसहरससमा ॥ ६८ ॥

(प्रे०) “मायाए णायव्वो” इत्यादि, मायाकपायमार्गणायां त्रयाणां धातिनां जघन्यस्थिति-
बन्धो मासपृथक्त्वं ज्ञातव्य इत्यर्थः । तुकारस्तु पादपूर्त्यै । अथ चतुर्थस्य धातिन आह—“जेयो
पण्णरस” इत्यादि, मोहनीयस्य जघन्यस्थितिवन्धः पञ्चदशाहोरात्राणि ज्ञेयः । “हरसो” ति
प्रस्तुतो ह्रस्वः स्थितिवन्धस्त्रयाणामायुर्वर्जानामधातिनां वर्षपृथक्त्वं ज्ञेय इत्यर्थः । अनन्तरोक्तपुरुष-
वेदादिचतसृषु मार्गणासु प्रकृतजघन्यस्थितिवन्धोऽन्यथाऽपि दृश्यते, इति तमपि संग्रहीतुमाह—
“अहवे” त्यादि, अथवाऽनन्तरामिहितेषु “पुरिसाईसु” ति पुरुषादिषु चतुर्षु मार्गणाभेदेषु प्रत्येकम्
“ध्वह य” ति ध्वनात् सूत्रमिति कृत्वाऽऽयुर्मोहनीयवर्जानां पण्णां मूलप्रकृतिनाम् “संखिय-
सहस्ससमा” ति संख्येयसहस्रसमाः, जघन्यस्थितिवन्ध इति गम्यते । इति ॥६७॥६८॥

अथ सामायिकसंयमादिशेषमार्गणासु प्रस्तुतसप्तप्रकृतिसत्कजघन्यस्थितिवन्धमाह

समइअछेएसु लहू मुहुत्तगाण व दिणाण व पुहुत्तं ।

तिण्हं घाईण भवे मोहरस भवे मुहुत्तंतो ॥६६॥

मासपुहुत्तं एयो तिण्ह अघाईण उवसमे दुगुणो ।

सत्तण्हं ओघत्तो एयो ओघव्व सेसासु ॥७०॥

(प्रे०) “समइअछेएसु लहू” इत्यादि, सामायिकसंयम-छेदोपस्थापनसंयममार्गणयोर्लघुः—
जघन्यः स्थितिवन्धः “मुहुत्तगाण व दिणाण व पुहुत्तं” ति मुहूर्ता एव मुहूर्तकास्तेषां वा दिनानाम्-
दिवसानां वा पृथक्त्वम्, मुहूर्तपृथक्त्वं दिनपृथक्त्वं वेत्यर्थः । केपामित्याह—“तिण्हं घाईण भवे” ति
मोहनीयवर्जानां त्रयाणां धातिनां प्रत्येकं भवेत् । मोहनीयस्य तर्हि कियान् भवेदित्याह—“मोहस्स भवे
मुहुत्तंतो” ति मोहनीयस्य जघन्यस्थितिवन्धो मुहूर्तान्तः—अन्तर्मुहूर्तं भवेत् । “मास पुहुत्तं जेयो
तिण्ह अघाईण” ति आयुर्वर्जानां त्रयाणामधातिकर्मणां प्रत्येकं जघन्यस्थितिवन्धो मासपृथक्त्वं ज्ञातव्य
इति । अथौपशमिकसम्यक्त्वमार्गणायामाह “उवसमे दुगुणो” इत्यादि, औपशमिकसम्यक्त्व-
मार्गणायां प्रकृतो जघन्यस्थितिवन्धः “ओघत्तो” ति ओघतः,—ओधापेक्षयेत्यर्थः । यावत् स्थितिवन्ध-
प्रमाणमोघप्ररूपणायां जघन्यतोऽमिहितं तत्प्रमाणापेक्षयेति यावत् । ओधापेक्षया किमित्याह—
“दुगुणो” ति द्विगुणो ज्ञातव्य इति परेणान्वयः । केपां कर्मणामित्याह—“सत्तण्हं” ति प्रस्तुताना-
मायुर्वर्जानां सप्तकर्मणाम् । अयम्भावः—ओवे ज्ञानावरणादीनां सप्तानां यो जघन्यस्थितिवन्ध उक्तः
स क्षपकश्रेणिमारूढानां सूक्ष्मसम्परायचरमस्थितिवन्धमपेक्ष्य, उपशमश्रेणिमारूढास्तु क्षपकाणामिव
न विशुद्धास्ततः सूक्ष्मसम्परायचरमस्थितिवन्धे वर्तमाना अपि क्षपकाणामिव जघन्यस्थितिवन्धं नैव
कुर्वन्ति, किन्तु ततो द्विगुणमेव कुर्वन्ति । यदुक्तं कर्मप्रकृतिचूर्णौ “जमि समते खवगस्स ट्ठितिवन्धो
आदि मज्जे अवसाणे वा दिट्ठो तमि चव ठाणे उवसामगाण दुगुणो ट्ठितिवन्धो आदि मज्जे अवसाणे
वा दिट्ठो” इति ।

इत्थं हि क्षपकापेक्षयोपशमकानां जघन्यस्थितिवन्धो द्विगुणः सन् ज्ञानावरण-दर्शनावरण-मोहनीया-ऽन्तरायकर्मणामन्तर्मुहूर्तम्; यद्यपि क्षपकाणामप्यमीषां चतुर्णां जघन्यस्थितिवन्धोऽन्त-
र्मुहूर्तमात्रो भवति, तथाऽपि तदपेक्षयाऽत्रोपशमकानां द्विगुणमन्तर्मुहूर्तं बोद्धव्यम् । वेदनीयस्य
जघन्यस्थितिवन्धस्तु चतुर्विंशतिर्मुहूर्ता भवति । नामगोत्रयोः प्रत्येकं जघन्यस्थितिवन्धः पुनः षोडश
मुहूर्ता जायते । यदुक्तं कषायप्राभृतचूर्णौ

“चरिमसमयसुहुमसांपराइयस्स णाणावरण-दंसणावरण-अतराइयाणमतोमुहुत्तिओ ट्ठिदिबधो ।
णाणागोदाण ट्ठिदिबधो सोलस मुहुत्ता । वेदणीयस्स ट्ठिदिबधो चउवीस मुहुत्ता । से काले सव्व मोहणीय-
मुवसंत ।” इति ।

अथ शेषमार्गणासु सप्तानां जघन्यस्थितिवन्धप्रमाणं दिदर्शयिषुरतिदेशद्वारेणाह “अथोच्च
सेसासु” ति अनन्तरोक्ता निरयगत्योधाद्यौपशमिकसम्यक्त्वपर्यन्ताश्चतुस्त्रिंशदभ्यधिकशतमार्गणा
विवर्ज्य शेषासु मनुष्यगत्यादिपट्त्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकं सप्तकर्मसत्को जघन्यः स्थितिवन्ध ओधवज्ज्ञा-
नावरण-दर्शनावरण-मोहनीया-ऽन्तरायकर्मणामन्तर्मुहूर्तम्, वेदनीयस्य द्वादशमुहूर्ताः, नामगोत्रयो-
स्तु प्रत्येकमष्टौ मुहूर्ताः, ज्ञेय इत्यत्रापि युज्यत इति । अत्र शेषमार्गणारतु नामत इमाः अपर्याप्त-
भेदवर्जास्त्रयो मनुष्यगतिमार्गणाभेदाः, तथैव द्वौ पञ्चेन्द्रियजातिमार्गणाभेदौ, द्वौ च त्रसकाय-
मार्गणाभेदौ, पञ्च मनोयोगभेदाः, पञ्च वचोयोगभेदाः, काययोगसामान्यौ-दारिककाययोगभेदौ,
अपगतवेद लोभकषाय गत्यादिचतुर्ज्ञान-संयमौघ द्धर्मसम्परायसंयम-चक्षुरादित्रिदर्शन-शुक्ललेख्या-
भेद-सम्यक्त्वौघ-क्षायिकसम्यक्त्व-संख्या-ऽऽहारिमार्गणाभेदाश्चेति । एतासु प्रत्येकमनिवृत्तिवाद-
क्षपकाणां द्धर्मसम्परायक्षपकाणां च प्रवेशात् तेषामेवौघिकजघन्यस्थितिवन्धस्वामित्वाच्चा-ऽऽयुर्वर्ज-
वन्धप्रायोग्यज्ञानावरणादिमूलप्रकृतीनां जघन्यस्थितिवन्धप्रमाणमोधवदितिदिष्टमिति ॥६६॥७०॥

तदेवमभिहितं सप्तानां जघन्यस्थितिवन्धप्रमाणमादेशतो मार्गणास्थानेष्वपि । साम्प्रतमुक्त-
शेषस्यायुःकर्मणस्तदादेशतः प्रकटयन्नाह

सव्वणिरयमेएसुं देवे वेउव्व-सासणेसुं य ।

आउरस मुहुत्तं तो जहणणो होइ ठिइबंधो ॥ ७१ ॥

(प्रे०) “सव्वणिरये” त्यादि, निरयौघ-प्रथमपृथिव्यादिभेदलक्षणेषु सर्वेषु निरयगतिमार्गणा-
भेदेषु तथा ‘देवे’ति देवौघमार्गणायां तथा वैक्रियकाययोगमार्गणायां सासादनमार्गणायां च प्रत्येक-
मायुषो जघन्यस्थितिवन्धो ‘मुहूर्तान्तः’-अन्तर्मुहूर्तप्रमाणो भवतीत्यर्थः । अत्र मुहूर्तान्त इत्यनेन
क्षुल्लकभवप्रमाणो जघन्यस्थितिवन्धो नैव ग्राह्यः । करणाद् ? उच्यते, क्षुल्लकभवप्रमाणजघन्य-
स्थितिका ह्यपर्याप्तमनुष्यादय एव सन्ति, न पुनः पर्याप्तमनुष्यादयोऽपि; किञ्च प्रकृतमार्गणागतानां
नारकादिजीवानामपर्याप्ततयोत्पादः प्रतिपिद्ध इत्येतेऽपर्याप्तप्रायोग्यमायुरपि न वध्नन्ति, इत्थं हि
तेषां क्षुल्लकभवप्रमाणजघन्यस्थितिकायुर्वन्धस्यानवकाशादयं क्षुल्लकभवप्रमाणो न गृह्यते । यदुक्तं

विशेषावश्यकभाष्यवृत्तौ “यदाऽप्युत्कृष्टसक्लेशौ नारक-देवावुत्कृष्टस्थितिक मोहनीय वदध्वा तिर्य-
च्छत्यद्येते, तदाध्यायुषो जवन्यस्थितिर्न सम्भवति, जुल्लोकभवग्रहणलक्षणजवन्यस्थितिषु जीवेषु नारकदेवा-
नामनुत्पादात् ।” इति ॥७१॥

अथ मार्गणान्तरेषु प्रकृतायुःसत्कजवन्यस्थितिवन्धमानमाह

भवणसाइसुरेसुं जहारिहं आगमाणुसाराओ ।

भिन्नमुहुत्तपभीई जा एयो हायणपुहुत्तं ॥७२॥

(प्रे०) “भवणसाइसुरेसु”मित्यादि, भवणेशादयः—भवनपत्यादयो ये सुरास्तेषु, भवन-
पत्याद्यनुत्तरान्तदेवगतिमार्गणामेदेष्टित्यर्थः । तेषु किमित्याह—“जहारिह”मित्यादि, यथार्हम्—
यथासम्भवमगमानुसारात्—व्याख्याप्रज्ञप्ति-पञ्चसंग्रहादिश्रुतानुसाराज्ज्ञेय इत्युत्तरार्धेऽन्वयः । आधुषो
जवन्यस्थितिवन्ध इत्यनुवर्तते । कियान् ज्ञेयः ? इत्याह ‘भिन्नमुहुत्ते’त्यादि, अयम्भावः
व्याख्याप्रज्ञप्त्यां चतुर्विंशतितमे शते संवेधं दर्शयता सुधर्मागणधरेण भगवताऽसुरकुमारादीनां सहस्रार-
कल्पपर्यन्तानां देवानां मनुष्यतया जवन्यतो मासपृथक्त्वायुष्युत्पादोऽभिहितः, तिर्यक्त्वेन त्वन्तर्मुहूर्ता-
युष्यसावभिहितः । उक्तं च तत्र

“असुरकुमारे ण भते । जे भविए पचिदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए से ण भंते । केवति० ?,
गोयमा । जहन्नेण अतोमुहुत्तट्ठितीएसु ।” इति ।

शेषाणां तु सहस्रारकल्पपर्यन्तानां तथैवातिदिष्टः । यदुक्तम् “एवं जाव ईसाणदेवस्स”
इति । तथा “एव एएण कमेण अवसेसावि जाव सहस्सारदेवेसु उववाएयव्वा” इति ।

आनतप्रभृतयो देवास्तु मनुष्यतयैवोत्पद्यन्ते, अतस्ते जवन्यतोऽपि वर्षपृथक्त्वायुषि संजायन्ते,
उक्तं च “आणयदेवे ण भते ? जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए से ण भंते । केवति० ? गोयमा ।
जहन्नेण वासपुहुत्तट्ठितीएसु उववज्जित्तए” इति ।

शेषाणां त्वतिदेशादिनाऽभिहितः । यदुक्तम् “एव जाव अच्चुयदेवो” तथा “गेवेज्जदेवे
ण भते । जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए से ण भंते । केवतिका० ? गोयमा । जहं वासपुहुत्तठितिएसु”
तथैव “विजय येजयत-जयत-अपरजियदेवे ण भते । जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए से ण भते ।
केवति० ? एव जहेव गेवेज्जदेवाण” इति । “सव्वहसिद्धगदेवे ण भते । जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए
सा चेव विजयादिदेववत्तव्वया भाणियव्वा ।” इति च ।

इत्थं च श्रीभगवत्प्रभ्रायेण भवनपत्यादिसहस्रारपर्यन्तेषु देवगतिमार्गणामेदेषु तिर्यगायुषो
जवन्यस्थितिवन्धोऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणो जायते, तत उपरितनदेवमेदेषु वन्वप्रायोग्यस्य मनुष्यायुषो
जवन्योऽपि स्थितिवन्धो वर्षपृथक्त्वं भवति । स एव प्रकृते मूलप्रकृत्यपेक्षया प्राप्यत इति मूले
भिन्नमुहूर्तप्रभृत्या यावद् वर्षपृथक्त्वमभिहितः । यत् पुनर्यावत्पदग्रहणं तत्तु पञ्चसंग्रहादौ स्वदेवालय-
ाच्युत्वा पुनरपि तत्रैवोत्पद्यमानस्य देवस्य जवन्यान्तरेस्य पृथक्पृथगभिहितत्वात् ।

तथा चोक्तं पञ्चसंग्रहे

“आइसाणं अमरस्स अतर हीणय मुहुत्ततो ।

आसहसारे अचुयगुत्तरे दिणमास वास नव ॥” इति ।

जीवसमासेऽप्येवमेवोक्तम् । तथा च तद्ग्रन्थः

“जावीसाण अतोमुहुत्तमपर सणकुसहसरो ।

नव दीण मासा वासा अणुत्तरोकोस उयहिदुग ॥२५४॥” इति ।

अत्र भावना तु स्वयमेव कर्तव्येति । महाबन्धकारास्तु—भवनपत्यादीशानकल्पान्तदेवभेदेषु प्रकृतमायुषो जघन्यस्थितिबन्धमानमन्तमुद्धर्तुम्, सनत्कुमार-माहेन्द्रयोस्तु तद् मुद्धर्तुपृथक्त्वम्, बल्लान्तकयोर्दिनपृथक्त्वम्, शुक्र-सहस्रारकल्पयोः पक्षपृथक्त्वम्, आनतकल्पादिचतुष्के मासपृथक्त्वम्, ग्रैवेयका-ऽनुत्तरविमानभेदेषु तु वर्षपृथक्त्वमिति वदन्तीति ॥७२॥

अथाऽऽहारक-तन्मिश्रमार्गाण्योः प्रकृतं दिदर्शयिषुराह

आहारदुगे मरिउं जहणणगो लंतकम्मि उप्पाओ ।

संधयणीए उत्तो पल्लपुहुत्तं परे विति ॥७३॥

(टी०) “आहारदुगे” इत्यादि, आहारकेकाययोगमार्गाणा-ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गाण्योर्यद्विकं तदेवाहारकद्विकं तस्मिन्, आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गाण्योः प्रत्येकमित्यर्थः । तयोः प्रत्येकं किमित्याह “मरिउ”मित्यादि, प्रकृतमार्गाणाद्वये जघन्यत उत्पादः—गत्यान्तरे उत्पत्तिरूपः “लंतगम्मि”ति लान्तकार्थे पष्ठकल्पे उक्त इत्युत्तरार्धेऽन्वयः, कुत्रोक्त इत्याह—“संधयणीए”ति श्रीमज्जिमभद्रगणिकक्षमाश्रमणपूज्यप्रणीते बृहत्संग्रहण्याख्ये ग्रन्थे इत्यर्थः । तथा चोक्तं तत्र “लंतमि चउदपुव्विस्स” इति । चतुर्दशपूर्वधराणामेवाहारकशरीरित्वेनाऽऽहारक-तन्मिश्रकाययोगिनां जघन्यतो लान्तककल्प उत्पादो बृहत्संग्रहण्यामर्थोदमिहितो बोद्धव्य इति भावः । इदमुक्तं भवति बृहत्संग्रहण्यामाऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगिनां जघन्योत्पादस्यार्थतो लान्तककल्पेऽमिहितत्वात्, लान्तककल्पदेवानां जघन्यतो दशसागरोपमस्थितिकत्वाच्च तत्रोत्पित्सून् प्रकृतमार्गाणागतजीवान् प्रतीत्य दशसागरोपमेभ्यो हीनः स्थितिबन्धो न सम्भवति । ‘पल्लपुहुत्तं परे विति’ ति ‘परे’ महाबन्धकाराः प्रकृतमार्गाणाद्वये पल्योपमपृथक्त्वं ब्रुवन्ति, आयुषो जघन्यस्थितिबन्धमिति प्रक्रमाद्भूम्यत इति ॥७३॥ अथ मतिज्ञानादिमार्गाणासु प्रकृतमायुषो जघन्यस्थितिबन्धप्रमाणमाह

मइसुअ-ऽवहिणाणेषुं ओहिदरिसण्णिगि सम्म-खइएसुं ।

वेअगसग्गतग्गि य विण्णयो हायणपुहुत्तं ॥७४॥

(प्रे०) “मइसुअ-ऽवहिणाणेषुं”मित्यादि, मतिज्ञान-श्रुतज्ञाना-ऽवधिज्ञानमार्गाणासु तथाऽवधि-दर्शनमार्गाणां, सम्यक्त्वौघ-क्षायिकसम्यक्त्वमार्गाण्योर्वेदकसम्यक्त्वमार्गाणां चेत्येतासु सप्त-

मार्गणासु प्रत्येकम् “विण्णोयो हाथणपुहुत्तं”ति प्रकृत आयुपो जघन्यस्थितिवन्धो ‘हायनपृथक्त्वम्’—
वर्षपृथक्त्वं विज्ञेय इत्यर्थः । सुगमम्, प्रत्येकं सम्यग्दृष्टिदेव-नारकजीवानां प्रवेशात्, तेषां जघन्यतो
यथोक्तस्थितिकमनुप्यायुप एव वन्वमावाच्य ॥७४॥ अय यासु केवलानां भवमयतानां देशमयतानां
वैव प्रवेशस्तासु मार्गणासु युगपत्प्रकृतमायुपो जघन्यस्थितिवन्वमानमेकयाऽऽर्ययाऽऽह

मणपज्जवणाणे तह संयम-सामइअ-छेअ-देसेसुं ।

परिहारविसुद्धीए णेयो पलिओवमपुहुत्तं ॥७५॥

(प्रे०) “मणपज्जवणाणे” इत्यादि, मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-सामायिकसंयम-छेदोपस्थापन-
संयम-परिहारविशुद्धिकसंयम-देशसंयममार्गणास्वित्येतासु परमार्गणासु प्रत्येकम् “पलिओवम-
पुहुत्तं”ति पल्योपमानां पृथक्त्वं-पल्योपमपृथक्त्वं ज्ञेयः, आयुपो जघन्यः स्थितिवन्ध इति गम्यते ।
कुतः ? सामायिकादिसंयमोपेतानां जघन्यतोऽपि सौधर्मकल्पे उत्पादस्योक्तत्वात् । उक्तं च पञ्च-
संयतप्रकरणे—“पचएहं वि देवगई तिएह पढमयाण थोव सोहम्मे” इति । अत्राक्षरगमनिका
“पंचएहं”ति सामायिक-छेदोपस्थान-परिहारविशुद्धिक-संयमसम्पराय-न्याख्यातसंयमोपेतानां पञ्च-
विधानामपि संयतानां “देवगई” ति गमनमुत्पत्तिः एकमवाच्यस्युत्वाऽन्यत्र भवे उत्पत्तिलक्षणा, सा
देवेष्वेव भवतीत्यर्थः । तत्रापि “तिएह पढमयाण”ति सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिकाख्य-
संयमोपेतानां प्रथमत्रयाणां संयतानां “थोव”ति जघन्या, गतिरिति गम्यते, कुत्र ? इत्याह—“सोहगो”
ति सौधर्मकल्पाख्ये प्रथमे कल्प इत्यर्थः । सौधर्मे कल्पे उत्पद्यमाना अभ्येते जघन्यायुष्कदेवतया
नोत्पद्यन्ते किन्तु जघन्यतोऽपि पल्योपमद्वयाऽऽयुष्कदेवतयोत्पद्यन्ते । उक्तं च पञ्चसंयतप्रकरणे
तदपि “पलिया दुण्णिण जहएणा देवठिई तिएह पढमयाण तु” । “पल्ये द्वे जघन्या देवस्थिति-
स्त्रयाणां प्रथमकानां तु” इति । इत्थं हि प्रकृतमार्गणागतजीवानामायुपो जघन्यस्थितिवन्धः पल्योपम-
पृथक्त्वमभिहित इति ॥७५॥ अयैकयाऽऽर्यया शेषमार्गणासु प्रकृतायुर्जघन्यस्थितिवन्वमानमाह

सुहलेसासुं णेयो सुराणुसारेण जं हवेज्ज सुरो ।

से लहुठिईअ सामी सेसासुं होइ खुडुमवो ॥७६॥

(प्रे०) “सुहलेसासु”मित्यादि, ‘शुमलेरयासु’ तेजःपञ्चशुक्लाख्यासु तिसृषु प्रशस्त-
लेरयामार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । तासु किमित्याह—“णेयो”इत्यादि, आयुपो जघन्यस्थितिवन्धः
“सुराणुसारेण”ति सुरगतिमार्गणानुसारेण ज्ञेयः । कस्मात्सुरानुसारेण ज्ञातव्य इत्यत्राह—“जं हवेज्ज”
इत्यादि, ‘यद्’—यस्मात् प्रकृततिसृषु मार्गणासु ‘सुरः’—देवः “से”ति तस्याऽऽयुपो जघन्यस्थिति-
वन्धस्य स्वामी भवति । इदमुक्तं भवति शुमलेरयापरिणता मनुष्यास्तिर्यञ्चो वा देवायुरेव वध्नन्ति,
देवायुर्वध्नतां तेषामायुपो मार्गणाप्रायोग्यजघन्यस्थितिवन्धो न प्राप्यते, अतोऽन्तर्मुहूर्तादिस्थितिकं
तिर्यगाद्यायुर्वध्नन्तो देवाः शुमलेरयात्रये आयुपो मार्गणाप्रायोग्यजघन्यस्थितिवन्धस्वामिनो भवन्ति;

अत्र ग्रन्थेऽधिकृतमार्गणास्थानयन्त्रम्

[६७]

^१गइ ^२इंदिये य ^३काये ^४जोए ^५वेए ^६कसाय ^७नाणे य ।

^८संजम ^९दंसण ^{१०}लेसा ^{११}भव ^{१२}सागे ^{१३}संनि ^{१४}आहारे ॥१॥

संख्यया मार्गणास्थानानि	संख्यया मार्गणास्थानानि	संख्यया मार्गणास्थानानि	संख्यया मार्गणास्थानानि
↓ गति (४७)	↓ काय (४२)	↓ कपाय (४)	↓ भव्य (२)
१ नरकगत्योघ ,	६७ पृथिवीकार्ये ,	४ क्रोव-मान-माया-लोभा ,	२ मव्य , अभव्य ,
७ रत्नप्रमादिपृथिवीभेदात् ,	६७ अकाये ,	• अकपाय ,	सम्यक्त्वम् (७)
१ तिर्यग्गत्योघ ,	६७ तेजस्काये ,	ज्ञानम् (७)	१ सम्यक्त्वोघ ,
१ पञ्चेन्द्रियतिर्यगोघ ,	६७ वायुकाये ,	४ { मति-श्रुता-ऽवधि- मन पर्यवानि ,	१ क्षायिकम् ,
१ पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग् ,	१ वनस्पतिकायोघ ,	३ { मत्यज्ञान , श्रुताज्ञान ,	१ क्षायोपशमिकं ,
१ अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग् ,	+३ प्रत्येकवनस्पतिकाये ,	{ विभङ्गज्ञानम् ,	×१ औपशमिक ,
१ तिरश्ची ,	६७ साधारणवनस्पतिकाये ,	• केवलज्ञानम् ,	१ सासादनम् ,
१ मनुष्यगत्योघ ,	+३ त्रसकाये ,	सयम (७)	×१ मिश्रम् ,
१ पर्याप्तमनुष्य ,	योग (१८)	१ संयमोघ ,	१ मिथ्यात्वम् ,
१ अपर्याप्तमनुष्य ,	—५ मनोयोगे ,	१ सामायिक ,	सज्ञी (२)
१ मानुषी ,	—५ वचोयोगे ,	१ छेदोपस्थापन ,	२ सज्ञी , असंज्ञी ,
१ देवगत्योघ ,	१ काययोगोघ ,	१ परिहारविशुद्धिक ,	आहारी (२)
३ भवन-व्यन्तर-ज्योतिष्का ,	१ औदारिक ,	×१ सूक्ष्मसम्पराय ,	१ आहारक ,
१२ सौवर्मादिकलपोषभेदात् ,	१ औदारिकमिश्र ,	• यथाख्यात ,	×१ अनाहारक ,
६ नवग्रैवेयकभेदात् ,	१ वैक्रिय ,	२ देशसयम , असयम ,	
५ पञ्चानुत्तरभेदात् ,	×१ वैक्रियमिश्र ,	दर्शनम् (३)	
इन्द्रियम् (१६)	१ आहारक ,	३ चक्षु , अपक्षु , अवधि० ,	
६७ एकेन्द्रिये ,	१ आहारकमिश्र ,	• केवलदर्शनम् ,	
+३ द्वेन्द्रिये ,	×१ कार्मण ,	लेश्या (६)	
+३ त्रीन्द्रिये ,	वेद (४)	३ कृष्ण-नील-कापोत०	
+३ चतुरिन्द्रिये ,	३ स्त्री , पुं , नपु सका ,	३ तेज -पद्म-शुक्ल०	
+३ पञ्चेन्द्रिये ,	×१ अपगतवेद ,		

६७ ^१ओघ-^२सूक्ष्मोघ-^३सूक्ष्मपर्याप्त-^४सूक्ष्मापर्याप्त-^५बादरौघ-^६बादरपर्याप्त-^७बादरापर्याप्तभेदात् सप्त ।

+ ^१ओघ-^२पर्याप्ता-^३अपर्याप्तभेदात् त्रीणि ।

— ^१ओघ-^२सत्या-^३असत्य-^४मिश्र-^५व्यवहारभेदात् पञ्च ।

• एतेषु चतुर्षु मार्गणास्थानेषु कस्यापि कर्मण स्थितिवन्धो न भवत्यतस्तानि मूलत एवात्र स्थितिवन्धग्रन्थे न गण्यन्ते , ततश्च (१७०) सप्तत्युत्तरशतमार्गणास्थानानि ।

× एतेषु सप्तमार्गणास्थानेष्वप्युर्वन्धो न भवत्यतस्तानि सप्ताऽऽयुष स्थितिवन्धे वर्ज्यन्ते , तत आयुष स्थितिवन्धे (१६३) त्रिपञ्च्युत्तरशतमार्गणास्थानान्येवाऽधिक्रियन्ते ।

सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धमानम्	गति.	इन्द्रियम्	फलय.
ओधवत् ज्ञाना० दर्शना० } ३० कोटीकोटीसागरो- वेदनी० अन्तरा० } पभाणि, मोहनीयस्य ७० कोटीकोटीसागरो० नामगोत्रयो २० " "	८ सर्वे नरकभेदाः १२ सहस्रांशान्तदेवभेदा अपर्याप्तवर्जाः ४ तिर्यग्भेदा ३ मनुष्यभेदा २७	पञ्चेन्द्रियोध- पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय- भेदो, २	त्रसकापीषन्तत्पर्याप्तभेदो, २
आयुर्वर्जानां सप्तानामपि प्रत्येकम् अन्त कोटिकोटीसागरोपमम्	अपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय- तिर्यग्मनुष्यो, आन- तादि १८ देवभेदाश्च २०	अपर्याप्त- पञ्चेन्द्रियभेद १	अपर्याप्तत्रस० १
ज्ञानावरण-दर्शनाव० } ३ सागरोपमम् वेदनी० अन्तराय० } मोहनीयस्य १ सागरोपमम् नाम-गोत्रयो ३ सागरोपमम्		एकेन्द्रियोध० वादरीध० वादरपर्याप्त० ३	ग्रीध-वादरन्तत्पर्याप्तभेद- भिक्षाः पृथ्वी-जला-ग्नि- वायु-साधारणवनसत्काः १५। वनोघ० ग्रीध-पर्याप्त- प्रत्येकवनस्पतिभेदो च १८
ज्ञाना० दर्शना० } ५ ल्योपमाऽसंख्यभागोन० वेदनी० अन्तरा० } ३ सागरोपम० " मोहनीयस्य १ " " नामगोत्रयो ३ " "		वादरपर्याप्त-सर्व- सूक्ष्मेकेन्द्रियभेदा ४	सर्वसूक्ष्म-वादरपर्याप्त- भेदभिक्षा पृथ्वी-जला- ग्नि-वायु-साधारणवन- सत्का २०। अपर्याप्त- प्रत्येकवनस्पतिभेदश्च २१ →
ज्ञाना० दर्शना० } ७५ सागरोपमम् वेदनी० अन्तरा० } मोहनीयस्य २५ " नाम-गोत्रयो ५० "		द्वीन्द्रियसत्को ग्रीध-पर्याप्तो, तदपर्याप्तश्च ७ →	→
ज्ञाना० दर्शना० } १५० " वेदनी० अन्तरा० } मोहनीयस्य ५० " नामगोत्रयो १०० "		त्रीन्द्रियसत्को ग्रीध-पर्याप्तभेदो, तदपर्याप्तश्च ३	
ज्ञाना० दर्शना० } ३०० " वेदनी० अन्तरा० } मोहनीयस्य १०० " नामगोत्रयो २०० "		चतुरिन्द्रियसत्को ग्रीध-पर्याप्तभेदो, तदपर्याप्तश्च ३	

ॐ एतेष्वपर्याप्तभेदेषु पत्योपमसंख्येयभागेन न्यून उत्कृष्टतोजपि विज्ञेय (गाथा ४५) ।

-उत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणप्रदर्शकं यन्त्रम्

[६६]

योगः	वेदः	कपा०	ज्ञानम्	संयम	दर्शनं	लेश्या	भव्य	सम्यक्तत्वम्	संज्ञी	आहारी	संज्ञा	मात्रा	गाथा- का.
मनस. सर्वे ५, वचस. सर्वे ५, काययोगीश्व. १, ओदारिकः १, वैक्रिय. १, १३	स्त्री० पु० नपु०	क्रोध, मान, माया, लोभ,	मत्यज्ञान, श्रुताज्ञान, विमङ्ग- ज्ञान च.	असयम.	चक्षु अचक्षु	कृष्ण- नील- कापोत- तेज - पद्मा	भव्य अभव्य	मिथ्यात्वम्	संज्ञी	आहारी		६७	४७
आहारकद्विकम्, ओदारिकमिश्र, वैक्रियमिश्र., कार्मणश्च । ५			मति, श्रुत, अवधि, मन.पर्य० ४	सयमौघ० सामा० छेद० परिहा० देश- सयमश्च ५	अवधि १	शुक्ला १		सम्यक्तत्वौघ, क्षायि० वेदक० ओप० सासा० मिश्र० ६		अना- हारी १	४५	३६ ४० ४१	
उत्कृष्टस्थितिवन्धमानम्					वेद								
ज्ञाना० दर्शना० वेदनी० अन्तरा० मोहनीयस्य नामगोत्रयो.	३०००० ३०००० १००० २०००		सागरोप० " " " "						प्रसङ्गी १		१	४३ ४२	
धातित्रिकम् अधातित्रय	दिनपृथक्त्वं मुहूर्तपृथक्त्वं वर्षपृथक्त्वं मासपृथक्त्वं		वा वा	सूक्ष्मसपराय- सयम							१ २५	४७ ४४	
ज्ञाना० दर्शना० अन्त०— मोहनीयस्य वेदनी० नाम० गोत्राणाम्	संख्येयवर्षसहस्र० संख्येयवर्षाणि पत्याऽसंख्यभाग०			अपगत- वेद० १							१ ३	४६ ४३	
											३ ३	४३ ४३	
											३ १७०	४३ ४३	

सप्तकर्मणा जवन्यस्थितिवन्वमानम्			गति.	इन्द्रियम्	काय	
श्रोत्रवत्			मनुष्योद्यतत्पर्याप्तभेदी मानुषो च,	पञ्चेन्द्रियौघ- तत्पर्याप्तभेदी,	त्रसोद्यतत्पर्याप्त- भेदी,	
धातित्रयस्य ..		अन्तर्मुहूर्तम्,				
वेदनीयकर्मणु		१२ मुहूर्ता ,				
नामनोदयकर्मणो		५ ..	३	२	२	
ज्ञाना० दर्शनाद०	} ३०००- सागरोपम०	} पल्यसह्येयभागेन न्यून०	नरकौघ , प्रथमा च,	अपर्याप्तपञ्चे- न्द्रियभेद ,		
वेदनी० अन्तराय०			देवीघ , जवन-व्यन्तरी,			
मोहनीयस्य			१००० ..	अपर्याप्तमनुष्य , सर्वे		
नाम गोत्रयो.			३००० ..	पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाश्च १०	१	
ज्ञाना० दर्शनाद०	} ३० सागरोपम०	} पल्यसह्येयभागेन न्यून०	तिर्यगोघभेद ,	सर्वे एकेन्द्रिय- भेदा ,	पृथिव्यादिपञ्च- कायसत्का सर्वे भेदा.,	
वेदनी० अन्तराय०						
मोहनीयस्य			१ ..	१	७	३६
नाम-गोत्रयो.			७ ..			
गणना प्रत्येकम्	अन्त कोटी कोटीसागरोपमाणि,		क्षोपनिरयदेवभेद० ३३			
सप्ताना प्रत्येक पल्यसह्येयभागेन न्यून भवत्योत्कृष्टे				विकले० ६		
ज्ञाना० दर्शनाद०	} ७५- सागरोपम०	} पल्यसह्येयभागेन न्यून०			अपर्याप्तत्रस- कायभेद ,	
वेदनी० अन्तराय०						
मोहनीयस्य			२४ ..			
नाम गोत्रयो			४५ ..			१
धातित्रयस्य	मोहनीयस्य	अधातित्रयस्य				
* मन्थेयवर्षमहस्र०	मन्थेयवर्षगत०	पल्यसह्येयभाग०				
(मन्थेयवर्षगत०	१६ वर्षाणि	मन्थेयवर्षमहस्र०				
"	द्वौ मानौ	"			...	
वर्षवृषवर्षम्	एतौ माम	मन्थेयवर्षगत०				
मासानां वृषवर्षम्	१४ दिनानि	वर्षवृषवर्षम्				
दिनानां वृषवर्षम्	अन्तर्मुहूर्तम्	मामवृषवर्षम्				
सप्तानापि क्षोपनिरयदेवभेदो ५५.						
			६७	१६	४२	

* मोहनीयवर्जना पल्यसह्येयवर्षमहस्रणि वा (गाथा-६८) ।

जधन्यरिथतिबन्धप्रमाणप्रदर्शकं यन्त्रकम्

[१०१]

योग	वेद	कपा०	ज्ञानं	सयम	दर्शन	लेश्या.	भन्य	सम्यक्त्वम्	संज्ञी	आहारी	सर्वा मार्गाणा	गाथा- का
मनस सर्वे, वचस सर्वे, काययोग- सामान्य, औदा० १२	१	१	मत्या- दि (४) ज्ञान० ४	संयमोघ० सूक्ष्मसंप० २	सर्व० ३	शुक्ल० १	भन्य. १	सम्यक्त्वोघ०, क्षायिकं च, २	संज्ञी १	१	३६	७०
प्रीदारिकमिश्र, कार्मण्ययोगश्च । २			मत्य० श्रुताऽ- ज्ञाने, १	असयम १		कृष्ण० नील० कपो० ३	प्रसव्य १	मिथ्यात्वम् १	अस० १	प्रनाहारी १	११ ५६ ५७	५६ ६० ६१
वैक्रि० तन्मिश्र० आहा० तन्मिश्र० ४			विमञ्ज २	परिहार० देश० २		तेज० पद्म० २		वेदक. मिश्र सासादन० ३			५६ ४५ ६	६१ ५८ ६२
	स्त्री० नपु०										१	६२
	पुष्प०										२	६३
... ..	....	क्रोध				....	...	....	..	...	१	६४
		मान.					...	....	...	...	१	६५
.. ...		माया			...		...	....	...	...	१	६६
				सामा० छेद०							२	६७
								प्रीपशमिक			१	७०
१८	४	४	७	७	३	६	२	७	२	२	१७०	

	स्थितिवन्ध.	अत्राद्या	गति.	इन्द्रिय०	काय.	योग.
↑ उत्कृष्टपदे ↓	ओषधयः		३ तिर्यगतिभेद० ३ मनुष्यगतिभेद०	पञ्चेन्द्रियोष० तत्पर्याप्तिभेद०	त्रयोष० तत्पर्याप्तिश्च०	सर्वे मनोवचोयोगभेदाः कायोष० श्रोत्रोष० आहो० आहारकमिश्रयोगश्च । १४
	३३ सागरो- पमाणि	पूर्वकोटो- त्रिभाग०	६००	२	२	वैक्रियकाययोग० श्रोदारिकमिश्र०
	पूर्वकोटि०	६ भागा०	सर्वनिरयदेवा			
	"	अन्तर्मुहूर्तं,				
	"	स्वीयोत्कृष्ट- भवस्थिते-	प्रपर्याप्तिमनुष्य, " पञ्चेन्द्रिय	७ सर्वेन्द्रिय० ६ सर्वविकलेन्द्रि०	वनस्पत्यान्ताना सर्वे भेदा, अप-	
	"	स्तुनीयभाग- माना,	तिर्यग्, २	१ प्रप-पञ्चेन्द्रि० १७	पर्याप्तिवसश्च० ४०	
	२२ सागरो०	पूर्वकोटित्रिभाग	तिरश्ची ...	. .	. .	... ..
	१० " साधिक०	,	..	.... ..	...	..
	३ " "	"	..	..	.. .	.... ..
	२ " "	"	. ...	...	.... ..	... ..
← जघन्यपदे →	१५ " "	"	.	. ...	. .	.... ..
	३१ " "	"	.	.... ..	.... .	.... ..
	पर्याप्त्यभाग०	"	. .	... ..	.. .	.... ..
	महत्कारमत्तः	"	.	.. .	.. .	..
	स्थितिवन्ध.	सर्वे नरभेदा, देवोष०, ईशान्ता देवभेदाश्च, १४				वैक्रियकाययोग १
	अन्तर्मुहूर्तं,					
	मुहूर्तप्राप्त्य	सनत्कुमार-माहिन्द्रो, . अत्यन्तको	... ..	... ..	... ..	.. ...
	महत्कार	शुक्ल महत्कारी ... मानतादयश्चानुभेदा	..	..	.. ..	.. ....
	दर्शनप्राप्त्य ।	६ शैवेयम्, ५ अनुतर;	... ..	... ..	... ..	... ..
	मानसमत्तः					• आहारक-तन्मिश्रो,
← जघन्यपदे →	पत्यप्राप्त्य					
	चोषधयः	गर्भे तिर्यग्भेदा, ५ गर्भे मनुष्यभेदा, ४	५ ४	सर्वे भेदा. १६	सर्वे भेदाः ४२	५ मनसः, ५ वचसः, कायोष, श्रोत्रोष, तन्मिश्र,

तिर्यगोष, पञ्चेन्द्रियतिर्यगोष, पर्याप्तिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्, तथा मनुष्योष, तत्पर्याप्ति, मानुषी चेति
पदेभेदाः । • सनत्तरेन्यद्योषमपृथक्त्वम् ।

जधन्योत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणप्रदर्शकं यन्त्रम्

[१०३]

वेद.	कषाय	ज्ञानम्	सयम	दर्शन	लेश्या	भव्य	सम्यक्त्व	सही	आहा०	मार्गः	सर्व	गत्याङ्क
सर्वे	सर्वे	३ अज्ञान० ४ ज्ञान०	सयमौघ० सामा० छेद० असंयमश्च	चक्षु- रादि०	कृष्णा० शुक्ला०	भव्य. अभव्य.	सम्यक्त्वौघ० क्षायि० वेदक० मिथ्यात्व०	सही	आहा- रक०			
३	४	७	४	३	२	२	४	१	१	५५	५४	
										३६		
										१		४८
												४६
												५०
										५६		
.	.	...	देशसयम		...		.	..	....	२	५३	
....	.	....	.	...	नीलान-	....	....	....	....	१	५२	
...	.	...	..	...	कापोती०	...	...	..	....	१	"	
...	.	...	...	...	तैजसी	..	..	...	...	१	५३	
...	..	...	.	...	पक्षा			....	....	१	"	
.	....	...	....	.	.	.	सासादनम्	..	.	१	५४	
.	....		..	...	...	...	....	असही	....	१	"	
...	..	.	परिहारविशुद्धिक X	...	.	.		...	...	१	५१	
					तैजसी,		सासादनम्,					७१
					१		१			१७		७२
...	.	...	.	...	....	...	....	..		२		७३
..	....	.		.	पक्षा			....	....	२		७४
...	...		...	.	..	....	.	....	....	३		७५
...	...	.		...	शुक्ला	...	...	.		५		७६
....	....	मति, श्रुत, अवधि,	..	अवधि	....	...	सम्यक्त्वौघ, क्षायिक, वेदक. ३			२१		७४
										२		७३
		मन पर्यव	सयमौघ, सामायिक, छेद, परिहार, देश,							६		७५
वेद- त्रयो,	सर्वे ४	अज्ञान- त्रय, ३	असंयम, १	चक्षु अचक्षु	तिलो- ज्युभा	सर्वे २	मिथ्यात्वम् १	सर्वे २	आहा० १	१०५		७६

मतान्तरे नसप्तदशसागरोप०, ऋसप्तसागरोप०, Xत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि ।

अतस्तेजोलेखामार्गणाप्रविष्टेषु भवनपत्यादिदेवेषु यावानन्तर्मुहूर्तप्रमाण आयुषो जघन्यस्थितिवन्धो भवति, तावान् दशवर्षसहस्राणि तेजोलेखामार्गणायामायुषो जघन्यस्थितिवन्धो ज्ञातव्यः, इत्यमेव पञ्चलेखाकादीनां सनत्कुमारादिदेवानामायुषो जघन्यस्थितिवन्धप्रमाणानुसारेण पञ्चलेखादिमार्गणाद्वये आयुषो जघन्यस्थितिवन्धो यथासम्भवं बोद्धव्य इति ।

अयोक्तशेषमार्गणास्वाह “सेसासु खुडुभवो”ति अनन्तरामिहिता नरकगत्यादिशुभलेखा-
त्रयान्ता अष्टपञ्चाशन्मार्गणा विहाय शेषासु तिर्यग्गत्यादिपञ्चोत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकम् “खुडुभवो”
ति ओषवत्कुल्लकमवः—पट्पञ्चाशदभ्यधिकशतद्वयावलिका इत्यर्थः । आयुषो लघुः स्थितिवन्धो ज्ञेय
इत्यनुवर्तते । शेषमार्गणा नामत इमाः—पञ्च तिर्यग्गतिमार्गणाभेदाः, चत्वारो मनुष्यगतिमार्गणा-
भेदाः, एकात्रिंशतिरेकेन्द्रियादिजातिमार्गणाभेदाः, द्विचत्वारिंशत्पृथिव्यादिकायमार्गणासत्कभेदाः,
पञ्च मनोयोगभेदाः, पञ्च वचोयोगभेदाः, काययोगसामान्यौदारिकौदारिकमिश्रकाययोगभेदाः,
त्रयः स्यादिवेदभेदाः, चत्वारः क्रोधादिकपायभेदाः, मत्पज्ञानादिरूपास्त्रयोऽज्ञानभेदाः, असंयम-चक्षु-
दर्शना-ऽचक्षुर्दर्शन-कृष्ण-नील-कापोतलेखा-भव्या-ऽभव्य-मिथ्यात्व-संशय-ऽसंशय-ऽऽहारिमार्गणाभेदा-
श्चेति । एतासु प्रत्येकं संख्येयवर्षायुषां मिथ्यादृष्टितिर्यग्मनुष्यान्यतराणां प्रवेशात् तैः कुल्लकमवप्रमाण-
जघन्यस्थितिकायुर्वन्धस्य निर्वर्तनाच्चायुषो जघन्यस्थितिवन्धप्रमाणं तथैव दर्शितमिति ॥७६॥

तदेवं प्रतिपादितं शेषस्यायुःकर्मणो जघन्यस्थितिवन्धमानमादेशतोऽपि, तस्मिन् प्रतिपादिते
गतं स्थितिवन्धप्रमाणारण्यं प्रथमं द्वारम् ॥

॥ इति वन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे द्वितीयाधिकारे प्रथम स्थितिवन्धप्रमाणद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथ द्वितीयं स्वामित्वद्वारम् ॥

साम्प्रतं द्वितीयस्वामित्वद्वारस्यावसरः, तत्र सप्तानां मूलप्रकृतीनामनन्तरोक्तप्रमाणायाः कर्मरूपतावस्थानलक्षणायाः स्थितेर्वन्धस्वामिनः प्ररूपणीयाः, ते चोत्कृष्ट-जवन्यभेदभिन्नायाः स्थितेः स्वामिनः स्थितिवन्धप्रमाणवदोवत आदेशतश्च द्विधा प्ररूप्यन्ते, तत्रादावुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिन ओद्यतः प्ररूपयितुकाम आयुर्वर्जसप्तप्रकृतीरविकृत्याह

सागारो जागारो सुओवउत्तो पणिंदियो सण्णी ।
पज्जत्तो सव्वाहिं पज्जत्तीहिं चउगइट्ठो ॥७७॥
मिच्छादिट्ठी उ परमसंकेसेणीसिमज्झिमेणं वा ।
परिणामेणं वंधइ सत्तएह ठिइं उ उक्कोसं ॥७८॥

(प्रे०) “सागारो” इत्यादि, “सागारो” इत्यादिनाऽभिहितविशेषणविशिष्टो जीवः परम-संक्लेशेनपन्मध्यमेन वा परिणामेन, सप्तानामुत्कृष्टां स्थितिं वध्नातीति द्वितीयगाथायां सम्वन्धः । तत्र “सागार” इति विशेषावबोधलक्षणेन साकारेणोपयोगेनोपयुक्तः, स एव ज्ञानज्ञानिनोरभेदनयेन साकार इत्युक्तः । अत्र साकारोपयोगयुक्त इति विशेषणात् सामान्यावबोधलक्षणेन दर्शनोपयोगेनोपयुक्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वं प्रतिपिद्धमिति बोद्धव्यम् । पुनः किं विशिष्ट इत्याह—“जागारो” इति ‘जाग्रत्’-अनुदितनिद्रोदय इत्यर्थः, एतेन हि येषां साकारोपयोगसत्त्वेऽपि निद्रानुसवो विद्यते तेषां मुत्कृष्टस्थितिवन्धो न भवतीति ज्ञापितम् । पुनः किं विशिष्ट इत्याह—“सुओवउत्तो” इति श्रुतोपयुक्तः, ननु साकारोपयुक्त इति ग्रहणादेव श्रुतोपयुक्तो गृहीतो भवति, सामान्ये तद्विशेषाणां समावेशाद् ? इति चेद्, न, साकारोपयुक्ता हि मत्याद्युपयुक्ता अपि भवन्ति, न च तेषामुत्कृष्टस्थितिवन्धः सम्भवति, अतस्तेषामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वप्रतिषेधार्थं श्रुतोपयुक्त इत्यस्य ग्रहणं कृतम् ।

नन्वेवमपि प्रकृतविशेषणम् “मिच्छादिट्ठी” इत्यनेन वच्यमाणविशेषणेन कथं न विरुध्येत, मिथ्यादृशमज्ञानस्यैवागमेऽङ्गीकारेणाऽऽवरयकाऽऽचाराङ्गादिलक्षणश्रुतोपयोगस्यासम्भवात् । न चात्र वच्यमाणस्य विकल्पार्थकस्य वाशब्दस्य प्रत्येकं योजनात् साकारो वा जाग्रद्वा श्रुतोपयुक्तो वा पञ्चेन्द्रियो वा, एवं यावन्मिथ्यादृष्टिर्वैयुत्कृष्टस्थितिवन्धकानां विकल्पाः प्रदर्श्यन्ते, ततश्च श्रुतोपयुक्तमिथ्यादृष्ट्योर्विशेषणविशेष्यभावानङ्गीकारेण न स्यात्कश्चिद्विरोध इत्यपि वक्तुं युज्यते; तथा सति “चउगइट्ठो” इत्येतावन्मात्रमपि पर्याप्तं स्यात्, तत एव निःशेषस्य प्राणिसमुदायस्य ग्रहणेन साकारोपयुक्तादीनामपि ग्रहणात् । न च तथैवास्त्वित्यपि वाच्यम् । एकेन्द्रियादिविपुलसत्त्वसमाजेषूत्कृष्टतोऽपि सप्तमूलकर्मणामौविकोत्कृष्टस्थितिवन्धस्य त्रिंशत्कोटीकोटीसागारोपमादिलक्षणस्थान-

मिथानादित्यसङ्गतमिव लज्यत एतद् ? इति चेद्, न, वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात् । यतः “श्रुतोपयुक्त” इत्यस्य मिथ्यादष्टिविशेषणतयाऽङ्गीकारात् श्रुतपदेन श्रुताज्ञानं गृह्यते, न पुनः श्रुतज्ञानम्, येनोक्त-विरोधः स्यात् । इदमुक्तं भवति अविशेषितं श्रुतं श्रुतज्ञानं श्रुताज्ञानं च भवति, विशेषितं पुनस्तत् सम्यग्दृष्टेः श्रुतज्ञानं भवति, मिथ्यादृष्टेस्तु श्रुताज्ञानं भवति, उक्तं च श्रीनन्द्यध्ययनागमे “अवि-सेसियं सुयं सुयनाण सुयत्राण य, विसेमिय सुय सम्मदिष्टिस्स सुय सुयनाणं, मिच्छदिष्टिरा सुय सुय-त्राण” इति । प्रकृते च “साकार” इत्यादिविशेषणानि मिथ्यादष्टिजीवस्य विशेषणतयोपात्तानि, ततश्च श्रुतोपयुक्त इतिविशेषणमपि मिथ्यादष्टिजीवस्य, तेन श्रुतपदेन श्रुताज्ञानं गृह्यते, तथा च सति-श्रुताज्ञानोपयुक्तो मिथ्यादष्टिरिति न कश्चिद्विरोध इति । यद्वा यथाश्रुतं श्रुतोपयुक्त इत्यनेन सामिलाप-ज्ञानोपयुक्तता तत्स्वामिनो गृह्यते, सा च मिथ्यादष्टेरप्युत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनो न कुत्रचिद्विरुध्यते, श्रुतज्ञान-श्रुताज्ञानयोर्द्वयोरपि सामिलापज्ञानरूपत्वाऽविशेषात्, अत एव शास्त्रार्थविवरणचञ्चुमिः श्रीमन्मलयगिरिपादैः श्रीप्रज्ञापनासूत्रवृत्तौ नरकेगातिभेदे उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनां श्रुतोपयुक्ततेति सामिलापज्ञानोपयुक्तता प्रज्ञापयाञ्चक्रे । तथा च तद्ग्रन्थः

“सुतोवउत्ते” त्ति सामिलापज्ञानोपयुक्त इति भाव ” इति ।

उक्तविशेषणविशिष्ट एकेन्द्रिय-विकलेन्द्रियाणामन्यतमोऽपि स्यादिति तेषां व्यवच्छेदायाह— “पर्णिदियो” त्ति पञ्चेन्द्रियः, पञ्चेन्द्रियजातिनामकर्मोदयवानित्यर्थः । एवम्भूता असंज्ञिनोऽपि भवेयुः, न च तेषामौविकोत्कृष्टस्थितिवन्धो जायत इति तेषामपि व्यवच्छेदार्थमाह—“संज्ञी” त्ति विशिष्टस्मरणशक्तिरूपा या दीर्घकालिकीसंज्ञा तयोपेत इत्यर्थः, न पुनराहारादिसंज्ञया संज्ञी, तद-पेक्षया संज्ञीतिव्यवहारस्यागमेष्वपरिभाषणात् । निरुक्तसर्वविशेषणविशिष्टः संज्ञी जीवोऽप्यपर्याप्तावस्थायां तयाविवर्तमानससामव्यपितत्वादौविकोत्कृष्टस्थितिवन्धं निर्वर्तेयितुं नालं भवति, अतस्तादृशस्या-ऽपर्याप्तावस्थस्य संज्ञिनोऽपि व्यवच्छेदार्थमाह “पज्जत्तो सव्वाहि पज्जत्तीहि” त्ति संज्ञिनः प्रायो-ग्यामिः सर्वपर्याप्तिमिः पर्याप्ति इत्यर्थः । उक्तं च शतकचूर्णौ

“सव्वासि पगईण उक्कोसठिई मिच्छदिट्ठी सव्वाहि पज्जत्तीहि पज्जत्तो सव्वसकिलिट्ठो वधइ” इति ।

अत्र संज्ञिनः प्रायोग्याः पर्याप्तयस्त्वाहारप्रभृतयः पड् । उक्तं चान्यत्र “आहार-सरीरि-न्द्रिय पज्जत्ती आणपाण-आस-मणे । चउपच-पंच-छप्पिय डग-विगला-ऽसन्नि-सन्नीण” इति ।

ननु निरुक्तविशेषणविशिष्टो नैरयिकजीव एव भवति उतान्योऽपीत्याह “चउगइट्ठो” इत्यादि, ‘चतुर्गतिस्थः’ नरकनतिर्यग्-मनुष्य-देवलक्षणचतुर्गतीनामन्यतमगतिस्थः, अन्यतमगतौ वर्तमानो नारकादिर्मिथ्यादष्टिजीवो भवति, न केवलो मिथ्यादष्टिनैरयिकजीव एवेत्यर्थः । तुशब्दोऽवधारणे । मिथ्यादष्टेरुपादानं पुनः सम्यग्दृशां व्यवच्छेदार्थम्, सम्यग्दृशां सप्तकर्मणामन्तःकोटीकोटीसागरोपमे-भ्योऽधिकस्थितिवन्धप्रायोग्यः संकलेश एव न भवतीति भावः । इत्थं सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धेऽग्रधानहेतून् वन्धकविशेषणतयाऽमिथाय मुख्यहेतुरयमिति दिदर्शयिषुत्कृष्टस्थितिवन्धमुख्यहेतुं स्वातन्त्र्येणामि-

दधाति “परमसंकेसेणीसिमज्जिमेणं वा परिणामेण”मिति, स्थितिवन्धस्य प्रकृतत्वात् “परमसंकेसेण”ति ‘परमेण’—उत्कृष्टेन स्थितिवन्धसंकलेशेन, समस्तेऽपि भवचक्रे कस्याऽपि जीवस्य यस्मादधिकः संकलेशो न प्राप्यते सः ‘परमः’—सर्वोत्कृष्टः कपायोदयजन्यः परिणामविशेषः संकलेश-
स्तेनेत्यर्थः । उत्कृष्टस्थितिवन्धो यथा सर्वसंकलेशेन जायते, तथा तदन्यसंकलेशैरपि जायते । कुतः ?
प्रतिस्थितिवन्धमसंख्यलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमितानां स्थितिवन्धसंकलेशानां हेतुतया भणितत्वात् ।
वच्यते चात्रैव ग्रन्थेऽग्रे षष्ठाधिकारे “पड्ठिइवंवमसखा लोगा अट्ठह् अक्कवसणाण”मित्यनेन प्रति-
स्थितिवन्धस्थानं नानाजीवानांश्रित्य तत्कारणीभूता असंख्यलोकाकाशप्रदेशराशितुल्या अध्यवसायाः
सन्तीति । अत्रोत्कृष्टसंकलेशेन तेष्वसंख्यलोकाकाशप्रदेशप्रमितेषूत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्याध्यवसायेष्वेकः
सर्वतीव्ररसोदयजन्यः कापायिकः संकलेशो गृहीतः, न पुनः शेषाः, अतस्तेषामपि संग्रहायोक्तम्
“ईसिमज्जिमेणं वा परिणामेणं” ति उत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्येषु संकलेशेषु योऽनन्तरमुत्कृष्ट-
संकलेशो गृहीतस्तस्मादुत्कृष्टसंकलेशाद्वीनहीनतरा ये शेषाः स्थितिवन्धसंकलेशास्ते प्रत्येकमीषन्मध्यम-
संक्लिष्टपरिणामतया गृह्यन्ते तेष्वेकैकेनेषन्मध्यमपरिणामेनेत्यर्थः । अथवा सर्वसंकलेशापेक्षया ये
मध्यमादयः संकलेशास्त एवेषन्मध्यमपरिणामेन गृह्यन्ते, अथवा ईषदिति सर्वलघुः सर्वजघन्यसंकलेशः,
मध्यमेति जघन्यसंकलेशोत्कृष्टसंकलेशयोर्मध्ये वर्तमाना मध्यमपरिणामाः । एते सर्वेऽप्युत्कृष्टस्थिति-
वन्धप्रायोग्याध्यवसायानपेक्ष्य बोद्धव्याः, तेऽप्युत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्यसंकलेशेषु य उत्कृष्टः संकलेशः
सोऽनन्तरम् “परमसंकेसेण”इत्यनेन गृहीतः, ईषत्पदेन जघन्यो गृह्यते, मध्यमपदेन तु शेषा उत्कृष्ट-
जघन्ययोर्मध्यवर्तिनः परिणामाः—संकलेशा गृह्यन्ते, इत्थं हि निरुक्तविशेषणविशिष्टो मिव्यादृष्टिर्जीव
उत्कृष्टसंकलेशेनोत्कृष्टस्थितिं वचनाति, उत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्येन जघन्यसंकलेशेन मध्यमपरिणामेन
वा सप्तकर्मणामुत्कृष्टां स्थितिं वचनातीत्यर्थः । उक्तं च शतकचूर्णौ

“उकोससकिलेसेण जाणि सकिलेसठाणाणि उकोसठिइ णिव्वत्तेन्ति, तेसु सञ्चतिमो उकोस-
सकिलेसो वुच्चइ, तेण उकोसिय ठिइ णिव्वत्तेन्ति, “ईसिमहमज्जिगोणावि” ति तत्रो उकोससकिलेसात्रो
उणउणतराणि य ठिइवधक्कवसाणठाणाणि, तेहिं पि तमेव उकोसिय ठिइ णिव्वत्तेन्ति, ते ईसिमज्जिमा वुच्चति,
अह्वा सञ्चसकिलेसे पडुच्च मज्जिमाइया ते चेव ईसिमज्जिमा वुच्चति, अह्वा उकोसिय ठिइ णिव्वत्तेन्ति,
जाणि अक्कवसाणठाणाणि तेसु सञ्चखुड्डं ईपत्, तेणवि तमेव उकोसिय ठिइ णिव्वत्तेन्ति, जहन्नुकोसाण
मक्के जाणि अक्कवसाणठाणाणि ताणि मज्जिमाणि तेहिंतो वि तमेव उकोसिय ठिइ णिव्वत्तेन्ति” इति ।

हेतुतयोपात्ताऽपि प्रकृतपदद्वयुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिविशेषणतया योजनीया । कुतः ?
स्वामित्वप्ररूपणायाः प्रस्तुतत्वात् । तथा च योजने साकारो जाग्रत् सामिलापज्ञानोपयुक्तः सर्वपर्याप्तिभिः
पर्याप्तोऽन्यतमगतिस्थः पञ्चेन्द्रियः संज्ञी सर्वसंकलेशे वर्तमानः सत्रीषन्मध्यमसंकलेशे वा वर्तमानः
सन् मिव्यादृष्टिर्जीवः “सत्तण्ह” ति आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलकर्मणां “ठिइ उ उक्कोस”मिति
उत्कृष्टां प्राग्दर्शितां त्रिशत्कोटीकोटीसागरोपमादिलक्षणां स्थितिं वचनातीत्युत्तरेण योगः, स च
प्राग्दर्शित एवेति । इदं तु बोध्यम् अत्र सर्वसंकलेशे वर्तमान ईषन्मध्यमसंकलेशे वर्तमानो वा

सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामी भवतीत्येतावदपि पर्याप्तं स्यात् । कुतः ? साकाराद्युक्तविशेषणविरहितानां सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्यस्योत्कृष्टसंक्लेशस्येवन्मध्यमसंक्लेशस्य चानवाप्तेः । तथाऽप्येतादृश उत्कृष्टसंक्लेश ईषन्मध्यमो वा संक्लेशः केषां जीवानां किद्वगवस्यायां प्राप्यत इत्यनवगते उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिविषयकः स्पष्टावबोधो न जायेतेति सविशेषमभिहितम् । “सागारो” इत्यादिपदेभ्येकवचनान्तो निर्देशस्तु जातिमधिकृत्य, ततस्तादृशा ये केचनाऽपि मिथ्यादृष्टिजीवास्ते सर्वेऽपि सप्तानामौविकोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिन इत्यपि बोद्धव्यमिति ॥७७॥७८॥

तदेवं दर्शिता मूलसप्तकर्मणामौविकोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनः । साम्प्रतमायुपस्तान् दर्शयन्नाह—

सागाराइविसिद्धो वट्टमाणो उ गुरुअवाहाए ।

सएणी खलु सव्वाहिं पज्जतीहिं य पज्जतो ॥७९॥

तयणुरुवसंकिलिद्धो मिञ्छादिट्ठी पण्हितिरियणरो ।

तदरिहसुद्धपमतो वाऽऽउरस उ वंधइ गुरुठिइं ॥८०॥

(प्रे०) “सागाराइविसिद्धो” इत्यादिगायाद्वयम्, तत्र “सागाराइ” इत्यादि प्राग्वद् व्याख्येयम्, तुकारस्त्ववधारणार्थः “गुरुअवाहाए” इत्यस्योत्तरं योज्यः, ततः “गुरुअव.हाए उ वट्टमाणो” इति पूर्वकोटीतृतीयभागप्रमाणायां वेद्यमानायुरवशेषलक्षणायां “गुर्व्याम्” उत्कृष्टायामवाधायामेव वर्तमान इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति—कर्मरूपतावस्थानलक्षणस्थितिवन्धस्याऽविकृतत्वाद् वन्धसमयप्रभृतिकचरमनिषेकपर्यन्तप्रमाणायाः स्थितेर्वन्धका द्रष्टव्याः; सा च स्थितिरोवतः पूर्वकोटीत्रिभागेनाभ्यधिकत्रयस्त्रिंशत्सागारोपमप्रमाणा उत्कृष्टतो भवति, तत्र पूर्वकोटीत्रिभागस्त्ववाधा । त्रयस्त्रिंशत्सागारोपमस्थितिकं नरकायुर्वध्नतां देवायुर्वा वध्नतां सर्वेषां न सा उत्कृष्टावाधा सम्पद्यते, किन्तु यदूनां समयदिना हीनाहीनतराद्यैव, केषाञ्चिदेवोत्कृष्टा पूर्वकोटीत्रिभागलक्षणा । तत्र येषां त्रयस्त्रिंशत्सागारोपमस्थितिकं नरकायुर्देवायुर्वा वध्नतामुत्कृष्टा पूर्वकोटीत्रिभागलक्षणाऽवाधा न संपद्यते, किन्तु समयदिना हीना सम्पद्यते, तेषां प्रस्तुतकर्मरूपतावस्थानलक्षणोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वं न भवति । अत उत्कृष्टावाधायामेव वर्तमान इत्यनेन तेषां व्यावर्तनं कृतमिति । उत्कृष्टावाधा पूर्वकोटीस्थितिकाऽसंज्ञिनामपि लभ्यते, न चैते उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनो भवन्ति, सप्तमपृथिवीनारकतयाऽनुत्तरवासिदेवतया वा तेषामनुत्पत्तेः । इत्थं तेषां व्यावृत्तये उक्तम् “सएणी खलु” इति । ‘तयणुरुवसंकिलिद्धो’ इति तस्योत्कृष्टस्थितिकायुषोऽनुरूपः—अनुकूलः, अस्य चान्वयः संक्लिष्टपदार्थैकदेशे संक्लेशे, तत उत्कृष्टायुरनुकूलो यः संक्लेशस्तेन युक्तस्तदनुरूपसंक्लिष्टः । ननु ‘ज्ञानावरणादीनां सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका अपि तस्या ज्ञानावरणादिसत्कोत्कृष्टस्थितेरनुरूपसंक्लेशेनोपेता एव सन्ति, अन्यथा तेषां ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टस्थितिवन्धस्यैवाऽसम्भवात्, तत्कथं तत्र “परमसंकेसेणीसिमज्जिमेणं वा” इत्याद्यभिहितम्, अत्र पुनः “तयणुरुवसंकिलिद्धो” इत्युच्यते ?’ इति चेत्, सत्यमेतत्, सर्वेषां स्थितिवन्धानां स्वानुरूप-

संक्लेशैरेव निर्वर्त्यमानत्वात्, तथाप्यायुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिवन्वप्रायोग्येषु संक्लेशेषु सर्वोत्कृष्टसंक्लेशोऽपि प्रविष्टः, आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्वानुरूपसंक्लेशेषु त्वसौ सर्वोत्कृष्ट-संक्लेशो न प्रविष्टः, अत्यन्तसंक्लिष्टैरायुर्वन्वस्यैवाकरणात् । उक्तं च पञ्चसंग्रहवृत्तौ “अत्यन्त-संक्लिष्टानामायुर्वन्वासम्भवात्” इति । इत्थं ह्युत्कृष्टसंक्लिष्टानामयुष उत्कृष्टस्थितिवन्वस्वामित्वव्यवच्छेदार्थ-मत्र “तयणुरुवसंक्लिष्टो” इत्युपात्तम्, पूर्वं तूत्कृष्टसंक्लेशेनापि सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्वस्य भावाद् “परमसंक्लेशीसिमज्जमेणं वा” इति व्यस्तमभिहितमिति । ‘मिच्छादिद्वौ पणिदित्तिरियणरो’ इति मिथ्यादष्टिरिति प्राग्ब्रह्मसंन्यग्दृशां व्यवच्छेदार्थम्, आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्वप्रायोग्यस्य संक्लेशस्य सम्बन्धदृष्टिवचनात् । कुतः ? सम्बन्धदृष्टिभिर्नरकायुषोऽवन्धाद्, देवायुषस्तु विशुद्धिप्रत्ययत्वाच्च । उक्तं च शतकग्रन्थे

“सन्प्रतिर्हण उकोसत्रो उ उकोससक्लिसेण । विवरीए य जहन्तो, आउगतिगवज्जसेसाण” ॥१२॥ इति । संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरथो नरस्य च ग्रहणं तु देवनारकाणामायुष उत्कृष्टस्थितिवन्वस्वामित्वव्य-वच्छेदार्थम् । इत्थं हि साकारोपयोगादिविशिष्ट आयुष उत्कृष्टावावायां वर्तमानः सर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्त आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्वानुरूपसंक्लेशोपेतो यो मिथ्यादष्टिः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग् मनुष्यो वा सः, आयुषो गुरुस्थितिं वन्तातीति प्रान्तेऽन्वयः । इदं हि संक्लेशप्रत्ययं सप्तमनरकसत्कोत्कृष्टस्थितिकायुरधि-कृत्याभिहितम् । उत्कृष्टस्थितिकायुस्त्वनुत्तरदेवसत्कमपि वध्यते, विशुद्ध्या वध्यमानस्य तस्य वन्धका-नामप्युत्कृष्टस्थितिवन्वस्वामित्वं भवतीति तानपि सङ्गृह्यन्त-“तदरिहसुद्धपमतो वा” इति, अत्र साकारोपयोगादिविशेषणानां यथायोगमनन्तरगाथातोऽनुवृत्तिर्दृष्टव्या, भावना तु प्राग्ब्रह्म, “तदरिह” इति-तस्योत्कृष्टस्थितिकायुषोऽर्हा-प्रायोग्या, अस्याश्चान्वयः प्राग्ब्रह्म शुद्धैकदेशे शुद्धौ द्रष्टव्यः, ततस्तस्योत्कृष्टायुषो वन्धोऽर्हा या शुद्धिस्तयाऽन्वितो यस्तदहंशुद्धः प्रमत इत्यर्थः । तत्र तत्प्रायोग्यविशुद्धस्य ग्रहणमत्यन्तसंक्लेश इवात्यन्तविशुद्धायुर्वन्वस्याऽभावात् । उक्तं च पञ्च-संग्रहवृत्तौ — “अत्यन्तविशुद्धानामायुर्वन्धाभावाद्” इति । प्रमत्तग्रहणं त्वप्रमतानामायुष उत्कृष्ट-स्थितिवन्वस्वामित्वप्रतिषेधार्थम् । ननु कस्मादप्रमतानामायुष उत्कृष्टस्थितिवन्वस्वामित्वं प्रतिषिध्यते, तैरपि देवायुष उत्कृष्टस्थितिवन्वस्वयस्त्रिशत्सागरोपमलक्षणाः क्रियत एव ? इति चेत्, सत्यम्, तथापि न ते आयुर्वन्वस्य प्रारम्भकाः, किन्तु केवलं प्रमत्तावस्थायां प्रारब्धस्यैव निर्वाहकाः । उक्तं च “अपमतो वन्धिउ नाढवेइ, पमत्तेनाढत्तमपमतो ववेइ” इति । ततः किं ? ततो वेद्यमानपूर्वकोटी-लक्षणायुषो भागद्वयेऽतिक्रान्ते तृतीयभागस्याद्यसमये प्रमत्तावस्थायामारब्धस्योत्कृष्टस्थितिकायुषो-ऽवाधायाः प्रतिसमयं परिगलनादप्रमत्तावस्थायां वध्यमानमपि तत् मध्यमावाधोपेतं सन्मध्यमस्थिति-कमेव भवति, न तूत्कृष्टस्थितिकम् । उक्तं च नव्यशतकवृत्तौ देवेन्द्रसूरिपादैः “पूर्वकोटीत्रिभागस्य द्वितीयादिसमयेषु वध्नतो नोत्कृष्ट लभ्यते, अवाधाया परिगलितत्वेन मध्यमत्वप्राप्ते” इति । इत्थं हि साकारोपयोगादिविशेषणविशिष्टास्तदनुरूपसंक्लिष्टमिथ्यादष्टितिर्यग्-मनुष्या इव साकारोपयोगादि-

विशेषणविशिष्टारतदनुपविशुद्धाः प्रमतसंयता अप्यौविकोत्कृष्टस्थितिकायुषो वन्वस्वामिनो भवन्तीति ॥७६॥८०॥

तदेवमभिहिता अष्टानामपि मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिर्वन्वस्वामिन ओवतः । साम्प्रतमा-
देशतो व्याजिहीर्षुर्लावयार्थं यासु मार्गणास्त्रोद्यत्तास्वतिदिशति

सत्तण्ह खलु पणिंदिय-तस-वयदुग-कायचउकसायेसुं ।

अयत-णयणेयरेसुं भविआ-ऽऽहारेसु ओधव्व ॥८१॥

(प्रे०) “सत्तण्ह” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानामोद्यत्तदिति गाथाप्रान्तेऽन्वयः, उत्कृष्ट-
स्थितिर्वन्वस्वामिन इति प्रक्रमाद्गम्यते । केपु मार्गणाभेदेऽप्यित्याह—“खलु पणिंदिये”त्यादि,
खलुशब्दो पादपूर्त्यै । द्विकशब्दस्य पञ्चेन्द्रिय-त्रस-त्रचरसु प्रत्येकं योजनात् पञ्चेन्द्रियद्विके, त्रसकायद्विके,
वचोयोगद्विके चेत्यर्थः, तत्रापि व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरिति न्यायादपर्याप्तवर्जितौ पञ्चेन्द्रियौध-
तत्पर्याप्तमेदौ, त्रसकार्यौघ-तत्पर्याप्तमेदौ, वचोयोगसामान्या-ऽसत्यामृषावचोयोगौ चैकैकद्विकात् क्रमेण
ज्ञातव्यामिति । तथा काययोगसामान्य-क्रोधादिचतुःकपायमार्गणाभेदेषु, “अयत-णयणेयरेसुं” इति
‘अयते’—अमंयमे ‘नयने’—चक्षुर्दर्शनमार्गणाभेदे तथैतरपदादचक्षुर्दर्शनमार्गणाभेदे चेत्यर्थः, तथा
मन्यमार्गणाऽऽहारिमार्गणाभेदयोरित्येतासु षोडशमार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । एतासु प्रत्येकं भावनाऽ-
प्योद्यत्तदेव द्रष्टव्या इति ॥८१॥

अय भणितशेषमार्गणासु प्रतिपिपादयिषुर्लावयार्थं बहुमार्गणाविषयकसमानव्यक्तव्यता-
मादावेवमभिदधाति

सेसासु मग्गणासुं उक्कोसठिईअ वंधगो एयो ।

सागाराइविसिद्धो सतण्हं आउवज्जाणं ॥८२॥

पज्जत्तापज्जत्ता दुहा वि जीवाऽत्थि जत्थ तत्थ भवे ।

पज्जत्तो सव्वाहिं पज्जत्तीहिं ति वत्तव्वं ॥८३॥

उक्कोससंक्किलिद्धो पुच्चइ सतण्ह वंधगो जत्थ ।

तत्थ खलु ईसिमज्झिमसंक्किलो अवि मुण्येयव्वो ॥८४॥

(प्रे०) “सेसासु” इत्यादि, अनन्तरमेव ‘सत्तण्ह खलु पणिंदिये’त्यादिना कथिताः षोडश-
मार्गणाः परिहृत्य शेषासु निरयगत्योवादिमार्गणासु प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितेर्वन्वको ज्ञेयः, क इत्याह
“सागाराइ”त्याद्युत्तरार्थम्, सुगमं गतार्थं च । एषो हि सामान्यतो वन्वकोऽवसेयः । कुत एवं ज्ञायते ?
इति चेद्, विशेषतोऽग्रे वच्यमाणत्वादिति । अन्यामपि सामान्यवक्तव्यतामाह “पज्जत्ता-पज्जत्ता”
इत्यादि, ‘पर्याप्ताः’ स्वस्वप्रायोग्याभिः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्ताः करणपर्याप्ता इत्यर्थः । अपर्याप्ताः

पर्याप्तेतराः, यैः स्वप्रायोग्याः पर्याप्तयो न समाप्तास्ते लब्ध्यपर्याप्ताः करणापर्याप्ताश्चेत्यर्थः । यदुक्तं लोचनप्रकाशतृतीयसर्गे

“असमाप्य स्वपर्याप्ती, न्नियन्ते चेऽल्पजीविता । लब्ध्या ते स्युरपर्याप्ता, यथा नि स्वमनोरया ॥

निर्वर्त्तितानि नाद्यापि, प्राणिभिः करणानि यैः । देहाद्यादीनि करणा, उपर्याप्तास्ते प्रकीर्त्तिता ” ॥इति॥

एवम्भूताः पर्याप्तापर्याप्तभेदाद् द्विविधा अपि जीवाः “तत्थ जत्थ”ति अकारस्य दर्शनात् ‘सन्ति’ विद्यन्ते ‘यत्र’ यस्यां यस्यां मार्गणायां “तत्थ भवे” ति ‘तत्र’ तस्यां तस्यां मार्गणायां भवेत्, किं भवेदित्याह “पज्जत्तो” इत्यादि, सर्वाभिः स्वप्रायोग्याभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्ति इति वक्तव्यं भवेदित्यर्थः । सप्तकर्मणामुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकविशेषणतयेत्यनुवर्तते । अयम्भावः सजातीयेषु पर्याप्ताऽपर्याप्तजीवेषु पर्याप्तजीवानामेव करणादिविशिष्टसामग्रीसङ्घादादुत्कृष्टसंक्लेशादेः सम्भवः, न पुनर्लब्ध्यपर्याप्तानां करणापर्याप्तानां वा । तथा च सति तेषामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वप्रतिषेधाय निरयगत्योवादिमार्गणासु यासु करणपर्याप्ताः करणापर्याप्ताश्च जीवा प्रविष्टाः; यासु च तिर्यग्गत्योवादिमार्गणासु करणपर्याप्ता लब्ध्यपर्याप्ताः करणापर्याप्ताश्च जीवाः प्रविष्टास्तासु “सर्वाभिः स्वप्रायोग्याभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्ति” इति सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिविशेषणतया वक्तव्यम्, न पुनर्यास्वपर्याप्तपञ्चेन्द्रितिर्यगादिमार्गणासु केवला अपर्याप्तजीवा एव प्रविष्टास्तासु, केवला वा पर्याप्तजीवाः प्रविष्टास्तासु मनोयोगादिमार्गणास्त्विति । अयान्यदर्यापत्तिगम्यं मन्दबुद्ध्युपकृतये स्फुटमाह “उक्कोससंकिलिद्धो” इत्यादि, “जत्थ”ति ‘यत्र’ यासु मार्गणासु “सत्तण्ह बन्धगो”ति आयुर्वर्जानां सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकः “उक्कोस संकिलिद्धो” ति उत्कृष्टः संक्लिष्टः, अर्थतः सर्वसंक्लिष्टः “बुच्चई” ति “सत्सामिप्ये सद्धडा” इत्यनेन सूत्रेण वर्तमानस्य सामिप्ये भविष्यति वर्तमानप्रत्ययस्य प्रयुक्तत्वाद् वक्ष्यत इत्यर्थः । तत्र किमित्याह “तत्थ खलु” इत्यादि, खलुशब्दोऽवधारणे, स च ग्रान्ते योज्यः, ततस्तत्र-तासु मार्गणासु सः सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धक ओववदीपन्मध्यमसंक्लिष्टोऽपि ज्ञातव्य एवेत्यर्थः । सुगमं चैतत्, प्रत्येकं स्थितीनामसंख्यलोकाकाशप्रदेशराशितुल्याध्यवसायैर्वन्धप्रायोग्यतयोत्कृष्टसंक्लेशप्रायोग्यस्थितेरीपन्मध्यमसंक्लेशैरपि बध्यमानत्वादिति ॥८२॥८३॥८४॥

तदेवं लावचार्यं सामान्यवक्तव्यत्वादिकमार्पात्रयेण समाप्य साम्प्रतमतिदिष्टमार्गणा वर्जयित्वा शेषमार्गणास्वपि अयमं सप्तप्रकृतीनामेवोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनो विशेषतः प्रकटयन्नाह

सव्वणिरय-णरतिग-सुर-सहसारंत-पणमण-तिवयणेषुं ।

सरिणम्मि बंधगो खलु उक्कोसठिईअ सत्तण्हं ॥८५॥

उक्कोससंकिलिद्धो मिञ्छो तिरिये पणिदितिरियतिगे ।

उक्कोससंकिलिद्धो मिञ्छादिद्धो भवे सण्णी ॥८६॥

(प्रे०) “सव्वणिरय” इत्यादि, निरयौव-प्रथमादिनिरयभेदलक्षणेषु सर्वेषु निरयगतिभेदेषु “णरतिग” ति सूत्रस्य सूचकत्वादपर्याप्तवर्जानां त्रयाणां नरगतिमार्गणाभेदानां त्रिके, मनुष्यौव-पर्याप्तमनुष्य-मानुषीरूपमार्गणात्रय इत्यर्थः । तथा “सुर” ति देवगत्योद्ये, “सहसारंत” ति सवनपत्यादिसहसारकल्पान्ता ये देवगतिमार्गणाभेदास्तेष्वेकादशभेदेषु, पञ्चमनोयोगभेदेषु, अनन्त-रोक्तभेदद्वयवर्जेषु सत्यवचना-ऽसत्यवचन-मिश्रवचनलक्षणेषु त्रिषु वचनयोगभेदेषु, तथा संज्ञि-मार्गणायामित्येतासु द्वात्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकं “सत्तण्ह” ति आयुर्वर्जानां सप्तकर्मणामुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकः खलु “उक्कोससंकिलिद्धो मिच्छो” ति “सागाराई”त्याधनन्तरोक्तवचनात्साकारादि-विशेषणविशिष्ट उत्कृष्टसंज्ञिष्टः “ईसिमज्झिमसंकिलिद्धो अवि मुण्येयव्यो” इति वचनादीपन्मध्यमसंज्ञिष्टश्च “मिच्छो” ति मिथ्यादृष्टिः, भवेदिति परेण योगः । अत्र पञ्चमनोयोगभेद-त्रिवचनयोगभेदवर्जसु शेषमार्गणासु “पज्जत्तापज्जत्ता” इत्याधनन्तरोक्तसामान्यवचनात्सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्त इत्यपि स्वामिविशेषणतया द्रष्टव्यम्, एवमेवोत्तरत्रापि सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्त इति यथासम्भवं द्रष्टव्यम्, साकारादीनि विशेषणानि च स्वयमेव योज्यानि । एतासु सर्वमार्गणासु भावना त्वोवातुसारेण द्रष्टव्येति । तदेवं दर्शिता निरयगतिभेदेषु प्रकृतस्वामिनः, तत्साम्याद् देवगत्योधादिभेदेषु च । साम्प्रतं क्रमप्राप्तेषु तिर्यग्गतिभेदेषु दर्शयन्नाह “तिरिये” इत्यादि, तिर्यग्गत्योद्ये, अपर्याप्तभेदवर्जेषु पञ्चेन्द्रिय-तिर्यक्त्रिके, पञ्चेन्द्रियतिर्यगौव-तत्पर्याप्त-तिरश्चीमार्गणाभेदत्रय इत्यर्थः, एतासु चतसृषु मार्गणासु प्रत्येकं सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकः “सागाराई”त्यादि, तथा “पज्जत्ता” (गाथा० ८२-८३) इत्यादिवचनात् साकारादिविशेषणविशिष्टः सर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्तः “उक्कोससंकिलिद्धो” ति उत्कृष्टसंज्ञिष्टः “ईसिमज्झिम-असंकिलिद्धो वि” (गाथा० ८४) इत्यादिवचनादीपन्मध्यमसंज्ञिष्टश्च “मिच्छादिद्धो भवे सण्णो” ति निरुक्तविशेषणविशिष्टः संज्ञी मिथ्यादृष्टिर्जीवो भवेदिति । एकवचनान्तनिर्देशस्तु प्राग्बज्जातिमधिकृत्य, एवं पूर्वत्रोत्तरत्र च बोद्धव्यमिति ॥८५॥८६॥ अथ क्रमप्राप्तयामपर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियमार्गणायाम् प्रस्तुतस्वामिनो दिदर्शयिषुस्तत्साम्यादन्यत्रापि सममेवाह

होइ अपज्जत्तेसुं पण्दिदयतिरिय-पण्दिदय-तसेसुं ।

तप्पाउग्गकिलिद्धो णायवो बंधगो सरणी ॥८७॥

(प्रे०) “होइ अपज्जत्तेसुं” मित्यादि, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिया-ऽपर्याप्तस-लक्षणेषु त्रिव्यपर्याप्तभेदेषु “बंधगो” ति प्रस्तुतत्वात्सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकः—स्वामी “तप्पाउग्गकि-लिद्धो” ति पूर्वोक्तन्यायेन साकारादिविशेषणविशिष्टस्तस्या-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगादिमार्गणासु बन्ध-प्रायोग्यस्यान्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमाणाद्युत्कृष्टस्थितिवन्धस्य ‘प्रायोग्यः’-अनुरूपः ‘ज्ञिष्टः’ संज्ञिष्ट-स्तत्प्रायोग्यज्ञिष्टः, तत्प्रायोग्योत्कृष्टसंज्ञिष्ट इति भावः, एवम्भूतः संज्ञी ज्ञातव्यो भवतीति पूर्वेण योगः । अत्राऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियाऽपर्याप्तसमार्गणयोस्तिर्यग्मनुष्यो वेत्यादि स्वयमेव द्रष्टव्यम्, सुगम-त्वादिति ॥८७॥ अथ क्रमप्राप्ताऽपर्याप्तमनुष्यमार्गणया तुल्यवक्तव्यत्वादित्यत्रापि सममेवाह

होइ अपज्जत्तणरे अणुत्तरेसुं य पंचसु सुरेसुं ।

एगिंदिय-विगलिंदिय-कायपण्णसव्वभेएसुं ॥८८॥

तप्पाउग्गकिलिद्धो एवरि भवे वायरो ति वत्तव्वं ।

एगिंदिये णिगोए पुह्वाइगपंचकायेसुं ॥८९॥

(प्रे०) “होइ अपज्जत्तणरे” इत्यादि, अपर्याप्तमनुष्यभेदे “अणुत्तरेसुं य पंचसु सुरेसुं”

ति विजय-वैजयन्त-जयन्ता-उपराजित-सर्वार्थसिद्धनामधेयेषु पञ्चस्वनुत्तरेषु सुरेषु, अनुत्तरसुरदेवगति-
भेदेऽप्यित्यर्थः । चः समुच्चये । तथा “एगिंदिये” इत्यादि, अत्र सर्वभेदेऽप्यित्यस्यैकेन्द्रियादिषु प्रत्येकं
योजनादेकेन्द्रियसत्कसर्वभेदेषु, द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियलक्षणविकलेन्द्रियसत्केन्द्रिय-पर्याप्ता-उपर्याप्त-
भेदमि-नेषु सर्वभेदेषु, पृथिव्यादिवनस्पतिकायान्तकायपञ्चकसत्कसर्वभेदेऽप्यित्येतास्वेकपष्टिमार्गणासु
प्रत्येकम् “तप्पाउग्गकिलिद्धो” ति पूर्ववत्साकारादिविशेषणविशिष्टस्तत्प्रायोग्योत्कृष्टसंज्ञिष्टः, भवतीति
पूर्वेण योगः, सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामीति प्रक्रमाद्भ्रम्यते, अनुवृत्त्या वा द्रष्टव्यम् । अत्रैकैन्द्रि-
यौधादिकतिपयमार्गणासु सूक्ष्मा वादराश्च द्विविधा जीवाः, अतस्तासु के उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनो
भवन्ति, के पुनर्नेत्येतत्स्फुटीकर्तुमाह “एवरि भवे” इत्यादि, नवरं-परं वादर इत्यपि विशेषणं
वक्तव्यं भवेत् । कासु मार्गणासु वादर इति वक्तव्यं भवेदित्याह “एगिंदिय” इत्यादि, एकेन्द्रियौव-
मार्गणायां ‘णिगोए’ ति निगोदवनस्पतौ, साधारणवनस्पतिकायौवमार्गणाभेद इत्यर्थः । “पुह्वाइग-
पंचकायेसुं” ति पृथिव्यादिकेषु पञ्चसु कायमार्गणासत्कौवमार्गणाभेदेषु, पृथिवीकायौवे, अप्कायौवे,
तेजस्कायौवे, वायुकायौवे वनस्पतिकायौवे चेत्यर्थः । एतासु सप्तमार्गणास्वेव वक्तव्यम्, न शेषासु ।
ननु एकेन्द्रियौवादिमार्गणावद्वादरैकेन्द्रियौधादिमार्गणास्वपि वादरजीवा एवोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनो
भवन्ति, तथा चैकेन्द्रियौवादिमार्गणावद्वादरैकेन्द्रियौवादिमार्गणास्वपि उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामितया
‘वादर’ इति विशेषणकथने न किञ्चिदोषः संलक्ष्यते, तत्कथमेकेन्द्रियौवादिमार्गणास्वेव प्रस्तुत-
स्वामिविशेषणतया ‘वादर’ इति विशेषणं वक्तव्यम्, न पुनः शेषमार्गणाप्त्रपीति कथ्यते ? इति चेत्,
सत्यम्, यदि यथासम्भवं स्वरूपदर्शनविशेषणतयाऽपि तन्निवेशाभिप्रायः स्यात्, न चात्रैवम्,
व्यवच्छेदकविशेषणाभिप्रायेण मूलकृता तन्निवेशात्, तथा च व्याख्यातमपि तथैव । इदमुक्तं
भवति विशेषणं हि कुत्रचिद्धेतूपदर्शनाभिप्रायेण निवेरयते, तत्र च तद्धेतुद्वारेण व्याख्यायते, यथा
“अक्खस्स पोग्गलकया ज दव्विन्दियमणा” इत्यत्र द्रव्येन्द्रियमनस्साम् “पुद्गलकृतानी” ति विशेषणम् ।
उक्तं च तद्वृत्तौ “पुद्गलकृतानि पुद्गलस्कन्वनिचयनिप्पन्नानि, हेतुद्वारेण चेदं विशेषणं द्रष्टव्यम्,
पुद्गलकृतत्वाद्” इत्यर्थः ” इति (विशेषावरयकमाप्यवृत्तौ) । कुत्रचित्तु तदतिप्रसङ्गवारणार्थमितरार्थव्यवच्छेद-
कपरतया वार्यते, यथा “इदिय-मणोनिमित्तं ज विण्णाय सुयाणुसारेण” (वि.आ.भा.गाथा १००)
इत्यत्र “श्रुतानुसारेण” ति विज्ञानविशेषणम् । उक्तं च तद्व्याख्यायाम् “इन्द्रियमनोनिमित्तं च मति-

ज्ञानमपि भवति, अतस्तद्वधवच्छेदार्थमाह 'श्रुतानुसारेणेति' । कुत्रचिन्वतिप्रसङ्गाद्यभावे स्वरूपप्रदर्शन-
परतया तदुपन्यस्यते, यथा 'नियत्युत्तिसमस्य त भावस्य मई सेसं' (वि० आ० मा० गाथा १००)
इत्यत्र 'निजकार्योक्तिसमर्थमिति' मात्रश्रुतविशेषणम् । उक्तं च तट्टीकायाम् 'स्वरूपविशेषणं चेतत्,
शब्दानुसारेणोत्पन्नज्ञानस्य निजकार्योक्तिसामर्थ्याऽव्यभिचाराद्' इति । प्रस्तुते च 'वायरो'ति वक्तव्य-
मित्यभिदधता ग्रन्थकृता 'वादर' इति विशेषणमेकेन्द्रियौघादिमार्गणासु यथोक्तोत्कृष्टस्थितिवन्ध-
प्रायोग्यसंक्लेशो मार्गणाप्रविष्टसूक्ष्मजीवानां न प्राप्यते, ततश्च ते प्रस्तुतमार्गणायां बन्धप्रायोग्योत्कृष्ट-
स्थितिवन्धस्वामिनोऽपि नैव भवन्ति, अतस्तेषां व्यवच्छेदार्थमुपन्यस्तम्, तथैव च व्याख्यातम् । यदि
चैकेन्द्रियौघादिमार्गणावद् वादरैकेन्द्रियौघादिमार्गणासु तद्वक्तव्यतया मूलकृताऽभिहितं स्यात्, तदा
तत्र वादरैकेन्द्रियौघादिमार्गणास्थानेषु सूक्ष्मजीवानामप्रवेशेनाऽतिप्रसङ्गमावात् स्वरूपविशेषणतयैव
व्याख्येयं स्यात् । इत्थमेव प्रागुक्ते 'पञ्जत्ताऽपञ्जत्ता दुहा वि जीवाऽस्थि' इत्यादावपि 'सर्वपर्याप्तिभिः
पर्याप्ति, इत्यादिविशेषणोपादानामिसन्धिरवगन्तव्यः । एवं यत्र कुत्रचिदतिप्रसङ्गमावेऽपि विशेषणं
दृश्येत तत्र तु तत्स्वरूपविशेषणतयैव द्रष्टव्यमित्यलं विस्तरेण ॥८८॥८९॥ शेषदेवगतिभेदेषु ग्राह

तेरहसु आणताइग-गेविज्जऽवसाणदेवभेएसु ।

तप्पाउग्गकिलिद्धो णायवो मिच्छदिट्ठीयो ॥९०॥

(प्रे०) 'तेरहसु आणताइग' इत्यादि, त्रयोदशभ्रान्तकल्पादिकेषु सर्वोपरितनयैवेयकावसानेषु
देवगतिसत्कर्ममार्गणभेदेषु प्रत्येकं सप्तप्रकृतिसत्कोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकः "तप्पाउग्गकिलिद्धो" ति
साकारादिविशेषणविशिष्टः सर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्तस्तत्प्रायोग्यसंक्रिष्टो मिथ्यादृष्टिर्ज्ञातव्यः । आनतादि-
देवानां शुक्लस्वरूपत्वेन सर्वदेव सर्वोत्कृष्टसंक्लेशमात्र इत्यर्थः ॥ इति ॥९०॥ गता गतीन्द्रियकाय-
भेदाः । साम्प्रतमवशेषेषु योगमार्गणभेदपूतकृष्टस्थितिवन्धस्वामिनः प्रतिपादयन्नाह

उरले मिच्छो सण्णी दुगइट्ठो होइ सव्वसंकिट्ठो ।

एमेव उरलमीसे एवरं तयणुरुवसंकिट्ठो ॥९१॥

(प्रे०) "उरले मिच्छो" इत्यादि, 'उरले' ति औदारिककाययोगमार्गणायां साकारादि-
विशेषणविशिष्टः सर्वसंक्रिष्टः "दुगइट्ठो"ति द्विगतिस्थः, मनुष्यस्तिर्यग्वेत्यर्थः । एवम्भूतः संज्ञी
मिथ्यादृष्टिः "होइ" ति भवति, सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितेः स्वामीति गम्यते । अत्रेवन्मध्यमसंक्रिष्ट
इत्यपि वक्तव्यम् "ईसिमज्झिमासकिट्ठो अवि मुण्येवो" इति वचनात् । "दुगइट्ठो" इत्येतच्च स्वरूपदर्शन-
मात्रपरं बोद्धव्यम्, मनुष्यतिर्यग्वर्जानां प्रस्तुतमार्गणायां एव बहिस्त्वेनाऽतिप्रसङ्गमावाद् व्यवच्छेदक-
परत्वानुपपत्तेरिति । स्वल्पविशेषादौदारिकमिश्रकाययोगमार्गणायां सापवादमतिदिशन्नाह "एमेव
उरलमीसे" इत्यादि, औदारिकमिश्रकाययोगमार्गणायां अपि "एमेव"ति 'एवमेव,'—औदारिककाय-
योगमार्गणावदित्यर्थः । "एवरं" ति नवरमयं विशेषः, तमेवाह "तयणुरुवसंकिट्ठो" ति तदनु-

रूपोत्कृष्टसंक्लिष्ट इत्यर्थः । सुगमं चैतत्, अपर्याप्तावस्थामाविन्यौदारिकमिश्रकाययोगे सर्वसंक्लेशानुत्पत्तेरिति ॥६१॥

उक्कोससंकिलिहो मिच्छो णिरयोऽट्टमंतदेवो वा ।

वेउव्वदुगे एवरं मीसे तज्जोगसंकिहो ॥६२॥

(प्रे०) “उक्कोससंकिलिहो मिच्छो” इत्यादि, “वेउव्वदुगे” चि वैक्रियद्विके वैक्रिय-वैक्रियमिश्रकाययोगमार्गाद्याद्वयरूपे साकाराद्युक्तविशेषणविशिष्ट उत्कृष्टसंक्लिष्टो मिथ्यादृष्टिर्निरयोऽष्टमसहस्रारकल्पान्तमवो देवो वेत्यर्थः । सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामीति गम्यते । अत्राष्टमकल्पान्तदेवग्रहणमानतादिकल्पनिवासिशुक्ललेस्याकदेवानां व्यवच्छेदार्थमिति । अपर्याप्तावस्थायां कस्याप्योद्योत्कृष्टस्थितिवन्धो न भवतीतिकृत्वा वैक्रियमिश्रकाययोगमार्गायामनुपपद्यमानं स्वामि-विशेषणमपोदितुमाह “एवरं मीसे” इत्यादि, नवरं “मीसे” चि वैक्रियमिश्रकाययोगमार्गाभावेदे “तज्जोगसंकिहो” चि तत्प्रायोग्यसंक्लिष्टोऽन्यतमो मिथ्यादृष्टिर्निरयो देवो वा उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामी भवति, न पुनरुत्कृष्टसंक्लिष्टः, अपर्याप्तानामुत्कृष्टसंक्लेशस्यासम्भवादिति भावः ॥६२॥

तप्पाउग्गकिलिहो आहारदुगे भवे पमत्तजई ।

से काले पज्जत्तिं निहुवउ स व मुण मीसजोगेसु ॥६३॥ (गीतिः)

(प्रे०) ‘तप्पाउग्ग’ इत्यादि, आहारकाऽऽहारकमिश्रकाययोगद्वयरूपे आहारकद्विके निरुक्त-साकारादिविशेषणविशिष्टस्तत्प्रायोग्यक्लिष्टः ‘प्रमत्तयतिः’—प्रमत्तसंयतो भवेत्, सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थिति-वन्धस्वामीति गम्यत इति । ननु मिथ्यात्वाभिमुखः प्रमत्तयतिरिति कथं नोच्यते, प्रमत्तसंयतेषु तस्यैवाविकतमसंक्लिष्टत्वेनाधिकतमस्यितेर्वन्धकत्वात् ? इति चेद्, न, चतुर्दशपूर्वधराणां श्रुतकेवलिनामेव प्रकृताऽऽहारकादियोगद्वयसम्भवात् । उक्तं च द्रव्यलोके

“आकाशस्फटिकस्वच्छ, श्रुतकेवलिना कृतम् । अनुत्तरामरेभ्योऽपि, कान्तमाहारक भवेत्” ॥ इति ।

तदानीं च तावत्श्रुतसत्त्वे तेषां मिथ्यात्वाभिमुखत्वासम्भवं एव इति । औदारिकमिश्रकाययोगादि-मिश्रयोगत्रये मतान्तरेणान्यथैव प्रकृतस्वामित्वमाह “से काले” इत्यादि, “मीसजोगेसु” चि अनन्तरोक्तौ—दारिकमिश्र-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारकमिश्रकाययोगलक्षणेषु त्रिषु मिश्रयोगमार्गाभावेदेषु “सेकाले पज्जत्तिं निहुवउ स व मुण” चि तत्र सेशब्दो देयः, स चानन्तर्ये, ततोऽनन्तरकाले-यस्य समयस्यानन्तरोत्तरसमये ‘पर्याप्ति’—शरीरपर्याप्ति ‘निष्ठापयेत्’—समापयेत्, स मिश्रयोगचरम-समये वर्तमानो वा ‘जानिहि,’—सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामीति मतान्तरेण त्वमवगच्छेत्यर्थः । इदमुक्तं भवति—औदारिकमिश्रयोगमार्गायां करणापर्याप्ताः संज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवा एवोत्कृष्टस्थिते-र्वन्धका भवन्ति, न तु लब्ध्यपर्याप्ताः, औदारिकमिश्रकाययोगगतानामपि तेषां तथाविवसंक्लेशानुत्पत्तेः । करणापर्याप्तास्तु शरीरपर्याप्तेः समाप्तौ सत्यां प्रकृतमार्गाया वहिर्भवन्ति । कुतः ?

शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तानां तेषां शुद्धौदारिकयोगप्रवर्तनात् । यत आ शरीरनिष्पत्तेर्मिश्रकाययोगो भवति,
न परतः । तथा चोक्तम्

“तेषां कम्मणा, आहारेर्द्धं अणतर जीवो । तेषां परं मिस्सेण, जाय सरीरस्स निष्कत्ती” ॥ इति ।
यथौदारिकमिश्रकाययोगमार्गणायां तथा वैक्रियमिश्रकाययोगमार्गणादावपि ज्ञेयम् । इत्थं चानन्त-
रोक्तामिप्रायेण मिश्रयोगगताः केचन जीवा अपर्याप्तावस्थायां मध्ये वर्तमानाः सन्तन्त्रप्रायोग्योत्कृष्ट-
संकलेशमवाप्य तदानीमपि सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्वं कुर्वन्ति । “सो काले” इत्यादिना मण्यमानामि-
प्रायेण तु शरीरपर्याप्त्या निष्पत्तेर्यागं मिश्रयोगस्य चरमसमय एवोत्कृष्टस्थितिवन्वप्रायोग्यसंकलेश-
सम्भवः, न पुनस्ततः पूर्वमपि । अत उत्कृष्टस्थितिवन्धोऽपि मिश्रयोगद्विचरमादिसमयेषु न भवति,
किन्तु चरमसमय एव भवतीति ॥६३॥ अथ शेषे कर्मणकाययोगभेदे दिदर्शयिषुस्तत्साम्यादनाहार-
कमार्गणायामपि सममाह

कम्मा-ऽणाहारेसुं सण्णी खलु बंधगो चउगइद्धो ।

तप्पाउग्गकिलिद्धो णायव्वो मिच्छदिट्ठीयो ॥६४॥

(प्रे०) “कम्माणाहारेसुं” इत्यादि, कर्मणकाययोगमार्गणाऽनाहारकमार्गणयोः प्रत्येकम्
“खलु बंधगो” इति सप्तप्रकृतिमत्कोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकः खलु ज्ञातव्य इति परेणान्वयः । क इत्याह
“सण्णी” इत्यादि, साकागद्युक्तविशेषणविशिष्टस्तन्त्रप्रायोग्योत्कृष्टसंक्रिष्टो नरकगत्याद्यन्यतमगतिस्थिः
संज्ञी मिथ्यादृष्टिर्जीवः । म च संज्ञिम्यश्च्युत्वा संज्ञितयोत्पद्यमानो ज्ञेयः, असंज्ञिम्य आगतस्य प्रकृत-
मार्गणादये वर्तमानजीवस्य तन्त्रप्रायोग्योत्कृष्टसंकलेशासम्भवादिति ॥१४॥ गता योगमार्गणभेदाः ।
साम्प्रतं वेदमार्गणभेदेषु प्रकृतस्वामिनो दिदर्शयिषुस्तत्साम्यान्कृष्णलेखायामपि सममेव दर्शयन्नाह

इत्थी-पुरिसेसु तहा णपुंस-किण्हासु बंधगो सण्णी ।

उक्कोससंकिलिद्धो मिच्छादिट्ठी मुण्येयव्वो ॥६५॥

(प्रे०) “इत्थीपुरिसेसु” इत्यादि, स्त्रीवेद-पुरुषवेदमार्गणयोस्तया नपुंसकवेद-कृष्णलेखा-
मार्गणयोरिति प्रत्येकं द्विके ‘बंधगो’ इति सप्तप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकः—स्वामी भवति । क इत्याह
“सण्णी” इत्यादि, निरुक्तसाकारादिविशेषणयुक्त उत्कृष्टसंक्रिष्टः, तथा “ईसिमज्जिक्कासकिद्धो अवि
मुण्येयव्वो” (गाथा—८४) इति प्रायुक्तवचनादीपन्मध्यमसंक्रिष्टश्च संज्ञी मिथ्यादृष्टिर्जीवो ज्ञातव्य इति ।
सुगमम् ॥६५॥ अयापगतवेदमार्गणायां प्रकृतस्वामिन आह

गयवेए स भवे यो अपुरिसवेएणुवट्ठो य तत्रो ।

परिणिवडंतोऽणंतरसमयम्मि हवेहिइ सवेओ ॥६६॥

(प्रे०) “गयवेए स भवे” इत्यादि, गतवेदमार्गणायामायुर्वर्जानां सप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थिति-
वन्धस्वामी स भवेत् । कोऽसावित्याह “यो अपुरिसवेएणुवट्ठिओ” इत्यादि, पयुंदासाश्रयणात्
पुरुषवेदमिन्नवेदेन स्त्रीवेदेन नपुंसकवेदेन वा य ‘उपस्थितः’ समारूढः, उपशमश्रेणिमिति गम्यते ।
कुतः ? वच्यमाणस्य प्रतिनिपतन्निति विशेषणस्योपशमश्रेणिं समारूढस्यैवोपपत्तेः । ततः किमित्याह
“य तओ” इत्यादि, चशब्दो व्युत्क्रमेण ‘तओ’ इत्यस्योत्तरं योज्यस्ततश्चोपशान्ताद्धाक्षयात्प्रतिनि-
पतन् “गंतरसमयस्मि हवेहिइ सवेओ” चि यस्मात्स्थितिवन्धादनन्तरसमये ‘सवेदः’—वेदोदयवान्
भविष्यतीत्यर्थः । नपुंसकवेदोदयेन स्त्रीवेदोदयेन वोपशमश्रेणिमारूढोपशान्ताद्धाक्षयात् क्रमेण पतन्
वेदोदयात्प्रागनन्तरमाविनि स्थितिवन्धे वर्तमानो महात्माऽपगतवेदमार्गणायां सप्तानां मूलप्रकृतीना-
मुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामी भवतीति भावः । ननु ‘करणात् पुंवेदेन श्रेणिं समारूढ्य प्रतिपतन्तो वर्ज्यन्ते,
तदन्यवेदेन समारूढ्य प्रतिपतन्तस्तु गृह्यन्ते ?’ इदि चेद्, उच्यते—उपशमश्रेणिमारोहतां यत्र यत्र
स्थाने यस्य यस्य वेद-क्रोधादेर्येन क्रमेणोदयविच्छेदो जायते, उपशान्ताद्धाक्षयेण प्रतिपततामपि
तेषामानुलोम्येन तत्तत्स्थानप्राप्तौ तस्य तस्य वेदकपायादेरुदयः प्रवर्तते । उक्तं च सप्ततिकाचूर्णौ

“अद्धाखओ उवसतद्धाए पुण्णाए परिवडति सो जहा आरूढो तहा परिवडति, जहिं उदओदीरण-
वन्धादओ ठिया तहिं तहिं परिवडतस्स ते आढविज्जति, एव जाव पमत्तसजओ ताव परिवडति” इति ।

किञ्च श्रेणिमारोहतां विशुद्ध्यमानतया यथोत्तरस्थितिवन्धा हीनहीनतराः प्रवर्तन्ते, प्रतिपततां
तु तेषां संक्लिश्यमानतया यथोत्तरस्थितिवन्धा अविकाधिकतराः प्रवर्तन्ते इति तु सुगमम् । प्रकृते
च ये उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनो द्रष्टव्याः, ते च श्रेणिमारूढोपशान्ताद्धाक्षयानन्तरं बहून् स्थिति-
वन्धानतिक्रम्यावेद्यवस्थायां चरमस्थितिवन्धं ये कुर्वन्ति, ते प्राप्यन्ते । एवम्भूता हि स्त्रीवेदेन नपुंसक-
वेदेन वा श्रेणिं समारूढ्य प्रतिपतन्त उपशमका भवन्ति, न पुनः पुंवेदेन समारूढ्य प्रतिपतन्तोऽपि ।
कुतः ? स्त्रीवेदेन नपुंसकवेदेन वा श्रेणिं समारूढा यस्मिन् स्थानेऽवेदिनो भवन्ति तत्स्थानात्
संख्येयसहस्रेषु स्थितिवन्धेष्वतिक्रान्तेषु पश्चात्पुंवेदेन श्रेणिं समारूढा अवेदिनो जायन्ते, न त्वर्वाक् ।
तथा च सति प्रतिपातकालेऽप्यानुलोम्येन पुंवेदेनोपस्थितानां यत्र पुंवेद उदेति तत्स्थानात्संख्येय-
सहस्रेषु स्थितिवन्धेष्वतिक्रान्तेषु सत्सु पश्चात् पुंवेदान्यवेदेनारूढ्य प्रतिपततां स्वस्ववेदोदयो जायते,
प्रतिपततां संक्लिश्यमानतयोत्तरोत्तरस्थितिवन्धा अधिकाधिकतरास्तु सर्वेषामेव प्रवर्तन्ते । ततः पुंवेदेन
श्रेणिं समारूढ्य पततां पुंवेदोदयादवर्गवेद्यवस्थायां यावान् स्थितिवन्धो जायते, तदपेक्षया संख्येय-
स्थितिवन्धानन्तरं स्त्रीवेदेन नपुंसकवेदेन वोपस्थाय प्रतिपततां स्वस्ववेदोदयादवर्गवेद्यवस्थायाश्चरम-
स्थितिवन्धोऽत्यधिको जायते । इत्थं हि न पुंवेदेनोपस्थाय प्रतिपततामवेद्यवस्थायां प्रकृतोत्कृष्ट-
स्थितिवन्धस्वामित्वम्, किन्तु तदन्यवेदेनोपस्थाय प्रतिपततामतिकृत्वाऽपगतवेदमार्गणायां पुंवेदेनोप-
स्थाय प्रतिपतन्तो वर्जिताः, तदन्यवेदेन श्रेणिं समारूढ्य प्रतिपतन्तस्तूत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामितया गृहीता
इत्यलं विस्तरेण । विशेषार्थिना तु कर्मप्रकृतिकपायप्राप्नुतादिग्रन्था अवलोकनीया इति ॥६६॥

गतं वेदमार्गणाभेदेषु प्रस्तुतस्वामित्वम् । कपायमार्गणाभेदेषु तु प्रागोवचदतिदिष्टमतः
साम्प्रतं ज्ञानमार्गणाभेदेषु दिदर्शयिषुः समानवक्तव्योपेता अन्या अपि मार्गणाः सममेव संगृह्याह

अण्णाणत्तिगे अभविय-मिच्छत्तेसुं य वंधगो सरणी ।

उक्कोससंकिलिट्ठो मिच्छो ऐयो चउगइट्ठो ॥६७॥

(प्रे०) ‘अण्णाणत्तिगे’ इत्यादि, मत्पज्ञान-श्रुताज्ञान-विमज्ज्ञानमार्गणात्रयरूपेऽज्ञानत्रिकेऽ-
भव्य-मिथ्यात्वमार्गणयोश्चेत्येतासु पञ्चसु प्रत्येकं “बंधगो” ति सप्तप्रकृतिसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामी
साकारादिविशेषणविशिष्टः ‘उक्कोससंकिलिट्ठो’ ति सर्वोत्कृष्टसंक्लिष्टः, प्रागुक्तन्यायादीपन्मध्यम-
संक्लिष्टो वा ‘चउगइट्ठो’ ति निरयादिचतुर्गत्यन्यतमगतिस्थः, नारकतिर्यग्-मनुष्य-देवान्यतमः संज्ञी
मिथ्यादृष्टिर्जीव इति । अत्राज्ञानमार्गणात्रये मिथ्यादृष्टिरिति विशेषणं तत्रगतानामुत्कृष्टस्थितेरवन्ध-
कानां सास्वादनिनां व्यवच्छेदार्थं योज्यम्, शेषमार्गणाद्वये तु स्वरूपदर्शनमात्रपरं बोद्धव्यमिति ।
इत्थमेवोत्तोरत्रापि यथापममं योजना कर्तव्येति ॥६७॥

णाणत्तिगे ओहिम्मि य सम्भु-वसम-वेअगेसु चउगइओ ।

तप्पाउग्गकिलिट्ठो सम्भो मिच्छहिमुहो अंते ॥६८॥

(प्रे०) “णाणत्तिगे” इत्यादि, मनःपर्यवज्ञानमार्गणायामनन्तरं वच्यमाणतया तद्वर्जशेष-
मत्यादिज्ञानत्रिकेऽवधिदर्शने सम्यक्त्वाव-वेदकौ-पशमिकसम्यक्त्वमार्गणाभेदेऽप्यित्येतासु सप्तमार्गणालु
प्रत्येकं साकारादिविशेषणयुक्तः “चउगइओ” ति पूर्ववचतुर्गतिकः, नैरयिकाद्यन्यतमजीव इत्यर्थः ।
एवम्भूतो हि तत्प्रायोग्यः क्लिष्टः-संकिलिट्ठो मिथ्यात्वामिमुखः “सगो” ति अविरतसम्यग्दृष्टिः,
“अंते” ति चरमे चरमस्थितिवन्धे, यस्य स्थितिवन्धस्यानन्तरसमये मिथ्यादृष्टिर्मविप्यति तस्मिन्
सम्यक्त्वावस्थायाश्चरमस्थितिवन्धे, वर्तमान इति शेषः । सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामीति प्रक्रमा-
द्गम्यत इति ॥६८॥ अवशिष्टे ज्ञानभेदे क्रमप्राप्तसंयममार्गणाभेदेषु चाह

मण्णाणम्मि पमत्तो अयतामिमुहो य तयणुरुवकिट्ठो ।

अंतिमबंधे संयम-समइअ-छेएसु मिच्छहुत्तो सो ॥६९॥ (गीतिः)

(प्रे०) “मण्णाणम्मि” इत्यादि, मनःपर्यवज्ञानमार्गणायां सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्ध-
स्वामी “पमत्तो” ति प्रमत्तमुनिरित्यर्थः । कथम्भूतः स इत्याह “अयतामिमुहो ये”त्यादि,
यमनमन्यतम्, न यतम् अयतम्, असंयम इत्यर्थः तस्यामिमुखः । चशब्दोऽवधारणे, ततोऽयतामिमुख
एव, न पुनर्मिथ्यात्वामिमुख इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति । मनःपर्यवज्ञानिनः संयता संयमात्सम्यक्त्वाच्च
युगापद्भ्रष्ट्वा मिथ्यात्वं नैव व्रजन्ति, किन्तु प्रथमतः संयमं परिहृत्यान्तर्मुहूर्तं विश्रम्य ततो मिथ्या-
त्वमविगच्छन्ति । इत्थं हि तेषां मिथ्यात्वामिमुखतैव न वदत इतिकृत्वा मिथ्यात्वामिमुख इति विशेषणं
विहायाऽयतामिमुख इति विशेषणमुपात्तमिति । पुनः किंविशिष्ट इत्याह, “तयणुरुवकिट्ठो अंतिम-

बन्धे”ति प्राग्वत्तदनु रूपविलुप्तः संयमावस्थाया अन्तिमस्थितिवन्धे वर्तमान इत्यर्थः । अथ संयम-
मार्गणाभेदेष्वाह “संयमे”त्यादिना, संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापनसंयमरूपमार्गणात्रये तु प्रकृत-
स्थितिवन्धस्वामी “मिच्छत्तहुतो सो” ति सोऽनन्तरोक्तः संयतावस्थायाश्चरमस्थितिवन्धे वर्तमान-
स्तदनु रूपसंक्लिष्टः प्रमत्तयतिरेव, नवरं मिथ्यात्वाभिमुखः, न पुनः प्राग्वदयताभिमुख इत्यर्थः । अत्र
प्रत्येकं मार्गणासु साकारेत्यादिविशेषणानि प्राग्वत्स्वयमेव द्रष्टव्यानि । एवमुत्तरत्रापीति ॥६६॥

परिहारम्मि पमत्तो छेत्त्राहिमुहो तदरिहसंकिट्ठो ।

देसे मिच्छाहिमुहो दुगइट्ठो तयणुरुवकिट्ठो ॥१००॥

(प्रे०) “परिहारम्मि पमत्तो”इत्यादि, परिहारसंयममार्गणायां छेदोपस्थापनसंयमा-
ऽभिमुखस्तदर्हसंक्लिष्टः, तत्प्रायोग्यसंक्लिष्ट इत्यर्थः । एवम्भूतः “पमत्तो”ति प्रमत्तो मुनिः, सप्ताना-
मुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामीति गम्यत इति । अथ देशसंयममार्गणायामाह-‘देसे मिच्छाहिमुहो’इत्यादि,
देशसंयममार्गणायां साकाराद्युक्तविशेषणविशिष्टो मिथ्यात्वाभिमुखस्तदनु रूपक्लिष्टो मनुष्यस्तिर्यग्वा सप्त-
कर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य स्वामी भवतीत्यर्थः । अत्र देशसंयमावस्थायाश्चरमस्थितिवन्धे वर्तमान इति
विशेषणमनुक्तमप्युपलक्षणाद् बोद्धव्यम्, देशसंयतेषु तस्यैव संक्लिष्टतमत्वात् । इत्येवं परिहारविशुद्धि-
कमार्गणायामपि विज्ञेयमिति ॥१००॥

अथ सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां प्रस्तुतस्वामिनो दर्शयितुमाह

सुहुमेऽणंतरवन्धे अणियट्ठिं यो हि पाविहिइ सोऽत्थि ।

(प्रे०) “सुहुमे” इत्यादि, सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायाम् ‘णतरवन्धे’ ति लुप्ताकारस्य
दर्शनादनन्तरवन्धे-अनन्तरस्थितिवन्धे, यस्य स्थितिवन्धस्यानन्तरोत्तरस्थितिवन्ध इति भावः ।
“अणियट्ठि”ति ‘अनिवृत्तिम्’-वादरानिवृत्त्यारूपं गुणस्थानकम् “यो हि पाविहिइ सो”ति यः प्राप्स्यति
हि स अनिवृत्तिवादरगुणस्थानकप्राप्तेरर्वाक्स्थितिवन्धे वर्तमानः प्रपतन् सूक्ष्मसम्परायोपशमकः “ऽत्थि”
ति तत्र व्यवमानानां मोहनीयायुर्वर्जानां पराणां कर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य स्वाम्यस्तीत्यर्थः ॥

गतं संयममार्गणाभेदेषु प्रस्तुतस्वामित्वम् । चक्षुरचक्षुर्दर्शनमार्गणाभेदद्वये प्रागोद्यतवत्था-
ऽवधिदर्शनमार्गणायां मतिज्ञानादिना समं दर्शितमतः क्रमप्राप्तेषु लेख्यामार्गणाभेदेषु दिदर्शयिषुः
कृष्णलेख्यामार्गणायां वेदमार्गणया समं दर्शितत्वाच्छेषलेख्यामार्गणाभेदेषु क्रमेण दर्शयति

मिच्छो अइसंकिट्ठो थिरलेसो णील-काऊसुं ॥१०१॥

तेऊअ सुरो मिच्छो ईसाणंतोऽत्थि सव्वसंकिट्ठो ।

पउमाअ तहेव एवरि तइआइगअट्ठमंतसुरो ॥१०२॥

सुइलाअ आणतसुरो मिच्छो वा तयणुरुवसंकिट्ठो ।

(प्रे०) “मिच्छो” इत्यादि, नील-कापोतलेखयोः प्रत्येकं सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य स्वामी “मिच्छो”ति मिथ्यादृष्टिः “अइसंकिटो”ति ‘अतिसंक्लिष्टः’-उत्कृष्टसंक्लिष्ट इत्यर्थः । “उकोस-सकिलिटो पुच्चइ सत्तएह वधगो जत्थ । तत्थ खलु ईसिमज्जिमसकिटो अवि सुणेयवो” ॥८४॥ इति वचनादीपन्मध्यमसंक्लिष्टश्चापि विज्ञेयः । एवम्भूतः क इत्याह “थिरलेसो”ति स्थिरा-बहुकाला-वस्थायिनी, न पुनरन्तर्मुहूर्तमात्रावस्थायिनीत्यर्थः । एवम्भूता लेख्या प्रस्तुतत्वान्नीला कापोती वा विद्यते यस्य स स्थिरलेखः । स च “लेखाण्ठिई उ देवाण् ॥४७॥ दस वाससद्धसाइ किएहाए ठिई जहणियाआ होइ, पलिअमसखिज्जइमो उकोसा होइ किएहाए ॥४८॥ जा किएहाइ ठिई खलु, उकोसा सा उ समयमव्वमहिआ । जहन्नेण्णीलाए, पलिअमसखेज्ज उकोसा ॥४९॥ इत्याद्यागमान्नारकाणामिव भवन-पत्यादिदेवानामप्यशुभलेखाया दीर्घस्थितिकत्वेन स्थिरलेखत्वात् नीललेखामार्गणायां तृतीयचतुर्थ-पञ्चमपृथिवीनैरयिक-भवनपतिव्यन्तरदेवानामन्यतमो भवति, कापोतलेखामार्गणायां तु प्रथम-द्वितीय-तृतीयपृथिवीनैरयिक-भवनपतिव्यन्तरदेवानामन्यतमो लभ्यते, न तूक्तान्यो देवो नारकस्तिर्यग्मनुष्यो वा प्रस्तुतमार्गणाद्वये उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामी, उक्तान्यदेवनारकाणां नील-कापोतवर्जान्यतमलेखा-कत्वेन प्रस्तुतमार्गणाद्वय एवाऽप्रवेशात्, तिर्यग्मनुष्याणां प्रस्तुतमार्गणाप्रविष्टत्वेऽपि तदीयलेखाना-मन्तर्मुहूर्तस्थितिकत्वेनाऽनवस्थितत्वात् । उक्तं च “अन्तमुहुत्तठिईओ तिरियनराण हुन्ति लेसाओ”इति । ननु यद्येवमेव तदा “देवो वा नारको वा” इत्येतावदपि पर्याप्तं स्यात्, तत्कस्मात् “थिरलेसो” इत्य-मिहितम् ? इति चेद्, उच्यते, महावन्धकारमतसंग्रहार्थम् । इदनुक्तं भवति-प्रस्तुतमार्गणाद्वये वन्ध-प्रायोग्यः त्रिशत्सागरोपमकोटिकोट्याद्युक्तप्रमाण ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धो येषां जायते तेषां पर्याप्तावस्थायाभेदासौ भवति, किञ्च महावन्धकारा नारकवर्जसर्वलज्जस्थजीवानां कृष्णाद्यन्यतमाशुभले-खान्तर्मुहूर्तकीं मन्यन्ते, तत्र देवानां तु साऽपर्याप्तावस्थायामेव भवति, न तु पर्याप्तावस्थायाम्, पर्याप्ता-वस्थायां तेषां शुभलेखाया एव प्रवर्तनात्, इत्थं हि तेषां मतेन भवनपत्यादिदेवानां जायमानोऽपि यथोक्तप्रमाण उत्कृष्टस्थितिवन्धः शुभलेखायामेव लभ्यते, न पुनः प्रस्तुतमार्गणाद्वये कृष्णलेखा-मार्गणायां वा । ततश्च नैते भवनपत्यादिदेवाः प्रस्तुतमार्गणाद्वये उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनः, किन्तु यथोक्त-नारका एव । “थिरलेसो” इत्यनेन तेषां मते प्रस्तुतमार्गणाद्वये देवा ग्रहीतुं न युज्यन्ते, तेषां कृष्णाद्य-शुभलेखाया अन्तर्मुहूर्तस्थितिकत्वेनाऽस्थिरत्वात् । इत्येवं महावन्धकारमतेन प्रस्तुतमार्गणाद्वये देवाना-मुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वाभावात् तन्मतसंग्रहार्थम् ‘देवो वा नारको वा’ इत्यनभिधाय “थिरलेसो” इत्य-मिहितमित्यलं पल्लवितेन । “तेऊअ”ति तेजोलेश्यामार्गणायां सप्तकर्मोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामी सर्व-संक्लिष्टः, उक्तवचनादीपन्मध्यमसंक्लिष्टो वा भवनपत्यादीशानकल्पान्तोद्भवो मिथ्यादृष्टिः सुरो भवति । “पउमाअ तहेव” ति पञ्चलेखामार्गणायां ‘तथैव’-तेजोलेश्यावदेव, ‘नवरं’-परम् “तइआइगअट्टमंत-सुरो” ति सर्वसंक्लिष्ट ईपन्मध्यमसंक्लिष्टो वा तृतीयसनत्कुमारकल्पाद्यष्टमसहस्रारकल्पान्तोद्भवो मिथ्या-दृष्टिः ‘सुरः’-देवः सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामी भवति, न पुनस्तेजोलेश्यामार्गणावदीशानकल्पान्तोद्भवः

सुर इत्यर्थः । “सुइलाग्र” ति शुक्ललेख्यमार्गणायां सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामी नवमाऽऽनत-
कल्पोद्भवः सुरः । कथंभूत इत्याह—“मिच्छो वा” इत्यादि, सुगमम्, नवरं वाकारोऽनुक्तसमुच्चये,
तदनु रूपसंक्रिष्टस्य ग्रहणं त्वानतादिकल्पोद्भवदेवानां शुक्ललेख्यत्वेनोत्कृष्टसंक्लेशानुत्पत्तेः । साकारादि-
विशेषणविशिष्टः सर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्त इत्यादि तु प्राग्वत्स्वयमेव द्रष्टव्यमिति । ननु वाकारेण किमनुक्तं
समुच्चयीयते ? आनतकल्पवासिनामिव तदुपरितनविमानवासिनामपि मतान्तरेणोत्कृष्टस्थितिवन्ध-
स्वामित्वसद्भावात्तेऽपि प्रकृतोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामितया समुच्चयीयन्त इति ॥१०१॥१०२॥

भणितालेख्यमार्गणाभेदेषु प्रकृतेस्वामिनः । भव्यमार्गणायामोषवदतिदिष्टाः, अभव्यमार्गणायां
त्वज्ञानमार्गणायां सममभिहिताः । साम्प्रतं सम्यक्त्वमार्गणाभेदेष्वभिधातव्याः । तत्रापि सम्यक्तौध-
द्यायोपशमिकौ-पशमिकसम्यक्त्वमेदेषु मतिज्ञानादिमार्गणावत्, मिथ्यात्वमार्गणायां त्वज्ञानमार्गणावच्च
दर्शिता एवेति शेषभेदेषु तानाह

तप्पाउग्गकिलिट्ठो खइए णेयो चउगइट्ठो ॥१०३॥

मीसे मिच्छामिमुहो सासाणे वा तयणुरुवकिलिट्ठो ।

(प्रे०) “तप्पाउग्गे” त्यादि, “खइए”ति ज्ञायिकसम्यक्त्वमार्गणायां साकाराद्युक्तविशेषण-
विशिष्टः “चउगइट्ठो”ति प्राग्वत् नरक-तिर्यग्-मनुष्य-देवान्यतमगतिस्थः, नारकस्तिर्यग्मनुष्यो देवो
वेत्यर्थः । कथंभूत इत्याह “तप्पाउग्गे”त्यादि, सुगममिति । मिश्र-सासादनमार्गणयोराह
“मीसे” इत्यादि, मिश्रमार्गणायां मिथ्यात्वमिमुखः । सासादनमार्गणायां “व”ति मिथ्यात्वमिमुखो
वा, एकमतेन मिथ्यात्वमिमुखः सासादनी, अन्यमतेन तु स्वस्थानसासादनी प्रकृतसप्तकर्मसत्कोत्कृष्ट-
स्थितिवन्धस्वामी भवतीत्यर्थः । स च मार्गणाद्वयेऽपि भवद्वयेऽपि च “तयणुरुवसंकिट्ठो”ति
तदनु रूपसंक्रिष्टो बोद्धव्य इति ॥१०३॥ संज्ञिमार्गणायां प्राग् नरकगतिवदर्शिताः सप्तानामुत्कृष्ट-
स्थितिवन्धस्वामिनः, अतोऽवशिष्टायामसंज्ञिमार्गणायामाह

अमणे पण्हिदियो खलु णेयो तज्जोग्गसंकिट्ठो ॥१०४॥

(प्रे०) “अमणे” इत्यादि, अमनसोऽसंज्ञिनः तत्सम्बन्धिमार्गणायाम्, असंज्ञिमार्गणाया-
मित्यर्थः । तत्र तत्प्रायोग्यसंक्रिष्टः पञ्चेन्द्रियः प्रकृतसप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामी ज्ञेयः,
साकारो जाग्रदित्यादीनि विशेषणानि तु स्वयमेव भणितव्यानीति । आहारिमार्गणायां प्रागोधवदति-
दिष्टाः, अनाहारिमार्गणायां तु कर्मण्यकाययोगमार्गणया समं कथिताः सप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्ध-
स्वामिनः । इत्थं हि समाप्तं मार्गणास्थानेष्वप्याऽऽयुर्वर्जानां सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धस्वामित्व-
प्ररूपणम् ॥१०४॥

अथ शेषस्याऽऽयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनो मार्गणास्थानेषु दिदर्शयिषुः पूर्ववत्सर्वमार्गणा-
विषयां सामान्यवक्तव्यतां लाघवार्थमादावेवाह

सागाराइविसिद्धो वट्टेमाणो य गुरुअवाहाए ।
 सव्वासु बंधगो खलु आउस्स ठिईअ जेट्ठाए ॥१०५॥
 पज्जताऽपज्जता दुहा वि जीवाऽत्थि जत्थ तत्थ भवे ।
 पज्जतो सव्वाहिं पज्जतीहिं ति वत्तव्वं ॥१०६॥

(प्रे०) “सागाराइविसिद्धो” इत्यादिगाथाद्वयं गतार्थमिति ॥१०५॥१०६॥

तदेवं सर्वमार्गणाविषयकसामान्यवक्तव्यतां लावचार्यं पृथगभिधाय साम्प्रतं निरयगत्यादि-
 मार्गणास्थानेषु क्रमशः आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनो विशेषेण प्रदर्शयन्नाह

णिरय-पढमाइछणिरय-सुर-गोविज्जंतदेव-विउवेसु ।

आउरस गुरुठिईए सम्मो मिच्छो व तयणुरुवसुद्धो ॥१०७॥ (गीतिः)

(प्रे०) “णिरयपढमाइछणिरये” त्यादि, निरयगत्योद्यन्धर्मादिपृथिवीभेदमिन्नप्रयमादिपङ्-
 निरयभेद-सुरौद्य-मवनपत्यादिनवमग्रैवेयकान्तचतुर्विंशतिदेवभेद-वैक्रियकाययोगमार्गणास्वित्येतासु त्रय-
 स्त्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकमायुषो ‘गुरुस्थितेः’-उत्कृष्टस्थितिवन्धस्य “सम्मो मिच्छो व”ति उक्तसाकारा-
 दिविशेषणविशिष्टः पणमासात्मिकायामुत्कृष्टावाधायां वर्तमानः सम्यग्दृष्टिर्वा मिष्यादृष्टिर्वेत्यर्थः ।
 सोऽपि “तयणुरुवसुद्धो” ति तेषां प्रायोग्यपूर्वकोटीस्थितिकोत्कृष्टार्थवन्धस्यानुरूपा या विशुद्धि-
 स्तद्युक्त इत्यर्थः । अत्र विशुद्धग्रहणेन संक्लिष्टानां व्यवच्छेदः कृतः, यत एतासु मार्गणासु प्रत्येकं
 देवा नारका वैव समाविष्टास्ते च स्वभावत एव मनुष्येषु तिर्य्यगुर्वोत्पद्यन्ते, न पुनर्नारकतया । उक्तं
 च श्रीप्रज्ञापनायां षष्ठपदे

“नेरइया ण भते । अणतर उव्वट्ठिता कहिं उववज्जति, किं नेरइएसु उववज्जति, तिरिक्खजोणिएसु
 उववज्जति, किं मणुसेसु उववज्जति, देवेसु उववज्जति ? गोयमा । नो नेरइएसु उववज्जति, तिरिक्खजोणिएसु
 उववज्जति” इत्यादि । (सूत्रम् १३८)

इत्यमेव देवानामपि नारकतयोत्पादप्रतिषेधः कृतः । ततः किम् ? तत एते देवनारका नारका-
 युर्न वल्लन्ति, उत्कृष्टस्थितिकमनुष्यतिर्य्यायुषी वध्नुतां तु तेषां विशुद्धिरेव भवति, नारकायुर्वर्जानां
 त्रयाणामायुषामुत्कृष्टस्थितेः विशुद्धिप्रत्ययत्वात् । उक्तं च शतकचूर्णो—

“तिण्हपि आउगाण उकोस जहन्नग विवरीयं । कहं ? तव्वन्वकेसु जो जो सव्वविशुद्धो सो सो
 सव्वुक्कसिय ठिइ ववड्ढ, तेसु चेव जो जो सव्वसकिलिट्ठो सो सो सव्वजहन्निय सव्वासि ठिइ ववड्ढ” इति ।
 इत्थमेवोत्तरत्रापि विशुद्धग्रहणे नारकान्यायुर्वन्धकत्वादिति द्रष्टव्यमिति ॥१०७॥ अथान्यत्राह—

चरमणिरयुरलमीसे तदरिहसुद्धोऽत्थि बंधगो मिच्छो ।

तिरिय-तिपणिंदितिरिये मिच्छो तज्जोगसंकिट्ठो ॥१०८॥

(प्रे०) “चरमणिर्युरलसीसे” इत्यादि; ‘चरमे’ सप्तमपृथिवीभेदरूपे निरयभेदे औदारिक-
मिश्रकाययोगे च प्रत्येकं नरकायुपोऽवन्धात्तदन्यायुपामुत्कृष्टस्थितेर्विशुद्धिप्रत्ययत्वाच्च “तदरिहसुद्धो”
ति साकाराद्युक्तविशेषणविशिष्ट उत्कृष्टावाधायां वर्तमानस्तदर्हः-तत्प्रायोग्यः शुद्धः “मिच्छो” ति
मिथ्यादृष्टिर्वन्धकः-स्वाम्यस्ति । अत्र मिथ्यादृष्टिरिति स्वामिविशेषणं स्वरूपदर्शकमेव बोद्धव्यम्,
यतः सप्तमनिरये मिथ्यात्वगुणस्थानकगतानामेवायुर्वन्धो जायते; नान्येषाम् । यदुक्तं सप्तमनरकमार्गणा-
भेदे गुणस्थानेषु बन्धस्वामित्वं प्रतिपादयद्भिर्देवेन्द्रसूरिपादैः “सत्तमि ए नरदुगुच्च विष्णु मिच्छे,
इगनवई सासाणे तिरिआउ नपुसचउवज्ज” मित्यादि । औदारिकमिश्रकाययोगमार्गणायां पुनर्मिश्रयोगा-
वस्थायां लब्धपर्याप्तजीवैरेवायुर्वन्धस्य करणात्, तेषां नियमतो मिथ्यादृष्टित्वाच्चेति । “तिरियति-
पणिदितिरिये” ति तिर्यग्गत्योवे त्रिव्यपर्याप्तभेदवर्जेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदेषु च प्रत्येकम् “मिच्छो
तज्जोगसंकिट्ठो” ति साकारादिविशेषणयुक्त उत्कृष्टावाधायां वर्तमानस्तत्प्रायोग्यसंक्लिष्टो मिथ्या-
दृष्टिरायुप उत्कृष्टस्थितेर्वन्धक इत्यर्थः । अत्र संक्लिष्टमिथ्यादृष्टेर्ग्रहणं प्रकृतमार्गणागतजीवैरुत्कृष्ट-
स्थितिकमायुर्नरकसत्कं वध्यत इतिकृत्वा । नरकायुर्मिथ्यात्वे सत्येव वध्यते इति तु सुगमः । तस्य
चोत्कृष्टस्थितिरशुभा इतिकृत्वा संक्लेशेन वध्यत इति तु दर्शितमेवेति ।

ननु तिररचीमार्गणायां न त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणोत्कृष्टस्थितिकनिरयायुपो बन्धः, किन्तु
द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकायुप एव । उक्तं च स्थितिवन्धप्रमाणद्वारे-‘होइ दुवीसा जलही तिरिक्ख-
जोणिमई’त्यनेन, इत्थं भवतु तिर्यग्गत्योधादिमार्गणात्रये उत्कृष्टस्थितिकनिरयायुपो बन्धमावेन
तत्स्वामिनां संक्लिष्टत्वम्, कथं पुनस्तिररचीमार्गणायामपि ? इति चेद्, न, ओववन्मार्गणास्थाने-
ष्वपि, यावत्तज्जीवानामपि स्ववन्धप्रायोग्योत्कृष्टस्थितिकमप्यायुर्यादि निरयसत्कं तदा संक्लेशेनैव
वध्यते, तिर्यग्मनुष्य-देवायुपामन्यतमत्तु स्वप्रायोग्योत्कृष्टस्थितिकं सदपि विशुद्धयैव निर्वर्त्यते, न
पुनरोयोत्कृष्टस्थितिकायुरेव । अत एवानन्तरं निरयगत्योधादिमार्गणास्थानेषूत्कृष्टतः पूर्वकोटिस्थिति-
कमनुष्य-तिर्यग्मायुर्वन्धतामपि तद्वन्धो विशुद्ध्या दर्शितः, नीललेख्यादिमार्गणायामुत्कृष्टतो दश-
सागरोपमादिस्थितिकं निरयायुर्वन्धतां तद्वन्धः ‘तिअसुह्लेसा-अमविय-मिच्छेस । तप्पाउग्गकिलिट्ठो’
इत्यादिना संक्लेशप्रत्ययोऽभिधास्यते चेति ॥१०८॥

तप्पाउग्ग विसुद्धो सरणी वा बंधगो असरणी वा ।

असमत्तपणिंदितिरिय-पणिंदिय-तसेसु णायव्वो ॥१०९॥

(प्रे०) ‘तप्पाउग्ग’ इत्यादि, साकाराद्युक्तविशेषणविशिष्ट उत्कृष्टावाधायां वर्तमानस्तत्प्रायो-
ग्यविशुद्धः संज्ञी वाऽसंज्ञी वा “बंधगो” ति आयुप उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकः, ज्ञातव्य इति परेणान्वयः ।
कासु मार्गणास्वित्याह “असमत्तपणिदि” इत्यादि, तत्रापर्याप्तापरपर्यायस्यासमाप्तशब्दस्य व्रसान्तेषु
प्रत्येकं योजनादपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदे, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियभेदे, अपर्याप्तत्रसकायभेदे चेत्येवं

मार्गणात्रये इत्यर्थः । सुगमं चेदम्, अपर्याप्तमार्गणाप्रविष्टानां लब्धपर्याप्ततया मनुष्यसत्कस्य तिर्यक्सत्कस्यैव वाऽऽयुषो वन्वमावात्, तयोस्तृकृष्टस्थितेर्विशुद्धिप्रत्ययत्वाच्चेति ॥१०६॥

अथ मनुष्यगतिमार्गणाभेदेऽत्राह

तप्पाउग्गविसुद्धो मणुसदुगे वंधगो पमत्तजई ।

तह खलु मिच्छादिट्ठी एयो तज्जोग्गसंकिट्ठी ॥११०॥

(प्रे०) “तप्पाउग्ग” इत्यादि, सुगमा, नवरं “मणुसदुगे”ति मनुष्यौघ-पर्याप्तमनुष्य-मार्गणयोद्धिके इत्यर्थः । भावना त्वायुष औविकोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनो भावनानुसारेण द्रष्टव्येति ॥११०॥ अथ क्रमप्राप्तशेषमनुष्यगति-देवगतिभेदेषु दिदर्शयिषुस्तत्साम्यादन्यासु मार्गणास्त्रपि सममेव दर्शयन्नाह

तप्पाउग्गविसुद्धो असमत्तणर-पणुत्तरसुरेसुं ।

आहारदुगे य सयलएगिंदिय-विगल-पंचकायेसुं ॥१११॥ (गीतिः)

(प्रे०) “तप्पाउग्गविसुद्धो” इत्यादि, अक्षरार्थस्तु सुगमः, नवरमाहारकद्विकेनाऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगौ गृह्यते, “सयलएगिंदियविगलपंचकायेसुं” इत्यत्र सकलशब्दः प्रत्येकं संवध्यते, ततश्च सकलैकेन्द्रियभेदानां, सकलविकलेन्द्रियभेदानां, सकलानां पृथिव्यादिपञ्चकायसत्क-भेदानां च ग्रहणात्समस्तास्त्रिपष्टिमार्गणा गृहीता भवन्ति । भावना पुनरेतासु प्रत्येकमपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-तिर्यगाद्यपर्याप्तमार्गणात्रयवत्कर्तव्या । कुतः ? प्रस्तुतत्रिपष्टिमार्गणागतानामपि जीवानां तद्वन्नरकायु-र्वन्वस्य प्रतिपेवात् । कुत एतासु प्रत्येकं नरकायुर्वन्वप्रतिपेधो ज्ञायते ? अनन्तरमवे नारकतयोत्पाद-प्रतिपेवात् । उक्तं च श्रीप्रज्ञापनावृत्तौ मलयगिरिपूज्यैः

“देवनारकपृथिव्यादिपञ्चकविकलेन्द्रियत्रिकाणां तथाऽसख्येयवर्षायुरचतुष्पदस्रचराणां शेषाणामपि चापर्याप्तिकानां तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां तथा मनुष्याणां समुच्छिन्नानां गर्भव्युत्क्रान्तिकानामप्यकर्मभूमिजानाम् अन्तरद्वीपजानां कर्मभूमिजानामप्यसख्येयवर्षायुषां सख्येयवर्षायुषामपि अपर्याप्तिकानां प्रतिपेध ” इति ।

अत्र पाठे आहारकऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गणागतानां प्रतिपेधोऽनुक्तस्तत्तु तत्र तस्या-ऽप्रस्तुतत्वात्, तथाप्यसौ सुगम एव, आहारकाऽऽहारकमिश्रकाययोगिनां संयततया देवायुष एव वन्वादिति ॥१११॥ अथान्यत्राह

अण्णाणतिगे अयते तिसुहलेसा-अमविय-मिच्छेसुं ।

तप्पाउग्गकिलिट्ठी एरो व तिरियो व मिच्छत्ती ॥११२॥

(प्रे०) ‘अण्णाणतिगे’ इत्यादि, मत्तज्ञान-श्रुताज्ञान-विमङ्गज्ञानमार्गणात्रयरूपेऽज्ञानत्रिके ऽसंयममार्गणायां तथा तिस्रोऽशुभाः-अप्रशस्ताः कृष्णादिलेरयामार्गणा अमव्यमिव्यात्वमार्गणे तासु - प्रत्येकं निरुक्तसाकारादिविशेषणविशिष्ट उत्कृष्टावावायां वर्तमानस्तत्प्रायोग्यक्लिष्टो मिव्यात्वी

‘नरः’-मनुष्यो वा “तिरियो वा”ति पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदार्थः । अत्र मिथ्यात्वीति विशेषणमव्य-
मिथ्यात्वमार्गणयोः स्वरूपदर्शकतयैव बोद्धव्यम् । शेषमार्गणासु तु सासादनसम्यक्त्वमोजामायुष
उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वप्रतिषेधार्थं द्रष्टव्यम् । कुतः सासादनिनामुत्कृष्टस्थितिकायुषो वन्धस्वामितया
प्रतिषेधः क्रियते ? तेषां सासादनिनां नारकतयोत्कृष्टस्थितिकदेवतया वाऽनुत्पादादिति ॥११२॥
अथ गाथाद्वयेन शेषमार्गणास्वायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वप्ररूपणं समापयन्नाह

मणुसि-त्थी-णाणचउग-विरइ-समइअ-परिहाग-छेएसुं ।

ओहि-तिसुहलेसासुं सम्म-खइअ-वेअगेसु भवे ॥११३॥

तदरिहसुद्धपमतो सासण-देसे तदरिहसुद्धणरो ।

तप्पाउग्गकिलिट्ठो अमणे ओधव्व सेसासुं ॥११४॥

(प्रे०) “मणुसि-त्थी-णाणचउग” इत्यादि, मानुषीमार्गणायाम्, स्त्रीवेदमार्गणायाम्, मति-
ज्ञानादिज्ञानमार्गणाचतुष्के “विरइ”ति संयममार्गणायाम्, तथा सामायिक-परिहारविशुद्धिक-
छेदोपस्थापनसंयममार्गणासु “ओहि”ति अवधिदर्शनमार्गणायाम् “तिसुहलेसासुं” ति तिसृषु तेजः-
पद्म-शुक्राख्यासु शुभलेखासु तथा सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-वेदकसम्यक्त्वमार्गणासु “भवे”ति एतासु
सप्तदशमार्गणासु प्रत्येकं प्रकृतस्याऽऽयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धस्य स्वामी भवेदित्यर्थः । क इत्याह
“तदरिहसुद्धपमतो”ति तदर्हशुद्धः प्रमत्तः संयतः । साकारेत्यादि स्वयमेव योज्यम् । तदर्हशुद्ध-
ग्रहणमेतासु प्रत्येकमुत्कृष्टायुर्देवगतिस्तत्कमेव बध्यत इतिकृत्वेति । अथ सासादन-देशसंयममार्गणयो-
राह “सासणदेसे तदरिहसुद्धणरो” इति सुगमम् । असंज्ञिमार्गणायामाह “तप्पाउग्गकिलिट्ठो
अमणे” इति, एतदपि सुगमम्, नवरमसंज्ञिनो यावत्स्थितिकं देवायुर्वृध्नन्ति तदपेक्षया नरकायुरविक-
स्यितिकं वृध्नन्तीतिकृत्वा तन्प्रायोग्यक्लिष्ट इत्यभिहितम्, न पुनस्तत्प्रायोग्यविशुद्ध इत्यपीति । अथ
शेषमार्गणास्वतिदिशति “ओधव्व सेसासु”मिति, अनन्तरोक्तनिरयगत्यावसंज्ञिपर्यन्ताः पट्त्रिंशदस्य-
धिकशतमार्गणास्त्यक्त्वा शेषासु पञ्चेन्द्रियौघादिसप्तविंशतिमार्गणासु प्रत्येकमायुष उत्कृष्टस्थिति-
वन्धस्य स्वामिन ओववत्साकारादिविशेषणविशिष्टा उत्कृष्टावाधायां वर्तमानास्तत्प्रायोग्यसंज्ञिष्टमिथ्या-
दष्टितिर्यग्मनुष्यास्तत्प्रायोग्यविशुद्धाः प्रमत्तसंयताश्च भवन्तीत्यर्थः । सुगमम् । शेषमार्गणास्तुनामत
इमाः पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-त्रसकायौव-पर्याप्तत्रसकाय-पञ्चमनोयोगभेद-पञ्चवचोयोगभेद-
काययोगसामान्यौ-दारिककाययोग-पुंवेद-नपुंसकवेद-क्रोधादिकायचतुष्क-चक्षुर्दर्शना-ऽचक्षुर्दर्शन-अव्य-
संज्ञ्या-ऽऽहारिमार्गणा भेदा इति ॥११३॥११४॥

तदेवं दर्शिता अप्टानामपि मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिन ओवत आदेशतश्चोभय-
थाऽपि । साम्प्रतं तासामेव जधन्यस्थितिवन्धस्वामिनो दिदर्शयिषुरादौ तावदोधत आह

सव्वविसुद्धो खवगो हस्साअ ठिईअ वंधगो सुहुमे ।

अण्ह चरमठिइवंधे अणियट्टीए उ मोहस्स ॥११५॥

(प्रे०) “सव्वविसुद्धो” इत्यादि, सकपायवन्वकेषु ‘सर्वविशुद्धः’-सर्वाविकविशुद्धः क्षपकः “सुहुमे”ति सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानके ‘हस्वायाः’-जवन्याः स्थितेर्वन्धकः-स्वामी भवतीत्यर्थः । कतिपय-प्रकृतीनामित्याह “अण्ह”ति मोहनीयाऽऽयुर्वर्जानां पराणां मूलप्रकृतीनाम्, न पुनर्मोहनीयायुषोऽपि । तत्र सूक्ष्मसम्परायचरमस्थितिवन्धे तयोर्द्वयोः प्रकृत्योरेवावन्धात् प्रकृतिवन्वाविनाभावी स्थितिवन्धोऽपि तदानीं न जायते इति भावः । तर्हि तयोर्जवन्यस्थितिवन्धस्वामी को भवतीत्याह “चरमठिइवंधे अणियट्टीए उ मोहस्स”ति तत्र मोहनीयस्य क्षपक एवानिष्टतित्रादराख्ये नवमगुणस्थानके चरमे स्थितिवन्धे, वर्तमान इति शेषः । हस्वायाः स्थितेर्वन्धको भवतीति गम्यते । तुकारस्तु पूर्वापेक्षया विशेषधोतकः, तेन चायं तत्प्रायोग्यविशुद्ध इत्यवसेयमिति ॥११५॥

आयुषो जवन्यस्थितिवन्धस्वामी यो भवति तमाह

आउस्स भवे मिच्छो एरो व तिरियो व लहुअवाहगओ ।

सागाराइविसिद्धो विण्णोयो तदरिहकिलिद्धो ॥११६॥

(प्रे०) ‘आउस्से’त्यादि, ‘हस्साअ ठिईअ वंधगो’ इति पूर्वगायातोऽनुवर्तते, तत आयुषो ‘हस्वायाः’-जवन्यायाः स्थितेर्वन्धको भवेत्, क इत्याह ‘मिच्छो’ इत्यादि, मिथ्यादृष्टिस्तिर्यग्-मनुष्यो वा । कथम्भूत इत्याह-“लहुअवाहगओ” इत्यादि, ‘लघ्वीम्’-जवन्यामसंक्षेप्याद्वालक्षणाभवाद्यां गतः-प्राप्त इत्यर्थः । शेषात्रार्थं स्तुप्राग्वत् । अत्र साकारादिविशेषणानि प्राग्वद्भावनीयानि, यत्पुनरायुषो जवन्यस्थितिवन्धस्वामितया नरतिरस्वामेव ग्रहणं, तदेवनारकाणामायुषो जवन्यस्थितिवन्धस्वामितया प्रतिपेक्षार्थम् ; यत ओवतो जवन्यायुर्लब्धपर्याप्तभवसत्कं वच्यते । यदुक्तं श्रीप्रज्ञापनात्रयोविंशति-तमपदे

“आउस्स ए भते ! कम्मस्स जहण्णठितिवधते के ? गोयमा ! जे ए जीवे असंखेपद्धापविट्ठे सव्वनिरुद्धे से आउते, सेसे सव्वमहतीएद्ध आउयवंधद्धाए, तीसे ए आउयवंधद्धाए चरिमकालसमयसि सव्वजहण्णायं ठिड अपज्जत्तापज्जत्तिय निवत्तेत्ति, एस एं गोयमा ! आउयकम्मस्स जहण्णठितीवधते” इति ।

देवा नारकाश्चानन्तरमेव लब्धपर्याप्ततया नोत्पद्यन्ते, अतो लब्धपर्याप्तभवसत्कायुरवधन्त एते आयुषो जवन्यस्थितिवन्धस्वामिनोऽपि न भवन्ति । जवन्यावाघायां वर्तमानस्योपादानं पुनरायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धे उत्कृष्टावाघायां वर्तमानस्य ग्रहणत्र द्रष्टव्यम् । अन्तर्मुहूर्तप्रमाणजवन्यस्थितिकमायु-र्भनुष्यसत्कं तिर्यक्सत्कं च वच्यते, देवायुर्वदेतयोः शुभतया उत्कृष्टस्थितिर्विशुद्ध्या निर्वर्त्यते, जवन्या तु संक्लेशेन । तत्राऽपि सर्वसंक्लेशेनाऽऽयुर्वन्व एव न भवतीतिकृत्वेपन्मन्दसंज्ञिता आयुषो जवन्यस्थिति-वन्धस्वामिनो भवन्तीत्येतत्प्रदर्शयितुम् “तदरिहकिलिद्धो” इति विशेषणमुपात्तम् । अत एव “मिच्छो” इत्यस्यापि ग्रहणं ज्ञातव्यमिति ॥११६॥

तदेवमुक्ता ओधतो जघन्यस्थितिवन्धस्वामिनः । अथादेशतो मार्गणास्थानेषु प्रतिपिपादयि-
पुरादौ यासु मार्गणासु सप्तमूलप्रकृतीनां जघन्यस्थितिवन्धस्वामिन ओधवत्तास्वतिदिशति

आउगवज्जाण भवे ओधव्व मणुसतिगे पणिदिदुगे ।

तसदुग-पंचमणवयण-कायो-राल-गयवेएसुं ॥११७॥

लोहे चउणाणेषुं संयम-सुहमेसु दंसणतिगे य ।

सुइल-भविय-सगोसुं खइए सणिणम्मि आहारे ॥११८॥

(प्रे०) ‘आउगवज्जाण भवे’ इत्यादि, आयुष्कवर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनामोधवद्भवेत्, जघन्यस्थितिवन्धस्वामीति गम्यते । केषु मार्गणामेदेष्टित्याह “मणुसतिगे” इत्यादि, अत्र “व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्ति”रिति न्यायात् मनुष्यत्रिकेनाऽपर्याप्तमेदवर्जाः शेषा मनुष्यौध-पर्याप्तमनुष्य-मानुषीलक्षणास्त्रयो भेदा ग्राह्याः, इत्थमेव पञ्चेन्द्रियद्विकेन त्रसद्विकेनाऽप्यपर्याप्तमेदवर्जौ द्वौ द्वौ भेदौ ग्राह्यौ । शेषं तु सुगमम् । भावना तु प्रत्येकमोधवत्कर्तव्येति ॥११७॥११८॥

तदेवं मनुष्यगत्यादिषट्त्रिंशन्मार्गणासु सप्तानां जघन्यस्थितिवन्धस्वामिनोऽतिदिरथ शेष-मार्गणाविषयकसमानवक्तव्यतामादावभिदधाति

सेसासु मग्गणासु सत्तरहं बंधगो लहुठिईए ।

सागाराइविसिद्धो विण्णोयो तदरिहविसुद्धो ॥११९॥

पज्जत्ता-ऽपज्जत्ता दुहावि जीवाऽत्थि जत्थ तत्थ भवे ।

पज्जत्तो सव्वाहिं पज्जत्तीहिं ति वत्तव्वं ॥१२०॥

(प्रे०) “सेसासु” इत्यादिगाथाद्वयी गतार्था, केवलं यथाऽऽयुस्त्रिकवर्जानां सर्वोत्तरप्रकृतीना-मुत्कृष्टा स्थितिः संक्लेशाविक्रये सति निर्वर्त्यते, तथा तासां जघन्या स्थितिर्विशुद्ध्याविक्रये सति निर्वर्त्यते । उक्तं च पञ्चसंग्रहे

“सव्वाण ठिई असुमा, उकोसुकोससकिलेसेण । इयरा उ विसोहीए सुरनरतिरिआउए मोत्तु” ॥ इति ॥

तत्रापि यासु मार्गणास्त्रौषिकजघन्यस्थितिर्न वक्ष्यते, तासु सा न सर्वविशुद्धिप्रत्यया, किन्तु तत्प्रायोग्योत्कृष्टविशुद्धिहेतुका । यासु मार्गणासु सर्वविशुद्धिप्रत्यया जघन्या स्थितिर्वक्ष्यते, तास्वनन्तरमेव तत्स्वामिन ओधवत्सर्वविशुद्धा अतिदेशेनाभिहिताः, शेषमार्गणासु त्वोधवज्जघन्यस्थितिवन्धाभावात्त-द्वन्धका न सर्वविशुद्धाः, किन्तु तत्प्रायोग्यविशुद्धा इत्येतद्दर्शनार्थं शेषमार्गणासु सप्तकर्मणां जघन्य-स्थितिवन्धस्वामिशेषणतया “तदरिहविसुद्धो” इत्यभिहितम् । वस्तुतस्तु सप्तानां सर्वजघन्यस्थितेर-प्यसंख्येयैरध्यवसायैर्व्यमानत्वात् तेषां चाध्यवसायानां विशुद्धेः परस्परं तारतम्येन वर्तनात् सर्वविशुद्धा इव तत्प्रायोग्यविशुद्धा अप्यौषिकजघन्यस्थितेर्वन्धका भवन्ति, तथाऽपि सर्वजघन्यस्थितिवन्धप्रायोग्य-

सर्वाध्यवसायानां सर्वजवन्यस्थितिवन्धहेतुकत्वादेव सर्वविशुद्धत्वं विवक्षित्वा पूर्वमोधतो यासु चौधिक-
जवन्यस्थितिवन्धस्तासु मार्गासु तद्वन्धकानां सर्वविशुद्धत्वं दर्शितम् । अत्र शेषमार्गासु त्रौधिक-
जवन्यस्थितिवन्धाम्नाज्जवन्यस्थितिवन्धस्वामिनस्तत्प्रायोग्यविशुद्धा इत्युक्तमिति ॥११६॥१२०॥

तदेवं दर्शिता शेषमार्गाविषया सामान्यवक्तव्यता । साम्प्रतं यो विशेषस्तं प्रचिकटयिषुराह

अथ विसेसो वुच्चइ सत्तण्हं बंधगो लहुठिईए ।

पढमदुइअसमये खलु असणिएओ आगओ णेयो ॥१२१॥

णिरय-पढमणिरयेसुं अपज्जणर-देव-भवनजुगलेसुं ।

(प्रे०) “अथ विसेसो वुच्चइ” इत्यादि “अथ” इति यास्वनन्तरं सप्तानां कर्मणां जवन्य-
स्थितिवन्धस्वामी सामान्यतस्तद्योग्यसर्वशुद्ध इति वक्तव्यतया दर्शितस्तासु शेषमार्गास्वित्यर्थः । तासु
शेषमार्गासु किमित्याह “विसेसो वुच्चइ” इति तासु साम्प्रतं विशेष उच्यत इति प्रतिज्ञा । तामेव
निर्वाहयन् तत्तन्मार्गासु विशेषमाह “सत्तण्ह” इत्यादिना, आयुर्वर्जसप्तानां कर्मणां ‘लघुस्थितेः’-
जवन्यस्थितेर्वन्धकः, ज्ञेय इति गाथाप्रान्तेऽन्वयः । को ज्ञेय इत्याह “पढमे” इत्यादि, मार्गायाः
प्रथमसमये द्वितीयसमये च वर्तमानोऽसंज्ञित आगतः, असंज्ञिपञ्चेन्द्रियेभ्यश्च्युत्वाविग्रहगतौ नारका-
दितया भवप्रथमद्वितीयसमययोर्वर्तमानो जीव इत्यर्थः । केषु मार्गाभेदेष्वित्याह “णिरय” इत्यादि,
निरयगत्योद्य-प्रथमपृथिवीनिरयभेदयोः, अपर्याप्तनर-देवौद्य-भवनपतिव्यन्तरदेवेष्वित्येतेषु परमार्गा-
भेदेष्वित्यर्थः । इदमुक्तं भवति एकेन्द्रियाद्यसंज्ञिभ्यश्च्युत्वासंज्ञित्वेनोत्पद्यमाना जीवा विग्रहगतौ
वर्तमानाः सन्तोऽसंज्ञिप्रायोग्यं स्थितिवन्धं कुर्वन्ति, यदा तूत्पत्तिस्थानं प्राप्नुवन्ति तदाऽऽहारं कुर्वन्तः
संज्ञिप्रायोग्यमन्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमाणां स्थितिवन्धं निर्वर्तयन्ति, इत्थं हि येषु देवेषु नारकेषु चैते
उत्पद्यन्ते तेषु सर्वजवन्यस्थितिवन्धस्तेषां विग्रहगतौ वर्तमानानामसंज्ञिभ्य आगतानां जीवानां भवति,
असंज्ञिभ्यश्च्युत्वा तु ते प्रथमनरके भवनपतिदेवेषु व्यन्तरेषु चोत्पद्यन्ते, न पुनः शेषनरकेषु देवेषु वा ।
अतः शेषदेवनरकभेदान् विहाय यासु मार्गासु प्रथमपृथिवीनरकजीवा भवनपतिव्यन्तरदेवा वा
समाविष्टास्ता एव संगृहीताः । अपर्याप्तमनुष्यमार्गायामिव पर्याप्तमनुष्यमार्गायामप्यसंज्ञिन
उत्पद्यन्ते, तथापि पर्याप्तमनुष्येषु सर्वजवन्यस्थितिवन्धं कुर्वन्तः क्षपका एव प्राप्यन्त इति पर्याप्त-
मनुष्यमार्गाणां त्यक्त्वाऽपर्याप्तमनुष्यमार्गाणां संगृहीता । ननु भवतूक्तदेवनरकगतिभेदपञ्चकस्य संग्रहः,
न पुनरपर्याप्तमनुष्यमार्गाभेदस्यापि संग्रहो युज्यते, अपर्याप्तमनुष्यमार्गायामसंज्ञिजीवानामेव
समावेशेन भवप्रथमसमयद्वयादन्यत्रवर्तमानानामपि जवन्यस्थितिवन्धस्वामित्वसम्भवाद् ? इति चेद्,
सत्यम्, तथाऽपि शतक-ग्रन्थादिवदत्राप्यभिप्रायविशेषेण मनुष्यापर्याप्तमार्गायां संज्ञ्यपर्याप्तजीवा एव
गृहीता बोद्धव्याः । उक्तं च शतके “सेसासु जाण दो दो” इति । अत्र “दो दो”, इत्यनेन संज्ञि-
पर्याप्ता-ऽपर्याप्ता द्वौ द्वौ जीवभेदावभिमतौ विज्ञेयौ । उक्तं च तच्चूर्णौ “सेसासु जाण दोदो उ” इति

णिरयगढमणुयगइदेवगइसु दो दो जीवद्वाणाणि, सन्निपञ्जत्तगा अपञ्जत्तगा य” इत्यादि । इत्थं ह्यपर्याप्त-
मनुष्यमार्गणायां केवलान् संज्ञिजीवानधिकृत्य जघन्यस्थितिवन्धे चिन्त्यमाने भवप्रथमद्वितीयसमययो-
र्वर्तमाना एव जघन्यस्थितिवन्धस्वामितया प्राप्येरन्निति न कञ्चिदोपमुत्पश्याम इति ॥१२१॥

अथ शेषनिरयदेवमेदेषु प्रस्तुतसप्तकर्मसत्कजघन्यस्थितिवन्धस्वामिविषयकविशेषं दिदर्शयिषुः
प्रसङ्गादन्यत्रापि सममेव दर्शयति

सेसणिरयदेवेसुं विउवदुगे होइ सगमत्ती ॥१२२॥

(प्रे०) “सेसणिरय” इत्यादि, उक्तशेषेसु द्वितीयादिसप्तमपृथ्वीभेदमिन्नेषु पट्पु निरयमेदेषु
ज्योतिष्कादिसर्वार्थसिद्धविमानान्तेषु सप्तविंशतिदेवगतिभेदेषु ‘विउवदुगे’ ति वैक्रिय-वैक्रियमिश्रकाय-
योगमार्गणाद्वयरूपे वैक्रियद्विके इत्येतासु पञ्चविंशन्मार्गणासु प्रत्येकं “होइसगमत्ती” ति सप्तकर्मजघन्य-
स्थितिवन्धस्वामी ‘सम्यक्त्वी’—अविरतसम्यग्दृष्टिर्मवतीत्यर्थः । कुतः ? एतास्वसंज्ञिनामनुत्पादाद्
देशविरत्यादीनामेकेन्द्रियविकलेन्द्रियादीनामप्रवेशाच्च । प्रविष्टमिध्यादृष्टयाद्यपेक्षयाऽविरतसम्यग्दृष्टीनां
स्थितिवन्धो जघन्यतः स्तोको भवतीति तु सुगमः । इति ॥१२२॥ अथान्यत्राह

तिरिये कगणजोगे दुअणाणाऽयत-तिअसुहलेसासुं ।

अभविय-मिच्छतेसुं अमणा-ऽणाहारगेसुं य ॥१२३॥

होएज्ज बंधगो खलु बायरएगिंदियो, असण्णी उ ।

पंचिंदियतिरियचउग-असमत्तपणिंदियेसु भवे ॥१२४॥

(प्रे०) ‘तिरिये’ इत्यादि, तिर्यग्गत्योद्यमेदे, कर्मण्यकाययोगे, मत्त्यज्ञान-श्रुताज्ञानरूपयो-
र्द्वयोरज्ञानमार्गणयोः, असंयमे, तिसृषु कृष्णाद्यशुभलेख्यमार्गणासु, अमव्य-मिध्यात्वमार्गणयोः,
“अमणाणाहारगेसुं य” ति असंख्यनाहारकमार्गणयोश्च । एतासु तिर्यग्गत्याधनाहारिमार्गणापर्यन्तासु
द्वादशमार्गणासु सप्तानां जघन्यस्थितिवन्धस्वामिविषयः को विशेष इत्याह ‘होएज्ज बंधगो
खलु बायरएगिंदियो’ इति, वादरैकेन्द्रियो ‘वन्धकः’-सप्तानां जघन्यस्थितिवन्धस्वामी भवेदित्यर्थः ।
सर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्त इति तु प्रागुक्तसामान्योक्त्यैव यथासम्भवं योज्यम् । खलुशब्दः पादपूर्वै ।
सुगमं चेदम्, एतासु प्रत्येकं क्षपकाणामुपशमकानां वाऽप्रवेशात्, शेषवन्धकेषु वादरैकेन्द्रियैरेव स्तोक-
स्थितिवन्धस्य करणाच्चेति । ‘असण्णी उ’ ति असंज्ञी तु, भवेदिति गाथाप्रान्तेऽन्वयः । सप्तानां
जघन्यस्थितिवन्धस्य स्वामीति गम्यते । कुत्रेत्याह “पंचिंदिये” इत्यादि, पञ्चेन्द्रियतिर्यगोद्यमपर्याप्ता-
ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यक्-तिरश्चीलज्ञाने पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मार्गणाभेदचतुष्केऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियमार्गणाभेदे
चेत्यर्थः । एतासु प्रत्येकं पञ्चेन्द्रियजीवा एव समाविष्टाः, पञ्चेन्द्रियेषु तु सर्वहस्वस्थितिवन्धः
संयतानां भवति, ततश्चाधिकोऽसंज्ञिनाम्, तेभ्यः पुनरधिकः शेषपञ्चेन्द्रियाणामिति प्रागुक्ताल्पवहुत्वा-

द्रव्यत एव । अधिकृतमार्गणामु संयतानामप्रवेशादुक्तनीत्याऽसंज्ञिनो जघन्यस्थितिवन्वस्वामिनो भवन्तीति तथैवामिहिता इति । तिरश्चीमार्गणायामसंज्ञिजीवसत्त्वं तु “थीतरपण्डि चरमा चउ” इत्यादिनाऽन्यत्र षड्शोत्यादौ स्त्रीपुंवेदमार्गणादावभिहितनीत्याऽत्रापि बोद्धव्यमिति ॥१२३॥१२४॥

एगिंदिये णिगोए पणपुह्वाईसु वायरो णेयो ।

वेइंदियो भवे बंधगो अपज्जत्ततसकाये ॥१२५॥

(प्रे०) “एगिंदिये” इत्यादि, एकेन्द्रियौघे, “णिगोए”ति साधारणवनस्पतिकायौघभेदे, “पणपुह्वाईसु”ति पृथिवीकायादिवनस्पतिकायान्तेषु पञ्चसु पृथिव्याद्यौघमार्गणाभेदेऽप्यन्येतासु सप्तमार्गणासु प्रत्येकम् “वायरो णेयो”ति वादरैकेन्द्रियपृथिवीकायादिजीवः सप्तानां जघन्यस्थितिवन्वस्वामी ज्ञेयः । अत्रापि पर्याप्त इति तु प्रागुक्तसामान्योक्त्यावगन्तव्यम् । एवमेवोत्तरत्रापि विज्ञेयम् । कुतो वादर एव स्वामी ? उच्यते, सजातीयपर्याप्ता-ऽपर्याप्तजीवराशिषु पर्याप्तानामिव सूक्ष्म-वादरजीवराशिषु वादरजीवानामेवाधिकविशुद्धिसम्भवेन जघन्यस्थितिवन्वसंभवात् । उक्तं च शकचूर्णौ “एगिंदियेसु सव्वविमुद्धो वायरएगिंदियपज्जत्तगोत्ति तमि सव्वजहन्ना ठिठं भवठं” इति । “वेइंदियो भवे”ति द्वीन्द्रियजीवः सप्तकर्मसत्कजघन्यस्थितेर्वन्धकः—स्वामी भवेदित्यर्थः । कस्यां मार्गणायामित्याह “अपज्जत्ततसकाये”ति अपर्याप्तत्रसकायमार्गणाभेद इत्यर्थः । सुगमम्, अत्र संयतानामेकेन्द्रियाणां वाऽप्रवेशादिति ॥१२५॥

तदेवम् “गइ-इंदिय-काये”इत्यत्र गतिमार्गणासत्कसप्तचत्वारिशङ्केषु “ओघव्व मणुसत्तिगे” इत्यादिना पृथक् पृथक् सप्तकर्मणां जघन्यस्थितिवन्वस्वामित्वं दर्शितम् । इन्द्रियमार्गणासत्कोनविशति-भेदेभ्यः कायमार्गणासत्कद्विचत्वारिशङ्केदेभ्यश्च पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियभेदयोस्त्रसकायौघ-पर्याप्तत्रसकायभेदद्वये च प्रागोद्यतम् (गाथा ११७) प्रस्तुतस्वामिनो दर्शिताः, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-मार्गणायामनन्तर—(गाथा १२४)गाथायां तयैकेन्द्रियौघाद्यष्टमार्गणासु प्रकृत—(गाथा १२५) गाथायां विशेषोऽभिहितः । इत्थं चावशिष्टा इन्द्रियकायमार्गणाभेदेभ्योऽष्टचत्वारिशङ्केदाः । तेष्वष्टचत्वारि-शङ्केदेष्वपि “सेसासु मग्गणासु” इत्यादि०गाथा—(११६-२०) द्वयोक्तसामान्यवक्तव्यत्वेनैव प्रस्तुत-स्वामित्वप्ररूपणस्य पर्याप्तत्वेन विशेषवक्तव्यताया अभावात्ता अष्टचत्वारिंशन्मार्गणा विहाय साम्प्रतं क्रमप्राप्तयोगमार्गणामत्कशेषभेदेषु जघन्यस्थितिवन्धस्वामिविषयकविशेषं दिदर्शयिपुराह

तिरियव्व उरलमीसेऽणंतरकाले सरीरपज्जत्ति ।

यो णिट्ठवेउ सो वा णेयो तिसु मीसजोगेसु ॥१२६॥

(प्रे०) “तिरियव्व” इत्यादि, तिर्यग्गत्योवमार्गणाभेदवत् सप्तप्रकृतीनां जघन्यस्थितिवन्ध-स्वामी वादरैकेन्द्रियजीवो भवतीत्यर्थः । कस्यां मार्गणायामित्याह “उरलमीसे”ति औदारिक-

मिश्रकाययोगमार्गाणाम् । सुगमम् । केवलमसौ करणापर्याप्तो बोद्धव्यः । कुतः ? लब्धपर्याप्त-
वादरैकेन्द्रियापेक्षया करणाऽपर्याप्तस्य वादरैकेन्द्रियस्याधिकविशुद्धेः सम्भवादिति । अथ योगमार्गाणा-
सत्काऽऽहारकाऽऽहारकमिश्रकाययोगभेदद्वये न कश्चिद्विशेषोऽभिहितः, अतस्तत्र वक्तव्योऽसौ, नवरमा-
हारककाययोगे “सेसासु” (गाथा-११६) इत्यादिनाऽभिहितसामान्यवक्तव्यतयैव पर्याप्तत्वेन नास्ति
कश्चिद्विशेषोऽभिधानीयः, अर्यात्तत्र सामान्यवक्तव्यतयाऽभिहिताः साकारादिविशेषणविशिष्टास्तत्प्रायोग्य-
विशुद्धा जीवाः सप्तमूलप्रकृतीनां जघन्यस्थितिवन्धस्वामिनः । इत्यमेवैकेन मतेनाऽऽहारकमिश्रकाय-
योगमार्गाणामेवेऽपि, नवरं मिश्रयोगमार्गाणात्रये “सेकाले पञ्जत्ति निवृत्त स व मुण मीसजोगेसु ॥६३॥”
इतिवचनाद् यथा मतान्तरेण शरीरपर्याप्तिनिष्ठापनादवगमनन्तरसमय एवोत्कृष्टस्थितिवन्धमात्रात्तत्र
मिश्रयोगचरमसमये वर्तमाना जीवा एवोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनो भवन्ति, तथा तेन मतेन मिश्रयोग्य-
वस्यायामुत्कृष्टसंक्लेशस्येवोत्कृष्टविशुद्धेरपि तदानीं मिश्रयोगचरमसमये एव सम्भवाज्जघन्यस्थिति-
वन्धोऽपि तदानीं भवति, अतो मतान्तरेण मिश्रयोगचरमसमये वर्तमाना एव जघन्यस्थितिवन्ध-
स्वामिनो भवन्तीत्येतावद्विशेषस्य सङ्गात्तत्तं दर्शयति “णंतरकाले सरीरपञ्जत्ति’ मित्यादि,
गतार्थम् । केवलमाद्यमते उक्तविशेषणानामप्यत्रानुवर्तनादौदारिकमिश्रकाययोगे शरीरपर्याप्तिनिष्पत्तेरर्वा-
क्षामये वर्तमाना वादरैकेन्द्रियास्तथा वैक्रियमिश्रकाययोगे शरीरपर्याप्तिनिष्पत्तेरर्वाक्षसमये वर्तमानाः
सम्पद्दष्टिदेवनारकाः सप्तानां जघन्यस्थितिवन्धस्वामिन इति बोद्धव्यमिति ॥१२६॥ गता योग-
मार्गाणामेदं प्रस्तुतस्वामित्ववक्तव्यता । अथ वेदकपायादिमार्गाणासत्कशेषभेदेषु दर्शयन्नाह

वेअ-कसायतिगेसुं समइअ-छेएसु वंगो खवगो ।

होइ चरमठिइवंधे विभंग-देसेसु संयमाभिमुहो ॥ २७॥ (गीतिः)

(प्रे०) ‘वेअकसायतिगेसुं’ मित्यादि, त्रिकशब्दस्य प्रत्येकं योजनाद् वेदत्रिक-कपायत्रिकयोः ।
अत्र कपायत्रिकेन लोभमार्गावर्जाः शेषाः क्रोवादिमार्गा गृह्यन्ते, लोभमार्गाणां प्रागेवौघवदति-
दिष्टत्वादिति । तथा “समइअ” इत्यादि, सामायिकसंयम-छेदोपस्थापनसंयममार्गाण्योः प्रत्येकम्
‘वंगो खवगो’ति सप्तप्रकृतिसत्त्वजघन्यस्थितेर्वन्धकः स्वामी ‘क्षपकः’—चारित्रमोहनीयक्षपकः,
भवतीत्युत्तरार्थेऽन्वयः । ननु कथं चारित्रमोहनीयक्षपक इति गम्यते ? उच्यते, “चरमठिइवंधे”
इत्यनन्तरवच्यमाणवचनेन, यतः प्रकृतमार्गाणास्वपि निरुक्तक्षपको जघन्यस्थितिवन्धस्वामी तदा भवति
यदाऽसौ चरमस्थितिवन्धे वर्तन्ते । अत्र चरमस्थितिवन्धः सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानकसत्को ग्रहीतुं न
युज्यते, अतोऽसौ प्रस्तुतस्त्रीवेदादितत्तन्मार्गाणापेक्षया ग्राह्यः । स्त्रीवेदादिना क्षपकश्रेणिमास्त्य स्त्री-
वेदादेस्त्वयिच्छेदादवगम्यमानं तत्तन्मार्गाणासत्कं चरमस्थितिवन्धं कुर्वन् जीवः प्रकृतस्थितिवन्धस्वामी
भवतीति भावः । ‘विभंगदेसेसु’ति विभङ्गज्ञान-देशसंयममार्गाण्योः प्रत्येकं “संयमाभिमुहो”ति
“चरमठिइवंधे” इत्येतद्देहलोदीपकन्यायेनात्रापि संबध्यते, ततः प्रस्तुतमार्गाण्योश्चरमस्थितिवन्ध-

निर्वर्तकः यः संयमाभिमुखः स इत्यर्थः, यस्मिन् स्थितिवन्धे समाप्ते सति संयतो भविष्यति तस्मिन् स्थितिवन्धे वर्तमान इति यावत् । इति ॥१२७॥

अथ मिश्रयोगमार्गणात्रयवद् यासु मार्गणासु विकल्पद्वयं ताः संगृह्य तत्राह

अपमतो अहवा से बंधमि कयकरणो हवेहिइ जो ।

सो णेयो परिहारे तेउपउमवेअगेसुं य ॥१२८॥

(प्रे०) “अपमतो” इत्यादि, वक्ष्यमाणमार्गणासु सप्तकर्मसत्कजवन्यस्थितिवन्धकोऽप्रमत्त-
संयतः, ज्ञेय इति परेणान्वयः । तास्वेव मार्गणासु मतान्तरेण पुनरन्यं विशेषमाह ‘अहवा’
इत्यादिना, अथवा-मतान्तरे “से बंधमि कयकरणो हवेहिइ जो सो णेयो”ति शेषादस्यानन्त-
यर्थिकत्वेनाऽनन्तरे ‘वन्धे’-स्थितिवन्धे कृतकरणो भविष्यति यः स ज्ञेयः, एवम्भूतोऽप्रमत्तसंयत ज्ञातव्य
इत्यर्थः । स्वस्यानाप्रमत्तसंयतापेक्षया क्षायिकसम्यक्त्वमिमुखस्यास्य विशुद्धेराविक्यादित्यभिप्रायः ।
कासु मार्गणास्त्रित्याह “परिहारे तेउपउमवेअगेसुं य”ति परिहारसंयमे तेजोलेख्या-पद्मलेख्या-वेदक-
सम्यक्त्वमार्गणाभेदेषु च, एतासु चतसृषु मार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । इयमत्र भावना क्षपकश्रेणि
प्रतिपत्ता यदाऽनन्तानुबन्धचतुष्कं मित्यात्वमोहनीयं मिश्रमोहनीयं च यथाविधि सर्वथा क्षपयित्वा
क्रमशः सम्यक्त्वमोहनीयस्यापि चरमखण्डं क्षपयति तदा कृतकरणा उच्यते । उक्तं च कषायप्राभृत-
चूर्णौ “चरिमे ट्ठिद्विखड्ग एणिट्ठिदे कदकरणिज्जो त्ति भण्णदे !” इति । एवम्भूतो हि कृतकरणोऽ-
विरतसम्यग्दृष्ट्यादीनामन्यतमो भवति, तत्राप्रमत्तसंयतस्य शेषाविरतसम्यग्दृष्ट्याद्यपेक्षया विशुद्धत्वा-
दसावेव प्रकृते गृह्यते, अयं ह्यप्रमत्तकृतकरणाः कृतकरणाद्धायाः प्राक् सम्यक्त्वमोहनीयस्य चरमस्थिति-
खण्डमुत्कीरयन् सम्यक्त्वपुद्गलोरच वेदयन् यं चरमस्थितिवन्धं करोति सः स्थितिवन्धः प्रस्तुत-
मार्गणाभाविसर्वस्थितिवन्धापेक्षया स्तोकः भवति, तदानीं क्षायिकसम्यक्त्वमिमुखस्य तस्य शेषाप्रमत्त-
संयतापेक्षया विशुद्धत्वादिति द्वितीयमताभिप्रायः । प्रथममताभिप्रायेण तु क्षायिकसम्यक्त्वमिमुखानां
कृतकरणाद्धायाः प्रागनन्तरस्थितिवन्धं कुर्वतां यथा जघन्यस्थितिवन्धप्रायोग्यविशुद्धिरवाप्यते, तथा
स्वस्यानगतानामपि निमित्तान्तरेण तादृशी विशुद्धिरवाप्यते । इत्थं न केवलं कृतकरणाद्धायाः
प्रागनन्तरस्थितिवन्धं कुर्वतामेव जघन्यस्थितिवन्धस्वामित्वम्, किन्तु तदन्याऽप्रमत्तसंयतानामपि । ततः
प्रथममतेऽप्रमत्त इत्येतावन्मात्रमभिहितम्, तेनैवोक्तोभयविवन्धकानां ग्रहणात् । द्वितीयमते तु
केवलानां कृतकरणाद्धायाः प्रागनन्तरस्थितिवन्धं कुर्वतां जघन्यस्थितिवन्धस्वामितया “से कालमि”
इत्यादिशेषाभिधानपूर्वकं स्वस्यानसंयतानां जघन्यस्थितिवन्धस्वामितया प्रतिषेधः कृत इति । ननु
एतन्मतद्वयमपि परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणायां वेदकसम्यक्त्वमार्गणायां च कृतकरणाद्धायाः
प्रागनन्तरस्थितिवन्धं कुर्वतां जीवानां प्रवेशात् तयोर्द्वयोर्मार्गणयोः सङ्गच्छते, न पुनः शेषयोस्तेजः-

पद्मलेश्यामार्गणयोरपि, अन्यत्र कृतकरणाद्धायाः प्रागनन्तरस्थितिवन्धं कुर्वतां शुक्ललेखाया एव सद्भावप्रतिपादनात् । उक्तं च

“सम्यक्त्वस्य च चरमस्थितिखण्डे उत्कीर्णे सति असौ क्षपक कृतकरणा उच्यते । अन्यां च कृतकरणाद्धायां वर्तमान करिचत् कालमपि कृत्वा चतसृणां गतीनामन्यतमस्यां गतावुत्पद्यते । लेश्यायामपि च पूर्वं शुक्ललेखायामासीत्, सम्प्रत्यन्यतमस्यां गच्छति” इति ।

इत्थं कृतकरणाद्धायाः प्राक्शुक्ललेखायाः प्रतिपादनात् कृतकरणाद्धायाः प्रागनन्तर भावि-
जघन्यस्थितिवन्धस्तेजोलेश्यामार्गणायां पद्मलेश्यामार्गणायां वा नावाप्यते, तथा च सत्युभयमतेऽपि
तयोर्द्वयोर्मार्गणयोर्जघन्यस्थितेर्वन्धकाः स्वस्थानाऽप्रमत्तसंयता एव । इत्थं न सङ्गच्छते लेश्यामार्गणा-
द्वये “से कालगि” इत्यादिना द्वितीयमताभिधानम् ? इति चेद्, न, कषायप्राभृतचूर्णौ दर्शनमोह-
क्षपणायाः प्रारम्भतः प्रवृत्ताया अन्यतमशुभलेखाया यथोत्तरं परिणामविशुद्ध्या विशुद्धयमानायाः
कृतकरणाद्धायामप्यन्तर्मुहूर्तं प्रवृत्त्य तत्पश्चात्कापोताद्यन्यतमलेखारूपेण परिणतिरभिहिता । उक्तं च
कषायप्राभृतचूर्णौ

“जइ तेउ-पम्ह-सुक्के वि अतमुहुत्तकदकरणिज्जो” इति ।

अर्थाद्-यः तेजःपद्मशुक्लान्यतमस्यां यस्यां लेखायां दर्शनमोहनीयक्षपणां प्रारभते, स
तस्यां लेखायामेवान्तर्मुहूर्तं कृतकरणो भवति, स एव कृतकरणाद्धाया अर्वाग्भाविनं चरमं जघन्यस्थिति-
वन्धं कुर्वन् शुक्ललेखायामिव तेजःपद्मलेश्ययोरपि जघन्यस्थितिवन्धस्वामी भवतीत्येतस्यापि मतान्तर-
स्य सच्चात् तेजःपद्मलेश्यामार्गणयोरपि विकल्पाभिधानं नासङ्गतमित्यलं विस्तरेण ॥१२८॥

अथान्यत्रहि

उवसामगो उवसमे वट्टंतो होइ चरमठिइबंधे ।

सासाणे चउगइयो निवडंतो संयमा व भवे ॥१२९॥

(प्रे०) “उवसामगो” इत्यादि, “उवसमे” ति औपशमिकसम्यक्त्वमार्गणायामुपश्रेणि-
मारोहन् चरमे स्थितिवन्धे वर्तमान उपशामकः सप्तकर्मणां जघन्यस्थितिवन्धस्वामी भवति । अनिवृत्ति-
करणगुणस्थानचरमस्थितिवन्धे मोहनीयस्य, सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानकचरमस्थितिवन्धे मोहनीयाधु-
र्वर्जानां पण्णामिति विवेकः । इति । “सासाणे” ति सासादनसम्यक्त्वमार्गणायां “चउगइयो” ति
चतुर्गतिकः, नारकाद्यन्यतम इत्यर्थः । अत्रैव विकल्पान्तरमाह “निवडंतो संयमा व भवे” ति
“व”ति वा-अथवा, स च प्रकृतमार्गणायां प्रकृतजघन्यस्थितिवन्धस्वामिविषयकविकल्पप्रदर्शनपरः ।
ततोऽन्यविकल्पेन संयमात् निपतन् यः सासादन्यभूत्, स तत्र प्रथमं स्थितिवन्धं कुर्वन् जघन्यस्थिति-
वन्धस्वामी भवेदित्यर्थः ॥१२९॥

मीसे यो पडिवज्जइ अणंतरम्मि समयम्मि सम्मतं ।

सो बंधगो हवेज्जा सत्तएह ठिईअ हस्साए ॥१३०॥

(प्रे०) “मोसे यो” इत्यादि, मिश्रदृष्टिमागैलायां योऽनन्तरं समये सम्यक्त्वं प्रतिपत्स्यते, स बन्धको भवति । कस्या इत्याह “सत्तप्ते” इत्यादि, प्रायुर्वर्जानां सप्तकर्मणां हन्वायाः—जवन्यायाः स्थितेः । अत्र सम्यक्त्वमिमुखस्य ग्रहणं मिश्रदृष्टीनां सम्यग्मिथ्यात्वगुणस्थानादनन्तरमेव देवसंयमादिगुणस्थानेषु गमनाभावेन देशसंयमाद्यमिमुखत्वस्याऽसम्भवात्, न पुनर्देशसंयमाद्यमिमुखानां व्यावृत्त्यर्थम् । उक्तं च कर्मप्रकृत्युदीरणाकरणवृत्तौ

“सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्युगपत् सम्यक्त्व सयम च न प्रतिपद्यते, तथाविशुद्धेरभावात्, किन्तु केवल सम्यक्त्वमेव” इति । शेषमिश्रदृष्टिजीवापेक्षया सम्यक्त्वमिमुखानां विशुद्धतरत्वेन जवन्यस्थितिवन्धस्वामित्वमिति तु सुगम इति ॥१३०॥

तदेवं प्रदर्शिता सप्तकर्मणां जवन्यस्थितिवन्धस्वामिनः । मान्त्रतमुक्तशेषस्यायुःकर्मणो जवन्यस्थितिवन्धस्य स्वामिनः प्रदिदर्शयिषुः प्रायुक्तनीत्या सर्वमार्गणाविषयकसामान्यवक्तव्यतामादावेव दर्शयति

तप्पाउग्गकिलिट्ठो सव्वत्थाऽऽउस्स लहुठिईअ अवे ।

मागाराइविसिट्ठो वट्ठतो लहुअवाहाए ॥१३१॥

(प्रे०) “तप्पाउग्गे” इत्यादि, सुगमम्, नवरं तत्प्रायोग्यसंक्रिष्टस्य ग्रहणमौघिकजवन्यस्थितिकायुर्वन्धवत् प्रत्येकं मार्गशास्त्रानेषु तिर्यग्-मनुष्य-देवायुषामन्यतमस्य जवन्यस्थितिकायुषो बन्धमात्रात्, तस्य च जवन्यस्थितेः संक्लेशप्रत्ययत्वात् । इदमुक्तं भवति—यदि कस्यामपि मार्गशायां जवन्यस्थितिकमायुर्निरयगतिसत्त्वं बध्नीयात्तदा तस्य निरयायुषोऽशुभत्वेन तस्य जवन्यस्थितेर्वन्धकरतत्प्रायोग्यविशुद्धः स्यात् । न चैतद्धरति, सप्तमपृथिवीनैरयिकन्तेजो-त्रायुकायिकानां तिर्यगायुषस्तथा संख्येयवर्षायुषां युग्मिनां सम्यग्दृष्टिमनुजतिरश्वां च देवायुष एव जवन्यस्थितेर्वन्धात्, एवमेवाऽऽनतकल्पादिदेवानां मनुष्यसत्कस्यैवाऽऽयुषो बन्धात्, शेषाणां च नैरयिकादीनां मनुष्यसत्कस्य तिर्यक्सत्कस्य वा जवन्यस्थितिकायुषो बन्धमात्रात् । इत्थं हि सर्वमार्गशास्त्रायुषो जवन्यस्थितेर्वन्धकाः संक्रिष्टाः प्राप्यन्ते । संक्लेशे तत्प्रायोग्यत्वविशेषणं तु प्राग्बोधव्यमिति ॥१३१॥

तदेवं सर्वमार्गणाविषयकसामान्यवक्तव्यतां प्रदर्शयितुमाह

इह यो होइ विसेसो सो पुच्चइ बंधगो लहुठिईए ।

आउरस जाणियव्वो सव्वेसुं णिरयमेएसुं ॥१३२॥

तिरिय-पणिदितिरिय-णरतिग-सुर-गेविज्जअंतदेवेसुं ।

उरले उरालमीसे विउवगि यमिच्छदिट्ठियो ॥१३३॥

(ग्रे०) “इह यो होइ” इत्यादि, ‘इह’ मार्गणास्थानेषु भण्यमाने आयुषो जघन्यस्थिति-
बन्धस्वामित्वविषये यो भवति विशेषः स उच्यते इति प्रतिज्ञा, तामेव निर्वाहयन्नाह—“बन्धगो” इत्यादि,
आयुषो ‘लघोः’—जघन्याः स्थिते—‘बन्धकः’—स्वामी ज्ञातव्यः, अस्य चान्वयो द्वितीयगतिप्राप्ते
“मिच्छादिद्विगो” इत्यनेन, तेन मिथ्यादृष्टिर्ज्ञातव्य इत्यर्थः । एतेन सम्यग्दृशामायुषो जघन्यस्थिति-
बन्धस्वामितया व्यवच्छेदः कृतः । कासु मार्गणास्वायुषो जघन्यस्थितेः स्वामी मिथ्यादृष्टिर्ज्ञातव्यः ?
इत्याह—“सव्वेसुं णिरयभेएसु” मित्यादि, अष्टष्वपि निरयगतिमार्गणामेदेषु, “तिरिय” ति
तिर्यग्गत्योवे, “पणिदितिरियनरतिग” इत्यत्र त्रिकशब्दस्योभयत्र योजनात् पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्रिकं
नरत्रिकं च, अत्र व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेः प्रत्येकत्रिष्टेनापर्याप्तमेदवर्जः शेषास्त्रयस्त्रयो भेदा
ग्राह्यास्तेषु षट्भेदेष्वित्यर्थः । “सुर” ति देवगत्योदभेदे “गेविज्जञ्चन्तदेवेसु” ति भवनपत्यादिषु
नवमग्रैवेयकान्तेष्वन्येषु चतुर्विंशतिदेवगतिमार्गणामेदेषु चेत्यर्थः । “उरले” ति औदारिककाययोगे
“उराल मोसे” ति औदारिकमिश्रकाययोगभेदे, तथैव “विउवम्मि य” ति वैक्रियकाययोगभेदे, चः
समुच्चये, एतासु समुच्चितासु त्रिचत्वारिंशन्मार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । इति ॥१३२॥१३३॥

अयान्यत्राह

तिरियो णरो व मिच्छो होइ पणिदियदुगे तसदुगे य ।

पणमणवयेसु काये वेअतिगे चउकसायेसु ॥१३४॥

अणणतिगे अयते चक्खुअचक्खूसु असुहलेसामुं ।

भविआ-ऽभवियेसु तहा मिच्छे सण्णम्मि अहारे ॥१३५॥

(ग्रे०) “तिरियो णरो व” इत्यादि, पञ्चेन्द्रियद्विकाद्याहारिपर्यन्तेषु षट्त्रिंशन्मार्गणा-
भेदेषु प्रत्येकं “मिच्छो” ति मिथ्यादृष्टिस्तिर्यग् मनुष्यो वाऽऽयुषो जघन्यस्थितिबन्धस्वामी भवति,
न पुनर्देवो नारको वा; देवनारकाणामनन्तरभवे लब्ध्यपर्याप्ततयोत्पादामावेन प्रकृतमार्गणासु बन्ध-
प्रायोग्यस्य जघन्यस्थितिकस्य लब्ध्यपर्याप्तसत्कायुषो बन्धस्याकरणात्, न वा सम्यग्दृष्टितिर्यग्मनुष्याः,
तेषां देवायुष एव बन्धभावादिति भावः । अक्षरार्थस्तु सुगमः, केवलम् “पणिदियदुगे” इत्यनेनापर्याप्त-
पञ्चेन्द्रियभेदवर्जो पञ्चेन्द्रियौव-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियभेदौ ग्राह्यौ, तथैव “तसदुगे” इत्यनेनाऽप्यपर्याप्त-
त्रसकायभेदवर्जौ शेषौ त्रसकायभेदौ ग्राह्याविति ॥१३४॥१३५॥

अयं मार्गणान्तरेष्वह

मिच्छादिद्वौ देवो सुहलेसामुं सुरो व णिग्यो वा ।

णणतिगे ओहिम्म य सम्म-खड्अ-वेअगेसु भवे ॥१३६॥

(ग्रे०) “मिच्छादिद्वौ देवो” इत्यादि, शुभासु-प्रशस्तासु तेजःपन्न-शुक्लरेखासु प्रत्येकं
मिथ्यादृष्टिर्देवः, आयुषो जघन्यस्थितिबन्धस्वामीति गम्यते । सुगमम् । मनुष्यतिरिक्तां वर्जनं तेषामन्य-

अपुनरुत्पत्तयुक्तं मुक्तं सति तद्वन्धस्तन्मिदं दर्शयन् रन्ध्रकम्

श्रोघतः—साकार-जाग्रत्-शु तोपयुक्त-संज्ञि-सर्वपर्याप्तिपर्याप्ता-ऽन्यतमगतिक-मथ्याद्वक्-सर्वसंश्लिष्टा जीवाः, तादृगीपन्मध्यम-संश्लिष्टा जीवा वा (गाथा-५७।७८) । आदेशतः—सर्वमार्गणसु सामान्यतः साकारादि विशेषणविशिष्टा जीवाः, ते च मार्गणाप्रविष्टपर्याप्ता-ऽपर्याप्तिजीवानां मध्ये पर्याप्ता एव, विशेषतस्तु निम्नलिखितयन्त्रोक्तस्वरूपा ज्ञेयाः (गाथा-८२।८३।८४) ।

स्वामिन	गति	इन्द्रिय	काय.	योग	गाथाङ्का
श्रोघवत्—	सर्वनिरस्यभेदः, अपर्याप्तवर्जित्यिग्ननुष्य-भेदः, देवोषः, भवनपत्यादिसहस्रारा-न्ताश्च ।	२७	२	११	५१-५५-५६
तत्प्रायोग्यसंश्लिष्टा सज्जिन —	अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदः	१	अपर्याप्त-पञ्चेन्द्रियः १	३	५७
" "	अपर्याप्तमनुष्यः पञ्चानुत्तरदेवभेदः	६	कोपसर्व ३६८	६१	५८-५९
" " सज्जिमथ्या-दृष्टय —	आनतादितवमग्नैवेयकान्तत्रयोदशदेव-भेदः	१३	श्रौदारिकमिश्रः १	१५	६०-६१-६४
सर्वसंज्ञिः सहस्रारान्तदेवनारका	.	.	वैक्रियः १	१	६२
तत्प्राः संज्ञिः मिथ्याहन्तदेवनारका	.	.	वैक्रियमिश्रः १	१	६२
" " प्रमत्तसयता —	..	.	आहारकद्विक, २	२	६३
सर्वसंज्ञिः × मिथ्याहन्तियग्ननुष्या	.	.	श्रौदारिकः १	१	६१

बंधविहास्ये मूलपर्याप्तिविषययो

[सप्तानामुत्कृष्टस्थितेः]

२ बादर-सूक्ष्मयोर्मध्ये वादरा एव । ६३ मिश्रयोगत्रये मतान्तरे शरीरपर्याप्तिनिष्ठापनप्राक्समयवर्तिनो जीवा एव ।

स्वामिनः	वेद.	कषाय	ज्ञानम्	संयमः	दर्शनं	लोभ्या	भव्य.	सम्यक्त्वं	संज्ञी	आहारी	↑
सर्वसक्ति X संज्ञिमिथ्यादृष्टय.	त्रिक० ३		प्रज्ञान० ३			कृष्ण० १	मम० १	मिथ्या० १	मना० १	१०	६५-६७
" X मिथ्याहृदेवनारका.	...	.	...	...	....	*नी. का.	...	....	...	२	१०१
" X ईशानान्तदेवाः	....	...	....	...	...	तेजो०	....	....	....	१	१०२
" X सनत्कुमारसिद्धसहस्रारान्ता	...	...	....	....	...	पद्म० १	.	....	...	१	१०३
तत्प्रा० सक्लिष्ट-मिथ्यात्वाभिमुखा				देश० १				मिश्र० १		२	१००-१०४
" " इतरे वा								सास्वा० १		१	१०४
" " अविस्तरसम्पन्नं			मति० श्रुत० प्रवधि० ३		प्रवधि० १			सम्यक्त्वौघ० वेद० प्रोप० ३		७	६८
" असंयमाभिमुख प्रमत्ता			मन.पर्यव०							१	६६
" मिथ्यात्वाऽभिमुख "			सयमौघ० सामायिक छेद० ३							३	६६
" छेदाभिमुखा			परिहार०							१	१००
" मानतादिमिथ्याहृदेवा —	...	...	....	...	शुक्ल० १		.	...	.	१	१०३
" चतुर्गतिकान्यतमा. —								क्षायिक०		१	१०३
" पञ्चेन्द्रिया —	.	.	....	....	.		....	...	प्रसज्यो	१	१०४
तन्नुपशमकोऽनिवृत्तिप्राक्स्थितिबन्धे,				सूक्ष्म०						१	१०१
" अवेद्यवस्थावरमबन्धे, अवेद०	...	...	....	...	...		...	...	.	१	६६
ओघवत्	सर्व० ४		प्रस० १	चक्षु. अच० २			भव्य० १		संज्ञी० १	१०	८१-८५

" नवरमनाहारे तत्प्रायोग्यसक्लिष्टा एव । X सर्वसक्लिष्टवदीशान्मध्यमसक्तिप्रा अपि ।

* नील-कापोतलेश्यामार्गणाद्वये मतान्तरेण केवला नारकजीवा एव, न पुनर्देवा ।

श्रोतः मोहनीयाऽऽयुर्वर्जानां पञ्चां प्रकृतीनां सूक्ष्मसम्परायचरमस्थितिवन्धे वर्तमानाः
क्षपकाः । मोहनीयस्याऽनिवृत्तिनादरचरमस्थितिवन्धे वर्तमानाः क्षपकाः ।

(गाथा ११५)

स्वामिन	गतिः	इन्द्रिय	काय
श्रोतवत्	अपर्याप्तवर्जस्त्रयो मनुष्यगतिभेदा , ३	पञ्चेन्द्रियोष- तत्पर्याप्तभेदी, २	त्रयोषत्तत्पर्याप्तिः २
तत्प्रायोग्यविशुद्धा विग्रहीतिस्था असज्जिभ्य आगता सज्जिन	निरयोष०, प्रथमनिरयो०, अपर्याप्तमनु०, देवोष०, भवन० व्यन्तर० ६ द्वितीयाद्या ६ निरयो- भेदा , ज्योतिष्काद्या २७ देवभेदाश्च,		
„ सम्यग्दृष्ट्य	तिर्यग्गतयोष १		
„ वादरकेन्द्रिया	सर्वे पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदा , ४	अपर्याप्तपञ्चे- न्द्रिय १	
„ असज्जिन		एकेन्द्रियोष १	५ पृथिव्याद्योषभेदाः साधारणवनोषश्च ६
„ वादरजीवा		१	अपर्याप्तत्रय ,
„ द्वीन्द्रिया —			
„ वादरकेन्द्रिया			
मार्गणाविच्छेदादवाक् चरमस्थितिवन्धे क्षपका			
तत्प्रायोग्यविशुद्धसंयमाभिमुखा	....	....	
स्वस्थानाऽप्रमत्तसंयता , अथवाऽन्तरस्थितिवन्धे ये कृतेकेरणा भविष्यन्ति तादृशोऽप्रमत्तसंयता			
सूक्ष्मसम्परायचरमस्थितिवन्धे वर्तमाना उपशमका अन्यतमगति-या , अथवा संयमादागता मनुष्या —			
तन्प्रा०विशु० संन्यक्त्वाभिमुखाश्चरमे स्थितिवन्धे			
सामान्यवक्तव्यतयोक्ता साकारादिविशेषणविशिष्टा- स्तादायोग्यविशुद्धा एकेन्द्रियादिजीवा		शेषा १५ छ	शेषा. ३३ X

छ श्रोतवर्ज वादर-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्ति-सूक्ष्म-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्तिभेदभिन्ना पङ्क्तेः एकेन्द्रियभेदा , श्रोत-
पर्याप्ताऽपर्याप्तिभेदात् नव विकलेन्द्रियभेदाश्च ।

X श्रोतवर्ज वादर-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्ति-सूक्ष्म-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्तिभेदभिन्ना. पृथिव्यप्तेजोवायुसाधारण-
वनस्पतिकायसत्का. प्रत्येक पङ्क्त्यं, त्रय प्रत्येकवनस्पतिकायभेदाश्च ।

जधन्यस्थितिवन्धस्वामिप्रदर्शकं यन्त्रम्

[१३६]

आदेशतः सर्वमार्गणासु साकारोपयोगादिविशेषणविशिष्टा जीवाः, तेऽपि मार्गणायां पर्याप्ता-उपर्याप्तजीवसत्त्वे पर्याप्ता एव, तेऽपि विशेषतो निम्नाऽऽलिखितयन्त्रोक्तस्वरूपाः ।

(गाथा ११६।१२०)

योग.	वेद	कपा०	ज्ञानम्	सयम	दर्शन	लेश्या	मन्त्र	सम्य०	संज्ञी	ब्राह्मरी	संस्तुता	गाथा- क्ला
सर्वे मनोवचो- भेदाः, ओदारि० काययोगौघ० १२	मपगतवेद , १	लोभ १	मत्या- दीनि ४	सयमोघ० सूक्ष्मस० २	चक्षु- रादि० ३	शुक्ला १	भव्य १	सम्य- कवौघ० क्षायि० =	संज्ञी १	ब्राह्मरी १	संस्तुता ३६	११७ ११८ १२१ १२२
वैक्रिय-सन्मि- श्रयोगौ* २ कार्मणः, १			मत्य श्रुता २	असय० १	मशुभा ३	अम० १	मिव्या० १	अस० १	अना० १	१२	३५ ५ ७ १ १ ५ २ ४ १ १ १ १ ५०	१२२ १२३ १२४ १२५ १२५ १२६ १२७ १२७ १२८ १२८ १२८ १२९ १२९ १३० १३६ १३०
औ-मिश्र * १	... स्त्री-पु-नपु. ३	शेषा. ३	...	सामा धेर् २ देश० परिहार० १	तेज- पक्ष० २	क्षायोप० १ औप० सासाद० मिश्र०	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
महारक , तन्मिश्रश्च २*	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	११६ १२०

* मिश्रयोगमार्गणास्थानत्रये मतान्तरेण शरीरपर्याप्तिनिष्ठापनादवाग् मिश्रयोगचरमसमये वर्तमाना जीवा एव प्रस्तुतस्वामिनो भवन्ति, न पुनर्मार्गणाद्विचरमसमयादिषु वर्तमाना इति (गाथा १२६) ।

श्रीघतः—उरुहृष्टनाथाया वृतेमानाः साकारादि विशेषण विशिष्ट-सर्वपर्याप्तिपर्याप्त-तत्प्रायोग्यसंक्लिष्ट-संज्ञि-सिध्यादृष्टयः
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्-मनुष्याः, साकारादि विशेषण विशिष्ट-तत्प्रायोग्यविशुद्धप्रमत्तसंयताश्च (गाथा—७६।८०) ।

आदेशतः—सामान्येन साकारादि विशेषण विशिष्टा एव, विशेषतस्तु नमनाऽऽलिखितयन्त्रोक्तस्वरूपाः ।

स्वाभिन	गति०	इन्द्रिय०	काय०	योग०	गाथाद्वय
तत्प्रायोग्य- सम्प्रादृष्टि० विपुल० मिथ्यादृष्टिश्च	निरयोध० प्रयमादिपञ्चदृष्टि- व्यान्ताश्च, देवोष० श्रेवेय- कान्ताश्च । ३२			वैक्रिय० १	३३ १०७
“ मिथ्यादृष्टि०	सप्तमयुधिनिरीयमेव० १			भौदारिकमिश्र० १	२ १०८
“ सकृष्ट० सज्जिमिथ्यादृष्टि	अपर्याप्तवर्जतिर्यग्मातिभेद० ४				४ १०८
“ विशुद्ध० संज्ञी, असंज्ञी,	अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्० १	अपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय० १	अपर्याप्तवत्तम० १		३ १०९
“ प्रमत्तसयत० “ सकृष्ट० मिथ्यादृष्टिश्च ।	मनुष्यौघ-तत्पर्याप्तभेदो २				२ ११०
“ विशुद्ध०	अपर्याप्तमनु० पञ्चाचानुत्तरदेव० सर्वे एकेन्द्रिय० ↓ ६ “ विकले १६ तयान्तसर्वं ३६	पृथिव्यादिवतस्प- त्यान्तसर्वं ३६	प्राहारक० तन्मिश्रयोगश्च । २		३६ १११

शोधतः जघन्यावाधायां वर्तमानाः साकारादिविशेषणविशिष्ट-तत्प्रायोग्यसंक्लिष्टास्तिर्यग्-
मनुष्याः (गाथा ११६)

स्वामिन	गति०	इन्द्रिय०	काय०	योग०	वेद०	कपा०
तत्प्रायोग्यसंक्लिष्टमिव्या- दृष्टितिर्यग्मनुष्य०		पञ्चेन्द्रियोध- तत्पर्याप्तभेदो २	असौष- तत्पर्याप्ति, २	सर्वमनोवचो० कायोघ० ११	वेद- त्रय० ३	सर्व० ४
„ मिव्याहृदेव०						
„ नारक-देव०						
„ प्रमत्तसंयत०						
तत्प्रायोग्यसंक्लिष्ट०	अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्०अपर्याप्त- मनुष्य० पञ्चानुत्तरदेव० ७	सर्वकेन्द्रिय० सर्वविकल० अपर्याप्त- पञ्चेन्द्रिय० १७	पृथिव्यादिवन- स्पत्यान्ता सर्वभेदा-३६५ अपर्याप्तत्रस० ४०	आहारक० तन्मिश्र० २		
तत्प्रायोग्यसंक्लिष्टमिव्या- दृष्टि०	सर्वे निरयभेद०, तिर्यग्गत्योघ० पञ्चेन्द्रियतिर्यगोघ० तत्पर्याप्ति० तिरश्चो, मनुष्योघ० तत्पर्याप्ति० मानुषो, देवोघ०नवमग्रेवेयकान्ताश्च ४०			श्रीदारिक० तन्मिश्र० वैक्रिय० ३		
	४७	१६	४२	१६	३	४

आदेशतः सामान्येन जघन्यात्राधायां वर्तमानाः साकारादिविशेषणविशिष्टा एव, विशेष-
तस्तु निम्नाऽऽलिखितयन्त्रोक्तस्वरूपाः (गाथा १३१) ।

ज्ञान०	संयम०	दर्शन०	लेश्या०	भव्य०	सम्यक्त्व०	संज्ञी०	आहारी०	सर्वा मार्गाणां	गाथाङ्का
अज्ञान०	असंयम०	चक्षु० अचक्षु०	अशुभ०	सर्व०	मिथ्यात्व०	संज्ञी०	आहारी०		१३४ १३५
३	१	२	३	२	१	१	१	३६	१३६
			शुभ० ३					३	१३६
भूति० श्रुत० अवधि० ३		अवधि०			सम्यक्त्वौघ० क्षायिक० वेदक० ३			७	१३६
मनो- पर्यव० - १	सयमीघ० सामा० छेद० परिहार० ४							५	१३७
	देशसंयम०				सास्वादन०	असंज्ञी,			
	१				१	१		६६	क्षेप०
								४३	१३२ १३३
७	६	३	६	२	५	२	१	१६३	

तमशुभलेख्यायां सेत्यां देवायुष एव चन्वसम्भवादिति । “सुरो व णिरयो वा”ति ‘सुरः’-देवो वा नैरयिको वा, देवनारकान्यतर इत्यर्थः, आयुषो जघन्यस्थितिवन्वस्वामी भवेदिति भाषाप्रान्तेऽन्वयः । केषु मार्गशाभेदेष्वित्याह “णाणत्तिगे” इत्यादि, मनःपर्यवज्ञानवर्जे ज्ञानत्रिके, मतिज्ञानादिमार्गशाभेदत्रय इत्यर्थः । अत्रधिदर्शनमार्गशायां, चः समुच्चये, स च व्युत्क्रमेणोत्तरत्र योज्यः । “सम्मत्तेइ-अवेअगेसु”ति सम्यग्त्वौघ-त्रायिकमन्यक्त्व-वेदकसम्यक्त्वमार्गशासु चेत्यर्थः । एतासु सप्तमार्गशासु प्रत्येकं सम्यग्दृष्टयो जीवा एव समाविष्टाः, तेभ्योऽनन्तरमेव मनुष्यतयोत्पत्त्यमानानां देवनारकाणामेव जघन्यस्थितिवन्धः सम्भवति, न पुनर्देवतयोत्पत्त्यमानानां मनुष्यतिरश्चामितिकृत्वा देवनारका एव जघन्यस्थितिवन्वस्वामिनोऽभिहिता इति ॥१३६॥ अथ यासु मार्गशासु प्रमत्तादिसंयतानां सद्भावेऽपि केवलानां प्रमत्तानामेव जघन्यस्थितिवन्वस्तासु मार्गशासु तथैव दर्शयन्नाह

आउरस लहुठिईए णायवो वंधगो पमत्तजई ।

मणणाण-संयमेसुं समइअ-छेअ-परिहारेसुं ॥१३७॥

(प्रे०) “आउरसो”त्यादि, प्रकृतस्याऽऽयुषो लघुस्थितेर्वन्धकः ‘प्रमत्तयतिः’-प्रमत्तसंयतो ज्ञातव्यः, अप्रमत्तादिपेक्षया तस्यैव संक्लेशाधिक्येन लघुस्थितिवन्धमोवात् । केषु मार्गशाभेदेष्वित्याह-“मणणाणे”त्यादि, मनःपर्यवज्ञान-संयमौघमार्गशाभेदयोः, सामायिकसंयम-छेदोपस्थापनसंयम-परिहारविशुद्धिकसंयममार्गशाभेदेषु चेत्यर्थः । सुगमम् । इदन्तु बोद्धव्यम् यास्वपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-निर्यगाद्येकोनसप्ततिमार्गशासु कश्चिदपि निशेषो नाभिहितस्तासु सामान्यवक्तव्यतायां दर्शितविशेषणा-न्येषापर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगादितत्तन्मार्गशागतजीवापेक्षया विशेषतया बोद्धव्यानि, ततश्च तासु मार्गशासु साकारादिविशेषणविशिष्टा जघन्यायामत्रायां वर्तमानास्तत्प्रायोग्यसंक्लिष्टा जीवा आयुषो जघन्यस्थितिवन्वस्वामिनः । ताश्च मार्गशा इमाः-अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदः, अपर्याप्तमनुष्यभेदः, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियजातिभेदः, अपर्याप्तसकायभेदः, पञ्चानुत्तरविमानसत्का देवजातिभेदाः, सप्तैकेन्द्रियमार्गशाभेदाः, नव द्वीन्द्रियादिविकलेन्द्रियमार्गशाभेदाः, पृथिव्यादिपञ्चकायमार्गशासत्का एकोनचत्वारिंशद्भेदाः, आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगभेदौ, देशसंयत-सासादना-ऽसंज्ञिमार्गशाभेदाश्चेति । नचा-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियत्रसमार्गशयोर्नारकदेवानां व्यावृत्तये प्रस्तुतस्वामिविशेषणतया तिर्यग्मनुष्या इति विशेषणं कथं नाख्यातेति वाच्यम् । नारकदेवानां प्रकृतिवन्धस्वामित्वाभावेन तत एव व्यावृत्तत्वादिनि ॥१३७॥

तदेवमभिहिता मार्गशास्थानेष्वपि शेषस्यायुःक्रमेणो जघन्यस्थितिवन्धस्वामिनः, इत्थं च गतं द्वितीयं स्वामित्वद्वारम् ॥

॥ इति चन्वविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे द्वितीयाधिकारे द्वितीय स्वामित्वद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथ तृतीयं साधादिद्वारम् ॥

साम्प्रतं “साइआई”त्यनेनोद्दिष्टं तृतीयं साधादिद्वारम् । तत्र चोत्कृष्ट-जघन्य-तदितरमेदा-
चतुर्धा विभक्तानां स्थितीनां प्राग्बोधत आदेशतश्च साधादिवन्धप्रकाराश्चिन्तनीयाः । तत्रादौ
तावदोद्यतश्चिन्तयिषुर्गार्थाद्वयमाह

सत्तएहं कम्माणं भंगा साई अणाइधुवअधुवा ।
चउरो अजहणणाए ठिईअ बंधे मुण्णेयव्वा ॥१३८॥
सत्तएहुक्कोसेयर-जहणणाएऽस्थि साइअधुवा दो ।
आउस्स चउविहाणं ठिईए बंधे वि ते णेया ॥१३९॥

(प्रे०) “सत्तएहं”मित्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलकर्मणाम् “साई अणाइधुवअधुवा”
ति सादिरनादिध्रुवाऽध्रुवाश्च चत्वारो भङ्गाः-प्रकाराः, ज्ञातव्या इति गार्थाप्रान्तेऽन्वयः । अत्रैकजीवमधि-
कृत्य य उत्कृष्टादिस्थितिवन्धः पूर्वव्यवच्छिन्नोऽभूतपूर्वो वा प्रारब्धः, स सादिरुच्यते, सह आदिना
वर्तते इतिकृत्वा । यस्त्वनदिस्मालात्सन्ततिभावेन प्रवृत्तोऽन्तराले कदाचिदपि न व्यवच्छिन्नः
सोऽनादिर्विज्ञेयः । यस्त्वननागतकालेऽपि न कदाचिद् व्यवच्छेदं प्राप्स्यति, स ध्रुवः । यः पुनरायत्यां
नियमेन व्यवच्छेदं यास्यति, सोऽध्रुवश्चात्रसातव्यः । किं सप्तानामुत्कृष्टादिचतुर्विधस्थितिवन्धे एते
चत्वारो भङ्गा ज्ञातव्या उत करिगश्चिदेवेत्याह “अजहणणाए”इत्यादि, सर्वजघन्यस्थितिवन्धस्थान-
लक्षणमेकं स्थानं त्यक्त्वा शेषसर्वस्थितिवन्धस्थानसमुदायलक्षणाया अजघन्यायाः स्थितेर्वन्धे इत्यर्थः,
न पुनः समयाधिकजघन्यायाः, द्विसमयाधिकजघन्यायाः, इत्येवं प्रत्येकस्थानरूपाया अजघन्यायाः;
प्रत्येकस्थानरूपाऽजघन्यस्थितेर्वन्धस्य सादिसान्तमङ्गपतितत्वादिति । सप्तानामुत्कृष्टादिस्थितेर्वन्धे तर्हि
किमित्याह “सत्तएहुक्कोसेयरजहणणाणे”त्यादि, प्रस्तुतानामायुर्वर्जानां सप्तानामुत्कृष्टायाः,
इतरपदादनुत्कृष्टायाः, जघन्यायाश्चेत्येवं शेषत्रिविधायाः स्थितेर्वन्धे “अत्यि साइअधुवा दो”ति
उक्तस्वरूपौ साधध्रुवौ द्वौ भङ्गौ स्त इत्यर्थः । अत्रापि सर्वोत्कृष्टस्थितिवन्धलक्षणमेकं स्थितिवन्धस्थानं
विवर्ज्य शेषसर्वस्थितिवन्धस्थानानां समुदायोऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धतया बोद्धव्यः, न पुनः शेषसर्वस्थिति-
वन्धस्थानानि प्रत्येकरूपेण । इत्थं हि जघन्याऽजघन्यस्थितिवन्धात्मकेन स्थितिवन्धद्वयेन सर्वाण्यपि
स्थितिवन्धस्थानानि संगृहीतानि भवन्ति, उत्कृष्टाऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धात्मकेन च स्थितिवन्धद्वयेनापि
सर्वाण्यपि स्थितिवन्धस्थानानि संगृहीतानि भवन्तीति । अथ शेषस्यायुःकर्मणश्चतुर्विधस्थितिवन्धे

साधादिमङ्गकान् दर्शयन्नाह “आउरस चउविहाण”मित्यादि, आयुःकर्मणो जवन्याऽजवन्यो-
त्कृष्टाऽनुत्कृष्टलक्षणानां चतुर्विधानां स्थितीनां बन्धेऽपि “ते”ति तौ अनन्तरमभिहितौ साधयुवौ द्वौ
भङ्गौ ज्ञेयौ ।

इयमत्र भावना गोहनीयायुर्वर्जानां पर्याणां मूलप्रकृतीनां जवन्यस्थितिवन्धः क्षपकस्य
सूक्ष्मसम्परायचरमस्थितिवन्धे जायते, मोहनीयस्य त्वसौ क्षपकानिष्टतित्रादरचरमस्थितिवन्धे भवति ।
अयं हि सप्तानामपि मूलप्रकृतीनां जवन्यस्थितिवन्धोऽजातपूर्वो यस्य कस्याऽपि जीनस्याऽजवन्यस्थिति-
वन्धादुत्तीर्य तत्प्रथमतया तस्मिन्नेव समये जायत इति सादिः, ततः परं जीणमोहाद्यवस्थायां सर्वथा
न भवतीत्यनुवः सप्तानां जवन्यस्थितिवन्ध इति द्वावेव भङ्गौ सम्भवतः, न ज्ञेयौ । एतस्मादायुर्वर्जशेष-
सप्तप्रकृतिसत्कजवन्यस्थितिवन्धादन्य उपशमश्रेण्यादौ जायमानोऽपि सर्वोऽजवन्यस्थितिवन्धः ।
उपशमकस्याऽपि क्षपकाद् द्विगुणवन्धकत्वादिति भावः । ततश्चोपशान्तमोहाद्यवस्थायां सप्तानामजवन्य-
स्थितिवन्धस्याऽवन्धको भूत्वा यदा तत्स्वामी प्रतिपत्य पुनरपि तासामजवन्यस्थितिवन्धं प्रारभते,
तदाऽजवन्यस्थितिवन्धः सादिर्भवति; वन्धव्यवच्छेदानन्तरं तत्प्रथमतयाऽजवन्यस्थितेर्व्यमानत्वात् ।
उपशान्तमोहगुणस्थानकं चाप्राप्तपूर्वाणामजवन्यस्थितिवन्धस्य व्यवच्छेदाभावेनाऽनादिकोलाग्निरेन्तरं
जायमानत्वादजवन्यस्थितिवन्धोऽनादिः । अमन्यानां ध्रुवः, ध्रुवमिथ्यात्वोदयानां तेषामजवन्यस्थिति-
वन्धस्य कदाप्यनिवर्तनात् । मन्यानामनुवः, क्षपकश्रेण्यायास्तौ नियमेन विरमणादित्येवं सप्तानामजवन्य-
स्थितिवन्धश्चतुर्वोक्तः । एतासामेव सप्तप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्त्रिशत्सागरोपमकोटीकोट्यादिमानः,
स च सर्वसंक्लिष्टमिथ्यादृष्टिपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवेनानुत्कृष्टस्थितिवन्धादवतीर्य कदाचिदेव क्रियते,
नानादित इति सादिः, जवन्येन समयादुत्कृष्टतत्त्वन्तर्मुहूर्ताच्च परतोऽव्यवसायपरावृत्त्याऽनुत्कृष्टे
स्थितिवन्धे क्रियमाणे उत्कृष्टः स्थितिवन्धो नियमेन निवर्तत इत्यनुवः । उत्कृष्टात्प्रतिपन्दात्तुत्कृष्टं
वन्धातीत्यनुत्कृष्टस्थितिवन्धोऽपि सादिः, ततो जवन्यतोऽन्तर्मुहूर्तेनोत्कृष्टतत्त्वान्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणी-
पतिक्रान्तासु पुनरप्युत्कृष्टं स्थितिवन्धं कुर्वतोऽनुत्कृष्टो निवर्तत इत्यनुवः । इत्येवमुत्कृष्टाऽनुत्कृष्टेपु
स्थितिवन्धेयु जीयाः परिभ्रमन्तीति द्वयोरप्यनादिध्रुवत्वासम्भवः, अतः सप्तानां प्रकृतीनामुत्कृष्टानुत्कृष्ट-
स्थितिवन्धौ द्विविधौ कथिताविति । आयुष उत्कृष्टादिस्थितिवन्धस्तु वेद्यमानायुषस्त्रिभागाद्यवशेषे
प्रतिनियतकाल एव जायत इति सादिः, समयादन्तर्मुहूर्ताच्च परतोऽवश्यं निवर्तत इत्यनुवः । इत्येव-
मायुष उत्कृष्टादिचतुर्विधोऽपि स्थितिवन्धः सादिरनुवश्च दर्शित इति । एते ह्यष्टानामपि जवन्यादि-
चतुर्विधस्थितिवन्धसत्का भङ्गाः समस्ताः सन्तोऽष्टसप्तति-(७८)र्भवन्ति । तद्यथा-आयुर्वर्जानां सप्तानां
प्रकृतीनामजवन्यवन्धः साधादिचतुर्वेति कृत्वा सप्तानां चतुर्भिर्गुणैः षष्टाविंशतिर्भङ्गा लभ्यन्ते, तासामेव
सप्तानां जवन्यादित्रयो वन्धाः प्रत्येकं साधयुवमेदाद् द्विधा प्राप्यन्त इति सप्तसु द्वाभ्यां हतेषु सन्सु
जाताश्चतुर्दश, ते च जवन्यादित्रयेण पुनरपि गुण्यन्ते, ततो द्विचत्वारिंशद् भङ्गाः सम्पद्यन्ते । आयुषो
जवन्यादिचतुर्विधोऽपि वन्धः प्रत्येकं साधयुवद्विप्रकार इति चत्वारो द्वाभ्यां ताडिताः सन्तोऽष्टौ

भङ्गा भवन्ति । ततश्चाष्टविंशतिर्द्विचत्वारिंशदष्टौ चेत्येतेषां त्रयाणां राशीनां सङ्कलने सर्वे भङ्गा यथोक्ता अष्टसप्ततिः संजाता इति ॥१३८॥१३९॥

तदेवं दर्शिता ओधतः साधादयो बन्धप्रकाराः । साम्प्रतमादेशतो दिदर्शयिपुरेकामार्यामाह

एवं अचक्खु-भवियेसु एवरि भविये ध्रुवो ण सेसासु ।

अट्ठण्ह चउविहाणं ठिईण साइ-अधुवा दोणिण ॥१४०॥

(ग्रे०) “एवं अचक्खुभवियेसु” इत्यादि, एवंशब्दः सादृश्ये, ततो यथाऽनन्तरमोधतोऽभिहितास्तथैव “अचक्खुभवियेसु” इति अचक्षुर्दर्शनमार्गणायां भव्यमार्गणायां च प्रत्येकमित्यर्थः । उक्तातिदेशेनातिदिष्टार्थेऽवटमानमर्थमपवदति—“एवरि” इत्यादिना, नवरं “भविये” इति भव्यमार्गणायां “ध्रुवो ण” इति य ओधत आयुर्वर्जसप्तानामजवन्यस्थितिबन्धे “ध्रुवः”-ध्रुवभङ्ग उक्तः, सोऽत्र न भवतीत्यर्थः । कुतः ? भव्यमार्गणागतानां भव्यानां सिद्धिगमनयोग्यत्वस्वलक्षणात् । ततः किम् ? ततः क्षपकश्रेणिमारुह्य चरमे जघन्यस्थितिबन्धे प्रारब्धेऽनादिमतोऽप्यजवन्यस्थितिबन्धस्य व्यवच्छेदाद् ध्रुवत्वाभावः । यद्वोपशमश्रेणिमारुह्य सप्तानामवन्धप्राप्तावजघन्यस्थितिबन्धस्य विच्छेदाद् ध्रुवत्वाभाव इति । ननु यद्येवं तर्ह्यचक्षुर्दर्शनमार्गणायां ध्रुवभङ्गोऽपोद्यताम्, अचक्षुर्दर्शनिनामपि क्षपकश्रेणिमारुढानां जघन्यस्थितिबन्धस्य नियमेन भावात्, एवमुपशमश्रेणिमारुढानां सप्तानामवन्धप्राप्तेरपि सम्भवाद् ? इति चेद् न, तत्राऽचक्षुर्दर्शनमार्गणायां भव्याऽभव्यद्विविधजीवानां प्रवेशेन भव्यानामुक्तजघन्यस्थितिबन्धस्याऽवन्धस्य च सम्भवेऽप्यभव्यानां तस्याऽऽकालमसम्भवात्, तदपेक्षया सप्तानां ध्रुवभङ्गस्यापि प्राप्तेर्नापोद्यते ध्रुवभङ्ग इति । शेषभङ्गभावना तूमयत्र सुगमा, भव्याऽभव्यजीवस्वामिकोत्कृष्टाऽनुत्कृष्टस्थितिबन्धयोर्मव्यजीवस्वामिकजघन्यस्थितिबन्धस्य च स्वान्यस्थितिबन्धतयाऽवन्धतया वा नियमेन परावर्तनादिति ।

उक्तशेषमार्गणास्वाह ‘सेसासु’मित्यादिना, अनन्तरोक्तेऽचक्षुर्दर्शन-भव्यमार्गणे विवर्ज्य शेषासु सर्वासु मार्गणासु “अट्ठण्ह” इति तत्तन्मार्गणायां ज्ञानावरणाद्यष्टानामन्यतमवन्धप्रायोग्यप्रकृतीनामुत्कृष्टाऽनुत्कृष्टजघन्याऽजघन्यलक्षणानां चतुर्विधानामपि स्थितीनां, बन्ध इति पूर्वगाथातोऽनुवर्तते, “साइअधुवा दोणिण” इति साधद्रुवौ द्वावेव भङ्गाविति । तत्राऽष्टानामपि प्रकृतीनामजघन्यवर्जानां त्रिविधस्थितीनां त्वोवतोऽपि साधद्रुवौ द्वौ द्वावेव भङ्गौ, ततो मार्गणास्थानेष्वपि तदन्यभङ्गयोरसम्भवात् तावेवोक्तौ । अथवा मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-संयमा-ऽभव्य-भिख्यात्रमार्गणावर्जानु शोऽमार्गणासु प्रत्येकजीवानामवस्थानस्यैव साधद्रुवभङ्गद्वयगतत्वात् मार्गणाप्रविष्टकालमपेक्ष्य चिन्त्यमानाया एकजीवाश्रयायाः स्थितेरपि साधद्रुवौ द्वावेव भङ्गौ प्राप्येते । इदमुक्तं भवति—नानाजीवानाश्रित्य बहूनां मार्गणानामनाद्यनन्तत्वेऽप्येकैकं जीवमपेक्ष्यावक्षुर्दर्शनभव्यमार्गणे तथा मत्यज्ञानादिपञ्चमार्गणाविहाय सर्वा मार्गणाः साधद्रुवा एव, न पुनरनादिध्रुवाः; तासां चैकजीवमाश्रित्यानादिध्रुवत्वाभावे

कुतस्तत्र जायमानानामेकजीवाश्रयाणामुत्कृष्टादिस्थितिवन्धानामनादिद्रुवत्वसम्भवः, न कुतश्चिदित्यर्थः । इत्थं चाऽचक्षुर्दर्शनादिसप्तमार्गणावर्जासु शेषमार्गणास्वेकजीवाश्रयमार्गणावस्थानस्यैव साद्यद्रुवत्वात्तत्प्रयुक्तावष्टकर्मसत्कचतुर्विधस्थितीनां प्रत्येकं द्वौ द्वावेव भङ्गावभिहितौ । अचक्षुर्दर्शन-मव्यमार्गणयोस्त्वन्तरं भाविताः साद्यादिभङ्गाः । मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयमा-ऽमव्य-मिव्यात्वमार्गणानाममव्यजीवमपेक्ष्यौववदनादिद्रुवत्वेऽपि तासु सप्तानां जवन्यस्थितिवन्धो न ओधवद्रुवस्वामिक एव, किन्त्वमव्यस्वामिकोऽपि । कुतः ? मत्यज्ञानादिमार्गणासत्कजवन्यस्थितिवन्धस्यैकेन्द्रियस्वामिकत्वात् । इत्थं च प्रस्तुतपञ्चमार्गणागतसर्वजीवानां सप्तकर्मसत्कजवन्यस्थितिवन्धस्य सम्भवात्, तस्योत्कृष्टान्तरस्याप्यसंख्येयकालचक्रप्रमाणित्वाच्चाऽमव्यजीवा अपि नियमेन प्रस्तुतपञ्चमार्गणाप्रायोग्ययोः सप्तकर्मणां जवन्या-ऽजवन्यस्थितिवन्धयोः परिभ्रमन्ति, ततश्च सप्तानां जवन्याऽजवन्यस्थितिवन्धयोः साद्यद्रुवौ द्वावेव भङ्गौ लभ्येते । सप्तानामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थितिवन्धयोरायुपञ्चतुर्विधस्थितिवन्धयोश्च प्रकृतभङ्गान्वोववदेव विज्ञेयाविति ॥१४०॥

तदेवं समाप्ताऽष्टानामपि मूलप्रकृतीनामुत्कृष्ट-जवन्य-तद्वितरस्थितिवन्धानामेकजीवाश्रिता साद्यादिप्ररूपणा, तत्समाप्तौ च गतं “साइआई”त्यनेनोद्दिष्टं तृतीयं साद्यादिद्वारम् ॥

**ओधत आदेशतत्त्वाऽष्टानामपि मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टादिस्थितीनाम्
साद्यादिवन्धभङ्गप्रदर्शकयन्त्रम्**

मार्गणा- स्थानानि	आयुर्वर्जसप्तानां प्रत्येकम्		आयुपः	
	कस्याः स्थितेः	भङ्गकाः	कस्याः स्थितेः	भङ्गकाः
ओधवत्	अजवन्याया स्थिते.	सादि, अनादि, ध्रुव,	उत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्ट-	सादि, अध्रुव.
अचक्षुर्दर्शने	उत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्ट-जवन्य-	अध्रुव.	जवन्या-ऽजवन्य-	
१	त्रिविधस्थितीनां प्रत्येकम्	सादि, अध्रुव	चतुर्विधस्थितीनां प्रत्येकम्	२
अव्ये	"	"	"	" २
१	अजवन्याया स्थिते —	सादि, अनादि, अध्रुव	३	
शेषसर्वेषु	चतुर्विधानामपि प्रत्येकम् —	सादि, अध्रुव	२	" २

॥ इति बन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे द्वितीयाधिकारे तृतीयं साद्यादिद्वारं समाप्तम् ॥

॥ अथ चतुर्थं कालद्वारम् ॥

सम्प्रति क्रमप्राप्तं चतुर्थमेकजीवाश्रयं कालद्वारम् । तत्र चैकजीवाश्रयं कालं प्रचिकटयिषुरादौ तावेदोऽधतोऽष्टानां मूलप्रकृतीनां यथोक्तोत्कृष्टेतरस्थितिवन्धयोः कालं जघन्योत्कृष्टभेदतो दर्शयन्नाह

सत्तण्ह गुरुञ्च लहू कालो समयो गुरु मुहुत्तंतो ।

अगुरुञ्च मुहुत्तंतो, लहू असंखपरिअट्ठियरो ॥१४१॥

(प्रे०) “सत्तण्ह गुरुञ्च” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनाम् “गुरुञ्च” इति ‘गुरोः’-उत्कृष्टायाः स्थितेः “लहू कालो” इति एकजीवाश्रयो ‘लघुः’-जघन्यः ‘कालः’-बन्धकालः “समयो” इति एकः समयो भवतीत्यर्थः । इदमुक्तं भवति कालद्वारे जघन्याजघन्योत्कृष्टानुत्कृष्टभेदाच्चतुर्धा विभिन्नानां स्थितीनां प्रत्येकं जघन्यत उत्कृष्टतश्च द्विधा बन्धकालस्य प्रमाणं चिन्त्यते, तत्र ज्ञानावरणादिमूलप्रकृतिसत्काया उत्कृष्टादिस्थितेरन्वयो यावत्कालमविच्छिन्नतया प्रवर्तते, तावान् कालस्तस्या उत्कृष्टादेः स्थितेरन्वधकाल उच्यते, सोऽपि विवक्षाभेदेन द्विधा-एकजीवमाश्रित्य नानाजीवान् समाश्रित्य च । तत्र एकेनैव विवक्षितजीवेनारब्ध उत्कृष्टाद्यन्यतमस्थितेरन्वधोऽविच्छिन्नतयोत्कर्षतो यावन्तं कालं प्रवर्तते, परतश्च नियमेन व्युपरमते, तावान् सर्वकाल एकजीवमाश्रित्य तस्याः पूर्वारब्धाया उत्कृष्टाद्यन्यतमस्थितेरुत्कृष्टो बन्धकालो गीयते । तस्या उत्कृष्टाद्यन्यतमस्थितेरिविद्वितैकजीवारब्धो बन्धो यावन्तं समय-द्विसमय-त्रिसमया-ऽन्तर्मुहूर्तकालमनतिक्रम्य नैव विरमति, तावान् समयादिकालस्तु तस्या उत्कृष्टादिस्थितेरैकजीवाश्रयो जघन्यो बन्धकालो भण्यते । इत्यमेव नानाजीवानाश्रित्याप्युत्कृष्टादिस्थितिवन्धकालनिर्वचनं बोद्धव्यम् । अनुत्कृष्टस्थितिवन्धेनोत्कृष्टस्थितिवन्धोर्जसर्वस्थितिवन्धस्थानसमुदायस्तथैवाजघन्यस्थितिवन्धेन जघन्यस्थितिवन्धवर्जसर्वस्थितिवन्धविकल्पसमुदायश्च प्राग्बद्धः । “सत्तण्ह गुरुञ्च लहू कालो” इत्यादिग्रन्थेन भण्यमानः कालस्त्वेकजीवाश्रय एव, सानिकर्ष-प्ररूपणापर्यन्तानां द्वाराणामेकजीवमपेक्ष्य प्ररूपणीयत्वात् । इत्थं हि सप्तकर्मणामुत्कृष्टायाः स्थितेरैकजीवाश्रयो जघन्यो बन्धकाल एकसमयोऽर्थात् केनचिदेकेन जीवेनारब्धो ज्ञानावरणादीनामायुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामन्यतमप्रकृतेरुत्कृष्टस्थितिवन्धस्तदारम्भद्वितीयसमयेऽपि व्युपरमति । तथाहि-प्रत्येकं प्रकृतीनामुत्कृष्टा जघन्या वा स्थितिः साकारोपयोगोपयुक्तेन जन्तुना निर्वर्त्यते, न पुनरनाकारोपयोगोपयुक्तेन; एतच्च स्वामित्वद्वारेऽर्थतोऽभिहितमेव । अत्र साकारोपयोगे सत्युत्कृष्टा स्थितिरेव बध्यत इति न नियमः, किन्तु साकारोपयोगे सत्येवोत्कृष्टा स्थितिर्वध्यते, नान्यथेति । तथा च सति साकारोपयोगे सति केषाञ्चिदुत्कृष्टा स्थितिर्वध्यते, केषाञ्चिच्चनुत्कृष्टाऽपि, अनाकारोपयोगे सति तु नियमतोऽनुत्कृष्टैव बध्यते । साकारानाकारोपयोगौ तु प्रत्यन्तर्मुहूर्त नियमेन परावर्तते, ततश्च केनापि पूर्वप्रवृत्त-

साकारोपयोगोपयुक्तेन पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियमिव्यादृष्टिजीवेन साकारोपयोगाद्वायावरमगमये सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धः प्रारब्धः, स च द्वितीयसमये साकारोपयोगे व्युपरते साकारोपयोगेन सममेव व्युपरतः, इत्थं हि साकारोपयोगाद्यप्रयुक्तः सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्यैकजीवाश्रयो जवन्यकालः एकसमयः प्राप्यते । अत्रान्यथाऽपि भावना क्रियते । तद्यथा—एकोन्द्रियादितयोत्पिगुमेचरमसमये वर्तमानः कश्चिद्भवनपत्यादिदेवस्तदानीमुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्यसंबलेणावाप्त्या उत्कृष्टं स्थितिवन्धं प्रारभते, ततश्च द्वितीयसमये कालं कृत्वैकोन्द्रियादीनां बन्धप्रायोग्यं स्थितिवन्धं पुनर्बन्धुत्कृष्टस्थितिवन्धमेव करोति, इत्येवं तादृशजीवविशेषमाश्रित्योत्कृष्टस्थितिवन्धस्य जवन्यकालः समयमात्रो लभ्यते । इत्थमेव नारकतयोत्पित्स्त्रु मनुष्यादीनपेच्य तथा केषाञ्चिज्जीवानां तु तद्भवे स्वमानत एव द्वितीयसमयेऽध्यवसायपरावृत्त्योत्कृष्टस्थितिवन्धव्युपरमात्प्रकृतजवन्यबन्धकालो द्रष्टव्य इति ।

अयं सप्तानामुत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टं बन्धकालमाह 'गुरु मुहुत्ततो'ति प्रकृतत्वात्सप्तप्रकृतीनां गुरुस्थितेर्गुरुः—उत्कृष्टो बन्धकालो 'मुहुर्तान्तः'—अन्तर्मुहूर्तमित्यर्थः । कृतोऽन्तर्मुहूर्तम् ? उत्कृष्टस्थितिवन्धस्यैकस्थितिवन्धस्थानात्मकत्वात् । इदमुक्तं भवति—जवन्यस्थितिवन्ध उत्कृष्टस्थितिवन्धश्च प्रत्येकमेकैकस्थितिवन्धस्थानात्मकः, समयादिहीनाधिकस्थितिवन्धस्थानानां तत्राऽप्रवेशात् । अजवन्यानुत्कृष्टस्थितिवन्धौ तु प्रत्येकं नानास्थितिवन्धस्थानात्मकौ, जवन्योत्कृष्टैकैकस्थितिवन्धस्थानं विवर्ज्य शेषसर्वस्थितिवन्धस्थानानां तत्र प्रवेशात् । किंचैकैकस्थितिवन्धस्थानात्मकानि प्रत्येकस्थितिवन्धस्थानान्युत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्तं बध्यन्ते, न परतः, अन्तर्मुहूर्तादूर्ध्वं नियमेन समयादिना हीनाधिकस्थितिवन्धभावात् । ननु 'कस्मादन्तर्मुहूर्तात् परतो नियमेन समयादिहीनः समयाद्यविको वा स्थितिवन्धः प्रवर्तते ?' एकस्थितिवन्धप्रायोग्यानामध्यवसायानामन्तर्मुहूर्तादूर्ध्वं नियमेन परावर्तनात् । उक्तं च शतकचूर्णौ "ठितिं निवत्तेति जाणि अक्कवसाण्ठाणाणि ताणि ठितिववक्कवमाणाणि कभायोदयावि बुच्चति, ताणि अतोमुहत्तमेत्तकालपरिणामाणि" इति । प्रकृतोत्कृष्टस्थितिवन्ध एकस्थितिवन्धस्थानात्मकस्ततोऽन्तर्मुहूर्तादूर्ध्वं नियमेन परिवर्तत इति तस्योत्कृष्टोऽपि कालोऽन्तर्मुहूर्तमेव लभ्यत इति ।

अयौधत एवायुर्वर्जसप्तप्रकृतीनामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकालं दिदर्शयिष्यामि । जवन्यत आह—'अगुरुअ मुहुत्ततो लहु'ति सप्तानामगुरोः—अनुत्कृष्टायाः स्थितेः "लहु"ति, लघुः—जवन्यो बन्धकालो मुहूर्तान्तः—अन्तर्मुहूर्तम् । "असंखपरिधट्टियरो"ति उक्तजवन्यादितरः—उत्कृष्टो बन्धकालोऽसंख्येयाः पुद्गलपरावर्ताः । अयम्भावः—उत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्याध्यवसाय उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्तादूर्ध्वं नियमेन प्रतिपतति, स च जवन्यतो यथाऽन्तर्मुहूर्तोऽतिक्रान्तेऽपि कैश्चिज्जीवैरप्यते, तथा कैश्चिज्जीवैरतिबहुकालातिक्रमणेनाप्यवाप्यते, स च काल उत्कृष्टतोऽसंख्येयपुद्गलपरावर्तप्रमाणो भवति, अत एवोक्तं शतकचूर्णौ—“समयाओ आदत्तो अतोमुहुत्ताओ णियमा फिट्ठत्ति । तओ परिवडत्तस्स अणुकोसस्स सादओ, पुणो जहन्नेण अतोमुहुत्तेण उकोसेण अणताहि ओसप्पिणि उस्सप्पिणिहि उकोसं ठिइ बंधमाणस्स अणुकोसस्स अद्ध्युवो,” इति । कुतः ? इति चेत्, तावत्कालमपि केषाञ्चिज्जीवानां पूर्वानुभूतोत्कृष्टस्थिति-

बन्धप्रायोग्याध्यवसायानवाप्तेः । कस्मादेतावत्कालं पुनरपि तादृशाध्यवसायो नाऽवाप्यते ? असंख्य-
वस्थायां तथाविधसामग्रीविरहेण तादृशाध्यवसायस्यानुत्पत्तेः । असंख्यवस्था तूत्कृष्टतोऽसंख्येयपुद्गलपरा-
वर्तान् यावदवतिष्ठते, तदीयोत्कृष्टकायस्थितेरसंख्येयपुद्गलपरावर्तप्रमाणात्वात् । वक्ष्यते च “शेषा
असंख्या खलु, परित्रुष्टा पोगलाला तिरियस्स । एगिदियहरिआणं, कायणपुंसगअसएणीण” ॥१५४॥ इति॥

इत्थं चासंख्येयपुद्गलपरान्तान् यावदुत्कृष्टस्थितिवन्धमावे केषांचिदसंख्यवस्थायां तावत्कालम-
नुत्कृष्टस्थितिवन्ध एव प्रवर्तते, ततश्चानुत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टो बन्धकालोऽसंख्येयपुद्गलपरावर्तप्रमाणो-
ऽभिहित इति ॥१४१॥

उक्त ओवतः सप्तानामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्जघन्योत्कृष्टद्विविधोऽपि बन्धकालः ।
साम्प्रतं शेषस्याऽऽयुषस्तं द्विविवं कालमोवतः प्रतिपादयन्नल्पवक्तव्यत्वादादावायुष एव तमादेशतः
प्रदर्शयँश्वाह

आउस्सुक्कोसाए ठिईअ समयो हवेज्ज हस्सियरो ।

अगुरूअ मुहुत्तंतो, आउस्सेमेव सव्वासुं ॥१४२॥

(प्रे) “आउरगुक्कोसाए’ इत्यादि, आयुष उत्कृष्टायाः स्थितेः समयो भवेत् । क इत्याह
“हस्सियरो” चिह्नस्वः—जघन्यकालः, ‘इतरः’ उत्कृष्टकालश्च, ओवत एकजीवाश्रयो जघन्यो
बन्धकालः, उत्कृष्टबन्धकालश्च प्रत्येकमेकसमय एव भवति, नाधिक इत्यर्थः । कुतः ? आयुष
उत्कृष्टस्थितिवन्धस्योत्कृष्टावाधामापेक्षत्वाद्, वेद्यमानायुषोऽवशेषरूपायास्तस्यां अवाधायाः प्रतिसमयं
परिगलनाच्चेति । इदमुक्तं भवति त्रयस्त्रिंशत्सामग्रीरूपमस्थितिकस्य वध्यमानायुष उत्कृष्टावाधायां
सत्यामुत्कृष्टस्थितिवन्धो गण्यते, कर्मरूपतामस्थानलक्षणस्य स्थितिवन्धस्याविकृतत्वात् । उत्कृष्टावाधा
तु वेद्यमानपूर्वकोटीस्थितिकायुषो भागद्वयेऽतिगते सति तृतीयभागस्याद्यसमये आयुर्वध्नतः प्राप्यते, न
पुनर्द्वितीयादिसमयेषु, वेद्यमानायुषः प्रतिसमयं परिगलनेन शेषवेद्यमानायूरूपाया अवाधाया द्वितीया-
दिसमयेषु समय-द्विसमयादिभिर्हीन-हीनतर-हीनतममात्रात् । इत्थमुत्कृष्टावाधाया एकं समयं प्राप्तेस्तद-
धीन आयुष उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकालोऽपि जघन्यत उत्कृष्टतो वा समयमात्रः प्राप्यते, नाधिक इति ।

अयायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकालमाह “अगुरूअ मुहुत्तंतो” चि ‘अगुरोः’—अनुत्कृष्टस्थिते-
र्मुहूर्तान्तः—अन्तर्मुहूर्तम् । कः ? एकजीवाश्रयो ह्रस्वकालः, तादृश उत्कृष्टकालश्च, गाथापूर्वावस्य
ग्रान्तेऽभिहितस्य “हस्सियरो” इत्यस्य घण्टालालान्यायेनात्रापि योजनात् । कस्मादुभयथाप्यन्त-
र्मुहूर्तमेव प्राप्यते ? आयुष एकजीवाश्रित प्रकृतिवन्धकालस्य जघन्योत्कृष्टतोऽन्तर्मुहूर्तत्वात्, आयुषः
प्रकृतिवन्धे सति कुत्रचित्समयमेकं विहायानुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य नियमेन मात्राच्चेति ।

उक्त ओवत आयुषोऽप्युत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योः प्रत्येकं द्विविधो बन्धकालः । साम्प्रतमल्प-
वक्तव्यत्वात् लाघवाच्च सप्तकर्माणि विहायादावायुष एवैकजीवाश्रितं बन्धकालमादेशतो

मार्गशास्त्रानेषु दिदर्शयिषुरतिदिशन्नाह “आउरलेमेव सत्त्वासु” ति आयुःकर्मण्ये ‘एवमेव’ यथौघतोऽमिहितस्तथैव ‘सर्वासु’—निरयगत्योवादि सर्वमार्गशास्त्रासु, उत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्जवन्योत्कृष्ट-द्विविधोऽपि बन्धकाल इति गम्यते । इति ॥१४२॥

अनन्तरगाथायामायुषो उत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्जवन्योत्कृष्टद्विविधबन्धकालस्यौघेन सह तुल्य-प्रायत्वात् सर्वमार्गशास्त्रासु लावणार्थं सामस्त्येन कृतेऽतिदेशे या काचिदतिप्रसक्तिस्तामुद्धर्तुं काम आह-

एवरि अणुक्कोसाए, लहू खणो होइ पणमणवयेसुं ।

काये उरले विउवे, आहारदुगे कसायेसुं ॥१४३॥

(प्रे) ‘एवरि’ इत्यादि, ‘नवरम्’—परम् ‘अणुक्कोसाए’ ति आयुषोऽनुत्कृष्टायाः स्थितेर्लघुः—जवन्यो बन्धकालः क्षणः—समयो भवति, न पुनर्यथातिदेशमन्तर्मुहूर्तम् । कासु मार्गशास्त्रित्याह “पणमणवयेसुं” इत्यादि, पञ्चशब्दस्य प्रत्येकं योजनात् पञ्चमनोयोगभेदेषु पञ्च-वचोयोगभेदेषु तथा “काये” ति काययोगसामान्यभेदे, “उरले” ति औदारिककाययोगे, “विउवे” ति वैक्रियकाययोगे, “आहारदुगे” ति आहारका—ऽऽहारकमिश्रकाययोगयोर्द्विके, आहारका—ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गशास्त्रा इत्यर्थः । ‘कसायेसुं’ ति चतुर्षु क्रोधादिकपायमार्गशास्त्रा-भेदेष्वित्येतास्वेकोनविंशतिमार्गशास्त्रासु प्रत्येकमित्यर्थः । कुत एतास्वायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्जवन्य-बन्धकालोऽपोद्य समयमात्रोऽभिधीयते ? उच्यते, आयुर्वन्धप्रारम्भद्वितीयतृतीयसमयेष्वपि प्रवर्तमानस्य मनोयोगादियोगविशेषस्य योगान्तरतया तथा क्रोधादिकपायस्य कपायान्तरतया परावृत्ता सत्यां मार्गशास्त्रविच्छेदप्रयुक्तस्य समयमात्रकालस्याऽपि लाभात् । अयम्भावः प्रवृत्तमनोयोगेन केनाऽपि संज्ञिष्येन्द्रियजन्तुना ययाकालमनुत्कृष्टस्थितिकायुषो बन्धः प्रारब्धः, बन्धप्रारम्भद्वितीयसमये तस्य मनोयोगो वागयोगतया काययोगतया वा परावृत्तः, अर्यान्मनोयोगमार्गशास्त्रा व्यवच्छिन्ना । इत्थं हि तस्य मनोयोगमार्गशास्त्राभेकं समयमनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य प्रवृत्तिर्लब्धा, समयोन्तर्मुहूर्तं तु मनो-योगोत्तरप्रवृत्तवचोयोगादिमार्गशास्त्रान्तरे प्राप्ता, ततश्च मनोयोगमार्गशास्त्रायामायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्बन्धकाल एकसमय एव प्राप्तः । अयमेकैकसमयप्रमाणो बन्धकालोऽन्यथाऽपि भाव्यते । तच्चथा—निरुक्तस्वरूपस्य कस्यचिज्जन्तोर्निरुक्तोऽऽयुर्वन्धस्य चरमे समये पूर्वप्रवृत्तमनोयोगादिभ्योऽन्यः कश्चिद्योगः प्रवर्तते तदा तस्मिन्नुत्तरस्मिन् प्रवृत्तयोगे आयुषः प्रकृतबन्धकालः समयमात्रो लभ्यते । यद्वा काययोगं विवर्ज्य शेषप्रकृतयोगानां जवन्यावस्थानं समयमात्रं भवति । कुतः ? मनोयोगादीनां जवन्यकायस्थितेः समयमात्रत्वात् । वक्ष्यते च

“पणमणवयजोगाण ओरालाहारविउवकम्माण

समयोऽस्ति जइएणकायठिई ।” इति ।

जवन्यकायस्थितिप्रतिपादनासरे । ततश्च कस्यचिज्जन्तोरायुर्वन्धे प्रवर्तमाने मध्य एव समयमेकं मनोयोगादिः प्रवर्तते, तदा विवक्षितमनोयोगादिमार्गशास्त्रायां प्रस्तुतबन्धकाल एकसमयः प्राप्यते,

काययोगमार्गणायां पूर्वोक्तरीन्यैव एकसमयो भावनीयः, न पुनरनन्तरोक्तरीत्या, तस्याः कायस्थि-
तेर्जवन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तत्वात् । वक्ष्यते च—“भिन्नमुहुत्तं उ सयलपज्जत्तगजोगिणीण कायस्स ।” इति ।
कायमार्गणाभेदेषु तु मनोयोगादिमार्गणावत् प्रस्तुतवन्धकालो भावनीयः । एतासु मार्गणासु
शेषवन्धकालस्य तथा नरकगत्योवादिमार्गणासु चतुर्विधस्यापि वन्धकालस्य च भावना तु सर्वथैवौघ-
वद् द्रष्टव्येति ॥१४३॥

तदेवं दर्शित आयुष उत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्जवन्योत्कृष्टद्विविधवन्धकाल आदेशतोऽपि ।
साम्प्रतं शेषकर्मणां तमादेशतो दिदर्शयिपुरादाहु-कृष्टस्थितेर्जवन्यं वन्धकालं सार्वार्यया दर्शयति

चउणाण-संयमेसुं, समइअ-छेअ-परिहार देसेसुं ।

ओहिमि सम्म-वेअग, उवसम-मीसेसु णायव्वो ॥१४४॥

सत्तण्ह गुरुअ लहू, भिन्नमुहुत्तं खणो उ सेसासुं ।

(प्रे०) “चउणाणे” त्यादि, मत्यादिचतुर्जान-संयमौघमार्गणासु, सामायिक-छेदोपस्थापन-
परिहारविशुद्धिक-देशसंयममार्गणासु, अवधिदर्शन-सम्यक्त्वौघ-वेदकसम्यक्त्वौ-पशमिकसम्यक्त्व-
सम्यग्मिष्यात्वमार्गणास्वित्येतासु चतुर्दशमार्गणासु प्रत्येकं ज्ञातव्य इत्यर्थः । को ज्ञातव्यः, कियांश्च
ज्ञातव्य इत्याह—“सत्तण्ह गुरुअ” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां ‘गुरोः’-उत्कृष्टायाः
स्थितेर्लघुः-जवन्यो वन्धकालः । स च “भिन्नमुहुत्तं” ति भिन्नमुहूर्तम्, -अन्तर्मुहूर्तमात्र इत्यर्थः ।
“खणो उ सेसासुं” ति ‘क्षणः’-समयः शेषासु मतिज्ञानाद्यनन्तरोक्तचतुर्दशमार्गणावर्जासु निर-
यगत्योवादिपट्यञ्चाशदस्यधिकशतमार्गणास्वित्यक्षरार्थः । भावार्थस्त्वयम् मिथ्यात्वाद्यमिमु-
खावस्थां गता जीवा मिथ्यात्वादिकमप्राप्य मध्य एव कालं न कुर्वन्ति, किन्तु मिथ्यात्वादिकं
यममिमुखीभृतास्तं प्राप्यैव कालं कुर्वन्ति । किञ्चाभिमुखावस्थायामुपशमश्रेण्यादिवदुत्तरोत्तरसमयेष्व-
नन्तगुणानन्तगुणविशुद्धेरनन्तगुणानन्तगुणसंक्लेशस्य वा वर्धनाद् यथोत्तरस्थितिवन्धा अप्युपशम-
श्रेण्यादिवद्यथास्थानमन्तर्मुहूर्तमन्तर्मुहूर्तं प्रवर्तन्ते । अत्र यथोत्तरमनन्तगुणविशुद्धिः संयम-देशसंय-
माद्यमिमुखानां मिथ्यादृष्ट्यादीनां बोद्धव्या, यथोत्तरमनन्तगुणसंक्लेशस्तु वैपरित्येन देशसंयमा-
ऽसंयमाद्यमिमुखानां संयतादीनां ज्ञातव्यः । किञ्च तदानीमभिमुखावस्थायां साकारोपयोगक्षयासम्भवात्
कश्चित्स्थितिवन्धः समयं प्रवृत्त्य विच्छेदमपि न याति । ननु कुतस्तदानीं साकारोपयोगक्षया-
ऽसम्भवः ? उच्यते,—संक्लिश्यमानजीवानां साकारक्षये सति विशुद्ध्यवाप्तेः प्रसङ्गात्, एवं
विशुध्यमानानां साकारक्षये सति संक्लेशावाप्तेः प्रसङ्गाच्च । न च प्राप्नुवन्तु मिथ्यात्वाद्यमिमुखाः
संक्लिश्यमाना विशुद्धिम्, एवं सम्यक्त्वाद्यमिमुखा विशुध्यमानाः संक्लेशमिति वाच्यम् । प्रकृ-
ताभिमुखावस्थायाः स्वरूपहानिप्रसङ्गात् । यतोऽभिमुखावस्थायां नास्ति पश्चाद्वलनम्, अन्यथा
तदानीमपि स्थितिवन्धानां वृद्धिहानिप्रवर्तनाद् अभिमुखावस्थाया अनियमः स्यात्, न च भवत्वनियमः

को दोषः ? इत्यपि वाच्यम्, अमन्यानामपि सम्यक्त्वमिमुखताप्रसङ्गादित्यलं विस्तरेण । एतेनेदं ज्ञापितं भवति, यत्

“जाणतिगे ओहिस्मि य सम्मुयममवेअगेसु चउगइयो ।
तप्पाउग्गकिलिद्धो सम्मो मिच्छाहिमुहो अते ॥९८॥
मणणाणम्मि पमत्तो अयतामिमुहो य तयणुरुव्वकिद्धो ।
अतिमवंधे संयमममइअएसु मिच्छहुत्तो म ॥९९॥
परिहारम्मि पमत्तो छेयाहिमुहो तदरिहसंकिद्धो ।
देसे मिच्छाहिमुहो दुगइद्धो तयणुरुव्वकिद्धो ॥१००॥”
“मीसे मिच्छाहिमुहो सासाणे व तयणुरुव्वसंकिद्धो । ॥१०१॥”

इत्यादिवचनेन ज्ञानत्रिको-ऽवविदर्शन-सम्यक्त्वौघ-वेदकौ-पशमिकेसम्यक्त्वमार्गणासु मिथ्यात्वमि-
मुखानां तथैव संयमौघ-सामायिक-च्छेदोपस्थापनसंयम-देशसंयममार्गणासु मिश्रमार्गणायां च मिथ्या-
त्वमिमुखानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकत्वात्, मनःपर्यवज्ञानमार्गणायामसंयममिमुखानां परिहाग्विशु-
द्धिकसंयममार्गणायां छेदोपस्थापनसंयममिमुखानामेवोत्कृष्टस्थितिर्वन्धमावाच्य मतिज्ञानादिप्रभु-
तचतुर्दशमार्गणामात्री विवक्षितैकजीवकृतसप्तप्रकृतिसत्कोत्कृष्टस्थितिर्वन्धो मरणव्याघातसाकारक्षया-
दिना समयमात्रं प्रवृत्त्य नैव विच्छेदं याति, किन्तु निरावावृतया जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तं प्रवृत्त्यैव
विरमति, ततश्चाधिकृतमार्गणासु सप्तकर्मणामुत्कृष्टायाः स्थितेर्जघन्योऽपि बन्धकालोऽन्तर्मुहूर्तं
प्राप्यते । गेपनरकगत्यादिमार्गणासु तूत्कृष्टस्थितिर्वन्धप्रारम्भमिद्वितीयसमये मरणव्याघाताद्यन्यतम-
निमित्तसमुद्भवे स्वभावतो वाऽसौ समयमात्रं प्रवृत्त्याऽपि विरमति, ततश्च नरकगत्यादिशेषमार्गणासु
सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्जघन्यो बन्धकालः समयमात्रः प्राप्यत इति । अत्र मूले सासादनमार्गणायां निरय-
गत्योवादिशेषमार्गणाऽन्तर्गतत्वात् तत्र प्रकृतजघन्यबन्धकाशो यः समयमात्रोऽभिहितः, स तु स्वस्था-
नगतानां सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितिर्वन्धस्वामित्वापेक्षया बोद्धव्यः । मिथ्यात्वमिमुखानां तत्स्वा-
मित्वापेक्षया त्वसावुक्तनीत्या जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तमेव लभ्यत इति तथैव ज्ञातव्य इति ॥१४४॥

अथ सप्तानामुत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टं बन्धकालमपि मार्घाऽऽर्यया व्याकरोति

कामा-ऽणाहारेसुं णेयो परमो दुवे समया ॥१४५॥

मिन्नमुहुत्तं समयो वा उकोसो तिमिरसजोगेसुं ।

सेसासु मग्गणासुं मिन्नमुहुत्तं सुणेयव्वो ॥१४६॥

(प्रे०) “कामाणाहारेसु”मित्यादि, कर्मणकाययोगमार्गणायामनाहारकमार्गणायां च
ज्ञेयः, क इत्याह—“परमो” ति सप्तानामुत्कृष्टायाः स्थितेः ‘परमः’-उत्कृष्टो बन्धकाल इत्यर्थः ।
क्रियानित्याह—“दुवे समया” ति द्वौ समयाविति । कुतः ? उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकस्य कस्य-
चिदपि जीवस्य प्रस्तुतमार्गणादये समयद्वयादधिकमनवस्थानात् । अयम्भावः—कर्मणकाय-

योगाऽनाहारकमार्गणयोः सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका ये संज्ञिम्यश्च्युत्वा वक्रगत्या संज्ञितयोत्पद्यमाना उत्पत्तिस्थानमप्राप्ता विग्रहगतौ वर्तमाना जीवास्ते भवन्ति, न पुनरेकेन्द्रियाद्यसंज्ञिम्य आगताः संज्ञिनः, असंज्ञिम्य आगतानां तदानीमनाहारकावस्थायामसंज्ञिप्रायोग्यस्थितिवन्धभावेन प्रस्तुतमार्गणामाव्यन्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमाणोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वासम्भवात् । संज्ञिम्यश्च्युत्वा संज्ञितयोत्पद्यमानानां व्रमनाडिवेद्योत्पत्तेरुत्कृष्टतोऽपि त्रिसामयिकी द्विवका गतिर्भवति, न पुनस्त्रिवकाऽपि, तस्याः स्थावराणामेव सम्भवात् । उक्तं च ओस्थानाङ्गत्रिस्थानकाव्ययनस्य चतुर्थोद्देशकवृत्तौ

‘उक्रोसेण’ ति त्रसाना हि त्रसनाड्यन्तरूपादाद्वक्रद्वयं भवति, तत्र च त्रय एव समया, तथाहि आग्ने-चदिशो नैऋतदिशमेकेन गच्छति, ततो द्वितीयेन समश्रेण्याऽधस्ततस्त्वृतीयेन वायव्यदिशि समश्रेण्येवेति, त्रसानामेव त्रसोत्पत्तावेवविध उत्कर्षेण विग्रह इत्याह-‘एगेदिये’ त्यादि, एकेन्द्रियास्त्वेकेन्द्रियेषु पञ्चसामयिकेनाप्युत्पद्यन्ते, यतस्ते बहिस्तात् त्रसनाडीतो बहिरप्युत्पद्यन्ते, तथाहि विदिसाउ दिस पढमे बीए पइसरइ लोयनाडीए । तइए उगिप धावइ, चउत्थए नीइ वार्हि तु ॥१॥ पचमए विदिसीए गत उप्पज्जए उ एगिदि’ ति सम्भव एवायम्, भवति तु चतु सामयिक एव, भगवत्यां तथोक्तत्वादिति, तथाहि-‘अपज्जत्तगसुहुमपुढविकाइए ण भते ! अहे लोखेत्तनालीए बाहिरिल्लो खेत्ते समोइए समोइणित्ता जे भविए उड्ढलोयखेत्तनालिए बाहिरिल्लो खेत्ते अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयत्ताए उवज्जित्तए से ण भते ! कतिसमएण विग्गहेण उववज्जेज्जा ? गोयमा ? तिसमइएण वा चउत्समइएण वा विग्गहेण उववज्जेज्जा’ इत्यादि” इति ।

किञ्चैकवक्रादिगतिषु द्वितीयादिसमयेषु जीव आहारं करोति, न पुनः प्रथमादिसमयेषु । इत्थं त्रिसामयिक्यामेकवक्रायां प्रथमसमयेऽनाहारकः, त्रिसामयिक्यां द्विवकायां तु प्रथमद्वितयसमययोरनाहारकः, तृतीयसमय उत्पत्तिस्थानप्राप्तौ पुनराहारकः । एवमुत्तरत्रापि चरमसमये आहारमादत्ते, शेषसमयेषु त्वनाहारकः । उक्तञ्च ओप्रज्ञापनाकायस्थितिपदवृत्तौ ओमन्मलयगिरिसूरिपादैः “तत्रोत्कर्षतस्त्रिसामयिक्यां विग्रहगतौ द्वावाद्यौ समयावनाहारक” इत्यादि ।

इत्थं हि कर्मणकाययोगाऽनाहारकमार्गणाद्वये सप्तप्रकृतिसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनां संज्ञिम्यश्च्युत्वा संज्ञितयोत्पद्यमानानां जीवानामुत्कृष्टतस्त्रिसामयिक्यां द्विवक्रगत्योत्पत्तेरनाहारकावस्था तत्सहचारिणी कर्मणकाययोग्यवस्था चोत्कृष्टतो द्वौ समयौ प्राप्येते, ततश्चोत्कृष्टस्थितिवन्धकालोऽपि तदविको न सम्भवतीति तथैवोक्तः । कर्मणकाययोगाऽनाहारकमार्गणाद्वयं विहाय शेषमार्गणासु प्रस्तुतवन्धकालोऽन्तर्मुहूर्तं भवति, तथापि मिश्रयोगमार्गणात्रये शरीरपर्याप्तिनिष्ठापनादर्वागनन्तरसमये एवोत्कृष्टस्थितिवन्धो जघन्यस्थितिवन्धो वा जायत इति प्राक्-“से काले पज्जत्ति निहवउ स व मुण मीसजोगेसु ॥” इत्यादिना स्वामित्वप्ररूपणायां मतान्तरेण दर्शितस्वामित्वानुसारेणोत्कृष्टस्थितिवन्धस्योत्कृष्टः कालः समय एव प्राप्यत इति तत्र मार्गणात्रये उभयथापि दर्शयति-“भिन्नमुहुत्तं समयो वा” इत्यादिना, सप्तानामुत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टो वन्धकालः पर्याप्तिनिष्ठापनात्प्राकरामय एवोत्कृष्टो जघन्यो वा स्थितिवन्धो भवतीति मतेन “तिमिस्सजोगेसु” ति

औदारिकमिश्र-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गणासु प्रत्येकं समयो भवति, तदन्यमतेन त्वसौ मित्रमुहूर्तं भवतीत्यर्थः । उक्तपञ्चमार्गणा विवर्ज्य शेषमार्गणास्वाह-“सेसासु” इत्यादि, निरयगत्योवादिषु शेषासु पञ्चपट्यम्यविक्रशतमार्गणासु प्रत्येकमन्तमुहूर्तं ज्ञातव्यः, सप्तानामुत्कृष्ट-स्थितेरुत्कृष्टो बन्धकाल इति गम्यते । सुगमं चेदम्, औधिकबन्धकालापेक्षयाऽधिककालस्य मार्ग-णास्थानेष्वममवादिति ॥१४५-१४६॥

तदेवं प्रतिपादितो मार्गणास्थानेषु सप्तानां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितेर्जघन्योत्कृष्टद्विविधोऽ-पि बन्धकालः । साम्प्रतं तासामेव सप्तानामुत्कृष्टायाः स्थितेस्तं प्रचिकटयिपुरादौ गायत्रयेण जघन्यकालमाह

एगिदि-णिगोएसुं तेसिं सुहुमेसु सिं अपज्जेसुं ।

वण-अण्णाणदुगेसुं णाणदुगे देसविरइम्मि ॥१४७॥

अयता-ऽचक्खूसु तहा असुहतिलेसा-अमविय-भवियेसुं ।

सग्गत-खइअ-वेअग-उवसम-मीसेसु मिच्छत्ते ॥१४८॥

सत्तप्ह मुहुत्तंतो अगुरुठिईए लहू खणो व भवे ।

मिरसतिजोगा-ऽवहिदुग-परिहारेसु समयोऽत्थि सेसासुं ॥१४९॥

(प्रे०) “एगिदिणिगोएसु”मित्यादि, एकेन्द्रियजात्योषमार्गणायां “णिगोए” ति निगोदवनस्पतिमार्गणायां, साधारणवनस्पतिकार्यौषमार्गणाभेद इत्यर्थः । “तेसिं सुहुमेसु” ति बहुवचनान्तर्निदेशः प्राकृतवशात्तत्तत्तयोरनन्तरोक्तयोरेकेन्द्रियनिगोदयोर्वौ ‘सूक्ष्मौ’-सूक्ष्मै-केन्द्रियौषमार्गणाभेद-सूक्ष्मसाधारणवनस्पतिकार्यौषमार्गणाभेदौ तयोरित्यर्थः । एवमेवोत्तरत्राऽपि, ततः “सि अपज्जेसु” ति अनन्तरोक्तयोर्द्वयोः सूक्ष्मैकेन्द्रिय-सूक्ष्मनिगोदयोरपर्याप्तयोः, अपर्याप्त-सूक्ष्मैकेन्द्रियभेदे, अपर्याप्तसूक्ष्मसाधारणवनस्पतिकार्यभेदे चेत्यर्थः । इत्येवंगाथाधेन षण्मार्गणाः संगृ-हीताः । अथान्यमार्गणासंग्रहायाह-“वणअण्णाणदुगेसु”मित्यादि, वनस्पतिकार्यौषे, अज्ञानद्विके मत्तज्ञान-श्रुताज्ञानमार्गणाद्वयलक्षणे, मतिश्रुतज्ञानयोर्द्विके, देशविरतौ, देशसंयममार्गणायामित्यर्थः । “अयताचक्खूसु तहा” ति असंयमा-ऽचक्षुर्दर्शनमार्गणयोः, तथाशब्दः समुच्चये । “असुह-तिलेस” ति ‘अशुभासु’-अप्रशस्तासु कृष्णादित्रिलेश्यासु, अमव्य-भव्यमार्गणयोः, तथा सम्यक्त्वौष-क्षायिकसम्यक्त्व-वेदकसम्यक्त्वौ-पशमिकसम्यक्त्व-मिश्रदृष्टिमार्गणासु मिश्र्यात्वमार्गणायामित्येतासु पञ्चविंशतिमार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । एतासु प्रत्येकं किमित्याह-“सत्तप्हे”त्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तप्रकृतीनामगुरोः-अनुत्कृष्टायाः स्थितेः ‘लघुः’-जघन्यो बन्धकालः “मुहुत्तंतो” ति अन्तमुहूर्त-मित्यर्थः । इयमत्र भावना-अनुत्कृष्टस्थितिवन्ध उत्कृष्टस्थितिवन्धवत् न केवलायां साकारोप-

योगावस्थायामेव प्रवर्तते, किन्तु साकाराऽनाकारान्यतरोपयोगावस्थायामपि प्रवर्तते, इत्येवं नासौ साकारोपयोगक्षये उत्कृष्टस्थितिवन्धवत् अयं याति, येन साकारोपयोगचरमसमयप्रवृत्तानुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य साकारोपयोगक्षयप्रयुक्तो जघन्यबन्धकाल उत्कृष्टस्थितिवन्धजबन्धकालवत् समयमात्रः सम्पद्येत । तर्हि कथं लभ्यते ? अनुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रारम्भद्वितीयसमये कालकरणेनाऽन्यथा वा प्रस्तुतमार्गणाया मार्गणान्तरतया परावर्तनात्, प्रस्तुतमार्गणाया विच्छेदादिति भावः । अत्रैकजीवाश्रयगतिजातीन्द्रियादिमार्गणाभेदानां विच्छेदस्तत्तद्भेदादौ वर्तमानस्य जीवस्य कालकरणेनैव लभ्यते, नान्यथा । मनोयोगादिमार्गणानां तु कालकरणेन, कालकरणाभावे तु मार्गणान्तरगमनेन वाऽन्यतरप्रकारेणाऽपि विच्छेदः प्राप्यते, काययोगाद्य-मृत्युज्ञान-श्रुताज्ञान-मतिज्ञानादिकतिपयमार्गणानां तु मार्गणापरावृत्त्यैव विच्छेदः प्राप्यते, न पुनर्मरणव्याघातेन । यद्यप्येवं तथाप्यधिकृतमार्गणाम्यः केवलेन मरणव्याघातेन विच्छेदयोग्याभ्वेकेन्द्रियादिषु प्रथमोपात्तसप्तमार्गणासु ये जीवा भवद्विचरमसमये उत्कृष्टस्थितिवन्धं समाप्य भवचरमसमयेऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धं प्रारभन्ते, ते तदनन्तरं मृत्वा प्रकृतमार्गणायामेवोत्पद्यन्ते, अत एतासु सप्तमार्गणासु भवचरमसमयेऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य प्रारम्भकानां कालकरणेऽपि मार्गणाविच्छेदस्याऽभावात्, मार्गणाविच्छेदप्रयुक्तोऽनुत्कृष्टस्थितेर्जघन्यो बन्धकाल एकसमयो न प्राप्यते, किन्तु जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तमेव लभ्यते ।

ननु कुत एते भवचरमसमयेऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य प्रारम्भकाः प्रस्तुतैकेन्द्रियादिसप्तमार्गणागतजीवा अनन्तरसमये मृत्वेकेन्द्रियादिप्रस्तुतमार्गणायामेवोत्पद्यन्ते, न पुनर्मार्गणान्तरेऽपि ? इति चेद्, उच्यते, भवचरमसमयेऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्यारम्भका हि नियमतो भवद्विचरमसमय उत्कृष्टस्थितिवन्धस्य निष्ठापकाः सन्ति, विहायोपशान्तमोहगुणस्थानकगतजीवान् । स च भवद्विचरमसमये निष्ठापितः स्वप्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्धस्तत्प्रायोग्योत्कृष्टसंक्रेशं विना न जायते, एवं हि ते नियमेन भवचरमान्तर्मुहूर्ते मरणाभिमुखवस्थायां स्वप्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्धानुक्कलसंक्रेशोपेताः सन्ति, भवचरमान्तर्मुहूर्ते स्वप्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्धानुरूपसंक्रेशवतां जीवानां तु वर्तमानमनुप्यपञ्चेन्द्रियादिभवेभ्यश्च्युत्वा स्वप्रायोग्यसर्वनिकृष्टेषु नरकतिर्यगेकेन्द्रियादिस्थाने-पूत्यतिर्जायते । तथाहि—नारकाणामुत्पत्तिप्रायोग्यं सर्वनिकृष्टं स्थानं तिर्यग्गतिः पञ्चेन्द्रियजात्यादयश्च । कुतः ? तेषां बन्धप्रायोग्यमनुप्यगत्यपेक्षया तिर्यग्गतेरधमत्वात् । पञ्चेन्द्रियजात्यपेक्षया यद्यपि चतुरिन्द्रियाद्यधमजातयः सन्ति, तथापि ता न नारकाणां बन्धप्रायोग्याः, अतः पञ्चेन्द्रियजातिरेवोपादीयते, न त्वेकेन्द्रियादयः । तिर्यग्गतावेकेन्द्रियाणां ततश्च्युत्वोत्पत्तिप्रायोग्यं सर्वनिकृष्टं स्थानं तिर्यग्गतिरेकेन्द्रियजात्यादिकं च, न तु नरकगतिरपि, एकेन्द्रियणां तत्रानुत्पादात्, शेषाणां मनुप्यगति-द्वीन्द्रियजात्यादिस्थानानां तिर्यग्गत्येकेन्द्रियजात्यादिस्थानापेक्षयोत्कृष्टत्वाच्च । द्वीन्द्रियादिलक्षणाणां विकलाक्षणामुत्पत्तिप्रायोग्यं सर्वापिकृष्टं स्थानं तिर्यग्गतिरेकेन्द्रियजातिसूक्ष्मत्वादयश्च । अत्रादिपदादपर्याप्तत्वनपुंसकवेदित्वादिकमवमतमस्थानतया यथासम्भवं ग्राह्यम् । इत्य-

मेव पूर्वोत्तरत्र चावसातव्यम् । पञ्चेन्द्रियतिरश्चां पुनर्नरकगतावप्युत्पादात् तेषां पञ्चेन्द्रियाणा-
मुत्पत्तिप्रायोग्यं सर्वनिकृष्टं स्थानं नरकगतिः पञ्चेन्द्रियजात्यादयश्च ।

ननु अत्र पञ्चेन्द्रियत्वस्य सर्वापिकृष्टस्थानतया ग्रहणं नैव युज्यते, पञ्चेन्द्रियतिरश्चामेकेन्द्रिय-
जातावप्युत्पादात्, तस्याश्च पञ्चेन्द्रियजात्यपेक्षयाऽप्यकृष्टत्वात् ? इति चेद्, न, जातिरपि
गतिरेवप्रधाना, अपकृष्टगत्यनुवर्तिनी सामान्यतोऽनिकृष्टजातिरपि निकृष्टतया भूयते, कुतः ?
पञ्चेन्द्रियजातेरपि नरकगत्या समं वध्यमानतया सर्वसंक्लेशेन निर्वर्तनात् । वस्तुतः स्वप्रायोग्यो-
त्कृष्टसंक्लेशनिर्वर्तनीयानां गति-जात्यादीनां स्वप्रायोग्यसर्वापिकृष्टस्थानरूपत्वेनाभिमतत्वादिति ।
यथा तिर्यक्षपञ्चेन्द्रियाणां तथा मनुष्याणामपि बोध्यम् । देवगतिभेदेषु त्रीणानकल्पान्तानां देवानां
तिर्यग्गतिरेकेन्द्रियजात्यादिकं च सर्वनिकृष्टमुत्पत्तिप्रायोग्यं स्थानम्, न पुनः मनकुमारादि-
सहस्रारकल्पान्तानापि तत् । कुतः ? तेषां मनकुमारादीनामेकेन्द्रियेष्वनुत्पादाद्, अत एव तेषां
सर्वनिकृष्टमुत्पत्तिप्रायोग्यं स्थानं तिर्यक्षपञ्चेन्द्रियरूपमेव । आनतकल्पादिवागिनां तु मनुष्यरूपमेव
सामान्यतोऽनिकृष्टानुकृष्टं स्थानम् । स्वप्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्वानुकूलमङ्कं शब्दिरपि तैर्मनुष्य-
गतेरेव निर्वर्तनात् । अन्यच्च भवचरमान्तमुहूर्ते ये जीवा यादृक्स्थानाभिमुखान्तादृक्स्थानानु-
रूपपरिणाममाजः प्रायशो भवन्ति, अतो नरकामिमुखमनुष्याणामिवेकेन्द्रियतयोत्पत्त्यनां भवचरमा-
न्तमुहूर्तं निर्वहतामीशानकल्पान्तदेवानां तादृशानां विकलेन्द्रियाणां भवचरमान्तमुहूर्तं उत्कृष्टसंक्ले-
शसम्भवः, न पुनस्तदन्येषां भवचरमान्तमुहूर्तं निर्वहतामीशानकल्पान्तदेवानां विकलेन्द्रियाणां वा,
एवमेव तिर्यक्षपञ्चेन्द्रियतयोत्पत्त्यनां मनकुमारादीनां सहस्रारान्तदेवानामेकेन्द्रियतयोत्पत्त्यनां
मेकेन्द्रियाणां च भवचरमान्तमुहूर्तं उत्कृष्टसंक्लेशसगवः, न तु तदन्येषां मनुष्यतयोत्पत्त्यनां
मनकुमारादिसहस्रारान्तदेवानां द्वीन्द्रियादितया वोत्पत्त्यनामेकेन्द्रियाणाम्, एवं मति प्रकृते
एकेन्द्रियतयोत्पत्त्यनामेकेन्द्रियाणां भवचरमान्तमुहूर्तं उत्कृष्टस्थितिवन्वसम्भवः । भवचरमसमये-
ऽनुत्कृष्टस्थितिवन्वस्य प्रारम्भकानां तेषां व्यवनानन्तरं स्वगतिष्वेत्यप्या न च मार्गणाविच्छेदः,
न वा तेषां तत्रापयस्तावस्यायामुत्पत्तिसमयप्रसृत्याऽन्तमुहूर्तं यावदुत्कृष्टस्थितिवन्वोऽपि सम्भ-
वति; तथा सति पूर्वभवचरमसमयप्रारम्भानुत्कृष्टस्थितिवन्वस्य प्रकृतमार्गणायामेव जवन्त्यतोऽप्यन्त-
मुहूर्तं यावन् नैरन्तर्येण प्रवर्तनादेकेन्द्रियादिसप्तमार्गणासु सप्तकर्मणामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकालो
जवन्त्यतोऽप्यन्तमुहूर्तमुक्तः । ननु यद्येवं तर्हि वादरपर्याप्तैकेन्द्रियादिमार्गणास्वपि कथमसावनुकृ-
ष्टस्थितेर्वन्धवन्धकालोऽन्तमुहूर्तं नोक्तः ? उच्यते, यथा द्वीन्द्रियादीनामेकेन्द्रियमार्गणारूपं
स्वप्रायोग्यं सर्वनिकृष्टं स्थानं स्वस्थानाद्भिन्नमस्ति, ततश्च तत्रोत्पत्त्यनां भवचरमसमयेऽनुत्कृष्ट-
स्थितिवन्वस्य प्रारम्भकानामपि द्वीन्द्रियादीनामनन्तरसमय एकेन्द्रियतयोत्पत्त्या द्वीन्द्रियादिमार्ग-
णायामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकाल एकसमयो लभ्यते, तथा वादरपर्याप्तैकेन्द्रियादिमार्गणागतजीवानाम-
प्युत्पत्तिप्रायोग्यं सूक्ष्मापर्याप्तैकेन्द्रियादिरूपं सर्वनिकृष्टं स्वस्थानाद्भिन्नं मार्गणान्तररूपं स्थानं

विद्यते । भवचरमसमयेऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य प्रारम्भका वादरपर्याप्तिकेन्द्रियाद्या नियमतो भवचर-
मान्तमुद्भूते उत्कृष्टस्थितिवन्धस्य कर्तारः, तथा च सति तेषां ततश्च्युत्वा सूक्ष्मापर्याप्तिकेन्द्रिय-
तया मार्गणान्तरे उत्पत्त्या प्रकृतमार्गणाया विच्छेद एव, एवं च सति भवचरमसमयारब्धस्यानुत्कृष्ट-
स्थितिवन्धस्य प्रस्तुतवादरपर्याप्तिकेन्द्रियादिमार्गणायां समयमात्रप्रवृत्तेर्वादरपर्याप्तिकेन्द्रियादिमार्गणा-
स्वनुत्कृष्टस्थितेर्जघन्यवन्धकालोऽन्तमुद्भूतं नोक्तः, किन्तु समय एव वक्ष्यतीति । एकेन्द्रियौघ-सूक्ष्मै-
केन्द्रिया-ऽपर्याप्तिसूक्ष्मैकेन्द्रिय वनस्पतिकायसामान्य-साधारणवनस्पतिकाय-साधारणसूक्ष्मवनस्पति-
काया-ऽपर्याप्तसाधारणसूक्ष्मवनस्पतिकायरूपप्रस्तुतसप्तमार्गणागतजीवानां नास्ति किञ्चित्स्वोत्पत्ति-
प्रायोग्यं स्वस्थानाद्भिन्नं मार्गणान्तररूपं सर्वनिकृष्टं स्थानम् । कुतः ? प्रस्तुतैकेन्द्रियादितत्त-मा-
र्गणाया एव तेषां सर्वनिकृष्टस्थानरूपत्वात्, अन्यासामनिकृष्टत्वाच्च । भवचरमसमयेऽनुत्कृष्टस्थिति-
वन्धस्यारम्भकाः प्रकृतैकेन्द्रियादितत्तन्मार्गणागतजीवा मृत्वाऽनन्तरं सूक्ष्मापर्याप्तवनस्पतितयोत्प-
द्यमानाः स्वस्वमार्गणायामेवोत्पद्यन्ते, न तु मार्गणान्तरे; अतः कालकरणेऽपि न तेषां प्रकृतमार्ग-
णाविच्छेदप्रयुक्तोऽनुत्कृष्टस्थितेर्जघन्य एकसमयो वन्धकालः । मार्गणान्तरे उत्पित्सूनां तु प्रस्तुत-
सप्तमार्गणागतजीवानां भवचरमान्तमुद्भूते उत्कृष्टस्थितिवन्ध एव न भवति, कुतः ? एकेन्द्रियौ-
घादिस्वस्वमार्गणाभ्यो या अन्याः प्रस्तुतमार्गणागतजीवानामुत्पत्तिप्रायोग्या मार्गणास्तास्तेषां न
सर्वनिकृष्टस्थानरूपाः, अतस्तत्रोत्पित्सूनां तत्तद्द्वीन्द्रियादिमार्गणान्तरामिमुखानां तेषां भवचर-
मान्तमुद्भूते न परम उत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्यः संक्लेशः, तथा च सति तेषां भवचरमान्तमुद्भूते-
ऽनुत्कृष्टस्थितिवन्ध एव, तस्य च कालकरणेनाधिकृतमार्गणाविच्छिन्त्याऽपि सप्तानामनुत्कृष्टस्थि-
तिवन्धस्य प्रकृतमार्गणायां जघन्यतोऽप्यन्तमुद्भूतमेव अवर्तनं लभ्यते, भवचरमान्तमुद्भूतार्त्
पूर्वत एव प्रवृत्तस्यानुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य मरणं यावत् प्रस्तुतमार्गणायां नियमतः अवर्तनात् । काल-
करणाभावे तु प्रस्तुतमार्गणानां परावृत्तेरसम्भवादिति । ननु सूक्ष्मापर्याप्तपृथिवीकायिकादिमार्गणा-
भेदेषु कथं प्रस्तुतकालोऽन्तमुद्भूतं नोक्तः ? उच्यते, सूक्ष्मापर्याप्तपृथिवीकायिकादिमार्गणाभेदेषु
प्रत्येकशरीरिण एव जीवाः प्रविष्टाः । तेषां चास्ति स्वप्रायोग्यं सर्वनिकृष्टं स्वस्थानाद्भिन्नं साधा-
रणवनस्पतिकायमार्गणारूपं स्थानान्तरम्, अतस्तत्रोत्पित्सूनां तेषां भवचरमसमयारब्धानुत्कृष्टस्थिति-
वन्धोपेक्षयाऽपि सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्जघन्यवन्धकालो नान्तमुद्भूतम्, किन्तु समय एव ।

अयमत्र परमार्थः—येषां हि स्वप्रायोग्यं सर्वनिकृष्टं पारमविकोत्पत्तिस्थानं मार्गणान्तररूपं
नैव वर्तते, ते हि यदि भवचरमान्तमुद्भूते स्वप्रायोग्यमुत्कृष्टं स्थितिवन्धं कुर्वन्ति, तदा स्वकीय-
वर्तमानमार्गणायामेवोत्पद्यन्ते, तेषां च भवचरमसमयारब्धानुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य कालोऽन्त-
मुद्भूतमेव, न पुनरेकसमयः, भवचरमसमयेऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धं प्रारभ्य मार्गणान्तरे उत्पित्सु-
जीवापेक्षया तज्ज्ञात्वा । प्रस्तुतैकेन्द्रियादिसप्तमार्गणागतजीवानां स्वीयस्वीयमार्गणाभ्यो भिन्नाः
स्वप्रायोग्यसर्वनिकृष्टस्थानरूपा अन्यमार्गणा न सन्ति, अत उक्तनीत्या तास्वनुत्कृष्टस्थितेर्जघन्य-

जधन्यकालोऽन्तर्मुहूर्तमेव लभ्यते, न पुनः समयमात्रः । न च त्रसकायिकानां सर्वनिर्कृष्टं स्थानं नरकगतिः, सा च तेषां स्वभिन्नस्थानरूपा नास्ति, नारकाणां त्रसकायान्तर्गतत्वात्, यद्यप्येवं तथाऽपि त्रसकायान्तर्गता देवा भवचरमान्तर्मुहूर्ते उत्कृष्टस्थितिवन्धं कृत्वा मार्गणान्तरे एकेन्द्रियनयोत्पद्यन्ते, अतो निरुक्तनियमोऽतिव्याप्नोतीति वाच्यम् । यतस्त्रसकायिकानां स्वप्रायोग्यसर्वनिर्कृष्टगमनस्थानं न केवलं नरकगतिरूपम्, तदनुवर्तिपञ्चेन्द्रियजातिरूपं च, किन्तु तिर्यग्गत्येकेन्द्रियजातिरूपमपि, कुतः ? नरकगतिवत् स्वप्रायोग्यसर्वमङ्गलनिर्वतनीयत्वलक्षणस्य स्वप्रायोग्यसर्वनिर्कृष्टस्थानत्वस्य तत्रानपायात्, वदन्ति च त्रसकायान्तर्गता ईशानदेवलोकपर्यन्ता देवाः सर्वमङ्गले सति तिर्यग्गतिमेकेन्द्रियजात्यादिकं च, तथा च सति नरकगत्यादिकमाश्रित्य त्रसकायानां स्वप्रायोग्यसर्वनिर्कृष्टस्वभिन्नस्थानाभावेऽपि तिर्यग्गत्येकेन्द्रियजात्यादिकं समाश्रित्य स्वप्रायोग्यं सर्वनिर्कृष्टस्वभिन्नस्थानं विद्यत एव, अतो भवचरमान्तर्मुहूर्ते उत्कृष्टस्थितिवन्धं कृत्वा देवरूपाणां त्रसकायिकानामेकेन्द्रियरूपायां त्रसान्यमार्गणायामुत्पत्त्याऽपि यथोक्तनियमो निरात्रा एव । इत्यमेव पञ्चेन्द्रियमार्गणागतजीवानामप्युत्पत्तिप्रायोग्यसर्वनिर्कृष्टस्थानस्य द्विविधत्वेन स्वभिन्नस्थानाऽविरहादोपानापत्तेरित्यलं विस्तरेण । इदमत्र बोध्यम्—यदुक्तं पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां नरकरूपम्, नारकाणां तिर्यक्पञ्चेन्द्रियरूपम्, देवविकलेन्द्रियाणामेकेन्द्रियादिरूपम्, तथैव पर्याप्तानामपर्याप्तरूपं, चादराणां सूक्ष्मरूपं, त्रसानां रथावररूपं यथामन्मवं सर्वनिर्कृष्टं स्थानं वेदितव्यम्, तत्रापि मनुष्यातिर्यगादीनां नरकादिषु पञ्चम-षष्ठ-सप्तमनरकादिरूपं स्वप्रायोग्यं सर्वनिर्कृष्टस्थानमित्यादिकं समयविरोधेन भावनीयमिति । अथ प्रस्तुतमेवोच्यते—मत्यज्ञान-श्रुतज्ञानमार्गणादये त्रैवि-कानुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य जधन्यकालवद् भावना कर्तव्या, तथैवाऽचक्षुर्दर्शनाऽसंयम-भव्याऽभव्य-मिव्यात्वमार्गणास्वपि प्रत्येकं भावनीयम् । मतिज्ञान-श्रुतज्ञानमार्गणयोः सम्यक्त्वकालस्य जधन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तत्वात् तदपेक्षया प्रस्तुतान्तर्मुहूर्तकालो भावनीयः । इत्यमेव देशसंयम-सम्यक्त्व-सामान्यौपशमिकसम्यक्त्व-वेदकसम्यक्त्व-क्षायिकसम्यक्त्वमार्गणासु मिश्रदृष्टिमार्गणायां च प्रत्ये-कं भावना कर्तव्या । ननु सम्यक्त्वौघादिमार्गणासु मार्गणापरावर्तनप्रयुक्त एकसमयजधन्यवन्ध-कालः कथं न लभ्यते ? उच्यते, सम्यक्त्वौघादिमार्गणासु भिव्यात्वाद्यमिमुखानामुत्कृष्टस्थितिवन्ध-भावात्त्रासावुत्कृष्टस्थितिवन्धो मार्गणाविच्छेदाद्वर्गाग् द्विचरमसमये व्युपरमते, किन्तु चरमसमयं यावत्प्रवर्तते, ततश्च चरमसमयेऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्यैवाऽभावात्कुतस्तस्य मार्गणापरावृत्तिप्रयुक्तो व्याघातः स्यात्, तदभावे च कुत एकसमयः प्रस्तुतजधन्यवन्धकालः, न कुतश्चिदित्यर्थः । न च देशसंयममार्गणायां मरणव्याघातेन मार्गणाविच्छेदाद्वर्गमावी चरमस्थितिवन्धोऽनुत्कृष्ट एव, स कदाचिदेकसमयो लभ्येतेति वाच्यम् । यतो देशसंयमप्रतिपत्तेरभ्य प्रवृत्तानुत्कृष्टस्थितिवन्धोऽपि जधन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं प्रवर्तत एव, कुतः ? भज्रबहुलदेशविरतिप्रतिपत्तौ जधन्येनाऽप्यन्तर्मुहूर्तकालस्य गमनात् । उक्तं च श्रीमन्मलयगिरिपादैः श्रीप्रज्ञापनावृतौ “देशविरतिर्हि द्विविधत्रिविधादि-

भङ्गबहुला । तत्रापिपत्तौ जवन्येनाप्यन्तर्मुहूर्तं लगाति” इति । कृष्णाद्यशुभलेश्यामार्गणात्रये तु सुगमः, भवचरमसमयेऽनुत्कृष्टस्थितिबन्धं प्रारभ्य भवान्तर उत्पत्त्याऽपि कृष्णलेश्यादिमार्गणानां तत्राऽनुवर्तनादिति ।

अथ यासु मार्गणासु प्रस्तुतः सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्जवन्यवन्धकालो मतद्वयेन पृथक्पृथक्प्राप्यते तासु तथैव दर्शयन्नाह—“स्वप्नो व भवे भिस्सनिजोगा-ऽवहिदुग-परिहारेसु” ति औदारिकमिश्र-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारकमिश्रकाययोगत्रयलक्षणेषु त्रिषु मिश्रयोगेषु, अवविज्ञाना-ऽवधिदर्शनलक्षणेऽवधिद्विके परिहारविशुद्धिकसंयमे च “स्वप्नो व भवे” ति ‘सुदुत्ततो अगुरुडिईए लु’ इति षटानां देहलीदीपकन्यायेनात्राऽपि योजनात् सप्तानामनुत्कृष्टायाः स्थितेर्जवन्यो वन्धकालो मुहूर्तान्तः क्षणो वा भवेदित्यर्थः । तत्र मिश्रयोगत्रये शरीरपर्याप्तिनिष्ठापनप्राक्समये वर्तमानानामेव जवन्योत्कृष्टस्थितिबन्धस्वामित्वमतेनाऽन्तर्मुहूर्तम् । कुतः ? मार्गणाप्रथमसमयादारभ्य प्रवृत्ताऽनुत्कृष्टस्थितिबन्धस्य मिश्रयोगाच्चिरमसमयं यावत् नैरन्तर्येण प्रवर्तनात्, मिश्रयोगजवन्यकालस्याप्यन्तर्मुहूर्तत्वाच्च । तदन्यमतेन त्वसौ ‘क्षणः’-समयो ज्ञातव्यः, तन्मते मिश्रयोगचरमसमय इव तद्विचरमादिसमयेऽनुत्कृष्टस्थितिबन्धस्य सम्भवात् । ततः किम् ? ततो ये केचनौदारिकादिमिश्रयोगिनः संजिपञ्चेन्द्रियकरणापर्याप्ता मिश्रयोगाच्चिरमसमय उत्कृष्टस्थितिबन्धं समाप्य चरमसमयेऽनुत्कृष्टस्थितिबन्धं प्रारमन्ते, तेषामनुत्कृष्टस्थितिबन्धस्य मिश्रयोगमार्गणायां समयमात्रप्रवर्तनात् जवन्यवन्धकाल एकसमयः प्राप्यत इति । शेषमार्गणात्रये त्वसौ मतद्वयेन वक्ष्यमाणमार्गणाजवन्यकायस्थित्यनुसारेण द्विविध उक्तः, तत्रान्तर्मुहूर्तकालस्तु मतिज्ञानादिमार्गणावडिज्ञेयः, समयस्तु वक्ष्यमाणमनोयोगादिमार्गणावदिति ।

“समयोऽस्थि सेसासु” ति उक्तशेषासु निरयगत्योवादिष्वेकोनचत्वारिंशदस्यधिकशतमार्गणासु प्रत्येकं समयो भवति, सप्तत्रकृतिसत्कानुत्कृष्टस्थितेर्जवन्यो वन्धकाल इति गम्यते । उक्तशेषमार्गणास्तु नामत इमाः—सर्वे निरयगतिमार्गणाभेदाः, सर्वे तिर्यगतिमार्गणाभेदाः, सर्वे मनुष्यगतिमार्गणाभेदाः, सर्वे च देवगतिमार्गणाभेदास्तथा वादरैकेन्द्रियौघ-पर्याप्ता-ऽपर्याप्ति-वादरैकेन्द्रिय-पर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियरूपाश्चत्वार एकोन्द्रियमार्गणाभेदाः, द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियमार्गणासत्कास्तु सर्वे भेदाः, तथैव पृथिव्यप्तेजोवायुकायप्रत्येकवनस्पतिकायमार्गणासत्का अपि सर्वे भेदाः, वादरसावारणवनस्पतिकायौघ-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तिरूपाश्चतस्रस्तथा पर्याप्तसूक्ष्मसाधारण-वनस्पतिकायभेदश्च, त्रसकायमार्गणासत्कास्तु सर्वेऽपि, पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-काययोगसा-मान्यै-ऽदारिक-वैक्रिया-ऽऽहारक-कर्मणकाययोगभेदाः, स्त्री-पुरुष-नपुंसकवेदाः, अपगतवेदः, क्रोधा-दियतुःकपायाः, मनःपर्यवज्ञान-विमङ्गज्ञान-संयमौघ-सामायिकच्छेदोपस्थापन-सूक्ष्मसम्परायसंयम-चक्षुर्दृगन-तैजः-पद्म-शुक्ललेश्या-सासादन-संज्ञ-ऽसंज्ञा-ऽऽहारिमार्गणाभेदाश्चेति । एतासु प्रत्येकं सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्जवन्यवन्धकालः प्रायुक्तनीत्या मार्गणाच्चिरमसमये उत्कृष्टस्थितिबन्धं समाप्य

मार्गणाचरमसमयेऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धं प्रारम्भ्य च मार्गणान्तरगमनेन तत्तन्मार्गणाविच्छेदप्रयुक्तो बोद्धव्यः, कासुचिन्मनोयोगादिमार्गणासु तु मार्गणाया वक्ष्यमाणसमयमात्रजन्यकायस्थितिमपेक्ष्य प्रकारान्तरेणाप्यसौ लभ्यते, केवलं नपुंसकवेदमार्गणायां प्रस्तुतजन्यवन्धकालः मार्गणाया जघन्यकायस्थितिमपेक्ष्यैव, न पुनरुत्कृष्टस्थितिवन्धादुत्तीर्य भवचरमसमयेऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रारम्भापेक्षयाऽपि । कस्माद् ? उत्कृष्टस्थितिवन्धादुत्तीर्य भवचरमसमयेऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य प्रारम्भकानां नपुंसकवेदिजीवानां भवचरमान्तर्मुहूर्ते उत्कृष्टस्थितिवन्धभावेन प्रागुक्तनीत्या भवान्तरे नपुंसकवेदितयैवोत्पत्तेर्नपुंसकवेदमार्गणाया विच्छेदामात्रात् तद्विच्छेदाधीनः प्रकृतैकमयवन्धकालो न लभ्यते, किन्तु जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तमेव लभ्यते, अतः समयमात्रस्तु जघन्यकायस्थित्यनुसारेणोन्नेय इति । अत्र शेषमार्गणासु विस्तरभावना तृक्तदीशा कर्तव्या । तच्चया-केनचिन्नारकजीवेन भवचरमसमये पूर्वप्रवृत्तं सप्तानामनुत्कृष्टस्थितिवन्धं समाप्यानुत्कृष्टस्थितिवन्धः समारब्धः, अनन्तरसमये त्वसौ तत उद्भूत्य तिर्यक्तायोत्पन्नः, तत्र यद्यपि तस्य सप्तानामनुत्कृष्टस्थितिवन्ध एव प्रवर्तते, तथाऽपि नासौ निरगत्योवमार्गणायाम्, तदानीं तस्य निरयगतिवहिस्त्वात्, इत्येवं तस्य निरयगत्योवमार्गणामपेक्ष्य सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्जघन्यवन्धकालः समयमात्रः प्राप्त इति । इत्यमेव शेषनिरयगतिभेदादौ स्वयमेव भावनीय इति ॥१४७-१४८-१४९॥

तदेवं प्ररूपितः सर्वमार्गणासु सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्जघन्यो वन्धकालः । साम्प्रतं तस्या एवाऽनुत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टं वन्धकालं दिदर्शयिषुर्गाथात्रयमाह

जेहो असंखलोगा एगिंदि-णिगोअ-पंचकायेसुं ।

अंगुलअसंखभागो होइ छसुहूमोधमेएसुं ॥१५०॥

ओधव्व अणाणदुगे अयता-ऽचक्खु-भवि-अभिवि-मिच्छेसुं ।

सेसासुं उक्कोसा सगसगकायट्ठिई णेयो ॥१५१॥

(प्रे०) “जेहो असंखलोगा” इत्यादि, ज्येष्ठः-सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टो वन्धकालः पुनः “असंखलोग” ति क्षेत्रतोऽसंख्यलोकाः, असंख्येयेषु लोकाकाशप्रमितेऽप्राकाशखण्डेष्वसत्केल्पनया प्रतिसमयमेकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽपहीयमाणे यावता कालेन ते सर्व आकाशप्रदेशा अपहीयन्ते तावान् काल इत्यर्थः । कालतत्त्वसावसंख्योत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो भवति । कासु मार्गणास्वित्याह-“एगिंदिणिगोअपंचकायेसुं” ति एकेन्द्रियसाधारणवनौधमार्गणयोस्तथा पञ्चसु पृथिव्यादिवनस्पतिकायान्तास्त्रयोधमार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । अन्यत्राह-“अंगुलअसंखभागो होइ” ति अङ्गुलासंख्येयतमैकमागप्रमाणक्षेत्रगताकाशप्रदेशेषु प्रतिसमयमेकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽपहीयमाणेयावान् कालोऽपगच्छति, तावान् कालो भवति । स च कालतोऽसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिण्य एव ।

कुत्रेत्याह “सुहुमोयमेऽसु” चि सूक्ष्मैकेन्द्रियादिषु पदेषु सूक्ष्मजीवौघभेदेषु, ते च सूक्ष्मैकेन्द्रियौघ-सूक्ष्मपृथ्वीकायौघ-सूक्ष्माष्कायौघ-सूक्ष्मतेजस्कायौघ-सूक्ष्मवायुकायौघ-सूक्ष्मसाधारण-वनस्पतिकायौघमार्गणालक्षणा बोद्धव्याः । ननु “असंखलोगा” इत्यनेन कालतोऽसंख्योत्सर्पिण्य-वसर्पिणीप्रमाणकालो व्याख्यातः, प्रकृते च “अंगुलअसंखमागो” इत्यनेनापि कालतोऽसंख्यो-त्सर्पिण्यवसर्पिण्य एव व्याख्यातास्तत्कथं नाऽसङ्गतिः, असंख्यलोकाऽङ्गुलासंख्यमागयोरतिमह-दन्तरत्वात् ? इति चेद् न, “सुहुमो य होइ कालो, ततो सुहुमयरय हवइ खित्त”मिति वचनात् कालापेक्षया क्षेत्रस्यातिवहुसूक्ष्मतयोक्तनीत्याऽङ्गुलासंख्यमागमात्रक्षेत्रगताऽऽकाशप्रदेशापहरणेऽप्य-संख्योत्सर्पिण्यवसर्पिण्य एवापक्राम्यन्ति, केवलं ता असंख्यलोकप्रमाणक्षेत्रप्रदेशापहारेऽपगच्छदुत्स-र्पिण्यवसर्पिण्यपेक्षयाऽसंख्येयमागमात्रा इति न काचिदसङ्गतिरिति । अथ मार्गणान्तरेऽप्याह “ओधव्व” इत्यादिना, सप्तानामनुत्कृष्टायाः स्थितेरुत्कृष्टो बन्धकाल ओधव्वदसंख्येय-पुद्गलपरिवर्तप्रमाणो भवति । कासु मार्गणास्वित्याह—“अणाणदुगे” इत्यादि, मत्पज्ञान-श्रुताज्ञा-नमार्गणाद्वयरूपेऽज्ञानद्विके, असंयममार्गणायां तथाऽचक्षुर्दर्शनमार्गणायां भव्यमार्गणायामभव्यमा-र्गणायां मिथ्यात्वमार्गणायामित्येतासु सप्तमार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । सुगमश्चायम्, औघिककाला-पेक्षयाऽविककालस्य कुत्राप्यनन्तत्वादिति ।

अथ शेषमार्गणासु लाघवात्तत्तन्मार्गणायाः स्वस्वोत्कृष्टकायस्थितिप्रमाणः प्रकृतोत्कृष्टबन्धकाल इति दर्शयन्नाह—“सेसासु” इत्यादि, अनन्तरोक्ता एकेन्द्रियादिविंशतिमार्गणां विहाय शेषासु निरयगत्यादिष्वञ्चाशदुत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकम् “उक्कोसा सगसगकायडिई” चि एकजीवस्य नैरन्तर्येण विवक्षितनारकादितत्तत्पर्याये उत्कृष्टावस्थानलक्षणैकजीवाश्रया निरयादितत्तन्मार्गणा-नां स्वकीया स्वकीयोत्कृष्टा कायस्थितिरित्यर्थः । अत्रापि व्याख्यानतः शेषमार्गणाऽन्तःप्रवि-ष्टायामपगतवेदमार्गणायां सेसासु उक्कोसा सगसगकायडिईत्यनेनोत्कृष्टकायस्थितिरन्तर्मुहूर्तप्रमाणः प्राप्नोऽपि प्रस्तुतकालोऽन्तर्मुहूर्तस्तु ज्ञातव्यः, न तूत्कृष्टकायस्थितिः, उत्कृष्टकायस्थितेरन्तर्मुहूर्तप्रमा-णत्वेऽपि तन्मध्ये उपशान्ताद्धादिकालस्य प्रविष्टत्वात्, तदानीं च प्रकृतिबन्धसत्त्वेऽपि स्थितिवन्ध-स्याऽप्रवर्तनेन परिपूर्णोत्कृष्टकायस्थितिकालस्याऽसम्भवात् । कायस्थितिस्तु सर्वमार्गणानां प्राक् प्रकृतिबन्धेऽभिहिताऽपीह स्थितिवन्धमधिकृत्य किञ्चिद्विशेषतोऽनुपदमेव वक्ष्यमाणस्वरूपाऽवसात-व्या । ननु कुत एतासु नरकगत्योवादिमार्गणासु प्रस्तुतबन्धकाल एकजीवविषयायाः मार्गणासत्को-त्कृष्टकायस्थितेस्तुल्यो भवति ? उच्यते, निरयगत्योवादिमार्गणासत्कोत्कृष्टकायस्थिति निर्गम-यद्भिः कैश्चिज्जीवैः सकृदप्युत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्यसंक्लेशमनवाप्योत्कृष्टां मार्गणाकायस्थितिं यावदुत्कृष्टस्थितिवन्धो न क्रियते, उत्कृष्टस्थितिवन्धमावेऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्तु तेषां मार्गणा-प्रथमसमयादारभ्य मार्गणाचरमसमयं यावन्नैरन्तर्येण प्रवर्तते, ततश्च सप्तकर्मणामनुत्कृष्टस्थितेरुत्कृ-ष्टबन्धकाल उत्कृष्टकायस्थितिप्रमाणो लभ्यत इति । ननु यद्येवं तर्ह्येकेन्द्रियादिविंशतिमार्गणास्वप्यसौ

कथं कायस्थितिप्रमाणो नाभिहितः ? उच्यते, एतासु विंशतिमार्गणासु कासुचिद्व्या-ऽभ्यजीव-
विशेषमधिकृत्यैकत उभयतो वा निरवधिकासु भव्यादिमार्गणासु, कासुचिच्चैकेन्द्रियादिभ्यमंख्ये-
यलोकादिप्रमाणाऽतिबहुदीर्घकायस्थितिकासु मार्गणास्तृकृष्टकायस्थितिकालं निर्गमयद्विर्जीवैरन्त-
राऽन्तरोत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्यं संज्ञेशमवाप्य नियमेनोत्कृष्टस्थितिवन्धः क्रियते, ततश्च तासु
मार्गणासु कस्यापि जीवस्यानुत्कृष्टस्थितिवन्ध उत्कृष्टकायस्थितिं यावन्नैरन्तर्येण नैव प्रवर्तते,
अत एतासु मार्गणास्वनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्योत्कृष्टः कालो न उत्कृष्टकायस्थितिप्रमाणः, किन्तु
ततोऽप्यत्यन्तहीनः सावधिकश्चेति तास्वसौ निरयगत्यौघादिमार्गणावदुत्कृष्टकायस्थितिप्रमाणो
नाभिहितः, किन्तु विशेषत एवाऽभिहित इति॥१५०॥१५१॥

तदेवमुक्त एकेन्द्रियौवादिषु विंशतिमार्गणासु 'जेहो असंखलोगा' इत्यादिना विशेषेण, शेषासु
निरयगत्यौघादिपञ्चाशदुत्तरशतमार्गणासु तु 'उक्कोसा सगसगकायडिई' इत्यनेन सप्तानामनुत्कृष्ट-
स्थितेरुत्कृष्टो बन्धकालः स्वीयस्वीयोत्कृष्टकायस्थितिरिति । तत्र कायस्थितिर्यद्यपि प्रकृतिवन्धे
प्रदर्शिता, तथापि सा तत्र सामान्यतच्छब्दस्था-ऽच्छब्दस्थोभयावस्थामपेक्ष्यैवोक्ता, तत्र तस्या युज्य-
मानत्वात् । इह तु स्थितिवन्धस्य प्रस्तुतत्वेन तदुपयोगिनीम्, उत्तरत्रय क्षयमाणानुमागवन्धादिग्रन्थो-
पयोगिनीं चेति मत्वा केवलच्छब्दावस्थावीनां पूर्वापेक्षया किञ्चिद्विशेषमन्वितां तानाचष्टे

कायठिई उक्कोसा गिरय-सुराणं विमंगणाणरस ।

किण्ह-सुइल-खइआणं तेत्तीसा सागरा णेया ॥१५२॥

(प्रे०) “कायठिई उक्कोसा” इत्यादि, निरुक्तस्वरूपा एकजीवाश्रयोत्कृष्टा कायस्थि-
तिर्ज्ञेयेति गाथाप्रान्तेऽन्वयः । केषां मार्गणास्थानानां कियती ज्ञेयेत्याह—“गिरयसुराणं”
मित्यादि, निरयगतिसामान्यस्य देवगतिसामान्यस्य विमङ्गजानस्य कृष्ण-शुक्लेश्या-क्षायिकसम्य-
क्त्वानामित्येतेषां पण्णां मार्गणास्थानानां प्रत्येकम् “तेत्तीसा सागरा” त्ति ‘भीमो भीम-
सेन’ इति न्यायेन पदेऽपि पदसमुदायोपचारात् त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणीत्यर्थः । तत्र नैरयि-
काणामुत्कृष्टभवस्थितिप्रमाणैवोत्कृष्टकायस्थितिरपि, नैरयिकाणामनन्तरभवे नैरयिकतयाऽनुत्पादात्,
उत्कृष्टभवस्थितेस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणत्वाच्च । उक्तं चागमे

नेरइए ण भते । कालओ केवचिर होइ ? गोयमा ! जहन्नेण वसवाससहस्साइ उक्कोसेण तेत्तीसं
सागरोवमाइ” इति ।

इत्यमेव देवगतिसत्काऽपि वेदितव्या, देवानामप्यनन्तरभवे देवतयाऽनुत्पादात्, तदी-
योत्कृष्टभवस्थितेस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणत्वाच्च । विमङ्गजानस्योत्कृष्टा कायस्थितिरपि नैरयि-
कस्योत्कृष्टभवस्थितिप्राधान्याल्लभ्यत इति सामान्यतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणा दर्शिताऽपि
तत्तन्मतानुसारेण सोपस्कारं व्याख्येया । तद्यथा-श्रीप्रज्ञापनासूत्राऽभिप्रायेण देशोनपूर्वको-
व्यभ्यधिकानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि । उक्तं च

“विभंगणाणी णं भंते ! विभंगणाणि त्ति कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं तेत्तीस सागरोयमाइं देसूणाते पुण्वकोडीते अम्महिताइं” इति । (कायस्थितिपदे सूत्र-२४१)

इत्थमेव कृष्णलेश्यादिके शेषमार्गणात्रयेऽपि सामान्यतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यभिहिताऽपि प्रकृतकायस्थितिरन्तर्मुहूर्तादिनाऽभ्यविका द्रष्टव्या । करणाद् ? उत्कृष्टस्थितिकस्य कृष्णलेश्याकनारकस्य कृष्णलेश्यायाः पूर्वोत्तरभयद्वयेऽन्तर्मुहूर्तं सम्बन्धात् । इदमुक्तं भवति रासमनरक उत्कृष्टस्थितिकतयोत्पत्तौः कस्याऽपि जीवस्य मनुष्यादिवर्तमानभवचरमान्तर्मुहूर्ते नियमेन कृष्णलेश्या समुद्भवति । सा च तदा निवर्तते, यदा तत्स्वामी नारकतयोत्पद्योत्कृष्टकायस्थितिं चातिवाह्य ततश्च्युत्वा पुनरपि तिर्यग्भवे भवप्रथमान्तर्मुहूर्तमतिगच्छति । एवं च तादृशमेकजीवमपेक्ष्य कृष्णलेश्याया उत्कृष्टा कायस्थितिरन्तर्मुहूर्तद्वयेनाधिकानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि भवति । उक्तं च श्रीप्रज्ञापनायाम्— “कण्हेलेसे ण भंते ! कण्हेलेसेत्ति कालतो केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं अतोमुहुत्तं, उक्कोसेण तेत्तीस सागरोयमाइं अतोमुहुत्तमम्महिताइं” इति ।

इत्थमेव शुक्ललेश्याया अपि मूलोक्तकायस्थितिरन्तर्मुहूर्तेनाभ्यविका द्रष्टव्या । यदुक्तं प्रज्ञापनासूत्रे कायस्थितिपदे—“सुक्कलेसे ण भंते ! सुक्कलेसे त्ति कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेण अतोमुहुत्तं, उक्कोसेण तेत्तीस सागरोयमाइं अतोमुहुत्तमम्महिताइं” इति । भावनाप्यत्र कृष्णलेश्यावदेव द्रष्टव्या, नवरं मनुष्यमवाञ्छयुत्वाऽनुत्तरविमाने उत्कृष्टस्थितिकदेवतयोत्पद्य पुनरपि मनुष्यभवे उत्पद्यमानजीवमपेक्ष्येति । क्षात्रिकसम्यक्त्वमार्गणायां तु न केवलेनाऽन्तर्मुहूर्तेनाभ्यविका, न वा सूत्रोक्ता साधनन्तमङ्गपतिता, किन्तु यावत् क्षपकश्रेणिमवाप्य स्थितेरबन्धको न भवति, तावत्पर्यन्ता बोद्धव्या । स्थितिवन्धाद्युपयोगिनीं कायस्थितिं प्रदर्शयितुं प्रवृत्तत्वादिति । महाबन्धकारैस्तु विमङ्गज्ञाने एकं पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवभेदमङ्गीकृत्याऽपयस्तिवस्थायां विमङ्गज्ञानस्याऽभावेन भवद्वयसत्त्वविमङ्गज्ञानकालस्य सान्तरत्वादन्तर्मुहूर्तो न त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्युत्कृष्टा कायस्थितिरभ्युपगम्यत इति ॥१५२॥

अथ शेषनिरयगतिभेदानां प्रकृतकायस्थितिमाह

पढमाइगणिरयाणं कमसो एगो य तिणि सत्त दस ।

सत्तरह य बावीसा तेत्तीसा सागरा णेया ॥१५३॥

(प्रे०) “पढमाइगणिरयाण” मित्यादि, ‘प्रथमादिकनिरयाणां’-प्रथमादिपृथिवीभेदैर्मिन्नानां प्रथमादिसप्तमान्तानां निरयगतिमार्गणभेदानां क्रमशः ‘ज्ञेया’ इति गाथाप्रान्ते सम्बन्धः । उत्कृष्टकायस्थितिरिति गम्यते । क्रमशः कियती ज्ञेयेत्याह—“एगो ये”त्यादि, एतेषामेकस्यादीनां त्रयस्त्रिंशत्पर्यन्तानां संख्यापदानां प्रत्येकं “सागरा” इति परेणान्वयः । तत्र “सागरा” इति सागरोपमाणि, ततश्चायमर्थः—अर्थवशाद्बचनविपरिणतेः प्रथमनिरयस्यैकजीवाश्रयोत्कृष्टा कायस्थितिरकं सागरोपमम्, द्वितीयनिरयस्य तु सा त्रीणि सागरोपमाणि, एवं तृतीयस्य सप्त

सागरोपमाणि, चतुर्यस्य दश सागरोपमाणि, पञ्चमस्य सप्तदश सागरोपमाणि, षष्ठस्य द्वाविंशतिः सागरोपमाणि, सप्तमपृथिवीनरकभेदस्य तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणीति । सुगमं चैतत् , तत्तन्मर-
कगतनैरयिकानामुत्कृष्टस्थितेर्योक्तैक्यादिसागरोपमप्रमाणत्वात् , अनन्तरमेव नारकतयाऽनुत्पा-
दाच्चेति । उक्तं च पृथिवीभेदेन नारकाणां भवस्थितिं दर्शयता जीवसमासकृता
एवं च तिष्ठिण सत्त च दस सत्तरसेव हन्ति वात्रीसा।तेत्तीसा उग्रहिनामापुड्वीसु टिटं कमुक्कोमा॥”इति ।

तदेवं दर्शिता निरयगतिभेदानामेकजीवाश्रया दीर्घकालस्थितिः । माम्प्रतं क्रमप्राप्ततिर्यग्-
गतिमार्गणामेदानां तां प्रचिकटयिषुः सदृशकायस्थितिकानामन्येषामपि भेदानां सममेवाह—

जेया असंखिया खलु परिअट्टा पोग्गलाण तिरियस्स ।

एगिंदिय-हरिआणं काय-णपुंसग-असण्णीणं ॥१५४॥

(प्रे) “जेया असंखिये”त्यादि “जेय” ति प्रकृतोत्कृष्टकायस्थितिर्जेया, किन्तुप्रमाणा-
कस्य कस्येत्याह—“असंखिये”त्यादि, “तिरियस्से”त्यादि, तिर्यग्गत्योवमेदस्य, “एगिंदि-
यहरिआणं” ति बहुवचनान्तनिर्देशः प्राकृतत्वात्, तत एकेंद्रिय-हरितयोः, एकेंद्रियौवमार्गणा-
भेदस्य वनस्पतिकार्यौवमार्गणामेदस्य चेत्यर्थः । तथा काययोगसामान्यस्य, नपुंसकवेदन-य, अयं-
ज्ञिमार्गणामेदस्येत्येतेषां पण्णां मार्गणामेदानां प्रत्येकम् “असंखिया खलु” ति खलुशब्दभ्या-
वधारणार्थकत्वेनैकस्या आवलिकाया असंख्येयतममागतममयप्रमाणा एवाऽसंख्येयाः “परिअट्टा
पोग्गलाणं” ति पुट्टलानां परावर्ताः । उक्तं च कायस्थितिपदे

“तिरिक्खजोणिणं ण भते ! तिरिक्खजोणिणंति कालो केवचिचर होड ? गोयमा ! जहन्नेण
अतोमुहुत्त, उक्कोसेण अणत काल अणताओ उस्सप्पिणिओसप्पिणिओ कालतो, खेतओ अणता लोगा, अम-
खेज्जपोग्गलपरिअट्टा, ते एणं पुग्गलपरियट्टा आवलियाए अमखिज्जइ भागे” इति तथा “वेरास्सइका-
इया ण पुच्छा०गोयमा ! जहन्नेण अतोमुहुत्त, उक्कोमेण अणत काल अणताओ उस्सप्पिणिअवसप्पिणिओ
कालओ,खेतओ अणता लोगा, असखेज्जा पुग्गलपरियट्टा ते एणं पुग्गलपरियट्टा आवलियाए असखेज्जइ-
भागे “तथा” एगिंदिए ण भते ! एगिंदिए ति कालतो केवचिचर होड ? गोयमा ! जहन्नेण अतो-
मुहुत्त, उक्कोसेण अणतकाल वरास्सइकालो” । तथा “कायजोगी ण भते ! कायजोगी ति कालतो केव-
चिचर होड ? गोयमा ! जहन्नेण अतोमुहुत्त, उक्कोसेण वणप्पडकालो” तथा “नपु सक्वेर ति पु-
च्छा०, गोयमा ! जहन्नेण एग समय, उक्कोमेण वणप्पडकालो ।” तथा अमण्णी ण पुच्छा०, गो० । जहन्नेण
अतोमुहुत्त, उक्को० वणप्पडकालो” इति ॥१४५॥

अथान्येषु तिर्यग्गतिभेदेषु व्याजिहिषुस्तत्साम्यान्मनुष्यगतिभेदेष्वपि मममेवाह—

तिपणिंदियतिरियाणं तिणराणं य पलिओवमा तिणिण ।

अमहिया पुव्वाणं कोडिपुहुत्तेण णायव्वा ॥१५५॥

(प्रे०) “तिपणिंदिये”त्यादि, अपर्याप्तभेदसत्ककायस्थितेः “सव्वाऽपज्जसाण”

मित्यादिनाऽनन्तरं वक्ष्यमाणत्वात् तेनाऽपर्याप्तभेदेन रहितानां पञ्चेन्द्रियतिर्यगोव- पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-

तिर्यक्-तिरश्चीलक्षणानां त्रयाणां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदानां तथैवापर्याप्तभेदवर्जानां त्रयाणां नरगति-
भेदानां च प्रत्येकं ज्ञातव्येति गाथाप्रान्तेऽन्वयः, प्रकृतोत्कृष्टकायस्थितिरिति गम्यते । कतिप्रमाणा
ज्ञातव्येत्याह “पलिओवमा तिणिण” इत्यादि, पुञ्जस्स उ परिमाण सयहि खलु वास कोडि-
लक्खामो । छप्पन्नं च सहस्सा वोवन्ना वासकोडीण ॥” इत्यादिनाऽन्यत्राऽभिहितपरिमाणानां पूर्वाणां
कोटिपृथक्त्वेनाभ्यधिकानि त्रीणिपल्योपमानीत्यर्थः । उक्तं च—“तिरिक्खजोगिणी ण भन्ते ! तिरिक्ख-
जोगिणि ति कालो केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेण अतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइ
पुञ्जकोडिपुहुत्तमम्महिआइ । एव मणुस्से वि, मणुस्सी वि एव चेव” इति ।

इत्थमेव शेषभेदेऽपि बोद्धव्यम्, “पच्चिन्द्रियतिरिनराण सत्तट्ठमवा उ उक्कोसा” इति
वचनादिति । न च श्रीप्रज्ञापनायाम्—“तिरिक्खजोगियपज्जत्तए णं भन्ते ! तिरिक्खजोगिय-
पज्जत्तएत्तिकालतो केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेण अतोमुहुत्तं, उक्कोसेण तिन्नि पलिओवमाइ अतो-
मुहुत्तूणाइ” इति ग्रन्थेन पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदस्योत्कृष्टकायस्थितेरन्तर्मुहूर्तोनत्रिपल्योपमाभि-
हितत्वात्, कथमेतत् सङ्गच्छेदिति वाच्यम् । यतः प्रज्ञापनासूत्र-प्रकृतग्रन्थयोः पर्याप्तमार्गणाविवय-
कविवक्षाभेदादुभयत्र वचनभेदमात्रः, न पुनः काचिदसङ्गतिः । इदमुक्तं भवति—श्रीप्रज्ञापनायां
पर्याप्तजीवतया करणपर्याप्ता एव गृहीताः, लब्धपर्याप्ताः करणापर्याप्ताश्च वर्जिताः । ततस्तत्र “सत्तट्ठ-
मवा उ उक्कोसा” इति वचनोक्तसप्ताष्टभवप्रमाणकायस्थितिरुपादातुं न शक्यते, द्वितीयमवप्रथम-
समयादेव करणापर्याप्तावस्थायाः प्राप्तेः । इत्थं च तत्र द्वितीयमवप्रारम्भमात्रेण पर्याप्तसत्का काय-
स्थितिर्निष्ठां याति, तत्कृतः सप्ताष्टभवस्थितीनामनुसंधानसम्भवः । अत एव तत्रैकं त्रिपल्योपम-
स्थितिकं युग्ममवमादाय तस्यापि प्रथममपर्याप्तावस्थासत्कमन्तर्मुहूर्तं विवर्ज्य शेषाः स्थितिरुत्कृष्ट-
कायस्थितितया दर्शिता । उक्तं च तद्वृत्तौ मलयगिरिस्तूरिपादैः

“तिर्यक्सूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमात्रना प्रागिव, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमान्यन्तर्मुहूर्तोनानि, एतच्चोत्कृष्टा-
युपो देवकुर्वादिभावितरतिरश्चोऽधिकृत्य वेदनीयम्, अन्येपामेतावत्कालप्रमाणाया पर्याप्तावस्थाया अवच्छे-
देनाप्राप्यमाणत्वात्, अत्राप्यन्तर्मुहूर्तोनत्वमन्तर्मुहूर्तस्याद्यस्याऽपर्याप्तावस्थायां गतत्वात्” इति ।

अत्र तु पर्याप्तिनामकर्मोदयजन्यसर्वावस्थामपेक्ष्य कायस्थितिरभिहिता, पर्याप्तिनामकर्मोदयस्तु
करणपर्याप्तिनामपि तदानीमपर्याप्तावस्थायां भवत्येव, ततश्चापर्याप्तावस्थासत्कमन्तर्मुहूर्तं न वर्ज्यते,
तथाचोत्कृष्टस्थितिकयुग्ममवसम्बन्धिन्या त्रिपल्योपमस्थित्या सममनन्तरगतानां संख्येयवर्षस्थिति-
कानां पर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियभवानां स्थितेरनुसन्धानमपि भवतीत्येवमत्र विवक्षाभेदादीर्घा काय-
स्थितिः प्रतिपादिता, न पुनः कश्चिन्मतान्तरोऽसङ्गतिर्वेत्यलं विस्तरेणेति ॥१५५॥

अथ क्रमप्राप्ताऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मार्गणास्थानस्य प्रस्तुतकायस्थितिं व्याजिहीर्षुस्तुल्य-
वक्तव्योपेता अन्या अपि मार्गणाः संगृह्य सममेवाह

संवापज्जत्ताणं समत्तवायरणिगोअकायस्स ।

पज्जत्तगसुहुमाणं पणवय-उरलमीसाणं ॥१५६॥

विउवा-ऽऽहारदुगाणं अवगयवेअस्स चउकसायाणं ।

सुहुसु-वसम-मीसाणं भिन्नसुहुत्तं सुणेयव्वा ॥१५७॥

(प्रे०) “संवापज्जत्ताण”मित्यादि, सर्वेषामपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगपर्याप्तमनुष्मा-ऽपर्याप्तवादरैकेन्द्रिया-ऽपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रिया-ऽपर्याप्तडीन्द्रिया-ऽपर्याप्तत्रीन्द्रिया-ऽपर्याप्तचतुरिन्द्रिया-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रिया-ऽपर्याप्तवादरपृथिवीकायाष्कायतेजस्कायवायुकायसाधारणवनस्पतिकाया-ऽपर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायाष्कायतेजस्कायवायुकाया-ऽपर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकाया-ऽपर्याप्तसाधारणवनस्पतिकाया-ऽपर्याप्तत्रसकायलक्षणाणां विंशतिमंख्याकानामप्यपर्याप्तमार्गणामेदानां “समत्तवायरणिगोअकायस्स” इति समाप्तस्य पर्याप्तस्य वादरनिगोदाख्यसाधारणवनस्पतिकायभेदस्येत्यर्थः । तथा “पज्जत्तगसुहुमाणं” इति पर्याप्तसूक्ष्मजीवभेदानाम्, ते च पर्याप्तसूक्ष्मभेदाः पद्, एकेन्द्रिय-पृथ्वी-काया-ऽष्काय-तेजस्काय-वायुकाय-साधारणवनस्पतिकायभेदात् । तथा “पणमणे”त्यादि, तत्र पञ्च-शब्दस्य मनोवचसोः प्रत्येकं योजनादोषोत्तरभेदभिन्नानां पञ्चानां मनोयोगभेदानां पञ्चानां वचोयोगभेदानामौन्दारिकमिश्रकाययोगभेदस्य चेत्यर्थः । अयान्यानप्यन्तर्मुहूर्तौत्कृष्टकायस्थितिकान् मार्गणाभेदान् संगृह्याह—“विउवे”त्यादि, तत्र ‘दुग’शब्दस्य प्रत्येकं सम्यग्वाद् वैक्रिय-वैक्रियमिश्रकाययोगयोर्द्विकस्या-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगयोर्द्विकस्य चेत्यर्थः । तथाऽपगतवेदसार्गणामेदस्य क्रोधादीनां चतुर्णां कषायाणां “सुहुसुवसममीसाणं” इति सूक्ष्मसम्प्रायसंयमस्यापगमिकमन्यकत्वमिश्रद्वयोस्त्वित्येतेषां पञ्चाशन्मार्गणामेदानां प्रत्येकं “भिन्नसुहुत्तं सुणेयव्वा” इति ‘भिन्नसुहुत्तम्’, अन्तर्मुहूर्तं ज्ञात्वा, एकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिरिति गम्यते । लब्धपर्याप्ततया नानामयकरणेनाप्यन्तर्मुहूर्तादधिककालो नात्येति, तथा चाऽपर्याप्तावस्थाया उत्कृष्टमन्यवस्थानमन्तर्मुहूर्तमेवेति नर्वाऽपर्याप्तभेदानामुत्कृष्टकायस्थितिरन्तर्मुहूर्तं दर्शिता । यदुक्तं श्रीप्रज्ञापनासूत्रे

“अपज्जत्तए ण भंते ! अपज्जत्तए इति कालओ केवचिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेण वि अतोमुहुत्त, उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं,” इति ।

इत्यमेव पर्याप्तसूक्ष्मजीवभेदानां पर्याप्तवादरमाधारणवनस्पतिकायस्य च प्रत्येकं जवन्त्यत इवोत्कृष्टतोऽप्यन्तर्मुहूर्तमेव कायस्थितिर्भवति, तत ऊर्ध्वं नियमान्मार्गणान्तरोत्पत्तेः । उक्तञ्च—

“सुहुमे ण भंते ! अपज्जत्तए सुहुमअपज्जत्तए इति कालओ केवचिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहुत्त उक्कोसेण वि अतोमुहुत्त । पुढविर्काइय-आउकाइय-तेउकाइय-वाउकाइय-वणस्सउकाइयाण वि एवं चेव, पज्जत्तयाण वि एवं, वायरणिगोयपज्जत्तए य वायरनिगोयअपज्जत्तए य पुच्छा, गोयमा ! दुन्नि वि जहन्नेण उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं ।” इति ।

मनोयोगवचोयोगभेदानामुत्कृष्टतोऽन्तर्मुहूर्तादूर्ध्वं स्वभावादेव योगान्तरतया परावर्तना-

दुत्कृष्टाऽपि कायस्थिरन्तर्मुहूर्तदधिका न लभ्यते, एवमेवौदारिककाययोग-कर्मणकाययोगवर्जेषु काययोगभेदेऽपि बोद्धव्यम् । ननु करणादौदारिककर्मणकाययोगौ वर्ज्येते ? उच्यते,—प्रस्तुतग्रन्थविवक्षया विग्रहगतौ सम्भवेनः कर्मणकाययोगस्य त्रिसमयादधिकावस्थानाऽसम्भवात् त्रिसमयादधिका, तथा मनोवचो योगरहितानामेकोन्द्रियाणां पर्याप्तावस्थायामौदारिककाययोगादन्ययोगानाम-सम्भवेनाऽऽमरणमौदारिककाययोगस्यावस्थानाद् दीर्घा कायस्थितिरौदारिककाययोगस्य लभ्यत इत्येतौ द्वौ योगौ वर्ज्येते इति । प्रस्तुतग्रन्थविवक्षां तु यथावसरं दर्शयिष्याम इति । अपगतवेदस्य कायस्थितिरछन्नस्थजीवापेक्षया साधपर्यवसितमङ्गपतिता भवति, तथाऽपि छन्नस्थजीवापेक्षया साधिसपर्यवसितमङ्गपतिता दर्शिता । कस्मात् ? स्थितिबन्वादिनिरूपणोपयोगिकायस्थितेर्मण्यमानत्वात् । सा चोपशमश्रेणान्तर्मुहूर्तमात्रोत्कृष्टतोऽपि लभ्यते, नाधिकेति । कस्यापि जीवस्य क्रोधादिकषा-योदयानामप्युत्कृष्टतः प्रत्यन्तर्मुहूर्तमन्यान्यकषायोदयतया नियमतः परावर्तनादेकजीवाश्रया क्रोधादिकषायमार्गणासत्कोत्कृष्टकायस्थितिरप्यन्तर्मुहूर्तदधिका न लभ्यते । यदुक्तम्

“कोइकसाई ण भते । कोइकसाइ त्ति कालओ केवच्चिर होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं उक्कोसेण अतोमुहुत्त, एव जाव माणमायाकसाती । लोभकसाई ण भते ! लोभंउच्छा, गोयमा ! जहं एक्कं समय, उक्कोअंतोमुहुत्त ।” इति ।

शेषस्तु सुगमः, मूढासम्परायादिगुणानामन्तर्मुहूर्तमात्रावस्थानात् । उक्तं च पञ्चसंग्रहे ‘समयाओ अतमुहू अणुवक्रणाउ जाव उरसतो ।’ तथा “मीसुवसम अतमुहू” इति ॥१५६-१५७ ॥

तदेवं दर्शिता तिर्यग्गतिभेदानामेकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिः, तत्तुल्यवक्तव्यत्वादन्येषामपि बहुमार्गणभेदानाम् । साम्प्रतं देवगतिस्तत्कशेषभेदानां दिदर्शयिषुराह

भवणस्स साहियुदही पल्लं वंतरसुरस्स विण्णेया ।

पलिओवममंमहियं जोइसदेवरस णायव्वा ॥१५८॥

सोहगाईण कमा अयरा दो साहिया दुवे सत्त ।

अंमहिया सत्त य दस चउदस सत्तरह णायव्वा ॥१५९॥

एत्तो एगेगऽहिया णायव्वा जीव एगतीसुदही ।

उवरिमगेविज्जस्स उ तेत्तीसाऽणुत्तराण भवे ॥१६०॥

(प्रे०) “भवणस्स साहियुदही”त्यादिगाथात्रयम्, “मीमो मीमसेन” इति । न्यायेन ‘भवनस्य’-भवनपतिदेवभेदस्य साधिकोदधिः,—साधिकसागरोपममुत्कृष्टकायस्थितिरित्यर्थः, नरकमव इव देवमवो निरन्तरमेक एव भवति, नाधिकः, मनुष्यतिरश्चामेवानन्तरमवे देवतयोत्पादात्, ततश्च देवानामपि या भवस्थितिः, सैव कायस्थितिर्भवति । भवनपतिदेवेष्टकृष्टा भवस्थितिरुत्तर-दिग्वर्तिनामसुरकुमारनिकायदेवानाम् । सा च साधिकसागरोपममाना । यदुक्तं जीवसमासे—

“असुरेभ्यः सारमहियं” इति । ततश्चोत्कृष्टा कायस्थितिरपि तावत्यभिहिता । एवमेवोत्तरत्रापि तत्तदेवानामुत्कृष्टमवस्थित्यनुसारेणोत्कृष्टकायस्थितिर्माननीया । व्यन्तरादिदेवगतिभेदानामुत्कृष्टकायस्थितिं दर्शयति—“पल्लं वन्तरसुरस्स विण्णयेया” इति एकदेशेन समुदायस्यावगमात् “पल्लं” इति पल्लोपमं व्यन्तरसुरभेदस्य विज्ञेया प्रकृतकायस्थितिः । तथा “पल्लिओवममममहियं” इति अम्यधिकं पल्लोपमं ज्योतिष्कदेवभेदस्य विज्ञेया । अत्र वर्षलक्षेणाम्यधिकमिति सोपस्कारं व्याख्येयम् । यदुक्तम्—“वन्तर पल्लं, जोडस वरिसलक्खाहियं पल्लियं” इति ।

अथ वैमानिकदेवभेदानामाह—“सोहममार्हणे” इत्यादिना, सौधर्मादीनां क्रमाज्ज्ञातव्येति गाथाप्रान्तेऽन्वयः । कियतीत्याह—“अयरा दो” इत्यादि, सौधर्मकल्पाख्यप्रथमदेवगतिभेदस्य ‘द्वावतरौ’—द्वौ सागरोपमावित्यर्थः । “साहिया दुवे” इति क्रमप्राप्तस्येशानकल्पदेवगतिभेदस्य साविकौ द्वौ सागरोपमावुत्कृष्टकायस्थितिः । “सत्त” इति क्रमप्राप्तस्य सनत्कुमारकल्पदेवगतिभेदस्य सप्त सागरोपमाणि, तथैव “अममहिया सत्त य” इति अम्यधिकानि सप्त सागरोपमाणि माहेन्द्रकल्पभेदस्येत्यर्थः । चः पादपूर्त्यै । एवं यथोत्तरं वाच्यम्, ततो ब्रह्मकल्पदेवभेदस्य “दश” इति दश सागरोपमाणि, लान्तककल्पदेवभेदस्य चतुर्दश सागरोपमाणि, शुक्रकल्पस्य सप्तदश सागरोपमाणि, इत उपरितनदेवभेदानामाह—“एत्तो एगेगहिया” इत्यादिना, ‘इतः’ शुक्रकल्पदेवगतिभेदादुत्तरम् “एगेगहिया” इति एकैकाधिका ‘अतराः’—सागरोपमाणि “णायन्ना” इति एकजीवाश्रयोत्कृष्टा कायस्थितिर्ज्ञातव्या, “जाव एगतीसुदहो” इति यावदेकत्रिंशदुदधयः—सागरोपमाणि । कस्येत्याह—“उवरिमगेविज्जरस” इति नवमग्रैवेयकस्येत्यर्थः ।

अथमभावः—सहस्राख्यस्याऽष्टमकल्पस्योत्कृष्टा कायस्थितिः शुक्रकल्पापेक्षयैकेन सागरोपमेणाविकोऽष्टादश सागरोपमाणि ज्ञातव्या, साऽप्येकेन सागरोपमेणाधिकैकोनत्रिंशतिः सागरोपमाण्यानताख्यनवमकल्पदेवभेदस्य ज्ञातव्या, अनया नीत्या प्राणतकल्पस्य विंशतिः सागरोपमाणि, आरणकल्पस्यैकत्रिंशतिः सागरोपमाणि, अच्युतकल्पस्य द्वाविंशतिः सागरोपमाणि उत्कृष्टकायस्थितिः, प्रथमग्रैवेयकस्य सा त्रयोविंशतिः सागरोपमाणि, द्वितीयग्रैवेयकस्य चतुर्विंशतिः सागरोपमाणि, तृतीयग्रैवेयकभेदस्य पञ्चविंशतिः सागरोपमाणि, चतुर्थग्रैवेयकभेदस्य षड्विंशतिः सागरोपमाणि, पञ्चमग्रैवेयकभेदस्य सप्तविंशतिः सागरोपमाणि, षष्ठग्रैवेयकभेदस्याऽष्टाविंशतिः सागरोपमाणि, सप्तमग्रैवेयकभेदस्यैकोनत्रिंशत्सागरोपमाणि, अष्टमग्रैवेयकभेदस्य त्रिंशत्सागरोपमाणि, नवमस्य सत्रोपरितनग्रैवेयकस्यैकत्रिंशत्सागरोपमाणि प्रकृतोत्कृष्टकायस्थितिर्ज्ञातव्येति । पञ्चानुत्तरदेवगतिभेदानां तर्हि कियतीत्याह—“नेत्तोसाऽणुत्तराण भवे” त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पञ्चानामनुत्तरविमानदेवगतिभेदानां भवेत्प्रकृता कायस्थितिः, सुगमा चैषा, एतेषु देवगतिभेदेषु उत्कृष्टमवस्थितेरेतावत्प्रमाणत्वात् । उक्तञ्च “दो साहि सत्त साहिय, दस चउदस सत्तर अयरा जा सुक्को । ढक्किक्कमहियमिन्तो, जा इगतीसुवरि गेविज्जे ॥८॥ तिन्तीसऽणुत्तरेसु” इति ।

तत्त्वार्थभाष्ये तु सर्वार्थसिद्धवर्जेषु चतुर्ष्वनुत्तरविमानमेदेषु केनाप्यभिप्रायेणोत्कृष्टा भवस्थितिर्द्वात्रिंशत्सागरोपमाप्येवामिहिता । तथा चोक्तं तत्र—“सा विजयादिषु चतुर्ष्वप्येकेनाधिका द्वात्रिंशत् ।” इति ॥१५८-१५९-१६०॥ गता देवगतिभेदानामुत्कृष्टा कायस्थितिः । साम्प्रतमेकेन्द्रियादिजातिसत्कमणितशेषमार्गणाभेदानां तामाह

अंगुलअसंखभागो वायरएगिंदियरस सुहुमाणं ।

तह पुहवाइचउण्हं णेया लोगा असंखेज्जा ॥१६१॥

(प्रे०) “अंगुलअसंखभागो” इत्यादि, अङ्गुलस्यासंख्यभागः,—अङ्गुलस्याऽसंख्येय-तमैकभागमात्रक्षेत्रगताकाशप्रदेशेषु प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारे यावान् कालोऽनिगच्छति, तावत्य असंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्य इत्यर्थः । एतावान् कालो वादरैकेन्द्रियमार्गणाभेदस्यैकजीवाश्रयो-त्कृष्टकायस्थितिर्ज्ञेयाः । “सुहुमाणं” ति सर्वेषां ‘सूक्ष्माणां’ सूक्ष्मैकेन्द्रियादीनां पण्णामोव-भेदानाम्, तथा समुच्चये, “पुहवाइचउण्हं” ति सूक्ष्मवादरपर्याप्तापर्याप्तविशेषणविरहितानां सामान्यपृथिव्यादिवायुकायान्तानां चतुर्णामोवभेदानाम् “णेया” ति प्रकृतकायस्थितिर्ज्ञेया । कियत्प्रमाणेत्याह—“लोगा असंखेज्जा” ति क्षेत्रतोऽसंख्येया लोकाः, लोकाकाशप्रमाणेष्वसंख्ये-येष्वाकाशखण्डेषु प्रतिसमयमेकैकरीत्यान्नाकाशप्रदेशेष्वपह्रीयमाणे यावता कालेन ते सर्वे प्रदेशा हीयन्ते, तावान्मसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीप्रमाणः काल इत्यर्थः । उक्तञ्च कायस्थितिपदे

“सुहुमे णं भंते ! सुहुमे ति कालतो केवच्चिर होति ? गोयमा ! जहन्नेणं अतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं असंखेज्ज काल असंखेज्जाओ उत्सर्पिणिओसर्पिणीतो कालतो, खेत्ततो असंखेज्जा लोगा, सुहुमपुढविकाडते सुहुमवाउकाडते सुहुमतेउकाडते सुहुमवाउकाडते सुहुमनिगोदे वि ज० अतोमुहुत्तं, उक्को० असंखेज्जं कालं असंखेज्जाओ उत्सर्पिणिओसर्पिणीतो कालतो, खेत्ततो असंखेज्जा लोगा” इति ॥१६१॥

वायरपज्जेगिंदिय-भू-दग्-पत्तेअ-वाउ-विगलाणं ।

संखेज्जसहरससमा समत्तवेइंदियरस संखसमा ॥१६२॥ (गीतिः)

(प्रे) “वायरपज्जेगिंदिये”त्यादि, वादरपर्याप्तशब्दस्य वायुकायान्तेषु प्रत्येकं योज-नाद् वादरपर्याप्तैकेन्द्रियभेदस्य “भू” ति वादरपर्याप्तस्य ‘भूकायिकस्य’-पृथिवीकायभेदस्य, तथा वादरपर्याप्तस्य “दग्” ति दक्कायिकस्य, वादरपर्याप्ताकायभेदस्येत्यर्थः, । तथा “पत्तेअ” ति वादरपर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायभेदस्य, अत्र वादरेति विशेषणं स्वरूपदर्शनपरं विज्ञेयम् । तथा “वाउ” ति वादरपर्याप्तवाउकायभेदस्य, “विगलाणं” ति पर्याप्तापर्याप्तविशेषणविरहितानां द्वित्रिचतुरिन्द्रियलक्षणानां विकलेन्द्रियौवभेदानामित्येवमष्टमार्गणाभेदानां प्रत्येकम् “संखेज्जस-हरससमा” ति एकजीवाश्रयकायस्थितिः संख्येयसहस्राणि ‘समाः’-वर्षाणीत्यर्थः । उक्तं च

“वायरेगिंदियपज्जत्तए ण भते ! वायरेगिंदियपज्जत्तए ति कालो केवच्चिर होइ ? गोयमा ! जहन्नेण अतोमुहुत्तं, उक्कोसेण संखेज्जाइं वाससइस्साइ” इति । तथा “वादरपुढविकाइयपज्जत्तए ण

भंते ! वादरपुढविकाइयपज्जत्तए त्ति कालवो केवच्चिरं होति ? गोयमा ! जहन्नेण अतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखिज्जाइं वाससहस्साइं, एवं आउकाइएवि, ”इति । “वाउकाइय-वणस्सइकाइय-पत्तेअसरीरवादरवण-पफडकाइते पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससहस्साइं” इति ।

इत्थमेव द्वीन्द्रियादीनां त्रयाणामोद्यमार्गणास्थानानां कायस्थितिनिपयेऽपि द्रष्टव्यम्, “विगलदियाण वाससहस्सा संखेज्जा” इति वचनादिति ।

अथ पर्याप्तद्वीन्द्रियस्याह—“समत्तवेइंदियस्स संखसमा” त्ति पर्याप्तद्वीन्द्रियमार्गणाभेदस्यैकजीवाश्रया प्रकृतोत्कृष्टकायस्थितिः संख्येयसमाः-संख्येयानि वर्पाणीत्यर्थः । उक्तं च—

‘वेइंदियपज्जत्तए ण भते । वेइंदियपज्जत्तए त्ति कालतो, केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेण अतोमुहुत्तं, उक्कोसेण संखेज्जाइं वासाइ, ”इति ॥१६२॥

पज्जत्तगतेइंदिय-चायस्तेऊण होइ संखेज्जा ।

दिवसा संखियमासा समत्तचउइंदियस्स भवे ॥१६३॥

(प्रे०) “पज्जत्तगे”त्यादि, पर्याप्तकशब्दस्य त्रीन्द्रिय-वादरतेजसोः ग्रन्थेकं योजनात् पर्याप्त एव पर्याप्तकः स चासौ त्रीन्द्रियस्तस्य पर्याप्तकत्रीन्द्रियस्य, पर्याप्तत्रीन्द्रियमार्गणाभेदस्येत्यर्थः । तथैव पर्याप्तवादरतेजस्कायमार्गणाभेदस्य च प्रत्येकं “होइ” त्ति उत्कृष्टकायस्थितिर्भवति । कतिपयेत्याह—“संखेज्जे”त्यादि, संख्येया दिवसाः । उक्तं च

“तेइंदियपज्जत्तए ण भते । तेइंदियपज्जत्तए त्ति कालतो केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेण-अतोमुहुत्तं, उक्कोसेण संखेज्जाइं राइ दियाइ, ” इति । तथा—“तेउकाइए पज्जत्तए ण भते । तेउकाइय-पज्जत्तए त्ति कालतो केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहं अतोमुहुत्तं, उक्को० संखेज्जाइं राइंदियाइ, ” इति ।

“संखियमासा” त्ति संख्येया मासा उत्कृष्टकायस्थितिः, भवेदितिगाथाप्रान्तेऽन्वयः । कस्येत्याह—“समत्तचउइंदियस्स” त्ति स्वप्रायोग्यपर्याप्तिरपेक्ष्य समाप्तस्य ‘चतुरिन्द्रियस्य’-चतुरिन्द्रियमार्गणाभेदस्येत्यर्थः । तथा चोक्तं—“चउरिंदियपज्जत्तए ण भते ? चउरिंदियपज्जत्तए त्ति कालतो केवच्चिरं होइ ? गोयमा ? जहन्नेणं अतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जा मासा, ” इति ॥१६३॥

पंचिंदिय-उचक्खूण-उहियुदहिसहस्सं तसस्स तं दुगुणं ।

पज्जपणिंदि-तस-पुरिस-सण्णीणायरसयपुहुत्तं ॥१६४॥

(प्रे०) “पंचिंदिये” त्यादि, पञ्चेन्द्रियौघ-चक्षुर्दर्शनमार्गणयोः प्रत्येकमधिकोदधिसहस्रम्, सातिरेकं सागरोपमसहस्रं प्रकृता कायस्थितिरित्यर्थः । उक्तं च कायस्थितिपदे

“चक्खुदसणी ण भते । चक्खुदसणि त्ति कालवो केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेण अतोमुहुत्तं, उक्कोसेण सागरोपमसहस्स सातिरेक” तथा—“पंचिंदिए ण भते । पंचिंदिए त्ति कालवो केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेण अतोमुहुत्तं, उक्कोसेण सागरोपमसहस्स साहरेय” इति ।

“तसस्स तं दुगुणं” त्ति त्रसकायौद्यमार्गणायाः “तं” त्ति ‘तत्’ पञ्चेन्द्रियाद्यनन्त-

रोक्तमार्गणयोर्वत्कायस्थितिप्रमाणं दर्शितं तद् “दुग्गुण” द्विगुणं द्रष्टव्यमर्थात् त्रसकायोधमार्ग-
णाया उत्कृष्टकायस्थितिः सातिरेकं सागरोपमसहस्रद्वयं भवति । यदुक्तम्

“तसकाङ्ग ए ण भंते ! तसकाङ्ग ए त्ति कालो केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं अतोमुहुत्त, उक्को-
सेण दोसागरोपमसहस्साङ्गं सखेज्जवासञ्जमहियाइ,” इति ।

“पञ्जपणिंदि” इत्यादि, तत्र पर्याप्तशब्दस्य पञ्चेन्द्रिय-त्रसोमयत्र योजनात् पर्याप्तपञ्चेन्द्रि-
यमार्गणाभेदस्य पर्याप्तत्रसकायमार्गणाभेदस्य पुरुषवेदमार्गणायाः संज्ञिमार्गणायाश्च प्रत्येकमतरशतपृ-
थक्त्वम्—सागरोपमाणां शतपृथक्त्वं प्रकृतोत्कृष्टकायस्थितिरित्यर्थः । उक्तञ्च कायस्थितिपदे

“पंचिन्द्रियपञ्जत्त ए ण भंते ! पंचिन्द्रियपञ्जत्त ए त्ति कालतो केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेण
अतोमुहुत्तं, उक्कोसेण सागरोपमसयपुहुत्तं,” तथा “तसकाङ्गपञ्जत्त ए ण भंते ! तसकाङ्गपञ्जत्त ए त्ति
कालतो केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेण अतोमुहुत्त, उक्कोसेण सागरोपमसयपुहुत्तं सातिरेगं,” तथा
“पुरिसवेदे ण भंते ! पुरिसवेदे त्ति कालतो केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेण अतोमुहुत्त, उक्कोसेण
सागरोपमसयपुहुत्तं सातिरेगं,” तथा “सण्णी ण भंते ! सण्णी त्ति कालो केवच्चिरं होइ ? गोयमा !
जहन्नेण अतोमुहुत्तं, उक्कोसेण सागरोपमसयपुहुत्तं सातिरेगं,” इति ।

अत्र श्रुते पर्याप्तत्रसकायादिमार्गणानां कायस्थितौ सातिरेकता न दर्शिता, तथाऽपि साऽऽग-
मानुसारेण स्वयमेव द्रष्टव्येति ॥१६४॥ तदेवमिन्द्रियमार्गणासत्कशेषभेदानां प्रसङ्गादन्यमार्गणा-
भेदानां चोत्कृष्टकायस्थितिर्दर्शिता । साम्प्रतं कायमार्गणासत्कशेषभेदानां दर्शयन्नाह

अद्धतइअपरिअट्ठा भवे णिगोअस्स होइ मोहठिई ।

वायरपुह्वाइचउग-णिगोअ-पत्तेअहरिआणं ॥१६५॥

(प्रे०) “अद्धतइअ” इत्यादि, ‘अर्धतृतीयपरावर्ताः’ सार्धौ द्वौ पुद्गलपरावर्तवित्यर्थः ।
एतावती प्रकृतैकजीवाश्रया कायस्थितिरुत्कृष्टतो भवेत् । कस्येत्याह—“णिगोअस्स” त्ति निगो-
दाल्यवनस्पतिविशेषस्य, साधारणवनस्पतिकायौधमार्गणाया इति यावत् । यदुक्तं

“निगोदे ण भंते ! निगोए त्ति केवच्चिरं होति ? गोयमा ! जहन्नेण अतोमुहुत्त, उक्कोसेणं अण-
ताओ उम्सप्पिणिओसप्पिणीओ कालतो, खेत्ततो अट्ठाइज्जा पोगालपरियट्ठा,” इति ।

“होइ मोहठिई” त्ति प्रकृतैकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिर्माहस्थितिर्भवति, मोहनीय-
कर्मणो यावत्पुद्गला स्थितिस्तावती सप्ततिकोटीकोटीसागरोपमप्रमाणा भवतीत्यर्थः । कस्याः कस्या
मार्गणाया भवतीत्याह—“वायरपुह्वाइचउगे”त्यादि, वादरशब्दस्य निगोदपर्यन्तेषु प्रत्येकं
योजनाद् वादरपृथिविकाय-वादराष्काय-वादरतेजस्काय-वादरवायुकायौधभेदचतुष्क-वादरनिगोदौघ-
भेदयोः “पत्तेअहरिआणं” त्ति प्रत्येकहरितिकायस्य, प्रत्येकवनस्पतिकायौधमार्गणाभेदस्ये-
त्यर्थः । एतासां पण्णां मार्गणानां प्रत्येकम्, न पुनः समुदितानामिति । उक्तं च

“वायरपुढविकाङ्ग ए ण भंते ! वायरपुढविकाङ्ग ए त्ति कालो केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं
अतोमुहुत्तं, उक्कोसेण सत्तरि सागरोपमकोडाकोडिओ । एव वायरआउकाङ्ग ए वि, एव जाव वायरवाउकाङ्ग ए

वि । पत्तेयवायरवणस्सईकाइए ण भंते । पुच्छा, गोयमा । जहण्णेण अतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्तरिं सागरोवमकोडाकोडीओ ।” तथा “वायरनिगोए ण भंते । वायरनिगोए त्ति कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा । जहन्नेणं अतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्तरिं सागरोवमकोडाकोडीओ,” इति ॥१६५॥

देसूणसहस्ससमा वावीसुरलस्स तिसमया णेया ।

कग्गा-ऽणाहारणं पल्लसयपुहुत्तमित्थीए ॥१६६॥

(प्रे०) “देसूणसहस्से” त्यादि, देशोनसहस्ससमा द्वाविंशतिः, देशोनानि द्वाविंशतिवर्ष-सहस्राणीत्यर्थः । कस्येत्याह—“उरलस्स” त्ति औदारिकाययोगमार्गणायाः, उत्कृष्टकायस्थितिरिति गम्यते । इयं हि खरवादरपृथिवीकायिकस्योत्कृष्टमवस्थित्यपेक्षया बौद्धव्या, केवलं तस्याऽपर्याप्तावस्यायामौदारिकमिश्रकाययोगसद्भावाद् भवप्रथमान्तर्मुहूर्त शुद्धौदारिकाययोगे न गृह्यते । तस्योत्कृष्टमवस्थितिस्तु द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि, “वावीसा पुढवीए” इति वचनात्, ततोऽन्तर्मुहूर्ते व्यपनीते प्रकृतकायस्थितिरवाप्यत इति । न च त्रिपल्योपमायुषां तिर्यग्मनुष्याणामौदारिकाययोगसद्भावेन साऽधिकाऽपि सम्पद्येतेति वाच्यम् । तेषां पर्याप्तावस्यायामौदारिकयोगादन्येषां मनोयोगादीनामप्यन्तराऽन्तरा सम्भवेन तदानीं मनोयोगादिप्रवर्तमानयोगप्रावान्यादौदारिककाययोग आमरणं नैरन्तर्येण न लभ्यते, किन्तूत्कृष्टतोऽप्यन्तर्मुहूर्तमेव, अतो न तदपेक्षयोक्ताधिककायस्थितिसम्भव इति । “ति समया णेया” त्ति त्रिसमयाः प्रकृतोत्कृष्टकायस्थितिर्ज्ञातव्या । कस्याः कस्या इत्याह—“कग्गा-ऽणाहारणं” त्ति कर्मणकाययोगमार्गणाया अनाहारकमार्गणायाः प्रत्येकमित्यर्थः । यद्यप्यनाहारकमार्गणाया उत्कृष्टकायस्थितिरछन्नस्थजीवमपेक्ष्य साधनन्तमङ्गपतिताऽपि लभ्यते; तथापि स्थितिवन्धाद्युपयोगित्वात् प्राग्वत्तद्वन्धकछन्नस्थजीवापेक्षया सा प्रकृतेऽभिहितेति । ननु छन्नस्थजीवापेक्षयाऽपि सा प्रज्ञापनासूत्रे उत्कृष्टतो द्वौ समयावेवामिहिता । तथा च तद्ग्रन्थः—“छम्मत्थवणाहारणं ण भंते । छम्मत्थवणाहारणं त्ति कालओ केवच्चि होइ ? गोयमा । जहन्नेण एग समय, उक्कोसेण दो समया,” इति । तत्कथमत्र त्रिसमया उत्कृष्टकायस्थितिरभिधीयते ? इति चेद्, उच्यते, त्रिवक्रायाश्चतुःसामयिक्या विग्रहगतेरपि प्रकृते विवक्षितत्वात् । इदमुक्तं भवति—एकद्वयादिपञ्चसमयान्ता विग्रहगतयो भवन्ति । उक्तञ्च “जुया य एगवका दुहतोवका गती विणिदिट्ठा । जुज्जइ तिचउवका वि नाम चउपंचसमयाओ ॥” इति । ताम्य एकद्वित्रिसामयिक्यो विग्रहगतयः प्रज्ञापनायां विवक्षिताः, न पुनश्चतुःसामयिकी पञ्चसामयिकी वा । उक्तं च तद्दोकायाम् “दोसमया” इति त्रिसामयिकी विग्रहगतिमधिकृत्य, चतुःसामयिकी पञ्चसामयिकी च विग्रहगतितर्न विवक्षिता,” इत्यादि ।

प्रकृतग्रन्थे तु—पञ्चसामयिक्या विग्रहगत्या प्रायेण जन्तूनामनुत्पत्तेस्तां विहाय जीवसमास-चतुःसामयिकी विग्रहगतिरपि विवक्षिता, ततश्च तदपेक्षया कर्मणानाहारकमार्गणयोरेकजीवाश्रिता प्रस्तुतोत्कृष्टकायस्थितिरपि श्रीप्रज्ञापनोक्तकायस्थित्यपेक्षया समयाविकाऽभिहिता । उक्तं

च जीवसमासेऽपि—“समयतिगं कागाङ्गो” इति । “पल्लसयपुहुत्तमित्थोए” ति पल्लसयपृथक्त्वं स्त्रीवेदस्य, इत्यक्षरार्थः । इयं हि स्त्रीवेदमार्गणायाः कायस्थितिर्द्विधा व्याख्याता दृश्यते । तद्यथा—“द्रव्यस्त्रीवेदोऽयं पल्लोपमशतपृथक्त्वं यावदुत्कृष्टतो भवति ।” इति पञ्चसंग्रहमूलवृत्तौ । मलय-गिरिवृत्त्यादौ पुनः “थी पल्लियसयपुहुत्त” ति स्त्रीवेदो जवन्यत एक समय, उत्कर्षत पल्लोपमशतं पूर्वकोटिपृथक्त्वं च । ” इत्यादि व्याख्यातम् । ओप्रज्ञापनायां तु पूर्वपूर्वतनस्वरिमतभेदमुपदर्शयता भगवता आर्यश्यामेन पञ्चादेशाः प्रज्ञप्ताः । तद्यथा

“इत्थीवेए णं भंते ! इत्थीवेए ति कालो केवचिरं होइ ? गोप्रमा ! एगेण आएसेणं जहन्नेण एगं समय, उक्कोसेणं दसोत्तरं पल्लोपमसय पुव्वकोडिपुहुत्तमम्महियं १ । एगेण आएसेणं जहन्नेणं एगं समय, उक्कोसेणं अट्टारस पल्लोपमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमम्महियाइं २ । एगेण आएसेण जहन्नेण एगं समय, उक्कोसेण चोदसपल्लोपमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तमम्महियाइं ३ । एगेण आएसेण जहन्नेण एगं समयं उक्कोसेणं पल्लोपमसयं पुव्वकोडिपुहुत्तमम्महियं ४ । एगेण आएसेणं जहन्नेण एगं समयं उक्कोसेणं पल्लोपमपुहुत्तं पुव्वकोडिपुहुत्तमम्महियं ति ५ । ” इति ।

तदत्र मूलोक्तप्रकृतकायस्थितिरपि मतिमता-ऽविरोधेन व्याख्येयेति ॥१६६॥

मणणाण-संयमाणं समइअ-छेअ-परिहार-देसाणं ।

देसूणा पुव्वाणं कोडी एगा मुणेयव्वा ॥१६७॥

(प्रे०) “मणणाणे”त्यादि, मनःपर्यवज्ञान-संयमौघमार्गणयोः सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-देशसंयमानामित्येतेषां षण्णां मार्गणभेदानां प्रत्येकमुत्कृष्टा कायस्थितिः “देसूणा” ति वर्षाष्टकादिरूपैकदेशेनोना पूर्वाणामेका कोटिर्जातव्या । तत्र परिहारविशुद्धिक-मार्गणावर्जानां शेषमनःपर्यवज्ञानादिमार्गणभेदानामष्टवर्षलक्षणेनैकदेशेनोना पूर्वकोटी बोद्धव्या, परिहारविशुद्धिकसंयमस्य त्वेकोनत्रिशद्वर्षलक्षणेनैकदेशेनोना सा विज्ञेया, जवन्यतो त्रिंशतिवर्ष-यतिपर्यायाणां तदङ्गीकरणस्य विहितत्वात् । उक्तं च—“गिहिपज्जाओ जहन्निगुणतीसा । जहपज्जाओ बीसा” इति अत्र ह्येकोनत्रिशद्वर्षाणि मवप्रथमसमयादारम्य बोद्धव्यानीति ॥१६७॥

दुअणाणा-ऽयत-मिच्छाण अणाइधुवा अणाइअधुवा य ।

साइअधुवा य तिविहा तइआ हीणद्धपरिअट्ठो ॥१६८॥

(प्रे०) “दुअणाणायते”त्यादि, विभेज्ज्ञानवर्जयोर्द्वयोरज्ञानमार्गणभेदयोरसंयमस्य मिथ्यात्वस्य चेत्येतासां चतसृणां मार्गणानां प्रत्येकं प्रकृतोत्कृष्टकायस्थितिः “तिविहा” इति परेणान्वयः । अर्थात् स्वामिभेदात् त्रिविधा-त्रिप्रकारा भवति । तद्यथा “अणाइधुवा” ति प्रथमाऽनादिध्रुवा, अनाद्यनन्ताऽमव्यजीवमपेक्ष्य ज्ञातव्या, तस्या-ऽऽकालं मिथ्यात्वपरित्यागाभावात् । “अणाइअधुवा य” ति अनाद्यध्रुवा, अनादिसान्तेत्यर्थः, एषा ह्यभिन्नग्रन्थिकमव्यजीवापेक्षया ज्ञातव्या । कुतः ? अभिन्नग्रन्थिकत्वात्तदीयमिथ्यात्वस्यानादित्वम्, अव्यत्वेनागामिकाले

सम्यक्त्वादिप्राप्तौ विच्छेदं यास्यतीति तस्याव्रुत्त्वं चेति कृत्वा । चः समुच्चये । तृतीया पुनः
 “साइअधुवा य” ति साधव्रुवा, सादिसान्तेत्यर्थः । इमा तु भिन्नग्रन्थिकजीवापेक्षया बोद्धव्येति ।
 चः प्राग्वद् । इत्थं त्रिविधा मत्त्यज्ञानादीनां कायस्थितिः । अत्र प्रथमयोर्द्वयोर्विधयोराद्यन्त्यान्य-
 तरेवधिरहितत्वेन सावधिकप्रमाणप्रदर्शनाऽसम्भवात् तृतीयायास्तावदुत्कृष्टं प्रमाणं दर्शयन्नाह-
 “तइआ हीणच्छपरिअटो” ति तृतीया साधव्रुवलक्षणा कायस्थितिरुत्कर्षतो हीनार्थपरिवर्तः,
 क्षेत्रतो देशोनार्थपुद्गलपरिवर्तप्रमाणेत्यर्थः । उक्तं च कायस्थितिपदे

“अण्णाणी मत्तिअण्णाणी सुतअण्णाणी णं भते । अण्णाणी मत्तिअण्णाणी सुतअण्णाणि त्ति
 कालओ केवच्चिर होति? गोयमा । अण्णाणी मइअण्णाणो सुयअण्णाणी तिविधे पण्णत्ते, त जहा-अणाइए
 वा अपज्जवसिते, अणाइए वा सपज्जवसिते, सादीए वा सपज्जवसिते । तत्थ णं जे सादीए सपज्जवसिते से
 जहण्णेणं अंतोमुहुत्त, उक्कोसेणं अणत्त काल, अणताओ उस्सप्पिणिओसप्पिणीओ कालतो, खेत्तओ अव-
 ढ्ढोपोगलपरियट्ट देसूणं,” इति । इत्थमेव भिद्यतात्वकायस्थितिविषयेऽपि सूत्रसंवादे द्रष्टव्य
 इति ॥१६८॥

साहियछसट्टिजलही तिणाण-सम्भत्त-वेअगो-हीसुं ।

दुविहाऽत्थि अणाइधुवा अणाइअधुवा अचक्खुरस ॥१६९॥

(प्रे०) “साहियछसट्टिजलही” त्यादि, ‘साविका’-मनुष्यमवसत्क्रियत्कालेनाभ्यधिकाः
 पट्पट्टिर्जलवयः-सागरोपमाणि प्रकृतोत्कृष्टा कायस्थितिर्भवतीत्यर्थः । केषां मार्गणाभेदाना-
 मित्याह-“तिणाण” इत्यादि, मनःपर्ययज्ञानवर्जानां त्रयाणां मत्त्यादीनां ज्ञानमार्गणाभेदानां
 सम्यक्त्वौघ-वेदकसम्यक्त्वा-ऽवधिदर्शनमार्गणाभेदानां चेत्येतेषां पण्णां प्रत्येकमित्यर्थः । अत्र
 हि सम्यक्त्वौघमार्गणायाः उत्कृष्टकायस्थितिः प्राग्वच्छस्थजीवापेक्षयैव बोद्धव्या । अथाचक्षु-
 र्दर्शनमार्गणाभेदस्याह-“दुविहात्थि” इत्यादि, सुगमा, नवरमनादिध्रुवा प्राग्वदमव्यजीवा-
 पेक्षया, अनाध्रुवा तु मव्यजीवापेक्षया बोद्धव्या, “नइम्मि उ छाउमत्थिण नाणे” इति वचनात् केव-
 लोत्पत्तौ क्षायोपशमिकभावानां मत्त्यादिज्ञानानां विलय इव क्षायोपशमिकभावस्याऽचक्षुर्दर्श-
 नस्याऽपि विलयमात्रात् । अत एवोक्तं प्रवचने

“अचक्खुदंसणी ण भते । अचक्खुदंसणि त्ति कालओ केवच्चिर होउ ? गोयमा । अचक्खुदंसणी
 दुविहे पत्तत्ते, त जहा-अणादीए वा अपज्जवसिते, अनादीए वा सपज्जवसिते,” इति, ॥१६९॥

णीलाइचउण्ह कमा अयरा दस तिणिण दोणिण अट्टार ।

भवियस्सऽणाइअधुवा तहा अभवियस्सऽणाइधुवा ॥१७०॥

(प्रे०) “णीलाइचउण्ह” त्यादि, नीलादीनां चतुर्णां लेश्यामार्गणाभेदानां “कमा” क्रमाद्
 ‘अतराः’-सागरोपमाणि दश त्रीणि द्वेऽष्टादशेति । सुगमा, नवरं नीलकापोततेजोलेश्याभेदानां
 प्रत्येकं भूलोक्ताः कायस्थितयः पूर्ववत्पल्योपमासंख्येयमागेनाभ्यधिका द्रष्टव्याः, भूलेऽधिकांशस्य

ऽविवक्षितत्वात् । न च ब्रह्मकल्पान्तानां देवानामेव पञ्चलेश्याया अभिहितत्वात्, तेषां चोत्कृष्टतो-
ऽपि दशसागरोपमस्थितिकत्वात्पञ्चलेश्यामार्गणायाः प्रकृतोत्कृष्टकायस्थितिरष्टादशसागरोपमाणीति
कथं नु सङ्गच्छेदिति शङ्कनीयम् । तस्य स्वामित्वप्ररूपणायां प्रागेव समाहितत्वात्, अष्टादश-
सागरोपमविषयकस्याभिप्रायस्य व्युत्पादितत्वाच्चेति । श्रीप्रज्ञापनास्तूत्रापेक्षया तु सा पञ्च-
लेश्याया उत्कृष्टकायस्थितिर्दशसागरोपमाण्येव द्रष्टव्या । उक्तञ्च तत्र

“पन्हलेसे णं भते ! पन्हलेसे त्ति कालतो केवचिर होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं अतोमुहुत्तं, उक्कोसेण
दस सागरोपमाडं अतोमुहुत्तमम्भहियाइ,” इति ।

“भवियस्सऽणाइअधुवा” ति ‘भव्यस्य’-भव्यमार्गणाभेदस्यानाद्यनुवा, ‘अभव्यस्य’-
अभव्यमार्गणास्थानस्य “णाइधुवा” ति अकारस्य दर्शनादनादिनुवा, अनाद्यनन्ता प्रकृतकाय-
स्थितिरित्यर्थः । उक्तं च कायस्थितिपदे

“भवसिद्धिए ण भते ! भवमिद्धिए त्ति कालओ केवचिर होइ ? गोयमा ! अणादीए सपज्जव-
सिते । अमवसिद्धिए णं भते ! अमवसिद्धिए त्ति कालओ केवचिर होइ ? गोयमा ! अणादीए अपज्जव-
सिते,” इति । ॥१७०॥

सासाणरसा-ऽऽवलिआ छ भवे आहारगरस णायन्वा ।

अंगुलअसंखभागी ति भवे उक्कोसकायठिई ॥१७१॥

(प्रे) “सासाणरसावलिआ” इत्यादि, सासादनमार्गणाया एकजीवाश्रयोत्कृष्टकाय-
स्थितिः षडावलिआ भवेत् । उक्तं च पञ्चसङ्ग्रहे-“आवलिआण छक्क समयादारम्म सासणो होइ”
इति । “आहारगरस णायन्वा” ति आहारिमार्गणाभेदस्योत्कृष्टकायस्थितिर्ज्ञातव्या, कति-
पयेत्याह-“अंगुलअसंखभागी” ति अङ्गुलाऽसंख्यभागप्रमाणाकाशप्रदेशेषु प्रतिसमयमेकैक-
प्रदेशापहारे यावान् कालो निर्याति, तावानसंख्योत्सर्पिण्यवसर्पिणीप्रमाणः काल उत्कृष्टकायस्थिति-
र्भवतीत्यर्थः । इयमपि छन्नस्थजीवापेक्षयैव उक्ता, तस्या एव प्रकृतोपयोगित्वात् । उक्तं च

“छउमत्यआहारए ण भते ! छउमत्याहारए त्ति कालतो केवचिर होइ ? गोयमा ! जहन्नेण
खुड्ढागमवग्गहण दुसमयऊण, उक्कोसेण असखेज्ज काल असखेज्जाओ उत्सप्पिणीओसप्पिणीतो कालतो,
खेत्ततो अगुलस्स असखेज्जतिमाग,” इति ॥१७१॥

अथ पर्याप्तद्वीन्द्रियादिकतिपयमार्गणानां प्रस्तुतकायस्थितिं मतान्तरेण दर्शयन्नायमिदमहा-

अण्णे उ भणन्ति भवे संखसहरसवरिसा समत्ताणं ।

वेइंदिय-तेइंदिय-चउरिंदिय-वायरग्गीणं ॥१७२॥

दो सागरा सहस्सा समत्ततस-चक्खुदंसणाण भवे ।

सत्तरह सत्त अयरा होइ कमा णीलकाऊसुं ॥१७३॥

(प्रे०) “अण्णे उ भणन्ति” इत्यादि, अन्ये केचनाचार्यास्तु-पुनर्मणन्ति, किं भणन्ती-

त्याह—“भवे” इत्यादि, पर्याप्तवादरपृथिवीकायादीनामिव समाप्तानां-पर्याप्तानां द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-वादरात्रिकायलक्षणानां चतुर्णां मार्गणामेदानां प्रत्येकं प्रकृतैकजीवाश्रयोत्कृष्टकाय-स्थितिः संख्येयानि वर्षसहस्राणि भवेदित्यर्थः । उक्तञ्च पञ्चसङ्ग्रहमूलदोकाकारैः

“वादराणां पर्याप्तकनामविशेषितानां संख्येया वर्षसाहस्य, प्रत्येक पृथिवीजलग्नवायुवनस्पतिप्रत्येकैकेन्द्रियाणां वर्षसाहस्य कायस्थिति, विकलानामपि द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियाणां प्रत्येकं संख्येयवर्षसाहस्य कायस्थिति,” इति ।

अथान्येषामाह—“दो सागरा” इत्यादि, समाप्तस्य त्रसकायिकस्य चक्षुर्दर्शनस्य च प्रत्येकं प्रकृतकायस्थितिर्द्वे सागरोपमसहस्रे भवेदित्यर्थः । उक्तञ्च जीवसमासे—“चक्षुस्सुद्धीण वे सहस्राह ।” इति । “सत्तरह सत्त अयरा होइ कमा णीलकाऊसु” ति नीललेश्यायाः कापोतलेश्यायाश्च प्रत्येकमुत्कृष्टकायस्थितिः क्रमात् सप्तदश सप्त चातराः-सागरोपमाणि भवति । इदमुक्तं भवति—महाबन्धकाराः पञ्चमपृथिव्याः सर्वाधस्तनप्रतरे कुण्डलेश्याकनारकाणामिव नीललेश्याकनारकाणां सत्त्वं प्रतिपद्य, तथा तृतीयपृथिव्याः सर्वाधस्तनप्रतरे नीललेश्याकनारकाणामिव कापोतलेश्याकनारकाणामपि समुद्भूतिमपेक्ष्य मार्गणाद्वयस्यापि कायस्थितिं यथोक्तामभिदधतीति ॥१७२-१७३॥

तदेवमभिहितैकजीवाश्रया प्रस्तुतोपयोगिनी सर्वमार्गणानामुत्कृष्टा कायस्थितिः । साम्प्रतं प्रसज्जात् प्रकृतोपयोगित्वाच्च प्राग् दूरेणोक्तेति विस्मरणशीलानां जीवानामनुग्रहार्थं तासामेव सर्वमार्गणानामेकजीवाश्रयां जवन्यां कायस्थितिं संस्मारयन्नाह

कायठिई णायव्वा जहण्णगां दससहस्सवासाणि ।

णिरय-पढमणिरयाणं देव-भवण-वंतराणं च ॥१७४॥

दुइआइगणिरयाणं सां पढमाइणिरयाण जा जेट्ठा ।

(प्रे०) “कायठिई णायव्वा” इत्यादि, अनन्तरं वक्ष्यमाणा “कायठिई” ति एकजीवाश्रिता कायस्थितिर्विवक्षितनरकाधवस्थाया अविच्छिन्नमवस्थानलक्षणा “णायव्वा जहण्णगा” ति जवन्या एव जवन्यका-सर्वलब्धी ज्ञातव्येत्यर्थः । तामेव क्रमत आह—“दससहस्से”त्यादिना, दशवर्षसहस्राणि जवन्या कायस्थितिर्निरयौघ-प्रथमपृथिवीनिरयभेदयोः, देवौघ-भवनपतिव्यन्तर-देवगतिभेदानां च प्रत्येकं ज्ञातव्येत्यर्थः । सुगमा चैषा, देवनैरयिकयोरनन्तरमवे देवनैरयिकतया नुत्पादात्, प्रथमनरकनैरयिक-भवनपत्यादीनां जवन्यमवस्थितेर्दशसहस्रवर्षप्रमाणत्वाच्च । उक्तं च “दससहसवरिसठिइवा, भवणाहिव-निरय-वतरिआ” ॥२७॥ इति ।

अथ नरकगतेशेषमार्गणामेदानां ग्राह—“दुइआइगे”त्यादिना, द्वितीयादिपृथिवीभेद-भिन्नानां पण्णां निरयभेदानां जवन्यकायस्थितिः सा, भवतीति शेषः । का पुनः सेत्याह—“पढ-माइणिरयाणे”त्यादि, प्रथमादिनिरयभेदानां ‘जा’ ति या प्राक्—“पढमाइगणिरयाण कमसो एगो

य तिणिण सत्त दस । सत्तरह य वात्रीसा तेत्तीसा सागरा जेया ॥१५३॥ इत्यनया गाथया 'ज्येष्ठा'-उत्कृष्टा कायस्थितिरभिहितेत्यर्थः । तद्यथा-द्वितीयपृथिवीनिरयभेदस्य जघन्या कायस्थितिरेकं सागरोपमम्, तृतीयपृथिवीनिरयभेदस्य सा त्रीणि सागरोपमाणि, चतुर्थपृथिवीनिरयभेदस्य सप्त सागरोपमाणि, एवं पञ्चमपृथिवीनिरयभेदस्य दश, षष्ठपृथिवीनिरयभेदस्य सप्तदश, सप्तमपृथिवीनिरयभेदस्य तु सा जघन्यैकजीवाश्रयकायस्थितिर्द्वाविंशतिः सागरोपमाणीति । उक्तञ्चान्यत्रापि

“सत्त य पुढवीसु ठिड, जिडो-वरिमाइ हिडपुढवीए । होइ कमेण कणिट्ठा दसवाससहस्स पढमाए ॥” इति ॥१७४॥

अथ क्रमप्राप्ततिर्यग्गत्योद्यमार्गणाभेदस्य जघन्यकायस्थितिं विवक्षुस्तत्साम्यादन्यासामपि यासां मार्गणानां जघन्यकायस्थितिः क्षुल्लकमवग्रहणलक्षणास्ता अपि सममेव सङ्गृह्याह—

खुड्डमवो तिरिय-पणिंदितिरिय-मणुस-तदपज्जाणं ॥१७५॥

पज्जत्तमेअवज्जिअसेसिंदिय-कायमेअ-सण्णीणं ।

अमणस्स तिसमयूणो आहारि-उरालमीसाणं ॥१७६॥

(प्रे०) “खुड्डमवो तिरिये”त्यादि, ‘क्षुल्लकः’ सर्वमवापेक्षया लघीयान् ‘भवः’—जन्मसः क्षुल्लकमवोऽनन्तरवक्ष्यमाणतिर्यग्गत्यादिमार्गणाभेदानां जघन्यकायस्थितिर्भवेदित्यर्थः । क्षुल्लकमवमानं त्वित्यं प्रतिपाद्यते,—आवलिआण दोसयछप्पत्रा एगखुड्डमवे,” इति । तत्रावलिका त्वसंख्येयानां समयानां समुदायो ज्ञातव्यः । यदुक्तमनुयोगद्वारसूत्रे—“असखिज्जाण समयाण समुदयसमिह समागमेण सा एगा आवलिय त्ति वुच्चड ।” इति । तिर्यग्गत्योद्यममार्गणाभेदानेवाह—“तिरिये”त्यादिना, तिर्यग्गत्योद्यमस्य तिर्यक्पञ्चेन्द्रियौघ-मनुष्यौधभेदयोस्तथा तयोरेवापर्याप्तभेदयोः, अपर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियाऽपर्याप्तमनुष्यभेदयोश्चेत्यर्थः । तथा “पज्जत्ते”त्यादि, पर्याप्तवादरैकेन्द्रिय-पर्याप्तलक्षणेन्द्रिय-पर्याप्तद्वीन्द्रियादिलक्षणपर्याप्तभेदैर्वर्जिता ये शेषा एकेन्द्रिय-द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियलक्षणेन्द्रियमार्गणासत्कौद्या-ऽपर्याप्तभेदमिन्नास्तथा पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतित्रसकायलक्षणकायमार्गणासत्कौद्या-ऽपर्याप्तभेदमिन्ना भेदास्ते पर्याप्तभेदवर्जितशेषेन्द्रियकायभेदाः, ते च समस्तास्त्रिचत्वारिंशद्भवन्ति । तद्यथा—एकेन्द्रियसत्काः सूक्ष्मपर्याप्तवादरपर्याप्तभेदवर्जा ओध सूक्ष्मौध-वादरौघ-सूक्ष्माऽपर्याप्त-वादराऽपर्याप्तभेदमिन्नाः पञ्च भेदाः, तथैव पृथिव्यप्तेजोवायुसाधारणवनस्पतिकायानां पञ्चानां प्रत्येकं पञ्च पञ्च भेदाः, द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियाणां प्रत्येकं पर्याप्तभेदवर्जावोद्या-ऽपर्याप्तभेदमिन्ना द्वौ द्वौ भेदौ, इत्थमेव प्रत्येकवनस्पतिकायसत्कौ द्वौ त्रसकायसत्कौ द्वौ वनस्पतिकायौधभेदरचेति । तेषां, तथा “सण्णीणं” ति संज्ञिमार्गणाभेदस्य “अमणस्स” ति असंज्ञिमार्गणाभेदस्येत्येतेषां समुदितानां तिर्यग्गत्योद्यमयोकोनपञ्चापन्मार्गणाभेदानां प्रत्येकमित्यर्थः । सुगमा । अथानन्तरोक्तकायस्थित्यपेक्षया स्वल्पतारतम्यात् क्रममुल्लङ्घ्यादावौदारिकमिश्रकाय-

योगाहारिमार्गणयोराह-तिसमयू गो आहारिउरालमोसाणं” ति आहारिमार्गणाया औदारिक-
मिश्रकाययोगमार्गणायाश्च प्रत्येकमेकजीवाश्रया जवन्यकायस्थितिस्त्रिसमयोनः, कः ? क्षुल्लकमव
इत्यनुवृत्त्या बोद्धव्यम् । कथं ? पृथिव्यादिभ्यश्च्युत्वा चतुःसामयिक्या विग्रहगत्या जवन्यस्थितिकपृथि-
व्यादितयोत्पद्य, ततोऽपि मृत्वा विग्रहगत्यैव यो भवान्तरं गच्छति, तस्य क्षुल्लकमवचतुर्थसमयात्प्रा-
रम्य क्षुल्लकमवान्त्यसमयं यावदाहारकत्वादौदारिकमिश्रकाययोगित्वाच्च तदपेक्षया प्रकृतकायस्थि-
तिर्वोद्धव्या । उक्तं च जीवसमासदृत्तौ श्रीमन्मलधारोयहेमचन्द्रसूरिपादैः-

“कञ्चिदेकेन्द्रियादिर्जीवो मृत, पूर्वमिहितप्रकारेण च विग्रहे समयत्रयसमाहारको भूत्वा क्षुल्लक-
मवग्रहणायुष्केषु पृथिव्यादिपृथक्, तत्र च तावन्त काल निरन्तरमाहारको भूत्वा मृत, पुनरपि विग्रहेऽ-
नाहारको जात इत्येव जवन्यतस्त्रिसमयोन क्षुल्लकमवग्रहणमाहारकत्वम्” इति ॥१७५-१७६॥

अथ क्रमप्राप्तस्य पर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदस्य जवन्यकायस्थितिं दिदर्शयिषुर्लाववार्थ-
मेकमगतानपि तुल्यवक्तव्यान् मार्गणामेदान् सङ्गृह्याह-

भिन्नमुहुत्तं उ सयलपज्जत्तगजोणिणीण कायस्स ।

मीसदुजोग-पुमाणं कसायतिग-णाणजुगलाणं ॥१७७॥

अण्णाणदुगरस तहा देसा-ऽयत-चक्खु-सव्वलेसाणं ।

समात्त-स्वइअ-वेअग-उवसम-मीसाण मिच्छस्स ॥१७८॥

(प्रे०) “भिन्नमुहुत्तं उ” इत्यादि, भिन्नमुहुत्तम्-अन्तर्मुहुत्तं जवन्यकायस्थितिर्भवतीति
शेषः । तुग्वदः पूर्वपेक्षया विशेषद्योतनार्थं प्रकृतान्तर्मुहुत्तकायस्थितेः । को विशेषो द्योत्यते ?
उच्यते, पूर्व तिर्यग्गत्याद्येकोनपञ्चाशन्मार्गणानां परस्परं तुल्यैव जवन्यकायस्थितिरासीद्, न पुनः
समयमात्रेणापि न्यूनाधिका । प्रकृते तु सा कुत्रचिल्लेख्यादिमार्गणासत्का लव्यन्तर्मुहुत्तमात्रा,
कुत्रचित्पर्याप्तादिभेदानां क्षुल्लकमवाद् दीर्घान्तर्मुहुत्तप्रमाणा, इत्येवं विशेषेण यथासम्भवं बोद्ध-
व्येति । केषां मार्गणामेदानां जवन्यकायस्थितिरन्तर्मुहुत्तमात्रेत्याह-“सयलपज्जत्तगो”त्यादि,
सकलशब्दस्य प्रत्येकं योजनात् सकलपर्याप्तभेद-सकलयोनिमतिमार्गणामेदानामित्यर्थः । तत्र
पर्याप्तभेदा विशतिः, द्वौ पुनर्योनिमद्भेदौ । तद्यथा-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यक्-पर्याप्तमनुष्यभेदौ,
पर्याप्तसूक्ष्मवागैकेन्द्रियभेदौ, तथा पर्याप्तद्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियभेदाः, पर्याप्तसूक्ष्म-
वागपृथिव्येत्येतेषां साधारणवनस्पतिकाय-पर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकाय-पर्याप्तत्रसकायभेदाश्चेति पर्याप्त-
भेदाः । तिरश्ची मानुषी चेति द्वौ योनिमद्भेदाविति । “कायस्स” ति काययोगमार्गणामेदस्य
तथा “मीसदुजोगपुमाणं” ति औदारिकमिश्रयोगस्याऽनन्तरगाथायामेवामिहितत्वादौदारिक-
मिश्रयोगवर्जयोः शेषयोर्वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारकमिश्रकाययोगभेदयोः पुंवेदमार्गणामेदस्य चेत्यर्थः ।
“कसायतिगणाणजुगलाणं” ति “लोहविमंगोहिजुगलाण” (गाथा-१८३) मित्यादिना लोम-

मार्गणाया अवधिज्ञान-मनःपर्यवज्ञानमार्गणयोश्च जघन्यकायस्थितेरुत्तरत्र वक्ष्यमाणतया ता मार्गणा विहाय क्रोध-मान-माया लक्षणानां कपायमार्गणानां त्रिकस्य मतिज्ञान-श्रुतज्ञानरूपयोर्ज्ञानमार्गणयो युगलस्य चेत्यर्थः । तथैव विमङ्गज्ञानमार्गणायाः प्रकृतकायस्थितेरप्युत्तरत्र वक्ष्यमाणतया “अण्णाणदुग्गस्स”ति मत्त्यज्ञान-श्रुतज्ञानलक्षणयोर्द्वयोरज्ञानमार्गणयोस्तया देशसंयमाऽसंयम-चक्षुर्दर्शनमार्गणामेदानां “सव्वलेसाणं” ति सर्वासां पट्संख्याकोनामपि कृष्णादिलेश्यामार्गणामेदानामित्यर्थः । तथा सम्यक्त्वौव-क्षाधिक-वेदकौन्पशमिकमिश्रमार्गणामेदानां मिथ्यात्वस्येत्येतेषां समुदितानामष्टचत्वारिंशन्मार्गणामेदानां प्रत्येकमित्यर्थः । उक्तं च कायस्थितिपदे “पज्जत्तए ण पुच्छा, गोयमा । जहन्नेण अतोमुहुत्त” इति । इत्थमेव शेषमार्गणानां जघन्यकायस्थितिविषयेऽपि समयसंवादो द्रष्टव्य इति ॥१७७-१७८॥

अधुना क्रमप्राप्तानां शेषदेवगत्यादिमेदानां जघन्यकायस्थितिमाह

पलियरस अट्ठभागो जोइसिअरस पलिओवमं णेया ।

सोहम्मसुरस्स भवे ईसाणरसऽव्वमहियपल्लं ॥१७९॥

दोणिण हवेज्जा जलही सणंकुमारस्स दोणिण अव्वमहिया ।

माहेंदरस हवेज्जा सत्त भवे वम्हदेवस्स ॥१८०॥

लंतकदेवाईणं सा वम्हसुराईगाण जा जेट्ठा ।

(प्रे०) “पलियस्से”त्यादि, पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् “पलियस्स” ति पल्योपमस्याष्टमो भागो ज्योतिष्कदेवमार्गणामेदस्यैकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिरिति गम्यते । एवमुत्तरत्रापि बोद्धव्यम् । “पलिओवमं णेय” ति एकं पल्योपमं ज्ञेया प्रकृतकायस्थितिः, कस्येत्याह—“सोहम्मसुरस्स” ति सौधमार्ग्यस्य वैमानिकप्रथमदेवमेदस्येत्यर्थः । “भवे ईसाणरसऽव्वमहियं पल्लं”ति वैमानिकद्वितीयदेवमेदस्येशानकल्पाख्यस्य साऽभ्यधिकं पल्योपमं भवेदित्यर्थः । “दोणिण हवेज्जा जलही” ति द्वौ ‘जलधी’ सागरोपमौ भवेत् सनत्कुमारख्यदेवगतिमेदस्य, “दोणिण अव्वमहिया” ति “जलही” इत्यस्यात्राप्यनुवर्तनाद् द्वौ ‘जलधी’-सागरोपमेऽभ्यधिके माहेन्द्राख्यचतुर्थकल्पदेवगतिमेदस्य भवेत्, “सत्त भवे” ति पूर्ववत् “जलही” इत्यस्यानुवृत्त्या सप्त जलवयः—सागरोपमाणि प्रकृतकायस्थितिर्मवेद् ब्रह्मलोकाख्यपञ्चमकल्पस्य । लाववार्थमित उपरित्तनदेवगतिमेदानां प्रकृतकायस्थितिमतदेशद्वारेणाह—“लंतकदेवाईणं”मित्यादिना, लान्तककल्पादिदेवगतिमेदानां सा जघन्यकायस्थितिर्मन्तव्येति वाक्यशेषः । का पुनः सा इत्याह—“वम्हे”त्यादि । इदमुक्तं भवति—“सोहम्मईण कमा अयरा दो साहिया दुवे सत्त । अव्वमहिया सत्त य दस चउदस सत्तरह णायव्वा ॥१५९॥ एत्तो एगेगईहिया णायव्वा जाव एगतीसुदही । उवरिमगेविजस्स उ तेत्तीसाऽणुत्तराण भवे ॥१६०॥” इति गाथाद्वयेन ब्रह्मकल्प-

सुरादिकानां या ज्येष्ठा कायस्थितिः प्रागभिहिता, सा द्रष्टव्येत्यर्थः । तच्चथा लान्तककल्पदेवगति-
भेदस्य दशसागरोपमाणि जघन्यकायस्थितिः, शुक्रकल्पस्य तु सा चतुर्दश सागरोपमाणि, सह-
स्रारकल्पस्य सप्तदशसागरोपमाणि, इतस्तूत्तरोत्तरदेवभेदानामेकैकसागरोपमेणाविका कायस्थिति-
र्द्रष्टव्या यावच्चतुर्णामनुत्तरविमानदेवगतिमार्गणाभेदानां प्रत्येकमेकजीवाश्रयजघन्यकायस्थितिरेक-
त्रिंशत्सागरोपमाणीति । सर्वार्थसिद्धविमानदेवगतिभेदस्य तु सा एकत्रिंशत्सागरोपमप्रमाणां जघन्य-
कायस्थितिर्न भवति, तस्या अनन्तरं प्रतिषेध्यत्वादिति । एषा हि कायस्थितिस्तत्तदेवगतिभेदानां
जघन्यसंस्थित्यनुसारेण भावनीया । जघन्या भवस्थितिस्तु तेषामित्थं पठ्यते

“सोहम्मे ङ्गसाणे जहन्नठिइ पलियमहिं च ॥९॥

दोसाहि सत्त वस चउदस सत्तर अयराइ जा सहस्सारो ।

तप्परओ ङ्गिकक्कं, अहिय जाऽणुत्तरचउक्के ॥१०॥ ” इति । (श्रीचान्द्रसग्रहणी)

श्रीसमवायाङ्गसूत्रे तु-सर्वार्थसिद्धवर्जेषु विजयादिषु चतुर्धनुत्तरभेदेषु जघन्या भव-
स्थितिर्द्वात्रिंशत्सागरोपमाण्यभिहिता । तथा च तद्ग्रन्थः-“विजय-वेजयत-जयत-अपराजियाण देवाणं
केवडय काल ठिई पत्तत्ता ? गोयमा । जहन्नेण वत्तीस सागरोवमाइ ” इति ॥१७६-१८०॥

अथ सर्वार्थसिद्धविमानदेवगतिभेदे प्रागुक्तोत्कृष्टकायस्थितिरेषाऽजघन्यानुत्कृष्टा इति तत्रोक्तो-
त्कृष्टकायस्थितितोऽन्या नास्ति काचिज्जघन्या कायस्थितिरित्येतत्प्रतिषिपादयिषुस्तत्साम्यादन्व-
याऽपि सममेव जघन्यां कायस्थितिं प्रतिषेधयन्नाह

संवत्था-ऽचक्खूणं भविया-ऽभवियाण णत्थि लहु ॥१८१॥

(प्रे०) “संवत्थाचक्खूणं” मित्यादि, ‘भीमो भीमसेन’ इति न्यायेन “संवत्थ”
त्ति सर्वार्थसिद्धविमानदेवगतिभेदा-ऽचक्षुर्दर्शनमार्गणयोस्तथा भव्या-ऽभव्यमार्गणयोरित्येतासां
चतसृणां “णत्थि लहु” त्ति एकजीवाश्रया ‘लघुः’-जघन्या कायस्थितिर्नास्ति-न विद्यते । कुतः ?
सर्वार्थसिद्धविमानदेवगतिभेदवर्जानां त्रयाणामचक्षुर्दर्शनादिमार्गणास्थानानां कायस्थितेराद्यन्तान्यत-
रेयत्ताविरहितत्वेनोभयतः सावविकाया जघन्यकायस्थितेरसम्भवात्, सर्वार्थसिद्धविमानदेवभेदस्य
त्वागमेऽजघन्यानुत्कृष्टत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणस्थितेः प्रतिपादनात् । तथा चोक्तं श्रीप्रज्ञापना-
याम्- “संवहसिद्धदेवाण भते । केवतिय काल ठिई पणत्ता ? गोयमा । अजहण्णुक्कोसेण तित्तीस
सागरोवमाइ ठिई पत्तत्ता” इति ॥१८१॥

साम्प्रतं शेषमार्गणानां प्रकृतैकजीवाश्रयां जघन्यां कायस्थितिमार्याद्वयेन प्रदर्शयन्नाह-

पणमणवयजोगाणं ओराला-ऽऽहार-विउव-कम्भाणं ।

थी-णपुमा-ऽवेआणं लोह-विमंगो-हिजुगलाणं ॥१८२॥

मणणाण-संयमाणं समइअ-छेअ-परिहार-सुहुमाणं ।

सासण-ऽणाहाराणं समयोऽत्थि जहण्णकायठिई ॥१८३॥

(प्रे०) “पणमणे”त्यादि, पञ्चशब्दस्य योगशब्दस्य च मनोवचसोः प्रत्येकं सम्बन्धात् पञ्चानां मनोयोगभेदानां पञ्चानां पचोयोगभेदानां चेत्यर्थः । तथा “ओरालाहारविउवकम्माणं” ति औदारिकाऽऽहारकवैक्रिय-कर्मणाख्यानां चतुर्णां काययोगमार्गणोत्तरभेदानाम् । “थोणपुमाऽवेआणं” ति स्त्रीवेद-नपुंसकवेदयोरपगतवेदस्य चेत्यर्थः । तथा लोभकपाय-विमङ्गज्ञानयोरवधि-ज्ञाना-ऽवधिदर्शनमार्गणाद्वयलक्षणस्या-ऽवधियुगलस्य, अन्यमार्गणासङ्ग्रहाय प्राह—“मणणाण-संयमाण”मित्यादि, मनःपर्यवज्ञान-संयमौघमार्गणयोः सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-सूक्ष्मसम्प्रायसंयमभेदानां सासादना-ऽनाहारकमार्गणयोरित्येतेषामेकोनविंशन्मार्गणभेदानां प्रत्येकम्—“समयोऽतिथि जहण्णकायठिई”ति एकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिः ‘समयः’-समयमा-त्राऽस्ति । उक्तं च जीवसमाप्ते

“मण-वइ-उरल-विउविउय-आहार-य-कम्मजोग-अणरित्थी । सजमविभाग-विम्मग-सासाणे एगसमय तु ॥”

इत्थमेवापगतवेदादिमार्गणाजघन्यकायस्थितिर्विषये सूत्रसंवादो द्रष्टव्यः । तद्यथा

“अवेदए ण भते ! अवेदए त्ति कालतो केवचिर होइ ? गोयमा अवेदे दुविधे प० त जहा रादीए वा अप-जवसिए, साइए वा सपज्जवसिते, तत्थ ण जे साइए सपज्जवसिते से जहण्णेणं एग समय” इति ।

इत्थमेवावधिदर्शनादिजघन्यकायस्थितिर्विषयेऽपि द्रष्टव्यमिति ॥१८२-१८३॥

अथ मतान्तरतः क्रोधादिकतिपयमार्गणानां प्रकृतजघन्यकायस्थितिं दर्शयन्नाह—

अण्णे कोहाईणं समयो मणणाण-ओहिजुगलाणं ।

संयम-परिहाराणं भिन्नमुहुत्तं पडुच्च छउमत्थं ॥१८४॥ (गीतिः)

(प्रे०) “अण्णे कोहाईणं”मित्यादि, अन्ये-महाबन्धकारादयः क्रोधादीनां क्रोव-मान-माया-कषायलक्षणानां तिसृणां मार्गणानां प्रकृतकायस्थितिः “समयु” ति लोभकपायमार्गणावज्जघन्यत एकसमयस्तथा “मणणाणओहिजुगलाणं संयमपरिहाराणं” ति मनःपर्यवज्ञानस्या-ऽवधि-ज्ञाना-ऽवधिदर्शनमार्गणयोर्युगलस्य संयमौघ-परिहारविशुद्धिकसंयमयोरित्येतासां सप्तमार्गणानाम् “भिन्नमुहुत्तं” ति अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकायस्थितिरिति वदन्तीति शेषः । संयमौघस्य जघन्यतो-ऽन्तर्मुहूर्तं कायस्थितिस्तु कषायप्रामृतचूर्णिकाराधमिप्रायेणापि दृश्यते । उक्तं च कषायप्रामृत-चूर्णौ मिथ्यात्वादीनां जघन्यादिकालविषयकाल्पवहुत्वे

“अपुव्वकरणाद्धा सखेज्जगुणा । जहण्णिग्या सजमासंजमद्धा समत्तद्धा मिच्छराद्धा सजमद्धा असजमद्धा सम्मामिच्छतद्धा च एगवो छप्पि अद्वावो तुल्लावो सखेज्जगुणावो ।” इत्यादि, धृहत्कल्पेऽपि “पवज्जाए मुहुत्तो जहण्णमुक्कोसिया उ देमूणा” (गाथा-१६३८) इत्याद्युक्तम् ।

इयं ह्युत्कृष्टजघन्यभेदभिन्ना द्विविधाऽपि मार्गणानां कायस्थितिः प्रकृतग्रन्थोपयोगित्वेन छन्नस्थजीवापेक्षया दर्शितेत्येतत्सूचयन्नाह—“पडुच्च छउमत्थं” ति छन्नस्थानामेव स्थितिवन्ध-कत्वादेवाऽनन्तरोक्ता द्विविवकायस्थितिः छन्नस्थजीवं प्रतीत्योक्ता । इदमेव हृदयम्—स्थिति-

बन्धः सकपायजीवानामेव जायते, एवमनुभागवन्धोऽपि । प्रदेशवन्धो योगप्रत्ययत्वाद्यद्यपि सकपा-
याणामिवाऽकपायाणामपि जीवानां भवति, तथाप्यसावत्र विवक्षाविशेषेण सकपायजीवानां श्रित्याऽधि-
करिष्यति । एवं मति भण्यमानवक्ष्यमाणस्थितिवन्धादित्रिविधवन्धस्याऽपि सकपायजीवविषयत्वात्
सकपायजीवच्छन्नस्यजीवसंयपेक्षैकजीवाश्रयकायस्थित्योर्मतिज्ञानादिकतिपयमार्गणा अधिकृत्याऽन्त-
र्मुहूर्तमात्रेण न्यूनाधिकत्वेऽप्युभयकायस्थितिस्तत्त्वतायास्तुल्यत्वाच्च छन्नस्थजीवान् प्रतीत्य
पूर्वापेक्षया किञ्चिद्विलक्षणैवात्र कायस्थितिरभिहिता । ततश्चेमामेव कायस्थितिमुपादायानन्तरोक्तोत्त-
रवक्ष्यमाणस्थितिवन्धादिकाला-उन्तरादय उपपादनीयाः, न पुनः प्रकृतिवन्धग्रन्थोक्तकायस्थितिमा-
दायेति । तदेवं समाप्तं प्रागज्ज्ञिकं कायस्थितिनिरूपणम्, तत्समाप्तौ च निष्ठिताऽष्टानामपि मूल-
प्रकृतीनामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्द्विविधवन्धकालप्ररूपणा ॥१८४॥

अथ जवन्याऽजवन्यस्थितिवन्धयोर्जवन्योत्कृष्टमेदमिन्नकालं ओधत दर्शयन्नाह

आउगवज्जाण भवे जहण्णाए ठिईअ हस्सियरो ।

कालो भिन्नमुहुत्तं तिविहो होइ अजहण्णाए ॥१८५॥

(प्रे०) “आउगवज्जाणभवे” इत्यादि, आयुष्कवर्जानां ज्ञानावरणादीनां सप्तानां मूल-
कर्मणां भवेत्, क इत्याह—“कालो” ति परेणान्वयः । प्रकृतत्वादेकजीवाश्रयवन्धकालो भवे-
दित्यर्थः । वस्याः क्रियानित्याह—“जहण्णाए” इत्यादि, जवन्या एव जवन्यका, तस्या जवन्य-
कायः स्थितेः “हस्सियरो” ति हस्वस्तदितरदीर्घश्च प्रत्येकम् “भिन्नमुहुत्तं” ति अन्तर्मुहूर्त-
मित्यर्थः । कुत उभयथाप्यन्तर्मुहूर्तमेव? सप्तकर्मसत्कजवन्यस्थितिवन्धस्य चारित्रमोहनीयक्षपकस्वा-
मिकत्वात् । उक्तञ्च स्वामित्वद्वारे—“संय विमुटो खवगो हस्साज ठिईअ वधगो ” इत्यादि, (गाथा-११५)
क्षपकस्य यथोत्तरमनन्तगुणविशुद्धत्वात् मरणव्यावातस्याभावाच्च प्रत्येकं स्थितिवन्धा नियमेनान्तर्मुहूर्तं
प्रवर्तन्ते, अतः सप्तानां जवन्यस्थितेरुत्कृष्टवन्धकाल इव जवन्योऽपि वन्धकालोऽन्तर्मुहूर्तमेव लभ्यत
इति । अथ सप्तकर्मणामजवन्यस्थितेः प्राह—“तिविहो होइ अजहण्णाए” ति सामान्यतः
स्वामिभेदाजवन्याः स्थितेर्वन्धकालस्त्रिविधः-वक्ष्यमाणत्रिप्रकारो भवतीत्यर्थ इति ॥१८५॥

तानेव त्रीन् प्रकारान् सप्तभेदमुपदर्शयन्नाह

स य एवमणाइधुवो अणाइअधुवो य साइअधुवो य ।

तइओऽतमुहुत्तमणू देसूणद्धपरियट्ठोऽण्णो ॥१८६॥

(प्रे०) “स य एवमि”त्यादि, स चानन्तरगाथोदिष्ट आयुर्वर्जानां सप्तकर्मणां प्रत्येकमज-
वन्याः स्थितेस्त्रिवयो वन्धकालः ‘एवं’-वक्ष्यमाणस्वरूपो ज्ञातव्य इत्यर्थः । तमेवाह—“णाइधुवो”
इत्यादि, विश्लेशप्राप्तस्याकारस्य दर्शनादनादिब्रुवः, अनाद्यनन्त इत्यर्थः । अयं ह्यमव्यजीवापेक्षया
बोद्धव्यः, अव्ययानां भिव्यात्वपरित्यागामावेन क्षपकश्रेणिमाविजवन्यस्थितिवन्धस्योपशमश्रेणि-

भावेनः स्थितेरवन्धस्य वाऽऽकालमनवाप्तेरनादिकालप्रवृत्तौधिकाऽजघन्यस्थितिवन्धस्य कदापि विच्छेदासम्भवादिति । अथ द्वितीयविधामाह—“अणाइअधुवो य” ति, चः समुच्चये, अनाद्यधुवः, अनादिसान्त इत्यर्थः । अयं ह्यप्राप्तोपशान्तमोहगुणस्थानान् भव्यजीवान् प्रतीत्य ज्ञातव्यः, अप्राप्तोपशान्तमोहगुणस्थानानां भव्यजीवानां ह्यभव्यजीववत् प्रकृताजघन्यस्थितिवन्धो नियमतोऽनादिः, स चागामिकाले उपशान्तमोहगुणस्थानप्राप्तौ जघन्यस्थितिवन्धे वा प्रारब्धे नियमेन व्यवच्छेदमेव्यति, ततश्च सान्ति इति । तृतीयविधामाह “साइअधुवो य” ति चः प्राग्वत्, ‘साद्यधुवः’-सादिसान्त इत्यर्थः । अयं पुनरुपशान्तमोहगुणस्थानात् निपतितान् जीवान् समाश्रित्याऽवसातव्यः, उपशान्तमोहगुणस्थानान्निपतने तेषामजघन्यस्थितिवन्धस्य सादित्वात्, सान्तत्वं तु प्राग्वदिति । जघन्यस्थितिवन्धवदस्यापि कालो जघन्योत्कृष्टभेदाद्विधा द्रष्टव्यः, स च प्रथमे प्रकारद्वये न सम्भवति, ? तयोराद्यन्तान्यतरेवताऽपेतत्वात् । अतस्तृतीयस्य द्विविधकालमानं दर्शयन्नाह—“तइओ” इत्यादिना, तृतीयः साद्यधुवमङ्गातः “अंत-मुहुत्तमेणु” ति अन्तर्मुहूर्तमणुः-जघन्यो वन्धकालः । “देसूणद्धपरिअट्टोऽण्णो” ति देशोना-र्धपुद्गलपरावर्तः ‘अन्यः’-जघन्यादन्यः-उत्कृष्टवन्धकालो भवतीत्यर्थः । तत्रोपोशान्ताद्वाक्ष्येण प्रतिपत्त्यन्तर्मुहूर्तं विश्रम्य पुनरपि श्रेणिमारुह्या-ऽजघन्यस्थितिवन्धं निष्ठापयति तस्य जघन्यवन्धकालः प्राप्यते, उत्कृष्टवन्धकालस्तु श्रेणिद्वयोत्कृष्टान्तरस्य देशोनार्धपुद्गलपरावर्तप्रमाणत्वात् तदपेक्षया ज्ञातव्यः । कुतः ? श्रेणिं विहायान्यत्रौधिकाजघन्यस्थितिवन्धविच्छेदस्यासम्भवादिति ॥१८६॥

तदेवमुक्त औधत आयुर्वर्जानां सप्तानां जघन्याजघन्यद्विविधस्थित्योर्जघन्योत्कृष्टभेदभिन्नद्विविधोऽपि वन्धकालः । साम्प्रतमवशेषस्याऽऽयुषोऽपि तमोधतो दिदर्शयिषुरल्पवक्तव्यत्वादादेशतोऽपि सममेव दर्शयन्नाह—

आउरस जहण्णाए ठिईअ समयो भवे जहणियरो ।

अलहूअ मुहुत्तंतो आउरसेमेव सव्वासुं ॥१८७॥

(प्रे०) “आउरस जहण्णाए” इत्यादि, आयुषो जघन्यायाः स्थितेः समयो भवेत् । क इत्याह—“जहणियरो” ति जघन्यस्तदितर उत्कृष्टश्च, द्विविधोऽपि वन्धकाल इत्यर्थः । कुतः ? उत्कृष्टावाधाया इव जघन्यावाधाया अप्यसंक्षेप्याद्धायामायुर्वर्जनत आयुर्वन्धकालचरमसमय एव प्राप्तेः । अयम्भावः—असंक्षेप्याद्धा तु जघन्यतो यावत्यायुष्यवशेषेऽवद्धायुर्जीवो नियमेनायुर्वन्धं प्रारभत इत्येव-भवशेषवेधमानायुरुपा प्रथमाधिकाराल्पवहुत्वद्वारे व्याख्याता । सा च वेधमानायुषश्चरमखण्डप्रमाणा । तत्र प्रविश्य क्षुल्लकभवप्रमाणजघन्यायुर्वन्धं प्रारममाणस्य जीवस्य न जघन्यावाधा, किन्तु क्रमेण निष्ठापयत आयुर्वन्धाद्धायाश्चरमसमयवर्तिनः । इत्येवं जघन्यावाधाया एकस्मिन् समय एव प्राप्ते-उत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धकाल इव जघन्यस्थितिकायुर्वन्धकालोऽपि समयमात्र आसाद्यते, न पुनर-

धिक इतिकृत्वा जवन्यत उत्कृष्टतश्चोभयथा पि समयमात्रो दर्शित इति । अथाजघन्यायाः स्थि-
तेः प्रकृतकालमानमाह—“अलहूअ मुहुत्तंतो” ति अनन्तरोक्तं “जहणियरो” इति पदं काका-
क्षिगोलकन्यायेनात्रापि सम्भव्यते, ततः प्रकृतस्यायुषोऽलघोः-अजवन्यस्थितेर्जवन्येतरवन्धकालौ
प्रत्येकं मुहूर्तान्तः-अन्तमुहूर्तमित्यर्थः । इमावप्यायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्जवन्योत्कृष्टवन्धकालवद्भावनीया-
विति । दर्शित औघत आयुषो जघन्याजघन्यस्थित्योः प्रत्येकं द्विविधोऽपि कालः । साम्प्रतमादेशतः
प्रदर्शनावसरः, तत्राल्पवक्तव्यत्वाद् बहुषु मार्गणास्वोद्यसाम्याच्याऽऽयुषः प्रकृतवन्धकालमेवादाव-
तिदेशेनाह—“आउस्सेमेव सव्वासु” ति आयुषः, न पुनः शेषसप्तकर्मणामपीत्यर्थः । ‘एव-
मेव, यथौघतो दर्शितस्तथैव ‘सर्वासु’-निरयगत्यादिसर्वमार्गणासु जवन्याऽजघन्यस्थित्योर्जवन्यो-
त्कृष्टद्विविधोऽपि वन्धकाल इति प्रकरणाद्भूम्यत इति॥१८७॥ तदेवं साम्प्रतावाहुल्येन लाव-
वार्यं कृतेऽतिदेशे या काचिदतिप्रसक्तिस्तां निराचिकीर्षुर्विशेषं दर्शयन्नाह-

णवरं अजहण्णाए हरसो समयोऽत्थि पणमणवयेसुं ।

काये उरले विउवे आहारदुगे कसायेसुं ॥१८८॥

(प्रे०) “णवर”मित्यादि, नवरं-परमं विशेषो ज्ञातव्यः । कोऽसावित्याह—“अजह-
ण्णाए” इत्यादि, अजघन्याः स्थितेर्ह्रस्वः-जवन्यो वन्धकालः समयोऽस्ति । कासु मार्गणास्वित्याह-
“पणमणवयेसुं”मित्यादि, पञ्चशब्दस्य प्रत्येकं योजनात् पञ्चषु मनोयोगमार्गणामेदेषु पञ्चषु
च वचोयोगमार्गणामेदेषु, काययोगे, औदारिककाययोगे, वैक्रियकाययोगे, आहारका-ऽऽहारक-
मिश्रकाययोगमार्गणाद्वयरूपे आहारकद्विके क्रोधादिषु चतुर्षु ‘कपायेसुं’-कपायमार्गणामेदेष्वित्येतासु
षोडशमार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । एतासु षोडशमार्गणास्वपवदने हेतवस्त्वायुषोऽनुत्कृष्टस्थिते-
र्जवन्योत्कृष्टवन्धकालवदेव द्रष्टव्याः । भावनाऽपि च तथैव कार्या, केवलमनुत्कृष्टस्थितिस्थानेऽजघन्य-
स्थितिरभिधातव्येति ॥१८८॥

कृतं मत्तानामोघत आयुष औघत आदेशतश्च जवन्याऽजघन्यस्थित्योर्जवन्योत्कृष्टवन्ध-
कालप्ररूपणम् । साम्प्रतमवशिष्टौ सप्तानां जघन्याजघन्यस्थित्योर्जवन्योत्कृष्टवन्धकालावादेशतः
प्ररूपयन्नाह

णरतिग-पणिंदितसदुग-तिवेअ-गयवेअ-चउकसायेसुं ।

चउणाण-विमंगेसुं संयम-सामइअ-छेअ-सुहुमेसुं ॥१८९॥ (गीतिः)

देसम्मि दंसणातिगे सुइल-भविय-साम-खइअ-मीसेसुं ।

सण्णिग्गि य आहारे सत्तण्ह लहूअऽणू मुहुत्तंतो ॥१९०॥ (गीतिः)

(प्रे०) “णरतिगे”त्यादि, व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेरपर्याप्तमेदं विहाय मनुष्यगत्योघ-

पर्याप्तमनुष्य-मातुपीमार्गणारूपे नरत्रिके, द्विकशब्दस्थ पञ्चेन्द्रियत्रयस्योः प्रत्येकं योजनात् पञ्चेन्द्रियौत्र-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियमार्गणयोर्द्विके त्रसकायौत्र-पर्याप्तत्रसकायमार्गणयोश्च द्विके इत्यर्थो विज्ञेयस्तथा त्रिषु स्त्री-पुरुष-नपुंसकवेदमार्गणामेदेषु, गतवेदमार्गणायाम्, क्रोधादिकषायचतुष्के । अन्यामार्गणाः संचिन्वन्नाह—“चउणाणे”त्यादि, मत्यादिचतुर्ज्ञान-विमङ्गज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापन-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणासु देशसंयमार्गणायां चक्षुरादिदर्शनमार्गणानां त्रिके शुक्ललेश्याभवन्यसम्यक्त्वौघ-क्षायिकसम्यक्त्व-मिश्रदृष्टिमार्गणासु संज्ञिमार्गणायामाहारिमार्गणायां चेत्येतासु पञ्चत्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकम् “सत्तण्ह लहूअणू मुहुत्तं” ति शेषाणामायुर्वर्जानां सप्तानां मूलकर्मणां ‘लघोः’-जवन्यायाः “णू” ति अकारस्य दर्शनाद् ‘अणुः’-जवन्यो बन्धकालो मुहुर्तान्तः-अन्तर्मुहूर्तमित्यर्थः । अत्र विमङ्ग-देशसंयम-मिश्रदृष्टिमार्गणात्रये जवन्यस्थितिवन्धः संयमाद्यमि-मुखावस्थायां भवति, संयमाद्यमिमुखानां तत्स्वामित्वात् । यदुक्तं स्वामित्वप्ररूपणायाम्—“विमंग-देसेसु सयमाभिमुहो” तथा ‘मीसे वो पडिउज्जइ अणतरस्मि समयस्मि सम्मत्तं” इत्यादि । ततश्च मिथ्यात्वाद्यमिमुखावस्यामाव्युत्कृष्टस्थितिवन्धवज्जवन्यस्थितिवन्धोऽपि न मरणव्याधातादिना व्याहन्वते, अत उत्कृष्टबन्धकाल इव तस्य जवन्यबन्धकालोऽप्यन्तर्मुहूर्तमेव प्राप्यते । शेषासु द्वात्रिंशन्मार्गणासु तु जवन्यस्थितिबन्धस्वामी क्षपकश्रेणिगतो जीवः, तस्यापि मरणव्याधाताऽसम्भवात् प्रतिसमयमेतन्तगुणविशुध्यमानत्वाच्चोक्तनीत्या प्रत्येकं स्थितिवन्धा जवन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तं प्रवृत्त्यैव विरेवन्ति, अतस्तत्स्वामिकजवन्यस्थितेर्जवन्यबन्धकालोऽप्यन्तर्मुहूर्तमेव लभ्यत इति ॥१८९-१९०॥

अथ परिहारविशुद्धिकसंयमादिमार्गणासु जवन्यस्थितेः स्वामित्वविषयकमतभेदात् प्रस्तुतबन्धकालमपि भेदेन दर्शयन् शेषमार्गणासु प्रस्तुतबन्धकालं प्रतिपादयन्नाह

परिहारे तेऊए पउमाए वेअगे य समयो वा ।

भिन्नमुहुत्तं व भवे हस्सो समयोऽत्थि सेसासुं ॥१९१॥

(प्रे०) “परिहारे तेऊए” इत्यादि, परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणायां तेजोलेश्यामार्गणायां पञ्चलेश्यामार्गणायां “वेअगे य” ति वेदके, क्षायोपशमिकसम्यक्त्वमार्गणायामित्यर्थः । चः समुच्चये । एतासु चतसृषु मार्गणासु प्रत्येकं सप्तानां जवन्यस्थितेर्जवन्यो बन्धकालः “समयो वा” ति स्वस्यानाप्रमत्तसंयतस्यापि जवन्यस्थितिवन्धस्वामित्वं स्वीकुर्वतां मते ‘समयः’ एकसमयः, भवेदिति परेणान्वयः । वाकारस्तु मतान्तरद्योतकः । “भिन्नमुहुत्तं व भवे” ति “अह्वा से बधम्मि कय-करणो ह्वेहिइ जो । सो णेयो परिहारे तेउपउमवेअगेसु य ॥” (गाथा-१२८) इत्यनेन कृतकरणाद्धायाः प्राक् चरमस्थितिवन्धं कुर्वतोऽप्रमत्तस्यैव जवन्यस्थितिवन्धस्वामित्वमिति दर्शितमतान्तरेण ‘भिन्नमुहु-र्तम्’-अन्तर्मुहूर्तं वा भवेदित्यर्थः ।

अथ शेषमार्गणासु प्रकृतकालमानमाह—“समयोऽत्थि सेसासु” ति उक्तशेषासु निरय-

गत्योधाद्येकत्रिंशदुत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकं समयोऽस्ति, जवन्यस्थितेर्जवन्यवन्धकाल इति गम्यते । तत्र शेषमार्गणा नामत इमाः—अष्टौ निरयगतिभेदाः, पञ्चापि तिर्यग्गतिभेदाः, अपर्याप्त-
मनुष्यभेदः, सर्वेऽपि देवगतिभेदाः, सप्तैकोन्द्रियभेदाः, नव त्रिकलेन्द्रियभेदाः, अपर्याप्तपञ्चैन्द्रियभेदः,
पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिकायसत्काः सर्वे भेदाः, ते चैकोनचत्वारिंशत् । अपर्याप्तत्रयकायभेदः,
सर्वे योगभेदास्ते चाष्टादशः । मत्तजान-श्रुताजाना-ऽसंयम-कृष्ण-नील-कापोतलेङ्ग्या-ऽभन्व्यौ-पशमिक-
सम्यक्त्व-सासादन-मिथ्यात्वा-ऽसंज्य-ऽनाहारिमार्गणामेदाश्चेति । तत्र नरकेगत्योव-प्रथमपृथिवी-
निरयभेदयोर्देवगत्योव-मवनपति-व्यन्तरभेदेष्वपर्याप्तमनुष्यमार्गणायां च प्रत्येकमेकवक्रया द्विषाम-
यिक्रया विग्रहगत्याऽसंजिभ्य आगच्छतो जीवस्य सवप्रथमसमयापेक्षया पित्रेयः । पञ्चसु मनोयोग-
मार्गणामेदेषु, पञ्चसु वचोयोगमार्गणामेदेषु, काययोगमामान्य औदारिककाययोगमार्गणामेदे च क्षपक-
श्रेणौ चरमस्थितिवन्धप्रारम्भद्वितीयसमये पूर्वप्रवृत्तमनोयोगादीनां योगान्तरतया परावर्तने तत्प्रयुक्त
एकसमयकालोऽवसातव्यः । शेषासु द्वितीयपृथिवीनिरयभेदादिमार्गणासु तु न प्रकृतजवन्यस्थिति-
वन्धः क्षपकश्रेणिसत्कः सम्यक्त्वाद्यभिमुखावस्थामावी वा, ततश्च तत्प्रारम्भद्वितीयसमये कालकरणेन
मार्गणापरावर्तनादुपयोगलयात् तथास्वामाव्याह्राजवन्यस्थितिवन्धं कुर्वतो जीवस्य प्राप्यते । केवलमुप-
शमसम्यक्त्वमार्गणायाममौ जवन्यस्थितिवन्धप्रारम्भद्वितीयसमये कालकरणपेक्षयैव प्राप्यत इति
तदपेक्षयैव भावनीय इति ॥१९१॥

तदेवमभिहितः सप्तानां जवन्याः स्थितेर्जवन्यो वन्धकालः । साम्प्रतं तस्या एवोत्कृष्ट-
वन्धकालं व्याजिहीर्षुरार्याद्वयमाह

होइ गुरु दोसमया गिरये पढमगिरये अपजणरे ।

सुर-मेवण-वन्तरेसुं कम्मा-ऽणाहारगेसुं च ॥१९२॥

मिन्नमुहुत्तं समयो वा उकोसो तिमिस्सजोगेसुं ।

सेसासु मग्गणासुं मिन्नमुहुत्तं मुणेयव्वो ॥१९३॥

(प्रे०) “होइ गुरु” इत्यादि, सप्तानां जवन्याः स्थितेर्गुरुः-उत्कृष्टो वन्धकालो द्वौ समयौ
भवति । कस्यां मार्गणायामित्याह—“गिरये” इत्यादि, निरयगत्योवे, प्रथमपृथिवीनिरयभेदे,
अपर्याप्तिनरभेदे, सुरगत्योव-मवनपतिदेवभेद-व्यन्तरदेवभेदेषु कर्मणानाहारकमार्गणयोश्चेत्येतास्वष्ट-
मार्गणास्त्वित्यर्थः । कुतः ? विग्रहगतावनाहारकावस्थायां वर्तमानानां वादरजीवानामेव प्रभुत-
तत्तन्मार्गणासत्कजवन्यस्थितिवन्धस्वामित्वादिति । अयमत्राभिप्रायः—अधिकृताष्टमार्गणासु
जवन्यस्थितिवन्धस्वामिनो वादरेभ्यश्च्युत्वा वादरतयोत्पद्यमाना जीवा एव सम्भवन्ति, तेषां
त्रिसामयिक्रयां द्विवक्रयां विग्रहगतौ जायमानं जवन्यस्थितिवन्धमपेक्ष्य प्रकृतवन्धकाल उत्कर्षतः
ममयद्वयमेवाप्राप्यते, अनाहारकावस्थायां तद्भावात्, त्रिसामयिक्रयां विग्रहगतौ समयद्वयमेवानाहार-

कत्वाच्चेति । अयं मिश्रयोगत्रये स्वाभित्वविषयकमतभेदापन्नौ विकल्पावाह—“भिन्नमुहुतं समयो वा” इत्यादि, औदारिकमिश्रवैक्रियमिश्रा-ऽऽहारकमिश्रयोगाख्यासु त्रिसृषु मिश्रयोगमार्गणासु प्रत्येकम् “उक्कोसो” ति प्रकृतत्वात्सप्तानां जघन्यायाः स्थितेरुत्कृष्टो बन्धकालः “..... पंतरकाले सरीरपञ्जत्तिं । यो णिद्वेज सो वा जेयो तिसु मीसजोगेसुं ॥१२६॥” इत्यनेन दर्शितजघन्य-स्थितिवन्धस्वाभिविषयकमतान्तरेण समयः, तदन्यमतेन तु ‘भिन्नमुहुतम्’-अन्तर्मुहुतं ज्ञातव्य इति गाथाप्रान्तेऽन्वयः । गतार्थः । अथोक्तशेषमार्गणासु प्रस्तुतमाह—“सेसासु” इत्याद्युत्तरा-र्धेन, अनन्तरोक्ता निरयगत्योवाद्येकादशमार्गणा विहाय शेषासु द्वितीयपृथिवीनिरयभेदादिष्वेकोन-पष्ट्युत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकं भिन्नमुहुतं ज्ञातव्यः, सप्तानां जघन्यायाः स्थितेरुत्कृष्टो बन्धकाल इति प्रक्रमाद्गम्यत इति । अयमपि कस्याप्येकस्थितिवन्धस्थानात्मकस्य जघन्यस्योत्कृष्टस्य वा स्थितिवन्धस्यान्तर्मुहुतादधिकमप्रवर्तनादित्यादि प्राग्बद्धावनीय इति ॥१९२-१९३॥

तदेवं सर्वमार्गणासु दर्शितः सप्तानां जघन्यस्थितेरुत्कृष्टवन्धकालोऽपि । साम्प्रतं तासामेव सप्तानामजघन्यायाः स्थितेर्द्विविधवन्धकालं प्रचिकटयिषुरादौ जघन्यं बन्धकालं दर्शयन्नाह

गिरय-पढमगिरयेसुं अपज्जणर-देव-भवणजुगलेसुं ।

अजहण्णाए हस्सो दुखणूणजहण्णकायठिई ॥१९४॥

(प्रे०) “गिरयपढमे”त्यादि, निरयगत्योध-प्रथमपृथिवीनिरयभेदरूपयोर्द्वयोर्मार्गण-योस्तथा-ऽपर्याप्तनरभेद-देवौघ-भवनपति-व्यन्तरयुगलेष्वित्येतासु पणमार्गणासु प्रत्येकम् “अज-हण्णाए हस्सो” ति आयुर्वर्जानां सप्तकर्मणामजघन्यायाः-जघन्यमित्रायाः स्थितेरहस्वः-जघन्यो बन्धकालः “दुखणूणजहण्णकायठिई” ति ‘द्विक्षणौ’-द्वौ समयौ ताभ्याभूनाः-न्यूना द्विक्षणोना “कायठिई णायञ्चा जहण्णागा दससहस्स वासाणि । गिरयपढमगिरयाणं देवभवणवतराण च ॥१७४॥” इत्यादिनाऽभिहिता निरयगत्योवादिमार्गणानां स्वीया स्वीया जघन्या कायस्थितिर्भवतीत्यर्थः । इयमत्र भावना—प्रकृतसप्तमार्गणासु प्रत्येकं जघन्यस्थितिवन्धो विग्रहगतौ वर्तमानस्य जीवस्य भव-प्रथमसमयद्वय एव सम्भवति, नान्यदा । उक्तं च स्वाभित्वद्वारे—“पढमुहुतसमये खलु असण्णित्थो आगच्छो जेज्जो ॥१२१॥ गिरयपढमगिरयेसुं अपज्जणरदेवभवणजुगलेसुं ।” इति । ततश्च भवप्रथमसमयद्वयं संत्यज्यान्यदाऽजघन्यस्थितिवन्ध एव प्रवर्तते । नैरयिकदेवानां भवस्थितिकायस्थिती तु परस्परं तुल्य एव, कस्यापि जीवेनैकस्यैव भवस्य नैरयिकतया देवतया वा निरन्तरकरणादिति तु प्रागाभिहितमेव । इत्थेवमजघन्यस्थितेर्जघन्यवन्धकालोऽपि यथोक्त एव प्राप्यत इति ॥१९४॥ अथ सप्तमपृथिवी-निरयभेदे प्रकृतकालं दिदर्शयिषुः समानवक्तव्यत्वाद्व्यमार्गणास्वपि सममेवाह—

भिन्नमुहुतं सप्तमगिरये दुपणिंदि-तस-पुमेसुं तहा ।

मइ-सुअणाणियरेसुं देसा-ऽयत-चक्खुइयरेसुं ॥१९५॥

अपसत्थतिलेसासुं सुकिल-मवि-अमवि-समोसुं ।

स्वाइअ-वेअग-उवसम-मीसेसुं मिच्छ-सण्णीसुं ॥१९६॥ (उपगो.तिः)

(प्रे०) “सिन्नमुद्धत्तं” इत्यादि, सप्तानामजघन्यस्थितेर्जवन्यवन्धकालो भिन्नमुद्धर्तं भवति । केपु मार्गणाभेदेष्वित्याह—“सत्तमणिरये” इत्यादि, सप्तमपृथिवीनिरयभेदे, “दुपणिदि-तसपुमेसु” ति दिशब्दस्य पञ्चेन्द्रियवसयोः प्रत्येकं योजनाद् द्वयोः पञ्चेन्द्रियभेदयो-र्द्वयोस्त्रसकायभेदयोः पुंवेदमार्गणाभेदे चेत्यर्थः । अत्र व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्त्या पञ्चेन्द्रिय-त्रसकायसत्कौ निरुक्तौ द्वौ द्वौ भेदावपर्याप्तभेदवर्जौ बोद्धव्याविति । तथाशब्दोऽनुक्तसमुच्चये, अनुक्तमार्गणाभेदानेव सार्धया गाथया संगृह्णन्नाह—“मईसुअ” इत्यादिना, मतिज्ञान-श्रुतज्ञानमार्ग-णयोः, सत्यज्ञान-श्रुताज्ञानलक्षणगोर्द्वयोरज्ञानमार्गणाभेदयोः, देहसंयमे, असंयमे, चक्षुरन्तु-दर्शनमार्गणयोः, ‘अप्रशस्तासु’ अशुभासु त्रिसृषु कृष्णादिलेख्यामार्गणासु, शुक्ललेख्या-मव्या-ऽमव्य-सम्यक्त्वौवमार्गणाभेदेषु, धार्मिक-वेदकौन्पशमिकसम्यक्त्वमिश्रदृष्टिमार्गणाभेदेषु मिथ्यात्वमार्गणा-संज्ञिमार्गणयोरित्येतेषु सप्तविंशतिमार्गणाभेदेषु प्रत्येकमिन्वयः ।

इयमत्र भावेना अजघन्या स्थितिरनुद्धृष्टम्यतिवत् साकाराऽनाकारेभ्योपयोगेन चध्यते, अतस्तेद्वन्वे साकारोपयोगोऽनाकारोपयोगो वा न व्याघातकः, किन्तु प्रकृतमार्गणाया मार्गणान्तरतया परावृत्तिर्जघन्यस्थितिवन्धोऽत्रन्व इत्येतेषां त्रयाणामन्यतमो व्याघातको भवति । इत्थं हि तेभ्यस्त्रिभ्योऽवतीर्याजघन्यस्थितिवन्धप्रारम्भद्वितीयसमये यदि पुनरपि तेषां त्रयाणा-मन्यतमः समुद्भवति, तदाऽजघन्यस्थितेर्जघन्यवन्धकाल एकसमयः प्राप्यते । एतच्च प्रस्तुतसप्तम-पृथिवीनिरयभेदादिमार्गणासु न सम्भवति । तथाहि—प्रथमपृथिवीनिरयभेदं संन्यज्य शेषेषु द्विती-यादिसप्तमान्तेषु षट्षु निरयभेदेषु सप्तकर्मणां जघन्यस्थितिवन्धस्याभिः सम्यग्दृष्टयो जीवा एव । उक्तं च स्वामिन्वप्ररूपणायाम् “सेसणिरयेवेसु विज्वदुगे होढ सम्मत्ती” ॥१२२॥ इति ।

तत्रापि तिर्यक्त्वेनैवोत्पित्सवः सप्तमनरकजीवाः पूर्वलब्धसम्यक्त्वमुत्सृज्य मिथ्यात्वं चा-ऽप्याऽन्तर्मुहूर्तं विश्रम्यैव कालं कुर्वन्ति, न पुनस्तदवागमि । इत्थं हि द्वितीयादिनिरयभेदगत-जीवानामिवाभीषां सप्तमनरकजीवानामजघन्यस्थितेर्जघन्यवन्धकालः समयो नावाप्यते, अजघन्य-स्थितिवन्धप्रारम्भादन्तर्मुहूर्तेऽतिक्रान्ते एव तेषां मरणसम्भवात् । द्वितीयादिपञ्चनिरयभेदगतजीवास्तु सप्तम्यक्त्वा अपि भवान्तरं गच्छन्ति, न पुनः सप्तमपृथिवीनैरयिकाणामिवान्तर्मुहूर्तं मिथ्यात्वं गत्वैव । इत्थं तेभ्यो ये केचन सम्यक्त्ववन्तो भवद्विचरमसमये जघन्यस्थितिवन्धं समाप्य भव-चरमसमयेऽजघन्यस्थितिवन्धं च प्रारभ्य कालं कुर्वन्ति, तेषामजघन्यस्थितेर्जघन्यवन्धकालः समय-मात्रोऽपि प्राप्यत इतिक्रत्वा प्रकृते द्वितीयादिनिरयभेदानपहाय सप्तमपृथिवीनिरयभेद एव गृहीतः । निरयभेदेषु मरणव्याघातं विना तु समयमात्रजघन्यवन्धकालस्य सम्भव एव नास्ति । पञ्चेन्द्रियौव-

पर्याप्तपञ्चेन्द्रियभेदयोस्तु जघन्यस्थितिवन्धादवतीर्णानां स्थितिबन्ध एव न प्रवर्तते, जघन्यस्थिति-
बन्धस्य क्षपकश्रेणावेव भावात् । श्रेणावुपशान्ताद्वाक्ष्येणाऽवन्वादुत्तीर्णाऽजघन्यस्थितिवन्धप्रारम्भद्वितीय-
समये मरणस्य सम्भवेऽपि तथाप्रकारेण कालं कुर्वतां देवगतावुत्पत्त्या प्रकृतपञ्चेन्द्रियौवादिमार्गणा-
विच्छेदस्याभावात् प्रकृतबन्धकालोऽन्तर्मुहूर्तस्तोको न प्राप्यते । इत्थमेव त्रसकायभेदद्वये, पुंवेदे,
ज्ञानद्विके, दर्शनद्विके, शुक्ललेश्यायां, भव्ये, सम्यक्त्वौव-क्षापिक-वेदकौ-पशमिकसम्यक्त्वेषु संज्ञि-
मार्गणाभेदेषु च यथासम्भवं भावनीयम् । एतेषु भेदेष्वन्तर्मुहूर्तमात्रजघन्यस्थितिवन्धकालस्य
प्राप्तिस्त्योवज्जघन्यकायस्थित्यनुसारेण वा यथासम्भवं द्रष्टव्यम् । केवलं पञ्चेन्द्रियौघभेदे त्रसकायौ-
घभेदे संज्ञिभेदे च मार्गणान्तरादागतस्य षट्पञ्चाशदधिकद्विशतावलिकामात्रजघन्यायुपस्ततश्च्युत्वै-
केन्द्रियतयोत्पित्सोर्जीवस्य प्रकृतमार्गणायां संजाताऽजघन्यस्थितिवन्धमपेक्ष्याजघन्यस्थितेः षट्पञ्चाश-
दधिकद्विशतावलिकाप्रमाणो बन्धकालः सर्वजघन्यो द्रष्टव्यः । शेषमत्यज्ञानादिमार्गणास्वप्यनया
रीत्यैव सप्तकर्ममत्काऽजघन्यस्थितेरन्तर्मुहूर्तकालो भावनीयः ।

ननु शेषासु मत्यज्ञानादिमार्गणासु प्रस्तुतकालः कथं समयमात्रो न प्राप्यते ? उच्यते,
मार्गणाया जघन्यकायस्थितेरन्तर्मुहूर्तमात्रत्वे सति मरणव्याघाते समुपजातेऽपि प्रस्तुतमार्गणानां
मार्गणान्तरतयाऽपरावर्तनात् । इदमुक्तं भवति—एतासु सप्तानामजघन्यस्थितेर्जघन्यबन्धकालः
समयमात्रस्तदा प्राप्येत, यदि मनोयोगादिमार्गणावत्तत्तन्मार्गणाया जघन्यकायस्थितिः समयमात्रा
स्याद्, अजघन्यस्थितिवन्धप्रारम्भद्वितीयसमये मरणव्याघाते समुपजाते प्रस्तुतमार्गणाया मार्ग-
णान्तरतया परावृत्तिर्वा स्याद् । न चैवं देशसंयममार्गणां विहाय शेषासु मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-
ऽसंयम-कृष्णलेश्या-नीललेश्या-कापोतलेश्या-ऽभव्य-मिथ्यात्वमार्गणानामन्यतमस्या अपि भवति,
प्रत्येकं मार्गणानां जघन्यकायस्थितेरन्तर्मुहूर्तप्रमाणत्वात्, मरणव्याघातेन मार्गणान्तरतयाऽपरा-
वर्तनाच्च । जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तस्थितिकायां देशसंयममार्गणायां तु कालकरणे मार्गणापरावृत्तेः
सम्भवेऽपि तत्र सप्तानामबन्धस्याऽभावात्, जघन्यस्थितिवन्धादुत्तीर्णानामन्यस्थितिवन्धस्यैवाभावा-
च्च न लभ्यते प्रस्तुतकालः समयमात्रः । किमुक्तं भवति—जघन्यस्थितिवन्धादुत्तरं यजघन्यस्थिति-
बन्धः स्यात्तदाऽसावजघन्य एव स्यात्, तद्द्वितीयसमये कालकरणे च मार्गणापरावृत्तिप्रयुक्तः
प्रस्तुतकालः समयमात्रः सम्पद्येत । न चैवं भवति । देशसंयममार्गणायां संयमाभिमुखानां
जघन्यस्थितिवन्धस्वामित्वेन जघन्यस्थितिवन्धसमाप्त्या सममेव देशसंयममार्गणाविच्छेदादिति
॥१९५-१९६॥

अथैकयाऽऽर्यया शेषमार्गणासु सप्तानामजघन्यस्थितेर्जघन्यबन्धकालं ग्राह

मिरसतिजोग-कसायतिगा-ऽवहिजुगल-परिहार-त्तेऽसु ।

पम्हाअ मुहुत्तंतो समयो वाऽण्णासु समयोऽत्थि ॥१९७॥

(ग्रे०) “मिस्सतिजोगे”त्यादि, औदारिकमिश्र-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारकमिश्रकाययोग-लक्षणे मिश्रयोगत्रये, “कसायतिग” ति व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेर्लोमवर्जकपायत्रिके, क्रोध-मान-मायालक्षणमार्गणात्रये इत्यर्थः । तथाऽवधियुगलेऽवधिज्ञाना-ऽवधिदर्शनमार्गणाद्वयात्मके, परि-हारेविशुद्धिकसंयममार्गणायां, तेजोलेख्या-पञ्चलेख्यामार्गणयोश्चेत्येवं समुदितास्वेकादशमार्गणासु प्रत्ये-कम् “सुहुत्ततो समयो व” ति प्रस्तुतवन्धकालो मुहूर्तान्तः समयो वा भवति । तत्र मिश्रयोग-तेजोलेख्या-पञ्चलेख्यामार्गणासु ‘ऽणतरकाले सरीरपञ्जति । यो णिद्वेउ सो वा णेयो तिसु मीसजोगेसु ॥१२६॥’ तथा ‘अपमत्तो अह्वा से वधम्म कयकरणो ह्वेहिउ जो । सो णेयो परिहारे तेउपउम-वेअगेसु य ॥१२८॥’ इत्यादिनोक्तस्वामित्वविषयकमतान्तरप्रयुक्तोऽसौ यथामम्मवमन्तमुहूर्तं समयो वा प्रागिव योज्यः । तत्र मिश्रयोगत्रये त्वनुत्कृष्टस्थितेर्जघन्यवन्धकालवत्सुगमाऽन्तमुहूर्तं समय-कालयोजना । तेजः-पञ्चलेख्यामार्गणयोस्तु स्वस्थानाऽप्रमत्तस्य जघन्यस्थितिवन्धस्वामित्वमते जघन्यस्थितिवन्धादेवतीर्थाऽजघन्यस्थितिवन्धप्रारम्भद्वितीयसमये मार्गणापरावृत्तिप्रयुक्तः समयमात्रः प्रकृतकालो लभ्यते । कृतकरणत्वावर्कसमयस्थस्य जघन्यस्थितिवन्धस्वामित्वमते तु जघन्यस्थितिवन्ध-कालिनलेख्याया उत्तरत्राऽन्तमुहूर्तं यावत्प्रवर्तनात्तदानीमजघन्यस्थितिवन्धस्यैव प्रवर्तनाच्चाऽजघन्य-स्थितिवन्धस्य जघन्योऽपि कालोऽन्तमुहूर्तं प्राप्यते । शेषकपायत्रिकादिमार्गणापट्के तु यथोक्तजघन्य-कायस्थितिविषयकमतद्वयानुसारेण प्रस्तुताऽन्तमुहूर्तसमयकालो योज्यः । तद्यथा—श्रीप्रज्ञापना-सूत्रानुसारेण क्रोधादिकपायमार्गणात्रयस्यैकजीवाश्रयजघन्यकायस्थितेरन्तमुहूर्तत्वात् , अवधि-द्विक-परिहारसंयमयोरेकाजीवाश्रयजघन्यकायस्थितेः समयमात्रत्वाच्च प्रस्तुतकालोऽपि क्रोधादिमा-र्गणास्ववधिज्ञानादिमार्गणासु च यथासङ्ख्यमन्तमुहूर्तं समयश्च लभ्यते ।

ननु भवत्ववधिज्ञानादिमार्गणाजघन्यकायस्थितेः समयमात्रत्वात्तत्र कालोऽयं समयमात्रः, न पुनः क्रोधादिकपायमार्गणास्वपि तेनाऽन्तमुहूर्तप्रमाणेन भवितव्यमेव, जघन्यतोऽन्तमुहूर्तकाय-स्थितिकमार्गणास्वपि प्रस्तुतकालस्य समयमात्रत्वसंगोवाद् ? इति चेद्, एवमपि नात्रासौ तत्त्वान् सम्भवति, जघन्यस्थितिवन्धादित उत्तीर्णस्य पुनरपि समयान्तरेण जघन्यस्थितिवन्धाऽवन्धादीनां समुद्भवे तज्ज्ञाभात्, प्रस्तुतमार्गणात्रये तु जघन्यस्थितिवन्धादुत्तीर्णानां सर्वथैव स्थितिवन्धस्याऽप्रवर्त-नात्, अवन्धादुत्तीर्णानां वाऽन्तमुहूर्तादवगमन्यस्य जघन्यस्थितिवन्धस्य मार्गणापरावृत्तेर्नाऽनम्भवा-दिति । एतासु मार्गणासु वैपरीत्येन क्रोधादिषु समयमात्रः, अवधिज्ञानादिषु त्वन्तमुहूर्तं च महा-वन्धकाराभिमततज्जघन्यकायस्थितेस्तथात्वात् तथा बोद्धव्यः । अत्र तु परिहारविशुद्धिकमार्गणायां तन्मतेऽपि कृतकरणाद्धाया अवर्कसमये जघन्यस्थितिवन्धस्वामित्वाम्युपगमापेक्षया प्रस्तुतकालो-ऽन्तमुहूर्तमपि द्रष्टव्य इति ।

“अण्णासु समयोऽस्थि” ति उक्तान्यासु द्वितीयपृथिवीनिरयभेदादिषु विंशत्यभ्यधिक-शतमार्गणासु प्रत्येकं प्रकृतः भूतकर्मणामजघन्याः स्थितेर्जघन्यो वन्धकालः ‘समयः’ समयमात्रो

भवतीत्यर्थः । तत्र शेषमार्गणाभेदा नामतोऽभौ-द्वितीयादिपृष्ठपृथिव्यन्ताः पञ्चनिरयगतिभेदाः, ज्योतिष्कादिपञ्चानुत्तरविमानभेदपर्यन्ताः सप्तविंशतिदेवगतिमार्गणाभेदाः, मनुष्यौव-पर्याप्तमनुष्य-मानुषीलक्षणात्त्रयो मनुष्यगतिभेदाः, सर्वे तिर्यग्गतिभेदाः, सर्व एकेन्द्रियभेदाः, सर्वे विकलेन्द्रियभेदाः, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियभेदः, सर्वे पृथिवीकाया-ऽष्काय-तेजःकाय-वायुकाय-वनस्पतिकायसत्का भेदाः, अपर्याप्तत्रयकायभेदः, पञ्च मनोयोगभेदाः, पञ्च वचयोगभेदाः, काययोगसामान्यौ-दारिक-वैक्रिया-ऽऽहारक-कर्मणकाययोगमार्गणाभेदाः, स्त्री-नपुंसकवेदभेदावपगतवेदभेदश्च, तथा लोभकपाय-मनः-पर्यवज्ञान-विमङ्गज्ञान-संयमौघ-सामायिक-च्छेदोपस्थापन-सूक्ष्मसम्परायसंयम-सासादना-ऽसंशया-ऽऽहार्य-ऽनाहारिमार्गणाभेदाश्चेति ।

तत्र द्वितीयपृथिव्यादिनिरयभेदेष्वनन्तरगाथायां प्रसङ्गाद्भावितः प्रकृतवन्धकालः, तथैव सप्तविंशतिदेवमार्गणाभेदेषु भावनीयः । मनुष्यगतिभेदत्रये तूपशान्ताद्वाक्ष्येऽजवन्यस्थितिवन्धं प्रारभ्य द्वितीयसमये कालकरणेन देवगतावुत्पत्त्या प्रस्तुतमार्गणाविच्छेदादेकसमयः । तिर्यग्गत्योघे जवन्यस्थितिवन्धस्वामी यः कश्चिदेकेन्द्रियजीवो भवद्विचरमसमये जवन्यस्थितिवन्धं समाप्य भवचरमसमयेऽजवन्यस्थितिवन्धं प्रारभ्यानन्तरसमये कालं कृत्वा मनुष्यतयोत्पद्यते, तमपेक्ष्य प्रकृतवन्धकालः प्राप्यते । इत्थमेव शेषेषु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदेष्वपि द्रष्टव्यम्, नवरमपर्याप्तमार्गणाभेदेऽसंज्ञिजीवस्य भवचरमसमयेऽजवन्यस्थितिवन्धप्रारम्भादनन्तरं मनुष्यतयोत्पादो द्रष्टव्यः, शेषभेदत्रये तु देवतयेति । इन्द्रियमार्गणाभेदेषु कायमार्गणाभेदेषु च तिर्यग्गत्योघमार्गणाभेदवद् यथासम्भवं भावनीयः । काययोगवर्जेषु शेषयोगमार्गणाभेदेषु तु प्रत्येकं स्वस्वजघन्यकायस्थित्यनुसारेण प्रस्तुतोऽजवन्यस्थितेर्जघन्यवन्धकालो भावनीयः । इत्थं वेदादिशेषमार्गणाभेदेष्वपि स्वीयस्वीयजघन्यकायस्थितिभावनावद्भावना द्रष्टव्या, केवलं काययोगसामान्य-संयमौघ-मनःपर्यवज्ञान-आहारिमार्गणासु प्रत्येकमवन्धादुत्तीर्याऽजवन्यस्थितिवन्धप्रारम्भद्वितीयसमये योगपरावृत्त्या कालकरणेन च यथासम्भवं प्रकृतमार्गणाविच्छेदाज्जघन्यकालो द्रष्टव्य इति ॥१९७॥

तदेवमभिहितः सप्तानां मूलप्रकृतीनामजघन्यस्थितेरेकजीवाश्रयो जवन्यो वन्धकाल आदेशतः । साम्प्रतं तस्या एवोत्कृष्टवन्धकालं विमणिपुर्गायाद्वयमाह

जेद्वो असंखलोगा तिरिये-गिंदिय-णिगोअमेएसुं ।

पणकाय-अणाण जुगल-अयता-ऽभवि-मिच्छ-अमणेषुं ॥१९८॥

अंगुलअसंखभागो सुहमेसु भवे अचक्खु भवियेसुं ।

ओधव्व जाणियव्वो सेसासुं सगुलकायठिई ॥१९९॥

(प्रे०) “जेद्वो असंखलोगा” इत्यादि, प्रकृतसप्तप्रकृतिसत्काया अजघन्यस्थितेर्ज्येष्ठः-उत्कृष्टो वन्धकालोऽसंखल्लोकाः क्षेत्रतः, कालतस्तु प्रागवदसंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः ।

⊗ A निरयगत्योव ,	G त्रीन्द्रियौव ,	P त्रसकायौव ,	W विभज्जानम ,	⊗ A अत्या-
⊗ B प्रथमनिरयभेद ,	+ J पर्याप्तत्रीन्द्रिय , *	+ M पर्याप्तत्रसकाय *	. U२, सवमात्र-परि-	दिना संज्ञित
★ B ६, द्वितीयाद्या ,	- E अपर्याप्त ,	E १२, ओपाऽपर्याप्त	+ U द्वेज० [द्वार०	मार्गणा
C तिर्यग्गत्योव	G चतुरिन्द्रियौव	सूक्ष्मवाटरपृथिव्या-	. U २, सामा० छेद०	संख्या—
D पञ्चेन्द्रियतिर्य-	+ K पर्याप्तचतुरिन्द्रिय *	द्यपर्याप्तत्रसान्ता ,	. E सूक्ष्मसम्पराय ,	A २ U ६
गोव ,	- E अपर्याप्त ,	E १०, मनोवचो-	+ V अमयम ,	B ३६ V ४
+ D तत्पर्याप्त०,	L पञ्चेन्द्रियौव	भेद०	+ L चक्षुर्दृग्जनम , *	C ६ W ४
E तदपर्याप्त०,	+ M पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय	+ C काययोगौव ,	● X अचक्षुर्दृग्जनम ,	D ६ X १
+ D तिरश्ची ,	E अपर्याप्त ,	Q औदारिक ,	T अर्वाधदृग्जनम , *	E ५० Y ४
- D मनुष्यौव ,	- H ४, पृथिव्यातेजो-	Δ E " मिश्रः ,	+ W कृष्णलेद्या ,	F २ Z २
+ D पर्याप्तमनुष्य ,	वायुकायौवा ,	E वैक्रिय ,	+ Y ४, नील-कापोत *	G ८ & १
E अपर्याप्तमनुष्य ,	C वनस्पतिकायौव	+ E " मिश्र ,	तेज - पद्मलेद्या	H १० १७०
+ D मानुषी ,	- N सागरण , , ,	E आहारक ,	+ W शुक्ललेद्या ,	I १ ५
⊗ A देवगत्योव ,	- O प्रत्येक , , , ,	+ E " मिश्र ,	● Z २, मन्वाऽमन्वो	J ० ★ ३०
⊗ B २, भवन-व्यतर०	O ५, वाटरपृथिव्या-	R कर्मण ,	+ T सम्यक्त्वौव ,	K १ ५०
● B सर्वार्थसिद्ध ,	* तेजोवायुसाधार-	S स्त्रीवेद ,	+ T क्षायोपगमिक ,	L ० + ४८
A B २६, ज्योतिष्काद्या	णवर्गोवभेद ,	+ M पुरुषवेद ,	+ W क्षायिकम् ,	M ४ Δ २
C एकेन्द्रियौव ,	H ५, सूक्ष्मपृथिव्या-	C न्यु सक्तवेद ,	+ E आपगमि ,	N १ ● ४
F वाटर , , ,	दिपञ्चसंक्षमौवा ,	. E अपगतवेद ,	+ E सम्यग्मिथ्यात्व	O ६ १७०
+ G तत्पर्याप्तभेद ,	+ G ३, पर्याप्तवाटर-	+ E ३ क्रोध-मान-*	& सासादनम् ,	P १
E तदपर्याप्त ,	पृथिव्यावायु०	माया , *	+ V मिथ्यात्वम् ,	Q १
H सूक्ष्मैकेन्द्रियौव	+ J पर्याप्तवाटरतेज-	E लोभ ,	M सञ्जी ,	R २
+ E तत्पर्याप्तभेद ,	स्काय ,	+ T २, मति-श्रुतज्ञाने	C असञ्जी	S १
E तदपर्याप्त ,	+ E , , , साधारणवत्	. T अवधिज्ञानम् , *	Δ F आहारी ,	T ६
G द्वीन्द्रियौव ,	+ G , , प्रत्येकवत्	. U मन पर्यवज्ञानम् *	R अनाहारी ,	
+ I पर्याप्तद्वीन्द्रिय , *	+ E ५, पर्याप्तसूक्ष्म-	+ V २, मतिश्रुता-		
- E अपर्याप्त ,	पृथिव्याद्या ,	ज्ञाने ,		

जघन्यकायस्थिति - ⊗ १० वर्षमहत्वं (गाथा-१७४), ★ स्वजघन्यभवस्थिति (गा-१७४-१७६-१८०-१८१), बुल्लकभव = २४६ आवलिका (गा-१७५-१७६), Δ त्रिमयोनबुल्लकभव (गा-१७६), + अन्तर्मुह-तम् (गा-१७७-१७८), १ समय (गा-१८२-१८३), ● या उत्कृष्टा सैव जघन्या (गाथा-१८१) ।

उत्कृष्टकायस्थिति - A ३३ सागरोपमं (गाथा-१५२), B स्वोत्कृष्टभवस्थिति (गा-१५३-१५८-१५९-१६०), C असम्यपुद्गलपरावर्तं (गा-१५४), D पूर्वकोटिपृथक्त्वा-अस्यधिकपत्योपमत्रयम् (गा-१५५), E अन्तर्मुहं (१५६-१५७), F अङ्गुलाऽस्यमागं (गा-१६१), G मत्स्येयवर्षसहस्रं (१६२), H असम्येया लोका (गा-१६१), I मत्स्येयवर्षं (गा-१६२), J सम्येयदिवसं (गा-१६३), K नस्येयमासं (गा-१६३), L साविकस-हस्रमागरोपं (गा-१६४), M सागरोपमशतपृथक्त्व (गा-१६४), N सार्धद्वयपुद्गलपरावत् (गा-१६५), O उन्कोटि-कोटिमागरोपं (गा-१६५), P साविकसागरोपमसहस्रद्वयम् (गा-१६४), Q देशोनद्वाविगनिवर्षसहस्रं (गा-१६६), R त्रिमयं (गा-१६६-१७१), S पत्योपमशतपृथक्त्व (गा-१६६), T ६६ सागरोपमाविकं (गा-१६६),

भवस्थितिः उत्कृष्टतः जवन्यतः	भवस्थितिः उत्कृष्टतः जवन्यतः	भवस्थितिः उत्कृष्टतः जवन्यतः
निरयौघ ३३ सागरोप १०००० वर्ष	सहस्रार १८ सागरोप १७ सागरोपम	चतुरिन्द्रियौघ ६ मास ० क्षुल्लकभव ०
प्रथमा १ " " "	आगत १६ " १८ "	तत्पर्याप्त ० ६ मास ० अन्तर्मुहूर्त ०
द्वितीया ३ " १ सागरोप	प्रागत २० " १६ "	तदपर्याप्त ० अन्तर्मुहूर्त ० क्षुल्लकभव
तृतीया ७ " ३ "	आगत २१ " २० "	पञ्चेन्द्रियौघ ३३ सागरोप ० "
चतुर्थी १० " ७ "	अन्युत २२ " २१ "	तत्पर्याप्त ० ३३ सागरोप ० अन्तर्मुहूर्त ०
पञ्चमी १७ " १० "	प्रगैवे २३ " २२ "	तदपर्याप्त ० अन्तर्मुहूर्त ० क्षुल्लकभव ०
षष्ठी २२ " १७ "	द्वि ० " २४ " २३ "	
सप्तमी ३३ " २२ "	तृ ० " २५ " २४ "	
तिर्यगौघ ३ पत्योपम ० क्षुल्लकभव ०	च ० " २६ " २५ "	
पञ्चेन्द्रिय-	प ० " २७ " २६ "	
तिर्यगौघ ३ " " "	प ४ " २८ " २७ "	
तत्पर्याप्त ० " " अन्तर्मुहूर्त ०	स ० " २९ " २८ "	
तदपर्याप्त ० अन्तर्मुहूर्त ० क्षुल्लकभव ०	अ ० " ३० " २९ "	
तीरश्ची ३ पत्योपम ० अन्तर्मुहूर्त ०	न ० " ३१ " ३० "	
मनुष्यौघ ३ पत्योपम ० क्षुल्लकभव	४ अनुत ३२ " ३१ "	
तत्पर्याप्त ० " " अन्तर्मुहूर्त ०	सर्वसिद्ध ३३ " ३३ "	
तदपर्याप्त ० अन्तर्मुहूर्त ० क्षुल्लकभव ०	एकेन्द्रियौघ, २२ सहस्रवर्ष क्षुल्लकभव	
मानुषी ३ पत्योपम ० अन्तर्मुहूर्त ०	वावर " २२००० वर्ष "	
देवाघ ३३ सागरोप १०००० वर्ष ०	तत्पर्याप्त ० २२००० वर्ष अन्तर्मुहूर्त ०	
भवनपति साधिकमागरो १०००० "	तदपर्याप्त ० अन्तर्मुहूर्त ० क्षुल्लकभव ०	
व्यन्तर १ पत्योपम ० १०००० "	सूक्ष्मेकेन्द्रियौघ ० " "	
ज्योतिष्क साधिकपत्यो ३ पत्योपम	तत्पर्याप्त ० " अन्तर्मुहूर्त ०	
मौधमं २ सागरोप १ "	तदपर्याप्त ० " क्षुल्लकभव	
ईशान २ " साधिक १ " साधिक	द्वीन्द्रियौघ १२ वर्ष ० "	
सन्तुमार ७ सागरोप २ सागरोप	तत्पर्याप्त ० १२ वर्ष ० अन्तर्मुहूर्त ०	
माहेन्द्र ७ " साधिक ० " साविक	तदपर्याप्त ० अन्तर्मुहूर्त ० क्षुल्लकभव ०	
वह्म १० सागरोप ७ सागरोप	त्रीन्द्रियौघ ४६ दिवस "	
नात्क ० १४ " १० "	तत्पर्याप्त ० ४६ दिवस अन्तर्मुहूर्त ०	
शुक्र १७ " १४ "	तदपर्याप्त ० अन्तर्मुहूर्त ० क्षुल्लकभव ०	

उद्देशोत्पूर्वकोटि (गा-१६७), V भङ्गत्रयं, तृतीयभङ्गे देशोनाऽर्धपुद्गलपरावर्त ० (गा-१६८), IV ३३ सागरोपम यथासम्भव साधिक ० (गा-१५२), X अनादिध्रुव ० अनाद्यध्रुव ० (गा-१६६), Y क्रमेण साधिक १०-३-२-१८ सागरोप ० (गा-१७०), Z क्रमेण-अनाद्यध्रुवा-अनादिध्रुवमेङ्गो (गा-१७०), ८ ६ आवलिका (गाथा-१७१)।

*मतान्तरे कायस्थिति-उत्कृष्टपदे पर्याप्तद्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-वादरागिकायलक्षणमार्गाणां चतुष्टये सत्येय-वर्षसहस्राणि । पर्याप्तत्रय-चतुर्दशमार्गणयोः सागरोपसहस्रद्वयम् । नीलेश्याया साधिकसप्तदशसागरोपम ० । कापो-तलेश्याया साधिकसप्तसागरोपमाणि । जवन्यपदे-क्रोवन्मान-मायामार्गाणां समयः । अवधि-मन पर्यवसाना-ऽवधि-दशमसयमोव-परिहारविशुद्धिकमयमेवन्तर्मुहूर्तम् । (गाथा-१७२-१७३-१८४)

उत्कृष्टस्थितेरेकजीवाश्रयवन्वकालप्रदर्शकयन्त्रम्

आयुषोऽनुत्कृष्टस्थितेः

वन्वकालदर्शकयन्त्रम्

आयुर्वर्जसंज्ञानाम्

आयुष
उभयथा

उत्कृष्टत

जवन्यत

काल -	समय- द्वयम्	शोधवद् अन्तर्मुहूर्तम्	अन्तर्मुहूर्तम्	शोधवद् एकसमय	एक- समय	गल	शोधवद् उभयथा अन्तर्मुहूर्तम्	जव० एक- समय	उत्क० अन्त- मुहूर्तम्
गति		सर्व ४७		सर्व ४७	सर्व ४७	गति	सर्व ४७		
इन्द्रिय		सर्व १६		सर्व १६	सर्व १६	इन्द्रिय०	" १६		
काय		सर्व ४०		सर्व ४०	सर्व ४०	काय	" ४०		
योग	कर्मग० १	शेष १७ ★		सर्व १८	सर्व १६	योग	श्रीदार्शनिक- मिश्र १	शेष १७	
वेद		सर्व ४		सर्व ४	सर्व ३	वेद	सर्व ३		
कपाय		सर्व ४		सर्व ४	सर्व ४	कपाय		सर्व ४	
ज्ञान		मन्यादि ४ प्रज्ञान ३	मन्यादि ४	अज्ञाननय ३	सर्व ७	ज्ञान	" ७		
नयम०		सर्व ० ७ मयमीध मामा छेद परिहार देश १	मयमीध मामा छेद परिहार देश १	अमयम सूक्ष्मनपराय० २	सर्व ६	नयम	" ६		
दर्शन		सर्व ३	अवधि १	चक्षु अचक्षु० ०	सर्व ३	दर्शन	" ३		
लेख्या		सर्व ६		सर्व ६	सर्व ६	लेख्या	" ६		
भव्य		सर्व २		सर्व ०	सर्व ०	भव्य	" ०		
सम्प- त्त्व		सर्व ७	सम्पत्त्वोप साधोप श्रीप० अमिश्र ४	क्षायिक मामादन० १ मिथ्यात्व ३	सर्व १	सम्पत्त्व	" १		
मजी		सर्व २		सर्व ०	सर्व ०	मजी	" २		
आहारी	अना १	आहा १		सर्व २	सर्व १	आहारी	" १		
सर्वमगिरा	२	१६८	१४	११६	१६३	सर्वमार्गगा	१४४	१६	
गायाङ्गा	१४५	१४६	१४४-१४५	१४५	१४२	गायाङ्गा -	१४२	१४३	

★ मिश्रयोगान्ये मतान्तरे एकसमय प्रस्तुतकाल । △ सासादने मतान्तरेऽन्तर्मुहूर्तम् ।

आयुर्वेजमसमूलप्रकृतीनामनुत्कृष्टस्थितेरेकजीवाश्रययन्त्रकालप्रदर्शकयन्त्रकम्

उत्कृष्टत				जघन्यत		
काल -	ओघवद्- असंख्यपुद्- गणपरवर्त०	असंख्य- लोका	अङ्गुला- संख्यसाग	मार्गणानाम् उत्कृष्टकाय- स्थिति	ओघवद्- अन्तर्मुहूर्तम्	एक समय
गति०				सर्व० ४७		सर्व० ४७
इन्द्रिय०		एकेन्द्रियोघ १	सूक्ष्मैकेन्द्र- योघ० १	वादरोघ-तत्पर्याप्ता- अपर्याप्त-सूक्ष्मपर्याप्ता- अपर्याप्तभेदात्पञ्चके- न्द्रि सर्वविकल पञ्चे- न्द्रियभेदा . १७	एकेन्द्रियोघ सूक्ष्मैके- न्द्रियोघ० तदपर्याप्ति ३	वादरोघ तत्पर्याप्ता-अपर्याप्ति- सूक्ष्मपर्याप्ति केन्द्रियभेद० सर्व विकल-पञ्चेन्द्रियभेदा १६
काय०		पृथिव्यादि- पञ्चोघ० निगोदोघ० ६	पृथिव्यादिप- ञ्चसूक्ष्मोघ० ५	वादरोघ-तत्पर्याप्ता-प- र्याप्तसूक्ष्मपर्याप्ता-पर्या- प्तपृथिव्यप्तेजोवायु- साधारणवनभेद सर्व- प्रत्येकवन-यम० ३१	वनोघ साधारणवनो- घसूक्ष्मसाधारण- वनोघ० तदपर्याप्ति० ४	मयंपृथिव्यप्तेजोवायुप्रत्येक- वनभेद वादरोघ-तत्पर्याप्ता- अपर्याप्त-सूक्ष्मपर्याप्ति साधा- रणवनभेद सर्वत्रस० ३८
योग०				सर्व० १८	त्रिमिश्रयोग ३★	त्रिमिश्रयोगवर्जा गेधा - १५
वेद०				सर्व० ४ ●		सर्व ४
कपाय०				सर्व० ४		सर्व० ४
ज्ञान०	मत्यज्ञान० श्रुताज्ञान २			ज्ञानचतुष्क विमङ्ग० ५	मति-श्रुता-अवि★ मत्यज्ञान० श्रुताज्ञान० ५	मन पर्यव० विमङ्ग० २
सयम०	असयम० १			सयमोघ सामायिक० छेद० परिहार० सूक्ष्म० देश० ६	▲ परिहार-देश० असयम० ३	सयमोघ० सामायिक० छेदोपस्थापन० सूक्ष्म० ४
दर्शन०	अचक्षु० १			चक्षु० अवधि० २	अचक्षु० अवधि० २▲	चक्षु० १
लेखा०				सर्व० ६	अशुभा - ३	शुभा ३
भय०	सर्व० २				सर्व० २	
मन्यक्त्व	मिथ्यात्व० १			सम्यक्त्वोघ क्षायिक० आयोप औप सासा- दन मिश्र० ६	सम्यक्त्वोघ क्षायिक क्षायोप औप मिश्र मिथ्यात्व० ६।	सासादन० १
सङ्गी०				सर्व० २		सर्व० २
आहारी				सर्व० २		सर्व० २
सर्वमार्गजा -	७	७	६	१५०	३१	१३६
गाथाङ्का -	१५१	१५०	१५०	१५१	१४७-४८-४९	१४६

● अवगतवेदे उत्कृष्टकायस्थिति वदन्तर्मुहूर्तम्, न तूत्कृष्टकायस्थिति ।

▲ मिश्रयोगत्रयेऽवधिज्ञाना-ऽवधिदर्शन-परिहारविशुद्धिकसयमेषु च मतान्तरेण प्रस्तुतकालः समय ।

जवन्यस्थितेरेजीमाशयवन्यकारप्रदर्शक-न्यम

आधुर्वजैमज्जानाम

उत्क्रष्टन

नवन्यत

आधुता

उभयथा

आधुताउज्ज्वल्यस्थितेरेन्य

कावडअकयन्त्रम्

उभयथा

जव० उ०

म० अ०

म० अ०

काल- मानम्-	समय- द्वयम्	ओववद् अन्तर्भूतम्	ओववद् अन्तर्भूतम्	एक समय	ओववद् एक- समय	ओववद् अन्तर्भूतम्	जव० उ० म० अ० म० अ०
गति०	निरयोष प्रय- मा च अपर्याप्ति मनुष्य देवीय भवन व्यन्तर० ६	द्वितीयपृथिव्या- दिनिरयभेद सर्व- निरयभेद मनुष्यो न तत्पर्याप्त मा- नुषी ज्योतिःकादि भेदभेदभेदाश्च ४१	मनुष्योव० तत्पर्याप्त० मानुषी० ३	सर्वनिरयभेद० सर्वनिरयगतिभेद अपर्याप्तमनुष्य० सर्वदेवभेदाश्च० ८८	नव० ८७	म० ८७	
इन्द्रिय०		सर्व० १६	पञ्चेन्द्रियो० तत्पर्याप्त० ०	सर्वेन्द्रिय-विव- नेन्द्रिय अपर्याप्त- पञ्चेन्द्रिय० १७	नव० १६	नव० १	
काय०		सर्व० ८०	त्रयीधनतत्पर्या- प्तभेदो० ०	सर्वपृथिव्यादि- पञ्चकायभेद अप- र्याप्तमनुष्य० ४०	सर्व० ४२	नव० ८२	
योग०	कर्मणो १	कर्मणोवजो ★ १७	-	नव० १८	म० १६	ओववद्- मिथ्य० १	जव० १७
वेद०		सर्व० ८	सर्व० ८	-	सर्व० ३	नव० ३	-
कपाय०		नव० ८	सर्व० ८	-	सर्व० ८		नव० ८
ज्ञान०		सर्व० ७	मन्यादि० ४ विभङ्गो १	मन्यज्ञान० अज्ञानाज्ञान० ०	म० ७	" ७	
सत्यम०		सर्व० ७	असत्यमवर्ज ६	असत्यम० १	सर्व० ६	" ६	
दर्शन०		सर्व० ३	सर्व० ३	-	सर्व० ३	" ३	
लेखा०		सर्व० ६	शुभा० ३	अनुभा० ३	म० ६	" ६	
मन्य०		सर्व० २	मन्य० १	अमन्य० १	सर्व० २	" ०	
सम्य- क्त्व०		सर्व० ७	सम्यक्त्वोष क्षा- यिक क्षयोपय मिथ्य० ४	ओपरामिक सा- मादन मिथ्यात्व ३	सर्व० ७	" ७	
सञ्जी०		सर्व० २	सञ्जी० १	अमञ्जी १	सर्व० २	" ०	
आहारी०	अनाहारी० १	आहारक० १	आहारक० १	अनाहार० १	आहारी० १	" १	
सर्वमार्गणा -	८	१६०	३९	१३१	१६३	१४४	१९
गायाङ्का -	१६२	१६३	१८६-६०-६१	१६१	१८७	१८७	१८८

★ मिश्रयोगत्रये मतान्तरे समय । ④ परिहारविशुद्धिकन्तेज-पञ्च-सायोपरामिकसम्यक्त्वमार्गणासु
मतान्तरे समय ।

आयुर्वर्जमसमूलप्रकृतीनामजघन्यस्थितेरेकजीवाश्रयबन्धकालप्रदर्शकयन्त्रकम्

काल -	उत्कृष्टत				जघन्यत		
	श्रोत्रवद्- देशोना- धर्मावर्त	असंख्य- लोका	अङ्गुला- संख्यभागा.	उत्कृष्टकाय- स्थिति	श्रोत्रवद्- अन्तर्मुहूर्त०	द्विसमयन्यू- ना जघन्य- कायस्थितिः	एक समय
गति०		तित्यं गत्योव० १		सर्वनिरय-पञ्चे- न्द्रियतिर्यग्-मनुष्य- देवभेदा ४६	सप्तमश्रुमि- निरयभेद० १	निरयोध प्रथ- मा अपर्याप्त- मनुष्य देवोच भवन व्यन्तर ६	द्वितीयपृथिव्यादिपञ्चनिर- यभेद ज्योतिष्कादि-२७ देवभेद मनुष्योच तत्पर्या- प्त मानुषी सर्वतिर्यग्भेद ४०
इन्द्रिय०		एकेन्द्रियोध १	सूक्ष्मेकन्द्रि- योध० १	एकेन्द्रियोध-सूक्ष्मेके- न्द्रियोधद्वयवर्जा १७	पञ्चान्द्रयो- ध-तत्पर्याप्त० २		सर्वैकेन्द्रिय-विकलेन्द्रिय० अपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय० १७
काय०		पृथिव्यादि- पञ्चोच० निगोदोच० ६	सूक्ष्मपृथिव्या- दिपञ्चोच० ५	वादरीच-तत्पर्याप्ता-प- र्याप्तसूक्ष्मपर्याप्ता-पर्या- प्तपृथिव्यप्तेजोवायु- माधारणावनभेद सर्व- प्रत्येकवन-त्रय० ३१	त्रयोध-त्रस- पर्याप्त० २		पृथिव्यादिपञ्चकायसत्कस- र्वभेद० अपर्याप्तत्रयसश्च ४०
योग०				सर्व० १८			सर्व० ▲ १८
वेद०				सर्व० ४ ●	पुरुष० १		स्त्री० नपु० गतवेद० ३
रूपाय०				सर्व० ४			सर्व० ▲ ४
ज्ञान०		मर्त्यज्ञान० श्रुतज्ञान० २		मतिज्ञानादि० ४ विभङ्ग० १	मति-श्रुतज्ञाने मर्त्य श्रुताज्ञा० ४		अवधि० मन पर्यव० विभङ्ग ३
सम०		असमय० १		असमयमवर्ज० ६	देशसमय० असमय० २		समयोच० सामा० छेद० ▲ परिहार० सूक्ष्म० ५
दर्शन०	अचक्षु० १ ★			चक्षु० अवधि० २	चक्षु अचक्षु० २		अवधि० १
ऐश्या०				सर्व० ६	अशुभा ३ शुक्ला० १		तेज न्यदम० ▲ २
भय०	भय० १ ★	अभय० १			सर्व० २		
नयन्यत्व		मिथ्यात्व० १		मिथ्यात्व- वर्जा ओष० ६	सासादन- वर्जा -६		सासादन० १
सजी०		असजी० १		सजी० १	सजी० १		असजी० १
आहारी				सर्व० २			सर्व० २
सर्वमार्गणा -	२	१४	६	१४८	२७	६	१३७
गायत्र्या -	१६६	१६८	१६६	१६६	१६५-१६६	१६४	१६७

● गतवेदे कायस्थितिवदन्तर्मुहूर्तम्, न तु कायस्थितिः । ★ त्रिभिः श्रयोः क्रोच-मान-माया-उवचिज्ञानाऽवधि-
दर्शन-परिहारविशुद्धिकमयम-तेज न्यद्वलेश्यामार्गणामु मत्तान्तरं गन्तुं हर्तुम् । * सादिसान्तमङ्ग ।

कासु मार्गणास्वित्याह—“तिरियेगिदिचे” त्यादि, तिर्यगत्योघै-केन्द्रियौघ-साधारणवनस्पत्योघ-भेदेषु तथा पृथिव्यादिवनस्पतिक्रियान्तपञ्चकार्यौघमार्गणासु, मत्तजान-श्रुताज्ञानयोर्युगले, असंयमा-ऽभ्यव-मिथ्यात्वा-ऽसंजिमार्गणास्वित्येतासु चतुर्दशमार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । कथमेतावानेव, न पुनन्यूनः ? इति चेत्, सूक्ष्मपृथिव्यादीनामुत्कृष्टकायस्थितेरसंख्येयलोकप्रमाणत्वात्, तेषां च प्रकृतमार्गणासत्कजवन्यस्थितिवन्धस्वामित्वाभावेनोत्कृष्टकायस्थितिं यावज्जवन्यस्थितिवन्धस्यैव निर्वर्तनादिति । अथान्यत्राह—“अङ्गुलअसंखभागो सुहुमेसु भवे” ति प्रस्तुतोत्कृष्टवन्धकालः षट्ष्वेकेन्द्रिय-पृथिव्यादि-वनस्पतिक्रियान्तेषु पर्याप्ताऽपर्याप्ताविशेषणविरहितेषु सूक्ष्मौघभेदेषु प्रत्येकमङ्गुलस्याऽसंख्यभागः क्षेत्रतो भवेत् । कालतस्तु प्राग्बदवसातव्यः । “अचक्खुभविसेसु” ति अचक्षुर्दर्शनमार्गणायां भव्यमार्गणायां च प्रत्येकम् “ओघच्च” ति प्रकृतवन्धकाल ओघवत् त्रिधा ज्ञातव्यः । तद्यथा—अनाद्यवुवः, अनाद्यवुवः, साद्यवुवश्च । तत्र साद्यवुव उत्कृष्टतो देशोनार्थ-पुद्गलपरवर्तः । उक्तञ्च प्राक्

“स य एवमणाद्वुवो अणाद्वुवो य साद्वुवो य । तद्व्योऽतमुहुत्तमण्ण देमूणद्वपरियद्वोऽण्णो” ॥ इति ।

अथ शेषमार्गणासु प्रकृतकालमाह—“सैसासुं सगुरुकायठिई” ति उक्तविंशतिमार्गणा विहाय शेषास्त्रष्टचत्वारिंशदुत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकं प्रकृतसप्तकर्मणामजवन्यस्थितेरुत्कृष्टो वन्ध-कालस्तत्तन्मार्गणाया स्वीया स्वीया प्रागुक्तोत्कृष्टकायभ्यतिर्बोद्धव्य इत्यर्थः । सुगमः, नैरयिकादि-जीवेषु केपाञ्चिज्जीवानामुत्कृष्टकायस्थितिं यावज्जवन्यस्थितिवन्धस्याप्रवर्तनेनाजवन्यस्थितिवन्धस्या-ऽविरततया प्रवर्तनसम्भवात् । अत्राऽपि शेषमार्गणाऽन्तःप्रविष्टायामपगतवेदमार्गणायां ‘सगुरुका-यठिई’ इत्यनेन प्रस्तुतकालयुत्कृष्टकायस्थितिप्रमाणे प्राप्तेऽप्यसौ व्याख्यानतोऽनुत्कृष्टस्थिति-वन्धोत्कृष्टकालवदन्तर्मुहूर्तमेवावसातव्यः, न तूत्कृष्टकायस्थितिरिति ॥१९८-१९९॥

तदेवमभिहितः शेषसप्तकर्मसत्काजवन्यस्थितेरपि द्विविधो वन्धकालः, तस्मिंश्चामिहिते समाप्ता चतुर्यद्वारविषयभूतैकजीवाश्रयकालप्ररूपणोति ॥

॥ इति वन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे द्वितीयाधिकारे चतुर्थमेकजीवाश्रयकालद्वारं समाप्तम् ॥

॥ अथ पञ्चममन्तरद्वारम् ॥

इदानीं पञ्चमस्यैकजीवाश्रयान्तरद्वारस्यावसरः । तत्रैकजीवाश्रयामन्तरप्ररूपणां चिकीर्षुरादौ तावदुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थितिवन्धविषयां तामोचतः कुर्वन्नाह

सत्तण्डुकोसाए ठिईअ लहुमंतरं मुहुतंतो ।

परमसंखपरट्टा अगुरुअ लहुं भवे समयो ॥२००॥

भिन्नमुहुतं परमं आउस्स गुरुअ अंतरं हस्सं ।

समयूणपुव्वकोडी होइ दससहरसवासऽहिया ॥२०१॥

परमसंखपरट्टाऽणुकोसाए जहण्णगं णेयं ।

भिन्नमुहुतं परमं तेत्तीसा सागराऽव्वमहिया ॥२०२॥

(प्रे०) “सत्तण्डुकोसाए ठिईअ” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां प्रत्येक-मुत्कृष्टायाः स्थितेः “लहुमंतरं” ति बन्धस्य प्रकृतत्वात् ‘लघु’-जवन्यं बन्धान्तरं ‘मुहुतान्तः’-अन्तर्मुहूर्तं भवेदिति परेणान्वयः । इदमुक्तं भवति—अनन्तरोक्तकालप्ररूपणावदन्तरप्ररूपणाया-मायुत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्ट-जवन्या-ऽजवन्यभेदाच्चतुर्था विभक्त्यानां स्थितीनां प्रत्येकं बन्धस्य जवन्यत उत्कृष्टतश्च द्विधाऽन्तरं चिन्त्यते, तत्रैकजीवाश्रयेऽनन्तरद्वारोक्ते ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टादिस्थिति-सत्के बन्धकाले समाप्ते व्युपरतस्योत्कृष्टादिस्थितिवन्धस्य यावन्तं कालमतिक्रम्य नियमेन पुनः प्रारम्भो जायते, तावान् प्राङ्निष्ठितस्य पुनरगव्यस्य तत्तदुत्कृष्टादिस्थितिवन्धस्यान्तरालवर्ती सर्वो-ऽपि कालस्तेतदुत्कृष्टादिस्थितिवन्धस्योत्कृष्टमन्तरमभिधीयते । पूर्वनिष्ठितस्तत्तदुत्कृष्टादिस्थिते-र्वन्धो यावन्तं समयादिकालमनतिक्रम्य पुनर्नैव प्रारम्भ्यते, तावान् मर्धः कालस्तु तस्यास्तस्या उत्कृष्टा-दिस्थितेर्जवन्यं बन्धान्तरं संगीर्यते । ओचत आयुर्वर्जमूलसप्तप्रकृतीनां प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य जवन्यमन्तरं भिन्नमुहूर्तमभिहितम्, तच्चानुत्कृष्टस्थितेर्जवन्यबन्धकालापेक्षया भावनीयम् । तथाहि—कस्यापि पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियमिध्यादृष्टेर्जीवस्योत्कृष्टस्थितिवन्धे समाप्ते नियमेनानुत्कृ-ष्टस्थितिवन्धः प्रवर्तते । स चानुत्कृष्टस्थितिवन्धः स्वकीयजवन्यबन्धकालमन्तर्मुहूर्तं यावदविरततया प्रवर्तते एव । तस्मिंश्च प्रवर्तमाने सति न विद्यते तावत्कालमुत्कृष्टस्थितेर्वन्धप्रारम्भावकाशः, विवक्षि-तैककर्मण उत्कृष्टानुत्कृष्टस्थितिवन्धयोः सममेव प्रवृत्तेर्विरोधात् । ततश्चानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धप्रायोग्ये जवन्यबन्धकालेऽतिक्रान्ते कस्यापि तादृशजीवस्य पुनरप्युत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्याव्यवसायप्राप्तेर-नुत्कृष्टस्थितिवन्धविरामेन पुनरप्युत्कृष्टस्थितिवन्धः प्रवर्तयितुं लगति । एवमेतादृशजीवस्वामिको-त्कृष्टस्थितिवन्धयोर्जवन्यमन्तरमन्तर्मुहूर्तं प्राप्यत इति । “परमसंखपरट्टा” ति एकजीवाश्रयं सप्तकर्मणां प्रत्येकमुत्कृष्टायाः स्थितेः ‘परमम्’—उत्कृष्टं बन्धान्तरमसंख्यपुद्गलपरावर्ता भवेदित्यर्थः ।

इदमप्यनन्तरद्वारोक्तसप्तप्रकृतीनामनुत्कृष्टायाः स्थितेरुत्कृष्टवन्धकालापेक्षया स्वयमेव भावनीयम्, केवाञ्चिज्जीवानामनुत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टवन्धकालं यावदुत्कृष्टस्थितिवन्धस्याऽप्रवर्तनात्, तदुत्तरं नियमेन प्रवर्तनाच्चेति ।

अथानुत्कृष्टस्थितिवन्धस्याह- “अगुरुअ” ति सप्तप्रकृतीनामगुरोः-अनुत्कृष्टायाः स्थितेः “लहुं भवे समयो” ति ‘लघु’-जवन्यं वन्धान्तरं ‘समयः’-समयमात्रं भवेत् । सुगमम्, प्रतिपक्षस्थितिवन्धजधन्यवन्धाद्धायाः समयमात्रत्वात् । उक्तं चानन्तरं कालप्ररूपणायाम्-‘सत्तण्ह गुरुअ लहु कालो समयो’ इति । यद्वैतदन्ययाऽपि स्थितेर्जवन्यमवन्धकालमाश्रित्य भावनीयम् । तथाहि-उपशमश्रेणौ सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानकचरमसमये वेद्यमानायुपो द्विचरमसमयं वेद्यन् यः कश्चिन् महात्मा ज्ञानावरणस्यानुत्कृष्टं स्थितिवन्धं करोति, न तु भवचरमसमये, तदानीं भवचरमसमय उपशान्तमोहगुणस्थानवर्तिनस्तस्य कस्याऽपि कर्मणः स्थितिवन्धस्याभावात् । तदुत्तरसमये पुनः स कालं कृत्वाऽन्तःकोटाकोटीसागरोपमप्रमाणां स्थितिं वन्धन् पूर्वनिष्ठितमनुत्कृष्टस्थितिवन्धं पुनरपि करोति । तदेवं तस्य ज्ञानावरणस्यानुत्कृष्टस्थितेर्जवन्यं वन्धान्तरं प्राप्यत इति । इत्थमेव दर्शनावरणादिविषयेऽपि यथासम्भवं भावनीयमिति । अथाऽनुत्कृष्टस्थितेरेवोत्कृष्टं वन्धान्तरं दर्शयति-“भिन्नमुहुत्तं परमं” ति सप्तानामनुत्कृष्टायाः स्थितेः परममुत्कृष्टं वन्धान्तरं भिन्नमुद्भूतमित्यर्थः । इदं हि वन्धान्तरमुपशमश्रेणावन्धको भूत्वा य उपशान्ताद्धक्षियेण प्रतिपतति, तस्य महात्मनस्तत्तत्कर्मसत्कस्थितिवन्धानामवन्धकालापेक्षया भावनीयम्, न तुत्कृष्टस्थितिवन्धोत्कृष्टकालापेक्षया, तदपेक्षयाऽवन्धाद्धायाः संख्येयस्थितिवन्धाद्वाप्रमाणत्वेन दीर्घत्वादिति ।

अथायुरधिकृत्याह “आउस्से”त्यादिना, उक्तशेषस्याऽऽयुःकर्मणो ‘गुरोः’-उत्कृष्टायाः स्थितेरन्तरम्-वन्धान्तरं ‘ह्रस्वम्’-जधन्यम् “समयूणपुण्वकोडो होइ दससहस्सवासऽहिया” ति समयोना एका ‘पूर्वकोटी’-उक्तस्वरूपाणां पूर्वाणां कोटी दशसहस्रवर्षाधिका भवतीत्यर्थः । इयमत्र भावना-आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धो वेद्यमानपूर्वकोटिस्थितिकायुपो भागद्वयेऽतिक्रान्ते तृतीयभागस्य प्रथमसमये वेद्यमाने त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकं देवायुर्नरकायुर्वा वन्धतो जीवस्यैकस्मिन् समय एव लभ्यते, न पुनर्द्वितीयादिसमये, तदानीमवाधायाः परिगलितत्वेनोत्कृष्टावाधासंगतस्योत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धस्यालभाद् । एतच्च प्राक् प्रपञ्चितमेव । इत्थमुत्कृष्टावाधाया-मुत्कृष्टस्थितिकमायुर्वद्वा पुनरप्युत्कृष्टावाधायामुत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धो जवन्यतोऽपि समयोनदशसहस्रवर्षान्मधिकपूर्वकोटीकालेऽतिक्रान्त एव सम्भवति, न पुनस्तदवाक्, ओवोत्कृष्टस्थितिकायुपो वन्ध-वेदनयोर्भिन्नभिन्नगतावेव भावात् । किमुक्तं भवति-ओवोत्कृष्टस्थितिकायुपो वन्धकस्तिर्यग् मनुष्यो वा भवति, तच्चायुर्नरकतया देवतया वोत्पद्य वेदयति, ततश्च निरन्तरे भवद्वये तद्वन्धौ न प्राप्येते, किन्तु सान्तरमेवद्वय एव, इत्यतो जधन्यमप्यन्तरमुक्तप्रमाणं जायत इति । अत्र नोदकः-ननु सान्तरमवद्वये तद्वन्धेऽपि कथमेतावत्सङ्गच्छेत्, यत उत्कृष्टस्थितिकमायुर्वद्वा तत्र नारकतया

देवतया वोत्पद्य तावदायुर्वेदयित्वा ततश्च्युत्वा पुनरपि प्राग्बहुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य प्रारम्भात्पूर्वं जघन्यतोऽपि समयोनपूर्वकोट्यभ्यधिकत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमकालस्यापसरणाद् ? इति चेद् उच्यते, सत्यमेतत्, यदि सर्वैरपि जीवैर्यथावद्वस्थितिकमायुर्वेद्येत । न चैतदेवम्, यत उत्कृष्टस्थितिकं वद्धमपि तत् पश्चादपवर्तितं सत् कृष्णवासुदेवदण्डान्तेन कैश्चिन्न्यूनमपि वेद्यते । उक्तं च श्रीपञ्चमाङ्गप्रथमशतके—

‘जीवे णं भते ! सयंकाउं आउय वेएइ ? गोयमा ! अत्थेगइय वेएइ, अत्थेगइय नो वेएइ, जहा दुक्खेण दो दण्डगा तहा आउए वि दो दण्डगा एगत्तपुहुत्तीआ, एगत्तेण जाव वेमाणिआ, पुहुत्तेण वि तहेव’ इति ।

अयम्भावः—एकजीवमाश्रित्य नानाजीवानाश्रित्य च वैमानिकपर्यन्तेषु चतुर्विंशतिदण्डकेषु ‘दुःखं’-कर्म तद्वेदनवत्स्ववद्धमायुः कश्चिद् वेदयति कश्चिन्न वेदयति । किमुक्तं भवति कश्चिद्यथावद्धमुत्कृष्टादिस्थितिकं वेदयति, अपवर्तनाकरणतोऽनपवर्तितत्वेन यथावद्धमुदितत्वात् । कश्चित्पुनरुत्कृष्टादिस्थितिकं वद्ध्वा पश्चादपवर्तनाकरणेनापवर्तितं-ह्रस्वीकृतस्थितिकं वेदयति, न तु यथावद्धमुत्कृष्टादिस्थितिकम्, यथावद्धोत्कृष्टादिस्थितिकत्वेन तस्यानुदीर्णत्वात् । तथा च तट्टिका

‘अथायु प्रधानत्वात्तारकादिव्यपदेशस्यायुराश्रित्य दण्डकद्वयम्, एतस्य चेय वृद्धोक्तभावना—यदा सप्तमक्षितावायुर्वद्ध, पुनश्च कालान्तरे परिणामविशेषात्तृतीयधरणीप्रायोग्य निर्वर्तित वासुदेवेनेव, तत्तादृशमङ्गीकृत्योच्यते—पूर्ववद्धं कश्चिन्न वेदयति, अनुदीर्णत्वात्तस्य । यदा पुनर्यत्रैव वद्ध तत्रैवोत्पद्यते, तदा वेदयतीत्युच्यते, तथैव तस्योदितत्वादिति ॥’ इति ।

इत्थं हि यः कश्चित्तिर्यग् मनुष्यो वोत्कृष्टावाधायां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकं निरयायुर्वद्ध्वा पश्चात् कालान्तरे विशृङ्खाप्यवसायमवाप्य तं ह्रस्वं दशसहस्रवर्षस्थितिकं करोति, ततश्चानुक्रमेण वेद्यमानायुःक्षये दशसहस्रवर्षस्थितिकनारकतयोत्पद्य यथाकालं पूर्वकोटिर्वर्षस्थितिकं तिर्यगायुर्मनुष्यायुर्वा वद्ध्वा क्रमेण तत्रोत्पद्य च तस्य पूर्वकोटिस्थितिकस्य वेद्यमानायुषो भागद्वयेऽतिक्रान्ते तृतीयभागे च वेदयितुमारब्धे तत्प्रथमसमये उत्कृष्टावाधायां पुनरपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमोत्कृष्टस्थितिकमायुर्वन्नाति, एतादृशसान्तरभवद्वयकृतयोरायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धयोरन्तरं समयोनदशसहस्रवर्षाभ्यधिकपूर्वकोटिप्रमाणं प्राप्यते, समयोनपूर्वकोटितृतीयभागः प्रथमभवसत्कः, दशवर्षसहस्राणि मव्यवर्तिनिरयभवसत्कानि, पूर्वकोटीतृतीयभागद्वयं तु तृतीयभवसम्बन्धि, एतेषां सङ्कलने निरुक्तप्रमाणलाभात् । इदं ह्यन्तरमुत्कृष्टस्थितिकदेवायुर्वन्धद्वारेण तु स्वयं भावनीयमिति । एतच्चाऽऽयुर्वन्धोत्तरं वेद्यमानायुषोऽपवर्तनामनभ्युपगम्योक्तम् । तदभ्युपगमापेक्षया तु मूलोक्तान्तरात्किञ्चिदुनपूर्वकोटितृतीयभागेन हीनं स्वयमभ्युह्यमिति ।

अथायुषो उत्कृष्टस्थितिवन्धस्योत्कृष्टमन्तरमाह—“परममसंखपरदा”ति आयुषो गुरुस्थितेः ‘परमम्’ उत्कृष्टं वन्धान्तरमसंख्येयपुद्गलपरावर्ता भवतीत्यर्थः । इदं हि सप्तकर्मणामुत्कृष्टायाः स्थितेरुत्कृष्टवन्धान्तरवद् भावनीयमिति । आयुष एवानुत्कृष्टायाः स्थितेर्द्विविधं वन्धान्तरमाह—“णुकोसाए” इत्यादिना, “णुक्कोसाए” इत्यत्र लुप्ताकारस्य दर्शनाद् अनुत्कृष्टायाः प्रकृतस्यायुषः स्थितेः “जहण्णागं णेयं”ति जघन्यमेव जघन्यकं—ह्रस्वं वन्धान्तरं ज्ञेयमित्यर्थः ।

क्रियज्ज्ञेयमित्याह—“भिन्नमुहुत्तं” ति भिन्नमुहूर्तम्-अन्तर्मुहूर्तम् । इदं हि पारमत्रिकायुर्वन्धप्रायोग्यायां द्विचरमाद्यायां चरमाद्यायां च वारद्वयमायुर्वन्धप्रायोग्याव्यवसायानवाप्य द्विरायुर्वन्धं कुर्वतां जीवानां तस्यायुर्वन्धद्वयस्यान्तरालप्रमाणं बोद्धव्यम्, न पुनर्देशोनक्षुल्लकसंघप्रमाणम्, क्षुल्लकमन्त्रापेक्षया यथोक्तान्तरस्यैव लघुत्वात् । कुतः ? इति चेद्, अपर्याप्तैकेन्द्रियादिमार्गणान्मपि नानाऽऽकर्म-रायुर्वन्धस्याभिमतत्वेन जवन्यस्थितिकापर्याप्तकमन्त्रमागादपि न्यूनत्वादिति । “परमं” ति आयुगो-ऽनुत्कृष्टस्थितेः ‘परमम्’-उत्कृष्टं वन्वान्तरं “तेत्तोसासागराऽमहिया” ति अभ्यधिकानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणीत्यर्थः । इदं हि यः कश्चिन्मनुष्यस्तिर्यग्जीवो वा स्वीयवेद्यमानपूर्वकोटिर्वर्षा-युपो भागद्वयेऽतिक्रान्ते तृतीयभागद्वितीयसमयादन्तर्मुहूर्तं यावदनुत्कृष्टस्थितिकं देवायुर्निरयायुर्वा बद्ध्वा कालान्तरे निरयादित्वेनोत्पद्य च पूर्ववद् त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकं निरयाद्यायुर्वेद्यन् क्रमेणाऽवज्ञायामायुर्वन्धप्रायोग्यायां चरमायामसंक्षेप्याद्यायां प्रविशन्नेव यदा पारमत्रिकायुर्वन्धं करोति, न तु तदवकाशं, तदा तेन जीवेन पूर्वकोटीमनुष्यादिमवतृतीयमागावशेषे कृतस्याऽऽयुर्वन्धस्य तथाऽनन्तरं उत्कृष्टस्थितिकनिरयादिमवे आयुर्वन्धप्रायोग्यायां चरमवन्धाद्यायां कृतस्यायुर्वन्धस्य यदन्तरालमन्तर्मुहूर्तद्वयोनपूर्वकोटितृतीयभागाम्यधिकत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणं तदवज्ञया विज्ञे-यमिति ॥२००-२०१-२०२॥

तदेवमभिहितं मौलानामष्टानां कर्मणामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थितयोः प्रत्येकं जघन्योत्कृष्टद्विविधं वन्वान्तरमोचतः । सोमप्रतं तदेवादेशतो व्याजिहीर्षुरादौ तावदायुर्वर्जसप्तकर्मणां दर्शयन्नाह

सर्वेषु जोगेषु गयवेए चउकसाय-णाणेषु ।

संयम-सामइएषु छेए परिहार-देसेषु ॥२०३॥

सुहुमो-हि-साग-वेजग-उवसम-सासाण-मीस-ऽणाहारे ।

सत्तण्ह अंतरं णो उकोसाए ठिईअ भवे ॥२०४॥

(प्रे०) “सर्वेषु” इत्यादि, सर्वेषु ‘योगेषु’ मनोयोग-वचोयोग-काययोगसत्केष्वष्टा-दशव्यपि मूलोत्तरयोगभेदेष्वित्यर्थः । तथा ‘गतवेदे’-ऽपगतवेदमार्गणाभेदे “चउकसायणाणेषु” ति चतुःशब्दस्य प्रत्येकं योजनात् क्रोधादिषु चतुर्षु कषायभेदेषु मत्यादिषु चतुर्षु ज्ञानमार्गणाभेदेषु चेत्यर्थः । तथा संयमौघ-सामायिकसंयममार्गणयोः “छेए” ति छेदोपस्थापनसंयमे, तथैव परि-हारविशुद्धिकसंयम-देशसंयममार्गणयोरित्यर्थः । अन्या मार्गणाः संगृहीतुं ग्राह—“सुहुमोहि” इत्यादि, सूक्ष्मसम्परायसंयमा-ऽवधिदर्शन-सम्यक्त्वौघ-वेदकसम्यक्त्वौघ-पशमिकसम्यक्त्व-सासादन-मिश्रदृष्ट्य-नाहारकमार्गणाभेदेष्वित्येतासु चत्वारिंशन्मार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । एतासु प्रत्येकं किमि-त्याह—“सत्तण्ह अंतरं णो” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलकर्मणामुत्कृष्टायाः स्थितेः ‘अंतरं’

ति बन्धान्तरं न भवेदित्यर्थः । इदमुक्तं भवति—यस्यां मार्गणायामुत्कृष्टादिस्थितिवन्धः स्वप्रति-
पक्षेणानुत्कृष्टादिस्थितिवन्धेन स्थितेरबन्धेन वाऽन्तरितः सन् जघन्यतोऽपि द्विः प्राप्यते, तस्यां
मार्गणायां तस्या उत्कृष्टादिस्थितेर्बन्धान्तरं लभ्यते । प्रकृते च योगभेदकषायभेदान् विवर्ज्य शेषेष्व-
पगतवेद-मतिज्ञानादिमार्गणासु वेदोदय-मिथ्यात्वाद्यभिमुखजीवानामेव मार्गणाचरमस्थितिवन्धे उत्कृ-
ष्टस्थितिवन्धो जायते, तेषामेव स्वस्वमार्गणागतशेषजीवापेक्षयाऽधिकसंक्लिष्टत्वात् । ते चोत्कृष्टस्थिति-
वन्धं कृत्वाऽनन्तरमेव प्राग् यस्याभिमुखा आसन्, तं वेदोदय-मिथ्यात्वादिकं प्राप्नुवन्ति; तथा च
सति तेषां प्रकृतमार्गणाया एव विच्छेदो जायते । इत्येवमपगतवेद-मतिज्ञानादिषु योगकषायवर्जमार्ग-
णाभेदेषु मार्गणाविच्छेदादवर्गभाविचरमस्थितेर्वन्धे सकृदेवोत्कृष्टस्थितिवन्धमावाद् उत्कृष्टस्थिति-
वन्धद्वित्वनिवन्धनमुत्कृष्टस्थितेर्बन्धान्तरं न लभ्यते । मनोयोगादियोगमार्गणाभेदेषु तूत्कृष्टस्थितिवन्ध-
स्वामिनः संज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवा एव । तेषां च मनोयोगादीनां प्रत्यन्तमुर्हृतं परावृत्तिर्जायते । तथा
च सति संज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवानामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनां मनोयोगादितत्तन्मार्गणासु निरन्तरमव-
स्थानं स्वल्पमेव भवति । तावति च ह्रस्वकाले तत्स्वामिभिः संज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवैर्द्विरुत्कृष्टस्थिति-
वन्धः कर्तुं नैव पार्यते, ततश्च स्वल्पावस्थानप्रयुक्तः प्रकृतान्तरस्याऽभाव एव तासु भवतीति ॥२०३-
२०४॥ तदेवं यामु मार्गणासु सप्तकर्मणामुत्कृष्टायाः स्थितेर्बन्धान्तरस्याऽसम्भवस्तासु तत्प्रतिषिध्य
साम्प्रतं यासु तत्सम्भवस्तासु तज्जघन्यादिभेदेन दर्शयन्नाह

सेसासु मुहुत्तंतो लहु गुरु तिपणिंदितिरियमणुसेसु ।

कोडिपुहुत्तं पुंवा अयराऽद्वार सुर-सुकासु ॥२०५॥

(प्रे०) “सेसासु मुहुत्तंतो” इत्यादि, अनन्तरं “संवेसु जागेसु” इत्यादिगाथाद्वयेऽभि-
हितमार्गणा विवर्ज्य शेषासु निरयगत्योधादित्रिंशदुत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकं “मुहुत्तंतो लहु” ति
सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितेर्‘लघु’-जघन्यं बन्धान्तरं ‘मुहुत्तान्तः’-अन्तमुर्हृतं, भवतीति शेषः । तत्रैकेन्द्रि-
योधादिमार्गणास्वनुत्कृष्टस्थितेर्जघन्यबन्धकालस्यान्तमुर्हृत्त्वात् प्रकृतान्तेरमप्योवदन्तमुर्हृत्मेव
प्राप्यते । निरयगत्योधादिमार्गणासु यद्यपि सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्जघन्यबन्धकालः समयस्तथाप्यसौ
कालकरणेनान्यथा वा मार्गणापरावृत्तेरवर्गमार्गणाचरमसमयप्रारब्धानुत्कृष्टस्थितिवन्धमपेक्ष्य प्राप्यते,
स च मार्गणाचरमसमयरूपोऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य जघन्यः समयमात्रकालः प्रस्तुतान्तेरप्रयोजको
भवितुं नाऽर्हति, तस्य मार्गणाकालमाव्युत्कृष्टस्थितिवन्धद्वयमध्ये वर्तित्वाभावात् । यतो यः
कश्चिदनुत्कृष्टस्थितिवन्धो मार्गणाकालमाव्युत्कृष्टस्थितिवन्धद्वयमध्ये वर्तते, स स्वकीयप्रवृत्तिकाल-
मपेक्ष्योत्कृष्टस्थितिवन्धान्तरस्य प्रयोजको भवति । निरयगत्योधादिमार्गणासु तादृशः स्थितिवन्धो
जघन्यतोऽप्यन्तमुर्हृत्कालिनः, अतो निरयगत्योधादिषु सप्तानामनुत्कृष्टस्थितिवन्धजघन्यकालस्य सम-
यमात्रत्वेऽप्युत्कृष्टस्थितिवन्धस्य जघन्यमन्तरं तु समयं नैव प्राप्यते, किन्त्वन्तमुर्हृत्मेव प्राप्यत इति

तयैवामिहितमिति । एतास्वेव शेषमार्गणासु प्रकृतान्तरमुत्कृष्टतः क्रियद्भवतीत्येतदिदृशीयिषुः क्रमेणाह—“गुरु तिपणिदिरे”त्यादिना, सप्तानामुत्कृष्टायाः स्थितेर्गुरु-उत्कृष्टं बन्धान्तरम् “तिपणिदितिरियमणुसेसु” ति त्रिशब्दस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्ययोः प्रत्येकं योजनाद् व्याख्याततो विशेषप्रतिपत्तेश्चापर्याप्तभेदवर्जास्त्रयः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाः, अपर्याप्तभेदवर्जास्त्रयो मनुष्यभेदश्चैतेषु षट्षु मार्गणभेदेषु “कोडिपुहुत्तं पुंवा” ति कोटिपृथक्त्वं पूर्वाणि, पूर्वकोटिपृथक्त्वमित्यर्थः । “पुंवा” इत्यत्र पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् । प्राकृते हि लिङ्गमन्त्रं भवति । यदाहुः केलिवालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरिपादाः स्वप्राकृतलक्षणे “लिङ्गमन्त्रम्” (सि०हे० ८।४।४४५) इति ।

इयमत्र भावना—पण्णां उक्त मार्गणभेदानां प्रत्येकमेकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिः पृथ्वीकोटिपृथक्त्वान्यविकल्प्योपमत्रयमाना भवति । उक्तं चानन्तरमेव कालिङ्गरे “तिपणिदितिरियाणं तिणराण च पलिओवमा तिणिण । अम्महिद्या पुत्राण कोडिपुहुत्तेण णायवा ॥” १५५॥ इति । तत्रैषा कायस्थितिः “पचिदितिरिनराण सत्तट्ठमवा उ उक्कोमा” इति, वचनात् नानाभेदग्रहणैः प्राप्यते, न पुननिरयगत्योवादिमार्गणावदेकेनैव भवेन । तत्राप्युत्कृष्टकायस्थितिमतिवाहयन्तो जीवाः संख्येयवर्षस्थितिकान् नानामवान् प्रागेव कृत्वा पश्चाद् एकं त्रिपल्योपमस्थितिकं सर्वं कुर्वन्ति, न पुनः पूर्वमेव मध्ये वा । कुतः ? पूर्वं मध्ये वाऽसंख्येयवर्षस्थितिकमवकरणे तेषामुत्कृष्टकायस्थितेरेवाऽनवज्ञेः । ननु पश्चात्संख्येयवर्षस्थितिकान् नानामवान् कुर्वन्त एते प्रकृतमार्गणाया उत्कृष्टां कायस्थितिं कस्माद् न पूरयन्ति ? उच्यते, “नरतिरि असखजीवि मन्वे नियमेण जति देवेसु” इति नियमाद्संख्येयवर्षस्थितिकमवाहुत्तरं तेषां देवगतावेवोत्पत्त्या तिर्यक्पञ्चेन्द्रियादिमार्गणानो बहिर्मात्र एव जायते, ततश्च नास्ति प्रस्तुतमार्गणास्वेव निरन्तरं पश्चात्संख्येयवर्षस्थितिकनानामवकणावकाशः । किञ्च प्रकृततत्तन्मार्गणासत्कोत्कृष्टकायस्थितिनिर्वाहकानामपि जीवानां चामे त्रिपल्योपमप्रमाणेऽसंख्येयवर्षस्थितिके भव उत्कृष्टस्थितिबन्धो न जायते । कुतः ? तेषां युगित्वेन स्वभावत एव मन्दकपायित्वात् । उक्तं च लोकप्रकाशे युगिस्वरूपप्रदर्शनावसरे श्रीमन्महोपाध्यायचिनयविजयगणिपादैः—‘तनुक्रोवमानमात्रालोभनेषा स्वभावतः ॥७३॥’ इति । इत्थं चोत्कृष्टस्थितिवन्धस्योत्कृष्टमप्यन्तरं पूर्वकोटीपृथक्त्वमेव लभ्यते, न पुननिरयगत्योवादिवत्स्त्रीयस्त्रीयदेशोनकायस्थितिप्रमाणम्, प्रथमोत्कृष्टस्थितिवन्धस्य कायस्थितेः प्रारम्भावस्थायां मात्रेऽपि द्वितीयवारमाव्युत्कृष्टस्थितिवन्धस्य त्रिपल्योपमकायस्थित्यवशेषात्पूर्वमेव सम्मवादिति ।

“अथराऽडार सुरसुवकासु” ति ‘अतराः’—सागरोपमाण्यष्टादश सप्तप्रकृतिसत्कोत्कृष्टायाः स्थितेर्लक्ष्यबन्धान्तरं भवतीति प्रक्रमाद्भवति । कस्यामित्याह—“सुरे”त्यादि, तत्र “सुर” ति देवगत्योवमार्गणायां तथा शुक्ललेश्यामार्गणायामित्येतयोः प्रत्येकमित्यर्थः । अयम्भावः—यद्यपि सामान्यत उत्कृष्टस्थितिवन्धस्योत्कृष्टमन्तरं तत्स्यामिनस्तत्तन्मार्गणायामुत्कृष्टावस्थानलक्षणोत्कृष्टकायस्थित्यधीनम्, ततश्च बहुषु मार्गणासु तद्देशोनकायस्थितिप्रमाणं प्राप्यते, तथापि केतिपय-

मार्गणास्वनन्तरोक्तनीत्या तद्धीनमपि लभ्यते, प्रकृतेऽपि द्वयोर्मार्गणयोरुत्कृष्टकायस्थितिर्यद्यपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, तथापि तयोरुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनो न उत्कृष्टकायस्थितिका जीवाः, देवगत्योवमार्गणायामष्टमकल्पान्तानामेवोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वात्, शुक्लेश्यामार्गणायामपि नवमकल्पान्तानामेवोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वाच्च । तत्राप्यधिकस्थितिका-ऽधिकतरस्थितिकानां शुक्लेश्याकदेवानां प्रशस्ततर-प्रशस्ततमशुक्ललेश्यत्वेन प्राणतकल्पादिदेवानामिव कदाप्युत्कृष्टस्थितिवन्धो न जायते, किन्तु ये नवमकल्पगता ह्रस्वस्थितिका देवा त एवोत्कृष्टस्थितिवन्धं निर्वर्तयन्ति, ते च यदाऽन्तर्मुहूर्तं त्यक्त्वा भवप्रारम्भे प्राप्ते च वारद्वयमेवोत्कृष्टस्थितिवन्धं कुर्वन्ति, तदा मूलोक्तमष्टादशसागरोपमप्रमाणमन्तरं प्राप्यते, तच्चान्तर्मुहूर्तलक्षणेनैकदेशेन स्तोकेमेव हीनमिति मूलेऽनुक्तमपि स्वयमेव हीनं द्रष्टव्यम्, देशेन हीनाधिक्यस्य लाघवार्थं मूलेऽदर्शितत्वात् । तच्चेत्थं भाव्यते—यथासंख्यमुत्कृष्टजवन्यस्थितिकानां सहस्रारा-ऽऽनतकल्पदेवानामपर्याप्तावस्थायां भवप्रथमान्तर्मुहूर्ते उत्कृष्टस्थितिवन्धस्याऽसम्भवात् तदुत्तरजातप्रथमोत्कृष्टस्थितिवन्ध-मवचरमसमयकृतोत्कृष्टस्थितिवन्धयोरन्तरमेव प्रकृतोत्कृष्टान्तरं भवति, तच्चान्तर्मुहूर्तलक्षणेनैकदेशेनोनान्यष्टादशसागरोपमाणि । यद्वाशुक्लेश्यायां स्वामित्वद्वारे उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनः ‘सुह्लाञ्च आणतसुरो मिच्छो वा’ इत्यादि-गाथोक्तवाक्येणानतादिकल्पवासिनोऽपि दर्शिताः, अतस्तानपेक्ष्य प्रकृतान्तरमुक्तनीत्या तत्र मूलोक्तादधिकमपि द्रष्टव्यमिति । इत्थमेवान्यत्रापि मूले सामान्यतोऽभिहितान्यन्तराप्यन्तर्मुहूर्तादिलक्षणैकदेशेनोनान्यधिकानि वा यथासम्भवं स्वयमेव द्रष्टव्यामिति ॥२०५॥ अथान्यत्र प्रकृतान्तरमाह

णेयं असंखलोगा एगिदि-णिगोअ-पंचकायेसु ।

अंगुलअसंखभागो होइ छसुहुमोवमेएसु ॥२०६॥

ओवव अणाणदुगे अयता-ऽचक्खु-भवि-अमवि-मिच्छेसु ।

(प्रे०) “णेयं असंखलोगा” इत्यादि, अक्षरार्थस्तु सुगमः, केवलम् “असंखलोग” इति क्षेत्रतोऽसंख्येयलोकप्रमाणम्, कालतस्त्वसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः । एवम् “अंगुलअसंखभागो” इत्यत्रापि क्षेत्रतोऽङ्गुलस्यासंख्यभागप्रमाणम्, कालतस्तु प्राग्वदसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिण्य एव बोद्धव्याः, नवरं पूर्वापेक्षयाऽमूरसंख्यमागता इति । क्षेत्रतस्तु प्रतिमयप्रदेशापहारऽक्षणां भावना प्राग्वद् द्रष्टव्या । अत्रैकेन्द्रियौघ-निगोदौघ-पृथिव्यादिवनस्पतिकायान्तौघरूपासु सप्तमार्गणास्वसंख्यलोकप्रमाणमन्तरं तथा षट्स्वेकेन्द्रियपृथिव्यादिसाधारणवनस्पतिकायान्तेष्वधिकेषु सप्तमार्गणाभेदेषु प्रत्येकमङ्गुलासंख्यभागप्रमाणं मत्पज्ञानादिसप्तमार्गणाभेदेष्वोचवदसंख्यपुद्गलपरावर्तप्रमाणं च प्रकृतायाः सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धान्तरम्—‘जेहो असंखलोगा एगिदि-णिगोअ-पंचकायेसु । अंगुलअसंखभागो होइ छसुहुमोवमेएसु ॥२०५॥ ओवव अणाणदुगे अयता-ऽचक्खु-भवि-अमवि-मिच्छेसु । इति ग्रन्थेनोक्तमनुत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टवन्धकालमपेक्ष्य भावनीयमिति ॥२०६॥

अथोक्तशेषमार्गणासु प्रकृतान्तरमार्गार्धेनाह

सेसासुं देसूणा सगसगकायट्टिई परमा ॥२०७॥

(प्रे०) ‘सेसासु’ इत्यादि, सुगमम् । नवरं “सेसासु” ति “सव्वेसु जोगेसु” इत्यादि-
गायाद्वये प्राक्प्रतिपिद्धप्रकृतान्तराश्चत्वारिंशन्मार्गणास्तथा “गुरु तिपणिदितिरियमणुसेसु”मित्यादि-
नाऽनन्तरमभिहितप्रकृतान्तरा अष्टाविंशतिमार्गणा विहाय शेषासु द्वयविकशतमार्गणासु प्रत्येकं मत्ता-
नामनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्योत्कृष्टान्तरं स्वीयस्वीयोत्कृष्टकायस्थितिरित्यर्थः । तत्र शेषमार्गणा-
नामन्त इमाः—सर्वे निरयगतिभेदाः, देवगत्योवभेदवर्जा एकोनत्रिंशद्भवनपत्यादिदेवगतिभेदाः,
तिर्यग्गत्योवाऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदौ, अपर्याप्तमनुष्यभेदः, वादरैकेन्द्रियौष-पर्याप्ताऽपर्याप्तवाद-
रैकेन्द्रिय-पर्याप्ताऽपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियरूपाः पञ्चैकेन्द्रियभेदाः, सर्वे विकलेन्द्रियभेदाः, सर्वे पञ्चे-
न्द्रियभेदाः, ओष-सूक्ष्मौषभेदद्वयवर्जा वादरौष-वादरपर्याप्ताऽपर्याप्त-सूक्ष्मपर्याप्ताऽपर्याप्तभेदभिन्नाः
पञ्च पृथिवीकायभेदाः, तथैव पञ्चाष्कायभेदाः, पञ्च तेजस्कायभेदाः, पञ्च वायुकायभेदास्तथा पञ्च सा-
धारणवनस्पतिकायभेदाः, ओष-पर्याप्ताऽपर्याप्तभेदभिन्नास्त्रयः प्रत्येकवनस्पतिकायभेदास्तथैव त्रय-
स्त्रसकायभेदाः, स्यादयस्त्रयो वेदमार्गणाभेदाः, विमज्जजान-चक्षुर्दर्शन-कृष्णादिपञ्चलेश्या-क्षायिक-
सम्यक्त्व-संज्ञ-ऽसंज्ञा-ऽऽहारिमार्गणाभेदाश्चेति । भावना तु पूर्ववत्, नवरं सर्वमार्गणासुत्कृष्टकायस्थि-
तिरन्तर्मुहूर्तलक्षणैकैकदेशेना द्रष्टव्या । तत्राप्यन्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टस्थितिवन्धकालादिसत्कं कायस्थितेः,
प्रारम्भमागमम्वन्धि चरममागसम्वन्धि च समुदितं सद् दीर्घं ह्रस्वं च यथासम्भवं वर्ज्यम्, न पुनः
सर्वमार्गणासु तुल्यमेव । तथाहि—निरयगत्योवमार्गणाभेदं कश्चिदुत्कृष्टस्थितिकः सप्तमपृथिवीनैर-
यिकजीवस्तत्रोत्पद्याऽपर्याप्तावस्थाया ऊर्ध्वमुत्कृष्टस्थितिवन्धं प्रारभ्य तं समापयति, ततः प्रभृतेरुत्कृष्ट-
स्थितिवन्धम्योत्कृष्टमन्तरं प्रवर्तते, तच्च तावत्प्रवर्तते, यावदसौ पुनरपि भवचरमसमय उत्कृष्टस्थिति-
वन्धं प्रारभते । एवं तस्य मार्गणायाश्चरममागसम्वन्धेकसमयस्तथास्प्रारम्भमागसम्वन्धयुत्कृष्टस्थिति-
वन्धममाप्तिं यावद् निरयभवसत्को यावान् कालो लङ्घितस्तावदन्तर्मुहूर्तं च वर्जनीये, ताभ्यां हीनं
त्रयस्त्रिंशत्मागरोपमप्रमाणं निरयौघे उत्कृष्टस्थितिवन्धयोत्कृष्टान्तरं भवति । एवमेवान्यनिरयगत्या-
दिमार्गणाभेदेऽपि बोद्धव्यम् । अपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियमार्गणाभेदे तु मार्गणायाः प्रारम्भमागसत्कालान्तर्मुहूर्त-
मिव मार्गणायाः प्रान्तमागसम्वन्धयुत्कृष्टान्तर्मुहूर्तकालो वर्जनीयः, न पुनर्निरयगत्योवादिवन्धसमय-
मात्रः, मार्गणान्तरान्निमुखानामपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियजीवानां भवचरमान्तर्मुहूर्ते उत्कृष्टस्थितिवन्धस्या-
ऽप्रवर्तनात्, प्रागेवोत्कृष्टस्थितिवन्धमात्रे तूत्कृष्टस्थितिवन्धकालस्य तदुत्तरवृत्तिकालस्य चान्तरकाल-
बहिर्भावाच्चेति । इत्येवमाऽपर्याप्तसूक्ष्ममाधारणवनस्पतिकायमार्गणादावपि यथासम्भवं कायस्थिति-
सत्कं चरमान्तर्मुहूर्तमपि वर्ज्यमिति ॥२०७॥

तदेवं दर्शितमायुर्वर्जसप्तप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितेर्जवन्योत्कृष्टद्विविधमपि चन्वान्तरमादेशतः ।

सोऽप्रतं तासांमेव सप्तनामनुत्कृष्टायाः स्थितेस्तत्रचिकटयिषुरादौ यासु मार्गणसु तत्र सम्भवति,
तासु प्रतिषेधयन् यासु सम्भवति, तासु पूर्ववदशयिष्याह गाथात्रयम्

कम्मण-सामइएसुं छेए परिहार-देस-सुहुमेसुं ।

वेअग-सासाणेसुं मीसा-अणाहारगेसुं च ॥२०८॥

णो अंतरं ठिईएअणुक्कोसाए तिमिरसजोगेसुं ।

णत्थि अहवा जहण्णं समयो परमं मुहुत्तंतो ॥२०९॥

अवगयवेअगि तहा मणपज्जव-संयमेसु लहुमियरं ।

णेयं भिन्नमुहुत्तं सेसासुं होइ ओधव्व ॥२१०॥

(प्र०) “कम्मणसामइएसु”मित्यादि, कर्मणकाययोगे-सामायिकसंयमयोः, छेदोप-
स्थापनसंयमे, परिहारविशुद्धिकसंयम-देशसंयम-सुद्धासम्परायसंयममार्गणासु, वेदकसम्यक्त्वन्सासा-
दनयोर्मिश्रा-अनाहारकमार्गणयोश्चेत्येतासु दशमार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । एतासु किमित्याह-
“णो अंतरं ठिईएअणुक्कोसाए” ति सप्तमूलप्रकृतीनामनुत्कृष्टायाः स्थितेः “अंतरं” ति वन्धा-
न्तरम् “णो”ति न भवतीत्यर्थः । सुगमम् । भावना तूत्कृष्टस्थितेर्वन्धान्तरप्रतिषेधवत्कार्या,
प्रकृतमार्गणास्तूत्कृष्टस्थितिवन्धवदनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्याऽप्येकं जीवमपेक्ष्यैकदैव भावात् । इद-
मुक्तं भवति-एतासु प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धसमाप्त्या सममेव सामायिकसंयमादितत्तन्मार्गणाऽपि
मार्गणान्तरतया परावर्तते, ततश्चोत्कृष्टस्थितिवन्धेनान्तरितोऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धोऽपि द्विर्न प्राप्यते,
तदभावे च कुतोऽन्तरं लभ्येत, न कुतश्चिदपि, अन्तरस्य प्रतिपक्षस्थितिवन्धादिद्वयाधीनत्वादिति ।
ननु अपगतवेदादिमार्गणास्वप्युत्कृष्टस्थितिवन्धादनन्तरमेव मार्गणाविच्छेदादनुत्कृष्टस्थितिवन्ध उत्कृ-
ष्टस्थितिवन्धेनान्तरितो न भवति, तत्कुतस्तास्वपि प्रकृतान्तरं न प्रतिपिद्धम् ? इति चेद्, उच्यते,
अपगतवेद-भतिज्ञानादिमार्गणासु मार्गणाप्रान्त एवोत्कृष्टस्थितिवन्धभावेनाऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्तेदन्त-
रितो भवति, तथाप्यसावुपशान्तमोहगुणस्थानकसत्केनाऽवन्धकालेनान्तरितो भवति, तथा च
सत्यन्तरं लभ्यते, अभिहितं च प्राग् यस्यां मार्गणायां स्वप्रतिपक्षस्थितिवन्धेन स्थितेरवन्धेन वा-
ऽन्तरितः सन्नुत्कृष्टादिस्थितिवन्धो द्विः प्राप्यते तस्योत्कृष्टादिस्थितिवन्धस्यान्तरं लभ्यत इत्यतोऽप-
गतवेदादिमार्गणास्वेकतरप्रकारेणापि तण्णभादुत्कृष्टस्थितिवन्धान्तरवन्न निषिद्धं प्रस्तुतान्तरमिति ।
कर्मणकाययोगा-अनाहारकमार्गणयोस्तूत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनां संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामुत्कृष्टतोऽपि सम-
यद्वयमात्रमवस्थानाज्जवन्यतः समयत्रयाधीनमन्तरमपि न सम्भवतीति । अथ यासु मार्गणासु
भतद्वयमभिप्रेत्य प्रस्तुतान्तरस्य भावभावौ तासु तथैव दर्शयन्नाह-“तिमिरसजोगेसु” इत्या-
दिना, औरादिकमिश्र-वैक्रियमिश्रा-अनाहारकमिश्रकाययोगलक्षणासु तिसृषु मिश्रयोगमार्गणासु

प्रत्येकं -- “जन्ति” ति शरीरपर्याप्तिनिष्ठापनाऽर्वाकमय एव सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धं स्वीकुर्वतां नास्ति वन्धान्तरम्, उत्कृष्टस्थितिवन्धस्य सामायिकादिमार्गणावन्मार्गणाप्रान्ते सकृदेवमौवेन स्थितेर-
वन्धस्यासम्भवेन चानुत्कृष्टस्थितिवन्धस्यैकदैव लाभात् । “अह्वा जह्णं ३ ३ या परम मुहु-
त्तं” ति अथवा प्रोक्तान्यमतेन सप्तानामनुत्कृष्टायाः स्थितेरवन्धान्तरं जवन्यं ‘समयः’-समय-
प्रमाणं भवति, ‘परमम्’-उत्कृष्टं तु तद् ‘मुहुत्तन्तिः’-अन्तर्मुहूर्तं भवतीत्यर्थः । सुगमम् । तत्तन्मार्गणाया
द्विचरमादिसमयेषु समयमेकमुत्कृष्टस्थितिवन्धं कुर्वतां प्रकृतान्तरं समयप्रमाणं लभ्यते, अन्तर्मु-
हूर्तं यावदुत्कृष्टस्थितिवन्धं कुर्वतां त्वन्तर्मुहूर्तमानं तत्प्राप्यत इति । अथ यत्र स्थितेरवन्धकालेनान्त-
रितः सन्ननुत्कृष्टस्थितिवन्धो द्विः प्राप्यते, तत्र तदपेक्षया लभ्यमानमन्तरं दर्शयन्नाह--“अवगाय-
वेअस्मि” इत्यादिना, अपगतवेदमार्गणायां तथा मनःपर्यवज्ञान-संयमौवमार्गणयोरित्येतासु तिसृषु
मार्गणासु प्रत्येकं सप्तानामनुत्कृष्टायाः स्थितेः “लहुमियरं” ति ‘लहु’ जवन्यं ‘इतरम्’-उत्कृष्टं चोम-
यविधमपि वन्धान्तरं “जेयं भिन्नमुहुत्तं” ति भिन्नमुहूर्तम्-अन्तर्मुहूर्तं ज्ञेयमित्यर्थः । इदं ह्युप-
शान्तमोहगुणस्थानककालप्रमाणं लभ्यते, तत्रापि मोहनीयानुत्कृष्टस्थितेस्तु तत् सविशेषम्, सूक्ष्म-
सम्परायगुणस्थानके मोहनीयस्य वन्धाभावेन सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानकालद्वयस्याऽपि प्रकृतान्तरे
प्रविष्टत्वात् । विस्तरेतस्तु स्वयमेव भावनीयम् । ननु जवन्यतोऽपि कथमन्तर्मुहूर्तमेवोच्यते ? भण्य-
ते--उपशान्ताद्वाक्ष्येण प्रतिपततामेव तल्लाम् । नचोपशान्तमोहगुणस्थाने समयमात्रमवस्थाय कालं
कुर्वतां तत्समयमात्रमपि लभ्येतेति शङ्क्यम्, तादृशजीवानां देवगतावुत्पत्त्या प्रकृतमार्गणाया एव
वहिर्भावेन समयमात्रस्याप्यन्तरस्याऽलाभादिति ।

अथशेषमार्गणामु प्रकृतान्तरमितिदिशन्नाह--“सेसासुं होइ ओवव्व” ति “कम्मणमामइ-
“सु”-मित्यादिना निपेक्षाधिकृतान्तरा दशमार्गणास्तथौदारिकादिमिप्रयोगमार्गणात्रयमनन्तरोक्ता-
ऽपगतवेदादिमार्गणात्रयं च विमर्श्य शेषामु निरयगत्योष्वादिचतुःपञ्चाशदुत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकं सप्त-
प्रकृतिसत्कानुत्कृष्टस्थितिवन्धान्तरम् “होइ ओवव्व” ति औधवज्जगत्त एकसमय उत्कृष्ट-
तथ्वान्तर्मुहूर्तं भवतीत्यर्थः । तत्र निरयगत्योधमार्गणाभेदे सप्तानामुत्कृष्टस्थितेरवन्धवन्धकालेनै-
कसमयेनान्तरितयोरनुत्कृष्टस्थितिवन्धयोरन्तरं जवन्यतो लभ्यते, आन्तर्मुहूर्तकेनोत्कृष्टस्थितिवन्धे-
नान्तरितयोरनुत्कृष्टस्थितिवन्धयोरन्तरं तूत्कृष्टपदे प्राप्यते । इत्थमेव मनुष्यगत्योष-पर्याप्तमनुष्य-
मानुषी-पञ्चेन्द्रियौष-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-त्रसकायौष-पर्याप्तत्रसकाय-काययोगसामान्यभेद-मति-श्रुता-ऽव-
विज्ञान-चक्षुरादित्रिदर्शन-शृङ्गलेभ्या-भव्य-सम्यक्त्वौष-क्षायिकौ-पशमिकसम्यक्त्व-संज्ञा-ऽऽहारिमा-
र्गणा विहाय शेषसर्वमार्गणास्वपि भावनीयम् । मति-श्रुता-ऽवविज्ञाना-ऽवविदर्शन-सम्यक्त्वौषौ-पशमिक-
सम्यक्त्वमार्गणासु तु जवन्यमुत्कृष्टं द्विविधमप्यन्तरं स्थितेरवन्धकालान्तरितयोरनुत्कृष्टस्थितिवन्ध-
योरन्तरालमपेक्ष्यौषिकभावेनावज्ञावनीयम्, न पुनरुत्कृष्टस्थितेरवन्धकालमपेक्ष्य, तदपेक्षया जवन्यो-
त्कृष्टैकतरान्तरस्याऽप्यनुत्पत्तेः । कुतोऽनुत्पत्तिरिति चेत् ? मतिज्ञानादिमार्गणासु मिथ्यात्वाद्यभिमुखा-

नामेवोत्कृष्टस्थितिवन्धभावेनोत्कृष्टस्थितिवन्धेन सममेव मतिज्ञानादिमार्गणानामपि विच्छेदादिति । मनुष्यगत्योव-पर्याप्तमनुष्य-मानुषी-पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-त्रसकायौघ-पर्याप्तत्रसकाय-काययोगसामान्य-चक्षुर्दर्शना-ऽचक्षुर्दर्शन-शुक्ललेश्या-मन्य-क्षायिकसम्यक्त्व-संज्ञा-ऽऽहारिमार्गणासु तु सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्जघन्यवन्धान्तरं निरयगत्योधादिवदुत्कृष्टस्थितेर्जघन्यवन्धकालापेक्षया, मतिज्ञानादिमार्गणावत्समयमात्रा-ऽवन्धकालापेक्षया वा भावनीयम्, केवलं मनुष्यगत्योधादिमार्गणात्रय उत्कृष्टस्थितिवन्धजवन्धकालापेक्षयैव । एतासु मनुष्यगत्योधादिमार्गणास्तुत्कृष्टान्तरं त्वोववत् स्थितेरवन्धकालमपेक्षयैव भाव्यम्, न पुनर्निरयगत्योधादिवदुत्कृष्टस्थितिवन्धोत्कृष्टकालापेक्षया, उत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टवन्धकालस्यान्तर्मुहूर्तत्वेऽप्युपशान्ताद्वापेक्षया लघुत्वादिति ॥२०८-२०९-२१०॥

तदेवमभिहितमादेशतोऽपि सप्तानां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टानुत्कृष्टयोर्द्विविधयोः स्थित्योः प्रत्येकं जघन्योत्कृष्टभेदमित्रं द्विविधमपि वन्धान्तरम् । साम्प्रतमवशेषस्यायुषस्तद्दिदर्शयिषुत्कृष्टस्थितिविषयकं दर्शयन्नाह

संवणिरयदेवेसुं तिरिये तिपणिंदितिरियमणुसेसुं ।

पणमणवयन्कायेसुं ओराल-विउव्वजोगेसुं ॥२११॥

आहारदुगम्भि तहा कसायचउग-गणपज्जवेसु तहा ।

विम्भंग-संयमेसुं समइअ-छेअ-परिहारेसुं ॥२१२॥

देसग्गि छलेसासुं खइए सासायणे असण्णिग्गि ।

आउरस अंतरं णो गुरुअ

(प्रे०) “संवणिरयदेवेसु”मित्यादि, प्राग्बत् सर्वेषु निरयगतिभेदेषु, सर्वेषु देवगतिभेदेषु, तिर्यगोघे, अपर्याप्तभेदवर्जेषु त्रिषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदेषु त्रिषु च मनुष्यभेदेषु, पञ्चमनोयोगभेदेषु, पञ्चवचोगभेदेष्वौदारिक-वैक्रियकाययोगयोराहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगयोर्द्विकेतया क्रोधादिकषायचतुष्क-मनःपर्यवज्ञानयोः, विमङ्गज्ञान-संयमौघभेदयोः, सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिकसंयमभेदेषु, देशसंयमे, कृष्णादिषु पदेषु लेश्याभेदेषु, क्षायिकसम्यक्त्वे, सासादनेऽसंज्ञिमार्गणाभेदे चेत्येतासु सार्धद्वयगाथासंगृहीतास्वशीतिमार्गणासु प्रत्येकम् “आउरस अंतरं णो गुरुअ” ति मौलस्यायुःकर्मणो ‘गुरोः’-उत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धान्तरं “णो” ति न भवतीत्यक्षरार्थः । भावार्थस्त्वयम्-आयुष उत्कृष्टस्थितेर्वन्धान्तरं सप्तकर्मणामन्तरमिवोत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धद्वयस्यान्तरालापेक्षया प्राप्यते, उत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धद्वयं तु करिमाश्विदप्येकरिगन् भवे न प्राप्यते । कुतः ? उत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धस्योत्कृष्टावाऽधीनत्वात्, उत्कृष्टावाधाय एकरिगन् भवे सकृदेव लोभाच्च । इत्थं च यां मार्गणां भवद्वयभाव्युत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धद्वयं यावत्तद्वन्धकजीवो न परि-

त्यजति, तस्यां मार्गणायांमायुष उत्कृष्टस्थितरेकजीवाश्रयं प्रकृतवन्धान्तरं प्राप्यते, नान्यामु । प्रकृते च निरयगतिदेवगत्यादिमार्गणाभेदेषु जीव एकमेवमेव तिष्ठति, परतस्तु नियमेन तत्तन्निरयगत्यादि-मार्गणां परित्यजति, ततो भवद्वयाधीनं प्रकृतान्तरमपि तत्तन्निरयगत्योधादिमार्गणासु न लभ्यते । तिर्यग्गत्योधादिमत्प्रमार्गणागतजीवास्तथाऽसंज्ञिमार्गणागता जीवा यद्यपि स्वस्वमार्गणायामेव नाना-भवान् कर्तुं शक्नुवन्ति, तथापि यस्मिन् भवे एतेऽष्टमार्गणागतजीवा उत्कृष्टस्थितिकेमायुर्वन्धं कुर्वन्ति, तद्भवादनन्तरे भवे उत्कृष्टस्थितिकायुषदयादेतेऽपि तिर्यग्गत्योधादितत्तन्मार्गणाया वहिर्भवन्ति । कुतः ? वर्तमानतिर्यगादिगतेरन्या या निरयादिगतिस्तत्सत्कोत्कृष्टायुषस्तैर्निर्वर्तितत्वात् । इदमुक्तं भवति-अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मार्गणागता जीवा उत्कृष्टस्थितिकेमायुस्तिर्यग्गतिसत्कमपि वध्नन्ति, तिर्यग्गतिकाश्च जीवा अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मार्गणायां समाविष्टाः सन्ति, ततश्च यः कश्चिदपर्याप्ति-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मार्गणागतो जीवस्तिर्यग्गतिसत्कोत्कृष्टायुर्वद्भवा पश्चात्तत् पूर्ववद्द्वं पारमविकायुरपवर्त्य ह्रस्वमपर्याप्तजीवयायोग्यं करोति, क्रमेण कालं कृत्वा प्रकृतापर्याप्तमार्गणायामेव चोत्पद्यते । एवं च सति पारमविकायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धे कृतेऽपि तादृशो जीवोऽनन्तरे भवे न प्रकृतमार्गणाया वहिर्भ-वत्येव, किन्तु प्रकृतमार्गणायामेवावतिष्ठते, तेन वेधमानतिर्यग्गतिसत्कस्यैवोत्कृष्टस्थितिकपारमविकायु-षो बन्धकणात् । तिर्यग्गत्योधाद्यष्टमार्गणागता जीवोस्तु निरयगत्यादिसत्कमवोत्कृष्टायुर्वध्नन्ति, तत-श्चाऽध्यवसायवशात् पश्चात्तमपवर्त्याऽपि तासु निरयगत्यादिष्वेवोत्पद्यन्ते, आयुषः स्थितावपवर्तिताया-मपि प्रकृतिपरावर्तनस्याशक्यत्वात् । किमुक्तं भवति-आयुर्वन्धानन्तरं तस्यायुष उत्कृष्टादि-स्थितिः कृष्णावासुदेवद्रष्टान्तेन कैश्चित्पश्चादपवर्त्य ह्रस्वीक्रियते, प्रकृतिस्तु सा पूर्ववद्वा निरय-तिर्यग्मनुष्य-देवायुरन्यतरूपैव तिष्ठति, मूलप्रकृतिवदायुःप्रकृतीनां परस्परसंक्रमस्यानमिमत्त्वात् । इत्थं च तिर्यग्गत्योधाद्यष्टमार्गणास्वायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धान्तरस्यासम्भव एवेति । विमङ्गजान-मार्गणायां तूत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनो मनुष्यास्तिर्यञ्चो वा, ते चोत्कृष्टस्थितिकं निरयायुर्वद्भवा नैरयिकतयोत्पद्य पुनरपि तिर्यक्तया मनुष्यतया वा यावदुत्पद्यन्ते तावद्विमङ्गजानमार्गणायामेव नावतिष्ठन्ति । कुतः ? नैरयिकाणां विमङ्गजानेन सहितानां गत्यन्तरेऽनुत्पत्तेः । इदमुक्तं भवति-यथाऽध्विज्ञानेन सहितास्तीर्थकरादिजीवा नारकेभ्य उद्धृत्य मनुष्यतया गत्यन्तरे उत्पद्यन्ते, न तथा विमङ्गजानोपेता जीवा अपि, किन्त्वेते प्रतिपतित एव विमङ्गे मनुष्यादितयोत्पद्यन्ते । उक्तं च नवाङ्गीटीकाकृद्भिः श्रीमदभयदेवसूरिपादैः पञ्चमाङ्गवृत्तौ-

“मनुष्यगतौ हि गच्छन्त केचिज्जानिनोऽवधिना सहैव गच्छन्ति तीर्थङ्करवत्, केचिच्च तद्वि-मुच्य, तेषां त्रीणि वा द्वे वा ज्ञाने स्यातामिति, ये पुनरज्ञानिनो मनुष्यगतावुत्पत्तुकामास्तेषां प्रतिपतिते एव विमङ्गे तत्रोत्पत्तिः” इत्यादि ।

इत्थं च तिर्यग्गतौ मनुष्यगतौ वा सकृदुत्कृष्टस्थितिकायुर्वद्भवा पुनरपि तत्रोत्पत्तेर-वगिव तत्स्वामिनां विमङ्गजानमार्गणायां वा । न ज्ञानोत्कृष्टस्थितिः ।

आयुष उल्कृष्टस्थितिवन्धस्याऽन्तरं विमङ्गज्ञानमार्गणायामपि न प्राप्यते । मलाबन्धकारैस्तु निरयगतिरिति आगच्छतामिव निरयगतौ गच्छतामपि विमङ्गज्ञानेन सह गमनं नाभ्युपगतम्, इत्थं तेषां मतेनाऽपि प्रस्तुतान्तरं नैव प्राप्यते, उल्कृष्टस्थितिकायुर्निर्वर्त्य तदुदये नारकतयोत्पत्तिमात्रेणैव तत्स्वामिनां प्रस्तुतमार्गणाय बहिर्भवनादिति । योगादिमार्गणासु तूल्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनः संत्रिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्या अन्तर्मुहूर्तादधिकं तत्तन्मार्गणायां नावतिष्ठन्ति, तत्कुतो भवद्वयावस्थानाधीनस्य प्रकृतान्तरस्य सम्भवः, न कृताधिकृत्यर्थः । मनःपर्यवज्ञानसंयमौघादिमार्गणासु निरयगत्यादिवदेव भावनीयम् । तासु प्रत्येकं वेद्यमानगतेरन्यगतिसत्कस्योल्कृष्टस्थितिकायुषो बन्धादिति ॥२११-२१२॥ अथ यासु मार्गणास्त्रायुष उल्कृष्टस्थितेर्वन्धान्तरस्याऽसम्भवस्तासु तत्प्रतिषिध्य यासु तत्सम्भवति तासु जघन्यादिभेदतः प्रचिकेदयिपुरादौ तावज्जघन्यत आह

ओधव्व होइ लहुं ॥२१३॥

दुपणिंदितसेसु तहा तिवेअ-दुअणाण-अयत-चक्खूसुं ।

अणयण-भवि-यियरेसुं मिच्छे सणिगिग आहारे ॥२१४॥

(प्रे०) “ओधव्व होइ लहुं”मित्यादि, आयुष उल्कृष्टस्थितेर्लघु-जघन्यं बन्धान्तरमो-घवत् समयोनदशसहस्रवर्षाभ्यविको एका पूर्वकोटी भवतीत्यर्थः । कासु मार्गणास्त्रित्याह-“दु-पणिंदिये”त्यादि, प्राग्बद्धपर्याप्तभेदवर्जयोर्द्वयोः पञ्चेन्द्रियजातिभेदयोः, द्वयोश्च त्रसकायभेद-योस्तया स्त्र्यादिषु त्रिषु वेदभेदेषु, भत्यज्ञान-श्रुताज्ञानरूपयोर्द्वयोरज्ञानभेदयोरसंयम-चक्षुर्दर्शन-मार्गणयोः, अचक्षुर्दर्शन-मव्यन्तदितराऽभव्यमार्गणाभेदेषु, मिथ्यात्वे, संज्ञिन्या-ऽऽहारिमार्गणा-याञ्चेत्येतासु सप्तदशमार्गणामु प्रत्येकमित्यर्थः । भावनाऽप्येतासु प्रत्येकमोघवदेव द्रष्टव्या, केवलं न पुंमकवेदा-ऽज्ञानद्वया-ऽसंयमा-ऽभव्य-मिथ्यात्वमार्गणासु तूल्कृष्टस्थितिकनिरयायुषोऽपवर्तनया भाव-नीयम् । स्त्री-पुंवेदमार्गणयोस्तूल्कृष्टस्थितिकदेवायुषोऽपवर्तनया भावनीयम्, न पुनरोधवदुभयथा-ऽपीति ॥२१३-२१४॥ अयाऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगादिमार्गणाः संगृह्य तत्र प्रकृतान्तरमाह-

समयूणगुरुभवठिई असमत्तपणिंदितिरिय-गणुसेसुं ।

दुपणिंदियतसवज्जिअसेसिंदियकायमेएसुं ॥२१५॥

(प्रे०) “समयूणे”त्यादि, समयोना ‘गुरु’-उल्कृष्टा ‘भवस्थितिः’ तत्तन्मार्गणागतजीवानां वेद्यमानाऽऽयुष उल्कृष्टस्थितिरित्यर्थः । आयुष उल्कृष्टस्थितेर्जघन्यं बन्धान्तरमिति प्रकरणाद्भव्यते, भवतीति शेषः । कासु मार्गणासु समयोनोल्कृष्टभवस्थितिः प्रकृतं जघन्यं बन्धान्तरं भवतीत्याह-“असमत्ते”त्यादि, अपर्याप्तापरपर्यायस्यासमाप्तशब्दस्योभयत्र योजनादपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भे-दा-ऽपर्याप्तमनुष्यभेदयोरित्यर्थः, द्विशब्दस्य पञ्चेन्द्रियत्रययोः प्रत्येकं योजनाद् व्याख्यातौ विशेष-

प्रतिपत्त्या त्रैवर्ण्यासमेदभिन्नौ द्वौ पञ्चेन्द्रियमेदौ द्वौ च त्रयकायमेदौ, एते चत्वारो भेदा 'वर्जिता'-स्त्यक्ता येभ्य एवम्भूता ये शेषा 'इन्द्रियकायमेदाः'-एकेन्द्रियादिपञ्चेन्द्रियान्तेन्द्रियमार्गणा-सत्काः सप्तदशभेदाः, पृथिव्यादित्रयकायान्तकायमार्गणामत्काश्चत्वारिंशद्भेदाश्च ते द्विपञ्चेन्द्रियत्रय-वर्जितशेषेन्द्रियकायमेदास्तेष्वेकोनपष्टिमार्गणामेदेषु प्रत्येकमित्यर्थः । अयम्भावः-एतेषु प्रत्येकं जीवैर्वेद्यमानतिर्यगाद्यायुःसदृशं पारमविकं तिर्यगाद्यायुः प्रकृतमार्गणायां रन्वप्रायोग्योत्कृष्टस्थितिकं निर्वर्तयितुं शक्यते, ततश्च ये केचन जीवा उत्कृष्टावाधायां तद्बद्ध्वा पश्चात्कालान्तरेण संक्रियव्य-वसायेन तदपवर्त्य ह्रस्वं वेद्यमानोत्कृष्टमवस्थितितुल्यस्थितिकं कुर्वन्ति, पश्चाच्च कालं कृत्वोत्कृष्ट-स्थितिकापर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियादितया प्रकृतमार्गणायामेवोन्पद्यन्ते, तत्र च वेद्यमानायुवो भागद्वये-ऽतिक्रान्ते तृतीयमागप्रारम्भे उत्कृष्टावाधायां पुनरपि प्राग्वदुत्कृष्टं पूर्वकोटीस्थितिकमायुर्वर्धन्ति, तदा तेषामायुष उत्कृष्टस्थितेर्जवन्यं बन्धान्तरं प्राप्यते, तच्च यथोक्तं समयोनस्वीयगुरुमवस्थिति-प्रमाण १, उत्कृष्टस्थितिकपूर्वमवसत्कसमयोनतृतीयमागस्य तयोत्तरमवसत्कतृतीयमागद्वयस्योत्कृष्ट-स्थितिबन्धद्वयान्तराले पतितत्वात् । प्रस्तुतमार्गणाक्षत्कृष्टमवस्थितिप्रतिपादिका गाथाः पुनरिमाः-

'तिरियस्स पर्णिदितिरियणरतप्पज्जत्तजोणिणीण च । तिणिण पल्लिवोवमाढं उक्कोसा मवटिई णेया ॥
ग्गिंदियपुहवीणं होड दुवीसा सहस्सवासाणि । एमेव होड तेसिं वायर-वायरसमत्ताण ॥
दग्गवाऊण कमसो सहस्सवासाणि सत्त तिणिण भवे । तिदिणाऽग्गिस्सेव सिं वायर-वायरसमत्ताण ॥
वेढं दिवाऽग्गण कमसो वारह समा वउणवण्णा । दिवसा तह छम्मासा एव तेसिं समत्ताण ॥
वामाऽत्थि महस्सा दस वण पत्तेववणतस्समत्ताण । मित्रमुहुत्त णेया सेसाणं पंचतीसाए ॥'

इति ॥ १२५ ॥

अथ ज्ञेयमार्गणास्वायुष उत्कृष्टस्थितेर्जवन्यं बन्धान्तरमेकयाऽऽर्ययाऽऽह-

समयूणांतमुहुत्तं उरालमीसग्गि साहियं पल्लं ।

णाणतिगे ओहम्मि य सग्गत्ते वेअगे य भवे ॥२१६॥

(प्रे०) "समयूणांतमुहुत्त"मित्यादि, औदारिकमिश्रकाययोगमार्गणायां प्रकृतं जवन्या-न्तरं समयोनान्तमुद्भूतं भवेदित्यर्थः । इदं हि लब्धव्यपर्याप्तस्य समयोनोत्कृष्टमवस्थितिप्रमाणमव-गन्तव्यम् । एतत्सूचनार्थमेव मूलेऽन्तमुद्भूतस्य समयोनविशेषणमुपात्तम्, अन्यथाऽन्तमुद्भूतस्य नानाविधत्वेन समयोनविशेषणं व्यर्थं स्यादिति । "साहियं पल्लं" ति प्रकृतजवन्यान्तरं साविकं 'पल्लं'-पल्लोपमं भवेदिति गाथाप्रान्तेऽन्वयः । कासु मार्गणास्वित्याह-"णाणतिगे" इत्यादि, मति-श्रुता-ऽऽवधिज्ञानानां त्रिकेऽवधिदर्शनमार्गणायाम्, चः पादपूर्त्यै । सम्यक्त्वौवमार्ग-णायां वेदकसम्यक्त्वमार्गणायां चेत्येतासु पणमार्गणासु प्रत्येकमित्यक्षरार्थः । भावार्थरत्वयम्-एतासु प्रत्येकं सम्यग्दृष्टय एव जीवाः सन्ति, तेभ्यो यः कश्चिज्जीवः पूर्वकोटीविभागरूपायामुत्कृष्टा-यामवाधायां प्रथमवारमुत्कृष्टस्थितिकं देवायुर्वद्ध्वा पश्चात्तदपवर्त्य सम्यग्दृशां बन्धप्रायोग्यं ह्रस्वं-

साधिकपल्योपमस्थितिकं करोति, १ पुनस्ततोऽपि हीनं दशवर्षसहस्रस्थितिकम्, जवन्यस्थिति-
कायुषो मिथ्यादशां बन्धप्रायोग्यत्वात् । अत्र च साधिकपल्योपमस्थितिकवैमानिकदेवतयोत्पद्य क्रमेण
मृत्वा पुनरपि पूर्वोद्विष्यायुष्कमनुप्यत्वे योत्पद्य वेद्यमानायुषो भागद्वयेऽतिक्रान्ते तृतीयभागप्रथम-
समय उत्कृष्टावाधायामुत्कृष्टस्थितिकं देवायुर्वध्नाति, एवं तस्य समयोनपूर्वकोऽन्यस्यविकं साधिक-
पल्योपममायुष उत्कृष्टायाः स्थितेर्जवन्यं बन्धान्तरं प्राप्यते, तत्र समयोनपूर्वकोऽन्यस्याविकांशेन
गम्यत्वान्मूले समयोनपूर्वकोऽन्यं पृथगनुपाढाय साधिकं पल्योपममेवोक्तं, तथाऽपि साधिकपदेन
यथोक्तमेव प्रकृतान्तरं बोद्धव्यमिति ॥२१६॥

तदेवमभिहितं निषिद्धप्रकृतान्तरा निरयगत्यादिमार्गणाः संत्यज्य शेषपञ्चेन्द्रियौधादि-
मार्गणासु जवन्यत आयुष उत्कृष्टस्थितेर्वन्धान्तरम् । अथ तास्वेव शेषासु पञ्चेन्द्रियोवादिमार्गणा-
सु उत्कृष्टतस्तं दर्शयन्नाह

हीणमगुरुकायठिई परमं सव्वत्थ णवरि ओधव्व ।

अण्णाणदुगे अयते अचक्खु-भवि-अभवि-मिच्छेपुं ॥२१७॥

(प्रे०) “हीणमगुरुकायठिई परमं”मित्यादि, अन्तर्मुहूर्तादिलक्षणेनैकदेशेन हीना
पञ्चेन्द्रियौधादितत्तन्मार्गणाया याऽनन्तरं कालद्वारेऽभिहिता स्वीया स्वीया ‘गुर्वी’-उत्कृष्टा काय-
स्थितिः सा हीनस्वगुरुकायस्थितिः “परमं” ति आयुष उत्कृष्टस्थितेः ‘परमम्’-उत्कृष्टं बन्धान्तरं
भवतीत्यर्थः । कासु मार्गणास्वित्याह--“सव्वत्थ” ति सामान्यतः सर्वत्र, पञ्चेन्द्रियौधादिशेषसर्वमा-
र्गणास्वित्यर्थः । वक्ष्यमाणापवादं विहाय बहुषु मार्गणासु हीनस्वगुरुकायस्थितिप्रमाणस्य प्रस्तुता-
न्तरस्य लामाल्लावकृत औत्सर्गिकोऽयं निर्देशः, अतस्तत्रापवादमाह--“णवरि” इत्यादिना,
‘नवरम्’-परम् “ओधव्व” ति आयुष उत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टं बन्धान्तरमोद्यदसंख्यपुद्गलपरावर्त-
प्रमाणम्, भवतीति शेषः । कासु मार्गणास्वोद्यदसंख्यपुद्गलपरावर्ती भवतीत्याह--“अण्णाणदुगे”
इत्यादि, मत्तज्ज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयमा-ऽचक्षुर्दर्शन-भव्या-ऽभव्य-मिथ्यात्वरूपासु सप्तमार्गणासु प्रत्ये-
कमित्यर्थः । एतासु सप्तमार्गणासु प्रकृतान्तरभावनाप्योद्यददेव द्रष्टव्या । शेषोऽपर्याप्तमनुष्यादिषट्-
सप्ततिमार्गणामु तु मार्गणाप्रारम्भावस्यासत्केऽन्तर्मुहूर्तादिप्रमाणे वेद्यमानोत्कृष्टस्थितिकायुषो भाग-
द्वयेऽनतिक्रान्ते तृतीयभागे चानारवे पारमविकायुर्वन्धस्य प्रथमाऽऽकर्षस्याप्यसम्भवात् तमन्तर्मुहूर्ता-
दिकालं विहाय ये जीवा उत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धं कुर्वन्ति, तदनन्तरं चानुत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धद्वारे-
णैव नानामयैरुत्कृष्टां कायस्थितिं निर्गमयन्तो यदा मार्गणाया उत्कृष्टकायस्थितिसमाप्तेरर्वागन्त-
र्मुहूर्ताद्यवशेषायामुत्कृष्टकायस्थितौ पुनरप्युत्कृष्टस्थितिकमायुर्वन्धं कुर्वन्ति, तदा तेषामायुष उत्कृ-
ष्टस्थितेरुत्कृष्टं बन्धान्तरं प्राप्यते । इत्थं हि मार्गणाया उत्कृष्टकायस्थितिसत्कस्य प्रारम्भप्रान्तयोः
कतिपयकालस्य वर्जनीयतया देशोना स्वीयस्वीयकायस्थितिरैवाऽऽयुष उत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टबन्धान्तर-
मभिहितम् । तत्र देशोनता तु तत्तन्मार्गणायां यथासम्भवं द्रष्टव्या ।

तथाहि—अपर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियमार्गणायां कश्चिद् मार्गणान्तरादागत उत्कृष्टस्थितिको लब्धपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्जीवो वेद्यमानायुषो भागद्वयेऽतिक्रान्ते तृतीयभागप्रथमसमय उत्कृष्टा-
वाधायां वर्तमानः सन् पूर्वकोटीस्थितिकं तिर्यगायुर्वध्नाति, पश्चाच्च तत् प्रागुक्तनीत्याऽपवर्त्य
ह्रस्वमपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यक्प्रायोग्यं करोति, मृत्वा चापर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रिय एव भवति,
ततश्चाऽनुत्कृष्टस्थितिकतिर्यगायुर्वन्धद्वारेण संख्येयवारानपर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियतयोत्पद्योत्पद्य विपद्य
विपद्य च तत्रैवापर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियसत्कामुत्कृष्टां कायस्थितिं गमयति, तत्र चोत्कृष्टकायस्थितिं
गमयन्नपर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियसत्के चरमे मय उत्कृष्टस्थितिकाऽपर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियतयोत्पद्य
प्राग्बहुत्कृष्टावाधायां वर्तमानः सन् पूर्वकोटीस्थितिकमुत्कृष्टमायुर्वध्नाति, पश्चाच्च वर्तमानमयोत्कृष्ट-
कायस्थित्योः सममेव समाप्त्या पूर्वकोटीस्थितिकतिर्यगादितयोत्पद्यते, इत्येवं प्रकृतमार्गणातो
बहिर्भावस्तस्य जायते; एतादृशजीवेन कृतयोर्यथोक्तोत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धयोरन्तरालमपेक्ष्याऽपर्याप्त-
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमार्गणायामायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धस्योत्कृष्टान्तरं समयाधिकाऽपर्याप्तोत्कृष्टमवस्थित्या
न्यूनाऽपर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियमार्गणाया उत्कृष्टकायस्थितिः प्राप्यते । इत्येवमपर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रिय
मार्गणायां हीनपदेन समयोनापर्याप्तोत्कृष्टमवस्थित्या हीना स्योत्कृष्टकायस्थितिर्बोद्धव्येति दिग् ।
अनया दीशा शेषगतिजात्यादिमार्गणाभेदेऽपि देशेनकायस्थितिर्भावनीयेति ॥२१७॥

तदेवं दर्शितमायुष उत्कृष्टस्थितेरेकजीवाश्रयं द्विविधं बन्धान्तरमादेशतः । साम्प्रतं तस्यैवा-
ऽऽयुषोऽनुत्कृष्टस्थितेस्तद्विदर्शयिपुराह

पणमणवयेसु विउवे आहारदुगे कसायचउगे य ।

सासाणे आउस्स उ अगुरुठिईएंऽतरं णत्थि ॥२१८॥

(प्रे०) “पणमणे” त्यादि, प्राग्बहुत्कृष्टशब्दस्योभयत्र योजनात् पञ्चमनोयोगभेदेषु, पञ्चव-
चोयोगभेदेषु, वैक्रियकाययोगे, आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गणयोर्विके, क्रोधादिकपाय-
चतुष्के, चः ममुच्चयार्थं उत्तरत्र योज्यस्ततः सासादने चेत्येतास्त्रिष्टादशमार्गणासु प्रत्येकमायुषोऽगुरु-
स्थितेः-अनुत्कृष्टायाः स्थितेः प्रकृतमेकजीवाश्रयं बन्धान्तरं ‘नास्ति’ न विद्यते इत्यर्थः । सुग-
मम्, उत्कृष्टतोऽप्यन्तर्मुहूर्तवस्थायिनीषु प्रकृतमार्गणासु प्रत्येकं कस्यापि जीवस्यायुर्वन्धद्वयं याव-
दनवस्थानात्, आयुर्वन्धद्वयमावेऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धान्तरस्याप्यसम्भवाच्चेति ॥२१८॥

तदेवं कतिपयमार्गणास्वसम्भवात् निषिद्धमायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्बन्धान्तरम् । साम्प्रतं यासु
तत्सम्भवति तासु जघन्योत्कृष्टभेदमिन्नं तत्क्रमशो दर्शयन्नाह

सेसासु मुहुत्तंतो लहुं गुरुं होइ ऊणछम्मासा ।

सव्वणिरयदेवेसुं पसत्थअपसत्थलेसासुं ॥२१९॥

(प्रे०) “सेसासु” इत्यादि, अनन्तरोक्तमनोयोगाद्यष्टादशमार्गणां विवर्ज्य शेषासु निरय-
गतयोधादिपञ्चत्वारिंशदस्यधिकगतमार्गणासु प्रत्येकम् “मुहुत्तंनो लहु” ति आयुषोऽनुत्कृष्ट-
स्थितेर्लघु-जयन्त्यं वन्धान्तरं ‘मुहुर्तन्तिः’-अन्तर्मुहूर्तं भवतीत्यर्थः । कुतः ? वेद्यमानायुषस्तृतीय-
नवम-सप्तविंशतितमादिमागावशेषप्रकारेणाऽऽयुर्वन्धप्रायोग्यां द्विचरमाद्यायां चरमाद्यायां चायुर्वन्धा-
र्कायोः प्रकृतसर्वमार्गणागतजन्तूनां सम्प्रवात्, तयोरन्तरस्यान्तर्मुहूर्तत्वाच्चेति । इदमुक्तं भवति-
निरयगत्योधाद्यन्यतममार्गणागतो यः कश्चिजन्तुरन्तर्मुहूर्तविशेषे स्ववेद्यमानायुषि पारमविकायु-
र्वन्धप्रायोग्यां द्विचरमाद्यायां वर्तमानः मन्नायुर्वन्धप्रायोग्याव्यवमायानवाप्य तत्कालवध्यमान-
कर्मदलेषु स्वीयमागावाप्तकर्मदलान्यन्तर्मुहूर्तं यावदायुष्कतया परिणमयति, परतस्तु व्युपरमते,
यावदायुर्वन्धप्रायोग्या चरमाद्या, ततश्चाऽऽयुर्वन्धप्रायोग्यां चरमाद्यां प्रविशन् पुनरप्यायुर्वन्धाध्य-
वसायैस्तत्कालवध्यमानकर्मदलिकेषु स्वमागावाप्तकर्मदलान्यायुःकर्मतया परिणमयितुं प्रारभते, ततश्च
तमन्तर्मुहूर्तं यावद् वद्ध्वा विरम्य वेद्यमानायुर्वशेषरूपमन्तर्मुहूर्तमाणावावाकालं च तस्मिन् भव
एव निर्गम्य कालं करोति; एवं तेन द्विचरम-चरमगोरायुर्वन्धप्रायोग्याद्वयोः कृतस्यायुर्वन्ध-
द्वयस्य यदन्तर्गलं तत्प्रकृतजयन्त्यान्तरतया बोद्धव्यमिति ।

“गुरुं होइ ऊणलम्मास” ति आयुषः प्रकृतानुत्कृष्टायाः स्थितेर्गुरु-उत्कृष्टं वन्धान्तरं
भवत्युनपण्मासाः । कामु मार्गणास्वित्याह-“सव्वणिरये”त्यादि, सर्वशब्दस्य प्रत्येकं योज-
नात्सर्वेषु निरयगतिमार्गणाभेदेषु सर्वेषु च देवगतिमार्गणाभेदेषु तथा “पसत्थअपसत्थ-
लेसासु” ति कृष्णादिव्यशुभलेश्यान्तैजस्यादित्रिशुभलेश्यामार्गणास्वित्येतासु चतुश्चत्वारिंशन्मार्ग-
णामु प्रत्येकमित्यर्थः । इयमत्र भावना-कश्चिन्नारकजीवो वेद्यमानायुषः पण्मासावशेषायां स्थितौ
उत्कृष्टावाधायां वर्तमानः सन् प्रथमवारं प्रथमेनाकर्षेण पारमविकायुर्वन्धं करोति, ततश्च स एवान्त-
र्मुहूर्तं शेषे मन्नायुषि चरमायामायुर्वन्धप्रायोग्यायामाद्यायां प्रविशन् द्वितीयवारं द्वितीयेनाकर्षेण
पुनरपि तत्कालवध्यमानकर्मदलेभ्यः स्वमागावाप्तकर्मदलान्यायुष्कतया परिणमयन्नायुर्वन्धं करोति,
एवं तेन प्रथमद्वितीयवारकृतयोर्यथोक्ताऽऽयुर्वन्धयोर्यदन्तरं तदन्तर्मुहूर्तेनोनपण्मासप्रमाणं भवति,
पण्मासेभ्य आयुर्वन्धद्वयकालस्य जयन्त्यावाधाकालस्य च वर्जनीयत्वात् । एतदेव प्रस्तुत उत्कृ-
ष्टान्तरतया ज्ञेयम्, केवलं देवगतिमार्गणाभेदेषु शुभलेश्यात्रये च देवजीवापेक्षया यथा-
सम्भवं भावनीयमिति ॥२१९॥ उक्तं निरय-देवगतिमार्गणाभेदेषु तत्साम्याल्लेश्यामार्गणापेक्षे
च प्रकृतवन्धान्तरम् । इदानीं तिर्यग्गत्यादिमार्गणाभेदेषु तद्दर्शयन्नाह

सव्वेसुं तिरिय-गणुस-एगिंदिय-विगल-पंचकायेसुं ।

असमत्तपणिंदि-तसेसु साहिया भवठिई जेढा ॥२२०॥

(प्रे०) “सव्वेसुं” इत्यादि, सर्वेषु तिर्यग्गति-मनुष्यगत्येकेन्द्रिय-विकलेन्द्रिय-पृथिव्यादि-

वनस्पतिकायान्तपञ्चकायेषु, एतेषां तिर्यग्गत्यादिमार्गणानां सर्वभेदेष्वित्यर्थः । ते च भस्मा-
 श्रुतःषष्टिमार्गणाभेदाः प्राग्वदौष-पर्याप्ता-ऽपर्याप्ति-योनिमत्-सूक्ष्म-त्रादर-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्तिभेदाद्यथायथ-
 मत्र ग्रन्थेऽधिकृता बोद्धव्याः; अन्यभेदसंग्रहायाह—“असमत्ते”^१त्यादि, तत्रापर्याप्तापरपर्यायस्याभमा-
 त्तशब्दस्य प्रत्येकं योजनादसमाप्तपञ्चेन्द्रिया-ऽसमाप्तप्रमात्राभेदयोरित्येतासु षट्षष्टिमार्गणामु प्रत्येकं
 “साहिया भवतिर्द्दे जेडा”^२ चि सायिका स्वीया भवस्थितिर्ज्येष्ठा-उत्कृष्टा, मायिकस्वीयभवस्थिति-
 प्रमाणमित्यर्थः । आयुषोऽनुत्कृष्टायाः स्थितेरुत्कृष्टं चन्धान्तरमिति प्रक्रमाद्गम्यते । अथभवावः-
 चरममवं विहाय शेषमवेषु प्रतिमवं सर्वैर्जीवैः सकृत् नियमेनायुर्वन्धः क्रियत एवेति मुच्यते ।
 तत्रापि स चन्धो यद्युत्कृष्टायाश्चायामुत्कृष्टस्थितिकायुषः प्रारभ्यते, तदाऽपि प्रारम्भद्वितीयादिसम-
 नेष्वसामुत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्ध एव भवति, प्रतिममयमवाध्यायाः परिगलनात् । इत्थं हि प्रति-
 मयमनुत्कृष्टस्थितिवन्धो नियमेन प्राप्यते । ततः किम् ? ततो प्रकृततत्तन्मार्गणागतो यः कश्चि-
 जीवो मार्गणाप्रायोग्यवेद्यमानोत्कृष्टायुषस्त्रिमासाऽवगेषत्पायामुत्कृष्टागामवायां वेद्यमानायुःसदृशं
 तिर्यग्गत्यादेरुत्कृष्टस्थितिकमायुर्वन्ध्वा क्रमेण च तत्रोत्पद्य वेद्यमानायुःप्रान्ते यथाकालमायुर्वन्धं
 करोति, तदा तेन तादृशजीवेन निरन्तरमवड्यकृतायुर्वन्धद्वयस्यान्तरालं प्रकृतान्तरतया लभ्यते ।
 तथाहि—तिर्यग्गत्योवमार्गणायां कश्चिपूर्वकोटीर्वायुस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियजीवो वेद्यमानायुषश्चरमे तृतीये
 भागे वेद्यमितुमारब्धे प्रकृतमार्गणाप्रायोग्यायां पूर्वकोटीत्रिमासपायामुत्कृष्टावाध्यायां वेद्यमानायुःसदृशं
 त्रिपल्योपमोत्कृष्टस्थितिकं तिर्यग्मायुर्वन्धनाति, ततश्च क्रमेण कालं कृत्वा पूर्वद्वयायुषद्वये त्रिपल्यो-
 पमस्थितिकस्तिर्यग्भवति, तस्मिन् मवे त्वमौ प्रान्ते आयुर्वन्धप्रायोग्यायां चरमाध्यायां भकृदे-
 वायुर्वन्धं करोति; इत्येवं तेन निरन्तरमवड्यकृतस्याऽऽयुर्वन्धद्वयस्यान्तरं देशोनपूर्वकोटीतृतीय-
 भागेनाभ्यविक्रिपल्योपमप्रमाणं भवति, तदेव तिर्यग्गत्योवमार्गणायामायुषोऽनुत्कृष्टस्थिति-
 चन्धस्योत्कृष्टान्तरतया बोद्धव्यम् । अनया रीत्या^३ येपमार्गणामु भावना स्वयमेव कार्येति ॥२२०॥

दर्शितं गत्यादिभेदेषु प्रकृतान्तरम् । साम्प्रतं क्रमप्राप्तयोगमार्गणावेयभेदेषु दर्शयन्नाह-

कायम्मि भूमवठिर्द्दे देसूणतिभागसंजुया जेडा ।

उरलेऽन्महियाणि भवे सत्त सहस्माणि वासाणि ॥२२१॥

(प्रे०) “कायम्मि” इत्यादि, काययोगमार्गणायां “भूमवठिर्द्दे” चि भुवः-पृथिवीकायि-
 कस्य भवस्थितिर्ज्येष्ठा-डाविशतिवर्षसहस्रप्रमाणोत्कृष्टेति परेणान्वयः । किं तावन्मात्रोतीनाऽधिकृता
 वेत्याह—“देसूणतिभागसंजुया” चि अन्तर्मुहूर्तलक्षणेनैकदेशेनोनो यः ‘त्रिभागः’ तस्या एव
 पृथिवीकायोत्कृष्टभवस्थितेस्तृतीयभागस्तेन ‘संजुता’ भवेत्ता, देशोनत्रिभागसंजुता, आयुषोऽनुत्कृष्टस्थिते-
 र्कृष्टचन्धान्तरमिति गम्यते । इदं हि खरवादरपर्याप्तपृथिवीकायस्योत्कृष्टस्थितिकयोर्निरन्तरमवधोः
 क्रमेणोत्कृष्टायामवाध्यायामसंक्षेप्याध्यायां च केनचिजीवेन प्रारब्धस्यानुभवयोग्यतालक्षणडावि-

शतिवर्षसहस्रस्थितिकोऽऽयुर्वन्धद्वयस्यान्तरालापेक्षया त्रयोद्वयम् । कुतः ? मनोवाग्योगरहितेषु केवल-
काययोगोपेतजीवेषु पर्याप्तखरवादरपृथिवीकायिकानामेवोत्कृष्टस्थितिकत्वात् । इदमुक्तं भवति—
येषां द्वीन्द्रियादिजीवानां काययोगादन्ययोगस्याऽपि सम्भवोऽस्ति, तेषां काययोगस्याऽन्ययोगेन
सह परावृत्य परावृत्य प्रवर्तनात्काययोगोऽन्तर्मुहूर्तादधिकं नावतिष्ठते, तदभावे कुतः प्रकृतोत्कृ-
ष्टान्तरस्य सम्भवः, न कुतश्चिदपीत्यर्थः । अतो यः कश्चिद् द्वाविंशतिवर्षसहस्रप्रमाणोत्कृष्टस्थि-
तिको निरन्तरकाययोगी खरवादरपृथिवीकायिको जीवः स वेद्यमानायुषो भागद्वयेऽतिक्रान्ते तृतीय-
भागप्रारम्भे वेद्यमानायुःसदृशं पारमत्रिकायुर्वन्नाति, तच्चान्तर्मुहूर्तं वद्व्या विरमति, इतः प्रकृ-
तान्तरस्य प्रारम्भः, पश्चादसावनन्तरमवे पूर्ववद्वायुद्वयेन द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिको खरवादर-
पृथिवीकायिको भवति, तस्मिन् मवे तु जघन्यायामन्तर्मुहूर्तात्मिकायामवाधायां सत्यामे-
वायुर्वन्धं करोति, नत्वर्वाक्, इत्येवं तेन निरन्तरयोत्कृष्टस्थितिकपूर्वोत्तरमवयोः कृतस्यायुर्वन्ध-
द्वयस्यान्तरालमायुर्वन्धाद्वाद्येन जघन्यावावालक्षणेन चान्तर्मुहूर्तकालेनोनतृतीयभागोपेतपृथिवी-
कायोत्कृष्टमवस्थितिप्रमाणं काययोगमार्गणायामुत्कृष्टतो लभ्यते, न पुनस्तदविक्रमिति तथैव
दर्शितमिति ।

“उरले” ति औदारिककाययोगमार्गणायां प्रकृतान्तरं “वमहियाणि भवे सप्तसहस्र-
वासाणि” ति लुप्ताकारस्य दर्शनादभ्यधिकानि सप्तसहस्रवर्षाणि भवेदित्यर्थः । इदमप्यनन्तरो-
त्कोत्कृष्टकायस्थितिकपर्याप्तखरवादरपृथिवीकायमत्रापेक्षयैव भावनीयम् ; केवलमुत्कृष्टावाधायां प्रथ-
माकर्षणायुर्वन्धादनन्तरं द्वितीय आयुर्वन्धोऽनन्तरमवेऽसंक्षेप्याद्धायां न द्रष्टव्यः, किन्तु तस्मिन्नेव
मवेऽसंक्षेप्याद्धायां द्वितीयाकर्षणायुर्वन्धापेक्षया द्रष्टव्यः । कुतोऽनन्तरोत्तरमवे न द्रष्टव्यः ? उच्यते,
मवान्तरगमनेऽपर्याप्तावस्थायामौदारिकमिश्रकाययोगस्य नियमतः प्रवर्तनेन प्रकृतमार्गणाया विच्छे-
दमयात् । इत्येवं तेन द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेन खरवादरपर्याप्तपृथिवीकायजीवेन प्रथमचरमा-
युर्वन्धाद्वाद्य आकर्षद्वयेन द्विर्वद्वस्य पारमत्रिकायुषो बन्धद्वयस्याऽन्तरं साधिकानि सप्तसहस्रवर्षाण्ये-
वाप्यते; आयुर्वन्धाद्वासत्केनाऽसंक्षेप्याद्वासत्केन चान्तर्मुहूर्तद्वयेनोनस्य द्वाविंशतिवर्षसहस्राणां तृती-
यभागस्यान्तर्मुहूर्तो न मासचतुष्केनाधिकत्रयस्त्रिंशद्वर्षोत्तरत्रिसप्तविंशतवर्षप्रमाणत्वादिति ॥२२१॥

अथान्यत्र प्रकृतमायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेः उत्कृष्टवन्धान्तरमाह

ओरालियमीसम्मि उ मिन्नमुहुतं हवेज्ज इत्थीए ।

जाणियेवं पंचावण्णा पलिओवमाऽवमहिया ॥२२२॥

(प्रे०) “ओरालियमीसम्मि उ” इत्यादि, औदारिकमिश्रकाययोगमार्गणायां तु-पुनर्मिन्न-
मुहूर्तमन्तर्मुहूर्तं भवेत्, प्रकृतान्तरमिति गम्यते । सुगमं चैतत् । भावनात्वपर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रिय-
मार्गणावद् द्रष्टव्येति । “इत्थीए” ति स्त्रीवेदमार्गणायां ज्ञातव्यमित्युत्तरार्धेऽन्वयः, प्रकृतान्तर-

मिति प्राग्ब्रूम्यते । कियज्ज्ञातव्यं स्त्रीवेदमार्गणायां प्रकृतान्तरमित्याह—“पंचावणो”त्यादि, अम्यधिकानि पञ्चपञ्चाशत्पल्योपमानीत्यर्थः । इदं हि पूर्वकोटीस्थितिकमानुष्या वेद्यमानायुपस्तृतीयमागावग्रेष उत्कृष्टावाधायां पञ्चपञ्चाशत्पल्योपमस्थितिकं देवायुर्वद्व्येशानकल्पे उत्कृष्टस्थितिका-
ऽपरिगृहीतदेवीतयोत्पद्य तत्र जघन्यावाधायां पुनरप्यायुर्वन्धे कृते सति प्राप्यते, अतः पूर्ववदन्तर्मुहूर्त-
द्वयेन हीनपूर्वकोटीत्रिमागाम्यधिकानि पञ्चपञ्चाशत्पल्योपमानीति बोद्धव्यमिति ॥२२२॥

मणणाण-संयमेसुं समइअ-छेअ-परिहार-देसेसुं ।

देसूणो पुव्वाणं कोडितिभागो मुणेयव्वं ॥२२३॥

(प्रे०) “मणणाणो” त्यादि, मनःपर्यवज्ञान-संयमौघमार्गणयोः, सामायिक-छेदोपस्यापन-
परिहारविशुद्धिकदेशसंयममार्गणास्वित्येताषु पण्मागेषु प्रत्येकं ज्ञातव्यमिति गाथाप्रान्तेऽन्वयः ।
आयुषोऽनुत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टं वन्वान्तरमिति प्रक्रमाद्गम्यते । कियज्ज्ञातव्यमित्याह—“देसूणो
पुव्वेण”मित्यादि, सुगमम् । भावना त्वौदारिककाययोगमार्गणावत् पूर्वकोटीभवस्थितिकमनः-
पर्यवज्ञान्यादिजीवापेक्षया द्रष्टव्येति ॥२२३॥

विम्भंगे देसूणा जेड्ढा कायडिई मुणेयव्वं ।

देसूणा छम्मासा हवइ ति भणन्ति अण्णे उ ॥२२४॥

(प्रे०) “विम्भंगे” इत्यादि, विभङ्गज्ञानमार्गणायाम् “देसूणा जेड्ढा कायडिई” ति
“कायडिई उकोसा णिरयसुराण विमङ्गणाणस्स” इत्यादिना पूर्वं कालद्वारेऽभिहितमाना देशोनपूर्व-
कोट्यम्यधिकत्रयस्त्रिशत्सागरोपमाणि ‘ज्येष्ठा’-उत्कृष्टा “कायडिई” ति विमङ्गज्ञानस्य काय-
स्थितिः “देसूणा” ति किञ्चिद्नपूर्वकोटीतृतीयमागद्वयलक्षणेनैकदेशेनोना सती, आयुषोऽनुत्कृष्ट-
स्थितेरुत्कृष्टवन्वान्तरं भवतीति गम्यते । कथम् ? इति चेत्, पूर्वकोटीस्थितिकमनुष्यभवे वेद्य-
मानायुपश्चरमतृतीयमागादारब्धे उत्कृष्टस्थितिकनिरयायुषो वन्धेऽन्तर्मुहूर्तेन समाप्तेऽनुपदं प्रवृत्तान्तर-
स्योत्कर्षत उत्कृष्टस्थितिकनिरयमवेऽसंक्षेप्याद्यायामायुर्वन्धं यावत्प्रवर्तनात्, तावत्कालस्य किञ्चिद्न-
पूर्वकोटीतृतीयमागेनाविक्रयस्त्रिशत्सागरोपमप्रमाणत्वादिति । अत्रैव महावन्धकारमतमार्ह-
“देसूणा” इत्यादि, प्रस्तुतान्तरं देशोनाः पण्मासा भवतीति “भणन्ति अण्णे उ” ति अन्ये-
महावन्धकारास्तु-पुनर्मणन्ति, तैर्नारकाणामपर्यप्तावस्थायां विमङ्गज्ञानस्याऽनस्युपगमात्, तिर्यग्-
नरेपृत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्तमेव निरन्तरविमङ्गज्ञानस्यास्युपगमाच्च यथा निरयगतयोधादिमार्गणायां प्रस्तु-
तान्तरं देशोनपण्मासाः प्राप्यते, तथा प्रस्तुतमार्गणायामपि, उभयत्राविशेषादिति ॥२२४॥

पुव्वाणेगाकोडी अम्महिया होअए असण्णिम्मि ।

सेसासुं णायव्वं तेत्तीसा सागराऽम्महिया ॥२२५॥

(प्रे०) “पु०वाणेगा कोडो” त्यादि, आयुषोऽनुत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टं बन्धान्तरं पूर्वाणामेका कोटिः “अ०भहिया” ति प्राग्बदन्तमुर्द्ध्वद्वयोनपूर्वकोटितृतीयभागेनाभ्याधिका “होअए अस-
पिणिगिा” ति असंज्ञिमार्गणायां भवति । सुगमम् , असंज्ञिनामुत्कृष्टाया भवस्थितेः पूर्वकोटिर्वर्ष-
प्रमाणत्वात् । भावना तु काययोगमार्गणावद् द्रष्टव्या, नवरं निरन्तरे पूर्वकोटीस्थितिकासंज्ञिभवद्वये
क्रमेणोत्कृष्टावाधाऽसंक्षेप्याद्वयोजाताऽऽयुर्वन्धद्वयापेक्षयेति । “सेसासु” ति मनोयोगादिनिषिद्ध-
प्रकृतान्तरा अष्टादशमार्गणास्तथा निरयगत्योधादिदर्शितप्रकृतान्तरा द्वाविंशत्यभ्यधिकशतमार्गणाश्च
संत्यज्य शेषासु पञ्चेन्द्रियौघादित्रयोविंशतिमार्गणामु प्रत्येकं “णायव्व” ति आयुषोऽनुत्कृष्टस्थिते-
रुत्कृष्टं बन्धान्तरं ज्ञातव्यम् । कियदित्याह—“तेत्तीसा सागराऽव्वभहिया” ति ओधवत् त्रयस्त्रि-
शत्सागरोपमाण्यभ्यधिकानीत्यर्थः । पुंस्त्वं तु प्राकृतवशात्प्राग्बदत्रापि बोद्धव्यम् । शेषमार्गणा-
नामतस्त्वमूः—पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियभेदौ, तथैवौघ-पर्याप्तभेदमिन्नौ द्वौ त्रसकायभेदौ,
पुंवेद-नपुंसकवेदौ, मतिज्ञान-श्रुतज्ञाना-ऽवधिज्ञानानि, मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाने, असंयममार्गणा, चक्षु-
रादित्रिदर्शनभेदाः, भव्या-ऽमव्य-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-वेदकसम्यक्त्वानि, मिथ्यात्वं, संज्ञ्या-ऽऽहारि-
मार्गणाभेदौ चेति । एतासु प्रत्येकं प्रकृतान्तरमौघिकभावनानुसारेण भावनीयम्, केवलं गत्यन्त-
रोत्पादेऽपि प्रकृतमार्गणाविच्छेदो न स्यादिति निरयत्वेन देवत्वेन वा यथासम्भवमुत्पादो
द्रष्टव्य इति ॥२२५॥

तदेवं प्ररूपितमादेशतोऽप्यायुःकर्मण उत्कृष्टा-नुत्कृष्टस्थित्योर्जघन्योत्कृष्टभेदमिन्नं द्विविध-
मप्येकजीवाश्रयमन्तरम् । साम्प्रतं जघन्याजघन्यस्थित्योस्तद्दिशिपुत्रादौ तावदोधत आयुर्वर्जसप्त-
भूलप्रकृतीनां ग्राह

सत्तण्ह जहण्णाए ठिईअ णत्थि अजहण्णगाए उ ।

हरसं समयो दीहं भिन्नमुहुत्तं मुणेयव्वं ॥२२६॥

(प्रे०) “सत्तण्ह जहण्णाए” इत्यादि, सामान्यतो मार्गणामनधिकृत्य सप्तानामायुर्वर्ज-
भूलप्रकृतीनां प्रत्येकं जघन्यायाः स्थितेः “णत्थि” ति प्रकृतमेकजीवाश्रयं बन्धान्तरं ‘नास्ति’-न
विद्यते । कुतः ? सप्तानां जघन्यस्थितिबन्धस्य क्षपकश्रेणौ भावादिति । इदमुक्तं भवति—ओधत
मार्गणास्थानेषु वा सप्तानां जघन्यस्थितिबन्धस्यान्तरं न लभ्यते, क्षपकश्रेणिभाविनस्तस्य सकृदेव
भावाद्, अन्तरस्य तु तद्द्वयसापेक्षत्वादिति । “अजहण्णगाए उ” ति “सत्तण्ह” इत्यनुवर्तते,
ततः सप्तानामजघन्यायाः स्थितेस्तु-पुनर्वन्धान्तरं प्राप्यते, तच्च “हरसं समयो” ति ‘ह्रस्वं’-लघु
‘समयः’-समयप्रमाणं, ज्ञातव्यमिति प्रान्तेऽन्वयः । “दीहं” ति सप्तानामजघन्यस्थितेरेकजीवाश्रयं
‘दीर्घं’ गुरु बन्धान्तरं पुनः “भिन्नमुहुत्तं मुणेयव्वं” ति भिन्नमुहूर्तं ज्ञातव्यमिति । इदं हि द्विविध-
मप्यजघन्यस्थितेर्वन्धान्तरं क्रमशः उपशमश्रेणिसत्कजघन्योत्कृष्टाऽवन्धाद्वाऽपेक्षयैव बोद्धव्यम्, न

पुनरनुत्कृष्टस्थितेर्वन्वान्तरवत्प्रतिपक्षभूताया जघन्यस्थितेर्वन्धकालमपेक्ष्य । कुतः ? औषिकजघन्य-
स्थितिवन्धस्याऽज गन्धस्थितिवन्धद्वयमध्येऽजायमानत्वादिति ॥२२६॥

आयुषो जघन्यस्थितिवन्धस्य प्रस्तुतद्विविधमन्तरमोधतः ग्राह

आउरस जहण्णाए हस्सं खुड्डुगभवो समयहीणो ।

परमं जेह्माऽवमहिया पज्जत्ततसस्स कायठिई ॥२२७॥

(प्रे०) “आउरस जहण्णाए” इत्यादि, आयुषो जघन्यायाः स्थितेः ‘हस्व’-जघन्य-
वन्धान्तरं “खुड्डुगभवो समयहीणो” ति “खुल्लकः”-मर्बलपुर्मयः समयहीनो ज्ञेयम्, समयोन्-
पट्पञ्चाशदभ्यधिकद्विशतावल्यो बोद्धव्यमित्यर्थः । कुतः ? उच्यते, आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्ध-
वदायुषो जघन्यस्थितिवन्धस्याऽपि जघन्यावावासंगतत्वात्, तस्या एकस्मिन् भवे सकृदेव लाभा-
चोत्कृष्टस्थितिवन्वान्तरवज्जघन्यस्थितिवन्धान्तरमपि सवद्वये जघन्यावाधायां कृतस्य जघन्य-
स्थितिकायुर्वन्धद्वयस्यान्तरालापेक्षया प्राप्यते, तथा च सति यः कश्चित्संख्येयवर्षायुष्कस्तिर्यग्-
मनुष्यो वा जघन्यावाधायां प्रथमं जघन्यं पट्पञ्चाशदभ्यधिकशतद्वयावलिकाप्रमाणमायुर्वध्नाति, ततश्च
क्रमेण तत्रोत्पद्य तत्रापि जघन्यावाधायां पुनरपि प्राग्वज्जघन्यस्थितिकमायुर्वध्नाति, तेन पूर्वोत्तर-
मवयोर्जघन्यावाधायां कृतस्याऽऽयुर्वन्धद्वयस्यान्तरालं समयोन्पट्पञ्चाशदभ्यधिकद्विशतावलिका-
प्रमाणं भवति, तदेव मूले “खुड्डुगभवो समयहीणो” इत्यनेनाभिहितमिति । “परमं” ति
आयुषो जघन्याः स्थितेः ‘परमम्’-उत्कृष्टं वन्धान्तरं ‘जेह्मा’-उत्कृष्टा कायस्थितिरिति प्रान्तेऽन्ययः ।
कस्येत्याह-“पज्जत्ततसस्स” ति अधिकृतद्वितीयाविकारे एकजीवाश्रयकालद्वारे उक्ता पर्याप्तवत्स-
कायमार्गणायाः कायस्थितिरित्यर्थः । किं तावन्मात्रोतोनाऽधिका वेत्याह-“वमहिया” ति अकार-
न्य दर्शनादभ्यविकान्पल्योपमासंख्येयभागेनाधिका, न पुनस्तावन्मात्रा । कुतः ? पर्याप्तवत्सकाय-
स्योत्कृष्टकायस्थितिं निर्वाह्यैकेन्द्रियादितया कालं गमयतो जीवस्योत्कृष्टतः पल्योपमासंख्येयभागे-
ऽतिक्रान्ते जघन्यावाधायां जघन्यस्थितिवन्धस्य नियमेन भावादिति ॥२२७॥

आयुषोऽजघन्यायाः स्थितेः प्रस्तुतान्तरमोधत आह

भिन्नमुहुत्तं हरसं अजहण्णाए ठिईअ णायवं ।

अवमहिया तेत्तीसा जलही विण्णेयमुक्कोसं ॥२२८॥

(प्रे०) “भिन्नमुहुत्त”मित्यादि, प्रकृतत्वादायुषोऽजघन्यायाः स्थितेः ‘हस्व’ जघन्यवन्धान्तरं
“भिन्नमुहुत्त” ति अन्तर्मुहूर्तं ज्ञातव्यम् । “अवमहिया” ति अन्तर्मुहूर्तोन्पूर्वकोटीविभागेना-
ऽभ्यविक्रास्त्रयस्त्रिंशत् ‘जलधयः’-सागरोपमाणि “विण्णेयमुक्कोसं” ति आयुषोऽजघन्यायाः
स्थितेरुत्कृष्टन्दीर्घमन्तरं विज्ञेयमित्यक्षरार्थः । भावार्थस्तु सुगमः । भावना त्वस्य जघन्योत्कृष्ट-
द्विविधमप्यन्तरस्यायुषोऽनुत्कृष्टायाः स्थितेरौषिकजघन्योत्कृष्टान्तरवत्सर्वथैव द्रष्टव्येति ॥२२८॥

तदेवं दर्शितमष्टानामपि मूलप्रकृतीनामेकजीवाश्रयं जघन्याऽजघन्यस्थित्योर्द्विविधमपि
वन्धान्तरमोक्ततः । साम्प्रतं तदेवादेशतः प्रचिकटयिपुरादौ तादृशायुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां
जघन्याः स्थितेर्दर्शयन्नाह

गिरय-पठमगिरयेसुं सव्वणरेसुं च देव-भवणेषुं ।
वंतर-दुपणिंदीसुं दुतसेसुं सव्वजोगेसुं ॥२२९॥
वेअतिगा-ऽवेएसुं कसायचउगम्मि णाणचउगग्गि ।
विम्भंग-संयमेसुं समइअ-छेअ-परिहारेसुं ॥२३०॥
देसम्मिं तहा खुहुमे तिदरिसण-छलेस-भविय-सम्भेसुं ।
खाइअ-वेअग-उवसम-सासायण-मीस-सण्णीसुं ॥२३१॥
आहारेऽणाहारे सत्तण्ह लहूअ अंतरं णत्थि ।

(प्रे०)“गिरयपठमगिरयेसुं” इत्यादि, अक्षरार्थस्तु सुगमः । भावार्थः पुनरयम्—
निरयौघ-प्रथमनिरयभेदा-ऽपर्याप्तमनुष्यभेद-देवौघ-भवनपति-व्यन्तरदेवभेदरूपासु पण्मार्गणासु वक्र-
गत्याऽमंजिम्ब आगच्छतामन्तरालगतौ भवप्रथमसमयद्वये वर्तमानानामेव जघन्यस्थितिबन्धः
सम्भवति, तेषामेव जघन्यस्थितिबन्धस्वामित्वात् । उक्तं च स्वामित्वद्वारे “सत्तण्हं
वधगो लहुठिईए । पठमदुइअसमये खलु असण्णिओ आगओ णेयो ॥१२१॥ गिरयपठमगिरयेसुं अप-
जणरदेव भवणयुगलेसु ॥” इति । ततः किम् ? ततस्तासु पण्मार्गणासु केनापि जीवेन जघन्यस्थिति-
बन्धः सकृदेव क्रियते, मनुष्यौघ-पर्याप्तमनुष्य-मानुषीमार्गणाभेदेषु पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-
भेद-त्रयकायौघ-पर्याप्तत्रयकायभेदेषु, पञ्चसु मनोयोगभेदेषु, पञ्चसु वचोयोगभेदेषु, काययोग-
भामान्यौदारिककाययोगभेदयोः, स्त्री-पुं-नपुंसकवेदेष्वपगतवेदमार्गणायां, चतुर्षु क्रोधादिकपाय-
भेदेषु मत्यादिषु चतुर्षु ज्ञानभेदेषु, संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापन-सूक्ष्मसम्परायसंयमभेदेषु,
चक्षुरादिषु त्रिषु दर्शनभेदेषु, शुक्ललेख्यायां, भव्यमार्गणायां तथा सम्यक्त्वौघ-क्षायिकसम्य-
क्त्वयोः, संज्ञ्या-ऽऽहारिमार्गणयोश्चैत्येतासु चतुश्चत्वारिंशन्मार्गणासु प्रत्येकं जघन्यस्थितिबन्धः क्षपक-
श्रेणिमावीतिकृत्वासौ सकृदेव प्राप्यते, औदारिकमिश्र-वैक्रिय-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्र-
कार्मणकाययोगभेदेषु, कृष्णादिपञ्चलेश्याभेदेषु, सासादना-ऽनाहारकमार्गणयोरित्येतासु त्रयोदशमार्ग-
णासु प्रत्येकं जघन्यस्थितिबन्धस्वामिनां स्वल्पतरावस्थानेन सकृज्जघन्यस्थितिबन्धाऽनन्तरं पुनर्जघन्य-
स्थितिबन्धभावात्पूर्वमेव प्रस्तुतमार्गणाया विच्छेदात्, तथा पञ्चसु विभज्ज्ञान-परिहारविशुद्धिक-
संयम-देशसंयम-वेदकसम्यक्त्व-मिश्रमार्गणाभेदेषु संयमाद्यभिमुखानां जघन्यस्थितिबन्धभावेन सकृ-
देव जघन्यस्थितिबन्धो लभ्यते, औपशमिकसम्यक्त्वमार्गणायामपि मार्गणास्थस्य कस्यापि जीवस्य

मार्गणाव्यवच्छित्तोर्वाक् सकृदेवोपशमश्रेणेः सम्भवात् सूक्ष्ममस्य । अचरमस्थितिवन्धमात्री ज्ञानावरणादीनां पण्णां जवन्यस्थितिवन्धस्तयाऽनिवृत्तिकरणगुणस्थानचरमस्थितिवन्धमात्री मोहनीयस्य जवन्यस्थितिवन्धः सकृदेव लभ्यते, इत्थं च निरयगत्योधादिवर्णमार्गणासु भवप्रारम्भे, मनुष्यावादि-चतुश्चत्वारिंशन्मार्गणामु क्षपकश्रेणौ, औदारिकमिश्रकाययोगादित्रयोदशमार्गणामु जवन्यस्थितिवन्धस्वामिनां स्वल्पतगवस्थानेन, विमज्जज्ञानादिपञ्चमार्गणासु संयमाद्यभिमुखानां जवन्यस्थितिवन्धस्वामित्वेन तथा निरन्तरे औपशमिकसम्यक्त्वकाले कस्याऽपि जीमस्य सकृदेवोपशमश्रेणेः सम्भवेन निरयगत्योधाद्येकोनमसतिसंख्याकासु सर्वासु मार्गणामु जवन्यस्थितिवन्धस्य सकृदेव भावात् जवन्यस्थितिवन्धव्याधीनं प्रकृतान्तरं न लभ्यत इति ॥२२९-२३०-२३१॥

तदेवमेकोनमसतिमार्गणामु जवन्यस्थितिवन्धान्तरं निपिद्धमप्येकोनमसत्यन्तःप्रविष्टयोः परिहारविशुद्धिकसंयम-क्षायोपशमिकसम्यक्त्वमार्गणयोः स्वस्थानाप्रमत्तसंयतानामपि जवन्यस्थितिवन्धस्वामित्वमभ्युपगच्छतां तत्सम्भवतीतिकृत्वा तत्र प्रतिपादयितुकाम आह

अहवा भिन्नमुहुत्तं परिहारे वेअगे य लहुं ॥२३२॥

उकोसं देसूणा सगगुरुकायट्ठिई मुणेयव्वं ।

प्रे०) “अहवा भिन्नमुहुत्तं”मित्यादि, अथवाशब्दो मतान्तरघोतनार्थम्, ततः ‘अपमत्तो अहवा से वंधम्मि कयकरणो हवेहिह जो । सो णेयो परिहारे ते उपउमवेअगेसु य ॥२२८॥’ इत्यनेन भ्रामित्वद्वारे संगृहीतमतान्तरेण “भिन्नमुहुत्तं परिहारे वेअगे य लहुं” ति परिहारविशुद्धिक-संयममार्गणायां वेदकसम्यक्त्वमार्गणायां च प्रकृतान्तरं ‘लघु’-जवन्यमन्तर्मुहूर्तम् । तेनैव मतान्तरेणोत्कृष्टमन्तरं तु “देसूणा सगगुरुकायट्ठिई मुणेयव्वं” ति देशोना स्वीया म्भीयोत्कृष्टा कायस्थितिर्जातव्यम् । इदमुक्तं भवति—कृतकरणावस्थाया अर्वाक्स्थितिवन्धे जायमानस्य स्थितिवन्धस्य जवन्यस्थितिवन्धवे प्रकृतान्तरं न लभ्यते । कुतः ? तथाविधजवन्यस्थितिवन्धस्य सकृदेव भावात् । अतस्तदपेक्षयाऽनन्तरं मार्गणाद्वयेऽपि प्रस्तुतान्तरं प्रतिपिद्धम् । स्वस्थानसंयतस्वामिकेत्ये तु जवन्यस्थितिवन्धस्य द्विपि सम्भवात् प्रकृतान्तरं लभ्यते, अतः “अहवा” इत्यादिना दर्शितम् । तत्र जवन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमजवन्यस्थितिवन्धस्य जवन्यकाशपेक्षया, तथा उत्कृष्टतः स्वीया स्वीया देशो नोत्कृष्टकायस्थितिस्तु तत्तन्मार्गणाप्रारम्भप्रान्तयोर्व्यथासम्भवमन्तर्मुहूर्तं त्यक्त्वा शेषोत्कृष्टकायस्थित्यपेक्षया प्राग्वद्भावनीयमिति ॥२३२॥

अथ शेषमार्गणामु प्रस्तुतान्तरं दिदर्शयिषुरादौ जवन्यत आह—

सेसासुं च जहण्णं जाणेयव्वं मुहुत्तंतो ॥२३३॥

(प्रे०) “सेसासुं च” इत्यादि, अनन्तरं “णिरयपढमणिरये”त्यादिनाऽभिहिता एकोनमसतिमार्गणा विहाय शेषासु द्वितीयपृथिवीनिरयमेदादिपञ्चोत्तरशतमार्गणासु ‘च’-पुनः सप्तानां

जवन्यायाः स्थितेर्जवन्यं वन्धान्तरं 'तूर्तान्तः'-अन्तर्मुहूर्तं ज्ञातव्यमित्यर्थः । सुगमम् । प्रत्येक-
मजवन्यस्थितिवन्वकालापेक्षयैव तज्जलाभात्, अजवन्यस्थितिवन्वस्य तु भवक्षयादिव्याधाताभावे
जवन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तं प्रवर्तनाच्चेति ॥२३३॥

अथैतासु शेषमार्गणास्वेवोत्कृष्टतः प्रस्तुतवन्धान्तरं दर्शयन्नायाद्वयसाह

लोकाऽसंखा तिरिये एगिंदि-णिगोअ-पंचकायेसु ।

अण्णाणदुगे अयते अमविय-मिच्छा-ऽमणेसु गुरुं ॥२३४॥

कोडिपुहुत्तं पुंवा पणिंदियतिरियतिगे उ सुहुमेसु ।

अंगुलअसंखभागो सेसादूणगुरुकायठिई ॥२३५॥

(प्रे०) “लोकाऽसंखा” इत्यादि, क्षेत्रतोऽसंख्यलोकाः, असंख्येयेभ्यो लोकाकाशप्रमितक्षेत्र-
खण्डेभ्यः प्रतिसमयमेकैकाकाशप्रदेशापहारे यावान् कालोऽपगच्छति, तावानसंख्योत्सर्पिण्यवसर्पिणि-
प्रमाणः काल इति भावः । अस्य च “गुरु” इत्यनेन गाथाप्रान्ते योगः, ततोऽसंख्यलोकाः ‘गुरु’
उत्कृष्टं वन्धान्तरं भवतीत्यर्थः, तस्यैव प्रकृतत्वात् । कासु मार्गणासु क्षेत्रतोऽसंख्यलोकाः सप्ताना-
मुत्कृष्टान्तरमित्याह—“तिरिये” इत्यादि, तिर्यगात्योवभेदै-केन्द्रियौवभेद-निगोदाख्यसाधारणवन-
स्पत्योवभेदेषु “पंचकायेसु” ति पृथिवीकायादिवनस्पतिकायान्तेषु पञ्चसु कायमार्गणासत्कौव-
भेदेषु, तथा मत्यज्ञान-श्रुताज्ञानरूपेऽज्ञानद्विके, असंयमे, अमव्य-मिथ्यात्वमार्गणयोः “अमणे” ति
‘अमनसि’-असंज्ञिमार्गणायामित्येतासु समुदितासु चतुर्दशमार्गणासु प्रत्येकम् । सुगमम् । एतासु
प्रत्येकमजवन्यस्थितेरुत्कृष्टवन्वकालस्य तावत्प्रमाणत्वात् । उक्तं च प्रागजवन्याः स्थितेरुत्कृष्टं
वन्वकालं प्रतिपादयता ग्रन्थकृता

जेदो असखलोगा तिरि-येगिंदिय-णिगोअमेणसु ।

पणकाय-अण्णाणजुगल-अयता-ऽमवि-मिच्छ-अमणेसु ॥ ११८ ॥

अगुलअसखभागो सुहुमेसु भवे अचक्खु-भविसेसु ।

ओचंवा जाणियंवा सेसासु सगुरुकायठिई ॥११९॥ इति ।

“कोडिपुहुत्तं पुंवा पणिंदियतिरियतिगे उ” ति व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेरप-
र्याप्तभेदवर्जानां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदानां त्रिके, ओध-पर्याप्त-योषिद्धेदमिन्नपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मार्ग-
णासत्कभेदत्रय इत्यर्थः । तुः प्राग्वत्, ततः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्रिके पुनः “कोडिपुहुत्तं पुंवा”
ति प्राकृतत्वात्पुंस्त्वम्, ततः कोटीपृथक्त्वं पूर्वाणि “पुवस्स उ परिमाण”मित्यादिनान्यत्राऽभिहित-
मानानि, सप्तानां जवन्यस्थितेरुत्कृष्टं वन्धान्तरमित्यनुवृत्त्या बोद्धव्यम्, । “सुहुमेसु” ति
एकेन्द्रिय-पृथिव्यप्तेजोवायुसाधारणवनस्पतिकायमार्गणासत्काये पर्याप्ता-ऽपर्याप्तविशेषणरहिताः सूक्ष्मौ-
धमार्गणाभेदास्तेषु षट्सु सूक्ष्ममार्गणभेदेषु प्रत्येकम् “अंगुलअसंखभागो” ति सप्तानां

जघन्यस्थितेरुत्कृष्टं वन्धान्तरं क्षेत्रतोऽङ्गुलासंख्यमागः, कालतस्त्वसंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्य इत्यर्थः । इदमपि पूर्ववदजघन्यस्थितेरुत्कृष्टवन्धकालापेक्षया भावनीयमिति । “सेसासूणगुरुकायठिई” ति द्वितीयपृथिवीनिरयभेदाद्येकोत्तरशतमार्गणाम्योऽनन्तरामिहितास्तिर्यग्गत्योधादित्रयोविंशतिमार्गणा अपहाय शेषास्वप्नसप्ततिमार्गणासु प्रत्येकं “ऊणाशुरूकायठिई” ति तत्तन्मार्गणायाः स्वीया स्वीया कालद्वारोक्तोत्कृष्टा कायस्थितिरन्तर्मुहूर्तादिनैकदेशेनोना सती प्रकृतं सप्तानां जघन्यस्थितेरुत्कृष्टं वन्धान्तरं भवतीत्यर्थः । तत्राप्यसप्ततिः शेषमार्गणा नामतस्त्वष्टूः—द्वितीयादिपृथिवीभेदभिन्नाः पङ्क्तिरयगतिभेदाः, एको ज्योतिष्कदेवभेदः, द्वादश कल्पोपन्नवैमानिकदेवभेदाः, चतुर्दश कल्पातीतवैमानिकदेवभेदास्तथाऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदः, वादरांघ्र—तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्तसूक्ष्मपर्याप्ता-ऽपर्याप्तभेदभिन्नाः पञ्चैकैन्द्रियभेदाः, तथैव पञ्च पृथिवीकायभेदाः, पञ्चाष्कायभेदाः, पञ्च तेजस्कायभेदाः, पञ्च वायुकायभेदाः, पञ्च साधारणवनस्पतिकायभेदाः, ओघ-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तभेदभिन्नास्त्रयो द्वीन्द्रियभेदास्तथैव त्रयस्त्रीन्द्रियभेदास्त्रयश्चतुरिन्द्रियभेदास्त्रयः प्रत्येकवनस्पतिकायभेदाः, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रिया-ऽपर्याप्तत्रसकायभेदौ चेति । एतासु प्रत्येकमुक्तदेशेनस्वस्वकायस्थितिस्तूत्कृष्टस्थितिवन्धस्योत्कृष्टान्तरभावनायामभिहितरीत्याऽपर्याप्तावस्थादिरूपं मार्गणाप्रारम्भादन्तर्मुहूर्तं, तथैव देशेनकायस्थितिरुल्लङ्घ्य मार्गणाप्रान्ते द्वितीयपृथिवीनिरयभेदादिषु समयः, सप्तमपृथिवीनिरयभेदादिषु पुनरन्तर्मुहूर्तमित्येवं यथासम्भवं नानान्तर्मुहूर्तनिष्पन्नैकान्तर्मुहूर्तेनोना स्वयमेव भावनीयेति । ननु अपर्याप्तभेदवर्जतिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदत्रये कथं प्रकृतान्तरं देशेनकायस्थितिर्नाभिहितम्, किन्तु पूर्वकोटीपृथक्त्वमेव दर्शितम् ? उच्यते, मार्गणात्रयेऽपि जघन्यस्थितिवन्धस्वामिनोऽसंज्ञिजीवाः सन्ति । उक्तं च प्राग् जघन्यस्थितिवन्धस्वामित्वामिधानावसरे “असण्णी उ । पचिदितिरियचङ्गवसमत्तपणिन्दियेसु भवे ॥१२४॥” इति । ततश्च “पचिदितिरिनरेसु सत्तद्धमवा उ उक्कोत्सा” इत्येवंरूपा या संख्येया-ऽसंख्येयवर्षस्थितिकैर्नानामवैर्निष्पन्ना पूर्वकोटीपृथक्त्वेनाभ्यधिकपल्योपमत्रयप्रमाणोत्कृष्टकायस्थितिः साऽन्तर्मुहूर्तेन त्रिपल्योपमस्थितिकेन चरमेन युग्मिभवेन च न्यूना सती प्रकृतान्तरतया लभ्यते । कुतः ? युग्मिनामसंज्ञित्वाभावेन प्रस्तुतमार्गणामत्कजघन्यस्थितिवन्धस्याकरणाच्चरमं युग्मिसर्वं विवर्ज्य शेषमवनिष्पन्नकायस्थितितोऽप्यन्यमार्गणावत् प्रारम्भप्रान्तकालसत्कान्तर्मुहूर्तकालस्य वर्जनीयत्वात् । इत्येवमन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकत्रिपल्योपमेन न्यूना पञ्चेन्द्रियतिर्यगोवादिमार्गणात्रयसत्कोत्कृष्टा कायस्थितिः मार्गणात्रये जघन्यस्थितिवन्धस्योत्कृष्टान्तरं भवति । एतच्चाधिकृतमार्गणात्रये उत्कृष्टस्थितिवन्धस्योत्कृष्टमन्तरं देशेनकायस्थितिप्रमाणमभिधातुं न युज्यते, बहुमागहीनकायस्थितिप्रमाणत्वात् । ततश्चस्तथाऽदर्शयित्वा, पूर्वकोटीस्थितिकनानामवप्रमाणत्वात् पूर्वकोटीपृथक्त्वं दर्शितमिति ॥२३४-२३५॥

तदेवमभिहितं मार्गणास्थानेष्वपि सप्तानां जघन्यस्थितेरवन्धान्तरम् । सम्प्रति तासामेव सप्तानामजघन्या स्थितेस्तद् दिदर्शयिपुरादौ तावधासु न सम्भवति, तासु प्रतिषेधयन्नाह

गिरय-पढमगिरयेसुं अपज्जणर-देव-भवणजुगलेसुं ।
 पणमणवयजोगेसुं ओरालिय-कमजोगेसुं ॥२३६॥
 वेएसु कसायेसुं विमंग-सामाइएसु छेअगि ।
 सुहमगि तहा देसे मीसा-ऽणाहारगेसुं च ॥२३७॥
 सत्तण्ह अहरसाए ठिईअ णो चेव अंतरं णवरं ।
 लोहे मोहरस लहुं समयो परमं मुहुत्तंतो ॥२३८॥

(प्रे०) “गिरयपढमगिरयेसु”मित्यादि, अत्र “गिरये”त्यादिगाथाद्वयेन संगृही-
 तासु निरयगत्योधादिद्वात्रिंशन्मार्गणासु तृतीयगाथापूर्वार्धे “सत्तण्ह अहरसाए ठिईअ णो
 चेव अंतर”मित्यनेनायुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनामहस्वायाः स्थितेर्वन्धान्तरं प्रतिपिद्धम् ।
 कस्मात्प्रतिपिद्धम् ? इति चेद्, द्वात्रिंशन्मार्गणास्वपि प्रत्येकमजघन्यस्थितिवन्धस्य सकृदेव लभ्यात् ।
 अजघन्यस्थितिवन्धस्य सकृदेव प्राप्तिस्तु प्रकृतान्यतममार्गणागतस्योत्कृष्टमार्गणाकायस्थितिं निर्वाह-
 यतः कस्यापि जीवस्य मार्गणाकालमध्ये जघन्यस्थितिवन्धस्य स्थितेरवन्धस्य चाऽप्राप्तेः, तद-
 प्राप्तिः पुनर्जघन्यस्थितिवन्धस्य मार्गणायाः प्रारम्भे प्राप्ते वा सकृदेव लभ्यात्, मार्गणायाः प्रारम्भे
 प्राप्ते वैकवारमेव जघन्यस्थितिवन्धलभस्तु प्राक् सप्तप्रकृतीनां जघन्यस्थितिवन्धान्तरप्रतिषेधभाव-
 नायां व्युत्पादितस्तथैव ज्ञातव्य इति । तदेवं प्रतिपिद्धेऽपि प्रकृतान्तरे या काचिदतिप्रसक्तिस्तां
 निराकुर्वन्नाह—“णवरं”मित्यादि, ‘नवरं’—परम् “लोहे” ति लोभमार्गणायां मोहनीयकर्मणो-
 ऽजघन्यस्थितेर्वन्धान्तरं भवति, तच्च जघन्यत एकसमयः, सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानके एकसमय-
 भवन्धको भूत्वा कालं कुर्वतो देवगतावुत्पत्त्या लोभमार्गणायामेव मोहनीयस्याजघन्यस्थितिवन्धभावात्
 स्थितोः समयमात्राऽवन्धकालप्रयुक्तं ज्ञेयम् । ‘परमम्’—उत्कृष्टमन्तर्मुहूर्तम्, एतच्च सूक्ष्मसम्पराय-
 चरमसमये कालं कुर्वतः समयोनसूक्ष्मसम्परायाद्वाप्रमाणं प्राप्यत इति ॥२३६-२३७-२३८॥

अथ मार्गणान्तरेषु भिन्नभिन्नमतापेक्षया प्रकृतान्तरस्य सत्त्वासत्त्वे प्रतिपादयन्नाह

मीसतिजोगेसु तहा सासाणग्गि य ण अंतरं हवए ।
 अहवा समयो हस्सं णेयं परमं मुहुत्तंतो ॥२३९॥

(प्रे०) “मीसतिजोगेसु तहा” इत्यादि, औदारिकमिश्र-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारकमिश्रकाय-
 योगलक्षणेष्ु त्रिषु मिश्रयोगेषु तथा सास्वादनमार्गणाभेदे च प्रत्येकं “ण अंतरं हवए” ति
 प्रकृतं सप्तानामजघन्याः स्थितेर्वन्धान्तरं न भवति । तत्र मिश्रयोगमार्गणाव्रये स्वामित्वद्वारोक्तेन
 शरीरपर्याप्तिनिष्ठापनादवाग् मिश्रयोगचरमसमये एव जघन्यमुत्कृष्टं वा स्थितिवन्धमुरीकतु-
 र्भूतेन प्रकृतान्तरं नास्ति । सासादनमार्गणायां तु संयमादागतानामेव जघन्यस्थितिवन्धस्वामित्वा-

पेक्षया प्रकृतान्तरं निषिद्धम् । तदन्यमतापेक्षया तु प्रकृतान्तरं प्राप्यत इति तज्जवन्यादिभेदेन दर्शयन्नाह—“अहवा समयो हस्स” मित्यादि, सुगमम् । अन्यमते स्वस्थानेऽपि जवन्यस्थितिवन्वस्याङ्गीकृतत्वादिति भावः । विशेषतस्तु प्रागिव स्वयं भावनीयमिति ॥२३९॥

अथ शेषमार्गणामु सप्तकर्मणामजवन्यस्थितिवन्धान्तरं जवन्यतो दर्शयन्नाह

भिन्नमुहुतं तिमणुस-अवेअ-मणणाण-संयमेसु भवे ।

हस्सं पुण परिहारे तेउ-पउम-वेअगेसुं च ॥२४०॥

ममयो भिन्नमुहुतं व होइ सेसासुं होअए समयो ।

(प्रे०) “भिन्नमुहुत” मित्यादि, अपर्याप्तभेदवर्जेषु त्रिषु मनुष्यगतिमार्गणभेदेष्वपगत-वेद-मनःपर्यवजान-संयमौवमार्गणभेदेषु च प्रत्येकं भिन्नमुहुतं भवेत् । किं तद् यद्भिन्नमुहुतं भवेदित्याह—“हस्स”ति सप्तकर्मणामजवन्यायाः स्थितेः ‘हस्सं’-जवन्यं वन्वान्तरमित्यर्थः । अयम्भावः—प्रकृतपणमार्गणामु जवन्यस्थितिवन्वस्त्वौघिक एव, ततश्च न तत्प्रयुक्तं प्रकृतान्तरं लभ्यते, किन्तुपूशमथ्रेणिसत्केन स्थितेरवन्धकालेन प्रयुक्तं तल्लभ्यते, एतच्चाऽवन्धकालप्रयुक्त-मन्तरं यामु मार्गणामु मरणव्याघाते सत्यपि सम्भवति, तासु पञ्चेन्द्रियजाति-व्रसकायादिमार्गणामु तज्जवन्यत एकसमयः प्राप्यते । प्रकृतमार्गणागतजीवस्य तु स्थितेरवन्धकाले मरणव्याघाते समुत्पन्ने नियमतः प्रकृतमार्गणानां विच्छेदो जायते, अतस्तदुपशान्ताद्वाक्ष्येण क्रमशः प्रतिपततो जीवस्यावन्धकालापेक्षया सम्पद्यमानं सज्जवन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तमेव प्राप्यत इति । अथान्यमार्गणामु भिन्नभिन्नमतापेक्षया प्रस्तुतं जवन्यं वन्धान्तरमपि भिन्नं भिन्नं प्राप्यत इति तथैव दर्शयति—“पुण परिहारे” इत्यादि, परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणायां तेजःपञ्चलेख्या-वेदकमन्यक्त्वमार्गणामु च प्रत्येकं पुनः “समयो भिन्नमुहुतं व होइ”ति “हस्सं” इत्यस्य काकाङ्गिगोलकन्यायेनात्रापि योजनात् सप्तानामजवन्यस्थितेहस्सं वन्वान्तरं समयो भिन्नमुहुतं वा भवति । तत्रान्तर्मुहूर्तम्—“अपमत्तो अहवा से कालम्मि कयकरणो हवेहिड जो । सो णेयो परिहारे तेउपउमवेअगेसुं च ॥” (गाथा-१२८) इत्यत्राऽयवेत्यादिनामिहितस्य कृतकरणद्वायाः प्रागनन्तरस्थितिवन्धं कुर्यत एव जवन्यस्थिति-वन्वस्त्वामित्वमङ्गीकर्तुं भेदेन । समयस्तु “अपमत्तो” इत्यनेनोक्तस्य स्वस्यानप्रसक्तसंयतरेदापि जवन्य-स्थितिवन्धमङ्गीकर्तुं भेदेनावसातव्यम्, स्वस्थानप्रसक्तयतरेकसमयमपि जवन्यस्थितिवन्धस्य सम्भ-वात् तेनान्तर्गितयोरजवन्यस्थितिवन्धयोर्जवन्यान्तरं समयः प्राप्यत इति भावः । “सेसासु” ति निषिद्धप्रकृतान्तरा निरयगत्योवभेदादिद्वित्रिशन्मार्गणास्तथा दर्शितप्रकृतान्तरा अनन्तरोक्ता औदा-रिकमिश्रयोगादिवेदकसम्यक्त्वान्ताश्चतुर्देशमार्गणा विहाय शेषासु चतुर्विंशत्यभ्यधिकशतमार्गणामु “होअए समयो” ति सप्तानामजवन्यस्थितेर्जवन्यं वन्वान्तरं समयो भवेदित्यर्थः । अत्र शेष-मार्गणास्तु नामत इमाः—द्वितीयादिसप्तमान्तपृथिवीभेदभिन्नाः पङ् निरयगतिमार्गणभेदाः,

पञ्चापि तिर्यग्गतिमार्गणामेदाः, ज्योतिष्कादिसर्वार्थमिद्विमानान्ताः । साविंशतिर्देवगतिमार्गणामेदाः, सर्वेऽपीन्द्रियमार्गणामेदास्ते चैकोनविंशतिः, सर्वेकायमार्गणामेदास्ते च द्विचत्वारिंशत्, काययोग-सामान्य-वैक्रियकाययोगा-ऽऽहारककाययोगमेदाः, मत्यादयस्त्रयो ज्ञानमेदाः, मत्यज्ञान-श्रुताज्ञान-मेदौ, तथाऽसंयम-चक्षुरादित्रिदर्शन-कृष्ण-नील-कापोत-शुक्ललेश्या-भव्या-ऽभव्य-सम्यक्त्वौघ-क्षा-यिकसम्यक्त्वौ-पशमिकसम्यक्त्व-मिथ्यात्व-संशय-ऽसंशया-ऽऽहारिमार्गणामेदाश्चेति । एतासु कासु-चित् तृतीयपृथिवीनिरयमेदादिमार्गणासु स्वस्थानसम्यग्दृष्ट्यादीनां समयमात्रमाविजवन्व्यस्थिति-बन्धान्तरितयोरजघन्यस्थितिवन्धयोरन्तरालापेक्षया प्रकृतं सामयिकान्तरं भावनीयम् । कासुचित् तिर्यगोव-पञ्चेन्द्रियतिर्यगादिमार्गणास्वेकेन्द्रिया-ऽसंशयादिजीवानामेकसमयप्रवृत्तजघन्यस्थितिवन्धा-पेक्षया योजनीयम् । कासुचित्पुनः पञ्चेन्द्रिय-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-त्रसकायौघ-पर्याप्तत्रसकाय-काययोग-सामान्य-मतिज्ञानादिमार्गणासु जघन्यस्थितेर्जघन्यवन्धकालस्याप्यन्तर्मुहूर्तप्रमाणत्वेन तदपेक्षया न सम्भवति प्रकृतसामयिकान्तरम्, अत औघवत् स्थितेरवन्धकालमपेक्ष्य तद्द्रष्टव्यमिति ॥२४०॥

अथैतास्वेव मनुष्यगत्योवादिचतुस्त्रिंशदभ्यधिकशतमार्गणासु सप्तप्रकृतिसत्काऽजघन्यस्थिते-र्वन्धान्तरमुत्कर्षतः प्रदर्शयन्नाह

होइ तिमणुसाईसुं एआसु गुरुं मुहुत्तंतो ॥२४१॥

(प्रे०) “होइ तिमणुसाईसु”मित्यादि, “भिन्नमुहुत्त तिमणुसभवेव” इत्यादिनाऽनन्तर-मेवामिहिताः पर्याप्तमनुष्यादिपञ्चमार्गणाः, परिहारविशुद्धिकसंयमादिचतुर्मार्गणास्तथा “सेसासु” इत्यनेन सहगृहीताश्चतुर्विंशत्यभ्यविकशतमार्गणा इत्येतासु चतुस्त्रिंशदभ्यविकशतमार्गणासु प्रत्येकं “गुरु” ति सप्तानामजघन्यायाः स्थितेः ‘गुरु’-उत्कृष्टं बन्धान्तरं “मुहुत्तंतो” ति अन्तर्मुहूर्तं भवतीति पूर्वेण योगः । कुतः ? इति चेद्, उत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टवन्धाद्वावज्जघन्यस्थितेरुत्कृष्टवन्धा-द्धाया उत्कृष्टोपशान्ताद्धायाश्चान्तर्मुहूर्तत्वेन तदन्तरितयोरजघन्यस्थितिवन्धयोः कालस्याप्यन्तर्मुहूर्त-तीधिकत्वासम्भवादिति । अत्र भावना तु यासु मनुष्यगत्योवादिमार्गणासूपशान्तमोहानां जीवानां प्रवेशादुपशान्ताद्धा प्राप्यते, तासु तदपेक्षया कर्तव्या; यासु पुनर्निरयदेवगत्यादिमेदेषु सा न लभ्यते, तासु जघन्यस्थितिवन्धकालापेक्षया कर्तव्या । तथाहि मनुष्यगत्योवमार्गणायां केनचिच्चारित्रमोहो-पशामकेन महात्मना वादरानिवृत्तिकरणगुणस्थानकचरमसमयेमोहनीयस्याजघन्यस्थितिवन्धो निष्ठा-पितस्तथासूक्ष्मसम्परायगुणस्थानकचरमसमये मोहनीयायुर्वर्जानां पण्णां प्रकृतीनामजघन्यस्थिति-वन्धो निष्ठापितः, ततः प्रमृति तत्तत्कर्मणामजघन्यस्थितिवन्धस्यान्तरं प्रवृत्तम्, तच्च यावदसावु-पशामक उपशान्तमोहगुणस्थानके गत्वोपशान्ताद्धाक्षयेण क्रमात्प्रतिपत्य तत्तत्कर्मणां स्थितिवन्धं न प्राग्भते, तावत्प्रवर्तते, तथा च सति मोहनीयवर्जानां पण्णामजघन्यस्थितिवन्धोत्कृष्टान्तरमुपशान्तमोह-गुणस्थानकालप्रमाणं प्राप्यते, मोहनीयाजघन्यस्थितिवन्धोत्कृष्टान्तरं तु ततोप्यधिकं प्राप्यते, सूक्ष्म-

सम्परायाद्वाद्यस्यापि तदन्तरे प्रवेशात् । इत्थमेव पर्याप्तमनुष्यादिमार्गणास्वपि द्रष्टव्यम् । द्वितीय-
पृथिवीनिरयभेदादिषु तु प्राग्दर्शितानुत्कृष्टस्थितिवन्धान्तरवदेवभावनीयमिति ॥२४१॥

तदेवं प्रतिपादितमादेशत आयुर्वर्जानां सप्तानां जवन्याऽजघन्यस्थितिवन्धयोर्जघन्योत्कृष्टभेद-
भिन्नं वन्वान्तरम् । सम्प्रति शेषस्या-ऽऽयुःकर्मणस्तद्विदर्शयिपुरादौ तावज्जवन्यस्थितेराह

संवेसुं खलु णारग-समत्त-जोणिमइ-देवमेएसुं ।

पणमणवय-उरलेसुं आहारदुग्गम्मि वेउवे ॥२४२॥

थी-पुरिस-कसायेसुं विमंग-मणणाण-संयमेसु तहा ।

सामाइअ-छेएसुं परिहारे देस-चक्खूसुं ॥२४३॥

असुहेयरलेसासुं खइए सासायणगि य हवेजा ।

आउरस जहण्णाए ठिईअ णो अंतरं चेव ॥२४४॥

(प्रे०) “संवेसुं खलु णारगे” त्यादि, ‘द्वन्द्वान्ते श्रूयमाणः शब्दः प्रत्येकं सम्बध्यत’ इति
नियमेन भेदशब्दस्य निरयादिना प्रत्येकं योजनात् सर्वेस्वित्यष्टसु निरयगतिभेदेषु, “समत्त” ति
‘समाप्ताः’-पर्याप्ताभेदास्ते च सर्वे पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगाद्या अत्र ग्रन्थेऽविकृता विंशतिः, तेषु सर्वेषु
भेदेषु, तथा “जोणिमइ” ति योनिर्विद्यते यस्याः सा योनिमती । स्त्रीत्यर्थः । तदीयसर्वभेदे, तिरश्ची-
मानुषीभेदद्वय इति भावः । सर्वस्त्रीभेदानां ग्राह्यत्वेऽपि देव्यो न पृथग्गृह्यन्ते, देवीमार्गणायाः प्रकृतग्रन्थे
पृथगनुपादानादिति । तथा सर्वेषु देवगतिभेदेषु, अन्यमार्गणाभेदान् संग्रहितुमाह—“पणमणे”
त्यादि गायार्थम्, तस्याक्षरगमनिका तु प्राग्बत्सुगमा । इत्येवं सार्धगाथाद्वयेन संगृहीतासु निरय-
गत्योधादिपणवतिमार्गणासु प्रत्येकम् “आउरस जहण्णाए ठिईअ णो अंतरं” इत्यादिना
तृतीयगायोत्तरार्धेनायुषो जवन्यायाः स्थितेर्वन्वान्तरस्याभावः कथितः । करणाद् ? आयुषो जवन्य-
स्थितिवन्वान्तरस्य जघन्यस्थितिवन्धवद्वयाधीनत्वात्, एकस्मिन् भवे सकृदेव जघन्यस्थितिवन्धस्य
भावाच्च । इदमुक्तं भवति—उत्कृष्टात्राधायां सत्यामायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धवदायुषो जघन्यस्थि-
तिवन्धो जघन्यात्राधायाभिमतः, नान्यथा । जवन्यात्राधा त्वेकस्मिन् भवे सकृदेव प्राप्यते,
अन्तरं तु वन्धव्याधीनम्, ततश्च एकस्मिन् भवे जघन्यात्राधायां प्रथमवारं जघन्यस्थितिकमायुर्वद्ध्वा
यावत्क्रमेणायुःक्षये भवान्तर उत्पद्य जघन्यात्राधायां द्वितीयवारं जघन्यस्थितिकमायुर्वन्नाति, ताव-
द्यदि प्रकृतमार्गणायामेव तद्वन्धकजीवस्तिष्ठति, तदौधवज्जघन्यस्थितिवन्धान्तरं प्राप्यते । तच्च
प्रकृते न सागवति, द्वितीयं जघन्यायुर्वन्धं यावत् प्रकृतनिरयादिमार्गणास्वेव तद्वन्धकजीवस्या-
ऽनवस्थानात् । तथाहि—सर्वेषु निरयगतिभेदेषु, सर्वेषु देवगतिभेदेषु, वैक्रियकाययोगत्तेजः-पञ्च-
शुक्ललेश्यामार्गणाभेदेषु च प्रत्येकं जघन्यायुर्वन्धका नारका देवा वा, ते च जघन्यस्थितिकमायु-

स्तु मनुष्यसत्त्वं तिर्यक्सत्त्वं वा वध्नन्ति, ततश्च क्रमेण तत्रोत्पत्त्या प्रकृतमार्गणाया वहिर्भावाद् द्वितीयवेलायां जघन्यायुर्वन्धं यावत् नावतिष्ठन्ति प्रकृतनिरयौघादिमार्गणायाम्, ततश्च प्रकृतान्तरमपि न प्राप्यते । आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोग-मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-सामायिक-च्छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-देशसंयमरूपास्वष्टमर्गणासु जघन्यायुर्वद्ध्य देवगतावुत्पत्त्या प्रकृतमार्गणाविच्छेदान्न लभ्यते प्रकृतान्तरम् । क्षायिकसम्यक्त्वमार्गणायां तु सकृदेव जघन्यायुर्वन्धसम्भवात्प्रकृतान्तरस्या-ऽभावः । मनोयोगमार्गणायां तु जीवस्य स्वल्पावस्थानात् नास्ति द्विरायुर्वन्धस्तत्कुतो भवद्वयावीन-जघन्यस्थितिवन्वान्तरसम्भवाः, न कुतश्चिदपि । एवमेव शेषमनोयोगभेदेषु, वचोयोगभेदेषु, चतुर्षु कषायमार्गणाभेदेषु, त्रिषु कृष्णादिलेश्यामार्गणाभेदेषु, सासादनमार्गणायां च बोद्धव्यम् । ननु कृष्णादिलेश्यामार्गणात्रयस्यैकजीवाश्रयकायस्थितिर्दीर्घाऽभिहिता, तत्तासु कथं जीवस्य स्वल्पावस्थानमन्तरमावप्रयोजकतया दृश्यते ? इति चेद्, न, अभिप्रायाऽपरिज्ञानाद्, यत आयुषो जघन्यस्थितेर्वन्धकाऽपेक्षया तदभिधानम्, कृष्णलेश्यादिमार्गणात्रये आयुषो जघन्यस्थितेर्वन्धका मनुष्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो वा, तेषां च प्रत्यन्तमुद्भूतं लेश्यापरावृत्तिर्भवति, उक्तञ्च “अतसुहुत्तठिईओ तिरियनराण हुन्ति लेसाओ” इति । या तूत्कृष्टकायस्थितिरुक्ता सा तु सामान्यतो निरयजीवापेक्षयेति न कश्चिदोषः । औदारिककाययोगेऽप्यायुर्वद्ध्य भवान्तर उत्पत्तिमात्रेणौदारिकमिश्रयोगप्रवर्तनात्प्रकृतमार्गणाविच्छेदो भवति । विशतिपर्याप्तमार्गणा-तिरञ्ची-मानुषी-स्त्रीवेद-पुंवेद-विमज्जज्ञान-चक्षुर्दर्शनरूपासु शेषमार्गणासु पुनः प्रत्येकं जघन्यायुर्वद्ध्य लब्ध्यपर्याप्ततयोत्पत्तिमात्रेण प्रकृतमार्गणानां विच्छेदा-जघन्यस्थितिकायुर्वन्धद्वयाधीनं प्रकृतान्तरं नैव लभ्यते । न च पर्याप्तपञ्चेन्द्रियाद्यवस्थायां जघन्यस्थितिकमायुर्वद्ध्य लब्ध्यपर्याप्तचतुरिन्द्रियत्वेवोत्पद्य तत्र जघन्यायुर्वन्धकरणे चक्षुर्दर्शनमार्गणायां प्रकृतान्तरं लभ्येतेति वाच्यम् । लब्ध्यपर्याप्तानां चतुरिन्द्रियमार्गणायां प्रविष्टत्वेऽपि चक्षुर्दर्शनमार्गणायामप्रवेगात्, । कुतः ? तेषां चक्षुर्दर्शनस्यानङ्गीकारात् । उक्तञ्च पञ्चसङ्ग्रहे

‘महसुयअत्राणवचखुदसणेक्कारसेसु ठाणेसु’ इति ।

पर्याप्तचतुरिन्द्रिया-ऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रिय-संज्ञिपञ्चेन्द्रिय-लक्षणजीवस्थानत्रयवर्जेष्वेकादशसु जीवस्थानेषु मन्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽचक्षुर्दर्शनलक्षणास्त्रय एवोपयोगा भवन्तीति भावः । उक्तञ्च तद्वृत्तौ

एकेन्द्रियसूक्ष्मवाद्गन्धीन्द्रियत्रीन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तकै सह चतुरिन्द्रियासंज्ञिसंज्ञिपर्याप्तकेष्वेकादशसु जीवस्थानेषु मत्यज्ञानश्रुताज्ञानाचक्षुर्दर्शनलक्षणास्त्रय प्रत्येक भवन्ति, एते च लब्ध्यपर्याप्तका, यत करणा-ऽपर्याप्तकेष्विन्द्रियपर्याप्ती सत्यां तेषां चक्षुर्दर्शनं भवति” इति ॥२४२-२४३-२४४॥ अथ शेषमार्गणा-स्वायुषो जघन्यस्थितिवन्वान्तरस्य सम्भवात्तासु जघन्यादिभेदमिन्नं तत्क्रमेण दर्शयन्नाह

णाणतिगे ओहिम्मि य सम्मत्ते वेअगम्मि य जहण्णं ।

साहियपल्लं णेयं सेसासु खणूणखुडुभवो ॥२४५॥

(प्रे०) “गणतिगे” इत्यादि, मनःपर्यवज्ञानमार्गणायां प्रकृतान्तरस्थानन्तरमेव प्रति-
पिद्धत्वात् तां विहाय मतिज्ञान-श्रुतज्ञाना-ऽवविज्ञानमार्गणानां त्रिके, तथाऽवधिदर्शनमार्गणायां
समयकत्वौघमार्गणायां वेदकसम्यक्त्वमार्गणायां च “जहृण्जं” ति आयुषो जघन्यायाः स्थिते-
‘जघन्य’-हृस्वं बन्धान्तरं “रू.ह्रियपल्लं णेयं” ति साधिकं पल्योपमं ज्ञेयमिति । इयमत्र
भावना-मतिज्ञानादिप्रकृतपण्मार्गणास्वायुषो जघन्यस्थितिवन्धो वर्षपृथक्त्वं भवति । उक्तञ्च प्राक्
‘मह-सुअ-ऽवहिणाणेषु ओहिदरिसणम्मि सम्मन्खडएसु । वेअगसम्मत्तम्मि य विण्णेयो हायणपुहुत्त
।७४। इति । तच्च वर्षपृथक्त्वस्थितिकं जघन्यमायुर्जघन्यायामवाधायां केनापि सम्यग्दृष्टिदेवेन बद्धम्,
तत्पश्चादसौ भवक्षये ततश्च्युत्वा मनुष्यतयोत्पन्नः । नास्ति च तत्र सम्यग्दृष्टिमनुष्यत्वे तस्य
प्रकृतान्तरप्रयोजकस्य द्वितीयवारं जायमानस्य जघन्यस्थितिकायुर्बन्धस्य सम्भवः, सम्यग्दृष्टि-
मनुष्याणां जघन्यतोऽपि साविकपल्योपमस्थितिकदेवायुष एव बन्धभावात् । अतस्तेन तत्र जघन्य-
स्थितिकं देवायुर्बद्धम्, पश्चान्मृत्वा देवतयोत्पद्य प्राग्बद्धशेषेऽन्तर्मुहूर्तायुषि जघन्यावाधायां जघन्य-
स्थितिकं मनुष्यायुर्बद्धम् ; इत्थं हि तेन प्रथमवैमानिकमवे कृतस्य जघन्यस्थितिकायुर्बन्धस्य
सान्तरे च द्वितीये वैमानिकमवे कृतस्य जघन्यस्थितिकायुर्बन्धस्य यदन्तरं तदेव प्रकृते पट्पयि
मार्गणास्वायुषो जघन्यस्थितेर्जघन्यं बन्धान्तरं प्राप्तम्, ततो हीनान्तरस्याऽसम्भवादिति ।

“सेसासु खण्णारुवुड्ढ भवो” ति शेषमनुष्यगत्योवाद्येकपष्टिमार्गणासु प्रत्येकं प्रकृतमा-
युषो जघन्यस्थितेर्जघन्यं बन्धान्तरं ‘क्षणोनः’ समयोनः ‘क्षुल्लकभवः’-पट्पश्चादस्यधिकशतद्वया-
ऽऽवलिकाप्रमाणः सर्वलघुर्मव इत्यर्थः । अत्र शेषमार्गणा नामत इमाः-मनुष्याद्या-ऽपर्याप्त-
मनुष्य-तिर्यग्गत्योद्य-पञ्चेन्द्रियतिर्यगोवा-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाः, ओवा-आदरौघ-सूक्ष्मौघ-आदरा-
पर्याप्त-सूक्ष्मापर्याप्तभेदभिन्नाः पञ्चैकेन्द्रियभेदाः, ओवा-ऽपर्याप्तभेदभिन्नौ द्वौ द्वीन्द्रियभेदौ, तथैव
द्वौ त्रीन्द्रियभेदौ, द्वौ चतुरिन्द्रियभेदौ, द्वौ च पञ्चेन्द्रियभेदौ, एकेन्द्रियवत् पृथिव्यप्तेजोवायु-
साधारणवनस्पतिकायमत्का प्रत्येकं पञ्च पञ्चेति पञ्चविंशतिर्भेदाः, वनस्पतिकायौवभेदः, तयो-
द्या-ऽपर्याप्तभेदभिन्नौ द्वौ प्रत्येकवनस्पतिकायभेदौ द्वौ च त्रसकायभेदौ, तथा काययोगसामान्या-
दारिकमिश्रकाययोग-नपुंसकवेद गत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयमा-ऽचक्षुर्दर्शन-भव्या-ऽमन्य-मिदयात्व-
संश्रय-ऽसंज्ञा-ऽऽहारिमार्गणाभेदाश्चेति । एताव्नेकपष्टिमार्गणासु प्रत्येकं भावना त्वोद्यवदेव द्रष्टव्या,
केवलं तत्तन्मार्गणागतमनुष्यादिजीवापेक्षयेति ॥२४६॥ अथ निरयगत्योवादिनिपिद्धान्तरावर्जासु
शेषमार्गणास्वेवायुषो जघन्यायाः स्थितेरुत्कृष्टं बन्धान्तरं विमणिपुराह

परमं तिरिन्येगिंदिय-पुहवाइचउग-णिगोअ-हरिएसुं ।
वायरसुहुमेगिंदिय-चउपुहवाइग-णिगोएसुं ॥२४६॥
परोअवणे काये अमणे पलियरस खलु असंखंसो ।

(प्रे०) “परमं तिरियेगिंदिये” त्यादि, आयुषो जघन्यस्थिते: ‘परमम्’—उत्कृष्टं बन्धान्तरं “पलियस्स खलु असंखंसो” इत्युत्तरगाथापूर्वार्धेऽन्वयः । पल्योपमस्यासंख्येयतमैकमाग इति तदर्थः । कासु मार्गणास्वित्याह—“तिरियेगिंदिये” त्यादि, तिर्यग्गत्योद्यमेदे-केन्द्रियौघ-भेद-पृथिव्यादिवायुकायान्तचतुरोद्यमेद-निगोदौघ-वनस्पतिकायौद्यमेदेष्वित्यर्थः । अन्यमार्गणा-भेदान् संचिन्वन्नाह—“वायरसुहुमेगिंदिये” त्यादि, तत्र वादरसूक्ष्मशब्दयोः प्रत्येकं योजनाद् वादरैकेन्द्रियौद्यमेद-सूक्ष्मैकेन्द्रियौद्यमेदयोस्तथा “चउपुहवाइग” ति चत्वारः पृथिव्यादिकाः वादराः सूक्ष्माश्चौद्यमेदाः । वादरपृथिव्यप्तेजोवायुकायौधलक्षणाश्चत्वारो भेदाः सूक्ष्मापृथिव्यप्तेजो-वायुकायौधलक्षणाश्चत्वारो भेदाश्चेत्यर्थः । “निगोएसु” ति ‘निगोदः’—साधारणवनस्पतिकाय-स्तस्य सूक्ष्मवादरभेदभिन्नावोद्यमेदावित्यर्थः । प्रत्येकवनस्पतिकायौद्यमेदे, काययोगौद्यमेदेऽसंज्ञि-मार्गणायां चेत्येतासु त्रयोविंशतिमार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । कुतः ? इति चेद्, प्रकृतसर्वमार्ग-णासु केवलानां तिर्यग्गतिकानां जीवानामेव प्रवेशेन भिन्नभिन्नगतिकमवसंवेधप्रधानायाः पर्याप्त-कायस्थितेः स्तोकमात्रप्राप्तेः पर्याप्तकायस्थितिसव्यपेक्षमायुषो जघन्यस्थितिवन्धान्तरमपि स्तोक-मेव प्राप्यते । एतच्चानन्तरवक्ष्यमाणनीत्या विशेषतस्तु प्रतिमार्गणं स्वयमेवोद्यमिति ॥२४६॥

अथान्यत्र प्रकृतान्तरमाह

कोडिपुहुत्तं पुव्वा पणिंदियतिरिक्ख-मणुसेसुं ॥२४७॥

णपुमे होइ पुहुत्तं अयरसयाण दुअणाण-अयतेसुं ।

अणयण-भवि-यियरेसुं मिच्छा-ऽऽहारेसुं ओधव्व ॥२४८॥

(प्रे०) “कोडिपुहुत्त”मित्यादि, कोटीपृथक्त्वं “पुव्वा” ति पूर्वाणि “पणिंदिय-तिरिक्खमणुसेसुं” ति पञ्चेन्द्रियतिर्यगोद्यमार्गणाभेद-मनुष्यौद्यमार्गणाभेदयोः प्रत्येकम्, आयुषो जघन्यस्थितेरुत्कृष्टबन्धान्तरमिति प्रक्रमाद्गम्यते । अत्र भावना तु सप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थिते-रुत्कृष्टबन्धान्तरवत्कर्तव्या, सप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धवदायुषो जघन्यस्थितिवन्धस्यापि युग्मिनाम-भावादिति । “णपुमे” ति नपुंसकवेदमार्गणायां “होइ पुहुत्तं अयरसयाण” ति ‘अतरश-तानां’—सागरोपमशतानां पृथक्त्वं भवति, आयुषो जघन्यस्थितेरुत्कृष्टं बन्धान्तरमिति गम्यत इति ।

ननु अनन्तरं “परमं तिरिये” त्यादिनाऽसंख्यपुद्गलपरावर्तकायस्थितिकतिर्यग्गत्योद्यमार्ग-णायां प्रकृतान्तरं पल्योपमासंख्येयमागमात्रमभिहितम्, अत्र तु “णपुमे होइ पुहुत्तं अयरसयाणे” त्यनेनाऽसंख्यपुद्गलपरावर्तकायस्थितिकायां नपुंसकवेदमार्गणायां तदतिबहुदीर्घं सागरोपमशत-पृथक्त्वप्रमाणमभिहितमित्यत्र किं तत्त्वम् ? इति चेद्, उच्यते—आयुषो जघन्यस्थितेर्दीर्घं बन्धान्तरं दीर्घायाः पर्याप्तकायस्थितेरवीनम्, पर्याप्तस्य दीर्घा कायस्थितिस्तु निरय-देवमवैः समं मनुष्यादि-मवसंवेधप्रधाना, न पुनर्मनुष्यतिर्यग्भवानां परस्परं संवेधप्रधाना, एकेन्द्रियविकलेन्द्रियादितिर्यग्म-

वानां वा परस्परं संवेधप्रवानां, इत्थं च तिर्यग्गतिमार्गणायामेकेन्द्रियविकलेन्द्रियादिमघमंवेध-
निष्पन्ना सा पर्याप्तकायस्थितिः स्तोका प्राप्यते, अतस्तदधीनं प्रकृतान्तरमपि स्तोकां प्राप्यते,
नपुंसकवेदमार्गणायां तु निरयमवैः समं तिर्यङ्मनुष्यमवगाणां संवेधनिष्पन्ना पर्याप्तनपुंसकवेदकाय-
स्थितिरतिवहुदीर्घा प्राप्यते, पर्याप्तसत्कदीर्घकायस्थितिप्रयोजकैर्निरयमवैः सममपि संवेध-
प्राप्तेः । ततश्च नपुंसकवेदमार्गणायां प्रकृतान्तरमपि दीर्घं प्राप्यते । अत एव तिर्यग्गत्योघ-नपुंसक-
वेदाद्यसंख्येयपुद्गलपरावर्तकायस्थितिकमार्गणाम्योऽपि स्तोकासंख्योत्सर्पिण्यसर्पिणिमात्रकायस्थिति-
कायामप्याहारिमार्गणायां पर्याप्तदीर्घकायस्थितिप्रयोजकैर्निरयदेवमवैः नमं मनुष्यादिमवानां संवेध-
निष्पन्ना सा पर्याप्तकायस्थितिरतिवहुदीर्घतरा ततस्तदधीनमायुपो जघन्यस्थितिवन्धान्तरमपि नपुं-
सकवेदमार्गणायामुक्तप्रकृतान्तरापेक्षयाऽपि दीर्घमनुपदमेव वक्ष्यते ग्रन्थकृतेत्यलं विस्तरेण ।

कतिपयमार्गणास्वतिदेशद्वारेणाह—“दुअण्णाणे”त्यादि, मत्त्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयमा-ऽचक्षु-
दर्शनमव्या-ऽमव्य-मिथ्यात्वा-ऽऽहारिरूपास्वष्टमार्गणासु प्रत्येकम् “ओधव्व” ति प्रकृतान्तर-
मोववदनन्तरं कालद्वारेऽभिहितपर्याप्तसकायकायस्थितितोऽभ्यधिकं भवतीत्यर्थः । इदमप्यनन्त-
रोक्तनित्यैव विभावनीयमिति ॥२४७-२४८॥ अथ शेषमार्गणासु प्रकृतान्तरं दर्शयन्नाह

सेसासूं देसूणासगसगकायठिई भवे जेडा ।

(प्रे०) “सेसासुं देसूणा” इत्यादि, ‘सव्वेसु खलु णारग’ (गाया-२४२) इत्यादिना-
ऽभिहिताः निषिद्धप्रकृतान्तराः पण्णवतिमार्गणास्तथा ‘परम तिरियेगिदिथे’ (२४६) इत्यादिनाऽभिहित-
प्रकृतान्तराश्चतुस्त्रिंशन्मार्गणा विहाय शेषास्वपर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियादित्रयस्त्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकं
“देसूणासगसगकायठिई भवे जेडा” ति ‘देशोना’-अन्तर्मुहूर्तादिलिखणेनैकदेशेनोना-ऽपर्याप्त-
पञ्चेन्द्रियतिर्यगादितत्तन्मार्गणानां स्वीया स्वीयोत्कृष्टा कायस्थितिर्भवेत्, आयुपो जघन्यस्थिति-
वन्धस्योत्कृष्टमन्तरमिति गम्यत इति । सुगमम् । भावानां तु प्रागुक्तदिशा स्वयमेव कर्तव्या, केवलं
शेषमार्गणा नामत इमाः—विंशतिरपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगाद्यपर्याप्तमार्गणास्थानानि, द्वीन्द्रिय-
त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रिय-न्यत्रसकायरूपाः पञ्चौधमार्गणाः, औदारिकमिश्रकाययोगः, मति-
श्रुता-ऽवधिज्ञानानि, अवधिदर्शनं, सम्यक्त्वौघ-वेदकसम्यक्त्वमार्गणेऽसंज्ञिमार्गणा चेति ॥

तदेवमभिहितमायुपो जघन्यस्थितेर्द्विविधमपि बन्धान्तरं मार्गणास्थानेषु । साम्प्रतमजघन्य-
स्थितेस्तन्मार्गणास्थानेषु दिदर्शयिषुर्लाघवार्थमतिदेशेनाह

सव्वासु अहरसाएऽणुकोसठिइव्व णायव्वं ॥२४९॥

(प्रे०) “सव्वासु अहरसाए” इत्यादि, निरयगत्योधादिसर्वमार्गणासु प्रत्येकम्
“अहस्साए” ति ‘अहस्वायाः’ प्रकृतस्यायुपोऽजघन्यायाः स्थितेः “णुक्कोसठिइव्व णायव्वं”
ति जघन्यादिभेदमिन्नं बन्धान्तरमनुत्कृष्टस्थितिवज्ज्ञातव्यम् . प्राक्

उत्कृष्टस्थितिवन्धस्य								अनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य		
शोधवद्—अन्तर्मुहूर्तम् (गाथा-२०५)								नास्ति	अन्तर्मु०	शोधवत् समय
जयन्त्यत	अन्तरमेव नास्ति	पूर्वकोटि-पृथक्त्वम्	असंख्येय-लोक० (क्षेत्रत)	अङ्गलाऽसं-ख्यभाग (क्षेत्रत)	शोधवद् असंख्येयपु-द्गलपरावर्त०	सागरोपमं	मार्गणा-नामुत्कृष्ट-कायस्थि०	नास्ति	अन्तर्मु-हूर्तम्	अन्तर्मु-हूर्तम्
गति०		अपयपितवर्ज-पञ्चेन्द्रिय-तियमनुष्य-भेदा० ६				देवीय	शेष० ४०			सर्व० ४७
उन्निद्र०			एकेन्द्रियौव १	सूक्ष्मैकेन्द्र-यौव० १			शेष० १७			सर्व० १६
काय०			नस्पत्यान्त-रञ्जोन्मदेद-साधारण-वौघ० ६	सूक्ष्मप्रायव्या-दिमूक्ष्मसाधा-रणावनस्पत्या-न्तपञ्चौव० ५			शेष० ३१			सर्व० ४२
यो०	सर्व १८							कार्मण्य० १		शेष० १७
वेद०	अवेद० १						शेष० ३	अवेद० १		शेष० ३
कपाय०	सर्व० ४									सर्व० ४
ज्ञान०	मत्यादि ४				मत्यज्ञान० श्रुताज्ञान० ८		विभङ्ग० १	मन पर्यव० १		शेष० ६
सम०	नमयम-वर्ज० ६				असंयम० १		सामा छेद-गिरि सूक्ष्म-देश० ५	सयमौघ० १	असंय० १	
दर्शन०	प्रववि० १				अचक्षु० १		चक्षु० १			सर्व० ३
लेख्या०						शुक्ल०	शेष० ५			सर्व० ६
भञ्ज०					सर्व० २					सर्व० २
सम्य-क्त्व०	नम्यक्त्वो-व क्षायोप-श्रोप सासा-मिश्र० ५				मिथ्यात्व० १		क्षायिक० १	क्षायोप० सासादन० मिश्र० ३		शेष० ४
सङ्गी०							सर्व० २			सर्व० २
आहा०	अनाहा० १						आहा० १	अनाहा० १		आहा० १
समस्ता -	४०	६	७	६	७	२	१०२	१०	३	१५७
गाथा - २०४-५		२०५	२०६	२०६	२०७	२०५	२०७	२०८-९	२१०	२१०

आयुःकर्मण उत्कृष्टस्थितिवन्धस्यैकजीवाश्रिता-अन्तरप्रदर्शकं यन्त्रकम्

उत्कृष्टत - असंख्येयपुद्गल- परावर्तनं		एकजीवाश्रया देशोना स्वीयस्वीयोत्कृष्टकायस्थिति					अन्तरमेव	
शोधवत्-समयोनदश- जघन्यत सहस्रधर्माभ्य- धिकपूर्वकोटि०		समयोनदशसहस्र- धर्माभ्यधिकपूर्व- कोटि०	समयोनस्वीय- स्वीयोत्कृष्टभव- स्थिति ,	समयोन- अन्तर्मुहूर्त	माधिक पल्योपमम् ,	नास्ति		
गति०			अपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय- तिर्यग्अपर्याप्त- मनुष्य० २				शेष०	४५
इन्द्रिय०		पञ्चेन्द्रियौघ-तत्प- र्याप्तभेदो, २	सर्वकेन्द्रिय० सर्व- विकलेन्द्रिय० अप- र्याप्तपञ्चेन्द्रि० १७					
काय०		त्रयीव-तत्पर्याप्त- भेदो, २	पृथिव्यप्तेजोवायु- वनस्पतिकायसत्क- सर्वभेदा, अपर्याप्त- त्रयसंख्य, ४०					
योग०				ओदारिक मिश्र० १			शेष०	१५
वेद०		स्त्री-पु-नपु सक० ३						
कपाय०							सर्व०	४
ज्ञान०	मत्तजान-श्रुतज्ञाने, २				मति-श्रुता-ऽवधि- ज्ञानानि, ३	मन पर्यवज्ञान० विभक्त० २		
संयम०	अमयम १					शेष० ५		
दर्शन०	अचक्षु० १	चक्षु० १			अवधि० १			
लेखा०						सर्व० ६		
भोग्य०	भोग्या-ऽभोग्या, २							
सम्यक्त्व०	मिथ्यात्वम्, १				सम्यक्स्वीय० क्षायोपशमिक० २	क्षायिक० सास्वादन० २		
संज्ञी०		संज्ञी, १				असंज्ञी० १		
आहार०		आहारक० १						
सर्वमार्गणाः-	७	१०	५६	१	६	८०		
गाथाङ्का	२१३-१४-१७	२१३ २१४-२१७	२१५-२१७	२१६-१७	२१६-२१७	२११-२१२		

आयुःकर्मणोऽनुत्कृष्ट स्थितिबन्धस्यैकजीवाश्रयान्तरप्रदर्शकं यन्त्रकम्

जघन्यतः--अन्तर्मुहूर्तं	अन्तर्मुहूर्तं	अन्तर्मुहूर्तं	अन्तर्मुहूर्तं	अन्तर्मुहूर्तं	अन्तर्मुहूर्तं	अन्तर्मुहूर्तं	नास्ति	अन्तर्मुहूर्तं	अन्तर्मुहूर्तं
उत्कृ- देशोना	२९ वर्षसह-	७ वर्षसहस्रा	अन्तर्मुहूर्तं	अन्तर्मुहूर्तं	अन्तर्मुहूर्तं	अन्तर्मुहूर्तं	अन्तर्मुहूर्तं	अन्तर्मुहूर्तं	अन्तर्मुहूर्तं
हटत -- षणमासा	साणि साधि	णि साधि-	काणि	काणि	काणि	काणि	काणि	काणि	काणि
	काणि	काणि	काणि	काणि	काणि	काणि	काणि	काणि	काणि
गति०	सर्वनरकदेव०	३८							
इन्द्रिय०									
काय०									
योग०		कायोष० १	श्रीदारिक० १	मिश्रौदारिक					
वेद०					स्वीवेद० १				
कषाय०									
ज्ञान०									
सयम०									
दर्शन०									
लेदया०	सर्व० ६								
भव्य०									
सम्यक्त्व									
सङ्गी०									
आधारी०									
सर्वमार्गणा -- ४४	१	१	१	१	१	१	१	१	१
गाथाङ्का -- २१६	२२१	२२१	२२१	२२२	२२२	२२२	२२२	२२२	२२२

* केचित्तु--देशोपणमासा इति । ** सर्वमार्गणानामुत्कृष्टादिकायस्थितिप्रदर्शकयन्त्रं तु १६४ तमे पृष्ठे विलिखित इति ।

जघन्यस्थितिवन्धस्यान्तरम्

जघन्या त म

उत्कृष्टान्तरम्

	शोधवत् समयोत्तुल्लङ्घनम्	सादिक- पन्थोऽन्तः	अन्तर- न भवति	पल्योत्तमा- ऽऽसङ्गप्रभातः	देहोना स्वीयस्वी- योत्कृष्टकायस्थिति	पूर्वकोटि- स्थित्यन्तः	सागरो- पमगत- पृथक्त्व	प्रोद्यत् मात्रिक- २०० न
गतिः	तिर्यगोच्च तिर्यक- ञ्चेन्द्रियोच्च तदपरा मनुष्योच्च तदपर्याप्तः		शेषः १०	तिर्यगात्योच्च १	अपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय- तिर्यगपर्याप्तमनुष्यो २	पञ्चेन्द्रिय- तिर्यग- मनुष्योच्च- भेदो २		
इन्द्रियः	श्रोत्र-वादरोच-नदप- र्याप्त-मूढमोच-नदप- र्याप्तकेन्द्रियभेदा, श्रोत्र-अपर्याप्तद्वि-त्रि- चतु-पञ्चेन्द्रिय- भेदाश्च १३		शेषः ६	श्रोत्र-वादरोच- मूढमोचभेदादे- केन्द्रियभेदत्रयम्, ३	श्रोत्र-अपर्याप्तद्वि-त्रि- चतु-पञ्चेन्द्रियभेदा, अपर्याप्तमूढमवादर- केन्द्रियभेदो च १०			
कायः	श्रोत्र-वादरोच-नदप- र्याप्त-मूढमोच-नदप- र्याप्तभेदमित्तपृथिव्य- जोवायुमावाग- गन्धभेद वनौय प्रत्ये- कवनौयाऽपर्याप्तौ त्र- मौवा-अपर्याप्तौ च ३०		शेषः १२	श्रोत्र-मूढमोच- वादरोचभेदमित्त- पृथिव्यप्तेजोवायु- मावागगन्धभेदा वनौय प्रत्येक- वनौयश्च १७	त्रिमोचतदपर्याप्तः अपर्याप्तमूढमवादर- पृथिव्यप्तेजोवायुमा वागगन्धभेदा, अप- र्याप्तप्रत्येकवनश्च १३			
योगः	कायोच्च श्रोत्रारि- मिधश्च ०		शेषः १४	कायरोचोच्च १	श्रोत्रारि- मिधश्च १			
वेदः	नपुंसकः १		शेषः २				नपुंस- १	
कपायः			सर्वः ४					
ज्ञानः	मत्पज्ञाऽनुज्ञाऽन्तः २	मत्पज्ञादि ३	मन पर्यव- विमञ्ज ०		मत्पज्ञादिज्ञानत्रिक ३		मत्पज्ञा अज्ञाता २	
समयः	असमयः - १		शेषः ५				असमय १	
दर्शनः	अचक्षुः १	अवविः १	चक्षुः १		अवविः १		अचक्षुः १	
लेखाः			सर्वः ६					
भोग्यः	सर्वः ०						भवः २	
सम्यक्त्वः	मिथ्यात्वः १	सम्यक्त्वो- जायोप २	शेषः ०		सम्यक्त्वोच्चः धायोपशमिकः २		मित्यात्वः १	
सजीः	सजी, असजी ० २		असजी १		सजी १			
आहारी	आहारी १						आहारी १	
सर्वमार्गणा -	६१	६	६६	२३	३३	२	१	८
गायिका -	२४५	०४५	२८८	२४६-२४७	२४६	२४७	२४८	२४८

अजघन्यस्थितिचन्द्रमैकजीवाश्रयान्ताप्रदर्शकयन्त्रम् (गाथा-२४९)

अन्तरम्	६९ मार्गणासु		जोषासु १०१ मार्गणासु जघन्यमन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्ट तु-			
	अन्तरं न भवति	असंख्यलोका	पूर्वकोटिपृथ- क्त्वंम्	अङ्गुलाऽसंख्य- भाग	देशो नोत्कृष्ट- कायस्थिति	
राति०	निरयो० प्रथमा च० सर्वमनुप्यमेद० द्वयो० भवन० व्यन्तरदेवमेद०	६	तिर्यग्गत्योघ० १ तिरश्ची० ३	पञ्चेन्द्रियतिर्य- गोघ० नत्पयाप्त०	शेष० ३४ ▲	
इन्द्रिय०	पञ्चेन्द्रियोघ० तत्पयाप्त०	२	एकेन्द्रियोघ १	सूक्ष्मेकेन्द्रियोघ १	शेष० १५ +	
काय०	अनकायोघ० तत्पयाप्त०	२	पृथिव्यप्तेजोवा- युवनस्पत्योघ० साधारणवनोघ ६	सूक्ष्मपृथिव्यप्ते- जोवायुसाधारण- वनोघमेदा. ५	शेष २६ .:	
योग०	सर्ग०	१८				
वेद०	सर्ग०	४				
कपाय०	सर्ग०	४				
ज्ञान०	मन्त्रादिज्ञानचतुष्क० विभक्त०	५	मत्पज्ञान० ध्रुता- ज्ञान० ०			
सयम०	संयमोघ० सामायिक० छेद० △ परिहारविशुद्धिक० नूतन० दे० ०६		अनयम० १			
दर्शन०	सर्ग०	३				
लेख्या०	सर्ग०	६				
भव्य०	भव्य०	१	अभव्य० १			
सम्य- क्त्व०	सम्यक्त्वो० क्षायिक० औपशमिक० △ क्षायोपशमिक० सामदन० मित्र०	६	मिव्यात्व० १			
सत्री०	सत्री०	१	असत्री० १			
वाहारी०	सर्ग०	२				
सर्वमार्गणा -	६६	१४	३	६	७८	
गाथाङ्का -	२२६ २३२	२३४	२३५	२३५	२३५	

△ परिहारविशुद्धिकसयम-क्षायोपशमिकसम्यक्त्वमार्गायोर्मतान्तरण जघन्यमन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्ट स्वदेशो नोत्कृष्ट-
कायस्थितिः । (गाथा-२३२-२३३)

★ द्वितीयपृथिव्याद्या. ६ निरयमेदा, ज्योतिष्काद्या २७ देवमेदा, अपयाप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्-१, = ३४ ।

+ वादरीधत्तत्पयाप्ता-अपयाप्ता-सूक्ष्मपयाप्ता-अपयाप्ता-केन्द्रियमेदा ५, सर्वाविकलेन्द्रियमेदा ६, अपयाप्तापञ्चेन्द्रियमेदा = १५ ।

.. वादरीधत्तत्पयाप्ता-अपयाप्ता-सूक्ष्मपयाप्ता-अपयाप्ता-मेदमित्रपृथिव्यप्तेजोवायुसाधारणवनमेदा.-२५, सर्वाविकलेन्द्रियमेदा-३, अपयाप्तासमेद.-१=२६ ।

उत्कृष्टम्	श्रोधवदन्तमुहूर्तम् (मार्गणा - १३८)		शेषासु अन्तरमेव नास्ति
जघन्यम्-	श्रोधवत् समय	अन्तमुहूर्तम्	"
गति०	द्वितीयपृथिव्यादिसप्तपृथिव्यन्ता ६ निरयभेदा, ज्योति- षादिसर्वायसिद्धविमानान्ता २७ देवभेदा, ५ सर्वतिर्यग्भेदाश्च ३८	मनुष्योप० तत्पर्याप्ता० मानुषी० ३	निरयोप-प्रयमनिरया-श- र्याप्तमनुष्य-देवोप-भवत- पति-व्यन्त-देवभेदाश्च ६
इन्द्रिय०	मव० १६		
काय०	मव० ४२		
श्रोत०	काययोगोव० वैक्रिय० आहारक० + मिश्रयोगत्रयम् ६		सर्वमनोवत्तोमेद० श्रीदा- रिका० कार्मण्य० १०
वेद०		अवेद० १	वेदत्रयी० ३
कृपाय०			सर्व० ★ ४
ज्ञान०	मनि-श्रुता-श्रवणज्ञानानि, मत्यज्ञान-श्रुतज्ञाने च ४	मन पर्यव० १	विभ ज्ञान० १
सयम०	अनयम० परिहार० २	मयमोघ० १	सामायिक० छेद० नृक्षमम्य० देश० ८
दर्शित०	चक्षु० अचक्षु० अवर्षि० ३		
भेदया०	सर्व० ६		
भेदय०	मव० अमव्य० २		
सम्यक्त्व०	सम्यक्त्वोप० क्षायिक० शोषणमिक० क्षायोपशमिक० सासदन० मित्यात्व० ६		
संज्ञी०	मजी० असंज्ञी० २		सम्यग्मित्यात्व० १
आहारी०	आहारी० १		अनाहारी० १
सर्वमार्गणा -	१३२	६	३२
गाथाङ्का -	२३८	२४०	२३६-३७-३८

न मिश्रयोगत्रये सासदनमार्गणाया च मतान्तरेऽन्तरमेव न भवति (गाथा-२३६) ।

★ अपवादः—लोभमार्गणाया मोहनीयस्य जघन्य समय, उत्कृष्टमन्तमुहूर्तम् (गाथा-२३८) ।

पश्चात्त्रिगुहिकसयमन्ते जौलेया- पञ्चलेया-क्षायोपशमिकसम्यक्त्वमार्गणानामुपतान्तरे प्रस्तुतान्तर जघन्यतोऽप्यन्त-
मुहूर्तम् (गाथा-२४०) ।

‘पणमणवयेसु विज्वे आहामदुगे कसायचउगे य । सासाणे आउस्स उ अगुरुठिईएऽतरं णत्थि ॥२१८॥
 सेसासु मुहुत्तंतो लहु गुरुं होठ उणछम्मासा । सव्वणिरयदेवेसुं पसत्थअपसत्थलेसासु ॥२१९॥’
 सव्वेसु तिरिय-मणुस-एगिन्दिय-विगल-पंचकायेसुं । असमत्तपणिदि-तसेसु साहिया भवठिई जेह्वा ॥२२०॥
 कायम्मि भूमवठिई देसूणतिमागसंजुया जेह्वा । उरलेऽवमहियाणि भवे सत्तसहस्साणि वासाणि ॥२२१॥
 ओरालिय मीसन्मि उ भिन्नमुहुत्त हवेज्ज इत्थीए । जाणेयव्व पचावण्णा पल्लिओवमाऽवमहिया ॥२२२॥
 मणणाण-सयमेसु समउअ छेअ-परिहार-देसेसु । देसूणो पुव्वाण कोडितिमागो मुणेयव्व ॥२२३॥
 विम्मगे देनूणा जेह्वा कायट्ठिई मुणेयव्वं । देनूणा छम्मासा हवठ ति मणन्ति अण्णे उ ॥२२४॥
 पुव्वाणगा कोडी अवमहिया होअए असण्णिम्मि । सेसासु णायव्व तेत्तीसा सागराऽवमहिया ॥२२५॥
 इति गाथाऽष्टकेनामिहिताऽऽयुरनुत्कृष्टस्थितिवन्धसत्कान्तरवत् प्रकृतान्तरं पञ्चमनोयोगमेदाद्यष्टादश-
 मार्गणासु नास्ति । शेषनिरयगत्योवादिपञ्चचत्वारिंशदस्यधिकशतमार्गणासु तु जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्,
 उत्कृष्टतस्तु निरयगत्योवादिचतुश्चत्वारिंशन्मार्गणासु देशोनपण्मासाः । तिर्यग्गत्योवादिपट्पट्टिमार्ग-
 णासु प्रत्येकं साविका भवस्थितिः । काययोगमार्गणायां साधिकान्येकोनत्रिंशद्वर्षसहस्राणि । औदारिक-
 काययोगमार्गणायां साधिकानि सप्तवर्षसहस्राणि । औदारिकमिश्रकाययोगमार्गणायामन्तर्मुहूर्तम् ।
 स्त्रीवेदमार्गणायां साविकानि पञ्चपञ्चाशत्पल्योपमानि । मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदो-
 पस्थापन-परिहोरत्रिशुद्धिक-देशसंयममार्गणासु प्रत्येकं देशोनः पूर्वकोटीतृतीयभागः । विभज्ज्ञानमार्ग-
 णायां किञ्चिदुनपूर्वकोटीतृतीयभागद्वयोना स्त्रीयोत्कृष्टकायस्थितिः । असंज्ञिमार्गणायां साधिका पूर्व-
 कोटिः । उक्तशेषासु पञ्चेन्द्रियौष-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियादित्रयोविंशतिमार्गणासु पुनः प्रत्येकं साधिकानि
 त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणायुषोऽजघन्यस्थितेरुत्कृष्टं वन्धान्तरं वोद्धव्यमित्यर्थः । भावनाप्येतासु
 प्रत्येकमनुत्कृष्टस्थितेरवन्धान्तरवदेव कार्येति ।

इदन्तु वोध्यम्—यथा संयमादसंयमे गमनाऽगमनापेक्षया एकस्मिन् भवे नानासंयमा-
 कर्षाः, एवं सम्यक्त्वाद्याकर्षाश्च निर्विवादमभ्युपगम्यन्ते, तथा श्रोपज्ञापनाद्यागमोक्ता आयुर्वन्धा-
 कर्षा आयुर्वन्धात्तदवन्वे गमनाऽगमनापेक्षयाऽभ्युपगम्य एकस्मिन् भव एकद्वयादिवारं यावत्सप्त-
 कृत्व आयुर्वन्धापेक्षयाऽत्र ग्रन्थे एकजीवाश्रयमायुर्वन्धान्तरं प्रतिपादितं भवति । कथं गम्यते ?
 निरयगत्योवाद्येकमविकमार्गणास्थानेष्वप्यनुत्कृष्टादिस्थितेरवन्धान्तरस्य प्रतिपादितत्वात् । अत
 एव तत्र तत्रऽनुत्कृष्टादिस्थितेरवन्धान्तरमेकरिगन् भवे चरमद्विचरमायुर्वन्धाद्वयोर्द्विरायु-
 वन्धापेक्षयाऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणमुपपादितमरगामिः ।

यदि च * ग्रन्थान्तरवचनेनैकस्मिन् भवे सकृदेवायुर्वन्धमभ्युपगम्याऽऽयुर्वन्धाकर्षास्तथा
 नाभ्युपगम्यन्ते, मतान्तरं वाऽभ्युपगम्यते, तदा तु निरयगत्योवादिमार्गणासु यास्वेकमवाधिक-
 कालं जीवो न तिष्ठति, ताम्रुत्कृष्टस्थितिवन्धान्तरप्रतिषेधवदनुत्कृष्टादिस्थितिवन्धान्तरमपि प्रति-
 षेधनीयम् । यत्र पुनरोवादिप्ररूपणायां नानाभवसम्भवस्तत्राऽनुत्कृष्टादिस्थितेरवन्धमन्तर्मुहूर्तप्रमाणं
 वन्धान्तरं भवद्वयेनैव साधनीयम्, न त्वेकेन भवेन । तथाहि—यः कश्चिन्मनुष्यादिजीवोऽसंक्षेप्याद्धाया-

मर्याप्तमनुष्यादिसत्कमायुर्निर्वर्त्य तत्पश्चादप्यर्त्य क्षुल्लकमवप्रमाणवद्धत्वाद्वा भवान्तरे पट्पञ्चाश-
 दम्यधिकशतद्वयावशिष्टस्थितिकतयोत्पद्ये तत्र वेद्यमानायुस्तृतीयमागारूपायामवावायामायुर्वन्धं प्रारभते,
 तस्य तथाविधायुर्वन्धकरय तथाविधायुर्वन्धद्वयस्य किञ्चिदम्यविकक्षुल्लकमवतृतीयमागद्वयप्रमाण-
 मन्तरमायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्जवन्धं वन्धान्तरं लभ्यते, जघन्यावावायाः क्षुल्लकमवतृतीयमागद्वयस्य च
 तादृशायुर्वन्धद्वयान्तराले पतितत्वात् । एतदेवैवतस्तिर्यग्गत्योवादिमार्गणामु चाऽऽयुषोऽनुत्कृष्टस्थिते-
 र्जघन्यं वन्धान्तरं शेषम् । अनुत्कृष्टस्थितिवन्धोत्कृष्टान्तरमप्योवतस्तिर्यग्गत्योवादिमार्गणास्वेव
 च प्रथमत उत्कृष्टावावायां पश्चाच्चनन्तरे सम्भवत्पूर्वकोऽन्यधुत्कृष्टस्थितिकमवे जघन्यावावायामायु-
 र्वन्धापेक्षया लभ्येतेत्येवं प्रतिमार्गणं ययासम्भवं न्ययमेवोद्यम् । एवमेवाऽजघन्य-जघन्यस्थिति-
 वन्धान्तरमप्युपपादनीयम् । एवमेवाग्रे भूयस्काराधिकारादावप्येकजीवाश्रयान्तरे ययासम्भवं विशेषः
 स्वयमभ्युदयः । न चैकस्मिन् भवे वेद्यमानायुस्तृतीयमागाद्यवशेष आयुर्वन्धावायां सकृदायुर्वन्धतां
 तदानीमेव नानाऽऽकर्षानभ्युपगम्य तदपेक्षयाऽऽयुषः सम्भवदुत्कृष्टादिस्थितिवन्धान्तरस्य प्रतिपादन-
 मेव सार्थीयस्, तथाऽभ्युपगम आगमोक्ताऽऽयुर्वन्धाकर्षा एकस्मिन् भवे सकृदेवायुर्वन्ध इत्यस्य
 वचनद्वयस्योपपत्तेरिति वाच्यम् । तथा सति वेद्यमानायुपस्तृतीयनवमादिमागाद्यवशेषादन्तर्मुहूर्त-
 मध्ये द्वितीयाद्याकर्षरूपाणामायुर्वन्धानां वेद्यमानायुषोऽवशेषतृतीयनवमादिमागादन्यत्राऽन्तर्मुहूर्त-
 द्वयन्तर्मुहूर्ताद्योनतृतीयमागाद्यवशेषे पुनः पुनः प्रारम्भस्याऽऽवश्यकतया 'तृतीयनवममागाद्यवशेषे
 स्वीयवेद्यमानायुषि जीवः पारमविकायुर्वन्धं प्रारभते, नान्यथा,' इत्यर्थकसिद्धान्तो विरुध्येत ।
 इत्येवं यथामति विवृतमायुर्वन्धान्तरम्, तत्त्वं पुनः सर्वविदवेद्यमिति नात्रैकस्मिन्नपि पक्षेऽस्मा-
 कमाग्रह इति ॥२४९॥

तदेवमभिहितमायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्द्विविधं वन्धान्तरमतिदेशद्वारेण सर्वमार्गणामु । तस्मिन्-
 श्चाभिहिते गतं पञ्चममेकजीवाश्रितमन्तरद्वारम् ॥

॥ इति श्रीवन्धविवाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे द्वितीयाधिकारे पञ्चममन्तरद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथ षष्ठं संनिकर्षद्वारम् ॥

अथ क्रमप्राप्तं संनिकर्षद्वारम् । तत्र चोत्कृष्ट-जवन्यस्थितिवन्धभेदाद् द्विविधः संनिकर्षः प्रति-
पादनीयः, तत्रादावुत्कृष्टस्थितिवन्धसंनिकर्षं प्रतिपिपादयिपुरोधतः प्ररूपयन्नाह

पढमस्सुकोसठिइं बंधंतो बंधगो चिअ हवेज्जा ।

छण्हं उकोसाए वाऽणुक्कोसाअ व ठिईए ॥२५०॥

(प्रे०) “पढमस्से”त्यादि, इह हि संनिकर्षः-सम्बन्धः स च मूलप्रकृतिसत्कोत्कृष्टा-
दिस्थितिवन्धानां समकाले जायमानानां रस्परं गृह्यते, तेषामेव प्रस्तुतत्वात् । इदमुक्तं भवति-
यदा हि ज्ञानावरणीयादिविश्रितप्रकृतेर्विश्रितो य उत्कृष्टादिस्थितिवन्धः प्रवर्तते, तेन सह भावी,
अर्थात् तदानीमेव जायमानो यस्तदन्यप्रकृतीनामुत्कृष्टादिस्थितेर्वन्धः, सोऽत्र प्ररूपणीयः, संनि-
कृष्टानां-समकालादौ वर्तमानत्वाज्जायमानत्वाद्वा परस्परं सम्बन्धितानामर्थानां तेनरूपेण प्ररू-
पणायाः संनिकर्षप्ररूपणाशब्दनिर्वचनात् । तत्र “पढमस्स” ति निरुक्तयुक्त्या * व्युत्पन्नक्रमेण
‘प्रथमस्य’ ज्ञानावरणीयकर्मण ‘उत्कृष्टां’ त्रिंशत्कोटिकोटिसागरोपमप्रमाणां स्थितिं वध्नन् यः
कश्चिज्जीवः सः “बंधगो चिअ हवेज्जा” ति बन्धक एव भवति । कस्या इत्याह-“छण्हं”
मित्यादि, ज्ञानावरणमायुश्च विहाय शेषाणां दर्शनावरणीयादीनां षण्णां कर्मणामुत्कृष्टाया वाऽनुत्कृ-
ष्टाया वा स्थितेरित्यर्थः ॥२५०॥ तदेवं ज्ञानावरणस्योत्कृष्टस्थितिवन्धकाले दर्शनावरणीयादीनां
षण्णां कर्मणामनुत्कृष्टा स्थितिरपि वध्यत इति विकल्पिते सति साऽनुत्कृष्टा स्थितिः किं सम-
योनोत्कृष्टा द्विसमयोनोत्कृष्टा वा, कियत्प्रमाणा वध्यते ? इत्यत्राह

सा य अणुक्कोसठिई उक्कोसाउ समयाइणा हीणा ।

जाव असंखंसेणं हीणा पलिओवमरस भवे ॥२५१॥

(प्रे०) साय अणुक्कोसठिई” त्यादि, सा च ज्ञानावरणस्योत्कृष्टस्थितिवन्धकाले तत्स्वा-
मिना निर्वर्त्यमाना दर्शनावरणीयादीनां प्रत्येकमनुत्कृष्टा स्थितिः “उक्कोसाउ” ति “ठिइंबंधो
उक्कोसो पढम-दुडव-तइव-अट्टमाण भवे । सागरकोडाकोडी” । (गा०-३७) इत्यादिना प्रागुक्तत्रिंशत्को-
टिकोट्यादिप्रमाणदर्शनावरणीयादिसत्कौवोत्कृष्टस्थितेः, दर्शनावरणादिसत्कमौविकमुत्कृष्टस्थितिवन्ध-
प्रमाणमपेक्ष्येत्यर्थः । समयादिना हीना यावत्पल्योपमस्यासंख्यांशेन हीना भवेत् । इदमुक्तं
भवति-यदा ज्ञानावरणीयस्योत्कृष्टस्थितिर्वध्यते, तदा दर्शनावरणीयादीनां षण्णां कर्मणां नियमतो
बन्धो भवति, स्थितिस्तु तदानीमुत्कृष्टा त्रिंशत्कोटीकोट्यादिप्रमाणा वध्यते, अनुत्कृष्टा वा दर्शनावर-
णीयस्य समयोनास्त्रिंशत्कोटीकोट्यः, द्विसमयोनास्त्रिंशत्कोटीकोट्यः, त्रिसमयोनास्त्रिंशत्कोटीको-
ट्यः, एवं यावत्पल्योपमस्यासंख्याततमेन भागेनोनास्त्रिंशत्कोटीकोट्योऽपि वध्यते, न पुनस्ततो-

ॐ द्वितीयाधिकारे प्रथमद्वारे सप्तत्रिंशत्तमगाथावृत्तौ दर्शितयुक्त्येत्यर्थः ।

ऽप्युता । इत्थमेव वेदनीयकर्मणोऽन्तरायकर्मणोऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धविषयेऽपि द्रष्टव्यम्, मोहनीयस्य त्वनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्तदीयौविकसप्ततिकोटीकोटीप्रमाणोत्कृष्टस्थितिवन्धमपेक्ष्य समयादिना हीनो यावत्पल्योपमस्यासंख्यभागेन हीनसप्ततिकोटीकोटीप्रमाणो जायत इति द्रष्टव्यम् । एवमेव नामगोत्रयोरपि स्वकीयौधिकोत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणमपेक्ष्यामिधातव्यमिति ॥२५१॥ तदेवं ज्ञानावरणीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धे जायमाने नियमेन वध्यमानानां दर्शनावरणादीनां पण्णां स्थितिवन्धविषयकविकल्पान् प्रतिपाद्य सम्प्रत्युक्तशेषस्यायुःकर्मणस्तान् दर्शयन्नाह

आउरस बन्धगो वा अवन्धगो वाऽत्थि गुरुठिईए च्च ।

भयणिज्जा उणऽवाहा होज्जेवं छण्ह कम्माणं ॥२५२॥

(प्रे०) “आउरस” इत्यादि, ज्ञानावरणस्योत्कृष्टां स्थितिं बध्नन्तसौ पुनरायुःकर्मणो बन्धको वाऽवन्धको वा भवति, पारमत्रिकायुषो वेद्यमानायुस्त्रिभागाद्यवशे नियतकाल एव बन्धसम्भवात् । यदा च ज्ञानावरणस्योत्कृष्टस्थितिवन्धकालेऽसावायुषो बन्धकस्तदा “गुरुठिईए च्च” ति निपेकमात्रमधिकृत्यावाधानिरपेक्षा याऽऽयुषो ‘गुरुः’-उत्कृष्टा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणा स्थितिस्तस्याः “च्च” ति एव बन्धको भवित्यर्थः । इत्येवमवधारणादनुत्कृष्टायाः समयादिहीनत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणाया अनुभवयोग्यस्थितेर्वन्धको नैव भवतीति भावः । अवावायुतनिपेकरूपायाः कर्मरूपतावस्थानलक्षणायास्तु तस्या अनुत्कृष्टस्थितेरपि बन्धको भवतीत्येतद्दर्शयितुं काम आह—“भयणिज्जा उणऽवाहा” ति तस्या उत्कृष्टस्थितेरवाधा पुनर्भजनीया-भाज्या, निपेकमात्रमधिकृत्य बन्धप्रायोग्याया आयुषो वध्यमानानुभवयोग्योत्कृष्टस्थितेरवाधा पुनरुत्कृष्टाऽनुत्कृष्टा वा स्यादित्यर्थः । अयम्भावः-पूर्वकोटीवर्षायुपञ्चरमे तृतीये भागे वेदयितुं प्रारब्धे कथिज्जीवो ज्ञानावरणीयस्योत्कृष्टां स्थितिं बध्नन् दर्शनावरणीयादीनामुत्कृष्टामनुत्कृष्टां वा स्थितिं निर्वर्तयति, स च तदानीमेवाऽऽयुषो बन्धं निर्वर्तयति चेत्तदा सप्तमनरकसत्कत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणोत्कृष्टस्थितिकायुष एव, न तु समयादिहीनस्थितिकस्य, अस्य ह्यायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धे प्रारब्धे प्रथमसमय उत्कृष्टाऽवाधा भवति, प्रारम्भद्वितीयममयात्पुनस्तस्योत्कृष्टनिपेकस्याप्यायुषः स्थितिवन्धेऽवाधा समयादिना हीना हीनतराद्याऽनुत्कृष्टा भवति, इत्येवं वेद्यमानायुषो नवमादि भागेष्ववशेषेषु ज्ञानावरणीयस्योत्कृष्टां स्थितिवन्धन्तो येऽप्येकानां मूलप्रकृतीनां बन्धकास्तेषामप्यायुषो निपेकस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाण उत्कृष्ट एव द्रष्टव्यः, अवाधापुनरनुत्कृष्टावेति । तदेवं ज्ञानावरणस्योत्कृष्टस्थितिवन्धकाले शेषसप्तकर्मणां जायमानं स्थितिवन्धं प्रदर्श्य सम्प्रति दर्शनावरणीयादीनां पण्णां प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धकाले तदन्यप्रकृतीनां जायमानस्थितिवन्धं प्ररूपयितुं कामोऽतिदिशन्नाह—“होज्जेवं छण्ह कम्माणं” ति एवंशब्दस्य सादृश्यार्थकतया यथा ज्ञानावरणस्योत्कृष्टस्थितिं बध्नन् जीवः शेषाणां दर्शनावरणादीनां पण्णां नियमेनायुषश्च भजनया ययोक्तप्रमाणोत्कृष्टादि-

स्थितेर्वन्धको वाऽवन्धको वा भवति, तथैव “अपेह कम्मणा” ति ज्ञानावरणीयायुर्वर्जानां षण्णां दर्शनावरणीयादिकर्मणां प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिं वन्धन् जीवोऽपि शेषाणां ज्ञानावरणीयादीनां षण्णामायुषश्च यथोक्तप्रमाणोत्कृष्टादिस्थितेर्वन्धकोऽवन्धको वा भवतीति भावः । विशेषतस्तु प्रतिकर्म स्वयमेव योजनीयमिति ॥२५२॥

सम्प्रत्यायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धे शेषकर्मणां स्थितिवन्धसन्निकर्षमाह

आउस्सुकोसठिइं वंधंतो वंधगो च होएज्जा ।

उक्कोसाअ ठिईएऽणुक्कोसाअ व सत्तण्हं॥२५३॥

(प्रे०) “आउस्सुकोसठिइ”मित्यादि, आयुष उत्कृष्टां स्थितिं वधन् जीवस्तु “बंधगो च होएज्जा” ति अस्य ‘सत्तण्ह’ इति परेणान्वयस्ततः शेषसप्तकर्मणां वन्धक एव भवेत्, न पुनरवन्धकः । स्थितेस्तु तेषां शेषसप्तकर्मणामुत्कृष्टाया अनुत्कृष्टाया वा वन्धक एव भवेत्, उत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योरन्यतरस्याः स्थितेर्वन्धको भवतीति भावः; सकपायजीवानां प्रकृतिवन्धभावे स्थितिवन्धस्य नियमतो भावादिति ॥२५३॥ अनन्तरगाथायामायुष उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकः शेषाणामुत्कृष्टामनुत्कृष्टां वा स्थितिं वधन्तीति विकल्पितम्, अतस्तत्रानुत्कृष्टा स्थितिः किमुत्कृष्टापेक्षयाऽसंख्यभागहीना उत संख्येयभागहीनाऽसंख्येयादिवहुभागैर्वा हीना वध्यत इति जिज्ञासायामाह

सा य अणुक्कोसठिईं तिविहा णेया असंखभागूणा ।

संखेज्जभागहीणा तहा य संखेज्जगुणहीणा ॥२५४॥

(प्रे०) “सा य अणुक्कोसठिई”त्यादि, सा चायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धकाले निर्वर्त्यमाना ज्ञानावरणादीनामनुत्कृष्टस्थितिः “तिविहा” “त्रिविधा”-अनुपदं वक्ष्यमाणत्रिस्थानपतिता ज्ञेया । त्रैविध्यमेवाह—“असंखभागे”त्यादिना, स्वीयस्वीयौघोत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षयाऽसंख्येयतमभागेनोना, संख्येयतमभागेन हीना, संख्येयगुणहीना, संख्येयैर्वहुभिर्भागैर्हीना वेत्यर्थः । इयं हि त्रिविधाऽपि स्थितिर्निरयायुर्वधन्तो जीवानपेक्ष्य विज्ञेया, न पुनर्देवायुर्वधन्तां जीवानां विशुद्धाध्यवसायतया ज्ञानावरणादेः संख्येयगुणहीनोत्कृष्टस्थितिवन्धस्यैव भावादिति ॥२५४॥

तदेवमोद्यतोऽष्टानामपि मूलकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धसन्निकर्षमभिधाय सम्प्रति तेषामेवाऽऽदेशतो निरयगत्योधादिमार्गणास्थानेषु तमभिधित्सुराह

एवं सन्वासु णवरि बंधो आउस्स णो विउवमीसे ।

कम्मणनायवेअ-सुहुम-उवसम-मीसेसु णाहारे ॥२५५॥

(प्रे०) “एवं सन्वासु” इत्यादि, एवंशब्दस्य सादृश्यार्थकत्वेन सर्वसु मार्गणासु ज्ञाना-

वरणादिमूलकर्मसत्कोत्कृष्टानुत्कृष्टस्थितिवन्धसंनिकर्षोऽनन्तरोक्तौधिकमंनिकर्षवज्जातव्य इत्यर्थः । अयं ह्यतिदेशः सामान्यतो बहुदेशमादश्यमाश्रित्य वेदितव्यः । कुतः ? अनुपदमेव तत्रातिदिष्टार्थे कतिपयमार्गणास्वप्नवादस्यानानां दर्शनीयत्वात् । अपवादस्थानान्येव दर्शयन्नाह—“पञ्चरि” इत्यादि, तत्राद्यम्—“वन्धो आउस्स णो विउवमोसे” इत्यादि, वैक्रियमिश्र-कर्मणकाययोगाऽपगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयमौ-पशमिकसम्यक्त्व-मिश्रदृष्ट्य-ऽनाहारकरूपासु सप्तमार्गणास्वायुःकर्मणो वन्धो न भवत्यतस्तासु सप्तकर्मणां प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिं वधन् जीव आयुषोऽवन्धक एवेति विशेषतो द्रष्टव्यम्, न पुनरोधवदायुषो वन्धकोऽवन्धको वेत्यादि । तथाऽऽयुष उत्कृष्टस्थितिं वधन् जीवः शेषसप्तकर्मणां वन्धक एवेत्यादि यदोद्योक्तं तदपि न वक्तव्यम्, एतासु मार्गणास्वायुष एवावन्धात् ।

अत्रेदमवधेयम् मार्गणास्यानेष्वोधवत्कृतेऽतिदेशे वचनसाम्यमेव, न पुनः पदार्थसाम्यम्, अत उत्कृष्टस्थितिवन्धस्थाने सर्वत्रौधिकोत्कृष्टस्थितिवन्धो न धर्तव्यः, किन्तु तत्तन्मार्गणापेक्षया यावानुत्कृष्टस्थितिवन्ध उक्तस्तावानेव ग्राह्यः; तदपेक्षया चानुत्कृष्टस्थितिवन्धस्याऽसंख्यभागादिहीनत्वादिकं द्रष्टव्यम् । इत्थं हि वैक्रियमिश्रकाययोगमार्गणायामायुर्वन्धस्य निषेधात् तद्वर्जशेषमोववद् । अर्थात्-प्रथमस्य ज्ञानावरणस्योत्कृष्टां स्थितिं वैक्रियमिश्रकाययोगमार्गणायां वन्धप्रायोग्यामन्तः-कोटीकोटीसागरोपमप्रमाणां वधन् तत्स्वामी दर्शनावरणादीनामायुर्वर्जशेषाणां पण्णां कर्मणामुत्कृष्टाया वाऽनुत्कृष्टाया वा स्थितेर्नियमेन वन्धको भवति । तत्र दर्शनावरणादीनामुत्कृष्टस्थितिः प्रकृतमार्गणापेक्षया याऽन्तःकोटिकोटिसागरोपमप्रमाणा तां वध्नाति, अनुत्कृष्टां त्वन्तःकोटीकोटी-सागरोपमप्रमाणोत्कृष्टस्थित्यपेक्षया समयादिना हीनां यावत्पल्योपमासंख्यभागेन हीनां वध्नाति । यथा ज्ञानावरणोत्कृष्टस्थितिं वधन् शेषकर्मणामुत्कृष्टं स्थितिवन्धं करोति, तथा दर्शनावरणोत्कृष्टस्थितिं वन्धन् ज्ञानावरणादिशेषपट्कर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धं करोति; इत्येवं वेदनीयादिकर्मदाय प्रत्येकं संनिकर्षो द्रष्टव्यः, इत्थमेव शेषासु कर्मणकाययोगादिमार्गणास्वप्नच च मार्गणाप्रायोग्यं तत्तत्कर्मसत्कोत्कृष्टादिस्थितिवन्धमाश्रित्य तत्तन्मार्गणासु भावनीयमिति ॥ २५५ ॥

अथापगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणयोरन्यदृष्ट्यपवादस्थानमाह

पढमस्सुक्कोसठिइ वंधंतोऽवगयवेअसुहुमेसु ।

जेह्माअ वंधगो चिअ सेसाणेमेव सेसाणं ॥२५६॥

(प्रे०) “पढमस्से”त्यादि गतार्थम्, नवरमपगतवेदमार्गणायां सूक्ष्मसम्परायमार्गणायां चोभयत्रोत्कृष्टस्थितिवन्ध उपशमश्रेणौ लभ्यते, स चापगतवेदमार्गणायां वध्यमानानामायुर्वर्जानां प्रतिनियतैरध्यवसायविशेषैरेव भवति । कुतः ? अनिवृत्तिकरणादारभ्योर्ध्वं प्रतिनियतैरध्यवसायविशेषैः प्रतिनियतस्थितिवन्धविशेषाणां निवृत्तेः । अतो यदा एकस्य ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टस्थितिवन्ध-प्रायोग्याध्यवसायो वर्तते, तदा तदन्येषां दर्शनावरणादीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्या ये प्रति-

नियताध्यवसायास्तेषामेव सद्भावः; तथा च सत्येकस्योत्कृष्टस्थितिवन्धे तच्छेषाणामपि कर्मणामुत्कृष्ट एव स्थितिवन्धो जायते, अत उक्तम्—“जेह्वाअ बंधगो चिअ सेसाण”मिति, तत्र चिअशब्दो एवकारार्थकोऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धव्यवच्छेदार्थमुपात्त इति । इत्थमेव सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायामपि द्रष्टव्यम्, नवरं तत्र वक्ष्यमानपट्कर्मविषय एव, न तु मोहनीयविषयेऽपि, ‘एमेव सेसाणे’त्यनेन वक्ष्यमानशेषाणां विवक्षितत्वादिति ॥२५६॥ अथ मार्गणान्तरेष्वप्यवदन्नाह

सत्तण्हुकोसठिइं बंधंतो बंधए ण चेवाउं ।

संवणिरय-सुरि-गिंदिय-विगलिंदिय-पंचकायेसुं ॥२५७॥

असमत्तपणिंदितिरिय-गणुस-पणिंदि-तस-उरलमीसेसुं ।

विउवे आहारदुगे णाणचउग-संयमेसुं च ॥२५८॥

सामाइअ-छेएसुं परिहारविसुद्धि-देस-ओहीसुं ।

णीलाईसुं पंचसु सम्मानस्वइअ-वेअगेसु सासाणे ॥२५९॥ (गोतिः)

(प्रे०) “सत्तण्हुकोसठिइ”मित्यादि, अनुपदम् “संवणिरय” इत्यादिसार्धगाथाद्वयेन वक्ष्यमाणनिरयगत्यादिविंशत्यभ्यधिकशतमार्गणभेदेष्वायुर्वर्जानां सप्तानां कर्मणामुत्कृष्टस्थितिं वचनन् जीवः “बंधए ण चेवाउं” ति आयुःकर्म नैव वक्ष्णीयात् । अयम्भावः—ज्ञानावरणस्योत्कृष्टां स्थितिं वचनन् दर्शनावरणादीनां पण्णां मूलप्रकृतीनामेव वन्वं करोति, न पुनरोधवदायुषोऽपि, अतो ज्ञानावरणस्योत्कृष्टस्थितिवन्धकाले तदन्येषामायुर्वर्जानां पण्णामेवौधवदुत्कृष्टाया वाऽनुत्कृष्टाया वा स्थितेर्वन्धक इति विशेषेण द्रष्टव्यम् । एवं दर्शनावरणस्योत्कृष्टस्थितिं वचनन् ज्ञानावरणादीनामायुर्वर्जानां पण्णामुत्कृष्टाया वाऽनुत्कृष्टाया वा स्थितेर्वन्धको भवतीति विशेषेण द्रष्टव्यम् । एवमेव वेदनीयादीन्यधिकृत्याऽपि विशेषतो द्रष्टव्यम् । आयुष उत्कृष्टस्थितिं वचनन् शेषाणां सप्तानामुत्कृष्टामनुत्कृष्टां वा यादृशीं स्थितिं वचनाति तादृशीं तु ग्रन्थकारः स्वयमेव “एवासुकोसठिइं बंधंतो आउगस्स होएज्जा” इत्यादिनाऽनन्तरं दर्शयिष्यतीत्यत्र न द्रष्टव्यमिति ।

निरयगत्यादिमार्गणभेदानेनाह “संवणिरये”त्यादिनां, तत्राद्यस्य सर्वशब्दस्य प्रत्येकं योजनात् सर्वेषु निरयगतिमार्गणभेदेषु, सर्वेषु सुरगतिभेदेषु, सर्वेष्वेकेन्द्रियभेदेषु, सर्वेषु द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियजातिलक्षणविकलेन्द्रियभेदेषु सर्वेषु पृथिव्यादिवनस्पतिकोषान्तपञ्चकायमार्गणा-सत्कभेदेष्वित्यर्थः । तथा “असमत्ते”त्यादि, अत्राप्यपर्याप्ताऽपरपर्यायस्याऽसमाप्तशब्दस्य त्रसान्तेषु प्रत्येकं योजनादपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदे, अपर्याप्तमनुष्यभेदे, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-भेदे, अपर्याप्तत्रसभेदे चेत्यर्थः । तथौदारिकमिश्रकाययोगे, वैक्रियकाययोगे, आहारका-ऽऽहारक-मिश्रकाययोमयोद्विके, मत्यादिषु चतुर्षु ज्ञानेषु, संयमौघ-सामयिकसंयमयोः, छेदोपस्थापन-

संयमे, परिहारविशुद्धिकसंयम-देशसंयमा-ऽवधिदर्शनमार्गणासु, कृष्णलेश्यावर्जासु नीलादिषु पञ्चसु लेश्यामार्गणासु, सम्यक्त्वौव-क्षाधिकसम्यक्त्व-वेदकमम्यक्त्वेषु सासादने चेत्यर्थः । ननु कस्मा- देतासु निरगत्योवादिमार्गणासु सप्तानामुत्कृष्टस्थितिं वध्नन् जीव आयुर्नैव वध्नाति ? उच्यते- नीलकापोतलेश्यामार्गणे विहायैतासु प्रत्येकं शुभस्य नरकमित्रायुष एव बन्धभावात्, तस्य च शुभत्वेन विशुद्धिप्रत्ययत्वात्सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धकैः संक्रिष्टाध्यवर्तायै जीवैस्तद्वन्धो न क्रियते, नीलकापोतलेश्ययोरपि सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनो मनुष्यास्तिरथो वा न भवन्ति, कृष्ण- लेश्यायां सत्यामेव तैः सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य निर्वर्तनात् । अपि जीवानां तु निरयायुर्वन्धप्रा- योग्यमेव नास्ति, निरयायुर्वर्जानि शेषासुपि तु शुभानीतिकृत्वोत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्यमन्वलेख- गतैस्तैस्तदानीं न निर्वर्त्यन्ते । इत्थं हि नील-कापोतलेश्यामार्गणयोरपि सप्तानामुत्कृष्टस्थिति- बन्धकैरायुर्वन्धो न क्रियत एवेति ॥२५७-२५८-२५९॥

प्रकृतमार्गणास्वेवोत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धे शेषकर्मणां स्थितिवन्धगंनिकर्षमाह

एआसुक्कोसठिइं बंधंतो आउगस्स होएज्जा ।

सत्तण्ह बंधगो चिअऽणुक्कोसाए चिअ ठिईए ॥२६०॥

(प्रे०) “एआसुक्कोसठिइमि”त्यादि, अनन्तरोक्तनरकगत्योवादिविशुद्ध्युत्तरगतमार्गणा- स्वायुष उत्कृष्टस्थितिं वध्नन् जीवः शेषसप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितेरेव बन्धक एव, न पुनरुत्कृ- ष्टस्थितेर्वन्धकः सप्तकर्मणामवन्धको वेत्यभिप्रायकमेवकारद्वयोपादानम् । गतार्थं चैतत्, प्रकृत- मार्गणास्वनन्तरमेव सप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धं कुर्वतामायुर्वन्धस्य निषेवेनायुर्वन्धकाले सप्तकर्मणा- मुत्कृष्टस्थितिवन्धस्याऽप्यर्थान्निपिद्धत्वात् । सप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धभावेऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्तु तस्य भवत्येवेति तु सुखेन गम्यते, सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानं यात्रप्रकृतिवन्धभावे स्थितिवन्धस्यापि नियमेन भावात्, आयुर्वन्धकानामष्टमूलप्रकृतिवन्धस्वामित्वस्याभिहितत्वाच्चेति ॥२६०॥

तदेवमायुषो उत्कृष्टस्थितिं वध्नन् जीवः शेषकर्मणामुत्कृष्टस्थितिमेव वध्नातीत्युक्ते साऽनुत्कृष्टा स्थितिः कीयती ? उत्कृष्टापेक्षया संख्येयभागेन हीनोतान्यथा वेति जिज्ञासां निरसितुमाह

सा खलु सव्वेगिंदियपणकायेसु असंखभागूणा ।

सव्वविगलेसु संखंसुणा, सेसासु संखगुणहीणा ॥२६१॥

(प्रे०) “सा खलु सव्वेगिंदिये” त्यादि, साऽनन्तरोक्तसप्तकर्मणामुत्कृष्टा स्थितिः खलु सव्वेगिंदिय-पृथिव्यादिपञ्चकायसत्केषु पट्चत्वारिंशदपि मार्गणाभेदेषु प्रत्येकं बन्धप्रा- योग्योत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षयाऽसंख्यभागेनैव वध्यते, न पुनः संख्येयभागादिहीना । कुतः ? प्रकृत- मार्गणागतजीवानामेकेन्द्रियतयोत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया जघन्यस्यापि स्थितिवन्धस्य पण्योत्तमा- ऽसंख्येयभागमात्रेण हीनत्वादिति । “सव्वविगलेसु संखंसुणा” चि विकलेन्द्रियसत्केषु नव-

मार्गणाभेदेषु प्रत्येकं सा सप्तकर्मणामनुत्कृष्टस्थितिरुत्कृष्टस्थित्यपेक्षया संख्येयांशोना वध्यते, विकलेन्द्रियेऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया जवन्यस्थितिवन्धस्यापि पल्योपमसंख्येयभागमात्रन्यूनभावात् । ननु तथा सति विकलेन्द्रियाणां प्रकृतवन्धः संख्येयगुणहीनायाः स्थितेर्भा भवतु, असंख्येयभागहीनायास्तु स्थितेर्भवेदसौ ? इति चेद्, न, शुभायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धकाले विशुद्धतरा एते विकलेन्द्रियाः ज्ञानावरणादीनां स्ववन्धप्रायोग्योत्कृष्टस्थित्यपेक्षया संख्येयभागहीनामेव स्थितिं वध्नन्ति, न पुनस्ततोऽधिकामसंख्येयभागमात्रहीनामिति ।

“सेसासु” ति ‘सञ्चणिरये’त्यादिनाऽनन्तरोक्तविंशत्युत्तरशतमार्गणाम्यः ‘सञ्चेगिदिये’त्यादिनोक्तपट्चत्वारिंशन्मार्गणास्तथा ‘सञ्चविगले’त्यादिनाऽनुपदमुक्ताः नवमार्गणा विहाय शेषासु सर्वनरक-मर्त्यदेवा-ऽपर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रिया-ऽपर्याप्तमनुष्या-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रिया-ऽपर्याप्तत्रसौदारिकमिश्र-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारकमिश्रकाययोग-मत्यादिचतुर्ज्ञान-संयमाद्य-सामयिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-देशसंयमा-ऽवधिदर्शन-नीलादिपञ्चलेश्या-सम्यक्त्वसामान्य-क्षायोपशमिकसम्यक्त्व-क्षायिकसम्यक्त्व-सासादनरूपासु पञ्चपटिमार्गणासु “संख्यगुणहोणा” ति उत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धकाले वध्यमाना सप्तकर्मणामनुत्कृष्टा स्थितिः संख्येयगुणहीना एव वध्यते । अत्रापि हेतुः पूर्ववद् द्रष्टव्य इति ॥२६१॥ तदेवमुक्तो नरकगत्योधादिमार्गणास्वौचिकसंनिकर्षापेक्षया विशेषः । साम्प्रतमसंज्ञिमार्गणायां तं दर्शयन्नाह

अमणे उक्कोसठिइं वधंतो आउगरस सत्तण्हं ।

वंधइ दुविहमजेट्टं संखंसूणं असंखभागूणं ॥२६२॥ (गोतिः)

(प्रे०) “अमणे”इत्यादि, प्राग्वदसंज्ञिमार्गणायामायुष उत्कृष्टां स्थितिं वध्नन् जीवः शेषसप्तकर्मणां ‘द्विविधाम्’-द्विविधान्यतरां, संख्येयांशोनामसंख्यभागोनां वाऽनुत्कृष्टस्थितिं वध्नातीति भावः । अत्र यद्यप्यसंज्ञिनामुत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया जवन्यस्थितिवन्धो विकलेन्द्रियवत्संख्येयभागन्यूनोऽतस्तथैव वक्तव्यो भवति, तथाऽप्यसंज्ञिनो नारकायुरपि वध्नन्ति, तच्चाशुभम्, अतस्तस्योत्कृष्टां स्थितिं वध्नन्तस्तत्स्वामिनः संक्लिष्टाः, तथा च तदानीं शेषज्ञानावरणादीनामसंख्येयभागमात्रहीनामेव स्थितिं निर्वर्तयन्तीति संख्येयांशोनामित्यप्यभिहितमिति । इत्थं ह्यतिदिष्टार्थविषयकापवादपदेषु परिसमाप्तेषु केवलं त्रिचत्वारिंशन्मार्गणास्वेव सर्वथौवदवशिष्टम् । ताश्च त्रिचत्वारिंशन्मार्गणा इमाः—अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियभेदवर्जाश्चत्वारस्तिर्यग्गतिभेदाः तथैवापर्याप्तभेदवर्जास्त्रयो मनुष्यगतिभेदाः, द्वौ पञ्चेन्द्रियभेदौ, द्वौ त्रसकायभेदौ, तथा पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग काययोगसामान्यौ-दारिकाययोग-स्त्रीवेद-पुंवेद-नपुंसकवेद-क्रोधादिचतुःकपाय-मत्यज्ञानादिऽप्यज्ञाना-ऽसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽचक्षुर्दर्शन-कृष्णलेश्या-भव्या-ऽभव्य-मिथ्यत्व-संशय-ऽसंशया-ऽऽहारिमार्गणाभेदाश्चेति । अत्राप्यसंज्ञिमार्गणाभेद आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धसंनिकर्षे विशेषस्याभिहितत्वात् तत्र सर्वथौवदवतु सप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धसंनिकर्षविषय एवेति ॥२६२॥

तदेवमुक्त ओवत आदेशतश्चोमयथाऽपि सर्वासां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिवन्वसंनिकर्षः ।
माभ्यप्रतं जघन्यस्थितिवन्वविषयं तं प्रचिकटयिपुरादौ तावदोवत आह

पढमरस जहण्णठिइं वंधंतो वंधइ च्च पंचण्हं ।

तं चिअ, अवंधगो खलु दोण्हं, एमेव पंचण्हं ॥२६३॥

(प्रे०) “पढमरस जहण्णठिइ”मित्यादि, प्रथमस्य ज्ञानावरणाख्यस्य मूलकर्मणो जघन्यां स्थितिं वक्षन् कश्चिदपि जीवः “अवइ च्च पंचण्हं” ति मोहनीयायुर्वर्जानां पञ्चानां वक्ष्णात्येव । कामित्याह—“तं चिअ” तामेव, जघन्यां स्थितिमेवेत्यर्थः । मोहनीयायुषोस्तर्हि किमि-
त्याह—“अवंधगो खलु दोण्हं” ति शेषयोर्मोहनीयायुषोर्द्वयोरवन्वक एवेत्यर्थः । सुगमं चैतत्,
ज्ञानावरणस्यौघिकजघन्यस्थितिवन्वस्य सूक्ष्मसम्परायगुणस्याने भावात् तत्र च मोहनीयायुर्वर्जानां
पण्णां मूलप्रकृतीनामेव वन्वस्य प्रवर्तनाच्चेति । अयं दर्शनावरणादीन्यविकृत्याह—“एमेव पंचण्हं”
ति सुगमम् । नवरं गेपेस्यो मोहनीयायुर्वर्जानां पञ्चानां मूलप्रकृतीनामित्यर्थ इति ॥२६३॥

अथ मोहनीयस्य जघन्यस्थितिवन्वसंनिकर्षमोवत आह

मोहरस जहण्णठिइं वंधंतो वंधगो च्च छण्हं भवे ।

संखगुणाब्महियाए अजहण्णाए चिअ ठिइए ॥२६४॥

(प्रे०) “मोहरस जहण्णठिइ” मित्यादि, मोहनीयस्यौघिकजघन्यस्थितिं वक्षन् जीव
आयुर्वर्जानां शेषाणां पण्णां वन्वको भवेदेव । मोहनीयवन्वविच्छेदात् पञ्चदेव ज्ञानावरणादीनां
वन्वविच्छेदादिति भावः । स्थितेस्तु तेषां पण्णामपि स्वीयस्वीयजघन्यस्थित्यपेक्षया “संखगुणा-
ब्महियाए अजहण्णाए चिअ” ति संख्येयगुणाम्यविकाया अजघन्याया एव, वन्वक इत्यनु-
वर्तने । सुगमं चैतत्, क्षपकसूक्ष्मसम्परायचरमस्थितिवन्वापेक्षया क्षपकानिवृत्तिवासरस्य विशुद्धेः
स्तोकेतया संख्येयगुणाम्यविकस्थितिवन्वभावादिति ॥२६४॥

अथ शेषस्याऽऽयुःकर्मणः प्रकृतसंनिकर्षमोवतः प्राह

आउरस जहण्णठिइं वंधंतो वंधगो च्च सत्तण्हं ।

अजहण्णठिइए चिअ होज असंखगुणअहियाए ॥२६५॥

(प्रे०) “आउरसे”त्यादि, सुगमम्, नवरमायुष औघिकजघन्यस्थितिर्मिव्यात्वावस्थायामेव
वध्यते, मिव्यात्व गुणस्याने च ज्ञानावरणादीनां जघन्योऽपि स्थितिवन्व एकेन्द्रियस्वामिकः सन्
सागरोपमत्रिमसमागादिप्रमाण एव, स च ज्ञानावरणादीनामौघिकजघन्यस्थितिवन्वापेक्षयाऽमस्य-
गुणाम्यविक एवेतिकृत्वा “असंखगुणअहियाए” इत्यभिहितमिति ॥२६५॥

तदेवमभिहितोऽष्टानामपि मूलकर्मणां प्रत्येकं जघन्यस्थितिवन्वसंनिकर्ष ओवतः । इदानीमा-
देगतोऽभिधिसुर्लावचार्य कतिपयमार्गणास्वविदेगदारेणाह

तिणर-दुपणिंदितस-पणमणवय-काय-उरलेसु गयवेए ।
लोहे चउणाणेषु संयम-सुहुम-तिदरिसणेषु ॥२६६॥
सुइल-भवियसम्भेसु तहा खइअ-उवसमेसु मणिणिमि ।
आहारम्मि य णेयं आउगवज्जाण ओधव्व ॥२६७॥

(प्रे०) “तिणरदुपणिंदितसे”त्यादि गाथाद्वयम् , व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेः
“तिणर” इत्यनेनापर्याप्तभेदवर्जा मनुष्यौघ-पर्याप्तमनुष्य-मानुषीलक्षणास्त्रयो नरभेदा ग्राह्यास्तेषु,
तथैवाऽपर्याप्तभेदवर्जात्रौघपर्याप्तभेदमित्रौ द्वौ पञ्चेन्द्रियभेदौ, “तस” ति द्विशब्दस्यात्रापि योज-
नात् तथैवाऽव-पर्याप्तभेदमित्रौ द्वौ त्रयकायभेदौ, इत्येतेषु चतुर्षु मार्गणाभेदेषु, तथा “पणमण”
ति पञ्चसु मनोयोगभेदेषु, “वय” ति पञ्चशब्दस्यात्रापि योजनात् पञ्चसु वचोयोगभेदेषु, तथा
काययोगा-द्वारिकाययोगभेदयोः, गतभेदे. अन्यमार्गणाभेदान् सङ्ग्रहीतुमाह—“लोहे” इत्यादि,
लोमे, मतिज्ञानादिषु चतुर्षु ज्ञानभेदेषु, संयमौघ-सूक्ष्मसम्परायसंयम-चक्षुरादित्रिदर्शनमार्गणासु,
शुक्लेऽया-भग्न्य-सम्यक्त्वौघभेदेषु, श्वायिकौ-पशमिकसम्यक्त्वयोः, संज्ञिभेदे, आहारिमार्गणाभेदे
चेत्येतासु मसत्रिगन्मार्गणासु प्रत्येकं “णेयं” ति ‘जियम्’-अवसातव्यम् । किमित्याह—“आउग-
वज्जाण ओधव्व” ति आयुष्कवर्जानां सतानां मूलकर्मणां जवन्यस्थितिवन्धसंनिकर्ष ओधवत्—
‘पढमस्स जहण्णाठिइ’ इत्यादिगाथाद्वयेन यथाऽनन्तरमभिहितस्तथैवेत्यर्थः ।

इदमुक्तं भवति—एतासु प्रत्येकमोघवत् सूक्ष्मसम्परायगुणस्थाने जायमानचरमस्थिति-
वन्धो जवन्यस्थितिवन्धतया प्राप्यते, तदानीं चैकस्य ज्ञानावरणादेः स्थितिवन्धकाले तदितरेषां
दर्शनावरणादीनामपि नियता एव स्थितिवन्धा जायन्ते, ततश्च ज्ञानावरणस्य जवन्यां स्थितिं
वधन् शेषाणां पश्चानामपि जवन्यामेव स्थितिं वध्नाति तद्वन्धक इत्यादिरूप ओवोक्तः
संनिकर्ष एव प्रकृतसर्वमार्गणास्त्रपि घटामुपैति, ततश्च लावचार्थं तथैवातिदिष्ट इति ॥२६६-२६७॥

अथ क्षपकश्रेणावनिवृत्तिकरणगुणस्थाने जायमानस्थितिवन्धो यासु जवन्यस्थितिवन्धतया
प्राप्यते तासु मोहनीयस्य जवन्यां स्थितिं वधन्तोऽपि जीवस्य शेषकर्मणां जवन्यस्थितिवन्ध
एव प्राप्यते, अतस्ता मार्गणाः सङ्गृह्य तत्र तथैव दर्शयन्माह

पढमस्स जहण्णाठिइ वेअकसायतिग-सामइअ-छेए ।

वंधंतो हस्सठिइ वंधइ छण्ह-ऽऽउगं ण, छण्हेवं ॥२६८॥ (गीतिः)

(प्रे०) “पढमस्से” त्यादि, तत्र “पढमस्स जहण्णाठिइ”मित्यस्य “वंधंतो हस्स-
ठिइ वंधइ छण्ह” इत्यादिना परेणान्वयः, ततः प्रथमस्य ज्ञानावरणकर्मणो जवन्यस्थितिं
वधन् “हस्सठिइ वंधइ छण्ह” ति पण्णां ज्ञानावरणाऽऽयुर्वर्जानां मूलकर्मणां ‘हस्सां’-जवन्यां

आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां लघन्यस्थितिवन्धे सान्निध्यप्रदशकं यन्त्रकम्

शोधतः गोहनीयाऽऽयुर्वर्जना पण्णा प्रकृतीनामन्यतमस्याः प्रकृतेर्जघन्यस्थितिं वध्नन् जीवो मोहनीयाऽऽयुपोऽवन्धक एव, शेषपञ्चप्रकृतीनां चन्धक एव, स्थितिमपि तेषां जघन्यामेव वध्नानि (गा० २६३) । मोहनीयजघन्यस्थितिं वध्नन् जीव आयुपोऽवन्धक एव, शेषाणां पण्णा चन्धक एव, स्थितिं तु तासां पण्णा मजघन्यामेव वध्नानि (गाथा-२६४) ।

आदेशतः -- आयुर्वर्जनां सप्तानां ज्ञानावरणादीनां प्रकृतीनामन्यतमस्याः प्रकृतेर्जघन्या स्थितिं वध्नन् जीवः

शेषप्रकृतीनां सर्वथैव शोधवद् वन्धक		आयुपोऽवन्धक एव, शेषाणां जघन्यस्थितेरैव चन्धक	आयुपोऽवन्धक एव, शेषाणां जघन्यायां अजघन्यायां वा स्थितेरवन्धक, तत्राऽजघन्या जघन्यस्थित्यपेक्षया नमन्यादिना यावत्पन्थोऽसामन्येयभागेनाऽभ्यधिका चन्धतः ।
गति०	मनुष्योद्यन्तत्पर्याप्त-मानुषीभेदाः, ३		सर्वनरकार्कनस्य देवभेदाः, अपर्याप्तमनुष्यभेदश्च, ८१
इन्द्रिय०	पञ्चेन्द्रियोद्यन्तत्पर्याप्तभेदाः, ७		सर्वेन्द्रियविभेद इन्द्रियभेदाः, अर्धासिपञ्चेन्द्रियभेदश्च, १३
काय०	तसकायोद्यन्तत्पर्याप्तभेदाः ३		पृथिव्यप्तेजोऽायुचतुस्रान्तिकायनन्तः सर्वभेदाः अपर्याप्ततसकायभेदश्च, ६०
योग०	सर्वमनावचोभेदः वायव्योर्गोमः श्रोतारिककाययोगश्च, १०		विमिश्रयोगः आहारक-वैश्विक कामयोगायोगाश्च ६
वेद०	अपगतवेदः १	वेदत्रयी, ३	
कपाय०	लोभः १	क्रोध-मान-माया ३	
ज्ञान०	मति-श्रुता-अवि-मन-सर्वज्ञानः ४		अज्ञानतयम् ३
सथम०	सथमीयः सुदमसम्यरायः ७	सामायिक-लेदोपस्थापनः ७	परिहारः देवसथमः अनयमः ३
दर्शन०	चक्षुः श्रवणं श्रवणं ३		
लेखा०	शुक्रः १		कृष्णाद्याः शेषा पञ्च, ५
भण्य०	भण्यः १		अभण्यः १
सम्यक्त्व	सम्यक्त्वोद्यन्तः सायिकः श्रोतारिकः ३		श्रोतारिकः सम्यक्त्वोद्यन्तः ४
संज्ञी०	संज्ञी, १		असंज्ञी, १
आहारी०	आहारकः १		आहारकः १
सर्वभार्गवा	३७	८	१२५
गाथाङ्काः —	२६६-२६७	२६८	२६९-२७०

आयुषो जघन्यस्थितिवन्धे संनिकर्षप्रदर्शकं यन्त्रकेषु

श्रौत-आयुषो जघन्यां स्थितिं वध्नन जीव ओपसप्तप्रकृतीनामजघन्याया जघन्यस्थित्यपेक्षयाऽसंख्येय-
गुणाभ्यधिकाया. स्थितेरन्वक एव भवति (गाथा-२६५) ।

अदेशत-आयुषो जघन्यास्थितिं वध्नन जीव. ओप सप्तप्रकृतीनां वन्धक एव भवति, स्थितिं तु तासां सप्तप्रकृ-
तीनामजघन्यामेव वध्नानि, सा त्वजघन्यास्थितिर्जघन्यस्थित्यपेक्षया

	अघवदसंख्य- गुणाभ्यधिकैव,	सख्येयगुणा- भ्यधिकैव,	सख्यगुणा- धिका, सख्य- भागाधिका०	संख्यभागाधि- कैव,	असख्यभागा- धिकैव,	असख्यभागेन, सं- ख्यभागेन सख्य- गुणेनाऽधिका वा
गति०	मनुष्योद्यतत्पर्याप्त- मानुषीभेदा, ३	सर्वनरक-सर्वदेवा- ऽपर्याप्तमनुष्य, ३६	सर्वपञ्चेन्द्रिय तिर्यग्भेदा ४			तिर्यग्गत्योद्य- भेदा, १
इन्द्रिय०	पञ्चेन्द्रियोद्यतत्पर्य- याप्तभेदा, ०		अपर्याप्तपञ्चे- न्द्रियभेदा, १	सर्वविकलेन्द्रिय- भेदाः, ६	सर्वकेन्द्रियभेदा. ७	
काय०	तत्सौद्यतत्पर्याप्त- भेदा, ०		अपर्याप्ततत्स- भेदाः, १		पृथिवीकायादिमत्क- शेषसर्वभेदा, ३६	
योग०	मनो मनोवचोभेदा, काययोगीय, औदा- रिक, १०	आहारकद्विव० वैक्रिय० ३				औदारिकमिश्र० १
वेद०	वेदत्रयम् ३					
कपाय०	सर्व० ४					
ज्ञान०	मति श्रुता-ऽवधि मन पर्यवज्ञान० ४	विभक्तं १				मत्परज्ञान-श्रुताज्ञाने, २
मयम०	मयमौघ सामायिक छेद० ३	परिहारविधुद्धिक देवमयम० २				असंयम० १
वेगन०	चक्षुः, श्रवणं, श्रवणं ३					
लेश्या०	शुक्र० १	तेज-लेश्या ०				अप्रशस्ताः, ३
भव्य०	भव्य० १					अभव्य० १
मन्यक्त्व	मन्यक्त्वोद्य० क्षायिक० २	क्षायोपगमिक० माम्बादन० २				मिथ्यात्व० १
संज्ञी०	मज्ञी० १					असंज्ञी० १
आहार०	आहारक० १					
सर्वमार्गणा -	४२	४६	६	९	४६	११
गाथाङ्का- २७६		२७३-२७४	२७५	२७६	२७६	२७२-२७३

स्थितिमेव वध्नाति, न पुनरजवन्यामिति भावः । “उगं ण” ति विश्लेषप्राप्तस्याऽऽकारस्य दर्शनादायुषः-आयुःकर्मणो न । तदानीं क्षपकश्रेणावायुर्वन्वस्याऽसम्भवादायुःकर्म नैव वध्नातीति भावः । “छण्हेवं” ति ‘एवं’- यथा ज्ञानावरणस्य जवन्यस्थितिवन्वसंनिकर्षस्तथा पण्णां दर्शनावरणादीनामपि जवन्यस्थितिवन्वसंनिकर्षः, वक्तव्य इति शेषः । कासु मार्गणास्वित्याह—“वेअकसायतिणे”त्यादि, त्रिकशब्दस्य वेदकपाययोः प्रत्येकं योजनाद् वेदत्रिकेन्स्यादिषु त्रिसृषु वेदमार्गणासु, कपायत्रिकेन्क्रोधादिषु तिसृषु कपायमार्गणास्वित्यर्थः । तथा “सामइअछेए” ति सामायिकसंयम-छेदोपस्थापनसंयममार्गणयोरित्येतास्वष्टमार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । अत्र युक्तिस्तु पातनयैव दर्शितेति ॥२६८॥

अथ शेषमार्गणास्त्रायुर्वर्जानां सप्तानामेव जवन्यस्थितिवन्धसंनिकर्षमाह

सेसासु जहण्णठिइं णाणावरणस बंधमाणो उ ।

बंधइ चिअ छण्ह ठिइं जहण्णगं व अजहण्णं वा ॥२६९॥

हरसाउ सा अहरसा समयाउ पलियअसंखभागेणं ।

अम्महिया-ऽऽउं णो चिअ बंधइ एमेव छण्ह भवे ॥२७०॥

(प्रे०) “सेसासु जहण्णठिइं” इत्यादि, अनन्तरं “तिणरे”त्यादिनाऽभिहिताः सप्तत्रिंशन्मार्गणास्तथा “वेअकसाय” इत्यादिनोक्ता अष्ट मार्गणाश्च विहाय शेषासु पञ्चविंशत्यभ्यधिकशतमार्गणासु प्रत्येकं ज्ञानावरणस्य जवन्यस्थिति वध्नन् ‘तु’-पुनः “बंधइ चिअ छण्ह ठिइं” ति पण्णां दर्शनावरणादीनां ज्ञानावरणायुर्वर्जानां स्थिति वध्नात्येव, न पुनरायुष इव न वध्नात्यपीति भावः । “जहण्णगं व अजहण्णं वा” ति तां च पण्णां दर्शनावरणादीनां स्थिति जवन्यकां वाऽजवन्यां वाऽन्यतरप्रकारां, वध्नातीत्यनुवर्तते । अत्राजवन्याः स्थितेर्वहुभेदभिन्नत्वात् सा कियन्मानेत्याशङ्कयामाह—“हस्साउ सा अहस्सा” इत्यादि, सा प्रकृतमार्गणासु ज्ञानावरणस्य जवन्यस्थितिवन्धकाले तद्वन्धकेन निर्वर्त्यमानाऽहस्वा-ऽजवन्याः स्थितिः “हस्साउ” ति ‘हस्वायाः’-जवन्यायाः स्थितेः “समयाउ पलियअसंखभागेणं” ति समयादारभ्य पल्योपमस्याऽऽतल्लयेतमैकभागेन, अभ्यधिकेति माथोत्तरार्धेऽन्वयः । भवतीतिशेषः । गतार्थम् । “उं णो चिअ बंधइ” ति प्राग्वद् विश्लेषप्राप्तस्याऽऽकारस्य दर्शनादायुषः-आयुःकर्म नैव वध्नाति, स ज्ञानावरणस्य जवन्यस्थितिवन्धक इति गम्यते । “एमेव” ति ‘एवमेव’- यथैतासु ज्ञानावरणस्य जवन्यस्थितिवन्धसंनिकर्षोऽभिहितास्तथैव “छण्ह भवे” ति आयुर्वर्जानां शेषपण्णां दर्शनावरणादीनां जवन्यस्थितिवन्धसंनिकर्षो ‘भवेत्’-वक्तव्यो भवेत् । प्राग्वद् दर्शनावरणादि प्रत्येकं कर्मादाय स्वयमेव वक्तव्य इति भावः ।

अत्र शेषमार्गणा नामत इमाः—सर्वे निरयगतिभेदाः, सर्वेतिर्यग्गतिभेदाः, अपर्याप्ति-
मनुष्यभेदाः, सर्वे देवगतिमार्गणामेदाः, सर्वे एकेन्द्रियभेदाः, सर्वे विकलेन्द्रियभेदाः, अपर्याप्ति-
पञ्चेन्द्रियभेदाः, सर्वे पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिकायमत्कभेदाः, अपर्याप्तिप्रसकायभेदाः, औदारिक-
मिश्र-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारकमिश्र-वैक्रिया-ऽऽहारक-कर्मणकाययोगभेदाः, तथाऽज्ञानत्रयन्परिहार-
विशुद्धिकसंयम-देशसंयमा-ऽसंयम-कृष्णादिपञ्चलेश्या-ऽभव्य-क्षायोपशमिकसम्यक्त्व-सासादन-सम्य-
गिमव्यात्व-मिव्यात्वा-ऽसंज्ञय-ऽनाहारिमार्गणामेदाश्चेति ॥२६९-२७०॥

अथ शेषस्यायुःकर्मणो जवन्यस्थितिवन्धसंनिर्कर्षं मार्गणास्थानेषु दर्शयन्नाह

सव्वासु जहण्णाठिइं वंधंतो आउगरस णायव्वो ।

सत्तण्ह वंधगो चिअ अजहण्णाए चिअ ठिईए ॥२७१॥

(प्रे०) “सव्वासु” इत्यादि, सर्वास्वायुर्वन्धप्रायोग्यामु त्रिपट्युत्तरगतमार्गणामु ग्रन्थेकं
“आउगरस्स” ति उक्तशेषस्यायुष्कस्य-आयुःकर्मणः “जहण्णाठिइं” ति प्रागुक्तमार्गणाप्रायोग्य-
जवन्यस्थितिं वन्धन् ज्ञातव्य इति परेणान्वयः । कथंभूतो ज्ञातव्य इत्याह—“सत्तण्ह वंधगो
चिअ” ति शेषाणां सप्तानां ज्ञानावरणादीनां वन्धक एव ज्ञातव्य इत्यर्थः । किं तेषां सप्तानां जवन्य-
स्थितेर्वन्धको ज्ञातव्य उताऽजवन्यायाः स्थितेरित्याह—“अजहण्णाए चिअ ठिईए” ति ओवव-
दजवन्याया एव स्थितेः, न पुनर्जवन्यायाः स्थितेरपीत्यर्थः । कुत ? उच्यते. एतांमु सर्वमार्गणा-
स्वायुषो जवन्या स्थितिर्निरयायुर्वर्जशेषायुःसत्कैव वच्यते । सात्वशुभा इतिकृत्वा संक्लेशेन निर्व-
र्त्यते, आयुर्वर्जानां सप्तानां जवन्यस्थितिस्तु शुभा इतिकृत्वा विशुद्धया निर्वर्त्यते । उक्तञ्च—
‘सव्वठिईण उक्कोसो उ उक्कोससकिलेसेण । विवरीए उ जह्णो आउगतिगवज्जसेसाण ।’ इति ।

अत आयुषो जवन्यस्थितेर्वन्धकः संक्लिष्टः सन् शेषाणां जवन्यस्थितिं न वन्धाति, किन्त्व-
जवन्यामेव वन्धातीति ॥२७१॥ अथायुषो जवन्यस्थितिवन्धकः मा ज्ञानावरणादीनामजवन्या
स्थितिर्जवन्यस्थित्यपेक्षया कियत्यभ्यधिका वच्यत इत्येतद् दिदर्शयिषुराह

सा खलु अजहण्णाठिई णायव्वा तिरियुरालमीसेसुं ।

दुअणाणा-ऽयत-तिअसुहलेसा-ऽभवि-मिच्छ-अमणेसुं ॥२७२॥

तिविहा-ऽसंखंसहिया संखंसहिया य संखगुणअहिया ॥

(प्रे०) “सा खलु” इत्यादि, तत्र खलु शब्दो वक्त्यालङ्कारे, ततः सा खल्वायुषो जवन्य-
स्थितिवन्धकाले तद्वन्धकेन निर्वर्त्यमाना सप्तानाम् “अजहण्णाठिई णायव्वा” ति अजवन्या
स्थितिर्ज्ञातव्या । कामु मार्गणासु कीयतीत्याह—“तिरियुराले” त्यादि, “तिविहा” इत्यादि
च, तिर्यग्गत्योर्ध्वान्दारिकमिश्रकाययोग-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयम-कृष्णादित्रयशुभलेश्या-ऽभव्य-

मिव्यात्वाऽसंज्ञिमार्गणामु प्रत्येकं 'त्रिविधा'-त्रिस्थानगता भवति । तामेव दर्शयति—“संखंसहिया”
 त्यादिना, तत्र “संखंसहिया” इत्यत्राऽकारस्य दर्शनादसंख्यांशाधिका, तत्तन्मार्गणासत्कजवन्य-
 स्थितिवन्धापेक्षयेति प्राग्बदनुक्तमपि द्रष्टव्यम् । इयं हि जवन्यायुर्वन्धकैकेन्द्रियजीवापेक्षया बोद्ध-
 व्या । “संखंसहिया य” ति जवन्यस्थितिवन्धापेक्षया संख्यांशाधिका । चकारस्समुच्चयार्थो
 व्युत्क्रमेण प्रान्ते योज्यः । इयं संख्यांशाधिका तु जवन्यायुर्वन्धकद्वीन्द्रियादिजीवापेक्षया विभाव-
 नीया । “संखगुणअहोया” ति जघन्यस्थितिवन्धापेक्षया संख्यगुणाधिका चेत्त्यर्थः । अत्र तु
 संख्यगुणाधिक्यं जघन्यायुर्वन्धकसंज्ञिजीवापेक्षया विभावनीयम्, केवलमसंज्ञिमार्गणायां संज्ञि-
 जीवानामप्रवेशात् संख्यगुणाधिक्यं द्वीन्द्रियादिजीवापेक्षया द्रष्टव्यम् । न च द्वीन्द्रियादीनां
 जघन्यस्थितिवन्धापेक्षयोत्कृष्टः स्थितिवन्धः पल्योपमसंख्येयभागेनाधिको भवति तत्कथं संख्येयगु-
 णत्वं सङ्गच्छेदिति वाच्यम् । प्रकृतमार्गणासत्कजवन्यस्थितिवन्धापेक्षया द्वीन्द्रियादीनां स्थिति-
 वन्धस्य संख्येयगुणत्वामिधानात् न काचिदसंगतिः, तथैवोपपत्तेः । तथाहि—प्रकृताऽसं-
 ज्ञिमार्गणायामेकेन्द्रियजीवानामपि प्रवेशाज्ज्ञानावरणादीनां जवन्यः स्थितिवन्धः सागरोपमस्य
 पल्योपमासंख्यभागोनत्रिसप्तमागादिर्यः पूर्वमुक्तः, तं प्रकृतमार्गणामत्कजवन्यस्थितिवन्धमपेक्ष्य
 द्वीन्द्रियादीनामायुर्वन्धकाले जायमानः पञ्चविंशत्यादिसागरोपमाणां पल्योपमसंख्येयभागेन न्यून-
 स्त्रिमसप्तमागादिः स्थितिवन्धः पञ्चविंशत्यादिगुणाधिकः सन् संख्येयगुण एव भवतीति ॥२७२॥

अथ यामु मार्गणास्वनन्तरोद्दिष्टाऽजघन्यस्थितिर्जघन्यस्थित्यपेक्षया संख्यगुणाधिकैव वध्यते,
 तासु तथैव दर्शयन्नाह-

संवणिरयदेवेसुं अपज्जमणुसगि वेउव्वे ॥२७३॥

आहारदुग-विभंगेसुं देस-परिहार-तेउ-पउमासुं ।

वेअग-सासाणेसुं संखेज्जगुणेण अम्महिया ॥२७४॥

(प्रे०) “संवणिरये” इत्यादि, सर्वशब्दस्य प्रत्येकं योजनात् सर्वे निरयगतिमार्गणामेदाः
 सर्वे च देवगतिमार्गणामेदास्तेषु, तथाऽप्यर्थात्तमनुष्यभेदे, वैक्रियकाययोगभेदे, अन्यभेदान् संग्रहीतु-
 माह—“आहारे”त्यादि, आहारकाऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गणयोर्द्विके, विभङ्गज्ञाने, देशसंयम-
 परिहारविशुद्धिकसंयम-तेजोलेश्या-पद्मलेश्यामार्गणासु तथा क्षायोपशमिकमम्यक्त्व-सासादनयोरित्ये-
 तास्वेकोनपञ्चाशन्मार्गणामु प्रत्येकमायुपो जघन्यस्थितिवन्धकाले वध्यमाना शेषाणामजवन्या
 स्थितिः निरयगत्यादिस्वस्वमार्गणायां वन्धप्रायोग्यजघन्यस्थित्यपेक्षया “संखेज्जगुणेण अम्म-
 हिया” ति संख्येयगुणाभ्यधिका भवतीत्यर्थः । इति ॥२७३-२७४॥ अथान्यत्र प्रकृतमाह—

संखेज्जभागअहिया संखेज्जगुणाहिया य णायव्वा ।

पंचिंदियतिरियचउग-असमत्तपणिंदियतसेसुं ॥२७५॥

(प्रे०) “संखेज्जभागअहिया” इत्यादि, अनन्तरवक्ष्यमाणमार्गणासु प्रकृताञ्जवन्य-
स्थितिर्जवन्यस्थितितः संखेयमागाविका मार्गणाप्रविष्टाऽसंज्ञिजीवापेक्षया, तथा संखेयगुणाविका
मार्गणाप्रविष्टसंज्ञिजीवापेक्षया ज्ञातव्या । कास्वित्याह—“पंचिदिधे” त्यादि, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मार्गणा-
भेदचतुष्केऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियभेदेऽपर्याप्तत्रसकायभेदे चेत्यर्थः ॥२७५॥

अथ शेषमार्गणासु प्रकृतं दिदर्शयिपुरेकामार्यामाह

जेया सव्वेगिंदियपणकायेसु असंखभाग-अहिया ।

सव्वविगलेसु संखंसहिया सेसासु ओधव्वे ॥२७६॥

(प्रे०) “जेया” इत्यादि, प्रकृताऽऽयुषो जवन्यस्थितिवन्धकाले वध्यमाना शेषाणा-
मजधन्या स्थितिर्ज्ञेया । कासु कियतीत्याह “सव्वेगिंदिये” त्यादि, सर्वशब्दस्य प्रत्येकं योज-
नात्सर्वेष्वेन्द्रियभेदेषु सर्वेषु च पृथिव्यादिवनस्पतिकायान्तपञ्चकायमार्गणासत्कभेदेष्वित्येवं पट्-
चत्वारिंशन्मार्गणाभेदेषु प्रत्येकम् “असंखभागहिया” ति सुगमम् । सव्वविगलेसु संखं-
सहिया” ति औधन्यपर्याप्ताऽपर्याप्तभेदभिन्नेषु सर्वेषु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियलक्षणविकले-
न्द्रियभेदेषु संख्यांशाविका । एतदपि सुगमम् । “सेसासु ओधव्वे” ति उक्तशेषासु मनुष्य-
गत्योवादिद्विचत्वारिंशन्मार्गणासु प्रत्येकमोधवदसंख्यगुणाविका ज्ञेयेत्यर्थः ।

अत्र शेषमार्गणा नामत इमाः गनुष्यगत्योधन्यपर्याप्तमनुष्यमानुषीन्यञ्चेन्द्रियौव-
पर्याप्तपञ्चेन्द्रियत्रसकायौवन्यपर्याप्तत्रसकाय-पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-काययोगसामान्यौ-दारिक-
काययोगस्त्र्यादिवेदत्रय-क्रोवादिचतुःकपाय-मत्यादिचतुर्जान-सामायिकच्छेदोपस्थापनसंयम-चक्षुरादि-
त्रिदर्शन-शुक्ललेखा-मव्य-सम्यक्तौव-क्षायिकसम्यक्तवसंख्याऽऽहारिमार्गणा इति । एतासु प्रत्येक-
मायुर्वर्जानां जवन्यस्थितिवन्धस्य क्षपकश्रेणौ जायमानतयाऽतिस्तोऽवेन तदपेक्षयैकेन्द्रियादि-
जीवैरायुर्वन्धकाले निर्वर्त्यमानशेषकर्मणां जवन्यस्थितिवन्धस्याऽप्यसंखेयगुणत्वात्प्रकृतसंनिकर्षोऽपि
तथैव दर्शित इति ॥२७६॥

तदेवमभिहितः सर्वासां मूलप्रकृतीनां जवन्यस्थितिवन्धसंनिकर्ष आदेशतोऽपि । तरिगो-
आमिहिते गतं “सण्णियासा” इत्यनेनोद्दिष्टं पष्ठं द्वारम् ॥

॥ इति श्रीचन्द्रविवाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धेद्वितीयाविकारे पष्ठ सनिर्णयद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथ सप्तमं भङ्गविचयद्वारम् ॥

साम्प्रतं 'भङ्गविचय' इत्यनेनोद्दिष्टस्य भङ्गविचयद्वारस्यावसरः, तत्रादौ तावन्नानाजीवानां श्रित्योत्कृष्टादिस्थितेर्भङ्गादिस्वरूपं निर्धारयितुकाम आह

भङ्गाऽदृष्टं वन्धगो खलु पढमो विइओ अवन्धगो तइओ ।
 सव्वे वि वन्धगा तह सव्वे वि अवन्धगा चोत्थो ॥२७७॥
 एगेण वन्धगेणं एगेऽणेगे अवन्धगा कमसो ।
 णेगेहि वन्धगेहिं सह एव पंचमाइचऊ ॥२७८॥
 जे वन्धगुक्कसाए ठिईअ ते विअ अवन्धगियराए ।
 जेऽणुक्कोसाअ ठिईअ वन्धगा ते अवन्धगिराए ॥२७९॥
 जे वन्धगा लहूए ते चेव अवन्धगा अहरसाए ।
 जे वन्धगाऽणणूए ते चेव अवन्धगा जहण्णाए ॥२८०॥

(प्रे०) "भङ्गाऽदृष्टे" त्यादि, भङ्गाः-विकल्पाः, ते चैकद्वयादिसंयोगनिष्पन्ना वस्तुविकल्पैरनेकवा ग्रन्थान्तरेषु दृश्यन्ते तथाऽवसेयाः । अत्र तु स्थितिवन्धस्य प्रस्तुतत्वादुत्कृष्टादिस्थितीनामेकानेकादिवन्धकाद्यपेक्षया चिन्त्यमाना अष्टावभिप्रेता इत्युक्तम्—"भङ्गाऽदृष्टे" इति । तानेव क्रमतः स्वरूपतश्चाह—"वन्धगो खलु पढमो" इत्यादि, 'वन्धगो खलु पढमो' चि वन्धक इत्यत्रैकवचनस्योपादानात् खलुशब्दस्याऽवधारणार्थत्वाच्च 'एको वन्धक' एवेति प्रथमो भङ्गः । यदा हि ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टादिस्थितेः कश्चिदेकवन्धक एव विद्यते, न पुनरन्यस्तद्वन्धकेस्तदवन्धको वा 'जे वन्धगुक्कसाए' इत्यादिना वक्ष्यमाणस्वरूपः । एतादृशः कालविशेषसव्यपेक्षः प्रथमभङ्गः, न पुनरन्येषां वन्धकानामवन्धकानां वा सद्भावकालिकैकवन्धकसत्ताप्रयुक्तः, तदानीमन्येषां वन्धकानामवन्धकानां वा सद्भावेन विभिन्नकालीनतया 'एको वन्धक एव' इति सावधारणभङ्गस्याऽयुज्यमानत्वात् । ननु 'मा युज्यतां सावधारणः प्रथमभङ्गस्तदानीमन्येषां वन्धकाऽवन्धकानामपि सद्भावकाले, अनवधारणस्त्वसौ युज्येत' ? इति चेत्, न, 'अदृष्टपणुक्कोसाए सिआ तुरिय छट्ठ-अठ्ठमा भङ्गा' इत्यादिनौधादिप्ररूपणायां तत्र तत्र चतुर्थपञ्चादिभङ्गानां वक्ष्यमाणत्वेऽपि प्रथमादिभङ्गानामवक्ष्यमाणत्वेनानिधत्त्वादिति । इत्थमेवोत्तरत्र द्वितीयादिमङ्गेष्वपि यथासम्भवं विभावनीयं स्वधिया ।

"विइओ अवन्धगो" चि 'एकोऽवन्धक एव' इति द्वितीयो भङ्गः । तत्रोत्कृष्टादिस्थितिवन्धापेक्षयाऽवन्धकस्वरूपं तु 'जे वन्धगुक्कसाए' इत्यादिनाऽनन्तरमेव गाथाद्वयेन ग्रन्थकृता वक्ष्यमाणं प्रतिपक्षस्थितेर्वन्धकलक्षणमेव विज्ञातव्यम् न पुनः सर्वथाऽवन्धकलक्षणमिति । "सव्वे वि वन्धगा

तह” ति तथाशब्दः समुच्चये । ‘सर्वेऽपि बन्धका एवे’ति तृतीयभङ्गः, न पुनः केचनाऽबन्धका इत्यबन्धकव्यवच्छेदार्थोऽपिशब्दः । एवमुत्तरत्रापि, ततः “सर्वे वि अवन्धगा चोत्थो” ति ‘सर्वेऽबन्धका एवे’ति चतुर्थो भङ्ग इत्यर्थः । पञ्चमादिभङ्गकानाह—“एगेण बन्धगेण” मि-
त्यादि, एकेन बन्धकेन सह क्रमेण एकोऽबन्धकः, अनेकेऽबन्धकाः । अनेकैर्वन्धकैः सह एकोऽब-
न्धकः, अनेकेऽबन्धका एवरूपाः पञ्चमादयोऽष्टमान्ताश्चत्वारो भङ्गाः । तद्यथा—‘एको बन्धक एको-
ऽबन्धक एवे’ति पञ्चमभङ्गः । ‘एको बन्धकोऽनेकेऽबन्धका एवे’ति षष्ठमङ्गः । ‘अनेके बन्धका
एकोऽबन्धक एवे’ति सप्तममङ्गः । अनेके बन्धका अनेकेऽबन्धका’ इत्यष्टमो भङ्ग इति ।

द्वितीयादिमङ्गोक्तऽबन्धकानामुत्कृष्टादिस्थितिभेदेन स्वरूपं निर्धारयन्नाह—“जे बंधगुक्क-
साए” इत्यादि, ये उत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकास्त एवेतरस्याः—अनुत्कृष्टायाः स्थितेरबन्धका अनुत्कृ-
ष्टस्थितिवन्धविषयकमङ्गविषयेऽबन्धकतया गृह्यन्ते, न पुनर्ये स्थितेः सर्वथाऽबन्धकास्तेऽपीति
सर्वथाऽबन्धकव्यवच्छेदार्थकमेवकारोपादानम् । तथैव “जेऽणुकोसाज” ति चिअशब्दोऽनुवर्तते,
ततो येऽनुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकास्त एवेतरस्या उत्कृष्टस्थितेरबन्धकाः । अत्रापि पूर्ववद्भावार्थो
द्रष्टव्यः । जवन्याजवन्यस्थितिवन्धविषयेऽबन्धकस्वरूपमवधारयन्नाह—“जे बंधगा लहुए” इत्यादि
पूर्ववत्, नवरं “लहुए” ति जवन्याः स्थितेः, “पाणूए” ति अकारस्य दर्शनाद् ‘अनणव्याः’ अज-
वन्याः स्थितेरित्यर्थः ॥२७७-२७८-२७९-२८०॥

तदेवं भङ्गकस्वरूपं तत्रोपयोग्यबन्धकस्वरूपं चावधार्य साम्प्रतं ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टा-
दिस्यितिवन्धमविकृत्य सम्भवद्भङ्गान् व्याचिकीर्षुरादौ तावदोद्यतः प्रतिपादयति

अट्ठण्हुक्कोसाए सिआ तुरिय-छट्ठ-अट्ठमा भंगा ।

अट्ठम-सत्तम-तइआऽणुक्कोसाए ठिईए य ॥२८१॥

(प्रे०) “अट्ठण्हुक्कोसाए” इत्यादि, ज्ञानावरणादीनामष्टानामपि मूलप्रकृतीनां प्रत्येक-
मुत्कृष्टायाः स्थितेः “सिआ तुरिय-छट्ठ-अट्ठमा भंग” ति स्याच्चतुर्थभङ्गः ‘सर्वेऽबन्धका एवे’-
ति । स्यात्षष्ठमङ्गः ‘एको बन्धकोऽनेकेऽबन्धका एवे’ ति । स्यादष्टममङ्गः ‘अनेके बन्धका अनेकेऽ-
बन्धका एवे’त्येवमोद्यत उत्कृष्टस्थितेर्मिन्नमिन्नकालापेक्षया नानाभङ्गानां सम्भवादेकमङ्ग उत्तेऽप्य-
न्यमङ्गावकाशायानेकान्तद्योतकं स्यात्पदं प्रत्येकं योज्यमिति भावः । एवमेवोत्तरत्रापि नानाभङ्ग-
सम्भवेऽनुक्तोऽपि स्यात्पदे तद् द्रष्टव्यमिति । ननु ओषतो ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टस्थितेः कथमेते
त्रय एव भङ्गाः, न पुनरन्ये पञ्च ? इति चेत्, बन्धकपरिमाणादितथाविधनियमवशाद्,
एतदर्थे तथाविधव्याप्तय एव द्रष्टव्याः, तास्त्वनन्तरं मार्गणास्थानेषु भङ्गप्रपञ्चनावसरे दर्श-
यिष्यामः, तत्र तासां सुज्ञेयत्वादिति । अथाऽष्टानामनुत्कृष्टस्थितेः सम्भवद्भङ्गानाह—“अट्ठमे”
त्यादि, ‘अट्ठण्ह’ इत्यनुवर्तते, ततोऽष्टानामपि ज्ञानावरणादिमूलप्रकृतीनामनुत्कृष्टायाः स्थितेः

स्यादृष्टमो भङ्गः 'अनेके वन्धगा अनेकेऽवन्धका एवे'ति । स्यात्सप्तमभङ्गः 'अनेके वन्धका एको-
ऽवन्धक एवे'ति । स्यात्तृतीयभङ्गः 'सर्वे वन्धका एवे'ति त्रयो भङ्गाः, न पुनरन्ये पञ्चेति ॥२८१॥

तदेवमभिहित औधतोऽष्टानां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्नानाजीवाश्रयो वन्धका-
वन्धकनिष्पन्नो भङ्गविचयः । इदानीमादेशतश्चिकथयिपुरादौ तावदायुर्वर्जानां सप्तानां तमाह

असमत्तणरे विक्रियमीसे आहारदुग-अवेएसुं ।

सुहुम-उवसमेसु तहा सासण-मीसेसु भङ्गाऽट्ठ ॥२८२॥

जेडियराण ठिईणं आउगवज्जाण अट्ठमो भंगो ।

सव्वेसुं एगिंदिय-णिगोअमेएसु सेससुहुमेसुं ॥२८३॥ (गीतिः)

वायरअपज्जपुहवाइचउग-पत्तोअहरिअ-हरिएसुं ।

सयमुज्झं परिहारे छेए ओधव्व सेसासुं ॥२८४॥

(प्रे०) “असमत्तणरे” इत्यादि, ‘अपर्याप्तनरे’—अपर्याप्तमनुष्यमार्गणास्थाने, तथा वैक्रिय-
मिश्रकृत्ययोगमार्गणास्थाने, आहारक-तन्मिश्रकृत्ययोगमार्गणाद्वयलक्षण आहारकद्विके, ‘अवेअ’ ति
अपगतवेदमार्गणास्थाने, तथा सूक्ष्मसंपरायसंयमे, औपशमिकमम्यक्त्वे, सासादन-सम्यग्मिथ्यात्व-
मार्गणास्थानयोश्चेत्येवं समुदितासु नवमार्गणास्थानेषु “भङ्गाऽट्ठ” ति उक्तस्वरूपा अष्टावपि
भङ्गाः सम्पद्यन्ते । केषां कर्मणां कथम्भूतायाः स्थितेरित्याह—“जेडियराणे”त्यादि, आयुर्व-
र्जानां सप्तकर्मणां ‘ज्येष्ठायाः’—उत्कृष्टायाः ‘इतरायाः’—अनुत्कृष्टायाश्च स्थित्योः । कथम् ? प्रत्येकं
मार्गणास्थानानां नानाजीवानाश्रित्य सान्तरत्वात् । उक्तञ्च जीवसमासे मार्गणास्थानेषु
जीवानां कादाचित्कसर्वथाऽभावलक्षणमन्तरं प्रदर्शयता ग्रन्थकृता ।

‘पल्लाऽसखियमार्गं सासणमिस्सासमत्तमणुएसुं । वासपुहुत्त उवसामएसु खव्वेसु छम्मासा ॥

आहारमिस्सजोगे वासपुहुत्त विजवमिसेसु । वारस हुति सुहुत्ता सव्वेसु जहण्णओ समओ’ ॥इति।

अत्र पाठे क्षपकाणामुपशमकानां चान्तरस्य प्रदर्शितत्वेन स्थितेर्वन्धकानामपगतवेदानां
सूक्ष्मसंपरायसंयतानां चान्तरमर्थतो गम्यत एव, क्षपकोपशमकान् विहायान्येषां स्थितिवन्धकावेदितया
सूक्ष्मसंपरायसंयततया वाऽप्राप्तेः । ननु तथाऽपि प्रस्तुताऽपर्याप्तमनुष्यादिमार्गणास्थानेष्वष्टाना-
मपि भङ्गानां सम्भवे, अन्यत्रौवादौ तु तृतीयादीनां सम्भवे, तदन्येषां भङ्गकानां त्वसम्भवे को
नाम गमकः ? इति चेद्, तथाविधव्याप्तय एव ।

इहोद्यत आदेशतश्च ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टादिस्थितौ तत्तद्भङ्गसम्भवाऽसम्भवे इमा व्याप्तयः—
सर्वाः स्थितयो द्विविधस्थितिवन्देऽन्तर्भवन्ति, तत्रैका सर्वाविका स्थितिरुत्कृष्टस्थितिवन्दे, एक-
वर्जाः शेषाः समय-द्विसमय-त्रिसमयादिन्यूनोत्कृष्टा यावज्जन्याः सर्वा अप्यनुत्कृष्टस्थितिवन्दे ।

इत्येवमुत्कृष्टानुत्कृष्टद्विविधस्थितिवन्धे सर्वा वन्धप्रायोग्यस्थितयोऽन्तर्भूताः । एवं जघन्याऽजघन्य-
द्विविधस्थितिवन्धेऽपि सर्वा वन्धप्रायोग्यस्थितयोऽन्तर्भवन्ति, जघन्यस्थितिवन्धतया एकस्य
वन्धप्रायोग्यसर्वस्तोकस्थितिवन्धस्थानस्य, अजघन्यस्थितिवन्धतया तु शेषगर्ववन्धप्रायोग्यस्थिति-
वन्धस्थानानां च ग्रहणात् । एतच्च सर्वं प्रादर्शितमेव । द्विविधस्थितिवन्धे नानास्थितिवन्धस्या-
नात्मकानुत्कृष्टादिस्थितेर्वन्धकानां कादाचित्कसर्वथाऽभावलक्षणमन्तरं यत्र मार्गणादौ लभ्यते तत्र
तस्यास्तत्प्रतिपक्षभूताया उत्कृष्टादिस्थितेः प्रत्येकमष्टावपि भङ्गाः सम्पद्यन्ते । यथा प्रस्तुताऽप-
र्याप्तमनुष्यादिमार्गणास्वष्टकर्मणाम्, निरयगत्योवादिमार्गणास्त्रायुःकर्मणश्चेत्येका व्याप्तिः ।

यत्र पुनरोवे मार्गणामु वा ज्ञानावरणादेरेकस्थितिवन्धस्थानात्मकोत्कृष्टादिस्थितेर्वन्धक-
परिमाणमसंख्यलोकप्रमाणं तदधिकं वा भवति, तत्र तु तस्यास्तत्प्रतिपक्षभूताया नानास्थिति-
वन्धस्थानात्मिकायाश्च स्थितेः प्रत्येकमेकोऽष्टममङ्ग एव प्राप्यते, न पुनरन्ये सप्त; यथैवत आयुषः,
आदेशतस्तिर्यग्गत्योवादिमार्गणासु ज्ञानावरणादेर्जघन्याऽजघन्यस्थितयोः, एकेन्द्रियैवादिमार्गणासु
ज्ञानावरणादेस्तुत्कृष्टाऽनुत्कृष्टस्थित्योश्चेति द्वितीया व्याप्तिः ।

यत्र मार्गणादौ तु नानास्थितिवन्धस्थानात्मकस्थितेर्वन्धकानां कादाचित्कसर्वथाऽभाव-
लक्षणमन्तरं न भवति, न वा तत्प्रतिपक्षभूतैकस्थितिवन्धस्थानलक्षणायाः स्थितेर्वन्धका असंख्य-
लोककाशप्रदेशप्रमितास्तदविका अनन्ता वा, तत्र तु द्विविधस्थित्योस्त्रयस्त्रयो भङ्गा एव सम्प-
द्यन्ते । तेऽपि एकस्थितिवन्धस्थानात्मकस्थितेर्वन्धकानां-पृष्ठा-ऽष्टममङ्गलक्षणाः, तत्प्रतिपक्षभूतानां-
स्थितिवन्धस्थानात्मकस्थितेस्तूक्तविपरीतास्तृतीय सप्तमा-ऽष्टममङ्गलक्षणास्त्रयः, यथैवतोऽष्टाना-
मपि मूलप्रकृतीनानुत्कृष्टाऽनुत्कृष्टस्थित्योः क्रमेणेति तृतीया व्याप्तिः ।

कुतः एवम् ? इति चेद्, उच्यते—यत्र नानास्थितिवन्धस्थानात्मकस्थितेर्वन्धकानां
सर्वथाऽभावलक्षणमन्तरं सम्पद्यते, तत्रैकस्थितिवन्धस्थानात्मकस्थितेर्वन्धकानां तु तत् सुतरां
सम्पद्यते; नानास्थितिवन्धस्थानात्मकस्थित्यपेक्षयैकस्थितिवन्धस्थानात्मकस्थितेर्वन्धकानां संख्ये-
यादिमागगतत्वेनस्तोकत्वात् । इत्येवं तत्र मार्गणादौ वन्धकाऽवन्धकपदद्वयस्याऽप्यवृत्तत्वेन
तत्तद्वन्धकादीनां सङ्ख्याऽसङ्ख्येऽष्टावपि भङ्गाः समुत्पद्यन्ते, आयुर्वर्जसप्तानां नानास्थिति-
वन्धस्थानात्मकाऽनुत्कृष्टादिस्थितेर्वन्धकानां कादाचित्कसर्वथाऽभावलक्षणमन्तरं तु प्रस्तुताऽपर्याप्त-
मनुष्यादिसान्तरमार्गणास्वेव लभ्यते, न पुनः शेषमार्गणास्थानेष्वोवे वा, तथा च तास्वेव सप्ताना-
मुत्कृष्टादिस्थितेरष्टावपि भङ्गाः समुत्पद्यन्ते ।

तथाहि—अपर्याप्तमनुष्यमार्गणायां जीवानां सर्वथाऽभावलक्षणान्तरकालस्यावसमये द्वावेव
जीवावपर्याप्तमनुष्यतया विद्येते, नान्ये । तयोरप्येकेन तदानीं वध्यमानाऽऽयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीना-
मुत्कृष्टा स्थितिर्निर्वर्त्यते, नान्येन, इत्येवं तत्कालमपेक्ष्योत्कृष्टस्थितिवन्धविषये पञ्चमभङ्गः

प्राप्यते 'एको बन्धके एकोऽबन्धक एवे' ति । तदनन्तरसमये तु तौ नवपि जीवौ ततश्च्युत्वाऽप-
र्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियादिमार्गणान्तरं प्राप्तौ । न च तदानीं समस्तेऽपि जगति कश्चिज्जीवोऽपर्याप्त-
मनुष्यतया विद्यते । तच्चऽपर्याप्तमनुष्यमार्गणाया अन्तरम् । अन्तरकालादूर्ध्वं पुनरपि मार्गणान्त-
राच्युत्वा जीवानामपर्याप्तमनुष्यतयोत्पत्तिः प्रारब्धा, तत्र प्रथमसमये कश्चिदेक एव जीवोऽपर्याप्त-
मनुष्यतयोत्पन्नः । स च तदानीं भवप्रथमसमयस्थः सन् सप्तकर्मणामनुत्कृष्टस्थितिवन्धमेव करोतीति
प्राप्तो द्वितीयभङ्गः 'एकोऽबन्धके एवे'ति, अनुत्कृष्टस्थितिवन्धकानामुत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्ष-
याऽबन्धकतयाऽभिमतत्वात् । कियत्कालेन च तेन जीवेन सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धः प्रारब्धः,
यावता नाऽऽगतः कश्चिज्जीवो मार्गणान्तरादपर्याप्तमनुष्यतया, एवं च लब्धः प्रथमो भङ्गः 'एको
बन्धके एवे' ति, तदानीमपर्याप्तमनुष्यमार्गणायां तदन्यजीवस्याविद्यमानत्वात्, विद्यमानेन तु
तेनोत्कृष्टस्थितिवन्धस्य निर्वर्तनाच्च । आरब्धे च तेनोत्कृष्टस्थितिवन्धे द्वितियसमये कश्चिदन्यो
जीवो मार्गणान्तरादागत्याऽपर्याप्तमनुष्यतया समुत्पन्नः, स च तदानीं सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेरेव
बन्धक इति लब्धः पुनरपि पञ्चमभङ्गः । समयान्तरेऽन्ये त्रिचतुरा जीवा अपर्याप्तमनुष्यतया
समजायन्ते । ते च तदानीमनुत्कृष्टस्थितेरेव बन्धकाः, इत्थं तदानीमेकस्य सर्वप्रथममागतस्य जीव-
स्यैवोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकत्वात्, तदन्येषां पञ्चानामपि जीवानामनुत्कृष्टस्थितेरेव निर्वर्तकत्वाच्च जात
'एको बन्धकोऽनेकेऽबन्धका एवे'ति षष्ठभङ्गः । समयान्तरे च प्रथमागतेनाऽप्युत्कृष्टस्थितिवन्धं
समाप्याऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धः प्रारब्धः, तदानीं च मार्गणागतानां पण्णामपि जीवानामनुत्कृष्टस्थिति-
बन्धस्यैव प्रवर्तनात् प्राप्तश्चतुर्थभङ्गः 'सर्वेऽबन्धका एवे'ति । अन्तेर्मुहूर्तेऽतिगते तैः सर्वैरुत्कृष्ट-
स्थितिवन्धः प्रारब्धः, नाऽऽगतश्चाऽद्यापि तदन्यः कश्चिज्जीवः । इत्थं तदानीं मार्गणावर्तिनां सर्वे-
षामपि जीवानां सप्तकर्मोत्कृष्टस्थितिवन्धस्य प्रवर्तनाल्लब्धस्तृतीयो भङ्गः 'सर्वे बन्धका एवेति ।
तदनन्तरसमये च कश्चिदेक एव जीवोऽपर्याप्तमनुष्यतया संजातः, तस्याऽभिनवोत्पन्नस्याऽनुत्कृष्ट-
स्थितिवन्धः, शेषाणां तूत्कृष्टस्थितिवन्धः प्रवर्तत इति सम्प्राप्तः सप्तमो भङ्गो 'ऽनेके बन्धका
एकोऽबन्धक एवे'ति । समयान्तरेऽन्येऽपि केचनाऽपर्याप्तमनुष्यतया समुत्पन्नाः । न चाद्याऽपि
पूर्वोक्तैरुत्कृष्टस्थितिवन्धः समाप्तः । इत्थं प्राप्तोऽष्टमभङ्गो 'ऽनेके बन्धका अनेकेऽबन्धका एवे'ति ।

इदन्तु दिङ्मात्रम् । अनया दिशा प्रकारान्तरेण तु स्वयमेव भावनीयाः । अनुत्कृष्टस्थिते-
रष्टौ भङ्गास्तूक्तव्यत्यासेन भावनीयाः, यतो 'जे वंघुक्कसाए' इत्यादि—(२७९-२८०) गाथाद्वये य
उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्तेऽनुत्कृष्टस्थितेरबन्धकाः, ये चानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्त उत्कृष्टस्थितेरबन्धका
उक्ताः । एवञ्चोत्कृष्टस्थितेः प्रथमभङ्गोऽनुत्कृष्टस्थितेर्द्वितीयो भङ्गो भवति । उत्कृष्टस्थितेर्द्विती-
यस्त्वनुत्कृष्टस्थितेः प्रथमः । एवं तृतीय-चतुर्यावपि भङ्गौ व्यत्यासेन प्राप्येते । एवमेव षष्ठ-
सप्तम-भङ्गावपि व्यत्यासेन वाच्यौ, य उत्कृष्टस्थितेः षष्ठभङ्गः, सोऽनुत्कृष्टस्थितेः सप्तम-
भङ्गो भवति, उत्कृष्टस्थितेः सप्तमस्त्वनुत्कृष्टस्थितेः षष्ठ इति भावः । पञ्चमाऽष्टमौ तु स्वस्थाने

वन्धकाऽवन्धकव्यपदेशभेदेनोत्कृष्टस्थितेरनुत्कृष्टस्थितेश्च पञ्चमाऽष्टमभङ्गाव भवतः, न पुनर्मङ्ग-
गन्धत्यासेन । इत्थं च यत्रैकस्थितिवन्धस्थानात्मकोत्कृष्टादिस्थितेः पञ्चमोऽष्टमो वा भङ्गो लभ्यते,
तत्र नानास्थितिवन्धस्थानात्मकप्रतिपक्षभूतानुत्कृष्टादिस्थितेरपि स पञ्चमोऽष्टमो वा भङ्गः
प्राप्यते, यत्र तूत्कृष्टस्थितेः प्रथमो वा द्वितीयो वा तृतीयो वा चतुर्थो वा पष्ठो वा सप्तमो वा
भङ्गस्तत्र तु क्रमेणानुत्कृष्टस्थितेर्द्वितीयो वा प्रथमो वा चतुर्थो वा तृतीयो वा सप्तमो वा पष्ठो वा
भङ्गः सम्पद्यते । अत एवौषतो ज्ञानावरणाद्युत्कृष्टस्थिते वतुर्थपष्टाऽष्टमभङ्गाः, तदनुत्कृष्टस्थि-
तेस्तु तृतीय-सप्तमा-ऽष्टमभङ्गाश्चाभिहिताः, निरयगत्योद्यादिमार्गणास्थानेषु वक्ष्यते च ।

ओषतो निरयगत्योद्यादिमार्गणास्थानेषु च ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टादिस्थितेस्त्रिमङ्गप्रा-
प्तिस्तु तेषु नानास्थितिवन्धस्थानात्मकस्याऽनुत्कृष्टादिस्थितेर्वन्धकानां कदाचित्सर्वथाऽभावलक्ष-
णान्तरस्याऽभावेनैकपदस्य ध्रुवत्वात्, एकस्थितिवन्धस्थानात्मकोत्कृष्टादिस्थितेर्वन्धकानामभंग-
लोकपरिमाणापेक्षया स्तोक्तत्वेनान्यपदस्याऽध्रुवत्वात् । एकस्थितिवन्धस्थानात्मकस्योत्कृष्टादिस्थिते-
र्वन्धकानां कदाचित्सर्वथाभावलक्षणस्यान्तरस्याऽपि सम्भवेन तत्पदस्याऽध्रुवत्वादिति भावः ।
एकस्य पदस्य ध्रुवत्वे तद्वन्धकाः सर्वदाऽनेके लभ्यन्ते । अध्रुवपदस्य तु कदाचिदेको लभ्यते,
कदाचित्चनेके लभ्यन्ते, कदाचित्तु न इत्येवं भङ्गावयी समुत्पद्यते ।

तद्यथा—एकस्थितिवन्धस्थानात्मकस्थितेर्यदा एकोऽपि वन्धको न लभ्यते, तथा ‘सर्व-
वन्धका एवे’ति चतुर्थभङ्गः; तदानीं बहूनां नानास्थितिवन्धस्थानात्मकस्थितेर्वन्धकानां
विद्यमानत्वात् । अत एव यदाऽध्रुवपदे एको वन्धकः प्राप्यते, तदा पष्ठमङ्ग ‘एको वन्धकोऽनेकेऽ-
वन्धका एवे’ति । यदा पुनरनेके वन्धकाः प्राप्यन्ते, तदा त्वष्टमो भङ्गोऽनेके वन्धका अनेकेऽव-
न्धका एवे’ति । नानास्थितिवन्धस्थानात्मकानुत्कृष्टस्थितेस्तु वन्धकस्थानेऽवन्धकाः, अवन्धक-
स्थाने वन्धका इति व्यत्यासेन तृतीय-सप्तमा-ऽष्टमभङ्गाः स्वयमेव योज्याः ।

यत्र तु मार्गणाद्विकस्थितिवन्धस्थानात्मकस्थितेर्वन्धका असंख्यलोकप्रदेशराशिपरिमितास्त-
दधिका वा सन्ति, तत्र तु पदद्वयमपि ध्रुवमेव भवति । कुतः ? असंख्यलोकप्रदेशपरिमितजीवराशे-
र्वन्धप्रायोग्यस्थितेर्वन्धकानां नैरन्तर्येण बहूनां लाभात् ।

ननु तथा सति भवत्वेकस्थितिवन्धस्थानात्मकस्थितेर्वहूनां वन्धकानां नैरन्तर्येण लाभस्त-
तश्च तत्पदं ध्रुवम्, अनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां त्वध्रुवं भविष्यति ? इति चेद्, भैरवम्, सर्वत्रैकस्थिति-
वन्धस्थानात्मकस्थितेर्वन्धकपरिमाणापेक्षया तत्प्रतिपक्षभूतानानास्थितिवन्धस्थानात्मकस्थितेर्वन्ध-
कानामनेकगुणानां भावाद् यत्रैकस्थितिवन्धस्थानात्मकस्थितेर्वन्धकानां बहुत्वेन तत्पदं ध्रुवं भवति,
तत्र नानास्थितिवन्धस्थानात्मकस्थितेर्वन्धकपदमपि ध्रुवमेव लभ्यते, इत्येवं तादृशमार्गणादौ पद-
द्वयस्यापि ध्रुवतया सार्वदिकनानावन्धकाऽवन्धकलभिलक्षणोऽनेके वन्धका अनेकेऽवन्धका एवे’त्य-
ष्टमभङ्ग एव सम्पद्यते ।

नात्मकोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकपरिमाणमसंख्यलोकं तदधिकं वा, अन्यतममार्गणायामपि सूक्ष्माणां साधारणानामपर्याप्तवादरैकेन्द्रियाणां वोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वाभावात् । इत्थं चैकस्य पदस्य ध्रुवत्वादेकस्य त्वध्रुवत्वाद् भङ्गा अप्योधवदुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्यथासंख्यं चतुर्थ्यष्टाऽष्टमास्तृतीयसप्तमाऽष्टमाश्च लभ्यन्ते, ते च सर्वथौधवदेव भावनीया इति ॥२८२-२८३-२८४॥

तदेवमभिहिता आयुर्वर्जानामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकावन्धकभङ्गाः सर्वमार्गणास्थानेषु । साम्प्रतं तास्वेवायुपस्तान् प्रकटयन्नाह

संवेसुं खलु णारग-पणिंदितिरिय-णर-देवमेएसुं ।

संवेसुं विगलिंदिय-पणिंदि-तसकायमेएसुं ॥२८५॥

वायरसमतपुहवाइचउग-पत्तेअ-पणमणवयेसुं ।

विउवाहारदुग-पुरिस-थी-चउणाणेसु विंमंगे ॥२८६॥

संयम-समइअ-छेअ-परिहार-देसो-हिणयण-तेऊसुं ।

पम्ह-सुइल-सम्म-खइअ-वेअग-सासाण-सण्णीसुं ॥२८७॥

आउरस अट्ठ भंगा उकोसाए ठिईअ णायवा ।

एवमणुकोसाए णेया ओधव्व सेसासुं ॥२८८॥

(प्रे०) “संवेसुं खलु” इत्यादि गाथाचतुष्टयम् । तत्राद्यगाथात्रयेण संगृहीतास्वेकोत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकं चतुर्थगाथापूर्वार्धेनायुष उत्कृष्टस्थितेर्भङ्गा अभिहिताः; चतुर्थगाथोत्तरार्धेन तु तास्वेव गाथात्रयोक्तास्वेकोत्तरशतमार्गणास्यायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्भङ्गकानतिदिश्य शेषासु द्विपष्टिमार्गणास्तुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्भङ्गा ओववदभिहिताः । एतासां चतसृणामपि गाथानामक्षरार्थस्तु सुगमः, नवरं द्वितीयगाथापूर्वार्धे “वायरसमतपुहवाइचउगपत्तेअ” इत्यत्र वादरपर्याप्तवाचको वादरसमाप्तशब्दः प्रत्येकान्तेषु प्रत्येकं युज्यते, ततश्च तेन वादरपर्याप्तपृथिव्यप्तेजोवायुपरात्प्रत्येकवनस्पतिकायरूपाः पञ्चमार्गणाः संगृहीता बोद्धव्याः ।

भावार्थः पुनरयम्—निरयगत्योधादिष्वेकोत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकं साधारणवनस्पतिकायजीवानां सूक्ष्मैकेन्द्रियजीवानां वादरापर्याप्तैकेन्द्रियाणां वा जीवानामप्रवेशाज्जीवपरिमाणं मूलत एवाऽसंख्यलोकप्रदेशराशितुल्यं न विद्यते, किन्तु ततः स्तोकं स्तोकतरं स्तोकतमं वा विद्यते, इत्थं च न भवत्येतासामन्यतमस्यामप्यायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकपरिमाणमसंख्यलोकप्रदेशराशितुल्यम्, ततश्च प्रत्येकेमायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां कादाचित्कसर्वथाऽभावलक्षणस्याऽन्तरस्य सङ्गावात्तत्पदमध्रुवम्, तस्याऽध्रुवत्वे तत्प्रतिपक्षभूतमुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकपदं सुतरामध्रुवं, द्वयोरध्रुवत्वे तु प्रागुक्तनीत्याऽष्टौ भङ्गाः समुत्पद्यन्त इति तथैवोक्ताः ।

शेषासु तिर्यग्गत्योवादिठिपण्डिमार्गणासु तु प्रत्येकं साधारणानां स्रग्माणां वाङ्माऽप्यर्थाक्षानां वाऽन्यतमजीवानां प्रवेशेन, तैः सर्वैरायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकाणेन चायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका परिमाणस्य बहुत्वात्तद्वन्धकानां सार्वदिकप्राप्तिलक्षणं तत्पदस्य ध्रुवत्वं भवति, न पुनरायुष उत्कृष्टस्थितेरपि । कुतः ? तद्वन्धकानामसंख्यलोकप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोक्तत्वात् ।

ननु मा भवतु तिर्यग्गत्योवकाययोगसामान्यादिमार्गणासु मंजिपञ्चेन्द्रियादीनामेवाऽऽयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वात्तेषां चासंख्यलोकप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोक्तत्वादुत्कृष्टस्थितेः पदं ध्रुवम्, अपर्याप्तिवादरैकेन्द्रियादिमार्गणाभेदेषु तु तद् ध्रुवं न्यात्, तत्र साकारादिविशेषणविशिष्टानां सामान्यजीवानामेवायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वकथनेन वन्धप्रायोग्यस्य पूर्वकोटीस्थितिकस्याऽऽयुषो मार्गणाप्रविष्टानामसंख्यलोकप्रदेशराशितुल्यानां तदधिकानां वा सर्वेषां जीवानां वन्धप्रायोग्यत्वात् ? इति चेद्, उच्यते, सत्यमेतद्, तथाऽपि तादृशोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामेव लोके स्तोक्ततया तादृशस्थितेर्वन्धका अपि लोके कस्मिन्नपि समये तदधिका नैवाऽवाप्यन्ते । इत्थं चाऽसंख्यलोकजीवराशिकेष्वपि तेषु पूर्वकोटीप्रमाणोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्तु स्तोका एव प्राप्यन्ते, ततश्चाऽपर्याप्तिवादरैकेन्द्रियादिमार्गणास्यानेष्वप्युत्कृष्टस्थितेः पदमध्रुवं प्राप्यते, एवं चैकस्य पदस्य ध्रुवत्वादेकस्य त्वध्रुवत्वादोववदायुषो उत्कृष्टस्थितेः 'सर्वेऽवन्धका एव' इति चतुर्थमङ्गाः, 'एको वन्धकोऽनेकेऽवन्धका एव' इति पष्ठो मङ्गस्तथा 'ऽनेके वन्धका अनेकेऽवन्धका एव' इत्यष्टममङ्गश्च प्राप्यते । अनुत्कृष्टस्थितेस्तु वैपरित्येन 'सर्वे वन्धका एव' इति तृतीयः 'अनेके वन्धका एकोऽवन्धक एव' इति सप्तमस्तथा 'अनेके वन्धका अनेकेऽवन्धका एव' इत्यष्टम इत्येवं त्रयस्त्रयो मङ्गाः प्राप्यन्त इति । अत्र शेषमार्गणाभिधानानि त्विमानि-तिर्यग्गत्योवः, सर्वैकेन्द्रियभेदास्तथा पर्याप्तिवादभेदवर्जाः पट् पृथिवीकायभेदाः, एवं षट्कायभेदाः, पट् तेजस्कायभेदाः, पट् वायुकायभेदाः, पर्याप्तिप्रत्येकवनस्पतिकायभेदवर्जा दशवनस्पतिकायभेदाः, काययोगसामान्यान्धारिकौन्धारिकमिश्रकाययोगेनपुंसकवेदक्रोवादिचतुःकपाय-मत्स्यजान-श्रुताजाना-ऽमंयमा-ऽचक्षुर्दर्शन-कृष्ण-नील-क्रोपोत-लेख्या-मव्या-ऽमव्य-मिव्यात्वा-ऽसंख्या-ऽऽहारिमार्गणाभेदाश्चेति ॥२८५-२८६-२८७-२८८॥

तदेवमभिहित आदेगत आयुषोऽप्युत्कृष्टाऽनुत्कृष्टस्थित्योर्नानाजीवाश्रयो मङ्गाविषयः । साम्प्रतं जवन्याजवन्यस्थित्योस्तं दिदग्गपिपुरादौ तावदोधत आह

भंगाऽऽउगवज्जाणं ठिईण हरसेयराण णायव्वा ।

जेठियरठिइव्व कमा आउरस उ अट्टमो भंगो ॥२८९॥

(त्रे०) "भंगाऽऽउगवज्जाणं" मित्यादि आयुःकवर्जानां यत्नानां मूलप्रकृतीनाम् "ठिईण हरसेयराणं" ति 'हस्वायाः'-जवन्यास्तद्वितराया अजवन्यायाश्च स्थित्योर्मङ्गा ज्ञातव्या इति योगः । कथं ज्ञातव्या इत्याह-"जेठियरठिइव्वकमा" ति ज्येष्ठेतरस्थितिवत् क्रमात्,

प्रागोवतो यथा ज्येष्ठायाः स्थितेः 'अष्टपङ्क्तोसाए सिद्धा तुरियच्छब्दकृमा भगा' इत्यनेन ये चतुर्थ-
पष्टा-ऽष्टमास्त्रयो भंगा दर्शितास्त एव त्रयो भङ्गाः सप्तानां जवन्यायाः स्थितेर्वोद्धव्याः । ये च तत्र
'अष्टमसत्तमनङ्गाऽणुकोसाए ठिईए य' इत्यनेनानुत्कृष्टायाः स्थितेस्त्रयो भङ्गा अभिहितास्ते
सप्तानामजवन्यायाः स्थितेर्ज्ञातव्या इति भावः । तत्र सप्तानामजवन्यस्थितेर्वन्धकास्तु ध्रुवं लभ्य-
न्ते, एकेन्द्रियादिजीवैर्निरन्तरमौविकाजवन्यस्थितिवन्धस्य निर्वर्तनात्, इत्येवमेकं पदं ध्रुवम्,
अन्यत्तु जवन्यस्थितिवन्धकलक्षणमध्रुवम्, क्षपकानां तत्स्वामित्वात् । तथा चोत्कृष्टानुत्कृष्टस्थितिवत्
त्रयस्त्रयो भङ्गा एवोत्पद्यन्त इति । अथाऽऽयुषो जवन्याऽजवन्यस्थित्योरोधतो भङ्गाविचयमार्ह-
“आउस्स उ अड्ढमो भङ्गो” ति 'हस्सेयरणि'त्यनुवर्तते, तत आयुषो 'हस्वेतरयोः'-जवन्या-
ऽजवन्यस्थित्योः प्रत्येकमष्टमो'ऽनेके वन्धका अनेकेऽवन्धका एव' इत्येको भङ्गो भवति । तुका-
रेस्तु पुनरर्थे द्रष्टव्य इति । कुत एकः ? इति चेद्, निगोदपर्यन्तानामनन्तानां जीवानामायुषो जवन्या-
ऽजवन्यस्थितिवन्धकत्वेन पदद्वयस्यापि ध्रुवत्वात्, पदद्वयस्य ध्रुवत्वे त्वेक एव भङ्ग प्राप्यत इति
प्राग् व्युत्पादितमिति ॥२८९॥ उक्त ओधतोऽष्टानां जवन्याजवन्यस्थित्योर्भङ्गाविचयः । साम्प्रत-
मादेशतो विमणिपुरादौ तावदायुर्वर्जानां सप्तानां तमाह

तिरियुरलमीस-कम्मण-दुअणाणा-ऽयत-तिअसुहलेसासुं ।

अमविय-मिच्छत्तेसुं अमणा-ऽणाहारगेसुं च ॥२९०॥

भंगोऽड्ढमो चिअ भवे हस्सियरठिईण आउवज्जाणं ।

सेसासु जाणियव्वा उकोसेयरठिईव्व कमा ॥२९१॥

(प्रे०) “तिरियुरलमीसे”त्यादि, तिर्यग्गत्यौदारिकमिश्रकाययोग-कर्मणकाययोग-
मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयम-कृष्णादिन्यशुभलेश्यामार्गणासु तथा-ऽमव्य-मिच्छ्यात्वयोरसंशय-ऽनाहार-
कमार्गणयोरित्येतासु त्रयोदशमार्गणासु प्रत्येकमायुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां “हस्सियरठिईण”
ति 'हस्वेतरयोः'-जवन्याऽजवन्ययोः स्थित्योः प्रत्येकं “भंगोऽड्ढमो” ति अष्टमो भङ्गो'ऽनेके
वन्धका अनेकेऽवन्धका एवे'ति । कुतः ? एतासु प्रत्येकं प्रविष्टानां साधारणवनस्पतिकायादि-
जीवानां अस्तुतद्विविधस्थितिवन्धस्वामित्वेन पदद्वयस्यापि ध्रुवत्वादिति ।

सेसमार्गणास्वाह-“सेसासु जाणियव्वा” इत्यादिना, अक्षरार्थस्तु सुगमः । भावार्थः
पुनरयम्-अपर्याप्तमनुष्यादिष्वेकादशसान्तरमार्गणासु तु मार्गणानामेव सान्तरत्वेनोत्कृष्टानुत्कृष्ट-
स्थित्योरिव जवन्याऽजवन्यस्थितिलक्षणपदद्वयस्याध्रुवत्वादौ भङ्गाः प्राप्यन्ते । सर्वेष्वेकेन्द्रिय-
भेदेषु, वादरापर्याप्तपृथिव्यप्तेजोवायुकायरूपेषु चतुर्षु भेदेष्वपर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकाये, औघ-पर्याप्ता-
ऽपर्याप्तभेदभिन्नेषु त्रिषु सूक्ष्मापृथिवीकायभेदेषु, तथैव सूक्ष्मापृथिव्य-तेजस्काय-वायुकायसत्केषु त्रिषु
त्रिषु भेदेषु, सर्वेषु साधारणवनस्पतिकायभेदेषु, वनस्पतिकायौघमार्गणायां चेत्येतासु प्रत्येकमुत्कृष्ट-

मूलोष्टप्रकृत्युत्क्रांटादिस्थितीनां

ओ य तः आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनाम्-उत्क्रांटा-जघन्यस्थिन्यो प्रत्येकम्-चतुर्थ-पष्टा-उष्टमाः भन्ताः ।
 " अनुत्क्रांटा-जघन्यस्थिन्यो प्रत्येकम्-तृतीय-सप्तमा-उष्टमा भन्ताः । (ताया-
 आयुष-उत्क्रांटास्थिते-चतुर्थ-पष्टा-उष्टमा, भन्ताः । जघन्या-जघन्यस्थिन्योः- २८०-
 " अनुत्क्रांटास्थिते-तृतीय-सप्तमा-उष्टमा भन्ताः । केवल्योऽष्टमा भन्ता भवेति । २८१)

आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनाम्

आयुषः

आदेशतः	गतिः	इन्द्रियः	पायः	योगः	जेदः
उत्क्रांटा-जघन्य-स्थितीनां प्रत्येकम् अष्टममङ्ग पञ्च अष्टा भन्ताः △	अपवर्तनमनु १० ९	नवो विकलेन्द्रिय-भेदा ७	३ सर्वे शरीर-प्राण-पृथिवी-वायु-वातरपृथिव्यप्लेजो-वायु-पायभेदा, शरीर-प्राण-पृथिवी-वायु-वातरपृथिव्यप्लेजो-वायु-पायभेदाश्च २७	शरीर-प्राण-पृथिवी-वायु-वातरपृथिव्यप्लेजो-वायु-पायभेदाश्च २७	१- २- ३- ४- ५- ६- ७- ८- ९- १०- ११- १२- १३- १४- १५- १६- १७- १८- १९- २०- २१- २२- २३- २४- २५- २६- २७- २८- २९- ३०- ३१- ३२- ३३- ३४- ३५- ३६- ३७- ३८- ३९- ४०- ४१- ४२- ४३- ४४- ४५- ४६- ४७- ४८- ४९- ५०- ५१- ५२- ५३- ५४- ५५- ५६- ५७- ५८- ५९- ६०- ६१- ६२- ६३- ६४- ६५- ६६- ६७- ६८- ६९- ७०- ७१- ७२- ७३- ७४- ७५- ७६- ७७- ७८- ७९- ८०- ८१- ८२- ८३- ८४- ८५- ८६- ८७- ८८- ८९- ९०- ९१- ९२- ९३- ९४- ९५- ९६- ९७- ९८- ९९- १००-
उत्क्रांटा-जघन्य-स्थितीनां प्रत्येकम् अष्टममङ्ग पञ्च अष्टा भन्ताः △	अपवर्तनमनु १० ९	नवो विकलेन्द्रिय-भेदा ७	३ सर्वे शरीर-प्राण-पृथिवी-वायु-वातरपृथिव्यप्लेजो-वायु-पायभेदा, शरीर-प्राण-पृथिवी-वायु-वातरपृथिव्यप्लेजो-वायु-पायभेदाश्च २७	शरीर-प्राण-पृथिवी-वायु-वातरपृथिव्यप्लेजो-वायु-पायभेदाश्च २७	१- २- ३- ४- ५- ६- ७- ८- ९- १०- ११- १२- १३- १४- १५- १६- १७- १८- १९- २०- २१- २२- २३- २४- २५- २६- २७- २८- २९- ३०- ३१- ३२- ३३- ३४- ३५- ३६- ३७- ३८- ३९- ४०- ४१- ४२- ४३- ४४- ४५- ४६- ४७- ४८- ४९- ५०- ५१- ५२- ५३- ५४- ५५- ५६- ५७- ५८- ५९- ६०- ६१- ६२- ६३- ६४- ६५- ६६- ६७- ६८- ६९- ७०- ७१- ७२- ७३- ७४- ७५- ७६- ७७- ७८- ७९- ८०- ८१- ८२- ८३- ८४- ८५- ८६- ८७- ८८- ८९- ९०- ९१- ९२- ९३- ९४- ९५- ९६- ९७- ९८- ९९- १००-
उत्क्रांटा-जघन्य-स्थितीनां प्रत्येकम् अष्टममङ्ग पञ्च अष्टा भन्ताः △	अपवर्तनमनु १० ९	नवो विकलेन्द्रिय-भेदा ७	३ सर्वे शरीर-प्राण-पृथिवी-वायु-वातरपृथिव्यप्लेजो-वायु-पायभेदा, शरीर-प्राण-पृथिवी-वायु-वातरपृथिव्यप्लेजो-वायु-पायभेदाश्च २७	शरीर-प्राण-पृथिवी-वायु-वातरपृथिव्यप्लेजो-वायु-पायभेदाश्च २७	१- २- ३- ४- ५- ६- ७- ८- ९- १०- ११- १२- १३- १४- १५- १६- १७- १८- १९- २०- २१- २२- २३- २४- २५- २६- २७- २८- २९- ३०- ३१- ३२- ३३- ३४- ३५- ३६- ३७- ३८- ३९- ४०- ४१- ४२- ४३- ४४- ४५- ४६- ४७- ४८- ४९- ५०- ५१- ५२- ५३- ५४- ५५- ५६- ५७- ५८- ५९- ६०- ६१- ६२- ६३- ६४- ६५- ६६- ६७- ६८- ६९- ७०- ७१- ७२- ७३- ७४- ७५- ७६- ७७- ७८- ७९- ८०- ८१- ८२- ८३- ८४- ८५- ८६- ८७- ८८- ८९- ९०- ९१- ९२- ९३- ९४- ९५- ९६- ९७- ९८- ९९- १००-

△ प्रतिपन्नछेदोपस्थापनीयनयतादीनां जघन्यादिपरिमाणानुसारेण सम्भवद्भन्ताः, स्वयमूल्याः ।

भङ्गविचयप्रदर्शकं यन्त्रकम्

भङ्गक्रम (प्रथम) एको बन्धक, (पञ्चम) एको बन्धक एकोऽबन्धक, (गाथा-
 (द्वितीय) ▲ एकोऽबन्धक, (षष्ठ) एको बन्धकोऽनेकेऽबन्धका, २७७-
 (तृतीय) सर्वे बन्धका, (सप्तमः) अनेके बन्धका एकोऽबन्धक २७८)
 (चतुर्थ) सर्वेऽबन्धका, (अष्टम) अनेके बन्धका अनेकेऽबन्धका इति ।

कथाय	ज्ञान०	संयम०	दर्शन	ऐश्या	भव्य०	सम्यवत्त्व०	संज्ञी०	आहा०	सर्वा.	गाथाङ्का
		सूक्ष्मसंपराय० १				श्रीपश० सासाद० मिश्र० ३			६	२८२ २६१
									३२	२८३ २८४ २६१
		△ छेद० परिहार०							२	२८४
	मत्तज्ञान० श्रुताज्ञान० २	असंयम० १		अशु०	अम० १	मिथ्यात्व० १	असं० १	अना० १	१३	२८४ २६०
सर्व० ४	मत्तादिज्ञान- चतुष्क विभङ्गज्ञान च० ५	संयमोघ० सामायिक० देशसंयमश्च ३	चक्षु० अचक्षु अवधि ३	शुभ० ३	भव्य० १	सम्यक्त्वोघ० क्षायिक० क्षायोपशमिक० ३	संज्ञी० १	आहारी १	११४	२६१
	मत्तादि- ज्ञानचतुष्क० विभङ्ग० ५	संयमोघ० सामा० छेद० परिहार० देशसंयमश्च, ५	अववि- चक्षु० २	शुभ० ३		सम्यक्त्वोघ० क्षायिक० क्षायोप० सासादन० ४	संज्ञी० १		१०१	२८५ २८६ २८७ २८८ २६२
सर्व० ४	मत्तज्ञान० श्रुताज्ञान० २	असंयमः १	अचक्षु १	अशुभ ३	भव्य अम. २	मिथ्यात्व० १	असंज्ञी १	आहा० १	६२	२८८ २९२

▲ अवन्धका नाम ये प्रतिपक्षस्थितेर्वन्धकास्ते, न.तु सर्वथाऽबन्धका इति ।

स्थितेर्वन्धकपरिमाणमिव जवन्यस्थितेर्वन्धकपरिमाणमप्यसंख्येयलोकाकाशादिलक्षणमेव, ततश्च पद-
द्वयस्य ध्रुवत्वादेकोऽष्टममङ्ग एव प्राप्यते । एता द्वात्रिंशन्मार्गणा एकादशाऽपर्याप्तमनुष्यादि-
सान्तरमार्गणास्तथा 'तिरिये'त्यादिनाऽनन्तरोक्तास्तिर्यग्गत्योधादित्रयोदशमार्गणाश्च विहाय शेषासु
निरयगत्योधादिचतुर्दशोत्तरशतमार्गणासु तूत्कृष्टस्थितिवन्धकानामिव जवन्यस्थितेर्वन्धकानामप्य-
संख्यलोकाकाशप्रदेशापेक्षया स्तोक्तत्वान्मार्गणानां निरन्तरत्वाच्चैकं पद ध्रुवमेकं त्वध्रुवमित्येवमो-
धवत्त्रयस्त्रयो मङ्गा एव प्राप्यन्त इति ॥२९०-२९१॥

तदेवमभिहिता आयुर्वर्जसप्तानां जवन्याऽजवन्यस्थित्योर्नानाजीवाश्चवा मङ्गा मार्गणास्था-
नेष्वपि । साम्प्रतं शेषस्याऽऽयुःकर्मणस्तानादेशतो दर्शयन्नाह

जासुं जेड्डियराणं ठिईण भंगाऽऽउगस्स अट्ठऽत्थि ।

तासु जहणियराणं ते चिअ ओधव्व सेसासुं ॥२९२॥

(प्रे०) “जासुं जेड्डियराण”मित्यादि, यासु मार्गणास्वायुषो 'ज्येष्ठेतरयोः'-उत्कृष्टा-
नुत्कृष्टयोः स्थित्योरेकानेकादिवन्धकावन्धकनिष्पन्ना मङ्गाः “अट्ठऽत्थि” ति अनन्तरम्

‘सन्वेसु खलु पारगपणिदितिरियणरदेवमेएसु । सन्वेसुं विगल्लिन्दियपणिदितसकायमेएसु ॥

वायरसमत्तेपुहवाडचउगप्पत्तेअपणमणवयेसुं । विउवाहारदुगपुुरिसथीचउणाणेसु विन्भरो ॥

सयमसमडवळेअपरिहारदेसोहिणयणतेऊसु । पम्हसुडलसम्मखडववेअसासाणसण्णीसुं ॥

आउस्स अट्ठमगा उक्कोसाए ठिईअ पायवा ॥ एवमणुक्कोमाए ॥ (गाथा-२८५ २८८)

इत्यनेनाष्टावभिहिताः सन्तीत्यर्थः । “तासु जहणियराण ते चिअ” ति तासु निरय-
गत्योधादिष्वेकोत्तरशतमार्गणासु 'जवन्येतरयोः'-जवन्याजवन्ययोः स्थित्योस्त एवाष्टौ मङ्गा भव-
न्तीत्यर्थः । कुतः ? एतासु प्रत्येकं मूलत एव जीवानामसंख्यलोकप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोक्तत्वेनायुष
उत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धलक्षणपदद्वयस्यैव जवन्या-ऽजवन्यस्थितिवन्धलक्षणपदद्वयस्याप्यध्रुवत्वात् ।

अथ शेषमार्गणास्वाह-“ओधव्व सेसासु” ति शेषासु तिर्यग्गत्योधादिषु डिषट्ठिमा-
र्गणासु प्रत्येकमायुषो जवन्याऽजवन्यस्थित्योः प्रत्येकमोधवदेकोऽष्टममङ्ग एवेत्यर्थः । नन्वेतासु
कथमुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्मङ्गवत्त्रयस्त्रयो मङ्गा नामिधीयन्ते ? उच्यते, तत्राऽनन्तजीव-
राशिकेष्वसंख्यलोकजीवराशिकेषु वा मार्गणास्तूत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां स्तोक्तत्वानामेव प्राप्तेः पदस्यै-
कस्याध्रुवत्वेन बन्धकाभावस्यैकादिवन्धकानां च कालभेदेन लाभात्त्रयो मङ्गाः प्राप्यन्ते ।
अत्र तु जवन्यस्थितेर्वन्धका अप्यजवन्यस्थितेर्वन्धकानामिव बहवः प्राप्यन्ते, ततश्चाजवन्यस्थितेर्वन्ध-
कानामिव जवन्यस्थितेर्वन्धकानामपि सर्वदैव प्राप्तेः पदद्वयस्य ध्रुवत्वादेकोऽष्टममङ्ग एव लभ्यत
इति । तत्रोत्कृष्टस्थितिवन्धकानां स्तोक्तत्वं तूत्कृष्टस्थितिकायुषो वेदकानां जीवानां लोके स्तो-
क्तत्वात्, प्रकृते जवन्यस्थितेर्वन्धकानां बहुप्राप्तिस्तु लोके क्षुल्लकमवरूपजवन्यायुर्वेदकानां जीवानाम-
नन्तत्वाद् बोद्धव्या ।

अथम्भावः यत्स्थितिकजीवानां लोक उत्कृष्टतो यावत्परिमाणं भवति, तत्परि-
माणादधिकजीवा एकेस्मिन् समये तत्स्थितिकमायुर्न वृन्तन्ति; क्षुल्लकमवग्रहणस्थितिका जीवा
लोकेऽनन्ता भवन्त्यतः क्षुल्लकमवग्रमाणजघन्यस्थितेर्वन्धका अप्येकसमये लोकेऽनन्ताः प्राप्यन्ते,
पूर्वकोट्यादिस्थितिकजीवास्तु लोके स्तोका भवन्त्यतः पूर्वकोट्यादिस्थितिकायुषो वन्धका अपि लोके
स्तोकाः प्राप्यन्ते, इत्येवमुभयत्र वन्धकपरिमाणवैपम्याद्भङ्गवैपम्यं बोद्धव्यमिति ॥२९२॥

तदेवं प्रतिपादितः शेषस्याऽऽयुर्कर्मणो जघन्याऽजघन्यस्थित्योर्नानाजीवाश्रयो भङ्गाविचय
आदेशतोऽपि । एवञ्च गतं सप्तमं नानाजीवाश्रितं भङ्गाविचयद्वारम् ॥

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे
द्वितीयाधिकारे सप्तमं नानाजीवाश्रय-
भङ्गाविचयद्वारं समाप्तम् ॥

॥ अथाऽष्टमं भागद्वारम् ॥

सम्प्रति क्रमप्राप्ते “भागो” इत्यनेनोद्दिष्टे भागद्वारे भागप्ररूपणां विकीर्णरादौ तावदुत्कृष्टा-
नुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकजीवानां भागान् दर्शयन्नाह

उकोसाअ ठिईए अणंतभागोऽत्थि वंधगाऽट्ठण्हं ।

होअंति वंधगाखलु अणंतभागा अजेट्ठाए ॥२९३॥

(प्रे०) “उकोसाअ ठिईए” इत्यादि, तत्र “ट्ठण्ह” मित्यत्राऽकारस्य दर्शनादष्टानां ज्ञानावर-
णादीनां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकाः “अणंतभागोऽत्थि” सि ओधतो भण्यमानत्वात्
सर्वेषां स्थितिवन्धकजीवानामनन्तभागः,—अनन्ततमैकभागप्रमाणाः सन्तीत्यर्थः । कुत एक एव भाग
इति गम्यते ? ‘अणंतभागो’ इत्यत्रैकवचनस्योपादानादिति । कथमनन्तैकभागः ? इति चेत्,
पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामेवोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वात्तेषां च सर्वस्थितिवन्धकानन्तभागगतत्वात् ।
अत एव शेषा अनन्तबहुभागजीवा ज्ञानावरणादीनां तत्तत्प्रकृतीनामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकतया प्राप्ता
इति तान् तथैव दर्शयन्नाह—“होअंति वंधगाखलु” इत्यादि, अत्र “अट्ठण्ह” मित्यनुवर्त-
तेऽतोऽष्टानां मूलप्रकृतीनां प्रत्येकम् “अजेट्ठाए” सि ‘अज्येष्टायाः’ अनुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकाः
खल्वनन्तभागाः—सर्वस्थितिवन्धकजीवानामनन्तबहुभागगता भवन्तीत्यर्थः । अत्रापि पूर्ववद् बहुवचन-
प्रयोजनाद् बहुभागग्रहणं विज्ञेयम् । एवमेवोत्तरत्रापि द्रष्टव्यमिति ॥२९३॥

तदेवं दर्शिता अष्टानामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकमाणा ओघतः । इदानीं तानेवादेशतः
प्रचिकटयिषुरादौ तावदायुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनामाह

सत्तण्डुक्कोसाए अणंतभागोऽस्थि तिरिकायेसु ।

उरलदुग-कम्मणेसुं णपुंसगे चउकसायेसुं ॥२९४॥

अण्णाणदुगे अयते अचक्खुदंसण-तिअसुहलेसासुं ।

भविये-यर-मिच्छेसुं असण्णि-आहार-गियरेसुं ॥२९५॥

(प्रे०) “सत्तण्डुक्कोसाए” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां प्रत्येकमुत्कृष्टायाः स्थितेः “अणंतभागोऽस्थि”ति मार्गणागतानां सप्तकर्मसत्कसर्वस्थितिवन्धकजीवानामनन्ततमैक-
भागप्रमाणाः भन्तीत्यर्थः । बन्धका इति गम्यते । कासु मार्गणास्वित्याह “तिरिकायेसुं”-
मित्यादि, तिर्यग्गत्योव-काययोगयोः “उरलदुग-कम्मणेसुं” ति औदारिकौ-दारिकमिश्रकाय-
योगमार्गणयोर्द्विके, कर्मणकाययोगे, तथा नपुंसकवेदे, क्रोधादिचतुःकषायमार्गणासु । अन्यमार्गणाः
संग्रहीतुमेकामार्यामाह—“अण्णाणदुगे” इत्यादि मत्तज्ञान-श्रुताज्ञानमार्गणयोर्द्विके, असंयमे, अच-
क्षुर्दर्शने, कृष्णादित्रयशुभलेभ्यासु, भव्ये, तदितरेऽभव्ये, मिथ्यात्वे, असंज्ञा-ऽऽहारकमार्गणयोः,
आहारकेतग-ऽनाहारकमार्गणायामित्येतासु त्रयोविंशतिमार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । कुतः ? ओघवदेतासु
प्रत्येकं त्रिविष्टैरनन्तबहुभागतैः साधारणवनस्पतिकायादिजीवैः सर्वदानुत्कृष्टस्थितिवन्ध एव
निर्वर्त्यते, इत्थञ्च शेषाणां संज्ञिपञ्चेन्द्रियादीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धकानामसंख्येयत्वेन ते तिर्यग्गत्यादि-
तत्तन्मार्गणागतसप्तकर्मसत्कस्थितिवन्धकजीवानामनन्ततमैकभागगता एव भवन्ति ॥२९४-२९५॥

अथ भार्वाऽऽर्यया शेषमार्गणासु सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकमागान् प्ररूपयन्नाह

पज्जमणुस-मणुसीसुं सव्वत्था-ऽऽहारदुग-अवेएसुं ।

मण्णाण-संयमेसुं समइअ-छेअ-परिहारसुहुमेसुं ॥२९६॥

होअन्ति संखभागो असंखभागो हवन्ति सेसासुं ।

(प्रे०) “पज्जमणुसे” त्यादि, पर्याप्तमनुष्य-मानुषीमार्गणयोः, सर्वार्थसिद्धविमानदेव-
गतिभेदा-ऽऽहारक-ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गणामेदद्वया-ऽपगतवेदमार्गणासु, तथा मनःपर्यवज्ञान-
संयममार्गणयोः, सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणास्वित्येतासु
संख्येयजीवराशिकासु द्वादशमार्गणामु प्रत्येकं “होअन्ति संखभागो” ति ‘सत्तण्डुक्को-
साए’ इत्यस्यानुवृत्तेः सप्तानामायुर्वर्जन्यतमानां पर्याप्तमनुष्यादितत्तन्मार्गणासु बन्धप्रायोग्यानां
ज्ञानावरणादिमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टायाः स्थितेः संख्येयभागो भवन्ति, बन्धका इति प्रकरणाद्गम्यते ।
कुतः ? एतासु मार्गणासु प्रत्येकं जीवानां संख्येयत्वादुत्कृष्टस्थितिवन्धस्यैकस्थितिवन्धस्थानात्म-

कन्वाच्चेति । अथ शेषमार्गणासु प्रकृतमाह—“असंख्यभागो हवन्ति सेसासु”मिति, अनन्तरोक्तमार्गणाः परित्वज्य शेषासु निरयगत्योवादिपञ्चत्रिंशदुत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकम् “असंख्यभागो हवन्ति” इति मार्गणागतसर्ववन्धकानामसंख्यभागः-असंख्येयतमैकभागप्रमाणा भवन्ति, सप्तानामुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धका इति प्राग्वद्योज्यमिति ।

शेषमार्गणा नामत इमाः सर्वे निरयभेदाः, चत्वारः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाः, सप्तुष्या-ऽपर्याप्तानुष्यभेदाः, सार्ययिद्विमानभेदवर्जा एकोनत्रिंशद्देवगतिभेदाः, एकोनविंशतिरीन्द्रियमार्गणाभेदाः, द्विचत्वारिंशदपि पृथिव्यादिकायमार्गणाभेदाः, पञ्चमनोयोग-पञ्चचोयोग-वैक्रिय-वैक्रियमिश्रकाययोग-स्त्रीवेद-पुंवेद-मत्यादित्रिज्ञान-विमङ्गज्ञान-देशसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शन-तेजः-पञ्चशुक्लेश्या-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकौ-पशमिक-मिश्र-सासादन-संज्ञिमार्गणाभेदाच्चेति । अत्र निरयगत्योवादिभेदेषु प्रत्येकं स्थितिवन्धकजीवानामसंख्येयत्वादेकस्थितिवन्धस्थान-त्मकोत्कृष्टस्थितेर्वन्धका अप्रसंख्येयैकभागगता एव प्राप्यन्ते, सप्तस्वेकेन्द्रियमार्गणाभेदेषु, सर्वेषु साधारणवनस्पतिकायभेदेषु वनस्पतिकार्यावमार्गणाभेदे च यद्यपि प्रत्येकमनन्ता जीवाः सन्ति, तथापि तेषु वादरसाधारणवनस्पतिकायाधनन्तकायिकजीवानामपि तत्तन्मार्गणासत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वादुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका असंख्येयभागगता एव प्राप्यन्त इति तथैवामिहिता इति ॥२९६॥

अथ सर्वमार्गणान्त्रनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकभागानाह

संवासु सेसभागाऽणुक्कोसठिईअ णायंवा ॥२९७॥

(प्रे०) “संवासु” इत्यादि सुगमम् । नवरं “सेसभागा” इति यास्वेकोऽनन्तभागः सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका उक्ताः, तासु तिर्यग्गत्योवादिमार्गणासु शेषा अनन्तबहुभागाः सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकाः । एवमेव शेषमार्गणास्वपि शेषाः संख्येयबहुभागाः, असंख्येयबहुभागाश्च यथासम्भवं ज्ञानावरणादीनामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकतया द्रष्टव्या इति ॥२९७॥

तदेवं प्रतिपादिता आपूर्वजसप्तानां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकभागा मार्गणास्थानेष्वपि । साम्प्रतं शेषस्याऽऽयुःकर्मणस्तान् मार्गणासु दर्शयन्नाह

तिरिये सव्वेगिंदिय-णिगोअ-वणका-थुरालियदुगेसुं ।

णपुम-चउकपायेसुं दुअणाणा-ऽयत्त-अवक्खसुं ॥२९८॥

अपसत्थतिलेसासुं भवि-यर-मिच्छा-ऽमणेषु आहारे ।

आउस्स बंधगा खलु अणंतभागोऽत्थि जेट्ठाए ॥२९९॥

(प्रे०) “तिरिये सव्वेगिंदिये” इत्यादि, तिर्यग्गत्योघे, तथा “सव्वे” इत्यादौ सर्वशब्द-स्यैकेन्द्रिय-निगोदयोः प्रत्येकं योजनात् सर्व एकेन्द्रियभेदाः, सर्वे च निगोदभेदास्तथा वनस्पति-

वन्धकजीवानां संख्येयैकमागमताः, नानास्थितिवन्धात्मकानुत्कृष्टस्थितिकायुषो वन्धकास्तु संख्येय-
बहुमागमता इतिकृत्वा 'होअन्ति संखभागो' इत्युक्तमिति ।

अथोक्तशेषमर्थमार्गणासु प्रस्तुतमाह—“असंखभागो हवन्ति” ति अनन्तरोक्ततिर्यग्ग-
त्यादिपञ्चममार्गणा विवर्ज्य शेषामु निरयगत्योवाद्यदनवतिमार्गणासु प्रत्येकम् “असंखभागो
हवन्ति” ति आयुः उन्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्तत्तन्निरयगत्योवादिमार्गणागतसर्वायुर्वन्धकजीवानाम-
संख्यमागमता भवन्तीत्यर्थः । तत्र शेषमार्गणाऽभिधानानि त्विमानि—अष्टौ निरयगति-
भेदाः, चत्वारस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदाः, मनुष्याद्याऽपर्याप्तमनुष्यभेदौ, देवौषभेदः, एकादश भवन-
पत्यादिसहस्रारान्ता देवभेदाश्च, सर्वे विकलेन्द्रियभेदाः, सर्वे पञ्चेन्द्रियभेदाः, तथैव सर्वे पृथि-
वीकायाऽऽप्काय तेजस्काय-वायुकाय-प्रत्येकवनस्पतिकाय-त्रसकायभेदाः, सर्वे मनोयोगभेदाः, सर्वे
वचनयोगभेदाः, वैक्रियकाययोगभेदः, स्त्रीवेद-पुंवेद-मत्यादिविज्ञान-विमङ्गज्ञान-देशसंयम-चक्षुर्द-
र्शनाऽवधिदर्शन-तेजोलेखा-पत्रलेखा-सम्यक्त्वौघ-क्षायोपशमिकमम्यक्त्व-सास्वादन-संज्ञिमार्गणा-
भेदाच्चेति । एतासु प्रत्येकमसंख्येया जीवाः, उत्कृष्टायुश्च तिर्यग्-देवाद्यसंख्येयजीवराशिसत्त्वं वध्यते,
ततश्चोक्तनीत्योत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धका अप्यसंख्येकमागमताः प्राप्यन्त इति ॥३००॥

अथ प्रागिव मर्वमार्गणास्यायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकभागान् दर्शयन्नाह

संवासु सेसभागाऽणुकोसठिईअ णायंवा ॥३०१॥

(प्रे०) “संवासु” इत्यादि गतार्थम् । नवरं सर्वास्वित्यनेन वैक्रियमिश्रकाययोगादिसप्त-
मार्गणावर्जास्त्रिपण्युत्तरशतमार्गणा ग्राह्याः । इति ॥३०१॥

तदेवमभिहिता आदेशतोऽपि मूलाष्टकर्मणामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकभागाः । साम्प्रतं
तेषामेवाटानां जवन्याऽजवन्यस्थित्योर्वन्धकभागान् व्याचिकीर्षुरादौ तावदोधत आह

सत्तण्ह लहुठिईए अणंतभागो असंखभागोऽत्थि ।

आउस्स सेसभागा अजहण्णठिईअ अट्टण्हं ॥३०२॥

(प्रे०) “सत्तण्ह लहुठिईए” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां ‘लघुस्थितेः’-
जवन्यस्थितेः “अणंतभागो” ति सर्वस्थितिवन्धकजीवानामनन्ततमैकभागः, सन्तीति परेणान्वयः,
वन्धका इति गम्यते । कुतः ? सप्तानामौघिकजवन्यस्थितेः क्षपकस्त्रामित्वात् तेषां चातिस्तोकत्वा-
दिति । अथायुषो जवन्यस्थितेराह—“असंखभागोऽत्थि” ति सर्वायुर्वन्धकानामसंख्यतमैक-
भागो भवन्ति, ‘लहुठिईए’ इत्यस्यानुवृत्त्या लघुस्थितेः, वन्धका इति गम्यते । एवमुत्तरत्राप्यनुवृत्त्या
योगो द्रष्टव्यः । कस्य कर्मण इत्याह—“आउस्स” ति आयुःकर्मण इति । कुतः ? जवन्यस्थिति-
कायुषः साधारणवनस्पतिकायजीवैरपि निर्वर्तनादिति । अथाजवन्यस्थितेर्वन्धकभागानाह—“सेस-
भागा” इत्यादि, सप्तानां जवन्यस्थितेर्वन्धकरुक्षणमनन्तैकभागं विहाय शेषा अनन्तबहुभागाः

आयुर्वर्जसप्तप्रकृतीनाम्				आयुष		
उत्कृष्ट- स्थिते -	ओधवद् अनन्तैकभाग०	संख्यातैकभाग०	असंख्यातैक- भाग०	ओधवद् अनन्तैकभाग०	संख्यातैकभाग०	असंख्यातै- कभाग०
अनुत्कृष्ट- स्थिते -	ओधवद् अनन्तवहुभाग०	संख्यातवहुभाग०	असंख्यातवहु- भाग०	ओधवद् अनन्तवहुभाग०	संख्यातवहुभाग०	असंख्यात- वहुभाग०
गति०	तिर्यग्गत्योघ० १	पर्याप्तमनुष्य मानु- षी सर्वार्थसिद्धदेव० ३	शेष० ४३	तिर्यग्गत्योघ० १	पर्याप्तमनुष्य मानु- षी आनतादिसर्वार्थ- सिद्धान्तदेव० २०	शेष० २६
इन्द्रिय०			सर्व० १६		सर्वकेन्द्रियभेद० ७	शेष० १२
काय०			सर्व० ४२		वनीष० सर्वमावा- रणवनभेदाश्च० ८	शेष० ३४
योग०	काययोगीय० औदारिक-तन्मिथ्र० कार्मण० ४	आहारक-तन्मिथ्र० २	शेष० १२	काययोगीय० औदा- रिक-तन्मिथ्र० ३	आहारक-तन्मिथ्र यागौ० २	शेष० ११
वेद०	नपुंसक० १	अपगतवेद० १	शेष० ०	नपुंसक० १		स्त्री० पु० २
काय०	सर्व० ४			सर्व० ४		
ज्ञान०	मत्तज्ञा श्रुताज्ञा २	मन पर्यव० १	शेष० ४	मत्तज्ञा श्रुताज्ञा २	मन पर्यव० १	शेष० ४
सयम०	अमयम० १	सयमोघ सामा छेद परिहार सूक्ष्म ५	देशमयम० १	अमयम० १	सयमोघ० सामा० छेद० परिहार० ४	देशमयम० १
दर्शन०	अचक्षु० १		चक्षु० अवधि० २	अचक्षु० १		चक्षु० अवधि० २
लेश्या०	अशुभकृष्णाद्या० ३		शुभा० ३	अशुभा० ३	शुक्ला० १	शेष० २
भव्य०	भव्य० अभव्य० २			भव्य० अभव्य० २		
सम्यक्त्य	मिथ्यात्व० १		शेष० ६	मिथ्यात्व० १	क्षायिक० १	शेष० ३
सङ्गी०	असङ्गी १		सङ्गी १	असङ्गी १		सङ्गी १
आहारी	सर्व० २			आहारक० १		
सर्वमार्गणा -	२३	१२	१३५	३६	२६	६८
गायिका - २६४-२६५-३०१		२६६-३०१	२६७-३०१	२६८-२६९-३०१	३००-३०१	३०१

संख्य-७संख्य-७नाहारिमार्गणाभेदाश्चेति । एताभ्योऽष्टचत्वारिंशदस्यधिकशतमार्गणाभ्य एकेन्द्रिया-
दिकतिषयमार्गणा विहाय शेषामु स्थितिवन्धकजीवानामसंख्येयत्वात्, तथैकेन्द्रियादिमार्गणा-
भेदेषु स्थितिवन्धकजीवानामानन्त्येऽपि तेषां बन्धप्रायोग्यसर्वस्थितिवन्धस्थानात्वासंख्येयमागरूपदे-
कस्थितिवन्धस्थानात्मकस्य जवन्यस्थितिवन्धस्य निर्वर्तका मार्गणागतशेषजीवानामसंख्यैकमागमात्रा
एव सम्पद्यन्ते, न त्वनन्तैकभागप्रमाणा इति ॥३०४॥

अथऽऽयुर्वर्जस्तानामजवन्यस्थितेर्वन्धकभागान् प्राग्बदाह

संवासु सेसभागा अजहण्णठिईअ णायव्वा ॥३०५॥

(प्रे०) “संवासु” इत्यादि गतार्थमिति ॥३०५॥

तदेवमभिहिता आयुर्वर्जस्तानां जवन्याजवन्यस्थित्योर्वन्धकभागा आदेशतोऽपि । साम्प्रतं
शेषस्यायुपस्तान् दर्शयन्नाह

पजमणुसमणुसीसुं आहारदुगाणताइदेवैसुं ।

मणणाण-संयम-समइअ-छेअ-परिहार-सुइल-खइएसुं ॥३०६॥ (गीतिः)

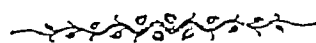
आउस्स जहण्णाए संखंसो वंधगा मुणेयव्वा ।

सेसासु असंखंसो संवत्थ अलहुठिईअ सेसंसा ॥३०७॥ (गीतिः)

(प्रे०) “पजमणुसे” इत्यादि, अक्षरार्थस्तु प्राग्बत् । भावार्थः पुनरयम्—पर्याप्त-
मनुष्याद्येकोनत्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकमायुष उत्कृष्टस्थितेरिव जवन्यस्थितेर्वन्धका अपि संख्येया
एव सन्ति, ततश्च जवन्यस्थितिवन्धस्यैकस्थितिवन्धस्थानरूपतया प्रागुक्तनीत्या जवन्यस्थितेर्वन्धका
अपि मार्गणागतसर्वायुर्वन्धकानां संख्येयैकमागगता एव प्राप्यन्ते, शेषमार्गणास्वपि निरयगत्यादिषु
बहुषु मार्गणास्वायुर्वन्धकजीवानामसंख्येयत्वात्, तथैकेन्द्रियादिस्तोकमार्गणास्वायुर्वन्धकजीवानामन-
न्तत्वेऽपि तेषां सर्वेषां जवन्यायुर्वन्धाहत्वादैकस्थितिवन्धस्थानात्मकजवन्यस्थितेर्वन्धकाः प्रागुक्तनी-
त्याऽसंख्याततमेकभागगताः प्राप्यन्त इति ॥३०६-३०७॥

समाप्ता सर्वासां मूलप्रकृतीनां जवन्याजवन्यस्थित्योर्वन्धकानामपि भागप्ररूपणा, तत्समाप्तौ
च गतं “भागा” इत्यनेनोद्दिष्टमष्टमं भागद्वारम् ॥

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे द्वितीयाधिकारेऽष्टमं नानाजीवाश्रयभागद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथ नवमं परिमाणद्वारम् ॥

अथ क्रमप्राप्ते नवमे द्वारे परिमाणप्ररूपणां चिकीर्षुरादावुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकपरिमाणमोचतः प्ररूपयन्नाह-

उक्कोसाअ ठिईए अट्टण्हं वंधगा असंखेजा ।

हुन्ति अणुक्कोसाए ठिईअ उण वंधगाऽणंता ॥३०८॥

(प्रे०) “उक्कोसाअ ठिईए अट्टण्हं” इत्यादि, ओचतः समस्तजीवराशयेष्वप्यज्ञानावरणादीनामष्टानां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धका एकस्मिन् समय उत्कृष्टतोऽसंख्येया भवन्ति, प्रतिविशिष्टपर्याप्तसंज्ञिष्वेन्द्रियाणामेवाष्टकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वात् । “अणुक्कोसाए ठिईअ उण” ति अत्र ‘अट्टण्हं’मित्यनुवर्तते, ततो ज्ञानावरणादीनामष्टानामप्यनुत्कृष्टायाः स्थितेः पुनः “बंधगाऽणंता” ति ‘वन्धकाः’-एकस्मिन् समय उत्कृष्टतो लभ्यमाना निर्वर्तका अनन्ता भवन्तीत्यर्थः । सुगमम् ॥३०८॥

अथादेशतो त्रिमणिपुरादौ सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकपरिमाणं दर्शयन्नाह

सत्तण्ह तिमणुसेसुं सव्वत्था-ऽऽहारदुग-अवेएसुं ।

मणणाण-संयमेसुं समइअ-छेअ-परिहार-सुहुमेसुं ॥३०९॥ (गीतिः)

जेट्ठाए संखेजा सव्वेगिंदियणिगोअमेएसुं ।

वणकाये य अणंता सेसासु असंखिया णेया ॥३१०॥

(प्रे०) “सत्तण्ह तिमणुसेसुं”मित्यादि, तत्र “सत्तण्ह” इत्यस्य “जेट्ठाए संखेजा” इत्यनेनोक्तमगायायामन्वयस्तत आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां ‘ज्येष्ठायाः’-उत्कृष्टायाः स्थितेः संख्येयाः, वन्धका इति गम्यते । कासु मार्गणास्वित्याह-“तिमणुसेसुं”मित्यादि, व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेस्त्रिमणुष्वेष्टित्यनेनाऽपर्याप्तभेदवर्जा ओघ-पर्याप्त-मानुषीभेदमिन्नास्त्रयो भेदा ग्राह्यास्तेषु, तथा सर्वार्यामिद्वाहदेवगतिमार्गणभेदे, आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगयोर्द्विके, अपगतवेदे, मनःपर्यवजाने, संयमौघे, भासायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-सूक्ष्मसम्पराय-संयममार्गणभेदेषु चेत्येतासु त्रयोदशमार्गणामु प्रत्येकमित्यर्थः । तत्र मनुष्याधमार्गणां त्रिणा शेषासु प्रत्येकं संख्येयानामेव जीवानां सङ्घावेन तदविकस्याऽसंख्येयस्याऽनन्तस्य वा परिमाणस्याऽसम्भवः । मनुष्याधमार्गणायामपि पर्याप्तमनुष्याणामेवोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकत्वात्, तेषां चोत्कृष्टपरिमाणस्याऽपि संख्येयत्वादुक्ताविकपरिमाणासम्भव इति । अथ यासु प्रकृतवन्धकानां परिमाणमनन्तं ता मार्गणाः संगृह्याह-“सव्वेगिंदिये” त्यादि, सर्वशब्दस्योभयत्र योजनात्सर्व एकेन्द्रियजाति-

भेदाः सर्वे च निगोदभेदास्तेषु, वनस्पतिकायौवे च प्रत्येकम् “अणंता” ति आयुर्वर्जानां सप्तानां कर्मणामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका अनन्ता इत्यर्थः । कुतः ? साधारणवनस्पतिकायिकानामपि सप्तानां ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वादिति ।

अथ शेषमार्गणासु प्रकृतमाह—“सेसासु” इत्यादि, उक्तशेषासु द्विचत्वारिंशदस्यधिकशत-
मार्गणासु प्रत्येकम् “असंखिया णेया” ति सप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका असंख्येया ज्ञेयाः ।
कुतः ? इति चेद्, निरयगत्योवादिषु बहुषु मार्गणास्वसंख्येयानां जीवानां सङ्ख्यात्, कतिपयासु च
तिर्यग्गत्योवादिमार्गणासु साधारणवनस्पतिकायजीवानां प्रवेशेनानन्तजीवानां सङ्ख्याविऽपि तिर्यक्सं-
ज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तादीनामसंख्येयजीवराशिकानामेवोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वादिति । अत्र प्रति-
मार्गणं सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकजीवानामसंख्येयत्वेऽपि न ते परस्परं तुल्या एव, किन्तु हीना-
ऽधिका भवन्ति, तत्र च कतिपयमार्गणास्वतित्वहवोऽसंख्यलोकप्रदेशराशितुल्याः, कतिपयमार्गणासु
ततो हीना हीनतराद्याः सन्ति, न पुनरसंख्यलोकप्रदेशराशितुल्या इति ॥३०९-३१०॥

अथैतास्वेव शेषमार्गणासु यासु पृथिवीकायौवादिमार्गणासु प्रकृतवन्धका असंख्यलोक-
प्रदेशराशितुल्यास्तासु तद्वाशेः पूर्वोक्तमङ्गविचयादिप्रयोजकत्वादुत्तरत्र वक्ष्यमाणस्पर्शनादिप्रयोज-
कत्वाच्च तत्र विशेषतः प्रतिपादयन्नाह

तत्थ वि असंखलोगा पुहवाइचउण्ह सव्वसुहुमेसुं ।

वायरअसमत्तेसु य अपज्जपत्तेअवणकाये ॥३११॥

(प्रे०) “तत्थ वि असंखलोगा” इत्यादि, यासु मार्गणास्वनन्तरम् ‘असंखिया णेया’
इत्यनेन सामान्यतः सप्तानां ज्येष्ठस्थितेर्वन्धका असंख्येया ज्ञापितास्तत्रापि वक्ष्यमाणमार्गणासु विशे-
षतस्ते “असंखलोगा” ति ‘असंख्यलोकाः’-- असंख्येयेषु लोकाकाशप्रमाणेषु क्षेत्रखण्डेषु यावन्त
आकाशप्रदेशाः सन्ति तावत्प्रमाणाः. ज्ञेया इति शेषः । कासु मार्गणास्वित्याह—“पुहवाइचउण्ह”
इत्यादि, पृथिव्यादीनां चतुर्णां मूलकायभेदानां य ओष-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तभेदभिन्ना द्वादश सूक्ष्म-
भेदास्तेषु सर्वेषु सूक्ष्मपृथिवीकायौवादिभेदेषु, तथा “वायरअसमत्तेसु य” ति तेषामेव
पृथिव्यादिवायुकायान्तानां चतुर्णां कायानां ये चत्वारो वादरापर्याप्तपृथिव्यादिलक्षणा उत्तरभेदा-
स्तेषु वादरापर्याप्तपृथिवीकायादिभेदेषु, “अपज्जे”त्यादि, अपर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायभेदे चेत्यर्थः ।
एतासु सप्तदशमार्गणासु प्रत्येकं प्रविष्टजीवराशीनामप्यसंख्यलोकाकाशप्रदेशराशितुल्यत्वात्, तत्रा-
संख्येयतमैकभागगता भागद्वारेऽभिहिताः प्रकृतवन्धका असंख्यलोकप्रदेशराशितुल्या एव भवन्ति,
असंख्यलोकानामप्यसंख्यभेदभिन्नत्वादिति ॥३११॥

अथ सप्तमूलकर्मणामेवानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकपरिमाणं मार्गणास्थानेषु दर्शयन्नाह

तिरिये सव्वेगिंदिय-णिगोअमेअ-वण-कायजोगेसुं ।
 उरलदुग-कम्मणेसुं णपुंसगे चउकसायेसुं ॥३१२॥
 अण्णाणदुगे अयते अचक्खुदंसण-तिअहलेसासुं ।
 भवि-येयर-मिच्छेसुं असण्णि-आहार-गियरेसुं ॥३१३॥
 हुन्ति अणुकोसाए ठिईअ सत्तण्ह बंधगाऽणंता ।

(प्रे०) “तिरिये सव्वेगिंदिये”त्यादि, तिर्यग्गत्योधे, “सव्वेगिंदियणिगोअमेअ”
 त्ति सर्वशब्दस्योभयत्र योजनात् सर्व एकेन्द्रियजातिभेदाः, सर्वे च निगोदभेदास्तेषु, तथा वनस्पति-
 कायौघ-काययोगसामान्ययोः, तथौदारिकौ-दारिकमिश्रकाययोगयोर्द्विके, कर्मणकाययोगे, नपुंस-
 कवेदे, क्रोधादिचतुःकपायभेदेषु, अन्यमार्गणासंग्रहायाह—“अण्णाणदुगे” इत्यादि, मत्तज्ञान-
 श्रुताज्ञानमार्गणयोर्द्विके, असंयमे, अचक्षुर्दर्शन-कृष्णादित्र्यशुमलेख्यासु, भव्ये, तदितरेऽभव्ये,
 मिथ्यात्वे, असंज्या-ऽऽहारिमार्गणयोस्तथाऽऽहारीतरस्यामनाहारकमार्गणायामित्येतास्त्रयस्त्रिंशन्मार्ग-
 णासु प्रत्येकमित्यर्थः । एतासु प्रत्येकं किमित्याह—“हुन्ति अणुकोसाए” इत्यादि, प्रकृताना-
 माधुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनामनुत्कृष्टायाः—उत्कृष्टेतरस्याः स्थितेर्वन्धका अनन्ता भवन्तीत्यर्थः ।
 कुतः ? यत एतासु प्रत्येकं सूक्ष्मवादरपर्याप्ताऽपर्याप्तान्यतमसाधारणवनस्पतिकायजीवराशीनां प्रवेशो-
 ऽस्ति, ते च प्रत्येकं प्रकृतमार्गणावन्धप्रायोग्यसप्तकर्मसत्कानुत्कृष्टस्थितिवन्धं कर्तुं समर्थाः, तेषां
 च प्रत्येकं परिमाणमनन्तम् । उक्तं च जीवसमासे—‘साधारणा उ चउसु वि त्रिसु लोचाभवेऽणता’
 इति । तथा च मति तेषां सूक्ष्मादिसाधारणवनस्पतिकायजीवानां परिमाणप्राधान्याद् एतासु
 सर्वमार्गणासु प्रस्तुतवन्धका अनन्ताः प्राप्यन्ते ॥३१२-३१३॥

अथ शेषमार्गणासु सार्वगाथाद्वयेन प्रकृतपरिमाणमाह

पज्जमणुस-मणुसीसुं सव्वत्था-ऽऽहारदुग-अवेएसुं ॥३१४॥ (गीतिः)
 मण्णाण-संयमेसुं समइअच्छेअ-परिहार-सुहुमेसुं ।
 णायव्वा संखेज्जा सेसासु असंखिया तत्थ ॥३१५॥
 वायरसमतवज्जिअपुहवाइगचउगसेसमेएसुं ।

परोअवणगि तहा तदपज्जतो असंखलोगसमा ॥३१६॥ (गीतिः)

(प्रे०) “पज्जमणुसे”त्यादि, पर्याप्तमनुष्य-मानुषीमार्गणयोः, सर्वार्थसिद्धाख्यदेवगति-
 भेदे, आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गणयोः, अपगतवेदमार्गणायां, तथा “मण्णाणो” त्यादि,
 मनःपर्यवज्ञान-संयमौघमार्गणयोः, सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-सूक्ष्मसम्परायसंयम-

मार्गणास्त्रित्येतामु द्वादशमार्गणासु प्रत्येकं “गायञ्चा संखेज्ज” इति संज्ञानामनुत्कृष्टस्थिते-
र्वन्धकाः संख्येया ज्ञातव्याः । कुतः ? प्रत्येकं वन्धकजीवानां संख्येयत्वादिति । “सेसासु”
इति उक्तशेषासु विंशत्युत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकम् “असंखिया” इति संज्ञानामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका
असंख्येया भवन्तीत्यर्थः । कुतः ? इति चेत्, प्रत्येकं जीवानामसंख्येयत्वात्, तैः सर्वैरनुत्कृष्ट-
स्थितिवन्धस्य निर्वर्तनाच्चेति । अत्रापि सामान्यतो दर्शिता असंख्येया वन्धकाः प्राग्वद् विशेष-
पतो दर्शयन्नाह-“तत्थे” इत्यादि, तत्र ‘तत्थ’ इत्यस्यान्वय उत्तरत्र “असंखलोगसमा”
इत्यनेन, ततश्चानन्तरोक्ता असंख्येया अपि विशेषतोऽसंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशितुल्या ज्ञेयाः ।
कासु मार्गणास्त्रित्याह-“वायरसमत्तवज्जिअ” इत्यादि, ‘वादरसमाप्ताः’-वादरपर्याप्ता ये भेदास्ते
वर्जिता येभ्यस्ते वादरसमाप्तवर्जिताः, ते च ते पृथिवीकायादिकवायुकायान्तचतुष्कसत्काः शेषभेदाः,
वादरसमाप्तवर्जितपृथिव्यादिकचतुष्कशेषभेदाः । ते चौघ-वादरौघ-वादरापर्याप्त-सूक्ष्मौघ-सूक्ष्मपर्याप्त-
सूक्ष्मापर्याप्तभेदभिन्नाः षट् पृथिवीकायभेदास्तथैव षड्कायभेदाः, षट् तेजस्कायभेदाः, षट्
वायुकायभेदाश्चेत्येवं चतुर्विंशतिः । तेषु, तथा प्रत्येकवनस्पतिकार्यौघभेदे, तस्य प्रत्येकवनस्पति-
कायस्याऽपर्याप्तभेदे चेत्येतासु षड्विंशतिमार्गणासु प्रत्येकम् “असंखलोगसमा” इति योजि-
तमिति । ननु शेषासु निरयगत्योधादिमार्गणाभेदेषु तर्हि कियन्तः ? इति चेत्, असंख्य-
लोकोपेक्षयाऽत्यन्तस्तोकाः, लोकाम्यन्तरवर्तिप्रतर-श्रेण्यादेरसंख्यादिमागमात्रगतनमःप्रदेशराशितुल्य-
त्वात् । ते च विशेषतो जिज्ञासुना श्रोत्रज्ञापनासूत्रादितोऽवसेया इति ॥३१४-३१५-३१६॥
तदेवमभिहितमायुर्वर्जसंज्ञानामनुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकानामनुत्कृष्टपदगतपरिमाणमादेशतः ।

साम्प्रतमाऽऽयुषस्तद्विदर्शयिषुरादौ तद्विदुत्कृष्टस्थितेराह

संखेज्जा हुन्ति तिणर-आहारदुगा-ऽऽणताइदेवेसुं ।

चउणाण-संयमेसुं समइअ-छेअ-परिहारेसुं ॥३१७॥

देसो-हि-तिसुहलेसा-सम्म-खइअ-वेअगेसु सासाणे ।

आउरस गुरुठिईए सेसासु असंखिया णेया ॥३१८॥

(प्रे०) “संखेज्जा हुन्ति” इत्यादि, संख्येया भवन्ति, वन्धका इति गम्यते । कस्याः ?
इति चेद्, आयुषो ‘गुरुस्थितेः’-उत्कृष्टायाः स्थितेरिति द्वितीयगाथोत्तरार्धेऽन्वय इति । कासु मार्ग-
णास्त्रित्याह-“तिणरआहारदुगे” इत्यादि प्राग्वन्मनुष्यौघ-पर्याप्तमनुष्य-मानुषीलक्षणेषु त्रिषु मनुष्य-
भूतिभेदेषु, तथा-ऽऽहारक-ऽऽहारकमिश्रकाययोगयोर्विके, आनतकल्पादिसर्वार्थसिद्धविमानान्तेष्वष्टा-
दशसु देवगतिभेदेषु, मत्यादिचतुर्ज्ञान-संयमौघेषु, सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिकसंय-
मेषु तथा-देशसंयमा-ऽवधिदर्शन-तेजस्यादित्रिशुमलेश्या-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-वेदकसम्यक्त्वेषु सासा-
दने चेत्येतासु चत्वारिंशन्मार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । तत्र मनुष्यौघादिवहुमार्गणासु पर्याप्तमनुष्या-

णामेवायुप उत्कृष्टस्थितिवन्धस्याभित्वात् तेषां च संख्येयत्वात् प्रस्तुतवन्धकपरिमाणमपि तथै-
वोक्तम् । आनतकल्पादिदेवगतिमार्गणासु त्वसंख्येयानां देवानां सङ्गवेऽपि तेषु कस्मिन्नपि समय
आयुर्वन्धकाः पर्याप्तमनुष्यपरिमाणादधिका न सम्भवन्ति, पर्याप्तमनुष्यास्तूत्कृष्टतोऽपि संख्येया
एव सन्ति । अत आनतकल्पादिमार्गणास्वेकसमयसव्यपेक्षमायुप उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकपरिमाण-
मप्युत्कृष्टपदे संख्येयमेवाभिहितमिति । “सेसासु असंखिया णेया” इति अनन्तरोक्तस्य
‘आउस्स गुरुठिईए’ इत्यस्य काकाक्षिगोलकन्यायेनात्रापि योजनाद् उक्तशेषासु त्रयोविंशत्युत्तर-
शतमार्गणास्वायुपो गुरुस्थितेरसंख्येया ज्ञेयाः, बन्धका इति गम्यत इति । सुगमम् ; नवरमनन्तजीव-
राशिकास्वेकेन्द्रियादिमार्गणास्वप्युत्कृष्टस्थितिकमायुः पर्याप्तमनुष्यसत्त्वं पर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियसत्त्वं
वा निर्वर्त्यते, पर्याप्तमनुष्य-पर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियाश्च समुदिता अप्यसंख्येया इतिकृत्वा प्रागुक्त-
नीत्या तदायुपो बन्धका अपि समस्ते जगति कस्मिन्नपि समयविशेषेऽनन्ता न प्राप्यन्ते, किन्त्व-
संख्येया एव प्राप्यन्त इति तथैवाभिहिता इति ॥३२७-३१८॥

अथायुपोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकपरिमाणमादेशतः प्ररूपयन्नाह

पज्जमणुसमणुसीसुं आहारदुगा-ऽऽणताइदेवेसुं ।

मणणाण-संयम-समइअ-छेअ-परिहार-सुइल-खइएसुं ॥३१९॥ (गोतिः)

संखेज्जा अगुरुए ठिईअ आउरस हुन्ति सेसासुं ।

सत्तण्ह जत्तिआ खल्ल अगुरुठिईएऽत्थि तत्तिआ णेया ॥३२०॥ (गो०)

(प्रे०) “पज्जमणुसे”त्यादि, अक्षरार्थस्तु प्राग्बत् । भावार्थः पुनरयम्-पर्याप्तमनुष्या-
दिमार्गणामु प्रत्येकमायुपो बन्धका एकस्मिन् समय उत्कृष्टतः संख्येया एव प्राप्यन्ते, ततश्चायु-
पोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका अपि तदधिका न सम्भवन्ति । कुत आयुपो बन्धकाः संख्येया एव
प्राप्यन्ते ? इति चेद्, पर्याप्तमनुष्यादिकतिपयमार्गणासु जीवानामेव संख्येयत्वात्, कतिपयासु
पुनरानतकल्पादिमार्गणासु जीवानामसंख्येयत्वेऽपि पर्याप्तमनुष्यसत्त्वं स्यैवाऽऽयुपो बन्धमावात्
प्रागुक्तनीत्याऽऽयुपो बन्धकाः संख्येया एव प्राप्यन्ते । शुक्ललेश्यायामप्येवमेव, तस्यां तिर्यग्भि-
रायुर्वन्धस्यैवाकरणात् । क्षायिकसम्यक्त्वमार्गणायां तु युग्मितिर्यग्भिरायुर्वन्धकरणेऽपि श्रोत्रगवतो-
स्तूत्राभिप्रायेण स्रूपपत्तिकं प्रस्तुतपरिमाणम्, तदभिप्रायेण युग्मितिरश्चामप्यसंख्येयानामभावात् ।
उक्तश्चामसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्यञ्च्युतानां संख्येयानामेवाऽसुरकुमारदेवतयोत्पादं
प्युत्पादयद्भिर्वादिगजवटाकेसरिभिः श्रोमदमयदेवसूरिपादैश्चतुर्विंशतितमशतकद्वितीयोद्देशवृत्तौ-

‘संखेज्जा उववज्जति’ इति असंख्यातवर्षायुस्तिरश्चामसंख्यातानां कदाचिदयमावात् इति । (सूत्र ६९८)

तेषां च संख्येयत्वे क्षायिकसम्यक्त्वमार्जां तिरश्चामपि संख्येयानामेव सङ्गवेन देवायु-
र्वधन्तः प्रकृतमार्गणागतास्तिर्यग्युग्मिनः संख्येया एव, युग्मिवर्जतिरश्चां तु क्षायिकसम्यक्त्व-

मार्गणायां प्रवेश एव नास्ति; किञ्च प्रकृतमार्गणागतदेवनारकाः सम्यक्त्वमाकृतया संख्येयराशिकस्य पर्याप्तमनुष्यस्याऽऽयुर्वृध्नन्त एकस्मिन् समय आनतकल्पादिभेदवत् संख्येया एव सम्पद्यन्ते, एतेषां समस्तानामपि संख्येयत्व आयुपोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका अपि संख्येयाधिका न सम्भवन्ति ।

कषायप्राप्तये तु

‘सखेज्जा च मणुस्सेसु खीणमोहा सहस्ससो णियमा । सेसासु खीणमोहा गदीसु णियमा असखेज्जा ॥’

इत्यनेन क्षीणदर्शनमोहाः क्षायिकसम्यक्त्वमाजस्तिर्यञ्चोऽसंख्येया अभिहिताः, अतस्तन्मते तु प्रकृतपरिमाणमायव्ययतौल्यनियमाद्भावनीयम् । तथाहि—निरयगत्यादिसर्वजीवराशिषु प्रत्येकमेकस्मिन् समये संख्येया असंख्येया अनन्ता वा यावन्तो जीवा उत्कृष्टतो मार्गणान्तरेभ्य आयान्ति, तावन्त एव संख्याता असंख्याता अनन्ता वा जीवा एकस्मिन् समये उत्कृष्टतो व्रियन्ति, तावतां जीवानां गत्यन्तरगमनरूपो व्ययो भवतीति भावः । कुतो ज्ञायत एतद् ? इति चेद्, ओप्रज्ञापनादावुपपातोद्वर्तनाधिकारे तु ल्यानां संख्येयानामसंख्येयानामनन्तानां वा जीवानामुपपातोद्वर्तनयो रभिहितत्वात् । उक्तञ्च श्रीमत्यां प्रज्ञापनायाम्—‘नेरइया णं भंते ! एगसमयेण केवइया उवट्ट ति ? गोयमा ! जहन्नेण एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेण सखेज्जा वा असखेज्जा वा उवट्ट ति, एव जहा उवथाओ भणिओ तहा उवट्टणा वि भाणियव्वा’ । इत्यादि । प्रकृतेऽपि चाऽसंख्येयपरिमाणे क्षायिकसम्यग्दृष्टितिर्यग्जीवराशावेकस्मिन् समय उत्कृष्टतः संख्येया एव जीवा आयान्ति, न पुनरसंख्येयाः, पर्याप्तमनुष्याणामेव तत्रोत्पत्तेः । इत्थं क्षायिकसम्यग्दृष्टितिर्यग्जीवसङ्घाते उत्कृष्टपदे संख्येयानामेवायः, यावतामायस्तावतामेव व्ययोऽपीति नियमात् क्षायिकसम्यग्दृष्टिजीवनिचयादेकस्मिन् समय उत्कृष्टतोऽपि संख्येया एव व्रियन्ति; किञ्च कस्यामपि मार्गणायामुत्कृष्टतो यावतामेकस्मिन् समये मरणं सम्भवति, तदधिकानामायुर्वन्धो न भवति; ततश्च क्षायिकसम्यग्दृष्टां तिरश्चामसंख्येयानां सङ्घावेऽप्यायुर्वन्धकास्तु संख्येया एवोत्कृष्टत एकसमये प्राप्यन्ते, तथा च सति श्रीभगवत्यभिप्रायवत् कषायप्राप्त्यामिप्रायेणाऽपि प्रकृतमार्गणायामायुपोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्त्वेकसमये संख्येयाधिका नैव प्राप्यन्ते, ततश्च पर्याप्तमनुष्यादिक्षायिकसम्यक्त्वान्तास्वेकोनत्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकमायुपोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका अपि संख्येया एवोक्ता इति ।

अथ शेषमार्गणास्वाह—‘सेसासु’ इत्यादिना ‘अगुरुए ठिईअ आउस्स हुन्ति’ इत्यस्य डमरूकमणिन्यायेनाऽत्रापि योजनात् शेषासु निरयगत्योधादिपट्त्रिंशदस्यधिकशतमार्गणासु “तत्तीआ णेया” ति तावन्तो ज्ञेया इति गाथाप्रान्तेऽन्वयः, यत्तदोर्नित्यसम्बन्धात्तत्पदवाच्यान् तान् यत्पदेनाभिदधाति—“सत्तण्ह जत्तिआ खलु” इत्यादिना, आयुर्वर्जानां सप्तानामगुरुस्थितेः अनुत्कृष्टायाः स्थितेः निरयगत्योधादिमार्गणासु प्राग् यावन्तो वन्धका अभिहिताः सन्तीत्यर्थः । इदमुक्तं भवति—पर्याप्तमनुष्याद्यनन्तरोक्तैकोनत्रिंशन्मार्गणावर्जासु शेषासु चतुस्त्रिंशदस्यधिकशतसंख्याकासु निरयगत्योधादिमार्गणासु प्रत्येकमसंख्येयोऽनन्तो वा यो जीवराशिस्तदनुसारेण यथासम्भवमसंख्येया

अनन्ता वा सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकाः प्रागमिहितास्तथैव तासु निर्यगत्योवादिशेषमार्गणासु प्रत्येकमायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका अप्यसंख्येया अनन्ता वा त्रौद्धव्याः । यास्वसंख्येयो जीवराशि-
स्तास्वसंख्येयाः, यास्वनन्तो जीवराशिस्तास्वनन्ता इति भावः । न चैवं सति निर्यगत्यादि-
मार्गणागताः सर्व एव जीवा आयुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका इत्याशङ्क्यम्, बहुनामवन्धकानामपि
सङ्ख्यात्, केषाञ्चिदुत्कृष्टस्थितिवन्धकानां सङ्ख्याच्च । अत एव 'यावन्तस्तावन्तः' इत्यनेना-
संख्येया अनन्ता इत्येवंरूपवचनमास्यकृतोऽतिदेशो मन्तव्य इति ॥३१९-३२०॥

तदेवमभिहितमष्टानामपि सूत्रप्रकृतीनामुत्कृष्टाऽनुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकपरिमाणम् । सास्त्रात्
तासांमेवाष्टानां जवन्याजवन्यस्थित्योर्वन्धकपरिमाणं विभणिपुरादौ तावदोच्यत आह

संखेज्जा सत्तण्हं जहण्णाए ठिईअ अलहूए ।

हुन्ति अणंताऽणंता आउरस्स ठिईण दोण्हं वि ॥३२१॥

(प्रे०) “संखेज्जा सत्तण्ह” मित्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां “जहण्णाए ठिईए”
ति जवन्या एव जवन्यका तस्या जवन्यकायाः-ह्रस्वायाः स्थितेः संख्येयाः, वन्धका इति गम्यते ।
सुगमं चेत्तत्, सप्तानामौघिकजवन्यस्थितिवन्धस्य क्षपकश्रेणौ भावादिति । “अलहूए” ति
‘सत्तण्ह’मित्यनुवर्तते ‘ठिईअ’ इत्यत्रापि योज्यते च, ततः सप्तानामजवन्याः स्थितेः “हुन्ति
अणंता” ति वन्धका अनन्ता भवन्ति, निगोदपर्यन्तानां जीवानां प्रकृताऽजवन्यस्थितिवन्धस्य
भावात्, तेषां चानन्तत्वादिति । अथ शेषस्यायुष आह—“ऽणंता आउरस्स ठिईण दोण्हं वि”
ति मौलस्यायुःकर्मणोर्द्वयोरपि जवन्याजवन्ययोः स्थित्योः प्रत्येकं वन्धका अनन्ताः, भवन्तीत्य-
नुवर्तत इति । एतदपि सुगमम्, साधारणवनस्पतिकायिकानामपि प्रकृतद्विविधस्थितिवन्धभावा-
दिति ॥३२१॥ उक्तमोघतोऽष्टानां जवन्याजवन्यद्विविधस्थित्योर्वन्धकपरिमाणम् । अथ तदेवा-
देशतो दिदर्शयिपुरादौ तावज्जवन्यस्थितेराह

तिरिये सव्वेगिदिये-णिगोदमेअ-वण-उरलमीसेसुं ।

कम्मण-हुअण्णसुं अयते अपसत्थलेसासुं ॥३२२॥

अमविय-मिच्छत्तेसुं अमणा-ऽणाहारगेसु य अणंता ।

सत्तण्ह वंधगा खलु हुन्ति ठिईए जहण्णाए ॥३२३॥

(प्रे०) “तिरिये सव्वेगिदिये” त्यादि, तिर्यग्गत्योवे, तथा सर्वशब्दस्यैकेन्द्रियनिगो-
दयोः प्रत्येकं योजनात् सर्वेष्वेकेन्द्रियभेदेषु सर्वेषु च निगोदभेदेषु, तथा वनस्पतिकायौघौ-दारि-
कमिश्रकाययोगयोः, कर्मणकाययोग-मत्पज्ञान-श्रुताज्ञानेषु, असंयमे, अग्रशस्तासु कृष्णादित्रिलेश्यासु,
तथाऽमव्यमिथ्यात्वयोरमनस्का-ऽनाहारकयोर्व्येत्येतास्वष्टाविंशतिमार्गणासु प्रत्येकम् “अणंता”

ति अनन्ताः । क इत्याह—“सत्ताण्डे”त्यादि सुगमम् । भावार्थोऽपि सुगमः, यतः प्रत्येकं जघन्यस्थितिवन्धस्यामिनो विशिष्टाः साधारणवनस्पतिकारिकाः, तेषां चानन्तत्वात्प्रकृतवन्धक-परिमाणमप्यनन्तं भवतीति ॥३२२-३२३॥

तिमणुस-संवत्थेसुं दुपणिंदितसेसु पणमणवयेसुं ।
कायो-रालेसु तह आहारदुगे तिवेएसुं ॥३२४॥
गयवेअ-कसायचउगा-चउणाण-विमंग-संयमेसुं च ।
सामाइअ-छेएसुं परिहारे देस-सुहुमेसुं ॥३२५॥
णयणा-ऽणयणो-हीसुं पसत्थलेसासु भविय-सग्मेसुं ।
खइअम्मि वेअगम्मि य उवसम-सण्णीसु आहारे ॥३२६॥
णायव्वा संखेज्जा अवसेसासु हविरे असंखेज्जा ।

(प्रे०) “तिमणुसे”त्यादि, अक्षरार्थस्तु प्राग्बत्, नवरम् “तिमणुस” इत्यनेनापर्याप्त-मनुष्यभेदवर्जाः शेषा मनुष्यौघ-पर्याप्तमनुष्य-मानुषीलक्षणास्तिस्रो मार्गणा ग्राह्याः, तथा “दुपणिंदि-तसेसु” इत्यत्रापि द्विशब्दस्य प्रत्येकं योजनादपर्याप्तभेदवर्जावोघ-पर्याप्तभेदभिन्नौ द्वौ पञ्चेन्द्रि-यजातिभेदौ द्वौ च त्रसकायभेदौ विवक्षितौ बोद्धव्यौ, तथा “पसत्थलेसासु” इत्यनेन पञ्चाधा-स्तिस्रः शुभलेश्याश्च मङ्गूहीता विज्ञेयाः । इत्येवमाद्यगाथात्रयेण सङ्गृहीतासु मनुष्यगत्योधादि-चतुःपञ्चाशन्मार्गणासु प्रत्येकं “णायव्वा संखेज्जा” ति प्रकृतत्वादायुर्वर्जानां सप्तान्यतमानां तत्तन्मनुष्यगत्योधादिमार्गणायां वन्धप्रायोग्यप्रकृतीनां जघन्यस्थितेर्वन्धकाः संख्येया ज्ञातव्याः । कुतः ? उच्यते, मनुष्यौघमार्गणायां सप्तानां जघन्यस्थितिवन्धस्य क्षपकश्रेणावनिवृत्तिवादरगुणस्थाने सूक्ष्म-मम्परायगुणस्थाने वा यथासम्भवं भावात्, तत्र कस्मिन्नप्येकस्मिन् समय उत्कृष्टतः संख्ये-यानामेव जीवानां सङ्ग्रावाच्येति । इत्थमेव पर्याप्तमनुष्य-मानुषी-पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-त्रसकायौघ-पर्याप्तत्रसकाय-पञ्चमनोयोगभेद-पञ्चचोयोगभेद-काययोगसामान्यौ-दारिककाययोग-स्यादित्रिवेदा-ऽपगतवेद-क्रोधादिचतुःकषाय-मत्यादिचतुर्ज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापन-सूक्ष्ममम्परायसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽचक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शन-शुक्ललेश्या-मव्य सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-सम्यक्त्व-संज्ञा-ऽऽहारिमार्गणासु प्रत्येकं बोद्धव्यम् । औपशमिकसम्यक्त्वमार्गणायां जघन्यस्थिति-वन्धस्योपशमश्रेणौ लामात्, तथा सर्वार्थसिद्धविमानदेवगतिभेद आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोग-मार्गणयोः परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणायां च प्रत्येकं जीवानामेव संख्येयत्वात् तदविकपरिमा-णाऽसम्भवः । विमङ्गज्ञान-देशसंयममार्गणयोस्तु जघन्यस्थितेर्वन्धकाः संयमाभिमुखा मनुष्या एव, ततः संख्येया एव सम्भवन्ति । तेजः-पञ्चलेश्या-वेदकसम्यक्त्वमार्गणासु तु जघन्यस्थितेर्वन्धका

अप्रमत्तसंयता इति कृत्वा संख्येया एव । इत्येवमुक्तं सर्वमार्गणामु भिन्नभिन्नहेतोः संख्येया एव बन्धका लभ्यन्ते, न पुनरसंख्येया अनन्ता वेति ।

अथ शेषमार्गणसु प्रकृतबन्धकपरिमाणमाह—“अवसेसासु हविरे असंख्येज्जा” ति ‘तिरिये सव्वेगिदिथे’त्यादिना प्रागुक्ता अष्टाविंशतिमार्गणास्तथा ‘तिमणुसे’न्यादिनाऽनन्तरोक्ताश्चतुःपञ्चाशन्मार्गणाश्च संत्यज्य शेषासु निरयगत्योवादिष्वष्टाशीतिमार्गणसु प्रत्येकमसंख्येया भवन्तीत्यर्थः । शेषमार्गणा नामतस्त्विमाः—अष्टौ निरयगतिमार्गणाभेदाः, चत्वारः पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्भेदाः, अपर्याप्तमनुष्यभेदः, सर्वार्थसिद्धविमानभेदवर्जा देवाद्यमवनपत्यादय एकोनविंश-द्वेयगतिभेदाः, नव विकलेन्द्रियभेदाः, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियभेदः, पृथिव्यप्तेजोवायुप्रत्येकवनस्पतिकाय-सत्काः सर्व इत्येकविंशद्भेदाः, अपर्याप्तसकायभेदः, वैक्रियवैक्रियमिश्रकाययोगभेदौ सम्यग्मिथ्यात्व-सासादनभेदौ चेति । एतासु प्रत्येकमसंख्येया जीवास्ते च स्वस्थानविशुद्धाः सन्तः सप्तानां जघन्यस्थितेर्वन्धका भवन्ति, न पुनर्विमज्जज्ञानादिमार्गणावत् संयमाद्यभिमुखाः सन्त एव, ततश्चै-कस्मिन् समय उत्कृष्टतोऽसंख्येया प्राप्यन्त इति तथैवामिहिता इति । इदन्तु धोद्वयम्—सासादनमार्गणायां ‘सासाणे चउगइयो निवडतो सयमा व भवे’ (गाथा-१२९) इति जघन्यस्थिति-बन्धस्वामित्वप्ररूपणोक्तेन चतुर्गतिकानां स्वस्थानविशुद्धानां सासादनसम्यग्दशां जघन्यस्थिति-बन्धस्वामित्वाभिप्रायेण प्रकृतबन्धका असंख्येया अमिहिताः । तदप्यमतेन तु ते संख्येया एव भवन्ति, संयमात्मासादनप्राप्तानां संख्येयानामेव सम्मवादिति ॥३२४-३२५-३२६॥

तदेवममिहितं सप्तानां जघन्यायाः स्थितेर्वन्धकपरिमाणमादेशतः । अथ तेषामेवाजघन्यायाः स्थितेर्विमणिपुस्तकृष्टस्थितिवन्धकपरिमाणेन सर्वसाम्याल्लाघवार्थमतिदिशन्नाह—

संवासु अहस्साएऽणुकोसठिइव्व णायव्वा ॥३२७॥

(प्रे०) “संवासु अहस्साए” इत्यादि, निरयगत्योवाधनाहारकपर्यन्तासु सप्तत्यधिकशत-संख्याकासु सर्वास्वधिकृतमूलोत्तरमार्गणसु “अहस्साए” ति प्रकृतत्वादायुर्वर्जसप्तान्यतमानां निरयगत्योवादितत्तन्मार्गणायां बन्धप्रायोग्यानां मूलप्रकृतीनामहस्वायाः—अजघन्यायाः स्थिते-र्वन्धकाः “ऽणुकोसठिइव्व णायव्वा” ति अत्रैव द्वारे प्राक्

‘तिरिये सव्वेगिदिथिणोअमेअवणकाय-योगेसु । उरलदुग-कम्मणेसु णपु सगे चउकसायेसु ॥

अण्णाणदुगे अयते अचक्खुदसण-तिअसुइलेसासु । भविये-यर-मिच्छेसु असण्णि-आहार-गियरेसु ॥

हुन्ति अणुक्कोसाए ठिइव्व सत्ताण्ह वधगाऽणता । पज्जमणुस-मणुसीसु सव्वत्था-ऽऽहारदुग-अवेएसु ॥

मण्णाण-सयमेसुं समइअ-छेअ-परिहार-सुहुमेसुं । णायव्वा सखेज्जा सेसासु असखिया तत्थ ॥

वायरसमत्तवज्जिअपुह्वाह्वाचउगसेसमेएसु । पत्तेअवणम्मि तहा तदपज्जत्ते असखलोगसमा॥’

इतिगाथापञ्चकेन निरयगत्यादितत्तन्मार्गणायाममिहितानामायुर्वर्जानां सप्तानां ‘मनुत्कृष्टस्थितिवत्’-अनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामिव ज्ञातव्याः । यथा मार्गणास्थानेषु प्राक् सप्तानामनुत्कृष्टस्थिते-

र्वन्धकपरिमाणमभिहितं - तथा प्रकृतेऽपि सप्तानामजघन्यस्थितेर्वन्धकानां परिमाणमविशेषेण ज्ञात-
व्यम् । मार्गणागतानां सर्वजीवानामनुत्कृष्टस्थितिवन्धवदजघन्यस्थितिवन्धार्हत्वादिति भावः ।
विशेषतस्तु प्रतिमार्गणं सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकपरिमाणवत् स्वयमेव भावनीयमिति ॥३२७॥

तदेवमुक्तं सप्तानां जघन्याजघन्यस्थित्योर्वन्धकपरिमाणमादेशतः साम्प्रतमवशेषस्यायुषस्त-
त्तन्मार्गणास्थानेषु प्रतिपिपादयिषुर्लघ्वार्थमेकयाऽऽर्यया । सापवादमिति दिशति

हरिसयराण ठिईणं आउस्स अगुरुठिईव्व हुन्ति परं ।

हरसाए संखेज्जा तिणाण-ऽवहि-सम्म-वेअगेसु भवे ॥३२८॥ (गीतिः)

(प्रे०) “हरिसयराणे” त्यादि, शेषस्याऽऽयुषः-मौलायुःकर्मणो ‘हस्वेतरयोः’-जघन्याऽज-
घन्ययोः स्थित्योः “अगुरुठिईव्व हुन्ति” ति ‘आउस्स’ इत्यस्यात्रापि योजनादायुषोऽगु-
रुस्थितिर्वद् भवन्ति । आयुषोऽनुत्कृष्टायाः स्थितेरत्रैव द्वारे प्राक्

‘संखेज्जा हुन्ति तिणर-आहारदुग-आणताइदेवेसु । चउणाण-सयमेसु समइअ-छेअ-परिहारेसु ॥

देसो-हि-तिसुइलेसा-सम्म-खइअ-वेअगेसु सासाणे । आउस्स गुरुठिईए सेसासु असखिया णेया ॥

पज्जमणुस-मणुसोसु आहारदुगा-ऽऽणताइदेवेसु । मणणाण-सयम-समइअ-छेअ-परिहार-सुइल-खइएसु ॥

संखेज्जा अगुरुए ठिईव्व आउस्स हुन्ति सेसासु । सत्तपह जत्तिआ खलु अगुरुठिईएऽत्थि तत्तिआ णेया ॥’

इतिगायाचतुष्टयेन यावन्तो वन्धकाः प्रतिपादितास्तावन्तो भवन्तीत्यर्थः । अयं हि बहुसाम्यकृतोऽति-

देशः, न पुनः सर्वसाम्यकृतः, अतस्तत्र स्तोकमात्रवैषम्यप्रयुक्ता याऽतिव्याप्तिस्तामुद्धर्तुं काम आह-

“पर” मित्यादि, परमयमत्र विशेषः; कोऽसावित्याह-“हरसाए” इत्यादि, प्रकृतस्यायुषो ‘हस्वा-

याः’-जघन्यायाः स्थितेः संख्येयाः, वन्धका इति गम्यते । कासु मार्गणास्वित्याह-“तिणाणे”

त्यादि, मत्यादिषु तिसृषु ज्ञानमार्गणासु, तथाऽत्रधिदर्शनसम्यक्त्वौध-वेदकसम्यक्त्वमार्गणास्वित्ये-

तासु षण्मार्गणास्वेवेत्यर्थः, न पुनरन्यमार्गणास्वजघन्यस्थितेर्वन्धकपरिमाणविषये वा ।

इदमुक्तं भवति-मतिज्ञानादिषण्मार्गणास्त्रायुषो जघन्यस्थितेर्वन्धकपरिमाणविषयकमप-
वादं विहाय शेषमार्गणास्त्रायुषो जघन्यस्थितेर्वन्धकाः, सर्वमार्गणास्त्रायुषोऽजघन्यस्थितेर्वन्धकाश्च
प्रत्येकमौत्सर्गिकवाक्यानुसारेण संख्येया असंख्येया अनन्ताश्च यथासम्भवं बोद्धव्या इति-।

इदमत्र हृदयम्-उत्कृष्टानुत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धकानां परिमाणमिव जघन्याऽजघन्यस्थिति-
कायुर्वन्धकानां परिमाणमपि तादृशायुर्विर्वर्तनार्हानां जीवानां यदुत्कृष्टं परिमाणं तथा तादृशायुर्वेदकानां
जीवानां यदुत्कृष्टं परिमाणं तयोर्द्वयोर्यत्स्तोकं संख्येयमसंख्येयमनन्तं वा तदनुसारेण तादृश-
स्थितिकायुर्वन्धका अपि संख्येया असंख्येया अनन्ता वोत्कृष्टतः सम्पद्यन्ते । किञ्च येऽनुत्कृष्टस्थिते-
र्वन्धकास्ते सर्वेऽजघन्यस्थितेर्वन्धका अपि, तच्छेषास्तु स्तोका एव, अतो निरयगत्योवादितत्तन्मार्ग-
णासु यावन्त आयुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्तावन्तोऽजघन्यस्थितेर्वन्धका अपि भणितः । एते चा-
ऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका अजघन्यस्थितेर्वन्धकाश्च संख्येयत्वादिरूपेण तुल्यः अप्यनुत्कृष्टस्थितेर्वन्ध-

अष्टमूलप्रकृतीनामुत्कृष्ट-ऽनुत्कृष्ट-जघन्या-

शोधतः-आयुर्ज-सप्तानाम् } उत्कृष्टस्थिते-असंख्या वन्धका । शेषद्विविधस्थितेः-अनन्ता ।
जघन्यस्थिते संख्येया वन्धका । (गाथा-३०८-३२१)

कियन्तो वन्धका		गतिः	इन्द्रियः	काय	योग	वेदः	
आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनाम्	उत्कृष्टस्थितेः	संख्येया	मनुष्योद्य, तत्पर्याप्त-मानुषीसर्वार्यसिद्ध ४		आहारकतन्मिथ ०	अवेद ०	
		अनन्ता		सर्वकेन्द्रियभेद ७	वनीधसर्वसाध-रणवनभेदा ८		१
		शोधवत् असंख्या ४३	शेष ० १२	शेष ० ३४	शेष ० १६	त्रिवेद ० ३	
	प्रजघन्यानुत्कृष्टस्थित्यो	शोधवत् अनन्ता	तिर्यग्गत्योद्य. १	सर्वकेन्द्रियभेदा ७	वनीध-सर्वसाधारण-वनभेदा. ८	कायोद्य १ शोधारिक-तन्मिथ ० ४	नपु ० १
		संख्येयाः	पर्याप्तमनु मानुषी, सर्वार्यसिद्ध ३		आहारकतन्मिथ ० २	अवेद ० १	
		असंख्या ४३	शेष ० १२	शेष ० ३४	शेष ० १२	स्त्री ० पु ० २	
	जघन्यस्थितेः	अनन्ताः	तिर्यग्गत्योद्य. १	सर्वकेन्द्रियभेदा ७	वनीध-सर्वसाधार-रणवनभेदा ८	शोधारिकमिथ ० २	
		शोधवत् संख्येया	मनुष्योद्य-तत्पर्याप्त ० मानुषी, सर्वार्यसिद्ध ४	पञ्चेन्द्रियोद्य-तत्पर्याप्तभेदी ० २	वनीध-पर्याप्त-असभेदी २	सर्वमनोवचोदकायोद्य शोधारिकतन्मिथ १४	सर्व ० ४
		असंख्या ४२	शेष ० १०	शेष ० ३२	शेष ० २		
★ आयुषः	उत्कृष्टस्थिते	संख्येया	मनुष्योद्य-तत्पर्याप्त ० मानुषी, अनन्तादि १८ देवभेदाश्च २१		आहारकतन्मिथ ० २		
		असंख्या २६	शेष ० १६	सर्व ० ४२	शेष ० १४	त्रिवेद ० ३	
	अनुत्कृष्टस्थिते	संख्येया	पर्याप्तमनु मानुषी, अनन्तादिदेवाश्च २०		आहारकतन्मिथ ० २		
		अनन्ता	तिर्यग्गत्योद्य १	सर्वकेन्द्रियभेदा ७	वनीधसर्वसाधारण-वनभेदा ८	कायोद्य ० शोधारिक-तन्मिथ ० ३	नपु सक ० १
	असंख्या २६	शेष ० १२	शेष ० ३४	शेष ० ११	स्त्री-पु ० २		

▲ आयुषो जघन्याऽजघन्यस्थित्योर्वन्धकपरिमाणमायुषोऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धकपरिमाणवदेव, केवल भूति-अनन्ता-ऽवधिसाना-ऽ-

-ऽजघन्यस्थितिवन्धकपरिमाणप्रदर्शकं यन्त्रकम्

ओघत -
आयुष

}

उत्कृष्टाया स्थितेः असख्येया वन्धका ।

शेषत्रिविधायाः स्थितेः अनन्ता , , ।

(गाथा-३०८-३२१)

कषाय	ज्ञान०	संयम०	दर्शनं	लेख्या	भण्य०	सम्यक्त्व०	सज्जी०	आहा०	सर्वा	गाथाङ्का
	मन पर्यव० १	सयमोव सामा छेद परिहार० सूक्ष्म० ५							१३	३०६
सर्वे ४	शेष० ६	असयम० देश० २	सर्वे० ३	सर्वे ६	सर्वे २	सर्वे ७	सर्व २	सर्वे० २	१४२	३१०
सर्वे ४	मत्यज्ञान० श्रुताज्ञान० २	असयम १	अचक्षु १	अशुभ ३	सर्वे २	मिथ्यात्व० १	असं० १	सर्व० २	३८	३१२ ३१३
	मन पर्यव० १	सयमोव सामा छेद परिहार० सूक्ष्म० ५							१२	३१४ ३१५
	शेष० ४	देशसयम - १	शेष २	शुभ० ३		शेष० ६	सज्जी० १		१२०	३१५
	मत्यज्ञान- श्रुताज्ञान० २	असयम १		अशुभा ३	अभ० १	मिथ्यात्व० १	असं० १	अन० १	०८	३२२ ३२३
सर्वे ४	मति-श्रुता-ऽवधि- मन पर्यव० विमंज्ज० ५	सयमोव सामा० छेद० परिहार० देश० सूक्ष्मसपराय० ६	सर्वे० ३	शुभ० ३	भण्य १	सम्यक्त्वोच क्षायिक० वेदक० श्रीपरा० ४	सज्जी० १	आहा० १	५४	३२४ त. ३२७
	मति-श्रुता-ऽवधि- मनःपर्यव० ४	सयमोव सामा० छेद परिहार० ४ देश० ५	अवधि १	शुभ० ३		सम्यक्त्वोच० क्षायिक० वेदक० सास्वादन० ४			४०	३१७ ३१८
४	अज्ञानत्रयं ३	असयम १	शेष० २	अशुभ ३	सर्वे २	मिथ्यात्व० १	सर्व० २	आहा० २	१२३	३१८
	मन पर्यव० १	सयमोव सामा० छेद० परिहार० ४		शुक्ला १		क्षायिक १			२६	३१९ ३२०
सर्वे ४	मत्यज्ञान० श्रुताज्ञान० २	असयम १	अचक्षु १	अशुभा ३	सर्वे २	मिथ्यात्व० १	असं० १	आहा० १	३६	३२०
	शेष० ४	देशसयम १	अवधि १	तेज २		शेष० ३	सज्जी० १		६८	३२०

वधिदर्शन-सम्यक्त्वोच-क्षायोपशमिकसम्यक्त्वमार्गाणां जघन्यस्थिते. संख्येया वन्धका, न त्वसंख्येयाः (गाथा-३२८) ।

कापेक्षयाऽजवन्यस्थितेर्वन्धकाः स्तोका एव । एवं स्तोकाधिक्यभावेऽप्यतिदेशप्रयोगस्त्वमिलापसाम्यादेवावसातव्यः । एवमेवान्यत्राऽप्यतिदेशेऽमिलापसाम्यमेवादाय भव्यमुपपादनीयम् । इत्थं य आयुषो जवन्यस्थितेर्वन्धका अप्यतिदेशेन दर्शितास्तेऽपि अमिलापसाम्यादेव, तदुपपत्तिस्तुक्तनीत्यैव कार्या । तथाहि—निरयगत्योघे जवन्यस्थितिकायुर्वन्वाहानां परिमाणमिव तादृशजवन्यस्थितिकायुर्वेदकजीवपरिमाणमपि लोकेऽसंख्येयं विद्यते, अतस्तत्रानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकपरिमाणवजवन्यस्थितेर्वन्धकपरिमाणमप्युत्कृष्टपदेऽसंख्येयं भवति । इत्थमेव शेषनिरयगतिभेदेषु, चतुर्षु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदेषु, मनुष्यावाऽपर्याप्तमनुष्यभेदयोः, देवावे, सहस्रारान्तेस्वेकादशदेवभेदेषु, तथा नवस्वपि विकलेन्द्रियभेदेषु, त्रिषु पञ्चेन्द्रियभेदेषु, सर्वेषु पृथिव्यप्तेजोवायुप्रत्येकवनस्पतिकायसत्केभ्येकत्रिश्रेष्ठेषु, त्रिषु त्रसकायभेदेषु, पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-वैक्रियकाययोग-स्त्रीवेद-पुंवेद-विमज्जज्ञान-चक्षुर्दर्शन-देशसंयम-तेजः-पत्रलेख्या-सास्वादन-संज्ञिमार्गणास्वपि बोद्धव्यम् । तिर्यग्गत्योवमार्गणायां त्रायुषोऽनुत्कृष्टस्थितिर्वन्धं निर्वर्तयितुं यथाऽनन्ताः साधारणवनस्पतिकायजीवा अप्यर्हन्ति, तथा एते जवन्यस्थितिकायुर्वन्धं कर्तुमप्यर्हन्ति, तथा तादृशजवन्याऽऽयुर्वेदका अपि लोकेऽनन्ता विद्यन्ते, ततश्च तिर्यग्गत्योवमार्गणायामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामिव जवन्यस्थितेर्वन्धका अप्यनन्ताः प्राप्यन्ते । एवमेव अनन्तजीवराशिकासु सर्वमार्गणासु विज्ञेयम् ।

ताश्च मार्गणा इमाः—तिर्यग्गत्योघः, सर्वे एकेन्द्रियभेदाः, वनस्पतिकायौघः, सर्वे साधारणवनस्पतिकायभेदाः, ते च सप्त, काययोगौघौन्दारिकौन्दारिकमिश्र-नपुंसकवेद-कपीयचतुष्क-मत्स्य-ज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयमा-ऽचक्षुर्दर्शन-कृष्ण-तील-कापोतलेश्या-भव्या-ऽभव्य-मिष्यात्वा-ऽसंज्ञा-हारि-मार्गणा इति । शेषमार्गणाम्य आनतादिदेवभेदेषु पर्याप्तमनुष्यादिमार्गणासु च समग्रा अप्यायुर्वन्धकाः प्रागुक्तनीत्योत्कृष्टतोऽपि संख्येया एव सम्भवन्ति, अतोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामिव जवन्यस्थितिवन्धका अपि संख्येया एव प्राप्यन्ते; अतस्तत्राऽप्यतिदेशेनाभिहिताः । मतिज्ञानादिभ्रपवादविषयभृतासु पण्मार्गणासु तु जवन्यस्थितिकमायुः पर्याप्तमनुष्यसत्कमेव वध्यते, देवनारकाणां तत्स्वामित्वात्; अनुत्कृष्टस्थितिकायुस्तु देवसत्कमपि वध्यते, मनुष्यतिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामपि तत्स्वामित्वात्, इत्थं च जवन्यस्थितेर्वन्धकाः संख्येया एव प्राप्यन्ते, देवानामसंख्येयत्वेऽपि तादृशयुर्वेदकानां पर्याप्तमनुष्याणां संख्येयत्वात्, । अनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्त्वसंख्येयाः प्राप्यन्ते, तद्वन्धार्हजीवराशेरिव वन्धआयोग्यदेवायुषो वेदकानामपि लोकेऽसंख्येयानां संज्ञावात् । ततश्चोभयत्र वैषम्यात् ताम् पण्मार्गणास्वपोदितमिति ॥३२८॥

तदेवं दर्शितमायुषो जवन्याजवन्यस्थित्योर्वन्धकपरिमाणमादेशतोऽपि, इत्थं च गतं नवमं परिमाणद्वारम् ।

॥ अथ दशमं क्षेत्रद्वारम् ॥

अथ “खेत्त” इत्यनेनोद्दिष्टस्य दशमस्य क्षेत्रद्वारस्यावसरः, तत्र मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टा-
नुत्कृष्टस्थित्योर्नानाजीवाश्रयं क्षेत्रं प्रतिपिपादयिषुरादौ तावदोधत आह

लोगस्स असंख्यमे भागे होअन्ति बंधगाऽऽहुं ।

उक्कोसाअ ठिईएऽणुक्कोसाअ पुण सव्वजगे ॥३२९॥

(प्रे०) “लोगस्से” त्यादि, अधानां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका लोकस्य चतुर्दश-
रज्ज्वात्मकस्यासंख्यतमे “भागे” ति एकरिणन् भागे भवन्ति । इह “होअन्ति” इत्यत्र वर्तमान-
त्वोपादानेन भण्यमानं क्षेत्रं समयमात्रापेक्षमवगन्तव्यम् । किमुक्तं भवति ? भण्यमानक्षेत्रप्ररू-
पणायां वक्ष्यमाणस्पर्शनाप्ररूपणायां च लोकासंख्येयभागादिलक्षणं तत्तत्स्थितेर्वन्धकानामुत्कृष्टपदगतं
क्षेत्रपरिमाणमेव प्ररूपणीयम्, यद्यप्येवं तथाऽपि क्षेत्रप्ररूपणायां भण्यमानस्य स्पर्शनाद्वारे वक्ष्य-
माणस्य च क्षेत्रपरिमाणस्याऽस्ति विशेषः, स चेह कालकृत एव विज्ञेयः । उत्कृष्टादिस्थितेर्वन्धका-
नामुत्पाद-समुद्धातादिविषयभूतसमस्तक्षेत्रस्य तत्तत्कालापेक्षया हिनाधिकता भवति, समयमात्रकाला-
पेक्षं तद् विलक्षणं प्राप्यते, नानासमयसव्यपेक्षं पुनस्ततोऽपि विलक्षणं लभ्यत इति भावः ।

तथाहि—एकसमयमपेक्ष्य, अर्थाद् एकस्मिन् समय उत्कर्षतो यावति क्षेत्रे विवक्षितोत्कृष्टादि-
स्थितेर्वन्धकजीवानां सम्भवस्तावत् ‘लोगस्स असंख्यमे’ इत्यादिना भण्यमानं लोकासंख्येयभागादि
क्षेत्रपरिमाणं क्षेत्रप्ररूपणाविषयभूतम् । नानासमयापेक्षयोत्कर्षतो यावति क्षेत्रे तादृशवन्धकजीवानां
सम्भवस्तावत् ‘फुसिजा तेरह भागा’ इत्यादिना स्पर्शनाद्वारे वक्ष्यमाणं त्रसनाज्यास्त्रयोदशादिभाग-
लक्षणं क्षेत्रपरिमाणं पुनः स्पर्शनाप्ररूपणाविषयभूतम् । न चायमसाम्प्रदायिकः कुतो विवक्षितः
क्षेत्रस्पर्शनयोर्विशेष इति वाच्यम् । जीवसमासे इत्थमेव विवक्षितत्वात् । उक्तं च तत्र

सङ्काण-समुग्धाणुववाएण च जेजहिं भावा । संपइकाले खेत्त तु फासणा होइ समईए ॥१८०॥ इति ।

न च तत्र साम्प्रतकालिकं क्षेत्रम्, अतीतकालिकी तु स्पर्शनोक्ता, न तु सामयिकं क्षेत्रमित्या-
दीति वाच्यम् । वर्तमानकालस्य समयमात्रत्वेनातीतकालस्य त्वनन्तसमयात्मकत्वेन च वि-
वक्षाभेदाभावात् । उक्तञ्च तत्त्वार्थभाष्ये वर्तमानादीनां समयाधात्मकत्वम्

“तत्रैक एव वर्तमानसमय, अतीता-ऽनागतयोस्त्वानन्त्यम्” इति ॥५।३९॥

इत्थं च कदाचित् ‘लोगस्स असंख्यमे भागे होअन्ति बंधगाऽऽहुं’मित्यादिभणनावसरे
प्रज्ञापकापेक्षया तत्तत्समयाधात्मके वर्तमानकाले सर्वस्मिन् जगति न स्याद्देकोऽपि मूलकर्मणामुत्कृष्ट-
स्थितेर्वन्धकस्तदभावे तत्संवन्धिलोकाऽसंख्यभागमात्रं क्षेत्रं तथाऽपि न काचित्क्षतिः, अतीत-
समयमात्रकालमपेक्षयाऽपि प्रस्तुतक्षेत्रोपपत्तेः । अत एवाधिकृतबन्धविधानग्रन्थे मूलप्रकृति-
बन्धप्रथमाधिकारे क्षेत्र-स्पर्शनयोर्विशेषप्रतिपादनपरत्वात्

‘कालं उ वट्टमाणं पडुच्च खेत्ते पत्तवणा जेया । आसिज्ज अईअद्ध पत्तवणा उण फरिसणाए ॥’

इति गाययां वर्तमानकालादेर्ग्रहणं समयादिकाले पर्यवमितं बोद्धव्यमिति ।

तथा “असंखयमे भागे” इत्यत्राऽऽधारार्थायाः सप्तम्याया विभक्तेरुपादानं क्षेत्राभिधानाय, यतः सर्वावारमाकाशम्, तच्च क्षेत्रमप्युच्यते, जीवादिपदार्थानां तत्र निवसनात् । तदुक्तं श्रीतत्त्वार्थवृत्तौ—‘क्षियन्ति-निवसन्ति यत्र जीवादिद्रव्याणि तत्क्षेत्रम्-आकाशम्’ इति । ततश्चाष्टानामुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धका एकस्मिन् समये लोकाकाशस्याऽसंख्येयभागे भवन्ति, तेषां क्षेत्रं लोकस्याऽसंख्येयभागमात्रं भवतीत्यर्थः । इत्थमेवोत्तरत्रापि बोद्धव्यम् ।

अथानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां क्षेत्रमाह—“णुक्कोसाअ पुण सव्वजगे” ति लुप्ताकारस्यदर्शनात् प्रकृतत्वाच्चाष्टानामनुत्कृष्टायाः स्थितेः ‘सर्वजगति’-सर्वरिगन्नपि लोके बन्धकाः, भवन्तीत्यनुवर्तते । सुगमं चेदं द्विविधमपि क्षेत्रम्, पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामेवाष्टप्रकृतिसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वात्, तेषां च स्तोत्राद्भुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकक्षेत्रं स्तोत्रं प्राप्यते । अनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्तु सूक्ष्मापर्याप्तैकेन्द्रियपर्यन्ताः सर्वे जीवा भवन्ति, ते चातिबहुकाः सर्वलोकव्यापिन इति कृत्वाऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां क्षेत्रं सर्वलोकप्रमाणं प्राप्यत इति ॥३२९॥

तदेवमभिहितमोवतोऽष्टानामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकक्षेत्रम् । साम्प्रतं तदेवादेशतो व्याजि-
हिपुरादौ तावदायुर्वर्जानां सप्तानामाह

उक्कोसाअ ठिईए आउगवज्जाण सव्वलोगम्मि ।

होअन्ति वंधगा खलु एगिंदियसव्वमेएसुं ॥३३०॥

पुह्वाइण चउण्हं सव्वसुहुमवायरासमत्तेसुं ।

वणनसव्वणिगोएसुं अपज्जपत्तेअवणकाये ॥३३१॥

(प्रे०) “उक्कोसाअ ठिईए” इत्यादि, आयुष्कवर्जानां सप्तानां ज्ञानावरणादीनां प्रत्येकमुत्कृष्टायाः स्थितेः “होअन्ति वंधगा खलु” ति ‘बन्धकाः’-स्वामिनो ‘खलु’-निश्चयेन भवन्ति । कुत्र ? “सव्वलोगम्मि” ति सर्वस्मिन्नपि लोके । कासु मार्गणास्वित्याह—“एगिंदिये” त्यादि, ओव-सूक्ष्म-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्त-वाटर-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्तमेदमिन्नेष्वेकेन्द्रियजातिसत्केषु सर्वमेदेषु, अन्यमार्गणाः संग्रहीतुमाह—“पुह्वाइणे” त्यादि, पृथिव्यप्तेजोवायुकायलक्षणानां पृथिव्यादीनां चतुर्णां “सव्वसुहुमवायरासमत्तेसुं” ति ये ‘सर्वे’-ओव-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तमेदमिनास्त्रयस्त्रयः सूक्ष्ममेदो ये च वाटराऽपर्याप्तमेदास्तेषु षोडशमार्गणामेदेषु तथा “वणनसव्वणिगोएसुं” ति वनस्पतिकायैवे, सर्वेषु निगोदमेदेषु तथाऽपर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायमेदे चेत्येतासु द्वात्रिंशन्मार्गणायु प्रत्येकमित्यर्थः । कुतः ? एतासु प्रत्येकं सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धकपरिमाणस्यासंख्येयलोक-

प्रदेशराशिप्रमितत्वात् तदधिकत्वाद् वा । अयम्भावः—भङ्गविचयादिवत् क्षेत्रादिकमपि बन्धक-
जीवपरिमाणावीनम्, जीवानां बाहुल्यात् प्रतिसमं सुमूर्णजीवानामाधिक्येन मारणान्तिकसमु-
द्वातादिनिरुद्धक्षेत्रस्याधिकतरलामात् ।

तथाहि—पर्याप्तिपर्याप्तपृथिव्यादिकाः सर्वेऽपि सूक्ष्मजीवराशयः प्रत्येकमतिबहुपरिमाणाः
सन्तः समस्तलोकव्यापिनः सन्ति । उक्तं च श्रीप्रज्ञापनासूत्रे द्वितीये स्थानपदे

‘कहि ण भते ! सुदुमपुढवीकाइयाणं पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणं च ठाणा पन्नत्ता ? गोयमा ! सुदु-
मपुढवीकाइया जे पज्जत्तगा जे अपज्जत्तगा ते, सव्वे एगविहा अविसेसा अणाणत्ता सव्वलोयपरियावन्नगा
पन्नत्ता समणाउमो !’ इत्यादि । (सू०३९)

अपर्याप्तिवादरपृथिवीकायाष्कायतेजस्कायप्रत्येकवनस्पतिकायरूपाश्चत्वारो जीवनिचयाः, पर्या-
प्तापर्याप्तिवादरसाधारणवनस्पतिकायरूपौ च द्वौ जीवनिचयावित्येते पट्जीवनिचया यद्यपि स्वस्था-
नमपेक्ष्य लोकासंख्येयमागमात्रव्यापिनस्तथापि तत्रापर्याप्तिवादरपृथिव्यादिजीवनिचयानां प्रत्येक-
मसंख्यलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमितत्वेन द्वयोश्च वादरसाधारणवनस्पतिकायजीवनिचययोरनन्तजीव-
राशितया प्रतिसमयमुत्पद्यमानानां सुमूर्णानां च जीवानां बहुत्वात् तैः प्रतिसमं मारणान्तिक-
समुद्वातादिना सर्वे लोको व्याप्यते । उक्तं च स्थानपदे

‘कहि ण भते ! वादरपुढवीकाइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ? जत्थेव वादरपुढवीकाइयाणं
पज्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता तत्थेव वादरपुढवीकाइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता, उववाएण सव्वलोए, समु-
ग्धाएणं सव्वलोए, सट्ठाणेण लोयस्स असखेज्जडमागे !’ इति ।

तथा—‘कहि ण भते ! वादरआउकाइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता ? गोयमा ! जत्थेव वादर-
आउकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता तत्थेव वादरआउकाइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता, उववाएण
सव्वलोए, समुग्धाएणं सव्वलोए, सट्ठाणेण लोयस्स असखेज्जडमागे !’ इति ।

इत्थमेव शेषाणामपर्याप्तितेजस्कायाऽपर्याप्तिप्रत्येकवनस्पतिकाय-पर्याप्तापर्याप्तिवादरसाधारणवन-
स्पतिकायानां प्रत्येकं स्थानविषये सूत्रमन्वादो द्रष्टव्यः । अपर्याप्तिवादरवायुकायिका अपि स्वस्थानम-
पेक्ष्य न सर्वलोकव्यापिनः, किन्तु लोकस्याऽसंख्यबहुभागेष्वेव; यद्यप्येवं तथाप्यसंख्यलोका-
काशराशितुल्यैस्तैः प्रतिसमं मारणान्तिकसमुद्वातादिना सर्वेऽपि लोकः पूर्यते । उक्तञ्च

‘कहि ण भते ! अपज्जवादरवाउकाइयाणं ठाणा पन्नत्ता ? गोयमा ! जत्थेव वादरवाउकाइयाणं
पज्जत्तगाणं ठाणा तत्थेव वादरवाउकाइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता, उववाएण सव्वलोए, समुग्धाएण
सव्वलोए, सट्ठाणेण लोयस्स असखेज्जेसु भागेसु !’ इति ।

पर्याप्तिवादरवायुकायिकास्तु स्वस्थानापेक्षया लोकबहुभागान् पूरयन्ती अपि नाऽसंख्यलोका-
काशप्रदेशराशितुल्याः, किन्तु लोकसंख्येयमागमात्रगतनभःप्रदेशराशितुल्या एव, तथा च सत्यल्पतया
एकस्मिन् समये मारणान्तिकसमुद्वातादिनापि समग्रलोकं नैव व्याप्नुवन्ति । उक्तञ्च स्थानपदे

‘कहि ण भते ! वादरवाउकाइयाणं ठाणा पन्नत्ता ? गोयमा ! सट्ठाणेणं सत्तसु घणवाएसु, सत्तसु
घणवायवलेसु, सत्तसु तणुवाएसु, सत्तसु तणुवायवलेसु, अहोलोए-पायालेसु, भवणेसु, भवणपत्थडेसु,
भवणछिडेसु, भवणनिक्खुडेसु, निरएसु, निरयावलिआसु, निरयपत्थडेसु, निरयछिडेसु, निरयनिक्खुडेसु,

उड्ढलोए-कपेसु, त्रिमाणेसु, त्रिमाणात्रलियासु, त्रिमाणपत्यडेसु, त्रिमाणछिदेसु, त्रिमाणनिकवुडेसु, तिरिय-
लोए-पाईण-पईण-दाहिण-उनीण(ईणं)संवेसु चेव लोगागासछिदेसु, लोगनिकवुडेसु य, पत्य ण वादर-
वाउकाईयाणं पच्चत्तगाण ठाणा पत्तत्ता, उववाएण लोयस्स असखेज्जेसु भागेसु, समुवाएण लोयस्स असखेज्जेसु
भागेसु, सट्ठाणेणं लोयस्स असखेज्जेसु भागेसु ।' इति ।

पर्याप्तवादरपृथिवीकायादिजीवनिचयाः, नारक-देव-मनुष्यादिजीवनिचयाश्च प्रत्येकं स्वल्पस्व-
ल्पतराद्याः स्वस्थानसमुद्धातादिनाऽपि लोकाऽसंख्येयमागमात्रव्यापिनः; यतो जघन्यतोऽप्यसंख्य-
लोकाकाशप्रदेशराशिप्रमितजीवानां निचयेनैव समुद्धातादिना एकस्मिन् समये समग्रो लोको
व्याप्यते, न पुनस्तदल्पजीवानां निचयेनाऽऽपि । न च केवलिसमुद्धातत एकेनाऽपि जीवेन
स्वात्मप्रदेशैरेकस्मिन् समये समग्रलोकः व्याप्यत एव, तद्वद्विमेतदिति वाच्यम् । यतोऽत्र प्रकृ-
तस्थितिवन्वमुद्दिश्य तद्वन्वकजीवाऽपेक्षयैतत् कथितमिति निर्दुष्टमेव, केवलिसमुद्धातमपेक्ष्यैक-
जीवेन समग्रलोकपूरणसम्भवेऽपि स्थितिवन्वकजीवानपेक्ष्य सम्भवन्मरणान्तिकसमुद्धातादि-
नाऽसंख्यलोकाकाशप्रदेशराशितो हीनसंख्याकैर्जीवैरेकस्मिन् समये लोकपूरणस्यासम्भवादिति ।

इत्थं हि यस्यां यस्यां मार्गणायामेतेषां सूक्ष्मवादरपर्याप्तापर्याप्तिपृथिव्यादितत्तज्जीवनि-
चयानां समावेशोऽममावेशो वा तदपेक्षया सर्वलोक-लोकाऽसंख्येयबहुभागैकमागादिवेत्रं लभ्यते ।

तथाहि-तिर्यग्गत्योवैकेन्द्रियोव-सूक्ष्मैकेन्द्रिय-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्ता इति चत्वारो मार्गणाभेदा-
स्तथैव पृथिवीकायौघ-सूक्ष्मपृथिवीकाय-तत्पर्याप्तापर्याप्ता इति चत्वारो मार्गणाभेदास्तथैवाकायसत्का-
श्चत्वारः, तेजस्कायसत्काश्चत्वारः, वायुकायसत्काश्चत्वारः, साधारणवनस्पतिकायसत्काश्चत्वारश्च;
तथा वनस्पतिकायौघः, काययोगसामान्यौ-दारिकाययोगौ-दारिकमिश्रकाययोग-कर्मणकाययोग-
नपुंसकवेद-कोवादिचतुःकपाय पत्यजान-श्रुताजाना-ऽसंयमा-ऽचलुर्दर्शन-कृष्ण-नील-कापोतलेश्या-
भेद्या-ऽभव्य-मिव्यान्वा-ऽसंज्या-ऽऽहार्य-ऽनाहारिमार्गणाभेदाच्चेत्येतेषु प्रत्येकं सूक्ष्मजीवनिचयस्य
प्रवेशात् तदपेक्षया स्वस्थानतः समुद्धातादिना च क्षेत्रं सर्वलोकः । वादरैकेन्द्रिय-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्त-
वादरवायुकाय-तदपर्याप्ता इत्येतेषु पञ्चमार्गणास्यानेषु सूक्ष्मजीवनिचयस्याप्रवेशेन पूर्ववदुभयया न
सर्वलोकः, किन्तु स्वस्थानतो लोकासंख्येयबहुमागाः, समुद्धातादितश्च सर्वलोकः । कुतः ? प्रत्ये-
कमपर्याप्तिवादरैकेन्द्रिय-साधारणवनस्पत्यन्यतरजीवनिचयस्य समावेशात्, वादरौघ-वादरापर्याप्तिपृथि-
वीकाया-ऽप्काय-तेजस्काया इति षट्, तथा प्रत्येकवनस्पतिकाय-तदपर्याप्त-वादरसाधारणवनस्पतिकाय-
तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्ता इति पञ्चेत्येतेष्वेकादशमार्गणाभेदेषु पुनः प्रत्येकं स्वस्थानतो लोकास्याऽसं-
ख्येयमागः, समुद्धातादितश्च सर्वलोकः । यत एतेषु नास्ति सूक्ष्मजीवनिचयस्य प्रवेशः, न वा
विद्यते वादरपर्याप्ता-ऽपर्याप्तन्यतरवायुकायजीवनिचयस्य प्रवेशः, किन्त्वपर्याप्तिवादरपृथिव्या-
द्यन्यतमजीवनिचयस्य प्रवेशात् तदपेक्षया क्षेत्रमपि तथैव प्राप्यते । अपेक्षु पुनः पञ्चनवतिमार्गणा-
भेदेषु तु समुद्धातादिना सर्वलोकव्यापिनोऽपर्याप्तवादरपृथिवीकायाद्यन्यतमस्यापि जीवनिचयस्या-
प्रविष्टतया शेषाणां पर्याप्तवादरपृथिवीकायादिजीवनिचयानां तु स्वस्थान-समुद्धातादिनाऽपि

लोकासंख्येयभागमात्रव्यापित्वेन च स्वस्थानात् समुद्धातादितश्च लोकासंख्येयभाग एव बोद्धव्यम् ।

उक्तं च जीवसमासे—‘सेसा उ असंख्यभागम्’ ॥ इत्यादि ।

इत्थं च स्थिते एकेन्द्रियादिषु प्रकृतद्वात्रिंशद्मार्गणासु कासुचिदसंख्यलोकप्रदेशराशितुल्य-
जीवानां सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धस्य स्वामित्वात्, कासु चिन्वनन्तानां जीवानां तत्स्वामित्वाच्च
प्रस्तुतवन्धक्षेत्रमपि सर्वलोकः प्राप्यत इति ॥३३०-३३१॥

अथ शेषमार्गणासु प्रकृतक्षेत्रं दिदर्शयिषुरेकामार्यामाह

होअन्ति वाउकाये वायरवाउम्मि तरस पज्जत्ते ।

हीणजगे सेसासुं लोगस्स असंखभागम्मि ॥३३२॥

(प्रे०) “होअन्ति वाउकाये” इत्यादि, वायुकायौघे, वादरवायुकाये, तथा “तस्स-
पज्जत्ते” ति तस्य वादरवायुकायस्य पर्याप्तभेद इत्येतासु तिसृषु मार्गणासु प्रत्येकं “हीणजगे”
ति सप्तानामुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धका ‘हीणजगति’-असंख्येयतमैकभागेन हीने ‘जगति’-लोके
भवन्तीति पूर्वेण योग इति । कुतः ? तिसृषु प्रत्येकं स्वस्थानतो लोकाऽसंख्येयबहुभागव्यापिनां
पर्याप्तवादरवायुकायिकानां सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वात् । न चैते प्रकृतोत्कृष्टस्थि-
तिवन्धस्वामिनः प्रकृतमार्गणात्रयगताः पर्याप्तवादरवायुकायिका मारणान्तिकसमुद्धातं प्राप्ताः
सन्तः किञ्चित्शेषं क्षेत्रमप्यवगाह्य समग्रमपि लोकं व्याप्नुयुरिति वाच्यम् । असंख्यलोक-
प्रदेशराश्यपेक्षया स्तोकाणां तेषां कस्मिन्नप्येकसमये मारणान्तिकसमुद्धातेन समग्रलोकं व्याप्तुम-
समर्थत्वात् । कुतोऽसामर्थ्यम् ? स्तोकपरिमाणत्वादिति प्रागभिहितमेवेति । “सेसासु” ति
प्रागुक्तैकेन्द्रियादिद्वात्रिंशद्मार्गणास्तथाऽनन्तरमभिहिता वायुकायौवाधास्तिस्रो मार्गणा विवर्ज्य शेषासु
पञ्चत्रिंशदभ्यधिकशतमार्गणासु प्रत्येकं “लोगस्स असंखभागम्मि” ति सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थि-
तेर्वन्धकाः कस्मिन्नप्येकसमये उत्कर्षतो लोकस्याऽसंख्येयतमैकभागे, भवन्तीत्यत्रापि युज्यत इति ।
कुतेस्तावन्मात्रम् ? प्रत्येकं सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनोऽसंख्यलोकप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोकाः
सन्ति, स्वस्थानक्षेत्रमपि च तेषां लोकासंख्येयभागमात्रं भवति, इत्येवमुक्ताधिकक्षेत्रस्यासम्भवा-
दिति । शेषमार्गणानामानि त्वेवम्—सप्तचत्वारिंशदपि निरयादिगतिचतुष्कसत्कमूलोत्तर-
भेदाः, सर्वे द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियजातिसत्कभेदाः, ते च द्वादश । औघ-वादरौघ-
पर्याप्तवादरभेदभिन्नाः पृथिव्यप्तेजस्कायानां प्रत्येकं त्रयस्त्रयो भेदाः, औघ-पर्याप्तभेदभिन्नौ
प्रत्येकवनस्पतिकायभेदौ, त्रयस्त्रयसकायभेदाः, योगादिमार्गणसत्कास्तु सर्वेऽपि भेदास्ते च द्विष-
ष्टिरित्येवं समुदिताः पञ्चत्रिंशदभ्यधिकं शतमिति ॥३३२॥

तदेवमभिहितं सप्तानामुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकक्षेत्रमादेशतः । अथ तेषामेव सप्तानामुत्कृ-
ष्टायाः स्थितेस्तदादेशतो दर्शयन्नाह

तिरिये सव्वेगिंदि-णिगोअवण-सेससुहुममेएसुं ।
 पुहवाइचउसु तेसिं वायर-वायरअपज्जेसुं ॥३३३॥
 पत्तेअवणम्मि तहा तदपज्जत्तम्मि कायजोगे य ।
 उरलदुग-कम्मणेसुं णपुंसगे चउकसायेसुं ॥३३४॥
 अण्णाणदुगे अयते अचक्खु-अपसत्थलेस-भवियेसुं ।
 अभविय-भिच्छत्तेसुं असण्णि-आहारगियरेसुं ॥३३५॥
 होअन्ति बन्धगा खलु ठिईअ अगुरुअ सव्वलोगम्मि ।
 देसेणूणे लोगे वायरपज्जत्तवाउग्गि ॥३३६॥

(प्रे०) “तिरिये सव्वेगिंदिये” त्यादि, तिर्यग्गत्योघे, सर्वशब्दस्यैकेन्द्रिय-निगोदयोः प्रत्येकं योजनात् सर्वेकेन्द्रियभेदेषु सर्वेषु निगोदभेदेष्वित्यर्थः । तथा वनस्पतिकायौघे “सेससु-हुममेएसुं” ति ‘सव्वेगिंदियणिगोअ’ इत्यनेन गृहीतान् पट् सूक्ष्मैकेन्द्रियादिभेदान् विवर्ज्य शेषेषु पृथिव्यप्तेजोवायुकायसत्केषु सूक्ष्मौघ-सूक्ष्मपर्याप्त-सूक्ष्मापर्याप्तभेदमिन्नेषु द्वादशसु सूक्ष्मपृथिवी-कायादिभेदेषु, तथा “पुहवाइचउसु” ति पृथिव्यादिषु वाय्वन्तेषु चतुर्धौवभेदेषु, तथा “तेसिं” ति तेषां पृथिव्यादिचतुर्णां “वायरवायरअपज्जेसुं” ति चतुर्षु वादरौघभेदेषु, चतुर्षु वादरपर्याप्तभेदेषु चेत्यर्थः । अन्यमार्गणाः संग्रहीतुमार्याद्वयमाह—“पत्तेअवणम्मि” इत्यादि, प्रत्येकवनस्पतिका-यौघे तथा “तदपज्जत्तम्मि” ति तस्य प्रत्येकवनस्पतिकायस्या-ऽपर्याप्ते, अपर्याप्तप्रत्येकवनस्पति-कायभेद इत्यर्थः । काययोगसामान्ये । चः समुच्चये । “उरलदुगे” त्यादि, औदारिकौ-दारिक-मिश्रकाययोगमार्गणाद्वयरूप औदारिकद्विके कार्मणकाययोगे, नपुंसकभेदे, क्रोधादिचतुःकायेषु, मत्तजान-श्रुताज्ञानद्वयरूपेऽज्ञानद्विके, अमंयमे, अचक्षुर्दर्शना-ऽप्रशस्तकृष्णादि त्रिलेश्या-भव्यमार्गणासु, तथाऽभव्य-मिथ्यात्वयोरसंज्ञ्या-ऽऽहारिमार्गणयोः, इतरपदेनाऽनाहारकमार्गणायामित्येतासु चतुः-षष्टिमार्गणाम् प्रत्येकमित्यर्थः । एतासु प्रत्येकं किमित्याह—“होअन्ति बन्धगा खलु” इत्यादि, प्रकृतत्वादायुर्वर्जानां सप्तानां मूलकर्मणां “ठिईअ अगुरुअ” ति ‘अगुरोः’-अनुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकाः खलु “सव्वलोगम्मि” ति सर्वलोके भवन्ति, एतेषामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां क्षेत्रं सर्वलोक इति भावः । कुतः ? कासुचित् स्वस्यानतः सर्वलोकव्यापिनां सूक्ष्मपृथिवीकायादीनां प्रवेशात्, कासुचिन्पुनस्तेषामप्रवेशेऽपि मारणसमुद्वातेन सर्वलोकव्यापिनां वादरसाधारणवनस्पतिका-यानामपर्याप्तवादरपृथिवीकायाद्यन्यतमजीवराशेर्वा प्रवेशात्, तैः सर्वैः सप्तानामनुत्कृष्टस्थितिवन्ध-स्य निर्वर्तनाच्चेति । अथ वादरपर्याप्तवायुकायमार्गणायां प्रकृतक्षेत्रमाह—“देसेणूणे” इत्यादि, देशेनाऽसंख्येयतमैकमागलक्षणेनोनेन्युने लोके, सप्तकर्मसत्कानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका भवन्तीति प्रक्रमा-द्भव्यते । कुत्रेत्याह—“वायरपज्जत्तवाउग्गि” ति सुगमम्, असंख्यलोकप्रदेशराशिमपेक्ष्य स्तोका-

नामपि वादरपर्याप्तवायुकायजीवानां स्वस्थानक्षेत्रस्यैव देशोनलोकप्रमाणत्वादिति ॥३३३ तः ३३६॥

अथैकयाऽऽर्यया शेषमार्गणासु प्रस्तुतमायुर्वर्जसप्तकर्मणामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकक्षेत्रं सर्वमार्गणास्त्रायुष उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकक्षेत्रं च प्रदर्शयन्नाह

लोकासंख्यभागे सेसासु बंधगाऽत्थि सन्वासु ।

आउरस गुरुठिईए लोगस्स असंखभागम्मि ॥३३७॥

(प्रे०) “लोकासंख्यभागे” इत्यादि, लोकस्यासंख्येयतमैकभागे “बंधगाऽत्थि” ति प्रकृतत्वात्सप्तकर्मसत्कानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकाः सन्ति । कासु मार्गणास्वित्याह—“सेसासु” ति ‘तिरिये सर्वेगिदिये’ त्यादिगाथात्रयेणामिहिताश्चतुःषष्टिमार्गणास्तथाऽनन्तरमेवोक्तां वादरपर्याप्तवायुकायमार्गणां विहाय शेषासु निरयगत्योवादिपञ्चोत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः ।

ताश्च शेषमार्गणां नामत इमाः—अष्ट निरयगतिभेदाः, चत्वारः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाः, चत्वारो मनुष्यगतिभेदाः, त्रिंशद्देवगतिभेदाः, नव विकलेन्द्रियभेदाः, त्रयः पञ्चेन्द्रियभेदाः, वादरपर्याप्तपृथिव्यप्तेजः-पर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायभेदाः, त्रयस्त्रसकायभेदाः, पञ्च मनोयोगभेदाः, पञ्च वचोयोगभेदाः, वैक्रिय-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगभेदाः, स्त्रीवेद-पुंवेदा-ऽपगतवेद-मति-श्रुता-ऽवधि-मनःपर्यवज्ञान-विमज्ज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-सूक्ष्मसम्पराय-देशसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शन-तेजः-पद्म-शुक्ललेश्या-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकौ-पशमिक-मिश्र-सासादन-संज्ञिमार्गणाश्चेति । एतास्त्रन्यतमस्यामपि स्वस्थानेन समुद्धातादितश्च सर्वलोककन्यापिनः सूक्ष्मैकेन्द्रियजीवराशेरनन्तकायिकजीवराशेर्वादराऽपर्याप्तजीवराशेर्वाऽप्रवेशादविकृतक्षेत्रमपि सर्वलोकप्रमाणं न प्राप्यते, न वैतास्त्रन्यतमस्यां वादरपर्याप्तवायुकायजीवानामपि प्रवेशोऽस्ति, येन देशोनलोकमपि प्रस्तुतक्षेत्रं स्यात् । इत्थं हि लोकासंख्येयभागमात्रमेवोक्तम्, उक्तसूक्ष्मैकेन्द्रियाऽनन्तकायिक-वादरपर्याप्ता-ऽपर्याप्तवायुकायजीवराशिवर्जानां शेषाणां सर्वजीवानामेकस्मिन् समये स्वस्थानतो मारणसमुद्धातेन वा लोकासंख्यभाग एवावगाहनादिति ।

तदेवं सप्तानामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकक्षेत्रमभिधायवशेषस्यायुष उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकक्षेत्रमार्गशेषेणाह—“सन्वासु” मित्यादि, निरगत्योवादिषु यत्रायुर्वन्धो भवति तासु सर्वमार्गणास्त्रायुषः “गुरुठिईए” ति उत्कृष्टायाः स्थितेलोकस्याऽसंख्यभागे, वन्धकाः सन्तीत्यत्रापि युज्यत इत्यक्षरार्थः । भावार्थ पुनरयम्—आयुष उत्कृष्टस्थितेर्वन्धका यासु मार्गणास्वसंख्येयाः प्राप्यन्ते तास्वपि ते नाऽसंख्यलोकप्रदेशराशितुल्याः किन्त्वतीव स्तोका एव । कथम् ? उच्यते, चतुर्गतिष्वपि पूर्वकोट्याद्युत्कृष्टस्थितिकजीवानां स्तोक्तया यथा पूर्वकोट्याद्युत्कृष्टस्थितिकत्वेनोत्पद्यमाना जीवाः स्तोका एव प्राप्यन्ते, तथा पूर्वकोट्याद्युत्कृष्टस्थितिकत्वेनोत्पित्सर्वो जीवाः पूर्वकोट्याद्युत्कृष्टस्थितिकायुषो वन्धकजीवाश्च स्तोका एव प्राप्यन्ते । ते च पूर्वकोट्यादिस्थितिकजीवराश्यपेक्षयाऽधिका

असन्तः कुतः सर्वलोकं व्याप्नुयुः ? न कृतवित्, अमंग्यलोकप्रदेशगतिनः स्तोत्रजीवानामेकस्मिन् समये सर्वलोकव्याप्तेर्दर्शनात् । न च ते लोकवद्भागानपि व्याप्नुवन्ति, अमंग्यलोकप्रदेशगम्य-
पेक्षया स्तोकजीवराशिकेऽपि पर्याप्तवाद्वायुकायानामेव लोकवद्भागव्याप्तेर्दर्शनादिति ॥३३७॥

अथाऽऽयुगोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकक्षेत्रमादेशत आह

एगिंदिय-पुहवाङ्गचउग-णिगोप्सु मन्वभुहुमेसु ।

वण-तिरिय-कायुरलदुग-णपुमेसु चउकमायेसु ॥३३८॥

दुअणाणा-ऽयत-अणयण-अमुहनिलेम-मवि-यियर-मिन्हेसु ।

अमणे तह आहारे ठिईअ अगुरुअ मन्वजगे ॥३३९॥

(प्रे०) “एगिंदियपुहवाङ्गे” इत्यादि, एकेन्द्रियौघ-पृथिवीकायादिकचतुर्कोव-निगोदौघ-
रूपासु पणमार्गणासु, तथौघ-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तमेदमिन्नासु सूक्ष्मैकेन्द्रिय-सूक्ष्मपृथिव्यन्तेजोवायुनाधारण-
वनस्पतिकायरूपासु भवसु सूक्ष्मजीवमार्गणासु, वनस्पतिकायौघ-नियोगन्यौघ-काययोगौघा-न्दारिकौ-
दारिकमिश्रकाययोगद्वय-नपुंभकवेदेषु, चतुर्षु कोवादिकपायमार्गणासु तथा “दुअणाणायाथने”
त्यादि, द्वयोर्मत्त्यजान-श्रुताजानयोरसंयमा-ऽनयन-कृणावगुमत्रिलेख्यामार्गणासु, मन्व-नदिनयो-
मिथ्यात्वमार्गणायां चेत्यर्थः । तथा “अमणे तह आहारे” नि अमंग्या-ऽऽहारिमार्गणयोग्येत्वेनासु
पट्चत्वारिंशन्मार्गणासु प्रत्येकं “ठिईअ अगुरुअ सन्वजगे” ति आयुःकर्मणः ‘अगुरोः’-अनु-कृ-
ष्टायाः स्थितेः ‘सर्वजगति’-सर्वस्मिंल्लोके, चन्वका इति गम्यते । कुतः ? इति चेत्, प्रत्येकं स्वम्या-
नतः सर्वलोकव्यापिनां सूक्ष्मैकेन्द्रियादीनां प्रवेशात् । न च वादरैकेन्द्रियादिमार्गणासु सूक्ष्मैके-
न्द्रियादीनामप्रवेशेऽप्यनन्तानां वादरमाधारणवनस्पतिकायजीवानां प्रवेशमश्लीलेन प्रस्तुतेर्वन्धकानां
बाहुल्यात् - सप्तकर्मणामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकक्षेत्रवत् प्रकृतवन्धकक्षेत्रमपि सर्वलोकः प्राप्येतेति
वाच्यम् । यतो मवचरमान्तर्मुहूर्ते मारणसमुद्वातप्रयुक्तलोकव्याप्तिमपेक्ष्य हि तानु वादरैकेन्द्रियादि-
मार्गणासु सप्तकर्मणामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकक्षेत्रं सर्वलोकः प्राप्यते, तदानीं मारणसमुद्वातकालेऽपि
तेषां जीवानां सप्तकर्मसत्कानुत्कृष्टस्थितिवन्धसम्भवात् । न चैतदायुःकर्मण्यपि यदा मदाटवते, तदानीं
मारणसमुद्वातकाले आयुर्वन्धस्यैवामावात् । इदमुक्तं भवति-आयुःकर्मणः स्थितेर्वन्धकक्षेत्रं
तद्वन्धकजीवानां स्वस्थानक्षेत्रमपेक्ष्यैव युज्यते, न पुनमारणसमुद्वातादिप्रयुक्तक्षेत्रमपेक्ष्य,
पारमविकायुर्वन्धं निष्ठाप्य पश्चाद् भवान्तराभिमुखीभूतजीवानामेव मारणसमुद्वातस्य सम्भवात्,
तदानीं चायुर्वन्धस्यैवामावादिति ॥ ३३८-३३९ ॥

अथ शेष मार्गणास्वेकयाऽऽर्यया प्रस्तुतक्षेत्रं प्रतिपादयन्नाह

देसूणजगे वायरएगिंदियवाउसन्वमेसु ।

लोगस्स असंखयमे भागे सेसासु णायन्वा ॥३४०॥

(प्रे०) “देसूपाजगे” ति असंख्येयतमैकभागलक्षणेन देशेनोने ‘जगति’-लोके, आयुषोऽनुत्कृष्ट-स्थितेर्वन्धका भवन्तीति प्रक्रमाद्भव्यते । कासुमार्गणास्वित्याह—“वायरे”त्यादि, तत्र वादर-शब्दस्यैकेन्द्रिय-वायव्योः प्रत्येकं योजनाद् वादरैकेन्द्रिय-वादरवायुकायसत्केष्वोच-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तिभेद-मिन्नेषु सर्वभेदेष्वित्यर्थः । कुतः ? एतासु षण्मार्गणासु प्रत्येकं सर्वलोकव्यापिनां सूक्ष्मजीवानाम-प्रवेशेऽपि स्वस्थानतो देशोलोकव्यापिनां पर्याप्ताऽपर्याप्तान्यतरवादरवायुकायजीवानां प्रवेशात्, स्वस्थानगतानामायुर्वन्धस्याऽविरुद्धत्वाच्चेति । “लोगस्स असंख्यमे भागे” ति आयुषोऽ-नुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका लोकस्याऽसंख्येयतम एकभागे ज्ञातव्या इति परेणान्वयः । कासु मार्गणास्वि-त्याह—“सेसासु” ति ‘एगिदियपुहवाइगे’त्यादिनाऽनन्तरमभिहिताः षट्चत्वारिंशन्मार्गणास्तथा ‘वायरएगिदियवाउसव्वमेएसु’मित्यनेनानुपदमेवामिहिताः षण्मार्गणाश्च संत्यज्य शेषासु निरय-गत्योधादिष्वेकादशास्यधिकशतमार्गणास्वित्यर्थः । ताश्च शेषमार्गणा नामत इमाः-अष्टौ निरय-गतिभेदाः, चत्वारस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदाः, चत्वारो मनुष्यगतिभेदाः, त्रिंशद् देवगतिभेदाः, ओध-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तिभेदमिन्नास्त्रयो द्वीन्द्रियभेदास्तथैव त्रयस्त्रीन्द्रियभेदास्त्रयश्चतुरिन्द्रियभेदास्त्रयः पञ्चे-न्द्रियभेदास्त्रयो वादरपृथिवीकायभेदास्त्रयो वादराष्कायभेदास्त्रयो वादरतेजरकायभेदास्त्रयः प्रत्ये-कवनस्पतिकायभेदास्त्रयो वादरसाधारणवनस्पतिकायभेदास्त्रयस्त्रसकायभेदाः, पञ्च मनोयोगभेदाः, पञ्च वचोयोगभेदाः, वैक्रियकाययोगा-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रेकाययोग-स्त्रीवेद-पुरुषवेद-मत्यादि-चतुर्ज्ञान-विभङ्गज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-देशसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽव-धिदर्शन-तेजः-पद्म-शुक्ललेख्या-सम्यक्त्वौव-क्षायिक-क्षायोपशमिक-सास्वादन-संज्ञिमार्गणाभेदाश्चेति । कुतो लोकाऽसंख्येयभागमात्रमेव ? इति चेद् , प्रत्येकं स्वस्थानतो लोकासंख्येयभागमात्रव्यापिनां जीवराशीनामेव प्रवेशादिति ॥३४०॥

तदेवमभिहितमादेशतोऽपि भूलाष्टकर्मणामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकक्षेत्रम् । साम्प्रतं तेषां भेदाष्टानां जघन्याजघन्यस्थित्योर्वन्धकक्षेत्रमभिधित्सुरादौ तावदौघत आह

लोकासंख्यभागे सत्तण्ह बंधगा लहुठिईए ।

अलहूअ सव्वलोगे आउरस ठिईण दोण्हं वि ॥३४१॥

(प्रे०) “लोकासंख्यभागे” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां ज्ञानावरणादीनां ‘लघुस्थितेः’-जघन्याः स्थितेर्वन्धकाः-स्वामिनः “लोकासंख्यभागे” ति लोकस्यासंख्येयतम एकस्मिन् भागे सन्ति, लोकासंख्येयभागमात्रं तेषां क्षेत्रमिति भावः । कुतः ? अनिवृत्तिवादरक्षपकाणां सूक्ष्म-सम्परायक्षपकाणां च तिर्यग्लोकासंख्यभागमात्रव्यापित्वादिति । “अलहूअ” ति प्रकृतत्वात्सप्ता-नामलघोः-पद्म-अजघन्याः स्थितेर्वन्धकाः “सव्वलोगे” ति अनूने लोके, सर्वलोकस्तेषां क्षेत्रमित्यर्थः । सुगमं चैतदपि, सूक्ष्मनिगोदपर्यन्तानां जीवानामजघन्यस्थितेर्निर्वर्तकत्वात्, तेषां च सर्वलोकव्या-पित्वादिति । “आउरस ठिईण दोण्हं वि” ति अनन्तरोक्तं ‘सव्वलोगे’ इत्येतत्पदं ‘वण्टा-

लालान्यायेना'त्रापि सम्भव्यते, ततः शेषस्याऽऽयुःकर्मणो जवन्याऽजवन्यात्मिकयोर्द्विविधस्थितयोः प्रत्येकं सर्वलोके, बन्धका इति गम्यते । स्वस्थानत एव सर्वलोकव्यापिनां सूक्ष्मनिगोढपर्यन्तानां जीवराशिनां सप्तकर्मणामजवन्यस्थितिवन्धवदायुषो जवन्याऽजवन्यस्थितिवन्धाऽर्हत्वादिति ॥३४१॥

अथाऽऽदेशतोऽभिधित्सुरादौ तावदायुर्वर्जानां सप्तानां जवन्यस्थितेर्वन्धकक्षेत्रमाह

देसूणे लोगे लहुठिईअ सत्तण्ह वंधगा तिरिये ।

एणिंदिय-वाऊमुं सिं वायरसव्वमेएसुं ॥३४२॥

ओरालमीस-कम्मण-दुअणाणा-ऽयत-तिअसुहलेमासुं ।

अभविय-मिच्छतेसुं अमणा-णाहागेसुं च ॥३४२॥

होअन्ति सव्वलोगे अट्टारह सव्वसुहुम मेएसुं ।

सेसासु असंखयमे भागे लोगस्स णायव्वा ॥३४४॥

(प्रे०) देसूणे लोगे” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां ‘लघुस्थितेः’ जवन्याः स्थितेर्वन्धका देशोने लोके, भवन्तीति शेषः । कासु मार्गणास्वित्याह—“तिरिये” इत्यादि, तिर्यग्गत्योवे, एकेन्द्रियवायुकायौवमेदयोस्तथा “सि” ति तयोरेकेन्द्रियवायुकाययोः “वायरसव्वमेएसुं” ति औष-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तमेदमिन्नेषु वादरेषु सर्वमेदेषु । वादरैकेन्द्रियौष-पर्याप्तवादरैकेन्द्रिया-ऽपर्याप्तवादरैकेन्द्रियमेदेषु, वादरवायुकायौव-पर्याप्तवादरवायुकाया-ऽपर्याप्तवादरवायुकायमेदेषु चेत्यर्थः । अन्यमार्गणाः संगृह्यन्नाह—“ओरालमीसे” इत्यादि, औदारिकमिश्रकाययोग-कर्मणकाययोग-मत्त-ज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयम-कृष्णादित्रयशुभलेण्यास्वमव्य-मिथ्यात्वयोरभंश्य-ऽनाहारिमार्गणोश्चेत्येता-स्वेकविशतिमार्गणासु । एतच्च प्रत्येकं प्रविष्टस्य वादरपर्याप्तवायुकाय-वादरपर्याप्तवायुकायान्यतरजीव-निचयस्य स्वस्थानक्षेत्रप्राधान्याज्ज्ञेयम् । नन्वेकेन्द्रियौष-वादरपर्याप्ता-ऽपर्याप्तैकेन्द्रियादिमार्गणासु संक्लेशविशुद्धिरूपं विशेषं विहाय सूक्ष्मवादरपर्याप्तत्वादिकमपेक्ष्योत्कृष्टस्थितेर्वन्धका जवन्यस्थिते-र्वन्धकाश्चाविशिष्टा एवामिहिताः, यदि चैवं तथापि सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकक्षेत्रवत् सप्तानां जवन्यस्थितेर्वन्धकक्षेत्रं कथं सर्वलोको नामिधीयते ? इति चेद्, उच्यते, सत्त्वमेतत्, यदे-केन्द्रियादिकतिपयमार्गणासु संक्लेशविशुद्धिरूपं विशेषमपहाय पर्याप्तत्वादिकमपेक्ष्य जवन्योत्कृष्ट-स्थितिवन्धस्वामिनामनन्यत्वम्, ततश्चैकेन्द्रियादिमार्गणासु यथा पर्याप्तवादरसाधारणवनस्पति-कायिकाः सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकाः सन्ति, तथा ते जवन्यस्थितिवन्धस्वामिनोऽपि भवन्ति, तथैव यथा पर्याप्तवादरवायुकायिकाः सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनः सन्ति तथा ते सप्तानां जवन्यस्थितिवन्धस्वामिनोऽपि भवितुमर्हन्ति, यद्यप्येवं तथाऽपि प्राक्मत्तकर्मवत्कोत्कृष्टस्थिति-धकानां क्षेत्रं यत्सर्वलोकमभिहितं तत् पर्याप्तवादरसाधारणवनस्पतिकायिकजीवानां मारण-

समुद्धातप्रयुक्तसर्वलोकव्याप्तिप्राधान्याद् । मारणान्तिकसमुद्धातो हि भवान्तराभिमुखानां जीवानामेव सम्भवति, तथा च सत्यसौ भवचरमान्तमुद्धूते जायते, इत्थं हि यथा भवचरमान्तमुद्धूते मारणान्तिकसमुद्धातगतानामनन्तानां वादरपर्याप्तनिगोदजीवानामुत्कृष्टस्थितिवन्धसम्भवात् सम्पूर्णलोकप्रमाणं क्षेत्रं लभ्यते तथा जघन्यस्थितिवन्धकानां वादरपर्याप्तनिगोदानां तत्र प्राप्यते । कुतः ? भवचरमान्तमुद्धूते भवान्तराभिमुखेषु तेषु संख्येयानामेव जघन्यस्थितिवन्धस्य सम्भवात् । कुतः ? इति चेद्, भवचरमान्तमुद्धूतवर्तिमुमूर्षुजीवेषु स्वप्रायोग्यसर्वानि कृष्टस्थानाभिमुखानामेवोत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्यसंकलेशस्येव जघन्यस्थितिवन्धप्रायोग्यविशुद्धेरपि स्वप्रायोग्यसर्वोत्कृष्टपारमविकोत्पत्तिस्थानाभिमुखानां स्तोकजीवानामेव सम्भवात् ।

इदमुक्तं भवति—प्रागेकजीवाश्रये कालद्वारे—‘एगिन्द्रियणिगोएसु तेसिं सुहुमेसु सिं अपञ्जेसु’मित्यादि—(१४७)—गाथावृत्तौ सप्तस्वेकेन्द्रियादिमार्गणास्त्रयुत्कृष्टस्थितेर्जघन्यवन्धकालस्यैकसमयमात्रत्वं व्युत्पादनावसरे मुमूर्षुजीवेषु स्वप्रायोग्यसर्वानि कृष्टस्थान उत्पित्तूनां जीवानामेव स्वप्रायोग्यसर्वसंकलेशस्य सम्भवात् एव तदानीं सप्तकर्माणामुत्कृष्टस्थितिं निर्वर्तयन्ति, नान्ये; इत्येवं रूपं नियमं प्रतिपाद्य तदुपपत्तौ स्वप्रायोग्यसर्वसंकलेशनिर्वर्तनीयानां गतिजात्यादीनां स्वप्रायोग्यसर्वापि कृष्टपारमविकोत्पत्तिस्थानत्वमभिहितम् । तेनैव न्यायेनाऽत्रापि स्वप्रायोग्यसर्वविशुद्ध्या निर्वर्तनीयानां गतिजात्यादीनां स्वप्रायोग्यसर्वोत्कृष्टपारमविकोत्पत्तिस्थानरूपता बोद्धव्या, भावनाऽपि तत्रोत्तरीत्यैव कर्तव्या; केवलं तत्रोत्कृष्टस्थितिवन्धमपेक्ष्य व्युत्पादितम्, अत्र तु जघन्यस्थितिवन्धमपेक्ष्य वैषरित्येन स्वयं व्युत्पादनीयम् । अस्माभिस्तु प्रकृतोपयोग्येवोच्यते, तद्यथा—पर्याप्तवादरनिगोदजीवैः स्वप्रायोग्यसर्वोत्कृष्टविशुद्धौ सत्यां मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातिपर्याप्तनामकर्मादिकं निर्वर्तयते । वक्ष्यते चोत्तरप्रकृतिस्थितिवन्धसंनिर्कर्षद्वार एकेन्द्रियादिमार्गणासु ज्ञानावरणादीनां जघन्यस्थितिं वध्नतो जीवस्य मनुष्यगतिपर्याप्तत्वादिकशुभप्रकृतिवन्धनियमः । इत्थं हि तेषां सर्वोत्कृष्टस्थानं पर्याप्तमनुष्यरूपमिति सिद्धम् । पर्याप्तमनुष्या हि लोक उत्कृष्टतोऽपि संख्येया एव लभ्यन्ते, अतः पर्याप्तमनुष्यसत्कायुपो वन्धकानामिव पर्याप्तमनुष्यत्वामिमुखा मुमूर्षवो जीवा अप्येकस्मिन् समये लोक उत्कृष्टतः संख्येया एव प्राप्यन्ते । तथा च सति पर्याप्तमनुष्यत्वामिमुखा मारणान्तिकसमुद्धातं प्राप्ता जघन्यस्थितेर्वन्धकाः पर्याप्तवादरनिगोदजीवा अप्येकस्मिन् समये उत्कृष्टतः संख्येया एव लभ्येरन्; तैश्च मारणान्तिकसमुद्धातगतैर्मनुष्यलोकं यावन्निक्षिप्तस्वात्मप्रदेशदण्डैरप्यत्यल्पतया समग्रो लोकोऽशितुं नैव शक्यते; स्वस्थानक्षेत्रं तु तेषां वादरनिगोदादीनां लोकासंख्येयमागमात्रमुक्तम्, अतस्तदपेक्षयोत्कृष्टतः सर्वलोकक्षेत्रस्यासम्भवाज्जघन्यस्थितिवन्धकानां वादरपर्याप्तवायुकायानां स्वस्थानक्षेत्रमाश्रित्य प्रकृतैकेन्द्रियादिमार्गणासु जघन्यस्थितिवन्धकानां क्षेत्रं देशोलोक इत्यभिहितम् ।

ननूक्तनियमात् पर्याप्तवादरवायुकायानां सर्वोत्कृष्टमुत्पत्तिप्रायोग्यस्थानं तिर्यग्गत्यादिरूपम्, पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चत्वासंख्येयाः सन्ति, अतस्तत्स्थानाभिमुखा भवचरमान्तमुद्धूते समुद्धातं

गता जवन्यस्थितेर्वन्धकाः पर्याप्तवाद्वायुकायिका अमंख्येया लभ्येरन्, तैश्च समुद्घातगतै-
रितस्ततो निक्षिप्तस्वात्मप्रदेशदण्डैः समग्रोऽपि लोकः पूर्यते ? इति चेद्, न, यतः स्थिति-
वन्धस्य निर्वर्तकैर्जवन्यतोऽप्यमंख्यलोकाकाशप्रदेशप्रमितैरेव जीवैः समग्रो लोक एकस्मिन्
समये पूरयितुं पार्यते, न पुनस्तदन्तः, एतच्च प्रागेवोक्तं कथं विस्मार्यते । पर्याप्तिवाद्वायुकायि-
कास्तु समुद्घातं प्राप्ता अप्राप्ताश्च समुद्घाता अपि लोकमंख्येयमागमनमःप्रदेशगणितुल्याः मन्तः
समस्तं लोकं नैव व्याप्नुवन्ति, किं पुनः समुद्घातगतान्तदमंख्येयमागमात्रा जवन्यस्थितेर्वन्धकाः,
अतः स्वस्थानगतानां जवन्यस्थितिवन्धकानां पर्याप्तवाद्वायुकायानां क्षेत्रमपेक्ष्यैकविंशतिमार्ग-
णास्वपि देशानलोकक्षेत्रं मन्तव्यमित्यलं प्रयङ्गेन ।

अथ प्रकृतं प्रस्तुतम् : “होअन्ति सव्वल्लोके” इति प्रकृतायाः सप्तकर्मणां जवन्यस्थिते-
र्वन्धकाः सर्वलोके भवन्ति, सर्वलोकस्तेषां क्षेत्रमित्यर्थः । कासु मार्गणाम्बिन्याह—“अट्टारह-
सव्वसुहुमभेएसु” इति औघपर्याप्ता-ऽपर्याप्तिभेदादष्टादशधा भिन्नेष्वेकेन्द्रियपृथिव्यप्तेजोवायु-
साधारणवनस्पतिकायसत्केषु सर्वेषु सूक्ष्ममार्गणामेदेष्वित्यर्थः । कुतः ? स्वस्थानतोऽप्येकेन्द्रिय-
पृथिव्यादि-मर्वसूक्ष्मजीवोद्यानां सर्वलोकव्यापित्वात् । उक्तञ्च पञ्चसंग्रहमलयगिरियवृत्तौ—

‘मृक्षमा एकैन्द्रिया पृथिव्यम्बुतेजोवायुवनस्पतय प्रत्येक सर्वेऽपि सर्वस्मिन्नपि जगति भवन्ति’ इति ।

अथ शेषमार्गणामु प्रकृतक्षेत्रमाह—“सेसासु” इत्यादिना, उक्तगोपास्वेकविंशदस्यधिकगत-
मार्गणामु प्रत्येकम् “असंखधमे भागे लोकास्स णायव्व” इति सप्तकर्मणां जवन्यस्थितेर्वन्धका
लोकस्यासंख्येयतमैकभागे ज्ञातव्या इत्यर्थः । तत्र शेषमार्गणा नामैत द्भ्याः सर्वे निरयगतिभेदाः,
सर्वे तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदाः, सर्वे मनुष्यगतिभेदाः, सर्वे देवगतिभेदाः, सर्वे विकलेन्द्रियभेदाः, सर्वे
पञ्चेन्द्रियभेदाः, पृथिव्यप्तेजोवनस्पत्यावभेदास्तथाव-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तिभेदभिन्ना वाद्वापृथिव्यप्तेजः-
प्रत्येकवनस्पतिकाय-वाद्वासाधारणवनस्पतिकाय-त्रयकायानां प्रत्येकं त्रयस्त्रयो भेदाः, पञ्च मनोयोग-
भेदाः, पञ्च वचोयोगभेदाः, काययोगसामान्यान्-द्वारिकाययोग-वैक्रियकाययोग-वैक्रियमिश्रकाययोगा-
ऽऽहारकाययोगा-ऽऽहारकमिश्रकाययोग-स्त्री-पुरुष-नपुंसकभेदा-ऽपगतवेद-कोवादिचतुःकपाय-
मत्यादिचतुर्जान-विभेदज्ञान-मयमौर्व-आमायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-सूक्ष्मसम्प्राय-देश-
मयम-त्रक्षुरादित्रिदर्शन-तेजः-पञ्च-शुक्ललज्ज्या-मव्य-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकौ-पशमिक-
सासादन-मिश्र-संख्या-ऽऽहारिमार्गणामेदार्थेति । कुत एतासु सर्वासु प्रकृतवन्धकानां क्षेत्रं लोकसंख्य-
मागमात्रम् ? उच्यते, निरयगत्यादिषु कासुचिन्मार्गणामु स्वस्थानतः सर्वलोकव्यापिनां सूक्ष्म-
जीवनिचयानां देशानलोकव्यापिनां वायुकायजीवानां च प्रवेशामायेन, शेषप्रविष्टजीवनिचयानां
स्वस्थानतः लोकसंख्येयमागमात्रव्यापित्वात् सप्तकर्मणां जवन्यस्थितेर्वन्धकानां क्षेत्रमपि लोका-
संख्येयमागमात्रमेव प्राप्यते, पृथिव्याद्योवमार्गणामु काययोगादिमार्गणामु च सूक्ष्मजीवनिचयानां
वायुकायिकजीवानां वा प्रवेशेऽपि तेषां जवन्यस्थितिवन्धस्वामित्वाभावादेव सप्तकर्मसत्कजवन्य-

स्थितेर्वन्धकक्षेत्रं सर्वलोको लोकानंख्यबहुभागमात्रं वा नैव प्राप्यते, किन्तु सप्तकर्मसत्कजघन्य-
स्थितिर्वन्धस्वामिनां पर्याप्तवाद्रपृथिवीकायिकादीनां मनुष्याणां वा क्षेत्रप्राधान्याल्लोकासंख्येय-
भागमात्रमेवावाप्यत इति ॥३४२-३४३-३४४॥

तदेवमभिहितमायुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां जघन्यस्थितेर्वन्धकक्षेत्रमादेशतो मार्गणास्था-
नेषु । अथैकयाऽऽर्ययाऽवशिष्टं तासामेवाऽजवन्यस्थितेर्वन्धकक्षेत्रमायुपो जवन्याजवन्यस्थित्योर्वन्धक-
क्षेत्रं चातिदेशद्वारेणाह

अजहण्णाअ ठिईए सत्तण्ह अगुरुठिईव्व सव्वासुं ।

हस्सियराण ठिईणं आउस्स अगुरुठिईव्व सव्वासुं ॥३४५॥

(प्रे०) “अजहण्णाअ ठिईए” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानामजवन्यायाः स्थितेः
प्रकृतत्वात् वन्धकक्षेत्रम् “अगुरुठिईव्व” ति ‘सत्तण्ह’ इति देहलीदीपकन्यायेनाऽत्रापि
युज्यते, ततः प्राक्

‘तिरिये सव्वेगिंदिय-णिगोअ-वण-सेससुहुममेएसु । पुह्वाइचउसु तेसिं वायर-वायरअपज्जेसु ॥
पत्तेअवणम्मि तहा तदपज्जत्तम्मि कायजोगे य । उरलदुग-कम्मणेसु णपुसगे चउकसायेसुं ॥
अणाणदुगे अय्ते अचक्खु-अपसत्थलेस-भविसेसु । अमविय-मिच्छत्तेसु असण्णि-आहारगियरेसुं ॥
होअन्ति वधगा खलु ठिईअ अगुरुअ सव्वलोगम्मि । देसेणूणे लोगे वायरपज्जत्तवाउम्मि ॥
लोगासखियभागे सेसासु ववाऽऽतिथि । ॥’ (गाथा-३३३-३३४-३३५-३३६-३३७)

इत्यनेनाभिहितस्य सप्तानामगुरुस्थितिवत्, अनुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकक्षेत्रवदित्यर्थः । कासु
मार्गणास्वित्याह—“सव्वासुं” ति निरयगत्योवाधनाहारकमार्गणापर्यन्तासु सप्तत्युत्तरशतसंख्या-
कासु सर्वास्वपि मार्गणास्वित्यर्थः । “हस्सियराण ठिईणं आउस्स” ति आयुपो ‘हस्वेतर-
योः’-जवन्याऽजवन्यस्थित्योः प्रत्येकम् “अगुरुठिईव्व” ति ‘आउस्स’ इत्यस्यानन्तरोक्त-
न्यायेनाऽत्रापि योजनादायुपोऽनुत्कृष्टस्थितिवत्

‘एगिंदिय-पुह्वाइगचउग-णिगोएसु सव्वसुहुमेसु । वण-तिरिय-कायुरलदुगणपुमेसु चउकसायेसु ॥३३८॥
दुअणाणा-अयत्त-अणयण-असुहत्तिलेस-भवि-यियर-मिच्छेसुं । अमणाऽणाहारेसु य ठिईअ अगुरुअ सव्वजगे ॥
देसूणजगे वायरएगिंदियवाउसव्वमेएसु । लोगस्स असखियमे भागे सेसासु णायव्वाऽऽ३४०॥’

इतिगाथात्रयेण प्रागुक्तानुत्कृष्टस्थितिसत्कवन्धकक्षेत्रवदित्यर्थः । किमिति चेत् ? प्रक्रमद्वन्धक-
क्षेत्रम् । कासु मार्गणास्वित्याह—“सव्वासुं” ति गतार्थम्, केवलमायुपः प्रकृतत्वादायुर्वन्धप्रायो-
ग्यासु वैक्रियमिश्र-कार्मणकाययोगा-ऽपगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयमो-पशमिकसम्यक्त्व-सम्यग्मिथ्या-
त्वा-नाहारकमार्गणावर्जासु निरयगत्योवाधनाहारपर्यन्तासु त्रिपृथ्युत्तरशतमार्गणास्वि-त्यर्थः ॥३४५॥

तदेवं दर्शितं शेषं सप्तानामजघन्यस्थितेर्वन्धकक्षेत्रम्, आयुपो जवन्याऽजघन्यस्थित्योर्वन्धक-
क्षेत्रं च मार्गणास्यानेवतिदेशद्वारेण, तस्मिंश्च दर्शिते गतं दशमं क्षेत्रद्वारम् ।

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे द्वितीयाधिकारे दशम क्षेत्रद्वार समाप्तम् ॥

अष्टमूलप्रकृतीनामुत्कृष्ट-जघन्य-तदितर-

ओ	आयुर्वर्जसप्तानाम्	उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकक्षेत्रम्	लोकाऽमर्यभाग ।
घ	"	अनुत्कृष्ट " " "	सर्वलोक ।
घ	आयुष	उत्कृष्ट " " "	लोकाऽमर्यभाग ।
तः	"	अनुत्कृष्ट " " "	सर्वलोक । (गाथा-३२१)

आदेशत	कुत्र	गति०	हन्द्रिय०	काय०
आयुर्वर्जसप्तप्रकृतीनाम्	उत्कृष्टस्थिते	सर्व-लोके देशोने लोकाम-र्यभाग	सर्वकेन्द्रिय० ७	पृथिव्यप्तेजोवायुकायमत्का नर्वमूदमा-ऽपयतिवादरभेदा , वनीघ-सर्वसाधारणवनभेदा , अपयतिप्रत्येकवनभेदश्च २५
	स्थिते	सर्व-लोके देशोने लोकाम-र्यभाग	मर्व० ४७	वायुकायीव-वादरवायुकायीव-तत्पर्याप्तभेदा ३
	स्थिते	सर्व-लोके देशोने लोकाम-र्यभाग	तिर्यगोव , १	श्रीव-वादरीघ-तत्पर्याप्तभेदमित्रा पृथिव्यप्तेजमा नवभेदाः , वनीघ प्रत्येकवनीघ-तदपर्याप्त-मर्वसाधारणवनभेदाश्च १४
	स्थिते	सर्व-लोके देशोने लोकाम-र्यभाग	मर्वकेन्द्रिय० ७	पृथिव्यप्तेजोवायुनामीघ-सर्वमूक्षम-वादरीघ-तदपर्याप्तभेदा , वनीघ-प्रत्येकवनीघ-तदपर्याप्त-मर्वसाधारणवनभेदाश्च ३४
	स्थिते	सर्व-लोके देशोने लोकाम-र्यभाग	तिर्यगोव , १	पर्याप्तवादरवायुकाय १
	स्थिते	सर्व-लोके देशोने लोकाम-र्यभाग	मर्व० ४६	पर्याप्तवादरपृथिव्यप्तेज प्रत्येकवनभेदा , सर्वे वनभेदाश्च ७
	स्थिते	सर्व-लोके देशोने लोकाम-र्यभाग	श्रीव-सर्ववादरकेन्द्रिय० ४	श्रीव-मर्ववादरभेदमित्रा वायुकायभेदा ४
	स्थिते	सर्व-लोके देशोने लोकाम-र्यभाग	मर्वमूक्षमैकेन्द्रिय० ३	मूक्षमीवतत्पर्याप्ता-ऽपयतिभेदमित्रा पृथिव्य-प्तेजोवायुसाधा-रणवनस्पतिकायभेदा १५
	स्थिते	सर्व-लोके देशोने लोकाम-र्यभाग	मर्व० ४६	मर्व० २३
	स्थिते	सर्व-लोके देशोने लोकाम-र्यभाग	मर्व० ४७	मर्व० ४२
आयुषः	जघन्या-ऽजघस्थित्यो अनुत्कृष्टस्थितेऽश्च	सर्वलोके देशोने लोकाम-र्यभाग	तिर्यगोव १	श्रीव-मर्वमूक्षमभेदमित्रा पृथिव्यप्तेजोवायुमावारणवनभेदा , वनस्पतिकायीघभेदश्च २१
	जघन्या-ऽजघस्थित्यो अनुत्कृष्टस्थितेऽश्च	सर्वलोके देशोने लोकाम-र्यभाग	मर्ववादरकेन्द्रिय ३	वादरीघ-तत्पर्याप्ता-ऽपयतिभेदमित्रवायुकायिकभेदा ३
	जघन्या-ऽजघस्थित्यो अनुत्कृष्टस्थितेऽश्च	सर्वलोके देशोने लोकाम-र्यभाग	मर्व० ४६	मर्व० १५
	जघन्या-ऽजघस्थित्यो अनुत्कृष्टस्थितेऽश्च	सर्वलोके देशोने लोकाम-र्यभाग	मर्व० ४७	मर्व० १९

-स्थितिवन्धकानां क्षेत्रप्रदर्शकयन्त्रम्

ओ प्रायुर्वर्जसप्तानाम् जयन्यस्थितेर्वन्धकक्षेत्रम् लोकाऽसंख्यभागः ।

घ " अजयन्य " " " सर्वलोक

च प्रायुषः जयन्य " " " "

तः " अजयन्य " " " " । (गाथा-३४२)

योगः	वेदः	कपाय	ज्ञान०	नयम	मर्गन	देव्या	भव्य०	सन्ध	सजी०	ग्राहा०	मर्वा	गाथाङ्का
											३२	३३० ३३१
											३	३३२
सर्व० १८	सर्व० ४	सर्व० ४	सर्व ७	सर्व ७	सर्व० ३	सर्व ६	सर्व २	सर्व० ७	सर्व० २	सर्व० २	१३५	३३२
काययोगीध औदा- रिक-तन्मित्री, कार्मण्य० ४	तपु० १	सर्व० ४	मत्यज्ञान० श्रुताज्ञान० ०	असंय० १	अचक्षु १	अशुभा ३	सर्व ०	मिथ्या १	अस० १	" २	६४	३३३ त ३३६
शेष० १४	शेष० ३		विमङ्ग० १ मत्यादि० ४	शेष० ६	शेष० २	शेष० ३		शेष० ६	मजी १		१०५	३३७
औदारिकमिश्र० कार्मण्य० २			मत्यज्ञान० श्रुताज्ञान० २	अमय० १		अशुभ ३	अम० १	मिथ्या १	अस० १	ग्राहा १	०१	३४२ ३४३
											१८	३४४
शेष० १६	सर्व० ४	सर्व० ४	शेष० ५	शेष० ६	सर्व० ३	शेष० ३	भव्य १	शेष० ६	मजी १	प्रना० १	१३१	३४४
सर्व० १६	सर्व० ३	सर्व० ४	सर्व० ७	सर्व० ६	सर्व० ३	सर्व० ६	सर्व २	सर्व० ५	सर्व० २	ग्राहा० १	१६३	३३७
काययोगीध० औदारिकतन्मित्री ३	तपु० १	सर्व० ४	मत्यज्ञान- श्रुताज्ञान० २	अमय० १	अचक्षु १	अशुभ ३	सर्व० २	मिथ्या १	अस० १	ग्राहा १	४६	३३८ ३३९
											६	३४०
शेष० १३	स्त्री-पु २		शेष० ५	शेष० ५	शेष० २	शेष० ३		शेष० ४	असजी १		१११	३४०

॥ अथैकादशं स्पर्शनाद्वारम् ॥

अथाऽऽयातं क्रमप्राप्तं “फोसणा” इत्यनेनोद्दिष्टमेकादशं स्पर्शनाद्वारम् । तत्र प्रागुक्तस्वरूपां क्षेत्रद्वारोक्तक्षेत्रापेक्षया विलक्षणां स्पर्शनां व्याचिकीर्षुरादौ तावदुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थितिवन्धविषयां तामोचत आह

फुसियां तेरह भागा सत्तण्हं वंधगेहि जेठ्ठाए ।

परिफासिअं ठिईएऽणुकोसाए जगं सव्वं ॥३४६॥

ફુસળાઅ વુચ્ચિરે રહ જે માગા માજિઆઅ ચરદસહિં ।

તસનાડીઅ લહિજ્જત જં તાવહઅપ્પમાણા તે ॥૨૪૭॥

(प्रे०) “फुसिआ तेरह मागा” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां प्रकृतीनां ‘ज्येष्ठायाः’-
उत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकैस्त्रयोदशमागाः स्पृष्टाः । तासामेव सप्तप्रकृतीनामनुत्कृष्टायाः स्थितेः सर्व-
जगत् परिस्पृष्टम्, बन्धकैरित्यनुवर्तते । एवमुत्तरत्रापि बन्धकैरित्यस्यानुवृत्तिर्द्रष्टव्या । नन्वेते त्रयो-
दशमागाः प्रत्येकं कियन्माना इत्याशङ्कायां भणित-वक्ष्यमाणमागानां परिमाणं व्यवस्थापयन्नाह-
“फुसणाअ बुचिरे” इत्यादि, ‘इह’-प्रकृतग्रन्थे “फुसणाअ” ति ‘स्पर्शनायां’-स्पर्शनाद्वारे
ये मागाः “बुचिरे” ति ‘वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा’ (पा० ३-३-१३१) इत्यनेन वर्तमानस्य
समीपे भूते सविष्यति च वर्तमानप्रत्ययः । ततोऽनन्तरोक्तास्त्रयोदशमागावक्ष्यमाणाः पडादिमागा-
भ्येत्येवं समस्तस्पर्शनाद्वारे ये मागा उच्यन्ते ते सर्वेऽपीत्यर्थः । ते च प्रत्येकं “भाजिआअ
चउदसहि तसनाडोअ” ति चतुर्दशरज्जुचैरुज्जुवृत्तविस्तृतायां त्रसनाड्यां चतुर्दशसंख्या-
मिर्भाजितायां सत्यां “लहिज्जउ जं” ति ‘यद्’-यावद् भागफलं लभ्येत, “नावइअप्पमाणा”
ति तावत्प्रमाणास्ते त्रयोदशादिमागा ज्ञेया इति गाथाद्वयसंक्षेपार्थः ।

विस्तरार्थस्त्वयम्-भङ्गविषयादीनि नानाजीवान् समाश्रित्योच्यन्ते, तत्र क्षेत्रमेकमय-
माश्रित्य स्पर्शना तु नानामयानाश्रित्य प्रष्टव्यन्त इत्येतत् प्राक् क्षेत्रद्वारप्रारम्भ एवाभिहितम् ।
तथा च सति नानाजीवैर्नानासमयानाश्रित्य यावत् क्षेत्रं स्पृश्यते तावत्क्षेत्रं प्रस्तुतस्पर्शनाद्वारप्ररूपणा-
विषयं भवतीति संस्थितम् । इत्थं हि प्रकृतं औपचिन्तायामादेशचिन्तायां च स्पर्शना क्षेत्रप्ररूपणा-
यत् न जीवपरिमाणमव्यपेक्षा । कुतः ? स्पर्शनाया नानासमयसापेक्षतया पर्याप्तमनुष्यगत्यादि-
संख्येयजीवराशिकादिमार्गणास्थानेषु वर्तमानसंख्येयादिजीवैरेव भूतकालेऽतिगतैरनन्तैः पर्याप्त-
मनुष्यादिमिरवगाढक्षेत्रस्याऽपि स्पर्शनाप्ररूपणाविषयत्वात् । इत्थं हि स्पर्शनानानात्वं न परिमाणा-
धीनम् । कस्याधीनं तर्हि ? इति चेद्, उच्यते, तत्तज्जीवराशीनां पारमत्रिकोत्पत्तिस्थान-स्वस्थान-
क्षेत्रयोस्तयोरन्तरालक्षेत्रस्य गमनागमनक्षेत्रस्य चाधीनम्, यतो यस्य हि जीवराशेः स्वस्थान-

पारमविकोत्पत्तिक्षेत्र-तदन्तरालवर्तिक्षेत्र-गमनागमनादिक्षेत्राणि समुदितानि यावन्ति जायन्ते ताव-
त्प्रमाणा तस्य जीवराशेः स्पर्शना भवति ।

ननु स्वस्थानक्षेत्र-पारमविकोत्पत्तिक्षेत्रयोरन्तरालवर्तिक्षेत्रमपि कथं गृह्यते ? इति चेत्,
कालस्यानन्त्येन मित्रमित्रकालेषु मारणान्तिकसमुद्धातादिगतैर्नानाजीवैस्तस्य सर्वस्याप्यन्तरालस्य
स्पृष्टत्वात् । किमुक्तं भवति-स्वस्थानादितः स्वप्राग्योत्पत्तिस्थानेषु गच्छतां जीवानामृजुवक्र-
गतिभ्यां यावद्विकल्पैर्गन्तुं शक्यते, तावत्सर्वविकल्पगतं क्षेत्रं कालस्यानन्त्यात् मारणसमुद्धातगतै-
र्नानाजीवैर्नियमतः स्पृष्टमस्ति । कुतः ? मारणान्तिकसमुद्धातेऽप्युत्पत्तिस्थानं स्पृशद्भिर्जीवैः
स्वस्थानादुत्पत्तिस्थानं यावत् स्वशरीरप्रमाणाविकल्परूपाहल्यस्य स्वात्मप्रदेशदण्डस्य प्रसारणात् ।
यदुक्तं लोकप्रकाशतृतीयसर्गे-

अन्तमुहूर्तगेयायुर्मरणान्तकरालित । मुखदिरन्ध्राप्यापूर्य्य शरीरी स्वप्रदेशकै ॥२४॥

स्वाङ्गाविकल्परूपाहल्य, स्वगतीरातिरेकत । जघन्यतोऽङ्गुलासख्येयांगमुत्कर्षत पुन ॥२५॥

असख्येययोनान्येकदिश्युत्पत्तिस्थलाववि।आयमतोऽभिन्व्याप्यान्तमुहूर्तान्मित्रयते तत ॥२६॥ इत्यादि ।

इत्थं हि स्तोत्रजीवराशिसत्काऽपि सा क्षेत्रापेक्षयाऽधिका लभ्यते । तथाहि सप्तमपृथिव्याः
पारम्योपरि यथोत्तरं पृष्ठादिपृथिवीषु नारकाः क्रमेणाधिकाऽधिकतराग्रधिकतमाः सन्ति । उक्तं
च महादण्डके-‘आणतकापे देवा सखेज्जगुणा, अहे सत्तमाए पुढवीए नेरइया असखेज्जगुणा, छट्ठाए
तमाए पुढवीए नेरइया असखेज्जगुणा’ इत्यादि । स्पर्शना पुनस्तेषां विपरिता प्राप्यते । कुतः ? उच्यते,
नारकाणां पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यक्तया पर्याप्तमनुष्यतया वा उत्पादात् पारमविकोत्पत्तिस्थानानि
तिर्यग्लोक एव विद्यन्ते । तिर्यग्लोकश्च सप्तमपृथिवीनारकाणां दुरतरोऽतस्तयोरन्तरालसहितं स्वस्थान-
पारमविकोत्पत्तिस्थानक्षेत्रमप्यधिकम्, तथा च स्पर्शनाऽपि शेषपृष्ठादिनरकमार्गणास्थानापेक्षया
सप्तमनरकमार्गणास्थानेऽधिका भवति । पृष्ठादिपृथिवीनां तु क्रमेण तिर्यग्लोकस्यान्तिकान्तिकतरत्वा-
दन्तिकतमत्वादिहेतोस्तत्र पुनः स्पर्शनाऽल्पल्पतराद्या भवति ।

तथाहि-‘सर्वाधस्तनलोकान्ताद्वारम्योपरिग तलम् । यावत्सप्तममेदिन्या एकारज्जुरिय भवेत् ॥१॥

अत्येकमेवं सप्ताना भुवामुपरिवर्तिषु तलेषु रज्जुरेकैका, स्युरेव सप्तरज्जव ॥१०॥’

इत्यादिवचनाल्लोकसर्वाधस्तनभागादारम्योर्ध्वं यत्र प्रथमा रज्जुः समाप्यते, तत्र सप्तमपृथिवीनार-
काणां स्वस्थानानि सन्ति, तिर्यग्लोकस्तु लोकाधस्तनभागादारम्यं यत्राष्टमी रज्जुः प्रारभ्यते-
तत्र विद्यते । तथा च सति तयोरन्तराले षड्रज्जवः क्षेत्रम्, तच्चैकरज्जुप्रमाणतिर्यग्वृत्तविस्तृतं
षड्रज्जुप्रमाणोच्चं सर्वक्षेत्रं सप्तमनरकतस्तिर्यग्लोके दिशायां विदिशायां वा वक्रगत्यादिनोत्पद्य-
मानैः पूर्वोत्पन्नैश्च जीवैर्नैरन्तर्येण स्पृष्टमस्ति, तथैव मारणसमुद्धातगतैस्तत्रत्यैर्नारकैरपि स्पृष्टम-
स्ति । इत्थं हि सप्तमनरकमार्गणायां स्पर्शना षड्रज्जुप्रमाणा । तथैवोपरितनैः पृष्ठादिपृथिवीसत्कवर्तमा-
तीतनैरधिकैरपि मारणान्तिकसमुद्धातादितः स्वस्थानतिर्यग्लोकयोरन्तरालस्य नैरन्तर्येण स्पृष्ट-

त्वात् पृष्ठादिपञ्चनरकमार्गणाभेदेषु जीवानां यथोत्तरमेकरज्जुवृत्तविस्तृता पञ्च-चतु-स्त्रि-द्वैधं करज्जु-
प्रमाणा स्पर्शना प्राप्यते । प्रथमनरकस्य सप्तमरज्ज्वोरुपरितनभागवर्तित्वात् तिर्यग्लोकस्याष्टमरज्ज्वोः
प्रारम्भभागवर्तित्वाच्च तयोरन्तरं नैकरज्जुप्रमाणमपि, किन्त्वेकस्या रज्ज्वोरसंख्येयतमभागमात्रम् ।

मनुष्याणां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां च स्वस्थानक्षेत्रं यद्यपि लोकासंख्येयभागमात्रं तथापि तेषां-ग्रह-
केन्द्रियतयाऽप्युत्पत्तेः स्वस्थानक्षेत्रं पारमविकोत्पत्तिक्षेत्रं च समुदितं नत् सर्वलोकस्पर्शना भवति, अती-
तकाले मारणसमुद्वातादिना पारमविकोत्पत्तिस्थानानि प्राप्तमनुष्यैः पञ्चेन्द्रियतिर्यगिमिव प्रत्येकं
समग्रलोकस्य स्पृष्टत्वात् । तिर्यक्सामान्यैस्तु स्वस्थानतोऽपि सर्वलोकः स्पृष्टोऽस्तीति सुप्रतीतमेव ।

देवानां स्पर्शनाविषये तु ब्रह्मो विकल्पाः सन्ति । तद्यथा-ईशानान्तदेवभेदेषु नव रज्जवः
स्पर्शना । कुतः ? उच्यते, भवनपत्यादिमहत्सारकल्पान्तानां देवानां तथास्वभावतोऽधोलोके
पृथिवीकायादितयोत्पादाभावेऽपि नरकगतानां पूर्वमवस्वनानां स्नेहवशात्पृथिवीं पृथिवीं यावद् गम-
नागमने स्तः । उक्तञ्च पञ्चसंग्रहे

‘सहस्रारनिधेया नारयनेहेण जति तद्व्यमुव’ इति ।

तथा च सति तेषां तिर्यग्लोकादवो रज्जुद्वयं स्पर्शना भवति, ऊर्ध्वं त्वीपत्राग्नारापृथिव्यां
पृथिवीकायतयोत्पद्यमानान् पूर्वोत्पन्नोश्चेष्टानकल्पान्तदेवान् समाश्रित्य पूर्ववत् सप्त रज्जवः स्पर्शना
सम्पद्यते । ‘तस्य वि सणकुमार पभिड एगिद्वियेसु नो जति’ इत्यादिवचनेन सनत्कुमारादिसहस्रार-
कल्पान्तानां देवानां त्वेकेन्द्रियतयोत्पत्तिरेव प्रतिपिद्धा, अतस्तेषामूर्ध्वमीपत्राग्नारापृथिव्यामुत्पा-
दाभावेन तिर्यग्लोकादूर्ध्वं सप्त रज्जुस्पर्शना न लभ्यते, किन्तु स्वशक्त्या गन्तुमसमर्था अप्यधस्तन-
देवा अच्युतकल्पसुरैः स्नेहादिनोर्ध्वं स्वस्थानेषु नीयन्ते । उक्तं च पञ्चसङ्ग्रहे-“निज्जति अच्यु-
जा अच्युतदेवेण ङवरसुरा ॥३१॥” इति । तथा च नीयमानैः पूर्वनीतैश्च सनत्कुमारादिकल्पानां
प्रत्येकमनन्तैः सुरैरच्युतकल्पान्तं तिर्यगेकरज्जुवृत्तविस्तृतं सर्वं क्षेत्रं स्पृष्टं भवति, अतस्तेषां प्रत्येकं
तिर्यग्लोकादूर्ध्वं पञ्च रज्जुस्पर्शनालामात् समस्ता स्पर्शनाऽष्ट रज्जुप्रमाणा जायते ।

ननु सनत्कुमारादिदेवा अपि प्रत्येकमसंख्येया एव श्रियन्ते, तत्कथं प्रत्येकमनन्तैर्देवैरच्यु-
तकल्पान्तमेकरज्जुवृत्तविस्तृतं सर्वक्षेत्रं स्पृष्टं भवतीति कथ्यते ? भण्यतेऽत्रोत्तरम्-न केवलं
वर्तमानाकालापेक्षयैतत्कथनम्, किन्तु नन्तमतीतकालमपेक्षयाऽपि, स्पर्शनाया नानासमयविषयत्वेना-
तीतकाले विनष्टानामपि देवानां तदन्तर्गतत्वादित्यादिप्रागभिहितमेव । अनयाऽपेक्षया यदि
सूक्ष्मसम्परायादिमार्गणाविशेषेषु शतकालमविकृत्यानन्तानां जीवानां समावेशो भवति, तदा सनत्कु-
मारादिमार्गणाम् तु का वार्ता । तदेवं नानासमयानाश्रित्य नास्ति कश्चिदोपः ।

न च “पणऽच्युए” इति लोकनालिस्तववचनात् तिर्यग्लोकादूर्ध्वमच्युतकल्पं यावत् पञ्च
रज्जव एव क्षेत्रं भवति, तथा च सति सनत्कुमारादिकल्पवासिनां समस्ताऽपि सप्त रज्जव एव स्पर्शना
भवेदतोऽसङ्गतमेतदिति वाच्यम् । जीवसमासे

‘इसाणमि दिवड्ढा अड्ढाइजा य रज्जु माहिंदे । पचेव सहस्सारे छ अच्युए सत्त लोगते ॥१९१॥’
इत्यनेनाऽन्यथाऽपि रज्जुव्यवस्थादर्शनात् । न च तत्र पाठभ्रमः, तद्वृत्तौ तथैवामिहितत्वात् ।

वृहत्संग्रहणीवृत्तौ मलयगिरिसूरिपादैरपि

‘सोहमि दिवड्ढा अड्ढाइजा य रज्जु माहिंदे । पचेव सहस्सारे छ अच्युए सत्त लोगते ॥’
इत्यनेन तिर्यग्लोकाद् यावत् सोधर्मेशानदेवलोकौ तावत्सार्धरज्जुप्रमाणम्, यावत्सनत्कुमार-
माहेन्द्रकण्ठौ तावत् सार्धरज्जुद्वयम्, यावच्च सहस्रारकल्पस्तावत्पञ्च रज्जवः, यावच्चाच्युतकल्प-
स्तावत् षड्रज्जवो लोकान्तं यावत्सप्त रज्जवश्च क्षेत्रमभिहितम् । एतदनुसारेण तु सुसङ्गतमेवेदम् ।
लोकनालिकास्तत्रामिप्रायेण त्वन्यथा स्वयमेवोह्यमिति ।

आनतादीनां चतुर्णां कल्पानां देवास्त्वधस्तिर्यग्लोकं यावद्गच्छन्ति, न पुनर्नरकपृथिवीष्वपि ।
तथा च मति तेषां प्रत्येकं षड्रज्जव एव स्पर्शना भवति । ‘गमणागमण णत्थि अच्युअपरओ सुराणं पि’
इत्यादिवचनेनोपरितनानां ग्रैवेयकादिदेवानां तु गमनागमनाभावात् लोकासंख्येयभागमात्रैव स्पर्-
शना लभ्यते । ननु ग्रैवेयकादिदेवानां गमनागमनाभावेऽपि नारकाणामिव मारणसमुद्धातेन स्वो-
त्पत्तिस्थानं तिर्यग्लोकं यावत्स्पर्शना युज्यते, तत्कथं लोकासंख्येयभागमात्रा स्पर्शना कथ्यते? इति
चेद्, उच्यते, ग्रैवेकदेवानामूर्ध्वलोके तिर्यगेकरज्जुवृत्तविस्तृतप्रतराणामसंख्येयभागमात्रे देशे
स्वस्थानानि सन्ति । न केवलं स्वस्थानानि, किं तर्हि? गमनागमनविरहितानां तेषामवस्थानमपि
तत्र त्रसनाडीगतवृत्तविस्तृततिर्यक्प्रतरासंख्येयतमे भाग एव । अन्यच्च तेषां पारमविकोत्पत्तिस्था-
नान्यपि मनुष्यलोके एव, स च मनुष्यलोकोऽपि तिर्यग्लोकवर्तितिर्यक्प्रतराऽसंख्येयभागमात्राव-
गाढः । तथा च सति ग्रैवेयकविमानेभ्यो मनुष्यलोकपर्यन्तानां समुद्धातगतदेवात्मप्रदेशदण्डानां
मूर्ध्वार्धः सप्तरज्जुप्रमाणदीर्घत्वेऽपि तिर्यक्क्षेत्रस्य स्वल्पतयैते आत्मप्रदेशदण्डाः समस्ता अपि सन्त-
स्तिर्यगेकरज्जुवृत्तविस्तृतप्रतरासंख्येयभागमात्रमवगाहन्ते । इत्थं चोर्ध्वार्धः सप्तरज्जूच्चाऽपि ग्रैवेयक-
देवानां स्पर्शना तिर्यगेकरज्जोरसंख्येयभागमात्रेति कृत्वा लोकस्यासंख्येयभागमात्रैव भवति ।

इदमेव हृदयम्—येषां स्वस्थाननामनागमनस्थान-पारमविकोत्पत्तिस्थानरूपाणि त्रिवि-
धान्यपि स्थानानि प्रत्येकं त्रसनाडीगततिर्यग्वृत्तविस्तृतप्रतराऽसंख्येयभागमात्रमवगाहन्ते तेषामूर्-
ध्वार्धःक्षेत्रयोरन्तरालस्य बाहुल्येऽपि तिर्यक्क्षेत्रस्य स्वल्पतया मारणान्तिकसमुद्धातमपेक्षयापि लोकाऽ-
सङ्ख्येयभागमात्रस्पर्शना सम्पद्यते । येषां पुनस्तेभ्यस्त्रिविधस्थानेभ्य एकविधान्यपि स्थानानि, तिर्यक्प्रत-
राऽसंख्येयभागमात्रावगाढानि न सन्ति, किन्तु ततोऽधिकाधिकतरादिभागगतानि सन्ति, तेषां तूर्ध्वार्धः-
क्षेत्रान्तरस्य बाहुल्ये स्पर्शनाऽपि तदनुसारेणाधिकाधिकतराद्या लभ्यते । अत एव द्वितीयादि-
नरकभेदेषु स्पर्शना न लोकासंख्येयभागमात्रा, एवमानतादिदेवानामपि । तथाहि—स्वस्थाननामना-
ऽऽगमनस्थानान्यपेक्ष्य तिर्यक्प्रतरासंख्येयभागमात्रावस्थायिनामपि द्वितीयादिपृथिवीनैरयिकणां तत-
श्च्युत्वा तिर्यग्लोके स्वयम्भूरमणसमुद्रजगत्यादिदेशान् विहाय तिर्यक्प्रतरस्य बहुभागेषूत्पादे-

नोत्पत्तिस्थानानां किञ्चिद्नतिर्यक्प्रतरव्यापित्वात् भार्गवसमुद्वातगता स्पर्शना न लोकासंख्येय-
भागमात्रा । एवमानतादिदेवानां स्वस्थानोत्पत्तिस्थानयोः प्रत्येकं तिर्यक्प्रतराऽसंख्येयभागमात्रगत-
त्वेऽपि गमनागमनक्षेत्रस्य तिर्यग्वृत्तविस्तृतरञ्जुप्रमाणत्वात् स्पर्शना न लोकासंख्येयभागमात्रा,
किन्तु षड् रज्जवः प्राप्यते ।

न च प्रथमपृथिवीनैरयिकाणां पारमविकोत्पत्तिस्थानानि तिर्यक्प्रतरस्यासंख्येयबहुभागेषु
वर्तन्ते, तत्कथमेतेषां भार्गवसमुद्वातेनापि लोकासंख्येयभागमात्रा स्पर्शनोच्यत इत्याऽऽगाडूच्यम् ।
यतो यथा तिर्यक्प्रतरासंख्येयभागादौ स्वस्थानादीनामवगाढतया तदनुसारेण स्पर्शनालामन्यैवोर्ध्वा-
धोवर्तिनां तेषां स्वस्थानपारमविकोत्पत्तिस्थानानां षड् रज्ज्वसंख्येयभागादिप्रमाणमन्तरं तदप्यूर्वाधो-
स्पर्शनायामपेक्ष्यत एव; अतो यत्रोर्वाधोऽप्रतरवर्तिनां स्वस्थान-पारमविकोत्पत्तिस्थानानामन्तरं रज्ज्व-
संख्येयभागमात्रं तत्र तेषां स्थानानां तिर्यक्प्रतरबहुभागव्यापित्वेऽपि स्पर्शना लोकाऽसंख्येयभाग-
मात्रैव लभ्यते । यत्र तु तदूर्वाधोऽप्रतरगतस्वस्थानादीनामन्तरं रज्जुद्विरज्ज्वादिप्रमाणं तत्र तु तेषां
स्थानानां तिर्यक्प्रतरबहुभागगतत्वे साऽप्येकद्वयादिरञ्जुप्रमाणा प्राप्यते । तथा च सति प्रथम-
पृथिवीनारकाणां पारमविकोत्पत्तिस्थानानां तिर्यग्लोकगततिर्यक्प्रतरबहुभागव्यापित्वेऽप्यूर्वाधो-
वर्तिनां तेषां स्वस्थान-पारमविकोत्पत्तिस्थानानामन्तरालस्य रज्ज्वसंख्येयभागमात्रतया स्पर्शनाऽपि
लोकासंख्येयभागमात्रोच्यत इत्यलं विस्तरेण । इदं हि तत्तन्मार्गानामुत्कृष्टस्पर्शनोपपत्तां दिङ्मा-
त्रम्, अनया दिशा शेषमार्गणास्थानेषु तु स्पर्शना स्वयमेवोद्धा ।

अथ प्रस्तुतेऽस्याऽनन्तरोक्तस्य घटना प्रदर्श्यते—आयुर्वर्जानां सप्तप्रकृतीनामुत्कृष्ट-
स्थितिवन्धस्वामिनः संजिघ्रन्चेन्द्रियपर्याप्तजीवा यद्यपि लोकस्याऽसंख्येयभाग एव वर्तन्ते, तथापि
तेषु ये भवनपत्यादीशानान्ता देवास्तैर्भारणसमुद्वातेनेष्वप्यभारापृथिवीं प्राप्तैरूर्ध्वलोकसत्काः
भूत रज्जवः स्पृश्यन्ते । न च तदानीं भार्गवसमुद्वातगतानां तेषामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्यासम्भवः ।
यत एते भार्गवसमुद्वातगता देवास्तदानीमेकेन्द्रियत्वाभिमुखाः सन्ति, एकेन्द्रियत्वं च तेषां पार-
मविकं सर्वनिकृष्टमुत्पत्तिप्रायोग्यं स्थानम्, तथा च सति तदानीं तेषां स्वप्रायोग्यसर्वनिकृष्टोत्पत्ति-
स्थानाभिमुखतयोत्कृष्टस्थितिवन्धोऽविरुद्धः । कुतः ? उच्यते, ये हि स्वप्रायोग्यसर्वनिकृष्टोत्पत्तिस्थाना-
भिमुखा न सन्ति तेषां भार्गवसमुद्वातादिगतानामुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्यसंक्लेशस्यानुत्पत्तेः सप्ता-
नामुत्कृष्टस्थितिवन्धो न भवति, स्वप्रायोग्यसर्वनिकृष्टोत्पत्तिस्थानाभिमुखानां तु तदानीमुत्कृष्टस्थिति-
वन्धप्रायोग्यसंक्लेशस्य सम्भवादुत्कृष्टस्थितिवन्धस्यापि सम्भव एव । इत्थं हि भवनपत्यादि-
देवापेक्षयोर्ध्वलोकसम्बन्धिनी सप्तरञ्जुस्पर्शनोपपन्ना । शेषा तिर्यग्लोकादारम्याधोलोकसत्का षड्-
रज्जुस्पर्शना त्वनया नीत्यैव भार्गवान्तिकसमुद्वातेन सप्तमपृथिवीं यावन्निक्षिप्तात्मप्रदेशदण्डैस्ति-
र्यग्भिः कृता दृष्टव्या । एताश्च रज्जवः समस्ताः सत्यस्त्रयोदश भवन्ति, ता एवाधिकृत्य प्रकृत
ओवत उत्कृष्टस्थितिवन्धकैस्त्रयोदश भागाः स्पृष्टा इत्युक्तम् ।

ननु तिर्यग्मनुष्याणामनन्तरभवे सूक्ष्मैकेन्द्रियतयाप्युत्पत्तेः सम्भवेन तेषां पारमविकोत्पत्ति-
स्थानानि लोकसर्वाधस्तनप्रतरं यावद्विद्यन्ते, ततश्चोक्तनीत्याऽधोलोकसम्बन्धिनी सप्तरज्जुस्पर्शना-
ऽपि प्राप्यते, तत्कथं पड्ज्जव एव गृहीता ? इति चेद् , उच्यते, सत्यमेतत् , तथाऽपि साम्प्रत-
मुत्कृष्टस्थितिवन्वस्वामिस्पर्शना प्रस्तूयते, औधिकोत्कृष्टस्थितिवन्वस्वामिनस्तु संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्-
मनुष्याः, न पुनः सूक्ष्मैकेन्द्रियादयः । संज्ञिपञ्चेन्द्रितिर्यग्मनुष्याणां तु सा सप्तरज्जुस्पर्शनां मार-
णान्तिकसमुद्वातादिना प्राप्येत, न तु स्वस्थानतो गमनागमनतो वा । सूक्ष्मैकेन्द्रियादितयोत्सिखो
मारणान्तिकसमुद्वातं प्राप्ताञ्चैत उत्कृष्टस्थितिवन्वमेव न कुर्वन्ति, भवान्तराभिमुखेषु जीवेषु स्व-
प्रायोग्यसर्वनिकृष्टपारमविकोत्पत्तिस्थानाभिमुखानां पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणामेव तस्य
सम्भवात् । पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणां स्वप्रायोग्यसर्वनिकृष्टं पारमविकोत्पत्तिस्थानं तु
निरयगतिः, उत्कृष्टसंक्लेशोपेतैस्तैस्तस्या एव निर्वर्तनात् , इत्येवं सर्वं एकजीवाश्रयकालद्वारे
'ण्णिदियणिनोएसुं तेसिं सुहुमेसु' इत्यादिगाथा(१४७)वृत्तौ दर्शितनीत्या विभावनीयम् । इत्थञ्चै-
केन्द्रियत्वामिमुखमुमुर्जुजीवानां तदानीं सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्वस्यैवाऽसम्भवाद्यथोक्तसप्तरज्जु-
स्पर्शनां विहाय सप्तमनरकामिमुखजीवानपेक्ष्य पड्ज्जवः स्पर्शनैव गृहीता ।

अमुमेव पदार्थं प्रतिपादयितुं प्राक्—'कुसणाञ्च वुच्चिरे इह जे भागा भाजिआञ्च चउदसहिं ।
तमन डीअ लहिज्जउ ज तावअप्पमाणा ते ॥३४७॥' इत्यत्र चतुर्दशमिस्त्रसनाज्येव विभक्तुमभिहिता,
न तु लोकनाडी; यतस्त्रसनाडी चतुर्दशरज्जुप्रमाणोच्चा, एकरज्जुप्रमाणा तु वृत्तविस्तृता, तस्यां
चतुर्दशमिर्भाजितायां सत्यामेकरज्जुप्रमाणोच्चमेकरज्जुप्रमाणं वृत्तविस्तृतमित्येतावत्क्षेत्रं भागफल-
तया लभ्यते, तावत्प्रमाणान्त्रयोदशभागाः प्रकृतेऽपि सङ्गच्छन्ते । तथाहि—मारणान्तिकसमुद्वात-
काल ईप्त्राग्रमारापृथिव्यां निक्षिप्तात्मप्रदेशदण्डैरीगानान्तदेवैर्यै ऊर्ध्वलोकसत्काः सप्त रज्जवः स्पृ-
श्यन्ते, तास्त्रसनाज्यन्तर्गता एव सन्ति; त्रसनाज्या एकरज्जुवृत्तविस्तृतत्वात् ताः सप्तरज्जवोऽप्येक-
रज्जुवृत्तविस्तृता एव प्राप्यन्ते । इत्थमेव मारणान्तिकसमुद्वातेन सप्तमपृथिवीं प्राप्तानां तिर्यग्मनुष्या-
णामपि पड्ज्जवः स्पर्शनैकरज्जुप्रमाणवृत्तविस्तृतक्षेत्रसम्बन्धिन्यवगन्तव्या ।

अत्रेदमवधेयम्—स्वयम्भूरमणसमुद्रस्य जगत्याः परमागवर्तिषु स्तोकेमात्रदेशेषु पञ्चेन्द्रिय-
तिरश्चाममात्रादुक्तपड्ज्जुस्पर्शना यद्यप्येकदेशेनोना भवति, तथापि तस्यैकदेशस्य स्वल्पत्वाद-
विवक्षया मामान्यत एकरज्जुवृत्तविस्तृताः पड्ज्जवोऽभिहिताः । एवमन्यत्रापि यथासम्भवं द्रष्टव्य-
मिति । सप्तकर्मणामनुत्कृष्टस्थितैर्वन्वकानां सर्वलोकस्पर्शना तु सुगमेति ॥३४६-३४७॥

तदेवमोवतः सप्तकर्मणामुत्कृष्टानुत्कृष्टद्विविधाया अपि स्थितैर्वन्वकानां स्पर्शनाऽभिहिता ।
साम्प्रतमुक्तशेषस्याधुषस्तामोवतः ग्राह

आउरस असंखयमो भागो लोगस्स फोसिओ होज्जा ।

उकोसाअ ठिईएऽणुकोसाए जगं सव्वं ॥३८४॥

(प्रे०) “आउस्स” इत्यादि, आयुप उत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकैर्लोकस्यासंख्यतम एको भागः स्पृष्टो भवति । तस्यैवानुत्कृष्टायाः स्थितेः सर्वं जगत् स्पृष्टं भवति, बन्धकैरिति तु प्रथमगाथा-
तोऽत्राप्यनुवर्तते, यद्वा स्पृष्टमिति प्रयुक्तेऽनुक्तेमपि प्रेक्षणाद्भ्रम्यत इत्यलरार्थः । भावार्थः न-
रयम्-आयुर्वन्धो हि मारणसमुद्घातं गतानामन्तरालगतौ वर्तमानानां वा न भवति, तथा
च सत्यायुर्वन्धकानां स्पर्शनाऽपि स्वस्थानक्षेत्रमपेक्ष्य गमनागमनक्षेत्रं वाऽपेक्ष्य प्राप्यते, स्वस्थाना-
द्विशिष्टं गमनागमनक्षेत्रं तु भवनपत्यादिदेवानामेव । आयुप औविकोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्तु संज्ञि-
पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याः । तेषां च नास्ति किञ्चित्स्वस्थानाद्विशिष्टं गमनागमनक्षेत्रमतस्तेषां स्वस्थान-
क्षेत्राद्विघ्ना स्पर्शना एव प्रकृते प्राप्यते, सा तु लोकासंख्यभागमात्राऽतस्तथैवोक्ता । आयुप औविका-
नुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्तु सूक्ष्मैकेन्द्रियादयोऽपि, अतस्तेषां स्वस्थानापेक्षयापि सर्वलोकस्पर्शनैव भवती-
त्योद्यत आयुपोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकस्पर्शना सर्वलोक उक्ता इति । ॥३४८॥

तदेवमभिहितौवतोऽष्टानामपि प्रकृतीनामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकस्पर्शना । साम्प्रतं नामेवा-
देशतो व्याजिहीर्षुरादौ तावदायुर्वर्जमप्तानामुत्कृष्टस्थितेराह

णिरये सत्तमणिरये तिरयम्मि तद्वा पणिंदितिरियदुगे ।

चउआणताइगेसुं ओराल-णपुंससुकासुं ॥३४९॥

सत्तण्हुकोसाए ठिईअ भागा छ फोसिआ होज्जा ।

(प्रे०) “णिरये सत्तमणिरये” इत्यादि, निरयगत्योवे, सप्तमपृथिवीनिरयभेदे, तिर्यक्-
सामान्ये तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगात्मके पञ्चेन्द्रियतिर्यग्द्विके, आनत-प्राणता-
ऽऽरणा-ऽच्युतकल्पभेदमिन्नेषु चतुर्षु देवगतिमार्गणभेदेषु । तथा औदारिककाययोग-नपुंसकवेद-
शुक्ललेश्यासु, इत्येवं द्वादशमार्गणासु “सत्तण्हुकोसाए” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूल-
प्रकृतीनामुत्कृष्टायाः स्थितेः ‘पङ्मागाः’-त्रसनाज्याश्चतुर्दशमागरूपाः पङ्जवः स्पृष्टा भवन्ति,
बन्धकैरित्यनुवर्तते । कथं पङ्जवः ? इति चेद्, उच्यते, नरकेगत्योवमार्गणायां सप्तमनरकमार्गणायां
च मारणान्तिकसमुद्घातेन तिर्यग्लोकं स्पृष्टैः स्वस्थानगतैर्नारिकैरपि तदानीमुत्कृष्टस्थितिबन्धो निर्व-
र्तयितुं शक्यते, ततश्च सप्तमनिरयनैरयिकाणामुत्कृष्टस्पर्शनायाः प्रकृतमार्गणादय उत्कृष्टस्थिति-
बन्धस्वामिस्पर्शनातया युज्यमानत्वात् पङ्जुस्पर्शनोक्ता । एतेषां सप्तमपृथिवीनारकाणामुत्कृ-
ष्टस्पर्शनापेक्षयैव, यद्वा पञ्चेन्द्रियतिर्यक्वक्ष्यमाणोत्कृष्टस्पर्शनापेक्षया नपुंसकवेदमार्गणायां प्रस्तुत-
स्पर्शना विज्ञेया । आनतादिदेवानां त्ववस्तिर्यग्लोकं यावदूर्ध्वं चाच्युतकल्पं यावद्गमनागमन-
स्याऽप्यभिमतत्वाद्गमनागमनकृतस्पर्शनापेक्षयापि पङ्जुस्पर्शना प्राप्यत इति तदनुसारेण सा
भावनीया । शुक्ललेश्यामार्गणायामपि तथैवानतादिदेवानां स्पर्शनाप्राधान्यात्सा बोद्धव्या ।
तिर्गमत्योव-पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगौ-दारिककाययोगमार्गणासु पुनर्मारणान्तिक-

समुद्वातेन पारमविकस्योत्पत्तिस्थानसप्तमनिरयभूमिप्राप्तानां संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणां तदानीं स्वप्रायोग्यसर्वनिकृष्टोत्पत्तिस्थानाभिमुखतयोत्कृष्टस्थितिवन्धस्य सम्भवात् तदपेक्षया प्रस्तुतस्पर्शनाऽपि पङ् रज्जवो लभ्यत इति ॥३४९॥

द्वितीयपृथिव्यादिषु पञ्चसु निरयमार्गणास्थानेषु प्रकृतस्पर्शनामाह

एगाइणा कमूणा ते छट्टाइपणणिरयेसु ॥३५०॥

(प्रे०) “एगाइणा कमूणा” इत्यादि, एकादिना भागेन क्रमादूनाः “ते” तिस्रन्तरोक्ताः पङ् भागाः, सप्तानां प्रकृतीनामुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकैः स्पृष्टा भवन्तीत्यनुवर्तते । इत्थमेवोत्तरत्राऽप्यनुवृत्तिर्द्रष्टव्या । केषु मार्गणाभेदेष्वित्याह—“छट्टाइपणणिरयेसु” ति आनुपूर्व्याऽसम्भवादनन्तरमेव सप्तमपृथिवीनिरयभेदे प्रस्तुतस्पर्शनाया अभिहितत्वाच्च पश्चादानुपूर्व्या पृष्ठादिषु षष्ठ-पञ्चम-चतुर्थ-तृतीय-द्वितीय-पृथिवीनिरयभेदरूपेषु पञ्चसु निरयमार्गणास्थानेष्वित्यर्थः । इदमुक्तं भवति—षष्ठपञ्चमादिनरकपृथिवीनां ययोत्तरं तिर्यग्लोकादभ्यर्णाऽभ्यर्णतराभ्यर्णतमवर्तित्वान्मारणसमुद्वातेन तत्रत्यनारकैः कृता स्पर्शनाऽप्यल्पाऽल्पतराद्या प्राप्यते, किञ्च तिर्यग्गतेस्तेषां स्वप्रायोग्यसर्वनिकृष्टपारमविकोत्पत्तिस्थानरूपत्वात् तदानीं मारणसमुद्वातगतानां तेषां सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धोऽपि सम्भवति । इत्थं हि अतीतकालसम्बन्धिभिर्मारणसमुद्वातगतैः सप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकैर्नारकैः कृता स्पर्शनाऽपि षष्ठपृथिवीनिरयभेदेऽनन्तरोक्तपङ् रज्जव एकया रज्जवान्यूनाः पञ्च रज्जवः, पञ्चमपृथिवीनिरयभेदे रज्जुद्वयेन न्यूनाश्चतुरज्जवः, चतुर्थपृथिवीनिरयभेदे रज्जुत्रयेण न्यूनास्त्रिसं रज्जवः, एवमेवोत्तरत्राऽपि, ततस्तृतीयपृथिवीनिरयभेदे रज्जुद्वयम् द्वितीयपृथिवीनिरयभेदे त्वेकारज्जुः स्पर्शना भवतीति ॥३५०॥ अथ मार्गणान्तरेष्वह

होइ पण तिरिच्छीए सुरइसाणंतदेवतेऊसु ।

णव वारह कमण-थी सासण-णाहारगेसु य ॥३५१॥

(प्रे०) “होइ पण तिरिच्छीए” ति तिरश्चीमार्गणायां सप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकैः कृता स्पर्शना “होइ पण” ति त्रसनाज्याः पञ्च चतुर्दशभागा भवति, एकरज्जुवृत्तविस्तृतपञ्च-रज्जुप्रमाणोच्चा भवतीति भावः । इत्थमेवोत्तरत्रापि भागपदेन त्रसनाडीगतैका रज्जुर्वेदितव्येति । कुतः पञ्चरज्जुस्पर्शना ? इति चेद्, उत्कृष्टस्थितिवन्धं कुर्वतीभिस्तिरश्चीभिर्मारणसमुद्वातेनाद्यः षष्ठपृथिवी यावत्स्पृष्टत्वात् । “सुरइसाणंतदेवतेऊसु” ति सुरगन्त्योद्यमार्गणाभेदे, भवनपतिव्यन्तर-ज्योतिष्क-सौधर्म-शानकल्परूपेष्वीशानान्तदेवभेदेषु, तेजोलेश्यामार्गणाभेदे चेत्येतेषु सप्तसु प्रत्येकं “नव” ति त्रसनाज्या नव चतुर्दशभागाः, सप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकैः स्पृष्टा इत्यनुवर्तते । कथम् ? इति चेत्, मारणसमुद्वातेनेपत्राग्नाराभूमौ स्वप्रायोग्यसर्वनिकृष्टपारमविकोत्पत्तिस्थान एकेन्द्रियत्वेनोत्पद्यमानैः पूर्वोत्पन्नैश्चोर्ध्वं सप्तरज्जुक्षेत्रमापूरणात्, तृतीयनरकपृथिवी यावद्भ्रमनागमनं कुर्वद्भिरधो रज्जुद्वयस्पर्शनाच्च समस्ता नव रज्जवो भवन्ति ।

“वारह कम्मणथो” त्यादि, कर्मणकाययोग-स्त्रीवेद-सासादना-अनाहारकमार्गणासु प्रत्येकं सप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकैस्त्रसनाडया द्वादश चतुर्दशभागाः स्पृष्टा भवन्तीत्यर्थः । तत्र कर्मणकाययोगमार्गणायां मूलसप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकाः पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतश्च्युत्वा पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतयोत्पद्यमाना विग्रहगतिवर्तिनो जीवा इति प्रागभिहितमेव, तेऽप्यष्टमकल्पान्ता देवाः, अन्ये वा गतित्रयसम्बन्धिन एव भवन्ति, न त्वानतादिकल्पवाग्भिनः, शुक्ललेश्याकैस्तैः कर्मणकाययोगमार्गणावन्धप्रायोग्यत्कृष्टस्थितिवन्धस्याकरणात् । इत्थं च यदाऽच्युतकल्पसुरैः स्वस्थानं नीता सहस्रारकल्पान्ता देवास्तत्रस्था एवायुःक्षयात् कालं कृत्वा विग्रहगत्या तिर्यग्लोके तिर्यक्त्वेनोत्पद्यन्ते तदोर्व्वलोकमत्काः पङ्क्जवः स्पर्शना लभ्यते, अधोलोकमत्काः पङ्क्जवस्तु सप्तमभूमौ नैरयिकतयोत्पद्यमानैर्विग्रहगतिस्थैस्तिर्यग्भिर्मनुष्यैर्वा स्पृष्टाः सन्ति, एताः समस्ताः सत्यो द्वादश रज्जवो भवन्ति । ता एव द्वादश रज्जवः प्रकृते सप्तानां प्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धकानामुत्कृष्टस्पर्शना दर्शितेति । अनाहारकमार्गणायामप्ययमेव प्रकारो द्रष्टव्यः । स्त्रीवेदमार्गणायां त्वी-पद्मभारपृथिवीं प्राप्तानां मारणान्तिकसमुद्वातगतानां भवनपत्यादिदेवीनामूर्ध्वलोकमत्का मत्त-रज्जुस्पर्शना, तथा तिरश्चीनां पृष्ठपृथिवीं यावदुत्पादादधोलोकमत्का पञ्चरज्जुस्पर्शना च समुदिता सती द्वादशरज्जुस्पर्शना भवतीति तथैव दर्शिता । उत्कृष्टस्थितिवन्धस्तु तदानीं तामां देवीनां मानुषीणां च स्वप्रायोग्यसर्वनिकृष्टपारमविकोत्पत्तिस्थानाभिमुखतया सम्भवतीति प्राग्वद् बोद्ध-व्यम् । सासादनमार्गणायां पुनस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियतयोत्पद्यन्तां पृष्ठपृथिवीनैरयिकाणां मारण-समुद्वातेन प्राप्ताऽधोलोकमत्का पञ्चरज्जुस्पर्शना, शेषसप्तरज्जुस्पर्शना तूर्ध्वलोके लोकान्तं याव-दुत्पद्यन्तां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां मनुष्याणां वा मारणान्तिकसमुद्वातनिष्पन्ना, एवं नानाजीव-नाना-समयसमाश्रयणादेकरज्जुतिर्यग्वृत्तविस्तृतद्वादशरज्जुच्चा स्पर्शनोक्तेति ।

ननु तिर्यग्लोक उत्पत्त्यन्तां सप्तमपृथिवीनैरयिकाणां पङ्क्जुस्पर्शनां विहाय कथमत्रा-धोलोकमत्का पञ्चरज्जुस्पर्शनैव गृहीता ? इति चेद्, उच्यते, भवचरमान्तमुद्भूतवर्तिनां सुसृष्टाणां सप्तपृथिवीनैरयिकाणां नियमतो मिथ्यादृष्टित्वेन प्रकृतमार्गणावहिस्तात् तत्संवन्धिपङ्क्जुस्पर्शनां विहाय पृष्ठपृथिवीनैरयिकसम्बन्धिनी सा पञ्चरज्जुमानैव गृहीता, पृष्ठपृथिवीनैरयिकाणां सासादन-गुणयुतानामपि तिर्यग्मनुष्यतयोत्पत्तेः । उक्तं च पञ्चसङ्ग्रहे—“छद्वाणैरुड्यो सासणभावेण एह तिरिमणुए” इति ॥३५१॥

सम्प्रति यासु मार्गणासु प्रकृतस्पर्शना नमग्रलोकप्रमाणा ता मार्गणाः सङ्गृह्याह

संवजगं संवेसुं एगिंदिय-विगल-पंचकायेसुं ।

असमतपणिंदितिरिय-मणुस-पणिंदिय-तासेसुं य ॥३५२॥

(प्रे०) “संवजग” मित्यादि, सर्वं जगत्, सप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकैः स्पृष्टं भवतीति

प्राग्बोधः । केषु मार्गणाभेदेष्वित्याह—“सर्वेषु एगिंदिये” त्यादि, ‘सर्वेषु’ सप्तसंख्या-
केष्वप्येकेन्द्रियजातिसत्कमेदेषु, तथैव सर्वेषु नवस्वपि विकलेन्द्रियसत्कमेदेषु, सर्वेषु पृथिव्यादि-
पञ्चकायसत्केष्वेकोनचत्वारिंशन्मार्गणाभेदेषु । मार्गणान्तरसङ्ग्रहायाह—“असमत्ते” त्यादि, तत्रा-
ऽपर्याप्तभेदवाचकोऽसमाप्तशब्दः पञ्चेन्द्रियतिर्यगादिषु प्रत्येकं युज्यते, तथा च सत्यपर्याप्तपञ्चे-
न्द्रियतिर्यग-पर्याप्तमनुष्या-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रिया-ऽपर्याप्तत्रसकायरूपेषु चतुर्षु भेदेषु चेति ।

इयमत्र भावना—प्रकृतैकोनपष्टिमार्गणासु याः सूक्ष्मौघतत्पर्याप्ताऽपर्याप्तभेदमित्रा अष्टा-
दशमार्गणास्तासु सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनां स्वस्थानत एव सर्वलोके सद्भावात्प्रकृत-
स्पर्शना तदनुसारेण सर्वलोकः प्राप्यते, यद्वा प्रकृतसर्वमार्गणगतानां जीवानां सर्वानि कृष्टं स्वप्रायो-
ग्यं पारमविकीटपत्तिस्थानमपर्याप्तसूक्ष्मनिगोदात्मकम्, अपर्याप्तसूक्ष्मनिगोदजीवास्त्वन्यूने लोके
व्याप्ताः, अतस्तत्रोत्पित्सवः प्रकृतप्रत्येकमार्गणासम्बन्धिजीवा मारणसमुद्घातावस्थायां सप्तानामु-
त्कृष्टस्थितिवन्धं कुर्वन्तः सर्वं लोकं स्वात्मप्रदेशैः पूरयितुं शक्नुवन्ति, ततो नानासमयसव्यपेक्षा
प्रकृतस्पर्शनाऽपि सर्वलोकप्रमाणा प्राप्यत इति ॥३५२॥

इदानीं यासु प्रस्तुतस्पर्शनाऽष्टौ रज्जवस्ता मार्गणाः संगृह्याह

भागाऽष्ट होज्ज तइआइसहरसारंतसुर-तिणणेषुं ।

ओहि-पउम-सम्म-खइअ-वेअगु-वसमेषु मीसे य ॥३५३॥

(प्रे०) “भागाऽष्ट होज्जे” त्यादि, सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकैस्त्रसनाड्या अष्टौ भागाः
स्पृष्टा भवन्तीत्यर्थः । केचित्त्याह—“तइआइसहरसारंतै” त्यादि, तृतीयसनत्कुमारकल्पमादौ
कृत्वा महन्त्रारकल्पान्तेषु षट्षु सुरगतिभेदेषु, मनःपर्यवज्ञानवर्जेषु त्रिषु मतिश्रुतावधिरूपज्ञानभेदेषु,
तथा “ओहिपउमे” त्यादि, अवधिदर्शन-पञ्चलेश्या-सम्यक्बोध-क्षायिकसम्यक्त्व-वेदकसम्यक्त्वौ-
पशमिकसम्यक्त्व-मिश्रदष्टिमार्गणाभेदेषु चेत्येषु षोडशमार्गणाभेदेषु प्रत्येकमित्यर्थः । तत्र सन-
त्कुमारादिसहस्रारान्तानां पूर्वसङ्गितिकैरच्युतकल्पे नीतानां देवानां तत्रैव भवचरमान्तमुद्धृते अस्मि
मारणसमुद्घातेन तिर्यग्लोकं यावत् स्पर्शनादूर्ध्वलोके षट् रज्जवः स्पर्शना, तृतीयनरकं यावदधो-
रज्जुद्वयमपि तत्रगतानां समुद्घातकरणेनेति समस्ताऽष्टौ भागाः स्पर्शना । यद्वाऽष्टावपि रज्जवः
स्पर्शना तेषां गमनागमनक्षेत्रापेक्षयैव बोद्धव्या । पञ्चलेश्यामार्गणायामपीत्यमेव विभावनीयम् ।
गेपनवमार्गणास्वपि तथैव, नवरं ज्ञानत्रया-ऽवधिदर्शनौ-पशमिकसम्यक्त्व-मिश्रदष्टिमार्गणासु गमना-
गमनं कुर्वतां मिथ्यात्वाभिमुखानामुत्कृष्टस्थितिवन्धं विदधतां देवानां स्पर्शनाऽपेक्षया प्रकृतस्पर्शना
बोद्धव्या, न पुनः समुद्घातापेक्षयाऽपि । किं कारणम् ? अभिमुखावस्थायां मरणस्येव मारण-
समुद्घातस्याप्यसम्भवादिति ॥३५३॥ यासु मार्गणाम्नायुर्वर्जसप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकैस्त्रसनाड्या-
स्त्रयोदश भागाः स्पृष्टास्ताः सङ्गृह्याह

पंचिंदियदुग-तसदुग-पणमणवयणेषु काय-विउवेसुं ।
 पुरिस-चउकसायेसुं तिअणाणा-ऽसंयमेसुं च ॥३५४॥
 णयणा-ऽणयणेषु तहा भविये-यर-मिच्छ-सण्णि-आहारे ।
 तेरहमागा छिहिआ उकोसाएऽत्थि सत्तण्हं ॥३५५॥

(प्रे०) “पंचिंदियदुगतसदुग” इत्यादि, अक्षरार्थस्तु सुगमः, नवरमपर्याप्तपञ्चेन्द्रिया-
 ऽपर्याप्तसकायमेदयोः प्राग् गृहीतत्वात् “पंचिंदियदुग” इत्यनेन गेयौ पञ्चेन्द्रियाव-पर्याप्त-
 पञ्चेन्द्रियमार्गणामेदौ तथा “तसदुग” इत्यनेन सकायाव-पर्याप्तसकायमेदौ समुच्चितौ ।
 तथा च सति पञ्चेन्द्रियाव-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियाद्याहारिपर्यन्तेषु द्वात्रिंशन्मार्गणास्थानेषु सप्तकर्मणामु-
 त्कृष्टस्थितैर्वन्धकैस्त्रयोदश भागाः स्पृष्टा भवन्तीत्यर्थः । एतेषु द्वात्रिंशन्मार्गणामेदेषु प्रत्येकमोववद्-
 ध्वलोके सप्तरज्जुस्पर्शना ईशानान्तदेवकृता, अधोलोके पड्रज्जुस्पर्शना तु सप्तमनरकनैरयिककृता,
 सप्तमपृथिव्यां नैरयिकतयोत्पित्सुभिः पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भिः कृता वा बोद्धव्या, केवलं नैरयि-
 काणां नियमतो न पुंसकवेदितया पुंवेदमार्गणायां तिर्यक्कृतैवावः पड्रज्जुस्पर्शना लभ्यते, तथा
 वैक्रियकाययोगमार्गणायां उपरित्येन सप्तमपृथिवीनैरयिककृतैव सा पड्रज्जुस्पर्शना लभ्यते, न
 पुनस्तिर्यक्कृताऽपीति तत्र मार्गणादये तथा द्रष्टव्येति ॥३५४-३५५॥

शेषमार्गणामु प्रस्तुतस्पर्शनामेकमाथयाऽऽह

किण्हार्इसुं कमसो तेरेगार णव फोसिया भागा ।

विंति छ चउरो दोऽण्णे सेसासुं जगअसंखंसां ॥३५६॥

(प्रे०) “किण्हार्इसु” मित्यादि, कृष्णादिषु कृष्ण-नील-कापोतलक्षणासु तिसृषु लेश्या-
 मार्गणामु ‘क्रमशः’-यथाक्रमं त्रयोदश, एकादश, नव “फोसिया भागा”ति आयुर्वर्जानां सप्ताना-
 मुत्कृष्टस्थितैर्वन्धकैर्यथोक्तलक्षणास्त्रसनाडीसत्का भागाः स्पृष्टाः । तत्र कृष्णादिषु क्रमेण पड्र, चत्वारो
 द्वौ च तिर्यक्तयोत्पित्सुभिः समुद्वातगतैस्तत्तल्लेश्याकनैरयिकजीवैः कृताऽधोलोकस्पर्शनापेक्षयाऽव-
 सातव्याः, तत्तल्लेश्याकनैरयिकाणामुत्कृष्टतस्तिर्यग्लोकान्पड्रज्ज्वाद्यन्तरे सप्तमादिपृथिवीषु वर्तमान-
 त्वात् । यत उक्तम्—‘दुसु काऊ, तड्जाए काऊनीला च, नील पकाअ । धूमाअ नीलकिण्हा, दुसु किण्हा हुन्ति
 लेसाओ’ इति । गेपसप्तमागास्तूर्वमीपत्प्राग्भाराम्भौ मारणसमुद्वातेन निक्षिप्तात्मप्रदेशैः स्वस्थानगतै-
 र्भवनपत्न्यादिभिर्निर्वर्तितोर्ध्वलोकस्पर्शनापेक्षयाऽवसातव्याः, तदानीं स्वप्रायोग्यसर्वनिर्कृष्टपारमविको-
 त्पनिस्थानाभिमुखानां तेषां नैरयिकदेवानां सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धस्य सम्भवात् ।

अथ प्रस्तुतमार्गणात्रये महावन्धकारमते देवा उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनो न भवन्ति । कथम् ? तैरपर्या-
 तावस्थाया अन्यत्र देवानामशुमलेश्याया अनङ्गीकारात्, अपर्याप्तावस्थायां सप्तनामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्या-

भावाच्च । एवं सति महाबन्धकारमते देवकृता ऊर्ध्वलोकसत्का सप्तरज्जुस्पर्शना प्रस्तुतमार्गणावये न प्राप्यते, किन्तु केवला नैरयिककृता पडादिरज्जव एव प्राप्यत इत्यतस्तन्मते प्रस्तुतस्पर्शनां तथैव दर्शयन्नाह—“यिति छ चउरो” इत्यादि, गतार्थम् ।

अथोक्तशेषमार्गणास्वाह—“सेसासुं जगअसंखंसो” त्ति अनन्तरोक्तनिरयगत्योधाद्येकोनचत्वारिंशदविकशतमार्गणा विहाय शेषास्वेकत्रिंशन्मार्गणासु ‘जगतः’-लोकस्यैकोऽसंख्येयतमोऽंशः प्रस्तुतबन्धकैः स्पष्टो भवतीत्यर्थः । तत्र शेषमार्गणानामानि त्वेवम्—प्रथमपृथिवीनरकभेदः, नवग्रैवेयकदेवभेदास्तथैव पञ्चानुत्तरदेवभेदाः, अपर्याप्तभेदवर्जास्त्रयो मनुष्यगतिभेदाः, औदारिकमिश्रवैक्रियमिश्राऽऽहारकऽऽहारकमिश्रकाययोगरूपाश्चत्वारो योगमार्गणाभेदाः, अपगतवेद-मनःपर्यव-ज्ञानभेदाः, असंयमवर्जाः पट् संयममार्गणाभेदा असंज्ञिमार्गणाभेदश्चेति ।

तत्र मनुष्यत्रिकौन्दारिकमिश्रकाययोगवैक्रियमिश्रकाययोगदेशसंयम-ऽसंज्ञिमार्गणावर्जशेषचतुर्विंशतिमार्गणासु प्रत्येकं जीवानां स्वस्थान-गमनागमनस्थानानि तथा पारमविकोत्पत्तिस्थानानि च प्रत्येकं तिर्यक्प्रतरस्यासंख्येयमागमात्रवर्तीनि सन्ति, तथा सति मूलतोऽपि तेषामुत्कृष्टस्पर्शना लोकासंख्येयमागमात्रा प्राप्यते, तत्पुनरुत्कृष्टस्थितिवन्धकानां स्पर्शनायास्तु का वार्ता, अर्थाल्लोकाऽसंख्येयमागादविकस्पर्शनाया अमम्भव एव । न च संयमसामान्यमार्गणागतानां केवलिसगवतां केवलिसमुद्धातमपेक्ष्य सर्वलोकस्पर्शना लभ्येतेति वक्तुं युज्यते, स्थितिवन्धस्य प्रकृतत्वेन स्थितिवन्धस्वामिनां सम्भवन्मारणसमुद्धाताद्यपेक्षया लभ्यमानायाः स्पर्शनाया एवात्रोपयोगित्वात्, तस्यास्तु यथोक्तप्रमाणत्वाच्चेति । एवं प्रथमनरकभेदेऽप्युक्ताधिकस्पर्शना नाशङ्क्या, तस्या अपि प्राङ् निराकृतत्वादिति । मनुष्यौधमार्गणायां तु मारणसमुद्धातकाले नारकतयोत्पत्तिस्थानामेव मार्गणायां बन्धप्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्धस्य सम्भवाल्लोकासंख्येयभागस्पर्शनोक्ता । एवं पर्याप्तमनुष्य-मानुषी-मार्गणयोर्गोच्यम्, नवरं मानुषीमार्गणायां पृष्ठनरकमिमुखीनां मारणसमुद्धातमपेक्ष्य ज्ञेयम् ।

ननु पर्याप्तमनुष्याणां सप्तमनरकमेव स्वप्रायोग्यं सर्वनिकृष्टं पारमविकमुत्पत्तिस्थानम्, तथा च सति भवचरमान्तमुर्हते तदमिमुखानामेवोत्कृष्टस्थितिवन्धसम्भवः, नान्येषाम् । इत्थं हि पृष्ठपृथिव्यमिमुखीनां स्त्रीणां पर्याप्तमनुष्यत्वेनोत्कृष्टस्थितिवन्धः कथं भवेद् ? इति चेद्, उच्यते, पृष्ठनरकेऽपि सप्तमनरकवत् कृष्णलेश्याया एव सङ्क्रावात् पृष्ठसप्तमपृथिव्यमिमुखजीवानां स्थितिवन्धस्वामित्वविषये न कश्चिद्विशेषः, पृष्ठपृथिव्यमिमुखानां नरकप्रायोग्यं बन्ततामपि कृष्णलेश्यत्वेनोत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्यसंक्लेशस्य सम्भवादिति भावः । एवं पञ्चमपृथिव्यमिमुखानां स्थितिवन्धस्वामित्वविषयेऽपि विज्ञेयम्, न पुनरन्येषु नरकभेदेष्वेवं सम्भवति, तदमिमुखानां कृष्णोत्तरलेश्यत्वात् । अत एव नरकगति-नरकानुपूर्वीप्रकृतिद्वयस्योत्कृष्टा स्थित्युदीरणाऽधस्तनपृथिवीत्रय एव प्रत्यग्रोत्पन्नानां नारकाणां दर्शिता, न त्वन्यपृथिवीगतानां नारकाणाम् । उक्तञ्च कर्मप्रकृतिचूर्णौ—

‘णिरयगतिणिरयाणुपुञ्चीणं निरियो वा मणुयो वा उकोसं ठितिं वंघित्ता हेद्विह्लाण तिण्हं पुढवीणं अण्णयराए उवत्रण्णो तस्स पढमसमयाउ आढत्त जाव आवलिया ताव उकोसा ठितीउदीरणा णिरयगतीए भवति । एव णिरयाणुपुञ्चीए वि । णवरि तिणिण समया उकोसा ठितीउदीरणा होति ।’ इत्यादि ।

औदारिकमिश्रकाययोगमार्गणायां तु स्वस्थानगतानां करणापर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणाभेदोत्कृष्टस्थितिग्न्यो जायते, न पुनर्लब्धपर्याप्तानामपीतिकृत्वा लोकाऽसंख्येयभागमात्रा स्पर्शना प्राप्यते, न पुनरधिका । कुतः ? करणापर्याप्तानां स्वप्रायोग्यपर्याप्तिनां समाप्तेर्वागायुर्वन्धस्याऽसम्भवेन मारणसमुद्वातादेरप्यसम्भवादिति । असंज्ञिमार्गणायां तु प्रथमनरकभेदवद्विभावनीयम्, केवलं स्वस्थानोत्पत्तिस्थानानां वैपरीत्येनेति । वैक्रियमिश्रकाययोगमार्गणायां हि देवानां वर्तमानभवत्कोत्पत्तिस्थानप्रमाणैव स्पर्शना प्राप्यते । कुतः ? तदानीमपर्याप्तावस्थायां गमनागमनस्याऽभावात्, उत्पत्तिस्थानानि तु तेषां व्यन्तरदेवज्योतिष्कदेवानधिकृत्यापि प्रतरसंख्येयभागमात्रगतानि, शेषाणां तु ततः स्वल्पस्वल्पतराण्येव, अतः स्पर्शनाऽपि तेषां लोकासंख्यभागमात्रोक्ता । देशसंयममार्गणायामपि मिथ्यात्वाभिमुखानां सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धकानां देशविरतानां तदानीं मिथ्यात्वाभिमुखावस्थायां मरणस्येव मारणसमुद्वातस्याप्यसम्भवात् प्रकृतस्पर्शना स्वस्थानक्षेत्रमपेक्ष्य लोकस्याऽसंख्येयभागप्रमाणैव दर्शितेति ॥३५६॥

तदेवदुक्ताऽऽयुर्वर्जसप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां स्पर्शना विमागतोऽपि । इदानीं तेषामेव सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां स्पर्शनौवतः प्रागुक्तेतिकृत्वाऽऽदेशतो व्याचिकीर्णुर्लववार्थं कतिपयमार्गणास्वतिदेशद्वारेणैवाह

सव्वणिरय-सुर-विउवा-ऽहारदुग-अवेअ-णाणचउगेसुं ।

जइ-समइअ-छेएसुं परिहारम्मि सुहुमोहीसुं ॥३५७॥

सुहलेस-सम्म-वेअग-खइ-उवसम-मीस-सासणेसु य ।

सत्तण्ह होज फुसणा अगुरुठिईए गुरुठिइव्व ॥३५८॥

(प्रे०) “सव्वणिरयसुरे”त्यादि, नरकगत्योघ-प्रथमनरकादिषु सासादनान्तासु सार्धगाथया सङ्गृहीतासु द्विपष्टिमार्गणासु प्रत्येकमायुर्वर्जानां सप्तप्रकृतीनामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां स्पर्शना तत्तन्मार्गणासु प्राग्दर्शितसप्तप्रकृतिसत्कोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां स्पर्शनावदेव भवतीति संक्षेपार्थः । विस्तरार्थस्त्वेवम् नरकगत्योघभेदे, सप्तमनरकभेदे, आनत-प्राणता-ऽऽरणा-ऽच्युतकेल्परूपेषु चतुर्षु देवगतिभेदेषु, शुक्लेश्यामार्गणाभेदे च प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धकादिजीवाविशेषाननपेक्ष्य सामान्यतः सर्वनारकादिजीवैः कृता स्पर्शनाऽप्युत्कृष्टतस्त्रसनाडीमत्काः पट् चतुर्दशभागा एव भवति । प्रथमनरकभेदे, नवसु ग्रैवेयकविमानभेदेषु, पञ्चधनुतरविमानभेदेषु, वैक्रियमिश्रकाययोगा-ऽऽहारकाययोगा-ऽऽहारकमिश्रकाययोगेषु, तथाऽपगनवेद-मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-सामायिकसंयम-छेदोप-

स्थापनसंयम-परिहारविशुद्धिकसंयम-सूक्ष्मसम्प्रायसंयममार्गणासु च प्रत्येकं सा उत्कृष्टस्पर्शना लोकासंख्येयमागमात्रा सम्पद्यते । द्वितीयनरकभेदे तु सा उत्कृष्टतोऽपि त्रसनाडीसत्क एकश्चतुर्दशभागाः, तृतीयपृथिवीभेदे द्वौ चतुर्दशभागौ, चतुर्यपृथिवीभेदे त्रयश्चतुर्दशभागाः, पञ्चमपृथिवीभेदे चत्वारश्चतुर्दशभागाः, षष्ठपृथिवीभेदे पञ्च चतुर्दशभागा उत्कृष्टा स्पर्शना प्राप्यते । देवगत्योद्यमार्गणायामीशानान्तेषु पञ्चसु देवगत्युत्तरभेदेषु तेजोलेश्यामार्गणायां च प्रत्येकमुत्कृष्टा स्पर्शना त्रसनाड्या नव चतुर्दशभागा अवाप्यते । सनत्कुमारादिसहस्रारान्तेषु षट्सु देवगतिभेदेषु मतिश्रुताऽवधिज्ञानाऽवविदर्शन-पन्नलेश्या-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकौ-पशमिक-मिश्रदृष्टिरूपेषु दर्शमार्गणाभेदेषु च प्रत्येकं सा उत्कृष्टतोऽपि त्रसनाडीसत्का अष्ट चतुर्दशभागाः प्राप्यते । वैक्रियकाययोगमार्गणायां त्रयोदश चतुर्दशभागाः, एकरज्जुवृत्तविस्तृतत्रयोदशरज्जुक्षेत्रसम्बन्धिनी स्पर्शनेत्यर्थः । सासादनमार्गणायां तु तादृश्यो द्वोदश रज्जवः स्पर्शनोत्कृष्टतोऽपि लभ्यते । एषा तत्तन्मार्गणासु सामान्यतो लभ्यमानोत्कृष्टस्पर्शनैव द्विपष्टिमार्गणाभेदेष्वपि प्रत्येकं सप्तकर्मणामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामप्युत्कृष्टतः प्राप्यते । कुतः ? सप्तकर्मणामनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य तत्तन्मार्गणागतैः सर्वजीवैर्निर्वर्तनात्, प्रायशः सर्वावस्थायां भावाच्चेति ।

ननु न केवलभेदेषु मार्गणाभेदेष्वेवैष प्रकारः, किन्तु सर्वेषु मार्गणाभेदेषु मार्गणागतजीवैर्वाहुल्येन सर्वावस्थायां सप्तानामनुत्कृष्टस्थितिवन्ध एव निर्वर्त्यते, अतः सर्वमार्गणाभेदेषु योर्वत्युत्कृष्टस्पर्शना लभ्यते तावती सप्तकर्मणामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां द्रष्टव्या भवति, तत्कथमेतावत्सु मार्गणाभेदेष्वेव तथोच्यते ? इति चेत्, सत्यम्, यतोऽन्यमार्गणाभेदेष्वपि तथैव दर्शयिष्यते; नवर्लाघवार्थभेतेषूत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां स्पर्शनायास्तुल्यवक्तव्यत्वात् तथैवातिदिष्टेति ॥३५७-३५८॥

उक्तशेषमार्गणाभेदेष्वेकग्राथया प्रकृतस्पर्शनामाह

देसग्मि पंच भागाऽणुक्कोसाए ठिईअ सत्तण्हं ।

छिहिओ हवेज्ज सव्वो सेसासुं फोसिओ लोगो ॥३५९॥

(प्रे०) “देसग्मि” इत्यादि, देशसंयममार्गणायां सप्तकर्मणामनुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकैस्त्रसनाडीसत्का पञ्च चतुर्दशभागाः स्पृष्टा भवन्ति । उक्तशेषासु तु संक्षीतरश्तमार्गणासु सर्वो लोकः स्पृष्टः, सप्तकर्मणामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकैरित्यनुवर्तते । इत्यक्षरार्थः । भावार्थस्त्वयम्, देशसंयममार्गणायां भारणसमुद्धातेन तिर्यग्भिः सहस्रारकल्पं यावत् स्पर्शनात् तिर्यग्लोकादारस्य सहस्रारकल्पपर्यन्ता या त्रसनाड्यन्तर्वर्तिपञ्चरज्जुक्षेत्रप्रमाणा स्पर्शना सैवदेशविरतिमार्गणायामुत्कृष्टस्पर्शना, सैव प्राग्वदनुत्कृष्टस्थितिवन्धकानामपीति पञ्च भागा उक्ताः । उक्तशेषमार्गणासु पुनः प्रत्येकं सूक्ष्मसाधारणवनस्पतिकायतयोत्पित्सुभिर्जीवैर्मरणसमुद्धातेन सर्वो लोकः स्पृश्यते, तथा च साति तासु प्रत्येकमुत्कृष्टस्पर्शनाऽपि सम्पूर्णलोकोऽवाप्यते, सैव पूर्ववदनुत्कृष्टस्थितिवन्धकानामपीति ।

शेषमार्गणास्त्विमाः—पञ्चापि तिर्यग्गतिभेदाः, तथैव चत्वारोऽपि मनुष्यगतिमार्गणा-
भेदाः, एकोनविंशतिरपीन्द्रियमार्गणाभेदाः, द्विचत्वारिंशदपि कायमार्गणासत्कभेदाः, पञ्च मनोयोग-
भेदाः, पञ्च वचोयोगभेदाः, काययोगसामान्यौ-दारिककाययोगौ-दारिकमिश्रकाययोग-कार्मणकाय-
योग-स्त्रीवेद-पुंवेद-गुप्तसंकेवेद-क्रोवादिचतुःकपाय-मृत्युज्ञानादिव्यजाना-संयम-चक्षुर-चक्षुर्दर्शन-
कृष्ण-नील-कापोतलेख्या-मव्या-ऽमव्य-मिव्यान्व-संश्य-संज्या-ऽऽहार्य-ऽनाहारिमार्गणाश्चेति । ३५९।

तदेवमुक्ता सप्तकर्मणामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकस्पर्शनाऽप्यादेशतो मार्गणास्थानेषु । साम्प्रतं
प्रागोचत उक्तोत्कृष्टाऽऽयुधिपयामपि तामादेशतो चिकथयिपुरादानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामाह—

आउरस वंघगेहिं देव-सहस्सारअंत-विउवेसु ।

उक्कोसाअ ठिईए भागा आलुंखिआ अट्ट ॥३६०॥

(प्रे०) “आउरस वंघगेहिं” इत्यादि, देवगत्योघ-भवनपत्यादिषु सहस्रारकल्पान्तेषु
द्वादशदेवगतिभेदेषु वैक्रियकाययोगे च प्रत्येकमायुप उत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकैरष्टौ चतुर्दशभागाः
“आलुंखिआ” ति ‘स्पृश फास-फन-फरिस-छिव-छिहा-ऽऽलुह्वा-ऽऽलिहा’ (सिद्धहेम० ८।४।
१८२) इत्यनेन सूत्रेण स्पृशः ‘आलुह्वा’ इत्यादेशः, ततः स्पृष्टा इत्यर्थः । इयमत्रोपपत्तिः—
क्षेत्रप्ररूपणावत् स्पर्शनाप्ररूपणायामप्यायुपः स्थितिर्वन्धकानां मारणसमुद्धातप्राप्ता स्पर्शना नैव
युज्यत इति प्रागेवमिहितम्, तथा सति मारणसमुद्धातप्राप्यस्पर्शनां विहाय या स्वस्यान-
गमनागमनक्षेत्रापेक्षया स्पर्शना प्राप्यते, तदपेक्षया चिन्त्यमाना प्रकृतत्रयोदशमार्गणासु प्रत्येकमष्टौ
रज्जव उत्कृष्टस्पर्शना प्राप्यते । कथम् ? भवनपत्यादिदेवानामधस्तृतीयां पृथिवीं यावदुपरि चाच्युत-
कल्पं यावद्भगमनागमनयोरमिमतत्त्वात् तदानीमुत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धस्यापि सम्भवाच्चेति ॥३६०॥

प्रकृतस्पर्शनामेवान्यत्राह

छिविआ होज्ज छ भागा चउसुं देवेसु आणताईसुं ।

देसूणजगं पुट्टं वायरअसमत्तवाउम्मि ॥३६१॥

(प्रे०) “छिविआ होज्ज” इत्यादि, प्रकृतैरायुप उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकैस्त्रसनाडया पट् चतु-
र्दशभागाः स्पृष्टा भवन्ति । कियन्मार्गणाभेदवित्याह—“चउसु” इत्यादि, आनत-प्राणता-ऽऽरणा-
ऽच्युतकल्परूपेषु चतुर्विंशतितादिषु देवगतिसत्कमार्गणाभेदेवित्यर्थः । सुगमं चैतद्, यत आनतकल्पादि-
सुराणामूर्ध्वमच्युतकल्पं यावद्भगमनेऽप्यधस्तिर्यग्लोकात् परतोऽगमनात् सहस्रारान्तदेववन्नाष्टरज्जु-
स्पर्शना, किन्तु पडरज्जव एव । शेषं त्वनन्तरोक्तमहस्त्रारान्तदेवमार्गणास्थानवदेव भावनीयमिति ।
“देसूणजगं पुट्टं”मिति, प्राग्वदायुप उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकैर्देशोनम्-असंख्येयतमेनैकमागेनोनं
जगत् स्पृष्टं भवतीत्यर्थः, । कस्यां मार्गणायामित्याह—“वायरअसमत्तवाउम्मि” ति अपर्याप्त-

वादरायुकायमार्गणायामित्यर्थः । कुतः ? स्वस्थानमपेक्ष्योत्कृष्टस्पर्शनायास्तावन्मात्रत्वादिति ॥३६१॥

शेषमार्गणास्वेकेषां गाययाऽधिकृतस्पर्शनामाह

सर्वेषु सुहुमेसु लोगो सर्वो वि फासिओ होज्जा ।

सेसासु होइ छिविओ असंखभागो उ लोगरस ॥३६२॥

(प्रे०) “सर्वेषु” इत्यादि, औघ-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तिभेदभिन्नेष्वेकेन्द्रियपृथिव्यादिसम्बन्धिष्वष्टादशसंख्याकेषु सर्वेष्वपि सूक्ष्मजीवभेदेषु, प्रकृतत्वादायुष उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकैर्लोकः सर्वोऽपि स्पष्टः, न पुनरपर्याप्तिवादरायुकायवदेकदेशेनो न इत्यपिशब्दार्थः । कुतः ? सूक्ष्मजीवभेदानां प्रत्येकं स्वस्थानापेक्षयाऽपि सर्वलोकव्यापित्वादिति ।

“सेसासु” ति अनन्तरोक्तदेवगत्योवमार्गणाया आरभ्य सर्वसूक्ष्मपर्यन्ताः षट्त्रिंशन्मार्गणास्त्यक्त्वा शेषासु यास्वायुर्वन्धो भवति तासु सप्तविंशत्यभ्यधिकशतमार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । शेष-मार्गणा नामत इमाः—अष्टावपि नरकगतिभेदाः, पञ्चापि तिर्यग्गतिभेदाः, चत्वारोऽपि मनुष्यगतिभेदाः, नव ग्रैव्यकविमानभेदाः, पञ्चानुत्तरविमानभेदाः, इत्येवमेकत्रिंशद्भूतिमार्गणासत्कभेदाः । एकेन्द्रियौघ-वादरैकेन्द्रियौघ-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्तिभेदाः, विकलेन्द्रियसत्का नव भेदाः, पञ्चेन्द्रियसत्का-स्त्रयो भेदाः, इत्येवमिन्द्रियमार्गणासत्का षोडश भेदाः । पृथिवीकायसत्का औघ-वादरौघ-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्ता इत्येवं चत्वारो भेदाः, एवमेवाकायसत्कचतुर्भेदाः, तेजस्कायसत्कचतुर्भेदाः, वायुकायसत्कास्तु वादरापर्याप्तिवर्जस्त्रयो भेदाः, साधारणवनस्पतिकायसत्कास्तु चत्वारोऽपि, वनस्पतिकायौघमार्गणाभेदाः, प्रत्येकवनस्पतिकायसत्कास्त्योव-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तिभेदभिन्नास्त्रयः, एवं त्रसकायसत्का अपि त्रयो भेदा इत्येवं षट्त्रिंशतिः कायमार्गणासत्कभेदाः । पञ्च मनोयोगभेदाः, पञ्च वचोयोगभेदाः, काययोगसामान्यौन्दारिकौन्दारिकमिश्रा-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगा इत्येवं पञ्चदशयोगमार्गणासत्कभेदाः, तथा त्रिवेद-चतुःकपाय-चतुर्ज्ञान-व्यज्ञान-सूक्ष्मसम्परायवर्जषट्संयमभेद-त्रिदर्शन-षल्लेश्या-भ्रम्या-ऽभ्रम्य-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिक-सासादन-मिथ्यात्व-संशय-ऽसंशया-ऽऽहारिमार्गणाश्चेति ।

एतासु सप्तविंशत्युत्तरशतशेषमार्गणासु किमित्याह—“होइ छिविओ” इत्यादि, एतासु प्रत्येकमायुष उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां तत्प्रायोग्योत्कृष्टसंज्ञितानां जीवानां स्वस्थानक्षेत्रं लोकाऽसंख्येय-भागमात्रमत उक्तनीत्या स्पर्शनापि तावन्मात्रा लोकासंख्येयभागमानैवेत्यर्थः । न चैकेन्द्रियादिकृति-पयमार्गणासु आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धः पूर्वकोटिवर्षप्रमाणः, स च तत्तन्मार्गणागतैः सूक्ष्मैकेन्द्रियैरपि निर्वर्तयितुं शक्यते, ते च सूक्ष्मैकेन्द्रियाः स्वस्थानक्षेत्रमपेक्ष्यापि सर्वलोकव्यापिनस्तत्कथं तास्वेकेन्द्रियादिमार्गणास्त्रपि प्रकृतस्पर्शना लोकासंख्येयभागमात्रोच्यत इत्याशङ्क्यम् । यतोऽत्र कर्मरूपतावस्थानलक्षणः स्थितिबन्धोऽधिकृतः, स चोत्कृष्टावाधासमेतोत्कृष्टनिषेककालप्रमाणः सन्नु-त्कृष्टस्थितिकैरेकेन्द्रियादिजीवैरेव निर्वर्तयितुं शक्यते, देव-निरयभेदवर्जासु मार्गणास्तत्कृष्टीवाधाया

उत्कृष्टभवस्थितिसव्यपेक्षत्वात् । एकेन्द्रियादिमार्गणासूक्तृष्टायुष्कजीवा न सूक्ष्मा अपर्याप्ता वा, किन्तु खरवादरपृथिवीकायादिरूपाः; तेषां चोत्कृष्टमपि स्वस्थानक्षेत्रं लोकासंख्येयमागमात्रमतः स्पर्शनाऽपि तावन्मात्रेति कृत्वा तथैवोच्यते ।

अत्र हि वादरापर्याप्तैकेन्द्रियमार्गणायामौदारिकमिश्रकाययोगमार्गणायां च प्रत्येकमायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धकानां देशोनलोकव्यापिनामपर्याप्तिवादरायुकायजीवानां समावेशादुत्कृष्टस्पर्शना स्वस्थानक्षेत्रापेक्षयाऽपि देशोनलोकप्रमाणा सम्भवति । अन्यच्च पर्याप्तिवादरायुकायमार्गणायामप्यनया युक्त्या देशोनलोकमिता स्पर्शना वक्तव्या भवति । यद्यप्येवं तथापि उक्ता तु लोकाऽसंख्यमागमात्रा, सा तु पर्याप्तिवादरपृथिवीकायमार्गणायां यथोत्कृष्टायुष्कजीवाः खरवादर-पृथिवीकायिका एव सन्ति, नान्ये, तथैव पर्याप्तिवादरायुकायमार्गणायामप्युत्कृष्टायुष्कजीवाः केचन धनवातवलयदिगता एव स्युरिति सम्भावनया बोद्धव्या; अन्यथा सर्वत्रगतानां तेषां पर्याप्ति-वादरायुकायिकजीवानामप्युत्कृष्टायुष्मत्त्वे तेषामप्युत्कृष्टावाधया लामाद् उत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धस्य विहितत्वाच्च वादरायुकायानामुत्कृष्टस्वस्थानप्रमाणोत्कृष्टस्पर्शनाऽपि देशोनलोकः सम्पद्येत । तदत्र तन्त्रज्ञैरागमेशिकयाऽवलोक्याऽवधारणीयेयमिति ॥३६२॥

अथाऽऽयुपोऽनुत्कृष्टस्थितैर्वन्धकानां स्पर्शनां मार्गणास्थानेषु दिदर्शयिपुरादौ तावद्यासु मार्गणासु सा स्पर्शना सर्वलोकप्रमाणा ता मार्गणाः सङ्गृह्याह

तिरिये एगिंदिय-पणकाय-णिगोएसु सव्वसुहुमेसुं ।

कायुरलदुग-णपुम-चउकसाय-दुअण्णाण-अयतेसुं ॥३६३॥

अणयण-असुहतिलेसा-भवि-यियर-ऽऽहार-मिच्छ-अमणेसुं ।

सव्वो लोगो छुविओ आउरस ठिईअ अगुरुए ॥३६४॥

(प्रे०) “तिरिये एगिंदिये”त्यादि, तिर्यग्गत्योवभेदे, पृथिवीकायादिवनस्पतिकायान्तेषु पञ्च-कायसत्केष्वोवभेदेषु, “निगोएसु” त्ति साधारणवनस्पतिकायौवभेदे, सर्वेष्वष्टादशस्वपि सूक्ष्म-केन्द्रियादिषु सूक्ष्मभेदेषु तथा “काये” त्यादि, काययोगसामान्यौ-दारिकौ-दारिकमिश्रकाययोग-नपुंसकवेद-चतुःकपाय-गत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयममार्गणाभेदेषु, तथा “अणयणे” त्यादि. अचक्षुर्दर्शना-ऽशुभकृष्णादिलेश्यात्रय-मव्य तदितरामव्या-ऽऽहारि-मिथ्यात्वा-ऽसंज्ञिमार्गणाभेदेषु चेत्येतेषु पट्चत्वारिंशन्मार्गणाभेदेष्वित्यर्थः । एतेषु किमित्याह-“सव्वो”इत्यादि, एतेषु प्रत्येक-मायुपोऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धकानां सूक्ष्मपृथिवीकायादन्यतमानां सूक्ष्मजीवानां समावेशात् तेषां स्वस्था-नक्षेत्रापेक्षयाऽपि सर्वलोकव्यापित्वाच्चाऽऽयुपोऽनुत्कृष्टायाः स्थितैर्वन्धकैः सर्वो लोकः “छुप्त”-स्पृष्ट इत्युक्तमिति गार्थाद्वयार्थः ॥३६३-३६४॥

साम्प्रतं यासु मार्गणास्त्रायुपोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकैरष्टौ रज्जवः स्पृष्टास्ताः सङ्गृह्याह

देव-ऽङ्गमंतसुर-दुपणिंदितस-पणमणवयण-विउवेसुं ।

थी-नुम-तिणाण-विम्भंगो-हि-णयण-तेउ-पम्हासुं ॥३६५॥

समात्त-खड्ग-अ-वेअग-सासण-सण्णीसु अट्ट छिप्पीअ ।

(प्रे०) “देवङ्गमंते” त्यादि, देवगत्योवः, सहस्रारकल्पान्ता अन्ये एकादश सुरगति-
भेदाः, ओव-पर्याप्तिभेदभिन्नौ द्वौ पञ्चेन्द्रियमार्गणाभेदौ द्वौ त्रसकायमार्गणाभेदौ च, पञ्च मनोयोग-
भेदाः, पञ्च वचोयोगभेदाः, वैक्रियकाययोगभेदश्चेत्येतेषु, तथा “थोपुमे”त्यादि, स्त्रीवेद-
पुरुषवेद-मतिज्ञान-श्रुतज्ञाना-ऽवधिज्ञान-विभङ्गज्ञाना-ऽवधिदर्शन-चक्षुर्दर्शन-तेजोलेश्या-पद्मलेश्यामार्ग-
णासु, तथा “सम्मत्ते”त्यादि, सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिक-सासादन-संज्ञिमार्गणासु चेत्येतासु
द्विचत्वारिंशन्मार्गणासु प्रत्येकम्, “अट्ट छिप्पीअ” ति अष्टौ रज्जवोऽस्पृश्यन्त, आयुपो-
ऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकैरिति प्रकरणाद्गम्यते । अत्र हि भवनपत्यादिदेवानामच्युतकल्पादारभ्याधस्त-
तीयभूमिं यावद् यद् गमनागमनक्षेत्रं तदपेक्षयाऽष्टौ रज्जवः स्पर्शना ग्राह्यदवसातव्या ।

न च पञ्चेन्द्रियत्वादिभावानां तृतीयभूमेः परतोऽधस्तननारकेष्वपि सत्त्वादधिकस्पर्शना-
ऽपि लभ्येतेति वाच्यम् । आयुर्वन्धकानां स्पर्शनायाः स्वस्थानक्षेत्रापेक्षया गमनागमनक्षेत्रापेक्षया
वा लाभात्, नारकाणां स्वस्थानक्षेत्र-गमनागमनक्षेत्रयोर्लोकासंख्येयभागमात्रत्वाच्च साऽष्टौ
रज्जवः स्पर्शना न कथाचिदेकादिरज्ज्वाऽधिका लभ्यते, लोकासंख्येयभागस्पर्शना तु यत्र केवलं
तावन्मात्रा तत्रैव प्रदर्श्यते, नान्यत्र, अन्यथा एषा देवानामष्टरज्जुस्पर्शनाऽपि देशेनोनैव वक्तव्या
भवेत् । कुतः ? तिर्यक् स्वयम्भूरमणसमुद्रवेदिकायाः परमाणेषु भवनपत्यादिदेवानामनुत्पादात् ।
उक्तं च लोकप्रकाशतृतीयसर्गे भवनपत्यादीनां तैजसशरीरस्योत्कृष्टावगाहनां भावयद्भिः श्रीम-
द्भिनयविजयविबुधवरैः

‘तिर्यक् स्वयम्भूरमणापरान्तवेदिकावधि । ऊर्ध्वं तथेपत्प्राग्भारापृथिव्यूर्ध्वतलावधि ॥५८॥

एतावदन्त पृथिवीकायत्वेन समुद्भवात् । तत पर च पृथिवीकायादीनामसम्भवात् ॥५९॥’ इति ।

इत्थं हि लोकासंख्येयभागरूपेणैकदेशेन न्यूनताऽधिकता वाऽत्र ग्रन्थे विस्तरमयात्स्फुटं नोक्ता,
सा त्वधस्तननरकाद्यपेक्षया लभ्यमानाऽलभ्यमाना वा यथासम्भवं स्वयमेव योज्या ।

ननु भवतु स्त्रीवेदवर्जासु देवगत्योवाद्येकचत्वारिंशन्मार्गणासु प्रस्तुतस्पर्शनाऽष्टौ रज्जवः,
न पुनः स्त्रीवेदमार्गणायां सा सङ्गतिमङ्गति, ‘उववाओ देवीण कप्पदुग जा परओ सहस्सारा । गमणा-
गमणं नत्थी अच्चुअपरओ सुराण पि’ इति वचनेन भवनपत्यादिदेवानामूर्ध्वमच्युतकल्पं यावद्
गमना-ऽऽगमनस्य विहितत्वेऽपि देवीनां तस्य सहस्रारकल्पात् परतः प्रतिपिद्धत्वाद् ? इति चेत्,
सत्यम्, किन्तु न एवमेव, यतोऽन्यत्र देवीनां गमनमूर्ध्वमच्युतकल्पं यावदभिमतम्, तथा

चामाणि कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरिमुंङ्गवैर्योगशास्त्रस्वोपशृत्तो

“उत्पत्तिर्देवीनामा ईशानात्, गमन च आ अच्युतात् ।”

एवं त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रेऽपि कथितम्, यत्

“आ ऐशानात् समुत्पत्तिर्देवीनां गतिराच्युतात्” इति । इत्थं स्त्रीवेदमार्गणायामुक्ताष्टरज्जु-
स्पर्शना ना सङ्गतेति ॥३६५॥ अथान्यत्र प्रस्तुतस्पर्शनामाह

परिफोसिआ छ भागा चउआणतआइसुइलासुं ॥३६६॥

(प्रे०) “परिफोसिया” इत्यादि, परिस्पृष्टाः षड् ‘भागाः’-रज्जवः । केषु मार्गणा-
भेदेष्वित्याह—“चउआणते” त्यादि, चतुर्ध्वान्तकल्पादिदेवगतिभेदेषु शुक्लेश्यामार्गणायां
चेत्यर्थः । सुगमं चैतत्, आनतादिदेवानां तिर्यग्लोकादयो नारकनिवासेष्वगमनात्, शुक्लेश्याया-
मप्यानतादिदेवापेक्षयैवोत्कृष्टस्पर्शनाया लामाच्चेति ॥

शेषमार्गणास्वेकयाऽऽर्ययाऽऽयुपोऽनुःकृष्टस्थितेर्वन्वकस्पर्शनामाह

देसूणजगं वायरएगिंदियवाउसव्वमेएसुं ।

सेसासु असंखयमो भागो लोगस्स छुहिओऽत्थि ॥३६७॥

(प्रे०) “देसूणजगं” इत्यादि, ओव-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तिभेदभिन्नेषु सर्वेषु वादरैकेन्द्रिय-
भेदेषु, भवेषु वादरवायुकायभेदेषु च प्रत्येकं वादरपर्याप्ति-वादरापर्याप्तान्यतरवायुकायजीवानां समा-
वेशात् तेषां स्वस्थानतोऽपि देशोनलोकव्यापित्वाच्च प्रस्तुतस्पर्शनाऽपि “देसूणजगं” ति
देशोनं जगल्लभ्यत इति । “सेसासु” ति तिर्यगत्योधाद्या अनन्तरोक्ता नवनवतिमार्गणा
विहाय शेषासु चतुःषष्टिमार्गणासु प्रत्येकम् “असंखयमो” ति लोकस्याऽसंख्यतमो भागः
स्पष्टोऽस्ति, आयुपोऽनुःकृष्टस्थितेर्वन्वकैरिति गम्यते । चतुःषष्टिशेषमार्गणारज्जु नामत
इमाः—नरकौव-सप्तनरकपृथिवीभेदाः, चत्वारस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदाः, चत्वारो मनुष्यगतिभेदाः,
नव ग्रैवयकभेदाः, पञ्चानुत्तरभेदाः, नव त्रिकलेन्द्रियभेदाः, अपर्याप्तिपञ्चेन्द्रियमार्गणाभेदाः, ओव-
पर्याप्ता-ऽपर्याप्तिभेदभिन्नास्त्रयो वादरपृथिवीकायभेदास्तथैव त्रयो वादराकायभेदास्त्रयो वादरतेज-
स्कायभेदास्त्रयः प्रत्येकवनस्पतिकायभेदास्त्रयो वादरसाधारणवनस्पतिकायभेदास्तथाऽपर्याप्तिरस-
कायमार्गणाभेदाः, आहारककाययोगा-ऽऽहारकमिश्रकाययोग- गानःपर्यवजान-संयमौव-सामायिक-
छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-देशसंयममार्गणाभेदा रचेति । एतेषु चतुःषष्टिमार्गणाभेदेष्वन्यतम-
मार्गणाभेदेऽपि स्वस्थानक्षेत्रापेक्षया गमनागमनक्षेत्रापेक्षया वा लोकासंख्येयभागादधिकस्पर्शना-
ऽऽक्षेपक्रानां सूक्ष्मैकेन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तिवादरवायुकायिकानामच्युतकल्पान्तानां देवानां वा प्रवेशा-
भावात् स्पर्शनाऽपि लोकासंख्येयभागादधिका नैव सम्पद्यते, अतोऽन्यविकल्पानुपेक्ष्य मार्गणा-
प्रविष्टजीवानां स्वस्थानक्षेत्रापेक्षया लोकासंख्येयभागमात्रा स्पर्शना दर्शितेति ॥३६७॥

तदेवमुक्ताऽष्टानामपि मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकानां स्पर्शनौवत आदेशतश्च ।
साम्प्रतं जघन्याजघन्यस्थित्योर्वन्धकस्पर्शनाप्रदर्शनावसरः, तत्रादौ तावदोधतो व्याजिहीर्षुराह

सत्तण्ह असंखंसो जगस्स हस्साअ फोसिओ सव्वो ।

लोगो अजहण्णाए आउरस ठिईण दोण्हमवि ॥३६८॥

(प्रे०) “सत्तणहे” त्यादि, पदानां यथायथं योजनात् सप्तानामायुर्वर्जानां ज्ञानावरणादि-
प्रकृतीनां ‘हस्वायाः’-जघन्यायाः स्थितेर्वन्धकैर्जगतः’-लोकस्य ‘असंख्याशः’-असंख्यतमैकमागः
स्पृष्ट इत्यर्थः । कथम् ? क्षपकश्रेणिगतैर्महर्षिभिरेव ज्ञानावरणादिसत्कौविकजघन्यस्थिकिवन्धस्य
निर्वर्तनात् तेषां मारणसमुद्वातादेरसम्भवाच्चेति । “सव्वो लोगो” इत्यादि, सप्तप्रकृतीनाम-
जघन्यायाः स्थितेरायुषो “दोण्हमवि” ति जघन्याऽजघन्योर्द्वयोरपि स्थित्योर्वन्धकैः प्रत्येकं
सर्वो लोकः स्पृष्ट इत्यर्थः । तत्र सप्तकर्मणामजघन्यस्थितेर्वन्धकानां सर्वलोकस्पर्शना सुगमा । आयुषो
जघन्याजघन्यस्थित्योर्वन्धकाः सूक्ष्मैकेन्द्रिया अपि भवन्तीति तत्रापि सर्वलोकस्पर्शनैव लभ्यते,
सूक्ष्मैकेन्द्रियाणां स्वस्थानक्षेत्रतोऽपि सर्वलोकव्यापित्वादिति ॥३६८॥

अथादेशतो विमणिपुरादावायुर्वर्जसप्तकर्मणां जघन्यस्थितेर्वन्धकानां स्पर्शनामाह

एगिंदिय-वाऊसुं तेसिं सव्वेसु वायरेसुं च ।

तिरि-युरलमीस-कग्गण-दुअणाण-उयत-कुलेसासुं ॥३६९॥

अभविय-अमणेसुं तहा मिच्छाऽणाहारगेसुं देसूणो ।

लोगो जहण्णाए ठिईअ सत्तण्ह छिप्पीअ ॥३७०॥

(प्रे०) “एगिंदिये”त्यादि, एकेन्द्रियौघ-वायुकायौघमेदौ तयोस्तथा “तेसिं सव्वेसु
वायरेसुं” ति तयोरेकेन्द्रियवायुकाययोर्ये वादरौव-तत्पर्याप्ताऽपर्याप्तिभेदभिन्नाः सर्वे वादरभेदा-
स्तेषु, वादरैकेन्द्रियौघ-तत्पर्याप्ताऽपर्याप्तिभेदेषु वादरवायुकायौघ-तत्पर्याप्ताऽपर्याप्तिभेदेषु चेत्यर्थः ।
चकार उक्तानुक्तमार्गणाभेदानां समुच्चये । तत्रानुक्तमार्गणाभेदानाह-“तिरियुरले”त्यादिना,
तिर्यग्गत्यौघौन्दारिकमिश्रकाययोग-कार्मणकाययोग-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञानाऽसंयममार्गणाभेदेषु “कु-
लेसासुं” ति दुर्गतिनिवन्धनत्वात् कुत्सितासु-अग्रशस्तासु कृष्ण-नील-कापोताख्यासु तिसृषु
कुलेश्यामार्गणासु तथा “अभविये” त्यादि, अभव्यमार्गणायामसंज्ञिमार्गणायां मिथ्यात्वमार्गणाया-
मनाहारिमार्गणायां चेत्यर्थः । एतेष्वेकविंशतिमार्गणाभेदेषु किमित्याह-“देसूणो लोगो”
इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां जघन्यायाः स्थितेर्देशोनो लोकोऽस्पृश्यत, वन्धकै-
रिति शेषः । एषा हि देशोलोकस्पर्शना येषु मार्गणास्थानेषु पर्याप्तिवादरवायुकायजीवाः प्रविष्टा-
स्तेष्वपर्याप्तिवादरैकेन्द्रियाऽपर्याप्तिवादरवायुकायमार्गणाभेदवर्जेष्वेकान्विंशतिमार्गणास्थानेषु पर्याप्तिसंज्ञि-

पञ्चेन्द्रियतयोत्पितृत्तनां मारणान्तिकसमुद्घातेन तिर्यग्लोकं यावन्निक्षिप्तस्वात्मप्रदेशदण्डानां स्व-
स्थानस्थितानां वा पर्याप्तवादरवायुकायानामुत्कृष्टस्पर्शनापेक्षया भावनीया । अपर्याप्तवादरैकेन्द्रिया-
ऽपर्याप्तवादरवायुकायमार्गणाद्वयेऽपि तथैव, नवरं तथाविधानामेवापर्याप्तवादरवायुकायिकाना-
मुत्कृष्टस्पर्शनापेक्षयेति विशेष इति ॥३६९-३७०॥

यत्र प्रस्तुतस्पर्शनाऽष्टौ रज्जवस्तत्र तथैवाह

अट्ट फरिसिआ भागा जोइसपहुडीसु अट्टमंतेसुं ।

देवेसु विउव-सासण-मीसेसुं हुन्ति णायव्वं ॥३७१॥

(प्रे०) “अट्ट फरिसिआ” इत्यादि, ज्योतिष्कप्रमृतिष्वष्टमसहस्रारकल्पान्तेषु “देवेसु”
देवगतिमार्गणाभेदेषु, वैक्रियकाययोग-सासादन-मिश्रदृष्टिमार्गणाभेदेषु चाष्टौ भागाः स्पृष्टा
भवन्तीति ज्ञातव्यम् । भक्तकर्मणां जवन्यस्थितेर्वन्धकैरिति त्वनुवृत्त्या द्रष्टव्यम् । भावना तु प्राग्बत्
सहस्रारकल्पान्तानां देवानां गमनागमनप्राप्तस्पर्शनापेक्षयैव कर्तव्या, न त्वीपत्प्राग्भारापृथिव्यामे-
केन्द्रियतयोत्पितृत्तनां समुद्घातकृतस्पर्शनापेक्षया, तदानीं स्वप्रायोग्यसर्वानिकृष्टस्थानामिमुखतया
तेषामीगानान्तदेवानां जवन्यस्थितिबन्वाभावादिति ॥३७१॥

अन्यत्राधिकृतस्पर्शनामाह

छ फरिसिआ खलु भागा चउसुं देवेसु आणताईसुं ।

सव्वेसुं सुहुमेसुं सव्वो होज्ज फुसिओ लोगो ॥३७२॥

(प्रे०) “छफरिसिआ” इत्यादि, “सव्वेसुं सुहुमेसुं” इत्यादि, च सुगमम् ।
केवलं षड्भागास्तिर्यग्लोकादारम्याच्युतकल्पपर्यन्ता ऊर्ध्वलोकसम्बन्धिन इति ॥३७२॥

उक्तशेषमार्गणास्वार्थिनाह

सेसासु जहण्णाए असंखभागो जगरस उ फरिसिओ ।

(प्रे०) “सेसासु जहण्णाए” इत्यादि, अनन्तरमेव “एगिंदियवाउसु” मित्यादिगाथा-
चतुष्कोक्तप्रस्तुतस्पर्शनाः पञ्चपञ्चाशन्मार्गणा विवर्ज्य शेषासु नरकगत्योधादिषु पञ्चदशोत्तरशतमार्ग-
णासु “जहण्णाए” ति मत्प्रकृतीनां जघन्याः स्थितेः, वन्धकैरिति गम्यते । तैः किमित्याह-“असंख-
भागो” इत्यादि, सुगमम् । नामतस्तु शेषमार्गणा अमूः-अष्टौ नरकगतिभेदाः, चत्वारः
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाः, चत्वारोपि मनुष्यगतिभेदाः, देवगत्योव-भवनपति-व्यन्तर-नवग्रैवेयक-पञ्चा-
ऽनुत्तररूपाः मत्प्रदश देवगतिमार्गणाभेदाः, विकलेन्द्रियसत्का नव भेदाः, पञ्चेन्द्रियसत्कास्त्रयः,
पृथिवीकाया-ऽप्याय-तैजस्काय-वनस्पतिकायरूपाश्चत्वार औधमार्गणाभेदाः, तथा वादरपृथिव्यप्तेजः-
प्रत्येकवनस्पति-वादरसावारणवनस्पतिसत्का ओव-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तभेदभिन्नाः प्रत्येकं त्रयस्त्रयो भेदाः,

साधारणवनस्पतिकायौधमार्गणभेदस्तथा त्रयस्त्रसकायभेदाः, पञ्चमनोयोग-पञ्चवचनयोग-काययोग-सामान्यौन्दारिक-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगाः, त्रयो वेदाः, अपगतवेदः, क्रोधादि-चतुःकपायाः, भति-श्रुता-ऽवधिज्ञानानि विभेज्ज्ञानम्, संयमौघ-सामायिक-च्छेदोपस्थापन-परिहारवि-शुद्धिक-सूक्ष्मसम्प्राय-देवमयमरूपाः पट् संयममार्गणभेदाः, चक्षु-रचक्षु-रवधिदर्शनानि, शुभलेश्यात्रयम्, भव्य-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकौ-पशमिकसम्यक्त्व-संज्ञा-ऽऽहारिमार्गणभेदाश्चेति ।

तत्र प्रथमभूमिनरकभेदे सप्तानां जघन्यस्थितिवन्धस्वामिनोऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियेभ्यश्च्युत्वा नारक-तयोत्पद्यमाना अन्तरालगतिस्थाः भवप्रथमद्वितीयसमये वर्तमाना जीवा एव, तैश्च तिर्यग्लोकादष्टमरञ्जु-प्रारम्भमागात् सप्तमरञ्जुप्रान्तमागेऽऽगच्छद्भिलोकासंख्यभाग एव स्पर्श्यते । एवमेव नरकौधमार्गणभेदे-ऽपि द्रष्टव्यम्, देवौघ-भवनपति-व्यन्तरदेवभेदेष्वपर्याप्तमनुष्यभेदे चैवमेव, नवरं तत्तन्मार्गणागतदेवादि-जीवापेक्षया । शेषद्वितीयपृथिव्यादिनरकभेदेषु तु मरणसमुद्घातकाले सप्तानां जघन्यस्थितिवन्धस्य सम्भवेऽपि लोकासंख्येयभागमात्रैव स्पर्शना लभ्यते । कुतः ? मनुष्यतयोत्पत्त्यनामेव जघन्यस्थिति-वन्धसम्भवात् । कस्मादेवम् ? उच्यते, यथा मुमूर्षु जीवेषु स्वप्रायोग्यसर्वोत्कृष्टपारमविकोत्पत्तिस्थाना-मिमुखानामेवोत्कृष्टस्थितिवन्धः सम्भवति, तथा जघन्यस्थितिवन्धोऽपि स्वप्रायोग्यसर्वोत्कृष्टपारमविको-त्पत्तिस्थानामिमुखानामेव भवति । नारकाणां तु स्वप्रायोग्यसर्वोत्कृष्टं पारमविकमुत्पत्तिस्थानं मनुष्य-गतिरेव, अतो मारणसमुद्घातेऽपि तदमिमुखानामेव जघन्यस्थितिवन्धसम्भव इति ।

न च सप्तमभूमिनारकाणां स्वप्रायोग्यं सर्वोत्कृष्टमपि पारमविकोत्पत्तिस्थानं पञ्चेन्द्रिय-तिर्यक्त्वम्, पञ्चेन्द्रियतिर्यक्तया तु स्वयम्भूरमणसमुद्रं यावदुत्पत्तिः सम्भवति, तथा च तदमिमुखानां जघन्यस्थितिवन्धसम्भवात्तेषां प्रकृतस्पर्शना षड्ज्जवोऽवाप्येतेति वाच्यम् । यतस्तदानीं तिर्यक्त्वाभि-मुखानां तेषां सम्यक्त्वाभावात् न जघन्यस्थितिवन्धः, किन्तु स्वस्थानगतानां सम्यग्दृष्टिनैरेयि-काणामेव, अतः स्पर्शनाऽपि स्वस्थानक्षेत्राऽपेक्षया लोकासंख्येयभागमात्राऽवाप्यते इति । अपर्याप्त-भेदवर्जेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यक्सत्केषु त्रिषु भेदेषु स्वस्थानस्थितानां भवनपतितया व्यन्तरतया चोत्पत्त्यनां मारणसमुद्घातगतानामसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामेव जघन्यस्थितिवन्धमावाल्लोकासंख्यभागमात्रोक्तेति ।

शेषमार्गणभेदेषु कासुचित्पर्याप्तमनुष्यादिमार्गणासु स्वस्थानस्थितानामेव कासुचित्पुनर-पर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियादिषु लोकासंख्येयभागमात्रे स्वस्थानक्षेत्रे स्थितानां मारणसमुद्घाते मनुष्य-गत्यमिमुखानामेव वा सप्तकर्मसत्कजघन्यस्थितिवन्धस्य सम्भवात् स्पर्शनापि तदनुसारेण लोकाऽसं-ख्येयभागमात्रोक्ता ।

ननु 'सत्तमिमहिनेरद्व' ते ऊ वा ऊ असंखनरतिरिए । मुत्तूण सेसजीवा उप्पज्जति नरमवस्मि ।' इत्यादिवचनात् तेजस्कायिकानां मनुष्यतयोत्पादामावेत् मनुष्यत्वाभिमुखताऽपि न सम्भवति, न च तावन्मात्रम्, किन्तु तथा सति तेषां स्वप्रायोग्यसर्वोत्कृष्टमुत्पत्तिस्थानं पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्वम्, अतस्तदमिमुखानां मारणसमुद्घातकाले जघन्यस्थितिवन्धसम्भवे तेजस्कायौधमार्गणादावधिकाऽपि

स्पर्शना स्याद् ? इति चेद्, न, तेजस्कायौवादिषु चतुर्भार्गवाणामु सप्तकर्मणां जवन्यस्थितेर्वन्धका वादरतेजस्कायिका एव, ते च स्वस्थानक्षेत्रमपेक्ष्य मनुष्यलोके एव वर्तन्ते, ततश्च मनुष्यलोका-
त्तिर्यग्लोक एव पञ्चेन्द्रियतिर्यक्तयोत्पत्सूनां तेषां भारणसमुद्घातापेक्षयाऽपि लोकासंख्येयमाग-
मात्रस्पर्शनैव लभ्यत इति ॥

तदेवमोद्यतः सप्तकर्मणां जवन्यस्थितिवन्धकविषया स्पर्शनोक्ता । तेषामेवाऽजवन्यस्थिति-
वन्धस्तु सामान्यतः सर्वेषां जीवानां सर्वावस्थाभावीतिकृत्वा तद्वन्धकानां स्पर्शनाऽपि तत्तन्मा-
र्गानामुत्कृष्टस्थितिवन्धकस्पर्शनावलम्ब्यते, अतो तथैवाभिहितसुरतिदेशेनैवह

संवासु अहस्साएऽणुकोसठिईव पायव्वा ॥३७३॥

(प्रे०) “संवासु” इत्यादि, निरगत्योवाधनाहारिपर्यन्तासु सोत्तरमेदासु प्रस्तुतग्रन्थेऽधि-
कृतासु सप्तत्यम्यधिकशतमार्गणासु प्रत्येकं सप्तानामजवन्यायाः स्थितेर्वन्धकानां स्पर्शना “णुकोस-
ठिईव पायव्वा” ति तासामेव सप्तानां प्राक्

‘संव्यगिरयसुर-विज्या-ऽऽहारदुग-अवेज-णाणचउगेसु । जठ-समवज-छेएसु परिहारम्मि सुहुमो-हिंसु’ ॥३५७॥

सुह्लेस-सम्म-वेअग-खठ-उवसम-मीस-सासणेसुं य । सत्तपह होवज अगुरुठिईए गुरुठिईव ॥३५८॥

देसम्मि पचमागाऽणुकोमाए ठिईअ सत्तपह । छिहिओ हवेज्ज संवो सेसासु फासिओ लोगो ॥३५९॥

इतिगाथात्रयेणाभिहिताऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां स्पर्शनावज्जातव्या ।

तद्यथा—निरयगत्योवे, सप्तमभूमिनिरयभेदे, आनत-प्राणता-ऽऽरणा-ऽच्युतकल्पेषु शुक्लेश्या-
यामित्येतासु सप्तमार्गणासु त्रसनाडिसत्काः षट् चतुर्दशभागाः । प्रथमपृथिवीनिरयभेदे, नवसु
ग्रैवेयकभेदेषु, पञ्चस्वनुत्तरविमानभेदेषु, वैक्रियमिश्रकाययोगा-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगेषु
तथाऽपगतवेद-मनःपर्यवजान-संयमौव-सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-द्वक्षमसम्प्रायसंयम-
मार्गणासु चेत्येतासु पञ्चविंशतिमार्गणासु प्रत्येकं लोकाऽसंख्येयमागमात्रा स्पर्शना । तृतीय-
पृथिवीनिरयभेदे तु त्रसनाड्या एकश्चतुर्दशभागाः, तृतीयपृथिवीनिरयभेदे द्वौ चतुर्दशभागौ, चतुर्थ-
पृथिवीनिरयभेदे त्रयश्चतुर्दशभागाः, पञ्चमपृथिवीनिरयभेदे तु श्वत्वारश्चतुर्दशभागाः, षष्ठपृथिवीनिरक-
भेदे पुनः पञ्च चतुर्दशभागा उत्कृष्टा स्पर्शना प्राप्यते । देवगत्योवभेदे, ईशानान्तेषु भवनपत्यादिषु
पञ्चभेदेषु, तेजोलेख्यायां च प्रत्येकं तादृशा नव भागाः । सनत्कुमारादिसहस्रारान्तेषु षट्षु देवगति-
भेदेषु तथा मति-श्रुता-ऽवविज्ञाना-ऽवधिदर्शन-पञ्चलेश्या-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकसम्य-
क्त्व-मिश्रदृष्टिरूपेषु दशमार्गणभेदेषु प्रत्येकं त्रसनाडीसत्का अष्टौ चतुर्दशभागाः स्पर्शना भवति ।
वैक्रियकाययोगे तु तादृशास्त्रयोदशभागाः स्पर्शना, देशसंयममार्गणायां पञ्च भागाः, सासादनमार्ग-
णायां पुनस्तादृशा द्वादश भागाः । सर्वेषु निर्यग्गतिभेदेषु, सर्वेषु मनुष्यगतिभेदेषु, सर्वेष्वेकेन्द्रिय-
भेदेषु, तथैव सर्वेषु विकलेन्द्रियभेदेषु, सर्वेषु पञ्चेन्द्रियभेदेषु, तथैव सर्वेषु पृथिव्यप्तेजोवायुवन-
स्पतिकायसत्केषु भेदेषु, त्रसकायसत्केषु सर्वभेदेषु, एवमेव पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-काय-

योगसामान्यौ-दारिककाययोगौ-दारिकमिश्रकाययोग-कर्मणकाययोग-स्त्रीवेद-पुंवेद-नपुंसकवेद-
क्रोधादिचतुःकपाय-मत्यज्ञानादिव्यज्ञाना-ऽसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽचक्षुर्दर्शन-कृष्ण-नील-कापोतलेश्या-भव्या-
ऽभव्य-मिथ्यात्व-संशय-ऽसंशय-ऽऽहार्य-ऽनाहारिमार्गणास्वित्येतासु सप्तस्यधिकशतमार्गणासु तु सर्व-
लोकस्पर्शनेति । अत्र प्रत्येकं मार्गणासु प्रस्तुतस्पर्शनोपपत्तिरप्यनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां स्पर्शनावत्
तत्तन्निरयगत्योवादिमार्गणानां नानाजीवाश्रितायाः स्पर्शनायास्तथात्वात्तथा द्रष्टव्या, सप्ताना-
मनुत्कृष्टस्थितिबन्धवत् सप्तानामजवन्यस्थितिबन्धस्यापि प्रायशः सर्वावस्थायां सर्वजीवानां च
सम्भवादिति ।

तदेवं मार्गणारथानेष्वपि दर्शिता सप्तकर्मणां जवन्याजवन्यस्थितिबन्धकानां स्पर्शनाः केवलमायु-
कर्मणः साऽवशिष्टाऽतस्तामेव दिदर्शयिपुरादौ जवन्यस्थितिबन्धकविषयमाह

तिरिये एगिंदिय-पणकाय-णिगोएसु सव्वसुहमेसु ।

कायु-रलदुग-णपुम-चउकसाय-दुअणाण-अयतेसु ॥३७४॥

अणयण-असुहतिलेसा-भवि-यियरा-ऽऽहार-मिच्छ-अमणेसु

आउस्स जहण्णाए ठिईअ छुहिअं जगं सव्वं ॥३७५॥

(प्रे०) “तिरिये एगिंदिये” त्यादि, तिर्यग्गत्योधाद्यसंज्ञिपर्यन्तासु सार्धगाथया सङ्गृही-
तासु पट्चत्वारिंशन्मार्गणास्त्रायुधो जवन्याः स्थितेर्वन्धकैः सर्वं जगत् स्पृष्टमिति गाथाद्वय-
पिण्डार्थः । अक्षरगमनिकास्तु प्राग्बत्सुगमा, केवलं “दुअणाण” चि मत्यज्ञान-श्रुताज्ञानमा-
र्गणयोः “भविचियर” चि भव्यमार्गणा तथा भव्येतरा-ऽभव्यमार्गणा तयोरित्यर्थः । सर्वलोक-
स्पर्शनाया भावना त्वेतासु प्रत्येकं विद्यमानानां सूक्ष्मैकेन्द्रियाणामप्यायुधोः जवन्यस्थितिबन्ध-
सम्भवात् तेषां सूक्ष्मैकेन्द्रियाणां स्वस्थानतः सर्वलोकव्यापित्वाच्चेति ॥३७४-३७५॥

अन्यमार्गणासु प्रस्तुतस्पर्शनामाह

छिविआऽट्ट देव-अट्टमअंतसुर-विउव-तिणाण-ओहीसु ।

तेउ-पउम-सम्म-खइअ-वेअग-सासायणेसु च ॥३७६॥

(प्रे) “छिविआट्ट देवे” त्यादि, देवगत्योधा-ऽट्टमसहस्रारकल्पान्तैकादशसुरगतिभेद-वैक्रिय-
काययोग-मति-श्रुता-ऽवविज्ञाना-ऽवविदर्शनमार्गणासु, तेजोलेश्या-पञ्चलेश्या-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-वेदक-
सासादनेषु चेत्येतासु द्वात्रिंशन्मार्गणासु “छिविआट्ट” चि त्रसनाड्यन्तर्गता अष्टौ रज्जवः
स्पृष्टा इत्यर्थः । आयुधो जवन्यस्थितेर्वन्धकैरिति प्रक्रमाद्भ्रम्यते । मारणसमुद्घाते आयुधोऽ-
बन्धादेपाऽष्टरज्जुस्पर्शना भवनपत्यादिदेवानां गमनागमनक्षेत्रापेक्षया यथायथं भावनीयेति ॥३७६॥

अन्यमार्गणासु प्रस्तुतस्पर्शनामाह

होज्ज छिविआ छ भागा आणतपहुडिचउदेव-सुइलासुं ।
देसूणजगं सव्वेसु वायरेगिदिवाऊसुं ॥३७७॥

(प्रे०) “होज्ज छिविआ” इत्यादि, आनतकल्पप्रभृतिष्वच्युतकल्पान्तेषु चतुर्षु देवगति-
मार्गणभेदेषु शुक्ललेख्यामार्गणभेदे चाऽऽयुषो जवन्यस्थितेर्वन्वकैस्त्रसनाडीसत्काः ‘पड् भागाः’-
पड् रज्जवः स्पृष्टा भवन्तीत्यर्थः । इयं हि स्पर्शना तेषां देवानां गमनागमनक्षेत्राधान्याद्विज्ञेयेति ।
“देसूणजगमि” ति तत्र “सव्वेसु” ति ओघ-पर्याप्ताऽपर्याप्तभेदेभिन्नेषु सर्वेषु वादरैकेन्द्रिय-
भेदेषु सर्वेषु वादरवायुकायभेदेषु चेत्येतेषु पट्षु मार्गणभेदेषु प्रस्तुतवन्वकैर्देशोनं जगत् स्पृष्टमि-
त्यर्थः । अमावपि स्पर्शना तत्तन्मार्गणागतानां पर्याप्तवादरवायुकायानामपर्याप्तवादरवायुकायानां वा
स्वस्थानक्षेत्राधान्यादव गतव्या । इति ॥३७७॥ शेष मार्गणामु प्रस्तुतस्पर्शनामाह

सेसासु जहण्णाए जगरस होज्ज छिहिओ असंखंसो ।

(प्रे०) “सेसासु” ति अनन्तरमेव गाथाचतुष्के “तिरिये एगिदिये पणकाये”त्यादिनाभि-
हिता अशीतिमार्गणाः संत्यज्य शेषासु नरकगन्तोधादित्र्यशीतिमार्गणासु प्रत्येकं “जहण्णाए” ति
आयुषो जवन्यायाः स्थितेः, वन्वकैरिति शेषः । तैः किमित्याह—“जगरस” इत्यादि, ‘जगतः’-
लोकस्या‘ऽसंख्यांशः’-असंख्याततमैकभागः स्पृष्टो भवति । ताश्च शेषमार्गणा इमाः—अष्टौ नरक-
भेदाः, चत्वारस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदाः, चत्वारो मनुष्यगतिमार्गणभेदा, नव ग्रैवेयकदेवभेदाः, पञ्चा-
नुत्तरविमानभेदाः, नव विकलेन्द्रियभेदाः, त्रयः पञ्चेन्द्रियभेदाः, ओघ-पर्याप्ताऽपर्याप्तभेदभिन्नास्त्र-
यो वादरपृथिवीकायभेदास्तथैव त्रयो वादराकायभेदास्त्रयस्तेजस्कायभेदास्त्रयः प्रत्येकवनस्पतिकाय-
भेदास्त्रयो वादरसाधारणवनस्पतिकायभेदास्त्रयस्त्रसकायभेदास्तथा पञ्च मनोयोगभेदाः पञ्च वचोयोग-
भेदाः, आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगभेदाः, स्त्रीवेद-पुंवेद-मनःपर्यवज्ञान-विमङ्गज्ञान-संयमौध-
सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-देशसंयम-चक्षुर्दर्शन-संज्ञिमार्गणाञ्चेति ।

उपपत्तिरत्येवम-आयुर्वन्वस्य मरणसमुद्घातात्प्रागेव मार्गादायुर्वन्वकानां स्पर्शना स्वस्थान-
क्षेत्रापेक्षया गमनागमनकृतस्पर्शनापेक्षया वा प्राप्यते, न तु मारणसमुद्घातापेक्षयेति प्राग्दर्शित-
मेव । अत्र शेषमार्गणास्वन्यतमस्यामपि मार्गणायां स्वस्थानक्षेत्रादधिका नास्ति काचिद् गमनागमन-
कृता विगिष्टस्पर्शना, अच्युतान्तानां देवानामेव गमनागमनकृतविशिष्टस्पर्शनाया अभिहितत्वात् ।
ते च प्रकृतशेषनिरयगत्योवाद्यन्यतमस्यामपि मार्गणायां वन्वप्रायोग्यजवन्यस्थितिकायुषः स्वामि-
नो न सन्ति । तदभावे त्ववगिष्टा स्वस्थानक्षेत्राक्षिप्ता स्पर्शना, सा त्वेतासु प्रत्येकं लोकासंख्येय-
भागमात्रा, अत आयुषो जवन्यस्थितिवन्वकानां स्पर्शनाऽपि तथैवोक्तेति ॥

तदेवमायुषो जवन्यस्थितिवन्वविषयाऽपि स्पर्शना सर्वासु मार्गणास्वभिहिता । साम्प्रतमव-
शिष्टामायुषोऽजवन्यस्थितिवन्वविषयां तां व्याजिहीर्षुर्गाथार्थेनातिदिशति

आयुर्वर्जसप्तभूतप्रकृतीनामुत्कृष्टस्यितेर्वन्धकानां स्पर्शनाप्रशकयन्त्रम्

स्पर्शनाः-	श्रोघवत् १३ रज्जवः	सर्वलोफ	रज्जु० १२	रज्जु० ११	रज्जु० ९	रज्जु० ८	रज्जु० ६	रज्जु० ५	रज्जु० ४	रज्जु० ३	रज्जु० २	रज्जु० १	लोका- सख्य भाग
गति०		अपर्याप्त- पञ्चेन्द्रि- यतिर्यगु- मनुष्यो, २			देवौघ० ईषानान्त- देवभेदाश्च ६	सनत्कुमा- रदिसहस्रा- रान्तदेव० ६	▲ ६	पष्ठ- नरक० तिरश्ची २	पञ्चम- नरक० १	चतुर्य- नरक० १	तृतीय- नरक० १	द्वितीय- नरक० १	+
इन्द्रिय०	पञ्चेन्द्रियोघ- तत्पर्याप्ति० २	शेष० १७											
काय०	त्रयोधन्तत्पर्याप्ति- भेदो २	शेष० ४०											
योग०	सर्वमनोवचो० काययोगौत्र० वैक्रिय० १२		कार्मण १ स्त्री० १				प्रीदा- रि० १ नपु० १						शेष० ४ अवेद० १
वेद०	पुरुष० १												
कथा०	मन्त्र० ४												
ज्ञान०	अज्ञानत्रिक० ३					मत्यादि ३							मन प १ शेष० ६
सयम०	असयम० १												
वर्जित०	वस्तु० अचक्षु० २					अववि १							
लेश्या०	कृष्णा० Δ १		नील Δ १	कापोत० तेजो Δ ०		पद्म १	शुक्ल १						
भज्य०	सर्व० २												
सन्ध०	मिथ्यात्व० १		मास्वा १			शेष० ५							
सज्जी०	सज्जी० १												अस० १
आहो०	आहारक० १		अ० १										
सर्वमार्गणा-	३३	५६	४	१	८	१६	१२	२	१	१	१	१	३१
गाथाङ्का -	३५६	३५२	३५१	३५६	३५१ ३५६	३५३	३४६ ३५०	३५०	३५०	३५०	३५०	३५०	३५६

★ निरयोघ-सप्तमनिरय-तिरयगोघ-पञ्चेन्द्रियतिर्यगोघ-तत्पर्याप्ति-ऽऽनतादिदेवभेदचतुष्टयरूपा नव भेदा ।

+ प्रथमनिरय-प्रवेयकनवका-ऽनुत्तरपञ्चक-मनुष्योघ-तत्पर्याप्ति-मानुषीभेदादष्टादश भेदा ।

Δ मतान्तरे कृष्णादित्रिलेश्यासु यथाक्रमं षट्, चतल, द्वे रज्जु० । (गाथा-३५६)

संवासु अहस्साए फुसणा होज्ज अगुरुठिईव ॥३७८॥

(प्रे०) “संवासु”ति त्रिपट्यविकशतसंख्याकासु सर्वास्वपि मार्गणासु प्रकृतस्थाऽऽयुषो “अहस्साए”ति ‘अहस्वायाः’-अजघन्यायाः स्थितेर्वन्धकस्पर्शना “अगुरुठिईव”ति तत्तन्मार्गणा-यामायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां तिरिये एगगिंदिय-पणकाय-णिगोअेसु संवसुहुमेसु । कायुरलदुग-णपु-मचउकसाय-हुअण्णाण-अयतेसु ॥३६३॥ इत्यादिना ग्रागमिहिता या स्पर्शना तद्वद् भवेदिति । एषा हि समुद्धातमनपेक्ष्य स्वस्थानक्षेत्र-गमनागमनक्षेत्रमात्रापेक्षया लभ्यमानया तत्तन्मार्गणासत्कोत्कृष्टस्पर्श-नया तुल्या भवति, आयुषोऽजवन्यस्थितेर्वन्धस्याप्यनुत्कृष्टस्थितिवन्धवत्सर्वजीवानां भावादिति ॥३७८॥

तदेवं प्ररूपिताऽऽयुषोऽजवन्यस्थितेर्वन्धकानामपि स्पर्शना । तस्यां च प्ररूपितायां गत-मेकादशं स्पर्शनाद्वारम् ।

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे
द्वितीयाधिकारे एकादशं नानाजीवा-
ऽऽश्रयस्पर्शनाद्वारं समाप्तम् ॥

॥ अथ द्वादशं कालद्वारम् ॥

साम्प्रतं क्रमप्राप्ते नानाजीवाश्रये कालद्वारे मूलकर्मणामुत्कृष्टादिस्थितेर्वन्धकानां जवन्यो-
कृष्टमेदमिन्नं कालं प्रतिपिपादयिपुरादौ तावदष्टानां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकानां
तमोवतः प्रतिपादयति

सत्तण्ह वंधगाणं समयो हरसो ठिईअ जेडाए ।

पल्लाऽसंखियभागो परमो अगुरुअ संवद्धा ॥३७९॥

(प्रे०) “सत्तण्ह वंधगाणं” मित्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां प्रत्येकं वन्धकानां
समयो ‘हस्वः’-जवन्यः, काल इति गम्यते । सप्तानां कस्याः स्थितेर्वन्धकानामित्याह—“ठिईअ
जेडाए” ति सप्तानां ‘ज्येष्ठायाः’-उत्कृष्टायाः स्थितेरित्यर्थः । “पल्लाऽसंखियभागो परमो”
ति तस्या एवानन्तरोक्तायाः सप्तानां ज्येष्ठस्थितेर्वन्धकानां ‘परमः’-उत्कृष्टः कालः “पल्लाऽसंखिय-
भागो” ति पदैकदेशेनापि पदसमुदायस्य गम्यमानत्वात् पल्योपमासंख्येयभाग इत्यर्थः । तत्र

આધુપ ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્યસ્થિત્યોર્વન્ધકાનાં સ્પર્શનાપ્રદર્શકયન્ત્રકમ્

શ્રોધત. ઉત્કૃષ્ટસ્થિતેર્વન્ધકાના લોકાઽસહ્યમાગ । જઘન્યસ્થિતેર્વન્ધકાનાં સર્વલોક ।

શ્રાદેશતઃ—

ઉત્કૃષ્ટરિયતેર્વન્ધકાનામ્

જઘન્યસ્થિતેર્વન્ધકાનામ્

સ્પર્શના - અર્થો રહેજય	પદ્મજય	દેગોતલોક	સર્વલોક	ઝોકસ્યાઽસ- હ્યમાગ	લોકાઽસ- હ્યમાગ	અનુત્કૃષ્ટસ્થિતિ- વન્ધકસ્પર્શનાવત
ગતિઃ	દેવોયઽ ભવન- પત્વાદિનદના- રા નામ્ ૧૦	આનત-પ્રાણતા- ઽ. આ-ઽ. આ- દેવભેદા ૪		ઉત્કપોઽશ- ર્ણા નિરર્થો- ઘાદિભેદા ૩૧		સર્વં ૪૭
હનિનઃ			સગન્ધમંકે- ન્દ્રિયં ૩	સૂક્ષ્મકેન્દ્રિય- ભેદત્રયવર્જી શેષા ૧૬	૫-વેન્દ્રિયોઽ- તત્પર્યાપ્તિ ૨	શેષં ૧૭
નાયઃ		અપર્યાપ્તિવાદ- નાયકાયં ૧	મગ્નૂત્કમયૈ- આદિભેદં ૧૫	શેષં ૨૬	ત્રયોધ-તત્પર- ્યાપ્તિ ૨	શેષં ૪૦
ચોગઃ	લૈકિયઃ, ૧			શેષં ૧૪	સર્વમનોવચો- ૧૦	શેષં ૬
વેદઃ				સર્વં ૩	સ્ત્રીઽપુ- ૨	નપુ ૦ ૧
કપાયઃ				સર્વં ૪		સર્વં ૪
જ્ઞાનઃ				સર્વં ૭	વિભક્ત- ૧	શેષં ૬
સંયમ				સર્વં ૬		સર્વં ૬
વર્ગજઞઃ				સર્વં ૩	ચક્ષુઃ ૧	અચક્ષુઃઅવધિ- ૨
લેઽચાઃ				સર્વં ૬		સર્વં ૬
ભોગ્યઃ				સર્વં ૨		સર્વં ૨
સમ્યઃ				સર્વં ૫		સર્વં ૫
સહીઃ				સર્વં ૨	સહીઃ ૧	અસહીઃ ૧
આહારીઃ				આહારીઃ ૧		આહારીઃ ૧
સર્વમાર્ગણા - ૧૬	૪	૧	૧૮	૧૨૭	૧૬	૧૪૪
ગાયાત્રી - ૩૬૦	૩૬૧	૩૬૧	૩૬૨	૩૬૨	૩૭૮	૩૭૪ ૩૭૮

सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां समयमात्रो जघन्यकालस्तु प्रागुक्तैकजीवाश्रयोत्कृष्टस्थितिवन्धकालव-
देवावगन्तव्यः । अथस्माच्च-ओघत आदेशतो मार्गणास्थानेषु वा यत्र तत्तदुत्कृष्टादिस्थितिवन्धाद्वा
जीवा असंख्यलोकप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोकाः सन्ति तत्र मार्गणादावुत्कृष्टाया जघन्यायाश्च स्थिते-
र्वन्धकानां जघन्यकालः क्रमेणोत्कृष्टजघन्यस्थितयोरेकजीवाश्रयवन्धकालतुल्यः प्राप्यते, न पुन-
रधिकः । कुतः ? एकजीवाश्रयस्य तत्तत्स्थितिवन्धजघन्यकालस्यपि तत्तदुत्कृष्टाया जघन्याया वा स्थिते-
र्वन्धक्रीभृतनानाजीवाश्रयजघन्यकालतया प्राप्तेः सम्भवात् ।

ननु एकजीवाश्रयस्य, अर्थादिकेन जीवेन समयमात्रं निर्वर्तितस्योत्कृष्टादितत्तत्स्थितिवन्धस्य
जघन्यकालो यदि नानाजीवाश्रितोत्कृष्टादितत्तत्स्थितिवन्धजघन्यवन्धकालतया प्राप्येत, तदा को
नाम विशेषो येन पूर्वोक्त एकजीवाश्रयः कालः, प्रस्तुतस्तु नानाजीवाश्रयकालः ? इति चेद्,
अस्ति विशेषः, यतो नानाजीवाश्रयः काल एकजीवाश्रयकालात् स्तोको नैव भवति । न च मा
भवतु स्तोकाः, तुल्यप्राप्तावपि कथं नामैकजीवाश्रय-नानाजीवाश्रयवन्धकालयोः पार्यङ्ग्यमिति
वाच्यम् । यतो जघन्यपदे तुल्योऽप्यसौ नानाजीवाश्रयः काल उत्कृष्टपदे एकजीवाश्रयकालापे-
क्षया दीधातिदीर्घः प्राप्यते । इत्थं चोत्कृष्टपदे एकजीवमाश्रित्य प्राप्यमाणकालापेक्षया नानाजी-
वाश्रितकालस्याऽधिकप्रमाणप्राप्तेर्विद्यते एकजीवाश्रय-नानाजीवाश्रयकालयोर्विशेषः ।

न च नानाजीवाश्रयो जघन्यकालो युगपदनेकवन्धकसम्बन्धी गृह्यताम्, न त्वेकजीवमन्वन्धी,
तेनोत्कृष्टपदवज्जघन्यपदेऽप्यसावेकजीवाश्रयकालापेक्षयाऽधिकः सम्पद्येत, तत्तत्तदोत्कृष्टपद इव जघन्य-
पदेऽप्यधिककालप्राप्तिरूपो विशेषोऽवाप्येतेति वाच्यम् । जघन्यपदे युगपदनेकवन्धकसम्बन्धि जालग्रह-
णद्वारेणाधिककालप्राप्तिरूपविशेषाधानप्रयामस्याऽज्ञानमूलकतयाऽऽयासमात्रत्वात् । कथम् ? इति चेद्,
युगपदनानावन्धकसम्बन्धिकालस्यैव नानावन्धकाश्रयकालतया ग्रहणे प्रत्यूक्तैकजीवाश्रयकालापेक्षया-
ऽपि तस्य युगपदनानावन्धकसम्बन्धिकालस्य जघन्यपदे स्तोकाभासस्य प्राप्तेः । तथाहि-
निरयगन्योद्ये आयुर्वन्धकाः कदाचित् प्राप्नन्ते, कदाचित्तु न, प्राग् भङ्गविचयेऽष्टमज्ञानां कथि-
तत्त्वादुत्तरत्र नानाजीवाश्रयान्तरस्य वक्ष्यमाणत्वाच्च । अतो यदा नासन् केऽप्यायुर्वन्धकास्तादृश-
कालादूर्ध्वं केनाऽप्येकेन नारकजीवेनानुत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धः प्रारब्धः, न पुनरन्येन, स चानुत्कृष्ट-
स्थितिकायुर्वन्धस्तस्यान्तर्मुहूर्तं यावन्नियमतः प्रवर्तते, नवरमसावन्तर्मुहूर्तकालो भवनिर्दिष्टविवक्षया
नानावन्धकाश्रयकालतयाऽङ्गीकर्तुं न युज्यते, तस्य एकवन्धकसम्बन्धित्वात् । यदा चासौ नारक-
जीवस्तस्या आयुर्वन्धाद्वायाश्रमे समये वर्तते तदा केनाप्यन्येन नारकजीवेनानुत्कृष्टस्थितिकायु-
र्वन्धः प्रारब्धः, अतस्तदानीमनुत्कृष्टस्थितेर्नानावन्धकसङ्गात् स समयमात्रः कालो भवेदुक्त-
विवक्षया नानावन्धकाश्रयकालतयाऽङ्गीकर्तुं युज्यते, न तु तदुत्तरवर्तिसमया अपि, तदानी-
मुत्तरसमयेषु पूर्वप्रारब्धायुर्वन्धेन जीवेनायुर्वन्धस्य निष्ठापितत्वेन, अन्येन केनाऽप्यनुत्कृष्ट-

स्थितिकायुर्वन्धस्यानारब्धत्वेन चैकायुर्वन्धकसम्बन्धित्यात्, तस्य चैकवन्धकसम्बन्धिकालस्य तु भवदुक्तविवक्षयानानाजीवाश्रयकालतयाऽयुज्यमानत्वात् । इत्थं हि नानावन्धककाल इत्यत्र नानापद-
वाच्यं तथा युगपत्स्थितिवन्धनिर्वर्तकानामनेकानामेव ग्रहणविवक्षया निरयगत्योवादिमार्गणासु पूर्वो-
त्तरसमये एकैकस्य, मध्ये एकस्मिन् समये तु निष्ठापक-प्रारम्भकयोर्गुणप्राप्तेः सम्भवाद् व्यत्यासेनैक-
जीवाश्रितकालापेक्षया स्तोकः समयमात्रोऽपि नानाजीवाश्रयकालः प्राप्यते । अत्र स्थापना-

एकजीवाश्रयकालस्य जवन्यनोऽन्तर्मुहूर्तत्वेऽपि नानाजीवाश्रयस्य समयमात्रसम्भव इयं स्थापना ।

∴ { (१) (१) आयुर्वन्धकानां सर्वथाऽभावकालः, (२) अत्रैकेन जीवेनाऽनुत्कृष्टस्थिति-
वायुर्वन्ध प्रारब्धः, (३) तस्याऽऽयुर्वन्धस्य निष्ठासमयः, (४) तस्य निष्ठासमय
(७) { ∴ (२) ॥ऽन्येनाऽनुत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्ध प्रारब्धः, (५) तस्याऽऽयुर्वन्धनिष्ठासमयः, (६)
६) → ∴ (३) (४) अत्र वन्धकद्वयसद्भावादन्यमेक समयो नानावन्धकसम्बन्ध्यायुर्नुत्कृष्टस्थितिवन्धकाल-
८) { ∴ तया प्राप्तः, तस्मात्पूर्वोत्तराः (७-८) समया एकैकवन्धकसम्बन्धित एव इति ।

इत्थमेव मार्गान्तरेऽपि ज्ञेयम् । न च युगपद्नानाजीवसम्बन्धिकालविवक्षया सा भवतु जवन्य-
पदे एकजीवाश्रयजवन्यकालान्नानाजीवाश्रयकालोऽधिकः, स्तोकप्राप्तावपि उत्कृष्टपद इव
जवन्यपदेऽत्रैकजीवाश्रयकालापेक्षया नानाजीवाश्रयकाले विशेषस्तुल्यतेति वाच्यम् । निरयगत्योवा-
दिमार्गणासु 'अगुरुञ्च मुहुत्ततो आऽस्मेमेव सञ्चासु' (गाथा-१४२) इत्यनेन प्रागुक्तैकजीवाश्रयस्या-
ऽऽयुष्काऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य जवन्यकालवन्नानाजीवाश्रयस्याऽपि तस्याऽऽयुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्जवन्य-
कालस्य 'सेसासु भिन्नमुहुत्तं मुण्येयवो' (गाथा-३९८) इत्यनेनाऽन्तर्मुहूर्तमात्रस्यैव वक्ष्यमाणतया
तादृशविवक्षायाऽनविकृतत्वात् ।

इत्थञ्च नानाजीवाश्रयकालोऽत्र न युगपद्वर्ज्यमाननानाजीवसम्बन्धेव, किन्तु मार्गणा-
गतविवक्षितस्थितिवन्धकमर्जजीवराशिभेदस्य नैरन्तर्येण विवक्षितस्थितिवन्धं कुर्वन्तो जीवा यावन्तो
लभ्यन्ते, विवक्षितस्थितिवन्धकतावत्सर्वजीवसम्बन्धेव, स्याद्यदि विवक्षितस्थितेः निरन्तरसर्ववन्धक-
तया एको जीवः, अनेके वा । तत्र विवक्षितस्थितिवन्धस्तु कुत्रचिदेकजीवस्योत्कृष्टतोऽन्त-
र्मुहूर्तं यावद्वन्धप्रायोग्योऽप्यसंख्येयलोकाकाशप्रदेशश्रमितजीवानां वन्धप्रायोग्यतयाऽन्यान्यजीवैर्नैर-
न्तर्येण प्रवर्तमानः सन्नाकालमवाप्यते । कुत्रचिन्मार्गणादौ पुनरुत्कृष्टतोऽन्तर्मुहूर्तं यावद्वन्धप्रायोग्यो-
ऽप्यसंख्येयलोकाकाशप्रदेशराज्यपेक्षया स्तोकानामसंख्येयानां संख्येयानां वा जीवानां वन्धप्रायोग्य-
तया नैरन्तर्येण पल्योपमाऽसंख्येयमागादिप्रमाणकालं यावदुत्कृष्टतः प्रवर्तमानो लभ्यते, न तु सर्वदा,
अतस्तत्र मार्गणादौ तावानेव कालस्तस्य विवक्षितस्थितिवन्धस्य नानाजीवाश्रयोत्कृष्टकालः । जवन्य-
तोऽप्योषतो मार्गणास्थानेषु वा तत्र तत्र प्रविष्टसर्वजीवराशौ एकादिना जीवेन तस्य विवक्षितस्थिति-

वन्धस्यैकजीवाश्रयं समया-ऽन्तर्मुहूर्तादिवन्धवन्धकालं यावत् तस्मिन् विवक्षितस्थितिवन्धे कृते तदनु निरन्तरं तत्र प्रविष्टसर्वजीवेभ्यस्तदन्येन जीवेन तदन्यैर्वा जीवैस्तादृशः स्थितिवन्धो न क्रियते तदा तत्र मार्गणादौ स विवक्षितस्थितिवन्धो तत्रस्थसर्वजीवापेक्षया चिन्त्यमानोऽपि जवन्यत एव न जीवाश्रयतदीयजवन्यवन्धकालं यावदेव प्रवर्तमानो लभ्यते, अतस्तावानेकजीवाश्रयजवन्यवन्धकालेन तुल्य एकजीवकृतस्थितिवन्धसम्बन्धपि समयादिका एव विवक्षामेदान्नानाजीवाश्रयो जवन्यकालो बोद्धव्यः । अत एवात्र द्वारे नानाजीवाश्रयस्थितिवन्धकालमनुकृत्वा तत्तद्विवक्षितस्थितेर्वन्धकालप्ररूपणेऽपि न कश्चिदोषः, अधिकृतविवक्षया विवक्षितस्थितेर्नानाजीवाश्रयवन्धकालस्य तदीयनानावन्धकालस्य च सर्वथैव तुल्यत्वात् । इत्येवमेकजीवाश्रयकालप्ररूपणायामन्यान्यजीवान् विहाय विवक्षितैकजीवनिर्वर्तितविवक्षितस्थितिवन्धस्य निरन्तरकालस्याधिकृतत्वात्, नानाजीवाश्रयकालप्ररूपणायाम् तत्तन्मार्गणादौ वर्तमानैकादिर्वन्धकालैर्निरन्तर्येण निर्वर्तितस्य तस्य विवक्षितस्थितिवन्धस्य निरन्तरवन्धकालस्य विवक्षितत्वात् कुत्रचिज्जवन्यपदे विवक्षितस्थितिवन्धस्यैकजीवकृतत्वेऽपि तदानीं तत्र मार्गणादौ तदन्यस्य तादृशवन्धकृतयाऽविद्यमानत्वेन तस्यैवैकजीवस्य सर्ववन्धकृतया लाभात् तस्य नानाजीवाश्रयजवन्यादिकालरूपो विवक्षाकृत एकजीवाश्रयकालापेक्षया भेद एवेत्यलं पल्लवितेनेति ।

अथ प्रस्तुतम्—तत्र सप्तानामुत्कृष्टस्थितेः समयमात्रो जवन्यवन्धकालो यथोक्तनीत्या एकजीवाश्रयजवन्यवन्धकालवद्विभावनीयः । ननु सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामुत्कृष्टकालस्तर्हि कुतः पल्योपमासंख्येयभागमात्र उच्यते, न पुनः सर्वाद्वा ? इति चेद्, अप्यते-असावुत्कृष्टस्थितिवन्धः केनाप्येकजीवेन निरन्तरमुत्कृष्टतोऽन्तर्मुहूर्तकालादधिककालं न निर्वर्त्यते, अन्यच्च तद्वन्धार्हा जीवा असंख्येयाः सन्तोऽपि नाऽसंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशितुल्याः, किन्तु ततो हीनाः स्वल्पतरा एव । पर्याप्तमंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामेव सप्तकर्मसत्कौविकोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वात् । तथा च सति तस्याः सप्तानामुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकानामुत्कृष्टकालः पल्योपमासंख्येयभागमात्रः प्राप्यते । इदमुक्तं भवति—यस्या एकस्थितिवन्धस्थानरूपाया उत्कृष्टाया जवन्याया वा स्थितेरेकजीवाश्रयो वन्धकाल उत्कृष्टतोऽप्यन्तर्मुहूर्तं वन्धकपरिमाणं चासंख्येयं सद्यप्यसंख्यलोकाकाशप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोकां भवति, तस्या उत्कृष्टादिस्थितेर्वन्धका नैरन्तर्येणोत्कृष्टतः पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणकालं यावत्लभ्यन्ते, तदूर्ध्वं तु नियमतस्तद्वन्धकानां सर्वथाऽभावलक्षणमन्तरं भवति । यस्याः स्थितेर्वन्धकाः पुनरसंख्येयाः सन्तोऽप्यसंख्यलोकाकाशप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोकाः सन्ति तस्याः स्थितेरकजीवाश्रयवन्धकालो यद्युत्कृष्टतः संख्येयसमयमात्रस्तदा तद्वन्धका नैरन्तर्येणोत्कृष्टत आवलिकाया असंख्यभागमात्रकालं यावत्प्राप्यन्ते, न पुनः परतः, परतस्तु नियमेन तेपामन्तरस्य प्रवर्तनात् । मूलसप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्यैकजीवाश्रयोत्कृष्टकालस्यान्तर्मुहूर्तत्वात्तद्वन्धकपरिमाणस्योत्कृष्टतोऽसंख्येयत्वेऽप्यसंख्यलोकापेक्षया स्तोकात्वाच्च तद्वन्धकानामुत्कृष्टः कालः पल्योपमासंख्येयभागमात्रः प्राप्यते,

न पुनस्तदधिक इति तथैवोक्तः । इत्थमेव मार्गणास्यानेष्वपि वक्ष्यमाणपण्योपमासंख्यमागादिकाल उत्कृष्टपदगतवन्धकपरिमाणै-कजीवाश्रयोत्कृष्टस्थितिवन्धाकालानुसारेणाभ्युह्य इति ।

अथ यस्यानूत्कृष्टादिस्थितेर्वन्धका असंख्यलोकाकाशप्रदेशरागितुल्यास्तदधिका वा तस्या स्थितेरेकजीवाश्रयकालोऽन्तर्मुहूर्तमात्रो भवतु, समयो वा भवतु, तथाऽपि तद्वन्धकाः सर्वदैव लभ्यन्ते, न पुनस्तद्वन्धकानां कदाप्यन्तरं भवति । तथा च सप्तानामौधिकानुत्कृष्टस्थितेर्वन्ध-
कानामनन्तत्वात् तदीयैकजीवाश्रयवन्धकालस्य च दीर्घत्वात् तद्वन्धकास्तु सर्वदैव प्राप्यन्त इत्येतद् दर्शयन्नाह—“अगुरुऽसंख्यद्धा”ति सप्तानामगुरोः-अनुत्कृष्टाया स्थितेर्वन्धकानां ‘सर्वाद्धा’,-सर्व-
काल इत्यर्थः । गतार्थमिति ॥३७९॥

अथोक्तशेषमायुष उत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकानां कालमोघतो दर्शयन्नाह

आउस्स लहू समयो उकोसाए ठिईअ उकोसो ।

आवलिआऽसंखंमोऽणुकोसाए उ संखद्धा ॥३८०॥

(प्रे०) “आउस्स लहू समयो” इत्यादि, आयुष उत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकानां ‘लघुः’-
जयन्धकालः समयः, भवतीति शेषः । “उकोसो” ति तेषामेवायुष उत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धका-
नामुत्कृष्टः कालः “आवलिआऽसंखंमो” ति आवलिकाऽसंख्यमागः, आवलिकाया असंख्येय-
भागगतसमयप्रमाण इत्यर्थः । “णुकोसाए उ संखद्धा” ति प्राप्यत्, नवरमायुषः प्रकृतत्वात्-
स्यानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां कालः सर्वाद्धेति बोद्धव्यम् । अत्रैकसमयः सर्वाद्धा च सप्तकर्मणामुत्कृष्टा-
नुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकानामनन्तरदर्शितैकसमयसर्वाद्धावद्भावनीयः । आवलिकाया असंख्येयमागप्रमाण-
कालस्यायुष औविकोत्कृष्टस्थितेरेकजीवाश्रयस्योत्कृष्टवन्धकालस्य समयसत्त्वात्, तादृशवन्धकानां-
उत्कृष्टपरिमाणस्यासंख्यलोकप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोक्तत्वेऽप्यसंख्येयत्वाच्चोक्तव्याप्त्योहः ॥३८०॥

तदेवमभिहितोऽष्टानामपि मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थितिवन्धकानां काल ओघतः । अथ
तमेवादेगतो व्याजिहीर्षुरादौ तावदायुर्वर्जानां सप्तानां प्रकृतीनामाह

सत्तण्ह वंधगाणं उकोसाए ठिईअ संखद्धा ।

संवेसुं एगिंदियणिगोअभेएसु वणकाये ॥३८१॥

असमत्तवायरेसुं पत्तेअवण-पुहवाइचउसुं च ।

तह पुहवाइचउण्हं संवेसुं सुहुमभेएसुं ॥३८२॥

(प्रे०) “सत्तण्ह” त्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तान्यतमानां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टायाः स्थितेः
“संखद्धा” ति नानाजीवाश्रयः कालः सर्वाद्धा भवति । कासु मार्गणास्वित्याह—“संवेसुं”
मित्यादि, सर्वेष्वेकेन्द्रियभेदेषु, सर्वेषु निगोदभेदेषु, वनस्पतिकायैवे, तथाऽपर्याप्तवादरेषु प्रत्येक-

वनस्पतिपृथिव्यप्तेजोवायुकायिकभेदेषु च । अत्र प्रत्येकवनस्पतिकार्ये वादरेति विशेषणं स्वपदशेक-
परमेव बोद्धव्यम्, 'पत्तेयवण' इत्यस्य पूर्वनिपातोऽपि छन्दानुलोम्यादेवेति । "तह पुहवाइ-
चउपहं" ति तथा पृथिव्यादीनां वायुकायान्तानां चतुर्णां "संवेसुं सुहुमभेसु"ति सूक्ष्माव-
न्तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्तिभेदनिष्पन्नेषु 'सर्वेषु'-द्वादशष्वपि भेदेष्वित्यर्थः । एतासु द्वात्रिंशत्स्वपि मार्गणामु
प्रत्येकमौघिकानुत्कृष्टस्थितिवन्धकवत् मत्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामसंख्यलोकेप्रदेशगतिनु-
त्पात्तदधिकत्वाद्वा प्रकृतकालः सर्वाद्वाऽभिहित इति ॥३८१-३८२॥

अथ शेषमार्गणामु प्रकृतकालमाह

चउणाण-संयमेसुं समइअच्छेअ-परिहार-देसेसुं ।

सम्मो-हि-वेअगु-वसम-मीसेसु लहू मुहुत्तंतो ॥३८३॥

णेयो भिन्नमुहुत्तं अहवा समयो तिमिरसजोगेसुं ।

सेमामु भवे ममयो

(प्रे०) "चउणाणसंयमेसुं"मित्यादि, मत्यादिचतुर्जानामार्गणा-संयमौघमार्गणामु सामा-
यिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-देशसंयममार्गणाम्बन्धविदर्शने, सम्यक्त्वौघ-वेदकमभ्यस्तौघ-
पशमिकसम्यक्त्व-सम्यग्मिथ्यात्वमार्गणास्वित्येतासु चतुर्दशमार्गणामु प्रत्येकं "लहू मुहुत्तंतो"
ति आयुर्वर्जसत्तान्यतमकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितेर्नानावन्धकाश्रयो 'लघुः'-जवन्यः कालो 'मुहुर्तान्तः'-
अन्तर्मुहूर्तं ज्ञेय इत्यर्थः । कस्मादन्तर्मुहूर्तमेव ? चतुर्दशमार्गणामु प्रत्येकं मिथ्यात्वाद्यभिमुखानामेव
प्रकृतस्थितिवन्धस्वामित्वात् तद्वन्धकानामसंख्यलोकापेक्षया स्तोकत्वाच्चेति । अयं हि सप्ताना-
मौघिकोत्कृष्टस्थितेर्वन्धककालवदेकजीवाश्रयप्रागुक्तकालानुसारी ज्ञेयः । मिश्रयोगत्रये स्वामित्व-
विषयकमतद्वयेन प्रस्तुतनानाजीवाश्रयकालं यथासम्भवमाह-"भिन्नमुहुत्तं अहवा" इत्यादि, गता-
र्थम्, भावना त्वेकजीवाश्रयवन्धकालवदेव द्रष्टव्या । अथ शेषमार्गणास्वाह-सेसामु भवे समयो
ति उक्तशेषा निरयगत्योवाद्येकविंशत्युत्तरशतमार्गणामु प्रत्येकं मत्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां
जवन्यः काल एकममयो भवेत् ।

शेषमार्गणा नामत इमाः-मर्वे निरयगतिभेदाः, सर्वे तिर्यगतिभेदाः, सर्वे मनुष्यगति-
भेदाः, सर्वे देवगतिभेदाः, मर्वे विकलेन्द्रियभेदाः, सर्वे पञ्चेन्द्रियभेदाः, पृथिवीकाया-ऽष्काय-तेजस्काय-
वायुकायमत्काश्चत्वार ओधमार्गणामेदाश्चत्वारश्च वादरौघमेदास्तथा चत्वारः पर्याप्तिवादरपृथिव्यादि-
भेदाः, प्रत्येकवनस्पतिकार्यौघ-पर्याप्तिभेदौ, सर्वे व्रसकायभेदाः, सर्वे मनोवचोयोगभेदाः, काययोग-
सामान्या-न्दारिक-वैक्रिया-ऽऽहारक-कार्मणकाययोगाः, स्त्री-पुं-नपुंसकवेदा-ऽपगतवेद-क्रोधादिचतुः-
कपाय-मत्तज्ञानादि-व्यज्ञान-सूक्ष्मसम्परायसंयमा-ऽसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽचक्षुर्दर्शन-कृष्णादिपल्लेश्या-भव्या-
ऽमव्य-क्षायिकसम्यक्त्व-सासादन-मिथ्यात्व-संश्य-ऽसंशया-ऽऽहार्य-ऽनाहारिमार्गणामेदाश्चेति । एतासु

प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धकपरिमाणस्याऽसंख्यलोकप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोकत्वात् तथैकजीवाश्रयस्य प्रकृतोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकालस्य जवन्यतः समयमात्रत्वादौविकोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां जवन्यकालवत् प्रकृतजवन्यवन्धकालसमयमात्रोऽभिहित इति ॥३८३॥

अथ सप्तानामुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकानामुत्कृष्टकालं मार्गणास्थानेषु दिदर्शयिषुराह

अह उक्कोसो मुहुत्ततो ॥३८४॥

तिमणुस-संवत्थेसुं आहारदुगे अवेअ-सुहुमेसुं ।

मणणाण-संयमेसुं समइअ-छेअ-परिहारेसुं ॥३८५॥

(प्रे०) “अह उक्कोसो” इत्यादि, ‘अथ’-सप्तानामुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकानां ह्रस्वकालनिरूपणान्तरम् “उक्कोसो” ति तेषामेवोत्कृष्टः कालो निरूप्यते, स च “मुहुत्ततो” ति भिन्नमुहूर्तं ज्ञातव्यः । कासु मार्गणास्वित्याह—“तिमणुसे” त्यादि, अपर्याप्तिभेदवर्जस्वोध-पर्याप्ति-मानुषीभेदमि-नासु तिसृषु मनुष्यमार्गणासु, सर्वार्थसिद्धारण्यदेवगतिभेदे, आहरका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगयोर्द्विके, अपगतवेदसूक्ष्ममम्परायसंयममार्गणयोस्तथा मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापन-परि-हारविशुद्धिकसंयममार्गणास्वित्येतासु त्रयोदशमार्गणास्वित्यर्थः । कुत एतासु प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तमेव ? इति चेत्, जीवानां संख्येयत्वादेकजीवाश्रयोत्कृष्टवन्धकालस्यान्तर्मुहूर्तत्वाच्च । इद-मु बोद्धव्यम्—सप्तानामेकजीवापेक्षान्तर्मुहूर्तोत्कृष्टवन्धकालान्नानाजीवाश्रयः प्रकृतोऽन्तर्मुहूर्तकालः संख्येयगुणा-धिको भवति, संख्येयानां वन्धकानामविरततया लाभसम्भवादिति ॥३८४-३८५॥

अथ शेषमार्गणास्वेकयाऽऽर्यया प्रकृतोत्कृष्टकालमाह

कम्मा-ऽऽणाहारेसुं आवलिआए भवे असंखंसो ।

सेसासु असंखयमो भागो पलिओवमरस भवे ॥३८६॥

(प्रे०) “कम्माणाहारेसुं” मित्यादि, कर्मणकाययोगा-ऽनाहारकमार्गणयोः “आवलि-आए भवे असंखंसो” ति सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामुत्कृष्टः काल आवलिकाया असंख्येय-भागः, असंख्येयभागगतसमयप्रमाणो भवेदित्यर्थः । कुतः ? इति चेद्, उच्यते, एतयोः प्रत्येकं प्रकृत-स्थितेरेकजीवाश्रयो वन्धकाल उत्कृष्टतोऽपि द्विसमयमात्रोऽभिहितः, वन्धकपरिमाणं चासंख्येयं सदप्यसंख्यलोकप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोकमभिहितम्, इत्थञ्च मार्गणाद्वयेऽपि प्रकृतकाल उत्कृष्टपदे आवलिकाऽसंख्येयभागमात्रः प्राप्यते, नत्वविकः । अथ-यासु मार्गणासु सप्तानामुत्कृष्टस्थितेरेकजीवा-श्रयवन्धकाल उत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्तप्रमाणः, तद्वन्धका चौधिकोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकवदसंख्येयाः सन्तो-ऽप्यसंख्यलोकप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोकास्तासु तासामुत्कृष्टस्थितेर्नानावन्धकाश्रयं कालं तथैव पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणं दर्शयन्नाह—“सेसासु” इत्यादिना, गतार्थम् ।

शेषमार्गणा नास्तस्त्वितिमाः—सर्वे निरयगतिभेदाः, सर्वे तिर्यग्गतिभेदाः, अपर्याप्तमनुष्य-
भेदः, सर्वार्थसिद्धविमानभेदवर्जाः शेषा एकोनविंशदेवगतिभेदाः, सर्वे विकलेन्द्रियभेदाः सर्वे
पञ्चेन्द्रियभेदाः, पृथिव्यप्तेजोवायुकायसत्काश्चत्वार ओषभेदाश्चत्वारो वादरावभेदाश्चत्वारश्च पर्याप्त-
वाद्भेदाः, प्रत्येकवनस्पतिकार्यौष-पर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकार्यभेदाः, सर्वे त्रयकायभेदाः, पञ्च मनो-
योगभेदाः, पञ्च वचोयोगभेदाः, काययोगसामान्यादारिककाययोगादारिकमिश्रकाययोगावैक्रिय-
काययोगवैक्रियमिश्रकाययोग-श्री-पुं-नपुंसकवेद-क्रोधादिचतुःकपाय-मतिज्ञान-श्रुतज्ञाना-स्वधिज्ञान-
मत्यज्ञान-श्रुताज्ञान-विभङ्गज्ञान-देशमयमा-मयम-चक्षु-रचक्षु-र-अधिदर्शन-कृष्णादिपल्लेश्या-मन्या-
ऽमन्य-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-वेदकौ-पशमिकमम्यक्त्व-सामादन-मिश्र-मिथ्यात्व-संज्ञ-मंज्ञा-ऽऽ-
हारिमार्गणभेदाश्चेति । इदन्तु बोद्धव्यम्—एतासु प्रत्येकं पल्योपमासंख्येयभागमात्रोऽपि प्रकृत-
कालो बन्धकपरिमाणादिकस्य हीनाधिकताऽपेक्षया स्तोत्रोऽधिको वा भवति, केवलं स्तोत्रोऽपि
पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणः, अधिकोऽपि पल्योपमासंख्येयभागप्रमाण एव; पल्योपमासंख्येय-
भागस्यामंख्येयभेदमिन्नत्वादिति तुल्य एवेति नावधारणीय इति ॥३८६॥

तदेवमभिहितः सप्तानामनुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकानां द्विविधोऽपि कालः । साम्प्रतं तेषामेव
सप्तानामनुत्कृष्टस्थितिमधिकृत्य तमाह

होइ अणुकोसाए ठिईअ सत्तण्ह मीसु-वसमेसु ।

हस्सो भिन्नमुहुत्तं मिस्सहुजोगेसु समयो वा ॥३८७॥

(प्रे०) “होइ अणुकोसाए” इत्यादि, मिश्रदृष्ट्यौपशमिकसम्यक्त्वमार्गणयोरायुर्वर्जानां सप्ता-
नामनुत्कृष्टायाः स्थितेः “हस्सो भिन्नमुहुत्तं” ति प्रकृतत्वाद् बन्धकानां ‘हस्वः’-जवन्यः कालो
भिन्नमुहुत्तं भवति । कुतः ? इति चेत्, नानाजीवानाश्रित्य मार्गणादयस्य सान्तरत्वादेकजीवमा-
श्रित्य प्रकृतानुत्कृष्टस्थितिवन्धकालस्य जवन्यतोऽन्तर्मुहुत्तत्वाच्च । इदमुक्तं भवति—अपर्याप्त-
मनुष्यभेद-वैक्रियमिश्रकाययोगा-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोग-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-
सूक्ष्मसम्परायसंयमौ-पशमिकमम्यक्त्व-सामादन-मिश्रदृष्टिस्था दश मार्गणाः स्वभावेन एव सान्तराः,
तासु मार्गणासु कदाचिज्जीवा भवन्ति, कदाचिच्चपर्याप्तमनुष्यादितया कत्याऽपि जीवस्यासङ्गवेन
सर्वथाजीवामावरूपमन्तरमपि प्रवर्तते, अपगतवेदमार्गणाया अपि सर्वजीवापेक्षया निरन्तरत्वे-
ऽपि स्थितिवन्धकजीवापेक्षया तु सान्तरत्वमेव । कुतः ? श्रेणिगतजीवानामेव तत्र प्रवेशात्, श्रेणि-
द्वयस्य सान्तरत्वाच्च । अत एवोक्तं जीवसमासे

‘पक्षाऽसंख्यभाग सासणमिस्सासमत्तमणुएसु । वासपुहुत्त उवसामएसु खवगेसु छम्माजा ॥

आहारमिस्सजोगे वासपुहुत्त विज्वमिसेसु । वारस हुति मुहुत्ता सव्वेसु जहण्णयो समओ ॥’ इति॥

ततः किं ? ततस्तास्वेकादशमार्गणास्वेवानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामजवन्यस्थितेर्वन्धकानां

चाऽन्तरं प्राप्यते । शेषमार्गणासु तु सर्वदा जीवानां सङ्ख्यात् तैर्जीवितवहुभागेषु सप्तानां नानास्थिति-
 वन्वात्मकस्यानुत्कृष्टाऽजवन्यस्थितिवन्धस्यैव निर्वर्तनाच्चाऽनुत्कृष्टाऽजवन्यस्थितेर्वन्धकाः सर्वदा
 प्राप्यन्ते, ततश्चैकादशमार्गणावर्जानां शेषमार्गणासु प्रस्तुतानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां ह्रस्वेतरमेदमिन्नं
 सावधिकं कालमप्रद्वयं सर्वाद्वैव प्रस्तुतकाल उत्तरत्र दर्शयिष्यते । अपर्याप्तमनुप्याधेकादशमार्ग-
 णासु त्वमावनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां कालो द्विधा दर्शयितुं युज्यते, सादिसान्तत्वात्तात्ताम् । तत्रा-
 ऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां जवन्यकालः प्रायेणैकजीवाश्रयजवन्यवन्धकालतुल्यः प्राप्यते, अनुत्कृष्टस्थिते-
 र्वन्धकानामनुत्कृष्टकालस्तु मार्गणाया नानाजीवाश्रयोत्कृष्टकालतुल्यः प्राप्यते । अजवन्यस्थितेर्वन्धकानां
 कालोऽप्यनया नीत्यैव प्राप्यते, अत एव वक्ष्यतेऽग्रे यद्—“अजहण्णाअ ठिईए सत्तण्ह अगुरुठिडव्व”
 इत्यादि, अत्र नियमे प्रायोग्रहणं छेदोपस्थापनीयसंयमादिमार्गणान्तरे दीर्घकालं यावन्नियमतोऽनुत्कृष्ट-
 स्थितेर्वन्धकानां लाभेनातिप्रसङ्गनिवारणार्थम् । औपशमिकसम्यक्त्व-मिश्रदृष्टिमार्गणादये सप्ताना-
 मनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकालस्तु प्रागेकजीवमाश्रित्यान्तर्मुहूर्तमभिहितस्ततो नानाजीवानाश्रित्या-
 ऽप्यमौ तथैवान्तर्मुहूर्तं बोद्धव्यः । वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गणयोस्तु प्रागेकजीव-
 माश्रित्य सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकालो मतद्वयेन यथासम्भवं समयोऽन्तर्मुहूर्तं चोक्तः,
 य एव प्रकृतेऽपि लभ्यत इति तथैव दर्शयन्नाह—“मिस्सदुजोगेसु समयो वा” ति अनन्तरो-
 क्तस्य ‘भिन्नमुहूर्त’मिन्यम्य काकाक्षिगोलकन्यायेनात्रापि योजनाद् वैक्रियमिश्रकाययोगा-ऽऽहारक-
 मिश्रकाययोगमार्गणादये सप्तकर्ममत्कानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां ह्रस्वः कालो भिन्नमुहूर्तं समयो वा
 भवतीत्यर्थः । अत्र भावनात्वेकजीवाश्रयवन्धकालवत्तत्तन्मतानुसारेण कर्तव्येति ॥३८७॥

समयो असमत्तणरे आहारमि गयवेअ-सुहमेसु ।

सासायणे य णयो छेए अद्धतइअसयसमा ॥३८८॥

(प्रे०) “समयो असमत्तणरे” इत्यादि, प्रकृतो ह्रस्वकालः समयो ज्ञेय इति गार्थोत्तरा-
 धेऽन्वयः । कालु मार्गणास्वित्याह—“असमत्तणरे” इत्यादि, अपर्याप्तमनुप्या-ऽऽहारककाययोग-
 गतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयम-सासादनरूपासु पञ्चमार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । सुगमं चैतत्, सूक्ष्म-
 सम्पराये षण्णां तथा शेषासु प्रत्येकं सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेरेकजीवाश्रयजवन्यवन्धकालस्य समय-
 मात्रत्वादिति । “छेए” ति ‘भीमो भीमसेने’तिन्यायाच्छेदोपस्थापनसंयममार्गणायाम् “अद्धतइअ-
 सयसम” ति । प्रकृतो ह्रस्वकालोऽर्धतृतीयशतानि ‘समाः’-वर्षाणि, पञ्चाशदभ्यधिकशतद्वयवर्षाणि
 भवतीत्यर्थः । कुतः ? उत्सर्पिण्यां प्रथमतीर्थकरतीर्थस्य तावत्कालं प्रवर्तनात्, तत्तीर्थान्तं यावच्छेदो-
 पस्थापनसंयतानां वर्तनाच्च । इदमुक्तं भवति—छेदोपस्थापनसंयता जवन्यतः सार्धशतद्वयवर्षाणि
 यावन्नैरन्तर्येण प्राप्यन्ते । उक्तं च श्रीपञ्चमाङ्गे पञ्चविंशतितमशतकसप्तमोद्देशे

“छेदोवद्वापिण्डसु पुच्छा० गोयमा ! जहन्नेण अड्ढाइज्जाडं वाससयाडं, उकोसेण पन्नास सागरो-
 यमकोडिसयसहसाइ” इति ।

तत्र जवन्यकाल उत्सर्पिण्यामादितीर्थकरनीर्थकालापेक्षया, उत्कृष्टकालस्त्वत्रमर्पिण्यां प्रथम-
तीर्थकरशासनकालापेक्षया प्राप्यते । उक्तञ्च तद्वत्तौ श्रीमदभयदेवसूरिपादैः

“पृथक्त्वेन कालचिन्ताया “छेदोपस्थापनीयं” इत्यादि, तत्रोत्सर्पिण्यामादितीर्थकरस्य तीर्थ-
यावच्छेदोपस्थापनीयं भवतीति, तीर्थं च तस्य साष्टे द्वे वर्षांशे भवतीत्यत उक्तम्—“मड्ढाड्झाड्” इत्यादि,
तथाऽवसर्पिण्यामादितीर्थकरस्य तीर्थं यावच्छेदोपस्थापनीयं प्रवर्तते, तच्च पञ्चाशत्सागरापमकोटीलक्षा इत्यतः
“उक्कोसेण पञ्चास”मित्याद्युक्तम् इति ।

इत्थं च तीर्थजवन्यकालस्य ग्रान्तं यावत् केचन सप्तानामनुकृष्टस्थितेर्वन्धका नियमेन
लभ्येरन् । न च तीर्थकालमध्य एव कदाचित् सर्वेषां छेदोपस्थापनीयसंयतानामनुकृष्टस्थितिनन्ध-
सम्भवः, यतस्तथाभावेऽन्तर्मुहूर्तादूर्ध्वं तेषां सर्वेषां मिथ्यात्वगमनेन तीर्थकालेऽवशेष एव छेदोपस्था-
पनसंयताभावः स्यात् । स च नेष्यते, आदितीर्थकरस्य तीर्थं यावच्छेदोपस्थापनीयं भवतीत्यभिधा-
नात् । इत्थं हि छेदोपस्थापनसंयममार्गणायां सप्तानामनुकृष्टस्थितेर्वन्धकानां काको नाऽपर्याप्त-
मनुष्यादिमार्गणावदेकजीवाश्रयजवन्यवन्धकालानुमार्थिकसमयः, किन्तु नानाजीवाश्रयजवन्यमार्गणा-
कालतुल्यः मार्थे द्वे वर्षशत इति तथैवामिहित इति ॥३८८॥

अथ परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणायामपि प्रकृतवन्धकानां कालोऽनन्तरोक्तनीत्या नान्त-
र्मुहूर्तमात्रः, किन्तु देशोन्नतवर्षद्वयं प्राप्यते, परिहारविशुद्धिकसंयमस्य नानाजीवाश्रयजवन्य-
कालस्य तावन्मात्रत्वात् । उक्तं च श्रीमत्यां भगवत्याम्

‘परिहारविशुद्धीए पुच्छा, गोयसा । जहन्नेण देमूणाड् ढो वासमयाड्, उक्कोसेण देसूणाओ ढो
पूवकोडीओ’ इति ।

अतः परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणायां प्रकृतवन्धकालं तावन्मात्रं तथा शेषमार्गणासु
वन्धकानां सर्वथाऽमात्रलक्षणस्याऽन्तरस्यैवाऽमात्रात् तासु मर्वाद्धां च दर्शयन्नेकां गाथामाह

परिहारे वासाणं वीसपुहुत्तं हवेज्ज सेसासु ।

संवद्धा णायव्वोऽणुक्कोसाए खलु ठिईए ॥३८९॥

(प्रे०) “परिहारे वासाण”मित्यादि, परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणायां “वासाणं वीस-
पुहुत्तं हवेज्ज”ति सप्तानामनुकृष्टस्थितेर्वन्धकानां निरन्तरो जवन्यकालो वर्षाणां विंशतिपृथक्त्वानि
भवेत् । एष तूक्तनीत्या नानाजीवाश्रयप्रकृतमार्गणासत्कदेशोन्नतवर्षद्वयात्मकजवन्यकालाक्षिप्तो
बोद्धव्यः, प्रकृतमार्गणायामपि छेदोपस्थापनसंयममार्गणावत् मार्गणान्तराभिमुखानामेव सप्तकर्म-
सत्कोत्कृष्टस्थितिनन्धस्वामित्वात् । मार्गणाजवन्यकालस्त्वित्यं भाव्यते—वर्षशतायुषा केनाऽपि नव-
केन गणेन स्वायुष एकोनत्रिशद्वर्षेषु गतेषूत्सर्पिण्यामाद्यतीर्थकरस्य समीपे परिहारविशुद्धिकं चारित्रं
प्रतिपदैकसप्ततिवर्षाणि निरन्तरं निव्यूढम्, तदायुःपर्यन्ते च तत्समीपे वर्षशतायुषैवाऽन्येन
नवकगणेन स्वायुष एकोनत्रिशद्वर्षेषु व्यतीतेषु परिहारविशुद्धिकचारित्रमङ्गीकृतं, तच्च स्वायुषोऽन्तं

यावन्नैर्यन्तरेण तेनाप्यनुपालितम्, अतः परं न कोऽपीदं प्रतिपद्यते, तीर्थंकरं तत्समीपे प्रतिपन्नप्रकृत-
चारित्रं वा विहायान्यसमीपे तत्प्रतिपत्तेर्निषेधात् । एवं च सति जवन्यतो द्विचत्वारिंशदभ्यधिक-
वर्षशतं निरन्तरं प्रकृतचारित्रिणां प्राप्तिर्भवति, एषैव श्रीमद्भगवत्यां देशोनशतवर्षद्वयेनाभिहिता,
प्रकृते च वर्षाणां विंशतिपृथक्त्वैरपि तावन्मात्रः काल एवाभिहित इति ।

“सेसासु” ति अनन्तरोक्ताः सम्यग्मिथ्यात्वाद्येकादशमार्गणाः संत्यज्य शेषास्वेकोनपञ्च्यु-
त्तरशतमार्गणासु प्रत्येकं “सर्व्वद्धा णायव्वो” इत्याद्युत्तरार्धम्, आयुर्वर्जानां सप्तानामनुत्कृष्टायाः
स्थितेर्वन्धकानां कालः सर्वाद्धा ज्ञातव्यः । किं जवन्य उत्कृष्टो वा ? इति चेत्, न जवन्यो न
वोत्कृष्टः, सर्वाद्धाया निरवधिकत्वेन जवन्योत्कृष्टभेदमिन्नत्वाभावात् । एष ह्यनन्तरं “होइ अणुकोसाए”
इत्यस्या गाथाया वृत्तौ भावित इति ॥३८९॥

तदेवमुक्तोऽपर्याप्तमनुप्याद्येकादशमार्गणानां सान्तरत्वात्तासु सप्तानामनुत्कृष्टायाः स्थिते-
र्वन्धकानां जवन्यकालो यथासम्भवम्, शेषासु तु सर्वाद्धा । साम्प्रतं यासु जवन्यकाल उत्तस्ता-
स्वेव नानाजीवाश्रयमार्गेणोत्कृष्टावस्थानकालाऽऽक्षिप्तमुत्कृष्टकालं दर्शयन्नाह

असमत्तमणुस-विक्कियमीसु-वसम-मीस-सासणेसु गुरू ।

पलिअअसंखियभागो आहारदुगे अवेअसुहुमेसु ॥३९०॥ (गीतिः)

भिन्नसुहुत्तं छेए अयरा पण्णासलक्खकोडीओ ।

परिहारे विण्णेयो देसूणा पुव्वकोडी दो ॥३९१॥

(प्रे०) “असमत्तमणुसे”त्यादि, अपर्याप्तमनुप्य-वैक्रियमिश्रकाययोगौ-पशमिकसम्य-
क्त्व-मिश्र-सासादनमार्गणासु प्रत्येकं “गुरू” ति प्रकृतत्वात् सप्तकर्मसत्कात्तुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां
‘गुरूः’-उत्कृष्टः कालः “पलिअअसंखियभागो” ति पण्योपमाऽसंख्यभागो भवति, तत्तन्मार्ग-
णानां नानाजीवाश्रयोत्कृष्टकालस्य तावन्मात्रत्वात् । उक्तं च पञ्चसंग्रहवृत्तौ

‘नानाप्रकारा ऋअयर्थात्तकानेकमनुप्यकायस्य तत्सन्ततेरव्यवच्छिन्नाया उत्कृष्टत पण्योपमासंख्येयभाग-
मात्रा स्थिति’ इति ।

तथैव ‘पल्लासखियभागो वेअव्वियमिस्सगाण अणुसारो’ तथा ‘पल्लासखियभागो सासणमिस्सा य हुति
उकोस ।’ इत्यादिभिः श्रीजोवसमासादिग्रन्थवचनैः प्रकृतमार्गणानां नानाजीवाश्रयोत्कृष्टकालस्य
तथात्वात् प्रकृतवन्धककालोऽपि तथोपपादनीय इति ।

“आहारदुगे अवेअसुहुमेसु” ति आहारककाययोगा-ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गणयो-
द्विके, अपगतवेद-सूहासम्परायसंयममार्गेणोरित्येतासु चतसृषु मार्गणासु प्रत्येकं ‘भिन्नसुहुत्तं’
मित्युत्तरगाथायामन्वयः, सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामुत्कृष्टः काल इति प्रक्रमाद् बोद्धव्यम् ।
अत्रापि “भिन्नसुहुत्तं आहारमिस्से”त्यादिना ग्रन्थान्तरोक्ता प्रकृतमार्गणासत्का नानाजीवाश्रयोत्कृष्ट-

ॐ अत्र काचिदशुद्धि सम्भाव्यते, उद्धरणीया विबुधैः सम्यगालोच्य सेति ।

कायस्थितिरेवानुसर्तव्या । यद्वा नान्तर्गामु प्रकृतचतुर्भार्गणासु प्रत्येकं संख्येया एव जीवाः, एकजीवा-
श्रयोत्कृष्टकायस्थितिश्च प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तमात्राऽभिहिता, एवं च सति मनुष्यगत्योवादिमार्गणासु
सप्तानामुत्कृष्टस्थितेरन्वयकानां संख्येयत्वादुत्कृष्टस्थितेरेकजीवाश्रयस्य गुरुवन्धकालस्यान्तर्मुहूर्तत्वाच्च
यथा नानाजीवाश्रयः सप्तानामुत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टवन्धकालोऽन्तर्मुहूर्तं प्राप्यते तथा प्रकृतचतुर्भार्गणानां
नानाजीवाश्रयः कालोऽप्यन्तर्मुहूर्तमेव प्राप्येतेति सामर्थ्याद्भ्रम्यते, तथा च सति प्रकृतानुत्कृष्ट-
स्थितेरन्वयकानामुत्कृष्टकालोऽपि तावन्मात्रोऽन्तर्मुहूर्तमेव प्राप्यत इति ।

“छेए” ति प्राग्यच्छेदोपस्थापनसंयममार्गणायाम् “अतरा पण्णासलक्खकोडिओ”
ति अतिमहत्त्वादुदधिवात् तग्निमु-अचिरात् पारं नेतुं न शक्यन्त इत्यतराः-सागरोपमाणि पञ्चाश-
ल्लक्षकोट्य इत्यर्थः । कुतः ? छेदोपस्थापनसंयममार्गणाय नानाजीवाश्रयोत्कृष्टकालस्य तावत्प्रमा-
णत्वात् । छेदोपस्थापनसंयममार्गणाय नानाजीवाश्रयोत्कृष्टकालस्तु प्राग्-“उक्कोसेण पन्नास सागरो-
पमकोडिसयसहस्सा” इति श्रीभगवतोऽन्येन दर्शित एवेति । परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणा-
यामपि “परिहारविशुद्धिं पुच्छा, गोयसा ! जहन्नेण देसूणाइ वो वाससत्ताइ, उक्कोसेण देसूणाओ वो
पच्चकोडियो” इत्यनेन श्रीभगवत्पां परिहारविशुद्धिकसंयमस्य नानाजीवाश्रयोत्कृष्टकालस्य
देशोनपूर्वकोटीद्वयप्रमाणस्याभिहितत्वात् प्रकृतकालोऽपि तावन्मात्र एव प्राप्यत इति तं तथैव दर्श-
यन्नाह-“परिहारे विण्णोयो” इत्यादि, गतार्थम् ॥३९०-३९१॥

तद्वयमभिहित आयुर्वर्जानां सप्तानामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकानां कालो मार्गणास्थाने-
ष्वपि । साम्प्रतमवशेषस्यायुःकर्मण उत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकानां कालं दिदर्शयिपुरादां ताव-
दुत्कृष्टां स्थितिमधिकृत्याह

आउस्सुक्कोसाए ठिईअ कालो हवेज्ज सव्वासुं ।
हस्सो समयो परमो आवलियाए असंखंसो ॥३९२॥
णवरं परमो ममया संखेज्जा होअए-तिमणुसेसुं ।
आणतपहुडिसुरेसुं आहारदुग-चउणाणेषुं ॥३९३॥
संयम-सामइएसुं छेए परिहार-देस-ओहिसुं ।
सुहलेस-सम्म-खाइअ-वेअग-सासायणेषुं च ॥६९४॥

(प्रे०) “आउस्सुक्कोसाए ठिईअ” इत्यादि, आयुप उत्कृष्टायाः स्थितेः “कालो” ति
नानावन्धकाश्रयः कालः “हवेज्ज सव्वासुं” ति त्रिषष्ट्यस्यधिकगतसंख्याकासु सर्वमार्गणासु
भवेत् । कीदृशः किर्याञ्चेत्याह-“हरसो समयो” इत्यादि, ‘हस्वः’-लघुः कालः समयः, ‘परमः’-
दीर्घः काल आवलिकाया असंख्यांशः, आवलिकाऽसंख्येयतमैकमागताऽसंख्येयसमया इत्यर्थः ।

किं सर्वान्वित्यमेवोतास्ति कालुचित्कश्चिद्विशेष इत्यत आह—“णचरं परमो” इत्यादिगाथाद्वयम्, ‘नवरं’-परमयमत्र विशेषः, कोऽसावित्याह—“परमो” इत्यादि, ‘परमः’-उत्कृष्टः कालः संख्येयाः समया भवति । कासु मार्गणास्त्वित्याह—“तिमणुसेसु”मित्यादि, मनुष्याव-पर्याप्तमनुष्य-मानुषी-रूपेषु त्रिषु मनुष्यगतिमार्गणाभेदेषु तथाऽऽनतकल्पादिषु पञ्चानुत्तरविमानपर्यन्तेश्वष्टादशषु देवगति-मार्गणाभेदेष्वहार्काऽऽहारकमिश्रकावयोगमार्गणाद्विक-सत्यादिचतुर्जानमार्गणासु, संयमौव-सामा-यिकसंयममार्गणयोः, छेदोपस्यापनसंयममार्गणायां परिहारविशुद्धिकसंयम-देशसंयमा-ऽवधिदर्शन-मार्गणासु, तेजः-पद्म-शुक्ललेख्या-भस्म-वस्त्रौव-क्षायिकसम्यक्त्व-वेदकसम्यक्त्व-सामादनमार्गणासु चेत्येतासु चत्वारिंशन्मार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः ।

तत्र जवन्यकालः सर्वमार्गणास्वोधवदेकमयस्तूत्कृष्टावाधाऽधीनस्यायुष उत्कृष्टस्थितिबन्ध-स्यैकस्मिन् भवे न कृत् नमयमेव प्रवर्तनात्, तद्धन्वकपरिमाणस्य च प्रत्येकं मार्गणास्वसंख्यलोक-प्रदेशराश्वपेक्षया स्तोक्तत्वाच्च । स चैकजीवाश्रितजवन्यकालवद्विद्भावीयः । सूक्ष्मापर्याप्तिकेन्द्रियादि-मार्गणास्तूत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धकानामसंख्यलोकप्रदेशराश्वपेक्षयास्तोक्तत्वं तूत्कृष्टस्थितिकजीवानां लोके स्तोक्तत्वेन हेतुना परिमाणद्वारे भावितमिति तत एवावसेयम् । प्रतिनार्गणमुत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धक-परिमाणस्तोक्तत्वादेवायुष उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामुत्कृष्टकालोऽपि यासु मार्गणासु बन्धकपरिमाण-मसंख्येयं तासु मार्गणास्वसंख्येयाः समयाः प्राप्यते, यासु पुनर्मार्गणास्तूत्कृष्टस्थितेर्वन्धकजीवपरि-माणं संख्येयं तासु मनुष्यगन्धोवादिमार्गणासु संख्येयसमयमात्रः प्राप्यते, अतः सः “परमो आवलिआए असंखंसो” इत्यादिसर्गिकवचनेन सर्वमार्गणासु लावधार्थमावलिकाऽसंख्यमाग-मात्रोऽभिहितोऽपि मत्र “नवरं परमो समयो संखेज्जा” इत्यादिना मनुष्यगत्योवादिमार्गणासु पञ्चादशोदित इति ॥३९२-३९४॥ अथायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां कालमभिधित्सुराह

सव्वद्धा-ऽऽउरस भवे अगुरुठिईअ तिरियम्मि सव्वेसुं ।
एगिदि-णिगोएसुं पुहवाइपणसु य सेससुहुमेसुं ॥३९५॥
वायरपुहवाइचउसु पत्तेअवणे य सिं अपज्जेसुं ।
काये उरालियदुगे णपुंसग-कसायचउगेसुं ॥३९६॥
अण्णाणदुगम्मि तहा असंयमा-ऽचवरु-असुहलेसामुं ।
भवि-येयर-मिच्छेसुं असण्णि-आहारगेसुं च ॥३९७॥

(प्रे०) “सव्वद्धाउरस भवे” इत्यादि, अनन्तरं वक्ष्यमाणतिर्यग्गत्योवादिद्विषष्टिमार्गणास्वा-युषः “अगुरुठिईअ” ति ‘अगुरुस्थितेः’-अनुत्कृष्टायाः स्थितेः “सव्वद्धा” ति प्रकृतो नाना-बन्धकाश्रयः कालः सर्वाद्धा भवेदित्यर्थः । तिर्यग्गत्योवादिमार्गणा एवाह—“तिरियम्मि” इत्यादिना,

तिर्यग्गत्योध-सर्वैकेन्द्रियमेद-सर्वनिगोदमेद-पृथिव्यादिपञ्चकायौघभेदेषु तथा सूक्ष्मपृथिव्यप्तेजोवायु-
कायौव-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्तरूपासु द्वादशसु शेषसूक्ष्मभेदेषु, वादरपृथिव्यप्तेजोवायुकायरूपासु चतुर्षु
वादरपृथिव्याद्योधभेदेषु, प्रत्येकवनस्पतिकायौघभेदे च, तथा “सि अपज्जेसु” ति तेषां वादर-
पृथिव्यादिचतुःप्रत्येकवनस्पतिकायपञ्चमानामपर्याप्तिभेदेषु. अपर्याप्तिवादरपृथिवीकायाद्यपर्याप्तिप्रत्येक-
वनस्पतिकायान्तेषु पञ्चध्वपर्याप्तिभेदेष्वित्यर्थः। “काये उरालिय” इत्यादि, सार्धगाथा तु सुगमाः।
एतासु तिर्यग्गत्योधाद्याहारिपर्यन्तासु द्विपट्टिमार्गणासु प्रत्येकमायुपोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका असंख्य-
लोकप्रदेशराशितुल्यास्तदधिका वाऽनन्ताः सन्तिः, ततश्च निरन्तरमनेकानां प्रस्तुतवन्धकानां
लामात् प्रस्तुतकालः सर्वाद्वा प्राप्यत इति तथैवोक्त इति ॥३९५-३९६-३९७॥

अथानन्तरोक्तद्विपट्टिमार्गणावर्जासु शेषमार्गणासु प्रकृतकालः सावधिक इति तं जघन्यादि-
भेदेन दिदर्शयिपुरादौ तावज्जघन्यत आह

पणमणवय-विउवेसुं आहारदुगे जहण्णगो समयो ।

णायव्वो सेसासुं भिन्नमुहुत्तं मुणेयव्वो ॥३९८॥

(प्रे०) “पणमणवये” त्यादि, पञ्चशब्दस्य मनोध्वसोः प्रत्येकं योजनात् पञ्चमनोयोग-
पञ्चवचोयोगवैक्रियकाययोगेषु, तथाऽऽहारककाययोगा-ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गणाद्वय इत्येतासु
त्रयोदशमार्गणासु प्रत्येकं “जहण्णगो” ति आयुपोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां जघन्य एव जघन्यकः कालः
“समयो” ति समयमात्रो जातव्य इत्युत्तरार्धेऽन्वयः। कुतः? असंख्यलोकप्रदेशराश्यपेक्षया
स्तोकवन्धकपरिमाणसु मार्गणास्वेकजीवाश्रयजघन्यवन्धकालानुसारेण प्रकृतकालस्य लामात्, एक-
जीवाश्रयजघन्यवन्धकालस्य त्वविकृतमार्गणायां समयमात्रत्वाच्च। उक्तञ्च प्राग्

‘अणुक्कोसाग लहू खणो होठ पणमणवयेसुं। काये उरले विउवे आहारदुगे कसायेसु ॥१४३॥’ इति।

अत्र काययोगौन्दारिकाययोग-रूपायमार्गणानां वर्जनं तासु प्रत्येकं वन्धकपरिमाणस्यानन्त-
त्वादिति बोद्धव्यमिति। “सेसासु” ति तिर्यगन्व्योधाद्यनन्तरोक्तद्विपट्टिमार्गणाः, प्रकृतगाथोक्ता
मनोयोगादित्रयोदशमार्गणाश्च विहाय शेषास्वायुर्वन्धप्रायोग्यासु निरयगत्योधाद्यप्राप्तीतिमार्गणासु
“भिन्नमुहुत्तं मुणेयव्वो” ति आयुपोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां नानाजीवाश्रयो जघन्यकालो
‘भिन्नमुहुत्तम्’-अन्तर्मुहुत्तं जातव्य इत्यर्थः। अयमपि कालः शेषमार्गणासु वन्धकपरिमाणस्योक्ता-
ऽपेक्षया स्तोकत्वे मत्पयेकजीवाश्रयस्य जघन्यवन्धकालस्यान्तर्मुहुत्तत्वात् प्रागुक्तनीत्या बोद्धव्य इति।
शेषा अप्राप्तीतिमार्गणाः पुनर्नामित इमाः-सर्वे निरयगतिभेदाः, सर्वे देवगतिभेदाः, सर्वे
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाः, सर्वे मनुष्यगतिभेदाः, सर्वे विकलेन्द्रियभेदाः, सर्वे पञ्चेन्द्रियभेदाः, वादर-
पर्याप्ताः पृथिव्यप्तेजोवायुकायिकाः, पर्याप्तिप्रत्येकवनस्पतिकायः सर्वे व्रसकायभेदाः, स्त्रीवेद-पुंवेद-
मत्यादिचतुर्जान-विमङ्ग-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापनीय-परिहारविशुद्धिकसंयम-देशसंयम-चक्षु-

दर्शना-ऽवधिदर्शन-तेजः-पद्म-शुक्ललेश्या-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकसम्यक्त्व-सासादन-संजिमागणाश्चेति ॥३९८॥

अथ प्रकृतमायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धककालमुत्कृष्टत आह

परमो अंतमुहुतं णेयो पञ्जत्तणर-मणुरसीसुं ।

आणतपहुडिसुरेसुं आहारदुगम्मि मणणाणे ॥३९९॥

संयम-सामइएसुं छेए परिहार-सुइल-खइएसुं ।

सेसासु असंखयमो भागो पलिओवमरस भवे ॥४००॥

(प्रे०) “परमो अंतमुहुतं णेयो” इत्यादि, ‘परमः’-उत्कृष्टः कालोऽन्तर्मुहूर्तं ज्ञेयः, आयुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामिति प्रक्रमाद्भ्रम्यते । कासु मार्गणास्वित्याह-“पञ्जत्तणरे” त्यादि, पर्याप्तमनुप्य-मानुषीमार्गणयोरानतकल्पप्रभृतिषु पञ्चानुत्तरविमानान्तेषु देवगतिमार्गणाभेदे-आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगद्विके, मनःपर्यवज्ञाने, संयमौघ-सामायिकसंयमयोः, छेदोपस्थापन-संयमे, परिहारविशुद्धिकसंयम-शुक्ललेश्या-क्षायिकसम्यक्त्वमार्गणास्वित्येतास्वेकोनत्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । कुतः ? प्रत्येकमायुर्वन्धकानां संख्येयत्वादेकजीवाश्रयवन्धकालस्यान्तर्मुहूर्तत्वाच्चेति । “सेसासु” ति उक्तशेषासु निरयगत्योवादिद्विसप्ततिमार्गणासु “असंखयमो भागो पलिओ-वमरस भवे” ति प्रकृतकालः पल्योपमस्यासंख्येयतमैकमागप्रमाणो भवेदित्यर्थः । कुतः ? प्रत्येकं वन्धकपरिमाणस्यासंख्येयत्वेऽप्यसंख्यलोकप्रदेशराश्यपेक्षयास्तोकत्वादेकजीवाश्रयवन्धकाल-स्यान्तर्मुहूर्तत्वाच्चेति ।

शेषमार्गणा नामतस्त्विमाः-सर्वे निरयगतिभेदाः, सर्वे पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाः, मनुष्यौघा-ऽपर्याप्तमनुप्यभेदा, देवावः, भवनपत्यादिसहस्रारकल्पान्ता अन्य एकादशदेवभेदाश्च, सर्वे विकलेन्द्रिय-भेदाः, सर्वे पञ्चेन्द्रियभेदाः, वादरपर्याप्ताः पृथिव्यादिवायुकायान्ताश्चत्वारो भेदाः, पर्याप्तप्रत्येक-वनस्पतिकायभेदः, सर्वे त्रसकायभेदाः, पञ्चमनोयोगभेद-पञ्चवचोयोगभेद-वैक्रियकाययोग-स्त्रीवेद-पुं-वेद-मत्यादित्रिज्ञान-विमङ्ग-देशसंयम-चक्षुरवधिदर्शन-तेजः-पद्मलेश्या-सम्यक्त्वौघ-क्षायोपशमिकसम्य-क्त्व-सासादन-संजिमागणाभेदाश्चेति ॥३९९-४००॥

तदेवमभिहित आदेशतोऽप्यष्टानां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योः प्रत्येकं वन्धकानां जघन्योत्कृष्टभेदभिन्नो द्विविधोऽपि निरन्तरकालः । साम्प्रतं जघन्याऽजघन्यस्थितिर्विषयं तं दिद-शयिपुरादौ तावदोवत आह

सत्तण्ह वंथगाणं भिन्नमुहुतं ठिईअ हरसासुं ।

हस्सियरो अलहूए सव्वद्धा-ऽऽउरस दोण्हं वि ॥४०१॥

(प्रे०) “सत्तण्ह वंधगाण”मित्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां प्रत्येकं “ठिईअ हस्साए” ति ‘हस्वायाः’-जवन्यायाः स्थितेः “बंधगाणं” ति ‘बन्धकानां’-निर्वर्तकानां ‘मिन्नमुहूर्तम्’-अन्तमुहूर्तं, कालो भवतीति प्रक्रमाद्गम्यते । किं जवन्य उत्कृष्टो वैप मिन्नमुहूर्तं काल इत्याह—“हस्सियरो” ति हस्वः-जवन्यः, ‘इतरः’-दीर्घः, जवन्योत्कृष्टद्विविधकालः प्रत्येकमप्यन्तमुहूर्तमेवेत्यर्थः । अत्र हस्वापेक्षया दीर्घकालः संख्यातगुणाधिको बोद्धव्यः, संख्येयानां जीवानां निरन्तरं क्रमशो जवन्यस्थितिवन्धसम्भवादिति । “अलहूए” ति सप्तानामलघोः-अजवन्यायाः स्थितेर्वन्धकानां कालस्तु “सव्वद्धा” ति सर्वाद्धा भवतीति । अथाऽऽयुपस्तमाह—“उस्स दोण्हं वि” ति अकारस्य पूर्वं दर्शनात् ‘सव्वद्धा’ इतिपदस्य देहलीदीपकन्यायेनात्राऽपि योजनाच्चायुषो ‘द्वयोरपि’-जवन्याऽजवन्ययोः स्थित्योः कालः सर्वाद्धा, अनाद्यनन्त इत्यर्थः । असंख्यलोकादिपरिमाणेषु जीवराशिष्वायुषो जवन्याऽजवन्यस्थित्योर्वन्धकानां नैरन्तर्येणाऽऽकालं लामात्, प्रकृते च जीवपरिमाणस्य तथान्यादिति ॥४०१॥

अथ प्रकृतकालमेव मार्गणास्थानेषु दिदर्शयिपुरादौ तावदायुर्वर्जानां सप्तानां जवन्यस्थितेर्वन्धकानां कालमाह

णेयो सव्वेगिंदियणिगोअ-सेससुहुमेसु वणकाये ।
 असमत्तवायरेसुं चउसुं पुहवाइमेएसुं ॥४०२॥
 पत्तेअवणापज्जे तिरिय-उरलमीस-कम्मणेषुं च ।
 अण्णाणदुगे अयते तीसुं अपसत्थलेसासुं ॥४०३॥
 अभविय-मिच्छत्तेसुं अमणा-ऽणाहारगेषु सव्वद्धा ।
 सत्तण्हं कम्माणं जहण्णगाए खलु ठिईए ॥४०४॥

(प्रे०) “णेयो सव्वेगिंदिये” त्यादि, सर्वशब्दस्यैकेन्द्रिय-निगोदयोः प्रत्येकं योजनात् । सर्वेष्वेकेन्द्रियजातिमार्गणामेदेषु, सर्वेषु निगोदभेदेषु तथा “सव्वेगिंदियणिगोअ” इत्यनेन संगृहीतास्त्रयः सूक्ष्मैकेन्द्रियभेदास्त्रयश्च सूक्ष्मनिगोदभेदा इत्येतान् पदभेदान् विहाय शेषेषु सर्वेषु पृथिव्यप्तेजोवायुकायसत्केषु द्वादशषु सूक्ष्मपृथिवीकायादिभेदेषु, वनस्पतिकायौघभेदे, तथा पृथिव्यादि-सत्केष्वपयस्त्रिादरपृथिव्यादिरूपेषु चतुषु मार्गणभेदेषु । अन्यमार्गणाः संग्रहीतुमाह—“पत्तेअ-वणापज्जे” इत्यादि, अपयस्त्रिप्रत्येकवनस्पतिकायभेदे, तिर्यग्गत्योर्ध्व-द्वारिकमिश्रकाययोग-कर्मण-काययोगेषु, । चः समुच्चये । मत्त्यज्ञान-श्रुताज्ञानरूपेऽज्ञानद्विके, असंयममार्गणायां त्रिसृष्वप्रशस्त-कृष्णादिश्यामार्गणासु, तथाऽभव्य-मिव्यात्वमार्गणयोरसंख्य-ऽनाहारकमार्गणयोश्चेत्येतासु पञ्च-चत्वारिंशन्मार्गणासु प्रत्येकं “सव्वद्धा” ति प्रस्तुतनानावन्धकाश्रयो कालः सर्वाद्धा, ज्ञेय इति पूर्व-

णान्वयः । कस्याः स्थितेः प्रकृतकालः सर्वाद्धेत्याह—“सत्तण्ह” मित्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलकर्मणां जघन्याः स्थितेरित्यर्थः । सुगमं चेदं, तिर्यग्गत्योवाद्यष्टाविंशतिमार्गणासु प्रत्येकं जघन्य-स्थितेर्वन्धकपरिमाणस्यानन्त्यात् । उक्तञ्च प्राक् परिमाद्वारे यत्

‘तिरिये सव्वेणिंदिय-णिगोदमेअ-अण-उरलमीसेसु । कम्मण-दुअणाणेसुं अयते अपसत्थलेसासु ॥३२२॥
अमविय-मिच्छत्तेसु अमणा-णाहारगेसु य अणता । सत्तण्ह वधगा खलु हुन्ति ठिईए जहण्णाए ॥’ ३२३ इति

शेषास्वपर्याप्तिवादरपृथिव्यादिमार्गणास्वपि प्रत्येकं वन्धकजीवा असंख्यलोकप्रदेशराशितुल्यास्ततः प्रकृतवन्धका निरन्तरं प्राप्यन्त इति सर्वाद्धाऽभिहित इति ॥४०२-४०४॥

अथ शेषमार्गणासु सप्तकर्मणां जघन्यस्थितेर्वन्धककालोऽसर्वाद्धेत्यर्थाद्भ्रम्यते । स च सावधिक इतिकृत्वा जघन्योत्कृष्टभेदेन दिदर्शयिपुरादौ जघन्यपद आह—

सव्वणिरय-पंचिंदियतिरियेसु तहा अपज्जमणुसग्गि ।

सव्वामर-विगलेसुं असमत्तपणिंदिय-तसेसुं ॥४०५॥

पुहवाइचउसु तेसिं वायर-वायरसमत्तमेएसुं ।

पत्तेअवणग्गि तहा समत्तपत्तेअवणकाये ॥४०६॥

पणमण-वय-कायेसुं आहार-विउव्वदुग-उरालेसुं ।

उवसम-सासाणेसुं हरसो समयो मुणेयव्वो ॥४०७॥

(प्रे०) “सव्वणिरये”त्यादि, अक्षरार्थस्तु प्राग्वत्, ततः सर्वेषु निरयभेदेषु, सर्वेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदेषु, तथाऽपर्याप्तमनुष्यभेदे, सर्वेष्वमरभेदेषु, सर्वेषु देवगतिभेदेष्वित्यर्थः । तथाऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियभेदे, अपर्याप्तप्रसक्तायभेदे, पृथिव्यादिषु चतुर्विधभेदेषु, तेषामेव पृथिव्यादीनां चतुर्षु वादरौवभेदेषु, तेषामेव पृथिव्यादीनां चतुर्षु पर्याप्तिवादरभेदेषु, तथा प्रत्येकवनस्पतिकायौघभेदे, पर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायभेदे, पञ्चषु मनोयोगभेदेषु, पञ्चषु वचोयोगभेदेषु, काययोगसामान्ये, आहारकन्तन्मिश्रकाययोगयोर्विके, वैक्रिय-तन्मिश्रकाययोगयोर्विके, औदारिककाययोगे, औषशमि-क-सास्वादनमार्गणयोञ्चेत्येतासु पडगीतिमार्गणासु प्रत्येकं प्रकृतायाः सप्तानां जघन्याः स्थितेर्नानाजीवाश्रयो ‘ह्रस्वः’-जघन्यः कालः समयो ज्ञातव्यः । एष हि प्रकृतस्थितेरेकजीवाश्रयजघन्य-कालवद् बोद्धव्यः, असंख्यलोकप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोत्रवन्धकपरिमाणासु मार्गणासु नानावन्ध-काश्रयजघन्यकालोऽप्येकजीवाश्रयजघन्यवन्धकालवत्त्वस्यत इति तु प्रागुपपादितमेव, प्रकृतमार्गणासु प्रत्येकमेकजीवाश्रयः सप्तकर्मणां जघन्यस्थितेर्जघन्यवन्धकालस्तु प्रागेकजीवाश्रयवन्धकालप्ररूपणा-यामेकसमयो दर्शितो भावितश्च, अत्राप्ययं तथैव भावनीय इति ॥ ४०५-४०७॥

इति चेद्, भण्यते—यथोविकोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकपरिमाणं प्रकृतैकैकमार्गणामत्कपरिमाणं च न तुल्यम्, किन्तु हीनाधिकमपि सद् अमंख्येयस्याऽसंख्येयमेदमिन्नतयाऽमंख्येयमिति तुल्यव्यपदेशं भजते, तथा पल्योपमासंख्येयमागप्रमाणौविकोत्कृष्टस्थितिवन्धकालविषये प्रकृततत्तन्मार्गणामत्क-कालविषये च 'पल्योपमासंख्येयमाग' इत्येवंरूपव्यपदेशनाभ्यमेव, न पुनः कालसाम्यमपि, कालस्य तु वन्धकपरिमाणाद्यनुसारेण हीनाऽधिकस्य सम्भवादिति ।

“सेसासु” ति उक्तशेषासु मनुष्यगत्योवादिचतुःपञ्चाशन्मार्गणासु प्रत्येकमेकजीवाश्रयस्य सप्तानां जघन्यस्थितेर्वन्धकालस्योत्कृष्टतोऽन्तर्मुहूर्तत्वेऽपि वन्धकपरिमाणस्य संख्येयत्वात् नाना-जीवाश्रितो जघन्यस्थितेरुत्कृष्टकालोऽप्योविकजघन्यस्थितेरुत्कृष्टकालवदन्तर्मुहूर्तमेव प्राप्यते, न पुनस्तदविक अतस्तथैव दर्शयन्नाह—“भवे मुहुत्तान्तो” ति सप्तानां जघन्यस्थितेर्नानावन्धकाश्रय उत्कृष्टकालो 'मुहुत्तान्तः'—मुहूर्ताभ्यन्तर्वर्ती भवेत्, अन्तर्मुहूर्तमिति यावदिति । शेषमार्गणाऽभिधानानि त्वेवम्—अपर्याप्तमेदवर्जास्त्रयो मनुष्यगतिभेदाः, सर्वार्थमिद्वामिदं वगतिभेदः, ओव-पर्याप्तमेदमिद्वौ द्वौ पञ्चेन्द्रियजातिभेदौ, तथैव द्वौ त्रयकायभेदौ, पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-काययोगसामान्यैन्दारिककाययोगा-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोग-वेदत्रया-ऽपगतवेद-कपायचतुष्क-मत्यादिज्ञानचतुष्क-विभङ्गज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापनीय-परिहारविशुद्धिक-सूक्ष्मसम्प्राय-संयम-देशसंयम-चक्षुरादित्रिदर्शन-तेजः-पञ्च-शुक्ललेश्या-मन्य-सम्यक्त्वौघ-धायिक-धायोपशमिकौ-पशमिकसम्यक्त्व-मंश्या-ऽऽहारकमार्गणाश्चेति ॥४१०-४११-४१२॥

तदेवं दर्शितः सप्तानां जघन्यस्थितेर्नानावन्धकाश्रयो द्विविधोऽपि कालः । साम्प्रतं तासां मेव सप्तानामजघन्यस्थितेस्तं दिदर्शयिषुः सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्नानावन्धकाश्रयकालेन बहुसाम्य-मितिकृत्वैकयाऽऽर्थ्या सापवादमनिदिशति

अजहण्णाअ ठिईए सत्तण्ह अगुरुठिइव्व सव्वासु ।

णवरि लहू खुडुमवो दुसमयहीणो अपज्जणरे ॥४१३॥

(प्रे०) “अजहण्णाअठिईए” इत्यादि, सप्तानामायुर्वर्जानां मूलप्रकृतीनां नानावन्धका-श्रयः कालः “अगुरुठिइव्व सव्वासु” ति निरयगत्योवादिमत्तत्पुत्तरगतमार्गणासु प्रत्येकं सामान्यतोऽगुरुस्थितिवत्, न सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेः प्रागुक्तनानावन्धकाश्रयजघन्योत्कृष्टद्विविधकाल-वदित्यर्थः । इदमुक्तं भवति

‘होइ अणुकोसाए ठिईए सत्तण्ह मीसु-वसमेसु । हंसो मित्रमुहुत्त मिस्सदुजोगेसु समयो वा ॥३८॥ समयो असमत्तणरे आहारम्मि गयवेअ-सुहुमेसु । सासायणे य णेयो छेए अद्वतअसयसमा ॥३८८॥ परिहारे वासाण वीसपुहुत्त हवेज्ज सेसासु । सव्वद्वा णायवोऽणुकोसाए खलु ठिईए ॥३८९॥ असमत्तणणुस-विकियमीसु-वसम-मीम-सासणेसु गुरु । पल्लिआऽसखियमागो आहारदुगे अवेअ-सुहुमेसु ॥ मित्रमुहुत्त छेए अयरा पण्णासलक्खकोडीओ । परिहारे विण्णेयो देसूणा पुव्वकोडी दो ॥३९१॥

इति गाथापञ्चकेनाऽऽयुर्वर्जमस्तकर्मणामनुकृष्टायाः स्थितेर्नानाजीवाश्रितकाल एकादशमार्गणासु सावधिकतया जघन्यत उत्कृष्टश्च यावानभिहितस्तावान् सप्तानामजघन्यस्थितेरपि बोद्धव्यः । शेषमार्गणासु त्वसौ निरवविकतया सर्वाद्वैव बोद्धव्यः । इत्थं ह्यतिदेशे कृते याऽतिप्रसक्तिस्तां निराकुर्वन्नाह—“णवरि” इत्यादि, नवरं तत्रापयस्मिन्नरमार्गणायां सप्तानामनुकृष्टस्थितेर्जघन्यः कालः ‘समयो असमत्तणरे’ इत्यनेन समयमात्रः कथितः सोऽत्र तथा न वक्तव्यः, किन्तु “खुडुभवो दुसमय होणो” ति, इसमयोनक्षुल्लकभवः सप्तानामजघन्यस्थितेर्जघन्यकालतयाऽभिधातव्य इत्यर्थः । कुतः ? इति चेद्, अपर्याप्तमनुष्यमार्गणायां सप्तानां जघन्यस्थितेर्वन्धकालस्य विग्रहगतौ भवप्रथमद्विसमययोरेव सम्भवेनाऽजघन्यस्थितेर्वन्धकालो भवतृतीयसमयादारभ्याजीवनं नैरन्तर्येण प्राप्यते, स चाजघन्यस्थितिसत्कैकजीवाश्रयजघन्यवन्धकालानुसारेण बोद्धव्यः । शेषसर्वमार्गणासु त्वतिदिष्टद्विविधकालोऽपर्याप्तमनुष्यमार्गणायामुत्कृष्टकालश्च सर्वथैवानुकृष्टस्थितेः प्राग्भावितकालानुसारेण भावनीय इति ॥४१३॥

तदेवं दर्शितः सप्तानां जघन्याऽजघन्यस्थित्योर्नानावन्धकाश्रयो द्विविधोऽपि कालो यथा-यथमतिदेशादिना । साम्प्रतमवशेषस्याऽऽयुःकर्मणस्तं प्रतिपिपादयिपुरतिदेशादिनैव ग्राह

जासु अणुक्कोसाए ठिईअ आउरस होइ सव्वद्धा ।

तासु तह से लहूए उक्कोसठिइव्व सेसासुं ॥४१४॥

णवरा-ऽऽवलिआऽसंखियभागो णर-देस-सासणेसु गुरु ।

णेयो अजहण्णाएऽणुक्कोसठिइव्व सव्वासुं ॥४१५॥

(प्रे०) “जासु अणुक्कोसाए” इत्यादि, यासु मार्गणास्त्रायुषोऽनुकृष्टायाः स्थितेर्नानाजीवाश्रितकालः “होइ सव्वद्धा” ति प्राक् “सव्वद्धाउस्स भवे अगुरुठिईअ तिरियम्मि” इत्यादि-गाथात्रयेण सर्वाद्वैवभिहितो भवति “तासु तह से लहूए” ति तासु तिर्यग्गत्योधादिद्विपष्टिमार्गणासु “से” ति तस्यायुषो ‘लवोः’-जघन्यायाः स्थितेः ‘तथा’-तद्वत्, सर्वाद्वैव इति यावत् । नानावन्धकाश्रयकाल इति तु गम्यते । इदमुक्तं भवति—तिर्यग्गत्योधे, सर्वेष्वेकेन्द्रियभेदेषु, सर्वेषु साधारणवनस्पतिकायभेदेषु, पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिकायौघभेदेषु, सूक्ष्मपृथिव्यप्तेजोवायुकायौघ-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्तभेदेषु, वादरपृथिव्यप्तेजोवायुकायौघ-तदपर्याप्तभेदेषु, प्रत्येकवनस्पतिकायौघ-तदपर्याप्तभेदयोः, काययोगसामान्यौ-दारिककाययोगौ-दारिकमिश्रकाययोग-नपुंसकवेद-कषायचतुष्का-ऽज्ञानद्विका-ऽसंयमा-ऽचक्षुर्दर्शन-कृष्ण-नील-कापोतलेश्या-भव्या-ऽभव्य-मिव्यात्वा-ऽसंज्ञा-ऽऽहारि-मार्गणासु प्रत्येकमायुषोऽनुकृष्टस्थितेर्वन्धकपरिमाणवदायुषो जघन्यस्थितेर्वन्धकपरिमाणस्याऽप्य-संख्येयलोकादिप्रदेशराशितुल्यत्वान्नानावन्धकाश्रयः कालोऽपि सर्वद्वैव प्राप्यत इति ।

परिहारे तेऊए पउमाए वेअगे य समयो वा ।

भिन्नं मुहुत्तं व भवे सेसासु भवे मुहुत्तं तो ॥४०८॥

(प्रे०) “परिहारे” इत्यादि, परिहारविशुद्धिकसंयमे, तेजोलेखायां, पत्रलेखायां, वेदक-
सम्यक्त्वे चेत्येतासु चतसृषु मार्गणासु प्रत्येकं सप्तानां जवन्यस्थितेर्नानावन्धकाश्रयो ह्रस्वः कालः
“समयो वा भिन्नमुहुत्तं व भवे” ति स्वस्थानाऽप्रमत्तसंयतस्यापि जवन्यस्थितिवन्धस्वामित्व-
मिच्छतां समयो भवेत् । वाकारस्य मतान्तरद्योतकत्वात् कृतकरणाद्धाया अनन्तरप्राग्भाविस्थितिवन्धं
कुर्वतोऽप्रमत्तस्यैव जवन्यस्थितिवन्धस्वामित्वमिच्छतोक्तान्यमतेन तु भिन्नमुहुत्तं प्रकृतवन्धकाल
इत्यर्थः । एष हि मतद्वयापेक्षयाऽप्येकजीवाश्रयस्य सप्तानां जवन्यस्थितेर्जवन्यवन्धकालस्य तथा-
त्वात्तथा बोद्धव्यः । उक्तं चैकजीवाश्रयकालद्वारेऽपि

“परिहारे तेऊए पउमाए वेअगे य समयो वा । भिन्नमुहुत्तं व भवे” ॥१९१॥ इति ।

“सेसासु” ति उक्तशेषासु मनुष्यगत्योवादिपञ्चत्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकं सप्तानां जवन्य-
स्थितेर्नानावन्धकाश्रयो ह्रस्वकालोऽन्तर्मुहूर्तं भवेत् । तत्र शेषमार्गणा नामत इमाः गानुष्यौघ-
पर्याप्तमनुष्य-मानुषी-पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-त्रसकायौघ-पर्याप्तत्रसकाय-वेदत्रया-ऽपगतवेद-
कपायचतुष्क-मत्यादिज्ञानचतुष्क-विमज्ज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापन-सूक्ष्मसम्प्राय-देशसं-
यम-चक्षुरादिदर्शनत्रिक-शुक्ललेख्या-भव्य-सम्यक्त्वौघ-आयिकसम्यक्त्व-मिश्रदृष्टि-संज्ञा-ऽऽहारि-
मार्गणा इति । अत्रापि पूर्ववदेकजीवाश्रयजवन्यवन्धकालानुसारेणैव प्रकृतकालो भावनीय इति ॥४०८॥

अथ प्रकृतसप्तानां जवन्यस्थितेर्नानाजीवाश्रयकालमुत्कर्षतो व्याजिहीर्षुराह

गिरय-पढमगिरयेसुं देव-भवणदुग-अपज्जमणुसेसुं ।

उक्कोसो णायवो आवलिआए असंखंसो ॥४०९॥

(प्रे०) “गिरयपढमगिरयेसुं”मित्यादि, निरयगत्योव-प्रथमपृथिवीनिरयमेदयोस्तथा
देवगत्योव-मवनपति-व्यन्तरद्विका-ऽपर्याप्तमनुष्यमार्गणासु च प्रत्येकं “उक्कोसो णायवो” ति
आयुर्वर्जसप्तानां मूलप्रकृतीनां जवन्यायाः स्थितेर्वन्धकानामुत्कृष्ट-दीर्घः कालो ज्ञातव्यः । क्रिया-
नित्याह-“आवलिआए असंखंसो” ति आवलिकाया ‘असंख्यांशः’-असंख्येयतमैकभागगत-
समयप्रमाण इत्यर्थः । कुतः ? एतासु प्रत्येकं जवन्यस्थितिवन्धस्य विग्रहगतौ भावेनैकजीवमाश्रित्या-
ऽपि द्वौ समयावेव सम्भवात्, तद्वन्धकपरिमाणस्यामंख्येलोकप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोक्तत्वाच्च ।
इदमुक्तं भवति-यथा कर्मणा-ऽनाहारकमार्गणयोरुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामुत्कृष्टकाल आवलिकाया
असंख्यभागमात्रस्तथा एतासु मार्गणास्त्रापि जवन्यस्थितेर्वन्धकानामसौ बोद्धव्यः, कर्मणकाय-
योगादिमार्गणावनिरयगत्योवादिमार्गणास्त्रप्येकजीवाश्रितस्य सप्तानां जवन्यस्थितेर्वन्धकालस्य तद्-

वन्धकानां च तुल्यत्वात् । ननु कर्मणाऽनाहारकमार्गणयोः प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकाश्चतु-
र्गतिकाः सन्ति, एतासु निरयगत्योद्यादिमार्गणासु तु जवन्यस्थितेरपि त एकैकगतिसत्कास्तदुभयत्र
वन्धकानां तुल्यत्वकथने कथं न दोषः ? इति चेद्, न, असंख्यलोकप्रदेशराशितः स्तोक्तत्वमपेक्ष्यैव
तुल्यत्वस्याऽभिहितत्वादिति ॥४०९॥

अथाऽऽर्यात्रयेण शेषमार्गणासु प्रकृतकालमाह

सेसेसुं गिरयेसुं सव्वेसु पणिंदितिरिय-विगलेसुं ।

सव्वत्थवज्जसेससुरा-ऽपज्जपणिंदियतसेसुं ॥४१०॥

पुहवाइचउसु तेसिं वायर-वायरसमतमेएसुं ।

पत्तोअवणम्मि तहा समत्तपत्तोअवणकाये ॥४११॥

वेउव्वदुगे मीसे सासाणम्मि य भवे असंखयमो ।

पलिओवमरस भागो सेसासु भवे मुहुत्तंतो ॥४१२॥

(प्रे०) “सेसेसुं गिरयेसुं” मित्यादि, निरयगत्योव-प्रथमपृथिवीनिरयभेदयोरनन्तरमेव
गृहीतत्वात्ताभ्यां विना द्वितीयादिसप्तमान्तपृथिवीभेदमिन्नेषु शेषनिरयगतिभेदेषु, तथा सर्वेषु पञ्चे-
न्द्रियतिर्यग्भेदेषु, सर्वेषु विकलेन्द्रियभेदेषु, तथा “सव्वत्थवज्जसेससुरा” त्ति देवगत्योद्य-भवन-
पतिव्यन्तरदेवभेदानामनन्तरमेव गृहीतत्वात् तैस्त्रिभिः सहितं सत्वार्यसिद्धविमानदेवगतिभेदं विहाय
शेषेषु ज्योतिष्कादिषु चतुरस्रुत्तरविमानपर्यन्तासु षड्विंशतिदेवगतिमार्गणाभेदेष्वित्यर्थः । तथाऽपर्याप्त-
शब्दस्य पञ्चेन्द्रियत्रयस्योः प्रत्येकं योजनादपर्याप्तपञ्चेन्द्रियभेदेऽपर्याप्तप्रसक्तकायभेदे च । अन्य-
भेदानपि संग्रहीतुमाह “पुहवाइचउसु” इत्यादि, “वेउव्वदुगे” इत्यादि च, पृथिव्यादिवायु-
कायान्तेषु चतुष्पञ्चमार्गणास्थानेषु, तेषामेव चतुर्णां चतुर्षु वादराधेषु चतुर्षु पर्याप्तवादरेष्वित्येव-
मष्टपूत्तरभेदेषु, तथा प्रत्येकवनस्पतिकायौद्यभेदे, पर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकाये, वैक्रियकाययोग-
वैक्रियमिश्रकाययोगमार्गणाद्विके, सम्यग्मिव्यात्वे सासादने चेत्येतासु समस्तासु पञ्चपाष्टिमार्गणासु
प्रत्येकं प्रकृतः सप्तमूलप्रकृतीनां जवन्यस्थितेर्नानावन्धकाश्रयो दीर्घः कालः पल्योपमस्याऽसंख्य-
तमैकमागो भवेदित्यर्थः । अयं हि सप्तानामौघिकोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामुत्कृष्टकालवद्बोद्धव्यः,
तद्वदत्रापि प्रकृतस्थितेर्वन्धकपरिमाणस्यासंख्यलोकप्रदेशराशेऽपेक्षया स्तोक्तत्वेऽप्यसंख्येयत्वादेक-
जीवाश्रयोत्कृष्टवन्धकालस्यान्तमुद्दृष्टत्वाच्च ।

ननु एतासु मार्गणासु प्रत्येकं जवन्यस्थितेर्वन्धकजीवा असंख्येयाः सन्तोऽपि कालुचिन्मा-
र्गणास्वौघिकोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकपरिमाणापेक्षयाऽसंख्येयगुणा अपि भवन्ति, तत्तास्वप्यसौ कथं स्तोक्त-
वन्धकपरिमाणप्रयुक्तौघिकोत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टवन्धककालवत्पल्योपमासंख्येयमागप्रमाण एवोच्यते ?

“उकोसठिइव्व सेसासु” ति उक्तशेषमार्गणासु प्रत्येक‘मुत्कृष्टस्थितिः’-उत्कृष्ट-
स्थितेर्वन्धकानां ह्रस्वेतरकालवज्जघन्यस्थितेर्वन्धकानां ह्रस्वेतरकाल इत्यर्थः । अत्रैवापवदन्नाह-
“गवरावलि” इत्यादि, ‘नवरं’-परं ‘णरदेससासणेसु’ ति शेषमार्गणागतासु नरगत्योव-देश-
संयम-सासादनरूपासु तिसृषु मार्गणासु प्रत्येकमायुषो जघन्यस्थितेर्वन्धकानां ‘गुरुः’-दीर्घः काल
‘आवल्यसंख्येयभागः’ आवलिकाया असंख्येयतमैकभागगतसमयप्रमाणः । अयम्भावः-असंख्य-
लोकप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोकवन्धकपरिमाणासु निरयगत्योवाद्येकोत्तरशतशेषमार्गणास्वेकजीवाश्रयो-
त्कृष्टस्थितिर्वन्धकाऽजघन्यस्थितेर्वन्धकालस्य समयमात्रत्वेन तुल्यत्वेऽप्यायुष उत्कृष्टजघन्य-
स्थित्योर्वन्धकपरिमाणं तु मनुष्यगत्योव-देशसंयम-सासादनवर्जासु शेषनिरयगत्योवादिमार्गणास्वेव
तुल्यम्, न पुनर्मनुष्यगत्योवादिमार्गणात्रयेऽपि, तत्र मार्गणात्रये आयुष उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकपरि-
माणस्य संख्येयत्वात् तदीयजघन्यस्थितेर्वन्धकपरिमाणस्य त्वसंख्येयत्वात्, इत्यतः ‘उकोसठि-
इव्व सेसासु’ इत्यनेन शेषसर्वमार्गणासु सामान्यतोऽतिदिष्टोऽपि प्रस्तुतकाऽने मनुष्यगत्योवादि-
मार्गणाचतुष्के पश्चादपोद्याऽऽवल्यसंख्यभागप्रमाणो दर्शितः ।

इत्थं च शेषमार्गणास्वायुषो जघन्यस्थितेः प्रस्तुतकाल इयान् प्राप्यते-पर्याप्त-
मनुष्य-योनिमन्मनुष्यभेदौ, आनतकल्पाद्या अष्टादशदेवगतिभेदाः, आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोग-
मतिश्रुता-ऽवधि-मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थान-परिहारविशुद्धिकसंयमा-ऽवधि-
दर्शन-शुभलेश्यात्रिक-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकसम्यक्त्वमार्गणाश्चेत्येतासु सप्तत्रिंशन्मार्ग-
णासु प्रत्येकमायुषो जघन्यस्थितेर्नानावन्धकात्रयो दीर्घः कालः संख्येया समयाः । सर्वे निरयगति-
भेदाः, सर्वे पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाः, मनुष्यौघा-ऽपर्याप्तमनुष्यभेदौ, देवगत्योव-सहस्रारान्तदेवगतिभेदाः,
सर्वे विकलेन्द्रियभेदाः, सर्वे पञ्चेन्द्रियभेदाः, पर्याप्तवाद्रूपस्थितेजोवायुकायभेदाः, पर्याप्तप्रत्येकवन-
स्पतिकायभेदः, सर्वे व्रसकायभेदाः, पञ्चमनोयोगभेद-पञ्चचोयोगभेद-वैक्रियकाययोग-स्त्रीवेद-
पुंवेद-विमज्ज्ञान-देशसंयम-चक्षुर्दर्शन-सासादन-संज्ञिमार्गणाश्चेत्येतासु चतुःषष्टिमार्गणासु तु प्रकृत-
काल उत्कर्षत आवलिकाया असंख्येयभागः । एताश्चतुःषष्टिमार्गणान्तथाऽनन्तराभिहिताः सप्त-
त्रिंशन्मार्गणा इत्येवमेकोत्तरशतमार्गणासु त्वायुषो जघन्यस्थितेः प्रकृतकालो जघन्यत एकसमय इति ।

अथाऽऽयुषोऽजघन्यस्थितेः प्रकृतकालमतिदिशति-“णोयो अजहण्णाए” इत्यादिना,
सुगमम् । अत्रापि मायनाऽनुत्कृष्टस्थितेर्नानावन्धकाश्रयकालवदेव द्रष्टव्येति ॥४१४-४१५॥

तदेवं प्ररूपितः शेषस्याऽऽयुषोऽपि जघन्याऽजघन्यस्थित्योर्वन्धकानां सम्मवजघन्योत्कृष्ट-
द्विविधकालः, तस्मिंश्च प्ररूपिते गतं नानाजीवाश्रितं कालद्वारम् ॥

आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य नानाजीवाश्रयकालप्रदर्शकयन्त्रम्

जघन्यकालः		उत्कृष्टकाल			सर्वाङ्का	
अन्तर्मुहूर्तम्	ओधवद् एकसमयः	अन्तर्मुहूर्तम्	आवर्तिका- ऽसंख्यभागः	ओधवद् पत्याऽसंख्य- भाग		
गति०	मर्वभेद० ४७	मनुष्योप-तत्पर्याप्त- मानुषी०सर्वार्थ- सिद्धिश्च० ४		निरयोधादि- शेषभेदा ४३	सर्वैकेन्द्रिय० सर्वसूक्ष्मा-ऽपर्याप्त- बादरभेदभिन्नाः पृथिव्यप्तेजोवायु- कायभेदाः, वनौष० अपर्याप्तप्रत्येक- वन० सर्वसाधारणवतभेदाश्च०	
इन्द्रिय०	सर्वविकल्पचेन्द्रि- यभेदाः, १२			सर्वविकल्प- चेन्द्रिय १२		
काय०	ओधवादरीधतत्प- र्याप्तभेदात् पृथि- व्यप्तेजोवायुभेदाः प्रत्येकवनोप-तत्प- र्याप्ती, सर्वत्रस- भेदाश्च १७					
योग०	★ सर्वभेद० १८	आहारकद्विक० २	कार्मण० १२	शेष० १५		
वेद०	सर्वभेद० ४	गतवेद० १		वेदत्रिक० ३		
कपाय०	सर्व० ४			सर्व० ४		
ज्ञान०	मत्यादि० ४	अज्ञान० ३	मन पर्यव० १	शेष० ६		
सयम०	सयमोष० सामा० छेद० परिहार० देश० ५	सूक्ष्मसम्पराय० असयमश्च. २	सयमोष० सामा० छेद० परिहार० सूक्ष्म० ५	देशसयम० असयम० २		
दर्शन०	अवधि० १	चक्षु० अचक्षु० २		सर्व० ३		
लेण्या०		सर्व० ६		सर्व० ६		
भण्य०		सर्व० २		सर्व० २		
सम्यक्त्व	सम्यक्त्वोप० क्षायोप० ओप० मिश्र० ४	क्षायिक० सास्वा- दन० मिथ्यात्व० ३		सर्व० ७		
सङ्गी०		सर्व० ३		सर्व० २		
आहारी०		सर्व० २	अनाहा० १	आहारी० १		
सर्वमार्गणा-	१४	१२४	१३	२	१२३	३२
गाथाङ्का	३८३	३८४	३८४-३८५	३८६	३८६	३८१-३८२

▲ मनान्तरे मिश्रयोगत्रये जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम् ।

आयुर्वर्जसप्तप्रकृतीनामपुत्कृष्टाऽजघन्यस्थितिवन्धयोर्नानाजीवाश्रयकालप्रदर्शकयन्त्रम्

जघन्यत - एकसमय	एकसमय	२५० वर्षाणि	विंशतिप्रयवत्तवर्ष	अन्तर्मुहूर्त	शोधवत्
उत्कृष्टत - अन्तर्मुहूर्त	पल्योपमाऽस- ख्यतमैकमाग	पञ्चागलक्षकोटि- सागरोपमाणि	देगोनपूर्वकोटि- द्वयम्	पल्योपमाऽसख्य- भाग	सर्वाद्या
गति०	अपयतिमनुष्य० ★ १				शेष० ४
इन्द्रिय०					सर्व० १
काय०					सर्व० ४
योग०	आहारक- तन्मिश्र० △ २	वैक्रियमिश्र० △ १			शेष० १
वेद०	अपगतवेद० १				त्रिवेद०
कपाय०					सर्व०
ज्ञान०					सर्व०
संयम०	सूक्ष्मसंपराय १	छेदोपस्थापन० १	परिहार० १		शेष०
दर्शन०					सर्व०
छेदया०					सर्व०
भोग्य०					सर्व०
सम्यक्त्व	सास्वादन० १			श्रीपगमिक० मिश्र० २	शेष०
संज्ञी०					सर्व०
आहारी०					सर्व०
सर्वमार्गिणा	४	३	१	२	१५६
गायाङ्गा	३८७-३८८ ३८९-३९०	३८७-३८८ ३८९	३८८-३८९	३८९-३९०	३८९

△ यतान्तरे मिश्रयोगद्वये जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम् ।

▲ अपवादः—अजघन्यस्थितेः प्रस्तुतकालो जघन्यतो द्विसप्तमवन्धनसुल्लकमेव ।

आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां जघन्यस्थितिबन्धस्य नानाजीवाश्रयकालप्रदर्शकयन्त्रम्

जघन्यत			उत्कृष्टत		
शोधवद् अन्तर्मुहूर्तम्	समयः	शोधवद् अन्तर्मुहूर्तम्	आवलिका- ऽसख्यभागः	पल्योपमा- ऽसख्यभागः	सर्वाङ्गा
गति०	मनुष्योद्य-तत्पर्याप्त- मानुषी० ३	सर्वे निरयतिर्यक्- चेन्द्रिय-देवभेदा , अपर्याप्तनरश्च ४३	मनुष्योद्य-तत्पर्याप्त- मानुषी० सर्वार्थ- सिद्ध० ४	निरयोद्य० प्रथम- नरक० देवोद्य० भवनपति० व्य- न्तर० अपर्याप्त- मनुष्य० ६	द्वितीयपृथिव्यादिषड्- निरयभेद० सर्वपञ्चे- न्द्रियनिर्यग्भेद० ज्यो- तिष्कादिचतुरगुत्तरा- न्तरदेवभेदाश्च ३६
इन्द्रिय०	पञ्चेन्द्रियोद्य- तत्पर्याप्त० २	सर्वविकल० अपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय० १०	पञ्चेन्द्रियोद्य-तत्प- र्याप्त० २	सर्वविकला-ऽपर्याप्त- पञ्चेन्द्रिय० १०	सर्व एकेन्द्रिय- भेदा ७
काय०	त्रयोद्य-तत्पर्याप्त- भेदा, २	ओद्य-त्रादरीद्य- तत्पर्याप्तपृथिव्यप्ते- जोवायुभेदा , ओद्य- पर्याप्तप्रत्येकवन- भेदा, अपर्याप्तत्रयश्च १५	त्रयोद्य-तत्पर्याप्त- भेदा, २	ओद्य-त्रादरीद्य-तत्पर्या- प्त-पृथिव्यप्तेजोवा- यु०द्यओ-पर्याप्तप्रत्येक- वनभेदा० अपर्याप्त- त्रयश्च १५	उत्तसप्तदश- भेदवर्जा शेषा २५
योग०		ओदारिकमित्य- कार्मणवर्जा शेषा १६	सर्वमनोवचोभेद० काययोगोद्य० आहारक-तन्मिश्च० ओदारिक० १४	वैक्रिय-तन्मिश्चौ, २	ओदारिक- मिश्र० कार्मण० २
वेद०	सर्व० ४		सर्व० ४		
कपाय०	सर्व० ४		सर्व० ४		
ज्ञान०	मत्यादिज्ञान० ४ विभङ्ग० १		मत्यादि० ४ विभङ्ग० १		मत्यज्ञान० श्रुताज्ञान० २
मयम०	अमयमवर्जा शेषा, ६		असंयमवर्जा शेषा, ▲ ६		असयम १
दर्शन०	सर्व० ३		सर्व० ३		
लेख्या०	शुभ० ३		शुभ० ▲ ३		अशुभ० ३
भव्य०	भव्य० १		भव्य० १		अभव्य० १
सम्य०	सम्यक्त्वोद्य० क्षायि० क्षायो० मिश्र० ४	ओपशमिक० सास्वादन० २	सम्यक्त्वोद्य० क्षायि० ▲ क्षायो० ओप- शमिक० ४	सास्वादन० मिश्र० २	मिथ्यात्व० १
सञ्जी०	सञ्जी० १		सञ्जी० १		असञ्जी० १
आहारी०	आहारी०, १		आहारी, १		अनाहा० १
सर्वमार्गिणा-	३६	८६	५४	६	४५
गाथाङ्का	४०८	४०४-५-६-७	४१२	४०६	४१०-४११-४१२ ४०२-३-४

★ भतान्तरे-परिहारविशुद्धिकममयत्तेज -पञ्चलेख्या-क्षायोपशमिकसम्यक्त्वपूतकृष्टतोऽपि समयः (गाथा-४०८)

आयुष उत्कृष्ट-जघन्यस्थितिवन्धयोर्नानाजीवाश्रयकालप्रदर्शकयन्त्रकम्

उत्कृष्टस्थिति०

जघन्यस्थिति०

जघन्यतः- समय		शोधवत् समय	समय	समय	शोधवत् सर्वाद्धा
उत्कृष्टतः- सख्येया समया		आवलिकाऽसंख्य- भागः	सख्येया समया	आवलिकाऽसंख्यभाग	
गति०	मनुष्योवन्तत्पर्याप्तौ, मानुषी, आनतादि- १८ देवभेदाश्च २१	उत्तममनुष्योवाद्येक- विंशतिभेदवर्जशेष० २६	पर्याप्तमनुष्य-मानुषी भेदौ, आनतादि- १८ देवभेदाश्च २०	सर्वनरकातयव्यञ्चेन्द्रिय० मनुष्योवन्तदपर्याप्तौ देवोव-भवनपत्यादि- महत्कारान्ताश्च २६	तिर्यग्गान्धोघ० १
इन्द्रिय०		सर्व० १६		सर्वविकल पञ्चेन्द्रियभेदा, १०	सर्वेन्द्रिय० ७
काय०		सर्व० ४२		वातरपयपितृयुष्यप्लेजो- वायुभेद० पर्याप्तप्रत्येक- वन-सर्वत्रसभेदाश्च० ८	उत्कृष्टभेदवर्जा० ३४
योग०	आहारक-तन्मिश्र० २	शेष० १४	आहारक-तन्मिश्रौ, २	सर्वमनोवचो०वैक्रिय० ११	कादयोगीघ०ओदा- रिक-तन्मिश्र० ३
वेद०		वेदत्रय, ३		स्त्री-पुरुषवेदी २	नपुंसक १
कपाय०		सर्व० ४			सर्व० ४
ज्ञान०	मत्यादिज्ञान० ४	अज्ञान० ३	मत्यादिज्ञान० ४	विमङ्ग० १	शेष० २
संयम०	संयमीय० नामा० श्रेय० परिहार० वेदा० ५	असंयम० १	संयमीय० सामा० श्रेय० परिहार० ४	देवसंयम० १	असंयम० १
दर्शन०	अवधि० १	चक्षु० अचक्षु० २	अवधि० १	चक्षु० १	अचक्षु० १।
लेखा०	शुभ० ३	अशुभ० ३	शुभ० ३		अशुभ० ३
भव्य०		भव्या-भव्यौ, ०			सर्व० २
मन्यक्त्व	मन्यक्त्वोव० क्षायिक० क्षायोपगमिक० ४	मन्यक्त्व० १	मन्यक्त्वोव० क्षायिक० क्षायोपगमिक० ३	मात्स्वादन० १	मिथ्यात्व० १
मजी०		सर्व० २		मजी० १	अमजी० १
आहारी०		आहारक० १			आहारी० १
सर्वमार्गणा - ४०		१०३	३७	६४	६२
गाथा - ३६०-३६३		३६०-३६३	४१४	४१४-४१५	४१४

आयुषोऽनुत्कृष्टा-ऽजवन्यस्थितिवन्धयोः प्रत्येकं नानाजीमाश्रयकाऽप्रदर्शकयन्त्रम्

जघन्यत -- अन्तर्मुहूर्तम्	अन्तर्मुहूर्तम्	ओघवत्
उत्कृष्टत -- अन्तर्मुहूर्तम्	पर्योपमस्याऽमख्यसाग	सर्वाद्धा
गति० पर्याप्तमनुष्य० मानुषी० आनतादिसर्वयिर्मिहान्त- देवमे० (श्च०) २०	सर्वतरकभेद० सर्वपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेद० मनुष्यीवन्तत्पर्याप्तौ, देवीघ० भवन- पत्यादिसहस्रारान्ता देवमेदाश्च० २६	तिर्यग्गत्योव० १
इन्द्रिय०	सर्वविकलमर्वपञ्चेन्द्रियभेद० १२	सर्वेकेन्द्रियभेद० ७
काय०	पर्याप्तवादरपृथिव्यप्तेजोवायुभेदा, पर्याप्तप्रत्येकवन-सर्वत्रमभेदाश्च० ८	उत्ताप्तभेदवर्जा गेपा पृथिवीकायी- धाद्या, ३४
ओ०	आहारक-तन्मिश्रयोगी, २	काययोगीव० औदारिक-तन्मिश्रयोगी च ३
वेद०	स्त्री-पुरुषवेदौ, २	नपु मक० १
कपाय०		सर्व० ४
ज्ञान०	मन पर्यव० १	मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाने० २
सयम०	सयमौघ० सामायिक० छेद० परिहार० ४।	असयम० १
दर्शन०	चक्षु० अवधि० २	अचक्षु० १
ले०या०	शुक्ल० १	कृष्णाद्यधुम० ३
म०य०		भव्या-ऽभव्या, २
सम्भक्त्य	क्षायिक० १	मिथ्यात्व० । १
सजी०	सजी० १	असंजी, १
आहारो०		आहारी, १
सर्वमार्गणा.-	२६	६२
गायाज्ञा -	३६८-३६९	३६८-४००
		१३६५-३६६-३६७

∴ अथवादः आहारक-तन्मिश्र-सर्वमनोवचोभेद-वैक्रियकाययोगेषु प्रत्येक जघन्यत. समयमात्र, नापुनरन्त-
मुहूर्तम् (गाया - ३६८) ।

॥ अथ त्रयोदशमन्तरद्वारम् ॥

साम्प्रतं क्रमप्राप्ते नानाजीवाश्रयेऽन्तरद्वारे भूलाष्टकर्ममन्त्रोत्कृष्टादिस्थितेर्वन्धकानामन्तरं
व्याचिकीर्तुरादौ तावदुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्यधिकृत्याधन आह

अंतरमदृणहं लहुं जेड्डाअ ठिईअ वंधगाण स्वणो ।

अंगुलअसंखमागो परमं अगुरुअ णेव भवे ॥४१६॥

(प्रे०) “अंतरमदृणहे”त्यादि, अष्टानां ज्ञानावगणादिमूलप्रकृतीनां ‘ज्येष्ठायाः’-उत्कृ-
ष्टायाः स्थितेर्वन्धकानां ‘लघु’-जघन्यमन्तरं सर्वथाऽभावलक्षणं “स्वणो” ति समयः, समयमात्रं
भवेदिति गायाप्राप्तेऽन्वयः । “अंगुलअसंखमागो परमं” ति तेषामंशप्रकृतिमन्त्रोत्कृष्ट-
स्थितेर्वन्धकानां ‘परमं’-दीर्घमन्तरमङ्गुलाऽसंख्यभागः, अङ्गुलार्थसंख्यभागप्रमाणक्षेत्रमात्राकाश-
प्रदेशेषु प्रतिसमयं नैरन्तर्येणैकाकाशप्रदेशेऽपह्रीयमाणे यावान् कालोऽपगच्छति, तावानमन्वयेयोन्य-
पिण्यवमर्पिणीप्रमाणकालो भवेदित्यर्थः । “अगुरुअ णेव भवे” ति अष्टानामपिमूलप्रकृतीनाम-
गुरोः-अनुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकानां नैव भवेत्, प्रकृतत्वादन्तरमिति गम्यत इति । अत्र समय-
प्रमाणाद्युक्तान्तरस्य भावना त्वनन्तरमेव मार्गणास्थानेषु वक्ष्यमाणममयाधन्तराणामुपपन्न्यनुसारेण
द्रष्टव्या, तत एव प्रकृतसमयाधन्तराणां सुखावसेयत्वादिति ॥४१६॥

अथ मार्गणास्थानेषु प्रकृतान्तरं दिदर्शयिषुमादौ तावदायुर्वर्जसप्तप्रकृतीरधिकृत्याह-

जासुं जेड्डठिईए कालो सत्तणहं होइ सन्वद्धा ।

तासुं जेड्डठिईए सत्तणहं अंतरं णत्थि ॥४१७॥

(प्रे०) “जासुं जेड्डठिईए” इत्यादि, यास्वेकेन्द्रियौघादिद्वित्रिंशन्मार्गणास्वायुर्वर्जानां
सप्तानां कर्मणां ‘ज्येष्ठायाः’-उत्कृष्टायाः स्थितेः “कालो” ति नानावन्धकाश्रयकालः सर्वाद्धा प्राग्म-
णितो-भवति, तासु मार्गणासु सप्तानां ज्येष्ठस्थितेः “अंतरं” ति प्रकृतं नानावन्धकाश्रयमन्तरं
‘नास्ति’ न विद्यत इत्यर्थः । कुतः ? इति चेद्, वन्धककालस्य सर्वाद्धात्वादेव । इदमुक्तं
भवति-यत्र मार्गणादौ यस्याः उत्कृष्टाया अनुत्कृष्टाया जघन्याया अजघन्याया वा स्थितेर्वन्ध-
कानां परिमाणमन्वयेयलोकादिप्रमाणं तस्याः स्थितेर्वन्धकास्तत्र मार्गणादौ निरन्तरं प्राप्यन्ते, तत-
स्तत्र तद्वन्धकानां कालः प्राक् सर्वाद्धाऽभिहितः । यतो वन्धकानां कालः सर्वाद्धाः, अर्थाद् वन्धके-
प्राप्तिनिरन्तराः, तत एव वन्धकानामन्तरं न भवतीति तु सुगमः, निरन्तरस्यैवान्तराभावादर्थके-
त्वात्, इत्येवमन्योन्यगमकत्वात् सर्वाद्धा-निरन्तरयोरिति । इत्थमेवानन्तरमोयतोऽष्टकर्मणामनुत्कृ-
ष्टस्थितेर्वन्धकानामन्तरप्रतिषेधे मार्गणास्थानेषु वक्ष्यमाणान्तरप्रतिषेधे च विभावनीयमिति ॥४१७॥

एकेन्द्रियौवादिद्वात्रिंशन्मार्गणास्थानेष्वायुर्वर्जसप्तकर्मणां ज्येष्ठस्थितेर्नानावन्धकाश्रयसर्वाद्वा-
प्रतिपादिके माथे पुनरिमे

‘सत्तपह वंधगाणं उक्कोसाए ठिईअ सव्वद्धा । सव्वेसु एगिंदिय-णिगोअमेएसु वणकाये ॥३८१॥

असमत्तवायरेसु पत्तेअवण-पुह्वाइचउसु च । तह पुह्वाइचऊह सव्वेसु सुहुममेएसु ॥३८२॥ ” इति ।

अथ शेषमार्गणासु प्रकृतं सप्तकर्मणामुत्कृष्टस्थितिसत्कनानावन्धकाऽऽश्रयमन्तरं जवन्योत्कृष्ट-
भेदतः प्रतिपादयन्नेकामार्यामाह

सेसासु लहुं समयो वासपुहुत्तं अवेअसुहुमेसु ।

उक्कोसां सेसासु अंगुलभागो असंखयमो ॥४१८॥

(प्रे०) “सेसासु लहु”मित्यादि, एकेन्द्रियौवादिद्वात्रिंशन्मार्गणावर्जासु शेषासु निरय-
गत्यौवाद्यद्वात्रिंशदुत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकं “लहुं” ति प्रकृतत्वात् सप्तानामुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्ध-
कानां ‘लहु’-जवन्यमन्तरं ‘समयः’-समयमात्रं, भवतीति शेषः । कथम् ? एकेन समाप्त उत्कृष्टस्थिति-
वन्धे समयान्तरेण तस्यैव तत्प्रवृत्तेरशक्यत्वेऽपि तदन्यस्य तत्प्रवृत्तेः शक्यत्वादिति ।

अथ प्रकृतमेवोत्कृष्टत आह—“वासपुहुत्तं अवेअसुहुमेसु” ति अपगतवेदमार्गणायां
सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां च सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां वर्षपृथक्त्वमन्तरम् “उक्कोसां”
ति ‘उत्कृष्टम्’ उत्कृष्टपदे ज्ञेयम् । सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनां प्रतिपत्तचारित्रमोहोपश-
मकानां वर्षपृथक्त्वं यावत् सर्वथाऽभावस्यापि सम्भवात् । कुतः सम्भवः ? नानाजीवानाश्रित्यो-
पशमश्रेणोत्कृष्टान्तरस्य तावत्प्रमाणत्वात् । उक्तं चान्यत्र—“वासपुहुत्तं जवसामएसु” इति ।

अथोक्तशेषास्वाह—“सेसासु अंगुलभागो असंखयमो” ति एकेन्द्रियौवादिद्वात्रिं-
शन्मार्गणा अपगतवेदसूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणे च विहाय याः शेषा निरयगत्यौवादिपद्वात्रिंश-
दभ्यधिकशतमार्गणास्तासु शेषमर्धमार्गणासु प्रकृतोत्कृष्टान्तरमङ्गुलस्य भागोऽसंख्यतमः, ओधवद-
ङ्गुलासंख्यभागप्रमाणक्षेत्रगताऽऽकाशप्रदेशापहारलक्षणाऽसंख्योत्सर्पिण्यवसर्पिण्य भवतीत्यर्थः ।

इदमत्र हृदयम्—यासु मार्गणासु सप्तकर्मणां तत्तत्स्थितेर्वन्धकानामसंख्यलोकप्रदेशाश्रय-
पेक्षया स्तोक्तत्वाद्धन्धान्तरसम्भवस्तासु प्रत्येकमेकस्थितिवन्धस्यानात्मिकायां उत्कृष्टाया जवन्याया
वा स्थितेर्वन्धका यदि श्रेणिगतास्तदा तस्या उत्कृष्टाया जवन्याया वा स्थितेर्नानावन्धका-
श्रयमुत्कृष्टमन्तरमङ्गुलाऽसंख्यभागप्रमाणं यथोक्तमेव प्राप्यते, यदि च तयोरेकस्थितिवन्धस्थाना-
त्मिकयोः स्थित्योर्वन्धकाः श्रेणिगतास्तदा त्वपगतवेदादिमार्गणावत् श्रेण्यन्तरकालानुसारेणोत्कृ-
ष्टान्तरं स्तोक्तं प्राप्यते, जवन्यान्तरं तु तयोस्सर्वत्र समयमात्रमासाद्यते । कुतः ? विवक्षितजीवैर्नि-
ष्ठापिते जवन्यादिस्यितिवन्धेऽन्यैर्जीवैः समयान्तरेणैव तत्स्थितिवन्धस्य निर्वर्तयितुं शक्यत्वात् ।
सप्तानां नानास्थितिवन्धस्थानात्मिकयोरनुत्कृष्टाऽजवन्यस्थितिवन्धयोः प्रकृतं नानावन्धकाश्रयमन्तरं

तु या अपर्याप्तमनुष्याद्येकादशसान्तरमार्गणास्तास्वेव प्राप्यते, नान्यासु । कुतः ? नानास्थितिवन्ध-
स्थानात्मकानुत्कृष्टादिस्थितिवन्धस्य जीवनबहुकालमावितया सर्वदा तद्वन्धकानां लाभेनाऽनन्तरं
कालद्वारे सर्वाद्याया अभिहितत्वात् । सान्तरमार्गणासु तु तयोस्तत्कृष्टमन्तरं मार्गणाया नानाजीवा-
श्रयोत्कृष्टान्तरप्रमाणं प्राप्यते, जघन्यं तु यथासम्भवं समयादिकम् ।

इत्यतोऽपगतवेदमार्गणायां सूक्ष्मसम्परायमार्गणायां च प्रकृतोत्कृष्टान्तरं स्तोकमभिहितम्, तत्रो-
पशमश्रेणिगतानामेवोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामित्वात् । शेषमार्गणासु तु श्रेणिवहिःस्थानामेवोत्कृष्टस्थिति-
वन्धस्वामित्वात्तदुत्कृष्टतोऽङ्गुलाऽसंख्यमागप्रमाणमभिहितम्, जघन्यं च शेषसर्वमार्गणासु समय-
मात्रं दर्शितमिति ॥४१८॥

तदेवमुक्तं मत्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्नानावन्धकाश्रयमन्तरम् । साम्प्रतं तासामेवाऽऽयुर्वर्जसत्तानाम-
नुत्कृष्टायाः स्थितेस्तं दर्शयन्नाह

सत्तण्ण अपज्जणरे आहारदुगे विउव्वमीसे य ।

गयवेए सुहमग्गि य उवसम-सासाण-भीसेसुं ॥४१९॥

समयोऽणुक्कोसाए ठिईअ हस्सं सहरसवासाणि ।

तेवढी चुलसीई कमसो छेअ-परिहारेसुं ॥४२०॥

(प्रे०) “सत्तण्हे”त्यादि, तत्र ‘सत्तण्हे’ इत्यस्य ‘समयोऽणुक्कोसाए ठिईअ हस्सं’
मिति परेणान्वयः, तत आयुर्वर्जानां मत्तानां मूलप्रकृतीनामनुत्कृष्टायाः स्थितेः ‘हस्सं’ जघन्यमन्तरं
समयः, अस्तीति शेषः । कासु मार्गणास्वित्याह—“अपज्जणरे” इत्यादि, अपर्याप्तमनुष्यमार्गणा-
यामाहारक — ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गणाद्वये वैक्रियमिश्रकाययोगमार्गणायामपगतवेदमार्गणायां
सूक्ष्मसम्परायमयममार्गणायामौपशमिकसम्यक्त्व-सामादन-मिश्रदृष्टिमार्गणासु च प्रत्येकमित्यर्थः ।
“सहस्सवासाणि तेवढी चुलसीई कमसो” नि ‘णुक्कोसाए ठिईअ हस्सं’मिति काकाक्षिगोलक-
न्यायेनाऽत्रापि सम्प्रच्यते, ततः सप्तप्रकृतीनामनुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकानां हस्वमन्तरं वर्षसहस्राणि
त्रिपष्टिश्चतुरशीतिश्च क्रमशः, भवतीति शेषः । कुत्रेत्याह—“छेअपरिहारेसुं” ति छेदोपस्थापन-
संयमे परिहारविशुद्धिकसंयमे चेत्यर्थः । इदमुक्तं भवति—अपर्याप्तमनुष्याद्यनन्तरोक्तनवमार्ग-
णाप्यपर्याप्तमनुष्यादितया जीवानां सर्वथाऽभावलक्षणमन्तरं जघन्यतः समयमात्रं सम्प्रच्यते, ततश्च
तासु मार्गणासु मत्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां सर्वथाऽभावलक्षणं जघन्यमन्तरमपि समयमात्रं
प्राप्यते, न चैवं छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणयोरपि । कस्मात् ? तयोर्नानाजीवाश्रय-
जघन्यान्तरस्याऽप्युक्तप्रमाणत्वात् । उक्तं च श्रीपञ्चमाङ्गे

‘छेदोवद्वावणियं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेण तेसद्धिं वाससहस्साइ’, उक्कोसेण अट्टारस सागरोपम-
कोडाकोडियो, परिहारविमुद्धियस्स पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं चउरासीइं वाससहस्साइ, उक्कोसेणं अट्टारस
सागरोवमकोडाकोडियो’ इति ।

न च जीवानां सर्वथाऽभावलक्षणमन्तरं मा भवतु समयमात्रं, सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्ध-
कानामन्तरं तु तावत्स्यात्, को दोषः ? इति वाच्यम् । यतः प्रकृतमार्गणागतसर्वजीवानां सममे-
वोत्कृष्टस्थितिर्वन्धसङ्गावेतावदन्तरस्य सम्भवः, सममेव सर्वेषामनुत्कृष्टस्थितिर्वन्धसङ्गावे त्वन्तर्मुहूर्ता-
दूर्ध्वं तेषां सर्वजीवानां मिथ्यात्वादौ गमने प्रकृतमार्गणाया एवान्तरं प्रवर्तेत, तत्तु नेष्यते, यदा तु
सर्वे जीवामार्गणान्तरं गच्छन्ति, तदा तु यथोक्तान्तरमेव प्राप्यते, न पुनः सामयिकम् । इत्थं न
कुतश्चिदपि प्रकृतानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामन्तरं जवन्यतः समयादिमात्रं भवितुमर्हतीतिकृत्वा शेष-
मार्गणापेक्षया दीर्घं यथासम्भवमुक्तमिति ॥४१९-४२०॥ अथोक्तशेषमार्गणानां निरन्तरत्वात्तत्र
प्रकृतान्तरं निषेधयन् तथाऽनन्तरोक्तसान्तरमार्गणानु प्रकृतान्तरमुत्कर्षतः प्रतिपादयन्नाह

सेसासु अंतरं णो अपज्जणरमीस-सासणेसु गुरुं ।
पल्लाऽसंखियभागो वारमुहुत्ता विज्वमीसे ॥४२१॥
परमं आहारदुगे वासपुहुतं अवेअ-सुहुमेसुं ।
णायवं छम्मासो होइ उवसमम्मि सत्तदिणा ॥४२२॥
छेए परिहारम्मि य अयरा अट्टार कोडिकोडिओ ।
उकोसमंतरं खलु होइ ठिईए अजेट्टाए ॥४२३॥

(प्रे०) “सेसासु अंतरं णो” इत्यादि, उक्तशेषासु निरयगत्योवादिमार्गणानु सप्तानाम-
नुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामन्तरं “णो” ति न भवतीत्यर्थः । कुतः ? प्रत्येकं मार्गणानां निरन्तर-
त्वादिति । अथाऽपर्याप्तमनुप्यादिमार्गणानां सान्तरत्वेन तत्राऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां जवन्यमन्तर-
मभिहितम्, न पुनरुत्कृष्टमिति तदेव दर्शयन्नाह—“अपज्जणरमीसे” इत्यादि, अपर्याप्तनरमेदे
सम्यग्मिव्यात्वे सासादने च “गुरु” ति सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्नानावन्धकाश्रयं ‘गुरु’ उत्कृष्ट-
मन्तरं “पल्लाऽसंखियभागो” ति पल्योपमाऽसंख्यभागप्रमाणं भवतीत्यर्थः । कुतः ? मार्ग-
णाश्रयस्योत्कृष्टान्तरस्य तावत्प्रमाणत्वात् । यदुक्तं जीवसमासे

‘पल्लाऽसंखियभागं सासणमिस्सा-ऽसमत्तमणुएसु’ इति ।

“वारमुहुत्ता विज्वमीसे” ति प्रकृतान्तरं वैक्रियकाययोगमार्गणायां द्वादश मुहूर्ता
भवतीत्यर्थः । अत्राऽपि मार्गणोत्कृष्टान्तरस्य तथात्वादेवेति हेतुर्वोद्भव्यः । उक्तं चैतदपि जीव-
समासे—‘विज्वमिस्सेसु । वारस हु ति मुहुत्ता’ इति ।

“परमं आहारदुगे वासपुहुत्तं” ति आहारकाऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गणाद्विके ‘परमम्’-उत्कृष्टमन्तरं वर्षपृथक्त्वम् । एतदपि नानाजीवाश्रयमार्गणान्तरस्य वर्षपृथक्त्वात्पूर्व-वदवसातव्यम् । अभिहितं च जीवसमासे-“आहारमिस्सजोगे वासपुहुत्तं” इति । “आहारमाड लोए छम्मासं जा न होति उ कयाई” त्यादिवचनात्पुनरन्यथा प्रकृतान्तरं पणमासमात्रमपि ज्ञायते, नवरं तत्रात्राधिकृतम्, अतो ओप्रज्ञापनाद्यभिप्रायेण तु तद्विशेषतः स्वयमेव द्रष्टव्यमत्रोत्तरत्र चेति ।

“अवेअसुहुमेसु णायव्वं छम्मासा” ति अपगतवेदमार्गणायां सूक्ष्मसम्परायसंयम-मार्गणायां च प्रत्येकमुपशमकानामिवानुत्कृष्टस्थितिर्वन्धकानां क्षपकाणामपि प्रवेशात् तेषामुत्कृष्टा-न्तरस्य “खवगेसु छम्मासा” इति वचनेन पणमासप्रमाणत्वाच्च प्रकृतोत्कृष्टान्तरमपि पणमासप्रमाणं ज्ञातव्यमिति भावः ।

“होइ उवसमम्मि सत्त दिणा” ति उपशमसम्यक्त्वमार्गणायां प्रकृतान्तरं सप्त दिनानि, सप्ताहोरात्राणीत्यर्थः । उपशमकानां सर्वथाऽभावलक्षणोत्कृष्टान्तरस्य वर्षपृथक्त्व-प्रमाणत्वेऽपि प्रस्तुतमार्गणायां न त एवानुत्कृष्टस्थितिर्वन्धस्वामिनः, किन्तु प्रथमोपशमसम्यक्त्व-माजोऽपि, तेषां चान्तरं सप्त दिनान्येवोत्कृष्टतोऽप्यवसातव्यमिति भावः ।

अथ छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकसंयममार्गणयोः प्रकृतमाह-“छेए परिहारम्मि ये” त्यादिना, अक्षरार्थस्तु सुगमः । भावनाऽपि तयोर्द्वयोर्मार्गणोत्कृष्टान्तरापेक्षयैव कर्तव्या । उत्कृष्टान्तरं पुनस्तयोरेवमुक्तम्-‘छेदोवक्कावणियस्स पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेण तेवद्धिइं वाससहस्साइं, उवकोसेण अट्टारस सागरोवमकोडाकोडीओ । परिहारविसुद्धियस्स पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेण चउरासीइ वाससहस्साइं, उवकोसेण अट्टारस सागरोवमकोडाकोडीओ’ इति व्याख्याप्रज्ञप्तिपञ्चविंशतितमशतकसप्तमो-देशके सामायिकसंयतादीनामन्तराधिकारे । इति गाथात्रयार्थः ॥४२१-४२२-४२३॥

तदेवमभिहितं सप्तानां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टानुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकानां यथासम्भवमन्तरम् । सम्प्रति शेषस्याऽऽयुःकर्मणस्तदादेशतो दिदर्शयिपुरादावुत्कृष्टस्थितिमधिकृत्याह

आउस्सुकोसाए ठिईअ सव्वासु अंतरं णेयं ।

हरसं समयो जेड्डं अंगुलभागो असंखयमो ॥४२४॥

(प्रे०) “आउस्सुकोसाए” इत्यादि, निरयगत्योधावाहारिपर्यन्तास्वायुर्वन्वप्रायोग्यासु सर्वासु मार्गणास्वायुष उत्कृष्टायाः स्थितेः “अंतरं णेयं” ति नानाजीवाश्रयं वन्धकानां सर्व-थाऽभावलक्षणमन्तरं ज्ञेयम् । कियदित्याह-“हरसं समयो” ति ‘हस्वं’ लघु ‘समयः’ समय-मात्रम्, “जेड्डं अंगुलभागो असंखयमो” ति ‘ज्येष्ठ’ दीर्घं पुनस्तत्क्षेत्रतोऽङ्गुलस्याऽसंख्य-तमो भागः, अङ्गुलासंख्यभागप्रमाणक्षेत्रप्रदेशानां प्रतिसमयाऽपहारलक्षणा असंख्येया उत्सर्पिण्यव-मर्पिण्य इत्यर्थः । एतच्च हस्वेतरं द्विविधमप्यन्तरं “सेसासु लहु समयो वासपुहुत्तः अवेअसुहुमेसु

उक्कोस सेसासुं अंगुलभागो असखयमो” ॥४१८॥ इत्यस्या गाथाया वृत्तावुक्तव्याप्त्यनुसारेणोपपादनीयमिति ॥४२४॥

अथायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामन्तरं प्रतिपिपादयिष्याऽऽर्याद्वयमाह

जहि सव्वद्धा कालोऽणुक्कोसठिईअ आउगरस भवे ।
तहि तीअ अंतरं णो सेसासु भवे लहुं समयो ॥४२५॥
पंचिंदियतिरिय-विगल-पणिंदिय-तसेसु-सिं अपज्जेसुं ।
भिन्नमुहुत्तं जेढं अण्णह णाऊण णेयवं ॥४२६॥

(प्रे०) “जहि” इत्यादि, “जहि” ति ‘यत्र’ यासु मार्गणासु “सव्वद्धा कालोऽणुक्कोसठिईअ आउगरस भवे” ति ‘सव्वद्धाउसस भवे अगुरुठिईअ तिरियन्मि’ इत्यादि, गाथा— (३९५-३९६-३९७) त्रयेणायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां कालोऽनन्तरगते कालद्वारे सर्वाद्धा भणितः “तहि” ति तासु तिर्यग्गत्योव-पर्याप्तवादरमेदवर्जपट्पृथिविकाय-पड्काय-पट्तेजस्काय-पड्वायुकाय-वनस्पतिकायौधा-ऽपर्याप्तमेदवर्जप्रत्येकवनस्पतिकायमेदद्वय-सर्वसाधारणवनस्पतिकायमेद-काययोगाद्यौ-दारिककाययोगौ-दारिकमिश्रकाययोग-ऽपुंसकवेद-क्रोधादिकषायचतुष्क गत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयमा-ऽचक्षुर्दर्शना-ऽशुमलेश्यात्रिक-मव्या-ऽमव्य-मिथ्यात्व-ऽसंश्य-ऽऽहारकलक्षणासु द्विषष्टिमार्गणासु “तीअ” ति तस्या आयुषोऽनुत्कृष्टस्थितेः “अंतरं णो” ति प्रस्तुतत्वा-द्वन्धकानामन्तरं न भवति । सुगमः, वन्धककालस्यैव सर्वाद्धात्वात् । वन्धककालः सर्वाद्धा तु काल-द्वारे वन्धकपरिमाणबाहुल्यादुपपादित इति तत एवावसेयः ।

शेषमार्गणासु प्रस्तुतान्तरस्य सम्मवात्तदादौ जघन्यत आह—“सेसासु” इत्यादि, अनन्तरोक्ततिर्यग्गत्योवादिद्विषष्टिमार्गणा अपहाय शेषासु यास्त्रायुर्वन्धो भवति, तासु निरयगत्योधाद्येकोत्तरशतमार्गणासु प्रस्तुतमायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां सर्वथाऽभावलक्षणमन्तरं “लहुं समयो” ति ‘लघु’ जघन्यं ‘समयः’ समयमात्रं भवेदित्यर्थः । सुगमम्, शेषमार्गणास्त्रायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकपरिमाणस्योत्कृष्टपदेऽपि स्वल्पत्वात्, असंख्यलोकप्रदेशरक्ष्यपेक्षया स्तोकत्वादिति भावः । ततः किम् ? ततो भवति कदाचित् सर्वथा प्रस्तुतवन्धकाभावः, तथा च तादृशसर्वजघन्यसमयमात्रान्तरकालात्पूर्वोत्तरसमयेष्वायुषोऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धकानां सम्भवे प्रस्तुतान्तरं जघन्यतः समयमात्रं प्राप्यते । भावना त्वन्यान्यजीवापेक्षया प्रागिव द्रष्टव्या, न त्वेकजीवापेक्षया विवक्षितैकजीवेनाऽऽयुर्वन्धे निष्ठापिते पुनरप्यन्तर्मुहूर्तादिकालादर्वाक् तस्यैवायुर्वन्धाऽप्रवर्तनात्, अत एवैकजीवाश्रयान्तरप्रस्ताव आयुषोऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धजघन्यान्तरमन्तर्मुहूर्तं प्रदर्श्याऽप्यत्र नानाजीवापेक्षया तत् समयमात्रं प्रदर्शितमिति ।

प्रस्तुतान्तरमुत्कर्षतो दर्शयितुमाह—“पञ्चिदिभे”त्यादि, पञ्चेन्द्रियनिर्गोधादिमार्गणानु-
प्रत्येकं नानाजीवाश्रयच्यवनान्तस्य मद्भावे मन्थन्तमुर्द्धतमवस्थितिकजीवानां सर्वदा लामादापुनो-
ऽनुत्कृष्टस्थितेर्यन्धकानां ‘ज्येष्ठम्’ उत्कृष्टमन्तरमायुषः प्रकृतिरन्वान्तरवदन्तमुर्द्धतमेव भवेत्,
नाधिकमित्यर्थः ।

एतदुक्तं भवति—यदाऽऽयुषः प्रकृतिरन्वो जायते, तदा पुनरितु गमयमेकं विहायाऽ-
नुत्कृष्टस्थितिरन्वस्तस्य नियमेन प्रयते, एवञ्चाऽऽयुषो नानाजीवाश्रयप्रकृतिरन्वानुत्कृष्टस्थिति-
रन्वान्तरयोर्नास्ति किञ्चिद्विशेषः । प्रकृतिरन्वान्तरमावनेर्वाऽनुत्कृष्टस्थितिरन्वान्तरं नाधितं
भवतीति भावः । आयुषः प्रकृतिरन्वान्तरं तु यत्र मार्गणायां नानाजीवाश्रयच्यवनान्तरमद्भावे
सत्यन्तमुर्द्धतमवस्थितिकजीवाः सर्वदा प्राप्यन्ते तत्र पञ्चेन्द्रियनिर्गोधादिमार्गणानुत्कर्षतोऽन्वा-
मुर्द्धतमेव प्राप्यते, नाधिकमिति तादृशमार्गणान्वायुषोऽनुत्कृष्टस्थितिरन्वस्य नानाजीवाश्रयो-
ऽन्तरमप्यन्तमुर्द्धतं लभ्यते, नाधिकम् । न चान्तमुर्द्धतमवस्थितिकजीवानां सार्वदिकता-यत्र
प्रस्तुतान्तमुर्द्धतान्तरं प्रमाच्यताम्, किं नानाजीवाश्रयच्यवनान्तरस्य भावनेकदेशतया प्रवेशेनेति
वाच्यम् । यत आयुर्वन्धकान्तरे सिद्धे नति तदन्तमुर्द्धतमवस्थितिकजीवानां सार्वदिकप्राप्त्यो-
र्पतोऽन्तमुर्द्धतमात्रायां पर्यवस्यति, न त्वायुर्वन्धकान्तरेऽन्यद् एव । आयुर्वन्धकान्तरं तु नाना-
जीवाश्रयच्यवनान्तराधीनम् । को भावः ? यत्र मार्गणायां नानाजीवाश्रयच्यवनान्तरं लभ्यते, तत्रैव
मार्गणायामायुर्वन्धकान्तरमप्युपगतम्, नान्यत्र । इत्थं हि नानाजीवाश्रयच्यवनान्तरस्य भाव-
नैकदेशतया प्रवेश आवश्यकः । अन्यथा तदप्रवेशे केवलेनाऽन्तमुर्द्धतमवस्थितिकजीवानां सार्व-
दिकलाममात्रेणैव प्रस्तुतान्तरस्याऽन्तमुर्द्धतमात्रत्वमिदं । तिर्यग्गत्योधादिमार्गणास्यानेषु नाना-
ऽऽयुर्वन्धकाश्रयमन्तरमन्तमुर्द्धतमापद्येत, तत्रान्तमुर्द्धतमवस्थितिकजीवानां निरन्तर्येण लामात् । न
चेष्टापत्तिः, तिर्यग्गत्योधादिमार्गणास्यानेष्वायुर्वन्धकान्तरस्य सर्वथा प्रतिषिद्धत्वात् । न च
तर्हि नानाजीवाश्रयच्यवनान्तरेणैव प्रस्तुतान्तमुर्द्धतमायुर्वन्धकान्तरं साध्यताम्, किं पुनरन्तमुर्द्धत-
मवस्थितिकजीवानां सार्वदिकसङ्गत्यस्य हेतुशतया निविशेन, तिर्यग्गत्योधादिमार्गणास्यानेषु नाना-
जीवाश्रयच्यवनान्तरस्यैवामावेन *तावतैवोक्तापत्तेरारणसम्भवादिन्यपि वाच्यम् । तथा नति
निरयगत्योधादिमार्गणास्यानेषु नानाजीवाश्रयच्यवनान्तरस्याऽभिमतत्वेन तत्रोऽपि प्रस्तुतान्तर-
मन्तमुर्द्धतप्रमाणमेव वक्तव्यं स्यात् । न च तत्तथा वक्तुं युक्तम् । तत्र तस्य द्वादशमुर्द्धतादिव्यव-
नान्तरमवावित्वा दीर्घस्य किञ्चिद्दूतद्वादशमुर्द्धतमधिकपणमासादिप्रमाणस्य सम्भवात् । तत्राहि-
निरयगत्योधादिमार्गणास्याने ‘ओहे वारसमुद्धत गुरु’ इति च्यवनान्तरप्रतिपादकग्रन्थान्तरवचनेन नाना-
जीवाश्रयच्यवनान्तरं द्वादशमुर्द्धतप्रमाणमस्ति, तथा च तत्र यदा कदाचिदुत्कृष्टायां षण्मासात्मि-
कायामवाधायां यावज्जन्त्यायामन्तमुर्द्धतावाधायां वद्वायुष्का नारका वर्तन्ते, ततः प्रभृति यद्यन्त-

* नानाजीवाश्रयच्यवनान्तरेणैवेति तावतैवेत्यस्य भावः ।

मुहूर्तो नान् द्वादशमुहूर्ताभ्यधिकपण्मासान् यावत्कैश्चिन्नारकैर्युर्वन्धो न क्रियेत, तदा द्वादशमुहूर्ता-
श्च्यवनान्तरमन्तमुहूर्तोना द्वादशमुहूर्ताभ्यधिकपण्मासा उत्कृष्टमायुर्वन्धकान्तरं च सुखेनोत्पद्येताम्,
पण्मासान् यावत् पूर्वोक्तानामन्तमुहूर्ताधवाधायां वद्धायुष्कानां व्यवमानानां लाभात्, पण्मासादूर्ध्वं
द्वादशमुहूर्तान् यावच्च्यवनान्तरस्य प्रवर्तनेन कस्यापि च्यवनस्याऽनपेक्षणात्, तदुत्तरं द्वादशमुहूर्त-
च्यवनान्तरस्यान्तप्रभृत्या तु तस्य च्यवनान्तरस्य समाप्तेरर्वागन्तमुहूर्तादिमात्रायां जघन्याधवाधायां
वद्धायुष्कानां यथोत्तरं च्यवनमावात् । अत एव द्वादशमुहूर्ताभ्यधिकपण्मासप्रमाणमायुर्वन्धान्तर-
मसम्भाव्यान्तमुहूर्तो न मेवोत्कृष्टतः सम्भावितमिति ।

इत्थं हि सावधारणान्तमुहूर्तमात्राऽऽयुर्वन्धकान्तरसिद्ध्यै न केवलं च्यवनान्तरमलम्, न वा
केवलाऽन्तमुहूर्तभवे स्थितिकजीवानां सार्वदिकप्राप्तिरलम्, किन्तु च्यवनान्तरसद्भावे सत्यऽन्तमुहूर्त-
भवे स्थितिकजीवानां सार्वदिकप्राप्तिरित्येतावदेव । अत एव यत्र मार्गणासु नानाजीवापेक्षया च्यवना-
न्तरसद्भावे सत्यन्तमुहूर्तभवे स्थितिकजीवानां सार्वदिकसद्भावः सिद्धस्तत्र मार्गणास्वेव प्रस्तुतान्तरमन्त-
मुहूर्तमभिहितम्, न पुननिरयगत्योधादिमार्गणान्तरेषु । ननु भोच्यतां निरयगत्योधादिमार्गणा-
न्तरेऽन्तमुहूर्तभवे स्थितिकजीवानां सार्वदिकप्राप्तेरभावेन तत्र प्रस्तुतान्तरमन्तमुहूर्तम्, उक्तनीत्या
तत्तत्र यथोक्तं किञ्चिदभ्यधिकपण्मासादिप्रमाणं तु वक्ष्यते ? इति चेद्, न, यत उक्तयुक्त्या
तस्य तावन्मात्रस्य सम्भवेऽपि, ततोऽपि प्रवलेन युक्त्यन्तरेण तत्ततः स्तोकमपि सम्भवति ।

तथाहि वद्धायुष्कानामभ्यं च्यवनभावात्, व्यवमानानां - नियमतो वद्धायुष्कत्वाच्च
च्यवनाऽऽयुर्वन्धौ परस्परं नियमितौ । इत्थं चौघतो मार्गणास्थानेषु वोत्कृष्टपदे च्यवनपरिमाण-
वदायुर्वन्धकपरिमाणं संख्येयमसंख्येयमनन्तं वा सदृशं लभ्यते, तथैव प्राक्परिमाणद्वारे प्रतिपादितं
च, तेनैव न्यायेनाऽऽयुर्वन्धकान्तरमपि तत्तन्मार्गणासु ग्रन्थान्तरदर्शितनानाजीवाश्रयच्यवनान्तरेण
तुल्यमेव साधनीयमुचितं प्रतिभाति, न पुनः पूर्वोक्तमभ्यधिकपण्मासादिमानम् । यद्यप्येवं तथाऽप्ये-
कजीवापेक्षया च्यवनस्य सामयिकत्वेनाऽऽयुर्वन्धस्यान्तमुहूर्तिकत्वेन च बाधकसंग्राहणन्या नऽय-
मपि पक्ष उपादास्यते, किन्तु 'णाऊण णेयव'मित्यनेन तत्प्रतिपादकग्रन्थान्तरलाभे तेन, तदभावे
तथाविधासुपुरुषविशेषात्, तदभावे तु प्रवलोपपत्त्यन्तरतस्तत्स्वयमुन्नेयमित्येवमेव वक्ष्यते, उक्तसा-
धनाभावे तस्य स्पष्टं वक्तुमशुक्तत्वात् । स्याद्यदि तत्प्रतिपादकवचनादीनामन्यतमम्, तदा तु तस्य
स्पष्टं कथनेऽपि न बाधा । न चैकजीवाश्रयाऽऽयुर्वन्धकाल-च्यवनकालयोरन्तमुहूर्त-समयमात्र-
तया भवत्कृष्टपदे नानाजीवाश्रयाऽऽयुर्वन्धकाल-च्यवनकालयोरतुल्यत्वम्, न पुनस्तयोरन्त-
रस्य किञ्चिदापद्येत, अन्तरोपपत्तावेकजीवाश्रयच्यवनकालाऽऽयुर्वन्धकालवैषम्यस्य बाधकत्वसम्भा-
वनाया एवाऽनवकाशोदिति वाच्यम् । नानाजीवानाश्रित्याऽऽयुर्वन्धे समाप्ते तदन्तरस्य, तदन्तरे
समाप्ते पुनरपि तद्वन्धस्य प्रवृत्तेरिव नानाजीवानाश्रित्यः च्यवनसमाप्तौ तदन्तस्य, तत्समाप्तौ

पुनरपि तच्च्यवनप्रवृत्तेरावश्यकत्वादुत्कृष्टपदे तयोः कालस्य तारतम्ये उत्कृष्टपदेऽन्तरपरिमाणतार-
तम्यमपि कथं न स्यात् ।

यदि चैकजीवाश्रयच्यवनकालस्य समयमात्रत्वेनैकजीवश्रयाऽऽयुर्वन्धकालस्यान्तर्मुहूर्तप्रमा-
णत्वेन च तयोर्मध्येऽसंख्येयगुणहीनाधिकत्वेऽपि उत्कृष्टपदगतैकजीवाश्रयाऽऽयुर्वन्धान्तरच्यवनान्त-
रयोर्मध्येऽसंख्येयमागमात्रेण हीनाधिक्यान्नानाजीवाश्रययोस्तयोर्मध्ये स्यात्तुल्यप्रायत्वं तुल्यत्वं वा
तर्हि तु न कश्चिदोपमुत्पश्यामः, नवरं तयोस्तुल्यत्वमेव तुल्यप्रायत्वमेव वेति तु प्रवलसाधनाभावे
निश्चेतुं न युक्तम्, इत्यतोऽपि 'णाउण णेयञ्च'मित्येवमेवेदानीं सम्यग् । निश्चयतस्तु तस्य सूक्ष्मार्थ-
वेदिवेद्यत्वादित्येवं विचारितं यथामति प्रसङ्गवशान्निरयगत्योवादिमार्गणास्थानेष्वाऽऽयुषोऽनुत्कृष्ट-
स्थितेर्नानाजीवाश्रयोत्कृष्टान्तरम् । एतर्हि तदेव विमणिपुराह मूलकृत्-‘अपणाह णाउण णेयञ्च’
मिति, गतार्थम् । केवलमन्यत्रेति ‘जहि सञ्चद्धा’ इत्यादिना प्रतिषिद्धप्रकृतान्तेरास्तिर्यग्गत्योवादि-
द्विपष्टिमार्गणास्तथा ‘पंचिदियतिरिय-विगले’त्यादिनाऽमिहितप्रकृतान्तरा द्वादशमार्गणा इत्येवं
चतुःसप्ततिमार्गणाभ्यो ‘ऽन्यत्र’—निरयगत्योवादिनवनवतिशेषमार्गणास्त्वन्यर्थः । ताश्च शेषमार्गणा
हमाः—पर्वे निरयगतिभेदाः, पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यक्, तिरश्ची, सर्वे मनुष्यगतिभेदाः, सर्वे देवगतिभेदाः,
पर्याप्तद्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियाः, पर्याप्तवादरपृथिव्यप्तेजोवायु-पर्याप्तप्रत्येकवनस्पति-
पर्याप्तसकायभेदाः, सर्वे मनोवचोयोगभेदाः, वैक्रिया-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगाः, स्त्रीवेद-
पुंवेदौ, मत्यादिज्ञानचतुष्कम्, विमज्जज्ञानम्, संयमौव-सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-
संयम-देशसंयमाः, चक्षु-रवधिदर्शने, शुभलेखात्रिकम्, सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकसम्य-
क्त्वानि, सासादनं संज्ञिमार्गणास्यानञ्चेति ।

अत्रेदमवधेयम्—यत्र मार्गणादावायुष उत्कृष्टादिस्थितेर्वन्धकपरिमाणमुत्कृष्टपदेऽसंख्य-
लोकान्त्यूनं, तत्र मार्गणादौ तद्वन्धकानां ययोक्तविवक्षया स्तोकत्वेन कादाचित्कान्तरमभ्युपगम्य पूर्वं
भङ्गविचयद्वारे पर्याप्तवादरपृथिवीकायादिमार्गणास्थानेष्वायुषोऽनुत्कृष्टस्थितावष्टौ भङ्गा अमिहिता ।
यदि तत्र पञ्चसङ्ग्रहानुसारेण निरन्तरोत्पत्तिवच्च्यवनान्तरमपि नाभ्युपगम्यते, तदा तत्राऽष्टमो
भङ्गस्तथा नानाजीवाश्रयकालद्वारे सर्वाद्धा, प्रस्तुतद्वारेऽन्तरप्रतिषेधश्च द्रष्टव्यो भवति । एवमन्य-
त्राऽपि यथासंभवं ज्ञेयमिति ॥४२५-४२६॥

तदेवममिहितमष्टानामपि प्रकृतीनामुत्कृष्टानुत्कृष्टद्विविवस्थित्योर्वन्धकानां लोके सर्वथाऽभाव-
लक्षणमन्तरमोक्षत आदेशतश्च यथासम्भवम् । साम्प्रतं तासामेवाष्टानां जघन्या-ऽजघन्यस्थित्यो-
स्तद्विमणिपुगदौ तावदोक्त आह

सत्तण्ह लहुं समयो हरसाअ ठिईअ वंधगाण गुरुं ।

छमासा अलहूए णंतरमाउरस दोण्हं वि ॥४२७॥

(प्रे०) “सत्तण्हं” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां-मूलप्रकृतीनां ‘हूस्वायाः’ जघन्यायाः स्थिते-
र्वन्धकानां “लहु समयो” ति ‘लघु’-जघन्यमन्तरं ‘समयः’ समयमात्रं भवति । सुगमम् ।
उत्कृष्टमाह—“गुरु” मित्यादि, सप्तानां जघन्यस्थितेर्वन्धकानां ‘गुरु’-उत्कृष्टमन्तरं पुनः षण्मासा
भवति, क्षपकाणामेव जघन्यस्थितिवन्धस्वामित्वात् तेषां च सर्वथाऽभावलक्षणस्यान्तरस्योत्कर्षतः
षण्मासप्रमाणत्वात् । उक्तञ्च जीवसमासप्रकरणे—‘खगोसु छम्मासा’ इति । अजघन्यस्थिति-
वन्धकानामाह—“अलहूए णंतर”मिति, सप्तानामलघुस्थितेर्वन्धकानां “णंतर” ति अन्तरं न
भवति । सुगमम्, एकेन्द्रियादिसर्वजीवराशिभिः सप्तानामजघन्यस्थितिवन्धस्य नैरन्तर्येण करणात्,
तेषां बहूनां राशीनामविच्छेदेन प्राप्यमाणतया वन्धककालस्यैव सर्वाद्धात्वादिति । अथाऽयुष आह—
“आउस्स दोण्हं वि” ति ‘णंतर’ मित्यत्राऽपि सम्बध्यते, तत आयुःकर्मणो ‘द्वयोरपि’-जघन्या
याः स्थितेर्वन्धकानामजघन्यायाः स्थितेर्वन्धकानां चान्तरं न भवति, न पुनः केवलानामजघन्य-
स्थितेर्वन्धकानामित्यपिशब्दार्थः । सुगमं चेदमपि, प्रतिसमं द्विविधस्थित्योरनन्तानां वन्धकानां
लाभेन वन्धकाद्धाया एवानाद्यनन्तत्वात्, येषां च निरवधिको वन्धकाद्धा तेषां त्वन्तरं न लभ्यत
इत्यनेकशः प्रतिपादितमिति ॥४२७॥

अथादेशतो व्याजिहीर्षुरादौ यासु सप्तानां जघन्यस्थितेर्वन्धकानामन्तरमुक्तनीत्या न सम्भ-
वति, तासु प्रतिषेधयन्नाह

जासु जहण्णठिईए कालो सत्तण्ह होइ सव्वद्धा ।

तासु जहण्णठिईए सत्तण्हं अंतरं णत्थि ॥४२८॥

(प्रे०) “जासु” इत्यादि, यासु तिर्यग्गत्योवादिपञ्चचत्वारिंशन्मार्गणासु सप्तानां जघन्य-
स्थितेर्वन्धकानां कालः सर्वाद्धा “होइ” ति उक्तो भवति, तासु मार्गणासु सप्तानां जघन्यस्थिते-
र्वन्धकानामन्तरं न भवतीत्यक्षरार्थः । भावार्थस्तु प्राग्वत् । यासु सप्तानां जघन्यस्थितेर्वन्धककालः
सर्वाद्धा, ता मार्गणाः पुनरिमाः-तिर्यग्गत्योद्य-सर्वैकेन्द्रियभेदाः, सूक्ष्मगौध-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्ति-त्रादरापर्याप्ति-
भेदमित्राश्चत्वारः पृथिवीकायभेदास्तथैवाष्काय-तेजस्काय-वायुकायसत्काः प्रत्येकं चत्वारश्चत्वारो
भेदाः, वनस्पतिकायौधा-ऽपर्याप्तिप्रत्येकवनस्पतिकायभेदौ, सर्वे साधारणवनस्पतिकायभेदाः, औदा-
रिकमित्र-कर्मणकाययोगौ, मत्स्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयमा-ऽशुभलेश्यात्रिका-ऽमव्य-मिथ्यात्वा-ऽसंशय-
ऽनाहारकमार्गणाश्चेति ॥४२८॥

उक्तशेषमार्गणासु प्रस्तुतान्तरस्य सम्भवात्तज्जघन्येतरभेदेन दर्शयन्नाह

सेसासु लहुं समयो गुरुमत्थि दुणर-पणिंदिय-तसेसु ।

पणमणवय-कायेसु उरालिय-अवेअ-लोहेसु ॥४२९॥

मइ-सुअ-संयम-समइअ-सुहुमेसु अचक्खु-चक्खु-सुक्कासुं ।
 सम्म-खइअ-सण्णीसुं भविआ-ऽऽहारेसु छम्मासा ॥४३०॥
 वासपुहुत्तं मणुसी-णपुंसगि-त्थि-मणणाणु-वसमेसुं ।
 साहियवासो हवए पुम-तिकसायो-हिजुगलेसुं ॥४३१॥
 अहवां तिकसायेसुं छम्मासो-हिजुगलम्मि विंति परे ।
 वासपुहुत्तं छेए अट्टारस जलहिकोडिकोडिओ ॥४३२॥ (गोतिः)
 सेसासु मग्गणासुं अंगुलमागो भवे असंखयमो ।

(प्रे०) “सेसासु” इत्यादि, उक्ततिर्यग्गत्योवादिपञ्चचत्वारिंशन्मार्गणा उत्सृज्य शेषासु निरयगत्योवादिपञ्चविंशत्यभ्यधिकशतमार्गणासु पुनः सप्तानां जघन्यायाः स्थितेर्वन्धकानामन्तरं प्राप्यते, तच्च “लहुं समथो” त्ति जघन्यं समयमात्रं भवति । उत्कृष्टं तर्हि कियद्भवतीत्याह—
 “गुरुभत्थि” इत्यादि, अपर्याप्तमनुष्यमानुषीभेदवर्जितयोरोघ-पर्याप्तभेदभिन्नयोर्द्वयोर्नरगतिभेदयो-
 स्तथैवौघ-पर्याप्तभेदभिन्नयोर्द्वयोः पञ्चेन्द्रियजातिभेदयोर्द्वयोश्च त्रसकायभेदयोः, पञ्चमनोयोग-
 भेदेषु, पञ्चवचोयोगभेदेषु, काययोगाघे, औदारिककाययोगे, अपगतवेदे, लोभकपाये, भतिज्ञान-
 श्रुतज्ञान-संयमौघ-सामायिकसंयम-सूक्ष्मसम्परायसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽचक्षुर्दर्शन-शुक्ललेश्या-सम्यक्त्वौ-
 घ-क्षायिकसम्यक्त्व-संज्ञि-भय्या-ऽऽहारकेष्वित्येवं समुदितासु त्रयस्त्रिंशन्मार्गणासु “छम्मासा”
 त्ति षण्मासा भवति । कुतः ? एतासु प्रत्येकं सप्तानां जघन्यस्थितिवन्धस्य क्षपकस्वामिकतया
 क्षपकाणां सर्वथाऽभावलक्षणोत्कृष्टान्तरापेक्षया तल्लामात्, क्षपकाणामुत्कृष्टान्तरस्य षण्मासत्वाच्चेति ।
 अन्यत्राह—“वासपुहुत्त”मित्यादि, मानुषी-नपुंसकवेद-स्त्रीवेद-मनःपर्यवज्ञानौ-पशमिकसम्यक्त्व-
 लक्षणासु पञ्चमार्गणासु प्रस्तुतान्तरं वर्षपृथक्त्वं भवति ।

ननु भवत्वौपशमिकसम्यक्त्वमार्गणायां जघन्यस्थितेर्वन्धकानामुत्कृष्टान्तरं वर्षपृथक्त्वम्,
 उपशमकानां नानाजीवाश्रितोत्कृष्टान्तरस्य जीवसमासे “वासपुहुत्तमुवसामएसु” इत्यनेन वर्षपृथक्-
 त्वामिधानात् । न पुनः शेषमानुष्यादिमार्गणास्वपि तद्युज्यते, तासु क्षपकाणामेव जघन्यस्थितिवन्ध-
 स्वामित्वेन मनुष्यगन्धोवादिमार्गणावत्षण्मासप्रमाणस्यैव तस्य युज्यमानत्वात् ? इति चेद्,
 उच्यते, तत्तद्वेदतत्तज्ज्ञानादिनाऽविशिष्टानां सामान्यजीवानां सिद्धयगमनलक्षणमन्तरमुत्कृष्टतः
 षण्मासादधिकमभवदपि तत्तद्वेदतत्तज्ज्ञानादिना विशिष्टानां स्यादितत्तल्लिङ्गिनामवध्यादितत्तज्ज्ञा-
 नानां विशेषतो यथा-स्त्रीवेदनपुंसकवेदसिद्धानामुत्कृष्टतः संख्येयानि वर्षसहस्राणि, पुंवेदसिद्धानां
 साविकवर्षमानम्, यथा चाऽऽमिनित्रोधिक-श्रुता-ऽवधिज्ञानपञ्चात्कृतानां साधिकवर्षमानम्, आभि-

नियोधिक-श्रुता-ऽवधि-मनःपर्यवज्ञानचतुष्कपश्चात्कृतानां जीवविशेषाणां तु संख्येयानि वर्षसहस्राण्यु-
त्कृष्टान्तरं भवति । उक्तं च सिद्धप्रामृतवृत्तौ

‘पुरिससिद्धाण पुरिसाणतरसिद्धाण य दोण्ह वि भगाणं अतर वासं अहियं । सेसपुरिसे इत्थि-णपुं-
सगमगेसु सखेज्जाणि वाससहस्साणि अतर’ इति गाथार्थः ॥६८॥’ इति । तथा ‘सेसाण विगण्पाण वास
अहिय, त जहा—“आभिणिबोहियसुयओहिनाणपच्छाकडाण एयं ‘मणपज्जणाणरहे’ इति मणपज्जवणाणरहि-
याणं । सहियाणं पुण सेससंगाणं आभिणिबोहियसुयमणपज्जवणाणपच्छाकडाण वा ‘सखसम’ इति सखे-
ज्जाणि वाससहस्साणि इति गाथार्थः ॥७३॥’ इति ।

तथैव तत्तद्वेद-तत्तज्ज्ञानेनाऽविशिष्य सामान्यतः क्षपकजीवानामुत्कृष्टान्तरस्य पण्मासप्रमाणत्वेऽपि
तत्तद्वेदादिना विशिष्टानां तदूत्कृष्टान्तरमधिकं प्राप्यते, तच्च स्त्रीवेदविशिष्टानां वर्षपृथक्त्वम्,
तत एव मानुषीणामपि वर्षपृथक्त्वम्, नपुंसकवेदिजीवानां मनःपर्यवज्ञानिनां च वर्षपृथक्त्वं विज्ञे-
यम्, पुंवेदेन क्षपकश्रेणिं समारूढानां तु तत्साधिकवर्षप्रमाणमेवोत्कृष्टतोऽपि भवति । इत्थमेवावधि-
ज्ञानिनामवधिदर्शनिनामपि क्षपकाणां प्रत्येकमुत्कृष्टान्तरं साधिकवर्षप्रमाणं भवति, अत एवानुपदं
पुंवेदादिमार्गणासु सप्तानां जघन्यस्थितेर्नानाजीवाश्रयमुत्कृष्टमन्तरं साधिकवर्षप्रमाणं वक्ष्यते ।

ननु ‘पुरिसे वास अहिय’ इति सिद्धप्रामृतवचनात् तदनुसारेण भवतु पुंवेदिक्षपकान्तरा-
धीनं प्रस्तुतान्तरमुत्कृष्टतः साधिकवर्षप्रमाणम्, एवं ‘सेसाणं वासअहियं’ इति तद्वचनात् तदनुसा-
रेणावधिज्ञानादिमार्गणासु साधिकवर्षमानं च, न पुनर्मानुषी-स्त्रीवेद-नपुंसकवेद-मनःपर्यवज्ञानमार्ग-
णासु तद्वर्षपृथक्त्वं भण्यमानमुपपत्तिपथमामृशति, स्त्रीवेदादिसिद्धानामुत्कृष्टान्तरस्य संख्येयवर्ष-
सहस्रप्रमाणकथनाद् ? इति चेद्, न, बहुवाचित्वेऽपि पृथक्त्वशब्दस्य दृश्यमाणत्वात् । उक्तं
चोपशमनाकरणाचूर्णौ—“पुहुत्तसहो बहुवाची” इति । इत्थं च वर्षपृथक्त्वमित्यनेन सम्भवद्बहु-
वर्षप्रमाणान्तरस्याऽपि ग्रहीतुं शक्यत्वादित्यलं विस्तरेण । पुंवेदादिमार्गणास्वेवाह—“साहिय-
वासो” इत्यादि, पुरुषवेदे “तिकसायोहिजुगलेसु” इति लोभकपाये भणितत्वात्तद्वर्जेषु त्रिषु
क्रोधादिकपायेषु, अवविज्ञानेऽवधिदर्शने चेत्येवं समुदितासु पण्मार्गणासु सप्तानां जघन्यस्थितेर्वन्ध-
कानामुत्कृष्टमन्तरं साधिकवर्षमानं भवति । कपायत्रिके मतान्तरेणाह—“अहवा” इत्यादि, लोभ-
वर्जक्रोधादिकपायत्रिके ‘ऽथवा’-मतान्तरेण प्रस्तुतान्तरं पण्मासा भवति । अवधिज्ञाना-ऽवधिदर्शन-
मार्गणाद्वयेऽनन्तरं साधिकवर्षमानं दर्शितम्, साम्प्रतं महावन्धकारमतेन तत्पूर्वपेक्षयाविलक्षणमेवेति
कथयति—“ओहिजुगलगि” इत्यादि, अवविज्ञाना-ऽवधिदर्शनमार्गणाद्वयलक्षणेऽवधिपुगले प्रस्तु-
तान्तरं “विंति परे” इति परे-महावन्धकारा ब्रुवन्ति-अतिपादयन्ति । कियदित्याह—“वासपुहुत्तं”
इति वर्षपृथक्त्वमिति ।

“छेए अडारस जलहिकोडिओडोओ” इति छेदोपस्थापनसंयममार्गणायां सप्तानां
जघन्यस्थितेर्वन्धकानामुत्कृष्टान्तरमष्टादश ‘जलधिकोटिकोटयः’-सागरोपमकोटिकोटयो भवति ।
अथोक्तशेषमार्गणासु प्रस्तुतान्तरमाह “सेसासु” इत्यादि, अष्टौ निरयभेदाः, चत्वार-

स्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदाः, अपर्याप्तमनुष्यः, त्रिंशद्देवगतिमार्गणामेदाः, नव विकलेन्द्रियभेदाः, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियः, औवन्नादरौधन्नादरपर्याप्तभेदमित्राः प्रयिव्यादीनां प्रत्येकं त्रयस्त्रय इति द्वादश भेदाः, प्रत्येकवनस्पतिकायौघ-तत्पर्याप्तभेदाः, अपर्याप्तत्रयकायः, वैक्रिय-तन्मिश्रकाययोगौ, आहार-रक्तन्मिश्रकाययोगौ, विमज्जज्ञानम्, परिहारविशुद्धिकर्मयम-देशसंयमौ, तेजः-पद्मलेख्ये, शायोपश-मिकसम्यक्त्वम्, सम्यग्मिव्यात्वं सासादनं चेत्येवंरूपाधूतशेषास्वशीतिमार्गणासु मन्त्रप्रकृतीनां जघन्यस्थितेर्वन्धकानामुत्कृष्टान्तरं क्षेत्रतोऽङ्गुलासंख्यमागप्रमाणं भवति, कोलतर मसंख्येयोत्स-र्पिण्यवसर्पिण्य इति प्राग्वज्ज्ञेयमिति ॥४२९-४३०-४३१-४३२॥

अथ मार्गणास्थानेष्वेव सप्तानामजघन्यस्थितेर्नानावन्धकाश्रयमन्तरमाह

अजहण्णाअ ठिईएऽणुक्कोसठिइव सव्वासुं ॥४३३॥

(प्रे०) “अजहण्णाअ” इत्यादि, सर्वासु निरयगत्योवाधनाहारकमार्गणपर्यन्तासु सप्तस्यु-त्तरशतमार्गणासु प्रस्तुतत्वान्मूलप्रकृतीनामजघन्यायाः स्थितेर्वन्धकानां जघन्योत्कृष्टभेदमिन्नं द्विविध-मप्यन्तरम् “णुक्कोसठिइव” ति सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकान्तरवत् ‘मत्तपद्म अपञ्जरे आहार-दुगे विज्वमिसे यं । इत्यादि(४१९...४२३)गाथापञ्चकनोक्तमानं बोध्यम् । तद्यथा—अपर्याप्त-मनुष्या-ऽऽहारककाययोग-वैक्रियमिश्रकाययोगा-ऽपगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयमौ-पशमिकसम्यक्त्व-मिश्र-सास्वादलक्षणेषु नवमार्गणास्थानेषु जघन्यतः समयः, छेदोपस्थापनसंयमे तु तज्जघन्यतस्त्रि-पष्टिवर्षसहस्राणि, परिहारविशुद्धिकसंयमे पुनश्चतुरशीतिवर्षमहस्राणि, एता एकादशमार्गणा विहाय सेसासु निरयगत्योवादिमार्गणासु त्वजघन्यस्थितिवन्धकानामन्तरमेव न भवति । प्रस्तुतान्तरमुत्कृ-ष्टतः पुनरपर्याप्तमनुष्य-मिश्रदष्टि-सास्वादनमार्गणात्रये पल्योपमस्याऽसंख्येयमागमात्रम्, वैक्रियमिश्र-काययोगे द्वादश मुहूर्ताः, आहाररक्तन्मिश्रकाययोगमार्गणाद्वये वर्षपृथक्त्वम्, अपगतवेद-सूक्ष्म-सम्परायसंयममार्गणयोः पञ्चासाः, औपशमिकसम्यक्त्वे तु मत्त दिनानि, छेदोपस्थापनसंयमन्यरि-हारविशुद्धिकसंयममार्गणयोः पुनरिदमुत्कृष्टमन्तरमष्टादश सागरोपमकोटिकोटयो भवति । एतच्च जघन्योत्कृष्टभेदमिन्नं द्विविधमपि सप्तकर्मणामजघन्यस्थितिवन्धकानामन्तरं सर्वथैव सप्तानामनु-त्कृष्टस्थितेर्वन्धकानामन्तरवद्विभावनीयमिति ॥४३३॥

उक्तमायुर्वर्जसप्तानां जघन्या-ऽजघन्यस्थित्योर्नानाजीवाश्रयं जघन्योत्कृष्टभेदमिन्नमन्तरं मार्गणास्थानेष्वपि । अथ शेषस्यायुःकर्मणस्तद्विमणिपुरतिदेशेनैवाह

जासु अणुक्कोसाए ठिईअ आउरस अंतरं णत्थि ।

तासु जहण्णठिईअ वि अंतरमाउरस णेव भवे ॥४३४॥

सेसासु लहुठिईए उक्कोसठिइव अंतरं णेयं ।

अजहण्णाअ ठिईएऽणुक्कोसठिइव सव्वासुं ॥४३५॥

(प्रे०) “जासु” इत्यादि, यासु मार्गणासु आयुषोऽनुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकानामन्तरं “णत्थि” ति ‘आउस्स अतर णोऽणुकोसाए ठिईअ’ इत्यादिना प्राक् प्रतिपिद्धं तासु तिर्यग्मा-
त्योध-सर्वेकेन्द्रिय-सर्वसाधारणवनस्पतिकायौघ-सूक्ष्मौघ-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्तिवादरौवा-ऽपर्याप्तिवादर-
भेदभिन्न-पृथिव्यप्तेजोवायुकाय-वनस्पतिकायौघ-प्रत्येकवनस्पतिकायौघ-तदपर्याप्त-काययोगौघौ-दारिकौ-
दारिकमिश्रकाययोग-नपुंसकवेद-कपायचतुष्क गत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयमा-ऽचक्षुर्दर्शना-ऽशुभ-
लेख्यात्रिक-संख्या-ऽभव्य-मिथ्यात्वा-ऽसंख्य-ऽनाहारकलक्षणासु द्विपट्टिमार्गणासु “जहण्णाठिईअ
चि” ति आयुषो जवन्यायाः स्थितेर्वन्धकानामप्यन्तरं नैव भवेत् । न केवलमजवन्यस्थितेर्वन्धकाना-
मन्तरं न भवति, किन्तु जवन्यस्थितेर्वन्धकानामन्तरमपि नैव भवतीत्यपिशब्दार्थः । कुतोऽजवन्य-
स्थितेर्वन्धकानामिव न भवति ? असंख्येयलोकादिना रूपेण वन्धकपरिमाणस्य साम्यादिति ।

“सेसासु” ति अनन्तरोक्ताः द्विपट्टिमार्गणाः परिहृत्य निरयगत्योवाधेकोत्तरशतमार्ग-
णासु सप्तानां लघुस्थितेर्वन्धकानाम् “उक्कोसठिईअ अंतरं णेय”मिति जवन्योत्कृष्टभेद-
भिन्नं द्विविधमन्तमुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानाम् ‘आउस्सुकोसाए ठिईअ सव्वासु अतर णेय । हस्स समयो
जेह अणुलमागो असत्तयमो’ ॥४२४॥ इत्यनेन प्रतिपादिनान्तरवज्जवन्यतः समयः, उत्कृष्टतस्त्वङ्गु-
लामंख्यमागप्रमाणं ज्ञेयम् । निरयगत्योवाधाः शेषमार्गणाः पुनरिमाः-सर्वे निरयगतिभेदाः,
सर्वे पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाः, सर्वे मनुष्यगतिभेदाः, सर्वे देवगतिभेदाः, सर्वे द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चेन्द्रि-
यजातिभेदाः, पर्याप्तिवादराः पृथिव्यप्तेजोवायुकायाः, पर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायः, सर्वे त्रसकायिकाः,
पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-वैक्रिया-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोग-स्त्रीवेद-पुंवेद-मति-श्रुता-ऽववि-
मनःपर्यवज्ञान-विभङ्गज्ञान-संयमौघ-मामाधिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिकसंयम-देशसंयम-चक्षु-
दर्शना-ऽवधिदर्शन-तेजः-पद्म-शुक्ललेखा-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिक-सास्वादन-संज्ञिमार्गणा-
श्चेति । आयुषोऽजवन्यस्थितेर्वन्धकानामाह-“अजहण्णाअ” इत्यादि, अजवन्यस्थितेर्वन्धकानां
जवन्योत्कृष्टभेदभिन्नं द्विविधमन्तरं पुनः “अणुकोसठिईअ सव्वासु” ति सर्व्वासु द्विपट्टयु-
त्तरशतमार्गणास्त्वप्यायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकानां प्रागस्मिन्नेवाऽन्तरद्वारे

‘जहि सव्वद्धा कालोऽणुकोसठिईअ आउगस्स भवे । तहि तीअ अतर णो सेसासु भवे लहुं समयो ॥४२५॥
पच्चिदियतिरिय-विगल-पणिदियत्तसेसु सिं अपज्जेसु । भिन्नमुहुत्त जेह अण्णह णाउण णेयव्वं’ ॥४२६॥
इत्यनेनोक्तानुत्कृष्टस्थितिवन्धकान्तरवज्ज्ञातव्यमिति ॥४३४-४३५॥

प्रदर्शितमायुषोऽपि जवन्या-ऽजवन्यद्विविधस्थितिवन्धयोर्नानाजीवाश्रयं जवन्योत्कृष्टभेदभिन्नं-
द्विविधमन्तरम् । तस्मिंश्च प्रदर्शिते निष्ठितं नानाजीवाश्रयमन्तरद्वारमिति ॥

॥ इति श्रीचन्द्रविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे द्वितीयाधिकारे त्रयोदशं नानाजीवाश्रयमन्तरद्वार समाप्तम् ॥

आधुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टाऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धयोर्नाजीवाश्रयान्तरप्रदर्शकं यन्त्रम्

उत्कृष्टस्थिते		अजयन्याऽनुत्कृष्टस्थित्या प्रत्येकम्								श्रोघ- वत्
जयन्त - नास्ति	श्रोघवत् समय	समय	समय	समय	समय	समय	समय	समय	समय	
उत्कृष्टतः- नास्ति	अज्ञेयाऽमन्यभाग (क्षेत्रम्.)	अज्ञेयोपमा समयभा	द्वान्त्रो मुहूर्ता	वर्षपृथ- स्तम्	पणमा- सा	सप्त दिना- नि	द्विसहस्र- वर्षाणि	द्विसहस्र- वर्षाणि	द्विसहस्र- वर्षाणि	अपमार्ग- णामु- नास्ति
गति	नव० ४७	अपमार्ग मनु० १								शेष० ४६
इन्द्रिय०	सर्व ॥केन्द्रिय- भेदा, ७	सर्वविकल्पवेन्द्रि० १२								नव० १६
काय०	सर्वमृदमा-अपमार्ग- वादरभेदमित्तपृथि- व्यपेजोवायुभेदा, वनीवा-अपमार्ग- वन० सर्वमावा- वनभेदाश्च० २५	आवन्त्रादरीयत्तत्प- णिभेदमित्तपृथिव्य- पेजोवायुभेदा, प्रत्येकवनीवत्तत्प- णिभेदो, सर्वत्रम- भेदाश्च० १७								नव० ६२
योग०	नव० १८		वैक्रिय- मित्र १	आहार रुद्धिक						शेष० १५
वेद०	★ नव० ४				प्रवेद१					शेष० ३
कपाय०	नव० ६									नव० ४
ज्ञान०	नव० ७									नव० ७
मयम०	★ नव० ७				मृदम- मपरा १		शेदोप- पन० १	परिहा- विशुद्धिक० १		नव० ४
दर्शन०	नव० ३									नव० ३
ल०या०	नव० ६									नव० ६
भ०य०	नव० ७									नव० २
मन्यक्त्र	नव० ७	मास्वादन मित्र० ७				ओपण मिक १				नव० ५
सञ्जी०	नव० २									नव० २
आदारी०	नव० २									नव० २
सर्वभागोणा - ३२	१३८	३	१	२	२	१	१	१	१	१५६
गाथाङ्का - ४१७	११८	४१६	४१६	४१६	४१६	४१६	४२०	४२०	४२३	४२१

★ अपवाद - अपगतवेद-मृदममपरा मयमयोत्कृष्टतो वर्षपृथक्-वम्, न त्वङ्गुलानस्यभाग (गा०-४१८) ।

आयुर्वर्जममूलप्रकृतीनां जयन्यस्थितिवन्धस्य नानाजीवाश्रयान्तरप्रदर्शकयन्त्रम्

जघन्यत	नास्ति	शोधवत् समय	समयः	समय	समय	समय
उत्कृष्टतः-	नास्ति	पञ्चमासा	वाधिकवर्ष	वर्षपृथक्त्व,	१८ कोटिकोटि सागरोपम०	अङ्गुलीऽसख्य- भाग (क्षेत्रत)
गति०	तिर्यग्गत्योच० १	मनुष्योच-तत्पर्याप्त० २		मानुषी, १		गप० ४३
इन्द्रिय०	मर्व एकेन्द्रियभेदा., ७	पञ्चन्द्रियोच- तत्पर्याप्त० २				शेष० १०
काय०	सर्वसूक्ष्मा-ऽपर्याप्तवादरभेद- भिन्नपृथिव्यप्तोजोवायुभेदा वनीधा-ऽपर्याप्तप्रत्येकवन- भेदो, सर्गसाधारणवन- भेदाश्च, २५	वनकायौच-तत्प- र्याप्त० २				शेष० १५
योग०	औदारिकमिश्र- कार्मण्य० २	सर्गमनोवचोभेद० काययोगीच० औदारिक० ०				गप० ४
वेद०		अपगतवेद० १	पुरुष० १	स्त्री० नपु० २		
कपाय०		लोभ० १	शेष० ३			
ज्ञान०	मत्तज्ञान० श्रुतज्ञान० २	मतिज्ञान० श्रुतज्ञान० २	अवधि० १	मन पर्यव० २		विमङ्ग० १
समय०	अनयम, १	मयमीच० सामा- यिक० सूक्ष्म० ३			छेदोपस्थापन० १	परिहार० देग० २
दर्शन०		चक्षु० अचक्षु० २	अवधि० १			
लेङ्गा०	अशुभ० ३	शुक्ला, १				तेज पक्ष० २
भोग्य०	अभोग्य० १	भोग्य० १				
सम्यक्त्व	मिव्यात्व० १	सम्यक्वौध० क्षायिक० २		औपगमिक० १		क्षायोपशमिक० सासादन० मिश्र० ३
सङ्गी०	असङ्गी, १	सङ्गी, १				
आहारी	अनाहारक० १	आहारी, १				
स्वर्गमार्गणा -	४५	३३	६	५	१	८०
गायाङ्गा -	४२८	४२६-४३०	४३१	४३१	४३२	४३३

आयुष उन्मृष्टादिचतुर्विधस्थितिधन्वस्य नानाजीवाश्रयान्तरप्रदर्शनेन्द्रियम्

उत्कृष्टस्थिते		अधन्यस्थिते		अधन्यस्था ५१-६१ स्थिते		
अधन्य-शोधवत्समय		शोधवत् नाम्नि	समय	शोधवत् नाम्नि	समय	समय
उत्कृष्ट - अ. ला. ५१	स्थितिः		अधन्य-शोधवत् नाम्नि		अधन्य-शोधवत् नाम्नि	अधन्य-शोधवत् नाम्नि
गति०	सर्व० ४७	गति० नाम्नि १	शोधवत् ४७	गति० नाम्नि १	शोधवत् ४७	शोधवत् ४७
इन्द्रिय०	सर्व० १६	गति० नाम्नि ७	शोधवत् १६	गति० नाम्नि ७	शोधवत् १६	शोधवत् १६
काय०	सर्व० ४२	शोधवत् नाम्नि ३४	शोधवत् ४२	शोधवत् नाम्नि ३४	शोधवत् ४२	शोधवत् ४२
योग०	सर्व० १६	शोधवत् नाम्नि ३	शोधवत् १६	शोधवत् नाम्नि ३	शोधवत् १६	शोधवत् १६
वेद०	अथर्ववेद, ३	शोधवत् नाम्नि १	शोधवत् ३	अथर्ववेद, ३	शोधवत् नाम्नि १	शोधवत् ३
कथाय०	सर्व० ८	शोधवत् नाम्नि ८	शोधवत् ८	कथाय० नाम्नि ८	शोधवत् नाम्नि ८	शोधवत् ८
ज्ञान०	सर्व० ७	शोधवत् नाम्नि २	शोधवत् ७	ज्ञान० नाम्नि २	शोधवत् नाम्नि २	शोधवत् ७
सत्यम०	सर्व० ६	शोधवत् नाम्नि १	शोधवत् ६	सत्यम० नाम्नि १	शोधवत् नाम्नि १	शोधवत् ६
दर्शन०	सर्व० ३	शोधवत् नाम्नि १	शोधवत् ३	दर्शन० नाम्नि १	शोधवत् नाम्नि १	शोधवत् ३
लेखा०	सर्व० ६	शोधवत् नाम्नि ३	शोधवत् ६	लेखा० नाम्नि ३	शोधवत् नाम्नि ३	शोधवत् ६
भय०	सर्व० २	शोधवत् नाम्नि २	शोधवत् २	भय० नाम्नि २	शोधवत् नाम्नि २	शोधवत् २
सम्यक्त्व	सर्व० ५	शोधवत् नाम्नि १	शोधवत् ५	सम्यक्त्व नाम्नि १	शोधवत् नाम्नि १	शोधवत् ५
सली०	सर्व० २	शोधवत् नाम्नि १	शोधवत् २	सली० नाम्नि १	शोधवत् नाम्नि १	शोधवत् २
आहारी०	आहारी १	शोधवत् नाम्नि १	शोधवत् १	आहारी० नाम्नि १	शोधवत् नाम्नि १	शोधवत् १
सर्वमार्गाणां	१६३	६२	१०१	६०	१२	८९
गाथाङ्काः	४२४	४३४	४३५	४२५-४३६ ४३५	४०६-४३५	४०६-३५

॥ अथ चतुर्दशं भावद्वारम् ॥

एतर्हि चतुर्दशस्य भावद्वारस्यावसरः, तत्र प्रस्तुतोऽष्टमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टादिस्थितिवन्ध
ओधत आदेशतश्चौपशमिक-क्षायिक-क्षायोपशमिकौ-दयिक-परिणामिकभावानां मध्ये केन भावेन
जायत इत्येतदर्थय-नेकामार्यामाह

अट्टण्हं कग्गाणं चउव्विहाण वि ठिईण भावेणं ।

ओदइएणं बंधो एमेव हवेज्ज सव्वासुं ॥४३६॥

(प्रे०) “अट्टण्ह” मित्यादि, ज्ञानावरणादीनामष्टानां मूलकर्मणां “चउव्विहाण वि
ठिईण” ति उत्कृष्टा-उत्कृष्ट-जवन्या-जघन्यभेदाच्चतुर्विधानामपि ‘स्थितीनां’ स्थितिविशेषा-
णाम्, अस्य च ‘बंधो’ इति परेणान्वयः, ततस्तासां वन्धः, भवतीति शेषः । केन भावेनेत्याह—
“भावेणं ओदइएणं” ति औदयिकेन भावेन । कुतः ? इति चेत्, स्थितिवन्धस्य कपायप्रत्यय-
त्वात् । उक्तं च—‘ठिअणुभागं कसायओ कुणइ’ इति । कपायस्त्वौदयिकभाव एव, यतः कर्मणां
विपाकोद्भवलक्षण उदयस्तेन निवृत्तः, तत्प्रयोजनो वा यो भावः स औदयिकभाव उच्यते । उक्तं
च तत्त्वार्थवृत्तौ—‘कर्मविपाकाविर्भाव उदयः, तत्प्रयोजनस्तन्निवृत्तो वा औदयिको भावः’ इति ।

इदमुक्तं भवति—जीवस्य नैरयिकत्वादिपरिणामाः निरयगत्यादिकर्मणां विपाकोदयजन्य-
त्वाद् यथा औदयिकभावास्तथानुवन्ध्यादिकपायोदयजन्यत्वात्स्थितिवन्धहेतुभूताः कापायिका-
त्मपरिणामा अप्यौदयिकभावा एव । उक्तञ्च तत्रैव—‘नरकगतिनामकर्मोदयान्नरकगतिरौदयिकोऽभि-
धीयते भावः, कपायमोहनीयोदयाच्च क्रोधी मानीत्याद्यौदयिकः’ इत्यादि । इत्यतः सुष्ठुक्तम् ‘भावेण ओद-
इएण बंधो’ इति ।

अथ मार्गणास्थानेष्वपि चतुर्विधायाः स्थितेरन्व औदयिकभावेनैव, अतस्तास्वपि तथैव
विभणिपुरतिदेशेनाह—“एमेव हवेज्ज सव्वासुं” ति एवमेव यथा ओधतो ज्ञानावरणादेरन्यतम-
स्या अपि प्रकृतेरुत्कृष्टाद्यन्यतमस्थितिवन्ध औदयिकभावेनोक्तस्तथा निरयगत्योधादिष्वनाहारक-
पर्यन्तासु सर्वासु मार्गणास्वप्यसौदयिकेभावेनाऽवसातव्य इत्यर्थः ।

एतेन हि स्थितिवन्धे कापायिक औदयिकभाव एवाऽसाधारणो हेतुरन्वयव्यतिरेकव्यभि-
चाराभावात्, न पुनरन्ये गत्याद्यौदयिकभावा औपशमिकादय भावा वा, उपशान्तमोहादिगुण-
स्थाने तेषां सङ्गवेऽपि स्थितिवन्धस्याभिनेनाऽन्वयव्यभिचारादित्यपि विज्ञेयम् । अत्र तु द्वितीया-
दिषु तृतीयादिषु वा समयेष्ववस्थानं स्थितिरित्येव निरुक्तिराश्रयणीया, न पुनः स्थानं स्थिति-
रिति, उपशान्तमोहादिगुणस्थाने वध्यमानदलिकानां समय-द्विसमयाऽवस्थानस्याऽभिमतत्वात् ।

यदवाचि शतकचूर्णिटोप्पनकेऽकलितकृत्याऽकृत्यकर्मकर्मकलापकलङ्कितकुतार्किकतर्कित-
तर्कतिमिरतरणिभिर्भुनिमनःकुमुदचन्द्रैः ओमन्मुनिचन्द्रैः स्मरितल्लजैः

‘अल्प’-स्तोक कपायाभावेन तत्प्रत्ययस्थित्यनुभागाभोदतया अल्पस्थित्यनुभागत्वान् । तथाहि-तत्कर्म
प्रथमसमये वद्धं द्वितीयसमये वेदित तृतीयसमये निर्जीर्यते’ इति ।

ननु ‘एवमपि दशमगुणस्थाने लोमसूक्ष्मकिट्द्युदयसङ्गावेऽपि मोहनीयस्य स्थितिवन्धो
नैव जायते, इत्थं च विद्यते तत्र कारणसत्त्वे कार्याभावलक्षणोऽन्वयव्यभिचारः । न च तत्र
सूक्ष्मकपायस्यैवोदयः, स चाधिकृतौदयिकभावान्तर्गततया न गृह्यते, वादरकपायोदयस्यैवाऽवि-
कृतत्वादित्यपि वक्तुं शक्यते । एवं सति दशमगुणस्थाने ज्ञानावरणादीनां स्थितिवन्धस्याभि-
मतत्वेन व्यतिरेकव्यभिचारस्य दुर्वारत्वात् ?’ इति चेद्, न, सति प्रकृतिवन्धे एव स्थितिवन्ध-
सङ्गावाऽसङ्गावचिन्तनस्य प्रस्तुतत्वात् । न हि दशमगुणस्थाने मोहनीयप्रकृतिवन्धे प्रवर्तमानेऽपि
तत्स्थितिवन्धाभावः प्रवर्तते, येन सूक्ष्मलोमकिट्द्युदयसङ्गावेऽपि मोहनीयस्थितिवन्धाभावलक्षणो-
ऽन्वयव्यभिचारस्स्यात् । यासां तु ज्ञानावरणादिप्रकृतीनां तत्र बन्धः प्रवर्तते, तासां तु स्थितिवन्धोऽपि
जायत एव । इत्थं वादरकपायोदयमेव प्रस्तुतौदयिकभावतयाऽभ्युपगम्य व्यतिरेकव्यभिचारप्रसङ्गा-
पादनं निरवकाशमेव । अत एवाऽवस्तनगुणस्थानेषु कापायिकौदयिकभावस्य संततं प्रवर्तमानेऽपि
तत्राऽऽभ्युपः स्थितिवन्धस्याऽसार्वदिकत्वेऽपि न काचित्क्षतिः, आयुर्वन्धस्यैव कादाचित्कत्वात्
प्रकृतिवन्धसङ्गावे तु तदीयस्थितिवन्धस्य नियमतः प्रवर्तनान्वेत्यलं पल्लवितेनेति ॥४३६॥

तदेवमोवत आदेशतश्चाऽष्टानामपि मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टादिचतुर्विधस्थितिवन्धे कृता भाव-
प्ररूपणा, तस्यां च कृतायां गतं चतुर्दशं भावद्वारम् ।

अष्टानां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टादिचतुर्विधस्थितिवन्धे भावप्रदर्शकयन्त्रम्		
कुत्र	केषाम्	केन भावेन बन्ध
ओचत	अष्टकर्मसत्कोत्कृष्टादिचतुर्विधस्थितानां	औदयिकेन
सर्वमार्गणास्थानेषु च	प्रत्येकम्	भावेन

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे द्विनीयाधिकारे चतुर्दश भावद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथ पञ्चदशमल्पबहुत्वद्वारम् ॥

अथ प्राप्तम् “अल्पबहु” इत्यनेनोद्दिष्टं चरममल्पबहुत्वद्वारम् । अत्र हि मूलकर्मणामुत्कृष्टादिस्थितेर्वन्ध-वन्धकपरिमाणभेदान्मुल्यतया सोत्तरभेदं द्विविधमल्पबहुत्वं वक्तव्यं भवेत् ।

तत्र वन्धकपरिमाणाल्पबहुत्वं त्रिधा । तद्यथा— (१) उत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धकपदद्वयापेक्षम्, (२) जघन्या-ऽजघन्यस्थितिवन्धकपदद्वयाश्रयम्, (३) उत्कृष्ट-जघन्या-ऽजघन्यानुत्कृष्टस्थितिवन्धकरूपपदत्रयसमाश्रितं च । एतानि चैकैकमपि प्रत्येकं मूलकर्मण्यश्रित्य वक्तव्यानि ।

स्थितिवन्धप्रमाणाल्पबहुत्वन्तु स्वस्थान-परस्थानभेदतो द्विधा, तत्र स्वस्थान उत्कृष्ट-जघन्यपदद्वयमपेक्ष्यैकविधमेवाल्पबहुत्वम्, परस्थाने तु त्रीणि । तद्यथा—आद्यं केवलमुत्कृष्टपदापेक्षम्, द्वितीयं केवलं जघन्यपदमविकृत्य, तृतीयं तु जघन्योत्कृष्टपदद्वयं प्रतीत्येति ।

तत्र हि आदौ तावद्वन्धकपरिमाणाल्पबहुत्वं विभणिषुत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थित्यधिकृत्याह

उक्कोसाअ ठिईए अट्ठ्हं बंधगा मुणेयवा ।

संवत्थोवा तत्तोऽणुक्कोसाए अणंतगुणा ॥४३७॥

(प्रे०) “उक्कोसाअ ठिईए” इत्यादि, ज्ञानावरणादीनामष्टानां मूलप्रकृतीनां प्रत्येकमुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकां ज्ञातव्या इति संदृक्कः । कियन्त इत्याह—“संवत्थोवा” चि सर्वस्तोकाः, अनन्तरवक्ष्यमाणद्वितीयपदापेक्षया स्तोका इत्यर्थः । तर्हि द्वितीयपदे कियन्त इत्याह—“तत्तोणुक्कोसाए” इत्यादि, पूर्वोक्तपदानामनुवर्तनाद् द्वितीये चरमे वा पदे ज्ञानावरणादीनां प्रत्येकमनुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकाः “तत्तो” चि तेभ्य उत्कृष्टस्थितिवन्धकेभ्यः “अणंतगुणा” चि अनन्तगुणा इति । इयमत्र भावना—ज्ञानावरणस्योत्कृष्टस्थितेर्वन्धकाः पर्याप्तसंज्ञिष्वेन्द्रिया एव सम्भवन्ति, ते चासङ्ख्येयाः । ज्ञानावरणस्यानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्तु सूक्ष्मनिगोदपर्यन्ताः सर्वे, ते चानन्ताः, तथा सत्पुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका अनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकापेक्षया स्तोका भवन्ति, उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकापेक्षयाऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्त्वनन्तगुणा एव । इत्थमेव दर्शनावरणादिष्वपि प्रत्येकं द्रष्टव्यमिति ॥४३७॥

अथादेशतो व्याजिहीषुरादौ तावदायुर्वर्जसप्तप्रकृतीरधिकृत्याह

तिरिये काय-उरलदुग-कमा-णपुम-चउकसाय-अयतेसुं ।

दुजणाण-अणयणेसुं तिअसुहलेसासु मिच्छे य ॥४३८॥

भवि-यियरा-ऽसण्णीसुं आहारि-यरेसु हुन्ति संवऽप्पा ।

सत्तण्हुक्कोसाए तो इयराए अणंतगुणा ॥४३९॥

(प्रे०) “तिरिये कायउरले”त्यादि, अक्षरार्थस्तु सुगमः, नवरम् “उरलदुगे” त्यनेर्ना-
दारिकौन्दारिकमिश्रकाययोगौ, “णपुमे”त्यनेन नपुंसकवेदस्तथा “तिअसुहलेसासु” इत्यनेन
कृष्ण-नीलन्कापोतलेश्याश्च ग्राह्या । इत्येवं सार्धमाथया संगृहीतासु तिर्यग्गत्योधाधनाहारिपर्यन्तासु
त्रयोविंशतिमार्गणासु “हुत्ति” ति भवन्ति । वन्धका इत्यनुवर्तते, कस्याः स्थितेर्वन्धकाः कियन्त-
श्चेत्याह—“सव्वप्पा” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां प्रकृतीनां प्रत्येकमुत्कृष्टायाः स्थितेः सर्वा-
ल्पाः । “तो इयरए” ति ‘ततः’-उत्कृष्टस्थितिवन्धकेभ्यः ‘इतरायाः’-उत्कृष्टेतरायाः अनुत्कृष्टाया
अनन्तगुणाः, वन्धका इति गम्यते । अत्रापि सर्वमोधवद्भावनीयम्, नवरमसंज्ञिमार्गणायामुत्कृष्टस्थिते-
र्वन्धकाः पर्याप्ता असंज्ञिपञ्चेन्द्रिया इति वक्तव्यमिति ॥४३८-४३९॥

अथ गाथाद्वयेन शेषमार्गणासु प्रकृताल्पवहुत्वमार्ह-

पज्जमणुस-मणुसीसुं सव्वत्था-ऽऽहारदुग-अवेएसुं ।
मणणाण-संयमेसुं समइअ-छेअ-परिहारेसुं ॥४४०॥
सुहुगि य सत्तण्हं उक्कोसाए ठिईअ थोवा तो ।
अपराए संखगुणा असंखियगुणा उ सेसासुं ॥४४१॥

(प्रे०) “पज्जमणुसे”त्यादि, पर्याप्तमनुष्य-मानुषीमार्गणयोः, सर्वार्थसिद्धविमानदेवगति-
भेदाऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगा-ऽपगतवेदमार्गणासु, मनःपर्यवज्ञान-संयमौधमार्गणयोः, सामा-
यिकछेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणासु द्वादशसम्परायमार्गणायां चेत्येतासु समुदितासु
पर्याप्तमनुष्यादिद्वादशसम्परायान्तासु द्वादशमार्गणासु प्रत्येकं “सत्तण्ह” मित्यादि, आयुर्वर्जानां
सप्तप्रकृतीनामुत्कृष्टायाः स्थितेः स्तोकाः, वन्धका इति गम्यते, । “तो” ति ‘ततः’-उत्कृष्टस्थिति-
वन्धकेभ्यः “अपराए संखगुणा” ति ‘अपराया’-अनुत्कृष्टायाः स्थितेः संख्येयगुणा इति । सुगमं
चैतद्, एतासु प्रत्येकमुत्कृष्टतोऽपि संख्येयानां जीवानां लभाद्, एकस्थितिवन्धस्थानात्मिकाया
उत्कृष्टस्थितेः केषाञ्चित् कदाचिद्वन्धप्रायोग्यत्वाच्चेति ।

उक्तशेषासु पञ्चत्रिंशदुत्तरशतमार्गणास्वाह—“असंखियगुणा उ सेसासु” ति उक्तशेष-
मार्गणासु तु प्रत्येकं सप्तानां मूलप्रकृतीनामनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका उत्कृष्टस्थितिवन्धकेभ्योऽसंख्येय-
गुणाः, उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्तु स्तोका इत्यर्थः । कुतः ? एवं ज्ञायत इति चेत्, “अपराए” इत्य-
स्य पूर्वतोऽनुवर्तनात्, सप्तानां मूलप्रकृतीनां प्रस्तुतत्वात् शेषस्यार्थाद्गम्यत्वाच्च ‘असंखियगुणा उ
सेसासु’ इत्येतावन्मात्रोक्त्याऽपि व्याख्यातार्थोऽवबुध्यत इति । शेषाः पञ्चत्रिंशदभ्यधिक-
शतमार्गणास्त्विमाः—अष्टौ नरकगतिमार्गणाभेदाः, चत्वारोऽपि तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदाः, मनु-
ष्याधा-ऽपर्याप्तमनुष्यभेदाः, सर्वार्थसिद्धविमानभेदवर्जाः शेषा एकोनत्रिंशदेवगतिमार्गणाभेदाः,

एकोनविंशतिरपीन्द्रियमार्गणाभेदाः, द्विचत्वारिंशदपि कायमार्गणाभेदाः, पञ्च मनोयोगभेदाः, पञ्च वचोयोगभेदाः, वैक्रिय-वैक्रियमिश्रकाययोगभेदौ, स्त्रीवेद-पुंवेद-मतिज्ञान-श्रुतज्ञाना-ऽवधिज्ञान-विभङ्गज्ञान-देशसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शन-तेजः-पद्म-शुक्ललेश्या-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपश-मिकौन्पशमिकसम्यक्त्व-सम्यग्मिथ्यात्व-सासादन-संज्ञिमार्गणाभेदाश्चेति ।

ननु अनन्तरं पर्याप्तमनुष्यादिद्वादशमार्गणासु जीवानां संख्येयत्वादनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका यथा संख्येयगुणाः, तथा नरकगत्योवादिमार्गणासु जीवानामसंख्येयत्वादनुत्कृष्टस्थितिर्वन्धकेभ्योऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका असंख्येयगुणा इति सुष्ठूक्तम्, न पुनरनन्तराशिकास्वेकेन्द्रियादिमार्गणास्वप्यसंख्येयगुणा इति वाच्यम् । यतोऽत्र न केवलं तत्तन्मार्गणासु प्रागुक्तं परिमाणमेव यथोक्ताल्पबहुत्वे प्रयोजकं किन्तु बन्धप्रायोग्यस्थितिर्वन्धस्थानपरिमाणमपि, ततश्चोत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टयोर्द्विविधस्थितिर्वन्धयोर्वन्धकपरिमाणस्य संख्येयत्वेन रूपेण, एवमसंख्येयत्वेनाऽनन्तत्वेन वा रूपेण तुल्यत्वे सति यद्येकसमये नानाजीवापेक्षया बन्धप्रायोग्यानि स्थितिर्वन्धस्थानानि संख्येयानि तदोत्कृष्टस्थितिर्वन्धकेभ्योऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकाः संख्येयगुणाः प्राप्यन्ते, यदि चैकसमये नानाजीवानाश्चित्य बन्धप्रायोग्यानि स्थितिर्वन्धस्थानान्यसंख्येयानि तदा तु तेऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकाऽसंख्येयगुणाः संपद्यन्ते । एकेन्द्रियादिमार्गणास्वपि प्रत्येकं निरयगत्योवादिमार्गणावद् द्विविधस्थितेर्वन्धकानां तुल्यमनन्तपरिमाणमेवोक्तम्, एकसमये नानाजीवानां बन्धप्रायोग्यानि स्थितिर्वन्धस्थानानि त्वसंख्येयानि, ततश्चैकस्थितिर्वन्धस्थानात्मकोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकेभ्योऽसंख्येयस्थितिर्वन्धस्थानात्मकानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका असंख्येयगुणा एव लभ्यन्त इति न कश्चिदोष इति ॥४४०-४४१॥

तदेवमुक्तं सप्तानां प्रकृतीनामुत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकानामल्पबहुत्वमादेशतोऽपि । इदानीमुक्तशेषस्याऽऽयुषः स्थितिर्वन्धकविषयं तदाह

तिरिये वणप्फईए सव्वेगिंदिय-णिगोअभेएसुं ।

काय-उरालदुगेसुं णपुंसग-कसायचउगेसुं ॥४४२॥

दुअणाणा-ऽयत-अणयण-किण्हासुं णील काउ-भवियेसुं ।

अभविय-मिच्छरोसुं य असणि-आहारगेसुं च ॥४४३॥

आउरसुक्कोसाए ठिईअ होअन्ति बंधगा थोवा ।

ततोऽणुक्कोसाए ठिईअ णेया अणंतगुणा ॥४४४॥

(प्र०) “तिरिये वणप्फईए” इत्यादि, तत्राद्यगाथाद्वयेन तिर्यग्गत्योवादिषट्त्रिंशन्मार्गणाः संगृहीताः, तृतीयगाथया च तासु मार्गणास्वायुष उत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकानामल्पबहुत्वमभि-

हितम् । अक्षरार्थस्तु प्राग्वत् ततस्तिर्यग्गत्योवमार्गणायां, वनस्पतिकायौवमार्गणायां, सर्वेषु निगोद-
भेदेषु, सर्वेष्वेकेन्द्रियभेदेषु, काययोगौ-दारिकौ-दारिकमिश्रकाययोगमार्गणासु, नपुंसकवेद-क्रोवादि-
कपायचतुष्कयोः, मत्पज्ञान-श्रुताज्ञाना-संयमा-ऽचक्षुर्दर्शन-कृष्णलेश्यामार्गणासु, नीललेश्या-कापोत्त-
लेश्या-भग्नमार्गणासु, अभव्य-मिथ्यात्वमार्गणयोः, असंख्या-ऽऽहारकमार्गणयोश्चेत्येतासु पट्त्रिं-
शन्मार्गणासु प्रत्येकमायुष उत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकाः स्तोका भवन्ति, “तत्तो” ति तेभ्यः
“णुक्कोसाए” ति आयुषोऽनुत्कृष्टायाः स्थितेरनन्तगुणा ज्ञेयाः, वन्धका इत्यनुवर्तत इति । एतासु
प्रत्येकं साधारणजनस्पतिकायिकानामपि समावेशेनायुषो वन्धकानामनन्तत्वेऽप्यायुष उत्कृष्टस्थिते-
र्वन्धकास्त्वसंख्येया एव । कस्मात् ? प्रकृतमार्गणासु वन्धप्रायोग्योत्कृष्टस्थितेर्वेदकानां जीवानां लोके-
ऽसंख्येयत्वेन तदधिकानामुत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धकानामप्यसम्भवात्, इत्थं च यथोक्तमेवाल्पबहु-
त्वमुपपद्यत इति ॥४४२-४४३-४४४॥

अथ गाथाद्वयेन शेषमार्गणासु प्रकृताल्पबहुत्वमाह

पञ्जमणुस-मणुसीसुं आहारदुगा-ऽऽणताइदेवेसुं ।

मणणाण-संयमेसुं समइअ-छेअ-परिहारेसुं ॥४४५॥

सुइलन्वइएसु थोवा उक्कसाए ठिईअ आउरस ।

अगुरुए संखगुणा असंखियगुणा उ सेसासुं ॥४४६॥

(प्रे०) “पञ्जमणुसे”त्यादि, यथार्थमनुष्य-मानुषीमार्गणास्यानयोः, आहारका-ऽऽहारक-
मिश्रकाययोगात्मके आहारकद्विके, अष्टादशस्त्वानतादिसर्वार्थसिद्धपर्यन्तेषु देवगतिभेदेषु, मनःपर्यव-
ज्ञान-संयमौवमार्गणयोः, सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिकसंयमेषु, शुक्ललेश्या-आयिक-
सम्यक्त्वमार्गणयोरित्येतास्वेकोनत्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकं स्तोकाः । के इत्याह- “जेह्वाअ” इत्यादि,
आयुषो ‘ज्येष्ठायाः’-उत्कृष्टायाः स्थितेः, वन्धका इति प्राग्वदनुवर्तते । “तजो” ति ‘ततः’-आयुष
उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकेभ्यः “अगुरुए संखगुणा” ति आयुषः ‘अगुरोः’-अनुत्कृष्टायाः स्थितेः
संख्येयगुणाः, वन्धका इति पूर्ववत् । सुगमम्, प्रत्येकमायुर्वन्धकजीवानामेव संख्येयत्वादिति ।

उक्तशेषाप्वष्टनवतिमार्गणास्वाह-“असंखियगुणा उ सेसासुं”ति शेषमार्गणासु तु प्रत्येक-
मायुषोऽनुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका असंख्येयगुणाः । केभ्यः ? इति चेत्, स्तोकेभ्य आयुष उत्कृष्टस्थिति-
वन्धकेभ्य इति प्राग्वदर्थान्वयीयत इति । शेषमार्गणास्त्वमाः-अष्टौ नरकगतिभेदाः, चत्वार-
स्तिर्यक्भेदेन्द्रियभेदाः, मनुष्यावा-ऽपयार्थमनुष्यभेदौ, देवगत्योवभेदः, भवनपत्यादिसहस्रारकल्पा-
न्ता एकादश देवगन्तुत्तरभेदाः, नवविकलेन्द्रियभेदाः, त्रयः पञ्चेन्द्रियभेदाः, पृथिवीकायसत्काः सर्वे,
अप्कायसत्काः सर्वे, तेजस्कायसत्काः सर्वे, वायुकायसत्काः सर्वे भेदाः, त्रयः प्रत्येकजनस्पतिकाय-

भेदाः, त्रयस्त्रसकायभेदाः, पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-वैक्रियकाययोग-स्त्रीवेद-पुंवेद-मति-
श्रुता-ऽवधिज्ञान-विमङ्गज्ञान-देशसंयम-चक्षुदर्शना-ऽवधिदर्शन-तेजः-पद्मलेश्या-सम्यक्त्वौघ-क्षायोपश-
मिक-सासादन-संज्ञिमार्गणाभेदाश्चेति ॥४४५-४४६॥

तदेवमुक्तमोघत आदेशतश्चाष्टानामपि प्रकृतीनामुत्कृष्टा-ऽनुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकानामल्पबहुत्वम् ।
साम्प्रतं जवन्या-ऽजघन्यस्थित्योर्वन्धकानामल्पबहुत्वं व्याजिहीर्षुरादौ तावदोघत आह

सत्तण्ह वंधगाऽप्पा लहूअ ताउ अलहूअऽणंतगुणा ।

आउरस लहूएऽप्पा असंखियगुणा अहस्साए ॥४४७॥

(प्रे०) “सत्तण्ह वंधगाऽप्पा” इत्यादि, आयुर्वर्जानां मूलप्रकृतीनां बन्धकाः ‘अल्पाः’-
स्तोकाः । कस्याः स्थितेरित्याह-“लहूअ” चि ‘लघोः’-जवन्यायाः स्थितेः । तेभ्यः “अलहूअ”
चि अजवन्यायाः स्थितेरनन्तगुणाः, बन्धका इत्यनुवर्तते । सुगमम्, क्षपकाणामेव जघन्यस्थितिवन्ध-
कतया निगोदपर्यन्तानां जीवानामजघन्यस्थितिवन्धकतया च लामादिति । आयुष आह-“आउरसे”
त्यादिना, आयुषः ‘लघोः’-जवन्यायाः स्थितेरल्पाः-स्तोकाः । “अहस्साए” चि तेभ्यो जघन्यस्थिति-
बन्धकेभ्य आयुषः ‘अहस्वायाः’-अजवन्यायाः स्थितेरसंख्येयगुणा । उभयत्र बन्धका इति प्राग्वद्योज्यम् ।
अत्र जघन्यस्थितिकमायुःसूक्ष्मनिगोदादिसत्कमपि वध्यते, अतस्तद्वन्धका अप्यनन्ताः सम्पद्यन्ते ।
ते च शेषायुर्वन्धकेभ्योऽसंख्यमागता इति भागद्वारे उक्तमेव, तथा चाजघन्यस्थितिकायुषो बन्धका
असंख्यगुणा एव भवन्ति, न पुनरनन्तगुणाः । विशेषतस्तु तुल्यपरिमाणत्वेऽप्येकरिणान् समये-
ऽसंख्येयानामेवस्थितिर्विशेषाणां बन्धप्रायोग्यत्वादित्येवमत्रैवाल्पबहुत्वे प्रागुक्तहेतुनोक्तम् ॥४४७॥

अथाऽऽदेशतः प्रकृताऽल्पबहुत्वं विमणिपुरादौ तावदायुर्वर्जानामाह

पज्जमणुस-मणुसीसुं सवत्था-ऽऽहारदुग-अवेएसुं ।

मणणाण-संयमेसू समइअ-छेअ-परिहारेसुं ॥४४८॥

सुहमम्मि य सव्वऽप्पा जहण्णाए ठिईअ सत्तण्हं ।

तत्तो संखेज्जगुणा हुन्ति ठिईअ अजहण्णाए ॥४४९॥

(प्रे०) “पज्जमणुस” इत्यादि, प्राग्वत् पर्याप्तमनुष्य-मानुषी-सर्वार्थसिद्धविमानदेवगति-
भेदा-ऽऽहारक-ऽऽहारकमिश्रकाययोगा-ऽपगतवेद-मनःपर्यवज्ञान-संयमौव-सामायिक-छेदोपस्थापन-
परिहारविशुद्धिक-सूक्ष्मसम्परायसंयमरूपासु द्वादशमार्गणासु प्रत्येकं “सव्वऽप्पा” चि आयुर्वर्जानां
सप्तानां प्रकृतीनां जवन्याया एव जघन्यकायाः स्थितेः सर्वाल्पाः, बन्धका इत्यनुवर्तते । “तत्तो-
संखेज्जगुणा हुन्ति” चि तेभ्यो जघन्यस्थितिवन्धकेभ्यः संख्येयगुणाः भवन्ति । के ?
“ठिईअ अजहण्णाए” चि अजघन्याः स्थितेर्वन्धका इत्यर्थः । सुगममिति ॥४४८-४४९॥

शेषमार्गणास्वेकया गाथया प्रकृताल्पबहुत्वमाह

कायुरल-णपुसेसुं कसायचउगे अचक्खु-भवियेसुं ।

आहारेऽणंतगुणा अवसेसासुं असंखगुणा ॥४५०॥

(प्रे०) “कायुरले” त्यादि, काययोगसामान्यौदारिककाययोग-नपुंसकवेद-क्रोधादिकपाय-चतुष्का-ऽचक्षुर्दर्शन-मव्या-ऽऽहारिमार्गणासु प्रत्येकमनन्तगुणाः, सप्तानामजघन्यस्थितेर्वन्धका इत्यनुवर्तते, सप्तानां जघन्यस्थितेर्वन्धकाः स्तोकास्तेभ्यश्चेमेऽनन्तगुणा इत्यर्थाद्भ्रम्यते । एवमुत्तरत्रापि बोद्धव्यम् । उक्तशेषमार्गणास्वाह—“अवसेसासुं असंखगुणा” ति प्राग्बद्वशेषासु मार्गणासु सप्तानां जघन्यस्थितेर्वन्धकाः स्तोकास्तेभ्योऽजघन्यस्थितेर्वन्धका असंख्येयगुणा इत्यर्थः । अवशेष-मार्गणास्त्विमा अष्टचत्वारिंशदधिकशतम्—सर्वे नरकगतिभेदाः, सर्वे तिर्यग्गतिभेदाः मनुष्यौघा-ऽपर्याप्तमनुष्यभेदौ, सर्वार्थसिद्धविमानभेदवर्जाः शेषा एकोनत्रिंशद् देवगतिभेदाः, सर्व इन्द्रियमार्गणाभेदाः, तथैव सर्वे कायमार्गणाभेदाः, पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोगौदारिकमिश्र-वैक्रिय-वैक्रियमिश्र-कर्मणकाययोग-स्त्री-पुंवेद-मति-श्रुता-ऽवधिज्ञान-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञान-विभंगज्ञान-देशसंयमा-ऽसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शन-कृष्णादिपल्लेश्या-ऽमव्य सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकौ-पशमिक-सम्यग्मिथ्यात्वन्तासादन-मिथ्यात्व-संश्य-ऽसंश्य-ऽनाहारकमार्गणाश्च । सुगममिति ॥४५०॥

तदेवमुक्तं सप्तानां मूलप्रकृतीनां प्रत्येकं जघन्याजघन्यस्थितिवन्धकपदद्वयाश्रयमल्पबहुत्वमादेशतः । अथाऽऽयुपस्तदादेशतः ग्राह

पज्जमणुस-मणुसीसुं आहारदुगा-ऽऽणताइदेवेसुं ।

मणणाण-संयमेसुं समइअच्छेअ-परिहारेसुं ॥४५१॥

सुइल-खइएसु थोवा जहण्णगाए ठिईअ आउरस ।

अलहूए संखगुणा असंखियगुणा उ सेसासुं ॥४५२॥

(प्रे०) “पज्जमणुसे” त्यादि, पर्याप्तमनुष्य गानुष्या-ऽऽहारका-ऽऽहारिकमिश्रकाययोगा-ऽऽनतकल्पादिमर्थमिद्विमानान्ताष्टादशदेवगतिभेद-मनःपर्यवजानि-संयमौघ-सामयिक-छेदोप-स्थापन-परिहारविशुद्धिकसंयम-शुक्ललेश्या-क्षायिकसम्यक्त्वरूपास्वेकोनत्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकमायुपो जघन्या एव जघन्यकास्तस्या जघन्यकायाः स्थितेः ‘स्तोकाः’-अल्पाः, वन्धका इति प्रकरणाद्भ्रम्यते, “अलहूए संखगुणा” ति अनन्तरोक्तेभ्यो जघन्यस्थितिवन्धकेभ्यः ‘अलधोः’-अजघन्यस्थितेर्वन्धकाः संख्येयगुणाः । अत्र हि प्रत्येकं सामयिकोत्कृष्टवन्धकपरिमाणस्यैव संख्येयत्वात्प्राग्बत्संख्येय-गुणत्वं भावनीयमिति । उक्त शेषमार्गणास्वाह—“असंखियगुणा उ सेसासुं” ति प्राग्बद्वशेषासु चतुस्त्रिंशदुत्तरशतमार्गणारवायुपो जघन्यस्थितेर्वन्धकाः स्तोकास्तेभ्यस्तस्यैवाऽजघन्यस्थितेर्वन्धका

असंख्येयगुणा इत्यर्थः । शेषमार्गणा इमाः—सर्वे नरकगतिभेदाः, सर्वे तिर्यग्गतिभेदाः, मनुष्या-
धा-ऽपर्याप्तमनुष्यभेदौ, देवौधः, भवनपत्यादिसहस्रारकल्पान्तैकोदशभेदाश्च, सर्व इन्द्रियमार्गणाभेदाः,
पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-काययोगसामान्या-दारिकौ-दारिकमिश्र-वैक्रियकाययोग-स्त्री-पुं-नपुंसक-
वेद-क्रोधादिकपायचतुष्क गति-श्रुता-ऽवधिज्ञान-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञान-विमंगज्ञाना-ऽसंयम-देशसंयम-
चक्षुरचक्षुरवधिदर्शन-शुक्लवर्जलेश्यापञ्चके-भव्या-ऽभव्य-सम्यक्त्वौघ-क्षायोपशमिक-सासादन-मिथ्या-
त्व-संशय-ऽसंशया-ऽऽहारिमार्गणाभेदाश्चेति ॥४५१-४५२॥

तदेवमुक्तं पदद्वयमपेक्ष्य बन्धकाल्पबहुत्वम् । साम्प्रतं जघन्यस्थितिरुत्कृष्टस्थितिरजघन्या-
नुत्कृष्टस्थितिरिति पदत्रयमपेक्ष्य तद्वन्धकानामल्पबहुत्वं प्रतिपादयितुमना आदावोधत आह

सत्तण्ह वंधगाऽप्पा ह्रसाअ ठिईअ तो असंखगुणा ।

जेट्ठाअ तो ठिईए अलहुगुरुए अणंतगुणा ॥४५३॥

आउस्सुकोसाए थोवाऽणंतगुणिया जहण्णाए ।

अजहण्णुकोसाए ठिईअ णेया असंखगुणा ॥४५४॥

(प्रे०) “सत्तण्ह वंधगाऽप्पा” इत्यादि, आयुर्वर्जानां ‘ह्रस्वायाः’-जघन्यायाः स्थितेर्वन्धकाः
‘अल्पाः’-स्तोकाः “तो” ति ‘ततः’-अनन्तरोक्तेभ्यो जघन्यस्थितिवन्धकेभ्योऽसंख्यगुणा बन्धकाः ।
कस्या इत्याह-“जेट्ठाअ” ति ‘ज्येष्ठायाः’-उत्कृष्टायाः स्थितेः । “तो अलहुगुरुए” ति ततः
‘अलघुगुरोः’-लघुगुरुमित्रायाः स्थितेरित्यर्थः । “अणंतगुणा” ति अनन्तगुणाः बन्धका इत्यर्थः ।

तत्र मूलसप्तप्रकृतीनां जघन्यस्थितेर्वन्धकाः क्षपकश्रेणिगताः संख्याता एवेतिकृत्वा स्तोका
उक्ताः, उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्तु पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाः, ते चोत्कृष्टतोऽसंख्येयाः प्राप्यन्त इत्यतः
पूर्वोक्तेभ्योऽसंख्येयगुणा दर्शिताः, अजघन्यानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्तु सूक्ष्मनिगोदपर्यन्ताः सर्वे-
ऽपि, ते चानन्ता इतिकृत्वा चरमपदे तेऽनन्तगुणा अभिहिता इति ।

अथ भणितगोपस्याऽऽयुक्कर्मणः प्रस्तुताल्पबहुत्वमाह-“आउस्सुकोसाए” इत्यादिना, आयुष
उत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकाः पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्या एव, जघन्यस्थितेर्वन्धकास्तु निगो-
दादिजीवा अपीत्यत उक्तम्-“बंधगाऽप्पा-उक्कसाए ठिईअ” ति उत्कृष्टायाः स्थितेः
‘अल्पाः’-स्तोकाः । “ऽणंतगुणिया जहण्णाअ” ति तेभ्योऽनन्तरोक्तेभ्यो बन्धकेभ्यो जघन्याया
स्थितेरनन्तगुणाः, बन्धका इति गम्यते । तेभ्योऽप्यजघन्यानुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धका असंख्यगुणा
ज्ञेयाः, यतो निगोदजीवानां जघन्याऽजघन्यस्थितिवन्धस्वामित्वेऽपि जघन्यस्थितिरकस्थितिवन्ध-
स्थानात्मिका, अजघन्या त्वसंख्येयस्थितिवन्धस्थानात्मिका, ततश्च कस्मिन्नपि समये जघन्यस्थिति-
बन्धकापेक्षयाऽजघन्यानुत्कृष्टस्थितिवन्धकसञ्चयोऽसंख्येयगुणो लभ्यत इति ॥४५३-४५४॥

तदेवमुक्तमोवतः । अथादेशतो दिदर्शयिपुरादौ तावदायुर्वर्जानां सप्तानामाह
 तिरि-युरल-मीस-कम्मण-दुअणाणा-ऽयत-तिअसुहलेसासुं ।
 अमविय-मिण्छत्तेसुं अमणा-ऽणाहारगेसुं च ॥४५५॥
 सत्तण्हुकोसाए थोवाऽणंतगुणिया जहण्णाए ।
 अजहण्णुकोसाए ठिईअ णेया असंखगुणा ॥४५६॥

(प्रे०) “तिरियुरलमीसे” त्यादि, तिर्यग्गत्योर्धौ-दारिकमिश्रकाययोग-कर्मणकाययोग-
 मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयम-कृष्णादित्र्यशुमलेश्यास्वमव्य-मिथ्यात्वयोरसंख्य-ऽनाहारकमार्गणयोश्चे-
 त्यर्थः । एतासु त्रयोदशमार्गणासु किमित्याह-“सत्तण्हुकोसाए” इत्यादि, एतासु त्रयोदशमार्ग-
 णासु प्रत्येकमायुर्वर्जानां सप्तप्रकृतीनामुत्कृष्टायाः स्थितेः “थोवा” ति बन्धकाः स्तोकाः, “अणं-
 तगुणिया जहण्णाए” ति सप्तानां जघन्यस्थितेर्वन्धकास्तु तेभ्योऽनन्तगुणिताः । कुतः ? प्रकृत-
 मार्गणासत्कजघन्यस्थितिवन्धस्य वादरसाधारणवनस्पतिकायजीवानामपि भावात्, ते चानन्ताः,
 उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्तु संज्ञिनोऽसंख्याता एवेतिकृत्वा जघन्यस्थितेर्वन्धका अनन्तगुणा भवन्ति ।
 “अजहण्णुकोसाए” इत्यादि, अजघन्यानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्तु जघन्यस्थितिवन्धकेभ्योऽसंख्य-
 गुणा ज्ञातव्या इत्यर्थः । अत्राप्यसंख्येयगुणत्वं प्राग्वद्भावनीयमिति ॥४५५-४५६॥

अथान्यमार्गणास्वाह

जेड्डाअ जहण्णाए अलहुगुरुअ कमसो असंखगुणा ।
 पंचिदियतिरियचउग-असमत्तपणिंदियतसेसुं ॥४५७॥

(प्रे०) “जेड्डाअ” इत्यादि, प्रकृतसप्तप्रकृतीनां ‘ज्येष्ठायाः’-उत्कृष्टायाः, जघन्यायाः, अलघु-
 गुरुस्थितेश्च क्रमशः “असंखगुणा” ति बन्धका असंख्यगुणाः । उत्कृष्टस्थितेः स्तोकाः, ततो
 जघन्यस्थितेरसंख्येयगुणाः, ततोऽजघन्यानुत्कृष्टायाः स्थितेरसंख्यगुणा इत्यर्थः । कासु मार्गणास्वि-
 त्याह-“पणिंदिये”त्यादि, पञ्चेन्द्रियतिर्यक्सत्केषु चतुर्षु भेदेषु, अपर्याप्तवाचकस्यासमाप्तशब्दस्य
 प्रत्येकं योजनादपर्याप्तपञ्चेन्द्रियमार्गणाभेदा-ऽपर्याप्तवसकायमार्गणाभेदयोरित्येवं समुदितासु सप्त-
 मार्गणास्विति ॥४५७॥ अथाऽपरमार्गणास्वाह

णर-चउअणुत्तरेसुं सव्वेगिंदि-पणकाय-विगलेसुं ।
 सत्तण्ह जहण्णाए ठिईअ खलु बंधगा थोवा ॥४५८॥
 ततो संखेज्जगुणा उकोसाए ठिईअ ताहिन्तो ।
 अजहण्णुकोसाए ठिईअ णेया असंखगुणा ॥४५९॥

(प्रे०) “जरे”त्यादि, नरगत्योवमेदे, सर्वार्थसिद्धवर्जाश्चित्त्वारीऽनुत्तरविमानमेदास्तेषु, तथा सर्वशब्दस्य प्रत्येकं योजनात् सर्व एकेन्द्रियमेदाः, सर्वे पृथिव्यादिवनस्पतिकायान्तपञ्चकायमार्गणा-सत्कमेदाः, सर्वे विकलेन्द्रियमेदा इत्येतासु पष्टिमार्गणास्वित्यर्थः । एतासु किमित्याह—“सत्तण्ह जहण्णाए” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां प्रकृतीनां प्रत्येकं जघन्यायाः स्थितेर्वन्धकाः स्तोकाः “तत्तो” ति तेभ्यः “संखेज्जगुणा उक्कोसाए ठिईए” ति तासामेवोत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकाः संख्येयगुणाः । कुतः ? इति चेद्, उच्यते, जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धयोः स्वामिनां विशुद्धि-संक्लेशापेक्षया पार्थक्येऽपि मिथ्यादष्टित्वादिकमपेक्ष्य कासुचिन्मार्गणासु सादृश्यं विद्यते । यासु च मार्गणासु तेषां मिथ्यादष्टित्वादिरूपेण साम्यं विद्यते, तासु तद्वन्धकानामिनन्तत्वेन रूपेणाऽसंख्येयत्वा-दिरूपेण वा तुल्यत्वेऽपि जघन्यस्थितेर्वन्धकापेक्षयोत्कृष्टस्थितेर्वन्धकाः संख्येयगुणा एव लभ्यन्ते । कुतः सम्यग्दष्ट्यादिरूपेण सजातीयजीवसमुदाये जघन्यसंक्लेशयुतजीवापेक्षयोत्कृष्टसंक्लेशपरिणतजीवाना-मुत्कृष्टतः संख्येयगुणानामेव लभात् । प्रकृते च सर्वार्थसिद्धवर्जेऽनुत्तरविमानचतुष्के सर्वेषां जीवानां सम्यग्दष्टितया जघन्याया उत्कृष्टायाश्च स्थितेर्वन्धका अपि सम्यग्दष्टय एव, तथा च सत्पुत्तनीत्या जघन्यसंज्ञिष्टाध्यवसानानां जीवानामपेक्षयोत्कृष्टसंज्ञिष्टाध्यवसायानां जीवानां संख्येयगुणत्वेनोत्कृष्ट-संक्लेशनिर्वर्तनीयाया उत्कृष्टस्थितेर्वन्धका अपि संख्येयगुणा लभ्यन्ते । इत्थमेवैकेन्द्रियादिपञ्च-पञ्चाशन्मार्गणास्त्रपि केवलानां मिथ्यादष्टिजीवानामेव सद्भावेन जघन्यस्थितेर्वन्धकापेक्षयोत्कृष्ट-स्थितेर्वन्धकाः संख्येयगुणा लभ्यन्ते । मनुष्यगत्योवमार्गणायां यद्यपि जघन्यस्थितेर्वन्धका उत्कृष्ट-स्थितेर्वन्धकाश्च भिन्ना भिन्नाः सम्यग्दष्टयो मिथ्यादष्टयश्च, तथाऽपि ते पर्याप्ता एव, न पुनरपर्याप्ता अपि, पर्याप्तमनुष्यास्तूत्कृष्टतोऽपि संख्येया भवन्ति, अतस्तयोर्वन्धकेष्वपि संख्येयगुणतारतम्यमेव प्राप्यते, न पुनस्तदधिकम्, संख्येयजीवेषु तदविकस्याऽसंख्येयगुणादितारतम्यस्याऽसम्भवादिति । “ताहि-त्तो” इत्यादि, तेभ्योऽनन्तगोत्कृष्टस्थितिवन्धकेभ्यः शेषा अजघन्यानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका असं-ख्येयगुणा ज्ञेयाः, अत्राप्यजघन्यानुत्कृष्टस्थितिवन्धान्तःप्रविष्टानां स्थितिवन्धविकल्पानामेकविकल्प-रूपजघन्यस्थितिवन्धापेक्षयाऽसंख्येयगुणत्वादिति हेतुर्द्रष्टव्य इति ॥४५८-४५९॥ अथान्यत्राह

पज्जमणुस-गणुसीसुं आहारदुगे तहा य सव्वत्थे ।

मणणाण-संयमेसुं समइअ-छेअ-परिहारेसुं ॥४६०॥

सत्तण्ह जहण्णाए थोवा तत्तो गुरूअ संखगुणा ।

अजहण्णुक्कोसाए ठिईअ होअन्ति संखगुणा ॥४६१॥

(प्रे०) “पज्जमणुसे”त्यादि, पर्याप्तमनुष्य-गानुपीमार्गणयोराहारका-ऽऽहारकमिश्रकाय-योगरूप आहारकद्विके । तथाकारचकारौ समुच्चये । ‘सर्वार्थे’ सर्वार्थसिद्धविमानमार्गणाभेदे, मनः-पर्यवज्ञान-संयमौवमार्गणयोः, सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणासु चेत्यर्थः ।

एतासु दशमार्गणासु किमित्याह—“सत्तण्ह जहण्णाए” इत्यादि, आयुर्वर्जमसप्रकृतीनां जव-
न्यायाः स्थितेः स्तोकाः, ततः ‘गुरोः’-उत्कृष्टायाः स्थितेः संख्येयगुणाः, तेभ्यश्चाजघन्यानुत्कृ-
ष्टायाः स्थितेः संख्येयगुणा भवन्ति । वन्धका इति सर्वत्र गम्यते, तद्विषयकान्यवहुत्वस्यैव प्रस्तुत-
त्वात् । मुगमं चैतदल्पवहुत्वम् । न च जवन्यस्थितिवन्धस्थानापेक्षयाऽजघन्यानुत्कृष्टस्थितिवन्ध-
स्थानानामत्राप्यसंख्येयगुणत्वात्तद्वन्धकाः कथमसंख्येयगुणा नोच्यन्ते इत्यपि वक्तुं युज्यते । यत
एतासु प्रत्येकमुत्कृष्टतोऽपि संख्येयानां जीवानामेव लामादेकस्मिन् समये वन्धप्रायोग्यानि स्थिति-
वन्धस्थानानि संख्येयान्येव सन्ति, न त्वसंख्येयानि, ततश्च प्रागुक्तनीत्या संख्येयगुणत्वमेवोपपद्य-
तेऽजघन्यानुत्कृष्टस्थितिवन्धकानामिति ॥४६०-४६१॥ आनतादिशेषदेवगतिमेदेष्वह

सत्तण्हुकोसाए थोवा संखगुणिया जहण्णाए ।

इयराअ असंखगुणा सेसाणतआइदेवेसुं ॥४६२॥

(प्रे०) “सत्तण्हुकोसाए” इत्यादि, प्राग्वत्सप्तानां मूलप्रकृतीनां प्रत्येकमुत्कृष्टायाः स्थिते-
र्वन्धकाः स्तोकाः, तेभ्यो जघन्यायाः स्थितेर्वन्धकाः संख्येयगुणिताः, तेभ्यः “इयराअ” ति
अनन्तरोक्ते ये जघन्योत्कृष्टे स्थिती ताम्यामितरा याऽजघन्यानुत्कृष्टा स्थितिः सा इतरा स्थिति-
स्तस्या इतरस्याः स्थितेः “असंखगुणा” ति सुगमम्, वन्धका इति गम्यते । कासु मार्गणा-
स्वित्याह—“सेसाणतआइदेवेसुं” ति अनन्तरोक्ताश्चेत्वार एकश्चेति पञ्चाऽनुत्तरविमानसत्त्वान्
देवगतिमेदान् विहाय ये शेषाः ‘आनतादयः’-आनत-प्राणता-ऽऽरणा-ऽच्युत-ग्रैवेयकनवरूपास्त्रयो-
दशदेवाः-देवगतिमार्गणाभेदान्तेष्वित्यर्थः । इयमत्र भावना-सम्यग्दृष्टि-मिथ्यादृष्टिद्विविध-
वन्धकेषु सत्सु सप्तानामुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका मिथ्यादृष्टयो जघन्यस्थितेर्वन्धकास्तु सम्यग्दृशः, प्रकृ-
तासु च त्रयोदशदेवगतिसत्त्वमार्गणासु प्रत्येकं मिथ्यादृष्टिदेवापेक्षया सम्यग्दृशो देवाः संख्येयगुणाः
सन्ति, ततश्चोत्कृष्टस्थितिवन्धकापेक्षया जघन्यस्थितेर्वन्धका अपि संख्येयगुणा लभ्यन्ते । चरम-
पदेऽसंख्येयगुणत्वं तु प्राग्वदिति ॥४६२॥ काययोगादिदशमार्गणास्वाह

कायुरल-णपुंसेसुं कसायचउगे अचक्खु-भविसेसुं ।

आहारे सत्तण्हं सव्वथोवा जहण्णाए ॥४६३॥

ततो उक्कोसाए ठिईअ खलु वंधगा असंखगुणा ।

अजहण्णुक्कोसाए ठिईअ णेया अणंतगुणा ॥४६४॥

(प्रे०) “कायुरल” इत्यादि, काययोगसामान्यौदारिककाययोगनपुंसकवेदेषु, क्रोधादि-
कपायचतुष्के, अचक्षुर्दर्शन-मव्यमार्गणयोराहारिमार्गणायां च प्रत्येकं सप्तानां “जहण्णाए” ति
जघन्यायाः स्थितेर्वन्धकाः सर्वस्तोकाः, तेभ्य उत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकाः खल्वसंख्यगुणाः, तेभ्यो-

ऽजघन्यानुत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धका अनन्तगुणा ज्ञेयाः । सुगमं चैतद्, यतो जघन्यस्थितेर्वन्धकाः क्षपकश्रेणिगता इति कृत्वा संख्येया एव, उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्तुः पर्याप्ताः संज्ञिनस्तिरश्चोऽपि, ततश्चासंख्येयाः, शेषास्तत्रजघन्यानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका एकेन्द्रियादयोऽपि ते चानन्ताः, इत्येवमल्प-बहुत्वमपि तदपेक्षया यथोक्तमेव प्राप्यत इति ॥४६३-४६४॥

अपगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गयोराह

गयवेए सत्तण्हं सुहुमे छण्हं कमेण संखगुणा ।

जेट्ठाअ जहण्णाए अलहुगुरूए मुणोयन्वा ॥४६५॥

(प्रे०) “गयवेए सत्तण्हं” इत्यादि, सुगमम्, नवरं “सत्तण्हं” ति आयुर्वर्जानाम्, “छण्हं” ति मोहनीयायुर्वर्जानाम्, “कमेण” ति यथाक्रमम्, तेन च ज्येष्ठायाः स्थितेर्वन्धकापेक्षया क्रमोक्ताया जघन्यायाः स्थितेर्वन्धकाः संख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि क्रमप्राप्ताया अजघन्योत्कृष्टायाः स्थितेर्वन्धकाः संख्येयगुणा इति ॥४६५॥

अथ शेषमार्गणासु प्रकृतपदत्रयसत्कवन्धकाल्पबहुत्वमाह

सेसासुं सत्तण्हं जहण्णाए ठिईअ सव्वऽप्पा ।

कमसो असंखियगुणा उक्कोसाए तदियराए ॥४६६॥

(प्रे०) “सेसासुं” इत्यादिनां, उक्तशेषासु पट्पञ्चाशन्मार्गणासु सप्तमूलप्रकृतीनां प्रत्येकं जघन्यकायाः स्थितेः सर्वाल्पाः “कमसो असंखियगुणा” ति ‘क्रमशः’-गाथान्यस्तक्रमाद-संख्येयगुणाः । कयोरित्याह-“उक्कोसाए तदियराए” ति तासामेवोत्कृष्टायाः स्थितेस्तथा ताम्यामनन्तरोक्ताभ्यां जघन्योत्कृष्टस्थितिभ्यामितरस्याः-तदितरस्याः, अजघन्यानुत्कृष्टायाः स्थिते-रित्यर्थः । तत्र शेषमार्गणास्त्वमाः-अष्टौ नरकगतिभेदाः, अपर्याप्तमनुष्यभेदः, देवौघ-भवन-पत्यादिसहस्रारकल्यान्ता द्वादश देवगतिभेदाः, पञ्चेन्द्रियौघ-तत्पर्याप्त-त्रसौघ-तत्पर्याप्त-पञ्चमनो-योगभेद-पञ्चवचोयोगभेद-वैक्रिय-वैक्रियमिश्रकाययोग-स्त्रीवेद-पुंवेद-मति-श्रुता-ऽवधिज्ञान-विमङ्ग-ज्ञान-देशसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शन-तेजः-पद्म-शुक्लेश्या-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकौ-पश-मिकसम्यक्त्व-सम्यग्मिथ्यात्व-सास्वाद-न-संज्ञिमार्गणाश्चेति । तत्र नरकगत्यौघ-प्रथमपृथिवीनरक-भेद-देवौघ-भवनपति-व्यन्तरभेदरूपासु पञ्चमार्गणासु जघन्यस्थितिवन्धस्य विग्रहगतौ द्विसमयमात्रं सम्भवात् तद्वन्धकतया द्विसमयसञ्चिता जीवा लभ्यन्ते, उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्त्वन्तर्मुहूर्तसञ्चिताः, तथा च सत्युत्कृष्टस्थितेर्वन्धका जघन्यस्थितिवन्धकापेक्षयाऽसंख्येयगुणा भवन्ति ।

अयम्भावः-प्रतिसमयं नव्यानां नव्यानां स्थितिवन्धारणाकाणां तत्तज्जघन्यादिस्थिते-र्वन्धकतया तावदवस्थानं सम्भवति यावत्तदीयोत्कृष्टवन्धाद्धायाश्चरमसमयः, जघन्यस्थितेरुत्कृष्टवन्ध-

कालस्तु निरयगत्योवादिप्रस्तुतपञ्चमर्गिणासु समयद्वयमात्रः, तथा च सति प्रथमसमयजवन्यस्थिति-
 वन्वप्रारम्भकाः, अनन्तरद्वितीयसमये जवन्यस्थितिवन्वस्य प्रारम्भकार्थेनैव एव करिगोविदेकस्मिन्
 समये युगपज्जवन्यस्थितिवन्वकतयाऽऽप्यन्ते, न पुनस्तृतीयादिसमयजवन्यस्थितिवन्वप्रारम्भकैः समं
 प्रथमसमयप्रारम्भकाः । कुतः ? प्रथमसमये जवन्यस्थितिवन्वस्य प्रारम्भकाणां जवन्यस्थितिवन्वस्य
 तृतीयसमयं यावदप्रवर्तनात्, तृतीयसमये तेषामजवन्यस्थितिवन्वस्यैव प्रवर्तनादितिभावः । उत्कृ-
 ष्टस्थितिवन्वकतया त्वसंख्येयसमयेषूत्कृष्टस्थितिवन्वप्रारम्भकानामप्येकसमये मञ्चयो लभ्यते ।
 कुतः ? विवक्षिते प्रथमसमये, एवं द्वितीयादिसमयेषु चोत्कृष्टस्थितिवन्वप्रारम्भकानामुत्कृष्टस्थिते-
 रूत्कृष्टवन्वकालान्तर्मुहूर्तं यावदुत्कृष्टस्थितेर्वन्वकतयाऽवस्थानस्य सम्भवात्, ते च विवक्षितप्रथम-
 समयारब्धोत्कृष्टस्थितिवन्वस्य चरमेऽसंख्याततमे समये बहवः सम्पद्यन्ते, यतः प्रथमादिममयेषु
 तैस्तैरारब्ध उत्कृष्टस्थितिवन्वोऽद्यापि चरमसमयं यावत्तेषां प्रवर्तते । इत्येवमसंख्यसमयेषूत्कृष्टस्थिति-
 वन्वस्य प्रारम्भका एकस्मिन् समये उत्कृष्टस्थितेर्वन्वकतया प्राप्यन्ते, जवन्यस्थितिवन्वस्य प्रारम्भ-
 कास्तु द्विसामयिका एव । न च तावन्मात्रम्, किन्तु यत उत्कृष्टः स्थितिवन्वः सर्वेषां नारकाणां
 संग्रहति, जवन्यस्त्वमंजिपञ्चेन्द्रियेभ्य आगतानां भवप्रथमसमयद्वयवर्तिनां केपाञ्चिदेव, ततोऽपि
 सुतरां प्रकृतपञ्चमर्गिणायां जवन्यस्थितेर्वन्वकाः सर्वस्तोकाः प्राप्यन्ते, उत्कृष्टस्थितेर्वन्वकास्तु
 तेभ्योऽसंख्येयगुणा इति ।

शेषसहस्रारान्तदेवगतिभेदेषु, पट्पूक्तशेषनरकगतिभेदेषु, वैक्रियन्तन्मिश्रकाययोगमार्गणयोश्च
 प्रत्येकं जवन्यस्थितिवन्वकाः सम्यग्दृष्टयो जीवाः, उत्कृष्टस्थितेर्वन्वकास्तु मिथ्यादृष्टयः, एतासु
 मार्गणासु सम्यग्दृष्टिभ्यो मिथ्यादृष्टयो जीवा असंख्यगुणाः, सन्ति समग्राणामपि सम्यग्दृशां पल्यो-
 पमाऽसंख्यभागगतसमयराशिप्रमाणत्वात्, प्रकृतदेवनारकाणां तु केपाञ्चन श्रेण्यसंख्यभागगतनमः-
 प्रदेशराशितुल्यत्वात्, केपाञ्चितु तदविकल्पाच्च । इत्थञ्च प्रकृताल्पबहुत्वमपि यथोक्तं सम्पद्यत इति ।

मिश्रदृष्टिमार्गणायामपि सम्यक्त्वमिमुखजीवापेक्षयाऽसंख्येयगुणानां मिथ्यात्वमिमुखानां
 सङ्ख्यावमपेक्ष्य जवन्यस्थितेर्वन्वकपरिमाणादुत्कृष्टस्थितेर्वन्वकपरिमाणमुत्कृष्टपदेऽसंख्येयगुणं ज्ञेयम् ।
 कथम् ? तत्तद्गुणस्थानामिमुखानामेव तत्तज्जवन्योत्कृष्टस्थितिवन्वस्वामित्वात् । शेषमार्गणासु तु
 प्रत्येकं स्थितिवन्वकजीवानामसंख्येयानां सङ्ख्यापेक्षयाऽपि सप्तकर्मसत्कजवन्यस्थितेर्वन्वकास्तु पर्याप्तमनुष्या
 एव, ते च संख्येयाः, उत्कृष्टस्थितेर्वन्वकास्तु तिर्यगादयोऽपि ते चासंख्येयाः, एवं च भ्रुकुटमुत्कृष्टस्थिते-
 र्वन्वकानामसंख्येयगुणत्वम् । अजवन्यानुत्कृष्टस्थितेर्वन्वकानामसंख्येयगुणत्वं तु सर्वासु मार्गणासु
 प्राग्वद्भावनीयमिति ॥४६६॥

तदेवमभिहितमायुर्वर्जानां जवन्योत्कृष्ट-तदितरस्थितिवन्वपदत्रयापेक्षया वन्वकाल्पबहुत्वमा-
 देशतः । साम्प्रतमवशेषस्याऽऽयुपस्तदभिधातुकाम आह

तिरिये सव्वेगिंदिय-णिगोअ-वणकायु-रालियदुगेसुं ।
 णपुम-चउकसायेसुं दुअणाणा-ऽयतअचक्खुसुं ॥४६७॥
 असुहतिलेसासु तहा भवि-यियरा-ऽऽहारमिच्छ-अमणेसुं ।
 आउरसुक्कोसाए ठिईअ होअन्ति सव्व-ऽप्पा ॥४६८॥
 तत्तो जहण्णगाए ठिईअऽणंतगुणिया सुणेयव्वा ।
 ताहिन्तो अण्णाए ठिईअ णेया असंखगुणा ॥४६९॥

(प्रे०) “तिरिये सव्वेगिंदिये” त्यादि, तिर्यग्गत्योचमार्गणायां तथा सर्वशब्दस्यैकेन्द्रिय-
 निगोदयोः प्रत्येकं योजनात् सर्वैकेन्द्रिय-सर्वनिगोद-वनस्पत्योवभेद-काययोगसामान्यभेदौ-दारिकौ-
 दारिकमित्रकाययोगमार्गणासु, नपुंसकवेद-चतुःकोधादिकपायमार्गणासु, मत्पज्ञान-श्रुताज्ञान-ऽसं-
 यमा-ऽचक्षुर्दर्शनमार्गणासु, कृष्णाद्यशुभत्रिलेश्यामार्गणासु, तथाशब्द उक्तानुक्तसमुच्चये, तत्रानुक्त-
 मार्गणा आह-“भवियियराहरे” इत्यादिना, भव्यमार्गणायां, तदितरस्यामभव्यमार्गणायाभाहारि-
 मार्गणायां मिथ्यात्वा-ऽसंज्ञिमार्गणयोश्चेत्यर्थः । एतासु षट्त्रिंशन्मार्गणासु किमित्याह-“आउरसु-
 क्कोसाए” इत्यादि, आयुष उत्कृष्टायाः स्थितेः “सव्व-ऽप्पा” ति सर्वाल्पा भवन्ति, बन्धका इति
 शेषः । “तत्तो” ति तेभ्योऽनन्तरोक्तोत्कृष्टस्थितिवन्धकेभ्यः “जहण्णगाए ठिईअ” ति आयुषो
 जधन्यैव जधन्यका तस्या जवन्त्यकायाः स्थितेः ‘णंतगुणिया सुणेयव्व’ति अनन्तगुणिता ज्ञात-
 व्याः, बन्धका इत्यत्रापि वाक्यशेषः । “ताहि-त्तो” ति तेभ्यो जधन्यस्थितिवन्धकेभ्यः “अण्णाए
 ठिईअ” ति उक्तान्यस्याः स्थितेः, तत्रोक्तस्थितिर्जधन्या उत्कृष्टा च, अतस्तदन्या याऽजधन्यानुत्कृष्ट-
 स्थितिस्तस्या अजधन्यानुत्कृष्टस्थितेरित्यर्थः । तस्याः कियन्त इत्याह-“णेया असंखगुणा”
 ति बन्धका असंख्यगुणा ज्ञेयाः ।

तत्रैकेन्द्रियसत्काः सप्त, निगोदवनस्पतिकायसत्काः सप्तेति चतुर्दशभेदाः वनस्पतिकायौघ-
 भेदश्चेत्येतान् पञ्चदश भेदान् मुक्त्वा शेषमार्गणाभेदेष्वायुष उत्कृष्टस्थितेर्वन्धकाः कतिपयपञ्चेन्द्रिया
 एव, ते चाऽसंख्या इतिकृत्वा स्तोक्तयाऽऽदौ गृहीताः । जधन्यस्थितेर्वन्धकास्त्वैकेन्द्रिया अपि भवन्ति,
 ते चानन्ता इतिकृत्वा पूर्वोक्तेभ्योऽनन्तगुणा उक्ताः । अजधन्यानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धकास्त्वनन्ता अपि
 पूर्ववदसंख्यातानां नानास्थितिवन्धस्थानानां निर्वर्तका गृह्यन्ते, ते चासंख्यातेषु भिन्नभिन्नसमये-
 ष्वायुर्वन्वप्रारम्भका अभ्येकसमये बन्धकतया प्राप्यन्ते, जधन्यस्थितेर्वन्धकास्त्वैकसामायिकी एव
 प्राप्यन्त, तथा च सति जवन्त्यस्थितिवन्धकेभ्योऽजधन्याऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धका असंख्यगुणा एव
 सम्पद्यन्त इति तथैवोक्ताः । एवमुत्तरत्राप्यजधन्यानुत्कृष्टस्थितिवन्धकत्रिषयेऽसंख्येयगुणत्वं विभा-
 वनीयमिति । एकेन्द्रियादिषु पञ्चदशमार्गणास्त्वभ्येवमेव, नवरमायुष उत्कृष्टस्थितेर्वन्धका एकेन्द्रियाः

मन्तोऽपि पञ्चेन्द्रियमत्कमायुर्वृक्षन्तन्तेऽसंख्येया एव लभ्यन्ते, न पुनः पञ्चेन्द्रियपरिमाणाद-
धिका, तथा चाल्पवृहत्त्वमपि निर्यगन्त्योवादिमार्गणापदेनोपपद्यत इति ॥४६७ ४६८-४६९॥

अथ मार्गणान्तरेषु प्रकृतान्पचदुत्वमाह

पञ्जमणुस-मणुमीसुं आहारदुगा-ऽऽणताददेवमुं ।

मणणाण-संयमेसुं ममइअ-अ-परिहारेसुं ॥४७०॥

मुडल-खइएसु थोवा उकोभाए ठिईअ हम्भाए ।

संखेज्जगुणा ततो इयराअ ठिईअ संखगुणा ॥४७१॥

(प्रे०) “पञ्जमणुसे” न्यादि, पर्याप्तमनुष्य-मानुषीमार्गयोगहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययो-
गा-ऽऽनतकल्पादिमर्वायमिद्विमानान्तदेवगतिभेदेषु, मनःपर्यवज्ञान-संयमैवमार्गणयोः, तामायि-
छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिकर्मममार्गणसु शुभ्रवृद्धत-ध्यायिकेनम्यक-वमार्गणयोः प्रत्येकं
“थोवा” ति श्लोका वन्धकाः, । कथाः स्थितेऽग्न्याह-“उकोसाए ठिईअ” ति प्रकृत-
त्वादायुष उत्कृष्टायाः स्थितेऽग्निर्यैः । “हस्साए संखेज्जगुणा ततो” ति तत्र आयुषः
‘हम्भायाः’-जवन्यायाः स्थितेः संखेयगुणाः, वन्धका इति गम्यते । “इयराअ ठिईअ
संखगुणा” ति अनन्तरोक्तजवन्योन्कृष्टस्थितेऽग्नयेतरा याऽजवन्यानुत्कृष्टस्थितिस्त्वस्याः संखेय-
गुणा वन्धका इत्यर्थः । न च सत्रतु पर्याप्तमनुष्यादिसंखेयजीवगणिकानु मार्गणावृत्तकृष्टादिस्थिति-
वन्धकानां यथोत्तरं संखेयगुणत्वम्, कथं पुनरसंखेयजीवगणिकेष्वानतप्रसृतिदेवमेदप्यपि तेषां
यथोत्तरं संखेयगुणत्वमेवेति वाच्यम् । यत आनतकल्पादित्रयसंखेयजीवगणिकेष्वप्यायुर्वन्धका
एकस्मिन् समये संखेयया एव लभ्यन्ते, एतच्च प्राग्नेकश उक्तं भावित च, तत्रैव यथोत्तरं
संखेयगुणत्वमेव युज्यते, न न्वसंखेयगुणत्वमिति ॥४७०-४७१॥

णाणतिगे ओहिगि य मम्मत्ते वेअगे य आउस्स ।

पञ्जमणुमव पेया णवरियराए असंखगुणा ॥४७२॥

(प्रे०) “णाणतिगे” इत्यादि, मति-श्रुता-ऽवधिज्ञानमार्गणारूपे ज्ञानत्रिके, अवधिदर्शन-
मार्गणायाम् । चः पादपूर्त्यै । “सम्मत्ते वेअगे य” ति, सम्यक्त्वावमार्गणायां वेदकसम्यक्त्वमार्ग-
णायां चेत्यर्थः । एतासु किमित्याह-“आउस्से”त्यादि, आयुर्कर्मणः पर्याप्तमनुष्यमार्गणावज्ज्ञात-
व्याः, जवन्यादिस्थितीनां वन्धका इति शेषः । किं सर्वथा तथैव ज्ञानव्या. अस्ति वा कश्चिद्विशेषः ?
इत्यतो विशेषं दर्शयन्नाह-“णवरियराए असंखगुणा” ति द्वितीयपदे जवन्यस्थितेर्वन्धकाः
संखेयगुणा इत्युक्त्वा तृतीयपदे इतरस्या जवन्यानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका असंख्यगुणा वक्तव्याः,
न पुनस्तद्वत्संखेयगुणा इत्यर्थः । सुगमं चेदम्, मतिज्ञानादिप्रस्तुतमार्गणसु तु प्रत्येकमेकस्मिन्
समय उत्कृष्टतोऽसंखेयानामायुर्वन्धकानां लमादिति ॥४७२॥

अथ शेषमार्गणासु प्रस्तुतपदत्रयविषयमायुर्वन्धकाल्पबहुत्वमाह—

सेसासुक्कोसाए आउरसऽप्या तओ जहण्णाए ।

ताहिन्तो सेसाए ठिईअ कमसो असंखगुणा ॥४७३॥

(प्रे०) “सेसासुक्कोसाए” इत्यादि, उक्तशेषासु निरयगत्योधादिद्विनवतिमार्गणासु प्रत्येकमायुष उत्कृष्टायाः स्थितेः “प्या” ति अकारस्य दर्शनाद् “अप्या” ति सञ्चाल्पाः बन्धका इति शेषः । ततो जघन्यायाः स्थितेर्वन्धकास्ततश्च शेषाया अजवन्यानुत्कृष्टायाः स्थितेः क्रमशोऽसंख्यगुणा इति । शेषमार्गणास्त्विमाः—अष्टौ नरकगतिभेदाः, चत्वारः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाः, मनुष्याद्याऽपर्याप्तमनुष्यभेदौ, देवगत्योध-सहस्रारकल्पान्ता देवगतिसत्का द्वादश भेदाः, नव विकलेन्द्रियभेदाः, त्रयः पञ्चेन्द्रियभेदाः, पृथिव्यप्तेजोवायुकायानां प्रत्येकं सप्त सप्त भेदा इतिकृत्वाऽष्टाविंशतिभेदाः, त्रयः प्रत्येकग्रन्थभेदाः, त्रयस्त्रसकायभेदाः, पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-वैक्रियकाय-योग-स्त्रीवेद-पुंवेद-विभङ्गज्ञान-देशसंयम-चक्षुर्दर्शन-तेजः-पद्मलेश्या-सासादन-संज्ञि-मार्गणाश्चेति ।

एतासु प्रत्येकमुत्कृष्टपदेऽसंख्येया आयुर्वन्धकास्तत्राप्यसंख्येयबन्धकराशिर्यथाऽजघन्यानुत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धार्हस्तथोत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धार्हा जघन्यस्थितिकायुर्वन्धार्हाश्च जीवा असंख्येया एव, विहाय मनुष्याद्य-देशसंयम-तेजः-पद्मलेश्या-सासादनमार्गणाः । एतत् परिमाणद्वारणैव गतार्थम्, केवलं तस्यां तस्यां निरयगत्योधादिमार्गणायां त्रिविधबन्धकानां प्रत्येकमसंख्येयत्वेऽप्युत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धकानां स्तोकेत्वं तु सर्वसुलभजघन्यावाधानान्तरिकजघन्यस्थितिकायुर्वन्धापेक्षया उत्कृष्टावाधाऽविनाभाव्युत्कृष्टस्थितिकायुर्वन्धस्य सुदुर्लभत्वात् । इत्थञ्चोत्कृष्टस्थितेर्वन्धका जघन्यस्थितिकायुर्वन्धकेभ्योऽसंख्येयगुणहीनाः प्राप्यन्ते, किञ्च पञ्चेन्द्रियतिर्यगोधादिमार्गणासु यावदायुर्वन्धन्यस्थितिकायुस्त्वेन बध्यते तावदायुषां जीवानां बहुत्वात्तादृगायुर्वन्धका अपि लोके बहवो लभ्यन्ते, एवं यावदायुर्कृष्टस्थितिकायुस्त्वेन बध्यते तावदायुषां जीवानां स्तोकेत्वात् तादृशायुषो बन्धका अपि प्रकृतमार्गणासु स्तोका असंख्येयगुणहीनाः सम्पद्यन्ते । तृतीयपदे तु बन्धप्रायोग्यस्थितिवन्धस्थानानामेवासंख्येयगुणत्वादजघन्यानुत्कृष्टस्थितेर्वन्धका जघन्यस्थितिकायुर्वन्धकेभ्योऽसंख्येयगुणा इति सुगममसंख्येयगुणत्वमिति ॥४७३॥

तदेवं समाप्तमायुष उत्कृष्टस्थित्यादिपदत्रयमपेक्ष्य बन्धकाल्पबहुत्वमादेशतोऽपि, तत्समाप्तौ च समाप्तमुत्कृष्टादिस्थितिवन्धपदत्रयापेक्षं बन्धकाल्पबहुत्वम्, तस्मिन्च समाप्ते गतं बन्धकपरिमाणाल्पबहुत्वम् ।

अथ स्वस्थान-परस्थानभेदमित्रस्थितिवन्धपरिमाणाऽल्पबहुत्वभणनावसरः । तत्र ज्ञानावरणादीनां स्वस्थानाल्पबहुत्वे प्रथमं तावज्जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धपदद्वयमधिकृत्याभिधित्सुरोधत आह

अट्ठण्हं ठिइबंधो हरसो थोवो हवेज्ज ताहिन्तो ।

उक्कोसो ठिड्वंधो असंखियगुणो मुणेयव्वो ॥४७४॥

(प्रे०) “अट्टण्ह”मित्यादि, ज्ञानावरणादिलक्षणानामन्तरायपर्यन्तानामष्टानामपि मूलप्रकृतीनां प्रत्येकं ‘ह्रस्वः’-जवन्यः स्थितिवन्धः “थोवो हवेज्ज” ति स्तोको भवेत् । “ताहिन्तो” ति तेभ्यो ज्ञानावरणादीनां स्वकेस्वकजवन्यस्थितिवन्धेभ्यः “उक्कोसो ठिड्वंधो” ति ज्ञानावरणादीनां स्वीयस्वीयोत्कृष्टस्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणो ज्ञातव्यः । अयम्भावः-ज्ञानावरणस्य जवन्यस्थितिवन्धोऽन्तर्मुहूर्तमात्रः, तस्यैवोत्कृष्टस्थितिवन्धस्त्योवतस्त्रिंशत्कोटीकोटीसागरोपमप्रमाणः, इत्थं च भवति ज्ञानावरणस्य जवन्यस्थितिवन्धापेक्षया तस्यैवोत्कृष्टस्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणः, अन्तर्मुहूर्तकालापेक्षया पल्योपमासंख्येयभागमात्रकालस्याऽप्यसंख्येयगुणत्वे त्रिंशत्सागरोपमकोटिकोटिकालस्य तु का कथा, सुतरामसंख्येयगुणत्वमिति भावः । इत्यमेव दर्शनावरणादीनां जवन्योत्कृष्टस्थितिवन्धपदद्वयस्याप्यवहुत्वं पृथक् पृथग् द्रष्टव्यम्, स्वस्थानाल्पवहुत्वस्य प्रस्तुतत्वात् ।

तद्यथा-ज्ञानावरणस्यैव दर्शनावरणा-ऽन्तरायकर्मणोः प्रत्येकं जवन्यस्थितिवन्धः स्तोक्रः, स चान्तर्मुहूर्तप्रमाणः, ततः पुनस्तयोरेवोत्कृष्टस्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणः, त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् । वेदनीयस्य जवन्यः स्तोक्रः, स च द्वादशमुहूर्तप्रमाणः, ततस्तस्यैवोत्कृष्टः स्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणः पूर्ववत् त्रिंशत्कोटीकोटीसागरोपमप्रमाणत्वात् । आयुषो जवन्यः स्तोक्रः, स चान्तर्मुहूर्तप्रमाणः, ततस्तस्यैवोत्कृष्टोऽसंख्येयगुणः, त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणत्वात् । नामगोत्रयोः प्रत्येकं जवन्यस्थितिवन्धः स्तोक्रः, स चाष्टमुहूर्तमानः, ततस्तयोरेवोत्कृष्टोऽसंख्येयगुणः, त्रिंशत्कोटीकोटीसागरोपमप्रमाणत्वादिति । इत्थमेव मार्गणास्थानेष्वपि प्रत्येकं तत्तत्कर्मणोऽल्पवहुत्वं पृथक् पृथग् द्रष्टव्यम्, तत्र जवन्यस्थितिवन्धस्य स्तोकेत्वं तु स्थितिवन्धस्य जवन्यपदगतत्वादेव विज्ञेयम्, उत्कृष्टस्थितिवन्धस्यासंख्येयगुणत्वादिकं तु प्राक् स्थितिवन्धप्रमाणद्वारोक्तजवन्योत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणद्वारेणोपपादनीयमिति ॥४७४॥

तदेवं प्रतिकर्म जवन्योत्कृष्टस्थित्योः स्वस्थानाल्पवहुत्वमोचतोऽभिधाय साम्प्रतमादेशतोऽभिवित्सुरादौ तावत्सप्तप्रकृतिविषयं तदाह

णरतिग-दुपणिंदियतस-पणमणवयणेषु काय-उरलेसुं ।

वेअतिग-कसायचउग-णाणचउग-संयमेसुं च ॥४७५॥

समइअ-छेअ-तिदरिसण-सुइल-भेविय-सम्म-खइ-उवसमेसुं ।

सण्णिम्मि तहाऽऽहारे सत्तण्ह गुरू असंखगुणो ॥४७६॥

(प्रे०) “णरतिगे” इत्यादि, ध्वननात्त्वमिति कृत्वा ‘णरतिग’ इत्यनेनाऽपर्याप्तिभेदवर्जास्त्रयो मनुष्यगतिमार्गणामेदा गृह्यन्ते । कुतः ? स्थितिवन्धप्रमाणद्वारोक्तार्थानुसारेणानन्तरं वक्ष्यमाणस्य

“सत्तण्हं गुरु असंखगुणो” इत्यस्याऽपर्याप्तवर्जभेदत्रय एवोपपत्तेः । अत एव “दुपणिंदिय-
तसे” इत्यत्र पञ्चेन्द्रियत्रयोभयत्रययोजनीयद्विशब्देनाऽपर्याप्तभेदवर्जो पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-
रूपौ द्वौ भेदौ, तथैवापर्याप्तभेदवर्जौ द्वौ त्रयकायभेदौ गृह्येते । “पणमणवयणो” त्यादि, प्राग्वत्
पञ्चमनोयोग-पञ्चवचनयोगास्तेषु, काययोगसामान्यौ-द्वारिककाययोगयोः, स्त्री-पुरुष-नपुंसकरूप-
वेदत्रिक-क्रोधादिकपायचतुष्क-मत्यादिज्ञानचतुष्क-संयमौघमार्गणासु । चउत्तानुत्तसमुच्चये । अनुक्त-
मार्गणा आह-“समइअ” इत्यादिना, सामायिकच्छेदोपस्थापनसंयम-चक्षुरादित्रिदर्शन-शुक्ललेख्या-
भव्य-सम्यक्त्वौघ-क्षायिकौ-पशमिकमम्यक्त्वेषु संज्ञिमार्गणायां तथाऽऽहारिमार्गणायामित्येतासु
त्रिचत्वारिंशन्मार्गणासु प्रत्येकं-“सत्तण्हं गुरु असंखगुणो” इति आयुर्वर्जानां सप्तानां ‘गुरुः’-
उत्कृष्टः स्थितिवन्धोऽसंखगुणो भवतीत्यर्थः । कस्माद् ? इति चेत्, स्तोकज्जघन्यस्थितिवन्धात् ।
पदद्वयस्याल्पबहुत्व एकपदस्याऽसंख्येयगुणत्वादिकेऽभिहितेऽन्यपदस्य स्तोकत्वं सुतरां गम्यते ।
ततश्च ज्ञानावरणस्य जघन्यस्थितिवन्धः स्तोकस्ततो ज्ञानावरणस्योत्कृष्टस्थितिवन्धोऽसंख्यगुणः,
एवमायुर्वर्जदर्शनावरणादीनामपि ज्ञेयम् । यद्वा “जहण्णाओ” इति पूर्वतोऽनुवर्तते, अतस्तदपेक्षया
संख्येयगुणत्वं योजनीयम् । एवमेवाग्रेऽपि ज्ञेयम् । भावनां त्वत्राधिकवद् द्रष्टव्या, यद्वा तत्तन्मार्गणायां
स्थितिवन्धप्रमाणद्वारोक्तजवन्योत्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणमपेक्ष्य द्रष्टव्येति ॥४७५-४७६॥

गयवेए उक्कोसो संखेज्जगुणो चउण्हं धाईणं ।

णेयो असंखियगुणो तिण्हं अधाईण उक्कोसो ॥४७७॥

(प्रे०) “गयवेए” इत्यादि, अपगतवेदमार्गणायां “चउण्हं धाईणं” इति ज्ञानावरण-
दर्शनावरण-मोहनीया-ऽन्तरायलक्षणानां चतुर्णां घातिप्रकृतीनां “उक्कोसो” इति उत्कृष्टस्थिति-
वन्धः “संखेज्जगुणो” इति प्राग्वज्जघन्यस्थितिवन्धापेक्षया संख्येयगुणः । “तिण्हं अधाईण
उक्कोसो” इति अधिकृतमार्गणायामायुर्वन्धस्याऽभावादायुर्वर्जानां वेदनीय-नाम-गोत्रलक्षणानां
त्रयाणामघातिप्रकृतीनामुत्कृष्टः स्थितिवन्धः “णेयो असंखियगुणो” इति असंख्यगुणो ज्ञेयः ।
स्वस्यानाल्पबहुत्वस्य प्रकृतत्वादत्रापि ज्ञानावरणस्य जघन्यस्थितिवन्धापेक्षया ज्ञानावरणस्योत्कृष्ट-
स्थितिवन्धः संख्येयगुण इत्यादिकं प्रतिकर्म प्राग्वत् स्वयमेव योज्यमिति ॥४७७॥

अथोक्तशेषमार्गणास्वेकयाऽऽर्ययाऽऽह

सत्तण्हं सव्वेसुं एगिंदियविगलपंचकायेसुं ।

जेट्ठो विसेसअहियो णेयो सेसासु संखगुणो ॥४७८॥

(प्रे०) “सत्तण्हं” इत्यादि, सर्वेर्ष्वेकेन्द्रियभेदेषु, सर्वेषु विकलेन्द्रियभेदेषु, सर्वेषु पृथिव्यादि-
वनस्पत्यन्तपञ्चकायसत्कभेदेष्वित्येवं पञ्चपञ्चाशन्मार्गणासु प्रत्येकं “सत्तण्हं” इति आयु-
र्वर्जानां सप्तनूलप्रकृतीनां प्रत्येकं ‘ज्येष्ठः’-उत्कृष्टः स्थितिवन्धः “विसेसअहियो” इति स्तोक-

प्रमाणाज्जघन्यस्थितिवन्धाद्विशेषाधिकः । “णेयो सेसासु संखगुणो” ति नरत्रिकेन्यादिना-
ऽनेन्तरोक्ता नवनवतिमार्गणास्त्यक्त्वा शेषास्वेकसप्ततिमार्गणासु प्रत्येकं संख्येयगुणो ज्ञातव्यः,
सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्ध इत्युच्यते, जघन्यस्थितिवन्धापेक्षयेति गम्यत इति ।

शेषमार्गणास्त्वभाः-अष्टौ नरकभेदाः, त्रिशदपि देवगतिभेदाः, पञ्च तिर्यक्पञ्चेन्द्रिय-
भेदाः, अपर्याप्तमनुष्या-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रिया-ऽपर्याप्तसत्कायभेदाः, औदारिकमिश्र-वैक्रिय-वैक्रियमिश्रा-
ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्र-कार्मणकाययोगाः, सत्यज्ञान-श्रुताज्ञान-विभज्ज्ञान-परिहारविशुद्धिक-सूक्ष्म-
सम्पराय-देशसंयमा-ऽसंयम-कृष्णादिपञ्चलेश्या-ऽमव्य-क्षायोपशमिकसम्यक्त्व-सासादन-सम्यग्मिथ्या-
त्व-मिथ्यात्वा-ऽसत्य-ऽनाहारिमार्गणभेदाश्चेति ॥४७८॥

तदेवमुक्तमायुर्वर्जसप्तप्रकृतीनामादेशतोऽपि प्रकृताल्पबहुत्वम् । साम्प्रतमायुपस्तदादेशत आह

संवेसुं गिरया-ऽमर-एगिंदिय-विगल-पंचकायेसुं ।

असमत्तपणिंदितिरिय-मणुस-पणिंदिय-तसेसुं च ॥४७९॥

आहारदुगे विउवे उरालमीस-मणपज्जवेसुं च ।

संयम-सामाइएसुं छेए परिहार-देसेसुं ॥४८०॥

आउस्स जहण्णाओ ठिइयंधाओ हवेज्ज संखगुणो ।

ठिइयंधो उक्कोसो असंखियगुणो उ सेसासुं ॥४८१॥

(प्रे०) “संवेसुं” इत्यादि, सर्वासु निरयगतिमार्गणासु, सर्वासु देवगतिमार्गणासु, तथैव सर्वै-
कैन्द्रिय-सर्वपृथिव्यादिवनस्पतिकायान्तपञ्चकायसत्कमार्गणास्त्वित्यर्थः । “असमत्ते” त्यादि, अत्रा-
प्यसमत्तशब्दस्य प्रत्येकं योजनादपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग-पर्याप्तमनुष्या-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रिया-ऽपर्याप्तस-
कायमार्गणास्त्वित्यर्थः । चत्वारस्तु समुच्चये । तेनान्यमार्गणाः समुच्चिन्वन्नाह-“आहारदुगे” इत्यादि,
आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गणाद्वयरूप आहारकद्विके वैक्रियकाययोगमार्गणाया मौदाकिमिश्र-
काययोग-मनःपर्यवज्ञानमार्गणयोः । चः पादूत्यै । “संयमे” त्यादि, संयमौघ-सामायिकसंयम-
मार्गणयोः । छेदोपस्थापनसयममार्गणायां परिहारविशुद्धिकसंयम-देशसंयममार्गणयोरित्येतासु सप्तो-
त्तरगतमार्गणासु । एतासु किमित्याह-“आउस्स जहण्णाओ” इत्यादि, आयुःकर्मणः स्तोका-
जघन्यस्थितिवन्धात्तस्यैवोत्कृष्टः स्थितिवन्धः संख्येयगुणो भवेदित्यर्थः । कुतः ? इति चेत्, कासु-
चिन्निरयगत्योघादिमार्गणामुत्कृष्टस्थितिवन्ध औचिकजघन्यस्थितिवन्धापेक्षयाऽपि संख्येयगुण एव ।
कथम् ? पूर्वकोटिवर्षप्रमाणत्वात् । ततः किम् ? ततो निरयगत्यादिमार्गणासत्कजघन्यस्थितिवन्धापेक्षया
त्वसौ सुतरां संख्येयगुणो भवेत् । कासुचिन्मनःपर्यवज्ञानादिमार्गणासु त्वायुषो जघन्यः स्थितिवन्ध
एव पण्योपमपृथक्त्वं तदधिको वा जायते, तदपेक्षया त्वौचिकोत्कृष्टस्थितिवन्धोऽपि संख्येयगुणः,

किं पुनस्तत्तन्मार्गणाभाव्युत्कृष्टस्थितिर्वन्धः । इत्यतो निरयगत्योवादिसर्वमार्गणासु जघन्यस्थिति-
वन्धापेक्षयोत्कृष्टस्थितिर्वन्धः संख्येयगुण एवोक्त इति ।

अथ शेषमार्गणास्वाह—“असंख्ययगुणो उ सेसासु” इति सुगमम्, नवरम् ‘आउस्स
जहण्णाओ ठिइवंधाओ हवेज्ज’ इत्यस्यानुवृत्तिर्द्रष्टव्याः । शेषमार्गणास्त्वमाः—तिर्यग्गत्योव-
पञ्चेन्द्रियतिर्यगोव—पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्—योनिमत्तिर्यग्—मनुष्यगत्योव—पर्याप्तमनुष्य-मानुषी-पञ्चे-
न्द्रियोव—पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-त्रसकायौव—पर्याप्तत्रसकाय-पञ्चमनोयोग-पञ्चचोयोग-काययोगसामान्यौ-
दारिककाययोग-स्त्री-पुं—नपुंसकवेद—कोवादिचतुःकपाय—मति-श्रुता—अविज्ञान-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञान-
विमज्झज्ञाना—असंयम—चक्षुरादित्रिदर्शन-कृष्णादिपल्लेश्या-भव्या—अभव्य-सम्यक्त्वौघ—ध्यायिक-क्षायोप-
शमिक-सासादन-मिथ्यात्व-संजय-असंजयाऽऽ-हारिमार्गणा इति ॥४७९-४८०-४८१॥

तदेवमुक्तं जघन्योत्कृष्टस्थितिर्वन्धावविकृत्य ज्ञानावरणादीनां प्रत्येकं स्वस्थानाल्पबहुत्वम् ।
साम्प्रतमुत्कृष्टादिस्थितिर्वन्धमाश्रित्य समुदितानामष्टानामपि ज्ञानावरणादीनां यत्परस्थानाल्पबहुत्वं,
तद्वर्णनावसरः । तत्रादौ तावदुत्कृष्टस्थितिर्वन्धमधिकृत्य व्याजिहीर्षुरोधत आह

आउरसुकोसोऽप्पो ताहिन्तो वीसगाण संखगुणो ।

तो तीसगाण अहियो ततो मोहस्स संखगुणो ॥४८२॥

(प्रे०) “आउरसुकोसोऽप्पो” इत्यादि, आयुःकर्मण उत्कृष्टः स्थितिर्वन्धः ‘अल्पः’—सर्व-
स्तोकः । तस्मात् “वीसगाण”ति ओषोत्कृष्टस्थितिर्वन्धप्रमाणमविकृत्य ‘विंशतिकयोः’—विंशति-
सागरोपमकोटीकोटीस्थितिकयोर्नाम-गोत्रकर्मणोः प्रत्येकं संख्येयगुणः, परस्परं तु तयोस्तुल्य इति
गम्यते । कथम् ? युगपदभिधानात् । अयम्भावः—कर्मरूपतावस्थानलक्षणस्थितिर्वन्धस्याधिकृतत्वा-
दायुष औषिकोत्कृष्टस्थितिर्वन्धः पूर्वकोटीत्रिभागेनाभ्यविक्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणः सन्नपि शेष-
सप्तप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिर्वन्धापेक्षया स्तोक एव भवति । नामकर्मण उत्कृष्टस्थितिर्वन्धो विंशति-
सागरोपमकोटीकोटयः, स चायुष उत्कृष्टस्थितिर्वन्धापेक्षया संख्येयगुणो भवति । तथैव गोत्रकर्मणोऽप्यु-
त्कृष्टस्थितिर्वन्धो विंशतिसागरोपमकोटीकोटय इतिकृत्वा नामकर्मण उत्कृष्टस्थितिर्वन्धेन सह तुल्यः
सन्नायुष उत्कृष्टस्थितिर्वन्धापेक्षया संख्येयगुण एव भवति, ततश्च नामकर्मणा समं तुल्यत्वख्यापनार्थ-
मायुषा समं संख्येयगुणत्वप्रदर्शनाय च नामगोत्रयोर्लुक्स्थितिर्वन्धस्य युगपत्संख्येयगुणता
कथिता । यत्पुनः “वीसगाणे”त्यत्र बहुवचनं, तत्तु प्राकृतवशात् । एवमुत्तरत्रापि युगपदभिहितानां
स्थितिर्वन्धविषये परस्परं तुल्यताऽपि विभावनीयेति । “तो तीसगाण अहियो”ति ‘ततः’—
विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोर्लुक्स्थितिर्वन्धात् ‘त्रिंशत्कानां’—त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटयोर्वोत्कृष्ट-
स्थितिकानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-अन्तरायकर्मणां प्रत्येकमधिकः—विशेषाधिकः, उत्कृष्ट-
स्थितिर्वन्ध इत्यनुवर्तते । अत्रापि ज्ञानावरणादीनां चतुर्णामुत्कृष्टस्थितिर्वन्धस्य परस्परं तुल्यत्वमेकैकस्य

चानन्तरोक्तस्थितिवन्धापेक्षया विशेषाधिकत्वमिति स्वयमेव द्रष्टव्यमिति । “ततो मोहस्य संख्यगुणो” ति ‘ततः’-त्रिंशत्कोटीनां ज्ञानावरणादीनां चतुर्णां प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धात् ‘मोहस्य’-मोहनीयकर्मणः संख्येयगुणः । अत्राऽप्युत्कृष्टस्थितिवन्ध इत्यनुवर्तत इति । भावना तु मुगमा, प्रागुक्ता-त्कृष्टस्थितिवन्धप्रमाणानुसारेण स्वयमेव कर्तव्येति ॥४८२॥

उक्तमोक्षत उत्कृष्टपदमधिकृत्य मूलकर्मणां परस्थानस्थितिवन्धाल्पबहुत्वम् । अथ तदंवादेशतो दर्शयन्नाह

संवेभुं णिरया-ऽमर-एगिंदिय-विगल-पंचकायेसुं ।

असमतपणिंदितिरिय-गणुस-पणिंदिय-तसेसुं च ॥४८३॥

विउवे उरालभीसे अमणे आउस्स होइ संवऽप्पो ।

एआउ वीमगाणं असंखियगुणो मुण्यव्वो ॥४८४॥

तो तीसगाण अहियो ताओ मोहस्स होइ संखगुणो ।

णवरि पणणुत्तरेसुं मोहस्स भवे विसेसहियो ॥४८५॥

(प्रे०) “संवेसु” इत्यादि, अन्नार्थस्तु प्राग्वत्सुगमः । गाथात्रयपिण्डार्थस्त्वेवम्-सर्वनिरयगतिभेद-सर्वदेवगतिभेद-सर्वकेन्द्रियभेद-सर्वविकलेन्द्रियभेद-सर्वपृथिव्यादिवनस्पत्यन्तपञ्चकायसत्त्वभेदा-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग-ऽपर्याप्तमनुष्या-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिया-ऽपर्याप्तसकाय-वैक्रियकाय-योगौ-दारिकमिश्रकाययोगा-ऽसंज्ञिमार्गणाभेदरूपेषु शतमार्गणासु प्रत्येकमायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धः सर्वाल्यः, तस्माद्विंशतिकोटीकोटीमागरोपमस्थितिकयोर्नामगोत्रकर्मणोरभंख्यातगुणः, ततस्त्रिंशत्कोटीकोटीमागरोपमस्थितिकानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणां विशेषाधिकः, ततो मोहनीयम्योत्कृष्टस्थितिवन्धः भंख्यातगुणो भवति, नवरमयमत्रापवादः-देवगतिमन्केषु पञ्चानुत्तरविमानभेदेषु चरमपदे मोहनीयोत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्यातगुणो न भवति, किन्तु विशेषाधिक एव भवति, अतस्तथैव वाच्यः । कुतः संख्यातगुणो न भवति ? तत्र मिथ्यात्वमोहनीयप्रकृतेरवन्धात् ।

इदमुक्तं भवति-मूलप्रकृत्युत्कृष्टादिस्थितिवन्धमानमधिकतमस्थितिकतया बन्धप्रायोग्योत्तरप्रकृतिवन्धाधीनम् । अत एव मोहनीयस्यैविकोत्कृष्टस्थितिवन्धमानं सप्ततिमागरोपमकोटीकोटयः । एवं ज्ञानावरणादीनां मूलकर्मणां त्रिंशत्कोटीकोटीमागरोपमादिकं च । तत्र मोहनीयम्योत्कृष्टस्थितिवन्धो यः सप्ततिमागरोपमकोटीकोटयः स ओवतो बन्धप्रायोग्यमिथ्यात्वमोहनीयापेक्षया, एवमेव ज्ञानावरणादीनामपि यथासम्भवं सतिज्ञानावरणाद्यपेक्षया । अत एवौववदेकेन्द्रियादिमार्गणाभेदेऽपि ज्ञानावरणाद्यपेक्षया मोहनीयोत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुण उक्तः, तथैव तेषां ज्ञानावरणस्य जवन्यस्थितिवन्धापेक्षया मोहनीयजवन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुण उक्तः, न पुनरनुत्तरविमानभेदादौ, तत्र मिथ्यात्वमोहनीयस्य बन्धामात्रेण बन्धप्रायोग्याऽप्रत्याख्यानावरणरूपायाद्यपेक्षया मूलप्रकृत्य-

ल्पवहुत्वस्यापि ला ॥त् । अयम्भावः—यथाऽसत्कल्पनया यदि मिथ्यात्वमोहनीयाख्यप्रकृतिरेव न स्यात्तदाऽनन्तानुबन्धाद्युत्तरप्रकृत्यपेक्षया मोहनीयस्योत्कृष्टोऽप्यौचिकस्थितिवन्धश्चत्वारिंशत्सागरोपमकोटिकोऽप्येव स्यात्, ज्ञानावरणादेस्तु त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोऽप्यदिरेव, तथा चोऽप्येव ज्ञानावरणापेक्षया मोहनीयोत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः, स चोपरितनगुणस्थानेषु संक्लेशहान्या हीयमानोऽपि श्रेणि विहाय यथोक्तं विशेषाविकत्वरूपं मिथस्तारतम्यं नातिक्रमेत । कुतः ? सास्वादनादिगुणस्थानेषु चत्वारिंशत्सागरोपमकोटिकोट्यौचिकोत्कृष्टस्थितिकानामप्रत्याख्यानावरणादिकषायाणां मतिज्ञानावरणादेश्च बन्धमावात्, मिथ्यात्वस्य त्ववन्वात् । एवमेव सास्वादनादिगुणस्थानेषु स्वरूपतो एव मिथ्यात्वमोहनी-बन्धमावेन ज्ञानावरणाद्यपेक्षया मोहनीयोत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः प्राप्यते, नत्वसत्कल्पनया, मिथ्यात्वगुणस्थाने तु यथोक्तसत्कल्पनयैव विशेषाधिकः, स्वरूपतस्तु संख्येयगुण एव । प्रकृते त्वनुत्तरविमानवासिनां मिथ्यात्वाख्यमोहनीयोत्तरप्रकृतेर्बन्धमावेन चत्वारिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यौचिकोत्कृष्टस्थितिकवध्यमानाऽप्रत्याख्यानावरणाद्युत्तरप्रकृत्यपेक्षया मोहनीयस्याऽन्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमाणोऽपि स्थितिवन्धो ज्ञानावरणस्योत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया विशेषाधिक एव प्राप्यते, ज्ञानावरणस्यैकैकोत्तरप्रकृतेरुत्कृष्टस्थितिवन्धस्य त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तामां प्रत्येकमनुत्तरविमानवासिनां बन्धमावाच्य ।

यदि च स्यादेवम्—मूलज्ञानावरणकर्मणः पञ्चमूत्तरप्रकृतिषु केवलज्ञानवरणस्यौचिकोत्कृष्टस्थितिवन्धस्त्रिंशत्कोटीकोटीसागरोपमाणि, मिथ्यात्वगुणस्थान एव तद्वन्धश्च, शेषाणां मतिज्ञानावरणादीनां तूत्कृष्टाऽप्यौचिकीस्थितिर्विशतिमागरोपमकोटीकोऽप्येव, तासां तूपरितनगुणस्थानेष्वपि बन्धस्तदाऽनुत्तरवासिनां देवानां सम्यग्दृष्टेतया मिथ्यात्वस्येव केवलज्ञानावरणस्याऽपि बन्धमावात् शेषाणां तु ज्ञानावरणोत्तरप्रकृतीनां विशतिसागरोपमकोटीकोटीस्थितिकत्वात् कषायमोहनीयाऽपेक्षया जायमानोऽपि मोहनीयोत्कृष्टस्थितिवन्धः सम्यग्दृष्टिगुणस्थाने वध्यमानज्ञानावरणानां जायमानोत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया द्विगुणः स्यात्, न पुनः विशेषाधिकः । किन्तु नास्त्येवम्, यतो ज्ञानावरणस्य पञ्चानामप्युत्तरप्रकृतीनामौचिकोत्कृष्टस्थितिवन्धस्त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोऽप्येव भवति, ताश्च प्रकृतयो ध्रुवबन्धिन्यः सत्य उपरितनगुणस्थानेष्वपि वध्यन्ते, इत्थं मूलोक्तमेवाल्पवहुत्वं प्राप्यत इति दिक् । अनया दिशा पूर्वोत्तरत्र च विभावनीयमल्पवहुत्वं स्वधिया । विशेषार्थिना तूत्तरप्रकृतिस्यितिवन्धविधानग्रन्थोऽवलोकनीय इति ॥४८३-४८४-४८५॥

आहारदुग्मि तहा चउणाण-जईसु समइए छेए ।

परिहारे देस-अवहि-सम्म-खइअ-वेअगेसुं च ॥४८६॥

सासायणे य आउरसऽप्यो तो वीसगाण संखगुणो ।

तो तीसगाण ततो मोहरस कमा विसेसहियो ॥४८७॥

(प्रे०) “आहारदुग्गमि तहा” इत्यादि, आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गणादिके, तथा मत्यादिचतुर्ज्ञान-संयमौवमार्गणासु, सामायिकसंयममार्गणायां, छेदोपस्यापनसंयममार्गणायां, परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणायां, देशसंयमा-ऽवधिदर्शन-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-वेदकसम्यक्त्वमार्गणासु । चकारः पादपूर्त्यै । सासादनमार्गणायां चेत्येतासु षोडशमार्गणासु प्रत्येकमायुषः ‘अल्पः’-सर्व-स्तोकः, उत्कृष्टस्थितिवन्ध इत्यनुवर्तते, एवमुत्तरत्रापि । ततो विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोरुत्कृष्टस्थिति-वन्धः संख्येयगुणः । ततस्त्रिंशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणां, ततो मोह-नीयकर्मणः “कमा” ति ‘क्रमाद्’-यथासंख्यं विशेषाधिकः । नामगोत्रयोरपेक्षया ज्ञानावरणादीनां चतुर्णां विशेषाधिकस्ततो मोहनीयकर्मण उत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिक इत्यर्थः । अत्रापि ज्ञाना-वरणादीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया मोहनीयोत्कृष्टस्थितिवन्धस्य विशेषाधिक्यमनन्तरोक्तनीत्या प्रस्तुतमार्गणाद्वये मिथ्यात्वस्याऽवन्वाद्वातव्यम् ॥४८६-४८७॥

विक्रियमीसे कगोऽणाहारे वीसगाण सव्वप्पो ।

तो तीसगाण अहियो ततो मोहरस संखगुणो ॥४८८॥

(प्रे०) “विक्रियमीसे” इत्यादि, वैक्रियमिश्रकाययोगमार्गणायां “कम्मे” ति कर्मण-काययोगमार्गणायां “णाहारे” ति छुप्ताकारस्य दर्शनादनाहारकमार्गणायामित्येतासु तिसृषु प्रत्येकं विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोरुत्कृष्टस्थितिवन्धः सर्वाल्पः । ततस्त्रिंशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शना-वरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणां प्रत्येकम् “अहिओ” ति विशेषाधिकः । ततो मोहनीयकर्मण उत्कृष्ट-स्थितिवन्धः संख्यातगुणः । आयुःकर्मणः प्रकृतमार्गणात्रयेऽवन्ध एवेति नोक्त इति ॥४८८॥

मीसु-वसमेसु णेयो सव्वप्पो वीसगाण ताहिन्तो ।

होएज्ज तीसगाणं ततो मोहरस अम्महियो ॥४८९॥

(प्रे०) “मीसुवसमेसु” इत्यादि, मिश्रदृष्टिमार्गणायामौपशमिकसम्यक्त्वमार्गणायां च प्रत्येकं विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोरुत्कृष्टस्थितिवन्धः सर्वाल्पो जातव्यः । तस्मात् त्रिंशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणां, ततो मोहनीयकर्मणः ‘अम्यधिकः’-विशेषाधिको भवेद्, उत्कृष्टस्थितिवन्ध इत्यनुवर्तते, क्रमादितिशेषः । ततश्च नामगोत्रयोरुत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया ज्ञानावरणादीनां चतुर्णामुत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिक इति । चरमपदे विशेषाधिक्यं मिथ्यात्वस्याऽवन्धात्प्राग्-द्विज्ञेयमिति ॥४८९॥

गयवेए सव्वप्पो मोहरस तिधाइगाण संखगुणो ।

तो दोण्ह असंखगुणो ततो तइअरस अम्महियो ॥४९०॥

(प्रे०) “गयवेए” इत्यादि, ‘गयवेए’ ति अपगतवेदमार्गणायां “मोहस्स” ति मोहनीयकर्मणः “संवप्पो” ति उत्कृष्टस्थितिवन्धः सर्वाल्पः । “तिधाइगाण” ति मोहनीयस्यानन्तरमेव कथितत्वात् तच्छेषाणां ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-ऽन्तरायलक्षणानां त्रयाणां ‘घातिकानां’-घातिकर्मणां “संखगुणो” ति उत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । “तो दोण्ह असंखगुणो” ति ततो द्वयोर्नामगोत्रकर्मणोस्तत्कृष्टस्थितिवन्धोऽसंख्यगुणः । “ततो तइअस्स अम्महिओ” ति ततस्तृतीयस्य वेदनीयकर्मण उत्कृष्टस्थितिवन्धोऽभ्यधिक इति ॥४९०॥

सुहुमग्नि तिधाईणं संवप्पो ताउ णामगोआणं ।

संखेज्जगुणो ततो तइअस्स भवे विसेसहिओ ॥४९१॥

(प्रे०) “सुहुमग्नि” ति सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां “तिधाईणं” ति मोहनीयस्याऽवन्धाद्वन्धप्रानोप्यानां त्रयाणां ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-ऽन्तरायलक्षणानां घातिकर्मणां “संवप्पो” ति प्रकृतोत्कृष्टस्थितिवन्धः सर्वाल्पः । “ताउ णामगोआणं संखेज्जगुणो” ति ततो नामगोत्रकर्मणोस्तत्कृष्टस्थितिवन्धो संख्येयगुणः । “ततो तइअस्से” इत्यादि, सुगमम्, नवरं “तइअस्स” ति वेदनीयकर्मण इति ॥४९१॥

अथ शेषसप्तचत्वारिंशन्मार्गणासु प्रकृताल्पबहुत्ववक्तव्यतां तुल्येति कृत्वा तासु युगपदाह

सेसासुं आउस्स उ संवप्पो वीसगाण संखगुणो ।

तो तीसगाण अहिओ ततो मोहस्स संखगुणो ॥४९२॥

(प्रे०) “सेसासुं आउस्स” इत्यादि, उक्तशेषमार्गणासु पुनः “आउस्स उ संवप्पो” आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धः सर्वाल्पः । तुकारः पुनरर्थे भिन्नक्रमश्च, स च प्रायोजितः । “वीसगाण संखगुणो तो” ति ततो विशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोः प्रकृतोत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुणः, “तीसगाण अहिओ” ति, अनन्तरोक्तस्य “तो” शब्दस्य काकाक्षिगोलकन्यायेनात्रापि योजनात् ततस्त्रिंशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽऽन्तरायकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धः ‘अधिकः’-विशेषाधिकः । ततश्च मोहनीयकर्मण उत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुण इति । शेषमार्गणास्त्विमाः-तिर्यग्गत्योघ-पञ्चेन्द्रियतिर्यगोघ-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यक्-तिरश्ची-मनुष्यगत्योघ-पर्याप्तमनुष्य-मानुषी-पञ्चेन्द्रियाव-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-त्रसकायौघ-पर्याप्तत्रसकाय-पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-काययोगौ-दारिककाययोग-स्त्री-पुं-नपुंसकवेद-क्रोवादिचतुःकपाया-ऽज्ञानत्रया-ऽसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽचक्षुर्दर्शन-पल्लेश्या-भव्या-ऽभव्य-मिथ्यात्व-संज्ञा-ऽऽहारिमार्गणा इति ॥४९२॥

तदेवमुक्तमादेशतोऽप्युत्कृष्टस्थितिवन्धमधिकृत्याद्यानां प्रकृतीनां परस्थानाल्पबहुत्वम् । अथ जवन्यस्थितिवन्धमधिकृत्य प्रचिकटयिषुरादौ तावदोधत आह

संवऽप्पो ठिइबंधो आउरस जहण्णगो मुणेयव्वो ।
 ताहिन्तो णायव्वो संखेज्जगुणो उ मोहस्स ॥४९३॥
 तत्तो उ तिवाइणं संखगुणो तो य नामगोआणं ।
 संखेज्जगुणो तत्तो तइअस्स विसेसओऽम्भहो ॥४९४॥

(प्रे०) “संवऽप्पो” इत्यादि, आयुप जघन्य एव जघन्यकः स्थितिवन्धः सर्वाण्यो ज्ञात-
 व्यः । तस्मादायुपो जवन्यस्थितिवन्धात् मोहनीयकर्मणः संख्येयगुणो ज्ञातव्यः, जवन्यस्थितिवन्ध-
 इत्यनुवर्तते । एवमुत्तरत्रापि जघन्यस्थितिवन्ध इत्यस्यानुवृत्तिर्द्रष्टव्या । “तत्तो उ” त्ति तत्तस्तु
 मोहनीयवर्जानां ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-ऽन्तरायलक्षणानां त्रयाणां वातिकर्मणां जघन्यस्थिति-
 वन्धः संख्येयगुणः । ततश्च नामनोत्रयोर्जवन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः, ततस्तृतीयस्य वेदनीय-
 कर्मणो जवन्यस्थितिवन्धो ‘विशेषतोऽभ्यधिकः’,-विशेषाधिक इत्यर्थः ॥४९३-४९४॥

उक्तमोवतः । अथाऽऽदेगतो नरकगत्योवादिमार्गणास्थानेष्वभिधिसुराह

दुइआइणिरये-जोइसपहुडिसुर-विउव्व-तेउ-पउमासुं ।
 वेअग-सासाणेषुं आउस्स लहू भवे थोवो ॥४९५॥
 ताहिन्तो णायव्वो असंखियगुणो उ णाम-गोआणं ।
 तो तीसियाण तत्तो मोहस्स कमा विसेसहियो ॥४९६॥

(प्रे०) “दुइआइणिरये” त्यादि, द्वितीयादिसप्तमपृथिव्यन्तेषु षट्षु निरयगतिभेदेषु,
 ज्योतिष्कप्रभृतिसर्वार्थसिद्धविमानपर्यन्तेषु सप्तविंशतिसुरगतिभेदेषु, वेक्रियकाययोग-तैजोलोभ्या- पद्म-
 लेश्यामार्गणासु, वेदकसम्यक्त्व-सासादनमार्गणयोश्च प्रत्येकमायुपो ‘लघुः’-जवन्यः स्थितिवन्धः स्तोको
 भवेत् । ततो नाम-गोत्रयोस्तु लघुस्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणो ज्ञातव्यः । ततस्त्रिशत्कानां ज्ञानावरण-
 दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणां जघन्यस्थितिवन्धः, ततो मोहनीयस्य जघन्यस्थितिवन्धः क्रमा-
 द्विशेषाधिकः, ज्ञातव्य इत्यनुवर्तते । अत्र त्रिशत्कानां जघन्यस्थितिवन्धापेक्षया मोहनीयजघन्यस्थिति-
 वन्धस्य विशेषाधिक्यकथनं तत्त्वामिनां सम्यग्दष्टित्वेन प्रागुक्तनीत्या मिथ्यात्वमोहनीयस्या-
 ऽवन्धात्, कथायमोहनीयापेक्षया तु मूलप्रकृत्यल्पबहुत्वे विशेषाधिक्यस्य लाभाच्चेति । एवमुत्तरत्रापि
 त्रेणिवहिर्वर्तिनां सम्यग्दृशां मिथ्यात्वमोहनीयस्य बन्धामावेन बध्यमानमोहनीयोत्तरप्रकृतिसत्क-
 जघन्यस्थितिवन्धापेक्षया विशेषाधिक्यमुपपादनीयमिति ॥४९५-४९६॥

परतिग-दुपणिंदिय-त्तस-पणमणवयणेषु कायु-रालेसुं ।
 पुरिस-चउकसाय-भविण-णयणियरा-ऽऽहार-सण्णीसुं ॥४९७॥

आउरस जहण्णोऽप्पो कमसो मोहरस तो तिधाईणं ।

तो वीसगाण संखियगुणो तओ साहिओ उ तइअस्स ॥४९८॥

(प्रे०) “णरतिगदुपणिदिये” त्यादि, तत्र “णरतिगे” इत्यनेना-अपर्याप्तभेदवर्जास्त्रयो मनुष्यगतिमार्गणाभेदा गृह्यन्ते, एवं पञ्चेन्द्रियत्रयस्योः प्रत्येकं योज्यद्विशब्देनाऽप्यपर्याप्तभेदवर्जौ द्वौ पञ्चेन्द्रियजातिभेदौ, अपर्याप्तभेदवर्जौ द्वौ त्रसकायभेदौ च ग्राह्यौ, तासु सप्तमार्गणासु तथापञ्चमनो-योग-पञ्चवचोयोग-काययोगसामान्यौ-दारिककाययोग-पुरुषवेद-क्रोधादिचतुःकपाय-मन्य-चक्षुर्दर्शना-अक्षुर्दर्शना-ऽऽहारि-संज्ञिमार्गणास्त्वित्येतासु समुदितास्वेकोनविंशन्मार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । एतासु किमित्याह-“आउरस्से” इत्यादि, ओधवदायुपो जघन्यस्थितिबन्धः ‘अल्पः’-सर्वाल्लो, क्रमशो मोहनीयस्य, ततस्त्रिवातिकर्मणां, ततो विंशतिकयोः संख्येयगुणः स्थितिबन्धः । ततः “साहिओ उ” ति ‘साधिकः’-विशेषाधिकस्तु तृतीयस्य । अयम्भावः-आयुपो जघन्यस्थिति-बन्धापेक्षया मोहनीयस्य जघन्यस्थितिबन्धः संख्येयगुणः, ततश्च शेषाणां ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-अन्तरायलक्षणानां त्रयाणां वातिकर्मणां प्रत्येकं जघन्यस्थितिबन्धः संख्येयगुणः, ततो विंशतिकयो-र्नामगोत्रकर्मणोर्जघन्यस्थितिबन्धः संख्येयगुणः, ततश्च तृतीयस्य वेदनीयकर्मणो जघन्यस्थितिबन्धो विशेषाधिक इत्येवं मनुष्यगत्योधादिमार्गणासु प्रस्तुताल्लोपबहुत्वं सर्वथैववदेवेति ॥४९७-४९८॥

विक्रियमीसे मीसे सव्वप्पो वीसगाण णायव्वो ।

तो तीसियाण ततो मोहस्म कमा विसेसहियो ॥४९९॥

(प्रे०) “विक्रियमीसे” इत्यादि, वैक्रियमिश्रकाययोगमार्गणायां मिश्रदृष्टिमार्गणाभेदे चायुपोऽबन्धात्तच्छेषेषु सर्वाल्लो जघन्यस्थितिबन्धो विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोर्ज्ञातव्यः । ततस्त्रि-शत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-अन्तरायकर्मणां ततो मोहनीयकर्मणः क्रमाद्विशेषाधिकः, जघन्यस्थितिबन्ध इति गम्यते । कुतो विशेषाधिकः ? इति चेद्, मार्गणाद्वयेऽपि जघन्यस्थिति-बन्धकानां मिथ्यात्वमोहनीयस्याऽबन्धादिति ॥४९९॥

कग्गा-अणाहारेसुं सव्वप्पो वीसगाण णायव्वो ।

तो तीसियाण अहियो ततो मोहरस संखगुणो ॥५००॥

(प्रे०) “कम्माणाहारेसुं” ति कर्मणकाययोगमार्गणायामनाहारकमार्गणायां चोभयत्रा-प्यायुपोऽबन्धात्सर्वाल्लो जघन्यस्थितिबन्धो विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोर्ज्ञातव्यः । ततस्त्रिशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-अन्तरायकर्मणाम् “अहियो” ति विशेषाधिकः । ततो मोहनीय-कर्मणः संख्येयगुणः, जघन्यस्थितिबन्ध इत्यात्रापि प्राप्तवद्गम्यत एवेति । हेतुस्तु मार्गणाद्वयेऽपि जघन्यस्थितिबन्धस्यैकेन्द्रियस्वामिकत्वेन तद्वन्धकाले मिथ्यात्वस्य नियमेन बन्धादिति ॥५००॥

आहारदुगे देसे परिहारे आउगरस संवप्पो ।
 तो वीसगाण नेयो संखगुणो तीसगाणऽहियो ॥५०१॥
 ततो मोहरस हवइ विसेसअहियो भवे णपुम-थीसुं ।
 आउरस उ संवऽप्पो ततो मोहरस संखगुणो ॥५०२॥
 तो तिण्हं धईणं संखगुणो ताउ णामगोआणं ।
 नेयो असंखियगुणो ततो तइअस्स अम्महियो ॥५०३॥

(प्रे०) “आहारदुगे” इत्यादि, आहारककाययोगा-ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गणाद्वयरूप आहारकद्विके “देसे” ति देशसंयममार्गणायां तथा “परिहारे” ति परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणायाम् । एतासु प्रत्येकमित्यर्थः । किमित्याह—“आउगरस्से” इत्यादि, आयुष्कस्य जघन्यस्थितिवन्धः सर्वाल्पः, ततो विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोर्जघन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणो ज्ञातव्यः, “तीसगाणऽहियो” ति ततस्त्रिंशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणां जघन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिकः, ततो मोहनीयकर्मणो जघन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिको भवति ।

अथाऽन्यत्राह—“भवे णपुमथीसुं” इत्यादि, नपुंसकवेदमार्गणायां स्त्रीवेदमार्गणायां च भवेत् । किं भवेदित्याह—“आउरस्स उ” इत्यादि, प्राग्वदायुषो जघन्यस्थितिवन्धस्तु सर्वाल्पः, ततो मोहनीयस्य जघन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः, ततो मोहनीयवर्जानां त्रयाणां धातिनां प्रत्येकं संख्येयगुणः, तस्मान्नामगोत्रयोः प्रत्येकं जघन्यस्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणः, ततः पुनस्तृतीयस्य वेदनीयकर्मणो जघन्यस्थितिवन्धः ‘अभ्यधिकः’-विशेषाधिको ज्ञातव्य इत्यर्थः ॥५०१-५०३॥

गयवेअ-उवसमेसुं मोहरसऽप्पो तओ तिधाईणं ।
 तो वीसगाण संखगुणो ततो तइअरस अम्महियो ॥५०४॥

(प्रे०) “गयवेअ” इत्यादि, अपगतवेदमार्गणायामौपशमिकसम्यक्त्वमार्गणायां च मोहनीयकर्मणः “प्पो” ति अकारस्य दर्शनाद् ‘अल्पः’-सर्वस्तोकः, जघन्यस्थितिवन्ध इति गम्यते । ततः शेषाणां ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-ऽन्तरायलक्षणानां त्रयाणां धातिकर्मणां, ततो विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोः संख्येयगुणः, क्रमादिति शेषः । ततस्तृतीयस्य वेदनीयकर्मणोऽभ्यधिकः, जघन्यस्थितिवन्ध इति सर्वत्र प्राग्वद्योज्यमिति ॥५०४॥

णाणतिगे ओहिगिय सुइला-सम्म-खइएसु णायव्वो ।
 मोहरस संवथोवो तओ तिधाईण संखगुणो ॥५०५॥

तो वीसियाण णेयो संखगुणो तो विसेसओऽम्भहियो ।

तइअरस हवइ ततो आउस्स हवेज्ज संखगुणो ॥५०६॥

(प्रे०) “णाणतिगे” इत्यादि, “णाणतिगे” ति मनःपर्यवज्ञानमार्गणायामनन्तरं वक्ष्यमाणत्वात् तां विहाय शेषाणां मतिश्रुता-ऽवधिज्ञानमार्गणानां त्रिके-ज्ञानत्रिके, “ओहिम्मि” ति अवधिदर्शनमार्गणायां, चकारस्समुच्चयार्थो भिन्नक्रमश्च “सम्मखइएसु” इत्यस्योत्तरं योज्यस्ततः “सुइल” ति शुक्ललेश्यामार्गणायां “सम्मखइएसु” ति सम्यक्त्वौघमार्गणायां क्षायिकसम्यक्त्वमार्गणायां चेत्येतासु सप्तमार्गणासु प्रत्येकं ज्ञातव्य इत्यर्थः । कः क्रियानित्याह—“मोहस्स सव्वथोवो” इत्यादि, मोहनीयकर्मणो जधन्यस्थितिवन्धः सर्वस्तोकः । ततो ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-ऽन्तरायलक्षणानां त्रयाणां घातिकर्मणां प्रत्येकं जधन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । ततो विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोः प्रत्येकं जधन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । ततो ‘विशेषतोऽभ्यधिकः’-विशेषाधिको जधन्यस्थितिवन्धः “तइअस्स हवइ” ति तृतीयस्य वेदनीयकर्मणो भवति, तत आयुः-कर्मणो जधन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणो भवेदिति ॥५०५-५०६॥

मणणाण संयमेसुं समइअछेएसुं होइ सव्वप्पो ।

मोहस्स तओ णेयो तिण्हं धाईण संखगुणो ॥५०७॥

तो वीसगाण णेयो संखगुणो तो विसेसओऽम्भहियो ।

तइअरस हवइ ततो आउरस भवे असंखगुणो ॥५०८॥

(प्रे०) “मणणाण” इत्यादि, मनःपर्यवज्ञानमार्गणायां संयमौघमार्गणायां तथा सामायिक-छेदोपस्थापनसंयममार्गणयोः प्रत्येकं मोहनीयकर्मणो जधन्यस्थितिवन्धः सर्वान्धो भवति । ततस्त्रयाणां-ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-ऽन्तरायलक्षणानां घातिकर्मणां प्रत्येकं जधन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणो ज्ञेयः । ततो विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोः प्रत्येकं जधन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणो ज्ञेयः । ततो विशेषतोऽभ्यधिकस्तृतीयस्य वेदनीयकर्मणो जधन्यस्थितिवन्धो भवति । ततः पुनरायुषो जधन्यस्थितिवन्धोऽसंख्यगुणो भवेदिति ॥५०७-५०८॥

सुहुमग्गि तिधाईणं सव्वप्पो ताउ णामगोआणं ।

संखेज्जगुणो ततो तइअरस विसेसओअहिओ ॥५०९॥

(प्रे०) “सुहुमग्गि तिधाईणमि” इत्यादि, सूक्ष्मासम्परायसंयममार्गणायां मोहनीयस्या-ऽवन्धाच्छेषाणां ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-ऽन्तरायलक्षणानां त्रयाणां घातिकर्मणां जधन्यस्थितिवन्धः सर्वान्धः । तस्मात् नामगोत्रयोः प्रत्येकं जधन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः, ततस्तृतीयस्य वेदनीयकर्मणो जधन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिको भवतीत्यर्थः ॥५०९॥ उक्तशेषमार्गणास्वाह-

सेसासुं आउरस उ थोवो दोण्हं तओ असंखगुणो ।

तो तीसगाण अहियो ततो मोहस्स संखगुणो ॥५१०॥

(प्रे०) “सेसासु” इत्यादि, अनन्तरं पृथक् पृथगुक्ता द्वितीयपृथिवीनरकभेदाद्येकोनत्रति-
मार्गणा विवर्ज्य शेषासु नरकगत्योद्यभेदाद्येकोनाशीतिमार्गणासु प्रत्येकमायुषो जघन्यः स्थिति-
बन्धः “थोवो” इति सर्वस्तोकः । “दोण्हं तओ” इति ततो द्वयोर्नामगोत्रकर्मणोरसंख्यगुणः, जघन्य-
स्थितिवन्ध इति प्राग्वद्भव्यते । “तो” इति ततो नामगोत्रयोर्जघन्यस्थितिवन्धात् त्रिशत्कानां ज्ञाना-
वरण-दर्शनावरणा-ऽन्तरायकर्मणामधिकः-विशेषाधिकः । ततो मोहनीयकर्मणो जघन्यस्थितिवन्धः
संख्येयगुण इति । शेषमार्गणा नामत इमाः—नरकगत्योद्य-प्रथमपृथिवीनरकभेदौ, पञ्चापि
तिर्यग्गतिभेदाः, अपर्याप्तमनुष्यभेदः, देवगत्योद्य-मवनपति-व्यन्तरदेवभेदाः, सर्व एकेन्द्रियभेदाः,
सर्वे विकलेन्द्रियभेदाः, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियभेदः, पृथिवीकाया-ऽष्काय-तेजस्काय-वायुकाय-वनरपति-
कायसत्काः सर्वे भेदाः, अपर्याप्तसकायभेदः, औदारिकमिश्रकाययोग-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञान-विमज्ज-
ज्ञाना-ऽसंयम-कृष्ण-नील-कापोतलेश्या-ऽभय-मिथ्यात्वा-ऽसंज्ञिमार्गणामेदश्चेति ॥५१०॥

तदेवं जघन्यस्थितिवन्धमविकृत्याप्युक्तमष्टानां मूलप्रकृतीनां परस्थानाल्पबहुत्वमादेशतो-
ऽपि । साम्प्रतं पुनस्तदेव जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धद्वयमविकृत्य व्याजिहीषुरादौ तावदोवत आह

सव्वऽप्पो ठिड्वंधो आउरस जहण्णगो मुणेयवो ।

ताहिन्तो णायवो संखेज्जगुणो उ मोहस्स ॥५११॥

तो तिण्हं धाईणं संखगुणो ताउ णामगोआणं ।

संखेज्जगुणो ततो तइअरस विसेसओऽभहियो ॥५११॥

ताऽऽउरस असंखगुणो जेट्ठो तो वीसगाण संखगुणो ।

तो तीउगाण अहियो ततो मोहस्स संखगुणो ॥५१३॥

(प्रे०) “सव्वऽप्पो” इत्यादि, सर्वाल्लः स्थितिवन्धो ‘ज्ञातव्य’ इति परेणान्वयः ।
कथम्भूतः ? इत्याह—“आउरस जहण्णगो” इति साधिकक्षुल्लकमवप्रमाणो य आयुर्कर्मणो जघन्यः
स्थितिवन्धः स इत्यर्थः । “ताहिन्तो” इति तस्मात् मोहनीयकर्मणः संख्यातगुणो ज्ञातव्यः, जघन्य-
स्थितिवन्ध इत्यनुवर्तते । “तो तिण्हं” इत्यादि, तत्तत्रयाणां वातिकर्मणां संख्येयगुणः, जघन्य-
स्थितिवन्ध इत्यनुवर्तते । एवमुत्तरत्रापि तदनुवृत्तेः “ताउ णामगोआणं” इति ततो नामगोत्र-
कर्मणोर्जघन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । ततस्तृतीयस्य वेदनीयकर्मणो जघन्यस्थितिवन्धः ‘विशेष-
तोऽभ्यधिकः’-विशेषाधिक इत्यर्थः । “ताऽऽउरस” इति तत आयुःकर्मणो ‘ज्येष्ठः’-उत्कृष्टः स्थिति-
वन्धोऽसंख्यगुणः । “तो वीसगाणं” इति ततो विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोः “संखगुणो” इति

संख्येयगुणः, ज्येष्ठस्थितिवन्ध इत्यनुवर्तते, क्रमादिति शेषः । “तो तिसगाण” ति ततस्त्रिंशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणाम् “अहियो” ति विशेषाधिकः । “ततो मोहस्स संखगुणो” ति ततो मोहनीयस्य संख्येयगुणः, उत्कृष्टस्थितिवन्ध इत्युभयत्राप्यनुवृत्त्या बोद्धव्यम् । इदमप्यल्पबहुत्वं स्थितिवन्धप्रमाणानुसारेण प्राग्वत्स्वयमेव भावनीयम्, वक्ष्यमाणादेशप्ररूपणाया-मप्येवं तत्तन्मार्गणोक्तस्थितिवन्धप्रमाणानुसारेण प्रागिदम्बुद्धमिति ॥५११-५१२-५१३॥

उक्तमोघतो जघन्योत्कृष्टपदद्वयसम्बन्धि परस्थानाल्पबहुत्वम् । अथ तदेवादेशत आह

णिरय-पढमणिरयेसुं सुर-भवण-दुगेषु उरलमीसे य ।

असमतपणिंदितिरिय-मणुस-पणिंदिय-तसेसुं य ॥५१४॥

आउरस लहु थोवो ततो परमो हवेज्ज संखगुणो ।

तो वीसगाण हस्सो असंखियगुणो मुणेयव्वो ॥५१५॥

तो तीसगाण अहियो ततो मोहरस होइ संखगुणो ।

तो वीसगाण जेहो संखेज्जगुणो मुणेयव्वो ॥५१६॥

तो तीसगाण अहियो ततो मोहरस होइ संखगुणो ।

(प्रे०) “णिरयपढमणिरयेसुं” इत्यादि, नरकौघ-प्रथमपृथिवीनरकभेदयोः, “सुर” ति सुरगत्यौघे, भवनपति-व्यन्तरदेवभेदयोः, औदारिकमिश्रकाययोगे च । अन्यमार्गणासङ्ग्रहायाह-“अस-भत्ते” त्यादि, तत्र “असमत” शब्दस्य प्रत्येकं योजनादपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग-पर्याप्तमनुष्या-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रिया-ऽपर्याप्तत्रसकायमार्गणास्वित्यर्थः । चकार उक्तसमुच्चये । तत एतासु समुच्चि-तासु दशमार्गणासु प्रत्येकम् “आउरस लहु थोवो” ति आयुषः ‘लघुः’-जघन्यः स्थितिवन्धः स्तोकः । “ततो परसु” ति ततस्तस्यैवाऽऽयुषः ‘परमः’-उत्कृष्टः स्थितिवन्धः “हवेज्ज संख-गुणो” ति संख्येयगुणो भवेत् । “तो वीसगाणे” त्यादि, ततो विंशतिकयोर्नामिगोत्रकर्मणोः ‘हस्वः’-जघन्यस्थितिवन्धोऽसंख्यातगुणो ज्ञातव्यः । “तो तीसगाण” ति ततस्त्रिंशत्कानां ज्ञाना-वरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणां प्रत्येकम् “अहियो” ति विशेषाधिकः, जघन्यस्थिति-वन्ध इत्यनुवर्तते । “ततो मोहस्स” ति ततो मोहनीयकर्मणः “होइ संखगुणो” ति संख्येयगुणो भवति, जघन्यस्थितिवन्ध इत्यावर्तते । “तो वीसगाणे” त्यादि, ततो विंशतिकयो-र्नामिगोत्रयोर्ज्येष्ठः-उत्कृष्टः स्थितिवन्धः संख्येयगुणो ज्ञातव्यः । “तो तीसगाण अहियो” ति ततस्त्रिंशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायाणां प्रत्येकं विशेषाधिकः, ज्येष्ठस्थिति-वन्ध इत्यनुवर्तते । “ततो मोहस्स” ति ततो मोहनीयकर्मणः “होइ संखगुणो” ति प्राग्वत् “जेहो” इत्यस्याऽत्राप्यनुवर्तनादुत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुणो भवतीति ॥५१४-५१५-५१६॥

मणितार्थेन सादृश्यब्राह्म्याल्लाघवार्थी कतिपयमार्गणासु सापवादमतिदिशति

एमेव जाणियव्वं सेसणिरयदेव-विउवेसुं ॥५१७॥

णवरं मोहरस लहू विसेसअहिओ हवेज्ज एएसुं ।

पणऽणुत्तरेसु णेयो मोहस्स गुरु वि अ-महियो ॥५१८॥

(प्रे०) “एमेवे” त्यादि, प्राकृतत्वेन वकारस्य लुप्तत्वाद् “एमेव” ति एवमेव, तत्रैवंशब्द-
स्य सादृश्यार्थित्वेन यथाऽव्यवधानेन मार्गणादशकेऽल्पवहुत्वमभिहितं तथैव “जाणियव्वं” ति
वक्ष्यमाणमार्गणास्वल्पवहुत्वं ज्ञातव्यमित्यर्थः । कासु मार्गणास्त्वित्याह—“सेसणिरयदेवविउवेसुं”
ति अनन्तरोक्ता निरयगत्योव-प्रथमनरक-देवगत्योव-मवनपति-व्यन्तरभेदरूपा याः पञ्च निरयगति-
देवगतिसत्का मार्गणास्तास्त्यक्त्वा शेषासु षट्पु निरयगतिमार्गणासु, शेषासु सप्तविंशतिदेवगति-
मार्गणासु तथा त्रैकियकाययोगमार्गणायां चेत्यर्थः । किमेतासु चतुस्त्रिंशन्मार्गणासु सर्वथैव नरकौव-
प्रथमनरकमार्गणादिवदुतास्ति कश्चिद्विशेषोऽपीत्याह—“णवरमि” ति नवरं-परमयमत्र विशेषः ।
कोऽसावित्याह—“मोहस्स” इत्यादि “पणणुत्तरेसु” इत्यादि च । तस्यायमर्थः—चतुस्त्रिंश-
न्मार्गणाभ्योऽनुत्तरविमानवर्जास्वेकोनत्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकमतिदेशानुमारेण पूर्वोक्तक्रमतोऽल्पवहु-
त्वेऽभिधीयमाने ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणां जघन्यस्थितिवन्धो यथोक्तस्थाने
पूर्वपदापेक्षया विशेषाधिक इत्युक्त्वा तदनन्तरं मोहनीयकर्मणो ‘लघुः’-जघन्यः स्थितिवन्धः
प्राग्वत् संख्येयगुणो न वक्तव्यः, किन्तु विशेषाधिको वक्तव्यः, एतासु जघन्यस्थितिवन्धस्वामिनां
मिथ्यात्वस्यावन्धात् । ततस्तु पूर्ववद् यथाक्रमं तथैव । पञ्चानुत्तरविमानसत्कमार्गणाभेदेषु त्वित्य-
मेव मोहनीयकर्मणो जघन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिक इति वक्तव्यम्, अन्यच्च चरमपदे मोहनीय-
स्य गुरुः स्थितिवन्धः पूर्ववर्तिपदापेक्षया विशेषाधिक इत्यपि वक्तव्यम् । कुतः ? तत्र सर्वेषां सम्यग्दृष्टि-
तयोत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनामपि मिथ्यात्वस्यावन्धेन “वि अ-महियो” इत्यत्रापिशब्दस्थान-
न्तरापोदितार्थसमुच्चायकतयोपादानादिति । इत्थं हि द्वितीयपृथिवीनिरयभेदाद्येकोनत्रिंशन्मार्गणासु
प्रत्येकमायुषो जघन्यस्थितिवन्धः सर्वस्तोकः, ततस्तस्यैवोत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुणः, ततो नाम-
गोत्रयोर्जघन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः, ततो ज्ञानावरणादीनां चतुर्णां विशेषाधिकः, ततो मोहनीयस्य
विशेषाधिकः, ततो नामगोत्रयोर्लुत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुणः, ततो ज्ञानावरणादीनां चतुर्णां लुत्कृष्टो
विशेषाधिकः, ततो मोहनीयस्योत्कृष्टः संख्येयगुण इत्येवमल्पवहुत्वं भवति । पञ्चानुत्तरविमानेषु
तु चरमपदेऽपि मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिक इत्यभिघातव्यमिति ॥५१७-५१८॥

तिरिय-अणाणदुगा-ऽयत-तिअसुहलेसा-अमविय-मिच्छेसुं ।

आउरस लहू थोवो ततो दोण्हं असंखगुणो ॥५१९॥

तो तीसगाण अहियो ततो मोहरस होइ संखगुणो ।
ततो आउरस गुरू संखेज्जगुणो मुणेयव्वो ॥५२०॥
तो वीसगाण नेयो संखेज्जगुणो तओ विसेसहिओ ।
होएज्ज तीसगाणं ततो मोहस्स संखगुणो ॥५२१॥

(प्रे०) “तिरियअणाणे”त्यादि, तिर्यग्गत्योव-मत्पज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयम-कृष्णादिभ्य-
शुभलेश्या-ऽमव्य-मिध्यात्वमार्गणासु प्रत्येकमायुषो ‘लघुः’-जघन्यस्थितिवन्धः स्तोकः, ततो द्वयो-
र्नामगोत्रकर्मणोरसंख्येयगुणः, जघन्यस्थितिवन्ध इत्यनुवर्तते । एवमुत्तरत्राप्यनुवृत्तिबलान्नामगोत्र-
योरेकैकस्य जघन्यस्थितिवन्धापेक्षया त्रिंशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणां
प्रत्येकं जघन्यस्थितिवन्धः “अहिओ” च विशेषाधिकः, ततो मोहनीयस्य जघन्यस्थितिवन्धः
संख्येयगुणो भवति, तत आयुषो ‘गुरू’-उत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुणो ज्ञातव्यः । इत उत्तरत्रापि
‘गुरू’ इति शब्दस्यानुवृत्तेस्ततो विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोरुत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुणो ज्ञेयः,
ततस्त्रिंशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणां “विसेसहिओ होज्ज” च
उत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिको भवेत्, ततो मोहनीयकर्मणः उत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुण इति
॥५१९-५२०-५२१॥

पंचिंदियतिरियतिगे विमंगत्तेउ-पउमासु णायव्वो ।
आउरस लहू अप्पो ततो परमो असंखगुणो ॥५२२॥
तो वीसगाण हस्सो संखगुणो ताउ तीसगाणऽहियो ।
तो य कमा संखगुणो मोहरस तओऽत्थि वीसगाण गुरू ॥५२३॥
तो तीसगाण अहियो ततो मोहरस होइ संखगुणो ।
णवरं मोहरस लहू अम्महिओ तेउ-पउमासुं ॥५२४॥

(प्रे०) “पंचिंदिय” इत्यादि, ‘असमत्तपणिदितिरिये’त्यादिना प्रागपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्भेदेऽल्पबहुत्वस्याभिहितत्वात् तेन विना ये पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेद-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदो-
न्मत्पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदास्तेषां त्रिकं पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्रिकं तस्मिन्, तथा विमङ्गज्ञान-तेजोलेश्या-पद्म-
लेश्यामार्गणासु च ज्ञातव्यः । कः कियान्नित्याह—“आउरस लहू” इत्यादि, आयुःकर्मणो ‘लघुः’-
जघन्यस्थितिवन्धः ‘अल्पः’-सर्वस्तोकः, ततः “परमो” च ‘परमः’-तस्यैवायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धः
“असंखगुणो” च सुगमम् । ततो विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोः ‘हस्सः’-जघन्यस्थितिवन्धः
संख्येयगुणः, । तरगात् त्रिंशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणां “हिओ”

ति अकारस्य दर्शनादनन्तर्गतस्य “हस्सो” इत्यस्याऽनुवर्तनाच्च जवन्यस्थितिवन्धः ‘अधिकः’-
विशेषाधिकः, ततः क्रमात्मसंख्येयगुणः, केयामित्याह—“मोहस्स तथोऽस्ति” ति मोहनीय-
कर्मणः, अस्यापि जवन्यस्थितिवन्धो बोद्धव्यः । कुतः ? पूर्ववद् “हस्सो” इतिपदस्यानुवृत्तः,
ततो विगतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोः । अनयोः को जवन्य उन्कृष्टो वेत्याह—“गुस्स” ति उन्कृष्टः
स्थितिवन्धः । अयम्भावः—जानापरणादीनां चतुर्णां जवन्यस्थितिवन्धान्मोहनीयस्य जवन्य-
स्थितिवन्धः संख्येयगुणः, ततश्च नामगोत्रयोः उन्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुणः, ततस्त्रिगन्तकानां जाना-
वरण-दुर्गनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकमेणामविक्रः-विशेषाधिकः, स च गुरुशब्दानुवृत्तेरुन्कृष्टस्थिति-
वन्धोऽवसातव्यः । एवमग्रेऽपि; ततो मोहनीयस्योन्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुणो भवतीति । तदेवं
सामान्यतोऽभिहिते याऽतिप्रसक्तिस्तां निगच्छिकीपुराह—“णवरं” इत्यादि, परमयमत्र विशेषः,
कोऽसावित्याह—“मोहस्से”त्यादि । अयम्भावः—तेजोलेख्यामार्गणायां पञ्चलेख्यामार्गणायां च
प्रत्येकमनन्तरोक्तान्पदद्वयं न सर्वथाऽनन्तरोक्तं नथैव, किन्तु जानापरणस्य जवन्यस्थितिवन्धादूर्ध्वं
मोहनीयस्य जवन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिको द्रष्टव्यः, अन्यपदेषु तु यथोक्त एव; तदन्यमार्गणासु
तु निरपवादं यथोक्त एवेति ॥५२२-५२३-५२४॥ अपर्याप्तमनुष्यमार्गणायां प्रागभिहितत्वेन क्रम-
प्राप्तासु शेषमनुष्यमार्गणास्वतिदिदिक्षुः प्रसंगादन्यमार्गणामपि समसेवतिदिशित्वाह

परतिग-दुपणिंदिय-रास-पणमणवयणेषु कायुरालेसुं ।

वेअतिग-कसायचउग-चक्खु-अचक्खु-भवियेसुं च ॥५२५॥

सण्णिम्मि तहा-ऽऽहारे ओधिव्व हवइ परं णपुमन्थीसुं ।

णोयो असंखियगुणो जहण्णगो णामगोआणं ॥५२६॥

(प्रे०) “परतिगदुपणिंदिये” त्यादि, अपर्याप्तमनुष्यमेदवजेषु त्रिषु नरगतिभेदेषु तथैवा-
ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियमेदवर्जयोर्द्वयो पञ्चेन्द्रियजातिभेदयोस्तथैव द्वयोन्मकायौव-पर्याप्तप्रसकायमे-
दयोः, पञ्चमनोयोगभेदेषु, पञ्चपु वचोयोगभेदेषु, काययोगसामान्यौ-द्वारिकापयोगमार्गणयोः,
स्त्री-पुं-नपुंसकवेदरूपे वेदत्रिके, क्रोवादिक्पायचतुक्के, चक्षुर्दुर्गना-ऽचक्षुर्दुर्गन-मव्यमार्गणासु, चः
समुच्चये, व्युत्क्रमेण योज्यः, ततश्चमंजिमार्गणायां तथाऽऽहामार्गणायां चेत्येतास्वेकत्रिगन्तमार्ग-
णासु प्रत्येकम् “ओधिव्व हवइ” ति प्रकृतान्पदद्वयत्वमोववद्भवति । अतिदिष्टार्थेऽवदमानार्थमपवद-
त्वाह—“परं”मित्यादि, परमयमत्र विशेषः, स च “णपुमन्थीसुं णोयो” ति नपुंसकवेदमार्ग-
णायां स्त्रीवेदमार्गणायां च ज्ञातव्यः । कोऽसावित्याह—“असंखियगुणो” इत्यादि । अयम्भावः—
त्रयाणां वातिकर्मणां जवन्यस्थितिवन्धं मोहनीयजवन्यस्थितिवन्धापेक्षया संख्येयगुणमुक्त्वाऽनन्तरं
नामगोत्रकर्मणो जवन्यस्थितिवन्धं औचित्याल्पवहुत्वे यः संख्येयगुण उक्तः सोऽत्राऽसंख्येयगुणो
ज्ञेयः । तथैवा-नपुंसकवेद-स्त्रीवेदमार्गणयोरायुषो जवन्यः स्थितिवन्धः स्तोकः, ततो मोहनी-

यस्य जवन्यः संख्येयगुणः, ततः गेपत्रिवातिनां प्रत्येकं जवन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः, ततो नामगोत्रयोर्जवन्योऽसंख्यगुणः, ततो वेदनीयस्य जवन्यो विशेषाधिकः, तत आयुष उत्कृष्टः स्थितिवन्धोऽसंख्यगुणः, ततो नामगोत्रयोर्लृष्टः संख्येयगुणः, ततो ज्ञानावरणादीनां चतुर्णांभित्कृष्टो विशेषाधिकः, ततो मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुण इति ॥५२५-५२६॥

ठिड्वंधो संवेसुं एगिंदिय-विगल-पंचकायेसुं ।

आउरसऽप्पो हस्सो ततो परमो उ संखगुणो ॥५२७॥

तो वीसगाण हस्सो असंखियगुणो तओ भवे तेसिं ।

जेट्ठोऽम्भहियो ततो अम्भहियो तीसगाण लहू ॥५२८॥

तेसिं चिअ उक्कोसो विसेसअहियो तओ य संखगुणो ।

मोहस्स लहू ततो तस्सुक्कोसो विसेसहियो ॥५२९॥

(प्रे०) “ठिड्वंधो संवेसुं” इत्यादि, “ठिड्वंधो” इत्यस्य “आउरसऽप्पो हस्सो” इत्यादिना परेणान्वयस्तत आयुषो हस्वः स्थितिवन्धः स्तोको भवति । कासुमार्गणास्वित्याह— “संवेसुं” इत्यादि. सर्वेप्रेकेन्द्रियभेदेषु, सर्वेषु विकलेन्द्रियभेदेषु, सर्वेषु पृथिव्यादिपञ्चकाय-सत्कभेदेषु, इत्येवमेतासु पञ्चपञ्चाशन्मार्गणास्वित्यर्थः । ततः पुनः किमित्याह—“ततो परमो” इत्यादि, “ततो” ति तस्मादायुषो जवन्यस्थितिवन्धात् “परमो” ति “आउरस” इत्यस्या-नुवृत्तेरायुष एव ‘परमः’-उत्कृष्टः स्थितिवन्धः “उ संखगुणो” ति संख्येयगुणः । तुः पादपूर्त्यै । ततो विंशतिकयोर्नाम-गोत्रयोः ‘हस्वः’ जवन्यः स्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणः, ततः “तेसिं” ति “दुवयणे वहुवधणं” इति प्राकृतलक्षणात् ‘तयोः’-अनन्तरोक्तयोर्नामगोत्रकर्मणोः ‘ज्येष्ठः’-उत्कृष्टस्थितिवन्धोऽस्यधिकः-विशेषाधिक इत्यर्थः । ततस्त्रिशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणां “लहू” ति जवन्यः स्थितिवन्धोऽस्यधिक इति पूर्वणान्वयः । “तेसिं चिअ” ति तेनामनन्तरोक्तानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणामेवोत्कृष्टः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः, ततश्च संख्येयगुणः । क इत्याह—“मोहस्स लहू” ति मोहनीयकर्मणो जवन्यस्थितिवन्धः । ततः “तस्सुक्कोसो” ति तस्यैव मोहनीयकर्मण उत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषतोऽस्यधिकः, विशेषाधिक इत्यर्थ इति ॥५२७-५२८-५२९॥

विक्रियमीसे मीसे जहणगो वीसगाण संवऽप्पो ।

तो तीसगाण अहियो ततो मोहस्स अम्भहियो ॥५३०॥

तो वीसगाण जेट्ठो संखगुणो ताउ तीसगाणऽहियो ।

मोहस्स उ संखगुणो णवरं मीसे विसेसहियो ॥५३१॥

(प्रे०) “विक्रियमोसे मोसे” इत्यादि, वैक्रियकाययोगमार्गणायां मिश्रदृष्टिमार्गणायां च प्रत्येकं “वीसगाण” ति विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोर्जवन्य एव जवन्यकः स्थितिवन्धः सर्वान्यः, तत्स्त्रिंशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणाम् “अहियो” ति विशेषाधिकः, जवन्यस्थितिवन्ध इत्यनुवर्तते । ततो मोहनीयस्य स्थितिवन्धोऽभ्यधिकः, स च प्रागुक्तस्य “जहणणो” इत्यस्याऽत्राप्यनुवर्तनाजवन्य इति गम्यते । ततो विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोः ‘ज्येष्ठः’-उत्कृष्टः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । तस्मात् त्रिंशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणां प्रत्येकम् ‘अधिकः’-विशेषाधिकः “जेडो” इत्यस्यानुवृत्तेरुत्कृष्टस्थितिवन्ध इत्यवसीयते । एवमुत्तरत्राऽपि तदनुवृत्तेः “मोहस्स उ संखगुणो” ति मोहनीयस्य ‘ज्येष्ठः’-उत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । इदमेव चरमपदमाश्रित्य मिश्रदृष्टिमार्गणायां याऽतिप्रसक्तिस्तामपमिपारयिपुराह-
 “णवरं मोसे विसेसहियो” ति ‘नवरं’-परमं चरमपदोक्तो मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धो मिश्रदृष्टिमार्गणायां तु विशेषाधिक एव मन्तव्यः, न पुनः संख्येयगुणः, वैक्रियमिश्रमार्गणायां भिन्न्यात्वस्य बन्धेऽपि मिश्रदृष्टिमार्गणायां तद्वन्वाऽमाश्रयिनि मात्र इति ॥५३०-५३१॥

आहारदुगे देसे तह परिहारम्मि आउगस्स लहू ।

संवत्थोवो ततो उकोसो होइ संखगुणो ॥५३२॥

तो वीसगाण हस्सो संखगुणो ताउ तीसगाण भवे ।

अभहियो ताहिनतो मोहस्स भवे विसेसहियो ॥५३३॥

तो वीसगाण जेडो संखगुणो ताउ तीसगाण भवे ।

अभहियो तो णेयो मोहस्स विसेसओ अहियो ॥५३४॥

(प्रे०) “आहारदुगे देसे” इत्यादि, आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गणयोर्द्विंशे, देज-संयमे, परिहारविशुद्धिकर्ममार्गणायां चायुष्कस्य ‘लघुः’-जवन्यः स्थितिवन्धः सर्वस्त्वोक्तः । ततः “उकोसो” ति “आउगस्स” इत्यस्यानुवर्तनाद्युप उत्कृष्टः स्थितिवन्धः संख्येयगुणो भवति । ततो विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोः ‘हस्वः’-जवन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । तस्मात् त्रिंशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायाणां प्रत्येकं “हस्सो” इत्यस्यानुवृत्तेः ‘हस्वः’-जवन्यस्थितिवन्धः ‘अभ्यधिकः’-विशेषाधिको भवेदित्यर्थः । “ताहिनतो” ति तस्मात् “मोहस्स भवे विसेसहियो” ति ‘हस्वे’तिपदस्यात्रापि योजनान्मोहनीयस्य जवन्यः स्थितिवन्धो विशेषाधिको भवेदित्यर्थः । ततो विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोः ‘ज्येष्ठः’-उत्कृष्टः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । तस्मात् त्रिंशत्कानामभ्यधिको भवेत्, ततो मोहनीयस्य विशेषतोऽभ्यधिको ज्ञातव्यः । अत्रापि द्विचरमपदे चरमपदे च ज्येष्ठशब्दानुवृत्त्या ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धो बोद्धव्य इति ॥५३२-५३४॥

कम्मा-ऽणाहारेसुं जहण्णगो वीसगाण सव्वप्पो ।

तो तीसगाण अहियो ततो मोहरस संखगुणो ॥५३५॥

तो वीसगाण जेढो संखेज्जगुणो तओ विसेसहियो ।

हवइ खलु तीसगाणं ततो मोहरस संखगुणो ॥५३६॥

(प्रे०) “कम्माणाहारेसु” इत्यादि, कर्मणकाययोगमार्गणायामनाहारकमार्गणायां च विंश-
तिकयोर्नामगोत्रयोर्जघन्यकः स्थितिवन्धः सर्वाल्पः । ततस्त्रिंशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेद-
नीया-ऽन्तरायकर्मणां प्रत्येकमधिकः-विशेषाधिकः, जघन्यस्थितिवन्ध इत्यावर्तते । ततो मोहनीयस्य
संख्येयगुणः, जघन्यस्थितिवन्ध इति प्राग्वदत्रापि युज्यते । ततो विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोः
‘ज्येष्ठः’-उत्कृष्टः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । कुतः ? इति चेद्, ज्ञानावरणादीनां जघन्य-
स्थितिवन्धस्यैकेन्द्रियस्वामिकतया पल्योपमासंख्यमागन्धनसागरोपमत्रिसप्तमागादिप्रमाणत्वाद्,
तेषामेवोत्कृष्टस्थितिवन्धस्य तु संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्वामिकतयाऽन्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमाणत्वाच्च
भवति संख्येयगुणत्वम् । ततो विशेषाधिको भवति, उत्कृष्टस्थितिवन्ध इत्यनुवर्तते । कस्वेत्याह-
“खलु तीसगाणं” ति त्रिंशत्कानां ज्ञानावरणादीनां चतुर्णां प्रत्येकम् । खलुशब्दः पादपूरणे । ततो
मोहनीयकर्मणः संख्येयगुणः, उत्कृष्टस्थितिवन्ध इति पूर्ववदनुवृत्त्या बोद्धव्यमिति ॥५३५-५३६॥

गयवेए सव्वप्पो मोहरस लहू तओ तिधारिणं ।

तो वीसगाण कमसो संखेज्जगुणो मुणेयव्वो ॥५३७॥

तो तइयरसव्वमहियो तो जेढो तेण चिअ कमेण कमा ।

संखगुणो संखगुणो असंखियगुणो विसेसहियो ॥५३८॥

(प्रे०) “गयवेए सव्वप्पो” इत्यादि, अपगतवेदमार्गणायां सर्वाल्पः । कः ? इत्याह-
“मोहरस लहू” ति मोहनीयकर्मणो जघन्यस्थितिवन्धः । “तओ तिधारिणं” ति ‘लहू’ इति पदानु-
वृत्त्या ततस्त्रयाणां ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-ऽन्तरायलक्षणानां चातिकर्मणां ‘लघुः’-जघन्यः स्थितिवन्धः,
ततो विंशतिकयोर्नामगोत्रकर्मणोर्जघन्यस्थितिवन्धः क्रमशः संख्येयगुणो ज्ञातव्यः । ततस्तृतीयस्य
वेदनीयकर्मणोऽभ्यधिकः, जघन्यस्थितिवन्ध इत्यनुवर्तते । “तो जेढो” ति तत एतेषामेव ज्ञाना-
वरणादिकर्मणां ‘ज्येष्ठः’-उत्कृष्टः स्थितिवन्धः । केन क्रमेण किर्याश्चेत्याह-“तेण चिअ कमेणो”
त्यादि, तेनानन्तरोक्तेन क्रमेणादौ मोहनीयकर्मणस्ततस्त्रिधातिनां ततो विंशतिकयोस्ततस्तृती-
यस्य वेदनीयस्य क्रमात्संख्येयगुणः संख्येयगुणोऽसंख्येयगुणो विशेषाधिकश्च । अयन्भावः-
वेदनीयस्य जघन्यस्थितिवन्धो विशेषाधिक उक्तस्ततो मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुणः,
ततः शेषाणां त्रयाणां चातिनां प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुणः, ततो नामगोत्रयोः प्रत्येक-

मंसंख्येयगुणः, ततो वेदनीयकर्मण उत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिक इति ॥ ५३७-५३८ ॥

चउणाण-संयमेसुं समइअ-छे-ओहि-सम्म-खइएसुं ।

मोहस्स लहू थोवो तओ तिघाईण संखगुणो ॥५३९॥

तो वीसगाण जेयो संखगुणो तो विसेसओऽवमहियो ।

तइअस्स हवइ ततो आउस्स हवेज्ज संखगुणो ॥५४०॥

आउरस असंखगुणो उकोसो ताउ वीसगाण भवे ।

मंखगुणो तो कमसो चउण्ह मोहस्स चवमहियो ॥५४१॥

णवरं आउस्स लहू असंखियगुणो तओ भवे जेट्ठो ।

संखगुणो मणपज्जव-संयम-सामइअ-छेएसुं ॥५४२॥

(प्रे०) “चउणाण संयमेसुं” इत्यादि, मत्त्यादिचतुर्ज्ञानमार्गणासु, संयमौघमार्गणायां, तथा सामायिक-छेदोपर्यापनसंयमाऽवधिदर्शन-मन्यक्त्रौघ-क्षायिकसम्यक्त्वमार्गणासु प्रत्येकं मोहनीयस्य ‘लघुः’-जघन्यः स्थितिवन्धः स्तोकाः । इतः प्रमृति जवन्यस्थितिवन्धाभिधायकस्य “लहू” इत्यस्योत्तरत्राप्यनुवृत्तेः “ततो तिघाईण” ति ततस्त्रयाणां चातिकर्मणां जवन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । ततो विशतिकयोर्नामिगोत्रयोर्जघन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणो ज्ञातव्यः । ततो विशेषाधिकस्तृतीयस्य जवन्यस्थितिवन्धो भवति । तत आयुपो जवन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणो भवेत् । “आउरस असंखगुणो उकोसो” ति तस्मादायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणः । इतस्तूत्कृष्टस्थितिवन्धाभिधायकस्य “उकोसो” इति शब्दस्यानुवृत्तेः “वीसगाण भवे संखगुणो” ति विशतिकयोर्नामिगोत्रयोस्तूत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुणः, “तो कमसो चउण्ह मोहस्स चवमहियो” ति ततः क्रमश्चतुर्णां ज्ञानावरणादीनां मोहनीयस्य च प्रत्येकमभ्यधिक उत्कृष्टस्थितिवन्धः ।

अयमभावः-नामिगोत्रयोस्तूत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तराय-कर्मणां प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिकः । ज्ञानावरणादीनां चतुर्णास्तूत्कृष्टस्थितिवन्धः परम्परं तु तुल्यः । ज्ञानावरणादीनामेकैकस्योत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिक इति । अनन्तरोक्तकदेशमपवादोह-“णवरं” इत्यादि नवरं परमयमत्र विशेषः, कोऽभावित्याह-“आउरस लहू” इत्यादि, यत्र स्थाने आयुपो जवन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुण इत्युक्तस्तत्रैवाऽमौ तथाऽनुक्तत्वाऽसंख्येयगुण इति वक्तव्यः, तदपेक्षया च “जेट्ठो” ति आयुपो ‘ज्येष्ठः’-उत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुण इति द्रष्टव्यम्, न पुनः शेषस्थानेषु, अर्थाच्छेषेषु मोहनीयादीनां जवन्योत्कृष्टस्थितिवन्ध-रूपेषु स्थानेषु तत्तज्जघन्यादिस्थितिवन्धो यथोक्तः स्तोकादिक एव द्रष्टव्य इति ।

किमेतदपवादपदमुक्तमतिज्ञानादिसर्वमार्गणां बौद्धव्यमुत कासुचिदेवेत्याह—“मणपज्जवे” इत्यादि, मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-सामायिकसंयम-छेदोपस्थापनसंयममार्गणां न पुनस्तदन्यमार्गणां, अन्यमार्गणां देवानामायुषो जघन्यस्थितिवन्धस्वामित्वेन वर्षपृथक्त्वस्थितिकस्य मनुष्यायुषो बन्धसम्भवात्, तदपेक्षया साविकत्रयत्रिंशत्सागरोपमप्रमाणस्यायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धस्यासंख्येयगुणत्वाच्च । मनःपर्यवज्ञानादिमार्गणां त्वायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनामिव जघन्यस्थितिवन्धस्वामिनां मनुष्याणां जघन्यतोऽपि पल्योपमपृथक्त्वस्थितिकदेवायुष एव बन्धभावोत्, तदपेक्षया साविकत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकस्यायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धस्य संख्येयगुणत्वाच्च विशेषतो वक्तव्यम् । रज्यञ्च गोहनीयस्य जघन्यस्थितिवन्धः सर्वस्तोकः । ततः शेषत्रिंशतिनामसौ संख्येयगुणः । ततो नामगोत्रयोर्जघन्यः संख्येयगुणः । ततो वेदनीयस्य जघन्यो विशेषाधिकः । तत आयुषो जघन्योऽसंख्येयगुणः । ततस्तस्यैवायुष उत्कृष्टः संख्येयगुणः । ततो नामगोत्रयोर्लुक्कृष्टः संख्येयगुणः । ततो ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायाणां चतुर्णां विशेषाधिकः । ततो मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिक इति ॥५३९-५४०-५४१-५४२॥

सुहमस्मि तिथार्हणं हरसोऽप्पो ताउ णामगोआणं ।
संखेज्जगुणो ततो तइअस्स विसेसओ अहियो ॥५४३॥
तो तीसगाण जेडो संखगुणो ताउ णामगोआणं ।
संखेज्जगुणो ततो तइअस्स भवे विसेसहिओ ॥५४४॥

(प्रे०) “सुहमस्मि” इत्यादि, सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां मोहनीयस्यावन्वात् तच्छेषाणां ज्ञानावरणादीनां त्रयाणां धातिकर्मणां “हरसोप्पो” त्रि‘हस्वः’-जघन्यः स्थितिवन्धः ‘अल्पः’-स्तोकः । तस्मान्नामगोत्रयोः संख्येयगुणः । ततस्तृतीयस्य वेदनीयकर्मणो विशेषतोऽधिकः । उभयत्राऽपि “हरसो” इत्यस्यानुवृत्तेर्जघन्यस्थितिवन्ध इति ज्ञातव्यम् । ततस्त्रिंशत्कानां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-ऽन्तरायलक्षणानां त्रयाणां ‘ज्येष्ठः’-उत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुणः, ततो नामगोत्रयोर्लुक्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुणः । ततस्तृतीयस्य वेदनीयकर्मण उत्कृष्टस्थितिवन्धो विशेषाधिको भवेदित्यर्थः । अत्रापि पदद्वये पूर्ववद् “जेडो” इतिपदानुवृत्त्योत्कृष्टस्थितिवन्ध इति बौद्धव्यमिति ।

ओहिंव उ सुइलाए णवरं मोहस्स होइ उक्कोसो ।
संखगुणो अहुवसमे मोहस्स लहू भवे थोवो ॥ ५४५ ॥
तो तीसगाण णेयो संखगुणो ताउ णामगोआणं ।
संखेज्जगुणो ततो तइअस्स विसेसओऽब्भहिओ ॥५४६॥

ताउ असंखेज्जगुणो उक्कोसो होइ णामगोआणं ।

तो तीसगाण ततो मोहस्स कमा विसेसहियो ॥५४७॥

(प्रे०) “ओहिन्वे” इत्यादि, अवधिज्ञानमार्गणावधिविदर्शनमार्गणावधा, अल्पबहुत्वमिति-
शेषः । तुः पादपूरणे । तद्वत्कस्यामित्याह—“सुइलाए” ति शुक्ललेख्यामार्गणायाम् । किं सर्वथा
तद्वदुत किञ्चिदन्यथाऽप्यस्तीत्याह—“णवरं मोहस्स” इत्यादि । अयम्भावः सामान्यतः सर्वथा
तथैव, परं मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धोऽवधिज्ञानमार्गणायां विशेषाधिक उक्तः, सोऽत्र शुक्ललेखा-
मार्गणायां संख्येयगुणो भवति । कुतः ? मत्प्रकृतिसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धकशुक्ललेखाकजीवानां
मिथ्यात्वस्य बन्धसङ्गात् । अतस्तथैव द्रष्टव्यः । तद्यथा—मोहनीयस्य जघन्यः स्थितिवन्धः
सर्वस्तोकः । ततः शेषत्रिधातिनामसौ संख्येयगुणः । ततो नामगोत्रयोरसौ जघन्यः संख्येयगुणः ।
ततो वेदनीयस्य तु म विशेषाधिकः । नत आधुपो जघन्यः संख्येयगुणः । ततस्तु तस्यैवोत्कृष्टोऽसं-
ख्येयगुणः । ततो नामगोत्रयोर्लुक्कृष्टः संख्येयगुणः । ततो ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरा-
याणां चतुर्णां विशेषाधिकः । ततस्तु मोहनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्धः संख्येयगुण इति ।

“अहुवस्समे” ति अथशब्दस्यानन्तर्यार्थकत्वेन शुक्ललेख्यामार्गणाऽनन्तरमौपशमिकमम्य-
क्त्वमार्गणायाम् । तत्र किमित्याह—“मोहस्स ल्हू” इत्यादि, मोहनीयकर्मणो ‘लघुः’-जघन्यः
स्थितिवन्धः “भवे थोवो” ति स्तोको भवेत्, वक्ष्यमाणस्थानापेक्षयेति गम्यत एव । ततः “तीस-
गाण” ति वेदनीयस्योत्तरत्र वक्ष्यमाणत्वाद्देवनीयवर्जानां ‘त्रिशत्कानां’-ज्ञानावरणादीनां त्रयाणाम्
“जेयो संखगुणो” ति संख्येयगुणो ज्ञातव्यः, जघन्यस्थितिवन्ध इत्यनुवृत्त्या बोद्धव्यम् । तस्मात्
नामगोत्रयोः संख्येयगुणो जघन्यस्थितिवन्ध इति पूर्ववत् । ततस्तृतीयस्य वेदनीयकर्मणो विशेष-
तोऽभ्यधिकः । अत्रापि जघन्यस्थितिवन्ध इति पूर्ववदनुवृत्तेर्द्रष्टव्यम् । ततोऽसंख्येयगुण उत्कृष्ट-
स्थितिवन्धो भवति । कस्येत्याह—“णामगोआणं” ति नामगोत्रकर्मणोः “तो तीसगाण” ति
ततस्त्रिशत्कानां चतुर्णां ज्ञानावरणादीनाम्, उत्कृष्टस्थितिवन्ध इति प्राग्वत् । “ततो मोहस्स”
ति ततो मोहनीयकर्मणः, उत्कृष्टस्थितिवन्ध इति पूर्ववत् । क्रियानित्याह—“कमा विसेसहियो”
ति उक्तक्रमेण यथोत्तरं विशेषाधिक इत्यर्थः इति ॥५४५-५४६-५४७॥

वेअगन्सासाणेसुं आउस्स भवे जहण्णगो थोवो ।

ताहिन्तो उक्कोसो असंखियगुणो मुण्येयवो ॥५४८॥

ततो संखेज्जगुणो जहण्णगो होइ णामगोआणं ।

तो तीसगाण ततो मोहरस कमा विसेसहियो ॥५४९॥

ततो संखेज्जगुणो उक्कोसो होइ णामगोआणं ।

तो तीसगाण ततो मोहस्स कमा विसेसहियो ॥५५०॥

(प्रे०) “वेअगसासाणेसु” इत्यादि, वेदकसम्यक्त्व-सासादनसम्यक्त्वमार्गाण्योः प्रत्ये-
कमायुषो जवन्य एव जवन्यकः स्थितिवन्धः स्तोकः । तस्माद् “उक्कोसो” ति ‘आउस्से’त्य-
स्यानुवृत्तेरायुष उत्कृष्टस्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणो ज्ञातव्यः । ततः संख्येयगुणो जवन्य एव जवन्यकः
स च स्थितिवन्ध इति गम्यते । कस्य कस्येत्याह—“णामगोआणं” ति नामगोत्रकर्मणोः । तत-
स्त्रिशत्कानां चतुर्णां ज्ञानावरणादीनां ततो मोहनीयकर्मणः क्रमाद् विशेषाधिकः; जवन्यस्थितिवन्ध
इत्यनुवर्तते । ततः संख्येयगुण उत्कृष्टः स्थितिवन्धो भवति नामगोत्रकर्मणोः । ततस्त्रिशत्कानां
चतुर्णां ज्ञानावरणादीनां ततो मोहनीयकर्मणः क्रमाद् विशेषाधिकः; उत्कृष्टस्थितिवन्ध इत्यनु-
वर्तते इति ॥५४८-५४९-५५०॥

पंचिदियतिरियव्व उ होइ असण्णिम्मि णवरि ठिइबंधो ।

हवइ असंखेज्जगुणो जहण्णगो णामगोआणं ॥५५१॥

(प्रे०) “पंचिदियतिरियव्वे” त्यादि, अक्षरार्थस्तु सुगमः, नवरमसंज्ञिमार्गाणामि-
त्थमल्पवहुत्वम् आयुषो जवन्यस्थितिवन्धः स्तोकः । तत आयुष उत्कृष्टस्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणः ।
ततो नामगोत्रयोर्जवन्योऽसंख्येयगुणः । ततश्चतुर्णां ज्ञानावरणादीनां जवन्यो विशेषाधिकः । ततो
मोहनीयस्य जवन्यः संख्येयगुणः । ततो नामगोत्रयोर्त्कृष्टः संख्येयगुणः । ततश्चतुर्णां ज्ञानावरणा-
दीनामुत्कृष्टो विशेषाधिकः । ततो मोहनीयस्योत्कृष्टः स्थितिवन्धः संख्येयगुण इति ॥५५१॥

तदेवं प्ररूपितं पदद्वयसम्बन्धि तृतीयं परस्थानस्थितिवन्धाल्पवहुत्वमपि । साम्प्रतं मन्द-
मेवमां लब्धववारणकृते प्राग्वदत्रापि प्रस्तुतद्वारोक्तार्थसंग्रहपराण्यल्पवहुत्वयन्त्रकाण्यालिखनीयानि ।
तानि त्वेवम् * ।

तदेवमालिखितान्यल्पवहुत्वप्रदर्शकयन्त्रकाण्यपि, तेषु चाऽऽलिखितेषु गतं पञ्चदशमल्पवहु-
त्वद्वारम् । तरिमेव गते निष्ठतः पञ्चदशद्वारात्मको द्वितीयाधिकारः ॥

एनमपराधिकारं विवृण्वता यन्मया सुकृतमाप्तम् ।

तेन हि विश्वं विश्वं विश्वग्विश्वसतु जिनवचने ॥ (पथ्यायां)

॥ इति श्री बन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे द्वितीयाधिकारे पञ्चदशमल्पवहुत्वद्वारे समाप्तम् ॥

॥ इति श्रीबन्धविधान-मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे द्वितीया धिकार ॥

उत्कृष्टस्थित्योर्वन्धकापेक्षयाऽनुत्कृष्टस्थित्योर्वन्धका

आयुर्वर्जमभान्यतमकर्मण

आयु कर्मण

अनन्तगुणा			सख्येयगुणा	असख्यगुणा	अनन्तगुणा			सख्येयगुणा	असख्यगुणा
गति०	तिर्यग्गतौघ० १	परममनुष्य-मानुषी० मवर्षमिन्द्रदेव० ३	शेष० ४३	तिर्यग्गतौघ० १	परममनुष्य-मानुषी० आनता-दिसवर्षमिन्द्रान्त-देवाश्च० २०	शेष० २६			
अन्विच०			शेष० १६	नवैकेन्द्रियभेदा ७		शेष० १२			
काय०			नव० ६२	वर्णाप० सर्वमावा-रणावनभेदा. ८		शेष० ३४			
योग०	काययोगी० औदा-रिकद्विक० कामरुण० ६	आहारकन्तिमयी, २	शेष० १२	काययोगी० औदा-रिकद्विक० ३	आहारकद्विक० २	शेष० ११			
वेद०	नपुंसक० १	अपगतवेद० १	शेष० ७	नपुंसक० १		स्त्री-पुरुष० २			
कर्म०	नव० ४			नव० ४					
ज्ञान०	मतिद्युताऽज्ञाने, २	मन पर्यव० १	शेष० ४	मतिद्युताऽज्ञाने, २	मन पर्यव० १	शेष० ४			
मयम०	अनयम० १	अनयम० नामा-निक० त्रेद० परिहार० नदम० १	देनयम० १	अनयम० १	अनयम० नामा-निक० त्रिव० छेद० परि-हार० ४	शेष० १			
अचक्षु०	अचक्षु० १		शेष० २	अचक्षु० १		शेष० २			
अनुम०	अनुम० ३		शेष० ३	अनुम० ३		शेष० ३			
अव्यम०	अव्यम० २			अव्यम० २					
मिव्याव०	मिव्याव० १		शेष० ६	मिव्याव० १		शेष० ३			
नजी०	नजी० १		नजी० १	नजी० १		नजी० १			
आहारी०	आहारी० १			आहारी० १					
नवमार्गणा		२०	१३५		२६	२६	६८		
नामाणा		६६०-६१२	६६१		३३७-३४२ ३४३-३४६	४६५-४८६	४८६		

* अष्टमूलप्रकृतीनां जघन्या-जघन्यस्थित्योर्बन्धकानामल्पबहुत्वप्रदर्शकं यन्त्रकम् *

जघन्यस्थितेर्बन्धकापेक्षयाऽजघन्यस्थितेर्बन्धका
आयुर्वर्जसप्तप्रकृतीनाम् । आयु कर्मणः

क्रिय- गुणा -	सख्येयगुणा	ओघवद् अनन्तगुणा	असख्येयगुणा	सख्येयगुणा	ओघवद् असख्येयगुणा
गति०	पर्याप्तमनुष्य० मानुषी० सर्वार्थ- सिद्धदेवभेदश्च, ३		शेषमार्गणा ४४	पर्याप्तमनुष्य० मानुषी० आनतादि- सर्वार्थसिद्धान्त- देवभेदाश्च २०	शेषमार्गणा० २७
इन्द्रिय०			सर्व० १६		सर्व० १६
काय०			सर्व० ४२		सर्व० ४२
यो १०	आहारक-तन्मि- श्रयोगी, २	काययोगी० ओदारिकश्च २	शेष० १४	आहारक-तन्मि- श्रयोगी, २	शेष० १४
वेद०	गतवेद० १	नपुमक० १	स्त्री-पुरुष० २		वेदत्रिक० ३
कपाय०		क्रोधादि० ४			सर्व० ४
ज्ञान०	मन पर्यव० १		मत्यादिज्ञान० ३ अज्ञानत्रिक० ३	मन पर्यव० १	मत्यादिज्ञान० ३ अज्ञान० ३
संयम०	सयमोघ० सामायिक० छेद० परिहार० सूक्ष्मसम्पराय० ५		देशसयमा- ऽसयमी, २	सयमोघ० सामायिक० छेद० परिहार ४	देशसयम० असयम० २
दशान०		अचक्षु० १	चक्षु० अवधि० ०		सर्व० ३
लेङ्गा०			सर्व० ६	शुक्ल० १	शेष० ५
भठ्य०		भठ्य० १	अभठ्य० १		सर्व० ०
मम्य०			सर्वभेद० ७	सायिक० १	शेष० ४
सक्षि०			सलि० असलि० २		सर्व० २
आहारि०		आहारक० १	अनाहारक० १		आहारक० १
सर्वमार्गणा -	१२	१०	१४८	२६	१३४
गाथाङ्का -	४४८-४४९	४४७-४५०	४५०	४५१-४५२	४४७-४५२

आयुर्वर्जज्ञानावरणादिमसमूलप्रकृतीनां प्रत्येकम्

→

स्थिति०	वन्धका	रावस्तोका.	-सर्वस्तोका	ओधवत्	उत्कृष्टस्थिते -	स्थिते -
जघन्याया -	स्तोका	संख्येयगुणा	संख्येयगुणा	सर्वस्तोका	स्तोक जघन्याया	उत्कृ० स्तोका
उत्कृष्टाया -अमख्यगुणाः		-असंख्येय	-	असंख्यगुणा	अनन्तगु० अजघ-	जघ० असंख्यगु
अजघन्यानुत्कृ०-	”	”	”	अनन्तगुणा	न्यानु असं गुण	अज० ”
गति०	सर्वनरक० देवीव० भवनपत्यादिसहस्रा- रान्तदेवभेद अपर्याप्त- मनुष्य० २१	मनुष्योप० सर्वार्य- सिद्धवर्जानुत्तर- भेदचतुष्क० ५	पर्याप्तमनुष्य० मानुषी० सर्वार्य- सिद्धदेवभेदश्च ३		तिर्यग्गत्योप० १	सर्वे पञ्चेन्द्रिय- तिर्यग्भेदा, ४
इन्द्रिय०	पञ्चेन्द्रियोप० तत्प- र्याप्तभेदो, ०	मर्वकेन्द्रियभेदा सर्व- विकले ” १६				अपर्याप्तपञ्चेन्द्रि० १
काय०	असीध-तत्पर्याप्त- भेदो २	पृथिव्यादिवनस्पति- कायान्तसर्वभेद० ३६				अपर्याप्तत्रस० १
योग०	सर्वमनोवचोवैक्रिय- तन्मित्री, १२		आहारक-तन्मि- अयोगी, २	काययोगीध० ओदारिक० २	ओदारिकमिश्र० कार्मण० २	
वेद०	स्त्रीन्युपवेदो २			नपुसक० १		
कपाय०				सर्व० ४		
ज्ञान०	मति-श्रुता-ऽवधि० विमङ्ग० ४		मन पर्यवज्ञान० १		मत्यज्ञान-श्रुता- ऽज्ञाने, २	
मयम०	देशसयम० १		सयमोप० सामा० छेद०परिहार ४		असंयम० १	
दर्शन०	चतु० अवधि० २			अचक्षु० १		
लेण्या०	गुम० ३				अशुभ० ३	
भव्य०				भव्य० १	अभव्य० १	
मन्य०	मिथ्यात्ववर्ज० ६				मिथ्यात्व० १	
संज्ञि०	मजी० १				असंज्ञो, १	
आहारि०				आहारक० १	अनाहारक० १	
नर्यमार्गणा	५६	६०	१०	१०	१३	६
गायात्रा	४६६	४५५-४५६	४६०-४६१	४५३-४६३-४६४	४५५-४५६	४५७

आयुर्वर्जानाम्				आयुःकर्मणः		
स्थितेः- उत्कृष्टाया जघन्याया अजघन्यायु	स्तोका सख्येयगुणा असख्यगुणा	स्तोका सख्येयगुणा "	स्तोका असख्यगुणाः असख्यगुणा	शोधवत् स्तोका अनन्तगुणा असख्यगुणाः	स्तोका सख्येयगुणा "	स्तोका सख्येयगुणाः असख्यगुणा.
नति०	आनतादिदेवमेद- चतुष्कनवग्रैवेयक- मेदाश्च० १३		सर्वे नरक-पञ्चेन्द्रि- यतिर्यग्मेदा, मनु- ष्योच-तदपर्याप्तौ, देवोच-भवनपत्यादि सहस्रारान्ताश्च २६	तिर्यग्गत्योष० १	पर्याप्तमनुष्य- मानुषी० आनता- दिसर्वार्यसिद्धान्त- देवमेदाश्च, २०	
इन्द्रिय०			सर्वे विकलेन्द्रिय- पञ्चेन्द्रियमेदा' १२	सर्वे एकेन्द्रियमेदा', ७		
काय०			सर्वे पृथिव्यप्तेजो- वायु-प्रत्येकवनस्पति- त्रसकायमेदा ३४	सर्वे साधारणमेदा' वनोचश्च० ८		
योग०			सर्वमनोवचोमेदा, वैक्रिययोगश्च, ११	काययोगोच० श्रीदारिकद्विक० ३	आहारकद्विक० २	
वेद०		गानवेद० १	न्त्री-गुरुपवेदौ, २	नपुंसक० १		
रुपाय०				सर्व० ४		
ज्ञान०			विभक्तज्ञानम्, १	मत्यज्ञान श्रुताऽ- ज्ञाने, २	मन पर्यव० १	मति-श्रुता-ऽवधि- ज्ञान० ३
मयम०		मूकममपराय १	देशमयम्, १	असंयम, १	सयमोच० सामान्येद० परिहार० ४	
दर्शन०			चक्षुर्दर्शन० १	अचक्षु० १		अवधि० १
लेखा०			तेज-पद्म० २	अशुभ० ३	शुक्ल० १	
भय०				मव्याऽभयौ, २		
संज्ञा- मन्त्रो मन्त्रो			सास्वादन० १	मिथ्यात्व० १	क्षायिक० १	सम्यक्त्वोच० क्षायोपशमिक० २
मन्त्रो			सज्ञो, १	असज्ञो, १		
आहारी०				आहारक० १		
सर्वमार्गणा-	१३	२	६२	३६	२६	६
गायात्रा-	४६२	४६५	४७३	४५४-४५९	४७०-४७१	४७२

शोधवद्—	जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धा क्रमेण कियद्गुणा ?	गति०	
आयु० मोह० त्रिधाति० नामगोत्र० वेद० आयु० नामगोत्र० ज्ञानादि०४, मोह०	तत तत तत तत तत तत तत तत	मनुष्योद्यो तत्पर्याप्तो	1
स्तोक० स०गु० स०गु० स०गु० विशेष० प्रस०गु० स०गु० विशेषा० स०गुण -		मानुषी० ३	
" " " अस०गु० " " " " "			2
आयु० आयु० नामगोत्र० ज्ञानादि०४, मोह० नामगोत्र० ज्ञानादि०४, मोह०	तत तत तत तत तत तत तत	निरयोद्योप्रथमनिर०देवोद्यो	
स्तोक० स०गु० अस०गु० विशेषा० स०गु० स०गुण० विशेषा० स०गुण -		भवनपति०व्यन्तर०अपर्या- तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्यौ, ७	3
" " " , विशेषा० " " विशेषा -		अनुत्तरदेवभेदा	4
" " " " " " " स०गुण		उपर्युक्तोपनिर्गयदेव०२८	5
" अस०गु० स०गु० " स०गु० " " "		पञ्चेन्द्रियनियगोद्यो तत्पर्याप्त०तिरश्ची० ३	6
" " " " विशेषा० " " " -			7
० ० स्तोक० " " " " "			8
० ० " " " " " विशेषा०			9
स्तोक० स०गु० स०गु० " " " " -			10
० ० स्तोक० " स०गुण० " " स०गुण			11
स्तोक० अस०गु० स०गु० " विशेषा० " " विशेषा० -			12
" " अस०गु० " स०गुण० " " स०गुण -			13
मोहनी० त्रिधाति० नामगोत्र० वेदनी० आयु० आयु० नामगोत्र० ज्ञानादि०४, मोहनी०			
स्तोक० स०गु० स०गु० विशेषा० अस०गु० स०गु० स०गु० विशेषा० विशेषा० -			14
" " " " स०गु० अस०गु० " " "			15
" " " " अवन्ध अवन्ध अस०गु० " " -			16
" " " " स०गु० अस०गु० स०गु० " स०गुण -			17
मोहनी० त्रिधाति० नामगोत्र० वेदनी० मोहनी० त्रिधाति० नामगोत्र० वेदनीय०			18
स्तोक० स०गु० स०गु० विशेषा० स०गु० स०गु० अस०गुण० विशेषादि०			
० स्तोक० " " अवन्ध " स०गुण० " -			19
आयु० नामगोत्र० ज्ञानादि०४, मोहनी० आयु० नामगोत्र० ज्ञानादि०४, मोहनी०		तियग्मात्योद्य	१
स्तोक० अस०गु० विशेषा० स०गु० स०गु० स०गु० विशेषा० स०गुण -			20
आयु० आयु० नामगोत्र० नामगोत्र० ज्ञानादि०४, ज्ञानादि०४, मोहनी० मोहनी०			
स्तोक० स०गु० अस०गु० विशेषा० विशेषा० विशेषा० स०गुण० विशेषा० -			21

इन्द्रिय०	काय०	योग०	वेद०	कपाय	ज्ञान०	सयम०	दर्शन	लेखा	भव्य	सम्य- कत्व०	संज्ञी	आहारा	सर्वमा- गणा	ना
1 पञ्चेन्द्रि- ग्रोह-तत्प- यपि० २	अमोघ० तत्पयपि० २	सर्वमनोव- चोभेदा कायोघ० ओदा० १२	पुरुष० १	सर्व० ४			चक्षु अच० २		भव्य० १		संज्ञी० १	आहारा १	२६	५२५ ५२६
2			स्त्रीनपु										२	"
3 अपर्याप्त- पञ्चेन्द्रिय १	प्रपयपि- त्रस० १	ओदारिक- मित्य० १											१०	५१४ ५१५ ५१६
4													५	५१८
5		वक्रिय)											२६	५१८
6					वि- भञ्ज० १								४	५२२ ५२४
7								तेजपक्ष					२	"
8		वैक्रियमित्य											१	५३०
9										मिश्र०			१	५३१
10		-२				A २							४	५३२
11		कार्मण०										अन० १०	२	५३५
12										X २			२	५४८
13											अस०		१	५५१
14					मन प- यव० १	सयमोघ० साम० छेद० ३							४	५३६
15					मल्या दि ३		अवधि			● २			६	५४२
16										ओप०			१	५४५
17								युक्त०					१	५४५
18			गत- वेद०										१	५३७ ५३८
19						सूक्ष्मस०							१	५४३
20					स्व २	असयम० १		अधुम ३	अभव्य १	मित्या- त्व १			६	५१६ ५२१
21	सर्वकेन्द्रि- सर्वविक- लेन्द्रि० १६	शेषसर्व- पञ्चकाय- भेदा ३९											५५	५२७ ५२८

यथोत्तर किमद्गुण ?

गति०

इन्द्रिय०

काय०

आयु० । नामगोत्र० । ज्ञानादि० ४ । मोहनीय०

तत

तत

तत

स्तोक० । असत्येयगुण० । विशेषाधिक० । सत्येयगुण०

"

"

"

विशेषाधिक -

"

सत्येयगुण०

"

"

०

स्तोक०

"

सत्येयगुण -

०

"

"

विशेषाधिक -

ओषधत्-

स्तोक०

सत्येयगुण०

"

सत्येयगुण

मोहनीय० ज्ञाना० दर्शना० अन्तरा० नामगोत्रा० वेदनी०

स्तोक० ।

सत्येयगुण०

।

असत्यगुण० । विशेषा०

०

स्तोक०

सत्येयगुण०

"

आयु० । नामगोत्र० । ज्ञानादि० ४ । मोहनीय०

तत

तत

तत

स्तोक० । असत्येयगुण० । विशेषाधिक० । विशेषाधिक०

०

स्तोक०

"

"

०

"

"

सत्येयगुण -

स्तोक०

सत्येयगुण०

"

विशेषाधिक -

"

असत्येयगुण०

"

सत्येयगुण -

मोहनीय० । शेषत्रिधाति० नामगो० । वेदनी० । आयु०

तत

तत

तत

तत

स्तोक० । सत्येयगुण० । सत्येयगुण० । विशेषा० । असगुण०

"

"

"

"

"

"

"

सत्येयगुण

०

स्तोक०

"

"

आयु० मोहनीय० शेषत्रिधाति० नाम० वेदनी०

ओषधत् स्तोक० सत्यगुण० सत्यगुण० सत्यगुण० विशेषा०

"

"

"

असत्यगुण० " -

मयत्त० क० देवी० भवन०
प-पादिन० मयत्त० भवन०देव० अपर्याप्तमनुष्य० अ०
प्राप्तिप० चेन्द्रियति १०-२५

अनुत्तरदे० १५०००० "

अपर्याप्तमनुष्य० अ०
४ । मनुष्योष० तत्प्राप्ति०
प्राप्ति० = ७६ द्वितीयादिन० कमेद०
२७२५० तिष्ठादिदेवमेद०
३३निरयोध० प्रयमा च, सर्वे सर्वे केन्द्रिय० सर्वे
तिर्यग्० अपर्याप्तमनुष्य० विकले अपर्याप्त-
देवी० भवन व्यन्तर ११५० चेन्द्रिय० १७मनुष्योष० तत्प्राप्ति०
मानुषी० ३मयत्त० क० देवी० भवन०
मयत्त० क० देवी० भवन०मयत्त० क० देवी० भवन०
मयत्त० क० देवी० भवन०प-पादिन० मयत्त० भवन०
तत्प्राप्ति० २प-पादिन० मयत्त० भवन०
तत्प्राप्ति० २पृथिव्यादिन०
मयत्त० क० देवी० भवन०मयत्त० क० देवी० भवन०
मयत्त० क० देवी० भवन०मयत्त० क० देवी० भवन०
मयत्त० क० देवी० भवन०मयत्त० क० देवी० भवन०
मयत्त० क० देवी० भवन०

— उत्कृष्टस्थिते —

— जघन्यस्थिते —

योग०	वेद०	क्रियाय	ज्ञान०	संयम०	दर्शन	लेखा	भण्य	सम्य- पत्त०	सक्षी	आहा०	मार्ग०	गाथा- इका
श्रीदारिकमिश्र० वैक्रिय० २									अस० १		६५	४८३ ४८४ ४८५
आहारक० तन्मिश्र० २			मत्यादि- ज्ञान० ४	सय सामा परि देश ५	अवधि १		△				५	४८५ ४८६ ४८७
वैक्रियमिश्र कामं										अना०	३	४८८
पर्वमनोवचोभेदा कायोव० श्रीदा- रिक० १२	वेद- त्रिक० ३	सर्व० ४	अज्ञान- त्रिक० ३	असयम० १	चक्षु० अचक्षु. २	सर्व० ६	सर्व० २	मिथ्या- त्व० १	सजी. १	आहा० १	४७	४८९ ४९०
	प्रवेद०										१	४९१
वैक्रिय० १				सूक्ष्मसम्प०		तेज - पक्ष० २		सायोपश० सासाद० २			३८	४९२ ४९३
वैक्रियमिश्र० १ कार्मण० १								मिश्र० १			२	४९४
आहा० तन्मिश्र०				परिहार देश०						अना०	४	५००
श्रीदारिकमिश्र० ४			अज्ञान- त्रिक० ३	असयम० १	अशुभा ३	अम० १	मिथ्यात्व १	अस० १			७९	५०१- ५०२
			मन पर्यव १	सयममौघ० सामा० छेद० ३							४	५०३ ५०४
	अवेद०		मत्यादि ३		अव० १	शुक्ल १	अपश० A २				२	५०५- ५०६
				सूक्ष्मसम्प०							१	५०७- ५०८
सर्वमनोवचो.काय योग० श्रीदा० १२	पु० १	सर्व० ४			चक्षु० अचक्षु०		भण्य. १		सजी, १	आहा० १	२६	४९३- ४९४
	श्री न.										२	५०९- ५१०

※ अष्टमूलप्रकृतीनां प्रत्येकं जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धयोरल्पवहत्त्वदर्शकं यन्त्रकम् ※

मा नं	आयुर्वर्जसप्तानां प्रत्येक जघन्यस्थितिवन्धाऽपेक्षया उत्कृष्टस्थितिवन्ध		आयुषो जघन्यस्थितिवन्धाऽपेक्षया उत्कृष्टस्थितिवन्ध-			
साः	शोधवद् असत्यगुण	★	विशेषाधिक	मन्त्रेयगुण	मन्त्रेयगुण	अमन्त्रेयगुण
गति०	मनुष्योद्य० तत्प- याप्त० मानुषी० ३			सर्वनरक तिर्यग्- देव० अपर्याप्त- मनुष्यश्च, ४४	सर्वनरकन्देवभेद० अपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय- तिर्यग्० अपर्याप्त- मनुष्य० ४०	तिर्यगोद्य० पञ्चेन्द्रिय- गोद्य० तत्पर्याप्त० तिरश्ची० मनुष्योद्य० तत्पर्याप्त० मानुषी च, ७
इन्द्रिय०	पञ्चेन्द्रियोद्य० तत्पर्याप्त० ०		सर्वकेन्द्रिय० सर्वविकले० १६	अपर्याप्तपञ्चे- न्द्रिय० १	सर्वकेन्द्रिय० सर्वविकलेन्द्रिय० अपर्याप्तपञ्चे० १७	पञ्चेन्द्रियोद्य० तत्पर्याप्त० २
काय०	त्रसोद्य० तत्प- याप्त० २		पृथिव्यादिवनस्प- तिकायान्ता मर्वभेद० ३६	अपर्याप्तनस० १	पृथिव्यादिवन- स्पतिकायान्तसर्व० अपर्याप्तत्रसश्च ४०	त्रसोद्य० तत्पर्याप्त० २
योग०	सर्वमनोवचोभेद० कायोद्य० औदा- रिकयोग० १०			औदारिकमिश्र० वैक्रि० तन्मिश्र० आहार० तन्मिश्र० कामगण० ६	आहारक-तन्मिश्र० औदारिकमिश्र० वैक्रिय० ४	सर्वमनोवचोभेद० काय- योगीद्य० औदारिकश्च १२
वेद०	वेदत्रिक० ३	अवेद०				वेदत्रिक० ३
कपाय०	क्रोधादि० ४					क्रोधादि० ४
ज्ञान०	मत्यादिज्ञान० ४			मत्यज्ञा० श्रुताज्ञा० विमङ्ग० ३	भक्त पर्यव० १	मतिश्रुताऽवधिज्ञानानि अज्ञानत्रिक च, ६
संयम०	मयमोद्य० सामा० छेद० ३	-		परिहार० नूक्षम० असयम- देश- सयमश्च० ४	सयमोद्य० सामा० छेद० परिहार० देशसयम० ५	असयम० १
दर्शन०	चक्षुरादित्रय० ३					चक्षुरादित्रय० ३
लेखा०	शुक्ल० १			कृष्णादि० ५		मर्व० ६
भोग्य०	भव्य० १			अभव्य० १		सर्व० २
सम्य- कृत्य०	सम्यक्त्वोद्य० क्षायि० औपशमि० ३			क्षायोप० मिश्र० सास्वाद० मिथ्यात्व० ४		सम्यक्त्वोद्य० क्षायिक० क्षायोपशमिक० सासादन० मिथ्यात्व० ५
मद्यो०	मजी० १			असजी० १		सर्व० २
आहार०	आहारी० १			अनाहारी० १		आहारी० १
सर्वमार्गणा -	४३	१	५५	७१	१०७	५६
गाथोक्त -	४७५-४७६	४७७	४७८	४७८	४७९-८०-८१	४८१

▲ यातिना सत्येयगुण, अयातित्रयस्याऽसत्येयगुण ।

॥ भूयस्काराधिकारः ॥

एतर्हि क्रमप्राप्तस्य “भूगारा” इत्यनेन प्रस्तुतस्थितिवन्धग्रन्थप्रारम्भ उद्दिष्टस्य तृतीयस्य भूयस्काराधिकारस्यावसरः । अत्र ह्यधिकारे मूलप्रकृतीनां भूयस्कारस्तदुपलक्षणादल्पतरः, अवस्थितः, अवक्तव्य इत्येव चतुःप्रकाराः स्थितिवन्धविशेषाः सत्पदस्वामित्वादिद्वारेषु प्राग्वच्चिन्तनीयाः, अतो ऽधिकारप्रारम्भ आदौ तावत्प्राक् ‘तेषु’ पदमादौ अहिगारेषु’ इत्यादितृतीयगाथायां संख्यामात्रेण कीर्तितानां त्रयोदशद्वाराणां नामधेयान्याविष्कुर्वन्नाह गाथायुग्मम्

तइए भुओगारे अहिगारगि हविरे दुआराइ ।
तेरस संतपयं तह सामी कालंतराई च ॥५५२॥
भंगविचयो य भागो परिमाणं खेतफोसणाउ तहा ।
कालो अंतरभावा अप्पावहुगं जहाकमसो ॥५५३॥

(प्रे०) “तइए भुओगारे” इत्यादि, मूलप्रकृतिस्थितिवन्धमधिकृत्योद्दिष्टपदधिकारान्तर्गते तृतीये भूयस्काराभिधेऽधिकारे त्रयोदश द्वाराणि यथाक्रमशः भवन्तीति क्रियायोगः । तत्र द्वारनामानि तु “संतपय”मित्यादिनाऽभिहितानि । तद्यथा—(१) आद्यं सत्पदद्वारम्, (२) तदनु द्वितीयं स्वामित्वद्वारम्, (३) ततस्तृतीयं कालद्वारम्, (४) ततोऽन्तरद्वारम्, (५) तत्पश्चाद् भङ्गविचयद्वारम्, (६) ततो भागद्वारम्, (७) ततः परिमाणद्वारम्, (८) ततः क्षेत्रद्वारम्, (९) ततः स्पर्शनाद्वारम्, (१०) ततस्तु कालद्वारम्, (११) ततोऽन्तरद्वारम्, (१२) ततो भावद्वारम्, (१३) ततस्त्रयोदशमल्पवहुत्वद्वारम् । अत्राऽपि गताधिकारवद्भङ्गविचयादीनि पञ्चमादीनि द्वाराणि नानाजीवानांश्चित्य प्ररूपयिष्यन्त इति विज्ञेयम् । सत्पदवर्जशेषद्वारव्याख्यानमपि पूर्ववदेव द्रष्टव्यम् । सत्पदद्वारस्य त्वेवम् सन्ति-विद्यमानानि पदानि भूयस्कारादिस्थितिवन्धलक्षणा-नीति सत्पदानि, तानि यत्र द्वारे चिन्त्यन्ते तत् सत्पदद्वारम् । ओद्यतः सर्वजीवराशौ, विशेषतो मार्गणास्थानेषु च मूलाष्टकर्मणां भूयस्कारादिचतुर्विधस्थितिवन्धेभ्यः कियन्ति पदानि सङ्गृहणी-त्यस्य प्ररूपणमिति भाव इति ॥५५२-५५३॥

॥ प्रथमं सत्पदद्वारम् ॥

तदेवमुक्तानि सक्रमं प्रारिप्सिताधिकारगतानां द्वाराणां नामानि । साम्प्रतमुद्दिष्टक्रमेणैव तेषु भूयस्कारादिस्थितिवन्धं चिचिन्तयिषुरादौ तावत् प्रथमे सत्पदद्वार ओद्यतः सत्पदानि दर्शयन्नाह—

सत्तण्ह भूअगारो अप्पयरोऽवट्ठियो अवत्तव्वो ।

वन्धो चउहाऽऽउस्स उ दुविहोऽप्पयरो अवत्तव्वो ॥५५४॥

(प्रे०) “सत्तण्ह भूअगारो” इत्यादि, तत्र “सत्तण्ह” ति आयुर्वर्जानां ज्ञानाभ्या-
दर्शनावरण-वेदनीय-मोहनीय-नाम-गोत्रा-ऽन्तरायलक्षणानां सप्तानां मूलप्रकृतीनामित्यर्थः । अस्य
चान्वयः “वन्धो चउह” इति परेण, ततस्तासां सप्तानां प्रकारान्तरेण चिन्त्यमानो “वन्धो”
ति प्रकृतत्वात् स्थितिवन्धः “चउहा” ति चतुर्था, अस्तीति शेषः । चातुर्विध्यमेव दर्शयन्नाह-
“भूअगारो” इत्यादि, वक्ष्यमाणस्वरूपो भूयस्कारवन्धोऽल्पतरवन्धोऽवस्थितवन्धोऽवत्तव्यवन्ध-
श्चेत्यर्थः । अथ शेषस्यायुःकर्मण आह- “उस्स उ दुविहो” इत्यादि, पूर्वमाकारस्य दर्शनादा-
युपस्तु ‘द्विविधो’ अल्पतरोऽवत्तव्यश्च स्थितिवन्धोऽस्तीति ॥५५४॥

ननु किमेतेषां स्वरूपमित्याशङ्कायां तेषां स्वरूपं दर्शयन्नाह

पूर्वसमयाउ समये अणंतरे वंधए पहुत्तयरं ।

बंधो स भूअगारोऽप्पयरं वंधइ स अप्पयरो ॥५५६॥

तावइयं चिअ वंधइ सो णायव्वो अवट्ठिओ वंधो ।

होउं अवंधगो उण वंधइ स हवइ अवत्तव्वो ॥५५७॥

(प्रे०) “पूर्वसमयाउ” इत्यादि, पूर्वसमये स्तोकस्थितिं वध्नन् कश्चिज्जीवः पूर्वसमया-
दनन्तरे समये यदा “पहुत्तयरं” ति ‘प्रभूततराम्’ समयादनाऽविकां स्थितिं वध्नीयात् तदा
तस्य स वन्धः प्रकृते भूयस्कारनामा “बंध” ति स्थितिवन्धो भवतीति परेणान्वयः । एवमुत्तर-
त्रापि बोद्धव्यम् । अल्पतरवन्धस्वरूपमाह-“प्पयरं वंधइ” इत्यादि, अत्र लुप्ताऽकारस्य दर्शनात्
“पूर्वसमयाउ समये अणन्तरे” इत्यस्यानुवर्तनाच्च पूर्वसमये प्रभूतस्थितिं वध्नन् कश्चि-
ज्जीवः पूर्वसमयादनन्तरे समये यदा “ऽप्पयरं वंधइ” ति अल्पतरां समयद्विसमयादिना हीनां
स्थितिं वध्नाति तदा तस्य सोऽल्पतरनामा स्थितिवन्धो भवतीत्यर्थः । अवस्थितवन्धस्वरूपमाह-
“तावइयं चिअ वंधइ” इत्यादि, पूर्वम् । पूर्वसमये स्तोकस्थितिं प्रभूतस्थितिं वा वध्नन् यः
कश्चिज्जीवः पूर्वसमयादनन्तरे समये “तावइयं चिअ” ति ‘तावतीमेव’-पूर्वसमयवद्धस्थित्या
तुल्यामेव स्थितिं वध्नातिः न पुनः समयादिना हीनामधिकां वेत्यर्थः । तस्य किमित्याह-“सो
णायव्वो” इत्यादि, तस्य स वन्धोऽवस्थितनामा स्थितिवन्धो जातव्य इत्यर्थः । अवत्तव्यवन्धस्वरूप-
माह-“होउं अवंधगो उण” इत्यादि, पुनः शब्दोऽनन्तरोक्तवन्धत्रयस्वरूपापेक्षयाऽवत्तव्यवन्ध-
स्वरूपस्य वलक्षण्यद्योतकः, यतः पूर्वं तत्तद्भूयस्कारादिस्थितिवन्धानां निर्वर्तको जीवस्तत्तद्वन्धसमया-
दनन्तरप्राक्समये प्रभूत-स्तोकतुल्यानामन्यतमस्याः स्थितेर्वन्धक आसीद्, अत्र चरमप्रकारे त्वसावन्य-
तमस्या अपि स्थितेर्वन्धको न भवति, किन्तु सर्वयाऽवन्धक एव भवति । एतदेव दर्शयन्नाह-“होउं

अवन्धगो” ति कश्चिज्जीवः पूर्वसमये “अवन्धगो” ति तत्तज्ज्ञानावरणादिमूलप्रकृतेः स्थिति-
वन्धमपेक्षयाऽवन्धगो भूत्वाऽनन्तरे समये “बन्धइ” ति वन्धप्रायोग्यस्थितीनामन्यतमां स्थितिं
यन्ताति “स हवइ अवत्तवो” ति स तस्यावन्धादनन्तरजायमानोऽन्यतमस्थितेर्यन्धो प्रथम-
समयेऽवत्तव्यनामा स्थितिवन्धो भवति ।

इदमुक्तं भवति—भूयस्कारादिस्थितिवन्धाः पूर्वसमये स्तोकादि-स्थितिवन्धसङ्गावेन तदपेक्षया
उत्तरसमयव्यवस्थितेर्भूयस्त्वादितया भूयस्कारादिपदवाच्या भवन्ति । अवन्धादुत्तरसमये जाय-
मानस्थितिवन्धस्तु पूर्वसमये स्थितिवन्धाभावाद्भूयस्कारादिवन्धाविकः स्तोकस्तुल्यो वेत्यतो भूय-
स्कारादिपदत्रयेण वक्तुमशक्य इतिकृत्वाऽवत्तव्यपदेनैव व्यपदिष्यते । उक्तं च महोपाध्यायैः
श्रीमद्यशोविजयपूज्यैः कर्मप्रकृतिटीकायाम्

‘यदा तु सर्वत्रेवाऽवन्धकादिभूत्वा भूयोरपि वन्धादिकमारभते तदा स वन्धादेश्चतुर्थो भेदोऽवत्तव्य-
नामा, भूयस्कारादिशब्देन वक्तुमशक्यत्वात् ।’ इति ।

भूयस्कारादीनां लक्षणानि कर्मप्रकृत्यादिध्वपीत्यभेदाभिहितानि । यदुक्तं कर्मप्रकृतौ क्रमेण
तल्लक्षणानि प्रतिपादयद्भिः शिवशर्मभूषिपुङ्गवैः—

‘पञ्चाद्विभो षष्ठमो एगार्द्धगुणगन्धि विद्वो उ । तत्तियमेत्तो तद्वो षष्ठमे समये अवत्तवो’ ॥५२॥ इति ।

इत्थं हि भूयस्कारादिलक्षणानां स्थितिवन्धविशेषाणां स्वरूपे व्यवस्थिते प्रथमगाथोक्तौधिक-
सत्पदभावनात्वेवं कार्यान्क्षपकश्रेणिबहिःस्थस्य ज्ञानावरणादीनां सप्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धादन्यं
स्थितिवन्धं विदधतः कस्याऽपि जीवस्य वर्तमानगुणस्थानादपकृष्टगुणस्थानकान्तरप्राप्तौ स्थितिवन्ध-
वृद्धिर्भवति । एवमेकेन्द्रियादिभ्यश्च्युत्वा द्वीन्द्रियादित्वेनोत्पत्तावपि नियमेन स्थितिवन्धवृद्धिर्भवति ।
एवं त्रैपरित्येन वर्तमानगुणस्थानकाद् विशुद्धगुणस्थानकान्तरप्राप्तौ संज्ञिभ्यश्च्युत्वाऽसंज्ञिपञ्चे-
न्द्रिय-चतुरिन्द्रियाद्यन्यतमयोत्पद्यमानस्य वा स्थितिवन्धहानिर्जायते । एवंविधकारणाभावेऽपि
प्रत्यन्तमुद्धृतं जवन्यतः समयमुत्कृष्टतः समयद्वयं वा सर्वजीवानां स्थितिवन्धस्य वृद्धिहानय-
स्तथास्वाभाव्येन प्रवर्तन्त एव । तत्र यः पूर्वसमयादुत्तरसमये जायमानः समय-द्विसमयादिना वृद्ध-
स्थितिवन्धः, स एव प्रथमसमये भूयस्कारः, इत्येवं भूयस्कारपदं सदेव । अनेनैव प्रकारेणाधिकस्थिति-
वन्धस्याऽपि जघन्यतः प्रत्यन्तमुद्धृतं नियमेन हीनस्थितिवन्धतया परावृत्तेर्भावादप्यतरस्थितिवन्ध-
पदमपि सदेव । यदा तूपयुक्तान्यतमकारणं न विद्यते, तदा तु यावान् स्थितिवन्धः पूर्वसमय आसीत्तावा-
नेवोत्तरसमये प्रवर्तत इति त्ववस्थितः, इत्येवमवस्थितस्थितिवन्धसत्ताऽपि प्रसिद्धा । अवत्तव्यस्थिति-
वन्धस्तूपशमश्रेणौ व्युपरतस्थितिवन्धस्य जीवस्योपशान्ताद्धाक्षयान्प्रतिपाते, कालकरणेन देवगतावु-
त्पत्त्या वा पुनरपि स्थितिवन्धप्रारम्भसङ्गात् प्रारम्भप्रथमसमयजातस्थितिवन्धापेक्षया प्राप्यत एव;
एतच्चानन्तरं स्वामित्वद्वारे ग्रन्थकारः स्वयमेव व्यक्तीकरिष्यति । आयुषोऽप्यतराऽवत्तव्यरूपद्वि-
विधस्थितिवन्धस्य सत्त्वं तु सुसिद्धम्, कदाचित्कत्वादायुर्वन्धस्य । तच्चथा— यदायुर्वन्धः प्रारभ्यते,

तदा प्रथमसमयेऽवक्तव्यस्थितिवन्धः । कुतः ? तत्पूर्वसमये सर्वथैवावन्वात् । द्वितीयादिसमयेषु पुनरायुष्कस्थितिवन्धान्तर्गताया अवाधायाः प्रतिसमयं हानेः प्रवर्तनादायुर्वन्वविच्छेदं यावत्प्रति-
समयमल्पतरस्थितिवन्धा एव प्राप्यन्ते । अत एवायुषो भूयस्काराऽवस्थितस्थितिवन्धौ सन्तौ
नामिहितान्वित्यपि विज्ञेयमिति ॥५५५-५५६॥

तदेवमभिहितान्योवतोऽष्टकर्मणां स्थितिवन्धभूयस्कागदिसत्पदानि । अथादेशतो मार्गणा-
स्थानेषु भूयस्कारादिसत्पदानि चिचिन्तयिषुरादौ तावदायुर्वर्जसप्तकर्मण्यधिकृत्य ग्राह

णरतिग-दुपणिंदियतस-पणमणवयणेषु काय-उरलेसुं ।

गयवेए णाणचउग-संयम-तिदरिसण-सुइलासुं ॥५५७॥

भविए सम्भो खइए उवसम-सण्णीसु य तह आहारे ।

भूगाराई होअइ सत्तण्हं चउविहो वं सो ॥५५८॥

(प्रे०) “णरतिगदुपणिंदिये”त्यादि, अत्र ‘णरतिगे’त्यादिनाऽपर्याप्तमेदवर्जाः जेष-
मेदा गृह्यन्ते; ततोऽपर्याप्तमेदवर्जेषु त्रिषु मनुष्यगतिमार्गणामेदेषु; तथेवाऽपर्याप्तमेदवर्जयोर्द्वयोः
पञ्चेन्द्रियजातिमेदयोः, दिशब्दस्य त्रसेत्यत्रापि योजनादपर्याप्तमेदवर्जयोर्द्वयोस्त्रसकायमेदयोः, पञ्च-
मनोयोगमेदाः पञ्चचोयोगमेदास्तेषु, तथा काययोगसामान्यौन्दारिककाययोगमार्गणयोः, “गय-
वेए” ति अपगतवेदमार्गणायाम्, तथैव मत्यादिज्ञानवतुष्के, संयमौच-चक्षुगादित्रिदर्शन-शुक्ल-
लेख्यामार्गणासु, अव्यमार्गणायां सम्यक्त्वौधमार्गणायां, धायिकसम्यक्त्वमार्गणायामौपशमिकसम्य-
क्त्व-संज्ञिमार्गणयोः “आहारे” ति आहारिमार्गणायां चेत्यर्थः । एतासु प्रत्येकमायुर्वर्जानां सप्त-
प्रकृतीनां भूयस्कारादिवर्तुर्विधो वन्धो भवति । चतुर्विधवन्धः सन्नित्यर्थः, सत्पदप्ररूपणायाः प्रस्तु-
तत्वाद्, मूलातोः सत्तार्थकत्वाच्चेत्यक्षरार्थः ।

भावार्थः पुनरयम्-क्षपकश्रेणिबहिःस्थानां नरकगत्योवाधनाहारकमार्गणापर्यन्ततत्तत्सर्व-
मार्गणागतजीवानां कृपायोदयजन्या विशुद्धिः संक्लेशो वोत्कृष्टतः प्रत्यन्तमुहूर्तं तथास्वामा-
व्येन नियमतोऽन्यान्यस्थितिवन्धप्रायोग्यमंक्लेशतया विगुह्यतया वा विपरिवर्तते । तथा च मति
तैर्जीर्वैः प्रारब्धाः स्थितिवन्धा अप्युत्कृष्टतोऽन्तमुहूर्तमवस्थाय संक्लेशविशुद्धयनुसारेण विपरा-
वर्तन्त इत्यनन्तरमुक्तमेव । ततः किम् ? ततः प्रतिमार्गणं सप्तकर्मणां तावन्मात्रस्थितिवन्धप्रवर्तन-
रूपोऽवस्थितस्थितिवन्धः, समयद्विसमयादेरुर्ध्वमधिकस्थितिवन्धे प्रारब्धे भूयस्कारस्थितिवन्धः,
हीनस्थितिवन्धे प्रारब्धे त्वल्पतरस्थितिवन्धश्चेत्येवं त्रिविधवन्धस्तु सुतरां लभ्यते । अवक्तव्यस्थिति-
वन्धः पुनर्यासु मार्गणासु ज्ञानावरणादिकर्मसन्कस्थितेरवन्धः प्राप्यते तासु मार्गणास्वेव सम्भवति ।
आयुर्वर्जानां सप्तमूलकर्मणां स्थितेरवन्धस्तु समग्रायामपि भवभ्रान्तौ न कुत्रचिदवाप्यते, विहायोपश-
मश्रेणि । तत्रापि मोहनीयस्थितेरवन्धोऽनिवृत्तिवादरगुणस्थानादूर्ध्वं तथाऽऽयुर्मोहनीयवर्जानां पण्णां

स्थितेरवन्धस्तु सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानादूर्ध्वमुपरितनगुणस्थानेष्वेवावाप्यते, तथा च सति यासु अनिवृत्तिमादरगुणस्थाः सूक्ष्मसम्परायगुणस्थाश्च जीवा लभ्यन्ते तासु मोहनीयसत्कः, यासु च मार्गणाम् सूक्ष्मसम्परायगुणस्था उपशान्तमोहगुणस्याश्च जीवाः प्राप्यन्ते तासु पट्कर्मसत्कोऽवक्तव्य-स्थितिवन्धोऽपि सम्पद्यते, अवन्धोत्तरवन्धरूपत्वात्तस्य । लभ्यन्ते च प्रकृतपञ्चत्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकं तादृशा जीवाः, तेषां चोपशमश्रेणितः प्रतिपत्य पुनरपि स्थितिवन्धप्रारम्भेऽवक्तव्यवन्धमावात् पञ्चत्रिंशन्मार्गणाम् सप्तकर्मणां चतुर्थोऽवक्तव्यवन्धोऽपि सन्नमिहित इति ।

ननूपशमश्रेणानुपशान्तमोहगुणस्थाने पञ्चत्वं प्राप्य ये केचन जीवा देवगतावुत्पद्य तत्रामि-
नवमवन्धोत्तरस्थितिवन्धं प्राप्नुवन्ते, तादृशजीवानपेक्ष्य देवगत्योवादिमार्गणास्वपि सप्तानां मूलप्रकृतीना-
मवक्तव्यलक्षणः स्थितिवन्धः सत्पदविपर्ययीकर्तव्यो भवति, तत्कथमेता देवगत्योवादिमार्गणा न संगृ-
हीताः ? इति चेद्, उच्यते, सत्यमेतद्, यद् उपशान्ताद्वापामायुःक्षयाद्देवतयोक्तव्यमानानां जीवा-
नामवन्धोत्तरवन्धप्रारम्भः, न पुनस्तदपेक्षया देवगतिमार्गणायां सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्ध इत्यपि,
यतो देवगतिमार्गणायां हि ये देवगतिनामकर्मोदयाद् देवपर्यायमापन्ना जीवास्त एव प्रविष्टाः, नान्ये
उपशान्तमोहगुणस्था भवन्मममयवर्तिनो मनुष्यपर्यायापन्ना अपि, इत्थं च न विद्यते तादृशो देव-
पर्यायापन्नो जीवः यस्य देवपर्यायापन्नस्य सप्तानामवन्धोऽनन्तरोत्तरसमये त्वमिनववन्धप्रारम्भश्च,
अर्थात् पूर्वमवन्धकत्वे सत्यव्यवहितोत्तरममिनवस्थितिवन्धप्रारम्भकत्वं यथा मनुष्य-पञ्चेन्द्रियादि-
पर्यायापन्नजीवस्य सम्पद्यते, तथा देवपर्यायापन्नस्य कस्यापि जीवस्य नोपपद्यते, तदभावे च कुतो देव-
गत्योवादिमार्गणास्ववक्तव्यस्थितिवन्धमभ्यवः, न कुतश्चित् । इत्येवं विवक्षितपर्यायस्य जीवस्यैवाऽ-
वन्धकत्वादित्वेऽवक्तव्यवन्धस्य स्वीकृतत्वेन देवगत्योवादिमार्गणासत्कजीवानां सप्तकर्मसत्कावक्तव्य-
स्थितिवन्धस्याऽसम्भवाद् देवगत्योवादिमार्गणा न सङ्गृहीता इत्यलं प्रसङ्गेन ॥५५७-५५८॥

तदेवं यासु मार्गणासु सप्तकर्मणां भूयस्कारादिश्चतुर्विधोऽपि स्थितिवन्धः सम्भवति, तासु
तत्सत्त्वं प्रतिपादितम् । साम्प्रतमुक्तशेषमार्गणासु सप्तानां सर्वमार्गणास्वायुषश्चतुर्दिदर्शयिपुराह

सेसासु भूअगारो अप्पयरोऽवट्ठिओ तिहा वंधो ।

मोहरस अवत्तव्वो लोहे सव्वह दुहाउस्स ॥५५९॥

(प्रे०) 'सेसासु' इत्यादि, अभिहितशेषासु निरयगत्योवादिपञ्चत्रिंशदुत्तरशतमार्गणासु
प्रत्येकं भूयस्कारः, अप्पयरोः, अवस्थितश्चेत्येवं 'त्रिधा'-त्रिप्रकारः स्थितिवन्धः सन् वर्तते, त्रिणि
पदान्येव सन्ति, न पुनरवक्तव्यस्थितिवन्धपदमपि । किं सर्वासु शेषमार्गणासु सप्तानामवक्तव्य-
स्थितिवन्धलक्षणं चतुर्थपदमसदुतास्ति कासुचित्कस्यचित्सदपीत्याह—“मोहस्स अवत्तव्वो
लोहे” चि शेषमार्गणान्तःप्रविष्टायां लोप्रकपायमार्गणायां मोहनीयकर्मणोऽवक्तव्यस्थितिवन्धश्च
सन्नित्येवं लोमार्गणायां मोहनीयस्य चत्वार्यपि पदानि सन्ति, मोहनीयाऽऽयुर्वर्जानां पण्णां
शेषकर्मणां तु शेषनिरयगत्योवादिमार्गणावत् त्रीण्येवेति भावः ।

तत्र शेषमार्गणास्त्विमाः-अष्टौ नरकगतिभेदाः, पञ्चापि तिर्यग्गतिभेदाः, अपर्याप्तमनुष्य-
मार्गणभेदः सर्वेऽपि देवगतिमार्गणभेदाः, सर्वे एकेन्द्रियजातिभेदाः, सर्वे विकलेन्द्रियभेदाः, अपर्याप्त-
पञ्चेन्द्रियभेदाः, तथा पृथिवीकाया-ऽष्काय-तेजस्काय-वायुकाय-प्रत्येकवनस्पतिकाय-साधारणवनस्पति-
कायसत्काः सर्वे भेदाः, अपर्याप्तत्रयकायभेदाः, औदारिकमिश्रा-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्र-वैक्रिय-वैक्रिय-
मिश्र-कार्मणकाययोगभेदाः, स्त्री-पुं-नपुंसकवेद-क्रोधादिचतुःकपाय-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञान-विभङ्गज्ञान-
सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-सूक्ष्मसम्परायसंयम-देशसंयमा-ऽसंयम-कृष्ण-नील-कापोत-
तेजः-पद्मलोच्या-ऽमव्य-क्षायोपशमिकसम्यक्त्व-सम्यग्मि-व्यात्व-सासादन-मिथ्यात्वा-ऽसंज्य-ऽनाहोरि-
मार्गणभेदाच्चेति ।

एतासु प्रत्येकं भूयस्कागादिबन्धवलावस्तु पूर्ववत्सुगमः । अवक्तव्यवन्वामावस्तु सूक्ष्म-
सम्परायसंयम-लोममार्गणावर्जामु शेषमार्गणासु केषाञ्चिदपि जीवानां सप्तकर्मणां स्थितिवन्वामावस्था-
लाभात्प्रायुक्तनीत्या मावनीयः । सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां तु मोहनीयकर्मसत्कस्थितेरवन्धस्य
लाभेऽप्यवन्धादूर्ध्वं स्थितिवन्धप्रारम्भस्याऽलामाह विशेषणमावप्रयुक्तायास्तल्लक्षणाप्राप्तेरेवक्तव्य-
वन्धो न प्राप्यते । किमुक्तं भवति ? यथोक्तं विशिष्टवन्वकाधीनावक्तव्यस्थितिवन्धलक्षणमंशद्वया-
पन्नम्, एको विगेष्यांशोऽन्यो विशेषणांशः । पूर्वमवन्धे सति वन्धप्रारम्भोऽवक्तव्यवन्वस्तत्र पूर्व-
मवन्धे सतीत्येतावान् विशेषणांशः, वन्धप्रारम्भ इत्येतावान् विशेष्यांशः । मार्गणास्थानेषु प्रकृतवन्ध-
चिन्तायामेतल्लक्षणं विवक्षितनारकत्वादिपर्यायापन्नतत्तन्मार्गणास्थजीवमपेक्ष्य चिन्तनीयम्, तच्च
प्रायुक्तमनुष्यविकादिमार्गणास्वेवोपपद्यते, न पुनः शेषासु नरकगत्योवादिमार्गणासु । कथम् ? कासु-
चिन्नरकगत्योवादिमार्गणासु विशेषणविशेष्योभयामावात्, कासुचिद्देवगत्योवादिमार्गणासु विशेष-
णामावात्, सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां मोहनीयकर्मस्थितिवन्धविषये तु विशेष्यांशविरहाच्च ।

तथाहि-नरकगत्योवादिषु नास्ति कस्यापि नारकत्वादिपर्यायापन्नस्य जीवस्य ज्ञानावर्णा-
दीनां भक्षानां स्थितेरवन्धः, एवमुपगमश्रेणावन्धकावस्थायां कालं कृत्वा नारक-तिर्यग्गादितयोत्पा-
दामायेन देवगत्योवादिमार्गणावत्सप्तानामभिनववन्धप्रारम्भोऽपि नास्ति । देवगत्योवादिकतिष्यमार्ग-
णासु तादृशवन्धप्रारम्भसमवेऽपि देवत्वादिपर्यायविशेषे प्रवर्तमान एव नास्ति कस्यापि देवजीवस्य सप्त-
कर्मणां स्थितेरवन्धः, एवं सति विगेषणामावप्रयुक्तप्रकृतलक्षणाप्राप्तेरेवक्तव्यवन्वसत्त्वं न प्रतिपादितम् ।
इत्यमेव सामायिक-छेदोपस्थापनसंयममार्गणयोर्मोहनीयकर्मस्थितिवन्धविषये तथा सूक्ष्मसम्पराय-
संयम-लोमकपायमार्गणयोर्मोहनीयवर्जपट्कर्मस्थितिवन्धविषये वोद्वयम् । कथम् ? उपशमश्रेणितः
प्रतिपतज्जीवापेक्षयाऽपि मोहनीयादिकर्मणां स्थितेरवन्धस्य सामायिकादिमार्गणातो बहिर्भावात् ।
सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां मोहनीयकर्मस्थितिवन्धविषये तु विशेषणांशस्य स्थितेरवन्धलक्षणस्य
मद्भावेऽपि सूक्ष्मसम्परायमार्गणायामेव मोहनीयस्थितिवन्धप्रारम्भलक्षणस्य विशेष्यांशस्याऽसद्भावा-
द्विशेष्यामावप्रयुक्ता प्रकृतावक्तव्यवन्धलक्षणाप्राप्तिः, अतस्तेन मोहनीयस्थितेरवक्तव्यवन्धो नोक्तः ।

अष्टमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्धसत्पदप्रदर्शकं यन्त्रम्

- भूयस्कारादयः स्वरूपतः—
- (१) पूर्वसमयादुत्तरसमये समयाद्यधिकस्थितिवन्धे भूयस्कारस्थितिवन्धः ।
  - (२) पूर्वसमयादुत्तरसमये समयादिहीनस्थितिवन्धेऽल्पतरस्थितिवन्धः ।
  - (३) पूर्वसमयदुत्तरसमये तावन्मात्रस्थितिवन्धेऽवस्थितस्थितिवन्धः ।
  - (४) स्थितिवन्धामात्रस्थितिवन्धेऽवक्तव्यस्थितिवन्धः । (गाथा-५५५-५५६)

आयुवर्जसप्तप्रकृतीनाम्

स	ओधवद्	भूयस्कारा-ऽल्पतरा- -ऽवस्थिताऽवक्तव्यलक्ष- णानि चत्वारि सत्पदानि	भूयस्कारा-ऽल्पतरा-ऽवस्थितलक्षणानि त्रीणि पदानि सङ्गृह्यतानि, अवक्तव्यपदं त्वसत् ।	आयुपः ओधवद् अल्पतरा-ऽवक्तव्य- लक्षणे द्वे सत्पदे,
गति०	मनुष्योऽपि नत्पयाम० मानुषी, ३	सर्वनिरय० सर्वतियगू० सर्वदेव० अपर्याप्तमनुष्य०	४४	सर्व० ४७
इन्द्रिय०	पञ्चेन्द्रियोध० तत्पयाम० २	नर्वेकेन्द्रिय० सर्वविकलेन्द्रिय० अपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय०	१७	सर्व० १६
काय०	त्रयीय० पर्याप्तम० ०	पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिकायसत्कासर्वभेदा, अपर्याप्तत्रसकाय- भेदश्च, ४०	४०	सर्व० ४०
योग०	सर्वे मनोवचो० औदारिक० काययोगीध० १२	औदारिकमित्र० वैक्रिय-तन्मित्र० आहारक-तन्मित्र० कार्मण्यकाययोगश्च, ६	६	सर्व० १६
वेद०	अपगतवेद० १	स्त्री, पुरुष० नपुंसक०	३	सर्व० ३
द्वारा०	लोभ० ★ १	क्रोध० मान० माया०	३	सर्व० ४
ज्ञान०	मति-श्रुता-ऽवधि-मन पर्य ४	मत्यज्ञान-श्रुतज्ञान-विभक्तज्ञान०	३	सर्व० ७
सयम०	नयमौव० १	सामायिक-छेद-परिहारविशुद्धक-सूक्ष्मसम्परायसयम-देश- मयमा-ऽमयमा ६	६	सर्व० ६
दर्शन०	चक्षु० अचक्षु० अवधि० ३			सर्व० ३
लेण्या०	शुक्ल० १	कृष्ण० नील० कापोत० तेज० पद्म०	५	सर्व० ६
भोग्य०	भोग्य० १	अभोग्य०	१	सर्व० २
सम्पत्क्त्व०	सम्पत्त्वौव० दायिक० औपशमिक० ३	क्षायोपशमिक० मित्र० सासादन० मिथ्यात्व०	४	सर्व० ५
सजी०	सजी १	असजी,	१	सर्व० २
आहारी०	आहारी, १	अनाहारी,	१	सर्व० १
सर्वसार्गणा -	३६	१३४		१६३
गाथाङ्का	५५७-५५८	५५६		५५६

★ लोभमार्गणाया मोहनीयस्यैवा-ऽवक्तव्यस्थितिवन्ध सन्, अतो मोहनीयस्यैव चत्वारि पदानि सन्ति, शेष-
ज्ञानावरणादीनां त्ववक्तव्यवर्जाणि त्रीण्येव सत्पदानि (गाथा-५५६) ।

लोममार्गणायां तु मोहनीयकर्मणोऽवन्धादुत्तरं सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानके कालं कृत्वा देवगतायुत्पद्य मोहनीयरिथितिवन्धप्रारम्भं यावत् तत्स्वामी लोममार्गणायामेव वर्तते, तथा सति लोमपर्यायापन्नस्यैव जीवस्य पूर्वोत्तरसमययोर्मोहनीयकर्मस्थितेरवन्ध-वन्धयोर्लभाद्, यद्वा क्रमेण प्रपततोऽनिवृत्तिवादर-सम्परायगुणस्थाने पूर्वप्रवृत्तलोममार्गणायामवन्धोत्तरं मोहनीयवन्धप्रारम्भादवक्तव्यस्थितिवन्धलक्षण-सङ्गतेर्मोहनीयकर्मणोऽवक्तव्यस्थितिवन्धः प्राप्यतेऽतस्तत्रासौ विशेषेण सन्नभिहित इति ठिक् । अनया दिशा प्रतिमार्गणं भावना तु स्वयमेव कर्तव्येति । तदेवं शेषमार्गणास्वपि सप्तप्रकृतीनां भूय-स्कारादिस्थितिवन्धसत्पदानि दर्शितानि ।

अथावशेषस्यायुपस्तानि गाथाशेषेणाह—“सव्वह दुहाउस्स” ति ‘सर्वत्र’-त्रिपट्यभ्यधिक-शतसंख्याकास्वायुर्वन्धप्रायोग्यासु सर्वमार्गणासु “दुहाउस्स” ति ओववदायुपोऽल्पतरावक्तव्यमेदाद् ‘द्विधा’-द्विविधोऽपि स्थितिवन्धः सन् भवतीत्यर्थः । सुगमं चैतद्, आयुर्वन्धस्य कादाचित्कतया सर्वमार्गणासु तद्वन्धप्रारम्भेऽवक्तव्यस्थितिवन्धस्य, प्रारम्भद्वितीयादिसमयेषु त्वल्पतरस्थितिवन्धस्य च प्रभवनात् । न च ‘अपमत्तो आउग वधिउ’ णाढ‘पइ, पमत्तेणाढत्त अपम्मत्तो वंउइ’ इति शतकचूर्णि-वचनादप्रमत्तसंयतानामायुर्वन्धप्रारम्भस्याभावेनाऽवक्तव्यस्थितिवन्धासम्भवान्निरपवादं सर्वासु मार्ग-णास्वायुपो द्विविधोऽपि वन्धः सन्नित्यभिवानं कथं संगच्छेदिति वाच्यम् । यतो देशसंयतादि-वन्तात्र काचिदप्रमत्तसंयतमार्गणा पृथगधिकृता येनोक्ताऽसङ्गतिः स्यात्, संयमौवमार्गणायां त्वप्रमत्त-जीवापेक्षया केवलस्यायुपोऽल्पतरस्थितिवन्धस्यैव सद्भावेऽपि प्रमत्तसंयतापेक्षया यथोक्तद्विविधो-ऽप्यसौ प्राप्यते, प्रमत्तसंयतेन आयुर्वन्धप्रारम्भस्यापि करणादिति ॥५५९॥

तदेवमभिहितान्यष्टानां प्रकृतीनां भूयस्कारादीनि सत्पदान्यादेशतोऽपि तस्मिन्नाभिहिते गतमार्धं सत्पदद्वारम् ॥

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे तृतीये भूयस्काराधिकारे प्रथमे सत्पदद्वारे समाप्तम् ॥

॥ अथ द्वितीयं स्वामित्वद्वारम् ॥

अथ “यथोद्देशं निर्देश” इति न्यायेन क्रमप्राप्ते स्वामित्वद्वार आदौ तावदोक्तोऽष्टमूल-
प्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्धस्वामिनः प्ररूपयन्नाह

भूओगाराईणं सत्तण्हं वंधगो उ अण्णयमो ।

तिण्ह पयाणं दोण्ह वि आउस्स पयाण णायवो ॥५६०॥

उवसामगो पडंतो सेढीए वंधगो णरो अहवा ।

पढमखणसुरो णेयोऽवत्तव्वस्म खलु सत्तण्हं ॥५६१॥

(प्रे०) “भूओगाराईणं” इत्यादि, तत्र “भूओगाराईण” मित्यस्य “तिण्ह पयाण”
मिति परेणान्वयः, ततश्च “सत्तण्हं” ति आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां भूयस्कारादीनां भूय-
स्काराऽल्पतराऽवन्धितलक्षणानां त्र-णाणां ‘पदानां’-स्थितिवन्धविशेषाणां “बंधगो उ अण्णयमो”
त्ति ‘वन्धकः’-स्वामी त्वन्यतमः, नारक-तिर्यग्-मनुष्य-देवानामिति शेषः । यथासम्भवमिति गम्यम् ।
कथम् ? श्रेण्यारोहाऽवरोह-मिथ्यात्वामिमुखाद्यवस्थाविशेषेषु क्षपकोपशमकादिजीवानां भूयस्काराऽ-
ल्पतरस्थितिवन्धाभावेन तेषां वर्जनार्थमिति । कुतोऽन्यतमः ? एकस्थितिवन्धस्थानप्रायोग्याच्यवसा-
यानामन्तर्मुहूर्तादविक्रमनवस्थानेनोत्कृष्टतोऽपि प्रत्यन्तर्मुहूर्त स्थितिवन्धवृद्धिहान्योः सर्वजीवानां
भावात् । अथायुःकर्मण आह—“दोण्ह वि” इत्यादि, ‘बंधगो उ अण्णयमो’ इत्यत्रापि संबध्यते,
अत आयुषोऽल्पतराऽवत्तव्वस्थितिवन्धरूपयोर्द्वयोरपि पदयोर्वन्धकः-स्वाम्यन्यतमगतिको जीवो
ज्ञानव्य इति । सुगमं चैतत् सत्पदविवरणाद्गतार्थं चेति । अथ सप्तानामवत्तव्वस्थितिवन्धस्य स्वामिनो
दर्शयन्नाह—“उवसामगो” इत्यादि, सप्तानां प्रकृतीनामवत्तव्वस्थितिवन्धस्य ‘वन्धकः’-स्वामी
“सेढीए” त्ति उपशमश्रेणितः पतन्नुपशमको ‘नरः’-मनुष्योऽयवा “पढमखणसुरो” त्ति उप-
शमश्रेणावन्धकावस्थायां मृत्वा यो देवगतौ देवतयोत्पन्नः स प्रत्यग्रोत्पन्नः ‘प्रथमक्षणसुरः’-
देवायुःप्रथमसमयवेदको देवः । अत्राऽथवा शब्दो समुच्चये, न पुनर्मतान्तरे; एवं खलुशब्दोऽ-
वधारणार्थो जातावेकवचनं च । ततोऽयमर्थः—ओवत उपशान्ताद्वाक्षयात्पतन्त उपशमकाः, उप-
शान्ताद्वायां कालकरणेन देवतयोत्पन्ना देवाश्च सप्तकर्मणाम्, तथा सूक्ष्मसम्परायगुणस्थाने भव-
क्षयेण देवतयोत्पन्ना मोहनीयकर्मणोऽवत्तव्वस्थितिवन्धस्वामिनः; नान्ये इति । एतदपि सत्पद-
चिन्तायां भावितव्यम्, न पुनर्भाव्यत इति ॥५६०-५६१॥

तदेवं दर्शिता ओवतोऽष्टानामपि मूलकर्मणां भूयस्कारादिस्थितिवन्धस्वामिनः । अथा-
ऽऽदेशतो व्याचिकीर्षुर्लाघवार्थमतिदेशपूर्वकमाह

परतिग-पणमणवयुरल-अवेअ-जणणाण-संयमेसुं च ॥५६२॥

(प्रे०) “एवं सञ्वास्तु” इत्यादि, तत्रैवंशब्दस्य सादृश्यार्थकत्वेनानन्तरं प्रथमे सत्पदद्वारा औचित्यः सत्तया प्रतिपादितानां सप्तकर्मणां भूयस्कारादिचतुर्विंशतिवन्धनानामाधुनोऽप्यतराऽवक्तव्य-
त्रिविधस्थितिवन्धयोश्च स्वामिनो यथौघचिन्तायां दर्शितास्तथा “सञ्वास्तु” इति निरयगत्यो-
वादिषु सर्वासु मार्गणासु, वक्तव्या इति शेषः । यासु मार्गणासु येषां कर्मणां भूयस्कारादयो यावन्तः
स्थितिवन्धाः सन्तः प्रतिपादितास्तासु मार्गणासु तेषां कर्मणां तत्तद्भूयस्कारादिसत्पदानां स्वामिन
औचित्यवक्तव्या इति भावः । इत्येवं सामान्यतोऽतिदिष्टे या काचिदतिप्रसवितास्तां निराचिकीपुंराह-
“पावरि” इत्यादि, अक्षरार्थस्तु सुगमः । भावार्थः पुनरयम्—अनन्तरोक्तात् ‘एवं सञ्वास्तु’ इत्यौ-
त्सर्गिकवचनात् मनुष्यगत्यादिपञ्चत्रिंशन्मार्गणासु ज्ञानावरणादीनामवक्तव्यवन्धसङ्घावेन श्रेणितः
पतन्त उपशमकाः प्रथमसमयदेवाश्चेति वक्तव्यं भवति, नवरं मनुष्यगत्याव-पर्याप्तमनुष्य-योनि-
मन्मनुष्य-पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोगोद्धारिकाययोगाऽपगतवेद-मनःपर्यवज्ञान-संयमौघमार्गणानां
पञ्चेन्द्रियादिमार्गणावद् देवगतिमनुष्यगतिद्वयव्यापित्वाभावात्तासु भवप्रथमसमयदेवा अवक्तव्य-
वन्धस्वामितया नैव वक्तव्याः । कुतः ? देवगतिमनुष्यगतिद्वयव्यापिनीषु पञ्चेन्द्रियौघादिमार्गणा-
स्वेव मार्गणानुरूपपञ्चेन्द्रियत्वादित्रिविधितैकपर्यायापन्नानां जीवानां तत्तत्कर्मणामवक्तव्यवन्धप्रयो-
जकयोः स्थितेरवन्ध-वन्धयोरालम्बेन तास्वेव तेषामवक्तव्यस्थितिवन्धस्वामित्वादिति । तदेवमपोदिते
मनुष्यगत्यादिसप्तदशमार्गणास्वाधुर्वर्जानां सप्तकर्मणामवक्तव्यस्थितिवन्धस्वामिनः श्रेणितः पतन्त उप-

अष्टमूलप्रकृतीनां मूयस्कारादिस्थितिवन्धस्यामित्वप्रदर्शकं यन्त्रम्

श्रीधत - आयुर्वर्जमत्तानामवक्तव्यस्वितिवयव्वा-
मिन

आयुर्वर्जमत्तानां गेषत्रिविस्तिववस्थ-
स्वामिना —

आयुषोऽल्पतरा-ऽवक्तव्यद्विविधम्विति-
बन्धन्वामिन

श्रेणिगत पतन्त उपशमका न्यितिवन्धप्रथमसमये,
अवन्धकाले च्युत्वा देवतयोत्पत्ता भवप्रथमसमये
वर्तमाना जीवाश्च,

ययासम्भवं भूयस्कारा-ऽप्यतरवन्धकतया क्षपको-
पग्रामक-मन्मथकत्वाभिमुखादिजीवान् विहाय संसार-
स्था अत्यन्तमजीवा ,

आयुर्वन्धका मसारस्या अन्यतमजीवा ,

आदेशत — नर्वाणु मागंणामु जानावरणादिमवमूलप्रकृतीना सर्वेषां भूयस्कारादिस्थितिवन्वसत्पदाना स्वामिन — ओषवत्, केवलम् —

मनुष्योष्ट-तत्पर्याप्त-मानुषीन्मन्वमनोवचोयोगभेदो-दारिककाययोगा-ऽपगतवेद-मन-पर्ययज्ञान-मयमीध-
नक्षत्रानु-मत्तदगमार्गाणांस्वायुर्वर्जसप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धस्वामिनः श्रेणित-पतन्त-उपशमका-
॥४॥ न पुनर्देवा इति ।

शमका एव, पञ्चेन्द्रियोध-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-त्रसौध-पर्याप्तत्रसकाय-काययोगसामान्य-मत्यादि विज्ञान-
चक्षुरादि त्रिदर्शन-शुक्ललेश्या-भव्य-सम्यक्त्वौध-क्षायिकौ-पशमिकसम्यक्त्व-संज्ञा-ऽऽहारिरूपास्व-
ष्टादशमार्गणासु तु भवप्रथमसमयवर्तिनो देवा अपि । इत्थमेव लोभमार्गणायामपि, नवरं मोहनीय-
कर्मणोऽवक्तव्यस्थितिवन्धस्वामिनः, न पुनः शेषकर्मणामपि, लोभमार्गणायां शेषकर्मणामवक्त-
व्यस्थितिवन्धस्यैवासन्वात् । सप्तकर्मणां भूयस्कारादिशेषत्रिविधस्थितिवन्धस्वामिनस्तु तत्तन्मार्ग-
णागता अन्यतमजीवा भवन्ति । अत्र व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेरल्पतरस्थितिवन्धस्वामितया प्रति-
पत्तन्त उपशमका वर्जनीयाः, एवं भूयस्कारस्थितिवन्धस्वामितया श्रेणि समारोहन्तः क्षपका उप-
शमकाश्च वर्जनीयाः । आयुषोऽल्पतराऽवक्तव्यस्थितिवन्धस्वामिनस्तु त्रिपट्यभ्यधिकशतमार्गणास्वोद-
वदन्यतमा जीवा ये केचनायुःप्रकृतिवन्धस्वामिनो भवन्ति ते सर्वयिति विज्ञेयमिति ॥५६१-५६२॥

तदेवमभिहिता आदेशतोऽपि मूलाष्टकर्मणां भूयस्कारादिलक्षणस्थितिवन्धस्वामिनः, तस्मिन्-
श्चाभिहिते गतं द्वितीयं स्वामित्वद्वारम् ॥

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे तृतीये भूयस्काराधिकारे द्वितीय स्वामित्वद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथ तृतीयं कालद्वारम् ॥

साम्प्रतं “काल”-इत्यनेनोद्दिष्ट एकजीवाश्रिते कालद्वारे मूलकर्मणां भूयस्कादिस्थिति-
वन्धानामेकजीवाश्रयं कालं विमणिपुरल्पवक्तव्यत्वादादौ तावदायुषो भूयस्कारादिस्थितिवन्धस्य
जवन्योत्कृष्टभेदमिन्नं कालमोधत आदेशतश्चाह

आउस्स जहणियरो अप्पयरस्स हवए सुहुत्तंतो ।

कालोऽवत्तव्वस्स उ समयो एमेव सव्वासुं ॥५६३॥

णवरि जहण्णो समयो अप्पयरस्सऽत्थि पणमणवयेसुं ।

कायु-रल-विउव्वेसुं आहारदुगे कसायेसुं ॥५६४॥

(प्रे०) “आउस्स जहणियरो” इत्यादि, आयुःकर्मणः “अप्पयरस्स” ति अल्पतर-
स्थितिवन्धस्य जवन्यः ‘इतरः’-उत्कृष्टश्च कालो “हवए सुहुत्तंतो” ति अन्तर्मुहूर्तं भवति, एक-
जीवाश्रयौ जवन्योत्कृष्टकालौ प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तं भवत इत्यर्थः । “ऽवत्तव्वस्स उ” ति अनन्तरो-
क्तस्य ‘काजो’ इति शब्दस्यैतत् आरभ्य कालद्वारप्रान्तं यावदनुवर्तनादवक्तव्यस्थितिवन्धस्य कालस्तु
“समयो” ति अजवन्यानुत्कृष्ट एकः समय एव भवति, तुशब्दस्यात्रावधारणार्थत्वात् ।

अयमभावः—आयुर्वन्धः कदाचित्कस्तथा प्रारब्धः सन्नन्तर्मुहूर्तं प्रवृत्त्यैव विरमति । उक्तञ्चावश्यकचूर्णावुपोद्घातनियुक्तौ—‘संव्यजीवाण आउवधो अणामोगभिनिव्वित्तो, तेण सोअंगोमुहुत्तियो’ इति । इत्थं च तत्प्रारम्भेऽवक्तव्यस्थितिवन्धो लभ्यते, द्वितीयसमयात्तु समय-समयहीयमानावाधापेक्षयाऽन्तर्मुहूर्तं यावत्प्रतिसमयं हीन-हीनतरादिस्थितिवन्धलाभान्निरन्तरमल्प-तरवन्धाः प्राप्यन्ते, अतोऽल्पतरस्थितिवन्धस्य जघन्य उत्कृष्टो वा कालोऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणस्तथाऽ-वक्तव्यस्थितिवन्धस्य त्वजघन्यानुत्कृष्टः समयप्रमाण एव कालो लभ्यत इति ।

ननु सर्वेषामपि जीवानां समयमात्रप्रवर्तनाद् यथाऽऽयुषोऽवक्तव्यस्थितिवन्धस्य कारुः सर्वार्थसिद्धदेवानां भवस्थितिवदजघन्यानुत्कृष्टकालतया दर्शितस्तथैवाऽऽयुषोऽल्पतरस्थितिवन्धोऽपि सर्वजीवानामन्तर्मुहूर्तमेव प्रवर्तते, तत्कथमसावप्यजघन्यानुत्कृष्टान्तर्मुहूर्तं नाभिधीयते ? इति चेद्, अन्तर्मुहूर्तमात्रस्याऽपि तस्य जघन्योत्कृष्टभेदभिन्नत्वात्, यत आयुर्वन्धाद्वाऽन्तर्मुहूर्तमात्राऽपि कदाचिद्धस्वा भवति, कदाचित्तु दीर्घा, अत एव ओप्रजापनागमायुषो जघन्यस्थितिवन्ध-स्वामित्वं प्रदर्शनावसरे ओमताऽऽर्यामपादेनाऽऽयुर्वन्धाद्वायाः सर्वमहत्त्वविशेषणमुपात्तम् । तथा चोक्तम्—‘संव्यमहतीए आउवधवडाए’ इति । इत्येवमायुर्वन्धाद्वायाः सर्वत्राऽन्तर्मुहूर्तमात्रत्वे-ऽपि कुत्रचिद्धस्वत्वात्, कुत्रचित्तु दीर्घत्वादायुषोऽल्पतरस्थितिवन्धकालोऽन्तर्मुहूर्तमात्रोऽपि कुत्र-चित्स्तोके, कुत्रचित्त्वधिको भवति, इत्यतोऽसाववक्तव्यस्थितिवन्धकालवदजघन्यानुत्कृष्टो वक्तुमर्तु-चितः, ततश्च जघन्योत्कृष्टभेदेनैव प्रतिपादित इति ।

अथ मार्गणास्थानेषु प्रस्तुतस्यायुषो भूयस्कारादेः कालं दिदर्शयिषुर्लाघ्यार्थं सापवादमति-दिशति—‘एमेव सव्वासु’ मित्यादि, अक्षरार्थस्तु सुगमः ।

भावार्थस्त्वयम्—पञ्चमनोयोगभेदेष्वेकजीवाश्रयमार्गणाजघन्यकायस्थितेः समयप्रमाण-त्वात्तदपेक्षया प्रकृतकालोऽपि समयमात्रः प्राप्यते, एवं वचोयोगभेदेष्वपि । यद्वा पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-काययोगसामान्या-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्र-वैक्रियो-न्दारिककाययोग-क्रोधादिचतुःकपा-यलक्षणास्त्रयवादविषयभूतास्वेकोनविंशतिमार्गणासु प्रत्येकं पूर्वप्रवृत्तमनोयोगादिना जीवेनाऽपि यदा मार्गणाद्विचरमसमय आयुर्वन्धः प्रारभ्यते तदा तस्य प्रस्तुतमार्गणायां समयद्वयायुर्वन्धः प्रवर्तते, तत्र प्रथमे समयेऽवन्धादुत्तरमायुर्वन्धतोऽवक्तव्यः, द्वितीयसमये तु वेद्यमानायुरवशेषलक्षणाया अवा-धाया समयमात्रं परिश्रयान् तदधीनाया आयुषोऽवस्थानयोग्यतालक्षणवध्यमानस्थितेरपि हीनमात्राद-ल्पतरवन्धः । तदनन्तरसमयेषु यद्यपि तस्य जीवस्याऽल्पतरस्थितिवन्धो विद्यते एव, तथाऽपि नामौ प्रकृतमार्गणाविषयः, तदानीं मनोयोगादिविवक्षितमार्गणातो वहिर्भावात्तस्य । इत्थं हि तादृगै-र्जीवैर्मनोयोगादिमार्गणाद्विचरमसमयारव्वायुर्वन्धमपेक्ष्य मनोयोगाद्येकोनविंशतिमार्गणास्वपि प्रकृत-वन्धकालः समयमात्रः प्राप्यते, न शेषासु । अयमेव समयमात्रोऽल्पतरवन्धकाल आयुर्वन्धाद्वा-

द्विचरमसमये प्रवृत्तमनोयोगादेर्द्वितीयसमयापेक्षयाऽपि प्राप्यते, तृतीयसमये मार्गणाविच्छेदात् । इत्येवमन्यथाऽपि भावनीय इति ।

ननु मनोयोगादिमार्गणास्थानानामिव स्त्रीवेदादिमार्गणास्थानानामप्यैकजीवाश्रिता जघन्य-
कायस्थितिः समयमात्रा भवति । उक्तं च जीवसमाप्ते—‘मणन्वद्-उरल-विउव्विय-आहारय-कम्म-
जोग-अणरि-त्थी । सजमविभाग-विन्मा-सासाणे एगसमय तु’ ॥२३६॥ इति । तत्कथमेतासु स्त्रीवेदादि-
मार्गणास्वप्यायुषोऽल्पतरस्थितिवन्धकालो जघन्यपदे समयमात्रो नोक्तः ? इति चेद्, उच्यते,
स्त्रीवेदादीनामेकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिस्तूपशान्ताद्वाक्ष्येण प्रपततां जीवानां स्त्रीवेदोदयाद-
नन्तरसमये मरणव्याधाते समुपजात एव प्राप्यते, न च तदानीं तेषामायुर्वन्धसम्भवः, आयुषो
जघन्यावाया अप्यन्तर्मुहूर्तत्वेन तावदायुष्यवशेषे पूर्वमेवाऽऽयुर्वन्धसमाप्तेः । मनोयोगादि-
मार्गणास्तु मरणव्याधातमावेऽपि स्त्रीयाद्वाक्ष्यादुत्कृष्टतोऽप्यन्तर्मुहूर्तेऽतिक्रान्ते नियमेन योगान्तर-
तया परावर्तन्ते, अतो मनोयोगादिवर्जासु समयमात्रजघन्यकायस्थितिकास्वपि स्त्रीवेदादिषु मार्ग-
णास्वायुषोऽल्पतरस्थितिवन्धस्य जघन्यकालः समयो नोक्तः, मनोयोगादिषु तूक्तः ।

इदन्तु बोध्यम्—सासादनस्य जघन्यकायस्थितिर्यद्यपि मरणव्याधातं विनाऽपि समयमात्रा
प्राप्यते, तथापि सामादनमार्गणायां प्रारब्धायुर्वन्धस्य सास्वादनमार्गणायामेव समाप्तेरल्पतरस्थिति-
वन्धकालः समयो न प्राप्यते, किन्त्वन्तर्मुहूर्तमेव प्राप्यते । ननु सासादनमार्गणायां प्रारब्धायु-
र्वन्धः कस्मात्सास्वादनमार्गणायामेव समाप्यते, न पुनर्मनोयोगादिवन्मार्गणान्तरं प्राप्याऽपि ? इति
चेद्, आयुर्वन्धस्य बोलनापरिणामप्रायोग्यतया निरन्तरमनन्तगुणक्रमेण संक्रियमानायां मिथ्या-
त्वामिमुखावस्थायां तद्वन्धस्य विरुद्धतया पूर्वमेव तत्समाप्तेरावश्यकत्वादिति ॥५६३-५६४॥

तदेवमुक्त आयुषो भूयस्कारादिस्थितिवन्धकाल ओधत आदेशतश्चोभयथापि । साम्प्रतं शेष-
सप्तकर्मणां तं व्याजिहीषुरादौ तावदोवत आह

भूओगाराईणं चउण्ह सत्तण्ह होअइ जहण्णो ।

समयो परमो समया भूओगारस चत्तारि ॥५६५॥

अप्पयरस्सुक्कोसो समया तिण्णि उ अवट्ठिअरस भवे ।

भिन्नमुहुतं परमोऽवत्तव्वरस समयो णेयो ॥५६६॥

(प्रे०) “भूओगाराईणं” इत्यादि, “सत्तण्ह” ति आयुर्विषयेऽनन्तरमेवोक्तत्वादायुर्वर्जानां
सप्तानां मूलप्रकृतीनां “भूओगाराईणं चउण्ह” ति भूयस्कारा-ऽल्पतरा-ऽवस्थिता-ऽवत्तव्य-
स्थितिवन्धलक्षणाणां चतुर्णां प्रत्येकम् “होअइ जहण्णो समयो” ति जघन्यः-‘हस्वः’
कालः समयो भवति । “परमो” ति ‘परमः’-दीर्घः कालः “समया” ति अस्य परेण

“चत्वारि” इत्यनेनान्वयस्ततश्चत्वारः समयाः । कस्येत्याह—“भूओभारस्स” चि भूयस्कार-
लक्षणास्थितिवन्धस्य, सप्तप्रकृतीनामित्यनुवर्तते । भूयस्कारादिस्थितिवन्धानां ह्रस्वकालस्तु सुगमः ।

भूयस्कारस्थितिवन्धस्योत्कृष्टकालस्त्वित्थं भावनीयः—कश्चिदेकेन्द्रियो विकले-
न्द्रियो वा जीवो भवद्विचरमसमये पूर्वप्रवृत्तजन्यादिस्थितिवन्धप्रायोग्यविशुद्धेः क्षयात् जवन्यादि-
स्थितिवन्धं समाप्य नव्यं पूर्वापेक्षयाविकं स्थितिवन्धं प्रारभते तदा तस्य प्रथमसमयभूयस्कारः,
तदनन्तरसमये पुनरपि तथास्वाभाव्येन संक्लेशद्वन्द्वेः पूर्वममयापेक्षयाऽधिकस्थितिवन्धं कुर्वतस्तस्य
निरन्तरो द्वितीयसमयभूयस्कारो लभ्यते, ततश्चानन्तरसमये मृत्वा स जीवः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतपोत्पद्यमान
एकसामयिक्यां विग्रहगतौ वर्तमानोऽद्याप्युत्पत्तिस्थानमप्राप्तः सन्संज्ञिपञ्चेन्द्रियप्रायोग्यं स्थिति-
वन्धं विदधाति, तदा तस्य निरन्तरस्तृतीयममयमयस्कारो भवति, तदनन्तरसमये तूत्पत्तिस्थानं
प्राप्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियप्रायोग्यमन्तःकोटीकोटीमागरोपमप्रमाणं स्थितिवन्धं कुर्वतस्तस्य निरन्तर-
श्चतुर्थसमयभूयस्कारवन्धः प्राप्यते; न पुनस्ततोऽप्यूर्ध्वम् । कुतः ? जात्यन्तरपरावृत्त्यादेरसम्भवात् ।

इदमुक्तं भवति—एकेन्द्रियाद्यन्यतमजातीयस्य कस्यापि जीवस्य जात्यन्तरपरावृत्त्या-
दिकारणान्तरादितोऽपि तथास्वाभाव्येनैवोत्कृष्टतो निरन्तरं समयद्वयमन्यान्यस्थितिवन्धप्रायोग्याध्य-
वसायपरावर्तनात् निरन्तरौ भूयस्कारावल्परौ वा प्राप्येते, तदूर्ध्वं तु जात्यन्तरपरावृत्त्यादिना निर-
न्तरं भूयस्कारादिप्राप्तिर्भवति, न पुनर्जात्यन्तरपरावृत्त्याद्यभावेऽपि । प्रकृतेऽपि दृष्टान्तीकृतजीवस्यै-
केन्द्रियाद्यवस्थायां तथास्वाभाव्येन भूयस्कारद्वयमवनादनन्तरं जात्यन्तरप्राप्तौ विग्रहगतौ पूर्वापेक्षया-
ऽधिकस्थितिवन्धकरणात्तृतीयो निरन्तरो भूयस्कारो लब्धः, तत ऊर्ध्वमपि संज्ञितयोत्पत्तिस्थानरूपकार-
णान्तरप्राप्त्याऽधिकस्थितिवन्धमात्रानिरन्तरश्चतुर्थो भूयस्कारः प्राप्तः; इत ऊर्ध्वन्तु निरन्तरे पञ्चमे
समये न सम्भवति जात्यन्तरप्राप्त्यादिकारणान्तरम्, तदभावे तु संज्ञिभवद्वितीयममयप्रवृत्तस्याविक-
तस्थितिवन्धस्यैव तृतीयादिममयेषु प्रवर्तनादवस्थितवन्धः प्रवर्तते, न पुनर्निरन्तरः पञ्चमादि-
भूयस्कारोऽपि । इत्येवं निरन्तरचतुर्थभूयस्कारस्थितिवन्धादूर्ध्वमनन्तरसमये जात्यन्तरपरावृत्त्या-
द्यधिकस्थितिवन्धप्रयोजकानामन्यतरस्याऽप्यसङ्गाद्वादादधिकभूयस्कारस्थितिवन्धस्योत्कृष्टोऽपि काल-
श्चत्वारः समया एवामिहित इति । अनया नीत्योत्तरत्राऽपि भूयस्कारावल्परयोः समयद्वयकालसङ्गवे-
तौ द्वौ समयौ तत्स्वाभाव्येन संक्लेशपरावृत्त्या भावनीयौ, समयद्वयादधिककालसङ्गवे तु तत्र तृती-
यादिममयभूयस्कारादौ जात्यन्तरपरावृत्त्यादेः प्रयोजकता द्रष्टव्येति ।

अथावल्परस्थितिवन्धस्योत्कृष्टकालमानमाह—“अप्ययरस्से” त्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां
मूलप्रकृतीनामवल्परस्थितिवन्धस्योत्कृष्टकालस्त्रयः समयाः । अयमपि यथोक्तनीत्या प्राप्यते, नवरं
वैपरित्येन भावनीयः । तथाहि—चतुरिन्द्रियादितयोत्पत्त्योः कस्यचित्संज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवस्य भव-
द्विचरममयेऽन्तर्मुहूर्तान्प्रवृत्तस्थितिवन्धः स्वप्रायोग्यसंक्लेशाद्वाक्ष्यादिरतः सन् पूर्वापेक्षया हीनः
प्रवर्तयितुं लभः । कस्मात् ? पूर्वापेक्षया विशुद्धस्याभिनवाव्यवसायस्य प्राप्तेः । असौ हीनस्थितिवन्धो-

ऽप्यनन्तरे भवचरमसमये तथास्वाभाव्येनाधिकतरविशुद्धाध्यवसायप्राप्त्या व्यवच्छिन्नः, हीनतर-
स्थितिवन्धश्च प्रवृत्तः; इत्येवं निरन्तरौ द्वावल्परौ तु जात्यन्तरपरावृत्त्यादिकारणान्तरं विनैव
प्राप्तौ, तदनन्तरसमये तु मृत्वाऽन्तरालगतौ वर्तमानस्योत्पत्तिस्थानं वा प्राप्तस्य तस्य चतुरिन्द्रियादि-
भवप्रथमसमयादेव चतुरिन्द्रियादिवन्धप्रायोग्यः स्थितिवन्धो भवति, न पुनः पूर्ववद्विग्रहगतावसंज्ञि-
पञ्चेन्द्रियप्रायोग्योऽपि; इत्थं त्रय एव निरन्तरा अल्पतरस्थितिवन्धाः प्राप्यन्ते । यदि चासौ प्रागसंज्ञि-
पञ्चेन्द्रियतयोत्पत्तिपुरासीत्, मृत्वा चासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतयोत्पन्नस्तर्हि तस्य विग्रहगतावसंज्ञि-
पञ्चेन्द्रियप्रायोग्यस्थितिवन्धो जायते, तथापि तत् ऊर्ध्वमुत्पत्तिस्थानप्राप्तस्याऽपि तस्यासंज्ञिपञ्चेन्द्रिय-
प्रायोग्यपूर्वप्रवृत्तस्थितिवन्धस्यैव प्रवर्तनात् निरन्तरचतुर्थाल्पतरवन्धस्यासम्भव एव । इत्थं द्वेकेन्द्रि-
याद्यसंज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्यन्तानां भवप्रथमसमयप्रारब्धस्यैव स्थितिवन्धस्य द्वितीयादिसमयेषु प्रवर्तनात्
निरन्तरास्त्रय एवाल्लपरवन्धाः प्राप्यन्ते, संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां तु केषाञ्चिदेकेन्द्रियविकलेन्द्रियेभ्य
आगतानामन्तरालगतौ भवप्रथमसमयेऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियप्रायोग्याधिकस्थितिवन्धस्य भावादुत्पत्तिस्थान-
प्राप्तौ भवद्वितीयसमये संज्ञिपञ्चेन्द्रियप्रायोग्याधिकतरस्थितिवन्धस्य च भावादल्पतरवन्धस्योत्कृष्ट-
कालपेक्षया भूयस्कारस्योत्कृष्टवन्धकालः समयाधिकः प्राप्यत इति । इदं हि दिङ्मात्रम्, यतो यथा
संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां तत्र तत्रोत्पत्त्या हीनतरस्थितिवन्धभावात् पूर्ववत् त्रिसमया अल्पतरस्थितिवन्धस्य
निरन्तरवन्धकालो लभ्यते, तथैकेन्द्रियतया वा द्वीन्द्रियतया वा त्रीन्द्रियतया वोत्पत्तिचतुरिन्द्रिया-
पेक्षयाऽप्यसौ निरन्तरत्रिसमयाल्पतरवन्धकालोऽवाप्यते । एवमेव त्रीन्द्रियादीनपेक्षयापि बोद्धव्यम् ।
भूयस्कारसत्कचतुःसमयोत्कृष्टवन्धकालस्तु तथा नोत्पद्यते । कुतः ? तृतीयसमयमाव्यसंज्ञिपञ्चे-
न्द्रियप्रायोग्यवन्धप्रयुक्तात् निरन्तरप्राप्ततृतीयसमयभूयस्कारादूर्ध्वमप्यव्यवहितोत्तरसमय उत्पत्ति-
स्थानप्राप्तौ यस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियवन्धप्रायोग्यान्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमाणस्थितिवन्धस्य सम्भवात्
निरन्तरश्चतुर्थसमयवन्धकालो लभ्यते, असोऽन्तःकोटीकोटीसागरोपमस्थितिवन्धो द्वीन्द्रियादितयो-
त्पत्तिस्त्वनामेकेन्द्रियाणां न भवति, ततश्च तदपेक्षस्य निरन्तरचतुर्थभूयस्कारस्थितिवन्धस्याप्यलामादु-
त्कृष्टकालस्त्रयः समया एव सम्भवति, न पुनश्चत्वारः समया इत्यलं विस्तरेण ।

अथाऽवस्थितस्थितिवन्धस्योत्कृष्टकालमाह—“अवद्वियस्स भवे” इत्यादि, सप्तानामवस्थित-
स्थितिवन्धस्य ‘परमः’-उत्कृष्टः कालो ‘मिन्नमुहूर्तम्’-अन्तमुहूर्तं भवेदित्यर्थः । कुतः ? इति चेत्,
एकस्य नियतस्थितिवन्धस्योत्कृष्टतोऽप्यन्तमुहूर्तोदूर्ध्वं नियमतः स्थितिवन्धान्तरतया परावर्तनात् ।

इदमुक्तं भवति—एकैकस्थितिवन्धप्रायोग्यानामध्यवसायानां नियमतः प्रत्यन्तमुहूर्तं परावृ-
त्तिर्भवति, अतस्तन्निवन्धनाः स्थितिवन्धा अप्युत्कृष्टतोऽन्तमुहूर्तमवस्थाप्य परावृत्त्य पूर्वापेक्षया हीना
अधिका वा नियमेन जायन्ते, तथा च सति समयमेकं भूयस्कारस्याल्पतरस्य वा स्थितिवन्धस्य
भावादवस्थितस्थितिवन्धो व्युपरमते, इत्येवं प्रागुक्तनीत्याऽवस्थितस्थितिवन्धस्योत्कृष्टो वन्धकालो-
ऽन्तमुहूर्तमेव सम्पद्यते, नाधिक इति । अथावक्तव्यस्य प्रकृतवन्धकालमाह—“वत्तवस्स” इत्यादि,

पूर्वमकारस्य दर्शनात् परमशब्दस्य वपदालालान्यायेनात्रापि भोजनाव्यवस्थित्यवस्थितिवन्वस्य
'परमः'-उत्कृष्टः कालः 'समयः'-एकममयो ज्ञेयः । ननु अवक्तव्यस्योत्कृष्टवन्वकालोऽपि जवन्य-
वन्वकालवत् कथं समयमात्रः, न पुनद्वयादिमयप्रमाणः ? इति चेत्, तन्म्वरूपस्यैव तथान्वात् ।

अथरभावः-प्रकृतकालोऽनन्तरं प्ररूपणीयमन्तरं चैकजीवमपेक्ष्य प्ररूपणीये, किञ्चावन्वा-
दुत्तरं जातं । स्थितिवन्वः प्रथमममय एवावक्तव्य उत्तरः, तथाभूतोऽवक्तव्यवन्वः काश्चिदेकां प्रवृत्ति-
मपेक्ष्य कस्याप्येव जीवस्य निरन्तरं समयद्वयेऽपि न प्राप्यते, अवन्वापेक्षत्वात्तस्य । अवक्तव्यवन्वा-
दृष्टं द्वितीयसमये यद्यपि स्थितिवन्वो भवति, तर्ह्यपि नासावक्तव्यः, तत्पूर्वसमयेऽवन्वस्यामात्रात्,
यदि चामन्वापनया कस्यचिज्जन्तोः प्रथमममयेऽवक्तव्यः, द्वितीयममयेऽवन्वस्तदृष्टं तृतीयममये
पुनरवन्वमावेनावक्तव्यवन्वकालमन्वाप्यमौ न निरन्तरः, अवक्तव्यवन्वद्वयस्य सव्य एकामपि क-
स्यान्तरालस्य भावात् । इत्येवमेकजीवमाश्रित्यैकां च प्रकृतीमाश्रित्य नैरन्तर्येण समयद्वयमवक्तव्य-
वन्वस्यालाम एव, तदा तदावक्तव्यकालस्य तु का कथा । इत्येवमवक्तव्यवन्वकालकृत् एवैक-
जीवाश्रय एकप्रकृत्याश्रयोऽवक्तव्यस्थितिवन्वकालोऽजवन्यानुत्कृष्टः समयमात्रो भवति । प्रकृतेऽ-
प्येकैकप्रकृतेरेकजीवाश्रिनावक्तव्यस्थितिवन्वकालोऽभिधानीयः, अतोऽमौ समयमात्रोऽभिहित इति
॥५६५-५६६॥

तदेवमुक्तः सप्तप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्वकाल औवतः । अयाऽऽदेशत आह

भूओगारार्हणं चउण्ह सत्तण्हऽणू ऋवे समयो ।

सव्वासुं, अह परमो भूओगारसु चउ समयो ॥५६७॥

तिरिय-तितन-काय-णपुम-क्कसायचउग-हुअणाण-अयतेसुं ।

णयणेयर-अपमत्थतिलेसा-भविपियर-मिच्छेसुं ॥५६८॥

(प्रे०) “भूओगारार्हणं” इत्यादि, आयुर्वर्जिनां सप्तानां मूलप्रकृतीनां “भूओगारार्हणं
चउण्ह” ति भूयस्कारादीनां चतुर्णां स्थितिवन्वविशेषाणां “णू ऋवे समयो” ति पूर्वमकारस्य
दर्शनात् ‘अणुः’-जवन्यकालः समयो भवेत् । कासु मार्गणास्त्रित्याह-“सव्वासुं” ति यासु मार्ग-
णामु प्रथमे न-पदद्वारे सप्तप्रकृतीनां भूयस्कारादितत्स्थितिवन्वाः भन्तोऽभिहिताभ्यामु सर्वासु मार्ग-
णास्त्रित्यर्थः । अथैतेषामेव भूयस्कारादिस्थितिवन्वानामुत्कृष्टकालं द्विदशविषुगदौ तावत्सप्तानां
भूयस्कारस्थितिवन्वविषयं तं दर्शयन्नाह-“अह परमो” इत्यादिना, तत्राथशब्द आनन्तर्ये, ततः
सप्तप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्वानां जवन्यकालमिवानानन्तरं प्ररूपयितव्ये तेषामुत्कृष्टकाल
आदौ सप्तानां भूयस्कारस्थितिवन्वस्य ‘परमः’-उत्कृष्टकालः “चउसमय” ति चत्वारः सभायाः ।
किं सर्वासु मार्गणावृत कालुचिद्वेत्याह-“तिरिये” त्यादि, तिर्यग्गत्योवमार्गणायां, त्रिषु वस-

कायमार्गणाभेदेषु, काययोग-नपुंसकवेद-कषायचतुष्क-मन्थज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयम-चक्षु-रक्षुर्दर्शना-
ऽप्रशस्तकृष्णादि त्रिलेश्या-भन्त्या-ऽभन्व-भिध्यात्वमार्गणास्वित्येवमेतास्वेकविंशतिमार्गणासु ।

अयम्भावः—एतासु तिर्यग्गत्योधाद्येकविंशतिमार्गणासु प्रत्येकमेकेन्द्रिय-द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-
चतुरिन्द्रियाद्यन्यतमजातीयजीवानां पञ्चेन्द्रियजातीयजीवानां च समावेशेनैकेन्द्रियादितश्च्युत्वा
पञ्चेन्द्रियतयोत्पद्यमानानामपि न प्रकृतमार्गणातः प्रच्युतिर्भवति, तथा च सत्योववदेकेन्द्रियादि-
भवसत्कचरमञ्चिरमसमययोः पञ्चेन्द्रियभवसत्कयोरन्तरालगत्युत्पत्तिस्थानप्राप्तिसमययोश्चेत्येव
चतुर्षु समयेषु निरन्तरं भूयस्कारवन्धानां लाभसम्भवात् सप्तानां भूयस्कारवन्धस्योत्कृष्टकाल
ओधवच्चतुःसमयप्रमाणोऽभिहितः । विशेषभावनत्त्वोववन्धस्यमेव द्रष्टव्येति ॥५६७-५६८॥

भूगाररस तिसमया पणिंदितिरियचउगे पणिंदितिगे ।

ओरालियमीसम्मि य श्री-पुम-अमणेषु आहारे ॥५६९॥

(प्रे०) “भूगाररसे” त्यादि, प्रकृतानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां प्रत्येकं “भूगाररस” ति
भूयस्कारलक्षणस्य स्थितिग्रन्थस्य “तिसमय” ति उत्कृष्ट एकजीवाश्रयः कालस्त्रयः समया
इत्यर्थः, । कासु मार्गणास्वित्याह—“पणिंदितिरियचउगे” इत्यादि, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्चतुष्के,
पञ्चेन्द्रियजातिभेदत्रिके, औदारिकमिश्रकाययोगे । चः समुच्चये । स्त्रीवेद-पुंवेदा-ऽसंज्ञिषाहारि-
मार्गणायां चेत्यर्थः । तत्र चतुर्षु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदेषु, त्रिषु पञ्चेन्द्रियजातिभेदेषु स्त्रीवेद-
पुरुषवेदमार्गणयोश्च प्रत्येकं संज्ञिनामसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां च जीवानां समावेशादसंज्ञिम्यः संज्ञितयो-
त्पद्यमानानां प्रथमद्विसमयभूयस्कारावसंज्ञिभवचरमसमयद्वयसत्कौ, तृतीयसमयभूयस्कारस्तु संज्ञिभव-
प्रथमसमयसत्कः, इत्येवमुत्कृष्टतस्त्रिसमयाः सप्तानां निरन्तरभूयस्कारवन्धकालः प्राप्यते । असंज्ञि-
मार्गणायां तु संज्ञिनामसमावेशेऽप्यन्यान्यजातीयानां जीवानां समावेशेनैकेन्द्रियादिभ्यो द्वीन्द्रिया-
दितयोत्पद्यमानैर्जीवैर्निरन्तरतृतीयसमयकृतभूयस्कारमपेक्ष्यासौ बोद्धव्यः । औदारिकमिश्रकाययोग-
मार्गणायां तूभयथाऽप्युपपद्यत इति यथेच्छं भावनीय इति ॥५६९॥

णाणतिगे ओहिम्मि य सुहलेसा-सग्ग-खइ-उवसमेसुं ।

वेअगसण्णीसु गुरु भूओगाररस समया दो ॥५७०॥

(प्रे०) “णाणतिगे” इत्यादि, मतिज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽवधिज्ञानमार्गणारूपे ज्ञानमार्गणात्रिके,
अवधिदर्शनमार्गणायाम् । चः समुच्चये । तेजः-यज्ञ-शुक्लाख्यत्रिशुभलेश्या-सम्यक्त्वौघ-क्षायिकसम्य-
क्त्वौ-पशमिकसम्यक्त्वमार्गणासु क्षायोपशमिकसम्यक्त्व-संज्ञिमार्गणयोश्चेत्येतासु द्वादशमार्गणासु
प्रत्येकं “गुरु भूओगाररस समया दो” ति सप्तप्रकृतीनां भूयस्कारस्थितिग्रन्थस्य ‘गुरुः’-उत्कृष्टः
कालो द्वौ समयौ । एतासु प्रत्येकं संज्ञ्यसंज्ञिनां भिन्नभिन्नजातीयानां वा जीवानामसमावेशेन

जात्यन्तरपरावृत्त्यादिकारणान्तरसव्यपेक्षस्तृतीयसमयभूयस्कारो न लभ्यत इत्यतस्तथास्वाभाव्येन संक्लेशक्षयप्रयुक्तद्विमयभूयस्कारमपेक्ष्य प्रकृतकालो भावनीयः । यदा मतिज्ञानादिमार्गणागतानां देशसंयतादिजीवानां देवगतावुत्पत्त्या तत्र प्रथमसमये भूयस्कारवन्धसम्भवेऽपि तथाविधानां प्राग्भवे भवचरमसमय एकस्यैव भूयस्कारस्य सम्भवात् तदपेक्षया प्रकृतवन्धकालो भावनीयः, केवलं भंजि-
मार्गणायां मार्गणान्तरादागच्छतामन्तरालगतावेकं समयमुत्पत्तिस्थानप्राप्तौ च द्वितीयसमयमित्येवं समयद्वयं नैरन्तर्येण भूयस्कारवन्धसम्भवात् प्रकारान्तरेणाऽपि द्वौ समयौ प्रकृतवन्धकालो द्रष्टव्यः । केचित्तु स्वस्थाने देशसंयमाद्यवस्थायां कालं कृत्वा देवगतावुत्पद्यमानानामपि मनुष्यादिमवधि-
चरम-चरमसमययोस्तथास्वाभाव्येन भूयस्कारद्वयस्याविरोधात्प्रकृतसर्वमार्गणासु निरन्तरत्रिसमय-
भूयस्कारमपीच्छन्तीति ॥५७०॥

अथ शेषमार्गणासु सप्तप्रकृतीनां भूयस्कारस्थितिवन्धस्योत्कृष्टकालं दर्शयन्नेकामार्वामाह

कम्मण-गयवेएसुं सुहुमा-ऽणाहारगेषु खलु समयो ।

भूओगारस्स गुरु सेसासु भवे दुवे समया ॥५७१॥

(प्रे०) “कम्मणगयवेएसुं” इत्यादि, कर्मणकाययोगा-ऽपगतवेदमार्गणयोः सूक्ष्मसम्प-
रायसंयमा-ऽनाहारकमार्गणयोश्च प्रत्येकं मूलसप्तप्रकृतीनां भूयस्कारस्थितिवन्धस्य “गुरु” ति एक-
जीवाश्रयो ‘गुरुः’-उत्कृष्टः कालः “खलु समयो” ति खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्, एकः समय
एव भवतीत्यर्थः । तत्र-कर्मणकाययोगानाहारकमार्गणयोरेकेन्द्रियादिभ्यश्च्युत्वा द्वीन्द्रियादितयो-
त्पद्यमानानां विग्रहगतौ प्रथमसमयजायमानवन्धमपेक्ष्य यदा द्वितीये समयेऽधिकवन्धकरणे भूयस्कार-
स्थितिवन्धो भवति. तदा एकसमयभूयस्कारः प्राप्यते । अपगतवेद-सूक्ष्मसम्परायमार्गणयोरपि
प्रत्येकं स्थितिवन्धानां मरणव्याघाताभावेऽन्तर्मुहूर्तं यावदविरततया प्रवर्तनात् श्रेणितोऽद्वैक्षयेण क्रमशः
प्रतिपतन्तं जीवमपेक्ष्य स्थितिवन्धप्रारम्भप्रथमसमयमत्क एकसामायिको भूयस्कारस्थितिवन्धः प्राप्यते,
तदूर्ध्वं द्वितीयादिसमयेषु त्ववस्थितस्थितिवन्ध एव । मरणव्याघातेन निरन्तरं सम्भवन् द्वितीयसमय-
भूयस्कारस्तु नापगतवेद-सूक्ष्मसम्परायमार्गणयोः, किन्तु पुरुषवेदा-ऽसंयममार्गणयोरित्येवमेकसमया-
दधिककालस्यासम्भव एव इति । उक्तशेषमार्गणास्वाह-“सेसासु” इत्यादिना ‘भूओगारस्स गुरु’
इत्यस्य देहलीङीपकन्यायेनात्रापि योजनाच्छेषासु नरकगत्योधाद्येकविंशत्यस्यधिकशतमार्गणासु
प्रत्येकं सप्तप्रकृतीनां भूयस्कारस्थितिवन्धस्य ‘गुरुः’-उत्कृष्टः कालो द्वौ समयौ भवेदित्यर्थः ।

तत्र शेषमार्गणा इमाः-अष्टौ नरकगतिभेदाः, चत्वारो मनुष्यगतिभेदाः, त्रिशदेवगति-
भेदाः, सप्तकेन्द्रियभेदाः, नव त्रिकलेन्द्रियजातिभेदाः, पृथिवीकायादिवायुकायान्तानां प्रत्येकं सप्त
सप्तैत्यष्टाविंशतिभेदाः, वनस्पतिकायमार्गणासत्का एकादश भेदाः, दश मनोयोगवचोयोगमार्गणाभेदाः,
औदारिक-वैक्रिय-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोग-मनःपर्यवज्ञान-विमज्जज्ञान-संयमौघ-
सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिकसंयम-देशसंयम-सासादन-मिश्रदृष्टिमार्गणाभेदाश्चेति ।

न-वेतासु निरयगत्योधादिशेषमार्गणासु कस्मात्सप्तानां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टो भूयस्कार-
स्थितिवन्धकालो द्वौ समयवेव, न पुनस्तदधिकस्त्रयः समयाश्चत्वारः समया वा ? इति चेद् ,
उच्यते, निरन्तरतृतीयसमयभूयस्कारो हि प्राग्दर्शितनीत्या य एकेन्द्रियादयो जीवा द्वीन्द्रिय-
त्रीन्द्रियादितया जात्यन्तरे समुत्पद्यन्ते तेषां जायते, जात्यन्तरपरावृत्त्यादेर्विहाय तथास्वामाव्येन
निरन्तरं तृतीयादेर्भूयस्कारवन्धस्याऽल्पतरवन्धस्य वाऽसम्भवात् । जात्यन्तरपरावृत्तिर्हि भवक्षयमविना
भाविनी । इत्यञ्च निरयगत्योधादिषु यासु मार्गणासु भवक्षयेण सममेव मार्गणाक्षयोऽपि नियमेन
जायते तासु न सम्भवति निरन्तरस्तृतीयसमयभूयस्कारस्थितिवन्धः, अतस्तासु सर्वनिरयभेद-सर्व-
देवभेद-पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोगौ-दारिक-वैक्रिया-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोग-मनःपर्यवज्ञान-
विमङ्गज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिकसंयम-देशसंयममार्गणासु द्वौ समया-
वेव निरन्तरभूयस्कारकालो दर्शितः, न पुनस्त्रयः समयाः चत्वारः समया वा, तृतीयसमयनिरन्तर-
भूयस्कारासम्भवे चतुर्थसमयनिरन्तरभूयस्कारस्यापि सुतराजसम्भवात् । न च मा भवतु निरय-
गत्योधादौ मरणव्यावातेन मार्गणाविच्छेदान्निरन्तरस्तृतीयसमयभूयस्कारः, किन्तु ये सम्यग्दृशो नार-
कादयो जीवास्तथास्वामाव्येन निरन्तरसमयद्वयं भूयस्कारौ निर्वर्त्यापिकृष्टतरं गुणस्थानकान्तरं स्पृ-
शन्ति, तेषां तत्र नियमतोऽधिकस्थितिवन्धभावात्प्राप्स्यति निरन्तरस्तृतीयसमयभूयस्कार इत्यारे-
कणीयम् । यतो मिथ्यात्वादितथाविधगुणान्तरपरावृत्तेरनन्तरपूर्वसमयेषु तादृशजीवानां तथाविध-
हीनतरगुणान्तराभिमुखतयाऽऽन्तर्मुहूर्तिकस्थितिवन्धा एव प्रवर्तन्ते, न पुनः सामयिकस्थितिवन्धाः ।
इत्थं च तादृशां जीवानां निरन्तरद्विसमयभूयस्कारावेव न प्राप्येते । येषां पुनस्तथास्वामाव्येन
द्विसामयिकः सामयिको वा भूयस्कारो जायते ते तु तदनन्तरसमये तथाविधहीनतरगुणान्तरमेव न
गच्छन्ति, तत्कुतो निरयगत्योधादिमार्गणासु तादृशसम्यग्दृष्ट्यादिजीवानपेक्ष्यापि निरन्तरतृतीयसमय-
भूयस्कारस्थितिवन्धसम्भवः, न कुतश्चिदपि । अत एव सम्यग्मिथ्यात्व-सासादन-मार्गणयोरपि
प्रकृतकालो समयद्वयमेवोक्तः । वैक्रियमिश्रकाययोगमार्गणायां प्रकृतग्रन्थाविकृतविवक्षया भवप्रत्यय-
वैक्रियकाययोगोपेतजीवानामेव प्रवेशात्तेषां च मरणासम्भवेन जात्यन्तरपरावृत्तेरप्यसम्भवाच्च प्राप्यत
उक्ताऽविको भूयस्कारस्थितिवन्धकालः । शेषेषु मनुष्यगतिभेदचतुष्क-सर्वैकेन्द्रिय-सर्वविकलेन्द्रिय-
सर्वपृथिव्यादिवनस्पतिकायान्तभेदेषु यद्यपि भवक्षयेण समं मार्गणाक्षयो नाऽपि भवति, तथापि यदा
भवक्षयेण समं जात्यन्तरपरावृत्तिर्जायते तदा तु नियमेन मार्गणाक्षयोऽपि जायते, ततश्च न लभ्यते,
निरयगत्योधादिमार्गणावन्निरन्तरतृतीयसमयभूयस्कारः, तदभावे चतुर्थसमयभूयस्कारश्चेति ॥५७१॥

तदेवमुक्तो मूलसप्तप्रकृतिसत्कभूयस्कारस्थितिवन्धस्योत्कृष्टकाल आदेशतः । साम्प्रतं सप्ता-
नामल्पतरस्थितिवन्धस्योत्कृष्टकालं दिदर्शयिषुराह

तिरियपणिंदि-तसेसुं सवेसुं काय-उरलमीसेसुं ।

थी-पुरिस-णपुंसेसुं कसायचउग-दुअणाणेसुं ॥५७२॥

अयत-पयणियर-असुहतिलेसा-भविणियर-मिच्छ-अमणेषुं ।

आहारणे य जेट्ठो तिरिणाऽप्पयरस्स सत्तण्हं ॥५७३॥

(प्रे) “तिरियपणिदितसेसु” इत्यादि, सर्वेषु तिर्यग्गतिभेदेषु, सर्वेषु पञ्चेन्द्रियजातिभेदेषु, सर्वेषु त्रसकायभेदेषु, काययोगसामान्यौ-दार्किकमिश्रकाययोगयोः, स्त्रीवेद-पुरुषवेद-नपुंसकवेदेषु, कपायचतुष्क-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञान-प्रसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽचक्षुर्दर्शन-कृष्णाद्यशुमत्रिलेश्या-भव्या-ऽमव्य-मिथ्यात्वा-ऽसंज्ञिष्विहारके चेत्येवं समुदितासु त्रयस्त्रिंशन्मार्गणास्थानेषु प्रत्येकमायुर्वर्जानां सप्तानां भूलप्रकृतीनां प्रत्येकमल्पतरस्थितिवन्धस्य ‘ज्येष्ठः’-उत्कृष्टः कालः “तिरिणा” ति त्रयः समयाः, भवतीति शेषः । तत्र प्रथमौ द्वौ समयौ त्वोववत्तयास्वामाव्यप्रयुक्तविवेक, तृतीयसमया-ल्पतरवन्धोऽपि तथैव, नवरं यथामन्मवं संज्ञिपञ्चेन्द्रियादिभ्यश्च्युत्वाऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियादितयोत्पद्यमानानां तत्तन्मार्गणागतानां जीवानां भवप्रथमसमयस्थितिवन्धमपेक्ष्य विज्ञेयः । ननु भवतु तिर्यग्गत्योद्यादिमार्गणालु नानाजतीयजीवानां प्रवेशेन जात्यन्तर उत्पत्त्यापि तिर्यग्गत्योद्यादिमार्गणा-स्वेवोत्पत्तेः सम्भवाज्जात्यन्तरोत्पत्तिप्रयुक्तस्तृतीयसमयाऽल्पतरः; ततश्चाल्पतरस्योत्कृष्टो वन्धकाल-स्त्रयः समयाः, कथं पुनः सर्वेषु पञ्चेन्द्रियजातिभेदेषु स्त्रीवेदमार्गणायां पुंवेदमार्गणायामपि प्रकृत-कालस्त्रिसमयः सम्पद्यते? इति चेद्, उच्यते, पञ्चेन्द्रियजातिमार्गणायां संज्ञिनामिवाऽ-संज्ञिजीवा-नामपि प्रवेशो विद्यते, ते चासजिनो यद्यपि पञ्चेन्द्रियजातीया एव, तथाऽपि तेषामेकेन्द्रियादिवद्-विवक्षाधीना पृथग्जातिरेवाङ्गीकर्तव्या, एकेन्द्रियादिवन्मरणं विना संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामप्यसंज्ञिपञ्चेन्द्रित्वेनाभवनात्, विजातीयस्य सहस्रमागारोपमत्रिसप्तमागादिप्रमाणस्य नियतस्थितिगन्धविशेषस्यैव भावाच्च । इत्थं च भवचरमममयद्वयेऽल्पतरस्थितिवन्धद्वयं कृत्वाऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतया ये संज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवा उत्पद्यन्ते, तेषां तत्र भवप्रथमममयेऽल्पतरवन्धः प्राप्यते, स च प्रकृतपञ्चेन्द्रियमार्गणागत-जीवमपेक्ष्य निरन्तरस्तृतीयाऽल्पतरवन्ध एव । एवमेव पर्याप्तपञ्चेन्द्रिया-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियभेदयोः स्त्रीवेद-पुंवेदमार्गणाद्वये च विज्ञेयम्, स्त्रीवेदमार्गणादावपि पञ्चसङ्ग्रहाद्यमिप्रायेणासंज्ञिनामपि प्रवेशात् । उक्तं च पञ्चसङ्ग्रहमूलटीकाकारैः

‘यद्यपि चासंज्ञिपर्याप्तपर्याप्तौ नपुंसकौ तथाऽपि स्त्री-पुंसलिङ्गाकारमात्रमङ्गीकृत्य स्त्रीपुंभावुक्तौ’ इति ।

सप्ततिकाचूर्णिकारस्तु—“असन्निपञ्जतगस्स तिहिं वि वेण्हि” इति वचनादसजिन्यपि लब्धिपर्याप्तके यथायोग वेदत्रयस्यायुद्वयमिच्छति, इत्यादि सप्ततिकाभाष्यवृत्तौ ।

यदि चाभिप्रायान्तरेणासंज्ञिनां केवलं नपुंसकवेदमविकृत्य प्रकृताल्लपतरवन्धकालश्चिन्तनीय-स्तदा त्वमौ मार्गणाद्वये नमयद्वयमेव प्राप्येतेत्येवं विवक्षाभेदेनाऽभिप्रायभेदेन वा स्वयमेव यथा-मन्मवं विभावनीयः नस्तुतकाल इति ॥५७२-५७२॥

अथ शेषमार्गणालु सप्तप्रकृतिमत्काल्पतरस्थितिवन्धस्योत्कृष्टकालमाह

कम्मण-गयवेएसुं सुहुमा-ऽणाहारगेषु होइ खणो ।

अप्पयरस्सुकोसो सेसासु गुरु दुवे समया ॥५७४॥

(प्र०) “कम्मणगयवेएसुं” इत्यादि, कर्मणकाययोगा-ऽपगतवेदमार्गणयोः सूक्ष्मसम्प-
गयसंयमा-ऽनाहारिकमार्गणयोः प्रत्येकं सप्तप्रकृतीनामल्पतरस्थितिवन्धस्योत्कृष्टकालः ‘क्षणः’-समयो
भवति । अयं हि प्रकृतमार्गणास्वेव प्राग्दर्शितमयस्कारस्थितिबन्धस्यैकममयकालवद्भावनीयः । उक्त-
शेषमार्गणास्वाह-“सेसासु गुरु दुवे समया” ति अनन्तरोक्ततिर्यग्गत्योघादिसप्तत्रिंशन्मार्गणा-
वर्जासु शेषासु त्रयस्त्रिंशदभ्यवित्तरमार्गणासु प्रत्येकं सप्तप्रकृतीनामल्पतरस्थितिवन्धस्य ‘गुरुः’-
उत्कृष्टः कालो द्वौ समयो भवतीत्यर्थः । तत्र शेषमार्गणा नामत एताः-अष्टौ नरकगतिभेदाः,
चत्वारो मनुष्यगतिभेदाः, त्रिंशद् देवगतिभेदाः, सप्तैकेन्द्रियजातिभेदाः, नव विकलेन्द्रियजातिभेदाः,
पृथिव्यादिवनस्पतिकायान्तपञ्चकायमार्गणामत्का एकोनचत्वारिंशद्भेदाः, पञ्चमनोयोगभेदाः, पञ्च-
वचोयोगभेदाः, औदारिक-वैक्रिय-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगभेदाः, मत्यादिचतु-
र्वर्जान-विमङ्गलान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धि-देशसंयमा-ऽवधिदर्शन-तेजः-
पद्म-शुक्ललेश्या-मन्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकौ-पशमिकसम्यक्त्व-सम्यग्मिथ्यात्व-सासादन-
मंजिमार्गणभेदाश्चेति । एतासु कुतो द्वौ समयावेव ? उच्यते, निरन्तरतृतीयसमयाल्पतरस्थितिवन्धो
जात्यन्तर उत्पत्त्यैव लभ्यत इति प्रागमकद्वावितम् । स च प्रकृते न सम्भवति, जात्यन्तर उत्पादे
प्रकृतनरकगत्योघादिमार्गणानामेव विच्छेदाद्, इत्थं हि द्विसामयिकभूयस्कारस्थितिवन्धकालवद-
विकृतशेषमार्गणासु द्विसामयिकाल्पतरवन्धकालोऽपि माननीय इति ॥५७४॥

अथ सप्तप्रकृतीनामेवावस्थिताऽवक्तव्यस्थितिवन्धयोत्कृष्टकालं मार्गणास्थानेषु दर्शयन्नाह

कम्म-ऽणाहारेसु अवट्ठिरस तिरवणा गुरु णेयो ।

सेसासु सुहुतंतो जहऽवत्तवो तह खणो से ॥५७५॥

(प्र०) “कम्मणाहारेसु उ” इत्यादि, तत्र तुभारो विवक्षाविशेषघोतनार्थः । ततो विवक्षा-
विशेषेण कर्मणकाययोगा-नाहारकमार्गणयोर्ज्ञानावरणादीनामवस्थितस्थितिवन्धस्य ‘त्रिखणाः’-त्रयस्स-
मयाः “गुरु” ति उत्कृष्टवन्धकालो ज्ञेयः । विवक्षाविशेषस्त्वत्र मार्गणाप्रथमसमयमाविस्थितिवन्ध-
स्याऽप्यनन्तरपूर्वमये मार्गणान्तरमाविस्थितिवन्धेन तुल्यत्वेऽवस्थितस्थितिवन्धत्वविवक्षणलक्षणः ।

एतदुक्तं भवति-मार्गणास्थानेषु भूयस्कारादिस्थितिवन्धसत्पदत्वं विवक्षितमार्गणायामेव
पूर्वसमयजातेन स्थितिवन्धादिना सहाधिक्यतुल्यत्वादिना तदुत्तरसमयमाविस्थितिवन्धस्येदानीं यावद्
विवक्षितम्, तदपेक्षया स्वामित्वादिप्ररूपणं कृतम्, उत्तरत्र कालादिप्ररूपणमपि तदपेक्षयैव करिष्यते
च । अनया विवक्षया देवगत्योघादिमार्गणास्थानेषु ज्ञानावरणादीनामवक्तव्यस्थितिवन्धाभाववन्न
लभ्यते कर्मणकाययोगादिमार्गणाद्वयेऽपि मार्गणाप्रथमसमयमाविस्थितिवन्धो भूयस्कारादितया,

अवस्थितस्थितिवन्धतया वा, तदभावेऽवस्थितस्थितिवन्धस्योत्कृष्टतस्त्रिसमयकालश्च । कथम् ? एक-
जीवाश्रयमार्गणोत्कृष्टावस्थानस्यैव त्रिसमयमात्रत्वात् । एवमपि “कम्माणाहारेसु उ अवड्ढि-
अस्स तिखणा बुरू णेयो” इत्यभिधानान्न पूर्वोत्तरग्रन्थविरोधः । कथम् ? इति चेद्, पूर्वोत्तरग्रन्था-
ऽधिकृतविवक्षया कर्मणकाययोगादिमार्गणाद्वये ज्ञानावरणादीनामवस्थितस्थितिवन्धोत्कृष्टकालस्य
द्विसमयमात्रस्य स्पष्टत्वेऽपि समयत्रयस्य प्रतिपदानं तु विवक्षाविशेषेणैव । विवक्षाविशेषेण समय-
त्रयप्रतिपादनस्य वीजन्तु विवक्षाविशेषेणाऽपि भूयस्कारादिस्थितिवन्धप्ररूपणसम्भवप्रदर्शनम्, मार्ग-
णान्तरचरमसमयमाविस्तोकादिस्थितिवन्धमपेक्ष्य तदुत्तरं विवक्षितमार्गणाप्रथमसमये नैरन्तर्येण
जातस्य समयादिनाऽधिकोदिस्थितिवन्धस्यापि भूयस्कारादिस्थितिवन्धत्वं विवक्ष्य भूयस्कारादि-
स्थितिवन्धप्ररूपणा सम्भवतीति भावः । केवलं नायं प्रकारोऽत्र मुख्यवृत्त्याऽधिकृतः । कर्मणकाय-
योगादिमार्गणाद्वये ज्ञानावरणादीनामवस्थितस्थितिवन्धं विहायान्यत्र तस्यानधिकृतत्वेन गौणत्वात् ।

एवं हि द्विविधविवक्षया भूयस्कारादिस्थितिवन्धप्ररूपणस्य सम्भवेऽप्येकविधविवक्षा मुख्यत-
याऽऽहता, अन्यविधविवक्षा तु गौणभावेनैव दर्शिता, कर्मणकाययोगादिमार्गणाद्वये ज्ञानावरणादी-
नामवस्थितस्थितिवन्धलक्षणे स्थानविशेष एव तस्याधिकृतत्वात् ।

चस्तुतस्तु—कर्मणकाययोगादाववस्थितस्थितिवन्धलक्षणे स्थानविशेषे गौणभावेनाभ्युपगता
विवक्षैव मुख्यवृत्त्या मार्गणान्तरेष्वादर्शनीयोचिता प्रतिभाति, न पुनर्या मुख्यतया निरयगत्योवादि-
सर्वमार्गणास्वविकृता सा, तथा विवक्षया प्रतिमार्गणं मार्गणाप्रथमसमयमाविस्थितिवन्धस्य भूय-
स्कारादिचतुर्विधस्थितिवन्धानामन्यतमतयाऽप्राप्तेः तदप्ररूपणरूपन्यूनताभावात् ।

ननु अयमेव प्रकारो गौणः, यः पुनः कर्मणकाययोगादिमार्गणाद्वये समयत्रयावस्थितस्थिति-
वन्धकालस्योत्पादको भवता गौणतयोच्यते, स एव मुख्य इत्यवधार्यताम्, तथाऽप्युक्तसर्वग्रन्थो-
पपत्तेः, विहाय देवगत्योवादी ज्ञानावरणादीनामवक्तव्यस्थितिवन्धप्रतिषेधम् । स तु ‘विवक्षितमार्ग-
णायां तत्रैव भाविनं स्तोकादिस्थितिवन्धमपेक्ष्य तदनन्तरमाविस्थितिवन्धानां भूयस्कारादिस्थिति-
वन्धत्वम्, न पुनर्मार्गणान्तरमाविस्तोकादिस्थितिवन्धाद्यपेक्षया’ इत्येवंलक्षणेन गौणीभूतेन विवक्षा-
विशेषेणैवोपपद्येत, न च स्यादुक्तन्यूनता ? इति चेत्, सत्यम्, निरयगत्योवादिसर्वमार्गणास्तु सर्व-
सत्पदादिप्ररूपणस्य, एवं कर्मणाऽनाहारकमार्गणयोरवस्थितस्थितिवन्धविषयकप्ररूपणस्य देवगत्यो-
वादिमार्गणादाववक्तव्यस्थितिवन्धप्रतिषेधस्य च भवदुक्तनीत्योपपत्तेरपि कर्मणाऽनाहारकमार्गणाद्वये
‘कम्माऽणाहारेसु ण होअण अतर चेव’ इत्यनेन वक्ष्यमाणस्यैकजीवाश्रयभूयस्कारादिस्थितिवन्धान्तर-
प्रतिषेधस्यानुपपत्तिरेव, अतस्तदर्थमपि देवगत्योवाद्युक्ताऽवक्तव्यस्थितिवन्धप्रतिषेधोपपत्तिवद् विवक्षा-
न्तरानुसरणमावश्यकं स्याद्, न चैतद्युक्तम्, विवक्षान्तरेणाऽपि भूयस्कारादिस्थितिवन्धप्ररूपणं
सम्भवतीत्येतावन्मात्रप्रदर्शनार्थं कुत्रचिदेवगत्योवादी केवलेऽवक्तव्यस्थितिवन्धप्रतिषेधे तदनुसरणस्य
पर्याप्तत्वेन पुनः कर्मणाऽनाहारकमार्गणयोः भूयस्काराद्यन्तरप्रतिषेधे तदनुसरणस्य व्यर्थत्वात् । इत्यतः

आयुर्वर्जमत्तमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्धमत्पदानामेकजीवाश्रयकालप्रदर्शकयन्त्रम्

कालः	भूयस्कारस्थितिवन्धस्य			△	अल्पतरस्थितिवन्धस्य			अवस्थितस्य	
जन्मन्यत - समय	प्रोधवत् समय	समय	समय	समय	प्रोधवत् समय	समय	समय	समय	प्रोधवत् समय
उत्कृष्टत - ३ समया	४ समया	१ समय	२ समयो	३ समया	१ समय	२ समयो	३ समय	अन्तर्मुहूर्त	
गतिः	सर्वपञ्चेन्द्रिय- तिर्यग् ४	तिर्यगोत्र १		अप ४२	सर्वतिर्यग्गति- भेद ५		अप ४२		सर्व ४७
इन्द्रियं	सर्वपञ्चेन्द्रिय- ३			अप १६	सर्वपञ्चेन्द्रि- ३		अप १६		सर्व १९
कायः	सर्वत्रय ३			अप ३६	सर्वत्रय ३		अप ३६		सर्व ४२
योगः	औदारिक- मिश्र १	काययोगीध १	कर्मण १	अप १५	काययोगीध- औदारिक- मिश्र २	कर्मण १	अप १५	कर्मण १	अप १७
वेदः	त्री २ पु २	तपु १	अवेद १		त्रिवेद ३	नप्रवेद १			सर्व ४
कथायः		सर्व ४			सर्व ४				" ४
ज्ञानः		मध्यज्ञान ०		मत्यादि ५	मर्त्यज्ञान ०		अप ५		" ७
		श्रुतज्ञान ०		विभङ्ग १	श्रुतज्ञान २				
सत्यमः		अनयम १	सूक्ष्मम- रय १	अप ५	अनयम १	सूक्ष्मस १	अप ५		" ७
दर्शनः		चक्षु अचक्षु २		अवधि ५	चक्षु अचक्षु २		अवधि १		" ३
लेख्याः		अनुम ३		शुभ ३	अशुभा ३		शुभ ३		" ६
भयः		सर्व २			सर्व २				" २
सम्यः		मियात्वं १		शेष ६	मिथ्यात्वं १		शेष ६		" ७
सजीः	असजी १			मजी १	अमजी १		मजी १		" २
आहारीः	आहारक १		अनाहार १		आहारी १	अनाहार १		अनाहार १	आहार १
सर्वमार्तणा - १२	२१	४	१३३	३३	४	१३३	२	१६८	
गाथाङ्का - ५६७-५६८-	५६७-५६८	५६७-५७१	५६७-७०-७१	५६७ ७२-७३	५६७-७४	५६७-७४	५६७-७५	५६७-७५	

△ अवक्तव्यस्थितिवन्धो यत्र सन् तत्र सर्वत्र—प्रोधतो मनुष्यगत्योधादिपट्टिशमार्गस्यानेषु च तस्य प्रस्तुतकालोऽनवधानुत्कृष्ट समयमात्र (गाथा-५६७-५७५) ।

★ केचित्तु—मति-श्रुताऽवधिज्ञान-अविदर्शन-शुभलेख्यात्रिक-सम्यक्त्वोप-क्षायिकी-पशमिक-क्षायोपशमिक-सन्निधयामुद्वादेशमार्गस्यामूत्कृष्टकालस्त्रय समया (७५ गाथावृत्तौ) ।

आयुषोऽल्पतराऽवक्तव्यस्थितिवन्धयोरेकजीवाश्रयकालप्रदर्शकयन्त्रकम्

सवक्तव्यस्य	श्रोघत सर्वमार्गणास्थानेषु च जघन्योत्कृष्टोभयथा समयमात्र ।	गाया-
अल्पतरस्य	सर्वमनोवचोयोगभेद-काययोगीधा-ऽऽहारक-तन्मिथ्री-दारिक-वैक्रियकाययोग-क्रोवादिकपाय- चतुष्कलक्षणसु १६ मार्गणानु जघन्यत समय, उत्कृष्टतोऽन्तर्मुहूर्तम् ।	५६३
	श्रोघत शेषमार्गणानु च जघन्योत्कृष्टोभयथाऽन्तर्मुहूर्तम् ।	५६४

कार्मणाऽनाहारकमार्गणाद्वयेऽवस्थितस्थितिवन्धविषयकप्रतिपादन एव मार्गणान्तरचरमसमयमावि-
स्तोकस्थितिवन्धेन तुल्यन्वादिना तदुत्तरप्रवृत्तमार्गणाप्रथमसमयमाविस्थितिवन्धस्याऽपि भूयस्कारादि-
त्वमित्येवंरूपा विवक्षा तादृग्विवक्षया प्ररूपणस्य सम्भवमात्रप्रदर्शनार्थं गोणतयाऽऽदता, अन्यत्र तु
सर्वत्र देवगत्योवाद्यत्रक्तव्यस्थितिवन्धप्रतिषेधिका विवक्षैवाङ्गीकृता, इति सैव मुख्यरूपेण विज्ञेया,
तयैव पूर्वोत्तरग्रन्थो सङ्गमनीयः, विहाय कार्मणाऽनाहारकमार्गणाद्वयेऽवस्थितस्थितिवन्धविषयकप्र-
रूपणमित्यलं पल्लवितेनेति ।

अनन्तरोक्तमार्गणाद्वयवर्जशेषमार्गणास्वाह—“सेसासु मुहुत्ततो” चि सप्तमूलप्रकृतीनामव-
स्थितस्थितिवन्धस्योत्कृष्टकालः शेषास्वप्नपञ्च्युत्तरगतमार्गणानु प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तम् । अयमन्तर्मुहूर्त-
वन्धकालस्तत्रोद्यवत्सुगमः । अथावक्तव्यस्थितिवन्धस्याह—“जहऽवत्तवो” इत्यादिना, तत्र “जह”
चि ‘यत्र’-यासु मार्गणानु “वत्तवो” चि अकारस्य दर्शनात्प्रकृतानामायुर्वर्जानां सप्तप्रकृतीनाम-
वक्तव्यस्थितिवन्धः प्राक् प्रथमे सत्पदद्वारे सत्तयाऽभिहित इत्यर्थः । “तह” चि ‘तत्र’-तासु
मनुष्यगत्योवादिपट्विशन्मार्गणानु “खणो से” चि तस्यावक्तव्यस्थितिवन्धस्योत्कृष्टकालः ‘क्षणः’-
एकसमयो ज्ञेयः । अयमभावः—अपर्याप्तभेदवर्जेषु त्रिषु मनुष्यगतिभेदेषु तथैव पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्त-
पञ्चेन्द्रिय-त्रसौघ-पर्याप्त-पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-काययोगसामान्यौ-दारिककाययोगा-ऽपगत-
नेद-मत्पादिचतुर्ज्ञान-संयमौघ-चक्षुरादित्रिदर्शन-शुक्लेश्या-मन्य-सम्यक्तौघ-क्षायिकसम्यक्त्यौ-पश-
मिकसम्यक्त्य-संज्ञा-ऽऽहारिमार्गणाभेदेषु च सप्तानामपि प्रकृतीनामवक्तव्यस्थितिवन्धस्योत्कृष्टकाल
एकः समयः, लोममार्गणायां मोहनीयकर्मणोऽवक्तव्यस्थितिवन्धस्योत्कृष्टकाल एकसमयश्च । शेष-
मार्गणानु शेषकर्मणां चावक्तव्यस्थितिवन्धस्यैवामात्रादमौ नोच्यत इति । वस्तुतोऽवक्तव्यस्याऽ-
जघन्यानुत्कृष्टकाल एव समयः, यद्यप्येव तथापि प्राग् लाघवार्थं भूयस्कारादिचतुर्विधस्थितिवन्धानां
प्रत्येकं जघन्यकालं समयमात्रमभिधाय तदनन्तरं भूयस्कारादिवन्धानामुत्कृष्टकालस्य भेदेनाभिधाने
स्यादाशङ्का-‘अवक्तव्यस्थितिवन्धस्योत्कृष्टः कालः क्रियान्’ इत्यतोऽमौ प्राग् जघन्यव्यपदेशेनाभि-
हितोऽप्यत्रोत्कृष्टव्यपदेशेन पुनरप्यभिहित इति ॥५७५॥

तदेवं प्रतिपादित आयुर्वर्जशेषसप्तकर्मणां भूयस्कारादिस्थितिवन्धस्यैकजीवाश्रयोत्कृष्टकालो-
ऽपि मार्गणास्थानेषु । तस्मिन् प्रतिपादिते गतं तृतीयमेकजीवाश्रयं कालद्वारम् ।

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे तृतीये भूयस्काराधिकारे तृतीयमेकजीवाश्रयकालद्वारं समाप्तम् ॥

॥ अथ चतुर्थमन्तरद्वारम् ॥

साम्प्रतं क्रमप्राप्तेऽन्तरद्वारे मूलप्रकृतिसन्क्रमयस्कारादिस्थितिवन्धानामेकजीवाश्रितमन्तरं प्रस्वरूपयिपुरादौ तावदोवत आह

सत्तण्ह अंतरं खलु भूगार-प्पयर-ऽवड्डिआण भवे ।

समयो हस्सं परमं भिन्नमुहुत्तं मुणेयव्वं ॥५७६॥

सत्तण्ह मुहुत्तंतोऽवत्तव्वस्संतरं लहुं णेयं ।

जेट्ठं अद्धपरट्ठो देसूणो पोग्गलाण भवे ॥५७७॥

आउरस अंतरं खलु पयाण दोण्हं वि लहुं मुहुत्तंतो ।

उकोस्सं विण्णेयं तेत्तीसा सागराऽव्वमहिया ॥५७८॥

(प्रे०) “सत्तण्हं अंतरं” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां भूयस्कारा-ल्पतरा-ऽवस्थितलक्षणानां स्थितिवन्धानां प्रत्येकमेकजीवाश्रयमन्तरं खलु भवेत् । कियदित्याह-“समयो हस्सं” ति ‘हस्सं’-जघन्यं ‘समयः’-एकसमयो भवेत्, “परमं भिन्नमुहुत्तं मुणेयव्वं” ति तेषा-मेव भूयस्कादिस्थितिवन्धानां ‘परमम्’-उत्कृष्टमन्तरं ‘भिन्नमुहुत्तम्’-अन्तर्मुहुत्तं ज्ञातव्यमित्यर्थः ।

इमेऽत्रोपपत्तिपन्थानः-कस्यचिद्देशसंयतादेर्भवद्विचरमसमये पूर्वस्थितिवन्धापेक्षयाऽधिक-स्थितिवन्धो जातस्ततस्तस्य भूयस्कारस्थितिवन्धोऽभूत्, ततस्तु भवचरमसमये तावन्मात्रः स एव स्थितिवन्धः प्रवृत्त इत्येवं भवचरमसमये तस्याऽवस्थितो नाम स्थितिवन्धोऽभूत्, तदूर्ध्वं तु काल-करणेन देवगतावुत्पन्नस्य तस्य तत्राऽसंयमावस्थायां प्रत्याख्यानावरणकपायोदयात् पूर्वभवचरमसमया-पेक्षया संख्येयगुणाधिकस्थितिवन्धः प्रवृत्तः, अतस्तदानीं तस्य जन्तोः पुनरपि भूयस्कारस्थिति-वन्धः प्राप्तः । एवं तस्य पूर्वभवद्विचरमसमयजातोत्तरभवप्रथमसमयजातौ भूयस्कारवन्धावेकसामायि-केनावस्थितस्थितिवन्धेनान्तरितावमूताम् । एतादृशजीवेन कृतस्यैकसामयिकावस्थितस्थितिवन्धान्त-रितभूयस्कारस्थितिवन्धद्वयस्य जवन्यमन्तरमेकमयं प्राप्यते; अन्यथा वैकेन्द्रियादिभ्यो द्वीन्द्रियादि-तयोत्पाद्येदं भावनीयम् । प्रकारान्तरेण वा तथास्वभाव्यात् स्वस्थान एव समयान्तरजातयोर्भूयस्कार-योर्मव्यवर्त्यवस्थितस्थितिवन्धस्य समयमात्रजवन्यकालापेक्षयाऽपि भूयस्कारस्य जवन्यमन्तरं भव-तीति यथासम्भवं द्रष्टव्यमिति ।

अल्पतरस्थितिवन्धस्य जवन्यान्तरमप्यनया रीत्या भाव्यते, नवरं भवद्विचरमसमये हीन-स्थितिवन्धम्, ततश्चरमसमये तावन्मात्रस्थितिवन्धं कृत्वाऽनन्तरं संज्ञिष्येन्द्रियादितश्च्युत्वाऽसं-ज्ञिष्येन्द्रियादितयोत्पत्तौ नियमतो न्यूनस्थितिवन्धभावात् तादृशजीवविशेषापेक्षया भावनीयम् । अन्यथा वा स्वस्थाने संक्लेशाद्धाक्षयादल्पतरवन्धः, ततः समयमेकमवस्थितवन्धः, तत पुनरपि स्व-

भावतः संक्लेशहानौ पुनरप्यल्पतरस्थितिवन्धो भवति तदाप्येकसमयमन्तरं प्राप्यते, इत्येवं प्रकारान्तरैरपि यथासम्भवं भावनीयमिति ।

अवस्थितस्थितिवन्धजधन्यान्तरं तु सुलभम्, सामान्यतोऽवस्थितस्थितिवन्धादूर्ध्वमेकसामयिके मूयस्कारवन्धेऽल्पतरवन्धे वा जाते प्रायेण पुनरप्यवस्थितस्थितिवन्धस्य प्रवर्तनादिति ।

सप्तानां मूयस्कारस्थितिवन्धस्योत्कृष्टान्तरं पुनः प्रमत्तगुणस्थाने चरमं मूयस्कारवन्धं समाप्योपशमश्रेणिमारुह्य ततः प्रतिपततो जीवस्य लभ्यते । कुतः ? श्रेणिमारोहतो जीवस्याऽवस्थितवन्धानामल्पतरवन्धानां चैव भावेन तैः संख्येयैरल्पतरवन्धैरवस्थितवन्धैश्चान्तरितयोर्मूयस्कारस्थितिवन्धयोरन्तरं सर्वदीर्घं भवतीति कृत्वा ।

अल्पतरस्थितिवन्धस्योत्कृष्टान्तरमपीत्यमेव लभ्यते, नवरमनिवृत्तिवाद्गुणस्थानके मोहनीयस्य, सूक्ष्मसम्परायगुणस्थाने शेषाणां षण्णां चरमस्थितिवन्धप्रारम्भेऽल्पतरवन्धं कृत्वा क्रमेणोपशान्तमोहगुणस्थानकं प्राप्य ततः उपशान्ताद्धाक्षयेण प्रतिपत्य प्रमत्तगुणस्थाने पुनरप्यल्पतरस्थितिवन्धं कुर्वतो जीवस्य प्राप्यते ।

अवस्थितस्थितिवन्धस्योत्कृष्टान्तरं तु मूयस्कारदीनामुत्कृष्टकालापेक्षया न लभ्यते, किन्त्ववन्धकालापेक्षया प्राप्यते । तथाहि—उपशमश्रेणौ सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानकचरमसमयेऽवस्थितस्थितिवन्धं समाप्योपशान्तमोहगुणस्थानं प्राप्तः यः कश्चिज्जीव उपशान्तमोहगुणस्थानकालं तत्रैव निर्गम्य ततः प्रतिपत्य सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानेऽवक्तव्यवन्धादूर्ध्वं मृत्वा देवगतावुत्पद्य देवभवद्वितीयसमये मूयस्कारवन्धादनन्तरं मोहनीयायुर्वर्जानां षण्णामवस्थितस्थितिवन्धं पुनरपि प्रारभते, तस्य षण्णामवस्थितस्थितिवन्धस्योत्कृष्टान्तरं द्विसमयाविकोपशान्तमोहगुणस्थानकालप्रमाणं प्राप्यते, तदेव प्रकृते उत्कृष्टान्तरतया विज्ञेयम् । मोहनीयकर्मणोऽवस्थितस्थितिवन्धस्य तु तद् बृहदन्तर्मुहूर्तप्रमाणं बोद्धव्यम्, मोहनीयाऽवन्धस्य सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानेऽपि लाभात् । भावना तु प्रागिव कर्तव्येति ।

अथाऽवक्तव्यस्थितिवन्धस्य जघन्योत्कृष्टान्तरे दर्शयन्नाह—“सत्तपह मुहुत्तंतोऽवत्तव्वस्से” त्यादि, सप्तानां प्रकृतीनामवक्तव्यस्थितिवन्धस्य ‘लघु’-जघन्यमन्तरं ‘मुहूर्तान्तः’-अन्तर्मुहूर्तं ज्ञेयम् । “जेड्ड” इति तस्यैवावक्तव्यस्थितिवन्धस्य ‘ज्येष्ठम्’-उत्कृष्टमन्तरम् “अरुपरदो देसूणो पोण्णालाण भवे” इति ‘दिशोनः’-एकदेशेनोनः पुद्गलानामर्थः परावर्तो भवेत्, उपशमश्रेण्युत्कृष्टान्तरवद्देशोनार्थपुद्गलपरावर्तप्रमाणं भवेदित्यर्थः । तत्रोपशान्तमोहगुणस्थानात् पततस्तत्तत्प्रकृतीनां स्थितिवन्धप्रारम्भसमयादूर्ध्वं प्रवृत्तमवक्तव्यस्थितिवन्धान्तरमवस्तादन्तर्मुहूर्तं विश्रम्य पुनरप्युपशमश्रेणिमारुह्यावन्धद्वितीयसमये कालकरणेन देवगता पुनरप्यवक्तव्यवन्धे जाते यदा निष्ठामेति तदा सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धस्य जघन्यमन्तरं लभ्यते, तच्चान्तर्मुहूर्तमेव भवति । कुतः ? उपशमश्रेण्यारोहणारोहणकालस्याधो जघन्यावस्थानकालस्य च समुदितस्याप्यन्तर्मुहूर्तमात्रत्वादिति ।

एवमेवोत्कृष्टान्तरमप्युपशमश्रेणेर्देशोनार्थपुद्गलपरावर्तप्रमाणैरेकजीवाश्रयोत्कृष्टान्तरवद् भावनी-
यम्, केवलमन्तरप्रारम्भात् पूर्वमुपशमश्रेणित उपशान्ताद्वाक्ष्येण प्रतिपातादवक्तव्यस्थितिवन्धो
द्रष्टव्यः, तदूर्ध्वं तु देशोनार्थपुद्गलपरावर्तकालं संसारपर्यटनादनन्तरमन्तर्मुहूर्तेऽवशेषे संसारे पुनरप्यु-
पशमश्रेणित उपशान्ताद्वाक्ष्येण पातादवक्तव्यस्थितिवन्धो द्रष्टव्यः, न पुनरेकदाऽप्युपशमश्रेणौ
काङ्क्षणेन देवगतावुत्पत्त्या । कस्मात् ? अन्तरप्रारम्भ उपशमश्रेणौ कालं कृत्वा देवगतावुत्पद्यमा-
नस्योत्कृष्टतोऽपि संख्येयभवप्रमाणाल्पसंसारत्वेनोत्कृष्टान्तरस्यानुत्पत्तेः, अन्तस्प्रान्ते-तु तथात्वे
शेषसंसारकालस्य जघन्यतोऽपि संख्येयसागरोपमप्रमाणतयोत्कृष्टान्तरानुत्पत्तेश्चेति ।

अथायुषो द्विविधवन्धस्य द्विविधान्तरमाह—“आउस्स अंतरं खलु” इत्यादिना, आयुः-
कर्मणः “पयाण दोण्ह वि” ति अल्पतराऽवक्तव्यस्थितिवन्धलक्षणयोर्द्वयोरपि पदयोः प्रत्येकं
'लघु'-जघन्यमन्तरं खलु 'मुहूर्तान्तः'-अन्तर्मुहूर्तम् । तथा “उक्कोसं” ति तयोरेव द्वयोः पदयो-
रुत्कृष्ट-दीर्घमन्तरमभ्यविकानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि विज्ञेयमित्यर्थः ।

इयमत्र भावना—यदाऽऽयुर्वन्धो जायते तदा प्रथमसमयेऽवक्तव्यस्थितिवन्धो द्वितीयसमया-
दन्तर्मुहूर्तं यावदल्पतरस्थितिवन्धाश्च नियमेन भवन्तीत्यसकृदभिहितम्, तथा च सत्यायुःप्रकृतिवन्धस्य
जघन्योत्कृष्टान्तरानुसारेण तदीयाल्पतराऽवक्तव्यस्थितिवन्धयोरपि द्विविधान्तरं प्राप्यते । तथाहि—
वेद्यमानायुषस्त्रि-नव-सप्तविंशतितमभागाद्यवशेषप्रकारेणायुर्वन्धप्रायोग्यां द्विचरमाद्धां प्राप्य कश्चि-
ज्जन्तुः प्रथमाकर्षेणायुर्वन्धं प्रारभते तदा प्रथमसमयेऽवक्तव्यस्थितिवन्धं करोति, तदूर्ध्वं त्ववक्तव्य-
वन्धस्यान्तरं प्रारब्धम्, द्वितीयसमयात्प्रवृत्ताल्पतरस्थितिवन्धस्त्वन्तर्मुहूर्तं यावन्नैरन्तर्येण प्रव-
त्त्याऽऽयुर्वन्धनिष्ठया समं निष्ठां याति, तदूर्ध्वं त्वल्पतरस्थितिवन्धस्यान्तरं प्रवृत्तं, ते च द्वेऽप्यन्तरे-
ऽन्तर्मुहूर्तेऽतिक्रान्ते यदाऽसौ जीव आयुर्वन्धप्रायोग्यां चरमाद्धां प्राप्य द्वितीयाकर्षेण पुनर-
प्यायुर्वन्धं प्रारभते, तदा क्रमेण निस्तिष्ठतः । इत्थमल्पतराऽवक्तव्ययोः द्वयोरपि स्थितिवन्धयोः
प्रत्येकं जघन्यमन्तरमन्तर्मुहूर्तप्रमाणं लभ्यते । उभयत्र यो विशेषः स तु भावनातो गम्यतेऽतः
पृथङ्नोच्यत इति ।

द्विविधवन्धयोरुत्कृष्टान्तरमपीत्यमेव भावनीयम्, नवरं त्रयमायुर्वन्धो वेद्यमानपूर्वकोटी-
वर्षायुपस्तृतीये भागेऽवशेषे द्रष्टव्यः, तदनन्तरं द्वितीयायुर्वन्धस्तु मृत्वा नरकगतौ देवगतौ वोत्कृष्ट-
स्थितिकतयोत्पद्य तत्र वेद्यमानोत्कृष्टायुषश्चरमान्तर्मुहूर्तेऽसंख्येयाद्धायां वर्तमानस्य द्रष्टव्यः, नत्व-
र्वाक् । एवं सति प्रकृतोत्कृष्टान्तरमन्तर्मुहूर्तोनपूर्वकोटीतृतीयभागाभ्यविक्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणं
लभ्येत, तदेवाऽऽयुषोऽल्पतराऽवक्तव्यस्थितिवन्धोत्कृष्टान्तरतया बोद्धव्यमिति ॥५७७-५७८॥

तदेवमुक्तमष्टानां प्रकृतीनां भूयस्कारादिचतुर्विधानामपि स्थितिवन्धानां द्विविधमेकजीवाश्रय-
मन्तरमोचतः । अथ तदेवादेशतो व्याजिहीषुरादावायुर्वर्जानां सप्तप्रकृतीनामाह

संवासुं सत्तण्हं लहुं खणो अंतरं मुणेयव्वं ।
 भूगारप्पयराणं भिन्नमुहुत्तं उ उक्कोसं ॥५७९॥
 णवरि हवेज्ज कणिट्ठं भिन्नमुहुत्तं अवेअ-सुहुमेसुं ।
 कम्मा-ऽणाहारेसुं ण होअए अंतरं चेव ॥५८०॥

(प्रे०) “संवासुं सत्तण्हं” मित्यादि, नरकगन्धोधादिषु सर्वमार्गणास्वायुर्वर्जानां सप्त-
 मूलप्रकृतीनां ‘लघु’-जघन्यमन्तरं “खणो” ति समयो ज्ञातव्यम् । कस्य कस्येत्याह—“भूगारप्प-
 यराणं” ति भूयस्काराऽल्पतरस्थितिवन्धयोः प्रत्येकमित्यर्थः । तयोरेवोत्कृष्टान्तरमाह—“भिन्न-
 मुहुत्तं” इत्यादि, तयोः सप्तमूलप्रकृतीसत्कभूयस्काराऽल्पतरस्थितिवन्धयोः प्रत्येकमुत्कृष्टमन्तरं तु
 ‘भिन्नमुहुत्तम्’-अन्तर्मुहूर्तं मित्यर्थः । अयं हि लावकृतः सामान्यो निर्देशः, तथा च निर्दिष्टे
 याऽतिप्रसक्तित्वां निराचिकीर्षुर्माह—“णवरि” इत्यादि, परमयमत्र विशेषः । कोऽसावित्याह—
 “हवेज्ज कणिट्ठं” इत्यादि, अपगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणयोः प्रत्येकं “कणिट्ठं” ति
 प्रकृतवन्धद्वयसत्कं ‘कनिष्ठं’-जघन्यमन्तरं ‘भिन्नमुहुत्तं’ भवेत्, न पुनः समय इत्यर्थः ।

“कम्माणाहारेसुं” इत्यादि, कर्मणकाययोगा-ऽनाहारकमार्गणयोश्चप्रत्येकं भूयस्कारा-
 ऽल्पतरलक्षणस्थितिवन्धद्वयसत्कमन्तरमेव न भवतीत्यर्थः । अत्रापगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्ग-
 णयोः प्रकृतान्तरस्य जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तप्रमाणस्य कथनं तयोर्मार्गणयोर्जायमानाः स्थितिवन्धाः
 प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तं प्रवृत्त्य परावर्तन्ते, न त्वर्वाक्, तथा च श्रेणितः प्रपततां तत्तत्स्थितिवन्धप्रथम-
 समये जायमानाऽभूयस्कारादेनन्तरप्रवृत्तोऽवस्थितवन्धोऽन्तर्मुहूर्तमवतिष्ठत एव, तदूर्ध्वमन्यविधे-
 ऽविकस्थितिवन्धे प्रारब्ध एव पुनर्भूयस्कारवन्धसम्भवः, न तु ततोऽर्वागपि, इत्येवमवस्थितस्थिति-
 वन्धस्य जघन्यकालतुल्यं जघन्यतोऽप्यन्तरं प्राप्यते, अवस्थितवन्धस्य जघन्यकालस्तु प्रकृतमार्ग-
 णयोरन्तर्मुहूर्तम्, अतो भूयस्कारवन्धस्य जघन्यान्तरमपि तावदुक्तम् । इत्थमेवाल्पतरस्थितिवन्ध-
 स्य जघन्यान्तरविषयेऽपि विभावनीयम् । यस्तु कर्मणकाययोगानाहारकमार्गणयोः प्रकृतान्तरभावः
 सोऽपि मुख्यतयाऽधिकृतेन विवक्षाविशेषेण त्रिसामयिक्यामपि कर्मणकाययोग्यवस्थायां प्रथमसमय-
 वन्धस्य मार्गणान्तरजातपूर्वसमयवन्धेन तुल्यत्वादावपि भूयस्कारतयाऽल्पतरतया वाऽलामात्,
 अपेक्षमयद्वयमपेक्ष्य त्वन्तरस्यैवाऽसम्भवादिति । एताश्चतस्रो मार्गणा विवर्ज्य शेषासु तु प्रस्तुत-
 वन्धयोर्जघन्यमुत्कृष्टं चान्तरमौविकमावनानुसारेण स्वयमेव योज्यमिति ॥५७९-५८०॥

अथ सप्तप्रकृतीनामवस्थितस्थितिवन्धस्यान्तरं दिदर्शयिषुराह

संवासुं सत्तण्हं समयो हरां अवट्ठिअस्स भवे ।
 परमं वि भवे समयो कग्गे सुहुमे अणाहारे ॥५८१॥

(प्रे०) “सञ्वासु” ति नरकगत्योधाधनाहारकपर्यन्तासु सर्वासु मार्गणास्वायुर्वर्जानां सप्त-
प्रकृतीनामवस्थितस्य स्थितिवन्धस्य ‘ह्रस्व’-जघन्यमन्तरं “समयो” ति एकेसमयप्रमाणं भवेदि-
त्यर्थः । सुगमम् । भावनात्वोववद् द्रष्टव्येति । अथैतस्यैवावस्थितस्थितिवन्धस्योत्कृष्टमन्तरं दर्श-
यन्नाह—“परमं वि भवे समयो” इत्यादि, कर्मणकाययोग-सूक्ष्मसम्परायसंयमा-ऽनाहारक-
मार्गणासु प्रत्येकं सप्तप्रकृतिसत्कावस्थितस्थितिवन्धस्य ‘परमम्’-उत्कृष्टमन्तरमपि समय एव भवेत्,
किं पुनर्जघन्यान्तरमित्यपिशब्दार्थः ।

तत्र कर्मणा-ऽनाहारकमार्गणयोरेकजीवापेक्षयोत्कृष्टतोऽपि समयत्रयाऽवस्थानेन मध्यसमये
भूयस्कारान्पतरान्यतरवन्धमात्रे कालद्वारे ‘कम्माणादारेसु उ’ इत्यादि (५७५) गाथायां गौणमात्रेन
दर्शितविवक्षान्तरमविकृत्य प्रथमचरमसमयजायमानाऽवस्थितस्थितिवन्धयोरन्तरं समयमात्रं विज्ञेयम्,
न तु मुख्यदृष्ट्याऽधिकृतविवक्षया, तया विवक्षया मार्गणाप्रथमसमयजातस्थितिवन्धस्याऽवस्थित-
स्थितिवन्धतयाऽप्यप्राप्तेः, शेषसमयद्वयापेक्षया तु भूयस्कारादिवदवस्थितस्थितिवन्धान्तरस्याप्यसम्भव
एवेति । सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां तु भूयस्कारान्पतरद्विविधस्थितिवन्धयोत्कृष्टस्यापि कालस्य
समयमात्रत्वात्तेनान्तरितयोरवस्थितस्थितिवन्धयोरन्तरमपि समयादधिकं नैव भवतीति समयमात्र
ममिहितमिति ॥५८१॥

यासु मार्गणास्ववस्थितस्थितिवन्धस्योत्कृष्टान्तरं चत्वारः समयास्ताः संगृह्याह

तिरिय-अपज्जतस-णपुम-कसायचउग-दुअणाण-अयतेसु ।

असुहृत्तिलेसा-अभविय-मिच्छेसुं होइ चउसमया ॥५८२॥

(प्रे०) “तिरियअपज्जतसे” त्यादि, तिर्यग्गत्योवा-ऽपर्याप्तत्रसकाय-नपुंसकवेद-क्रोधादि-
कपायचतुष्क-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयममार्गणासु तथाऽशुमकृष्णादित्रिलेश्या-ऽमव्य-मिथ्यात्व-
मार्गणानु प्रत्येकं सप्तप्रकृतिसत्कावस्थितस्थितिवन्धस्यान्तरं चत्वारः समया भवतीत्यर्थः । कुतः ?
उच्यते, एतासु प्रत्येकमवस्थितवन्धादन्ये ये भूयस्कारादिवन्धास्तेषु भूयस्कारस्थितिवन्धस्योत्कृष्टः
कालश्चत्वारः समयाः प्राप्यते, तेन समयचतुष्कप्रमाणभूयस्कारवन्धकालेनान्तरितयोरवस्थितस्थिति-
वन्धयोरन्तरं चत्वारः समया भवति ।

ननु प्रस्तुततिर्यग्गत्योवादिपञ्चदशमार्गणावत् त्रसकायौघ-पर्याप्तत्रसकाय-काययोगसामान्य-
चक्षुर्दर्शना-ऽचक्षुर्दर्शन-मव्यमार्गणास्वपि प्रत्येकमवस्थितेतरस्य भूयस्कारवन्धस्योत्कृष्टकालश्चत्वारः
समया एवोक्तः, तर्हि त्रसकायौघादिमार्गणाः कथमत्र न संगृहीताः ? इति चेद्, उच्यते, तासु
त्रसकायोवादिमार्गणासु पशमश्रेणिगतानामपि जीवानां प्रवेशेन तदीयस्थितेरेवन्धकालमाश्रित्याव-
स्थितस्थितिवन्धस्यान्तरमन्तर्मुहूर्तमपि लभ्यते, न पुनरधिकृततिर्यग्गत्योधादिमार्गणास्वपि, श्रेणि-
गतानामुपशमकानामत्राप्रवेशात् । इत्येवं चतुःसमयान्तरकथनप्रस्तावात्तिर्यग्गत्योधादिमार्गणाः संगृह्या-
ऽपि त्रसकायोवादिमार्गणा उपेक्षिता इति ॥५८२॥

अथ यासु मार्गणासु सप्तानामवस्थितवन्धस्यान्तरं त्रिसमयास्ताः पिण्डीकृत्याह

पंचिन्दियतिरियचउग-असमत्तपणिंदि-उरलमीसेसु ।

थी-पुरिस-असण्णीसु अवट्टिअस्स तिरवणा परमं ॥५८३॥

(प्रे०) “पंचिन्दियतिरियचउगे” त्यादि, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्चतुष्का-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियो-
दारिकमिश्रकाययोगमार्गणामु स्त्रीवेद-पुरुषवेदा-ऽसंज्ञिमार्गणासु च प्रत्येकं सप्तप्रकृतिमत्कावस्थित-
स्थितिवन्धस्योत्कृष्टमन्तरं त्रिसमयप्रमाणं लभ्यत इत्यर्थः । अत्राप्यन्यतमस्यां मार्गणायामुपशान्त-
चारित्रमोहानां जीवानामप्रवेशेन स्थितेरवन्धकालप्रयुक्तं प्रस्तुतान्तरं न प्राप्यते, किञ्च पञ्चे-
न्द्रियतिर्यगोवादिद्वादशमार्गणासुत्कृष्टोऽपि भूयस्कारस्थितिवन्धकालस्त्रिसमया एव लभ्यते, अतः
त्रिसामयिकभूयस्कारवन्धेनान्तरितयोरवस्थितस्थितिवन्धयोरन्तरालमपेक्ष्यावस्थितवन्धस्योत्कृष्टान्तर-
मपि त्रयस्समया एव सम्पद्यते, न पुनस्तदधिकमिति । यद्वाऽप्यतरेस्थितिवन्धकालप्रयुक्ताऽन्तरा-
लमपेक्षयाऽपि तल्लामः मस्मवतीति प्रकारान्तरेणाप्युपपादनीयमिति ॥५८३॥

अथशेषमार्गणासु प्रकृतान्तरं दर्शयन्नाह

णरतिगदुपणिंदियतस-काय-ऽवगयवेअ-णाणचउगेषु ।

संयम-णयणियर-अवहि-सुइल-भविय-सम्म-खइएसु ॥५८४॥

उवसम-सण्णीसु तहा आहारम्मि हवए सुहुत्तंतो ।

सेसासु दोणिण समया अवट्टिअस्स हवए परमं ॥५८५॥

(प्रे०) “णरतिगदुपणिंदिये” त्यादि, अत्र “व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्ति” रितिन्या-
येन नरत्रिकेत्यनेनापर्याप्तमनुष्यभेदवर्जाः शेषा मनुष्यगतिमार्गणासुत्कास्त्रयो भेदा ग्राह्याः, अत-
स्तेषु मनुष्यौघ-पर्याप्तमनुष्य-मानुषीमार्गणासु, तथा तेनैव न्यायेनापर्याप्तवर्जितयोर्द्वयोः पञ्चेन्द्रिय-
जातिभेदयोः, द्विशब्दस्य त्रसेत्यनेनापि योजनादपर्याप्तभेदवर्जयोर्द्वयोस्त्रसकायभेदयोः, काययोग-
सामान्या-ऽपगतवेद-मत्यादिज्ञानचतुष्केषु, संयमौघ-चक्षुर्दर्शना-ऽचक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शनि-शुक्ललेण्या-
मन्य-सम्यक्त्वौघ-धायिकौ-पशमिकमन्यक्त्व-संज्ञिमार्गणासु, तथाऽऽहारिमार्गगायां प्रत्येकं
“हवए सुहुत्तंतो” ति प्रकृतं सप्तप्रकृतीमत्कावस्थितस्थितिवन्धस्योत्कृष्टमन्तरं ‘सुहूर्तान्तः’-अन्त-
सुहूर्तं भवतीत्यर्थः । सुगमं चैतत्, प्रत्येकमुपशान्तमोहगुणस्थानादिगतानां जीवानां प्रवेशात् ।
मावनात्ववन्धकालमविकृत्य द्रष्टव्येति ।

“सेसासु” ति ‘कस्मै सुहुमे अणाहारे’ इत्यादिनाभिहिताः कर्मणकाययोगादिचतुःपञ्चा-
शन्मार्गणा विहाय शेषासु नरकगन्योवादिषोडशोत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकम् “अवट्टिअस्स” ति
सप्तप्रकृतीनामवस्थितस्थितिवन्धस्य ‘परमम्’-उत्कृष्टमन्तरं “दोणिण समया” ति द्वौ समयौ

भवतीत्यर्थः । तत्र शेषमार्गणा नाम्न इमाः—अष्टौ नरकगतिभेदाः, एकोऽपर्याप्तमनुष्यभेदः, त्रिंशदेवगतिभेदाः, सप्तैकेन्द्रियभेदाः, नव विकलेन्द्रियभेदाः, पृथिव्यादिवनस्पतिकायान्ता भूलोचराः च इत्येकोनविंशत्कायमार्गणाभेदाः, पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोगौ—द्वारिक-वैक्रिय-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोग-विभङ्गज्ञान-सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-देशसंयम-तेजोऽभ्यास-पञ्चलेख्या-क्षायोपशमिकसम्यक्त्व-सम्यग्मिष्यात्व-सास्त्रादनमार्गणाभेदाश्चेति । एतासु षोडशाभ्यधिकशतमार्गणासु प्रत्येकमवस्थितवन्धस्य द्विसमयादधिकान्तरनिष्पादकश्चतुःसामयिको सूयस्कारवन्धस्त्रिसामयिको सूयस्काराल्पतरान्यतरवन्धो वा नास्ति, किञ्च स्थितेरवन्धकालोऽपि प्रकृतान्तरप्रयोजको भवितुं नार्हति, किन्तु द्विसामयिको सूयस्कारवन्धोऽल्पतरो वा वन्ध एव लभ्यते, अतस्तदन्तरितयोरवस्थितस्थितिवन्धयोरन्तरमप्युत्कृष्टतो द्विसमयप्रमाणमेव प्राप्यते, न पुनस्तदधिकमिति ॥५८४-५८५॥

तदेवं मार्गणास्थानेषु सप्तानामवस्थितस्थितिवन्धस्यान्तरम् । अथ यासु मार्गणासु सप्तप्रकृतीनामवक्तव्यस्थितिवन्धस्य सद्भावः प्राक् सत्पदद्वारे प्रतिपादितस्तास्वक्तव्यवन्धान्तरसम्भवाऽसम्भवाशङ्कायां यासु तदसम्भवास्तसु प्रतिषेधयन्नाह-

पणमणवय-काय-उरल-अवेअ-सुइलु-वसमेषु सत्तण्हं ।

मोहस्स तहा लोहेऽवत्तव्वस्संतरं णत्थि ॥५८६॥

(प्रे०) “पणमणवये” त्यादि, पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-काययोगसामान्यौ-द्वारिककाय-योगा-ऽपगतवेद-शुक्ललेख्या-पशमिकसम्यक्त्वमार्गणासु प्रत्येकमायुर्वर्जसप्तप्रकृतीनां तथा लोभमार्गणायां मोहनीयकर्मणोऽवक्तव्यस्थितिवन्धसद्भावेऽपि तस्यावक्तव्यस्थितिवन्धस्याऽन्तरं ‘नास्ति’ न विद्यत इत्यर्थः । कुतः ? द्वितीयावक्तव्यवन्धात्पूर्वमेव प्रकृतमार्गणानां व्यवच्छेदात् ।

इदमुक्तं भवति—आयुर्वर्जसप्तप्रकृतीनां प्रत्येकमेकजीवाश्रयस्यावक्तव्यस्थितिवन्धस्यैकस्या-मुपशमश्रेणौ सकृदेव सम्भवः, अवक्तव्यवन्धस्यान्तरं त्ववक्तव्यवन्धे वारद्वयं जाते तदन्तरालमपेक्ष्य लभ्यते, प्रकृते च कस्यचिज्जीवस्योपशमश्रेणौ प्रथमावक्तव्यवन्धादूर्ध्वं द्वितीयवारमवक्तव्यवन्धोऽधः प्रतिपत्य पुनरपि श्रेण्यारोहणे क्रमेण सम्भवति, न पुनस्तद्वर्गापि; पुनः श्रेण्यारोहणं तदा सम्भवति, यदाऽसायवोऽप्रमत्तादिगुणस्थाने क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वं स्पृशेत् । कस्मात् ? नैरन्तर्येण प्रवर्तमान औपशमिकसम्यक्त्वे सकृदेवोपशमश्रेण्यारोहणस्य सम्भवात् । इत्थं हि प्रोक्तमनोयोगादितत्तन्मार्गणायां कश्चिज्जीवः प्रथमवारमवक्तव्यस्थितिवन्धं कृत्वा यावत्क्षायोपशमिकसम्यक्त्वं स्पृशति तावत्तु तस्य मनोयोगादिसर्वमार्गणातो वहिर्भावो जायते, तत्र योगादीनां प्रत्यन्तमुर्हूर्त परावर्तनात्तद्वहिर्भावः, वेदोदयात् क्षायोपशमिकसम्यक्त्वस्पर्शनाच्चापगतवेदमार्गणौपशमिकसम्यक्त्वमार्गणावहिस्त्वं विज्ञेयम् । इत्येवं प्रकृतमार्गणास्वच्छेदेन प्रवर्तमानासु सतीसु वारद्वयमवक्तव्यवन्धस्याऽसम्भवात्तदन्तरस्याऽभाव एवाऽवाप्यत इति ॥५८६॥

तदेवं मनोयोगादिमार्गणासु सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धान्तरे निषङ्गे तदन्यमार्गणामु
तद्विधत इत्यर्थाद्गम्यते, न पुनस्तत्प्रमाणमपि, अतः शेषासु तत्कियत्प्रमाणमिति जिज्ञासायामादां
तावज्जन्यत आह—

सेसासु मुहुत्तंतोऽवतवस्स हवए कणिद्धं उ ।

(प्रे०) “सेसासु” इत्यादि, यामु सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धो मनु, ताम्यः पट्त्रिंशन्मा-
र्गणाम्योऽनन्तरोक्ता मनोयोगादिषोडशमार्गणास्तत्र शेषासु विंशतिमार्गणासु प्रत्येकं सप्तप्रकृतिना-
मवक्तव्यस्थितिवन्धस्य ‘कनिष्ठं’-जवन्यमन्तरं तु ‘मुहुत्तंतो’ ति अन्तर्मुहूर्तं भवति । तच्चैवम-
उपशमश्रेणौ सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धं कृत्वा पश्चात् प्रमत्ताप्रमत्तमात्रं स्पृष्ट्वा पुनरप्युपशम-
श्रेणिनारुह्य यावद्वितीयवारं सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धस्तावदपि प्रस्तुतशेषमवर्गमार्गणा अविच्छेदेन
प्रवर्तन्ते, एवं सत्यवक्तव्यस्थितिवन्धस्यान्तरालमपि प्रकृतमार्गणास्वेव सम्पद्यते, तच्चान्तर्मुहूर्त-
मिति तथैवोक्तम्, अत्र विस्तरमात्रना तु सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धस्यैवाधिकजवन्यान्तरालानुसारेण
द्रष्टव्येति ॥ अथैतास्वेव शेषमार्गणामु सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धान्तरमुत्कृष्टत आह—

तिणरेसुं उक्कोसं कोडिपुहुत्तं उ पुव्वाणं ॥५८७॥

(प्रे०) “तिणरेसुं” ति अपर्याप्तमनुष्यमार्गणायां सप्तप्रकृतीनामवक्तव्यस्थितिवन्धस्यैवाभावा-
त्तदन्तरस्यापि नास्ति चिन्ता, अतस्तामपर्याप्तमनुष्यमार्गणां विहाय शेषासु त्रिमृषु ‘णरेसुं’ ति
मनुष्यगतोद्यमपर्याप्तमनुष्य-मानुषीलक्षणासु नरमार्गणासु “उक्कोसं” ति सप्तप्रकृतीसत्कावक्तव्य-
वन्धस्योत्कृष्टमन्तरं “कोडिपुहुत्तं उ पुव्वाणं” ति पूर्वकोटिपृथक्त्ववर्षप्रमाणमित्यर्थः ।

अयमभावः—एतासां त्रिमृषां मार्गणानां प्रत्येकमेकजीवाश्रितोत्कृष्टा कायस्थितिः

‘तिपणिदियरियाण तिणराण य पल्लिवोचमा तिणिण । अन्महिचा पुव्वाण कोडिपुहुत्तेण णायव्वा’ ॥१५५॥
इत्यनेन प्राक् पूर्वकोटीपृथक्त्वाविक्रिपल्लोपमप्रमाणाऽभिहिता, तत्रापि त्रीणि पल्लोपमानि तु
मार्गणाविच्छेदादवर्गमाविचरमयुग्मिमवमपेक्ष्य प्राप्यन्ते, अतस्तान्यत्र वर्ज्यन्ते । कुतः ? तस्मिन्
युग्मिमव उपशमश्रेणेरसम्भवात्, तदनन्तरमवे तु जीवानां प्रकृतमार्गणातो बहिर्भावात् ; तथा च त्रिपल्लो-
पमकालेनाना शेषा कायस्थितिरेव गृहीता । कस्मात् ? तस्यां संख्येयवर्षायुष्कनानामवनिष्पन्नायां
शेषार्थां कायस्थितौ प्रारम्भे प्रान्ते चाऽऽवर्षादिकालं त्यक्त्वौपशमश्रेणेः सम्भवात् । तत्रोपशम-
श्रेणावक्तव्यवन्धौ तु प्रागवद् द्रष्टव्यौ, तयोरेन्तरालमपेक्ष्यान्तरमपि च प्रागवद्भावनीयम् । एवमश्रे-
ऽपि द्रष्टव्यमिति ॥५८७॥ अथ शेषमार्गणामु प्रकृतोत्कृष्टान्तरं दर्शयति

देसूणऽद्धपरट्ठोऽवतवस्स हवए उ सत्तण्हं ।

अणयण-भवियेसुं शुरुं, अण्णह ऊणशुरुकायठिई ॥५८८॥

(प्रे०) “देसूणऽछपरद्वो” इत्यादि, सप्तानां प्रकृतीनामवक्तव्यस्थितिवन्धस्य, उत्कृष्टान्तरमिति गम्यते । कियदित्याह—“देसूणऽछपरद्वो” ति ओधवद् देशोनार्धपुद्गलपरावर्त इत्यर्थः । कस्यां कस्यां मार्गणायामित्याह—“अणयणमविधेसु” ति अचक्षुर्दर्शनमार्गणायां भव्यमार्गणायां चेत्यर्थः । भावनाप्यत्र सप्तप्रकृतीनामवक्तव्यस्थितिवन्धस्यौधिकोत्कृष्टान्तरवद् द्रष्टव्येति । अथ शेषमार्गणास्वाह—“गुरुं अण्णहे” त्यादि, उक्तमनोयोगोदिमार्गणाभ्योऽन्यत्र, पञ्चेन्द्रियौघादिशेषपञ्चदशमार्गणास्वित्यर्थः । “गुरु” ति आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामेकजीवाश्रयं ‘गुरु’—उत्कृष्टमन्तरम् “अणगुरुकायठिई” ति ऊनाऽन्तर्मुहूर्तादिलक्षणेनैकदेशेन ‘गुरुः’—उत्कृष्टा, एकजीवाश्रयान्तरस्य प्रकृतत्वादेकाजीवाश्रया तत्तन्मार्गणानां कायस्थितिर्भवति । तत्र कायस्थितौ न्यूनत्वविशेषणोपादानं प्रागिव कायस्थितिप्रारम्भप्रान्तयोरवक्तव्यस्थितिवन्धादिसत्कक्रियत्कालस्य प्रस्तुतान्तरेवाद्यत्वात्तावत्कालस्य प्रस्तुतान्तरतया प्रतिषेधार्थम् । शेषमार्गणा नामित इमाः—पञ्चेन्द्रियौघपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय—त्रसकायौघ—पर्याप्तत्रसकाय—मत्यादिज्ञानचतुष्क—चक्षुर्दर्शन—संयमौघ—सम्यक्त्वौघ—क्षायिकसम्यक्त्व—संज्ञा—ऽऽहारिमार्गणा इति । कायस्थितयस्तु तासां द्वितीयाधिकार एकजीवाश्रयकालद्वारे ‘कायठिई उक्कोसा’ इत्यादि—(१५२) गाथाकदम्बकेनाभिहिता अतस्तत एव द्रष्टव्याः, भावनाऽप्येतासु कायस्थितेः प्रारम्भप्रान्तसमासत्रमाव्युपशमश्रेणिद्वयानुसारेण प्राग्वत्कार्येति ॥५८८॥

तदेवमुक्तं सप्तप्रकृतीनां भूयस्कारादिचतुर्विधवन्धस्यान्तरमादेशतोऽपि । साम्प्रतमायुषोऽल्पतराऽवक्तव्यद्विविधस्थितिवन्धयोरन्तरमादेशतो विमणिपुराह

पणमणवयेसुं विउवे आहारदुगे कसायचउगे य ।

सासाणे य पयाणं दोणहा-ऽऽउरसंतरं णत्थि ॥५८९॥

(प्रे०) “पणमणवयेसु” इत्यादि, पञ्चशब्दस्य प्रत्येकं योजनात् पञ्चमनोयोगमार्गणाभेदेषु, पञ्चवचोयोगमार्गणाभेदेषु, वैक्रियकाययोगे, आहारकेकाययोगा—ऽऽहारकमिश्रकाययोगमार्गणाद्वयरूप आहारकद्विक्रे, क्रोधादिकपायचतुष्के, चः समुच्चये, सासादनसम्यक्त्वमार्गणायाम्, चः प्राग्वत् । एतास्त्वष्टादशमार्गणासु प्रत्येकम् ‘आयुषः’—शेषस्यायुःकर्मणः “पयाण दोणह” ति अल्पतरावक्तव्यस्थितिवन्धरूपयोर्द्वयोः पदयोः प्रत्येकमन्तरं नास्ति, अन्तरं न विद्यत इत्यर्थः । कुतः ? अल्पकालावस्थायिनीप्वेतासु प्रत्येकं वारद्वयमायुर्वन्धाभावात् । इदमुक्तं भवति—आयुषोऽल्पतरादिस्थितिवन्धस्यान्तरं द्विरायुर्वन्धे सति लभ्यते, एतच्चौघिकभावनायां दर्शितमेव, एता मार्गणास्तु प्रत्येकं स्वल्पकालावस्थायिन्यः अतस्ता द्वितीयायुर्वन्वादवर्गाव विच्छेदमियति, तत्कुतस्तद्वन्धद्वयाधीनमन्तरमपि लभ्येत, न कुतश्चिदित्यर्थः ॥५८९॥ शेषमार्गणास्वायुषोऽल्पतरावक्तव्यद्विविधस्थितिवन्धान्तरं दिदर्शयिषुर्जन्यादिक्रमेणाह

सेसासु मुहुत्तंतो हस्सं परमं हवेज्ज छागासं ।

संवणिरयदेवेसुं पसत्थअपसत्थलेसासुं ॥५९०॥

(प्रे०) “सेसासु सुहुत्तंतो” इत्यादि, अनन्तरोक्तमनोयोगाद्यष्टादशमार्गणा विहाय शेषासु यास्वायुर्वन्वो भवति, तासु निरयगत्योवादिपञ्चचत्वारिंशदभ्यधिकशतमार्गणासु प्रत्येकं “सुहुत्तंतो हस्सं” ति आयुषोऽल्पतरस्यितिवन्धस्याऽवक्तव्यस्यितिवन्धस्य च प्रत्येकं ‘हस्सं’ जवन्यमन्तरं ‘सुहुत्तंतः’-अन्तर्मुहूर्तं भवतीत्यर्थः । सुगमम् । भावना तु सर्वथैवोधवद् द्रष्टव्येति । एतास्वेव पञ्चचत्वारिंशदभ्यधिकशतसंख्याकासु शेषमार्गणासुत्कृष्टान्तरं दर्शयन्नाह-“परमं ह्वेज्जे” त्यादि, आयुषोऽविकृतद्विविधस्थितिवन्धस्य प्रत्येकं ‘परमम्’-उत्कृष्टमन्तरं पणमासा भवेत् । कासु मार्गणास्वित्याह-“संवणिरये” त्यादि, सर्वशब्दस्य प्रत्येकं योजनात् सर्वेषु नरकगतिमार्गणा-भेदेषु, सर्वेषु देवगतिमार्गणाभेदेषु, पट्पु प्रशस्ता-ऽप्रशस्तलेश्यामार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । कुतः ? उच्यते, निरयदेवानां वेद्यमानायुषो मासपट्केऽनवशेषे परमवायुर्वन्वो न भवति, तथा च सति प्रथमा-कर्षेण पणमासात्मिकायामुत्कृष्टावाधायां प्रथमवारमायुर्वन्वं कृत्वा द्वितीयाकर्षेण जघन्यावाधायां भव-चरमान्तर्मुहूर्ते पुनरप्यायुर्वन्धमात्र उत्कृष्टान्तरं लभ्यते, यद्यप्येवं प्रकृतान्तरं देशोनपणमासप्रमाणं भवति, मूले च पणमासा इत्यभिहितम्, तथाऽपि सूत्रस्य सूचकत्वाददोषायेति । शेषकृष्णलेश्यादि-पणमार्गणास्वपि प्रभुतान्तरं देवनिरयसत्कप्रस्तुतान्तरानुसारेणैव भावनीयमिति ॥५९०॥

अथ मार्गणान्तरेषु प्रस्तुतान्तरमाह

परमं संव-तिरिय-णर-एगिंदिय-विगल-पंचकायेसुं ।

असमत्तपणिंदितसेसु साहिया भवठिई णेयं ॥५९१॥

(प्रे०) “परमं संवतिरिय” इत्यादि, आयुषोऽल्पतराऽवक्तव्यस्यितिवन्धयोः ‘परमम्’-उत्कृष्टमन्तरं, साविका भवस्यितिज्ञेयमिति गाथा प्रान्तेऽन्वयः । कासु मार्गणास्वित्याह-“संव-तिरिये” त्यादि, सर्वशब्दस्य प्रत्येकं योजनात् सर्वे तिर्यग्गतिभेदाः, सर्वे “णर” ति मनुष्यगति-भेदाः, सर्वे एकेन्द्रियजातिभेदाः, सर्वे विकलेन्द्रियजातिभेदाः, सर्वे पृथिव्यादिवनस्पतिकायान्त-पञ्चकायमार्गणासत्का भेदास्तेषु चतुःषष्टिमार्गणाभेदेषु, तथा “असमत्त” इत्यादि, अत्राप्यसमाप्त-शब्दस्य प्रत्येकं योजनादपर्याप्तपञ्चेन्द्रियमार्गणायामपर्याप्तत्रसकायमार्गणायां च प्रत्येकमित्यर्थः । कुत आसु साविकमवस्थितिः प्रस्तुतान्तरम् ? आमां मार्गणानां प्रत्येकं नानाभवावस्थायित्वात् ।

किमुक्तं भवति ? पूर्वोक्तमार्गणाः प्रत्येकं भवद्वयेऽवस्थायिन्यो नासन्, अतस्तास्वेकस्मिन् भव एवाकर्षद्वयेन वारद्वयमायुर्वन्वं कुर्वन्तं जीवमपेक्ष्याऽन्तरमानीतम्, अकृतमार्गणास्तु नानाभवा-वस्थायिन्यः, प्रतिभवमेकवारं तु नियमेनायुर्वन्वो जायते, स चोत्कृष्टस्थितिक एकस्मिन् भवे यदा उत्कृष्टावाधायां, तादृशे च तदनन्तरमेव जघन्यावाधायामित्येवं द्विः क्रियते तदाऽऽयुर्वन्ध-स्योत्कृष्टान्तरं लभ्यते, तच्च प्रथमभवसत्कतृतीयमागाम्यविकान्तर्मुहूर्तानद्वितीयभवप्रमाणं, तदेव

भूले साधिकमवस्थितिप्रमाणप्रस्तुतान्तरतयाभिहितम् । कथम् ? आयुर्वन्धेन सममेव तयोरवक्तव्याल्पतरस्थितिवन्धयोरपि नियमतो भावात् । अत्र हि भवस्थितिरुत्कृष्टा ज्ञेया, उत्कृष्टान्तरस्य प्रस्तुतत्वादिति ॥५९१॥ अथाऽन्यत्राह

कायस्मि भूमवठिई देसूणतिमागसंजुया जेडा ।

उरलेऽम्भहियाणि गुरुं सप्तसहस्साणि वासाणि ॥५९२॥

(प्रे०) “कायस्मि” इत्यादि, काययोगौघमार्गणायामायुपोऽल्पतराऽवक्तव्यस्थितिवन्धयोः प्रत्येकमुत्कृष्टमन्तरं “भूमवठिई” ति भूयः-पृथिवीकायिकस्य भवस्थितिर्भूमवस्थितिः, अस्य चान्वयः परेण “जेडा” इत्यनेन; ततश्च पृथिवीकायस्योत्कृष्टा भवस्थितिरित्यर्थः । प्रस्तुतान्तरस्य पृथिवीकायोत्कृष्टभवस्थितितोऽप्यधिकसम्भवात्पृथिवीकायोत्कृष्टभवस्थितिं विंशति-“देसूणति-भागसंजुया” ति देशेनेन स्वीयतृतीयभागेन ‘संयुता’-अभ्यधिका इत्यर्थः ।

इदमुक्तं भवति—निरन्तरकाययोगिन उत्कृष्टभवस्थितिका जीवाः पृथिवीकायिका एव सन्ति, अतः पूर्वोक्तन्यायेनोत्कृष्टस्थितिकयोर्निरन्तयोर्द्वयोर्भवयोः, क्रमेणोत्कृष्टावावायां जघन्यावावायां च जायमानायुर्वन्धद्वयस्यान्तरालमपेक्ष्य काययोगमार्गणायामायुपोऽल्पतराऽवक्तव्यस्थितिवन्धयोः प्रत्येकमुत्कृष्टान्तरमन्तर्मुहूर्तलक्षणेनैकदेशेनोन्स्वतृतीयभागेनाभ्यधिका पृथिवीकायस्योत्कृष्टभवस्थितिः सम्पद्यते, अतस्तथैवोक्तमिति ।

“उरले” ति औदारिककाययोगमार्गणायामायुषः प्रस्तुतस्थितिवन्धद्वयस्य प्रत्येकं ‘गुरु’-उत्कृष्टमन्तरमभ्यधिकानि-साधिकानि सप्तसहस्रवर्षाणि भवतीत्यर्थः । इदमप्यनन्तरोक्तपृथिवीकायोत्कृष्टभवस्थितिमपेक्ष्यैव भावनीयम्, नवरं द्वितीयवारमायुर्वन्धोऽपि प्रथममेव एव जघन्यावावायां द्वितीयाऽऽकर्षेण द्रष्टव्यः न पुनस्तदनन्तरमवे । कुतः ? तत्रोत्पत्त्याऽपर्याप्तावस्थायां प्रस्तुतौदारिककाययोगमार्गणाया विच्छेदप्रसंगात् । इत्थं हि पृथिवीकायस्योत्कृष्टभवस्थितिर्द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि, तस्यास्वतृतीयभागेऽवशेषयुत्कृष्टावावायां प्रथमवारमायुर्वन्धादूर्ध्वं द्वितीयवारं भवचरमान्तर्मुहूर्त आयुर्वन्धकरणेऽविकृतान्तरं लभ्यते, आयुर्वन्धेन सममेव तदीयावक्तव्याल्पतरस्थितिवन्धयोरपि नियमेन भावादिति ॥५९२॥ औदारिकमिश्रकाययोग-स्त्रीवेदयोः प्रस्तुतान्तरमाह

ओरालियमीसगि उ मिन्नमुहूर्तं हवेज्ज उकोसं ।

अम्भहिया पणपण्णा पलिया थीए गुरुं णेयं ॥५९३॥

(प्रे०) “ओरालियमीसस्मि उ” इत्यादि, औदारिकमिश्रकाययोगमार्गणायां तु ‘मिन्न-मुहूर्तम्’-अन्तर्मुहूर्तं भवेत् । किमित्याह—“उकोसं” ति आयुषो द्विविधस्थितिवन्धयोः प्रत्येकमुत्कृष्टान्तरम् । सुगमं चैतत्, अपर्याप्तजीवानां निरन्तरे भवद्वये जायमानायुर्वन्धद्वयमपेक्ष्य तल्लभा-

दिति । मावना काययोगसामान्यवदपर्याप्तोत्कृष्टमवड्यापेक्षया द्रष्टव्येति । अथ स्त्रीवेदमार्गणाया-
माह—“अ०अहिया” इत्यादि, स्त्रीवेदमार्गणायामविकृतं ‘गुरु’-उत्कृष्टमन्तरम‘स्यधिकानि’-पूर्व-
कोटीत्रिमागेनास्यविकानि पञ्चपञ्चाशत्पल्योपमानि ज्ञेयम् । “पलिया” इत्यत्र पुंस्त्वं प्राकृतवशात् ।
प्राकृते हि लिङ्गमतन्त्रम् । यदाहुः ओहेमचन्द्रसूरिपादाः स्वप्राकृतलक्षणे ‘लिङ्गमतन्त्रम्’ (सिद्ध-
हेम० टा०४४४५) इति । अत्र पूर्वकोटीतृतीयमागः पूर्वकोट्यायुष्कमनुप्यावस्थायासु-कृष्टावाध्यायां
प्रथमवारमायुर्वन्धकरणाच्छेपमनुप्यमवसत्कः, पञ्चपञ्चाशत्पल्योपमानि तत्कृष्टस्थितिकदेवीतयोत्पद्य
तत्रान्तर्मुहूर्तान्मिकायामसंक्षेप्याद्यायां द्वितीयवारमायुर्वन्धकरणादायुर्वन्धात्प्रागतीतदेवमवसत्कानि,
शेषं तु प्राप्तव्योज्यमिति ॥५९३॥

मणणाण-संयमेसुं समइअ-छेअ-परिहार-देसेसुं ।

उक्कोसं पुव्वाणं कोडितिभागो उ देसूणो ॥५९४॥

(प्रे०) “मणणाणे” त्यादि, मनःपर्यवज्ञान-संयमौवमार्गणयोः मामाधिक-छेदोपस्थापन-
परिहारविशुद्धिक-देशमयममार्गणासु च प्रत्येकम् “उक्कोसं” ति आयुपोऽल्पतरावक्तव्यस्थिति-
वन्धयोः प्रत्येकमुत्कृष्टं दीर्घमन्तरं “पुव्वाणं कोडितिभागो उ देसूणो” ति पूर्वाणां ‘पुव्वस्स
उ परिमाण’ इत्यादिनाऽन्यत्रोक्तस्वरूपाणां या कोटिस्तस्याः “तिभागो” ति तृतीयमाग इति पूर्व-
कोटित्रिमागः य च “देसूणो” ति अन्तर्मुहूर्तलक्षणेनैकदेशेनोतः, अन्तर्मुहूर्त-वृत्तपूर्वकोटितृतीय-
माग इति भावः । तच्चथा-संयमिनो देशसंयमिनश्चोत्कृष्टतः पूर्वकोटीवर्षायुष्का एव सन्ति,
तेषु केनाप्युत्कृष्टावाध्यायां प्रथमाकर्षण, ततोऽसंक्षेप्याद्यायां द्वितीयाकर्षणेत्येवं द्विगायुर्वन्धे कृते
प्रकृतान्तरं यथोक्तप्रमाणमवाप्यत इति ॥५९४॥ अथ विमङ्गजानमार्गणायामाह

वि०भंगे देसूणा जेढा कायडिई मुणेयव्वं ।

देसूणा छम्मासा हवइ ति भणन्ति अण्णे उ ॥५९५॥

(प्रे०) “वि०भंगे” इत्यादि, विमङ्गजानमार्गणायां ‘ज्येष्ठा’-उत्कृष्टा “कायडिई” ति
‘कायडिई उक्कोसा णिरवसुराण विमङ्गणाणस्स’ इत्यादिना पूर्वं कालद्वारेऽभिहितमात्रा देजोनपूर्वकोटय-
स्यविक्रयस्त्रिंशत्मागरोपमाणि विमङ्गजानमार्गणाया एकजीवाश्रया कायस्थितिः ‘देसूणा’ ति
किञ्चिदूनपूर्वकोटितृतीयमागइयलक्षणेनैकदेशेनोतासती प्रकृतयोरायुपोऽल्पतरा-ऽवक्तव्यलक्षणस्थिति-
वन्धयोः प्रत्येकमुत्कृष्टमन्तरं ज्ञातव्यम् । अत्रैव महान्वधकाराभिमतमाह—“देसूणा छम्मासा”
इत्यादि, युगमम्, तन्मते नारकेऽपर्याप्तावस्थायां विमङ्गजानस्यानभ्युपगमात्, तिर्यग्गरेषूत्कृष्टतो
निरन्तरमन्तर्मुहूर्तमेव विमङ्गजानस्य स्वीकृतत्वाच्च । विशेषतस्तु प्रस्तुतमार्गणायां द्वितीयाधि-
कारैकजीवाश्रयकालकारद्विगताऽऽयुरनुत्कृष्टस्थितिवन्धोत्कृष्टान्तरवद्विमावनीयमिति ॥५९५॥

अथ शेषमार्गणासु प्रकृतान्तरं दिदर्शयिपुरेकामार्यामाह

आयुर्वेजसप्तमूलप्रकृतीनां मूलस्कारादिचतुर्विधस्थितिवन्धस्यैकजीवाश्रयान्तरप्रदर्शकयन्त्रम्

A	अवस्थितस्थितिवन्धस्य				अवक्तव्यस्थितिवन्धस्य	
जघन्यतः-समय	१ समय	१ समय	ओधवत् १ समय	१ समय	नास्ति	ओधत Δ अन्तर्मुहूर्तम्.
उत्कृष्टतः - ,,	४ समया	३ समय	अन्तर्मुहूर्तम्	२ समय	,,	देशोनकायस्थिति
गति०	तिर्यग्गत्योच १	नवंपञ्चेन्द्रिय- तिर्यग्भेद० ४	मनुष्योद्य-तत्पया- स-मानुषी० ३	शेष० ३६		मनुष्योद्य-तत्पयासि- मानुषी० ३
इन्द्रिय०		अपर्वसप्तपञ्चेन्द्रि- य० १	पञ्चेन्द्रियोद्य- तत्पयासिभेदी, २	" १६		पिपञ्चेन्द्रियोद्य-तत्प- याप्ती, २
काय०	अपर्वसप्तमन० १		त्रसोद्य-तत्पयाप्ती २	" ३६		त्रसोद्य-तत्पयाप्ति- भेदी० २
योग०	कर्म १	श्रीदारिकर्मश्र० १	काययोगोद्य० १	" १५	सर्वमनोवचो- काययोगोद्य० श्रीदारि० १२	
वेद०	नपुंसक० १	स्त्री०पु वेद० २	अपगतवेद० १	१	गतवेद० १	
कथाय०	नव० ४				लोभ० १	
ज्ञान०	मत्पज्ञान-युता- ज्ञाने, २		मत्पादिज्ञान- चतुष्क० ४	विभङ्ग० १		मत्पादिज्ञान- चतुष्क० ४
सयम०	सूक्ष्म १	अनयम० १	सयमोद्य० १	शेष० ४		सयमोद्य० १
दर्शन०			चक्षुरादि० ३			चक्षुरादि० Δ ३
लेखा०	अनुभ० ३		शुक्ल० १	" २	शुक्ल० १	
भव्य०	अभव्य० १		भव्य० १			भव्य० Δ १
सम्यक्त्व	मिव्यात्व० १		सम्यक्त्वोद्य० क्षायि० औप० ३	" ३	श्रीपशमिक० १	सम्यक्त्वोद्य० क्षायि० औप० ३
सजी०		अमनी० १	मंजी, १			सजी० १
आहारी०	अना १		आहारी, १			आहारी, १
सर्वमार्गिणा -३	१५	६	२४	११६	१६	२०
गाथाङ्का -५८१	५८१-५८२	५८१-५८३	५८४-५८५	५८५	५८६	५८७-५८८

▲ मूलस्कारा-उत्पत्तरयो प्रत्येकमोद्यतो निरयगत्योधादिमर्वमार्गिणासु च जघन्यत समयः, उत्कृष्टतोऽन्तर्मुहूर्तम्, केवलम्-कर्मणाऽनाहारकयोऽन्तरमेव नास्ति, अवगतवेद-सूक्ष्मसम्पराययो जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तम् । (गा-५७६-७६-८०)
 * मनुष्योद्य-तत्पयाप्ति-मानुषीमार्गत्रय उत्कृष्टान्तर पूर्वकोटिपृथक्त्वम्, न तु देशोनकायस्थिति । (गाथा-५८७)
 Δ ओधतोऽचक्षुर्दग्ने भव्यमार्गिणास्थाने चोत्कृष्टतो देशोनाद्यपुद्गलपरावर्त । (गाथा-५८८)

आयुपोऽल्पतरा-ऽवक्तव्यस्थितिवन्धयोरेकजीवाश्रयान्तरप्रदर्शकयन्त्रम्

शोधत
सर्वमार्गणासु च

अवक्तव्या-ऽल्पतरस्थितिवन्धयो
प्रत्येकम्

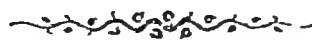
सर्वथा-ऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धान्नरवत्
★

अवमहियपुव्वकोडी गुरुं असण्णिम्मि होइ सेसासु ।
साहियतेत्तीसुदही उक्कोसं अंतरं णेयं ॥५९६॥

(प्रे०) “अवमहियपुव्वकोडी” इत्यादि. असंज्ञिमार्गणायां “गुरु” ति प्रकृतमायुपो-
ऽल्पतरा-ऽवक्तव्यस्थितिवन्धयो प्रत्येकं ‘गुरु’-उत्कृष्टमन्तरमभ्यधिकपूर्वकोटिः, देशोनपूर्वकोटिनृतीय-
भागेनाभ्यधिकपूर्वकोटीवर्षप्रमाणं भवतीत्यर्थः । एतच्च प्रागुक्तकाययोगसामान्यमार्गणावद्भावनी-
यम्, नवरमुत्कृष्टस्थितिकासंज्ञिनो भवद्रयमपेक्षेति । “सेसासु” ति यास्त्रायुर्वन्धो भवति
ताभ्योऽनन्तरोक्ता मनोयोगाद्यसंज्ञिपर्यन्ता मार्गणा विविच्य शेषासु पञ्चेन्द्रियौघादित्रयोविंशति-
मार्गणासु प्रत्येकमायुपो द्विविधस्थितिवन्धस्योत्कृष्टमन्तरं साधिकत्रयस्त्रिंशदुद्वयो ज्ञातव्यमि-
त्यर्थः । शेषमार्गणा नामत इमाः—पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-त्रसकायौघ-पर्याप्तत्रसकाय-
पुर्वेद-नपुंसकवेद-मत्यादित्रिज्ञान-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयम-चक्षुरादित्रिदर्शन-भञ्ज्या-ऽभञ्ज्य-सम्य-
क्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकसम्यक्त्व-मिथ्यात्व-संज्ञ्या-ऽऽहारिमार्गणा इति । एतासु प्रत्येकमुत्कृष्ट-
स्थितिकायुर्वन्ध्वा सप्तमभूमौ नारकतयोत्पादेऽनुत्तरविमाने देवतयोत्पादे वा तत्राऽपि प्रकृतपञ्चेन्द्रि-
यौघादिमार्गणा अनुवर्तन्ते, ततश्च प्रथमे पूर्वकोटीस्थितिकमनुप्यादिमव उत्कृष्टावाधायां प्रथमवारं
तदनन्तरं तूत्कृष्टस्थितिके निरयमवे देवमवे वा जघन्यावाधायां द्वितीयवारमायुर्वन्धं कुर्वन्तं जीव-
मपेक्ष्य प्रकृतान्तरं प्राप्यते, अतस्तदधिकपदेन पूर्वकोटीतृतीयभागेनाभ्यधिकानि त्रयस्त्रिंशत्सगरो-
पमाणि वेदितव्यमिति ॥५९६॥

तदेवमभिहितमायुपोऽल्पतरा-ऽवक्तव्यस्थितिवन्धयोः प्रकृतमेकजीवाश्रयमन्तरं शेषमार्गस्वपि,
तस्मिंश्चामिहिते गतं चतुर्थमेकजीवाश्रितमन्तरद्वारम् ॥

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे तृतीये भूयस्काराधिकारे चतुर्थं नानाजीवाश्रयमन्तरद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथ पञ्चमं भङ्गविचयद्वारम् ॥

साम्प्रतं नानाजीवाश्रितेषु भङ्गविचयादिद्वारेषु क्रमप्राप्ते “भङ्गविचयो” इत्यनेनोद्दिष्टे भङ्गविचयामिधे पञ्चमे द्वारे नानाजीवाश्रयां भङ्गविचयप्ररूपणां चिकीर्षुर्वक्ष्यमाणकरणेन भङ्गविचयोत्पत्तौ बीजभूतं तत्तद्भूयस्कारादिवन्धकपदानां ध्रुवत्वादिकमादौ तावदोधत आह

सत्तण्ह वंधगा खलु भूगाराईण तिण्ह णियमात्थि ।

भयणीआऽवत्तव्वरसाउरस पयाण दोण्ह ध्रुवा ॥५९७॥

(प्रे०) “सत्तण्ह वंधगा” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां “भूगाराईण” ति ‘भूयस्कारादीनां’-भूयस्काराऽल्पतरावऽवस्थितलक्षणानां त्रयाणां स्थितिवन्धविशेषाणां प्रत्येकं ‘वन्धकाः’-निर्वर्तकाः “णियमात्थि” ति नियमात् सन्ति, नियमस्य त्रिकालापेक्षया कृतत्वादोध-चिन्तायां तद्वन्धकानां न कदाचिदभावो लभ्यत इत्यर्थः । ध्रुवपदान्येतानीति यावत् । “भय-णीआऽवत्तव्वरस” ति तेषामेव सप्तानामवत्तव्वस्थितिवन्धस्य ‘भजनीयाः’-भाज्याः, कदाचि-ल्लभ्यन्ते कदाचित्तु नेत्यर्थः । अत्रुपपदमेतदिति यावत् । “उरस पयाण दोण्ह” ति विश्लेश-प्राप्तस्याऽऽकारस्य पूर्वं दर्शनादायुषोऽल्पतरावत्तव्वस्थितिवन्धलक्षणयोर्द्वयोरपि पदयोः “ध्रुवाः” ति वन्धका ध्रुवाः, सर्वदा लभ्यन्त इत्यर्थः । अत्र भङ्गविचयप्रस्तावेऽपि भूयस्कारादिस्थितिवन्धक-पदानां ध्रुवाध्रुवत्वप्रदर्शनं ध्रुवाध्रुवपदैरेव वक्ष्यमाणकरणेन भङ्गविचयोत्पत्तेरिति ज्ञेयम् । तत्तत्पदानां ध्रुवाऽध्रुवत्वोपपत्तिस्तु मार्गणास्थानेषु तत्तत्पदानां वक्ष्यमाणध्रुवाऽध्रुवत्वोपपत्तिवत्कार्येति ॥५९७॥

तदेवं दर्शितान्योवतो भङ्गविचयप्रयोजकानि ध्रुवाध्रुवपदानि । साम्प्रतमादेशतो दिदर्श-यिषुः सप्तप्रकृतिसत्त्वभूयस्कारादिस्थितिवन्धकपदानां ध्रुवत्वादिकं दर्शयति

तिरिये सव्वेगिंदियणिगोअसेससुहमेसु वणकाये ।

पुहवाइ चउसु तेसिं वायरन्वायरअपज्जेसुं ॥५९८॥

पत्तोअवणे तरस य असमत्तो कायुरालियदुगेसुं ।

कम्मण-णपुंसगेसुं कसायचउगे अणणदुगे ॥५९९॥

अयताऽचक्खसु तहा अपसत्थतिलेस-भविसेसुं ।

अभविअ-मिच्छत्तेसुं असण्णि-आहारगियरेसुं ॥६००॥ (उपगीतिः)

सत्तण्ह वंधगा खलु भूगाराईण तिण्ह णियमात्थि ।

एआसु अवत्तव्वो जहि तहि से अत्थि भयणीया ॥६०१॥

(प्रे०) “तिरिये” इत्यादि, तिर्यग्गत्योवे, सर्वशब्दस्यैकेन्द्रियनिगोदयोः प्रत्येकं योजनात् सर्वैकेन्द्रियभेदाः, सर्वनिगोदभेदाः, सूक्ष्मपृथिवीकायादिद्वादशसूक्ष्मजीवभेदास्तेषु, वनस्पतिकायौघे तथा “पुहवाहचउसु” ति पृथिवीकायादिवायुकायान्तेषु चतुर्षु पृथिव्याद्योवभेदेषु, “तेसि” ति तेषां पृथिव्यादिचतुर्णां “वायरवायरअपज्जेसु” ति वादरभेदेष्वपर्याप्तिवादरभेदेषु च, वादरपृथिव्यसंज्ञोवायुकायेष्वपर्याप्तिवादरपृथिव्यसंज्ञोवायुकायेषु चेत्यर्थः । प्रत्येकवनस्पतिकायस्यौघे, तस्य च प्रत्येकवनस्पतिकायस्याऽपर्याप्तिभेदे, “कायुरालियडुगेसु” ति काययोगसामान्यादार्गिको-
दार्गिकमिश्रकाययोगेषु चेत्यर्थः । तथा कर्मणकाययोग-नपुंसकवेदयोः, क्रोधादिकपायचतुष्के, मत्पत्रान-श्रुताज्ञानरूपेऽज्ञानडिके, असंयमा-ऽचक्षुर्दर्शनयोस्तयाऽप्रशस्तकृष्णादित्रिलेश्या-भव्यमार्गणा-
भेदेषु, अमव्य-मिव्यात्वमार्गणयोः, अमंजिमार्गणायां, आहारकमार्गणायां तथैतरपदादनाहारक-
मार्गणायां चेत्येवं चतुःषष्टिमार्गणासु प्रत्येकमायुर्वर्जानां सप्तप्रकृतीनां “भूगाराईण तिण्ह”
ति ‘भूयस्कारादीनां’-भूयस्काराल्पतरावस्थितस्थितिवन्धलक्षणानां त्रयाणां “बंधगा” ति बन्धकाः-
निर्वर्तकाः, खलु पाठपूर्त्ये, “णियमाऽत्थि” ति प्राग्वत् नियमात्सन्ति-सर्वदा प्राप्यन्ते, एतानि
त्रीण्यपि ध्रुवपदानितीति भावः ।

एतासु तिर्यग्गत्योधादिचतुःषष्टिमार्गणामु मर्वासु न सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धसद्भावः,
किन्तु कासुचित्काययोगसामान्यादिमार्गणास्वैव, अतस्तास्ववक्तव्यवन्धकपदं ध्रुवमत्रुवं चेत्येतदर्श-
यन्नाह-“एअसु” इत्यादि, एतासु तिर्यग्गत्योधादिचतुःषष्टिमार्गणासु सप्तानां प्रकृतीनामवक्तव्यस्य
बन्धकास्तु “अवत्तव्वो जहि” ति ‘यत्र’-यासु मार्गणास्ववक्तव्यस्थितिवन्धः सन्नमिहितः “तहि”
ति तासु काययोगो-दार्गिककाययोगा-ऽचक्षुर्दर्शन-भव्या-ऽऽहारिमार्गणासु सप्तप्रकृतीनां लोममार्गणायां
मोहनीयकर्मणश्च “से” ति तस्यावक्तव्यस्थितिवन्धस्य “अत्थि भयणीआ” ति बन्धका भज-
नीया भन्ति, अवक्तव्यबन्धकानापदमत्रुवमित्यर्थः ।

तत्तत्पदानां ध्रुवत्वाद्युपपत्तिमार्गारित्यमे-विहायाऽवक्तव्यस्थितिवन्धमत्पदं सप्तानां
भूयस्कारादित्रिविवस्थितिवन्धमत्पदान्योद्यत आदेशतश्च मर्बजीवानां बन्धप्रायोग्यानि, अन्यच्च कुत्र-
चिन्मार्गणान्मयंलोकप्रदेशराशिपरिमाणास्तदविका अनन्ता वा जीवाः भन्ति, यथोद्यतस्तिर्यग्ग-
न्योवादिमार्गणास्थानेषु च । कुत्रचित्तु ततः स्तोकाः स्तोकतराः स्तोकतमाः संख्येया एवोत्कृष्टतो-
ऽपि भवन्ति । तेऽपि कासुचिन्नरुग्गत्योधादिमार्गणास्थानेषु निरन्तरं प्राप्यन्ते, कासुचिदपर्याप्ति-
मनुष्यादिमान्तरमार्गणासु तु कदाचिन्प्राप्यन्ते, कदाचित्तु नाऽपि प्राप्यन्ते । इत्थं च यत्र कदा-
चिन्नाऽपि प्राप्यन्ते तस्यास्तु मार्गणाया एवाऽध्रुवत्वात्तत्र मार्गणायां सर्वविधभूयस्कारादीस्थिति-
बन्धकपदान्यध्रुवाण्येव भवन्तीति तु सुगमः । यत्र तु जीवपरिमाणभेदाऽसंख्यलोकप्रदेशराशि-
तुल्यं तदविकं वा तत्र तु भूयस्कारादीनि त्रिविधान्यपि पदानि ध्रुवाण्येव भवन्ति, बन्धकाना-
मतिबहुतयाऽन्याऽन्यजीवानां नैरन्तेर्येण भूयस्कारादिवन्धकतया परिणतेः । अत एवोद्यतस्तिर्यग्ग-

त्योवादिचतुःषष्टिमार्गणास्थानेषु चायुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादित्रिविधस्थितिवन्धकपदानां ध्रुवत्वमभिहितम् । यत्र पुनर्निरयगत्योवादिमार्गणास्थानेषु नास्ति जीवपरिमाणं तावदसंख्येय-
लोकादिलक्षणम्, न वा भवति जीवितामेव नारकादितया सर्वथाऽभावस्तत्र त्ववस्थितस्थितिवन्धक-
लक्षणमेकमेव पदं ध्रुवं भवति, भूयस्कारा-ऽल्पतरस्थितिवन्धकास्त्वध्रुवं प्राप्यन्ते । कस्मात् ?
प्रत्यन्तमुद्धर्तमात्रिणामपि भूयस्कारा-ऽल्पतरा-ऽवस्थितस्थितिवन्धानां मध्ये भूयस्कारा-ऽल्पतरस्थिति-
वन्धयोरु-कृष्टस्याऽप्येकजीवाश्रयकालस्यैकत्रयादिसंख्येयसमयमात्रत्वेन तदीयैकजीवाश्रयान्तरस्योत्कृ-
ष्टतोऽसंख्येयसमयप्रमाणत्वेन च प्रत्येक जीवानां जीवितासंख्येयबहुभागेष्वस्थितस्थितिवन्धकतया परि-
णतेः, भूयस्कारा-ऽल्पतरस्थितिवन्धकतया तु जीवितासंख्येयैकभागमात्रकालं परिणतेश्च । जीविता-
संख्येयबहुभागकालेष्ववस्थितस्थितिवन्धस्य प्रवर्तनात्, जीवितासंख्यैकभागकाल एव भूयस्कारादि-
स्थितिवन्धानां प्रवर्तनाच्चेति भावः । अत एवानन्तरमपर्याप्तमनुष्यादिसान्तरमार्गणासु सर्वपदानाम-
ध्रुवत्वं प्रतिपाद्याऽपि निरयगत्योवादिमार्गणासु त्ववस्थितस्थितिवन्धकानां ध्रुवत्वमेव वक्ष्यते ।
सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धस्वामिनस्तूपशमश्रेणिं समारब्ध निपतन्तः केचनैव जीवाः, ते च
नानाजीवानाश्रित्योपशमश्रेणेरेव सान्तरत्वात्कदाचित्प्राप्यन्ते, कदाचित्तु नेत्योद्यतो मार्गणास्थानेषु
वा सर्वत्र यत्र कुत्रचित्सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धपदं सदभिहितं तत्र तदध्रुवमेव लभ्यते । आयुषो-
ऽल्पतरा-ऽवक्तव्यद्विविधस्थितिवन्धसत्पदयोस्तु प्रस्तुतध्रुवाऽध्रुवत्वमोद्यतो मार्गणास्थानेषु वा
सर्वत्र सर्वथैवाऽयुः प्रकृतिवन्धकानां ध्रुवा-ऽध्रुवत्ववदेव लभ्यते । कथम् ? कादाचित्कमप्यायुः-
प्रकृतिवन्धं कुर्वतां जीवानां तदीयाऽल्पतरा-ऽवस्थितस्थितिवन्धयोर्नियमतो भावात्, वन्धकपरिमाण-
स्याऽसंख्येयलोकतदविक्रतद्वीनत्वाद्विरूपेण तुल्यत्वाच्च । अत एवोद्यत आयुषो द्विविधपदे ध्रुवेऽ-
भिहिते, तिर्यगन्त्योगादिमार्गणास्थानेष्वपि ते ध्रुवेऽभिधास्यते, अन्यत्र त्वध्रुव इति ॥५९८-६०१॥

अथ शेषमार्गणासु प्रकृतमायुर्वर्जानां भूयस्कारादितत्त्ववन्धकानां ध्रुवत्वादिकमाह

असमत्तणरा-ऽऽहारगजुगल-विउवमीसगेसु गयवेए ।

छेए परिहार-सुहम-उवसम-सासाण-मीसेसु ॥६०२॥

सत्तण्ह सगपयाणं भयणीआ वंधगाऽत्थि सेसासु ।

णियमा अवट्ठिअरस हि सेससगपयाण भयणीआ ॥६०३॥

(प्रे०) “असमत्तणरे”त्यादि, अयर्प्राप्तमनुष्यमार्गणायां, तथाऽऽहारकाऽऽहारकमिश्रकाय-
योगयोर्युगले, वैक्रियमिश्रकाययोगमार्गणायां, गतवेदमार्गणायां, छेदोपस्थापनसंयमे, परिहारविशुद्धिक-
संयम-सूक्ष्मसम्परायसंयमौ-पशमिकसम्पत्त्व-सास्वाद-न-मिश्रदृष्टिमार्गणासु चेत्यर्थः । एतासु प्रत्येकं
किमित्याह—“सत्तण्ह” इत्यादि आयुर्वर्जानां सप्तानां प्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्धलक्षणानां
'स्वकपदानां'-स्वक्रीयपदानाम्, भूयस्कारादीनि यावन्ति पदानि यस्यां मार्गणायां सङ्गतानि तावन्ति

तस्यां स्वकपदानि, तानि चाऽपर्याप्तमनुष्य-काययोगाव-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाय-
योग-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-सूक्ष्मसम्परायसंयम-सम्यग्मिथ्यान्व-सासादनरूपेनवमार्गणासु
ज्ञानावरणादीनां सप्तप्रकृतीनां प्रत्येकं भूयस्काराऽल्पतराऽवस्थितस्थितिबन्धलक्षणानि त्रीणि,
औपशमिकसम्यक्त्वा-ऽपगतवेदमार्गणयोस्तु प्रत्येकं सप्तानां भूयस्कारान्पतरावस्थितावक्तव्यस्थिति-
बन्धलक्षणानि चत्वारि । तेषां स्वकपदानां “भयणीआ बन्धगा” ति ‘बन्धकाः’-निर्वर्तका
भजनीयाः । कुत एतासु सर्गपदानि भाज्यानि ? इति चेद्, नानाजीवानाश्रित्यैतानां मार्गणा-
नामेव सान्तरत्वादिति । “सेसासु” ति उक्तशेषामुपञ्चनवतिमार्गणामु प्रत्येकं सप्तप्रकृतीनां
“णियमा अवड्डिअस्स हि” ति अवस्थितस्यैव बन्धका नियमात्, सन्तीति शेषः । “सेस-
सगपथाण” ति प्राग्वत्, नवरमवस्थितस्थितिबन्धस्य निर्वर्तकानां कथितत्वात्तेन वर्जनां
शेषाणां स्वकपदानामित्यर्थः । तेषां किमित्याह-“भयणीआ”ति सुगमम् ।

तत्र शेषमार्गणा इत्याः पञ्चनवतिः अष्टौ नरकगतिभेदाः, चत्वारः पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्भेदाः, त्रिंशदेवगतिभेदाः, नव त्रिकलेन्द्रियभेदाः, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियः, पर्याप्तवाङ्मयपथिव्यप्तेजो-
वायुकायाः, पर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायः, अपर्याप्तप्रमकायः, वैक्रियकाययोगः, पुरुषवेद-स्त्रीवेद-
विभेदज्ञान-सामयिकभयम-देशसंयम-तेजोलेश्या-पञ्चलेश्या-क्षायोपशमिकसम्यक्त्वमार्गणा इति सप्त-
पटिस्तथाऽपर्याप्तमनुष्यभेदवर्जितयो मनुष्यगतिभेदाः, पञ्चेन्द्रियाव-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-त्रसौव-
पर्याप्तप्रमकायभेदाः, पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-सत्यादिज्ञानचतुष्क-संयमाव-चक्षुर्दर्शना-ऽवविदर्शन-
शुक्ललेण्या-मम्यक्त्वाव-क्षायिकसम्यक्त्व-मंजिरूपा अष्टाविंशतिश्चेति ।

तत्र प्रथमोदितासु नरकगत्यादि सप्तपटिमार्गणामु प्रत्येकं सप्तानां भूयस्कारान्पतरावस्थितविविध-
स्थितिबन्धयोर्निर्वर्तका एव भजनीयाः । कुतः ? तास्ववक्तव्यबन्धस्याभावात्, शेषपदेऽवस्थितस्थिति-
स्थितिबन्धकपदस्य तु ध्रुवत्वेन द्वे एव शेषस्वपदेऽध्रुव इतिकृत्वा । तदनन्तरोदितासु मनुष्यगत्यादि-
धावष्टाविंशतिमार्गणासु पुनः सप्तप्रकृतीनां भूयस्कारान्पतरावक्तव्यविविधस्थितिबन्धानां निर्वर्तका
भजनीया इति । एतासु पञ्चनवतिमार्गणामु भूयस्कारादेर्वन्धकानां भजनीयाभजनीयत्वं तु ‘तिरिये’
इत्यादि(५९८..)गाथाचतुष्टयवृत्तौ तत्तद्धूय+कागदेर्वन्धकपरिमाणस्यामंल्येयलोकप्रदेशराश्य-
पेक्षयाऽनिस्तोकत्वादिना प्रकारेण साधितमेवेति ॥६०२-६०३॥

अथ गाथात्रयेण मार्गणास्थानेष्वेव शेषस्याऽऽयुषोऽल्पतरावक्तव्यस्थितिबन्धयोर्निर्वर्तकानां
ध्रुवाऽध्रुवत्वं दर्शयन्नाह-

तिरिये सवेगिंदियणिगोअ-रोससुहमेसु वणकाये ।

पुहवाइचउसु तेसिं वायर-वायरअपजेसु ॥६०४॥

पतोअवणे तस्स य असमत्ते कायुरालियदुगेसुं ।

णपुम-चउकसायेसुं दुअणाणा-ऽयत-अचक्खूसुं ॥६०५॥

अमुहत्तिलेस-भविणियर-मिच्छाऽसणीसु य तह आहारे ।

दुपयाण वंधगाऽऽउस्स धुवा सेसासु भयणीआ ॥६०६॥

(प्रे०) “तिरिये” इत्यादि, अवसरार्थस्तु सुगमः सप्तकर्मभूयस्कारादिस्थितिवन्धकानां ध्रुव-
त्वादिप्रतिपादकगाथाव्याख्यानेनोक्तप्रायश्च । भावार्थस्त्वयम्-सार्धगाथाद्वये “तिरिये” इत्यादिना
नामत उपात्तासु तिर्यग्गत्योवादिद्विषष्टिमार्गणासु प्रत्येकमायुषः सत्पदद्वयस्य बन्धका जघन्यतोऽप्यसं-
ख्यलोकाकाशप्रदेशगणितुल्याः सन्ति, तथा च सति बन्धकवाहुल्यत्वात्प्रागुक्तनीत्याऽल्पतरावक्तव्य-
स्थितिवन्धयोः प्रत्येकं निर्वर्तकानामन्तरं कदाचिदपि न लभ्यत इति तेषां ध्रौव्यं प्रतिपादितम्,
शेषासु पुनर्यास्त्रायुर्वन्धो भवति तासु नरकगत्योवाद्येकोत्तरशतमार्गणासु तूक्तबन्धकवाहुल्यस्याभा-
वादेवाऽऽयुषोऽल्पतराऽवक्तव्यस्थितिवन्धयोः प्रत्येकं निर्वर्तकानां कदाचिदन्तरस्यापि लामात्तेषां
भजनीयता दर्शितेति ॥६०४-६०६॥

अथाष्टानामपि प्रकृतीनां भूयस्कारादेर्वन्धकानां भङ्गविचयोपयोगिनं ध्रुवत्वादिकं प्रतिपाद्य
भङ्गविचयमानयनाय कारणं व्याचिह्नीषु ध्रुवदानां नानात्वेऽपि तत्सत्क एक एव भङ्गो भवतीति
तत्र वक्तव्यताऽमात्रानुगमत्वाद्वा ध्रुवदान्युपेक्ष्याध्रुवपदप्रयुक्तमङ्गोत्पादने करणगाथायाह—

भयणीअपयस्स दुवे भंगेगाणेगबंधगाहिन्तो ।

ते चिअ तिगुणा दुजुआ पयपयवुद्धीअ कायवा ॥६०७॥

(प्रे०) “भयणीअपयस्स” इत्यादि, भजनीयपदस्येत्यत्रैकवचनस्योपादानादेकस्य भज-
नीयपदस्य “दुवे भंग” इति द्वौ भङ्गौ । अत्रैव भङ्गद्वैविध्ये हेतुमाह—“गाणेगबंधगाहिन्तो”
इति विश्लेषप्राप्तस्यैकारस्य दर्शनादेकाऽनेकबन्धकेभ्यः, कदाचिदेकबन्धकलामात्, कदाचिदनेक-
बन्धकलामादित्यर्थः । अयम्भावः—भजनीयपदे कदाचित्कबन्धकामात्र इव कदाचिदेको बन्धकः
कदाचिच्चानेके बन्धका इत्येवं द्वौ भङ्गौ प्राप्यते, अत ओधत आदेशतो मार्गणास्थानेषु वा यत्र
कुत्रचिदेकमध्रुवपदं तत्र तत्सत्कौ द्वौ भङ्गौ धर्तव्यौ । यत्रैकस्मादधिकानि द्वयादीन्यध्रुवपदानि
तत्र पुनः किं कर्तव्यमित्याह—“ते चिअ तिगुणे” इत्यादि, तत्र “पयपयवुद्धीअ” इति ततः
‘पदपदवृद्धौ’-प्रतिभजनीयपदवृद्धावित्यर्थः । “ते चिअ” इति तावन्न्तरपदप्राप्तौ द्वौ भङ्गौ “तिगुणा
दुजुआ” इति बहुवचनं प्राकृतत्वादतस्त्रिगुणौ द्वियुतौ, कर्तव्याविति परेणान्वयः । अत्र “ते”
इत्यनेनान्तरोक्तौ द्वौ भङ्गौ परामृश्येते, तथापि तौ न द्विभङ्गरूपेण परामृश्यौ किन्तु पूर्वपदप्राप्त-
भङ्गरूपतया परामृश्यौ । कुतः ? “पयपयवुद्धीअ” इत्यनेन प्रतिपदवृद्धौ तथैव करणीयतयाऽत्र

व्याप्तेरेव दर्शितत्वात् । तथा च सति यत्र द्वे पदे भजनीये तत्र पदवृद्धिरितिकृत्वा तौ पूर्वपदप्राप्तौ द्वौ भङ्गावेव त्रिगुणौ द्वियुतौ कर्तव्यौ, ततो $(२ \times ३ + २ = ८)$ ऽष्टौ भङ्गा प्राप्यन्ते । यत्र पुनरपि पदवृद्धिरर्थात् त्रीणि पदानि भजनीयानि तत्र “ते” इत्यनेन पूर्वपदप्राप्तावष्टौ भङ्गास्त्रिगुणा द्वियुताः क्रियन्ते, ततश्च $(८ \times ३ + २ = २६)$ पड्विंशतिर्भङ्गाः सम्पद्यन्ते, एवमुत्तरत्रापि पदवृद्ध्या द्रष्टव्यम् । तद्यथा—यत्र चत्वारि पदानि भजनीयानि तत्र पुनरपि पदवृद्धिरितिकृत्वा पूर्वप्राप्ताः पड्विंशतिर्भङ्गास्त्रिगुणा द्वियुताः क्रियन्ते । तथा च सति $(२६ \times ३ + २ = ८०)$ अशीतिर्भङ्गाः प्राप्यन्ते, इत्यमेव प्रतिपदवृद्धौ भङ्गवृद्धिः स्वयमेव द्रष्टव्या । एते द्वि-अष्ट-पड्विंशत्यादिभङ्गा अध्रुवपदनिष्पन्ना एव, प्रकृतकरणस्याध्रुवपदनिष्पन्नभङ्गानयनार्थमभिहितत्वात् । अतो यत्रैकद्वयादीनि ध्रुवपदानि तत्र तु तत्सत्क एको भङ्गोऽधिकः प्राप्यत इति द्वयादिभङ्गेष्वसौ प्रक्षेप्य इति ।

अस्य प्रकृते योजना त्वेवम्—ओधत आयुर्वर्जानां सप्तप्रकृतीनां प्रत्येकमवक्तव्यस्थितिवन्धका अध्रुवा भणिताः, शेषभूयस्कारादित्रयाणां तु ध्रुवा उक्ता, तथा च सत्यध्रुवपदमेकमिति कृत्वा द्वौ भङ्गौ प्राप्तौ, ध्रुवपदत्रयनिष्पन्नस्त्वेको भङ्गः प्राप्त इत्येवमोक्तो ज्ञानावरणादीनां प्रत्येकं त्रयो भङ्गा जाताः । तद्यथा—ज्ञानावरणादिसप्तान्यतमस्य स्यादनेके भूयस्कारस्थितिवन्धकाः, अनेकेऽल्पतरस्थितिवन्धकाः, अनेकेऽवस्थितस्थितिवन्धका इति प्रथमः । अवक्तव्यवन्धकानामभावकाल एवायं प्राप्यते, । द्वितीयभङ्गस्तु स्यादनेके भूयस्कारस्थितिवन्धकाः, अनेकेऽल्पतरस्थितिवन्धकाः, अनेकेऽवस्थितस्थितिवन्धकाः, एकोऽवक्तव्यस्थितिवन्धक इति । तृतीयभङ्गः पुनरस्यादनेके भूयस्कारस्थितिवन्धकाः, अनेकेऽल्पतरस्थितिवन्धकाः, अनेकेऽवस्थितस्थितिवन्धकाः, अनेकेऽवक्तव्यस्थितिवन्धका इति । आयुर्विषये त्वोद्यचिन्तायामेक एव भङ्गः, पदद्वयस्यापि ध्रुवत्वात् । नानापदानां ध्रुवत्वेऽप्येकभङ्गप्राप्तिस्तु सुगमा । तदुच्चारणा त्वेवं भवति—अनेकेऽल्पतरस्थितिवन्धका अनेकेऽवक्तव्यस्थितिवन्धका इति ।

अथ मार्गजास्थानेषु प्रकृतकरणे योजिते प्राप्तभङ्गविचयः प्रदर्श्यते । नरक-गत्योद्यमार्गजायामायुर्वर्जसप्तप्रकृतीनां भूयस्काराल्पतरस्थितिवन्धकानां प्रत्येकं भजनीयोक्ता, अवस्थितस्थितिवन्धकानां तु ध्रुवत्वमभिहितमित्येवं द्वे पदेऽध्रुवे, एकं ध्रुवम्, ततश्चाष्टौ भङ्गा अध्रुवाः, अध्रुवपदनिष्पन्ना इत्यर्थः । एको भङ्गो ध्रुवश्च प्राप्यते, एको भङ्गो ध्रुवपदनिष्पन्नः प्राप्यत इत्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि विज्ञेयम् । तदुच्चारणं त्वेवम्—ज्ञानावरणादीनां सप्तानामन्यतमस्याः ^१स्यादनेकेऽवस्थितस्थितिवन्धका इति प्रथमो भङ्ग एकसंयोगी । संयोगस्य प्राधान्यादेकत्वेऽप्येकसंयोगीत्युच्यत इति बोद्धव्यम् । ^२स्यादनेकेऽवस्थितस्थितिवन्धकाः, एको भूयस्कारस्थितिवन्धक इति द्वितीयो भङ्गः । ^३स्यादनेकेऽवस्थितस्थितिवन्धकाः, अनेके भूयस्कारस्थितिवन्धका इति तृतीयो भङ्गः । ^४स्यादनेकेऽवस्थितस्थितिवन्धकाः, एकोऽल्पतरस्थितिवन्धक इति चतुर्थो भङ्गः । ^५स्यादनेके-

ऽवस्थितस्थितिवन्धकाः, अनेकेऽल्पतरस्थितिवन्धका इति पञ्चमभङ्गः । एते चत्वारो द्विसंयोगिनो भङ्गा जाताः । त्रिसंयोगिनोऽपि चत्वारो भङ्गा भवन्ति । तद्यथा—^६स्यादनेकेऽवस्थितस्थितिवन्धकाः, एको भूयस्कारस्थितिवन्धकः, एकोऽल्पतरस्थितिवन्धकश्चेति षष्ठभङ्गः । ^७स्यादनेकेऽवस्थितस्थितिवन्धकाः, एको भूयस्कारस्थितिवन्धकोऽनेकेऽल्पतरस्थितिवन्धका इति सप्तमो भङ्गः । ^८स्यादनेकेऽवस्थितस्थितिवन्धकाः, अनेके भूयस्कारस्थितिवन्धकाः, एकोऽल्पतरस्थितिवन्धक इत्यष्टमभङ्गः ।

^९स्यादनेकेऽवस्थितस्थितिवन्धकाः, अनेके भूयस्कारस्थितिवन्धकाः, अनेकेऽल्पतरस्थितिवन्धकाश्चेति नवमभङ्ग इति । इत्थमेव शेषनिरयगतिभेदेषु, चतुर्षु^{१०} तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदेषु, देवगतिस्तत्क-
त्रिंशद्भेदेषु, विकलेन्द्रियस्तत्कनवभेदेषु, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियमार्गणभेदे, वादरपृथिव्यादिसत्केषु चतुर्षु^{११}
पर्याप्तभेदेषु, पर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायमार्गणभेदे, अपर्याप्तप्रसकायभेदे तथा वैक्रियकाययोग-स्त्री-
वेद-पुरुषवेद-विभङ्गज्ञान-सामायिकसंयम-देशसंयम-तेजोलेश्या-यज्ञलेश्या-क्षायोपशमिकसम्यक्त्वे-
ष्वित्येवं षट्पष्टिमार्गणास्वपि प्रत्येकमाधुवर्जसप्तप्रकृतीनामेकैकस्या नव नव भङ्गका द्रष्टव्याः ।

मनुष्यौघ-पर्याप्तमनुष्य-मानुषी-पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-त्रसौघ-पर्याप्तप्रसकाय-पञ्च-
मनोयोग-पञ्चचयोयोग-मत्यादिचतुर्ज्ञान संयमौघ-चक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शन-शुक्ललेश्या-सम्यक्त्वौघ-
क्षायिकसम्यक्त्व-संज्ञिमार्गणारूपास्वष्टाविंशतिमार्गणानि तु प्रत्येकं सप्तप्रकृतीनां भूयस्कारा-ऽल्पतरा-
वक्तव्यस्थितिवन्धकानां मजनीयतोक्ताऽतस्त्रीणि पदान्यध्रुवाणि, अवस्थितवन्धकास्तु ध्रुवा उक्ताः,
तथा च षड्विंशतिरध्रुवभङ्गा प्राप्ताः, एको भङ्गस्तु ध्रुवः प्राप्तः । इत्येवमेतासु प्रत्येकं सप्त-
विंशतिर्भङ्गा बोद्धव्याः । भङ्गोच्चारणं तु पूर्ववत्स्वयमेव कर्तव्यमिति ।

अपर्याप्तमनुष्य-वैक्रियमिश्रकाययोगा-ऽऽहारककाययोगा-ऽऽहारकमिश्रकाययोग-छेदोपस्था-
पन-नरिहारविशुद्धिक-सूक्ष्मसम्परायसंयम-सम्यग्मिथ्यात्व-सासादनरूपासु नवमार्गणानि पुनः प्रत्येकं
सप्तप्रकृतीनां भूयस्कारा-ऽल्पतरा-ऽवस्थितस्थितिवन्धका अध्रुवा दर्शिताः, अतस्त्रीणि पदान्यध्रु-
वाणि, नास्त्येकमपि ध्रुवपदम् । कुतः ? नानाजीवानाश्रित्यापि प्रकृतमार्गणानां सान्तरत्वात् ।
इत्थं ह्यध्रुवपदत्रयीनिष्पन्नाः षड्विंशतिर्भङ्गा लभ्यन्त इति ।

काययोगौन्दारिककाययोगा-ऽचक्षुर्दर्शन-भव्या-ऽऽहारकरूपासु पञ्चमार्गणानि प्रत्येकं सप्त-
प्रकृतीनामवक्तव्यवन्धका अध्रुवाः, शेषभूयस्कारादित्रयाणां ध्रुवाश्च दर्शिताः; इत्थं ह्यध्रुवपदस्यै-
कत्वाद् द्वौ भङ्गौ, एकश्च ध्रुवभङ्ग इत्येवमोवत् त्रयो भङ्गका भवन्ति ।

औपशमिकसम्यक्त्वाऽ-पगतवेदमार्गणयोश्चतुर्णामपि पदानामध्रुवत्वात् ध्रुवपदस्य चाभावाद-
शीतिर्भङ्गाः प्राप्यन्ते; वारत्रयं पदवृद्धावशीतिर्भङ्गोत्पत्तिस्तु प्राक्करणगाथाव्याख्यानं दर्शिता ।

तिर्यग्गत्यौघ-सर्वैकेन्द्रिय-सर्वनिगोद-शेषसूक्ष्मपृथिव्यादिभेद-वनस्पतिकायौघ-पृथिव्यप्तेजोवायु-
कायौघभेद-वादरपृथिव्यादिचतुर्भेदा-ऽपर्याप्तवादरपृथिव्यादिचतुर्भेद-प्रत्येकवनस्पतिकायौघा-ऽपर्याप्त-

प्रत्येकवनस्पतिकार्यौ-दारिकमिश्रकाययोग-कर्मणकाययोग-नपुंसकवेद-क्रोधादिचतुःकपाय-मन्यज्ञान-
श्रुताज्ञान-संयम-कृष्ण-नील-कापोतलेख्या-ऽमव्य-मिथ्यात्वा-ऽसंय-ऽनाहारिरूपाभ्येकोनपष्टिमार्गणासु
सप्तप्रकृतीनामवक्तव्यस्थितिवन्ध एव नास्ति, शेषभृथस्कारादिस्थितिवन्धकानां तु निरन्तरं प्राप्तेस्त्रीणि
पदानि ध्रुवाणीत्येवमेक एव भङ्गः प्राप्यते, केवलं लोममार्गणायां मोहनीयकर्मणोऽवक्तव्यवन्धस्य
निर्वर्तका मजनीया इतिकृत्वा लोममार्गणायां मोहनीयकर्मणः प्रकृतमज्ञास्त्रयो द्रष्टव्याः, शेष-
पण्यां तु यथोक्त एक एवेति ।

अथायुषो द्विविधवन्धकास्त्वनुपदमुक्ततिर्यग्गत्योवाद्येकोनपष्टिमार्गणाभ्यः कर्मणकाययोगा-
ऽनाहारिमार्गणाद्वयं विहाय गेपासु सप्तपञ्चाशन्मार्गणासु काययोगसामान्यौ-दारिककाययोगा-ऽचक्षु-
दर्शन-मव्या-ऽऽहारिमार्गणासु च प्रत्येकं ध्रुवं लभ्यन्त इतिकृत्वा तास्त्रोववदेको भङ्गो द्रष्टव्यः ।
शेषमार्गणास्त्रायुर्वन्धकानां प्राप्तिर्ध्रुवा उक्ता अतः शेषमार्गणासु द्वेऽपि पदे मजनीये, तथा च
सत्युक्तकरणानुसारेणाष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्त इति । अत्र सर्वत्रापि भङ्गोच्चारणं तु स्वयमेव कर्तव्य-
मिति ॥६०७॥ अथैकसंयोग्यादिमज्ञान पृथग्जिज्ञासतां कृते कर्णान्तरमाह

भयणीअपयाण कमा संखा ठप्पा विपज्जयेणाहो ।

सुवरिल्लाए पढमा हेडिल्ला खलु विमत्तव्वा ॥६०८॥

वीआ पुव्वत्ताए लद्धीए हेडिमा गुणिअ पच्छा ।

भइअव्वुवरिमगाए एमेव जहुत्तर कज्जं ॥६०९॥

जाओ पढमाईओ पत्ता लद्धीउ ताउ णायव्वा ।

कमसो एगाईणं संयोगाणं खलु विगप्पा ॥६१०॥

एगाई संयोगी भंगा कमसो दुगेण ताउ कमा ।

दुगुणदुगुणेण गुणिआ ते एगाणेमजीवाणं ॥६११॥

(प्रे०) “भयणीअपयाण कमा” इत्यादि, “भयणीअपयाणकमा” ति मजनीयपदानां
कमात् “संख” ति “संख्याः”-संख्यादर्शकचिह्नानि, एक-द्वि-त्रयाद्यङ्का इति यावत् । ताः
“ठप्प” ति ‘स्थाप्याः’ न्यमनीयाः, एक-द्वयादिमजनीयपदेषु सन्स्वेतावतामेकादीनामेकोत्तरा-
नामङ्कानां न्यायः कर्तव्य इति भावः । एवमेवोत्तरत्राऽपि विज्ञेयम् । अत्र यस्यां सर्वाधिकानि मज-
नीयपदानि तस्यामौपशमिकमन्यक्त्वमार्गणायां सममेव भाव्यते, तत्रापशमिकमन्यक्त्वमार्गणायां
मजनीयपदानि चत्वारि, अतस्तत्संख्याका एकोत्तग एकाग्रङ्काः क्रमेण स्थाप्याः, [१ २ ३ ४] एककः,
द्विकः, त्रिकः, चतुष्क इति । ततः किं कर्तव्यमित्याह-“विपज्जयेणाहो” ति ‘भयणीअपयाण संखा
ठप्पा’ इत्यनुवर्तते, अतो मजनीयपदानां संख्याः क्रमेण स्थापयित्वाऽनन्तरम् “अहो” ति

तासां स्थापितसंख्यानामधो मजनीयपदानां संख्या 'विपर्ययेण'-व्यत्यासेन स्थाप्या इत्यर्थः । तथा च सति प्रकृते [१ ३ ३ ५] पूर्वस्थापितैकसंख्याया अधश्चतुःसंख्या, द्विसंख्याया अधस्त्रिसंख्या, त्रिसंख्याया अधो द्विसंख्या, चतुःसंख्याया अध एकसंख्येति । ततः किं कर्तव्यमित्याह—“सुवरिल्लोए” इत्यादि, “पढमा हेड्डिला खलु विभत्तव्व” ति प्रथमाऽवस्तनी संख्या खलु विभक्तव्या । कथेत्याह—“सुवरिल्लोए” ति 'स्वोपरितनया'-स्वोपरितनवर्तिन्या संख्यया, स्वमस्तकस्थेनाङ्केनेत्यर्थः । तथा च सति प्रकृते [१]५(४ लब्धि] प्रथमाया अधस्तन्याश्चतुःसंख्यायास्तदुपरितन्यैकसंख्यया भागे हते लब्धं चत्वार इति भागफलम्, इदं हि लब्धिवरप्युच्यते ।

अथ द्वयाद्यङ्केषु यत्करणीयं तदाह—“वोआ पुव्वत्ताए” इत्यादि, द्वितीया “हेड्डिमा” ति अधस्तनी संख्या “पुव्वत्ताए लडोए” ति पूर्वाऽऽप्तया लब्धया, पूर्वप्राप्तेन भागफलेनेत्यर्थः । “गुणिअ” ति गुणयित्वा, गुणनीयेति भावः, तथा च सति प्रकृते [३×४=१२] द्वादशसंख्या प्राप्ता । अतः पश्चात् किं कर्तव्यमित्याह—“पच्छा भइअव्ववरिमगाए” ततः पश्चात् सा प्राप्तसंख्या स्वोपरितनवर्तिन्या संख्यया भक्तव्येत्यर्थः । तथा च कृते प्रकृते [२]१३(६ लब्धि] ५६-संख्या प्राप्ता । “एमेव जहुत्तरं कज्जं” तत्र “एमेव” ति यथाऽनन्तरमुक्तं तथैव, पूर्वप्राप्तलब्धोत्तरवर्त्यधस्तनसंख्याया गुणनम्, तत उपरितनसंख्यया प्राप्तगुणनफलस्य भागहरणं 'यथोत्तरं कार्यं' यथोत्तरस्थापिताङ्केषु कार्यमित्यर्थः । ततश्च प्रकृते तृतीयस्थाने [६×२=१२, ३]१३(४-लब्धि] चतुःसंख्या भागफलतया प्राप्ता, पुनरपि तथैव कृते [४×१=४, ४]५(१ लब्धि] चतुर्थस्थाने लब्धावेकसंख्या प्राप्तेति ।

या एता लब्धयः प्राप्तास्ता एवैकादिसंयोगिनो भङ्गा बोद्धव्या इति, ज्ञापयन्नाह—“जाओ पढमाईओ” इत्यादि, या अनन्तरोक्तप्रक्रियया प्रथमादयो 'लब्धयः'-चतुष्कादिनि प्रथमादिभागफलानित्यर्थः । प्राप्तास्ता 'खलु' निश्चयेन क्रमेणैकादीनां-एक-द्वि-त्यादीनां संयोगानां 'विकल्पाः'-भङ्गा जातव्याः । तथा च सति प्रकृते चत्वार एकसंयोगिनो भङ्गाः, ५६ द्विसंयोगिनो भङ्गाः, चत्वारस्त्रिसंयोगिनो भङ्गाः, एकश्चतुःसंयोगी भङ्गश्च प्राप्तः ।

किमेतावन्त एव प्रकृते भङ्गा बोद्धव्याः ? न, यत एते बन्धकसामान्यापेक्षया सन्ति, प्रकृते मजनीयपदेषु कालभेदेनैकानेकबन्धकानां सम्भवात् तदपेक्षया द्रष्टव्याः । नन्वेकानेकबन्धकापेक्षया तर्हि क्रियन्तो भङ्गा इत्याह—“एगाई संयोगो” त्यादि, अनन्तरप्राप्ता एकादिसंयोगिनो भङ्गाः 'क्रमशः' यथाक्रमं, संस्थाप्येति शेषः । “गुणिआ ते एगाणोगजीवाणं” इति, गुणिताः सन्तस्ते 'एकानेकजीवानाम्'-एकानेकबन्धकजीवानां, भङ्गका भवन्तीति शेषः ।

नन्वेत एकादिसंयोगिनो भङ्गाः क्रमेण संस्थाप्य केन गुणिताः सन्त एकानेकबन्धकानां भङ्गा भवन्तीत्याह—“दुगेण ताउ कमा दुगुणदुगुणेण” ति प्रथमा द्विकेन, ततः क्रमात्

द्विगुणद्विगुणेन, -पूर्वपूर्वपेक्षयोत्तरोत्तरं द्विगुणेन द्विगुणेन गुणकेनेत्यर्थः । तथा च प्रकृते एते पूर्वोक्ता एकसंयोग्यादिभङ्गाः स्थाप्यन्ते-(४, ६, ४, १), ततः प्रथमाश्चत्वारो द्विकेन ताड्यन्ते, (४×२=८) तदा जाता अष्टावेकसंयोगिनो भङ्गाः । ततो द्वितियाः षट् पूर्वापेक्षया द्विगुणेन चतुरात्मकेन गुणकेन ताड्यन्ते (६×४=२४), तदा जाताश्चतुर्विंशतिर्द्विसंयोगिनो भङ्गाः । तत-
स्तृतीयाश्चत्वारः पूर्वापेक्षया द्विगुणेनाष्टात्मकेन गुणकेन गुणिताः सन्तो (४×८=३२) जाता द्वात्रिं-
शत् त्रिसंयोगिनो भङ्गाः । एवमन्त्य एकः पूर्वापेक्षया द्विगुणेन षोडशात्मकेन गुणकेन
हन्यते (१×१६=१६), तदा जाताः षोडश भङ्गाश्चतुःसंयोगिनः । एतेषां सर्वेषां सङ्कलने
(८+२४+३२+१६=८०) जाता अशीतिर्भङ्गाः ।

इत्थमौपशमिकमभ्यक्तत्वमार्गणायां प्राग्दर्शितकरणेनेव प्रकृतकरणेनाप्यशीतिर्भङ्गाः प्राप्ताः,
केवलमत्रैकद्वयादिसंयोगिनो व्यक्ता इति । अथ यत्र त्रीणि पदानि भाज्यानि तत्र भङ्गानयनार्थं
प्रकृतकरणानुसारेण केवला स्थापना प्रदर्श्यते

१ २ ३ ३ ० १	१) ३ (३ प्रथमा ३ ० लब्धि	× २ ६	२) ६ (३ द्वितीया ६ ० लब्धि	× १ ३	३) ३ (१ तृतीया ३ ० लब्धि	प्र० लब्धि ३ ६	द्वि० लब्धि ३ १२	तृ० लब्धि १ ५	भङ्ग- विचय = २६

यत्रैकमपि पदं ध्रुवं तत्रैको भङ्गोऽन्यः प्रक्षेप्तव्यः, इत्थं हि मनुष्यगत्योवादिमार्गणासु
प्राग्बत्सप्तविंशतिर्भङ्गाः स्युः । यत्र पुनरेकमपि ध्रुवपदं नास्ति तास्वपयस्त्रिमनुष्यादिमार्गणासु प्राग्बत्
षड्विंशतिर्भङ्गा लभ्येरन्निति । इत्थमेवान्यत्रापि यथायथं द्रष्टव्यमिति ॥६०८...६११॥

अष्टमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिबन्धे भङ्गविचयप्रदर्शकयन्त्रकम्						
आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां प्रत्येकम्						आयुषः
कुत्र ?	भूयस्कारा- ऽल्पतरपद०	अवस्थित०	अवक्तव्य- पदे सति	अवक्तव्य- पदेऽसति	अवक्तव्या- ऽल्पतरपद०	भङ्गा
अपर्याप्तमनुष्यादिषु सान्तर- मार्गणासु	अध्रुव०	अध्रुव०	भङ्गा ८०	भङ्गा २६	अध्रुव०	८
असत्यलोक-तदविकजीवपरिमा- णासु निरन्तरमार्गणासु	ध्रुव०	ध्रुव०	ओधवत् ३	१	ध्रुव०	ओधवत् १
वेपनिरन्तरमार्गणासु	अध्रुव०	ध्रुव०	२७	६	अध्रुव०	८

तदेवं पृथक्पृथगेकसंयोग्यादिभङ्गकान् जिज्ञासूनां कृते दर्शितं तथाविधं करणान्तरम् ।
तस्मिंश्च दर्शिते गतं पञ्चमं भङ्गविचयद्वारमिति ॥

॥ इति श्रीबन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिबन्धे तृतीये भूयस्काराधिकारे पञ्चमं भङ्गविचयद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथ षष्ठं भागद्वारम् ॥

अथ “भागो” इत्यनेनोद्दिष्टे षष्ठे भागद्वारे मूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्धक-
भागान् प्रकटयन्नाह—

भूगारप्पयराणं सत्तण्हं वंधगा असंखंसो ।

भागा अवट्ठिअरस उ असंखियाऽण्णरसऽणंतंसो ॥६१२॥

(प्रे०) “भूगारप्पयराण” मित्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां भूयस्काराण्य-
तरयोः स्थितिवन्धयोः प्रत्येकं ‘वन्धकाः’-निर्वर्तकाः “असंखंसो” ति असंख्यांशः, भूयस्कारादि-
सर्ववन्धकानामसंख्येयतमैकभागवर्तिन इत्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि स्थितिवन्धकजीवानपेक्ष्यासंख्यैकभाग-
बहुभागादयस्तत्तद्वन्धका ज्ञेयाः, न पुनः सर्वजीवापेक्षयेति । “भागा अवट्ठिअरस उ असंखिय”
ति प्रकृतत्वात् सप्तप्रकृतीनां प्रत्येकमवस्थितस्थितिवन्धस्य निर्वर्तकास्त्वसंख्येयाः “भाग” ति
बहुभागाः । अत्र बहुभागा इत्येतद् बहुवचनान्तनिर्देशाद् विज्ञेयम् । यत्रैकवचनान्तो निर्देशस्तत्रैको
भागो बोद्धव्यो यत्र तु बहुवचनान्तो निर्देशस्तत्र बहुभागा इति भावः । “ण्णरस” ति पूर्वमकार-
रस्य दर्शनाद् ‘अन्यस्य’-दर्शितान्यस्य, सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धस्येति भावः । तस्य किमित्याह-
“णंतंसो” ति अत्रापि पूर्वमकारस्य दर्शनादनन्तांशः-अनन्ततमैकभागः, वन्धका इति गम्यते ।
तत्रैकजीवमाश्रित्य शेषवन्धत्रयस्योत्कृष्टप्रवर्तनकालापेक्षयाऽवस्थितस्थितिवन्धस्योत्कृष्टप्रवर्तनकाल-
स्याऽसंख्येयगुणत्वात्तद्वन्धकानां शेषवन्धकापेक्षयाऽसंख्येयगुणः सञ्चयः प्राप्यत इति तेऽसंख्येय-
बहुभागाः कथिताः । तत्र एव शेषा असंख्येयैकभागप्रमाणाः प्राप्यन्ते इति तु सुगमम् । तत्रापि
सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धकास्तु भूयस्कारादिवन्धकवदेकेन्द्रियादयो न भवन्ति, किन्तु केचन
मनुष्या देवाश्चैवेति ते पुनरेकैकभागप्रमाणा अभिहिता इति ॥६१२॥

उक्ताः सप्तप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्धकभागाः । अथायुषो द्विविधवन्धकभागानाह

आउरस असंखेज्जा भागाऽप्पयररस वंधगा हुन्ति ।

भागोऽवत्तव्वस्स उ जाणेयव्वो असंखयमो ॥६१३॥

(प्रे०) “आउरस्स” इत्यादि, आयुःकर्मणः “ऽप्पयरस्स वन्धगा हुन्ति” ति अल्पतर-
स्थितिवन्धस्य निर्वर्तका भवन्ति । कियन्त इत्याह—“असंखेज्जा भागा” ति असंख्येया बहुभागा
इत्यर्थः । कुतः ? इति चेद्, एकजीवाश्रयावक्तव्यवन्धकालापेक्षयाऽल्पतरवन्धकालस्योत्कृष्टपदेऽ-
संख्येयगुणत्वात् तदीयवन्धकपरिमाणस्य संख्यातीतत्वाच्च तद्वन्धकसञ्चयोऽप्यवक्तव्यवन्धकसञ्चया-
पेक्षयाऽसंख्यगुणः प्राप्यते, तथा च भागचिन्तायामपि यथोक्ता एव भवन्तीति ॥६१३॥

उक्ता ओधतः । अथादेशतो दिदर्शयिपुरादौ सप्तप्रकृतिविषयान् ग्राह

पञ्जमणुस-मणुसीसुं सव्वत्था-ऽऽहारदुग-अवेणसुं ।

मणणाण-संयम-समइअ-छेअ-परिहार-सुहमेसुं ॥६१४॥

सत्तण्ह संखभागो भूगाराईण वंधगा दोण्हं ।

संखेज्जा खलु भागा अवट्ठिअस्स य सुणेयव्वा ॥६१५॥

(प्रे०) “पञ्जमणुसे” इत्यादि, पर्याप्तमनुष्य-मानुषीमार्गणयोः “सव्वत्थ” ति देव-
गातिसत्के सर्वार्थमिद्विमानभेदे, तथाऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगात्मकयाहारकद्विकेऽपगतवेद-
मार्गणायां चेत्यर्थः । तथा “मणणाणे” न्यादि, मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्था-
पन-परिहारविशुद्धिक-सूक्ष्ममम्परायसंयममार्गणास्वित्येतासु द्वादशमार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । एतासु
किमित्याह—“सत्तण्ह” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तप्रकृतीनां “भूगाराईण” ति भूयस्काराऽल्पतर-
लक्षणयोर्भूयस्कारादयोः “दोण्हं” ति द्वयोः स्थितिवन्धयोः प्रत्येकं बन्धकाः “संखभागो” ति
मार्गणागतबन्धकजीवानां संख्येयतमैरुभागप्रमाणा इत्यर्थः । “संखेज्जा खलु” इत्यादि, तत्र खलु-
शब्दो वाक्यालङ्कारे, चकारस्तु पादपूर्त्यै, ततः सप्तप्रकृतीनामवस्थितस्थितिवन्धस्य निर्वर्तकाः
खलु संख्येया बहुभागा ज्ञातव्या इत्यर्थः । एतासु प्रत्येकं बन्धकजीवा एव संख्येया इति कृत्वा
संख्येयैकभागबहुभागा अभिहिताः । भावनास्त्वोचवद् द्रष्टव्या ॥६१४-६१५॥

अथ शेषमार्गणासु मत्तानां भूयस्कारादिस्थितिवन्धत्रयस्य बन्धकभागान् दर्शयति

सेसासु असंखयमो भागो सत्तण्ह वंधगा णेया ।

भूगारप्पयराणं असंखियाऽवट्ठिअस्संसा ॥६१६॥

(प्रे०) “सेसासु” इत्यादि, उक्तशेषास्वष्टपञ्चाशदुत्तरशतमार्गणामु पुनः प्रत्येकं संख्या-
तीतजीवानां सद्भावात्तेषां प्रत्येकं भूयस्कारादिस्थितिवन्धस्वामित्वाच्च “सत्तण्ह” ति सप्तप्रकृतीनां
“भूगारप्पयराणं” ति भूयस्काराऽल्पतरस्थितिवन्धयोः प्रत्येकं ‘बन्धकाः’-निर्वर्तकाः “असंख-
यमो भागो” ति असंख्यतम एको भागो ज्ञेयाः । “असंखियाऽवट्ठिअस्संसा” ति मत्तानाम-
वस्थितस्थितिवन्धस्य निर्वर्तका असंख्यबहुभागप्रमाणा इत्यर्थः । गतार्थः ॥६१६॥

अथ यासु ज्ञानावरणादिसत्तान्यतमानामवक्तव्यस्थितिवन्धो भवति तासु तस्य बन्धका शेष-
बन्धकानां कतितमे भागे वर्तन्ते इत्येतद् दिदर्शयिषुर्लावचार्थं व्याप्त्येवाह

जासु खलु अवत्तव्वो तासुं जावइअ संखिया जीवा ।

हुन्ते तत्तियभागो णायव्वा वंधगा तस्स ॥६१७॥

(प्रे०) “जासु खलु” इत्यादि, यासु खलु सप्तप्रकृतीनामवक्तव्यस्थितिवन्धसद्भावः प्राग-
भिहितस्तासु मनुष्यगत्योधादिमार्गणासु “जावइअसंखिया जीवा हुन्ति” ति यावत्संख्येया

जीवा भवन्ति, संख्येयाः, असंख्येया, अनन्ता वा यावन्तः स्थितिवन्धकजीवाः सन्तीत्यर्थः ।
 “तत्तिअभागो णायव्वा बंधगा तस्स” ति ‘तावद्भागो’ तावत्संख्येयतमाद्येकभागस्तस्य
 ज्ञानावरणादेरवक्तव्यस्थितिवन्धस्य ‘बन्धकाः’-निर्वर्तका ज्ञातव्याः ।

अयम्भावः—यामु मार्गणासु सप्तानामवक्तव्यस्थितेर्वन्धकाः सन्ति तामु ते कस्मिन्नप्ये-
 कसमय उत्कृष्टतोऽपि संख्येया एव, न पुनरधिकाः, प्रपतदुपशमकादीनामेव सप्तानामवक्तव्यस्थिति-
 बन्धसम्भवात् । यद्यप्येवं तथाऽपि तदन्येषामपि तत्तन्मनुष्यगत्योघादिमार्गणागतानां भूयस्काराध-
 न्यतमस्थितिवन्धस्य नियमेन प्रवृत्तेः तोऽपि बन्धकास्तु सन्त्येव, ते च कासुचिन्मार्गणासु संख्येयाः,
 अन्यासु कासुचिच्चसंख्येयाः, अपरासु कासुचिच्चनन्ताः सन्ति, तेभ्योऽवक्तव्यबन्धकसंख्येया भागे हते
 यासु संख्येयाः जीवास्तासु संख्येयैकभागः प्रस्तुतावक्तव्यबन्धकाः प्राप्यन्ते, शेषास्तु संख्येयबहु-
 भागा भूयस्कारादिस्थितिवन्धकतया प्राप्यन्ते, एवं यास्वसंख्येया जीवास्तास्वेतेऽवक्तव्यबन्धक-
 जीवा असंख्यतमैकभागप्रमाणा अप्यन्ते, भूयस्कारादिवन्धकतया त्वसंख्येयबहुभागप्रमाणाः सम्पद्यन्ते ।
 इत्थमेवानन्तजीवराशिपयेऽपि बोद्धव्यम् । तथा च सति मनुष्यगत्यौघ-पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्तपञ्चे-
 न्द्रिय-त्रयकायौघ-पर्याप्तप्रसकाय-पञ्चमनोयोग-पञ्चचोयोग-मतिज्ञान-श्रुतज्ञाना-ऽवधिज्ञान-चक्षुर्दर्शना-
 ऽवधिदर्शन-शुक्ललेश्या-सम्यक्त्वौघ-क्षायिकसम्यक्त्वौघ-पशमिकसम्यक्त्व-संज्ञिरूपास्वसंख्येयजीव-
 रागिकमार्गणासु प्रत्येकं सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धका असंख्येयैकभागगता भवन्ति । पर्याप्त-
 मनुष्य-मानुषी-गतवेद-मनःपर्यवज्ञान-संयमौघमार्गणास्तु प्रत्येकं संख्येयजीवराशिका इतिकृत्वा तासु
 अत्येकं सप्तप्रकृतीसत्कावक्तव्यस्थितिवन्धकाः संख्येयैकभागप्रमाणा बोद्धव्याः । तदन्यासु पुनः काय-
 योगसामान्यौ-दार्शिककाययोगा-ऽचक्षुर्दर्शन-भव्या-ऽऽहारिमार्गणासु लोभमार्गणायां च जीवानामा-
 नन्त्यादवक्तव्यबन्धका अप्यनन्ततमैकभागप्रमाणा अवसातव्याः, केवलं लोभमार्गणायां मोहनीय-
 कर्मण एवावक्तव्यस्थितिवन्धस्य सम्भवात् तस्यैव विज्ञेयाः, न पुनः शेषपण्णामपीति ॥६१७॥

तदेवमुक्ताः सप्तानामादेशतोऽपि भूयस्कारादिस्थितिवन्धकभागाः । अथ शेषस्याऽऽयुपस्ता-
 नाऽऽदेशतो व्याचिकीर्षुराह

पज्जमणुसमणुसीसुं आहारदुगा-ऽऽणताइदेवेसुं ।

मणणाण-संयमेसुं समइअ-छेअ-परिहारेसुं ॥६१८॥

सुइल-खइएसु भागा संखेज्जा-ऽऽउरस बंधगा णेया ।

अप्पयरस्म उ भागोऽवत्तवरस खलु संखयमो ॥६१९॥

(प्रे०) “पज्जमणुसमणुसीसुं” इत्यादि, प्राग्वत् पर्याप्तमनुष्य-मानुष्या-हारका-ऽऽ-
 हारकमिश्रकाययोगा-ऽऽनतकल्यादिसर्वार्थसिद्धविमानान्तदेवगतिमार्गणाभेदेषु मनःपर्यवज्ञान-संय-
 मौघ-सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिकमार्गणासु शुक्ललेश्या-क्षायिकसम्यक्त्वमार्गणयोश्चे-

त्येवमेकोनविंशन्मार्गणासु प्रत्येकम् “ऽऽउस्स वंधगा णेया अप्पयरस्स उ”ति आयुपोऽल्पतर-
स्थितिवन्धस्य ‘बन्धकाः’ निर्वर्तकास्तु ज्ञेया इत्यर्थः । कियन्तो भागा इत्याह—“भागा संखेज्ज”
ति मार्गणागतयुर्वन्धकजीवानपेक्ष्य संख्येया बहुभागा इत्यर्थः । “भागोऽवत्तव्वस्स खलु
संखधो” ति तस्यैवायुपोऽवत्तव्यस्थितिवन्धस्य निर्वर्तका खलु संख्येयतमो भागः, आयुर्वन्ध-
कानां संख्येयतमैकभागगता इत्यर्थः । अत्रोपपत्तिस्त्वोद्यवन्कर्तव्या, नवरं प्रकृतसर्वमार्गणास्त्रायुपो
बन्धकानां सामयिकं परिमाणं संख्येयमेव, तच्च पर्याप्तमनुग्राणामेवायुर्वन्धकतया लाभात् पर्याप्त-
मनुष्यसत्कायुष एव बन्धभावाद्वा । अन्यतरस्माद्धेतोरिति ज्ञेयम् । विशेषार्थिना तु द्वितीया-
धिकारभागद्वारवृत्तिर्विलोक्येति ॥६१८-६१९॥ अथ शेषमार्गणास्त्राह

सेसासु वंधगा खलु अप्पयरस्साऽऽउगस्स णायव्वा ।

भागा उ असंखेज्जाऽवत्तव्वस्स य असंखंसो ॥६२०॥

(प्रे०) “सेसासु वंधगा” इत्यादि, उक्तशेषास्त्रायुर्वन्धप्रायोग्यासु चतुस्त्रिंशदभ्यधिक-
शतमार्गणासु प्रत्येकमायुपोऽल्पतरस्थितिवन्धस्य बन्धका खलु ज्ञातव्याः । कियन्ते इत्याह—“भागा
उ असंखेज्जा” ति असंख्येया बहुभागा एवेत्यर्थः । “ऽवत्तव्वस्स य असंखंसो” ति
आयुपोऽवत्तव्यस्थितिवन्धस्य निर्वर्तकास्त्वसंख्यांशः, असंख्येयतमैकभागवर्तिन तु इत्यर्थः । एते भागाः
प्रत्येकं तत्तन्मार्गणोक्तैकजीवाश्रयबन्धकालतारतम्यमपेक्ष्य सर्वथौघवद्भावीया इति ॥६२०॥

तदेवमभिहिता आदेशतोऽपि शेषस्यायुपोऽल्पतरादेः स्थितिवन्धस्य बन्धकभागाः, तेषु चा-
ऽभिहितेषु गतं षष्ठं भागद्वारम् ।

अष्टमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्धकानां भागप्रदर्शकयन्त्रकम्

आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां प्रत्येकम्				आयुप		
कुत्र ?	भूयस्कारा- ऽल्पतर०	अवस्थित- बन्धका	अवत्तव्य- बन्धका	कुत्र ?	अल्पतर बन्धका	अवत्तव्य बन्धका
शोधवद् अनन्तजीवराशिकमार्ग- णामु-	असंख्यैक- भाग	असंख्य- बहुभागा	अनन्तैकभाग	पर्याप्तमनुष्य० मानुषी० आहारकैद्विक० आनतादि-	संख्येयबहु- भागा	संख्येय एको भाग०
असंख्यजीवराशिकमार्ग- णामु-	”	”	असंख्यैकभाग	१८ देवमेदा, मन पर्यवज्ञान० सयमोव० सामायिक०		
संख्येयजीवराशिकमार्ग- णामु-	संख्येयैक- भाग	संख्येय- बहुभागा	संख्येयैकभाग	छेद० परिहार० शुक्ल० क्षायिक० २९		
				शोधवत् शेषमार्गणामु-	असंख्यबहु- भागा	असंख्यैक भाग

॥ इति श्रीबन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे तृतीये भूयस्काराधिकारे षष्ठं भागद्वारं समाप्तम् ॥

॥ अथ सप्तमं परिमाणद्वारम् ॥

अथ क्रमप्रसङ्गे “परिमाण” इत्यनेन प्रागुद्दिष्टे परिमाणद्वार आदौ तावदोक्तो मूलप्रकृति-
सत्कभूयस्कारादिस्थितिवन्धकानामुत्कृष्टपदगतं परिमाणं दर्शयन्नाह

सत्तण्हं हुन्ति तिण्हं भूगाराईण बंधगाऽणंता ।

संखेज्जाऽवत्तवस्साऽणंताऽऽउरस दुपयाणं ॥६२१॥

(प्रे०) “सत्तण्हं हुन्ति तिण्हं” मित्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां भूयस्कारा-
ऽल्पतरा-ऽवस्थितम्यितिवन्धात्मकानां त्रयाणां भूयस्कारादीनां प्रत्येकं वन्धकाः “णंता” ति विश्लेष-
प्राप्तस्याऽकारस्य दर्शनाद् अनन्ता भवन्ति । “संखेज्जाऽवत्तवस्स” ति तासामेव सप्ताना-
मवत्तव्यस्थितिवन्धस्य संखेयाः, वन्धका भवन्तीत्यनुवर्तते । सुगमं चैतत्, यतः सप्तानामवत्तव्य-
स्थितिवन्धस्वामिनः केचन देवा उपशमश्रेणिगता मनुष्या वा भवन्ति, शेषभूयस्कारादितर्ह-
वन्धकास्त्वेकेन्द्रिया अपीति । “ऽणंताऽउरस दुपयाणं” ति शेषस्याऽऽयुःकर्मणोऽल्पतरावत्तव्य-
स्थितिवन्धलक्षणयोर्द्वयोः पदयोः प्रत्येकमनन्ताः, वन्धका इत्यत्राप्यनुवर्तते । एतदपि सुगमम्,
सर्वेषामायुर्वन्धकानां नियमेन द्विविधवन्धस्य भावात् साधारणवनस्पतिकायजीवेषु प्रतिसमयमनन्ता-
नामायुर्वन्धकानां लामाप्तेति ॥६२१॥

अथ मार्गणास्थानेषु प्रकृतवन्धकपरिमाणं प्रचिकटयिषुरादौ तावत्सप्तप्रकृतीरधिकृत्याह

एगिंदिणिगोएसुं सव्वेसु तह तिरियम्मि वणकाये ।

काय-उरालदुगेसुं कम्म-णपुम-चउकसायेसुं ॥६२२॥

दुअणाणा-ऽयत्त-अणयण-असुहतिलेस-भविणियर-मिच्छेसुं ।

अमणा-ऽऽहारियरेसुं सत्तण्होचव्व तिपयाणं ॥६२३॥

(प्रे०) “एगिंदिणिगोएसुं” इत्यादि, प्राग्वत् सर्वेस्वेकेन्द्रियभेदेषु, सर्वेषु निगोदवनस्पति-
भेदेषु, तथा तिर्यग्गत्योवे, वनस्पतिकाययोवे, काययोगसामान्यौ-दारिकौ-दारिकमिश्रकाययोगेषु
कर्मणकाययोग-नष्टसकवेद-क्रोधादिचतुःकपायेषु । अन्या मार्गणाः संगृह्णन्नाह-“दुअणाणा-
यत्ते”त्यादि, मत्तज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयमा-ऽचक्षुर्दर्शना-ऽशुभकृष्णादित्रिलेश्या-मन्या-ऽमन्य-
मिव्यात्वा-ऽसंज्ञा-ऽऽहार्य-ऽनाहारिरूपास्वष्ट्रिशन्मार्गणासु प्रत्येकं “सत्तण्होचव्व तिपयाणं”
ति आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां भूयस्काराल्पतरावस्थितस्थितिवन्धलक्षणानां त्रयाणां पदानां
प्रत्येकं वन्धका ओचवदनन्ता इत्यर्थः । हेतुरप्यत्रोचवदेव द्रष्टव्य इति ॥६२२-६२३॥

अथ प्रस्तुतसप्तप्रकृतिविषयमुक्तशेषमार्थाद्वयेनाह

पञ्जमणुस-मणुसीसुं सव्वत्था-ऽऽहारदुग-अवेएसुं ।

मणणाण-संयम-समइअ-छेअ-परिहार-सुहुमेसुं ॥६२४॥

सत्तण्हं संखेज्जा तिपयाण असंखिया उ सेसासुं ।

जासु पुण अवरावो तोसुं खलु तस्स संखेज्जा ॥६२५॥

(प्रे०) “पञ्जमणुसे” त्यादि, प्राग्वत् पर्याप्तमनुष्य-मानुषी-सर्वार्थसिद्धविमानदेववगतिभेदा-
ऽऽहारकातन्मिश्रकाययोगा-ऽपगतवेद--मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहार-
विशुद्धिक-सूक्ष्मसम्परायमंयममार्गणासु प्रत्येकं सप्तानां मूलप्रकृतीनां “संखेज्जा तिपयाणं”
ति प्राग्वद् भूयस्काराल्पतरावस्थितस्थितिबन्धलक्षणानां त्रयाणां पदानां प्रत्येकं संखेयाः,
बन्धका इति गम्यते । “असंखिया उ सेसासु” ति अनन्तरोक्तस्य ‘सत्तण्हं’ ‘तिपयाणं’
चेत्यस्य पदद्वयस्याप्राप्यनुवर्तनादुक्तशेषासु नरकगत्योधादिविंशत्युत्तरशतमार्गणासु सप्तानां प्रकृतीनां
भूयस्कारादीनां त्रिपदानां प्रत्येकमसंखेयाः, बन्धका इति प्राग्वत् । कुतः ? तत्तन्मार्गणागतैः प्रत्येक-
जीवैर्भूयस्कारादिस्थितिबन्धत्रयस्य प्रत्यन्तमुद्धृतं करणात्, मार्गणागतजीवराशिवदसंखेयादिकमेव
प्रकृतेबन्धकपरिमाणमप्याप्यते, तच्च यथोक्तमेवेति । अथावत्तव्यस्थितिबन्धस्य बन्धकपरिमाण-
मादेशतो दर्शयति-“जासु खलु” इत्यादिना, एतदपि प्राग्वद्भावनीयमिति ॥६२४-६२५॥

उक्तमादेशतोऽपि प्रकृतबन्धकपरिमाणं सप्तप्रकृतीरविकृत्य । अथायुष्मकमविकृत्याह

तिरिये सव्वेगिंदिय-णिगोअ-वणकायु-रालियदुगेसुं ।

णपुम-चउकमायेसुं दुअणाणा-ऽयत्त-अचक्खूसुं ॥६२६॥

अपसत्थेतिलेसासुं भवियर-मिच्छा-ऽमणेसु आहारे ।

आउरस हुन्ति दोण्ह वि पयाण खलु वन्धगाऽणंता ॥६२७॥

(प्रे०) “तिरिये” इत्यादि, तिर्यग्गत्योघे, सर्वेण्डस्वैकेन्द्रियनिगोदयोः प्रत्येकं योजनात्
सर्वैकेन्द्रियभेद-सर्वनिगोदभेद-वनस्पतिकार्याव-काययोगसामान्यौ-दारिकौ-दारिकमिश्रकाययोगेषु,
नपुंसकवेद-क्रोधादिचतुःकपायमार्गणासु, मत्तज्ज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयमा-ऽचक्षुर्दर्शनमार्गणासु तथा
“अपसत्थे” त्यादि, कृष्णाद्यप्रशस्तत्रिलेश्यामार्गणासु, मव्या-ऽमव्य-मिथ्यात्वा-ऽसंज्ञिमार्गणास्वा-
हारिमार्गणायां चेत्येवं पदत्रिगन्मार्गणासु प्रत्येकमायुषः “दोण्ह वि पयाणं” ति अल्पतरा-
ऽवत्तव्यस्थितिबन्धलक्षणयोर्द्वयोरपि पदयोर्बन्धका खल्वनन्ता भवन्ति, सुगमं गतार्थं चेति ॥६२७॥

अथ शेषमार्गणास्वार्थाद्वेनाह-

पञ्जमणुस-मणुसीसुं आहारदुगा-ऽऽणताइदेवेसुं ।

मणणाण-संयमेसुं समइअ-छेअ-परिहारेसुं ॥६२८॥

सुइल-सइएसु णेया दोण्हं वि पयाण वंधगाऽऽउस्स ।

संखेज्जा, सेसासुं असंखिया हुन्ति विण्णेया ॥६२९॥

(प्रे०) “पञ्जमणुसमणुसोसु” इत्यादि, प्राग्बत् पर्याप्तमनुष्य-मानुष्या-ऽऽहारककाय-योगा-ऽऽहारकमिश्रकाययोगा-ऽऽनतकल्पादिसर्वार्थसिद्धविमानान्तदेवगतिभेद मनःपर्यवज्ञान-संय-मौव-सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविगुद्विकमंयम-शुक्ललेखा-क्षायिकसम्यक्त्वमार्गणासु प्रत्येक-मायुषोऽल्पतरावत्त्वव्यस्थितिवन्धलक्षणयोर्द्वयोरपि सत्पदयोर्वन्धकाः संख्येया ज्ञेयाः । “सेसासु” ति उक्तशेषासु नरकगत्योधाद्यष्टनवतिमार्गणासु प्रत्येकमसंख्येया विज्ञेया भवन्ति, आयुषोऽल्पतरा-ऽवत्त्वव्यस्थितिवन्धलक्षणयोर्द्वयोरपि पदयोर्वन्धका इत्यनुवर्तते । कुतोऽसंख्येयाः ? एतासु प्रत्येकम-संख्यजीवानां सङ्ख्यावाऽसंख्येयजीवराशिनत्कायुषो वन्धप्रायोग्यत्वाच्च । विशेषतस्तु प्राग्बद्धाव्यमिति ।

शेषमार्गणाभिधानानि त्वेवम्—अष्टौ नरकगतिभेदाः, चत्वारः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाः, मनुष्योवा-ऽपर्याप्तमनुष्यभेदाः, देवौघ-मवनपत्यादिसहस्रारकल्पान्ता देवगतिभेदाः, नवविकलेन्द्रिय-भेदाः, त्रयः पञ्चेन्द्रियभेदाः, पृथिव्यप्तेजोवायुकायसत्काः प्रत्येकं सप्त सप्तेतिकृत्वाऽष्टाविंशति-भेदाः, त्रयः प्रत्येकवनस्पतिकायभेदाः, त्रयस्त्रसकायभेदाः, पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-वैक्रियकाय-योग-स्त्रीवेद-पुंवेद-मति-श्रुता-ऽवविज्ञान-विमङ्गज्ञान-देशसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शन-तेजोलेखा-पञ्चलेखा-सम्यक्त्वौव-वेदकसम्यक्त्व-सासादन-सज्जिमार्गणाच्चेति ॥६२८-६२९॥

अष्टमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्धकानां परिमाणप्रदर्शकयन्त्रकम्				
आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां प्रत्येकम्			आयुष	
कुत्र ?	भूयस्कारा-ऽल्पतरा- ऽवस्थितस्थितिवन्धका	अवत्त्वव्य- वन्धका	कुत्र ?	अल्पतरा-ऽव- त्त्वव्यवन्धका
श्रीधवद् अनन्तजीवराशिकमार्ग- णासु—	अनन्ता	संख्येया	पर्याप्तमनुष्य० मानुषी० आहारकद्विक० आनतादि- सर्वार्थसिद्धविमानान्तदेव- भेद० मनःपर्यवज्ञान०	संख्येया,
असंख्येयजीवराशिकमार्ग- णासु—	असंख्येया	”	मायमौघ० सामायिक०छेद० परिहार० शुक्ल० क्षायिक० २६	
संख्येयजीवराशिकमार्ग- णासु—	संख्येया	”	उक्तशेषासंख्यजीवराशिक- मार्गणासु— श्रीधवद् अनन्तजीवराशिकासु—	असंख्येयाः अनन्ता

तदेवमभिहितमोधादेशोभयथा सर्वासां मूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्धकानामुत्कृष्ट-
पदगतं परिमाणम् । तथा च सति गतं सप्तमं परिमाणद्वारम् ।

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे
तृतीये भूयस्काराधिकारे सप्तम
परिमाणद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथाऽष्टमं क्षेत्रद्वारम् ॥

अथ क्रमप्राप्ते क्षेत्रद्वारे मूलप्रकृतिसत्कभूयस्कारादिस्थितिवन्धकानां क्षेत्रं प्रतिपिपादयि-
पुरादौ तावदायुर्वर्जसप्तप्रकृतिसत्कभूयस्कारादिस्थितिवन्धकानां तदोवतः प्रतिपादयन्नाह

सत्तण्ह वंधगा खलु भूओगाराइतिण्ह सव्वजगे ।

हुन्ति अवत्तव्वस्स उ लोगरस असंखिये भागे ॥६३०॥

(प्रे०) “सत्तण्ह वंधगा” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां “भूओगारा-
इतिण्ह” ति अवक्तव्यस्थितिवन्धवर्जानां शेषाणां भूयस्कारादित्रिविधस्थितिवन्धानां प्रत्येकं
वन्धकाः खलु “सव्वजगे” ति ‘सर्वजगति’ सर्वलोके, भवन्तीति क्रियाऽन्वयः । सुगमं चैतत्,
सूक्ष्मैकेन्द्रियादिमिरपि प्रस्तुतभूयस्कारादिस्थितिवन्धत्रयस्य निर्वर्तनारोपां च सर्वलोकव्यापित्वादिति ।
“अवत्तव्वस्स उ” ति तासामेव सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धस्य निर्वर्तकास्तु लोकस्य ‘असंख्येय-
भागे’-असंख्येयतम एकभागे, भवन्तीति पूर्वोक्तान्वयः । एतदपि सुगममेव, उपशमश्रेणितोऽद्धा-
क्षयेण भवक्षयेण वा निपततामेव तत्स्वामित्वादिति ॥६३०॥

अथाऽऽयुषोऽल्पतरादिस्थितिवन्धकानां क्षेत्रमोवतः ग्राह

आउरस मव्वलोए दोण्हं वि पयाण वंधगा णेया ।

(प्रे०) “आउरसे” न्यादि, ओवत आयुःकर्मणः “दोण्हं वि पयाण” ति अल्पतरा
ऽवक्तव्यस्थितिवन्धलक्षणयोर्द्वयोः पदयोः ‘वन्धकाः’-निर्वर्तकाः “मव्वलोए” ति सर्वस्मिन्नपि लोके
ज्ञातव्याः । कथम् ? स्वस्थानतोऽपि समग्रलोकव्यापिनां सूक्ष्मैकेन्द्रियाणामपि तत्स्वामित्वादिति ॥

उक्तमोवतः । अथाऽऽदेशतः भूयस्कारादिस्थितिवन्धकानां क्षेत्रं दिदर्शयिपुरादौ सप्तप्रकृ-
तीरविकृत्याह

सत्तण्ह वंधगा खलु भूगाराईण तिण्ह सव्वजगे ॥६३१॥ (गीतिः)
 तिरिये सव्वेगिंदिय-निगोद-सेससुहुमेसु वणकाये ।
 पुहवाइचउसु तेसिं वायर-वायरअपज्जेसुं ॥६३२॥
 पत्तेअवणे तस्स अपज्जत्ते कायु-रालियदुगेसुं ।
 कग्गण-णपुंसगेसुं कसायचउगे अणाणदुगे ॥६३३॥
 अयता-उचक्खूसु तहा अपसत्थितिलेस-भवियेसुं ।
 अभविय-मिच्छत्तेसुं असण्णि-आहारगियरेसुं ॥६३४॥ (उपगीतिः)

(प्रे०) “सत्तण्ह वंधगा खलु” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तमूलप्रकृतीनां “भूगाराईण तिण्ह” ति अवतत्त्वस्य तिवन्धवर्जानां भूयस्कारादीनां त्रयाणां बन्धकाः खलु ‘सर्वजगति’-सम्पूर्ण-लोके, भवन्तीति शेषः । कासु मार्गणास्वित्याह—“तिरिये” इत्यादि, सार्धत्रयगाथा अपि सुगम-शब्दार्थाः । तामां पिण्डार्थः पुनरयम्—तिर्यग्गत्योव-सर्वैकोन्द्रिय-सर्वनिगोद-शेषद्वादशखस्म-पृथिवीकायादिभेद-वनस्पतिकायाव-पृथिवीकायादिवायुकायान्तचतुरोवभेद-वादरपृथिव्यादिचतुर्भेदा-ऽपराश्रिताः । पृथिव्यादिचतुर्भेद-प्रत्येकवनस्पतिकायावा-ऽपर्याप्तिप्रत्येकवनस्पतिकाय-काययोगसामान्यौ-दारिकौ-दागिमिश्र-कर्मणकाययोग-नपुंसकवेद-क्रोधादिकपायचतुष्क-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयमा-ऽचक्षुर्दर्शन-कृष्ण-नील-कापोतलेव्या-भव्या-ऽमव्य-मिथ्यात्वा-ऽसंख्या-ऽऽहार्य-ऽनाहारिरूपासु चतुः-पष्टिमार्गणासु प्रत्येकमसंख्येयलोकप्रदेशराशिप्रमाणानां सूक्ष्मपृथिव्याद्यन्यतमजीवानां प्रवेशात् तेषां स्वस्थानतो मारणान्तिकसमुद्घातेन वा सर्वलोकव्यापित्वाच्च क्षेत्रमपि तदनुसारेण सर्वलोकः प्राप्यत इति ॥६३१-६३२-६३३-६३४॥ अथान्यत्राह

भूओगाराईणं तिण्हं वायरसमतवाउम्मि ।

सत्तण्ह वंधगा खलु लोगम्मि हवन्ति देसूणे ॥६३५॥

(प्रे०) “भूओगाराईणं” इत्यादिना, वादरपर्याप्तवायुकायमार्गणायां सप्तप्रकृतीनां भूय-स्कारादीनां त्रयाणां बन्धकाः खलु देशोने लोके भवन्ति । कुतः ? असंख्यलोकप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोकत्वेन तेषां वादरपर्याप्तवायुकायिकानां सर्वलोकाव्याप्तेः, स्वस्थानस्तु तेषां देशोनलोकावस्थायि-त्वाच्चेति । एतच्च विस्तरतो जिज्ञासुना मूलप्रकृतिस्य तिवन्धद्वितीयाधिकारक्षेत्रद्वारवृत्ति-विलोकनीया, तत्र तस्य सुप्रपञ्चितत्वादिति ॥६३५॥ शेषमार्गणास्वाह

सेसासुं सत्तण्हं भूगाराईण वंधगा तिण्हं ।

लोगाऽसंखियभागे जहऽवत्तव्वो तहेवं से ॥६३६॥

(प्रे०) “सेसासु” इत्यादि, उक्तशेषासु नरकगत्योवादिपञ्चाधिकशतमार्गणासु प्रत्येकं मार्गणा-
गतनारकादिजीवानामसंख्येयलोकप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोकतया न मारणान्तिकसमुद्घातादिनाऽपि
सर्वलोकव्याप्तिर्लोकवहुभागव्याप्तिर्वा तेषां, स्वस्थानक्षेत्रमपेक्ष्य त्वेते लोकासंख्येयमागमात्रव्यापिनः,
तथा च सप्तानां मूलप्रकृतीनां मूलस्कारादीनां त्रयाणां बन्धका लोकाऽसंख्येयभागे प्राप्यन्ते ।
अत्रापि प्रत्येकं मार्गणागतानां जीवानां व्याप्यक्षेत्रस्योपपत्तिर्विस्तरतस्तु छित्तीयाधिकारक्षेत्रद्वार-
प्रेमप्रभातो द्रष्टव्या, तत्तन्मार्गणाविवयकक्षेत्रस्य तत्र विस्तरतो व्युत्पादितत्वात् ।

शेषमार्गणाभिधेयानि त्विमानि—अष्टौ नरकगतिभेदाः, चत्वारः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाः,
चत्वारो मनुष्यगतिभेदाः, त्रिंशद्देवगतिभेदाः, नव विकलेन्द्रियभेदाः, त्रयः पञ्चेन्द्रियभेदाः,
पृथिव्यप्तेजस्कायमत्कास्त्रयो वादरपर्याप्तमार्गणभेदाः, पर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायभेदः, त्रयस्त्रसकाय-
भेदाः, तथा पञ्चमनोयोग-पञ्चचोयोग-वैक्रिय-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोग-स्त्रीवेद-
पुंवेदा-ऽपगतवेद-मत्यादिचतुर्ज्ञान-विभङ्गज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-
सृष्टासम्परायसंयम-देशसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शन-तेजः-पद्म-शुक्ललेश्या-सम्यक्त्वौघ-आधिक-
क्षायोपशमिकौ-पशमिकमम्यक्त्व-सम्यग्मिथ्यात्व-सास्त्रादन-संज्ञिमार्गणभेदाश्चेति ।

अथ सप्तानामवक्तव्यस्थितिबन्धकानां क्षेत्रं मार्गणासु नाभिहितमिति तत्रातिदेशेनह—“जह-
ऽवत्तव्वो तद्देवं से” ति सप्तप्रकृतीनामन्यतमस्या अपि प्रकृतेरवक्तव्यस्थितिबन्धः “जह” ति
‘यत्र’-यासु मार्गणामु भवति “तह” ति तत्र तासु मनुष्यगत्योवादिपट्त्रिंशन्मार्गणासु “से”
ति तस्यावक्तव्यस्थितिबन्धस्य निर्वर्तकाः “एव” ति ययाऽनन्तरमुक्तास्तथैव लोकासंख्येयभागे,
भवन्तीति ज्ञेयः ॥६३६॥

अथोक्त शेषस्यायुषोऽल्पतरादिस्थितिबन्धकानां क्षेत्रमाह

तिरिये-गिंदियगेषुं पणकाय-णिगोअ-सव्वसुहुभेसुं ।

कायुरलदुग-णपुम-चउकसाय-दुअणाण-अयतेसुं ॥६३७॥

अणयण-असुहतिलेसा-भवियर-मिच्छा-ऽमणेषु आहारे ।

आउरस वंधगा खलु दोण्हं वि पयाण सव्वजगे ॥६३८॥

(प्रे०) “तिरियेगिंदियगेषुं” इत्यादि, प्राग्वत् तिर्यग्गत्योघै-केन्द्रियौघभेदयोः, पृथिव्यादि-
पञ्चकायसन्क्रांघभेद-निगोदांघ-सूक्ष्मैकेन्द्रियौवादि-सर्वसूक्ष्मभेदेषु, काययोगमामान्यौ-दारिकौ-
दारिकमिश्रकाययोग-नपु मकवेद-क्रोधादिचतुःकपाय-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयममार्गणभेदेषु, तथा-
ऽचक्षुर्दर्शना-ऽजुमत्रिलेश्या-भव्या-ऽमव्य-मिथ्यात्वा-ऽसंज्ञिप्राहारिमार्गणायां चेत्यर्थः । एतासु
तिर्यग्गत्योवादिपट्चत्वारिंशन्मार्गणासु किमित्याह—“आउरसे” त्यादि, आयुःकर्मणः “दोण्हं
वि पयाण” ति अल्पतराऽवक्तव्यस्थितिबन्धलक्षणयोर्द्वयोरपि पदयोः प्रत्येकं बन्धकाः खलु

‘सर्वजगति’-सर्वरिगेल्लोके, सन्तीति शेषः । कुतः ? एतासु प्रत्येकमार्गणासु स्वस्थानतः सर्वलोक-
व्यापिनां सूक्ष्मैकेन्द्रियजीवानां प्रवेशादिति ॥६३७-६३८॥

अथ शेषमार्गणासु प्रकृतद्विविधवन्धकक्षेत्रमाह

हीणजगे सव्वेसुं वायरएगिंदिवाउकायेसुं

सेसासु बंधगा खलु लोगरस असंखमागगि ॥६३९॥

(प्रे०) “हीणजगे” इत्यादि, ‘आउस्स बंधगा खलु दोण्हं वि पयाण’ इत्येतावत्पूर्वगाथातो-
ऽनुवर्तते, तत आयुपोऽल्पतराऽवक्तव्यस्थितिबन्धयोः प्रत्येकं वन्धकाः “हीणजगे” ति ‘हीने
जगति’ देशोने लोके प्राप्यन्त इत्यर्थः । कासु मार्गणास्त्वित्याह—“सव्वेसुं” इत्यादि, सर्वेषु वादरै-
केन्द्रियभेदेषु सर्वेषु वादरवायुकायभेदेषु चेत्यर्थः । कुतः ? इति चेत्, अधिकृतमार्गणापट्के सूक्ष्म-
जीवानामप्रवेशात् प्रविष्टजीवेभ्यो वादरपर्याप्ता-ऽपर्याप्तावायुकायजीवानां स्वस्थानक्षेत्रप्राधान्याद् देशोन-
लोकक्षेत्रस्यैव प्राप्तेश्च । को भावः ? आयुर्वन्धो जीवानां स्वस्थान एव जायते, न तु मारणसमुद्-
घातादौ । ततश्चायुपो द्विविधस्थितिबन्धकानामपि क्षेत्रं मार्गणागतजीवानां स्वस्थानक्षेत्रप्राधान्या-
त्प्राप्यते । तच्च प्रस्तुतमार्गणापट्के प्रत्येकं वादरपर्याप्ता-ऽपर्याप्तान्यतरजीवरक्ष्यपेक्षयाऽसंख्येयैकमाग-
लक्षणेनैकदेशेनोनः सर्वलोकः प्राप्यत इतिकृत्वा प्रस्तुतद्विविधवन्धकक्षेत्रमपि देशोनलोकप्रमाण-
मभिहितमिति । “सेसासु” ति उक्तशेषासु नरकगत्योधाद्येकादशस्यधिकशतमार्गणासु प्रत्येकं
“बंधग” ति आयुपोऽल्पतराऽवक्तव्यस्थितिबन्धयोर्निर्वर्तकाः खलु लोकस्यासंख्यैकभागे भवन्ती-
त्यर्थः । अत्रापि प्रत्येकं स्वस्थानक्षेत्रस्य लोकासंख्येयमागमात्रप्राप्तेः प्रस्तुतक्षेत्रमपि तथैवाभिहित-
मिति । विशेषभावना द्वितीयाधिकारक्षेत्रद्वारप्रेमप्रभादर्शितनीत्या स्वयमेव कर्तव्या ।

शेषनरकगत्योधादिमार्गणास्त्वित्याह—अष्टौ नरकगतिभेदाः, चत्वारः पञ्चेन्द्रियतिर्य-
ग्भेदाः, चत्वारो मनुष्यगतिभेदाः, त्रिंशद्देवगतिभेदाः, नव विकलेन्द्रियभेदाः, त्रयः पञ्चेन्द्रिय-
भेदाः, वादरपृथिव्यप्तेजःप्रत्येकवनस्पतिकाय-वादरसाधारणवनस्पतिकाय-त्रसकार्यानां प्रत्येकमोध-
पर्याप्ता-ऽपर्याप्तिभेदात् त्रयस्त्रयो भेदाः, पञ्चमनोयोग-पञ्चचोयोग-वैक्रिया-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्र-

अष्टमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिबन्धकानां क्षेत्रप्रदर्शकं यन्त्रकम्

कस्याः प्रकृते	भूयस्कारादेः कस्य बन्धकानाम्	कुत्र ?	कियत्क्षेत्रम्
आयुर्वर्जसप्तमूल- प्रकृतीनाम्	भूयस्कारा-ऽल्पतरा-ऽवस्थितानां प्रत्येकम् अवक्तव्यस्थितिबन्धस्य	ओधत, यत्र सन् तत्र सर्वमार्गणासु च ,,	सवयाऽनुकृष्टास्तीतबन्ध- कानां क्षेत्रवत् लोकाऽसंख्यभाग
आयुप.	अल्पतरा-ऽवक्तव्यस्थितिबन्धयोः प्रत्येकम्	,,	सर्वयाऽनुकृष्टस्थितिबन्धकवत्

काययोग-स्त्रीवेद-पुं वेद-मत्यादिज्ञानचतुष्क-विमङ्गज्ञान-संयमौव-सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहार-
विशुद्धिक-देशसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शन-तेजः-पद्म-शुक्ललेख्या-मम्यक्त्वाव-क्षायिक-क्षायोपश-
मिक-सासादन-संज्ञिमार्गणाभेदाश्चेति ॥६३९॥

प्रतिपादितं शेषमार्गणास्वप्यायुषो द्विविधस्थितिवन्धकानां क्षेत्रम् । तस्मिंश्च प्रतिपादिते गतं
“खेत्त” इत्यनेनोद्दिष्टमष्टमं क्षेत्रद्वारम् ॥

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे
तृतीये भूयस्काराधिकारेऽष्टमं
क्षेत्रद्वारं समाप्तम् ॥

॥ अथ नवमं स्पर्शनाद्वारम् ॥

साम्प्रतं “फोसणा” इत्येनोद्दिष्टे नानाजीवाश्रये स्पर्शनाद्वारे मूलप्रकृतिमत्कभूयस्कारादि-
स्थितिवन्धकानां स्पर्शनां प्ररूपयिपुरादौ तावदोक्त आह

सत्तण्ह वंधगेहिं भूगाराईण तिण्ह आउस्स ।

दोण्ह वि य पयाण भवे सव्वो वि य फोसिओ लोगो ॥६४०॥

(प्रे०) “सत्तण्ह वंधगेहिं” इत्यादि, आयुर्वर्जनां मूलमत्प्रकृतीनां “भूगाराईण
तिण्ह” ति अवक्तव्यस्थितिवन्धवर्जनां त्रयाणां भूयस्कारादीनां प्रत्येकं “वन्धगेहिं” ति
‘वन्धकैः’-निर्वर्तकैः “आउस्स दोण्ह वि य पयाण” ति आयुषोऽल्पतराऽवक्तव्यस्थितिवन्ध-
लक्षणयोर्द्वयोरपि पदयोश्च, वन्धकैरित्यनुवर्तते । तैः किमित्याह-“भवे सव्वो वि ये” त्यादि,
स्वस्थानतः सर्वलोकगतैस्तैः प्रत्येकं ‘सर्वः’-अम्पूर्णो लोकः स्पृष्टो भवेदित्यर्थः । अत्राधिकृतः स्पर्शना-
विशेषस्तु समयमात्रसव्यपेक्षेत्रापेक्षया विलक्षणोऽनन्ताऽतीताद्वामव्यपेक्षो द्वितीयाधिकार-
क्षेत्रद्वारे ‘लोगस्स असखयमे’ इत्यस्या (३२९) गाथाया वृत्तां व्याख्यातस्वरूपस्तत एव विज्ञेयः,
नात्र पुनः प्रपञ्च्यते, ग्रन्थविस्तरभयादिति ॥६४०॥

सप्तप्रकृतीनामवक्तव्यस्थितिवन्धकैस्तर्हि कियान् स्पृष्ट इत्याह

सत्तण्ह असंखंसो जगस्सऽवत्तव्वंधगेहि भवे ।

छिहीओ जहि हविरे ते तासुं ओधव्व फुसणा सिं ॥६४१॥

(प्रे०) “सत्तण्ह” इत्यादि, ओधत आयुर्वर्जनां महानां मूलप्रकृतीनां “वत्तव्वंध-
गेहि” ति पूर्वमकारस्य दर्शनात् स्थितिवन्धस्य प्रस्तुतत्वाच्चावक्तव्यस्थितिवन्धकैः “असंखंसो
जगस्स” ति ‘जगतः’-लोकस्य ‘असंख्यांशः’ असंख्यैकभागः “छिहीओ” ति स्पृष्टो भवेद्,

एतेषां लोकासंख्यभागप्रमाणस्पर्शनेत्यर्थः । कुतः ? इति चेद्, उपशमश्रेणिगतानाम्, तादृशानां वा भवक्षयेण देवतया भवप्रथमसमयवर्तिनां देवानामेव सप्तकर्मसत्काऽवक्तव्यस्थितिवन्धस्वामिन्वात् तेषां च मनुष्यलोकैरुद्देशे वर्तमानानां, ततो वाऽनुत्तरसुरतयोत्पद्यमानानां लोकाऽसंख्येयभागादधिकस्पर्शनाया अमम्भवात् । असम्भवस्तु त्रसनाडीगततिर्यक्प्रतरासंख्येयतमभागमात्रवर्तित्वात् मनुष्यलोकस्यानुत्तरविमानानां चेत्यादिना द्वितीयाधिकारस्पर्शनाद्वारप्रेमप्रभादर्शितनियमानुसारेण स्वयमेव विभावनीय इति ।

अथ सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धकस्वामिनामौघिकस्पर्शनापेक्षया न सम्भवति कासुचिन्मार्गणासु सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धकानां स्पर्शनाऽधिकतरा, अतः लाघवार्थं मार्गणास्थानेष्वतिदिशन्नाह—“जहि हविरे” इत्यादि, “जहि” चि ‘यत्र’-यासु मार्गणासु “ते” चि तेऽनन्तरोक्ताः सप्तानामवक्तव्यस्थितेर्वन्धका भवन्ति, “तासु” ओधव्व फुर्सणा सि” ति तासु मार्गणासु “सि” ति तेषां सप्तानामवक्तव्यस्थितेर्वन्धकानां स्पर्शनौघवत्, ज्ञातव्या इति शेषः । तादृशो मार्गणास्तु यासु सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धः सत्पदद्वारे सन्नभिहितस्ता विज्ञेया इति ॥६४१॥

अथ सप्तप्रकृतीनां भूयस्कारादिवन्धककृतां स्पर्शनां मार्गणास्थानेष्वह

णिरये सत्तमणिरये आणतपहुडिचउदेव सुइलासु ।

भूगाराइगतिण्हं सत्तण्ह छ फासिआ भागा ॥६४२॥

(प्रे०) “णिरये सत्तमणिरये” इत्यादि. निरयगत्योवमार्गणायाम्, सत्तमभूमिनिरय-मार्गणाभेदे, आणतकल्पप्रभृतिचतुर्देवगतिसत्कभेदेषु, शुक्लेश्यामार्गणायां चेत्यर्थः । एतासु सप्त-मार्गणासु किमित्याह—“भूगाराइगतिण्हं”मित्यादि, वन्धकैरित्यनुवर्तते, तत आयुर्वर्जानां सप्तानां भूयस्कारादिकानां त्रयाणां वन्धकैः पट् भागाः स्पृष्टाः । एते भागाः प्रत्येकं चतुर्दशरज्जुचयाया एक-रज्जुवृत्तविस्तृतायास्त्रसनाड्याश्चतुर्दशभागप्रमाणा बोद्धव्याः । कस्मात् ? प्रकृतग्रन्थामिप्रायस्य तथा-त्वात् । उक्तं च अत्रैव मूलप्रकृतिस्थितिवन्धग्रन्थे द्वितीयाधिकारस्पर्शनाद्वारे

‘फुसआण वुच्चिरे इह जे भागाभाजिआअ चउडसहिं । तसनाडीअ लहिज्जउ ज णेया तावडअणमाणा ते ॥’ इति

एवं च सति प्रकृते त्रसनाड्याः पट् चतुर्दशभागाः स्पर्शना प्राप्तेति । तद्भावना तु संक्षेपत उच्यते प्रत्यन्तमुर्ध्वं संक्लेशविशुद्धयोः परावर्तमानत्वात् प्रकृतवन्धत्रयं प्रत्यन्तमुर्ध्वमाव्य-स्ति । किञ्चाधिकृतवन्धत्रयस्य स्वामिनोऽपि तत्तन्मार्गणागताः सर्वे जीवाः सन्ति, न पुनरवक्तव्य-स्थितिवन्धकवत्केचनैव । तथा च सति प्रकृतवन्धत्रयं कुर्वद्भिर्नानाजीवैरनन्तकालमपेक्ष्य स्वप्रायोग्यं सर्वमुत्पादक्षेत्रं सर्वं मारणसमुद्घातक्षेत्रं गमनागमनक्षेत्रं स्वस्थानक्षेत्रं च स्पृष्टं भवति, अतस्तेषां स्पर्शनाऽपि यासु मार्गणासूतकृष्टतो यावती भवति, तावती सर्वाऽप्यवाप्यते, ताश्च नरकगतिसत्क-भेदद्वये मारणान्तकसमुद्घातकृतस्पर्शनाप्राधान्येन पट्ज्जवः प्राप्यत इति तथैवोक्ता, आणतदेवादि-

शेषमार्गणासु त्वानतकल्यादिदेवानां गमनागमनकृतस्पर्शनाप्राधान्यात् सा पट्मागप्रमाणामिहिता । एतेषां तत्तन्मार्गणामेदगतजीवानां मारणममुद्वातादिप्रयुक्ता यथोक्तस्पर्शना तु द्वितीयाधिकार-
स्पर्शनाछारवृत्तौ विस्तरो व्युत्पादिताऽरगामिः, जिज्ञासुना तत एव ज्ञातव्या । एवं वक्ष्यमाण-
मार्गणाविषयकस्पर्शनाविस्तरोऽपि तत एव द्रष्टव्यः, नात्र पुनर्वक्ष्यते ग्रन्थविस्तरमयादिति ॥६४२॥

यासु मार्गणामु प्रस्तुतवन्धकानां स्पर्शना लोकासंख्यभागमात्रा ताः संगृह्याह

धम्मागेविज्जाइ-विउवमीसा-ऽऽहारदुग-अवेएसुं ।

मणणाण-संयम-समइअ-छेअ-परिहार-सुहुमेसुं ॥६४३॥

लोगासखियभागो होइ, विआइणिरयेसु हुन्ति कमा ।

एगं दुवे य तिणिण य चउरो पण फासिआ भागा ॥६४४॥

(प्रे०) “धम्मागेविज्जाइ” इत्यादि, तत्र “धम्मा” ति धर्माख्यप्रथमपृथिवीनिरयभेदे, “गेविज्जाइ” ति ग्रैवेयकादिसर्वार्थसिद्धविमानपर्यन्तेषु चतुर्दशदेवगतिभेदेषु, वैक्रियमिश्रकाय-
योगा-ऽऽहारककाययोगा-ऽऽहारकमिश्रकाययोगा-ऽपगतवेदमार्गणभेदेषु, तथा “मणणाणे” त्यादि,
मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-मामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणास्त्वित्येवं
पञ्चविंशतिमार्गणासु प्रत्येकं “लोगासंखियभागो” ति लोकस्यासंख्येयभागः “होइ” ति,
स्पृष्टो भवति, सप्तानां भूयस्कारादिस्थितिवन्धकैरित्यनुवर्तते । एतासु प्रत्येकं स्वस्थानमारण-
समुद्वातादिना प्रकारेणाप्युत्कृष्टस्पर्शना लोकासंख्येयभागमात्रैव लभ्यते, तस्याश्च प्रकृतेऽपि
युज्यमानत्वात्तथैवोक्तेति ।

अथ मार्गणान्तरेण ब्राह्—“विआइणिरयेसु” इत्यादिना, द्वितीयादिशेषपञ्चनरकभेदेषु
क्रमादेको द्वौ त्रयश्चत्वारः पञ्च भागाः स्पृष्टा भवन्ति । चकारः पादपूर्त्यै द्रष्टव्यः, प्राग्वत्सप्तानां
भूयस्कारादिवन्धकैरित्यस्यानुवृत्तिश्च द्रष्टव्या । तथा सति द्वितीयपृथिवीनिरयभेदे सप्तानां भूय-
स्कारादिस्थितिवन्धकैस्त्रमनाडीसत्क एकश्चतुर्दशभागः स्पृष्टः, तृतीयपृथिवीनिरयभेदे प्रस्तुतवन्धकै-
र्द्वौ चतुर्दशभागौ स्पृष्टौ, चतुर्थपृथिवीनिरयभेदे पुनस्तैस्त्रयश्चतुर्दशभागाः स्पृष्टाः, पञ्चमपृथिवी-
निरयभेदे तु चत्वारश्चतुर्दशभागाः स्पृष्टाः, षष्ठपृथिवीनिरयभेदे पुनः प्रस्तुतवन्धकैः पञ्च चतुर्दश-
भागाः स्पृष्टा भवन्तीति । इयमेकरज्ज्वादिस्पर्शना प्रत्येकं मारणान्तिकममुद्वातप्राधान्याद् वोद्धव्येति
॥६४३-६४४॥ अथान्यत्राह

भागाऽत्थि फासिआ णव सुर-ईसाणंतदेव-तोऊसुं ।

विउवे तेरह, देसे पण, वारह सासणे णेया ॥६४५॥

(प्रे०) “भागाऽत्थि फासिआ” इत्यादि, सप्तप्रकृतीसत्कभूयस्कारादिप्रत्येकस्थिति-
वन्धानां निर्वर्तकैः “भागाऽत्थि फासिआ” ति त्रसनाड्याश्चतुर्दशांशात्मका भागाः स्पृष्टा भवन्ति ।

कस्यां कस्यां मार्गणायां कियन्तः कियन्तो भागा इत्याह—“णव सुरईसाणंतदेवतेजसु” ति नव भागाः ‘सुरे’—देवगत्योधमार्गणायामिशानकल्पान्तेषु भवनपत्यादिषु पञ्चध्वन्यदेवगतिभेदेषु तेजोलेश्यामार्गणायां चेत्यर्थः । भवनपत्यादिदेवानामवस्तृतीयपृथिवीं यावद्गमनागमनमपेक्षयोर्ध्व-मीषन्प्राग्भारापृथिवीं यावन्गारणसमुद्धातेन स्पर्शनाच्च प्रकृतस्पर्शनाऽपि रज्जुद्रवमधोलोकसत्कं रज्जुसप्तकं चोर्ध्वलोकसत्कमितिकृत्वा नव रज्जव उक्ता । तेजोलेश्यायामपि सा भवनपत्यादि-देवानपेक्षयैव बोद्धव्येति । “विउवे तेरह” ति वैक्रियकाययोगमार्गणायां सप्तानां भूयस्काराल्प-तरावस्थितस्थितिवन्धकैस्त्रसनाड्यास्त्रयोदश भागाः स्पृष्टा भवन्तीत्यर्थः । कथम् ? प्रकृतत्रिविधवन्ध-स्य सर्वावस्थायां सम्भवेन मारणान्तिकसमुद्धातगतान् नैरयिकानपेक्ष्याधोलोकसत्कपञ्जुस्पर्शना-लाभाद्, ईषत्प्राग्भारापृथिवीं प्राप्तान् मारणसमुद्धातगतभवनपत्यादिदेवानपेक्षयोर्ध्वलोकसत्क-सप्तरज्जुस्पर्शनालाभाच्च समुदितास्त्रयोदशरज्जुस्पर्शनाऽभिहितेति । “देसे षण्” ति देशसंयम-मार्गणायां प्रकृतत्रिविधवन्धकैः प्रत्येकं त्रसनाड्याः पञ्च चतुर्दशभागाः स्पृष्टा भवन्तीत्यर्थः । कुतः ? तिर्यग्लोकादष्टमकल्पप्राप्तानां मारणान्तिकसमुद्धातगतानां देशविरततिरश्वां स्पर्शनामपेक्ष्याधि-कृतस्पर्शनाया लाभादिति । “वारह सासणे णेय” ति सासादनमार्गणायां तु प्रकृतवन्धकै-स्त्रसनाड्याः स्पृष्टा भागा द्वादश ज्ञेया इत्यर्थः । तत्रोर्ध्वलोकसत्काः सप्तरज्जुस्पर्शनेशानान्त-देवैः समुद्धातकृता, अधोलोकसत्का पञ्चरज्जुस्पर्शना तु मारणसमुद्धातेन तिर्यग्लोकप्राप्तैः षष्ठपृथिवी-नारकैः कृता, एते समुदिते सत्यौ द्वादशरज्जुस्पर्शना भवतीति ॥६४५॥

अट्ट फरिसिआ भागा सेसऽड्मअंतसुर-तिणाणेसुं ।

ओहि-पउम-सम्म-खड्अ-खयोवस-मुवसम-भीसेसुं ॥६४६॥

(प्रे०) “अट्टफरिसिआ” इत्यादि, प्रकृतसप्तप्रकृतिसत्कभूयस्काराल्पतरावस्थितस्थितानां प्रत्येकं वन्धकैस्त्रसनाड्या अष्टौ भागाः स्पृष्टा इत्यर्थः । कासु मार्गणास्वष्टौ भागाः स्पृष्टा इत्याह—“सेसऽड्मअंतसुरे” त्यादि, ईशानकल्पान्तदेवगतिभेदेषु प्रस्तुतवन्धकस्पर्शनायाः कथितत्वात् तैर्विना ये शेषा अष्टमकल्पान्ताः सनत्कुमारादिषड्देवगतिमार्गणाभेदास्तेषु, मति-श्रुता-ऽवधिरूपेषु विज्ञानभेदेषु तथाऽवधिदर्शन-पञ्जलेया-सम्पत्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकौ पशमिकसम्पत्त्व-मिश्र-दष्टिमार्गणास्वित्येवं षोडशमार्गणास्वित्यर्थः । तत्र सनत्कुमारादिसहस्रारकल्पान्तदेवानां गमना-गमनकृतस्पर्शनापेक्ष्याधिकृतस्पर्शना लभ्यते । तद्यथा—सनत्कुमारादिदेवानामधस्तृतीयां पृथिवीं यावद्गमनाद् द्वे रज्जू स्पर्शनाऽधोलोकसत्का, ऊर्ध्वमध्युतकल्पं यावद्गमनाच्च पञ्जव ऊर्ध्वलोक-सत्का स्पर्शना प्राप्यते, तदानीं च भूयस्कारादिप्रस्तुतत्रिविधवन्धानां सम्भवात् सैवाऽष्टमागकथन-द्वारेण समुदिताऽभिहिता । एनामेव देवानां गमनागमनकृताष्टरज्जुस्पर्शनामपेक्ष्य मतिज्ञानादि-मिश्रदष्टिमार्गणापर्यन्तासु शेषमार्गणास्वपि प्रस्तुतस्पर्शना भावनीयेति ॥६४६॥

अथ शेषमार्गणासु प्रकृतवन्धकस्पर्शनामाह

सेसासु बंधगेहिं सव्वो होएज्ज फोसिओ लोगो ।

भूओगाराईणं तिण्हं सत्तण्ह कम्माणं ॥६४७॥

(प्रे०) “सेसासु” इत्यादि, उक्तशेषासु तिर्यग्गत्योवादिमत्तोत्तरशतमार्गणासु बन्धकैः सर्वो लोकः स्पृष्टो भवति । केषां बन्धकैरित्याह—“भूओगाराईण”मित्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां कर्मणां भूयस्काराल्पतरावस्थितस्थितिबन्धलक्षणानां भूयस्कारादीनां त्रयाणां प्रत्येकमित्यर्थः । तत्र शेषमार्गणानामधेयान्धेयम्—पञ्च तिर्यग्गतिभेदाः, चत्वारो मनुष्यगतिभेदाः, एकान्विंशतिरिन्द्रियमार्गणभेदाः, द्विचत्वारिंशत् पृथिव्यादिकायमार्गणभेदाः, पञ्चमनोयोग-पञ्चवचो-योग-काययोगसामान्यौ-दार्गिकौ-दार्गिकमिश्र-कार्मण-काययोग-स्त्री-पुं-नपुंसकवेद-क्रोधादिचतुःकपाय-मत्यज्ञानाद्यज्ञानत्रया-ऽसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽचक्षुर्दर्शन-कृष्ण-नील-कापोतलेश्या-भव्या-ऽभव्य-मिथ्या-ऽसंज्ञ-ऽसंज्ञा-ऽऽहारक-ऽनाहारकमार्गणभेदाच्चेति ।

तत्र तिर्यग्गत्याद्यौघिकमार्गणासु स्वस्थानजीवानपेक्ष्यापि सर्वलोकस्पर्शना लभ्यते । कुतः ? तिर्यग्गत्योवादिमार्गणागतानां सूक्ष्मैकेन्द्रियादीनां स्वस्थानतोऽपि सर्वलोकव्याप्तेः । अन्यासु यासु पञ्चेन्द्रियतिर्यगादिभेदरूपासु नास्ति सूक्ष्मैकेन्द्रियादीनां प्रवेशस्तासु पुनर्मार्गणान्तिकममुद्धातेना-ऽविकृतसर्वलोकस्पर्शना लभ्यते । कुतः ? सूक्ष्मेतरेषामपि तेषां सूक्ष्मैकेन्द्रियादितयोऽपत्तेरतिपेधात् । ततः किम् ? ततो मारणसमुद्धातेन स्रोतपतिप्रायोग्यानि सूक्ष्मैकेन्द्रियसत्कोत्पादस्थानानि प्राप्तैः पञ्चेन्द्रियतिर्यगादिभिः नानाकालमाश्रित्य सर्वलोकः स्पृष्टो भवतीति प्रकृतेऽपि सर्वलोकस्पर्शनं व लभ्यते मारणसमुद्धाताद्यवस्थायामपि भूयस्कारादिवन्धत्रयप्रवृत्तेर्गविरोधादिति ॥६४७॥

तदेवं दर्शिताऽऽदेवतोऽपि सप्तानां भूयस्कारादिस्थितिवन्धकानां स्पर्शना । अथावशेषा-
णामायुषोऽल्पतरा-ऽवक्तव्यस्थितिवन्धकानां स्पर्शनां दिदर्शयिष्याह

तिरिये एगिंदिय-पणकाय-णिगोएसु सव्वसुहुमेमुं ।

कायु-रलदुग-णपुम-वउकसाय-दुअणाण-अयतसु ॥६४८॥

अणयण-असुहत्तिलेसा-भवियर-मिच्छा-ऽमणेसु आहारे ।

सव्वो लोगो छिहिओ दोण्हं वि पयाण आउत्स ॥६४९॥

(प्रे०) “तिरिये” इत्यादि, प्राग्वत् तिर्यग्गत्योघे तथैकेन्द्रियौघ-पृथिव्यादिपञ्चकाय-सत्कौवभेद-निगोदौघभेदेषु, सर्वेषु सूक्ष्मैकेन्द्रियाद्यष्टादशसूक्ष्मजीवभेदेषु, काययोगौघौ-दार्गिकमिश्र-काययोग-नपुंसकवेद-चतुःकपाय-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयमेवचक्षुर्दर्शना-ऽशुमकृष्णादित्रिलेश्या-भव्या-ऽभव्य-मिथ्यात्वा-ऽसंज्ञिवाहारिमार्गणायां चेत्येवं पट्चत्वारिंशन्मार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । एतासु किमित्याह—“सव्वो लोगो” इत्यादि, आयुषः “दोण्हं वि पयाण” ति प्राग्वदल्पतरा-

ऽवक्तव्यस्थितिबन्धलक्षणयोर्द्वयोरपि पदयोः “सन्धो लोभो छिहिओ” ति बन्धकैः सर्वो लोकः स्पृष्टो भवतीत्यर्थः । एतासु प्रत्येकमोववत् स्रस्मैकेन्द्रियादीनामपि प्रवेशात्, तेषां च स्वस्थानतोऽपि सर्वलोकव्यापित्वात् प्रस्तुतस्पर्शनाऽपि सर्वलोकः प्राप्यत इति ॥६४८-६४९॥

अथ मार्गणान्तरेप्वाह—

देव-ऽट्टमंतसुर-दुपणिंदितस-पणमणवयण-विउवेसुं ।

थी-पुम-रिणाण-विभंगो-हि-णयण-तेउ-पम्हासुं ॥६५०॥

सम्भत्त-खड्ग-अवेअग-सासण-सण्णीसु अट्ट छिप्पीअ ।

(प्रे०) “देवद्वमंतसुरे”त्यादि, देवगत्योवमार्गणाभेदे, सवनपत्याद्यष्टमसहस्रारकल्पान्तोप्वे-
कादशस्वन्यदेवगतिभेदेषु, तथा द्विशब्दस्य पञ्चेन्द्रियत्रयस्योः प्रत्येकं योजनाद्व्याख्यानतो विशेष-
प्रतिपत्तेश्च “दुपणिंदितसे”त्यनेन पञ्चेन्द्रियौव-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-त्रयसकायौघ-पर्याप्तत्रयसकायलक्षणा-
श्चत्वारोभेदा गृह्यन्ते तेषु, तथा पञ्चमनोयोग-पञ्चवचनयोग-वैक्रियकाययोगेषु, स्त्रीवेद-पुरुषवेद-मत्या-
दित्रिजान-विमङ्गलाना-ऽवधिदर्शन-चक्षुर्दर्शन-तेजोलेश्या-पञ्चलेश्यासु, सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोप-
गमिकमन्यक्त्व-मासादन-संज्ञिमार्गणाभेदेष्वित्येवमेकचत्वारिंशन्मार्गणासु प्रत्येकम् ‘अट्ट छिप्पीअ’
ति प्रकृतैरायुपोऽल्पतरा-ऽवक्तव्यस्थितिबन्धकैः प्रत्येकं त्रसनाड्या अष्टौ भागा अस्पृश्यन्त । एतासु
प्रत्येकं ऋतुतरपर्णना सहस्रारान्तदेवानां गमनागमनकृता बोद्धव्या । सा च प्राक् द्वितीयाधिकार-
स्पर्शनाद्वारवृत्तौ भाविताऽपि लेशतः प्रदर्श्यते, तद्यथा—सहस्रारकल्पान्तदेवाः पूर्वस्वजनस्नेहेनाघ-
स्तृतीयनरकपृथिवीं यावद् गच्छन्ति, ऊर्ध्वमच्युतकल्पं यावत्स्वसामर्थ्यादगच्छन्तोऽपि तेऽच्युत-
कल्पवामिमिर्देवैः स्वस्थानेषु नियन्ते । उक्तं च पञ्चसंग्रहे—

‘सहस्रारतियदेवा नारयनेहेण जति तइयमुव । निज्जति अच्युय जा अचुअवेणेण इयरसुरा ॥३१॥’ इति ।

एवं च मत्पनन्तमतीतकालमाश्रित्य मित्रमित्रमार्गैरूर्ध्वावो गमनागमनं कुर्वद्भिरनन्तैः
सहस्रारा-तदेवैरष्टरज्जुप्रमाणमुच्यमेकरज्जुप्रमाणवृत्तविस्तृतं त्रमनाडिगत क्षेत्रं स्पृष्टं भवति, तदानीं
च तेमामयुर्वन्धस्य सम्भवेनानन्तैर्देवैरायुर्वन्धस्य कृतत्वादधिकृतस्पर्शनाऽपि तावत्प्रमिहिता । अत्र
तिर्यग्लोकात् तृतीयां पृथिवीं यावद् रज्जुद्वयम्, ऊर्ध्वं चाच्युतकल्पं यावद् रज्जुपट्कमित्याद्येतत्
सर्वं प्राक् स्पर्शनाद्वारवृत्तावमिहितमिति तत एव द्रष्टव्यम्, न पुनरुच्यते, । एवं मारणसमुद्वातेना-
ऽऽयुर्वन्धकस्पर्शना नोपपद्यते, तदानीं भवचरमान्तमुद्धूते भवान्तरामिमुखैरायुर्वन्धस्यानिर्वर्तनादित्या-
द्यपि तत एवावगन्तव्यं विस्तरार्थिनिति ॥ अथान्यत्राह

आणतपहुडिसुरेसुं चउसुं सुकाअ य छ भागा ॥६५१॥

(प्रे०) “आणतपहुडिसुरेसुं”इत्यादि, आणत-प्राणता-ऽऽरणा-ऽच्युतकल्परूपेध्वानत-
प्रभृतिषु चतुर्षु देवगतिभेदेषु शुक्ललेश्यामार्गणायां च “छ भाग” ति प्राग्वत् प्रकृतैरायुपो द्विवि-

स्थितिवन्धकैरपि प्रत्येकं त्रसनाडयाश्चतुर्दशभारूपाः पट्मागाः, स्पृष्टाः सन्तीति गम्यते, यद्वोऽस्पृश्यन्तेत्यनुवर्तत इति । प्राग्वदेव भावनीयैषा, नवरं सहस्रारकल्पान्तदेवानामेवाधिस्तृतीय-पृथिवीं यावद्गमनमभिहितम्, न पुनस्तदुपरिवर्तिनामपि, तेषामानतादिकल्पचतुष्कजानां सुराणां जिनजन्ममहोत्सवादिनिमित्तानधिकृत्याऽपि निर्यग्लोकं यावदेव गमनात् । तथाच सत्यधोलोकमत्करज्जुद्वयस्पर्शनाया असम्भवः, अतस्तावतीं स्पर्शनां विधयः पट्मागवः स्पर्शना द्रष्टव्येति ॥६५१॥

अथैकयाऽऽर्या शेषमार्गणासु प्रस्तुतस्पर्शनां व्याकुर्वन्नाह

देसूणजगं वायरएगिंदियवाउसव्वमेएसुं ।

सेसासु असंखयमो भागो लोगरस छुहिओऽत्थि ॥६५२॥

(प्र०) देसूणजगमित्यादि, ओध-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तभेदमिन्नेषु सर्वेषु वादरैकेन्द्रियभेदेषु, सर्वेषु वादरवायुकायभेदेष्वित्येवं पणमार्गणासु प्रत्येकं प्रविष्टवादरपर्याप्ता-वादरपर्याप्तान्यतरवायुकायिकानां देशोलोकप्रमाणस्वस्थानक्षेत्रापेक्षया प्रस्तुताऽयुपोऽवक्तव्या-ऽल्पतरस्थितिवन्धकानां स्पर्शना-ऽपि “देसूणजगं” ति देशोलोकं जगल्लभ्यत इति । “सेसासु असंखयमो भागो” ति उक्तशेषासु नरकगत्योद्यादिचतुःषष्टिमार्गणासु तु प्रस्तुतद्विविधवन्धकलोकस्याऽसंख्येयतम एको भागः स्पृष्टोऽस्ति, लोकाऽसंख्यमागप्रमाणा तेषां स्पर्शनेति भावः । कथम् ? इति चेद्, एतास्वन्यतमस्यामपि स्वस्थानतो गमनागमनतो वा लोकाऽसंख्यमागादधिकक्षेत्रव्यापिनः सूक्ष्मैकेन्द्रियादिजीवराशेरप्रवेशादिति ॥ ६५२ ॥

तदेवं प्रदर्शिता शेषमार्गणास्थानेष्वप्यायुपोऽल्पतरा-ऽवक्तव्यद्विविधस्थितिवन्धकानां स्पर्शना । तथा च गतं नवमं स्पर्शनाद्वारम् ॥

अष्टमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्धकानां स्पर्शनाप्रदर्शकं यन्त्रकम्

कस्या. प्रकृते	भूयस्कारादेः कस्य वन्धकानाम्	कुत्र ?	कियती स्पर्शना
आयुर्वर्जसप्तमूल-प्रकृतीनाम्	भूयस्कारा-ऽल्पतरा-ऽवस्थितानां प्रत्येकम्	ओधत, यत्र सन् तत्र सर्वमार्गणानु च	सर्वथाऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धकानां स्पर्शनावत्
	अवक्तव्यस्थितिवन्धक	”	लोकाऽसंख्यमाग
आयुष	अल्पतरा-ऽवक्तव्यस्थितिवन्धयो प्रत्येकम्	”	सर्वथाऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धकवत्

॥इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे तृतीये भूयस्काराधिकारे नवमं स्पर्शनाद्वारं समाप्तम्॥

॥ अथ दशमं कालद्वारम् ॥

एतर्हि क्रमप्राप्तनानाजीवाश्रयकालद्वारावसरः । तत्रौघत आदेशतश्च मूलकर्मसत्कभूयस्कारादि-
स्थितिवन्धसत्पदानां जवन्योत्कृष्टमेदमिन्नं नानाजीवाश्रयं कालं प्रतिपिपादयिषुरादौ तावदोघतः
प्रतिपादयन्नाह

संवच्छा तिपयाणं भूगाराईण सत्तकमाणं ।

तह आउरस पयाणं दोण्हं कालो मुणेयव्वो ॥६५३॥

(प्रे०) “संवच्छा” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तमूलकर्मणां “तिपयाणं भूगाराईणं”
ति अवक्तव्यस्थितिवन्धकालस्यानन्तरं वक्ष्यमाणतया तद्वर्जानां ‘भूयस्कारादीनां’ भूयस्कारा-ऽल्प-
तरा-ऽवस्थितस्थितिवन्धलक्षणानां त्रयाणां पदानां “तह आउरस पयाणं दोण्हं” ति तथाऽऽयुः-
कर्मणोऽल्पतरा-ऽवक्ताव्यस्थितिवन्धलक्षणयोर्द्वयोरपि सत्पदयोः “कालो” ति नानावन्धकाश्रय-
कालः, निरन्तरो वन्धकसत्त्वकाल इति यावत् । “मुणेयव्वो” अस्य च “संवच्छा” इति
पूर्वेणान्वयस्ततः सर्वाद्धा ज्ञातव्य इत्यर्थः । सुगमश्चायम्, एतेषां पदानामेकेन्द्रियाद्यनन्तजीवस्वा-
मिकत्वादिति । यद्वा मङ्गविचयद्वारे ध्रुवत्वसाधनादेव गतार्थ इति ॥६५३॥

उक्तशेषस्य सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धस्य नानाजीवाश्रयकालमोघतः प्रतिपिपादयिषुरवि-
शेषाल्लाघवार्थं मार्गणास्थानेऽपि सममेव ग्राह

सत्तण्ह लहू समयोऽवत्तव्वरस परमोऽत्थि संखखणा ।

जहि अत्थि तरस बंधो तहि तस्सेमेव विण्णेयो ॥६५४॥

(प्रे०) “सत्तण्ह” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनामवक्तव्यस्थितिवन्धस्य
“लहू समयो” ति प्रक्रमान्नानाजीवाश्रयो ‘लघुः’-जघन्यः कालः समयो भवति । “परमो-
ऽत्थि संखखणा” ति स एव सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धकालः ‘परमः’-उत्कृष्टः ‘संख्यक्षणाः’-
संख्येयाः समया भवति ।

अथ लाघवार्थं मार्गणास्थानेऽतिदेशद्वारेणाह—“जहि अत्थि” इत्यादि, “जहि” ति ‘यत्र’
यासु मनुष्यगन्धोधादिमार्गणासु “अत्थि तस्स बंधो” ति तस्य सप्तान्यतमकर्मणोऽवक्तव्यस्य
वन्धः ‘णरतिगदुपणिदियतस-पणमणवयणे’त्यादिना सत्पदद्वारे सन्नमिहितः “तहि” ति
‘तत्र’-तासु मनुष्यावादिमार्गणासु “तस्सेमेव विण्णेयो” ति तस्याऽवक्तव्यस्थितिवन्धस्य प्रस्तुत-
त्वेन्नानाजीवाश्रयो वन्धकालः ‘एवमेव’-ओधवदेव, जघन्यत एकसमयः, उत्कृष्टतः संख्येयाः
समयाश्च विज्ञेयः । कथम् ? इति चेद्, एकजीवाश्रितस्योत्कृष्टस्यापि कालस्य समयमात्रत्वात्,
वन्धकपरिमाणस्याऽप्युत्कृष्टतः संख्येयत्वाच्च ।

इदमुक्तं भवति—ओषतो मार्गणास्थानेषु वा यत्र कुत्रचिद् यस्याः कस्या अपि प्रकृतेर्यस्य कस्यापि मृयस्कारादिस्थितिवन्धस्य निर्वर्तका मङ्गविचयद्वारे 'तिरिये मन्वेगिदिये' इत्यादि- (५९८...) गाथावृत्तौ दर्शितानीत्या ध्रुवं प्राप्यन्ते, तत्र मार्गणादौ तस्याः प्रवृत्तेस्तस्य मृयस्कारादि- स्थितिवन्धस्य नानाजीवाश्रयः प्रस्तुतकालः सर्वाद्वा प्राप्यत इति तु सुखमः, अत एवाऽनन्तरमो- घतः मत्प्रकृतीनां मृयस्कारादिप्रविधस्थितिवन्धस्याऽऽयुगो द्विविधमन्यदयोश्चामौ सर्वाद्वा कश्चिन्मि- र्यगात्योवादिमार्गणास्थानेषु तथा वक्ष्यते च । स च तत्तद्भूयस्कारादिवन्धकालां ध्रुवत्वमाधनयैव गतार्थो बोद्धव्यः । यत्र पुनस्ते मृयस्कारादिवन्धका मङ्गविचयद्वारेऽक्तानीत्या ध्रुवं न लभ्यन्ते, कदाचित्प्राप्यन्ते कदाचित्तु नापि प्राप्यन्ते इत्यर्थः । एतेषां कदाचित्कसर्वथाऽसावलक्षणमन्तरं भवतीति यावत् । तत्र तु तस्य मृयस्कारादेर्नानाजीवाश्रयः कालो न सर्वाद्वा, किन्तु मावधिक एव । स च तस्य मृयस्कारादेर्वन्धकपरिमाणमुत्कृष्टपदे संख्येयं वन्धसंख्येयं वा तदापि जयन्त्यतस्तस्य मृयस्कारा- देरेकजीवाश्रयजन्यवन्धकालेन तुल्य एव प्राप्यते, उत्कृष्टतस्त्वमौ वन्धकपरिमाणायनुसारेण पूर्वोक्तानीत्या यथासम्भवं संख्येयसमयाऽऽवलिकाऽसंख्येयमागादिप्रमाणः सम्पद्यते ।

तद्यथा—यस्य मृयस्कारादेर्जीवितासंख्येयभागमात्रसम्भविनः स्थितिवन्धस्यैकजीवाश्रय उत्कृष्टोऽपि काल एकइत्यादिमंख्येयाः समया एव, तदीयवन्धकपरिमाणमपि संख्येयमेव च, तस्य नानाजीवाश्रयः प्रस्तुतवन्धकालोऽप्युत्कृष्टतः संख्येयाः समया एव प्राप्यते, केवलमयमेकजीवाश्रयो- त्कृष्टवन्धकालापेक्षया संख्येयगुणो भवति । यदि च तस्य वन्धकपरिमाणमसंख्येयं भवति तदा त्वसौ नानाजीवाश्रय उत्कृष्टकालः कर्मणकाययोगमार्गणोक्तमत्कर्मसंकोकृष्टस्थितिवन्धनानाजीवाश्र- योत्कृष्टकालवदवलिकाऽसंख्येयमागप्रमाणः प्राप्यते, अत एवाऽवतो मार्गणास्थानेषु चाऽऽयुर्वर्जसप्त- भूलप्रकृतीनामवक्तव्यस्थितिवन्धस्यामायुत्कृष्टकालः संख्येयाः समया अभिहितः, अनन्तरम् 'जामु दवेज्ज सखा तामु सुखममया भवे जेहो । जामु अमत्वा तामु आवलिजाण असत्त्वमो ॥६५॥ इत्यनेन पर्याप्तमनुष्यादिसंख्येयवन्धकपरिमाणानु नागणासु आयुर्वर्जवसाना मृयस्कारादेः प्रस्तुत- काल उत्कृष्टतः संख्येया समयाः, नरकगत्योवाद्यसंख्येयवन्धकपरिमाणानु त्वावलिकाऽसंख्येयभाग- प्रमाणोऽभिधायते च । यस्य पुनस्तादृशस्य जीवितासंख्येयभागमात्रसम्भविनः स्थितिवन्धविशेष- म्यैकजीवाश्रयोत्कृष्टकालोऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणत्वादसंख्येयाः समयास्तस्य तु वन्धकपरिमाणस्य संख्येय- त्वे तदीयनानाजीवाश्रयोत्कृष्टकालोऽन्तर्मुहूर्तमेव लभ्यते, केवलमन्तर्मुहूर्तमिदमेकजीवाश्रयवन्ध- कालापेक्षया संख्येयगुणं भवति । यदि च तादृशस्यैकजीवाश्रयोत्कृष्टतोऽसंख्येयमागप्रमाणस्य स्थितिवन्धविशेषस्य वन्धकपरिमाणं संख्येयं तदा तु तदीयनानाजीवाश्रय उत्कृष्टः कालः पल्लोपमासंख्येयमागप्रमाणः संप्रपद्यते, अत एव 'जहि वधगा अत्थि मत्ता तहि तस्स भवे गुरु सुहृत्तो । सेमासु असत्त्वमो भागो पल्लिवोवमन्न भवे' ॥६६॥ इत्यनेनायुषोऽल्पतरुस्थितिवन्धस्य नानाजीवा- श्रयमुत्कृष्टकालं पर्याप्तमनुष्यादिसंख्येयवन्धकपरिमाणानुस्वन्तर्मुहूर्तमभिधाय नरकगत्योवाद्यसंख्येय-

बन्धकपरिमाणसु त्वसौ पण्योपमासंख्येयभागप्रमाणोऽभिप्रास्यते । जीवनबहुकालसम्भविनः सप्तानांमवस्थितस्थितिवन्धस्य प्रस्तुतकालस्तत्कृतो यत्र तद्वन्धकनामध्रुवत्वं प्रतिपादितं तत्राऽपर्याप्त-मनुष्यादिसान्तरमार्गणास्वचुत्कृतस्थितिवन्धकानामुत्कृष्टकालवन्नानाजीवाश्रयमार्गणोत्कृष्टावस्थान-कालप्रमाणः प्राप्यते । एतच्च सर्वमर्थतो द्वितीयाधिकारनानाजीवाश्रयकालद्वारे उत्कृष्टादि-स्थितिवन्धानां नानाजीवाश्रयकालस्योपपादनेन गतार्थमेव, एवमप्यल्पमेवसां सुखोपपत्तये लेशतः प्रदर्शितम्, एवमेवोत्तरत्राऽपि यथायथं विभावनीयमिति ॥६५४॥

तदेवमभिहित औवतस्सर्वकर्मणां भूयस्कारादिसर्वस्थितिवन्धसत्पदानां तथाऽऽदेशतो मार्गणा-स्थानेषु सप्तानामवस्तव्यस्थितिवन्धसत्पदस्य च नानावन्धकाश्रयः कालो जवन्यत उत्कृष्टतश्च । एतर्हि मत्तकर्मणां शेषभूयस्कारादिस्थितिवन्धसत्पदानां तं प्रदिदर्शयिषुर्मात्रापञ्चकमाह—

भूगार-ऽण्ययराणं जासुं णियमाऽत्थि बंधगां तासुं ।
 सव्वद्धा कालो सिं सेसासु भवे लहू समयो ॥६५५॥
 जासुं हवेज्ज संखा तासुं संखसमया भवे जेटो ।
 जासु असंखा तासुं आवलिआए असंखंसो ॥६५६॥
 असमत्तणरे विक्खियमीस-उवसमेषु सासणे भीसे ।
 पस्सासंखियभागो अवट्ठिअस्स हवए जेटो ॥६५७॥
 णेयो भिन्नसुहुतं आहारदुगे अवेअ-सुहुमेसुं ।
 छेए हवेज्ज अयरा पण्णासा लक्खकोडीओ ॥६५८॥
 परिहारविसुद्धीए देसूणा दोणिण पुव्वकोडीओ ।
 एआसु लहू समयो हवेज्ज सेसासु सव्वद्धा ॥६५९॥

(प्रे०) “भूगारप्ययराण” मित्यादि, “सत्तण्ह” चि अनन्तरगाथातोऽनुवर्तते, तत् आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां “भूगारप्ययराणं” ति भूयस्काराऽण्यतरलक्षणयोर्द्वयोः स्थिति-वन्धसत्पदयोः “जासुं णियमाऽत्थि बंधगां” ति भङ्गविचयद्वारे ‘तिरिये सव्वेगिदिये’ इत्यादिगाथा-(५९८-६०१) पञ्चके यासु तिर्यग्गत्योवादिचतुःषष्टिमार्गणासु प्रस्तुतवन्धका नियमा उक्ताः, प्रस्तुतस्थितिवन्धकपदं ध्रुवं दर्शितमिति भावः । “तासु सव्वद्धा कालो सिं” ति तासु तिर्यग्गत्योव-सर्वकेन्द्रियभेद वनस्पतिकायौघ-सर्वसाधारणवनस्पतिकायभेद-पृथिव्याद्योव-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्तभेदमित्रगोपद्रादशस्त्रभेद-पृथिव्यप्तेजोवायुकायौघ-वाद्रपृथिव्यप्तेजोवायुकाया-ऽपर्याप्तिवाद्र-पृथिव्यप्तेजोवायुकाय-प्रत्येकवनस्पतिकायौघ-तदपर्याप्त-काययोगौघौ-दारिक-तन्मिश्र-कार्मणकाय-

योग-नपुंसकवेद-क्रोधादिकपायचतुष्क-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयमा-ऽचक्षुर्दर्शन-कृष्ण-नील-कापोत-
लेऽया-भगव्या-ऽभ०य-मिथ्यात्वा-ऽसंज्ञा-ऽऽहारका-ऽनाहारकरूपासु चतुःषष्टिमार्गणासु 'सि' ति तयो-
भूयस्कारा-ऽल्पतरलक्षणयोर्द्वयोः स्थितिवन्धसत्पदयोर्नानावन्धकाश्रयः कालः सर्वाद्वा भवति । अयं
हि सर्वाद्वाकालोऽनन्तरोक्तनीत्या ध्रुवपदमात्रनयैव व्याख्यातार्थो न पुनर्व्याख्यायत इति ।

“सेसासु भवे लह् सभयो” ति तिर्यग्गत्योवादिचतुःषष्टिमार्गणा अपहाय शेषासु
नरकगत्योवादिषडभ्यधिकशतमार्गणासु प्रस्तुतसप्तकर्मसत्कभूयस्कारा-ऽल्पतरस्थितिवन्धसत्पदयो-
र्नानावन्धकाश्रयो 'लघुः'-जवन्यः कालः सभयो भवेत् । सुगमः, शेषनिरयगत्योवादिमार्गणामु
प्रस्तुतपदद्वयस्याऽध्रुवत्वेन सावधिकस्तन्नानाजीवाश्रयो जवन्यः कालोऽप्युक्तनीत्यैकजीवाश्रयजवन्य-
वन्धकालवत्समयमात्रो लभ्यत इति ।

अथोत्कृष्टत आह—“जासुं हवेज्ज” इत्यादि, यासु मार्गणामु तासां सप्तमूलप्रकृतीनां भूय-
स्कारस्याऽल्पतरस्य वा स्थितिवन्धस्य निर्वर्तकपरिमाणं संख्येयमुक्तं तासु पर्याप्तमनुष्य-मानुष्यादि-
द्वादशमार्गणासु तस्य भूयस्कारादिस्थितिवन्धस्य नानाजीवाश्रयः “जेडो” ति उत्कृष्टकालः संख्येयाः
समया भवेदिति । यासु पुनर्निरयगत्योवादिचतुर्नवतिमार्गणासु तद्वन्धकपरिमाणमसंख्येयं तासु
तस्य भूयस्कारादिस्थितिवन्धस्य नानाजीवाश्रय उत्कृष्टकालोऽसंख्येयाः समया भवेदित्येतदेव दर्शय-
न्नाह—“जासु असंखा तासुं आवलिआए असंखंसो” इति, गतार्थम् ।

पर्याप्तमनुष्यादिद्वादशमार्गणास्त्विमाः—पर्याप्तमनुष्य-मानुषी-सवार्थसिद्धविमान-
देवगतिभेदा-ऽऽहारक-तन्मिश्रकाययोगा-ऽपगतवेद-मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापन-
परिहारविशुद्धिक-सूक्ष्मसम्परायसंयमाः ।

निरयगत्योवाद्यस्त्विमाः अष्टौ निरयगतिभेदाः, चत्वारः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाः,
मनुष्यौघ-तदपर्याप्तभेदौ, सवार्थसिद्धविमानभेदवर्जा एकोनत्रिंशदेवगतिभेदाः, नव विकलेन्द्रियभेदाः,
त्रयः पञ्चेन्द्रियभेदाः, वादरपर्याप्तपृथिव्यप्तेजोवायु-पर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायलक्षणाः पञ्च भेदाः,
त्रयस्त्रयमकायभेदाः, सर्वे मनोवचोयोगभेदाः, ते च दश, वैक्रिय-वैक्रियमिश्रकाययोगौ, स्त्री-पुंभेदौ,
मति-श्रुता-ऽवधिज्ञानानि, विमङ्गज्ञानम्, देशसंयमः, चक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शने, शुभलेऽयात्रयम्, सम्य-
क-त्रौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकौ-पशमिक-सासादन सम्यग्मिथ्यात्वानि संज्ञिमार्गणाभेदश्चेति ।

अथाऽवस्थितस्थितिवन्धस्य प्रस्तुतकालमाह—“असमत्तपरे” इत्यादि, अपर्याप्तमनुष्य-
वैक्रियमिश्रौ-पशमिकसम्यक्त्वं-सासादन-सम्यग्मिथ्यात्वलक्षणासु पञ्चमार्गणास्त्राऽऽयुर्वर्जमसप्रकृ-
तीनामवस्थितस्थितिवन्धस्य प्रस्तुतो नानाजीवाश्रयः कालः “जेडो” ति उत्कृष्टः पल्योपमस्याऽसं-
ख्येयमागप्रमाणो भवेत् । आहारक-तन्मिश्रकाययोगयोरपगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयमयोश्चेत्येवं चत-
सृषु मार्गणासु त्वसावुत्कृष्टकालः ‘भिन्नमुहूर्तम्’-अन्तमुहूर्तं ज्ञेयः । “छेए” ति छेदोपस्थापन-

संयममार्गणास्थाने पुनरसौ पञ्चाशल्लक्षकोट्यः 'अतराः'-सागरोपमाणि भवेत् । परिहारविशुद्धिक-
संयममार्गणास्थाने तु "देसूणा दोणिण पुव्वकोडोओ" ति देशोनपूर्वकोटिद्वयं भवति ।
तदेवमपर्याप्तमनुष्याद्येकादशसान्तरमार्गणासु तत्तन्मार्गणाया नानाजीवाश्रयोत्कृष्टावस्थानकालाधीनः
सप्तानामवस्थितस्थितिवन्धस्य नानाजीवाश्रयोत्कृष्टकालः पल्योपमासंख्येयभागादिप्रमाणो दर्शितः । स
च सप्तानामनुत्कृष्टस्थितेर्नानावन्धकाश्रयोत्कृष्टकालवदेव साधनीयः, सप्तानामनुत्कृष्टस्थितिवन्ध-
वदवस्थितस्थितिवन्धस्याऽपि जीवितवद्गुणकालभावित्वादिति । "एआसु लहू समयो" ति एता-
स्वनन्तरामिहिताऽपर्याप्तमनुष्याद्येकादशमार्गणासु प्रत्येकं सप्तानामवस्थितस्थितिवन्धस्य नानाजीवा-
श्रयो 'लहू' ति जघन्यकालः समयो भवेत्, अयं त्वेकजीवाश्रयजघन्यकालस्य तथात्वात्प्राग्वत्साध्यः ।
"हव्वेज्ज सेसासु सव्वद्धा" ति उक्तैकादशमार्गणा अपहाय शेषासु निरयगत्योघाद्येकोन-
पष्टयन्यधिकशतमार्गणासु तु प्रस्तुतः सप्तानामवस्थितस्थितिवन्धस्य नानाजीवाश्रयः कालः सर्वाद्धा
भवेत् । अयमप्यनुत्कृष्टस्थितिवन्धनानाजीवाश्रयकालवदेव साध्यः, यद्वा भङ्गविचयद्वारे तद्वन्ध-
कानां ध्रुवत्वसाधनादेव साधितो बोद्धव्य इति ॥६५५-६५९॥

तदेवं प्रतिपादितः सप्तकर्मणां भूयस्कारादिस्थितिवन्धकालोऽपि सर्वमार्गणास्थानेषु । इदा-
नीमुक्तशेषस्याऽऽयुःकर्मणोऽल्पतराऽवक्तव्यस्थितिवन्धकानां तं व्याचिकीर्षुरार्याचतुष्टयमाह

जहि वंधगाऽत्थि णियमा वासड्डीअ दुपयाणऽऽउरस तहिं ।

सव्वद्धा सेसासु समयोऽवत्तव्वगरस लहू ॥६६०॥

जहि वंधगाऽत्थि संखा तहि से संखसमयां गुरू णेयो ।

सेसासु विण्णेयो आवलिआए असंखंसो ॥६६१॥

पणमणवयेसु विउवे आहारदुगे जहण्णगो णेयो ।

अप्पयररस खणोऽण्णह भिन्नमुहुतं मुणेयव्वो ॥६६२॥

जहि वंधगाऽत्थि संखा तहि तरस भवे गुरू मुहुतंतो ।

सेसासु असंखयमो भागो पलिओवमरस भवे ॥६६३॥

(प्रे०) "जहि वंधगा" इत्यादि, तत्र "जहि" इत्यस्याऽन्वयः 'वासड्डीअ' इत्यनेन,
ततो यत्र द्विपट्टिमार्गणासु "बंधगाऽत्थि णियम" ति अस्य च 'दुपयाणऽऽउरस' इति परेणा-
न्वयस्तत आधुपोऽवस्थिताऽवक्तव्यस्थितिवन्धलक्षणयोर्द्वयोः 'पदयोः' सत्पदयोर्वन्धकाः-निर्वर्तका
नियमात्सन्ति-सर्वदा लभ्यन्ते, पदद्वयमपि पूर्वं भङ्गविचयद्वारे 'तिरये सव्वेगिदिये'त्यादि-(६०४-
६०५-६०६) गाथात्रये ध्रुवमभिहितमिति भावः । "तहिं सव्वद्धा" ति तत्र तिर्यग्गत्योघादि-
द्विपट्टिमार्गणासु तयोर्द्वयोः पदयोर्वन्धकानां कालः सर्वाद्धा भवतीत्यर्थः । गतार्थः । उक्तद्विपट्टि-

मार्गणावर्जासु शेषनिर्यगन्त्योवादिमार्गणामु प्रस्तुतकालोऽस्यार्थेऽन्यतः जवन्यादिभेदेनाह—
 “सेसासु” इत्यादिना, उक्तशेषाम्बेकोत्तरगतमार्गणामु “अवस्तव्यस्स समयो हस्सो”
 ति आयुपोऽवक्तव्यस्थितिवन्धस्य निर्वर्तकानां ‘हन्वः’-निरन्तरजवन्यकालः ‘नमयः’-ममयमात्रो
 भवति । अयमपि सुगमः, एकजीवाश्रयस्य तस्य जवन्यतः ममयमात्रत्वेनाऽत्रापि तथैव सम्भवति ।
 अथोत्कृष्टकालप्रतिपादनाय लाघवार्थं व्याप्तिरेवाह—“जहि” इत्यादि, यत्र मार्गेणाश्रयानेषु प्रस्तुता-
 ऽवक्तव्यस्थितिवन्धस्य “चंधवाऽस्थि संन्धा” ति ‘चन्धकाः’-निर्वर्तकाः प्राक् परिमाणकारं
 ‘पञ्चमणुस-मणुसीसु’ इत्यादिना (६२८-६२९)मात्रादये संख्येयाः प्रतिपादिताः सन्ति, “तहि”
 ति ‘तत्र’-पर्याप्तमनुष्य-मानुष्या-नतकल्यादिभ्यर्थानिद्विमानान्ताष्टादशभेदा-ऽऽहारक-
 तन्मिश्रकाययोग-भनःपर्यवज्जान-मंयमाव-मामायिक-छेपेपस्थापन-परिहारविशुद्धि-इमंयम-अत्रल्लेख्या-
 क्षायिकसत्यकत्वलक्षणाम्बेकोनत्रिगन्तमार्गणामु “से संखस्समा गुरू णेथो” ति तस्याऽऽयुपो-
 ऽवक्तव्यस्य प्रस्तुतत्वान्निगन्तरो वन्धकालचकालो नानाजीवाश्रयवन्धकालो वा ‘गुरू’-उत्कृष्टः
 संख्येयाः नमया ज्ञेयः । सुगमः, वन्धरूपपरिमाणस्योत्कृष्टतः संख्येयत्वादेकजीवाश्रयोत्कृष्टकालस्या-
 ऽपि ममयतया संख्येयममयमात्रत्वाच्चेत्येवंप्रकारेणोपपादनीयेति ।

“सेसासु” ति तिर्यग्गत्योवाद्या द्विषष्टिमार्गेणाः पर्याप्तमनुष्याद्या एकोनत्रिगन्तमार्गणाव-
 विहाय वा शेषाः, यामु प्रस्तुतपदं सङ्गृह्यता वैक्रियमिश्रकाययोगादिवर्जा निर्यगन्त्योवादिद्विषष्टि-
 मार्गणास्तासु शेषमार्गणासु प्रस्तुत आयुपोऽवक्तव्यस्थितिवन्धकानामुत्कृष्टो निरन्तरकालः “चिण्णो यो
 आवलिआए असंखंसो” ति एवस्या आचलिकाया असंख्येयतमे मार्गे आवन्तस्समयास्तावान्
 विज्ञेयः । अयमपि प्राग्वैकजीवाश्रयोत्कृष्टकालस्य संख्येयममयमात्रत्वादित्यादिना नाध्य इति ।

अथाऽऽयुपोऽल्पतरस्थितिवन्धकानां द्विनिधोऽपि कालस्तिर्यग्गत्योवादिद्विषष्टिमार्गणामु
 प्रतिपिद्धः, अतस्तच्छेषास्वसौ जवन्योत्कृष्टभेदेनाह—“पणसणे” इत्यादि, पञ्चमनोयोगभेद-पञ्च-
 वचोयोगभेद-वैक्रियकाययोगा-ऽऽहारक-तन्मिश्रकाययोगलक्षणासु त्रयोदशमार्गणामु “जहण्णो
 णेथो अप्पयस्स खणो” ति आयुपोऽल्पतरस्थितिवन्धस्य जवन्य एव जवन्यकः न च प्रस्तुत-
 त्वान्नानाजीवाश्रयकालः ‘क्षणः’-समयो भवेत् । सुगमः, आयुर्वन्धे प्रवर्तमानेऽपि प्रस्तुतमार्गणानां
 मार्गणान्तरतया परावर्तनस्य अक्षयत्वेनैकजीवाश्रयकालवचनानाजीवाश्रयोऽप्ययं ममयमात्रः सम्पद्यते ।
 न चैवं तर्हि क्रोधकपायादिमार्गणानामपि तथात्वेन ताः क्रोधकपायादिमार्गणा अप्यत्र कथं न
 संगृहीता इत्यारेकणीयम् । क्रोधकपायादिमार्गणासु तथैव काययोगादिमार्गणामु तिर्यक्पञ्चे-
 न्द्रियादिजीवराश्यपेक्षया समयमात्रस्य प्रस्तुतकालस्य सम्भवेऽपि तत्राऽनन्तानाभेकेन्द्रियजीवाना-
 मपि प्रवेशेन तेषु चान्यान्यजीवानां प्रस्तुतवन्धकतया नैरन्तर्येण लाभेन प्रस्तुतवन्धकानां ध्रुवत्वस्य
 प्रतिपादितत्वादिति । “पणह” ति प्रस्तुतस्यायुपोऽल्पतरस्थितिवन्धस्य नानाजीवाश्रयो जवन्यकालः

‘अन्यत्र’-उक्तान्यत्र, तिर्यग्गत्योवादिद्विपष्टिमार्गणास्तथा मनोयोगादित्रयोदशमार्गणा विहाय शेषासु निरयगत्योवाद्यष्टाशीतिमार्गणास्वित्यर्थः । “भिन्नमुहुत्तं मुण्येवो”ति ‘भिन्नमुहूर्त’-अन्तर्मुहूर्त ज्ञातव्यः । सुगमः, एतासु शेषमार्गणास्वेकजीवाश्रयस्याऽपि प्रस्तुतस्यायुषोऽवस्थितस्थितिवन्ध-जघन्यकालस्यान्तर्मुहूर्तत्वादिति ।

अथोत्कृष्टकालं प्रदिदर्शयिषुः प्रागिव व्याख्याऽऽह-“जहि” इत्यादि, यत्र पर्याप्तमनुष्या-दिमार्गणास्वायुषोऽल्पतरस्थितिवन्धस्य “बंधगाऽत्थि संखा” ति वन्धकपरिमाणं प्राक्परिमाण-द्वारे ‘पञ्चमणुस-मणुसीसु’ मित्यादिना संख्येयं प्रतिपादितं “तहि” ति ‘तत्र’-तासु पर्याप्तमनुष्या-द्येकोनत्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकम् “तरस भवे गुरु मुहुत्तंतो” ति तस्याऽल्पतरस्थितिवन्धस्य ‘गुरुः’-उत्कृष्टः कालः ‘मुहूर्तान्तः’-अन्तर्मुहूर्त भवेत् । गतार्थः । “सेसासु” ति तिर्यग्गत्योवा-दिद्विपष्टिमार्गणास्तथाऽपर्याप्तमनुष्याद्येकोनत्रिंशन्मार्गणा अपहाय शेषासु निरयगत्योवादिद्विपष्टि-मार्गणासु “असंख्यमो भागो पलिओवमस्स भवे” ति सुगमः, एकजीवाश्रयस्योत्कृ-ष्टकालस्याऽन्तर्मुहूर्तत्वादिना प्रकारेण प्रागिवोपपादनीय इति ॥६६०-६६३॥

तदेवं भणित आयुःकर्मणोऽल्पतराऽवक्तव्यद्विविधस्थितिवन्धयोरपि जघन्योत्कृष्टभेदभिन्नो नानाजीवाश्रयः कालः सर्वमार्गणान्धानेषु । तरिगेश्व भणिते गतं नानाजीवाश्रयं कालद्वारमिति ।

अष्टमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्धकानां नानाजीवाश्रयकालप्रदर्शकयन्त्रकम्

आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनाम्

आयुष

कुत्र ?	भूयस्कारा-ऽल्पतर०	अवस्थित०	अवक्तव्य०	अवक्तव्य०	अल्पतर०
अनस्यजीवराशिकासु नान्तर- मार्गणामु	जघ० समय । उत्कृ० आवलिकाऽमस्य- भाग ।	अनुत्कृष्ट- स्थितिवन्धक- कालवत्	जघ० समय । उत्कृष्ट० मस्येयाऽसमया		
सस्येयजीवराशिकासु सान्तर- मार्गणामु	जघ० समय । उत्कृ० सस्येया समया ।	”	”		
ओधतोऽमस्यलोकान्तदविकजीव- राशिकासु मार्गणामु च	सर्वाद्धा	सर्वाद्धा	”		
उपर्युक्तवर्जस्त्रिमस्यजीवराशि- कासु निरन्तरमार्गणामु	जघ० समय । उत्कृ० आवलिकाऽमस्य- भाग ।	”	”		
मस्येयजीवराशिकासु निरन्तर- मार्गणामु	जघ० समय । उत्कृ० मस्येया समया ।	”	”		

सर्वथा नानाजीवाश्रयजघन्यस्थितिवन्धकालवत्,
केवल-मस्यादिज्ञाना-ऽवधिदर्शन-मस्यवत्त्वोच्च-
क्षायोपशमिकसम्यक्त्वेष्वावलिकाऽसस्यभाग ।

सर्वथा नानाजीवाश्रयाऽजघन्यस्थितिवन्धकालवत् ।

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे तृतीये भूयस्काराविकारे दशम नानाजीवाश्रय कालद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथैकादशमन्तरद्वारम् ॥

प्राप्तं नानाजीवाश्रयमेकादशमन्तरद्वारम् । अत्र तु मूलकर्मणां भूयस्कारादिस्थितिवन्धसत्पदानां नानाजीवाश्रितं जयन्योत्कृष्टभेदभिन्नमन्तरं प्ररूपणीयम् । तत्रौघतस्तावद्येषां तन्न भवति तेषां तत्प्रतिषेधयन्नाह

भूओगाराईणं तिण्हं सत्तण्ह अंतरं णत्थि ।

एमेव जाणियव्वं दोण्हं वि पयाण आउस्स ॥६६४॥

(प्रे०) “भूओगाराईणं” मित्यादि, “सत्तण्ह” ति आयुर्वर्जानां सप्तमूलप्रकृतीनां “भूओ-
गाराईणं तिण्हं” ति अवक्तव्यस्थितिवन्धान्तरस्याऽनन्तरगाथायां प्रतिपादनीयत्वादवक्तव्य-
स्थितिवन्धवर्जानां ‘भूयस्कारादीनां’ भूयस्कारा-ऽल्पतरा-ऽवस्थितस्थितिवन्धलक्षणानां त्रयाणां “अंतरं
णत्थि” ति नानाजीवाश्रयमन्तरं ‘नास्ति’ न भवति । इदं हि भङ्गविचयद्वारे प्रस्तुतभूयस्कारादि-
वन्धकानां ध्रुवत्वप्रतिपादनात्, काठद्वारे नानाजीवाश्रयकालस्य सर्वाद्धायाः प्रतिपादनाद्वा गतार्थमे-
वेति नात्र पुनः प्रपञ्च्यत इति । इत्थमुत्तरत्राऽपि भूयस्कारादिवन्धकानामन्तरप्रतिषेधस्तत्तद्वन्धकानां
ध्रुवत्वादिसाधनेनैव साधितो द्रष्टव्य इति । अथाऽयुषोऽवक्तव्या-ऽल्पतरस्थितिवन्धपदद्वयस्य वन्ध-
कानां ध्रुवत्वस्य सर्वाद्धाया वा प्रतिपादितत्वेन तस्याऽपि प्रस्तुतान्तरं नैव भवतीति तदपि प्रतिसि-
षेधयिपुरतिदेशेनाह—“एमेव” इत्यादि, यथा सप्तानां भूयस्कारादिस्थितिवन्धवद्वयस्य प्रस्तुतान्तरं
न भवति तथाऽऽयुषोऽवक्तव्या-ऽवस्थितस्थितिवन्धलक्षणयोर्द्वयोरपि सत्पदयोस्तन्न भवतीत्यक्षरार्थः ।
भाषार्थोऽपि कथित एवेति ॥६६४॥

उक्तशेषस्य सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धस्य नानाजीवाश्रयान्तरस्य सद्भावात्तज्जघन्योत्कृष्ट-
भेदतो धर्शयन् लाघवार्थं मार्गणास्थानेऽतिदिशंश्चाह

सत्तण्हं कम्माणं लहुं अवत्तव्वगस्स समयोऽत्थि ।

वासपुहुत्तं जेट्ठं जहि स भवे तस्स तहि एवं ॥६६५॥

(प्रे०) “सत्तण्हं” मित्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां “लहुं अवत्तव्वगस्स
समयोऽत्थि” ति अवक्तव्य एव अवक्तव्यकस्तस्याऽवक्तव्यकस्थितिवन्धस्य ‘लघु’-जघन्यं नाना-
जीवाश्रयमन्तरं समयोऽस्ति । “वासपुहुत्तं जेट्ठं” ति तस्यैवावक्तव्यस्थितिवन्धस्य ‘ज्येष्ठम्’-
उत्कृष्टमन्तरं वर्षपृथक्त्वं भवति । कथम् ? इति चेद्, अवक्तव्यस्थितिवन्धस्यामिनामुपशमाद्धाक्षयेण
भवक्षयेण वा प्रतिपत्ततामन्यान्त्योपशमकानां समयान्तरेणाऽवक्तव्यस्थितिवन्धकतया लामसम्भवात्,
उपशमकानामुत्कृष्टान्तरस्य वर्षपृथक्त्वतया तदधीनस्योत्कृष्टान्तरस्य तथा लामाच्चेति ।

“जहि स भवेतरसतहि एवं” ति आदेशतः ‘यत्र’-यासु मनुष्यगत्योधादिमार्गणासु सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धो ‘भवेत्’-सत्पदद्वारे सन् प्रतिपादितः “तहि” ति ‘तत्र’-तासु मनुष्यौघ-पर्याप्तमनुष्य-मानुषी-पञ्चेन्द्रियौघ-तत्पर्याप्त-त्रसौघ-तत्पर्याप्त-सर्वमनोवचोयोग-काययोगौघौ-दारिककाययोगा-ऽपगतवेद-मति-श्रुता-ऽववि-मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-चक्षु-रचक्षु-रवधिदर्शन-शुक्ललेश्या-भ्रम्य-सस्यक्तव्यौघ-क्षायिकौ-पशमिकसस्यक्तव्य-संज्ञा-ऽऽहारक्रमार्गणास्वायुर्वर्जसप्तानां लोभमार्गणायां मोहनीयकर्मणश्च “एवं” ति ओववद्, अवक्तव्यस्थितिवन्धस्य जवन्यमन्तरं समयः, उत्कृष्टं वर्षपृथक्त्वं चेत्यर्थः । जवन्योत्कृष्टद्विविधमपि प्रस्तुतान्तरं सुगमम्, मनुष्यौधादिमार्गणास्थानेष्वप्योववदुपशान्ताद्वाक्ष्यादिना प्रतिपततामेवाऽवक्तव्यस्थितिवन्धस्वामित्वादिति ॥६६५॥

तदेवमोचतः सप्तप्रकृतीनामवक्तव्यस्थितिवन्धस्यैव नानाजीवाश्रयान्तरस्य सम्भवादर्थितं तत्, लावचार्थमितिदेशेनादेशतोऽपि च । साम्प्रतमुक्तशेषपदानां तदादेशतो दिदर्शयिपुरार्यापञ्चकमाह

सत्तण्ह जासु कालो भूगाराईण तिण्ह सव्वच्चा ।

णो तासु अंतरं सिं सेसासु भवे लहुं समयो ॥६६६॥

पक्षासंखियभागो अपज्जणरमीस-सासणेषु गुरुं ।

वेउवमीसजोगे वोद्धवं वारह मुहुत्ता ॥६६७॥

आहारदुगे णेयं वासपुहुतं अवेअ-सुहुमेसुं ।

भूओगारस्स वरिसपुहुतमियराण छप्पासा ॥६६८॥

भूओगाराईणं तिण्हं जलहीण कोडिकोडीओ ।

अट्टारस विण्णेयं परिहारविसुद्धि-छेएसुं ॥६६९॥

सत्त दिवसा उवसमे तिपयाणऽत्थि दुपयाण सेसासुं ।

भिन्नमुहुत्तं सव्वह आउरस अगुरुठिइव्व दुपयाणं ॥६७०॥

(प्रे०) “सत्तण्हे” त्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां यासु तिर्यग्गत्योधादि-मार्गणासु “कालो भूगाराईण तिण्ह सव्वच्चा” ति शेषाणां भूयस्कारा-ऽल्पतरा-ऽवस्थित-स्थितिवन्धलक्षणानां त्रयाणां पदानां “कालो” नानाजीवाश्रयः कालोऽनन्तरद्वारे सर्वाद्धा प्रति-पादित इत्यर्थः । “णो तासु अंतरं सिं” ति तासु तिर्यग्गत्योधादिचतुःषष्टिमार्गणासु “सिं” ति भूयस्कारा-ऽल्पतरलक्षणयोर्द्वयोः स्थितिवन्धयोः, तथाऽपर्याप्तमनुष्यादिस्तान्तरमार्गणावर्जासु निरय-गत्योधाद्येकोनषट्चरयधिकशतमार्गणास्ववस्थितस्थितिवन्धस्य नानाजीवाश्रयमन्तरं न भवतीत्यर्थः । नानाजीवाश्रयकालद्वारेऽमीषां पदानां सर्वाद्धोपपादनेनैव गतार्थमिदमिति । उक्तशेषमार्गणासु पदत्रय-स्याऽपि प्रस्तुतान्तरस्य सम्भवात्तज्जवन्यादिभेदेनाह—“सेसासु” इत्यादि, “सि”मितिपदमत्राऽपि

सम्बध्यते, तत उक्तशेषासु निरयगतयोधादिपडुत्तरशतमार्गणासु “सि” ति सप्तानां भूयस्कारा-
ऽल्पतरस्थितिवन्धलक्षणयोर्द्वयोः पदयोस्तथाऽपर्याप्तमनुष्याद्येकादशमार्गणास्त्रवस्थितवन्धस्य “भवे
लहुं समयो” ति ‘लधु’-जघन्यं नानाजीवाश्रयमन्तरं समयो भवेत् । सुगमम् ।

एतदेवोत्कृष्टतः ग्राह—“पञ्चासंख्यभागो” इत्यादि, ‘भूगाराण तिण्ह’ इत्येतावत्पूर्वगाथा-
तोऽनुवर्तते, ततो भूयस्कारादित्रिविधस्थितिवन्धस्य प्रत्येकमपर्याप्तमनुष्य-सम्यग्मिथ्यात्व-सास्त्रोद-
लक्षणमार्गणात्रये “गुरु” ति नानाजीवाश्रयमुत्कृष्टमन्तरं पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणं भवति ।
वैक्रियमिश्रकाययोगमार्गणास्थाने तु तत् “बोच्चवं वारस मुहुत्ता” ति द्वादशमुहूर्ता बोद्धव्यम् ।
“आहारदुगे” ति आहारक-तन्मिश्रकाययोगमार्गणाद्वयलक्षण आहारकद्विके पुनस्तद्भूयस्कारादि-
त्रिविधस्थितिवन्धानां नानाजीवाश्रयमुत्कृष्टमन्तरं “गेयं वासपुहुत्तं” ति वर्षपृथक्त्वं ज्ञेयं
भवति । अपगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणयोस्तु “भूओगारस्स वरिसपुहुत्तं” ति
सप्तानां प्रकृतीनां भूयस्कारलक्षणस्यैकविधस्थितिवन्धस्य प्रस्तुतोत्कृष्टान्तरं वर्षपृथक्त्वं ज्ञेयम्, न
त्र्यल्पतरा-ऽवस्थितलक्षणयोः स्थितिवन्धयोरपीति भावः । तर्हि तयोः कियद्भवतीत्याह—“इयराण
छम्मासा” ति अवक्तव्यान्तरस्य पूर्वमतिदिष्टत्वाद्, भूयस्कारान्तरस्यानुपदमेवाऽमिहितत्वाच्चा-
ऽवक्तव्य-भूयस्कारेतरयोरल्पतरा-ऽवस्थितस्थितिवन्धयोः प्रत्येकं पणमासा भवति, न पुनर्भूयस्कारा-
न्तरवर्षपृथक्त्वम्, मार्गणाद्वयेऽप्युपशमकानामेव भूयस्कारस्थितिवन्धस्यामित्वात्, तेषां चारित्र-
मोहोपशमकानामुत्कृष्टान्तरस्य वर्षपृथक्त्वाच्च । उक्तञ्च जीवसमासे—‘वासपुहुत्तमुवर्सांमएसु’ इति ।

शेषपदद्वयस्य तु न केवला उपशमका एव स्वामिनः, किन्तु क्षपका अपि, क्षपकाणां तूत्कृ-
ष्टान्तरं पणमासा एव । उक्तञ्चैतदपि जीवसमासे—‘खगोसु छम्मासा’ इति । इत्थं च तदधीनं
प्रस्तुतान्तरमपि पणमासा एव भवतीति तथैव दर्शयन्नाह—“इयराण छम्मासा” इति । गता-
र्थम्, केवलम् “इयराण” ति उक्तेतरयोरल्पतरा-ऽवस्थितस्थितिवन्धलक्षणयोर्द्वयोः पदयोरिति ।
“भूओगाराण”मित्यादि, परिहारविशुद्धिकसंयमे छेदोपस्थापनसंयमे चेत्येवं मार्गणाद्वयेऽवक्तव्य-
स्थाऽसत्पदत्वाच्छेषाणां भूयस्कारादीनां त्रयाणामपि स्थितिवन्धसत्पदानां प्रस्तुतनानाजीवाश्रयो-
त्कृष्टान्तरं “जलहोण कोडिकोडोओ” ति ‘जलधीनां’-सागरोपमाणां कोटिकोटयोऽष्टादश
विज्ञेयमिति । “सत्त दिवसा उवसमे” ति सप्त ‘दिवसाः’-वासरा औपशमिकसम्यक्त्वमार्गणायां
“तिपयाण” ति अवक्तव्यस्थितिवन्धप्रस्तुतान्तरस्य ‘जहि स भवे तस्स तर्हि एवं’ (गाथा-६६५)
इत्यनेनातिदिष्टत्वाच्छेषाणां भूयस्कारादीनां त्रिविधस्थितिवन्धपदानामित्यर्थः । एतास्त्रपर्याप्तमनुष्याद्ये-
कादशमान्तरमार्गणासु प्रस्तुतान्तरं सर्वथा द्वितीयाधिकारनानाजीवाश्रयान्तरद्वारोक्तज्ञाना-
वरणाधनुत्कृष्टस्थितिवन्धोत्कृष्टान्तरवत् तत्तदपर्याप्तमनुष्यादिमार्गणानामुत्कृष्टान्तरस्य पल्योपमा-
ऽसंख्येयमागादिप्रमाणत्वात्साध्यम् । यः पुनरपगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणयोर्भूयस्कारोत्कृ-
ष्टान्तरविषये विशेषः, स तूपशमकानामेव तद्वन्धकत्वात्साधित एवेति ।

“दुपयाण सेसासुं भिन्नेमुहुत्तं” ति भूयस्काराऽल्पतरलक्षणाद्विविधस्थितिवन्धसत्पदयोः प्रस्तुतान्तरस्यासंख्यलोक-तदविक्रान्धकपरिमाणसु तिर्यग्गत्योधादिचतुःषष्टिमार्गणासु प्रतिपिद्धत्वात् तास्तिर्यग्गत्योधादिचतुःषष्टिमार्गणास्तथोऽपर्याप्तमनुष्याद्येकादशसान्तरमार्गणासु प्रस्तुतान्तरस्याभिहितत्वात्ता एकादशमार्गणा विहाय शेषासु निरयगत्योधादिपञ्चनवतिमार्गणासु प्रस्तुतान्तरं ‘भिन्नेमुहुत्तम्’ अन्तर्मुहुत्तं भवति । गतार्थम् । केवलं शेषमार्गणा इमाः—सर्वे निरयगतिभेदाः, सर्वे पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाः, मनुष्यौघ-तत्पर्याप्त-मानुषीमार्गणाः, सर्वे विकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियभेदाः, पर्याप्तेवादेरपृथिव्यप्तेजोवायु-पर्याप्तप्रत्येकवनस्पति-सर्वत्रसकायभेदाः, सर्वे मनोवचोयोगभेदाः, वैक्रियकाययोगः, स्त्री-पुरुषवेदौ, मत्यादिज्ञानचतुष्कम्, विमङ्गज्ञानम्, संयमौघ-सामायिक-संयम-देशसंयमाः, चक्षुर्दर्शना-अधिदर्शने, शुभलेक्ष्यात्रयम्, सम्यक्त्वौघ-क्षायिकसम्यक्त्व-क्षायोप-शमिकसम्यक्त्वानि संज्ञिमार्गणास्थानञ्चेति ।

तदेवं प्रतिपादितं सर्वमार्गणासु भूयस्कारादित्रिविधस्थितिवन्धस्याऽपि नानाजीवाश्रयमन्तरं द्विधा । साम्प्रतमायुपोऽल्पतरा-ऽवक्तव्यस्थितिवन्धसत्पदयोस्तद्विभक्तिपुरतिदेशेनाह “सञ्च ह आउस्से” त्यादि, अत्रैव स्थितिवन्धग्रन्थे द्वितीयाधिकारेनानाजीवाश्रितान्तरद्वारे ‘जहि सञ्चद्धा कालोऽणुकोसठिईअ आउस्स भवे । तहि तीअ अतर णो सेसासु भवे लहुं समयो ॥ पच्चिदियतिरिय-विगल-पणिदियन्तेसेसु सि अपज्जेसु । भिन्नेमुहुत्तं जेह् अण्णह् णाउण पोयव ॥४२६॥’ इति गाथाद्वयेनाऽयुपोऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धकानां जघन्यत उत्कृष्टतश्च यावत्समयादिकमन्तरं प्रतिपादितं तावत् “दुपयाणं” ति आयुपोऽवक्तव्या-ऽल्पतरस्थितिवन्धलक्षणोर्द्वयोः सत्पदयोः प्रत्येकमपि जघन्यत उत्कृष्टतश्च विज्ञेयम् ।

कथमनुत्कृष्टस्थितिवन्धान्तरवदतिदिष्टम् ? इति चेद्, उच्यते, यथाऽयुपः प्रकृतिवन्धाभावे न भवति तस्याऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धः, प्रकृतिवन्धसङ्गावे तु प्रतिप्रकृतिवन्धमसावायुपोऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धो भवत्येव, ततश्च प्रागायुपोऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धान्तरं तदीयप्रकृतिवन्धान्तरवत्तत्र तत्र सर्वाङ्गासमया-ऽन्तर्मुहुत्तादिप्रमाणं प्रतिपादितं तथैवाऽऽयुपः प्रकृतिवन्धाभावे न भवति प्रस्तुतद्विविधस्थितिवन्धोऽपि, प्रकृतिवन्धसङ्गावे तु प्रतिप्रकृतिवन्धमसौ द्विविधोऽपि स्थितिवन्धः प्रवर्तत एवेत्येवमायुपोऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धान्तरवदायुपोऽल्पतरा-ऽवक्तव्यस्थितिवन्धयोरपि नानाजीवाश्रयं प्रस्तुतान्तरं प्रकृतिवन्धवदुत्पद्यते, ततश्चतत्प्रकृतिवन्धान्तरवद्वक्तव्यं भवति, यद्यप्येवं तथाऽपि प्रकृतिवन्धनानाजीवाश्रयान्तरस्य दूरेण प्ररूपितत्वात् तदुपेक्ष्यानुत्कृष्टस्थितिवन्धनानाजीवाश्रयान्तरस्यात्रैव मूल-प्रकृतिस्थितिवन्धेऽनन्तरे द्वितीयाधिकारे’ अनिपादितत्वेन संनिवृत्तत्वादायुपोऽनुत्कृष्टस्थितिवन्धनानाजीवाश्रयान्तरवदतिदिष्टमिति । विशेषोपपत्त्यर्थं त्वनुत्कृष्टस्थितिवन्धनानाजीवाश्रयान्तरविधुतिर्विलोकनीयेति ॥६६६- ..६७०॥

तदेवं प्ररूपितमायुपोऽल्पतरा-ऽवक्तव्यद्विविधस्थितिवन्धसत्पदयोरपि नानाजीवाश्रयमन्तरमतिदेशद्वारेणैव । तस्मिंश्च प्ररूपिते समाप्तमेकादशं नानाजीवाश्रयमन्तरं द्वारम् ॥

अष्टमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्धकानां नानाजीवाश्रया-ऽन्तरप्रदर्शकं यन्त्रकम्

आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां प्रत्येकम्

। आयुषः

कुत्र ?	भूयस्कारस्थिति- वन्धस्य जवन्या उत्कृष्टम्	अल्पतरस्थिति- वन्धस्य जवन्या उत्कृष्टम्	अवस्थितस्थिति- वन्धस्य जवन्या उत्कृष्टम्	अवस्थ- स्थिति- वन्धस्य	अवस्थ- स्थिति- वन्धस्य
अपर्याप्तमनुष्यमास्वादन- मित्यदृष्टिरूपमार्गणावधे-	समयः पल्योपमस्या- ऽमंल्यभागः	समयः पल्योपमस्या- ऽमंल्यभागः	समयः पल्योपमस्या- ऽमंल्यभागः	समयः पल्योपमस्या- ऽमंल्यभागः	समयः पल्योपमस्या- ऽमंल्यभागः
वैक्रियमित्यकावयोगे-	॥ १२ मुहूर्ता	॥ १२ मुहूर्ता	॥ १२ मुहूर्ता	॥ १२ मुहूर्ता	॥ १२ मुहूर्ता
आहारकान्तिमित्रकावयो- गयो-	॥ वर्षपृथक्त्वम्	॥ वर्षपृथक्त्वम्	॥ वर्षपृथक्त्वम्	॥ वर्षपृथक्त्वम्	॥ वर्षपृथक्त्वम्
गन्तवेद-मृदममपराय- नयमयो-	॥ ॥	॥ ॥	॥ ॥	॥ ॥	॥ ॥
श्रीगमिकसम्यक्त्वे-	॥ सप्त दिनानि	॥ सप्त दिनानि	॥ सप्त दिनानि	॥ सप्त दिनानि	॥ सप्त दिनानि
छेदोपम्यापन परिहार- विनुद्धि-यो-	॥ १८ कोटाकोटी मागरोपमाणि	॥ १८ कोटाकोटी मागरोपमाणि	॥ १८ कोटाकोटी मागरोपमाणि	॥ १८ कोटाकोटी मागरोपमाणि	॥ १८ कोटाकोटी मागरोपमाणि
शोधतोऽसत्यलोक-नद- धिवन्धपरिमाणां मागरोपमाणि च-	॥ सर्वाद्धा	॥ सर्वाद्धा	॥ सर्वाद्धा	॥ सर्वाद्धा	॥ सर्वाद्धा
उपकुंठनोपानु मागरोपमाणि-	॥ अन्तर्मुहूर्तम्	॥ अन्तर्मुहूर्तम्	॥ अन्तर्मुहूर्तम्	॥ अन्तर्मुहूर्तम्	॥ अन्तर्मुहूर्तम्

अवस्थ-
स्थिति-
वन्धस्य

अवस्थ-
स्थिति-
वन्धस्य

॥ इति श्रीचन्द्रविहाणे मूलप्रकृतिनिर्यातवन्धे तृतीये भूयस्कारादिविकार एकादश नानाजीवाश्रयमन्तरद्वारं समाप्तम् ॥

॥ अथ द्वादश भावद्वारम् ॥

अतर्हि भावद्वारस्यावसरः । तत्रोन्मृष्टादिस्थितिवन्धवन्मूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्धो-
ऽप्यौषधमित्रादिभावानां मध्ये केन भावेन जायत इत्येतत्प्रदिदर्शयिषुर्गोकार्यामाह

भावेणोदङ्गणं भूगाराङ्गणं अट्टकम्भाणं ।

वन्धो एवं मन्वह सकम्माणं सपथाणं ॥६७१॥

(प्रे०) “भावेणे”त्यादि, ओवतः सर्वमार्गणास्थानेषु च बन्धप्रायोग्यानां ज्ञानावरणादीना-
मष्टानामपि मूलप्रकृतीनामन्यतमस्याः प्रकृतेभूयस्कारादीनां सर्वेषां स्थितिवन्धसत्पदानां बन्ध
उत्कृष्टादिस्थितिवन्धवदौदयिकेन भावेन भवतीति गाथाक्षरार्थः । भावार्थस्तु द्वितीयाधिकार-
भावद्वार उत्कृष्टादिस्थितिवन्धविशेषाणां कपायोदयलक्षणौदयिकभावप्रत्ययत्वसाधनेनैव गतार्थः ।

न च भूयस्कारस्थितिवन्धस्य समयाद्यधिकस्थितिवन्धरूपत्वाद्भवतु तत्र कपायोदयरूप
औदयिकभावो हेतुः, अल्पतरस्थितिवन्धेऽपि कथमसौ युज्येत, तस्य समयादिहीनस्थितिवन्ध-
रूपत्वेन तत्र तावत्कपायोदयहानेरेव हेतुतया युज्यमानत्वात्, तस्याश्च तावत्कपायोदयाभावलक्षणायाः
कपायोदयप्रतिपक्षत्वेन कपायोदयरूपौदयिकभाववहिस्त्वात् ? इति चेद्, न, अल्पतरस्थिति-
वन्धे पूर्वसमयापेक्षया हीनस्थितिवन्धभावेऽपि नासौ स्थितिवन्धहानलक्षणस्थितिवन्धाभावरूपः,
किन्तु समयादिस्थितिवन्धहान्योत्तरसमयजायमानस्थितिवन्धरूप एव, अन्यथा सूक्ष्मसम्परायचरम-
स्थितिवन्धे ज्ञानावरणादीनामन्तमुद्भृतादिस्थितिवन्धात्तदुत्तरसमय उपशान्तमोहगुणस्थाने स्थितेर-
वन्धं कुर्वतां स्थितिवन्धाभावप्रवृत्त्या स्थितिवन्धहानेः सम्पद्यमानत्वात्तेषामप्यल्पतरस्थितिवन्ध-
स्वामित्वं स्यात्, न च तद्भवति, तेषामुपशान्तमोहगुणस्थानप्रथमसमयवर्तिनां तत्र पूर्वसमय-
जायमानान्तमुद्भृतादिस्थितिवन्धस्य सर्वथा हानेरपि स्थितिवन्धस्यैव सर्वथाऽप्रवर्तनेनाऽसंख्येयानां
स्थितिवन्धस्थानानां मध्ये स्थितिवन्धहान्याऽन्यतमस्थितिवन्धस्थाननिर्वर्तनलक्षणस्याऽल्पतरस्थिति-
वन्धस्याऽयुज्यमानत्वात् । न च सूक्ष्मसम्परायचरमस्थितिवन्धादवन्धं कुर्वतां पूर्वसमयवध्यमान-
स्थितेर्हानिसम्भवेऽपि तत्र तेषां ज्ञानावरणादिप्रकृतीनामेव बन्धाभावेन न विद्यते तेषां ज्ञानावरणा-
देरल्पतरस्थितिवन्धस्तदभावेऽल्पतरस्थितिवन्धस्वामित्वञ्च, सति प्रकृतिवन्धं तस्यामिमतत्वादित्यपि
वाच्यम् । यतस्तथान्वेऽपि उपशान्तमोहगुणस्थाने वेदनीयवन्धस्य सर्वसम्मतत्वेन वेदनीयस्य
तु तदापद्येतैव । इत्येवमल्पतरस्थितिवन्धो न स्थितिवन्धहानिरूप एव, किन्तु पूर्वसमयादनन्तरो-
त्तरसमये स्थितिवन्धहान्या वध्यमानान्यतमस्थितिवन्धस्थानरूपः । स च कपायोदयाभावे न
लभ्यत इत्यतो भूयस्कारादिस्थितिवन्धवदल्पतरस्थितिवन्धेऽप्यौदयिकभावहेतुर्भवत्येव । इत्येवम-
ल्पतरस्थितिवन्धेऽपि कपायोदयलक्षणौदयिकभाव एव हेतुतया युज्यत इत्यलं प्रपञ्चितेनेति ॥६७१॥

तदेवं दर्शितमोचत आदेशतश्चाष्टमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्धा अ'युत्कृष्टादिस्थितिवन्ध-
वदौपशमिकादिभावानां मध्ये औदयिकेन भावेन जायन्त इति । तस्मिंश्च दर्शिते गतं भावद्वारम् ।

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे तृतीये भूयस्काराधिकारे द्वादश भावद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथ त्रयोदशमल्पबहुत्वद्वारम् ॥

साम्प्रतं “अल्पबहुत्व”मित्यनेनोद्दिष्टे चरमेऽल्पबहुत्वद्वारे मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टपदगतानां भूयस्कारादिस्थितिवन्धकानामल्पबहुत्वं जिज्ञापयिषुरादौ तावदोच्यत आह

सत्तण्ह बंधगाऽप्पाऽवत्तव्वस्स उ तओ अणंतगुणा ।

अप्पयरस्स ताओ भूओगारस्स अम्महिआ ॥६७२॥

तोऽवट्ठिअस्स णेया असंखियगुणाऽऽउगारम णायव्वा ।

थोवाऽवत्तव्वरस्स उ अप्पयरस्स य तओ असंखगुणा ॥६७३॥ (गीतिः)

(प्रे०) “सत्तण्ह बंधगा” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां प्रत्येकं “बंधगा-
ऽप्पाऽवत्तव्वस्स” ति अवक्तव्यलक्षणास्थितिवन्धस्य ‘वन्धकाः’-निर्वर्तका ‘अप्पाः’-स्तोका इत्यर्थः ।
अनन्तरवक्ष्यमाणपदपेक्षयेति तु गम्यत एव । कुतः स्तोकाः ? उपशान्तमोहगुणभ्यानादिमाव्यवन्धा-
दुत्तीर्य वन्धप्रारम्भकानां स्तोकानामेव लाभात् । एवमेव वक्ष्यमाणमार्गणाभ्यानेष्वप्यवक्तव्यवन्ध-
कानां स्तोकत्वं भावनीयमिति । तुः पादपूर्णे । “तओ अणंतगुणा” ति ‘ततः’-अनन्तरोक्ते-
भ्यो ज्ञानावरणादेरवक्तव्यस्थितिवन्धकेभ्योऽनन्तगुणाः । कस्य वन्धका इत्याह—“अप्पयरस्स”
ति अल्पतरस्थितिवन्धस्येत्यर्थः । सप्तप्रकृतीनामिति त्वनुवर्तते । कुतोऽनन्तगुणाः ? अल्पतरस्थिते-
र्वन्धकतयैकेन्द्रियादीनामपि लाभात्, तेषां च सर्वमनुप्यापेक्षयाऽप्यनन्तगुणत्वादिति । “ताओ
भूओगारस्स अम्महिआ” ति तेभ्योऽनन्तरोक्ताल्पतरस्थितिवन्धकेभ्यः सप्तानामेव भूय-
स्कारस्थितिवन्धस्य वन्धका ‘अस्यधिकाः’-विशेषाणि इत्यर्थः । कुतः ? उच्यते, पूर्वपेक्षया समया-
धिकसञ्चितानां वन्धकानामेकसमये भूयस्कारवन्धकतया लाभात् । इदमुक्तं भवति—प्रागुक्ता अल्प-
तरस्थितिवन्धका उत्कृष्टतोऽपि त्रिसमयसञ्चिता एव लभ्यन्ते । कुतः ? ओद्यत एकजीवस्योत्कृष्टतो
निरन्तरं त्रिसमयान् यावदल्पतरवन्धस्य सम्भवात् । सप्तानामेकजीवाश्रयस्य भूयस्कारस्थितिवन्धस्यो-
घिकोत्कृष्टकालस्य चतुःसमयप्रमाणत्वेन भूयस्कारवन्धकास्तु चतुःसमयसञ्चिता अपि प्राप्यन्ते । एवं हि
सदृशानां तुल्यपरिमाणानां सूक्ष्मैकेन्द्रियादीनां भूयस्काराऽल्पतरवन्धद्वयार्हत्वेऽप्यल्पतरस्थितिवन्ध-
केभ्यः सप्तानां भूयस्कारस्थितिवन्धकाः समयाधिकसञ्चिता इतिकृत्वा विशेषाविका भवन्तीति ।
“तोऽवट्ठिअस्स णेया असंखियगुणा” ति तेभ्यः सप्तानां भूयस्कारस्थितिवन्धकेभ्योऽवस्थित-
स्थितिवन्धस्याऽसंख्येयगुणा ज्ञेयाः, वन्धका इत्यनुवर्तत इति । अत्रापि पूर्ववत्प्रस्तुतवन्धस्य सदृश-
स्वामिकत्वे सत्येकजीवाश्रयतद्वन्धकालस्योत्कृष्टतो भूयस्कारवन्धकालादसंख्यगुणाधिकभावाद्
वन्धकसञ्चयोऽप्यसंख्यगुणः सम्पद्यत इति ज्ञेयम् । उक्तमायुर्वर्जसप्तानां प्रत्येकं भूयस्कारादेर्वन्ध-

कोनामल्पबहुत्वम् । साम्प्रतमुक्तशेषस्याऽऽयुषो द्विविधबन्धकानां तद्दर्शयन्नाह—“उग्गारस्स णाय-
व्वा” इत्यादि, तत्र विश्लेशप्राप्तस्याऽऽकारस्य दर्शनादायुषः “थोवाऽवत्तव्वस्स उ” ति अव-
क्तव्यस्थितिवन्धस्य स्तोका ज्ञातव्याः, बन्धका इत्यनुवर्तते, अनन्तरवक्ष्यमाणाल्पतरस्थितिवन्ध-
केभ्य इति गम्यत एव । “अप्पयरस्स य तओ असंखगुणा” ति तेभ्य आयुषोऽवक्तव्य-
स्थितिवन्धकेभ्य आयुष एवाल्पतरस्थितिवन्धस्य निर्वर्तका असंख्यगुणाः, ज्ञातव्या इत्यनुवर्तते ।
सुगमम्, यत आयुषोऽवक्तव्या-ऽल्पतरस्थितिवन्धयोः सदृशस्वामिकत्वेऽप्युत्कृष्टपदेऽल्पतरस्थिति-
बन्धसत्कैकजीवाश्रयकाल एकजीवाश्रयाऽवक्तव्यस्थितिवन्धोत्कृष्टकालापेक्षयाऽसंख्येयगुणो भवति,
तथा च सति बन्धकसञ्चयोऽप्यसंख्यगुणः प्राप्यत इति ॥६७२-६७३॥

तदेवमुक्तमष्टानामपि मूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिवन्धकानामल्पबहुत्वमोक्षतः । साम्प्रतं तदे-
वादेशतो मार्गणास्थानेष्वभिधित्सुरादौ तावत्सप्तप्रकृतीनामाह

तिरिय-अपज्जतसेसुं णपुंसगम्मि य कसायचउगगि ।

अण्णाणदुगे अयते तिअसुहलेस-भवि-मिच्छेसुं ॥६७४॥

सव्वप्पाऽप्पयरस्स उ सत्तण्ह तओ विसेसओऽब्भहिआ ।

भूओगारस्स तओ अवड्ढिअरस्स उ असंखगुणा ॥६७५॥

णवरं लोहे थोवाऽवत्तव्वस्स उ हवन्ति मोहरस्स ।

ततो अणंतगुणिआऽप्पयरस्स तओ उ पुव्वव्व ॥६७६॥

(प्रे०) “तिरियअपज्जतसेसुं” इत्यादि, तिर्यग्गत्योधा-ऽपर्याप्तित्रसमार्गणयोर्नपुंसकवेद-
मार्गणायाम् । चः पादपूर्त्यै । क्रोधादिकपायमार्गणाच्चतुष्के । चः प्राग्वत् । मत्पज्ञानश्रुताज्ञानात्म-
कयोर्द्वयोरज्ञानमार्गणयोः, असंयमे, त्रिकृष्णाद्यशुभलेश्या-ऽभव्य-मिथ्यात्वमार्गणास्वित्येवमेतासु
पञ्चदशमार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । एतासु प्रत्येकं किमित्याह—“सव्वप्पा” इत्यादि, “सत्तण्ह”
ति आयुर्वर्जानां सप्तानां प्रत्येकं “सव्वप्पाऽप्पयरस्स” ति अल्पतरस्थितिवन्धस्य ‘सर्वाल्पाः’-
सर्वस्तोकाः, बन्धका इति गम्यते । “तओ” ति तेभ्यः “विशेषओऽब्भहिआ भूओगारस्स”
ति सप्तानां प्रत्येकं भूयस्कारस्थितिवन्धस्य ‘विशेषतोऽभ्यधिकाः’-विशेषाधिका इत्यर्थः । बन्धका इति
पूर्ववत् । एवमुत्तरत्रापि बोध्यम् । “तओ अवड्ढिअरस्स उ असंखगुणा” ति तेभ्योऽनन्तरो-
क्तेभ्योऽवस्थितस्थितिवन्धस्याऽसंख्यगुणा बन्धका इति । एतासु प्रत्येकं प्रस्तुताल्पबहुत्वमोक्षदेव
भावनीयम्, केवलं तत्रौधिकाल्पबहुत्वे सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धोऽप्यासीत्, न चासावत्र
सामान्यतः कासुचिदपि मार्गणासु लभ्यते, अतः प्रथमं स्थानं विहाय शेषभावना कर्तव्या । विशे-
षतस्तु लोभमार्गणायां मोहनीयकर्मणोऽवक्तव्यस्थितिवन्धसद्भावात्तस्यां सर्वथैवौधवद् द्रष्टव्यम्,

एतदेव दर्शयितुमपवादपदमाह—“णवर”मित्यादिना, न इर्थस्त्वयम्—परं लोभमार्गणायां मोहनीय-
स्यावक्तव्यवन्धसङ्गात् सर्वस्तोका मोहनीयस्याऽवक्तव्यस्थितिवन्धका भवन्ति, तेभ्योऽनन्तगुणा
अल्पतरस्य वन्धकाः, तेभ्यो भूयस्कारस्य विशेषाधिका वन्धकाः, तेभ्यश्चावस्थितस्य वन्धका असंख्य-
गुणा इति । उपपत्तिस्त्वत्र सर्वथैवैवद् द्रष्टव्येति ॥६७४-६७५-६७६॥

अथान्यत्राह

मणुस-दुपणिंदियेसुं पंचमणवयण-तिणाण-ओहीसुं ।

सुइलाए सम्मतो खइअ-उवसमेसु सणिगि ॥६७७॥

थोवाऽवत्तव्वरस उ ततो दोण्ह हविरे असंखगुणा ।

भूगाराईण तओ अवडिअरस य असंखगुणा ॥६७८॥

(प्रे०) “मणुसे”त्यादि, व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्त्याऽत्र ‘दुपणिंदियेसु’ इत्यनेना-
ऽपर्याप्तभेदवर्जौ द्वौ पञ्चेन्द्रियभेदौ ग्राह्यौ, ततो मनुष्यगत्योच-पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियमार्ग-
णासु, तथा पञ्चमनोयोग-पञ्चवचनयोग-मत्यादित्रिज्ञानाऽवधिदर्शनमार्गणासु, शुक्ललेश्य(मार्ग-
णायां, सम्यक्त्वौघमार्गणायां, क्षायिकसम्यक्त्वौ-पशमिकसम्यक्त्वमार्गणयोः संज्ञिमार्गणायां
चेत्येतासु द्वाविंशतिमार्गणासु प्रत्येकं “थोवाऽवत्तव्वरस उ” इत्यादि, सप्तप्रकृतीनां प्रत्येकमवक्तव्य-
स्थितिवन्धकाः स्तोकाः, तेभ्यो भूयस्काराऽल्पतरस्थितिवन्धलक्षणयोर्द्वयोः प्रत्येक वन्धकाः
“हविरे असंखगुणा”ति असंख्येयगुणा भवन्ति, परस्परं तु तुल्या इति । कथं तुल्याः ? इति चेत्,
प्रत्येकमार्गणास्तत्कृष्टपदे तुल्यसमयसञ्चितानां प्रस्तुतद्विविधवन्धकानां लाभात्, येषामेव भूयस्कार-
वन्धाहर्त्वं तेषामेवाल्पतरवन्धाहर्त्वाच्च । एवमुत्तरत्राऽपि तत्तद्वन्धकानां परस्परं तुल्यत्वेऽवसातव्यम् ।
अत एव पदद्वये युगपदसंख्येयगुणत्वाभिधानमपि ग्राह्यं विज्ञेयम् । तेभ्योऽनन्तरोक्तेभ्यो भूयस्का-
राल्पतरान्यतरवन्धकेभ्योऽवस्थितस्थितिवन्धस्याऽसंख्येयगुणाः, वन्धका इति गम्यते । सुगमम्,
अवस्थितस्यैकजीवाश्रयोत्कृष्टवन्धकालस्य पूर्वापेक्षयाऽसंख्येयगुणत्वादिति ॥६७७-६७८॥

मार्गणान्तरेष्वह

पज्जमणुस-मणुसीसुं मणपज्जवणाण-संयमेसुं च ।

सत्तण्हं सव्वऽप्पाऽवत्तव्वरस उ मुणेयव्वा ॥६७९॥

ततो संखेज्जगुणा भूगाराईण दोण्ह णायव्वा ।

ताहि-तो संखगुणा अवडिअरस उ मुणेयव्वा ॥६८०॥

(प्रे०) “पज्जमणुसे”त्यादि, पर्याप्तमनुष्य-मानुषीमार्गणयोः, मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-
मार्गणयोश्च प्रत्येकं सप्तानां मूलप्रकृतीनामेकैकस्या अवक्तव्यस्थितिवन्धस्य निर्वर्तकाः । सर्वाण्या

ज्ञातव्याः । तेभ्यः संख्येयगुणाः “भूगाराईण दोण्ह णायव्वा” ति भूयस्काराऽल्पतरयोर्द्वयोः स्थितिवन्धयोः प्रत्येकं ज्ञातव्याः, परस्परन्तु प्रागिव तुल्याः । इयमत्रोपपत्तिः—अधिकृत-मार्गणावतुष्के सप्तानां भूयस्काराऽल्पतरस्थितिवन्धयोरेकजीवाश्रय उत्कृष्टकालो द्वौ द्वौ समयावेव, अन्यच्च सदृशजीवा द्विविधवन्धममर्थाः । तथा च सत्पुमयत्र तुल्यसमयनिर्चितानां तुल्यानामेव बन्धकानां लाभः, ते चोत्कृष्टपदे परस्पर तुल्यपरिमाणाः सन्तोऽपि प्रत्येकं पूर्वोक्तेभ्योऽवक्तव्य-बन्धकेभ्यः संख्येयगुणा भवन्ति, अवक्तव्यबन्धस्य केषांचित्स्तोकजीवानां कदाचित्समयमेव भावात् । “ताहिन्तो ” ति तेभ्यो भूयस्काराऽल्पतरैकविधबन्धकेभ्यः “संखगुणा अवड्डिअस्स उ सुणेयव्वा” ति सप्तानामवस्थितस्थितिवन्धस्य बन्धकाः संख्येयगुणाः ज्ञातव्या इत्यर्थः । अस्यैकजीवाश्रयोत्कृष्टबन्धकालस्य पूर्वापेक्षयाऽसंख्यगुणत्वेऽपि मार्गणागतजीवराशीनामेव संख्येय-त्वात् संख्येयगुणत्वस्यैव सम्भवः, न पुनरसंख्येयगुणत्वस्येति भावः ॥६७९-६८०॥

तसदुग-काय-णायणियर-भविआ-ऽऽहारेसु हुन्ति ओधव्व ।

णवरि दुत्तस-चक्खूसु अप्पयरस्स उ असंखगुणा ॥६८१॥

(प्रे०) “तसदुगकाये”त्यादि, अपर्याप्तत्रसकायमार्गणायां प्रागभिहितत्वेन तद्वर्जौ शेषौ त्रस-कायौघ-पर्याप्तत्रसकायरूपौ द्वौ भेदौ, काययोगसामान्य-चक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शन-भव्या-ऽऽहारिमार्गणा-भेदाश्च तेषु प्रत्येकं “हुन्ति ओधव्व” ति प्रकृताल्पबहुत्वमोचवद्भवति । तद्यथा—सप्तानां प्रत्येक-मवक्तव्यस्थितिवन्धकाः सर्वस्तोकाः, ततोऽल्पतरस्थितिवन्धका अनन्तगुणाः, तेभ्यो भूयस्कारस्थिति-बन्धका विशेषाविकाः, ततोऽवस्थितस्थितिवन्धका असंख्यगुणा भवन्तीत्यर्थः । इत्थमतिदिष्टे याऽति-प्रसक्तिस्तामुद्दिधीर्गुहाह—“णवरि” इत्यादिना, ‘नवर’-परमयमत्र विशेषः । क इत्याह—“दुत्तस” इत्यादि । अयम्भावः—त्रसकायौघ-पर्याप्तत्रसकायलक्षणयोर्द्वयोस्त्रसकायभेदयोश्चक्षुर्दर्शनमार्गणायां च प्रत्येकं जीवा असंख्येया एव सन्ति, न पुनः शेषकाययोगादिमार्गणावदनन्ताः, तथा च सति द्वितीयपदेऽल्पतरबन्धकानामोचवदनन्तगुणत्वस्याऽसम्भव एव, अतस्तत्स्थानेऽल्पतरस्थितिवन्धका अवक्तव्यस्थितिवन्धकेभ्योऽसंख्यगुणा वक्तव्याः, तदूर्ध्वं त्वतिदेशानुसारेणैववदेवेति ॥६८१॥

उरले अवत्तव्वस्स उ थोवा ततो य दोण्हऽणंतगुणा ।

भूगाराईण तओ अवड्डिअस्स उ असंखगुणा ॥६८२॥

(प्रे०) “उरलेऽवत्तव्वस्से” इत्यादि, तत्र तुः पुनरर्थे ‘उरले’ इत्यस्योत्तरं योज्यः, ततः “उरले” ति औदारिककाययोगमार्गणायां पुनः सप्तप्रकृतीनां प्रत्येकमवक्तव्यस्थितिवन्धस्य ‘स्तोकाः’-सर्वाल्पाः, बन्धका इति गम्यते । ततश्च “भूओगाराईण” ति बहुवचनं प्राकृतलक्षणा-दादिपदाच्चाल्पतरस्थितिवन्धो गृह्यते, अतो भूयस्काराऽल्पतरस्थितिवन्धलक्षणयोर्द्वयोरनन्तगुणाः, बन्धका इति प्राग्वत्, सममेवानन्तगुणत्वामिधानात्तयोः परस्परं तुल्यत्वमपि प्राग्वद् बोद्धव्यम् ;

अष्टमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्धकानामल्पवहुत्वप्रदर्शकं यन्त्रकम्

आयुर्जसप्तमूलप्रकृतीनां प्रत्येकम्

आयुष

कुत्र ?	अवक्तव्य- वन्धका	तत्	अल्पतर- वन्धका	तत्	भूयस्कार- वन्धकाः	तत्	अवस्थित- वन्धका
तिर्यगोवा-ऽपर्यातित्रय-नपु नक-कपाय- चतुष्क ★ मत्तजान-धृताजाना-ऽन्यमा- ऽप्रगस्तलन्यात्रिक-भेव्य-मिव्यात्वेपु १५	०		स्तोकाः		विशेषाविका		असत्यगुणा
मनुष्याघ-पञ्चान्योघ-तत्पर्यातित्रय- नोवचोयोगभेद-मति-धृताऽवविजाना- ऽवविदर्शन-शुक्ल-न्या-मन्वक्त्वोघ-क्षा- यिको-पञ्चमविमयक्त्व-मजिपु- २२	स्तोका		असत्यगुणा		तुल्या		"
पर्यातिमनुष्य मानुषी-मन पर्यवजान-मय- मीवमागणानु- ४	"		सत्येयगुणा		तुल्या		मत्यगुणा.
ओघत. काययोगोवा-ऽचदुर्गन्-भेव्या- ऽऽहारकेपु च, ४	"		अनन्तगुणा		विशेषाविका		असत्यगुणा
त्रयीव-तत्पर्याति-चदुर्गन्मागणानु- ३	"		असत्य "		"		"
नवीयसिद्धदेवा-ऽऽहारकटिक गामा- यिक-द्वेदोपस्यापन-पिहारविशुद्धि ६			स्तोकाः		तुल्या		मत्यगुणा
श्रीदारिककाययोगमागणायाम्- १	"		अनन्तगुणा		"		असत्यगुणा
अपगतवेदमागणायाम्- १	"		मत्यगुणा		सत्यगुणा		मत्यगुणा
मृदमनम्यगयमागणायाम्- १	०		स्तोका		"		"
उपयुक्तमागणा विहाय शेषसवमाग- णानु ११३	०		"		तुल्याः		असत्यगुणा
★ अत्रपदा नोनकपाये मोहनीयकर्मणु -	स्तोका		अनन्तगुणा		विशेषाविका		असत्यगुणा

सर्वत्राऽवक्तव्यवन्धका-स्तोका, तेभ्योऽल्पतरस्थितिवन्धकाल्पत्वसंख्येय-
कपरिमाणं तत्र पर्यातिमनुष्यादि-(२६) मार्गणानु सत्येयगुणा, शेषमार्ग-
णास्वीघतश्चाऽसत्येयगुणा ।

गतमाणासु प्रत्येकमायुषोऽवक्तव्यस्थितिवन्धकाः स्तोकाः, तेभ्योऽल्पतरस्थितिवन्धकाल्पत्वसंख्येय-
गुणा इत्यर्थः । उपपत्तिस्तु सर्वथैवैवदवगन्तव्येति ॥६८७-६८८॥

तदेवमभिहितं मार्गस्थानेषु शेषस्यायुः कर्मणोऽवक्तव्यादिस्थितिवन्धकाल्पवहुत्वम् । तथा च
समाप्तं त्रयोदशमल्पवहुत्वद्वारम् । तत्समाप्तं च नमानस्त्रयोदशद्वारात्मकस्तृतीयोऽधिकारः ॥

भूयस्काराल्पमिमं, प्रपञ्च्य मयकाऽऽप्तसुकृतसोपानैः ।

लघु यन्त्रु सिद्धिसौघं, भव्याः सन्मति-चरणयुक्ताः ॥ (पञ्चायां)

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्मृतिवन्धे तृतीये भूयस्काराधिकारे त्रयोदशमल्पवहुत्वद्वार समाप्तम् ॥

॥ इति श्रीवन्धविधान-मूलप्रकृतिस्मृतिवन्धे तृतीयभूयस्काराधिकारः ॥

॥ पयणिकस्वेवोऽधिकारः ॥

इदानीमधिकृतस्थितिवन्धग्रन्थारम्भे “पयणिकस्वेवो” इत्यनेन संज्ञामात्रतः कीर्तितस्य चतुर्थस्य पदनिक्षेपाधिकारस्यावसरः । तत्र च त्रीण्यनुयोगद्वाराणि; तान्येवाधिकारारम्भे नामतः क्रमतश्चाह—

तुरिये पयणिकस्वेवे अहिगारे तिणिण हुन्ति दाराइ ।

संतपयं सामितं अप्पावहुगं ति जहकमसो ॥६८९॥

(प्रे०) “तुरिये” इत्यादि, ‘तुर्ये’-अधिकारक्रमापेक्षया चतुर्थे “पयणिकस्वेवे” ति प्राण्या-
ख्यातस्वरूपे भूयस्कारादिविशेषचिन्तनात्मके पदनिक्षेपाभिधेऽधिकारे त्रीणि द्वाराणि भवन्ति ।
कोऽर्थः ? वृद्धिहान्यवस्थानलक्षणां भूयस्कारादिस्थितिवन्धविशेषाणां त्रयाणां जघन्योत्कृष्टलक्षणे
पदद्वये निक्षेपणात् चिन्तनात् प्रकृताधिकारोऽपि पदनिक्षेप इत्यभिधीयते ।

इदमभिहितं भवति—“पूर्वममयाउ समये अणतरे” इत्यादिना भूयस्काराधिकारारम्भे-
ऽनन्तरपूर्वसमयादनन्तरोत्तरसमये प्रभूततरां स्थितिं वचनतो या स्थितिवन्धवृद्धिस्तामपेक्ष्य भूय-
स्कारवन्ध इत्यभिहितम् । एवमन्मतरां स्थितिं वचनतो या स्थितिवन्धहानिः सैवाल्पतरवन्धतया
प्रतिपादिता । इत्थमेवानन्तरसमये तावन्मात्रमवस्थितां वध्यमानस्थितिमवस्थितवन्धतया प्ररूपित-
वान् ग्रन्थकारः । नवरं तत्र भूयस्कारादिवन्धतयाऽभिहितवृद्ध्यादीनि सामान्यतो जघन्यादिभेद-
मनधिकृत्यैव दर्शितानि । तानि पुनरुत्कृष्टादिपदे विशेषरूपेण यत्र चिन्त्यन्ते स प्रकृताधिकारः
पदनिक्षेप उच्यते । तत्र त्रीणि द्वाराणि सन्ति, (१) सत्पदम्, (२) स्वामित्वम्, (३) अल्पवहुत्वं
च । तान्येवाह—“संतपय”मित्यादि, गतार्थम्, केवलं पदनिक्षेपस्य प्रारब्धत्वात् तत्तद्द्वारे
उत्कृष्टादिपदगतभूयस्कारादिरूपवृद्ध्यादेः सत्पदादिकं चिन्तयिष्यत इति ॥६८९॥

॥ प्रथमं सत्पदद्वारम् ॥

तदेवं कृतमधिकारारम्भेऽधिकारगतानां द्वाराणां नामोत्कीर्तनं सक्रमम् । साम्प्रतं तेषु
सत्पदादिद्वारेषु मूलप्रकृतिस्थितिवन्धमधिकृत्य पदनिक्षेपं प्रचिकीर्षुः प्रथमे सत्पदद्वारे सत्पदानि
प्रतिपादयन्नाह—

परमा वड्ढी परमा हाणी परमं तहां अवडाणं ।

अत्थि य सत्तण्हेवं सव्वासुं मग्गणासु भवे ॥६९०॥

(प्रे०) “परमा वड्ढी” इत्यादि, सामान्यतोऽनन्तराधिकारे त्रयोदशद्वारेषु चिन्तिता
भूयस्कारलक्षणा स्थितिवन्धवृद्धिः ‘परमा’-उत्कृष्टा, अस्य च “अत्थि य सत्तण्ह” इति परेणान्वयः,
ततश्च सप्तानामायुर्वर्जानां मूलप्रकृतीनामस्ति-विधते, उत्कृष्टस्थितिवन्धवृद्धिपदं सदिति भावः ।

तच्च भूयस्काराऽल्पतरस्थितिवन्धयोरेकजीवाश्रयोत्कृष्टकालस्य तुल्यत्वादिना प्राग्वदुपपादनीयम् ।
 “तओ अवट्टिअस्स उ” ति तेभ्योऽवस्थितस्य पुनरसंख्यगुणाः, वन्धका इति तु प्राग्वत् ।
 असंख्यगुणत्वमपि प्राग्वत् सदृशस्वामिकत्वे सत्येकजीवाश्रयस्योत्कृष्टवन्धकाऽस्यासंख्येयगुण-
 त्वादिति हेतोर्विज्ञेयमिति ॥६८२॥

भूगाराईणऽप्पा दोण्हं तोऽवट्टिअस्स संखगुणा ।

संवत्था-ऽऽहारदुग-समइअ-छेअ-परिहारेसुं ॥६८३॥

(प्रे०) “भूगाराईणे”त्यादि, सप्तप्रकृतीनां प्रत्येकं ‘भूयस्कारादयोः’-भूयस्काराऽल्पतरलक्ष-
 णयोर्द्वयोरल्पा वन्धकाः, परस्परन्तु तुल्या इति प्राग्वद्व्ययते । “तो” ति ततोऽवस्थितस्थितिवन्ध-
 स्य संख्येयगुणा वन्धका इत्यर्थः । कासु मार्गणास्वित्याह-“संवत्थाहारदुगे”त्यादि, सर्वार्थ-
 सिद्धविमानदेवगतिभेदे, आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगादिके, सामयिक-छेदोपस्थापन-परिहारवि-
 शुद्धिकसंयमेष्वित्येवं षण्मार्गणास्वित्यर्थः । तत्र तुल्यत्वं सदृशस्वामिकत्वे सत्येकजीवाश्रयवन्धकाल-
 स्य तुल्यत्वात्, संख्येयगुणत्वं च जीवानां संख्येयत्वान्प्राग्वद्व्ययमिति ॥६८३॥

गयवेएऽवत्तवरसंऽप्पा ततो कमेण संखगुणा ।

भूओगाररस तओऽप्पयररसा-ऽवट्टिअस्स तओ ॥६८४॥

(प्रे०) “गयवेए” इत्यादि, अपगतवेदमार्गणायां सप्तप्रकृतीनां प्रत्येकमवक्तव्यस्थिति-
 वन्धस्य वन्धका ‘अल्पाः’-स्तोकाः । तेभ्यः क्रमेण संख्येयगुणा भूयस्कारस्य, ततोऽल्पतरस्य ।
 अवक्तव्यवन्धकाः संख्येयगुणाः, तेभ्योऽल्पतरस्य वन्धकाः संख्येयगुणा इत्यर्थः । ननु गतवेदमार्ग-
 णायामपि प्राग्वद्भूयस्काराऽल्पतरस्थितिवन्धयोरेकजीवाश्रयः कालस्तुल्य एकममयोऽस्ति, तत्कर्तृ
 भूयस्कारवन्धकापेक्षयाऽल्पतरस्य वन्धकाः संख्येयगुणा उच्यन्ते ? भण्यते-वन्धकालस्य
 तुल्यत्वेऽपि तयोः स्वामिनो न सदृशाः, किन्तु विसदृशाः, यतो भूयस्कारस्थितिवन्ध उपशमश्रेणितः
 पततामेव लभ्यते, नान्येषाम् ; अल्पतरवन्धस्तूपशमश्रेणिमारोहतां क्षपकश्रेणिमारोहतां च । इत्थं हि
 भूयस्कारवन्धका एकविधाः, अल्पतरवन्धकास्तु द्विविधा भवन्ति, ततश्चैकजीवाश्रयोत्कृष्टवन्धकालस्य
 तुल्यत्वेऽपि वन्धकास्त्वल्पतरस्थितवन्धस्य संख्येयगुणाः सम्पद्यन्ते इति ॥६८४॥

सुहुमे संवत्थोवा भूओगाररस ताउ संखगुणा ।

अप्पयररस तओ खलु अवट्टिअस्सऽत्थि संखगुणा ॥६८५॥

(प्रे०) “सुहुमे” ति सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां सर्वस्तोका भूयस्कारस्थितिवन्धस्य,
 वन्धका इति गम्यते । तेभ्यः संख्येयगुणा अल्पतरस्य वन्धकास्तेभ्यः खल्ववस्थितस्य संख्येयगुणा

बन्धकाः सन्ति । प्रकृतिवन्धाविनाभावित्वात्स्थितिवन्धस्य बन्धप्रायोग्यानां पण्णां प्रकृतीनामिति गम्यते । भावनत्त्वपगतवेदमार्गणावदेव द्रष्टव्येति ॥६८५॥ अथ शेषमार्गणास्त्राह

सेसासुं सत्तण्हं भूगाराईण दोण्ह सव्वऽप्पा ।

ताहिन्तो णायव्वा अवड्ढिअस्स उ असंखगुणा ॥६८६॥

(प्रे०) “सेसासु” ति अनन्तरोक्तास्तिर्यग्गत्योधादिसूक्ष्मसम्परायसंयमपर्यन्ताः सप्तपञ्चाशन्मार्गणा अपत्राय शेषासु नरकगत्योधादित्रयोदशभ्यधिकशतमार्गणासु प्रत्येकं “सत्तण्हं” ति आयुर्वर्जानां मूलसप्तप्रकृतीनां प्रत्येकं “भूगाराईण दोण्ह सव्वऽप्पा” ति भूयस्काराऽल्पतर-स्थितिवन्धलक्षणयोर्द्वयोः प्रत्येकं बन्धकास्तुल्याः स्तोकाश्चेत्यर्थः । “ताहिन्तो” ति तेभ्योऽनन्तरोक्तेभ्यो भूयस्काराऽल्पतरैकविंशत्बन्धकेभ्योः “णायव्वा अवड्ढिअस्स उ असंखगुणा” ति अवस्थितस्य बन्धका अमन्वयगुणा ज्ञातव्या इत्यर्थः । सुगमं भावितप्रायं चेति । शेषमार्गणाः पुनर्नामत इमाः—अष्टौ नरकगतिभेदाः, चत्वारिंशतिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदाः, अपर्याप्तमनुष्यभेदाः, सर्वार्थसिद्धविमानभेदवर्जा एकोनविंशद्देवगतिभेदाः, सप्तैकेन्द्रियभेदाः, नव विकलेन्द्रियभेदाः, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियभेदाः, पृथिव्यादिवनस्पतिकायान्तेष्वेकायसत्का एकोनचत्वारिंशद्भेदाः, औदारिकमिश्र-वैक्रिय-वैक्रियमिश्र-कर्मणकाययोग-स्त्रीवेद-पुंवेद-विमङ्गजान-देशसंयम-तेजोलेश्या-पञ्चलेश्या क्षायोपशमिकसम्यक्त्व-मन्यग्मिच्छात्त्व-सासादना-ऽसंज्ञ-ऽनाहारिकमार्गणाश्चेति ॥६८६॥

तदेवमुक्तमायुर्वर्जानां सप्तमूलप्रकृतीनां भूयस्कारादिस्थितिवन्धकाल्पबहुत्वमादेशतोऽपि । साम्प्रतमवशेषस्यायुःकर्मणोऽवस्थिताऽवक्तव्यबन्धकाल्पबहुत्वमादेशतो दिदर्शयिषुर्गाथाद्वयमाह

पज्जमणुस-गणुसीसुं आहारदुगा-ऽऽणताइदेवेसुं ।

मणणाण-संयमेसुं समईअच्छेअ-परिहारेसुं ॥६८७॥

सुइल-खइएसु थोवाऽवत्तव्वरसाऽऽउगरस ताहिन्तो ।

संखगुणाऽप्पयरस उ असंखियगुणाऽत्थि सेसासुं ॥६८८॥

(प्रे०) “पज्जमणुसमणुसोसुं” इत्यादि, पर्याप्तमनुष्य-मानुषीमार्गणयोस्तथाऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगयोर्द्विकमानतकल्पादिसर्वार्थसिद्धविमानान्ताष्टादशदेवभेदास्तेषु, मनःपर्यव-ज्ञान-संयमौवमार्गणयोः, सामायिक-च्छेदोपस्यान-परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणासु, शुक्ललेश्या-क्षायिक-सम्यक्त्वमार्गणयोरित्येतास्वेकोनविंशन्मार्गणासु प्रत्येकमायुर्वन्धकानां संख्येयत्वादवक्तव्यस्थिति-बन्धकेभ्योऽल्पतरस्थितिवन्धकाः संख्येयगुणा एव भवन्तीत्यत उक्तम् “थोवाऽवत्तव्वरसाऽऽउग-रस ताहिन्तो संखगुणाऽप्पयरस उ” इति । असंखियगुणाऽत्थि सेसासुं” ति ‘थोवाऽवत्तव्वरसाऽऽउगरस’ इत्यस्यात्राप्यनुवर्तनादुक्तशेषास्त्रायुर्वन्धप्रायोग्यासु चतुस्त्रिंशदभ्यधिक-

कुतः ? इति चेत् , समयाधिकस्थितिवन्धरूपानुत्कृष्टवृद्धिभ्यो भिन्नस्य सर्वाधिकस्थितिवन्धवृद्धि-
रूपस्य भूयस्कारस्याऽन्योत्कृष्टवृद्धितयाऽधिकृतत्वात् ।

मुक्तं भवति—यदि ज्ञानावरणादीनामन्तर्मुहूर्तादिलक्षणाज्जघन्यस्थितिवन्धादुत्प्लुत्या-
ऽनन्तरसमये त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यादिमानामुत्कृष्टां स्थितिं वध्नत उत्कृष्टावृद्धिरभिप्रेता स्यात्,
एवं यदि वैपरीत्येन त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यादिलक्षणोत्कृष्टस्थितिवन्धादुत्तीर्यानन्तरसमय एवा-
ऽन्तर्मुहूर्तादिमानं जघन्यस्थितिवन्धं कुर्वत उत्कृष्टा हानिरभिप्रेता स्यात्तथैवैतादृशोत्कृष्टवृद्धि-हान्यो-
र्मध्येऽधिकतरस्या उत्कृष्टवृद्धेरुत्कृष्टहानेर्वाऽनन्तरसमयात्प्रवर्तमानस्य तावन्मात्रस्थितिवन्धलक्षण-
स्यावस्थानस्य यद्युत्कृष्टावस्थानतया ग्रहणमभिमतं स्यात्तदा तथाविधवृद्ध्यादीनामाकालमनुपलब्धे-
स्तेषां सत्त्वप्रतिपादनं व्योमकुसुमादिसत्त्वप्रतिपादनवद्विरुध्येत् । न चात्रैवम् , किन्तु याः काश्चि-
त्समयद्विसमयादिवृद्धिलक्षणा वृद्धयस्तासु सर्वाधिकवृद्धिलक्षणायाः शेषानुत्कृष्टवृद्धिमित्राया वृद्धेरयो-
त्कृष्टवृद्धित्वमभिप्रेतम् , ततश्च सा सामान्यतो मार्गणास्थानेषु च सर्वत्र सम्भवति; अत ओषतो
मार्गणास्थानेषु च सर्वत्र ज्ञानावरणस्योत्कृष्टवृद्धिपदं सत्पदयोक्तम् , एवमेव शेषाणामाऽऽयुर्वर्ज-
दर्शनावरणादीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धवृद्धिपदस्य सामान्यतो विशेषतश्च सत्त्वमवसातव्यम् , एवमेव
वक्ष्यमाणोत्कृष्टहान्यादिविषयेऽपि विज्ञेयम् ।

अथ स्थितिवन्धवृद्ध्यादीनां यथोक्तलक्षणानामभिप्रेतत्वाज्ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टवृद्धिवदुत्कृष्ट-
हान्यादेरपि सत्त्वं प्रतिपादयन्नाह—“परमा हाणी” इत्यादि, अस्यापि प्रत्येकम् “अत्थि य
सत्तपह” इति परेणान्वयस्तत आयुर्वर्जानां सप्तप्रकृतीनामुत्कृष्टहानिपदं तथैव तासामुत्कृष्टावस्थान-
पदं च प्रत्येकं सत् । अत्र सप्तानां प्रकृतीनां सर्वेष्वल्पतरस्थितिवन्धेषु यस्मिन्नल्पतरस्थितिवन्धे
सर्वाधिकस्थितिवन्धहानिः स परमहानिरूपो बोद्धव्यः । भूयस्कारान्यतरस्थितिवन्धेषु यत्र
पूर्वसमयापेक्षयाऽधिकं स्थितिवन्धतारतम्यं तादृशस्य भूयस्कारस्याऽल्पतरस्य वाऽनन्तरसमयेष्व-
वस्थितस्थितिवन्धस्तदा स उत्कृष्टावस्थानलक्षणं पदमवसेयम् ।

लाघवार्थं मार्गणास्थानेष्वतिदेशद्वारेणाह “एवं सञ्वास्तु” इत्यादि, सुगमं गतार्थं च ।
अत्रौषतो मार्गणास्थानेषु चोक्तसत्पदानां भावना तु लाघवार्थं स्वामित्वद्वारे करिष्यत इति ।

इदं तु बोध्यम्—अनन्तरोक्ते ‘अत्थि य सत्तपह’ इत्यत्र चकारस्त्वल्पाभिधेयत्वाद्
भूयस्कारप्ररूपणयैव गतार्थत्वाद्वाऽनुक्तस्याऽवक्ष्यमाणस्य चायुषः समयमात्रतयाऽजघन्यानुत्कृष्टलक्षण-
स्य हानिपदस्य सत्पदादेः संग्रहार्थमनुक्तसमुच्चये व्याख्येयः । इदमुक्तं भवति—आयुःकर्मणो
भूयस्कारस्थितिवन्धलक्षणस्य सामान्यस्याभावात् विधत्ते तद्विशेषलक्षणमुत्कृष्टवृद्धिपदमपि, सामान्य-
स्य निवृत्तौ तत्सकलविशेषनिवृत्तेरनिवार्यत्वात्, दुःखसामान्यनिवृत्तौ मौल्युदरवेदनादितत्प्रत्येकविशेष-
निवृत्तिवत् , एवमायुषोऽवस्थितस्थितिवन्धस्याभावात् तद्विशेषलक्षणमुत्कृष्टावस्थानपदमप्यसदेव । अव-
शिष्टं हानिपदं तु वेद्यमानायुरूपाया वध्यमानायुषोऽवावायाः प्रतिसमयं परिगलनात् समय-समय-

हानिलक्षणाया एकविधाया हानेरेव प्राप्तेर्यदजघन्यानुत्कृष्टहानिलक्षणं पदं तदेव सत्, नान्यत् । तस्य चौधतो मार्गणास्थानेषु च सर्वं आयुर्वन्धकाः स्वामिनः, सर्वेषां वेद्यमानायुर्हान्या अवाधाहाने-
स्तप्राप्तेः । तथा च तदीयस्वामित्वप्ररूपणायां न काचिद्विशेषवक्तव्यता, अल्पबहुत्वस्य त्वसम्भव एव,
जघन्यतोऽपि पदद्वयमद्भावे तत्सम्भवात् । अत ओधतोऽनुक्तं मार्गणास्थानेष्ववक्ष्यमाणमप्यायुषो
हानिपदं चकारेण समुच्चितमवगन्तव्यम् ।

यद्वा चकार उक्तसमुच्चय एव, आयुषो हानेः समयमात्रत्वेनोत्कृष्टहानिपदस्य जघन्यहानि-
पदस्य वाऽसम्भवेनानुक्तसमुच्चयेयस्यैवाभावात् । किमुक्तं भवति—उत्कृष्ट-जघन्यलक्षणपदद्वये
निक्षेपः प्रवृत्तः, न पुनरनुत्कृष्टजघन्यलक्षणे पदेऽपि, उक्तपदद्वयं तु विजातीयहीनाधिकस्थितिवन्ध-
द्वयसद्भावे एव सम्भवति, नान्यथा, उत्कृष्टजघन्यपदयोः परस्परं सापेक्षत्वात्, आयुपस्तु
समयमात्रस्थितिवन्धहानिप्रयुक्तमेकमेव हानिपदं, ततश्चापेक्ष्यमाणस्य पदान्तरस्याभावादजघन्या-
नुत्कृष्टपदात्मकं सत् तत्प्रकृतोत्कृष्टादिपदनिक्षेपविषयभूतमेव न भवति । इत्थं च तस्योत्कृष्टजघन्य-
लक्षणपदद्वयान्तर्गतत्वेन समुच्चयेस्याऽनुक्तस्याभावाच्चकारोऽपि तत्समुच्चायकतया न भवत्ये-
वातोऽसावुक्तसमुच्चये व्याख्येय इति ॥६९०॥

अथोत्कृष्टपदे भूलकर्मणां स्थितिवन्धवृद्ध्यादिसत्पदानि प्रतिपाद्य साम्प्रतं तान्येव जघन्य-
पदे दर्शयन्नाह

हरसा वड्ढी हरसा हाणी हस्सं तहा अवड्डाणं ।

अत्थि उ सत्तण्हेवं सव्वासुं मग्गणासु भवे ॥६९१॥

(प्रे०) “हस्सा वड्ढी” इत्यादि, ‘हस्सा’-जघन्या, द्विसमयाद्यजघन्यवृद्धिभिन्ना समय-
लक्षणेत्यर्थः । अस्य चान्वयः “अत्थि उ सत्तण्ह” इति परेण, तत आयुर्वर्जानां सप्तानां जघन्य-
वृद्धिपदं सदित्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि योजना कार्या । तथैव ‘हस्सा’-जघन्या हानिः, “हस्सं
तहा अवड्डाणं” ति तथा वृद्धि-हान्योरनन्तरं प्रवर्तमानावस्थितस्थितिवन्धलक्षणेष्वावस्थानेषु यद्
‘हस्सं’- जघन्यवृद्ध्याद्युत्तरप्रवृत्तत्वाज्जघन्यमवस्थानं तदपि सप्तप्रकृतीनां सदेव ।

इदमुक्तं भवति—ज्ञानावरणादेः कश्चिद्भूयस्कारः समयमात्राधिकस्थितिवन्धलक्षणः,
कश्चित्पुनर्द्विसमयाविकस्थितिवन्धलक्षणः, एवं कश्चित् त्रिसमयाधिकस्थितिवन्धलक्षणः, एवमुत्तरत्रापि
वाच्यम् ; इत्यमेव समय-द्विसमय-त्रिसमयादिहीनस्थितिवन्धलक्षणा अल्पतरवन्धा अपि जायन्ते ।
तत्र भूयस्कारवन्धाः स्थितिवन्धवृद्ध्याऽल्पतरवन्धास्तु स्थितिवन्धहान्या च प्राप्यन्ते, तत्रोभयत्राऽपि
हस्त्रपदे समयमात्रा वृद्धिर्हानिश्च लभ्यते, ततश्च पदद्वयमपि सद्भूते । अथ कुत्रचित्सूक्ष्मसम्पराय-
संयमादिलक्षणेपु मार्गणास्थानेषु समयमात्राधिकस्थितिवन्धलक्षणा वृद्धिर्न भवति, किन्त्वन्तमुर्द्धत-

मात्राधिकस्थितिवन्धलक्षणा भवति, तत्राप्यन्यवृद्धयपेक्षया दाल्वन्तर्मुहूर्तमात्राविकस्थितिवन्धरूपा वृद्धिः सैव जवन्या वृद्धिर्भवति, एवं च जवन्यहानिविषयेऽपि विज्ञेयम् ।

जवन्यावस्थानं तु यस्यावस्थानस्य प्रागनन्तरसमये जाता या स्तोका वृद्धिर्हानिश्च तयोर् यदि वृद्धिः स्तोका, हानिरधिका, तदा वृद्ध्युत्तरमवस्थानं सर्वजवन्यम् । यदि हि हानिः स्तोका, वृद्धिस्तु ततोऽधिका । तदा हन्युत्तरमवस्थानं सर्वजवन्यम् यत्र पुनर्वृद्धिहानी परस्परं तुल्ये समयमात्रे, तत्र त्वन्यतमस्या उत्तरमवस्थानं सर्वजवन्यमिति ।

तद्यथा—ओवतो जवन्या वृद्धिर्जवन्या हानिश्च तुल्ये समयमात्रे । कुतः ? मर्षेयां जीवानां पूर्वसमयादुत्तरसमये समयमात्रेणाविकस्थितिवन्धस्य हीनस्थितिवन्धस्य च प्रवर्तनसम्भवात् । ततश्चौधतो जवन्यवृद्धिहान्यन्यतरस्या अनन्तरोत्तरं प्रवृत्तमवस्थानं जवन्यावस्थानतया प्राप्यते । आदेशतः सर्वमार्गणां प्रायः प्रत्येकं जवन्यवृद्धि-हान्योरोधवन्मिथस्तुल्यमावाज्जवन्यवृद्धि-हान्यन्यतरोत्तरजायमानमवस्थानं जवन्यावस्थानतया प्राप्यते । कुत्रचिदपगतवेदादिमार्गणादौ पुनर्जवन्यवृद्धयपेक्षया जवन्या हानिः स्तोका प्राप्यते । कुतः ? तत्र जवन्यहानिः श्रेणिमारोहतां क्षपकाणां भावात्, जवन्यवृद्धेस्तु प्रपततोमुपशमकानां प्रवर्तनात् । ततश्च तत्रावेदादिमार्गणादौ तु केवलं जवन्यहान्युत्तरं प्रवृत्तमवस्थानं जवन्यावस्थानतया प्राप्यते, अर्थादोवत आदेशतश्च सप्तानामपि मूलप्रकृतीनां जवन्यवृद्धि-जवन्यहानि-जवन्यावस्थानलक्षणं पदत्रयमपि सदेव, एतच्च स्वामित्वप्ररूपणेनाल्पबहुत्वप्ररूपणेन च रूपपन्नं भवेदिति नात्र प्रयोज्यते । इत्थमोधिवेदादेशतोऽपि ह्रस्ववृद्ध्यादीनां त्रयाणामपि सङ्कृतपदत्वात् सर्वमार्गणास्वतिदेशेनाह—“एवं सञ्वास्तु” इत्यादि, गतार्यमिति ॥६९१॥

तदेवं दर्शितमोधत आदेशतश्च मूलप्रकृतिस्थितिवन्धविषयकोत्कृष्टजवन्यवृद्ध्यादिपदानां सत्त्वम्, इत्थं च गतमार्थं सत्पदद्वारम् ।

॥इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे चतुर्थे पदनिक्षेपाधिकारे प्रथम सत्यद्वार समाप्तम्॥

॥ अथ द्वितीयं स्वामित्वद्वारम् ॥

माम्प्रतं स्वामित्वद्वारावसरः । तत्रादाशुत्कृष्टवृद्ध्यादेः स्वामिन औधतः प्रतिपादयन्नाह

मज्झाहिन्तो उवरिं यवरस चउठाणियस्स वट्ठंतो ।

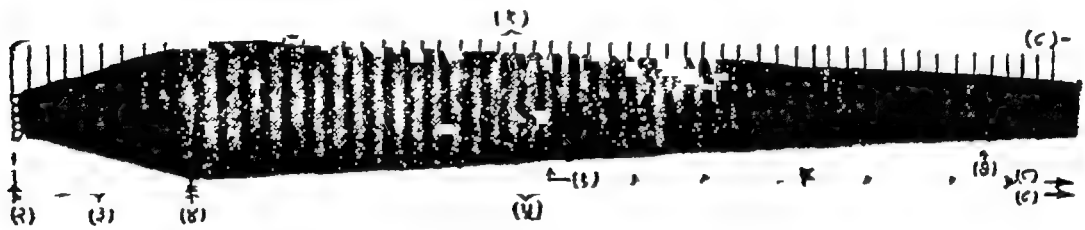
अंतोकोडाकोडिं ठिइवंधं यो कुणेमाणो ॥६९२॥

लहिऊणं उकोसं ङायं उकोससंकिलेसेणं ।

जेइठिइ वंधंतो वडिंढ सो कुणइ उकोसं ॥६९३॥ (युग्मम्)

(प्रे०) “मज्झाहिन्तो” इत्यादि, चतुःस्थानिकस्य यवस्य मध्यादुपरि वर्तमानोऽन्तःकोटी-
कोटिस्थितिवन्धं कुर्वन् यो वर्तते स तत् उत्कृष्टसंक्लेशेन उत्कृष्टं डायं लब्ध्वा ज्येष्ठस्थितिं बन्धन्
उत्कृष्टां वृद्धिं करोतीति सान्धयः पदसंस्कारः ।

अथ पदार्थोऽभिधीयते—मूलप्रकृतिरसवन्धविधानग्रन्थे विस्तरेणाभिधास्यमानस्वरूपस्य
निम्नवोपातकीप्रभृतीनां कटुकद्रव्याणां सहजो मागचतुष्टयप्रमाणो भाजनान्तरे क्वथितचतुर्थमागा-
वशिष्टोऽतिकटुकतमो यो रसस्तत्कल्पोऽंशुमप्रकृतीनां यश्चतुःस्थानिको ‘रसः’-अनुभागस्तस्य चतुः-
स्थानिकरसस्य यो ‘यवः’-चतुःस्थानिकरसवन्धकानां प्रायोग्यायाः जवन्यायाः स्थितेरारस्य
सागरोपमशतपृथक्त्वाधिकस्थितिवन्धं यावद्योत्तरं प्रतिस्थितिवन्धस्थानेषु विशेषाधिकविशेषा-
धिक्रमेण वर्धमानसंख्याकानां बन्धकजीवराशीनां, ततः पुनः समय-समयादिस्थितिवन्धवृद्ध्या
निम्ननेष्टपरितनस्थितिवन्धस्थानेषु ज्ञानावरणादीनां स्वीयस्वीयोत्कृष्टस्थितिवन्धं यावद् विशेषहीन-
विशेषहीनक्रमेण हीयमानसंख्याकानां बन्धकजीवराशीनां स्थापनामपेक्ष्य या यवाकृतिः

- (१) चतुःस्थानिकरसवन्धकानां बन्धप्रायोग्यानि स्थितिवन्धस्थानानि ।
- (२) तत्र सर्वजवन्यस्थितिवन्धस्थानम्, अत्र स्तोका बन्धका ।
- (३) जवन्यस्थितेरारस्य सागरोपमशतपृथक्त्वप्रमाणानि स्थितिवन्धस्थानानि, अत्र समयसमयोत्तरेषु
स्थितिस्थानेषु विशेषाधिका विशेषाधिका बन्धकाः, इमानि यवमध्यादधस्तनानि स्थितिवन्धस्थानानि ।
- (४) यवमध्यलक्षण स्थितिवन्धस्थानम्, अत्र सर्वाधिकबन्धका ।
- (५) इमानि यवमध्यादुपरितनानि स्थितिवन्धस्थानानि, अत्र समय-समयस्थितिबृद्धौ विशेषहीन-
विशेषहीनबन्धका यावत् त्रिंशत्कोटिकोट्यादिमाना ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टा स्थितिः ।
- (६) यत्र स्थितिवन्धस्थाने वर्तमानो जीव उत्कृष्टडायोनोत्कृष्टस्थितिवन्धं कर्तुं शक्नोति तत्स्थानम् ।
- (७) उत्कृष्टपदगतान्तःकोटिकोटीसागरोपमलक्षणं स्थितिवन्धस्थानम् ।
- (८) यावज्ज्ञानावरणादिमूलप्रकृत्युत्कृष्टस्थितिवन्धः ।
- ▲ एकहेलया उत्कृष्टस्थितिं गच्छन्नुत्कृष्टस्थितिवन्धवृद्धे स्वामी ।
- ||||| स्थितिवन्धस्थानप्रदर्शकानि चिह्नानि ।

तदपेक्षया यो यवः स चतुःस्थानिको यवस्तस्य चतुःस्थानिकस्य यवस्य यन् ‘मध्यम्’-यत्र स्थिति-
बन्धस्थाने सर्वाधिकबन्धकाः सन्ति, तज्जवन्यस्थितिवन्धात्सागरोपमशतपृथक्त्वस्थितिवन्धस्थानान्य-
तिक्रम्यानन्तरवर्तमानस्थितिवन्धस्थानलक्षणम्, तस्माद्यवमध्यलक्षणस्थितिवन्धस्थानाद् ‘उपरि’-उप-

तनस्थितिवन्धस्थाने वर्तमानः । एवम्भूतो ह्यन्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रभूतेः सर्वोत्कृष्टस्थितैर्वन्धको-
ऽपि स्यात्, मध्यमस्थानादनन्तरस्थितिवन्धस्थानप्रभृत्या उत्कृष्टस्थितिवन्धपर्यन्तानां सर्वस्थानानामु-
परितनस्थानरूपत्वाद्, अत उक्तम्—अन्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमाणां स्थितिं वध्नन्निति ।

ननु यद्येवं तर्ह्यन्तःकोटिकोटिसागरोपमप्रमाणां स्थितिं वध्नन्नित्येतावतैव सागरोपम-
कोटिकोट्यादि-तदधिकस्थितैर्वन्धकानां व्यवच्छेदभावात्तावदेव पर्याप्तं स्यात्, किं पुनर्यवमध्यादुपरि
वर्तमानस्येत्यनेनाऽपि ? इति चेद्, न, चतुःस्थानिकयवमध्यादवस्तादप्यन्तःकोटिकोटिसागरो-
पमस्थितिकानां वन्धस्थानानां सङ्गावेन तद्व्यवच्छेदस्यावश्यकत्वात् । इदमुक्तं भवति—अन्तः-
सागरोपमकोटिकोटिप्रमाणस्थितेरसंख्येयभेदभिन्नतया यथा यवमध्यादुपरितनस्थानेषु वध्यमानेष्वन्तः-
सागरोपमकोटिकोटिप्रमाणा स्थितिर्वध्यते, तथा यवमध्ये यवमध्यादधस्तनस्थितिवन्धस्थानेष्वपि चतुः-
स्थानिकरसवन्धं कुर्वद्भिर्जीवैः सा निर्वर्त्यते, इत्यञ्च यवमध्यादुपरीत्यनुक्ते यवमध्यादधस्तनवर्तिन्या
अन्तःकोटिकोटिसागरोपमप्रमाणायाः स्थितैर्वन्धकस्याऽपि ग्रहणं सम्भवेत्; न च तदिष्टम्,
तद्वन्धकस्य तत उत्प्लुत्यैकया हेलयोत्कृष्टस्थितिवन्धस्याऽसम्भवेनोत्कृष्टवृद्धिस्वामित्वाऽसम्भवात्,
अतो यस्मात् स्थितिवन्धस्थानादनन्तरसमय एकया हेलयौत्कृष्टस्थितिवन्धसम्भवात्तादृशमोघो-
त्कृष्टस्थितिवन्धस्थानात् सर्वदीर्घान्तरेण वर्तमानं यदन्तःकोटिकोटिसागरोपमस्थितिकं वन्धस्थानं
तन्निर्वर्त्याऽनन्तरसमये तत उत्प्लुत्योत्कृष्टस्थितिवन्धं कुर्वतः प्रकृतोत्कृष्टवृद्धिस्वामित्वं भवतीत्येत-
द्वर्णनार्थमन्तःकोटिकोटिसागरोपमस्थितिं निर्वर्त्यन्नित्यस्येव चतुःस्थानिकयवमध्यादुपरिवर्तमान
इत्यस्याऽपि ग्रहणमावश्यकमिति ।

इत्थं च चतुःस्थानिकरसयवमध्यादुपरि वर्तमानस्तत्प्रायोग्यजघन्यपदगताऽन्तःकोटिकोटिसागरो-
पमलक्षणां स्थितिं वध्नन् यः स 'उत्कृष्टेन'—उत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्येन संक्लेशेन 'उत्कृष्टां'-
दीर्घाम्, उत्कृष्टस्थितिवन्धस्पृशामित्यर्थः । एवम्भूतां 'डायां'-कालां 'लब्धां'-प्राप्य, अनन्तरो-
क्तान्तःकोटिकोटिसागरोपमलक्षणास्थितिवन्धादूर्ध्वमेकमपि स्थितिवन्धमकृत्वेति भावः । तर्हि
किं कुर्वन्नित्याह—“जेड्ठिहं वधंतो” ति मूलप्रकृतिसत्कौधोत्कृष्टां ज्ञानावरणादीनां प्रागुक्तत्रिश-
त्सागरोपमकोटिकोट्यादिलक्षणां स्थितिं वध्नन् “वडिं स कुणइ उक्कोसं” ति स उत्कृष्टां वृद्धिं
करोति, उत्कृष्टस्थितिवन्धवृद्धेः स्वामी भवतीत्यर्थः । सप्तप्रकृतीनामिति शेषः । अत्र जातवैकवचनम्,
ततस्तादृशा ये केचन ते सर्वेऽप्युत्कृष्टवृद्धिस्वामिन इति ॥६१२-६१३॥

अथौषत एवोत्कृष्टस्थितिवन्धहानेः स्वामिनो दर्शयन्नाह

परमठिहं वधंतो यो मरियेगिंदिये समुप्पण्णो ।

तप्पाउग्गजहण्णं गओ स कुणइ परमं हाणिं ॥६१४॥

(प्रे०) “परमठिहं”मित्यादि, भवचरमसमये ज्ञानावरणादेस्त्रिशत्कोटिकोटिसागरोपमादि-
लक्षणाभौषिकी ‘परमस्थितिं’-उत्कृष्टस्थितिं वध्नन् यो जीवः “मरियेगिंदिये समुप्पण्णो”

ति अनन्तरसमये मृत्वैकेन्द्रियजातावेकेन्द्रियतया समुत्पन्नः । एतादृशो हीशानकल्पान्तवासी देव एव भवति, नान्यः, भवचरमसमय उत्कृष्टस्थितिवन्धं कुर्वतां संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणामनन्तरसमये नरकगतावेवोत्पादात्, शेषदेवनारकाणां तु स्वभावत एवैकेन्द्रियतयाऽनुत्पादाञ्चेति । अथैकेन्द्रियतया समुत्पन्नः सन्नमौ किं करोतीत्याह--‘तप्पाउग्गे’त्यादि, तत्र चैकेन्द्रियमवप्रथमसमय एव “तप्पाउग्गाज-रूपं गओ”ति ‘तस्य’-ओवोत्कृष्टस्थितिवन्धादुत्तीर्यैकेन्द्रियमवप्रथमसमये वर्तमानस्य वन्धप्रायोग्यो यः पल्पोपमासंख्यमागेन न्यूनः सागरोपमत्रिसप्तमागादिप्रमाणो ज्ञानावरणादेर्जघन्यः स्थितिवन्धः स तत्प्रायोग्यजघन्यस्तं ‘गतः’-प्राप्तः, तावत्स्थितिवन्धं कुर्वन्नित्यर्थः । “स कुणइ परमं हानिं” ति सः तथा कुर्वन् जीवः ‘परमां’-उत्कृष्टां हानिं करोति । आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिवन्ध-हानेः स्वामी भवतीत्यर्थः ।

ननु यथा ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टां स्थितिं वध्नन् मृत्वैकेन्द्रियेष्टपद्य तत्र पल्पोपमासंख्यमाग-न्यूनसागरोपमत्रिसप्तमागादिप्रमाणां स्थितिं वध्नन् जीव उत्कृष्टहानेः स्वामी भवति, तथा वैपरीत्ये-नैकेन्द्रियतया तत्प्रायोग्यजघन्यां स्थितिं वध्नन् मृत्वा संज्ञिपञ्चेन्द्रियतयोत्पद्योत्कृष्टां स्थितिं वध्नन् जीवः कथमुत्कृष्टवृद्धेः स्वामी नोच्यते ? इति चेद्, न, तथाऽसम्भवात्, यत एकेन्द्रिय-तश्च्युत्वा यः संज्ञिपञ्चेन्द्रियत्वे प्रथमं स्थितिवन्धं करोति, तस्यासौ प्रथमस्थितिवन्ध उत्कृष्ट-तोऽप्यन्तःकोटिकोटिसागरोपमप्रमाण एव जायते, तदानीं तत्स्वामिनोऽप्यर्थात्तत्वात् । इत्थमेकेन्द्रिय-तश्च्युत्वा संज्ञिपञ्चेन्द्रियतयोत्पद्य नैकहेलयौधोत्कृष्टस्थितिवन्धसम्भवः, तत्कुत उत्कृष्टवृद्धेरप्य-वकाशः; संज्ञिपञ्चेन्द्रियतयोत्पद्यान्तर्मुहूर्तादूर्ध्वमुत्कृष्टस्थितिवन्धभावे तूत्कृष्टतोऽपि यथोक्ता चतुः-स्थानिकरसवन्धककृता वृद्धिरुत्कृष्टवृद्धितया सम्पद्यते, इति नास्त्युत्कृष्टहानिवद् वैपरीत्ये-नैकेन्द्रियतश्च्युत्वा पञ्चेन्द्रितयोत्पद्यमानानां भवप्रथमसमयवर्तिनामुत्कृष्टवृद्धयवकाशः, अतो न उत्कृष्टवृद्धिस्वामित्वमपि तेषामिति ॥१४॥

अथोत्कृष्टावस्थानस्य स्वामिनः प्रकटयन्नाह

सागारखयेण गओ जेडा तज्जोगहरसठिइवंधं ।

स कुणइ अणंतरखणे उकोसं खलु अवट्ठाणं ॥६९५॥

(प्रे०) “सागारखयेण”त्यादि, “जेडा” ति ‘ज्येष्ठाद्’-उत्कृष्टस्थितिवन्धात्, सप्ताना-मौधिकत्मुत्कृष्टं स्थितिवन्धं कृत्वेत्यर्थः । “सागारखयेण” ति उत्कृष्टस्थितिवन्धप्रयोजकी-भूतस्य साकारोपयोगस्य ‘क्षयेण’-अंशनाद्, अनाकारोपयोगतया परावृत्त्येत्यर्थः । “तज्जोग-हरसठिइवंधं”ति तस्योत्कृष्टस्थितिवन्धं कुर्वतो मिथ्याद्यष्टिपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवस्यानाऽकारो-पयोगप्राप्तौ यः प्रायोग्यः ‘ह्रस्वः’-सर्वस्तोकः स्थितिवन्धः स तत्प्रायोग्यह्रस्वस्थितिवन्धस्तं “गओ” ति ‘गतः’-प्राप्तः, अनाकारोपयोगप्राप्त्या तावान् जघन्यस्थितिवन्धो येन कर्तुमारब्ध इत्यर्थः । “स कुणइ” ति स करोति । किमित्याह-उकोसं खलु अवट्ठाणं” ति उत्कृष्टमवस्थानम्,

खल्ववधारणे । किं तदानीमेवाऽन्यदा वेत्याह—“अणंतरखणे” त्ति उक्तजवन्यस्थितिवन्धप्रारम्भ-
द्वितीयसमये, उपलक्षणत्वात्तृतीयादिसमयेषु, यावदमौ जवन्यस्थितिवन्धः प्रवर्तते तावदित्यर्थः ।
साकारोपयोगक्षयेणोत्कृष्टस्थितिवन्धादुत्तीर्याऽनन्तरं स्वप्रायोग्यं जवन्यस्थितिवन्धं प्रारभ्य तद्वन्धस्य
द्वितीयादिसमयेषु वर्तमानो जीव एवोत्कृष्टावस्थानस्य स्वामी भवतीति पिण्डार्थः ॥६९५॥

तदेवमुक्ता ओवतः मत्तानामुत्कृष्टवृद्धयादेः स्वामिनः । अथ तानेवादेशतो विमणिपुगा

सञ्चणिरयेसु तिरिये पणिंदियतिरियतिगे णरतिगे य ।

देव-सहस्रारावहिसुर-दुपणिंदियतसेसुं य ॥६९६॥

पणमणवय-उरल-विउव-थी-पुरिस-णपुम-विभंग-चक्खुसुं ।

तेउ-पम्हा-मण्णीसु हवेज्ज वड्ढीअ ओवव्व ॥६९७॥

सागारखयेण गओ जेट्ठा तज्जोग्गहस्सठिड्वंधं ।

स कुणइ हाणिं परमं अणंतरखणे अवहाणं ॥६९८॥

(प्रे०) “सञ्चे” त्यादि, सर्वेषु नरकगतिभेदेषु, तिर्यग्गत्योवभेदे, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मार्गणभेद-
त्रिके, नरमार्गणभेदत्रिके, एते द्वेऽपि त्रिकेऽपर्याप्तभेदवर्जिते बोद्धव्ये । चः समुच्चये, देवगत्योवभेदे,
सहस्रारकल्पावधिकान्यदेवगत्युत्तरभेदेषु, तथा प्राग्बदपर्याप्तभेदवर्जितयोर्द्वयोः पञ्चेन्द्रियभेदयोः,
दिशब्दस्य त्रसेत्यनेनाऽपि योजनात् तथैव द्वयोस्त्रसकायभेदयोः, पञ्चशब्दस्य मनोवचसोः प्रत्येकं
योजनात्पञ्चमनोयोग-पञ्चवचयोगौ-द्वारिक-वैक्रियकाययोग-स्त्री-पुरुष-नपुंसकवेद-विभङ्गज्ञान-चक्षु-
दर्शनेषु, तेजः-पद्मलेश्या-मंजिमार्गणभेदेऽप्यित्येवमेकपञ्चाशन्मार्गणासु प्रत्येकं “हवेज्ज वड्ढीअ
ओवव्व” त्ति सप्तप्रकृतिसत्कवृद्धेः स्वामिन ओववव्वन्ति, एतासु प्रत्येकं ‘चउट्टाणियस्से’ त्यादिना-
ऽभिहितस्वरूपाः संज्ञिपञ्चेन्द्रिया जीवाः मत्तानामुत्कृष्टस्थितिवन्धवृद्धेः स्वामिनो भवन्तीति भावः ।

एतास्वेवोत्कृष्टस्थितिवन्धवान्यवस्थानयोः स्वामिन आह—“सागारखयेणे”त्यादि, अस्या-
ऽप्यक्षरार्थो दर्शितप्रायः । भावार्थस्त्वेवम्—अधिकृतमार्गणासु कुत्रचित्पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मादिमार्गणा-
गतजीवानामेकेन्द्रियतयोन्पादे मार्गणाविच्छेदप्रसङ्गात्, कुत्रचिन्नरकगत्योधादिमार्गणागतजीवानां त्वे-
केन्द्रियतयोन्पत्तरेव प्रतिपिद्धत्वादुत्कृष्टहानिः स्वामिन ओववव्व सम्पद्यन्ते, अतो याः सर्वोत्कृष्टहानि-
वर्जाः शेषाः हानयस्तासु या संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां जात्यन्तरेऽनुत्पत्त्या स्वस्थान एव जायमानोत्कृष्ट-
हानिराविशोत्कृष्टावस्थानप्रयोजकतया गृहीता सैवात्रोत्कृष्टहानितया लभ्यते । सा तु साकारोपयोगक्षयेण
ज्येष्ठस्थितिवन्धादुत्तीर्य स्वप्रायोग्यसम्भवदन्तःकोटीकोटीसागरोपमलक्षणजवन्यस्थितिवन्धं कुर्वतः
संज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवस्य जायते, तद्द्वितीयादिसमयेषु चोववदुत्कृष्टावस्थानमपि लभ्यते, इत्येत औधि-
कोत्कृष्टावस्थानस्वामिन एव समयमवगम जवन्यस्थितिवन्धप्रथमसमयमविकृत्य प्रस्तुतमार्गणा-

स्थानेषूत्कृष्टहानेः स्वामिनः, त्रितीयादिसमयेषु तावन्मात्रस्थितिवन्धं कुर्वन्तः पुनस्त एवौधवत् प्रकृते-
ऽप्युत्कृष्टावस्थानस्य स्वामिनो भवन्तीति ॥६९६-६९७-६९८॥

सर्वथा तुल्यत्वादन्त्यत्रौधवदतिदिशन्नाह

ओधव्व जाणियव्वा काय-कसाय-दुअणाण-अयतेसुं ।

अणयण-भवियेसु तहा अभविय-मिच्छेसु आहारे ॥६९९॥

(प्रे०) “ओधव्व” इत्यादि, ओधवज्ज्ञातव्याः, उत्कृष्टवृद्ध्यादित्रयाणामपि पदानां स्वामिन इति तु प्रक्रमाद्भ्रम्यते । कासु मार्गणास्वित्याह-“कायकसाये”त्यादि, काययोगसामान्ये, तथा विशेषतो-
ऽनभिहितत्वात् क्रोधादिकषायमार्गणाचतुष्के, मत्पज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयममार्गणासु, तथाऽचक्षुर्दर्शन-
मन्-मार्गणयोः । तथाशब्दः समुच्चयार्थः, स च भिन्नक्रमेणानन्तरमेव योजितः । अभव्य-मिथ्यात्व-
मार्गणनोराहारिमार्गणायामित्येतसु त्रयोदशमार्गणानु प्रत्येकमित्यर्थः । एतासु प्रत्येकं मिथ्यादृग्देव-
जीवानामेकेन्द्रियजीवानां च समावेशाद् देवेभ्यश्च्युत्वैकेन्द्रियतयोत्पद्यमानानामौघिकोत्कृष्टहानि-
स्वामिनामनन्तरोक्तमार्गणानिचयवत् नाधिकृतमार्गणावहिस्त्वापत्तिः । अर्थात् सर्वथैवौधवदुपपत्तेः
प्रस्तुतत्रिविधस्वामिनोऽपि सर्वथैवौधवदतिदिष्टा इति ॥६९९॥ कर्मणाऽनाहारकमार्गणयोरानु

कामाणा-ऽणाहारेसुं तज्जोग्गलहूउ संकिलेसेणं ।

तप्पाउग्गुकोसं गओ स कुणए परमवडिंढ ॥७००॥

तज्जोग्गजेड्वंधा यो साकारक्खयेण पडिभग्गो ।

तप्पाउग्गजहण्णे पडिओ स कुणइ परमहाणिं ॥७०१॥

तज्जोग्गजेड्वंधा गुरुहाणिं करिअ बायरेगिंदी ।

कुणइ अणंतरसमये उक्कोसं खलु अवट्ठाणं ॥७०२॥

(प्रे०) “कामाणाहारेसुं” इत्यादि, कर्मणकाययोगा-ऽनाहारकमार्गणास्थानयोः प्रत्येकं
“तज्जोग्गलहूउ” ति सूचनात्सूत्रमिति कृत्वा प्रथमसमयक्रियमाणात् मिथ्यादृक्संज्ञि-
पञ्चेन्द्रियाणामनुपदमुत्कृष्टस्थितिवन्धे गमनप्रायोग्याल्लघुस्थितिवन्धात् “संकिलेसेणं” ति
अनन्तरसमये कर्मणकाययोगिनामुत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्यसंकलेशेन, तादृशसंकलेशस्योत्पत्तेरिति
भावः । “तप्पाउग्गुकोसं गओ”ति पूर्ववत् कर्मणकाययोगिमिथ्यादृष्टिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियप्रायोग्य-
सम्भवदुत्कृष्टस्थितिवन्धं ‘गतः’-प्राप्तः “स कुणए परमवडिंढ” ति स तादृशः संज्ञिपञ्चेन्द्रिय-
जीवस्तथा कुर्वन् सप्तप्रकृतीनामधिकृतामुत्कृष्टां स्थितिवन्धवृद्धिं करोतीत्यर्थः ।

ननु ‘तज्जोग्गलहूउ’ इत्यनेनैकेन्द्रियप्रायोग्यजघन्यस्थितिवन्धः कथं न गृह्यते ? उच्यते,
तादृग्रहणे सत्यनन्तरोक्तेन ‘तप्पाउग्गुकोसं’मित्यनेनाऽप्येकेन्द्रियवन्धप्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्ध एव

ग्राह्यः स्यात्, तथा चोत्कृष्टा वृद्धिर्न सम्पद्येत । कुतः ? एकेन्द्रियप्रायोग्यस्थितिवन्धं कुर्वतामुत्कृष्ट-
तोऽपि पल्योपमासंख्यभागमात्रस्थितिवन्धवृद्धेरेव सम्भवात् । नतः च द्वितीयसमये 'तत्प्राउगुकोस'-
मित्यनेन संज्ञिपञ्चेन्द्रियप्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्धस्यैव ग्रहणेऽधिकतमा वृद्धिः सम्पद्येतेति वाच्यम् ।
एकजीवमाश्रित्य विग्रहतावेकेन्द्रियादिजातिद्वयप्रायोग्यस्थितिवन्धस्यैव विरोधात् । इत्थं हि कार्मणा-
ऽनाहारकमार्गणयोर्यथोक्तस्वरूपाणां संज्ञिपञ्चेन्द्रियेभ्यः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतयोत्पद्यमानानामेवोत्कृष्ट-
स्थितिवन्धवृद्धिस्वामित्वं बोद्धव्यमिति ।

अधिकृतमार्गणाद्वय एवोत्कृष्टहानिस्वामिनो दर्शयन्नाह—“तज्जोग्गजेड्वंधा” इत्यादि, पूर्व-
वदनाहारकावस्थायां प्रथमसमये मिथ्यादष्टिमंज्ञिपञ्चेन्द्रियप्रायोग्यसम्भवज्येष्ठस्थितिवन्धात् “यो
सागारखयेण पडिभग्गो” ति यः साकारोपयोगक्षयेण ‘प्रतिमग्गः’-उत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धाच्छ्रुतः,
अत एवानाकारोपयोगं प्राप्त इत्यपि गम्यम् । पुनः कथम्भूतोऽभावित्याह—“तत्प्राउगजहण्णे
पडिओ” ति पूर्ववदनाहारकावस्थायां सम्भवन्मिथ्यादष्टिमंज्ञिपञ्चेन्द्रियप्रायोग्यजवन्यस्थिति-
वन्धे पतितः, तादृशं जघन्यस्थितिवन्धं कर्तुमाश्ववानित्यर्थः । “स कुणह परमहाणि” ति
अनन्तरोक्तस्वरूपः स तथा कुर्वन् ‘परमा’-उत्कृष्टां हानिं करोतीत्यर्थः । निरुक्तस्वरूपाः संज्ञि-
पञ्चेन्द्रियजीवा अधिकृतमार्गणाद्वये सप्तानां प्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिवन्धानेः स्वामिन इति भावः ।

अथ प्रस्तुतमार्गणाद्वय एवोत्कृष्टावस्थानस्वामिनः प्रदर्शयन्नाह—तज्जोग्गजेड्वंधा”
इत्यादि, तत्रऽनाहारक-कार्मणकाययोग्यवस्थायां कस्याऽपि त्रिमयकायस्थितिकजीवस्य वन्ध-
प्रायोग्यात्सम्भवज्येष्ठस्थितिवन्धाद्वतीर्य “गुरुहाणिं करिअ” ति मार्गणाया द्वितीयसमये ‘गुरु’-
उत्कृष्टां स्थितिवन्धहानिं कृत्वा, तत्प्रायोग्यजघन्यस्थितिवन्धमारभ्येत्यर्थः । कोऽभावित्याह—
“वायरेगिदि” ति तादृशोऽसौ वादरैकेन्द्रियजीवः ।

नन्वधिकृतोत्कृष्टवृद्धिहानी संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामेवाभिहिते, अर्थाच्छेषाणां कार्मणकाययोगिनां
प्रतिपिडा उत्कृष्टहानिः, तत्कथं पुनर्वादरैकेन्द्रियाणामुत्कृष्टहानिरभिधीयते ? इति चेत् न,
यतोऽधुनोत्कृष्टावस्थानस्वामित्वमविवातव्यम्, तच्चोत्कृष्टहानेरूर्ध्वमवस्थाने सति सम्भवति, न
चास्ति संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामुत्कृष्टहानेरूर्ध्वमवस्थानम् । कुतः ? तेषामुत्कृष्टहान्यनन्तरसमये प्रस्तुत-
मार्गणायामेवानवस्थानात् । ततः किम् ? ततो येषां प्रकृतमार्गणायां समयत्रयमवस्थानं सम्भवति,
तेषु यस्योत्कृष्टहानिलाभस्तस्यैवोत्कृष्टहान्युत्तरसमयमाव्युत्कृष्टावस्थानसम्भवात् संज्ञिपञ्चेन्द्रिया-
दीन् विहाय वादरैकेन्द्रियजीवस्यैव प्रकृतोत्कृष्टावस्थानप्रयोजिकोत्कृष्टहानिरभिहितेति न कश्चिदोपः ।
एतादृशः कार्मणकाययोगद्वितीयसमये उत्कृष्टहानिनिर्वर्तको वादरैकेन्द्रियस्तदनन्तरसमये उत्कृष्ट-
मवस्थानं करोतीत्येतदेव दर्शयन्नाह—“कुणह अणंतरसमये” इत्यादि गतार्थमिति ॥७००-
७०१-७०२॥

अथाऽपगतवेदमार्गणायामुत्कृष्टवृद्ध्यादेः स्वामिनः प्रतिपादयन्नाह

गयवेए से बंधे होज्ज सवेओ त्ति स परमं वडिंढ ।

उवसामगो कुणइ से काले परमं अवट्ठाणं ॥७०३॥

पढमा ठिइबंधाओ वट्ठंतो उ दुइअम्मि ठिइबंधे ।

स कुणइ परमं हाणिं तहेव सुहुमे वि णायवं ॥७०४॥

(प्रे०) “गयवेए” इत्यादि, अपगतवेदमार्गणायां “से” त्ति अनन्तरे, यस्यानन्तरे स्थिति-
बन्धे “हवेज्ज सवेओ” त्ति सवेदो भविष्यति, यः प्रपतन्नुपशमक इति गम्यते । “स परमं
वडिंढ उवसामगो कुणइ” त्ति स सवेद्यवस्थायाः प्रागवेद्यवस्थायां द्विचरमस्थितिवन्धादुत्तीर्य
चरमं स्थितिवन्धं कुर्वन्नुपशमकस्तस्य चरमभ्युत्थितिवन्धस्य प्रथमे समये ‘परमाम्’-उत्कृष्टां वृद्धिं
करोतीत्यर्थः । “से काले परमं अवट्ठाणं” त्ति “से” त्ति प्राग्वत्तस्यानन्तरे काले, उक्त-
चरमस्थितिवन्धस्य द्वितीयादिसमयेषु तावन्मात्रस्थितिवन्धं कुर्वन्नित्यर्थः । “परमं”-उत्कृष्टमवस्था-
नम्, करोतीत्यनुवर्तत इति । उत्कृष्टावस्थानस्वामी भवतीति भावः ।

अपगतवेदमार्गणायामेवोक्तशेषायां उत्कृष्टहानेः स्वामिनः प्रदर्शयन्नाह—“पढमा ठिइ-
बंधाओ” इत्यादि, सोऽनन्तरोक्तोपशमक एव, नवरमुपशमश्रेणिमारोहन्नवेद्यवन्थायाः प्रारम्भे
क्रियमाणात् प्रथमात्स्थितिवन्धात् “वट्ठंतो उ दुइअम्मि ठिइबंधे” त्ति द्वितिये स्थितिवन्धे,
द्वितीयस्थितिवन्धप्रथमसमये वर्तमानः सन्नित्यर्थः । “स कुणइ परमं हाणिं” त्ति स उपशम-
श्रेणिमारोहन् द्वितीयस्थितिवन्धप्रारम्भक उपशमकः ‘परमाम्’-उत्कृष्टां हानिं करोति, सप्तप्रकृति-
सत्कस्थितिवन्धविषयमिति गम्यत एवेति । अथ सूक्ष्मसम्परायमार्गणायां बहुसाम्यादतिदिशति—
“तहेव सुहुमे वि णायवं” त्ति सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायामपि ‘तथैव’-अपगतवेदमार्गणा-
वदेव ज्ञातव्यं प्रकृतवृद्ध्यादिस्वामित्वमित्यर्थः ॥७०३-७०४॥

चउणाण-संयमेषुं समइअ-छेअ-परिहार-देसेसुं ।

ओहिमिा सम्म-वेअग-उवसम-सासाण-गीसेसुं ॥७०५॥

तप्पाउग्गजहण्णा दुचरमबंधा गुरुं चरमबंधं ।

कुणमाणो गुरुवुडिंढ कुणए मिच्छाइगाहिमुहो ॥७०६॥

तयणंतरं गुरुमवट्ठाणं तज्जोग्गजेड्ढिइबंधा ।

तज्जोग्गलहुं पत्तो सागारखयेण गुरुहाणिं ॥७०७॥

(प्रे०) “चउणाणे” त्यादि, केवलज्ञानमार्गणास्याने स्थितिवन्धस्यैवामावाप्तद्वर्जेषु चतुर्षु

मतिज्ञानादिमार्गणासु मिथ्यात्वाभिमुख इति विशेषणं स्वरूपदर्शकपरम्, अन्यत्रे मनःपर्यवज्ञान-
परिहारविशुद्धिकसंयमयोस्तु 'मिच्छाद्वाहिमुहो' इत्यत्राऽऽदिपदग्राह्यानां तथाविधसंयम-छेदोप-
स्थानसंयमाभिमुखाः' इति विशेषणानां व्यवच्छेदकपरत्वं तु व्याख्यानगम्यमिति न कुत्र-
चित्केस्यचिद्विरोधः, प्रत्युताऽसामञ्जस्यपरिहार एवेति ।

अथोत्कृष्टावस्थानस्वामिनः प्राह—“तयणंतंरं गुरुमवडाणं” ति तस्या उत्कृष्टवृद्धेः ‘अन-
न्तरम्’-अनन्तरसमयेषु तमेव चरममुत्कृष्टस्थितिवन्धं कुर्वन्नासावुत्कृष्टवृद्धिस्वाम्युत्कृष्टावस्थानस्वामी
भवतीति भावः । सुगमम्, मिथ्यात्वाद्यभिमुखावस्थाभाविनां प्रत्येकस्थितिवन्धानामान्तर्मुहूर्तिक-
तयोत्कृष्टस्थितिवन्धवृद्ध्या जायमानस्य चरमस्थितिवन्धस्याऽपि नियमतोऽन्तर्मुहूर्तमवस्थाना-
दिति । अथोत्कृष्टस्थितिवन्धानिस्वामिनमाह—“तज्जोग्ग” इत्यादि, सुगमम्, प्राग्वद् व्या-
ख्येयमिति ॥७०५-७०६-७०७॥

अथाऽप्रशस्तलेश्यामार्गणात्रये प्रागुक्तमतद्वयेन प्रस्तुतस्वामिनः प्राह

अपसत्थतिलेसासुं तिण्ह गुरुपयाण अत्थि ओधव्व ।

सामी भणंति अण्णे तिण्हं वि पयाण निरयव्व ॥७०८॥

(प्रे०) “अपसत्थे”त्यादि, कृष्ण-नील-कपोताह्वासु तिसृष्वप्रशस्तलेश्यामार्गणासु “तिण्ह
गुरुपयाण” ति त्रयाणां ‘गुरुपदानाम्’-उत्कृष्टपदानाम्, उत्कृष्टवृद्ध्युत्कृष्टहान्युत्कृष्टावस्थान-
लक्षणानां प्रत्येकमित्यर्थः । प्रस्तुतत्वात्स्वामी “अत्थि ओधव्व” ति ओधवत् ‘मज्झाहिन्तो उपरि
चरस्से’त्यादिगाथा(६९२-६९५)चतुष्टयेनाभिहितस्वरूपो भवति । सुगमः । अथ महावन्धकाराभि-
मतमाह—“सामी भणंति” इत्यादि, महावन्धकारैर्देवानां पर्याप्तावस्थायामशुभलेश्याया अरवीकृत-
त्वेन तन्मते केवलाणां नारकाणामेवाजीवनं कृष्णादिलेश्याया अवस्थानादिति भावः ॥७०८॥

असंज्ञिमार्गणायां प्रकृतत्रिविधवन्धस्वामित्वमाह

अमणे कुणइ पणिंदी जाओ एगिंदिया गुरुं वडिंद ।

तव्विवरीओ हाणिं पणिंदियो चिअ अवडाणं ॥७०९॥

(प्रे०) “अमणे” इत्यादि, असंज्ञिमार्गणायां “पणिंदिया” ति एकेन्द्रियाञ्च्युत्वा
“पणिंदीजाओ”ति यः पञ्चेन्द्रियो जातः, असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतयोत्पद्यमान इत्यर्थः । स किं करोती-
त्याह—“गुरुं वडिंद” ति ‘गुर्वीम्’-उत्कृष्टां वृद्धिं, करोतीति पूर्वेण योग इति । “तव्विवरीओ
हाणिं” ति ‘तद्विपरीतः’-उक्तविपरीतो योऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाञ्च्युत्वेकेन्द्रियतयोत्पद्यमानः सः ‘हाणिं’
ति सप्तप्रकृतिसत्कामुत्कृष्टां स्थितिवन्धहानिं करोतीत्यर्थः । “पणिंदियो चिअ अवडाणं” ति
पञ्चेन्द्रिय एवोत्कृष्टावस्थानस्वामी भवति । तत्र एवकार एकेन्द्रियादिरूपात्परस्थानात्पञ्चेन्द्रिय-
तयोत्पद्यमानानां व्यवच्छेदार्थः, एकेन्द्रियाञ्च्युत्वाऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतयोत्पद्यमानो योऽनन्तरमुत्कृष्ट-

वृद्धिस्वामी दर्शितः सोऽसंज्ञिरञ्चेन्द्रिय उत्कृष्टवृद्धयनन्तरमयेष्टकृष्टावस्थानस्वामी न भवति, किन्तु स्वस्थानगतः पञ्चेन्द्रिय एव साकारोपयोगक्षयेण हान्यनन्तरसमयेष्टकृष्टावस्थानस्वामी भवतीति भावः । अत्रापि तत्प्रायोग्यजघन्यस्थितिवन्धादुत्तीर्य तत्प्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्धस्य प्रारम्भकः, एवं वैपरीत्येन तत्प्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्धादुत्तीर्येत्यादि प्राग्वत्स्वयमेव योज्यमिति ॥७०९॥

अथोक्तशेषमार्गणासु प्रकृतोत्कृष्टवृद्ध्यादेः स्वामिनः प्रतिपिपादयिपुराह

सेसासु तज्जोग्गालहुठिइबन्धा उ संकिलेसेणं ।

तज्जोग्गजेडुबन्धं गओ स कुणए परमवडिंढ ॥७१०॥

तज्जोग्गलहुम्मि गओ साकारखयेण जेडुठिइबन्धा ।

स कुणइ हाणिं परमं अणंतरखणे अवट्ठाणं ॥७११॥

(प्रे०) “सेसासु” मित्यादि, उक्तशेषास्वपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग-पर्याप्तमनुष्या उपर्याप्तपञ्चेन्द्रिया-उपर्याप्तत्रसा-ऽऽनतकल्पादिसर्वार्थसिद्धान्तोक्तशेषादशदेवभेद-सर्वैकेन्द्रियभेद-सर्वत्रिकलेन्द्रियभेद-पृथिव्यादिपञ्चकायसत्कमूलोत्तरसर्वभेद-त्रिमिश्रकाययोगा-ऽऽहारकाययोग-क्षायिकसम्यक्त्व-शुक्लेश्वररूपासु त्रयीतिमार्गणासु प्रत्येकम् “तज्जोग्गालहुठिइबन्धा उ” ति ‘तत्प्रायोग्यात्’-तत्तन्मार्गणायां बन्धप्रायोग्याल्लघुस्थितिवन्धात् “संकिलेसेणं तज्जोग्गजेडुबन्धं गओ” ति संक्लेशवृद्ध्या तत्प्रायोग्यं ‘ज्येष्ठ’-उत्कृष्टं स्थितिवन्धं ‘गतः’-प्राप्तः “स कुणए परमवडिंढ” ति उक्तस्वरूपः स तदानीं तथा कुर्वन् ‘परमं’-उत्कृष्टं स्थितिवन्धवृद्धिं करोति । अत्र तत्प्रायोग्यमित्यनेन तत्तदपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगादिमार्गणाद्रा योग्यमिति बोद्धव्यम् । एवमुत्तरत्रापीति ।

अथोत्कृष्टहान्यन्वस्थानयोः स्वामिनः प्रदर्शयन्नाह—“तज्जोग्गलहुम्मि” इत्यादि, “जेडुठिइबन्धा” ति तत्प्रायोग्यज्येष्ठस्थितिवन्धादित्यर्थः । ततः किमित्याह—“साकारखयेण” ति ति साकारोपयोगक्षयेण, साकारोपयोगस्यऽनाकारोपयोगतया परावर्तनादित्यर्थः । “तज्जोग्गलहुम्मि गओ” ति प्राकृतत्वेन द्वितीयायाः स्थाने सप्तम्याः विभक्तेः प्रयुक्तत्वाद् यस्तद्योग्यलघुस्थितिवन्धस्तं ‘गतः’-प्राप्तः “स कुणइ हाणिं परमं” ति, सुगमम् । “अणंतरखणे अवट्ठाणं” ति स एवानन्तरोक्तोत्कृष्टहानेः स्वामी हानेरनन्तरसमयेषु तावन्मात्रं स्थितिवन्धं कुर्वन् सप्तप्रकृतिसत्कोत्कृष्टावस्थानं करोति, अवस्थानस्य स्वामी भवतीत्यर्थः ॥७१०-७११॥

तदेवमभिहिताः सप्तानां मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टवृद्ध्यादेः स्वामिनः । साम्प्रतं तासामेव जघन्य-वृद्ध्यादेः स्वामिनः प्रतिपिपादयिपुराह गाथात्रितयम्—

उकोसं समयूण ठिइबन्धं किरिअ संकिलेसेणं ।

जेडुठिइ बन्धतो सो वडिंढ कुव्वइ जहण्णं ॥७१२॥

जो कुज्जा ठिइबंधाऽणतरपुवसमया विसोहीए ।

समयूणं ठिइबंध सो कुणइ जहण्णगं हाणिं ॥७१३॥

हरसाए वड्ढीए हाणीए वा अणंतरद्धाए ।

कुणइ लहुमवडाण, जेयं एमेव सव्वासुं ॥७१४॥

(प्रे०) “उक्कोसं समयूणं” इत्यादि, यः कश्चिज्जीवः समयोनमुत्कृष्टं स्थितिवन्धं कृत्वा “संकिलेसेणं” ति संक्लेशवृद्ध्या, उत्कृष्टस्थितिवन्धप्रायोग्यसंक्लेशं प्राप्येत्यर्थः । ‘ज्येष्ठाम्’-उत्कृष्टां-पूर्वतमयकृतस्थितिवन्धापेक्षया समयेनाधिकां स्थितिं “बंधंतो” ति वृद्धन्, समराधिकस्थितिवन्ध-प्रथमसमये वर्तमान इत्यर्थः । “सो वड्ढिं कुण्वइ जहण्णं” ति तादृशः स जीवस्तथा कुर्वन् जघन्यां वृद्धिं करोति । जघन्यस्थितिवन्धवृद्धेः स्वामी भवतीति भावः । सप्तप्रकृतीनामिति तु गम्यत इति ।

जघन्यहानेः स्वामिन आह—“कुज्जा जो ठिइबंधा” इत्यादि, ‘अनन्तरपूर्वसमयात्’-अनन्तरपूर्वसमये निर्वर्तितात् स्थितिवन्धाद् “विसोहीए” ति ‘विशुद्ध्या’-विशुद्धेर्वर्धनादिति भावः । समयोनं स्थितिवन्धं “कुज्जा जो” ति यः कुर्यात्, यः करोतीति भावः । स किमित्याह—“सो कुणइ जहण्णगं हाणिं” ति स तथा कुर्वन् सप्तानां जघन्यामेव जघन्यकां-सर्वलक्ष्मीं हानिं करोति, जघन्यस्थितिवन्धहानिस्वामी भवतीत्यर्थः । सुगमम् ।

अथ जघन्याऽवस्थानस्वामिन आह—“हरसाए वड्ढीए” इत्यादि, अनन्तरोक्ताया जघन्याया हानेवृद्धेर्वा “अणंतरद्धाए” ति अनन्तराद्धायां, अनन्तरोत्तरसमयेषु येषु जघन्यवृद्ध्या जघन्यहान्या वा प्रवृत्तस्थितिवन्ध एव प्रवर्तते तेष्टित्यर्थः । “कुणइ लहुमवडाणं” ति, तस्या-भनन्तराद्धायां वर्तमानः सन् ‘लघु’-जघन्यामवस्थानं करोति, सप्तप्रकृतिसत्कमिति गम्यते । इत्थ-मेवोत्तरत्रापि सप्तप्रकृतीरविकृत्यैव विज्ञेयमिति । गतमोघतः जघन्यवृद्ध्यादिस्वामित्वम् ।

अथादेशतो दिदर्शयिषुर्वहुसाम्यात् सापवादमतिदिशति “जेयं एमेव सव्वासुं” इत्यादि, सर्वमार्गणास्त्रेपि “एमेव” ति ‘एवमेव’ औघसदृशमेव ज्ञेयं, विहाय वक्ष्यमाणापवाद-पदानि ॥७१२-७१३-७१४॥ अथ लाघवार्थं सामस्त्येनातिदिष्टे याऽतिप्रसक्तिस्तामुद्दिधीर्षा-र्याद्वयेनापवादपदान्वाह

णवरं अवगयवेए सुहुमे उवसामगो परिवडंतो ।

ठिइबंधे खलु दुइए कुणए उ जहण्णगं वड्ढिं ॥७१५॥

वट्ठंतो ठिइबंधे चरमे खवगो जहण्णगं हाणिं ।

कुणइ अणंतरसमये जहण्णगं खलु अवडाणं ॥७१६॥

(प्रे०) “जघर”मित्यादि, नवरं-परमपगतवेदमार्गणायां सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां च प्रत्येकेषु “उवसामगो परिवडंतो” ति प्रतिपतन्नुपशमकः “ठिड्वंधे खलु दुईए” ति उपशान्तमोहगुणस्थानेऽवन्धप्राप्तानां ज्ञानावरणादिसत्कस्थितिवन्धानां सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानादौ यः प्रथमः स्थितिवन्धस्तत उत्तीर्य तदनन्तरमाविनि द्वितीये स्थितिवन्धे, द्वितीयस्थितिवन्धं कुर्वन्नित्यर्थः । खलुशब्दोऽवधारणे, ततश्चोक्तद्वितीयस्थितिवन्धस्य प्रारम्भक एव, न पुनस्तदन्ये तृतीयादि-स्थितिवन्धस्य प्रारम्भका अपि । कुतः ? अघोऽघो यथोत्तरस्थितिवन्धेऽधिकधिकतरस्थितिदृष्टे-र्भावेनाऽजघन्यवृद्धेरेव भावादिति । तदानीमसावुपशमकः किं करोतीत्याह—“कुणइ उ जह-ण्णगं वुडिं” ति रुगममिति ।

अथ प्रकृतमार्गणाद्वय एव जघन्यहानेर्जघन्यावस्थानस्य च स्वामिनः प्रदर्शयन्नाह—वट्टंतो ठिड्वंधे” इत्यादि, “चरमे” ति यस्योत्तरं न कदाचिदपि ज्ञानावरणादीनां स्थितिवन्धसम्भवः, तथाविधौधिकजघन्यस्थितिवन्धरूपे ‘चरमे’-अपश्चिमे स्थितिवन्धे वर्तमानः, चरमं स्थितिवन्धं कुर्वन्नित्यर्थः, चरमस्थितिवन्धप्रथमसमये वर्तमान इति यावत् । तादृशो यः क्षपक स जघन्यां स्थिति-वन्धहानिं करोतीत्युत्तरार्धेऽन्वयः । “अणंतरसमये” ति अनन्तरोक्तहानिसमयादनन्तरो य उत्तरसमयः सोऽनन्तरसमयस्तस्मिन्ननन्तरसमये पूर्वसमयतुल्यस्थितिवन्धं कुर्वन् स एवानन्तरोक्तः क्षपकः “जहण्णगं खलु अवट्टाण” ति जघन्यमेव जघन्यकमवस्थानं करोतीत्यर्थः । खलु-शब्दः पादपूर्त्यै । इत्थं ह्यपौदितेऽपगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणाद्वयवर्जशेषसर्वमार्गणासु जघन्य-वृद्ध्यादिस्वामित्वं यद्यपि सर्वथैवौघवत्प्राप्तं, तथापि तदासु मार्गणासत्कृष्टस्थितिवन्ध औघिको न भवति, यासु च जघन्यस्थितिवन्ध एकेन्द्रियप्रायोग्यो न भवति, तास्वन्यथा स्ववन्धप्रायोग्यजघन्यो-त्कृष्टस्थितिवन्धानुसारेण वृद्धव्यमिति ॥७१५-७१६॥

तदेवं भणितमोवतआदेशतश्च जघन्यस्थितिवन्धवृद्ध्यादिस्वामित्वमपि । तस्मिंश्च भणिते गतं द्वितीयं स्वामित्वद्वारम् ॥

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे

चतुर्थे पञ्चनिक्षेपाविकारे द्वितीय

स्वामित्वद्वारं समाप्तम् ॥

॥ अथ तृतीयमल्पबहुत्वद्वारम् ॥

अथ क्रमप्राप्तेऽल्पबहुत्वद्वारे उत्कृष्टवृद्ध्यादीनामल्पबहुत्वं प्रतिपिपादयिषुरादौ तावदुत्कृष्ट-
पदे प्रा-

सत्तण्हं सवप्पा परमा वड्ढी तओ अवड्ढाणं ।

उक्कोसं अम्महियं तो गुरुहाणी विसेसहिया ॥७१७॥

(प्रे०) “सत्तण्ह” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां प्रत्येकं “सवप्पा परमा वड्ढे”ति अनन्तरवक्ष्यमाणपदत्रयादल्पा, अत एव ‘सर्वाल्पा’-सर्वस्तोका स्थितिवन्धसत्का ‘परमा’-उत्कृष्टपदगता वृद्धिः, “तओ अवड्ढाणं उक्कोसं अम्महियं” ति ‘ततः’-अनन्तरोक्त-वृद्धयपेक्षया तासामेव सप्तानां प्रत्येकमुत्कृष्टमवस्थानमभ्यधिकं, विशेषाधिकमित्यर्थः । कुतः ? उच्यते, ओधचिन्तायां संवलेशवृद्ध्या जाता उत्कृष्टा वृद्धिरुत्कृष्टावस्थितिप्रमाणा भवति, उत्कृष्टावस्थानं तूत्कृष्टस्थितिवन्धोत्तरं साकारोपयोगक्षयेण स्वप्रायोग्यान्तःकोटिकोटिसागरोपमप्रमाण-जधन्यस्थितिं बध्नतां प्राप्यते, सा चान्तःकोटिकोटिसागरोपमस्थितिर्यस्मात् स्थितिवन्धस्थाना-दुत्कृष्टवृद्धिः क्रियते, तत्स्थितिवन्धस्थानापेक्षया बहुसागरोपमशतपृथक्त्वहीना विद्यते । ततः किम् ? ततः पूर्वमुत्कृष्टवृद्धिं कुर्वता यावती स्थितिर्लङ्घिता तदपेक्षयोत्कृष्टावस्थानस्वामी बहुसागरोपमशत-पृथक्त्वाधिकां स्थितिमुल्लङ्घ्यावस्थानं करोति, ततश्चोत्कृष्टवृद्धयपेक्षयोत्कृष्टमवस्थानं विशेषाधिकं भवतीति । “तो गुरुहाणो विसेसहिया” ति तस्मादुत्कृष्टावस्थानात् सप्तानां ‘गुरुहानिः’-उत्कृष्टा हानिर्विशेषाधिका भवतीत्यर्थः । कुतः ? उत्कृष्टस्थितिवन्धादूर्ध्वमेकेन्द्रियतयोत्पद्य तत्र तत्प्रायोग्यस्तोकस्थितिवन्धकरणे पल्योपमासंख्यभागन्यूनसागरोपमत्रिसप्तभागादिप्रमाणस्थितिवन्ध-भावेन पल्योपमासंख्यभागन्यूनसागरोपमत्रिसप्तभागादिना हीनानां त्रिंशत्सागरोपमकोटिकोट्यादि-स्थितिनामेकहेलया हीनमात्रात्, तासां चोत्कृष्टावस्थानपूर्वसमयभारिहान्यपेक्षया विशेषाधिकत्वा-दिति ॥७१७॥

तदेवमभिहितमुत्कृष्टपदगतानां सप्तमूलप्रकृतिसत्कवृद्ध्यादित्रयाणामल्पबहुत्वमोक्षतः । अथ तदेवादेशतः प्रदर्शयन्नाह

ओधव्व अत्थि काये कसायचउग-दुअणाण-अयतेसु ।

अणयण-भवियेसु तहा अभविय-मिच्छेसु आहारे ॥७१८॥

(प्रे०) “ओधव्व” इत्यादि, ओधवदस्ति-भवति, उत्कृष्टपदगतवृद्ध्यादीनामल्पबहुत्वमिति प्रक्रमाद्गम्यते । काउ मार्गणास्त्रित्याह-“काये” इत्यादि, काययोगसामान्ये, क्रोधादिकषायचतुष्क-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-संयमेषु तथाऽचक्षुर्दर्शन-भ्रमयोरभ्रमयमिध्यात्वयोरहारिभार्गणायां चेत्यर्थः ।

कुतः ? प्रत्येकं मिथ्यादृष्टिभवनपत्यादिदेवानामेकेन्द्रियाणां च प्रवेशेनोत्कृष्टवृद्ध्यादिपदत्रयस्वामिनां सर्वथैवैधतुल्यत्वात् । उक्तं च प्रागेव स्वामिनः प्रदर्शयतामूलकृता यत्—‘ओधञ्च जणियञ्चा काय-
कसाय-दुअणाण-अयतेसु । अणयण-मवियेसुं तहा अमविय-मिच्छेसुं आहारे’ ॥६९९॥ इत्थं चाल्पवहु-
त्वमपि सर्वथैवैधदेव लभ्यत इति ॥७१८॥

अथ कर्मणाऽनाहारकमार्गणयोः प्रस्तुताल्पवहुत्वमाह

कम्मा-ऽणाहारेसु गुरुं अवट्ठाणमप्पमत्थि तओ ।

वड्ढी असंखियगुणा तत्तो हाणी विसेसहिया ॥७१९॥

(प्रे०) “कम्माणाहारेसु”मित्यादि, कर्मणकाययोगा-ऽनाहारकमार्गणयोः प्रत्येकम्
“गुरुं अवट्ठाणमप्पमत्थि” ति प्रस्तुतत्वादायुर्वर्जानां सप्तमूलप्रकृतीनां प्रत्येकं ‘गुरु’-उत्कृष्टं
स्थितिवन्धावस्थानम् ‘अल्प’-स्तोकं भवति, एकेन्द्रियस्य तत्स्वामित्वेन पल्योपमासंख्येयमाग-
मात्रत्वात् । “तओ” ति ‘ततः’-उक्तोत्कृष्टावस्थानात् “वड्ढी असंखियगुणा” ति तेषा-
मेव यत्नानामुत्कृष्टस्थितिवन्धवृद्धिरसंख्येयगुणा भवति । सुगमम्, उत्कृष्टवृद्धेर्मिथ्यादृष्टिसंज्ञिपञ्चे-
न्द्रियस्वामिकत्वात्, तेषां पञ्चेन्द्रियाणां तु पल्योपमासंख्येयमागादिवृद्धेरपि सम्भवाच्च । “तत्तो”
ति उक्तोत्कृष्टवृद्धेः “हाणी विसेसहिया” ति उत्कृष्टा स्थितिवन्धहानिर्विशेषाधिका भवति,
अस्या अपि मिथ्यादृष्टिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्वामिकत्वाद्विशेषाधिकता बोद्धव्या । यदि च ‘उत्कृष्टवृद्धि-
हान्योर्द्वयोरपि मिथ्यादृष्टिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्वामिकत्वे कथं विपर्ययेणोत्कृष्टहान्यपेक्षयोत्कृष्टवृद्धि-
विशेषाधिका नोक्ता, द्वेऽपि तुल्ये नोक्ते वा’ इत्याशङ्का स्यात्, तदा तु सोत्कृष्टवृद्धेः सकलेशवृद्ध्या
लभ्यमानतया हानेस्तुत्कृष्टायाः आकारोपयोगप्रचयनेन सम्पद्यमानत्वान्निवर्तनीयेति ॥७१९॥

अथ गतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणयोराह

गयवेए सुहुमम्भि य सञ्चत्थोवा हवेज्ज उक्कोसा ।

हाणी तत्तो वड्ढी उक्कोसा होइ संखगुणा ॥७२०॥

णवरं अवगयवेए तिघाईणं भवे असंखगुणा ।

परमा वड्ढी तत्तो तुल्लं जेड्डं अवट्ठाणं ॥७२१॥

(प्रे०) “गयवेए” इत्यादि, अपगतवेदमार्गणायां सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां च वन्ध-
प्रायोग्यानां ज्ञानावरणाद्यन्यतमप्रकृतीनां “सञ्चत्थोवा हवेज्ज उक्कोसा हाणी” ति, निरुक्त-
लक्षणा उत्कृष्टपदगता स्थितिवन्धहानिः सर्वस्तोका भवेदित्यर्थः । “तत्तो” ति तस्या उत्कृष्ट-
हानेस्तत्तज्ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टा वृद्धिः संख्येयगुणा भवति । “नवरं”—परमयं विशेषः; कोऽसा-
वित्याह—“अवगयवेए” इत्यादि, अपगतवेदमार्गणायां वेदनीय-नाम-गोत्रलक्षणानां त्रयाणा-

मधातिनां “भवे असंख्यगुणा” ति उत्कृष्टहान्यपेक्षयोत्कृष्टवृद्धिरसंख्येयगुणा भवेत्, न तु
 शेषज्ञानावरणादीनामिव संख्येयगुणेति भावः । मार्गणाद्वयेऽपि ज्ञानावरणादीनां प्रत्येकमुत्कृष्ट-
 वृद्धयपेक्षयोत्कृष्टमवस्थानं तुल्यमेव, अतस्तत्रयैव दर्शयन्नाह—“ततो तुल्लं जेडं अवकाणं”
 ति गतार्थम्, हेतुस्तु श्रेणौ प्रत्येकं स्थितिवन्धानामन्तर्मुहूर्तमवस्थानस्य सम्भवादिति द्रष्टव्य
 इति ॥७२०-७२१॥

अथ यासूत्कृष्टस्थितिवन्धस्वामिनां मिथ्यात्वाद्यमिमुखाद्यतया तदपेक्षयोत्कृष्टवृद्धेस्तदनन्तर-
 मूत्कृष्टावस्थानस्य च सम्भवस्तासु मतिज्ञानादिमार्गणासु सममेव प्रस्तुताल्पवहुत्वं प्राह

चउणाणसंयमेसुं समइअ-छेअ-परिहार-देसेसुं ।

ओहिग्गिन्सग्ग-वेअग्ग-उवसम-सासाण-मीसेसुं ॥७२२॥

सव्वत्थोवा जेड्डा हाणी ततो हवेज्ज संख्यगुणा ।

जेड्डा वड्ढी ततो तुल्लं जेडं अवकाणं ॥७२३॥

(प्रे०) “चउणाणे”त्यादि, मत्त्यादिचतुर्ज्ञान-संयमौघमार्गणयोः, सामार्थिकच्छेदोपस्थापन-
 परिहारविशुद्धिकसंयम-देशसंयमेषु, अवधिदर्शने, सम्यक्त्वौघौ-पश्चमिकसम्यक्त्व-सासादन-मिश्र-
 दृष्टिमार्गणास्वित्त्वेवं समुदितासु पञ्चदशमार्गणासु प्रत्येकं “सव्वत्थोवा जेड्डा हाणी” ति
 आयुर्वर्जसप्तकर्मणां ‘ज्येष्ठा’-उत्कृष्टा ‘हानिः’-स्थितिवन्धहानिः सर्वस्तोका । “ततो हवेज्ज संख-
 गुणा जेड्डा वड्ढी” ति ‘ततः’-उत्कृष्टस्थितिवन्धहानेस्तेषामेव सप्तानां ‘ज्येष्ठा’-उत्कृष्टा स्थिति-
 बन्धवृद्धिः संख्येयगुणा भवेत् । सुगमम्, प्रस्तुतैकैकमार्गणासूत्कृष्टवृद्धेर्मिथ्यात्वाभिमुखाद्यवस्थाभावि-
 त्वात् । उक्तञ्च प्राक् स्वामित्वद्वारे

‘चउणाणसयमेसुं समइअ-छेअ-परिहारेसुं । देसो-हि-सम्म-वेअग्ग-उवसम-सासाण-मीसेसुं ॥७०५॥

तप्पाउग्गजहण्णा दुचरमवधा गुरु चरमवधं । कुणमाणो गुरुवर्द्धिं कुणप मिच्छाईगाहिमुहो’ ॥इति॥

“तुल्लं जेडं अवकाणं” ति उत्कृष्टवृद्धिस्वामिनामेवानन्तरोत्तरसमयेषूत्कृष्टावस्थान-
 स्वामित्वादुत्कृष्टमवस्थानमुत्कृष्टवृद्धेस्तुल्यमेव स्यादिति सुगममिति ॥७२२-७२३॥

अथ सास्त्रादनमार्गणायामुक्तमप्यल्पवहुत्वं मतविशेषेणाऽन्यथा दर्शयन्नाह

अहवाऽत्थि सासाणेऽप्पा जेड्डा वड्ढी तओ विसेसहिया ।

हाणी परमा ततो तुल्लं णेयं अवकाणं ॥७२४॥

(प्रे०) “अहवा” इत्यादि, अथवा द्वितीयाधिकारस्वामित्वद्वारेऽभिहितात् मिथ्यात्वाभि-
 मुखाणां सप्तकर्मसत्कोत्कृष्टस्थितिवन्धं स्वीकुर्वतामभिप्रायाद्विलक्षणेन रसबन्धविधाने वक्ष्यमाणेन
 स्वस्थानगतानादुत्कृष्टरसबन्धस्वामित्वमङ्गीकुर्वतां मतेन “त्थि सासाणेऽप्पा जेड्डा वड्ढी”ति

सासादनमार्गणायां सप्तानां 'ज्येष्ठा'-उत्कृष्टा वृद्धिः 'अल्पा'-सर्वस्तोका भवति । "तओ विसेसहिया हाणी परमा" ति ततः परमा हानिर्विशेषाधिका भवति, माकारोपयोगश्चयेण प्राप्यमाणत्वात् । "तत्तो तुल्लं णेयं" ति ततस्तुल्यं ज्ञेयम् । किम् ? "अवक्काणं" ति अवस्थानम्, उत्कृष्ट-पदगतानां वृद्ध्यादीनामल्पवहुत्वस्य प्रस्तुतत्वादुत्कृष्टमवस्थानमित्यर्थः ॥७२४॥

अथाऽप्रशस्तलेख्यामार्गणात्रये मतद्वयेन स्त्रीमित्वस्य प्रदर्शितत्वादल्पवहुत्वमपि तदनुसारेण प्रदिदर्शयिषुरतिदिशन्नाह

अपसत्थतिलेसासुं तिण्ह गुरुपयाण अत्थि ओघव्व ।

अप्पावहुगं अण्णे भणन्ति निरयव्व विण्णेयं ॥७२५॥

(प्रे०) "अपसत्थे"त्यादि, अक्षरार्थस्तु सुगमः । भावार्थस्त्वयम् अप्रशस्तलेख्यात्रये 'अपसत्थतिलेसासु तिण्ह गुरुपयाण ओघव्व । सामी भणन्ति अण्णे तिण्ह वि पयाण निरयव्व' ॥७०८॥ इत्यनेन तत्तन्मते प्रस्तुतस्थितिवन्ववृद्ध्यादिस्त्रीमिनामप्योववन्निरयगतिमार्गणाव्यानिहितत्वात्तदधीनं प्रस्तुताल्पवहुत्वमपि तेन तेन मतेनौघवन्निरयगतिमार्गणावच्च लभ्यत इति तथैवाऽतिदिष्टम् । तच्च "ओघव्व" इत्यनेन 'सत्तण्ण सव्वप्पा परमा वड्ढी तओ अवक्काण । उक्कोसं अब्भहिंयं तो गुरु हाणी विरे सहिया' ॥७१८॥ इत्यनया गायया दर्शितस्वरूपं ज्ञेयम् । "निरयव्व" इत्यनेन तु 'सेसासु उक्कोसा वड्ढो थोवा तओ विसेसहिया । परमा हाणी तत्तो णेय तुल्ल अवक्काण' ॥७२७॥ इत्यनया गायया वक्ष्यमाणस्वरूपमवसातव्यमिति ॥७२५॥

अमणम्मि अवक्काणं गुरुमप्पं ताउ अत्थि संखगुणा ।

जेक्का वड्ढी तत्तो परमा हाणी विसेसहिया ॥७२६॥

(प्रे०) "अमणम्मि" इत्यादि, न विद्यते मनो येषां ते 'ऽमनसः'-असंज्ञिनः, तत्राऽसंज्ञि-मार्गणास्थाने "अवक्काणं गुरुमप्पं" ति उत्कृष्टमवस्थानम् 'अल्पं'-वक्ष्यमाणपदद्वयापेक्षया स्तोकं भवति, पञ्चेन्द्रियाणां स्वस्थान एव तत्स्वामितयोत्कृष्टस्याऽपि तस्य पल्योपमसंख्येयमागमात्रत्वमभवात् । असंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां वन्वप्रायोग्यजवन्यस्थितिवन्वापेक्षयाऽप्युत्कृष्टस्थितिवन्वस्य पल्योपमसंख्येयमागमात्रेणाधिकत्वादिति भावः । "ताउ अत्थि संखगुणा जेक्का वड्ढी" ति तस्माज्ज्ञानविरणादीनां सप्तानामुत्कृष्टावस्थानात्तेषामेव ज्ञानविरणादीनां 'ज्येष्ठा' उत्कृष्टा 'वृद्धिः'-स्थितिवन्ववृद्धिः संख्येयगुणा भवति । कुतः ? एकेन्द्रियाव्युत्वाऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतयोत्पद्यमानानां परस्थाने तत्स्वामितया सागरोपमस्य किञ्चिदूनसहस्रत्रयादिमत्तमागप्रमाणत्वात्तस्याः । तत्र किञ्चिदूनत्वेन पल्योपमसंख्येयमागाम्यधिकसागरोपमत्रिसप्तादिभागा एव विज्ञेया । तथाहि-यो ह्यसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतयोत्पत्सुरेकेन्द्रियः स न सर्वसंज्ञिष्ठः, स्वप्रायोग्यसर्वसंक्लेशवतामेकेन्द्रियाणामनन्तरसमये मृत्वा एकेन्द्रियतयैवोत्पत्तेः, अत एव नेपन्मव्यमसंक्लिष्टो मव्यमसंक्लिष्टो वा, तथाविधा-

नामनन्तरसमये नृत्वा द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रियादितयोत्पत्तेः । अयन्त्वसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतयोत्पत्सुरिति विशुद्ध-
प्रायः, ततश्चासौ स्वप्रायोग्यजघन्यस्थितिवन्धादभ्यर्णवर्तिनं पल्योपमाऽसंख्येयभागन्यूनसागरोपम-
त्रिसप्तमागादिमानं स्थितिवन्धं करोति, ततश्च्युत्वाऽनन्तरसमयेऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियत्वे तु सागरोपमस्य
पल्योपमसंख्येयभागन्यूनसहस्रत्रयादिसप्तभागप्रमाणं स्थितिवन्धं करोति, न पुनः सागरोपमस्य परिपूर्ण-
सहस्रत्रयादिसप्तभागमानम्, तदानीमपर्याप्तावस्थायामसंज्ञिपञ्चेन्द्रियबन्धप्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्ध-
स्याऽसम्भवात् । इत्थञ्च यथोक्तमाना स्थितिवन्धवृद्धिः प्राप्ता, सा पल्योपमसंख्येयभागप्रमाणोत्कृष्टा-
वस्थानापेक्षया संख्येयगुणैवेति । “तत्तो परमा हाणी विसेसहिया” ति यथोक्तज्ञानावरणा-
द्युत्कृष्टस्थितिवन्धवृद्धयपेक्षया ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टस्थितिमन्वहानिर्विशेषाधिका भवति । कथम् ?
अस्याः पञ्चेन्द्रियाच्च्युत्वैकेन्द्रियतयोत्पद्यमानस्य परस्थाने भावात् ।

ननु परस्थाने भावादस्या उत्कृष्टहानेरुत्कृष्टवृद्धयपेक्षया विशेषाधिकत्वं चेद् व्यत्ययेनोत्कृष्टहान्य-
पेक्षया उत्कृष्टवृद्धिरेव विशेषाधिका भवतु, तस्या अपि परस्थाने एव लाभाद्, यद्वोभयोरपि परस्थाने
भागाद्भूतमयेऽप्युत्कृष्टावस्थानापेक्षया संख्येयगुणे परस्परं तुल्ये च । न चोभयोः परस्थाने लाभे-
ऽपि विद्यते विशेषो येनोत्कृष्टवृद्धयपेक्षयोत्कृष्टहानिर्विशेषाधिका भवतीति वक्तुं युज्यते, एकेन्द्रि-
यात्पञ्चेन्द्रियतया, पञ्चेन्द्रियादेकेन्द्रियतया, एवं पर्याप्तत्वादपर्याप्ततयोत्पादे वाणारस्या अयोध्या-
मयोध्याया वाणारस्यां गच्छतामागच्छतामित्राऽविशेषेण तुल्यान्तरस्यैव सम्भवात्, तदपेक्षयैवोत्कृष्टवृद्धि-
हान्योः सम्पद्यमानत्वाच्च । यदि स्याद् द्वीन्द्रियात्पञ्चेन्द्रियतयोत्पद्यमानानामुत्कृष्टवृद्धिः, पञ्चेन्द्रि-
यादेकेन्द्रियतयोत्पद्यमानानां चोत्कृष्टहानिः, यद्वाऽपर्याप्तैकेन्द्रियादपर्याप्ताऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतयोत्पद्य-
मानानामुत्कृष्टवृद्धिः, पर्याप्ताऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियादपर्याप्तैकेन्द्रियतयोत्पद्यमानानां हानिश्च, तदा परस्थाने
लभ्यमानयोरप्युत्कृष्टवृद्धिहान्योः परस्परं विलक्षणत्वाद् यथोक्ताल्पबहुत्वम्; किन्तु नास्ति तथा विशेष
इत्यनोऽनयोः परस्परं तुल्यत्वमेव वक्तव्यम् ? इति चेद्, न, भवदुक्तविशेषाभावेऽप्येकेन्द्रिय-
तयोत्पत्स्त्रूनामसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां सर्वसंक्लिष्टप्रायःतया विशेषान्तरस्य सद्भावात् ।

किमुक्तं भवति ? एकेन्द्रियतयोत्पत्सर्वोऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रिया ह्येकेन्द्रियप्रायोग्यप्रकृतीनां
बन्धकाः, ते च यद्यपि तदानीं न सर्वसंक्लिष्टाः, तथापि सर्वसंक्लेशात्किञ्चिन्न्यूनसंक्लेशमात्र एव,
यतः सर्वसंक्लिष्टा एते नरकप्रायोग्यप्रकृतीर्वन्ति, ततः किञ्चिन्मात्रविशुद्धा एकेन्द्रियप्रायोग्याः
प्रकृतीर्वन्ति, ततोऽपि विशुद्ध-विशुद्धतरा द्वीन्द्रियादिप्रायोग्या वन्ति, यावत्सर्वविशुद्धा देवप्रायोग्या
वन्ति । यत उक्तं शतकचूर्णो—‘अच्चतसकिलिङ्गो गिरयपाश्रोगवधइ त्ति, तओ विशुद्धो तिरिय-
पाश्रोग, तओ विशुद्धो मणुयपाश्रोग, तओ विशुद्धो देवपाश्रोगति ।’ इति ।

इत्थं चैकेन्द्रियतयोत्पत्सर्वोऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाः सर्वसंक्लिष्टप्रायाः सन्तः स्वप्रायोग्योत्कृष्ट-
स्थितिमवध्नन्तोऽपि पल्योपमस्य लघुतरसंख्येयभागेन न्यूनामुत्कृष्टस्थितिं वध्नन्ति, सा तु

भवप्रथमसमयासंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां वन्वप्रायोग्यस्थितिः पल्योपममंख्येयभागेनाभ्यधिकैव; तां वद्ध्वाऽनन्तरसमये एकेन्द्रियतयोत्पद्यैकेन्द्रियवन्वप्रायोग्यस्थितिं वप्नतां तेषां पूर्वोत्तरसमययोर्वृद्ध-
स्थित्योरन्तरमुत्कृष्टवृद्धयपेक्षया विशेषाधिकं भवति । इत्येवं प्रकृताल्पवहुत्वमपि यथोक्तमेव
लभ्यत इत्यलं विस्तरेण ॥७२६॥

अथ शेषमार्गणासु प्रस्तुतोत्कृष्टपदगतवृद्ध्यादि विषयकाल्पवहुत्वमाचष्टे

सेसासुं उक्कोसा वड्ढी थोवा तओ विसेसहिआ ।

परमा हाणी ततो णेयं तुल्लं अवट्ठाणं ॥७२७॥

(प्रे०) “सेसासु”ति भणितगंपासु मार्गणासु प्रत्येकमुत्कृष्टा वृद्धिः स्तोकाः, । ततः ‘परमा’-
उत्कृष्टा हानिविशेषाधिका, ततरत्तूत्कृष्टमवस्थानं तुल्यं ज्ञेयम् । एतासु प्रत्येकमनन्तरं सासादेनमार्ग-
णायां मतान्तरेण स्वस्थाने उत्कृष्टस्थितिवन्वस्वामित्वमपेक्ष्याऽल्पवहुत्वमुक्तं तथैव विज्ञेयम्, प्रत्येकं
स्वस्थाने उत्कृष्टस्थितिवन्वस्यामिहितत्वात्; केवलं मिश्रयोगमार्गणात्रये स्वस्थान इव मतान्तरेण
शरीरपर्याप्तिनिष्ठापनादर्वागपर्याप्तावरथायाश्चरमसमयवर्तिनामप्युत्कृष्टस्थितिवन्वस्वामित्वममिहितमेव,
अतस्तत्र मतद्वयेन विलक्षणं विलक्षणमल्पवहुत्वं भवति, अतस्तास्तिस्त्रो मार्गणा विहाय ज्ञेयमार्गणा-
स्वेवेदं विज्ञेयम् । शेषमार्गणास्त्विमाः सर्वगातिमार्गणास्थानानि, तानि च सप्तचत्वारिंशत्,
सर्वेन्द्रियमार्गणास्थानानि, तानि त्वेकोनविंशतिः, सर्वकायमार्गणास्थानानि, तानि पुनर्द्विचत्वा-
रिंशत्, पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोगौन्दारिक-तन्मिश्र-वैक्रिय-तन्मिश्रा-ऽऽहारक-तन्मिश्रकाययोग-वेद-
त्रयी-विभङ्गज्ञान-चक्षुर्दर्शन-प्रशस्तलेश्यात्रिके-क्षायिकसम्यक्त्व-संज्ञिमार्गणास्थानानि चेति ॥७२७॥

तदेवमुक्तमुत्कृष्टवृद्ध्यादीनामल्पवहुत्वम् । साम्प्रत जघन्यवृद्ध्यादीनां तदभिधित्सुराह

वड्ढी जहण्णागा खलु हाणी य जहण्णागा अवट्ठाणं ।

हस्सं तुल्लाईं, अह णेयं एमेव सव्वासुं ॥७२८॥

णवरि अवेए सुहुमे सव्वत्थोवं लहुं अवट्ठाणं ।

तो लहुहाणी तुल्ला तो सखगुणा लहु वड्ढी ॥७२९॥

(प्रे०) “वड्ढी जहण्णागा” इत्यादि, खलुशब्दो वाक्यालङ्कृतये, स च व्युत्क्रमेण ‘हस्सं’
इत्यस्योत्तरं योज्यः, जघन्यैव जघन्यका स्वार्थे कप्रत्ययश्च, ततः प्रकृतानां ज्ञानावरणादीनां प्रत्येकं
जघन्या वृद्धिर्जघन्या हानिः ‘हस्सं’-जघन्यमवस्थानं च त्रीणि खलु तुल्यानि, एकैकस्य समय-
प्रमाणत्वात् । अथादेशतो दिदर्शयिषुः सापवादमतिदिशति—“अह णेयं एमेव सव्वासु”मिति,
अथशब्द आनन्तर्ये, तत ओधप्ररूपणानन्तरमादेशप्ररूपणायां “सव्वासु” ति नरकगत्योधाधना-
हारकपर्यन्तासु सर्वमार्गणासु “एमेव” ति ओधवदल्पवहुत्वं ‘ज्ञेयं’-ज्ञातव्यमित्यर्थः ।

**ओषाऽऽदेशत आधुर्वर्जसप्तप्रकृतीनामुत्कृष्टपदे स्थितिवन्धवृद्ध्यादीनां
सम्पद-स्वामित्वा-ऽल्पबहुत्वप्रदर्शकं यन्त्रम्**

कुत्र मार्गणादौ ?	अल्पबहु	सत्पद०	स्वामिनः
ओषधत् काययोगीश्वर-रूपा- यचतुष्क-मत्स्यजान-श्रुता- जाना-ऽसंयमा-ऽचक्षुर्दर्श- ना-★अप्रशन्तलेऽप्यात्रय- भग्नाऽभव्य-मिव्यात्वा- ऽऽहारकेषु च, १६	स्तोक० विशेषाधिक० " (गाथा०- ७१७-७१८)	वृद्धि० अवस्थान० हानि०	चतुःस्थानिकयवमध्यादुपरितनस्थितिवन्धस्थानेऽन्त कोटीकोटिसा- गरोपमस्थितिं वद्ध्वाऽनुपदमुत्कृष्टढायेनोत्कृष्टस्थितिं वचनन्त । उत्कृष्टस्थितिवन्धात्साकारोपयोगक्षयेण तत्प्रायोग्यजघन्यस्थितिवन्ध कुर्वन्त पयसिपञ्चेन्द्रिया । देवत्वे उत्कृष्टस्थितिवन्धे प्रवर्तमाने सति व्युत्पन्नेन्द्रियतयोत्पद्य भव- प्रथमसमये तत्प्रायोग्यजघन्यस्थितिं वचनन्तो जीवाः । (गाथा-६६६)
भूति-श्रुता-ऽववि-मन पर्य- वजान-स्यमौत्र-मामायिक त्रेदन्परिहार देशनयमा-ऽव धिदगन्त-मन्व्यववौच-क्षायोप- शमिकौ-यगमिक-मित्र △- मास्वादानेषु, १५	स्तोक० तुल्य० मस्यातगुण (गा-७२२- ७२३)	हानि० वृद्धि० अवस्थान०	तत्प्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्धात्साकारोपयोगक्षयेण तत्प्रायोग्यजघन्य- स्थितिवन्ध कुर्वन्तो जीवा । तत्प्रायोग्यद्विचरमस्थितिवन्धान्मार्गणाप्राप्ते चरममुत्कृष्ट स्थिति- वन्ध कुर्वन्तो मिव्यात्वाद्यभिमुखा जीवा । मिव्यात्वाद्यभिमुखा उत्कृष्टवृद्धिस्वामिन एव तदनन्तरसमयेषु ताव- न्मात्रस्थितिवन्धं कुर्वन्त । (गाथा-७०५-७०६-७०७)
अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग- पर्वतिमनुष्या-ऽऽनतादि- सर्वार्यमिद्वान् (१८) देव- भेद सर्वकेन्द्रियविवलेन्द्रिया- अपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-मृगिव्या- दिपञ्चकायमवभेदाऽपर्या- प्तत्रय-त्रिमिश्रयोगा-हा-क- योग-आधिक-शुक्लामु ८३	स्तोक० विशेषाधिक० तुल्य० (गा-७२७)	वृद्धि० हानि० अवस्थान०	तत्प्रायोग्यजघन्यस्थितिवन्धान् सर्वलेशेन तत्प्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्ध कुर्वन्तो जीवा । उत्कृष्टस्थितिवन्धान् साकारोपयोगक्षयेण तत्प्रायोग्यजघन्यस्थितिं वचनन्तो जीवा । उत्कृष्टहान्यनन्तरसमयेषु तावन्मात्रस्थितिवन्ध कुर्वन्तो जीवा । (गाथा-६१०-६११)
कामंशुकाययोगा-ऽनाहा- रकमार्गगयो, २	स्तोक० असंख्यगुण० विशेषाधिक० (गा-७१९)	" वृद्धि० हानि०	उत्कृष्टहान्यनन्तरसमये तावन्मात्रस्थितिं वचनन्त एकेन्द्रिया । तत्प्रायोग्यजघन्यात् स्थितिवन्धात्सक्लेशवृद्ध्या तत्प्रायोग्योत्कृष्ट- स्थितिवन्ध कुर्वन्त सजिपञ्चेन्द्रिया । तत्प्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्धात्साकारोपयोगक्षयेण तत्प्रायोग्य- जघन्य स्थितिवन्ध कुर्वन्त संजिपञ्चेन्द्रिया । (गा-७००-१-२)
अपगतवेद-सूक्ष्मसम्पराय- सयममार्गगयो, २	स्तोक० संख्यगुण० तुल्य० (गा-७२०)	" वृद्धि० अवस्थान०	उपशमश्रेणिमारोहन्तो मार्गणाप्रथमस्थितिवन्धाद् द्वितीयस्थिति- वन्ध कुर्वन्तस्तत्प्रथमसमये । श्रेणित प्रतिपतन्तो मार्गणाद्विचरमस्थितिवन्धाच्चरमस्थितिवन्धं कुर्वन्तस्तत्प्रथमसमये । अनन्तरोत्कृष्टवृद्धिस्वामिन एव वृद्धनन्तरसमयेषु तावत्स्थितिं वचनन्त । (गाथा-७०३-७०४)

★ अप्रशस्तलेश्यात्रये मतान्तरेणा-ऽल्पबहुत्व स्वामित्व च निरयगत्योपमार्गणावदिति (७०८-७२५) ।

△ सास्वादाने मतान्तरेणा-उत्कृष्टवृद्धिः स्तोका, तत उत्कृष्टहान्यवस्थाने तुल्ये विशेषाधिके चेति (गाथा-७२६) ।

● सपवाद -अपगतवेदे तिसृणामघातिप्रकृतीनामुत्कृष्टवृद्धिरमख्येयगुणाः, ततस्तुल्यतदीयावस्थानमिति (गा-७२१) ।

असजीमार्गणायाम्, १	स्तोक० संख्येयगुणान् विशेषाधिक०	अवस्थान० वृद्धि० हानि०	तत्प्रायोग्यजन्यात्तत्प्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्ध कुर्वन्त पञ्चेन्द्रिया एकेन्द्रियापञ्चेन्द्रियतयेवमाना भवप्रथमसमये । पञ्चेन्द्रियादेहेन्द्रियतयेवमाना भवप्रथमसमये । (गाथा-७०६)
निरयगत्योधादिरोपमार्ग- णामु, ५१	स्तोक० विशेषाधिक० तुल्य०	वृद्धि० हानि० अवस्था०	शोधवत् । उत्कृष्टान् प्रायाग्यजन्यास्थानवन्ध कुर्वन्तः । उत्कृष्टानिस्वामिनस्तमेव स्थितिवन्ध कुर्वन्तः । (६९६-६७-६८)

**ओधाऽऽदेगत आयुर्वर्जसप्तप्रकृतीनां जवन्यपदे स्थितिवन्धवृद्ध्यादीनां
सत्पद-स्वामित्वा-उत्पन्नहृत्वप्रदर्शकं यन्त्रम्**

कुत्र मार्गणादौ ?	अल्पवहु०	सत्पद०	स्वामिन
अपगतवेद-सूक्ष्मसम्पराय- समयौ, २	स्तोक० तुल्य० संख्येयगुणान् (गा-७२६)	हानि० अवस्था० वृद्धि०	द्विचरमस्थितिवन्धाच्चरमस्थितिवन्ध कुर्वन्त क्षपका । जवन्यहान्यनन्तरममयेषु तदेवस्थितिवन्धं कुर्वन्तः क्षपका । उपशान्ताद्धाक्षयेण पतन्तो मार्गगात्रयमस्थितिवन्धाद्वितीय- स्थितिवन्ध कुर्वन्तो जीवा । (गाथा-७१५-७१६)
शोधत ओषधमार्गणामु च, १६८	तुल्य० (गा-७२८)	वृद्धि० हानि० अवस्था०	यथासम्भव क्षपकोपगमक-मिथ्यात्वाद्यभिमुखजीवान् विहाय अन्य- तमा समयमात्रेण हीनाधिकस्थितिवन्ध कुर्वन्तो जीवा । (गाथा-७१२ .)

अत्रैवापवादनाह-‘णवरि’ इत्यादिना, नत्रम् “अवेए सुहुमे” ति अपगतवेदमार्गणायां
सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां च प्रत्येकं “संवत्थोचं लहुं अवकाणं” ति सर्वस्तोकं ‘लधु’-
जवन्यमवस्थानं । “तो लहुहाणो तुल्ला” ति ततो ‘लधुहानिः’-जवन्यहानिस्तेन जवन्यावस्थानेन
तुल्या । “तो संख्यगुणा लहु चड्ढो” ति ततो ‘लधुः’-जवन्या वृद्धिः संख्येयगुणा, यत
इमा चारित्रमोहोपशमकस्य जायते, ग्राकने जवन्यावस्थानहानी तु क्षपकस्येति ॥७२८-७२९॥

तदेवमभिहितं जवन्यपदेऽपि वृद्ध्यादीनामल्पवहुत्वमोधादेशतः, तथा च कृते निष्ठितमल्प-
वहुत्वद्वारम् । तस्मिंश्च निष्ठिते निष्ठामितः “पथणिक्खेवो” इत्यनेनोद्दिष्टतुर्थ्याधिकारः ॥

आप्तं हि मया कृत्वा पदनिक्षेपाधिकारवृत्तिमिमां ।

तत्सुकृतात्कर्मरिपोः पदनिक्षेप्यस्तु शिरषि जगत् ॥ (गीतिः)

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे चतुर्थे पदनिक्षेपाधिकारे तृतीयमल्पवहुत्वद्वार समाप्तम् ॥

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे चतुर्थः पदनिक्षेपाधिकारः ॥

॥ लूःयःकारः ॥

साम्प्रतं “वड्ढी” इत्यनेन स्थितिवन्धग्रन्थप्रारम्भे उद्दिष्टस्य वृद्ध्याख्यस्य पञ्चमाधिकार-
स्यावसरः । अत्राप्यधिकारे प्राग्द्वितीयगाथावृत्तौ भणितस्वरूपायाः पदनिक्षेपद्वारत्रिपयाद्विलक्षणाया
भूयस्कारविशेषात्मिकायाः संख्येयाऽसंख्येयगुण-संख्येयाऽसंख्येयभागभेदभिन्नायाः मूलाष्टकर्मणां
स्थितिवन्धवृद्धेस्तथोपलक्षणात् तथाविधायाः स्थितिवन्धहानेः स्थितिवन्धावस्थानस्य च सत्पदादि-
द्वारेषु प्ररूपणा कर्तव्या, अतोऽधिकारप्रारम्भे प्रथमस्तावत्प्राक् संख्यामात्रेणाभिहितानि द्वाराणि
नामतः क्रमतश्च ज्ञापयन्नाह

गेयाणि वड्ढिवन्धे अहिगारे पंचमे दुआराइं ।

तेरस संतपयं तह सामी कालंतराईं य ॥७३०॥

भंगविचयो य भागो परिमाणं खेत-फोसणाउ तहा ।

कालो अंतर-भावा अप्पावहुगं जहाकमसो ॥७३१॥

(प्रे०) “गेयाणि वड्ढिवन्धे” इत्यादि, मूलप्रकृतिस्थितिवन्धमधिकृत्य—‘मूलपयडिठिठ-
चंघे अहिगारा पढमवीअभूगारा। पयणिक्खेवो वड्ढी अज्झवसाणसमुदाहारो’ ॥२॥ इत्यादिनोद्दिष्टपदधि-
कारान्तःप्रविष्टे पञ्चमे “वड्ढिवन्धे” ति वृद्धिवन्धाधिकारे त्रयोदश द्वाराणि यथाक्रमशो ज्ञेयानीति
क्रियान्वयः । तान्येव येन क्रमेण ज्ञातव्यानि तेन क्रमेणैवाह—“संतपय”मित्यादि, प्रथमं सत्पद-
द्वारम्, ततो द्वितीयं स्वामित्वद्वारम्, ततः पुनस्तृतीयं कालद्वारम्, तदनन्तरं तु चतुर्थमन्तरद्वारम्, इत्थमेव
पञ्चमं भङ्गविचयद्वारम्, षष्ठं भागद्वारम्, सप्तमं परिमाणद्वारम्, अष्टमं क्षेत्रद्वारम्, नवमं स्पर्शनाद्वारम्,
दशमं कारुद्वारम्, एकादशमन्तरद्वारम्, द्वादशं भावद्वारम्, त्रयोदशं पुनरल्पवहुत्वद्वारम् । अत्रापि
द्वितीयाधिकारवद् भूयस्काराविकारवद् भङ्गविचयप्रसृतीनि द्वाराणि तु नानाजीवानाश्रित्य
भिज्ञेयानि, व्याख्याऽप्येतेषां सत्पदद्वारवर्जानां स्वामित्वादिवाराणां प्रत्येकं द्वितीयाधिकारप्रारम्भे-
ऽभिहितस्य “दुइए अहिगारे अहे” त्यादिगाथा-(३२-३३) द्वयस्य वृत्त्यनुसारेण द्रष्टव्या, केवलं तत्र
सा उत्कृष्टादिस्थितिवन्धमधिकृत्य दर्शिता, अत्र तु संख्येयाऽसंख्येयगुणवृद्धि-हान्यादिकमवि-
कृत्य वक्तव्या । सत्पदद्वारे तु संख्येयगुणादिवृद्धिहानिषु केषां मूलकर्मणामोद्यतो मार्गणास्थानेषु
च कियन्ति पदानि सङ्गृह्णतानीत्येतत्प्ररूपयितव्यमिति ॥७३०-७३१॥

॥ प्रथमं सत्पदद्वारम् ॥

तदेवमधिकारप्रारम्भे द्वारनामधेयानि व्याहृत्य साम्प्रतं तेषु सत्पदादिवद्वारेषु मूलाष्टप्रकृति-
विषयकस्थितिवन्धस्य संख्येयगुणाऽसंख्येयगुणवृद्ध्यादीनां सत्पद-स्वामित्वादिकं चिचिन्तयिपुरादौ

तावद् भूयस्कारादिप्ररूपणया तुल्यत्वादल्पवक्तव्यत्वाच्चाऽऽयुषः सत्पदादित्रयोदशद्वारविषयां प्ररूपणा-
मेकयाऽऽर्थयाऽतिदेशादिना समापयन्नाह

अत्थि अवत्तवत्तं बंधरस असंख्यभागहाणी य ।

भूगारव्वाऽऽउरस उ संतपथाईसु दारेसु ॥७३२॥

(प्रे०) “अत्थि अवत्तवत्त”मित्यादि, ‘अस्ति’-विधत्ते, सदित्यर्थः । किमित्याह—“अव-
त्तवत्त”मित्यादि, ‘बन्धस्य’-स्थितिवन्धस्याऽवक्तव्यत्वम्, अवक्तव्यस्थितिवन्धपदमिति भावः ।
“असंख्यभागहाणी य” त्ति स्थितिवन्धस्याऽसंख्यभागहानिश्च अस्य, च ‘आउरस’ इति परेण
योगस्तत आयुःकर्मणोऽवक्तव्यलक्षणस्थितिवन्धोऽसंख्यभागस्थितिवन्धहानिश्च द्वे पदे सती, अन्य-
पदानि त्वसन्त्येवेत्यर्थः । इदमुक्तं भवति—आयुषोऽवक्तव्यवन्धस्तु भूयस्काराधिकारे उक्तस्त-
थैव, भूयस्काराऽवस्थितस्थितिवन्धौ तु तत्राप्यसन्तावेवामिहितौ, यत् पुनस्तत्राल्पतरस्थितिवन्ध उक्तः
सोऽत्र हानितया गृह्यते, आयुश्चावस्थानयोग्यतालक्षणस्थितिकमधिकृतम्, तच्च बध्यमानं जघन्यत
उत्कृष्टतो वाऽसंख्येयसमयस्थितिकमेव बध्यते । कुतः ? साधिकत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणां साधिकपद्-
पञ्चाशदधिकशतद्रयावलिकानां चाऽसंख्येयसमयमात्रत्वात् । ततश्च तद्वन्धाद्धाया द्वितीयादिसमयेषु
समयसमयाऽवाधाहानौ जायमानस्थितिवन्धहानिमपेक्षयाऽल्पतरवन्वरूपा हानयोऽप्येकैकसमयप्रमाणा
भवन्ति, ताश्च पूर्वसमयवद् स्थित्यपेक्षयाऽसंख्यभागमात्रहीनस्थितिवन्धरूपा इत्येकविधा हानिरेव सत्तया
प्रतिपादितेति । इत्येवं भूयस्काराधिकारोक्त आयुषोऽल्पतरस्थितिवन्ध एव प्रकृतेऽसंख्यभागहानि-
तया प्राप्यते, तथा च सति तत्रोक्तायुषोऽल्पतरावक्तव्यस्थितिवन्धविषया सर्वा प्ररूपणात्र वृद्धयधिकारे
ऽपि निर्विशेषेणोपपद्यत इति कृत्वा लाघवाथीं सर्वा तथैवाऽतिदिशन्नाह—“भूगारव्वाऽऽउरस उ” इत्यादि,
तत्र तु शब्दः शेषसप्तकर्मणां प्रकृताधिकारविषयायाः सर्ववक्तव्यतायां भूयस्काराधिकारोक्तवक्तव्यतया-
ऽतुल्यत्वेन तदपेक्षयाऽऽयुषः प्रकृताधिकारविषयायाः सर्ववक्तव्यतायां भूयस्काराधिकारोक्तवक्तव्यतया
तुल्यत्वरूपविशेषस्य द्योतनार्थः । ततो भूयस्काराधिकारेण साम्याद् ‘आयुषः’-आयुःकर्मणः स्थितिवन्ध-
वृद्ध्यादिविषये “संतपथाईसु दारेसु” त्ति सत्पदाद्यल्पवहुत्वान्तेषु त्रयोदशद्वारेषु “भूगारव्व”
त्ति भूयस्काराधिकारवद्, वक्तव्यमिति शेषः । अयमत्र विशेषो विज्ञेयः—तत्र भूयस्काराधिकारे
यन्स्थानेऽल्पतरस्थितिवन्धामिलापेनाऽऽयुषः सत्पदादिवक्तव्यता कृता, अत्र तु तत्स्थाने साऽसंख्यभाग-
हान्यमिलापेन द्रष्टव्या । तद्यथा—सत्पदप्ररूपणायामोद्यतोऽवक्तव्याऽसंख्यभागहान्योः सत्त्वं
तु मूलकृतैवामिहितम् । आदेशतः तर्वासु त्रिषष्ट्यधिकशतमार्गणास्वपि निर्विशेषेण तथैव बोध्यम् ।
स्वामित्वद्वारे—ओद्यत आदेशतश्च तर्वासु मार्गणास्वायुषोऽवक्तव्यस्याऽसंख्यभागस्थितिवन्धहाने-
श्च अन्यतमो जीवः स्वामी । एकजीवाश्रयकालद्वारे—ओद्यत आयुषोऽवक्तव्यस्थितिवन्धस्य जघन्य
उत्कृष्टश्च काल एक समय एव । असंख्यभागहानेर्जघन्यकाल उत्कृष्टकालश्च प्रत्येकमन्तमुद्घर्त्तम् ।

आदेशतः—सर्वमार्गणास्ववक्तव्यस्थितिवन्धस्य जघन्य उत्कृष्टश्च ज्ञाः प्रत्येकमोधवदेकसमय एव । असंख्यमागस्थितिवन्धहानेर्वन्धकालस्तु सप्तचत्वारिंशद्विंशतिमार्गणाभेदेषु, एकोनविंशतिजातिमार्गणाभेदेषु, द्विचत्वारिंशत्पृथिव्यादिकायमार्गणाभेदेषु, औदारिकमिश्रकाययोग-स्यादिवेदत्रय-मतिज्ञानादिचतुर्ज्ञान-मत्पज्ञान-श्रुताज्ञान-विभज्ज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-देशसंयमा-ऽसंयम-चक्षुरादित्रिदर्शनमार्गणाभेद- पल्लेश्याभेद-भ्रम्या-ऽभ्रम्य-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकसम्यक्त्व-सासादन-मिथ्यात्व-संज्ञ-ऽसंज्ञा-ऽऽहारिमार्गणाभेदेष्वित्येतेषु चतुश्चत्वारिंशदभ्यविकशतमार्गणाभेदेषु प्रत्येकमोधवज्जघन्यत उत्कृष्टतश्चोभयथाऽप्यन्तर्मुहूर्तम्, पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-काययोगसामान्यौ-दारिक-वैक्रिया-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोग-क्रोधादिकाय-चतुष्करूपेष्वेकोनविंशतिमार्गणाभेदेषु तु जघन्यत एकसमयः, उत्कृष्टतस्त्वन्तर्मुहूर्तमिति । इत्थमेव शेषाऽन्तराद्यनुयोगद्वारेष्वपि दर्शितामिलापवद् भूयस्काराधिकारवक्तव्यतानुसारेण स्वयमेवाभिधातव्यमिति ।

तदेवं समाप्ताऽऽयुषः सत्पदादित्रयोदशानुयोगद्वारविषया वक्तव्यता । साम्प्रतमुक्तन्यायेनैवाऽऽयुर्वर्जानां सप्तप्रकृतीनामवक्तव्याऽवस्थितस्थितिवन्धविषयकवक्तव्यतामप्यतिदिशन्नाह

भूओगारोव भवेऽवत्तवत्तं तहा अवट्ठाणं ।

बंधरस उ सत्तण्हं संतपयाईसु दारेसु ॥७३३॥

(प्रे०) “भूओगारोव भवेऽवत्तवत्तं”मित्यादि, ‘भूओगारोवभवे’ ति भूयस्काराधिकारोक्तप्ररूपणावद् भवेत् । किं तद् यदप्यायुषोऽल्पतराऽवक्तव्यत्ववद्भूयस्कारादिप्ररूपणया तुल्यं भवेदित्याह—“वत्तवत्तं”मित्यादि, तत्रादौ लुप्ताकारदर्शनादवक्तव्यत्वं तथाऽवस्थानमित्येतत्पदद्वयविषयकप्ररूपणा, सा च “बंधरस उ सत्तण्हं” ति आयुर्विषयकवक्तव्यतायां अनन्तरमेव समापितत्वादायुर्वर्जानां ज्ञानावरणादीनां मूलप्रकृतीनां ‘वन्धस्य’-स्थितिवन्धस्य ज्ञेयेत्यर्थः । तुकारस्तु प्राग्वत्, सप्तानामवस्थाना-ऽवक्तव्यप्ररूपणाया भूयस्काराधिकारोक्तावस्थिता-ऽवक्तव्यस्थितिवन्धप्ररूपणया तुल्यत्वेन शेषवृद्धिहानिप्ररूपणापेक्षया विशिष्टत्वादिति । नन्वेते आयुर्वर्जसप्तप्रकृतीनां स्थितिवन्धा-ऽवक्तव्यत्वाऽवस्थानयोः प्ररूपणा किं सर्वद्वारेषूत सत्पदद्वार एव भूयस्काराधिकारवज्ज्ञेयेत्याह—“संतपयाईसु दारेसु” ति प्राग्वत्सत्पदादिषु द्वारेषु । अत्र ‘व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्ति’-रिति न्यायेन भावद्वारान्तेषु द्वादशद्वारेष्विति विज्ञेयम्, न पुनः प्राग्वत् त्रयोदशेऽल्पबहुत्वद्वारेऽपि, त्रयोदशेऽल्पबहुत्वद्वारे भूयस्काराधिकारापेक्षया विशेषवक्तव्यत्वस्य सद्भावेनात्रैवाधिकारेऽभिधास्यमानत्वादिति । इदमत्र हृदयम्—यो हि भूयस्काराधिकारे सप्तप्रकृतीनामवक्तव्यस्थितिवन्धः स एव प्रकृतेऽपि, न च तद्विषये संख्येयाऽसंख्येयगुणत्वादिकं किञ्चिद्विशेषेण चिन्तनीयम्; एवं तत्र भूयस्काराधिकारोक्तसप्तानामवस्थितास्थितिवन्धः स एवात्रानुवर्तते, तद्विषयेऽपि विशेष-

वक्तव्यत्वाभावादित्येते उभेऽपि पदे यथा तत्र भूयस्काराधिकारे सत्पदप्ररूपणादिद्वारेणोघादेशमेदतः
प्रतिपादिते तथैवात्रापि बोद्धव्ये । तद्यथा-भूयस्काराधिकारे प्रथमे सत्पदद्वारे ओघतः सप्ता-
नामवस्थिताऽवक्तव्यस्थितिवन्धौ सन्तावमिहितौ तथैवात्राऽपि तौ सन्ताववगन्तव्यौ । आदेशत-
रु यथा तत्रावस्थितस्थितिवन्धः सर्वासु सप्तत्युत्तरशतमार्गणास्वपि सन् प्रतिपादितस्तथैवात्रापि
सप्तानामवस्थितस्थितिवन्धः स्थितिवन्धस्यावस्थान वा सर्वमार्गणास्वस्तीति द्रष्टव्यम् । आदेशतो-
ऽवक्तव्यवन्धः पुनर्यथा तत्र मनुष्यगत्योघ-पर्याप्तमनुष्य मानुषी-पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-त्रस-
कायौघ-पर्याप्तत्रसकाय-पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-काययोगसामान्यौ-दारिककाययोगा-ऽपगतवेद-
मतिज्ञान-श्रुतज्ञाना-ऽवधिज्ञान-गनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-चक्षुर्दर्शना-ऽचक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शन-शुक्ल-
लेश्या-भ्रम्य-सम्यक्त्वौघ-क्षायिकसम्यक्त्वौघ-पशमिकसम्यक्त्व-संज्ञा-ऽऽहारिमार्गणास्वायुर्वर्जसप्तानाम्,
लोममार्गणायां मोहनीयकर्मणश्च सन् प्रतिपादितस्तथाऽत्रापि तास्वेव मनुष्यगत्योघादिपट्त्रिंशन्मा-
र्गणासु सन्नित्यभिधातव्यः; न पुनः शेषमार्गणास्वपि, शेषमार्गणासु सत्तयाऽनमिहितत्वादिति ।

स्वामित्वद्वारे-ओघतः सप्तानामवस्थितस्थितिवन्धकस्तत्रोक्तस्वामित्वप्ररूपणावदत्राप्य-
न्यतमगतिको जीवोऽभिधातव्यः । सप्तानामवक्तव्यवन्धकोऽपि तद्वदेव प्रतिपत्तुपशमकः, उपशान्त-
मोहगुणस्थानकादाववन्धकावस्थायां कालं कृत्वा देवतयोत्पन्नो देवमवप्रथमसमयवर्ती जीवो वाऽव-
गन्तव्यः । अनया दिशा यावद् द्विचरमं भावद्वारं तावत्सर्वं भूयस्कारग्रन्थानुसारेण स्वयमेव द्रष्टव्यम्,
चरमेऽल्पवहुत्वद्वारे तु ग्रन्थकृत्स्वयमेव वक्ष्यतीति ।

इत्थं हि लाघवार्थं सप्तप्रकृतीनां स्थितिवन्धस्यावस्थानाऽवक्तव्येऽप्यतिदिष्टेऽवशिष्टा केवला-
ऽऽयुर्वर्जानां ज्ञानावरणादीनां सप्तानां संख्येयगुणादिस्थितिवन्धवृद्धिहानिविषया सत्पदादिप्ररूपणां,
अतस्तामेव क्रमेणाविचिकीर्षया प्रथमे सत्पदद्वार ओघा-ऽऽदेशक्रमेणाह

वड्ढीओ हाणीओ वन्धरस चउविहाऽत्थि सत्तण्हं ।
एमेव जाणियव्वं णरतिग-दुपणिंदियतसेसुं ॥७३४॥
पञ्चसु मणवयणेसुं काय-उरालेसु इत्थि-पुरिसेसुं ।
णपुम-चउकसायेसुं णाणचउग-संयमेसु य ॥७३५॥
समइअ-छे-ओहीसुं चक्खु-अखक्खूसु सुइल-भवियेसुं ।
सम्मत्तम्मि उवसमे खइए सण्णिम्मि आहारे ॥७३६॥

(प्रे०) “वड्ढीओ हाणीओ” इत्यादि, “सत्तण्हं” ति ओघत आयुर्वर्जानां मौलानां
सप्तप्रकृतीनां “वन्धरस्य” ति स्थितिवन्धस्य “चउविहा” ति उत्कृष्टस्यापि स्थितिवन्धस्या-
ऽसंख्येयसमयप्रमाणत्वेनाऽनन्तमागाऽनन्तगुणवृद्ध्यादिरूपप्रकारद्वयस्याऽसम्भवाच्छेपाः ‘चतुर्विधाः’-

संख्येयभागा-ऽसंख्येयभाग-संख्येयगुणा-ऽसंख्येयगुण-मेदनिष्पन्नाश्चतुःप्रकाराः “वृद्धिओ
हानिओ”ति ‘वृद्धयः’-पूर्वसमयाऽपेक्षयाऽधिकस्थितिवन्धलक्षणाः, ‘हानयः’- पूर्वसमयापेक्षया हीन-
स्थितिदन्धलक्षणाः “त्थि”ति अकारस्य दर्शनात् ‘सन्ति’-विद्यन्ते । चतुर्विधा वृद्धयश्चतुर्विधा हानयश्च
सत्य एव, न पुनरेकेन्द्रियादिकतिपयमार्गणासु यथा संख्येयभागादिवृद्धिहानयो विद्यदिन्दीवरवदसत्यो
वक्ष्यन्ते तथाऽत्रौघचिन्तायामपीति भावः । तत्रासंख्येयभागास्थितिवन्धवृद्धिहानी प्रत्येकं पदनिक्षेपा-
धिकारोक्तैकैकसमयात्मकजघन्यवृद्धिहान्यनुसारेणाऽन्यथा वा समयाद्विसमयादिवृद्धिहानिप्रभृतिपल्यो-
पमासंख्येयभागान्तवृद्धिहान्यनुसारेण प्रसिद्धे । संख्येयभागास्थितिवन्धवृद्धिस्तु पल्योपमसंख्येय-
भागादिनाऽधिकं स्थितिवन्धं कुर्वतामेकेन्द्रियवर्जजीवानां स्वस्थाने लभ्यते, अत्रैकेन्द्रियाणां वर्जनं तेषां
स्ववन्धप्रायोग्यजघन्यस्थितिवन्धात् स्ववन्धप्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्धोऽपि पल्योपमासंख्येयभागेना-
धिकः सन्नसंख्येयभागाविकैव वृद्धिः सम्भवति, न पुनस्तदधिकेति । संख्येयभागहानिः पुनश्चतुरिन्द्रि-
यादितश्च्युत्वा त्रीन्द्रियादितयोत्पद्यमानानां जीवानां परस्थाने, स्वस्थाने च पल्योपमसंख्येयभागादिना
हीनस्थितिवन्धं कुर्वतामेकेन्द्रियवर्जजीवानां प्रसिद्धयति । संख्येयगुणवृद्धिहानिविषयेऽपि तथैव, नवरं
चतुरिन्द्रियादिभ्योऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियादितयोत्पद्यमानानां परस्थाने वृद्धिः, संज्ञिपञ्चेन्द्रियादिभ्यो यथो-
त्तरमसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाद्येकेन्द्रियपर्यन्तेपृत्पद्यमानानां परस्थाने हानिः, स्वस्थाने तु संज्ञिपञ्चेन्द्रिया-
णामेव ते उभेऽपि प्रसिद्धयतः । सप्तानामसंख्येयगुणस्थितिवन्धवृद्धिहानी तु श्रेणिसत्त्वस्थितिवन्धा-
नपेक्ष्य प्रसिद्धयतः । तत्राप्यसंख्येयगुणवृद्धिः प्रपतत उपशमकस्यानिवृत्तिकरणगुणस्थानक्रमावि-
स्थितिवन्धानपेक्ष्य, न पुनः सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानमाविस्थितिवन्धानपेक्ष्यापि, तत्र तस्य नव्यनव्य-
स्थितिवन्धानां पूर्वपूर्वस्थितिवन्धापेक्षया संख्येयभागाधिकानामेव भावात् । एवमसंख्येयगुणहानि-
विषयेऽपि बोद्धव्यं, नवरं श्रेणिमारोहत उपशमकस्य क्षपकस्य वाऽनिवृत्तिकरणगुणस्थानमावि-
स्थितिवन्धानपेक्ष्यैव, न पुनः पूर्ववत् सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानमाविस्थितिवन्धानपेक्ष्य । इदमुक्तं
भवति उपशमश्रेणिमारोहतो यस्य कस्यापि महात्मनो यथोत्तरस्थितिवन्धेषु हीन-हीनतरादि-
स्थितिर्वध्यते, तत्राप्यनिवृत्तिकरणगुणस्थानके वर्तमानस्य तस्य येषां कर्मणां यस्मिन् स्थितिवन्धे
पल्योपमासंख्येयभागमात्रा स्थितिर्वध्यते, तेषां कर्मणां ततः प्रभृति यथोत्तरमसंख्येयगुणहीन-
क्रमेण स्थितिवन्धाः प्रवर्तन्ते; एवमपि तावद्भवति यावन्नपुंसकवेद-स्त्रीवेदोपशमनादनन्तरं सप्त-
नोकपायोपशमनाद्धाया मध्ये नामगोत्रयोस्ततो वेदनीयस्यापि प्रथमः संख्येयवार्षिकः स्थितिवन्धो
जायते । तदानीं च सर्वेषामेव संख्येयवार्षिक एव स्थितिवन्धः; ततः प्रभृति ये तेषामुत्तरोत्तरस्थिति-
वन्धा भवन्ति, ते न प्राग्वदसंख्येयगुणहीनक्रमेण किन्तु संख्येयगुणहीनक्रमेणैव । उक्तं च
कर्मप्रकृत्युपशमनाकरणवृत्तौ

‘स्त्रीवेदे उपशान्ते तत शेषान् सप्तनोकपायान् उपशमयितुमारभते । तेषां चैव पूर्वोक्तेन प्रकारेणो-
पशम्यमानानामुपशमनाद्धाया संख्येयतमे भागे गते सति “द्वयो” नामगोत्रयो संख्येयवार्षिकः स्थितिवन्धो

भवति । वेदनीयस्य पुनरसंख्येयवार्षिक एव । तस्मिन् स्थितिवन्धे पूर्णे सति अन्यो द्वितीयस्थितिवन्धो वेदनीयस्यापि संख्येयवार्षिको भवति । तथा च सति सर्वेषामपि कर्मणां ततः प्रभृति संख्येयवार्षिक एव स्थितिवन्धः पूर्वस्माच्च पूर्वस्माच्चान्योऽन्यः स्थितिवन्धः प्रवर्तमानः संख्येयगुणहीनः प्रवर्तते । ततः स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु सत्सु सप्तपि नोक्तपाथा उपशान्ता भवन्ति ॥४६॥' इति ।

एवमुपशमकस्येतोऽपि यथोत्तरं संख्येयगुणहीनक्रमेण प्रवर्तमानाः स्थितिवन्धा मोहनीयस्य तु वेदोदयं यावत्प्रवर्तन्ते, न पुनस्तदूर्ध्वमवेधवस्थायामपि, शेषाणां ५००ां तु तदूर्ध्वं क्रमेणाश्वकर्णाद्धामति-
क्रम्य किङ्कीकरणाद्धाप्रवेशोऽपि निरवच्छिन्नतया तेन संख्येयगुणहीनक्रमेणैव प्रवर्तन्ते, किङ्कीकरणाद्धाया ऊर्ध्वं सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानाख्यकिङ्कीवेदनाद्धाप्रवेशे तु नैकस्यापि कर्मणः प्राप्यत्संख्येयगुणहीन-
क्रमेण स्थितिवन्धाः प्रवर्तन्ते, किन्तु सर्वेषामपि संख्येयगुणहीनक्रमेणैव प्रवर्तन्ते, । इत्थं ह्यनिवृत्ति-
करणगुणस्थानक एव सप्तानामसंख्येयगुणहानिः प्राप्यते, न पुनः सूक्ष्मसम्परायगुणस्थाने । एव-
मेवासंख्येयगुणवृद्धिविषयेऽपि भावनीयम्, सामान्यतः प्रतिपतत उपशमकस्याऽपि सूक्ष्मसम्परा-
याऽनिवृत्तिवादरमम्परायादिगुणस्थानेषूक्तक्रमेणैवाऽनु गेयं स्थितिवन्धादीनां भावादित्यलं विस्तरणं ।
विस्तरार्येना तु कर्मप्रकृतिकपायप्राभृतचूर्ण्यादिग्रन्था अवलोकनीया इति । अथैषा सप्तानामसंख्येयगुण-
स्थितिवन्धवृद्धिस्त्वन्यथा उपशमश्रेणौ कालं कृत्वा देवतयोत्पद्यमानस्य जीवस्य देवमवप्रथमसमय-
स्थितिवन्धमपेक्ष्यापि प्रसिद्धयति । तद्यथा--यः कश्चिदुपशमश्रेणिगतोऽन्तर्मुहूर्तप्रभृतिपण्योपमा-
संख्येयभागप्रमाणान्तस्थितिवन्धविकल्पेषु कमपि स्थितिवन्धविशेषं निर्वर्तयन् जीवो भवक्षयादेवगतावु-
त्पद्यते तदा तस्य तत्रान्तःकोटिकोटिसागरोपमप्रमाणस्थितिवन्धः प्रवर्तते, स च पूर्वममयजातस्थिति-
वन्धापेक्षयाऽसंख्येयगुणाधिकः, इत्येवं देवमवप्रथमसमयजातस्थितिवन्धमपेक्ष्याऽप्योद्यतः सप्तानाम-
संख्येयगुणवृद्धिः सत्त्वं विमर्ति । न चैवं प्रतिपतदुपशमकस्य भवक्षयेणासंख्येयगुणहानेः
सत्त्वाविष्करणाय यतनीयम् । प्रतिपतत आगेहतश्च प्रत्येकमपि भवक्षयेऽधिकस्थितिवन्धस्यैव प्रव-
र्तनेन हानेरेवासम्भवात्कुतोऽसंख्येयगुणहानिसम्भवः, न कुतश्चिदपीति ।

तदेवमभिहितं सप्तानां सम्भवद्वृद्ध्यादेरस्तित्वमोद्यतः । साम्प्रतमादेशतो तदभिधातव्यम्, तत्र
यासु मार्गणास्त्रोवचन्वार्यपि संख्येयगुणवृद्ध्यादिपदानि भङ्गूतानि तासु तथैव दिदर्शयिपुरति-
दिशति--“एमेव जाणियन्व” इत्यादि, तत्र “एमेव” ति ‘एवमेव’-यथौवतः सप्तकर्मस्थिति-
वन्धविषयकचतुर्विधवृद्धि-चतुर्विधहानीनां सत्त्वमभिहितं तथैवानुपदं वक्ष्यमाणमनुष्यगत्योवादि-
त्रित्वारिन्मार्गणास्त्रपि ज्ञातव्यमित्यर्थः । मनुष्यगत्योवादिमार्गणा एव नामत आह--“णरतिगे”
त्यादिना, अपर्याप्तमेदवर्जानां मनुष्यगतिमार्गणाभेदानां त्रिके-मनुष्यत्रिके, मनुष्यौव-पर्याप्तमनुष्य-
मानुपीमार्गणास्त्वित्यर्थः । “दुपणिदि” ति द्विशब्दस्य प्रत्येकं योजनादपर्याप्तमेदवर्जयोर्द्वयोः पञ्चेन्द्रि-
यौव-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियमेदयोः, द्वयोस्त्रसौव-पर्याप्तत्रसकायमेदयोरित्यर्थः । अन्यमार्गणाः संचिन्व-
गाथादयमाह--“पंचसु मणवयणेषु” इत्यादि, पञ्चसु मनोयोगभेदेषु, पञ्चसु वचनयोगभेदेषु,

काययोगसामान्यौ-दारिककाययोगयोः, स्त्रीवेद-पुरुषवेद-नपुंसकवेद-क्रोधादिचतुःकपायेषु, मत्यादि-
ज्ञानचतुष्क-संयमौधमेदयोः । चः समुच्चये, स चोत्तरगाथाप्रान्ते योज्यः, ततः सामायिक-छेदोपस्था-
पनसंयमानुवधिदर्शनेषु, चक्षुर्दर्शना-ऽचक्षुर्दर्शनयोः, शुक्ललेख्या-ऽमव्यमार्गणयोः, सम्यक्त्वौवे,
औपशमिकसम्यक्त्वे, क्षायिकसम्यक्त्वे, संज्ञिमार्गणायामाहारिमार्गणायां चेत्येतासु प्रत्येकं श्रेणिगत-
जीवानां समावेशादसंख्यगुणवृद्धिहान्योः, संज्ञिपञ्चेन्द्रियत्वे सुलभानां शेषाणामसंख्यभाग-संख्य-
भाग-संख्यगुणवृद्धिहानीनां च यथोक्तनीत्याऽस्तित्वमावेदनीयमिति ॥ ७३४-७३५-७३६ ॥

अथ यासु मार्गणाम्वेका वृद्धिरेका च हानिस्तासु तथैव दर्शयन्नाह

सत्तण्हं कम्माणं अत्थि असंखंसवड्ढिहाणीओ ।

वंधरस उ सव्वेसुं एगिंदिय-पंचकायेसुं ॥७३७॥

(प्रे०) “सत्तण्हं कम्माणं”मित्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलकर्मणां “बंधस्स उ” ति
प्रस्तुतत्वात् स्थितिवन्धस्य, तु शब्दोऽत्रायधारणार्थो व्युत्क्रमेण गाथापूर्वार्धस्य प्रान्ते योज्यः । “अत्थि-
असंखंसवड्ढिहाणीओ” ति ‘अणो भागश्च षण्ठ स्यादि’ त्यभिधानचिन्तामणिवचनादंश-
भागादिशब्दानामेकार्थकतया एकाऽसंख्यभागवृद्धिरेका चासंख्यभागहानिस्ते द्वयेव सत्यौ, न
पुनरन्या वृद्धि-हानय इत्यर्थः । कासु मार्गणास्त्वित्याह-“सव्वेसुं एगिंदियपंचकायेसुं” ति
एकेन्द्रियसत्कसर्वभेदेषु पृथिव्यादिवनस्पतिकायान्तपञ्चकायमार्गणासत्कसर्वभेदेष्वित्येवं पट्चत्वा-
रिशन्मार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । सुगमं चैतत्, स्थावरभेदेषु सप्तानामुत्कृष्टस्थितिबन्धाज्जघन्य-
स्थितिवन्धस्य पण्योपमासंख्येयभागमात्राधिकत्वेनोक्तान्यवृद्ध्यादेरसम्भव एवेति ॥ ७३७ ॥

अथ विकलेन्द्रियभेदेषु द्वे वृद्धी द्वे च हानीति दर्शयन्नाह

सव्वविगलेसु अत्थि उ असंख-संखंसवड्ढिहाणीओ ।

(प्रे०) “सव्वविगलेसु” इत्यादि, द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-लक्षणविकलेन्द्रिय-
सन्केष्वोघ-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तिभेदनिष्पन्नेषु सर्वभेदेषु “अत्थि उ असंखसंखंसवड्ढिहाणीओ”
ति एवकारार्थकस्य तु शब्दस्य प्राग्वत्प्रान्ते योजनात्प्रस्तुतज्ञानावरणादिसत्कर्मसत्कस्थितिवन्ध-
स्याऽसंख्यांश-संख्यांशलक्षणे द्वे वृद्धी द्वे च हानीति चत्वारि पदान्येव “अत्थि” ति सन्ति-विद्यन्ते,
न पुनरन्यानीत्यर्थः । कुतः ? एतेषु नवभेदेषु प्रत्येकं जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धयोरुत्कृष्टान्तरालस्य
पण्योपमसंख्येयभागप्रमाणत्वेनोक्ताधिकवृद्धिहानीनामसम्भव एव । भावना त्वोघवदेव कर्तव्येति ॥

अथान्यविलक्षणत्वात् सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां पृथगाह

संखंसवड्ढिहाणी सुहुमे छण्हऽत्थि वंधरस ॥७३८॥

(प्रे०) “संखंसवडिडहाणी” इत्यादि, “सुद्धमे” ति सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां “छण्ह” ति मोहनीयायुर्वर्जानां शेषाणां ज्ञानावरणादीनां पण्णां मूलकर्मणां प्रत्येकं “बंधस्स” ति प्रक्रमात्स्थितिवन्धस्य “संखंसवडिडहाणी” ति संख्येयांशवृद्धिः संख्येयांशहानिश्च द्व एव “त्थि” ति पूर्वमकारस्य दर्शनात् ‘अत्थि’ ति स्त इत्यर्थः, सङ्गूत इति यावत् । अत्र पण्णां संख्येयभागमात्रवृद्धिहान्योरेवास्तित्वं न पुनस्तदन्यासामसंख्यमार्गादिवृद्धिहानीनामित्येतत्पूर्वमौ-
धिकासंख्येयगुणवृद्धि-हानिविवरणानुसारेण भावनीयमिति ॥ ७३८ ॥

अथाऽपगतवेदमार्गणायां प्रस्तुतमाह-

गयवेए संखेज्जंस-गुण-असंखगुणवडिडहाणीओ ।

एगा दो तिणिण कमा मोह-तिधाइ-इयराण कमा ॥७३९॥

(प्रे०) “गयवेए संखेज्ज” मित्यादि, “गयवेए” ति अपगतवेदमार्गणायां “संखेज्जंस-
गुण-असंखगुणवडिडहाणीओ” ति ‘द्वन्द्वान्ते श्रुयमाण पद प्रत्येक सम्बध्यते’ इति न्यायेन
वृद्धिहानिपदस्य संख्येयांशादिना प्रत्येकं योजनात् संख्येयभागवृद्धिहानी, तथा प्रथमोक्तसंख्येय-
शब्दस्यांशशब्देनेव गुणशब्देनाऽपि योजनात् संख्येयगुणवृद्धिहानी, असंख्यगुणवृद्धिहानी चेत्यर्थः ।
ततः किमित्याह-‘एगा दो तिणिण कमा’ ति क्रमाद् ‘एका’-संख्येयभागवृद्धिहान्यात्मिका,
क्रमाद् ‘द्वे’-संख्येयभागवृद्धिहानि-संख्येयगुणवृद्धिहान्यात्मिके, क्रमात् ‘तिस्रः’-संख्येयभाग-संख्येय-
गुणा-ऽसंख्यगुणात्मकत्रिविधवृद्धिहानयश्चेत्यर्थः । ताश्च ‘मोहतिधाइइयराण कमा’ ति क्रमात्
‘मोह’ ति मोहनीयकर्मणः, “तिधाइ” ति मोहनीयस्यानन्तरमुक्तत्वात् द्वर्जानां शेषाणां ज्ञानावरण-
दर्शनावरणा-ऽन्तरायलक्षणानां त्रयाणां धातिकर्मणाम्, “इयराण” ति उक्ततरेषां गतवेदमार्गणायां
वध्यप्रायोग्यानां वेदनीय-नाम-गोत्रकर्मणां च क्रमाद्विज्ञेयाः ।

इदमुक्तं भवति-पुंवेदन्यवेदवतो वेदोदयविच्छेदादूर्ध्वं सप्तनोक्तायोपशमनाऽद्धायां
यथोत्तरं संख्येयभागहीनक्रमेण प्रवर्तमानान् मोहनीयस्थितिवन्धानपेक्ष्य मोहनीयस्यैका संख्येय-
भागहानिः । तस्यामेव सप्तनोक्तायोपशमनाद्धायां यथोत्तरं संख्येयगुणहीनक्रमेण प्रवर्तमानान्
ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-ऽन्तरायकर्मणां स्थितिवन्धानपेक्ष्य तेषामेता संख्येयगुणहानिः, अन्यास्तु
सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानमात्रिन्यसंख्येयभागहानिश्च । एवमेव शेषवेदनीय-नाम-गोत्रकर्मणामपि द्वे हानी,
नवरं तेषां सप्तनोक्तायोपशमनाद्धायाः प्रारम्भे कतिपयस्थितिवन्धा यथोत्तरमसंख्येयगुणहीनक्रमेण
प्रवर्तन्ते, अतस्तृतीयाऽसंख्येयगुणहानिरपि लभ्यते । एता हि श्रेणिमारोहतो भवन्ति, प्रपततस्तु ततो
वैपरीत्येन मोहनीयस्थितिवन्धस्यैका संख्येयभागवृद्धिः, ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-ऽन्तरायाणां प्रत्येकं
स्थितिवन्धस्य संख्येयभागवृद्धिः संख्येयगुणवृद्धिश्चेति द्वे वृद्धी, शेषाणां वेदनीय-नाम-गोत्रकर्मणां
प्रत्येकं तृतीयाऽसंख्यगुणवृद्धिरपीति तिस्रो वृद्धयो भवन्ति । ननु पुंवेदेन श्रेणिमारोहन्तं जीव

मादायैनास्तिस्रो हानयो वृद्धयश्च नोपपाद्यन्ते, किन्तु तदन्यवेदिनमधिकृत्योपपाद्यन्ते ? उच्यते, पुंवेदेन श्रेणिं समारोहतः सप्तनोकपायोपशमनाद्धायामपि सवेदितयैवावस्थानेन सप्तनोकपायोपशमनाद्धाभाविनी वेदनीय-नाम-गोत्र-कर्मणां स्थितिवन्धविषयाऽसंख्यगुणहानिः, तथा तस्यैव प्रतिपततो ऽऽसंख्यगुणवृद्धिश्च साऽपि प्रकृतमार्गणावहिर्माविनीति कृत्वा लाघवार्थं पुंवेदान्येवेदिनमादाय त उपपाद्येते, तस्य पुरूपेतरवेदिनो वेदनीयादीनामसंख्येयगुणस्थितिवन्धवृद्धि-हानि-कालेऽपि प्रभुतमार्गणायामवस्थानात् । विस्तरार्थिना तु कर्मप्रकृत्युपशमनाकरणाग्रन्थोऽनुसर्वव्य इति ॥७३९॥

अथोक्तशेषमार्गणासु प्रस्तुतमाह

सत्तपहं कम्माणं असंख-संखंसवड्ढिहाणीओ ।

संखगुणवड्ढिहाणी अत्थि उ वंधरस सेसासुं ॥७४०॥

(प्रे०) “सत्तपहं कम्माण”मित्यादि, आयुःकर्माधिकृत्य सर्वविधप्ररूपणायाः प्रागतिदिष्टत्वात्तद्वर्जानां सप्तानां मूलकर्मणां “बंधस्स”ति स्थितिवन्धस्य “असंख-संखंसवड्ढिहाणीओ संखगुणवड्ढिहाणी अत्थि उ” ति अंशवृद्धिहानीति शब्दस्य प्रत्येकं योजनादसंख्यांशवृद्धि-हानी संख्येयांशवृद्धिहानी तथा संख्येयगुणवृद्धिहानीति पट्पदान्येव सन्ति, अन्ये द्वे पदे त्वसतीत्यर्थः । कासु मार्गणास्वित्याह—“सेसासुं”ति उक्तशेषासु नरकगत्योधादिसप्ततिमार्गणासु । ताश्च मार्गणा इमाः—अष्ट नरकगतिभेदाः, पञ्च तिर्यग्गतिभेदाः, अपर्याप्तमनुष्यभेदः, त्रिंशदेवगतिभेदाः, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियभेदः, अपर्याप्तत्रसकायभेदः, औदारिकमिश्र-वैक्रिय-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारका-ऽऽहारक-मिश्र-कर्मणकाययोगात्यज्ञान-श्रुताज्ञान-वैभज्ज्ञान-परिहारविशुद्धिकसंयम-देशसंयमा-ऽसंयम-कृष्णादिपञ्चलेऽद्या-ऽमव्य-क्षायोपशमिकसम्यक्त्व-सासादन-सम्यग्मिथ्यात्व-मिव्यात्वा-ऽसंशय-ऽनाहारिमार्गणाश्चेति । नन्वेतासु कुतः पण्णां पदानामेवास्तित्वम्, न पुनरन्ययोर्वृद्धिहान्योः ? इति चेद्, उच्यते, एतासु प्रत्येकं श्रेणिगतजीवानामलामादसंख्यगुणवृद्धिहानिरूपे पदे न प्राप्येते, तादृग्वृद्धिहान्योः श्रेण्यधीनत्वात्, तदन्यवृद्धिहानीनां सत्त्वं तु प्रत्येकमन्तःसमारोपमकोटीकोट्यादिप्रमाणस्थितिवन्धस्य लाभात्तदपेक्षया प्रसिद्धयति । यद्यप्यसंज्ञिमार्गणायामेवं नास्ति, तथाऽपि तत्रैकेन्द्रियादिभिन्नभिन्नजातीयानां जीवानामपि प्रवेशात् परस्थानापेक्षया संख्येयगुणवृद्धिहान्यपि प्राप्येते । शेषवृद्धिहानयस्तु द्वीन्द्रियादीनां स्वस्थानभाविस्थितिवन्धापेक्षया ज्ञेया इति ॥७४०॥

तदेवमभिहितानि शेषमार्गणास्वपि ज्ञानावरणादीनां सम्भवत्संख्येयगुणादिस्थितिवन्धवृद्धि-हानिसत्पदानि । तेषु चाभिहितेषु गतमाद्यं सत्पदद्वारम् ।

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रवृत्तिस्थितिवन्धे पञ्चमे वृद्धयधिकारे प्रथमं सत्पदद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथ द्वितीयं स्वामित्वद्वारम् ॥

एतद्धिं व मन्त्रा मे स्वामित्वद्वारे ज्ञानावरणादीनां भूलप्रकृतीनां दर्शितसंख्येयगुणादिस्थिति-
वन्वृद्धिर्वादिमन्त्राणां स्वामिनः प्रतिकटपिपुनर्दो तावदोधतः प्रतिपादयन्नाह

मत्तपहं अण्णयरो अत्थि असंखंसवड्ढिहाणीणं ।

तह वंधगो खलु तमोऽण्णयरो संखंसवड्ढिहाणीणं ॥७४१॥ (गीतिः)

(प्रे०) “मत्तपहं” इत्यादि, आयुःकर्मणः सर्ववक्तव्यताया मतद्वारेऽतिदिष्टत्वादायुर्वर्जानां
ममानां भूलकर्मणां प्रत्येकम् “असंखंसवड्ढिहाणीणं” ति स्थितिवन्धविषययोरसंख्यंशवृद्धि-
हान्योः “अण्णयरो अत्थि” ति व्रतः स्यावगे वाऽन्यतरो जीवः “बंधगो” इति गाथोत्तरा
योऽत्राजपि योज्यते, ततः ‘बन्धकः’ स्वामी भवतीत्यर्थः । अत्रान्तरग्रहणात् पर्याप्तोऽपर्याप्तो वा
कश्चिदपि निर्विशेषेय बोद्धव्यः, एवमुक्तत्रापि । अथ ममानामेव संख्येयभागवृद्धिहान्योः स्वामिनं
दर्शयन्नाह—“तह वंधगो,” इत्यादि, तथा “संखंसवड्ढिहाणीणं” ति खलुशब्दस्यावधारणार्थ-
न्यादन्तरेण्यनर्जिव एव ‘बन्धकः’ स्वामी, भवतीति शेषः । इत्थं च संख्येयंशवृद्धिहानिस्वामि-
नित्वा स्यादजीवनां व्यवच्छेदः कृतो विज्ञेयः । स्यावगजीवेषु संख्येयभागवृद्धिहान्योः समस्तपु
न्यद्वारे भाति एवेति ॥ ७४१ ॥

अथापन एव ममानां संख्येयगुणवृद्धिहान्योः स्वामिनं दर्शयन्नाह

मत्तपहं सत्थाणे सण्णी संखगुणवड्ढिहाणीणं ।

तह होण्ड अमण्णी पराणे वंधगोऽण्णयरो ॥७४२॥

(प्रे०) “मत्तपहं सत्थाणे” इत्यादि, आयुर्वर्जानां ममप्रकृतीनां “संखगुणवड्ढिहा-
णीणं” ति स्थितिवन्धविषयोः संख्येयगुणवृद्धि-नन्वेयगुणहान्योः प्रत्येकं “सत्थाणे स-
ण्णी” ति प्रत्यये वर्तमानः सत्ता, अप्यत्र “बंधगोऽण्णयरो” इत्यनेन गाथाप्रान्तेऽन्वयः । अत्र
प्रत्ययान्ते ‘अ-पर्याप्तता’ बोद्धव्यम्, ततः संविषयेन्द्रियत्वे वर्तमानो यः कविजीवः स ममानां
स्थितिः सत्ताविषयोः संख्येयगुणवृद्धिहान्योः स्वामी भवतीत्यर्थः । अत्रान्वेयसामपि प्रकृतवृद्धिहान्योः
सत्ताविषयसत्तावि तानपि संखल्लेखा—“तह होण्ड” इत्यादि, तथाशब्दः समुच्चये । “होण्ड
अमण्णी पराणे” ति एतेन्द्रियावगतिवन्धेन्द्रियन्तोऽन्यतरोऽसंविजीवः ‘परम्याने’ जात्य-
गारे उत्पद्यमानः सन् प्रमत्तायोऽप्येव, संख्येयगुणवृद्धिहान्योः स्वामी भवति, मन्त्राभंगिष्वेन्द्रि-
यादिभ्योऽपि एतेन्द्रियादिभ्योऽपि संख्येयगुणहान्योः स्वामी, एतेन्द्रियादिन ऊर्ध्वं ईहन्ति यादितयो-
न्तरे स ममानां संख्येयगुणवृद्धिस्वामी भवति, न तु संविषयेन्द्रियवन्धम्यानेऽर्पति ॥७४२॥

अतएव एतद्वारेण्युच्यतेः स्वामिनं प्रकृतवृद्धि-

उवसामगो पडंतो सेढीअ सुरो य पढमसमयत्थो ।

सत्तण्ह वंधगो खलु होइ असंखगुणवड्ढीए ॥७४३॥

(प्रे०) “उवसामगो पडंतो” इत्यादि, “सेढीअ” ति उपशमश्रेणोः पत-गुपशमकः, “सुरो य पढमसमयत्थो” ति उपशमश्रेणौ सप्तानामुत्कृष्टतः पत्न्योपमासंख्यभागप्रमाण-स्थितिवन्व-कुर्वन्नायुःक्षयात् व्युत्वा यो देवतयोत्पन्नः सः ‘प्रथमसमयस्य’-भवप्रथमसमयवर्ती सुर-जीवश्च तदानीं सप्तानामसंख्येयगुणस्थितिवन्धवृद्धेः स्वाभी भवतीत्यर्थः । ननु देवस्यापि सप्ता-नामसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धिस्वामित्वसम्भवे कथं प्राग् देवगत्योधादिमार्गणांस्वसंख्येयगुणवृद्धि-पदं सन्नामिहितम् ? उच्यते, प्राग् भूयस्काराद्यधिकारेऽवक्तव्यवन्धलक्षणाप्रवेशेन यथा देवगत्योधा-दिमार्गणां सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धो नाङ्गीकृतः, तेनैव न्यायेन मार्गणाप्रथमक्षणे भूयस्कारा-दिवन्धोऽपि नाभिमतः । कुतः ? अधिकृतविवक्षया भूयस्कारादेरप्यवक्तव्यवन्धवन्मार्गणाभाविपूर्वक्षणा-प्यवस्यपेक्षत्वात्, पूर्वक्षणावर्तिवन्धस्तु न मार्गणाभावी, किन्तु मार्गणान्तरभावेवेति सुप्रतीतम् । भूयस्कारादिविशेषा एव पदनिक्षेपवृद्ध्यादयः, अतस्तेनैव नीत्या प्रकृतेऽप्योधतो लभ्यमानाऽप्य-संख्येयगुणवृद्धिर्देवगत्योधादिमार्गणां नोक्ता । निपतत उपशमकस्यासंख्यगुणवृद्धिस्वामित्वं तु सत्पदद्वारे विस्तरतो माधितमिति तत एवावसातव्यमिति ॥ ७४३ ॥

अथोधत एव सप्तप्रकृतिस्थितिवन्धविषयाया असंख्यगुणहानेः स्वामिनमाह-

वट्टंतो गुणठाणे नवमे उवसामगो तहा खवगो ।

सत्तण्ह वंधगो खलु अत्थि असंखगुणहाणीए ॥७४४॥

(प्रे०) “वट्टंतो गुणठाणे” इत्यादि, नवमेऽनिवृत्तिवादरसम्परायाख्ये गुणस्थाने “वट्टंतो” ति वर्तमानः “उवसामगो” ति चारित्रमोहनीयोपशमकः “तहा खवगो” ति तथा तत्रैव नवमे गुणस्थाने वर्तमानः ‘क्षपकः’-चारित्रमोहनीयक्षपक आयुर्वर्जानां सप्तमूल-प्रकृतीनाम् । “असंखगुणहाणीए” ति स्थितिवन्धविषयाया असंख्यगुणहानेर्वन्धकः-स्वाभी, भवतीति शेषः । खलुशब्दोऽवधारणे, स च व्युत्क्रमेण ‘खवगो’ इत्यस्योत्तरं योज्यः; ततस्तावेवा-ऽसंख्यगुणहानिस्वामिनावित्यर्थः । ‘उवसामगो तहा खवगो’ इत्यत्रैकवचनं जात्यपेक्षया प्रयु-क्तमिति कृत्वा तज्जोतीयाः-तत्सदृशा ये केचनपि जीवास्ते सर्वेऽपि स्वामिन इति बोद्धव्यम् । एव-मेव पूर्वोत्तरग्रन्थे एकवचनान्तप्रयोगो जातिविवक्षया बोद्धव्य इति । अत्र भावना त्वनन्तरं सत्पदद्वारे ओषचिन्तायामपगतवेदमार्गणायां च दर्शिता तथैव द्रष्टव्येति ॥७४४॥

तदेवमुक्तमोधतः शेषाणां सप्तप्रकृतीनां स्थितिवन्धविषयकासंख्यभागवृद्ध्यादेः स्वामित्वम् । साम्प्रतमादेशस्तत्प्रदर्शनावसरः । तत्र लाघवार्थीयासु मार्गणां यस्या वृद्ध्यादेः स्वामिन ओष-सदृशास्तासु तस्यास्तथैवातिदिदिक्षुराह -

जासुं खु मग्गणासुं अत्थि असंखगुणवडिढहाणीओ ।

सत्तण्हं कम्माणं तासुं खलु ताण ओधव्व ॥७४५॥

णवरि सुरो णत्थि तिणर-पणमणवय-उरल-थी-णपुंसेसुं ।

गयवेए मणणाणे संयम-सामइअ-छेएसुं ॥७४६॥

(प्रे०) “जासुं खु” इत्यादि, आदेशचिन्तायां यासु मनुष्यगत्योधादिमार्गणासु “सत्तण्हं कम्माणं” ति आयुर्वर्जसप्तान्यतमानां मूलकर्मणाम् “अत्थि असंखगुणवडिढहाणीओ” ति असंख्यगुणवृद्धिरसंख्यगुणहानिश्च स्तः, असंख्यगुणवृद्धिहान्योः प्राक् सत्पदद्वारेऽस्तित्वं प्रतिपादितमिति भावः । “तासुं खलु ताण ओधव्व” ति तासु मनुष्यगत्योधादिमार्गणासु “ताण” ति बहुवचनान्तनिर्देशः प्राकृतत्वात्, ततस्तयोः सप्तप्रकृतिस्थितिवन्धविषययोरसंख्यगुणवृद्धिहान्योः प्रत्येकम् “ओधव्व” ति ओधवत्, स्वामिन इति गम्यते, स्वामित्वप्ररूपणस्याधिकृतत्वात् । इत्थमितिदिष्टे कासुचिन्मार्गणासु याऽतिप्रसक्तिस्तां निराचिकीर्षुराह—“णवरि सुरो णत्थि” त्यादि, ‘नवरं’-परमयमत्रापवादः । क इत्याह—“सुरो णत्थि” ति ओधप्ररूपणायां सप्तानामसंख्यगुणवृद्धेर्वन्धकः प्रयतन्नुपशमक इव भवप्रथमवसमयर्त्तिसुरोऽपि कथितः, किन्तु सः ‘सुरः’-देवः प्रकृतेऽसंख्यगुणवृद्धेः स्वामी ‘नास्ति’-न भवति । किं मनुष्यगत्योधादिचतुश्चत्वारिंशन्मार्गणास्वप्युत कासुचिदेवेत्याह—“तिणरपणमणवये”त्यादि, अपर्याप्तभेदवर्जेषु त्रिषु नरगतिमार्गणाभेदेषु, पञ्चशब्दस्य मनोवचसोः प्रत्येकं योजनात्पञ्चमनोयोग-पञ्चवयोयोगौ-दार्शिककाययोग-स्त्रीवेदनपुंसकवेदमार्गणाभेदेषु, गतवेदमार्गणायां, मनःपर्यवज्ञानमार्गणायां, संयमौघ-सामायिकसंयम-छेदोपस्थापनसंयममार्गणास्वित्येतास्वेकविंशतिमार्गणास्वेव, न पुनस्तदन्यासु पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्त-पञ्चेन्द्रिय-त्रसौघ-पर्याप्तत्रसकाय-काययोगसामान्य-पुंवेद-कपायचतुष्क-मत्यादित्रिज्ञान-चक्षुरादित्रिदर्शन-शुक्ललेया-भव्य-सम्यक्त्वौघ-ध्यायिकसम्यक्त्वौ-पशमिकसम्यक्त्व-संज्ञा-ऽऽहारिरूपासु त्रयोविंशतिमार्गणास्वपीत्यर्थः । एतासु त्रयोविंशतिमार्गणासु तु सर्वथैव निरपवादमोधवदिति भावः । कुत एवम् ? उच्यते, उपशमश्रेणौ भवक्षयेण देवगतावुत्पादेऽपि तत्रानन्तरोक्तपञ्चेन्द्रियोधादित्रयोविंशतिमार्गणानामविच्छिन्नतया प्रवर्तनात्, पूर्वोक्तानां मनुष्यगत्योधादिमार्गणानां तु मनुष्य-भवसमाप्त्या सममेव विच्छेदाच्चेति ॥७४५-७४६॥

तदेवं यासु मार्गणासु ज्ञानावरणादीनामन्यतमस्यासंख्यगुणवृद्धिहानिपदे सञ्जुते तासु तयोः स्वामिनोऽभिहिताः । साम्प्रतमुक्तशेषवृद्धिहानीनां स्वामिनोऽपि यासु मार्गणास्वोधवद्भवन्ति तास्वपि लाघवार्थमितिदेशेनैव तान् दर्शयन्नाह

तिरिये तसम्मि काये णपुंसगम्मि य कसायचउगे य ।

अण्णाणदुगे अयते अणयण-अपसत्थलेसासुं ॥७४७॥

भवियेयर-मिच्छेसुं असणिण-आहारगेषु ओधव्व ।

तिविहाण वड्ढिहाणीण णवरि अमणम्मि ण उ सण्णी ॥७४८॥

(प्रे०) “तिरिये तसम्मि” इत्यादि, तिर्यग्गत्योघे, त्रसकायौघे, काययोगौघे, नपुंसकवेदे । चः समुच्चये । कपायचतुष्के । चः प्राग्वत् । मत्यज्ञान-श्रुताज्ञानयोर्द्विके, “अचते” ति असंयमे, “अणायण” ति अचलुर्दर्शने, कृष्णादिषु तिसृष्वप्रशस्तुल्लेखासु, भव्ये, भव्यादितरस्मिन्नभव्ये, मिथ्यात्वे, असंख्या-ऽऽहारकयोरित्येतासु विंशतिमार्गणासु प्रत्येकम् “ओधव्व” ति ओधवदभिधातव्यम्, ओधवत् “सत्तण्हं अणायरो” इत्याद्यमिलापः कर्तव्य इति भावः । ननु सर्वोऽप्यमिलाप ओधवत्कर्तव्य उत किञ्चिन्मात्र इत्याह—“तिविहाण वड्ढिहाणीण” ति प्रकृत-सप्तकर्मणामुक्तशेषाणां स्थितिवन्धसत्त्वानामसंख्येयभाग-संख्येयभाग-संख्येयगुणलक्षणानां त्रिविधानां वृद्धीनां त्रिविधानां हानीनां च । त्रिविधवृद्धिहानिविषयो य आद्यगाथाद्वयरूप औधिकोऽमिलापः स एव कर्तव्यः, न पुनरशेषोऽपीत्यर्थः ।

एवमभिधानातिदेशेऽपि या किञ्चिन्मात्राऽतिव्याप्तिस्तां निराचिकीर्षुराह—“णवरि अमणम्मि ण उ सण्णी” ति ‘नवर’-परमसंज्ञिमार्गणायां संज्ञिजीवानामभावात् ‘सत्याणे सण्णी’ इत्येवं यो द्वितीयगाथाऽवयवरूपोऽमिलापः स न कर्तव्य इत्यर्थः ।

❧ ननु ‘ओधव्व’ इत्यस्य कथमभिधानातिदेशपरत्वं व्याख्यायते, न पुनरर्थातिदेशपरकत्वम् ? इति चेद्, उच्यते, तस्य पदार्थातिदेशपरत्वेऽसंज्ञिमार्गणायां ‘णवरि अमणम्मि ण उ सण्णी’ इत्यपत्रादाभिधानेनाऽसामञ्जस्यदोषपरिहारेऽपि त्रसकायौधमार्गणायां स्थावरजीवानामप्रवेशेन तत्र तु तद्दोषतादवस्थ्यमेव स्यात् । न च ‘व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्ति’रिति न्यायेन तत्र स्थावराणामसंख्यमागवृद्ध्याद्यस्वामित्वस्य व्याख्याविषयत्वात्, तेषां तत्राऽप्रवेशेन सुज्ञेयत्वाद्वा

❧ घट-पटादितत्तदर्थ्या, तद्वाचकान्यभिधानानि, तज्ज्ञानरूपा प्रत्ययाश्च घट-पटादिपदेनैवलोके व्यपदिष्यन्त इत्येवमर्था-ऽभिधान-प्रत्ययानां लोके तुल्यनामधेयत्वनियमात् ‘त्रस-स्यावरणामन्यतरस्यायुर्वर्ज-सप्तप्रकृत्यसंख्यमागस्थितिवन्धवृद्ध्यादिस्वामित्व’लक्षणस्यौधिकार्थस्य, तत्प्रतिपादकस्य ‘सत्तण्णं अणायरो’ इत्याद्यभिधानस्य, तादृगर्थविषयकान्त स्फुरायमानप्रत्ययस्य च तुल्यः ‘ओघ’ इति व्यपदेशो भवितुमर्हति । तथा च सस्थितौ मूलोक्त-‘ओधव्व’ इत्यत्र ‘ओघ’ इति नामधेयं यथा ‘य कश्चित् त्रसो वा स्थावरो वा जीव स आयुर्वर्जसप्तप्रकृत्यसंख्यमागस्थितिवन्धवृद्ध्यादिस्वामी’त्येवरूपस्यार्थस्य प्रतिपादकं तथा तादृगर्थाभिधायकस्य ‘सत्तण्णं अणायरो’ इत्यादिपूर्वलिखितवर्णावलिमात्रस्याऽपि प्रतिपादकं भवत्येव । तन्मध्ये मूलोक्त-‘ओधव्व’ इत्यत्र ‘ओघ’ इतिनामधेयं तादृग्वर्णावलिमात्रप्रतिपादकं ज्ञेयम्, न पुनस्त्रसादीनां तादृक्स्वामित्वादि-लक्षणस्याऽर्थस्य प्रतिपादकम् । तथा च ‘ओधव्व’ इत्यनेन भव्यादिमार्गणायामायुर्वर्जसप्तानामसंख्यमागस्थितिवन्धवृद्ध्यादीनां स्वामित्वस्य प्रतिपादनं ‘सत्तण्णं ओधव्व’ इत्याद्यात्मकौधिकाभिधानेन सहगामिधानेन भवतीत्यर्थके ‘ओधव्व ति ओधवदभिधातव्यम्’ इति व्याख्याने कृते कश्चिदाशङ्कते-‘ननु’ इत्यादि ।

न किञ्चिदसामञ्जस्यमिति चाच्यम् । तथैवाऽसामञ्जस्यपरिहारेऽसङ्गतत्वाभावे वामिमते तु तुल्य-
न्यायेनाऽसंज्ञिमार्गणायामपि तथा सम्भवात्तत्राऽपवादपदमनभिहितं स्यात् । एवमप्यसंज्ञिमार्गणा-
स्थानेऽपवादपदमभिधाय त्रमकायौधमार्गणायां तदनभिधानम् 'ओधव्व' इत्यनेनैव तत्र स्थावरा-
णामसंख्येयभाववृद्ध्यादिस्वामितया परिहृतत्वेनाऽसामञ्जस्याभावेनापवादामिधानस्यानावश्यकत्वात् ।
'ओधव्व' इत्यनेनैव स्थावराणामसंख्येयमागवृद्ध्यादिस्वामितया परिहारस्तु तस्याऽभिधानातिदेश-
परकत्वे सत्येव सम्भवति, न त्वर्थातिदेशपरकत्वे, अर्थस्य तु त्रसानां स्थावराणां चासंख्येयमाग-
वृद्ध्यादिस्वामित्वरूपस्य तत्रौधिकचिन्तायां घटमानत्वेऽपि त्रमकायौधमार्गणायामघटमानतया-
ऽसामञ्जस्यापत्तेः । 'ओधव्व' इत्यस्य 'सत्तणं अण्णयरो' इत्यादिस्वौधिकाभिधानातिदेशपरकत्वे
तु न काचिदसङ्गतिः, त्रसकायौधमार्गणायामन्यतरपदेन मार्गणाप्रविष्टानां त्रसकायिकानाम-
न्यतमस्य त्रसकायिकस्य सप्तानामसंख्यमागवृद्ध्यादिस्वामित्वस्य बुध्यमानत्वात्, तस्य तत्राविरोधेनो-
पपद्यमानत्वाच्च । इत्यतो 'ओधव्व' इत्यस्याभिधानातिदेशपरकत्वं व्याख्यायते । इत्येवमन्यत्रापि
कृतेऽतिदेशे यथासम्भवं स्वयमभ्यूह्यमिति ॥७४८॥

अथापगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणयोः प्रकृतस्वामित्वमाह

गयवेए सुहमम्मि य हवेइ उवसामगो वड्ढीणं ।

उवसामगो व खवगो वा हाणीए मुणेयव्वो ॥७४९॥

(प्रे०) "गयवेए" इत्यादि, अपगतवेदमार्गणायां सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां च प्रत्येकं
भवति, स्वामीति गम्यते । कः कस्याः कस्याः स्वामी भवतीत्याह—“उवसामगो उ” इत्यादि,
प्रपतन्नुपशमक एव “वड्ढीणं” ति 'जासु खु' इत्यादि(७४६)गाथयाऽसंख्यगुणवृद्धिहानिस्वामिना-
मपगतवेदमार्गणायामपि प्रागतिदिष्टत्वादसंख्यगुणवृद्धिहानी विहाय ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीय-
नाम-गोत्रा-ऽन्तरायकर्मणां प्रत्येकं संख्येयमाग-संख्येयगुणवृद्धयोर्मोहनीयकर्मणः संख्येयमागवृद्धे-
स्तया सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां मोहनीया-ऽऽयुर्वर्जानां पण्णां संख्येयमागवृद्धेऽचेत्यर्थः । तथा
“उवसामगो व खवगो व” ति वाकारश्चकारार्थस्ततः श्रेणिमारोहन्नुपशमकश्च क्षपकश्चो-
भावपि “हाणीए मुणेयव्वो” ति पूर्ववदपगतवेदमार्गणायां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीय-नाम-
गोत्रा-ऽन्तरायकर्मणां प्रत्येकं संख्येयमाग-संख्येयगुणहान्योर्मोहनीयकर्मणः संख्येयमागहानेः, सूक्ष्म-
सम्परायमार्गणायां मोहनीयायुर्वर्जानां पण्णामपि संख्येयमागहानेश्च ज्ञातव्यावित्यर्थः । एनयोस्त-
त्तसंख्येयमागवृद्धिहान्यादिस्वामित्वं ह्यनन्तरं सत्पदद्वारे सत्पदानां सत्त्वव्युत्पादनावसरे
दर्शितभावनानुसारेण स्वयमेव भावनीयमिति ॥ ७४९ ॥

अथोक्तशेषमार्गणासु सप्तकर्मसत्कवृद्ध्यादिसत्पदानां स्वामिनं विमणिपुराह

सेसासु बंधगोऽस्थि सपयाण तिविहाउ वडिढहाणीओ ।

सत्तण्हं अण्णयरो सविसेसो पुण सुणेयव्वो ॥ ७५० ॥

प्रे०) “सेसासु बंधगो” इत्यादि, असंख्यगुणवृद्धिहानी परिहृत्य शेषाणां त्रिविधानां वृद्धिहानीनां स्वामिनो यास्वनन्तरमभिहितास्तास्तिर्यग्गत्योधादिद्वाविंशतिमार्गणां विवर्ज्य शेषासु नरकगत्योधाद्यष्टचत्वारिंशदस्यधिकशतमार्गणासु प्रत्येकं बन्धको भवति । केषां क इत्याह—“सपयाण तिविहाउ वडिढहाणीओ” इत्यादि, आधुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामसंख्येयभाग-संख्येयभाग-संख्येयगुणमेदमिन्नत्रिविधवृद्धित्रिविधहानिभ्यो नरकगत्योधादिशेषमार्गणायां यत्र यावन्त्येक-द्वयादीनि पदानि सत्पदद्वारे सङ्गूतानि प्रतिपादितानि, तत्र तेषां सर्वेषामेकद्वयादीनामसंख्येय-भागवृद्ध्यादिसत्पदानां प्रत्येकं मार्गणागतौ “अण्णयरो” ति अन्यतरो नारकादिजीव इत्यर्थः ।

इत्थमप्यपर्याप्तत्रसकायादिमार्गणासु द्वीन्द्रियादिजीवैः संख्येयगुणवृद्ध्यादेरनिवर्तनेन तत्र ‘अण्णयरो’ इत्यनेन मार्गणागतान्यतरपदवाच्याऽपर्याप्तद्वीन्द्रियादिजीवग्रहणेऽतिप्रसङ्गात्तदोपसृद्धत्वं मनाऽऽह “सविसेसो पुण सुणेयव्वो” ति स पुनरन्यतरजीवः ‘सविशेषः’- यथासम्भवं विशेषेण सहितो ज्ञातव्यः । तच्चथा- अपर्याप्तत्रसकायमार्गणायां सप्तानां संख्येयगुणवृद्धेः स्वामी द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रियवर्जोऽन्यतमाऽपर्याप्तजीवः । औदारिकमिश्रकाययोगमार्गणायां सप्तानां संख्येयगुणवृद्धेः स्वाम्येकेन्द्रियवर्जोऽन्यतम औदारिकमिश्रकाययोगिजीवः । कर्मणकाययोगमार्गणायां पुनरन्यतमः संज्ञिपञ्चेन्द्रियकर्मणकाययोगिजीवः सप्तानां संख्येयगुणवृद्धेः संख्येयगुणहानेश्च स्वामी, न पुनरन्यतम एकेन्द्रियादिकर्मणकाययोगिजीवोऽपि । कुतः ? एकेन्द्रियाद्यसंज्ञिपञ्चेन्द्रियान्तानां जीवानां स्वस्थाने संख्येयगुणवृद्धिहान्योरसम्भवात् । अत एवाधिकृतकर्मणकाययोगमार्गणायां सप्तानां संख्येयभागवृद्धिहान्योः स्वामितयाऽप्येकेन्द्रियजीवा वर्जनीयाः । असंख्यभागवृद्धिहान्योस्त्वन्यतमस्त्रसः स्थावरो वा जीवः स्वामी भवतीति दिग् । अनया दिशौदारिककाययोगादिमार्गणादौ स्वयमेव विशेषो द्रष्टव्य इति ।

शेषमार्गणारु नामत इमाः अष्टौ नरकगतिभेदाः, चत्वारस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदाः, चत्वारो मनुष्यगतिभेदाः, त्रिंशद्देवगतिभेदाः, सप्तैकेन्द्रियभेदाः, नव विकलेन्द्रियभेदाः, त्रयः पञ्चेन्द्रियजातिभेदाः, त्रसकायौधमेदवर्जाः पृथिव्यादिपट्कायसत्कशेषसर्वभेदाः, पञ्च मनोयोगभेदाः, पञ्च वचोयोगभेदाः, औदारिकौ-दारिकमिश्र-वैक्रिय-वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारक-ऽऽहारकमिश्र-कर्मणकाययोगभेदाः, स्त्रीवेद-पुरुषवेदौ, मत्यादिचतुर्ज्ञानभेदाः, विमङ्गज्ञानम्, सूक्ष्मसम्परायसंयमो-ऽसंयमवर्जाः षट्संयमभेदाः, चक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शनभेदौ, तेजः-पद्म-शुक्ललेश्याभेदाः, मिथ्यात्व-वर्जाः सम्यक्त्वौधादिषड्भेदाः संज्ञ्य-ऽनाहारकभेदौ चेति ॥ ७५० ॥

तदेवं प्ररूपिताः शेषमार्गाणांस्वपि संख्येयगुणादिस्थितिवन्धवृद्ध्यादिसत्पदानां स्वामिनः ।
तेषु च प्ररूपितेषु गतं द्वितीयं स्वामित्वद्वारम् ।

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे पञ्चमे वृद्धयधिकारे द्वितीय स्वामित्वद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथ तृतीयं कालद्वारम् ॥

अथ क्रमप्राप्ते एकेजीवाश्रिते कालद्वारे मूलकर्मणां संख्येयमागादिस्थितिवन्धवृद्ध्यादीनां
अधन्योत्कृष्टमेदमित्रं द्विविवमपि निरन्तरं कालं प्रतिपिपादयिष्याऽऽदौ तावदोद्यत उक्तशेषाणां
सप्तकर्मणामसंख्येयमागादिस्थितिवन्धवृद्ध्यादेस्तमाह

समयो लहू खणा दो गुरु चउविहाण वडिदहाणीणं ।

सत्तण्ह णवरि समयो गुरु असंखगुणहाणीए ॥ ७५१ ॥

(प्रे०) “समयो लहू” इत्यादि, “सत्तण्ह” ति आयुर्वर्जानां सप्तकृतीनां “चउ-
विहाण वडिदहाणीणं” ति अमंख्यमागा-ऽसंख्यगुण-संख्येयमाग-संख्येयगुणलक्षणां चतु-
र्विधानां वृद्धीनां हानीनां च “समयो लहू खणादो गुरु” ति ‘समयः’-एकममयो ‘लघुः’-
अधन्यः कालः, द्वौ ‘क्षणा’-अमयौ ‘गुरुः’-उत्कृष्ट एकजीवाश्रयो निरन्तरकालश्चेत्यर्थः । अयं हि
लावकृतः सामान्यो निर्देशः, तत्र काचिदतिप्रमक्तिरपि, अतन्नां निराकुर्वन्नाह-“णवरि”
इत्यादि, नवरं सप्तानामसंख्यगुणस्थितिवन्धहानेः ‘गुरुः’-उत्कृष्ट एकजीवाश्रयः कालः समयः, न
पुनः सामान्यवचनसम्यौ द्वौ समयविति मावः । अत्र हि चतुर्विधानां वृद्धीनां हानीनां च अधन्य-
कालः समयस्तु सुगमः, समयमेकं तत्तद्वृद्ध्यादेरनन्तरं प्रायेणावस्थानस्यैव प्रवर्तनात्, यतस्ताथा-
स्वामाव्येन प्रवर्तमानौ द्विसमयनिरन्तरभूयस्कारौ द्विसमयनिरन्तराल्पतरौ च कादाचित्कावेव,
अवस्थानभ्यतिवन्वा बाहुल्येनान्तर्मुहूर्तिकाव्येति ।

असंख्यगुणस्थितिवन्धहानेः समयमात्रोत्कृष्टकालस्तु देवानामतत्स्वामित्वात् । अयमभावः-
उपशमश्रेणो मरणव्यावाजामिवे अन्येकं स्थितिवन्धा आन्तर्मुहूर्तिकाः भन्ति, न पुनः शेषजीवानामिव
केदाचित्केचन सामयिका अपि । किञ्च ये केवनोपशान्ताद्वाक्षयेण प्रपतन्तः सप्तानामसंख्यगुण-
वृद्धिस्वामिनो यमसंख्यगुणवृद्धिस्थितिवन्धं कुर्वन्ति, ते तं पण्योपमासंख्यभागप्रमाणस्थितिकं कुर्वन्ति,
न पुनस्तदधिकस्थितिकम् । ततश्च समयमेकमसंख्यगुणवृद्धिं कुन्वाऽनन्तरसमये मवक्षयेण ये केचन
देवतयोत्पद्यन्ते तेऽपि तत्र देवमवग्रयमसमयेऽन्तःकोटीकोटीसागरोपमप्रमाणां स्थिति वचन्तो
निरन्तरद्वितीयसमयेऽसंख्येयगुणवृद्धिस्वामिने एव भवन्ति, न पुनर्हानिस्वामिनः; इत्येवमसंख्यगुण-

वृद्धेर्मनुष्यदेवोभयस्वामिकत्वाद्यथाऽसंख्यगुणवृद्धिकारु उत्कृष्टतो द्विसमयस्तथा नाऽसंख्यगुणहाने-
रपि, श्रेणिमारोहतां मनुष्याणां तत्स्वामित्वेऽपि देवानामतत्स्वामित्वेन समयमेकमसंख्यगुणहानेरेन-
न्तरमेव मनुष्यभक्षयेण देवगतावुत्पादेऽपि तत्र देवमवप्रथमसमये हानेरेवाऽप्रवर्तनात् । कालाऽ-
करणे तु तावन्गात्रस्थितिवन्धप्रवर्तनरूपमवस्थानमेव प्रवर्तत इत्येवमसंख्येयगुणहानेरुत्कृष्टोऽपि
बन्धकालः समयमात्रः प्राप्यत इति ।

असंख्यगुणवृद्धेर्द्विसमयोत्कृष्टकालस्त्वनुपदं प्रसङ्गादर्शितस्तथैव समयमेकमुपशमश्रेणौ पतदव-
स्थायाम् , तदनन्तरसमये कालकरणेन देवावस्थायां समयमेकम् , न पुनस्तदूर्ध्वं तृतीयसमयेऽपि ।

शेषाणां त्रिविधानामसंख्येयभाग-संख्येयभाग-संख्येयगुणवृद्धीनां तथाविधानां त्रिविधहानीनां
च द्विसमयोत्कृष्टकालस्तु निरन्तरे समयद्वये ताथास्वामाव्येनाऽसंख्यभागाधिकस्थितिवन्धं कुर्वतां ,
तथैव संख्येयभागाधिकस्थितिवन्धं कुर्वतां, संख्येयगुणाधिकस्थितिवन्धं कुर्वतां तत्तत्स्थितिवन्धस्वा-
मिनां निरन्तरप्रवृत्तासंख्येयभागवृद्ध्यादिस्थितिवन्धद्वयमपेक्ष्य प्राप्यते ।

ननु वृद्धिवन्धो भूयस्काररूप एव, हानिवन्धोऽल्पतरवन्धरूप एव, यद्येवं तदा यथौघतः
सप्तानां भूयस्कारस्थितिवन्धकालोऽल्पतरस्थितिवन्धकालश्च समयद्वयादधिकोऽभिहितस्तथा श्रेण्यधीन-
मसंख्येयगुणवृद्धयसंख्येयगुणहानिलक्षणं पदद्वयं विहाय शेषत्रिविधान्यतमवृद्ध्यादिपदानां त्वसौ
समयद्वयादधिकः स्याद् ? इति चेद्, उच्यते, एकविधाऽपि वृद्धिर्हानिर्वा जात्यन्तरपरावृत्त्यादि-
निमित्तस्य सङ्गावेऽसङ्गावे वा निरन्तरसमयद्वयादधिककालं ताथास्वामाव्येनैव न प्रवर्तते, अतस्तस्यो-
त्कृष्टोऽपि कालो द्वौ समयविवेकः प्राप्यते । यदा द्विसमयवृद्धेरनन्तरसमये जात्यन्तरपरावृत्त्यादिनिमित्तं
वर्तते, तदा तु पूर्वसमयजातवृद्धयपेक्षया विलक्षणवृद्धिरूपो भूयस्कारस्थितिवन्धोऽल्पतरस्थितिवन्धो
वानियमेन प्रवर्तते, तत्राऽपि यदि तत्स्वाम्येकेन्द्रियादिभ्यश्च्यवनेन द्वीन्द्रियादिरूपजात्यन्तर उत्पद्यते,
तदा भूयस्कार एव । इत्थञ्च भूयस्कारस्यान्यविधवृद्धिरूपतया तद्वन्धकालसमयद्वयादधिको याव-
च्चतुःसमयोऽपि सम्पद्यते, इत्थमेव वैपरीत्येनाल्पतरस्थितिवन्धकालस्य त्रिसमयप्रमाणत्वे द्रष्ट-
व्यम्, अन्यविधहानेरल्पतरस्थितिवन्धरूपत्वात् । एवं हि न भवति सप्तानां भूयस्कारस्थिति-
बन्धकालस्योत्कृष्टतश्चतुःसमयत्वेऽप्येकविधवृद्धेरुत्कृष्टकालः समयद्वयादधिकः, सप्तानामल्पतरस्थिति-
बन्धकालस्योत्कृष्टतस्त्रिसमयत्वेऽप्येकविधहानेरुत्कृष्टकालः समयद्वयादधिकश्च । इत्थमेव वक्ष्यमाण-
मार्गणास्यानेष्वप्यसंख्येयगुणवृद्धिहानिवर्जत्रिविधान्यतमवृद्धिहानिकालस्य समयद्वयादनधिकत्वम-
भ्यूह्यम् ; यत्र त्वसौ द्विसमयोऽपि न, तत्र तु यथासम्भवमुपपत्तिमार्गं प्रदर्शयिष्याम इति ॥७५१॥

तदेवमभिहित औघतः शेषाणामाधुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामसंख्यभागवृद्ध्यादिलक्षणानामष्ट-
विधानामपि स्थितिवन्धविशेषाणामेकजीवाश्रितो जघन्योत्कृष्टद्विविधः कालः । इदानीं तमेवादेशतो
विमणिपुरोधप्ररूपणया बहुसाम्यात्सापवादमतिदिशति-

संवासुं सत्तण्हं सपयाणोधव वडिडहाणीणं । (गीतिः)

णवरि असण्णिम्मि गुरु समयो संखगुणवडिडहाणीणं ॥७५२॥

तिणर-पणमणवयु-रल-णपुम-थी-मणणाण-संयमेसु तहा ।

समइअ-छेएसु गुरु खणो असंखगुणवडिडि ॥७५३॥

कम्मण-गयवेएसुं सुहुमा-ऽणाहारगेषु सत्तण्हं ।

समयो परमो णेयो सपयाणं वडिडहाणीणं ॥७५४॥

(प्रे०) “संवासु”मित्यादि, नरगत्योवाधनाहारकर्ष्यन्तासु सत्तत्पुत्तरशतसंख्याकासु सर्वासु मार्गणासु “सत्तण्हं” ति आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां “सपयाणोधव वडिडहाणीणं” ति स्थितिवन्धव्याधिकृतत्वादसंख्येयमागादिस्थितिवन्धवृद्धिहानिलक्षणानां ‘स्वपदानां’-सत्पदद्वारे तत्तन्मार्गणायामभिहितानां सत्पदानां ‘भोववद्’-औधिककालतुल्यः, एकजीवाश्रयो जघन्योत्कृष्टकाल इति प्रक्रमाद्रम्यते । इत्थं चातिदिष्टे याऽतिप्रसक्तिस्तामुद्धरन्नाह—“णवरि” इत्यादि सार्वभाषाद्वयम् । ‘नवरं’-परं तत्रायं विशेषः । कोऽसावित्याह—“असण्णिम्मि” इत्यादि, ओधतः सप्तानां संख्येयगुणवृद्धेः संख्येयगुणहानेश्चोत्कृष्टवन्धकालो यः समयद्वयमभिहितः सोऽसंजिमागणायां समयमात्रो विज्ञेयः । कुतः? संख्येयगुणवृद्धेरेकेन्द्रियादिभ्यश्च्युत्वा द्वीन्द्रियादितयोत्पद्यमानानामसंजिजीवानां परस्थानत एव मावात्, जात्यन्तरपरावृत्त्या परस्थानत एव लभ्यमानायाः संख्येयगुणाधन्यतमाया वृद्धेः समयादधिककालस्यासम्भवात् । एतदेपि कुतः? इति चेत्, सकृज्जाताया जात्यन्तरपरावृत्तेर्जघन्यतोऽपि क्षुल्लकभवग्रहणादवगिसम्भवादिति । इत्थमेव संख्येयगुणहानेः समयमात्र उत्कृष्टकालोऽपि व्युत्पादनीयः, केवलं वैपरीन्येनासंजिपञ्चेन्द्रियादिभ्यश्च्युत्वा चतुरिन्द्रियादितयोत्पद्यमानानां परस्थानत एव संख्येयगुणहानेः सम्भवात्तदपेक्षयेति ।

अथ मार्गणान्तरेष्वसंख्यगुणवृद्धिविषयेऽप्यवदन्नाह—“तिणरे” इत्यादि, ‘तिणर’ इत्यनेनाऽपराप्तिभेदवर्जा मनुष्याघन्यपराप्तिमनुष्य-भानुपीलक्षणास्त्रयो नरगतिमार्गणामेदा गृह्यन्ते, तेषु त्रिनरभेदेषु, तथा पञ्चगव्दस्य प्रत्येकं योजनात्पञ्चमनोयोगभेदाः, पञ्चवचोयोगभेदाश्च तेषु; औदारिककाययोग-नपुंसकवेद-स्त्रीवेद-मनःपर्यवज्ञान-संयमौवमार्गणासु, तथा सामयिकसंयम-छेदोपस्थापनसंयमयोग्येत्येतासु विंशतिमार्गणासु प्रत्येकं “गुरु खणो असंखगुणवडिडि” ति ‘सत्तण्ह’ इति पूर्वगाथातोऽनुवर्तते, ततः सप्तानां मूलप्रकृतीनामसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धेः ‘गुरुः’-उत्कृष्ट एकजीवाश्रयकालो नैरन्तर्येण ‘क्षणः’-समयः, समयमात्रः प्राप्यते, न पुनर्यथातिदेशमोधवद् द्वौ समयौविति भावः । ‘कुतः?’ इति चेत्, सप्तानां निरन्तरद्वितीयसमयमाविन्यसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धिरुपशमश्रेणावसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धि कृत्वाऽनन्तरसमये भवक्षयेण देवगतावुत्पत्यैव

जायते, नान्यथा । अतः सा निरन्तरा-तीयसमयासंख्यगुणवृद्धिः प्रस्तुतमनुष्यगत्योद्यादिविंशति-
मार्गणास्त्रयादातुं न युज्यते, प्रथमसमयासंख्यगुणवृद्धेरनन्तरसमये कालकरणे मनुष्यगत्योद्यादि-
प्रत्येकमार्गणानां विच्छेदेन तत्स्वामिनां प्रस्तुतमार्गणातो बहिर्भावादिति ।

अथान्यमार्गणासु सर्वसत्पदविषयकापवादमाह—“कम्मणायवेएसु”मित्यादि, कामण-
काययोगाऽपगतवेदमार्गणयोः सूक्ष्मसम्परायसंयमाऽनाहरिकमार्गणयोश्च प्रत्येकं सप्तानामायुर्वर्जमूल-
प्रकृतीनां ‘परमः’-उत्कृष्ट एकजीवाश्रयकालः ‘समयः’-समयमात्रो भवति । असंख्यमागवृद्ध्यादीनां
कियतां पदानामित्याह—“सपयाणं वड्ढिहणीणं” ति प्राग्वत्तत्तत्कर्मणकाययोगादिमार्गणासु
सत्पदद्वारे सत्तयाऽमिहितत्वात्स्वपदमृतानां संख्येयमागादिस्थितिवन्धवृद्धिहानीनाम् । कुत एक
एव समयः, न पुनर्द्वौ समयौ ? इति चेत्, प्रत्येकमायुर्वर्जानां वन्वप्रायोग्यप्रकृतीनां भूयस्कार-
स्थितिवन्धकालस्याल्पतरस्थितिवन्धकालस्य चाप्युत्कृष्टतः समयमात्रत्वात् न भवति द्वौ समयौ,
सामान्यनिवृत्तौ विशेषनिवृत्तेरवश्यम्भाविन्वात् । किमुक्तं भवति—सामान्यो हि भूयस्कारः स्थिति-
वन्धः, असंख्यमागवृद्ध्यादयस्तु तद्विशेषा एव । यदि हि प्रस्तुतमार्गणाचतुष्के निरन्तरद्वितीयसमये
भूयस्कार एव न प्राप्यते तत्कुतस्तद्विशेषरूपाया असंख्यमागवृद्ध्यादेः प्राप्तिः, न कुतश्चिदपि । इत्थं
हि मार्गणाचतुष्के सर्वेषां वृद्ध्यादिसत्पदानामुत्कृष्टोऽपि कालः समयमात्रः प्राप्यते, न तु द्विसमय-
स्तदधिको वेति ॥७५२-७५३-७५४॥

तदेवं प्रतिपादितो मार्गणास्थानेष्वपि तत्तन्मार्गणोक्तासंख्यमागवृद्ध्यादिसत्पदानां जघ-
न्योत्कृष्टभेदभिन्नो द्विविधोऽप्येकजीवाश्रितः कालः । तस्मिंश्च प्रतिपादिते गतं तृतीयं कालद्वारम् ।
॥ इति श्रीवन्वविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे पञ्चमे वृद्धयधिकारे तृतीयमेकजीवाश्रित कालद्वारं समाप्तम् ॥

॥ अथ चतुर्थमन्तरद्वारम् ॥

अथ चतुर्थमेकजीवाश्रयमन्तरद्वारम् । तत्रायुषः स्थितिवन्धहान्यादिसत्पदविषयकान्तरस्यापि
प्रागेवतिदिष्टत्वादायुर्वर्जानां सप्तानां प्रकृतीनां स्थितिवन्धवृद्ध्यादिसत्पदानामन्तरं प्रतिपिपादयिषुरादौ
तावदोषतो जघन्यमन्तरमाहः

सत्तण्ह अंतरमणुं चउविहवड्ढीण तिविहहणीणं ।

समयो भिन्नमुहुत्तं लहुं असंखगुणहाणीए ॥ ७५५ ॥

(प्रे०) “सत्तण्ह अंतरमणु”मित्यादि, आयुर्वर्जानां ‘सप्तानां’ मूलप्रकृतीनामन्तरमेक-
जीवाश्रितम् ‘अणु’-जघन्यम्, अस्य च गाथोत्तरार्धे “समयो”इत्यनेनान्वयः, ततस्तज्जघन्यमन्तरं
समयः, समयमात्रमित्यर्थः । कासां वृद्धिहानीनामित्याह “चउविहवड्ढीण”ति ‘चतुर्विधा-

नाम्'-असंख्येयभाग-संख्येयभागाऽसंख्येयगुण-संख्येयगुणवृद्धिलक्षणानां स्थितिवन्धविशेषाणां तथा
 “निविहहाणीणं” ति त्रिविधानामसंख्यगुणहानिर्जानां शेषाणामसंख्येयभाग-संख्येयभाग-
 संख्येयगुणहानिलक्षणानां स्थितिवन्धविशेषाणां च प्रत्येकमित्यर्थः । अत्रशेषाया असंख्यगुणहाने-
 र्जघन्यमन्तरमाह-“भिन्नमुहुत्त”मित्यादि, ‘भिन्नमुहुत्तम्’-अन्तर्मुहुत्तं ‘लघु’-जघन्यमन्तरमसंख्य-
 गुणहान्या इति ।

तत्राऽसंख्यगुणवृद्धिर्जानां त्रिविधवृद्धीनां श्रेणिवर्हिर्वर्तिजीवानामपि सम्भवात् साम-
 यिकावस्थानादिनाऽन्तरितत्वे जघन्यमन्तरं प्राप्यते । इदमुक्तं भवति श्रेणिवर्हिर्भाविस्थिति-
 वन्धा न नियमतोऽन्तर्मुहुत्तमेव प्रवर्तन्ते, ततश्च त्रिविधवृद्धीनामन्यतमां वृद्धिं कृत्वा समयमवस्थाय
 तत्स्वामी पुनरप्यनन्तरसमये समयान्तरकृतसदृशीमेव त्रिविधान्यतमां स्थितिवन्धवृद्धिं करोति तदा
 एकसमयान्तरं प्राप्यते । इत्थमेव त्रिविधहान्यन्तरविषयेऽपि विज्ञेयम्, तासामपि श्रेणिवर्हिर्वर्ति-
 जीवानां सद्भावात् । असंख्यगुणवृद्धिस्तु यद्यपि श्रेणिवर्हिरपि भवति, तथाऽपि न सा येषां केषा-
 मपि पञ्चेन्द्रियाणां, किन्तु ये केचिदुपशमश्रेणौ भवक्षयादेवतयोत्पन्नास्तेषां देवमवप्रथमसमय-
 वर्तिनां केषाञ्चिदेव, ततश्च यः कश्चित्प्रपतञ्चारित्रमोहोपशमकस्तत्तत्कर्मणामसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धिं
 समयमेकं कृत्वा समयमेकं तावन्मात्रस्थितिं वध्नन् तत्रैवावस्थायाऽनन्तरसमये भवक्षयादेवतयोत्प-
 द्यते, तस्य श्रेणिमावि-देवभवमाव्यसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धयोः समयमात्रेणावस्थितस्थितिवन्धेनान्त-
 रितत्वादोद्यतो जघन्यमन्तरं समयमात्रं प्राप्यते, नान्येन केनापि प्रकारेणेति । असंख्यगुणस्थिति-
 वन्धहानेः स्वामिनस्तु केवलाः श्रेणिसमारोहन्त उपशमकाः क्षपका वैव, न पुनर्मवप्रथमसमयवर्तिनो
 देवा अन्ये वा, किञ्च श्रेणौ प्रत्येकं स्थितिवन्धा आन्तर्मुहुत्तिकाः, ततश्च मकृद्गमंख्यगुणहीनस्थिति-
 वन्धं कृत्वा पुनरप्यसंख्यगुणहीनस्थितिवन्धं कुर्वतो जीवस्याऽसंख्यगुणहानिद्वयमध्ये जघन्यतोऽप्यन्त-
 र्मुहुत्तकालोऽतिगच्छति, इत्थं चामंख्यगुणस्थितिवन्धहानेर्जघन्यः कालः शेषवृद्धिहानिकालवत् समय-
 मात्रो न प्राप्यते, किन्तु जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहुत्तमेवेति ॥ ७५५॥

अथैतामभेवोत्कृष्टमन्तरमोघतः प्रचिकटयिषुर्गार्थाद्रयमाह

उक्तोसमंतरं उ असंखेज्जइभागवडिहहाणीणं ।

सत्तण्हं कस्माणं भिन्नमुहुत्तं मुण्येयव्वं ॥ ७५६ ॥

परममसंखपरट्टा संखियभागगुणवडिहहाणीणं ।

देसूणोऽद्धपरट्टो असंखगुणवडिहहाणीणं ॥ ७५७ ॥

(प्रे०) “उक्तोसमंतरं”मित्यादि, आधुर्वर्जानां सप्तकर्मणामसंख्येयभागवृद्धिहान्योः प्रत्येक-
 मुत्कृष्टमेकजीवाश्रयमन्तरं ‘तु’-पुनः ‘भिन्नमुहुत्तम्’-अन्तर्मुहुत्तं ज्ञातव्यम् । संख्येयभागवृद्धिहान्योराह-
 “परममसंख” इत्यादि, सप्तानां संख्येयभागसंख्येयगुणस्थितिवन्धवृद्धिहानिनां प्रत्येकं ‘परमम्’-

उत्कृष्टमन्तरमसंख्येयाः “परष्टा” त्ति पदैकदेशे पदोपचारात्पुद्गलपरावर्त इत्यर्थः । उक्तशेषयो-
राह—“देसूणो” इत्यादि, सप्तानामसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धिहान्योः प्रत्येकं पुनः प्रकृतमेकजीवा-
श्रितमुत्कृष्टमन्तरं देशोनाऽपार्धपुद्गलपरावर्त इत्यर्थः ।

इयमत्रोपपत्तिः—श्रेणौ चन्वप्रायोग्यं स्थितिवन्धं विहायैकेन्द्रियादिषु प्रमत्तसंयतान्तेषु
जीवेषु यस्य यस्य जीवस्यैतादृशिका यावत्यः सप्तकर्मसत्कस्थितिवन्धवृद्धयो हानयश्च स्वस्थान एव
सम्भवन्ति तस्य तस्य जीवस्य तासु समुदितासु वृद्धिहानिष्वेकैकविधा वृद्धयो हानयो वोत्कृष्टतः
संख्येयान् स्थितिवन्धानतिक्रम्यातिक्रम्य जायमाना अपि भिन्नमुहूर्तादधिकव्यवधाना न भवन्ति ।
न च यद्येवं तदाऽसंख्येयभागवृद्धिहान्यन्तरमिव शेषद्विविधवृद्धिहान्यन्तरमपि कथमन्तर्मुहूर्तमात्रं
नोक्तमित्याशङ्क्यम् । यतः शेषद्विविधवृद्धिहानीनां नैकेन्द्रियविकलेन्द्रियाद्योऽपि स्वस्थानतः
स्वामिनः, तथा च संज्ञिपञ्चेन्द्रियाद्यवस्थायां शेषद्विविधवृद्धिहान्यन्तरां निर्वर्त्यनन्तरमेव कालं
कृत्वा य एकेन्द्रियादिषु गच्छति, तत्र चोत्कृष्टामेकेन्द्रियादिकायस्थितिं निर्गमयति, तावत्कालं न
भवति तस्य तादृशी पूर्वकृतवृद्ध्यादिसदृशी वृद्धिर्हानिर्वा । इत्थं चान्तर्मुहूर्ताभ्यधिकैकेन्द्रियादिकाय-
स्थितिषु मन्तरमुत्कृष्टतः सम्पद्यते ।

तथाहि—कश्चित् त्रसकायजीवो भवचरमान्तर्मुहूर्ते स्वस्य स्वस्थाने प्रायोग्यं संख्येयभागवृद्धि-
स्थितिवन्धं कृत्वा तदन्तरं चान्तर्मुहूर्तं यावत् स्वप्रायोग्याः संख्येया अन्यविधवृद्धिहानीर्निर्वर्त्यै-
केन्द्रियतयोत्पन्नः, न च तत्र तस्य संख्येयभागवृद्धेरवकाशः, अतोऽसौ प्रत्यन्तर्मुहूर्तं तत्र प्रायोग्या-
मसंख्येयभागवृद्धि तादृशीं हानिभवस्थानं च पुनर्न कुर्वन्नेकेन्द्रियस्योत्कृष्टां कायस्थितिमसंख्येय-
पुद्गलपरावर्तप्रमाणां तत्रैव निर्गमयति । समाप्तायां चैकेन्द्रियोत्कृष्टकायस्थितौ पुनरपि त्रसत्वेनोत्प-
द्यान्तर्मुहूर्तमतिक्रम्य संख्येयमात्रिकं स्थितिवन्धं कुर्वन् संख्येयभागवृद्धिं करोति, न त्वर्वाक् ।
इत्थं तादृशजीवेनानन्तरेकेन्द्रियमवैरन्तरितयोस्त्रसभवयोर्निर्वर्तितसंख्येयभागस्थितिवन्धवृद्धिद्वयस्या-
न्तरं यथोक्तमसंख्येयपुद्गलपरावर्तप्रमाणं प्राप्यते, तच्चोक्तनीत्याऽन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकैकेन्द्रियोत्कृष्ट-
कायस्थितिप्रमाणं विज्ञेयम् । इत्थमेव संख्येयभागवृद्धिस्थाने संख्येयभागहानिद्वयं कुर्वन्तं जीव-
मादायोत्कृष्टं संख्येयभागहान्यन्तरमपि भावनीयम् । एवमेव संख्येयगुणवृद्धिहान्यन्तरेऽपि भावनीये,
केवलं पूर्वं विवक्षितवृद्धिहानिद्वयान्तराल एकेन्द्रियकायस्थितिर्दर्शिता, अत्र तु संख्येयगुण-
वृद्धिहान्योर्विकलेन्द्रियाणामपि स्वस्थानेऽसम्भवात्तदपेक्षया लभ्यमानः कियत्कालोऽपि तदन्तरालेऽ-
धिकतया-द्रष्टव्यः, तथा च सत्यन्तरमपि पूर्वापेक्षया दीर्घतरं प्राप्येतेति ।

असंख्येयगुणवृद्धिहान्योरेकैकस्या उत्कृष्टमन्तरं तु श्रेणिद्वयस्योत्कृष्टान्तरालमपेक्ष्य प्राप्यते,
श्रेणिद्वयस्योत्कृष्टमन्तरं त्वेकजीवापेक्षया देशोनापार्धपुद्गलपरावर्तप्रमाणम् । विशेषतस्तु जीवविशेषं
दृष्टान्तीकृत्य स्वयमेव भावनीयमिति ॥ ७५६-७५७ ॥

गतमेवत आयुर्वर्जसप्तप्रकृतीनामसंख्येयमागादिचतुर्विधवृद्धि-चतुर्विधहानिलक्षणानां स्थिति-
बन्धविशेषाणां जघन्योत्कृष्टभेदमिन्नं द्विविधमप्येकजीवाश्रयमन्तरम् । इदानीं तदेवादेशतो व्याजि-
हीषुरादौ तावज्जघन्यपदे गाथात्रयेणाह

संवासु लहुं अंतरमोवव सगसगवडिठहाणीणं ।

सत्तण्ह णवरि कम्मेऽणाहारे अंतरं णत्थि ॥७५८॥

हरसं भिन्नमुहुत्तं णेयं सपयाण वडिठहाणीणं ।

गयवेए सुहमम्मि य तहा असंखगुणवड्ढीए ॥७५९॥

तिणर-पणमणवयेसुं ओरालिय-थी-णपुंसगेसुं य ।

मणणाण-संयमेसुं समइअ-छेएसु णायवं ॥७६०॥

(प्रे०) “संवासु लहुं” इत्यादि, निरयगत्योघादिसर्वमार्गणासु ‘लघु’-जघन्यमेकजीवा-
श्रितमन्तरमोववत्, भवतीति शेषः । केषां कर्मणां कस्याः कस्या वृद्ध्यादेरित्याह “सगसग-
वडिठहाणीण”मित्यादि, तत्तन्मार्गणायां सत्पदद्वारेऽभिहितानां सप्तकर्मणामसंख्येयमाग-
वृद्ध्यादिस्थितिवन्धसत्पदानामित्यर्थः ।

किं निर्विशेषं सर्वमार्गणास्वोधवदुतास्ति किञ्चिद्विशेषोऽपीत्याह—“णवरि” इत्यादि, ‘नवरं’
परं “करणे” ति कर्मणकार्ययोगे “णाहारे” ति लुप्ताऽकारस्य दर्शनादनाहारकमार्गणायां
चैकस्या अपि वृद्धेहनिर्वाऽन्तरं नास्ति । कुतः ? इति चेद्, उत्कृष्टपदेऽधिकृतायामेकेन्द्रियजीव-
सत्कायां त्रिसामयिक्यां कर्मणकार्ययोग्यवस्थायां ऋविवक्षाविशेषेणाऽपि प्रथमसमयेऽवस्थितान्यस्थिति-
बन्धस्यैवास्वीकृतत्वात्, शेषसमयद्वयमपेक्ष्य तु भूयस्कारस्यान्यतरस्य वाऽन्तरस्यैवासम्भवेनासंख्येय-
भागवृद्धिहान्यन्तरस्याप्यसम्भव एवेति । यदि च प्रथमसमयेऽवस्थितस्थितिवन्धस्येव विवक्षान्तरेण
भूयस्कारादिवन्वोऽपि स्वीक्रियेत तदाऽपि केवलाया असंख्यभागवृद्धेरसंख्यभागहानेश्चान्तरं समय-
मात्रं सम्पद्येत, न शेषवृद्धिहानीनामिति सूक्ष्माधिया स्वयमेवोह्यमिति ।

अन्यमपि विशेषमाह—“हरसं भिन्नमुहुत्तं णेयं” मित्यादि, सामान्यत ओधवदतिदिष्ट-
मप्येकजीवाश्रयं ‘हृत्वं’-जघन्यमन्तरं ‘भिन्नमुहुत्तम्’-अन्तर्मुहुत्तं ज्ञेयम् । कस्यां कस्यां मार्गणायां
कस्या वृद्धेहनिर्वेत्याह—“सपयाणे” त्यादि, गतवेद सूक्ष्मसम्परायमार्गणयोः सर्वेषां सत्पदानां,
तथाऽप्याप्तभेदवर्जेषु त्रिषु मनुष्यगतिभेदेषु पञ्चमतोयोग-पञ्चवचोयोगौ-दारिककाययोग-स्त्रीवेद-
नपुंसकवेद-मनःपर्यवजान-संयमाव-सामायिक-छेदोपस्थापनीयसंयममार्गणास्वित्येवं विशतिमार्ग-

ॐ विवक्षाविशेषविमर्शो ।ह अत्रैव स्थितिवन्धग्रन्थे भूयस्काराधिकारैव जीवाश्रयकालद्वारे ‘कम्म-
ऽणाहारेसु’ इत्यस्या (५७५) गाथाया वृत्तौ व्यघाति, जिज्ञासुना तत्रत्या प्रेमप्रभा प्रविलोकनीया ।

णासु तु प्रत्येकमसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धेरित्यर्थः । तत्राऽपगतवेदसूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणयोः केवलानां श्रेणिगतजीवानामेव प्रवेशेन स्वप्रायोग्यानां सर्वविधवृद्ध्यादिसत्पदानामौधिकासंख्यगुणहानेर्जघन्यान्तरवदन्तमुर्हृत्प्रमाणमेव प्रस्तुतान्तरं प्राप्यते, न पुनः समयमात्रम् ; इत्यत ओधवदतिदिष्टमप्यपोधान्तमुर्हृत्प्रमितिम् । मनुष्यगत्योधादिविंशतिमार्गणास्वपि देवानामप्रविष्टत्वात्सप्तानामसंख्येयगुणवृद्धेः प्रपतदुपशमकस्यैव जायमानत्वाच्चौधिकासंख्येयगुणहानेरन्तरवत्सप्तानामसंख्यगुणवृद्धेरप्यन्तरं जघन्यतोऽन्तमुर्हृत्मेव प्राप्यत इत्यपोध तथैवामिहितम् । मनुष्यगत्योधादिमार्गणासु सप्तकर्मणां शेषस्थितिवन्धवृद्धिहानिसत्पदानां तथा मनुष्यगत्योधादिविंशतिमार्गणाः कर्मणः काययोगाऽनाहारकमार्गणेऽपगतवेदसूक्ष्मसम्परायसंदममार्गणे च परिहृत्य शेषसर्वमार्गणासु सर्वेषां स्थितिवन्धवृद्धिहानिसत्पदानां जघन्यमन्तरं सर्वथैवोधवद्भावनीयमिति ॥७५८-७५९-७६०॥

तदेवममिहितं सर्वमार्गणास्थानेषु सप्तानामसंख्येयभागवृद्ध्यादिस्थितिवन्धसत्पदानां जघन्यमन्तरम् । मन्प्रति तदेवोत्कृष्टतः प्रचिकटयिपुराह

पुंवा कोडिपुहुत्तं गुरुं असंखगुणवडिहणीणं ।

सत्तण्हं तिणरेसुं ओधव्व अचक्खु-भविसेसुं ॥७६१॥

(प्रे०) “पुंवा कोडिपुहुत्त”मित्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनामसंख्यगुणवृद्धिहानिलक्षणाद्विविधस्थितिवन्धयोः प्रत्येकं ‘गुरु’-उत्कृष्टमेकजीवाश्रितमन्तरं पूर्वकोटिपृथक्त्वम् । कासु मार्गणास्वित्याह—“तिणरेसु” ति अपर्याप्तमेदवर्जासु तिसृषु मनुष्यगतिमार्गणास्वित्यर्थः । इदं हि भूयस्काराधिकारे प्रकृतमार्गणात्रये उपपादितावक्तव्यस्थितिवन्धोत्कृष्टान्तरवदुपपादनीयम्, प्रत्येकं मार्गणानामेकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितेः पूर्वकोटिपृथक्त्वाम्यधिकत्रिपल्योपमप्रमाणत्वेऽपि ‘सत्तण्हमवा उ उकोमा’ इत्यनेन तावत्या उत्कृष्टायाः कायस्थितेः पूरकमेवेषु चरमे युग्ममेव एकविवाया अपि श्रेणेरसम्भवेनाऽसंख्यगुणवृद्धिहानीनामप्यसम्भवाच्च युग्ममेवं विहाय शेषमवनिष्पन्नोत्कृष्टकायस्यत्यनुसारेण तस्य लभादिति ।

“ओधव्व अचक्खुभविसेसुं” ति ओधवदचक्षुर्दर्शन-भण्यमार्गणयोः, सप्तानामसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धिहान्योः प्रत्येकमुत्कृष्टमेकजीवाश्रितमन्तरमित्यनुवृत्त्या विज्ञेयम् । ततश्च मार्गणाद्वयेऽपि सप्तानामसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धिहान्योः प्रत्येकमन्तरं देशोन्तर्गुणलपरावर्तप्रमाणं प्राप्तम्, तच्चाविशेषेणौधवद्भावनीयम्, प्रकृतमार्गणद्वयगतानां सप्तप्रकृतिसत्कासंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धिहानिस्वामिनामोधापेक्षयाऽविशेषादोधवन्मार्गणाद्वयस्यैकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितेरनादित्वाच्चेति ॥७६१॥

अथ यासु मार्गणासु प्रस्तुतमायुर्वर्जसप्तप्रकृत्यसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धिहान्यन्तरमुत्कृष्टतो मार्गणोत्कृष्टकायस्थितितुल्यं ताः संगृह्य तत्राह

दुपणिंदितस-पुरिस-चउणाण-णयण-ओहि-संयमेसु तहा ।

सम्मन्वइअ-सण्णीसुं आहारे ऊणकायठिई ॥७६२॥

(प्रे०) “दुपणिंदि” इत्यादि, पञ्चेन्द्रियौघ-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियलक्षणयोर्द्वयोः पञ्चेन्द्रियभेदयोः ‘दु’शब्दस्य ‘अस’ इत्यत्रापि योजनाद् द्वयोरपर्याप्तभेदवर्जितयोस्त्रयकायभेदयोः, पुरुषवेद-मत्वादि-चतुर्ज्ञानेषु, “णयण”ति मक्षुर्दर्शनमार्गणाभेदे, अवविदर्शने, संयमांघ्रे, तथा सम्यक्त्वौघ-धायिक-सम्यक्त्व-संज्ञिष्वहारकमार्गणायां चेत्येवं समुदितासु षोडशमार्गणासु प्रत्येकम् “ऊणकायठिई” ति अन्तर्मुहूर्तादिलक्षणेनैकदेशेनोना तत्तत्पञ्चेन्द्रियौघादिमार्गणानामत्रैव स्थितिवन्धग्रन्थे द्वितीयाधिकारगतैकजीवाश्रितकालक्षरेऽभिहितोत्कृष्टा कायस्थितिः, सप्तानामसंख्यगुणस्थितिवन्ध-वृद्धिहान्योः प्रत्येकमुत्कृष्टमन्तरमिति प्राग्बदनुवृत्त्या विज्ञेयम् । एवमेवोत्तरत्रापि बोद्धव्यम् ।

अत्र भावना तु प्रत्येकमार्गणासुत्कृष्टकायस्थितिप्रारम्भप्रान्तसमायन्नमाविश्रेणिद्वयान्ते-
रानुसारेण कर्तव्या, सप्तकर्मणामसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धिहानीनां श्रेण्यधीनत्वात् । तद्यथा-पञ्चे-
न्द्रियौघमार्गणाया एकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिः सार्धकं सागरोपमसहस्रम् । सा च नानापञ्चे-
न्द्रियभवेरेव पूरयितुं शक्यते । तत्र ये केचन मार्गणान्तरादागत्य संख्येयवर्पस्थितिकमनुप्यतयोत्प-
द्याऽविलम्बेन यथाकालमुपगमश्रेणिमारुह्य क्रमेणानिवृत्तिवादरमम्परायगुणस्थाने ज्ञानावरणादीनां
तत्तत्कर्मणां प्रथमतोऽसंख्येयगुणहीनस्थितिवन्धान् कृत्वा उपगान्तमोहगुणस्थानकं स्पृशन्ति; ततस्त-
पशान्ताद्धाक्षयात्क्रमेण पतन्ति, न पुनः भवश्रेण देवगतावुत्पद्यन्ते; पश्चात् नानामवैः पञ्चेन्द्रि-
यौघमार्गणाया उत्कृष्टकायस्थिति निर्वाहोत्कृष्टकायस्थितेश्चरमे संख्येयवर्पस्थितिके भवे मनुप्यतया
वर्तमानाः मन्तो भवप्रान्तान्तर्मुहूर्ते क्षपकश्रेणिमारुह्य पुनरपि ज्ञानावरणादीनां तत्तत्कर्मणामसंख्येय-
गुणस्थितिवन्धहानिं कुर्वन्ति, तैर्जीवविशेषैः कायस्थितिप्रारम्भसमासन्नप्रवृत्तोपशमश्रेणौ निर्दति-
तासंख्यगुणस्थितिवन्धहानेस्तथा कायस्थितिप्रान्तसमायन्नवर्तिक्षपकश्रेणौ विहितासंख्यगुणस्थिति-
वन्धहान्योर्यदन्तरं तदुत्कृष्टान्तरतया प्राप्यते, तच्च देशोनपञ्चेन्द्रियोत्कृष्टकायस्थितिप्रमाणमिति-
कृत्वा तथैवाभिहितम् । इत्थमेव शेषपर्याप्तपञ्चेन्द्रियादिष्वदशमार्गणासुपि यथासम्भवं देशोना
उत्कृष्टकायस्थितिः प्रकृतोत्कृष्टान्तरं विज्ञेयम् । भावनाऽपि तत्र यथोक्तरीत्या स्वयमेव कर्तव्येति ।
एतासु पञ्चेन्द्रियौघादिमार्गणासु सप्तानामसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धेरुत्कृष्टान्तरमप्युत्तरीत्यैवोप-
पादनीयम्, केवलं कायस्थितिप्रान्तभागे द्वितीयवारमप्युपशान्ताद्धाक्षयेण प्रपतत एवासंख्यगुणवृद्धि-
र्द्रष्टव्या । क्षपकश्रेणौ वृद्धेरसम्भवादिति भावः ॥७६२॥ अथ यासु मार्गणासु सप्तानामसंख्य-
गुणस्थितिवन्धवृद्धिहान्यन्तरमुत्कृष्टतोऽन्तर्मुहूर्तमात्रं ता उपचित्याह

पणमणवय-काय-उरल-थी-णपुम-अवेअ-चउकसायेसुं ।

समइअ-छेअ-सुइल-उवसमेसु णेयं मुहुत्तंतो ॥७६३॥

(प्रे०) “पणमणचये” त्यादि, पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-काययोगसामान्यौदारिक-काययोग-स्त्रीवेद-नपुंसकवेदा-ऽपगतवेद-क्रोधादिचतुःकपायेषु, सामायिक-छेदोपस्थापनसंयम-शुक्ल-लेश्यौ-पशमिकसम्यक्त्वेषु चेत्येवं समुदितासु त्रयोविंशतिमार्गणासु प्रत्येकं “जोयं मुहुत्तंतो” ति प्रकृतत्वादायुर्वर्जसप्तमूलप्रकृत्यसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धिहान्योरुत्कृष्टमन्तरमन्तमुहूर्तं ज्ञेयम् ।

तत्र पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोगा-ऽपगतवेद-कपायचतुष्कौ-पशमिकसम्यक्त्वमार्गणानां प्रत्येक-मुत्कृष्टकायस्थितेरेवान्तमुहूर्तत्वात्प्रकृतान्तरं तदधिकं न सम्भवतीति कृत्वाऽन्तमुहूर्तमुक्तम् । एवं-मेव काययोगसामान्यौ-दारिककाययोग-शुक्लेश्यामार्गणानां सामान्यतो दीर्घकायस्थितिकत्वेऽपि यैरेकेन्द्रियादिमवैस्तादृशदीर्घकायस्थितिः पूर्यते तासु प्रस्तुतासंख्येयगुणस्थितिवन्धवृद्धिहान्येव सकृद् द्विर्वा न भवतः, तदभावे कुतोऽन्तरमपि भवेत्, अन्तरस्य तादृशहानिद्वयाधधीनत्वात् । एके-न्द्रियादिभ्योऽन्यजीवापेक्षया लभ्यमानं तु तदन्तमुहूर्तमेव भवेत्, तेषामन्तमुहूर्तादधिकं प्रस्तुत-मार्गणायामेवानवस्थानात् ।

किमुक्तं भवति—काययोगसामान्यौ-दारिककाययोगयोर्दीर्घकायस्थितिप्रयोजका एके-न्द्रियभवा एव, न त्वन्ये, अन्यभवेषु प्रत्यन्तमुहूर्तं योगानां परावर्तनात्, इत्थं हि देवमनुष्यमवसम्मव्य-संख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धेरन्तरं मनुष्यमवसम्मव्यसंख्यगुणस्थितिवन्धहानेरन्तरं च काययोसामान्यौ-दारिककाययोगमार्गणयोरुक्ताधिकं न प्राप्यते । शुक्लेश्यामार्गणाया उत्कृष्टकायस्थितिप्रयोजके देवभवेऽसंख्येयगुणस्थितिवन्धवृद्धेः सम्भवेऽपि सा देवमवप्रथमसमये सकृदेव सम्भवति । भवप्रथम-समये सकृदेव तद्भावे तु कुतोऽन्तरं भवेत् । स्थितिवन्धकानां मनुष्याणां तु योगानामिव तत्तल्लेश्या-नामप्यान्तमुहूर्तिकत्वाच्छुक्ललेश्याऽप्यन्तमुहूर्तादधिककालं नैरन्तर्येण न प्रवर्तते, अतः प्रकृतवृद्धय-न्तरमपि प्रोक्ताधिकं न प्राप्यते ।

शेषासु स्त्रीवेद-नपुंसकवेद-सामायिकसंयम-छेदोपस्थापनसंयमरूपासु चतसृषु मार्गणासु तु केषामपि जीवानां मार्गणाविच्छेदादवाक् तत्तन्मार्गणाचरमान्तमुहूर्ते एवाऽसंख्यगुणहीनस्थितिवन्धानां सम्भवाद्, तथा तत्तन्मार्गणाप्रारम्भान्तमुहूर्ते एवाऽसंख्यगुणवृद्धिस्थितिवन्धानां सम्भवान्न प्राप्यते ऽसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धिहान्यन्तरमन्तमुहूर्तादधिकम् । तच्चथा केनाऽपि स्त्रीवेदिजीवेनोपशम-श्रेणौ क्षपकश्रेणौ वा समारब्धायां क्रमेणैव तस्याऽसंख्यगुणस्थितिवन्धहानयो भवन्ति, नान्यत्र । श्रेणिमारोहन् स यदि मृत्युं न प्राप्नोति तदाऽन्तमुहूर्तेऽतिक्रान्तेऽवेदीभवन् प्रकृतमार्गणातो बहि-र्भवति । यदि च कालं करोति तदा त्वनुपदमेव देवत्वे पुंवेदीभवन् प्रकृतमार्गणाया बहिर्निर्याति; इत्थं चोभयथाऽपि मार्गणाप्रान्तान्तमुहूर्ते एव तस्य नानाऽसंख्यगुणहीनस्थितिवन्धाः सम्भवन्ति, ततश्च न भवति सप्तानामसंख्यगुणस्थितिवन्धहान्यन्तरमन्तमुहूर्तादधिकम् । तच्चान्तरं प्रकृत-मार्गणाभाव्यसंख्यगुणहीनस्थितिवन्धद्वयमध्यवर्त्युत्कृष्टावस्थानकालप्रमाणमवसातव्यम् । इत्थमेव-

शेषनपुंसकवेदादिमार्गणात्रयेऽप्युत्कृष्टान्तरं विज्ञेयम्, भवक्षये भवक्षयामात्रे वा स्त्रीवेदमार्गणावचन-
पुंसकवेदादिमार्गणात्रयस्याऽपि नियमतो विच्छेदात् ।

असंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धयन्तरं तु प्रपतदुपशमकजीवापेक्षया भावनीयम् । तच्चथा
कश्चित् स्त्रीवेदी जीव उपशमश्रेणि समारुहोपशान्तमोहगुणस्यानकं प्राप्तः, न च तदानीमसौ स्त्रीवेद-
मार्गणायाम्, तदानीं तस्य वेदोदयाभावात् । पश्चात्तु स उपशान्ताद्वाक्षयान्प्रपत्य यदा वेदोदयं
प्राप्नोति, ततः प्रमृति स्त्रीवेदमार्गणायां वर्तते, ततस्तु प्रपतन् निरन्तरवर्धमानसंक्लेशोऽसौ
मुहूर्ताभ्यन्तरे एव ज्ञानावरणादीनां यथोत्तराऽसंख्यगुणवृद्धिस्थितिवन्धान् करोति, एतच्च तदा
भवति यद्यसौ मृत्युं नैति; यदि चासौ मृत्युमेति तदा तु प्राग्वन्नियमतो मार्गणान्तरं प्रतिपद्यते,
इत्थं तस्य क्रमेण प्रतिपतत उत्कृष्टावस्थानकालान्तरितयोरसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धयोर्दन्तरं
तदेव स्त्रीवेदमार्गणायां मूलोक्तोत्कृष्टान्तरतया विज्ञेयम् ।

न च यः कश्चिदुपशमश्रेणितः प्रपतन् चरमासंख्येयगुणवृद्धिस्थितिवन्धं कृत्वा स्त्रीवेदितयैव
देशोनपूर्वकोटीकालं श्रेणैर्वाहिरेवापमारयति, भवप्रान्ते पुनरप्युपशमश्रेणि समारुह्य प्राग्वदसंख्येयगुण-
वृद्धिस्थितिवन्धं च करोति तस्योक्ताधिक्रमन्तरमपि प्राप्येतेति वाच्यम् । यतः क्रमशः प्रतिपाते काल-
करणे वा तस्याऽसंख्यगुणवृद्धिस्थितिवन्धसम्भवः, तत्र कालकरणेन लभ्योऽसंख्यगुणवृद्धिस्थितिवन्ध-
स्तु प्रकृतान्तरप्रयोजक एव न भवति, प्रकृतमार्गणावहिर्मात्रित्वात्तस्य । क्रमशः प्रपततोऽपि यो
देशोनपूर्वकोटिकाक्रमनिक्रम्य द्वितीयवारमसंख्यगुणवृद्धिस्थितिवन्धोऽभिहितः, स यद्यपि स्त्रीवेद-
मार्गणायामेव, तथाऽपि नासौ पूर्वकोटिकालात् पूर्वं निर्वर्तितादसंख्यगुणवृद्धिस्थितिवन्धादारम्य निरव-
च्छिन्नप्रवृत्तायां स्त्रीवेदमार्गणायामेव; किन्तु भव्ये विच्छिद्य पुनः प्रवृत्तायां स्त्रीवेदमार्गणायामेव ।
यतो यः क्रमेण पतितः स उपशान्ताद्वा निर्वर्ह्यैव, स च नियमतो मध्येऽन्तर्मुहूर्तमवेद्यामीव,
तथा च मध्येऽन्तर्मुहूर्तं स्त्रीवेदमार्गणायां विच्छेदान्नाद्यापि देशोनपूर्वकोटिकालान्तरितगतप्रतिपात-
प्रवृत्तैव निरवच्छिन्ना स्त्रीवेदमार्गणा, तदभावे कुत उक्ताधिक्रान्तरस्य सम्भवः, न ह्युतश्चिदिति ।
शेषनपुंसकवेदादिमार्गणास्वपि प्रकृतवृद्धयन्तरं सर्वथैव स्त्रीवेदमार्गणावज्ञावनीयमिति ॥७६३॥

तदेवं मणितो यासु मार्गणासु सप्तानामसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धिहान्युत्कृष्टान्तरस्यैवापेक्षया
विशेषस्तासु तथैव । अयुना यासु संख्येयभाग-संख्येयगुणस्थितिवन्धवृद्धिहान्युत्कृष्टान्तरविषय ओवा-
पेक्षया विशेषस्तासु तं दर्शयन्नाह

आहारे कायठिई संखियभागगुणवडिडहाणीणं ।

सत्तण्हं कम्माणं उक्कोसं अंतरं णेयं ॥७६४॥

होइ असंखपरट्टा उक्कोसं तिरिय-काय-णपुमेसुं ।

दुअणाणा-ऽयत-अणयण-भवियेयर-मिच्छ-अमणेसुं ॥७६५॥

होइ तिपणिंदितिरिय-दुपणिंदितस-इत्थि-पुरिस-चक्खूसुं ।

पुंवा कोडिपुहुत्तं संखियगुणवड्ढिहाणीणं ॥७६६॥

(प्रे०) “आहारे कायठिई” त्यादि, आहारिमार्गणायामायुर्वर्जसप्तकर्मणां संख्येयभाग-संख्येय-गुणवृद्धिहानीनां प्रत्येकेमुत्कृष्टमेकजीवाश्रितमन्तरं “कायठिई” ति आहारिमार्गणाया एकजीवा-श्रितोत्कृष्टकायस्थितिर्ज्ञेयम् । यत आहारिमार्गणाया उत्कृष्टकायस्थितिरङ्गुलाऽसंख्यभागप्रमाणक्षेत्र-गताकाशप्रदेशेषु निरन्तरं प्रतिसमयमेकैकाकाशप्रदेशस्यापहारे यावान् कालोऽतिगच्छति तावत्यो-ऽसंख्येयोत्तमर्पिण्यवसर्पिण्यः, सा च नानैकेन्द्रियमवैरपि पूरयितुं शक्यते, एकेन्द्रियोत्कृष्टकायस्थितेर-संख्येयपुद्गलपरावर्तप्रमाणत्वात् । किञ्चैकेन्द्रियावस्थायां स्वस्थाने सप्तानां संख्येयगुणस्थितिबन्ध-वृद्धेः संख्येयगुणस्थितिबन्धहानेश्चान्तराऽन्तरा नास्ति सम्भवः, द्वीन्द्रियादिभ्य उत्पद्यमानैकेन्द्रियस्य भवप्रथमसमयमाविसंख्येयगुणहानिं विहायोत्कृष्टकायस्थितिं यावदसंख्यभागस्थितिबन्धवृद्धिहानीनां तथाऽवस्थितस्थितिबन्धानामेव परावर्त्य परावर्त्य प्रवर्तनात् ।

भावना त्वेवम्—यः कश्चिद्वक्रगत्याऽनाहारको भूत्वा क्षुल्लकभवग्रहणलक्षणजघन्यस्थितिक-लव्यपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतयोत्पन्नः, उत्पत्तिस्थानं प्राप्याऽऽहारको चाभूत्, स चानन्तरमवे-ऽविग्रहेणैकेन्द्रियतयोत्पिन्सुर्भवचरमान्तर्मुहूर्तेऽवशिष्टे सप्तानां संख्येयगुणवृद्धिस्थितिबन्धं करोति, तदनन्तरं तु संख्येयगुणवृद्धिस्थितिबन्धान् विहाय शेषम्वप्रायोग्याऽसंख्येयभाग-संख्येयभागवृद्धि-संख्येयभागा-ऽसंख्येयभाग-संख्येयगुणहानिभिरवस्थितबन्धैश्च शेषमायुरनुभूयाऽवक्रगत्यैकेन्द्रिय-तयोत्पद्यते, तत्र च नानाभवैराहारकस्योत्कृष्टां कायस्थितिं निर्गमयति, यदा चाऽऽहारककायस्थितिः क्षुल्लकभवप्रमाणाऽवशिष्यति तदाऽसात्रासुःक्ष्णाद्युगत्या द्वीन्द्रियादितयोत्पद्यमानः सन् सप्तानां संख्येयगुणस्थितिबन्धवृद्धिं करोति, इत्थं तादृशजीवेन पूर्वं संज्ञिपञ्चेन्द्रियावस्थायां भवचरमान्त-र्मुहूर्ते कृतायाः संख्येयगुणस्थितिबन्धवृद्धेस्तथोत्कृष्टाऽऽहारककायस्थितिं निर्गमय्य द्वीन्द्रियादि-भवप्रथमसमये निर्मितायाः संख्येयगुणस्थितिबन्धवृद्धेश्च यदन्तरं तदाहारकमार्गणायां सप्तानां संख्ये-यगुणस्थितिबन्धवृद्धेरुत्कृष्टान्तरतया प्राप्तम्, तच्च यद्यपि देशेनक्षुल्लकभवद्वयलक्षणेनैकदेशेनोना-ऽऽहारकोत्कृष्टकायस्थितिप्रमाणम्, तथाऽपि वर्जनीयदेशस्य स्वल्पतया तमविवक्ष्य लाघवार्थमाहारको-त्कृष्टकायस्थितिप्रमाणमेवामिहितम् । एवमुत्तरत्रापि यथासम्भवमेकदेशेनोन्तत्वमधिकत्वं वा स्वयमेव द्रष्टव्यम् ।

यथा हि सप्तानां संख्येयगुणवृद्धेरुत्कृष्टमन्तरं भावितं तथा संख्येयगुणहानेरन्तरमपि भावनी-यम्, केवलं प्रथमा हानिः क्षुल्लकभवस्थितिकसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाद्यन्यतमरूपत्रसमवादनन्तरे एकेन्द्रि-यमवे भवप्रथमसमये द्रष्टव्या, आहारकोत्कृष्टकायस्थितिसम्बन्धिचरममवे द्वीन्द्रियादितयोत्पादो न द्रष्टव्यः, किन्तु तत्स्थाने क्षुल्लकभवस्थितिकलव्यपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतयोत्पादो द्रष्टव्यः, तत्र भवप्रथमान्तर्मुहूर्ते गते एव संख्येयगुणहानिश्च द्रष्टव्या, न तु तदवगति ।

संख्येयभागवद्विहान्युत्कृष्टान्तरेऽप्यनया दिशैव भावनीये, यत एकेन्द्रियाणां स्वस्थाने संख्येयगुणवृद्धिहानी इव संख्येयभागवद्विहानी अपि न भवतः, ततश्च सर्वं तदुपपद्यत इति ।

अथ मार्गणान्तरेषु प्रकृतवृद्धिहान्युत्कृष्टान्तरमाह “होइ असंखपरष्टा” इत्यादि, सप्तानां संख्येयगुण-संख्येयभागस्थितित्रन्धवृद्धिहान्यन्तराण्युत्कृष्टतोऽसंख्येयपुद्गलपरावर्तप्रमाणानि भवन्ति । कासु मार्गणास्वित्याह—“तिरिये” त्यादि, तिर्यग्गत्योद्य-काययोगसामान्य-नपुंसकवेद-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसंयमा-ऽचक्षुर्दर्शन-भव्या-ऽभव्य-मिथ्यात्वा-ऽसंज्ञिरूपास्वेकादशमार्गणास्वित्य-र्थः । एतास्वपि प्रत्येकमुत्कृष्टान्तरमनन्तरोक्तनीत्यैवाऽसंख्येयपुद्गलपरावर्तप्रमाणं भावनीयम्, केवलमृजु-वक्रगत्यादिनोत्पादनिर्वन्धो न कार्यः, स्वस्थानतः परस्थानतो वा येषु भवेषु संख्येयगुण-संख्येयभागस्थितित्रन्धवृद्धिहानयो नियमतो भाविन्यस्तादृशभवेष्वेकेन्द्रियकायस्थित्यसंख्येयपुद्गल-परावर्तान् यावदनुत्पादो द्रष्टव्यश्चेति ।

मार्गणान्तरेषु संख्यातगुणवृद्धिहान्युत्कृष्टान्तरमाह—“होइ तिपणिंदि” इत्यादि, अपर्याप्त-भेदवर्जेषु त्रिषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मार्गणाभेदेषु, द्विशब्दस्य पञ्चेन्द्रियत्रययोः प्रत्येकं योजनाद-पर्याप्तभेदवर्जितयोर्द्वयोः पञ्चेन्द्रियजातिभेदयोर्द्वयोश्च त्रयकायभेदयोः स्त्रीवेद-पुरुषवेद-चक्षुर्दर्शन-मार्गणास्थानेषु चेत्येतासु दशमार्गणासु प्रत्येकं पुनः संख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणपदद्वयस्य प्रत्येक-मुत्कृष्टमन्तरं पूर्वकोटिपृथक्त्वप्रमाणं भवति । कुतस्तावन्मात्रम्, न पुनरधिकम् ? इति चेद्, प्रत्येकं निरन्तरमसंज्ञिपञ्चेन्द्रियादितया निर्वाह्योत्कृष्टकालस्य पूर्वकोटीपृथक्त्वप्रमाणत्वात् । इदमुक्तं भवति—पञ्चेन्द्रियतया निरन्तरसम्भवद्वेषु यो जीवः प्रथमचरमभवद्वयं संज्ञिपञ्चेन्द्रियतयाऽनु-भवति, मध्यमभवैस्त्वसंज्ञिपञ्चेन्द्रियोत्कृष्टकायस्थितिं पूरयति, तादृशजीवमपेक्ष्य प्रकृतोत्कृष्टान्त-रमुत्पद्यते । कुतः ? असंज्ञिपञ्चेन्द्रियमवेषु स्वस्थाने संख्येयगुणवृद्धिहानीनामभावात्, उत्कृष्ट-स्थितिकासंज्ञिपञ्चेन्द्रियमवस्थितेः पूर्वकोटिप्रमाणत्वात्, असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतया निरन्तरं संख्येय-वारानेवोत्पत्तेः सम्भवाच्च । एवमेव त्रसकार्यौघादितत्तन्मार्गणामादायाऽपि वक्तव्यम्, केवलं तत्रा-ऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामिव चतुरिन्द्रियादीनामपि प्रवेशेनाऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्थाने चतुरिन्द्रियादयो-ऽपि वक्तव्याः । विस्तरभावनं तु प्रागिव स्वयमेव कर्तव्येति ॥७६४-७६५-७६६॥

अथ शेषमार्गणासु सप्तानां संख्येयभाग-संख्येयगुणवृद्धिहानीनां तथा सर्वमार्गणास्वसं-ख्यभागवृद्धिहान्योत्कृष्टान्तरं प्रदर्शयन्नाह

सेसासु मुहुर्ततो संखियभागगुणवडिहहाणीणं ।

उकोसं सव्वासुं होइ असंखंसवडिहहाणीणं ॥७६७॥ (गीतिः)

(प्रे०) “सेसासु” इत्यादि, उक्तशेषासु यासु संख्येयभाग-संख्येयगुणस्थितित्रन्धवृद्धि-संख्येयभाग-संख्येयगुणस्थितित्रन्धहानिलक्षणानि चत्वारि पदानि सङ्गूतानि प्रतिपादितानि तासु

नरकयोधादिष्वेकनवतिमार्गणाम् तेषां चतुर्णां पदानां, तथोक्तशेषासु यासु संख्येयभागस्थितिवन्ध-
वृद्धिहानिलक्षणपदद्वयस्यान्तरमद्यापि नाभिहितं तासु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियौधादिविंशतिमार्गणासु प्रत्येकं
तासां मत्तकर्ममत्तकसंख्येयभागादिस्थितिवन्धवृद्धिहानीनामुत्कृष्टमन्तरं “मुहुर्चांतो” ति सुगमम् ।

तत्र निरयगत्योधाद्यां छिनवतिमार्गणास्तु नामत इमाः—ओधसहितत्वादष्टौ
निरयभेदाः, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाः, सर्वे मनुष्यगतिभेदाः, सर्वे देवगतिभेदाः, अपर्याप्त-
पञ्चेन्द्रियाऽपर्याप्तत्रसकायभेदौ, काययोगसामान्यभेदवर्जाः सप्तदश योगभेदाः, अपगतवेद-कषाय-
चतुष्क-मन्यादिज्ञानचतुष्क-विमज्जज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थपिन-परिहारविशुद्धिकसंयम-
देशसंयमाऽवधिदर्शनकृष्णादिपल्लेश्याभेद-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकौ-पशमिकसम्यक्त्व-
सासादन-सम्यग्मिव्यान्वसंज्ञिमार्गणाश्चेति । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियौधादिविंशतिमार्गणाः पुन-
रिमाः—तिर्यक्पञ्चेन्द्रियौघ-तत्पर्याप्त-तिरश्ची-मर्वविकलेन्द्रियभेद-पञ्चेन्द्रियौघ-तत्पर्याप्त-त्रसकायौघ-
तत्पर्याप्त-स्त्रीवेद-पुंवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयम-चक्षुदर्शनानीति । एतासु प्रायः प्रत्येकं प्रकृततत्तद्वृद्धि-
हानिसत्पदानां मार्गणागतसर्वजीवस्वाभिकत्वात् कदाचिदवस्थानस्थितिवन्धाद्वादिलक्षणमन्तमुहूर्तं
प्रस्तुतवृद्धिहानीनामप्रवर्तनाञ्च तादृशान्तमुहूर्तं विहाय प्रत्यन्तमुहूर्तं तत्तद्वृद्धिहानयः परावृत्त्य परावृत्त्य
नियमेन जायन्ते, इत्य च प्रत्येकमुत्कृष्टान्तरं संख्येयस्थितिवन्धप्रमाणं भवदप्यौघिकाऽसंख्य-
भागवृद्धिहान्यन्तरवदन्तमुहूर्तादधिकं न भवति । अत्र प्रायोग्रहणमपर्याप्तपञ्चेन्द्रियमार्गणादौ
कुत्रचित् तत्रप्रविष्टाऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणाम्, अपर्याप्तत्रसकायौदारिककाययोगादिमार्गणासु तत्र-
प्रावृष्टद्वीन्द्रियादीनां तत्तत्संख्येयगुणवृद्ध्यादिस्वामित्वाभावात् । एवमपि तत्र प्रस्तुतान्तरम-
न्तमुहूर्तमात्रं तु तादृशासंज्ञिपञ्चेन्द्रियाद्यवस्थाया उत्कृष्टत आन्तमुहूर्तिकत्वात्, औदारिककाय-
योगमार्गणायां त्वेकेन्द्रियाद्यवस्थाया दीर्घत्वेऽपि संख्येयगुणवृद्ध्यादिस्थितिवन्धं कृत्वैकेन्द्रियादि-
तयोत्पत्तिमात्रेणौदारिककाययोगमार्गणाया विच्छेदेन तादृशवस्थायाः संख्येयगुणवृद्ध्यादिस्थिति-
वन्धद्वयमध्यपतितत्वाभावादिति ।

अथ मार्गणास्थानेभ्यः सप्तानां शेषाऽसंख्येयभागस्थितिवन्धवृद्धिहानिलक्षणयोर्द्वयोः सत्पदयो-
रुत्कृष्टमन्तरं दर्शयन्नाह—“उक्कोसं सञ्चासु” इत्यादि, अक्षरार्थस्तु सुगमः, केवलं “सञ्चासु”
मित्यनेन कर्मणकाययोगाऽनाहारकाऽपगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयमवर्जाः पट्षष्ट्यधिकशतमार्गणा
ग्राह्याः । कुतः ? कर्मणाऽनाहारकमार्गणयोः सप्तानामसंख्येयभागवृद्धिहानिलक्षणपदद्वयस्य सत्त्वे-
ऽपि तयोः ‘कम्मेऽणाहारे अतर णत्थि’ इत्यनेन सम्भवत्सर्वविधवृद्धिहान्यन्तरस्यैव प्रतिषिद्धत्वात्,
अपगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयमयोस्तु प्रकृतपदद्वयस्यैवाऽसत्त्वाच्चेति । भावना तु प्रत्येकमोघोक्तरीत्या
यथासम्भवं स्वयमेव कर्तव्येति ॥७६७॥

तदेवं भणितमादेशतोऽपि तत्तत्पदानां नानाजीवाश्रयमन्तरम् । तथा च गतमन्तरद्वारम् ॥
॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे पञ्चमे वृद्धयधिकारे चतुर्थमेकजीवाश्रयमन्तरद्वारं समाप्तम् ॥

॥ अथ पञ्चमं भङ्गविचयद्वारम् ॥

अथ क्रमप्राप्ते नानाजीवाश्रिते भङ्गविचयद्वारे भङ्गविचयप्ररूपणां चिकीर्षुरादौ तावद्भङ्ग-
विचयोत्पत्तावुपयोगि तत्तद्वृद्ध्यादिवन्धकानां ध्रुवत्वादिकमोक्षत आह

सत्तण्हं णियमाओ अत्थि असंखंसवड्ढिहाणीओ ।

णेया भयणीयाओ सेसाओ वड्ढिहाणीओ ॥७६८॥

(प्रे०) “सत्तण्हं णियमाओ” इत्यादि, आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां “असंखंस-
वड्ढिहाणीओ” ति प्रकृतत्वात्स्थितिवन्धविषयेऽसंख्यांशवृद्धयसंख्यांशहानी इति द्वे अपि “णिय-
माओ अत्थि” ति नानाजीवानाश्रित्यनियमतः स्तः-नियमेन विद्येते, न कदाचित्तयोर्वन्धका-
नामभाव इतिभावः । सूक्ष्मैकेन्द्रियाणामपि तत्स्वामित्वाद् द्वे अपि पदे ध्रुवे इति यावत् । “णेया भय-
णीयाओ” इत्यादि, ‘सत्तण्हं’मित्यनुवर्तते, ततः सप्तप्रकृतीनां स्थितिवन्धविषयाः “सेसाओ
वड्ढिहाणीओ” ति अनन्तरोपात्तशेषाः संख्येयगुणवृद्धिहानिसंख्येयभागवृद्धिहान्यसंख्यगु-
णवृद्धिहानयो “भयणीयाओ” ति ‘मजनीयाः’-भाज्या विकल्पयितव्या इत्यनर्थान्तरम् ।
एकेन्द्रियाणामतत्स्वामित्वाद्, एकेन्द्रियवर्जानां चासंख्यलोकाकाशप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोक्तत्वात्प्रागुक्त-
नीत्यैतानि शेषाणि पट् पदान्यनुवाणि, कदाचित्तासां प्रत्येकं वन्धकाः सम्पद्यन्ते कदाचित्तु नेति ।
इत्थमेवोत्तरत्रापि सर्वेषां तत्तद्वृद्ध्यादिपदानां भजनीयामजनीयत्वेऽपि तद्वन्धकानामेव तद्द्रष्टव्यम्,
एकाऽनेकवन्धकेजीवसम्वन्धिभिन्नभिन्नकाललभ्यमङ्गविचयस्याऽविकृतत्वात्, वन्धस्य भजनीया-
ऽभजनीयत्वप्रदर्शनं पुनर्वन्धस्य वन्धकाविनाभावित्वेन वन्धकभजनीयाऽभजनीयत्वस्य तेनैव
गम्यमानत्वाल्लाघवार्थमिति ॥७६८॥

तदेवमुक्तं भङ्गविचयोपयोगि सप्तानां स्थितिवन्धवृद्ध्यादेर्ध्रुवत्वादिकमोक्षतः । साम्प्रतं तदे-
वादेशतो मार्गणास्थानेषु दर्शयन्नाह-

तिरिये सव्वेगिंदिय-णिगोअ-सेससुहुमेसु वणकाये ।

पुहवाइचउसु तेसिं वायर-वायरअपज्जेसुं ॥७६९॥

पतोअवणे तरस अपज्जते कायु-रालियदुगेसुं ।

कमाण-णपुंसगेसुं कसायचउगे अणाणदुगे ॥७७०॥

अयता-ऽचक्खूसुं तहा अपसत्थतिलेस-भविसेसुं ।

अभविय-मिच्छत्तेसुं असण्णि-आहारगियरेसुं ॥७७१॥ (गोतिः)

सत्तण्हं णायव्वा ओधव्व सगसगवडिहणीओ ।

सेसासुं भयणीआ णेया सगडिहणीओ ॥७७२॥

(प्रे०) “तिरिये सव्वेगिंदिये”त्यादि, अक्षरार्थस्तु सुगमः, नवरं “सगसगवडिहणीओ”इत्यत्र स्वपदेन तिर्यग्गत्योधादितत्तन्मार्गणावोद्धव्येति । भावार्थः पुनरयम्—आयुर्वर्ज-सप्तप्रकृतीनामसंख्यभागस्थितिवन्धवृद्धिहानिवर्जाः शेषत्रिविधा वृद्धयो हानयश्च यद्योधचिन्तायामप्य-ध्रुवा लभ्यन्ते, तदा मार्गणास्थानेषु का वार्ता । अर्थाद् येषु मार्गणास्थानेष्वसंख्यभागवृद्धिहानि-वर्जशेषपड्विधवृद्धिहानिषु यावत्त्यो वृद्धिहानयः सत्पदद्वारे मत्तया प्ररूपितास्तेषु मार्गणास्थानेषु तावत्योऽपि ता वृद्धिहानयोऽध्रुवा एव । अत एव “णायव्वा ओधव्व” इत्यनेन तिर्यग्गत्यो-धादिमार्गणासु, तथा “भयणीआ णेया” इत्यनेन तिर्यग्गत्योधादिमार्गणावर्जशेषमार्गणास्वपि तां पड्विधवृद्धिहानीनां भजनीयत्वमेवोक्तम् । असंख्यभागवृद्धिहानिपदे तु यासु मार्गणास्वोवद-संख्यलोकाकाशप्रदेशतुल्या अनन्ता वा जीवास्तास्वोधवद् ध्रुवे । तादृशो मार्गणास्तु “तिरिये सव्वेगिंदिये”त्यादिना नामत उपात्तास्तिर्यग्गत्योधाधाश्चतुःषष्टिः, न पुनः शेषा नरकगत्योधादि-पङ्क्तिरशतमार्गणाः । अत एव तिर्यग्गत्योधादिमार्गणासु “ओधव्वे”त्यनेनाऽसंख्यभागवृद्धिहान्यो-ध्रुवत्वमतिदिष्टम्, ज्ञेयमार्गणासु तु “भयणीया णेया सगवडिहणीओ”इत्यनेन संख्येय-मागादिवृद्धिहानीनामिवासंख्यभागवृद्धिहान्योरप्यध्रुवत्वमभिहितमिति ॥७६९-७७२॥

सप्तप्रकृतीनां स्थितिवन्धसत्कयोरवस्थानाऽवक्तव्यात्मकयोः द्वयोः सत्पदयोर्ध्रुवत्वादिकमा-युपः स्थितिवन्धसत्कयोर्द्वयोः सत्पदयोर्ध्रुवत्वादिकं च प्रागत्रैवाधिकारे सत्पदद्वारे—“भूगारव्वाउस्स उ सत्तपयाईसु दारेसु” ॥भूओगारव्व भवेऽवत्तवत्त तद्वा अवड्डाण । वधस्स उ सत्तण्ह संतपयाईसु दारेसु” ॥७७३॥ इत्यनेन भूयस्काराधिकारोक्तप्ररूपणावदतिदेशद्वारेण कथितम्, ततश्च प्राग्भूयस्काराधिका-रोक्तमङ्गविचयोत्पादकान्यतरकरणेनैव प्राग्वत्स्वयमेव भङ्गा उत्पादयितुं युज्यन्ते तथाऽपि स्वल्प-तरायासेनैव भङ्गोत्पादनायान्यत् किञ्चित् करणमाह

अधुवपयरस धुवजुआ तिविगप्पा एगऽणेगमेयाओ ।

पयवड्ढीए तिगुणा एगूणा हुन्ति धुवरहिया ॥७७३॥

(प्रे०) “अधुवपयरस” इत्यादि, संख्येयगुणवृद्ध्यादिरूपस्यैकस्याऽध्रुवपदस्य “धुवजुआ” ति अन्येषामवस्थानादिध्रुवपदानां य एको ‘ध्रुवभङ्गः’-ध्रुवपदनिष्पन्नभङ्गस्तेन युताः “तिविगप्पा” ति ‘त्रिविकल्पाः’-त्रिभङ्गाः, भवन्तीति परेणान्वयः । कुतस्त्रयो भङ्गा इत्याह—“एगऽणेगमेयाओ” ति तस्यैकस्य संख्येयगुणवृद्ध्यादेरध्रुवत्वेन कदाचिदेकवन्धकस्य कदाचिदनेकवन्धकानां सद्भावात् ।

एकस्मादधिकेष्वध्रुवपदेषु पुनः कियन्तो भङ्गाः स्युरित्याह—“पयवड्ढीए तिगुणा” ति

तेऽनन्तरपदप्राप्ता भङ्गाः प्रत्येकाध्रुवपदवृद्धौ त्रिगुणाः, भवन्तीति परेणान्वयः । अर्थाद्-यत्र द्वे पदे
अध्रुवे तत्रैकस्याध्रुवपदस्य वर्धनादनन्तरप्राप्तास्त्रयो भङ्गास्त्रिगुणाः सन्तो (३×३=९) नव भङ्गा भवन्ति,
तेऽपि प्राग्वदेकेन ध्रुवभङ्गेन सहिता एव बोद्धव्याः । यत्र त्रीणि पदान्यध्रुवाणि तत्र तेऽनन्तरप्राप्ता
नव भङ्गास्त्रिगुणाः सन्तः (९×३=२७) सप्तविंशतिर्भवन्ति, अमी अपि ध्रुवभङ्गसहिता एव ज्ञातव्याः,
एवमुत्तरत्रापि । पुनरपि पदवृद्धौ यत्र चत्वार्यध्रुवपदानि तत्र तेऽनन्तरप्राप्ताः सप्तविंशतिर्भङ्गास्त्रि-
गुणाः सन्तः (२७×३=८१) एकाशीतिर्भवन्ति । पुनरपि पदवृद्धौ यत्र पञ्चाध्रुवपदानि तत्र तेऽ-
नन्तरप्राप्ता एकाशीतिर्भङ्गास्त्रिगुणाः सन्तः (८१×३=२४३) स्त्रिचत्वारिंशदभ्यधिकशतद्वयं भवन्ति ।
पुनरपि पदवृद्ध्या यत्र षट् पदानि भाज्यानि तत्र 'पयचङ्ढोऽतिगुणा' इति वचनात् तेऽनन्तरप्राप्ता-
स्त्रिचत्वारिंशदुत्तरशतद्वयभङ्गास्त्रिगुणाः सन्तः (२४३×३=७२९) एकोनत्रिंशदभ्यविकसप्तशतानि
भवन्ति । यत्र पुनः सप्त पदानि भजनीयानि तत्र पुनरपि पदस्य वर्धनात् तेऽनन्तरप्राप्ता एकोनत्रिं-
शदभ्यविकसप्तशतभङ्गास्त्रिगुणाः सन्तः (७२९×३=२१८७) यत्ताशीत्यभ्यधिकशतान्वितमहस्रद्वयं
भङ्गा भवन्ति । यत्र त्वष्टौ पदानि भजनीयानि तत्र पुनरपि पदस्य वृद्धेस्तेऽनन्तरप्राप्ता भङ्गास्त्रि-
गुणाः सन्तः (२१८७×३=६५६१) एकपञ्चम्यधिकपञ्चशतान्वितषट्महस्राणि । ततः पदवृद्धौ
यत्र भाज्यपदानि नव तत्रोक्तनीत्या (६५६१×३=१९६८३) त्र्यशीतियुतषट्शतान्वितेकोनविंश-
तिसहस्राणि भङ्गा जायन्ते । पुनरपि भाज्यपदवृद्ध्या यत्र भाज्यपदानि दश तत्र (१९६८३×३=५९०४९)
एकोनपञ्चादशविकेकोनपष्टिसहस्राणि भङ्गाः प्रभवन्ति । इत्थमेवोत्तरत्रापि प्रतिभजनीय-
पदवृद्धौ यथोत्तरं त्रैगुण्यं द्रष्टव्यम्, अस्माभिस्तु प्रकृतोपयोग्येवाभिहितम् ।

एते सर्वे भङ्गा ध्रुवपदसङ्क्रान्तापेक्षयाऽभिहिताः, यद्येकमपि ध्रुवपदं न स्यात्तदा ते कियन्तः
स्थुरित्येतदपि दर्शयन्नाह—“एगूणां ह्रन्ति ध्रुवरहिता” इति ‘ध्रुवरहिताः’-ध्रुवपदनिष्पन्नभङ्गेन
रहिताः, ध्रुवपदमावे केवलाध्रुवपदनिष्पन्नभङ्गा इति भावः । ‘एकोनाः’-एकभङ्गेनोना भवन्ति ।
यत्र यावन्तो ध्रुवाध्रुवपदनिष्पन्ना भङ्गास्तत्र तेष्वेको ध्रुवपदनिष्पन्नभङ्गाः; तेन ध्रुवपदनिष्पन्न-
भङ्गेनोनाः शेषाः सर्वेऽध्रुवपदनिष्पन्नभङ्गा इति भावः । तद्यथा—एकपदेऽध्रुवे ध्रुवाध्रुवपद-
निष्पन्नास्त्रयो भङ्गा उक्ताः, अतस्तत्रैको ध्रुवपदनिष्पन्नो भङ्गः, द्वौ पुनरध्रुवपदनिष्पन्नौ भङ्गौ । यत्र
तु द्वे पदे अध्रुवे तत्र ध्रुवाध्रुवपदनिष्पन्नभङ्गा नवोक्ताः, तेष्वेको ध्रुवपदनिष्पन्नो भङ्गः, अष्टौ
त्वध्रुवपदनिष्पन्ना भङ्गाः । अतो यत्र न स्यादेकमपि ध्रुवपदं तत्रैकं भङ्गं त्रिज्यं द्वयादयो भङ्गा
एव द्रष्टव्या इति भावः । इत्थमेवोत्तरत्रापि त्रिचतुः-पञ्चाध्रुवपदेषु योज्यमिति ।

अथास्य प्रकृते योजना क्रियते—ओधतः सप्तमूलप्रकृतीनां प्रत्येकमसंख्यभागवृद्धिहानि-
लक्षणे द्वे पदे ध्रुवे अभिहिते, शेषाणि संख्येयमागवृद्धिहानिसंख्येयगुणवृद्धिहान्यसंख्यगुणवृद्धिहानि-
लक्षणानि षट् पदानि पुनरध्रुवाणि दर्शितानि; द्वे पदे तु प्राग्विहितातिदेशलब्धे, तत्राऽवस्थानलक्षण-

मेकं पदं ध्रुवम्, अवक्तव्यलक्षणमेकं पदं त्वध्रुवम्, इत्थं ह्योद्यप्ररूपणायां त्रीणि पदानि ध्रुवाणि, सप्त पदानि त्वध्रुवाणि, ततश्चोक्तकरणानुसारेण ध्रुवमङ्गरहिताः षडशीत्यभ्यधिकशतोत्तरसहस्रद्वयमङ्गा जाताः तत्र ध्रुवपदत्रयसत्कथेकमङ्गे प्रक्षिप्ते जाताः सर्वेऽपि (२१८७) सप्ताशीत्यभ्यधिकशतोत्तर-महस्रद्वयमङ्गा आयुर्वर्जजानावरणादेः प्रत्येकमेकानेकवृद्ध्यादिवन्धकनिष्पन्ना इति ।

ओघत आदेशतश्च आयुर्विषये तु सर्वथैव भूयस्काराधिकारोक्तमङ्गविचयप्ररूपणावद्धङ्गा द्रष्टव्याः । तद्यथा—ओघत एक एव मङ्गः । कुतः ? असंख्यभागहान्यवक्तव्यस्थितिवन्धलक्षणस्य पदद्वयस्यापि ध्रुवत्वात्, तदन्यपदस्यैवामावाञ्च । आदेशतोऽपि यासु मार्गणां स्वसंख्यलोकप्रदेशाशितुल्यास्तदधिका वा जीवाः सन्ति तासु तिर्यग्गत्योधादिद्विषष्टिमार्गणास्त्रोधवदेक एव मङ्गः । यासु पुनरुक्ताऽपेक्षया स्तोकजीवास्तासु नरकगत्योधादिष्वेकोत्तरशतमार्गणासु तु पदद्वयस्याप्यध्रुवत्वाद् ध्रुवपदस्यामावाञ्चोक्तकरणेन—(३×३=९-१=८)ऽष्टौ मङ्गाः प्राग्बज्जेयाः ।

आदेशतः सप्तप्रकृतीनां तु प्रत्येकं नरकगत्योधमार्गणामेदे उक्तकरणानुसारेण (७२९) एकोनत्रिंशदभ्यधिकमत्तशतानि मङ्गा निष्पद्यन्ते, तत्रैको ध्रुवपदनिष्पन्नः शेषास्त्वध्रुवपदजाः । कुतः ? अमंख्येयभाग-संख्येयभाग-संख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणानां पदपदानामध्रुवत्वात्, अवस्थानलक्षणस्यैकपदस्य ध्रुवत्वाच्च । इत्थमेव सप्तसु शेषनरकमेदेषु, अपर्याप्तपञ्चेन्द्रिया-ऽपर्याप्तसकायमार्गणयोः, वैक्रियकाययोग-विमङ्गज्ञान-देशसंयम-तेजोलेश्या-पञ्चलेश्या-क्षायोपशमिकसम्यक्त्वमार्गणामेदेष्वित्येतासु नरकौघमेदसहितासु पञ्चाशन्मार्गणासु विज्ञेयम् । कुतः ? प्रत्येकमुक्तपदविधपदानामध्रुवत्वादुक्तैकपदस्य ध्रुवत्वाच्चेति ।

तिर्यग्गत्योधमार्गणायां पुनः संख्येयभाग-संख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणानां चतुर्णां पदानामध्रुवत्वाद्, अमंख्यभागवृद्धिहानिलक्षणयोर्द्वयोः पदयोरवस्थानपदस्य च ध्रुवत्वा—(८१) देकाशीतिर्मङ्गाः प्राप्यन्ते, एतेष्वप्येको ध्रुवः, शेषास्त्वध्रुवाः । यथा तिर्यग्गत्योधमार्गणायां तथैवौदारिकमिश्रकाययोग-कर्मणकाययोग-मत्तज्ञान-श्रुतज्ञाना-ऽसंयम-कृष्णलेश्या-नीललेश्या-कापोतलेश्या-ऽभव्य-मिथ्यात्वा-ऽसंज्ञ-ऽनाहारकमेदात्मकासु द्वादशमार्गणास्त्रपि ध्रुवाध्रुवपदानां तथात्वात् सप्तप्रकृतिस्थितिवन्धस्य वृद्ध्यादेरेकानेकवन्धकनिष्पन्ना एकाशीतिर्मङ्गा बोद्धव्याः ।

मनुष्यगत्योधमार्गणाया त्वसंख्येयभाग-संख्येयगुणा-ऽसंख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणानामष्टानां पदानामवक्तव्यपदस्य चेत्येवं नवानां पदानामध्रुवत्वम्, अवस्थानलक्षणस्यैकपदस्य ध्रुवत्वं च, तत उक्तकरणानुसारेण (१९६८३) त्र्यशीत्यभ्यधिकषट्शतान्वितैकोनविंशतिसहस्राणि मङ्गाकाः समुत्पद्यन्ते, अत्राप्येको ध्रुवः, शेषा अध्रुवा इति । इत्थमेवाऽपर्याप्तमेदवर्जयोर्द्वयोः पञ्चेन्द्रियजातिमेदयोः, द्वयोस्त्रसकायमेदयोः, पञ्चसु मनोयोगमेदेषु, पञ्चसु वचनयोगमेदेषु, चतुर्षु मत्यादिज्ञानमेदेषु, संयमौघ-चक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शन-शुक्ललेश्या-सम्यक्त्वौघ-क्षायिकसम्यक्त्व-संज्ञिमार्गणामेदेष्वित्ये-

तेषु सप्तविंशतिमार्गणामेदंपि त्र्यशीत्युत्तरपट्शतान्वितैकोनविंशतिसहस्राणि (१९६८३) भङ्गा
बोद्धव्याः । कुतः ? उक्तनवपदानामत्राप्यध्रुवत्वाद्, अवस्थितपदस्य ध्रुवत्वाच्चेति ।

अपर्याप्तमनुष्यमार्गणायामसंख्येयभाग-संख्येयभाग-संख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणानि षट् पदान्यवस्थानलक्षणमन्यदेकं पदं चेत्येवं सप्त पदान्यध्रुवाणि, ततः (२१८६) पडशीतियुतशताभ्यधिकसहस्रद्वयं भङ्गा लभ्यन्ते, ते च सर्वेऽध्रुवपदनिष्पन्ना बोद्धव्याः । कुतः ? प्रकृते एकस्यापि ध्रुवपदस्याऽसंख्येनैकरूपस्य वियोज्यत्वात् । एकरूपे वियोजिते तु शेषा अध्रुवपदनिष्पन्ना भङ्गा एव भवन्ति, “एगूणा हुन्ति ध्रुवरहिआ” इति वचनात् । इत्थमेव वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारके-तन्मिश्रकाय-योगन्यरिहारविशुद्धिकेसंयम-सासादन-मिश्रदष्टिरूपास्वन्यासु षण्मार्गणास्वपि विज्ञेयम् । कुतः ? एतासु प्रत्येकमुक्तसप्तपदानामध्रुवत्वाद्, ध्रुवपदस्याभावाच्चेति ।

सप्तैकेन्द्रियमार्गणामेदाः, सप्त साधारणवनस्पतिकायमार्गणामेदाः, शेषद्वादशसूक्ष्मपृथिवी-कायादिमेदाः, वनस्पतिकायौधमेदाः, पृथिव्यादिवायुकायान्ताश्चत्वार ओधमेदाः, तेषामेव चत्वारो वादरौचजीवमेदाः, चत्वारोऽपर्याप्तिवादरपृथिव्यादिमेदाः, प्रत्येकवनस्पतिकायौवा-ऽपर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायमेदौ चेत्येतास्वेकचत्वारिंशन्मार्गणासु पुनः सप्तप्रकृतीनामसंख्येयभागवृद्धिहानिलक्षणे द्वे, अवस्थानलक्षणमेकमिति त्रीणि पदान्येव सन्ति, तानि च त्रीण्यपि ध्रुवाणि, ततो ध्रुवपदनिष्पन्न (१) एको भङ्ग एव प्रत्येकं प्राप्यत इति ।

विकलेन्द्रियसत्केषु नवमार्गणास्थानेषु प्रत्येकमसंख्येयभाग-संख्येयभागवृद्धिहानिलक्षणानि चत्वारि पदान्यध्रुवाणि, एकमवस्थितपदं च ध्रुवम्, तत उत्तरीत्या सप्तप्रकृतीनां प्रत्येकं स्थितिवन्ध-वृद्ध्यादेरेकानेकबन्धकनिष्पन्ना (८१) एकाशीतिर्भङ्गा उत्पद्यन्ते ।

वादरपर्याप्तपृथिवीकाया-ऽप्काय-तैजस्काय-वायुकायमेदाः पर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायमेदश्चेत्येतासु षण्मार्गणासु प्रत्येकं पुनः सध्रुवा (९) नवैव भङ्गा उत्तरीत्या लभ्यन्ते । कुतः ? असंख्य-भागवृद्धिहानिलक्षणयोर्द्वयोः पदयोरध्रुवत्वात्, अवस्थानलक्षणस्यैकपदस्य ध्रुवत्वाच्च ।

काययोगसामान्यमार्गणामेदे संख्येयभाग-संख्येयगुणा-ऽसंख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणानि षट् पदानि, अवक्तव्यपदं चेत्येतानि सप्तपदान्यध्रुवाणि, असंख्येयभागवृद्धिहानी लक्षणे द्वे पदे अवस्थितपदं चेति त्रीणि ध्रुवाणि, ततो भङ्गका अप्युक्तनीत्या सप्ताशीत्यभ्यधिकशतान्वितसहस्रद्वयं (२१-८७) प्राप्यन्ते, तत्रैको ध्रुवः, शेषा अध्रुवा इति प्राग्वदवसातव्याः । यथा काययोगसामान्यमार्गणास्थाने तथौदारिककाययोगा-ऽचक्षुर्दर्शन-मव्या-ऽऽहारिमार्गणास्थानेष्वप्युक्तसप्तपदानां भजनीयत्वादुक्तपदत्रयस्याभाज्यत्वाच्च (२१८७) सप्ताशीत्यभ्यधिकशतोत्तरसहस्रद्वयं भङ्गका ज्ञेयाः ।

स्त्रीवेद-पुरुषवेद-सामायिकसंयमलक्षणासु तिसृषु मार्गणासु तु प्रत्येकमसंख्येयभाग-संख्येय-भाग-संख्येयगुणा-ऽसंख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणान्यष्टौ पदानि भाज्यानि, अवस्थितपदं च ध्रुवमिति-

कृत्वा भङ्गा (६५६१) एकषष्ट्यधिकपञ्चशतोत्तरपट्सहस्राण्युत्पद्यन्ते, एतेऽपि प्राग्ब्रह्म-
ध्रुवा ज्ञेयाः ।

नपुंसकवेदमार्गणायां चतुर्षु क्रोधादिकषायमार्गणाभेदेषु च प्रत्येकं संख्येयभाग-संख्येय-
गुणा-ऽसंख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणानि पट् पदानि भाज्यानि, असंख्येयभागवृद्धिहानी अवस्थितपदं
चेति पदत्रयं ध्रुवम्, ततः समस्ता भङ्गका एकोनत्रिंशदस्यधिकसप्तशतानि (७२९) प्राप्यन्ते ।

अपगतवेदमार्गणायां पुनर्ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-ऽन्तरायकर्मण्यधिकृत्याष्टाविंशत्यस्यधिक-
सप्तशतानि (७२८) भङ्गाः प्राप्यन्ते । कुतः ? संख्येयभाग-संख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणानां चतुर्णा-
मेवस्थाना-ऽवक्तव्यलक्षणयोर्द्वयोरित्येतेषां षण्णां पदानामध्रुवत्वात्, ध्रुवपदस्याभावाच्च । वेदनीय-
नामनोत्रकर्मण्याश्रित्य प्रत्येकं पुनः संख्येयभाग-संख्येयगुणा-ऽसंख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणानि
पट्, पूर्ववदवस्थाना-ऽवक्तव्यलक्षणे द्वे इत्येवमष्टौ पदान्यध्रुवाणि, ध्रुवपदमावश्यं, ततो भङ्गका
अपि (६५६०) षष्ट्यधिकपञ्चषष्टिशतान्यवाप्यन्ते । प्रकृतमार्गणायामेव मोहनीयकर्मधिकृत्य
संख्येयभागवृद्धिहानिलक्षणे द्वे, अवस्थाना-ऽवक्तव्यलक्षणे द्वे इति चत्वारि पदान्यध्रुवाणि, प्राग्ब्रह्म
ध्रुवपदमावश्यं; ततो भङ्गका (८०) अपि सर्वेऽशीतिर्भवन्ति । अमी गतवेदमार्गणायां दर्शिताः सर्वे
भङ्गा अध्रुवपदनिष्पन्ना एव । कुतः ? ध्रुवपदस्याभावादिति ।

छेदोपस्थापनसंयममार्गणायामसंख्येयभाग-संख्येयभाग-संख्येयगुणा-ऽसंख्येयगुणवृद्धि-हानि-
लक्षणान्यष्टौ पदान्यवस्थितपदं चेति नवापि पदान्यध्रुवाणि, ध्रुवपदमावश्यं, ततः सप्तानां कर्मणां
प्रत्येकमेकानेकबन्धकनिष्पन्नमङ्गा (१९६८२) द्व्यशीत्यधिकपट्शतान्वितैकोनविंशतिसहस्रा-
ण्युत्पद्यन्ते, ते च ध्रुवरहिता अध्रुवा एव मन्तव्याः, प्रकृत एकस्यापि ध्रुवपदस्याऽसत्त्वादिति ।

सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां संख्येयभागस्थितिवन्धवृद्धिहानी तथाऽवस्थितस्थितिवन्ध
इत्येतेषां त्रयाणां सत्पदानामध्रुवत्वात्, ध्रुवपदस्याभावाच्च भङ्गविचयेऽपि ध्रुवमङ्गारहिताः (२६)
पञ्चविंशतिर्भङ्गकाः सम्पद्यन्ते ।

औपशमिकसम्यक्त्वमार्गणायां तु सप्तप्रकृतीनां प्रत्येकं स्थितिवन्धवृद्ध्यादेः कालभेदेनैकानेक-
बन्धकयद्भावप्रयुक्ता भङ्गका दशितरीत्याऽष्टचत्वारिंशदस्यधिकैकोनषष्टिसहस्राणि (५९०४८)
जायन्ते, ते च सर्वेऽध्रुवा एव मन्तव्याः । कुतः ? असंख्येयभाग-संख्येयभाग-संख्येयगुणा-ऽसंख्ये-
यगुणवृद्धिहानिलक्षणानामष्टानां पदानामवस्थाना-ऽवक्तव्यलक्षणयोर्द्वयोः पदयोरित्येवं दशानामपि
सत्पदानामध्रुवत्वात्, तदन्यपदस्यैवाऽभावाच्चेति ॥७७३॥

तदेवं दर्शितस्तत्तद्वृद्ध्यादिवन्धकानां ध्रुवा-ध्रुवत्वं प्रदर्श्य भङ्गोत्पादकरणप्रदर्शनद्वारेण भङ्ग-
विचयः, तस्मिन्च दर्शिते गतं पञ्चमं भङ्गविचयद्वारम् ॥

॥ इति श्रीबन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे पञ्चमे वृद्धयधिकारे पञ्चम भङ्गविचयद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथ पष्ठं भागद्वारम् ॥

अथ क्रमप्राप्ते नानाजीवाश्रये भागद्वारे सप्तप्रकृतिसत्कतपत्तिस्थितिवन्धवृद्ध्यादिसत्पदानां
बन्धकभागान् चिकथयिषुरादौ तावदोधत आह

भागो असंख्ययमो अत्थि असंखंसवड्विहाणीणं ।

सत्तण्ह वंधगा खलु अणंतभागो उ सेसाणं ॥ ७७४ ॥

(प्रे०) “भागो असंख्ययमो” इत्यादि, आयुर्विषययोः स्थितिवन्धहान्यवक्तव्ययोर्वन्धक-
भागानां प्राक् प्रकृताधिकारप्रारम्भे सत्पदद्वार एव भूयस्काराविकारवदतिदिष्टत्वादायुर्वर्जनां
शेषाणां “सत्तण्ह” ति सप्तमूलप्रकृतीनां प्रत्येकम् “असंखंसवड्विहाणीणं” ति स्थिति-
वन्धविषययोगसंख्यांशवृद्धिहान्योः प्रत्येकम् “बंधगा खलु” ति ‘बन्धकाः’-निर्वर्तकाः । खलुशब्दो
वाक्यालङ्कारे । “भागो असंख्ययमो अत्थि” ति सर्ववन्धकानामसंख्येयतमो भागः, असं-
ख्याततमैकभागप्रमाणाः सन्ति । कुतः ? उच्यते, सप्तप्रकृतीसत्कावस्थानस्थितिवन्धस्यैकजीवाश्रयोत्कृष्ट-
कालस्यासंख्येयसमयत्वात् तद्वन्धकाः सर्ववन्धकानामसंख्येयबहुभागप्रमाणाः सन्ति । तदन्यासां
सर्वविधवृद्धिहानीनां समुदितोऽप्येकजीवाश्रय उत्कृष्टकालः संख्येयममयमात्रः, स चावस्थानकाला-
पेक्षयाऽसंख्येयभागप्रमाणः, अतः स्वल्पकालसमुच्चिताः सर्वविधवृद्धिहानीनां वन्धकाः समस्ता अपि
सर्ववन्धकानामेकमसंख्येयतमं भागं पूरयन्ति । तेषु च शेषवन्धकेष्वसंख्यभागवृद्धि-हान्योरेव स्वाभिन-
एकोन्द्रियाः, न पुनरन्यासां वृद्ध्यादीनाम्, अतः शेषवन्धकेष्वनन्ता वन्धका अमंख्येयभागवृद्धि-
हान्योर्भवन्ति, संख्येयभागवृद्ध्यादीनां तु समुदिता अप्यसंख्येया एव । इत्थं ह्यसंख्यभागवृद्धि-
हान्योरेकेन्द्रियस्वामिकत्वात्, तयोरेकजीवाश्रयवन्धकालस्याऽवस्थितवन्धैकजीवाश्रयका अपेक्षयाऽसं-
ख्येयैकभागमात्रत्वाच्च तयोर्वन्धका अपि सर्ववन्धकानामसंख्यैकभागप्रमाणा लभ्यन्त इति ।

“अणंतभागो उ सेसाणं” ति तुशब्दः पुनरर्थः पूवापेक्षया प्रकृते वैलक्षण्यद्योतनपरः ।
शेषाणां संख्येयभाग-संख्येयगुणा-ऽसंख्येयगुणवृद्धि-हानीनां प्रत्येकं पुनरनन्तभागः, सर्ववन्धकानाम-
नन्ततमैकभागवर्तिन इत्यर्थः, वन्धका इति गम्यते । पूर्वं त्वसंख्यतमैकभागवर्तिन उक्ताः, अत्र
त्वनन्ततमैकभागवर्तिन इत्यनयोर्विलक्षणता । यद्वा तुशब्दः शेषपड्विधवृद्धिहानीनां प्रत्येकं
वन्धकानामनन्ततमैकभागवर्तित्वेऽपि स्वस्थाने नानात्वद्योतनपरः, अतोऽनन्ततमैकभागवर्तिनोऽप्येते
प्रत्येकं न तुल्या एव, किन्तु परस्परं हीनाधिका वर्तन्त इत्यर्थः । एतच्चाऽल्पबहुत्वप्रदर्शनेन
स्फुटीभविष्यति । अनन्ततमैकभागवर्तित्वं त्ववस्थानाऽसंख्यभागवृद्धिहानीनामेकेन्द्रियस्वामिकत्वे सति
प्रकृतपड्विधवृद्धिहानीनां तत्स्वामित्वाभावाद् बोद्धव्यमिति ॥ ७७४ ॥

कृताघतः सप्तकर्मणां शेषाष्टविधस्थितिवन्धवृद्धिहानीनां वन्धकविषया भागप्ररूपणा । सम्प्रति
मार्गणास्थानेषु तां कुर्वन्नाह

तिरिये वणप्फइम्मि य सव्वेगिंदियणिगोअगेसुं य ।

काय-उरालदुगेसुं कम्म-णपुम-चउकसायेसुं ॥ ७७५ ॥

अण्णाणदुगे अयते अचक्खु-अपसत्थ-लेस-भवियेसुं ।

अभविय-मिच्छत्तेसुं असण्णि-आहारगियरेसुं ॥ ७७६ ॥

सत्तण्ह असंखंसो अत्थि असंखंसवड्ढिहाणीणं ।

णेयो अणंतभागो सेसाणं वड्ढिहाणीणं ॥ ७७७ ॥

प्रे०) “तिरिये वणप्फइम्मि ये”त्यादि, तिर्यग्गत्योद्ये, वनस्पतिकायौद्ये । चशब्दः समुच्चये । सर्वशब्दस्य प्रत्येकं योजनात् सर्वेष्वेकेन्द्रियजातिमार्गणाभेदेषु, सर्वेषु निगोदवनस्पतिभेदेषु । “णिगोअगेसुं य”इत्यत्र कः स्वार्थिकः, चस्तु प्राग्वत् । तथा काययोगसामान्यौ-दारिक-तन्मिश्रकाययोगमार्गणासु, कर्मणकाययोग-नपुंसकवेद-कषायचतुष्केषु मत्तज्ञान-श्रुताज्ञानमार्गणा-द्वयरूपेऽज्ञानद्विके, “अयते” ति असंयममार्गणायां, तथाऽचक्षुर्दर्शना-प्रशस्तकृष्णादिलेश्या-भव्य-मार्गणासु, अभव्य-मिध्यात्वमार्गणयोः, असंख्या-ऽऽहारि-तदितराऽनाहारिमार्गणास्त्रित्येतास्वष्ट-त्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकं “सत्तण्ह” ति आयुर्वर्जानां सप्तप्रकृतीनां “असंखंसवड्ढिहाणीणं” ति असंख्यांशवृद्धिहान्योः “असंखंसो अत्थि” ति सर्ववन्धकानाम् ‘असंख्यांशः’-असंख्यतमैक-भागप्रमाणाः सन्ति, बन्धका इति गम्यते । “सेसाणं वड्ढिहाणीणं” ति प्रकृताष्टत्रिंशन्मार्गणा-स्वेवानन्तरोक्ताऽसंख्यभागवृद्धिहानी विवर्ज्य शेषाणां तत्तन्मार्गणोक्तवृद्ध्यादिसत्पदानामित्यर्थः ।

इदमुक्तं भवति-अनन्तरोक्ताऽसंख्यभागवृद्धिहानी परिहृत्य यस्यां मार्गणायां यस्य कर्मणो यावन्ति वृद्धिहानिमत्पदान्यवशिष्यन्ते, यथा तिर्यग्गत्योद्यौ-दारिकमिश्रकाययोग-कर्मण-काययोगा-ऽज्ञानद्वया-ऽसंयम-कृष्णादिलेश्यात्रया-ऽभव्य-मिध्यात्वा-ऽनाहारकमार्गणासु संख्येय-भाग-संख्येयगुणवृद्धिहानिपदानि, काययोगौ-दारिककाययोग-नपुंसकवेद-कषायचतुष्का-ऽचक्षुर्दर्शन-भव्य-संख्या-ऽऽहारिमार्गणासु प्रत्येकं संख्येयभाग-संख्येयगुणा-ऽसंख्येयगुणवृद्धिहानिपदानि, तावतां सर्वेषामवशिष्टवृद्धिहानिपदानाम् । तेषां किम् ? “णेयाऽणंतभागो” ति अनन्ततमैकभागप्रमाणा ज्ञेयाः, बन्धका इत्युभयत्रानुवृत्त्यां द्रष्टव्यम् । भावना पुनः सर्वास्वौधिकभावनानुसारेण स्वयमेव द्रष्ट-व्या । ओववदेतास्वपि प्रत्येकमनन्तानां जीवानां सद्भावादिति भाव इति ॥ ७७५-७७६-७७७ ॥

अथ संख्येयजीवराशिकेषु मार्गणास्थानेष्वह

पज्जमणुस-गणुसीसुं सव्वत्था-ऽऽहारदुग-अवेएसुं ।

मणपज्जव-जइ-समइअ-छेअग-परिहार-सुहुमेसुं ॥ ७७८ ॥

सत्तण्ह संखभागो सञ्वाण सगसगवडिडहाणीणं ।

(प्रे०) “पञ्जमणुस” इत्यादि, पर्याप्तमनुष्य-मानुषीभेदयोः, भवार्थसिद्धविमानभेदा-
ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगा-ऽपगतवेदमार्गणासु, मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-सामायिके-छेदोप-
स्थापन-परिहारविशुद्धिक-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणास्वित्येतासु द्वादशमार्गणासु प्रत्येकं “सत्तण्ह”
ति आयुर्वर्जानां सप्तानां मौलिकर्मणाम् “सञ्वाण सगसगवडिडहाणीणं” ति अत्र स्वपदेन
तत्तन्मार्गणाया विवक्षितत्वात् पर्याप्तमनुष्यादितत्तन्मार्गणासम्बन्धिन्यो यावत्यो वृद्धिहानयस्तासां
“सञ्वाण” ति सर्वासाम् । किमित्याह—“संखभागो” ति बन्धकास्तत्तन्मार्गणागतसर्वस्थिति-
बन्धकानां ‘संख्येयभागः’-संख्येयतमैकभागवर्तिन इत्यर्थः । कुतः ? अत्रस्यानबन्धकानां संख्येयबहु-
भागगतत्वेन तदन्य एते संख्येयैकभागप्रमाणा एव भवन्तीति ॥७७८॥

अथोक्तशेषमार्गणासु प्रस्तुतबन्धकभागानाह

सेसासु बंधगा खलु णेया भागो असंखयमो ॥७७९॥

(प्रे०) “सेसासु” इत्यादि, उक्तशेषासु विंशत्युत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकम् । खलुशब्दो
वाक्यालङ्कारे । तत्र किमित्याह—“णेया भागो असंखयमो” ति ‘सञ्वाण सगसगवडिडहाणीणं’
इत्यस्य डमस्कमणिन्यायेनात्रापि योजनात्, सप्तप्रकृतीनां शेषतत्तन्मार्गणासम्भवि-
स्थितिवन्धवृद्धिहानीनां प्रत्येकं बन्धको असंख्यतमैकभागप्रमाणा ज्ञेया इत्यर्थः । शेषमार्गणा-
नामत इमाः—अष्टौ नरकगतिभेदाः, चत्वारस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदाः, अपर्याप्तमनुष्यभेदः, सर्वार्थ-
सिद्धविमानभेदवर्जा एकोनत्रिंशद् देवगतिभेदाः, नव विकलेन्द्रियभेदाः, त्रयः पञ्चेन्द्रियजाति-
भेदाः, सप्त पृथिवीकायभेदाः, एवं सप्ताकायभेदाः, सप्त तेजस्कायभेदाः, सप्त वायुकायभेदाः, त्रयः
प्रत्येकवनस्पतिकायभेदाः, त्रयस्त्रसकायभेदाः, पञ्च मनोयोगभेदाः, पञ्च वचोयोगभेदाः, वैक्रिय-
वैक्रियमिश्रकाययोग-स्त्रीवेद-पुंवेद-मतिज्ञान-श्रुतज्ञाना-ऽवधिज्ञान-विभङ्गज्ञान-देशसंयम-चक्षुर्दर्शना-
ऽवधिदर्शन-तेजोलेश्या-पद्मलेश्या-शुक्ललेश्या-मम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकौ-पशमिकमम्यक्त्व-
मिश्रदृष्टि-मासादन-संज्ञिमार्गणभेदाश्चेति । एतासु प्रत्येकं बन्धकजीवा असंख्येयाः, तत्राप्यवस्थान-
लक्षणास्थितिवन्धस्य निर्वर्तकानामसंख्येयबहुभागगतत्वेन सम्भवत्सर्वविववृद्धिहानीनां प्रत्येकं बन्ध-
काः प्रागुक्तनीत्याऽसंख्येयैकभागप्रमाणा एव प्राप्यन्त इति तथैवामेहिता इति ॥७७९॥

तदेवं कथिता मार्गणास्यानेष्वप्यतिदिष्टिशेषसप्तप्रकृत्यसंख्येयभागवृद्ध्यादिसत्पदानां बन्धक-
भागाः । तथा च सति गतं पष्ठं भागद्वारम् ॥

॥इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे पञ्चमे वृद्धघधिकारे पष्ठ भागद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथ सप्तमं परिमाणद्वारम् ॥

अथ परिमाणद्वारे मूलप्रकृतिस्थितिवन्धवृद्ध्यादेर्वन्धकानामुत्कृष्टपदगतं परिमाणं प्रादु-
श्चिकीर्षुरादौ तावदोक्त आह

अह वंधगा अणंता अत्थि असंखंसवड्ढिहाणीणं ।

सत्तण्ह असंखेज्जा दुविहाणं वड्ढिहाणीणं ॥७८०॥

(प्रे०) “अह वंधगा अणंता” इत्यादि, अथशब्द आनन्तर्ये, भागप्ररूपणाऽनन्तरं परि-
माणप्ररूपणायामिति तदर्थः । तत्र किमित्याह—“बंधगा अणंता अत्थि” ति मार्गणास्थाना-
न्यनधिकृत्य सामान्यतो वन्धका अनन्ताः सन्ति । कस्याः कस्या इत्याह—“असंखंसवड्ढिहाणीणं
सत्तण्ह” ति आयुःकर्मणः स्थितिवन्धहान्यवस्थानयोर्वन्धकानां परिमाणस्य सत्पदद्वार एवाति-
दिष्टत्वात्तच्छेषाणां ज्ञानावरणादीनां सप्तानां मूलकर्मणामसंख्यांशवृद्धिहान्योः प्रत्येकम् । साधारण-
जीवानामपि तत्स्वामित्वादिति भावः । “असंखेज्जा” ति असंख्येया वन्धकाः सन्ति । कासा-
मित्याह—“दुविहाणं वड्ढिहाणीणं” ति असंख्यगुणवृद्धिहान्योर्वन्धकपरिमाणस्यानन्तरं वक्ष्य-
माणत्वात् संख्येयगुण-संख्येयभागलक्षणयोः शेषद्विविधवृद्धिहान्योरित्यर्थः । आयुर्वर्जसप्तकर्मणामित्य-
नुवर्तते । सुगमं चैतत्, यत आसां संख्येयगुणवृद्धिहानि-संख्येयभागवृद्धिहानिनां स्वामिन
एकेन्द्रियवर्जजीवाः, ते चाऽसंख्येया इति ॥७८०॥

अयोक्तशेषयोरसंख्यगुणवृद्धिहान्योर्वन्धकानामुत्कृष्टपदगतपरिमाणमोक्षतो दिदर्शयिषुर्लाघ-
वार्थं सममेवादेशतोऽपि प्रतिपादयन्नाह

मत्तण्हं संखेज्जा अत्थि असंखगुणवड्ढिहाणीणं ।

जासु खलु वंधगा सिं तासुं ते अत्थि संखेज्जा ॥७८१॥

(प्रे०) “सत्तण्हं संखेज्जा” इत्यादि, प्रकृतानामायुर्वर्जानां सप्तानां कर्मणां प्रत्येकम्
“असंखगुणवड्ढिहाणीणं” ति असंख्यगुणवृद्धिहान्योः प्रत्येकं “संखेज्जा अत्थि” ति
संख्येयाः सन्ति, वन्धका इत्यनुवर्तते । सुगमम्, श्रेणिगतान् तत्र वाऽऽयुःक्षयाच्च्युत्वा देवमव-
प्रथमसमयस्य वेदकान् जीवान् विवर्ज्यान्त्येषां केषाञ्चिदधिकृतवृद्धिहान्योरसम्भावात्, श्रेणिगतानां
ततश्च्युत्वा देवमवप्रथमसमये वर्तमानानां च कस्मिँचिदपि समये संख्येयानामेव लामोच्चेति ।

अथ लाघवार्थं मार्गणास्थानेष्वपि प्रकृतासंख्यगुणवृद्धिहान्योर्वन्धकपरिमाणमादावेवाह—
“जासु खलु” इत्यादि, तत्र खलुशब्दोऽवधारणे, स च “तासु” इत्यस्योत्तरं योज्य-
स्ततो यासु मार्गणासु “बंधगा सिं” ति तयोरनन्तराभिहितयोः सप्तानामसंख्यगुणस्थितिवन्ध-
वृद्धिहान्योर्वन्धकाः “अत्थि” ति ‘सन्ति’-विद्यन्ते, तासु मनुष्यगत्योव-पर्याप्तमनुष्य-मानुषी-पञ्चे-

न्द्रियौघ-तत्पर्याप्त-त्रसकायौघ-तत्पर्याप्त-पञ्चमनोयोगभेद-पञ्चवचोयोगभेद-काययोगौ-दारिकाय-
योग-वेदत्रय-कपायचतुष्क गत्यादिज्ञानचतुष्क-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापनसंयम-चक्षुरादित्रि-
दर्शन-शुक्लेश्या-भव्य-सम्यक्-बौध-क्षायिकौ-पशमिकसम्यक्त्व-संज्ञा-ऽऽहारिमार्गणासु सप्तप्रकृती-
नामपगतवेदमार्गणायां च वेदनीय-नाम-गोत्रकर्मणामेव 'ते'-प्रस्तुतवृद्धिहानियन्धकाः "संखेज्जा"
ति सुगमम् । ओघतः संखेयानां लाभे मार्गणासु तदधिकानामसम्भव एवेति भावः ॥७८१॥

अथोक्तशेषवृद्धिहानीनां बन्धकपरिमाणं दिदर्शयिषुराह

पज्जमणुस-मणुसीसुं सवत्था-ऽऽहारदुग-अवेएसुं ।

मणपज्जव-जइ-समइअ-छेअग-परिहार-सुहुमेसुं ॥७८२॥

सत्तण्हं संखेज्जा णेया सगसेसवडिहणीणं ।

सेसासु असंखेज्जा संखियभागगुणवडिहणीणं ॥७८३॥ (गीतिः)

(प्रे०) "पज्जमणुसमणुसीसुं" इत्यादि, पर्याप्तमनुष्य-मानुसीमार्गणयोः, सर्वार्यमिद्ध-
विमानदेवगतिभेदा-ऽऽहारकमिश्रकाययोगा-ऽपगतवेदमार्गणामु, मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-सामायिक-
छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणास्वित्येवं द्वादशमार्गणासु प्रत्येकं 'सत्तण्ह'
ति प्रकृतानामायुर्वर्जानां सप्तानां कर्मणां "सगसेसवडिहणीणं संखेज्जा णेया" ति स्वपदेन
प्राग्बन्धमार्गणाया विवक्षितत्वात् 'स्वकानां'-पर्याप्तमनुष्यादितत्तन्मार्गणासत्कानां 'शेषवृद्धिहानीनाम्'-
अनन्तरोक्तासंख्यगुणवृद्धिहानी विवर्ज्य यत्र ज्ञानावरणादेर्यावन्ति वृद्धिहानिपदानि सत्पदद्वारे लङ्घ-
तानि प्रतिपादितानि तत्र तेषां सर्वेषां वृद्धिहानिसत्पदानां संखेया ज्ञेयाः, बन्धका इति गम्यते ।

अयम्भावः-एतासु पर्याप्तमनुष्यादिद्वादशमार्गणासु प्रत्येकं संखेयानामेव जीवानां सङ्गा-
वादपगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसंयमवर्जशेषमार्गणासु ज्ञानावरणादीनां सप्तानामसंख्येयभाग-संख्येयभागा-
ऽसंख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणानां षण्णां सत्पदानां बन्धकाः संखेयाः, अपगतवेदमार्गणायां ज्ञानावरण-
दर्शनावरणा-ऽन्तरायकर्मणां संख्येयभाग-संख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणानां चतुर्णां सत्पदानाम्, मोह-
नीयस्य संख्येयभागवृद्धिहानिलक्षणयोर्द्वयोः सत्पदयोस्तथा वेदनीय-नाम-गोत्रकर्मणां तु संख्येय-
भाग-संख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणानां चतुर्णां शेषसत्पदानां संखेयाः । अत्र वेदनीय-नाम-गोत्रकर्मणा-
मसंख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणयोर्द्वयोस्तत्पदयोरपि बन्धकाः संखेया एव सन्ति, नवरं ते प्रागेव
'सत्तण्ह संखेज्जा अत्यि असखगुणे' इत्यादिगायोत्तरार्धेनाभिहिता इत्यतोऽत्र पुनर्न परिगणिताः,
उक्तशेषपदानां बन्धकपरिमाणस्यात्र भगनीयत्वात् । सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायां मोहनीयायु-
र्वर्जानां षण्णामपि बन्धप्रायोग्यप्रकृतीनां संख्येयभागवृद्धिहानिलक्षणयोर्द्वयोः सत्पदयोः प्रत्येकं
संखेया बन्धकाः सन्तीति ।

“सेसासु” ति अनन्तरोक्तद्वादशमार्गणा विवर्ज्य शेषासु मार्गणासु सप्तकर्मणां “संख्येय-
भागगुणवद्धिहाणीणं” ति संख्येयशब्दस्य भागगुणयोः प्रत्येकं योजनात्संख्येयभागसंख्येय-
गुणवृद्धिहानिलक्षणचतुःपदानां “असंखेज्जा” ति बन्धका असंख्येयाः । अयम्भावः—उक्तचतुः-
पदानां स्वाभिनि एकेन्द्रियवर्जजीवा एव, ते चासंख्या इतिकृत्वाऽसंख्येयजीवराशिकास्वनन्तजीवराशि-
कासु च मार्गणासु यत्रैतेषामन्यतमपदानामस्तित्वं तत्र तेषां बन्धका अप्यसंख्येया एव लभ्यन्ते ।

तद्यथा—नरकगत्योधादिचतुर्विंशत्युत्तरशतमार्गणासु यथासम्भवं ज्ञानावरेणादेस्तत्तत्कर्मणः
संख्यातभागवृद्धिहानिपदे सङ्गृह्यते उक्ते । तत्र पर्याप्तमनुष्यादिद्वादशमार्गणासु जीवानामेव संख्येयत्वा-
त्तासु तयोर्वन्धका अप्यनन्तरमेव संख्येया अभिहिताः, अतस्ताः द्वादशमार्गणा विवर्ज्य शेषासु
द्वादशोत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकं संख्यातभागवृद्धिहान्योर्वन्धका असंख्येयाः । संख्यातगुणवृद्धिहानी
तु विकलेन्द्रियसत्कनवमार्गणास्वपि न भवतः, अतो द्वादशोत्तरशतमार्गणाम्यस्ता विकलेन्द्रियसत्क-
नवमार्गणाः परिहृत्य शेषासु व्युत्तरशतमार्गणास्वेव तयोर्वन्धका असंख्येया ज्ञेया इति । ७८२-७८३ ।

अथोक्तपर्याप्तमनुष्यादिमार्गणा विहाय शेषासु सप्तानामसंख्यभागवृद्धिहान्योर्वन्धकानां
परिमाणं प्रकटयन्नाह

तिरिये वणप्फइम्मि य सव्वेगिंदियणिगोअकायेसुं ।

उरलदुग-कम्मणेषुं णपुंसगे चउकसायेसुं ॥७८४॥

अण्णाणदुगे अयते अचक्खुअपसत्थलेस-भवियेसुं ।

अमविय-मिच्छत्तेसुं असणि-आहारगियरेसुं ॥७८५॥

सत्तण्ह खलु अणंता अत्थि असंखंसवद्धिहाणीणं ।

सेसासु बंधगा सिं जाणेयंवा असंखेज्जा ॥७८६॥

(प्रे०) “तिरिये” इत्यादि, तिर्यग्गत्योघे, वनस्पतिकायोघे, चः समुच्चये, सर्वशब्दस्यै-
केन्द्रियनिगोदयोः प्रत्येकं योजनात् सर्वैकेन्द्रियजातिभेद-सर्वनिगोदवनस्पतिभेद-काययोगौघेषु,
औदारिकौ-दारिकमिश्र-कर्मणकाययोगेषु, मत्पज्ञान-श्रुताज्ञानद्वये, असंयममार्गणायाम्, अचक्षुर्दर्श-
ना-ऽप्रस्तकृष्णादित्रिलेश्म-मवमार्गणामु, अमव्य-मिथ्यात्वमार्गणयोः, असंख्या-ऽऽहारि-तदितरा-
नाहारिमार्गणास्वित्येतास्वष्टत्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकमायुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनाम् “असंखंस-
वद्धिहाणीणं” ति असंख्यांशवृद्धिहान्योः “खलु अणंता अत्थि” ति खल्वधारणे, ततो-
ऽसंख्यांशवृद्धिहान्योरेव बन्धका अनन्ताः सन्ति । कुतः ? साधारणवनस्पतिकायजीवानामप्यसंख्यांश-
स्थितिवन्धवृद्धि-हानिस्वामित्वात् तेषां चैतास्वष्टत्रिंशन्मार्गणामु प्रत्येकं प्रवेशादिति । “सेसासु”
ति प्रागुक्ताः पर्याप्तमनुष्यादिद्वादशमार्गणा अनुपदमुक्तास्तिर्यग्गत्योधावष्टत्रिंशन्मार्गणाश्च विवर्ज्य

शेषासु त्रिंशदुत्तरशतमार्गणासु प्रत्येकं “बन्धगा सि” ति तयोरनन्तराभिहितयोः सप्तकर्मस्थिति-
बन्धसत्कयोरसंख्यभागवृद्धिहान्योः प्रत्येकं बन्धकाः “जाणेयन्वा असंखेज्जा” ति असंख्येया
ज्ञातव्याः । गतार्थमिति ॥७८४-७८६॥

तदेवमभिहितं मार्गणास्थानेष्वपि शेषसप्तानामसंख्यभागादिस्थितिवन्धवृद्धिहानिसत्पदानां
प्रत्येकमुत्कृष्टपदगतं परिमाणम्, तरिगंथाभिहिते गतं सप्तमं परिमाणद्वारम् ॥

॥ इति श्रीबन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे पञ्चमे वृद्धयधिकारे सप्तम परिमाणद्वारं समाप्तम् ॥

८

॥ अथाऽष्टमं क्षेत्रद्वारम् ॥

अथ क्रमप्राप्तं क्षेत्रद्वारम् । तत्रायुषः स्थितिवन्धविषययोर्हान्यवक्तव्ययोर्द्वयोरपि सत्पदयोः
शेषज्ञानावरणादीनां सप्तानामवस्थानावक्तव्ययोर्द्वयोः सत्पदयोश्च बन्धकक्षेत्रस्य प्रागत्रैव वृद्धयधि-
कारे सत्पदद्वारेऽतिदिष्टत्वात् सप्तकर्मणां शेषवृद्धिहानीनां बन्धकक्षेत्रं दर्शयन्नाह—

सत्तण्ह संवलोगे अत्थि असंखंसवडिडहाणीणं ।

लोगाऽसंखियभागे सेसाणं वडिडहाणीणं ॥७८७॥

(प्रे०) “सत्तण्ह”मित्यादि, आयुर्वर्जसप्तप्रकृतीनां प्रत्येकम् “असंखंसवडिडहाणीणं”
ति प्रकृतत्वादसंख्यांशस्थितिवन्धवृद्धिहान्योः प्रत्येकं “संवलोगे अत्थि” ति ‘सर्वलोके’-
सम्पूर्णे जगति सन्ति, बन्धका इत्यनुवर्तते । सूक्ष्मैकेन्द्रियजीवानामपि प्रकृतवृद्धिहानिद्वयस्वामित्वात्
तेषां सर्वलोकव्यापित्वाच्च मुष्ण्णम् “संवलोगे” इति । अत्र क्षेत्रप्ररूपणाविषयभूतं क्षेत्र
तु ‘काल उ वट्टमाण पडुच्च खेत्ते परवणा पेया’ इति ग्रन्थोक्तसमयमात्रकालसम्बन्धि विज्ञेयम् ।

अथ शेषवृद्धिहानीनां बन्धकक्षेत्रमाह—“लोगासंखियभागे” ति लोकस्यासंख्येयतमैक-
भागे “सेसाणं वडिडहाणीणं” ति आयुर्वर्जसप्तकर्मणामुक्तवृद्धिहानिपदद्वयवर्जानां शेषाणां
संख्येयभाग-संख्येयगुणा-ऽभसंख्येयगुणस्थितिवन्धवृद्धिहानिरूपाणां पण्णां पदानां प्रत्येकम्, बन्धकाः
मन्तीत्यनुवर्तते । कथम् ? उच्यते, प्रस्तुतशेषवृद्धिहानीनां स्वस्थानस्वामिन एकेन्द्रियेतरजीवा एव
सन्ति, असंख्यलोकप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोकेस्तैः करिगन्नयेकस्मिन् समये समग्री लोको लोकबहु-
भागा वा पूरयितुं न शक्यन्ते, किन्तु समुद्धातादिनापि लोकासंख्येयभाग एव पूर्यते । एतच्च
विस्तारो द्वितीयाधिकारक्षेत्रद्वारमेवमायां भावितमेव । इत्थमेवोत्तरत्रापि द्वितीयाधि-
कारक्षेत्रद्वारमेवमायां दर्शितरीत्या विस्तरतः स्वयमेव भावनीयमिति ॥७८७॥

गतमोक्षतः । अथादेशतः प्रकृतस्थितिवन्धवृद्ध्यादिवन्धकानां क्षेत्रं व्याचिकीर्षुराह

तिरिये सव्वेगिंदियणिगोअसेससुहुमेसु वणकाये ।
 पुहवाइचउसु तेसिं वायर-वायरअपज्जेसुं ॥७८८॥
 पत्तोअवणे तरस अपज्जत्तो कायुरालियदुगेसुं ।
 कम्मण-णपुंसगेसुं कसायचउगे अणाणदुगे ॥७८९॥
 अयता-उचक्खूसु तह अपसत्थितिलेस-भवियेसुं ।
 अभविय-मिच्छत्तेसुं असण्णि-आहारगियरेसुं ॥७९०॥ (उपगोतिः)
 सत्तण्ह सव्वलोगे अत्थि असंखंसवड्ढिहाणीणं ।

(प्रे०) “तिरिये सव्वेगिंदिये”त्यादि, प्राग्वत् तिर्यग्गत्योवे, सर्वैकेन्द्रिय-सर्वनिगोद-
 शेषद्वादशक्षुद्रमपृथिव्यादिमार्गणाभेदेषु, वनस्पतिकायौघे, पृथिव्यादिवायुकायान्तेषु चतुर्विधभेदेषु,
 “तेसिं” ति तेषां पृथिव्यादीनां चतुर्णाम् “वायरवायरअपज्जेसुं” ति ये चत्वारो वादरौध-
 भेदाश्चत्वारश्च वादरपयसिभेदास्तेषु वादरवादरपयसिपृथिव्यादिरूपेष्वष्टभेदेषु, काययोगसामान्यौ-
 दारिकौ-दारिकमिश्रकाययोगेषु, कर्मणकाययोग-नपुंसकवेदयोः, क्रोधादिकपायचतुष्के, मत्तज्ञान-
 श्रुताज्ञानद्वयरूपेऽज्ञानद्विके, असंयमा-उचलुर्दर्शनयोः । तथाशब्दः समुच्चये । अप्रशस्तकृष्णादित्रि-
 लेण्या-भवेषु, अभव्य-मिव्यात्वयोः, अमंस्या-उहारी-तदितरानाहारिमार्गणास्त्वित्येतासु चतुःषष्टि-
 मार्गणासु कुत्रचित् स्वस्थानतः सर्वलोकव्यापिनां सूक्ष्मैकेन्द्रियजीवानां प्रवेशात्, कुत्रचिद्वादरपृथि-
 व्याद्योघभेदेषु तेषामप्रवेशेऽपि मारणसमुद्घातेन सर्वलोकव्यापिनामपर्याप्तवादरपृथिवीकायादीनां
 प्रवेशात् तेषां सप्तकर्मसत्कामंख्येयमागस्थितिवन्धवृद्धिहान्योः स्वामित्वाच्च तद्वन्धकक्षेत्रं सर्व-
 लोकः प्राप्यत इत्यत उक्तम्—“सत्तण्ह सव्वलोगे” इत्यादि, गतार्थमिति ॥७८८-७९०॥

वादरपयसिवायुकायमार्गणायामधिकृतवृद्ध्यादिवन्धकक्षेत्रमाह

वायरसमतवाउग्गि हुन्ति देसूणलोगमि ॥७९१॥

(प्रे०) “वायरसमत्ते”त्यादि, मत्तकर्मणां स्थितिवन्धविषययोरसंख्यमागवृद्धिहान्योः प्रत्येकं
 वन्धका वादरपयसिवायुकायमार्गणायां देशोनलोके भवन्ति । कुतः ? असंख्यलोकाशप्रदेशराश्य-
 पेक्षया स्तोकानामपि वादरपयसिवायुकायानां स्वस्थानक्षेत्रस्य देशोनलोकत्वादिति ॥७९१॥

अथोक्तशेषवृद्धिहानिवन्धकक्षेत्रं दिदर्शयिषुरेकां गाथामाह

सेसासु असंखंसे लोगस हवन्ति जासु सेसाओ ।

अत्थि खलु वड्ढिहाणी तासुं तासिं वि एमेव ॥७९२॥

(प्रे०) “सेसासु” इत्यादि, अनन्तरोक्तास्तिर्यग्गत्योधादिचतुःषष्टिर्मागणास्तथा चादरा-
पर्याप्तिवायुकायाऽपगतयेद-सूक्ष्मसम्प्रायसंयममार्गणाः परित्यज्य शेषासु नरकगत्योधादिषु व्युत्तर-
शतमार्गणासु सप्तानामसंख्यभागस्थितिवन्धवृद्धिहान्योरेकैकस्या वन्धकाः “असंखंसे लीगस्स
हवन्ति” ति लोकस्यासंख्येयतम एकरिगन्नंशे=भागे भवन्ति, यत आसु शेषमार्गणाम् सर्वलोक-
क्षेत्रप्रयोजकानां सूक्ष्मपृथिव्यादिजीवानां देजोनलोकक्षेत्रप्रयोजकानां चादरपर्याप्तिवायुकायजीवानां
वा प्रवेशो नास्ति, शेषास्तु प्रविष्टजीवा मारणान्तिकममुद्धातादिनाऽपि लोकासंख्येयभागमात्रव्या-
पिनः, अतः प्रस्तुतवन्धकक्षेत्रमपि लोकासंख्येयभागादधिकं नैव प्राप्यते । विशेषतस्तु द्वितीयाधि-
कारक्षेत्रद्वारभेदप्रभानुसारेण स्वयमेव भावनीयम् । सप्तप्रकृतिसत्कोक्तशेषाणां संख्येयभाग-
संख्येयगुणाऽसंख्येयगुणस्थितिवन्धवृद्धिहानीनां प्रत्येकं वन्धकक्षेत्रमोधतो लोकसंख्येयभागमात्रं
प्राप्यतेऽतो मार्गणास्थानेष्वपि तामां वन्धकक्षेत्रं लोकसंख्येयभागप्रमाणादधिकप्रमाणं न सम्भवतीत्य-
तस्तत्तथैव दर्शयन्नाह—“जासु सेसाओ” इत्यादि, नरकगत्योधादिषु यासु यासु मार्गणासु
“सेसाओ” ति सप्तानामसंख्यभागवृद्धिहान्योर्वन्धकक्षेत्रस्यानन्तरमेवामिहितत्वात् ते असंख्य-
भागवृद्धिहानी परित्यज्य याः शेषान्यतमा वृद्धयो हानयश्च “अत्थि” ति मन्ति, प्राक्सत्पदद्वारे
सत्तया प्रतिपादिता इत्यर्थः । खलुशब्दोऽवधारणे, स च “तासु” इत्यस्योत्तरं योज्यस्ततस्तासु
नरकगत्योधादिमार्गणास्वेव “तासि” ति तासां सत्तयाऽभिहितानां शेषान्यतमवृद्धिहानीनामपि
प्रत्येकम् “एमेव” ति एवमेव, वन्धका लोकस्यासंख्येयतमैकभागे भवन्तीत्यर्थः ।

अत्र शेषमार्गणासु सप्तानां शेषवृद्धिहानिसत्पदानि पुनरित्थमवसेधानि-
सर्वे निरयगतिभेदाः, सर्वे तिर्यग्गतिभेदाः, अपर्याप्तमनुष्यः, सर्वे देवगतिभेदाः, अपर्याप्ता पञ्चेन्द्रिय-
त्रसकायौ, औदारिकमिश्र-वैक्रिय-तन्मिश्राऽऽहारक-तन्मिश्र-कर्मणकाययोगाः, अज्ञानत्रयम्, परि-
हारविशुद्धिकसंयम-देशसंयमाऽसंयममार्गणाभेदाः, कृष्णादिलेश्यापञ्चकाऽसंख्य-क्षायोपशमिकसंय-
क्त्व-साम्नादन-संयगिमव्यात्व-मिथ्यात्वाऽसंख्य-ऽनाहारकमार्गणाभेदाश्चेत्येतासु निरयगत्योधादि-
सप्तमार्गणासु प्रत्येकं संख्येयभाग-संख्येयगुणवृद्धि-तादृग्हान्यात्मकानि चत्वारि पदानि ।

मनुष्यगत्योद्य-पर्याप्तमनुष्य-मानुषी-पञ्चेन्द्रियौघ-तत्पर्याप्त-मौघ-तत्पर्याप्त-पञ्चमनोयोग-
पञ्चचोयोग-काययोगसामान्या-दारिककाययोग-वेदत्रय-कपायचतुष्क-मत्पादिज्ञानचतुष्क-संयमौघ-
सामायिक-छेदोपस्थापनीयसंयम-चक्षुरादित्रिदर्शन-शुक्ललेश्या-मव्य-संयक्त्वौघ-क्षायिकौ-पशमिक-
संयक्त्व-मंश्याऽऽहारकमार्गणारूपासु मनुष्यगत्योधादित्रिचत्वारिंशन्मार्गणासु तु संख्येयभाग-
संख्येयगुणाऽसंख्येयगुणवृद्धि-तादृग्हानिलक्षणानि पट् पदानि ।

ओघ-पर्याप्ताऽपर्याप्तभेदभिन्नेन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियलक्षणत्रिकलेन्द्रियमत्कनवमार्गणा-
स्थानेषु पुनः प्रत्येकं संख्येयभागवृद्धिहानिलक्षणे द्वे पदे ।

सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणायामपि तथैव द्वे पदे, नवरं पण्णां कर्मणाम् ।

अपगतवेदमार्गणायां पुनर्मोहनीयवर्जानां यातिकर्मणां प्रत्येकं निरयगत्योधादिमार्गणावच-
त्वारि पदानि, मोहनीयकर्मणस्तु संख्येयभागवृद्धिहानिलक्षणे द्वे पदे, त्रयाणामधातिनां तु मनुष्य-
गत्योधादिवत्पट् पदान्यवशिष्टसत्पदतया भवन्तीति ॥७९२॥

तदेवं प्रतिपादितं मार्गणास्थानेष्वपि ज्ञानावरणादेवृद्ध्यादिस्थितिवन्धसत्पदानां बन्धक-
क्षेत्रम् । तस्मिंश्च प्रतिपादिते गतमष्टमं नानाजीवाश्रितं क्षेत्रद्वारम् ॥

॥ इति श्रीबन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे पञ्चमे वृद्धयधिकारेऽष्टमं क्षेत्रद्वारं समाप्तम् ॥

॥ अथ नवमं स्पर्शनाद्वारम् ॥

अथ क्रमलब्धे स्पर्शनाद्वारे ज्ञानावरणादीनामसंख्यभागादिस्थितिवन्धवृद्ध्यादिवन्धकानाम्
'आसिञ्ज अईञ्ज परुवणा उण फरिसणाए' इत्यनेनात्र ग्रन्थेऽधिकृतां स्पर्शनां प्रतिपादयिषुर्लघुवार्थ-
मादौ तावदसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धिहानिवर्जपदानां तामतिदेशेनाह

ओधेणाएसेण वि हवेइ तिविहाण वड्डिहाणीणं ।

सत्तण्ह बंधगाणं भूओगारव्व उ फरिसणा ॥७९३॥

(प्रे०) “ओधेणाएसेण वि” इत्यादि, ‘ओधेन’-सामान्येन स्पर्शनाचिन्तायाम् । न
केवलमोधेन । किं तर्हि ? “आएसेण वि” ति ‘आदेशेन’-विभागेन, मार्गणास्थानान्यधिकृत्य
चिन्ताविषयीकृतेऽपीत्यर्थः । उभयथाऽपि किमित्याह . “हवेइ” इत्यादि, “सत्तण्ह” ति
शेषाणां ज्ञानावरणादीनां सप्तानां मूलप्रकृतीनाम् “तिविहाण वड्डिहाणीणं” ति स्थितिवन्ध-
विषयानामसंख्यगुणवृद्धिहानिवर्जानामसंख्येयभाग-संख्येयभाग-संख्येयगुणभेदभिन्नानां त्रिविधानां
वृद्धीनां त्रिविधानां हानीनां च “बंधगाणी” ति ‘बन्धकानां’-निर्वर्तकानाम् “भूओगारव्व
उ फरिसणा” ति ‘काल उ वट्टमाण’ इत्यादिगाथोत्तरार्धेन प्रायुक्तस्वरूपां प्रस्तुतग्रन्थेऽधिकृता
क्षेत्रद्वारोत्तक्षेत्रापेक्षया विलक्षणा नानाजीवनानाकालसव्यपेक्षा स्पर्शना भूयस्कारवदेव,
भवतीति पूर्वेण योगः । यथा भूयस्काराधिकारे सप्तानां भूयस्कारस्थितिवन्धकानां स्पर्शनोक्ता
तथा प्रकृते सप्तानां त्रिविधवृद्धिवन्धकानां, यथा च तत्राल्पतरवन्धकानां स्पर्शनाऽभिहिता तथाऽत्र
त्रिविधहानिवन्धकानां प्रत्येकं सा भवतीत्यक्षरार्थः ।

भावार्थस्त्वयम्—आयुर्वर्जसप्तकर्मणां भूयस्काराल्पतरस्थितिवन्धवदोद्यत आदेशतश्चोधिकृत-
वृद्धिहानयोऽपि मारणसमुद्घाताद्यवस्थाविशेषेष्वपि जीवानां संभवन्ति, ततश्च मारणान्तिकसमुद्घाता-
दिप्रयुक्ताऽपि स्पर्शना भूयस्काराल्पतरस्थितिवन्धवत् प्रस्तुतवृद्धिहानिवन्धकानां प्राप्यते । तद्यथा-

ओधतः प्रस्तुतत्रिविधवृद्धिहानिवन्धकैः प्रत्येकं सर्वलोकः स्पृष्टः । आदेगतस्तु नरेकगत्योवमार्ग-
णायां तैस्त्रिविधवृद्धिहानिवन्धकैः प्रत्येकं त्रसनाड्याः पट्चतुर्दशभागाः स्पृष्टाः । एवमेव सप्तम-
पृथिवीनरकभेदे, आनत-प्राणता-ऽऽरणा-ऽऽयुतकल्परूपेषु चतुर्षु देवगतिमार्गणभेदेषु शुक्ललेश्या-
मार्गणायां च त्रौद्धव्यम् । प्रथमपृथिवीनरकभेदे पुनरधिकृतस्थितिवन्धकानां स्पर्शना लोकासंख्यभाग-
मात्रा प्राप्यते । यथा प्रथमपृथिवीनरकभेदे तथा नवषु ग्रैवेयकभेदेषु, पञ्चष्वनुत्तरविमानभेदेषु,
वैक्रियमिश्रकाययोगे, आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगयोः, अपगतवेदमार्गणायाम्, तथा मनःपर्य-
वज्ञान-संयमौघ-नामायिक-छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिके-च्छकमसम्प्रायसंयममार्गणास्वपि त्रिविध-
वृद्धिहान्यन्यतममत्पदस्य वन्धकैः कृता स्पर्शना लोकासंख्यभागमात्रा त्रौद्धव्या । द्वितीयपृथिव्यादि-
षष्ठपृथिव्यन्तेषु पञ्चषु नरकभेदेषु पुनः क्रमेणैका, द्वे, तिस्रः, चतस्रः, पञ्च च रज्जवः स्पर्शना
त्रिविधवृद्धिहानिवन्धकानामपि भवति । देवगत्योघे भवनपत्यादीगानकल्पान्तेषु देवगतिभेदेषु तेजो-
लेश्यामार्गणायां च त्रिविधवृद्ध्यादिवन्धकानां प्रत्येकं त्रसनाड्या नव चतुर्दशभागाः स्पर्शना लभ्यते ।
वैक्रियकाययोगमार्गणायां तु तेषां त्रिविधवृद्धिहान्यन्यतमवन्धकानां प्रत्येकं त्रयोदश रज्जवः स्पर्शना
सम्पद्यते । देशसंयममार्गणायां पञ्च रज्जवः, सासादनमार्गणायां द्वादश रज्जवः स्पर्शना, सनत्कु-
मारादिसहस्रारान्तेषु षट्षु देवगतिभेदेषु मति-श्रुता-ऽवधिज्ञाना-ऽवधिदर्शन-पञ्चलेश्या-मम्यक्तवौध-
क्षायिकमम्यक्तव-वेदकसम्यक्तवौपशमिकसम्यक्तव-मिश्रदृष्टिरूपासु पांडपमार्गणासु प्रत्येकं त्रिविध-
वृद्धिहान्यन्यतमवन्धकानां स्पर्शना त्रसनाड्या अष्ट चतुर्दशभागाः, अर्थादष्टौ रज्जवः प्राप्यते ।
उक्तशेषासु तिर्यग्गत्योवादिषु सप्ताभ्यधिकशतमार्गणासु तु प्रस्तुतासंख्यगुणवृद्धिहानिवर्जा-
न्यतमवृद्धिहानिवन्धकानां स्पर्शनौघवत्सर्वलोको भवति । इदं ह्यतिदेवफलं दर्शितम्; भावना
तु प्रत्येकं भूयस्काराल्पतरस्थितिवन्धकस्पर्शनावृत्त्यनुमारेण स्वयमेव द्रष्टव्येति ॥७९३॥

अथातिदिष्टशेषयोः सप्तानामसंख्यगुणवृद्धिहान्योर्वन्धकानां स्पर्शनामाह

सत्तण्ह वंधगेहि होइ असंखगुणवडिढहाणीणं ।

लोगाऽसंखियभागो पुडो एमेव जहि ताऽत्थि ॥७९४॥

(प्रे०) “सत्तण्ह” इत्यादि, आदेशत आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनां “असंखगुण-
वडिढहाणिणं” ति असंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धिहान्योर्वन्धकैः “लोगाऽसंखियभागो पुडो”
ति लोकभ्याऽसंख्येयतमैकसागः स्पृष्टः, भवतीति पूर्वणान्वयः । अथ मार्गणास्थानेष्वपि प्रस्तुतत्रि-
विधवन्धकानां स्पर्शनौघतुल्यैवाऽतोऽतिदेवेनाह—“एमेव” ति ‘एवमेव’ ओधवल्लोकासंख्यभागः
प्रस्तुतवृद्धिहान्योर्वन्धकैः स्पृष्ट इत्यर्थः । कासु मार्गणास्वित्याह—“जहि ताऽत्थि” ‘यत्र’-यामु
मनुष्यगत्योवादिमार्गणासु ते द्वे वृद्धिहानी ‘स्तः’-विवेने, सत्पदद्वारे तयोरभित्त्वं प्रतिपादितं
तासु मनुष्यगत्योवादिचतुश्चत्वारिंशन्मार्गणास्वित्यर्थः ॥७९४॥ ।

तदेवं दर्शितौवादेशभेदतो मूलकर्मणां स्थितिवन्धवृद्ध्यादिसत्पदानां स्पर्शनां, तथा च कृते गतं नवमं स्पर्शनाद्वारम् ॥

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे पञ्चमे वृद्धयधिकारे नवमं स्पर्शनाद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथ दशमं कालद्वारम् ॥

अधुना नानाजीवाश्रितं कालद्वारम् । तत्रातिदिष्टशेषज्ञानावरणादिमूलप्रकृतिस्थितिवन्धासंख्य-
भागादिवृद्धिज्ञानीनां नानाजीवाश्रितं कालं जघन्योत्कृष्टभेदतो विमणिपुरादौ तावदोधत आह

सत्तण्हं सव्वद्धा अत्थि असंखंसवड्ढहाणीणं ।

ममयो होइ कणिडो सेसाणं वड्ढहाणीणं ॥७९५॥

आवलिआऽसंखंसो संखियभागगुणवड्ढहाणीणं ।

परमो संखियममया असंखगुणवड्ढहाणीणं ॥७९६॥

(प्रे०) “सत्तण्हं सव्वद्धा” इत्यादि, आयुषो द्विविधयोरपि स्थितिवन्धसत्पदयोर्नाना-
जीवाश्रयकालस्यात्रैवाऽधिकारे प्रथमे सत्पदद्वारे लाघवार्थमतिदिष्टत्वादायुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृ-
तीनां प्रत्येकं “सव्वद्धा अत्थि असंखंसवड्ढहाणीणं” ति असंख्यांशस्थितिवन्धवृद्धयसंख्यांश-
स्थितिवन्धहानिलक्षणयोर्द्वयोः पदयोर्नानाजीवाश्रयकालः ‘सर्वाद्धा’-अनाधनन्तो भवति ।

अथ शेषवृद्धिज्ञानीनां कालो न सर्वाद्धा । किन्तु सावधिकः, ततोऽसौ जघन्यादिभेदेनाह-
“समयो” इत्यादि, प्रस्तुतममप्रकृतीनामेव “सेसाणं वड्ढहाणीणं” ति उक्तशेषाणां संख्येयभाग-
संख्येयगुणा-ऽसंख्येयगुणभेदभिन्नानां त्रिविधवृद्धीनां त्रिविधहानीनां च प्रत्येकं नानाजीवाश्रयः
“कणिडो” ति ‘कनिष्ठः’-जघन्यः कालः ‘समयः’-समयमात्रो भवति । उक्तो जघन्यतः, अथोत्कृष्टत
आह-“आवलिआऽसंखंसो संखियभागगुणवड्ढहाणीणं परमो” ति संख्येयभाग-
संख्येयगुणवृद्धि-संख्येयभाग-संख्येयगुणहानिलक्षणानां चतुर्णां स्थितिवन्धसत्पदानां ‘परमः’-उत्कृष्टो
नानाजीवाश्रयः काल आवलिक्ताऽसंख्यभागप्रमाणः, भवतीत्यावर्तते । “संखियसमया असं-
खगुणवड्ढहाणीणं” ति उक्तशेषयोः सप्तानामसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धिज्ञानयोः प्रत्येकं
नानाजीवाश्रय उत्कृष्टः कालः संख्येयाः समया भवतीत्यक्षरार्थः ।

भावार्थरेखयम्-ओधतो मार्गणास्थानेषु वा यत्र कुत्रचिज्ज्ञानावरणादिसप्तान्यतमप्रकृते-
रन्यतमवृद्ध्यादिसत्पदस्य वन्धका भङ्गविचयद्वारवृत्तौ दर्शितरीत्या ध्रुवं प्राप्यन्ते तत्र मार्गणादौ
तस्याः प्रकृतेस्तस्याऽसंख्येयभागस्थितिवन्धवृद्ध्यादिपदस्य नानाजीवाश्रयः कालः सर्वाद्धा प्राप्यत

इति तु सुगमः । वन्धकानां ध्रुवत्वस्य भर्वाद्धाया अन्तर्गमाभ्य च कथञ्चिदनतिरेकात् । अत एव औघतः सप्तानामसंख्येयभागवृद्धिहान्योर्नानाजीवाश्रयकालः भर्वाद्धा प्रतिपादितः । निर्धेयगन्धो-
घादिचतुःषष्टिभार्गणास्थानेषु भङ्गविचयद्वारे— .. सप्तपणं णायन्वा ओवन्व सगमनयद्वि-
हाणीओ' इत्यनेन तद्वन्धकानामतिदेशेर्नाधवदमिधानात् 'निरिये नन्वेगिदियणिगोव सेससुहुमेसु
वणकाये । पुह्वाइचउसु नेमि वायर-वायरअपज्जेसुं ॥७९८॥ पनेववणे तम्न अपज्जत्तं कायुरादियदुगेसुं ।
कम्मण-णपु सगेसुं' कसायचउगे अणाणदुगे ॥७९८॥ अयताऽचस्सुसु तदा अपभवन्तिलेस-भविंसेसुं ।
अमविय-मिच्छत्तेसु अमणिण-आहारगियेसु ॥७९९॥ सप्तपणं सन्धद्धा अत्थि असंख्येयवृद्धिहाणीप ।
इत्यनेन तत्रापि सप्तानामसंख्येयभागवृद्धिहानिनामसौ भर्वाद्धा प्रतिपादयिष्यते च ।

यत्र पुनर्मार्गणादावुक्तान्यतमवृद्ध्यादिपदस्य वन्धका भङ्गविचयद्वारे ध्रुवा न कथिताः,
किन्तु तदीयवन्धकपरिमाणस्याऽसंख्येयलोकप्रदेशपरिमाणान्तोक्तयाऽध्रुवा प्रतिपादिताः, तत्र तु तस्य
वृद्ध्यादिपदस्य नानाजीवाश्रयकालः नाधिकः, मादिमान्तमङ्गगत एवेति भावः । तथा सति स
जघन्योत्कृष्टमेवेन लभ्यते, स च तस्य वृद्ध्यादिपदस्य वन्धकपरिमाणमसंख्येयं भवतु संख्येयं वा
तदाऽपि जघन्यतस्तदीयैकजीवाश्रयजघन्यवन्धकालवन्धकमयमात्र एव प्राप्यते, न पुनरधिकः ।
अत एवौघतः सप्तानामसंख्येयभागवृद्धिहानिचर्जोपवृद्धिहानिपत्पटानानर्गा समयमात्रोऽमितिः,
मार्गणास्थानेष्वपि— 'सेसासु लहु समयो' इत्यादितत्तद्वन्धेनामौ जघन्यकालः समयमात्रोऽमिवा-
भ्यते च । स च द्वितीयाधिकारनानाजीवाश्रयकालद्वारे उत्कृष्टस्थितिवन्धस्य जघन्यका-
लोपपत्तौ दर्शितनीत्याऽभ्युहः । तस्यैवोत्कृष्टकारस्तु तदीयवन्धकपरिमाणाधधीनः सन् पूर्वोक्तरी-
त्यैव कुत्रचिदावलिकाऽसंख्येयभागः, कुत्रेचिन्मसंख्येयाः समया इत्येवं यथापन्मस प्राप्यते ।

एतदुक्तं भवति—यत्र मार्गणादौ तस्याऽसंख्येयभागवृद्ध्याद्यध्रुवपदस्यैकजीवाश्रय उत्कृष्ट-
कालः संख्येयसमयमात्रः, तदीयवन्धकपरिमाणमुत्कृष्टपदस्यैव संख्येयं च तत्र तदीयनानाजीवा-
श्रय उत्कृष्टकालः कर्मणकाययोगमार्गणोक्ताऽऽध्रुवैर्जमप्लक्ष्मोत्कृष्टस्थितिवन्धनानाजीवाश्रयोत्कृ-
ष्टकालजातेनाऽऽवलिकाऽसंख्येयभागमात्रः सम्पद्यते । यत्र पुनस्तादृग्वृद्ध्याद्यध्रुवपदस्यैकजीवाश्रयो-
त्कृष्टकालस्य संख्येयसमयत्वेऽपि तदीयवन्धकपरिमाणं नाऽसंख्येयम्, किन्तु संख्येयमेव, तत्र तु
तदीयनानाजीवाश्रय उत्कृष्टवन्धकालः संख्येयाः समया एव प्राप्यते, नाधिकः । अत एवौ-
घत आयुर्वर्जसप्तप्रकृतीनां संख्येयभागवृद्धिहानि-संख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणचतुर्विधस्थितिवन्धकानां
प्रत्येकं नानाजीवाश्रयोत्कृष्टकाल आवलिकाऽसंख्येयभागस्तथा तामामेव सप्तानामसंख्येयगुणवृद्धि-
हानिलक्षणयोर्द्वयोः सत्पदयोः प्रत्येकं नानाजीवाश्रयोत्कृष्टकालः संख्येयाः समया एव कथितः,
मार्गणास्थानेष्वपि 'परमो समया उ सखेज्जा पज्जमणुस-मणुभीसु' मित्यादितत्तत्सन्दर्भेण तत्तद्वृद्ध्या-
दिपदानां नानाजीवाश्रयोत्कृष्टकालः संख्येयसमयादिः प्रतिपादयिष्यते च, सोऽपि द्वितीयाधिकार-
नानाजीवाश्रयकालद्वारप्रसङ्गादर्शितनीत्या विभायनीयः स्वयमेवेति ॥७९५-७९६॥

भणितोऽतिदिष्टशेषः ज्ञानावरणादीनां सप्तानामसंख्येयभागस्थितिबन्धवृद्ध्यादितत्तत्पदानां नानाजीवाश्रयो बन्धकाल औचितः । अथ म एवादेशतो व्याजिहीर्षुरादौ यास्वसंख्यभागवृद्धि-
हान्योः स सर्वाद्धा, तासु तयोस्तथैव दर्शयन्नाह

तिरिये सव्वेगिंदियणिगोअ-सेससुहुमेसु वणकाये ।
पुहवाइचउसु तेसिं वायर-वायरअपज्जेसुं ॥७९७॥
पत्तेअवणे तरस अपज्जत्ते कायु-रालियदुगेसुं ।
कम्मण-णपुंसगेसुं कसायचउगे अणाणदुगे ॥७९८॥
अयता-ऽचक्खूसु तहा अपसत्थतिलेस-भवियेसुं ।
अभविय-मिच्छत्तेसुं असण्णि-आहारगियरेसुं ॥७९९॥ (उपगोतिः)
सत्तण्हं सव्वद्धा अत्थि असंखंसवड्ढिहाणीणं ।

(प्रे०) “तिरिये सव्वेगिंदिये” इत्यादि, तत्राद्यगाथात्रयेण तिर्यग्गत्योगादिचतुःषष्टि-
मार्गणाः संगृहीताः, चतुर्थगाथापूर्वार्धेन तु तासु चतुःषष्टिमार्गणास्वायुर्वर्जानां सप्तानां स्थितिबन्ध-
विषययोरसंख्यांशवृद्धिहान्योर्नानाजीवाश्रितः कालः सर्वाद्धाऽस्तीति प्रतिपादितम् ; तत्राद्यगाथा-
त्रयस्याक्षरार्थस्त्वत्रैवाधिकारे क्षेत्रद्वारोक्तद्वितीय-तृतीय-चतुर्थगाथाक्षरार्थेन तुल्य एव, तस्मात्तत् एव
द्रष्टव्यः । चतुर्थगाथापूर्वार्धस्य तूक्तः । भावार्थोऽप्यौघिकगाथाद्वयविवरणाद्व्याख्यातप्राय इति
॥७९७-७९८-७९९॥

अथ शेषमार्गणास्तत्कालोऽसर्वाद्धेत्यर्थाद्भ्रम्यते, न पुनर्गम्यतेऽसौ जघन्यतः कियान्
उत्कृष्टतश्च कियानिति, अतस्तज्जघन्योत्कृष्टभेदतो दर्शयन्नाह

सेसासु लहू समयो परमो समया उ संखेज्जा ॥८००॥
पज्जमणुस-मणुसीसुं सव्वत्था-ऽऽहारजुगलजोगेसुं ।
मणणाण-संयमेसुं समइअच्छेअ-परिहारेसुं ॥८०१॥
सेसासुं सत्तण्हं अत्थि असंखंसवड्ढिहाणीणं ।
परमो कालो भागो आवलिआए असंखयमो ॥८०२॥

(प्रे०) “सेसासु लहू” इत्यादि, तिर्यग्गत्योधादिचतुःषष्टिमार्गणा विवर्ज्य सेसासु यासु
सप्तान्यतमानामसंख्यभागवृद्धिहानिलक्षणपदद्वयं सत्तासु तस्याऽसंख्यभागवृद्धिहानिपदद्वयस्य प्रत्येकं
‘लघुः’- जघन्यो नानाजीवाश्रितः कालः समयो भवतीत्यर्थः । अर्थ हि सर्वथैवौघवद्बोद्धव्यः ।

अथोत्कृष्टकालमाह—“परमो समया” इत्यादि, उक्तासंख्यभागवृद्धिहानिलक्षणयोर्द्वयोः पदयोः प्रत्येकं ‘परमः’-उत्कृष्टः कालस्तु संख्येयाः समयाः भवति । कासु मार्गणास्वित्याह—“पञ्जमणुस” इत्यादि पर्याप्तमनुष्य-मानुषीमार्गणयोः, सर्वार्थसिद्धविमानदेवगतिभेदाऽऽहारक-तन्मिश्रकाययोगमार्गणासु, तथा मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापनीय-परिहारविशुद्धि-कसंयममार्गणासु चेत्येवं समुदितासु दशमार्गणासु प्रत्येकमित्यर्थः । कथम् ? इति चेद्, पदद्वय-स्याध्रुवत्वे सति तदीयैकजीवाश्रयोत्कृष्टकालस्य संख्येयसमयत्वाद्धन्धकपरिमाणस्याऽप्युत्कृष्टतः संख्येयत्वाच्चेति ।

अथ शेषमार्गणासु प्रस्तुताऽसंख्यभागवृद्धिहानिपदद्वयस्याध्रुवत्वेऽपि तदीयैकजीवाश्रयो-त्कृष्ट-कालस्य संख्येयसमयमात्रत्वेऽपि च न तद्धन्धकपरिमाणं संख्येयम्, किन्त्वसंख्येयम्, अतस्तदीय-नानाजीवाश्रयोत्कृष्टवन्धकाल औधिकसंख्येयभागवृद्धिहानिनानाजीवाश्रयोत्कृष्टवन्धकाश्रवदावलि-काऽसंख्येयभागप्रमाणः प्राप्यत इत्यतस्तयैवाह—“सेसासुं सत्तण्ह”मित्यादि, गतार्थम् ।

शेषमार्गणानामानि त्वेवम्-मर्वे निरयगतिभेदाः, सर्वे तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदाः, मनुष्यौघाऽपर्याप्तमनुष्यभेदौ, सर्वार्थसिद्धविमानभेदवर्जा एकोनविंशदेवगतिभेदाः, सर्वे विकलेन्द्रियभेदाः, सर्वे पञ्चेन्द्रियभेदाः, वादरपर्याप्ताः पृथिव्यप्तेजोवायुकार्यिकभेदाः, पर्याप्तप्रत्येकवन-स्पतिकायभेदः, त्रयोऽपि त्रसकायभेदाः, पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-त्रैक्रिय-तन्मिश्रकाययोग-पुरुष-वेद-स्त्रीवेद-मति-श्रुता-ऽवधिज्ञान-विभङ्गज्ञान-देशसंयम-चक्षुर-वधिदर्शन-तेजः-पद्म-शुक्ललेश्या-सम्यक्त्वौघ-क्षायिक-क्षायोपशमिकौ-पशमिकसम्यक्त्व-सामादन-मिश्र-सङ्गिमार्गणाच्चेति ८००-८०२

तदेवमभिहितः सर्वमार्गणास्थानेषु सप्तानामसंख्येयभागवृद्धिहानिलक्षणपदद्वयस्य नाना-जीवाश्रयजघन्योत्कृष्टद्विविधकालः । इदानीं संख्येयगुण-संख्येयभागवृद्धिहानिसत्पदानां तमाह

संवासुं सत्तण्हं संखियभागगुणवडिडहाणीणं ।

समयो होइ जहण्णो परमो समया उ संखेज्जा ॥८०३॥

पञ्जमणुस-मणुसीसुं संवत्था-ऽऽहारदुग्ग-अवेएसुं ।

मणपज्जव-जइ-समइअ-छेअग-परिहार-सुहुमेसुं ॥८०४॥

सेसासुं सत्तण्हं संखियभागगुणवडिडहाणीणं ।

परमो णेयो भागो आवलिआए असंखयमो ॥८०५॥

(प्रे०) “संवासुं सत्तण्हं” मित्यादि, यासु निरयगत्योधादिमार्गणासु “सत्तण्हं” ति आयुर्वर्जानां सप्तान्यतमानां बन्धप्रायोग्यमूलप्रकृतीनां संख्येयभाग-संख्येयगुणवृद्धिहानिना-भन्यतमपदानि सत्पदद्वारे सङ्गृतान्यभिहितानि तासु निरयगत्योधादिमर्वमार्गणासु तासां सप्ता-

न्यतमानां वन्धप्रायोग्यमूलप्रकृतीनां संख्येयभागवृद्ध्यादिचतुर्विधान्यतमसत्पदानां प्रत्येकम् “समयो होइ जहण्णो” ति नानाजीवाश्रितो जघन्यो वन्धकालः ‘समयः’-समयप्रमाणो भवति । एष समयमात्रो जघन्यकाल औधोक्तनीत्यैवोपपादनीयः । अत्र “संवासु” इत्यनेन सत्तैकेन्द्रिय-भेदान्, तथैकोनचत्वारिंशत्पृथिवीकायादिवनस्पतिकायान्तमूलोत्तरभेदान् विहाय शेषासु चतुर्विंशत्युत्तरशतमार्गणासु संख्येयभागवृद्धिहानिपदयोरसौ जघन्यतः समयो बोद्धव्यः, संख्येयगुणवृद्धि-हान्योस्त्वसावनन्तरोक्तचतुर्विंशत्युत्तरशतमार्गणास्योऽपि नवविकलेन्द्रियमार्गणास्थानानि सूक्ष्म-सम्परायसंयमभेदं च विहाय चतुर्दशोत्तरशतमार्गणास्वेव तथा, तत्राप्यपगतवेदमार्गणायां मोहनीय-वर्जानां पण्णां प्रकृतीनामेव, न तु मोहनीयस्याऽपि, मोहनीयस्य संख्येयभागवृद्धिहानिर्वर्जपदानां मपगतवेदमार्गणायामसत्त्वादिति ।

अथ प्रस्तुतानां संख्येयगुणभागवृद्धिहानीनां वन्धकालमुत्कृष्टत आह—“परमो समया उ संखेज्जा” इत्यादि, पर्याप्तमनुष्य-मानुषीमार्गणयोः सर्वार्थसिद्धिर्विमानदेवगतिभेदाऽऽहारकाऽऽहारकमिश्रकाययोगाऽपगतवेदमार्गणासु, तथा मनःपर्यवज्ञान-संयमौघ-सामायिक-छेदोपस्थापन-परि-हारविशुद्धिक-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणास्वित्येतासु द्वादशमार्गणासु प्रत्येकं ‘परमः’-उत्कृष्टो नाना-जीवाश्रितः कालः संख्येयाः समयाः, ज्ञानावरणादितत्प्रकृतीनां सत्पदद्वारेऽभिहितसंख्येयभाग-संख्येयगुणवृद्धिहान्यन्यतमसत्पदानामिति तु प्रक्रमाद्भ्रम्यते । अयमप्यौधिक्यसत्कर्मसत्कासंख्य-गुणवृद्ध्यादेरुत्कृष्टवन्धकालवद्बोद्धव्यः । कुतः ? औधवदत्रापि पदचतुष्कस्याऽध्रुवत्वाद्, वन्धक-परिमाणादेः संख्येयत्वादिरूपेणाविशेषाच्चेति ।

शेषमार्गणासु प्रस्तुतोत्कृष्टकालमाह—“सेसासुं सत्तण्ह”मित्यादि, सुगमम् । अय-मपि सप्तानां संख्येयगुण-संख्येयभागवृद्धिहानीनामुत्कृष्टवन्धकालः सप्तानामौधिकसंख्येयभाग-संख्ये-यगुणवृद्ध्यादेरावलिकाऽसंख्यभागप्रमाणोत्कृष्टवन्धकालवद्विभावनीयः, तद्वदधिकृतनिरयगत्योधादि-शेषमार्गणासु वन्धकपरिमाणादेरसंख्येयत्वादिरूपेण समानत्वादिति ॥८०३-८०४-८०५॥

अथोक्तावशिष्टयोः सप्तानामसंख्येयगुणवृद्धिहान्योर्मार्गणास्थानेषु नानाजीवाश्रितं वन्धकालं जघन्यादिभेदत आह

जासुं खलु सत्तण्हं अत्थि असंखगुणवड्ढिहाणीओ ।

तासु लहू सिं समयो परमो समया उ संखेज्जा ॥८०६॥

(प्रे०) “जासुं खलु” इत्यादि, यासु मनुष्यगत्योधादिमार्गणासु “सत्तण्णं” ति सप्ता-न्यतमानां मूलप्रकृतीनामसंख्यगुणवृद्धिहानी “अत्थि” ति स्तः, सत्पदद्वारे सत्तयाऽभिहिते इत्यर्थः । तासु किमित्याह—“तासु लहू सिं समयो” ति तासु मनुष्यगत्योधादिचतुश्चत्वारिंश-

मार्गणासु प्रत्येकम् “सि” ति तयोः सप्तान्यतमानामसंख्यगुणस्थितिवन्वृद्धिहान्योः ‘लघुः’-
जघन्यो नानाजीवाश्रितकालः ‘समयः’- ओववत्समयमात्र इत्यर्थः ।

तयोरेवोत्कृष्टकालमाह-“परमो समया उ संखेज्जा” ति ‘परमः’-उत्कृष्टः कालस्तु
संख्येयाः समयाः । एषोऽप्योववदेवाविशेषेण विज्ञेय इति ॥८०६॥

तदेवं दर्शितः सप्तानामसंख्येयगुणस्थितिवन्वृद्धिहान्योर्जघन्योत्कृष्टभेदभिन्नो नानाजीवा-
श्रयः कालः, तस्मिँश्च दर्शिते गतं नानाजीवाश्रयं कालद्वारम् ॥

॥ इति श्रीबन्धविवाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्वे पञ्चमे वृद्धयधिकारे दशम नानाजीवाश्रय कालद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथैकादशमन्तरद्वारम् ॥

अथ क्रमप्राप्ते नानाजीवाश्रितेऽन्तरद्वारे मूलप्रकृतीनामुक्तशेषस्थितिवन्वृद्ध्यादिसत्पदानां
नानाजीवाश्रयमन्तरं प्ररूपयितुमना आदौ तावदोवत आह-

सत्तण्ह अंतरं खलु णत्थि असंखंसवडिडहाणीणं ।

समयो होइ जहण्णं सेसाणं वडिडहाणीणं ॥८०७॥

परमं भिन्नसुहुतं संखियभाग-गुणवडिडहाणीणं ।

वासपुहुतछमासा कमा असंखगुणवडिडहाणीणं ॥८०८॥ (गोतिः)

(प्रे०) “सत्तण्ह अंतरं” इत्यादि, पूर्वं सत्पदद्वारे “अत्थि अवत्तवत्त वधम्म अमखभाग-
हाणी य भूगारव्वाज्जम्” इत्यादिनाऽऽयुपोऽवत्तव्या-ऽसंख्यभागहानिलक्षणद्विविधपदस्य तथा ‘भूयो-
गारव्य भवे’ इत्यादिना सप्तानामवत्तव्यावस्थानपदयोर्नानाजीवाश्रितान्तरस्याप्यतिदेशेनैव कथितत्वा-
दायुर्वर्जानां शेषाणां ज्ञानावगणादीनां सप्तानां मूलप्रकृतीनामतिदिष्टशेषेऽसंख्येयभागादिचतुर्विधवृद्धि-
हानिलक्षणसत्पदेषु “अंतरं खलु णत्थि असंखंसवडिडहाणीणं” ति खलुशब्दस्यावधारणार्थ-
त्वेनासंख्यांगस्थितिवन्वृद्धिहानिलक्षणयोर्द्वयोः पदयोरेव नानाजीवानाश्रित्यान्तरं नास्ति, न पुनः
शेषत्रिविधवृद्धिहानिपदानामन्तरमपीत्यर्थः । सुगमं चैतत्, यतो यस्य यस्य सत्पदस्य नानाजीवा-
श्रितकालः सर्वत्रा भवति, तस्य तस्य पदस्य नानाजीवाश्रितमन्तरं न भवति, सप्तानामसंख्य-
भागवृद्धिहान्योर्नानाजीवाश्रयः कालस्त्वनन्तरं कालद्वारे ‘सत्तण्ह सव्वद्धा अत्थि असंखसवडिडहाणीण’-
मित्यनेन सर्वत्रा प्रतिपादितः । इत्थं चौधतः सप्तानामसंख्यभागवृद्धिहानिपदयोर्नन्तरमपि नैव
प्राप्यत इति तथैव दर्शितम् । एवमेवोत्तरत्र मार्गणास्थानेष्वपि यत्र सप्तानामसंख्यभागवृद्धि-
हान्यन्तरप्रतिषेधस्तत्रासाधनेन प्रकारेणैवोपपादनीय इति ।

अथौघतः सप्तानामसंख्यांगवृद्धिहान्यन्तरं प्रतिषिध्य शेषवृद्धिहानीनां तज्जघन्यादिभेदेन प्रदिदर्शयिपुरादौ जघन्यत आह—“समयो होइ” इत्यादि, शेषाणामुक्तवृद्धिहानिद्वयवर्जानां सप्तकर्मणां संख्येयमाग-संख्येयगुणा-ऽसंख्येयगुणस्थितिवन्धवृद्धिहानीलक्षणानां षण्णां सत्पदानां प्रत्येकं ‘जघन्यम्’—ह्रस्वमन्तरं ‘समयः’—समयमात्रं भवतीत्यर्थः ।

ननु भवतु संख्येयमागसंख्येयगुणवृद्धिहान्यसंख्यगुणवृद्धिपदानामेकजीवाश्रितजघन्यान्तरस्य समयमात्रत्वान्नानाजीवानाश्रित्याऽपि तत्तथैव, कथं पुनरसंख्यगुणहानेरपि तत्समयमात्रमुच्यते, तदीयै-
कजीवाश्रितजघन्यान्तरस्याऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणत्वेन विरोधाद् ? इति चेद्, न, यतो यस्यावृद्धेर्हानेर्वा
बन्धकपरिमाणस्यासंख्यलोकप्रदेशराश्यपेक्षया स्तोकतया नानाजीवानाश्रित्य तद्वन्वस्यान्तरं भवति
तस्या वृद्धेर्हानेर्वा कदाचिदेकद्वयादयो बन्धका अपि सम्भवन्ति, अतो यदा कदाचिदेकद्वयादयो
यावन्तो बन्धकास्तावन्तो युगपद् विवक्षितां वृद्धिं हानिं वा कृत्वा तावन्मात्रस्थितिवन्धं कुर्वन्तोऽव-
स्थितस्थितिवन्धका भवन्ति, तदनन्तरसमयेऽन्ये केचन पूर्वतो निर्वर्त्यमानावस्थितस्थितिवन्धा
जीवा अवस्थितस्थितिवन्धं समाप्य विवक्षितां तादृशीमेव वृद्धिं हानिं वा कुर्वन्ति तदा तस्या विवक्षिताया
वृद्धेर्हानेर्वा नानाजीवाश्रयमन्तरं समयमानं प्राप्यते, अत एवासंख्यगुणहीनस्थितिवन्धस्यैकजीवा-
श्रितान्तरस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमात्रत्वेऽपि तस्य नानाजीवाश्रितमन्तरं जघन्यतः समयमात्रमुक्तम् ।

तच्चैवं भावनीयम्—सप्तानामसंख्यगुणस्थितिवन्धहानिर्हि क्षपकश्रेणावुपशमश्रेणौ वा
जायत इत्यनेकश आवेदितम्, ततो यदा कदाचिन्न वर्तत एकोऽपि जीव उपशमश्रेणौ क्षपकश्रेणौ
वा तादृशकालादूर्ध्वं पञ्चभिर्मुनिप्रवरैर्युगपत्क्षपकश्रेणिः समारोढुं समारब्धा, समयस्याऽन्तरेणान्यैः
पञ्चभिर्यतिमुख्यैर्युगपत्क्षपकश्रेणिमारोढुमारब्धम्, इत्थं तदानीं क्षपकश्रेणौ दशैव महात्मानो वर्तन्ते,
अन्तर्मुहूर्ते गते संख्येयान् स्थितिवन्धानतिक्रम्य तेभ्यः पञ्चभिः पूर्वारब्धश्रेणिभिर्यदा प्रथमो-
ऽसंख्यगुणहीनः स्थितिवन्धः कृतस्तत्समयात्तृतीये समयेऽन्यैः पञ्चादारब्धश्रेणिभिः पञ्चभिर्महा-
त्मभिः प्रथमोऽसंख्यगुणहीनः स्थितिवन्धः कृतः, द्वितीयसमये तु न केनाऽपि, इत्थं हि पूर्वोत्तर-
समययोः पञ्चानां पञ्चानामसंख्येयगुणहीनस्थितिवन्धकानां सङ्गात्, मध्ये द्वितीयसमये तु
दशानामप्यवस्थितस्थितिवन्धस्यैव भवनाच्च तादृशजीवविशेषान् समाश्रित्य सप्तानां नाना जीवा-
श्रितमसंख्यगुणहान्यन्तरं जघन्यतः समयमात्रमुत्पद्यते । इदमेवैकद्वयादिजीवान् समाश्रित्योक्ता-
धिकजीवान् वा प्रतीत्यान्यथाप्युपपत्तिमृच्छतीति तेन तेन प्रकारेण स्वयमेव योज्यम् ।

यथा समयमात्रमसंख्यगुणहान्यन्तरमुपपादितं तथा समयमात्रमसंख्यगुणवृद्धयन्तरमपि स्वय-
मेवोपपाद्यम्, केवलमसंख्यगुणवृद्धयन्तरमेकजीवाश्रितासंख्यगुणवृद्धयन्तरवदपि भावयितुं युज्यते,
यदि तदानीं विवक्षितजीवस्य भवच्चिरमसमयजातासंख्यगुणवृद्धयन्तरं देवगतावुत्पत्तेः पूर्वसमये
कश्चिदपि जीवोऽसंख्येयगुणवृद्धेर्वन्धको न स्यादित्येवं प्रकारान्तरेणापि भावनीयम् ।

शेषाणां चतुर्विधवृद्धिहानीनां समयमात्रमन्तरमुक्तनीत्यैव भावनीयम्, तत्र च भावनायां विवक्षितजीवानामन्याऽन्यजीवानां श्रुतनीत्या समयस्यान्तरेण जातयोर्विवक्षितवृद्धयोर्विवक्षितहान्योर्वा सामयिकेऽन्तराले सर्वेषामपि जीवानां तादृशवृद्धिहान्यवन्धकत्वं द्रष्टव्यमिति ।

अथैतामामेवोत्कृष्टान्तरं दर्शयन्नाह—“परमं भिन्नमुद्भूत”मित्यादि, सप्तानां संख्येयभाग-संख्येयगुणलक्षणयोर्द्वयोर्बृद्धयोस्तादृशयोर्द्वयोर्हान्योश्चेत्येवं चतुर्णां पदानां प्रत्येकं ‘परमम्’-उत्कृष्टमेकजीवाश्रितमन्तरं ‘भिन्नमुद्भूत’-अन्तर्मुद्भूतं भवतीत्यर्थः । कुतः ? इति चेत्, चतुर्विधान्यतरवृद्धिहानि-बन्धार्हजीवानां सर्वदैव प्राप्तेः, स्वस्थाने बन्धप्रायोग्यानां तत्तद्वृद्ध्यादिपदानां प्रत्यन्तमुद्भूतं नियमेन बन्धमात्राच्च । किमुक्तं भवति—ओवत आदेशतो वा तत्तन्मार्गणास्थानेषु सप्तकर्मणां यस्य वृद्ध्यादिपदस्य बन्धकपरिमाणमसंख्यलोकप्रदेशराशितुल्यं तदधिकं वा विद्यते तत्र तु तद्वन्धकानां निरन्तरं प्राप्तेस्तादृशवृद्ध्यादिपदस्य नानाजीवाश्रित्यान्तरमेव न प्राप्यते, अत एवौवतः सप्तानामसंख्यभागवृद्धि-हान्यन्तरं प्रतिपिद्धम्, उत्तरत्र मार्गणास्थानेषु प्रतिपेत्स्यति च । असंख्येयभाग-वृद्धिहानिवर्जपदेषु तु केषामपि बन्धकपरिमाणमोवतोऽप्यसंख्यलोकप्रदेशराशितुल्यं तदधिकं वा न विद्यते, अत एव मार्गणास्थानेष्वपि तदसंख्यलोकप्रदेशराशितुल्यं तदधिकं वा न भवति, औघा-पेक्षया मार्गणास्थानेष्वधिकपरिमाणस्याऽसंभवात् । इत्थं चासंख्येयभागवृद्धिहानिवर्जानां शेषपदानां नानाजीवाश्रितमन्तरं नियमेन भवति, तच्च तत्तत्पदानामध्रुवत्वमावनात्माश्रितमेव । तत्र तज्जध-न्यतः समयमात्रमिति कथितमुपपादितं च । शेषवृद्धिहानिष्वसंख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणे द्वे पदे तु श्रेणिभाविस्थितिबन्धाधीने इत्यतस्तदीयोत्कृष्टान्तरमपि नानाजीवाश्रितश्रेण्युत्कृष्टान्तरानु-सारेण प्राप्यते, अतस्तत्तदनुसारेण बध्यति । शेषसंख्येयभाग-संख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणानां चतुर्णां पदानां न्वोवतो मार्गणास्थानेषु वा यदि तद्वन्धार्हजीवानामन्तरं भवति तदाऽपर्याप्त-मनुष्यादिमार्गणात्ममार्गणोत्कृष्टान्तरानुसारेण पल्योपमासंख्येयभागादिप्रमाणं प्राप्यते, यदि च तद्वन्धार्हजीवानां सर्वथाऽभावलक्षणमन्तरं न भवति तदा तु निरन्तरं लभ्यमानैस्तैः स्वस्थाने बन्ध-प्रायोग्यत्वाच्चतुर्विधान्यतमवृद्ध्यादेर्वन्ध उत्कृष्टतः प्रत्यन्तमुद्भूतं नियमेन क्रियते, ततो नानाजीवाना-श्रित्यचतुर्विधान्यतमवृद्ध्यादेरुत्कृष्टमन्तरमन्तर्मुद्भूतदधिकं नैव प्राप्यते । ओघचिन्तायां हि सप्तानां स्वस्थाने संख्येयगुणवृद्धिहानिवन्धार्हाः जीवाः सर्वे पर्याप्ताऽपर्याप्तसंज्ञिष्वेन्द्रियाः, संख्येय-भागवृद्धिहानिवन्धार्हास्तु सर्वत्रसजीवाश्च, ते च निरन्तरं प्राप्यन्ते, अत ओवतः संख्येयभाग-संख्येय-गुणवृद्धिहानीनां प्रत्येकं नानाजीवाश्रितमन्तरमप्यन्तर्मुद्भूतमेव लभ्यत इति ।

सप्तानामसंख्येयगुणवृद्धिहान्योनानाजीवाश्रितमन्तरं दर्शयन्नाह—“वासपुहुत्तछमासे”-त्यादि, क्रमाद् वर्षपृथक्त्वं षणमासाश्च सप्तानामसंख्येयगुणवृद्धेरसंख्येयगुणहानेश्चान्तरं भवति । कुतः ? इति चेत्, असंख्येयगुणवृद्धेरुपशमश्रेणितः प्रतिपाते एव सम्भवात्, उपशमश्रेणेर्नानाजीवाश्रितोत्कृष्टा-

न्तरस्य वर्षपृथक्त्वाच्च । उक्तं च जीवसमासवृत्तौ श्रीमन्मलघारीयहेमचन्द्रसूरिपादैः—

‘मोहनीय कर्मोपशमयन्तीत्युपशमका-उपशमश्रेणिवर्तिन सयता, तेऽपि वर्षपृथक्त्वप्रमाणमन्तरं समवसेयम्, कदाचिद्वर्षपृथक्त्वं यावत्तलोके उपशमश्रेणि न कोऽपि प्रतिपद्यत इत्यर्थः’ । इति ।

सप्तानामसंख्यगुणहानिस्तु क्षपकश्रेणावपि जायते, क्षपकश्रेणेर्नानाजीवाश्रितमन्तरं तु पणमासा एव । उक्तं चैतदपि तत्र— ‘मोहनीय कर्म क्षपयन्तीति क्षपका-क्षपकश्रेणिवर्तिनश्चारित्रिण एव, तेषु पुन पणमासमानमन्तरं विज्ञानायम्’ इति । इत्थं हि सप्तानामसंख्यगुणस्थितिवन्धवृद्ध्यादिसत्पदानां नानाजीवानाश्रित्य पणमासप्रमाणमेव भवति, नाधिकम्, कस्मिन्नपि महात्मनि क्षपकश्रेणिं समाकृते क्रमेण तस्य नियमतोऽसंख्यगुणहानीनां प्रवर्तनादिति ॥८०७-८०८॥

तदेवमभिहितमोचनः सप्तप्रकृतीनां शेषसंख्येयमागादिस्थितिवन्धवृद्ध्यादिसत्पदानां नानाजीवाश्रितमन्तरं यथामम्भवं जघन्योत्कृष्टभेदतः । अथ तदेवादेशतो विमणिषयाऽऽह

सत्तण्हं मव्वद्धा जासु असंखंसवड्ढहाणीणं ।

तासुं ण अंतरं मिं सेसासु भवे लहुं समयो ॥८०९॥

(प्रे०) “सत्तण्ह”मिन्त्यादि, ज्ञानावरणादीनामायुर्वर्जानां सप्तानां “सव्वद्धा जासु असंखंसवड्ढहाणीणं” ति ‘तिरिये सव्वेणिदिद्वे’ त्यादिसार्धगाथात्रयेण तिर्यग्गत्योधादिषु यासु मार्गणास्वनन्तरं नानाजीवाश्रिते कालद्वारे सप्तानामसंख्यमागस्थितिवन्धवृद्धिहानिलक्षणयोः सत्पदयोर्नानाजीवाश्रितः कालः सर्वाद्धाऽभिहितः “तासु” ति तासु तिर्यग्गत्योधादिचतुःषष्टिमार्गणासु “ण अंतरं सि”ति “सि”-तयोः सप्तानामसंख्यमागवृद्धिहान्योरन्तरं नानाजीवानाश्रित्य न भवतीत्यर्थः । सुगमम्, केवलं तिर्यग्गत्योधादिचतुःषष्टिमार्गणानामानोमानि तिर्यग्गत्योवसर्वे केन्द्रिय-सर्वनिर्गोदभेद-शेषद्वादशसूक्ष्मपृथिव्यादिभेद-पृथिव्यप्तेजोवायुकायौघ-तद्वादराघ-वाद्राऽ-पर्याप्तभेद-वनस्पतिकायौघ-प्रत्येकवनस्पत्योव-तदपर्याप्तभेद-काययोगसामान्यौ-दारिकौ-दारिकमिश्र-कार्मणकाययोग-नपुंसकवेद-क्रोधादिचतुःकषाय-मत्यज्ञान-श्रताज्ञाना-ऽसंयमा-ऽचक्षुर्दृग्नि-कृष्ण-नील-कापोतलेश्या-भव्या-ऽभव्य-मिथ्यात्वा-ऽसंज्ञा-ऽऽहारका-ऽनाहारकमार्गणाभेदा इति ।

अथ शेषमार्गणास्वसंख्यमागवृद्धिहान्योर्नानाजीवानाश्रित्याध्रुवत्वाद्भवति तत्राऽन्तरमतस्तदादौ जघन्यत आह—“सेसासु भवे लहुं समयो” ति तिर्यग्गत्योधादिचतुःषष्टिमार्गणावर्जसु नरकगत्योधादिमार्गणासु ज्ञानावरणादिसप्तान्यतमस्य कर्मणोऽसंख्यमागवृद्धिहानिमन्पदयोर्‘लघु’-जघन्यमन्तरं समयो भवेत् । एतच्च सप्तानामौघिकसंख्येयमागादिवृद्ध्यादेः सम्यमात्रजवन्यान्तरवदेव भावनीयमिति ॥८०९॥

अथैतासु नरकगत्योधादिशेषमार्गणास्वेव सप्तानामसंख्यमागवृद्धिहान्यन्तरमुत्कृष्टतो दर्शयन् गाथायुग्ममाह

पल्लासंखियभागो अपज्जणर-मीस-सासणेसु गुरुं ।

विक्रियमीसे वारसुहुत्ता-ऽऽहारजुगले सरपुहुत्तं ॥८१०॥ (गोतिः)

छेए परिहारम्मि य अहारह अयरकोडिकोडिओ ।

सत्तदिवसा उवसमे सेसासु भवे सुहुत्तंतो ॥८११॥

(प्रे०) “पल्लासंखियभागो” इत्यादि, अपर्याप्तनरमार्गणास्थाने मिश्रदृष्टि-सास्वाद-न-मार्गणास्थानयोश्च प्रत्येकं ‘गुरु’-उत्कृष्टमन्तरं पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणम्, सप्तानामसंख्येयभाग-वृद्धिहान्योगिति प्रक्रमाद्भ्यते । कुतः ? इति चेद्, नानाजीवानाश्रित्य प्रत्येकं मार्गणायाः सान्तरत्वात्, तस्या उत्कृष्टान्तरस्य पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणत्वाच्च । इदमुक्तं भवति—मार्गणायाः सान्तरत्वे सति तदीयेऽन्तरे प्रवर्तमाने तत्र जीवानां सर्वथाऽभावेन तत्तन्मार्गणायां बन्धप्रायोग्यसप्त-कर्मसत्कवृद्ध्यादीनां बन्धोऽपि न प्राप्यते, बन्धस्य बन्धकाऽविनाभावित्वात्, इत्थं चोत्कृष्टतो-यावन्तं कालं नानाजीवानाश्रित्य मार्गणान्तरं तावत्काठमवस्थानवृद्ध्याद्येकविधस्याऽपि बन्धस्या-ऽभावादवस्थितबन्धोत्कृष्टान्तरवद् वृद्ध्यादीनामन्तरमप्युत्कृष्टतो नानाजीवाश्रयमार्गणोत्कृष्टान्तरा-पेक्षयाऽन्तर्मुहूर्तादिनाऽधिकं प्राप्यते, अपर्याप्तमनुष्य-मिश्रदृष्टि-सास्वादनरूपाणां तिसृणां मार्गणानां नानाजीवाश्रितमुत्कृष्टान्तरं तु पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणम् । उक्तं च जीवसमासे-

‘पल्लाऽसंखियभागं सासणमिस्सासमत्तमणुएसु’ । इति ।

इत्थं च प्रस्तुतान्तरमपि सामान्येनाऽपर्याप्तमनुष्यादिमार्गणात्रये तथैवाभिहितम्, विशेषतस्तु तदन्तर्मुहूर्तेनाभ्यविकं स्वयमभ्युद्यमिति ।

अथ वैक्रियमिश्रकाययोगमार्गणायामाह—“विक्रियमीसे वार” इत्यादि, वैक्रियमिश्रकाययोग-मार्गणायां सप्तानामसंख्येयभागवृद्धिहान्योः प्रत्येकमुत्कृष्टमन्तरं द्वादशमुहूर्ता भवति । कुतः ? अपर्याप्त-मनुष्यादिमार्गणावत् वैक्रियमिश्रकाययोगमार्गणाया अपि सान्तरत्वात्, तस्या नानाजीवाश्रितोत्कृष्टान्तरस्य द्वादशमुहूर्तप्रमाणत्वाच्च । उक्तं चैतदपि जीवसमासे—‘विज्ज्वमिस्सेसु वारस हु ति सुहुत्ता’ इति । विशेषतस्तु प्राग्वदेव भावनीयम् ।

अथाऽऽहारक तन्मिश्रकाययोगमार्गणाद्वये आह—“आहारजुगले सरपुहुत्तं” ति आहारक-तन्मिश्रकाययोगद्वयलक्षणे आहारकजुगले सप्तानां प्रस्तुतयोरसंख्येयभागवृद्धिहान्योः प्रत्येकमुत्कृष्टं नानाजीवाश्रयमन्तरं “सरपुहुत्तं” ति ‘शरत्पृथक्त्वम्’-वर्षपृथक्त्वं भवतीत्यर्थः, शरद्वर्षादिशब्दानामेकार्थकत्वात् । तदुक्तं श्रीहेमचन्द्रसूरीन्द्रैरभिधानचिन्तामणौ—‘वत्सर, स-स-पर्य्य-चूद्भ्यो वर्ष, हायनोऽन्दं समाः शरत्’ (१५९) इति । इदमपि पूर्ववन्मार्गणोत्कृष्टान्तरानुसारेणोपपादनीयम् । मार्गणोत्कृष्टान्तरं तु—‘आहारमित्तमजोगे वासपुहुत्तं’ इति श्रीजीवसमासयचनाद्वर्षपृथक्त्वं ज्ञायते, श्रीप्रज्ञापनासूत्रवचनेन तु तत्प्राग्वदन्यथाऽपि द्रष्टव्यमिति ।

अथ छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकसंयममार्गणयोः प्रस्तुतपदद्वयस्य नानाजीवाश्रयमुत्कृष्टान्तरमाह—“छेप परिहारमि य” इत्यादि, सुगमम्, अन्तरोपपत्तिस्तु प्राग्वत्तन्मार्गणायां अष्टादशसागरोपमकोटिकोटिप्रमाणनानाजीवाश्रितोत्कृष्टान्तरद्वारेणैव कर्तव्या ।

अथौपशमिकसंयमस्यत्वमार्गणायां सप्तानामसंख्यभागवृद्धिहान्योः प्रस्तुतोत्कृष्टान्तरमाह—“सत्तदिवसा उवसमे” इति, सुगमम्, केवलमुपपत्तिर्द्वितीयाधिकारदर्शितसप्तमूलप्रकृत्यनुत्कृष्टस्थितिवन्वनानाजीवाश्रितोत्कृष्टान्तरोपपत्तिवत् प्रतिपद्यमानसंयमत्वानां जीवानां सर्वथाऽभाव-लक्षणोत्कृष्टान्तरानुसारेण द्रष्टव्येति ।

अथोक्तशेषमार्गणासु यद्यप्यपगतवेद-सूक्ष्मसम्प्रायमार्गणे स्थितिवन्धकनानाजीवानाश्रित्य सान्तरे तथाऽपि तासु प्रस्तुतासंख्येयभागवृद्धिहानिपदद्वयमेव सन्न भवति, शेषनिरयगत्योद्यादिमार्गणास्तु नानाजीवानाश्रित्य निरन्तरा एव, तथा च सति तासु शेषमार्गणासु प्रस्तुतान्तरं सप्तानां संख्येय-भागवृद्ध्यादेरौधिकोत्कृष्टान्तरवदन्तर्मुहूर्तप्रमाणमेव प्राप्यत इति तासु तत्तथैव दर्शयन्नाह—“सेसासु भवे मुहुत्तंतो” चि सेसासु नरकगत्योवादिपञ्चनवतिमार्गणासु सप्तानामसंख्यभागवृद्धिहान्योः प्रस्तुतं नानाजीवाश्रितमुत्कृष्टमन्तरं ‘मुहूर्तान्तः’-अन्तर्मुहूर्तं भवति । गतार्थम्, केवलं शेषमार्गणा-भिधानानि त्वेवम्—सर्वे निरयभेदाः, मनुष्यौघ-तत्पर्याप्त-मानुषीभेदाः, सर्वे देवभेदाः, सर्वे पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदाः, सर्वे विकलोन्द्रियभेदाः, सर्वे पञ्चेन्द्रियभेदाः, वादरपर्याप्तपृथिव्यप्तेजो-वायु-पर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायरूपाः पञ्च मार्गणाभेदाः, सर्वे त्रसकायभेदाः, पञ्च मनोयोगभेदाः, पञ्च वचोयोगभेदाः, वैक्रियकाययोगाः, स्त्रीवेद-पुरुषवेदौ, मत्यादिचतुर्ज्ञान-विमङ्गज्ञान-संयमौघ-सामायिकसंयम-देशसंयम-चक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शन-तेजः-पद्म-शुक्ललेश्या-संयमत्वौघ-क्षायिक-क्षायो-पशमिकसंयमत्व-संजिमार्गणाभेदाश्चेति ॥८१०-८११॥

तदेवमसिहितं सप्तानामसंख्येयभागवृद्धिहानिलक्षणपदद्वयस्य प्रस्तुतान्तरमुत्कृष्टतोऽपि सर्व-मार्गणास्थानेषु । अथ तामामेव सप्तप्रकृतीनां संख्येयभागसंख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणानां चतुर्णां सत्पदानां जघन्योत्कृष्टभेदतो तद्दर्शयन्नाह

संवासु लहुं समयो संखियभागगुणवड्ढहाणीणं ।

पल्लाऽसंखियभागो अपञ्जणर-मीस-सासणेसु गुरुं ॥८१२॥ (गोतिः)

विविकयमीसे वारमुहुत्ता-ऽऽहारजुगले सरपुहुत्तं ।

वासपुहुत्त-छमासा अवेअ-सुहुमेसु वड्ढ-हाणीणं ॥८१३॥

छेप परिहारमि य अडारस जलहिकोडिकोडीओ ।

सत्त दिवसा उवसमे सेसासु भवे मुहुत्तंतो ॥८१४॥

(प्रे) “संवास्तु लक्षु” मित्यादि, यास्तु मार्गणास्तु सत्पदद्वारे आयुर्वर्जसप्तान्यतमप्रकृतीनां संख्येयभाग-संख्येयगुणवृद्धिहान्यन्त्यतमपदानां सत्त्वमाविष्कृतं तास्तु नरकगत्योधादिसर्वमार्गणास्तु तासां संख्येयभागवृद्ध्यादिचतुरन्यतममन्पदानां प्रत्येकं नानाजीवाश्रितं बन्धान्तरं ‘लघु’-जघन्यं ‘समयः’ समयमात्रमित्यर्थः । एतच्चौववदेव विज्ञातव्यम् ।

अथैतेषामेव सत्पदानामुत्कृष्टान्तरं दर्शनीयम्, तत्र या मार्गणा नानाजीवान् यमाश्रित्य सान्तरा-
स्तास्वपर्याप्तमनुष्यादिमार्गणास्तु तदसंख्यभागवृद्धिहान्यन्तरवन्मार्गणोत्कृष्टान्तरप्रमाणं लभ्यतऽतेस्तास्तु
तत्तथैव दर्शयन्नाह—“पञ्चाऽसंख्यभागो” इत्यादि, प्राग्वदपर्याप्तमनुष्य-मिश्रदृष्टि-भासाऽन-
मार्गणानां नानाजीवाश्रितोत्कृष्टान्तरस्य पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणत्वात्तामु मप्तानां संख्येय-
भाग-संख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणानां स्थितिवन्धविशेषाणामेकैकस्य नानाजीवाश्रितं ‘गुरु’-उत्कृष्ट-
मन्तरं पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणं भवति । इत्थमेव “विक्रियमोसे वारसुहुत्ता” ति वैक्रिय-
मिश्रकाययोगमार्गणायां नानाजीवाश्रितोत्कृष्टान्तरस्य द्वादशमुहूर्तमानत्वात् तस्यां प्रस्तुतानां
चतसृणां वृद्धिहानीनामुत्कृष्टान्तरं द्वादश मुहूर्ता भवति । तथैव “ऽऽहारजुगले सरपुहुत्ता” ति
आहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगद्वये प्रस्तुतानां चतसृणां वृद्धिहानीनामुत्कृष्टान्तरं ‘गरत्पृथक्त्वं’
वर्षपृथक्त्वं भवति । “वासपुहुत्तछमासा” इत्यादि, अत्र क्रमादिति वाक्यशेषः, ततश्चापगत-
वेद-सूक्ष्मसम्परायसंयममार्गणयोः प्रत्येकं प्रस्तुतान्यतमवृद्धिसत्पदस्योत्कृष्टान्तरं वर्षपृथक्त्वम्, प्रस्तु-
तान्यतरहानिसत्पदस्य तु तत्पणमायाः ।

अयमभावः— मार्गणाद्वये वृद्धिपदानां प्रपतदुपशमकस्वामिकत्वान् पतदुपशमकानामुत्कृष्टा-
न्तरस्य वर्षपृथक्त्वाच्च प्रस्तुतान्तरमप्योववदुत्कृष्टतो वर्षपृथक्त्वं भवति, मार्गणाद्वयेऽपि हानिपदानां
तु क्षपकापेक्षयाऽपि संपत्तिर्विद्यते, क्षपकाणामुत्कृष्टान्तरं तु न उपशमकानामिव वर्षपृथक्त्वम्, किन्तु
पणमासा एव । उक्तं च श्रीजीवसमासे ‘वासपुहुत्त उवसामएसु खवगोसु छमासा’ इति । इत्थं
क्षपकोत्कृष्टान्तराधीनं प्रस्तुतान्तरमप्योववत्पणमासा एव भवति । तथा चापगतवेदे मोहनीयवर्जानां
पण्णां बन्धप्रायोग्यप्रकृतीनां प्रस्तुतद्विविवृद्धिपदस्य, मोहनीयस्य तु संख्येयभागवृद्धिलक्षणस्यैक-
विधसत्पदस्य चोत्कृष्टान्तरं वर्षपृथक्त्वम्, सूक्ष्मसंपरायसंयममार्गणायां तु पण्णामपि प्रकृतीनां
संख्येयभागवृद्धिपदस्य तद्वर्षपृथक्त्वम्, तत्तद्धानिपदस्य तु मार्गणाद्वये पणमासा इति विज्ञेयम् ।

“छेप परिहारगिगय” ति छेदोपस्थापनसंयममार्गणायां परिहारविशुद्धिकसंयममार्ग-
णायां च प्रस्तुतानां ज्ञानावरणादेः संख्येयभाग-संख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणानां चतुर्णां सत्पदानां
प्रत्येकमुत्कृष्टान्तरमष्टादशकोटीकोटीसागरीपमाणि भवति, एतत्तु प्रस्तुतमार्गणाद्वयेऽनन्तरमेव
दर्शितासंख्येयभागवृद्धिहान्यन्त्यतरान्तरवद्विज्ञेयम् । एवमेव “सत्त दिवसा उवसमे” ति
सुगमम् । केवलं प्रस्तुतत्वाज्ज्ञानावरणादीनां सप्तानां संख्येयभाग-संख्येयगुणवृद्धि-हानिलक्षणानां

चतुर्णां पदानामुत्कृष्टान्तरम् । एतदप्यन्तरमधिकृतमार्गणायां दर्शितासंख्येयभागवृद्धिहान्युत्कृष्टान्तरवञ्शेयम् ।

दर्शितं सान्तरमार्गणासु प्रस्तुतान्तरम् । अथ शेषमार्गणासु तु मार्गणानामेव नानाजीवनाश्रित्य ध्रुवत्वेन सर्वदैवप्रस्तुतवृद्धिहानिवन्धार्हजीवानां समुपलब्धेस्तैरुत्कृष्टतः मप्रत्यन्तमुर्हूर्तम्-ऽन्तरान्तरा स्वप्रायोग्यप्रस्तुतवृद्धिहानीनां निर्वर्तनाञ्च नानाजीवनाश्रित्य तदीयो-कृष्टवन्धान्तरमोधवदत्रमार्गणास्थानेष्वप्यन्तमुर्हूर्तमेव प्राप्यते, न पुनस्तदधिकमिति कृत्वा तत्तन्मार्गणासु तत्तथैव दर्शयति—“सेसासु भवे मुहुत्तंतो”ति गतार्थम्, केवलं शेषमार्गणा इमाः—सर्वे निरयगतिभेदाः, तिर्यग्गत्योदः, सर्वे तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभेदाः, मनुष्योद्य-पर्याप्तमनुष्य-मानुषीभेदाः, सर्वे देवगतिभेदाः, नव विकलेन्द्रियभेदाः, त्रयः पञ्चेन्द्रियभेदाः त्रयस्त्रसकायभेदाः, वैक्रियमिश्रा-ऽऽहारका-ऽऽहारकमिश्रकाययोगभेदवर्जाः सर्वे योगभेदाः, त्रयो वेदभेदाः, चत्वारः क्रोधादिकषायभेदाः, चत्वारो मत्यादिज्ञानभेदाः, त्रयोऽज्ञानभेदाः, सयमौघ-सामायिकसंयम-देशसंयमा-ऽसंयम-मार्गणाः, चक्षु-रचक्षु-रवधिदर्शनानि, कृष्णादिषण्णेश्याः, भव्या-ऽभव्यौ, सम्यक्त्वौघ-क्षाधिक-क्षायोपशमिकसम्यक्त्वानि, मिथ्यात्वम्, तथा संश्य-ऽसंज्ञिभेदौ, आहारका-ऽनाहारकभेदौ चेत्येवं त्रयोदशोत्तरशतम् । तत्राऽपि विकलेन्द्रियभेदनवके सप्तानां संख्येयगुणवृद्धिहानिपदयोरसत्त्वात् ते विहाय संख्येयभागवृद्धिहानिलक्षणयोर्द्वयोः पदयोरेव प्रस्तुतोत्कृष्टान्तरमन्तमुर्हूर्तं ज्ञेयमिति । ८१४।

तदेवं दर्शितं सप्तानां संख्येयगुण-संख्येयभागवृद्धिहानिलक्षणानां चतुर्णां स्थितिवन्धविशेषाणामपि मार्गणास्थानेषु नानाजीवसमाश्रितमुत्कृष्टान्तरम् । अथ शेषयोरसंख्येयगुणवृद्धिहान्योर्नानाजीवाश्रितमन्तरं मार्गणास्थानेष्वह

जत्थऽत्थि तत्थ समयो लहुं असंखगुणवड्ढिहाणीणं ।

जेट्टं मणुमि-त्थि-णपुम-अवेअ-मणणाणु-वसमेसु ॥८१५॥

वासपुहत्तं छेए अट्टारस जलहिकोडिकोडीओ ।

सेसासुं वड्ढीए विण्णेयं हायणपुहुत्तं ॥८१६॥

पुरिसे साहियवासो णेयं हाणीअ चउकसायेसुं ।

अब्भहियो वासो उअ छम्मासा अंतरं होइ ॥८१७॥

ओहिदुगे विण्णेयं अहियसमा केइ हायणपुहुत्तं ।

अवसेसमग्गणासुं छग्गासा अंतरं णेयं ॥८१८॥

(प्रे०) “जत्थऽत्थि” इत्यादि, ‘यत्र’- यासु मार्गणासु ‘स्तः’-सत्यौ, के ? असंख्यगुणवृद्धिहानी, सप्तकर्मणामसंख्यगुणवृद्धिहानिपदद्वयं सत्पदद्वारे सदभिहितमिति भावः । “तत्थ” ति

‘तत्र’-तासु मार्गणासु “समयो लहुं असंख्यगुणवृद्धिहाणी” ति तयोर्मसंख्यगुणवृद्धिहान्यो-
नानाजीवाश्रितं ‘लघु’-जवन्यं वन्वान्तरं समयः, औधवत्समयप्रमाणं भवतीत्यर्थः । भावनार्थो-
पदेव द्रष्टव्येति । अथाऽनयोरेवोक्तृष्टान्तरमाह-“जेष्ट”मित्यादि, असंख्यगुणवृद्धिहान्योः प्रत्येकं
‘ज्येष्ठम्’-उत्कृष्टमन्तरं वर्षपृथक्त्वं भवतीति परेणान्वयः । तासु मार्गणास्वित्याह-“भणुसिन्धो”-
त्यादि, मानुषी-स्त्रीवेद-नपुंमकवेदा-ऽपगतवेद-मनःपर्यवजानां-पञ्चमिकमभ्यक्त्यमार्गणाम्भित्यर्थः ।
न च ‘वासपुहुत्तमुत्रसामम्’ इति वचनादौपशमिकमभ्यक्त्यमार्गणायां प्रस्तुतहान्यन्तरम्योक्तृष्टतो
वर्षपृथक्त्वप्रमाणत्वेऽपि मानुष्यादिमार्गणासु नैतदुच्यते, तासु क्षपकाणामपि प्रस्तुतहानेर्भावात्, क्षप-
काणामुत्कृष्टान्तरस्य षण्मासप्रमाणत्वाच्चेति चाच्यम् । तत्तद्वेद-तत्तज्जानादिनाऽविशिष्टानां क्षपक-
सामान्यानां नानाजीवाश्रयान्तरस्य षण्मासप्रमाणत्वेऽपि तत्तद्वेदज्ञानादिभेदेन विशिष्टानां स्यादि-
तत्तद्विशिष्टानामवध्यादितत्तज्जानादीनां निश्चयान्तरवद्यथा मानुष्यादिमार्गणासु स्त्रीवेदादिविशिष्टक्षपक-
नानाजीवान्तरापेक्षया सप्तानां जवन्यस्थितिवन्वान्तरं विलक्षणं विलक्षणं प्राप्यते तथैव प्रस्तुत-
हान्यन्तरमपि मानुष्यादिमार्गणाप्रविष्टक्षपकजीवाऽन्तरापेक्षया विलक्षणं वर्षपृथक्त्वादिकप्राप्यते, न तु
क्षपकसामान्योत्कृष्टान्तराक्षिप्तं षण्मासप्रमाणमेव, अत एव पुंवेदादिमार्गणास्थानेषु तत् षण्मासमनु-
क्त्वा साविकवर्षादिमानमनुपदमेव वक्ष्यते, इत्थं जवन्यस्थितेर्वन्वकान्तरवदिदमप्यन्तरं मानुष्या-
दिमार्गणासु यथामम्मवं वेदितव्यमिति । अपगतवेदमार्गणायां तु वेदनीय-नामगोत्रलक्षणानां तिसृणां
मूलप्रकृतीनामेव तद्वर्षपृथक्त्वम्, न पुनस्तदन्यासाम्, गतवेदमार्गणायां तदन्यामामसंख्येयगुण-
वृद्धिहान्योरेवाऽभावात् ।

अथ छेदोपस्थापनमयममार्गणायां प्रस्तुतवृद्धिहान्योरुत्कृष्टान्तरमाह-“छेए अडारस”
इत्यादि, एतदपि सुगमम्, नानाजीवानाश्रित्य प्रस्तुतमार्गणाया एव सान्तरत्वात्, तदीयोत्कृष्टा-
न्तरस्याऽष्टादशसागरोपमकोटिकोटिप्रमाणत्वाच्च । विशेषतस्तु-प्रस्तुतमार्गणाया सप्तकर्मणां जवन्या-
दिस्थितिवन्वम्य प्राग्दर्शितोत्कृष्टान्तरानुसारेण दर्शनीयम् ।

इदानीं शेषमार्गणासु तत्रप्रविष्टनानाजीवाश्रितोपशमश्रेण्युत्कृष्टान्तरावीनमसंख्यगुणवृद्धे-
रुत्कृष्टान्तरं दर्शयति-“सेसासुं वड्ढीए” इत्यादि, यासु मार्गणास्वसंख्यगुणवृद्धिपदं सत्
तास्वनन्तरोक्ता मानुष्यादिषण्मार्गणाः संत्यज्य शेषासु मनुष्यगत्योवादिमार्गणासु प्रत्येकं ‘वृद्धेः’-
असंख्यगुणवृद्धेरुत्कृष्टमन्तरं वर्षपृथक्त्वं भवति । कुतः ? असंख्यगुणवृद्धेरुपशमश्रेणावेव भावादिति ।

अथोक्तशेषासु मार्गणास्वेव क्रमेण प्रस्तुतहानेरुत्कृष्टान्तरं दर्शयति-“पुरिसे साहियवासो
जेयं हाणीअ” ति पुरुषवेदमार्गणायां सप्तमूलप्रकृतीनामसंख्यगुणस्थितिवन्वहानेर्नानाजीवाश्रित-
मुत्कृष्टमन्तरं साविकवर्षप्रमाणम्, तथा क्रोधादिलक्षणासु चतसृषु कषायमार्गणासु प्रत्येकम् “अम्म-
हियो वासो” ति अभ्यविकवर्षमानं प्रस्तुतान्तरं भवेत्, “उअ छम्मासा अंतरं होइ” ति
‘उत’-अथवा मतान्तरेण कषायमार्गणाचतुष्के प्रस्तुतान्तरं षण्मासा भवति । “ओहिदुगे” ति

अवधिज्ञानदर्शनलक्षणेऽवधिद्विके प्रस्तुतं हान्यन्तरम् “अहियसमा” ति साधिकसमा, अम्यधिक-
वर्षमानमेवेत्यर्थः । अत्रैव मार्गणादये महाबन्धकाराभिप्रायेण प्रस्तुतहान्यन्तरं दर्शयन्नाह-“केइ
हायणपुहुत्त” ति ‘केचित्’-महाबन्धकारा अवधिज्ञान-दर्शनलक्षणमार्गणादये सप्तानामसंख्येय-
गुणहानिलक्षणस्य स्थितिबन्धविशेषस्य नानाजीवाश्रितमुत्कृष्टमन्तरं ‘हायनपृथक्त्वं’-वर्षपृथक्त्वम्,
वदन्तीति शेषः । अथ शेषमार्गणासु प्रस्तुतं हान्यन्तरमाह-“अवसेसमग्गणासु”मित्यादि,
यास्वन्यतमस्याऽपि कर्मणोऽसंख्यगुणहानिपदं सद्भूतमभिहितं ताम्यो मार्गणाभ्योऽनन्तराभिहिता
मानव्यादिचतुर्दशमार्गणास्त्यक्त्वाऽवशेषासु मनुष्यगत्योधादित्रिंशन्मार्गणासु तस्या ज्ञानावरणा-
देरसंख्यगुणहानेर्नानाजीवाश्रितमुत्कृष्टमन्तरं पणमासा भवति । ताश्च मार्गणा इमाः ॥नुष्यौघ-
पर्याप्तमनुष्यौ, तथैव पञ्चेन्द्रियौघ-तत्पर्याप्तमेदौ, त्रसकायौघ-तत्पर्याप्तमेदौ, पञ्चमनोयोग-
पञ्चवचो गोग-काययोगसामान्यौ-दारिककाययोग-मतिज्ञान-श्रुतज्ञान-संयमौघ-सामायिकसंयम-
चक्षुर्दर्शना-ऽचक्षुर्दर्शन-शुक्लेश्या-भव्य-सम्यक्त्वौघ-क्षायिकसम्यक्त्व-संज्ञा-ऽऽहारिमार्गणाश्चेति
॥८१५-८१६-८१७-८१८॥

तदेवमभिहितं विभागेन मार्गणास्थानेष्वपि सप्तानामसंख्यभागवृद्ध्यादिसत्पदानां नानाजीव-
श्रितं जवन्योत्कृष्टमेदमित्रं बन्धान्तरम्, तथा च कृते गतमेकादशमन्तरद्वारम् ।
॥ इति श्रीबन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिबन्धे पञ्चमे वृद्धयधिकारे एकादश नानाजीवाश्रयमन्तरद्वारं समाप्तम् ॥

॥ अथ द्वादश भावद्वारम् ॥

एतर्हि क्रमप्राप्तस्य भावद्वारस्यावसरः, तत्र पूर्ववत् प्रस्तुतस्थितिबन्धवृद्ध्यादिरप्यौदयिकेन
भावेन प्रवर्तते इत्येतन्निजिगदिपुरेकामार्यामाह

भावेणोदइएणं बंधो सव्वाण वडिहणीण ।

सत्तण्हेमेव भवे सवडिहणीण सव्वासुं ॥ ८१९ ॥

(प्रे०) “भावेणे”त्यादि, सुगमम्, केवलं “सव्वाण वडिहणीणं सत्तण्ह” ति आयु-
पोऽसंख्यभागहानेस्तदीयावक्तव्यबन्धस्य तथाऽऽयुर्वर्जानां सप्तमूलप्रकृतीनामवस्थिताऽवक्तव्यस्थिति-
बन्धयोः सत्पदादिभावद्वारान्तद्वादशद्वारविषयायाः सर्वप्ररूपणायाः प्रस्तुताधिकारप्रारम्भे सत्पदद्वारे
‘अत्थि अवत्तवत्त’मित्यादिगाथा- (७३२-७३३)द्वयेनाभिहितत्वादुक्तशेषाणां तत्तदसंख्येयभाग-
प्रभृतिवृद्ध्यादिसत्पदानां बन्धोऽप्योद्यत आदेशतश्चोत्कृष्टादिस्थितिबन्धवदौपशमिकादिभावानां मध्ये
औदयिकेन भावेन जायते । अत्राऽऽपच्युपचयस्तु भूयस्काराधिकारभावद्वारदर्शितनीत्या स्व-
यमभ्यूहा इति ॥८१९॥

तदेवं कृतमतिदिष्टशेषस्थितिबन्धवृद्ध्यादिसत्पदेषु भावप्ररूपणम्, तथा च गतं भावद्वारम् ।

॥ इति श्रीबन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिबन्धे पञ्चमे वृद्धयधिकारे द्वादश भावद्वार समाप्तम् ॥

॥ अथ त्रयोदशमल्पबहुत्वद्वारम् ॥

इदानीं त्रयोदशस्याल्पबहुत्वद्वारस्यावसरः । तत्रायुपः पदद्वयविषयकाल्पबहुत्वस्यापि सत्पञ्च-
द्वारे 'भूगारव्याउत्स' इत्यादिनाऽतिदेशेनैव दर्शितत्वादायुर्वर्जानां सप्तमूलप्रकृतीनां प्रत्येकम-
संख्यभागप्रभृतिवृद्धिहान्यवस्थानादिवन्धकानामल्पबहुत्वं प्रतिपिपादयिपुरादौ तावदोद्यत आह-

सत्तपहं संवप्पाऽवतव्वस्स खलु वंधगा तत्तो ।

संखेज्जगुणा कमसो असंखगुणवड्ढिहाणीणं ॥८२०॥

तत्तो वि असंखगुणा हवन्ति संखगुणवड्ढिहाणीणं ।

ताउ असंखेज्जगुणा गेया संखंसवड्ढिहाणीणं ॥८२१॥ (गोतिः)

तान्हितोऽणंतगुणा हुन्ति असंखंसवड्ढिहाणीणं ।

ताहिनतोऽवट्ठाणस्स असंखगुणा मुणेयव्वा ॥८२२॥

(प्रे०) “सत्तपहं संवप्पा” इत्यादि, आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां प्रत्येकमवक्तव्यलक्षणस्थिति-
वन्धस्य ‘वन्धकाः’-निर्वर्तकाः “संवप्पा” ति अनुपदं वक्ष्यमाणासंख्यगुणवृद्ध्यादिशेषसर्वपदा-
नामेकैकस्य वन्धकापेक्षयाऽल्पत्वात् ‘सर्वाल्पाः’-सर्वस्तोका भवन्ति, यत उपशमश्रेणितो निपततां
स्थितिवन्धप्रथमसमये एवाऽवक्तव्यवन्धो भवति । “तत्तो” ति तेभ्यो ज्ञानावरणादीना-
मेकैकस्यावक्तव्यस्थितिवन्धकेभ्यः “संखेज्जगुणा” ति ‘बंधगा’ इत्यस्यानुवर्तनात्तेषामेव ज्ञाना-
वरणादीनामेकैकस्य वन्धकाः संख्येयगुणा भवन्ति । कस्य कस्य पदस्येत्याह-“कमसो असंख-
गुणवड्ढिहाणीणं” ति ‘क्रमजः’-यथाक्रममसंख्यगुणवृद्धेरसंख्यगुणहानेश्च ।

इदमुक्तं भवति-उत्कृष्टपदे ज्ञानावरणस्यावक्तव्यलक्षणस्थितिवन्धस्य यावन्तो वन्धकाः
प्राप्यन्ते, तेभ्यस्तस्यैव ज्ञानावरणस्याऽसंख्येयगुणस्थितिवन्धवृद्धेर्वन्धका उत्कृष्टपदे संख्येयगुणाः
प्राप्यन्ते, तेभ्यो ज्ञानावरणस्याऽसंख्येयगुणवृद्धिवन्धकेभ्यो ज्ञानावरणस्यैवाऽसंख्यगुणहानेर्वन्धका
उत्कृष्टपदे संख्येयगुणाः सम्पद्यन्ते । तत्रावक्तव्यस्थितिवन्धस्याऽसंख्यगुणवृद्धेश्चोपशमश्रेणितः प्रति-
पतत एव जायमानत्वेऽप्यवक्तव्यवन्धस्य सकृदेव भावाद्, असंख्यगुणवृद्धेः संख्येयशः सम्भवाच्चा-
न्तर्मुहूर्तद्वयान्तर्मुहूर्तावन्तरेण प्रतिपततामप्यसंख्यगुणवृद्धिर्नैरन्तर्येण सम्भवति, न पुनस्तेषां सर्वेषां
नैरन्तर्येणावक्तव्यस्थितिवन्धः, प्रतिपातप्रथमसमये एव तत्सम्भवात् ; इत्थं चावक्तव्यवन्धकेभ्योऽ-
संख्यगुणवृद्धिवन्धका उत्कृष्टपदे संख्येयगुणाः प्राप्यन्ते । असंख्यगुणहानिस्तूपशमकानामिव क्षपका-
णामपि जायते, असंख्यगुणवृद्धिस्तूपशमकानामेव, किञ्चोपशमकेभ्यः क्षपकास्तूत्कृष्टपदे संख्येय-
गुणाः प्राप्यन्ते । यदाहूर्मलधारोयहेमचन्द्रसूरिपादा जीवसमासवृत्तौ

‘इहोपशमकप्रद्वेनेन मोहोपशमका उपशान्तमोहाश्च गृह्यन्ते, क्षपकोपादानेनापि क्षपकाः क्षीणमोहाश्च स्वीक्रियन्ते, उपलक्षणव्याख्यानात् , ततश्च सर्वस्तोका एव उपशमका. क्षपकास्त्वेतेभ्यः संख्येयगुणा , एतेषां चोपशमकक्षपकाणामेतदल्पबहुत्वमुभयेपामप्युत्कृष्टपदसत्त्वे लभ्यमाने द्रष्टव्यम्’ इति ।

इत्थं च ज्ञानावरणस्यासंख्येयगुणवृद्धेर्वन्धकेभ्यो ज्ञानावरणस्यासंख्येयगुणहानेर्वन्धकाः संख्येयगुणाः प्राप्यन्ते । इत्थमेव दर्शनावरणादीनां प्रत्येकमपि द्रष्टव्यम् ।

“तत्तो चि” ति तेभ्योऽनन्तरपदोक्तज्ञानावरणादिसत्कासंख्येयगुणहानिवन्धकेभ्योऽपि “असंख्यगुणा हवन्ति” ति असंख्यगुणा भवन्ति, वन्धका इत्यनुवर्तते । एवमुत्तरत्राऽपि वन्धका इत्यनुवृत्त्या द्रष्टव्यम् । कस्य कस्य पदस्येत्याह—“संख्यगुणवर्द्धिहाणीणि” ति ज्ञानावरणादीनां तत्तत्प्रकृतीनां संख्येयगुणवृद्धिहान्योरेकैकपदस्येत्यर्थः, परस्परं तु तयोर्वन्धकास्तुल्या इति विज्ञेयम् , पदद्वयस्य युगपदुपादानात् । कुतोऽसंख्यगुणाः ? इति चेत् , भवसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां संख्येयगुणवृद्धिहानिस्वामित्वेन तेषां परिमाणतोऽसंख्येयत्वेन च संख्येयेभ्योऽसंख्यगुणहानिवन्धकेभ्यः सुतरामसंख्येयगुणत्वादिति । न च भवन्तु संख्येयगुणवृद्धिस्वामिन उत्कृष्टपदेऽसंख्यगुणाः । कथं पुनः संख्येयगुणहानिस्वामिनोऽप्यसंख्येयगुणा एव, ओषधत एकेन्द्रियाणामपि संख्येयगुणहानिस्वामित्वेनाऽनन्तगुणत्वस्यैव युज्यमानत्वादिति वाच्यम् , यत एकेन्द्रिया न स्वस्थाने संख्येयगुणहानिस्वामिनः, किन्तु द्वीन्द्रियादिभ्यश्च्युत्वोत्पद्यमाना भवप्रथमसमयवर्तिन एव, द्वीन्द्रियादयस्त्वसंख्येया एव, अतो द्वीन्द्रियादिभ्यश्च्युत्वैकेन्द्रियतयोत्पद्यमाना भवप्रथमसमयवर्तिन एकेन्द्रिया अप्यसंख्येया एवोत्कृष्टपदे प्राप्यन्ते, तथा चानन्तेष्वप्येकेन्द्रियेषु केचनासंख्येया एव एकस्मिन् समये संख्येयगुणहीनस्थितेर्वन्धकतया प्राप्यन्ते, न पुनस्तदधिकाः, प्रस्तुताल्पबहुत्वं चैकसामायिकोत्कृष्टपदगतवन्धकानाम् , अत एकेन्द्रियाणां संख्येयगुणहानिस्वामित्वेऽपि संख्येयगुणहानिवन्धका एकस्मिन् समये उत्कृष्टपदे उत्कृष्टपदगतेभ्योऽसंख्येयगुणहानिवन्धकेभ्योऽनन्तगुणा नैव भवन्ति, किन्तु यथोक्ता असंख्येयगुणा एव भवन्ति ।

“ताउ” ति तेभ्यः संख्येयगुणवृद्धिहान्यन्यतरवन्धकेभ्यः “असंख्येयगुणा णेया” ति असंख्येयगुणा वन्धकाः “संख्यसंवर्द्धिहाणीणि” ति ज्ञानावरणादीनां सप्तानामन्यतमकर्मणः संख्येयमागवृद्धिहान्योरेकैकस्या ज्ञेयाः । परस्परं तु तयोः प्राग्वत्तुल्या एव, प्राग्वदत्रापि पदद्वयस्य युगपदुपादानात् , एवमेवोत्तरत्रापि युगपत्संगृहीतेषु पदेषु वन्धकानां तुल्यत्वं स्वयमेव द्रष्टव्यम् । अत्रानन्तरोक्तपदापेक्षयाऽसंख्येयगुणत्वं तु स्वस्थानविकलेन्द्रियासंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामपि संख्येयमागवृद्धिहानिस्वामित्वाद्विज्ञेयम् । इदमुक्तं भवति—ज्ञानावरणादेः संख्येयगुणवृद्धिहानिस्वामिनः स्वस्थाने तु संज्ञिपञ्चेन्द्रिया एव, संख्येयमागवृद्धिहान्योस्तु संज्ञिपञ्चेन्द्रियवद् विकलेन्द्रियाऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रिया अपि, संज्ञिपञ्चेन्द्रियेभ्यस्तु तै एकेन्द्रियवर्जा अपि सर्वेऽसंख्येयगुणाः सन्ति, तदेवं विकलेन्द्रियासंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामपि संख्येयमागवृद्धिहान्योर्वन्धकत्वादनन्तरपूर्वपदोक्तवन्ध-

कोपेक्षया संख्येयभागवृद्धिहान्योः प्रत्येकं बन्धका असंख्येयगुणाः प्राप्यन्ते इति ।

“ताहिन्तो” ति तेभ्यः संख्येयभागवृद्धिहान्यन्यतरबन्धकेभ्यः “ऽपांतगुणा भ्रुन्ति असंखंसवडिढहाणीणं” ति असंख्यांशवृद्धिहान्योः प्रत्येकं बन्धका अनन्तगुणा भवन्ति, स्थानसाधारणवन्धकयिकानामपि तत्त्वामित्वात् ।

“ताहिन्तो” ति तेभ्योऽसंख्यांशवृद्धिहान्यन्यतरबन्धकेभ्यः “ऽवद्धाणास्स असंखगुणा भुण्यन्वा” ति ज्ञानावरणादेरवस्थानलक्षणस्य स्थितिवन्धस्य बन्धका असंख्यगुणा ज्ञातव्याः । कुतः? असंख्यभागवृद्धिहान्यवस्थानस्थितिवन्धानां प्रत्येकं सर्वजीवस्वामिकत्वेऽप्यसंख्यभागवृद्धिहानेरेकजीवाश्रितोत्कृष्टकालस्य द्विमयमात्रत्वात्, ततश्चावस्थानबन्धोत्कृष्टकालस्य त्वसंख्येयगुणत्वात् । अथभावः—सामान्येन तत्तद्द्विहानिवन्धार्हजीवराशीनामेकेन्द्रिय-विकलेन्द्रिय-मनुष्यादिरूपेण विजातीयत्वे तत्तद्वाशीनां परस्पराल्पबहुत्वानुसारेण तत्तद्दृष्ट्यादिवन्धकानामल्पबहुत्वं सम्पद्यते, अतो द्विचरमत्रिचरमादिपदेषु तथैव दर्शितम्, उत्तरत्र तथा दर्शयिष्यते च । तत्तद्द्विहानिवन्धकानां नारकतोर्यग् मनुष्य-देव-पञ्चेन्द्रिय-विकलेन्द्रियै-केन्द्रियादिरूपेण तुल्यत्वे तु संख्येयगुणसंख्येयभागादितत्तद्विजातीयवृद्ध्यादेर्वन्धकाः वक्ष्यमाणनीत्या यथोत्तरं संख्येयगुणाः सम्पद्यन्ते, अत एव नरकगत्योधादिमार्गणासु ते यथोत्तरं संख्येयगुणा अभिधास्यन्ते, सजातीयसंख्येयगुणवृद्ध्यादेर्वन्धकास्तु तत्तत्सजातीयसंख्येयगुणादिवृद्धिहान्योरेकजीवाश्रयकालानुसारेण तुल्या अतुल्या वा प्राप्यन्ते, एकजीवाश्रयकालस्य तुल्यत्वे तुल्याः प्राप्यन्ते, तस्यातुल्यत्वे त्वतुल्याः संख्येयगुणा लभ्यन्ते इति भावः । अत एवौधतस्तत्तत्सजातीयवृद्धिहानिपदयोर्वन्धकास्तुल्या अभिहिताः, मार्गणास्थानेष्वभिधास्यन्ते च । अवस्थानबन्धकास्तु संख्येय-संख्येयातीतलक्षणस्वपरिमाणानुसारेण चरमपदे संख्येयगुणा असंख्येयगुणा वा सम्पद्यन्ते इत्यत ओधतश्चरमपदे तेऽसंख्येयगुणा प्रतिपादिताः, नरकगत्योधादिमार्गणास्वसंख्येयगुणास्तथा पर्याप्तमनुष्यादिमार्गणासु संख्येयगुणाश्च प्रतिपादयिष्यन्ते इति ॥ ८२०-८२१-८२२ ॥

तदेवमभिहितमोघतो ज्ञानावरणादेरसंख्येयभागप्रभृतिवृद्ध्यादिसन्पदानां बन्धकाल्पबहुत्वम् । अधुना तदेवादशतो द्रष्टव्यम्, तत्र प्रथमं निरयगत्योघभेदे दिदर्शयिषुस्तत्साम्यादन्यमार्गणाभेदानपि संगृह्याह

संवेसुं गिरयेसुं पज्जपणिंदितिरिये तिरिच्छीए ।

असमत्तणरे संवत्थवज्जदेवेषु विउवदुगे ॥८२३॥

विब्भंगम्मि य देसे तेउ-पउम-वेअगेसु सासाणे ।

मिस्से सत्तण्हऽप्पा संखियगुणवडिढहाणीणं ॥८२४॥

ततो संखेज्जगुणा हवन्ति संखंसवड्ढहाणीणं ।

ततो संखेज्जगुणा हुन्ति असंखंसवड्ढहाणीणं ॥८२५॥ (गीतिः)

ताउ असंखेज्जगुणाऽवट्ठाणस्सेवमेव सवत्थे ।

आहारदुग्गम्भि तहा परिहारे णवरि संखगुणा ॥८२६॥

(प्रे०) “सव्वेसुं णिरयेसुं” इत्यादि, सर्वेष्वोद्योत्तरभेदमिन्नेष्वष्टमंख्याकेषु निरयगति-
भेदेषु, तथा पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदे, तिरश्चीभेदे, अपर्याप्तमनुष्ये, “सव्वत्थवज्जदेवेसु” त्ति
सर्वार्थसिद्धयिमानभेदवर्जेष्वोद्य-भवनपत्यादिभेदमिन्नेष्वेकोनत्रिंशद्देवगतिभेदेषु, वैक्रिय-वैक्रियमिश्र-
काययोगयोः, विभज्जज्ञाने, देशसंयमे, तेजः-पञ्चलेश्या-वेदकसम्यक्त्वेषु, सासादने, मिश्रदृष्टिमार्गा-
णां चेत्येतामेकोनपञ्चाशद्गार्ग्याणामु प्रत्येकं “सत्तप्पहऽप्पा संखियगुणवड्ढहाणीण”-
मित्यादि, आयुर्वर्जमप्तान्यतममूलप्रकृतीनां संख्येयगुणवृद्धिहान्योरेकैकस्याः ‘अल्पाः’-सर्वस्तोकाः,
वन्वका इत्यनुवर्तते, इत्येवमुत्तरत्रापि, ततस्तासामेव सप्तानां प्रत्येकं संख्येयभागवृद्धिहान्यन्य-
तरस्या वन्वका उत्कृष्टपदे संख्येयगुणा भवन्ति ।

ननु नरकगत्योधादप्रस्तुतमार्गाणामु प्रत्येकमेकजीवाश्रितो निरन्तर उत्कृष्टवन्धकालः
संख्येयगुणवृद्धिहान्योः संख्येयभागवृद्धिहान्योश्च प्रत्येकं तुल्यो द्विसमयमात्रः, किञ्च नरकगत्योधा-
दिमार्गाणागताः प्रत्येकं जीवा उत्कृष्टवृद्ध्यादिचतुर्विधमन्पदवन्वार्हाः, इत्थं च यथा संख्येयगुण-
वृद्धिहान्योर्वन्धका उत्कृष्टपदे तुल्याः प्राप्यन्ते तथा संख्येयभागवृद्धिहान्योर्वन्धका अपि कथं तैस्तु-
ल्या नोच्यन्ते, किन्तु संख्येयगुणा उच्यन्ते ? इति चेद्, भण्यतेऽत्रोत्तरम्, प्रत्यन्तमुर्हूर्तं
जायमानामु स्वस्थाने बन्धप्रायोग्यास्वसंख्येयगुणवृद्धिहानिवर्जासु संख्येयगुणादिषु त्रिविधवृद्धिषु
त्रिविधहानिषु चैकैकस्या एकजीवाश्रितोत्कृष्टान्तरस्यान्तमुर्हूर्तप्रमाणत्वेऽप्युत्कृष्टतो यावदन्तरम-
संख्येयभागवृद्धेर्भवति तदपेक्षया संख्येयभागवृद्धेस्तत्संख्येयगुणं भवति, ततोऽपि संख्येयगुणवृद्धे-
स्तत्संख्येयगुणं भवति. इत्थं चान्तमुर्हूर्तान्तरेण जायमानयोः संख्येयगुणवृद्धयोरन्तरालेऽन्तमुर्ह-
ूर्तकालान्तरिताः संख्येयाः संख्येयभागवृद्धयस्तादृश्यो हानयश्च जायन्ते, तामामप्यान्तमुर्हूर्तिके
एकैकस्मिन्नन्तराले संख्येया असंख्येयभागवृद्धिहानयः प्राप्यन्ते । इत्थमेव हानिविषयेऽपि विज्ञेयम् ।
एतच्च बाहुल्येन भवति, न पुनर्नियमतः, निरन्तरं सदृशवृद्धिद्वयमिव समयद्विममयाधन्तरणाऽपि
संख्येयगुणादिसदृशवृद्धिहानीनां सम्भवात्, संख्येयगुणादिवृद्धिहानीनां बाहुल्येनान्तमुर्हूर्तमन्तरं तु
प्रत्येकं वृद्धिहानीनामेकजीवाश्रितनिरन्तरकालस्योत्कृष्टतोऽपि द्विसमयमात्राऽभिधानाद् तदीयो-
त्कृष्टान्तरस्यान्तमुर्हूर्तप्रमाणमिधानाच्च, अत एव निरन्तराः स्तोकान्तरा वा वृद्धिहानयः कादा-
चित्क्य एवाऽऽवेदनीयाः ।

नन्वेतेन प्रकृते किमायातम् ? उच्यते, इत्थं हि प्रत्येकं जीवानां जीवनवृद्धभागे स्वस्थाने
 पन्धप्रायोग्यवृद्धिष्वसंख्येयभागवृद्धयो यावन्त्यो जायन्ते तदपेक्षया संख्येयभागवृद्धयः संख्येय-
 गुणहीना जायन्ते, ततोऽपि संख्येयगुणाधिकस्थितिवन्धरूपा वृद्धिर्वन्धप्रायोग्यास्तदा सा पुनरपि
 संख्येयगुणहीनवारान् संजायते, एवं संख्येयगुण-संख्येयभागादिवृद्धीनां प्रत्येकं वन्वार्हजीवानां पञ्चे-
 न्द्रियत्वादिरूपेणाविशिष्टत्वे तासु दीर्घान्तरेण जायमानाया संख्येयगुणवृद्धेर्वन्धकतया जीवानां स्तोक-
 वारानेव परिणतेस्तद्वन्धका उत्कृष्टपदेऽपि स्तोकाः प्राप्यन्ते, संख्येयभागवृद्धिवन्धकतया तु तेषां
 जीवानां पूर्वपेक्षया संख्येयगुणाधिकवारान् परिणतेः संख्येयभागवृद्धिवन्धका उत्कृष्टपदे पूर्वपेक्षया
 संख्येयगुणाः सम्पद्यन्ते, एवमुक्तत्राऽप्यसंख्येयभागवृद्धिवन्धकतया पूर्वपेक्षयाऽपि संख्येयगुणाधि-
 कवारान् परिणतेस्तद्वन्धकास्तूत्कृष्टपदे पूर्वपेक्षयाऽपि संख्येयगुणाः प्राप्यन्ते, एवं हानिपदेऽपि
 विज्ञेयम् । प्रस्तुते च नरकगन्धोद्यादिमार्गणासु संख्येयगुण-संख्येयभागा-ऽसंख्येयभागवृद्धिहानि-
 वन्वार्हजीवानां नारकत्वादिनां तेन तेन रूपेण समानत्वात् संख्येयगुणवृद्धेस्तादृशहानेर्वा वन्धका
 उत्कृष्टपदे यावन्तः प्राप्यन्ते तदपेक्षया संख्येयभागवृद्धेस्तादृशहानेर्वा वन्धकाः संख्येयगुणा अत्रा-
 प्यन्ते, तदपेक्षया च संख्येयगुणा असंख्येयभागवृद्धिहान्यन्यतरवन्धका वक्ष्यन्ते । न च संख्येयगुण-
 वृद्धयोरन्तर्मुहूर्तप्रमाणे एकस्मिन्नन्तरेऽन्तर्मुहूर्तान्तरिताः संख्येयाः संख्येयभागवृद्धिहानयोस्तासामपि
 प्रत्येकमान्तर्मुहूर्तिकेष्वन्तरेषु संख्येया असंख्येयभागवृद्धिहानय इत्येतत् कथं सङ्गच्छेदित्यारेक-
 णीयम् । यतोऽन्तर्मुहूर्तकालस्याऽसंख्येयभेदमिन्नतयैकस्मिन् बृहत्पन्तर्मुहूर्ते संख्येयानां हस्वान्त-
 र्मुहूर्तानाम्, तेष्वपि प्रत्येकं पुनरपि संख्येयानां हस्वतरानामन्तर्मुहूर्तानां सुखेन समावेशो
 जायते, इत्थं न काचिदभङ्गतिः ।

ननु यद्यन्तर्मुहूर्तकालस्यासंख्येयभेदमिन्नतयोत्कृष्टं संख्येयगुणवृद्धयन्तरमप्यसंख्येयैर्मैदैमि-
 द्यते तदा तु तादृशैकस्मिन्नन्तरेऽसंख्येयानां संख्येयभागवृद्धिहानीनां तथा ता नामन्तरेष्वसंख्येया-
 नामन्तर्मुहूर्तान्तरितानामप्यसंख्येयभागवृद्धिहानीनां सम्भवात् निरयगत्योधादिषु मार्गणास्थानेषु
 संख्येयगुणवृद्धिहान्यन्यतरवन्धकापेक्षया संख्येयभागवृद्धिहान्यन्यतरवन्धकतया प्रत्येकं जीवानाम-
 संख्येयगुणाधिकवारान् परिणमनात् संख्येयभागवृद्धिवन्धका असंख्येयगुणाः सम्पद्येरन्, तेभ्यश्च
 वक्ष्यमाणासंख्येयभागवृद्धिहान्यन्यतरवन्धका असंख्येयगुणा लभ्येरन् ? इति चेद्, न । यतो
 वृद्धयो हानयो वा विवक्षितस्थितिवन्धानामन्यविधाधिकस्थितिवन्धतया न्यूनस्थितिवन्धतया वा
 परावृत्तौ सत्यां जायन्ते, न पुनरवस्थितस्थितिवन्धानामिव तुल्यस्थितिवन्धे विद्यमान एव; अन्या-
 न्यस्थितिवन्धपरावृत्तिस्तन्यूनोऽपि मुहूर्ते संख्येयवारानेव जायते, न पुनस्तदधिकवारान्, इत्थं
 च बृहत्पन्तर्मुहूर्तेऽपि संख्येयवारान् स्थितिवन्धपरावृत्तेर्भावेन तदधीनाः सर्वविधवृद्धिहानयः समुदिता
 अपि संख्येया एव भवन्ति, तथा च सति न सम्भवति कुतश्चिदपि निरयगत्योधादिजीवराशिषु

संख्येयगुणवृद्धिहानिवन्धकेभ्यः संख्येयमागवृद्धिहानिवन्धकानामसंख्येयगुणत्वम् , एवं संख्येयमागवृद्धिहानिवन्धकापेक्षयाऽसंख्येयमागवृद्धिहानिवन्धका नाऽसंख्येयगुणाः, किन्तु यथोक्ता यथोत्तरं संख्येयगुणा एव सम्भवन्तीत्यलं विस्तरेण ।

अथ प्रस्तुतम् “तत्तो संखेज्जगुणा हुत्ति” इत्यादि, तेभ्योऽनन्तरोक्तेभ्यो ज्ञानावरणादितत्तत्प्रकृतेः “असंखंसवद्धिहाणीणं” ति स्थितिवन्धविषयाया असंख्येयमागवृद्धिहान्यन्यतरस्या वन्धकाः संख्येयगुणा भवन्ति । उपपत्तिस्त्वत्राऽनन्तरगतपदस्य संख्येयगुणत्वे या दर्शिता सैव द्रष्टव्या, मार्गणागतसर्वजीवानां संख्येयगुण-संख्येयमागवृद्धिहानीनामिवाऽसंख्येयमागवृद्धिहान्योर्वन्धेऽपि समर्थत्वात् । इत्थमेवोत्तरत्रापि निरन्तरोक्तपदद्वयस्य मार्गणाद्यतस्वामिनां सदृशत्वेन संख्येयगुणत्वमवसेयमिति ।

“ताऽ” ति तेभ्योऽसंख्येयमागवृद्धिहान्यन्यतरवन्धकेभ्यः “असंखेज्जगुणाऽवहाणस्स” ति अवस्थानलक्षणस्य स्थितिवन्धस्य निर्वर्तका असंख्येयगुणा भवन्तीत्यर्थः । अत्र हि प्रत्येकं मार्गणासु संख्यातीतानां जीवानां प्रविष्टत्वादसंख्येयगुणत्वमोघवद् द्रष्टव्यम् ।

तदेवमभिहितं नरकगत्योधादिमार्गणास्थानेष्वार्युर्वर्जानां सप्तानां संख्येयगुणवृद्ध्यादिवन्धकानामल्पवहुत्वम् । इदानीं सर्वार्थसिद्धविमानमेदादिकतिपयमार्गणासु चरमपदं विहाय शेषस्थानेष्वनन्तरोक्ताल्पवहुत्वेन आभ्यात् तासु सापवादमतिदिशति—“एवमेव सन्वत्थे” त्यादि, अनुपदं नरकगीत्योधादाशुक्ताल्पवहुत्वान्न सर्वार्थसिद्धविमानमेदा-ऽऽहारक-तन्मिश्रकाययोगमार्गणासु तथा परिहारविशुद्धिकसंयममार्गणायां चेत्येतासु चतसृषु मार्गणासु प्रत्येकं प्रस्तुताल्पवहुत्वं ज्ञातव्यम् , “णवरि” ति नवरमयं विधेयः, य च “संखगुणा” ति अनन्तरोक्ताल्पवहुत्वे यत्राऽसंख्येयगुणा वन्धका उक्तास्तत्र चरमपदेऽवस्थानलक्षणस्थितिवन्धस्य वन्धकाः संख्येयगुणा इत्येवंरूपो विज्ञेयः । इत्थं च सर्वार्थसिद्धविमानमेदादिमार्गणाचतुष्के सप्तानां संख्येयगुणवृद्धिहान्यन्यतरस्य वन्धकाः स्तोकाः, तेभ्यः संख्येयमागवृद्धिहान्यन्यतरस्य वन्धकाः संख्येयगुणाः, तेभ्योऽसंख्येयमागवृद्धिहान्यन्यतरस्य वन्धकाः संख्येयगुणाः, तेभ्योऽवस्थानलक्षणस्थितिवन्धस्य निर्वर्तका अपि संख्येयगुणा एवेत्येवमल्पवहुत्वं प्राप्तम् , अत्र चरमपदे संख्येयगुणत्वमिधानं तु मार्गणाचतुष्केऽपि जीवानामेव संख्येयत्वाद्विज्ञेयम् । अयमभावः—कस्यामपि मार्गणायास्तृकृष्टपदेऽसंख्येयानामनन्तानां वा जीवानां सङ्ख्यावेऽसंख्यमागवृद्धिहान्यन्यतरवन्धकेभ्योऽवस्थितस्थितिवन्धका असंख्येयगुणाः सम्पद्यन्ते, यस्यां तु न सम्भवन्त्युत्कृष्टपदे संख्यातीता जीवाः, किन्तूत्कृष्टतोऽपि संख्येया एव तस्यां पुनरवस्थितस्थितिवन्धकाः संख्येयगुणा एव प्राप्यन्ते, तत्र सर्ववन्धकराशेरेव संख्येयत्वेनाऽन्यत्रिकल्पानुपपत्तेः । शेषपदेषु तु नरकगत्योघवत्संख्येयगुणत्वमुपपाद्यमिति ॥८२३-८२६॥

तदेवमभिहितं नरकगत्योघेन साम्यादन्यमार्गणास्वपि युगपदेव सप्तानामसंख्यमागवृद्ध्यादि-

बन्धकानामल्पवहुत्वम् । अथ क्रमप्राप्ते तिर्यग्गत्योवे तद् दिदर्शयिषुस्तत्साम्यादन्यमार्गणा
अपि सङ्गृह्य सममेवाह

तिरि-युरलमीस-कम्मण-दुअणाणा-उयत-तिअसुहलेमासुं ।

अभविय-मिच्छत्तेसुं अमणा-णाहारगेसुं च ॥८२७॥

सत्तण्ह वंधगा खलु थोवा संखगुणवड्ढहाणीणं ।

ताउ असंखेज्जगुणा हवन्ति संखंसवड्ढहाणीणं ॥८२८॥ (गीतिः)

तान्हितोऽणंतगुणा अत्थि असंखंसवड्ढहाणीणं ।

ताउ असंखेज्जगुणाऽवट्ठाणस्स हु मुणेयवा ॥८२९॥

(प्रे०) “तिरियुरले”त्यादि, तिर्यग्गत्योवा-न्दारिकमिश्रकाययोग-कर्मणकाययोगमत्य-
ज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽभयम-कृष्णादित्र्यशुभलेश्यासु, अमव्य-मिच्छयात्वयोः, असंख्य-ऽनाहारकयोञ्चेत्ये-
तासु समुदितासु त्रयोदशमार्गणासु प्रत्येकमायुर्वर्जानां सप्तानामेकैकस्य “बंधगा खलु थोवा संख-
गुणवड्ढहाणीण” ति संख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणयोर्द्वयोः पदयोः प्रत्येकं बन्धकाः खलु ‘स्तोकाः’
वक्ष्यमाणपदस्यः स्तोकाः, परस्परं तु तुल्या इत्यपि विज्ञेयम् । कुतः स्तोकाः बन्धकाः ? स्वस्थाने
तु पर्याप्ताऽपर्याप्तसंख्यसंज्ञिपञ्चेन्द्रियैरेव तयोर्निर्वर्तनात्, तेषां च मार्गणागतशेषवृद्धिहानिवन्धके-
भ्योऽनन्तमागतत्वात् । “ताउ” ति ‘तेभ्यः’-उक्तान्यतरबन्धकेभ्यः संख्येयांशवृद्धिहान्योरैकैक-
स्यास्तेऽसंख्येयगुणा भवन्ति । कुतः ? पर्याप्ताऽपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामिव पर्याप्ताऽपर्याप्तद्वीन्द्रिय-
त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिया-ऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां स्वस्थाने संख्येयभागवृद्धिहान्योर्जायमानत्वात् ।
“तान्हितो” ति तेभ्यः संख्येयांशवृद्धिहान्यन्यतरबन्धकेभ्यः सप्तानामसंख्यांशवृद्धिहान्योरैकैकस्या
बन्धका अनन्तगुणा भवन्ति, स्वस्थानैकेन्द्रियाणामपि प्रस्तुतवृद्धिहानिद्वयस्वामित्वात् । परस्पर-
रन्त्येते पूर्ववत् तुल्या एव विज्ञेयाः । “ताउ” ति तेभ्योऽसंख्येयभागवृद्धिहान्यन्यतरबन्धकेभ्योऽव-
स्थानलक्षणस्थितिबन्धनिर्वर्तकाः “असंखेज्जगुणा” ति ओधवदसंख्येयगुणा ज्ञेया इति ।

अथ क्रमप्राप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगोधमार्गणायां प्रस्तुताल्पवहुत्वं त्रिमणिषुस्तत्साम्यादन्यत्राऽपि
सममेव सापवादमतिदिशति

णिरयव्व पणिंदितिरिय-तदपजा-ऽपजतसपणिंदीसुं ।

णवरि असंखेज्जगुणा हवन्ति संखंसवड्ढहाणीणं ॥८३०॥ (गीतिः)

(प्रे०) “णिरयव्वे” त्यादि, तिर्यग्गत्योधवत् प्रस्तुताल्पवहुत्वं विज्ञेयम्, विहाय “णवरि”
इत्यादिनोपरार्थेनाभिहितापवादपदम्, कासु मार्गणास्वित्याह- “पणिंदितिरिये” त्यादि, पञ्चे-

न्द्रियतिर्थगोव-तदपर्याप्ता-ऽपर्याप्तत्रसकाया-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियलक्षणासु चतसृषु मार्गणास्वित्यर्थः । इत्थं च मार्गणाचतुष्के सप्तानां संख्येयगुणवृद्धिहानिवन्धकाः सर्वस्तोकाः, तेभ्यः संख्येय-भागवृद्धिहीनिवन्धकास्त्वसंख्येयगुणाः, तेभ्योऽसंख्येयभागवृद्धिहानिवन्धकास्तु निरयगत्योध-वत् संख्येयगुणा एव, ततः पुनरवस्थानस्थितिवन्धका अपि तथैवाऽसंख्येयगुणा एवेति । अत्रापवादपदं विहाय शेषपदेषु यथोक्ताल्पबहुत्वहेतवोऽपि नरकगत्योधवदेव विशेषाः, अपवादपदे तु निरय-गत्योवापेक्षयाऽस्ति विशेषः, ततश्चाल्पबहुत्वमपि विशेषेणामिहितम्, कः सः ? इति चेद्, निरय-गत्योधमार्गणायां तया सहामिहितमार्गणासु चान्यतमस्यामपि मार्गणायामपर्याप्तिसंशयसंज्ञिपञ्चेन्द्रि-यलक्षणा द्विविधजीवाः प्रविष्टा नासन्, अत्र तु प्रत्येकं तादृशा द्विविधजीवाः प्रविष्टाः सन्ति, अपर्याप्तेषु तु संज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवापेक्षयाऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवा असंख्येयगुणा विद्यन्ते, ततश्च संख्येय-गुणवृद्धिहानिवन्धकेभ्यः संख्येयभागवृद्धिहानिवन्धका असंख्येयगुणाः प्राप्यन्ते, असंज्ञिभिः स्वस्थाने संख्येयगुणवृद्धिहान्योरनिर्वर्तनादिति ॥८३०॥ अथ पर्याप्तमनुष्यादिचतुर्मागर्णाः सङ्गृह्याह-

पञ्चमणुस-गणुसीसुं मणपञ्जव-संयमेसु सत्तण्हं

ओधकमा संखगुणा जहुत्तरं बंधगा णेया ॥ ८३१ ॥

(प्रे०) “पञ्चमणुसे” त्यादि, पर्याप्तमनुष्य-मानुषीमार्गणयोः, मनःपर्यवज्ञान-संयममार्ग-णयोश्च प्रत्येकं सप्तनामायुर्वर्जानां प्रकृतीनां “ओधकमा” ति ‘ओधक्रमात्’—येन क्रमेण ओधप्ररूप-णायामवक्तव्यासंख्येयगुणवृद्ध्यादिपदान्यमिहितानि तेन क्रमेणेत्यर्थः । तेन क्रमेण किमित्याह— “संखगुणा जहुत्तरं”मित्यादि, ‘यथोत्तरम्’ उत्तरोत्तरस्थानेषु संख्येयगुणा वन्धका ज्ञेयाः । तद्यथा—सर्वस्तोका अवक्तव्यवन्धकाः, तेभ्योऽसंख्येयगुणवृद्धेर्वन्धकाः संख्येयगुणाः, तेभ्योऽसंख्येय-गुणहानेर्वन्धकाः संख्येयगुणाः, तेभ्यः संख्येयगुणवृद्धिहान्योरैकैकस्याः संख्येयगुणाः, परस्परं तु तयोस्तुल्याः वन्धकाः, तेभ्योऽन्यतरस्या वन्धकेभ्यः संख्येयभागवृद्धिहान्योरैकैकस्या वन्धकाः संख्येयगुणाः, परस्परं तुल्याः, तयोरन्यतरस्या वन्धकेभ्योऽसंख्येयभागवृद्धिहान्योरैकैकस्या वन्धकाः संख्येयगुणाः, परस्परन्तु प्राप्यतुल्याः, तेभ्यः पुनरवस्थानस्थितिवन्धकाः संख्येयगुणा इति । कुतः प्रतिपदं यथोत्तरं संख्येयगुणाः ? इति चेद्, पर्याप्तमनुष्यादिप्रस्तुतप्रत्येकमार्गणास्रकृष्टजीवपरि-माणस्यैव संख्येयवेत्तनं यथोत्तरं संख्येयगुणादधिकवन्धकानामसम्भवादिति ॥८३१॥

अथ स्थावरभेदेषु प्रस्तुताल्पबहुत्वमाह

सत्तण्ह वडिढहाणीण हुन्ति थोवा तओ असंखगुणा ।

णेयाऽवहाणस्स उ सव्वेगिंदिपणकायेसुं ॥ ८३२ ॥

(प्रे०) “सत्तण्ह”त्यादि, ओघ-सूक्ष्मौघ-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्ता-वादरौघ-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्तलक्ष-णानि सप्तैकेन्द्रियमार्गणास्थानानि, एवमेव पृथ्वीकाया-ऽष्काय-तेजस्काय-वायुकाय-साधारणवन-

स्पृष्टिकायानां प्रत्येकं सप्त सप्त मार्गणास्थानानि, वनस्पृष्टिकायौघ-प्रत्येकवनस्पृष्टिकायौघ-तत्पर्याप्ता-
ऽपर्याप्तलक्षणानि चत्वारि मार्गणास्थानानीत्येवं समुदितेषु सर्वेषु पट्चत्वारिंशत्संख्याकेष्वेकेन्द्रिय-
पञ्चकायसम्बन्धिषु मार्गणास्थानेषु प्रत्येकं सप्तानामाधुर्वर्जानां मूलप्रकृतीनामेकैकस्याः “वड्ढ-
हाणीण” इति एतेषु मार्गणास्थानेष्वसंख्येयभागवृद्धिहानिवर्जानां शेषवृद्धिहानीनामेवासम्भवात् ,
तयोरसंख्येयभागवृद्धिहानिलक्षणयोः सत्ययोरित्यर्थः । तयोः किमित्याह-“हुन्ति थोवा” इति
प्रस्तुतत्वाद्धन्धकाः स्तोकाः सन्ति, वक्ष्यमाणावस्थानमन्वकेभ्य इति गम्यते । ततोऽवस्थानस्य
बन्धकास्त्वसंख्येयगुणा ज्ञेयाः, प्रत्येकं संख्यातीतानां जीमानां सद्भावे सत्यकेजीवाश्रितावस्थान-
बन्धकालरयैकजीवाश्रयवृद्धिहानिवन्धकालापेक्षयाऽसंख्येयगुणत्वादिति ॥८३२॥

अथ विकलेन्द्रियसम्बन्धिमार्गणास्थानेष्व्याह

संव्वेसुं विगलेसुं संखेज्जइभागवड्ढहाणीणं ।

सत्ताण्ह बंधगा खलु संव्वत्थोवा मुणेयव्वा ॥८३३॥

ततो संखेज्जगुणा हुन्ति असंखंसवड्ढहाणीणं ।

ताउ असंखेज्जगुणाऽवहाणस्स खलु होएज्जा ॥८३४॥

(प्रे ०) “संव्वेसु” इत्यादि, औघ-पर्याप्ता-ऽपर्याप्तभेदभिन्नेषु द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-
लक्षणेसु सर्वेषु नवसंख्याकेष्वपि “विगलेसु” इति विकलेन्द्रियसत्कमार्गणास्थानेषु सप्तानां संख्येय-
भागवृद्धिहानिलक्षयोर्द्वयोः पदयोर्वन्धकाः खलु सर्वस्तोकाः ज्ञातव्याः । तेभ्यः संख्येयगुणा भवन्ति,
कस्याः कस्या इत्याह-“असंखंसवड्ढहाणीणं” इति तत्तज्ज्ञानावरणादेरसंख्यांशस्थितिवन्धवृद्धि-
हान्योरैकैकस्याः, “ताउ” इति तेभ्योऽसंख्यांशवृद्धिहानिमन्वकेभ्यः “असंखेज्जगुणाऽवहाणस्स
खलु होएज्जा” इति सुगमं गतार्थञ्चेति ॥८३४॥ अथाऽपगतपदेमार्गणायामाह

थोवाऽवत्तव्वरस अवेए एतो कमेण संखगुणा ।

वड्ढीणं हाणीणं अवट्ठिअस्स य मुणेयव्वा ॥ ८३५ ॥

(प्रे ०) “थोवा” इत्यादि, अपगतपदेमार्गणायामाधुर्वर्जसप्तप्रकृतीनामवत्तव्यस्थितिवन्धस्य
बन्धकाः स्तोका भवन्ति । “एतो कमेण संखगुणा” इति अतः परं वक्ष्यमाणक्रमेण शेषपदेषु तु
बन्धका यथोत्तरं संख्येयगुणाः, ज्ञातव्या इति गायोत्तरार्धेऽन्वयः; क्रमेण शेषपदान्याह-“वड्ढीणं”
मित्यादि, ‘वृद्धीनाम्’-यस्य कर्मणो यावत्प्यो वृद्धयो भवन्ति तासां समुदिताः, एवं ततो हानी-
नामपि समुदिताः, ततोऽवस्थानस्य च । इदमुक्तं भवति सर्वासां वृद्धीनां बन्धकास्तथा
सर्वासां हानीनां बन्धकाः समुदिता एकैकरिभन् पदे गृह्यन्ते तदा निर्विशेषेण ‘गयवेऽवत्त-
व्वस्सऽप्या ततो कमेण संखगुणा । भूयोगारस्स तथोऽप्यरस्साऽवट्ठिअस्स तथो’ ॥ इत्यनेनोक्तभूयस्कारा-

धल्पबहुत्वमेव सम्पद्यते, तथा च प्रस्तुताल्पबहुत्वमपि निर्विशेषेण भूयस्काराधल्पबहुत्वबोधोऽप्यम् ।
तत्तद्वृद्ध्यादीनां विशेषेण तु तदागमाभिगोघेन बुद्धयोपपादनीयं भनीमिमेति ॥ ८३५ ॥

अथ सामायिक-छेदोपस्थापनसंयममार्गणयोराह

सामाहय-छेदसु सत्तण्ह असंखगुणिवड्ढीए ।

थोवाऽत्थि वंवगा तो पज्जत्तणरव्व विण्णेया ॥ ८३६ ॥

(प्रे०) “सामाहय-छेदसु” इत्यादि, सामायिक-छेदोपस्थापनसंयमलक्षणमार्गणाद्वये प्रत्येकमायुर्वर्जानां भक्षानां कर्मणामसंख्यगुणवृद्धेः स्तोका वन्धकाः सन्ति, वक्ष्यमाणपदेभ्य इति गम्यते । “तो” ति तस्मात्पुनः पर्याप्तनरमार्गणाप्रथयोत्तरं संख्येयगुणा विज्ञेयाः । तद्यथा-
स्तोकेभ्योऽसंख्यगुणवृद्धेर्वन्धकेभ्योऽसंख्यगुणहानेर्वन्धकाः संख्येयगुणाः, तेभ्यः संख्येयगुणवृद्धि-
हान्योरेकैकभ्याः संख्येयगुणा वन्धकाः, तयोरन्यतरस्या वन्धकेभ्यः संख्येयमागवृद्धिहान्योरेकैकस्याः
संख्येयगुणा वन्धकाः, तयोरन्यतरस्या वन्धकेभ्योऽसंख्येयमागवृद्धिहान्योरेकैकस्या वन्धकाः संख्येय-
गुणाः, तयोरन्यतरस्या वन्धकेभ्योऽवस्थानवन्धकाः संख्येयगुणाः । इदमत्र हृदयम्-पर्याप्तमनुष्यादि-
मार्गणान् प्रस्तुतमार्गणाद्वये प्रविष्टजीराशेः संख्येयत्वेनाज्यबहुत्वमप्यसंख्येयगुणवृद्ध्यादिवन्धकानां
सर्वथा पर्याप्तमनुष्यादिमार्गणावत् प्राप्यते, यद्यप्येवं तथाप्यत्र मार्गणाद्वये पृथगभिधान-
मत्राऽवक्तव्यपदस्यामन्वेनाद्यपदेऽसंख्येयगुणवृद्धेर्वन्धकातां स्तोक्तवदर्थनार्थमिति ॥ ८३६ ॥

अथ सूक्ष्मसंपरायसंयममार्गणायामाह

सुहुमे सव्वत्थोवा वड्ढीए हुन्ति ताउ हाणीए ।

णेया संखेज्जगुणा तोऽवक्काणस्स संखगुणा ॥ ८३७ ॥

(प्रे०) “सुहुमे” इत्यादि, सूक्ष्मसंपरायसंयमे वन्धयायोग्यातां मोहनीयायुर्वर्जानामेकैकस्य
“वड्ढीए” ति संख्येयमागवृद्धिहानिवर्जन्यविधिवृद्धिहानीनामसत्त्वेन संख्येयमागवृद्धेर्वन्धकाः सर्व-
स्तोका भवन्तीत्यर्थः । “ताउ” ति तेभ्यः “हाणीए” ति संख्येयमागलक्षणायाः स्थितिगन्धहाने-
र्वन्धकाः संख्येयगुणा ज्ञेयाः । “तोऽवक्काणस्स संखगुणा” इति सुगमम् । भावनां तु प्रथमपदे
प्रपतदुपशमकानाम्, द्वितीयपदे श्रेणिमागेहतामुपशमकानां क्षयकाणां च, तथा चरमपदे त्ववस्थान-
स्यैकजीवाश्रयोत्कृष्टकालस्यान्तर्मुहूर्तत्वेन दीर्घकाऽसञ्चितानां श्रेणिं समारोहतां प्रपततां च क्षयकोप-
शमकजीवानां लाभाद्यथोत्तरं संख्येयगुणत्वोपपादनेन कर्तव्येति ॥ ८३७ ॥

अथौपशमिकसम्यवृत्त्वमार्गणायामाह

थोवाऽवत्तवस्सुवसमम्मि सत्तण्ह वंधगा णेया ।

तत्तो संखेज्जगुणा असंखगुणवड्ढिहणीणं ॥ ८३८ ॥

ताउ असंखेज्जगुणा णेया संखगुणवड्ढहाणीणं ।

ततो संखेज्जगुणा संखेज्जइभागवड्ढहाणीणं ॥८३९॥ (गीतिः)

ततो संखेज्जगुणा अत्थि असंखंसवड्ढहाणीणं

ततो असंखियगुणा अवड्ढिअस्स य मुणेयंवा ॥८४०॥

(प्रे०) “थोवाऽवत्तवस्स” इत्यादि, औपगमिकसम्यक्त्वमार्गणायां मत्तानामाधुर्वर्जानामवक्तव्यस्थितिवन्धस्य ‘वन्धकाः’-स्वामिनः सर्वस्तोका ज्ञेयाः, सुगमम् । “ततो संखेज्जगुणा” ति तेभ्योऽसंखेयगुणवृद्धिहान्योर्वन्धकाः समुदिता अपि संखेयगुणाः, एवमुत्तरत्रापि; ततश्च “ताउ असंखेज्जगुणा णेया” ति अनन्तरोक्तवन्धकेभ्यः संखेयगुणवृद्धिहान्योर्वन्धकाः समुदिता असंखेयगुणा ज्ञेयाः । कुतः ? अनन्तरोक्तवृद्धिहान्योः श्रेणिमुपगतानामेव प्रभवनात् ते स्तोकाः सन्ति, प्रभुतवृद्धिहान्योस्तु चतुर्गतिकानामुपशमसम्यग्दृष्टीनामपि भवनादमी बहवो भवन्तीति । तेभ्योऽपि संखेयभागवृद्धिहान्योर्वन्धकाः संखेयगुणाः । तेभ्योऽपि संखेयगुणा भवन्त्यसंख्यांशवृद्धिहान्योः समुदिता वन्धकाः, तेभ्यः पुनरवस्थितस्य वन्धका असंखेयगुणा विज्ञेयाः । सुगमानि चैतच्छेषपदानि, विशेषतस्तु मनुष्यगत्यौघादिमार्गणावद्भाव्यानीति ॥८३८-८४०॥

अथ लावचार्थमुक्तशेषमार्गणासु सापवादमतिदिशति

सेसासुं सत्तण्हं णेया ओधंवं वंधगा णवरं

जहि णत्थि अवत्तंवं तासुं वड्ढीअ सव्वंप्पा ॥८४१॥

णर-पज्जपणिंदियतस-पणमणवय-पुरिस-थी-तिणाणेषुं

ओहि-णयण-सुक्कासुं सम्मत्तो खइअ-सण्णीसुं ॥८४२॥

संखेज्जगुणा णेया संखअसंखंसवड्ढहाणीणं

हुन्ति पणिंदितसेसुं तहा असंखंसवड्ढहाणीणं ॥८४३॥ (गीतिः)

(प्रे०) “सेसासुं” इत्यादि, उक्तशेषासु मनुष्यौघादिपट्त्रिंशन्मार्गणासु प्रत्येकमाधुर्वर्जानां सप्तानामवक्तव्यासंखेयगुणवृद्ध्यादिसत्पदेषु “ओधंवं” ति ‘ओवत्’-औघिकाल्पबहुत्वक्रमेण, यथौचतः प्रथमे पदे स्तोकाः, ततो द्वितीये संखेयगुणा इत्येवंरूपेण वन्धका अभिहिता तथाऽत्रापि “बंधगा” ति अल्पबहुत्वचिन्ताविपर्ययीकृता वन्धकाः स्तोका-संखेयगुणादिरूपेण प्राप्यन्त इत्यर्थः ।

तदेवं बहुसाम्यात् लावचार्थं सामस्त्येन कृतेऽतिदेशेऽतिप्रसङ्गवारणार्थमपवादपदान्याह-“णवरं”मित्यादि, नवरमिमान्यपवादपदानि, तत्र प्रथमं तावत् ‘जहि’ इत्यादि, शेषमार्गणासु ‘यत्र’-यासु स्त्रीवेदादिमार्गणासु “णत्थि अवत्तंवं” ति सप्तान्यतमानामवक्तव्यलक्षणास्थिति-

बन्धो 'नास्ति'-सन्नामिहितस्तासु "वड्हीअ" ति व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेः प्रथमपदे-
ऽसंख्येयगुणवृद्धेः "संवेत्पा" ति बन्धकाः सर्वाण्यवक्तव्याः ।

द्वितीयमपवादस्थानमाह "णारपज्जे"त्यादि, मनुष्यौघ-पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-पर्याप्त-
त्रसकाय-पञ्चमनोयोगभेद-पञ्चवचोयोगभेद-पुरुषवेद-स्त्रीवेद-मत्यादित्रिज्ञानेषु, अवधिदर्शन-चक्षु-
दर्शन-शुक्ललेश्यासु, सम्यक्त्वौघे, क्षायिकमम्यक्त्वसंज्ञिमार्गणयोश्चेत्येवं समुदितासु चतुर्विंशति-
मार्गणासु प्रत्येकं "संखेज्जगुणा णेया" ति संख्येयगुणा ज्ञेयाः, बन्धका इति गम्यते । केषां
पदानामित्याह "संख-असंख-सवड्ढिहाणोणं" ति अंशवृद्धिहानिशब्दस्य प्रत्येकं योजनात्
संख्येयभागवृद्धिहान्योरसंख्येयभागवृद्धिहान्योरित्येवं चतुर्णां पदानाम् । अथम्भावः-एतेषु
चतुर्विंशतिमार्गणान्स्थानेष्वपर्याप्तसंज्ञिनामप्रवेशेनाऽसंख्येयगुणत्वस्य, तथैकेन्द्रियाणामप्रवेशेनाऽन-
न्तगुणत्वस्य चाऽमम्भवादोधतो यत्रासंख्येयगुणा अनन्तगुणा वा बन्धका प्राप्यन्ते तेषु पदेष्वपि
प्रस्तुतमार्गणासु तु संख्येयगुणा एव बन्धकाः प्राप्यन्ते, अतस्तादृशपदान्यधिकृत्यापोदितमिति ।

अथ तृतीयमपवादपदमाह-"हन्ति पणिंदिधे"त्यादि, तत्र तथाशब्दस्य समुच्चा-
यकेतया पञ्चेन्द्रियौघमार्गणायां त्रसकायौघमार्गणायां चापि संख्येयगुणा बन्धका वक्तव्याः, कस्य
कस्य पदस्येत्याह-"असंख-सवड्ढिहाणोणं" ति असंख्येयांशवृद्धिहान्योर्द्वयोः पदयोः, न
पुनर्मनुष्यगत्योवादिचतुर्विंशतिमार्गणावत् संख्येयभागवृद्धिहान्योरपि । कुतः ? अत्र मार्गणाद्वये
एकेन्द्रियाणामप्रवेशेऽप्यपर्याप्तसंज्ञिजीवानां प्रविष्टत्वात् ।

इत्थमपवादत्रयस्यामुक्तायां शेषमार्गणासु प्रस्तुताल्लपबहुत्वमित्थं प्राप्तम्
मनुष्यौघमार्गणायां सप्तानामवक्तव्यबन्धकाः सर्वस्तोकाः, तेभ्योऽसंख्यातगुणवृद्धेर्वन्धकाः संख्येय-
गुणाः, तेभ्योऽसंख्येयगुणहानेर्वन्धका संख्येयगुणाः, तेभ्यः संख्येयगुणवृद्धिहान्योरैकस्या बन्धका
असंख्येयगुणाः, परस्परन्तु तुल्याः, तेभ्यः संख्येयभागवृद्धिहान्योरन्यतरस्या बन्धकाः संख्येय-
गुणाः, परस्परन्तु तुल्याः, तेभ्योऽसंख्येयभागवृद्धिहान्यन्यतरस्या बन्धकाः संख्येयगुणाः,
परस्परन्तु तुल्याः, तेभ्योऽवस्थानलक्षणस्थितिवन्धस्याऽसंख्येयगुणा बन्धका इति । मनुष्यौघ-
मार्गणावदेव पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-पर्याप्तत्रसकाय-पञ्चमनोयोग-पञ्चवचोयोग-मत्यादित्रिज्ञानाऽवधि-
दर्शन-चक्षुर्दर्शन-शुक्ललेश्या-सम्यक्त्वौघ-क्षायिकमम्यक्त्व-संज्ञिमार्गणासु विज्ञेयम् ।

पञ्चेन्द्रियौघ-त्रसौघमार्गणयोस्तु प्रत्येकं सप्तानामवक्तव्यबन्धकाः स्तोकाः, तेभ्योऽसंख्येय-
गुणवृद्धिवन्धकाः संख्येयगुणाः, तेभ्योऽसंख्येयगुणहानिवन्धकाः संख्येयगुणाः, तेभ्यः संख्येयगुण-
वृद्धिहान्योर्वन्धका असंख्येयगुणाः, तेभ्यः संख्येयभागवृद्धिहान्योर्वन्धका असंख्येयगुणाः, तेभ्यो-
ऽसंख्यभागवृद्धिहान्योर्वन्धकाः संख्येयगुणाः, कुतः ? मार्गणाद्वयगतसर्वजीवानां संख्येयभागवृद्धि-

हान्योरिवाऽसंख्येयभागवृद्धिहानिवन्धार्हत्वात् । तेभ्यः पुनरवस्थानवन्धका असंख्येयगुणा इति ।

स्त्री-पुरुषवेदमार्गयोस्तु सप्तानामसंख्यगुणवृद्धिवन्धकाः सर्वस्तोकाः, तेभ्योऽसंख्येयगुण-
हानिवन्धकाः संख्येयगुणाः, तेभ्यः संख्येयगुणवृद्धिहानिवन्धकाः संख्येयगुणाः, तेभ्यः संख्येयभाग-
वृद्धिहान्योर्वन्धकाः संख्येयगुणाः, तेभ्यो संख्येयभागवृद्धिहान्योर्वन्धकाः संख्येयगुणाः, तेभ्योऽवस्थान-
वन्धका असंख्येयगुणा इति ।

नपुंसकवेदमार्गणायां सप्तप्रकृतीनामसंख्येयगुणस्थितिवन्धवृद्धेर्वन्धकाः सर्वस्तोकाः, तेभ्यो-
ऽसंख्येयगुणहानेर्वन्धकाः संख्येयगुणाः, तेभ्यः संख्येयगुणवृद्धिहान्योर्वन्धका असंख्येयगुणाः,
तेभ्यः संख्येयभागवृद्धिहान्योर्वन्धका असंख्येयगुणाः, तेभ्योऽसंख्यभागवृद्धिहान्योर्वन्धका अनन्त-
गुणाः, तेभ्योऽवस्थानवन्धका असंख्येयगुणा इति ।

क्रोधादिकपायमार्गणाचतुष्केऽपि नपुंसकवेदमार्गणावदेव विज्ञेयम्, केवलं लोभमार्गणायां
मोहनीयकर्मणोऽवक्तव्यवन्धस्य सद्भावात् लोभमार्गणायां मोहनीयकर्मणः सर्वथैवौघवद् द्रष्टव्यम् ।

तच्चथा—सर्वस्तोका मोहनीयस्याऽवक्तव्यस्थितिवन्धकाः, तेभ्यस्तस्यैवासंख्यगुणवृद्धिवन्धकाः
संख्येयगुणाः, तेभ्योऽसंख्यगुणहानिवन्धकाः संख्येयगुणाः, तेभ्यः संख्येयगुणवृद्धिहान्योरेकैकस्या
वन्धका असंख्येयगुणाः, परस्परन्त्वेते तुल्याः, तेभ्यः संख्येयभागवृद्धिहानिवन्धका असंख्येयगुणाः,
तेभ्योऽसंख्येयभागवृद्धिहानिवन्धका अनन्तगुणाः तेभ्यः पुनस्तस्यैव मोहनीयस्याऽवस्थानस्थिति-
वन्धका असंख्येयगुणाः । इदं चाल्पबहुत्वं सर्वथैवौघविकाल्पबहुत्वानुसारेण भावनीयम् । एवमेव शेष-
मार्गणास्वपि ज्ञानावरणादिमत्प्रलम्भकर्मणां प्रस्तुतस्थितिवन्धवृद्ध्याद्यल्पबहुत्वं सर्वथैवौघवद्विज्ञेयम्,
शेषमार्गणालु प्रत्येकमोववत् सप्तानामवक्तव्यस्थितिवन्धस्य भावात्, एकेन्द्रियपर्यन्तानामनन्तानां
जीवानां तत्र प्रविष्टत्वाच्च । शेषमार्गणानामानि त्वेवम्—काययोगसामान्यौन्दारिककाय-
योगाऽचलुर्दर्शन-भव्याऽऽहारिमार्गणा इति ॥ ८४१-८४२-८४३ ॥

तदेवं प्रतिपादितं शेषमार्गणास्थानेष्वपि शेषाणामायुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां स्थितिवन्धवृद्ध्या-
देर्वन्धकानामल्पबहुत्वम् तस्मिंश्च प्रतिपादिते गतं त्रयोदशमल्पबहुत्वद्वारम्, तस्मिंश्च गतेऽवसित-
स्त्रयोदशद्वारात्मकः 'वडिड्' इत्यनेन प्रागुद्दिष्टो वृद्धयधिकारः ॥

इत्थं वृद्धयधिकारं वितन्ध मल्लव्यसुकृतजलराशेः ।

क्षालितदुष्कर्मरजा भव्यौघो व्रजतु सिद्धिसुखम् ॥ (पथ्यार्या)

॥ इति श्रीवन्धविवाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे पञ्चमे वृद्धयधिकारे त्रयोदशमल्पबहुत्वद्वारं समाप्तम् ॥

॥ इति श्रीवन्धविवानमूलप्रकृतिस्थितिवन्धे पञ्चमो वृद्धयधिकारः ॥

❀ वृद्धयधिकारयन्त्रकाणि ❀

आयुर्वर्जमत्तमूलप्रकृतीनां स्थितिवन्ववृद्ध्यादिभत्पदप्रदर्शकं यन्त्रकम्

स त्प दा नि	आधवदसंख्यगुणभाग- संख्येयगुणानां वृद्धय- स्तादृहानयश्चेति ८ पदानि (अवस्थानाऽवक्तव्यपदे च)	असंख्य- स- ख्यभाग-वृद्धि- हानय इति ४ पदानि (अवस्थानच)	असंख्यभाग- वृद्धिहानि इति २ पदे (अवस्थान- पद च)	संख्येयभाग- वृद्धिहानि इति २ पदे (अवस्थान- पद च)	ओववदसंख्य- संख्येयगुण- भाववृद्धिहानय इति ८ पदानि (अवस्थान च)	असंख्यभाग-संख्य- भाग-गुण-वृद्धि- हानय इति ६ पदानि (अवस्थानपदं च)
गति०	मनुष्योच० तत्पर्याप्त० मानुषी० ३					शेष० ४४
इन्द्रिय०	सर्वेन्द्रियोच-तत्पर्याप्तौ, २	सर्वविकल० ६	सर्वकेन्द्रिय० ७			शेष० १
काय०	प्रमोच-तत्पर्याप्तौ, ०		पृथिव्यादि- पञ्चकायसर्व- भेद० ३६			शेष० १
योग०	सर्वमनोवचोभेदा, काययोगोच० औदारिक० १२					शेष० ६
वेद०				अवेद० ५ १	वेदत्रिक० ३	
कपाय०	लोभ० १				शेष० ३	
ज्ञान०	मति-श्रुताऽववि-मन पर्य ४					अज्ञान० ३
सयम०	सयमीच० १			सूक्ष्मसम्प० १	सामायिक० छेद० २	शेष० ३
दर्शन०	चक्षुः० अचक्षुः० अवधि० ३					
लेखा०	शुक्ल० १					शेष० ५
भव्य०	भव्य० १					अभव्य० १
सम्यक्त्व०	सम्यक्त्वोच० आयिक० औपगमिक० ३					शेष० ४
सजी०	सजी, १					असजी० १
आहारी०	आहारी, १					अनाहारी० १
सर्वमार्गणा	— ३५	६	४६	१+१	८	७०
गोयाङ्का	७३४-७३५-७३६-७३७	७३८-७३९	७३७-७३८	७३८-७३९-७४०	३ ७३४-७३७	७४०-७४३

★ लोभमार्गणायां मोहनीयस्यैवाऽवक्तव्यपद सत्, न शेषज्ञानावरणादीनामिति ।

❀ अपगतवेदमार्गणायां ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-ऽन्तरात्मकमार्गा नष्टान्तगुणवृद्धिहान्यवक्तव्यपदान्यपीति पद पदानि सद्भूतानि, वेदनीय-नाम-गोत्रकर्मणा तानि तथाऽसंख्यगुणवृद्धिहानिपदे चेति अष्टौ पदानि सद्भूतानि, मोहनीयस्य तु केवलमवक्तव्यपदनेवोक्ताधिकतयेति चत्वारि पदानि सद्भूतानीति ।

आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामसंख्यभागादि स्थितिवन्धवृद्धादिस्वामित्वप्रदर्शकं यन्त्रकम्

कस्य पदस्य ?

के स्वामिन ?

श्रो
घ
तः
मा
र्ग
रणा
स्था
ने
पु

असंख्यभागवृद्धिहान्यो —
संख्येयभागवृद्धिहान्यो —
संख्येयगुणवृद्धिहान्यो
असंख्यगुणवृद्धे —
असंख्यगुणहाने —

असंख्यगुणवृद्धिहान्यो

शेषत्रिविधान्यतमवृद्धि-
हानिसत्पदयो

श्रेणिगतजीवान् विहाय समारम्भा अन्यतमजीवा ।
समारम्भा अन्यतमत्रमजीवा , न तु स्यात्तत्र ।
स्वस्थाने सजिन , परस्थानेऽजिपन्नेन्द्रियाद्याश्च ।
प्रपतदुपशमका , श्रेणी यथास्थान मृता देवतयोत्पन्ना भवप्रथमनमयदेवाश्च ।
श्रेणि समारोहन्त उपशमका क्षयकाश्चानिवृत्तिवादनगुणस्थाने ।
यत्र पदद्वय सत् ततोऽधवत् , केवलम् — मनुष्योऽपि पर्याप्त-मानुषी सर्व-
मनोवचोभेदो-दारिकयोग-स्त्री-श्रीवदेदा उपगतवेद-मन पर्यवज्ञानमयमोच-
सामायिक-छेदोपस्थापनमार्गणामु भवप्रथमनमयसा देवा न वक्ष्यन्ते ।
• उपगतवेद-सूक्ष्ममम्यरायसयमा उपगतदुपशमकास्तत्तद्वृद्धिस्वामिन ,
श्रेणि समारोहन्त उपशमका क्षयकाश्च यथास्थाने तत्तद्वानिस्वामिनः ।
• तिर्यगत्योच-तमोच-काययोगीच-नपु मय वेद-व पायचतुष्क-मत्यज्ञान-
श्रुताज्ञाना-ऽचक्षुदर्शना-ऽप्रशस्तलेऽप्यत्रिक-भल्या-ऽनेव्य-मिभ्यात्वा-
ऽमज्ञया-ऽऽहारकमार्गणामु (मार्गणाप्रविष्टजीवा) श्रोधवद्वन्धका ।
• शेषनरकगत्योचादिमार्गणामु तत्र प्रविष्टान्यतमजीवा , केवलमनर्वा-
तत्रमकायादिमार्गणामु यथानम्भव द्वौन्द्रिय-त्रौन्द्रियादिवर्जा इति ।

*

*

*

आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनामसंख्यभागादि स्थितिवन्धवृद्धादीनामेकजीवाश्रयकालप्रदर्शकं यन्त्रम्

कुत्र मार्गणादौ ?

कस्य सत्पदस्य ?

अधन्यकाल

उत्कृष्टकाल

श्रोधत -

मनुष्योच-तत्पर्याप्त-मानुषी-सर्वमनोवचोभेदो-दारिककाय-
योग-स्त्री-नपु सकवेद-मन पर्यवज्ञान-मयमोच-सामायिक-
छेदोपस्थापनसंयमेपु — २०

कार्मणकाययोगा-ऽपगतवेद-सूक्ष्ममम्यरायसयमा-ऽऽहारक-
मार्गणामु ४

असन्निमार्गणामु — १

उपयुक्तशेषसर्वमार्गणामु -

असंख्यगुणहाने —
शेषवृद्धादिमत्तानामु
असंख्यगुणवृद्धे

शेषवृद्धिहानिसत्पदानामु—

सर्ववृद्धिहानिसत्पदानामु—

संख्येयगुणवृद्धिहान्यो-
शेषवृद्धिहानिसत्पदानामु

सर्ववृद्धिहानिसत्पदानामु

समय

”

”

अधवत्

समय

”

अधवत्

”

समय

० समयो

समय

अधवत्

समय

”

अधवत्

”

* आयुर्वेजसप्तमूलप्रकृतीनां स्थितिवन्धवृद्ध्यादेरेकजीवाश्रयान्तरप्रदर्शकं यन्त्रम् *

ओ घ त	कस्य सत्यदस्य ?	जघन्यान्तरम्	उत्कृष्टान्तरम्
	असत्यगुणहाने	अन्तर्मुहूर्तम्	देशोनापार्धपुङ्गलपरावर्त०
	असत्यगुणवृद्धे —	एकसमय	"
	असत्यभागवृद्धिहान्यो —	"	अन्तर्मुहूर्तम्
	मरवेयभागगुणवृद्धिहानीनाम् -	"	असत्येयपुङ्गलपरावर्त०

मार्गणास्थानानि	पदानि	जघन्यान्तरम्
मनुष्योऽन्तर्त्पयास्त-मानुषो-सर्वमनोवचोभेदो-दारिककाययोग-स्त्री- नपुसकवेद-मन पर्यवज्ञान-सायमीव-सामायिक-छेदोपस्थापनीयेषु	असत्यगुणवृद्धे शेषवृद्धिहानिसत्पदानाम्—	अन्तर्मुहूर्तम्, ओघवत्,
अपगतवेद-सूक्ष्मसम्परायसायममार्गणयो	सर्व " " "	अन्तर्मुहूर्तम् ,
कामर्णा-ऽनाहारकमार्गणान्वानयो —	" " " "	अन्तर नास्ति,
शेषसर्वमार्गणास्थानेषु	" " " "	ओघवत्,

पद०	उत्कृष्टान्तरम्	मार्गणास्थानानि
असत्यगुणवृद्धिहान्योः प्रत्येकम्	पूर्वकोटिपृथक्त्वम् एकजीवाश्रयदेशोत्कृष्ट- कायस्थिति अन्तर्मुहूर्तम्	मनुष्योघ-पयास्तमनुष्य-मानुषीलक्षणमार्गणास्थानत्रये ३ पञ्चेन्द्रियोघ-तत्पयास्त-असौव-तत्पयास्त-पुरुषवेद-मति-श्रुता-ऽवधि-मन पर्यव- ज्ञान-चक्षुर्दर्शना-ऽवधिदर्शन-सायमीव-सम्यक्त्वोघ-क्षायिक-सायि-ऽऽहारकेषु १६ पञ्चमनोयागभेद-पञ्चवचोयोगभेद-काययोगोघो-दारिककाययोग स्त्री-नपु स- क-वदा-ऽपगतवेद क्रोडादिकापायचतुष्क-सामायिक-छेदोपस्थापन शुक्ललेखो-पश- मिकसम्यक्त्वेषु २३
असत्यगुणवृद्धिहान्योः प्रत्येकम्	ओघवत्	अचक्षुर्दर्शन-भव्यमार्गणयो २
असत्यगुणवृद्धिहान्योः प्रत्येकम्	असत्यगुणवृद्धिहान्यो पुङ्गलपरावर्त	तिर्यग्गतोघ काययोगोघ-नपु सकवेद-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञाना-ऽसायमा-ऽचक्षुर्दर्शन- भव्या-ऽभव्य-मिव्यात्वा-ऽमाजिमार्गणामु ११
असत्यगुणवृद्धिहान्योः प्रत्येकम्	सत्येयगुणवृद्धिहान्यो पूर्वकोटि- पृथक्त्वम्, सत्येयभागवृद्धिहान्यो- स्त्वन्तर्मुहूर्तम् ।	तिर्यक्पञ्चेन्द्रियोघ-तत्पयास्त तिरश्ची-पञ्चेन्द्रियोघ-तत्पयास्त-असौघ-तत्पयास्त- स्त्री-पुरुषवेद-चक्षुर्दर्शनमार्गणामु— १०
असत्यगुणवृद्धिहान्योः प्रत्येकम्	देशोत्कृष्टकायस्थिति	आहारिमार्गणायामु १
असत्यगुणवृद्धिहान्योः प्रत्येकम्	अन्तर्मुहूर्तम्	सर्वविकलेन्द्रियभेद-सूक्ष्मसम्परायसायममार्गणामु १०
असत्यगुणवृद्धिहान्योः प्रत्येकम्	अन्तरमेव न भवति	कामर्णा-ऽनाहारकमार्गणयो २
असत्यगुणवृद्धिहान्योः प्रत्येकम्	अन्तर्मुहूर्तम्	शेषनरकगत्योघादिनवतिमार्गणामु ६०
असत्यगुणवृद्धिहान्योः प्रत्येकम्	असत्यगुणवृद्धिहान्यो-अन्तर्मुहूर्तम्	अपगतवेद सूक्ष्मसम्परायसायम-कामर्णा-ऽनाहारकवर्जसर्वमार्गणामु १६६

असत्यगुणवृद्धिहान्योरेवाऽन्तर्मुहूर्तम्, न तु सत्येयगुणवृद्धिहान्यो, तयोरेतासु दशमार्गणास्त्वसत्पदत्वादिति ।

* आधुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां स्थितिवन्धवृद्ध्यादेरेकानेकवन्धकनिष्पन्नमङ्गविषययन्त्रम् *

कुत्र मार्गणादौ ?	ध्रुवा-ऽध्रुवपदविभागः	भङ्गका
सवनरक-सर्वदेव सर्वपञ्चेन्द्रियनियमभेदा-ऽप्याप्तयम-वैक्रिय- योग-विभङ्गज्ञान-देशमयम-तेजोलेख्या पद्मलेख्या क्षायोपग- मिकसम्यक्त्वेषु ४०	अवस्थानपद १ ध्रुवम्, असंख्यभाग-संख्यभाग- संख्यगुणवृद्धिहानय इति ६ पदान्यध्रुवाणि च	७२६
तत्परागत्योघो-दारिकमित्र-कार्मणयोग मत्पराज्ञान-श्रुताजाना- ऽसयम-कृष्ण नील-कापोतलेख्या ऽमव्य-मिव्यात्वा-ऽमश्य- ऽनाहारकेषु १३	असंख्यभागवृद्धिहानी अवस्थानपद च ३ ध्रुव० संख्येयभागगुणवृद्धिहानय इति ४ अध्रुव०	८१
मनुष्योवन्तत्पराज्ञान-मानुषी पञ्चेन्द्रियोव तत्पराज्ञान तस्योच- तत्पराज्ञान-पञ्चमनीयोग-पञ्चचोयोग मत्वादिचतुर्ज्ञान-सयमीघ- चक्षुर्दशाना-ऽवविदग्धत शुक्लेख्या नम्यक्त्वौघ क्षायिक मज्जिषु २८	असंख्येयभाग-संख्येयभाग-संख्येयगुणा-ऽसंख्यगुण- वृद्धिहानयोऽवक्तव्यमिति ६ पदान्यध्रुवाणि, अवस्थानपद १ ध्रुवम् ।	१६६८३
अपराज्ञानमनुष्य वैक्रियमिश्रा ऽऽहारक-नन्मिश्रयोग *परिहार- निश्चुद्धिकमयम मिथहृष्टि मास्वादनमार्गणानु— ७	असंख्येयभाग-संख्येयभाग-संख्येयगुणवृद्धिहान्य- वस्थानलक्षणानि ७ पदान्यध्रुवाणि,	२१८८
सर्वेकेन्द्रियभेद सर्वभावारणवनभेद पर्याप्तवादरेभेदवर्जपृथिव्य- प्लोजोवायुसर्वभेद-वनौघ प्रत्येकवनीघ-तदपयप्लिभेदेषु — ४१	असंख्यभागवृद्धिहानी अवस्थानपद चैत ३ पदानि ध्रुवाणि,	१
त्रिकलेन्द्रियमत्कमर्बमार्गणान्येतेषु - ६	अवस्थितपद १ ध्रुवम्, असंख्यभाग-संख्यभाग- वृद्धिहानय इति ४ पदान्यध्रुवाणि,	८१
पराज्ञानवादरेषु पृथिव्यप्लेजोवायुभेदेषु पर्याप्तप्रत्येकवने च ४	असंख्यभागवृद्धिहानी इति २ अध्रुवै, अव- स्थानपद तु १ ध्रुवम्,	६
ओधत, काययोगोघो-दारिककाययोगा ऽवचक्षुर्दशनं भव्या- ऽऽहारकमार्गणानु च ४	संख्येयभाग-संख्येयगुणा-ऽसंख्येयगुणवृद्धिहानयो- ऽवक्तव्य च ७ अध्रुव० असंख्यभागवृद्धिहानी, अवस्थित पद चेति ३ ध्रुव०	२१८७
स्त्रीवेद-पुरुषवेद सामायिकमयमेषु — ५	अध्रुविवृद्धिहानयोऽध्रुव० अवस्थित ध्रुवम् संख्येयभाग-संख्येयगुणा-ऽसंख्येयगुणवृद्धिहानय इति ६ अध्रुव० असंख्येयभागवृद्धिहानी अव- स्थितपद चेति ३ ध्रुव०	६५६१
तपु सकवेद-क्रोव-मान मात्रा लोभ★कपायेषु ५	संख्येयभागगुणवृद्धिहान्यवस्थाना ऽवक्तव्यपदानि ६ अध्रुव०। संख्येयभागगुणाऽसंख्येयगुणवृद्धिहान्यवस्थाना- ऽवक्तव्यपदानीति ८ अध्रुव०। [अध्रुव०	७२८
अपराज्ञानवेद- मार्गणा- याम् १ मोहनीयकर्मण	मत्पराज्ञानपदानीति ८ अध्रुव०। [अध्रुव० संख्येयभागवृद्धि-हानी अवस्थाना-ऽवक्तव्ये च ४	६५६० ८०
छेदोपस्थापनसयममार्गणायाम् १	अष्टविधवृद्धिहानयोऽवस्थित चेति ६ अध्रुव०	१६६८२
सूक्ष्ममम्यरायमयममार्गणायाम् १	संख्येयभागवृद्धिहानी अवस्थित चेति ३ अध्रुव०	२६
ओपराभिकमम्यक्त्वमार्गणायाम् १	अष्टविधवृद्धिहानयोऽवस्थाना-ऽवक्तव्यपदे चेति १० पदान्यध्रुवाणि	५६०४८

● यद्वा मार्गणादये सयमुच्छं परिहारे' इत्यादि (गाया २८४) ग्रन्थोऽनुसर्तव्य, एवमेव भूयस्कारेऽपीति ।

★लोभकपाये मोहनीयकर्मणोऽवक्तव्यस्थितिवन्धस्य सङ्ख्यावात्तस्याऽध्रुवत्वाच्च भङ्गा ओधवत् २१८७ ज्ञेया ।

* आयुर्वर्जसप्तप्रकृतीनां स्थितिवन्धवृद्ध्यादिवन्धकानां भागप्रदर्शकं यन्त्रकम् *

कुत्र मार्गणादौ ?	असंख्यभाग- वृद्धिहान्यो	शेषवृद्धिहानि- सत्पदानाम्
ओधत, तिर्गाव सर्वकेन्द्रियभेद-वनस्पतिकायोष नवंसावारणवनस्पति- कायभेद-कायायोगीधौ-दारिक तन्मित्र-कार्मणकाययोग-नपु सकवेद कपाय- चतुष्क-मत्यज्ञान श्रृताज्ञाना-ऽमथमा-ऽचक्षुर्दशन-ऽप्ररास्तलेऽयात्रय-भव्या- ऽभव्य-मित्यात्वा-ऽमङ्गना-ऽऽहारकेषु च-	असंख्यतम एको भाग	अनन्ततम एको भाग
पर्याप्तमनुष्य-मानुषी-सर्वार्यसिद्धदेवा-ऽऽहारकद्विक गन्तवेद-मन पर्यवज्ञान- सथमोघ-मामायिक छेदोपस्थापन-परिहारविशुद्धिक मूक्षममपरायमयमेषु	संख्यततम एको भाग	संख्याततम एको भाग
शेषमार्गणासु	। असं० एकभाग०	। असं० एकभाग० ।

* आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां स्थितिवन्धवृद्ध्यादिवन्धकानां परिमाणप्रदर्शकं यन्त्रकम् *

कुत्र मार्गणादौ ?	संख्येयभाग- वृद्धिहान्यो	संख्येयगुण- वृद्धिहान्यो	असंख्यभाग- वृद्धिहान्यो.	असंख्यगुणवृद्धिहानिपदे यत्र सङ्कृते तत्र तयोर्वन्धका ओघवत् संख्या एव
ओधतोऽनन्तजीवराशिकमार्गणासु च	असंख्येया	असंख्येया	अनन्ता	
असंख्येयजीवराशिकासु मार्गणासु	"	"	असंख्येया	
संख्येयजीवराशिकासु मार्गणासु—	संख्येया	संख्येया	संख्येया	

* आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां स्थितिवन्धवृद्ध्यादिवन्धकानां क्षेत्रप्रदर्शकं यन्त्रकम् *

कुत्र मार्गणादौ ?	असंख्येयभाग- वृद्धिहान्यो	शेषवृद्धिहानि- सत्पदानाम्
ओधत, असंख्यलोक-तदधिकजीवराशिकमार्गणासु च — पर्याप्तवाटरवायुकायमार्गणायाम् शेषम गणान्यानेषु	सर्वलोक देशोलोक लोकाऽसंख्यभाग	लोकाऽसंख्यभाग लोकाऽसंख्यभाग

* आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां स्थितिवन्धवृद्ध्यादिवन्धकानां स्पर्शनाप्रदर्शकं यन्त्रकम् *

असंख्यभागवृद्ध्यादिमध्ये कस्य पदस्य ?	कुत्र मार्गणादौ ?	कियती स्पर्शना ?
असंख्येयभाग-संख्येयभाग संख्येयगुणवृद्धिहानीनाम्— असंख्यगुणवृद्धिहान्यो —	ओधत, यत्र च सत् तत्र सर्वत्र " " " "	अनुत्कृष्टस्थितिवन्धकवत् लोकाऽसंख्यभागमात्रा

* आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां स्थितिवन्धवृद्ध्यादीनां नानाजीवाश्रयकालप्रदर्शकं यन्त्रकम् *

कुत्र मार्गणादौ ?	असंख्येयभाग-संख्येयभाग-संख्येयगुणवृद्धिहानिलक्षणेषु पदपदेषु	असंख्यगुणवृद्धिहानि सत्पदयो
ओधत, असंख्यलोक तदधिकजीव राशिकमार्गणासु च—	असंख्यभागवृद्धिहान्यो—अजघन्यानुत्कृष्ट सर्वादि । शेषचतु- विववृद्धिहानीनाम्-जघन्य समय, उत्कृष्ट आवृत्यसंख्यभाग ।	यत्र सत् तत्र सर्वत्र जघन्य समय उत्कृष्ट—संख्यसमया
संख्येयजीवराशिकासु मार्गणासु— उपर्युक्तशेषसर्वमार्गणासु	पण्णामपि पदानां जघन्य समय, उत्कृष्ट संख्येया समया, सङ्कृतपदानां जघन्य समय, उत्कृष्ट अवलिकाऽसंख्यभाग,	"

* आयुर्वर्जसप्तमूलप्रकृतीनां स्थितिग्रन्थवृद्ध्यादीनां नानाजीताश्रयान्तरप्रदर्शकग्रन्थम् *

कुत्र मार्गणादौ ?	असत्यभागवृद्धिहानि- सत्पदयोः		सत्येयगुण भागवृद्धि- हानौनाम-यतमसत्पदस्य		असत्येयगुणवृद्धि- हानिसत्पदयोः	
अन्तरम्	जघन्यम्	उत्कृष्टम्	जघन्यम्	उत्कृष्टम्	जघन्यम्	उत्कृष्टम्
ओषधे असत्यलोक-तद- धिकजीवराशिकमार्गणासु	नास्ति	नास्ति	समय	अन्तर्मुहूर्तम्	समय	५
अपर्याप्तमनुष्य-मिश्रदृष्टि- मास्वादानेषु—	समय	पल्योपमासत्यभाग	समय	पल्योपमासत्यभाग	०	०
वैकियमिश्रकाययोगे—	"	द्वादश मुहूर्ता	"	द्वादश मुहूर्ता	०	०
आहारक तन्मित्रयोगयोः—	"	वर्षपृथक्त्वम्	"	वर्षपृथक्त्वम्	०	०
द्वेदोपस्थापनमयमार्ग- णायाम्—	"	१८ कोटिकोटिसाग- रोपमाणि,	"	१८ कोटिकोटिसाग- रोपमाणि,	समय	१८ कोटिकोटि- नामरोपमाणि
परिहारविशुद्धिकमयम- मार्गणायाम्—	"	"	"	"	"	"
ओषधिमिकसम्यक्त्वमार्ग- णायाम्—	"	सप्ताऽहोरात्र०	"	सप्ताऽहोरात्र०	"	वर्षपृथक्त्व०
सूक्ष्ममस्यरायसयमभाग- णायाम्—	०	०	"	वृद्धे वर्षपृथक्त्व, हाने-पण्मासा	०	०
अपगतवेदमार्गणायाम्—	०	०	"	"	समय	वर्षपृथक्त्वम्
मानुषी स्त्रीवेद मन पर्यव- ज्ञानमार्गणात्रये—	समय	अन्तर्मुहूर्तम्	"	अन्तर्मुहूर्तम्	"	वर्षपृथक्त्व०
शेषमार्गणासु—	"	"	"	"	"	★

★ काययोगीन्द्र-दारिककाययोगा-ऽचक्षुर्दर्शन-भ्रम्या-ऽऽहारकमार्गणासु वृद्धे-वर्षपृथक्त्वम्, हाने पण्मासा । नपु मकवेदमार्गणाया वृद्धे हानिश्च वर्षपृथक्त्वम् । क्रोवादिकपायचतुष्के वृद्धे वर्षपृथक्त्वम्, हानेस्तु वर्षपृथक्त्व पण्मासा वा ।
★ पुरुषवेदमार्गणाया वृद्धे वर्षपृथक्त्वम्, हाने साधिकवर्षम् । अवधिज्ञाना-ऽवधिदर्शनमार्गणयोर्वृद्धे-वर्षपृथक्त्वम्, हाने-साधिकवर्षम्, केचित्तु हानेरपि वर्षपृथक्त्वम् । शेषानु मनुष्योव-तत्पर्याप्त-पञ्चेन्द्रियौघ-तत्पर्याप्त-त्रयीव-तत्पर्याप्त सर्वमनोबोभेद-मतिज्ञान-श्रुतज्ञान सयमौत्र चक्षुर्दर्शन-शुक्लनेत्रा सम्यक्त्वोत्र-क्षायिकमम्यक्त्र-सन्निमार्ग-णासु वृद्धे-वर्षपृथक्त्वम्, हाने-पण्मासा इति ।

आयुर्वेदसमूलप्रकृतीनां स्थितिवन्धवृद्धि-हान्य-वस्थिता-ऽवक्तव्यवन्धकानामल्पबहुत्वदर्शकं यन्त्रकम्

। असंख्यगुणवृद्ध्यादे कस्य पदस्य ? यथोत्तर कियद्गुणा बन्धकाः ?

कुत्र मार्गणादौ ?	अवक्तव्य- वधका	असंख्येयगुणाया वृद्धे । हाने	संख्येयगुणाया वृद्धे । हाने	संख्येयभाग- वृद्धे । हाने	असंख्येयभाग- वृद्धे । हाने	अवस्थान- वन्धका
श्रोत्र, काययोगीश्वर-दारिक- जोगा-ऽचक्षुर्दर्शन-भन्वा-ऽऽहारि- मार्गणानु च ५	स्तो- का	संख्येय- गुणा	संख्येय- गुणा	असंख्येय- गुणा	तुल्या	असंख्येय- गुणा
सर्वतरुभेद-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियति- यगु-तिरश्ची अपर्याप्तमनुष्य-मवर्ध- मिद्धवर्जसर्वदेवभेद वैक्रिय-तन्मि- श्रयोग-विभज्ज्ञान देशसयम-तेज - पक्षलेखा-क्षायोपशमिकमम्यक्त्व- मिश्रदृष्टि-मायादनेषु- ४६	०	०	०	स्तोका	तुल्या	संख्येय- गुणा
तिर्यग्गत्योवो-दारिकमिश्र कर्मण- भत्यज्ञान-श्रुताजीना-ऽमयम-कृष्ण- नील-कापोतलेश्या-ऽभ्र-मिथ्या- त्वा-ऽसञ्च-ऽनाहारकेषु- १३	०	०	०	"	"	असंख्येय- गुणा
पञ्चेन्द्रियतिर्यगौघ-नदपर्याप्ता- पर्याप्तयमा-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-०४				"	"	"
मनुष्योद्यमपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-पर्या- प्तत्रस-सर्वमनोवचोभेद-मति-श्रुता- ऽवधिज्ञाना-ऽवविदर्शन चक्षुर्दर्शन- शुक्ललेश्या-सम्यक्त्वौघसायिक- सम्यक्त्व-सजिमार्गणासु- २२	स्तोका	संख्येय- गुणा	संख्येय- गुणा	असंख्येय- गुणा	तुल्या	संख्येय- गुणा
सर्वार्यसिद्धदेवा-ऽऽहारक-तन्मि- श्रयोग परिहारविशुद्धिकसयमेषु- ४				स्तोका	तुल्या	संख्येय- गुणा
एकेन्द्रियपृथिव्यादिपञ्चकाय- मवर्धेदेषु ४६	०	०	०	०	०	स्तोका
विकलेन्द्रियसर्वभेदेषु- ६					स्तोका	स्तोका
पञ्चेन्द्रियोद्यम-प्रसकायोद्यमभेदयो -२	स्तोका	संख्येय- गुणा	संख्येय- गुणा	असंख्येय- गुणा	तुल्या	असंख्येय- गुणा
पर्याप्तमनुष्य-मानुषी-मन पर्यव- ज्ञान-सयमोद्यमार्गणासु ४	"	"	"	संख्येय- गुणा	"	"

कुत्र मार्गणादौ ?	अवक्त- व्य- वधका	असख्येयगुणाया	सख्येयगुणाया	सख्येयभाग-	असख्येयभाग-	अवस्थान					
		वृद्धे । हाने	वृद्धे । हाने	वृद्धे । हाने	वृद्धे । हाने	वन्वका					
सामायिक-छेदोपस्थापनीयसय- मयो —	२	०	स्तोका	मन्थे- यगुणा	सख्येय- गुणा	तुल्या	सन्धेय- गुणा	तुल्या	संन्धेय- गुणा		
नपु सकवेद-रूपपायचतुष्कयो —५			"	"	अमन्थ- गुणा	"	अमन्थ- गुणा	"	अमन्थ- गुणा		
स्त्रीवेद-पुरुषवेदयो	२		"	"	"	"	मन्थेय- गुणा	"	"		
★ सूक्ष्मसम्परायसयमे—	१	०	०	०	०	०	स्तोका	मन्थ- गुणा	०	०	मन्थेयगुणा
औपशमिकसम्यक्त्वे —	१	स्तोका	सख्येयगुणा	असख्येयगुणा	सख्येयगुणा	सख्येयगुणा	असख्येय- गुणा				
अपगतवेदमार्गणायाम्	१	स्तोका । तत	वृद्धिपदाना	सख्येयगुणा	तत —ह निपदाना	सख्येयगुणा , तत	सन्धेयगुणा				

॥ इति वृद्धयधिकारयन्त्रकाणि समाप्तानि ॥

★ लोभमार्गणायां मोहनीयस्यावक्तव्यस्यितिवन्धकावावक्तव्यस्यितिवन्धका सर्वस्तोका इत्यादि सर्वया मोघवज्जेयमल्पवहुत्वमिति । ★ मोहनीया-ऽऽयुर्वर्जिता पण्णा प्रवृत्तीनाम् ।

॥ अज्ज्ञवसानसमुदाहारः ॥ ८४४ ॥

अधुना “अज्ज्ञवसानसमुदाहारो” इत्यनेनोद्दिष्टस्याऽध्यवसायसमुदाहाराख्यस्य चरमाधिकारस्यावसरः । तत्र त्रीण्यनुयोगद्वाराणि, तानि चाधिकारप्रारम्भे नामत उद्दिशनाह

छट्ठे खलु अज्ज्ञवसानसमुदाहारे हवन्ति अहिगारे ।

तिणि कमा दारा ठिइ-पयडी-जीव-समुदाहारा ॥ ८४४ ॥

(प्रे०) “छट्ठे खलु” इत्यादि, मूलप्रकृतिस्थितिवन्धग्रन्थमनुरूप्यानुपूर्विकमेण ‘पठे’-चरमेऽधिकार इत्यर्थः; मूलप्रकृतिस्थितिवन्धग्रन्थे पण्णामधिकाराणामेवोद्दिष्टत्वादिति भावः । अतश्चरमेऽध्यवसानसमुदाहाररूपेऽधिकारे “तिणि कमा दारा” ति क्रमात् त्रीणि द्वाराणि भवन्ति, तानि च “ठिइपयडोजीवसमुदाहारा” ति समुदाहारशब्दस्य प्रत्येकं योजनात् स्थितिसमुदाहारः; प्रकृतिसमुदाहारः, जीवसमुदाहारश्चेत्येवंलक्षणानि । तत्र स्थितीरधिकृत्याध्यवसायानां स्थितिवन्धकारणीभूतानां कपायोदयजन्यात्मपरिणामविशेषाणां प्रगणनादिद्वारैः प्ररूपणं स्थितिसमुदाहारः, इत्थमेव प्रकृतिषु ज्ञानावरणादिलक्षणासु स्थितिवन्धाध्यवसायानां समुदाहरणं प्रकृतिसमुदाहारः, जीवसमुदाहारस्तु यत्र स्थितिवन्धस्थानेष्वेव जीवानां बन्धकतया समुदाहरणं भवति स विज्ञेयः । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णिविशेषविवृतौ श्रीम-गुनिचन्द्रसूरिप्रकाण्डेन

‘स्थितिवन्धस्थानेषु स्थितिवन्धाध्यवसायानां वक्ष्यमाणैस्त्रिभिः प्रगणनादिभिर्द्वारैः समुदाहरणमाख्यानं स्थितिसमुदाहारः । प्राति कृतिषु ज्ञानावरणादिषु स्थितिवन्धस्थानानामेव समुदाहारः प्रकृतिसमुदाहारः । जीवानां स्थितिवन्धस्थानेष्वेव बन्धकत्वेन समुदाहारो जीवसमुदाहारः’ इति गाथार्थः ॥ ८४४ ॥

॥ प्रथमः स्थितिसमुदाहारः ॥

अथ प्रथमे स्थितिसमुदाहारे त्रीण्यवान्तरद्वाराणि, तद्यथा—प्रगणना, अनुकृष्टिः, तीव्रमन्दता च । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ—‘ठितिसमुदाहारो त्ति-तत्थ इमाणि तिणिण अणुओगदाराणि । तंजहा-पगणना, अनुकड्ढी, तिज्वमदता’ इति । तत्र प्रथमे प्रगणनाद्वारे आदौ तावत् मूलप्रकृतीनां तत्त-स्थितीरधिकृत्याध्यवसायान् प्रगणयन्नाह—

पइठिइबंधमसंखा लोगा अट्ठण्ह अज्ज्ञवसणाणं ।

(प्रे०) “पइठिइबंध”मित्यादि, प्रगणनाप्ररूपणायाम् “अट्ठण्ह” ति ज्ञानावरणादीनां मष्टानां मूलप्रकृतीनामेकैकस्याः “पइठिइबंध” ति जघन्यस्थितिवन्धादारम्य समयद्विसमयादिवृद्धयोत्कृष्टस्थितिवन्धपर्यन्ता ये स्थितिवन्धाः-स्थितिवन्धविशेषाः, स्थितिवन्धस्थानानीति भावः । तेषु प्रत्येकम्—प्रतिस्थितिवन्धम् । जघन्यस्थितिवन्धे, समयाधिकजघन्यस्थितिवन्धे, द्विसमयाधिक-

जघन्यस्थितिवन्धे, एवं समयसमयवृद्ध्या यावदुत्कृष्टस्थितिवन्ध इति भावः । प्रतिस्थितिवन्धं किमित्याह—“असंख्वा लोका” इत्यादि, नानाजीवानाश्रित्य तेषामेकैकस्य जघन्यादिस्थितिवन्धस्य कारणीभूताः कपायोदयजन्त्या आत्मनः परिणामविशेषाः ‘अध्यवसनानि’-अध्यवसायास्तेषामध्यवसायानामसंख्येया लोकाः, लोकप्रमाणेष्वसंख्येयेषु क्षेत्रखण्डेषु यावन्तो नमः प्रदेशाः सन्ति तावत्प्रमाणा अध्यवसाया भवन्तीति भावः । इदमुक्तं भवति—अतीतग्रन्थेऽभिहितानां कार्यरूपाणां जघन्यादिस्थितिवन्धानामसाधारणकारणानि “ठिब्बगुमाग कसायओ कुण्ड” इतिवचनात् कपायोदयजन्त्या आत्मपरिणामविशेषा अध्यवसाया एव, ते च कपायानुभाववैचित्र्याज्जीवानां विविधाः सन्ति, तेषामसंख्यमागगतेष्वसंख्येयलोकप्रदेशराशितुल्येषु जघन्यस्थितिवन्धप्रायोग्याध्यवसायेष्वन्यतमाध्यवसाये वर्तमानो जीवो ज्ञानावरणस्य जघन्यामेव स्थितिं व्रज्ज्नाति, अतस्तेऽसंख्येयलोकप्रदेशराशितुल्याः सर्वेऽध्यवसायास्तज्जघन्यस्थितौ हेतुतया प्रतिष्ठिताः । तान् विहाय पुनरसंख्येयमागगतेषु पूर्वपेक्षया विलक्षणेषु केवललिङ्गनियताध्यवसायेष्वन्यतमाध्यवसाये वर्तमानो जीवस्तु समयाधिकजघन्यां स्थितिमेव व्रज्ज्नातीति तेऽसंख्येयलोकप्रदेशराशितुल्याः सर्वेऽध्यवसाया द्वितीयायां समयाधिकजघन्यस्थितौ हेतुतया प्रतिष्ठिताः, एवं तृतीयादिपूत्कृष्टस्थितिवन्धपर्यन्तासु सर्वासु स्थितिषु भवतीत्यत उक्तम्—“पइठिइवंधमसंख्वा लोका” इत्यादि । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ

‘णाणावरणियस्स जहण्णाए ठित्थि ए ठितिवधञ्चवसाणाणि असंखेज्जलोगागासपदेसमेत्ताणि । वित्थि ए ठित्थि ए [याव] असंखेज्जलोगागासपदेसमेत्ताणि । तत्थियाए ठित्थि ए असंखेज्जलोगागासपदेसमेत्ताणि । एवं जाव उक्कस्सिया ठित्थित्ति । एव सत्तण्ह वि कम्माण’ इति ।

अमी प्रत्येकस्थितिवन्धस्थाने तत्कारणीभूताः कपायोदयरूपाः स्थितिवन्धाध्यवसाया असंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमिताः सन्तोऽपि न सर्वत्र स्थितिवन्धस्थानेषु तुल्या एव, किन्तु हीनाधिका इत्यतस्ते समयाधिकस्थितिवन्धलक्षणेऽनन्तरस्थितिवन्धस्थाने कियन्तः, पल्लोपमासंख्यभागाधिकस्थितिवन्धलक्षणे परम्परस्थितिवन्धस्थाने च कियन्त इत्येतत्प्रकरणार्थमनन्तरोपनिधया परम्परोपनिधया चाह

आउरस असंखगुणा हरसाओ जाव उकोसा ॥८४५॥

सत्तण्ह जहण्णाओ कमा विसेसाहियाणि आ चरमा ।

पलियासंखियभागं गंतुं गतुं दुगुणवड्ढी ॥८४६॥

(प्रे०) “आउरस असंखगुणा” इत्यादि, अनन्तरोपनिधया प्ररूपणायामायुःकर्मणः “असंखगुणा” ति प्रकृतत्वात् स्थितिवन्धाध्यवसाया अनन्तरस्थितिवन्धस्थानेऽसंख्यगुणाः सन्ति । कुत्रेत्याह—“हरसाओ जाव उकोसा” ति ‘ह्रस्वायाः’-जघन्यायाः स्थितेरारम्य यावदुत्कृष्टा स्थितिस्तावदित्यर्थः । अयम्भावः—आयुषो जघन्यस्थितिवन्धादिरूपेषु स्थितिवन्धस्थानेषु प्रत्येकं

तत्कारणीभूताः स्थितिवन्धाध्यवसाया येऽसंख्यलोकाकाशप्रदेशराशितुल्या अभिहिता तेऽपि जघन्य-
स्थितिवन्धात्मके स्थितिवन्धस्थाने 'स्तोकाः'-स्तोकासंख्यलोकाकाशप्रदेशराशितुल्याः सन्ति, अन-
न्तरे समयाधिकजघन्यस्थितिवन्धरूपे द्वितीयस्थितिवन्धस्थाने जघन्यस्थितिवन्धात्मकप्रथमस्थिति-
वन्धस्थानापेक्षयाऽसंख्यगुणा स्थितिवन्धाध्यवसायाः सन्ति, तेभ्यस्तृतीये द्विसमयाधिकजघन्यस्थिति-
वन्धरूपेऽनन्तरस्थितिवन्धस्थाने तत्कारणीभूताः स्थितिवन्धाध्यवसाया असंख्यगुणाः सन्ति, एवं
तावद् वाच्यं यावदुत्कृष्टस्थितिवन्धात्मकं चरमं स्थितिवन्धस्थानम् । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ-

‘आउगस्स जहण्णिगाए ठितिए ठितिवच्चवसाणाणाणि थोवाणि । वितियाए असंखेज्जगुणाणि ।
ततिआए असंखेज्जगुणाणि । एवं जाव उक्कस्सिता ठिति त्ति’ ॥८॥ इति ।

“सत्तण्ह” ति आयुर्वर्जानां शेषाणां ज्ञानावरणादीनां सप्तानां प्रत्येकं “जहण्णाओ” ति
पूर्वजघन्यायाः स्थितेरारभ्य “कम्मा” ति क्रमाद् विशेषाधिकानि, यावद् “आ चरमा” ति
ज्ञानावरणादीनां प्रत्येकं ‘चरमा’-सर्वोत्कृष्टा स्थितिः । स्थितिवन्धाध्यवसनानीति प्रक्रमाद्भव्यते ।

इदमुक्तं भवति-आयुःकर्मणो जघन्यस्थितिवन्धात्मकान्प्रथमस्थितिवन्धस्थानादारभ्य
यथोत्तरस्थितिवन्धस्थानेषु यथाऽसंख्यलोकाकाशप्रदेशराशितुल्या अप्यध्यवसाया असंख्यगुणा असंख्य-
गुणाः प्राप्यन्ते, न तथा शेषकर्मणामपि, किन्तु ज्ञानावरणादीनां शेषकर्मणां जघन्यस्थितेरारभ्य
यथोत्तरस्थितिवन्धस्थानेषु तत्कारणीभूता अध्यवसाया विशेषाधिका विशेषाधिका एव प्राप्यन्ते ।
तद्यथा-ज्ञानावरणस्य जघन्यस्थितिवन्धरूपे प्रथमे स्थितिवन्धस्थाने तत्कारणीभूताः स्थितिवन्धाध्य-
वसायाः ‘स्तोकाः’-स्तोकासंख्यलोकाकाशप्रदेशराशितुल्याः, तदनन्तरवर्तिनि द्वितीये स्थितिवन्ध-
स्थाने तत्कारणीभूता अध्यवसायाः पूर्वपेक्षया विशेषाधिकाः, ततस्तदनन्तरवर्तिनि तृतीये स्थिति-
वन्धस्थाने तद्वन्धाध्यवसायाः पुनरपि विशेषाधिकाः, एवं विशेषाधिका विशेषाधिकास्तावद् वाच्या
यावज्ज्ञानावरणस्योत्कृष्टस्थितिवन्धात्मकं चरमं स्थितिवन्धस्थानम् । एवमेव दर्शनावरणादीनामपि
प्रत्येकं वक्तव्यम् । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ-

‘णाणावरणिजस्स जहण्णिगाए ठितिए ठितिवच्चवसाणाणाणि थोवाणि । वितियाए ठितिए
ठितिवन्धच्चवसाणाणाणि विसेसाहियाणि । ततिआए ठितिए ठितिवन्धच्चवसाणाणि विसेसाहियाणि,
एवं विसेसाहियाणि विसेसाहियाणि जाव उक्कसागा द्वितित्ति । एव आउवज्जाणं सत्तण्हं कम्माण’ इति ।

तदेवं कृताऽनन्तरोपनिधया प्ररूपणा । अथ परम्परोपनिधया तां कुर्वन्नाह-“पलियासं-
खियभाग” मित्यादि, ‘सत्तण्ह जहण्णाओ’ इत्यस्यानुवर्तनादायुर्वर्जानां सप्तानां जघन्यायाः स्थिते-
रारभ्य यावद् ‘चरमा’-उत्कृष्टा स्थितिस्तावद् “पलियाऽसंखियभाग” ति ‘पल्यस्य’-पल्योपमस्या-
ऽसंख्यभागम्-तदीयासंख्यप्रथमवर्गमूलमानम्, पल्योपमासंख्येयप्रथमवर्गमूलगतसमयप्रमाणनिर-
न्तरस्थितिवन्धस्थानसमूहमिति भावः । एतावद् “गंतुं गंतुं” ति ‘गत्वा गत्वा’-अतिक्रम्याऽतिक्रम्या-
ऽनन्तरे स्थितिवन्धस्थाने “दुगुणचब्दो” ति स्थितिवन्धकारणीभूताध्यवसायानां द्विगुणवृद्धयो

भवन्ति । अयम्भावः—ज्ञानावरणस्य जघन्यस्थितिवन्धस्थाने यावन्ति स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानानि सन्ति तेभ्यः पल्योपमासंख्येयभागमात्राणि स्थितिवन्धस्थानान्यतिक्रम्य परस्मिन्नन्तरे स्थितिवन्धस्थाने द्विगुणान्यध्यवसायस्थानानि सन्ति, तत आरभ्य पुनरपि पल्योपमासंख्येयभागमात्राः स्थितीरतिक्रम्यानन्तरे स्थितिवन्धस्थाने पुनरपि द्विगुणान्यध्यवसायस्थानानि सन्ति, एवं द्विगुणवृद्धिस्तावद्वक्तव्या यावदुत्कृष्टा स्थितिः । एवमायुर्वर्जशेषकर्मविषयेऽपि द्रष्टव्यम् ।

उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ—

‘परंपरोवणिहाए णाणावरणजिस्स जहपिणयाण ठितिवधञ्जवसाणहाणेहिंतो पल्लिओवमस्स असंखेज्जं भागं गंतूणं दुगुणवद्धी । एवं दुगुणवद्धित्ता दुगुणवद्धित्ता जाव उक्कस्सिता ठितित्ति’ इति ॥८४६॥

ननु यथोक्तस्थितिवन्धाध्यवसायद्विगुणवृद्धिस्थानानि ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टस्थितिं यावत् कियन्ति, किं तानि द्विगुणवृद्धयोरन्तरालवर्तिस्थितिवन्धस्थानेभ्योऽधिकान्यूनानि वेत्यत्राह

अंगुलमूलच्छेयणअसंखभागो उ दुगुणठाणाणि ।

ताणि य थोवाणि तओ होज्जेगंतरमसंखगुणं ॥८४७॥

(प्रे०) “अंगुलमूलच्छेयण” इत्यादि, अङ्गुलवर्गमूलछेदनकासंख्येयभागप्रमाणानि, तुकारोऽवधारणे, तत एतावन्त्येव “दुगुणठाणाणि” ति ज्ञानावरणादेरेकैकस्य जघन्यस्थितेरारभ्योत्कृष्टां स्थितिं यावत्प्रम्यमानानि स्थितिवन्धाध्यवसायानाम् ‘द्विगुणस्थानानि’—द्विगुणवृद्धिस्थानानि यथोक्तस्वरूपाणि सन्ति । एतदुक्तं भवति—एकाङ्गुलप्रमाणे क्षेत्रे यावन्त आकाशप्रदेशास्तावतां यत्प्रथमं वर्गमूलं तदर्धाधिकरणप्रकारेण छेदनकविधिना तावच्छिद्यते यावद् भागं न सहते, तथा च कृते यावन्ति छेदनकानि प्राप्यन्ते तावतां तेषामसंख्येयानां छेदनकानामसंख्यतमभागप्रमाणानि ज्ञानावरणादेः प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिं यावद्भ्रमने स्थितिवन्धाध्यवसायानां द्विगुणवृद्धिस्थानानि भवन्ति । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ

‘णाणागुणद्वितिवन्धञ्जवसाणहाणतराणि अगुलवग्गमूलच्छेयणाणां असंखेज्जतिमो भागो । ‘अगुलमूलच्छेयण’ ति अगुलवग्गमूल छण्णउत्तिच्छेदणगविहीए ताव छिज्जति जाव भाग ण देति’ इति ।

अत्राऽसत्कल्पनया—अङ्गुलप्रमाणक्षेत्रे पट्त्रिंशदभ्यधिकपञ्चशतयुतपञ्चष्टिसहस्राणि (६५५३६) नमःप्रदेशानि कल्प्यन्ते, तेषां प्रथमे वर्गमूले पट्पञ्चाशदभ्यधिकशतद्वयं (२५६) नमःप्रदेशाः प्राप्यन्ते, तेषां पट्पञ्चाशदभ्यधिकशतद्वयसंख्याकानामर्धाऽधिकरणप्रक्रियया

छेदनकम्-प्रथमम्	द्वितीयम्	तृतीयम्	चतुर्थम्	पञ्चमम्	षष्ठम्	सप्तमम्	अष्टमम्
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
२५६-२=१२८	२=६४	२=३२	२=१६	२=८	२=४	२=२	२=१

अथौ छेदनकानि लभ्यन्ते, असंख्येयानामप्यसत्कल्पनयाऽष्टसंख्याकानां तेषामसंख्येयभागगता-

न्यसंख्येयान्यपि छेदनकोन्यसत्कल्पनया द्वे एव, एतावन्ति द्विगुणवृद्धिस्थानानि भवन्ति । “ताणि यथोवाणि” त्ति तानि स्थितिवन्धव्यवसायानां द्विगुणवृद्धिस्थानान्यनन्तरवक्ष्यमाणद्विगुणवृद्धयोरेकान्तरालवर्तिस्थितिवन्धस्थानापेक्षया स्तोकानि, यत इमानि पल्योपमप्रथमवर्गमूलसंख्येयभागप्रमितानि सन्ति, वक्ष्यमाणानि त्वसंख्येयपल्योपमप्रथमवर्गमूलप्रमाणानि । चकारः पादपूर्त्यै । “तओ” त्ति तेभ्योऽनन्तरोक्तद्विगुणवृद्धिस्थानेभ्यः “होज्जेगंतरमसंख्येयगुणं” त्ति द्विगुणवृद्धयोरेकमन्तरमसंख्येयगुणं भवेत्, एकान्तरालवर्तिस्थितिवन्धस्थानान्यसंख्येयगुणानि सन्तीति भावः । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ—

‘जाणागुणद्वाणिद्वाणतराणिथोवाणि, एगं द्वितिवन्धञ्चवसाणगुणद्वाणिद्वाणतरे असखेज्जगुणं, सत्तण्ह कग्गाण’ इति ।

ननु “अङ्गुलसेढीमित्ते उस्सप्पिणीओ असखिञ्जा” इति वचनप्रामाण्यादङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशेभ्यः प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारेऽसंख्योत्सर्पिण्यवसर्पिणीनामिव तद्वर्गमूलसंख्यातोऽपि तेनैव नीत्या प्रदेशानामपहरणे पूर्वपेक्षया स्तोका अपि ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्य असंख्येया एवापगच्छेयुः, यथा च ताः स्तोका अपि असंख्येयास्तथैव तासां छेदनकानि तदपेक्षया स्तोकतराणि सन्त्यपि स्तोकतरासंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीनां समयप्रमाणानि सम्भवन्ति, किञ्च तदसंख्येयभागस्तद्राश्यपेक्षया बह्वसंख्येयमागरोपमप्रमाण एव ग्राह्यः स्याद्, अन्यथा तेषामतिलघुतरभागस्यैव ग्राह्यत्वे मूले आवलिकाया असंख्येयभागः पल्योपमस्याऽसंख्येयभागो वा उक्तः स्यात्, न च तथा उक्तः; मूलोक्तेन ‘अङ्गुलमूलच्छेयणअसंख्यभागो’ इत्यनेन बह्वसंख्येयसागरोपमप्रमाणानामध्यवसायद्विगुणवृद्धिस्थानानां ग्राह्यत्वे तु सर्वं दुर्विरुद्धमेव स्यात्, ज्ञानावरणादेरुत्कृष्टस्थितेरपि त्रिशत्सागरोपमकोटिकोट्यादिप्रमाणत्वेन तस्याः प्रतिपल्योपमासंख्येयभागमतिक्रम्यातिक्रम्योत्पद्यमानानामध्यवसायद्विगुणवृद्धिस्थानानां पल्योपमासंख्येयभागगतसमयप्रमाणादधिकानामनुत्पत्तेः । न च सूक्ष्मतरपल्योपमासंख्येयभागप्रमाणस्थितिवन्धस्थानान्यन्तरीकृत्य तेषामध्यवसायस्थानद्विगुणवृद्धिस्थानानामुत्पादने तानि पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणादत्यन्ताधिकानि बहुपल्योपमप्रमाणानि भवितुमर्हन्तीति वाच्यम्, यतो तथाकल्पनेऽप्युपयुक्तदोषस्य दुर्वारत्वमेव; अन्यच्चाध्यवसायानां द्विगुणवृद्धिस्थानापेक्षयैकान्तरस्यासंख्येयगुणत्वं य-मूले उक्तं तेनापि महान्विरोधः, अनन्तरोपनिधायां यथोत्तरस्थितिवन्धस्थानेषु या स्थितिवन्धाध्यवसायानामसंख्येयभागप्रमाणसंख्यावृद्धिरभिमतता तेनापि विरोधश्च ? इति चेत्, न, यतोऽङ्गुलमात्रक्षेत्रगताकाशप्रदेशापहारप्रक्रिययाऽसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीनामिवाङ्गुलप्रथमवर्गमूलतया प्राप्तसंख्याराशितोऽपि प्रतिसमयमेकैकाकाशप्रदेशापहरणप्रक्रिययाऽसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीनां लामेऽपि तस्य छेदनकानि त्वतीवस्तोकानि-अद्वापल्योपमासंख्येयभागमात्राण्येव मम्पद्यन्ते, न पुनः स्तोकमात्रोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयप्रमाणानि, सागरोपमसमयप्रमाणानि पल्योपमममयप्रमाणानि वा । कुतः ? इति चेत्, उच्यते, किञ्चिदधिकार्थरज्जुप्रमाण-

सूचिश्रेणिच्छेदनकानामपि साधिकसार्धद्वयोद्धारसागरोपमप्रमाणत्वेनाऽद्वापल्योपमासंख्येयभाग-
मात्रत्वात्, अङ्गुलमात्रक्षेत्रगताकाशप्रदेशानां तु तादृशसूचिश्रेणेरसंख्येयभागगतत्वाच्च ।

ननु किञ्चिदधिकार्धरज्ज्वायतायाः सूचिश्रेणोः छेदनकानि साधिकसार्धोद्धारसागरोपमद्वय-
समयप्रमाणान्येव भवन्ति, न पुनर्वह्नामुत्सर्पिण्यवसर्पिणीनां समयप्रमाणानीत्यत्र का युक्तिः ?
इति चेत्, भवत्यत्र युक्तिः, सा त्वेवंरूपा जम्बूद्वीपमेरोर्मध्यभागादारभ्य दक्षिणायां दिश्यायता
सर्वद्वीपसमुद्रदक्षिणदिग्द्वारस्पर्शिनी दक्षिणायां दिशि तिर्यग्लोकान्तपर्यन्ता याऽर्धरज्जुमाना
एकप्रादेशिकी सूचिश्रेणिः साऽपि उत्तरस्यां दिशि लवणसमुद्रस्य मध्यं यावत् सार्धलक्षयोजनेना-
ऽभ्यधिका दीर्घा गृह्यते, अतः सा किञ्चिदधिकार्धरज्जुप्रमाणैव, तस्यास्तु छेदनकानि लक्षयोजनावशेषं
यावत् सार्धद्वयोद्धारसागरोपमस्य समयप्रमाणानि प्राप्यन्ते, तद्यथा—निरुक्तोत्तरलवणमध्य-
भागात्प्रारब्धा सूचिश्रेणिः ततः प्रभृति दक्षिणस्यां दिशि जम्बूलवणादिना क्रमेण यावत्तमस्य
द्वीपस्य समुद्रस्य वा दक्षिणद्वारपर्यन्ता गृहीत्वा तस्या लक्षयोजनावशेषं यावत् छेदनकानि क्रियन्ते
तावद्द्वीपसमुद्र संख्याप्रमाणान्येव तानि प्राप्यन्ते ।

पश्यतामत्रोदाहरणानि—उत्तरलवणमध्यभागादारभ्य तस्यैव लवणसमुद्रस्य दक्षिणद्वारा-
न्ता सूचिश्रेणिर्गृह्यते तदा सा जाता चतुर्लक्षयोजनायता, तस्याश्चैकलक्षयोजनावशेषं यावद् द्वे छेदनके,
(लक्ष छेदप्रथम लक्ष छेद द्विती लक्षे यो ४ २ = २ २ = १) द्वीपसमुद्रावपि द्वावेव गृहीतावास्ताम्, छेदनके अपि द्वे इति
तौल्यम् । अथ सा जम्बूलवणादिना क्रमेण पञ्चमस्य पुष्करवरद्वीपस्य दक्षिणद्वारपर्यन्ता
गृह्यते तदा जाता द्वात्रिंशलक्षयोजनदीर्घा, तस्याश्च लक्षयोजनावशेषं यावत् पञ्चैव छेदनकानि
(लक्ष. छेद लक्ष छेद लक्ष छेद लक्ष छेद लक्ष. छेद लक्ष शेष ३२ — २ = १६ — २ — २ = ४ — २ = २ — २ = १), इत्येवं द्वीपसमुद्राणां पञ्चत्वे छेद-
नकान्यपि पञ्चैव प्राप्तानि । इत्येव यद्यष्टमस्य वारुणिवरसमुद्रस्य दक्षिणद्वारपर्यन्ता सा यथोक्त-
क्षेत्रप्रारब्धा श्रेणिर्गृह्यते तदा सा षट्पञ्चादभ्यधिकद्विशतलक्षयोजनमाना भवति, तस्याश्च छेद-
नकान्यपि लक्षयोजनावशेषं यावदष्टावेव प्राप्यन्ते । स्थापना तु प्रागिव स्वयमेव कार्या ।

इत्येवं तयाविधनियमवशात् तिर्यग्लोकस्य दक्षिणदिग्भ्रतिप्रान्तभागपर्यन्ता सा गृह्यते तदा
छेदनकान्यपि लक्षयोजनावशेषं यावद् द्वीपसमुद्राणां संख्यानुसारेण प्राप्यन्ते, द्वीपसमुद्रास्तु
सार्धद्वयोद्धारसागरोपमसमयपरिमिताः । उक्तं च भाष्यसु धाम्भोनिधिभिः—

“उद्धारसागराण अङ्गादङ्गाण जत्तिया समथा । दुगुणादुगुणपवित्थरदिवोदही । हुंति एवइया” इति ।

इत्येवं साधिकार्धरज्जुप्रमाणायाः सूचिश्रेणेरपि लक्षयोजनावशेषं यावच्छेदनकान्यपि तावन्ति
सार्धद्वयोद्धारसागरोपमस्य समयप्रमाणानीतिकृत्वा भवता सम्भावितप्रमाणापेक्षयाऽतीवस्तोकान्य-
द्वापल्योपमासंख्येयभागमात्राण्येव समधिगतानि । कुतः ? उद्धारसागरोपमापेक्षयाऽद्वापल्योपमस्या-
ऽसंख्येयगुणत्वात् ।

इयमुक्तं भवति संख्यातीतानां कालादीनां गणनायामागमोक्तानि पारिभाषिकाणि पल्यो-
पमसागरोपमादीनि परिमाणान्याश्रीयन्ते, तत्र-उद्धारा-ऽद्धा-क्षेत्रपल्योपमभेदात् त्रिविधं पल्योपमम्,
सूक्ष्म-वादरभेदादेकैकं पुनर्द्विधा । एवं सागरोपममपि । तत्रा-ऽऽयामविस्ताराम्यामवगाहेन चोत्से-
घाङ्गुलनिष्पन्नैकयोजनमानो वृत्ततया परिधिना किञ्चि-यूनपङ्मागैरभ्यधिकत्रियोजनमानः
पल्यविशेषो मुण्डिते शिरसि एकेनाह्वा द्वाभ्यामहोभ्यां यावदुत्कृष्टतः सप्तभिरहोभिः प्ररूढानि
यानि युग्मवालाग्राणि तैः प्रचयविशेषाद् निविडतरमाकण्ठं तथा त्रियते यथा तानि वालाग्राणि वह्निना
न दहन्ते, न वा वायुनाऽपनेतुं शक्यन्ते, न च तावन्गात्रम्, किन्तु जलमपि तानि न कोथयति,
इत्येवं निविडतरमृतात् तस्मात्पल्यात् प्रतिसमयमेकैकवालाग्रापहारे यावता कालेन स पल्यः
सर्वात्मना निर्लेपो जायते तावान् संख्येयसमयप्रमाणकालो बादरोद्धारपल्योपमं प्रोच्यते, बादरो-
द्धारपल्योपमानां दशकोटिकोटिभिर्वादरोद्धारसागरोपमो जायते । सूक्ष्मोद्धारपल्योपमस्त्वेवंरूपोऽ-
भिहितः—यथोक्ते पल्ये यानि वालाग्राणि भूतान्यासन् तानि प्रत्येकमत्रासंख्येयखण्डानि कृत्वा
पूर्ववदेव सुबहुनिविडं पल्ये त्रियन्ते, एतानि च वालाग्राण्यतीवसूक्ष्माणि, द्रव्यतस्तु निर्मलनेत्रैः
छन्नस्थैः सुबहुप्रयत्नेन यद् द्रव्यविशेषं चाक्षुसप्रत्यक्षविषयीकर्तुं पार्यते तद्द्रव्यादप्यसंख्येयभाग-
मात्राणि प्रत्येकं सन्ति, क्षेत्रतस्तु तानि प्रत्येकं सूक्ष्मगणनकशरीरस्यावगाहक्षेत्रादसंख्येयगुणं क्षेत्रमव-
गाहन्ते, एतेषां च पल्यमृतानां वालाग्राणामसंख्येयतया प्रतिसमयमेकैकस्योद्धारे संख्येया वर्षकोटि-
कोटयोऽपगच्छन्तीति कृत्वा संख्येयवर्षकोटिकोटिप्रमाणं सूक्ष्मोद्धारपल्योपमं समवसेयम् । तेषां
दशकोटिकोटयः सूक्ष्मोद्धारसागरोपमम् । आभ्यां सूक्ष्मोद्धारपल्योपमसागरोपमाभ्यां द्वीपाः समु-
द्राश्च भीयन्ते, यथा सर्वेऽपि द्वीपसमुद्राः सार्धद्वयोद्धारसागरोपमसमयप्रमिताः ।

उक्तं चानुयोगकारेण

‘एएहिं सुहृमउद्धारपलिवोवमसागरोवमेहिं किं पयोयणं ? एएहिं दीवसमुदाण उद्धारे चिप्पइ । केव-
इया णं भते ! दीवसमुदा उद्धारेण पन्नत्ता ? गोयमा ! जावइया णं अड्ढाईजाण उद्धारसागरोवमाणं उद्धार-
समया एवइया ण दीवसमुदा उद्धारेणं पन्नत्ता ॥’ इति ।

ननु बादरोद्धारपल्योपम-सागरोपमयोस्तर्हि किं प्रयोजनम् ? न किञ्चिद् । एवं बादरोद्धा-
पल्योपम-सागरोपमयोर्वादरक्षेत्रपल्योपम-सागरोपमयोरपि न किञ्चिद्विशेषप्रयोजनं विद्यते, केवलं
सूक्ष्मोद्धारपल्योपमादीनां सुखावसेयार्थमादौ बादरोद्धारपल्योपमादीनामपि प्ररूपणं क्रियते । पूर्वं
येषां वालाग्राणां प्रतिसमयमुद्धारेण बादरोद्धारपल्योपमं दर्शितं तेषामेव वालाग्राणामेकैकस्य वर्षशता-
न्तरेणोद्धरणे यावता कालेन पल्यनिर्लेपनं भवति तावान् संख्येयवर्षकोटिमानः कालो बादराद्धा-
पल्योपमम् । तेषां दशकोटिकाटयो बादराद्धासागरोपमम् । सूक्ष्मे त्वेवम् पूर्वोक्तस्वरूपादसंख्येय-
खण्डानि कृत्वाऽऽकण्ठं निविडं भूतात् पल्यादेकैकस्य वालाग्रस्य वर्षशतेऽतिक्रान्ते निष्काशने यावान्
निर्लेपनकालस्तावानसंख्येयवर्षकोटिमानः सूक्ष्ममद्धापल्योपमम्, तेषां दशकोटिकोटयः सूक्ष्म-

मद्धीसागरोपमम् । एतेषां स्रक्ष्माद्धीसागरोपमाणां दशकोटिकोटय एका उत्सर्पिणी, तावत्प्रमाणै-
वैकोऽवसर्पिणी, एकोत्सर्पिण्यवसर्पिणीमानं कालचक्रम् । तेषामनन्तैः पुद्गलपरावर्तः । स्रक्ष्माद्धी-
पल्योपम-सागरोपमयोः प्रयोजनं तु देव-मनुष्यादीनामायुःकर्मादिस्थितिपरिमाणम् ।

यद्यप्येतावेतां स्रक्ष्मोद्धारा-ऽद्धापल्योपमसागरोपमाणां प्रक्षेपणेनैव स्वसमिहितं सिद्धं भवति,
अधिकृतार्थस्य तेनैव गम्यत्वात्, तथाऽपि प्रसङ्गवशाद् द्विविधक्षेत्रपल्योपम-सागरोपममानं संक्षेपतो
दर्शयते-पूर्वोक्तस्वरूपात् पल्याद्वालाग्रस्पृष्टनमःप्रदेशानामेकैकस्य प्रतिसमयमपहरणे यावान् निर्लेपन-
कालोऽसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीमानस्तावद्वादरक्षेत्रपल्योपमम्, तदशकोटिकोट्यो वादरसागरोपमम् ।
तथैवासंख्येयखण्डानि कृत्वा भूते यथोक्तपल्ये चालाग्रैः स्पृष्टानामस्पृष्टानां च नमःप्रदेशानां प्रति-
समयमेकैकस्यापहरणे यावान् निर्लेपनकालो वादरपल्योपमादसंख्येयगुणकालमानस्तावत्स्रक्ष्मं क्षेत्र-
पल्योपमम् । तदशकोटिकोटयः स्रक्ष्मं क्षेत्रसागरोपममिति ।

एवं संख्येयवर्षकोटीकोटीप्रमितस्रक्ष्मोद्धारसागरोपमापेक्षयाऽसंख्येयवर्षकोटीमानस्य स्रक्ष्मा-
द्धापल्योपमस्याऽसंख्येयगुणाधिकतया सार्धद्वयोद्धारसागरोपमतुल्यान्यपि यथोक्तनीत्या लब्धछेद-
नकान्यद्धापल्योपमस्यासंख्येयतममागमात्रगतान्येव ।

शेषाया लक्षयोजनमानायाः सूचिश्रेणेर्निर्विभाज्यं प्रदेशं यावच्छेदनकानि तु लब्धछेदन-
कापेक्षयाऽतीवस्तोकान्येव स्युः, तेषां च पूर्वलब्धछेदनकेषु प्रक्षेपणे साधिकार्धरज्जुप्रमाण-
सूचिश्रेणिनिष्पन्नानि सर्वछेदनकान्यपि साधिकसार्धोद्धारसागरोपमद्वयस्य समयप्रमाणानीति
कृत्वाऽद्धापल्योपमस्यासंख्येयमागमात्राण्येव, किं पुनरङ्गुलमात्रक्षेत्रनमःप्रदेशप्रथमवर्गमूलस्य
छेदनकानि, तानि तेषामप्यसंख्येयमागगतान्येव स्युरिति भावः । कुतः ? अर्धरज्जुदीर्घसूचि-
श्रेणेर्नमःप्रदेशराश्यपेक्षया घनाङ्गुलक्षेत्रगतनमःप्रदेशराशेरप्यसंख्येयमागमात्रगतत्वात् ।

ननु यदुक्तं शेषाया लक्षयोजनमितायाः सूचिश्रेणेर्निर्विभाज्यप्रदेशं यावन्निष्पद्यमानानि
छेदनकानि तु पूर्वलब्धछेदनकापेक्षयाऽसंख्येयमागमात्राणि स्युरित्येतत्कथमुपपद्येत, यतो पूर्वलब्ध-
छेदनकानि तु सार्धद्वयोद्धारसागरोपमसमयप्रमाणानां द्वीपसमुद्राणामेकैकस्य हान्या प्राप्तानि, इतस्तु
निर्विभाज्यप्रदेशं यावच्छेदनकान्युत्पादयितव्यानि, तत्र तु ये आकाशप्रदेशास्ते द्वीपसमुद्रसंख्यापेक्ष-
याऽतिवहवः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रेऽसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयप्रमाणानामाकाशप्रदेशानाममिहित-
त्वात्, तेषां च द्वीपसमुद्रसंख्यापेक्षया बह्वसंख्येयगुणत्वेन छेदनकानामपि तदनुसारेण पूर्वापेक्ष-
या बह्वसंख्येयगुणानामुत्पत्तेः सम्भवः । इत्येवमर्धरज्जुप्रमाणसूचिश्रेणेर्निर्विभाज्यप्रदेशं यावत् निष्प-
द्यमानछेदनकानां पल्योमासंख्येयमागमात्राणां स्तोकानामसिद्धेस्तद्द्वारेणाङ्गुलक्षेत्रस्य तेषां स्तो-
कत्वप्रसिद्धिर्न, तेन च सर्वमुपपादनं मूलभावे आखादीनामुपपादनमिवाविमृश्यकार्येव ? इति चेत्,
न, यतोऽत्र विद्यते उपपत्तिः, तथा च स्फुटं गम्यते यल्लक्षयोजनमानायाः शेषश्रेणेर्निर्विभाज्यप्रदेशं

यावदुत्पद्यमानानि छेदनकानि पूर्वोत्पन्नछेदनकापेक्षयाऽसंख्येयमागमात्राण्येव । तथाहि—कस्या अपि विवक्षितसंख्याया यावन्ति छेदनकानि जायन्ते, तदपेक्षया तदीयवर्गस्य तानि द्विगुणानि लभ्यन्ते, धनस्य तु तदीयस्य तानि त्रिगुणानि समुत्पद्यन्ते ।

अत्र उदाह्रियते—विवक्षिता चतुःप्रदेशदीर्घा श्रेणिरतः चतुःप्रदेशसंख्याकायास्तस्या निर्विभाज्यप्रदेशं यावद् $\left(\frac{\text{छे०}}{४} - २ = २ - २ = १ \right)$ द्वे छेदनके एवोत्पद्यते, तस्या एव चतुःप्रदेशिकया वर्गं कृत्वा $(४ \times ४ = १६)$ लब्धायाः षोडशप्रादेशिकयाश्छेदनकानि तु $\left(\frac{\text{छे०}}{१६} - २ = ८ - २ = ४ - २ = २ - २ = १ \right)$

चत्वारि, अर्थात्पूर्वापेक्षया द्विगुणानि सम्पन्नानि, धनकरणेन $(४ \times ४ \times ४ = ६४)$ लब्धायाश्चतुःषष्टिप्रादेशिकयास्तु तानि $\left(\frac{\text{छे०}}{६४} - २ = ३२ - २ = १६ - २ = ८ - २ = ४ - २ = २ - २ = १ \right)$ षट् समुपजातानि ।

तथैव मूलत एव षोडशप्रादेशिकीं श्रेणिमविकृत्य यदा छेदनकानि आनीयन्ते तदा तानि चत्वारि लभ्यन्ते, वर्गीकृतायास्तु तस्यास्तानि अष्टौ प्राप्यन्ते, धनीकृतायास्तु तस्याः छेदनकानि द्वादश समुद्भवन्ति; अत्र हीदं स्फुटं गम्यते यत्—धनीकरणेन प्राप्तप्रदेशसंख्याकायाः श्रेणेः मूलश्रेण्यवशेषं यावद् यावन्ति छेदनकानि तदपेक्षया धनकरणेन प्राप्तप्रमाणायाः श्रेणेर्निर्विभाज्य-प्रदेशं यावत् सर्वछेदनकानि विशेषाधिकान्येव, यथा प्रथमे उदाहरणे चतुःषष्टिसंख्याकायाः श्रेणे-श्चतुःप्रदेशावशेषं यावत् चत्वारि छेदनकानि, निर्विभाज्यप्रदेशं यावत् तानि षट्, अर्थाद् विशेषाधिकानि, द्वितीयदृष्टान्तेऽप्येवमेव, तत्र धनकरणेन प्राप्तसंख्याकायाः श्रेणेर्यावद् मूलं तावदष्टौ छेदनकानि, अविभाज्यप्रदेशं यावत् द्वादशेत्येवं विशेषाधिकछेदनकलाभात् ।

एतेन किम् ? एतेन तथाविधनियमशादवशेषाया लक्षयोजनाऽऽयामायाः सूचिश्रेणेश्छेदनकानि साध्यन्ते । तद्यथा—लक्षयोजनादारभ्याङ्गुलप्रायःप्रमाणश्रेण्यवशेषं यावत् संख्येयान्येव छेदनकानि समुद्भवेयुरिति तु सुगमम्, अवशिष्टाया अङ्गुलप्रायःप्रमाणश्रेण्यस्तु छेदनकान्युक्तनियमात् तदीयप्रदेशसंख्यायां धनीकृतायां या संख्या प्राप्येत तत्संख्यायाः प्रारभ्य मौलाऽङ्गुलप्रायः—सूचिश्रेणिप्रदेशप्रमाणसंख्यावशेषं यावद् यावन्ति छेदनकानि सम्पद्येरन् तदपेक्षया स्तोकान्यर्धमागमात्राण्येव भवेयुः; किञ्च प्रागुक्तनीत्या साधिकार्धरज्जुप्रमाणश्रेण्यपेक्षया धनाङ्गुलस्य प्रदेशानि त्वसंख्येयमागमात्राणि, तेषां तु यथोक्तसूच्यङ्गुलप्रायःप्रमाणक्षेत्रावशेषं यावत् छेदनकान्यपि सार्धद्वयोद्धारसागरोपमसमयापेक्षया स्तोकान्येव प्राप्येरन्, तदपेक्षयाऽपि प्राग्गृहीततिर्यग्लोकदक्षिणलोकान्तस्पृक्श्रेणितोऽवशेषाया अङ्गुलप्रायःप्रमाणायाः सूचिश्रेण्यस्तु तानि स्तोकतराण्येव, तानि च संख्येयैः छेदनकैरन्यधिकेषु सार्धद्वयोद्धारसागरोपमसमयप्रमाणेषु पूर्वावाप्तछेदनकेषु प्रक्षिप्यन्ते तदाऽपि सर्वाणि पूर्वापेक्षया किञ्चिन्मात्रसमधिकान्येव भवन्ति ।

इत्थं च तथाविधोपपत्तेः सद्भावात्, तथा चावशेषसूचिश्रेणोर्निर्विमाज्यप्रदेशं यावत् पूर्वलब्ध-
च्छेदनकापेक्षयाऽसंख्येयभागमात्राणां छेदनकानामुपपत्तेः स्तोकछेदनकवृद्ध्या यथोक्तसाधिकार्धरज्जु-
प्रमाणसूचिश्रेणेः सर्वच्छेदनकानामपि साधिकसार्धद्वयोद्धारसागरोपमसमयतुल्यत्वमेव, ततश्च तद-
संख्येयभागमात्रस्य घनाङ्गुलक्षेत्रस्य छेदनकान्यतीवस्तोकानीत्यादि यत् प्रतिपादितं तन्न निमूलम्।

तदेवंसूचिश्रेणोऽसंख्येयभागमात्रस्य घनाङ्गुलस्य छेदनकानां ह्रस्वपल्योपमासंख्येयभागमात्राणा-
मुत्पत्तेरङ्गुलप्रथमवर्गमूलस्य तु तानि ततोऽपि स्तोकानि, तत्पङ्कमागमात्राप्येव, तेषां प्रथमवर्गमूल-
च्छेदनकानामप्यसंख्येयभागमात्राणि मूलोक्तानि स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानानां द्विगुणवृद्धिस्थाना-
न्यविरुद्धान्येव, ज्ञानावरणादीनामुत्कृष्टस्थितौ प्रतिपल्योपमासंख्येयभागमन्तराऽन्तरा उत्पद्यमानानां
तावतां त्रिगुणवृद्धिस्थानानां सुखेनोपपत्तेः, इत्येवं प्रथमविरोधस्यानवकाश एव। किञ्च विकल्पा-
न्तरं समालम्ब्याऽन्या या विरोधद्वयी उद्भाविता साऽप्यमीषामध्यवसायद्विगुणवृद्धिस्थानानां लघु-
तरपल्योपमासंख्येयभागमात्रत्वोपपत्तेरेव निरस्ता, त्रिगुणवृद्धिस्थानानां स्तोकतया द्विगुणवृद्धि-
द्वयान्तरस्य महत्तरत्वेनाऽसंख्येयगुणत्वोपपत्तेः, अनन्तरोपनिधायामनन्तरस्थितिवन्वस्थानेऽ-
संख्येयभागमात्राणानामध्यवसायस्थानानामभिमतवृद्धेरुपपत्तेश्च तादृशविकल्पस्थैवानवकाशादिति
॥८४७॥

तदेवं सप्रभेदतो दर्शिताऽध्यवसायानां प्रगणना। साम्प्रतं तेषामेव स्थितिवन्धाध्यवसाया-
नामनुकृष्टिं चिन्तयन्नाह

अट्टपह जहण्णाओ दुइआअ ठिईअ अज्झवसणाणं ।

ठाणाणि अपुच्चाइं एमेव हवेज्ज जा परमा ॥८४८॥

(प्रे०) “अट्टपह जहण्णाओ” इत्यादि, ज्ञानावरणादीनामन्तरायपर्यन्तानामष्टानामपि
मूलकर्मणां प्रत्येकं “जहण्णाओ” ति जघन्यायाः स्थितेः “दुइआअ ठिईअ” ति द्विती-
यायां स्थितौ, अनन्तरे ममयाधिकजघन्यस्थितिवन्वस्थानरूपे द्वितीयस्थितिवन्वस्थान इत्यर्थः ।
तत्र किमित्याह—“अज्झवसणाणं ठाणाणि” ति तस्या द्वितीयस्थितेर्वन्धप्रायोग्यानामध्य-
वसायानां स्थानानि-भेदाः “अपुच्चाइं” ति ‘अपूर्वाणि’ पूर्व-पूर्वस्मिन् जघन्यस्थितिवन्धे
यानि नासन् तथाविधानि, जघन्यस्थितिवन्धकारणीभूताध्यवसायेभ्यो विलक्षणानि, न पुनरे-
कमप्यध्यवसायस्थानं तत्तद्वगमत्र समयाधिकजघन्यस्थितिवन्धाध्यवसायस्थानेषु विधत्त इति भावः ।

ननु द्वित्रिसमयाद्यधिकजघन्यस्थितिवन्धस्थानेषु तर्हि किमित्याह—“एमेव हवेज्जे”त्यादि,
एवमेव, यथा जघन्यस्थितिवन्धस्थानापेक्षया समयोत्तरे समयाधिकजघन्यस्थितिवन्धस्थाने तथैव
समयसमयोत्तरेषु द्विसमय-त्रिसमयाद्यधिकजघन्यस्थितिवन्धस्थानेषु स्थितिवन्धस्थानेषु यावच्चरमायां
सर्वोत्कृष्टस्थितावित्यर्थः ।

इदमुक्तं भवति— जघन्यस्थितिवन्धो यैरसंख्यलोकप्रदेशप्रमितैः स्थितिवन्धाध्यवसाय-
स्थानैर्निर्वर्तयितुं शक्यते, तदपेक्षया तीव्रैर्विलक्षणैरेव स्थितिवन्धाध्यवसायैः समयाधिकजघन्य-
स्थितिवन्धो निर्वर्तयितुं शक्यते, इत्यतो जघन्यस्थितिवन्धस्थानापेक्षयाऽपूर्वाण्येव स्थितिवन्धा-
ध्यवसायस्थानानि समयाधिकजघन्यस्थितिवन्धेऽभिहितानि । समयाधिकजघन्यस्थितिवन्धो यैः
स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानैर्निर्वर्तयितुं शक्यते तदपेक्षयाऽधिकतीव्रैरेव एवापूर्वैरध्यवसायस्थानैर्द्वि-
समयाधिकजघन्यस्थितिवन्धो निर्वर्तयितुं शक्यते, एवं यैः स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानैर्द्विसमया-
धिकजघन्यस्थितिवन्धो जायते तदपेक्षया तीव्रतरैः स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानैरेव त्रिसमयाधिक-
जघन्यस्थितिवन्धो जायते, न पुनः पूर्वैरेपीति द्वित्रिसमयाधिकजघन्यस्थितिवन्धेऽप्यपूर्वाण्येव
स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानानि हेतुभूतानि सन्ति, एवं समयसमयवृद्ध्या यावदुत्कृष्टस्थितिवन्ध-
स्तावदपूर्वाण्यपूर्वाणि स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानान्येव हेतुतया वर्तन्ते ।

अत्राऽसत्कल्पनया—ज्ञानावरणस्य स्थितिवन्धप्रायोग्यानि सर्वाण्यध्यवसायस्थानानि मन्द-
तीव्र-तीव्रतरादिक्रमेण प्रथमद्वितीयादितया स्थाप्यन्ते, तानि च समुदितान्यसत्कल्पनया त्रिंशदुत्तर-
शतम्, स्थितिवन्धस्थानानि चाष्टौ, तत्र च प्रथमस्थितिवन्धाध्यवसायस्थानप्रभृतीनि पञ्चाध्यव-
सायस्थानानि जघन्यस्थितिवन्धे हेतुभूतानि, न पुनः पष्ठप्रभृतीन्यपि, तेषामुक्तपञ्चस्थितिवन्धा-
ध्यवसायस्थानापेक्षया तीव्रतया समयाधिकजघन्यस्थितिवन्ध एव हेतुत्वात्, तत्राऽपि पष्ठप्रभृ-
तीनि द्वादशपर्यन्तान्येव स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानानि समयाधिकजघन्यस्थितिवन्धे हेतुभू-
तानि, न पुनस्तदुत्तरवर्तीन्यपि, तेषां तीव्रतर-तीव्रतमादिभावेन समयद्विसमयाधिकजघन्यस्थिति-
वन्धे हेतुत्वात् । तत्राऽपि द्विसमयाधिकजघन्यस्थितिवन्धस्त्रयोदशप्रभृतिभिर्द्वाविंशतितमपर्यन्तैः
स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानैरेव निर्वर्तयितुं शक्यते, न पुनर्द्वादशपर्यन्तेष्वेकेनापि, एवं त्रयोविंशति-
तममध्यवसायस्थानमपि तत्र न कारणम्, तस्य पूर्वापेक्षया तीव्रतया त्रिसमयाधिकजघन्यस्थिति-
वन्धहेतुत्वात्, त्रयोविंशतितमप्रभृतीनि पञ्चत्रिंशत्तमपर्यन्तानि स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानानि तु
त्रिसमयाधिकजघन्यस्थितिवन्ध एव हेतुभूतानि, न तु ततः समयादिहीनस्थितिवन्धे समयाधिक-
स्थितिवन्धे वा, एवमेवोत्तरत्रापि कल्पनीयम् । अत्रासत्कल्पनया स्थितिवन्धस्थानाष्टके मन्द-
तर-मन्दतमाद्यध्यवसायानां हेतुत्वे इयं स्थापना

“अणुकड्दीए जाणावरणियस्स जइणियाग ठिदीए द्विदिवधञ्जवसाणट्टाणाणि याणि ताणि विदियाए
द्विदीए द्विदिवधञ्जवसाणट्टाणाणि अपुत्राणि । विदियाए द्विदीए द्विदिवधञ्जवसाणट्टाणाणि याणि ताणि
तदियाए द्विदीए द्विदिवधञ्जवसाणट्टाणाणि अपुत्राणि य । एव च अपुत्राणि यात्र उक्खिसियाए द्वितित्ति ।
एवं सत्तप्ह कामाणं । ” इति ।

इत्येवं पूर्वपूर्वस्थितिमत्कस्थितिवन्धाध्यवसायस्थानेभ्यः स्तोकानामप्यध्यवसायानामुत्तरोत्तर-
स्थितावनुवर्तनात् स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानानां साऽनुकृष्टिर्न भवति । उक्तं च श्रीमन्मालय-
गिरिपूज्यैः कर्मप्रकृतिस्थितिवन्धवृत्तौ—“सान्प्रतमनुकृष्टिश्चिन्त्यते, सा च न विद्यते ” इति ।
इत्थमुत्तरोत्तरस्थितावपूर्वाऽपूर्वाध्यवसायानां हेतुत्वप्रदर्शनस्यानुकृष्टिप्रतिषेधपर्यवसानात् प्रस्तुत-
मेव प्ररूपितम् ।

ननु जघन्यस्थितिवन्धप्रभृतेरुत्कृष्टस्थितिवन्धपर्यन्तेषु सर्वत्राऽप्रसिद्धसत्ताकाया अध्यव-
सायानुकृष्टेश्चिन्तनमेवाप्रकृतम् ? इति चेद्, न, तत्र स्थितिवन्धाध्यवसायानामनुकृष्टेरसत्त्वेऽपि
तेषु स्थितिमन्वस्थानेष्वेव रसवन्धाध्यवसायानां साऽनुकृष्टिर्विद्यत एव, ततश्च तस्या रसवन्धाध्यव-
सायानुकृष्टेर्जाता जिज्ञायति यत्—‘स्थितिवन्धाध्यवसायानामनुकृष्टिर्भवति न वा’, एतदर्थमनुकृष्टि-
द्वारमाश्रित्य सा प्रतिपिच्यते । एतदुक्तं भवति—किमपि स्थितिवन्धस्थानं निर्वर्तयन् जीवो रस-
वन्धमपि नियमेन बध्नाति, इत्थं च यथाऽसौ तादृशस्थितिं बध्नन् करिगन्नापि स्थितिवन्धाध्यव-
सायस्थाने वर्तते तथा करिगन्नापि रसवन्धाध्यवसायस्थानेऽपि वर्तत एव, तानि च रसवन्धाध्यवसा-
यस्थानान्यपि प्रतिस्थितिवन्धस्थानमसंख्येयलोकाकाशप्रदेशशुन्यान्येव विधन्ते ।

तदुक्तं कर्मप्रकृतिचूर्णौ

“जे एकं द्विति णिव्वत्तंति द्वितिवधज्जवसाणा ते असखेज्जलोगागासपदे समेत्ता, एव सव्वद्वितिविग-
प्पेसु, तमि एक्केक्कमि द्वितिवधट्ठाणमि अणुभागवधज्जवसाणट्ठाणाणि असखेज्जलोगपदे समेत्ताणि” इति ।

इत्थं हि प्रत्येकस्थितिवन्धस्थाने वर्तमानानां जीवानामध्यवसायस्थानानि द्विविधानि सन्ति,
तद्यथा—स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानानि रसवन्धाध्यवसायस्थानानि च, तत्र स्थितिवन्धाध्यवसा-
यस्थानानामुत्तरोत्तरस्थितिवन्धस्थानेष्वपूर्वाणामेव सङ्गावेनानुकृष्टेरभावेऽपि रसवन्धाध्यवसायानां
सा विद्यत एव; मतिज्ञानावरणाद्युत्तरप्रकृतीनां जघन्यादितत्स्थितिवन्धस्थानेषु वर्तमानेभ्योऽसंख्य-
लोकाकाशप्रदेशराशिशुन्येभ्योऽनुभागाध्यवसायस्थानेभ्यः एकभागप्रमाणानामनुभागाध्यवसायस्था-
नानां तदन्यस्थितिवन्धस्थानेष्वनुवर्तनात् ; कुतोऽवसीयते ? इति चेत् , मतिज्ञानावरणादेः समय-
द्विसमयाधिकजघन्यादिस्थितिवन्धस्थानेष्वपूर्वाणामध्यवसायानामिव एकदेशमात्राणां पूर्वाणामध्य-
वसायस्थानानामप्यमितत्वात् । उक्तं च कर्मप्रकृतिरसवन्धचूर्णौ—

“एयांसि पगतीणं जहण्णियं द्विति वधमाणस्स ‘जाणज्जवसाणाणि तदेगदेसो य अण्णाणि’ स्ति
जाणि अणुभागज्जवसाणट्ठाणाणि विदियाए द्वितीए तदेगदेसो य अण्णाणि य, तद्वयाए द्वितीए तदेगदेसो
य अण्णाणि” इत्यादि ।

उक्तं च महाबन्धकारैरपि

“एत्तो तिज्जमददाए पुव्व गमणिज्जं अणुकर्द्धिं वत्तइस्सामो । त जह्म राण्णीहिं पगद । अब्भवसि-
द्धियपाओग्ग जहण्णगे वधगे मदिद्यावरणस्स जहण्णद्विदिं वधमाणस्स याणि अणुभागवधज्जवसाणट्ठाणाणि
विदियाए द्वितीए तदेगदेसो वा अण्णाणि च । तदिद्याए द्वितीए तदेगदेसो वा अण्णाणि च” इति ।

षट्स्वप्नकारैरपि स्थितिवन्धाध्यवसायानुकृष्टिचिन्तनप्रस्तावेऽनुकृष्टिसङ्गावप्रतिपादनपरम्-
 'मदियावरणस्स जहण्णाट्ठिदिं वधमाणस्स याणि ठिह्वन्धञ्जवसाणट्ठाणाणि विदियाए ट्ठिदीए तदेगदेसो वा
 अण्णाणि य तदीयाए ट्ठिदीए तदेगदेसो' इत्यादिलक्षणं 'तदेगदेसो' इति पदघटितमालापकं विहाय तद-
 घटितस्य 'अणुकड्डीए पाणावरणियस्स जहरिणयाए ट्ठिदीए ट्ठिदिवधञ्जवसाणट्ठाणाणि याणि विदियाए
 ट्ठिदीए ट्ठिदिवधञ्जवसाणट्ठाणाणि अपुव्वाणि । विदियाए ट्ठिदीए ट्ठिदिवधञ्जवसाणट्ठाणाणि याणि ताणि
 तदियाए ट्ठिदीए ट्ठिदिवधञ्जवसाणट्ठाणाणि अपुव्वाणि य ।' इत्यादि लक्षणस्यऽऽलापकस्योच्चारणात्
 तन्मतेऽपि स्थितिवन्धाध्यवसायानामनुकृष्टिर्नामिमतेति स्फुटेप्यनुकृष्टिप्रतिषेधे तत्सूत्रं स्थिति-
 वन्धाध्यवसायानुकृष्टिसङ्गावप्रतिपादकपरकतया केचन व्याख्यानयन्ति तत्तु चिन्त्यमेवेति ।

अत्र जयन्यां स्थितिरमव्यजीववन्धप्रायोग्या ग्राह्या, न तु भव्यजीववन्धप्रायोग्या । उक्तं
 चैतदपि कर्मप्रकृतिचूर्णौ

"एतो तिंवमन्दयाए पुव्व गमणिज्जा अणुकड्डी सण्णिपच्चिदियंमि पगत अभवसिद्धिमाउग
 वधमाणमि' इति ।

तदेवं स्थितिवन्धस्थानेषु स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानानामनुकृष्टेरभावेऽपि रसवन्धाध्य-
 वसायस्थानानां तत्सङ्गावात्स्थितिवन्धस्थानेष्वध्यवसायानुकृष्टिर्नाऽप्रसिद्धसत्ताका, ततः स्याज्जि-
 ज्ञासा- 'स्थितिवन्धस्थानेषु रसवन्धाध्यवसायस्थानानामनुकृष्टेरिव स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानाना-
 मनुकृष्टिर्भवति न वा भवती'त्यतोऽनुकृष्टिद्वारं समाश्रित्य सा प्रतिपिद्धेति न किञ्चिदप्रकृतम् ।

चस्तुतरपु-वक्ष्यमाणस्य स्थितिवन्धाध्यवसायानां तीव्रत्व-मन्दत्वतारतम्यस्य सुखावबोधार्थ-
 मेव रसवन्धाध्यवसायानामिव स्थितिवन्धाध्यवसायानामनुकृष्टेश्चिन्तनं विज्ञेयम्, अन्यथा तु स्थिति-
 वन्धाध्यवसायानां प्रदर्शयिष्यमाणतीव्रत्व-मन्दत्वतारतम्येनैवानुकृष्टेरभावत्वमवमोत्स्यते, केवलं
 तथाप्ररूपणे दुरावबोधं स्यात्सर्वमित्यादावनुकृष्टिचिन्तनमविकृतमिति ॥८४८॥

अथ स्थितिवन्धाध्यवसायानां तीव्रमन्दतां दर्शयन्नाह

अट्ठण्ह लहुठिईए अणंतगुणिअं कमा लहूउ गुरुं ।

तो बिइआइ लहुं तो गुरुमेवं जा गुरुअ गुरुं ॥८४९॥

(प्रे०) "अट्ठण्ह लहुठिईए" इत्यादि, ज्ञानावरणादीनामष्टानां मूलकर्मणां 'लघुस्थितेः'-
 जयन्यायाः स्थितेः "लहूउ" ति 'लघोः'-जयन्यादध्यवसायस्थानाद् "अणंतगुणिअं कमा"
 ति क्रमादनन्तगुणितम्, तीव्रमिति गम्यते । किमनन्तगुणितं तीव्रमित्याह-"गुरुं" ति, तस्या एव
 लघुस्थितेः 'गुरु'-उत्कृष्टमध्यवसायस्थानम्, "गुरुं बिइआइ लहुं" ति, तरगादनन्तरोक्ताज-
 यन्यस्थितिसत्कजयन्याध्यवसायस्थानापेक्षयाऽनन्तगुणतीव्राजयन्यस्थितिवन्धकारणीभूतादुत्कृष्टाध्य-
 वसायस्थानात् 'द्वितीयायाः'-समयाधिकजयन्यस्थितिस्थानरूपायाः स्थितेः 'लघु'-जयन्यमध्यवसा-
 यस्थानम्, अनन्तगुणितं तीव्रमित्यनुवर्तते । इत्येवमुत्तरत्राप्यनुवृत्तिवलात् "तो गुरुं" ति

तस्मात् समयाधिकजन्यस्थितिवन्धस्थानकारणीभूताजघन्याध्यवसायस्थानात् तस्या एव समया-
धिकजन्यस्थितेः 'गुरु'-उत्कृष्टमध्यवसायस्थानम्, अनन्तगुणितं तीव्रम्, "एवं जा गुरुअ
गुरु" ति 'एवम्'-उत्तरीत्या यथोत्तरस्थितिवन्धस्थानानां जघन्योत्कृष्टाध्यवसायस्थानक्रमेण
यावत् 'गुरुस्थितेः'-सर्वोत्कृष्टायाः स्थितेः 'गुरु'-उत्कृष्टमध्यवसायस्थान तस्या एवोत्कृष्टायाः
स्थितेर्जघन्याध्यवसायस्थानापेक्षयाऽनन्तगुणतीव्र भवति । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ

"पाणापरणीयस्स जहण्णयाग णितिए जहण्णय णितिवज्जवसाणट्ठाण सञ्चमदाणुभाणं । तस्से-
वुक्कम्मयं अणतगुण । नितियाए जहण्णय णितिवज्जवसाणट्ठाण अणतगुण । तस्सेवुक्कस्सय अणतगुणं ।
एव नितियाए जहण्णय णितिवज्जवसायट्ठाण अणतगुण, तस्सेवुक्कोस अणतगुण । एव अणंतगुणं जाव उक्क-
स्सिता णितित्ति ।' इति ॥८४९॥

तदेवं दर्शिता स्थितिवन्धाध्यवसायानां तीव्रमन्दता, तस्यां च दर्शितायां गतः प्रथमः
स्थितिममुदाहारः ॥

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे षण्ठेऽध्यवसायसमुदाहारे प्रथम स्थितिसमुदाहारः समाप्तः ॥

॥ अथ द्वितीयः प्रकृतिममुदाहारः ॥

तदेवमुक्तो नानाऽवान्तरद्वारैः स्थितिममुदाहारः । साम्प्रतं प्रकृतिसमुदाहारे ज्ञानावरणाधिकैकां
प्रकृतिमपेक्ष्य नमस्तानां स्थितिवन्धाध्यवसायस्थानानां प्रमाणं दर्शयन्नाह

मव्वठिईणऽट्ठण्हं अज्झवसाया असंखिया लोका ।

(प्रे०) "सव्वठिईणे" त्यादि, "ट्ठण्हं" ति पूर्वमकारस्य दर्शनाज्ज्ञानावरणादीनामष्टानां
भूलकर्मणां प्रत्येकं "सव्वठिईण" ति जघन्यायाः स्थितेरारभ्य यावदुत्कृष्टा स्थितिस्तावद् यावन्तः
स्थितिवन्धविरुद्धाभ्यावतां 'सर्वस्थितानाम्'-सर्वस्थितिवन्धविरुद्धाभ्यानाम् "अज्झवसाया असं-
खिया लोका" ति तत्कारणीभूताः समस्तस्थितिवन्धाध्यवसाया असंख्येया लोकाः, असंख्येय-
लोकाकाशप्रमाणक्षेत्रखण्डानां प्रदेशाशिप्रमाणा इत्यर्थः । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ

"पसाणागुणमेणं पाणापरणीज्जस्स असखेज्जलोगागासपदेशमेत्ताणि णितिवज्जवसाणठाणाणि
सव्वट्ठिणीण । एव सव्वकम्मण" ॥८८॥ इति ।

अत्र हि एकस्थितिवन्धस्थानकारणीभूताध्यवसायप्रगणनायां दर्शितासंख्यलोकाकाशपेक्षया
बृहत्तरमसंख्यातं बोद्धव्यमिति ॥ ॥

तदेवं ज्ञानावरणादीनां प्रत्येकं सर्वस्थितिवन्धाध्यवसायानामसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमितत्वे
प्रतिपादिते किं ज्ञानावरणादीनामेकैकस्य परस्परमेते स्थितिवन्धाध्यवसायास्तुल्या हीनाधिका
वेत्याशङ्कायां तेषामल्पबहुत्वं दर्शयन्नाह

ठिइदीहतोण कमा असंखियगुणा मुणेयव्वा ॥८५०॥

(प्रे०) “टिइपीहसेण कमा” इत्यादि, स्थितिदीर्घत्वेन “कमा” चि क्रमाद्यथोत्तरम-
संख्येयगुणाः स्थितिवन्धाध्यवसाया ज्ञातव्याः । अयम्भावः— ह्रस्वस्थितिकर्मणः सर्वस्थिति-
वन्धाध्यवसायापेक्षया दीर्घस्थितिकर्मणः सर्वस्थितिवन्धाध्यवसाया असंख्येयगुणाः, ततोऽपि
दीर्घतरस्थितिकस्य तेऽसंख्येयगुणाः, एवं तावद्वक्तव्यं यावत्सर्वाधिकस्थितिकस्याऽसंख्येयगुणाः ।

तथाहि शेषकर्मणामुत्कृष्टस्थित्यपेक्षयाऽऽयुष उत्कृष्टा स्थितिर्ह्रस्वाऽतस्सर्वस्तोका आयुषः
सर्वस्थितिवन्धाध्यवसायाः, ततो नामगोत्रयोरेकैकस्य सर्वस्थितिवन्धाध्यवसाया असंख्येयगुणाः,
परस्परन्तु तुल्याः । नामगोत्रयोरेकैकस्य समस्तस्थितिवन्धाध्यवसायापेक्षया दीर्घस्थितिकानां
ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायकर्मणामेकैकस्य समस्तस्थितिवन्धाध्यवसाया असंख्येयगुणाः
सन्ति । कुतः ? उच्यते—प्राक् पल्योपमासंख्येयमागप्रमाणानां स्थितिवन्धस्थानानामतिक्रमणेना-
नन्तरस्थितिवन्धस्थानेऽध्यवसायानां द्विगुणवृद्धिरभिहिता, ततश्च पल्योपममात्रस्थितिवृद्धावसंख्ये-
यानामध्यवसायद्विगुणवृद्धिस्थानानां प्राप्तेश्चरमद्विगुणवृद्धौ स्थितिवन्धाध्यवसाया अप्यसंख्येय-
गुणा भवन्ति, तथा च सति नामगोत्रयोरुत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया ज्ञानावरणादीनां चतुर्णां दशसा-
गरोपमकोटिकोटीप्रमाणाधिकस्थितिवन्धे तु स्थितिवन्धाध्यवसायानामसंख्येयगुणता निर्विवादमि-
द्वेति । ज्ञानावरणादेः समस्तस्थितिवन्धाध्यवसायापेक्षया मोहनीयस्य समस्ताः स्थितिवन्धाध्यव-
साया असंख्येयगुणाः अत्राप्यसंख्येयगुणताऽनन्तगोक्तनीत्यैव ज्ञेया । इति ।

ननु आयुषः स्थितिवन्धस्थानानां स्तोकत्वेऽपि ममयाद्विममयाद्युत्तरेषु तेषु प्रत्येकं स्थिति-
वन्धाध्यवसाया असंख्येयगुणाः सन्ति, नामगोत्रयोस्तु यथोत्तरं विशेषाधिकाः, तत्कथमायुरपेक्षया
नामगोत्रयोः स्थितिवन्धाध्यवसाया असंख्येयगुणाः स्युः ? इति चेद्, उच्यते, आयुषो जघन्यस्थिति-
वन्धस्थानेऽपि तत्कारणीभूताः स्थितिवन्धाध्यवसाया अतीवस्तोक्ततराः सन्ति, नामगोत्रयोर्जघन्यस्थि-
तिवन्धस्थाने पुनरतिप्रभूततराः सन्ति, अन्यच्चायुषः स्थितिवन्धस्थानानि स्तोकानि, नामगोत्र-
योस्तु बहूनि, ततो यथोत्तरं विशेषाधिका अपि नामगोत्रयोः समस्तस्थितिवन्धाध्यवसाया आयुषः
समस्तस्थितिवन्धाध्यवसायापेक्षयाऽसंख्येयगुणा भवन्ति । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ

“सञ्जथोवाणि आउगस्सठितिववज्जवसाणट्ठाणाणि । णामगोआण ठितिववज्जवसाणाणि असखेज्ज-
गुणाणि । आउगस्स ठितिववे अज्जवसाणट्ठाणाण वड्ढी असखेज्जगुणा दिट्ठा, णामगोआणं विसेसहिंया
दिट्ठा, एत्थं कइ असखेज्जगुणा ? भण्णइ—क्खंआउगस्स जहण्णिगयाए ठिणिअ अज्जवसाणट्ठाणाणि अतिथोवा-
णिअत्ति नामगोआणं जहण्णिगयाए ठिईए ठितिववज्जवसाणट्ठाणाण अति वहुणाणित्ति काउ, तेण आउगस्स

* अत्र हि जेसलमेरग्रन्थागारस्यतालपत्रीयकर्मप्रकृतिचूर्ण्यक्षराणि, मुद्रितप्रती तु—“आउगस्स जहण्णिगयाए
ठिणीए अज्जवसाणट्ठाणाणि अतिवहुणाणित्ति(योवाणित्ति)काउ, तेण आउगस्स थोवाणि आदिउत्तर गच्छति, सेसाणं
वासनेज्जा” इति पाठः । अन्ययो पाठयोर्मध्ये तालपत्रीयपाठ एव सम्यगिति ।

थोवाणि आदि उत्तरं गच्छविसेसेण वा साहेज्जा । पाणावरणदंसणावरणवेयणिज्जखंतराहयाण असखेज्जगुणाणि । कह ? भण्णड-पलिओवमस्स असखेज्जतिभाग गंतूण दुग्गुणवड्ढी दिट्ठा । एध पलिओवमस्स अते अमखेज्जगुणाणि लब्धमंति । मोह्णिज्जस्स ठितिवंधज्जवसाणाणि असखेज्जगुणाणि ।” इति ॥ ८५० ॥

तदेव प्रतिपादितं ज्ञानावरणादिमूलप्रकृतीरधिकृत्य स्थितिवन्धव्यवसायानामल्पबहुत्वम् , तस्मिंश्च प्रतिपादितेऽवसितो द्वितीयः प्रकृतिसमुदाहारः ॥

॥ इति श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे पष्ठेऽध्यवसायसमुदाहारे द्वितीय प्रकृतिसमुदाहारः ॥

▲

▲

▲

॥ अथ तृतीयो जीवसमुदाहारः ॥

साम्प्रतं चरमस्य जीवसमुदाहारस्यावसरः । तत्र हि शुभाऽशुभाध्यवसायभेदादनेकधा विभक्तानां क्रियन्तां बन्धकजीवानां कथंभूतस्थितेर्वन्धकत्वमित्येतत् प्रदिदर्शयिपुरादौ शुभाशुभाध्यवसायाध्यवसितान् जीवान् भिन्नभिन्नरसबन्धकतया विभाजयन्नाह

सायरम सुद्धमज्झिमसंकिट्ठा बंधिरे रसं कमसो ।

चउतिविठाणगयं खलु तव्विवरीअं असायरस ॥ ८५१ ॥

(ग्र०) “सायरस सुद्धे”त्यादि, सातस्य परावर्तमानशुभप्रकृतिलक्षणस्य, अस्य चान्वयः “बंधिरे रसं कमसो चउतिविठाणगयं खलु” इति परेण, ततः परावर्तमानशुभप्रकृतिलक्षणस्य सातवेदनीयस्य क्रमशः “चउतिविठाणगयं” ति चतुःस्थानगतं, त्रिस्थानगतं, द्विस्थानगतं च ‘रसम्’-अनुभावं वक्षन्ति, इह तावत् सातवेदनीयादिशुभप्रकृतीनां रसः क्षीरादिरसोपमः, तत्रापि स्वाभाविकक्षीरादिरसोपम एकस्थानिकरस उच्यते, द्वयोः कर्षयोरवृत्तः सन्नवशिष्टैककर्षप्रमाणो यः क्षीरादिगमस्तदुपमस्तु द्विस्थानिकरसो भण्यते, त्रिकर्षप्रमाण आवृत्तः सन्नैककर्षप्रमाणो योऽवशिष्टस्तदुपमस्तु त्रिस्थानिकः कथ्यते, एवं चतुर्णां कर्षाणामावर्तने कृते ये उद्धरित एककर्षप्रमाणः क्षीरादिगमस्तदुपमश्चतुःस्थानिकोऽभिधीयते । यदुक्तं श्रीमन्मलयगिरिपादैः कर्मप्रकृतिवृत्तौ-

“क्षीरादिरसश्च स्वाभाविक एकस्थानिक उच्यते । द्वयोस्तु कर्षयोरवर्तने कृते सति योऽवशिष्यते एक कर्ष स द्विस्थानिक । त्रयाणां कर्षाणामावर्तने कृते सति य उद्धरित एक कर्ष स त्रिस्थानगत । चतुर्णां तु कर्षाणामावर्तने कृते सति योऽवशिष्ट एक कर्ष स चतुःस्थानगतः ।” इति ।

के पुनरेनं सातवेदनीयसत्कं चतुस्त्रिस्थानगतं त्रिविधरसं क्रमशो वक्षन्तीत्याह-“सुद्ध-मज्झिम-संकिट्ठा” ति मन्दतरकषायोदयत्वाद् ये ‘शुद्धाः’-विशुद्धाध्यवसाया जीवाः, तथैव कषायोदयजन्यमध्यमसंक्लेशोपेतत्वात् ‘मध्यमाः’ गध्यमपरिणामा जीवाः, ये तु तीव्रकषायोदयात् ‘संक्लिष्टाः’-संक्लिष्टतरपरिणामा जीवास्ते । इदमुक्तं भवति विशुद्धपरिणामा जीवाः सातवेदनीयस्य चतुःस्थानगतं रसं वक्षन्ति, मध्यमपरिणामा जीवा पुनस्तस्य त्रिस्थानगतं रसं निर्वर्त-

यन्ति, संक्रिष्टपरिणामास्तु द्विस्थानगतमेवेति । संक्लेशो हि अत्र तत्प्रायोग्यो विज्ञेयः, न तु सर्व-
संक्लेशः, सातवेदनीयबन्धकानां सर्वसंक्लेशाऽसम्भवात् । अमातवेदनीयस्योत्कृष्टानुभागस्य त्वशुभ-
त्वात् तद्रसं पुनरेते वैपरीत्येन द्वि-त्रि-चतुःस्थानिकक्रमेण बध्नन्ति, एतदेव दर्शयन्नाह—“तत्त्विव-
रीञं असायरस” इति एतेऽनन्तरोक्ताः शुद्ध-मध्यम-संक्रिष्टजीवा अशुभपरावर्तमानरूपस्याऽसात-
वेदनीयस्य ‘तद्विपरीतम्’ तं चतु-स्त्रि-द्विस्थानगतं रसं विपरीतक्रमगतम्, द्वि-त्रि-चतुःस्थानिकक्रमेणेत्य-
र्थः, बध्नन्तीत्यावर्तते । अयम्मात्रः—तत्प्रायोग्यविशुद्धपरिणामा असातवेदनीयस्य द्विस्थानगतं रसं
बध्नन्ति, मध्यमपरिणामास्तु तस्य त्रिस्थानगतं रसं बध्नन्ति, संक्रिष्टपरिणामाः पुनश्चतुःस्थानिकं
रसं बध्नन्तीति । अत्राप्यमातवेदनीयस्यैकड्यादिस्थानगतमानां परस्परं तारतम्यं पूर्ववद्भावनी-
यम्, केवलममातवेदनीयस्याऽशुभप्रकृतित्वाद् इक्षुरसादिस्थाने धोपातक्यादिरसमादायोपमा
द्रष्टव्या । यत उक्तम्—“धोसाडवर्तिवुवमो असुमाण” इति ।

इहाऽनन्तरोक्ताः माता-ऽसातवेदनीययोः प्रत्येकं बन्धका ज्ञानावरणादिसप्तचत्वारिंशद्भुव-
प्रकृतीर्बध्नन्तो ग्राह्याः । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ

“एव णाणावरणसणावरणमिच्छत्त सोलसकपाय भय दुगच्छा तेजोकम्मडगावणगधरसफासअगुरु-
लहुय उवचाय णिम्मणेण पचण्ह अतराइयाण एयासिं सत्तचत्तालीसाए धुवपगतीण बधता” इत्यादि ॥८५१॥

तदेवं परावर्तमानशुभाशुभप्रकृतीनां द्वि-त्रि-चतुःस्थानिकरसबन्धकभेदात्स्थितिवन्धकजीवाः
षोढा विभक्ताः । साम्प्रतमेते एकैकविधा जीवाः कीदृशं स्थितिवन्धं कुर्वन्तीत्येतत्प्रतिपादयन्नाह

पढमस ठिहं कमसो सायरस चउतिविठाणिये वंधे ।

बंधंति लहुं अलहुं सट्ठाणम्मि खलु उकोसं ॥ ८५२ ॥

(प्रे०) “पढमस्से”त्यादि, ‘सातस्य’-सातवेदनीयस्य परावर्तमानोत्तरशुभप्रकृतिलक्षणस्य
“चउतिविठाणिये” इति ‘द्वन्द्वान्ते श्रूयमाणं पदं प्रत्येकमभिमन्वध्यत’ इति न्यायाच्चतुः-
स्थानिके त्रिस्थानिके द्विस्थानिके “बंधे” इति तत्तद्रसबन्धे प्रवर्तमाने तस्य प्रवर्तकाः “पढमस्स
ठिहं कमसो” इति प्रथमस्य ज्ञानावरणस्याऽपरावर्तमानाऽशुभमूलप्रकृतेर्वक्ष्यमाणां त्रिविधां स्थितिं
क्रमशो बध्नन्तीति परेणान्वयः । एतां त्रिविधस्थितिमेव क्रमश आह—“लहुं अलहुं” इत्यादिनां ।

इदमुक्तं भवति—अनन्तरोक्तात् ‘मायस्म सुद्धमज्झिम’ इत्यादिवचनात् मातवेदनी-
यस्य चतुःस्थानिकरसं बध्नन्तो जीवा विशुद्धपरिणामा इति कृत्वा “लहुं” इति ज्ञाना-
वरणस्य ‘लघु’तत्प्रायोग्यजघन्यां स्थितिं बध्नन्तीत्यर्थः । न चैते केवलविवक्षितां जघन्यां स्थितिमेव
बध्नन्ति, किन्तु चतुःस्थानिकेऽपि मन्दमन्दतरादिरसे बध्यमाने समयद्विसमयादिनाऽभ्यधिकां
यावत् केचनात्यन्तमन्दतमचतुःस्थानिकरसबन्धका उक्तजघन्यस्थित्यपेक्षया प्रभूतमागरोपमशैत-

रधिकामपि जघन्यां स्थितिं वध्नन्ति, ततश्च “लक्ष्णम्” इत्यनेनोपलक्षणात् समयदिनाऽधिकां यावत् प्रभूतसागरोपमशतैरधिकामपि स्थितिमेते प्रस्तुताश्चतुःस्थानिकरसं वध्नन्तो जीवा वध्नन्तीत्यपि विज्ञेयम्, एवमेवाग्रेऽपि द्रष्टव्यम् । तद्यथा-सातवेदनीयस्य त्रिस्थानिकरसं वध्नन्तो जीवा मध्यमपरिणामा इति कृत्योक्तजघन्यां वक्ष्यमाणोत्कृष्टां च स्थितिमपेक्ष्य “अलक्ष्णम्” इति या ज्ञानावरणस्य ‘अलघु’-अजघन्या, मध्यमा इति यावत्, तां मध्यमां स्थितिं वध्नन्ति । अत्राप्युपलक्षणाद् विवक्षितां मध्यम-स्थितिमपेक्ष्य समयदिनाऽधिका बहुमागरोपमशतप्रमाणा याः स्थितयस्ता अपि वध्नन्तीति बोद्धव्यम् । एवमेव सातवेदनीस्य द्विस्थानिकरसं वध्नन्तो जीवाः पुनः “सङ्काणम्मि खलु उक्कोसं” इति ‘स्वस्थाने’-स्वयंक्लेजभूमिकानुसारेणैव ज्ञानावरणम्योत्कृष्टां स्थितिं वध्नन्ति, न पुनरौघिकोत्कृष्ट-स्थितिमिति खलुशब्दार्थः; अत्राप्युत्कृष्टस्थित्युपलक्षणात् समयद्विसमयादिहीनोत्कृष्टां यावत् प्रभूत-सागरोपमशतपृथक्त्वहीनामुत्कृष्टां स्थितिमपि वध्नन्तीति बोद्धव्यम् । यद्वा स्वपदेन सातवेदनीयं ग्राह्यम्, ततश्च सातवेदनीयस्य द्विस्थानिकरसं वध्नन्तो जीवाः सातवेदनीयस्यैवोत्कृष्टां स्थितिं वध्नन्ति, अत्र च पक्षे खलुशब्दोऽवधारणार्थे विशेष्यानुगामितया च व्याख्येयः ।

२६मुक्तं भवति-अवधारणार्यो हि एवकारस्त्रिधा, विशेष्यसङ्गतः, विशेषणसंगतः क्रियास-ङ्गतश्च भवति, अवधारणं च व्यवच्छेदफलम्, तत्र विशेष्यसङ्गतेनैवकारेणान्ययोगव्यवच्छेदः क्रियते, यथा-‘चतुर्दशपूर्वविद् एवाऽऽहारकशरीरिणः’ इत्यत्र चतुर्दशपूर्वविद्योऽन्येपामाहारकशरीरित्वयोगो व्यवच्छिद्यते; अर्थाच्चतुर्दशपूर्वव्यतिरिक्त आहारकशरीरी न भवति । विशेषणानुगामिनैवकारेण त्वयोग-व्यवच्छेदो विधीयते, यथा-‘अभव्यो मिथ्यादष्टिरेव’ इत्यत्राऽभव्ये मिथ्यादष्टित्वाऽयोगो व्यवच्छि-द्यते; अर्थादभव्यमात्रेऽवश्यं मिथ्यात्वपरिणामः । क्रियामङ्गतैवकारेण पुनरन्त्यन्तायोगो व्यवच्छिद्यते; यथा-‘भव्यः संयतो भवत्येव’ इत्यत्र भव्ये संयतमावन्त्याऽत्यन्ताऽयोगो व्यवच्छेद्यः, अर्थात् केचन भव्या असंयता अपि विद्यन्ते । प्रस्तुतेऽवधारणार्थखलुशब्दस्य विशेष्यसंगततया विधाने सातवेदनी-यस्य, तदुपलक्षणात् परावर्तमानशुभप्रकृतीनां चोत्कृष्टां स्थितिं वध्नन्ति, न पुनर्ज्ञानावरणादीनाम-परावर्तमानानाम्, परावर्तमानाऽशुभप्रकृतीनां वेत्यर्थः ॥८५२॥

अयं शेषासातवेदनीयत्रिविधरसवन्धकजीवानधिकृत्याह

पढमरस ठिडं कमसो असायचउतिगविठाणिये वंधे ।

बंधंति गुरुं अगुरुं सङ्काणे चेव य जहण्णं ॥८५३॥

(प्रे०) “पढमस्स” इत्यादि, प्राग्बद्धसातवेदनीयस्य चतुःस्थानिके त्रिस्थानिके द्विस्थानिके रसबन्धे प्रवर्तमाने सति तद्वन्धकाः ‘प्रथमस्य’-ज्ञानावरणस्य ‘गुरुम्’-उत्कृष्टाम्, ‘अगुरुम्’-अनुत्कृ-ष्टाम्, मध्यमामित्यर्थः, स्वस्थाने एव जघन्यां च स्थितिं वध्नन्तीत्यर्थः । इयमत्र भावना-

‘तन्निवरीयं असायस्स’ इत्यनन्तरोक्तवचनादसातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकं रसं बध्नन्तो जीवाः संक्लिष्टाध्यवसायाः, किञ्च तिर्यङ्-मनुष्य-देवाधुर्वर्जानां शेषसर्वप्रकृतीनामुत्कृष्टा स्थितिः संक्लेशाधिक्ये निर्वर्त्यते, तत एतेऽसातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकरसं बध्नन्तो जीवा ज्ञानावरणस्योत्कृष्टां त्रिंशत्कोटिकोटिसागरोपमप्रमाणां स्थितिं बध्नन्ति, चतुःस्थानिकादिरसानां प्रत्येकं स्वस्थानेऽसंख्येयभेद-मिश्रत्वात् मन्दमन्दतरादिचतुःस्थानिकरसं बध्नन्तो जीवा नातिसंक्लिष्टा इति कृत्वा समयादिना हीनां हीनतराद्यां यावदन्तःकोटिकोटिसागरोपमप्रमाणामपि स्थितिं बध्नन्ति, अत उत्कृष्टस्थित्युपलक्षणा-दन्या अपि स्थित्यतिरेते बध्नन्तीति प्राग्वदत्रापि द्रष्टव्यम् । नन्वेवं तर्हि कस्मादुत्कृष्टैव मूले गृहीता ? उच्यते, त्रिस्थानिकं रसं बध्नद्भिर्द्विस्थानिकरसं बध्नद्भिर्जीवैश्चैषा त्रिंशत्कोटिकोटिसागरोपम-प्रमाणा स्थितिर्न बध्यते इत्येतद्दर्शनार्थम्, असातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकरसबन्धकैरेव ज्ञानावरण-स्योत्कृष्टा स्थितिर्वध्यते, न पुनस्त्रिस्थानिक-द्विस्थानिकरसबन्धकैरिति भावः ।

असातवेदनीयस्य त्रिस्थानिकरसं बध्नन्तो जीवास्तु ज्ञानावरणस्य तत्प्रायोग्यां अन्तः-कोटीकोटीसागरोपमप्रमाणां मध्यमां स्थितिं बध्नन्ति, असातवेदनीयस्य द्विस्थानिकरसं बध्नन्तो जीवाः पुनर्ज्ञानावरणस्य ‘स्वस्थाने एव’ स्वविशुद्धिमूर्तिकानुसारेणैव जघन्यां तदुपलक्षितां समयद्विसमया-दिमात्रेणाऽभ्यधिकां यावत् प्रभूतसागरोपमशतैरधिकां जघन्यस्थितिमपि बध्नन्ति, इत्थमेवानन्तरो-क्तस्थानेऽप्युपलक्षणात् प्रभूतसागरोपमप्रमाणाः स्थितिविकल्पा असातवेदनीयस्य त्रिस्थानिकरसं बध्नतां जीवानां बन्धप्रायोग्यतया द्रष्टव्या इति ।

ननु कर्मप्रकृतिसंग्रहण्यनुभागबन्धचूर्णौ रमबन्धाध्यवसायानुकृष्टिप्रतिपादनावसरे-‘सायस्स ओकसिय ठिर्ति बन्धमाणस्स जाणि अणुभागबंधञ्चवसाणट्टाणाणि समयूणाए उक्कसियाए ठितीए ताणि य अण्णाणि य । विसमयूणाए उक्कसियाए ठितीए ताणि य अण्णाणि य । एव जाव असायस्स जहणिया ठिती ।’ इत्यनेन सातवेदनीयोत्कृष्टस्थितिप्रभृतेः यावदसातवेदनीयजघन्यस्थित्या मम सातवेदनीयस्याऽऽक्रान्तस्थितिस्तावत् ‘तान्यन्यानि’ लक्षणाया रमबन्धाध्यवसायानुकृष्टेरभिहितत्वात् पञ्चदशसागरोपमकोटिकोटिलक्षणसातवेदनीयोत्कृष्टस्थितिप्रभृतेः समयसमयोनायां समयाधिकजघन्या-ऽऽक्रान्तस्थितिपर्यन्तायामुत्तरोत्तरस्थितौ ये रमबन्धाध्यवसायास्तेषामध्यवसायानामाक्रान्तजघन्यस्थिति यावत्पूर्वपूर्वस्थिताऽनुवृत्तेस्तत्रापि तादृगध्यवसायनिबन्धनसातवेदनीयद्वित्रिस्थानिकरमबन्धोऽपि भवत्येव, अत एव तत्राऽनुभागतीव्रमन्दताप्रतिपादनावसरे-‘सायस्स उक्कसियाए ठितीए जहणपदे जहण्णा-

णुभागोऽथोवो । समयूणाए उक्तसियाए ठितीए जहण्णपदे जहण्णाणुभागो तत्तिओ चेव । एव विसमयूणाए उक्तमि-
याए ठितीए जहण्णपदे जहण्णाणुभागो तत्तिओ चेव । तिसमयूणाए ठितीए जहण्णपदे जहण्णाणुभागो तत्तिओ
चेव । 'एव उस्सारेयन्व जाव जहण्णओ अमायव्वओ ताव तत्तिओ चेव' । इत्यनेन सातवेदनीयोत्कृष्टस्थितौ
यावान् जघन्यानुभागोऽभिहितस्तावान् एव समयमपोनायां यावदसातवेदनीयेन सहऽऽक्रान्तायां
तदीयजघन्यस्थितावपि जघन्यानुभागोऽभिहितः, न च तावन्मात्रम्, किन्तर्हि ? 'असायस्स जहण्णय
ट्ठित्तिं वधमाणस्स जाणि अणुभागवधञ्जवसाणट्ठाणाणि तत्तो समयहिआए ठितीए ताणि य अण्णाणि य । एव
विसमयाहिआए ताणि य अण्णाणि य । एव जाव सागरोपमसयपुहुत्त । सागरोपममयपुहुत्त णाम जाव सायस्स
उकोसिया ट्ठिती ताव ताणि य अण्णाणि य' । इत्यनेन सातवेदनीयेन सममक्रान्ताया असातवेदनीयजघन्यस्थि-
तेरारभ्य यावत् सातवेदनीयोत्कृष्टस्थितिस्तावत् 'तान्यन्यानि' लक्षणाया रसबन्धाध्यवसायानुक्रमेण भि-
धानात्, तथा तदीयतीव्रमन्दताभिधानादपि 'असायस्स जहण्णगाए ठितीए जहण्णपदे जहण्णाणुभागो
थोवो । वितियाए ठितीए जहण्णपदे जहण्णाणुभागो तत्तिओ चेव । ततियाए ठितीए जहण्णाणुभागो
तत्तिओ चेव । एव चेव सागरोपमसयपुहुत्त ताव तत्तिओ चेव (जाव) सातउकोसट्ठितीत्ति भणितं होइ ।'
इत्यनेनाऽसातवेदनीयस्य जघन्यस्थितिप्रभृतेस्तदीयपञ्चदशसागरोपमकोटिकोटिलक्षणाऽऽक्रान्तोत्कृ-
ष्टस्थितिं यावज्जघन्यपदगतानुभागस्य तुल्याभिधानाच्च पूर्वपूर्वस्थितौ बन्धप्रायोग्यस्याऽसातवेदनीय-
द्वि-त्रिस्थानिकरसस्याऽपि उत्तरोत्तरस्थितौ यावत्सातवेदनीयेन सह परावर्त्य बन्धप्रायोग्यायां चरमा-
यामसातवेदनीयाऽऽक्रान्तस्थितावपि समुद्भवमद्भावे एव ।

ततः किम् ? ततः सातवेदनीयचतुःस्थानिकरसबन्धकानामिव तदीयद्वित्रिस्थानिकरसबन्ध-
कानामपि तदीयोत्कृष्टाऽजघन्यस्थितिवज्जघन्यस्थित्युपलक्षिता याः सातवेदनीयचतुःस्थानिक-
रसबन्धकप्रायोग्यतयाऽभिहिता आक्रान्ताः सागरोपमशतपृथक्त्वस्थितयस्ता अपि बन्धप्रायोग्या
एव, एवमेवासातवेदनीयचतुःस्थानिकरसबन्धकानां प्रायोग्याः सातवेदनीयेन समं परावर्त्य बन्ध-
प्रायोग्या अत एवाऽऽक्रान्ता याः पञ्चदशकोटिकोटिसागरोपमान्ता असातवेदनीयस्थितयस्ता अपि
असातवेदनीयद्वि-त्रिस्थानिकरसबन्धकानां प्रायोग्या एव । तथा च 'पदमस्स ठिहं कमसो
सायस्स' इत्याद्यनुपदोक्तगाथा-(८५२-८५३)-द्वयेन तत्तज्जघन्याऽजघन्यादिस्थितीनां तथा
तदुपलक्षितानां सागरोपमशतपृथक्त्वस्थितीनामेव सातवेदनीयचतुस्त्रिस्थानिकरसबन्धकप्रायोग्यतया-
ऽसातवेदनीयद्वि-त्रिस्थानिकरसबन्धकप्रायोग्यतया च प्रतिपादितत्वाच्चूर्णिग्रन्थेन व्यक्तो विरोधः ।

[illegible]

अन्त कोटिकोटिसागरोपजलक्षणा स्थितय

रसबन्धाध्यवसायानां स्थापना

कर्मप्रकृत्यनुभावनध्वृष्योस्तानुभावनधाप्रवसानुकुष्ठयनुसारेण साताऽसातवेदनीयाऽऽक्रान्तिस्थितेषु द्वि-त्रि-चतःस्थानिक

हानिर्भवति तथा ज्ञानावरणभ्यापि स्थितिवन्धहानिर्भवति; तथा च यदा सातवेदनीयाऽऽक्रान्त-
जघन्यस्थितिवन्धस्तदा ज्ञानावरणस्याऽपि तत्प्रायोग्यजघन्यस्थितिवन्ध एव, एवं यदा सातवेद-
नीयाऽऽक्रान्तोत्कृष्टस्थितिवन्धस्तदा ज्ञानावरणस्यापि तत्प्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्धस्य सम्भव एव; एवं
च स्थितमिदम्, यत् सातवेदनीयद्वि-त्रिस्थानिकरसवन्धकानामपि यथा सातवेदनीयाऽऽक्रान्त-
जघन्यस्थितिपर्यन्ताः स्थितयो बन्धप्रायोग्यास्तथा ज्ञानावरणस्याऽपि तत्प्रायोग्यजघन्यस्थिति-
पर्यन्ताः स्थितयः सातवेदनीयद्वि-त्रिस्थानिकरसवन्धकानां बन्धप्रायोग्या एव । एवमेवाऽसातवेदनीय-
द्वि-त्रिस्थानिकरसवन्धकानामपि यथाऽसातवेदनीयाऽऽक्रान्तोत्कृष्टस्थितिपर्यन्ताः स्थितयो बन्ध-
प्रायोग्यास्तथा ज्ञानावरणस्याऽपि तत्प्रायोग्योत्कृष्टस्थितिपर्यन्ताः स्थितयोऽसातवेदनीयद्वि-त्रिस्थानिक-
रसवन्धकानां बन्धप्रायोग्या एव ।

तदेवं साताऽसातवेदनीयाक्रान्तजघन्योत्कृष्टस्थितिपर्यन्तानां स्थितीनां साताऽसातवेदनीय-
द्वि-त्रिस्थानिकरसवन्धकप्रायोग्यत्वेन ज्ञानावरणस्याऽपि तत्तदाक्रान्तजघन्योत्कृष्टस्थितिपर्यन्तानां
'पदमस्स ठिइं कमसो' इत्यादि(गाथा-८५२-८५३)नाऽभिमतस्थित्यपेक्षयाऽधिकानामे-
कत्राऽऽक्रान्तजघन्यस्थितिपर्यन्तानाम्, अन्यत्राऽऽक्रान्तोत्कृष्टस्थितिपर्यन्तानां च स्थितीनामपि साता-
ऽसातवेदनीयद्वि-त्रिस्थानिकरसवन्धकप्रायोग्यत्वे संस्थिते तदोपतादवस्थ्यमेव ? इति चेद् ,

अप्यतः उत्तरम् यथोक्तानुभागबन्धचूर्णिवचनात् तत्तत्स्थितिवन्धस्थानेषु तत्त-
द्रसवन्धाध्यवसायानां पृथक्पृथग्भावेऽपि, तत एव अनुभागीप्रमन्देताया भेदेनाधिकृतत्वेऽपि च तत्र
तत्र स्थितिवन्धस्थानेषु रसवन्धस्य द्वि-त्रिस्थानिकादिभेदेन नियमनं तु स्थितिवन्धप्रमाण-
नियमनपथा उत्कृष्टपदगतानुभागेनैव कर्तव्यम्; तथा च न दोषलेशोऽपि । एतदुक्तं भवति
ज्ञानावरणस्योत्कृष्टस्थितिवन्धे प्रवर्तमाने स्थितिवन्धमानं यथा तदानीं वध्यमानेषु येषु केषु
दलिकेषु शेषव्यमानदलिकापेक्षयाऽधिकतमकालं यावत्तेन रूपेणाऽवस्थानस्वभाव उत्पद्यते तच्चरम-
दलिकनिपेक्षयाधीनं सत् त्रिशत्सागरोपमकोटिकोऽद्यादिलक्षणमभ्युपगतम्, न पुनर्द्विचरमादि-
दलिकनिपेक्षाधीनं समय-द्विसमयादिन्यूनत्रिशत्सागरोपमकोटिकोऽद्यादिरूपम् । यथा उत्कृष्टस्थिति-
बन्धमानं तथा जघन्यस्थितिवन्धमानमपि तस्मिन् जघन्यस्थितिवन्धे प्रवर्तमाने वध्यमानशेष-
दलिकापेक्षयाऽधिकतमकालं यावत्तेन रूपेणाऽवस्थानस्वभावो येषु दलिकेषु समुत्पद्यते तस्य
चरमदलिकनिपेक्षयाधीनं सद् अन्तर्मुहूर्तादिकं प्रागुक्तम्; न पुनर्येषु दलिकेषु वध्यमानशेष-
दलिकापेक्षया स्तोकतमकालं यावत्तेन रूपेणाऽवस्थानस्वभावः समुत्पन्नस्तादृक्प्रथमनिपेक्षाधीनम्,
यतस्तथात्वे वेदनीयादितत्कर्मणामौघिकं जघन्यस्थितिवन्धमानं द्वादशमुहूर्तादिकमनुक्त्वा-
ऽन्तर्मुहूर्तमेव कथितं स्यात्, कुतः ? तस्य जघन्यस्थितिवन्धेऽन्तर्मुहूर्तमात्राया एवावाधायाः
सत्त्वेनाऽवावाऽनन्तरवर्तिनि प्रथमदलिकनिपेकेऽन्तर्मुहूर्तकालं यावदेव तेन रूपेणाऽवस्थानस्वभावानां
दलिकानां जघन्यपदे लाभात् । यथा जघन्योत्कृष्टस्थितिवन्धे तथा मध्यमस्थितिवन्धेऽपि ज्ञेयम् ।

स्थितिवन्धप्रमाणनियमनवद् द्वि-त्रिस्थानिकादिभेदभिन्नरसवन्धप्रमाणमपि तत्र तत्र स्थिति-
वन्धस्थाने उत्कृष्टपदे वन्धप्रायोग्येनानुभागेन नियम्यते तदा यत्र स्थितिवन्धस्थानेषु चतुस्था-
निकरसवन्धाध्यवसायानां सद्भावेनोत्कृष्टपदे सातवेदनीयादेश्वतुःस्थानिकरसो वन्धप्रायोग्यस्तानि
स्थितिवन्धस्थानानि सातवेदनीयादेश्वतुःस्थानिकरसवन्धकप्रायोग्यानि, एवं येषु स्थितिवन्धस्थानेषु
न विद्यते चतुःस्थानिकरसवन्धप्रायोग्या अध्यवसायाः, किन्तूत्कृष्टपदेऽपि त्रिस्थानिकरसवन्धप्रायो-
ग्या एव तानि स्थितिवन्धस्थानानि त्रिस्थानिकरसवन्धकप्रायोग्यानि, शेषस्थितिस्थानेषु तु चतुः-
स्थानिकरसवन्धाध्यवसायानामिव त्रिस्थानिकरसवन्धाध्यवसायानामप्यभावेन तानि तु परिशेषादपि
द्विस्थानिकरसवन्धकप्रायोग्यानीति तु सुखेन गम्यते । इत्थं हि त्रिणिप्रयाऽविरोधेनोपपद्यते
'पढमस्स ठिइं कमसो' इति गीयाद्वयोक्तार्थ इति ॥८५३॥

तदेवं दर्शिताः सातवेदनीयाऽसातवेदनीयादेश्वतुःस्थानिकादित्रिविधत्रिविधरसवन्धकतया पड्विधा
विभक्तानां जीवानां विशुद्धाविशुद्धाध्यवसायानुमारेण वन्धप्रायोग्या मूलप्रकृतीनां स्थितिचिकम्पाः ।
साम्प्रतं जघन्यादिभेदमिन्नेध्वेतेष्वसंख्येयेषु स्थितिचिकम्पेषु प्रत्येकं वन्धकतया वर्तमानाः पड्विधा
जीवा उत्कृष्टपदे कियन्ताः प्राप्यन्त इत्येतदादावनन्तरोपनिधयाऽऽह

पढमस्स जहण्णाए थोवा जीवा तओ कमाऽब्भहिया ।
जलहिसयपुहुत्तं जा ततो उड्डं विसेसूणा ॥८५४॥
सायरस्स चउतिठाणे तहा असायस्स हुन्ति वितिठाणे ।
अयरमयपुहुत्तं जा सेसदुठाणेषु सगुरुठिइं ॥८५५॥

(प्रे०) “पढमस्स जहण्णाए” इत्यादि, तत्र “जोवा” ति अनन्तरोक्ताः सातवेदनीय-
स्याऽसातवेदनीयस्य च चतुःस्थानिकादितत्तद्रसं वध्नन्तः पड्विधा जीवा प्रत्येकं ‘प्रथमस्य’-ज्ञाना-
वरणस्य “जहण्णाए” ति जघन्यायां भित्तौ “थोवा” ति ‘स्तोकाः’-समयाद्यधिकस्थितेर्वन्धका-
पेक्षया स्तोकाः, भवन्तीति परेणान्वयः । “तओ कमाऽब्भहिया जलहिसयपुहुत्तं जा” ति
ततः समयद्विसमयाद्यधिकस्थितिस्थानेषु क्रमाद् ‘अस्यधिकाः’-विशेषाधिका जीवा भवन्ति यावत्
‘जलविशतपृथक्त्वं’-सागरोपमशतपृथक्त्वमित्यर्थः, बहूनि सागरोपमशतानीति यावत् । “ततो उड्डं
विसेसूणा” ति अस्य चान्वयः “अयरसयपुहुत्तं जा” इति परेण, ततोऽनन्तरोक्ताः प्रभूत-
सागरोपमशतसमयप्रमाणाः स्थितीति क्रम्य तदनन्तरस्थितिस्थानादारभ्योर्ध्वं ‘विशेषोनाः’-उत्तरोत्तर-
स्थितिस्थानेषु तद्वन्धकतया वर्तमाना जीवा विशेषहीना विशेषहीना भवन्ति यावत् “अयरसयपुहुत्तं”
ति अतरशतपृथक्त्वम्, प्रभूतानि सागरोपमशतानीत्यर्थः । किं पड्विधरसस्थाने उत कतिपय-
रसस्थाने एवेत्याह—“सायरस्स चउतिठाणे” इत्यादि, सातवेदनीयस्य चतुस्त्रिस्थानिकभेदमिन्ने

द्विविधरसस्थानेऽसातवेदनीयस्य द्वित्रिस्थानिकभेदभिन्ने द्विविधरसस्थाने च, न पुनः। शेषद्विविध-
रसस्थानेऽपि । तर्हि तत्र किमित्याह—“सेसदुठाणेषु” इत्यादि; शेषेऽसातवेदनीयस्य द्विस्था-
निकरसबन्धेऽसातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकरसबन्धे च “सगुरुठिई” ति स्वप्रायोग्यां ‘गुरुम्’-
उत्कृष्टां स्थितिं यावद्विशेषहीना विशेषहीना बन्धका भवन्तीति गम्यते ।

इत्युक्तं भवति सातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकं रसं वृन्ततो ज्ञानावरणीयस्य स्वप्रायोग्य-
जघन्यस्थितेर्बन्धकतया वर्तमाना जीवाः स्तोकाः सन्ति, समयाधिकजघन्यस्थितेर्बन्धक-
तया वर्तमाना जीवास्ततो विशेषाधिका भवन्ति, एवं विशेषाधिका विशेषाधिकास्तावद्वाच्या
यावद् बहूनि सागरोपमशतान्यतियन्ति, अतः परं समयाधिकस्थितेर्बन्धकतया वर्तमानाः सातवेद-
नीयस्य चतुःस्थानिकं रसं वृन्ततो जीवा विशेषहीनाः सन्ति, द्विसमयाधिकस्थितेर्बन्धकतया
वर्तमाना जीवास्ततो विशेषहीनाः सन्ति, एवं विशेषहीना विशेषहीनास्तावद्वाच्या यावत्प्रभूतानि साग-
रोपमशतान्यतिक्रम्य यत्र सातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकरसबन्धकानां प्रायोग्योत्कृष्टा स्थितिरिति ।
इत्यमेव सातवेदनीयस्य त्रिस्थानिकरसं वृन्ततो ज्ञानावरणस्य तत्प्रायोग्याया जघन्यस्थितेर्बन्धक-
तया वर्तमाना जीवाः स्तोकाः, समयाधिकजघन्यायाः स्थितेर्बन्धकतया वर्तमाना जीवास्ततो
विशेषाधिकाः, द्विसमयाधिकजघन्यायाः स्थितेर्बन्धकतया वर्तमाना जीवास्ततो विशेषाधिकाः, एवं
विशेषाधिका विशेषाधिकास्तावद्वाच्यत् प्रभूतानि सागरोपमशतानि, ततः परं समयसमयस्थितिवृद्धौ
पूर्ववद् विशेषहीना विशेषहीना वाच्या यावत् प्रभूतानि सागरोपमशतान्यतिक्रम्य सातवेदनीयस्य
त्रिस्थानिकरसं वृन्ततां जीवानां प्रायोग्या उत्कृष्टा स्थितिरिति । सातवेदनीयस्य द्विस्थानिकं रसं
वृन्ततो ज्ञानावरणस्य तत्प्रायोग्याया जघन्यायाः स्थितेर्बन्धकतया वर्तमाना जीवाः स्तोकाः,
समयाधिकस्थितेर्बन्धकतया वर्तमाना जीवास्ततो विशेषाधिकाः, द्विसमयाधिकस्थितेर्बन्धकतया
वर्तमाना जीवास्ततो विशेषाधिकाः, एवं विशेषाधिका विशेषाधिका यावद् बहूनि सागरोपमशतान्यति-
क्रामन्ति, ततः परं समयाधिकस्थितेर्बन्धकतया वर्तमाना जीवा पुनर्विशेषहीनाः, एवं समयद्विसम-
यादिवृद्धौ विशेषहीना विशेषहीनास्तावद्वाच्या यावद् पञ्चदशकोटिकोटिसागरोपमप्रमाणा ज्ञाना-
वरणस्य सातवेदनीयेन समं बन्धप्रायोग्या उत्कृष्टा स्थितिरिति ।

इत्यमेवाऽसातवेदनीयचतुःस्त्रि-द्विस्थानिकतत्तद्रसं वृन्ततां जीवानां विषयेऽप्यनन्तरोपनिषया
द्रष्टव्यम्, नवरं सातवेदनीयचतुःस्थानिकरसबन्धकानां स्थानेऽसातवेदनीयसत्कद्विस्थानिकरसबन्धका
वक्तव्याः, ततोऽसातवेदनीयस्यापि त्रिस्थानिकरसस्य निर्वर्तका एव, ततः पुनः सातवेदनीयस्य
द्विस्थानिकरसस्य बन्धकानां स्थानेऽसातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकं रसं वृन्ततो जीवा द्रष्टव्याः,
तत्रापि ते विशेषहीना विशेषहीनास्तु तावद्वाच्या यावज्ज्ञानावरणस्योत्कृष्टा स्थितिस्त्रिंशत्कोटि-
कोटिसागरोपमाणि । तद्यथा—असातवेदनीयस्य द्विस्थानिकं रसं वृन्ततो ज्ञानावरणस्य तत्प्रा-

योग्याया जघन्यायाः स्थितेर्वन्धकतया वर्तमाना जीवाः स्तोकाः, ततः समयाधिकस्थितेर्वन्धकतया वर्तमाना जीवा विशेषाधिकाः, पुनरपि समयाधिकस्थितेर्वन्धकतया वर्तमाना जीवा विशेषाधिकाः, एवं विशेषाधिका विशेषाधिकास्तावद्वाच्या यावत् प्रभूतानि सागरोपमशतानि गच्छन्ति, ततः परं समयाधिकस्थितेर्वन्धकाः पूर्वपक्षया विशेषहीनाः, इतस्तु पूर्ववद्विशेषहानिर्वाच्या यावत् प्रभूतानि सागरोपमशतानि व्यतिक्रमन्ति । असातवेदनीयस्य त्रिस्थानिकं रसं निर्वर्तयन्तो ज्ञानावरणस्य तत्प्रायोग्याया जघन्यायाः स्थितेर्वन्धकतया वर्तमाना जीवाः स्तोकाः, ततः समयाधिकस्थितेर्वन्धकतया वर्तमाना जीवा विशेषाधिकाः, पुनरपि समयाधिकस्थितेर्वन्धकतया वर्तमाना जीवा ततो विशेषाधिकाः, एवं तावद्वाच्यं यावत् प्रभूतानि सागरोपमशतानि गच्छन्ति, ततः परं बहूनि सागरोपमशतानि यावदुत्तरोत्तरस्थितौ तु प्राग्बद् विशेषहीना विशेषहीनावन्धका वाच्याः । असातवेदनीयस्य चतुःस्थानगतं रसं वृन्ततो ज्ञानावरणस्य तत्प्रायोग्याया जघन्यायाः स्थितेर्वन्धकतया वर्तमाना जीवाः स्तोकाः, ततः समयाधिकस्थितौ विशेषाधिकाः, एवं समयसमयवृद्ध्या विशेषाधिका विशेषाधिकास्तावद् द्रष्टव्या यावद् बहूनि सागरोपमशतान्यतिक्रमन्ति, ततस्तु समयसमयवृद्ध्या यावज्ज्ञानावरणस्योत्कृष्टा स्थितिस्त्रिशत्कोटिकोटीसागरोपमाणि तावदुत्तरोत्तरस्थितेर्वन्धकतया वर्तमाना जीवा विशेषहीना विशेषहीना अभिधातव्याः । उक्तं च कर्मप्रकृतचूर्णौ-

‘अणतरोपनिधित्वा सुभपगतीण परियत्तमाणिगाणं च उट्ठाणवन्धगा पाणावरणीयस्म जह्णिणगाए ठिठ्तीए जीवा थोवा । वितियाण ठिईए जीवा विसेसहिआ, एव ततियाण विसेसहिआ । एवं विसेसहिआ जाव सागरोपमसतं ति । ‘उदहिमय’ति बहूणि सागरोपमाणि । ‘जीवा विसेसहीणा उदहिसयपहुत्त मो जाव’ त्ति तेण परं विसेसहीणा विसेसहीणा जाव सागरोपमसतपुहुत्त ति । पुहुत्तसदो बहुरात्राची । एवं तिट्ठाणवन्धगजीवा भाणियव्वा । परियत्तमाणिगाणं सुट्ठाण विट्ठाणवन्धगा पाणावरणीयत्पाउगाजह्णिणगाए ठितीए जीवा थोवा । विट्ठ्याए ठिनीए जीवा विसेसाहिगा, ततियाए विसेसाहिआ, एवं विसेसाहिआ विसेसाहिआ जाव सागरोपमसतं ति । तेण परं विसेसहीणा विसेसहीणा ‘आसुसुकोस’ ति जाव परियत्तमाणिगाणं सुभाणं उक्कस्सिगा ठितित्ति । ‘असुभाणं विट्ठाणे तिचउट्ठाणे य उक्करा’ त्ति परियत्तमाणिगाणं अमुभपगतीण विट्ठाणिय-तिट्ठाणिय-चउट्ठाणवन्धगा वेत्तव्वा । पाणावरणीयस्स सट्ठाणजह्णिणगाए ठितीए जीवा थोवा, वितियाए जीवा विसेसाहिआ, ततियाए विसेसाहिआ, एवं विसेसाहिआ विसेसाहिआ जाव सागरोपमसतं ति । तेण परं विसेसहीणा जाव असुभपरियत्तमाणिगाण उक्कोसिया ठितित्ति’ इति ॥८५५॥

तदेवं कृतोऽनन्तरोपनिधया प्ररूपणा । माम्प्रत परम्परोपनिधयाऽऽह

अह दुगुणवड्ढिहाणी गंतूणमसंखपल्लमूलाणि ।

ताओ जाणियव्वा पल्लामंखेज्जमूलंसो ॥८५६॥

(प्रे०) “अह दुगुणवड्ढिहाणी” इत्यादि, अथशब्द आनन्तर्ये, तत्तत्त्वानन्तरोपनिधयाऽभिधानान्तरं परम्परोपनिधयां “गंतूणमसंखपल्लमूलाणि” ति असंख्येयानि पल्लोपमसत्कप्रथमवर्गमूलानि ‘गत्वा’-अतिक्रम्यानन्तरे स्थितिवन्धस्थाने “दुगुणवड्ढिहाणी” ति सातवेदनीयादेश्चतुःस्थानादितत्तद्रसं वृन्ततां जीवानां द्विगुणवृद्धिर्द्विगुणहानिश्च, भवतीति शेषः । इदमुक्तं

भवति—सातवेदनीयादेश्चतुःस्थानिकादितत्तद्रसं वध्नतां जीवानां प्रायोग्याया जघन्यायाः स्थिते-
रारम्य प्रभूतसागरोपमशतपृथक्स्थितिवन्धस्थानेष्वसंख्येयपल्योपमप्रथमवर्गमूलप्रमाणानि स्थिति-
बन्धस्थानान्यतिक्रम्यातिक्रम्य जीवाः द्विगुणा द्विगुणा भवन्ति, ततः परं तत्तच्चतुःस्थानिकादिरस-
बन्धकानां प्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्धं यावत् पल्योपमासंख्येयप्रथमवर्गमूलप्रमाणानि स्थितिवन्ध-
स्थानान्यतिक्रम्यातिक्रम्य बन्धकजीवविषया द्विगुणहानयः प्राप्यन्ते ।

तथाहि सातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकरसं वध्नन्तस्तत्प्रायोग्याया ज्ञानावरणस्य जघन्यायाः
स्थितेर्वन्धकतया वर्तमाना ये जीवास्तेभ्यः समयसमयवृद्ध्या पल्योपमस्यासंख्येयप्रथमवर्गमूल-
प्रमाणानि स्थितिवन्धस्थानान्यतिक्रम्यानन्तरस्थितेर्वन्धकतया वर्तमाना जीवा द्विगुणाः सन्ति,
ततः पुनरपि तावन्ति पल्योपमस्यासंख्येयप्रथमवर्गमूलगतसमयप्रमाणानि स्थितिवन्धस्थानान्यति-
क्रम्यानन्तरस्थितेर्वन्धकतया वर्तमाना जीवा अनन्तरोक्तद्विगुणवृद्धजीवापेक्षया द्विगुणाः सन्ति, निरुक्त-
जघन्यस्थितेर्वन्धकतया वर्तमानजीवापेक्षया तु चतुर्गुणाः सन्ति, ततः परं तावन्ति स्थितिवन्ध-
स्थानान्यतिक्रम्य पुनरपि द्विगुणा भवन्ति, एवं द्विगुणा द्विगुणास्तावद्वाच्या यावत् चतुःस्थानिक-
रसबन्धप्रायोग्योक्तजघन्यस्थितिवन्धात्प्रारम्य प्रभूतानि सागरोपमशतान्यतिक्रमन्ति । इतस्तु
यथोत्तरस्थितिवन्धस्थाने तद्वन्धकजीवा विशेषहीना विशेषहीनाः सन्तः पल्योपमस्यासंख्येय-
प्रथमवर्गमूलप्रमाणानि स्थितिवन्धस्थानान्यतिक्रम्यानन्तरे स्थितिवन्धस्थाने तद्वन्धकतया वर्त-
माना जीवा यथोक्तचरमद्विगुणवृद्धिस्थानलक्षणस्थितेर्वन्धकतया वर्तमाना ये जीवा उक्तास्तदपेक्षया
द्विगुणहीनाः=अर्धा भवन्ति, ततः पुनरपि तावन्ति पल्योपमासंख्येयप्रथमवर्गमूलसमयप्रमाणानि स्थिति-
बन्धस्थानान्यतिक्रम्यानन्तरस्थितेर्वन्धकतया वर्तमाना जीवा अनन्तरोक्तद्विगुणहीनजीवापेक्षया-
ऽर्धा भवन्ति, एवमुक्तप्रमाणानि स्थितिवन्धस्थानान्यतिक्रम्यातिक्रम्य द्विगुणहानयोऽपि तावद्भवन्ति
यावत् प्रभूतानि सागरोपमशतान्यतिक्रम्य सातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकरसं वध्नतां जीवानां बन्ध-
प्रायोग्या ज्ञानावरणस्योत्कृष्टा स्थितिरिति । इत्थमेव सातवेदनीयस्य त्रिस्थानिकरसबन्धकानां द्विस्था-
निकरसबन्धकानामसातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकरसबन्धकानां त्रिस्थानिकरसबन्धकानां द्विस्थानिक-
रसबन्धकानां विषयेऽपि वृद्धिहानयो वाच्याः, नवरं सातवेदनीयस्य द्विस्थानिकरसबन्धं कुर्वत्सु जीवेषु
द्विगुणहानयस्तावद्वाच्या यावत्संख्येयकोटिकोटिसागरोपमाणि स्थितिवन्धस्थानान्यतिक्रम्य सातवे-
दनीयस्य पञ्चदशकोटिकोटिसागरोपमोत्कृष्टस्थित्या समं ज्ञानावरणस्य तत्प्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्धो
भवति, इत्थमेव सातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकरसं वध्नतां जीवानां द्विगुणहानिविषयेऽपि द्रष्टव्यम्,
नवरं तत्र द्विगुणहानयस्तावद् द्रष्टव्या यावज्ज्ञानावरणस्योत्कृष्टस्थितिवन्धस्त्रिंशत्सागरोपमकोटि-
कोटिप्रमाणः । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ

परित्तमाणिगाण सुभाणं चउट्टाणवन्वगा पाणावरणीयस्स जहण्णिगाए ठितीए जीवेहिंती ततो
अससेज्जाणि पल्लोवमवग्गमूलाणि गंतूणं दुग्गुणवड्ढिया जीवा । ततो पुणो तत्तिथ चेव गंतूणं दुग्गुण-

वडिद्धा जीवा । एवं दुगुणवडिद्धता जीवा दुगुणवडिद्धता जीवा जाव सागरोवमसत ति । तेण परं असंखेज्जाणि पलिओवमवग्गमूलाणि गंतूण दुगुणहीणा दुगुणहीणा । एव दुगुणहीणा दुगुणहीणा जाव सागरोवमसय-
पुहुत्त ति । एवं तिट्ठाणिगा वि जीवा । परियत्तमाणिगाणं सुभाण विट्ठाणवन्धगा णाणावरणीयस्स तप्पाउग्गा
जहण्णिगाए ठितीए जीवेहिंतो ततो असंखेज्जाणि पलिओवमवग्गमूलाणि गंतूणं दुगुणवडिद्धता जीवा । ततो
पुणो तत्तिथं चैव गंतूणं दुगुणवडिद्धता जीवा । एवं दुगुणवडिद्धता जाव सागरोवमसतं ति । तेण पर असंखे-
ज्जाणि पलिओवमवग्गमूलाणि गंतूणं दुगुणहीणा । ततो तत्तिथं चैव गंतूण पुणो दुगुणहीणा जीवा । एवं
दुगुणहीणा दुगुणहीणा जाव परित्तमाणिगाणं सुभाण उक्कस्सिगा ठिति त्ति' इति । तथा

‘परियत्तमाणिगाणं असुभाणं विट्ठाणियतिट्ठाणियमंगो जहा परियत्तमाणिगाणं सुभाणं चउट्ठाणमंगो ।
असुभपगतीणं परियत्तमाणिगाणं चउट्ठाणमंगो जहा परियत्तमाणिगाणं सुभाणं विट्ठाणियमंगो । णवर
परियत्तमाणिगाणं उक्कस्सिगा ठितित्ति ॥९५॥’ इति ।

एतादृशा वृद्धयो हानयश्चैकैकविधं रसं वध्नतां जीवानां बन्धप्रायोग्यस्थितिषु कियत्यो
भवन्तीत्येतद् दर्शयन्नाह—“ताओ जाणेयव्वा” इत्यादि, अनुपदं परंपरोनिधया दर्शिताः पल्यो-
पमस्यासंख्येयानि प्रथमवर्गमूलान्यतिक्रम्यातिक्रम्योत्पद्यमानाः सातवेदनीयादेश्चतुःस्थानिकार्धकै-
कविधरसं वध्नतां जीवानां द्विगुणवृद्धयो द्विगुणहानयश्च प्रत्येकमेताः “पल्लासंखेज्जमूलंसो”
ति पल्योपमस्य प्रथमवर्गमूलस्यासंख्याततमभागगतसमयप्रमाणा ज्ञातव्या इति ॥८५६॥

अथोक्तबन्धकद्विगुणवृद्धिहानिस्थानानां द्विगुणवृद्धिहान्यन्यतरान्तरस्य च परस्परं स्तोका-
धिकत्वं दर्शयन्नाह

ठाणाइं थोवाइं णेयाइं दुगुणवडिद्धहाणीणं ।

ताउ असंखेज्जगुणं णायव्वं अंतरं एगं ॥८५७॥

(प्रे०) “ठाणाइं थोवाइं” इत्यादि, सातवेदनीयादेश्चतुःस्थानिकादिरसबन्धकानां द्विगुण-
वृद्धिस्थानयोर्द्विगुणहानिस्थानयोर्वाऽनन्तरवक्ष्यमाणैकान्तरालमपेक्ष्य “दुगुणवडिद्धहाणीणं”
ति सर्वस्थितिभाविनामुक्तद्विगुणवृद्धि-द्विगुणहानीनाम् “ठाणाइं थोवाइं णेयाइं” ति स्था-
नानि स्तोकानि ज्ञेयानि, “ताउ” ति तेभ्यः “असंखेज्जगुणं णायव्वं अंतरं एगं” ति चतुःस्थानि-
कादितत्तद्रसबन्धकानां द्विगुणवृद्धिस्थानयोर्द्विगुणहानिस्थानयोर्वा एकेमन्तरमसंख्येयगुणं ज्ञेयम्, यत
उत्कृष्टस्थितिपर्यन्तासु सर्वास्वप्यधिकृतस्थितिषु जीवानां द्विगुणवृद्धिस्थानानि द्विगुणहानिस्थानानि
वा पल्योपमस्य सम्बन्धिनः प्रथमवर्गमूलस्याऽसंख्येयतमे भागे यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणानि
सन्ति, एकेस्मिन् द्विगुणवृद्धयन्तरे द्विगुणहान्यन्तरे वा यानि स्थितिवन्धस्थानानि तानि तु पल्यो-
पमस्यासंख्येयेषु प्रथमवर्गमूलेषु यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणानि सन्ति । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ-

‘एग जीवगुणहाणिट्ठाणतरं असंखेज्जाणि पलितोवमवग्गमूलाणि । णाणाजीवगुणहाणिट्ठाणतराणि
‘णाणतराणि पल्लस्स मूलमागो असखतमो’ ति पलिओवमवग्गमूलस्स असंखेज्जतिमागो । णाणाजीव-
गुणहाणिठाणंतराणि थोवाणि, एग जीवगुणहाणिट्ठाणतर असंखेज्जगुण’ इति ।

तदेवं दर्शितमनन्तरोपनिधोदिना तत्तद्रसबन्धकतया विभक्तानां कियन्तां जीवानां कीदृक्-

स्थितेर्बन्धकत्वं बन्धमानस्थितिस्थानेषु तादृशजीवानां द्विगुणवृद्धिहानि-तदेकान्तराल्पबहुत्वं च । साम्प्रतं तु वक्ष्यमाणाल्पबहुत्वविषयकपदान्युत्पादयितुं स्थितिबन्धस्थानेषु बन्धकवृद्धिहानि-विषयतया द्विधा द्विधा विभक्तानि सातवेदनीयादेर्द्विस्थानिकादिरसबन्धकप्रायोग्यतया दर्शितस्थिति-बन्धस्थानानि साकाराद्युपयोगप्रायोग्यत्वभेदात् पुनरपि विभाजयन्नाह

उवओगेऽणागारे बंधंति बिठाणियं च अणुभागं ।

सागारे उवजोगे बितिचउठाणगयमणुभागं ॥८५८॥

(प्रे०) “उवओगेऽणागारे” इत्यादि, अनाकारे उपयोगे वर्तमानाः सन्त एतेऽनन्तरोक्ता जीवाः “बिठाणियं च अणुभागं”ति सातवेदनीयस्याऽसातवेदनीयस्य च द्विस्थानिकम् ‘अनुमा-गम्’-रसमेव बध्नन्ति, न पुनस्त्रिस्थानिकं चतुस्थानिकं वेत्यर्थः । “सागारे उवओगे”ति साकारे उपयोगे वर्तमानाः पुनरेते “बितिचउठाणगयमणुभागं” ति ‘द्वन्द्वान्ते श्रूयमाणं पदं प्रत्येक-ममिसम्बध्यते’ इति न्यायात् सातवेदनीयाऽसातवेदनीययोर्द्विस्थानगतं त्रिस्थानगतं चतुःस्थानगतं त्रिविधान्यतममनुमागम्, बध्नन्तीत्यनुवर्तते । अनेन ह्यनाकारोपयोगे वर्तमानानां शुभाशुभपरावर्तमान-प्रकृत्योर्द्विस्थानगतो रस एव बन्धप्रायोग्यः, साकारोपयोगे वर्तमानानां तु जीवानां तयोर्द्वि-त्रि-चतुः-स्थानिकमेदमिन्नाविधा अपि रसा बन्धप्रायोग्या इत्यावेदितमिति ॥८५८॥

अथ साकाराद्युपयोग-तत्तद्रसबन्धादिपदार्थान्तरयोगेनानेकधा विभक्तानां स्थितिबन्धस्थाना-दीनामन्येषां जघन्योत्कृष्टस्थितिबन्धादिपदार्थानां च परस्परमल्पबहुत्वं प्रचिकटयिषुराह

१चउठाणे यवमज्ज्ञा हेट्टाऽप्पाणि ठिहबंधाणाणि ।

सायस हुन्ति २एत्तो संखगुणाणि उवरि हवेज्जा ॥८५९॥

३तो तिट्टाणेऽह ४तओ उवरिं ५ततो अहो य बिट्टाणे ।

सागारे ६तो मीसे हवन्ति ७ततो उवरिं मीसे ॥८६०॥

८ताउ लहू संखगुणो ९तोऽब्भहिया जट्ठिई १०तओऽब्भहियो ।

होह असायस लहू ११तोऽब्भहिया जट्ठिई णेया ॥८६१॥

१२ततो संखगुणाइं हवन्ति बिट्टाणगेऽह सागारे ।

१३तो मीसे १४ताउ उवरि मीसे १५तो हुन्ति सागारे ॥८६२॥

१६तोऽह तिठाणे. १७तो उवरि १८तओ चउठाणगेऽह १९तो जत्तो ।

परमं डायं गच्छइ सा उ ठिई होइ संखगुणा ॥८६३॥

२०तो संखगुणा अंतोकोडाकोडी^{२१}तओ विठाणमि ।

सायरस हुन्ति उवरिं सागारे संखियगुणाणि ॥८६४॥

२२ततो विसेसअहियो सायस्स गुरु हवेज्ज ठिइबंधो ।

२३ततो जाणेयवा अम्भहिया जट्टिई तरस ॥८६५॥

२४तो डायठिई अहिया २५ताउ असायरस उवरि चउठाणे ।

अहियाणि २६तओ परमो अहियो २७तो जट्टिई अहिया ॥८६६॥

(प्रे०) “चउठाणे यवमज्झा” इत्यादि, अनन्तरं सातवेदनीयाऽसातवेदनीययोश्चतुः-
स्थानादित्रिविधत्रिविधरसबन्धकानां स्वस्वप्रायोग्यजघन्यस्थितिवन्धस्थानादारभ्य प्रभूतसागरोपम-
प्रमाणस्थितिपर्यन्तमुत्तरोत्तरस्थितिवन्धस्थानेषु तद्वन्धकजीवानां विशेषवृद्धयोऽभिहिताः, ततश्चरम-
विशेषवृद्धिस्थानात्पुनस्तत्तद्रसबन्धकानां प्रायोग्योत्कृष्टस्थितिवन्धस्थानं यावत्तु यथोत्तरं तत्तत्स्थि-
तेर्वन्धकजीवानां विशेषहानयोऽभिहिताः, इत्थं सातवेदनीयाऽसातवेदनीययोश्चतुःस्थानिकाद्येकैकविध-
रसबन्धं कुर्वतां जीवानां या जघन्यस्थितिर्वन्धप्रायोग्या ततः प्रभूतसागरोपमशतसमयप्रमाणाः स्थिती-
रल्लङ्घ्य बन्धकजीवानां विशेषवृद्धिसत्त्वं यच्चरमं स्थितिवन्धस्थानं यत्र पूर्वोत्तरस्थितिवन्धस्थानवर्ति-
जीवापेक्षयाऽधिकतमा जीवाः प्राप्यन्ते, तस्मान्मध्यस्थानादुभयपार्श्वयोः समयद्विसमयादिना हीना-
धिकस्थितिस्थानेषु पुनर्विशेषहीना विशेषहीना जीवाः प्राप्यन्ते, एतेषु च सर्वेषु स्थाप्यमानेषु यवः—
धान्यविशेषस्तस्याकृतिरुद्भवति, यतो यवस्य मध्यं यथा पृथुलमुभय पार्श्वे च हीने हीनतरे तथा प्रकृतेऽपि
मध्यस्थाने बन्धकानां बाहुल्यात् मध्यं स्थाप्यमानं पृथुलमुभयपार्श्वयोर्यथोत्तरस्थितिस्थानेषु बन्ध-
कानां हीयमानत्वात् पार्श्वे स्थाप्यमाने हीने हीनतरे; स्थापना— ::::: इत्येवं चतुःस्थानिकादि-
त्रिविधरसबन्धकानां विशेषवृद्धिहानीनां यवमदृशीं स्थापनामपेक्ष्य ये सातवेदनीयस्य चतुःस्थानिका-
दित्रिविधरसबन्धकानां यवा इव त्रिविधा यवाः, एवमसातवेदनीयबन्धकानामपि ये त्रयो यवाश्च तेषां
मध्ये “सायस्स” तिसातवेदनीयस्य “चउठाणे जवमज्झा हेट्ठा” तिसातवेदनीयस्य “चतुःस्थानिकयवमज्झादधः”
यश्चतुःस्थानगतसबन्धकविषयकयवस्तत्र यत्तमर्वाविकजीवानां बन्धप्रायोग्यं ‘मध्यं’-मध्यमस्थितिवन्ध-
स्थानं तस्मात् समयादिना हीनहीनतरादि स्थितिवन्धस्थानरूपेऽधस्तने भागे इत्यर्थः, तत्र किमित्याह-
“ऽप्याणि ठिइबंधठाणाणि” तिसातवेदनीयस्थानान्यल्पानि—स्तोकानि । २६ “हुन्ति एतो
संखगुणाणि” तिसातवेदनीयस्थानान्तरोक्तस्थितिवन्धस्थानेभ्यः संख्येयगुणानि भवन्ति, स्थितिवन्ध-
स्थानानीत्यनुवर्तते । कुत्र इत्याह—“उवरि” तिसातवेदनीयस्य “चउठाणे यवमज्झा” इत्यस्यानुवृत्त्याऽधिकृत-
स्य सातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकरसबन्धविषयकदर्शितयवमज्झस्य ‘उपरि’-समयादिनाऽधिकाधिक-

स्थितिवन्धलक्षणे उपरितने भागे इत्यर्थः । ^३ 'तो लिङ्गणेऽह' इति अत्राऽपि 'यवमज्झा' इति पदमनुवर्तते, एवमुत्तरत्रापि यथायोगं तस्यानुवृत्तिर्दृष्टव्या, ततः सातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकयवमध्यादुपरितनस्थितिवन्धस्थानेभ्यः 'त्रिस्थाने'—तस्यैव सातवेदनीयस्य त्रिस्थानरसवन्धे यवमध्याद् 'अधः'—समयादिना हीन-हीनतरादिस्थितिवन्धस्थानरूपेऽधस्तनभागे, स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानीति पूर्वगाथा-तोऽनुवर्तते । ^४ "तओ उचरिं" इति ततः सातवेदनीयस्य प्रस्तुतत्रिस्थानिकरसयवमध्यस्य 'उपरि'—समयादिनाऽधिकाधिकतरादिस्थितिवन्धस्थानरूपे उपरितने भागे, स्थितिवन्धस्थानानि संख्येय-गुणानीत्यत्रापि पूर्ववदनुवृत्त्या बोद्धव्यम् । एवमुत्तरत्रापि तदनुवृत्तेः ^५ "ततो अहो य विङ्गणे सांगारे" इति प्राग्वत् तेभ्योऽनन्तरोक्तस्थितिवन्धस्थानेभ्यः प्रस्तुतस्य सातवेदनीयस्य द्विस्थानिकरसवन्धयवमध्याद् 'अधः'—समयादिना हीन-हीनतरादिस्थितिवन्धलक्षणे यवस्याधोभागे 'साकारे'—साकारोपयोगे सति बन्धप्रायोग्यानि स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानीत्यर्थः ।

अथन्भावः—प्राक् साता-ऽसातवेदनीययोस्त्रिविधोऽपि रसः साकारोपयोगोपयुक्तानां बन्ध-प्रायोग्यो दर्शितः, तथा च त्रिविधान्यतमं रसं बध्नतां प्रायोग्यानि स्थितिवन्धस्थानान्यपि साकारोपयो-गेन बन्धप्रायोग्यानि प्राप्तानि, तत्रापि द्विस्थानिकरसस्य साकारोपयोगस्येवाऽनाकारोपयोगस्यापि बन्धप्रायोग्यतया न सर्वाणि स्थितिवन्धस्थानान्येकान्तेन साकारोपयोगप्रायोग्यानि, किन्तु कतिपया-न्येव, कतिपयानि तु साकाराऽनाकारोभयप्रायोग्यानि, द्विस्थानिकरसं बध्नन्निर्जीवैः कदाचित् साकारो-पयोगे सति बध्यन्ते कदाचित् चानाकारोपयोगे सति बध्यन्ते इति भावः । इत्येवं सातवेदनीयस्यासातवेद-नीयस्य च प्रत्येकं द्विस्थानिकरसं बध्नतां जीवानां प्रायोग्यानि स्थितिवन्धस्थानानि द्विधा द्विधा विभक्तानि, एतेषु द्विविधद्विविधस्थानेषु कतिपयानि द्विस्थानिकयवमध्यादुपरिवर्तीनि, कतिपयानि त्ववःस्थितानि, तथा च सन्धुक्तकेवलसाकार-साकारानाकारोभयोपयोगेदाद्विभक्तानि साता-ऽसात-वेदनीययोर्द्विस्थानिकरसं बध्नतां बन्धप्रायोग्यानि स्थितिस्थानानि प्रत्येकं पुनरपि द्विधा द्विधा विभ-क्तानि, इत्थं हि साता-ऽसातवेदनीययोर्द्विस्थानिकरसं बध्नतां प्रायोग्यानि स्थितिवन्धस्थानान्यष्टवि-धानि जातानि, तद्यथा—सातवेदनीयद्विस्थानिकरसयवमध्यादध एकांत्तसाकारोपयोगप्रायोग्यानि स्थितिवन्धस्थानानि, तथा द्विस्थानिकरसयवमध्यादध एव साकाराऽनाकारोभयप्रायोग्यानि स्थिति-बन्धस्थानानि । इत्थमेव द्विविधानि द्विस्थानिकरसयवमध्यस्योपरितनवर्तिस्थितिवन्धस्थानेषु लभ्यन्ते । तदेवं सातवेदनीयद्विस्थानिकरसं बध्नतां जीवानां बन्धप्रायोग्यानि स्थितिस्थानानि चतु-र्विधानि जातानि । यथा सातवेदनीयद्विस्थानिकरसं बध्नतां तथाऽसातवेदनीयस्यापि द्विस्थानिक-रसं बध्नतां जीवानां बन्धप्रायोग्यानि स्थितिवन्धस्थानान्यपि चतुर्विधानि बोद्धव्यानि । एतेष्वष्टविधेषु स्थितिस्थानेषु यानि सातवेदनीयद्विस्थानिकरसयवमध्यस्याधस्तनानि साकारोपयोगे एव बन्धप्रायोग्यानि तानि शेषसप्तविधस्थितिवन्धस्थानेभ्यः स्तोत्रानि सन्त्यपि सातवेदनीय-

त्रिस्थानिकरसयवमध्यस्योपरितनवर्तिस्थितिवन्धस्थानेभ्यः संख्येयगुणानि सन्ति, एतदेव दर्शनार्थ-
मभिहितम् 'ततो अहो य विहाणे सागारे' इति ।

“तो मोसे र्वन्ति” ति अत्रापि पूर्ववत् 'मायस्स जवमज्झा' तथा 'अहो य विहाणे'
'ठाणाणि संखगुणाणि' चेति पदत्रयस्यानुवृत्त्या 'ततः' अनन्तरोक्तस्थितिवन्धस्थानेभ्यः सातवेदनीय-
स्य द्विस्थानिकरसयवमध्यादधः 'मिश्रे' मिश्रोपयोगे, सांकाराऽनाकारान्यतरोपयोगे प्रवर्तमाने यानि
बन्धप्रायोग्यानि स्थितिस्थानानि तानि संख्येयगुणानीत्यर्थः । ततः “उवरि मोस्से” ति
तत्रैव द्विस्थानिकरसे यवमध्यस्योपरि स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । “तोउ लहू संख-
गुणो” ति तेभ्यः प्रस्तुतस्य सातवेदनीयस्य 'लघुः' जघन्यस्थितिवन्धः संख्येयगुणः, स च व्याख्या-
नतो विशेषप्रतिपत्तेरत्रैव ग्रन्थे द्वितीयाधिकारवृत्तौ प्रोक्तस्वरूपोऽवाधारहितोऽनुभवयोग्यो ज्ञेयः ।
ननु सातवेदनीयस्यानुभवयोग्यो जघन्यस्थितिवन्धोऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणस्यात्, स चाऽनन्तरोक्त-
स्थितिस्थानापेक्षया संख्येयभागमात्रः, अत्र त्वसौ संख्येयगुण उक्त इति कथं न विरोधः ?
इति चेद्, न, संज्ञिपञ्चेन्द्रियामव्यजीवबन्धप्रायोग्यस्थितिवन्धस्थानादीनामिव जघन्यस्थिति-
बन्धस्याऽपि संज्ञिपञ्चेन्द्रियामव्यजीवबन्धप्रायोग्यस्याऽधिकृतत्वात्, तस्य चान्तःकोटिकोटिसागरो-
पमप्रमाणतयाऽनन्तरोक्तस्थितिवन्धस्थानापेक्षया संख्येयगुणत्वाऽविरोधादिति । “तोअम्महिया”
ति ततोऽभ्यधिकाः-विशेषाधिका अधिकृतस्य सातवेदनीयस्य “जडिई” ति 'लहू' इत्यनुवर्तते,
ततो 'लघु'—जघन्या 'यत्स्थितिः'—जघन्यस्थितिवन्धसमये बन्धतः प्राप्तदलिके या स्थितिर्भवति सा,
सा च कर्मरूपतयाऽवस्थानलक्षणाऽत्रैव ग्रन्थे द्वितीयाधिकारेऽभिहितस्वरूपा ज्ञेयेत्यर्थः ।

“तोओऽम्महियो होर असायस्स” ति 'ततः'—सातवेदनीयजघन्ययत्स्थितितोऽभ्य-
धिकः-विशेषाधिको भवेत्यसातवेदनीयस्य “लहू” ति जघन्यः स्थितिवन्धः, स च व्याख्या-
नतो विशेषप्रतिपत्तेरत्रापि प्राग्दर्शितानुभवयोग्य-कर्मरूपतावस्थानलक्षणाद्विविधस्थितिवन्धयोर्मध्ये
योऽनुभवयोग्यः स्थितिवन्धः—सोऽवमातव्य इति । “तोओम्महिया जडिई णेया” ति
प्रागिव “लहू” इत्यस्यानुवृत्तेस्ततोऽभ्यधिकाऽसातवेदनीयस्य जघन्या यत्स्थितिः, कर्मरूपता-
वस्थानलक्षणजघन्यस्थितिवन्ध इति भावः, कुतः ? जघन्यावाधाया अत्र प्रवेशात् । “ततो संख-
गुणाहं हवन्ति” ति तस्या अनन्तरोक्ताया असातवेदनीयजघन्ययत्स्थित्याः संख्येयगुणानि
भवन्ति, कानीत्याह—“विहाणेऽह सागारे” ति पूर्ववत् प्रस्तुतस्यासातवेदनीयस्य द्विस्थान-
िकरसयवमध्यमध्यादध एकान्तसाकारोपयोगे बन्धप्रायोग्यानि स्थितिस्थानानीत्यर्थः ।
“तो मोसे” ति पूर्ववदनुवृत्त्याऽसातवेदनीयस्य द्विस्थानिकरसयवमध्यादधो 'मिश्रे' मिश्रोपयोगे—
सांकाराऽनाकारान्यतरोपयोगे सति बन्धप्रायोग्यानि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि । इत्थमेव

१० “ता उ उवरि मोसे” ति ततोऽसातवेदनीयस्य द्विस्थानिकरसयवमध्यस्योपरि ‘मिश्रे’-साकाराऽना-
कारान्यतरोपयोगे बन्धप्रायोग्यानि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि । तथैव^{११} “तो हुन्ति सागारे”
ति तस्यैवाऽसातवेदनीयस्य द्विस्थानिकरसयवमध्यादुपर्येकान्तसाकारोपयोगे बन्धप्रायोग्यानि स्थिति-
बन्धस्थानानि संख्येयगुणानि भवन्तीत्यर्थः ।^{१२} “तोऽहं ति ठाणे” ति ततः प्रकृतस्याऽसात-
वेदनीयस्य त्रिस्थानिकरसविषयवमध्यस्याधः, स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानीति प्राग्वत् । एवं
१३ “तो उवरि” ति ततोऽसातवेदनीयस्य त्रिस्थानिकरसविषयकयवमध्यस्योपरि स्थितिवन्धस्था-
नानि संख्येयगुणानि ।^{१४} “तओ च उठाणगेऽहं” ति ततोऽसातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकरस-
विषयवमध्यादधः स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि ।^{१५} “तो जत्तो परमं डायं गच्छइ
सा उ ठिई होइ संखगुणा” ति ततो यस्याः स्थितेर्मण्डूकालुतिन्यायेन ‘परमाम्’-उत्कृष्टां
‘डायं’-फालां ‘गच्छति’-प्राप्नोति तद्वन्धकः सा तु स्थितिः संख्येयगुणा भवति ।

किमुक्तं भवति-प्रागरिगन्नेव मूलप्रकृतिस्थितिवन्धग्रन्थे पदनिक्षेपाधिकारे यस्मात्
स्थितिवन्धादेकहेलया उत्कृष्टस्थितिवन्धं कुर्वतो जीवस्योत्कृष्टवृद्धिरभिहिता तस्मात्स्थितिवन्धादनुपद-
मुत्कृष्टस्थितिवन्धकरणे जीव उत्कृष्टां डायं प्राप्नोति, सा उत्कृष्टवृद्धिस्वामिना उत्कृष्टस्थितिवन्धात्प्रा-
गव्यवधानेन यद्वा स्थितिरसातवेदनीयस्य चतुःस्थानकयवमध्यस्याधोवर्तिस्थितिवन्धस्थानेभ्यः
संख्येयगुणा भवतीति ।

एतेन प्राक् पदनिक्षेपाधिकारस्वामित्वद्वारे-

‘मञ्जहाहन्तो उवरिं च उठाणियस्स वट्टतो । अतो कोडाकोडिं ठिइवधं यो कुणेमाणो ॥ ६९२ ॥

लहि ऊपां उकोसं डाय उक्कोससकिळेसेण । जेट्ठिंइ वधतो वड्ढि सो कुणइ उकोसं ॥ ६९३ ॥

इत्यत्र यदन्तःकोटिकोटिसागरोपमलक्षणास्थितिस्थानं निर्वर्तयन् जीवोऽनन्तरसमये उत्कृष्टवृद्धिस्वामी
भवितुमर्हति तच्चतुःस्थानिकयवमध्यादुपरि वर्तमानमन्तःकोटिकोटिसागरोपमलक्षणं स्थिति-
स्थानं तस्मादेव चतुःस्थानिकयवमध्यादधो यावन्ति स्थितिवन्धस्थानानि तेभ्यः संख्येयगुणानि
स्थितिवन्धस्थानानि यवमध्यादुपरि गत्वा लभ्यते, अर्थतस्तु यथोक्तं चतुःस्थानिकयवमध्यलक्षण-
स्थितिस्थानं बध्नन् जीवो यावतीं स्थितिं बध्नाति ततः संख्येयगुणाधिकां स्थितिं बध्नन् जीव
उत्कृष्टवृद्धिस्वामी भवितुमर्हति, न तु ततः स्तोकाभिति स्फुटमभवत् । ननु तर्हि एषा एवोत्कृष्टपद-
गताऽन्तःकोटिकोटिसागरोपमस्थितिः स्याद् ? इति चेद्, न, तस्यास्त्वेतत्स्थितेरपि संख्ये-
यगुणाधिकस्थितिवन्धं कुर्वतो भावात् ।

तदेवाह-^{१६} “तो संखगुणा अंतोकोडाकोडी” ति तस्या अनन्तरोक्तायां अन्तःकोटा-
कोटीसागरोपमस्थितेरपि समयपरिमापया या उत्कृष्टपदे सागरोपमाणामन्तःकोटीकोट्यस्ताः संख्येय-
गुणा इत्यर्थः ।^{१७} “तओ बिठाणम्मि” इत्यादि, ततः सातवेदनीयस्य द्विस्थानिकरसयवमध्य-

स्थोपरि 'साकारे'-एकान्तसाकारोपयोगे सति वन्धप्रायोग्यानि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि भवन्तीत्यर्थः । २२ "ततो विसेसअहियो" इत्यादि, तेभ्योऽनन्तरोक्तास्थितिवन्धस्थानेभ्यः सातवेदनीयस्य 'गुरुः'-उत्कृष्टोऽनुभवयोग्यः स्थितिवन्धो विशेषाधिको भवति, कुतः ? उच्यते, अनन्तरोक्तानि सातवेदनीयद्विस्थानिकरसयवमध्यादुपरिवर्तीन्येकान्तसाकारोपयोगेन वन्धप्रायोग्यानि स्थितिवन्धस्थानान्यन्तःकोटिकोटिसागरोपमन्यूनपञ्चदशकोटिकोटिसागरोपमप्रमाणानि, सातवेदनीयस्याऽनुभवयोग्यतालक्षणास्थितिवन्धस्त्वं पञ्चदशगतवर्षन्यूनपञ्चदशसागरोपमकोटिकोटिप्रमाणः, तथा च भवन्त्यनन्तरोक्तस्थितिवन्धस्थानापेक्षया विशेषाधिकः । २३ "ततो जाणेयव्वा" तस्मात् सातवेदनीयस्यानुभवयोग्योत्कृष्टस्थितिवन्धात् तस्य सातवेदनीयस्यैवोत्कृष्टा कर्मरूपतावस्थानलक्षणा यत्स्थितिर्'भ्यधिका'-विशेषाधिका ज्ञानव्या, कुतः ? अवाध्याया प्रवेशेनाऽस्याः सम्पूर्णपञ्चदशकोटिकोटिसागरोपमप्रमाणत्वात् । २४ "तो डायठिई अहिया" इत्यादि, सातवेदनीयस्योत्कृष्टयत्स्थितेरुत्कृष्टा डायस्थितिर्विशेषतोऽभ्यधिका ज्ञानव्या, कुतः ? सातवेदनीयस्योत्कृष्टा यत्स्थितिः पञ्चदशकोटिकोटिसागरोपममात्रा, उत्कृष्टडायस्थितिस्त्वनन्तःकोटिकोटिसागरोपमन्यूनत्रिंशत्कोटिकोटिसागरोपमप्रमाणा, तथा चोत्कृष्टा डायस्थितिर्द्विगुणाऽपि न भवत्यतो विशेषाधिकाऽभिहितेति ।

ननु कुत उत्कृष्टा डायस्थितिरेतावत्येव भवति ? उच्यते, यतः स्थितिवन्धस्थानादुत्कृष्टां फालां दत्त्वा वा स्थितिर्व्यव्यते ततः प्रमृति तदन्ता तावती स्थितिरुत्कृष्टा डायस्थितिरुच्यते, उत्कृष्टडायविषयत्वात्तस्याः; एषैव कर्मप्रकृतिचूर्णो बहुडायस्थितितयाऽभिहिता, एषा ह्युत्कृष्टवृद्धा यावती-अन्तःकोटिकोटिसागरोपमन्यूनत्रिंशत्कोटीकोटीसागरोपमप्रमाणा प्राक् पदनिक्षेपाधिकारे-ऽर्थतोऽभिहिता तावती एकहेलया उल्लङ्घ्यस्थितिपृच्छपदगता स्थितिर्मन्तव्येति ।

२५ "ताड असायस्स उवरि" इत्यादि, ततोऽसातवेदनीयस्य चतुःस्थानिके यवे उत्तलक्षणात्मव्यमस्यानादुपरि वर्तमानानि यानि स्थितिवन्धस्थानान्यथापि नोक्तानि तानि 'अधिकानि'-विशेषाधिकानि भवन्ति, यतोऽनन्तरोक्तानीनानि च प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिपर्यन्तानि मन्त्यप्यनन्तरोक्तानि चतुःस्थानिकयवमध्यादुपरि बहुसागरोपमगतानि स्थितिवन्धस्थानान्यतिक्रम्यानन्तरस्थितिवन्धस्थानप्रमृतीनि, इमानि तु यममध्यानन्तरस्थितिवन्धस्थानप्रमृतीनि तथा च बहुसागरोपमशतिप्रमाणानां स्थितिवन्धस्थानानामत्राऽधिकानां प्रविष्टत्वाद्भवतीमान्यनन्तरोक्तस्थितिवन्धस्थानापेक्षया विशेषाधिकानीति ।

२६ "नओ परमो" ति 'अमायस्म' इत्यनुवर्त्तते, ततोऽसातवेदनीयस्याया उत्तरप्रकृतेः 'परमः' उत्कृष्टः स्थितिवन्धः 'अधिकः'-त्रिसहस्रवर्षानन्तःकोटिकोटिसागरोपमप्रमाणस्थित्याऽभ्यधिक इत्यर्थः । कुतः ? उच्यते, 'गुरु' इत्यनेनाऽसातवेदनीयस्याऽनुभवयोग्योत्कृष्टस्थिति-

बन्धो विवक्षितः, स च तथाभूतोऽसातवेदनीयस्योत्कृष्टस्थितिवन्व उत्कृष्टावाधायैस्त्रिसहस्र-
वर्षैस्त्रिंशत्सागरोपमकोटिकोटीप्रमाणः सन्ननन्तरोक्तयत्स्थित्यपेक्षया त्रिसहस्रवर्षानन्तःकोटि-
कोटीसागरोपमैरधिको भवतीति । २७ “तो जडिई अहिधा” ति ततोऽसातवेदनीयस्याऽनुमव-
योग्योत्कृष्टस्थितिवन्धापेक्षया तस्यैवाऽसातवेदनीयस्य कर्मरूपतावस्थानलक्षणयत्स्थितिरुत्कृष्टपदे
त्रिसहस्रवर्षैरधिका भवति । कुतः ? उत्कृष्टावाधाय अत्र प्रवेगादिति ।

इदं हि मुख्यवृत्त्या संज्ञिपञ्चेन्द्रियाऽभ्यव्यजीवनन्धप्रायोग्यस्थितिवन्धस्थानान्यधिकृत्य दर्शितं सप्त-
विंशतिपदसत्कमल्पबहुत्वं सर्वथा कर्मप्रकृतिचूर्णविमिहितद्वविंशतिपदसत्काल्पबहुत्वानुसार्येवाव-
गन्तव्यम्, केवलं तत्र साताऽसातवेदनीययोर्जवन्योत्कृष्टयत्स्थितिलक्षणानि चत्वारि पदानि
तथाऽसातवेदनीयचतुःस्थानिकयवमभ्योपरितनस्थानसमूहलक्षणमेकं पदमित्येवं पञ्च पदानि न
सङ्गृहीतानि, अत्र तु तान्यपि सङ्गृहीतानि । कर्मप्रकृतिचूर्णोक्ताल्पबहुत्वपाठस्त्वेवम्

“इयाणि सव्यद्वितिट्टाणाणि अप्पावहुग भण्णइ-हेह्हा थोवाणि जवमज्झा ठाणाणि चउट्टाण” ति
परियत्तमाणिगसुभाणं चउट्टाणियजवमज्झस्स हेह्हाओ ठित्तिठाणाणि थोवाणि । ‘सखेज्जगुणाणि उवरिं’ ति
चउट्टाणे य जवमज्झस्स उवरिं द्वितिट्टाणाणि सखेज्जगुणाणि ‘एमेव तिट्टाणे सुभाण’ ति परियत्तमा-
णिगाण तिट्टाणियजवमज्झस्स हेह्हाओ ठित्तिठाणाणि सखेज्जगुणाणि, तस्सेव जवमज्झस्स उवरिं
ठित्तिठाणाणि (वि संखेज्जगुणाणि) । ‘विट्टाणे सुभाणमेगत’ ति परियत्तमाणिगाण सुभाण विट्टाणे य जव-
मज्झस्स हेह्हाओ एगतसागारपाउग्गाणि ठित्तिठाणाणि सखेज्जगुणाणि । (तथोवि विट्टाणअणुमागजवमज्झस्स
हेह्हाओ पुव्वओ उवरिं ठिउट्टाणाणि मिस्साणि सखेज्जगुणाणि, तथोवि विट्टाणरसजवमज्झस्स उवरिं मिस्साणि
ठिउट्टाणाणि सखेज्जगुणाणि, तथो) परियत्तमाणिगाण सुभाण जहण्णद्वितिवन्धो सखेज्जगुणो । ‘ततो विसे
साहितो होइ असुभाण जहण्णो’ ति परियत्तमाणिगाण असुभाणं जहण्णओ ठितिवन्धो विसेसाहितो ।
‘सखेज्जगुणाणि ठाणाणि विट्टाणे जवमज्झा हेह्हा एगते ति परियत्तमाणिगाण असुभाणविट्टाणियजवमज्झस्स
हिह्हाओ एगतसागारपाउग्गाणि ठाणाणि सखेज्जगुणाणि । ‘मिस्सगाण’ ति ततो विट्टाणिगजवमज्झस्स हेह्हाउ
मिस्सगाणि ठाणाणि सखेज्जगुणाणि । ‘उवरिं’ ति परियत्तमाणिगाण असुभाण विट्टाणिगजवमज्झस्स उवरिं
मिस्सगाणि ठित्तिठाणाणि सखेज्जगुणाणि । तस्सेव उवरिं एगतसागारपाउग्गाणि ठित्तिठाणाणि सखेज्ज-
गुणाणि । ‘एव तिचउट्टाणे’ ति ततो परियत्तमाणिगाणं असुभाणं तिट्टाणियजवमज्झस्स उवरिं ठित्तिठाणाणि
संखेज्जगुणाणि तथो वि तिट्टाणजवमज्झस्स उवरिं ठित्तिठाणाणि सखेज्जगुणाणि । ततो वि असुभाण परि-
यत्तमाणिगाण चउट्टाणियजवमज्झस्स हिह्हाओ ठित्तिठाणाणि संखेज्जगुणाणि । तथो) ‘जवमज्झाओ य डाय-
द्विति’ ति जवमज्झाउ जओ ट्टाणा उकोस डाय इच्छइ सा ठिति संखेज्जगुणा, जओ द्वितिओ उकोसं द्वितिं
जातित्ति मणियं भवति । ‘अतोकोडाकोडि’ ति अन्तोकोडाकोडी संखेज्जगुणा । ‘सुमविट्टाणजवमज्झाओ उवरिं
एगतिगं’ ति ततो परियत्तमाणिगाण सुभाण विट्टाणियजवमज्झाउवरिं एगतसागारोवउग्गाणि ठित्तिठाणाणि
संखेज्जगुणाणि । ‘विसिद्धा सुमजिद्ध’ ति परियत्तमाणिगाण सुभाण उकोस्सगो ठितिवन्धो विसेसाहितो ।
‘डायद्विति’ ति परियत्तमाणिगाण असुभाण डायं गंतूण जा ठिति वज्झा सा ठिति विसेसाहिता । ‘जेह्हा’
ति परियत्तमाणिगाण असुभाणं उकोसगो ठितिवन्धो विसेसाहितो” इति ।

अल्पबहुत्वयन्त्रचित्रके त्वेवम् ★ । इति गाथाष्टकार्यः ॥ ८५९-८६६ ॥

★ यन्त्रं चित्रं चाऽनन्तरोत्तरपृष्ठद्वये लिखिते इति ।

अल्पबहुत्वयन्त्रकम्

रुमाङ्काः

पदानि

अल्पबहुत्वम्

रुमाङ्काः	पदानि	अल्पबहुत्वम्
१.	मातवेदनीय-चतु स्थानिक-यवमध्याद् अधस्तनवर्तीनि	स्थितिवन्धस्थानानि
२	तत. " " " उपरितनवर्तीनि	" "
३.	" " त्रिस्थानिक " अधस्तनवर्तीनि	" "
४	" " " " उपरितनवर्तीनि	" "
५	" " द्विस्थानिक " अधस्तनवर्तीनि साकारोपयोगे बन्धप्रायोग्यानि	" "
६	" " " " " अन्यतरोपयोगे	" "
७	" " " " उपरितनवर्तीनि	" "
८.	मातवेदनीयस्य जवन्यस्थितिवन्धमानम्	" "
९.	" " जवन्यस्थितिः	विशेषाधिक०
१०	अमातवेदनीयस्य जवन्यस्थितिवन्धमानम्	" "
११.	" " जवन्यस्थिति	" "
१२	" " द्विस्थानिकयवमध्याद् अधस्तनवर्तीनि साकारोपयोगे बन्धप्रायोग्यानि	स्थितिवन्धस्थानानि
१३	" " " " " अन्यतरोपयोगे	" "
१४.	" " " " " उपरितनवर्तीनि	" "
१५	" " " " " साकारोपयोगे	" "
१६	" " त्रिस्थानिकयवमध्याद् अधस्तनवर्तीनि	" "
१७	" " " " " उपरितनवर्तीनि	" "
१८	" " चतु स्थानिकयवमध्याद् अधस्तनवर्तीनि	" "
१९	" " यत स्थितिवन्धस्थानादुत्कृष्टाया गम्यते सा स्थितिः	" "
२०	" अन्त कोटिकोटिलक्षणस्थितिवन्धस्थानेषु सर्वाविकस्थितिवन्धस्थानम्	" "
२१	" मातवेदनीयस्य द्विस्थानिकयवमध्यादुपरितनवर्तीनि साकारोपयोगे बन्धप्रायोग्यानि	स्थितिवन्धस्थानानि
२२	" " उत्कृष्टा अनुभवयोग्या स्थिति	" "
२३	" " " यत्स्थिति	विशेषाधिक०
२४	" उत्कृष्टायेनोत्कृष्टयत्स्थिति	" "
२५.	अमातवेदनीयस्य चतु स्थानिकयवमध्यादुपरितनवर्तीनि साकारोपयोगे बन्धप्रायोग्यस्थानानि	" "
२६	" अमातवेदनीयस्य उत्कृष्टा अनुभवयोग्या स्थिति	" "
२७	" " " यत्स्थिति	" "

अथाऽन्यमते प्रस्तुतं दिदर्शयिषुर्गाथाष्टकमाह

केइ उ १यवमज्झाऽहो चउठाणेऽप्पाणि उ ठिइठाणाणि ।

सायस हुन्ति २एतो संखगुणाणि उवरिं हुन्ति ॥८६७॥

३तो तिट्ठाणेऽह ४तओ उवरिं ५ततो अहो य विट्ठाणे ।

सागारे ६तो मीसे हवन्ति ७ततो उवरि मीसे ॥८६८॥

८ताउ असायस्स अहो विट्ठाणग्गि य हवन्ति सागारे ।

९तो मीसे १०ताउ उवरि मीसे ११तो हुन्ति सागारे ॥८६९॥

१२तो तिट्ठाणेऽह १३तओ उवरिं १४ता चउठाणिये हेक्का ।

१५ततो संखेज्जगुणो सायस्स लहू मुणेयव्वो ॥८७०॥

१६ततो विसेसअहिया णायव्वा जट्ठिई १७तओऽब्भहियो ।

होइ असायस लहू १८तोऽब्भहिया जट्ठिई णेया ॥८७१॥

१९एतो संखेज्जगुणा जम्हा गच्छेइ डायमुकोसं ।

सा य ठिई णायव्वा २०तो अंतोकोडिकोडिठिई ॥८७२॥

२१ततो संखगुणाइं हवन्ति सायस्स उवरि विट्ठाणे ।

सागारे २२तोऽब्भहियो गुरू २३तओ जट्ठिई अहिया ॥८७३॥

२४तो डायठिई अहिया २५ताउ असायस उवरि चउठाणे ।

अहियाणि २६तओ परमो अहियो २७तो जट्ठिई अहिया ॥८७४॥

(प्रे०) “केइ उ यवमज्झा” इत्यादि, तत्र “केइ उ” ति ‘केचित्’-महाग्रन्थकारादयस्तु-
पुनः, प्रस्तुताल्पवहुत्वमित्थं वदन्तीति वाक्यशेषः । कथं वदन्तीत्याह—“यवमज्झाऽहो चउ”
इत्यादि गाथाष्टकम्, अस्याऽक्षरार्थस्त्वनन्तरोक्ताल्पवहुत्वेन तुल्यप्रायोऽतस्तदवत् स्वयमेव योज्यः,
भावार्थोऽपि बहुधा तादृश एव, केवलं तत्र यानि सातवेदनीयजघन्यस्थितिवन्ध-जघन्ययत्तिस्थान्य-
मातवेदनीयजघन्यस्थितिवन्ध-जघन्ययत्तिस्थितिलक्षणानि चत्वारि पदान्यष्टम-नवम-दशमै-कादशपदेषु
क्रमेणामिहितानि तान्यत्र पञ्चदश-षोडश-सप्तदशा-ऽष्टादशपदतया निक्षिप्तानि ।

इत्थं हि तदभिप्रायेण— ‘सर्वस्तोकानि मातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकरसयवमध्यादधस्त-
नानि स्थितिस्थानानि । १ततस्तस्यैव चतुःस्थानिकरमयवमध्यस्योपरितनानि स्थितिवन्धस्थानानि
संख्येयगुणानि । २ततः सातवेदनीयत्रिस्थानिकरसस्य यवमध्यादधस्तनानि स्थितिवन्धस्थानानि

संख्येयगुणानि । १० ततोऽस्यैव यवमध्यस्योपगित्तानि स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । ११ ततः सातवेदनीयद्विस्थानिकरसस्य यवमध्यादधः एकांताकारोपयोगप्रायोग्यानि स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । १२ ततस्तस्मादेव यवमध्यादधः साकाराऽनाकारोभयोपयोगप्रायोग्यानि स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । १३ ततोऽनन्तरोक्तस्यैव सातवेदनीयद्विस्थानिकरसयवमध्यस्योपरि साकाराऽनाकारोभयोपयोगप्रायोग्यानि स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । १४ ततोऽसातवेदनीयद्विस्थानिकरसस्य यवमध्यादधः केवलमाकारोपयोगप्रायोग्यानि स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । १५ ततस्तस्मादेव यवमध्यादधः साकाराऽनाकारोभयोपयोगप्रायोग्यानि स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । १६ ततस्तस्यैवाऽसातवेदनीयद्विस्थानिकरसस्य यवमध्यस्योपरि साकाराऽनाकारोभयोपयोगप्रायोग्यानि स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । १७ ततस्तस्यैवाऽसातवेदनीयद्विस्थानिकरसस्य यवमध्यस्योपरि केवलमाकारोपयोगप्रायोग्यानि स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । १८ ततोऽसातवेदनीयस्यैव त्रिस्थानिकरसस्य यवमध्यादधः स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । १९ ततस्तस्यैव यवमध्यस्योपरि स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । २० ततोऽसातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकरसयवमध्यादधः स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । २१ ततः पुनः सातवेदनीयस्याऽनुभवयोग्यः स्थितिवन्धो जवन्यः संख्यातगुणः । २२ ततस्तस्यैव सातवेदनीयस्य कर्मरूपतावस्थानलक्षणा यत्स्थितिर्जवन्या विशेषाधिका । २३ ततोऽसातवेदनीयस्याऽनुभवयोग्यो जवन्यः स्थितिवन्धो विशेषाधिकः । २४ ततस्तस्यैवाऽसातवेदनीयस्योक्तस्वरूपा यत्स्थितिर्जवन्याऽभ्यधिका । २५ ततो यस्मात् स्थितिवन्धादुत्कृष्टां ङायां जीवो गच्छति स प्रागुक्तस्वरूपः स्थितिवन्धः संख्येयगुणः । २६ तत उत्कृष्टपदगताऽन्तःकोटिकोटीमागरोपमस्थितिः संख्येयगुणः । २७ ततः सातवेदनीयस्य द्विस्थानिकरसयवमध्यस्योपर्येकान्तमाकारोपयोगप्रायोग्यानि स्थितिवन्धस्थानानि संख्येयगुणानि । २८ ततः सातवेदनीयस्याऽत्रापेतो योऽनुभवयोग्यः स्थितिवन्धः स उत्कृष्टो विशेषाधिकः । २९ ततस्तस्यैव सातवेदनीयस्य कर्मरूपतावस्थानलक्षणा यत्स्थितिरुत्कृष्टा विशेषाधिका । ३० तत उत्कृष्टा ङायस्थितिर्विशेषाधिका । ३१ ततोऽसातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकरसयवमध्यस्योपरि स्थितिवन्धस्थानानि विशेषाधिकानि । ३२ ततोऽसातवेदनीयस्याऽनुभवयोग्यस्थितिवन्ध उत्कृष्टपदे विशेषाधिकः । ३३ ततस्तस्यैवोक्तलक्षणोत्कृष्टा यत्स्थितिर्विशेषाधिका इति ॥८६७०००००८७४॥

तदेवमभिहितं सातवेदनीया-ऽसातवेदनीयद्वि-त्रि-चतुःस्थानिकरसवन्धादिनानावस्तुसम्बन्धादने कथा विभक्तानां विवक्षितानां सङ्गिष्येन्द्रियमव्यजीववन्धप्रायोग्यानां स्थितिवन्धस्थानानामन्येषां सातवेदनीयाऽसातवेदनीयजवन्यस्थितिवन्धादिलक्षणानां पदानां चाल्पबहुत्वम् । साम्प्रतं तत्रैव स्थितिस्थानेषु द्वि-त्रि-चतुःस्थानिकरसभेदेन षोढा विभक्तानां बन्धकानामल्पबहुत्वं प्रचिकटयिपुराह

सायस हुन्ति थोवा जीवा चठाणबंधगा ततो ।

तिदुठाणबंधगा खलु कमसो होअन्ति संखगुणा ॥८७५॥

ताउ असायरस कमा हुन्ति दुचउठाणवंधगा ततो ।

तिट्ठाणवंधगा खलु होअन्ति विसेसओऽम्भिया ॥८७६॥

(प्रे०) “सायरस हुन्ति थोवा” इत्यादि, सातवेदनीयस्य चतुःस्थानिकरसबन्धका जीवाः “हुन्ति थोवा” ति अनन्तरवक्ष्यमाणपदगतजीवेश्वरः ‘स्तोकाः’-अल्पाः सन्ति । “ततो” ति तेभ्यः सातवेदनीयचतुःस्थानिकरसबन्धकेभ्यः सातवेदनीयस्यैव “तिट्ठाणवंधगा खलु” ति त्रिस्थानिकरसबन्धका द्विस्थानिकरसबन्धकाश्चैते एकैकविधबन्धकजीवा इत्यर्थः । खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे । कियन्त इत्याह-“क्रमसो होअन्ति संखगुण” ति ‘क्रमशः’-यथासंख्यं संख्येयगुणा भवन्ति । “ताउ” ति तेभ्योऽनन्तरपदोक्तसातवेदनीयद्विस्थानिकरसबन्धकेभ्यः “असायरस कमा हुन्ति” इत्यादि, अनन्तरोक्तस्य ‘संखगुणा’ इत्यस्य षण्ढालालान्यायेनात्रापि योजनाद् असातवेदनीयस्य द्विस्थानिकरसबन्धकास्तथाऽसातवेदनीयस्यैव चतुःस्थानिकरसबन्धकाः क्रमात् संख्येयगुणा भवन्तीत्यर्थः । “ततो” ति तेभ्योऽनन्तरपदोक्तेभ्योऽसातवेदनीयचतुःस्थानिकरसबन्धकेभ्यः “तिट्ठाणवंधगा खलु” ति असातवेदनीयस्यैव त्रिस्थानिकरसबन्धकाः पुनः “होअन्ति विसेसओऽम्भिया” ति ‘विशेषतोऽभ्यधिकाः’-विशेषाधिका भवन्तीत्यर्थः ।

ननु असातवेदनीयस्य द्विस्थानिकरसबन्धकानां प्रायोग्यस्थितिवन्धस्थानेभ्यः सातवेदनीयस्य द्विस्थानिकरसबन्धकप्रायोग्यस्थितिवन्धस्थानान्यनन्तरोक्ताल्पबहुत्वेऽर्थतोऽनेककृत्वः संख्येयगुणानि दर्शितानि; अत्र तु वैपरीत्येन सातवेदनीयद्विस्थानिकरसबन्धकापेक्षयाऽसातवेदनीयस्य द्विस्थानिकरसबन्धकाः संख्येयगुणा उक्तास्तत्कथं न विरोधः ? इति चेद्, न, एकजीवमाश्रित्य सातवेदनीयस्योत्कृष्टबन्धकालापेक्षयाऽसातवेदनीयस्योत्कृष्टबन्धकालस्य संख्येयगुणत्वेनाऽसातवेदनीयद्विस्थानिकरसबन्धकसञ्चयस्यापि उत्कृष्टपदगतसातवेदनीयद्विस्थानिकरसबन्धकापेक्षया संख्येयगुणत्वसम्भवेनाऽविरोधादिति ॥८७५-८७६॥

तदेवमभिहितं चरमे जीवसमुदाहारे जीवाल्पबहुत्वम्, तथा च समाप्तं जीवसमुदाहाराख्यं चरमं द्वारम्, तस्मिन्च समाप्ते समाप्तचरमोऽध्यवसायसमुदाहारः, तत्समाप्तौ चावसितो मूलप्रकृतिस्थितिवन्धः ।

क्रियते स्म मयाऽध्यवसन-समुदाहारं विवृण्वता यत्पुण्यम् ।

सुविशुद्धाध्यवसाया भवन्तु भव्या विगतभवमयास्तेन ॥ (आर्यागीतिः)

॥ इति श्रीमन्विविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे षष्ठोऽध्यवसायसमुदाहारे तृतीयं जीवसमुदाहाराख्यं द्वारं समाप्तम्

॥ इति श्री बन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धे षष्ठोऽध्यवसायसमुदाहारः ॥

॥ अथ टीकाकृतप्रशस्तिः ॥

भव्यानां भवसागरे प्रपततां निस्तारकं यत्कृतं,
तीर्थे सम्प्रति राजते जलनिधौ वोहित्यवद्वैर्यदम् ।

सिद्धार्थत्रिशलाङ्गजो विभवकृत् कारुण्यरत्नान्तरः,
स श्रीमान् शिवदः सदैव भवतु श्रीवर्धमानोऽपि* वः ॥१॥ (आदुर्लभः)

भवेम्यः सुखदां जिनेन्द्रमुखजां वाचं निशम्योन्नतां,
प्रव्रज्यां प्रतिपद्य वीरविभवे येनाऽर्पितं जीवनम् ।

यन्नामाऽपि निहन्ति पापतिमिरं मार्तण्डरश्म्योधवद्,
वन्देऽहं गुरुगौतमादिगणिनां वृन्दं सदा तन्मुदा ॥२॥ (आदुर्लभः)

सर्वोऽपि संविग्नमुनिव्रजोऽयं, येषां प्रविष्टः पृथुसंततौ हि ।

ते पञ्चमाः संयतवृन्दताताः, पान्तु सुधर्माख्यगणाधिपा वः ॥३॥ (इन्द्रधन्वा०)

येन स्वभार्या-जनकादिना वै, साकं गृहीतं चरणं जिनोक्तम् ।

जम्बूः स कम्बूप्रभशुभ्रकीर्तिः, कैवल्यधामा चरमः पुना तु ॥४॥ (इन्द्रधन्वा०)

प्रभवविभवो जम्बूहर्म्यं प्रविश्य निशि ध्रुवां,

ध्रुवपदविदां सम्यग्रत्नत्रयीमुपलेभिरे ।

मनकजनकाः श्रीमच्छल्यभवाश्च भवच्छिदः,

शशधरसितश्लोका भद्रं दिशन्तु सतां सदा ॥५॥ (हरिणी०)

*तत्पद्ममण्डनो विद्वान्, महिमगुणभाजनम् । भद्रं तनोतु सर्वेषां, यशोभद्रगुरुध्रुवम् ॥६॥

*सम्भूतिविजयस्तस्य, विनेयोऽभूच्छिवङ्करः । प्रव्रजको हतानङ्ग-स्थूलभद्रस्य पातु वः ॥७॥

*सूत्ररत्नाकरे येन, निर्युक्तितीर्थमारचि । जयतु भद्रबाहुः स, भगवान् श्रुतकेवली ॥८॥

वेश्यासङ्गेऽप्यविचलचरणः प्लुष्टकामो हि योऽभूत्,

पूर्वाणां हि प्रक्रमविकलं ज्ञातवान् सूत्रतश्च ।

सिद्धान्ताब्ध्येरपरतटमितः कामयोधं विहन्तुं,

शक्तिस्तोमं स वितरतु सतां श्रीयुतस्थूलभद्रः ॥ ९ ॥ (चित्रलेखा०)

* अपिशब्दोऽन्येषां तीर्थपतीना समुच्चये । ॐ अनुष्ठुब्धुत्तम् ।

आधशिष्यस्तदीयो यो, जिनकल्पं तुतोल सः ।

महागिरिः शिवं दधात् , सुहस्तिगुरुवान्धवः ॥१०॥ (अनुष्टुप्चत्तम्)

सुस्थित-सुप्रतिवद्धौ, कोटिक-काकन्दिकौ ततो जातौ ।

श्रीवीरनवमपट्टे, यतउदितः कोटिकामिधगणोऽयम् ॥११॥ (गीति०)

इन्द्रदिनगुरुस्तत्र, श्रीदिनगुरुवस्तथा ।

श्रीसिंहगिरिनामानो, जाताः क्रमाज्जयन्तु ते ॥१२॥ (अनुष्टुप्चत्तम्)

जातिस्मृत्या शिशुरपि भृशं संयमार्थं रुरोद,

प्रत्रज्योच्चैर्दश भणितवान् सार्थपूर्वाणि यश्च ।

तीर्थोद्योतं व्यधित च यतो वज्रशास्त्रोत्थितेयं,

वज्रस्वामी स भवतु सतां वज्रिवन्धो विरक्त्यै ॥१३॥ (मन्दाक्रान्ता०)

श्रीवज्रसेनो जितमोहसेनो, ज्ञाताख्यसूत्रप्रतिवादिजेता ।

सोपारके यश्चतुरो दिदीक्षे, वित्ताढ्यपुत्रान् स ददातु मेधाम् ॥१४॥ (इन्द्रवज्रा०)

जातं हि कुलचतुष्कं, तच्छिष्येभ्यः सुविस्तृतं तत्र ।

यस्माच्चान्द्रमिदं निर्गतं स चन्द्रगुरुवतु सदा ॥१५॥ (गीति०)

चन्द्रनाम्नि कुले येऽस्मिन्, जातास्तीर्थधुरंधराः ।

नैके सामन्तभद्राद्याः, धूरयस्ते पुनन्तु वः ॥१६॥ (अनुष्टुब्०)

वीरादभूत्तत्र युगाब्धि(४४)संख्ये, पट्टे तपोगच्छसुवृक्षमूलम् ।

स श्रीजगच्चन्द्रगुरुस्तपस्वी, पातु क्रियोद्धारवतां पुरोगः ॥१७॥ (इन्द्रवज्रा०)

पट्टे गजेपु(५८)प्रमिते हि वीराद्, गच्छेऽत्र जातः प्रसुहीरसूरिः ।

प्रायोधयधो यवनाधिराजं, प्रेक्षावदर्च्यः स तनोतु धाम ॥१८॥ (इन्द्रवज्रा०)

पट्टपरम्परयैवं, वभूव पावकहय(७३)परिमिते हि पट्टेऽत्र ।

धीरो वीरो विबुधः, श्रीविजयानन्दसूरोन्द्रः ॥१९॥ (आर्या०)

लुम्पाकार्ण्यं कुमतमसकृत् खण्डखण्डं विधाय,

मूर्त्यर्चा श्रीसमयवचसा येन सिद्धान्तिता च ।

आत्मारामेति मधुरगिरा संस्तुतो यस्तु लोकैः,

स न्यायाम्मोनिधिरिति बुधैर्व्याहृतः पातु युष्मान् ॥२०॥ (मन्दाक्रान्ता०)

तत्पट्टमण्डनसुधीर्मुनिवृन्दसेव्य-आरित्रवार्धिशमकृद्भूतनिःस्पृहत्वः ।

क्षरीन्द्र इन्द्रवदनः कमलाभिधानः, श्रेयः सदाऽपि वितनोतु स देहभोजाम् ॥२१॥ (वसंत०)

वीराच्छरोद्गधि(७५)मिते श्रुतशर्दवेदी, ज्योतिष्कविच्च कमलाभिधसूरिपट्टे ।

श्रीवीरपूर्वविजयोत्तरपाठकानां, सूरीन्द्रदानविजयो हि बभूव शिष्यः ॥२२॥ (वसंत०)
स श्रेयसेऽस्तु सततं समजायतोच्चैः, सच्चूर्णि-भाष्य-विवृतिप्रमुखं प्रमथ्य ।

यद्वत्सूत्ररसमूहनिबद्धमाला, तच्चं बुभूत्सुकृतिनां वरपाठमाला ॥२३॥ (वसंत०)
(युग्मम्)

तत्पट्टे जयति प्रशस्तचरणः श्रीप्रेमसूरिप्रभुः,

सेव्यः मार्धगतद्वयाधिकमुनिप्रातेन वात्सल्यभूः ।

कर्मप्रातविद्याणैकमुभटः सर्वत्र वै सगातः,

कर्मग्रन्थविचारणेऽतिचतुरः सिद्धान्तपारङ्गतः ॥२४॥ (शार्दूल०)

काणादैरसुमद्गुणानतिगतं सांख्यैः प्रयानोद्भवं,

योगाचारमते किमप्यभिमतं यद्रासनासंज्ञकम् ।

मायाहं तु मतं कथञ्चिदपि यद् वेदान्तिकैश्चात्मनो,

मुक्ता-मुक्तविधेः प्रणायकमसत् तच्चं हि यस्यां तत् ॥२५॥ (शार्दूल०)

हृद्वाधुक्तिमगाऽपाकृतमतिप्रौढप्रतिज्ञायुतात्,

सूक्त्या पौद्गलिकं जिनेन्द्रवचनाज्ज्ञातं च संस्थापितम् ।

स्याद्वादप्रतिमामृता विरचिता सा कर्मसिद्धिस्तथा,

सृष्टं चारु च येन यन्त्रकलितं सत्संकमश्रन्धनम् ॥२६॥ (शार्दूल०)
(युग्मम्)

दृग्धं च मार्गणाडार-चिवरणं सुविस्तृतम् । अन्यान्यग्रन्थकृत्प्रोक्त-नियुक्त्यादिसमन्वितम् ॥७२॥ (अनु०)

किं बहुना मणितेन खलु प्रथितेन हि येन बुधप्रभुणा,

स्वीयमनोजमतिश्रमगुम्फयमिदं वरचन्धविधानमरम् ।

गुम्फयितुं मुनिवर्गमिहाऽध्ययनादियुतंसततं प्रणतं,

वीक्ष्य नियुज्य निजे च करे प्रविधाय कुशां रचितं विशदम् ॥२८॥ (मदिरा०)

गृहस्थितस्वपित्रेऽपि, सद्गतेरेनुमन्विनी । संस्तारकस्य दीक्षा हि, दापिता येन धीमता ॥२९॥ (अनु०)

येन व्यघ्रायि जिनविम्बगृहप्रतिष्ठा, दीक्षाविरोधनियमस्य विरोधनं च ।

अन्यत्कृतं बहुविधं प्रवचःप्रभावि, प्रभूः कथं यदनलो धिषणोऽपि यत्र ॥३०॥ (वसंत०)

शिष्यस्तदीयोऽपि हि भानुनामा, पंन्यासमुख्यो जितभानुधामा ।

नक्तं दिवं तच्चविभासकत्वाद्, मव्योपकारव्यसनीव भाति ॥३१॥ (इन्द्रवज्रा०)

★ अटितीत्यर्थ, उक्तं च—“द्राक् स्याग्नर अटित्याशु” इत्यादि । □ सूत्रम्, व्यवस्थामिति यावद्

येनाऽप्यनेके सरलाः समर्था, बालावबोधा रचिता हि हृदाः ।

श्रीपञ्चसूत्रप्रमुखस्य भाषा, -टीकाश्च भाष्यादिकदोहनाद्याः ॥३२॥ *

ग्रन्थाः स पातु प्रगुर्व्यशस्वी, व्याख्याविधाने निपुणस्तपस्वी ।

त्यक्तप्रमादो गुरुपादवासी, सत्कर्तृवेदी सततं हि युष्मान् ॥३३॥ *
(युग्मम्)

आसीत्तदीयोऽपि य आद्यशिष्यो, भ्राता कनीयान् सहदीक्षितश्च ।

सारण्यकृष्ठाऽखिलमाधुचित्तो, वैराग्यदीप्त्या सततं च दीप्तः ॥३४॥ *

गच्छस्य मक्त्यै कृतसुप्रयासः, संग्राह्यगच्छाधिपचित्तवासः ।

दोहं निशोधयन्मृतेर्व्यधाद्यः, पंन्यासपद्माख्यगुरुः स पातु ॥३५॥ *
(युग्मम्)

सुसुक्ष्मप्रजायाश्चरित्रस्य शुद्ध्यैरनन्यस्य तस्य प्रभोः पद्मनाभः ।

जगच्चन्द्रनाभना विनेयेन हृद्वाऽनवाप्तेऽपि तत्त्वे गुरुणां प्रमादात् ॥३६॥ सुजङ्गम०

पूज्यातुरोधेन तदीयतुष्ट्यै, अन्यान्यशास्त्रादुपलब्धतत्त्वम् ।

आढाय मन्मग् रचिता मयैषा, प्रेमप्रभाख्या स्थितिवन्धटीका ॥३७॥ *
(युग्मम्)

निष्ठापितेय खलु ग्रीवर्ये हस्तीभवेदाक्षि(२४८८)मिते सुरम्ये ।

भासे च शुक्रो मरुदेशमध्ये, चेडाख्यपुण्या वसता सुखेन ॥३८॥ *

संशोधितेयं तु गणाधिपैर्हि, श्रीप्रेमसूरिप्रभुमिथ तज्ज्ञैः ।

शिष्यैस्तदीयैः समयार्थविद्भिः, सरीन्द्रजम्बूविजयैः परैश्च ॥३९॥ *

आगमकर्मप्रकृतिप्रमुखेषु च तेषु तेषु शास्त्रेषु ।

सूक्ष्मधियां गम्येषु विहितातिशायिप्रयत्नैर्हि ॥४०॥ (पद्या०)

ऐक्षि जयधोषन्धर्मानन्दविजय-चोरशेखरप्रमुखैः ।

सहवर्तिमुनिप्रवरैः कृतयत्नैः सोपयोगैश्च ॥४१॥ (पद्या०)

(त्रिभिर्विधेयकम्)

दृष्टा पुनः सा हि मयोपयोगात्, तर्ह्यप्यवश्यं स्खलनाः स्युरत्र ।

छात्रस्यसख्यो मतिमान्धजा वा, ज्ञात्वाऽपनेयाः कृपया बुधैस्ताः ॥४२॥ *

यतः

“गच्छतस्स्वलन क्वापि, भवत्येव प्रमादत । हसन्ति दुर्जनास्तत्र समादधति सज्जनाः ॥१॥” इति ।

ॐ इन्द्रवज्रावृत्तम् ।

मुद्रापिता मरुधरस्थितपिण्डवाडा-
 संज्ञे सुरम्यनगरे वसताऽऽर्हतेन ।
 ज्ञानार्थसञ्चितधनात् खलु सङ्घकेन
 श्रीतीर्थकृत्-सुगुरुपूदितभक्तिकेन ॥४३॥ (वसन्त०)
 तथाहि-

यत्पादमक्त्या भुवि भव्यलोकाः, सत्कीर्तिकान्त्यादियुता भवन्ति ।
 पुण्यातु शं वो जिनवर्धमानः, श्रीपिण्डवाडापुरमण्डनः सः ॥४४॥ (इन्द्रवज्रा०)
 विक्रमीयपञ्चदशशताब्दौ धर्मकर्मव्यसनिना प्रस्फुरद्देहकान्तिना धनाढ्येन संधपतिना^१ कुंर-
 पालेन तथा सुगुणगणनिभृतेन सुनयाप्तवित्तेन सज्जनश्रेणिधुर्येण श्रीमता लीलाभिधानेन व्यव-

^१“प्राग्वाटवशे व्यवहारिसांगासूनुः, प्रसूनोज्ज्वलकान्तकीर्तिः ।
 श्रीपुण्यपूर्णोऽजनि पूर्णसौहस्तस्य प्रिया जाल्हरणदेवीनाम्नी ॥ १ ॥
 (१) तदूरचंद्रास्ततरुद्रम क्रियाकलापः किल कुंरपाल ।
 जाया च मायादिकदोषमुक्ता तस्याभवत् कामलदेवीनाम्नी ॥ २ ॥
 सूर्यौ सदयौ वामाभृतैः सुहितौ लोकहितौ सतां मतौ ।
 सुनयौ विनयौचित्तीचणौ विजयेते तनयौ तयोरिभौ ॥ ३ ॥

तत्राद्य सुजनश्रेणीरत्नं रत्नाभिघो धनी । वदान्यजनमूर्द्धन्यो राजमान्यो धियां निधिः ॥ ४ ॥
 द्वितीयस्तु द्वितीयेदुकान्तिकान्तगुणावह । घरण शरण श्रीणां प्रत्रीण पुण्यकर्मणि ॥ ५ ॥
 रत्नादेवी-धारलदेव्यौ जन्यौ (पत्न्यौ) नयोरनुक्रमतः । समभूतामतिनिर्मलशीलालङ्कारधारिण्यौ ॥ ६ ॥
 रत्नस्य पुत्रा एते लाषा-सलषा-मनाह्व-सोनाख्या । शांतस्वभावकलिता गुणतरुमलयाः कलानिलया ॥ ७ ॥
 इतश्च

श्रीप्राग्वाटाभिधज्ञातिशृङ्गशृङ्गरगेखरः । पूराऽभूमन्हुणानामा व्यवहारी वरस्थितिः ॥ ८ ॥

तस्य जोलाभिध सूनस्तत्पुत्रो भावठोऽशठः । तस्यासीज्जाउलादेवी भार्या चार्या स्वभावतः ॥ ९ ॥

तदीयपुत्रः सुगुणैः पवित्र, सौजन्यचित्तः । सुनयाप्तवित्तः ।

लीलाभिधानं सुकृतिप्रधानं, सत्कार्यधूर्यो व्यवहारवर्य ॥ १० ॥

नयणादेवी-नामलदेवीति ख्यातसंज्ञिके तस्य । दयिते दययोपेते शीलाद्युद्दामगुणकलिते ॥ ११ ॥

नयणादेवीतनुजो मनुजोचितचारुलक्षणोपेत । अमरो भ्रमरो गुरुजन-जननी-जनकादिपदकमले ॥ १२ ॥

भीमकान्तगुणख्याते प्रजापालनलालसे । हाजाभिघे धराधीशे प्राण्यराज्यं च कुर्वति ॥ १३ ॥

आभ्यामुभाभ्यां घनिकु रपाल-लीलाभिधान्यां सद्गुणसकाम्यां ।

प्राप्तेऽभिमे पिण्डरवाटकाख्ये प्रासादभूमिरुदधारि सार ॥ १४ ॥

विक्रमाद्वाणतर्काविवृद्धिभूमिते (१४६५) वत्सरे तथा । फाल्गुनाख्ये शुभे मासे शुक्लायां प्रतिपत्तियौ ॥ १५ ॥

कल्याणवृद्धयभ्युदयैकदायक श्रीवर्धमानश्चरमो जिनेश्वरः ।

श्रीमत्तप सयमधारिसूरिभिः प्रतिष्ठितः स्पष्टमहामहादिह ॥ १६ ॥

आरवीदुसमयादनया श्रीवर्द्धमानजिननायकमूर्त्या । राजमानमभिनन्दतु विश्रानन्ददायकमिदं वरचैत्यम् ॥ १७ ॥

इति पिण्डवाडाश्रीमहाविरजिनप्रासादभित्तिगतप्राच्यो लेखः ॥

(अर्चुंदाचलप्रदक्षिणाजैनलेखसदोद्दे लेखाक ३७४)

हारिवर्येण तथैव संवपतिकुरेपालपुत्रेण नलिनीगुल्मविमानानुकारि-जगज्जनचेतोहारि-त्रैलोक्य-
दीपकनामप्रासादाद्यनेकनव्यजिनप्रासादविधायका—ऽजाहरीप्रमुखवद्बुस्थानजीर्णजिनमवनोद्धरण-
ऽऽचार्यप्रमुखपदवीप्रदापन-विषमममयसत्रागारप्रवर्तनादिनानाविधसत्कार्यप्रवणेन प्राग्वाटवंशमण्ड-
नेन परमार्हतेन संवपतिना श्रीधरणाकेन^१ व्यवहारिवर्यचदान्यजनमूर्धन्यराजमान्य-रत्ना-
मिश्रस्वज्येष्ठबन्धुसहितेन मन्त्रधरणीमीमन्तिनीललाटतिलकायमाने सन्कृत्यसंचितपुण्यप्रचयैर्मव्या-
शयैर्भूरिभिर्मव्यजनैः मंकुलिते पिण्डवाडानाममुग्रामे पूरा जीर्णशीर्णतां गतस्य यस्य विश्वा-
नन्ददायकस्य त्रिभुवनपतिश्रीवर्धमानस्वामिप्रासादस्य उद्धारः कारितः—, यत्र च प्रासादे पञ्चपक्ष्य-
धिकचतुर्दशगतमंख्याके (१४६५) विक्रमाब्दे फाल्गुन-प्रतिपत्तिथौ शुभे सुहृतेऽर्हदाज्ञापरि-
पालनन्तैर्जिनप्रासनप्रभावनाप्रवणैस्तपसंयममूर्तिभिर्गुरुवर्यैः कल्याणवृद्धचस्युदयैककारणस्य चरम-
तीर्थपतेः प्रभोः श्रीसहावीरदेवस्य मनोहरमूर्तेर्महता महेन प्रतिष्ठा विहिता, तं तदा तदा स्वात्म-
कल्याणकामिभिर्गतैस्तेर्मव्याङ्गिभिः कारिताभिरनेकामिर्देवकुलिकामिर्वेष्टितं कालप्रभावेन पुनरपि
जीर्णशीर्णतामुपगतं विश्वानन्ददायकं जिनप्रासादं पिण्डवाडायास्तव्येनेदानीन्तनेन सङ्घेनानेन
विद्वद्भ्याचार्यदेवश्रीमद्विजयलब्धिसूरोत्थरविनेयरत्नोपाध्यायश्रीशुचनविजयानां^२ सुदुपदेशादनेक-
लक्षद्रव्यव्ययेन ससुद्धार्यं नवमिव रमणीयतमदेवमवनमिव निनिमेष निरीक्षणीयमिव वज्रिवज्रमिव
सुदृढममिनवममयमरण-द्वारत्रिक-त्रिचत्वारिंशदुत्तुंगगङ्गाकलितदेवकुलिकादिविभूषितं कारयित्वा विविध-
कलाकलापकलिनवरमण्डप-ज्वज-पताका-तोरणमाला-शोभाप्रतोलीप्रमुखविवापनम्, निरपायशुभमुहूर्ता-
न्वेपणम् . दृगान्तिकग्रामनगरस्थचतुर्विधमङ्गलानां निमन्त्रणहेतोः कंकुमपत्रिकादिप्रेषणम्, उपस्थि-
तानां च तेषां मन्त्रमण्य, यथाभोग्वोत्तारकेषुत्तारणम्, घृतपूरा-ऽपूपादिस्वादानानाविध-मिष्टान्नपूषिका-
शाल्योदनादिप्रमुखभोज्यमामग्रीमुपस्कार्य्यतया विविधमुखवामद्रव्यैश्च चेतश्चमत्कारिण्या हृदयस्थ-

“१ अजाहरी पिंडरवाटक-मालेरादिवहुस्थाननवीनजैनविहार-जीर्णोद्धार-पदस्थापना-विषमसमय-
सत्रागार-नानाप्रकारपरोपकारे श्रीमवसत्काराद्यगण्यपुण्यमहार्थक्रयाणकपूर्यमाणसंवार्णवतारणक्षममनुष्यजन्म-
यानपात्रेणप्राग्वाटवशावतस सं० सांगणसुत सं० कुरपाल भा० कामलदे पुत्र परमार्हत सं० धरणाकेन
ज्येष्ठभ्रातृ सं० रत्ना भा० रत्नादे पुत्र सं० लापा-मजा-सोना-सागिल स्वभा० सं० धारलदे पुत्रजाज्ञा (जी)-
जावडादिप्रवर्द्धमानसतानयुतेन राणकपुरनगरे राणाश्रीकुंभकर्णनरेन्द्रेण स्वनाम्नानिवेशिते तदीयसुप्रसादा-
देगतस्त्रैलोक्यदीपकाभिधानः श्रीचतुर्मुखयुगादीश्वरविहारः कारितः, प्रतिष्ठितः श्रीवृहत्तपागच्छे श्रीजगच्च-
न्द्र [सृ]रिशीदे[वेन्द्रसूरिसताने श्रीमत श्रीदेवसुन्दर] सूरि [पट्टप्रभा] कर परमगुरु सुविहितपुरद [रगच्छा]
धिराजश्रीसो [म] सुन्दरसूरि [भि] ॥ ॥ [कृत] मिदं च सूत्रधारदेपाकस्य । अयं च श्रीचतुर्मुख-
प्रासाद आचन्द्रार्क] नद [ता] त ॥ शुभं भवतु ॥”इति ॥

(प्राचीनलेखसंग्रहे राणकपुरलेखा, लेखाङ्क ३०७)

❀ धनागापोरवाड इति लोके प्रसिद्धनाम्ना ।

— प्रासादस्यास्य मूलनिर्मापिकास्तु प्रासादगततयाविधलक्षणप्रवृत्तलोकवचनात् श्रीसम्प्रतिनृपतय ज्ञायन्ते ।

^ इदानीं त्वेते आचार्यविजयमुवनतिलकसूरीति ख्याता ।

भक्त्यावेगावेदिन्यां पद्धत्या सङ्घाप्रणीभिः स्वहस्तेन साधर्मिकवात्सल्यादिलक्षणानां जेमनवाराणां प्रवर्तनम् , भावुकशैलमुग्धजनप्रबोधनहेतूनामाद्रिकुमारप्रतिबोध-इलाचीकुमारकेवलज्ञान-मेघरथनृप-कृतजीवरक्षण-त्रिशलादेवीस्वप्नदर्शन-श्रीवीरविभुकेवलज्ञान-धरणेन्द्रपद्मावतीकृतश्रीपार्श्वजिनभक्ति-प्रमुखानां नानाविधप्रसङ्गानां चलऽचलपुत्तलिका-चित्रादिना विरचनम् , समग्रजिनप्रतिमादीना बहुमूल्याङ्गरचनाविस्तारणम् , तदाग्रेऽनेकविधाऽशनद्रव्य-फलादिदौकनपूर्वकं बहुविधवाजिन्त्रवररव-युतप्रभुगीतगानादिना सह भावपूजादीनां निर्वर्तनम् , दीनाऽनाथप्रमुखजनानामाहारादिप्रदानेन संतोषणम् , सर्वदिगमारिप्रवर्तनम् , अनेकविधवर्धापनादिना देवद्रव्यादीनां वृद्धिकरणमित्यादिलक्षणेन त्रयोदशाहिकेन महता महेन वैराग्यवारिधिपूज्याचार्यदेवश्रीमद्विजययशोदेवसूरिवर-पंन्यासप्रवर-श्रीमानविजयगणीन्द्र-पंन्यासश्रीकान्तिविजयगणिवर-पंन्यासश्रीमद्रंकरविजयगणिवर-पंन्यासश्रीचिदानन्दविजयगणिवर-पंन्यासश्रीमलयविजयगणिवर-पंन्यासश्रीहेमन्तविजयगणिवर-पंन्यासश्रीमुक्तिविजयगणिवर-पंन्यासश्रीत्रिलोचनविजयगणिवर-पंन्यासश्रीहिमांशुविजयगणिवर-पंन्यासश्रीमानुविजयगणिवर-पंन्यासश्रीपद्मविजयगणिवरप्रमुखाऽनल्पगुणगरीष्ठस्थविरवालवृद्धशतातीतशिष्य-प्रशिष्यमुनिवृन्दपरिवृतैर्न्यायाम्भोनिधिश्रीमद्विजयानन्दसूरोश्वरपट्टप्रभाकरनिस्पृहशिरोमणिसुविहिताग्रण्या-चार्यदेवश्रीमद्विजयकमलसूरोश्वरपट्टालङ्कार-वाचकवरश्रीमद्वीरविजयविनेयरत्न-सकलागमरह-स्यवेदि-परमज्योतिर्विच्छ्रीमद्विजयदानसूरोश्वरपट्टविभूषणैः वचनवारिवर्षणाधरीकृतहिमानीशैत्यैर्विंशविख्यातनिष्कलङ्कचरणविभवैः सर्वजनसंगातैः स्वदर्शनेन प्रायो दुष्टानामपि प्रीतिकारकैरहनिगमनेकविबुधश्रमणश्राद्धसंसेवितपादपद्मैः काल्पयनीराऽऽपूरितहृत्सरैः भव्यजनचक्रोरचेतश्चन्द्रैः कामकथाशितेव्यथामथनैकसूरैः सुविशालगञ्छाधिपतिभिः श्रीमद्विजयप्रेमसूरोश्वरैः गुरुवर्यैः श्रीवीरप्रभोः मूलविभवं षोडशाभ्यधिकसहस्रद्वयाङ्किते (२०१६) विक्रमाब्दे वैशाखमासे शुक्लपक्षस्य पञ्चमां तिथौ शुभे मुहूर्ते प्रतिष्ठापितम् । प्रतिष्ठापितानि च तदानीमेवान्यानि श्रीगोडीपार्श्वनाथस्वामि-श्रीसम्भवनथस्वामिप्रभृतीनां जिनपतीनां पूरातनानि तथा तैस्तैः श्राद्धवर्यैः कारितानि यथोक्तलक्षणे महामहे प्रवर्तमाने वैशाखशुक्लतृतीयाया रजन्यां प्रशस्ते मुहूर्ते तैरेव गञ्छाधिपगुरुवर्यैः कृतप्राणप्रतिष्ठानि भव्यजननयनानन्ददायीनि श्रीशान्तिनाथस्वामिप्रमुखानां तीर्थपतीनां पञ्चपञ्चाशदभ्यधिकान्यभिनवानि त्रिभ्रान्यपि तत्रैव देवकुलिकादिषु भवजलधिं निस्तरितु कामेन सङ्घेनानेन । आरब्धं च तेषामेव गुरुवर्याणामुपदेशाज्जीर्णप्रायस्य संनिहितवर्त्यजारीग्रामस्थद्विपञ्चाशजिनप्रासादस्योद्धारकार्यमविलम्बेन । कारितानि च सुबहुमुनिगणपरिकरितानां तेषामाचार्यदेवानामन्येषा मुनिपुङ्गवानां च वर्षावासावस्थानान्यपि कल्याणकामेन, दौकितानि च तदानीं स्वगृहाङ्गणे निमन्त्र्य निमन्त्र्य विपुलवस्त्र-पात्राऽशन-पानौषधादीनीव स्वकीयानि लब्धपत्यानि चरणासेवनसमुत्सुकीकृतं जिनवचनश्रवणप्रवणेन सङ्घेनानेनाचार्यदेवपादभूले, किं बहुना प्रव्राजितान्यपि निजलघुबालरत्नानि तद्गतैः कैश्चित् श्राद्धसत्तमैः ।

इह च-

सप्तदशयुतसहस्रद्वयमिते (२०१७) विक्रमाब्दे सङ्घाग्रहातिरेकाद् वर्षावासं स्थितवति बहु-
शिष्यप्रशिष्यादिसमन्विते गच्छाधिपतौ भगवति आचार्यदेवे श्रीमति प्रेमसूरीश्वरप्रभौ, ज्ञात्वा दृष्ट्वा
चामीषां बन्धविधान-तटीकाप्रभृतीनां ग्रन्थरत्नानामभिनवाऽऽलेखनादौ प्रवर्णं मुनिवर्गमालोच्य
च तेषां ग्रन्थरत्नानां संरक्षण-प्रसारणताऽऽवश्यकतां पूर्वसञ्चिताज्ञानद्रव्यादस्य सटीकमूलप्रकृति-
स्थितिवन्धग्रन्थस्य मुद्रणाद्यर्थं विहिता परिपूर्णद्रव्यसहायता निजाऽज्ञानकल्मषप्रक्षालनेऽसुना
सङ्घभट्टारकेणेति ।

आदौ मध्येऽन्त्ये वा कुत्राप्यस्यां समस्तटीकायाम् ।

यज्जनयचनातीतं किमपि स्याद्भवतु तन्मिथ्या ॥४५॥ (पथ्या०)

याद्भूकजकर्णिकात्वममराणां समाचर्यते,

यावद्भूकमलाकटौ जलधिना काञ्चीत्वमारच्यते ।

यावच्चेन्दुदिवस्करौ विलसतस्तावद्धि नन्दत्वियं,

श्रीमूलस्थितिवन्धवृत्तिरनघा प्रेमप्रभासंज्ञका ॥४६॥ (शाङ्कुल०)

मूलस्थितिवन्धविधेर्विधाय टीकाभिमां भयाऽऽप्तं यत् ।

कुशलं तेनोच्छिन्नस्थितिवन्धं भवतु भव्यजगत् ॥ ४७ ॥ (पथ्या०)

सयन्त्रवृत्तिके ह्यस्मिन् , ग्रन्थे सहस्रविंशतिः । अनुष्ठुब्धवृत्तमानाद्धि, ग्रन्थाग्रमनुमीयते ॥

। तदेव श्रीवन्धविधानमूलप्रकृतिस्थितिवन्धटीकायां प्रशस्तिः समाप्ता ।

॥ तदेवं श्रीवन्धविधाने मूलप्रकृतिस्थितिवन्धप्रेमप्रभाटीका समाप्ता ॥

तत्समाप्तौ च

समाप्तः

प्रवचनकौशल्याधार-सुविहिताप्रणी-गच्छाधिपति-परमशासनप्रभावकसिद्धान्तमहोदधि-कर्मशास्त्रनिष्णाता-
ऽऽचार्यदेवश्रीमद्विजयप्रेमसूरीश्वरपादानां पवित्रनिश्चायां तदन्तेऽभिवृन्दविनिर्मिते मुनिश्री-
जयधोषविजय-धर्मानन्दविजय-वीरशेखरविजयसगृहीतपदार्थके मुनिश्रीवीरशेखर-
विजयविरचितमूलगाथाके प्रेमप्रभाटीकाविभूषिते

वन्धविधाने

मुनिश्रीजगच्चन्द्रविजयविरचितप्रेमप्रभाटीकासमलङ्कृतः

मूलप्रकृति-

स्थितिवन्धः

२१२, २६५, २८६, ३४८

ग्रन्थनाम पत्राङ्कः
 विशेषावश्यकभाष्यम्-५, ११३, ११४, १६३, ६२९,
 ६३०
 टीका (मलधारीया)-९४, ११३, ११४
 अतकमूलम् (प्राचीन)-१०९, १२८
 वृत्तिः-७३, ८५, १०६, १०७, १०९, १२२,
 १२८, १३०, १५०, ३८३, ४४०, ५३९
 वृत्तिटीप्पनम्-३८४, ६२६
 भाष्यम्-१०, ६८.
 टीका-४, ९, २४
 जनकमूलम् (नव्य)-७४, ८५, ८८, १७०.
 टीका-७४, १०९.

ग्रन्थनाम पत्राङ्कः
 पञ्चीतिमूलम् (श्रीदेवेन्द्रसूरिकृत) ८७, १३०.
 —टीका-८७, ८८
 पट्टखण्डागममूलम्-६३८.
 स्थानाङ्गसूत्रटीका-१५५.
 समवायाङ्गसूत्रमूलम्-१८२
 सप्ततिकावृत्ति-११७.
 सप्ततिकाभाष्यवृत्ति-४५२.
 सिद्धप्राभृतमूलम्-३७७
 टीका-३७७
 सिद्धहेमशब्दानुशासनम्-३, ४, ५, ९, १०, १११,
 ३२४, ४६८

॥ इति प्रथमं परिशिष्टम् ॥

❀ द्वितीयं परिशिष्टम् ❀

‘अणुभेदणगारे’ इत्यादि (८५८) गार्थोक्तसाकारा-ऽनाकारोपयोगपदार्थविषयकशङ्कासमाधानप्रतिपादकः

; श्रीमन्मुनिचन्द्रसूरिपादप्रणीतकर्मप्रकृतिचूर्णिटीप्पनस्य ‘अणुभेदणगारे’ इत्यादि-

कर्मप्रकृतिवन्धनकरणगाथावलम्ब्यैकदेशः ।

“अथ ‘अणुभेदणगारे’ इत्यादि प्रकृति-
 व्यतिरिक्ता(←?) गाथा किञ्चिद् भाव्यते, अत्र
 कश्चिदाह अनाकारोपयोगे प्रायोग्याणि स्थिति-
 बन्धस्थानानि शुभास्वशुभासु च प्रकृतिषु द्विस्था-
 निकरसगतान्येवाऽनया गाथया निरूपितानि
 सन्ति, अथ च शुभप्रकृतिद्विस्थानिकरसवन्धकाले-
 ऽशुभप्रकृतीनां चतुस्थानिकरसविशिष्टानि स्थिति-
 स्थानानि वध्यन्ते, अशुभप्रकृतिद्विस्थानिकरसवन्ध-
 काले च शुभप्रकृतीनां चतुस्थानिकरसविशिष्टा-
 नीति । साकारानाकारोपयोगयोश्च । मध्ये एकस्मिन्
 काले एक एवोपयोगो जीवस्य, तत्कथमनाकार[ोप]-
 योगेन द्विस्थानिकरसविशिष्टेषु स्थितिस्थानेषु
 वध्यमानेषु विषयप्रकृतीनां चतुस्थानिकरसविशि-
 ष्टानां वध्यमानत्वेन तदैव साकारोपयोगमभव
 इति । उच्यते इह द्विधा व्यवसाया, एके तावत्
 कपायपरिणतिविशेषरूपा, ये ज्ञानावरणादिप्रकृ-
 तीना मूलप्रकृत्यपेक्षयाऽऽटविधतया वध्यमानाना-
 मुत्तरप्रकृत्यपेक्षया तु पञ्चविध-तत्रविधादितया
 च-व्यमाग-न्तीना स्थितिभेद-रसभेदविधा(न)यिन

पृथक् पृथग्वर्तन्ते । अन्ये तु सामान्या(न्य)रूपस्य
 विशेषरूपस्य चार्थस्य ग्राहकत्वेन प्रवर्तमाना जीव-
 चैतन्यविशेषाः प्रतिपाद्यन्ते इति । कपायपरिणति-
 विशेषा एवाऽध्यवसाया गृह्यन्ते, न तु चैतन्या(न्य)-
 विशिष्टवृत्तिरूपा । साकारानाकारभावश्चानयो
 रसवन्धविशेषात्, तथाहि ये आकारेण विशेषेण
 विशिष्टरसवन्धकत्वरूपेण सह वर्तन्ते ते साकारा
 कपायपरिणाम (मा) । सामान्यस्यात्यन्तमनुत्कर्त-
 रूपस्य रसस्य ये बन्धकत्वेन वर्तन्ते तेऽनाकारा ।
 उपयोगश्चासीपां स्वकार्यकरणलक्षणो ग्राह्य । साका-
 राणामव्यवसा[या]नामुपयोगस्योक्तलक्षणस्य बन्ध-
 प्रायोग्याणि यानि स्थितिवन्धस्थानानि तानि साका-
 रोपयोगवन्धप्रायोग्याणीत्युच्यन्ते, तद्विपरीतानि चाना-
 कारोपयोगवन्धप्रायोग्याणीति । न चैवलक्षणस्य साका-
 रोपयोगस्य अनाकारोपयोगस्य च युगपत् प्रवृत्तावपि
 कश्चिद्विरोध इति ।”

॥ इति कर्मप्रकृतिचूर्णिविषयटीप्पनैकदेशः ॥

॥ इति द्वितीय परिशिष्टम् ॥

ॐ तृतीयं परिशिष्टम् ॐ

परिमाणादितत्तद्द्वारेषु तद्वृत्त्यादौ निरयगत्योधादिसप्तत्युत्तरशतमार्गणास्वविशेषेणामिहितस्य
संख्येयाऽसंख्येयादिलक्षणस्य बन्धकपरिमाणस्य विशेषेणाऽवबोधार्थं

सावचूरिकं द्रव्यप्रमाणप्रकरणम्

नमिउं अरिहंताई सगुरुपसाया सुयाणुसारेणं । गइआइट्टाणेसु भणिमो जीवाण परिमाण ॥ १ ॥
गिरये य पढमगिरये भवणवइसुरम्मि आइमदुकप्पे । अगुलअसखभागप्पएसमित्ताउ सेढीओ ॥ २ ॥
सेसगिरय-तइआइछकप्प-नरेसुं अपज्जमणुसे य । सेढिअसखसो सुर पंतर-जोइससुरेसुं य ॥ ३ ॥
सवेसु पणिंदि तिरिय-विगल-पणिंदि-तसकाय-मण-वयणेसु । वायरसमत्त-भू-दग-पत्तेववणेसु विक्खियदुजोगेसु
थी-पुरिस-विभग-णयण-सुहलेसतिगेसु तह य सणिणम्मि । पयरअसंखसट्ठिअसेढिगयपएसतुल्लाऽत्थि ॥ ५ ॥
संखेज्जा मणुसी-नरपज्जा-ऽवेअ-मणणाण-सव्वथे । सयम-छेअ रामाइअ गुहुमा-ऽऽहारदुग-परिहारे ॥ ६ ॥
सेसाणताइसुर-मइ-सुय-वहिदुग-देसविरय-सम्भेसु उ । पल्लासखसो उवसम-वेअग-खइअ-मीस-सासाणेसुं ॥ ७ ॥
वायरसमत्तवज्जिअ-भू-दग-नाणि-वाउकायभेएसु । पत्तेववणम्मि य तदपज्जे लोगा असंखिज्जा ॥ ८ ॥
वायरपज्जाग्गिगम्मि उ देसूणघणावलीअ समयमिआ । वायरपज्जाणीले संखसो हुन्ति लोगस्स ॥ ९ ॥
सेसाइतीसठाणऽणंता जीवा हवन्ति इह रइय । अण्णात्रहारणट्ठा रज्जे सिरिपेमसूरीणं ॥ १० ॥
ताण पसीसाण पउमविजयगणिंदाण सीसलेसेण । दव्वपमाणपगरण नन्दउ जा धीरजिणित्थं ॥ ११ ॥

(अवचूरि)

चरमं तीर्थपतिं नत्वा, गच्छेशं स्वगुरुंस्तथा ।
ग्रन्थे द्रव्यप्रमाणाख्ये व्याख्या किञ्चिद्वितन्यते ॥ १॥

इह लघु अवधारणाय । यथार्थाभिधानस्य द्रव्य-
प्रमाणप्रकरणस्याऽऽरम्भस्या प्रथमं तावन् मङ्गला-
दिप्रतिपादिका गाथाभिधीयते 'नमिउं' इत्यादि,
इह पूर्वार्धेन मङ्गल-सम्बन्धौ साक्षादुक्तौ, उत्तरा-
र्धेन त्वभिधेयम्, प्रयोजनं तु सामर्थ्यगम्यम् । तत्र
अरीणां-रागद्वेषाद्यान्तरशत्रूणां हननात्, यद्वा चतु-
र्विंशतमतिशयान् देवेन्द्रादिकृतां पूजा वाऽर्हन्तीत्य-
र्हन्तस्ते आदौ येषामर्हत्सिद्धाऽऽचार्योपाध्यायसाधूनां
तेऽर्हदाद्यस्तानर्हदादीन् 'नत्वा' कायवाङ्मनोयोगै-
प्रणम्य 'स्वगुरुणां' भवविरागजनक-सम्यग्दर्शनज्ञा-
नादिप्रापकपोषकप्रज्याप्रदायकादीनां गच्छाधिपति
श्रीमत्प्रेमसूरीश्वरतातपादप्रभृतीनां प्रसादात् 'श्रुतानु-
सारेण' आगमार्थमनतिक्रम्य 'गइआइट्टाणेसु' ति
गत्यादीनि गतीन्द्रियकायादिलक्षणानि निरयगत्योघ-
प्रथमद्वितीयपृथिव्यादिनिरयभेदादितदुत्तरमेवलक्ष-
णानि च यानि सप्तत्युत्तरशतमार्गणास्थानानि
तानि मध्यमपदलोपाद्व्यादिस्थानानि तेषु 'जीवाण'

त्ति अस्मदादीनां कर्मनिगडनिबद्धानां प्राणिनाम्,
अनेन सिद्धानां व्यवच्छेदो बोद्धव्यः । तेषां 'परि-
माण' संख्येयत्वा-ऽसंख्येयत्वादिलक्षणं संख्यामानं
'भणामि' ति 'सत्तामीप्ये' इत्याद्यनुशासनादनु-
पद भणिष्यामीत्याद्यगार्थः ॥ १ ॥

प्रतिज्ञातमेव निर्वाह्यत्राह 'गिरये'त्यादि,
निरयगत्योघे, प्रथमपृथिवीनिरयभेदे, भवनपति-
सुरभेदे, सौधर्मे-शानकल्पद्वयलक्षणे आद्यकल्पद्वये
चेत्येव पञ्चमार्गणास्थानेषु प्रत्येकम् 'अंगुले'त्यादि,
अङ्गुलस्याऽसंख्येयतमे भागे यावन्तो नम-
प्रदेशास्तावत्संख्याकासु सप्तरज्जायतासु सूचि-
श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावन्तो जीवा
सन्तीत्यर्थः ॥ २ ॥

'सेसगिरये' त्यादि, शेषेषु द्वितीयादिपृथिवी-
भेदभिन्नेषु पदेषु निरयेषु, तृतीयादिषु सनत्कुमार-
माहेन्द्र-ब्रह्म-लान्तक-शुक राहसाराख्येषु पदेषु
कल्पेषु, 'नर' ति अनुष्यगत्योघे, अपर्याप्तमनुष्ये
चेत्येव चतुर्दशमार्गणास्थानेषु प्रत्येक 'सेढिअसंखसो'

ति सप्तरज्ज्वायताया एकप्रादेशिक्याः श्रेणो
'असंख्येयाः'—असंख्यभागताकाशप्रदेशैः परिमिता
जीवा सन्तीत्यर्थः ।

'सुरवंतरे'त्यादि, देवगत्योघे, व्यन्तरसुर-ज्यो-
तिष्कसुरयोः, सर्वेष्वोघ-पर्याप्ता-ऽपर्याप्त-तिग्म-
भेदभिन्नेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदेषु, सर्वेष्वोघ-पर्याप्ता-
ऽपर्याप्तभेदभिन्नेषु 'विकल' ति द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-
चतुरिन्द्रियास्तेषामेकैकस्य त्रिषु त्रिषु भेदेषु, तथैव
सर्वेषु त्रिसख्याकेषु पञ्चेन्द्रियजातिभेदेषु, सर्वेषु
त्रिसख्याकेषु त्रिसकायभेदेषु, सर्वेष्वोघोत्तरभेद-
भिन्नेषु पञ्चसु मनोयोगभेदेषु, तथैव पञ्चसु वचो-
योगभेदेषु, तथा 'वायरसमत्ते'त्यादि, तत्र समाप्त-
शब्दः पर्याप्तवाची, ततो वादरपर्याप्तपृथिवीकाया-
ऽष्काययो, वादरपर्याप्तिप्रत्येकवनस्पतिकाये, वैक्रिय-
तन्मिश्रयोगलक्षणयोर्द्वयोर्योग्यो, स्त्रीवेद-पुरुषवेद-
विभङ्गज्ञानेषु, 'एयरा' ति चक्षुर्दर्शने, तेज-पद्म-
शुक्ललेखालक्षणे शुभलेखात्रिके तथा सञ्ज्ञिनीत्येव
पञ्चचत्वारिंशन्मार्गाणास्थानेषु, प्रत्येक 'पयरे'त्यादि,
घनीकृतलोकस्य यत्प्रतर तस्यासंख्याशस्थितासु
श्रेणिषु यावन्तो नमः प्रदेशास्तावद्भिर्नमः प्रदेशैस्तुल्या
जीवा सन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

'संखेज्जा' इत्यादि, मानुषी, पर्याप्तमनुष्य,
अपगतवेदः, मनःपर्यवज्ञानम्, सर्वार्थसिद्धदेवः,
संयमोघः, सामायिकसंयमः, छेदोपस्थापनसंयमः,
परिहारविशुद्धिकसंयमः, सूक्ष्मसम्परायसंयमः, आह-
रक-तन्मिश्रयोगलक्षणमाहारकद्विक चेत्येव द्वादश-
मार्गाणास्थानेषु प्रत्येक संख्येया जीवा सन्ति ॥ ६ ॥

'सेसासाताई'त्यादि, मणितशेषेष्वाप्तकल्पा-
दिषु चतुरस्रचतुरविमानान्तेषु सप्तदशसु सुरभेदेषु,
मतिज्ञान श्रुतज्ञाना—ऽवधिद्विक-देशविरत-सम्य-
दत्तौघेषु, तथा 'पल्लासाखंसो' उवसमे'त्यादि, औप-
शमिकसम्यक्त्वे क्षायिकसम्यक्त्व मिश्रदृष्टि-सासा-
दनदृष्टिद्वित्येवमष्टाविंशतिमार्गाणास्थानेषु पल्यो-
पमस्याऽसंख्यभागो जीवा ज्ञेया । इह हि 'सम्मे-
सु उ' इत्यत्र तुकारो विशेष्योत्तरार्थः, अर्थात् 'पल्ला-
ऽसंखंसो' इति सामान्येनोक्तेऽपि आनतकल्पादि-

सप्तदशदेवगतिमार्गाणास्थानेषु क्षायिकसम्यक्त्वे च
'पल्ला' इत्यनेनाष्टापल्योपमो ग्राह्यः, उपमतिज्ञानादि-
दशमार्गाणास्थानेषु तु तेन क्षेत्रपल्योपमो ग्राह्य
इति ॥ ७ ॥

'वायरसमत्ते'त्यादि, तत्र समत्तशब्दः प्राग्वत्,
ततश्च वादरपर्याप्तभेदवर्जितेषु ओष-वादरौघ-तदप-
र्याप्त-सूक्ष्मौघ-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्तभेदभिन्नेषु 'सू-
दगगणिवायुकायभेदेषु' ति पद्मसु पृथिवकायभेदेषु,
पद्मसु अष्कायभेदेषु, पद्मसु अग्निकायभेदेषु, पद्मसु
वायुकायभेदेषु, तथा प्रत्येकवनस्पतिकायौघे तद-
पर्याप्तभेदे चेत्येव षड्विंशतिमार्गाणास्थानेषु प्रत्येकं
'लोगा असंखिज्जा' ति असंख्येयेषु लोकप्रमाणेषु
क्षेत्रखण्डेषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावन्तो जीवा
सन्तीत्यर्थः ॥ ८ ॥

'वायरपज्जाग्निग्नि' इत्यादि, वादरपर्याप्ता-
ग्निकायमार्गाणास्थानेषु पुन 'देसूरो'त्यादि, आवलि-
काया' समयेषु घनीकृतेषु यावन्तः समया भवेयुस्ततः
स्तोकमात्रेणैकदेशेन न्यूना जीवा भवन्तीत्यर्थः ।

'वायरपज्जाणीले' ति वादरपर्याप्ते 'ऽनीले'
वायुकाये लोकस्य सख्येयतमे भागे यावन्त आकाश-
प्रदेशा सन्ति तावन्तो जीवा सन्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

'सेसाऽट्ट' इत्यादि, उपर्युक्तशेषेषु तिर्यग्गत्योघा-
दिष्वष्टत्रिंशन्मार्गाणास्थानेषु प्रत्येकं 'एता' ति अनता
जीवा सन्ति । अष्टत्रिंशच्छेषमार्गाणास्थानानि
त्वमानि-तिर्यग्गत्योघः, ओष-वादरौघ-तत्पर्याप्ता-
ऽपर्याप्त-सूक्ष्मौष-तत्पर्याप्ता-ऽपर्याप्तभेदभिन्ना सप्त
एकेन्द्रियभेदाः, तथैव सप्त साधारणवनस्पतिकाय-
भेदाः, वनस्पतिकायौघः, काययोगौघः, औदारिक-
तन्मिश्र-कार्मणकाययोगाः, नपु सकवेदः, क्रोधादिक-
पायचतुष्कम्, सत्यज्ञान-श्रुताज्ञाने, असंयमः, अवस्तु-
र्दर्शनम्, कृष्णादित्र्यशुभलक्षणाः, मन्वा-ऽमन्वौ,
मिथ्यात्वम्, असंज्ञी, आहारका-ऽनाहारकौ चेति ।

अथोपसंहरन्नाह—'इह रइय'मित्यादि, अथ
चान्यथ उत्तरगाथोत्तरार्धे 'दव्वपमारी'त्यादिना,
तथा च 'इति' सप्तत्युत्तरशतमार्गाणास्थानेषु जीव-
परिमाणकथनद्वारेण 'रज्जे सिरिपेमसूरीणां' ति चतु-

विधसङ्घकौशल्याधारसुविहितशिरोमणिकर्मशास्त्र-
पारङ्गसिद्धान्तमहोदधीनां श्रीमतां प्रेमसूरीणां
'राज्ये'न्साम्राज्ये अवर्तमाने 'तारु' त्ति तेषां पूज्य-
पादानां 'पसीसारु' त्ति प्रशिष्याणां-शिष्यशिष्या-
णाम्, तत्र प्रेमसूरीश्वरपूज्यपादानां स्वशिष्या सुवि-
ख्यातनामधेया स्वात्मसाधनाऽविकलमव्यजन्तुहित-
करानेकविधकुशलप्रवृत्तिपरायणाः पं०श्रीमद्भानुविजय-
गणीन्द्रा, तच्छिष्यास्तु स्वभावसरला प्रशान्तप्रकृतय
सौम्यवदना स्वर्गता श्रीमन्त प०पद्मविजयगणीन्द्रा,

एतदेवाह 'पञ्चविजये' त्यादि, तेषां पद्मविजय-
गणीन्द्राणां 'सीसलेसेरा' त्ति शिष्यलेशेन, समयो-
क्तशिष्यगुणानां यथावदभाजनतया नामशिष्य-
प्रायेण जगत्त्रिविजयेन मुनिना 'अप्पावहारराट्टा'
त्ति आत्मनोऽवधारणार्थं रचितमिदं द्रव्यप्रमाण-
प्रकरण यावच्छ्रीवीरस्वामिनस्तीर्थं तावन्नन्दतु, मव्य-
जन-नयन-वदन-मानसादीन्यनवद्यान्याधाराण्यवा-
प्येति शेष ॥ १०-११ ॥ इति ॥ समाप्ता स्वोपज्ञा
द्रव्यप्रमाणप्रकरणावचूरि. । शुभं भूयात्सर्वेषाम् ॥

॥ इति तृतीयं परिशिष्टम् ॥

॥ समाप्तानि परिशिष्टानि ॥

अशुद्धिप्रमार्जनम् ।

पृष्ठम् पंक्ति	अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठम् पंक्ति	अशुद्धिः	शुद्धिः
२ ६	ससर्जु०	प्रणिन्यु०	॥ २५	पष्ठ्यन्तानां	पष्ठ्यन्तानां
४ २३	महत्काय०	महाकाय०	२२ २	अमनाऽसंज्ञी	अमना-असंज्ञी
५ २०	प्रादर्वाप्रभो०	प्रादर्वाप्रभो०	॥ ८	०श्चतुरिन्द्रियस्य	चतुरिन्द्रियस्य
॥ २७	०समिधित्सया	०स्यामिधित्सया	॥ २२	०गुणो अतो"	०गुणोऽतो"
६ ८	०सुवर्मा०	सुवर्म०	२३ ११	पचिदियस्स	पचिदियस्स
७ १४	०तोऽअवन्वा०	०तोऽवन्वा०	२४ ८	चोत्तरत्तर०	चोत्तरोत्तर०
९ ९	म०मम०	मध्यम०	॥ ३०	महतीस्थिति०	महती स्थिति०
॥ १०	यो समय०	य समय०	२८ १९	पिज्जत्ता	पज्जत्ता
॥ २८	निपिच्य०	निपिच्य०	॥ २०	याऽऽवावा	याऽवाधा
१० १९	विशुद्धि०	विशुद्धि०	॥ २१/२३	निपिच्य०	निपिच्य०
११ ६	गुणाणी'ति	गुणानी'ति	॥ २७	त्ति	ति
॥ २३	पल्योपमस०	पल्योपमाऽसं०	२९ १०	तुरियस्स	तुरियस्स
१२ ८	गन्तव्यं कुत !	गन्तव्यं । कुतः ?	३० २१	सागरोपगतस्य	सागरोपगतस्य
॥ ११	अवहाकपड०	अवाहाकपड०	३१ २	ज्ञानावणादि०	ज्ञानावरणादि०
१३ १	तत्राडसत्०	तत्राऽसत्०	॥ १०	पोडपाहोरात्र०	पोडशाहोरात्र०
॥ ८	अपवर्ति०	अपवर्ति०	॥ १९	पचिदियाणं	पचिदियाणं
॥ ११	स / प्रमाण,	स/ प्रमाण	॥ २७	वितिय०	वितिय०
॥ १९	स्यानापेक्षया	स्थानापेक्षया	॥ ३२	अय	अय
॥ २९	०स्थिति०	०स्थिति०	३२ ८	चत्तारि	चत्तारि
१४ १४	पडशीत्य०	पडशीत्य०	॥ १४	लितोवमस्स	पलितोवमस्स
१५ १९	संक्लेशा	संक्लेशा	॥ २२	णिसत्त	णिसत्तं
॥ २८	वन्धे	वन्धे	३३ १	अनन्तरोपनिधा	परम्परोपनिधा
१७ ३	सु	तेसु	३४ ९	पल्योपम०	पल्योपमा०
॥ ४	तन्त्रातन्त्रे	तन्त्रान्तरे	॥ १७/२७	पोडप०	पोडश०
॥ १०	०वृध्यञो	०वृध्यञो	॥ २९	कोटीकाटी०	कोटीकोटी०
॥ २६	पष्टे	पष्टे	॥ २२	त्वसस्वेय०	त्वसस्वेय०
१८ २०	विवक्षितेनैकेना०	विवक्षितैका०	३५ १	अनन्तरोप०	परम्परोप०
॥ ३१	आलेखिता	आलिखिता	३६ ९	प्रथम०	प्रथम०
२० ०	पञ्चाशत्०	चतु पञ्चाशत्०	॥ ॥	विशेषाधिक०	संख्येयगुण०
॥ ५	पल्योपमा०	पल्योपमा०	॥ १५	ऽनन्त०	ऽनन्त०
॥ २५	पोडपमि	पोडगमि	३७ १	०द्यल्पहु०	०द्यल्पवहु०
॥ २७	०प्रमेदान०	०प्रमेदान०	॥ ८	संख्येयगुण०	संख्येयभाग०
२१ ५	०कममो	०कमा	॥ ११	स्थानेभ्यस्तो०	स्थानेभ्यस्तो०

पृष्ठम्	पंक्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
३८	२८	ऽऽयुपी०	ऽऽयुपी०
॥	३१	तदन्तस्थं	तदन्तस्थं
३९	२६	पदेऽपि	पदे अपि
॥	॥	सख्येयगुण	सख्येयगुणे
४०	११	अवाहाकड	अवाहाकड
॥	१२	स्थानान्यानय०	स्थानानामानय०
॥	१३	०कण्डकमानय०	कण्डकस्थानय०
॥	१४	०स्तुल्यत्वे	०स्तुल्यप्रायत्वे
॥	१७	ठिङ्घघो	ठिङ्घघो
४१	१०	असख्येयगुणानि	सख्येयगुणानि
४२	२३	द्वेऽपि	द्वे अपि
॥	२७	वैपरित्येना०	वैपरीत्येना०
४४	२	असखणागुह	असखगुणाई
४५	१३	पल्पोपमस०	पल्पोपमास०
॥	१४	पल्पोपमास०	पल्पोपमसं०
४६	९	दशवस्तुनां	दशवस्तूनां
४७	७	वर्गमूललक्षण०	वर्गमूललक्ष्य- भागलक्षण०
	१६	अवाहा ।	जङ्घिण्या अवाहा ।
४७	१७	जहन्नगो	जह्णगो
४८	३	पु०वुत्त ।	पु०वुत्त । तओ एग- गुणहाणिहान्तर
		असखिजगुण, कारण पु०वुत्त ।	
॥	२०	स्तत्त्वम्	स्तत्त्वम्
॥	२२	ऽसक्षेप्यद्धा०	ऽसक्षेप्याद्धा०
५०	१५	०कोटाकोटी-	०कोटाकोटी-
॥	२५	०प्रकृतेरुत्कृष्ट-	प्रकृत्युत्कृष्ट-
५१	२	०चतुर्णां	- चतुर्णां
॥	१५	०वाधाविशेषा०	०वाधा विशेषा०
॥	२४	स्वमेव	स्वन्मेव०
॥	३१	०चतुर्णां	०चतुर्णां
५२	१०	०लक्षणा	०सागरोपमलक्षणा०
५३	६	०कण्डकानि	०कण्डकानि च
॥	१०	ज्ञानावराणा०	ज्ञानावरणा०
॥	३०	रुत्कृष्टवाधा	रुत्कृष्टावाधा
५४	६	०मससयेय०	मसख्येय०

पृष्ठम्	पंक्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
५४	२४	०पर्याप्तसङ्घि०	०पर्याप्ताऽसंज्ञि०
५५	९	(१२)	(१३)
॥	२६	जवन्यवाधा	जवन्यावाधा
५६	२५	द्वीन्द्रिया०	द्वीन्द्रिया०
६५	३	०विचिकीर्षुराह-	०विचिकीर्षुराह-
॥	७	॥ ३ ॥	॥ ३३ ॥
॥	१४	बन्धक०	बन्धक०
॥	१५	०रोसु ओ०	०रो सुओ०
६६	९	तुकारो	तुकारः
६७	१३	०समुहेन	०समूहेन
६८	३०	०भावदिति ।	०भावादिति ।
६९	१०	मुहूर्तान्त-	मुहूर्तान्त-
॥	१९	॥ ३६ ॥	॥ ३६ ॥ (गीतिः)
॥	२८	०युश्चरमे	०युपश्चरमे
७०	८	नैरयिकाणां	नैरयिकाणां
॥	२२	सत्त्वत्र	सत्त्वत्र
॥	२३	मुहुत्ततो	मुहुत्ततो
७१	५	०वाधा प्रक्षे०	०वाधां प्रक्षि०
॥	८	भेदत्रि	भेदभिन्न
॥	२०	उक्त च	उक्ता
७२	८	०क्षयो	०क्षयो (पशमो)
॥	१३	प्रागवत्	प्रागवत्
॥	१९	मानयनाय	स्थानयनाय
७३	२०	द्वादशधु	द्वादशधु
॥	२४	चतुर्धु	चतुर्धु
॥	२७	गृहीतत्वाद्	गृहीतत्वाद्
७५	४	जेष्ठ०	जेष्ठ०
॥	५	स विभक्त.	स विभक्त
॥	५	क भवे०	को भवे०
॥	७	०केन्द्रियोध	०केन्द्रियोध-
॥	१७	ओध-	ओध-
॥	३०	हते	हते
७६	२	बन्धप्राण	बन्धप्रमाणं
॥	५	प्राप्तास्तस्मिन्	प्राप्तस्तस्मिन्
॥	१७	मानयनाय	स्थानयनाय
॥	१९/२३	त्रि०	त्रीणि

पृष्ठम्	पंक्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठम्	पंक्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
७६	१६	०केन्द्रियौघा०	०केन्द्रियौघा०	१०८	२५	तयपुत्र०	तयपुत्र०
७७	६	"	"	१०९	२२/३३	०प्रमत्ता०	०प्रमत्ता०
"	२५	ऽऽनीत.	ऽऽनीत.	११०	२५	पोडय-	पोडय-
७९	१३	सदोह०	सदेह०	१११	१५	०पञ्चेन्द्रियनि०	०पञ्चेन्द्रियनि०
"	१७	०मार्गणास्वपि	०मार्गणास्वपि	"	१८	उत्कृष्ट सक्तिप्र.	उत्कृष्टसक्तिप्र.
८०	२१	देवनिरय०	देवनारक०	"	२८	पणिद्रि०	पणिद्रि०
"	२४	०केन्द्रियौघा०	केन्द्रियौघा०	११५	१२	०मिथ्याष्टि०	०मिथ्याष्टि०
८१	७	०रान्तद्वारे	०रान्तरद्वारे	"	२२	०श्रुतसत्ये	०श्रुतमत्त्वे
"	१३	०युक्तस्तस्या०	युक्तस्तस्या०	११८	६	विमङ्ग०	विमङ्ग०
८२	१६	भवन्तीति	भवतीति	"	१२	०मेवोत्तोरत्रापि	०मेवोत्तरत्रापि
८३	१८	सङ्गच्छेत	सङ्गच्छेत	१२२	९	सम्यक्तौघ-	सम्यक्तौघ-
"	१९	तस्येवायमपि	तद्विवेकमपि	१२४	२३	आहारकऽऽहार०	आहारकाऽऽहार०
"	२०	मतान्तरो	मतान्तर	"	२९	त्रिस्रो	तिस्रो
"	२५	०प्रयोग्यत्वेन	०प्रायोग्यत्वेन	१२६	५	जघन्या	जघन्याया
"	"	देवनरकप्रायोग्य०	देवनरप्रायोग्य०	१२८	१७	०श्च्युत्यासंज्ञि०	०श्च्युत्यासंज्ञि०
८४	१४	०त्यच्युत्कल्पे	०त्यच्युत्कल्पे	१३०	२३	इत्यादि० गाथा-	इत्यादिगाथा-
"	२५	०मार्गणापु	०मार्गणासु	१३१	१७	०भेदध्वपि	भेदध्वपि
८५	१८	हीनकर्म०	हीनजघन्यकर्म०	१३२	५	अपमतो	अपमतो
८६	२४	यद्यसंज्ञिना गति०	यद्यसंज्ञिनामागति०	१३३	७	०नन्तर भावि-	०नन्तरभावि-
८७	२९	कर्मग्रन्थाप्रायेणै०	कर्मग्रन्थाभिप्रायेणै०	"	२२	०मुपश्रेणि-	०मुपश्रेणि-
८८	२	सासादनभाव	सासादनभाव	१३४	९	सुगम इति	सुगममिति
९२	११	सुहृत्त०	सुहृत्त०	"	१९	तथा सख्ये०	तथाऽसख्ये०
"	१७	सुहृत्त०	सुहृत्त०	"	२०	देवापुप	देवायुप.
"	२९	दिट्ठो	दिट्ठो	१३५	७	अष्टध्वपि	अष्टध्वपि
९५	१७	गत्यान्तरे	गत्यान्तरे	१४४	२३ २६	नचा-पर्याप्त	नचा-पर्याप्त
"	२०	"लतन्मि चउ-	"उत्तवाओ लतगन्मि			त्वादिति॥१३७॥	॥१३७॥
		दपुत्रिस्स"	उ चउदसपुत्रिस्सउ	१४४	२७	०मभिहिता	०मभिहिता
			जह्मो" ॥१६९॥	१४६	२०	स्थितिन्वे	स्थितिन्वे
९६	१०	पुहुत्त" ति	पुहुत्त" ति	१४७	२९	०चक्षुर्दर्शन०	०चक्षुर्दर्शन०
"	१६	प्रथमत्रयाणा	प्रथमानां त्रयाणा	१५०	५	०तयोत्पिप्सु०	०तयोत्पिप्सु०
"	२१	पृथक्त्व०	पृथक्त्व०	"	२१	०णामाणि"	०णामाणि"
"	२७	प्रकृतिस्यु	प्रकृतासु तिस्यु	१५१	१७	०सापेक्ष०	०सम्यपेक्ष०
९७	३	सन्नि	सन्नि	"	२७	०श्रित प्रकृति०	०श्रितप्रकृति०
१०४	३	तात्रान् दशवर्षसहस्राणि	तात्रान्	१५५	१२	दिस पदमे	दिस पदमे
१०४	१४	किं विशिष्ट	किंविशिष्ट	१५६	७	०द्विविधोऽ-	०द्विविधोऽ-
१०८	२०	हीनाहीनतरा०	हीना हीनतरा०	"	१८	०निर्देश	०निर्देश.

पृष्ठम् पक्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठम् पक्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
१५८ ११	०न्तानापि	०न्तानामपि	" १५	०न्तमुहूर्त	०न्तमुहूर्त
" १३	०ग्योत्कृष्टस्थिति०	०ग्योत्कृष्टस्थिति०	" १८	०श्रयजवन्य०	श्रयजवन्य०
" १६	०याणां भव०	०याणां च भव०	१९३ २	०मार्गणा०	०मार्गणा०
" १८	०त्पिसूनां	०त्पिसूना	१९४ १५	देवगत्योघ ,	देवगत्योघ ,
१६० १२	०मुत्पत्त्याऽपि	०मुत्पत्त्याऽपि	१९५ १४	तिर्यगौघ०	तिर्यगौघ०
" २९	देशसयम०	देशसयम०	२०० १९	०कालयुक्त०	०कालस्योत्कृष्ट०
१६१ ३	उत्पत्त्याऽपि	उत्पत्त्याऽपि	२०१ २६	प्रवर्तयितुं	प्रवर्तितुं
१६२ १०	तूक्तदीशा	तूक्तदिशा	२०२ १७	तूक्त०	तूक्त०
" १३	निरगत्योघ०	निरगत्योघ०	" ३१	संगच्छेत ,	संगच्छेत ,
" २५	०पहिय०	०पहिय०	२०४ २६	संगृहितुं	संगृहीतुं
१६६ २५	०मुहूर्त ,	०मुहूर्त ,	२०५ ९	०स्थितेयन्वे	०स्थितिबन्वे
" २८	०याजिहिर्षु०	०याजिहिर्षु०	" १९	जागोसु	जागोसु
१६८ ३	पणवय-	पणमण-वय-	" २९	०कालिन	०कालिकः
१६९ २	कायस्थिर०	कायस्थितिर०	२०७ २५	०रूपासु	०रूपासु
" ५	०यादधिका ,	०यादधिका न	२०८ ९	०मनुष्यभेद	०मनुष्यभेद
		लभ्यते तदीयोत्कृ-	" १६	देशनोना	देशनोना
		ष्टकायस्थिति ,	" २१	०तथास्प्रारम्भ०	०तथा प्रारम्भ०
१६९ ६	काययोग०	काययोग०	" २२	०वदन्तमुहूर्त च	०वानन्तमुहूर्तकालश्च
१७१ १५ १६	द्वितीय०	द्वितीय०	२१० ११	इतरम्	इतरम्
१७२ १६	"सेखेजे"	"सेखेजे"	२१२ १४	प्रकृत०	प्रकृत०
" २४	०चम्पूणा	०चम्पूणा	" २५	उद्धृत्य	उद्धृत्य
१७३ २०	०परार्वर्ता०	०परार्वर्ता०	२१४ १९	॥२१५॥	॥२१५॥
१७४ २१	केचिच्चि	केचिच्चि	२१५ ११	सूक्तप्रतस्तं	सूक्तप्रतस्तद्
१७६ ३	इमा तु	इय तु	" २२	०पट-	०पट-
" ४	०द्वयोर्विधयो०	द्विविधयो०	२१६ १४	समयोना०	समयाधिका०
" ३०	द्वेऽष्टादशेति	द्वे अष्टादशेति	" २५	त्रिशा	त्रिशा
" ३१	०धिकांगस्य	०धिकांगस्या-	२१७ ५/८	०प्रायोग्यां	०प्रायोग्यायां
१७८ १०	काकुसु	काकुषा	" १२	तम०	तद०
१७९ १०	०लक्षणास्ता	०लक्षणा ता	" "	०प्रमाणान्वाधा०	०प्रमाणजन्यान्वाधा०
" २९	०येकोनपञ्चाप०	०द्विपञ्चाग०	" २३	०मुहूर्तनोत०	०मुहूर्तान०
१८१ २५	जलधय	जलधय	२१८ ९	प्रारम्भय	प्रारम्भयते
" ३०	तेत्तीसा	तेत्तीसा	२१९ ५	०काययोगो०	०काययोगो०
१८४ १७	कायः	कायाः	२२० १०	०त्येतासु	०त्येतासु
" २८	०स्त्रिविधो	०स्त्रिविधो	" "	पणमार्गासु	पणमार्गाणासु
१८५ ११	भेदाद्विधा	भेदाद् द्विधा	२२२ १७	जवन्या	जवन्याया
" "	सम्भवति ,	सम्भवति ,	२२३ ४	"	"
१८६ १८	चतुर्षु	चतुर्षु	२२५ ११	०सर्पिणि-	०सर्पिणी-
" १९	पोडय०	पोडय०	" १८	जवन्या	जवन्याया
१८७ ६	०सयमार्गणायां	०सयमार्गणाया	२२६ ८	०कल्पोपपन्न०	०कल्पोपपन्न०
१८८ १७/२३	जवन्या	जवन्यायाः	" १५	०स्थितिमुल्लङ्घय	स्थितिमुल्लङ्घय
१९२ ४	०वधि०	०वधि०			

पृष्ठम्	पक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठम्	पक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
"	२६	उत्कृष्टस्थिति०	जघन्यस्थिति०	"	१५	जघन्या.	जघन्याया
२२७	२७	०मजघन्या	०मजघन्याया	"	१६	घन्याः	घन्याया.
२२८	८	सेसासु	सेसासु	२६१	१७	'इतराया'	'इतरस्याः'
२२९	२	सप्तविंशति०	सप्तविंशति०	२६४	१०	०नात्मकस्या०	०नात्मका०
२३१	१९	०त्वेवोत्पद्य	०त्वेनोत्पद्य	"	१६	तथा	तदा
२३२	४	मार्गणायां	मार्गणाया	२६८	२९	जघन्यास्तदितराया	जघन्यायास्तदितरस्या
२३३	१८	-ऽऽहारेसु	-ऽऽहारेसु	२६९	७	क्षपकाना	क्षपकाणां
"	२८	तत्त्वम्	तत्त्वम्	"	२५	सेसमार्गणा०	शेषमार्गणा०
२३४	१५	सेसासु	सेसासु	२७०	अन्त्या	०द्भुक्ता,	०द्भुक्ताः
"	१९	०दिलक्षणे०	०दिलक्षणे०	२७४	१३	अणाणदुगे	अणाणदुगे
"	२१	भावाना	भावना	"	२१	॥२९६॥	॥२९६॥(गीति)
"	२३	चतुरिन्द्रि-	चतुरिन्द्रिय-	२७५	२५	०कपायेसु	०कमायेसु
२३५	१	सागरोपम०	१८ सागरोपम०	२७६	५	आयु' कर्मण	आयु कर्मण'
"	उपान्त्या	२०४-५	२०३-४	"	२८	०प्रकृतैकक०	०प्रकृतैकक०
२३७	अन्त्या	विलिखित इति	विलिखितमिति	२७८	१९	॥३०४॥	॥३०४॥(गीति)
२४१	८	भणन्ति	भणन्ति	"	२७	-दारिमिश्र-	-दारिकमिश्र-
"	२२	०कर्पाश्च	०कर्पाश्च	"	२९	०परलेस्या-	०परलेस्या-
"	२३	यावत्सप्त-	यावदष्ट-	२८१	४	स्थानात्वासांख्ये-	स्थानासांख्येय-
"	२८	ऽऽयुर्वन्धा०	ऽऽयुर्वन्धा०	"	७	यभागरूपदे-	भागरूपत्वादे-
२४२	२	मर्याम०	मर्यापति०	२८२	४	अथऽऽयु०	अथाऽऽयु०
"	२०	ऽनुत्कृष्ट०	ऽजघन्य०	२८४	४	उकोसाअ	उकोसाअ
२४३	७	रस्पर	परस्पर	२८७	१३	तिअहलेमासु	तिअसुहलेमासु
"	२३/२६	०ट्यादिप्रमा०	०ट्यादिसाग-	२८७	१३	रभिहित्वात्	रभिहितनत्वात्
२४४	१४	भवतित्यर्थ.	भवतीत्यर्थ.	२९०	१९	०पुरुत्कृष्ट०	०पुरुत्कृष्ट०
"	२६	०नुत्कृष्टावेति	०नुत्कृष्टावेति	२९०	३०	निरगत्यादि०	निरगत्याद्यादि०
२४५	८	ऽणुक्कोसाअ	ऽणुक्कोसाअ	२९१	६	ऽऽर्यया ।	ऽऽर्यया
२४६	२०	वन्धम्	वन्धन	"	१२/१३	(इदं पङ्क्तिद्वयमत्र नैव वक्तव्यम्)	
२४८	४	निरगत्यो०	निरगत्यो०	"	१६	इतिगाथाचतुष्टयेन	इतिगाथाद्वयेन
"	२५	सखमुणा	सखमूणा	२९४	४	स्तूक्त-	स्तूक्त-
"	"	॥२६१॥	॥२६१॥(गीति)	"	५	०र्वन्धार्याना	०र्वन्धार्याणां
२४९	२४	०यन्तीति सख्ये०	०यन्तीत्यसख्येय०	२९५	८	०क्षेत्र०	०क्षेत्र०
२५१	४	०सम्भेसु	०सम्भेसु	२९६	२६	०भिना०	०भिना०
२५३	५	त्वजन्या०	त्वजन्या०	२९७	११	पट्जीव०	पट्जीव०
२५७	७	०गुणवद्दीया"	०गुणवद्दीय"	२९८	२९	ऽपर्याप्तन्यतर०	ऽपर्याप्तान्यतर०
"	२२	विभगेसु	विभगेसु	२९९	१३	त्रिस्यु	त्रिस्यु
२५९	९	॥२७६॥	॥२७६॥(गीति)	३००	२	सन्वेगिदि-	सन्वेगिदिय-
"	११	॥२८०॥	॥२८०॥(गीति)	"	१०	०त्यादि,	०त्यादि,
"	१६	वन्धक' एवेति	वन्धक एवेति	"	१५	वायरापज्जेसु	वायरअपज्जेसु
२६०	९	भङ्गोक्ताऽवन्ध०	भङ्गोक्ताऽवन्ध०	३०१	५	सेसासु	सेसासु

पृष्ठम् पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठम् पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
२३	निरगत्योष०	निरगत्योष०	३२० ८	०नेनत्रसकायौघ-	०नेन वसकायौघ-
३०३ २३	सत्तपद्	सत्तपद्	" २९	सप्तनामु०	सप्तनामु०
" २६	जघन्या	जघन्यायाः	३२१ २८	मेदध्वेव	मेदेध्वेव
" २९	पद्म-अजघन्याः	अजघन्यायाः	३२२ २१	सामणेषु	सासणेषु
३०४ ९	पाद्धारगेषु	पाद्धारगेषु ०	" २४	द्विपष्टि०	द्विपष्टि
३०६ ७	व्याप्नुवन्ति	व्याप्नुवन्ति	" २५	०बन्धकना	बन्धकानां
" १४	०मलयगिरिय०	०मलयगिरिय०	३२३ २६	०यांमारण०	यां मारण०
३११ ६	स्वप्रायोग्य०	स्वप्रायोग्य०	३२४ १६	प्रागेवभि०	प्रागेवभि०
" १३	आयामतो	आयामतो	" २३	०वन्धकै०	वन्धकै०
" २८	सर्वक्षेत्र	सर्वक्षेत्र यथा	" २४	०भेदध्वि०	०भेदेध्वि०
३१२ ७	०तिर्यग्मिश्र	०तिर्यग्मिश्र	" २६/२७	सहस्रारा०	सहस्रारा०
" ११	पृथिवी	पृथिवी	" २९	स्पष्ट	स्पष्ट
" १६	सम्पद्यते	सम्पद्यत इति समस्ता	३२५ ६	औघ०	बोघ०
		नव रज्जव. स्पर्शना ॥	" १७	चत्वारोऽपि	पृथिवीकायव-
" २५	वर्तमानाकाला०	वर्तमानकाला०			चत्वारोऽपि
" २६	पण्डित्युए	पण्डित्युए	" २४	०संलिष्टानां	०संलिष्टादीनां
३१३ ११	अच्युतपरलो	अच्युतपरलो	३२६ १८	-दुष्पणाण-	-दुष्पणाण-
" १५	प्रैवेकदेवा०	प्रैवेकदेवा०	" १९	-यियर-ऽऽहार-	यियर-ऽऽहार-
३१४ २६	०भिखानां	०भिमुखानां	३२८ १२	०स्थितेवन्धक०	०स्थितिबन्धक०
" ३०	दृष्टव्या	दृष्टव्या	" १३	०एगिदिय०	एगिदिय०
३१५ ६	०पञ्चन्द्रितिर्य०	०पञ्चेन्द्रितिर्य०	" २६	मेदा च्चेति	मेदाश्चेति
" ७	तयोत्पिन्त्रो	तयोत्पिन्त्रो	३२९ ७	असत्ख्याश	असत्ख्यांश
" १६	तसन डीअ	तसनाडीअ	" ८	स्थितिवन्धस्य	स्थितिवन्धस्य
" ३१	॥ ३८४ ॥	॥ ३४८ ॥	" १२	०जघन्यन्यास्थित्यो०	०जघन्यस्थित्यो०
३१६ ४	भावार्थ न-	भावार्थ पुन-	" १७	०णेषु / ०णेषु	०णेषु / ०णेषु
" १४	तिर्यग्मि	तिर्यग्मि	३३० २४	जघन्या	जघन्याया
३१७ ४	ऽपिपद्	ऽपि पद्	" २८	औघ०	औघ०
" १०	प्रतुत०	प्रतुत०	३३१ ५	०मार्गणभेदा	०मार्गणभेदा
" २०	-इसाणंत०	-इसाणत०	" ९	०भागोऽऽगच्छ०	०भागो आगच्छ०
३१८ ३	०नाड्या	०नाड्या	" २९	०भावेन	०भावेन
" ७	०प्रायोग्यत्कृष्ट०	प्रायोग्यत्कृष्ट०	३३२ ८	गणानामुत्कृष्ट०	गणानामुत्कृष्ट
" १७	०तयोत्पिसूनां	०तयोत्पिसूनां	" १०	निरगत्यो०	निरगत्यो०
" २३	सप्तपृथिवी०	सप्तपृथिवी०	" २४	चतुर्दश०	चतुर्दश०
" २४	पष्टपृथिवी०	पष्टपृथिवी०	" २९-३०	सर्व०	सर्व०
३१९ १२	०प्रदेशै	०प्रदेशै	३३३ १६	जघन्याः	जघन्याया
" १९	सहस्रार०	सहस्रार०	" १८	सर्वलोकस्पर्शनाया एतासु	सर्वलोक-
" २१	चेत्येषु	चेत्येषु		भावना त्वेतासु	स्पर्शनासु
" २८	अभिमुखावस्थायां	मिथ्यात्वाद्यभि-	३३५ १	प्रशंका०	प्रदर्शक०
		मुखावस्थायां	३३५ २५	सखी	सखी

पृष्ठम् पंक्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
३३९ ५	एगिदिथ-	एगिदिथ-
" ७	०सत्कोत्कृष्ट०	०सत्कानुत्कृष्ट०
" १५	०त्कृष्टस्थित्यो०	०त्कृष्टस्थित्यो०
३४० ६	०कालस्यपि	०कालस्यापि
" १४	दीर्घातिदीर्घ	दीर्घातिदीर्घ
३४१ ४	वाच्य तथा	वाच्यतथा
" ७	जघन्यतो	जघन्यतो
" ९	निष्ठासमयं	निष्ठासमये
३४२ २८	मूलसप्त०	तथा च मूलसप्त०
३४४ ३	छन्दानुलोम्या	छन्दोऽनुलोम्या
३४४ ५	द्वात्रिंशत्तत्त्वपि	द्वात्रिंशत्तत्त्वपि
" २२	उक्तशेषा	उक्तशेषासु
३४५ १	तीयाविकारे	द्वितीयाविकारे
" १२	त्रिसृपु	त्रिसृपु
" १२	आह्रिका-	आह्रिका-
" १५	बोद्धयम्-	बोद्धयम्-
" २७	०बन्धका चौ०	०बन्धकाश्चौ०
३४६ २०	भिन्न भवति	भिन्नमुहूर्तं भवति
३४७ ११	ओपशमिक०	ओपशमिक०
२४९ ३०	०जीवाश्रययो०	०जीवाश्रयो०
३५० १४	कोडिओ	कोडीओ
" २४	-ओद्दिमु	-ओद्दिमु
३५१ ५	०दगपु	०दगपु
" १२	०वद्विद्भावनीय	०वद्विद्भावनीय
" १३	०पेक्षयास्तोक०	०पेक्षया स्तोक०
३५२ ६	सुगमा	सुगमा
३५३ उपान्या	हस्तासु	हस्तासु
३५४ ९	अकारस्य	आकारस्य
३५५ ४	परिमाद्वारे	परिमाणद्वारे
" २३	जघन्या	जघन्याया
३५६ ३	भिन्न/मुहुत्ततो	भिन्न०/मुहुत्ततो
" १४	०पर्याप्तत्रस०	०पर्याप्तत्रस०
३५८ १०	०नार्नार्बन्धका०	०नार्नार्बन्धका०
३५९ ३	उत्कृष्टतश्च	उत्कृष्टतश्च
" २४	०वायुकायोघ०	०वायुकायौघ०
" २९	सर्वद्वैव	सर्वाद्वैव
३६० १६	छेदोपस्थान-	छेदोपस्थापन-
३६३ १४	०घओ-	०ओघ-
३६६ १०	०पट्टीय०	०पट्टीय०
" १२	स्थितेर्वन्धका०	स्थितेर्वन्धका०
३६७ २२	सर्पिण्य भव०	सर्पिण्यो भव०
३६८ १२	सत्तण्ण	सत्तण्ह

पृष्ठम् पंक्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
" २५	णाप्त्र०	णास्व०
३७० २०	देशके	देशके
३७१ १२	-पर्याप्त०	सर्वकेन्द्रियभेद-पर्याप्त०
" १३	०यौवा-०पर्याप्त०	०यौव-पर्याप्त०
" १५	मिथ्यात्व-०सद्वय-	मिथ्यात्वा ०सद्वया-
" २६	०पेक्षया विव०	०पेक्षया, विव०
३७२ ३	च्यवनान्तस्य	च्यवनान्तरस्य
" ८	वन्धा०	वन्धा०
" १५	०मात्रायां	०मात्रत्वे
" २३	निविशेन,	निवेशेन,
३७३ ६	च्यवना०	च्यवना०
" १७	०मद्वय	०मद्वय
" ३०	तदन्तरस्य	तदन्तरस्य
३७४ ४	०जीवाश्रया०	०जीवाश्रया०
" ५	०धिकत्वेऽपि ०धिकतलक्षणे तारतम्येऽपि	
" ६	मात्रेण हीना०	०मात्रहीना०
" "	०विक्रयान्नाता०	०विक्रयलक्षणता-
" "		रतम्यसद्वयान्नाता०
" "	०च्यवना०	०च्यवना०
३७५ २९	-कायसु	-कायसु
३७७ २६	पेक्षया विलक्षण०	पेक्षया विलक्षण०
" २८	ब्रुवन्ति	ब्रुवन्ति
" ३०	०कोडिओडीओ	०कोडिकोडीओ
३७९ ९	कुतोऽजघन्य०	कुतो जघन्य०
" १०	नामिव	नामपि
" २२	द्विषष्ट्यु-	त्रिषष्ट्यु-
३८३ ३	परिणामिक०	पारिणामिक०
" २४	गत्याद्यौदयिक०	गत्याद्यौदयिक०
३८४ १३	०न्वयमिचारा०	०न्वयमिचारा०
" १५	०भावस्य	०भावे
३८६ ७	०तराया	०तरस्या
" १२	सुहुम्मि	सुहुम्मि
३८७ ९	वाच्यम् ।	चेद्, न,
३८८ ३	सर्वेष्वैके०	सर्वेष्वेके०
" १५	उक्तासा	उक्तासा
" २४	०शेषाप्त्र०	०शेषास्व०
३८९ २१	रायमेसु	रायमेसु
" २९	अजघन्या	अजघन्यायाः
३९० ३	णपुसेसु	णपुसेसु
३९१ ४	पञ्चमनो०	सर्वकायभेदा, पञ्चमनो०
" २८	त्वसंख्येय०	त्वसंख्येय०
३९२ ४	मिच्छतेसु	मिच्छतेसु

पृष्ठम् पङ्क्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठम् पङ्क्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
" २३	सप्त-	षट्-	४३९ ६	आयुर्वर्ज०	आयुर्वर्ज०
३९३ १४	०ध्यवसानानां	०ध्यवसानानां	४४० १५	देशस्य त्रान्ति-	देशस्य त्रान्ति- देशस्य त्रान्ति- मार्गणा-
" २३	रूपजन्य०	रूपोत्कृष्ट०	४४२ ३	॥५६२॥	॥५६२॥ (गीतिः)
३९६ १९	०गुणा, सन्ति	०गुणाः सन्ति,	४४३ १५	भूयस्कारि०	भूयस्कारादि०
३९७ "	-अचक्रवृत्तं	-अचक्रवृत्तं	४४४ १०	०नुकृष्टान्त०	०नुकृष्टान्त०
३९९ १५	०द्वारणैव	०द्वारणैव	४४७ ३	परावृत्त्यादि०	परावृत्त्यादि०
४०० ११	०ध्यवहृत्वां	०ध्यवहृत्वां	" "	विनेव	विनेव
" १५	आयुषो मोहनीयस्य जवन्यस्थिति-	आयुषो मोहनीयस्य जवन्यस्थिति-	" २१	असोऽन्तः	असावन्त
	वन्य स्तोक, स चान्तर्मुहूर्त-	वन्य स्तोक, स चान्तर्मुहूर्त-	४४९ ७	०चरमद्विचरम०	०द्विचरमचरम०
	मानः, ततस्तस्योत्कृष्टोऽस-	मानः, ततस्तस्योत्कृष्टोऽस-	४५१ १७	ऽऽन्तर्मुहूर्तिक०	ऽऽन्तर्मुहूर्तिक०
	ख्यगुण, सप्ततिकोटा-	ख्यगुण, सप्ततिकोटा-	४५२ ७	समुदितासु	समुदितेषु
	कोटीसागरोऽमप्रमाणत्वात्	कोटीसागरोऽमप्रमाणत्वात्	" १६	तथाऽपि	तथाऽपि प्रस्तुते
	आयुषो	आयुषो	४५३ २०	चम-ऽणाद्वारेसु	चम-ऽणाद्वारेसु ७
४०१ १४	सख्येय०	०सख्येय०	" २२	कम्पणाद्वा०	कम्पणाद्वा०
" १९	चतुर्णां	चतसृणां	४५४ ६	प्रतिपदानं	प्रतिपादन
४०२ १४	सामाद्वेषु	सामाद्वेषु	" ३०	केवलेऽक्तव्य०	केवलेऽवक्तव्य०
" २१	०द्वारिकमिश्र-	०द्वारिकमिश्र-	" चरमा	पन	पुनः
४०६ ९	०पल्लेऽया	०पल्लेऽया	४५५ "	७५	५७०
४०५ १२	०कोटोक्त्यो०	०कोटोक्त्यो०	४५६ १०	०दववक्तव्य०	०दववक्तव्य०
४०६ ११	०मार्गणाद्वये	०मार्गणासु	४५७ १७	०वस्थाया प्रत्या०	०वस्थायाप्रत्या०
४०७ २७	पल्लेऽया-	पल्लेऽया-	४५८ २५	उपशम्रे०	उपशम्रे०
४०८ ४	तिधाइण	तिधाईण	४५९ २	०प्रमाणैरेक०	०प्रमाणैक०
४०९ ३	॥४९८॥	॥४९८॥ (गीति)	" २१	प्रारमते	प्रारमते
" २८	इत्यात्रापि	इत्यात्रापि	४६१ १	द्वितीयाधि०	भूयस्काराधि०
४१० २०	ततो	तो	४६२ ९	०द्वादश०	०नव०
४११ १४	०छेऽसु	०छेऽसु	" १२	लमपेक्षया	लपेक्षया
४१२ ४	०द्येकोनवति-	०द्येकोनवति-	" २७	०योगादिचतु पञ्चा-	०योगाद्येकोनवति-
४१८ २	वैक्रियकाय०	वैक्रियमिश्रकाय०	" २८	०द्विषोडशोत्तर०	०द्येकोनविंशत्युत्तर०
४२१ ५	त्रयस्त्रिंशत्	त्रयस्त्रिंशत्	४६३ ४	०कोनत्रिंशत्०	०कोनचत्वारिंशत्०
४२२ १३	चतुर्णां	चतुर्णां	" ७	षोडशाभ्य०	०कोनविंशत्यभ्य०
४२३ २१	निष्ठित.	निष्ठित.	४६४ २	निषद्धे	निषिद्धे
" २३	०ग्विद्वत्सु	०ग्विद्वत्सु	" ६	वन्धो सन्	वन्ध. सन्
४३४ १३	॥५५६॥	॥५५६॥	" १२	निमित्त	तन्निमित्त
" १५	॥५५७॥	॥५५७॥	" १९	त्रिसृणा	त्रिसृणा
" २३/२४	तावद्वयं	तावद्वयं	" २०	०दियरियाणं	०दियतिरियाणं
४३५ ११	भूयोऽपि	भूयोऽपि	" २४	०निष्पन्नायां	०निष्पन्नायां
४३६ १३	तथैवा०	तथैवा०	४६५ ६	०योगोदि०	०योगादि०
४३७ १४	मनुष्य०	देवगतिमुत्पत्त्यमाना	" ८	०देकाजीवा०	०देकाजीवा०
" २६	त्रिणि	त्रिणि	" १२	०दर्शन-	०दर्शना-ऽवधिदर्शन-
४३८ १३	चन्धादूर्ध्वं	चन्धादूर्ध्वं			

पृष्ठम्	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
४६९	१	०वन्धस्यैक०	०वन्धस्यैक०
"	द्विचरमा	मार्गत्रय	मार्गपात्रय
४७०	२१	०मार्गस्त्रपि	०मार्गणास्त्रपि
४७१	२	०नोदिष्टे	०नोदिष्टे
"	१६	०त्वोपत्ति०	०त्वोपपत्ति०
४७२	२१	०वन्धकानापद०	०वन्धकपद०
"	चरमा	नैरन्तरेण	नैरन्तरेण
४७३	८	०भागोष्वस्थित०	०भागोष्वस्थित०
"	१८	०ऽवस्थित०	०ऽवक्तव्य
४७४	२	०मनुष्यकाययोगौघ - मनुष्य-	
"	१५	रामयिक०	सामायिक०
"	२१	स्थितिवन्धक०	वन्धक०
४७५	१५	०मानयनाय	०स्यानयनाय
४७६	१२	उत्ता,	उत्ता,
४७७	१	द्वितीयाधिकारे०	भूयस्काराधिकारे०
"	५	०स्थितिवन्धको०	०स्थितिवन्धको०
४७९	१०	लब्धया	लब्ध्या
"	२०	पढामाईयो	पढामाईयो
४७९	२१	फलाणि०	फलानी०
४८०	४	द्वितीयाः	द्वितीयाः
४८२	१५	भावनास्त्रयो०	भावना त्वो०-
४८४	१०	सेसासु	सेसासु
"	१५	तुङ्ग्यर्थः	ङ्ग्यर्थः
४८५	१०	०सर्व०	०त्रिविधस्थिति-
"	२०	सर्वस्वे०	सर्वेष्वे०
४८६	७	०कातन्मिश्र	०कतन्मिश्र०
"	११	पदद्वयस्या०	पदद्वयस्या०
४८७	१	द्वितीयाधिकारे	भूयस्काराधिकारे
४८८	८	०स्कारदि०	०स्कारादि०
४८९	२४	स्वस्यानस्तु	स्वस्यानस्तु
४९०	२०	अथोक्तोप०	अथोक्तोप०
४९२	११	इत्येनोदिष्टे	इत्येनोदिष्टे
४९३	८	कासुचिन्मा-	मा-
४९५	३	पञ्चष्व०	पञ्चस्व०
४९६	२६	-द्वारिक०	-द्वारिकौ-द्वारिक०
४९७	१	द्वितीयाधिकारे	भूयस्काराधिकारे
"	१४	०त्वेवमेक०	०त्वेवं द्वि०
४९९	७	भूगाराईण	भूगाराईण
५००	१४	०जीर्विता०	०जीर्विता०

पृष्ठम्	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
"	२८	०माण मल्लयेयं	०माणमसैल्लयेयं
५०१	३	तद्वन्धकाना०	तद्वन्धकाना०
५०३	१८	ऽत्थि	ऽत्थि
"	१९	सेसासु	सेसासु
"	२६	ऽवस्थिता०	ऽल्पतरा०
"	२७	तिरये	तिरिये
५०४	१४	०पादनीयेति	०पादनीय इति
"	२१	प्रतिषिद्धः,	प्रतिपादितः,
५०५	४	ऽवस्थित०	ऽल्पतर०
"	११	०स्तथाऽपर्याप्त०	स्तथा पर्याप्त०
"	१६	वन्धकाना	वन्धानां
"	"	जीवाश्र०	जीवाश्रय०
५०७	१५	वेउवमीस०	वेउवमीस०
५०९	६	निरयगति-	निरयदेवगति-
५१०	यन्त्रे	२ मुहूर्ता	१२ मुहूर्ता
"	यन्त्रे	संख्या	नास्ति
"	चरमा	संवद्	संवद् होद्
५११	३	प्रकृतेभूयस्का०	प्रकृतेभूयस्का०
"	६	न च	ननु
"	१०	०हानिलक्षणस्थिति०	हानि स्थिति०
"	१०	०मात्ररूप	०मात्ररूपा
"	१६	प्रकृतिवन्ध	प्रकृतिवन्धे
५१३	१९	चः पादपूर्त्यै	चः समुच्चये
"	१९	। चः प्राग्वत् ।	तथा
५१५	२४	अवत्तव्यस्स	ऽवत्तव्यस्स
"	२६	०इत्यादि	०त्यादि
५१६	७	०हारगदुग-	०हारदुग-
"	८	'भूयस्कारादयो'	'भूयस्काराधोः'
"	१०	०हारदुगो"	०हारगदुगो"
"	१७	ततोऽल्पतरस्य ।	तेभ्योऽल्पतरस्य;
"	१८	अवत्तव्यवन्धका	सख्येयगुणाः
		सख्येयगुणाः,	तेभ्योऽवस्थितस्य
		तेभ्योऽल्पतरस्य	
५१७	२०	समईअ	समईअ
५१८	२	स्यत्वसख्येय-	स्यसख्येय-
"	४	मार्गस्थानेषु	मार्गणास्थानेषु
५२०	१०	विरुध्येत्	०विरुध्येत
"	२५	बोद्धव्यम्	बोद्धव्यम्

पृष्ठम् पंक्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
५२१ २८	सद्भूते	सद्भूतम्
५२२ अन्त्या	जेष्ठठिइ	जेष्ठठिः
५२३ अन्त्या	-उप-	-उपरि-
५२४ ९	यवमध्या०	यवमध्या०
" १७	०यवमध्या०	०यवमध्या०
" २१	०स्पृशामि०	०स्पृशामि०
" २४	सकुण्ड	स कुण्ड
५२५ १	ओघत	ओघत
" २६	०मुक्कृष्ट	०मुक्कृष्ट
" २८	०स्यानाऽकारो-	०स्याऽनाकारो-
५२६ १०	-पृष्ठा राण्णीसु	-पउम राण्णीसु
" अन्त्या	०मर्वाग	०मर्वाग्
५२७ १७	साकारख्येण	सगारख्येण
५२८ १८	सम्भवज्येष्ठ०	रागभवज्येष्ठ०
५२९ १६	द्वितीये	द्वितीये
५३० ९	०मुपात्तम्	०मुपात्तम्
" १६	य / तं /	यत् / तत् /
५३१ ५	०ऽसामञ्जस्यपरि०	०ऽसामञ्जस्य परि०
" १६	-कपोता०	-कपोता०
" २४	"पणिदिया"	"पणिदिया"
५३२ २१	त्ति साका०	साका०
" २८	किरिअ	करिअ
५३३ २	जो कुञ्जा	कुञ्जा जो
" १९	मनन्तराद्धाया	मनन्तराद्धाया
५३५ ६	सत्तण्ह	सत्तण्ह
" ७	वड्ढ	वड्ढी
" २०	स्थितिनामेक०	स्थितीनामेक०
५३६ ३	जणियन्वा	जाणियन्वा
" ७	०णाहारेसु	०णाहारेसु
" २३	तिवार्डणं	तिवार्डण
५३७ १३	०मार्गणयो	०मार्गणासु
" १४	०सम्यक्त्वौघो०	सम्यक्त्वौघ-वेदकौ०
५३९ ११	हानेरुक्कृष्ट०	हानेरुक्कृष्ट०
" १६	वाणारस्य	वाणारसी
" २०	०त्वाद्	०त्वाद्देवद्
५४० ११	०मपेक्षयाऽल्प०	०मपेक्ष्य यथाऽल्प०
" २३	सखगुणा	सखगुणा
५४१ १०	तुल्य०	सख्यातगुण०
" ११	सख्यातगुण०	तुल्य०
५४४ ८	हानिश्च अस्य,	हानिश्च. अस्य

पृष्ठम् पंक्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
५४५ २१	मूल०	सप्तानां मूल०
५४६ १८	ऽ-वक्तव्ये	-ऽवक्तव्यलक्षणो पदद्वये
" २१	चउविहा	चउविहा
" २४	-मयमेसु	संयमेसु
५४९ ४	०लेऽया-ऽभव्य०	०लेऽया-भव्य०
५४९ १४	द्वयेव	द्वे एव
५५० २०	वध्यप्रायो०	बन्धप्रायो०
" २०	क्रमाद्विज्ञेया	विज्ञेया
" २४	अन्यास्तु	अन्या तु
" १८	०मात्राधिक०	०मात्रहीन०
५५० ४	द्व एव	द्वे एव
" ५	सद्भूत इति	सद्भूते इति
" ३०	ननु	ननु किमर्थं
५५१ ६	त उपपाद्येते	ते उपपाद्येते
" १५	त्वसती-	त्वसती इ-
" २५	०हान्यपि	हानी अपि
५५३ १२	न मार्गणाभावी,	नोक्तमार्गणाभावी
५५४ १३	त्यादि,	इत्यादि,
५५५ २६	०वृद्ध्यादि	०वृद्ध्यादि०
५५६ ५	०भाववृद्ध्यादि०	०भागवृद्ध्यादि०
" १५	उपसामगो	उपसामगो उ
५५७ ६	मार्गणासु	मार्गणासु
" १३	मनाऽऽह-	मना आह-
" २८	पदसंयम०	पञ्चसंयम०
५५९ १६	स्याद् ?	किं न स्याद् ?
" १७	अतस्तस्यो-	अतस्तस्या उ-
" २१	०कालसमय०	०काल. समय०
५६१ २३	०न्तरमाह -	०न्तरमाह-
५६२ २१	जधन्य काल	जधन्यमन्तर
" २१	निकालवत्	न्यन्तरवत्
" २२	मात्रो	मात्र
" २९	वृद्धिहान्योराह	०गुणवृद्धिहानीनामाह
५६४ ५	वडिहणीण	वडिहणीणं
" १८	०कायोग्य०	०कायोग्य०
" २८	'कम्म-	'कम्मा-
५६७ १५	०योगसामान्यो-	०योगसामान्यो-
" १६	शुक्लेऽया०	शुक्ललेऽया०
५६८ २४	तदेव यन्नाह-	तदेव भणित
[सप्तानामसख्यगुणस्थितिवन्धवृद्धि- हान्युत्कृष्टान्तरमादेशतः अधुना स- ख्येयभाग-सख्येयगुणस्थितिवन्ध-		

पृष्ठम्	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठम्	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
		वृद्धिहान्योस्तदर्शयन्नाह-				तान्हितो	तान्हितो
५६९	९/१०	संख्येयगुण०	संख्येयभागगुण	६१०	८	सप्तनामा०	सप्तानामा०
"	१२	परावर्त्य परावर्त्य	परावृत्य परावृत्य	६११	१६	व्यवेत्त	व्यवेत्त
"	१६	ऽसंख्येयभाग-	ऽसंख्येयभाग-	६१२	८	सत्यके०	सत्यके०
५७१	२	नरकत्यो०	नरकगत्यो०	"	२०	गतपदे०	गतवेद०
"	४	भागादि/नीनामु०	भाग/निपदद्वयस्यो	६१६	५	तेभ्यो संख्येय०	तेभ्योऽसंख्येय०
"	५	द्विनवति०	एकनवति०	६१८	८	पदद्वय	पदद्वय
५७२	७	वडिद्धणीओ०	वडिद्धाणीओ	"	१८	०प्रकृतीनाम०	०प्रकृतीनाम०
"	२५	ऽचक्रवृक्षु	ऽचक्रवृक्षु	६१९	त्रिचरमा	६०	९१
५७३	३	सगडिद्धाणीओ	सगवडिद्धाणीओ	६२५	३	उद्दिशनाह-	उद्दिशनाह-
५७५	१५	०भेदेपु,अपर्याप्त०	०भेदेपु,सर्वदेव-	"	४	अवसवसण०	अवसवसण०
		भेदेपु, सर्वपञ्चैन्द्रिय-		६२६	४	०वसनाति	०वसनाति
		तिर्यग्भेदेपु, अपर्याप्त०		"	२६	गंतुं गंतुं	गंतुं गंतुं
"	२८	०द्वयो, द्वयोर्मनुजगतिभेदयोर्द्वयोः		६३०	२१	पट्पञ्चाद०	पट्पञ्चाद०
५७६	२	०भेदव्यपि	०भेदेव्यपि	६३३	१८	०नियमशाद०	नियमवशाद०
५८०	१७	अपर्याप्त० मनुष्यौघ,अपर्याप्त०		६३७	१०	स्थिति०	स्थिति०
"	२६	०प्यतिदिष्टि०	०प्यतिदिष्टि०	६३८	३	वधमाणास्स	बंधमाणास्स
५८२	२०	संख्येयभागा-ऽ	संख्येयभाग-	"	१६	०मनुकृष्टेरिव	मनुकृष्टिरिव
५८३	२३	०योगेपु,	०योगेपु नपु-	६४१	१५	०लक्षस्य	०लक्षस्य
		सकवेदकपायचतुष्कयो,		"	१८	०वृत्त सन्न	०वृत्तयो सतो
"	२४	-ऽप्रस्त०	ऽप्रगस्त०	६४८	९	चूर्णिप्रथा०	चूर्णिप्रथा०
"	२६	खल्वधारणे	खल्वधारणे	६५०	२८	०वडिठ०	०वडिठ०
५८४	२	त्रिगुत्तर०	त्रिगुत्तर०	६५२	१३	परपरोनिधया	परम्परोपनिध-
५८५	६	तद्	तद्	"	१४	०द्यैकै	द्यैकै-
"	१२	काययोग० प्रत्येकवनस्थतिकायौघ-		६५३	१५	वन्वाप्रायोग्या	वन्वप्रायोग्या
		तदपर्याप्तयो, काययोग०		"	२१	उपरि मीस्से	उपरि मीस्से
५८६	२	वादरा-	वादर-	"	२३	होह	होह
५८८	६	नवपु/ पञ्चष्व०	नवसु/ पञ्चष्व०	६५४	२१	०सातवदनीय०	०सातवेदनीय०
५९१	१२	०गत्योगादि०	०गत्योगादि०	६५६	८	स्थिति०	मिश्रोपयोगे वन्ध-
"	२७	मेसासु	शेषासु				प्रायोग्यानि स्थिति०
५९२	१९	०भागवद्धि०	०भागवृद्धि०	"	२७	०रोपयोगे	०रोपयोगे वन्ध-
५९६	७	मेकजीवा०	मेकजीवा०	६५९	११	०चूपर्योक्त०	०चूपर्योक्त०
६००	७	लभ्यतेऽते०	लभ्यतेऽन०	६६२	६	ता	ताउ
६०१	५	मप्रत्यन्तमुर्तुहूतम्-	प्रत्यन्तमुर्तुहूतम्-	६६३	१६	०गुण	०गुणा
"	१३	०पल्लेद्या	पड्लेद्या	६६३	३०	चठापा०	चउठापा०
६०४	९	तान्हितो	तान्हितो	६७०	चरमा	०सूरीति	०सूररिति
६०७	८	०भेदेपु,	०भेदेपु,	६७२	७	ने सुता	नेप्सुता
६०८	४	०वन्धरूपा	०वन्धरूपा	"	११	यादूभू०	यावदूभू०

८

०१॥

५ १

५२

५३॥